چاغاتاي تىلىنىڭ ئىزاھلىق لۇغىتى

شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى

تۇرۇغۇر كىتاب تۈر بىكىنى
www.uyghurktiap.com

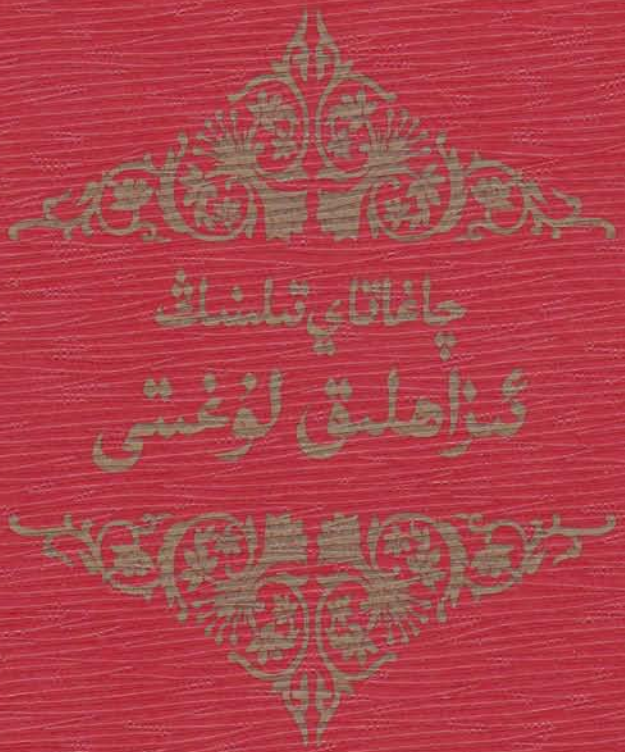

چاغاتاي تىلىنىڭ

ئىزاھلىق لۇغىتى

شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى

چاغاتاي تىلىنىڭ ئىزاھلىق لۇغىتى

تۈزگۈچىلەر:

مۇھەممەتتۇرسۇن باھاۋۇدۇن

غەنىزات غەيۇرانى

ئىسمائىل قادىر

ئابلىمىت ئەھەت

شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى

图书在版编目(CIP)数据

察哈台语详解词典/艾尼扎提,买买提吐尔逊巴吾东编著
—乌鲁木齐:新疆人民出版社,2002.3
ISBN7-228-07052-6

Ⅰ.察… Ⅱ.①黄… ②买… Ⅲ.①突厥语族—词典②词典—突厥语族、维吾尔语 (中国少数民族语言)
Ⅳ.H510.6

中国版本图书馆 CIP 数据核字(2002)第 016183 号

责任编辑：艾尼扎提·艾如拉尼
买买提吐尔逊·巴吾东,艾克巴尔· 艾力
责任校对：艾尼扎提·艾如拉尼
封面设计：王洋
美 术 字：吾布力哈斯木·毛明

察哈台语详解词典 (维吾尔文)

买买提吐尔逊·巴吾东，艾尼扎提·艾如拉尼
斯马义·卡迪尔,阿布里米提·艾海提 编著

新 疆 人 民 出 版 社 出 版
(乌鲁木齐市解放南路 348 号 邮编 830001)
新 疆 新 华 书 店 发 行
新 疆 新 华 印 刷 厂 印 刷
787×1092 毫米 16 开本 51.75 印张 2 插页
2002 年 4 月第 1 次印刷 2002 年 4 月第 1 版
印数:1—5,000

ISBN7-228-07052-6/H.483 定价： 100.00 元

ئۇيغۇر كتاب تورىكتى www.uyghurkitap.com

كىرىش سۆز

چاغاتاي تىلى XIV ـ ئەسىرنىڭ ئوتتۇرىلىرىدىن XX ـ ئەسىرنىڭ باشلىرىغىچە شىنجاڭنى ئۆز ئىچىگە ئالغان كەڭ ئوتتۇرا ئاسىيادىكى خەلقلەر بولۇپمۇ ئۇيغۇر ۋە ئۆزبېك خەلقى ئورتاق قوللانغان تىل بولۇپ، قەدىمكى ئۇيغۇر ئەدەبىي تىلىنىڭ خاقانىيە ۋارىيانتى بىلەن ئىدىقۇت ۋارىيانتىنىڭ قوشۇلۇپ كېتىشى نەتىجىسىدە شەكىللەنگەن. شۇڭا بۇ تىل قەدىمكى ئۇيغۇر ئەدەبىي تىلىنىڭ داۋامى، يەنى ئۇنىڭ بىر تەرەققىيات باسقۇچى بولۇپ ھېسابلىنىدۇ.

چاغاتاي چىنگىزخانىنىڭ ئىككىنچى ئوغلى. چىنگىزخان ھايات ۋاقتىدا موڭغۇل ئىمپېرىيەسىگە قارىشىلىق جايلارنى ئۆز ئوغۇللىرىغا مىراس تەرىقىسىدە تەقسىم قىلىپ بەرگەندە ھازىرقى شىنجاڭ، ماۋارەئۇننەھر، يەتتە سۇ قاتارلىق جايلارنى چاغاتايغا بەرگەن. چاغاتاي بۇ كىشى زېمىندا 1224 — 1242 ـ يىللىرى ھاكىمىيەت تۇتقان ۋە بۇ ھاكىمىيەت تاكى 1370 ـ يىللارغىچە داۋاملىشىپ، چاغاتاي ئەۋلادلىرىدىن 37 كىشى خانلىق تەختىدە ئولتۇرغان. چاغاتاي ۋە ئۇنىڭ ئەۋلادلىرى ئورناتقان ئەنە شۇ «چاغاتاي خانلىقى» قاتارلىق خانلىقلارنىڭ ھۆكۈمەت تىلى بولۇپ خىزمەت قىلغان ئۇيغۇر ئەدەبىي تىلى «چاغاتاي تىلى» دېگەن نام بىلەن ئاتىلىپ قالغان. ئۇيغۇر زىيالىيلىرى خېلىدىن بېرى بۇ تىلنى «چاغاتاي ئۇيغۇر تىلى» دېگەن مۇڭاپىق نام بىلەن ئاتاش پىكرىنى ئوتتۇرىغا قويۇپ كېلىۋاتقان بولسىمۇ، لېكىن بۇ تىل تەتقىقات قىلىنىشىغا باشلىغاندىن بېرى (مەملىكىتىمىزنىڭ سىرتىدا ئۆتكەن ئەسىردە باشلانغان) ئىلىم ئەھلى بۇ نام بۇ ئەدەبىي تىلنى زامان ۋە ماكان جەھەتتىن بىرقەدەر ئېنىق ئاجرىتىپ بېرەلەيدۇ، دەپ قارىغانلىقى ھەم بۇ تىل شۇ نام بىلەن ئاتىلىپ ئادەتلىنىلگەنلىكى ئۈچۈن ئىلىم ساھەسىدە يەنىلا «چاغاتاي تىلى» دەپ ئاتاش داۋام قىلىپ كەلمەكتە.

چاغاتاي تىلى فونېتىكا، گراممانتىكا ۋە ئاساسىي لۇغەت فوندى جەھەتتىن قەدىمكى ئۇيغۇر تىلىغا خاس ئالاھىدىلىكلەرنى ساقلاش بىلەن بىللە ئەرەب ـ پارس تىللىرىنىڭ خېلى زور تەسىرىگە ئۇچراپ، نۇرغۇنلىغان ئەرەبچە ـ پارسچە سۆز ـ ئىبارىلەرنىڭ قوللىنىلغانلىقى ۋە بىرمۇنچە ئىپادىلەش ئۇسۇللىرىنىڭ قوبۇل قىلىنغانلىقى بىلەن خاراكتېرلىنىدۇ. چۈنكى ئۇيغۇرلار ئىسلام دىنىنى قوبۇل قىلغاندىن كېيىن ئوقۇش ـ يېزىش ئىشلىرى ئاستا ـ ئاستا ئاساسەن ئەرەب ـ پارس تىللىرى بىلەن ئېلىپ بېرىلىشقا باشلىدى. بۇنىڭ بىلەن ئەرەب ـ پارس تىللىرىنى مۇكەممەل بىلىدىغان زىيالىيلار تەدرىجىي كۆپەيدى. ئىسلام مەدەنىيىتىنىڭ ئەنە شۇنداق كۈچلۈك تەسىرى ئاستىدا ئىسلام دىنى ۋە ئىسلام مەدەنىيىتىگە ئائىت ئۇقۇملار ئەرەبچە ياكى پارسچە ئاتىلىشقا، ئۇيغۇر تىلىدا ئەسلىدە بار سۆزلەرنىڭ ئورنىغىمۇ ئەرەبچە ـ پارسچە سۆزلەر ئىشلىتىشكە، ھەتتا ئىلمىي ۋە ئەدەبىي ئەسەرلەر تولاراق ئەرەبچە ياكى پارسچە يېزىلىشقا يۈزلەندى. بۇنىڭ بىلەن ئەرەب ـ پارس تىللىرىغا چوقۇنىدىغان بىر قىسىم تۈركىي تىللىق زىيالىيلار ئېچىدە «تۈركىي تىل شېئىر يېزىشقا يارىمايدۇ»، «ئەرەب تىلى ھەسەل تىل»، «پارس تىلى شېكەر تىل»، «تۈركىي تىل قوپال، تىكەنلىك تىل» دەيدىغان تۈركىي تىلدىن يۈز ئۆرۈشتەك ئىنتايىن

خاتا پىكىر ئېقىمى پەيدا بولدى. بۇ چاغدا لۇتفى، سەككاكى، خارەزمى، ئاتايى قاتارلىق شۇ زاماننىڭ تۈركىي تىللىق مەشھۇر شائىر ـ ئەدىبلىرى تۈركىي تىل بىلەن مۇنەۋۋەر شېئىرلارنى يېزىپ، دىۋانلار تۈزۈپ يۇقىرىدىقىدەك خاتا پىكىر ئېقىمىغا زەربە بەردى. نەتىجىدە XIV ـ ئەسىرنىڭ ئوتتۇرىلىرىدىن XV ـ ئەسىرنىڭ ئوتتۇرىلىرىغىچە بولغان ئارىلىقتا ئوتتۇرا ئەسىر ئۇيغۇر ئەدەبىي تىلىنىڭ گرامماتىكا قانۇن ـ قائىدىلىرىنىڭ ئىختىيارىدا مېڭىلاپ ئەرەبچە ـ پارسچە سۆزلەر ئىشلىتىلىدىغان بىر باسقۇچ يەنى «چاغاتاي تىلى» شەكىللەندى.

XV ـ ئەسىرنىڭ ئوتتۇرىلىرىغا كەلگەندە چاغاتاي تىلىنىڭ ئەلشىر نەۋائىينى يادرو قىلغان ھۇسەيىن بايقارا، مۇھەممەت سالىھ، بابۇر، ئۇبەيدى، شىكەستە قاتارلىق ۋەكىللىرى مەيدانغا كېلىش بىلەن بۇ تىل زور دەرىجىدە مۇكەممەللەشتى ۋە تۇراقلاشتى. بولۇپمۇ ئەلشىر نەۋائىينىڭ زور ئىستېداد ۋە تالانت بىلەن يېزىلغان ئالەمشۇمۇل ئەسەرلىرى بۇ تىلنى كلاسسىك دەۋرىگە ئېلىپ كىردى ھەم بۇ دەۋردە چاغاتاي يېزىق ئەدەبىي تىلى بىلەن يېزىلغان ئەسەرلەر ئالدىنقىغا نىسبەتەن سان ۋە سۈپەت جەھەتتىن كۆپ ئېشىپ كەتتى. گەرچە چاغاتاي تىلىنىڭ بۇ ئىككى باسقۇچىدا ئەلشىر نەۋائىي، لۇتفى قاتارلىق مەشھۇر شائىر ۋە ئەدىبلەر تۈركىي تىل بىلەن يۇقىرى سۈپەتلىك نۇرغۇن ئەسەرلەرنى يېزىپ، تۈركىي تىلنىڭ ھەممىگە قادىر پاساھەتلىك تىل ئىكەنلىكىنى ئىسپاتلىغان ۋە ئۇنى زور دەرىجىدە تەرەققىي قىلدۇرغان، بۇ ئارقىلىق تۈركىي تىلنى تۆۋەن كۆرۈشتەك خاھىشلارغا ئەجەللىك زەربە بەرگەن بولسىمۇ، ئىسلام مەدەنىيىتى غالىب تۇرۇۋاتقان ئاشۇ تارىخىي شارائىتتا ئەرەبچە ـ پارسچە سۆزلەرنىڭ كۆپلەپ ئىشلىتىلىش ۋەزىيىتىنى تىزگىنلىيەلمىدى. بەلكى نەۋائىي دەۋردە ئەرەبچە ـ پارسچە سۆزلەرنىڭ ئىشلىتىلىش سالمىقىنى تېخىمۇ ئۆرلىدى. شۇنىڭدەك ئەلشىر نەۋائىي قاتارلىقلار ئۆزلىرىمۇ ئەسەرلىرىدە ئەرەب ـ پارس تىلى سۆزلىرىنى كۆپلەپ ئىشلىتىشتىن خالىي بولالمىدى.

چاغاتاي تىلى XVII ـ ئەسىردىن ئېتىبارەن ئەرەب ـ پارس تىللىرى سۆزلىرىنىڭ ئىشلىتىلىشى تەدرىجىي ئازىيىپ، بارغانسېرى ئۇيغۇر جانلىق تىلىغا يېقىنلىشىشتەك بىر خىل يۆنىلىش بويىچە راۋاجلىنىشقا باشلىدى. بۇ ھال XIX ـ ئەسىردىن باشلاپ تېخىمۇ ئوچۇق گەۋدىلەندى. XVII ـ ئەسىرنىڭ باشلىرىدىن تاكى XX ـ ئەسىرنىڭ 30 ـ يىللىرىغىچە بولغان ئارىلىقتا خاراباتى، خىرقىتى، زەلىلى، نىزارى، زىيائى، ھىجران، موللا شاكىر، بىلال نازىم، ناقىس، موسا سايرامى، ئەرشى، خەستە، شەھىدى، شەۋقى، سالاھى، مەھزۇن، نۆبىتى، قەلەندەر، سەبۇرى، مۇھەممەد سادىق كاشغەرى، گۇمنام، موللا سىدىق يەركەندى، مۆجىزى، زۇھۇرى، مەشھۇرى، ئابدۇقادىر دامۇللا قاتارلىق يۇزلەپ شائىر، ئەدىبلەر مەيدانغا كەلدى. بۇلار ئىجاد قىلغان مەيلى نەزمى مەيلى نەسرىي ئەسەرلەر ياكى تەرجىمە ئەسەرلىرى بولسۇن بىر تەرەپتىن ئۇلارنىڭ نەۋائىي مىسرالىرىغا ۋارىسلىق قىلىپ نەۋائىي ئەنئەنىلىرىنى داۋاملاشتۇرغانلىقىنى كۆرسەتسە، يەنە بىر تەرەپتىن چاغاتاي تىلىنىڭ ئۇيغۇر جانلىق تىلىغا يېقىنلىشىشتەك يۇزلىنىشىنىڭ بۇ باسقۇچىنىڭ ئاخىرىغىچە داۋام قىلغانلىقىنى ئىسپاتلىدى. دېمەك، چاغاتاي تىلىنىڭ بۇ 300 يىلدىن ئارتۇقراق تەرەققىيات جەريانى ھازىرقى زامان ئۇيغۇر ئەدەبىي تىلىنىڭ شەكىللىنىشىگە شەرت ـ شارائىت ھازىرلاش جەريانى بولدى. شۇنداق قىلىپ، 600 يىلغا يېقىن تارىخىي تەرەققىيات مۇساپىسىنى بېسىپ ئۆتكەن چاغاتاي تىلى XX ـ ئەسىرنىڭ 30 ـ يىللىرىغا كەلگەندە تارىخىي ۋەزىپىسىنى ئاساسەن تاماملاپ، ئۆزىنىڭ بىۋاستە راۋاجى بولغان ھازىرقى زامان ئۇيغۇر ئەدەبىي تىلىنىڭ

مەھنىسىگە چىقىشىغا يول بەردى.

زامانىنىڭ تەرەققىياتى، ئىلىم ـ پەن، مەدەنىيەتنىڭ تېز يۈكسىلىشىگە ئەگىشىپ خەلقىمىز تارىخىدا ئۆزىنىڭ مەدەنىي مىراسلىرىنى، بولۇپمۇ ئالتە ئەسىر داۋام قىلغان چاغاتاي تىلىدا يېزىلغان ئاجايىپ مول ئەدەبىي مىراسلىرىنى ئۆگىنىش، بىلىش قىزغىنلىقى كۆتۈرۈلمەكتە. بىراق، چاغاتاي تىلىنى ئۆگىنىش، بۇ تىل بىلەن يېزىلغان ۋە بۇ تىلغا تەرجىمە قىلىنغان ئىسەرلەرنى ئوقۇپ چۈشىنىشكە يارەدەم بەرگۈدەك سىستېمىلىقراق تۈزۈلگەن قورال كىتابلار (لۇغەتلەر) نىڭ كەملىكى بۇ قىزغىنلىقنىڭ ئەملىگە ئېشىشىغا پايدىسىز ئامىل بولۇپ تۇرماقتا. شۇڭا بىز بۇ نۆۋەتنىي نەزەرگە ئېلىپ، چاغاتاي تىلىنى ئۆگەنگۈچى ۋە بۇ تىل بىلەن يېزىلغان ئىسەرلەرنى ئوقۇشقا قىزىقىدىغانلارغا (ئومۇمەن هاجەتمەنلەرگە) ئازراق بولسىمۇ يارەدىمى بولار دېگەن مەقسەت بىلەن بۇ لۇغەتنى تۈزۈپ چىقتۇق. كەڭ ئوقۇرمەنلەر ۋە پايدىلانغۇچىلارنىڭ لۇغەت ھەققىدىكى تەنقىدىي پىكىرلىرىنى قارشى ئالىمىز.

لۇغەتنىڭ تۈزۈلۈشى ھەققىدە

1. بۇ لۇغەتكە چاغاتاي تىلىدا يېزىلغان ۋە چاغاتايچىگە تەرجىمە قىلىنغان ئەسەرلەردە ئىشلىتىلگەن ئەرەبچە، پارسچە ۋە ھازىرقى زامان ئۇيغۇر تىلىدا ئىشلىتىلمەيدىغان ياكى ناھايىتى كەم ئىشلىتىلىدىغان كونا ئۇيغۇرچە سۆز ۋە سۆز بىرىكمىلىرىدىن 21 مىڭدىن ئارتۇقراق كىرگۈزۈلدى.

2. سۆزلەر ھازىرقى زامان ئۇيغۇر ئەدەبىي تىلىنىڭ ئېلىپبە تەرتىپى بويىچە تىزىلدى.

3. سۆزلەر قۇرۇلۇشىغا ئىملادىكى يېزىلىشى بويىچە قارا ھەرپ بىلەن يېزىلىپ، يېنىغا (ئوتتۇرا ئىسكوپكىسىنىڭ ئىچىگە) چاغاتايچە يېزىلىشى، ئۇنىڭ يېنىغا (كىچىك ئىسكوپكىسىنىڭ ئىچىگە) ئېتىمولوگىيىلىك (تىل تەۋەلىكىنى بىلدۈرىدىغان) قىسقارتمىلار يەنى ئەرەبچە سۆزلەرگە «ئە»، پارسچە سۆزلەرگە «پ»؛ ئەگەر بىرىككەن ياكى ياسالما سۆزلەرنىڭ بىرىنچى تەركىبىي ئەرەبچە، ئىككىنچى تەركىبىي پارسچە بولسا «ئە + پ»؛ بىرىنچى تەركىبىي پارسچە، ئىككىنچى تەركىبىي ئەرەبچە بولسا «پ + ئە» شەكلىدە بېرىلدى. مەسىلەن:

ئابدەست [آبدست] (پ) ئەپچىل، چاققان؛ ئۆتكۈر.
ئابشار [آبشار] (پ) شارقىراش، شارقىراتما.
ئابۋاب [آبواب] (ئە) ئىشىك، دەرۋازا.
ئالەمتاب [عالم تاب] (ئە + پ) دۇنيانى يورۇتقۇچى.
ئالەمسۇز [عالم سوز] (ئە + پ) جاھاننى ئۆرتىگۈچى، كۆيدۈرگۈچى.
بەخۇسۇس [بەخصوص] (پ + ئە) مەخسۇس، ئالاھىدە؛ خۇسۇسەن.
بىبەسەر [بى بصر] (پ + ئە) كۆزى يوق، كور؛ قارىغۇلارچە؛ نادان.

4. ھەربىر سۆز ۋە سۆز بىرىكمىلىرىنىڭ رەقەم بىلەن ئايرىلغان مەنىلىرىگە بىر - ئىككىدىن نەزمىي ياكى نەسرىي مىسالار كەلتۈرۈلدى. مەسىلەن:

زۇلال [زلال] (پ) 1) تىنىق، سۈزۈك، تازا، شىرىن سۇ:

كىمكى ئىچتى رەھمەتنىڭ دەريالىسىدىن بىر جۇرئەئى،
بارچە ئالەمدىن مۇنەززەھ بولدىيۇ بولدى زۇلال.
— مەنسۇر باخشى.

2) مەنبە؛ تەرىپ:

لەبنىڭ قەندىدىن قىلدىم تەمەننا،
سېنىڭ شىرىن زۇلالىڭنى ئىشتىتىم.
— خىرقەتى.

3) شاراب، مەي:

ھەمىيەت داغى مانېئ ئولدى بەسى،
كى ئەلدىن زۇلالىغە تۇشگەي خەسى.
— نەۋايى.

زەۋجە [زوجه] (ئە) ئايال، ئايالى، خوتۇن، خوتۇنى، جۇپتى:

ئۇيغۇر كتاب نۇر بېكتى www.uyghurkitap.com

يۇ خېتىم سۇلتان ئابدۇرەشىدخان پادىشاھنىڭ زەۋجەلەرى ئېردى.

— مۆجىزى.

زۇلف [زلف] (پ) چاچ ئۆرۈمى: ئىشىق ئوتىدا داغلايدۇر، زۇلفى بىلەن باغلايدۇر، ئۆكتۇرگەلى چاغلايدۇر، بۇقۇل نەزىيان ئەتمىش.

— ۋەفايى.

زۇلف دامى — چاچ قىلتىقى، چاچ تۇزىقى:

كۆڭۈل ۋەھشىسىن ئول بىر زۇلف دامىغە ئەسىر ئەتكىل،

نەچاغ سەييادلەرغە بىر كىيىك ئۆزرە تالاش ئولسۇن.

— ئەرشى.

زۇلف رۇخسار — چاچ ۋە چىراي، چاچ - يۈز:

ئاي يۈزۈڭنى كۆرگەلى قويماسكى ئول ئەغيارلار،

ئاي بۇلۇتقا بولدى پىنھان زۇلف رۇخسار ئالدىدا.

— نەۋبەتى.

5. ئەرەبچە ياكى پارسچە سۆزلەرگە ئۇيغۇرچە قوشۇمچىلارنىڭ قوشۇلىشى بىلەن ياسالغان سۆزلەر بولسا، ئۇنداق سۆزلەرگە ئېتىمولوگىيىلىك (تىل تەۋەلىكىنى بىلدۈرىدىغان) قىسقارتمىلار بېرىلمىدى. مەسىلەن:

جەراھەتلىغ [جراحتليغ] جاراھەتلىك، يارىدار.

رەڭلىغ [رنک ليغ] چىرايلىق، رەڭلىك؛ مەنىلىك؛ جەزىبىلىك.

6. ھەربىر سۆزدىن كېيىن تەركىبىدە شۇ سۆز بار سۆز بىرىكمىلىرى ھازىرقى ئىملايىمىزدىكى يېزىلىشى ۋە ھازىرقى ئېلىپبە تەرتىپى بويىچە بېرىلدى. چاغاتايچە يېزىلىشى بېرىلمىدى. مەسىلەن:

ئەبر [ابر] (پ) بۇلۇت.

ئەبرى باران — يامغۇر بۇلۇتى؛ قاتتىق يامغۇر.

ئەبرى بالا — ئاپەتلىك بۇلۇت.

جاھ [جاه] (ئ) 1) مەنسەپ، ئەمەل، مەرتىۋە. 2) دۆلەت، بايلىق. 3) بۇيۇكلۇك، شان - شەرەپ.

ئالي جاھ — يۇقىرى مەرتىۋە.

جاھ بەزمى — ئۇلۇغلۇق دەرىجىسى، يۇقىرى مەنسەپ.

جاھۇجەلال — شان - شەۋكەت، مەرتىۋە ۋە ئۇلۇغلۇق.

7. پېئىللارنىڭ ئاساسەن نۆل دەرىجىسى ئېلىندى. مەسىلەن:

ئاۋۇچلاماق [اوچلاماق] ئوچۇملىماق، سىقىملىماق.

تاقاشماق [تاقاشماق] تەڭلەشمەك، بەسلەشمەك.

تاڭلاماق [تانكلاماق] 1) ئاڭلىماق، قۇلاق سالماق، ئىشتىمەك. 2) ئەجەبلەنمەك، ھەيران قالماق، تاڭ قالماق.

لۇغەتنى تۈزۈشتە پايدىلىنىدىغان لۇغەتلەر ۋە مىسال ئېلىنغان مەنبەلەر

1. «ئەلىشىر نەۋايى ئەسەرلىرى تىلىنىڭ ئىزاھلىق لۇغىتى» تاشكەنت، 1985 ـ يىل نەشرى.
2. «نەۋايى ئەسەرلىرى لۇغىتى»، تاشكەنت، 1972 ـ يىل نەشرى.
3. شەيخ سۇلايمان بۇخارى «لۇغەتى چاغاتاي»، ئىستانبول مەھران مەتبەئەسى، ھىجرىيە 1300 ـ يىل.
4. «ئۇيغۇر كلاسسىك ئەدەبىياتىدىن قىسقىچە سۆزلۈك»، مىللەتلەر نەشرىياتى، 1986 ـ يىل نەشرى.
5. «تۈركچە قامۇس»، ئىستانبول، مائارىپ كۈتۈبخانىسى.
6. «پارسچە ـ خەنزۇچە لۇغەت»، سودا نەشرىياتى، بېيجىڭ، 1981 ـ يىل نەشرى.
7. «ئەرەبچە ـ خەنزۇچە لۇغەت»، سودا نەشرىياتى، بېيجىڭ، 1981 ـ يىل نەشرى.
8. «تۈركچە سۆزلۈك»، ئەنقەرە. 1959 ـ يىل نەشرى.
9. نەۋايى «خەمسە»، قولىيازما.
10. نەۋايى «چاھار دىۋان»، قولىيازما.
11. «دىۋانى ئەرشى»، قولىيازما.
12. «دىۋانى نەۋبەتى»، قولىيازما.
13. «دىۋانى مەشھورى»، قولىيازما.
14. ئىبراھىم ئىبن يۈسۈپ خوتەنى «مەنتىقۇت ـ تەير»، قولىيازما.
15. نەۋايى «غەزەللەر»، شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى.
16. نەۋايى «تاپمادىم»، غەزەللەر، تاشكەنت، 1989 ـ يىل.
17. «ئۇيغۇر كلاسسىك ئەدەبىياتىدىن نەمۇنىلەر»، شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى.
18. مۆجىزى «تەۋارىخى مۇسقىيۇن»، مىللەتلەر نەشرىياتى.
19. «زەلىلى دىۋانى»، مىللەتلەر نەشرىياتى.
20. «نىزارى داستانلىرى»، مىللەتلەر نەشرىياتى.
21. «بولاق» مەجمۇئەسىنىڭ 1 ـ سانىدىن تاكى 1993 ـ يىلغىچە بولغان بارلىق سانلىرىدا ئېلان قىلىنغان كلاسسىك ئەسەرلەر.

لۇغەتنىڭ «ئا، ئە، ت، ج، د، ر، ز، ژ، ف، غ، ك، گ، ل، ھ، ۋ، ئې، ئى، ي» ھەرپلىرىنى مۇھەممەتتۇرسۇن باۋۇدۇن، ئابلىمىت ئەھەتلەر؛ «ب، پ، چ، خ، س، ش، ق، م، ن، ئو، ئۇ، ئۆ، ئۈ» ھەرپلىرىنى غەنىزات غەيۇرانى، ئىسمائىل قادىرلار ئىشلىدى.

ئۇيغۇر كتاب تور بېكىتى
www.uyghurkitap.com

هازىرقى زامان ئۇيغۇر ئېلىپبەسى بىلەن چاغاتاي يېزىقىدىكى هەرپلەرنىڭ سېلىشتۇرما جەدۋىلى

№	ئۇيغۇر ئېلىپبەسىدىكى هەرپلەر	چاغاتاي يېزىقىدا ئىپادىلىنىشى		مىساللار
1	ئا	سوزۇق تاۋۇش بىلەن باشلانغان بوغۇمدا	آ عا ؤا	آدم (ئادەم) عالم (ئالەم) سؤال (سوئال)
		ئۈزۈك تاۋۇش بىلەن باشلانغان بوغۇمدا	ا ا ى	صدا (سەدا) مسافر (مۇساپىر) هدى (هۇدا)
2	ئە	سوزۇق تاۋۇش بىلەن باشلانغان بوغۇمدا	ا، ئ، ء، ٔو عه ٔا ئه	ابد (ئەبەد) قرائت (قىرائەت) بدعت (بىدئەت) رٔوساء (رۇئەساء) جمعه (جۇمئە) جرٔات (جۇرئەت) نشئه (نەشئە)
		ئۈزۈك تاۋۇش بىلەن باشلانغان بوغۇمدا	(ـٔ)	بدل (بەدەل) خبر (خەبەر)
3	ب	ب		بازار (بازار) باطل (باتىل)
4	پ	پ		پاسىبان (پاسىبان) پاشنه (پاشنە)
5	ت	ت، ط ة		تاج (تاج) خط (خەت) صلاة (سەلات)
6	ج	ج		جنايت (جىنايەت) جهالت (جەهالەت)
7	چ	چ		چرخ (چەرخ) چشم (چەشم)
8	خ	خ		خاتمه (خاتىمە) خجل (خەجىل)
9	د	د		دريا (دەريا) دوست (دوست)
10	ر	ر		رحمت (رەهمەت) رخسار (رۇخسار)
11	ز	ذ ز ض ظ		ذليل (زەلىل) زبان دراز (زەبان دەراز) ضعيف (زەئىپ) ظالم (زالىم)
12	ژ	ژ		ژاله (ژالە)
13	س	ث س ص		ثابت (سابىت) سىعادت (سەئادەت) صحنه (سەهنە)
14	ش	ش		شادمان (شادمان) شربت (شەربەت)
15	غ	غ		غبار (غۇبار) غلام (غۇلام)
16	ف	ف		فخر (پەخر) فرمان (پەرمان)
17	ق	ق		قبر (قەبر) قرعه (قۇرئە)

81	ك	ك		كريم (كەرىم) كلام (كەلام)
19	گ	گ		گلنار (گۈلنار) گياه (گىياھ)
20	ڭ	نگ		رنگ (رەڭ) جنگ (جەڭ)
21	ل	ل		لازم (لازىم) لشكر (لەشكەر) لغت (لۇغەت)
22	م	م		ماهيت (ماھىيەت) مدرسه (مەدرەسە)
23	ن	ن		ناطق (ناتىق) نتيجه (نەتىجە)
24	ھ	ح ھ ه		حاكم (ھاكىم) حق (ھەق) هجران (ھىجران) پادشاه (پادىشاھ)
25 26	ئو ئۇ	سوزۇق تاۋۇش بىلەن باشلانغان بوغۇمدا	او، عو، ئو، ءوو ا ع	اوتاجى (ئوتاجى) عود (ئود) مسئول (مەسئۇل) رءووف (رەئوف) الفت (ئۇلپەت) عشر (ئۆشر)
27 28	ئۆ ئۈ	ئۈزۈك تاۋۇش بىلەن باشلانغان بوغۇمدا	-و (ـُ)	روح (روھ) خوب (خوب) حصول (ھۇسۇل) سرور (سۇرۇر) غصون (غوسۇن)
29	ۋ	و		وكيل (ۋەكىل) دوۋاء (دەۋاء) دولت (دەۋلەت)
30	ئې	سوزۇق تاۋۇش بىلەن باشلانغان بوغۇمدا	اي، ئي، عي، ا، ء، ئ	ايجاد (ئىجاد) جبرائىل (جەبرائىل) عيش (ئىيش) اسراف (ئىسراف) عشق (عشق) مسائل (مەسائىل)
31	ئى	ئۈزۈك تاۋۇش بىلەن باشلانغان بوغۇمدا	ـي (ـِ ي، ى) (ـِ)	جيل (جىل) زير (زىر) غبارى (غۇبارى) بشارت (بىشارەت) مسكين (مىسكىن)
		سۆز ئاخىرىدا	ئي عي	جزئى (جۈزئى) شافعى (شافىئى)
32	ي	ى		يار (يار) يزدان (يەزدان)

چاغاتاي يېزىقىنىڭ ئېلىپبەسى

ا ب پ ت ث ج چ ح خ د ذ ر ز ژ س ش ص ض ط ظ ع غ ف ق ك گ نگ ل م ن و ھ ى

ئىزاهات

1. چاغاتاي يېزىقى ئېلىپبەسىدە 33 ئۈزۈك تاۋۇش ھەرپى بار. سوزۇق تاۋۇشلارغا مەخسۇس ھەرپ بەلگىلەنمىگەن ۋە ئېلىپبە جەدۋىلىگە كىرگۈزۈلمىگەن.

2. بۇ جەدۋەلدىكى «ب پ ت ج چ خ د ر ز ژ س ش غ ف ق ك گ ل م ن و ھ ى» قاتارلىق 23 ئۈزۈك تاۋۇش ھەرپى ھازىرقى زامان ئۇيغۇر ئېلىپبەسىدىكى بىلەن ئوخشاش. لېكىن «ۋ» چاغاتاي يېزىقىدا چېكىتسىز يېزىلىدۇ، «ھ» نىڭ سۆز ئاخىرىغا ئۇلىنىدىغان «ە» شەكلىمۇ قوللىنىلىدۇ. بۇ شەكىل بەزى سۆزلەردە مۇشۇ شەكىل قوشۇلغان ئۈزۈك تاۋۇشنىڭ «ئە» تەلەپپۇز قىلىنىشىنى كۆرسىتىدۇ: خانە (خانە)، حلقە (ھەلقە)، شىشە (شىشە)، لېكىن «ە» نىڭ ئالدىدىكى ئۈزۈك تاۋۇش «ئى» تەلەپپۇز قىلىنغان بەزى سۆزلەردە ۋە باشقا ئايرىم سۆزلەردە «ھ» ئېنىق تەلەپپۇز قىلىنىدۇ:

سە (سىھ) مە (مەھ) سياە (سىياھ) كوتاە (كوتاھ)

3. جەدۋەلدىكى «نگ» سۆز ئاخىرىدا كەلگەندە «ڭ» تەلەپپۇز قىلىنىدۇ، سۆز ئوتتۇرىسىدا بەزىدە «ن» ۋە «گ» گە ۋەكىللىك قىلىدۇ:

رەنگ (رەڭ) رنگى (رەنگى)

جنگ (جەڭ) جنگاور (جەنگاۋەر)

4. «ث ح ذ ص ض ط ظ ع» قاتارلىق سەككىز ھەرەب تىلىغا خاس ئۈزۈك تاۋۇشلارنى ئىپادىلەيدىغان ھەرپلەر بولۇپ، چاغاتاي يېزىقىدا ئەرەب تىلىغا خاس سۆزلەرنى ئۆز ئىملاسى بىلەن يېزىش ئادەتلىنىلگەچكە بۇ ھەرپلەر ساقلاپ قىلىنغان. لېكىن بۈلار ھازىرقى زامان ئۇيغۇر تىلىدا مۇستەقىل فونېما بولمىغانلىقتىن «ث ص» تاۋۇشلىرى «س» بىلەن؛ «ح» تاۋۇشى «ھ» بىلەن؛ «ذ ض ظ» تاۋۇشلىرى «ز» بىلەن؛ «ط» تاۋۇشى «ت» بىلەن؛ «ع» تاۋۇشى بوغۇم بېشى بولغاندا شۇ بوغۇمدىكى سوزۇق تاۋۇش بىلەن، يېپىق بوغۇم ئاخىرى بولۇپ كەلگەندە «ۋ» بىلەن ئىپادىلىنىدۇ: علم (ئىلىم)، ممنوع (مەمنۇ).

5. ئەلىف (ا) ئېلىپبە جەدۋىلىگە كىرگۈزۈلگەن بولسىمۇ ئايرىم بىر ئۈزۈك تاۋۇشقا ۋەكىللىك قىلمايدۇ. ئۇنىڭ تۆۋەندىكىدەك روللىرى بار: 1) سۆز بېشىدا كېلىپ سوزۇق تاۋۇش «ئە، ئى، ئۇ» نى ئىپادىلەيدۇ: اثر (ئەسەر)، استاذ (ئۇستاز)، اسم (ئىسىم). 2) ئۈزۈك تاۋۇش بىلەن باشلانغان بوغۇم تەركىبىدە «ئا» نى ئىپادىلەيدۇ: كامل (كامىل)، جسارت (جەسارەت). 3) سۆز بېشىدا «ي، و» دىن ئىلگىرى كېلىپ ھەمزىگە ۋەكىللىك قىلىدۇ: ايجاد ← ئىجاد (ئىجاد)، اولى ← ئۆلا (ئۇلا)، «اي» «ئى» نى ياكى ئۇنىڭ سوزۇلما ۋارىيانتى ۋە «ئې» نى ئىپادىلەيدۇ؛ «او» «ئو، ئۇ، ئۆ، ئۈ» نى ياكى ئۇنىڭ سوزۇلما ۋارىيانتىنى ئىپادىلەيدۇ. 4) يېپىق بوغۇم ئاخىرىدىكى ھەمزە (ء) نىڭ تەگلىك ھەرپى بولىدۇ: شأن (شەئن)، بأس (بەئس).

6. بۇ جەدۋەلدىكى «و، ى» ھەرپلىرى «ۋ، ي» ئۈزۈك تاۋۇشلىرىنى ئىپادىلىگەندىن باشقا سوزۇق تاۋۇشنى ئىپادىلىگۈچى بەلگە ئورنىدا كېلىدۇ. «و» ئۈزۈك تاۋۇش بىلەن باشلانغان بوغۇم تەركىبىدە كېلىپ بۇ بوغۇمنىڭ «ئو، ئۇ، ئۆ، ئۈ» تەلەپپۇز قىلىنىشىنى كۆرسىتىدۇ: نوگ (نوگ) نفوس (نوفۇس) منقول (مەنقۇل) وقوف (ۋۇقۇف).

«ى» ئۈزۈك تاۋۇش بىلەن باشلانغان بوغۇم تەركىبىدە كېلىپ، شۇ بوغۇمنىڭ «ئى (ئي)» تەلەپپۇز قىلىنىشىنى كۆرسىتىدۇ:

تسليم (تەسلىم) مجيد (مەجىد)

سلبى (سەلبى) فارسى (فارسى)

«ى» بەزى ئەرەبچە سۆزلەرنىڭ ئاخىرىدا ئەلىپقا ئوخشاش «ئا» تەلەپپۇز قىلىنىدۇ: صدى = صدا (سەدا) معنى (مەئنا).

7. بۇ جەدۋەلگە كىرگۈزۈلمىگەن لېكىن يېزىقتا ئۇچرايدىغان «ة» ئالامىتى سۆزلەرنىڭ ئاخىرىدا كېلىپ «ت» تەلەپپۇز قىلىنىدۇ. حلاقة (ھەلاقەت) زكاة (زەكات) «وا» مەخسۇس پارسچە سۆزلەردە قوللىنىلىپ، ئىككى ئۈزۈك ئارىسىدا كەلگەندە «ئا» تەلەپپۇز قىلىنىدۇ:

خواجه (خاجه) خوار (خار)

خواست (خاسەت) خواب (خاب)

8. چاغاتاي يېزىقىدا ئەرەب ـ پارس يېزىقىنىڭ ئىملاسى بويىچە ئۈزۈك تاۋۇش بىلەن باشلانغان بوغۇم تەركىبىيدىكى سوزۇق تاۋۇشلار كۆپ ھاللاردا ئايرىم ھەرپ بىلەن ئىپادىلەنمەي دىئاكرىتىك بەلگىلەرنى قويۇش ئارقىلىق ئىپادىلەنگەن، بۇ بەلگىلەر مۇقەددەس كىتاب (قۇرئان) دىن ئېلىنغان نەقىل، باشلانغۇچ دەرسلىكلەر، بەزى شېئىرىي ئەسەرلەردە بېرىلگەندىن باشقا ئادەتتىكى كىتابلاردا قويۇلمىغان، لېكىن ئوقۇش جەريانىدا تولۇقلاپ ئوقۇش تەلەپ قىلىنغان. بۇ بەلگىلەر تۆۋەندىكىچە:

1) «ـَ» (زەۋەر ياكى پەتھە) «ئە»نى ئىپادىلەيدۇ:

بدن (بەدەن)، بشر (بەشەر).

2) «ـِ» (زىر ياكى كەسرە) «ئى»نى ئىپادىلەيدۇ:

جسم (جىسىم)، تمثال (تمسال)

3) «ـُ» (پىش ياكى زەممە) «ئۇ»نى ئىپادىلەيدۇ:

كتب (كۇتۇب)، بقعه (بۇقئە)

4) «ـْ» (سۇكۇن) شۇ ھەرپنىڭ يېپىق بوغۇم ئاخىرىدىكى ئۈزۈك تاۋۇش ئىكەنلىكىنى ئىپادىلەيدۇ: ابر (ئەبر)، خصلت (خىسلەت)

5) «ـّ» (تەشدىد) ئۈستىگە مۇشۇ بەلگە قويۇلغان ئۈزۈك تاۋۇشنى تەكرارلاشنى ئىپادىلەيدۇ: معلم (مۇئەللىم) مدرس (مۇدەررىس)

6) «ـٓ» (مەد) ئەلىپنىڭ ئۈستىگە قويۇلۇپ (آ) «ئا» ئوقۇلىدۇ: اب (ئاب)، آسار (ئاسار)

7) «ـً» (قوش زەۋەر) رەۋىشنى ئىپادىلەش ئۈچۈن سۆز ئاخىرىدىكى ھەرپ ئۈستىگە قويۇلىدۇ ھەم «ا» (ئەلىپ) قوشۇلۇپ «ئەن» ئوقۇلىدۇ: تماما (تەمامەن) ابدا (ئەبەدەن). ئەگەر سۆز ئاخىرىدا (ة) بولسا قوش زەۋەر شۇنىڭ ئۈستىگە قويۇلىدۇ، ئەلىپ قوشۇلمايدۇ: نسبة (نىسبەتەن)، حققة (ھەقىقەتەن).

8) «ء» (ھەمزە) بۇ بەلگىنىڭ سۆز ئوتتۇرىسى، سۆز ئاخىرىدا كېلىشى ئەرەب تىلىغا خاس ئادەت. ئۇ ئەرەب تىلىدىن كىرگەن سۆزلەردە تۆۋەندىكىدەك قوللىنىلغان: ① بوغۇم بېشى بولۇپ كەلگەندە «ئ، ءو ءا» ياكى «ئى، ءوو، ئو» شەكلىدە:

تامل (تەئەممۇل) مسئله (مەسئەلە)

مؤيد (مۇئەييد) رئيس (رەئىس)

مسئول (مەسئۇل)، دقائق (دەقائىق)

رءووف (رەئۇف) قرائت (قىرائەت)

② بوغۇم ئاخىرى بولۇپ كەلگەندە «ءا ءو ئ ء» شەكلىدە كېلىدۇ: مأيوس (مەئيۇس) مؤمن (مۇئمىن) هجائ (ھەجائ) ماء (مائ).

ئۇيغۇر كتاب تور بېكىتى www.uyghurkitap.com

مۇندەرىجە

كىرىش سۆز 1
لۇغەتنىڭ تۈزۈلۈشى ھەققىدە 4
لۇغەتنى تۈزۈشتە پايدىلىنىلغان لۇغەتلەر ۋە مىسال ئېلىنغان مەنبەلەر 5
ھازىرقى زامان ئۇيغۇر ئېلىپبەسى بىلەن چاغاتاي يېزىقىدىكى ھەرپلەرنىڭ سېلىشتۇرما جەدۋىلى 7
لۇغەت تېكىستى 1

ئا 1
ئە 23
ب 75
پ 119
ت 136
ج 177
چ 202
خ 214
د 243
ر 291
ز 332
ژ 370
س 371
ش 414
غ 443
ف 460
ق 488
ك 512
گ 545
ل 572
م 587
ن 656
ھ 698
ئو 733
ئۇ 735
ئۆ 741
ئۇ 743
ۋ 744
ئې 762
ئى 766
ي 798

ئۇيغۇر كتاب تور بېكىتى www.uyghurkitap.com

ئا

ئا [آ] 1) ئۈيغۇر ئېلىپبەسىنىڭ بىرىنچى ھەرپى؛ 2) ئۈندەش: ئەي! ، ھەي! . 3) بەزى ئىسىملارغا قوشۇلۇپ قارىتىلىق مەنىسىنى ئىپادىلەيدۇ:

ئا يىگىت — ئەي يىگىت.

بۇلبۇلا — ھەي، بۇلبۇل.

«دېدى گۈل، بۇلبۇلا سالدىڭ فىراقىڭ»

— خىرقەتى.

نىگارا — ھەي نىگار:

يافەلەك جەۋرى نىگارا، يا سېنىڭ دەردىڭ ماڭا.

— ئاتابى.

ئاب [آب] (پ) سۇ؛ كۆچمە م: ياش.

ئاب جۇش— قاينىق سۇ.

ئاب دىيىدە — 1) كۆز يېشى. 2) سۇغا چىلانغان، نەمدەلگەن، ھۆللەنگەن.

ئاب رەھا — سۇ يولى، ئېرىق.

ئاب زىلال — سۈزۈك سۇ.

ئابى ئاتەش رەڭ — كۆچمە م: مەي، مۇسەللەس.

ئابىي بەقا — مەڭگۈلۈك سۇيى، ھاياتلىق سۇيى:

ئەدەمدە باغلاپ ئىدىم ئۈمۈل ئاغىز خىيالىن مەن،
كى مۇندە خىزىردەك ئابى بەقا تىلەي كەلدىم

— لۇتفى.

ئابى جارى — راۋان ئېقىۋاتقان سۇ.

ئابى چەشىم — كۆز يېشى.

ئابى چەشمە — بۇلاق سۇيى.

ئابى رەۋان — ئېقىن سۇ.

ئابى زەمزەم — مەككىدىكى زەمزەم بۇلىقىنىڭ سۇيى؛ تەۋرۈك سۇ.

ئابى زىندەگانىي — «ئابى ھەيات» غا قارالسۇن.

ئابى كەۋسەر — جەننەتتىكى كەۋسەر ناملىق بۇلاقنىڭ سۇيى:

ئۇد، ئەنبەر تۇفراغىدۇر، ئابى كەۋسەردۇر سۇيى،
دۇررى ـ مارجان تاشلىرىدۇر كۆھسارى كاشغەر.

— گۈمنام.

ئابى ھەيات — ئەپسانىۋى ھاياتلىق سۇيى، تىرىكلىك سۇيى؛ بۇ سۇنى ئىچكەن كىشى مەڭگۈ ياشايدۇ، دەپ ھېسابلىنىدۇ. بۇ سۇ قاراڭغۇتۇر بىر بۇلاقتىن چىقىدۇ دەپ پەرەز قىلىنغانلىقتىن ھەم بۇ بۇلاق سۇيىگە خىزىر پەيغەمبەر مۇيەسسەر بولغان دېيىلىپ، «خىزىر سۇيى» دەپمۇ ئاتىلىدۇ:

گەر مۇسۇلمان زادە بولساڭ، ئۆزۈڭ ئىنساب ئېيلىگىل،
مەن سۇساپ كەتسەم ئۆلۈپ ھازىر تۇرۇپ ئابى ھەيات.

— قەلەندەر.

ئابى ھەيۋان — «ئابى ھەيات» قا قارالسۇن:

خىزىر يەتلىغ ئۇمر ئۇچۇن ئەل ئابى ھەيۋان ئىستەسە،
بىزنى ئۆلتۈرمەككە مەھۇش يارنىڭ زەھەر ئابى بار.

— گۈمنام.

ئابى ھىرۋان — رەھمەت سۇيى:

قىلما پىرسىز ئابى ھىرۋاندىن خىيال،
پىرسىز ئول سۇنى تاپماقلىق مەھال.

— خەراباتى.

ئابا [آبا] 1) ئاپا، چوڭ ئاپا؛ 2) ئاچا.

ئاباد [آباد] (پ) 1) گۈللەنگەن، ئاۋات؛ مول، پاراۋان. 2) ئوبدان، ياخشى. 3) چىرايلىق، ئېسىل.

خانەئى ئاباد — پاراۋان ئائىلە (ئۇي):

كۆڭلۈم بۇزۇلۇپ قالسا، زەللىلى يىمەگىل غەم،
كىم كۆردى جۇنۇن ئىقلىمىدە خانەئى ئاباد.

— زەللىلى.

كىشۋەر ئاباد — گۈللەنگەن، ئاۋات مەملىكەت.

ئابادان [آبادان] (پ) «ئاباد» غا قارالسۇن.

ئابادان نەۋكەر — ۋەزىپىسىنى ياخشى بىجىرگۈچى نۆۋكەر.

ئابادگەر [آبادگر] (پ) ئاۋات قىلغۇچى؛ ئاۋاتلىق تىلىگۈچى، ياخشىلىق كۈتكۈچى.

ئابادى [آبادى] (پ) 1) گۈللەنمەك، ئاۋاتلاشماق؛ 2) ئاھالە رايونى، مەھەللە.

ئاباۋۇ ئەجداد [آباواجداد] (ئە) ئاتا ـ بوۋا، ئەجداد.

جەددۇ ئابا — ئاتا ـ بوۋا.

يەتتە ئابا — يەتتە ئاتا؛ كۆچمە م: يەتتە ئاسمان.

ئاباۋ [آباء] (ئە) [بىرلىكى: ئەب] 1) ئاتىلار، ئاتا ـ بوۋىلار، ئەجداد. 2) ئابرۇي، قەدىر ـ قىممەت، ھۆرمەت؛ غۇرۇر. 3) پارقىراق، يالتىراق.

ئاب پاش [آب پاش] (پ) 1) سۇ سەپكۈچى. 2) سۇ سەپكۈچ؛ ژارونكا.

ئابتابە [آبتابه] (پ) 1) ئاپتۇۋا، چۆگۈن. 2) سۇ كوزىسى (كومزىكى). 3) سەپەردە ئىشلىتىلىدىغان سۇ قاپىقى.

ئابخور [آب خور] (پ) 1) سۇغىرىش ئورنى. 2) سۇ مەنبەسى، بۇلاق؛ قۇدۇق. 3) كۆچمە م: تەقدىر، قىسمەت. 4) ئامەت، تەلەي، نېسىۋە.

ئابخورد [آبخورد] (پ) 1) دەم ئېلىش ئورنى، هاردۇق ئېلىش ئورنى، قونالغۇ. 2) تەقدىم؛ 3) ئامەت، تەلەي. 4) سۇ ئىچىلىدىغان جاي، سۇ ئېلىنىدىغان جاي.

ئابخوريش [آبخورش] (پ) سۇ ئىچىلىدىغان جاي، سۇ ئېلىنىدىغان جاي.

ئابدار [آبدار] (پ) 1) مول سۇ. 2) كۆچمە م: سۆزۈك؛ تىنىق؛ ساپ؛ يالتىراق:

چەشمەئى خۇرشىد نۇر ئەۋاجى بىرلە دەھرىنىڭ —
يۇپ يۇزىدىن قاراسىن كۆزگۈدەك ئەتتى ئابدار.
— تەجەللى.

3) توغرا، ئېنىق. 4) ئۆتكۈر.

ئابدار نوكتە — ئوچۇق، روشەن (تورا، ئېنىق) ھېكىمەتلىك سۆز ۋە پىكىر.

خەنجەرى ئابدار — ئۆتكۈر خەنجەر، پارقىراق خەنجەر:

پۇتىغا كېيىپ مۇزەئى ھەككەدار،
بىلىگە ئاسىپ خەنجەرى ئابدار.
— مولا شاكىر.

لەئلى ئابدار — 1) تىنىق، يالتىراق لەئل؛ ساپ لەئل. 2) كۆچمە م: يارنىڭ لېۋى.

ئابدان [آبدان] (پ) «ئابادان» غا قارالسۇن.

ئابدان كاغەز — ياخشى قەغەز، سىلىق قەغەز.

ئابدەست I [آبدست] (پ) 1) ئەپچىل، چاققان؛ يېنىك؛ چېۋەر؛ قولى گۈل. 2) ئۆتكۈر.

ئابدەست II [آبدست] (پ) تون، تون چاپان.

ئابدەست III [آبدست] (پ) 1) پاكىزلىماق، تازىلىماق؛ قول يۇماق. 2) تەرەتكە ئىشلىتىدىغان سۇ. 3) تەرەت ئالىدىغان جاي.

ئابدەست IV [آبدست] (پ) 1) توغرا، توز، توپتوز؛ ئادىل، دۇرۇس، ھەققانى. 2) ئوچۇق ـ ئاشكارا.

ئابدەھان [آب دهان] (پ) 1) سىرىق سۇ، شۆلگەي. 2) ئاغزى ئىتتىك ئادەم.

ئابرومەند [آبرومند] (پ) 1) ھۆرمەتلىك، ئىززەتلىك، قەدىردان، ئابرۇيلۇق؛ غۇرۇرلۇق. 2) سالاپەت؛ مەرتىۋە. 3) يۈز، ئابرۇي، شۆھرەت. 4) گۈزەل، چىرايلىق، كېلىشكەن.

ئابرو (ي) [آبرو (ى)] (پ) 1) نام، ئابرۇي، ئاتاق، شۆھرەت، ھۆرمەت، نوپۇز، 2) قەدىر ـ قىممەت؛ غۇرۇر.

ئابشار [آبشار] (پ) شارقىراش، شارقىراتما:

دىدەدىن دەريا تۆكۈلگەن نەقل ئومىد ئابشار
غۇنچەئى كۆڭلۈمنى كەلكۈن ئەيلەدى پەسلى بەھار.
— دىۋان قارى

ئابكار [آبكار] (پ) 1) سۇچى، سۇ توشۇغۇچى؛ 2) مەي ياسىغۇچى، سانقۇچى.

ئابكەش [آبكش] (پ) 1) دەرەخنىڭ ياش نوتىسى، چۈنچ. 2) دەرەخنىڭ سۇ تارتىدىغان تومۇرى. 3) سۇ توشىغۇچى، سۇچى.

ئابگەرم [آبگرم] (پ) 1) ئارشاڭ، ئارشاڭ سۇيى. 2) ئىسسىق سۇ. 3) كۆز يېشى. 4) شاراب، مەي.

ئابگۈن [آبگون] (پ) 1) پارقىراق، ئۇنچىدەك، مەرۋايىتتەك، نۇر چېچىپ تۇرىدىغان. 2) كۆكۈچ رەڭ. 3) شىشە، ئەينەك.

پەردەئى ئابگۈن — ئاسمان مەنزىرىسى.

چەرخى ئابگۈن — كۆچمە م: ئاسمان، پەلەك.

ئابگىر [آبگير] (پ) 1) كۆل، كۆلچەك. 2) سۇ ئېلىنىدىغان جاي. 3) قاينام، گىرداب؛ 4) (دەريا، ئۆستەڭ) قىرغىقىدىكى رايون. 5) ھاممام (مۇنچا) غا يەتكۈزۈپ بەرگۈچى.

ئابگىن [آبگين] (پ) 1) نەملىك، ھۆللۈك؛ 2) شىشە، ئەينەك.

ئابگىنە [آبگينه] (پ) شىشە، ئەينەك؛ ئىدىش؛ ئەينەك قاچا (ئىستاكان). 3) سۇ ئېلىنىدىغان جاي. 4) ساپال سىرى.

ئاب نەبات [آب نبات] (پ) ناۋات؛ قەنت ـ گىزەك.

ئاب نەمەك [اب نمک] (پ) تۇز ئىرىتمىسى، تۇز سۇيى.

ئابنۇس [آبنوس] (پ) 1) قارا رەڭلىك قاتتىق خۇش پۇراقلىق دەرەخ.

تەختى ئابنۇس — ئابنۇس ياغىچىدىن ياسالغان تەخت؛ كۆچمە م: قارا، قارا تۇس.

ئابۇتاب [آب وتاب] (پ) 1) تاۋلىنىش؛ ياشناش؛ 2) يېتىلمەكلىك. 3) تىنىقلىق، ساپلىق، پارلاقلىق، لاۋۇلدىماقلىق.

ئابۇخاك [آب وخاک] (پ) 1) يەر، تۇپراق، زېمىن. 2) ۋەتەن.

ئابۇدانە [آب ودانه] (پ) 1) تۇرمۇش، تىرىكچىلىك. 2) تۇرمۇش ۋاستىلىرى، تىرىكچىلىك يولى. 3) يېمەكلىك، يېمەك ـ ئىچمەك. 4) قىسمەت.

ئابۇرەڭ [آب ورنگ] (پ) 1) نۇر، پارقىراق، يالتىراق.

2) جامال، ھۆسن.

ئابۇشقە [آبوشقه] 1) ئاتا. 2) بوۋاي. 3) ئەر. 4) جۈپ؛ ئەر ياكى خوتۇن؛ خوتۇنلىك ئېرى. 5) دوست:

پەلەكتىن يېتىپ ئانچە بىتابلىق،
ئابۇشقە بىلە قىلدى ھەم خابلىق.

— ئا، نىزارى.

ئابۇگۈل [آب وگل] (پ) 1) سۇ ۋە لاي، سۇ ـ تۇپراق (ئىنسان گەۋدىسىنىڭ يارىتىلىشىدىكى قېلىپقا ئىشارە). 2) تۇغما تەبىئەت. 3) يەر بۆلىكى. 4) ئۆي.

ئابۇ ھەۋا [آب وھوا] (پ) 1) ھاۋا، كىلىمات، ئىقلىم. 2) سۇ ۋە تۇپراق.

يۇزۇڭنى قىلۇر تازە كۆزۈم ياشىيۇ ئاھىم،
گۈل تازە بولۇر تاپسە بىلى ئابۇ ھەۋانى.

— سەككاكى.

ئابۇاب [آبواب] (ئە) ئىشىك، دەرۋازا:

ئابۇاب شادىمەنلىك دايىم كۈشادە بولسۇن،
دۇنياده باردۇرسەن دىللارنى شادمان قىل.

— دىۋان قارى.

ئابى جۇ [آب جو] (پ) 1) ئارزۇ قىلىنغان سۇ، ئىزدەلگەن سۇ:

قەددىڭنى سەۋرى رەۋانۇ لەئلىڭنى ئابى زىلال،
تەشنەلىك دەقىقىدە ئابى جۇ ئىكەنىنى بىلمەدىم.

— گۇمنام.

2) ئىچىملىك (مەي ۋە شارابقا ئوخشاش).

ئابىد [عابد] (ئە) 1) تائەت ـ ئىبادەتنى كەم قىلمايدىغان، خۇداغا سېغىنىدىغان، تەقۋادار ئەر؛ ئىبادەت قىلغۇچى:

تەمامى ئابىدۇ زاھىد جەمالىڭ ئارزۇ ئەيلەپ،
ۋىسالىڭغە يېتەلمەي جۈملە ئالەم مەست شەيدادۇر.

— سادابى.

2) ئابىد (ئەرلەرنىڭ ئىسمى).

ئابىدە I [عابده] (ئە) 1) تائەت ئىبادەتنى كەم قىلمايدىغان، خۇداغا سېغىنىدىغان، تەقۋادار ئايال. 2) ئابىدە (خوتۇن ـ قىزلارنىڭ ئىسمى).

ئابىدە II [آبده] (ئە) 1) قەبرە ئۈستىگە ئورنىتىلغان يادىكارلىق؛ تارىخىي ماددىي يادىكارلىق. 2) مۇھىم بىر ۋەقەنى خاتىرىلەش ئۈچۈن ياسالغان بىنا ياكى تىكلەنگەن ھەيكەل؛ قىممەتلىك ئەسەر.

ئابىد فىرىب [عابدفريب] (ئە + پ) تەقۋادار ۋە نامازخان كىشىنى ئالدىغۇچى.

ئابى دىنار [آب دنار] (پ + ئە): شىپالىق ئۈچۈن ئىچىلىدىغان شەربەتلەر نامى:

ئەبرۇر ئابى دىنار ياكىم بۇزۇر.
تاپۇر بىرغىنا ئىچسە چاينەك ھۇزۇر

— موللا شاكىر.

ئابىر [عابر] (ئە) [كۆپلۈكى: ئابىرەين] ئۆتكۈچى، ئۆتۈپ كەتكۈچى، ئۆتكۈنچى، يولۇچى.

ئابىر ئەيلەمەك — ئۆتكۈزمەك، يۈرگۈزمەك.

ئابى رو [آب رو] (پ) ئابرۇي، نومۇس.

ئابى روكناباد [آب روكناباد] دەريا ئىسمى (ئىرانىڭ شىرازى ۋىلايىتىدە «رۇكناباد» دېگەن جايىنىڭ يېنىدىن ئۆتىدىغان دەريا):

ئابى رۇكناباد، گۈلگەشتى مۇسەللا سەھل ئەبرۇر،
خۇلددىن ئەفزۇن تۇمەنمىڭ لالە زارى كاشغەر.

— گۇمنام.

ئابىلە [آبله] (پ) (تىب) 1) چېچەك. 2) قاپارتما، سۇلۇق قاپارتما. 3) ئىشلەش ۋە كۆپ يول مېڭىش ئارقىلىق ئالىقان ۋە تاپاندا پەيدا بولىدىغان قاپارتما:

يۇزى سارىغ ئولدى، قولى ئابىلە،
شىكەنجى زەمانغە بولۇپ شامىلە.

— ئا. نىزارى.

4) داغ.

ئابىي I [آبی] (پ) بېھى.

دەرەخت ئابىي — بېھى دەرىخى.

شەربەتى ئابىي — بېھى شەربىتى.

ئابىي II [آبی] (پ) 1) ھۆل، نەملەنگەن. 2) ھاۋارەڭ. 3) كۆچمە م: خجىل بولۇش؛ تەرگە چۆمۈش.

ئابيار [آبيار] (پ) سۇ نازارەتچىسى، مىراپ.

ئاتابەك ~ ئاتەبەك [اتابيک] 1) تەربىيىچى. 2) ئابباسىيە دەۋرىدىكى تۈرك سەركەردىلىرىنىڭ دۆلەت باشلىقى دەرىجىسىدىكى ئىمەل نامى.

ئاتار ـ تۇتار [آتار توتار] 1) ئوق ئاتماق، مەرگەنلىك. 2) چاققانلىق؛ تېزلىك. 3) ئۆتكۈرلۈك؛ كەسكىنلىك. 4) شىددەت. 5) زورلۇق. 6) قىزىققانلىق، غەزەپ. 7) توپ تۇرىدىكى بىر خىل قورال ئىسمى.

ئاتاغ [آتاغ] 1) بىر دەرسىگە بېغىشلانغان، ئۇنىشىپ قويۇلغان (قىز). 2) ۋەدىلىشىلگەن نەرسە. 3) نەزىر دىن ئۆتكەن. 4) ۋەدە، قارار. 5) ھەسسە، قىسمەت.

ئاتاغلاماق [آتاغلاماق] ۋەدە بېرمەك، شەرت قىلماق؛ نىشانلىماق.

ئاتاغلىغ [آتاغليغ] 1) بېشى باغلاغلىق، ۋەدىلىشىلگەن (قىز):

مېھر زۇلفىغە كۆڭلى باغلىغ ئىدى،

گۈيىيا بۇ ئاڭا ئاتاغلىغ ئېدى.
— نەۋائى.

2) يېقىنلىق.

ئاتالا [آتالا] بىر خىل تاماق تۈرى:
ياخشىدۇر شاھ قۇرس شەربەتىدىن،
فەقر ئىچرە ئاتالا ۋە ئوماچ.
— مۇنىس.

ئاتەش [آتش] (پ) ئوت:
ئانىڭدەك بولدى بۇلبۇل زار غەمكەش،
تۇشۇپ گۈل ھۇسنىدىن جانغە ئاتەش.
— خىرقەتى.

ئاتەش ئالود [آتش الود] (پ) ئوتلۇق، يالقۇنلۇق، قىزغىن.

ئاتەش ئەفروز [آتش افروز] (پ) 1) يالقۇنلاتماق، ياندۇرماق، تۇتاشتۇرماق. 2) ئوت ياققۇچى؛ ئوت بىلەن ئويناشقۇچى.

ئاتەش ئەفزۇن [آتش افزون] (پ) 1) زىيادە ئوت؛ كۆچلۈك ئوت. 2) ياندۇرۇلغان مەشئەل.

ئاتەش ئەنداز [آتش انداز] (پ) 1) ئوت ياققۇچى؛ ئوت قالىغۇچى. 2) ئوت چاچقۇچى.

ئاتەش ئەنگىز [آتش انگىز] (پ) ئوت كۆچەيتكۈچى؛ يالقۇنلۇق:
لەبىم نۇقلى شەكەرتەك ئاتەش ئەنگىز،
سالۇر بۇز مىڭ كۆڭۈلدە ئاتەشى تىز.
— لۇتفى.

ئاتەشبار [آتشبار] (پ) ئوت چاچقۇچى، ئوت ياندۇرغۇچى، يالقۇنلاتقۇچى.

ئاتەشپارە [آتاش پارە] (پ) ئوت پارچىسى؛ كۆچمە م: مەكىرى قىزىل يار، ئوتتەك قىزغىن دىلبەر:
تۇرغالى بىرلە ئاتەشپارەدۇر ئۇل شوخكىم،
يوقۇ بارمىنى ئانىڭ ئايىغى كۆيدۇرۇر.
— نەۋائى.

ئاتەشپەرەست [آتش پرست] (پ) ئوتقا چوقۇنغۇچى:
ئەي نەۋائى، بولدى ئۇل بۇت كافىرى ئاتەشپەرەست،
نى ئەجەب، ۋەھ ـ ۋەھ ئەگەر ئۇرسا جانىڭە زۇننار نار.
— نەۋائى.

ئاتەشتاب [آتشتاب] (پ) 1) ئوت نۇرى، ئوت ئىسسىقى، ئوت ھارارىتى؛ ئوت كۈچى. 2) ئوت ياققۇچى. 3) ئوت ئوچىقى.

ئاتەشخانە [آتاشخانه] (پ) 1) مەش، ئوت ئوچىقى. 2) ئوت قالايدىغان ئۆي (جاي)، ئوتخانا. 3) ئاتەشپەرەسلەر بۇتخانىسى.

ئاتەشدان [آتشدان] (پ) ئوتخانا.

ئاتەشدانلىغ [آتشدانليغ] كۆيدۇرۇش، ياندۇرۇش.

ئاتەشريز [آتش ريز] (پ) ئوت سالغۇچى، كۆيدۇرگۈچى، ياندۇرغۇچى.

ئاتەش رېزە [آتش رىزه] (پ) ئوت پارچىسى، چوغ، ئۇچقۇن.

ئاتەش زەبان [آتش زبان] (پ) قىزغىن سۆزلىگۈچى؛ سۆزى ئوتلۇق؛ تىلى راۋان.

ئاتەش زەدە [آتش زده] (پ) ئوت كەتكەن، ئوت چۈشكەن؛ ئۆرتەنگەن.

ئاتەش سۇخەن [آتش سخن] (پ) تۇھمەت قىلغۇچى، بوھتان چاپلىغۇچى، قارىلىغۇچى؛ ئەيىبلىگۈچى، كايىغۇچى؛ مەسخىرە قىلغۇچى، مازاق قىلغۇچى.

ئاتەش فىشان [آتش فشان] (پ) 1) ئوت چاچماق؛ ئوت چاچقۇچى. 2) ياناردىغ، ۋولقان.

ئاتەش فىشانلىغ [آتش فشانليغ] ئوت چاچماقلىق، ئوت چاچراتماقلىق.

ئاتەش فىگەن [آتش فگن] (پ) ئوت سالغۇچى، قاقشاتقۇچى:
يانە سەنسىز ئاھ ئوتى شۇئلە زەندۇر،
كى گەردۇنغە ھەر ئۇچقۇن ئاتەش فىگەندۇر.
— نەۋائى.

ئاتەشكارلىغ [آتشكارليغ] 1) ئوت ئىشلىتىش؛ ئوتنى قىزىتىش؛ ئوت يېقىش. 2) تۆمۈرچىلىك.

ئاتەشكەدە [آتشكده] (پ) ئوت پەرەسلەر ئىبادەتخانىسى؛ ئوتخانا:
ئىشق بىر ئوتدۇركى كۆڭلۈمدۇر ئاڭا ئاتەشكەدە،
ئول ئۇساقىن كۆيدۇرۇر، بىزنى ۋۇساقى كۆيدۇرۇر.
— نەۋائى.

ئاتەشگاھ [آتشگاه] (پ) 1) ئوتخانا، ئوچاق؛ 2) ئوتقا چوقۇنغۇچىلار (ئاتەشپەرەسلەر) ئىبادەتخانىسى.

ئاتەشگەھ [آتشكه] (پ) «ئاتەشگاھ» قا قارالسۇن.

ئاتەشگۇن [آتشكون] (پ) ئوت رەڭ، چوغقا ئوخشاش، ئوتتەك.

ئاتەشناك [آتش ناك] (پ) ئوتلۇق، يالقۇنلۇق، قىزغىن:
مېھىر گەمەس، مەشئەل يارۇتقان قەلبىنى گەفلاكتىن،
كىم فەلەككە سالدى ئوت رۇخسارى ئاتەشناكتىن.
— نەۋائى.

كۆچمە م: 1) يارنىڭ لەۋزى. 2) قىزىل مەي.

ئۇيغۇر كتاب تور بېكىتى www.uyghurkitap.com

ئاتەشناك ئىشىق — قىزغىن مۇھەببەت.
لەئلى ئاتەشناك — قىپقىزىل چوغدەل لەئەل.

ئاتەشۋار [آتش وار] (پ) ئوتقا ئوخشاش، ئوتتەك، ئاتەشتەك.

ئاتەشىن [آتشين] (پ) 1) ئوتلۇق، يالقۇنلۇق:
ئۆزۈمنى ئاتەشىن ھۇسنىگە ئۇرسام،
ئوشۇل ئوت بىرلە كۈل بولسام، تۇزۇلسام.
— خىرقەتى.

2) ئوتتەك قىزىل؛ چوغ، چوغدەك.
ئاتەشىن ئارەز — قىزىل يۈز، مەڭزى قىزىل.
ئاتەشىن ئاھى — ئوتلۇق ئاھ:
لەئلى گۈن ياشى ئاتەشىن ئاھى،
يالغۇز ئېردى، يوق ئېردى ھەمراھى.
— تۆت ئىمام تەزكىرىسى.

ئاتەشىن لەئل — قىپقىزىل لەئەل.
ئاتەشىن ئۇزار — «ئاتەشىن ئارەز» گە قاراڭ.
ئاتەشىن ۋەرد — قىپقىزىل گۈل، ئوت رەڭلىك گۈل.
ئاھى ئاتەشىن — «ئاتەشىن ئاھى» غا قاراڭ.
لەئلى ئاتەشىن — «ئاتەشىن لەئلى» گە قاراڭ.
لەئلى ئاتەشىن ئەتمەك — قىزىتماق، قىزارتماق.

ئاتقاماق [آتقاماق] قىرائەت قىلماق، يادلاپ ئوقۇماق.

ئاتىشلىغ [آتيشليغ] ئوق ئېتىشقا ماھىر، مەرگەن.

ئاتىفەت [عاطفت] (ئە) [كۆپلۈكى: ئەۋاتىف] مېھرىبانلىق، شەپقەت، مۇرۇۋەت.

ئاتىقماق [آتيقماق] نامى چىقماق، مەشھۇر بولماق، شۆھرەت قازانماق، داڭق چىقارماق.

ئاتىل [عاطل] (ئە) 1) ھۇرۇن، بوشاڭ. 2) توختاپ قالغان، بوش، ئىشسىز. 3) ئۆزىنى چەتكە تارتقان.

ئاتىم [آتيم] مەنزىل، بىر ئوق يەتكۈچە ئارىلىق:
قورغاندىن دەريا بىر ئوق ئاتىمى بولغاي.
— بابۇر.

ئاج [عاج] (ئە) 1) پىل چىشى؛ پىل سۆڭىكى.
ئەي فۇزۇلى، بەن مالامەت مۇلكىنىڭ سۇلتانى يىم،
بەرقى ئاھىم تاجى زەرسىمى سەرەشكىن تەختى ئاج.
— فۇزۇلى.

2) كۆچمە م: ئاق، روشەن، يورۇق.

ئاجور [آجور] تەرخەمەك.

ئاجوز [آجوز] ئەرزان.

ئاجۇر [آجور] (پ) «ئاجىر» غا قاراڭ.

ئاجۇرپەز [آجرپز] (پ) خىش پىشۇرغۇچى.

ئاجۇن [آجون] دۇنيا، جاھان، ئالەم، دەھر:
سەندەك ئاجۇندا بىر كۆزى ئەين بەلا قانى،
مەندەك ئانىڭ جەفاسى بىلە مۇبتەلا قانى؟
— لۇتفى.

ئاجۇنلۇغ [آجونلوغ] دۇنياۋى، دۇنيالىق؛ دۇنيا بىلەن باغلىق.

ئاجى I [آجى] موماي، چوڭ ئانا.

ئاجى II [آجى] بىئاراملىق، ئاغرىقلىق؛ كۆچمە م: خۇشياقماسلىق.

ئاجىر [آجر] (پ) خىش.
ئاجىر پارە — خىش پارچىسى.

ئاجىرغانماق [آجيرغانماق] رەھىم - شەپقەت قىلماق، ھىمايىسىگە ئالماق.

ئاجىز [عاجز] (ئە) 1) ماغدۇرسىز، زەئىپ. 2) كۈچسىز، بوش:
ئول دۇكان شەرھىن قىلاي ئەمدى رەقەم،
گەرچە ئەۋسافىدا ئاجىزدۇر قەلەم.
— ئا. نىزارى.

3) كۆچمە م: ئىلاجىسىز، ناتەۋان:
تەلەپ قىلسە ئاجىز بالاسىن ئاتام،
ئاقىزسە ياشىنى شىكەستە ئانام.
— ئا. نىزارى.

4) كەمبەغەل، پېقىر. 5) قارىغۇ.

ئاجىزانە [عاجزانە] (ئە + پ) 1) ئاجىزلارچە، ناتەۋانلارچە. 2) ئىتائەتمەنلەرچە، تۆۋەنلىك بىلەن.

ئاجىزە [عاجزە] (ئە) 1) ئاجىز ئايال. 2) قىز بالا، قىز.

ئاجىز ناتەۋان [عاجز ناتوان] (ئە + پ) ئاجىز ۋە زەئىپ، ناھايىتى ئاجىز.

ئاجىغ [آجيغ] «ئاچىغ» قا قاراڭ.

ئاجىغلانماق [آجيغلانماق] ئاچچىقلانماق، ئازابلانماق؛ ھاياجانلانماق.

ئاجىغلىغ [آجيغليغ] ئاچچىقلىق؛ غەزەپلىك. كۆچمە م: غەملىك، قايغۇ - ئەلەملىك.

ئاجىغماق [آجىغماق] ئاغرىنماق، رەنجىمەك، قايغۇلانماق.

ئاچار [آچار] 1) مېۋە - چېۋە. 2) كۆكتات. 3) مېۋىلىك دەرەخلەر ۋە ئۆسۈملۈكلەر.

ئاچمالىق [آچمالىق] سوپۇن؛ كىر تازىلاشتا ئىشلىتىلىدىغان نەرسىلەر.

ئاچۇق [آچوق] 1) ئاشكارا، ئوچۇق، ئېنىق، ئېچىلغان. 2) كەشىپ قىلىنغان. 3) بوشىتىلغان. 4) هاياسىز، ئەدەپسىز.

ئاچۇن [آچون] «ئاجۇن» غا قاراڭ.

ئاچىتماق [آچىتماق] جاننى قىينىماق، ئاغرىتماق.

ئاچىغ [آچيغ] ئاچچىق، غەزەپ، دەرد، ئەلەم؛ غەم - غۇسسە؛ (كۆڭلى) غەش، خىرە:

تىلىم ئاچىغ، دىلىم قاتىغ، ئۆزىم زالىم،
قۇرئان ئوقۇپ، ئەمەل قىلماي يالغان ئالىم.

— ئەھمەد يەسەۋىي.

ئاچىغ باش [آچيغ باش] 1) بەڭۋاش، چېچىلاڭغۇ، باش - باشتاق. 2) يالاڭ باش.

ئاچىغلىق [آچيغليق] ئاچچىقلىق، غەزەپلىك؛ دەردلىك؛ ئەلەملىك، غەملىك، غەشلىك، خىرەلىك، قايغۇلۇق:

ھەم دەردىدە بار ئىدى قاتىغلىق،
ھەم ئەندىشە بار ئىدى ئاچىغلىق.

— نەۋابى.

ئاچىقگۇي [آچيق گوي] توغرا سۆزلۈك، ئوچۇق - ئاشكارا سۆزلىگۈچى.

ئاچىقماق [آچيقماق] ئاچ قالماق، ئېچىرقىماق.

ئاختا [آختا] پىچىۋېتىلگەن، جىنسىي بەزلىرى ئېلىپ تاشلانغان.

ئاختا ئات — پىچىۋېتىلگەن (ئاختا قىلىنغان) ئات.

ئاختا قۇل — جىنسىي بەزلىرى ئېلىپ تاشلانغان قۇل، خادىم.

ئاختاچى [آختاچى] ئات باقار؛ مىراخور (خانلىقلاردا ساراي ئاتخانىلىرىغا باشچىلىق قىلغۇچى مەنسەپدار).

ئاخسۇم [آخسوم] 1) مەست، بەك مەست. 2) پۇشايمان. 3) يۇتۇم. 4) ھەملە. 5) ئاداۋەت، گىنە؛ غۇم.

ئاخسۇملاماق [آخسوملاماق] 1) قىلىقسىزلىق قىلماق. 2) يۇتۇم - يۇتۇم ئىچمەك. 3) ئاداۋەت ساقلىماق. 4) ھۇجۇم قىلماق.

ئاخور [آخور] (پ) 1) ئوقۇر. 2) ئاتخانا؛ چوڭ ئاتخانا.

ئاخۇند [آخوند] (پ) ئۇقۇمۇشلۇق، بىلىملىك كىشى؛ موللا، ئوقۇتقۇچى.

ئاخىر [آخر] (ئە) 1) سۇڭ. 2) تۈگىگەن، پۈتكەن.

ئاخىر ئولماق — تۈگىمەك، پۈتمەك، ئاخىرىغا يەتمەك.

ئەۋۋەل ۋە ئاخىر — باشلىنىشى ۋە ئاخىرى؛ ھەر ۋاقىت.

ئەۋۋەلىنۇ ئاخىرىن — بۇرۇنقىلار ۋە كېيىنكىلەر.

ئاخىرەت [آخرەت] (ئە) 1) ئۇ دۇنيا، باقىي دۇنيا (ئۆلگەندىن كېيىنكى ئالەم). 2) قىيامەت. 3) دىنى: كىشى ئۆلگەندىن كېيىن قايتا باشلىنىدىغان ھايات.

ئاخىرەتلىك [آخرتليك] 1) ئۇ دۇنيالىق، باقىي دۇنيالىق؛ 2) قىيامەتلىك. 3) كۆچمە م: كېپەنلىك. 4) دىنىي چۈشەنچىدە كىشى ئۆلگەندىن كېيىن قايتا باشلىنىدىغان ھاياتلىق.

ئاخىر زەمان [آخرزمان] (ئە) دىنىي چۈشەنچىدە دۇنيانىڭ، ھايات ۋە بارلىقنىڭ ئاخىرقى چاغلىرى، قىيامەتكە يېقىن قالغان زامان.

بوسۇغەدىن كۆڭگۈرە قوپتى راۋان،
دېدى: مەنەم فىتنەئى ئاخىر زەمان.

— ئەھمەدى.

ئاخىرگەھ [آخركە] (ئە + پ) ئەڭ كېيىنكى ۋاقىت.

ئاخىرۇلئەمر [آخرالامر] (ئە) ئەڭ ئاخىرىدا؛ ئەڭ ئاخىرى، ئىشنىڭ كەينىدە.

ئاخىرىن [آخرين] (ئە + پ) كېيىنكىلەر.

ئاداب [آداب] (ئە) [بىرلىكى: ئەدەب] ئىنسانىي قائىدىلەر، خۇش خۇلق، خۇش مۇئامىلىلەر، يۇرۇش - تۇرۇشتىكى ياخشىلىقلار:

ئۆتۈپ ئۆمرۈڭ ئەدا بولدى كۆزۈڭ غەفلەت ئىلە دەرخاب،
تاپىپ بىر پىرى كامىلنى نىچۈن ئۆرگەنمەدىڭ ئاداب.

— سەدائى.

ئادات [عادات] (ئە) [بىرلىكى: ئادەت] ئادەتلەر؛ كۆنۈكۈپ، سىڭىشىپ قالغان ئىش - ھەرىكەتلەر، ئەنئەنىلەر.

خەۋارىقى ئادات — ئادەتتىن تاشقىرى بولىدىغان، ئادەتكە كىرمەيدىغان ئىشلار.

ئاداش [آداش] 1) ئاخىر، ئاياغ، تامام؛ 2) ئوخشاش ئىسىملىكلەر؛ تەڭتۇشلار.

ئاداق [آداق] ئاياغ، ئاخىر؛ نىھايەت:

فۇرقەتىڭدە تۆكتى، شاھىم، كۆزلەرىم دۇررى يەتىم،
ئول ئاداقىڭغا تۇشۇپ، ھالىنى ئېيتسا تۇت قۇلاق.

— لۇتفى.

ئادەم [آدم] (ئە) كىشى، ئىنسان؛ پىكىر قىلىش، سۆزلەش ۋە ئەمگەك قىلىش ئىقتىدارىغا ئىگە جانلىق زات.

ئادەم ئاتا [آدم اتا] دىنىي چۈشەنچىدە: يەر يۈزىدە تۇنجى يارىتىلغان كىشى (پەيغەمبەر)، ھاۋا ئانىنىڭ جۈپتى.

ئادەم ئەلەيھىسسەلام [آدم عليه السلام] (ئە) «ئادەم ئاتا» غا قاراڭ.

ئادەم سەفى [آدم صفى] (ئە) ئادەم ئەلەيھىسسالام.

ئادەم كۆش [آدم كش] (ئە + پ) 1) ئادەم ئۆلتۈرگۈچى، قاتىل؛ جاللات. 2) كۆچمە م: رەھىمسىز؛ شەپقەتسىز.

ئادەمىي [آدمى] (ئە) ئادەمزات، ئادەم بالىسى. 2) ئادەملىك، كىشىلىك، ئىنسانىي.

ئادەمىيانە [آدميانه] (ئە + پ) ئادەملەرچە، ئىنسانلارچە.

ئادەمىيەت [آدميت] (ئە) ئىنسانىيەت، ئادەملىك.

ئادەمىيۇەش [آدمى وش] (ئە + پ) ئادەمگە ئوخشاش، ئادەم سۈپەت.

ئادى [عادى] 1) رېئاتلەردىكى بىر قوۋم بولۇپ، ئېگىز بويلۇق، ناھايىتى چوڭ ئادەملەر، دەپ تەرىپلىنىدۇ. 2) ئىسمى، ئېتى:

بوتۇڭنى سەرۇ ئوقۇماق ئىلگە ئادەت ئولدى ۋەلي،
ئەرەم نەھالى نې نىسبەت بۇ دېۋەچە ئادى بىلەن.

— ئاتابى.

ئادىل [عادل] (ئە) ئادالەتلىك، ئىنساپلىق؛ ھەققانىي.

ئادىل نىھاد — تۆپتىن ئادالەتلىك.

ئادىم [آدىم] قەدەم.

ئادىم ئاتماق — 1) قەدەم تاشلىماق. 2) كۆچمە م: ئىلگىرى سىلجىماق، ئالغا باسماق.

ئادىم ئالماق — قەدەم ئالماق.

ئادىم قويماق — 1) قەدەم باسماق، يۈرمەك. 2) بىرەر جايغا يېتىپ بارماق، ئېرىشمەك.

ئادىنە [آدينه] (پ) جۈمە (كۈنى).

ئار [عار] (ئە) 1) ئۇيات، نومۇس؛ خىجالەتچىلىك، ئۇيۇلۇش تۇيغۇسى. 2) ئابرۇي، پەخر.

ئارا I [آرا] (پ) «بېزەك، زىننەت؛ بېزىگۈچى، زىننەتلىگۈچى» دېگەنگە ئوخشا ئۇقۇملارنى ئاڭلىتىدىغان سۆزلەرنى ياسايدىغان قوشۇمچە.

ئارا ئەيلەمەك — بېزىمەك، زىننەتلىمەك.

ئالەم ئارا — دۇنيا زىننىتى.

جىلۋە ئارا — چىرايلىق جىلۋە قىلغۇچى.

خۇد ئارالىغ — مەغرۇرلۇق، شۆھرەتپەرەسلىك.

دىلئارا — كۆڭۈلنى خۇشاللاندۇرغۇچى سۆيۈملۈك.

مەجلىسئارا — مەجلىسنى بېزىگۈچى، مەجلىسنى قىزىتقۇچى.

ئارا II [آرا] ئارا، ئوتتۇرىلىق.

ئارالاشما — ئوتتۇرىلىرىدا.

شول ئارادا — شۇ ئوتتۇرىدا، شۇ مۇھلەت ئىچىدە.

ئاراست [آراست] (پ) «ئاراستە» گە قارالسۇن.

ئاراستە [آراسته] (پ) بېزەلگەن، زىننەتلەنگەن، تەرتىپلىك، ياسىتىغلىق:

ھەمە تاملارى نەقشى ئاراستە،
كى سەڭگى رىخام بىرلە پىراستە.

— ئا. نىزارى.

ئاراستەلىق [آراستەليق] ئاۋات، تەرتىپلىك، سەرەمجانلىق؛ بېزەلگەنلىك.

ئارام [آرام] (پ) 1) تىنچ، سۈكۈنات؛ قارار. 2) راھەت، ئىستىراھەت، ھوزۇر. 3) ئولتۇرۇپ قېلىش، بىر جايدا ئىستىقامەت قىلىپ تۇرۇپ قېلىش.

ئارام ئالماق — تىنماق، بىر جايدا تىنىپ قالماق، ئىستىراھەت قىلماق.

ئارامبەخش [آرام بخش] (پ) ئارام بەرگۈچى؛ راھەت، ھوزۇر، ئاسايىشلىق بېغىشلىغۇچى.

ئارامجوي [آرام جوي] (پ) تىنچلىق ئىزدىگۈچى؛ تىنچ جاي قېدىرغۇچى؛ ئۆز تىنچلىقىنى خالىغۇچى.

ئارامگاھ [آرامگاه] (پ) تىنچلىنىدىغان، راھەتلىنىدىغان جاي؛ ياتاقخانا.

ئارامگىر [آرامگير] (پ) 1) تىنچلانغۇچى، ئارام ئالغۇچى؛ 2) جايلاشقان، ئورناشقان.

ئارامى جان [آرامى جان] (پ) جانغا، تەنگە ئارام بېرىدىغان، راھەت، ھوزۇر بېغىشلايدىغان.

ئارامىش [آرامش] (پ) تىنچلىق، تىنچىش.

ئارامياب [آرام ياب] (پ) ئارام ئالغۇچى، ئارام ئالغان، تىنچلانغان.

ئاراي [آراي] (پ) «ئارا I » گە قارالسۇن.

ئارايىش [آرايش] (پ) بېزەك، زىننەت، پەرداز:

سۈرەتىم گۈلشەنگە ئارايىش دۈرۈر.
ھەيئەتىم كۆرگەنگە ئاسايىش دۈرۈر.

— نەۋائى.

ئارايىش تاپماق — 1) زىننەتلەنمەك، بېزەلمەك. 2) تەرتىپلىمەك، تەھرىرلىمەك.

ئارايىش جەھان — جاھان زىننىتى.

ئارايىش زاھىرى — تاشقى بېزەك؛ زىننەت.

ئارايىش قىلماق — تەرتىپلىمەك، بېزىمەك، پەردازلىماق، زىننەتلىمەك.

ئارايىش كۆرگۈزمەك — «ئارايىش قىلماق» قا قارالسۇن.

ئارايىشى مەششاتە — بېزەكلەش، بەت زىننەتلەش تارغىچە.

ئارە [آرا] «ئارا II » گە قارالسۇن.

ئارەز I [عارض] (ئە) يۈز، بەت چېھرە، چىراي، جامال

ئاتەشسىن ئارەز — ئوتلۇق چىراي، قىپقىزىل چېھرە،

گۈزەل يۈز:

يا رەب، گۈل ئارەزمىدۇر يا لالە ئەرئەر ئۇستىنە،
يا شەقايىق بەرگىدۇر سەرۋى سەنەۋۋەر ئۇستىنە.

— ئاتابى.

قۇمۇلغان ئارەز — نۇرلۇق يۈز:

قۇمۇلغان ئارەزى جانلارغە لايىق،
ئاياقلىرى باش بويى خانلارغە لايىق.

— لۇتفى.

ئارەز II [عارض] (ئە) 1) يۈز بېرىش پەيدا بولۇش. 2) ۋەقە، ھادىسە. 3) توسالغۇ.

ئارەز III [عارض] (ئە) شىكايەت قىلغۇچى، دەرد تۆككۈچى؛ دەۋاگەر، ئەرز قىلغۇچى؛ ئەيىبلىگۈچى.

ئارەستەگى [آراستگى] (پ) بېزەلمەكلىك، سەرەمجالاشماقلىق.

ئارەمىدە [آرمىيده] (پ) تىنچ، ئارام ئالغان.

ئارەمىدە بولماق — تىنچلانماق، ئارام ئالماق.

ئارەنج [آرنج] (پ) جەينەك.

ئارتانماق [آرتانماق] «ئارتىنماق» گا قارالسۇن.

ئارتۇقسى [آرتوقسى] ئارتۇقچە، كۆپ، زىيادە:

يۈز ئۆزرە خال سىياھلىك كى خۇش ياراشىپتۇر،
كى داغىدىن تاپار ئارتۇقسى زىيۇ فەرلالە.

— لۇغەتى چاغاتاي.

ئارتۇقسلىغ [آرتوقسلىغ] ئارتۇقچىلىق، ئۈستۈنلۈك، كۆپلۈك.

ئارتىلماق [آرتيلماق] مىنمەك.

ئارتىنماق [آرتينماق] ئاشماق، ئېشىپ ئۆتمەك، تىرىشماق، تىرمىشىپ چىقماق، ئارتىلماق.

ئارد [آرد] ئارقا، كېيىن.

ئاردىچە [آردىچە] كەينىچە، ئارقىچە، ئارقىسىدىن.

ئاردىچە بارماق — ئارقىسىدىن بارماق.

ئارزۇ [آرزۇ] (پ) 1) ئىستەك، خاھىش. 2) ھەۋەس، مەيل.

ئارزۇ ئەتمەك — 1) ئىستىمەك، خالىماق. 2) ھەۋەس قىلماق.

ئارزۇ قىلماق — «ئارزۇ ئەتمەك » كە قارالسۇن.

ئارزۇ خاھ [آرزوخواه] (پ) ئارزۇ قىلغۇچى، خالىغۇچى، ئۈمىدۋار.

ئارزۇ دارىي [آرزوداری] (پ) ناخشا، كۈي نامى.

ئارزۇ مەند [آرزومند] (پ) ئارزۇ قىلغۇچى، خالىغۇچى؛ ئىنتىزار:

دىدى: ۋەسلىغە بارسەن ئارزۇمەند؟
دىدى: بارمەن خەيالى بىرلە خۇرسەند.

— نەۋائى.

ئارسىز [عارسيز] نومۇسسىز، ئۇياتسىز، نومۇس قىلمايدىغان، نومۇسسىزلىق.

ئارغاداماق [آرغاداماق] 1) ئالدىماق، ئاۋۇتماق، تەسەللى بەرمەك. 2) ھىيلە قىلماق.

ئارقەخەتى [آرقەخطى] كىشىنىڭ ئۈمۈرتقا سۆڭىكى.

ئارمان [آرمان] (پ) 1) ئارزۇ، غايە. 2) ھەسرەت، ئەپسۇس، ئېچىنىش.

ئارۇق [آروق] 1) پاكىز، تازا. 2) ئورۇق، يادائغۇ. 3) كەم.

ئارىتماق [آريتماق] كەتكۈزمەك، پاكلىماق، تازىلىماق.

ئارىز [عارض] (ئە) تەبئىي بولمىغان، كېيىن پەيدا بولغان، يۈز بەرگەن، ھاسىل بولغان.

ئارىز بولماق — پەيدا بولماق، يۈز بەرمەك؛

ئارىز ئولماق — «ئارىز بولماق» گا قارالسۇن.

ئارىزە [عارضه] (ئە) [كۆپلۈكى: ئەۋارىز] ھادىسە؛ بەختسىز ھادىسە، ئاجىزلىق، كېسەللىك.

ئارىزەدەست بەرمەك — ھادىسە يۈز بەرمەك.

ئارىغ I [آريغ] «ئەرىغ» كە قارالسۇن.

ئارىغ II [آريغ] ئورۇق، ئارغىن.

ئارىغسىزلىق [آريغسزلىق] ناپاكلىق.

ئارىف [عارف] (ئە) بىلگۈچى، تونىغۇچى، مەرىپەتلىك، دانا، بىلىمدان:

مەقامى ئارىف ھەم ئاشىق ئېدى پاك،
بىمىسلى ئىبرىلەر مانەندى مەنسۇر.

— سەدائى.

ئارىفى كامىل — تولۇق، مۇكەممەل بىلگۈچى (مەرىپەتلىك)، يېتۈك.

ئارىلماق [آريلماق] ئايرىماق؛ خالاس بولماق، تازىلانماق.

ئارىماق [آريماق] «ئارىلماق» گا قارالسۇن.

ئارىي I [آرى] ھە، شۇنداق، توغرا، راست، شۇبھىسىز، ئەلۋەتتە، ھەقىقەتەن:

ئۇيغۇر كتاب تورىيكتى www.uyghurkitap.com

يۈزۈڭنى تۇتتۇم ئارتۇق ئايۇ كۈندىن،
كىشىنىڭ كۆزىدۇر ئارىي تارازۇ.

— لۇتفى.

ئارىي II [عارى] (ئە) 1) يالىڭاچ. 2) بوش، خالىي؛ تىنىق، تازا.

ئارىي ئەتمەك — خالاس قىلماق.

ئارىي قىلماق — تازىلىماق.

ئارىي ئولماق — خالىي بولماق، بوشانماق.

ئارىي - ئارىي [آرى آرى] (پ) ھە - ھە، راست - راست، ئەلۋەتتە؛ بەللى؛ شۇنداق، ھەقىقەتەن.

ئارىيەت [عاريت] (ئە) 1) ئار - نومۇس، ئىززەت - نەپس. 2) ئۇيات، شەرم. 3) ئەسلى ئۆزىنىڭ بولمىغان بىرەر نەرسىنى ۋاقىتلىق سوراپ ئېلىش.

ئارىيەت دەۋلەت — قولدىن - قولغا ئۆتىدىغان ۋاقىتلىق بايلىق.

ئارىيەت ئىستەمەك — ئارىيەت ئېلىشنى خالىماق.

ئاز [آز] 1) ئاچ كۆزلۈك، ھېرىسلىك:

قاراغۇ قىلىپدۇر كۆزۈڭ ھېرىس ئاز،
نە ئىمان سەندە، نە زەۋقى نەماز.

— زەلىلى.

2) بېرىلگەنلىك.

ئازاد [آزاد] (پ) 1) ئەركىن، ھۆر؛ 2) ئۆز ئەركىگە قويۇپ بېرىلگەن، بوش.

ئازادە [آزادە] (پ) 1) ئازاد، ئەركىن. 2) توغرا، ئەيىبسىز. 3) غەمسىز، تەشۋىشسىز؛ شاد.

ئازادە سەرۋ — تىك ئۆسكەن سەرۋ؛ كۆچمە م: قەددى - قامىتى كېلىشكەن يار.

ئازادئى دەۋران — دەۋرنىڭ ئەركىسى:

تابۇدەمدە دەھر ئارا ئازادەئى دەۋران ئىدىم،
تۇشتى باشىمغە سېنىڭ نادانلىقىڭدىن ماجەرا.

— قەلەندەر.

ئازادەكىش [آزادەكىش] (پ) نازۇك تەبىئەتلىك.

ئازادگان [آزادگان] (پ) «ئازادە» گە قاراڭ.

ئازادەلىغ [آزادەلىغ] ئەركىنلىك، ئازادلىق، خالاسلىق؛ 2) پاكىزلىق، تازىلىق.

ئازادەۋەش [آزادەوش] (پ) ئازادە سۈپەت، ئەركىن؛ كۆڭلى ھېچنەرسىگە مايىل بولمىغان؛ ساپ كۆڭۈل؛ پاكىز.

ئازادى [آزادى] (پ) ئەركىن، ھۆر، ئازاد:

ئەي گۇل يۈزىگە ھۇر پەرى بەندەئى جانى،
تالىنىڭ بۇيۇڭ ئازادى ئېرۇر سەرۋى رەۋانى.

— سەبۇرى.

ئازارى [آزارى] (پ) قىينالغان، خارلانغان، ئازاب چەكىكەن، ئېزىلگەن.

ئازارى جان [آزارى جان] (پ) جانغا ئازار بەرگۈچى، قىينىغۇچى، رەنجىتكۈچى.

ئازاغلاق [آزاغلاق] «ئازالماق» قا قاراڭ.

ئازاق [آزاق] ئاياغ (پۇت):

ئەي سەككاكى بۇ شاھ قابقىن غەنىمەت تۇت چۇ زۇلفىغە،
ئازاقىن باغلاغان قۇش سەن، ئۇچارغە ھىچ ھەۋا قىلما.

— سەككاكى.

ئازالماق [آزالماق] 1) ئازايتماق، كېمەيمەك. 2) يېتىشمەسلىك. 3) سىقىلماق.

ئازەر [آذر] (پ) 1) ئوت، ئالاۋ. 2) قەۋس ئېيىنىڭ يەنە بىر خىل نامى. 3) ئىبراھىم پەيغەمبەرنىڭ ئاتىسى بۇتتاراش (بۇت ياسىغۇچى) ئازەر.

ئازەر پەرەست [آذرپرست] (پ) ئوتپەرەس، ئوتقا چوقۇنغۇچى.

ئازەرم [آزرم] (پ) 1) ئۇيات، شەرم، ھايا. 2) مېھرى، مۇھەببەت، شەپقەت، مېھرىبانلىق. 3) غەزەپ.

ئازغاشماق [آزغاشماق] يولدىن چىقماق، ئازماق:

مۇبارەك ئوغلى بىر كۈن ئازغىشىپ راھ،
ئەجايىپ سۇ ساغاندە كۆردى بىر چاھ.

— لۇغەتى چاغاتاي.

ئازغۇرماق [آزغورماق] ئاداشتۇرماق، يولدىن چىقارماق، ئازدۇرماق.

كۆز سالما ئەرۇسى دەھر رۇخسارىغە ئەي مەھزۇن،
ھەر كۈن نەچە سەندەكنى ئازغۇردى بۇ مەككارە.

— مەھزۇن.

ئازغۇن [آزغۇن] 1) يولدىن ئازغان؛ توغرا يولدىن چىققان، ئاينىغان:

خالىقا كۆڭلۈمدە دۇنيايى دەنى،
مەن ئېرۇرمەن بەندەلەرنىڭ ئازغۇنى.

2) ئاسىي. 3) ئۇرۇق.

— سۇپى ئەللەيار.

ئازمايىش [آزمايش] (پ) سىناش، ئىمتىھان.

ئازمايىش ئەيلەمەك — سىناپ، ئىمتىھان ئېلىپ كۆرمەك.

ئازمايىش قىلماق — «ئازمايىش ئەيلەمەك» كە قاراڭ.

ئازمۇدە [آزمودە] (پ) سىناق، سىناقتىن ئۆتكەن:

ئۇلەر كىم سىزنى مېھرى ئاز دەرلەر،
مېنى دەرلەر ۋەفادە ئازمۇدە.

— ئاتايى.

ئازمۇن [آزمون] (پ) «ئازمايىش» قا قارالسۇن.
شاھغە مەلۇم بولغان ئول ئىشقى جۇنۇن،
ئىستەدى ئاشقىنى قىلماق ئازمۇن.
— نەۋائى.

ئازمۇنلۇق [آزمونلوق] سىناشلىق.

ئازۇرده [آزرده] (پ) ئازار چەككەن، رەنجىگەن؛ قىينالغان؛ ئازابلانغان.
ئازۇرده جان — جېنى قىينالغان:
ئىشق ئارا بىچارە ئەيلەپ ناتەۋان قىلغان مەنى،
ھەجرىنىشىن يەتكۈزۈپ ئازۇرده جان قىلغان مەنى.
— ئا. نىزارى.

ئازۇرده خاتىر — كۆڭلى ئازار يېگەن.
ئازۇرده دىل — دىلى رەنجىگەن.

ئازۇقلاماق [آزوقلاماق] ئوزۇقلاندۇرماق، غىزا بەرمەك.

ئازىتماق [آزتماق] 1) يوقىتىپ قويماق، ئاداشتۇرۇپ قويماق. 2) تەرتىپلىمەك، زىننەتلىمەك:
ئۆركەۋرەپ يولدىن ئاتى چىققان ئىمىش،
بىر ـ ئىككى قول ئىلە ئازىتقان ئىمىش.
— نەۋائى.

ئازىقماق [آزيقماق] ئاداشماق، يولدىن ئازماق.

ئازىم [عازم] (ئە) 1) بىرەر ئىشنى بېجىرىشقا نىيەت قىلغۇچى. 2) يۈرگۈچى، كەتكۈچى، سەپەرگە چىققۇچى.
ئازىم بولماق — كەتمەك، جۈنەپ كەتمەك؛ سەپەرگە يول ئالماق.
ئازىمى دەشتى ئادىم — يوقلۇق چۆلىگە مېڭىش.

ئازىنە [آذينه] (پ) جۇمە، جۇمە كۈنى.

ئاس [آس] 1) يۇڭى ئاق رەڭلىك ۋە يۇمشاق كەلگەن بىر خىل ھايۋان ۋە ئۇنىڭ تېرىسىدىن تىكىلگەن جۇۋا؛ 2) سىبىرىيە تەرەپتىكى بىر ۋىلايەتنىڭ نامى.

ئاس ـ ئاس [اس آس] تىب: سەۋدا كېسىلى، مالخوليا.

ئاسا [اسا] (پ) سۆزلەرگە قوشۇلۇپ: 1) تىنچىتقۇچى، راھەتلەندۈرگۈچى، راھەتلىك. 2) ئوخشاش، كەبى مەنىلەرنى ئىپادىلەيدۇ:
كى مەجنۇن ئاسا رەۋان بولدى ئول،
پەرىشان خاتىر يۈرۈپ كەچتى يول.
— ئا. نىزارى.

جان ئاسا — جاندەك، جانغا ئوخشاش.
دەريا ئاسا — دەرياغا ئوخشاش، ناھايىتى كۆپ.
دىل ئاسا — كۆڭۈل راھىتى.
سۇبھى ئاسا — تاڭغا ئوخشاش، يورۇق.
سۇبھى ئاسا قىلماق — تاڭدەك يورۇتماق.

قەتىرە ئاسا — تامچىدەك، ناھايىتى ئاز:
ئۆزۈلدى ئەلگە دەريا ـ قەتىرە ئاسا،
ۋەلى ئەلدىن ئۆزۈلگە قەتىرە ـ دەريا.
— نەۋائى.

ئاسار [آثار] (ئە) [بىرلىكى: ئەسەر] 1) ئەسەرلەر. 2) نىشانلار، بەلگىلەر. 3) تەسىرلەر. 4) ھادىسىلەر؛ ۋەقەلەر:
ھىكايەت قىلىپ دەھرى ئاسارىنى،
ئىكەۋلەن دىيان قەۋلى ئەخبارىنى.
— ئا. نىزارى.

ئاسارئەتىقە — قەدىمكى يادىكارلىقلار.
نەسىمى قۇدسىي ئاسار — 3) كۆچمە م: تازا، بىغۇبار شامال، تاڭ شامىلى.

ئاساۋ [آساو] شاش، كۆندۈرۈلمىگەن (ئات):
مىنسەڭ ئەي شاھى فەلەك مەركەبىنى كۇن يېڭلىغ،
بولما مەغرۇر گاھى ئول ئەشھەب ئېرۇر ئەسرۇ ئاساۋ.
— مۇنىس.

ئاسايىش [آسايش] (پ) تىنچلىق، ئارام، خاتىرجەم، تەشۋىشسىز؛ پاراغەت، راھەت.
ئاسايىش تاپماق — تىنچلانماق، ئارام ئالماق، پاراغەت تاپماق؛ راھەتلەنمەك.

ئاسايىشتە [آسايشته] (پ) «ئاسايىش» قا قارالسۇن.

ئاسايىشگاھ [آسايشگاه] (پ) دەم ئالىدىغان، راھەتلىنىدىغان، ھۇزۇرلىنىدىغان جاي.

ئاستان [آستان] (پ) «ئاستانە» گە قارالسۇن.
ئاستان خاكى — پايتەخت تۇپرىقى.

ئاستانە [آستانه] (پ) 1) بوسۇغا. 2) ساراي. 3) بىرەر كىشىنىڭ ھۇزۇرى:
بىر نەزەر كۆرۈپ ئاشىق جان بېرۈرنى مىننەت تۇت،
ئاستانەئى مەئشۇقى ياستانونى نىيەت تۇت.
— زەلىلى.
4) پايتەخت. 5) ئوردا.
ئاستان بوس — ئاستانە سۆيۈش، خىزمەتكارلىق.
ئاستانى قەبۇل — قوبۇلخانا، ھەممىنى قايىل قىلىدىغان جاي.

ئاستەر [استر] (پ) ئەستەر (كىيىم ـ كېچەكلەرنىڭ ئەستىرى).

ئاستىن [استين] 1) يەڭ، كىيىمنىڭ يېڭى. 2) پەس، تۆۋەن، تەرىپى، ئاستى، كەسىر.

ئاسرامىش [آسرامیش] 1) قوغداش، ئاسراش. 2) ئىگىدارچىلىق قىلىش، باشقۇرۇش، ھىمايە قىلىش.

ئاسرو [آسرو] (پ) «ئەسرو» غا قارالسۇن.

ئاسمان [آسمان] (پ) كۆك، ساما، پەلەك.

ئاسماني تۆرت دەفتەر — كۆكتىن چۈشكەن تۆت كىتاب (زەبۇر، تەۋرات، ئىنجىل ۋە قۇرئان).

ئاسمان دەۋ [آسمان دەۋ] (پ) كۆككە ئۇچقۇچى، كۆكنى كەزگۈچى.

ئاسۇده [آسوده] (پ) تىنچ، تىنچلانغان؛ خاتىرجەم.

ئاسۇده خاتىر — كۆڭلى تىنچ، تەشۋىشسىز، خاتىرجەم.

ئاسۇدەلىق [آسودەلیق] تىنچلىق، خاتىرجەملىك:

ساغىنىپ ئاسۇدەلىق بىرلە ۋەتەن،
باغ بوستان بىرلە گۈلزارى چەمەن.

— نەۋائى.

ئاسىب [آسیب] (پ) زىيان، زەرەر؛ مۇسىبەت؛ ئاپەت، كۈلپەت، تىنچسىزلىق:

سەھەرى مەتلۇبى، پۇر مېھنەت تەرىقى ئىمتىھان،
مەنزىلى مەقسۇدى پۇر ئاسىبى راھى ئازمۇن.

— فۇزۇلى.

ئاسىبى زەمان — زامانە كۈلپەتلىرى، زامان كىشىلىرى تەرىپىدىن يەتكەن مۇسىبەت.

ئاسىغ [آسیغ] پايدا، نەپ:

ھاسىلى خىزمەت ئەمەل ئالمادى ئادەمى ئۇجب،
گۆرده نىچۈك ئاسىغ ئېتەر نۇقره بىلەن زەر مەتاۋ.

— زەلىلى.

ئاسىغلانماق [آسیغلانماق] ئىشلىمەك؛ پايدىلانماق، مەنپەئەتلەنمەك، نەپ ئالماق؛ تىجارەت قىلماق.

ئاسىي [عاصی] (ئە) گۇناھكار؛ يولدىن ئازغان؛ ئىسيانكار:

بەختسىز ئۆتكەن كۈنۈمگە ئەمدى رەنجۇرمەن بۇ كۈن،
تاڭلا ئەۋلاد ئالدىدا رەسۋايى ئادىي خجلىتىم.

— مەھزۇن.

ئاسىي ئۇممەت — گۇناھكار قەۋم.

ئاسىيۇ ئابىي — گۇناھكار؛ ئىنكار قىلغۇچى.

ئاسىيا [آسیا] (پ) 1) ئاسىيا قىتئەسى. 2) تۆگمەن:

خەرابى چېھرەگەندۇم گۈنى ببەرۋا ئۇچۇن ھەر بار،
قەرار ئەتمەي چۈچەرخى ئاسىيادەك چۆرۈلۈر باشىم.

— زەلىلى.

ئاش ـ ئاش [آش آش] مۆجىزە؛ تەشەببۇسكار، باشلامچى.

ئاشارى [آشارى] ناھايىتى كۆپ، ئىنتايىن نۇرغۇن.

ئاشام I [آشام] (پ) 1) يېيىش، ئىچىش:

تىلسىم تەلىبەلىك، خوردۇ ئاشام بوق،
بۇ بىچارەدە لەھزە ئارام بوق.

— ئا. نىزارى.

2) سۆزگە قوشۇلغاندا كۆپىنچە ئىچكۈچى مەنىسىدە كېلىدۇ.

ئاشام ئەتمەك — ئىچمەك.

ئاشام ئەيلەمەك — «ئاشام ئەتمەك» كە قارالسۇن.

دۇرد ئاشام — مەي ساقىنىدىسىنى ئىچكۈچى.

ئاشام II [آشام] نەبىقە، مەرتىۋە، دەرىجە.

ئاشاماق [آشاماق] «ئاشام I» غا قارالسۇن.

ئاشامە [آشامه] «ئاشام II» گە قارالسۇن.

ئاشكار [آشكار] (پ) ئايان، كۆرۈنۈپ تۇرغان؛ ئوپئوچۇق، ئايدەك.

ئاشكار ئەيلەمەك — كۆرسەتمەك، ئوچۇق كۆرسەتمەك.

ئاشلاماق [آشلاماق] غىزالاندۇرماق.

ئاشنا [آشنا] (پ) دوست، بۇرادەر:

جەمالۇ جاھ ئىلىدىن يۇز فىراغەتىم باردۇر،
ئورامۇك ئىتى ماڭا ئاشنا، كېرەك بولسا.

— لۇتفى.

ئاشناروي [آشناروی] (پ) تونۇش ـ بىلىش؛ دوستلارچە.

ئاشناۋەش [آشناوش] (پ) ئاشنا سۈپەت، دوستقا ئوخشاش.

ئاشۇب [آشوب] (پ) 1) غوۋغا، توپىلاڭ؛ ھاياجان:

فەلەك ئاشۇبىدىن كىم مەن كەبى زارۇ نىزار ئولغاي،
جەھان زۇلمى ئۇلۇس بىدادىدىن بى ئېتىبار ئولغاي.

— سەبۇرى.

2) داد ـ پەريات؛ قورقۇنچ. 3) كۆچمە م: ئويغىنىش، قوزغىتىش.

دىل ئاشۇب — كۆڭۈلگە غوۋغا سالغۇچى، ھاياجان سالغۇچى؛ يېقىملىق.

ئاشۇر [عاشور] (ئە) ھىجرىيە يىل ھېسابىنىڭ بىرىنچى ئېيى بولغان مۇھەررەمنىڭ 10 ـ كۈنى (مۇھەررەم ئورنىدا ئاشۇر، ئاشۇرا ئېيى دەپمۇ ئاتىلىدۇ).

ئاشۇرا [عاشورا] (ئە) «ئاشۇر» غا قارالسۇن.

ئاشۇفته [آشفته] (پ) 1) پەرىشان؛ چېچىلغان؛ چۈشۈلگەن. 2) بىرىلگەن، مەپتۇن، ئاشىق، شەيدا:

ماڭا مۇشكۈل كۆرۈندى ئەي، پەرىرولار تاماشا قىل،
جۇنۇن سەھراسىدىن ئاشۇفتەئى رەسۋانى يىغماغلىق.

— زەلىلى.

ئاشۇفته دەستار — سەللىسى چۈشۈلگەن؛ ئۆزىگە ئېتىبار بەرمىگۈچى.

ئاشۇفته دىل — كۆڭلى مەپتۇن بولغان:

گەر ئىلىندىم زۇلفىغە كۆرمەك مېنى ئاشۇفتە دىل،
دانەخور ئەتتى توزاققە بىزنى گۇل لەئل ئۆزرە خال.
— لۇتفى.

ئاشۇفتە مىزاج — ئەھۋالى پەرىشان؛ ئېسىنى يوقاتقان.
ئاشۇفتە نېھاد — پەرىشان تەبىئەت؛ قارارسىز؛ بىئارام.
ئاشۇفتە ھالى — ھالى پەرىشان؛ ھاياجانغا چۈشكەن؛ ئەس ـ ھوشىنى يوقاتقان.

ئاشۇفتەخۇ [آشفتەخو] (پ) پەرىشان تەبىئەت، ھالى پەرىشان:
پانىي، دۇنيا، ئاشۇفتەخۇ،
نېچە سۆز گەر سەندىن ئەتتى گۇپتى گۇ.
— نەۋائى.

ئاشۇفتە دىماغ [آشفتەدماغ] (پ) مەجنۇن سۈپەت:
پەرىشاندۇر كۆڭۈل تا كاكۇلۇڭ تارىدىن ئايرىلدى،
دىماغ ئاشۇفتە بولغاي بۇنداقتىن ئەلبەتتە، ئەلبەتتە.
— زەلىلى.

ئاشۇفتەلىغ [آشفتەلیغ] پەرىشانلىق؛ مەجنۇنلۇق، بىرىلگەنلىك.

ئاشۇفتەۋار [آشفتەوار] (پ) «ئاشۇفتەۋەش» كە قارالسۇن.

ئاشۇفتەۋەش [آشفتەوش] (پ) مەجنۇنلارچە، ھالى پەرىشان.

ئاشۇقماق [آشوقماق] ئىنتىلمەك، تاقەتسىزلىك بىلەن ھەرىكەت قىلماق، ئالدىرماق؛ ھولۇقماق، بىسەرەمجان بولماق:
چۇ گۇل دايە ئولدەم يۇگۈردى قۇيۇپ،
يېتىپ قەيس باشىغە گۇل ئاشۇقۇپ.
— ئا. نىزارى.

ئاشۇلە [آشوله] بىر تۈرلۈك كۇي ـ نەغمىنىڭ ئىسمى.

ئاشىق [عاشق] (ئە) ئىشقتا گىرىپتار بولغۇچى، مۇھەببەتكە بېرىلگۈچى، سۆيگۈچى، خۇشتار.
ئاشىقى بىچارە — بىچارە ئاشىق.

ئاشىقانە [عاشقانه] (ئە + پ) ئاشىقلارغا ئوخشاش، ئاشىقلاردەك، ئاشىقلارچە؛ مۇھەببەتلىك.

ئاشىق پىشە [عاشق پیشه] (ئە + پ) بېرىلگەن ئاشىق.

ئاشىقنەۋاز [عاشق نواز] (ئە + پ) ئاشىقنى ئەركىلەتكۈچى، شەپقەت قىلغۇچى.

ئاشىان [آشیان] (پ) 1) ئۇۋا. 2) ئۇيىنىڭ يۇقىرى قەۋىتى. 3) ئۆي ـ جاي؛ ماكان، ۋەتەن.
شەجەردىن كۆرۈنمەس ئىدى ئاسمان،
كى بىر شاختىن ئەتتى چېقىپ ئاشيان.
— ئا. نىزارى.

بىر ئۆينى ئىكاۋ ئەيلەدى ئاشيان،
كى ئول ئاشياندا تۇتتى مەكان.
— ئا. نىزارى.

ئاشيانە [آشیانه] (پ) «ئاشيان» غا قارالسۇن.

ئاغ [آغ] 1) ئاق. 2) ئاغ (شىمنىڭ).

ئاغا [آغا] 1) ئاكا. 2) چوڭ ئاكا. 3) ھۆرمەتلىك زات. 4) باشلامچى. 5) جامائەت پېتەكچىسى:
شاھىكى ئاتالىق ئاغا ئادۇر،
گول ساغا ئاتادۇر ۋە ئاغادۇر.
— نەۋائى.

ئاغاچ [آغاج] 1) دەرەخ، ياغاچ:
پەھلىۋانلار، بادپالار سەكرە دەندە ھەر نېگە،
تىغل ھەم جەۋلان ئىدەر، ئەمما ئاغاجدەن ئاتى ۋار.
— فۇزۇلى.
2) مەنزىل، مۇساپە؛ پەرسەڭ (ئۇزۇنلۇق ئۆلچىمى بىرلىكى):
ئابادى، خەرابى، دەريانى، دۇزى،
يۇز قىرىق ئالتە ئاغاچ يولدۇر بۇ دۇنيا.
— مەخدۇم قۇلى.

ئاغاچە [آغاچه] چاغاتاي تىلىدا خان ۋە بەگلەرنىڭ ئايالىغا قارتىلا ھۆرمەت نامى سۈپىتىدە ئىشلىتىلىدۇ. م: ئاغاچە خانىم ۋە ئاغاچە خوتۇن.

ئاغاچ قاۋۇنى [آغاچ قاونی] 1) تەرخەمەك. 2) لىمون.

ئاغاچلىق [آغاچلق] ئورمانلىق.

ئاغارماق [آغارماق] ئاقارماق:
ساچۇ ساقالىڭ ئاغاردى،
كۆزلەرمىڭ فىروزەدەك.
قول ـ ئاياغىڭ قىپقىزىل،
خۇمداندا پىشقان كۆزەدەك.
— لۇغەتى چاغاتاي.

ئاغاز [آغاز] (پ) باشلاش، باشلىنىش، كىرىشىش، ئېتىبار.
ئاغاز ئەتمەك — «ئاغاز ئەيلەمەك» كە قارالسۇن:
ئېچىپ بانە سۆزنى ئاغاز ئېتەي،
غەرىب بەندۇا ئەھلىن ھەمراز ئېتەي.
— ئا. نىزارى.

ئاغاز ئەيلەمەك — باشلىماق.
ئاغاز قىلماق — «ئاغاز ئەيلەمەك» كە قارالسۇن.
ئاغازۇئەنجام — بىرەر ئىشنىڭ بېشى ۋە ئاخىرى؛ باشلىنىش ۋە تۈگىلىنىش.
شەرھى ئاغاز — شەرھى قىلىشنى باشلاش.

قىسسە ئاغاز — قىسسەنى باشلىماق.

ئاغالىغ [آغالىغ] بۇيۇكلۇك، قەبرىنداشلىق.

ئاغسەقال [آغسقال] ئاقساقال، مويسپىت، مەھەللىنىڭ ھۆرمەتلىك كىشىسى.

ئاغۇ [آغو] ئوغا، زەھەر:
پىغان بىلەن ھەسرەت چۈشتى باشىمە،
بىر يېتىممەن ئاغۇ چۈشتى ئاشىمە.
— غېرىب ـ سەنەم.

ئاغۇش [آغوش] (پ) قۇچاق، باغىر، قويۇن.

ئاغۇش ئەيلەمەك — قۇچاقلىماق، قوينىغا، باغرىغا ئالماق:
سەرۇ قامەتى گۈل يۈش، زۇلفى كاكۇلى پەردۇش،
ئەيلەدى كەفەن ئاغۇش، ئەقلىمگ ئولسە ئىبرەت تۇت.
— زەللىلى.

ئاغۇش بولماق — قۇچاقلاشماق، بىللە يېتىشماق:
ياغىپ غەم باشىغە چۇ بەھۇش ئولۇپ،
كۆزى ياش ھەم خۇن ئاغۇش بولۇپ.
— ئا. نىزارى.

ئاغۇشتە [آغوشته] (پ) «ئاغىشتە» گە قارالسۇن.

ئاغىر [آغير] 1) ۋەزمىن، ئېغىر. 2) قىممەت. 3) سالماقلىق. 4) كۆچمە م: ئۆزىنى تۇتۇشنى بىلمىدىغان.

ئاغىر ساتماق — قىممەت (باھادا) ساتماق.

ئاغىرلاماق [اغيرلاماق] 1) ئۇلۇغلىماق، ھۆرمەتلەمەك. 2) ئەركىلىمەك. 3) باھالىماق.

ئاغىشتە [آغشته] (پ) ئارىلاشقان، مىلەنگەن، بۇلغانغان؛ كىرىشكەن:
بۇكى ھەر بوستان ئارا سەرگەشتە سەن،
قان بىلەن تۇپراقغە ئاغىشتە سەن.
— نەۋائى.

ئافات [آفات] (ئە) [بىرلىكى: ئافەت] ئاپەتلەر، بەختسىزلىكلەر.

ئافاق [آفاق] (ئە) [بىرلىكى: ئۇفۇق] ئاسمان، ئۇپۇقلار؛ دۇنيا، ئالەم.

ئەرسەئى ئافاق — يەر يۈزى، دۇنيا يۈزى:
ئافاق ئىچىگە ھىجر تۇنىدە نەزەر ئەيلەگ،
مەھتاب ئەمىس شۇئلەئى ئاھىم يارۇتۇپدۇر.
— زەللىلى.

ئافاقسۇز [آفاق سوز] (ئە + پ) جاھاننى كۆيدۈرگۈچى، ھەممىنى ئۆرتىگۈچى:
لىك تەرسا زادەئى ئافاق سۇز،
ئەيخنى گول نەۋئى قىلغان تىيرە رۇز.
— نەۋائى.

ئافاقگەرد [آفاق گرد] (ئە + پ) دۇنيانى كەزگۈچى، جاھانكەزگۈچى.

ئافاقگىر [آفاقگير] (ئە + پ) دۇنيانى ئىگىلىگۈچى، جاھانگىر؛ شۆھرەتلىك.

ئافەت [آفت] (ئە) [كۆپلۈكى: ئافات] 1) بالا، بالايىئاپەت؛ مۇسىبەت. 2) كۆچمە م: ناھايىتى چىرايلىق يار.

ئافەت ئەنگىز — زىيان يەتكۈزگۈچى، ئاپەت قوزغىغۇچى.

ئافەت زەدە — زور بالا ـ قازاغا ئۇچرىغان.

ئافەتى جان — جانغا ئاپەت سالغۇچى؛ كۆچمە م: ئاجايىپ گۈزەل مەھبۇبە.

ئافەرىدە [آفريده] (پ) يارىتىلغان، يارالغان؛ مەخلۇق.

ئافەرىدگار [آفريدگار] (پ) يارانقۇچى، تەڭرى.

ئافەرىن I [آفرين] (پ) ياخشى، ياشا، باركاللا (ئۇندەش):
ئەي نىگارا، ئافتابى تەلئەتىڭگە ئافەرىن،
باغ ئىچىندە سەرۇى يەڭلىغ قامەتىڭگە ئافەرىن.
— سەدائى.

ئافەرىن II [آفرين] (پ) يارانقۇچى، پەيدا قىلغۇچى.

ئافەرىنى سۇنئ — يارىتىش سەنئىتى.

جان ئافەرىن — جان يارانقۇچى؛ خۇدا.

جەھان ئافەرىن — جاھانىنى يارانقۇچى.

سۇخەن ئافەرىن — سۆز يارانقۇچى.

ئافەرىنندە [آفريننده] (پ) يارانقۇچى، ئاللا.

ئافەرىنندەئى زەمىن — زېمىننى يارانقۇچى.

ئافەرىنىش [آفرينش] (پ) يارىتىلىش، ۋۇجۇدقا كېلىش:
زەررە ـ زەررە ئافەرىنىشدىن كى خۇرشىدى ۋۇجۇد،
مەھۇ بولمايدۇر تەجەللىدىن تەلەبكار ئولمىشىم.
— زەللىلى.

ئافەرىنىش تەرھى — يارىتىش رېجەسى.

ئافتاب [آفتاب] (پ) قۇياش، كۈن نۇرى.

ئافتاب كۆرەسى — قۇياش شارى.

ئافتابى خاۋەرىي — شەرق قۇياشى، قۇياش:
سايەئى ئۇمۇدى زايىل، ئافتابى شەۋقى گەرم،
رۇتبەئى ئەدبار ئالى پايەئى تەدبىرى دۇن.
— فۇزۇلى.

ئافتابى زەرد — كۈننىڭ پېتىۋاتقان مەزگىلى.

ئافتابە [آفتابه] (پ) 1) ئاپتۇۋا. 2) سەپەردە ئىشلىتىلىدىغان سۇ قاچىقى؛ سۇدان.

ئافتابەچى [آفتابەچى] ئوردا ـ سارايلاردا، مېهمانلارغا ئاپتۇۋا تۇتىدىغان مۇلازىم.

ئافتاب پەرەست [آفتاب پرست] (پ) 1) كۈنگە چوقۇنغۇچى؛ 2) ئاپتاپپەرەس.

ئافتاب تەلئەت [آفتاب طلعت] (ئە + پە) گۈزەل، مېھرى ئىسسىق.

ئافتابرو [آفتاب رو] (پ) 1) قۇياشقا قارىغان (تەرەپ)؛ نۇرلۇق چېھرە. 2) قۇياش يۈزلۈك، قۇياشتەك گۈزەل.

ئافتاب زەدە [آفتاب زده] (پ) كۈندە كۆيگەن، قارايغان؛ كۆچمە م: ئىشق ئوتىدا ئۆرتەنگەن، كۆيۈپ كاۋاپ بولغان.

ئافيەت [آفيت] (ئە) ساغلام، ساقلىق؛ ساقىيىش تىنچلىق؛ ئامان ـ ئېسەن، بەختلىك:

بەرەھنە بولمايىن بۇ قۇلزۇمى ۋەھدەتتە سۇ يەڭلىغ،
لىباسى ئافيەت بىرلە ئۆزۈم ئەۋزارە ئەيلەرمەن.

— زەلىلى.

فۇزۇلى بولدى گەنجى ئافيەت مەيخانە گەنجىدە،
مۇبارەك مۇلۇكدىر ئول، مۇلكى ۋەيران ئولمىسۇن يا رەب.

— فۇزۇلى.

ئافيەت ئەھلى — ساغلام، پاكىز، كىشىلەر.

ئاق I [اق] ئاق (زىت مەنىسى: قارا). 2) تازا، پاك.

ساقال ئاقى — ساقالغا چۈشكەن ئاق، ساقالىنىڭ ئاقارغان قىسمى:

ساقال ئاقى ئۆلۈمگە پىشىرەۋدۇر،
كى ياشلىق سەبزەسىگە چۈشكەن قىرەۋدۇر.

— نەۋائى.

كۆز ئاقى — كۆزنىڭ ئېقى.

ئاق II [عاق] (ئە) باش تارتماق، يۈز ئۆرۈمەك.

ئاق پەدەر — 1) ئاتىسى لەنەت ئوقۇغان، لەنەتلىگەن؛ يۈز ئۆرۈگەن. 2) لەنىتى.

ئاق قىلماق — (ئۆز پەرزەنتىگە) لەنەت ئوقۇماق، نەپرەتلىنىپ يۈز ئۆرۈمەك، ۋاز كەچمەك.

ئاقار [آقار] 1) تۇرك قەبىلىلىرىدىن بىرىنىڭ نامى. 2) ئاقىدىغان، دائىم ئېقىپ تۇرىدىغان.

ئاقباش [آق باش] 1) يالاڭ باش. 2) قوناق.

ئاقبالداق [آق بالداق] قازاندا قورۇپ ئېتىلدۇرغان دان (بېمەكلىك).

ئاق تۈيغۇن [آق تويغون] بوز قارچىغا.

ئاقچە [اقچه] 1) ئاغىچا (ئانا):

ئاقچە ئانا ـ مېھرىبانىم،
يارىم غېرىبجاننى كەلتۇر.

— غېرىب ـ سەنەم.

2) پۇل؛ 3) قوغۇنىنىڭ بىر تۈرى:

دېدى: *كىم ئاقچە قوغۇنلارنى ئىلغار؟*
دېدىكىم: *بەرگىنەي، تورلۇق قوغۇن بار.*

— مەھزۇن.

ئاق خەت [آق خط] ھەرپلىرى ئاق رەڭدىكى خەت؛ مۆھۈر خېتى؛ ئاق سىزىق.

ئاقسۆڭەك [آق سونكاك] ئېسىلزادىلەر، يۇقىرى تەبىقە كىشىلىرى.

ئاقسۇم [آقسوم] «ئاخسۇم» غا قارالسۇن.

ئاقسۇملاماق [آقسوملاماق] «ئاخسۇملاماق» قا قارالسۇن.

ئاقشام [آق شام] 1) كۈنپېتىش بىلەن تۇن باشلىنىش ئارىلىقىدىكى گۇگۈم پەيتى؛ 2) كەچ، كەچقۇرۇن.

ئاق نامە [عاق نامه] (ئە) مال ـ مۈلۈككە ۋارىسلىق قىلىش ھوقۇقىدىن مەھرۇم قىلىش توغرىسىدىكى پۇتۇك (خەت)، ۋەسىيەتنامە.

ئاقئۆي [آق اوى] كىگىزدىن ئىشلەنگەن ئۆي، ئوتاۋ، چېدىر.

ئاق ئۆيلۈك [اق اويلوك] مەملىكەتتىن قوغلاپ چىقىرىلغان، سۈرگۈن قىلىنغان.

ئاق ئۆيلۈك قىلماق — خەلق ئارىسىدىن قوغلاپ چىقارماق، سۈرگۈن قىلماق.

ئاقىب [عاقب] ۋارىس، مىراسخور.

ئاقىبەت [عاقبت] (ئە) [كۆپلۈكى: ئەۋاقىب] 1) ئاخىر، بىرەر ئىشنىڭ ئاخىرى، نەتىجە. 2) ئاخىرىدا، نەتىجىدە.

ئاقىبەت ئەندىش — ئاخىرىنى ئويلىغۇچى.

ئاقىبەت مەھمۇد — ئاخىرى ماختىنارلىق، ئاخىرى ياخشى، ئاخىرى خەيرلىك.

ئاقىبەت ئەندىش [عاقبت انديش] (ئە + پ) ئالدىن كۆرەلەيدىغان، ئالدىن بىلەلەيدىغان، يىراقنى كۆرەلەيدىغان، ئالدىن كۆرەرلىك؛ ئاخىرىنى ئويلىغۇچى.

ئاقىبەت بىخەير [عاقبت بخير] (ئە) 1) نەتىجىلىك، مۇۋاپىقىيەتلىك؛ نەتىجىسى ياخشى بولىدىغان؛ 2) ئاخىرقى ئۆمرىنى خاتىرجەم ئۆتكۈزگۈچى.

ئاقىبەتۈلئەمر [عاقبت الامر] (ئە) ئىشنىڭ ئاقىۋىتى، نەتىجە، خۇلاسە؛ ئاخىر.

ئاقىر قەرھا [عاقرقرحا] (ئە) بىر خىل دورا ئۆسۈملۈكى، ئېقىلغارا.

ئاقىزماق [آقيزماق] ئېقىتماق، ئاقتۇرماق.

ئاقىل [عاقل] (ئە) 1) ئۇتكۇر ئەقىل ئىگىسى، دانىشمەن، ئەقىللىق، دانا. 2) ئەقىل بىلەن ئېيتىلغان، قىلىنغان (ئەرلەر توغرىسىدا):

دۇناكۇن بىر فەيلەسوفۇ ئاقىلى كۆرگەن كىشى،
ئىلغايئالمايدۇر بۇ كۇن مەجنۇن شەيدادىن مېنى.

— ئاتابى.

ئاقىلانە [عاقلانە] (ئە + پ) ئاقىل كىشىلەرگە ئوخشاش ئاقىللارچە ئويلاپ، ئەقىل بىلەن.

ئاقىلە [عاقلە] (ئە) 1) ئۇتكۇر ئەقىل ئىگىسى، ئەقىللىق، دانىشمەن، دانا (ئاياللار توغرىسىدا).

ئاقىلە زەن [عاقلەزن] (ئە + پ) 1) ئەقىللىق، يېتۇك. 2) ۋايىغا يەتكەن، تولغان (ئاياللار توغرىسىدا).

ئاقىل فەرىب [عاقل فريب] (ئە + پ) 1) دانالىق، ئەپچىللىك، ئۇستىلىق، ماھارەت. 2) يېقىملىق، مېھرى ئىسسىق، جەزىبىلىك، دىلبەر.

ئاقىل مەرد [عاقل مرد] (ئە + پ) 1) ئەقىللىق، يېتۇك. 2) ۋايىغا يەتكەن، تولغان (ئەرلەر توغرىسىدا).

ئاكا [آكا] چوڭ قېرىنداش، ئاغا.

ئاكە [آكە] «ئاكا» غا قارالسۇن.

ئاكەچە [آكەچە] ئايلا، ئاچا، خانىئاچا، ئاغچا؛ (بۇ يەردە «چە» قوشۇمچىسى ئايال جىنسىنى كۆرسىتىدۇ. م: ئاكا ـ ئاكاچە ...).

ئاكچى [آكچى] «ئاكاچە» گە قارالسۇن.

ئاكو [آكو] شەخس، ئادەم، ئىنسان.

ئاكىف [عاكف]1) تەركىدۇنيا بولۇپ ياشىغۇچى، زاھىت، دەرۋىش. 2) ئىخلاسمەن، تەقۋادار، تەڭرىگە چىن دىلىدىن بېرىلىپ ئېتىقاد قىلغۇچى.

ئاگاھ [آگاھ] (پ) 1) ئاگاھ، خەۋەردار، ۋاقىپ:

كۆڭۈل دەردىغە بىر دەرمان قىل ئەمدى،
چۇ جانىم دەردىدىن ئاگاھ سەن ـ سەن.

— ئاتابى.

2) ئەقىللىق، پاراسەتلىك؛ ھوشيار؛ زېرەك، سەگەك.

دىل ئاگاھ — كۆڭلى تۇيغان، دىلى سەزگەن.

ئاگاھلىغ [آگاھليغ] «ئاگاھى» غا قارالسۇن:

ئەيلە ئالغايمەن ساڭا ھەمراھلىغ،
ھالەتىمدىن بۇيلە تاپ ئاگاھلىغ.

— نەۋائى.

ئاگاھۇار [آگاھوار] (پ) ھوشيارلىق بىلەن، ئاگاھلىق بىلەن؛ سەگەكلىك بىلەن.

ئاگاھۇەش [آگاھوش] (پ) 1) خەۋەردارراق، ئاگاھراق. 2) ھوشيارراق؛ ئەقىللىقراق، پاراسەتلىكرەك؛ سەگەكرەك.

ئاگاھى [آگاھى] (پ) ئاگاھلىق، خەۋەردارلىق. 2) ھوشيارلىق، زېرەكلىك، سەگەكلىك.

ئاگەھ [آگە] (پ) «ئاگاھ» قا قارالسۇن.

ئاگەھى [آگھى] (پ) «ئاگاھى» غا قارالسۇن.

ئاگىن [آكين] (پ) 1) تولۇق؛ ئارىلاش. 2) نەقىشلىك.

گۈل ئاگىن — گۈلدار، بېزەلگەن.

ئاڭ I [آنكا] 1) ئەقىل، ئىدراك؛ زېھىن؛ پەم. 2) چۈشەنچە، سېزىم. 3) ئاڭ.

ئاڭ II [آنكا] ئوۋ (ئوۋلانغان ياكى ئوۋلىنىدىغان جان ـ جانىۋارلار).

ئاڭا [آنكا] ئۇنىڭغا، ئۇنىڭدىن:

ئاڭا سوردى: نىچۈكدۇر گۈل غەرىبىم،
مۇھىببدىن ياد ئېتەرمۇ گۈل ھەببىم.

— لۇتفى.

ئاڭاچە [آنكاچە] ئاڭغىچە، ئۇنىڭغا قەدەر.

ئاڭدىبان [آنكديبان] تاسادىپىي، تۇيۇقسىزلا، ئۇشتۇمتۇت.

ئاڭدىماق [آنكديماق] تىڭشىماق؛ پايلىماق، مارىماق:

خىلۋەتدە ئاڭا بۇ نەۋھەلەر ئىش،
ئاڭدىپ ئاناسى كەمىنده ئېرمىش.

— نەۋائى.

ئاڭدىنماق [آنكدينماق] «ئاڭدىماق» قا قارالسۇن.

ئاڭلاماق [آنكلاماق] 1) پەملىمەك، ئەسلىمەك، يادلىماق. 2) ئۇقماق، چۈشەنمەك، سەزمەك، بىلمەك.

ئاڭماق [آنكماق] 1) ئۇقماق، چۈشەنمەك، پەملىمەك. 2) ئەسلىمەك، ياد ئەتمەك:

دۇر تىشىڭۇ گۈل يۇزۇڭنى ئاڭىپ ئانچە يىغلادىم،
كىم، ماڭا مىڭ نەۋھە بىرلە ئەبرى نەيسان يىغلادى.

— سەككاكى.

ئاڭىز [آنكيز] ئېڭىز.

ئال I [آل] 1) ئالدى تەرەپ، ھۇزۇرى. 2) ئۇدۇل، قارشىسى. 3) چېكە، پېشانە. 4) جامال، چىراي:

ئال بىرلە سالدى ئالمە ياڭاقلىق كۆڭۈلگە تار،
بىر بۇرقە ئال كۆرەيىن ئانىڭ نازۇك ئالىنى.

— سەككاكى.

ئالتىنە — «ئاللىدا» غا قارالسۇن:

بۇ شۇئە بىلە سەن يۈرسەڭ ھەر چەمەن ئىچرە،
ھۆر يۈرۈمگەي ئالتىنە رىزۋان چەمەنىنده.

— ئاتابى.

ئاللىدا — ئالدىدا.

ئاللىغە — ئالدىغا:
بەزى ئاللىغە كېلىپدۇر مۇشكىلات،
كىم، سېنىڭ رەئىيڭدىن ئىستەرلەر نىجات.
— نەۋايى.

ئالىدا — «ئاللىدا» غا قارالسۇن.
ئالىغە — «ئاللىغە» گە قارالسۇن.
ئالىندە — «ئاللىدا» غا قارالسۇن:
ھەر كۆڭۈلكى جان تىلەر ھەم ۋەسلى جانان ئارزۇلار،
ئەھلى ئىشق ئالىندە مۇشرىكدۇركى، ئىمان ئارزۇلار.
— ئاتايى.

ئال II [آل] (ئە) ھال، قىزىل، قىزىل تۈس، قىزغۇچ:
گۈلستان زەينى جەمالىڭدىن سېنىڭ،
گۈل خىجىل رۇخسارى ئالىڭدىن سېنىڭ.
— نەۋايى.

ئال ئەتمەك — قىزىل قىلماق، قىزارتماق.
ئال ئەيلەمەك — «ئال ئەتمەك» كە قارالسۇن.
بادەئى ئال — قىزىل مەي.
ھوللەئى ئال — قىزىل كىيىم.

III **ئال** [آل] (ئە) ھېيلە، نەيرەڭ.

ئال IV [آل] (ئە) ئائىلە، خاندان، ئۇرۇق — تۇغقان، قېرىنداش.
ئالى ئەبا — «ئالى نەبي» گە قارالسۇن.
ئالى ئەسھاب — سەھابە ئائىلىلىرى، ئەۋلادلىرى.
ئالى رەسۇل — «ئالى نەبي» گە قارالسۇن.
ئالى نەبي — پەيغەمبەر ئائىلىسى؛ (مۇھەممەد پەيغەمبەر، قىزى فاتىمە زۆھرا، كۆيئوغلى ھەزرەت ئەلى، ئوغۇللىرى ھەسەن ۋە ھۈسەنلەر كۆزدە تۇتۇلىدۇ).

ئالا [آلا] «ئالاي» غا قارالسۇن.

ئالات [الات] (ئە) [بىرلىكى: ئالەت] ئەسۋابلار، قوراللار، ياراغلار.
چىننى ئالات — چىنە ئىدىشلار.

ئالا توپىلان [آلا توپىلان] غەلۋە — ماجىرا؛ تەرتىپسىز توپىلاڭ؛ تەرتىپسىزلىك، ئالىتوپىلاڭ.

ئالاچوغ [آلاچوغ] چەللە، كەپە، ئۇۋا.

ئالاچوق [آلاچوق] «ئالاچوغ» قا قارالسۇن.

ئالاچى [آلاچى] قاتىل، ئۆلتۈرگۈچى، جان ئالغۇچى، جاللات.

ئالار [آلار] ئۇلار:
مەسىھا خىزر ئىدى ئالەمدە جان بەخش،
ئالار ئولدەمدە — بۇ، بۇ دەمدە سەن — سەن.
— لۇتفى.

ئالارتماق [آلارتماق] ئالايماق، ئالايتماق؛ غەزەپتىن كۆزى قارائغۇلاشماق.

ئالاقماق [آلاقماق] تارمار بولماق، بەربات بولماق؛ بۇزۇلماق.

ئالاك [آلانكا] تۆپىلىك، ئېدىر، داۋان، ئېگىز — پەسلىك:
قەتئ قىلغۇنچە رىيا دەشتى ئارا يۈزمىڭ ئالاك.
— نەۋايى.

ئالامان [آلامان] مۇنتىزىم بولمىغان ئەسكەرلەر (پارتىزان).

ئالامانچى [آلامانچى] بۇلاڭچى، بۇلاك — تالاك قىلغۇچى؛ باشباشتاق، يارىماس.

ئالاۋ [آلاو] 1) ئوت، يالقۇن، يالقۇنلاپ يېنىپ تۇرغان ئوت:
كۆرۈندى ئالاۋدىن ئاڭا بىر نىشان،
ئانى كۆردى مەجنۇن تاپىپ تازەجان.
— ئا. نىزارى.
2) ئىسسىقلىق، ھارارەت؛ 3) كۆچمە م: غەيرىتى يۇقىرى، جۇشقۇن.

ئالاۋلىماق [آلاولىماق] يالقۇنلىماق، يالقۇنلاپ يېنىپ تۇرماق، كۆيمەك.

ئالاي [آلاى] (پ) بۇلغىغۇچى، مىلىگۈچى؛ بويىغان.
چېھرى ئالاي — يۈزىنى بويىغۇچى؛ ئالدامچى، ھىيلىگەر.
مەي ئالاي — مەي يۇققان، مەي ئارىلاش.

ئالايمش [آلايش] (پ) بۇلغىنىشلىق، ئىپلاسلىق؛ كىرلىك، خىرە.

ئالائ [آلاء] (ئە) نازۇنېمەتلەر، يېمەك — ئىچمەكلەر، مەئىشەت ئۈچۈن كېرەكلىك نەرسىلەر.

ئالەپەكە [آلپكە] ئۆردەكنىڭ بىر تۈرى.

ئالەت [آلت] (ئە) «ئالات» قا قارالسۇن.

ئالەم [عالم] (ئە) 1) پۈتۈن مەۋجۇدات، بارلىق كائىنات.
2) بۇ دۇنيا، دۇنيا، ئالەم.
ئالەمى ئافاق — كەڭ دۇنيا:
ئالەمى ئافاقنىمۇ گەرچە تاماشا ئەيلەدىم،
لەبلەرىڭگە گەۋھەرۇ لەئلى بەدەخشان ئوخشاماس.
— سەدائى.
ئالەمى ئەدەم — يوقلۇق دۇنياسى.
ئالەمى فانى — يوقالغۇچى دۇنيا.
ئەھلى ئالەم — ئالەم كىشىلىرى.
پادىشاھى ئالەم — جاھانىڭ شاھى.

ئالەم ئارا [عالم ارا] (ئە + پ) ئالەمنى بېزىگۈچى، دۇنيا زىننىتى.

ئالەم ئاراي [عالم ارای] (ئە + پ) «ئالەم ئارا» غا قارالسۇن.

ئالەم ئەفروز [عالم افروز] (ئە + پ) دۇنيانى يورۇتقۇچى.

ئالەم پەناھ [عالم پناه] (ئە + پ) ئالەمنىڭ (ئالەمدىكى كىشىلەر ۋە مەملىكەتلەرنىڭ) پاناھى.

ئالەمتاب [عالم تاب] (ئە + پ) دۇنيانى يورۇتقۇچى، ئالەمگە ئىسسىقلىق بەرگۈچى.

ئافتابى ئالەمتاب — 1) ئالەمنى يورۇتقۇچى قۇياش؛ 2) كۆچمە م: قۇياش يۈزلۈك گۈزەل.

ئالەمسوز [عالم سوز] (ئە + پ) جاھاننى ئۆرتىگۈچى، كۆيدۈرگۈچى:

ئىشق ئالەمسوز ئېرۇر، جانسوز ھەم،
شەۋق ئوتىدىن كۆفر، ئىمان سوز ھەم.

— نەۋائى.

ئالەمشۇمۇل [عالم شمل] (ئە + پ) خەلقئارا ئەھمىيىتى بەتكە ئىگە بولغان، ئەھمىيىتى ناھايىتى زور.

ئالەمفۇروز [عالم فروز] (ئە + پ) «ئالەم ئەفروز» غا قارالسۇن.

ئالەم گەرد [عالم گرد] (ئە + پ) دۇنيا كېزەر؛ تېز يۈرەر، چاپقۇر.

ئالەم گەردلىك [عالم گردلیک] دۇنيا كەزمەكلىك، تېز يۈرۈشلۈك، چاپقۇرلۇق.

ئالەمگىر [عالمگیر] (ئە + پ) دۇنيانى بويسۇندۇرغان، قولىغا ئالغان، ئىشغال قىلغان، جاھانگىر.

ئالەمى كۆبرا [عالم کبرا] (ئە) 1) چەكسىز ئالەم، پۈتكۈل، بارلىق، كائىنات. 2) يۈرەك، دىل.

ئالەمەين [عالمین] (ئە) ئىككى ئالەم (باقي ۋە فاني دۇنيا).

ئالبان [آلبان] زورلۇق بىلەن يۆكلەنگەن مەجبۇرىيەت، سېلىق، ئالۋان.

ئالپ [آلپ] باتۇر، قەھرىمان، باھادىر، پالۋان.

ئال تامغا [آل تمغا] قىزىل تامغا، خان يارلىقلىرىغا بېسىلغان تامغا.

ئالتايى I [آلتایی] قىزىل تۈلكە، ئالتاي تۈلكىسى ۋە ئۇنىڭ تېرىسىدىن ئىشلەنگەن جۇۋا:

قىزىلگۈل تابى توق ئانچەكى سىماب،
يوق ئالتايىچە يانغان شۇئلەغە تاب.

— نەۋائى.

ئالتۇن بىلگە [آلتون بیلکا] يارلىق، پەرمان، تۈرك شاھلىرىنىڭ يارلىقى.

ئالتۇنلۇغ چىبىن [آلتونلوغ چیبین] تىللا چۈشۈن، يالتىراق چۈشۈن.

ئالتۇن مۇغ [آلتون موغ] كىمخاب، ئالتۇندىن توقۇلغان رەخت.

ئالتۇن ۋەرەق [آلتون ورق] قاشلىق (خال ۋە قاشقا سۈرتىدىغان بىر خىل قارا بويياق).

ئالچى [آلچی] 1) ئۇشۇق ئويۇنىدىكى ئۇشۇقنىڭ ئوك يۈزىنىڭ ئاسمانغا قاراپ تۇرغان ھالىتى (ئۇنقانغا بېشارەت). 2) ئەلچى. 3) تاغ چوققىسى. 4) ئۇستۇن، غالىب.

ئالچىق [آلچق] جاسۇس، ئىشپىيون، ئەيىار.

ئالداراماق [آلداراماق] 1) ئالدىرىماق، ئالمان ـ تالمان ھەرىكەت قىلماق. 2) گاڭگىرىماق؛ ئۆزىنى يوقىتىپ قويۇماق؛ تەمتىرىمەك.

ئالداغ [آلداغ] ھىيلە، ھىيلە ـ نەيرەڭ.

ئالداغچى [آلداغچی] ھىيلىگەر، ئالدامچى، مەككار.

ئالداغلىق [آلداغلیق] ھىيلىگەرلىك، ئالدامچىلىق، مەككارلىق.

ئالغۇن [آلغون] تۆپە، ئېگىزلىك؛ كىچىك تاغ.

ئالغىنچى [آلغینچی] توپلىغۇچى، يىغقۇچى.

ئالقاماق [آلقاماق] دۇئا قىلماق، ماختىماق؛ قوللىماق:

سەندە ناز ئولدى نەۋائىدا نىياز ئەرمەس ئەجەب،
كىم سەن ئانى قارغىغان سايەسىنى ئول ئالقامىش.

— نەۋائى.

ئالمە باش [آلمەباش] ئۆرەكنىڭ بىر تۈرى.

ئالۇج [آلوج] ئالۇچا (ئۆرۈككە ئوخشايدىغان بىر خىل مېۋە).

ئالۇد [آلود] (پ) سۆز بىرىكمىسىدە: «ئارىلاش، بۇلغانغان، كىرلەشكەن» گە ئوخشاش مەنىلەرنى بىلدۈرىدۇ.

خاب ئالۇد — ئۇيقۇ باسقان، ئۇيقۇسىزلىق، ئۇيقۇ ئارىلاش.

خۇن ئالۇد — قان ئارىلاشقان، يۇققان، قانلىق، قانغا بويالغان:

ئېردى باشىدىن ئاياغى خۇن ئالۇد،
كۆڭۈل ئوتىدىن ئېردى ئاھىدا دۇد.

— تۆت ئىمام تەزكىرىسى.

زەھر ئالۇد — زەھەر ئارىلاشقان، زەھەر قوشۇلغان، زەھەرلىك.

مەي ئالۇد — مەي ئارىلاش، مەي يۇققان؛ مەي تەككەن.

ئالۋده [آلوده] (پ) مىلەنگەن، بۇلغانغان، ئىپلاس.
ئالۋده دامەن — 1) ئىپلاس، يارىماس؛ نومۇسسىز، بۇزۇق. 2) ئېتىكى بۇلغانغان.
خاك ئالۋده — توپىغا مىلەنگەن:
يقتىمش ئانى ئىشق غارەت قىلىپ،
ياتىپ خاك ئالۋده راهەت قىلىپ.
گەردە ئالۋده — چاڭ باسقان.

ئالۋدەلىق [آلودەليق] ئىپلاسلىق، بۇلغانغانلىق، بۇزۇقلۇق.

ئالۋفته [آلفته] (پ) 1) بېرىلگەن، ئاشىق، ھەيران. 2) پەرۋاسىز؛ نازۇك تەبىئەت؛ سەتەڭ.

ئالۋفتەۋار [آلفتەوار] (پ) ئالىفتىلارچە، ئالىفتىلىق بىلەن ئىش تۇتقۇچى.

ئالىجەناب [عالى جناب] (ئە) 1) ئالىي پەزىلەتلىك، ئۇلۇغ، ئېسىل. 2) ئالىي ھىممەت. 3) ناھايىتى ياخشى؛ مىسلىسىز.

ئالىفته [آلفته] (پ) «ئالۋفته» گە قارالسۇن.

ئالىم [عالم] (ئە) [كۆپلۈكى: ئۇلەما] يۇقىرى ئىلمىي سەۋىيە ئىگىسى، پېتۇك، چوڭقۇر ئىلمىلىك.

ئالىمۇلغەيب [عالم الغيب] (ئە) غايىب سىرلارنى بىلگۈچى؛ كۆچمە م: خۇدا.

ئالىن [آلين] پىشانە، ماڭلاي.

ئالىھى [آله] (ئە) تەڭرى، ئىلاھ، خۇدا.
فانۇسى ئالىھى — ئىلاھى پانۇس:
كۆڭلۈمدە چىراغى ئىشق ياندۇرماق ئۈچۈن،
گويا كى فانۇسى ئالىھى بولدۇم.

ئالىي [عالى] (ئە) 1) يۇكسەك، يۇقىرى، ئېگىز، بەلەن. 2) ياخشى.
ئالىي بۇرۇج — ئېگىز چوققىلار؛ ئاسمان.
ئالىي جاھ — ئالىي دەرىجىلىك، ئۇلۇغ، يۇقىرى مەرتىۋىلىك.
ئالىي دەرگاھ — يۇقىرى دەرىجىلىك قەسىر، سارايى.
ئالىي سىفات — يۇقىرى خۇسۇسىيەتلىك.
ئالىي شان — يۇكسەك مەرتىۋىلىك، ئەڭ قەدىرلىك.
ئالىي مەقام — يۇكسەك، يۇقىرى دەرىجىلىك.
ئالىي مەكان — يۇقىرى مەرتىۋىلىك.
ئالىي نەژاد — يۇقىرى نەسەبلىك، ئالىي جىنسلىق.
ئالىي نىھاد — زاتى ئۇلۇغ.
ئالىي ھەسەب — يۇكسەك پەزىلەتلىك.
فەرمانىي ئالىي شان — ئالىي ۋە مۆتىۋەر پەرمان، پادىشاھلىق پەرمانى.

ئالىيسە [عالىيە] (ئە) 1) يۇكسەك، ئۇلۇغ، بۇيۇك (ئايالىلارغا قارىتا). 2) ئالىيە (ئىسىم).

ئام [عام] (ئە) ئاممىا، كۆپچىلىك، ئومۇمىي («خاس» نىڭ قارشىسى):
ئاتاي خاسلىق دەئۋىي قىلۇرسەن ياخشىلار،
كۆڭۈلدە ساقلاكىم ئەسرۇ ياماندۇر ئام غەۋغاسى.
— ئاتايى.
ئام بولماق — ئومۇمىي بولماق، كۆپچىلىككە يېيىلماق.
بارى ئام — ئومۇمىي رۇخسەت، ئومۇمىي قوبۇل.

ئاماچ I [آماچ] (پ) نىشان، قارا (ئوق ئېتىپ مەشق قىلىش ئۈچۈن ئورنىتىلغان قارا، نىشان تاختىسى):
سەن بولۇپ تىرتەگنە ئاماچى،
تاپدى ئەلتاف شاھنى راجى.
— كامىل.
ئاماچ ئەيلەمەك — مۆلچەرلىمەك، نىشانغا ئالماق، قارىغا ئالماق.

ئاماچ II [آماچ] يەر ئاغدۇرۇش ئۈچۈن ئىشلىتىدىغان بىر خىل سايمان، بۇسۇقا.

ئاماچخانا [آماچخانه] (پ) ئوق ئاتىدىغان جاي، مەشق ئورنى.

ئاماده [آماده] (پ) تەييار، تەييارلانغان:
كى ئاماده قىلدى توي ئەسبابىنى،
زىيادەتكە ئاچتى ھەم ئەبۋابىنى.
— ئا. نىزارى.
ئاماده ئەتمەك — «ئاماده ئەيلەمەك» كە قارالسۇن.
ئاماده ئەيلەمەك — تەييارلىماق، ھازىرلىماق.
ئاماده تۇتماق — تەييارلىماق؛ تولدۇرماق؛ ئورنىغا قويماق.
ئاماده قىلماق — «ئاماده ئەيلەمەك» كە قارالسۇن.

ئامال [آمال] (ئە) [بىرلىكى: ئەمەل] ئۇمىدلەر، تىلەكلەر، ئىستەكلەر، غايىلار.

ئامان [امان] (ئە) ساق ـ سالامەت، ئامان ـ ئېسەن.

ئامەد [آمد] (پ) ئامەت، تەلەي؛ بەخت؛ تەقدىر.

ئامراغ [آمراغ] يېقىن، ئۇلپەت.

ئامراق [آمراق] «ئامراغ» قا قارالسۇن.

ئاممە [عامه] (ئە) «ئام» غا قارالسۇن.

ئاموْ [آمو] ئاموْ دەريا.

ئامۇده [آموده] (پ) 1) تۆلەم، تۆلىتىلگەن. 2) بېزىتىلگەن؛ يىپقا تىزىلغان (لەئل ۋە گۆھەر ھەققىدە).

ئامۇرزىش [آمرزش] (پ) «ئامرزش» قا قارالسۇن.

ئامۇرزىگار [آمرزگار] (پ) كەچۈرگۈچى، ئەپۇ قىلغۇچى، كەچۈرۈم قىلغۇچى.

ئامۇز [آموز] (پ) سۆز بىرىكمىسىدە: «ئۆگەنگۈچى، بىلگۈچى، بىلەرمەن، ئالغۇچى» مەنىلىرىنى ئىپادىلەيدۇ.

ئىلىم ئامۇز — بىلىم ئالغۇچى، ئىلىم ئۆگەنگۈچى.

ئامۇزگار [آموزكار] (پ) 1) ئۆگەتكۈچى، 2) تەجرىبەكار، بىلىمدان:

ھەرنەكىم كۆردى ئاتامدىن رۇزگار،
ھەم ئانى بولدى ماڭا ئامۇزگار.

— نەزىرى.

ئامى [عامى] (ئە) ساۋاتسىز، ئوقۇمىغان؛ ئاۋام.

ئامىختە [آميخته] (پ) ئارىلاش، ئارىلاشتۇرۇلغان، بىرىكتۈرۈلگەن، قوشۇلغان.

ئامىر I [آمر] (ئە) ئەمر قىلغۇچى، بۇيرۇغۇچى؛ ھۆكۈمدار.

ئامىر II [عامر] (ئە) ئاۋات، گۈللەنگەن، مەمۇرلۇق.

ئامىرزىش [آمرزش] (پ) كەچۈرۈش، ئەپۇ قىلىش، كەچۈرۈم قىلىش.

ئامىز [آميز] (پ) سۆز بىرىكمىسىدە: «ئارىلاش، بىرىكەن، قوشۇلغان، مىلەنگەن، . . . لىق، . . . دار» مەنىلىرىنى ئىپادىلەيدۇ.

خۇن ئامىز — قانلىق، قانغا مىلەنگەن، قان ئارىلاش:

كۆزى خۇنغە ئامىز ئېرۇر ئەندەلىپ،
قىزىلگۈلنىڭ ئولدى خەزانى قەرىب.

— ئا. نەزارى.

رەڭ ئامىز — رەڭدار، پارلاق.

ئامىزىش [آميزش] (پ) ئارىلىشىش، بىرىش ـ كىرىلىش.

ئامىل I [عامل] (ئە) 1) ئەمەل قىلغۇچى، ئىشلىگۈچى، ئىشچى. 2) ئەمەلدار، ھاكىم.

ئامىل II [عامل] (ئە) سەۋەب.

ئامىن [آمين] (ئە) پاتھەدە: «ئىلاھا شۇنداق بولسۇن، ئىجابەتنى كەلسۇن، دۇئايىمىزنى قوبۇل قىلغاي» مەنىسىدە ئىشلىتىلىدىغان دۇئا ئىبارىسى.

ئان [آن] (پ) ۋاقىت، پەيت، لەھزە، دەم.

بىر ئان — بىردەم.

ئانات [آنت] ۋەدە، قەسەم:

ئانات ئىچىپسەن گويياكىم ئەھدۇ ھۆسنۈڭدە بېگىم،
قىلمىغايسەن بىر جەراھەتلىك كۆڭۈل دەرمانىنى.

— لۇتفى.

ئانتخور [آنت خور] قەسەمخور.

ئانجاق [آنجاق] شۇنچە، شۇنچىلىك:

لۇتفى سۆزىنىڭ لۇتفىنە تەبئىڭ يېتەر، ئانجاق،
ئەھسەنتەكى، مەھبۇبى سۆخەندەن يېتىلىپسەن.

— لۇتفى.

ئانچە [آنچه] بىرمۇنچە، شۇنچە، خېلى:

قىلىپ رەئنا قەدىڭ يادىن سەھەردە ئانچە بىغلادىم،
كۆزۈمنىڭ جۇيبارى ئىچرە سەرۋى تا رەۋان بولدى.

— سەككاكى.

ئانچىنان [آنچنان] شۇنچە، شۇنچىلىك؛ شۇنىڭغا قەدەر، شۇنىڭغا ئوخشاش؛ خېلى، خېلىلا: بۇ ئوتنى كۆرۈپ شاد ئولۇپ ئانچىنان، كى ئول شۇئلە — سارىغە بولدى رەۋان.

— ئا. نەزارى.

ئاندىماق [آنديماق] «ئاڭدىماق» قا قارالسۇن.

ئانقەدەر [انقدر] شۇ قەدەر، شۇنىڭغا قەدەر، شۇ چاغقىچە.

ئاھ [آه] 1) مېھىر، خۇشاللىق، سېغىنىش قاتارلىق ھېس ـ تۇيغۇنى ئىپادىلەيدۇ. 2) دەرد ـ ئەلەم، ناله ـ پىغان ۋە ئېچىنىش تۇيغۇسىنى ئىپادىلەيدۇ.

ئاھى ئاتەشبار — ئوت چاچقۇچى ئاھ:

ئاھى دەرد ئالۇد — دەردلىك، ھەسرەتلىك ئاھ.

ئاھى دىلسوز — دىلنى كۆيدۈرگۈچى ئاھ:

ئاھى سەخت — قاتتىق ئاھ:

گورستانغا بارماق ئىدى ئىككى ۋەقت،
پىغان ـ نەۋھە ئەيلەپ ئۇرۇپ ئاھى سەخت.

— ئا. نەزارى.

ئاھى سەرد — سوغۇق ئاھ، ئاچچىق ئاھ تارتىش:

كۆرۈپ لەيلى ئولدەم چېكىپ ئاھى سەرد،
قىزىلگۈل يۈزى ئىشقىدىن بولدى زەرد.

— ئا. نەزارى.

ئاھە [آهه] پولاتتىن ياسالغان قەدىمكى ئۇرۇش قوراللىرىدىن بىرى.

ئاھەڭ I [آهنگ] (پ) 1) قەست، نىيەت، ئىستەك، ئىنتىلىش. 2) باشلاش. 3) يۆنىلىش.

ئاھەڭ II [آهنگ] (پ) رەۋىش، تەرز، يوسۇن؛ ئوخشاش، كەبى.

ئايىنە ئاھەڭ ئەينەككە ئوخشاش، ئەينەكتەك.

ئاھەڭ III [آهنگ] (پ) ئاھاڭ، كۈي، تاۋۇش ئېقىمى.

ئاھەن [آهن] (پ) تۆمۈر.

ئاھەن پارە — پارچە تۆمۈر.

ئاھانجامە [آهن جامه] (پ) تۆمۈرتون؛ تۆمۈرچىلەر

ئش كىيىمى.

ئاھەنرەبا [آھن ربا] (پ) 1) ماگنىت. 2) كۆچمە م: ئۆزىگە تارتقۇچى، جەلپ قىلغۇچى، مەپتۇن قىلغۇچى.

ئاھەنگەر [آھنكر] (پ) تۆمۈرچى.

ئاھەنگۈداز [آھن كداز] (پ) 1) تۆمۈر تاۋلىغۇچى، تۆمۈرچى. 2) تۆمۈر (چويۇن) نى ئېرىتمدىغان ئوچاق.

ئاھەنىن [آھنين] (پ) تۆمۈردىن ئىشلەنگەن.

ئاھەنىن چەك [آھنين چنک] تۆمۈر پەنجە، پەنجە، پەنجىلىك؛ ناھايىتى كۆچلۈك.

ئاھەنىن دىز [آھنين دز] (پ) پولات قورغان، مۇستەھكەم قەلئە.

ئاھۇ I [آھو] (پ) كېپىك.

ئاھۇ II [آھو] (پ) ئەيب، گۇناھ.

ئاھۇئەفغان [اهوافغان] ئاھ ـ پىغان، ناله ـ پىغانلار:

تەزەللۇم تىيرى دەۋراندىن، قۇتۇلماي ئاھۇ ئەفغاندىن،
تويۇبمەن يار ئۈچۈن جاندىن كى باقمائ ئىنتىزارىمغە.

— ئا. نىزارى.

ئاھۇبەچچە [آھوبچه] (پ) كېپىك بالىسى (ئوغلىقى).

ئاھۇبەررە [آھوبره] (پ) «ئاھۇبەچچە» گە قارالسۇن.

ئاھۇچەشىم [آھوچشم] (پ) بوتا كۆز.

ئاھۇزار [آھوزار] (پ) «ئاھۇ ئەفغان» غا قارالسۇن.

ئاھۇفىغان [آھوفغان] «ئاھۇ ئەفغان» غا قارالسۇن.

ئاھۇگىرلىك [آھوكيرليک] ئەيب تاپماقلىق، ئەيب ئىزدىمەكلىك.

ئاھۇنالە [آھوناله] «ئاھۇ ئەفغان» غا قارالسۇن.

ئاھۇۋاۋەيلا [آھوواويلا] (پ) ئاھ، ئېھ، ۋاي (ھەسرەت چېكىش، ئازابلىنىشقا ئوخشاش ئىچكى ھېس ـ تۇيغۇنى ئىپادىلەيدۇ).

ئاھۇۋاۋايلا! كۆرۈڭ، بىزلەرنى شەيدا قىلدى ئىشق،
سىررىيو پىنھانلارىم بىر ـ بىر ھۇۋەيدا قىلدى ئىشق.

— سەدائى.

ئاھۇيى خوتەن [آھوىختن] خوتەن كېپىكى.

ئاھۇيى مۇشك [آھوىمشک] (پ) ئىپار كېپىك:

ئايا دىلبەر ئەگەر كۆرسەڭ ئەمەس ھەر ياسىمەن ھاجەت،
يەنە بىر ئۈۋە ـ ئەنبەر ئاھۇيى مۇشك خوتەن ھاجەت.

— سەدائى.

ئاھىستە [آھسته] (پ) 1) ئاستا، تىنۇشسىز. 2) ئالدىرىماستىن. 3) بىلىنەر ـ بىلىنمەستىن، سەل ـ پەل. 4) ھودۇقماستىن، ئېغىر ـ بېسىقلىق بىلەن. 5) بىلدۇر-مەي، بىلىندۇرمەي، ئاشكارا قىلماي، يوشۇرۇنچە. 6) ئېھ-تىياتلىق بىلەن، ئاۋايلاپ، ئاستاغىنە.

ئاھىستە ـ ئاھىستە [آھسته اهسته] (پ) ئاستا ـ ئاستا، تىنۇشسىز، تىنچ، جىمجىت، پەڭگىل:

تۇن ئاقشام كەلدى كۆلبەمگە مېنىڭدەك دىلربا يالغۇز،
كۆرۈپ ئاھىستە ـ ئاھىستە ئانىڭدەك بىر سەفا يالغۇز.

— سەدائى.

ئاھىستە خو(ي) [آھسته‌خو (ى)] (پ) سىپايە، سىلىق، نازاكەتلىك، ئەدەپلىك.

ئاھىستەرەۋ [آھسته‌رو] (پ) ئاستىلىق، سۈسلۇق؛ ئاستا، سۈس (يول ماڭغاندىكى ھەرىكەت)، روھسىز:

ئەي ئەجەل! ئاھىستە رەۋ زۇلمى نەمايان ئەيلىدىڭ،
قىبلەگاھىمنى قارا يەر بىرلە يەكسان ئەيلەدىڭ.

— ئا. نىزارى.

ئاۋ [او] شىكار، ئوۋ:

كۆزى ـ قاشىندىن ئوق ـ يانى كېتەرمەس،
كۆڭۈللەر قۇشلارىن ئاۋلار ھەمىشە.

— ئاتايى.

ئاۋارە [آواره] (پ) 1) سەرگەردان؛ 2) بەختسىز؛ 3) ماكانسىز:

بىر كۆرۈپ بىچارەلىك بىرلە بولۇپ مەجنۇن سۇيەت،
يۇرگەن ئاۋارە بولۇپ بى خانمانىم قايدا سەن؟

— ئا. نىزارى.

ئاۋازە [آوازه] (پ) 1) خەۋەر، دېرەك. 2) داڭق، نام، شۆھرەت:

چىقمادى ئاۋازەئى ئۇمىر ئىچىدە سەندىن ئەغنىيا،
ھاتەمى تەيدەك جەھانگىر ئولغالى ئېھسان كېرەك.

ئاۋان [اوان] (ئە) [بىرلىكى: ئان] ۋاقىتلار، زامانلار، دەۋرلەر، چاغلار.

ئاۋەخ [اوخ] ئا! ۋاي! ئاھ ـ ۋاھ! (ئۇندەش سۆز).

ئاۋەر [آور] (پ) سۆز بىرىكمىسىدە: «كەلتۇرىدىغان، كەلتۇرگەن، كەلتۇرگۈچى» قاتارلىق مەنىلەرنى ئىپادىلەيدۇ.

پەيام ئاۋەر — خەۋەر كەلتۇرگۈچى.

رەشك ئاۋەر — قىزغانچۇقلۇق.

نوكتە ئاۋەر — 1) چوڭقۇر مەنىلىك. 2) پاساھەتلىك. 3) چىرايلىق سۆزلىگۈچى، ياخشى جاۋاب قايتۇرغۇچى.

ئاۋەردە [آورده] (پ) كەلتۈرۈلگەن.

ئاۋۇرنىماق [اورينماق] 1) ئىنتىرىلمەك. 2) بىر نەرسىگە قول تەگكۈزمەك. 3) تېپىنماق.

ئاۋۇتماق [اووتماق] 1) يىغدىن توختاتماق، تەسەللى بەرمەك:

www.uyghurkitap.com

ئەل ئارا شۆھرەت فەساھەتتىن بولۇپ،
نۇكتە بىرلە غەملىك ئەلنى ئاۋۇتۇپ.

— نەۋابى.

ئاۋۇچ [آوج] 1) ئوچۇم، چاڭگال؛ سىقىم، ئالىقان. 2) چاۋاك.

ئاۋۇچ ئاچماق — چاڭگال ئاچماق.

ئاۋۇچ خاك — (بىر) سىقىم تۇپراق.

ئاۋۇچ قاقماق — چاۋاك چالماق:

كىرگامىز ئول شەھ يولىغە جان بىلە،
جان ئاۋۇچلاپ دىيدەئى گىريان بىلە.

— نەۋابى.

ئاۋۇچلاماق [آوجلاماق] ئوچۇملىماق، سىقىملىماق.

ئاۋۇرت [آورت] قۇۋۇز.

ئاۋۇنتۇرماق [آوونتورماق] «ئاۋۇتماق» قا قاراڭ.

ئاۋىز [آويز] (پ) سۆز بىرىكمىسىدە: «ئېسىلغان، ئېسىقلىق» قا ئوخشاش مەنىلەرنى ئىپادىلەيدۇ.

دەست ئاۋىز — 1) قولدا ئېسىلغان. 2) ۋاستە؛ قۇتۇلۇش ۋاستىسى. 3) سوۋغا، ھەدىيە.

ئاۋىزە [آويزە] (پ) 1) ئېسىلغان، ئېسىقلىق، ئاسما. 2) ھالقا، ئىسىرغا، زىرە.

ئاۋىزە قىلماق — ئاسماق، ئېسىپ قويماق، تاقاپ قويماق.

ئائىد [عائد] (ئە) تەئەللۇق، دائىر، تېگىشلىك.

ئائىدە [عائدە] (ئە) [كۆپلۈكى: ئەۋائىد] تېگىشلىك، باغلىق بولغان (بىرەر نەرسىگە).

ئائىلە [عائلە] (ئە) 1) خوتۇن. 2) ئاتا ـ ئانا ۋە بالا ـ چاقىلار.

ئائىنە [آئينە] (پ) «ئايىنە» گە قاراڭ.

ئايا [آيا] (پ) 1) ئەي! . . . ھەي! . . . 2) سوراق ۋە ئەجەبلىنىشنى بىلدۈرگۈچى ياردەمچى سۆز: «ئەجەبا، ئۇنداقتا، ياكى، بەلكى، ئېھتىمال» مەنىلىرىدە كېلىدۇ.

ئايا بىلمەي — نېمە دېيىشىنى بىلمەي.

ئايامەھۋەشا — ئەي ئاي يۈزلۈك!

ئايات [آيات] (ئە) [بىرلىكى: ئايەت] 1) نىشانلار، بەلگىلەر. 2) قۇرئان جۈملىلىرى:

جەمالىڭ مۇسھەفىنىڭ ئاياتىدىن،
ھەدىسى يۈسۈفى كەنئان بولۇپدۇر.

— ئاتايى.

ئاياتى شىفا — شىپا بەخش ئايەتلەر.

ئاياتى مۇبىن — بايان ئەتكۈچى ئايەتلەر.

ئاياز [آياز] 1) ئوچۇق ھاۋا، ئايدىڭ. 2) كېچىنىڭ سوغۇقى. 3) كۆچمە م: ئادىللىق:

سەيد بى پەرۋا يۈرۈرگە شەھبازى بولماسا،
مەملەكەت ۋەيران بولۇر شاھنىڭ ئايازى بولماسا.

— زەلىلى.

ئاياغ [آياغ] «ئاياق» قا قاراڭ.

ئاياق [اياق] 1) قەدەھ، قاچا، كاسا، جام. 2) ئاياغ، پۇت.

دەۋىر ئاياقى — ئايلانغۇچى قەدەھ، دەۋر قەدەھى:

تۇتار ئېردى ساقىي دەما ـ دەم ئاياق،
بولۇپ مەست، ھېچكىم ئەمەس ئاندا ساق.

— ئا. نىزارى.

ئاياقچى [آياقچى] 1) شاراب قۇيغۇچى، قەدەھ تۇتقۇچى، ساقىي. 2) مەي ساتقۇچى:

ئاياقچى ماڭا جام قىل مەرھابا،
ئانى نۇش ئېتىپ ئۆزنى ئەيلەي فەنا.

— ئا. نىزارى.

ئايالغۇ [آيالغو] «ئەيالغۇ» غا قاراڭ.

ئايان [آيان] (ئە) كەلگۈچى.

ئايان بولماق — كەلمەك.

ئايەندە [آيندە] (پ) 1) كەلگۈچى، كېلىدىغان؛ كېيىنكى؛ 2) كېلەچەك، كەلگۈسى.

خۇش ئايەندە — خۇش كەلگۈچى؛ يېقىملىق، گۈزەل تۇيۇلغۇچى.

ئولكى يىقمايدۇر ۋۇجۇدى قەسىرىن ئىشق ئايەندەئى،
ۋەسلى خىلۋەتگاھ دىۋارىنى بۇنياد ئەتمەسۇن.

— مەھزۇن.

ئايتمان [آيتمان] ئېيتمايمەن.

ئايدىن [آيدين] ئايدىڭ (كېچە).

ئايرو [آيرو] 1) ئايرىم، ئۆزگە، بۆلەك، باشقا؛ جۇدا. 2) ئايرىلىپ، ئايرىپ.

سەندىن ئايرو — سەندىن باشقا، سېنىڭسىز:

ئاندىن ئايرو ئاشىقۇ دىۋانەمەن،
ئەقلۇ ھۇشۇ سەبردىن بىگانەمەن.

ئايرى [آيرى] باشقا، غەيرىي؛ بۆلۈنۈش، تەقسىملىنىش، چېچىلىش.

ئايرى ـ ئايرى [آيرىآيرى] باشقا ـ باشقا.

ئايرىلىق [آيريليق] ئايرىلىش، پىراق، ھىجران.

ئاي زەۋرەقى [آىزورقى] ئېگىلگەن قېيىققا ئوخشاش، ئىنچىكە يېرىم ئاي شەكلى.

ئايىردۇك [آيىردوك] ئايرىسۇن.

ئايىرماق [آيىرماق] ئايرىماق، ئايرىلماق، تەقسىملىمەك؛ چاچماق.

ئايرمان [آيىرمان] ئايرىمايمەن.

ئايىرمان ساچىڭ بەندىدىن مەن كۆڭۈلنى.

— نەۋابى.

ئايىقماق [آيىقماق] 1) ھېيىقماق. 2) ھوشيار تۇرماق.

ئايىلدۇرماق [آيىلدورماق] 1) ئايرىلدۇرماق. 2) ھوشيار قىلماق، ھوشىغا كەلتۈرمەك.

ئايىلماق [آيىلماق] ھوشيارلانماق، ھوشىغا كەلمەك، ئۆزىگە كەلمەك؛ تۈزۈلمەك.

ئايىم [آيىم] 1) نازىنىن، قەددى ـ قامىتى كېلىشكەن، بەرنا. 2) يۇقىرى تەبىقە ئائىلىدىن كېلىپ چىققان ئايال ۋە قىزلارنىڭ ئىسمىغا ھۆرمەت يۈزىسىدىن قوشۇلىدىغان نام. 3) ئانا:

دەۋلەتىڭدىن كۆككە يەتتى بارچە قۇللارنىڭ باشى،
ئۇشبۇ نەتالىئدۇر ئايىم بىزگە يەتسەڭ تاڭ ئاتار.

— ئاتابى.

ئايىن I [آيىن] (پ) 1) رەسىم، ئادەت، قىلىق، رەۋىش؛ تەرز، تەرتىپ، ئۇسۇل، مۇراسىم. 2) ئوخشاش، كەبى.

ئايىنە ئايىن — ئەينەككە ئوخشاش.

ئايىنى داد — ئادالەت رەسمى.

ئايىنى فەساھەت — پاساھەت رەۋشى.

ئايىنى فەنا — پانىيلىق تەرزى.

ئايىنى قەتلۇگىن — ئۇرۇش، ئۆلتۈرۈش ئادىتى.

ئايىنى ھەرب — ئۇرۇش تەرتىپى.

ئايىنى ۋىفان — مۇھەببەت بىرىكىش.

شاھلىق ئايىنى — شاھلىق قائىدە ـ يوسۇن:

شاھلىق ئايىنىغە راجىئ بولاي،
ئۆزگە شەھغە نە ئۇچۇن تابىئ بولاي.

— نەۋابى.

گەۋھەر ئايىن — گۆھەردەك، گۆھەرگە ئوخشاش.

ئايىن II [آيىن] (پ) 1) زىننەتلىمەك، بېزىمەك، ياسىماق پەردازلىماق. 2) ياسانماق. 3) رەتلىك.

ئايىننەما [آيىنەما] (پ) چىرايلىق بېزەلگەن.

ئايىنە [آيىنە] (پ) ئەينەك:

ئايىنەئى باسەفا — يورۇق، نۇرلۇق ئەينەك.

ئايىنە سېنىڭ يۈزۈڭ كۆرۈبان،
لاپ ئۇرسا يۈزۈندە يوق سەفاسى.

— سەككاكى.

ئايىنە بەند [آيىنەبند] (پ) زىننەتلەش، بېزەش؛ ياساش، پەردازلاش:

دىلئارانى ئانداغ تۇتۇپ ئەر جۇمەند،
شەھەرنى تەمام ئەتتى ئايىنە بەند.

— ئا. نىزارى.

ئايىنەدار [آيىنەدار] (پ) ئەينەك ساقلىغۇچى، ئەينەك تۇتقۇچى:

لېكىن ئولمىش كۆزلەرىمدە گەرچە مەن خەففاش ئەمەس،
ئۇيلە ئالەم قارا كىيىم يەلداغەدۇر ئايىنە دار.

— تەجەللى.

ئايىنە سان [آيىنەسان] (پ) ئەينەكتەك، سۈزۈك.

ئايىنە فام [آيىنەفام] (پ) «ئايىنە گۇن» غا قاراڭ:

رەھىم ئېيتىپ ھالىمغە ئول، باشىم قۇچاغىغە ئالىپ،
تۇتسە يۈزىنى نەفەس تەھقىقىغە ئايىنە فام.

— مەھزۇن.

ئايىنەكىردار [آيىنە كىردار] (پ) «ئايىنە سان» غا قاراڭ.

ئايىنە گۇن [آيىنەگون] (پ) ئەينەك رەڭ، ئەينەكتەك، ئەينەككە ئوخشاش، يالتىراق، سۈزۈك.

ئايىنە ۋار [آيىنەوار] (پ) ئەينەكتەك، ئەينەككە ئوخشاش:

ئول قىلىبان جىلۋەئى ھۆسن ئاشكار،
سەن كۆڭۈل بىرلە ئاڭا ئايىنەۋار.

— نەۋابى.

ئۇيغۇر كتاب توربېكتى www.uyghurkitap.com

ئە

ئەئادىي [اعادى] (ئە) [بىرلىكى: ئەدۇۋ] دۇشمەنلەر.

ئەئالىي [اعالى] (ئە) [بىرلىكى: ئالى] يۇقىرى دەرىجىلىكلەر، يۇقىرى تەبىقىدىكى ئادەملەر، ئۇلۇغلار، ئالىي زاتلار.

ئەئەزز [اعز] (ئە) ئەڭ ئەزىز، ئەڭ ئىززەتلىك، ئەزىز-راق.

ئەئەززى ئەسھاب — سۆھبەتداشلارنىڭ ئەڭ ئەزىزى.

ئەئەززى ئەھباب — دوستلارنىڭ ئەڭ ئەزىزى، ھۆرمەتلىكى.

ئەب [اب] (ئە) [كۆپلۈكى: ئەباۋ] ئاتا، پەدەر:

«ئاتاڭ ئايۇ ئانالڭ خۇرشىد ئىدى ئەركىنكى سەن تۇغدۇڭ، ۋەلى ھۆسنۇ لەتافەتدە نې ئەب ئوخشار ساڭانى ئۇمىم.»

— نەۋائى.

ئەبا [عبا] (ئە) دەرۋىش ۋە قەلەندەرلەر كىيىدىغان، يۇڭ چەكمەندىن تىكىلگەن كالتا، يەڭسىز ئۇست كىيىم (يېمچىنچا).

ئەبابىل [ابابيل] (ئە) تاغ قۇشى؛ ئۇزۇن قانات، قارلىغاچلار.

ئەباتىل [اباطيل] (ئە) 1) ئىغۋا، ئۇشتۇمتاق سۆز، پىتنە ـ پاسات، پىتنە ـ ئىغۋا، مىش ـ مىش گەپ، ئۆسەك سۆز، سۆز ـ چۆچەك، قۇرۇق گەپ؛ 2) «باتىل» غا قارالسۇن.

ئەباۋ [اباء] (ئە) رەت قىلىش، باش تارتىش.

ئەبەد [ابد] (ئە) [كۆپلۈكى: ئاباد] پايانى يوق كېلەچەك زامان («ئەزەل» نىڭ قارشىسى): مەڭگۈلۈك؛ ئەبەدىي؛ دائىمىي؛ ئەبەد؛ چەكسىزلىك، دائىملىق.

ئەبەد نۇقتەسى — بېگانە خال، گۈزەللىكنىڭ دائىمىي ۋە ئۆزگەرمەس بەلگىسى.

ئەبەد ھەيات — تۇگىمەس، مەڭگۈ ھايات.

ئەبەد ئۇمىدى — تۇگىمەس، باقىي ئۈمۈر.

ئەبەدا [ابدا] (ئە) دائىما، ھەمىشە.

ئەبەدۇلئەبەد [ابدالابد] (ئە) دائىما، ھەمىشە، ئەبەدىي؛ ئاخىرى، پايانى يوق؛ ئۇزلۇكسىز، چەكسىز.

ئەبەدىي [ابدى] (ئە) دائىمىي، دائىملىق، مەڭگۈلۈك.

ئەبەس [عبث] (ئە) بىھۇدە، پايدىسىز، ئورۇنسىز، كەرەكسىز، بىكار، بىكارغا:

ئەبەس بىرلە دىلنى بېرىپ دەھرىگە،
كىسمە ئۆزرە چىقتۇق تۇشۇپ بەھرىگە.

— ئا. نىزارى.

ئەبەن [اباً] (ئە) «ئەبەن ئەن جەددەن» گە قارالسۇن.

ئەبەن ئەن جەددەن — ئاتا بوۋىدىن تارتىپ، بوۋىدىن بوۋىغا، نەسلىدىن نەسلىگە (قالغان).

ئەبەۋى [ابوى] (ئە) ئاتا:

رىزا بولسا فەرزەندلەردىن ئەبەۋى،
تۇغار باشقە بەختىڭ كەۋكەبى.

— ئا. نىزارى.

ئەبەبەدەت [ابدت] (ئە) «ئەبەبەدەت ئەھسانەھۇ» غا قارالسۇن.

ئەبەبەدەت ئەھسانەھۇ — ياخشىلىقنى (ئېھسانلىرىنى) ئەبەدىيلەشتۈرسۇن، ياخشىلىقى (ئېھسانى) ئەبەدىي بولسۇن! (دۇئا).

ئەبتەر [ابتر] (ئە) 1) كالتە، قىسقا، ئۇزۇلگەن؛ خۇنۇك، نۇقسانلىق. 2) ئەرزىمەس، كېرەكسىز، بىكار، پايدىسىز. 3) تىنچسىز. 4) ۋەيران، خاراب:

ئۇلۇمغە چارە يوقدۇر ئەي بەرادەر،
ئۇلۇم ۋەھىمىدە ھەرجان بولغاي ئەبتەر.

— خەراباتى.

5) خەستە، ناتۇغان. 6) پەرىشان، بەختسىز:

سۇنبۇل ئولسۇن يا زىرە يا زەئفران يا ئۇدكىم،
بارچەنى ئەبتەر قىلۇر ئول سۇنبۇلى ئەنبەر شىكەن.

— گۇمنام.

7) ئاروز ئىلمىدىكى بىر خىل ئاتالغۇ.

ئەبتەر شېۋە [ابتر شيوه] (ئە + پ) ھەردەم خىيال.

ئەبتەرۇەش [ابتروش] (ئە + پ) بەختسىزرەك، خاراب-لاشقاندەك، پەرىشانغا ئوخشاش.

ئەبتەرىي [ابترى] (ئە + پ) 1) ئەڭ بەختسىز؛ دۇنيانى 2) ئەخلاقسىز.

ئەبجەد [ابجد] (ئە) قەدىمكى ئەرەب ئېلىپبەسىدىكى سىرە (تەرتىپ) كۆرسەتكۈچى سەككىز ئۈيدۇرما سۆزنىڭ بىرىنچىسى ۋە شۇ ئۈيدۇرما سۆزلەر مەجمۇئەسىنىڭ نامى (بۇنىڭدىكى ھەربىر ھەرپ بەلگىلىك سان قىممىتىگە ئىگە) . ئەرەبچە تەرتىپى، ئەبجەد ھېسابىغا ئوخشاش.

تەختەئى ئەبجەد — ئەبجەد تاختىسى:
ئەيلەر مېنى لەۋھى قەلەم سىرىدىن ئاگاھ،
ئىلكىمگە ھەنۇز ئالمايىن ئول تەختەئى ئەبجەد.
— زەللى.

ئەبجەدخان [ابجدخوان] (ئە + پ) مەكتەپكە يېڭى كەلگەن بالا، ئىلىپبەنى ئۆگىنىشكە باشلىغان ئوقۇغۇچى.
تىفلى ئەبجەدخان — ئەبجەد ئۆگەنگۈچى بالا.

ئەبد [عبد] (ئە) [كۆپلۈكى: ئەبىد/ ئىباد] قۇل، بەندە.

ئەبدال [ابدال] (ئە) 1) ۋەلىيلىكنىڭ (ئەۋلىيالىقنىڭ) بەلگىلىك بىر دەرىجىسىگە ئېرىشكەن گۈرۈھ؛ ئەۋلىيالار، خۇداغا يېقىنلار. 2) تائەت ـ ئىبادەت قىلغۇچىلار، دەرۋىشلەر؛ 3) قەلەندەر، دېۋانە.

ئەبدالۋەش [ابدال وش] (ئە + پ) ئەۋلىيا تەبىئەت؛ دەرۋىش سۈپەت؛ قەلەندەر سۈپەت.

ئەبدان [ابدان] (ئە) [بىرلىكى: بەدەن] بەدەنلەر، تەنلەر، كىشىنىڭ ھەممە ئەزاسى.

ئەبر [ابر] (پ) بۇلۇت.
ئەبرى باران — يامغۇر بۇلۇتى، قاتتىق يامغۇر:
تۆكۈپ ئەشكىنى ئەبرى باران كەبى،
ئاقىپ ياشلار لەئلى رۇمان كەبى.
— ئا. نىزارى.
ئەبرى بەلا — بالا بۇلۇتى، ئاپەتلىك بۇلۇت، پالاكەت بۇلۇتى.
ئەبرى بەھار — باھار بۇلۇتى؛ كۆكلەم بۇلۇتى:
چۇ بىداد ئېتىپ چەرخى ناسازۇار،
بەلا ياغدۇرۇپ مىسلى ئەبرى بەھار.
— ئا. نىزارى.
ئەبرى بەھاران — «ئەبرى بەھار» غا قارالسۇن.
ئەبرى بەھاري — كۆك يېغىن بۇلۇتى.
ئەبرى پۇربا — «ئەبرى بەھاري» غا قارالسۇن.
ئەبرى خىرام — بۇلۇتقا سەكرەيدىغان؛ بۇلۇتتەك تېز چاپىدىغان.
ئەبرى رەھمەت — رەھمەت يېغىنىنى كەلتۈرىدىغان، بەھرىمەن قىلىدىغان بۇلۇت.
ئەبرى غۇرران — گۈلدۈرماملىق بۇلۇت.
ئەبرى قىيرمانەندە — قارا بۇلۇت.
ئەبرى كافۇربېز — قار ياغدۇرغۇچى بۇلۇت.
ئەبرى كەرەم — كەرەم بۇلۇتى؛ ساخاۋەت بۇلۇتى.
ئەبرى گەۋھەربار — 1) گۆھەر ياغدۇرغۇچى بۇلۇت. 2) ساخاۋەتلىك كىشى، مەنپەئەتدار ۋە بەھرىمەن قىلغۇچى شەخس.

ئەبرى گەۋھەر سەنج — گۆھەر ياغدۇرغۇچى بۇلۇت.
ئەبرى گىريان — ياش تۆككۈچى بۇلۇت:
ئىشق بەھرىدىن ۋۇجۇدۇم قەترەلەر جەزب ئەتمەسە،
نې ئۈچۈن ئۇششاق ئىچىدە ئەبرى گىريانىدۇر كۆزۈم.
— گۈمنام.
ئەبرى مۇتىر — يامغۇر بۇلۇتى؛ كۆپ يېغىنلىق بۇلۇت.
ئەبرى نەۋبەھار — باھار مەۋسۇمىنىڭ باشلىنىش دەۋرىدىكى كۆك يېغىن بۇلۇتى.
ئەبرى نەيسا — «ئەبرى بەھار» غا قارالسۇن.
ئەبرى ھەسرەت — زەرەر يەتكۈزگۈچى، ھەسرەت بۇلۇتى.
ئەبرى ئىسھان — كۆچمە م: سېخىيلىق، مەردلىك، ياخشىلىق، ئالىيجانابلىق بىلەن ساخاۋەت قىلغۇچى.

ئەبرار [ابرار] (ئە) ياخشىلار، ياخشىلىق بىلەن تونۇلغانلار، پاك كىشىلەر، ياخشىلىق ئىگىلىرى، ئەدەپ ـ ئەخلاقلىقلار.

ئەبر ئاسا [ابرآسا] (پ) بۇلۇتقا ئوخشاش.

ئەبرەس [ابرص] (ئە) 1) بەدىنىگە ئاق چۈشكەن؛ تېرىسى ئاقارغان. 2) پېسە كېسىلىگە گىرىپتار بولغان ئادەم.

ئەبرەش [ابرش] (ئە) 1) قىزىل ئالا ياكى قارا ئالا تۈس. ئاق ۋە قىزىل رەڭ ئارىلاش، رەڭگارەڭ. 2) ئالا ـ بۇلا ئات، خالدار ئات:
تاڭ يوقكى ئۆزگە مەھۇش ھەر نەچچە بولسە دىلكەش،
سەكرەتكەنىكدە ئەبرەش گەر بولسە پايمالىڭ.
— مەھزۇن.

ئەبرخىرام [ابرخرام] (پ) بۇلۇتقا ئۆرلەيدىغان (سەكرەيدىغان)، بۇلۇتتەك تېز چاپىدىغان.

ئەبركەف [ابركف] (پ) كۆچمە م: قولى ئوچۇقلۇق، سېخىيلىق.

ئەبركىردار [ابر كردار] (پ) بۇلۇتقا ئوخشاش، بۇلۇتلۇق.

ئەبرۇ [ابرو] (پ) قاش:
مۇھەببەت ياسىدىن كىرپىك بەس ئوقىنى بەلەند ئەتتى،
مېنىڭ جانىمنى قۇربان ئەتكەلى پەيۋەستە ئەبرۇيى.
— زەللى.
كەمان ئەبرۇ — قىيشى كامانەك، ئەگمە قاش، قايرىلما قاش.

ئەبرىشىم [ابريشيم] (پ) 1) يىپەك. 2) يىپەك گەزلىمە، شايى.

ئەبكار [ابكار] (ئە) [بىرلىكى: بىكر] قىزلار؛ يېڭى، تازا، نازۇك.

ئۇيغۇرچە كىتاب توربېكىتى www.uyghurkitap.com

ئەبكارى — كۆچمە م: نازۇك پىكىرلەر، ساپ پىكىرلار.

ئەبكەم [ابكم] (ئە) 1) تىلسىز، كېكەچ: گاچا. 2) لال (ھېچنېمىنى تىلى تۇتۇلغان، دۈدۈقلىماق).

ئەبكەم قىلماق — ھېچنېمە قىلماق، كېكەچلەندۈرمەك.

ئەبكەملىق [ابكم ليق] تىلسىزلىق؛ كېكەچلىك؛ لال بولماق؛ ئاجىزلىق.

ئەبلەغ [ابلغ] (ئە) ئەقىل بالاغەتلىك؛ بالاغەتلىكرەك، پىتىكرەك.

ئەبلەق [ابلق] (ئە) 1) ئالا ـ بۇلا، ئاق ـ قارا تۇس. 2) ئالا پوستىن. 3) يۇڭلىرى ئالا يوللۇق ئات، ئالا ـ چىپار ئات، زىراپە. 4) كۆچمە م: كېچە ـ كۈندۈز، دەۋر.

زامانە ئەبلەقى — كېچە ـ كۈندۈز:

زامانە ئەبلەقى قالغاي رەۋشىدىن،
ئول ئاشۇبى زامان سەكرەتسە ئەبرەش.

— نەۋائى.

ئەبلەھ [ابله] (ئە) نادان، تەنتەك، ئەقىلسىز؛ پەمسىز، دۆت، ئەخمەق:

خەلقىغە مەردۇد ئەبلەھدۇر بىلمەك،
ھەق قاتىدە مەلئۇن گۇمرەھدۇر بىلمەك.

— خەراباتى.

ئەبلۇك [ابلوك] (ئە) پەسكەش، مۇناپىق؛ ئىككى يۈزلىمە.

ئەبنا [ابنا] (ئە) [بىرلىكى: ئىبن] ئوغۇللار، بالىلار، پەرزەنتلەر، ئەۋلاد.

ئەبنايى ئەمم — ئاكا ـ ئۇكىلارنىڭ پەرزەنتلىرى.

ئەبنايى جىنس — جىنسداشلار، تەڭتۇشلار؛ ئىنسانلار، ئادەملەر؛ پىكىرداشلار.

ئەبنايى دەھرى — دۇنيا ئەھلى. «ئەبنايى دەۋران» غا قارالسۇن.

ئەبنايى دەۋران — دەۋر پەرزەنتلىرى؛ زامانداشلار، تەڭتۇشلار.

ئەبنايى روزگار — بىرگە كۈن كەچۈرگۈچىلەر.

ئەبنايى زەمان — زامان ئەھلى.

ئەبھاس [ابحاث] (ئە) [بىرلىكى: بەھس] 1) تالاش ـ تارتىش، مۇنازىرە، بەس ـ مۇنازىرە، پىكىر يۈرگۈزۈش. 2) ماۋزۇ، تېما.

ئەبھەر [ابهر] (ئە) بوتاكۆز گۈل، نەرگىس.

ئەبھەر شەمىم — نەرگىس پۇراقلىق، بوتاكۆز ھىدلىق، خۇشبۇي.

ئەبۇ [ابو] (ئە) ئاتا؛ ئادەتتە ئاتاقلىق ئىسىملارنىڭ ئالدىغا قوشۇلۇپ كېلىدۇ:

ئەبۇ بەكر — بەكرنىڭ ئاتىسى.

ئەبۇتتۇرك [ابوالترک] (ئە) 1) تۈرك ئاتىسى، تۈرك خەلقىنىڭ بوۋىسى، ئەجدادى. 2) يافەسنىڭ كونا ئىسمى، لەقمى.

ئەبۇس [عبوس] (ئە) خۇنۇك، بەتبەشىرە، كۆرۈمسىز.

ئەبۇشقە [ابۇشقه] ئەر، قېرى ئەر (خوتۇننىڭ ئېرى)، بوۋاي:

فەلەكدىن يېتىپ ئانچە بىتابلىق،
ئەبۇشقە بىلە قىلدى ھەمخابلىق.

— ئا. نىزارى.

بىر ياندىن ئوغۇل غەمۇ شىكەنجى،
بىر ياندىن ئەبۇشقە دەردۇ رەنجى.

— نەۋائى.

ئەبۇلبەشەر [ابولبشر] (ئە) ئىنسانلارنىڭ ئەجدادى، ئادەم ئەلەيھىسسالام.

ئەبۇلغازي [ابوالغازی] (ئە) سۇلتان ھۈسەيىن بايقارا-نىڭ لەقمى.

ئەبۇلفورس [ابولفرس] (ئە) پارسلارنىڭ ئاتىسى؛ پارس خەلقىنىڭ بوۋىسى، ئەجدادى.

ئەبولھىند [ابوالهند] (ئە) ھىندى ئاتىسى، ھىندى خەلقىنىڭ بوۋىسى، ئەجدادى.

ئەبۇاب [ابواب] (ئە) [بىرلىكى: باب] 1) ئىشىكلەر، دەرۋازىلار، بۆلەكلەر، قىسىملار. 2) كىتاب بابلىرى، بۆلۈملىرى:

ئاڭا تاپشۇرۇپ بوردى ئاداب ئۇچۇن،
ئۇكۇش ئىلمىغە فەتھى ئەبۇاب ئۇچۇن

— ئا. نىزارى.

ئەبۇابۇلمەئانى [ابواب المعانی] (ئە) مەنە ئىشىكلىرى، يوللىرى.

ئەبىد [عبيد] (ئە) [بىرلىكى: ئەبد] قۇللار، بەندىلەر.

ئەبىر [عبير] (ئە) خۇشبۇي ماددىلار بىرىكمىسى، خۇشبۇي ماددا (ھىد)، ئەنبەر، ئىپار.

ئەبىرى جەننەت — جەننەتكە مەنسۇپ ئەنبەر، خۇشبۇي ھىد.

ئەبىر ئاسا [عبيراسا] (ئە + پ) ئىپار ھىدلىق، خۇشپۇراق تارقاتقۇچى؛ خۇش ھىدلىق؛ تەبئىي يېقىملىق، ئىپارەدەك، ئىپارغا ئوخشاش:

ئەبىرەفشان [عبيرافشان] (ئە + پ) 1) ئەبىر (ئىپار ياكى خۇشبۇي ماددىلار) چېچىلغان («ئەبىر» گە قارالسۇن)، ئەبىر (ئىپار ياكى خۇشبۇي ماددىلار) بىلەن خۇش-

بۇي قىلىنغان؛ ئىپار بويلۇق. 2) پېقىملىق ھىد تارقاتقۇچى، خۇشبۇي ھىد تارقاتقۇچى، ئەبىر چاچقۇچى.

ئەبىربىز [عبيربيز] (ئە + پ) «ئەبىر ئاسا» غا قارالسۇن.

ئەبىر سىرىشىت [عبيرسرشت] (ئە + پ) 1) ئىپار ئارىلاش، خۇشبۇي. 2) كۆچمە م: ئەلگە قارايدىغان؛ «ئەبىر ئاسا» غا قارالسۇن.

ئەبيات [ابيات] (ئە) [بىرلىكى: بەيت] بەيتلار، شېئىرلار:

ئەبياتلاق ئەي زەللىلى بوستان ئىچىدە ئەيتۇر،
سەرۋى بالەندى ئۆزرە، قۇمرىنى بى نەۋايى.

— زەللىلى.

ئەبيات ئەتمەك — بەيت (شېئىر) ئىجاد قىلماق.

ئەبياز [ابيض] (ئە) ئاق، ئاپئاق.

ئەبياز پۇش [ابيض پوش] (ئە + پ) ئاق كىيگەن، ئاققا ئورالغان، ئاق رەغان.

سۇبھى ئەبياز پۇش — كۆچمە م: تاڭ، ئاپئاق تاڭ، ئاقارغان تاڭ.

ئەپپانىي [اپپانى] (ئە + پ) كاچاتلاش، مۇشت بىلەن ئۇرۇش؛ تۇرتكە.

ئەتا [عطاء] (ئە) بېغىشلاش، ھەدىيە قىلىش؛ ئىنئام، ھەدىيە، ساخاۋەت.

ئەتائەتمەك — بېغىشلىماق، ئىنئام بەرمەك؛ تۆھپە قىلماق، ساخاۋەت كۆرسەتمەك.

ئەتا ئەيلىمەك — «ئەتا ئەتمەك» كە قارالسۇن.

ئەتا قىلماق — «ئەتا ئەتمەك» كە قارالسۇن.

ئەتابىك [اتابيک] «ئاتابىك» كە قارالسۇن.

ئەتارىد [عطارد] (ئە) مەركۈرى يۇلتۇزى (ئەپسانىلەردە بۇ يۇلتۇز يازغۇچىلارنىڭ ھامىيسى ھېسابلىنىدۇ. پارسچىسى: دەبىر).

ئەتاكىش [عطاكيش] (ئە + پ) ئاتا قىلغۇچى، بەخش ئەتكۈچى.

ئەتالىق [اتاليق] ئاتىلىق، ئاتا ۋەزىپىسىنى بېجىرىش.

ئەتايا [عطايا] (ئە) تۆھپىلەر، ھەدىيىلەر، ئىنئام-ئېھسانلار.

ئەتەش [عطش] (ئە) 1) تەشنالىق. 2) خۇمار، بىرەر نەرسىگە ھەۋەسلەنمەك:

مەستى مەي مۇھەببەتنىڭ بادەنى ئىچتى ھۇنۇز،
نالەئى ئەل — ئەتەش قىلۇر بولماسا بىر زەمان قەدەھ.

— زەللىلى.

ئەتەكە [اتكه] تەربىيىچى، مۇرەببىي.

ئەتباق [اطباق] (ئە) [بىرلىكى: تەبەق] تەبەقلەر؛ قەۋەتلەر، قاتلاملار.

ئەتباۋ [اتباع] (ئە) تەۋەلەر، پۇقرالار، ... قاراشلىق كىشىلەر؛ تەرەپدارلار؛ ئەگەشكۈچىلەر.

ئەتتار [عطار] (ئە) ئۇپا - ئەتىرلىك، دورا - دەرمان ۋە تۇرلۈك خۇشبۇي نەرسىلەرنى سانقۇچى؛ تەنزىكەش؛ 2) «مەنتىقۇتتەير» نىڭ مۇئەللىپى - فەرىددىدىن ئەتتارنىڭ لەقىمى:

ئەھلى ئىرفان سالىكى ئەتتارى ئول،
مەئرىفەت بازارىنىڭ ئەتتارى ئول.

— نەۋايى.

ئەتتارلىق [عطارليق] خۇش پۇراقلىق، خۇرسەن قىلغۇچى پېقىملىق سۆزلەر:

تارتىبان گاھ ئىززەتۇ گاھ خارلىق،
ئەيلەبان ئەقشامغىچە ئەتتارلىق.

ئەتر [عطر] (ئە) ئەتىر، خۇشبۇي ماددا؛ خۇشبۇيلۇق.

ئەتر ئەنگىز — ئەتىر ھىدلىق؛ خۇش پۇراق.

ئەترى رۇھ ئەفزا — جانلاندۇرغۇچى ئەتىر.

ئەتراك [اتراک] (ئە) [بىرلىكى: تورك] تۇركلەر (ئەرەبلەر تۇرك سۆزىنى ئەتراك قىلىپ، كۆپلۈك ئۇچۇن قوللىنىدۇ).

ئەتراكى فەقىر — كەمبەغەل، بىچارە تۇركلەر.

ئەترەفزاي [عطر فزای] «ئەترفيزاي» غا قارالسۇن.

ئەترفىزاي [عطرفيزاي] (ئە) خۇشبۇي ھىد تارقاتقۇچى.

ئەتشان [عطشان] (ئە) تەشنا.

ئەتف [عطف] (ئە) 1) گرامماتىكىلىق ئاتالغۇ، سۆزلەرنىڭ بىرىكىشى. 2) يۇزلەنمەك، ئاغماق؛ بۇرۇلۇش.

ئەتفال [اطفال] (ئە) [بىرلىكى: تىفل] گۆدەكلەر، ياش بالىلار:

بۇ ھەنگامەدە لەيلى رەنجۇر ئىدى،
كى ئەتفالار سىلكىدىن دۇر ئىدى.

— ئا. نىزارى.

ئەتفالى جۇنۇن — بالىلىق سارىغلىقى، ياشلىق تەلۇدلىكلىرى.

ئەتفالى غەم — كۆچمە م: تۇرلۇك - تۇمەن غەم - قايغۇلار.

ئەتفالى نۇجۇم — كىچىك يۇلتۇزلار.

ئەتقىيا [اتقيا] (ئە) تەقۋادارلار، يامان ئىشلاردىن ساقلانغۇچى كىشىلەر.

ئەتكە [اتكه] «ئەتەكە» گە قارالسۇن.

ئەتلال [اطلال] (ئە) ئەسكى بىنا ۋە ۋەيرانلىقلار (خارابىلىكلەر) نىڭ نىشانلىرى (ئىزلىرى).

ئەتلەس I [اطلس] (ئە) 1) ئەتلەس، گەزلىمە. 2) يىرتە، توسۇق، توسۇقتىكى نەرسە.

ئەتلەس II [اطلس] (ئە) كۆك، ئاسمان.

ئەتلەسى چەرخ — ئاسمان.

ئەتلەسى فەلەك — ئاسمان؛ ئاسمان رەڭدارلىقى؛ ئەتلەسى گەردۇن — ئاسمان، ئاسمان بەزىكى، رەڭدارلىقى.

ئەتناب [اطناب] (ئە) چۆلۈرلار، ئارقانلار، (ئارغامچىلار)؛ كەمەند؛ تۇزاق.

ئەتۋار [اطوار] (ئە) [بىرلىكى: تەۋر] 1) يۈرۈش - تۇرۇش، خۇلق، ھەركەت، قىلىقلار، پېئىللار. 2) يول، ئۇسۇل، تەرتىپ، ئادەت. يوسۇن. 3) باب (بابىدا) يول (يولىدا)، ساھە (ساھەسىدە).

ئەتۋارى پەسەندە — ياخشى، يېقىملىق خۇلق - ئەتۋار؛ يېقىملىق قىلىقلار.

سالىكى ئەتۋارلىق قىلماق — سوپىلىق يولىنى تۇتماق.

ئەتىببا' [اطباء] (ئە) [بىرلىكى: تەبىب] تېۋىپلار، ھەكىملەر، داۋالىغۇچىلار:

ھەكىمۇ ئەتىببانى جەمئ ئەتتى شاھ،
كى شەھزادە رەنجىگەن بول چارە خاھ!

— ئا. نىزارى.

ئەتئىمە [اطعمه] (ئە) [بىرلىكى: تەئام] تائاملار؛ يېمىشلەر.

ئەتىيە [عطيه] (ئە) ھەدىيە، سوۋغا، تارتۇق قىلىنغان نەرسە.

ئەجايىبول - مەخلۇقات [عجايب المخلوقات] (ئە) 1) ئاجايىپ مەخلۇقلار. 2) تۈرلۈك مەخلۇقلار ھەققىدىكى بىر كىتابنىڭ نامى.

ئەجەب [عجب] (ئە) قىزىق؛ تەئەججۇپ، ئاجايىپ - غارايىپ، ھەيرەتكە سالىدىغان.

ئەجەب قالماق — ھەيرەتتە قالماق، تەئەججۇپلەنمەك.

ئەجەب - ئەجەب [عجب - عجب] (ئە) قىزىق - قىزىق؛ يېڭى - يېڭى؛ ئاجايىپ — ئاجايىپ؛ ھەيرەتلىك.

ئەجەبلىق [عجب ليق] ئاجايىپلىق، تەئەججۇپلىك، چۈشەنمەسلىك.

ئەجەبۇشلىك [عجب وشليک] ئەجەبلەنمەكلىك، تەئەججۇپلەنمەكلىك.

ئەجەل [اجل] (ئە) ئەجەل، ئۆلۈم؛ ئۆلۈم پەيتى، ئۆلۈم مۇھلىتى.

ئەجەل پەيكى — ئۆلۈم ئەلچىسى.

ئەجەل پەيمانەسى — ئەجەل مۇددىتى، ئۆلۈم پەيتى.

ئەجەل تاشى — ئۆلۈم تېشى.

ئەجەل تىيغى — ئۆلۈم خەنجىرى؛ ئۆلۈم تىغى.

ئەجەل جەمى — ئۆلۈم پەيتى، ئۆلۈم ھالىتى.

ئەجەل چاپوكى — ئۆلۈم چەۋەندازى؛ ئۆلۈم ئالامەتلىرى.

ئەجەل خارى — ئۆلۈم تىكىنى؛ ئۆلۈم ئازابى.

ئەجەل خەيلى — ئۆلۈم لەشكىرى؛ ئۆلۈم غالىبلىقى.

ئەجەل دامى — ئۆلۈم تۇزىقى، ھالاكەت تۇزىقى.

ئەجەل دەرۋازەسى — ئۆلۈم دەرۋازىسى، ئىشكى؛ ئۆلۈم يولى، ئۆلۈم ۋاقتىنىڭ يېقىنلىشىشى.

ئەجەل دەۋزەخى — ئۆلۈم دوزىخى، ئازابلىق، مۇشەققەتلىك ئۆلۈم.

ئەجەل زەھرى — ئۆلۈم ئوغىسى، زەھىرى.

ئەجەل سەررىشتەسى — ئۆلۈم يىپىنىڭ ئۇچى؛ ئۆلۈم ۋاستىلىرى.

ئەجەل سەرسەرى — ئەجەل شامىلى، ئۆلۈم قۇيۇنى.

ئەجەل شامى — ئۆلۈم ئاخشىمى، ئۆلۈم قاراڭغۇلۇقى، ئۆمۈر تۈگىگەن پەيت.

ئەجەل قەسرى — ئۆلۈم قورغىنى، يوقلۇق ئالىمى.

ئەجەل قەفەسى — ئۆلۈم قەپىسى، گۆر.

ئەجەل قۇللابى — ئۆلۈم تانىپى، ئۆلۈم چاڭگىلى.

ئەجەل گورى — ئۆلۈم گۆرى.

ئەجەل مەيى — ئۆلۈم شارابى.

ئەجەل نەخلى — ئۆلۈم دەرىخى.

ئەجەل ئۈيقۇسى — ئۆلۈم ئۇيقۇسى.

ئەجەل ئىلكى — ئۆلۈم قولى.

ئەجەل يېلى — ئۆلۈم شامىلى؛ ئاخىرقى نەپەس، ئۆلۈم نىشانىسى.

ئەجەم [عجم] (ئە) ئەرەب خەلقلىرى ۋە مەملىكەتلىرىدىن باشقىسى؛ ئىران (كۆپىنچە ئىران مەملىكىتى ۋە خەلقىغە ئېيتىلىدۇ):

مەرھەبا سۇلتان ساتۇق بۇغرائى خانىم مەرھەبا،
مەشھەدىگىنى مەككەگى مۇلكى ئەجەم دەرلەر رەۋا.

— زەلىلى.

ئەجەم تىلى — پارس تىلى؛ ئەرەب تىلىدىن باشقا تىل.

ئەجەم شۇئەراسى — پارس شائىرلىرى.

ئەجەم مۇلۇكى — ئىران پادىشاھلىرى.

ئەجەمىي [عجمى] (ئە) پارىسىي.

ئەجداد [اجداد] (ئە) [بىرلىكى: جەد (د)] ئاتا ـ بوۋىلار، بوۋا، ئەجداد.

ئەجدەر [اجدر] «ئەژدەر» گە قاراڭ.

ئەجر [اجر] (ئە) ئەجىر؛ مۇكاپات.

ئەجرام [اجرام] (ئە) جىسىملار، ئاسمان جىسىملىرى.

ئەجز [عجز] (ئە) 1) كۈچسىز، زەئىپلىك، ئاجىزلىق، بىچارىلىق، ئىقتىدارسىزلىق؛ 2) بىمارلىق؛ 3) ئاجىزلىقىنى، تۆۋەنلىكنى تەن ئېلىش:

زىيارەت قىلىپمەن چۇ ئەيلەپ دۇئا،
تۇمەن ئەجز ئىلە كۆرگۈزۈپ ئىلتىجا.

— ئا. نىزارى.

ئەجز ئەتمەك — ئاجىزلىق قىلماق.

ئەجز كېتۈرمەك — زەئىپلىك كۆرسەتمەسلىك.

ئەجزۇ تەھەييۇر — ئاجىزلىق ۋە ھەيرەتلىنىش.

ئەجزۇ نىياز — ئاجىزلىق ۋە يالۋۇرۇش؛ ئىلتىجا.

ئەجزا [اجزا] [بىرلىكى: جۇزۋ/ جۇز] 1) بىر نەرسىنىڭ بۆلەكلىرى، بۆلەكلەر، پارچىلار. 2) مۇقاۋىلانمىغان كىتاب ياكى دەپتەرنىڭ بۆلەكلىرى، پارچىلىرى، كىچىك رىسالە (بروشور).

قۇياش ئەجزاسى — قۇياش زەررىلىرى.

ئەجز پەيۋەندە [عجزپيوند] (ئە + پ) ئاجىزلىق، زەئىپلىككە مۇپتىلا؛ مادارسىز، ماغدۇرسىز.

ئەجزكىش [عجزكيش] (ئە + پ) ئاجىز، ئاجىزلىق؛ ئاجىزلىق كۆرسەتكۈچى.

ئەجساد [اجساد] (ئە) [بىرلىكى: جەسەد] جەسەتلەر، گەۋدىلەر، ئۆلۈكلەر.

ئەجلاف [اجلاف] (ئە) ساددا ۋە گول كىشىلەر، بىلىمسىزلەر، قوپال كىشىلەر.

ئەجلال [اجلال] (ئە) ئېھتىرام، ھۆرمەت، ھۆرمەتلىك؛ ھۆرمەت قىلماق، ھۆرمەتلىمەك؛ قەدىرلىك.

ئەجمەل [اجمل] (ئە) ياخشى، گۈزەل، ئەڭ گۈزەل، بەك چىرايلىق.

ئەجناس [اجناس] (ئە) [بىرلىكى: جىنس] 1) جىنسلار، تۈرلەر؛ 2) تاۋارلار، ماللار:

قەزا كاتىبى چەكتى ئانداغ رەقەم،
ھەمە شەيئ ئەجناسىدۇر كەلئەدەم.

— ئا. نىزارى.

ئەجنا سۇتەقدىر — مال ۋە مەبلەغ.

ئەجنەبىي [اجنبى] (ئە) باشقا، يېگانە، يات، يات كىشى.

ئەجنەبىي سۆز — باشقا سۆز، يات سۆز.

ئەجۇبە [عجوبە] (ئە) ئاجايىپ؛ ئەجەبلەندۈرگۈچى؛ ھەيران قالدۇرىدىغان، ئاجايىپ ـ غارايىپلار.

ئەجۇبە پەيكەر — ئاجايىپ قامەتلىك، ئاجايىپ چىرايلىق، كىشىنى ناھايىتى ھەيران قالدۇرغۇچى جامال.

ئەجۇز [عجوز] (ئە) 1) قېرى خوتۇن (ئايال)، كەمپىر. 2) كۆچمە م: كونا ئالەم؛ 3) جادۇگەر، مەككار.

ئەجۇزە [عجوزە] (ئە) «ئەجۇز» غا قاراڭ.

ئەجۋىبە [اجوبە] (ئە) [بىرلىكى: جەۋاب] جاۋابلار.

ئەجىب [عجيب] (ئە) 1) ئاجايىپ، ھەيران قالارلىق. 2) ئادەمنى ھەيران قالدۇرىدىغان؛ ئاجايىپ ياخشى.

ئەجىللە [اجلە] (ئە) [بىرلىكى: جەلىل] ئۇلۇغلار، كاتتىلار، بۈيۈك زاتلار.

ئەجىللەئى ئەسھاب — ئۇلۇغ سۆھبەتداشلار.

ئەجىللەئى ئەھباب — ئۇلۇغ دوستلار، مۆتىۋەر قەدىردانلار.

ئەخا [اخا] (ئە) تۇغقانلار، دوستلار.

ئەخەسس I [اخص] (ئە) خاسراق، مەخسۇسراق؛ ئەڭ خاس. ئەڭ مەخسۇس؛ ئەڭ خاسلار، ئالىي تەبىقىلەر، ئەڭ يېقىنلار:

«..... ئەگەر چەندە ئۇلار ئەخەسسى ئەرباب ۋە ئەئەززى ئەھباب ئېردىلەر، .....»

— قىدىرى.

ئەخەسسى ئەسھاب — ئەڭ يېقىن سۆھبەتداشلار.

ئەخەسس II [اخس] (ئە) 1) ئەڭ پىخسىق، ئۆتۈپ كەتكەن بېخىل. 2) پەس، خار ـ كىچىك (كىشىلەر).

ئەشرەف ئەخەسس — چوڭ ـ كىچىكلەر.

ئەخەۋىي [اخوى] 1) ھەمنەپەسلىك، بۇرادەرلىك، دوستلۇق. 2) ئەخەۋىي (تەسەۋۋۇپ ئاتالغۇسى).

ئەخبار [اخبار] (ئە) خەۋەرلەر، مەلۇماتلار، ئۇچۇرلار.

ئەخبار راۋىيلەرى — خەۋەر بەرگۈچىلەر، ھېكايە قىلغۇچىلار.

ئەخباس [اخباث] (ئە) يامان خۇسۇسىيەتلەر، پەسكەشلەر، يارىماسلىقلار؛ ناپاكلىقلار.

ئەخبەس [اخبث] (ئە) ئەڭ ئىپلاس، يامان، پەسكەش، يارىماس؛ ناپاك.

ئەختەچى [اختەچى] 1) ئات باقار، ئاتقا قارىغۇچى، ئاتلار بىلەن ھەپىلەشكۈچى. 2) خەۋەرچى، ئەلچى، خەت توشىغۇچى. 3) كىشىلەرنىڭ لەقىمى.

www.uyghurkitap.com

ئەختەر [اختر] (پ) 1) يۇلتۇز:
تۇلۇئ ئەيلەدى چۈنكى ئەختەر كەبى،
كى سامېئ قۇلاقىدا گەۋھەر كەبى.
— ئا. نىزارى.
2) تەقدىر، قىسمەت، بەخت. 3) يۈز، جامال، چىراي، ھۆسن. 4) بايراق، تۇغ. 5) مەنزىل، ماكان؛ شولا.
ئەختەر چېچەكلەرى — چاقنىغان يۇلتۇزلار.
ئەختەر قارا بولماق — بەختسىزلىككە يولۇقماق.
ئەختەر يارۇتماق — يۇلتۇز كۇلۇپ باقماق.
ئەختەرى بەخت — بەخت يۇلتۇزى.
ئەختەرى بەلەند سايە — كۆچمە م: شاھزادە ئۇلۇغلار.
ئەختەرى پۇرتاب — پارلاق يۇلتۇز؛ ئەڭ پارلاق يۇلتۇز.
ئەختەرى تابناك — تاۋلىنىپ تۇرىدىغان (يالتىراق) يۇلتۇز.
ئەختەرى تالېئ — ئىقبال يۇلتۇز.
ئەختەرى جەھانتاب — جاھانغا نۇر بەرگۈچى يۇلتۇز؛ جاھاننى نۇرلاندۇرغۇچى يۇلتۇز.
ئەختەرى سەئد — بەخت يۇلتۇزى.
ئەختەرى سۇۋگە تۇشمەك — بەختسىز بولماق، نابۇت بولماق.
ئەختەرى سۇھەيلى — سۇھەيلى يۇلتۇزى.
ئەختەرى فەر خۇندە — بەخت يۇلتۇزى، ئىقبال يۇلتۇزى.
ئەختەرى مەسئۇد — مۇبارەك يۇلتۇزى، بەخت يۇلتۇزى.
ئەختەرى مۇنخەسىف — تۇتۇلغان يۇلتۇز، قۇياش نۇرىغا يوشۇرۇنۇپ، ئۆز نۇرىنى يوقاتقان يۇلتۇز.
ئەختەرى نەھىس — شۇم يۇلتۇز، بەختسىزلىك يۇلتۇزى.
ئەختەرى ئىشق — ئىشق - مۇھەببەت يۇلتۇزى.
ئەختەر شۇناس [اخترشناس] (پ) مۇنەججىم، ئاستىرونوم.
ئەختەرفىشان [اخترفشان] (پ) كۆز يېشى؛ يىغا.
ئەخرەب [اخرب] (ئە) ئارۇز ئۆلچەملىرىدىن بىرىنىڭ نامى.
ئەخز [اخذ] (ئە) ئېلىش.
ئەخز ئەتمەك — «ئەخز ئەيلەمەك» كە قاراڭ.
ئەخز ئەيلەمەك — ئالماق، تارتىۋالماق؛
ئەخز مالى ھەرام — مەنئى قىلىنغان مالنى ئېلىش ھارام.

ئەخزەر [اخضر] (ئە) كۆپكۆك، يېشىل، سەۋزە رەڭ:
كۆرۈنۈر سپېھرى ئەخزەر، سەمەن چۇ سۇنبۇلە تەر،
كېچىلەردە ئاي ئەختەر، تاڭ ئېتىپ قايان قىلۇرسەن.
— زەلىلى.
ئەخزەر بولماق — كۆكەرمەك، كۆپكۆك بولماق.
ئەخزەر خىلئەت — يېشىل تون.
ئەخزەر گىياھ — يېشىل ئۆسۈملۈك.
سپېھرى ئەخزەر— كۆپكۆك ئاسمان.
ئەخزەرپۇش [اخضرپوش] (ئە + پ) يېشىل كىيىملىك، يېشىل كىيىم كىيگەن؛ كۆك كىيىم كىيگەن؛ دەرۋىش، سوپى.
ئەخزەرگون [اخضركون] (ئە + پ) يېشىل رەڭلىك، يېشىل رەڭ.
ئەخزەرۋەش [اخضروش] (ئە + پ) يېشىل، يېشىلغا مايىل.
ئەخزەرىي [اخضرى] (ئە) يېشىل رەڭلىك، كۆپكۆك بويالغان؛ ھاۋارەڭ.
ئەخسوم [اخسوم] «ئاخسوم» غا قاراڭ.
ئەخسۇملەماق [اخسوملاماق] «ئاقسۇملاماق» قا قاراڭ.
ئەخگەر [اخكر] (پ) 1) يېنىپ تۇرغان ئوت؛ چوغ:
داغى پەرزەنت جىسىم ئارا جانىمنى ئۆرتەپ قىلدى كۈل،
نەچچە يىغلاپ ئۆچمەدى خاكستەر ئىچرە ئەخگەرىم.
— مەھزۇن.
2) ئاشىق.
ئەخگەر قىلماق — ياندۇرماق، ئوتقا سالماق.
ئەخگەر كۆڭلى — چوغدەك يېنىپ تۇرغان يۈرەك.
ئەخگەر ئولماق — چوغلانماق، يانماق.
ئەخگەرنىشىن [اخكرنشين] (پ) چوغدەك تۇرغۇچى، كۆيگەن، ئۆرتەنگەن؛ چوغقا چۈشكەن؛ ئۆزىنى ئوتقا ئۇرغان.
ئەخلات [اخلاط] (ئە) [بىرلىكى: خىلىت] 1) خىلىتلار، ئارىلاشمىلار. 2) ئەخلەتلەر. 3) كۆچمە م: ھەر خىل پىكىرلەر.
ئەخلاق [اخلاق] (ئە) خۇلق، قىلىق، پېئىل؛ ئەدەپ، ئەخلاق.
ئەخلاقى ھەمىدە — ياخشى، ماختاشقا ئەرزىيدىغان خۇلق، ئەدەپ.
ئەخى I [اخى] (ئە) «ئەخىي» گە قاراڭ.
ئەخى II [اخى] ئاخىر (ياردەمچى سۆز)؛ نەتىجە.
ئەخىي [اخى] (ئە) 1) ئالىي ساخاۋەت ئىگىسى، ئەڭ

سېخىي كىشى. 2) ئاكا ـ ئۇكا دوست، ئاغىنە، ھەمنەپس؛ 3) كىشى ئىسمى؛ لەقەم.

ئەد(د) [عد] 1) سان، ساناق، ھېساب. 2) قاتار؛ 3) باش، دانە، نەپەر. 4) بۆلەك، پارچە؛ 5) مەرتەم، قېتىم.

بىھەددۇ ئەد(د) — سان ـ ساناقسىز.

ھەددۇ ئەد — سان ـ ساناق، چەك ـ چېگرا؛

I **ئەدا** [ادا] (ئە) 1) بايان، ئىپادىلەش. 2) ئۆتەش؛ تۆلەش، بېجىرىش. 3) تەلەپپۇز؛ مەنە. 4) سۆز؛ ئىبارە. 5) بىرەر ئىشنىڭ ئىجراسى، بېجىرىلىش يوسۇنى؛ تەلەپپۇزغا سېلىش. 6) سۆز ئاخىرى، قوشۇمچە.

ئەدا ئەيلەمەك — بېجىرمەك.

ئەدا بولماق — بەجا كەلتۈرۈلمەك؛ ئەمەلگە ئاشماق؛ ئاخىرىغا يەتكۈزۈلمەك، تۈگىمەك.

ئەدا تاپماق — ئىپادىلىمەك.

ئەدا قىلماق — يېزىپ تۈگەتمەك.

ئەدا تۈزمەك — 1 بەجا كەلتۈرمەك، بېجىرمەك، ئۆتەمەك. 2) ئورۇنلاشتۇرماق. 3) يەتكۈزمەك. 4) باشتىن ساقىت قىلماق؛ 5) بايان ئەتمەك، ئىپادىلىمەك.

ئەدا يەتمەك — ئاخىرىغا يەتمەك، تۈگەتمەك، تامام بولماق.

ئەدائى قەرز قىلماق — بۇرچىنى ئۆتىمەك.

ئەدائى مەئنەۋي — ئىچكى روھى، قەلبنى سۆزسىز بايان قىلىش.

II **ئەدا** [ادا] (پ) ناز ـ كەرەشمە، گۈزەل قىلىقلار.

ئەدالە [عدالە] (ئە) ئادىللىق.

جامى ئەدالە — ئادىللىق قەدەھى؛ ئىنساپ يۈزىسىدىن تۇتۇلغان جام.

ئەدالەت [عدالت] (ئە) ھەققانىيەت؛ ئىنساپلىق، شەپقەتلىك، ئادىللىق.

ئەدالەت ئالەمى — ئىنساپ، رەھىمدىللىك دۇنياسى؛ دەۋرى.

ئەدالەت ئەۋجى — ئادالەت، ئاسمىنى؛ ياشاش يۇكسەكلىكى.

ئەدالەت پەرتەۋى — ئادالەت نۇرى، شولىسى، يالقۇنى.

ئەدالەت تەرقى — ئىنساپ، ئادىللىق يولىورۇقى، قانۇنى.

ئەدالەت جەھانى — ئادىللىق دۇنياسى، ئالىمى، دەۋرى.

ئەدالەت چەمەنى — ئادالەتنىڭ پەيتى.

ئەدالەت سېپەرى — ئادالەت ئاسمىنى، يۇكسەك ئادىللىق.

ئەدالەت گۈستەر — ئادالەتنى كېڭەيتكۈچى، يايغۇچى.

ئەدالەت ھەۋاسى — ئىنساپ يولىورۇقى.

ئەدالەت ئۈيىدىن سەددى ئىسكەندە ئەتمەك — ھەققانىيلىك تۈزۈمىنى مۇستەھكەملىمەك.

ئەدالىق [ادالىق] 1) جاراڭلىق. 2) ئىپادىلىك.

ئەدامەئۇمرەھۇ [ادامەعمرە] (ئە) تەڭرى ئۇنىڭ ئۆمرىنى ئۇزاق قىلسۇن!

ئەدانى [ادانى] (ئە) [بىرلىكى: ئەدنا] ناھايىتى تۆۋەن كىشىلەر، خارلار.

ئەداۋەت [عداوت] (ئە) دۇشمەنلىك، ئاداۋەت، قارىمۇقارشىلىق، ئۆزئارا زىددىيەت.

ئەداۋەت ئەبۇابى — ئاداۋەت، دۇشمەنلىك ئىشكى.

ئەداۋەت كۆرگۈزمەك — قارشىلىق قىلماق.

ئەداۋەت ئەييامى — دۇشمەنلىك دەۋرى، مۇددىتى.

ئەداۋي [اداوى] (ئە) دورىلار، ئوق ـ دورىلار، پارتلاتقۇچ دورىلار؛ دورا ـ دەرمانلار.

ئەدەب [ادب] (ئە) 1) ياخشى تەربىيە، مۇڭاپىق ھەرىكەت، ياخشى خۇلق. 2) ئىلىم، بىلىم، پەزىلەت ۋە كامالەت. 3) تەلىم ـ تەربىيە. 4) تەنبىھ؛ جازا.

ئەدەب ئەتمەك — جازاسىنى تارتماق.

ئەدەب ئەھلى — ئەدەپلىكلەر؛ دانىشمەن كىشىلەر.

ئەدەب بۇيرۇماق — جازا بەلگىلىمەك.

ئەدەب بىناسى — ئەدەپ ۋە ئەخلاق چېگرىسى، پەردىسى.

ئەدەب تەركى — ئەدەپسىزلىك.

ئەدەب رەسمى — ئەدەپ ـ ئەخلاق قائىدىسى، تەرتىپى.

ئەدەب قىلماق — 1) تەربىيە بەرمەك، ئەدەپ ئۆگەتمەك؛ 2) جازا بەرمەك، جازالىماق؛ ئاگاھلاندۇرماق.

ئەدەبگاھ [ادبگاه] (ئە + پ) تەربىيە ئورنى، مەكتەپ.

ئەدەد [عدد] (ئە) 1) سان؛ مىقدار؛ ساناق، ھېساب:

قەدەمنى ئەدەد بىرلە باسغىل ساناپ،
كى ئاگاھلىق بىرلە ھەريان قاراپ.

— ئا. نىزارى.

2) قاتار. 3) باش، دانە، نەپەر. 4) بۆلەك، پارچە. 5) مەرتەم.

ئەدەددىن فۇزۇن — ھەددىدىن زىيادە، سان ـ ساناقسىز:

ئەدەددىن فۇزۇنراق ئىدى لەشكەر،
شۇ جايغىتدە يەكتا ئىدى ھەر بىرى.

— ئا. نىزارى.

ئەدەد كەسرەتى — سانىنىڭ كۆپلۈكى.

ئەدەد مەخلەسى — ساناش نەتىجىسىدە ھاسىل بولغان سان؛ يىغىندى.

ئۇيغۇرچە كتاب تورىيكتى www.uyghurkitap.com

ئەدەدسىز [عددسيز] سان ـ ساناقسىز، ھېسابسىز، كۆپ.

ئەدەدلىغ [عددليغ] سانلىق.

ئەدەس [عدس] (ئە) ماشنىڭ بىر خىلى، يېسمۇق، ئاق ماش.

ئەدەش [عدش] (ئە) نامى ئوخشاش، ئىسىمداش.

ئەدەم [عدم] (ئە) 1) يوق، يوقلۇق. 2) نابۇت، ئۆلۈم.

ئەدەم ئەتمەك — يوقاتماق، يوق بولماق؛ ھالاكەتكە يېقىنلاشتۇرماق.

ئەدەم ئەيلەمەك — يوق قىلماق، نابۇت قىلماق.

ئەدەم بولماق — 1) يوقالماق، يوق بولماق؛ 2) ئۆلمەك، يەر يۈزىدىن يوقالماق. 3) يامان ئەھۋالغا قالماق.

ئەدەم تەرىقى — يوقلۇق يولى.

ئەدەم تۈنى — پەيدا بولۇشتىن ئاۋۋالقى يوقلۇق.

ئەدەم خانە قاھى — ئۆزىنى (خۇدادىن ئۆزگىنى) ئۇنتۇش جايى.

ئەدەم دەرياسى — يوقلۇق دەرياسى؛ يوقلۇق ئېقىمى.

ئەدەم دۇرجى — ئۆزلۈكىنى يوقىتىدىغان جاي.

ئەدەم رىشتەسى — يوقلۇق يىپى، يوقلۇق تۈزىقى.

ئەدەم سەھراسى — يوقلۇق سەھراسى.

ئەدەم شامى — يوقلۇق قاراڭغۇلۇقى، يوقلۇق تۈنى.

ئەدەم قىلماق — يوق قىلماق.

ئەدەم كۇنجى — يوقلۇق بۇرجىكى.

ئەدەم كۇيى — يوقلۇق كوچىسى، مەنزىلى.

ئەدەم كىشۋەرى — يوقلۇق مەملىكىتى، ئۇ دۇنيا.

ئەدەم مۇلكى — يوقلۇق مەملىكىتى.

ئەدەم مىسرى — يوقلۇق شەھىرى؛ يوقلۇق مەملىكىتى.

ئەدەم نىھانخانەسى — يوقلۇق، يوشۇرۇنلۇق؛ كۆرۈنمەسلىك؛ يوقتىن بار بولۇش، تۇغۇلۇش، دۇنياغا كېلىش.

ئەدەم ۋىلايەتى— يوقلۇق، نابۇتلۇق ۋىلايىتى.

ئەدەم ئىقلىمى — يوقلۇق مەملىكىتى.

ئەدەم يولىن تۇتماق — يوقىتىشقا كىرىشمەك.

ئەدەمى تەئەييۇن — تايىنى يوق؛ ئىشەنچسىزلىك؛ بەڭۋاشلىق.

ئەدەمى تەربىيە — تەربىيىلىمەسلىك.

ئەدەمى تەمەئ — تەمەسىزلىك، تەمە قىلماسلىق.

ئەدەمى مۇناسىبەت — باغلانمىغان، باغلانماي قالغان.

ئەدەمى ئۇلفەت — كۆڭۈل يېقىنلىقىنىڭ بولماسلىقى، ئاشناسىزلىق، ئۆزئارا قەدىرسىزلىك.

ئەدەمگام [عدم كام] (ئە + پ) قەدەم قويمىغان، ئۇچرىمىغان؛ بار بولمىغان.

ئەدەمۋار [عدم وار] (ئە + پ) يوققا ئوخشاش، يوقتەك، يوقلۇق.

ئەدەمۋار ئەيلەمەك — يوقاتماق، ئۇنتۇماق.

ئەدەن [عدن] (ئە) يەمەندە ئەڭ ياخشى مەرۋايىتلىرى بىلەن مەشھۇر بولغان بىر ئارالنىڭ نامى.

دۇررى ئەدەن — ئەدەن ئۇنچىسى:

مىڭ ساغەر ئىچىلسە ئۇيلەكىم ئابى ھەيات،
يەرنىڭ تېھدا دۇررى ئەدەن بولسا كېرەك.

— قىدىرى.

ئەدەۋات [ادوات] (ئە) [بىرلىكى: ئەدات] ئەسۋابلار، قوراللار.

ئەدل [عدل] (ئە) 1) ئادالەت، ئادىللىق، توغرىلىق، ھەققانىيلىق؛ ھەقلىق:

ئەگەر ئەدل ئىلە چىقسە ئاتى ئانىڭ،
جەھان ئىچرە ياخشى سىفاتى ئانىڭ.

— ئا. نىزارى.

2) ئىنساپ.

ئەدل ئاياغى — مۇرۇۋۋەت، جامى؛ ياخشىلىق؛ مەرھەمەت.

ئەدل ئەمرى — ئادىللىق يوليورۇقى؛ ئادىللىق كۆرسەتمىسى.

ئەدل ئەھلى — ئادالەتلىكلەر، ئادىللار.

ئەدل ئەۋزانى — ھەقىقەت ئۆلچىمى، مىزانى.

ئەدل ئەيلەمەك — ئىنساپ، ھەققانىيلىق كۆرسەتمەك، ئادالەت يولىنى تۇتماق.

ئەدل بارۇسى — ئادالەت قولى؛ ئىرادە.

ئەدل بوستانى — ئادالەت بېغى؛ ئادالەتنىڭ گۈللىنىشى، ياشنىشى.

ئەدل بۇنيادى — ھەققانىيلىقنى ئورنىغا قويۇش، ئادالەتنى تىكلەش.

ئەدل تەرىقى — ئادالەت يوليورۇقى.

ئەدل جويبارى — ئادالەت، ئىنساپنىڭ يولغا قويۇلۇشى.

ئەدل زەنجىرى — ئادالەت زەنجىرى.

ئەدل سازىنى تۈزمەك — ئادالەت ئورناتماق.

ئەدل قانۇنى — ئادالەت يوليورۇقى.

ئەدل قۇياشى — ئادىللىق، ئادالەتچىلىكنىڭ پارلاق ئەنئەنىسى.

ئەدل قىلماق — ئادالەت يۈرگۈزمەك.

ئەدلۇداد — ئادالەت، ئىنساپ، ھەققانىيلىق بىلەن ئەرز سوراش.

ئەدل ئۆيىنى مەئمۇر ئەيلەمەك — ئادالەتلىك، ھەقـ قانىيلىقنى ئورنىغا قويماق؛ ئادالەتلىك بۇرچىنى ئادا قىلـ ماق.

ئەدلچە [عدلچه] ئادالەتكە ئوخشاش؛ ئادالەتچىلىك، ئادىلـ لىقچە.

ئەدن [عدن] (ئە) جەننەت، باغ.

ئەدنا [ادنا] (ئە) 1) تۆۋەن، ئـەڭ پەس. 2) ئازغىنـا. 3) كىچىككىنە، ئەرزىمىگەن:

بۇ دېھقانچىلىق كەسپى ئەئلا دۇرۇر،
كى ئاندىن بۆلەك بارچە ئەدنا دۇرۇر.

— غەربىي.

4) تۆۋەن تەبىقە ئادەملىرى، جەمئىيەتنىڭ تۆۋەن تەبىقىسى؛ خار ـ زار كىشىلەر:

ئەدنازادە — تۆۋەن ئادەملەر پەرزەنتى، ئەۋلادى.

ئەدنا مەقام — ئەڭ پەس ئورۇن؛ ئەڭ تۆۋەن ئورۇن.

ئەۋ ئەدنا — پەسرەك، پىقىنراق (قۇرئاندىكى بىر ئايەتكە ئىشارە).

ئەدھان [ادهان] (ئە) خۇشبۇي ماددا؛ ياغلار.

ئەدھەم [ادهم] (ئە) 1) قارا؛ قارا تورۇق ئات. 2) ئىسىم (پادىشاھلىقتىن ۋاز كېچىپ، تەسەۋۋۇپ ـ سوپىلىق يولىغا كىرگەن بەلخ پادىشاھى ئىبراھىمنىڭ ئاتىسىنىڭ ئىسـ مى):

چۇ ئىبراھىمى ئەدھەم تەختۇ تاجىدىن گۇزەر ئەيلەپ، ئۆزىنى ئاجىز بىچارەۋۇ بىخانمان قىلغانى.

— زەلىلى.

ئەدۇ [عدو] (ئە) «ئەدۇۋ» غا قارالسۇن.

ئەدۇۋ [عدو] (ئە) دۈشمەن، ياۋ، رەقىب:

يىقىلدى دەپ زەلىلىنى ئەدۇۋ شا ئولماغىل ھەرگىز،
مەبادىكارى ئانىڭ سۇلتان ساتۇن بۇغرا خانىم بار.

— زەلىلى.

ئەدۇۋ دامى — دۈشمەن تۇزىقى؛ دۈشمەننىڭ ھىيلىسىگە گىرىپتار بولۇش.

ئەدۇۋدىن مۇبەررا قىلماق — دۈشمەندىن خالىي قىلـ ماق، قۇتۇلدۇرماق.

ئەدۇۋ قەسدى قىلماق — دۈشمەننى يوقىتىشقا بەل باغلىماق.

ئەدۇۋبەند [عدوبند] (ئە + پ) دۈشمەننى ئەسىر قىلغۇـ چى، قولغا چۈشۈرگۈچى.

ئەدووەش [عدووش] (ئە + پ) دۈشمەنلەرچە قىلىق، دۈشمەنلىك قىلىش؛ دۈشمەنگە ئوخشاش ئىش تۇتقۇچى، دۈش ـ مەن سۈپەت.

ئەدۋار [ادوار] (ئە) [بىرلىكى: دەۋر] 1) دەۋرلەر، ئايلىنىشلار. 2) مۇزىكا ئىلمىنىڭ بىر ساھەسى. مۇزىكا نەزەرىيىسى، شەرق مۇزىكىسىنىڭ كونا نوتا ئۈسۈلى. 3) مۇزىكىشۇناسلىق؛ مۇزىكىغا ئائىت كىتابلار.

ئەدۋار ئىلمى — مۇزىكىشۇناسلىق ئىلمى، مۇزىكا نەزەـ رىيىسى.

ئەدۋىيە [ادويه] (ئە) [بىرلىكى: دەۋا] داۋالار، دورىلار.

ئەدىب [اديب] (ئە) 1) تەربىيىچى، مۇئەللىم (ئو ـ قۇتقۇچى). 2) ئەدەبىياتچى.

ئەدىل [عديل] (ئە) 1) قەدر ـ قىممەتتە بىر ـ بىرى بىلەن باراۋەر بولغان ئىككى نەرسە ياكى ئىككى ئادەمنىڭ ھەر بىرى. 2) تۆگە ئۈستىدە ئىككى كاجىۋاندا ئولتۇرغان ئىككى ئادەمنىڭ ھەر بىرى. 3) ئوخشاش، تەڭ، باراۋەر.

ئەدىلسىز [عديل سيز] (ئە) مىسلىسىز، ئوخشىشى يوق، تەڭداشسىز؛ بېگانە.

ئەدىم [عديم] (ئە) يوق، بولمىغان، تېپىلماس.

مىسلىكى ئەدىم — ئوخشىشىڭ، تەڭدىشىڭ يوق.

ئەدىمۇلمىسل [عديم المثل] (ئە) تەڭدىشى يوق، ئوخشىشى يوق.

ئەدئىيە [ادعيه] (ئە) [بىرلىكى: دۇئا] دۇئالار.

ئەديان [اديان] (ئە) [بىرلىكى: دىن] دىنلار.

ئەر [ار] (پ) 1) «ئەگەر» باغلىغۇچىسىنىڭ قىسقارتىلغان شەكلى (كلاسسىك ئەدەبىياتتا ۋەزىن ئېھتىياجى بىلەن «ئەـ گەر» سۆزى «ئەر» شەكلىدە قىسقارتىلىپ ئىشلىتىلگەن). 2) خاھ، خاھى:

ئەگەر مۇسلىھەمەن ئەر مۇفسىد، ۋەگەر ئاشىقەمەن ئەر ئابىد،
نې ئىشىڭ بار سېنىڭ زاھىد، مېنىڭكى ئىختىيارىم بار.

— بابىر.

ئەرابە [عرابه] (پ) ھارۋا.

ئەراجىف [عراجيف] (ئە) بىھۇدە سۆزلەر، مىش ـ مىش گەپلەر.

ئەرازى [اراضى] (ئە) [بىرلىكى: ئەرز] يەرلەر، زېمىنلار، جايلار، ماكانلار.

ئەرازىل [اراذل] (ئە) ئەڭ رەزىللەر، پەسكەشلەر؛ ئەڭ تۆۋەن (پەس) تەبىقە ۋەكىللىرى؛ ناكەسلەر:

سەلاھ خەيلى يەكسان ئەرازىل بىلە،
فەساد ئەھلى خۇرسەند ئەرازىل بىلە.

— ئا. نىزارى.

ئەرايىس [عرايس] (ئە) [بىرلىكى: ئەروس] كېلىنلەر، كېلىنچەكلەر؛ گۈزەللەر.

ئەرەب [عرب] (ئە) 1) ئەرەب خەلقى؛ ئەرەب كىشىسى. 2) ئەرەبىستان، ئەرەب مەملىكىتى.

ئەرەب بەررى — ئەرەب مەملىكىتى، ئەرەبىستان.

ئەرەبچە [عربى] (ئە) 1) ئەرەبچە؛ ئەرەبكە، ئەرەب تىلىغا تېگىشلىك؛ ئەرەب، ئەرەب خەلقىگە مەنسۇپ.

ئەرەبىيات [عربيات] «ئەرەبىيەت» كە قارالسۇن.

ئەرەبىيە [عربيه] (ئە) ئەرەب تىلى ئىلمى.

ئەرەبىيە ئۇلۇمى — ئەرەب تىلى گرامماتىكىسى، ئەدەبىيات قائىدىلىرى، مەنتىق، ئارۇز، قافىيە ئىلمىلىرى.

ئەرەبىيەت [عربيت] (ئە) ئەرەب تىلى ۋە ئەدەبىياتى؛ ئەرەب تىلىغا ئائىت، ئەرەبچە.

ئەرئەر [عرعر] (ئە) قارا ئارچا، تاغ سەرۋ دەرىخى:

قاشى مېھراب تا مۇنبەر، كۆزىدۇر چەشمەئى كەۋسەر،
قەدى چۈن سەرۋ يا ئەرئەر يۈرۈشى كەبكى خۇشرەفتار.

— نەۋبەتى.

ئەرز [عرض] (ئە) بىرەر نەرسىنىڭ ئەسلىدە بولماي، كېيىن پەيدا بولغان ۋاقىتلىق سۈپىتى.

ئەرس [ارس] (ئە) ئەزەربەيجاندىكى بىر دەريانىڭ نامى.

ئەرسات [عرصات] (ئە) [بىرلىكى: ئەرسە] 1) بوش مەيدان مەنسىدىكى ئەرسە سۆزىنىڭ كۆپلۈكى؛ 2) غوۋغا، توپىلاڭ، قىيامەت.

ئەرەستۇ [ارسطو] (يۇنانچە + ئە) يۇنان پەيلاسوپلىرىدىن ئارستوتېل ئىسمىنىڭ ئەرەبچە شەكلى.

ئەرش [ارش] (ئە) ئۇزۇنلۇق ئۆلچىمى (50 ـ 60 س.م).

ئەرەفات [عرفات] (ئە) ئەرەبىستانىنىڭ مەككە شەھىرى ئەتراپىدىكى بىر تاغنىڭ نامى.

ئەرەق I [عرق] (ئە) تەر.

ئەرەقى پىشانى — پېشانە تەرى.

ئەرەق II [عرق] (ئە) ئىچىملىك، ھاراق.

ئەرەق رىز [عرق ريز] (ئە + پ) تەر تۆككۈچى؛ مېھنەتكەش، مېھنەت سۆيەر.

ئەرەقناك [عرقناک] (ئە + پ) تەرلىك، تەرلىگەن.

ئەرەقنىشىن [عرقنيشين] (ئە + پ) تەرگە چۆمۈلگەن، تەرگە پاتقان.

ئەرەقنىشىن گۈل — مەھبۇبەنىڭ قىزىرىپ تەرلىگەن يۈزى.

ئەرباب [ارباب] (ئە) 1) بىرەر ئىشقا لايىق كىشىلەر، ئىش ئىگىلىرى، پەزىلەت ئىگىلىرى. 2) ئەمەلدارلار، ئۇلۇغلار:

كەئبەئى ئەربابى ھاجەت قاشلارىڭ مېھرابىدۇر،
قىبلەئى ئەھلى مۇھەببەت خاكى دەرگاھىڭ سېنىڭ.

— ئاتابى.

ئەربابى بىينىدىش — كۆرگۈچىلەر، بىر ئىشنىڭ تېگى ـ تەكتىنى كۆرەلەيدىغانلار.

ئەربابى تەغافۇل — غەپلەت ئىگىلىرى، غاپىللار، غەپلەتتە قالغانلار.

ئەربابى دىن — دىن ئەربابلىرى:

دېدى: ئەي ماڭا پىر ئەربابى دىن،
ئەمانەت سۆزۈمنى تۇتۇڭ مۇتمەئىن.

— ئا. نىزارى.

ئەربابى مەئانى — مەنە بىلگۈچى كىشىلەر؛ ئالىملار.

ئەربابى ھەقىقەت — ھەقىقەت يولىنىڭ ئىگىلىرى؛ ھەقىقەت كۆزلىگۈچىلەر.

ئەربابى ۋەزايىف — ۋەزىپە ئىگىلىرى، دۆلەت ئەربابلىرى.

ئەرباغ [ارباغ] سېھىر، كۆز بويىاش، ئەفسۇن؛ ئۇرۇلۇپ ـ چىرمىشىپ تۇرۇش.

ئەربەدە [عربده] (ئە) شاۋقۇن ـ سۈرەن، توپىلاڭ، قىيچۇ (چۇقان)، غوۋغا؛ مەستانە ۋارقىراش.

ئەربەدە ئەيلەمەك — شاۋقۇن ـ سۈرەن سالماق، ۋارقىراپ ـ جارقىرىماق، قىيا ـ چىيا قىلماق؛

ئەربەدە بۇنياد ئەتمەك — شاۋقۇن ـ سۈرەن كۆتۈرمەك، توپىلاڭ، تەرتىپسىزلىك قىلماق.

ئەربەدە قىلماق — «ئەربەدە ئەيلەمەك» كە قارالسۇن:

بەبركى جۇنۇن بېشەسىن ئەربەدە قىلدى،
رۇباھ سۇفەت ئەقىل قىلىپدۇر ھەزەر ئىشق.

— زەلىلى.

ئەربەدەجو [عربدەجو] (ئە + پ) غوۋغا قوزغاتقۇچى، توپىلاڭچى.

ئەربەدەگەر [عربدەكر] (ئە + پ) جاڭجالكەش، غوۋغاچى، ماجىراچى.

ئەربەئىن [اربعين] (ئە) 1) چىللە، قىرىق كۈن؛ قىرىق كۈن ئىبادەت قىلىش:

ئەربەئىن ئولتۇردى بولغايكىم رىيادىن شەيخلەر،
قول ئاچىپ ھەرگىز دۇئا قىلماس نىيازى بولماسا.

— زەلىلى.

2) جامىي ئەسىرىنىڭ نامى. 3) قىرىق ھەدىس (ئەسەر نامى).

ئەربەئىن ئەھلى — قىرىق ھەدىس يازغانلار.

ئەربەئىن ھەدىس — مۇھەممەد پەيغەمبەرنىڭ مەشھۇر قىرىق ھەدىسى، قىرىق سۆزى، نەسىھىتى.

ئەرتەنماق [ارتانماق] «ئەرتىلماق» قا قارالسۇن.

ئەرتىلماق [ارتيلماق] 1) ئاشماق، ئېشىپ ئۆتمەك. 2) پاكلانماق، ئېرتىلماق.

ئەرجۈمەند [ارجمند] (پ) 1) ئېزىز، ئىززەتلىك، قەدىرلىك، قىممەتلىك، ھۆرمەتلىك، شەرەپلىك، مۆتىۋەر، دانىشمەن، ئەقىللىق:

ھەمە جاندارلار بولۇپ بەھرىمەند،
كى ھەمدۇل سەنا بىرلەردۇر ئەرجۈمەند.

— غەربىي.

2) ئەرزىيدىغان، لايىق، سازاۋەر. 3) مەشھۇر، ئۇلۇغ-ۋار. 4) يېتىشىش قىيىن بولغان نەرسە.

ئەرجۈمەند ئەتمەك — سازاۋەر قىلماق؛ ئىززەتلىك قىلماق، ئېزىزلىمەك؛

ئەرجۈمەند ئەيلەمەك — ئىززەتلىك، ئابرۇيلۇق قىلماق، ئىززەتلىمەك، ھۆرمەتلىك.

ئەرجۈمەند بولماق — ئىززەتلىك، قەدىرلىك بولماق؛ بەھرىمەن بولماق.

ئەرجۈمەند تۇتماق — ئۆزىنى چوڭ تۇتماق؛

تۇتار ئېردىم ئاداغ بەسى ئەرجۈمەند،
بارى مۇلكلەردىن ئىدى دىل پەسەند.

— ئا. نىزارى.

ئەرجۈمەند قىلماق — «ئەرجۈمەند ئەيلەمەك» كە قارالسۇن.

ئەرچە [ارچه] (پ) «ئەگەرچە» نىڭ قىسقارغان شەكلى؛ ئەگەر، ئەگەرچە، گەرچە.

ئەردەۋان [اردوان] (پ) قەدىمكى ئىراندىكى ئەپسانىۋى بىر پادىشاھنىڭ نامى؛ 2) ئىراندىكى قەدىمكى بىر ۋىلايەتنىڭ نامى.

ئەردەۋىل [اردويل] ئاقسۇنىڭ قەدىمكى نامى:

شەھرى ماچىندىن زەلىلى تەلبە ئەيلەپدۇر سەفەر،
ئەردەۋىل ئىلە كۆچارۇ سەير تۇرپاندۇر تەمەڭ.

— زەلىلى.

ئەرراس [عراس] (ئە) ھاكىراش، ھۆركىرەش (يىرتقۇچ ھايۋانلارنىڭ ۋارقىرىشى).

ئەرراس ئىزھار قىلماق — ھاكىرىماق.

ئەررافى [عراق] (ئە) 1) پالچى، رەمبال، يۇلتۇزغا قاراپ پال باقىدىغان، مۇنەججىم. 2) داخان، باخشى، پىرىخون. 3) سەنئەتكار، سەنئەت ئەھلى.

ئەررە [اره] 1) ھەرە (ياغاچ كېسىشتە ئىشلىتىدىغان سايمان). 2) لەھەك بېلىقنىڭ ئارقا قانىتىنىڭ چىشلىرى:

باشىغە قويۇپ ئول زەمان ئەررەئى،
دەمىن ئاسۇادى، چىقمادى، زەررەئى.

— ئا. نىزارى.

ئەررەفىق [الرفيق] (ئە) «ئەررەفىقۇ سۇممەتتەرىيق» قا قارالسۇن.

ئەررەفىقۇ سۇممەتتەرىيق — «ئاۋۋال يولداش بول، ئاندىن سەپەرگە چىق» مەنىسىدىكى ئەرەبچە ئىبارە (ماقال).

ئەرز I [ارض] (ئە) يەر، زېمىن، يەر يۈزى:

ئاسمانو ئەرزۇ ئەبرۇ ئاقتاب،
ئافەرىنىش بەھرىدىن گويا ھۇباب.

— زەلىلى.

ئەرز سەتھى — يەر يۈزى، يەر ئۈستى.

ئەرزۇ سەما — يەر ۋە ئاسمان؛

ئىشق بىر ئوتدۇركى ئۆچمەس تۇنۇ كۈن سوزاندۇر،
ئۇچقۇنى تۇشمىس ساقا ئەرزۇ سەمادا ئىستەگىل.

— گۈمنام.

ئەرزى ساكىن — جىمجىت تۇرغان يەر، بە قارار تۇرغان يەر.

ئەرزى ۋە سىمئ — كەڭ يەر، دۇنيا.

ئەرزىي كۈتۈب — يەر كىتابلىرى، دۇنياۋى كىتابلار.

ئەرز II [عرض] (ئە) بىرەر نەرسىنىڭ ئېنى، كەڭلىكى.

ئەرز III [عرض] (ئە) 1) بايان، مەلۇمات؛ ئىزھار، مۇراجىئەت، ئىستەك، ئىلتىماس؛ شىكايەت. 2) كۆرسەتىش، نامايىش قىلىش؛ ھاۋالە قىلىش.

ئەرز ئەتمەك — 1) بايان قىلماق، (مەقسىتىنى) ئىزھار قىلماق. 2) كۆرسەتمەك، نامايىش قىلماق، قوبۇل قىلىشقا ھاۋالە قىلماق.

ئەرز ئەيلەمەك — ئەرز قىلماق، بايان قىلماق؛ ئىزھار قىلماق.

ئەرز قىلماق — «ئەرز ئەيلەمەك» كە قارالسۇن.

ئەرزگە يەتكۈزمەك — بايان ئەتمەك.

ئەرز ئولماق — بىلدۈرمەك؛ مەلۇم قىلماق.

ئەرزى پەيام — خەۋەر يەتكۈزۈش، دېرەك بېرىش.

ئەرزى تەزەللۇم — زۇلۇم كۆرگەنلىكىنى بايان قىلىش.

ئەرزى دۇئا ئەيلەمەك — دۇئايى سالام ئېيتماق، بىلدۈرمەك.

ئەرزى رۇخسار — يۈز كۆرسىتىش، بەت ئېچىش.

ئەرزى قەساھەت — پاساھەت مەيدانى، بابى، ساھەسى.

ئەرزى كارامەت ئەيلەمەك — مۆجىزە كۆرسەتمەك.

ئەرزى كەرەم قىلماق — سېخىيلىق كۆرسەتمەك.

ئەرزى مۇسقىي — مۇزىكا ئاڭلىتىش.

ئەرزى نىياز — 1) سالام، دۇئا. 2) زارلىنىش، يالۋۇ-رۇش.

ئەرزى نىياز ئەتمەك — «ئەرزى نىياز ئەيلەمەك» كە قارالسۇن.

ئەرزى نىياز ئەيلەمەك — 1) موھتاجلىق دەردىنى بايان قىلىش. ھاجەتمەنلىكنى بىلدۈرمەك. 2) دۇئايى سالام ئېيتىش. ھاجەت مەقسىتىنى بىلدۈرمەك؛

كۆڭۈل مۇددەئاسىنى راز ئەيلەبان،
كى قۇلۇغدا ئەرزى نىياز ئەيلەبان.

— ئا. نىزارى.

ئەرزى نىياز قىلماق — «ئەرزى نىياز ئەيلەمەك» كە قارالسۇن.

ئەرزى نىياز ئولماق — زارلانماق، يالۋۇرماق، ئىلتىجا قىلماق.

ئەرزى نىياز ئىزھارى بولماق — موھتاجلىقنى ئىز-ھار قىلماق.

ئەرزى ھال ـ ھال — ئەھۋال بايانى.

ئەرزى ھال ئەيلەمەك — (مەقسىتىنى) ئىزھار قىل-ماق.

ئەرزى ھۇنەر — ھۇنەر كۆرسىتىش.

ئەرزى ئىخلاس ئەيلەمەك — ئىخلاس، سەممىي بوسۇنۇق كۆرسەتمەك، ئىزھار قىلماق.

ئەرزى ئىمان ئەتمەك — ئىمانغا دەۋەت قىلماق، مۇ-سۇلمانلىققا دەۋەت قىلماق.

ئەرزاق [ارزاق] (ئە) [بىرلىكى: رىزق] رىزقلار، ئوزۇقلار.

ئەرزال [ارذال] (ئە) [بىرلىكى: رەزىل] 1) پەسكەش-لەر؛ رەزىللەر؛ پەس ئادەملەر؛ تۆۋەن؛ قەبىھ، پەس. 2) تۆۋەن تەبىقە، تۆۋەن تەبىقە كىشىلىرى، ئاۋام خەلق.

ئەرزال تەمەللۇقى — پەس كىشىلەرنىڭ خۇشامىتى.

ئەرزالۇ ئەشراب — تۆۋەن ۋە يۇقىرى تەبىقىلەر.

ئەرزالۇ دۇرد ئاشام — مەي ساقىندىسىنى ئىچكۈچى تۆۋەن كىشىلەر.

ئەرزانى [ارزانى] (پ) بەرىش، بېغىشلاش، لايىق كۆرۈش؛ سازاۋەر؛ مۇيەسسەر؛ لايىق، مۇۋاپىق.

ئەرزانى ئەتمەك — «ئەرزانى ئەيلەمەك» كە قارالسۇن.

ئەرزانى ئەيلەمەك — لايىق كۆرمەك، بېغىشلىماق.

ئەرزانى تۇتماق — مۇيەسسەر قىلماق.

ئەرزە [عرضە] (ئە) ئەرز؛ ئىلتىماس؛ ئىزھار؛ شىكايەت.

ئەرزە قىلماق — بايان قىلماق، بىلدۈرمەك.

ئەرزەداشت [عرضەداشت] (ئە + پ) ئەرز قىلىش، ئەرز تۇتۇش؛ ئۆز ئەھۋالىنى بايان قىلىش؛ ئىستەك، مەقسەتنى خەت ئارقىلىق بىلدۈرۈش.

ئەرزە داشت قىلماق — ئەرز قىلماق، بايان قىلماق، مەقسىتىنى ئېيتماق.

ئەرزەندە [ارزنده] (پ) ئەرزىيدىغان، لايىق، مۇناسىپ:

بېگىملەرگە يەتتى چۇ ئەرزەندەلىك،
ماڭا چۈن يېتىپ ئەسرۇ شەرمەندەلىك.

— ئا. نىزارى.

2) ئەركە، سۆيۈملۈك.

ئەرسە [عرصه] (ئە) [كۆپلۈكى: ئەرسات] 1) مەيدان، سەھنە، بىنا قۇرۇلىدىغان كەڭ مەيدان؛ كەڭلىك:

بولدى چۈن زەررىن لەۋا سۇيىغ ئاقلىغىدىن نۇرى بار.
قىلدى ئالەم ئەرسەسىدىن قارا تۇن فەۋجى فىرار.

— تەجەللى.

2) شاھمات تاختىسى. 3) ئالەم، دۇنيا:

ئەرسەئى ئاسمان — ئاسمان بوشلۇقى؛ يۇزى.

ئەرسەئى ئافاق — ئۇيۇقلار كەڭلىكى؛ كۆك، ئاسمان:

شورىشى جۇنۇنۇڭدىن تولدى ئەرسەئى ئافاق،
رەقس قىل زەللى سەن تابەكەي فەراموشى.

— زەللى.

ئەرسەئى ئالەم — ئالەم بوشلۇقى، يەر يۈزى.

ئەرسەئى باگەھ — پادىشاھ زىياپەتخانىسىنىڭ سەھنە-سى.

ئەرسەئى بەزم — بەزم مەيدانى، سەھنىسى.

ئەرسەئى خاك — كۆچمە م: دۇنيا، يەر يۈزى، يەر مەيدانى.

ئەرسەئى شەترەنج — شاھمات تاختىسى.

ئەرسەئى مەھشەر — قىيامەتتە بارچە ئىنسانلار توپلىنى-دىغان مەيدان، قىيامەت مەيدانى.

ئەرش [عرش] (ئە) 1) ئاسماننىڭ ئەڭ يۇقىرىسى، يۇقىرى قەۋىتى. 2) ئەڭ يۇقىرى جاي، يۇكسەك جاي. 3) تەخت.

ئەرش بۇرجى — ئاسماننىڭ يۇقىرى چوققىسى.

ئەرش جەنان — ئەڭ يۇقىرى ئورۇن.

ئەرش سۇتۇنى — ئاسان تۇزۇلۇكى، دۇنيا تايانچى.

ئەرش قەندىلى — كۆچمە. م: قۇياش ياكى ئاي.

ئەرشى ئەئزەم — ئەڭ ئۇلۇغ ئەرش؛ ئۇلۇغۋار.

ئەرشى ئەئلا — ئەڭ يۇكسەك ئەرش:

كى شەھزادە كەۋنەين ئارا شەھسەۋار،
بۇلار ئەرشى ئەئلاغەدۇر گۇشۋار.

— ئا. نىزارى.

ئەرشى بەرىن — يۇقىرى، يۇكسەك ئاسمان.

ئەرشى سەيرى — (ئاسمان) تەختى كۆتۈرۈلگەن، يۇقىرىلىغان؛ يۇكسەلگەن.

ئەرشى مۇئەللا — ئەرشئەلا.

ئەرش ئاسا [عرش آسا] (ئە + پ) ئاسمانغا ئوخشاش يۇكسەك؛ ئاسمانغا يەتكەن؛ باغرى كەڭ.

ئەرشايىن [عرشايين] (ئە) ئەرشئەلا دەرىجىسىدىكى، ئەڭ يۇكسەك دەرىجىدىكى.

ئەرشەد [ارشد] (ئە) ئەڭ يېتۈك، دانا.

ئەرش پەرۋاز [عرش پرواز] (ئە + پ) يۇكسەك، يۇقىرى پەرۋاز، يۇقىرىغا كۆتۈرۈلگۈچى.

ئەرشسا (ي) [عرش سای] (ئە + پ) ئاسمانغا ئوخشاش يۇكسەك؛ ئاسمانغا يەتكەن، ئاسمانىنىڭ ئەڭ يۇقىرى چوققىسىغا تەڭ، ئەرشكە ئوخشاش.

ئەرش فەرسا [عرش فرسا] (ئە + پ) ئەرشكە ئوخشاش يۇكسەك، ئاسماندەك ئېگىز.

ئەرشى ئەئزەم ئىلى [عرش اعظم ايلى] (ئە) كۆچمە م: پەرىشتىلەر.

ئەرغەدال [ارغدال] تۆپە؛ تاغ ۋە تاغدەك ئېگىزلىكنىڭ باغرى:

باز نميادىن قىلىبان ئىنتقال،
قۇمغە كىرىپ يۇردۇك ئاشىپ ئەرغەدال.

— زەلىلى.

ئەرغەدەماق [ارغداماق] ئالدىماق، ھىيلە بىلەن يەڭمەك.

ئەرغەنۇن [ارغنون] (يۇنانچە) بىر تۈرلۈك چالغۇ ئەسۋابى.

نە ھاجەت نالەئى نەي، يا رەبابۇ بەربەتۇ قانۇن،
سۇرۇدى ئەرغەنۇندىن شورشى پەيمەندۇرپەيدا.

— زەلىلى.

ئەرغەۋان [ارغوان] (پ) باھاردا ئېچىلىدىغان قىزىلگۈلۈك دەرەخ، قىزىلگۈل، قىزىل.

ئەرغەۋان بولماق — قىزارماق.

ئەرغەۋانى مەي — قىزىل مەي.

ئەرغەۋان خەد [ارغوان خد] (پ) قىزىل يۈزلۈك، گۈزەل مەڭىزلىك.

ئەرغەۋان رىز [ارغوان ريز] (پ) قان ـ ياش تۆككۈچى، قاتتىق يىغلىغۇچى.

ئەرغەۋان گۇن [ارغوان كون] (پ) كۆچمە م: قىزىل تۈسلۈك.

ئەرغەۋانى [ارغوانى] (پ) قىزىل رەڭلىك، توق قىزىل.

ئەرغەۋانى تون — قىزىل تون.

ئەرغۇشتەك [ئەرغوشتک] مۈزىكىلىق بىر ئۇسسۇل، ئويۇن.

ئەرغۇۋان [ارغوان] (پ) «ئەرغەۋان» غا قارالسۇن:

بولۇپ چېھرىسى زەئفىدىن ئەرغۇۋان،
نەدۇر ئەرغۇۋان ئىول، دېگىن زەئفەران.

— ئا. نىزارى.

ئەرفەئ [ارفع] (ئە) ئەڭ يۇقىرى، ئەڭ يۇكسەك، يۇكسەكلىك، ئېگىزلىك.

ئەرفەئى دەرەجات — دەرىجىلەرنىڭ ئەڭ يۇقىرىسى.

ئەرقام [ارقام] (ئە) [بىرلىكى: رەقەم] 1) رەقەملەر، سانلار. 2) يېزىقلار.

ئەرقەم [ارقم] (ئە) 1) ئالىچىپار. 2) ئالىچىپار يىلان.

ئەرك [ارک] ساراي، قەسىر، ئېگىز قورغان، ئىچكى قەلئە؛ پادىشاھنىڭ شەھەر ئىچىدىكى قورغان ـ سارىيى.

ئەركان [اركان] (ئە) [بىرلىكى: رۇكن] 1) تۈۋرۈكلەر، تايانچلار. 2) تەركىبىي قىسىملار، ئاساسلار. 3) بۇرجەكلەر. 4) رۇكىنلار (ئاروزدا).

ئەركانى دەۋلەت — دۆلەت تايانچلىرى، دۆلەتنىڭ ئۇلۇغ كىشىلىرى؛ ئەمەلدارلار، ئەربابلار.

ئەرلات [ارلات] تۈركىي قەبىلىلەردىن بىرى.

ئەرمەنۇار [ارمن وار] (پ) ئەرمەنچە.

ئەرمەنى [ارمنی] (پ) ئەرمەنستانلىق.

ئەرمەنى ساز [ارمنی ساز] (پ) ئەرمەنچە، ئەرمەنستانلىقلار ئىشلىگەن.

شەرابى ئەرمەنى ساز — ئەرمەنچە شاراب، ئەرمەن مېيى، شارابى.

ئەرموغان [ارموغان] تارتۇق، ھەدىيە.

ئەرنەب [ارنب] (ئە) توشقان.

ئەرۇز [عروض] (ئە) 1) شېئىر ۋەزىنلىرى ھەققىدىكى پەن، شەرق پوئېزىيىسىدىكى شېئىر ئۆلچىمى. 2) ئاروز ۋەزىنىدە يېزىلغان شېئىر، ئەسەر. 3) ئەرەبستاندىكى بىر ۋادىنىڭ نامى.

ئەرۇز ئەھلى — ئاروز ئىلمىگە ئائىت تۈرلۈك ئەسەرلەر يازغان ئالىملار.

ئەرۇز فەنى — شېئىر ۋەزىنلىرى، ئۆلچەملىرى ھەققىدىكى پەن.

ئەرۇس [عروس] (ئە) [بىرلىكى: ئەرائىس] 1) كېلىن، كېلىنچەك. 2) باھار چېچەكلىرى:

www.uyghurkitap.com

هەر تەرەپى چىقتى سەدائى خۇرۇس،
سىلۋە بىرىپ گۈلشەن ئىچىندە ئەرۇس.
— زەلىلى.

ئەرۇسى پەردەنىشىن — پەردە ئارقىسىدا ئولتۇرغان ئىپىتلىك كېلىنچەك.

ئەرۇسى گەردۇن — ئاسمان كېلىنى؛ ئاي.

ئەرۇسانە [عروسانە] (ئە + پ) كېلىنلەرچە، كېلىنلەرگە خاس؛ گۈزەل.

ئەرۇسەك [عروسك] (ئە + پ) ئويۇنچۇق، قورچاق.

ئەرۋاھ [ارواح] (ئە) [بىرلىكى: روھ] روھلار.

ئەرۋاھى قۇدۇسى — مۇقەددەس روھلار (پەرىشتىلەر).

ئەرى [ارى] 1) ھەرە، ھەسەل ھەرىسى:
لەب ئارا ئاغزىڭ چۈچۈك تىل بىرلە گويا ئاڭلاسام،
شەھىدلىغ نىشى بىلە گۈل بەرگىنى تەشمىش ئەرى.
— نەۋايى.
2) تازا، ساپ، پاك.

ئەرىتماق [اريتماق] 1) تازىلىماق، پاكلىماق؛ 2) كۆتۈرمەك، بىر تەرەپ قىلماق.

ئەرىز [عريض] (ئە) ئەنلىك، كەڭ.

ئەرىغ [اريغ] 1) پاكىز، ساپ، تازا، تىنىق. 2) يېڭى. 3) ياخشى، دۇرۇس. 4) ئۇزاق. 5) مەھرۇم. 6) پايدىسىز. 7) ئېرىق (سۇ ئاقىدىغان):
گۈرۈھى ئېردى دەردۇ داغ ئىچىنىدە،
ئەرىغ قازماقغە شاغىل تاغ ئىچىدە.
— نەۋايى.
8) كۆز يېشىنىڭ ئېقىشى؛ «ئارىغ» قا قاراڭ.

ئەرىغلىغ [اريغ ليغ] 1) پاكىزلىق، تىنىقلىق؛ پاكلىق. 2) ئېرىقتا ئاقىدىغان، ئېرىقتىكى.

ئەرىق [اريق] 1) «ئەرىغ» گە قاراڭ. 2) باشقىچە؛ ساپ.

ئەرىماق [اريماق] تازىلانماق، پاك بولماق.

ئەرىن [عرين] (ئە) ئورمان، توقاي، جاڭگاللىق؛ يىرتقۇچلار، ھايۋانلار؛ يىرتقۇچ ھايۋان ياشايدىغان توقاي، جاڭگال.

ئەز [از] (ـ) سۆز ئالدى قوشۇمچە؛ ئۇيغۇر تىلىدا چىقىش كېلىش قوشۇمچىسى «ـ دىن، ـ تىن» رولىدا كېلىدۇ.

ئەزتەھى دىل — ئەستايىدىل، چىن كۆڭۈلدىن.

ئەزرويى لۇتف — ياخشىلىق يۈزىسىدىن، ياخشىلىقتىن.

ئەزا [عزا] (ئە) 1) ماتەم، مۇسىبەت، ھازا. 2) داد ـ بەرياد، ۋارقىراش.

ئەزا تۇتماق — ماتەم تۇتماق، يىغلىماق، ھازا تۇتماق.

ئەزا سورەماق — كۆڭۈل سورىماق، تەسەللى بەرمەك، تەزىيە بىلدۈرمەك.

ئەزاب [عذاب] (ئە) مۇشەققەت، ئازار، دەرد، ئەلەم، ئازاب.

ئەزاب ئايەتلەر — ئازاب توغرىسىدىكى (قۇرئان) ئايەتلىرى (جۇملىلىرى)، ئازاب ئالامەتلىرى.

ئەزاب ئەتمەك — ئازاب بەرمەك، قىينىماق.

ئەزاب ئەيلەمەك — قىينىماق، ئازار بەرمەك، رەنجىتمەك.

ئەزابى ئەلىم — تاقەتسىزلىك ئازابى.

ئەزاب يەتكۈزمەك — ئازابلىماق، ئازاب بەرمەك، قىينىماق.

ئەزازىل [عزازل] (ئە) 1) شەيتاننىڭ ئەسلى ئىسمى. 2) كۆچمە م: ئەسكى، يامان؛ نەيرەڭۋاز.

ئەزامەت [عزامت] (ئە) شۇملۇق؛ غەرەز، خۇسۇمەت؛ يامانلىق.

ئەزەب [عزب] (ئە) بويتاق، ئۆيلەنمىگەن.

ئەزەل [ازل] (ئە) ئەڭ ئاۋۋال، باشلىنىش، باشلىنىشى نامەلۇم بولغان قەدىمكى زامان.

ئەز ئەزەل — ئەزەلدىن، قەدىمدىن.

ئەزەل خەتتى — تەقدىر، ئەزەلدە پۈتۈلگەن (يازمىش).

ئەزەل دېۋانى — قىسمەت، تەقدىر، پېشانىسىگە پۈتۈلگەن تەلەي.

ئەزەلدىن تائەبەد — ئەڭ ئاۋۋالدىن ئەڭ ئاخىرغىچە؛ پۈتۈن، بارلىق، داۋامىدا؛ باشتىن ـ ئاياغ.

ئەزەل ساقىيىسى — كۆچمە م: تەقدىر پۈتكۈچى؛ تەڭرى، خۇدا.

ئەزەل سۇبھى — ئەزەل تېڭى، مەۋجۇدىيەتنىڭ ئەڭ دەسلەپكى تېڭى.

ئەزەل قەسسامى — قىسمەت پۈتكۈچى، ياراتقۇچى، خۇدا.

ئەزەل قىسمەت — ئەڭ ئاۋۋالقى نېسىۋە، تەقدىر، تەقسىمات.

ئەزەل نەققاشى — 1) تەقدىر سۈرەتچىسى؛ 2) كۆچمە م: ياراتقۇچى، تەڭرى، خۇدا.

رۇزى ئەزەل — ئەزەل كۈنى، مەۋجۇدىيەتنىڭ ئەڭ دەسلەپكى كۈنى.

ئەزەلل [ازل] (ئە) ئارۇز ۋەزنى زىھافلىرىدىن بىرىنىڭ نامى.

ئەزەلىي [ازلى] (ئە) ئەزەلگە تەۋە، ئەزەلىي، دائىمىي.

ئەزەمەت [عظمت] (ئە) 1) ئۇلۇغۋارلىق، ئۇلۇغلۇق؛ بۈيۈكلۈك. 2) سەلتەنەت، ھۆكۈمرانلىق، ئەمەلدارلىق.
ئەزەمەت كۆرگۈزمەك — چوڭچىلىق قىلماق، كىبرلەنمەك.

ئەزبەر [ازبر] (پ) ياد، ياددىكى، يادلانغان.
ئەزبەر ئەيلەمەك — يادلىماق؛ ئېسىدە تۇتماق.
ئەزبەر قىلماق — «ئەزبەر ئەيلەمەك» كە قارالسۇن.
ئەزبەر ئوقۇماق — يادقا ئوقۇماق.

ئەزبەس [ازبس] (پ) چۈنكى، شۇنىڭ ئۈچۈن؛ ھەر ھالدا، ھەر قاچان، قانداقتۇ.

ئەزبەسكى [ازبسكه] (پ) «ئەزبەس» كە قارالسۇن.
ژادەئى ھەيرەتدە ئەزبەسكى ھەرارەت چەكمىشىم،
سايە بەخش ئولغاي مېنىڭ باشىمغە گويا كى ھۇما.
— زەللى.

ئەزداد [اضداد] (ئە) [بىرلىكى: ضد] زىتلار، مۇخالىپلار، زىددىيەتلەر، قارىمۇ قارشىلىقلار.

ئەزرا [عذرا] (ئە) پاك قىز. 2) ۋامىق ئاشىق بولغان قىز («ئۇزرا» غا قارالسۇن).
ساقىئى ئەزرا ئۇزار — نەپس كىيىم كىيگەن گۈزەل ساقىي.

ئەزرائىل [عزرائيل] (ئە) ئۆلۈم پەرىشتىسى، جان ئالغۇچى پەرىشتە، ئەزرائىل.

ئەزرەق [ازرق] 1) (ئە) كۆك، كۆك توس، پىشىل؛ ھاۋا رەڭ؛ 2) كۆچمە م: ئاسمان.
سىپىھرى ئەزرەق — كۆك ئاسمان.

ئەززەشەئنۇھ (ۇ) [عزشاء نه] (ئە) ئاللا ئەزىزدۇر؛ ئۇلۇغ، شانلىق.

ئەززەمەن قەنەئ [عزمن قنع] (ئە) قانائەت قىلغان (قانائەتچان) كىشى ئىززەتلىك بولىدۇ؛ قانائەتلىك كىشى ئەزىزدۇر.

ئەزفەر [اذفر] (ئە) ئۆتكۈر ھىد؛ ئۆتكۈر ھىدلىق؛ تازا؛ خالىس.
مۇشكى ئەزفەر — ئىنتايىن خۇشبۇي ئىپار.

ئەزكىيا [ازكيا] (ئە) [بىرلىكى: زەكي] زېرەكلەر، زەكىيلەر.

ئەزل [عذل] (ئە) بوشىتىش، چەتلىتىش، ئۇزاقلاشتۇرۇش؛ مەنسەپتىن چۈشۈرۈش.
ئەزل ئەتمەك — بوشاتماق، ۋەزىپىدىن چۈشۈرمەك؛ ھەيدەمەك؛ ئۇزاقلاشتۇرماق، يوقاتماق.
ئەزل قىلماق — 1) يىراقلاشتۇرماق، سۈرگۈن قىلماق؛ ئەمەلدىن بوشاتماق. 2) رەت قىلماق؛ ئىستېپا بەرمەك.
ئەزلۇ فەۋت — چەتلىشىش ۋە يوقىتىش.

ئەزم I [عزم] (1) بىرەر ئىشقا نىيەت قىلىش، ئىنتىلىش، يۈرۈش، مېڭىش:
گويەك بولدى ئاتابى ھەرتەرەف سەرگەشتە ھال،
ئول سەنەملەر شەھسەۋارى ئەزمى چەۋگان قىلغالى.
— ئاتابى.
2) ئىرادە، قەتئىي، قارار:
ۋەلي ئەمدى ئەزمىم بۇ دۇركىم خۇداي،
ئەگەر بولسە ئۆمرۇمگە مۇھلەت فىزاي.
— نەۋائى.
ئەزم ئەتمەك — بىرەر ئىشقا قەست، نىيەت قىلىش، ئاتلىنىش؛ كېتىش، جۈنەش؛
دېدى شەھەر ئىچىنى سەرەنجام ئېتىپ،
چىرىك بىرلە جامغا يۈرۈك ئەزم ئۆتىپ.
— مۇللا شاكىر.
ئەزم ئەيلەمەك — «ئەزم ئەتمەك» كە قارالسۇن.
ئەزم قىلماق — «ئەزم ئەتمەك» كە قارالسۇن.
ئەزم كوسىن ئۇرماق — يولغا چىقىش ناغرىسىنى چالماق، سەپەرگە تەييارلانماق.
ئەزمى ئەسەر — زور تەسىر؛ ھەددىدىن ئارتۇق تەسىر.
ئەزمى بېداد ئەيلەمەك — زۇلۇمنى مەقسەت قىلماق؛ ياۋۇز نىيەت بىلەن ئاتلانماق.
ئەزمى تەسبىھۇمۇسەللا قىلماق — تەسۇي ۋە جايىنامازغا ئىنتىلمەك. تەسۇي ۋە جايىنامازنى قولىغا ئالماق؛ نامازئوقۇپ، تىلاۋەت قىلىشقا كىرىشمەك.
ئەزمى تەۋاف قىلماق — زىيارەتكە بېرىشنى نىيەت قىلماق.
ئەزمى جەۋلان ئەيلەمەك — كەزمەك، قەست، نىيەت قىلماق.
ئەزمى خىلۋەت قىلماق — خىلۋەتكە كىرمەك، يوشۇرۇنماق.
ئەزمى دەير قىلماق — بۇتخانا تەرەپكە بارماق؛ ئاتلانماق.
ئەزمى راھ — يولغا چىقىش.
ئەزمى زۇننار ئەيلەمەك — باشقا دىنغا ئۆتمەك؛ بۇتپەرەس بولماق، بۇتقا چوقۇنماق.
ئەزمى سەفەر ئەيلەمەك — سەپەرگە ئاتلانماق؛ نىيەت قىلماق.
ئەزمى سەما — ئاسمانغا كۆتۈرۈلۈش.
ئەزمى سەما ئەتمەك — ئاسمانغا كۆتۈرۈلمەك.
ئەزمى سەيد — ئوۋغا چىقىش.

www.uyghurkitap.com

ئەزمى ھەرەم قىلماق — ھەجگە بارماق؛ ئىختىيار قىلماق؛ كەئبە يولىغا قەدەم قويماق.

ئەزم ۋەتەن — ۋەتەنگە يول ئېلىش، ۋەتەنگە يۈزلىنىش.

ئەزم ۋىسال ئەيلەمەك — ۋىسالغا ئىنتىلمەك، بارماق، ۋىسالغا يەتمەك؛ مەقسەتكە يېتىشكە ئىنتىلمەك.

1 ئەزم [عظم] (ئە) سۆڭەك، ئۇستىخان.

ئەزمى رەمىم — چىرىگەن سۆڭەك، ئەسكى سۆڭەك.

ئەزم ساز [عزم ساز] (ئە + پ) تەييارلىق كۆرگۈچى؛ بىر ئىشنى يولغا قويغۇچى.

ئەزھا [اضحى] (ئە) قۇربانلار.

ئەزھا ئېيدى — قۇربان ھېيتى.

ئەزھار [ازھار] (ئە) چېچەكلەر، گۈللەر؛ گۈزەللىك؛ زىننەتلىك.

ھەدايىقى نامەتەناھىي ئەزھارى — پايانسىز باغلارنىڭ گۈللىرى؛ بىرەر ئەسەرنىڭ سۆز بايلىقى؛ رەڭمۇرەڭلىكى.

ئەزھارۇمىنەششەمس [ازھار من الشمس] (ئە) قۇياشتىن يورۇقراق، روشەنرەك، ناھايىتى ئېنىق، مەلۇم؛ ئەڭ مەشھۇر.

ئەزھان [اذھان] (ئە) [بىرلىكى: زېھىن] زېھىنلەر، يەم - پاراسەتلەر.

ئەزھەر [اظھر] (ئە) ناھايىتى ئوچۇق، ئەڭ پارلاق، ياخشى كۆرۈنەرلىك.

ئەزۇبەت [عذوبت] (ئە) شېرىنلىك، تاتلىقلىق؛ يېقىملىق.

ئەزۋاج [ازواج] (ئە) [بىرلىكى: زەۋەج / زەۋەجە] زەۋەجلەر (خوتۇنلارنىڭ ئەرلىرى؛ نىكاھ بىلەن باغلانغان ئەر - خوتۇنلار، ئەرلەرنىڭ خوتۇنلىرى).

ئەزۋاق [اذواق] (ئە) [بىرلىكى: زەۋەق] زوقلار، سۆيۈنۈشلەر.

ئەزىتماق [ازيتماق] «ئازىتماق» قا قاراڭ.

ئەزىز [عزيز] (ئە) 1) تېپىلماس. 2) ئۇلۇغ، قەدىر - قىممەتلىك، مۆتىۋەر، مۆھتەرەم. 3) سۆيۈملۈك. 4) تەڭدىشى ئاز، تەڭداشسىز؛ ئۇلۇغۋار. 5) شاھ؛ كاتتا ئەمەلدار؛ ئۇلۇغ زات. 6) قەدىر - قىممىتى يۇقىرى، تەۋەررۇك.

ئەزىز بىلمەك — ئەزىزلىمەك، قەدىرلىمەك؛

ئەزىز تۇتماق — ئەزىزلىمەك، ھۆرمەتلىمەك، قەدىرلىمەك.

ئەزىقماق [ازيقماق] «ئازىقماق» قا قاراڭ.

ئەزىم [عظيم] (ئە) 1) ئۇلۇغ، كاتتا، بۈيۈك، زور. 2) مۇھىم. 3) ئېغىر، قىيىن. 4) ئىنتايىن كۆپ، ھېسابسىز. 5) باي، مەرتىۋىلىك.

ئەزىم شانى — ئۇلۇغ، شانلىق، مەرتىۋىلىك.

ئەزىمۇ جۇسسە — گەۋدىسى زور.

ئەزىمۇششەئن — يۇقىرى مەرتىۋىلىك، ئېتىبارلىق، ھۆرمەتلىك.

ئەزىمە [عزيمە] (ئە) «ئەزىمەت» كە قاراڭ.

ئەزىمەت [عزيمت] (ئە) 1) كاتتا. 2) قەست، نىيەت، جەزم؛ ئىنتىلىش:

تۇت ئەي ساقىي ئىچمەك ئەزىمەت قىلاي،
چۇ شامى تىرىكلىك غەنىيمەت قىلاي.

— ئا. نىزارى.

3) يۆنىلىش؛ سەپەرگە مېڭىش.

ئەزىمەت ئەتمەك — سەپەرگە ماڭماق، كەتمەك.

ئەزىمەت بولماق — يېتىپ بارماق؛ يوللانماق.

ئەزىمەت قىلماق — 1) قارار، ئەھد قىلماق، بىرەر يەرگە بېرىشقا ئاتلانماق، كەتمەك؛ سەپەرگە ماڭماق. 2) ئىنتىلمەك؛ يول ئالماق. 3) قوشۇن تارتىپ بارماق؛ يۈرۈش قىلماق؛ جۆنىمەك. 4) ۋاپات قىلماق، ئۆلمەك؛ يوللانماق؛ ئۆتمەك.

ئەزىمۇششان [عظيم الشان] (ئە) ئۇلۇغ، كاتتا، يۇقىرى مەرتىۋىلىك؛ ئەتىۋارلىق، ھۆرمەتلىك.

ئەزىيەت [ازيت] (ئە) ئازار، ئازاب، ئوقۇبەت.

ئەژدەر [اژدر] (پ) ھەيۋەتلىك چوڭ يىلان، ئەپسانىۋى يىلان، ئەجدىھا.

ئەژدەرئاسا [اژدرآسا] (پ) ئەجدىھادەك، ئەجدىھاغا ئوخشاش.

ئەژدەرمار [اژدرمار] (پ) بوغما يىلان، چوڭ يىلان.

ئەژدەرھا [اژدارھا] (پ) «ئەژدەھا» غا قاراڭ.

ئەژدەۋرەش [اژدروش] ئەجدىھاغا ئوخشاش، ئەجدىھادەك؛ قورقۇنچلۇق، ھەيۋەتلىك.

ئەژدەھا [اژدھا] (پ) 1) ئەجدىھا؛ ئاغزىدىن ئوت پۈركىگۈچى ۋە كىشىگە ھەيۋە قىلغۇچى، دەم تارتقۇچى ئەپسانىۋى ۋەھشىي مەخلۇق. 2) قەست قىلغۇچى، ھالاك قىلغۇچى؛ بالا؛ ئاپەت، دۈشمەن. 3) قورۇقچى، كۈچلۈك كۆزەتكۈچى.

ئەژدەھاسىنى مور ئەيلەمەك — 1) ئەجدىھاسىنى چۈمۈلە قىلىۋەتمەك. 2) كۆچمە م: زوراۋانلىققا زەربە بەرمەك، كۈچسىزلەندۈرمەك.

ئەژدەھا ئۆيى — ئەجدىھا ماكانى.

ئەژدەھاكۇش [اژدھاكش] (پ) ئەجدىھا ئۆلتۈرگۈچى، قورقماس، باتۇر:

قەتلىم ئەتمەسلەر غەمۇ دەردىڭ ژەلي تەھقىردىن،
مور قەتلىن ئەژدەھا كۆشلار قاچان ئەيلەر پىسەند.
— نەۋائى.

ئەژدەھالىق [اژدھاليق] زوراۋانلىق.
ئەژدەھالىق قىلماق — زوراۋانلىق قىلماق.

ئەژدەھاۋەش [اژد هاوش] (پ) ئەجدىھا سۈپەت، ئەجدىھاسىمان، ئەجدىھاغا ئوخشاش؛ غەم ـ ئەندىشە يەتكۈزگۈچى.

ئەژىر [اژير] (پ) ئەقللىق، ئەقىلدارلىق.

ئەسا [عصا] (ئە) هاسا تاياق:
ناگەھانى زاهىر ئولدى مۇستەفا،
بەردىلەر بۇ يەتتە تەنگە بىر ئەسا.
— زەلىلى.

ئەسا تۇتماق — هاسا تاياناق.
ئەسايى كەلىم — مۇسا پەيغەمبەرنىڭ تايىقى، هاسىسى.

ئەساپقۇر [اساپقور] (ئە) «ئەسەپقۇر» غا قارالڭ.

ئەساتىر [اساطير] (ئە) ئەپسانىلەر، ئويدۇرمىلار.

ئەسارەت [اسارت] (ئە) ئەسىرلىك، تۇتقۇنلۇق.

ئەساس [اساس] (ئە) تايانچ، ئۇل. 2) ئاساس؛ زېمىن. 3) تەرتىپ، تۈزۈم. 4) كۆركەملىك، پىتۈكلۈك. 5) مۇستەھكەم بىنا. 6) سەۋەب، نېگىز؛ باهانە:
چۇ شەۋكەتتە گەردۇر ئەساس ئېردى ئول،
كى تەخت ئۈزرە زەررىن لىباس ئېردى ئول.
— ئا. نىزارى.

ئەساس تۈزمەك — «ئەساس سالماق» قا قارالڭ.
ئەساس سالماق — بىرەر نەرسىنى ئورناتماق؛ مەيدانغا كەلتۈرمەك. مۇستەھكەملىمەك؛ ئىش باشلىماق، قول سالماق.
ئەساس كەلىسا — خرىستىئانلار ئىبادەتخانىسى؛ مەنزىلى، ئۇلى.
ئەساسى ئىختىلال — پەرىشانلىق سەۋەبى.

ئەساغىر [اصاغر] (ئە) [بىرلىكى: ئەسغەر] كىچىكلەر، ئەڭ كىچىكلەر، نارەسىدىلەر.
ئەكابىردىن ئەساغىرغىچە — كاتتىلاردىن كىچىكلەرگىچە.

ئەسافىل [اسافل] (ئە) [بىرلىكى: ئەسفەل] پەسلەر، تۆۋەن تەبىقىدىكى كىشىلەر، نادانلار.

ئەساكەش [عصاكش] (ئە + پ) هاسىغا تايانغۇچى، هاسىلىق.

ئەساكىر [عساكر] (ئە) [بىرلىكى: ئەسكەر] ئەسكەرلەر.
ئەساكىرى مەنسۇرە — غالىب ئەسكەرلەر، يېڭىلمەس قوشۇن.

ئەسالەت [اصالت] (ئە) ئېسىللىق، ئېسىلزادىلىك، ئۆلۈغلۇق، زاتى (نەسلى) پاكلىق.

ئەسالىق [عصاليق] هاسىلىق، تاياقلىق.
ئەسالىق قىلماق — هاسا، ياراغ ۋەزىپىسىنى ئۆتىمەك.

ئەسامىي [اسامي] (ئە) [بىرلىكى: ئىسىم] ئىسىملار، نامىلار، ئاتالمىلار.
ئەسامىي كۈتۈب — كىتاب نامىلرى.

ئەسەب [اصب] (ئە) [كۆپلۈكى: ئەئساب] 1) نېرۋا جىددىيلىكى. 2) قىيىن، قىيىنچىلىق، دىشۋارچىلىق.

ئەسئەب [اصعب] (ئە) ناھايىتى قىيىن، ئىنتايىن مۈشكۈل، كۆپ مۈشەققەتلىك؛ قىيىنچىلىق، مۈشكۈللۈك؛ قىيىن؛ قىيىنراق، قاتتىقراق.

ئەسەپقۇر [اساپقور] (ئە) قوينىڭ يەلكە سۆڭىكى، ئۇچەسى.

ئەسەد [اسد] (ئە) 1) شىر، ئارسلان. 2) شەمسىيە يىلنىڭ بەشىنچى ئېيى.
ئەسئەد بۇرجى — 1) ئەسەد ئېيى. 2) كۆچمە م: پادىشاھ دەرگاھى، ئوردىسى، تەختى. 3) غەلىبە.
ئەسەد بېشەسى — ئەسەد بۇرجى (نۇقتىسى: قەدىمكى ئاسترونومىيە ئىلمىدا قۇياشنىڭ يىللىق ھەرىكەت دائىرىسى ئون ئىككى نۇقتا بويىچە ھېسابلىنىدۇ).
ئەسەد كىردارلىق — شىرەڭ، شىر قىلىقلىق؛ زوراۋانلىق.

ئەسەدۇللاھ [اسدالله] (ئە) خۇدانىڭ شىرى. (ئەلى ئىبنى ئەبۇ تالىبقا بېرىلگەن نام).

ئەسەر [اثر] (ئە) 1) ئالامەت، نىشان، ئىز، بەلگە؛ نىشانە. 2) كىتابلار، داستانلار، ئەجدادىيەتلەر. 3) تەسىر:
ئاڭا كىم، ئىشق، ھالى بولدى غالىب،
ئەسەر قىلماس نەسىھەتگۈي پەندى.
— ئاتاي.

ئەسەر ئەتمەك — تەسىر يەتكۈزمەك.
ئەسەر ئەيلەمەك — تەسىر قىلماق.
ئەسەر قىلماق — «ئەسەر ئەيلەمەك» كە قارالڭ.
ئەسەر ئولماق — مەۋجۇت بولماق؛ تەسىر تاپماق.
ئەسەر يەتكۈزمەك — 1) تەسىر قىلماق؛ 2) خەۋەر كەلتۈرمەك؛ نىشانە كۆرسەتمەك.

ئەسەرلىق [اثرليق] تەسىرچان، جەلپ قىلارلىق.

ئەسەس [عسس] (ئە) مىرشەپ؛ كېچە قاراۋۇلى، پاسىبان، ساقچى:
قۇرقۇبان خاجە ئەسەسدىن قاچتىلا،

ئۇيغۇرچە كتاب تور بېكىتى www.uyghurkitap.com

سەجدى ئۇچرادى، ئىشكىن ئەچتىلا.
— زەللى.

ئەسئەسە [عصصه] (ئە) داغدۇغا.

ئەسەف [اسف] (ئە) ئەپسۇسلانماق، قايغۇ.

ئەسەفا [اسفا] (ئە) ئەپسۇس، ئېچىنىش، نادامەت.

ئەسەم [اصم] (ئە) قۇلىقى ئاڭلىماس، گاس، پاڭ؛ ساڭ.

ئەسەن [اسن] (ئە) يېشى چوڭ، ئەڭ قېرى.

ئەسەھ [اصح] (ئە) ئەڭ توغرا؛ توغرىراق، دۇرۇسراق.

ئەسەب [اسب] (ئە) ئات.
ئات ئوغلىغە بەرمەدى ئىختىيار،
كى بىر ياخشى ئەسبىغە ئەيلەپ سەۋار.
— نىزارى.

ئەسبى ئەرەب — ئەرەب ئېتى.
ئەسبى راۋان — يۈگۈرۈك ئات.
يىلەرنىڭ كۆڭلىدۇر ئەسبى رەۋان،
يىلەرنىڭ كۆڭلىدۇر گاۋى دۇۋان.
— خەراباتى.

ئەسبى سىياھ — قارا ئات.

ئەسباب [اسباب] (ئە) [بىرلىكى: سەبەب] 1) سەۋەب، سەۋەبلەر، باھانىلەر؛ ياراغلار؛ ۋاستىلەر. 2) ئەسۋاب، ئۇسكۇنە جاھازلار، كېرەكلىك ياراقلار. 3) مال ـ دۇنيا، قىممەت باھا نەرسىلەر، بېزەك بۇيۇملىرى. 4) داستىخان، نازۇ سەمەتلەر. 5) ئېلاچ. 6) كىشەنلەر، بەند قىلىش ۋاستىلىرى. 7) ئەمگەك، سۆيۈش. 8) قابىلىيەت؛ بەرداش، تاقەت:
يىلپ خۇسرەۋانە چۇ ئەسبابى بەزم،
قىلىپ مۇندا بارچە كېرەكلىكنى جەزم.
— نىزارى.

ئەسبابى ئالەت — قورال ـ سايمانلار.
ئەسبابى ئەيش — ئەيش ـ ئىشرەت، كۆڭۈل ئېچىشقا كېرەكلىك زۆرۈرىي نەرسىلەر.
ئەسبابى سەئادەت — بەختلىك بولۇش ۋاستىلىرى، بولۇشلىرى.
ئەسبابى سۇۋارىي — باشقا سەۋەبلەر؛ دۇنياۋى مەشغۇلاتلار.
ئەسبابى مۇرە — كۆڭۈل تارتقان (خالىغان) بۇيۇملار.
ئەسبابى نەجات — قۇتۇلۇش ۋاستىلىرى، نىجاتلىق يوللىرى.
ئەسبابى نەغەمات — مۇزىكا سايمانلىرى.
ئەسبابى ھەرب — ھەربىي قورالـلار، ئۇرۇش ئەسلىھەلىرى.

ئەسباق [اسباق] (ئە) [بىرلىكى: سەباق] ساۋاقلار، دەرسلەر، تەلىملەر؛ تەجرىبىلەر.

ئەسباھ [اصباح] (ئە) سۈبھىلەر، ئەتىگەنلەر، چۈشتىن بۇرۇن.

ئەستار [استار] (ئە) [بىرلىكى: سەتر] پەردىلەر.

ئەستەغفرۇللاھ [استغفرالله] (ئە) خۇدادىن ياخشىلىق، كەچۈرۈم سورايمەن («توۋا! ئۆزۈڭ كەچۈر! خۇدا ساقلىسۇن!») غا ئوخشاش مەنە ئىپادىلەيدىغان ئۇندەش سۆز.

ئەسر [عصر] (ئە) 1) دەۋر، زامان، ئەسىر. 2) كۈنپېتىشقا يېقىن ۋاقىت؛ پېشىن ۋە شام نامازلىرى ئارىلىقىدىكى ۋاقىت.

ئەسر قىيامى — ئەسىر نامىزىغا تۇرۇش.

ئەسرار [اسرار] (ئە) [بىرلىكى: سىر] سىرلار، يوشۇرۇن نەرسىلەر:
گۈلشەندە خىرام ئەيلەپ ئىدى ئۇل قەدى قامەت،
ئەي دوست بەيەكبار،
ئالەم ئىلىغە تۇشتى چۇ ئەشۇبى قىيامەت،
فاش بولدى بۇ ئەسرار.
— زەللى.

ئەسرارى تاب — كۈچ، قۇۋۋەت، چىدام سىرلىرى.
ئەسرارى شگەرف — ئاجايىپ سىرلار.
ئەسرارى قۇدس — ئىلاھى سىرلار.
ئەسرارى ھەقايىق — ھەقىقەت سىرلىرى.
ئەسرارى ھەقىقەت — ھەقىقەت سىرلىرى، ئىلاھى سىرلار.
ئەسرارى ۋەھدەت — تەنھالىق، بىرلىك، يېگانىلىق سىرلىرى.
ئەسرارى ئىرفان — بىلىم سىرلىرى.
ئەسرارى ئىشق — ئىشق سىرلىرى:
نىھان ئىبردى كۆڭلىدە ئەسرارى ئىشق،
كى شۇئلە ئۇرۇپ ئاغزىدىن نارى ئىشق.
— ئا. نىزارى.

ئەسرارى ئىلاھى — تەسەۋۋۇپقا ئائىت دىنىي سىرلار.
ساھىب ئەسرار — سىرداش.

ئەسرەئ [اسرع] (ئە) سۈرئىتى تېز، ئەڭ تېز يۈرۈشلۈك.

ئەسرۇ [اسرو] (پ) 1) ناھايىتى كۆپ، ھەددىدىن زىيادە، غايەت كۆپ، تالاي، ھېسابسىز:
بادەئى ھۇسنۇڭ بىلە مەغرۇر بولما ئەسرۇكىم،

ئاقىبەت غەم شەربەتىن ئىچرۇر فەلەك پەيمانەسى.
— ئاتابى.

2) تېز. 3) قاتتىق.

ئەسسار [عصار] (ئە) جۇۋازچى، ياغچى.

ئەسسار ئۇيى — جۇۋازچى ئۆكۈزى (ئۇي، كالا).

ئەسغەر [اصغر] (ئە) كىچىكرەك؛ ناھايىتى كىچىك، ئەڭ كىچىك.

ئەسفار [اسفار] (ئە) [بىرلىكى/: سفر/ سەفەر]كىتابلار؛ مەكتۇپلار.

ئەسفارى سەما — كۆكتىن چۈشكەن كىتابلار؛ ئاسمان سەپەرلىرى.

ئەسفارى سەھاۋىي — «ئەسفارى سەما» غا قاراڭ.

ئەسفەر [اصفر] (ئە) سېرىق، ساپسېرىق، ناھايىتى سېرىق.

ئەسفەل [اسفل] (ئە) ئەڭ پەس، ئەڭ تۆۋەن؛ پەسرەك.

جانىبى ئەسفەل — تۆۋەن تەرەپ، پەس تەرەپ.

ئەسفەلنىشىن [اسفل نشين] (ئە + پ) پەستە، تۆۋەندە ئولتۇرىدىغان، پەس ئورۇنلۇق؛ پەس، تۆۋەن مەرتىۋىلىك.

ئەسفەندان [اسفندان] (پ) قىچا.

ئەسفىيا [اصفيا] (ئە) [بىرلىكى؛ سەفىي] پاكلار، تاللانغانلار.

ئەسقال [اثقال] (ئە) ئېغىرلىقلار، يۈكلەر؛ ئېغىر يۈكلەر، نەرسىلەر.

كېلىپ ئەسمەئى كۆردى ئەھۋالنى،
بولۇپدۇر نەدامەت ۋە ئەسقالنى.
— ئا. نىزارى.

ئەسكى [اسكى] كونا، قەدىمكى:

كى ئەسكرگەن ئېردى دەرەختى ھەيات،
ئاڭا بولدى لازىم لىباس مەمات.
— ئا. نىزارى.

ئەسكى رەبات — كونا لەڭگەر (كونا دۇنيا).

ئەسلا [اصلا] (ئە) ھېچ، ھېچ ۋاقىت، ھېچقاچان؛ مۇتلەق.

ئەسلاف [اسلاف] (ئە) [بىرلىكى: سەلەف] ئالدىنقىلار، ئاتا ـ بوۋىلار.

ئەسلەم [اسلم] (ئە) ئارۇز ۋەزىنلىرىدىن بىرى.

ئەسلەن [اصلا] (ئە) ئەسلىدە، ھەقىقەت، تۈپ ماھىيىتى بىلەن.

ئەسلەھە [اسلحه] (ئە) [بىرلىكى: سەلاھ] قوراللار، قورال ـ ياراغلار؛ ھەربىي ھازىرلىقلار.

ئەسما [اسما] (ئە) [بىرلىكى: ئىسىم] 1) ئىسىملار، ئاتلار، ناملار. 2) ئاتاش، نام قويۇش.

ئەسمار [اثمار] (ئە) [بىرلىكى: سەمەر/ سەمەرە] 1) مېۋىلەر:

بۇ ئاقشام ئانىڭ بىرلە ئەمدى ياتاي،
كى بۇ نەخلى ئەسماردىن بىر ئاتاي.
— ئا. نىزارى.

2) كۆچمە م: نەتىجىلەر.

ئەسمائ [اسماع] (ئە) ئىشىتكەن، ئاڭلىغان.

ئەسمائ ئەتمەك — ئىشىتمەك، ئاڭلىماق.

ئەسنا [اثنا] (ئە) زامان، پەيت، چاغ، ۋاقىت؛ ئارا، ئوتتۇرا؛ ھالەت.

ئەسناف [اصناف] (ئە) [بىرلىكى: سىنف] سىنىپلار، تۈرلەر، خىللار، ژانىرلار.

ئەسنام [اصنام] (ئە) [بىرلىكى: سەنەم] بۇتلار، سەنەملەر.

ئەسھاب [اصحاب] (ئە) [بىرلىكى: ساھىب] سۆھبەتداشلار، ئۇلپەتلەر، دوستلار؛ ئاغىنىلەر، مەجلىس، زىياپەت ئەھلى:

كى تەسلىم ئېتەر يار ـ ئەھبابلار،
يىغىلغان بۇ مەجمەئدە ئەسھابلار.
— غەربىي.

ئەسھابى جاۋىندانىي — دائىمىي، ئەبەدىي سۆھبەتداشلار، دوستلار.

ئەسھابى دىن — دىندارلار، دىن ئەھلىلىرى.

ئەسھابى رىسالەت — دوستلۇق ئەلچىلىرى، رىسالە ئىگىلىرى.

ئەسھابى رىسالەت ئايىن — پەيغەمبەرنىڭ ھەمسۆھبەتلىرى.

ئەسھابى كەننۇجۇم — مېنىڭ سۆھبەتداشلىرىم يۇلتۇزلارغا ئوخشاشتۇر.

ئەسھابى كەھف — يەتتە ئەسھاب (قىسسىسى)؛ غار دوستلىرى:

ئەي زەلىلى، سەن سەگى ئەسھابى كەھف ئولدۇڭ بۇ كۈن،
جەئفەرى تەييار ئىشىكى بولدى غارى ئاشىقان.
— زەلىلى.

ئەسھابى ھۈنەر — ھۈنەر ئىگىلىرى، سەنئەتكارلار:

تەۋەققۇئ ئولدۇر ئەسھابى ھۈنەردىن،
كى چۈن فەيز ئالسالار بۇ مۇخەتەمەردىن.
— لۇتفى.

ئەسھابى يەمىن — ئىشەنچلىك سۆھبەتداشلار.

ئۇيغۇرچە كىتاب توربېكىتى www.uyghurkitap.com

ئالۇ ئەسھاب — بىر ئائىلە كىشىلىرى ۋە سۆھبەتداشلار.

ئەسھەل [اسهل] (ئە) ئەڭ ئاسان، قولاي، ئاسانراق.

ئەسھەل قىلماق — ئاسان قىلماق.

ئەسۋاب [اثواب] (ئە) [بىرلىكى: سەۋب] كىيىملەر، كىيىم - كېچەك؛ تونلار.

ئەسۋات [اصوات] (ئە) [بىرلىكى: سەۋت] تەۋشىلەر، تاۋۇشلار، سادالار.

ئەسۋەد [اسود] (ئە) قارا.

ئەسۋىلە [اسوله] (ئە) [بىرلىكى: سەۋال] سوئاللار، سوراقلار.

ئەسىر I [اسير] (ئە) 1) تۇتقۇن، ئەسىر، بەند. 2) مۇپتىلا، ئىختىيارسىز، ئاشىق. 3) موھتاج، قاراشلىق، تەۋە.

ئەسىر ئەتمەك — ئۆزىگە قاراتماق؛ مەھلىيا، رام قىلىۋالماق.

ئەسىر قىلماق — 1) بەند قىلماق، مۇپتىلا قىلماق. 2) نەپسىنى يەڭمەك، غالىب كەلمەك. 3) مەجبۇر قىلماق، مەجبۇرلىماق.

ئەسىر بولماق — 1) قولغا چۈشمەك، تۇتقۇن بولماق؛ قارام بولماق. 2) مۇپتىلا بولماق، ئىختىيارسىز ئاشىق بولماق، يولۇقماق، گىرىپتار بولماق. 3) غەرق بولماق، باتماق.

ئەسىر قىلماق — 1) تۇتماق، قولغا چۈشۈرمەك، بەند قىلماق. 2) ئۆلتۈرمەك، ھالاك قىلماق.

ئەسىرى ئەندۇھ — دەرد، غەمگە مۇپتىلا بولغان.

ئەسىر فىراق — جۇدالىقتا قالغان؛ پىراق ئەسىرى؛ ئايرىلغان، ھىجران (ئايرىلىش) تۇتقۇنى.

ئەسىرى كۇفر — مەپتۇن بولغان؛ ئىشق يولىدا ھەر قانداق نەرسىنى تەرك قىلماق؛ مۇھەببەتكە ئېرىلگەن.

ئەسىرى مېھەن — مۇشەققەتلەرگە دۇچار بولغان.

ئەسىرى ئىزتىراب — ئازاب، قايغۇ، ئەلەمگە يولۇققان.

ئەسىرلا [اثر] (ئە) ئالىي، يۇقىرى، ئېگىز؛ ئاسمان، يىلىك.

چەرخى ئەسىر — ئېگىز ئاسمان؛ ئاسماننىڭ يۇكسەك قەۋىتى.

سىپھىرى ئەسىر — «چەرخى ئەسىر» گە قارالسۇن.

ئەسىرانە [اسيرانه] (ئە + پ) ئەسىرلەرچە، تۇتقۇنغا ئوخشاش.

ئەسىرلىك [اسيرليک] مەھبۇسلۇق، بەندىلىك، تۇتقۇنلۇق.

ئەسىغ [اسيغ] پايدا، بەھر، نەپ.

ئەسىل [اصل] (ئە) ھەقىقىي؛ نەسلى پاك؛ شەرەپلىك.

ئەش [اش] شېرىك، دوست، ئۇلپەت، جۇپ.

ئەشئار [اشعار] (ئە) [بىرلىكى: شېئىر] شېئىرلار، غەزەللەر:

چۇ مايىل بولۇپ تەبئى ئەشئارغە،
تىزار ئېردى سۆز جەۋاھىرىن تارغە.

— ئا. نىزارى.

ئەشئە [اشعه] (ئە) [بىرلىكى: شۇئاۇ] شولىلار، نۇرلار:

... مۇلك شەبىستانى بەر دەۋلەتى مەشئەلى بىرلە رەۋشەن بولدى، ئۇچقۇنى ئەشئەسىدىن بەدرى مۇنىر سۇھادەك ياشۇرۇندى.

— قىدىرى.

ئەشئەئى زات — نۇرانە زات؛ تەڭرى نۇرى.

ئەشئەئى لەمەئات — پارقىرغان نۇرلار.

ئەشئەئى مېھر — مېھىر نۇرلىرى.

ئەشەد (د) [اشد] (ئە) ئەڭ قاتتىق؛ قاتتىقراق.

ئەشەرات [عشرات] (ئە) [بىرلىكى: ئەشەرە] ئونلار.

ئەشەرە [عشره] (ئە) ئون، ئون دانە.

ئەشەرەئى كامىلە — كامالەتكە يەتكەن ئون قىز.

ئەشئەرىيە [اشعريه] (ئە) كالام (ئىسلام دىنىنىڭ دىنىي ئېتىقاد قائىدىسى توغرىسىدىكى ئىلمىدە) بىر ئېقىم.

ئەشباھ I [اشباه] (ئە) [بىرلىكى: شىبھ / شەبھ] ئوخشاشلىقلار.

ئەشباھ II [اشباح] (ئە) 1) ئۇزاقتىن كۆرۈنگەن بىرەر شەكىلنىڭ قارىسى، شەپە؛ 2) گەۋدىلەر.

ئەشبەھ [اشبه] (ئە) ناھايىتى ئوخشاش؛ ئوخشاشراق.

ئەشتۇر [اشطر] (ئە) [بىرلىكى: شەتر] 1) يېرىم، بىر قىسىم. 2) شېئىرنىڭ يېرىم مىسراسى. 3) يۆنىلىش.

ئەشجار [اشجار] (ئە) [بىرلىكى: شەجەر] دەرەخلەر:

تېرىپ ئۇندۇرۇپ نەچچە ئەشجارىنى،
كى پەيدا قىلىپ بەلكى ئەنھارىنى.

— غەربىي.

ئەشجار تەربىيەتى — دەرەخلەر پەرۋىشى.

ئەشجارۇ ۋەرد — گۈل، ئەتىرگۈل كۆچەتلىرى.

ئەشرار [اشرار] (ئە) يامان ئادەملەر، بۇزۇقلار.

ئەشراف [اشراف] (ئە) [بىرلىكى: شەرىف] شەرەپلىك ۋە ئەتىۋارلىق كىشىلەر، شەرەپ ئىگىلىرى، ئالىي تەبىقە، ئالىي زاتلار.

ئەشراف ئىنبىساتى — ئۇلۇغلار سۆھبىتى، شادلىقى، خۇش چاقچاقلىقى.

ئەشرەف [اشرف] (ئە) شەرەپلىكرەك، ئاق شەرەپلىك؛ ئۇلۇغ، ئىززەتلىك، ئالىي زات:
تۆشۈپ بارگاھىغە قىلدى خىيال،
كى ئەشرەفلەرنىڭ دېدى ئەرزھال.
— ئا. نىزارى.

ئەشرەفى ئەۋساف — ئاق ئالىي، شەرەپلىك سۈپەت، خۇسۇسىيەت.

ئەشرەفى خەلق — يارىتىلغان مەۋجۇداتنىڭ ئاق ئىززەتلىكى، ئاق ئۇلۇغى.

ئەشرەفي [اشرفى] (ئە) ئاقچا نامى (قەدىمكى ئىران تىللاسىنىڭ نامى).

ئەشرىبە [اشربه] (ئە) ئىچىلىدىغان نەرسىلەر، ئىچىملىك، ئىچىملىكلەر.

ئەشغال [اشغال] (ئە) [بىرلىكى: شۇغل] مەشغۇلاتلار، ئىشلار:
گۈلىستان ئارا كەلدى ئەتخاللار،
قىلىپ چۈن سەياھەتكە ئەشغاللار.
— ئا. نىزارى.

دېدى ئەي بۇرادەر نېچۈك ھالدۇر،
ۋۇقۇئ ئەيلەگەن تۇرفە ئەشغالدۇر.
— ئا. نىزارى.

ئەشغال كەسرەتى — ئىش (مەشغۇلات) نىڭ كۆپلۈكى.

ئەشقىيا [اشقيا] (ئە) [بىرلىكى: شەقي] 1) يارىماس؛ ياۋۇز كىشىلەر، زالىملار، ياۋۇزلار. 2) بەختسىزلەر:
كۆڭۈلدىن چىقار بەئزى ئوجب رىيا،
داغى قىلماغىل زۇمرەئى ئەشقىيا.
— ئا. نىزارى.

ئەشك [اشك] (پ) 1) كۆز يېشى. 2) نۇر زەررىچىلىرى. 3) كۆز.

ئەشك ئارتماق — يېشىنى ئېرتماق.
ئەشك ئاقماق — يېشى ئاقماق.
ئەشك ئەختەرى — ياش تامچىلىرى.
ئەشك ئەفشان — ياش تۆككۈچى، يىغلىغۇچى.
ئەشك بەھرى — كۆز يېشى دېگىزى، ياش دېگىزى.
ئەشك تۆخمى — كۆز يېشى؛ ياش تامچىسى؛ يىغا سەۋەبلىرى، ۋاستىلىرى.
ئەشك جۇيبارى — كۆزدىن ئاققان ياشلار.
ئەشك خۇنابى — قانلىق كۆز يېشى.
ئەشك دانەسى — ياش تامچىسى.
ئەشك دەرياسى — كۆز يېشى دەريا سى.
ئەشك دۇرلەرى — «ئەشك ئەختەرى» گە قارالسۇن.
ئەشكدىن ئەنجۇم تۆكۈش — ناھايىتى ئەلەملىك يىغلاش.
ئەشك ژالەسى — ياش مۆلدۈرلىرى؛ شەبنەملىرى.
ئەشك ساچماق — ياش تۆكمەك.
ئەشك سەيلى — كۆز يېشى سېلى؛ تىنىمسىز كۆز يېشى، قاتتىق يىغا.
ئەشك سۇۋى — كۆز يېشى.
ئەشك سۇيى — «ئەشك سۇۋى» غا قارالسۇن.
ئەشك سېلابى — «ئەشك سەيلى» گە قارالسۇن.
ئەشك سېلى — «ئەشك سەيلى» گە قارالسۇن.
ئەشك سابى — كۆز يېشىنىڭ يىرىڭلىنىشى (يىرىڭلىق كۆز يېشى).
ئەشك فىشان — «ئەشك ئەفشان» غا قارالسۇن.
ئەشك قانى — قانلىق كۆز ياش.
ئەشك قانىن ئاقىزماق — ياش ئاققۇزماق، قان يىغلىماق.
ئەشك كەسرەتى — كۆز يېشىنىڭ كۆپلۈكى.
ئەشك گەۋھەرى — كۆز يېشى دانىلىرى، تامچىلىرى؛ كۆز گۆھىرى.
ئەشك مەۋجى — كۆز يېشى دولقۇنى.
ئەشكنى رەۋانە ئەيلەمەك — ياش ئاققۇزماق.
ئەشك ئېۋرۇلماق — كۆزنىڭ ياش كەلمەك.
ئەشكى ئاب — كۆز يېشى:
تولا نالە ئەيلەپ ئۇرۇپ پېچۇتاب،
تۆكۈپ ئاندا شەبنەم كەبى ئەشكى ئاب.
— ئا. نىزارى.

ئەشكى ئەنجۇمرىز — تامچە ـ تامچە ياش تۆكۈش.
ئەشكى تەھەسسۇر — ئېپسۇس، ھەسرەت يىغىسى.
ئەشكى جىگەرگۇن — جىگەررەڭ كۆز يېشى.
ئەشكى رەۋان — ئېقىۋاتقان كۆز يېشى.
ئەشكى رىيازەت — ئىبادەت يىغىسى.
ئەشكى سىيم ئەندۇد — ئاق ساقالغا تامچىلىغان كۆز يېشى.
ئەشكى سىيمىن — «ئەشكى سىيم ئەندۇد» غا قارالسۇن.
ئەشك شەفەقگۇن — شەپەق رەڭگىدىكى قىپقىزىل كۆز يېشى.
بز ئەشكى غەلتان — تامچىلاپ ئاققۇچى كۆز يېشى؛ توختاۋسىز ئاققان كۆز يېشى.
ئەشكى گۈلرەڭ — گۈل رەڭ كۆز يېشى.
ئەشكى گۈلگۇن — تاقەتسىز يىغا نەتىجىسىدە ھاسىل بولغان كۆز يېشى؛ قانلىق ياش.

ئەشكى گۆلنار — قانلىق ياش؛ قان يىغلاش.
ئەشكى لەئلىگۈن — لەئلى رەڭلىك كۆز يېشى.
ئەشكى نەدامەت — پۇشايمانلىق كۆز يېشى.
ئەشكى نىشات — خۇرسەنلىك يېشى، خۇشاللىق يىغىسى.
ئەشكى نىياز — ئۈمىدۋارلىق نەتىجىسىدە يالۋۇرۇپ يىغلىغاندا تۆكۈلىدىغان كۆز ياشلىرى.
ئەشكى نىياز ئەيلەمەك — ياش تۆكۈپ يالۋۇرماق.
ئەشكى نىياز تۇفانى — موھتاجلىقتا، زارلىنىپ يىغلىغاندا تۆكۈلىدىغان كۆز يېشى؛ موھتاجلىق كۆز يېشى؛ ئۈمىدۋارلىق كۆز يېشى.
ئەشكى ھەسرەت — ئەپسۇسلىنىش، ھەسرەت يېشى؛ ندامەت يىغىسى.
ئەشك ياغدۇرماق — يىغلىماق، ياش ئاققۇزماق.
ئەشك ياغماق — ياش تۆكمەك، ياش ئاقماق.
ئەشك يامغۇرى — ناھايىتى كۆپ ئاققان كۆز يېشى تامچىلىرى.
ئەشك يولىن تۇتماق — يىغىنى توختاتماق، يېشىنى توختاتماق.

ئەشكال [اشكال] (ئە) [بىرلىكى: شەكىل] 1) شەكىللەر، تۈرلەر، جىنسلار، خىللار. 2) گېئومېتىرىك شەكىللەر، سۈرەتلەر. 3) قىياپەت، كۆرۈنۈش. 4) مۇشەكىللۇكلەر، چىگىشلىكلەر. 5) ئاسمان جىسىملىرىنىڭ مەلۇم بىر پەيتتە ھاسىل قىلغان ئالاھىدە گېئومېتىرىك شەكلى.
ئەشكالى سىپىھر — ئاسمان شەكىللىرى.

ئەشكانىي [اشكانى] (پ) قەدىمكى ئىران پادىشاھلىرىنىڭ بىر سۇلالىسى.

ئەشكەستە [اشكسته] (ئە) شىكەستە، سۇنۇق.

ئەشكەستەلىغ [اشكستەليغ] شىكەستىلىك، سۇنۇقلۇق.

ئەشكبار [اشكبار] (پ) ياش تۆككۈچى، يىغلىغۇچى، كۆپ يىغلىغۇچى.
ئەشكبار ئەتمەك — يىغلاتماق.
ئەشكبار ئەيلەمەك — «ئەشكبار قىلماق» قا قارالسۇن.
ئەشكبار قىلماق — يىغلىماق، ياش تۆكمەك.

ئەشكپاش [اشك پاش] (پ) كۆپ يىغلىغۇچى.

ئەشكرىز [اشكريز] (پ) ياش تۆككۈچى، يىغلىغۇچى، يىغلاپ تۇرغۇچى.
ئەشكرىز بولماق — يىغلىماق، ياش تۆكمەك، يىغلاشقا بولماق.

ئەشكرىزان [اشك ريزان] (پ) «ئەشكرىز» غا قارالسۇن.

ئەشكرىزان ئولماق — ياش تۆكمەك، يىغلىماق.

ئەشكرىزلىغ [اشك ريزليغ] ياش تۆكمەكلىك، يىغلىماقلىق.

ئەشكفشان [اشك فشان] (پ) كۆز يېشىنى چاچقۇچى، يىغلىغۇچى.

ئەشكناك [اشكناك] (پ) ياش ئاققۇزغۇچى (تۆككۈچى)، ياشلىق، يىغلىق.
ئەشكناك ئەيلەمەك — كۆزىدىن ياش ئاققۇزماق، كۆزىگە ياش ئالماق، يىغلىماق.

ئەشمە [اشمه] 1) قول بىلەن ئىشلىگەن، ئارغامچا. 2) جاي ئىسمى:
ئۇشبۇ سۆز ئۇستىنىدە يېتىپ ئەشمەگە،
دەلۇەرسەن بىرلە سالىپ چەشمەگە.
— زەلىلى.

ئەشھەب [اشهب] (ئە) 1) ئېقىمتۇل، كۈل رەڭ ۋە شۇ خىل رەڭدىكى ئات. 2) بوز ئات؛ ئاق، ئېقىش بوز ئات.
ئەشھەبىنىڭ تۇياغى — ئاتنىڭ تۇيىقى.

ئەشھەر [اشهر] (ئە) ئەڭ مەشھۇر.

ئەشىر [عشر] (ئە) ئوندىن بىر.
ئوشرى ئەشىر — يۈزدىن بىر.

ئەشيا [اشيا] (ئە) [بىرلىكى: شەيئە] 1) دوستلار توپى. 2) نەرسىلەر، بۇيۇملار، مەۋجۇدات (جانسىز).

ئەغراز [اغراض] (ئە) [بىرلىكى: غەرەز] غەرەزلەر، مەقسەتلەر، مۇددىئالار.

ئەغزىيە [اغذيه] (ئە) [بىرلىكى: غىزالار] غىزا، يېمەكلىكلەر؛ ئوقەتلەر، تائاملار.

ئەغلات [اغلاط] (ئە) [بىرلىكى: غەلەت] سەۋەنلىكلەر، خاتالىقلار، يېڭىلىشلار.
ئەغلاتى ئامىمە — خەلق ئاممىسىنىڭ خاتالاشتۇرۇشى:
... شۇنىڭدىن بۇيان ئول بۇرت ئاقسۇن ئاتالدى،
كېيىن ئەغلاتى ئامىمە بىرلە ئاقسۇ ئاتالىپ قالدى.
ئەسلىدە بۇ شەھەرنى ئەردەۋىل دەر ئېردىلەر.
— موللا مۇھەممەد تۆمۈر.

ئەغلال [اغلال] (ئە) [بىرلىكى: غول] بويۇنتۇرۇقلار، زەنجىرلەر، كىشەنلەر:
چۇبىدىلنى كەلتۈردى خۇسرەۋغە پات،
سالىپ بەند ئەغلالنى قاتمۇ قات.
— ئا. نىزارى.
ئەغلالۇ سەلاسىل — زەنجىر ۋە كىشەنلەر.

ئەغلەب [اغلب] (ئە) كۆپ؛ كۆپچىلىك؛ كۆپىرەك.

ئەغلەز [اغلظ] (ئە) ئەڭ كەپسىز، ئەڭ قوپال.

ئەغنەماق [اغنماق] ئېغىنسماق، يەردە يېتىپ دوملىماق.

ئەغنىيا [اغنيا] (ئە) [بىرلىكى: غەنى] بايلار، دۆلەتمەندلەر:

بۇ كەشمىردىن بىر ئۇلۇغ سوداگەر،
ئۆزى ئەغنىيا ئىچىدى مالى گۆھەر.

— موللا شاكىر.

ئەغيار [اغيار] (ئە) [بىرلىكى: غەير] بىگانىلەر، يادلار، باشقىلار، غەيرىيلەر؛ رەقىبلەر، دۈشمەنلەر:

ۋۇجۇدىغە دۈشمەن ئوقى كار ئەمەس،
خۇدا يار ئىدى، ئەسلە ئەغيار ئەمەس.

— ئا. نىزارى.

ئەفئا [افعا] (ئە) «ئەفئى» گە قارالسۇن.

كى ئىشرەت قۇرۇپ، مەي ئىچمەي دەمبە دەم،
چېكەردىن بۇرۇن ئۇمر ئەفئاسى دەم

— ئا. نىزارى.

ئەفازىل [افاضل] (ئە) [بىرلىكى: ئەفزەل] پەزىلەتلەر؛ پەزىلەت ئىگىلىرى، كامالەت ئىگىلىرى؛ ئەڭ پەزىلەتلىك كىشىلەر.

ئەفازىلى دەۋران — زامان ئۇلۇغلىرى.

ئەفئال [افعال] (ئە) [بىرلىكى: فېئىل] 1) ئىش ـ ھەرىكەتلەر؛ ئىشلار، قىلمىشلار؛ قىلمىشلار؛ 2) ئادەت، ئەخلاق:

كۆرۈپ شەيخ سەئىدى بۇلار ھالىنى،
بۇ بىگانىلەر فېئىل ـ ئەفئالىنى.

— ئا. نىزارى.

ئەفئالى تەبەئ — بويسۇنۇش، قارىغۇلارچە ئەگىشىش يوسۇنى، ئادىتى.

ئەفائىل [افاعل] (ئە) ئارۇز ۋەزىن رۇكنىلىرىدىن بىرىنىڭ نامى.

ئەفەن [عفن] (ئە) ئەڭ بەتبۇي، سېسىق پۇراقلىق.

ئەفتاده [افتاده] (پ) 1) يېقىلغان، دەرمانسىز، زەئىپ، تاشلاندۇق؛ ئېزىلگەن، قىينالغان:

كەرەم قىل خۇداۋەند مەن زارغە،
كى ئەفتادەئى ئەسرۇ بىمارغە.

— ئا. نىزارى.

2) كەمتەرلىك يۈزىسىدىن «مەن» ئورنىدا ئىشلىتىلىدۇ.

ئەفتاده ئەتمەك — قىينىماق، ئازابلىماق.

ئەفتاده بولماق — ئېزىلمەك، قىينالماق.

ئەفتادەئى ئىشق — ئىشق قۇربانى؛ ئىشقتا مۇپتىلا بولغان؛ ئىشقتا (يولدا) ئېزىلگەن.

ئەفتادەلىغ [افتادەليغ] ئاجىزلىق، بىچارىلىك، زەئىپلىك، مەيۈسلۇك، چۈشكۈنلۈك.

ئەفتادەلىغ ئەييامى — قىينىچىلىق، خار ـ زارلىق پەيتلىرى.

ئەفتادەۋەش [افتادەۋش] (پ) دەرمانسىزلارچە، زەئىپلەرچە؛ ئاشىق سۈپەت؛ بىچارە ھال؛ كەمبەغەلگە ئوخشاش، غېرىبانە.

ئەفتانۇ خىزان [افتانو خيزان] (پ) يېقىلا ـ قوپا، يېقىلىپ ـ قوپۇپ.

ئەفراد [افراد] (ئە) [بىرلىكى: فەرد] كىشىلەر، شەخسلەر.

ئەفراد بىلمەك — قاتارغا كىرگۈزمەك، سەپداش بولماق.

ئەفراز [افراز] (پ) كۆتۈرۈش، يۇكسەلدۈرۈش.

ئەفراشتە [افراشته] (پ) «ئەفراز» غا قارالسۇن:

دېدى: ئەيلەڭىز بەزم ئاراستە،
مۇزىيىەن بىساتىنى ئەفراشتە،

— ئا. نىزارى.

ئەفرەنج [افرنج] (ئە) پەرەڭ، ياۋروپا.

ئەفرۇختە [افروخته] (پ) لاۋۇلداپ تۇرغان، يالتىراق، پارلاق، پارلىغان، قىزىرىپ يانغان؛ يانداۋرۇلغان؛ ئوت ياقماقان.

ئەفروز [افروز] (پ) سۆزلەرگە قوشۇلۇپ: «كۆيدۈرگۈچى، يانداۋرغۇچى، يورۇتقۇچى، روشەن قىلغۇچى، ئايدىڭلاشتۇرغۇچى» قاتارلىق مەنىلەرنى بىلدۈرىدۇ:

ئەدل نۇرى تۇرۇر جەھان ئەفروز،
پەرتەۋى مۇلك ئىچىدە زۇلمەت سۇز.

— موللا مۇھەممەد تۇمۇر.

ئەفريدون [افريدون] (پ) قەدىمكى ئىران پادىشاھلىرىدىن بىرى.

ئەفزا [افزا] (پ) كۆپىنچە سۆزگە قوشۇلۇپ «ئاشۇرغۇچى، كۆپەيتكۈچى» گە ئوخشاش مەنىلەرنى بىلدۈرىدۇ:

ئىشق ئەسرارىن ئىشتىمەك ئىستەمەك ئەي ئەھلى دەرد،
نۇكتەئىدۇر ھەيرەت ئەفزا قىسسەئى تۇفان خۇروش.

— سەبۇرى.

دەۋلەت ئەفزا — بايلىق كۆپەيتكۈچى.

راھەت ئەفزا — راھەتنى ئاشۇرغۇچى، كۆپەيتكۈچى.

روھ ئەفزا — روھلاندۇرغۇچى.

ئەفزار [افزار] (پ) ئەسۋاب، ئىش قوراللى.

ئەفزاي [افزای] (پ) «ئەفزا» غا قارالسۇن:

ۋەزىرى ئەملىك مۇلىك ئارايى چىن،

www.uyghurkitap.com

ئانىڭ ئەقلىدە زىيىبە ئەفزايى چىن.

— ئا. نىزارى.

ئەفزايىش [افزايش] (پ) زورايتىش، كۆپەيتىش؛ ئارتتۇرۇش.

ئەفزۇد [افزود] (پ) كۆپىيىش، ئارتىش، ئۇلغىيىش.

ئەفزۇن [افزون] (پ) 1) ئارتۇق، زىيادە، كۆپ؛ كۆپرەك. 2) ئەۋزەل، يۇقىرى، ئۈستۈن:

غەمزەلەرىم بارچەدىن ئەفزۇن ئېرۇر،
لەيلى مېنىڭ غەمزەمە مەجنۇن ئېرۇر.

— ئەھمەدى.

ئەدەددىن ئەفزۇن — سانسىز، ساناقسىز، ھېسابسىز.

ئەفزۇن ئەتمەك — ئاشۇرماق، كۈچەيتمەك.

ئەفزۇن ئەيلەمەك — ئارتتۇرماق؛ كۆپەيتمەك؛ كۆپەيتتۈرمەك.

ئەفزۇن بولماق — ئارتماق، زىيادە بولماق؛ ئارتۇقراق بولماق.

ئەفزۇن قىلماق — ئارتتۇرماق، كۆپەيتۈرمەك.

ئەفزۇن ئولماق — كۆپەيمەك، ئارتماق.

ئەفزۇنلۇغ [افزون لوغ] «ئەفزۇنلىغ» قا قاراڭ.

ئەفزۇنلىغ [افزون ليغ] ئارتۇقلۇق، زىيادىلىك، كۆپلۈك.

ئەفسار [افسار] (پ) نوختا، تىزگىن.

ئەفسار ئۇرماق — نوختا سالماق؛ ئۆزىگە رام قىلىۋېلىشقا ھەرىكەت قىلماق.

ئەفسانە [افسانه] (پ) 1) ھېكايە، نەقىل، داستان؛ رىۋايەت:

ۋۇجۇدۇم خىرمەنىدىن ھاسىلىم بىر دانەدۇر پەيدا،
ۋەلې ئول دانەدىن، ئالەمدە يۇز ئەفسانەدۇر پەيدا.

— زەلىلى.

2) يالغان، ئويدۇرما، بىمەنە سۆز. 3) مەشھۇر، ھەممىگە تونۇلغان. 4) ماختالماق؛ داۋراڭ.

ئەفسانە ئەيلەمەك — ھېكايە قىلماق، چۆچەك سۆزلىمەك؛ نەقىل كەلتۈرمەك؛

ئەفسانە بولماق — كىشىلەرنىڭ ئاغزىغا چۈشمەك، تۈرلۈك رىۋايەتلەرگە سەۋەب بولماق.

ئەفسانە سەنج — 1) ئەفسانە ئېيتقۇچى، ھېكايە قىلغۇچى؛ 2) سۆزگە نەزەر سالغۇچى، تەنقىدىي نەزەر بىلەن ئاڭلىغۇچى.

ئەفسانە قىلماق — رىۋايەتلەر توقۇماق.

ئەفسانەئى دەرد — دەردلىك ئەپسانە، غەم ـ غۇسسە بىلەن تولغان ھېكايە.

ئەفسانەئى ئىشق — ئىشق ـ مۇھەببەت ھەققىدىكى ئەپسانىلەر.

ئەفسانە پەرداز [افسانه فرداز] (پ) ھېكايە توقۇغۇچى، ھېكايىنى (چىرايلىق قىلىپ) ئېيتقۇچى.

ئەفسانە سەراي [افسانه سراى] نەقىل قىلغۇچى، ھېكايىچى.

ئەفسانە گۇزار [افسانه كزار] (پ) ھېكايە ئېيتقۇچى، سەرگۈزەشتلەر سۆزلىگۈچى.

ئەفسانەلىغ [افسانه ليغ] مەشھۇرلۇق؛ ئەپسانىلىق؛ كۆپ سۆزلىمەكلىك.

ئەفسانەۋەش [افسانەوش] (پ) ئەپسانىۋى؛ ناتوغرا؛ يالغان.

ئەفسەر [افسر] (پ) پادىشاھلىق تاجى، جىغا؛ تاج؛ تەخت؛ بىرەر نەرسىنىڭ بېشى، ئۇچى.

ئەفسەررۇم — رۇم شاھلىقى، پادىشاھلىقى.

ئەفسەر نىگار — تاج نەقىش بىلەن بېزىتىلگەن.

ئەفسەرى رىفئەت — يۈكسەكلىك، مەرتىۋىلىك تاج.

ئەفسەرى گەردۇندىن ئۆتمەك — شاھلىق مەرتىۋىسى يۇقىرى چوققىغا كۆتۈرۈلمەك.

ئەفسەھ [افصح] (ئە) ئەڭ گۈزەل (فەسىھ) سۆزلىگۈچى، سۆزگە چېچەن (ئۇستا).

ئەفسەھۇلكەلام [افصح الكلام] (ئە) 1) ئەڭ گۈزەل، فەسىھ سۆز ئىگىسى، سۆزگە چېچەن (ئۇستا)، ناتىق. 2) ماھىر يازغۇچى، روشەن بايان قىلغۇچى.

ئەفسۇردە [افسرده] (پ) روھسىزلانغان، سۇلغان، سۇلغۇن، چۈشكۈن، بوشاشقان؛ غەملىك:

ۋىلايەت بولۇپ ئېردى پەژمۇردەئى،
ئەدۇ خەيلى زەربىدىن ئەفسۇردەئى.

— ئا. نىزارى.

ئەفسۇردە دىل — كۆڭلى سۇنۇق، چۈشكۈن.

ئەفسۇس [افسوس] (ئە) پۇشايمان، ئېچىنىش، ئەپسۇس.

ئەفسۇن [افسون] (پ) 1) سېھىر، نەيرەڭ، ھىيلە، مىكىر. 2) جادۇ، نەيرەڭ دۇئاسى؛ جادۇگەرلەرنىڭ سېھىرى. 3) ئەپسانە، ھېكايە؛ نەيرەڭ.

ئەفسۇن ئەيلەمەك — ئالدىماق، ھىيلە ـ نەيرەڭ ئىشلەتمەك؛ سېھىرلىمەك.

ئەفسۇن تىراز — قارا جادۇ، ئىشق سەۋداسىغا سالىدىغان تۇمار.

ئەفسۇنى كەشمىر — كەشمىر جادۇسى.

ئەفسۇنساز [افسون ساز] (پ) 1) سېھىرلىگۈچى،

سېھىر بىلەن ئۆزىگە جەلپ قىلغۇچى، ھەيران قالدۇرغۇچى. 2) ماھىر ھېكايىچى، ئاجايىپ داستانچى.

ئەفشان [افشان] (پ) 1) سۆزلەرگە قوشۇلۇپ «چاچقۇچى؛ تارتقۇچى؛ چېچىش؛ چېچىلغان» قاتارلىق مەنىلەرنى ئىپادىلەيدۇ. 2) كىتاب بېتىگە چېچىلغان زەر؛ نەقىشلىك بېزەك؛ پېزىق؛ تەۋسىپ:

ئاھ ئۇرارمەن ھەر زامان ئالەمگە مۇشك ئەفشان تولۇر،
چۈنكى زۇلفۇڭ بۇيىدىن كۆڭلۈم بولۇپدۇر مۇشكدار.
— گۇمنام.

زەرۋەرق ئەفشان قىلماق — ئالتۇن زەررىسىنى چاچماق (كىتاب ۋاراقلىرىغا).

مۇشك ئەفشان بولماق — مۇشك (ئىپار) چاچماق، خۇش پۇراق تارقاتماق.

ئەفغان [افغان] (پ) 1) قايغۇ ـ ئەلەمدىن ناله قىلىش، پەريات قىلىش، ئاۋاز چىقىرىپ يىغلاش؛ ئاۋاز، سادا. 2) يىغانلار، پەريادلار، نالىلەر.

ئەفغان ئەتمەك — «ئەفغان قىلماق» غا قارالسۇن.

ئەفغان ئەيلەمەك — يىغلىماق، داد ـ پەريات قىلماق.

ئەفغان تارتماق — ناله ـ پەريات قىلماق.

ئەفغان تۇزمەك — داد ـ ۋاي سالماق، پەريات، ناله قىلماق.

ئەفغان چەكمەك — پەريات، يىغان چەكمەك، ناله قىلماق.

ئەفغان قىلماق — يىغان چەكمەك، ناله قىلماق.

ئەفغان ئوتى — ئاھۇ ـ پەريات ئوتى؛ ئىشق ئوتى.

ئەفغانلىق [افغان ليق] ئاھۇ پەريات چېكىۋاتقان، يىغانلىق.

ئەفقەر [افقر] (ئە) يوقسۇلراق؛ ئەڭ يوقسۇل، ئەڭ كەمبەغەل.

ئەفكار [افكار] (پ) «ئەفگار» غا قارالسۇن.

ئەفكەن [افكن] (پ) «ئەفگەن» گە قارالسۇن.

ئەفكەندە [افكنده] (پ) «ئەفگەندە» گە قارالسۇن:

ئازىرىنىڭ ئۈستىدە قاشلار كۆك ئانىڭ ئەفكەندەسى،
ئاي يۈكۈنۈپ، كۈن ساغىنىپ سەجدە ئەيلەر بەندەسى.
— ئەرشى.

ئەفكەندەلىغ [افكندەليغ] «ئەفگەندەلىك» كە قارالسۇن.

ئەفگار [افكار] (پ) 1) يارىلانغان، جاراھەتلەنگەن، مەجرۇھ. 2) ئۆرتەنگەن؛ ئېزىلگەن؛ ناچار؛ غەمىلىك.

ئەفگار ئەتمەك — يارىلاندۇرماق، جاراھەتلەندۇرمەك.

ئەفگار ئەيلەمەك — جاراھەتلەندۇرمەك، يارىدار قىلماق، قىينىماق، ئازابلىماق.

ئەفگار قىلماق — «ئەفگار ئەيلەمەك» كە قارالسۇن.

ئەفگار كۆڭۈل — دەردلىك يۈرەك.

ئەفگار ئولماق — جاراھەتلەنمەك، ئېزىلمەك.

ئەفگار ئىستەمەك — قىينىماق، جەبىر ـ جاپا قىلماق.

ئەفگارلىغ [افكارليغ] ئاجىزلىق، جاراھەتلىك، مەجرۇھلۇق، يارىدارلىق.

ئەفگەن [افكن] (ئە) كۆپىنچە باشقا سۆزلەرگە قوشۇلۇپ «تاشلىغۇچى؛ ئاتقۇچى؛ يىقىتقۇچى؛ چۈشۈرگۈچى؛ سالغۇچى؛ تارتقۇچى؛ چاچقۇچى؛ ياغدۇرغۇچى؛» مەنىلەردە كېلىدۇ.

خەدەڭگ ئەفگەن — ئوق ئاتقۇچى.

زۇلمەت ئەفگەن — قاراڭغۇلۇق پەيدا قىلغۇچى.

شەمئى نۇر ئەفگەن — نۇر چاچقۇچى شام.

لۇئبەت ئەفگەن — ھىيلىگەر.

ئەفگەندە [افكنده] (پ) 1) تۆۋەن، پەس، تاشلاندۇق؛ يىقىلغان؛ بەختسىز، بىچارە، ئاجىز، موھتاج. 2) تەۋە، قارام.

ئەفگەندەئى بەئبەتبار — نەزەردىن قالغان كىشى، لاياقەتسىز كىشى.

بەندەئى ئەفگەندە — تاشلاندۇق بەندە (پېزىقتا كەمتەرلىك يۈزىسىدىن «مەن» ئورنىدىمۇ ئىشلىتىلىدۇ).

ئەفگەندەلىك [افكنده ليك] چۈشكۈنلۈك، زارلىق، پېقىرلىق، موھتاجلىق، بىچارىلىك؛ زەئىپلىك.

ئەفلاك [افلاک] (ئە) [بىرلىكى: فەلەك] پەلەكلەر، ئاسمان؛ ئاسمان قەۋەتلىرى:

يەتتە ئەفلاك ئۆزرەكسىم مېئراج ئۈچۈن قويدۇڭ قەدەم،
گەردى نەئلىيىڭنى قىلمىشلەر مەلائىك تۇتىيا.
— زەلىلى.

ئەفلاك جامى — ئاسمان گۈمبىزى؛ بەخت ـ سائادەتنىن بەھرىمەن بولۇش.

ئەفلاك جىرمى — كۆكتىكى يۇلتۇزلار.

ئەفلاك سەيرى — ئاسمان جىسىملىرىنىڭ ھەرىكىتى.

ئەفلاك سەفەت — ئالىي سۈپەت.

ئەفلاك شاھى — شاھلار شاھى؛ قۇياش.

ئەفلاك شەھرىستانى — بېزەكلىك پەلەكلەر.

ئەفلاكۇ ئەنجۇم — ئاسمان ۋە يۇلتۇزلار.

ئەفلاك ئېلى — پەلەكلەر يۈرتى، ئېلى؛ پەلەك ھەرىكىتى.

ئەفلاكى ئالىي — ئەڭ يۇقىرى ئاسمان.

ئەفلاكى بەلا — بالا ئاسمىنى، بەختسىزلىك ئاسمىنى.

ئەفلاكى كەجرەفتار — ئەگرى، تەتۈر ئايلانغۇچى پەـ

ئۇيغۇر كتاب تۈر بىكىتى www.uyghurkitap.com

لەك.

ئەفلاكى مەشئەل ئەفرۇزىي — يورۇقلۇق بەرگۈچى ئاسمان قەۋەتلىرى.

پەردەئى ئەفلاك — ئاسمان پەردىسى.

يەتتى ئەفلاك — يەتتە قات ئاسمان.

ئەفلاكچە [افلاكچە] ئالىي، ئەڭ يۇقىرى دەرىجىلىك، يۇكسەك ئاسمان.

ئەفلاك رەۋ [افلا ك رو] (ئە + پ) ئاسمان كېزەر.

ئەفلاك سۇز [افلاك سوز] (ئە + پ) كۆكنى كۆيدۈرگۈچى، ئۆرتىگۈچى.

ئەفلەج [افلج] (ئە) پالەچ كېسىلىگە يولۇققان كىشى.

ئەفن [عفن] (ئە) «ئەفەن» گە قاراڭ.

ئەفۋ [عفو] (ئە) كەچۈرۈش، گۇناھىدىن ئۆتۈش؛ ئۆز رىزقىنى قوبۇل قىلىش.

ئەفۋ ئەتمەك — «ئەفۋ ئەيلەمەك» كە قاراڭ.

ئەفۋ ئەيلەمەك — گۇناھىدىن كەچمەك، كەچۈرمەك.

ئەفۋ قىلماق — «ئەفۋ ئەيلەمەك» كە قاراڭ.

ئەفۋ كۆرگۈزمەك — ئىلتىپات قىلماق، كەچۈرمەك.

ئەفۋاج [افواج] (ئە) [بىرلىكى: فەۋج] گۇرۇھلار، توپلار.

ئەفۋاھ [افواه] (ئە) ئېغىزلار.

ئەفۋەللاھ [افوالله] (ئە) تەڭرى ئەپۇ قىلسۇن، خۇدا ساقلىسۇن!

ئەفئى [افعى] (ئە) 1) يىلان، كاتتا يىلان، زەھەرلىك يىلان:

مەلامەت ئاتەشىگە باقماغىل ئەي زاھىدى خۇدبىن.
چۇ مارى ئەفئى يەڭلىغ چاقماغىل ئەي زاھىدى خۇدبىن.

— زەلىلى.

2) كۆچمە م: چاچ، سۆيگىنىنىڭ چېچى؛ چاچ ئۆرۈمى:

ئەفئى مۇئەنبەر — خۇشبۇي قارا يىلان؛ كۆچمە م: سۆيگىنىنىڭ قارا، خۇشبۇي چېچى؛

ئەفئى مۇشكىن — 1) قارا يىلان. 2) كۆچمە م: قارا، خۇشبۇي چاچ.

ئەفىق [عفيف] (ئە) ئىپپەتلىك (نومۇسلۇق)، پاك، پاكىز، تازا؛ يارامسىزلىقلاردىن خالىي.

ئەفيون [افيون] (پ) كۆكنار، ئەپيۇن؛ قارا دورا.

ئەفيون كەسرەتى — ئەپيۇننىڭ كۆپلۈكى، موللۇقى.

ئەفيونىي [افيونى] (پ) ئەپيۇنكەش.

ئەقاسىي [اقاصى] (ئە) ئۇزاقلار.

ئەقاقىر [عقاقر] (ئە) بىر خىل دورىنىڭ نامى (ئۆسۈملۈك يىلتىزى).

ئەقالىم [اقاليم] (ئە) [بىرلىكى: ئىقلىم] ئىقلىملار، مەملىكەتلەر، قىتئەلەر، ئۆلكىلەر.

ئەقالىمى جەھان — پۈتۈن دۇنيا، دۇنيا مەملىكەتلىرى.

ئەقالىمى سەبئە — يەتتە ئىقلىم، پۈتۈن يەر يۈزى؛ بارچە قىتئەلەر.

ئەقەبە [عقبه] (ئە) [كۆپلۈكى: ئەقەبات] 1) قىيىنچىلىق، مۇشەققەت، توسۇق؛ مۇشەققەتلىك، خەتەرلىك يوللار، تاغ يوللىرى. 2) كاتتا ۋە ئېغىر ئىش.

ئەقەللى [اقل] (ئە) ئەڭ ئاز.

ئەقبە [عقبا] (ئە) «ئەقەبە» گە قاراڭ.

ئەقبەھ [اقبح] (ئە) [بىرلىكى؛ قەبىھ] ئەڭ يامان، ئەڭ خۇنۇك.

ئەقتاب [اقطاب] (ئە) 1) قۇتبىلار. 2) پېشۋالار، ئەۋلىيالار. 3) كۆچمە م: بىرەر گۇرۇھ ياكى قوۋمنىڭ يېتەكچىلىرى (باشلىقلىرى):

ئاندا باردۇر قىرىق مەردانى خۇدا،
قۇتبۇلئەقتابى جەھانى ئەۋلىيا.

— زەلىلى.

ئەقتابى زەمان — زامانە ئۇلۇغلىرى.

ئەقتار [اقطار] (ئە) [بىرلىكى: قۇتر] 1) چەت - ئەتراپلار. 2) ئايلانمىلار، دائىرىلەر.

ئەقتائ [اقطائ] (ئە) پارچە - پارچە نەرسىلەر، نان بۆلەكلىرى، پارچىلىرى.

ئەقد [عقد] (ئە) 1) باغلاش، تۈگۈن، بەند. 2) نىكاھ، جۈپلىشىش. 3) تاللاش، ئىختىيار قىلىش.

ئەقد ئەتمەك — «ئەقد ئەيلەمەك» كە قاراڭ.

ئەقد ئەمر — نىكاھقا دائىر قىلىشقا تېگىشلىك ئىشلار.

ئەقد ئەيلەمەك — نىكاھ قىلماق؛ نىكاھقا ئالماق؛ تاللىماق؛ ئىگىلىمەك، قولغا ئالماق.

ئەقد بەزمى — نىكاھ توبى.

ئەقد تەزۋىج — نىكاھلاش.

ئەقد سىلكى — باغلاش يىپى.

ئەقد بولماق — «ئەقد ئەيلەمەك» كە قاراڭ.

ئەقد مىساھى — نىكاھ شەرتلىرى.

ئەقدۇ كابىن — نىكاھ ۋە تويلۇق.

ئەقدام [اقدام] (ئە) [بىرلىكى: قەدەم] قەدەملەر؛ ھەرىكەت؛ ئەگىشىش:

چۇ لەيلى ئىشىكىغەچە گام ئۇرۇپ،
زەمان تىنمايىن يەرگە ئەقدام ئۇرۇپ.

— ئا. نىزارى.

ئەقدام ئۇرماق — قەدەم باسماق؛ ھەركەت قىلماق؛ يول يۈرمەك.

ئەقداھ [اقداح] (ئە) [بىرلىكى: قەدەھ] قەدەھلەر، كاسىلار، مەي پىيالىلىرى.

ئەقدەس [اقدس] (ئە) ئەڭ مۇقەددەس؛ ئەڭ مۇبارەك.

ئەقدەم [اقدم] (ئە) ئەڭ ئىلگىرى، ئەڭ مۇقەددەم؛ ئىلگىرىرەك، ئالدىنراق؛ يۇقىرى، ئالىي.

ئەقدەم كۆرمەك — يۇقىرى بىلمەك.

ئەقران [اقران] (ئە) [بىرلىكى: قەرىن] تەڭتۇشلار، تەڭ ياشتىكىلەر؛ يېقىنلار.

ئەقرەب [عقرب] (ئە) چايان، چايان بۇرجى.

ئەقرەبا [اقربا] (ئە) [بىرلىكى: قەرىب] ئۇرۇغ - تۇغقانلار، ئەڭ يېقىن كىشىلەر.

ھەمە ئەقرەبا بىرلە بولدى رەۋان،
چۈ ئول قەريە ئەشجارى بولدى ئەيان.

— ئا. نىزارى.

ئەقسا [اقصا] (ئە) 1) ئەڭ ئۇزاق (يىراق) قىرغاق؛ بىرەر ئۆلكە ياكى شەھەرنىڭ يىراق بۇرجىكى. 2) چەت، ئۇزاق؛ يۇقىرى، تۆر.

ئەقسا بىلاد — ئەڭ يىراق مەملىكەتلەر.

ئەقسايى رۇم — رۇمنىڭ ئەڭ چەت جايى.

مەسجدى ئەقسا — قۇددۇس شەھىرىدىكى كاتتا مەسچىت.

مەقسەدى ئەقسا — ئەڭ ئاخىرقى مەقسەت.

ئەقسام [اقسام] (ئە) قىسىملار، ئۆلۈشلەر، بۆلەكلەر.

ئەقسۇم [اقسوم] «ئاخسۇم» غا قارالسۇن.

ئەقشام [اقشام] كەچقۇرۇن، كەچكى پەيت؛ تۈن، ئاخشام.

ئەقشام زۇلمەتى — تۈن قاراڭغۇسى.

ئەقشام كۈلى — ئاخشام خىرە - شىرەلىكى، تۈگىشى.

ئەقشامغى [اقشام غى] تۈندىكى، كېچىدىكى، ئاخشامقى.

ئەقشام قۇرۇن [اقشام قرون] كەچقۇرۇن.

ئەقل [عقل] (ئە) [كۆپلۈكى: ئۇ قۇل] 1) ئەقىل، ئىدراك، زېھىن. 2) دانالىق، بىلىمدانلىق؛ پەم - پاراسەت.

ئەقل ئەللىدە — ئاڭلىق چۈشىنىش بويىچە؛ ئەقلەن.

ئەقل ئالماق — مەيتۈن قىلماق، ھەيران قالدۇرماق.

ئەقل ئەھلى — ئەقىللىقلار، ھوشيارلار.

ئەقل پىرى — تەپەككۇر ئۇستازى؛ پاراسەتلىك كىشىلەر.

ئەقل چىرى — ئەقىل كۈچى، ئەقىل قۇۋۋىتى.

ئەقل خىرمەنى — ئەقىل مۇجەسسەملىكى، يىغىندىسى.

ئەقل دۇن — ئەقلى پەس.

ئەقل دېھقانى — ئاڭلىق چۈشەنچە، مۇلاھىزە؛ تەجرىبىلىك، ئاڭلىق كىشى.

ئەقل سەررافى — ئەقىل زەرگىرى، ئەقىل باھالىغۇچىسى.

ئەقل كۆيى — ئەقىل - ئىدراك يولى.

ئەقل كۇل — 1) كاتتا ئەقىل؛ ئىلاھىي ئەقىل (تۇغما ئەقىل). 2) جىبرىئىل.

ئەقل مۇھەندىسلەرى — دانىشمەنلەر، ئالىملار، بىلىمدانلار.

ئەقل مىزانى — ئاڭ، ئەقىل ئۆلچىمى، تارازىسى.

ئەقل نام ئاۋەرى — نام قويغۇچى ئەقىل.

ئەقل ھېسابى — ئاڭ دائىرىسى، چېگرىسى.

ئەقل ئوتى — زېھىن ئۆتكۈرلۈكى، ھوشيارلىق.

ئەقلۇ فەھمى خۇردەدان — نازۇك، تولغان ئەقىل.

ئەقل ئۆيى — مېڭە، پىكىر - خىيال.

ئەقل ۋەسۋاسى — ئەقىل ۋەسۋەسىسى؛ مەپتۇنلۇق؛ ئەقىل دولقۇنى.

ئەقل ئىشىگى — ئەقل ئىشىكى؛ ئەقىل يولى. ئاڭلىق يول.

ئەقلى جەۋھەرشۇناش — يېتۈك، كامىل ۋە سۆزنىڭ يوشۇرۇن سىرلىرىنى ياخشى چۈشەنگۈچى كىشىلەرنىڭ ئىدراكلىرى.

ئەقلى خۇردەبىن — ئەقلى ئۆتكۈر، سەزگۈر، پەم - پاراسەتلىك.

ئەقلى خۇدبىن — پەقەت ئۆزىنى ئويلىغۇچى، ئۆزى ھەققىدىلا پىكىر قىلغۇچى شەخس.

ئەقلىدىن بىگانە — ئەقلىدىن ئازغان، تەلۋە.

ئەقلى زايىل — ئەقلى كەتكەن؛ ئەقلىدىن ئېزىش، ئەقىلسىز بولۇپ قېلىش.

ئەقلى زۇلمانىي — ئەقىلسىز، دۆت.

ئەقلى سەركەش — ئىتائەتسىز، قەيسەر ئەقىل.

ئەقلى سەلاھ — توغرا، ساغلام پىكىر.

ئەقلى ستەمكار — جەبىر - زۇلۇم قىلغۇچى، جاپا يەتكۈزگۈچى ئەقىل؛ ئىشق يولىنى توسىدىغان ئەقىل.

ئەقلى كۇلل — «ئەقل كۇل» غا قارالسۇن.

ئەقلى مەسلەھەتىن — مەسلىھەت كۆرسەتكۈچى، توغرا يول، توغرا پىكىرگە ئۈندىگۈچى ئەقىل.

ئەقلى مۇجەررەد — ساپ ۋە ئۆتكۈر ئەقىل؛ ئابستراكت ئەقىل.

ئەقلى مۇستەقىم — ئېغىشمايدىغان، ئىككىلەنمەيدىغان،

www.uyghurkitap.com

ئەقىل ئەقىل؛ بىر پىكىرلىك ئادەم.

ئەقلى مۇھاسىب — پەم - پاراسەتكە قايىل بولغۇچى؛ ئاڭ ئەقىل - ئىدراك.

ئەقلام [اقلام] (ئە) [بىرلىكى: قەلەم] قەلەملەر.

ئەقلايىن [عقلايين] (ئە) ئاقىلانە، ئاقىللارچە، دانالىق بىلەن.

ئەقلەن [عقلاً] (ئە) ئەقىل يۈزىسىدىن.

ئەقىل زۇدا [عقل زدا] (ئە) ئەقلىنى ئىلغۇچى، ھوشسىزلاندۇرغۇچى؛ ئەقىلنى يوقىتىدىغان، ئەقلىدىن ئايرىيدىغان.

ئەقل كۇش [عقل كش] (ئە + پ) ئەقلىنى يوقاتقۇچى، ئەقىلگە نۇقسان يەتكۈزگۈچى.

ئەقلىيات [عقليات] (ئە) ئەقىلگە ئائىت، ئەقلىي بىلىملەر.

ئەقمىشە [اقمشە] (ئە) [بىرلىكى: قۇماش] ھەرخىل توقۇلما ماللار، ماتالار.

ئەقۋال [اقوال] (ئە) [بىرلىكى: قەۋل] سۆزلەر، گەپلەر، رىۋايەتلەر:

چۇ مەردۇملۇق ئەقۋالى پەيان ئولۇپ،
رەۋان چەكمەكى جان نەمايان ئولۇپ.

— ئا. نىزارى.

ئەقۋام [اقوام] (ئە) [بىرلىكى: قەۋم] قوۋملار.

ئەقۋىيا [اقويا] (ئە) [بىرلىكى: قەۋي] كۈچلۈكلەر، قاۋۇللار، قۇۋۋەتلىكلەر؛ چوڭلار.

ئەقىدە [عقيده] (ئە) 1) ئېتىقاد، ئىشەنچ؛ ئىخلاس. 2) چۈشەنچە، پىكىر، بىلىش.

ئەقىدە قىلماق — 1) ئىشەنچ ھاسىل قىلماق؛ ئېتىقادلىق بولماق. 2) گۇمان قىلماق:

ئەڭرى خانىن ئەچۇق ئەقىدە قىلىپ،
خانقىدىن روزى ئىستەگەن گومراھ.

— نەۋايى.

ئەقىق [عقيق] (ئە) قىممەت باھالىق قىزىل تاش، ھېقىق:

ئەڭلى لەيىڭ كۆرەي دەبان كۆز ياشىم ئەيلەدىم ئەقىق،
خالى خەتىڭنى بىلمەدىم تۇرفە كىتابەتى دەقىق.

— زەلىلى.

ئەقىق ناب — ساپ، سۈزۈك، ھېقىق.

ئەقىقى بىغەش — تازا، ساپ ھېقىق؛ كۆچمە م: قىزىل مەينىڭ قىزىلراقى.

ئەقىقى ناب — «ئەقىق ناب» قا قاراڭ.

ئەقىقى يەمەن — 1) يەمەن ھېقىقى؛ قىپقىزىل ھېقىق. 2) كۆچمە م: قىپقىزىل لەۋ.

لەب ئەقىقى — لەۋ قىزىللىقى.

ئەقىلە [عقيله] (ئە) باشچى، يولباشچى. 2) ئەقىللىق ئايال؛ پەرەنجىگە ئورالغان ئايال. 3) زەئىپ، ئاجىز.

ئەقىم [عقيم] (ئە) [كۆپلۈكى: ئەقەيىم] تۇغماس، پەرزەنتسىز؛ نەتىجىسىز، مېۋىسىز.

زەنى ئەقىم — «ئەقىمە» گە قاراڭ.

مەردى ئەقىم — پەرزەنتسىز ئادەم.

ئەقىمە [عقيمه] (ئە) تۇغماس ئايال.

ئەكابىر [اكابر] (ئە) [بىرلىكى: ئەكبەر] ئەڭ ئۇلۇغلار، ئەڭ كاتتىلار؛ مەرتىۋىلىك كىشىلەر، مەنسەپدارلار.

ئەكابىرۇ ئىزام — ئەڭ كاتتا، چوڭ كىشىلەر.

ئەكابىر ۋە ئەشراف — ئەڭ ئۇلۇغ ۋە ئەتىۋارلىق زاتلار.

ئەكابىرە [اكابره] (ئە) ساسانىيلار سۇلالىسى پادىشاھلىرىنىڭ لەقىمى.

ئەكاسىرە [اكاسره] (ئە) «ئەكابىرە» گە قاراڭ.

ئەكباد [اكباد] (ئە) جىگەرلەر.

ئەكباد پەيۋەند — جانجىگەرلەر، تۇغقانلار.

ئەكبەر [اكبر] (ئە) [كۆپلۈكى: ئەكابىر] ئۇلۇغ، كاتتا؛ ئەڭ كاتتا.

ئەكتاف [اكتاف] (ئە) [بىرلىكى: كتف] يەلكىلەر.

ئەكرەم [اكرم] (ئە) ئەڭ ئالىيجاناب، ئەڭ سېخىي، ئەڭ ياخشى، تولىمۇ ھىممەتلىك.

ئەكرەمۇلئەكرەمىن — كەرىم (ياخشى، ئالىيجاناب، ھىممەتلىك) لەرنىڭ كەرىمى؛ تەڭرى، خۇدا.

ئەكرىمۇززەيفە [اكرم االضيفه] (ئە) «مېھماننى ھۆرمەت قىلىڭىزلار» دېگەن مەنىدىكى بىرىكمە.

ئەكس [عكس] (ئە) 1) سۈرەت، تەسۋىر، شەكىل؛ ئىنكاس. 2) شولا، يالقۇن. 3) (بىرەر نەرسىنىڭ) ئەكس تەرىپى، ئەكسى، قارىمۇ قارشى، زىت.

ئەكس ئەيلەمەك — كۆرسەتمەك، تەسۋىر قىلماق، تەسۋىرلىمەك.

ئەكس تاپماق — ئەكسى تەسۋىرىنى كۆرمەك، قوبۇل قىلماق.

ئەكس تۇتماق — قارشى، زىت ئىش قىلماق.

ئەكس تۇشمەك — سۈرىتى، تەسۋىرى چۈشمەك.

ئەكس سالماق — تەسۋىرىنى سىزماق، ئەكس ئەتتۈرمەك.

ئەكس كۆرگۈزمەك — شولىسى چۈشمەك، ئەكس كۆ-

رۇنمەك.

ئەكسەر [اكثر] (ئە) 1) كۆپ، كۆپچىلىك، كۆپ سانلىق. 2) ئىنتايىن نۇرغۇن. 3) دائىملىق. 4) كۆپىنچە، ئومۇمەن. 5) كۆپرەك، ئوشۇقراق.

ئەكسەريەت [اكثريت] (ئە) كۆپچىلىكى، بىرىمىدىن كۆپرەكى.

ئەككە [عكه] (ئە) سېغىزخان.

ئەكل [اكل] (ئە) يېمەكلىك؛ يېمىش؛ تاماق:

فەراغەت تاپىپ ئەكل ـ ئاشامدىن،
چىقاردى سۆزىن سەرۇ گۈلفامدىن.

— ئا. نىزارى.

ئەكلۇ شورب — يېمەك ـ ئىچمەك.

ئەكمەل [اكمل] (ئە) ئەڭ مۇكەممەل، ئەڭ يېتۈك، ئەڭ كامىل؛ ئەۋزەل:

ھەر كىشىكىم ئىلىمدە ئەكمەل دۇرۇر،
بەلكى مەلائىكدىن ئول ئەفزەل دۇرۇر.

— مۇللا مۇھەممەد تۆمۇر.

ئەكمەلى دەۋران — دەۋرنىڭ يېتۈك كىشىسى.

ئەكمەلى ئىنسان — ئەلا ئىنسان، ئىنسانىنىڭ ئەڭ ياخشىسى:

گۈمنام، يۈگۈر ئەكمەلى ئىنسان كەتتى.
كۆڭلۈڭ سەدەفىن تۈت لەبى نەيسان كەتتى.

— گۈمنام.

ئەكمەھ [اكمه] (ئە) تۇغما كور.

ئەكناف [اكناف] (ئە) ئەتراپلار، تەرەپلەر، تۆت ئەتراپ، ئۇپچۇرە، چېگرا.

ئەكنۇن [اكنون] (پ) ئەمدى؛ ئەمدىلىكتە؛ شۇ ۋاقىت، شۇ پەيت، شۇ دەم:

چەكتىم جەفانى ئەكنۇن تەنده ھالەت قالمادى،
كەزدىم شەھرۇ بەيابان دىلدە ھەسرەت قالمادى.

— مەشرەپ.

ئەلا I [الا] (ئە) ھاي، ئاگاھ بول، ئاڭلا! (ئۇندەش سۆز).

ئەلا II [على] (ئە) ..... ئۈستىگە، ..... گە؛ يۇكسەكلىك، ئالىي دەرىجە.

ئەلا قەدرى مەراتىبىھىم — ئۆز مەرتىۋىلىرىگە يارىشا.

ئەلا كۇللى ھال — ھەر ھالدا.

نۇرەن ئەلا نۇر — نۇر ئۈستىگە نۇر.

ئىززۇ ئەلا — ئىززەت ۋە يۇكسەك مەرتىۋە، دەرىجىگە ئىگىلىك:

تەمەننادۇر خەرابات ئەھلى ئىچرە خاكسار ئولماق،
كىبرەكمەس دەھر ئىچىنىڭ بەزمىدە ئىززۇ ئەلا بىزگە.

— مەھزۇن.

ئەلاچە [الاجه] ئەلا، ئالا ـ بۇلا، چىپار؛ سەگەز (ماتا).

ئەلاچە ھاشىيەلىك تون — ئالا ـ بۇلا جىيەكلىك تون.

ئەلاچۇغ [الاجوغ] «ئالاچۇق» قا قارالسۇن.

ئەقل ئەلاچۇغى — ئەقىل ئۇۋىسى، مېڭە؛ كۆكۇل.

ئەلاچۇغ ئىلى — كۆچمەنچى خەلق.

ئەلاچۇق [الاجوق] «ئالاچۇق» قا قارالسۇن.

ئەلاخان [الاخان] خانۇەيران.

ئەلاخان ئەيلەمەك — خانۇەيران قىلماق؛

ئەلاخانۇ ئەلامان — ئۆيۈ ـ جايسىز، ماكانسىز، خانۇەيران؛ ھايات تەشۋىشلىرى.

ئەلاقە [علاقه] (ئە) 1) مۇناسىۋەت، باغلىنىش؛ مۇئامىلە، ئالاقە. 2) سەللىنىڭ ئۇچى، ھالاقىسى.

ئەلالا [علالا] (ئە) 1) شاۋقۇن ـ سۈرەن؛ غوۋغا، قىيا ـ چىيا. 2) ئاۋاز؛ 3) ماجىرا؛ گەپ:

يامان ئادەمىيلەر چۇ غوۋغا قىلسىپ،
جەھان ئىچرە تۈرفە ئەلالا قىلسىپ.

— ئا. نىزارى.

ئەلالا ئەيلەمەك — داد ـ پەرياد قىلماق. شاۋقۇن كۆتۈرمەك.

ئەلالا تۇشمەك — غوۋغا، توپىلاڭ باشلانماق.

ئەلا سالماق — شاۋقۇن ـ سۈرەن سالماق، غوۋغا كۆتۈرمەك.

ئەلامان [الامان] «ئەلاخان» غا قارالسۇن.

ئەلامەت [علامت] (ئە) 1) بەلگە، نىشان، ئىز. 2) ھادىسە.

ئەلئان [الان] (ئە) ھازىرلا، شۇ پەيتىدە.

ئەلانىيە [علانيه] (ئە) ئاشكارا، ئوچۇق.

ئەلاھازەلقىياس [على هذاالقياس] (ئە) شۇنىڭغا قىياسەن، شۇنىڭغا ئوخشاش؛ ئېھتىمال:

كۆزۈ لەئلى بەرق سىررىن بىلمەك ئەتسەڭ ئىلتىماس،
ئۆرتەمەكلىكدۇر جەھان ئەھلىن ئەلاھازەلقىياس.

— ئەرشى.

ئەلايق [علايق] (ئە) [بىرلىكى: ئەلاقە] 1) بارىدىغا كەلدىلەر، ئالاقىلەر، باغلىنىشلار، مۇناسىۋەتلەر. 2) دۇنيا ـ مالغا ھۆۋەس قىلىش:

ئاتايى، كەج بۇ دۇنيادىن، ئەلايق تەركىنى قىلكىم،
سەلاتۇ سەۋم ئاشىقغە بۇ كۇن تەركى ئەلايقدۇر.

— ئاتايى.

ئۇيغۇر كتاب تۈر بىكىتى www.uyghurkitap.com

ئەلەپەكە [الاپكە] ئۆردەكنىڭ بىر تۈرى.

ئەلەپۇكە [الاپوكە] «ئەلەپەكە» گە قاراڭ.

ئەلەتەش [العطش] (ئە) ئۇسساش، ئۇسسۇزلۇق، تەشنا-لىق.

ئەلەددەۋام [علي الدوام] (ئە) دائىما، ھەمىشە، ھەممە ۋاقىت، ئۈزلۈكسىز:

ئەسىلى ئەيىش بولسا مۇھەييا ئەلەددەۋام،
ئەلەددە يوق مۇغەننى، دانا سۇخەنۋەرى.

— سەبۇرى.

ئەلئەدل [العدل] (ئە) ئادالەت، ئادىللىق.

ئەلەر [الار] (ئە) 1) ئۇلار. 2) ئۇ (ھۆرمەت مەنىسىدە).

ئەلەز (زە) [الذ] (ئە) ئەڭ لەززەتلىك.

ئەلەست [الست] (ئە) 1) مەن ئەمەسمۇ؟ 2) ئەزەلىيەت، ئىپتىدائىي زاماننىڭ دەسلەپكى پەيتى.

جامى ئەلەست — تەقدىر نېسىۋىسى.

گۈلزارى ئەلەست — دۇنيانىڭ باشلىنىشى.

ئەلەسسەباھ [على الصباح] (ئە) ئەتىگەن تاڭدا، ئەزان-دا، ئەتىگەنلەپ.

ئەلەسسەۋىيە [على السويه] (ئە) باراۋەر، باپباراۋەر، تەڭ.

ئەلئەسمائ [الاسماء] (ئە) ئەلئەسمائۇ تەنزىلۇ مىنەسسە-مائ — ئىسىملار ئاسماندىن چۈشىدۇ.

ئەلەق [علق] (ئە) ئوت، كۆكات (كۆكتات)، زىرائەت، ئىسىش.

ئەلەق بەھا — زىرائەتلەرنىڭ كۆكىگە قاراپ بەلگىلەنگەن سىلىق.

ئەلەلخۇسۇس [على الخصوص] (ئە) خۇسۇسەن، بو-لۇپمۇ.

ئەلەلئىتلاق [على الاطلاق] (ئە) مۇتلەق ئومۇمىيەتلىك بىلەن، ئومۇمىي رەۋىشتە.

ئەلەلئىجمال [علي الاجمال] (ئە) قىسقا قىلىپ ئېيتقان-دا، يىغىپ ئېيتقاندا.

ئەلەلئىھتىمال [على الاحتمال] (ئە) ئېتىمالغا يېقىن:

ئارىپ ئۇل شەھەرگە قىلىڭلار سوئال،
بىلۇر ئادەمى بار ئەلەلئىھتىمال.

— ئا. نىزارى.

ئەلەم [علم] (ئە) 1) ئالامەت، بەلگە، نىشان. 2) بايراق، تۇغ. 3) كۆتۈرۈلگەن؛ كۆچمە م: يالقۇن:

ئەلەم تارتار ئىمىش ئەفلاككە،
بەرق تۈشكەندەك خەسۇ خاشەككە.

— نەۋايى.

ئەلەم ئەيلەمەك — كۆچمە م: مەشھۇر قىلماق، ھەممىگە تونۇتماق؛ بايراق قىلىپ كۆتۈرمەك.

ئەلەم بولماق — كۆچمە م: مەشھۇر بولماق، نام چىقار-ماق، تونۇلماق.

ئەلەم تارتماق — «ئەلەم چەكمەك» كە قاراڭ.

ئەلەم چەكمەك — 1) بايراق تىكمەك؛ بايراق كۆتۈر-مەك. 2) يۈرۈش قىلماق؛ گۈزەللىك كۆرسەتمەك. 3) يۇقىرى كۆتۈرۈلمەك؛ ئۆرلىمەك:

سەھەر خۇرشىدى شاھى تاغ ئۆزە زەررىن ئەلەم چەكتى،
داغى پەرتەۋ ساچىپ گەردۇن ئارا تۈرلۈك رەقەم چەكتى.

— ئەرشى.

ئەلەم سۇتۇنى — بايراق دەستىسى؛ غەلىبە بەلگىسى.

ئەلەم قىلماق — «ئەلەم ئەيلەمەك» كە قاراڭ.

ئەلەم كۆتۈرمەك — بايراق كۆتۈرمەك؛ كۆتۈرۈلمەك؛ چىقماق (قۇياش)؛ نۇر تاراتماق.

ئەلەم ئۇرماق — 1) بايراق تىكمەك؛ جەزم قىلماق، مەقسەت قىلماق. نام چىقارماق؛ يېگانە بولماق. 2) كۆتۈ-رۈلمەك؛ زورايماق، كۈچەيمەك، ئەۋج ئالماق؛ مەرتىۋىگە ئېرىشمەك. 3) نىشانە، بەلگە بەرمەك.

ئەلەمى زەركەش — زەرلەنگەن بايراق؛ قۇياش.

ئەلەمى نىگۇنسار بولماق — تەسلىم بولماق. تەن بەرمەك؛ يەر بىلەن يەكسان بولماق.

ئەلەمى يىقۇق — كۆچمە م: ئاجىز، قولى قىسقا؛ مەغ-لۇپ.

سۇتۇنى ئەلەم — «ئەلەم سۇتۇنى» غا قاراڭ.

ئەلەم II [علم] (ئە) ئاتاقلىق ئات.

ئەلەم III [الم] (ئە) 1) ئاغرىق، دەرد، ئەلەم؛ رەنج، غەم، قايغۇ، ئازاب، ھەسرەت.

ئەلەم چەكمەك — دەرد تارتماق، قىينالماق، ئازاب تارتماق.

ئەلەم قويماق — غەم ـ ئەندىشىگە سالماق، خاپا قىلماق.

ئەلەم يەتكۈزمەك — ئازار بەرمەك، ئاغرىتماق.

ئەلئەمان [الامان] (ئە) ئۈندەش سۆز: ياردەم بېرىڭ! قۇتقۇزۇڭ!

لەھزە ـ لەھزە باش چېكەر ئىشقىم شەرابى، ئەي رەفىق،
ئەلئەمان، شەۋقى مۇھەببەت شۇئلەسىدىن ئەلئەمان.

— نەۋايى.

ئەلەم ئەنگىز [الم انكيز] (ئە + پ) 1) ئەلەم قوزغاتقۇچى، ئەلەمگە سالغۇچى. 2) غەملىك، قايغۇلۇق، دەردلىك.

ئەلەم پەرۋەرد [الم پرورد] (ئە + پ) دەرد ـ ئەلەملىك، ھەسرەتلىك.

ئەلەمتىراز [علم طراز] (ئە) سۈرىتى بايراقنى بېزىگۈچى.

ئەلەمسەنج [الم سنج] (ئە + پ) غەم ۋە ھەسرەتلىك؛ ئازاب تارتقۇچى.

ئەلەمشوي [الم شوي] (ئە + پ) دەرد ـ ئەلەمنى كەتكۈزىدىغان.

ئەلەمكەش [علم كش] (ئە + پ) بايراقچى، بايراق كۆتۈرگۈچى؛ بايراقدار:

كى مەھزۇن دېدى: «بۇ نە يەڭلىغ ئۇمۇر؟
ئەلەمكەش باشىمدا تاپىپدۇر زۇھۇر.

— ئا. نىزارى.

ئەلەمكەش ئولماق — كۆچمە م: يۇقىرىغا كۆتۈرۈلمەك.

ئەلەن [علن] (ئە) ئاشكارا، ئايان، ئوچۇق.

ئەلەن ئەتمەك — ئاشكارا قىلماق.

ئەلەيھىسسەلام [عليه‌السلام] (ئە) ئۇنىڭغا سالاملار بولسۇن! (پەيغەمبەرلەرنىڭ ئىسمىغا قوشۇلۇپ ئېيتىلىدىغان ھۆرمەتنامە: مۇھەممەد ئەلەيھىسسالام، دېگەنگە ئوخشاش).

ئەلباس [الباس] (ئە) [بىرلىكى: لىباس] «ئەلبىسە» گە قارالسۇن.

ئەلبورز [البرز] (پ) ئىران مازەندەرانىدىكى تاغنىڭ نامى.

ئەلبىسە [البسه] (ئە) [بىرلىكى: لىباس] لىباسلار، كىيىملەر، ئۈستۈاشلار.

ئەلتاف [الطاف] (ئە) [بىرلىكى: لۇتف] 1) ئىلتىپاتلار، مەرھەمەتلەر، يۇمشاقلىقلار، ياخشىلىقلار؛ 2) يېقىملىقراق.

ئەلتەف [الطف] (ئە) ئەڭ ئىلتىپاتلىق، ئەڭ نازۇك، ئەڭ مۇلايىم.

ئەلدەلدەغە [الدالداغه] ئۆزدەكنىڭ بىر تۈرى.

ئەلسىنە [السنه] (ئە) [بىرلىكى: لىسان] تىللار.

ئەلغەرەز [الغرض] (ئە) خۇلاسە، نەتىجە (شۇڭكى):

تۇرمادۇق ئول لەنگەر ئارا، ئەلغەرەز،
يول يۇرۇمەك بولدى قەلەندەرگە فەرەز.

— زەلىلى.

ئەلف [الف] (ئە) مىڭ (1000).

ئەلفە ـ ئەلفە — مىڭ ـ مىڭ، مىڭلاپ.

ئەلفۇ ئەلف — «ئەلفە ـ ئەلفە» گە قارالسۇن.

ئەلفاز [الفاظ] (ئە) [بىرلىكى: لەفز] 1) لەۋزلەر، سۆزلەر، ئىبارىلەر، جۈملىلەر. 2) سۆز قىلىش ئۇسۇلى، تەلەپپۇز. 3) تىل:

زەمانىكى ئول شەھغە كەچمىش خەيال،
قىلۇر نەزم ئەلفازى دەفئى مەلال.

— ئا. نىزارى.

ئەلفازى شىرىن — تاتلىق (شېرىن) سۆزلەر.

ئەلفازى فەسىھ — گۈزەل سۆز، چىرايلىق نۇتۇق.

تۈرك ئەلفازى — تۈرك سۆزلىرى.

چىن ئەلفاز — راست سۆزلەر.

ئەلفەقىرۇلھەقىر [الفقيرالحقير] (ئە) پېقىر ۋە كەمتەرىن، پېقىر ۋە كەمتەر.

ئەلفىراق [الفراق] (ئە) ئايرىلىش، ئاجرىلىش ئالدىدا ئېيتىلىدىغان «ئەلۋىدا» رولىدىكى ئۇندەش سۆز:

يىراقلىقدىن ئانداغ يىراقتىن يىراق،
زىھى ئۇن چېكىپ: ئەلفىراق، ئەلفىراق.

— ئا. نىزارى.

ئەلقاب [القاب] (ئە) [بىرلىكى: لەقەب] 1) لەقەملەر، ناملار، تەخەللۇسلار. 2) سۈپەتلىگۈچى، ماختىغۇچى سۆزلەر.

ئەلقەماق [القماق] ئالقىشلىماق (قارغىماقنىڭ زىت مەنىسى)، كۆككە كۆتۈرۈپ ماختىماق.

ئەلقىسسە [القصه] (ئە) خۇلاسە؛ ھېكايىمىزغا كېلەيلى؛ شۇنداق قىلىپ؛ خالاس.

ئەلكاسىب [الكاسب] (ئە) ھۈنەرۋەن، كاسىپ.

ئەلكاسىبۇ ھەبىبۇللاھ — كاسىپ (بىرەر كەسىپ بىلەن شۇغۇللانغۇچى) ئاللانىڭ دوستىدۇر.

ئەلكەن [الكن] (ئە) تىلسىز؛ كىكەچ؛ گاچا؛ لال.

ئەلكىن [الكن] مېھمان:

ئارىا، بۇغداي سامانىنى سەلكىن ئايرىيدۇ،
ياخشى بىلەن يامانلارنى ئەلكىن ئايرىيدۇ.

— خەلق قوشقى.

ئەللاف [علاف] (ئە) 1) ئاشلىق سودىگىرى. 2) تۇگمەنچى؛ 3) ئۇن بازىرى.

ئەللام [علام] (ئە) ئەڭ بىلىملىك، ئالىم؛ تەڭرى.

ئەللامە [علامه] (ئە) ئاتاقلىق، بۈيۈك ئالىم:

جۇنۇن دەرسىنى ئېيتۇرمەن مەگەر پىرى مۇغان بىلگەي،
زەلىلى سۆزنى نازۇك ئەيلەدىڭ، ئەللامە بىلمەيدۇر.

— زەلىلى.

ئەللامەئى كىشۋەر — مەملىكەتنىڭ يېتۇك ئالىمى.

ئەللامۇل غۇيۇپ — غايىبنى بىلگۈچى:

www.uyghurkitap.com

[illegible] غايىبغە ئەللامۇل غۇيۇبسەن،
[illegible] ئەيىبگە سەتتارۇل ئۇيۇبسەن.
— خەراباتى.

ئەللان [علان] (ئە) تۆھپىكار.

ئەللاھ [الله] (ئە) ئاللا (خۇدانىڭ نامى) ؛ خۇدا، تەڭرى.
ئەللاھ — ئەللاھ! خۇدا ـ خۇدا؛ كۆچمە م: ئەي! ئەجەبا! (ھەيرەت، تەئەججۇپنى ئىپادىلەيدىغان ئۇندەش).

ئەلماس [الماس] ئالماس، قىممەت باھا قېزىلما مېتال.

ئەلمۇتەخەللىس [المتخلص] (ئە) تەخەللۇسلۇق، تەخەللۇس قويغان، نام ئالغان، لەقەملىك.

ئەلمۇتەكەللىم [المتكلم] (ئە) سۆز ئىگىسى، سۆزلىگۈچى.

ئەلمۇلەققەب [الملقب] (ئە) لەقەملەنگەن، لەقەملىك.

ئەلمۇلكۇلەھۇ [الملكله] (ئە) مۇلۇك ئۇنىڭغا (خۇدا-غا) تېگىشلىك.

ئەلمىننەتۇ [المنة] (ئە) شۇكۇر، تەشەككۇر.
ئەلمىننەتۇ لىللاھ — خۇداغا شۇكۇر.

ئەلھان [الحان] (ئە) [بىرلىكى: لەھن] 1) ياخشى، يىقىملىق ئاۋازلار، تاۋۇشلار؛ قۇشلارنىڭ سايرىشى. 2) كۈي، ئاھاڭ، نەۋا:
مۇغەننى دەرد مەندانە غەزەلخان،
تۇرۇپ بۇلبۇل نەۋا بۇ قۇمرى ئەلھان.
— لۇتفى.

ئەلھانسەرا [الحان سرا] (ئە + پ) سايرىغۇچى؛ ناخشىچى.

ئەلھاننەماي [الحان ماى] (ئە + پ) تۇرلۇك ئاھاڭدا كۈيلىگۈچى، شېرىن تىل بىلەن ھېكايە قىلغۇچى.

ئەلھەزەر [الحذر] (ئە) 1) ئېھتىيات قىلماق، ئاۋايلىماق، پەخەس بولماق، دىققەت قىلماق. 2) كۆپىنچە ئۇندەش مەنىسىدە ئېيتىلىپ: «ھەزەر قىل! ساقلان! پەخەس بول! ساقلا!» غا ئوخشاش مەنىلەرنى بىلدۇرىدۇ:
[illegible] جەبر يەتكۇر گەچ سىپېھرى نىلۇفەر تەنھا،
[illegible] دەرۋازەئى فەقر ئۆزرە قويدۇم ئەلھەزەر تەنھا.
— زەلىلى.

ئەلھەق [الحق] (ئە) ھەقىقەتەن، توغرىسى، راستتىن.

ئەلھەمدۇلىللاھ [الحمدلله] (ئە) 1) بارلىق مەدھىيە [illegible] خاس؛ خۇداغا ھەمدىلەر بولسۇن. 2) خۇداغا شۇكۇر:
[illegible] ئىشىككە دەپ «شەيئى لىللاھ»،
[illegible] يۇزۇڭنى، ئەلھەمدۇلىللاھ.
— مەشرەب.

ئەلھۆكمۇلىللا [الحكم لله] (ئە) ھۆكۈم قىلىش ئاللا-نىڭ ئىشىدۇر، خۇدانىڭ ھۆكۈمى شۇنداق.

ئەلۋان [الوان] (ئە) [بىرلىكى: لەۋن] رەڭلەر، بوياقلار، رەڭگارەڭ، تۇرلۇك ـ تۈمەن.
ئوتۇن گەر نەچچە ئەلۋاندۇر، كۆيۈپ ئوت بولسە يوق فەرقى،
ئەدەد مەئدۇم ئولۇر ئول ئوت كەبى سوزۇ جەلالىڭدىن.
— گۈمنام.

ئەلۋاھ [الواح] (ئە) [بىرلىكى: لەۋھە] لەۋھەلەر، تېكىست تاختىلىرى.

ئەلۋىدائ [الوداع] (ئە) كېتەر (ئايرىلىش) ۋاقتىدا خەيرلىشىش (خوشلىشىش) ئۈچۈن ئېيتىلىدىغان: خەير، قېلىڭ ... مەنىلىرىدىكى سۆز؛ خەير ـ خوش، ئەلۋىدا، ياخشى قېلىڭ:
قىلىپ ئول زەمان پىر ئىلە ئەلۋىدائ،
چۇ شەھزادە بارماقغە قىلدى شۇجائ.
— ئا. نىزارى.

ئەلۋىدا قىلماق — خەيرلەشمەك؛ تەرك ئەتمەك؛ ۋىدا-لاشماق.

ساغەرى ئەلۋىدا — كېتىش، خەيرلىشىش ئالدىدا ئىچىلىدىغان مەي.

ئەلى [على] (ئە) مۇھەممەد پەيغەمبەرنىڭ خەلىپىلىرىدىن تۆتىنچىسى ۋە مۇھەممەد پەيغەمبەرنىڭ كۈيئوغلى.

ئەلى زۇلفىقارى — ئەلىنىڭ قىلىچى.

ئەلىف [الف] (ئە) 1) ئەرەب ئېلىپبەسىدىكى بىرىنچى ھەرپ «ا» نىڭ نامى:
كى مىژگان ئوقىنى قاش ياسىدىن ئول ماھ رۇخسار،
ئەلىف ئىرمەس ئوقىدۇر «جان» ئىچىندە جانغە ئاتغاندۇر.
— ئەرشى.
2) ئوق، نەيزە؛ ھايات ۋاستىسى. 3) «ئەبجەد» ھېسابىدا بىر. 4) كۆچمە م: تىك شەكىل، تىك قامەت:
ئەلىف ئىردى قەدىم، ئەي شاھى خۇبان، ئەمدى نۇن يەڭلىغ،
ستەمگەربى مۇرۇۋۋەت كۆرمەدىم دۇنيابى دۇن يەڭلىغ.
— زەلىلى.
5) كۆچمە م: كىشىنىڭ بەدىنىگە چېكىلگەن خال (داغ) نىڭ تىك تۇرغاندىكى شەكلى. 6) ئاھ، نالە، ئىز، نىشانە؛ ئەكس.

ئەلىف چەكمەك — ئېلىپ شەكلىدە سىزماق، يازماق.

ئەلىف كەسمەك — 1) بەدەنگە يۈزگە ئېلىپ شەكلىدە خال ئويماق. 2) مۇشەققەت چەكمەك.

ئەلىق [اليق] (ئە) «لايىق» نىڭ ئاشۇرما دەرىجىسى. (ئەڭ لايىق، ئەڭ مۇۋاپىق).

ئەلىل [عليل] (ئە) ئىللەتلىك، نۇقسانلىق كېسەل؛ بىمار

(ئاغرىق) ؛ غەش؛ دەردەمەن، ئاجىز.
ئەلىل قىلماق — خار قىلماق؛ تارتىنماق؛ ھەزەر قىلماق؛ ئاغرىتماق؛ ئاجىزلاشتۇرماق.
ئەلىم I [عليم] (ئە) بىلەرمەن (بىلگۈچى)، دانا، خەۋەردار.
ئەلىم II [اليم] (ئە) ئەلەملىك؛ ئەلەم قىلغۇچى، مۇشەققەتلىك؛ ئېغىر.
ئەزابى ئەلىم — ئېغىر ئازاب، قاتتىق ئازاب.
ئەلىيۇلئەزىم [علي العظيم] (ئە) ئەڭ ئالىي، ئەڭ بۈيۈك، ئەڭ يۇكسەك:
ئىلاھا، سىغاتلىك، ئەلىيۇلئەزىم،
كى ئەللاھ زاتلىك، سىغاتلىك قەدىم.
— ئا. نىزارى.
ئەلىيەق [ئەلىيەق] (ئە) ئەڭ لايىق، ئەڭ مۇناسىپ؛ مۇناسىپراق، لايىقراق؛ ئوخشاشراق؛ كېلىشكەن.
ئەما [عمى] (ئە) كور، قارىغۇ، ئەما؛ كورلۇق.
ئەمارەت [امارت] (ئە) ئەمىرلىك، ھاكىملىق، بەگلىك، ئەمىرگە قاراشلىق، مەنسەپدارلىق؛ ھۆكۈمرانلىق؛ بۈيرۇق قىلىش.
ئەمارەت دىۋانى — مەھكىمە.
ئەمارەت سىيتى — ئەمىرلىك، ھاكىملىق شان ـ شۆھرىتى.
ئەمارەت مەئاب [امارت مآب] (ئە) ئەمىرلىك مەنسەپىدىكى (ئەمىرنىڭ ئۇنۋانى) ؛ ئەمىرلىك مەنسىپىدە تۇرغۇچى؛ ئەمىرلىكنى كۆزەتكۈچى.
ئەمارى [عمارى] (ئە) 1) ئادەم توشۇش ئۈچۈن تۆگە ياكى پىلغا ئارتىلغان كاجاۋا، بالداق. 2) كۆچمە م: جىنازا، تاۋۇت:
چۈبىر نەئش ئەمارىغە كىردى ئىكەۋ،
كى ئۇلگەن كىلىن بىرلە جانسىز كۆيەۋ.
— ئا. نىزارى.
ئەماسىل [اماثل] (ئە) [بىرلىكى: مىسل] ئوخشاشلار؛ «ئەمسال 1» گە قارالسۇن.
ئەمامە [عمامە] (ئە) سەللە، دەستار:
ئەفەندى سەن مەگەر ئىسلام ئېلىنىڭ شەھىرىدە ئەلھاق،
باشىڭدا بىر قۇچاق ئەمامەئى جۇجى زەرىن دەرلەر.
— زەلىلى.
ئەمان [امان] (ئە) 1) خەۋپسىزلىك، ئاسايىشلىق؛ نىجات، قۇتۇلۇش، خالاس بولۇش.
ئەمان تاپماق — 1) تىنچلىق، پاراغەتتە بولماق. 2) نىجات تاپماق، قۇتۇلماق.
ئەمان ھىرزى — سېھىر ۋە جادۇغا قارشى يازدۇرۇلغان تۇمار.
ئەمانىي [امانى] (ئە) ئەپلۇ، كەچۈرۈم.
خەتتى ئەمانىي — كەچۈرۈم خېتى، ئازادلىق خېتى.
ئەمەد [عمد] (ئە) ياغاچ، تۈۋرۈك.
ئەمەل I [عمل] (ئە) 1) ئۇمىد، ئىستەك، تىلەك، ئارزۇ. 2) ئىش، ھەرىكەت؛ ئىجرا. 3) مەنسەپ؛ خىزمەت؛ ۋەزىپە.
ئەمەل ئەھلى — ئەمەلدارلار.
ئەمەل ئەيلەمەك — 1) (بىرەر ئىشنى) بېجىرمەك، ئىجرا قىلماق. 2) رېئايە قىلماق؛ ئىش تۇتماق.
ئەمەل قىلماق — «ئەمەل ئەيلەمەك» كە قارالسۇن.
ئەمەل مۇقىلىسلىغى — ياخشى ئىشلارنىڭ بولماسلىقى.
ئەمەل مىزانى — ئەمەل ئۆلچىمى.
ئەمەل ھىرىسى — ئەمەلگە بېرىلىش.
ئەمەل II [امل] (ئە) كۆي، ناخشا، ئاھاڭ.
ئەمەل ئەھلى — كۆيچى، كۆيلىگۈچى.
ئەمەلۇ قەۋل — كۆي ـ ئاھاڭ.
ئەمەلە [عملە] (ئە) 1) ئەمەلدارلار. خىزمەتچىلەر. 2) ئىش بېجىرگۈچىلەر. 3) پائالىيەت؛ ئىشلىنىش.
ئەمتار [امطار] (ئە) [بىرلىكى: مەتەر] يامغۇرلار، ھۆل ـ يېغىن؛ تامچىلار.
ئەمجاد [امجاد] (ئە) يۈكسەك دەرىجىلىك، شۆھرەتلىك، ئالىي نەسەب.
ئەمدا [عمدا] (ئە) قەستەن، بىلىپ تۇرۇپ، ئەتىيلەپ.
ئەمدەن [عمداً] (ئە) «ئەمدا» غا قارالسۇن.
ئەمر [امر] (ئە) 1) بۇيرۇق، ھۆكۈم، پەرمان. 2) ھەققىدە، خۇسۇسىدا، توغرىسىدا. 3) ئىش، ھەرىكەت، ۋەقە، ھادىسە.
ئاۋ ئەمرى — ئوۋ ئىشى.
ئەمر ئەتمەك — «ئەمر قىلماق» قا قارالسۇن.
ئەمر ئەيلەمەك — بۇيرۇق بەرمەك، بۇيرۇماق، پەرمان قىلماق.
ئەمردىن غەيرى — بۇيرۇقتىن تاشقىرى.
ئەمر قىلماق — بۇيرۇماق، پەرمان بەرمەك.
ئەمرۇنەھىي — بۇيرۇش، ئۇندەش (ياخشى يولغا) ۋە قايتۇرۇش (يامان يولدىن).
ئەمرۇنەئى — قىلىشقا بولىدىغان ۋە بولمايدىغان ئىشلار.
ئەمرى خىلاف — بۇيرۇققا خىلاپ ئىش قىلىش.

www.uyghurkitap.com

ئەمری غەرىب — دىققەتنى جەلپ قىلغۇچى ھادىسە.

ئەمری مەھال — قىيىن، بېجىرىش مۇشكۇل بولغان ئىش:

ئاتىڭ خىزمەتىنى چۇ قىلسام خەيال،
كى ئەجرىنى ياندۇرماق ئەمرى مەھال.

— ئا. نىزارى.

ئەمری مەئرۇف — ياخشىلىققا ئۇندەش.

ئەمری ھىدايەت — توغرا بۇيرۇق، ھەققانىي بۇيرۇق؛ توغرا يول.

ئەمری ئىتتىفاقىي — بىر - بىرىدىن خەۋەرسىز ھالدا بىر خىل ئىش قىلىپ قويۇش، ئەينەن بىر خىل شېئىر يېزىش؛ تۇيۇقسىز بىرەر ھادىسىنىڭ يۈز بېرىشى.

ئەمراز [امراض] (ئە) [بىرلىكى: مەرەز] كېسەللىكلەر.

ئەمراغ [امراغ] (ئە) ئۆزىگە تارتىش، خۇشال قىلىش، بەزلەش.

ئەمراغ ئەتمەك — ئۆزىگە تارتماق، خۇشال قىلماق، بەزلىمەك.

ئەمرەد [امرد] (ئە) ياش، يىگىت.

ئەمرەق [امرق] (ئە) دوستلۇق، ئۇلفەت؛ ئامراق.

ئەمرود [امرود] (پ) نەشپۈت، ئامۇت.

ئەمرىبەدىئ [امربديع] (ئە + پ) گۈزەل، يېقىملىق ئىش، قىزىق ئىش.

ئەمری مەۋھۇم [امر موھوم] (ئە) ھاياتىي گەپ.

ئەمری مەئھۇد [امر معھود] (ئە) ئادەتتىكى ئىش.

ئەمسار [امصار] (ئە) [بىرلىكى: مىسىر] كاتتا شەھەرلەر.

ئەمسال I [امثال] (ئە) [بىرلىكى: مىسل] ئوخشاشلار، تەڭتۇشلار، تەڭداشلار.

ئەمسال II [امثال] (ئە) [بىرلىكى: مەسەل] مەسەللەر، ماقاللار، مىساللار؛ دەلىللەر.

ئەمسىلە [امثلە] (ئە) [بىرلىكى: مىسال] مىساللار، ئۆرنەكلەر.

ئەمكىنە [امكنە] (ئە) [بىرلىكى: مەكان] تۇرار جايلار، ئورۇنلار.

ئەملاك [املاک] (ئە) [بىرلىكى: مۇلك] مۇلۇكلەر، بايلىقلار، يەر - سۇلار، كىشىنىڭ ئىختىيارىدىكى بۇيۇملار.

ئەملاك ئەتمەك — ئۆز مۇلكىگە ئايلاندۇرماق.

ئەملەھ [املح] (ئە) ئەڭ گۈزەل، ئەڭ شېرىن، ئەڭ يېقىملىق.

ئەملەھ ئولماق — گۈزەللەشمەك، ئەڭ گۈزەل بولماق.

ئەمم [عم] (ئە) قېرىنداش.

ئىبن ئەمم — ئىككى تۇغقان بۇرادەرلەر:

ئەندەلىبى مەن ھەمىشە بوستانى ھەمدىدىن،
نەئت پاكى ئىبن ئەمم مۇستەفا كەلتۇرمىشەم.

— زەلىلى.

ئەمما بەئد [امابعد] (ئە) مەقسەتكە كەلسەك، شۇنداق قىلىپ، شۇنىڭدىن كېيىن.

ئەممار [امار] (ئە) بۇيرۇغۇچى، ئۇندىگۇچى (يامان يولغا).

نەفسى ئەممار — يامان يولغا ئۇندىگۇچى نەپس.

ئەممارە [امارە] (ئە) «ئەممار» غا قاراڭ.

ئەممارە نەفس — «نەفسى ئەممارە» گە قاراڭ.

نەفسى ئەممارە — يامان يولغا ئۇندىگۇچى نەپس:

مەلەك تەسلىمى شەيتان كىبردەكتۇر بۇكى ئەفل ئۆزىن،
قىلىپ مەئمۇرى ئەمر ئىستەر ئەمارەت نەفسى ئەممارە.

— نەۋايى.

ئەممال [ئمال] (ئە) 1) ئەمەل قىلغۇچى، ئىش كۆرگۈچى؛ 2) سېلىق سالغۇچىلار.

ئەمن [امن] (ئە) 1) ئامانلىق، تىنچلىق، خاتىرجەملىك، ئاسايىشلىق. 2) تىنچ؛ خىلۋەت؛ راھەت.

ئەمنى مەنزىل — تۇرار جاينىڭ خاتىرجەملىكى، خەۋپسىزلىكى؛

مەنزىل ئەمن — تىنچ جاي.

ئەمن ئاباد [امن آباد] (ئە + پ) 1) تىنچلىق جايى؛ تىنچ جاي، راھەت - پاراغەتلىك جاي؛ 2) تىنچ - ئامانلىق تىلىكى؛ ئالقىش.

ئەمنۇ ئەمان [امن وامان] (ئە) تىنچلىق، خاتىرجەملىك، ئاسايىشلىق ۋە راھەت.

ئەمنىيەت [امنيت] (ئە) تىنچلىق، ئامانلىق؛ خەۋپسىزلىك؛ خاتىرجەملىك.

ئەمنىيەت رۇب [امنيت روب] (ئە + پ) تىنچلىقنى بۇزغۇچى، تىنچسىزلاندۇرغۇچى.

ئەمۋات [اموات] (ئە) [بىرلىكى: مەييىت] ئۆلۈكلەر.

ئەمۋات ئەتمەك — كۆچمە م: خازان قىلماق؛ قىشلىق ئۇيقۇغا كىرگۈزمەك (دەرەخلەرنى).

باخ ئەمۋاتى — كۆچمە م: قىش ئۇيقۇسىدىكى دەرەخ ۋە ئۆسۈملۈكلەر.

ئەمۋاج [امواج] (ئە) [بىرلىكى: مەۋج] مەۋجلەر، دولقۇنلار.

ئەمۋال [اموال] (ئە) [بىرلىكى: مال] مالالار، ئەشيالار، مال ـ مۈلۈك، مال ـ دۇنيا، بايلىقلار:
ئەمۋالى بولسا هەددى ئەدەددىن فۇزۇن داغى،
ئەئزازى بولسە هەمەدىن ئارتۇق هەمە مەهەل.
— سەبۇرى.

ئەمىر [امير] (ئە) [كۆپلۈكى: ئۇمەرا] پادىشاه، رەئىس، هۆكۈمدار، هاكىم، باشلىق، بەگ، پېشۋا.

ئەمىرزادە [اميرزاده] (ئە + پ) پادىشاهنىڭ ئوغلى، شاهزاده.

ئەمىرۇلمۇئمىنىن [اميرالمؤمنين] (ئە) 1) مۇسۇلمانلار ئەمرى؛ 2) خەلىپىلەرگە بېرىلگەن نام؛ (ئەمىر سۆزىنىڭ قىسقارتىلمىسى ئادەتتە «مىر» شەكلىدە ئىپادىلىنىدۇ.)

ئەمىرۇلئۇمەرا [اميرالاُمراء] (ئە) ئەمىرلەرنىڭ ئەمىرى، شاهلارنىڭ شاهى:
ئەيلەدىلەر ۋەسپى ئەمىرانە چىن،
بەلكى ئەمىرۇلئۇمەرا خانە چىن.
— زەلىلى.

ئەمىق [عميق] (ئە) چوڭقۇر، تىرەن:
تاپمادى بۇ مەلاهەتنىڭ هىچ فەرشتە يۇ پەرى،
يۇسۇف مىسرى رەشك ئېتەركىم چەهى غەبغەبنىڭ ئەمىق.
— زەلىلى.

ئەمىق ئەيلەمەك — ئەتراپلىق پىكىر قىلماق.
ئەمىق زېهىن — ئۆتكۈر زېهىن، تىرەن (چوڭقۇر) پىكىر.
ئەمىق ئولماق — چوڭقۇر بولماق.
جەهالەت ئەمىقى — جاهالەتنىڭ چوڭقۇرلۇقى:
ئەقىده يولىدىن كىمەرسە چىقار،
جەهالەت ئەمىقىغە ئۆزىنى تىقار.
— ئا. نىزارى.

فىكرى ئەمىق — چوڭقۇر پىكىر:
تەئەممۇل بىلە قىلدى فىكرى ئەمىق،
خىيالات بەهرىده بولدى غەرىق.
— ئا. نىزارى.

ئەمىن [امين] (ئە) 1) ساقلىغۇچى؛ ئامانەتكە خىيانەت قىلمىغۇچى، سادىق، ئىشەنچلىك؛ توغرا؛ خەزىنىچى. 2) خەۋپسىز، تىنچ، سالامەت:
بەلايۇ فىتنەدىن دايىم ئەمىندۇر،
مۇرەببىئى بۇ تۇركىستان زەمىندۇر.
— زەلىلى.
3) ۋەكىل.

ئەمىيم [عميم] (ئە) ئومۇمى؛ ئاممۇ؛ هەممىگە بىيىلغان، بارچىگە تەگ.

ئەمىيمى لۇتف — بارچىگە تەگ ئىلتىپات.
لۇتفى ئەمىيم — «ئەمىيمى لۇتفى» غا قارالسۇن.

ئەنا [عنا] (ئە) 1) مۇشەققەت، قىيىنچىلىق، ئازاب؛ ئوقۇبەت، كۈلپەت؛ رەنج. 2) هەسرەت؛ ئىخۇا.
ئەهلىئەنا — هەسرەتخورلار، ئىخۇاگەرلەر، خاپىلىق كەلتۈرگۈچىلەر.
رەنجۇ ئەنا — رەنجىش ۋە مۇشەققەت.

ئەنادىل [عنادل] (ئە) [بىرلىكى: ئەندەلىب] بۇلبۇللار.

ئەناسىر [عناصر] (ئە) ماددىلار، ئېلېمېنتلار، بىرەر نەرسىنىڭ تەركىبىي قىسىملىرى؛ ئۇنسۇرلار:
ئەناسىردىن قىلىبسەن ئادەمنىزاد،
بىراۋنى دىۋىدەك، بىرنى پەرىنزاد.
— خەرابالتى.

ئەناسىرى ئەربەئە — تۆت ئۇنسۇر، ئېلېمېنت (سۇ، هاۋا، توپراق، ئوت).
ئەناسىرى ئەفلاك — پەلەك جىنسلىرى، ئۇنسۇرلىرى.

ئەنام [انام] (ئە) كىشىلەر، خەلق.
بەينەل ئەنام — خەلق ئارىسىدا.
كافىئەئى ئەنام — بارچە ئادەملەر، بارچە خەلق.

ئەنامىل [انامل] (ئە) پەنجە ئۇچلىرى.

ئەنان [عنان] (ئە) بۇلۇت.

ئەنانىيەت [انانيت] (ئە) 1) مەنمەنلىك، تەكەببۇرلۇق، ئۆزۈمچىلىك. 2) ئىززەت نەپسى، غۇرۇرى.
ئەنانىيەت خاشاگىن ساۋۇرماق — كىبىر ۋە تەكەببۇرلۇقنى يوقاتماق، يەڭمەك.

ئەناۋىن [عناوين] (ئە) [بىرلىكى: ئۇنۋان] نام ـ نىشانلار، بەلگىلەر، ئۇنۋانلار.

ئەنە [انا] (ئە) مەن.
ئەنە ئەفەسەھ — مەن ئۆتكۈر ناتىقمەن.
ئەنە ئەفسەھ — «ئەنەئەفەسەھ» كە قارالسۇن.

ئەنەس [انس] (ئە) پەيغەمبەر ساھابىلىرىدىن بىرىنىڭ نامى.

ئەنەلھەق [اناالحق] (ئە) مەن هەقمەن:
مەستانە ئەنەلھەق ئۈزە ئەسرارنى كۆردۈم،
مەنسۇر بولۇپ باش ئالىبان دارنى كۆردۈم.
— گۈمنام.

ئەنبار [انبار] (پ) 1) خامان، ئامبار. 2) ئەخلەت، سۈپۈرۈندى.
ئەنبار ئەيلەمەك — يىغماق، جەملىمەك.

www.uyghurkitap.com

ئەنبارکەش [انبار کیش] (پ) ئەخلەت توشۇغۇچی، ییغۇچی.

ئەنباز [انباز] (پ) 1) شېرىك، ئۇلپەت؛ جۇپ، ئەش:
گەھى قەتر ئىچرە بالىق بىرلە ھەمساز،
گەھى مەۋج ئۇستىدە كۇن بىرلە ئەنباز.
— لۇتفى.

ئەنباز كەلمەك — ماس كەلمەك، مۇۋاپىقلاشقاق.

ئەنباز ئولماق — شېرىك، ئورتاق بولماق.

ئەنبانچە [انبانچە] (پ) خالتا، توۋرا.

ئەنبە [انبە] (پ) ئىران ۋە ھىندىستان مېۋىلىرىدىن بىرى.

ئەنبەر [عنبر] (ئە) 1) خۇش پۇراقلىق نەرسىلەرنىڭ ئارىلاشمىسىدىن تەييارلانغان خۇشبۇي قارا ماددا؛ خۇش پۇراق. 2) كۆچمە م: يارنىڭ قارا، خۇشبۇي چېچى.

ئەنبەر سارا — ساپ ئەنبەر، ئەڭ خۇش پۇراق ئەنبەر؛ ناھايىتى يېقىملىق پۇراق.

ئەنبەر نەسىم — ئەنبەر ھىدىنى كەلتۈرگۈچى، خۇش پۇراق تارقاتقۇچى.

ئەنبەرى سۇنبۇل — ئەنبەر پۇرايدىغان چاچ:
نى سەرۋ بىلە گاھدا بۇ شەكلى شەمايىلدۇر،
نى ئەنبەرى سۇنبۇلدا بۇ نەۋئىي سەلاسىلدۇر.
— گۇمنام.

ئەنبەر ئاسا [عنبر آسا] (ئە + پ) ئەنبەرگە ئوخشاش، ئەنبەردەك.

ئەنبەر ئالۇد [عنبر آلود] (ئە + پ) ئەنبەر ئارىلاش: ئەنبەردەك قاپقارا.

ئەنبەر ئەفشان [عنبرافشان] (ئە + پ) ئەنبەر (خۇش پۇراق) چېچىلغان؛ ئەنبەر چاچقۇچى، تارقاتقۇچى.

ئەنبەر ئەفشان ئەيلەمەك — خۇش پۇراق تارقاتماق، يايماق.

ئەنبەر بار [عنبر بار] (ئە + پ) ئەنبەر ياغدۇرغۇچى، يېقىملىق ھىد تارقاتقۇچى.

ئەنبەر بىز [عنبر بيز] (ئە + پ) ئەنبەر چېچىلغان، خۇشبۇي.

ئەنبەرسا [عنبرسا] (ئە + پ) «ئەنبارساي» غا قاراڭ.

ئەنبەرساي [عنبرساى] (ئە + پ) 1) ئەنبەر سۈرتۈلگەن خۇشبۇي؛ 2) تاڭ قاراڭغۇلۇقى.

ئەنبەر سىرىشت [عنبرسرشت] (ئە + پ) ئەنبەرلىك، ئەنبەر ئارىلاش، خۇشبۇي.

ئەنبەر شەمىم [عنبر شميم] (ئە) ئەنبەر ھىدلىق، خۇشبۇي.

ئەنبەرفىشان [عنبرفشان] (ئە + پ) خۇش پۇراق تاراتقۇچى، ئەنبەر چاچقۇچى.

ئەنبەرۋەش [عنبروش] ئەنبەرگە ئوخشاش، ئەنبەر پۇراقلىق.

ئەنبەرىن [عنبرين] (ئە + پ) 1) ئەنبەر ھىدلىق، خۇشبۇي؛ ئەنبەر ئارىلاشقان؛ 2) قارا نەرسە:
ئەنبەرىن خالىڭ فىداسى قىلغالى ئۇششاقلار،
جان فۇلۇرىن ئىلكىگە ئالىپ دەما ـ دەم ساناشۇر.
— ئەرشى.

ئەنبەرىن ئەفئى — قارا يىلان؛ كۆچمە م: ئۆرۈلگەن ئۇزۇن قارا چاچ.

ئەنبەرىن تەناپ — كۆچمە. خۇشبۇي پۇرايدىغان، ئەمبەر ھىدلىق چاچ.

ئەنبەرىن خال — قارا خال، مەڭ.

ئەنبەرىن دۇد — كۆچمە م: خۇشبۇي، ئەنبەر پۇرايدىغان قاپقارا چاچ.

ئەنبەرىن زۇلف — 1) خۇشبۇي، ئەنبەر ھىدلىق قارا چاچ؛ 2) قاراڭغۇ كېچە.

ئەنبەرىن فام — ئەنبەر تۈسلۈك، ئەنبەر ھىدلىق چاچ.

ئەنبەرىن ھىلال — (ھىلال: ئۈچ كۈنلۈك ئاي) كۆچمە م: قاراقاش.

ئەنبۇر [انبور] (پ) ئامبۇر، قىسقۇچ.

ئەنبۇھ [انبوه] (پ) 1) ئۇيۇشقان، توپلانغان. 2) تولا، ناھايىتى كۆپ، سان ـ ساناقسىز. 3) جامائەت، گۇرۇھ:
نەمايان كۆرۈپ بېستۇن كۇھنى،
ئاڭا ئىشلەگەن خەيلى ئەنبۇھنى.
— ئا. نىزارى.

ئەنبۇھ ئولماق — كۆپەيمەك، ئارتماق.

ئەنبىيا [انبيا] (ئە) [بىرلىكى: نەبىي] پەيغەمبەرلەر، نەبىيلەر، ئەلچىلەر: تائەتدە ئۇزۇن ئۆمر شۇمارى ئاخر، تاپقىندابىل ئەنبىيا شىئارى ئاخر.
نەۋايى

ئەنبىيا ھەلقەسىنىڭ خاتىمى — پەيغەمبەرلەرنىڭ ئاخىرى (مۇھەممەد پەيغەمبەر كۆزدە تۇتۇلىدۇ):

ئەنبىيائى مۇرسەلىن — ئەلچىلەر، كىتاب ئەۋەتىلگەن پەيغەمبەرلەر.

ئەنجام [انجام] (پ) 1) ئاقىۋەت، ئاخىر، تۈگەش؛ نەتىجە، بېجىرىش؛ تۈگەللىنىش:
ئەزەلدىن جەھان رەسمى ئەنجامىدا،
ئەمەس ئىنسۇجىن ئەسلە ئارامىدا.
— ئا. نىزارى.

ئەنجام ئەيلەمەك — كۆچمە م: قەست قىلماق؛ لايىق كۆرمەك.
ئەنجام بەرمەك — تۈگەتمەك، ئاخىرىغا يەتكۈزمەك.
ئەنجام تاپماق — ئاخىرىغا يەتمەك، تۈگىمەك، تامام بولماق.
ئەنجامۇ ئاغاز — ئاخىر ۋە باشلىنىش.
ئەنجامى ئەدل — ئادالەت نەتىجىسى.
ئەنجامىغا يەتكۈزمەك — تۈگىمەك، تامام بولماق.
ئەنجۇم [انجم] (ئە) [بىرلىكى: نەجم] 1) يۇلتۇزلار. 2) ئۇنچە، مەرتىۋىتلار:
يىغىلىدى ھەممە خەلق ئەنجۇم كەبى،
نە ئەنجۇم كەبى، يىل ئانى قۇم كەبى.
— ئا. نىزارى.
ئەنجۇم ئەنجۇمەنى — يۇلتۇزلار توپى.
ئەنجۇم تۆكمەك — كۆچمە م: ياش تۆكمەك.
ئەنجۇم تىرناغى — يۇلتۇز قىرلىرى.
ئەنجۇم خەيلى — يۇلتۇزلار لەشكىرى؛ يۇلتۇزلار توپى.
ئەنجۇم دۇررى — يۇلتۇزلار.
ئەنجۇم دىرەملەرى — يۇلتۇز تەڭگىلىرى؛ يۇلتۇز نۇرلىرى، كۆرۈنۈشلىرى.
ئەنجۇم ساچماق — كۆچمە م: بەخت - سائادەت بەرمەك.
ئەنجۇم سىپاھ — سانسىز، ساناقسىز، ھېسابسىز قوشۇنلار؛ ئەسكىرى يۇلتۇزدەك كۆپ.
ئەنجۇم سىپاھى — يۇلتۇزلار لەشكىرى.
ئەنجۇم قىياس — يۇلتۇزغا ئوخشاش.
ئەنجۇم كۆزى — يۇلتۇزلار يورۇقلۇقى، نۇرلۇق كۆرۈنۈش.
ئەنجۇم گۈرۇھ — كىشىلىرى يۇلتۇزدەك كۆپ.
ئەنجۇم گۈلى — يۇلتۇزلار گۈلى؛ ھېسابسىز گۈل.
ئەنجۇمى ئەشك — ياش تامچىلىرى.
ئەنجۇمى پەيكان — ھېسابسىز نەيزىلەر، تىغلار؛ كۆز ئوقى.
ئەنجۇمى رەخشان — پارلاق يۇلتۇزلار.
ئەنجۇمى سىپىھرنىشىن — ئاسمانغا تاقالغان يۇلتۇزلار؛ ئېگىز، يورۇق يۇلتۇزلار.
ئەنجۇمى شەبگەرد — «ئەنجۇمى شەبگىر» گە قارالسۇن.
ئەنجۇمى شەبگىر — تۇنده سەير قىلغۇچى (ئايلىنىپ يۈرگۈچى) يۇلتۇزلار.
ئەنجۇمۇ نەھس — يامانلىق كەلتۈرگۈچى يۇلتۇزلار.
ئەنجۇمى ئۇلۇۋۇى رىفئەت — يۇكسىلىشنىڭ ئالىي يۇلتۇزلىرى؛ ئەڭ ئېگىز، يۇكسەك يۇلتۇزلار.
ئەنجۇمەن [انجمن] (ئە) 1) يىغىلىش، مەجلىس، يىغىن، بەزمە، مەرىكە. 2) كۆپچىلىك، جامائەت:
ھەمراھ ئىدى يەتتە قەلەندەر بىلەن،
سۇھبەتىمىزدىن ھەمەيەر ئەنجۇمەن.
— زەلىلى.
ئەنجۇمەن ئەھلى — بەزمىدىكىلەر؛ مەجلىس، يىغىن ئىشتىراكچىلىرى.
ئەنجۇمەنى غەم — خاپىلىق، ماتەم يىغىنى؛ دەرد - ئەلەمنىڭ كۆپلۈكى، كۆلۈپەتلەر يىغىندىسى.
ئەنجۇمەن ئاراي [انجمن آرای] (ئە + پ) يىغىلىشقا ھۆسن بەرگۈچى، بېزىگۈچى.
ئەنجۇمەن پەردازلىغ [انجمن پردازلیغ] مەجلىسنى قىزىتماقلىق.
ئەنجۇمەن دىدە [انجمن دیده] (ئە + پ) مەجلىس كۆرگەن، كۆپنى كۆرگەن، تەجرىبىلىك.
ئەنجۇمەن ساز [انجمن ساز] (ئە + پ) 1) مەجلىس قۇرغۇچى؛ 2) كېڭىش بىلەن ئىش قىلغۇچى.
ئەنجۇم رەباي [انجم ربای] (ئە + پ) يۇلتۇزنى ئۆزىگە تارتىدىغان؛ يۇلتۇزلارنى نىشانغا ئالغۇچى:
ھەم ئوقى تىرە كېچە ئەنجۇم رەباي،
ھەم قىلىچى زەھەر بولۇپ يېگى ئاي.
— نەۋائى.
ئەنجۇم ريز [انجم ریز] (ئە + پ) 1) يۇلتۇزلارنىڭ نۇر يېغدۇرۇشى، يۇلتۇزلارنىڭ ئۆچۈشى. 2) يامغۇرغا ئوخشاش كۆز يېشى.
ئەنجۇم سان [انجم سان] (ئە) يۇلتۇزدەك، يۇلتۇزغا ئوخشاش؛ ئەتراپىنى يۇلتۇز ئورىغاندەك.
ئەنجۇمشۇناس [انجم شناس] (ئە + پ) يۇلتۇزشۇناس، ئاستىرونوم، مۇنەججىم.
ئەنجۇم گۈرۇھ [انجم كروه] (ئە + پ) كۆپ پۇقرالىق (شاھ)، كىشىلىرى يۇلتۇزدەك كۆپ.
ئەندار [انداز] (پ) 1) تاشلىغۇچى، ئاتقۇچى؛ سالغۇچى. 2) تاشلاش، ئېتىش. 3) قەست، دۈشمەنلىك. 4) مۇلچەر؛ ئىنتىلىش؛ نىشانغا ئېلىش.
خارە ئەنداز — تاش ئاتقۇچى.
ئەندازە [اندازه] (پ) 1) ئۆلچەم، قېلىپ، ئەندىزە. 2) نەمۇنە؛ قىياس؛ سىلىشتۇرۇش؛ ئوخشاش. 3) يۇكسەكلىك، ئېگىزلىك.
ئەندازەسىز [اندازەسىز] ئۆلچەمسىز، چەكسىز، چېگرىسىز، ھېسابسىز؛ قىياسسىز.

ئەندام [اندام] (پ) 1) بەدەن، بوي، گەۋدە، قەددى ـ قامەت، تەن؛ جىسىم:
چۇ خۇسرەۋ كۆرۈپ بۇ سىفەت يالپال،
ئەجەب شىر ئەندامۇ ساھىب جەمال.
— ئا. نىزارى.
2) ئەپت ـ بەشىرە؛ قىياپەت. 3) زىننەت؛ تەرتىپ؛ يارىشىقلىق؛ كۆركەملىك. 4) كۆرۈنۈش.
ئەندام بەرمەك — زىننەت بەرمەك؛ تەرتىپكە سالماق.
ئەندامى رۇھئەۋزا — روھلاندۇرغۇچى قىياپەت.

ئەندەر [اندر] (پ) ئىچىدە، ئارىسىدا؛ ... ـ دا، ... ـ دە.
زەر ئەندەر زەر — ئالتۇن، ئالتۇن ئىچىدە.

ئەندەرز [اندرز] (پ) پەند ـ نەسىھەت؛ ۋەسىيەت.

ئەندەك [اندک] (پ) بىرئاز، ئازغىنا؛ جىنەك:
ئەندەك ئاھىم، قورقەمەن، توققۇز فەلەكنى ئۆرتەگەي،
گەر قوبى يۇزلەنسە بىللە تا سەمەكنى ئۆرتەگەي.
— ئەرشى.

ئەندەلىب [عندليب] (ئە) بۇلبۇل:
ئەندەلىبى بىنەۋا يەڭلىغ قاچانغە يىغلايسەن،
كېچە تالغ ئانقۇنچە بىردەم بەختى بىدار ئولماسا.
— زەلىلى.
ئەندەلىبى خۇشنەۋا — يېقىملىق كۈيلىگۈچى بۇلبۇل؛ كۆچمە م: پەيغەمبەرلىك بەلگىسى.
ئەندەلىبى سۇخەنۇەر — سۆزلىگۈچى (گەپ قىلغۇچى) بۇلبۇل، شېرىن سۆز بۇلبۇل؛ بىلىمدانلىق كۈيچىسى.
ئەندەلىبى نەغمە سەرايى — كۈيلىگۈچى بۇلبۇل؛ كۆچمە م: بىلىمدىغان، دانىشمەن.

ئەندەلىبۇار [عندليب وار] (ئە + پ) بۇلبۇلغا ئوخشاش، بۇلبۇلدەك، بۇلبۇل سۈپەت:
چېكىپ ئەندەلىبۇار ئاھو فىغان،
ئوقۇپ ئىشق ھەرفى بىلەن داستان.
— ئا. نىزارى.

ئەندۇختە [اندوخته] (پ) ھاسىل قىلىنغان، توپلانغان، يىغىلغان، نەتىجە.
ئەندۇختەئى ئىشتىياق — زوق ـ شوق، ئىستەك يىغىندىسى، دولقۇنى.

ئەندۇد [اندود] (پ) سۇۋالغان؛ قاپلانغان؛ سۈرتۈلگەن؛ (كۆپىنچە مۇستەقىل سۆزلەرگە قوشۇلۇپ كېلىدۇ.)
سىيمى زور ئەندۇد — كۈمۈش ئۈستىگە ئالتۇن قاپلانغان.

ئەندۇز [اندوز] (پ) كۆپىنچە سۆزلەرگە قوشۇلۇپ: 1) ئالغۇچى؛ ھاسىل قىلغۇچى؛ قازانغۇچى. 2) ئېلىش، ھاسىل قىلىش؛ قازىنىش، ... قاتارلىق مەنىلەرنى ئىپادىلەيدۇ.
ئىشرەت ئەندۇزى — راھەتلىك، پاراغەتلىك.

ئەندۇھ [اندوه] (پ) غەم، قايغۇ، ئەلەم، دەرد، رەنج.
ئەندۇھ تۇفراغى — قايغۇ، ئەلەم تۇپرىقى.
ئەندۇھ غىزاسى — غەم يېيىش، ئەلەم چېكىش.
ئەندۇھ يەئجۇجى — غەم لەشكىرى.
ئەندۇھ يېلى — غەم شامىلى.
ئەندۇھى دەۋران — دەۋر، زامان، غەم ئەلەملىرى.
ئەندۇھى فۇرقەت — ئايرىلىش غېمى، دەردى، قايغۇسى.
ئەندۇھى فىراق — پىراق قايغۇسى.
ئەندۇھى ھىجران — ئايرىلىش قايغۇسى.

ئەندۇھ ئاسا [اندوه‌آسا] (پ) غەم ئارىلاش، قايغۇ ـ غەم بىلەن.

ئەندۇھ ئەفزا [اندوه‌افزا] (پ) غەم، قايغۇ كەلتۈرگۈچى؛ مۇڭلۇق، قايغۇلۇق، غەمكىن.

ئەندۇھزا [اندوه‌زا] (پ) قايغۇ، غەم كەلتۈرگۈچى، ئارتتۇرغۇچى.
ئەندۇھزا خەيلخانەسى — غەم ـ قايغۇلار ئۆيى.

ئەندۇھگىن [اندوه‌كين] (پ) غەملىك، قايغۇلۇق.

ئەندۇھلىغ [اندوه‌ليغ] قايغۇلۇق.

ئەندۇھناك [اندوه‌ناک] (پ) قايغۇلۇق، غەملىك، دەردلىك:
ھىدايەت زەماندا ئول زاتى پاك،
كىرىپ كەئبە يولىغە ئەندۇھناك.
— ئا. نىزارى.

ئەندىش [انديش] (پ) 1) پىكىر، ئوي، خىيال؛ مۇلاھىزە. 2) پىكىر قىلغۇچى، ئويلىغۇچى. 3) مۇلاھىزىلىك.

ئەندىشە [انديشه] (پ) 1) پىكىر، ئوي، خىيال، مۇلاھىزە. 2) خەۋپ، قورقۇنچ. 3) مەقسەت، قەست:
ئالىپ قولغە مىتىن بىلە تىشەنى،
سۇ ئاچماق ئۈچۈن قىلدى ئەندىشەنى
— ئا. نىزارى.
ئەندىشە قىلماق — ئويلىماق، پىكىر قىلماق.
ئەندىشەئى گۇمراھ — كۆچمە م: ئېتىقاد.
ئەندىشەئى نۇر — چوققۇر خىيال، پىكىر.

ئەندىشەۋار [انديشه‌وار] (پ) مۇلاھىزىلىك پىكىر؛ مەقسىتى ئوخشاش.
ئەندىشەۋار بولماق — پىكىر، مەقسەت جەھەتتىن ئوخ-

شماق، پىكىر، مەقسىتى ئوخشاش بولماق؛ مۇلاھىزىلىك بولماق.

ئەنزار [انظار] (پ) قاراشلار، نەزەرلەر؛ بېقىشلار؛ تەكشۈرۈش.

كەۋكەب ئەنزارى — يۇلتۇزلارنىڭ ئۆز ئارا مۇناسىۋەتى.

ئەنساب [انساب] (ئە) [بىرلىكى: نەسەب] نەسەبلەر، نەسىللەر.

ئەنسار [انصار] (ئە) ياردەمچىلەر؛ يارەم بەرگەنلەر؛ مەدەت بەرگۈچىلەر، تەرەپدارلار؛ مۇھەممەد پەيغەمبەرگە مەدەت بەرگەن مەدىنە ئاھالىسى، ئەنسارلار.

ئەنسەب [انسب] (ئە) ئەڭ مۇناسىپ، ئەڭ لايىق؛ مۇناسىپراق، لايىقراق.

ئەنشى [انشى] (ئە) ئىنشا، يېزىق، خەت، ئىجاد.

ئەنشى ئەتمەك — ئىنشا قىلماق، يازماق، ئىجاد قىلماق.

ئەنفاس [انفاس] (ئە) [بىرلىكى: نەفەس] 1) نەپەسلەر، تىنىقلار؛ دەملەر. 2) تىل، ئاۋاز، سۆز؛ سۆزلەش ئاھاڭى.

ئەنفاسى جان بەخش — «ئەنفاسى مەسىھا» غا قارالسۇن.

ئەنفاسى رۇھۇللاھى — ئەيسا پەيغەمبەرنىڭ نەپىسى، جان بەخش ئەتكۈچى، تىرىلدۈرگۈچى نەپەسلەر؛ ئۆتكۈر نەپەس.

ئەنفاسى فەسىھ — يېقىملىق نەپەسلەر.

ئەنفاسى قۇدسى — «ئەنفاسى مۇقەددەس» كە قارالسۇن.

ئەنفاسى مەسىھ — ئەيسا نەپەسلىرى.

ئەنفاسى مەسىھا — جان بېغىشلىغۇچى نەپەسلەر، ئۆتكۈر نەپەسلەر:

سۈرەتى يۈسۈف، نىگارا سەندەدۇر،
دايىم ئەنفاسى مەسىھا سەندەدۇر.

— لۇتفى.

ئەنفاسى مۇقەددەس — پاك، مۇقەددەس نەپەسلەر.

ئەنفاسى نەفھەئى سەندەل — سەندەل دەرىخىنىڭ ئىسى كېلىدىغان نەپەسلەر.

ئەنفاسى ئىساسىرىشت — ئەيسا دېمى بىلەن يۇغۇرۇلغان؛ ھاياتبەخش، جانلاندۇرغۇچى.

ئەنفەئ [انفع] (ئە) ئەڭ پايدىلىق؛ پايدىلىقراق، پايدىلىق.

ئەنفۇس [انفس] (ئە) [بىرلىكى: نەفس] شەخسلەر، جانلار.

ئەنقا [عنقا] (ئە) 1) قاپ تېغىدا ياشايدىغان ئەپسانىۋى قۇشنىڭ نامى، ئەنقا. 2) تېپىلماس، نادىر، يېگانە:

كۆزلەرنىڭدەك بەسكى تۇتنۇم گۈشە ئۆزلەت قاقىدە،
فەرق ئېتە ئالماي دۇرۇلار زەررە ئەنقارىن مېنى.

— ئاتايى.

ئەنقەرىب [عن‌قريب] (ئە) يېقىندا، يېقىن كۈندە، يېقىن ئاردىدا؛ ئېھتىمال:

ئەي گۈرىستان ئەھلى بىر - بىر تۇتۇڭىز راھى ئەدەم،
كىم مەلۇل ئولماڭ بۇ كۈن تاڭلا قىيامەت ئەنقەرىب.

— زەلىلى.

ئەنكەبۇت [عنكبوت] (ئە) ئۆمۈچۈك:

قارا زۇلفۇڭ خەيالى چىرمادى باشدىن ئايا غىمنى،
مەگەر بىر ئەنكە بۇتىغە مەگەسدەك سەيدى تار ئولدۇم.

— گۈمنام.

ئەنكە بۇتى پەردەدارى — ئۆۋا ياسىغۇچى ئۆمۈچۈك.

ئەنكەر [انكر] (ئە) ناھايىتى يېقىمسىز (ئاۋاز ھەققىدە)؛ خۇنۇك؛ يېقىمسىزراق.

ئەنكەرۇلئەسۋات — ئەڭ يېقىمسىز، خۇنۇك ئاۋاز، تاۋۇش.

ئەنكەل [عنكل] (ئە) گىرىپتار، باغلىنىپ قالغان، بېرىلىپ قالغان، ئاشىق.

ئەنگەبىن [انكبين] (پ) «ئەنگۈبىن» غا قارالسۇن:

زەھر ئىچەر يار ئىلكىدىن ھەرزار رىندى مەيپەرەست،
ھۇرى جەننەت ئەنگەبىندىن ئەيلەگەن ھەلۋا بىلۈر.

— گۈمنام.

ئەنگەچە [انكچە] ئۇنىڭغىچە؛ ئۇ پەيتكىچە؛ ئۇ ۋاقىتقىچە.

ئەنگەل [انكل] (پ) دەخلى يەتكۈزگۈچى؛ ئارتۇقچە، بىگانە؛ يېقىمسىز كىشى.

ئەنگۈبىن [انكبين] (پ) ھەسەل، بال:

لەئلى ھەدىسىدە دىمانكىم، سىفەت ئۆيلە كىرپىگىن،
ئەغزىمە چۈنكى سانچىلۇر نىش بۇ ئەنگۈبىن ئارا.

— نەۋائى.

ئەنگۈر [انكور] (پ) ئۈزۈم:

پاپۇرماغى ئارا ئەنگۈر شاھى،
سىپەر تارتىپ يۈزىگە چۈن سىپاھى.

دانەئى ئەنگۈر — ئۈزۈم دانىسى:

كەچكۈل ئىچرە دانەئى ئەنگۈر ئىدى،
دانە ئېرمەس ئېردى، ئەينى نۇر ئىدى.

دەرەختى ئەنگۈر — ئۈزۈم تېلى، تال.

ئەنگۈرىستان [انكورستان] (پ) ئۈزۈمزارلىق، ئۈزۈملۈك باغ.

ئەنگۈشت [انكشت] (پ) بارماق (قول ياكى پۇتنىڭ.)

ئەنگۈشتخاي [انكشت خاى] (پ) ھەيرەتتە قالغان،

ھەيران؛ ئەپسۇسلىنىش.

ئەنگۈشتىنەما [انكشت نما] (پ) بارماق بىلەن سانغۇدەك؛ ئەتىۋارلىق؛ كۆزگە كۆرۈنەرلىك؛ شۆھرەت، داڭق چىقارغان؛ ئابرۇيلۇق؛ ھەممىنى قايىل قىلىدىغان.

ئەنگىز [انكيز] (پ) 1) قوزغىتىش؛ قوزغاتقۇچى، ئويغاتقۇچى. 2) قەست. 3) باشلاش؛ مەشغۇل بولۇش:

سەن ئاناق نازۇ ئىشرەت بىرلە ئەنگىز،
مەن ئۇش مۇنداق سېرىشكىم بىرلە خونرېز.

— لۇتفى.

ئەنگىز ئەيلەمەك — باشلىماق، بايان قىلماق؛ كۆتۈرەك.

ئەنگىز قىلماق — «ئەنگىز ئەيلەمەك» كە قارالسۇن.

بۇ دەۋلەتدىن ھەسەد ئېتىپ زەمانە،
يەنە ئەنگىز قىلدى مىلك باھانە.

— لۇتفى.

فىتنە ئەنگىز — پىتنە قوزغىغۇچى؛

ئىشرەت ئەنگىز — شادلىق قوزغىغۇچى.

ئەنھار [انهار] (ئە) دەريالار؛ قانىللار، ئېقىن سۇلار:

سالسىپ تەرھى مېئمار ئىشغە بۇلار،
قىلىپ جارى ئەنھار ئىچرە سۇلار.

— ئا. نىزارى.

ئەنھى [انهى] (ئە) خەۋەر، مەلۇمات.

ئەنۋار [انوار] (ئە) [بىرلىكى: نۇر] 1) نۇرلار، يورۇقلۇقلار، روشەنلىكلەر. 2) كۆچمە م: چىھرە، نۇرلۇق چىھرە:

ئەنۋارى تەجەللىيى ئىلاھىغا تولۇپدۇر،
تاسەر سەرى ئالەمگە زەللى چۇ نەزەر قىل.

— زەللى.

ئەنۋارۇلھۇدا — توغرا يول نۇرلىرى:

«ئەشرەقەت مىن ئەكسى شەمسىل كەئىسى ئەنۋارۇلھۇدا»
(قۇياشتەك چاقناپ تۇرغان قەدەھنىڭ شولىسىدىن توغرا يول نۇرلىرى پارلايدۇ.)
يار ئەكسىن مەيدە كۆر دەپ جامدىن چىقتى سەدا.

— ئەۋابى.

ئەنۋارى شاھەنشەھ — ئۇلۇغ شاھلىق بەلگىسى، شاھلىق نۇرلىرى؛ ئۇلۇغ كۆرۈنۈش.

ئەنۋارى قۇدس — مۇقەددەس نۇرلار.

ئەنۋارى ئىشراق — پارلىغان نۇر.

ئەنۋاع [انواع] (ئە) [بىرلىكى: نەۋئ] تۈرلەر، خىللار؛ جىنىس خىل، ھەر خىل، تۈرلۈك ـ تۈمەن.

ئەنۋائى بەلىيەت — تۈرلۈك خاپىلىقلار؛ ھەر خىل كۆرگۈلۈكلەر.

ئەنۋائى زەرەر — تۈرلۈك ـ تۈمەن زەرەرلەر.

ئەنۋائى قىسىق — تۈرلۈك ـ تۈمەن يامان ئىشلارنى قىلماق.

ئەنۋائى نېئمەت — خىلمۇ خىل نېمەت:

يېتىلۇر بەس لەتىف ئەنۋائى نېئمەت.
كېلىپ قىلسا بۇلۇر تۈرلۈك مەئىشەت.

— لۇتفى.

ئەنۋائى نىيازمەندلىغ — تۈرلۈك ـ تۈمەن ھاجەتمەنلىك.

ئەنۋائى ئىزا ۋە زەرەر — ناھايىتى كۆپ، تۈرلۈك كۈلپەتلەر ۋە زىيانلار، ئەزىيەتلەر.

ئەنۋەر [انور] (ئە) ئەڭ نۇرلۇق، ئەڭ روشەن، پارلاق:

باقىبان ئەل ساڑى جانا يۈزۈڭدىن بىر نىقاب ئالساڭ،
رۇخۇڭنى چۇن مەھى ئەنۋەر تەجەللىئى خۇدا دەرلەر.

— زەللى.

ئەنىس [انيس] (ئە) 1) ئۇلپەت، دوست، يېقىن، ئورتاق، ئاشنا، ھەمدەم، ھەمدەرد، ھەمسۆھبەت، سىرداش؛ 2) يېقىملىق.

ئەنىس بولماق — ئۇلپەت بولماق.

ئەنىسى ئەنجۇمەن — مەجلىس ئۇلپىتى؛ كۆڭلىگە يېقىن دوست، ھەمسۆھبەت؛ سىرداش.

ئەنىسى جاۋىدانىي — مەڭگۈلۈك دوست؛ ئايرىلماس ئۇلپەت.

ئەنىسى خىلۋەت — يالغۇزلۇقتىكى ھەمدەم، سىرداش دوست.

ئەنىف [عنيف] (ئە) 1) قوپال، رەھىمسىز؛ قەھرىلىك. 2) ئۆچەكەشكۈچى.

ئەنىن [انين] (ئە) ناله قىلىش.

ئەھادىس [احاديث] (ئە) [بىرلىكى: ھەدىس] پەيغەمبەرنىڭ سۆزلىرى؛ ھەدىسلەر؛ سۆزلەر، گەپلەر.

ئەھادىس رەسۇل — پەيغەمبەر سۆزلىرى، ھەدىسلىرى.

ئەھادىسى مۇستە فاۋي — پەيغەمبەرلەرنىڭ ھەدىسلىرى.

ئەھالى [احالى] (ئە) خەلقلەر، كىشىلەر، ئادەملەر، ئاھالە.

ئەھەب (ب) [احب] (ئە) ناھايىتى سۆيۈملۈك، ئەڭ ياخشى.

ئەھەد [احد] (ئە) بىر، يالغۇز؛ بىرەركىسى، بىرسى.

باغى ئەھەد — جەننەت، خۇدانىڭ بېغى.

ھېچ ئەھەد — 1) ھېچكىسى. 2) كۆچمە م: خۇدا، تەڭرى.

ئەھەقق [احق] (ئە) ئەڭ لايىق، مۇناسىپ؛ ھەقلىقراق.

ئەھەم (م) [اهم] (ئە) ناھايىتى مۇھىم.

ئەھباب [احباب] (ئە) [بىرلىكى: ھەبىب] دوستلار، يارانلار، سۆيۈملۈكلەر؛ سىرداشلار:

دۇرۇدۇ سەلام ئالى ئەسھابىغە،
كى تەسلىم ئەۋلادۇ ئەھبابىغە.

— ئا. نىزارى.

ئەھباب مۇلاقاتى — دوستلار سۆھبىتى.

ئەھبار [احبار] (ئە) دانىشمەنلەر، دانالار، ئالىملار.

ئەھد I [عهد] (ئە) ۋەدە، ۋەدە بېرىش، سۆز بېرىش، قەسەم، شەرت؛ ئۇستىگە ئالغان مەجبۇرىيەت.

ئەھد ئەتمەك — قەتئىي قارار قىلماق، سۆز بەرمەك، ئەھدۇ پەيمان قىلماق.

ئەھد ئەيلەمەك — ۋەدىلىمەك، بىر سۆزدە بولماق.

ئەھد باغلاماق — قەتئىي قارار قىلماق، ۋەدە بەرمەك.

ئەھد شىكەن — ۋەدىنى بۇزغۇچى.

ئەھد مىساق — ئەھدۇ پەيمان، قەتئىي ۋەدە بېرىش.

ئەھدۇ قەۋل — شەرتلىشىش، قول باغلىشىش.

ئەھدى مەھكەم — ئۆز سۆزىدە تۇرغۇچى، ۋەدىسىنى ئەملگە ئاشۇرغۇچى.

ئەھدى يالغان — ئالدامچى؛ ۋاپاسىز. ۋەدىسى يالغان.

ئەھد II [عهد] (ئە) 1) دەۋر، زامان، ئەسىر. 2) ھايات، ئۆمۈر.

ئەھدى پەئىد — ئۆزاق مۇددەت؛ يىراق زامان، قەدىم زامان.

ئەھرار [احرار] (ئە) [بىرلىكى: ھۆر] 1) ئازاد، ئەركىن. 2) ئالىيجاناب، ھىممەتلىك؛ ئالىيجاناب ۋە ھىممەتلىكلەر؛

يەنە ھەزرەتى خاجە ئەھرارنى،
مۇھىبى خۇدا، پاك ئەبرارنى.

— ئا. نىزارى.

ئەھرەمەن [اهرمن] (پ) ئەڭ دەھشەتلىك دېۋە:

مەنى كۆرسە قاچادۇر شەيخۇلئىسلام ئەھرەمەن يەتلىغ،
نېچۈن بوينۇمدا زۇلفى تارى چىرماشقان تۇمارىم بار.

— گۈمنام.

ئەھزان [احزان] (ئە) غەملەر، قايغۇ ـ ئەلەملەر، قايغۇلار.

ئەھسەن [احسن] (ئە) 1) ناھايىتى ياخشى، ئەڭ گۈزەل؛ ياخشىراق، گۈزەلرەك. 2) ماختاش، ئاپىرىن.

ئەھسەن ئەيلەمەك — ياخشىلىماق، تۇزەتمەك.

ئەھسەنۇلقەسەس — قىسسەلەرنىڭ ئەڭ گۈزىلى، قىسسە ۋە ھېكايىلەرنىڭ ئەڭ ياخشىسى.

ئەھسەنى تەقۋىم — ئەڭ چىرايلىق سۈرەت، ئىنسان سۈرىتى.

ئەھسەنتە [احسنت] (ئە) 1) قايىل، تەھسىن، ئاپىرىن، بەللى! 2) ياخشى قىلدىڭ:

ھەمە دېدى: ئەھسەنتە ئەي نەۋجەۋان،
كى قىلماس بۇ ئىشنى جەھان پەھلەۋان.

— ئا. نىزارى.

ئەھشا [احشا] (ئە) ئىچكى ئەزالار (قېرىن، يۈرەك، جىگەر، بۈرەككە ئوخشاشلار).

ئەھشام [احشام] (ئە) خادىملار، تەۋەلەر، قاراشلىقلار.

ئەھفاد [احفاد] (ئە) ئەۋلاد، ئەۋلادلار؛ نەۋرىلەر.

ئەھقەر [احقر] (ئە) ناھايىتى قەدىرسىز، ناھايىتى ئېتىبارسىز، ناھايىتى خار؛ كۆچسىز.

ئەھكام [احكام] (ئە) [بىرلىكى: ھۆكم] 1) ھۆكۈملەر، يوليورۇقلار، نىزاملار، قانۇنلار، پەرمانلار، بۇيرۇقلار؛ نەتىجىلەر. 2) ئاستىرونومىيىدە يۇلتۇزلار ھەرىكىتى ۋە ھالىتىنى تەتقىق قىلىش. 3) گەپ؛ مەسىلە.

ئەھكامى نامەئدۇد — سان ـ ساناقسىز ھۆكۈملەر؛ ھادىسىلەر.

نۇجۇم ئەھكامى — يۇلتۇزلار ھەققىدىكى تەتقىقاتلار.

ئەھل [اهل] (ئە) 1) ئىگە، ساھىب؛ تېگىشلىك. 2) ئائىلە، ئايال. 3) ئاھالە. 4) ئاشىق؛ ساداقەتلىك، لايىق.

ئەھلۇ ئەۋلاد — ئائىلە ۋە پەرزەنتلەر، ئۇرۇق ـ ئەيماق.

ئەھلى ئالەم — ئالەم ئاھالىسى، بارچە ئادەملەر.

ئەھلى ئەدەب — ئەدەب ئەھلى، ئەدەبلىك كىشىلەر.

ئەھلى ئەدەم — يوق بولغان؛ نابۇت بولغان.

ئەھلى ئەزا — ھازىدار كىشىلەر، ماتەملىك كىشىلەر.

ئەھلى ئازاب — ئازاب چەككۈچىلەر، مەزلۇملار.

ئەھلى ئەزىمەت — يولغا، سەپەرگە چىققان كىشىلەر.

ئەھلى ئەس — زاماناشلار.

ئەھلى ئەقل — ئەقىل ئىگىلىرى، دانالار، ئەقىللىقلار.

ئەھلى ئەلەم — دەرد ـ ئەلەم تارتقۇچىلار، ئازاب تارتقۇچىلار.

ئەھلى ئەنا — مۇشەققەتتە، قىيىنچىلىقتا قالغانلار.

ئەھلى ئەيان — ئىمانى كامىللار، ھەقىقىي ئىشەنچ ئىگىلىرى.

ئەھلى ئەيش — مەئىشەتپەرەسلەر، ئەيش ـ ئىشرەتكە بېرىلگەنلەر.

ئەھلى ئەييام — زامانە كىشىلىرى.

ئەھلى باتىن — يوشۇرۇن سىرلارنى بىلگۈچىلەر، كېلە-

چەكنى كۆرگۈچىلەر، ئەۋلىيالار؛ تەسەۋۋۇپ ئەھلىلىرى؛ بىلىمدانلار. دانىشمەن كىشىلەر؛ كۆڭلىنى خۇداغا باغلىغانلار.

ئەھلى بەزم — زىياپەتتىكىلەر، بەزمىدە ھازىر بولغانلار.

ئەھلى بەقا — باقىيلار، ئەبەدىيلەر؛ ئەبەدىي تىرىكلەر؛ ئاخىرەتكە ئېتىقاد كىشىلەر.

ئەھلى بەلىيىەت — رەنج، مۇشەققەت، ئازاب چەككۈچىلەر؛ بالاغا قالغانلار.

ئەھلى بەيئ — ئۆي ئىگىلىرى؛ دەللاللار.

ئەھلى بىنىش — كۆزى ئۆتكۈر كىشىلەر؛ يىراقنى (ئۇزاقنى) كۆزلىگۈچىلەر؛ دانا، دانىشمەنلەر؛ زېرەك، ھوشيارلار.

ئەھلى پەرخاش — جەڭچىلەر.

ئەھلى تاج — شاھلار، تاج ئىگىلىرى.

ئەھلى تەبئ — ئىقتىدارلىق كىشىلەر، شائىرلار، ئەدىبلەر.

ئەھلى تەجاھۇل — جاھالەت ئەھلى، جاھىللار.

ئەھلى تەختۇتاج — پادىشاھلار.

ئەھلى تەرەب — بەزم ئەھلى، خۇش چاقچاق كىشىلەر.

ئەھلى تەرىق — مەلۇم بىر مەسلەك كىشىلىرى، سوپىلىققا مەنسۇپ كىشىلەر، مۇرىت.

ئەھلى تەرىق بولماق — زاھىد ۋە سوپىلار قاتارىغا كىرمەك.

ئەھلى تەزەللۇم — مەزلۇملار، ئېزىلگەنلەر.

ئەھلى تەسەۋۋۇف — سوپىلار، خۇدا كۆيلار، نەپسىدىن كەچكەنلەر.

ئەھلى تەقۋا — «ئەھلى تەقۋى» گە قارالسۇن.

ئەھلى تەقۋى — تەقۋادارلار.

ئەھلى تەلەب — ئومۇمەن بىرەر تىلەك، ئىستەك ئارقىسىدا يۈرگۈچىلەر.

ئەھلى تەلەۋۇن — تۇرلۇك تۈستە كۆرۈنگۈچىلەر، شائىرانىتقا قاراپ ئۆزگىرىپ تۇرغۇچىلار.

ئەھلى تەمكىن — سۈلەتلىك كىشىلەر؛ ئېغىر، ۋەزمىن، تەمكىن كىشىلەر.

ئەھلى تەمىز — ئاجرانقۇچى، پەرقلەندۈرگۈچىلەر؛ زېرەك كىشىلەر.

ئەھلى تەنەئئۇم — نېمەت ئىگىلىرى، پالۋان ياشىغۇچى كىشىلەر.

ئەھلى تەھقىق — بىلىمدانلار، ھەقىقەتنى ئىزدىگۈچىلەر؛ شېئىرشۇناسلار.

ئەھلى تەئرىخ — تارىخچىلار، تارىخشۇناسلار.

ئەھلى تەئىيىد ئولماق — قۇۋۋەتلىك، ئىرادىلىك بولماق.

ئەھلى تۇزاب — تۇپراققا قوشۇلغانلار، ئۆلۈكلەر.

ئەھلى تۇرۇق — 1) كەسىپداشلار. 2) سوپىلارغا ئەگەشكەن كىشىلەر.

ئەھلى جاھ — مەنسەپدارلار، يۇقىرى دەرىجىلىك كىشىلەر، بايلار.

ئەھلى جەدەل — بەسلەشكۈچىلەر، بەس تالاشقۇچىلار.

ئەھلى جافا — جاپاكەشلەر، جاپا چەككۈچىلەر.

ئەھلى جەھان — بارچە ئادەملەر، پۈتۈن دۇنيا ئەھلى.

ئەھلى جۇد — ساخاۋەتلىك كىشىلەر، سېخىيلار.

ئەھلى جۇلۇس — مەجلىستىكىلەر، يىغىن ئىشتىراكچىلىرى.

ئەھلى جۇنۇن — شەيدالار، ئاشىقلار؛ دىۋانىلەر، سەۋدايىلار.

ئەھلى خانەقاھ — نامازخانلار.

ئەھلى خەرابەت — 1) مەيخانا ئەھلى. 2) كۆچمە م: ۋەھدەت مېيى بىلەن مەست بولغانلار.

ئەھلى خۇراسان — خۇراسان خەلقى، ئاھالىسى.

ئەھلى خىرەد — ھوشيارلار، ئەقىل ـ ئىدراكلىقلار، زېرەكلەر.

ئەھلى خىزمەد — خىزمەت كۆرسەتكەنلەر، خىزمەتتىكىلەر.

ئەلى دانىش — بىلىمدانلار، دانىشمەنلەر.

ئەھلى دەرد — دەردمەنلەر، ئاغرىقلار؛ ئاشىقلار.

ئەھلى دەرك — چۈشەنگۈچىلەر، بىلگۈچىلەر.

ئەھلى دەرۋىش — دەرۋىشلەر.

ئەھلى دەقىق — دەققەت قىلغۇچىلار، ئېتىبار بەرگۈچىلەر.

ئەھلى دەۋر — دەۋر، زامان كىشىلىرى.

ئەھلى دەۋران — دەۋر، زامان كىشىلىرى؛ زامان ئەھلى، زامانداشلار.

ئەھلى دەۋزەخ — دوزەخىيلار.

ئەھلى دەۋلەت — دۆلەتمەنلەر؛ بايلار.

ئەھلى دەير — بۇتخانا ئەھلى.

ئەھلى دۇنيا — ھەممە ئادەملەر، دۇنيادىكى بارلىق كىشىلەر؛ دۇنيانى دوست تۇتقۇچىلار:

كافىر بولساڭ ئىشقى بول، ئەھلى دۇنيا بولماغىل،
زاھىد سۈپەت دۇنيا دەپ، ھەرگىز مۇردار بولماغىل.
— مەشرەب.

ئەھلى دىل — 1) پاكىز كىشىلەر؛ سوپىلار. 2) يۈرەك

سىرلىرىنى سەزگۈچى، سىرداش، غەمخور؛ كۆڭۈل بەرگەن، ئاشىق.

ئەھلى دىن — 1) دىنغا ئېتىقاد قىلغۇچىلار، دىندارلار. 2) زاھىدلار.

ئەھلى دىيار — ۋەتەن، ئۆلكە خەلقى.

ئەھلى رەھمەت — مېھرىبانلار، شەپقەتچىلەر، غەمخورلار، كۆڭۈل كۆتۈرگۈچىلەر؛ گۈناھى كەچۈرۈلگەنلەر.

ئەھلى رۇزگار — زامان كىشىلىرى.

ئەھلى رىيا — مۇناپىقلار، مەككارلار.

ئەھلى زاھىر — 1) يۈزەكى نەرسىلەرنى بىلگۈچىلەر، يۈزەكى كۆرۈنۈشنى بايقىغۇچىلار؛ يۈزەكى قارىغۇچىلار. 2) روشەن، ئېنىق پىكىر قىلغۇچىلار، دانىشمەنلەر.

ئەھلى زەڭ — ھەبەشتەك قاپقارا.

ئەھلى زەمان — زاماناشلار، زامانە ئەھلى؛ زامان كىشىلىرى.

ئەھلى زۇلۇم — زالىملار؛ زالىم تەبىئەتلىك كىشىلەر.

ئەھلى زۇھد — دىندارلار، سوپىلىققا بېرىلگەن كىشىلەر.

ئەھلى زىندان — زىندانداىكىلەر، تۇتقۇنلار.

ئەھلى سەئادەت — ساۋاداەتمەنلەر، بەختىيارلار.

ئەھلى سەخا — ساخاۋەتلىك كىشىلەر، سېخىيلار.

ئەھلى سەفا — كۆڭلى ساپ كىشىلەر، پاك كىشىلەر.

ئەھلى سەفەر — يولۇچىلار، سەپەر قىلغۇچىلار.

ئەھلى سەلامەت — ساق ـ سالامەت قېلىشنى ئىزدىگەنلەر؛ سالامەتلەر، ساقلار، پاكلار، ياخشى كىشىلەر.

ئەھلى سەلاھ — ياخشى كىشىلەر، تەقۋادارلار، پاكلار.

ئەھلى سەۋال — سوئال بەرگۈچىلەر، سورىغۇچىلار.

ئەھلى سەۋدا — ئىشق سەۋداسىغا يولۇققان كىشىلەر، سەۋدايىلار، شەيدالار.

ئەھلى سۇرەت — يۈزەكى، نادان ئادەملەر، تېشى پال ـ پال، ئىچى غال ـ غال كىشىلەر.

ئەھلى سۇلۇك — تەسەۋۋۇپچىلار.

ئەھلى سۇننەت — سۈننىيلەر، سۈننىي مەزھىپىگە ئەگىشكۈچى مۇسۇلمانلار.

ئەھلى سىدق — توغرا سۆزلۈك كىشىلەر، سادىقلار، ساداقەتلىكلەر، توغرىلار؛ راستچىللار.

ئەھلى شەست — سالغا، سىرتماق تاشلىغۇچىلار.

ئەھلى شەقاۋەت — بەدبەختلەر؛ بەختى قارىلار.

ئەھلى شۇھۇد — شاھىدلار، گۇۋاھلار، گۇۋاھچىلار.

ئەھلى غۇرۇر — مەغرۇرلار، غۇرۇرغا بېرىلگەنلەر.

ئەھلى غىنا — 1) سازەندىلەر، ناخشىچىلار. 2) بايلار. 3) ھېچنەرسىنى نەزىرىگە ئىلمايدىغان ھىممەتلىكلەر.

ئەھلى فەزەئ ۋە نەفىر — قورقۇنچ، ۋەھىمىدىن نالە قىلغانلار.

ئەھلى فەزل — پەزىلەت ئىگىلىرى، ئىلمىي كىشىلەر.

ئەھلى فەزلۇكەمال — پەزىلەتلىك، پېتۇك كىشىلەر؛ ئالىم ۋە دانا كىشىلەر.

ئەھلى فەساد — يول توسارلار، قاراقچىلار.

ئەھلى فەن — پەن، ھۈنەر ئىگىلىرى، پېتۇك، بىلىملىك، ماھىر كىشىلەر.

ئەھلى فەنا — ئۆزىنى ئۇنتۇپ، ئىلاھىيغا بېرىلگەن ئادەملەر، تەسەۋۋۇپچىلار.

ئەھلى فۇزۇن — پەن، ھۈنەر ئىگىلىرى؛ بىلىمدانلار.

ئەھلى قەبۇل — خۇلق ـ مىجەزى ياخشى كىشىلەر، خەلقە ياقىدىغانلار، خەلق ياقتۇرىدىغانلار.

ئەھلى قەلەم — قەلەم ئىگىلىرى، ئەدىبلەر، شائىرلار؛ كاتىپلار.

ئەھلى قۇبۇر — قەبرىدە ياتقانلار، ئۆلۈكلەر:

ھەر بېتىمى كى بۇ جەھان ئىچرەدۇر،
يىغلار ئانىڭ ھالىغە ئەھلى قۇبۇر.

— زەلىلى.

ئەھلى قۇلۇب — كۆڭلى ساپ، ۋىجدانى پاك كىشىلەر؛ قەلب ئىگىلىرى.

ئەھلى كەرەم — سېخىي، قولى ئوچۇق كىشىلەر:

گەدادۇر جەنابىڭدا ئەھلى كەرەم،
ئەتا قىلماغاي بەرمەسەڭ سەن دەرەم.

— ئا. نىزارى.

ئەھلى كەلام — سۆز ئۇستىلىرى، ئەدىبلەر، ناتىقلار.

ئەھلى كەمال — ھېكمەت، كامالەت ئىگىلىرى، ئالىملار.

ئەھلى كەمىن — ئۆزىنى چەتكە ئالغۇچىلار.

ئەھلى كۇفرۇدىن — كاپىرلار، دىنسىزلار.

ئەھلى گۇناھ — گۇناھكارلار.

ئەھلى ماتەم — ماتەم تۇتقانلار.

ئەھلى مەئانى — مەنە ئىگىلىرى، مەنە ۋە بايان ئالىملىرى.

ئەھلى مەجلىس — ئۇلپەتلەر، سۆھبەتداشلار؛ يىغىنغا توپلانغانلار.

ئەھلى مەززەللەت — خار، تۆۋەن كىشىلەر.

ئەھلى مەشرەب — ئىچىملىك مۇخلىسلىرى.

ئەھلى ماقالەت — سۆز، نۇتۇق ئەھلى؛ گەپدانلار.

ئەھلى مەكتەب — مەكتەپتىكىلەر؛ ئوقۇغۇچى ۋە ئوقۇتۇ-

ئۇيغۇر كتاب توربېكتى www.uyghurkitap.com

تۇچىلار.

ئەھلى مەلامەت — مالامەت، تاپا ـ تەنە قىلغۇچىلار.

ئەھلى مەئرىفەت — مەرىپەت، ئىلىم ئىگىلىرى.

ئەھلى مەئنى — مەنە ئىگىلىرى، بىلىمدانلار؛ سۆزخەدانلار.

ئەھلى مۇتېئ — ئىتائەتكارلار؛ بويسۇنغۇچىلار، باش ئەگكۈچىلەر.

ئەھلى مۇسىبەت — غەم، ئەندىشە، قايغۇ ـ ئەلەم چەككۈچىلەر.

ئەھلى مۇناجات — يېلىنىپ يالۋۇرغۇچىلار.

ئەھلى مۇھەببەت — ئاشىقلار؛ دوستلار؛ مۇھەببەتلىكلەر.

ئەھلى نامۇس — نومۇسلۇق، نومۇسچان كىشىلەر.

ئەھلى نەجات — قۇتۇلغانلار، نىجات تاپقانلار، خالاس بولغانلار.

ئەھلى نەدەم — پۇشايمان قىلغۇچىلار، ئەپسۇسلانغۇچىلار.

ئەھلى نەزەر — ياخشى قارىغۇچىلار، نەزەر سالغۇچىلار.

ئەھلى نەسىم — يەل، يېقىملىق شامالدىن بەھرىمەن بولغۇچىلار.

ئەھلى نەشات — ۋاقتىنى شادلىق بىلەن ئۆتكۈزگۈچىلەر، خۇشاللىق ئىزدىگۈچىلەر.

ئەھلى نۇجۇم — مۇنەججىملەر، ئاستىرونوملار.

ئەھلى نۇقسان — جاھىللار؛ نادانلار؛ نۇقسانلىقلار.

ئەھلى ھال — تەسەۋۋۇپ چۈشەنچىسىدە: ئىشق يولىدا ئۆزىنى يوقىتىش ھالىتىگە چۈشكەن سوپىلار.

ئەھلى ھەربى — ھەربىيلەر، سپاھىلار، ئەسكەرلەر.

ئەھلى ھەق — تەڭرىگە يېقىنلار.

ئەھلى ھەقىقەت — سوپىلىقتا، سوپىلىق مەسلەكلىرىدە خۇداغا يېتىشكەن كىشىلەر.

ئەھلى ھەيا — ھايالىقلار، ئېپەتلىكلەر؛ ئەندىشە بىلەن يۈرگۈچىلەر.

ئەھلى ھۇزۇر — ھازىرلار، ئاگاھلار، ھوشيارلار.

ئەھلى ھۇش — ھوشيارلار، زېرەكلەر.

ئەھلى ھۇسن — گۈزەللەر، زىبالار.

ئەھلى ھۈنەر — ھۈنەر ئىگىلىرى، ھۈنەرۋەنلەر.

ئەھلى ھىجاز — ھىجاز خەلقى، ئاھالىسى.

ئەھلى ھىجران — ئايرىلىش ئازابىدا كۆن كەچۈرۈۋاتقانلار.

ئەھلى ھېكمەت — بىلىمدانلار، دانىشمەنلەر؛ پەيلاسوپلار.

ئەھلى ئوقۇل — ئاقىللار، دانالار، ئەقىل ئىگىلىرى.

ئەھلى ئۇبۇر — كەزگۈچى، سایاھەتچى، ئۆتكۈنچى، كېزىپ يۈرگۈچىلەر؛ سودىگەرلەر، سایاھەتچىلەر.

ئەھلى ئۇسۇل — دىنىي قانۇن ئىلمى بىلەن شۇغۇللانغۇچىلار.

ئەھلى ئۇرەئ — تەقۋادارلار، پەرھىزكارلار؛ پاكلار: *ئەگەر ئىشق ئافەتتىن كۆرمەي دېسەڭ ئەھلى ئۇرەئ بىلكىم، تىلىڭنى ئىشق ئاتىن كەلتۈرمەگىل زىنھار مەن يەڭلىغ.*

— گۈمنام.

ئەھلى ئەسل — يېتىشكەنلەر، ئېرىشكەنلەر.

ئەھلى ئەفا — ۋاپادارلار، ئەدىسىنى ئەمەلگە ئاشۇرغۇچىلار.

ئەھلى ئەھدەت — خۇدانىڭ بىرلىكىنى تەن ئېلىپ، ئۇنىڭغا بويسۇنغان كىشىلەر.

ئەھلى ئەيل — دوزاختىكىلەر، دوزاخ ئەھلى.

ئەھلى ئۇسۇل — يېتىشكەن، ئېرىشكەنلەر.

ئەھلى ئۇقۇف — خەۋەردار كىشىلەر، بىلگەنلەر، خەۋەردارلار.

ئەھلى ئىداد — دوستلار.

ئەھلى ئىسال — يېتىشكەنلەر، ئېرىشكەن ئاشقىلار.

ئەھلى ئىفاق — ھەمكارلىق، دوستلۇقتا ئىنتىلگۈچىلەر.

ئەھلى ئېھتىدا — توغرا يولدا ماڭغۇچىلار؛ يول تاپقانلار.

ئەھلى ئېھتىياج — موھتاج كىشىلەر.

ئەھلى ئېئتىبار — ئىبرەت ئالغۇچى كىشىلەر، ئىبرەت ئىگىلىرى.

ئەھلى ئىدراك — ئەقىللىقلار، ئىدراكلىق كىشىلەر؛ پاراسەتلىك، زېرەك كىشىلەر.

ئەھلى ئىرادەت — مۇرتلار، مۇخلىسلار.

ئەھلى ئىرتىداد — دىندىن قايتقانلار؛ مەسلەكتىن يانغانلار؛ ھەيدەلگەنلەر.

ئەھلى ئىرفان — بىلىم، مەرىپەت ئەھلى.

ئەھلى ئىسلام — مۇسۇلمانلار.

ئەھلى ئىسيان — ئىتائەتسىز كىشىلەر، قوزغىلاڭچىلار، ئىسيانكارلار.

ئەھلى ئىشق — ئاشىقلار.

ئەھلى ئىلىم — ئىلىم ئىگىلىرى؛ ئالىملار.

ئەھلى ئىمان — مۇسۇلمانلار، مۆمىنلەر، دىنغا ئېتىقاد

ناد قىلغۇچىلار.
ئەھلى ئىيادەت — ھال - ئەھۋال سورىغۇچىلار.
ئەھلى يەقىن — خۇدانى تونۇغانلار، خۇداكۆيلار.
ئەھلەن [اهلاً] (ئە) ئەھلەن ۋە سەھلەن (بەزىدە «مەرھا-با» سۆزى ھەم قوشۇلىدۇ): «خوش كېلىپسىز، ياخشى كېلىپسىز، مەرھەمەت!» كە ئوخشاش ياخشى تىلەكلەرنى ئىپادىلەيدۇ.
ئەھلىلىق [اهل ليق] ئىگىلىك، ساھىبلىق؛ مەھرەملىك (دوستلۇق، بۇرادەرلىك؛ چورىلىق)، بىر دىللىق.
ئەھلىللاھ [اهل الله] (ئە) ئەۋلىيالار، خۇداغا يېقىنلار:

يەتتە تەن كەلتۇر ئۇ ئەھلىللاھدىن،
بەگدەزان ھاجەت تىلە ئەللاھدىن.

— زەللى.
ئەھلىيەت [اهليت] (ئە) يېقىن بولۇش، يېقىنلىق.
ئەھمال [احمال] (ئە) [بىرلىكى: ھەمل] يۈكلەر.
ئەھمال ۋە ئەسقال — يۈكلەر ۋە ئېغىر نەرسىلەر.
ئەھمەر [احمر] (ئە) قىپقىزىل، قىزىل:

سەفا گۈلشەنىنىڭ گۈلى ئەھمەرى،
ۋەفا ئالەمىنىڭ مەھى ئەنۋەرى.

— ئا. نىزارى.

لالەئى ئەھمەر — قىزىل لالە:

چېمەن سارىغە ناگەھ تۇند بادى يەتسە قەھرىگدىن،
نە قالغاي لالەئى ئەھمەر، نە قالغاي سۇنبۇلى رەئنا.

— زەللى.
ئەھمەرىي [احمري] (ئە) قىزىل؛ قىزىلغا مەنسۇپ.
ئەھمەق [احمق] (ئە) گول، نادان، ئەخمەق.
ئەھۋال [احوال] (ئە) [بىرلىكى: ھالەت] ھالەتلەر، ھاللار، ئەھۋال.
ئەھۋالى مەسەل — خار - زارلىقتا نەمۇنە.
ئەھۋەل [احول] (ئە) ئالغاي، ئەلەس كۆز (كۆزى بىرەر نەرسىنى ئىككى ياكى ئۈنىگدىن ئارتۇق قىلىپ كۆرىدىغان)، غىلاي:

كۆرمەيدۇ مەردى ئەھۋەل، تەگرى تەجەللى نەبەل،
روبى زەمىنگە مەشئەل خۇرشىد - ماھ ئەمەسمۇ.

— زەللى.
ئەھىبا [احبا] (ئە) [بىرلىكى: ھەبىب] ئەھبابلار، دوستلار، سۆيۈملۈكلەر، جورىلار.
ئەھىبايى دەۋران — دەۋران، زامانە دوستلىرى.
ئەھيا [احيا] (ئە) 1) قايغۇلار، مىسكىنلىكلەر. 2) ۋۇجۇدقا چىقىش؛ تىرىك؛ جانلاندۇرۇش، تىرىلدۇرۇش:

كۆڭۈل ئارەزىن مەيدە ھەمرا قىلاي،
ئانىڭ كەيفىدە دىلنى ئەھيا قىلاي.

— ئا. نىزارى.
ئەھيانەن [احياناً] (ئە) بەزەن؛ بەزى ۋاقىتتا، گاھى - گاھى.
ئەۋ [او] ئۆي، خانا:

گۈل نەۋرۇزنى كۆتەرىپ ئەۋگە ئېلىتكەنى.

— لۇتفى.

كۆز ئەۋى — كۆز چانىقى.
ئەۋاخىر [اواخر] (ئە) [بىرلىكى: ئاخىر] ئاخىرلار، كېيىنلەر؛ بىرەر دەۋرنىڭ ئاخىرلىرى، كېيىنكى بەتلەر.
ئەۋارىز [عوارض] (ئە) [بىرلىكى: ئارىزە] پەيدا بولغان نەرسىلەر، ھادىسىلەر؛ تۇرلۇك تاسادىپىيلىقلار، ئىشلار، مەشغۇلاتلار؛ ياماناتلىقلار، ئاللەتلەر.
ئەۋاسىت [اواسط] (ئە) [بىرلىكى: ۋەسەت] ئوتتۇرىلار؛ ئوتتۇرا ھاللار؛ ئوتتۇرا زامان.
ئەۋام [عوام] (ئە) ئومۇم، ئامما؛ خەلق، خالايىق؛ ئاددىي كىشىلەر.
ئەۋام ئەرازىلى — ئاددىي خەلقنىڭ ئەڭ تۆۋەن تەبىقىلىرى.
ئەۋامۇننەاس [عوام الناس] (ئە) خەلق ئاممىسى، ئومۇم خەلق، ئاددىي خەلق، پۇقرا.
ئەۋامىر [اوامر] (ئە) [بىرلىكى: ئەمر] ئەمرلەر، بۇيرۇقلار.
ئەۋان I [اوان] (ئە) ۋاقىت، پەيت، زامان، مەۋسۇم.
شەباب ئەۋانى — ياشلىق پەيتى.
ئەۋان II [عوان] (ئە) 1) ئۆي ئىشى بىلەن مەشغۇل ئايال. 2) ئەرلىك ئايال. 3) دۆلەت پاسىبانى، مىرشاب؛ قاتتىق قوللۇق، جازالىغۇچى جاللات.
ئەۋانىي [اوانى] (ئە) [بىرلىكى: ئىنا] ئىدىشلار؛ قاپلار.
ئەۋانىيى سىيمىن — كۆمۈش ئىدىشلار.
ئەۋائىل [اوائل] (ئە) [بىرلىكى: ئەۋۋەل] ئاۋۋاللار، ئىلگىرىلەر، دەسلەپ، بىرەر نەرسىنىڭ باشلىنىش دەۋرى، ئىپتىدائىيىسى؛ ئاۋۋالقى دەۋرلەر.
ئەۋايىل [اوايل] (ئە) «ئەۋائىل» غا قارالسۇن.
ئەۋباش [اوباش] (پ) بەتقىلىق، بەڭۋاش، تەرسا، ساياق:

ھەردەم يېتىبان پەلەككە ھۇيۇم،
ئەۋباش ئىلە بارچە گۇفتۇ گۇيۇم.

— قىدىرى.

ئۇياشلىق [اوياش ليق] تەرتىپسىزلىك، تەربىيسىز-لىك. ئۆز بېشىمچىلىق.

ئۇتاد [اوتاد] (ئە) [بىرلىكى: ۋەتەد] 1) قوزۇقلار، تىرەكلەر. 2) قەبىلە پېشۋالىرى، بىرەر جامائەتنىڭ ئۇلۇغ، مۆتىۋەتلىك كىشىلىرى؛ ئەۋلىيالار؛ تۆت ئەۋلىيانىڭ باشلىقى؛ خۇداغا يېتىشكەنلەر. 3) ئىككى ھىجالىق ئاروز رۇكنى.

ئۇتار [اوتار] (ئە) چالغۇ تارلىرى.

ئۇتان [اوطان] (ئە) [بىرلىكى: ۋەتەن] ئورۇن، مەكان؛ ۋەتەنلەر؛ ئىستىقامەت جايلىرى.

ئۇج [اوج] (ئە) 1) ئېگىز، يۇقىرى. 2) بىرەر نەرسە-نىڭ ئۈستى يۇقىرى نۇقتىسى؛ چوققا. 3) ئېگىزلىك. 4) ئاسمان، پەلەك:

ئەگەر ئىسلام ئېلىنىڭ نالەسى ئەۋجىگە يەتمەيدۇر،
بىرەھمەن باش كۆتەردى كۇفردىن بۇتخانەدۇر پەيدا.

— زەللى.

ئەۋج ئالماق — كۆچەيمەك، زورايماق.

ئەۋج بەرمەك — يۇقىرى دەرىجىگە، يۇكسەك مەرتىۋىگە يېتكۈزمەك، مۇۋەپپەقىيەتكە ئېرىشمەك.

ئەۋج تاپماق — يۇكسەك ئورۇن ئالماق، يۇقىرى دەرىجە ۋە مەرتىۋىگە يەتمەك؛ تەرەققىي قىلماق.

ئەۋج تۇتماق — يۇكسەك دەرىجىگە، يۇقىرى ئورۇنغا، ئېگىز چوققىلارغا كۆتۈرۈلمەك.

ئەۋج تىلەمەك — يۇقىرى مەرتىۋە ۋە يۇكسەك ئورۇنغا ئىنتىلمەك، مايىل بولماق.

ئەۋجى رىفئەت — يۇقىرى مەرتىۋە، يۇكسەك دەرىجە.

ئەۋجى سەلتەنەت — پادىشاھلىق ئورنى.

ئەۋجى سىپىھر — ئاسمان چوققىسىنىڭ ئەڭ يۇكسەك ئورنى.

ئەۋجى شەرەف — ئۇلۇغلۇق مەرتىۋىسى، بۈيۈكلۈكنىڭ يۇقىرى چوققىسى.

ئەۋج كەمال تاپماق — كامالەت چوققىسىغا ئېرىشمەك.

ئەۋجى مۇقەرنەس — ئاسمان، ئاسمان گۈمبىزى.

ئەۋجى ھەقىقەت — ھەقىقەت ئاسمىنى؛ ھەقىقەتنىڭ يۇقىرى دەرىجىسى.

ئەۋجى ۋەلا — ئەڭ يۇكسەك:

مەقامى ئانىڭ بولدى ئەۋجى ۋەلا،
ۋەلا ئەۋجىدە يەئنى شەمسۇز زۇھا.

— ئا. نىزارى.

ئەۋجىگاھ [اوجى كاه] (ئە + پ) يۇقىرىسى، يۇقىرى ئورۇن، يۇكسەك جاي:

گۆتۈپ بۇ كېچە بولدى خۇرشىد فاش،
سەما ئەۋجىگاھىدا تۇردى قۇياش.

— ئا. نىزارى.

ئەۋد [عود] (ئە) قايتىش، ئارقىغا قايتىش.

ئەۋد ئەتمەك — قايتماق، قايتىپ كەلمەك؛ قايتىلماق.

ئەۋد ئەيلەمەك — «ئەۋد ئەتمەك» كە قارالسۇن.

ئەۋد قىلماق — «ئەۋد ئەتمەك» كە قارالسۇن.

ئەۋر [عور] (ئە) يالىڭاچ.

ئەۋر ئولماق — يالىڭاچ بولماق.

ئەۋراد [اوراد] (ئە) [بىرلىكى: ۋىرد] بامدات، تاڭ نامىزىدىن كېيىن ئوقۇلىدىغان دۇئا ياكى ئايەت؛ دۇئالار؛ ۋەزىپىلەر («ۋىرد» قا قارالسۇن).

مەنۇ رۇخسارۇ زۇلفۇڭ زىكرۇ فىكرى،
خەلايىق سۇبھۇ شام ئەۋراد ئوقۇرلەر.

— ئاتايى.

ئەۋراق [اوراق] (ئە) [بىرلىكى: ۋەرەق] 1) ۋاراقلار، سەھىپىلەر. 2) بەرگلەر؛ يايراقلار:

لالە يافراغى ۋەيا ئەۋراقى گۈلدىن دەفتەرى،
مىسرەئى شوخىنى تەھرىر ئەتكەلى دېۋان كېرەك.

— زەللى.

3) بۆلەكلەر، پارچىلار، قىسىملار. 4) قەغەزلەر، ھۆججەتلەر. 5) يازمىلار (شېئىر، رىسالە ۋە باشقىلار)، كىتابلار. 6) بىرەر نەرسىلەر مەجمۇئەسى، قامۇسى، يىغىندىسى.

ئەۋراقى سىيم — كۈمۈش ۋاراقلار؛ كۆچمە م: قۇياش نۇرلىرى.

جەمال ئەۋراقى — كىشىنىڭ يۈزى (مەجازى).

ئەۋرەت [عورت] (ئە) ئەۋرەت، جىنسىي ئەزا، ئۇياتلىق جاي، نامەھرەمگە كۆرسىتىشكە بولمايدىغان ئەزالار (دىنىي چۈشەنچىدە: ئەرلەر ئۆچۈن كىندىكتىن تىزىغچە بولغان قىسىمى؛ خوتۇن ـ قىزلار ئۆچۈن جەينەكتىن بوينىغچە ۋە بوينىدىن تۆۋەنگىچە بولغان قىسمى كۆزدە تۇتۇلىدۇ).

سەتىرى ئەۋرەت — ئەۋرىتىنى يېپىش (يوشۇرۇش).

ئەۋرەك [اورنك] (پ) 1) تەخت، ئورىدا:

چىقارسام بۇ ئەۋرەڭگە شەھزادەنى،
كۆزۈم نۇرى دىلبەند فەرھادنى.

— ئا. نىزارى.

2) تاج. 3) شەرەپ؛ گۈزەللىك. 4) ئەقىل: بىلىم. 5) ئاسمان. 6) ھۆكۈم يۈلتۈز (يۈلتۈزلار تۇركۈمىدىن بىرىنىڭ نامى). 7) شەۋكەت (ئەل ئىچىدە قازانغان كاتتا ئابرۇي، ھۆرمەت؛ شان ـ شۆھرەت).

ھەفتە ئەۋرەك — يەتتە تەخت:

گەردۇنى ھەفت ئەۋرەك، شىنگەرفى ئۇ تۆمۇررەك،

يا مىسىۇ نۇقرەۋۇ دەك، يا كۇھسار ئەمەسمۇ؟
— زەللى.

ئەۋرۇلمەك [اورولماك] 1) ئايلانماق، ئۆرۈلمەك. 2) مەشغۇل بولماق؛ قايغۇرماق.

ئەۋزار [اوزار] (پ) ئەسۋاب، قورال («ئەفزار» غا قارالسۇن).

ئەۋزان [اوزان] (ئە) [بىرلىكى: ۋەزن] 1) ۋەزىنلەر؛ ئۆلچەملەر (شېئىرىي ئۆلچەم)؛ ئاروز ۋەزىنلىرى. 2) مۇزىكىدىكى ئۆلچەم.

ئەۋزاڭ [اوضاع] (ئە) [بىرلىكى: ۋەزئ] ھالەتلەر؛ ئەھۋاللار؛ شارائىتلار.

ئەۋزەھ [اوظح] (ئە) روشەن؛ روشەنرەك، ئوچۇقراق؛ ئېنىق روشەن، ئېنىق ئوچۇق.

ئەۋساف [اوصاف] (ئە) [بىرلىكى: ۋەسف] سۈپەتلەر، تەرىپلەر، ماختاشلار.

ئەۋسافى پەسەندىدە — يېقىملىق سۈپەتلەر، مۇڭاپىق ھالەتلەر.

ئەۋسافىن بىتمەك — تەرىپ ـ تەۋسىپىنى يازماق.

ئەۋسافى ھەمىدە — ياخشى سۈپەتلەر مەدھىيىسى.

ئەۋسافى ھىلىم — تاقەت، بەرداش؛ يۇمشاقلىق سۈپەتلىرىنىڭ ماختىلىشى.

ئەۋسەت [اوسط] (ئە) 1) ئوتتۇرا، ئوتتۇرىچە. 2) قىسقا، ئىخچام.

ئەۋسەت سۆز — قىسقا سۆز، ئىخچام سۆز.

خەيرۇلئۇمۇرى ئەۋسەتۇھا — ھەممە ئىشلارنىڭ ئوتتۇرىچىسى ياخشى.

ئەۋسەتۇننەاس [اوسطالناس] (ئە) ئوتتۇرا تەبىقىدىن بولغان كىشىلەر.

ئەۋسەئ [اوسع] (ئە) كەڭرەك؛ ناھايىتى كەڭ.

ئەۋقات [اوقات] (ئە) [بىرلىكى: ۋەقت] 1) ۋاقىتلار، پەيتلەر؛ كۈنلەر. 2) ئۆمۈر، ھايات؛ زامان، دەۋر. 3) ئۆمۈر كەچۈرۈش، ۋاقىت ئۆتكۈزۈش:

تەلىبەۋۇ رەسۋايى خەرابات ئۇچۇن،
ئاشىقى بەدنام ھەر ئەۋقات ئۇچۇن.
— زەللى.

ئەۋقات جامى — ۋاقىتلار جامى؛ ۋاقىت جەريانى؛ ۋاقىتنىڭ سىغدۇرۇش ھەجمى.

ئەۋقات سۈرمەك — ھايات كەچۈرمەك، ئۆمۈر ئۆتكۈزمەك.

ئەۋقاف [اوقاف] (ئە) [بىرلىكى: ۋەقف] ۋەخپىلەر، ۋەخپە قىلىنغان مۈلۈكلەر (مەسچىت، مەدرىسە، قارىخانا، خانىقا تەمىناتى ئۈچۈن بەلگىلەپ قويۇلغان دارامەتلەر — سۈۋە باشقا مۈلۈكلەر، «ۋەقف» گە قارالسۇن).

ئەۋلا [اولا] (ئە) ياخشىراق، تۈزۈكرەك؛ ئەڭ ياخشى.

ئەۋلاد [اولاد] (ئە) [بىرلىكى: ۋەلەد] پەرزەنتلەر، ئوغۇللار؛ ئوغۇل ـ قىزلار؛ نەسىل.

ئەۋلادى كىرام — ياخشى ئەۋلاد.

ئەۋلادلىغ [اولادليغ] پەرزەنتلىك، تۇغقانلىق، قېرىنداشلىق.

ئەۋلاد مانەند [اولاد مانند] (ئە + پ) ئوغلىدەك، پەرزەنتىدەك، قېرىنداشتەك.

ئەۋلى [اولى] (ئە) ياخشىراق، ئەۋزەلرەك، تۈزۈكرەك؛ ئەڭ ياخشى.

ئەۋلىيا [اوليا] (ئە) [بىرلىكى: ۋەلىي] ۋەلىيلەر، دوستلار؛ ئېتىقادلىق، دىندار كىشىلەر؛ مۇقەددەس، ئەزىز ئادەملەر؛ روھانىيلار.

ئەۋلىيائى مۇرسەلىن — خۇدا تەرىپىدىن ئەۋەتىلگەنلەر.

ئەۋلىيائى ئىزام — ئۇلۇغ مەرتىۋىلىك ئەۋلىيالار.

ئەۋلىيائۇللاھ [اولياءالله] (ئە) خۇدانىڭ دوستلىرى، يېقىنلىرى؛ خۇداغا يېقىن كىشىلەر.

ئەۋن [عون] (ئە) ياردەم، مەدەت، كۆمەك.

ئەۋھام [اوهام] (ئە) [بىرلىكى: ۋەھم] ۋەھىمىلەر، قورقۇنچلار، ئوبلار، تۈيغۇلار، بىھۇدە خىياللار.

ئەۋۋارە [اواره] (ئە) ئاۋارە، ئامالسىز؛ سەرگەردان، تېنىنگەن:

بەيابانى فىراق ئىچرە بەسى ئەۋۋارەلەر سىزمۇ؟
قايۇ ئەۋۋارەلەر، دەرد ئىچرە باغرى پارەلەر سىزمۇ؟
— ئەرشى.

ئەۋۋارەئى بېخانۇمان — ئۆيـ ـ جايسىز، سەرگەردان؛ تېنىنگەن.

ئەۋۋەل [اول] (ئە) 1) بىرىنچى، ئاۋۋالقى، دەسلەپ؛ ئالدىن، ئىلگىرى. 2) باشلانغۇچ؛ ئېتىبتدائىي، باش.

ئەۋۋەلى ئافەرىش — يارىتىلىشنىڭ بېشى (دەسلىپى).

ئەۋۋەلى جۇلۇس — مەجلىس، مۇراسىمنىڭ باشلىنىشى.

ئەۋۋەلى ھال — دەسلەپ، ئاۋۋال.

ئەۋۋەلا [اولا] (ئە) بىرىنچىدىن؛ ئالدىدىن، باشتىن.

ئەۋۋەلئاقشام [اول آقشام] كەچقۇرۇن، تۇن باشلىنىش پەيتى.

ئەۋۋەلەن [اولن] (ئە) بىرىنچىدىن؛ دەسلەپ، باشتىن،

ئەۋالدا، دەسلەپكى ۋاقىتتا.

ئەۋەلغى [اولغى] «ئەۋەلگى» گە قارالسۇن.

كۆڭلۈم ئىچرە دەردۇ غەم ئەۋەلغىلەرغە ئوخشاماس،
كىم ئۇل ئاينىڭ ھەجرى ھەم ئەۋەلغىلەرغە ئوخشاماس.
— نەۋائى.

ئەۋەلگى [اولكى] بىرىنچى، دەسلەپكى، ئالدىنقى، ئىلگىرىكى، بۇرۇنقى، ئىلگىرىكى.

ئەۋەلىن [اولين] (ئە) ئالدىنقى، ئالدىنقىلار.

ئەۋەلىنۇ ئاخىرىن — ئالدىنقى (ئاۋالقى) لار ۋە ئاخىرقىلار «باشلىنىش ۋە تۈگەللىنىش.»

ئەۋەلىيەت [اولىيت] (ئە) ئىلگىرىلىك، بىرىنچىلىك؛ قەدىمكىلىك؛ ئەزەلدىن بارلىق.

ئەئادى [اعادى] (ئە) دۈشمەنلەر.

ئەئتاف [اعطاف] (ئە) مېھرىبانلىقلار، مەرھەمەتلەر.

ئەئجەم [اعجم] (ئە) 1) كۆچمە م: نادان، ياخشى تەربىيە كۆرمىگەن. 2) ياخشى سۆزلىيەلمەيدىغان، سۆزلەش ئىقتىدارى تۆۋەن

ئەئجەمىي [اعجمى] (ئە) «ئەئجەم» گە قارالسۇن.

ئەئجۇبە [اعجوبە] (ئە) «ئەجۇبە» گە قارالسۇن.

ئەئجۇبەئى ئىلاھى، كەۋنەين پادشاھى،
خىزگاھىڭدىر بارگاھى چەرخى كەيۋان ئەمەسمۇ؟
— زەلىلى.

ئەئجۇبەلىق [اعجضبەليق] ئاجايىبلىق، غارايىبلىق.

ئەئدا [اعدا] (ئە) [بىرلىكى: ئەدۇ] دۈشمەنلەر.

ئەئدا سىپاھى — دۈشمەن لەشكىرى.

ئەئداد [اعداد] (ئە) [بىرلىكى: ئەدەد] سانلار، ساناقلار، ھېسابلار.

ئەئدادىدە تۇتماق — سانغا قوشماق، قاتاردا سانىماق، ھېسابقا قوشماق.

ئەئراب [اعراب] (ئە) ئەرەبلەر، كۆچمەنچى ئەرەبلەر؛ سەھرايى ئەرەبلەر:

سوردىلەر ئەئرابلەردىن كىم قايان،
رەۋزەئى پەيغەمبەرى ئاخىر زەمان.
— زەلىلى.

ئەئرابىي [اعرابى] (ئە) بەدەۋىي (سەھرادا كۆچمەنچى)، ئەرەبلەر.

ئەئراز [اعراض] (ئە) [كۆپلۈكى ئەرەز] «ئەرەز» گە قارالسۇن.

ئەئزا [اعضاء] (ئە) 1) تەن ئەزالىرى، قىسىملىرى؛ 2) بەدەن، تەن، گەۋدە.

ئەئزەم [اعظم] (ئە) ئەڭ كاتتا، ئەڭ بۈيۈك، ئەڭ ئۇلۇغ:

كى فاروقى ئەئزەم ئەدالەت سەرىشت،
ھەياكانى ئوسمان ئىبادەت سەرىشت.
— ئا. نىزارى.

ئەسسەۋادول ئەئزەم — ئەڭ زور كۆپچىلىك، مۇتلەق كۆپ سانلىقلار.

ئەئزەم سەۋاد — كاتتا شەھەر، كاتتا ئۆلكە.

ئەئقەل [اعقل] (ئە) ئەقىللىقراق؛ ئەڭ ئەقىللىق.

ئەئقەلى دۇزگار — زامانىسىنىڭ ئەڭ ئەقىللىق كىشىسى.

ئەئلا [اعلا] (ئە) ئالىي، يۇكسەك، يۇقىرى؛ ئۈستۈن؛ يۇكسەكرەك، ئالىيراق:

بولسا جەننەتدە ئاتايى سەنسىزىن قىلغاي فىغان،
سالدىلار دەۋزەخكە دەپ فىردەۋسى ئەئلادىن مېنى.
— ئاتايى.

ئەئلا مەقام — يۇقىرى، يۇكسەك مەرتىۋە، دەرىجە.

ئەئلام [اعلام] (ئە) [بىرلىكى: ئەلەم] 1) بايراقلار؛ 2) ئاتاقلىق ئاتلار (ئىسىملار). 3) مەلۇم قىلىش، ئۇقتۇرۇش:

خوجەغە قىلدى سەلام ئىكرام ئېتىپ،
بارچە ئەھۋالاتنى ئەئلام ئېتىپ.
— زەلىلى.

ئەئلەم [اعلم] (ئە) زور ئالىم، بۈيۈك ئالىم؛ ناھايىتى دانا، كاتتا ئىلىم ئىگىسى، دانىشمەن.

ئەئلەمى ئۇلەما — ئالىملارنىڭ ئەڭ بىلىمدانى.

ئەئما [اعما] (ئە) 1) كور؛ كۆزى ئاجىز؛ كۆرمەس، قارىغۇ؛ 2) بىلىمسىز، نادان؛ خەۋەرسىز.

ئەئما كەلەمەك — بىلىمسىزلىك، ئاجىزلىق قىلماق.

ئەئمال [اعمال] (ئە) [بىرلىكى: ئەمەل] ئەمەللەر، ئىشلار، قىلمىشلار.

ئەئمال نامەسى — قىلمىغان ئىشلار خاتىرىسى.

ئەئمالى خەير — ياخشى ئىشلار.

ئەئمالى قەبائىھ — يامان، رەزىل، قەبىھ قىلمىشلار.

ئەئۋاد [اعواد] (ئە) قۇرۇق سۆلەت.

زۇمرەئى ئەئۋادۇ تەكاسۇل — بىر توپ بىكارچى، مېھنەتتىن باش تارتقۇچىلار.

ئەئۋام [اعوام] (ئە) يىللار، زامانلار.

ئەئۋان [اعوان] (ئە) ياردەمچىلەر.

ئەئزا [اعزه] (ئە) [بىرلىكى: ئەزىز] ئەزىزلەر، ھۆرمەتلىكلەر؛ چوڭلار؛ دانىشمەنلەر.

ئەئىززەئى ئەھباب — ئەزىز دوستلار؛ ئىززەتلىك، ھۆرمەتلىك جورىلار؛ كۆڭلى يېقىن كىشىلەر.

ئەئىممە [ائمە] (ئە) [بىرلىكى: ئىمام] ئىمامىلار، پېشۋالار.

ئەئىممەئى ئىسلام — ئىسلام ئىمامىلىرى، ئىسلام دىنىنىڭ پېشۋالىرى.

ئەئيان [اعيان] (ئە) 1) ئاقسۆڭەكلەر، ئېسىلزادىلەر، يۇقىرى تەبىقە كىشىلىرى، ئۇلۇغ مەرتىۋىلىكلەر، تونۇلغان، ئاتاقلىق كىشىلەر. 2) كۆزگە كۆرۈنگەن، ئاشكارا، ئوچۇق، چۈشىنىشلىك؛

پادىشاھا، يوقتۇر ھېچ پىنھان ساڭا،
زاھىرۇ باتىن ھەممە ئەئيان ساڭا.

— خەراباتى.

ئەئيانى ھەزرەت — (پادىشاھ) ھۆزۈرىدىكى مەنسەپدارلار.

ئەيالەت [ايالت] (ئە) [كۆپلۈكى: ئەيالات] ۋىلايەت، بىرەر مەمۇرىي دائىرە.

ئەيالغۇ [ايالغو] 1) مۇزىكا ئەسۋابلىرىدىن بىرى. 2) ئۇلۇن، كۈي، ئاھاڭ، تەسىرلىك قوشاق.

ئەيالغۇچى [ايالغوچى] مۇزىكانت.

ئەيب [عيب] (ئە) نۇقسان، خاتا، كەمچىلىك، گۇناھ.

ئەيب كۆزى — نۇقسان ئىزدىگۈچى، كۆز.

ئەيبپوش [عيب پوش] (ئە + پ) ئەيب يوشۇرغۇچى، سىر ساقلىغۇچى، بىراۋنىڭ كەمچىلىكىنى كۆرمەسلىككە سالغۇچى، ئەيب كەچۈرگۈچى.

ئەيبجو [عيب جو] (ئە + پ) ئەيب ئاختۇرغۇچى، كەمىستكۈچى؛ قارا نىيەت؛ پىتنە ـ پاسات تارقاتقۇچى.

ئەيبجوى [عيب جوى] (ئە + پ) «ئەيبجو» غا قارالسۇن.

ئەيبجويلىق [عيب جويليق] ئەيب تېپىش، كەمچىلىك ئىزدەش؛ قارا نىيەتلىك، پىتنە ـ پاسات تارقاتماقلىق.

ئەيبجويلىك [عيب جويليک] «ئەيبجويلىق» قا قارالسۇن.

ئەيبكو [عيب كو] (ئە + پ) چېقىمچى، يامانلىغۇچى، بىراۋنىڭ ئەيبىنى يايغۇچى، يۇزىگە سالغۇچى.

ئەيبكوى [عيب كوى] (ئە + پ) «ئەيبكو» غا قارالسۇن.

ئەيبىنلىغ [عيبين ليغ] بەتنىيەتلىك، قارا كۆڭۈللۈك، تىرناق تېگىدىن كىر ئىزدەش.

ئەيبىنلىق [عيبين ليق] «ئەيبىنلىغ» گە قارالسۇن.

ئەيت [ايت] 1) ئېيتماق، سۆزلىمەك. 2) يازماق، پۈتمەك. 3) ئوقۇماق. 4) كۈيلىمەك.

ئەيتام [ايتام] (ئە) [بىرلىكى: يەتىم] يېتىملار.

ئەيتىكلىك [اعتيكليک] چېقىمچىلىق، ئېغىزا؛ گەپ ـ سۆز؛ تەنە.

ئەيزەن [ايضاً] (ئە) يەنە، بۇنىڭدىن تاشقىرى، بۇنىڭدىن باشقا.

ئەيش [عيش] (ئە) تۇرمۇش، ياخشى تۇرمۇش؛ ھايات. 2) خۇشاللىق، كۆڭۈللۈك؛ خۇشال ـ خۇراملىق، شادلىق، راھەت ـ پاراغەت، كۆڭۈل خۇشلۇقى:

كەتتى چۇ سەرسەرى جەھان، كەلدى نەسىمى نەۋ بەھار.
تەلىبە زەلىلى ئەيشىدىن كۆڭلىدە نائۇمىد گەمەس.

— زەلىلى.

ئەيش ئەتمەك — خۇرسەنچىلىك، كەيپ ـ ساپا قىلماق، كۆڭلىنى خۇش قىلماق.

ئەيش ئەھلى — ئەيش ـ ئىشرەت قىلغۇچىلار، بەزمىدىكىلەر.

ئەيش ئەيلەمەك — ئەيش ـ ئىشرەت قىلماق، كەيپ ـ ساپا سۈرمەك.

ئەيش بەزمى — ئويۇن ـ كۈلكە، خۇرسەنچىلىك، خۇشاللىق بەزمىسى.

ئەيش تەھرىسى — ئەيش ـ ئىشرەت ئىستىكى.

ئەيش جامى — شادلىق قەدەھى.

ئەيش خەتى — خۇشاللىق خېتى.

ئەيش دەۋرانى — خۇشاللىق ۋاقتى؛ خۇشاللىق چاغلىرى.

ئەيش سازى — ئەيش ـ ئىشرەتكە لازىمەتلىك جابدۇق ۋە ئۇزۇقلار.

ئەيش سۇبھى — ۋىسال ئۈمىدى؛ خۇشاللىقنىڭ باشلىنىشى.

ئەيش كامى — ھالاۋەت؛ ھايات تەمى.

ئەيش گۈلبۇنى — شادلىق گۈللەپ ـ ياشنىغان چاغ.

ئەيش گۈلى — خۇشاللىقنىڭ ياشنىغان پەيتى.

ئەيشۇ تەرەب — شادلىق، خۇرسەنلىك، ئويۇن ـ كۈلكە:

ئەيشۇ تەرەبدە ئەي پەرى سەن كەبى دىلرەبا كېرەك.
دەردۇ غەمسىزدە ئۇلگەلى مەن كەبى مۇبتەلا كېرەك.

— گۈمنام.

ئەيشۇ كام — خۇشاللىق ئىستىكى؛ پاراغەت، مەقسەتكە ئېرىشىش.

ئەيشۇ مۇراد — مەقسەتكە، شادلىققا يېتىش.

ئەيشۇ نەشاد — شاد ـ خۇراملىق، خۇشاخلىق.

ئەيشۇ ئىشرەت — ئەيش ـ ئىشرەت، كەيپ ـ ساپا.

ئەيشى خلۇەت — خالىي جايدىكى خۇشال تۇرمۇش:

www.uyghurkitap.com

ئەلىرا ھۇسنۇڭ شىكارى نەقشى تابىدۇر فەلەك،
ئەيشى خىلۋەت ئىچرە ھەمتارىڭ ئەمەس ئېردى مەلەك.
— گۇمنام.

ئەيشى سۇرۇر — ئەيش ـ ئىشرەت خۇشاللىقى، ھايات سۆيۈنچىسى، شاد تۇرمۇش.

ئەيشى مۇدام — دائىملىق راھەت ـ پاراغەت مەيى، شادلىق كەيپى.

ئەيشى مۇستەدام — دائىمىي خۇرسەنچىلىك؛ ئۈزلۈكسىز ئەيش ـ ئىشرەت.

ئەيش پەرداز [عيش پرداز] (ئە + پ) تىرىكچىلىك قىلغۇچى، ئۆمۈر ئۆتكۈزگۈچى.

ئەيشساز [عيش ساز] (ئە + پ) ئەيش ـ ئىشرەتساز، ئەيش ـ ئىشرەت بىلەن شۇغۇللانغۇچى.

ئەيشساز بولماق — ئەيش ـ ئىشرەتكە مەشغۇل بولماق.

ئەيش گۇزىن [عيش كوزين] (ئە + پ) ياخشى كۈن كەچۈرگۈچى، ياخشى مەئىشەت، ئىشرەتپەرەس، ئەيش ـ ئىشرەتنى سۆيگۈچى.

ئەيلەدىك [ايلاديك] ئەيلىدۇق، قىلدۇق، (پېئىلنىڭ ئۆتكەن زامان شەكلى).

ئەيلەيۇ [ايلايو] ئەيلەپ، قىلىپ (پېئىلنىڭ رەۋىشداش شەكلى).

ئەيماق [ايماق] ئېيتماق، دېمەك.

ئەيمان [ايمان] (ئە) 1) ئوڭ قول، ئوڭ تەرەپ. 2) قەسەملەر؛ ۋەدىلەر:

ئاشىق ئولمايدۇر كىشى تا كەچمەگۈنچە جانىدىن،
رۇلفىغە مەھرەم بولۇرمۇ ئۆتمەسە ئەيمانىدىن.
— زەلىلى.

ئەيمەن [ايمن] (ئە) 1) ئەرەبىستاندىكى بىر جاينىڭ نامى؛ 2) دەرەخ نامى:

ئەيمەن دەرەختىدىن كىم مۇساغە ئوت كۆرۈندى،
ئىنىنى ئەنەللاھ ئەيتۇر ئەسرارى جان ئەمەسمۇ؟
— زەلىلى.

ئارى ئەيمەن — ئوت يالقۇنلاپ تۇرىدىغان دەرەخ.

ئەين I [عين] (ئە) 1) ئەرەب ئېلىپبەسىدىكى «ع» ھەرپىنىڭ نامى.

ئەين II [عين] (ئە) 1) كۆز قارىچۇقى. 2) بۇلاق. 3) بەلگە؛ ئەينەك، كۆزگۈ. 4) ماھىيەت؛ جەھەت. 5) مەنبە سەۋەب:

تۇرفەتۇل ئەين ئىجرە رو بولدى بەلا،
ئارى ـ ئارى مۇستەجاب ئولدى دۇئا.
— زەلىلى.

ئەينەن تۇسەمما سەلسەبىل — سەلسەبىل ناملىق بۇلاق.

ئەينى بىباكلىك — ئىتائەتسىزلىكنىڭ ئەينى ئۆزى.

ئەينى بىنىش — ئۆتكۈر كۆز، چوڭقۇر چۈشەنگۈچى، بىلىملىك كىشىلەر.

ئەينى تەلەتتۇف — نازۇك مۇئامىلىدە بولۇش تۈپەيلى، بىرلا ياخشىلىق ئۈچۈن.

ئەينى جەلادەت — ئەزىمەتلىك يۈزىسىدىن، چاققانلىق، تېزلىك.

ئەينى رەسۋالىق — ئۆتە رەسۋالىق؛ رەسۋالىقنىڭ ئۆزى.

ئەينى رەشك — رەشىك تۈپەيلى، رەشىك تەقەززاسى بىلەن، رەشىكلىك قاراش (نەزەر).

ئەينى زەمان — زامانىنىڭ ياخشىسى، ئۇلۇغى.

ئەينى سەفا — ساپ ئىرادە، گۈزەل ئارزۇ.

ئەينى كەرەم — ياخشىلىق يۈزىسىدىن.

ئەينى كەسافەت — كاساپەت مەنبەسى؛ ناھايىتى كاساپەت.

ئەينى مەقسۇد — ئەسلى مەقسەت، ھەقىقىي مەقسەت.

ئەينى مۇھەببەت — مۇھەببەت تۈپەيلى؛ خالىس مۇھەببەت.

ئەينى ناز — ناز تۈپەيلى؛ نازلىق كۆز؛ پەقەت ناز قىلماقلىق.

ئەينى نەزاھەت — ھەقىقىي پاكلىق، ئەسلى پاكلىق.

ئەينى نۇر — نۇرنىڭ دەل ئۆزى، ئۆز يورۇقلۇقى.

ئەينى ھەيات ئەفزا — ھايات بېغىشلىغۇچى، تىرىلدۈرگۈچى، ئىلتىپاتلىق كۆز.

ئەينى ئىززەت — ئىززەت يۈزىسىدىن، ۋەجىدىن.

ئەينى ئىفلاس ۋە فەلاكەت — ئىنتايىن چۈشكۈنلۈك ۋە پالاكەت.

ئەينى ئىنايەت — ئىنايەتنىڭ ئەينى ئۆزى؛ خالىس مېھرىبانلىق.

ئەينى يەرەقان — سېرىق كېسەللىكى بىلەن ئاغرىغان كىشىنىڭ كۆزى.

ئەينە [اين] (ئە) قەيەردە؟

ئەينەلمەفەر — قاچىدىغان جاي قەيەردە؟

ئەينەين [عينين] (ئە) ئىككى كۆز.

ئەينۇلكەمال [عين الكمال] (ئە) كامالەت، بالاغەت، پەقەت كامالەت سەۋەبىدىن.

ئەينۇلھەيات [عين الحيات] (ئە) 1) ھايات بۇلىقى، ھايات سۈيى؛ 2) ئەسەر نامى:

ئەرىقنى دەبان ئىسمى «نەھرۇننەجات»،
كى سەرشارىنىڭ ئاتى «ئەينۇلھەياتتۇر».
— ئا. نىزارى.

ئەينۇلىيەقىن [عين اليقين] (ئە) بىرەر نەرسىنى ماھىيىتى بىلەن ئېنىقلاش ۋە كۆرۈش، بىرەر نەرسە ھەققىدىكى ئېنىق مەلۇمات:
كۆفرۇ ئىمان ئايەتىنىڭ شەرھىنى ساھىب نەزەر،
كۆزلەرنىڭ ئاقۇ قارا‌سىنداڭ كۆرەر ئەينۇلىيەقىن.
— ئاتايى.

ئەينۇلىيەقىن ئەھلى — ئۆتكۈر كۆزلۈكلەر؛ چىن، ھەقىقەتنى بىلگۈچى، مۇلاھىزە قىلغۇچى كىشىلەر.

ئەينىيەت [عينيت] (ئە) ئەينى ئۆزى؛ ئۆزلۈك.

ئەيۋان [ايوان] (ئە) 1) ئالدى ئوچۇق يۈكسەك بىنا، قەسىر. 2) ئالتىنچى قەۋەت ئاسمان، پەلەك؛ ئالتىنچى قەسىر:
بۇساغاڭدا كۆك تىرەر ئېردى باشىم لۇتفۇڭ بىلە،
يەرگە چالدىڭ شىشەدەك ئەيۋانى مىنادىن مېنى.
— ئاتايى.

3) قۇياشنىڭ 12 بۇرجىكىدىن بىرى.

ئەيۋانى رىفئەت — يۈكسەك (قەسىر)؛ ئاسمان.

ئەيۋانى مۇنەققەش — ھېزكىلىك، نەقىشلىك قەسىر، پەلەك، چەرخ.

ئەيۋانى مىينا — كۆك ئاسمان.

ئەيبانە [عيبانه] (ئە) جەرىمانە، تۆلەم.

ئەيبغ [ايبغ] ئىپىق.

ئەيقماق [ايقماق] ئايرىلماق؛ ئويغانماق؛ ھوشيار بولماق، ھوشىغا كەلمەك؛ چۈشەنمەك؛ پەملىمەك.

ئەيلدوماق [ايلدورماق] ئويغاتماق، ھوشىغا كەلتۈرمەك؛ ئاجراتماق.

ئەيلماق [ايلماق] «ئەيقماق» قا قارالسۇن.

ئەييا‌ب [عياب] (ئە) ئەيىبلىگۈچى.

ئەييار [عيار] (ئە) ھىيلىگەر، مەككار؛ سېھىرگەر.
ئەييار كۆز — ھىيلىگەر كۆز.
دىلبەرى ئەييار — سېھىرلىگۈچى دىلبەر.

ئەييارە [عياره] (ئە) مۇناپىق، ھىيلىگەر، ئالدامچى، مەككار؛ كونا دۇنيا.

ئەييا‌ش [عياش] (ئە) مەئىشەتكە بېرىلگەن، مەئىشەتپەرەس، ئەيش ـ ئىشرەتنى سۆيگۈچى.

ئەييام [ايام] (ئە) [بىرلىكى: يەۋم] كۈنلەر، دەۋر؛ پەيت، چاغلار، زامانلار، ۋاقىتلار.
ئۇيقۇسىز ئۆتكەزكى سەن ئەييامنى،
بىھۇدە ئۆتكەزمە سۇبھى ـ شامنى.
— خەييامى.

ئەييامى ئەدل كۆرگۈزمەك — ئادالەت، ئىنساپ كۆرسەتمەك؛ ھەققانىيلىك دەۋرى، زامانى بولماق.
ئەييامى شەباب — يىگىتلىك دەۋرلىرى، ياشلىق دەۋرى.
ئەييامى فاتىي — ئۆتكەن كۈنلەر، ئۆتكۈنچى پەيتلەر.
ئەييامى ۋىسال — يېتىشىش كۈنلىرى، ئۇچرىشىش پەيتلىرى.
زەئىف ئەييامى — كۈچسىزلىك پەيتلىرى، ئاجىزلىق دەۋرى.

ئەييۇھەسساقىي [ايهاالساقى] (ئە) ئەي ساقىي.

ئەييۇھەننا‌س [ايهاالناس] (ئە) ئەي ئادەملەر، ئەي خالايىقلار!
بىلمەك ئەييۇھەننا‌س يېتتى بالام،
ئانى بەرسە ئورنىغا بەرگۈم غۇلام.
— ئا. نىزارى.

ئۇيغۇر كىتاب توربىكتى www.uyghurkitap.com

ب

ب چاغاتاي ئېلىپبەسىنىڭ ئىككىنچى ھەرپى.

با [با] (پ) 1) بىرەر سۈپەتكە ئىگە ئىكەنلىكىنى بىلدۈرىدىغان سۆز ئالدى قوشۇمچە، ھازىرقى زامان ئۇيغۇر تىلىدىكى سۈپەت ياسىغۇچى «لىق، چى، دار» قوشۇمچىلىرىنىڭ رولىدا كېلىدۇ:

سۈلۈكەتتە ماھىر ئەجەب باغدەب،
تەكەللۇم قىلۇر سەۋتكە غۇنچە لەب.

— ئا. نىزارى.

2) بەزى سۆزلەرگە قوشۇلۇپ «بىلەن، ئارقىلىق» دېگەن مەنىلەردە كېلىدۇ: با قەلەم ـ قەلەم بىلەن، با تەرتىپ ـ تەرتىپ بىلەن، با مەسلىھەت ـ مەسلىھەت بىلەن. 3) «بە 1 » گە قارالسۇن.

باب I [باب] (ئە) 1) ئىشىك، دەرۋازا، قوۋۇق:

كى شاھزادە ئاچتى كەرەم بابىنى،
كۆرۈپ شاھى فەغفۇر بۇ ئېنئامىنى.

— ئا. نىزارى.

2) بۆلۈم، قىسىم، باب:

سۆزلەشىبان ھەربىرى بىر بابىدىن،
تىز رەۋان ئۆتتىلەر تىزنابىدىن.

— زالىلى.

3) جەھەت، ساھە، مەسىلە:

پاكلىق بابىدا يوقتۇر بىر سېنىڭدەك دەھرئارا،
كىم يۇزۇڭنى كۆردى دەر: مەريەمدىن ئېرمىشدۇر ئەفىف.

— ئۆبەيدى.

باب II [باب] (پ) ماس، مۇۋاپىق، لايىق، باب.

بابا [بابا] بوۋا؛ مويسىپىت؛ قېرى؛ بۇرۇن ياشىغان كىشىلەر، ئەجدادلار.

بابەت [بابت] (ئە) جەھەت؛ توغرىسىدا، ھەققىدە؛ تۇر، خىل.

بابەركەت [بابركت] (پ + ئە) بەرىكەتلىك، مول.

بابەھا [بابها] (پ) باھالىق، قىممەت.

بابەھاۋ [بابهاء] (پ + ئە) ھۆسن، جامال، گۈزەللىك، روشەنلىك.

بابزەن [بابزن] (پ) كاۋاپ زىخى.

بابۇل خىلاپ [باب الخلاف] (ئە) ئەگرىلىك، ناتوغرىلىق.

بابىل [بابل] (ئە) ئىراقتا قەدىمكى زاماندا مەشھۇر بولغان بىر شەھەر.

باپەندە [بافنده] (پ) باپكار، توقۇمىچى:

ۋۇجۇدىغە باپەندىنىڭ تۇشتى تاب،
زەبان چەرخىغە ئىشتى سۆزدىن تەناب.

— غەربىي.

بات [بات] (پ) تېز، ئىلدام، ئىتتىك، پات:

قارا ساچلىك كۆڭۈلگە كەلسە دەرمەن،
قەرارىمغەكى بات بول باشلىك ئال، قاچ.

— ئاتائى.

بات ئەيلەمەك — تېز قىلماق، قەتئىي بەرمەك:

گەر مالنى ئەسبابى نىجات ئەيلەگەسەن،
دەرۋىشكە سەدقىسىنى بات ئەيلەگەسەن.

— نەۋائى.

باتەئەب [باتعب] (پ + ئە) 1) ھارغان، ھاردۇق يەتكەن، چارچىغان. 2) مادارسىز، كۈچسىز:

يەنە خاجە سوردىكى، ئەي باتەئەب،
ھەلەب شەھرىگە كەلمەكىڭ نې سەبەب.

— ئا. نىزارى.

باتەرتىب [باترتيب] (پ + ئە) تەرتىپ بىلەن، تەرتىپلىك.

باتەنەززۇل [باتنزل] (پ + ئە) چۈشكۈنلۈك بىلەن، ئۆزىنى پەس كۆرۈپ.

بات ـ بات [بات ـ بات] (پ) تېز ـ تېز، پات ـ پات.

باتراغ [باتراغ] تېزرەك، پاتراق.

باتماق [باتماق] 1) چۆكمەك، غەرق بولماق، پاتماق؛ 2) يوشۇرۇنماق، كۆمۈلمەك، يوقالماق:

فەلەك ياتىب ئاياغ ئىلگىن ئۇزاتىپ،
ئېشەك يەڭلىغ قارا بالچىقا باتىب.

— نەۋائى.

باتمان I [باتمان] ئېغىرلىق ئۆلچىمى، پاتمان.

باتمان II [باتمان] پاتمايمەن.

باتىل [باطل] (ئە) 1) بۇرۇق، بۇزۇلغان؛ بوش،

قۇرۇق:
... ئىلاھا باتىل ئىشلاردىن ماڭا بەرگىل پۇشەيمانلىق.
— ئەھمەد يەسەۋى.
2) ئاساسسىز، بىھۇدە؛ ناتوغرا، ناھەق:
قازىلار پەتۋايى بەرىان ھەقنى باتىل قىلدىلار،
كۆفر ئېتىپ ئىمانە كەلمەس، كەلمەكىكە ئار ئەتىدىلەر.
— مۇللا مۇھەممەد نىيازى.
3) يالغان، ساختا:
تەمبۇرەنىڭ باتىلە پەرۋەردەسىن،
يىرتايىن ئول باشتىن - ئاياغ پەردەسىن.
— ئەھمەدى.
باتىل ئەتمەك — بۇزماق.
باتىل بولماق — بۇزۇلماق.
باتىل خەيال — بىھۇدە، بۇزۇق خىيال.
باتىن [باطن] (ئە) 1) ئىچ، ئىچكى دۇنيا، كۆڭۈل:
قىلىب باتىنىدە خۇدادىن تەلەب،
خالاس ئولماقىغە نىچۈكدۇر سەبەب.
— ئا. نىزارى.
2) يوشۇرۇن، مەخپىي، پىنھان:
خۇدانىڭ خەلقىغە كۆپ جەبر ئەيلەر،
كى باتىن كۆزلەرنى كور ئەيلەر.
— مۇھەممەد سادىق قەشقەرى.
باتىن ئەئما — زىھىنسىز، ئوقۇشسىز.
باتىن ئۆي — كۆڭۈل ئۆيى.
باتىنى قارا زاھىرى ئاق — ئىچى قارا كۆرۈنۈشى ئاق، ئىككى يۈزلىمچى.
باتىنەن [باطناً] (ئە) ئىچىدىن، يوشۇرۇن.
باتىنەن ۋە زاھىرەن — ئىچىدىن ۋە تېشىدىن.
باج [باج] (پ) پادىشاھ ۋە ئۇنىڭ تەرىپىدىكىلەرنىڭ ئۆزىگە قاراشلىق جايلاردىن ئالىدىغان سېلىقى؛ باج، ياساق:
چۇ شاھلارغا قىلساڭ ئەگەر تاجىنى،
كى ئالتۇن - كۈمۈشتىن ئالىپ باجىنى.
— غەربىي.
باجۇد [باجود] (پ + ئە) مەرھەمەتلىك، ھىممەتلىك، سېخىي.
ۋۇجۇدى باجۇد — مەرھەمەتلىك شەخس.
باخەبەر [باخبر] (پ + ئە) خەۋەردار، خەۋىرى بار:
بۇلاردىن سوراب مەن، ئايا راھبەر،
بۇ ئىشدىن فەقىرنى قىلىڭ باخەبەر.
— ئا. نىزارى.
باختەر [باختر] (پ) 1) غەرب، كۈنپېتىش.
باختەردىن تا بەخاۋەر — غەربىدىن شەرققىچە.

2) بەلخ شەھىرىنىڭ قەدىمكى نامى.
باختەن [باختن] (پ) يېڭىلمەك، ئۇتتۇرماق؛ زىيان تارتماق.
باخسۇم [باخسوم] تېبرىق، بۇغداي ياكى قوناق ئۇنىدىن قىلىنغان بوزىغا ئوخشاش ئىچىملىك.
باخنامە [باخنامه] (پ) 1) لەقەم. 2) نام، ئۇنۋان، ئاتاق.
باخۇسۇس [باخصوص] (پ + ئە) 1) مەخسۇس قىلىنغان، خاس. 2) خۇسۇسەن، بولۇپمۇ.
باخىرەد [باخرد] (پ) ئەقىل، ھوشقا ئىگە؛ ئەقىللىق، دانا.
باد [باد] (پ) يەل، شامال:
قىلىب باد يەتلىغ جەھاننى گۈزەر،
خەبەر ئالماقىغە شەھەرمۇ شەھەر.
— ئا. نىزارى.
بادى ئەجەل — ئەجەل شامىلى، ئۆلۈم خەۋىرى:
بولۇپ غەرق كىشتى، فۇرۇ كەتتى ئەل،
كى تەقدىر ئىلە ئەستى بادى ئەجەل.
— ئا. نىزارى.
باد پەنەھ — شامالدىن پاناھلىنىدىغان جاي.
بادى خەزان — كۈز شامىلى:
دەر ئىبرەتكى تىترەپ چۈبادى خەزان،
كى ئۆچتى چىداغىم نېتەي، ئاھ، جان.
— ئا. نىزارى.
بادى سەبا — تاڭ شامىلى، مەيىن شامال.
بادى سەرسەر — ئىتتىك شامال، قاتتىق شامال، بوران:
بولۇپ بادى سەرسەر مەسەللىك ئېتى،
قاباتىپ تۇرار جۇرغا تىكىنىڭ ئېتى.
— مۇللا شاكىر.
بادى سۇبھ — سەھەر شامىلى:
كىم ئايىغاي شەرھى ھالىمنى قاتىدە،
چۇ بادى سۇبھ يەتمەس ھەرزەتىدە.
— لۇتفى.
بادى مۇخالىف — تەتۇر شامال:
چۇ قوزغالدى بادى مۇخالىف شەددە،
خەلايىق جانىدىن ئۈزۈلدى ئۈمىد.
— ئا. نىزارى.
بادام [بادام] (پ) بادام؛ بادام شەكىللىك:
كاكۇلىنىڭ تارى داغى بادامدۇر،
كۆزلىرى گۈياكى چۇن بادامدۇر.
— زەلىلى.
بادامە [بادامه] (پ) بادام شەكىلدىكى، بادام نۇسخا.

بادامە مۇھر — بادام شەكىلدىكى مۇھۇر.

باد ئاۋەرد [باد ئاورد] (پ) يەل كەلتۈرگەن، شامال ئېلىپ كەلگەن؛ مۇشەققەتسىز قولغا كەلگەن.

بادە [باده] (پ) مەي، شاراب:

ھەمە قاچتى مەندىن ھەرامزادەلەر،
چەراكىم فەقىردا تۇغەپ بادەلەر.

— ئا. نىزارى.

بادە ئاشام — مەيپەرس، شارابخور.

بادە بەزمى — مەي زىياپىتى، ئىچىملىك ئولتۇرۇشى.

بادەئى ئەسفەر — سېرىق مەي.

بادەئى تەھۇرا — ساپ، تازا مەي.

بادەئى سەندەل — سەندەل پۇراقلىق مەي.

بادەئى گۈلپام — قىزىل، ياقۇت رەڭ مەي.

مەدەئى گۈلگۈن — قىزىل رەڭلىك سۈزۈك مەي.

بادەئى ناب — تازا، تىنىق، ساپ مەي:

ئىلىنىدە بىر پىيالە بادەئى ناب،
مۇنىڭدەك كەلدى ئول گۈلبەرگى سىيراب.

— لۇتفى.

بادەئى ھۇمرا — قىزىل مەي.

بادەئى ئىشرەت — خۇشاللىق شارابى، ئىشرەت شارابى:

نەسىب ئەتمىش فەلەك خۇنابەئى ھەسرەتنى غەم بىرلە،
كۆرەرمۇ بادەئى ئىشرەتنى ئول ھەرگىز رەۋا بىزگە.

— مەھزۇن.

بادەئى ئىشق — ئىشق، سۆيگۈ، ۋىسال مەيى:

بادەئى ئىشقىڭدىن ئەت كۆڭلۈمنى مەست،
لېك ئول يەڭلىغكى بولغاي مەي پەرەست.

— نەۋايى.

بادەپالا [بادەپالا] (پ) مەينى سۈزۈشتە ئىشلىتىدىغان لاتا، داكا، مەي سۈزگۈچ.

بادە پەرەست [باده پرست] (پ) مەيپەرەس، مەيگە بېرىلگەن.

بادە پەيماي [باده پیمای] (پ) مەي قۇيغۇچى؛ مەي ئىچكۈچى:

بۇ بەزمى غۇسسە ئىچرە بادە پەيماي،
بولۇر ھەرلەھزە مۇنداق مەجلىسئارای.

— نەۋايى.

بادە پۇرۇش [باده فروش] (پ) مەي ساتقۇچى.

بادە كەش [باده كش] (پ) مەيخور، شارابخور:

سەن ئەمدى غەم يېمە كۆڭلۈڭنى خۇش تۇت،
تەرەب بىرلە ئۆزۈڭنى بادەكەش تۇت.

— نەۋايى.

بادە نۇش [باده نوش] (پ) مەي ئىچكۈچى، مەي ئىچكەن، مەيگە ئۆگەنگەن.

باد بان [بادبان] (پ) يەلكەن، يەلكەنلىك كېمە، كېمە چېدىرى:

خىرەد كىشتى ئۆزرە تىكىب بادبان،
قىلۇر بەھر ئىچرە قۇيۇندەك رەۋان.

— ئا. نىزارى.

بادپا [بادپا] (پ) يەلتاپان، تېز يۈرەر؛ چاپقۇر ئات:

يەنە ئەمر قىلدى پەرى ئەي ئاتا،
يەنە كەلتۈرۈڭ تېزرەك بادپا.

— ئا. نىزارى.

باد پاي [باد پاي] (پ) «بادپا» غا قارالسۇن.

بادنەما [بادنما] (پ) شامال يۆنىلىشىنى كۆرسەتكۈچى ئەسۋاب.

بادىنجان [بادنجان] (پ) پېدىگەن (چەيزە).

بادىيە [بادیه] (ئە) چۆل، باياۋان، سەھرا:

كۆرۈندىكى ئاندىن ئەجىب بادىيە،
سەمەرلىك يەر ئېردى ئۇشبۇل ۋادىيە.

— ئا. نىزارى.

بار I [بار] دۇر، ئېرۇر (كېيىملىك جۈملە ئاخىرىغا قوشۇلۇپ كېلىدىغان قوشۇمچە):

شوخلۇقتىن ئويناشىپ جان ئالسا ھەردەم كۆزلەرى،
غەم ئەمەستۇر جان بىرۈرده لەئلى شەككەر بارى بار.

— مەھزۇن خوتەنى.

بار II [بار] (پ) يۇك.

بارى ئەندۇھ — غەم يۈكى.

بارى دىل — كۆڭۈل يۈكى، كۆڭۈلدىكى تەشۋىش.

بار III [بار] (پ) 1) مېۋە؛ ھوسۇل. 2) قورساقتىكى بالا:

بولۇپ ھامىلەدىن شىكەم ئىچرە بار،
تۇغارغە بۇ يەرنى قىلىپ ئىختىيار.

— زەلىلى.

بار IV [بار] مەررە، قېتىم، نۆۋەت:

قىلىب نەغمىنى ئۇچ قاتار،
بۇ نەخش غەزەلنى نەچچە بار.

— موللا شاكىر.

بار ئەۋۈەل — دەسلەپكى قېتىم، بىرىنچى قېتىم، تۇنجى قېتىم.
باردىگەر — كېيىنكى قېتىم، ئىككىنچى قېتىم.
بىر بار — بىر قېتىم:
مەيخانەسگە يول بەرسە بىر بار،
ئۆزلۈكىنى تاشلاپ بولسام سەبەبكار.
— خەستە.

بار V [بار] (پ) ئىجازەت، رۇخسەت، ئىزن؛ قوبۇل.
بار ئەھلى — ساراي مەمۇرلىرى.
بار بەرمەك — كىرىشكە رۇخسەت بەرمەك، قوبۇل ئەتمەك.
بار تاپماق — كىرىشكە ئىجازەت ئالماق، قوبۇل ئېتىلمەك.
بارى ئام — ئومۇمىي قوبۇل.
بارى ئام بەرمەك — ھەممىنى قوبۇل قىلماق.
بار ئىستەمەك — رۇخسەت، ئىجازەت سورىماق.

بار VI [بار] (پ) سۆز بىرىكمىسىدە: ياغدۇرغۇچى، تۆككۈچى، تارقاتقۇچى، ، ياغقۇچى مەنىلىرىدە كېلىدۇ.
ئەنبەر بار — ئەنبەر تارقاتقۇچى، گۈزەل ھىدلىق.
بارىد بار — سوغۇق تارقاتچۇچى.
كافۇر بار — كافۇر ياغدۇرغۇچى.

باراب [باراب] (پ) سۇغىرىلىدىغان يەر.
باراج [باراج] (پ) تۇغۇت ئانىسى.
بارئاغۇش [بارآغوش] بىر باغلام، بىر قۇچاق، بىر يۈدە (ئوتۇن).
باران [باران] (پ) يامغۇر:
نە نامازۇ رۇزىيۇ نە ئەيلەدىم ھەججۇ ـ زەكات،
بولدى ئەمدى كۆز ياشىم چۇن مىسلى باران ئەلۋىدا.
— سەدائى.

تىير باران — ئوق ياغدۇرۇش.
سەڭگى باران — تاش ياغدۇرۇش.

باره I [باره] (پ) مەررە، قېتىم؛ «بار IV» غا قارالسۇن.
باره II [باره] (پ) ھەق...، خۇسۇس...،
بارەسىدە [بارەسىيده —] خۇسۇسىدا، ھەققىدە:
بىزنىڭ بارەمىزدە چېكىپ رەنجىمى،
ئاڭا ئەرزىمەس بەرسە مىڭ گەنجىمى.
— ئا. نىزارى

باره III [باره] (پ) قەلئە، قورغانىنىڭ تېمى.
باره IV [باره] (پ) ئات، ئۇلاغ.
باره ـ باره [باره ـ باره] (پ) بىر قېتىم ـ بىر قېتىم، ئاستا ـ ئاستا، بارا ـ بارا.
بارەندە [بارنده] (پ) ياغقۇچى.
بارەندە ئەبىر — يامغۇرلۇق بۇلۇت.
باربار [باربار] (پ) قايتا ـ قايتا، تەكرار ـ تەكرار.
باربەست [باربست] (پ) يۈك تېڭىش.
بارخانە [بارخانه] (پ) چېدىر؛ مال ئامبىرى، ئامبار.
باردار [بار دار] (پ) 1) مېۋىلىك. 2) ھامىلىدار، ئېغىر ئاياغ. 3) يۈك كۆتۈرگۈچى ھاممال.
بارسىپ [بارسيب] سىلكىپ، ئويىنتىپ:
ساچ باغ ئۈچىنى بارسىپ،
مۇنساكىنى يۆرگەنىپ،
يولغا كىردى تەبرەنىپ،
يۈگۈرۈپ يۈرۈر ئېردىيا.
— مۇللا مۇھەممەت نىيازى.
باركەش [بار كەش] (پ) يۈك توشۇغۇچى، ھاممال.
بارگاھ [بارگاه] (پ) 1) پادىشاھ قوبۇلخانىسى، قەسىر، ساراي:
تىكىلدى ئىككى ياندىن بارگاھلار،
مۇۋاپىق بولدى ئىككى پادىشاھلار.
— لۇتفى.

2) چېدىر، ئۇتاق:
پەقىر نامراتلارغا ھەم بەردى ئات،
ئاق ئۆيى چادىرۇ بارگاھ بىرلە كات.
— مۇللا شاكىر.

3) مازار، قەسىر:
خەلق تاۋاب ئەتمەك ئۈچۇن بارگاھ،
بارماقىنى بەرمەس ئىلكىدىن رەھا.
— زەلىلى.

فەلەك بارگاھى — ئاسمان قەسىر، يۇكسەك ئاسمان.
بارھا [بارها] (پ) بىرنەچچە قېتىم، بىرنەچچە مەررە.
بارۇت [باروت] (پ) مىلتىق دورىسى، پۇرۇخ.
بارۇت ساز [باروت ساز] (پ) مىلتىق دورىسى ياسىغۇچى.
بارۇتكەر [باروت كر] (پ) مىلتىق دورىسى بىلەن شۇغۇللانغۇچى ئۇستا.
بارۇر I [بارور] (پ) مېۋىلىك، ھاسىل بولغان.
بارۇر II [بارور] باردىغان:
قايدا باراي مەن ئەي سەنەم، يوقتۇر يەنە بارۇر يېرىم،
ئىشىق ئىلىنىڭ بولۇپدۇرۇر سەجدەگاھى بۇ بابىڭىز.
— ئۇبەيدى.
بارۇھ [باروح] (پ + ئە) روھلۇق، جانلىق، ياشىناپ

www.uyghurkitap.com

تۇرغان.

باري [باری] (ئە) یاراتقۇچی، ئاپىرىدە قىلغۇچى ئاللا.

باريبان [باريبان] بېرىپ.

بارىد [بارد] (ئە) سوغۇق.

بارىد رەتىب — ھۆل سوغۇق.

بارىد يابىس — قۇرۇق سوغۇق.

بارىقە [بارقە] (ئە) نۇرلۇق، روشەن، چاقنايدىغان.

بارىقەئى زىيا — نۇرنىڭ پارلىشى.

بارىقەئى سەرمەدىي — ئەبەدەدىي روشەنلىك.

بارىقەئى لەتاپەت — يارقىن، ئىللىق گۈزەللىك.

بارىك [باريک] (پ) ئىنچىكە، نازۇك.

بارىكەللاھ [بارك الله] (ئە) ئاللا بەرىكەت بەرسۇن! خۇدا مۇبارەك قىلسۇن! :

دېدى بارىكەللاھ مۇرادىڭغا يەت،
نەئىش خاتىرەڭگە يېتەر، قىل ئەبەت.

— ئا. نىزارى.

بارىكبىن [باريك بين] (پ) نازۇك نەرسىلەرنى كۆرۈپ بىلەلەيدىغان، ئۆتكۈر، زېرەك.

بارىكبىنلىك [باريك بين ليك] زېرەكلىك، ئۆتكۈر زېھىنلىك.

بارىندەك [بارندەك] (پ) يامغۇرلۇق بۇلۇتتەك:

جەھان خۇررەم بولۇپ خۇددى بارىندەك،
سۈزۈلۈپ چەشمەلەر مايى ماينىتەك.

— لۇتفى.

بارەۋاج [بارواج] (پ + ئە) راۋاجلانغان، ئىشى ئالغا باسقان:

مۇساپىر بولۇر ئاقسۇدا بارەۋاج،
تاپۇر نامۇراد بولسا خەرجۇ ـ خەراج.

— موللا شاكىر.

بارياب [بارياب] (پ) قوبۇل قىلىنغان، كۆرۈشكە رۇخسەت قىلىنغان.

باز I [باز] (پ) لاچىن:

چۇ ناز ئول تەزەرۇ ئاشكار ئەيلەبان،
بەسى بازۇ شاھىن شىكار ئەيلەبان.

— نەۋايى.

باز II [باز] (پ) يەنە، قايتا:

چۇ بىر جامنى باز مەملۇ ئېتىپ،
ماڭا تۇتتى جامنى خۇشبۇ ئېتىپ.

— ئا. نىزارى.

باز III [باز] (پ) سۆز بىرىكمىسىدە «ئوينىغۇچى، ئويناتقۇچى» مەنىلىرىنى ئىپادىلەيدۇ: مەيمۇنباز ـ مايمۇن ئويناتقۇچى، ئىشقىباز ـ ھەقىقىي ئاشىق.

باز ئەتمەك — ئويناتماق:

كەبكدېك رەفتار ئىلە ھەر سارى ئەيلەپ جىلۋەلەر،
بەندى زۇلفىن باز ئېتىپ ئەنبەر فىشانلىقلار مۇدۇر.

— گۇمنام.

باز IV [باز] (پ) ئېچىش، ئېچىلىش؛ ئوچۇق:

ئۆتۈپ ئېردى ئول كۇن بۇ يەڭلىغ ئۇمۇر،
ئەجەب ۋاقىئە باز تاپتى زۇھۇر.

— ئا. نىزارى.

بازار [بازار] (پ) سودا ـ سېتىق قىلىنىدىغان جاي، بازار.

بازارگان [بازاركان] (پ) بازارچى، سودىگەر، ئېلىپ ـ ساتار.

بازارى [بازارى] (پ + ئە) بازارلىق، بازار ئەھلى.

بازئاۋەرد [باز آورد] (پ) قايتا كەلتۈرۈش؛ ھەدىيە، سوۋغا.

بازەۋق [با ذوق] (پ + ئە) زوقمەن، زوقمەنلىك بىلەن.

بازبان [بازبان] (پ) لاچىنۋاز، لاچىننى شىكارغا ئۆگەتكۈچى، لاچىن بىلەن شىكار قىلغۇچى.

بازبىن [بازبين] (پ) بېلەت ساتقۇچى.

بازجۇست [بازجست] (پ) ئاختۇرۇش، تەكشۈرۈش.

بازجۇست ئەيلەمەك — قىدىرماق.

بازگەشت [بازگشت] (پ) قايتىش، يېنىش.

بازگەشت ئەيلەمەك — قايتماق، قايتىپ كەلمەك.

بازگۇن [بازگون] (پ) ؛ 1) تەتۇر، چەپ، ئەكس. 2) بەختسىز.

بازگۇنە [بازگونە] (پ) «بازگۇن) غا قاراڭ.

بازگۇي [بازگوي] (پ) ناخشا، غەزەلدە بىر سۆزنى ياكى بىر بېيىتنى قايتىلاپ تەكرار ئېيتىش.

بازۇ [بازو] (پ) بىلەك:

كى بازۇسىدۇر مىسلى شاخى چىنار،
يۈزى ئاي مەسەللىك ئۆزى تاجدار.

— ئا. نىزارى.

بازۇيى ئەدل — ئادالەت قۇلى.

بازۇلۇق [بازولوق] 1) بىلەكلىك. 2) كۆچمە: كۈچلۈك:

چۇكىم زور بازۇلۇق ئەيلەپ پەدىد،
كېلىپ لەرزىگە كۇھ ئانداغكى بېد.

— ئا. نىزارى.

بازی [بازی] (پ) ئویۇن؛ ئالداش.
بازی بەرمەك — ئالدىماق.
بازی یېمەك — ئالدانماق.
بازىچە [بازیچە] (پ) 1) ئویۇنچۇق؛ قوچاق؛ 2) چاق-چاق.
بازىچەئی ئەتفال — بالىلار ئویۇنچۇقی.
بازىگەر [بازیگر] (پ) ئویۇنچی، مەسخىرىۋاز.
باسەفا [باصفا] (پ + ئە) ساپالىق، تازا، یېقىملىق:
كۆرۈپمەن ئەجەب گۈنبەزی باسەفا،
كی ئۇستاد ئىلكىدە تاپمىش بەنا.
— ئا. نىزاری.
باسرۇغ [باسروغ] 1) ئاق ئۆي ئۈستىگە یاپىدىغان كېگىز. 2) باسقۇچ (باسىدىغان).
باسقۇن [باسقون] تاجاۋۇز، ھۇجۇم.
باسۇت [باسوت] یاردەم، قوللاش، مەدەت، یاردەمچی، یۆلىگۈچی، كۆیۈنگۈچی.
باسىبان [باسیبان] بېسىپ:
ئون كىشىدە ئالتە ئېشەك، ئىككی قوي،
گاھ باسىبان یۇقاری، گاھىدا ئوي.
— زەلىلی.
باسىت [باسط] (ئە) 1) ئېچىلغان، یېیىلغان. 2) كۆڭۈل ئاچقۇچی.
باسىرە [باصرە] (ئە) كۆرۈش قۇۋۋىتی، كۆرۈش سەزگۈسی؛ كۆز.
باسىق [باسیق] بېسىملىق، چىداملىق.
باسن [باسن] باسما، مەتبەئە.
باسىنج [باسنج] زۇلۇم، ئېزىش.
باسەۋەللاھ [باسوی الله] (ئە) ئاللادىن باشقىسی:
ئاھىكىم ئول بادەدىن نۇش ئەیلەسەم،
باسەۋەللاھنی فەرامۇش ئەیلەسەم.
— خەراباتی.
باشەرەف [باشرف] (پ + ئە) شەرەپكە ئىگە، ئالىیجاناب، ئېسىل:
تىلەر ئەردی ھەقدىن كی قابىل خەلەف،
مۇناجات ئەیلەپ شەھی باشەرەف.
— ئا. نىزاری.
باشەفىق [باشفیق] (پ + ئە) شەپقەتچی، ھېسداشلىق قىلغۇچی:
مەلىكە دېدی: خاجەئی باشەفىق،
نەچۈك كەل دۇرۇر سىزگە بولغان رەفىق.
— ئا. نىزاری.
باشۇكۇھ [باشكوه] (پ) شەۋكەتلىك، سەلتەنەتلىك؛ تەنتەنىلىك؛ تەمكىن، سالماق:
شەھەنشاھ ئانداغ ئېرۇر باشۇكۇھ،
خەزایىن ئاڭا بار ئىدی كوھ - كوھ،
— ئا. نىزاری.
باشارماق [باشارماق] باشقۇرماق، یولغا سالماق.
باشام [باشام] (پ) پەردە، ئىشىك یاكی دېرىزە پەردىسی.
باشامە [باشامە] (پ) ئایاللارنىڭ چۈمپەردىسی.
باشقان [باشقان] باشلىق، یۇرت چوڭی.
باشقالىق [باشقالیق] ئىختىلاپ، ئایرىمىلىق، جۇدالىق.
باشی [باشی] (پ) رەھبەر، باشلىق، سەردار.
باشىر [باشیر] سۈت بىلەن:
ئانىڭدەك ئەتتىلەر بارچەسی تەدبىر،
كی بىر - بىرىگە قاۋۇشقاي شەھدۇ باشىر.
— لۇتفی.
باغ [باغ] (پ) گۈلزار، گۈلشەن، باغ.
باغۇ بوستان — باغ ۋە گۈلزارلار، یاشنىغان باغ:
یەنە ئەیلەدی باغۇ - بوستانلار،
كی پەیدا قىلبان گۈلىستانلار.
— غەرىبی.
باغۇراغ — باغ ۋە دالا، باغ ۋە ئوتلاق:
ئاندا گەر قىلساڭ تەمەئكىم سەرۋىیۇ ھەم باغۇ راغ،
مۇندا بىر ۋەیرانە ئىچرە گۈشەئی دىۋار تۇت.
— مەھزۇن.
باغی ئىرەم — جەننەت بېغی؛ كۆچمە: ناھایىتی یاخشی باغ:
یا پەری یا ھۇر یا باغی ئىرەم یاد ئەیلەمەس،
شەھرىنی ئۇنتار بولۇر ھەرىم دۇچاری كاشغەر.
— گۈمنام.
باغی ۋىسال — ۋىسال بېغی.
باغی جەننەت — جەننەت بېغی، بوستان.
باغی جىنان — «باغی جەننەت» كە قاراڭ:
مەلامەت ئوقىدىن جىسمىمدە ھەدسىز یارەلەردۇر كىم،
بولۇرمۇ ئىشق ئېلىگە یارەلەر باغی جىنان بىر كۇن.
— گۈمنام.
باغی رەھمەت — رەھمەت بېغی.
باغی رىزۋان — جەننەت.
باغات [باغات] (پ) باغلار، باغلىق جایلار.
باغی [باغی] (ئە) باش تارتقۇچی؛ ئازغۇنلۇق.

باقی [باقی] (ئە) 1) ئەبەدی، دائمی، مەڭگۈ:
ئەلقىسسە، بۇ شاھلارغا ھەياتلىق باقى بولماي، جەھان سەلتە-نەتىنى بېرىپ، بۇ فەلەكنى غەددار پات فۇرسەتتە ياندۇرۇپ ئالدى.
— موللا سىدىق.

2) قالدۇق، ئېشىپ قالغان نەرسە:
نېچۈك جان بەرمەسۇن ۋەسلىڭ تىلەپ دەردۇ فىراقىدىن،
قەلەندەرغە ۋىسالۇ دەۋلەتۇ ھەم ئۆمرى باقىدۇر.
— ئۆبەيدى.

باقىئى ئۆمر — قالغان ئۆمۈر:
قەدەھگەردان قىلىبان ساقىئى ئۆمر،
كەچۈردىلەر مۇنىڭدەك باقىئى ئۆمر.
— لۇتفى.

باقىمەندە [باقى مانده] (پ) قالدۇق، قالدۇق قەرز؛ باقىمەندە.

باك [باك] (پ) 1) قورقۇنچ، خەۋپ، ۋەھىمە:
دەرىن ئەردىكى باغرىن چاك قىلسا،
يۈرەكسىنى چىقارىپ باك قىلسا.
— لۇتفى.

2) زەرە:
جان ئەگەر ئول ئارەز ئۈچۈن بارسا يوق، كۆڭلىدە رەھىم،
سۆسىزدىن يۈز بالىغ ئۆلسە بەھرىغە نې باك ئېرۈر.
— لۇتفى.

3) ئەندىشە، يىغا ـ زار:
ئاقىل ھۇۋەيدا بولۇپ ئەيلەدى باك،
بەرەھنە سەبر باقاسىنى قىلدى چاك.
— ئەھمەدى.

باكاۋۇل [باكاول] پادىشاھنىڭ تامىقىنى ئېتىدىغان خىزمەتچى، ئاشپەز:
باكاۋۇل پادىشاھغە پەركەچىدۇر،
بىلىپ دۇئانغە ئىش يەتكۈرگۈچىدۇر.
— مەھزۇن.

باكەمال [باكمال] (پ + ئە) كامالەتكە يەتكەن، يېتىلگەن؛ مۇكەممەل؛ تالانتلىق، ئىقتىدارلىق:
ھۇنەرمەنلىكتە ئەجەب باكەمال،
ۋە لېكىن ئاڭا ئەردى ئون ئىككى سال.
— ئا. نىزارى.

باكى [باكى] (ئە) يىغلىغۇچى.

باكىر [باكر] (ئە) تاڭ، ئەتىگەن.

باكىرە [باكره] (ئە) توي قىلمىغان قىز.

بانك [بانک] (پ) قىچقىرىلغان، ۋارقىرىغان ئاۋاز، سادا، ۋىرياد:
بۇ ۋەسۋاس ئىلە تۇن ئۇتۇپ ئاتتى تاڭ،
كى مۇرغى سەھەر ئول زەمان ئۇردى بانگ.
— ئا. نىزارى.

بانگى بەلەند — يۇقىرى ئاۋاز:
بەيت ئوقۇپ ئۇچ كىشى بانگى بەلەند،
يۇردۇكۇ قالدى سىپىلى يارىكەند.
— زەلىلى.

بال I [بال] (پ) قانات.

بالۇ پەر — قانات ـ قۇيرۇق:
دېمە قىرغول، كەبۇتەر بىرلە ئۇرمىش بالۇ پەر،
شۇڭقار ئىلە ھەم خىرام ئولمىش ھەۋا ئۇستىدە قار.
— سەبۇرى.

بال II [بال] (ئە) كۆڭۈل، دىل، خاتىرە.

بال III [بال] ھەسەل.

بالا [بالا] (پ) ئېگىز، يۇقىرى، ئۈستۈن:
گۈلشەن گۈلى تازە، قەدى سەرۋ ئولمەقى بالا،
قەدىڭ تۇز ئۈلۈپ تازە ئاچىلغانىڭ ئۇچۇندۇر.
— گۈمنام.

بالىباس [بالباس] (پ + ئە) كىيىم كىيگەن، كىيىملىك:
رەسۇلى خۇدا دېدى ئولدۇركى ناس،
جەھان مەجلىسىدە بولۇر بالىباس.
— غەربى.

بالىق [بالق] بېلىق:
گەھى قەئر ئىچرە بالىق بىرلە ھەمساز،
گەھى مەۋج ئۇستىدە كۈن بىرلە ئەنباز.
— لۇتفى.

بالىن [بالين] (پ) ئورۇن ـ كۆرپە، چۈشەك:
ئانى يانقۇزۇپ ئۆيدە بالىن ئۆزە،
نە بالىن ئۆزە فەرش قالىن ئۆزە.
— ئا. نىزارى.

بام [بام] (پ) 1) سۇبھى، تاڭ. 2) ئۆگزە، ئۆگزە ئۇستى:
كى بىر ھۇجرا تەئىين قىلىپ بام ئۆزە،
چىكىپ ئاھۇ ـ ئەفغان چىقىپ تام ئۆزە.
— ئا. نىزارى.

بامەسلەھەت [بامصلحت] (پ + ئە) مەسلىھەت بەرلەن، پىكىرلىشىپ، مەسلىھەتلىشىپ.

بامداد [بامداد] (پ) ئەتىگەن؛ ئەتىگەنلىك نامراز.

بامدە [بامىدە] ئۆگزىدە:
تىكلادىم ئول ھالىنى ھەيرەت تۇنى،

يەتتى فەلەك بامىدە غەۋغا ئۇنى.

— ئەھمەدى.

بامقدار [بامقدار] (پ + ئە) مىقدارلىق، باھالىق، قەدرى بار.

بان [بان] (پ) 1) ئىسىملارنىڭ ئاخىرىغا ئۇلىنىپ، شۇ ئىسىم بىلدۇرگەن شەيئىنى مۇھاپىزەت قىلغۇچىنىڭ نامىنى بىلدۇرىدىغان ئىسىم ياسايدۇ:

باغبان ـ باغۋەن، پاسبان ـ پاسۋان، دەرۋازەبان ـ دەرۋازەۋەن:

بۇلار ھەر بىرى بىر جەھانبان ئىدى،
جەھان مۇلكىگە خانۇ خاقان ئىدى.

— ئا. نىزارى.

2) قاراۋۇل، قاراۋۇللۇق قىلغۇچى:

سىپەند ئېرمەس ئوت ئۆزرە ئول سەنتكى دانەئى خالىك،
ئەسىرلىك بەند ئەتمەكلىككە ئول بانى زەنەخداندۇر.

— گۈمنام.

بانەۋا [بانوا] (پ) ئاۋارى ياخشى، ئاۋارلىق: باي، بەختلىك.

بانو [بانو] (پ) ھۆرمەت يۈزىسىدىن ئايالىلارنىڭ ئىسمىنىڭ ئاخىرىغا قوشۇپ قوللىنىلىدۇ: خانىم، ئايىم:

تاماشا قىلىپ سائەتى ماھۇەش،
كى بانۇيى ئالى نەسەب شاھۇەش.

— ئا. نىزارى.

بانى [باني] (ئە) بىنا قۇرغۇچى، بىناكار.

باە [باە] (پ) جىنسىي مۇناسىۋەت، جىنسىي قۇۋۋەت.

باھەسرەت [باحسرەت] (پ + ئە) ھەسرەتلىك:

مۇنتىزەكدە ئول ئىككى يارى ھەمدەم،
كۇنىچە روبەرو باھەسرەتۇ غەم.

— لۇتفى.

باھەم [باھەم] (پ) بىرلىكتە.

باھەيات [باحيات] (پ + ئە) ھاياتبەخش، جانلىنىپ تۇرغان.

باھۇزۇر [باحضور] (پ + ئە) ھۇزۇر قىلىپ، راھەتلىنىپ، بىمالال:

كىلىپ تاغۇ تاغدىن بۇ نەزرى نۇزۇر،
بۇ لەشكەر ھەمە ياتدىلار باھۇزۇر.

— مۇللا شاكىر.

باھۇنەر [باھنر] (پ) ھۇنەرى بار، كەسپى بار.

باھىر [باھر] (ئە) روشەن، ئېنىق، ئاشكارا.

باھىس [باحث] (ئە) ئىزلەنگۈچى، تەتقىقاتچى.

باۋەفا [باوفا] (پ + ئە) ۋاپادار، ئىشەنچلىك، سادىق.

باۋەر [باور] (پ) 1) ئىشەنچ، ئېتىقاد:

كى باۋەر قىلمىسا ئۇشبۇ سۆزۈمگە بۇەفا دىلبەر،
يېرىپ بۇ كۆكرىكىم خەنجەر بىلەن باغرىمنى كۆرسەتسەم.

— ئا. نىزارى.

2) توغرا، ھەقىقەت.

باۋەر ئەتمەسلىك — ئىشەنمەسلىك، چىنپۇتمەسلىك؛ گۇمان، شۇبھە بىلەن قارىماق:

باۋەر ئەتمەس نەچچە قان يۇتسام يۇزىنىڭ يادىدا،
كۆرمەدىم دەپ كۆزلەرىنگدىن ئىشقىنىڭ ئاشارىنى.

— ناقىس.

باۋەر ئەيلەمەك — ئىشەنمەك، چىنپۇتمەك.

باۋەر بولماق — ئىشەنچلىك بولماق:

بەرمەپ ئېركەن ھەقتەئالا ساڭا ھەرگىز ئېتىقاد،
مانىڭ دېدىم ئەرزىمنى بىرى بولمادى باۋەر ساڭا.

— ئۇبەيدى.

باۋەر قىلماق — ئىشەنچ قىلماق:

مەنىڭ ئىشقىمنى باۋەر قىلمادى، قاشىمغە كەلتۇرگىل،
كۆرۈپ ھالىم قولىن تىشلەپ نەچاغلىق شەرمسار ئولسۇن.

— گۈمنام.

باۋۇرچى [باورچى] ئاشپەز:

باۋۇرچى قىلدىلار تويدى قېرىنىنى،
قوغۇنلار ئاراسدا بېھتەرىنىنى.

— مەھزۇن.

باۋۇرچىخانە [باورچى خانە] ئاشپەزخانا.

باۋۇجۇد [باوجود] (پ + ئە) 1) مەۋجۇتلۇققا ئىگە، ۋۇجۇدقا كەلگەن. 2) شۇنداق بولسىمۇ، شۇنداق بولۇپ تۇرۇپ:

باۋۇجۇدى مۇنچە نەقد ئول دونخسال،
تونىگە تىكمىش ئىدى گەردۇن مىسال.

— نەۋائى.

بائېتىقاد [بااعتقاد] (پ + ئە) ئېتىقاد بىلەن، ئېتىقادى بولغان ھالدا:

دېدى: ئاندا شاپۇرى بائېتىقاد،
قىلاي كارىڭىزدا فەقىر ئېتىمباد.

— ئا. نىزارى.

بائىس [باعث] (ئە) 1) سەۋەب، ۋەج، باھانە:

چۇ بائىس بولۇپ دەردى سەرگە خاجە،
كى فائىل بولۇپ دەردى سەرگە خاجە.

— ئا. نىزارى.

2) ئاساس، مەنبە:

سەنسىز بىلمەم ئۆزۈم بەلكىم ئۆلۈك مەن يا تىرىك،

ئۇيغۇر كتاب تورىكتى www.uyghurkitap.com

بائسى ئۆمرى ئەزىزۇ ئىفتىخارىم قايداسەن؟
— ئۇبەيدى.

بائسى ئەفگارلىغ — غەمكىنلىك، كۆڭلى غەشلىكنىڭ سۆزى.

بائسى تەھەييۇر — ھەيران قېلىش، ئەجەبلىنىشنىڭ ئالامىتى.

بائسى دەرد — غەم، دەردنىڭ سەۋەبى.

بائسى غەمكەش — غەم يېيىشنىڭ سەۋەبى:
ئىشق ئارا جانۇ دىلىم ھەردەم كەشاكەشلىقدادۇر،
بائسى غەمكەشلىك ئول دىلجۇ ئىكەننى بىلمەدىم.
— گۇمنام.

بائسى قۇۋۋەت — قۇۋۋەت مەنبەسى.

بائسى ئىفتىخار — ئىپتىخارلىنىشنىڭ سەۋەبى.

بائىجازەت [بااجازت] (پ + ئە) رۇخسەت قىلىنغان، ئىجازەت بېرىلگەن؛ رۇخسەت بىلەن.

بائىدراك [باادراك] (پ + ئە) ئىدراكلىق، زېھنى تۈكۈر، پاراسەتلىك.

بائىلىم [باعلم] (پ + ئە) ئالىم، ئىلىملىك.

بائىمتىياز [باامتياز] (پ + ئە) ئىمتىيازغا ئىگە، ئىمتىيازلىق.

بايەد [باید] (پ) 1) جەزمەن، چوقۇم، زۆرۈر. 2) مۈمكىن، ئېھتىمال:
كى بايەدكە شايەد ئاتا ئەيلەگىل،
بۇ ئېھسان ئىشنى بى خەتا ئەيلەگىل.
— ئا. نىزارى.

بە [به] (پ) 1) ئىسىملارنىڭ ئالدىغا ئۇلىنىپ سۈپەت ياسايدۇ:
بەقۇۋۋەت — قۇۋۋەتلىك، بەھۇزۇر — ھۇزۇرلۇق.
2) بەزى ئىسىملارنىڭ ئالدىدا كېلىپ ئورۇن، يۆنىلىش كېلىش قوشۇمچە رولىدا كېلىدۇ:
كى ئاندىن يۈرۈپ تېز ئەيلەپ سەمەند،
كى داخىل بولۇپمەن بەجايى خوقەند.
— ئا. نىزارى.
3) جۈپ سۆزلەرنىڭ ئارىسىدا كېلىپ «مۇ، ۋە، ھەم» مەنىلىرىدە كېلىدۇ:
يارنى سۈرغىلاپ دەشت بەدەشت، كۆھ بەكۆھ يۈرەي،
مەجنۇن سىفەت دىلبەر ئۈچۈن ئەيلە ئارىسىز.
— مۇللا بىلال.
4) بەزى سۆزلەرگە قوشۇلۇپ «بىلەن، ئارقىلىق» مەنىسىنى ئىپادىلەيدۇ:
مەجانۇ دىل ئەتتىكى ئەمرىن قوبۇل،
دېدىكىم، قىلايىن قىزىمنى دوخۇل.
— ئا. نىزارى.

بەئەين [بەعين] (پ + ئە) ئاجرىتىپ بولمايدىغان دەرىجىدە ئوخشاش، ئۇنىڭ ئوخشىشى، خۇددى ئۆزى:
ماڭا بۇ سەھەرنىڭ ئىشىدۇر زەدۇر،
بۇ يولنىڭ غەمىدۇر بەئەينى سۇدۇر.
— ئا. نىزارى.

بەباد [بباد] (پ) شامالغا، ھاۋاغا؛ بىكارغا.
بەباد بەرمەك — بىكارغا كەتكۈزمەك، ھاۋاغا ئۇچۇرماق.
بەباد ئولماق — بىكارغا كەتمەك، سورۇلماق.
بەباد ئولماغاي — بىكار كەتمىگەي، يوق بولمىغاي.

بەبر [ببر] (پ) يولۋاس:
بۇ بېشەكىم ئۆتەردە ۋەھىم ئېتىپ لال،
سالۇر بەبر ئاندا پەنجە شىر چەڭگال.
— نەۋائى.

بەبرى خۇنرىز — قان تۆككۈچى، يىرتقۇچ يولۋاس.
بەبرى بەيابان — سەھرا يولۋىسى.

بەت I [بط] (ئە) ئۆردەك.
بەت كەباب — ئۆردەك گۆشىدىن تەييارلانغان كاۋاپ.

بەت II [بت] (پ) «بەد» گە قارا:
ئاران قويدى ئېسە تاتماغە قۇرسەت،
تاتار ـ تاتماستىن يىغدى سۇفرەنى بەت.
— لۇتفى.

بەتائەت [بطائت] (ئە) ئاستىلىق، سۆرەلمىلىك.

بەتالەت [بطالت] (ئە) 1) بىكار تەلەپلىك، ئىشسىزلىق. 2) باتۇرلۇق، قەھرىمانلىق؛ دادىل.

بەتەر [بتر] (پ) «بەدتەر» گە قارا:
فۇرقەتىدە كىم ئۆلۈمدىندۇر خەتەر،
سەككىز ئۇچماق، يەتتى دەۋزەختىن بەتەر.
— لۇتفى.

بەتەك [بتنگ] (پ) تار، سىقىلغان.
بەتەك كەلمەك — سىقىلماق، تويماق:
كەلدىم ئۇشۇل ھالدە جاندىن بەتەك،
چىقتى خارابەتتە غەۋغايى جەك.
— ئەھمەدى.

بەتەمام [بەتمام] (پ + ئە) پۈتۈنلەي، تامامەن، تۈلۈقى بىلەن:
ئالدى سەبرىم ئول پەرىزاد، دىلىم ئالدى قەددى شەمشاد،
مېنى كۆرۈپ بولدى ناشاد بەتەمامى خەيلى غەفلەك.
— مۇللا بىلال.

بەتتال [بطال] (ئە) 1) كېرەكسىز، ئىشتىن چىققان،

قىممىتى يوق. 2) بىكارچى، ئىش قىلمايدىغان. 3) باتۇر، قەھرىمان.

بەتلان [بطلان] (ئە) پايدىسىز؛ يالغان، ساختا، ئىشەنچىسىز.

بەتن [بطن] (ئە) قورساق، ئىچ:
چۇ ئىزھار ئېتسپ مەزھەرى ئىشقىنى،
سەدەپ بەتندىن گەۋھەر ئىشقىنى.
— ئا. نىزارى.

بەچە [بچه] (پ) گۆدەك، بالا خىزمەتكار، بالا ئويۇنچى:
ئالىپ كىردى ئول قەسر ئەيۋانغە،
كى ئول بەچە ئولتۇرغۇزۇپ يانغە.
— ئا. نىزارى.

بەچچە [بچه] (پ) «بەچە» گە قارالسۇن.

بەخت [بخت] (پ) شادلىق، مەمنۇنىيەتلىك، ئارمانسىزلىق؛ ئامەت، تەلەي؛ ئىقبال، تەقدىر؛ بەخت.

بەخت ئەختەرى — بەخت يۇلتۇزى.

بەختى بەد — بەختى قارا:
قىلسە مەدەد بۇ بەختى بەد ئۇچراساڭىز بەناگەھى،
كۆيدۇرەردۇر بۇ نازىڭىز، ئۆلتۇرەدۇر ھىجابىڭىز.
— ئۇبەيدى.

بەختى بەلەند — بەختلىك، ئامەتلىك.

بەختى بىدار — ئويغاق بەخت، دائىمى بەخت.

بەختى كامران — بەختكە ئېرىشكەن، مەقسىتىگە يەتكەن، بەختلىك.

بەختى گۇمراھ — ئاداشقان، بەختسىز.

بەخش [بخش] (پ) بەرمەك، بېغىشلىماق؛ ھەدىيە قىلماق؛ ئىگە بولماق:
ئاتام ئېردى ئول شەھر ئارا تاج بەخش،
كى شەھلىق بىلەن نەچە يىل سۈردى رەخش.
— ئا. نىزارى.

بەخشايىن [بخشاين] (پ) 1) كەچۈرۈم قىلماق. 2) تۆھپە، ھەدىيە، ئىنئام.

بەخشەندە [بخشنده] (پ) بەرگۈچى، بەخش قىلغۇچى.

بەخشىش [بخشش] (پ) ھەدىيە، سوۋغا؛ ئېھسان، سەدىقە.

بەخۇسۇس [بەخصوص] (پ + ئە) مەخسۇس، ئالاھىدە؛ خۇسۇسەن، بولۇپمۇ.

بەخىل [بخيل] (ئە) پىخسىق، بېخىل؛ ئىچى تار، ئاچكۆز.

بەخىيە [بخيه] (پ) تىكىش، كىيىمنىڭ تىكىشى، جىيەك.

بەخىيەساز — جىيەك تىككۈچى.

بەد [بد] (پ) 1) يامان، يارىماس، بۇزۇق:
كېلىپ ئىشكىگە دائىم گەدادەك تەلمۈرۈپ تۇردۇم،
گەدالىق بەد ئىدى دوستلار، گەدادىن بەلكى خار بولدۇم.
— موللا بىلال.
2) سۆز بىرىكمىسى تەركىبىدە كېلىپ «يامان، بۇزۇق» مەنىسىنى بىلدۈرىدۇ:
قىلسە مەدەد بۇ بەختى بەد ئۇچراساڭىز بەناگەھى،
كۆيدۇرەردۇر بۇ نازىڭىز، ئۆلتۇرەدۇر ھىجابىڭىز.
— ئۇبەيدى.
3) بەزى ئىسىملارنىڭ ئالدىغا قوشۇلۇپ، ئىسىم بىلدۈرگەن مەنىنىڭ يامانلىق تەرەپتىكى سۈپىتىنى بىلدۈرىدىغان سۈپەت ياسايدۇ:
بەد بەشىرە — سەت چىراي؛ بەدھال ـ ھالسىز؛ بەدخۇي ـ قىلىقى يامان.

بەدئامۇز [بدآموز] (پ) 1) يامانلىققا ئۆگەنگەن. 2) يامانلىقنى ئۆگەتكۈچى.

بەداھەت [بداهت] (پ) 1) روشەن، ئېنىق، چۈشىنىشلىك؛ 2) تاسادىپىي ۋەقە.

بەد ئاۋاز [بدآواز] (پ) ئاۋازى خۇنۇك، ئۇنى يېقىمسىز.

بەدايەت [بدايت] (ئە) باشلىنىش، دەسلەپ:
شەبابەت زەمانى بەدايەت ئىدى،
مېنىڭ ۋەرزىشىم كۆپ سايامەت ئىدى.
— ئا. نىزارى.

بەدئايىن [بدآيين] (پ) 1) قانۇن ـ شەرىئەتنى ئىنكار قىلىدىغان، گۇناھكار. 2) دىنسىز، دىنغا ئىشەنمەيدىغان.

بەدئەختەر [بداختر] (پ) بەختسىز، بەختى قارا، تەلەيسىز.

بەدەخشان [بدخشان] (پ) ئابغان تۆركلىرى ئورۇنلاشقان بىر ناھىيىنىڭ نامى ۋە ئۇ يەر لەئىل بىلەن تونۇلغان، بەزىدە لەئىل مەنىسىدىمۇ قوللىنىلىدۇ:
بارچە خوش قامەت سەفا تەلئەت ۋە لېكىن باتىنى،
ئاق قوناق شەخى، سۇنۇق شىشە، بەدەخشان كورسى.
— ناقىس.

لەئلى بەدەخشان — بەدەخشاننىڭ قىزىل تېشى؛ قىپقىزىل لەۋ؛ سۆيگىنىنىڭ قىزىل لېۋى:
مۇنچە كۆيدۇرمەك نەدۇر، خۇرشىدى تابانىم، نەسۇد،
يۇرەكسىم قان ئەيلەدىڭ لەئلى بەدەخشانىم، نەسۇد.
— ئۇبەيدى.

بەدئەدا [بدادا] (پ) 1) قوپال سۆزلۈك، ئاچچىق تىللىق؛ 2) خۇنۇك، يېقىمسىز تاۋۇش.

بەدەر [بەدر] (پ) قويۇۋېتىلگەن؛ قاچقان.

www.uyghurkitap.com

بەدەر كەتمەك — نام ـ نىشانسىز، ئىز ـ دېرەكسىز كەتمەك، قارىسىنىمۇ كۆرسەتمەي كەتمەك:
بەيابان تەرەپكە بەدەر كەتتى ئول،
بۇگۇرماق بىلە باقمايىن ئوڭ ۋە سول.
— ئا. نىزارى.

بەدئەفئال [بدافعال] (پ + ئە) قىلىقى سەت، خۇلقى يامان، قىلىقسىز.

بەدەل [بدل] (ئە) ئالماشتۇرۇش: ئالماشتۇرۇلىدىغان تەرىپە:
دىدى: ئون بەرابەر كۇمۇشتۇر بەدەل،
بىرىڭ دەرمەھەل ئەسلە قىلماي جەدەل.
— ئا. نىزارى.

بەدەل قىلماق — ئالماشتۇرماق.

بەد ئەمەل [بدعمل] (پ + ئە) يامان قىلىق، بۇزۇق ھەرىكەت.

بەد ئەندام [بداندام] (پ) خۇنۇك، سەت.

بەدئەھد [بدعهد] (پ + ئە) ۋەدىسىدە تۇرمايدىغان، ۋاپاسىز، تۇراقسىز.

بەدئەھدۇپەيمان [بدعهدپيمان] (پ + ئە + پ) ۋەدىسى يالغان، يالغانچى، ۋەدىسىدە تۇرمايدىغان:
بۇكى ئانىڭ ئەھدۇ پەيمانىدا مەن ئولسام داغى،
ياخشى پۇرسەت تاپساڭ، ئول بەدئەھدۇ پەيمانىمغا ئايت.
— نەۋابى.

بەدئەھل [بداهل] (پ + ئە) بۇزۇق، پەسكەش، يامان، ناچار.

بەدەۋلەت [بەدولت] (پ + ئە) چوڭ دۆلەتكە، بايلىققا ئىگە، دۆلەتمەن.

بەدەۋى [بدوى] (ئە) كۆچمەن خەلق؛ نادان، مەرىپەتسىز.

بەدەۋىيەت [بدويت] (ئە) كۆچمەنلىك؛ نادانلىق، مەرىپەتسىزلىك.

بەدبار [بدبار] (پ) قوپال، كېلەڭسىز، ئېغىر.

بەدبەخت [بدبخت] (پ) بەختسىز، تەلەيسىز؛ بەختى قارا.

بەدبەشىرە [بدبشره] (پ + ئە) سەت چىراي، ئەپتى بۇزۇق.

بەدبەيەن [بدبيەن] (ئە + پ) يامان مەلۇمات، خاتا دەلىل؛ زىيانلىق پىكىر؛ ناتوغرا مۇلاھىزە:
ۋەزىر بەدبايانغا ھاجەت ئەرمەس،
سىسال ئەتمەك ئايانغا ھاجەت ئەرمەس.
— زەلىلى.

بەدبۇ [بدبو] (پ) ھىدى يامان، يېقىمسىز پۇراق، سېسىق پۇراق.

بەدبىن [بدبين] (پ) باشقىلارغا يامانلىق سېغىنغۇچى.

بەدتەر [بدتر] (پ) يامانراق، بەتەر:
ھەم ئول يەردە يىقىلدى زار ـ مەدھۇش،
يەنە ئاندىن بەدتەر ماھى قەسەبپۇش.
— لۇتفى.

بەدتەرىن [بدترين] (پ) ناھايىتى يامان، ئەڭ يامان:
ئۆزى پەرۋەرىش ئەيلەگەن بىر خەسىس،
زىھى بەدتەرىن ئىبنى مۇلجەم نەجىس.
— ئا. نىزارى.

بەدتەئم [بدطعم] (پ + ئە) تەمسىز، تەمى يوق.

بەدجەھل [بدجهل] (پ + ئە) پەيلى يامان، ئاچچىقى تېز كېلىدىغان.

بەدخاھ [بدخواه] (پ) يامانلىق سېغىنغۇچى، يامان نىيەتلىك.

بەدخور [بدخور] (پ) ئېغىزغا تېتىمايدىغان، تەمسىز.

بەدخۇ [بدخو] (پ) مىجەزى يامان، يامان خۇيلۇق؛ قوپال، يامان ئادەتلەنگەن:
بارچەغە لۇتف ئەيلەرۇ قىلماس ماڭا ھىچ ئىلتىفات،
بۇ مەنىڭ ھالىمغە ئول بەدخۇ ئىكەننى بىلمەدىم.
— گۇمنام.

بەدخۇلق [بدخلق] (پ + ئە) خۇلقى، قىلىقى يامان.

بەدخۇي [بدخوي] (پ) «بەدخۇ» غا قاراڭ:
نەقىلدىم يارەب ئول بەدخۇي جەۋاب بەرمەس سەلامىمغە،
ئاچىغ سۆز بىرلە دەشنام ئەيلەدى شىرىن كەلامىمغە.
— مەھزۇن.

بەددىل [بددل] (پ) يامان نىيەت، شۇبھىلىك، گۇمانلىق.

بەددىل بولماق — شۇبھىلەنمەك، بەتگۇمان بولماق.

بەددىيانەت [بددیانت] (پ + ئە) دىنىي قائىدىلەرگە رىئايە قىلمايدىغان، ئىنساپسىز، ۋىجدانسىز:
گەر مۇسۇلمان زادە بولساڭ ئەي مەھى نامېھرىبان،
شۇم رەقىبى بەددىيانەت جانىغە بىداد قىل.
— ئۇبەيدى.

بەدر [بدر] (ئە) تولۇن ئاي، ئون تۆت كۇنلۇك ئاي:
ئول ھىلالى قاشلەرىنغە ئوخشاتاي دەپ ئۆزىنى،
بەدر ئۆزىن كۆرگىلى نې يەرگە يەتكۈزۈر ھەر ماھ ـ ماھ.
— ئەتائى.

بەدرى كەۋاكەب — يۇلتۇزلار ئارىسىدىكى تولۇن ئاي:
ئۇشبۇ جەمائەت بەدرى كەۋاكەب بىز،

مەنسى يوق باتىلۇ بىباك بىز.
— ئەھمەدى.

بەدرى ماھ — تولۇن ئاي، ئون تۆت كۈنلۈك ئاي:
لەبلىك ئىستەپ نېدىن جان بەرمەيىن ئابىھەيات ئاندىن،
يۈزۈك كۆرگەچ نېچۈك كۆز ئاچمايىن گۈل بەدرى ماھىمدۇر.
— گۈمنام.

بەدرى مۇنىر — نۇرلۇق تولۇن ئاي:
سەئادەت سېپىرىدە بەدرى مۇنىر،
دىيانەت ئېلى ئىچرە رەۋشەن زەمىر.
— ئا. نىزارى.

بەدرەگ [بدرک] (پ) تېگى پەس، ناپاك، ئىپلاس:
بەرىپ قىممەتىنى كەنىزەك ئۈچۈن،
فوسۇنساز پۈرمەكر بەدرەگ ئۈچۈن.
— ئا. نىزارى.

بەدرەڭ [بدرنگ] (پ) 1) رەڭگى سەت، كۆرۈمسىز:
ئۆزىنى ئەرز قىلدى بەدرەڭ.
— مەھزۇن.

2) رەڭگى سەت بىر خىل قوغۇن.

بەدرۇددۇجا [بدرالدجى] (ئە) تۇندىكى تولۇن ئاي:
ئايا شاھى لەۋلاك بەدرۇددۇجا،
شەفائەت مەيىدىن ماڭا قىل ئەتا.
— ئا. نىزارى.

بەدرۇز [بدروز] (پ) يامان كۈن، بەختى قارا، بەختسىز، تەلەيسىز.

بەدزاد [بدزاد] (پ) يامان، يارىماس ئادەم:
يەنە قول ئۇزاتتى پەرىزادغە،
يەنە ئوردى خەنجەرنى بەدزادغە.
— ئا. نىزارى.

بەدزەبان [بدزبان] (پ) تىلى يامان، يامان سۆزلۈك.

بەدسىگال [بدسگال] (پ) نىيىتى يامان، نىيىتى بۇزۇق:
قەزار كىرىپ باغ ئارا پىرى زال،
بۇبى زاھىرى، باتىنى بەدسگال.
— ئا. نىزارى.

بەدشەكل [بدشكل] (پ + ئە) كۆرۈنۈشى سەت، خۇنۈك.

بەدفەرجام [بدفرجام] (پ) ياخشى نەتىجە بەرمەيدىغان، يامان ئاقىۋەتلىك.

بەدكار [بدكار] (پ) ئەخلاقسىز، يارىماس، يامان ئىش قىلغۇچى:
ناقىساكىم قەدرى كەمدۇر ئەھل ئىلىم، قارىيۇ،
دەرۇشنىڭ،
فاسقۇ بەدكار، بەدخۇ مۇھتەرەم ئىنسان ئارا.
— ناقىس.

بەدكەردار [بدكردار] (پ) يامان تەبىئەتلىك، يامان قىلىقلىق:
قىلۇرمەن شىكۈەلەر مەككارەلەردىن،
نە بەدكەردار بەد خۇنخارەلەردىن.
— مۇھەممەد سادىق.

بەدكارلىق [بدكارليق] ئەخلاقسىزلىق، بۇزۇقلۇق، ئىپلاسلىق:
ساڭا كەسىب بەد فېئىل بەدكارلىق،
ماڭا كەسبدۇر ئەبرىشىمكارلىق.
— غەربىي.

بەدگۇمان [بدگمان] (پ) گۇمانخور، يامان نىيەت؛ شۇبھە.

بەدگۇمان ئەيلەمەك — گۇمان قىلماق، شۇبھىلەنمەك.

بەدگۇمان بولماق — شۇبھە بىلەن قارىماق، گۇمانلىنماق:
نېتىپ قاشىمدا كۆرەي دېۋلەركى، باردۇر ئىشىم،
مەلايىك ئۈتسە ئانىڭ ساري بەدگۇمان بولماق.
— نەۋائى.

بەدگۇمانلىق [بدگمانليق] ئىشەنمەسلىك، گۇمانخورلۇق.

بەدگۇي [بدگوي] (پ) يامان سۆزلىگۈچى؛ قوپال سۆز؛ تۆھمەتچى، غەيۋەتچى.

بەدگۇيلۇق [بدگويلۇق] تۆھمەتچىلىك، غەيۋەتچىلىك:
كىشىدىن ساڭا يەتسە بەدگۇيلۇق،
ئاڭا ئەيلەسەك ئۆزنى خوشخۇيلۇق.
— غەربىي.

بەدگەۋھەر [بدگوهر] (پ) ئەسلى يامان، ئەسلى پەس.

بەدگەۋھەرلىغ [بدگوهرليغ] ئەسلى يامانلىق، ئەسلى - زاتى پەسلىك.

بەدلەھجە [بدلهجه] (پ + ئە) قوپال سۆزلۈك، سۆزى يېقىمسىز، سېپىق گەپ قىلىدىغان.

بەدمەسلەھەت [بدمصلحت] (پ + ئە) يامان مەسلەھەت بەرگۈچى، بۇزۇق نىيەتلىك:
ئەداۋەت سارىگە بەد مەسلەھەتلەر،
ئىلاج كوردەن كاج مەسلەھەتلەر.
— مۇھەممەد سادىق.

بەدمېھر [بدمهر] (پ) شەپقەتسىز، مېھرسىز، كۆيۈمسىز:

كۆڭۈلنى باغلىما مبهرىغه ئول ئېرۇر بەدمېهر،
دەمى بۇزال نېچە ئەلنى ناتەۋان قىلادۇر.

— غەربى.

بەدنام [بدنام] (پ) يامان نام چىقارغان، نامى بۇلغانغان، نامىغا داغ چۈشكەن، يامان ئاتلىق:
چىقاردى يۈلەپ بارچە خەدداملار،
ۋەزىرغه هەمه قىلدى بەدنامىلار.

— ئا. نىزارى.

بەدنەپەس [بدنفس] (پ + ئە) نەپسى سوغۇق، يامانلىق كۆتكۈچى.

بەدنەپس [بدنفس] (پ + ئە) نەپسى يامان، ئۆزىنى تۇتۇۋالالمايدىغان.

بەدنەما [بدنما] (پ) سەت چىراي، ئەپتى بۇزۇق.

بەدنەماي [بدنماي] (پ) «بەدنەما» غا قارالسۇن.

بۇ كەسىب ئىچرە ئۇمر ئۆتسە هالىڭغا ۋاي،
داغى بەخر ئېتەر سەنمۇ، ئەي بەدنەماي.

بەدنىھاد [بدنهاد] (پ) يامان تەبىئەتلىك، يىرگىنچلىك، سەت، كۆرۈمسىز:
كىچە چىقتى مەككارەئى بەدنىھاد،
قىلىپ ئول زەمان شاھغه خەيرباد.

— ئا. نىزارى.

بەدھال [بدحال] (پ + ئە) 1) ئەھۋالى يامان، ناچار؛ بەختسىز:
چۇ تەببىھ قىلىپ بارچە جۇھھالغه،
كى ئىبرەت قىلىپ جۇملە بەدھالغه.

— ئا. نىزارى.

2) جانسىز. كۆچسىز، مادارسىز:
ۋەلى نەۋرۇز ئانىڭتەك ئەردى بەدھال.
كۆز ئاچمادى تاڭ ئاتقۇنچە قالىپ لال.

— ئا. نىزارى.

بەدھال ئولماق — ھالسىزلانماق، يامان ئەھۋالغا قالماق، كۆڭلى بۇزۇلماق:
زەمانى تۇرۇپ ئانچە بەدھال ئولۇپ،
ئاڭا سۆز قىلىشقه تىلى لال ئولۇپ.

— ئا. نىزارى.

بەدھەيبەت [بدهيبت] (پ + ئە) كىشىنى قورقۇنچقا سالىدىغان، ۋەھىمىلىك؛ سەت، قوپال.

بەدھۇش [بدهوش] (پ) ھوشىدىن كەتكەن، ھوشسىزلانغان، بىھوش:
ساقىيا، ھىجران خۇمارى لالۇ بەدھۇش ئەيلەمىش،
بەرمەگەيسەن بىزگه يەتسه دەۋرى ساغەر ئىنتىزار.

— نەۋابى.

بەدۇك [بدوك] بۇيۇك، چوڭ؛ ناھايىتى.

بەدىماغ [بەدماغ] (پ + ئە) 1) دىمىغى ئۇستۇن، كىبىرلىك، تەكەببۇر. 2) يۇقىرى پەرۋاز:
بەلكى بۇ فەسلى باغ ئۆتەر، قۇمرىيۇ ـ تۇتى، زاغ ئۆتەر،
سەرۇ يەنە بەدىماغ ئۆتەر، بەلكى بۇ نەۋبەھار ئۆتەر.

— مۇللا بىلال

بەدىھە [بديهه] (ئە) ھازىر جاۋابلىق؛ ئۇشتۇمتۇت، بىر-دىنلا ئېيتىلغان سۆز.

بەدىئ [بديع] (ئە) نەپىس، گۈزەل، نادىر؛ تازا، ساپ.

ئىلمى بەدىئ — ئەرەب تىلى ئىستىلىستىكىسىنىڭ 3 ـ قىسمى؛ ئىستىلىستىكا.

بەدىئ خۇبى مەنزەر — ناھايىتى گۈزەل كۆرۈنۈشلۈك:
يەمەن خانى رەفىئ فەررۇخى ئەختەر،
ئەدەن خانى بەدىئ خۇبى مەنزەر.

— لۇتفى.

بەدىئ ئولماق — گۈزەل، نەپىس بولماق، گۈزەللەشمەك.

بەدىئە [بديعه] (ئە) 1) گۈزەللىك، نەپىسلىك، كۆركەملىك. 2) كىشىنى جەلپ قىلىدىغان، ماختاشقا سازاۋەر بەدئىي ئەسەر.

بەدىئۇەش [بديعوش] (ئە + پ) مۇكەممەل، ئاجايىپ نادىر يېزىلغان شېئىرلار.

بەدىئى [بديعي] (ئە) سەنئەتلىك، ئىستېتىكىلىق.

بەر I [بر] (پ) 1) سۆزلەرنىڭ ئالدىدا كېلىپ «قا، غا؛ دا، دە؛ ئۈستىدە، توغرىسىدا...» قاتارلىق مەنىلەرنى بىلدۈرىدۇ. 2) بەزىدە «بە» قوشۇمچىسىنىڭ رولىدا كېلىدۇ.

بەركەمال — تولۇقى بىلەن؛ بەردەۋام ـ داۋاملىق.

بەر II [بر] (پ) مېۋە، ھوسۇل، نەتىجە، پايدا، مەنپەئەت:
كىشى ھەنزەل ئېكسە ئاچىغ بەر تاپار،
ۋەگەر نەيشەكەر ئېكسە شەككەر تاپار.

— نەۋابى.

بەر تاپماق — لەززەتلەنمەك، بەھرە ئالماق:
قەدىمنىڭ سەرۋىدىن تاپماس كىشى بەر،
مېنى كۆرمەس پەرىتەك ئادەمىلەر.

— لۇتفى.

بەر يېمەك — لەززەتلەنمەك، پايدىلانماق:
سېنى ئىستەگەن ئول مىسكىن غەمخار،
ۋىسالىڭدىن يېسۇن بەر ئاخىرى كار.

— لۇتفى.

بەر Ⅲ [بر] (پ) بەدەن، گەۋدە؛ كۆكرەك.

بەر Ⅳ [بر] (ئە) قۇرۇقلۇق، يەر؛ دەشت، چۆل.

بەررۇ بەھر — قۇرۇقلۇق ۋە سۇ، يەر يۈزى.

بەرابەر [برابر] (پ) تەڭ، بىر خىل؛ بىر - بىرىدىن قېلىشمايدىغان:

كىم ئۆرتەي دېدى ئالەمنى سەراسەر،
تىلەدى كۆرمەدى گۈلنى بەرابەر.

بەرات [برات] (ئە) 1) يارلىق؛ ئازارلىق خېتى:

مۇشكىن خەتكى چەشمەئى ھەيۋان نەباتىدۇر،
بىر دانە جان ئەچكەكى تىرنكلىك بەراتىدۇر.

— ئاتايى.

2) قەمەرىيە يىلى ھېسابىدا 8 - ئاينىڭ نامى، شەبان؛ بايرام:

گەي قەلەندەر، گەر تاپشسام ئول پەرى پەيكەر بىلە،
شۇم رەقىبغە نەھس، ماڭا باردۇر ئەيدى بەرات.

— ئۇبەيدى.

بەرئامەد [برآمد] (پ) چىقىش، كۆتۈرۈلۈش، يۈكسىلىش.

بەراي [براي] (پ) ئۈچۈن؛ چۈنكى، ... لىقتىن؛ ھەققىدە.

بەرايى خۇدا — خۇدا ھەققىدە، خۇدالىق ئۈچۈن:

مەنى ئاندا يەتكۈر بەرايى خۇدا،
قۇدۇمىڭغە ياران، بۇ جانىم فىدا.

— ئا. نىزارى.

بەرايا [برايا] (ئە) خالايىق؛ مەخلۇقات:

رەئاياغا قىلمىش مۇرۇۋۋەت بەسى،
بەرايانغە ئەيلەپ خۇتۇۋۋەت بەسى.

— ئا. نىزارى.

بەرەس [برص] (ئە) ئاق كېسەل؛ پېسە.

بەرەنداز [برنداز] (پ) بۇزغۇچى، بەربات قىلغۇچى، ژەبىران قىلغۇچى:

چۈن ئەمەلى بىرلە نەۋاساز ئولۇپ،
ئول نەي ئۇنى خانە بەرەنداز ئولۇپ.

— نەۋايى.

بەرەندە [برندە] (پ) ئىگە بولغان، ئېرىشكەن، ئالغان؛ ئىگە بولغۇچى؛ يەڭگۈچى، غالىب.

بەرەھنە [برھنە] (پ) 1) قىپيالىڭاچ، كىيىم - كېچەك سىز:

بولۇپ سەر بەرەھنە بارىپ مەن يەقىن،
سالام ئەيلەدىم يەرگە سۇرۇپ جەبىن.

— ئا. نىزارى.

2) كەمبەغەل، يوقسۇل.

بەرباد [برباد] (پ) شامالغا، ھاۋاغا؛ شامال بىلەن سورۇلغان، يوقالغان؛ ۋەيران، خاراب، يوق:

نەسىمى يار قويىندىن تاپىلسە،
سۇلەيمان مۇلكىنى بەرباد ئوقۇرلەر.

— ئەتايى.

بەرباد ئەتمەك — «بەرباد قىلماق» قا قارالسۇن.

نىقاب ئاچماقنى بۇ مەھزۇنغە بىر ياد ئەتمەدىڭ ھەرگىز،
مەنى ئۆرتەپ ئول ئوتقە كۈلنى بەرباد ئەتمەدىڭ ھەرگىز.

— گۇمنام.

بەرباد قىلماق — يوق قىلماق، تۈگەتمەك، شامالغا ئۇچۇرۇۋەتمەك.

بەربەت [بربط] (ئە) بەربەت، ئۇزدەك شەكىلدىكى چالغۇ ئەسۋابى:

كى قانۇنۇ تەنبۇرۇ بەربەت، غەجەك،
يەنە چەڭۇ سەمتۇر ياشىل چەمبەرەك.

— ئا. نىزارى.

بەربەتزەن [بربطزن] (ئە + پ) بەربەتچى.

بەربەتنەۋاز [بربطنواز] (ئە + پ) بەربەت چالغۇچى.

بەربەر [بربر] (پ) 1) ئافرىقىنىڭ جەنۇبىدىكى بىر قەبىلە خەلقى. 2) ۋەھشىي، ياۋۇز. 3) تەييار، تەييارلانغان، ھازىرلانغان:

ئايرىلار بولساڭ مېنىڭدىن، ئەي دىلاۋەر، ئەلۋىدا،
مەنمۇ ھەم ئەمدى كېتەرمەن سۇيى بەربەر، ئەلۋىدا.

— موللا بىلال.

بەرتەرەپ [برطرف] (پ + ئە) چەتتە، ياقتا؛ ياقلىق؛ بىر ياقلىق، بىر تەرەپتە.

بەر تەرەپ قىلماق — بىر ياقلىق قىلماق؛ تازىلىماق؛ تۈگەتمەك:

كەلدى سەفا لەشكەرىيۇ تۇزدى سەف،
قىلدى ئەدالەت چېرىكىن بەر تەرەف.

— ئەھمەدى.

بەرجا [برجا] (پ) مۇناسىپ، ئورۇنلۇق.

بەرجامەندە [برجامندە] (پ) بىر جايدا ئولتۇرۇپ قالغان، سەپەرگە چىقمىغان.

بەرجاي [برجاي] (پ) جايغا، ئورۇنغا:

تۇرۇپ تويلاپ ئول ئەلدە بىر - ئىككى ئاي،
كېتۇردىلەر تەرەب شەرتىنى بەرجاي.

— لۇتفى.

بەرجەستە [برجستە] (پ) چوقچىيىپ تۇرغان، كۆزگە كۆرۈنەرلىك، گەۋدىلىك.

بەرخ [برخ] (پ) ھەسسە، نېسۈە، ئۇلۇش؛ قىسمەت.

بەرخەبەر [برخبر] (پ + ئە) خەۋەردار، خەۋەر تاپقان، بىلگەن:

دېمەڭلەر كىم، بەرخەبەر بول، تەلبە كۆڭلۈمدىن چۈشۈل،
قايدە كىم بارسە نەۋايىنى خەبەردار ئەيلەمەس.

— نەۋايى.

بەرخوردار [برخوردار] (پ) 1) بەھرىمەن، پايدىلانغۇچى. 2) بەختىيار، خۇشال، شاد ـ خۇرام.

بەرخوردارلىغ [برخوردارلىغ] 1) بەھرىمەنلىك. 2) بەختىيارلىق، شادلىق، خۇشاللىق.

بەرخى [برخى] (پ) بىرئاز، قىسمەن.

بەرد [بەرد] (ئە) سوغۇق:

ساچىپ گۈل كىشى يۈزۈمە ئابى سەرد،
ھەرارەت كېتىپ تەندەكى، بولدى بەرد.

— ئا. نىزارى.

بەردار [بردار] (پ) پايدا ئالغۇچى؛ بېجىرگۈچى، بويسۇندۇرغۇچى.

بەردە [بردە] (پ) قۇل، ئەسىر، تۇتقۇن:

چۇ مۇقبىل قۇلى بەندەگى بەردەسى،
رەسۇلى خۇدانىڭ نەزەر كەردەسى.

— ئا. نىزارى.

بەردەدار [بردەدار] (پ) قۇلدار، قۇل ئىگىسى.

بەردەم [بردم] (پ) قاۋۇل، كۈچلۈك، ساغلام، تېتىك.

بەردەۋام [بردوام] (پ + ئە) داۋاملىق، توختاۋسىز.

بەردۇش [بردش] (پ) يەلكە، مۇرە، ئۇچا.

بەرروي خاك [برروى خاك] (پ) تۇپراقتا، توپىدا؛ تۇپراق ئاستىدا:

قالمىسدىن رۇھ بارىپ ئېرىدى پاك،
ياتىپ ئۆلۈكلەر كېبى بەرروي خاك.

— ئەھمەدى.

بەررە [برە] (پ) 1) پاقلان، قوي. 2) كېيىك بالىسى:

كى ئاھۇ بەررە لەھمەسى جانۇەر،
ئىزافە ئاڭا شەھدۇ شەكەر.

— ئا. نىزارى.

3) ئاجىز، دەرمانسىز، كۈچسىز، زەئىپ.

بەرزەخ [برزخ] (ئە) 1) ئىككى نەرسىنىڭ ئارىلىقى؛ بوغۇز. 2) جەننەت بىلەن دوزاخنىڭ ئارىلىقى. 3) قورقۇنچلۇق، خەتەرلىك ھالەت.

بەرزەڭگى [برزنكى] (پ) قاپقارا ئادەم؛ ھەيۋەتلىك.

بەرزگەر [برزكر] (پ) دېھقان، يەر تېرىغۇچى، ئۇرۇق چاچقۇچى.

بەرش [برش] (پ) ئۇمىد، ئارزۇ.

بەرغئاب [برغ آب] (پ) تۇغان، توسما.

بەرف [برف] (پ) قار:

ئەجەب گىريە ئاغاز ئېتىپ مەن شىگەرف،
چېكىپ ئاھى سەردۇ تۆكۈپ ئەشك بەرف.

— ئا. نىزارى.

بەرق [برق] (ئە) 1) چاقماق، چېقىن، يېشىن:

غەم كۈنجىدە ھىجران تۈنى مەن يىغلاماقىم قان،
چۈن بەرق يانىپ ۋەئىدەئى يالغانىڭ ئۇچۇندۇر.

— گۈمنام.

2) ئوت:

سېنىڭ يادىڭ دىلىم ئاراسىدۇر، زىكرىڭ ئېرۇر قەندىم.
كۆڭۈل يورۇتقۇچى شەمئىمۇ جان كۆيدۈرگۈچى بەرقىم.

— مۇللا بىلال.

3) شولا، نۇر:

ئىشق ئوتىدىن ئاشىقى پاك ئۆرتەنۇر،
بەرقىدىن مەدھى نۇبۇۋۋەت مۇنبەرى.

— سەبۇرى.

بەرق ئەيلەمەك — «بەرق ئۇرماق» غا قارالسۇن.

بەرق ئۇرماقا — 1) چاقنىماق، پارقىرىماق. 2) نامايان بولماق، كۆرۈنمەك:

دۇدى ئاھىم بەرق ئۇرۇپ ھەردەم فەلەكنىڭ ئۇستىدە،
بۇ ئەزىز جىسمىم كۆيۈپ كۈل بولدى كەلمەيدۇ ھەنۇز.

— سەدائى.

3) كۆچمە: گۈللەپ ـ ياشنىماق، روناق تاپماق.

بەرقۇ شەرار — چاقماق ۋە ئۇچقۇن:

گۈمنامغە جەننەت گۈلى، دەۋزەخ ئوتى تەڭدۇر،
ئىشق ئوتى فەنا قىلدى نە بەرقۇ نە شەرارەمەن.

— گۈمنام.

بەرقى شەرەر نەما — چاقماق چاقنۇرۇپ، ئۇچقۇنلار كۆرسەتكۈچى:

چىقسە باشىغە تاج تاقسې كۆيدۈرۈر ئەلنى ئوت ياقسې،
چەر سارىغە قارالې باقسې بەرقى شەرەر نەما كۆرۈڭ.

— گۈمنام.

بەرقى ئاپەت — ئاپەت چاقمىقى، جان ئاپىتى، تېز كەلگەن ئاپەت:

تىيرى بارانى غەمىڭ كۆڭلۈمگە كىم ياغدى، ئېرۇر،
ھەر تەرەپدىن ئافەت لەمئەئى پەيكان ئاڭا.

— نەۋايى.

بەرقى ئەجەل — ئۆلۈم چاقمىقى:

بەرقى ئەجەل چاپۇكىگە مەركەبى تېز،

سالىبان رۇھ خەيلى ئىچرە گۈزىز.

— نەۋابى.

بەرقى خاتىف — كۆز قاماشتۇرغۇچى چېقىن.

بەرقى خۇ — چاقماقتەك تېز ماڭغۇچى، چاپقۇر.

بەرقى خىز — «بەرقى خۇ» غا قارالسۇن.

بەرقى رەخشان — پارلىغان چاقماق، چېقىن؛ كۆچمە: سۈزۈك مەي.

بەرقى ھەۋا — چاقناق، پارلاق ھاۋا.

بەرقى ۋىسال — ۋىسال نۇرى، ۋىسال ئوتى.

بەرقى ئىشق — ئىشق چاقمىقى، ئىشق ئوتى:

دەردۇ ئەلەم بەھرىدە مەن غەرقى ئىشق،
شۇئلە ۋۇجۇدۇمدىن ئۇرار بەرقى ئىشق.

— ئەھمەدى.

بەرقەرار [برقرار] (پ + ئە) قەتئىي، تۇرغۇن، دائىمي، قارار تاپقان.

بەرقرەۋ [برق رو] (ئە + پ) چېقىنەك تېز يۈرگۈچى.

بەرقۇەش [برق وش] (ئە + پ) چاقماققا، چېقىنغا ئوخشاش، چېقىنسىمان:

... بۇراقى بەرقۇەش ئۆزرە چىققانى.

— نەۋائى.

بەرقئاسا [برق آسا] (ئە + پ) چاقماقتەك، چاقماققا ئوخشاش.

بەقئاسار [برق اسار] (ئە + پ) «بەرقئاسا» غا قارالسۇن.

بەرق رەفتار [برق رفتار] (ئە + پ) چاقماقتەك، چاقماقتەك تېز يۈرىدىغان.

بەرق مىسال [برق مثال] (ئە) 1) چاقماقتەك، چاقماققا ئوخشاش. 2) شاد ـ خۇرام، كۆركەم:

رۇتبەسى ئاندىكى يۈز پەيكى خايال،
ئۇرسا يۈز مىلك قەدەمى بەرق مىسال.

— نەۋائى.

بەرقۇار [برقوار] (ئە + پ) چاقماقتەك، چاقماققا ئوخشاش:

چاپار ئېردى ھامۇن ئارا بەرقۇار،
قىلىپ ھەۋزگە يەتكەلى ئىختىيار.

— ئا. نىزارى.

بەرقىن [برقين] (ئە + پ) قەتئىي، قايتمايدىغان، ئىرادىلىك.

بەركە [بركه] (ئە) كۆل.

بەركەئى ماھىيان — بېلىقلىق كۆل.

بەركەمال [بر كمال] (پ + ئە) كامالەتكە يەتكەن، كەمكۈتسىز، مۇكەممەل، يېتىلگەن:

ئانى سۆيگىلى ھۈسنى بولغاي بەر كەمال،
بولماغاي مۇمكىن قۇياشسىغا زەۋال.

— سەبۇرى.

بەركىتمەك [بركيتماك] تەييارلىماق، تەخ قىلماق:

غەزەلچىغە جەرمەندە تەييار ئېتىپ،
دەغى باخشىلار داپلىرىن بەركىتىپ.

— غەربىي.

بەرگ I [برگ] (پ) 1) يوپۇرماق؛ مېۋە، ھوسۇل، نەتىجە. 2) ياخشىلىق:

بەرگىم قانى يەر يۈزىنى لالە رەڭ قىلۇر،
كۆرسە كىشى دېگەي ئەجەب لالە زاردۇر.

— موللا بىلال.

بەرگى ئەسفەر — سېرىق يوپۇرماق:

خەزان ئىچرە چۈن بەرگى ئەسفەر ساچىپ،
فەلەك ھەر ساري يۈزمىلىك ئەختەر ساچىپ.

— نەۋائى.

بەرگى سەمەن — ياسمەن يوپۇرمىقى، ياسمەن مېۋىسى:

ئىشق ئەسرارىنى ھەر چېھرەسى زىبا بىلمەس،
بۇلبۇل ئەفغانىنى ھەر بەرگى سەمەنسا بىلمەس.

— ناقىس.

بەرگى شەجەر — دەرەخ يوپۇرمىقى.

بەرگى كاھ — سامان پارچىسى.

بەرگى گۈل — گۈل يوپۇرماقلىرى.

بەرگى لالە — لالە يوپۇرمىقى.

بەرگى ئۈمىد — ئۈمىد يوپۇرمىقى، ئۈمىد مېۋىسى.

بەرگى نەي — قوغۇنىنىڭ بىر تۈرى، ناشپىكەر:

قوغۇن كەلدى بۇ يەردە بەرگى نەي دەپ،
سۆزۈمنى ئەيتىبان تۈرماي كېتەي دەپ.

— مەھزۇن.

بەرگ II [برگ] (پ) 1) ئەسۋاب، جاھاز، بېزەك. 2) زۆرۈر نەرسىلەر؛ مەجلىس، سەپەر ئەنجاملىرى.

بەرگەسەن [برگاسن] بەرگەيسەن:

كۆزگۈ گۈل بولغايكى تارتىپ يۈز بالا،
بەرگەسەن لەۋھى زەمىرىڭگە جۈلا.

— نەۋائى.

بەرگەران [برگران] (پ) ساقىت.

بەرگەران بولماق — ساقىت بولماق، قۇتۇلماق:

كى ئەي فەرزەند، غەمدىن بەرگەرن بول،
بۇ ئىشكىم كامىلىك ئولمىش كامران بول.

— نەۋائى.

بەرگەشتە [برگشته] (پ) 1) ئارقىغا قايتقان، ئايلانغان،

2) ئاستى قايتقان.

بەرگەشتە بەخت — بەختى قارا، بەختسىز، تەلەيسىز.

بەرگەشتەلىك [برگشتەلىك] قايتقانلىق، كەينىگە كەتكەنلىك، يۈز ئۆرۈگەنلىك:

قالماقدىن زېھى يەتتى سەرگەشتەلىك،
يولۇرمۇ بۇ رەڭ بەخت بەرگەشتەلىك.

— ئا. نىزارى.

بەرگىرىز [برگ ريز] 1) يوپۇرماق تۆككۈچى؛ خازان، خازان بولۇش:

بىس يوق ئىدى باغ ئارا بۇ رۇستەخىز،
كى ئېتىبان سەرسەرىدەي بەرگىرىز.

— نەۋائى.

2) قىرىلىق؛ ئامەتسىزلىك، بىتەلەيلىك.

بەرگىرىز بولماق — خازان بولماق.

بەرگىرىزان [برگ ريزان] (پ) يوپۇرماق تۆكۈلۈش؛ كۈز.

بەرگۇ [برگو] سېلىق تارتۇق، سوۋغا.

بەرگۇزىدە [برگزيده] (پ) تاللانغان، تاللاپ ئېلىنغان؛ تالاھىدە:

بەرگۇزىدە قىلدى ھەق بارچە نەبىلەردىن سېنى،
مۇئجىزاتىڭدىن بىرى چۆللەر گۈلىستاندۇر ساڭا.

— نەۋائى.

بەرگۇزىن [برگزين] (پ) تاللاپ ئېلىنغان.

بەرگۇزىن ئەۋقات — ياخشى پەمەكلىكلەر.

بەرگۇم [برگوم] بېرىمەن:

دېدى شاھغە: شەيخ ئالىيجاناب،
بۇ مەئنى ھۇسۇلىغە بەرگۇم جەۋاب.

— ئا. نىزارى.

بەرگۇەش [برگوش] (پ) يوپۇرماقسىمان.

بەرنا [برنا] (پ) 1) ياش، گۈزەل، چىرايلىق؛ 2) ياش يىگىت:

يۈزى شەمسى قەمەر يەتلىغ قەدى شەمشاد ئول بەرنا،
ئەگەر بىلسەڭ مېنىڭ يارىم ھەمەئەلدىنكى سەدرەدۇر.

— سەدائى.

بەرنامە [برنامه] (پ) پىلان، پروگراما.

بەرھەم [برهم] (پ) يوقىلىش: يوقىتىش؛ نابۇت قىلىش:

رەقىبلەردىن غەمىم يوق بەرسە راھەت غەمزەڭى چەشمىڭ،
ئانى بەرھەم ئۇرارغا كىرپىكىڭ خەيلى سىپاھىدۇر.

— گۇمنام.

بەرھەم بەربەك — توختاتماق، خاتىمە بەرمەك؛ يوق قىلماق:

ئەگەر يەلدا تۇنىدە ئاي يۇزۇڭدىن پەردەنى ئالساڭ،
بۇ يەلداغا بېرىپ بەرھەم ئوشۇل شەبنى زىيا ئەيلەر.

— مۇللا بىلال.

بەرھەم قىلماق — پاراكەندە، پەرىشان قىلماق، يوقاتماق.

بەرھەم زەدە [برهم زده] (پ) يوقالغان، ئۆچكەن:

تولا قەھر ئىلە رەڭگى بەرھەم زەدە،
سەلافەت بىلە قىلغۇسى ئەربەدە.

— ئا. نىزارى.

بەرھەق [برحق] (پ + ئە) ھەق، ھەققانىي، چىن، راست، توغرا.

بەرئەفتاد [برافتاد] (پ) يىقىلغان، يىقىلىپ چۈشكەن:

تا ھىمسۇ ھەۋەس خىرمەنى بەرباد گۇلماس،
تا نەفسۇ ھەۋا قەسرى بەر ئەفتاد گۇلماس.

— سەبۇرى.

بەرى I [برى] ھەممە، ھەممىسى، بارى، بارچىسى:

قىز مەئنىسىگە چەندان ئەسرارى ھەمە مەئنا،
شەرھ ئەيلەسە ئاشىقلار ئالەم بەرى ھەيران قىز.

— سەدائى.

بەرى II [برى] (ئە) خالىي، خالىس، پاك، تازا.

بەزە [بزه] (پ) گۈناھ، جىنايەت، ئەيىب:

يوقسە يالغان دېمەكدەكسىم بەزەدۇر،
چۈن گۇزاق چەكتى ئەسرۇ بىمەزەدۇر.

— نەۋائى.

بەزەك [بزك] بېزەك، ياسىنىش، زىننەت.

بەزەكدار [بزكدار] ياسانغۇچى، زىننەتلەنگۈچى، بېزەكلىك؛ بېزەك ئىگىسى:

بەزەكدارلارغە ياساپ سىخلار،
كى زەنجىر ئىشكەل بىلەن مىخلار.

— غەربىي.

بەززاز [بزاز] (ئە) رەخت، گەزلىمە سودىگىرى.

بەزل [بذل] (ئە) ئىنئام، ھەدىيە، سوۋغا:

چىقىپ تەختكە ئەيلەگىل دادى گەدل،
گۈلۈغلار بىلەن ئەيلە ئىجلاس بەزل.

— ئا. نىزارى.

بەزل ئەتمەك — بەخش قىلماق.

بەزل ئەيلەمەك — ھەدىيە، ئىنئام قىلماق:

كۆڭلىدە گۈمىد ئېردى بۇ شاھغە،
كى بەزل ئەيلەسەم تەختىم گۈل ماھغە.

— ئا. نىزارى.

بەزلە [بذله] (ئە) لەتىپە، چىرايلىق ۋە يېقىملىق سۆز؛ شېئىرنى بەدئىي ئوقۇش.

بەزلەگۇ [بذلەگو] (ئە + پ) لەتىپە ئېيتقۇچى، كۈلدۇر-گۇچى، ھېكايىچى.

بەزلەگۇي [بذلەكوي] (ئە + پ) «بەزلەگۇ» غا قارالسۇن.

بەزلەسەنچ [بذلەسنج] (ئە + پ) بەدئىي سۆز ئۇستە-سى، ماھارەتلىك شائىرە.

بەزلۇجۇد [بذل وجود] (ئە) سېخىيلىق، مەردلىك.

بەزم [بزم] (پ) ئويۇن - كۈلكىلىك سۆھبەت، ئولتۇ-رۇش:

باردۇرۇر كۆڭلى ئانىڭ دەردۇ ئەلەمىنىڭ مەسكەنى،
كىمنىكىم ناقابىلۇ بەزمى ھۇنەر پەرزەندى بار.

— ئۇبەيدى.

بەزمئاراي [بزم آراى] (پ) بەزمنى قىزىتقۇچى، قىزىقچى:

مېزبان يەنە بولدى بەزم ئاراي،
دېدى ئوت ھۇر ئۇلۇپ نىشان ئەفزاي.

— نەۋائى.

بەزم ئەفرۇز — بەزمنى قىزىتقۇچى.

بەزم ئەھلى — ئۇلپەتلەر، ئەيش - ئىشرەت قاتناشچىلە-رى.

بەزمى دىلفەرىز — كۆڭۈلگە ياقىدىغان، كۆڭۈلنى ئاچە-دىغان بەزمە.

بەزمى شەۋق — ئەيش - ئىشرەت ئارزۇسى.

بەزمى ئىشرەت — ئويۇن كۈلگە، كەيپ - ساپا.

بەزمى ۋىسال — يارغا يېتىش، يار بىلەن ئۇچرىشىش بەزمىسى.

بەزمگاھ [بزمگاه] (پ) بەزمە جايى.

بەس [بس] (پ) 1) كۆپايە، يېتەرلىك. 2) كۆپ، غايەت؛ دېمەك، بولدى؛ چۈنكى:

يېتىلۇر بەس لەتىف ئەنۋائى نېئمەت،
كېلىپ قىلسا بولۇر تۇرلۇك مەئىشەت.

— لۇتفى.

بەس بولدى — يېتەرلىك بولدى، كۆپايە قىلدى.

بەس ئەيلەمەك — تەرك قىلماق، توختاتماق.

بەس قىلماق — تۈگەتمەك.

بەسا [بسا] (پ) كۆپىنچە: دائىم.

بەسارەت [بصارت] (ئە) 1) ئۆتكۈر كۆزلۈك، ئالدىن كۆرەرلىك. 2) ئەقىللىق، دانا، ھوشيار:

يەمەن سۇلتانى چۇن كۆردى جەمالىن،
بەسارەت بىرلە بىلدى بارچە ھالىن.

— لۇتفى.

بەسارەت ئەھلى — ئۆتكۈر كۆزلۈكلەر:

بەسارەت ئەھلى ئەيلەدى ئىتتىباق،
ھەرەم جانىبىغە چۇ قويغىل ئاياق.

— ئا. نىزارى.

بەساغا [بساغا] مازار، قەبرە، قەبرىستان.

بەسالەت [بسالت] (ئە) باتۇرلۇق، چوڭ يۈرەكلىك.

بەساتىن [بساتين] (ئە) «بوستان» نىڭ كۆپلۈكى، بوستانلار، گۈلباغلار.

بەسەر I [بصر] (ئە) 1) كۆز، كۆرۈش، كۆرۈش قۇۋۋىتى. 2) بىلىم مەلۇمات:

يۈزۈڭدىن گەر يىراق سالسام نەزەرنى،
نېتەرمەن كۆزدە بۇ نۇرى بەسەرنى.

— ئاتايى.

بەسەر II [بسر] (پ) سەرەنجام، تامام.

بەسەل I [بسل] (پ) تېرىق؛ مەلۇم بىر نەرسىنىڭ كىچىك بىر پارچىسى.

بەسەل II [بصل] (ئە) پىياز.

بەست I [بسط] (ئە) 1) يېيىش، ئېچىش. 2) خۇرسەن-لىك.

بەست ئەتمەك — شادلانماق؛ يايىماق.

بەست II [بست] (پ) باغلىنىش، بىرىكىش؛ باغلىق، بەنت.

بەستە [بسته] (پ) باغلانغان، بەنت:

ئىشلەرىن گەر شىكەستە بەستە دېدىم،
يۈزىددىن بىرىنى جەستە - جەستە دېدىم.

— نەۋائى.

بەستەئى دام ئەيلەمەك — تۇزاقتا ئىلىنىدۇرماق.

بەستەئى دامى فىراق — ئايرىلىش تۇزىقىغا ئىلىنغان، ھىجران تۇزىقى:

ئىش تەرىقىدىن يىراق ئەتمىش بەسى،
بەستەئى دامى فىراق ئەتمىش بەسى.

— نەۋائى.

پاي بەستە — ئايىغى باغلانغان، تۇتقۇن.

بەست فىزاي [بسطفزاى] (ئە + پ) شادلىقنى، خۇر-سەنلىكنى ئارتتۇرغۇچى.

بەسى [بسى] (پ) 1) كۆپ، ناھايىتى كۆپ، بەك نۇر-غۇن:

ئەدۇۋ خەيلىگە سالسىپ شور غەۋغا،
بەسى جانلارنى ئايرىپ تەندىن ئاندا.

— مۇھەممەد سادىق.

2) ئىنتايىن، ناھايىتى، بەك، غايەت، تولىمۇ:

تاڭ ئاتقۇنچە مۇنگتەك باش تۆتتى،
بەسى غەم يەدى ـ يۇ خۇنابە يۇتتى.
— لۇتفى.

بەسى مۇشكىل — ئىنتايىن قىيىن، ناھايىتى مۇشەققەتلىك.

بەسمت [بسيط] (ئە) 1) كەڭ، يېيىلغان. 2) ئاددىي، مۇرەككەپ بولمىغان.
3) ئارۇز ۋەزنىدە بىر بەھرىنىڭ نامى:
بارچەسىغە بار ئانىڭ ئىلمى مۇھىت،
گەر مۇرەككەپ بولسۇن ئول شەي، گەربەسىت.
— نەۋائى.

بەسىر [بصير] (ئە) كۆرگۈچى، ئۆتكۈر كۆزلۈك: سەزگۈر.

بەسىرەت [بصيرت] (ئە) كۆزى ئۆتكۈرلۈك، زېرەكلىك، سەزگۈرلۈك، زېھنى ئۆتكۈرلۈك:
بەسىرەت ئېلىن يېغدى خاقانى چىن،
ئۆزى تەخت ئۆزە بارچە مەسنەد نېشىن.
— ئا. نىزارى.

بەسىرەت كۆزى — ئۆتكۈر كۆز.
كۆھلى بەسىرەت — كۆز سۈرمىسى.

بەشاشەت [بشاشت] (ئە) خۇش چىراي، خۇشال، تەبەسسۇم:
سۈمۈردۈم ئانى كۆپ بەشاشەت بىلە،
كى ئىلكىگە سۆيدۈم بەشارەت بىلە.
— ئا. نىزارى.

بەشەر [بشر] (ئە) ئىنسان، ئادەمزات؛ ئىنسانىيەت:
بەشەرنىڭ بارچەسى يارىم ئۇچۇن ۋايەسە ھەيراندۇر،
كى بەرداش قىلا ئالغايمۇ مەلائىك كۆرسەلەر، ئايا.
— مۇللا بىلال.

بەشەرى جىنس — ئادەم ئەۋلادى، ئادەمزات.

بەشەرە [بشره] (ئە) چىراي، ئەپت، تۇرق.

بەشەرىيەت [بشريت] (ئە) ئىنسانىيلىك، كىشىلىك.

بەشەرىي [بشرى] (ئە) ئىنسانىي، ئىنسانغا مەنسۇپ:
ھۇر، يوق، يوق، نەھۇر، بەلكى پەرى،
نە پەرى، بەلكى ئافەتى بەشەرىي.
— نەۋائى.

بەشەك [بەشك] (پ + ئە) شۇبھىلىك، گۇمانلىق.

بەشەگو [بەشەگو] بەش، بەش دانە.

بەشىر [بشير] (ئە) خۇش خەۋەر يەتكۈزگۈچى.

بەشىك [بشيك] بۆشۈك.

بەغايەت [بەغايت] (پ + ئە) ئادەتتىن تاشقىرى، ناھايىتى.

بەغەير [بەغير] (پ + ئە) باشقىچە، بۆلەك، ئۆزگە.

بەغەر [بغر] جىگەر؛ بېغىر؛ قەلب، كۆڭۈل؛ يۈرەك، كۆكس.
بەغەر پارىسى — جىگەر پارسى.
بەغەر چاكى — قەلب يارىلىرى، كۆڭۈل دەردلىرى.
بەغرى سۇۋ — مەيۈس، غەمكىن، قايغۇلۇق.

بەغياز [بغياز] (پ) ئىنئام، ئېھسان، مۇكاپات.

بەقا [بقا] (ئە) 1) باقىيلىك، ئەبەدىيلىك، مەڭگۈلۈك؛ بارلىق:
ئەدەمدە باغلاپ ئىدىم ئول ئەغىز خەيالىنى مەن،
كى مۇندا خىزىردەك ئابى بەقا تىلەپ كەلدىم.
— لۇتفى.
2) ئۇ دۇنيا، ئاخىرەت:
تۇرۇپ نەچچە كۇندىن كېيىن مىيزبان،
قەزا يەتتى بولدى بەقاغە رەۋان.
— ئا. نىزارى.

بەقا ئالەمى — ئۇ دۇنيا، ئاخىرەت.
بەقا دەشتى — مەڭگۈلۈك سەھرا، ئەبەدىيلىك باياۋىنى.
بەقا گۈلشەنى — جەننەت گۈلزارى.
بەقا مۇلكى — ئەبەدىيلىك، مەڭگۈلۈك ئالىمى، ئۇ دۇنيا.
بەقا نەقدى — مەۋجۇتلۇق دەۋرى.
بەقايى ئەبەد — ئەبەدىي بارلىق.
بەقايى جاۋىد — ئەبەدىي، دائىمىي.
بەقايى سەرچەشىم — ئەبەدىي تىرىكلىك مەنبەسى، ئەبەدىيلىك بۇلىقى.
بەقايى كامىل — تۇگىمەس باقىيلىق.

بەقاسىز [بقاسيز] تېز ئۆتۈپ كېتىدىغان، ئەبەدىي تۇرمايدىغان؛ ۋاقىتلىق، ئۆتكۈنچى:
بەقاسىز جەھاننىڭ ئىشىن فەھم قىل،
فەقىر بىنەۋا ھالىغە رەھم قىل.
— ئا. نىزارى.

بەقەر [بقر] (ئە) كالا، سىيىر:
بەقەر چەرمىنى تاسما قىلماق ئىشلىك،
بۇ ھېرفە ئارا ئۆتتى يازۇ قىشلىك.
— غەربى.

بەقەم [بقم] (ئە) قىزىل بوياق ئېلىنىدىغان دەرەخ؛ قىزىل بوياق؛ بەقەمنىڭ غولىغا ئوخشاش قىزىل:
كۆزى خۇن مەسەللىك بولۇر دەمبەدەم،
كى قاينىاپ تۇرار مىسلى ئابى بەقەم.
— ئا. نىزارى.

بەگسىگ [بگسيگ] بەگكە ئوخشاش، بەگدەك، بەگ كەبى.

بەك [بنک] (پ) نەشە:
ئۆزىنى ئەرز قىلدى، كەلدى بەدرەك،
چىرايى سارغايىپ يىگەن كەبى بەك.
— مەھزۇن.

بەكا [بنكا] ماكا، مەن ئۇچۇن:
شەرھى ئەھۋالىم ساكا يەتسە نەسىھەت كەبى تەلخ،
تەلى گۇفتارىك بەكا مەخمۇرە ساغەرتەك لەزىز.
— فۇزۇلى.

بەل [بل] (ئە) 1) بەلكى، ئېھتىمال:
ماكا ھەم كەبابىنى قىلدى كەرەم،
ياكى جان كىرىپ بەل كېتىپ ئەسلى غەم.
— ئا. نىزارى.
2) ئەكسىچە:
يوقسا يول بىر كۇن ئىككى كۇنلۇك ئەمەس،
بەل كىشى پايانىغە يەتتۇك دېمەس.
— نەۋايى.

بەلا [بلا] (ئە) قايغۇ، مۇسىبەت؛ ئاپەت، بالا، بالا ـ قازا:
دەشت ئارا نەۋئى بەلالار چېكىپ،
جەۋرى ستەم بىرلە بەلالار چېكىپ.
— زەلىلى.

بەلا ئەسىرى — ئاپەتكە، بالا ـ قازاغا ئۇچرىغۇچى.

بەلائەھلى — ئاپەتكە ئۇچرىغۇچى، مۇسىبەتكە دۇچار بولغۇچى.

بەلا بەرقى — ئاپەت چاقمىقى.

بەلا خاراسى — بالا ـ قازا، ئاپەت، كۇلپەت تېشى.

بەلا دەشتى — ئاپەت، مۇسىبەت بالا ـ قازا سەھراسى.

بەلا سەيلى — بالا ـ قازا، ئاپەت سېلى، مۇسىبەت ئېقىمى.

بەلا سىپىھرى — بالا ئاسمىنى، ئاپەت كۆكى.

بەلا غۇبارى — بالا ـ قازا، ئاپەت، مۇسىبەت، غەم ـ قايغۇ توزىنى.

بەلا كۇلبەسى — بالا ـ قازا، ئاپەت، بەختسىزلىك ئۆيى.

بەلا لەۋاسى — بالا ـ قازا، ئاپەت بايرىقى، مۇسىبەت تۇغى.

بەلا مەزرەئى — بالا ـ قازا، ئاپەت مەيدانى، ئاپەت ئېكىنزارى.

بەلا مەسكەنى — غەمخانە؛ كۇلپەت، بەختسىزلىك ئۆيى.

بەلا مەكتۇبى — ئايرىلىش ـ ھىجران خەۋىرى، دەرد ـ ئەلەم دېرىكى.

بەلا مۇغلانى — بالا ـ قازا، ئاپەت تىكىنى:
ئاياققا كىرسە نې بوشقاي بەلا مۇغلانى،
گەر ئولسا بادىيەدىن كەئبەئى سەفا مەلھۇز.
— نەۋايى.

بەلاۋۇ دەردۇ مېھنەت كويى — بالا ـ قازا، دەرد ـ ئەلەم، جاپا ـ مۇشەققەت كوچىسى، يولى:
تەنمىنى ئۆزتەگەن ئول دىلبەرمىنىك ئىشتىياقىدۇر،
بەلاۋۇ دەردۇ مېھنەت كويىگە سالغان ئىراقىدۇر.
— قەلەندەر.

بەلاۋۇ ۋەھشەت — بالا ـ قازا ۋە قورقۇنچ، خەۋپ ـ خەتەر.

بەلايى ياغدۇرماق — بالا ـ قازا، كۇلپەت، بەختسىزلىك كەلتۈرمەك.

بەلايى خۇمار — كەيپتىن كېيىنكى باش ئاغرىقى، خۇمارلىق دەردى.

بەلايى ئاسمان — تەقدىر، پىشانىگە پۈتۈلگەن مۇسىبەت.

بەلايى ناگەھان — ئۇشتۇمتۇت، تاسادىپىي ئۇچرىغان بالا ـ قازا، كۇلپەت.

بەلايى ئىشق — سۆيگۈ، مۇھەببەت، ئىشق دەردى.

بەلا ئەنگىز [بلاانكيز] (ئە + پ) بالا كەلتۈرگۈچى، پالاكەتكە سالغۇچى، بالاغا قالدۇرغۇچى.

بەلابىل [بلابل] (ئە) [بىرلىكى: بۇلبۇل] بۇلبۇللار.

بەلاجو [بلاجو] (ئە + پ) «بالاجوي» غا قارالسۇن.

بەلاجوي [بلاجوي] (ئە + پ) بالا ـقازا تىلىگۇچى، پىتنە سېلىشنى ئىزدىگۇچى.

بەلارەك [بلارك] (پ) يالتىراق تىغ، ئۆتكۈر قىلىچ.

بەلارەك زەربەتى — ئۆتكۈر قىلىچ زەربىسى.

بەلاشۇر [بلاشور] (ئە + پ) بالا تاپقۇچى، بالاغا قويغۇچى.

بالاغەت [بلاغت] (ئە) 1) ۋايىغا يېتىش، يېتىلىش، بالىغلىق. 2) سۆزنى دەل جايىدا ئىشلىتىش، بەدئىي ئىپادە.

بەلاغەت ئەھلى — يېتىلگەن كىشىلەر، سۆز سەنئىتىنى ئىگىلىگەن كىشىلەر.

بەلاغەت بابى — بەدئىي ئىپادىلەش، سۆزنىڭ يېتىرلىك بولىكى.

بەلاغەت بۇرجى — بالاغەت چوققىسى.

بەلاغەت جەۋاھىرى — سۆز ئۇنچىلىرى، چىرايلىق سۆزلەر.

بەلاغەت تەزىينى — سۆز زىننىتى.

بەلاكەش [بلاكش] (ئە + پ) جەبرى ـ جاپا تارتقۇچى، ئازاب چەككۈچى، بالاغا قالغان.

بەلاگەردان [بلاگردان] (ئە + پ) بالانى قايتۇرغۇچى؛ بەدبەخت، قۇربانلىق.

بەلاھەت [بلاهت] (ئە) سادەدىللىق، مۇلاھىزىسىزلىك:
ئون جۈزۈ تۈرۈر ئېردى بارى ھۇسنۇڭ بەلاھەت،
قىممەت كۈنى ھەق توققۇز ئۇلۇش سىزگە بېرىپدۇر.
— لۇتفى.

بەلەد I [بلد] (ئە) (كۆپلۈكى: بىلاد) : يۇرت، شەھەر، مەملىكەت:
خەزايىن يېغىپ لەشكەرى بېگەدەد،
تەسەررۇف قىلىپ دىيارى بەلەد.
— ئا. نىزارى.

ئەھلى بەلەد — شەھەر خەلقى، شەھەرلىكلەر:
ۋلار روھىدىن يەتكۈسى كۆپ مەدەد،
تاپار ئىستىئانەت ھەم ئەھلى بەلەد.
— ئا. نىزارى.

بەلەد II [بلد] (پ) 1) يول باشلىغۇچى؛ ھەمراھ. 2) كەسپ ئەھلى، بىلگۈچى.

بەلەدىيە [بلديه] (ئە) شەھەرلىك ھۆكۈمەت.

بەلەند [بلند] 1) يۇقىرى، ئېگىز:
جۇ بەردىڭ ئاڭا رۇتبە مۇنداغ بەلەند،
قىلىپ كۆڭلىنى سېۋىمەكىڭ ئەرجۈمەند.
— نەۋائى.

2) ئۈستۈن، ئەۋزەل:
كۆرۈندى جەزىرە ھەۋاسى بەلەند،
كى قۇشلارىنىڭكىم نەۋاسى بەلەند.
— ئا. نىزارى.

3) مۆتىۋەر، ئالىيجاناب:
ئىلاھا، قىلغاسەن بۇ دەھر ئارا ئۆمرىنى جاۋىدان،
بەلەند ئەيلەپ تەقى ھەم شەۋكەتۇ شەئنىنى يۇز چەندان.
— مۇھەممەد سادىق

بەلەند ئەختەر — خۇش بەخت.
بەلەند پەرۋاز — 1) يۇقىرى، يۇكسەك پەرۋاز. 2) ئالىي ھىممەتلىك، ئۇلۇغ مەرتىۋىلىك.
بەلەندۇ پەست — ئېگىز - پەس، ياخشى - يامان.
بەلەند چىقماق — داڭق چىقارماق.
بەلەند ئىدراك — ئاڭلىق، زېھنىلىك، زېھنى ئۆتكۈر.

بەلدە [بلده] (ئە) شەھەر.
بەلدەئى فاخىرە — پەخىرلىك، كۆركەم شەھەر.

بەلكى [بلكه] (ئە + پ) بەلكى، ئەمما، ياكى؛ ھەتتا؛ ئېھتىمال:
تەرىپ ئۇندۇرۇپ نەچچە ئەشجارنى،
كى پەيدا قىلىپ بەلكى ئەنھارنى.
— غەربىي.

بەلى [بلى] (پ > ئە) 1) ھە، خوش، شۇنداق؛ بەلكى:
داغى بىر كېلىپ كۆرگەنىم يارنى،
تاپىپ مەن بەلى بەختى بىدارنى.
— ئا. نىزارى.

2) ئەلۋەتتە:
كەنت - بەكەنتنى تەماشا قىلىپ،
تۇشۇڭۇ تالقان بەلى پەيدا قىلىپ.
— زەلىلى.

بەلىغ [بليغ] (ئە) ياخشى سۆزلەيدىغان، سۆزمەن.

بەلىيات [بليات] (ئە) [بىرلىكى: بەلىيە] بالالار، قىيىنچىلىقلار، كۈلپەتلەر:
خۇدا ساقلاسۇن بارچە ئافاتدىن،
مۇبارەك تېنىڭنى بەلىياتدىن.
— ئا. نىزارى.

بەلىيە [بليه] (ئە) بالا، ئاپەت، بەختسىزلىك.

بەلىيەت [بليت] (ئە) «بەلىيە» گە قارالسۇن:
غەفلى - ھوشۇمدىن جۇدا ئەيلەپ، قىلىپ دىۋانەۋار،
تىيرى - بارانى بەلىيەتكە نىشان قىلغان پەلەك.
— ئا. نىزارى.

بەمەۋلا [بەمولى] (پ + ئە) ياخشى دوست:
قوپتى قەلەندەرلەر تەماشا قىلىپ،
رۇيى تەۋەككۈلنى بەمەۋلا قىلىپ.
— زەلىلى.

بەنات [بنات] (ئە) [بىرلىكى: بنت] قىزلار.

بەناگاھ [بناگاه] (پ) تۇيۇقسىز، ئۇشتۇمتۇت:
يۇرۇر ئېردى دەريا ئارا بارچە خەلق،
بەناگاھ مۇخالىپ بوران ئوردى ھەلق.
— ئا. نىزارى.

بەناگاھ قىلىپ قوپتى زەرگەر جەدەل،
سېنىڭ سۆزلەرىڭ بىزنى قىلدى كەسەل.
— غەربىي.

بەناگۇش [بناگوش] (پ) قۇلاقنىڭ يۇمشاق قىسمى، قۇلاق تۈۋى:
دەمىنى چىقارماي بولۇپ دەرغەزەب،
بەناگۇشىمە بەردى قاتىغ ئەدەب.
— ئا. نىزارى.

بەند [بند] (ئە) 1) تۇگۈن، بوغۇنچە:
پەيكەرىم گۇل يولدا بولۇپ بەندى بەند،
چاش مەھەللىدە يېتىپ تەختى بەند.
— زەلىلى.

2) توسۇلۇش، توسۇق:
يەنە دۈانەلىك باشلاپ خىرەدىمەند،
بولۇپ دۈانەلەرغە مەۋسۇمى بەند.
— لۇتفى.

3) ئەسىرلىك، تۇتقۇنلۇق ھالەت:
بۇلبۇلى خاموش بولۇپ تابۇكەي،
بەند ئەسىرى غەزەلۇ چەكۈ نەي.
— زەلىلى.

4) مەپتۇنلۇق، بېرىلگەنلىك.
بەند ئەتمەك — باغلىماق، تۇتقۇن قىلماق:
بۇيۇردىكى قاسىدنى بەند ئەتتىلەر،
سىياھ چال ساری ئالىپ كەتتىلەر.
— ئا. نىزارى.

بەند ئەيلەمەك — 1) باغلىماق، ئەسىر قىلماق، ئىختىيارىنى بارسىزلاندۇرماق. 2) توختاتماق، 3) قولغا كەلتۈرمەك، ئىختىيارىنى ئالماق:
دېسەم: زۇلفۇڭمۇ كۆڭلۈم ئەيلەدى بەند،
دەر: ئەي مىسكىن، ئانىڭ بىر تارىدۇر بۇ.
— نەۋايى.

4) ئىلىندۇرماق، تۇزاقتا چۈشۈرمەك.
بەند بولماق — ئىگىلەنمەك، ئىشغال قىلىنماق.
بەند ئولماق — باغلانماق، يېپىشماق.
بەندى ئەزىم — يىرىك كىشەن، چوڭ كىشەن.
بەندى جۇنۇن — ساراڭنى باغلايدىغان:
پەرىشان ھەر تەرەف زۇلفى سىياھىڭ ئەنبەر ئەفشاندۇر،
سەرى زۇلفۇڭ مەگەركىم ھەلقەئى بەندى جۇنۇن ئولغاي.
— گۇمنام.

بەندى زۇلف — چاچ ئۆرۈمى.
بەندى زىندان — زىندانغا ئېلىش:
تۆمۈردىن تۇزاق ئەتسەڭ ھەيۋان ئۈچۈن،
سەلاسىل ياساپ بەندى زىندان ئۈچۈن.
— غەربى.

بەندۇ كۆشاد — ئەسىرلىك ۋە ئازادلىق.

بەندە [بندە] (پ) 1) قۇل، ئەركسىز كىشى:
سەن سۇلايمانى زەماندىن ماڭا يەتسە مەرتىبە،
بەندە بولۇپ ئىشىكىڭدە دەۋر سۈرمەك ياخشىراق.
— قەلەندەر.

2) تۇتقۇن، ئەسىر:
ئۇلۇستا مۇستەھكەملەرنى قىلىپ شاد،
ھەم ئول دەم بەندىلەرنى قىلدى ئازاد.
— لۇتفى.

3) مەھلىيا:
نۇش قىلىپ جامى مەيى لالە گۇن،
بەندە قىلاي پارەئى بىزور جۇنۇن.
— زەلىلى.

4) كەمىنە، پېقىر.
بەندەئى ئەمر — بۇيرۇققا بويسۇنغان، ئۆز ئىختىيارىدىن چىققان:
بەشىنچىگە چۈن يەتكۈزۈپ گامنى،
قىلىپ بەندەئى ئەمرى بەھرامنى.
— نەۋايى.

بەندەئى بىئار — نومۇسسىز، ئۇياتسىز قۇل:
كۈندە مىڭ سەۋت ئەيلەسەڭ كەتمەس قاشىڭدىن،
سۇبھى شام، ئىشىكىڭدە بۇ سەدائى بەندەئى بىئار كەچ.
— سەدائى.

بەندە پەرۋەر — ئىنسانپەرۋەر، ساخاۋەتلىك.
بەندەئى چاكار — خىزمەتكار قۇل.
بەندەئى چاۋۇش — خىزمەتكار ئىشىك ئاغىسى.
بەندەئى خاكسار — بىچارە، پەقىر قۇل.
بەندە خانە — قۇلنىڭ ئۆيى.
بەندەئى خاس — مەخسۇس قۇل، ئالاھىدە قۇل:
مەنسۇر ئېرۇر ھەق پەرەست،
ئەللاھ بىرلە قەۋلى راست.
ئۆزىنى قىلىپ بەندە خاس،
ئەقىل ھەيران ئەردىيا.
— موللا مۇھەممەد نىيازى.

بەندە زادە — قۇلدىن تۇغۇلغان، قۇل بالىسى.
بەندەئى فەرمان — بۇيرۇققا بويسۇنغۇچى، ئىتائەتكار.
بەندەئى مۇخلىس — ئىخلاسمەن، ساداقەتلىك قۇل.
بەندەئى نەفىس — نەپىس بەندەسى، ، نەپىسى بۇزۇق، ئاچكۆز.
بەندە نەۋاز — رەھىمدىل، مېھرىبان.

بەندەلىك [بندەلىك] قۇللۇق، خىزمەتكارلىق؛ ئەسىرلىك:
خۇداغا بەندەلىك قىلغان كىشىكىم دوست سادىقتۇر،
ئانىڭ قىلغان ئىشى كۇللى شەرىئەتكە مۇۋاپىقدۇر.
— نەۋەبتى.

بەندەۋار [بندەوار] (پ) قۇللارچە، قۇل كەبى:
كىبلىپ باشىدىن گۆيرۈلۈپ بەندەۋار،
ياقامنى تۇتۇپ يىغلادىم زار ـ زار.
— ئا. نىزارى.

بەندلىغ [بندلغ] باغلاقلىق، باغلىنىغلىق.

بەند ـ بەند [بندبند] (پ) پارچە ـ پارچە، ئۇگە ـ ئۇگۇ:
ياناردىم يوقتۇرۇر مۇمكىن سېنىڭ ئىشقىڭدىن، ئەي دىلبەر،

ئەگەركىم سۆڭەكمىنى بەند ـ بەندىدىن جۇدا قىلساڭ.
— قەلەندەر.

بەندى تار [بندتار] (پ) تور، قىلتاق:
ئەي سابا، يەتكۈز بۇگۈن، مەندىن نىگارىمغا دۇئا،
نەچچە ئايدىن ئايرۇ چۈشكەن بەندى تارىمغە دۇئا.
— ئا. نىزارى.

بەنى [بنى] (ئە) ئەۋلاد، بالىلار.
بەنى ئادەم — ئادەم بالىلىرى، ئادەم ئەۋلادى:
سىتەمگەر بىمۇرۇۋۋەت چەرخى كەجرەفتار بۇ ئالەم،
ئانىڭدە زەررەگى مېھرۇ ۋەفا يوق، ئەي بەنى ئادەم.
— ئەرشى.
بەنى ئەسفەر — سېرىق جىنس، سېرىق تەنلىكلەر.
بەنى ئىسرائىل — يەھۇدىيلار.

بەھ [بە] (پ) 1) ياخشى، ياخشىراق:
قەزارا ۋەزىر زەخمىسى بولدى بەھ،
بولۇپ ئىشقىدىن باغرى قان تەھ ـ بەتەھ.
— ئا. نىزارى.
2) ئەڭ ياخشى.

بەھا [بها] (ئە) 1) قىممەت. 2) ھۆسن، گۈزەللىك. 3) روشەنلىك. 4) ئەھمىيەت، قەدىر ـ قىممەت.

بەھادۇر [بهادر] باتۇر، پالۋان، قۇدرەتلىك:
كىبلىپ تۇشتى ئاندىن بەھادۇر جاۋۇان،
جەنازە باشىدە قىلىپ كۆپ فىغان.
— ئا. نىزارى.

بەھار [بهار] (پ) ئەتىياز، باھار، كۆكلەم:
تۈگەندى ئەشكى گۈلگۈن، ئەمدى قالمىش زەفەرانى يۈز،
فەلەك زۇلمى بەدەل قىلدى خەزان بىرلە بەھارىمنى.
— نەۋائى.
بەھارى جەمەل — گۈزەل چىراي.
بەھارى ھۇسن — مەھبۇبە، گۈزەل.
بەھارى ۋەسىل — يېتىشىش باھارى، ۋىسال كۆكلىمى.
بەھارى ئىشق — سۆيگۈ باھارى، ئىشقىي ـ مۇھەببەتنىڭ باشلىنىشى.

بەھاران [بهاران] (پ) باھار، باھار پەسلى.

بەھارىستان [بهارستان] (پ) يېشىللىققا پۈركەلگەن گۈلزارلىق، باغچا.

بەھارگاھ [بهار گاه] (پ) ئەتىياز، ئەتىياز كۈنلىرى.

بەھاسىز [بهاسز] باھاسى يوق، قىممەتلىك، بىباھا:
ئالغالار داغى مۇددەئا ئەيلەدى،
بەھاسىز دىرەمگە بەھا ئەيلەدى.
— ئا. نىزارى.

بەھانە [بهانه] (پ) ئۆزرە، ئاساسسىز سەۋەب، باھانە:
گەھى قىلدى فەلەك جەۋرىنى تەقرىر،
گەھى ئەتتى بەھانە دەستى تەقدىر.
— لۇتفى.
بەھانە قىلماق — ئاساسسىز سەۋەب كۆرسەتمەك، ساختا دەلىل كۆرسەتمەك:
تەرزى نىگاھىدا بەھانە قىلىپ،
روبى زەمىن خانەئى خانە قىلىپ.
— زەلىلى.

بەھەم I [بهم] (پ) 1) بىرلىكتە، بىرگە:
مېنىڭكى مۇرادىم ئېرۇر سۇبھى ـ شام،
بەھەم بولسا، خىزمەتتە تۇرسام مۇدام.
— مۇللا شاكىر.
2) بىللە، يانمۇ يان:
جانىبى مەشرىقتە ئىكەن كىرەھەم،
يۈرتى خىتاي بىلەن ئىكەندۇر بەھەم.
— زەلىلى.
بەھەم بولماق — 1) بىللە بولماق، ئېرىشمەك:
ھەركىمكى بەھەم بولمادى بەندى خەم زۇلفۇڭ،
قەسدى ھەممەنىڭ ھەلقەئى چىرماشىڭ ئولۇپدۇر.
— گۈمنام.
2) ھاسىل بولماق، پەيدا بولماق:
ئەگەر بەرسە ھەق سىزگە قابىل خەلق،
تاڭ ئېرمەس بەھەم بولسا ئۇشبۇ شەرەف.
— ئا. نىزارى.

بەھەم II [بهم] (پ) يوقلىش، نابۇت قىلىش:
سىزگە بەھەم يەتمەگەي ئول نازەنىن،
سۇرتەي ئاياغىغا بۇ ماھى جەبىن.
— زەلىلى.
بەھەم يەتمەك — يوقلىش، خاراب بولۇشقا يۈز تۇتماق، كۆڭۈلسىزلىككە ئۇچرىماق:
بۇمۇ ھەم يەتمەي بەھەم ئەل دېسە ئول ئاينىڭ ئىتى،
ھەرنەچە تاش تۇشسە باشىمدۇر بەلىيەت تاغدىن.
— گۈمنام.

بەھەمدۇللاھ [بحمدالله] (پ + ئە) ئاللاغا ھەمدۇ ئېيتىش بىلەن، ئاللاغا ھەمدۇ ـ سانا ئېيتىپ:
بەھەمدۇللاھ، كۆردۇم جەمالىڭنى مەن،
قىلاي ئەمدى دەفئى مەلالىڭنى مەن.
— ئا. نىزارى.

بەھر I [بحر] (ئە) [كۆپلۈكى: بىھار/بۇھۇر] دەريا، چوڭ دەريا؛ دېڭىز.
بەھرى ئەخزەر — يېشىل دېڭىز.

بەھر نەۋەرد — دەريا كەزگۈچى.
بەھرۇبەر — 1) ھۆل ـ قۇرۇق، دېڭىز ۋە قۇرۇقلۇق. 2) پۈتۈن دۇنيا:
بولغۇدەكسەن دەھر ئارادا پادىشاھى بەھرۇبەر،
دەۋلەتۇ بەختۇ سەئادەت بولسە گەرياۋەر ساڭا.
— قەلەندەر.
بەھرى جەھەل — كۆز يېشى دەريالى.
بەھرى ئەمىق — چوڭقۇر دېڭىز.
بەھرى ئەزىم — ئۇلۇغ دېڭىز، چوڭ دەريا.
بەھرى بىپايان — چەك ـ چېگرىسىز دېڭىز.
بەھرى بەقا — جەننەت دەريالى، ئەبەدىيلىك دەريالى.
بەھرى جۇد — «بەھرى كەرەم» گە قارالسۇن.
بەھرى خاك — سۇ ـ تۇپراق:
ئىرەمىس ئۇلار تۇپراغ ۋە سەن نۇرى پاك،
خىلقەت ئۇلارغە، ساڭا بەھرى خاك.
— سەبۇرى.
بەھرى رەھمەت — ئىلتىپات، مەرھەمەت دەريالى.
بەھرى غەم — غەم دېڭىزى.
بەھرى كەرەم — ھىممەت، مەرھەمەت دەريالى.
بەھرى كەمال — كامالەت دېڭىزى، تولۇقلۇق، مۇكەممەللىك يەتكۈزىدىغان دەريا.
بەھرى گەردۇن — ئاسمان، پەلەك.
بەھرى گۇزەشت — ئاقار دەريا:
بۇ يار ئۈستىنى دامەنى كوھى رەست،
ئۇ يار ئاستى دەريايى بەھرى گۇزەشت.
— مۇللا شاكىر.
بەھرى مەۋج — مەۋجلىك دەريا، دولقۇنلۇق دېڭىز:
بۇ ھەينەە يامانلار ئىشى تۇتتى ئەۋج،
كى ئۇردى جەھاندا رىيا بەھرى مەۋج.
— ئا. نىزارى.
بەھرى ۋاسىئ — كەڭ دېڭىز.
بەھرى ئىرفان — ئىلىم ـ مەرىپەت دېڭىزى.
بەھرى ئىشق — ئىشق دېڭىزى.

بەھر II [بحر] (ئە) (شېئىردا) ۋەزىن، ئۇلچەم مەنىسىدە.

بەھرە [بهره] (پ) قىسمەت، نېسىۋە؛ ئۇلۇش؛ پايدا:
تۇغۇلمىش ئىدى كاشغەر شەھرىدە،
جەھانغا كېلىبان ئاتا بەھرىدە.
— ئا. نىزارى.
بەھرە يەتكۈزمەك — پايدا يەتكۈزمەك، پايدىلاندۇرماق.
بەھرە تاپماق — پايدىلانماق.

بەھرەدار [بهره‌دار] (پ) پايدىلانغۇچى، بەھرە ئالغۇچى.
بەھرەمەند [بهرمند] (پ) بەھرە ئالغۇچى، پايدا ئالغۇچى:
ھەمە جاندارلار بولۇپ بەھرەمەند،
كى ھەمدۇ سەنا بىرلەردۇر ئەرجۇمەند.
— ئا. نىزارى.
بەھرەۋەر [بهره‌ور] (پ) پايدىغا ئىگە بولغۇچى، مەنپەئەتلەنگۈچى:
ھەمانا چىقىپ مۇلك مەيداندىن،
مېنى بەھرەۋەر قىلدى چەۋگاندىن.
— ئا. نىزارى.
بەھرەۋەر بولماق — بەھرە تاپماق:
جەھان ئىچرە بول ئىلىم ئىلە بەھرەۋەر،
ھەۋايۇ ھەۋەس بولىدىن قىل ھەزەر.
— ئا. نىزارى.
بەھرەياب [بهره‌ياب] (پ) «بەھرەۋەر» گە قارالسۇن.
بەھرەين [بحرين] (ئە) 1) ئىككى دەريا (رۇم ۋە پارس دەريالىرى):
ئەي نەۋابى، مەجمەئۇلبەھرەين بولغاي ئاشكار،
مەيلى قىلسە سېلى ئەشكىم ناگاھان جەيھۇن ساري.
— نەۋابى.
2) شەھەر نامى.
بەھرۇلئەبرار [بحرالابرار] (ئە) ياخشىلىق دەريالىرى، ياخشىلىق، ساخاۋەت.
بەھرۇننەجات [بحرالنجات] (ئە) 1) نىجاتلىق دەريالىرى، قۇتۇلۇش دەريالىرى. 2) پەرھاتنىڭ شېرىن ئۇچۇن قازغان كۆلىنىڭ نامى:
مۇجەررا بولۇپ نەھرى ئەينۇلھەيات،
قۇيۇلدى كېلىپ ھەۋزى بەھرۇننەجات.
— ئا. نىزارى.
بەھرىنە [بحرنه] دېڭىزغا:
يولۇڭدا قاش ئېرۇر كۆز بەھرىنە يول،
ساڭا ھەر نېچەكىم مۇنداق گۇزەر بار.
— لۇتفى.
بەھس [بحث] (ئە) تالاش ـ تارتىش، پىكىر يۈرگۈزۈش، ئىزدىنىش.
بەھس ئەتمەك — پىكىر يۈرگۈزمەك، مۇنازىرە قىلماق، تارتىشماق:
بەھس ئېتەر ئەردى مۇنەججىم سەفەر ئاغزىم نۇقتەسىن،
ھاسىلى مەبھەسىنى سوردۇم ئەرسە، ئايتۇر ھېچ، ھېچ.
— قەلەندەر.
بەھمەن [بهمن] (پ) 1) شەمسىيە يىلى ھېسابىدىكى

www.uyghurkitap.com

III ـ ئاي. 2) قىش ئېيى (يانۋار). 3) ئىران پادىشاھلىرىدىن بىرسىنىڭ نامى.

بەھىل [بەحل] (پ + ئە) رازىلىق، رازى:
كۆزۈم نۇرى كەتتى جەھان بولدى داج،
بەھىلدۇرمەن ئەكنۇن جان ئەتسە خىراج.
— ئا. نىزارى.

بەئۇلۋ [بەعلو] (پ + ئە) يۇكسەك، يۇقىرى.

بەۋادى [بوادى] (ئە) [بىرلىكى: بادىيە] چۆللەر، سەھرالار.

بەۋارىق [بوارق] (ئە) [بىرلىكى: بارىقە] چاقماقلار، يېشىنلەر.

بەۋاسىر [بواسير] (ئە) بوۋاسىر كېسەللىكى، گېمورروي.

بەۋەجھ [بوجە] (پ + ئە) يۈز بىلەن.
بەۋەجھى ئەھسەن — چىرايلىق يۈز بىلەن.

بەۋەقت [بەوقت] (پ + ئە) ۋاقتىدا.
بەۋەقتى بەھار — باھار ۋاقتىدا.

بەۋۋاب [بواب] (ئە) دەرۋازىۋەن، ئىشىك قاراۋۇلى.

بەئىد [بعيد] (ئە) يىراق:
جەھان ئەھلى باردۇر شەقى يا سەئىد،
بىرى يارىغە قۇرب، بىرىدۇر بەئىد.
— غەرىبى.

بەئىدۇلفەھم [بعيدالفهم] (ئە) چۈشەنچىدىن يىراق، چۈشىنىش قىيىن.

بەيابان [بيابان] (پ) سەھرا، چۆل:
تىكىپمىز بەيابان ئارا كۆپ شەجەر،
كى ئول نەخلەردىن بولۇپ كۆپ سەمەر.
— غەرىبى.

بەيات [بيات] 1) قەدىمكى تۈرك قەبىلىلىردىن بىرى. 2) ئون ئىككى مۇقامدىن بىرىنىڭ نامى:
زىلەيخائى جۇنۇن لەشكەر چىكىپ ئەيلەر سىياسەت كۆپ،
بەيات ئاھەڭگىدىن تاشلارمۇ سەن كۆڭلۈمنى زىندانە.
— ناقىس.

بەياد [بەياد] (پ) ياد قىلىش بىلەن، سېغىنىش بىلەن؛ سېغىنىپ، ياد قىلىپ:
ئەدا ئەيلەدىم ھەر كۈنى بامداد،
قىلىپ ئولتۇرۇپ ئېردىم ھەقنى بەياد.
— ئا. نىزارى.

بەياز [بياض] (ئە) 1) ئاق، ئاقلىق:
ساچىڭ شاھى سەۋادى لەيلەتۇلقەدر،
يۈزۈڭ سۈبھى بەيازى لەيلەتۇلبەدر.
— سەبۇرى.

2) شېئىرلار توپلىمى.
بەياز بولماق — ئاقارماق، يورۇماق:
يەنە ئول سەنەم ئەيلەدى ئېئتىراز،
چۇ يەتتى سەھەر بولدى سۈبھى بەياز.
— ئا. نىزارى.

بەيازۇ سەۋاد — ئاق ـ قارا، ئاق ـ قارىلىق:
بۇ ھىرفە ئارا ھەم سەلاھۇ ـ فەۋاد،
كى فېئلى ئېرۇر ھەم بەيازۇ ـ سەۋاد.
— غەرىبى.

بەيازۇل بەيز [بياض البيض] (ئە) تۇخۇمنىڭ ئېقى.

بەيازۇل ئەين [بياض العين] (ئە) كۆزنىڭ ئېقى.

بەيان [بيان] (ئە) سۆز، ئىپادىلەش، تەسۋىر؛ تەرىپ، ئىزھار قىلىش: مەلۇمات، دەلىل:
بىھىشت دەۋزەخ تالاشۇر، تالاشماقتا بەيان بار،
دەۋزەخ ئايتۇر: مەن ئارتۇق، مەندە فىرئەۋن، ھامان بار.
— ئەھمەد يەسەۋى.

بەيان ئەيلەمەك — تەرىپلىمەك، ئېيتماق، ئىپادىلىمە:
بەيان ئەيلەسە مەسئەلە مەئرىفەت،
خەرىدار بولۇپ، قىلمادىڭ مەرھەمەت.
— غەرىبى.

بەيانى فەسىھ — گۈزەل، راۋان بايان.

بەيئەت [بيعت] (ئە) ۋەدە بېرىش؛ بويسۇنۇش:
كى بۇ دۇرجىنىڭ ئەيلەگىل بەيئەتىن،
رىزالىق بىلە مەن بېرەي قىيمەتىن.
— ئا. نىزارى.

دەستى بەيئەت — قول بېرىش، تەۋە بولۇش:
زىيارەت قىلىپ دەستى بەيئەت بېرىپ،
قىلىپ ھالى پۇرسىش نەسىھەت قىلىپ.
— موللا شاكىر.

بەيەك [بيك] (پ) بىرلا، بىرغىنا:
كۈنىكىم بۇ يەڭلىغ شىكار ئەيلەبان،
بەيەك پۇشتى ئۆزرە گۈزار ئەيلەبان.
— ئا. نىزارى.

بەيەكبار [بيك بار] (پ) بىريۇلى؛ توساتتىن:
ئوشۇل مەجلىسدەكى ئەل كۈن بەيەكبار،
كۆتەردىلەر بۇ سۆزدىن نالەئى زار.
— لۇتفى.

بەيت I [بيت] (ئە) [كۆپلۈكى: بۇيۇت] ئۆي، خانا،

جاي:
بىلمەدىم مەن نە ئىش بولدى بۇ كۈن بۇ تۇندە،
يوق ئول پەرى رەھنەمايىم بۇ بەيت ئىچىندە.
— سەككاكى.

بەيت كاشانە — ئۆي، خانا.

بەيتى ۋەيرانە — ۋەيرانە، خارابە ئۆي.

بەيت II [بيت] (ئە) ئىككى مىسرا شېئىر.

بەيتۇللاھ [بيت الله] (ئە) مەككە شەھىرىدىكى كەئبىنىڭ نامى؛ ئاللانىڭ ئۆيى.

بەيتۇلمال [بيت المال] (ئە(1) دۆلەت ئىختىيارىغا ئالىدىغان مال - مۇلۈك. 2) دۆلەت خەزىنىسى.

بەيتۇلھەزەن [بيت الحزن] (ئە) غەم ئۆيى، غەمخانا:
سەككاكىنىڭ ئورنىنى ئوشۇل يۇسۇفى سانىن،
يەئقۇب بىكىن ھەجرىدە بەيتۇلھەزەن ئەتتى.
— سەككاكى.

بەيتۇلمەئمۇر [بيت المعمور] (ئە) ئاۋات ئۆي، (دىنى رىۋايەتتە: تۆتىنچى ئاسماندىكى كەبىگە ئوخشاش مۇقەددەس ئۆي):
غەنىلىق بىلە ئانچە مەشھۇر ئىدى،
دىرەملەر بىلە بەيتۇلمەئمۇر ئىدى.
— ئا. نىزارى.

بەيتۇلمۇقەددەس [بيت المقدس] (ئە) قۇددۇس شەھىرى؛ قۇددۇستىكى زىيارەتگاھ.

بەيتۇلھەرام [بيت الحرام] (ئە) بەيتۇللا ۋە كەئبىنىڭ يەنە بىر نامى:
كى تەختى سۇلەيمان ئەلەيھىسسەلام،
ئەجەم مۇلكىدە ئىبرىدى بەيتۇلھەرام.
— ئا. نىزارى.

بەيتۇل ئىنتىزام [بيت الانتظام] (ئە) ئىنتىزاملىق، تەرتىپلىك ئۆي؛ ئىنتىزامغا سالغۇچى ئۆي.

بەيرەم [بيرم] 1) ھېيت، بايرام، شادلىق كۈنى. 2) بىر خىل نازۇك، يۇپقا بۆز.

بەيزا [بيضا] (ئە) ئاق، ئاق رەڭلىك؛ نۇرلۇق:
مۇبەددەل بولۇر كۈنگە ھەم ئۇشبۇ تۈن.
شۇئائى يۈزۈڭدەكى بەيزا، ئىشق.
— مۇللا بىلال.

يەدى بەيزا — ئاق قول، پارلاپ تۇرىدىغان قول:
ئۇلۇسقا توي بېرۇر بولسالىڭ قويۇپ ئالتۇن - كۆمۈش گىرده،
يەدى بەيزا بىكىن ئىلكىڭ جەھانغە زەرفىشان كەلدى.
— سەككاكى.

بەيزە [بيضه] (ئە) تۇخۇم:
بۇ تاۋۇسغە بەيزە خۇرشىدۇ ماھ،
قىلۇر رەڭ - بەرەڭ چۈجەسىن جىلۋەگاھ.
— ئا. نىزارى.

بەيزەئى زەر — ئالتۇن تۇخۇم.

بەيزەدار [بيضەدار] (ئە + پ) تۇخۇملۇق، تۇخۇمى بار، ئۇرۇقلۇق.

بەيزەۋار [بيضەوار] (ئە + پ) تۇخۇمدەك، تۇخۇم كەبى.

بەين [بين] (ئە) ئارىسى، ئارىلىقى:
قىلىپ ئىشق تۇغيان، چېكىپ ئوتلۇغ ئاھ،
ئوقۇپ بەينىنى دىلبەرى نىك خاھ.
— ئا. نىزارى.

بەين - بەين [بين بين] (ئە) ئارا - ئارىسىدا؛ ياخشىمۇ ئەمەس - يامانمۇ ئەمەس، ئوتتۇراھال؛ باراۋەر.

بەينەلئەخبار [بين الاخبار] (ئە) خەۋەرلەر ئارىسىدا، خەۋەرلەردە.

بەينەلمەنزىلەين [بين المنزلين] (ئە) ئىككى مەنزىل ئارىسى.

بەينەلمىلەل [بين الملل] (ئە) خەلقئارا، جاھان ئەچى.

بەينەھازەلفىراق [بين هذاالفراق] (ئە) بۇ ئايرىلىشتا، بۇ جۇدالىقتا:
ئىرادە قىلىپ خىزمەتىڭدىن يىراق،
كى ئىزھار ئېتىپ بەينە ھازەلفىراق.
— ئا. نىزارى.

بەيئ [بيع] (ئە) سېتىش، سودىلىشىش:
كى بەيئ ئەتكەمەن ئانى بولدى زەرۇر،
كى نەقدىنەلەرگە يېتەدۇر فۇتۇر.
— ئا. نىزارى.

بەيئ ئەتمەك — ساتماق:
دېدى: ئۇشبۇ گەۋھەرنى بەيئ ئەتكەمەن،
ئەگەر ئالماساڭ سەن، يانىپ كەتكەمەن.
— ئا. نىزارى.

بەيئى ۋەسىل — ۋەسلىگە يېتىش سودىسى، ۋەسلىنى سېتىۋېلىش:
بارماغىم كۆكسۈمنى بارماغلىققە دايىم بارماغى،
بەيئى ۋەسلىڭغە سانارغە ئاندا ئىبردى بارماغىم.
— گۈمنام.

بەيئ شەرا [بيع شرا] (ئە) سېتىش - سېتىۋېلىش، سودا.

بەيئ شەرا ئەيلەمەك — سودا قىلماق:

www.uyghurkitap.com

ـردەمى خوشلۇق يۇزىنى بۇ جەھاندا كۆرمەدىم،
ـەن پەرى پەيكەر بىلەن تائەيلەدىم بەيئو شەرا.
— قەلەندەر.

بەيىنە [بينە] (ئە) دەلىل، ئىسپات، ھۆججەت.

بەئد [بعد] (ئە) كېيىن، ... دىن كېيىن.

بەئدە [بعد] (ئە) «بەئد» گە قاراڭ:
بەئدە ھەمدى خالىقى نەئتى رەسۇلى مۇجتەبا،
جانىشىنى زارى پەيەمبەر چەھار يارىم كېلۇر.
— نەۋبەتى.

بەئدەز [بعداز] (ئە + پ) ... دىن كېيىن:
ـە ئېردى ئانىڭ مەقسەدىنى تاپىڭ،
كى بەئدەز ئانى خاك بىرلە ياپىڭ.
— ئا. نىزارى.

بەئدەزان [بعدازان] (ئە + پ) ئۇنىڭدىن كېيىن، بۇنىڭ-دىن كېيىن:
ـۇ كۆڭلۈمدەكى ئىشنى قىلدىم تەمام،
بولۇپ بەئدەزان مۇندا قايىم مەقام.
— ئا. نىزارى.

بەئدەزىن [بعدازين] (ئە + پ) ئاشۇنىڭدىن كېيىن:
ـەمدىكىم لەئلىڭ خەيالى بىرلە ئۇسرۇكمەن مۇدام،
بادەگەر ئابىھەيات ئولسە، كېرەكمەس بەئدەزىن.
— ئاتايى.

بەئزەن [بعضاً] (ئە) بەزى، بەزىدە، ئايرىم پەيتتە، گاھى - گاھىدا.

بەئزى [بعضى] (ئە) ... نىڭ بەزىسى، ... نىڭ بىر قىسمى، بىرئاز.

بەئىس I [باس] (ئە) 1) قورقۇش. 2) ئازاب. 3) قاتتىقلىق. 4) باتۇرلۇق.

بەئىس II [بعث] (ئە) 1) ئەۋەتىش، يەتكۈزۈش؛ 2) ئۇلۇكنى تىرىلدۈرۈش.

بوتە I [بوتە] ئالتۇنچىلارنىڭ ئالتۇن ئېرىتىدىغان قاچىسى:
ـەي كۆڭۈل، ئول سىيمتەن ۋەسلىن قىلۇر بولساڭ ھەۋەس،
قىل يۈزۈڭ ئالتۇنىنى غەم بوتەسىندە ئىمتىھان.
— ئاتايى.

بوتە II [بوتە] (1) بوتا، بوتىلاق. (2) كۆچمە م: پەرزەنت، ئوغۇل.

بورچى [بورچى] ئاشپەز:
ـىراخور، بەكاۋۇل، بورچى، ئۆيچىسى،
ـە ناغرا كارنايۇ سۇرنايچىسى.
— موللا شاكىر.

بوريا [بوريا] (پ) بورا:
بىراۋ ئىختىيار ئەيلەدى بورىيا،
قومۇشىدىن بىسات ئەيلەدى خەلقئارا.
— غەرىبى.

بورىياباف [بورياباف] (پ) بورا توقۇغۇچى.

بوساغە [بوساغە] بوسوغا، پەس يەر.

بوستان [بستان] (پ) باغ، گۈلزار، چىمەن:
ئانى جىلۋەگەر قىلدى ئىنسان ئارا،
شەمىمىنى ئانداغكى بوستان ئارا.
— ئا. نىزارى.

بوستان ئەفرۇز — گۈلتاجى خوراز.

بوستان سەرا — بوستاندا سايرىغۇچى، بۇلبۇل.

بوقۇرسا [بوقورسا] بوقۇسا (يەر ھەيدەيدىغان سايمان):
ئەگەر ئەتمەسەك بىز بوقۇرساڭغا تىش،
كى ھەيرەتتە يازىڭ بولۇر ئېردى قىش.
— غەرىبى.

بولجاب [بلجاب] مۆلچەرلەپ، ئېنىقلاپ:
كۈنىن بولجاب ھەم ئول كۈن يولغە تۇشتى،
ئۇرۇپ فەرخار مۇلكىنە ياۋۇشتى.
— لۇتفى.

بولجار [بلجار] مۆلچەر، نىشان:
تۆگىلەر جايى تاغ باشى،
بولجارىمىز يار باشى.
شۇ بولجارغا يەتكەندە،
توختىمايدۇ كۆز ياشى.
— موللا بىلال.

بولغامەن [بولغامن] بولغايمەن، بولىمەن:
گۈل يۈزۈڭ سەرۋ قەدىڭ قىلسام خەيال،
سەرۋ يەڭلىغ بولغامەن سەرگەشتە ھال.
— گۈمنام.

بولۇبان [بولۇبان] بولۇپ:
شام ئىدى ئاھىستە قوپۇپ ناگەھان،
يۈردۈم ئوشۇل يولغا بولۇبان رەۋان.
— زەلىلى.

بۇ I [بو] بۇ (كۆرسىتىش ئالماش):
چۇ مۇھرى ئاڭا بەردى پىر يادكار،
كى بۇ مۇھرىدە تۇرفە ئەسرار بار.
— ئا. نىزارى.

بۇ دەم — شۇ ۋاقىت، شۇ ۋاقىتنىڭ ئۆزىدە:
مىھىنبانۇ بىرلە قىلىپدۇر ياراش،

ئانىڭ بىرلە بۇ دەم تۇرۇپدۇر مەڭاش.
— ئا. نىزارى.

بۇدۇر — مۇنداق، مۇنۇلار:
ژەسىيەت بۇدۇر، شاھلار قەۋلىدىن،
فەنا ئىستە ئاخىرەتكى ھەۋلىدىن.
— ئا. نىزارى.

بۇدۇركىم — شۇنداقكى، ... بولسا مۇنداق:
تىرىكلىك كېرەكمەس سېنىڭسىز ماڭا،
مۇرادىم بۇدۇركىم يېتىشسەم ساڭا.
— ئا. نىزارى.

بۇ يەڭلىغ — شۇ كەبى، شۇنىڭغا ئوخشاش:
نەچە ئاي بۇ يەڭلىغ قىلىپ پەرۋىش،
كى سۈتدىن كېچىپ ئاغزىغە چىقتى تىش.
— ئا. نىزارى.

بۇ باڭ — بۇنداق سادا، بۇنىڭغا ئوخشاش سادا.

بۇ II [بو] (پ) «بۇي» غا قارالسۇن.

بۇبەك [بوبک] (پ) 1) كەپتەر. 2) ئاچا ـ سىڭىل:
ھەر تۇنكى قىلسام گول بۇبەكى فىتنە يادىنى،
بۇرمەن ياشمىدىن ئىككى كۆزۈمنىڭ سەۋادىنى.
— ئاتابى.

بۇت I [بت] (پ) 1) بۇتپەرەسلەر چوقۇنۇپ ئىبادەت قىلىدىغان سۈرەت ياكى ھەيكەل، بۇت:
ناز ئىلە چىقسالىڭ ئۆيۈڭدىن بۇ قەدەر رۇخسار ئىلە،
سەجدە ئەيلەر قاشلارىڭغە بۇت بىلە ھەم بۇتتەراش.
— قەلەندەر.

بۇت ئەيلەمەك — بۇت ياسىماق:
شەھەر خەلقىنىڭ ئەسلى بازارى بوق،
كى بۇت ئەيلەمەكدىن بۆلەك كارى يوق.
— ئا. نىزارى.

2) سەنەم، گۈزەل:
ئالدى كۆڭلۈمنى مېنىڭ بىر بۇتى چەۋكان سىكەلەك،
غارەتى دىنىم ئۇچۇن قىلدى پەرىشان سىكەلەك.
— مەھزۇن.

بۇتى نەبۇد — ئالەمدە يوق بىر سەنەم:
بۇتى نەبۇد مەگەر ھۇرى پەرىزاد،
لەبى نازۇك، بۇيى چۇن سەرۋى ئازاد.
— لۇتفى.

بۇت II [بوت] پۇت، ئاياغ:
قەتل قىل نەفسىڭ ھەۋاسىن ئىستەسەڭ ئازادەلىغ،
بۇت گۇشاتماي ئازەر گوغلىغە قاچان تەگدى بەرات.
— ناقىس.

بۇتا [بتا] (پ) ئەي بۇت؛ ئەي گۈزەل.

بۇتتەراش [بت تراش] (پ) بۇت ياسىغۇچى:
چەراكسىم بۇلار بارچەسى بۇتتەراش،
ياغاچدىن سەنەم قىلغۇچى قارى ـ ياش.
— ئا. نىزارى.

بۇتپەرەست [بت پرست] (پ) بۇتقا سەجدە قىلغۇچى، بۇتپەرەس:
ژولايەت ھەمە كافىرۇ بۇت پەرەست،
بۇلار كۇفر تۇغيان مەيى بىرلە مەست.
— ئا. نىزارى.

بۇتخانە [بتخانه] (پ) بۇتپەرەسلەرنىڭ ئىبادەتخانىسى:
مەگەر ئىسلام ئېلىنىڭ نالىسى ئەۋجىگە يەتمەيدۇر،
بەرەھمەن باش كۆتەردى كۇفردىن بۇتخانەدۇر پەيدا.
— زەلىلى.

بۇتراماق [بوتراماق] توزۇماق، تارقىماق، پاراكەندە بولماق:
ئانىڭ ژەھشەتىدىن ئەجەب تىترەدىم،
سەراسىمەۋار ھەر تەرەف بۇترادىم.
— ئا. نىزارى.

بۇتكەدە [بتكده] (پ) «بۇتخانە» گە قارالسۇن.

بۇتگەر [بتگر] (پ) «بۇتتەراش» غا قارالسۇن.

بۇتۇن [بطون] (ئە) [بىرلىكى: بەتن] قورساقلار، قېرىنلار.

بۇ جەھل [بوجهل] (ئە) 1) ئەبۇجەھل سۆزىنىڭ قىسقارغان شەكلى بولۇپ، مۇھەممەت پەيغەمبەرگە قارشى بولغان بىر ئەرەبنىڭ نامى. 2) كۆچمە م: ناھايىتى جاھىل.

بۇخار [بخار] (ئە) پار، تۇمان.

بۇخل [بخل] (ئە) ېخىللىق، پىشىقلىق، پىخسىقلىق:
مەنى گۇمنامغە بەرمەي زەكانى ھۆسن قايتاردىڭ،
كۆرەرمۇ بۇ خىلىڭارا بىر شەھرى يارىمەن كەبى ھەرگىز.
— گۇمنام.

بۇخۇر [بخور] (ئە) خۇش پۇراقلىق ئىسرىق.

بۇخۇرات [بخورات] (ئە) [بىرلىكى: بۇخۇر] ئىسرىق.

بۇد [بود] (پ) بارلىق، مەۋجۇتلۇق:
گول ئاي گوتىدا بۇد بولدى نابۇد،
جان جانغە كىردى جانانە بولدۇم.
— گۇمنام.

بۇدۇ نابۇد — بار ۋە يوق، بار ئىدى، يوق ئىدى، بارلىق، ھەممە:
كۆڭۈل باغرى ئارا ئەزم ئەتسە دەرمەن باغرى تاشمىدۇر،
يوق ئەتكەن بۇدۇ نابۇدۇمنى گول پەيۋەستە قاشمىدۇر.
— گۇمنام.

زادۇ بۇد — تۇغۇلغان يەر، ۋەتەن:
سۇزاردا ھەر بىرىنىڭ زادۇ بۇدىن،
كىنەتتە كۆردى بىر ساھىب ۋۇجۇدىن.
— لۇتفى.

بۇدى يوق — بارلىقى، مەۋجۇتلۇقى يوق.
نابۇدىكىنى قىلدى بۇد — سېنى يوقتىن بار قىلدى.
بۇدۇم — بارلىقىم:
ئۆزۈمدىن كېچتىم مەن چۇ بىخۇد ئولۇپ،
كى بۇدۇم ئانىڭ بىرلە نابۇد بولۇپ.
— ئا. نىزارى.

بۇراق [براق] (ئە) ئىسلام دىنىنىڭ قارىشىچە، مۇھەممەت پەيغەمبەر مىراج كېچىسى ئاسمانغا چىققاندا مىنگەن ئات؛ چاپقۇر ئات:
ياش فەرزەندىن يۇگۇرتۇپ يۇز ساڭا ھەردەم كۆزۈم،
چۇن سېنىڭ ئىزىڭنى تايماي چاپتۇرۇپ گۈلگۈن بۇراق.
— لۇتفى.

بۇرج [برج] (ئە) 1) قۇياشنىڭ يىللىق ھەرىكەت يولىنى بويلاپ جايلاشقان ئون ئىككى يۇلتۇز تۈركۈمىنىڭ يىغىندىسى ۋە ئۇلارنىڭ ھەر بىرى:
تەۋسەنى دەۋلەت ئۆزە مىنسەڭ سەن، ئەي خۇرشىدى فەر،
قىلغۇدەكسەن سەير بەزمىدە بۇ ئون ئىككى بۇرج.
— قەلەندەر.

2) سېپىلنىڭ چوقچىيىپ تۇرغان تۆت بۇرجىكى، مۇنار:
ئۆزۈڭ بىرلە تونىنى سالىپ دۇرج ئارا،
ھەمەل دۇرجىنى ھەم قويۇپ بۇرج ئارا.
— ئا. نىزارى.

بۇرجۇ بارۇ — قەلئەنىڭ مۇنارى ۋە تاملىرى.
بۇرجۇ كاھ — مۇنار ۋە ساراي.
بۇرجى ئاب — جەدى، دەلۋە، ھوت بۇرجلىرى (قىش ئايلىرى).
بۇرجى ئاتەش — سەرەتان، ئەسەد سۇنبۇل بۇرجلىرى (ياز ئايلىرى).

بۇررا [برا] (پ) ئۆتكۈر، كەسكىن.
خەنجەرى بۇررا — ئۆتكۈر قىلىچ:
ئۆلۈمنى خوش قىلىپ ھىجران ئېلىندىن،
سۇۋۇردى خەنجەرى بۇررا بىلىندىن.
— لۇتفى.

بۇرران [بران] (پ) «بۇررا» غا قارالسۇن:
ئۆزۈپ باشىنى تىغى بۇرران بىلە،
سۆكۈپ جىسمىنى تىيرى پەرران بىلە.
— ئا. نىزارى.

بۇررانلىغ [برانليغ] ئۆتكۈرلۈك، كەسكىنلىك.

بۇرقەئ [برقع] (ئە) يۈزگە تارتىدىغان پەردە، چۈمبەل:
يۈزىدىن بۇرقەئىن ئالسا يارۇتۇر مىسلى كۇن شەبنى،
قاماشىپ كۆزلەرى گۈلدەم ئۇچالماس مۇرغىكى شەبگار.
— موللا بىلال.

بۇرقەئ ئالماق — نىقابنى، چۈمبەلنى ئاچماق:
ئال بىرلە سالدى ئالما ياڭاقلىق كۆڭۈلگە تار،
بىر بۇرقەئ ئال كۆرەيىن ئانىڭ نازۇك ئالىنى.
— سەككاكى.

بۇرنا [برنا] بۇرۇن، ئىلگىرى:
شاقاۋۇل يوق ئىدى بۇرنا خوتەندە،
ئەجايىپ دىلجەم ئەردۇك ئۆز ۋەتەندە.
— مەھزۇن.

بۇرناغى [برناغى] بۇرۇنقى، ئىلگىرىكى:
يازىپ بۇرناغى كاتىپ ئانداغ رەقەم،
سوئالى ئاندىن ئابغە بۇردەردۇ غەم.
— ئا. نىزارى.

بۇرھان [برهان] (ئە) دەلىل، ھۆججەت.
بۇرھانى ساتېئ — روشەن، ئېنىق دەلىل.
بۇرھانى قاتېئ — كەسكىن دەلىل.

بۇرۇج [بروج] (ئە) [بىرلىكى: بۇرج] بۇرجلار.

بۇرۇدەت [برودت] (ئە) سوغۇقلۇق.

بۇرىدە [بريده] (پ) كېسىلگەن، كېسىك.

بۇزۇغ [بزوغ] 1) بۇزۇق، ۋەيرانە:
بۇ فەرخى بۇزۇغ كۆسەنى تاپىپ،
ياتى باشىغە ئەسكى شالىن ياپىپ.
— ئا. نىزارى.

2) غەمكىن، قايغۇلۇق (كۆڭۈل ھەققىدە).

بۇس [بوس] (پ) «بۇسە» نىڭ قىسقارتىلمىسى؛ «بۇسە» گە قارالسۇن:
كېچە ـ كۈندۈز خەيالىم ئاستان بۇسىنى قىلماغلىق،
ۋىسالى دەۋلەتىن تاپماققە سەگلەر سانى راھىمدۇر.
— گۈمنام.

بۇسە [بوسه] (پ) سۆيۈش، ئۆپۈش:
قىلىپ بۇسەلەر چۇن كەفۇ پايىغە،
سۇرۇپمەن يۇزۇمنى يۇزى ئايىغە.
— ئا. نىزارى.

بۇسە قىلماق — سۆيمەك، ئۆپمەك:
كى مەھۇۇننى بۇسە قىلىپ دىلبەرى،
كى لەئلى لەبىدىن تاتىپ شەككەرى.
— ئا. نىزارى.

بۇسۇ كەنار — قۇچاقلاپ سۆيۈش:

ھەكسم گەھلى ئەمر ئەتتى بۇسۇ كەنار،
ۋەلي ئۇزگە گىشىدىن قىلىڭىز قەرار.

— ئا. نىزارى.

بۇش [بوش] غەزەپ، ئاچچىق:
ھەجر ئوتى نېچە مەجرۇھ ئېتىپ بۇزدى جىگەرنى،
ۋەسلىڭ بۇشىغە مەرھەمى نې خۇش ياقە كەلدىا.

— سەككاكى.

بۇشۇرغانماق [بوشورغانماق] ئىچى پۇشماق، غەزەپلەنمەك، ئاچچىقى كەلمەك:
بۇشۇرغانىپ تۇمەن مىڭ سۆز بىرلە،
كېڭەشتى ئولتۇرۇپ نەردۇز بىرلە.

— لۇنقى.

بۇغز [بغض] (ئە) دۇشمەنلىك، ئۆچمەنلىك.
بۇغزى ھەسەد — ئىچى تارلىق، كۆرەلمەسلىكتىن بولغان دۇشمەنلىك:
بىرەۋ كىم ساڭا قىلسا بۇغزى ھەسەد،
سىپارىش قىل ئانى جەنابى ئەھەد.

— ئا. نىزارى.

بۇغز بولماق — دۇشمەنلىكنى، ئۆچمەنلىكنى كەلتۇرمەك:
ھەرنە تاپسە ھەق يولىغە ئېھسان قىلۇر،
بېخىللارنىڭ ئەداۋەتى بۇغز بولماي.

— يەسەۋى.

بۇقئە [بقعه] (ئە) جاي، ئورۇن، زېمىن؛ خانقا:
قەدەم بىرلە جەھانىان بەنا ئەيلەگەن،
كى بۇ بۇقئەنى جا ـ بەجا ئەيلەگەن.

— ئا. نىزارى.

بۇقەئ [بقع] (ئە) [بىرلىكى: بۇقئە] جايلار، ئورۇنلار؛
ئۇممەت ئىلە باردىم مەدەد ئىستەبان،
مۇبارەك بۇقەئدىن سەنەد ئىستەبان.

— ئا. نىزارى.

بۇقرات [بقراط] قەدىمكى گرېك تېبابەت ئالىمى:
مەئانى ھەرسمدە سۇقرات ئولاي،
كى سوقرات يوق، بەلكى بۇقرات ئولاي.

— ئا. نىزارى.

بۇك [بونک] مۇك، غەم:
زەكاتى بىرلە بۇكدىن دېسەم، ئايتۇر،
قاۋۇك، كەتسۇن، بۇ سەككاكى گەدانى.

— سەككاكى.

بۇلئەجەب [بوالعجب] (ئە) ئاق قىزىق، تەئەجۇپلىنەرلىك، ئاجايىپ.
بۇلەغائ [بلغاء] (ئە) [بىرلىكى: بەلىغ] سۆزمەنلەر.

بۇلبەشەر [بوالبشر] (ئە) ئىنسانلارنىڭ ئاتىسى، ئادەم ئاتا:
كېلىپ دەھر ئارا ھەزرەتى بۇلبەشەر،
سەمادىن تۇزۇپ مەنزىلى بولدى يەر.

— غەربى.

بۇلبۇل [بلبل] (ئە) 1) بۇلبۇل:
مەۋسۇمى بەھار ئولدى گۇل رەڭگىنى ئال ئەيلەر،
بۇلبۇلنى چەمەن ئىچرە شوربدە مەقال ئەيلەر.

— زەللى.

2) ئاشىق:
سەھەر تەرفى چەمەندە گۇل بىلە تەنھا شەراب ئىچتى،
ئەجايىب باغبانى سىنەئى بۇلبۇل كەباپ ئەيلەب.

— زەللى.

بۇلبۇلى گۇيا — سايرىغان بۇلبۇل.
بۇلبۇلى شەيدا — پىغان قىلغۇچى بۇلبۇل؛ بېرىلگەن ئاشىق.

بۇللۇر [بلور] (ئە) ئەينەكنىڭ بىر تۈرى:
كۇمۇشدىن قىيالە بۇللۇرى سۇراھ،
كى بۇتۇن سۇراھىدا گۇلرەڭ راھ.

— ئا. نىزارى.

بۇلھەۋەس [بوالهوس] (ئە) ھەۋەسكار، ھەۋەس قىلغۇچى:
كەتكۈك ئاخىر رېھلەت ئاھەڭگىن تۇزۇپ، ئەي بۇلھەۋەس،
بارچە قالغاي ئايرىلىپ، بارغاي نەدامەت بىرلە غەم.

— سەبۇرى.

بۇلۇغ [بلوغ] (ئە) يېتىشىش، بالاغەتكە يېتىش.
بۇنياد [بنياد] (پ) 1) ئاساس، ئۇل:
چۇ بىر ئايچە يەمەندە چىراغادى شاد،
كۆڭۈل باغلاپ ئول ئەلگە سالدى بۇنياد.

— لۇنقى.

2) سەۋەب:
تۇغيان ئېتەر جۇنۇنۇم زەنجىرى ئىشق كەلتۇر،
ئەفسۇنگەران ئەزايىم بۇنياد ئەگەر قىلماسا.

— زەللى.

بۇنياد ئەتمەك — ۋۇجۇدقا كەلتۇرمەك:
ئۇلار قاشىدا دەفمە بۇنياد ئېتىپ،
بۇزۇلغان بىقائىنى ئاباد ئېتىپ.

— ئا. نىزارى.

بۇنياد قىلماق — مەۋجۇت قىلماق، پەيدا قىلماق:
ياقاسىن چاك ئېتىپ فەرياد قىلدى،
كۆيۈكلۈك نەۋھەرلەر بۇنياد قىلدى.

— لۇنقى.

بۇي [بوي] (پ) پۇراق، هىد:
دېدى: «ئەي بالام، مەن سۆزۈڭگە قۇلاق ـ سالىپمەن، كېلىۋر بۇيى دەردۇفىراق».
— ئا. نىزارى.

بۇي تاممىاق — هىدى دماغقا ئۇرۇلماق:
ۋەسلى باغىدىن دماغىغە ئانىڭ بۇيى تامار،
كىم سارىغ تا يۇزىنىيۇ كۆزنى تا قان ئېيلەمەس.
— قەلەندەر.

بۇي كەلمەك — پۇراق چېچىلماق:
كۆزۈپمەنكى گۈلشەن ئىچرە بىنەزىر،
كېلىۋر بۇيى ئاندىن مۇشكى ئەبىر.
— ئا. نىزارى.

بۇيى خۇش — خۇش پۇراق:
بۇيى خۇش مۇشكى خوتەندىن زىياد،
خارى، خەسى مۇشكى سەمەندىن زىياد.
— زەلىلى.

بۇيى خۇن — قان هىدى، قان پۇرىقى:
سەبا سەھرايى غەمىدىن لالەگۇن جامى جۇنۇن كەلتۇر،
كى دەۋران ساغىرىدىن مەي كېرەكمەز بۇيى خۇن كەلتۇر.
— زەلىلى.

بۇيى ۋەفا — ۋاپادارلىق ئالامىتى، ۋاپا قىلىش بەلگىسى:
جەھاندىن ھىچ ئادەم تاپمادى بۇيى ۋەفا، يىغلاڭ،
ئانى جەمئ ئېيلەگەنلەر كۆرمەدى غەيرى جەفا ئاخىر.
— زەلىلى.

بۇيله [بويله] بۇنىڭ بىلەن، بۇنداق:
دېدىلەر ھۇد ھۇدغا كىم پىشۋا،
بۇيله شاھا فۇرقەتى ئەرمەس رەۋا.
— سەبۇرى.

بۇرك [بورك] بۆك، باش كىيىم، قالپاق.

بۇركه [بوركه] كىچىك قۇل:
بۇ شەھزادەنىڭدۇر ئاتام كۆركەسى،
مۇخادىملاردىن فەقىر بۇركەسى.
— ئا. نىزارى.

بۇركلۇك [بوركلوك] بۆكلۈك، قالپاقلىق؛ يۆگەكلىك، ئوراقلىق:
بۇركلۇك يۇرگەن قىز ئەردى،
ئۆزى خەلقتىن ئۆز ئەردى.
— مولا مۇھەممەت نىياز.

بۇز [بوز] توقۇلغان ماتا، خام؛
كى بۇز توقۇماقنى ئالىپ باپكار،
جەھان مۇلكىدە بۇز بىلە قىلدى كار. — غەربى.

بۇزرەندە [برانده] (پ) بۇرەندە (موزدۇزلۇق ئىسۋابى):
ئۆتۈكچىغە بۇررەندە بىزدىن دۇرۇر،
كى نەججارغە رەندە بىزدىن دۇرۇر.
— غەربى.

بۇزۇرگ [بزرك] (پ) ئۇلۇغ، زور؛ ھۆرمەتلىك.

بۇزۇرگۇ كۆچەك — چوڭ ـ كىچىك، ئۇلۇغ ـ ئۇششاق:
گۈلى پەردە نېشىننى زار ئەتمە،
بۇزۇرگۇ كۆچەك ئىچرە خارئەتمە.
— لۇتفى.

بۇزۇرگۋار [بزركوار] (پ) ئۇلۇغۋار، ھۆرمەتلىك، ئاتاقلىق:
تەرەددۇد قىلىپ ئول زەمان بۇزۇرگۋار،
بىنايى شەھەرگە نېچۈك ئورنى بار.
— مولا شاكىر.

بهه [به] (پ) ياخشى، خوپ، ماقۇل:
مۇشكىن ساچىڭغا ئەنبەرە ئۆزنى تۆتارسەن بهه،
سەۋدايى خام فاسىل ئېتىپدۇر دماغىنى.
— لۇتفى.

بهبۇد [بهبود] (پ) 1) ياخشىلىق، ساغلاملىق، ياخشى ھالەت، خاتىرجەملىك:
چۇ بهۇدە سۆزلەر، ئاڭا سۇد ئەمەس،
بۇ ئەفغانە ئاشقغە بهبۇد ئەمەس.
— ئا. نىزارى.

2) پايدا، نىجات، ئاسايىشلىق:
خىجالەتكە سالماق مېنى سۇد ئەمەس،
شەھىنشاھلىق بىزگە بهبۇد ئەمەس.
— ئا. نىزارى.

بهتهر [بهتر] (پ) ياخشىراق:
لەتافەت گۈلشەنىنىڭ گۈللارىنىڭ بهتەرىدۇرسەن،
يۇزۇڭ يۇلتۇزنى بەيزالىق، ساچىڭ شەبنى قارا ئەيلەر.
— مولا بىلال.

بهتهرين [بهترين] (پ) ناھايىتى ياخشى، ئەڭ ياخشى.

بهجهت [بهجت] (ئە) شادلىق، خۇشاللىق.

بهراغ [بهراغ] ياخشىراق، ئەڭ ياخشى:
ساڭا قۇل بولغالى بەرھەم ئەمەس قويدۇڭ ئەدەبسىز داغ،
ئېرۇر ھەرقايسى داغىڭ مىڭ ئاچىلغان لالەدىن بهراغ.
— گۇمنام.

بهزاد [بهزاد] (پ) ئەسلى زاتى ياخشى.

بىئاب [بي اب] (پ) سۇسىز، قۇرۇق.

بىئابرۇ [بى آبرو] (پ) ئابرۇيى يوق، ئابرۇيسىز.

بىئابۇتاب [بى اب وتاب] (پ) نۇرسىز، پارلاپ، يالتىراپ تۇرمايدىغان، خىرە.

بىئار [بى عار] (پ + ئە) ئار ـ نومۇسسىز، ئۇياتسىز.

بىئارام [بى آرام] (پ) ئارامسىز، تىنچسىز؛ ھالاۋەتسىز، بىقارار.

بىئازار [بى آزار] (پ) كىشىگە ئازار بەرمەيدىغان، دىلىنى ئاغرىتمايدىغان، مۇلايىم.

بىئازەرم [بى آزرم] (پ) ھاياسىز، ئۇياتسىز.

بىئاقىبەت [بى عاقبت] (پ + ئە) ئاقىۋىتى يامان.

بىئەبا [بى ابا] (پ + ئە) تارتىنماي:

سورارمەن سوئال ئەزبەرايى خۇدا،
جەۋابىنى ئايتىڭ ماڭا بىئەبا.

— ئا. نىزارى.

بىئەدەپ [بى ادپ] (پ + ئە) ئەدەپسىز، تەرتىپسىز، ھاياسىز، نادان:

كى تەفتىش ئېتىپ شاھ قىلدى غەزەپ:
«نىدىن مۇنكىر ئولدۇڭ، ئايابىئەدەپ.»

— ئا. نىزارى.

بىئەدەد [بى عدد] (پ + ئە) ھېسابسىز، نۇرغۇن:

شۇم رەقىبنى شاد ئېتىپ، غەمكىن ئېتەرمەن زارىنى،
باردۇرۇر دەردۇ غەمىم ئۇشبۇ سەبەبدىن بىئەدەد.

— قەلەندەر.

بىئەدىل [بى عديل] (پ + ئە) تەڭدىشى يوق، ئوخشىشى يوق.

بىئەمەل [بى عمل] (پ + ئە) ئەمەل قىلمايدىغان، ئەمەلسىز.

بىئەندازە [بى اندازە] (پ) ئۆلچەمسىز، ئەندىزىسىز.

بىئەۋن [بى عون] (پ + ئە) ياردەمسىز، مەدەتسىز.

بىباك [بى باك] (پ) بىپەرۋا، ھېيىقمايدىغان، قورقماس.

چەرخى بىباك — بىپەرۋا پەلەك.

بىباكلىق [بيباكليق] بىپەرۋالىق، ھېيىقماسلىق:

كېرەكدۇر بۇ ۋەرتە ئارا پاكلىق،
داغى قىلماسۇن ئەسلە بىباكلىق.

— ئا. نىزارى.

بىبەدىل [بى بديل] (پ + ئە) تەڭدىشى يوق، مىسلىسىز:

كى شالگەر ئىشىنى ئالىپ بىبەدىل،
تىرەنى سۇنۇچ بىرلە ئەيلەپ ياشىل.

— غەرىبى.

بىبەر [بى بر] (پ) مېۋىسىز، ھوسۇلسىز.

بىبەرلىك [بى برليك] مېۋىسىزلىك.

بىبەرگ [بى برگ] (پ) يوپۇرماقسىز، بەرگىسىز؛ مېۋىسىز:

ۋۇجۇدۇم گۇلىستانى بىبەرگدۇر،
بۇ ھەسرەت بىلە پەيكەرىم مەرگدۇر.

— ئا. نىزارى.

بىبەسەر [بى بصر] (پ + ئە) كۆزى يوق، كور؛ قارىغۇلارچە، نادان:

تولا يىغلادى بىبەسەر ئولدى كۆز،
فىراق ئىچرە دايىم نەھىف ئولدى ئۆز.

— ئا. نىزارى.

بىبەقا [بى بقا] (پ + ئە) ئەبەدىي بولمىغان، ۋاقتىنچە، قىسقا، ئامانەت.

بىباھا [بى بها] (پ + ئە) باھاسى يوق، قىممەتلىك.

بىباھانە [بى بهانە] (پ) سەۋەبسىز، ئاساسسىز، باھانىسىز.

بىبەھر [بى بهر] (پ) بەھرىسىز، پايدىسى يوق.

بىبۇنياد [بى بنياد] (پ) ئاساسسىز، تۇپسىز، ھۇلسىز:

دەمى مەھبۇبەسىز ئاشىق ھەياتىن،
ئەگەر خىزىر ئېرسە بىبۇنياد ئولۇرلار.

— ئاتايى.

بىبى [بيبى، بى بى] (پ) خانىم، خوجايىن ئايال.

بىبىزائەت [بى بضاعت] (پ + ئە) مال ـ مۇلۇكسىز، بىساتسىز، كەمبەغەل.

بىبىم [بى بيم] (پ) قورقۇنچسىز، خەۋپسىز.

بىبىمۇ ۋەھىم — خەۋپ ـ خەتەرسىز.

بىپايان [بى پايان] (پ) چەكسىز، پايانسىز، ئاخىرى يوق.

بىپەدەر [بى پدر] (پ) ئاتىسىز:

گەر كىشى پىر سىزكى گويا بىپەدەر،
بىپەدەر كۆپ يۇرسە يول كۆرگەي خەتەر.

— خەراباتى.

بىپەرتەۋ [بى پر تو] (پ) نۇرسىز، شولىسىز، يالقۇنسىز.

بىپەرۋا [بى پروا] (پ) پەرۋاسى يوق، ئېتىبارسىز، بىغەم:

سەيدى بىپەرۋا يۇرۇر گەر شاھبازى بولماسە،
مەملەكەت ۋەيران بولۇر شاھنىڭ ئايازى بولماسە.

بىپەيۋەند [بى پيوند] (پ) باغلىنىشسىز، بىرىكمىگەن،

ئۇلانمىغان.

بىپىر [بى پر] (پ) پىرسىز، رەھبەرسىز، پېتەكچىسىز.

بىتاب I [بى تاب] (پ) 1) بىتاقەت، بىئارام:
جەھان كارى باربغە بىتاب ئولۇپ،
كى شاھى فەرىدۇنغە ھەمخاب ئولۇپ.
— ئا. نىزارى.
2) كۆچسىز، دەرمانسىز:
قىلىپ بىتاب جىسمىمنى نېتەيكىم ئىشقى تىيرەڭگى،
جەھاندا بارمىدۇر مەندەك بەلا دەشتى ئارا قالغان.
— ئا. نىزارى.
بىتابۇ تەۋان — كۆچسىز، قۇۋۋەتسىز.
3) كېسەل.

بىتاب II [بى تاب] (پ) 1) نۇرسىز، ھارارەتسىز. 2) تاۋلانمىغان، خام.

بىتابلىغ I [بى تابلىغ] كېسەللىك.

بىتابلىغ II [بى تابلىغ] نۇرسىزلىق، خىرەلىك، ھارارەتسىزلىك.

بىتاقەت [بى طاقت] (پ + ئە) سەۋرسىز، تاقەتسىز، بىئارام.

بىتەئەب [بى تعب] (پ + ئە) مۇشەققەتسىز، قىينالماستىن.

بىتەئەمەل [بى تامل] (پ + ئە) ئويلانماستىن، مۇلاھىزىسىز.

بىتەئەيىن [بى تعين] پ + ئە) مۇئەييەن بولمىغان، ئېنىقسىز، بىتايىن.

بىتەخەللۇق [بى تخلق] (پ + ئە) خىلاپسىز، ئۆزگىرىشسىز، ئېنىق.

بىتەكەللۇف [بى تكلف] (پ + ئە) تەكەللۇپسىز، مۇشەققەتسىز.

بى تەمكىن [بى تەمكين] (پ + ئە) بىقارار، سەۋرسىز.

بىتەمىز [بى تميز] (پ) پاك بولمىغان، پاسكىنا، مەينەت:
ئۇچاسىدا بىر ژەندە بولغان لىباس،
كى ئول كەل دۇرۇر بىتەمىز بىقىياس.
— ئا. نىزارى.

بىتەھاشى [بى تحاشى] (پ + ئە) تارتىنماستىن، قورقماي:
چۇ ئول ئاستانەغە يېتىپ ئەردى باش،
كىرىپ ئۆي ئىچىگە كى ئول بىتەھاش.
— ئا. نىزارى.

بىتەھەررۈك [بى تحرك] (پ + ئە) ھەرىكەتسىز.

بىتەھەررۈك بولماق — قىمىرلىيالماس بولماق، ھەرىكەتسىز بولماق.

بىتەھەمموۇل [بى تحمل] (پ + ئە) 1) كۆتۈرەلمەيدىغان، چىدامسىز، سەۋرسىز. 2) توختىماي، تىزدىن.

بىتەۋەققۇف [بى توقق] (پ + ئە) توختاپ تۇرماستىن.

بىتەۋەككۇل [بى توكل] (پ + ئە) تەۋەككۇلسىز، تەۋەككۇل قىلماستىن.

بىتەۋەھھۇم [بى توھم] (پ + ئە) قورقۇنچسىز، ۋەھىمگە چۈشمەي.

بىتەۋجىيە [بى توجيه] (پ + ئە) يۈزىنى بىر تەرەپكە بۇرىماسلىق، مەنىنى باشقىچە چۈشەندۈرەلمەسلىك.

بىتۇش [بى توش] (پ) مادارسىز، كۈچسىز.
بىتۇشو تاب — كۈچ ـ قۇۋۋەتسىز.

بىتۇشە [بى توشه] (پ) ئۇزۇقسىز، تەمىناتسىز.

بىتىمەك [بيتمک] يازماق، پۈتمەك.

بىتىك [بيتيك] خەت، مەكتۇپ، نامە.

بىتىكچى [بيتيكجى] خەت يازغۇچى، كاتىپ، مىرزا.

بىج [بيج] ئەچەك، كۆكس:
ئىككى قۇلاقى گۈلدە ياپۇرماغدەك،
ئىككى بىجى سىنىدە قايماغدەك.
— زەللىلى.

بىجا [بى جا] (پ) نامۇۋاپىق، ئورۇنسىز.

بىجان [بجان] (پ) 1) جانسىز، ئۆلۈك:
لەئلى يادى بىر نەفەس كۆڭلۈمدە ئانىڭ بولماسا،
يۇز نەفەس سۇرسە مەسىھادانى بىجاندۇر تەنىم.
— مەھزۇن.
2) كۆچمە: ئاجىز، نازۇك.
بىجان قىلماق — ئۆلتۈرمەك، جانسىزلاندۇرماق:
تۆمۈردىن يەنە ئوققا پەيكان قىلىپ،
گەدۇ ـ خەيلىنى ئاندا بىجان قىلىپ.
— غەربى.

بىجامە [بى جامه] (پ) كىيىمسىز.

بىجەدەل [بى جدل] (پ + ئە) جاڭجالسىز، جېدەل قىلماي، تالاشماي.

بىجەزب [بى جذب] (ث + ئە) تارتىش قۇۋۋىتى يوق؛ يېقىمسىز.

بىجۇرم [بى جرم] (پ + ئە) گۇناھسىز، ئەيىبسىز.

بىجۇرئەت [بى جرات] (پ + ئە) جۇرئەتسىز، قورقۇنچاق.

بىجىن [بجين] مايمۇن.

بىجىھەت [بى جهت] (پ + ئە) سەۋەبسىز، ئورۇنسىز.

بىچارە [بى چاره] (پ) چارىسىز، تەدبىرسىز، ئىلاجسىز.

بىچارەلىك [بى چارەليک] چارىسىزلىك، ئىلاجسىزلىق:
چۇشافۇر بىلدى بۇ ئەۋزارەلىك،
كى ھىجران ئىلىكىدە بىچارەلىك.
— ئا. نىزارى.

بىخاب [بى خواب] (پ) ئۇيقۇسىز، ئويغاق:
مۇئەللىمغە تاپشۇردى ئاداب ئوچۇن،
سەبەب قىلدى ھېكمەتدە بىخاب ئوچۇن.
— ئا. نىزارى.

بىخابۇ خور — ئۇيقۇسىز ۋە تاماقسىز:
تەشنەلەب باغرىم قىرىپ بىخابۇ خور خۇبنار ئولۇپ،
ۋەسلىگە ئومىدى بىلە غەمدىن قۇرۇپ سارغارماغىم.
— گۇمنام.

بىخار [بى خار] (پ) تىكەنسىز:
گۇلى بىخار ئىدىم فەرخار ئىچىندە،
جەھاندا خار بولدۇم خار ئىچىندە.
— لۇتفى.

بىخاست [بى خواست] (پ) 1) توساتتىن، ئىختىيارسىز:
كېلۇر بىر كارۋان ئول يول بىلە راست،
يولۇقۇشتى شەھەنشاھ بىرلە بىخاست.
— لۇتفى.

2) سورماستىن:
مۇخالىف سۆز بىلەن، ئەي قەۋلى ناراست،
مېنى سالدىڭ بۇ سەۋدا ئىچرە بىخاست.
— لۇتفى.

بىخانۇمان [بى خان ومان] (پ) 1) ئۆي ـ جايسىز، سەرسان ـ سەرگەردان:
مەجنۇن ئىزدەر لەيلىنى، پەرھاد شىرىننى تىلەر،
بۇلبۇلى بىخانۇمانغە گۈشەئى گۈلزار خۇب.
— قەلەندەر.

2) ۋەيران بولغان، سورۇلغان:
كېرىپ كۆچىلەر مېھمان ئىستەبان،
بۇزۇغ ئىچرە بىخانۇمان ئىستەبان.
— ئا. نىزارى.

بىخەبەر [بى خبر] (پ + ئە) خەۋەرسىز، ۋاقىپسىز:
چۇ ماقتاپ ئۆزۈڭنى بولۇپ بىخەبەر،
تولا سۆز دېمەڭ ئەلگە سالماي نەزەر.
— غەربى.

بىخەتا [بى خطا] (پ + ئە) خاتاسىز، توغرا.

بىخەسارەت [بى خسارت] (پ + ئە) زىيانسىز، زەرەرسىز.

بىخەلەل [بى خلل] (پ + ئە) نۇقسانسىز، بېجىرىم، مۇستەھكەم:
فەراغەت تاپىپ بولدى ئاسۇدە ھال،
بولۇپ ئەيش ئارا بىخەلەل، بىمەلال.
— ئا. نىزارى.

بىخەۋف [بى خوف] (پ + ئە) خەۋپسىز، خەتەرسىز.

بىخەيال [بى خيال] (پ + ئە) خىيال قىلماستىن، ئويلىماستىن.

بىخۇد [بيخود] (پ) 1) ھوشسىز، ھوشىنى يوقاتقان:
ئول زەمان كۆردۈم يۈزۈڭنى ئەيلەدى ئىشقىڭ ئەسىر،
بۇ جەھەتتىن سەرۋەدەڭ بىخۇد گەھى ھوشيارمەن.
— مۇللا بىلال.

2) مەست:
ئىچىپ مەينى بىخۇد بولۇپ دەربەدەر،
چۇ دىلبەرنى ئىزدەپ قىلايمەن سەفەر.
— ئا. نىزارى.

بىخۇد ئولماق — ھوشىنى يوقاتماق، ھوشسىزلانماق:
تۇش بىلەن قۇش لەنگەرگە يەتمىشىم،
بىخۇد ئولۇپ ھۇش ئىلىدىن كەتمىشىم.
— زەلىلى.

بىخۇدانە [بيخودانه] (پ) ھوشسىزلارچە.

بىخۇمار [بى خمار] (پ + ئە) خۇمارسىز.

بىخۇن [بى خون] (پ) قانسىز؛ رەڭگى تاتارغان:
يۇزۇندە بېلگۈلۈك فەررى فەرىدۇن،
جەمالىندىن قامۇلۇر سۇنئى بىخۇن.
— لۇتفى.

بىخىرەد [بى خرد] (پ) ئەقىلسىز، ھوشسىز:
قوپالماي ئورۇندىن ئەقلىدىن بىخىرەد،
ئالىپ ئەقل ھوشىنى ئول سەرۋىقەد.
— ئا. نىزارى.

بىخىلاف [بى خلاف] (پ + ئە) خىلاپسىز، قارشىلىقسىز.

بىد [بيد] (پ) تال، تال دەرىخى:
چۇكسەم زور بازۇلۇق ئەيلەپ پەدىد،
كېلىپ لەرزگە كۆھ ئاندىغكى بىد.
— ئا. نىزارى.

بىدى لەرزان — مەجنۇنتال:
بۇ باشىم ئايلاندۇرۇر ھەجرىڭ شامالى ھەر تەرەف،
گۈلشەنى ئىشقىڭدا قىلغان بىدى لەرزان سەنمۇسەن.
— گۇمنام.

بىداد [بيداد] (پ) جەبىر — زۇلۇم؛ ئادالەتسىزلىك:

ئۇيغۇرچە كتاب تور بېكىتى www.uyghurkitap.com

گەر مۇسۇلمانزادە بولساڭ ئەي مەھى نا مېھرىبان،
شۇم رەقىبى بەددىيانەت جانىغە بىداد قىل.

— قەلەندەر.

بىداد ئەيلەمەك — جەبر - زۇلۇم قىلماق.

بىدادەن [بىيدادەن] (پ + ئە) جەبر - زۇلۇمغا ئۇچرىغان.

بىدادگەر [بىيدادكر] (پ) زۇلۇم قىلغۇچى، زالىم، جەبر سالغۇچى.

بىدادلىق [بىيدادلىق] زالىملىق:

قىلىپ ئىشق ئەھلىغە بىدادلىق،
زەمانى ئاڭا بەرمەيىن شادلىق.

— ئا. نىزارى.

بىدار [بىيدار] (پ) ئويغاق؛ ھوشيار، سەگەك:

چۇ نەمرۇد جاندىن بىزار بولغاي،
يارانلار ئۇيقۇدىن بىدار بولغاي.

— مۇھەممەد سادىق.

بىدار بولماق — 1) ئويغانماق، ھوشيار بولماق:

چۇ گۇل ناز ئۇيقۇسىدن بولدى بىدار،
كۆزەر بۇلبۇل قىلادۇر نالەئى زار.

— لۇتفى.

2) دائىمىي بولماق:

ماڭا بەخت بىدار بولدى نەسىب،
تۇمەن شۇكرى دىلبەرغە بولدۇم قەرىب.

— ئا. نىزارى.

بىدارلىغ [بىيدارلىغ] ئويغاقلىق، ھوشيارلىق.

بىداۋ [بىيداو] چاپقۇر ئات:

مۇرەسسە قىلغان ئەتلەس ئۇلۇغ ئەۋلەر،
پەرى ئەگلىك سىلىق بويلۇق بىداۋلەر.

— لۇتفى.

بىدايەت [بدايت] (ئە) باشلىنىش، ئىپتىدا، ئاۋۋال:

ئەيب ئەتمەكتىن جەفادىن ئەگەر ئىكرەسە كۆڭۈل،
مەئلۇم ئەمەس مۇرىدقا بۇ ھالەت بىدايەتى.

— سەككاكى.

بىدئەت [بدعت] (ئە) 1) يېڭى پەيدا بولغان ئادەت:

سېنى قويمادى باققالى ھەر قايان،
بولۇپ فېئىلى بىدئەتكە تۇرلۇك زىيان.

— ئا. نىزارى.

2) دىنغا خىلاپ يېڭىلىق ۋە كېيىن قوشۇلغان، ئۆرپ - ئادەت:

شەرىئەتكە مۇنكىر بولغان بىدئەتلىرى،
كۆزگە ئىلماي مۇبتەدىئلەر قاچار بولغاي.

— ئەھمەت يەسەۋى.

بىدەرەڭ [بى درنگ] (پ) تېز، دەرھال، توختاۋسىز:

چۈمۈشكىن ساچىم بولدى كاپۇررەڭ،
بۇگۈن - ئەرتە يەتسە قەزا بىدەرەڭ.

— ئا. نىزارى.

بىدەرد [بى درد] 1) دەردسىز، ئاغرىقى يوق. 2) ئىشقسىز، مۇھەببەتسىز.

بىدەرمان [بى درمان] (پ) كۇچسىز، قۇۋۋەتسىز.

بىدەريغ [بى دريغ] (پ) 1) ئايماستىن، شەپقەتسىز، قورقماستىن:

مەلىكە قويۇپ ئالدى ئىلكىگە تىغ،
كېسەي يارنىڭ باشىنى بىدەريغ.

— ئا. نىزارى.

2) ئويلىماستىن:

بۇ سائەتتە سابىت ئالىپ قولغە تىغ،
ئۆزۈمگە ئۇرارمەن دېدى بىدەريغ.

— ئا. نىزارى.

بىدەست [بى دەست] (پ) قولسىز.

بىدەستۇ پاي — قول - ئاياغسىز.

بىدەۋا [بى دوا] (پ + ئە) داۋاسى يوق، ئىلاجى يوق، چارىسىز:

ئوشۇل كۆندىن ساڭا بەردىم كۆڭۈلنى، ئەي پەرى - پەيكەر،
مۇنىڭدەك يوقتۇرۇر بىلدىمكى دەردى بىدەۋا ھەرگىز.

— قەلەندەر.

بىدرۇد [بدرود] (پ) ۋىدالىشىش، تاشلاپ كېتىش:

دېدىم: مەھۇشا، ئىشقىڭ ئەتتى خەراب،
كى بىدرۇدغە قويمادى ئىزتىراب.

— ئا. نىزارى.

بىدرۇد ئەتمەك — ۋىدالاشماق:

كى بىدرۇد ئېتىپ قالدىلار جايىدا،
كۆڭۈلنى ئالىپ قالدى مەئۇايىدا.

— ئا. نىزارى.

بىدەرەم [بى درم] (پ) پۇلسىز، يوقسۇل:

قىنچىقۇرۇرسەن سىيمۇ زەرلىكلەرنى كۆرسەڭ قاشىڭە،
زەررە ياد ئەتمەي بىلالنى بەلكى بىلدىڭ بىدرەم.

— مولا بىلال.

بىدىل [بى دل] (پ) 1) دىلى سۇنۇق، كۆڭلى يېرىم:

دېدى: ئەي نىگارا، خەبەردار بول،
كى بىچارە بىدىلغا دىلدار بول.

— ئا. نىزارى.

2) مەپتۇن، مەھلىيا:

كېچە قايغۇدىن ئەسرۇ بىدىل ئىدى،
تۇشى كۆردى پەرى بۇ نۇكتە ئىدى.

— ئا. نىزارى.

3) دەردلىك ئاشىق:
توشۇپ بەردى ئالدىن ھەمۇل ئاتنى،
ئوقۇر ئېردى بەدىل بۇ ئەبياتنى.
— ئا. نىزارى.

بەدماغ [بى دماغ] (پ) روھى چۈشكۈن، سۈلغۇن، ھەسرەتلىك:
كى ناز ئەھلىدەك كىم ئۇزاتىپ ئاياغ،
قىلۇر ئاشقىنى ئەجەب بەدماغ.
— ئا. نىزارى.

بەدىن [بى دين] (پ + ئە) دىنسىز، غەيرىي دىن.

بەدىيانەت [بى ديانت] (پ + ئە) ۋىجدانسىز، ئىنساپسىز، نومۇسسىز.

بەر [بر] (ئە) ياخشىلىق.
بەررۇ ئەھسان — ياخشىلىق ۋە سېخىيلىق.

بەراھ [بيراه] (پ) يولسىز؛ ئاداشقان، يولدىن ئازغان:
قويغىن ئۇشۇل دەئۋىنى بەراھىنى،
مات قىلايىن سەن كەبى يۈز شاھىنى.
— ئەھمەدى.

بەراھ بەيدا — يولسىز چۆل، يولى يوق دەشت:
نەچە يىلدۇر ئول مېنىڭ جانىمغە قەست ئەيلەر، مۇدام،
شەمشەرى ھەجرى ئىلە بەراھ بەيدا قىلدى ئىشق.
— سەدائى.

بەراۋ [براو] باشقا بەر كىشى، كىمدۇر:
بەراۋگە بېرىپدۇر شەھەنشاھلىق،
شەھەنشاھلىق ئىچرە ئاگاھلىق.
— ئا. نىزارى.

بەرەتە [بيرته]بەرەر، بەر دانە، بەزىدە:
بەرەتە كېمىلەرنى چايقابان يەل،
يوۋار ئەردى زۇھەل ئۆز بۇرتىدىن ئەل.
— لۇتفى.

بەرەنج [بى رنج] (پ) مۇشەققەتسىز، ئەلەمسىز؛ جاپا چەكمەي:
كۆڭۈل گەنجىدە ئانچە بار ئىدى گەنج،
كى قىلغاي ئەردى يىللار سەرف بەرەنج.
— لۇتفى.

بەرەھىم [بى رحم] (پ + ئە) شەپقەتسىز، رەھىمسىز:
سەلابەت بەرلە ئول بەرەھىم كافىر،
ئالارنىڭ شەرھى ھالىن سوردى بەر ـ بەر.
— لۇتفى.

بەرلە [بيرله] بىللە، بىلەن:
ئول ئاندىن نالەلەر بەرلە خىرامان،
بۇ ھەم مۇندىن فىراق ئوتىنده بەريان.
— لۇتفى.

بەرلەھزە [بيرلحظه] بىردەم، بىرمۇددەت، قىسقا بىر ۋاقىت:
ئەي بېگىم، ئىيد بولدى كەل، بەرلەھزە سەيران قىلغالى،
ئىيدگاھ خەلقىن مېنىڭدەك جۇملە ھەيران قىلغالى.
— ئاتايى.

بەشەرم [بى شرم] (پ + ئە) ھاياسىز، ئۇياتسىز، نومۇسسىز:
بەشەرمۇ ھەيا — ئار ـ نومۇسسىز:
بەھەمدۇللاھ، كىشى بىلمەس سەدايىن قايسى مەزھەپتە،
كۆرۈپ بۇ زاھىرىمنى تۇرفە بەشەرمۇ ھەيا دەرلەر.
— سەدائى.

بەشەۋەر [بيشەور] (پ) جاڭگالدا ئۆسكەن، ياۋايى.

بەشۇمار [بيشمار] (پ) ھېسابسىز، سان ـ ساناقسىز، كۆپ:
بار ئەردىكى شاھى بەسى نامدار،
شەھەرلەر مۇسەخخەر ئىدى بەشۇمار.
— ئا. نىزارى.

بەشۇمارە [بيشماره] (پ) «بەشۇمار» غا قارالسۇن.

بەشىكەب [بى شكب] (پ) سەۋرسىز، تاقەتسىز، سارسىم:
دېدىكىم: كۆتەر باشىڭ ئەي غەم نەسىب،
بەيان ئەيلە ھالىڭ ماڭا بەشىكەب.
— ئا. نىزارى.

بەغايەت [بى غايت] (پ + ئە) چەكسىز، تۈگىمەس:
قاتار كىرپىكى ئوق، قاشى ئەردى يا،
كۆزى جادۇ، ساچى بەغايەت قارا.
— ئا. نىزارى.

بەغەش [بى غش] (پ + ئە) پاكىز، تازا، باشقا نەرسىلەر ئارىلاشمىغان:
خۇمار ئالۇدە مەن لۇتفى ئەيلەگىل، ئەي دىلبەرى رەئنا،
تەرەھھۇم قىل يەنا كەلتۇر ماڭا سەن بادەئى بەغەش.
— سەدائى.

بەغەم [بى غم] (پ + ئە) غەمسىز، ئەندىشىسىز، دەردسىز.
— بەغەمۇغەش غەم ـ ئەندىشىسىز:
بېتىشتىلەر ھەرەمغە بەغەمۇغەش.
— لۇتفى.

ئۇيغۇر كتاب تورىكتى www.uyghurkitap.com

بغەۋس [بى غوص] (پ + ئە) سۇغا شۇڭغۇماستىن، شۇڭغۇماي.

بغەۋسۇ غەۋۋاس— غەۋۋاس سۇ ئاستىغا چۈشمەستىنلا:

ئۇغان تەقدىردىن بغەۋسۇ غەۋۋاس،
تېڭىزدە تاپتىلار بىر گەۋھەرى خاس.

— لۇتفى.

بغۇبار [بى غبار] (پ) چاڭ ـ توزانسىز؛ كىرسىز.

بقائىدە [بى قاعدە] (پ + ئە) قائىدىسىز، تەرتىپسىز، قائىدە ئۇقمايدىغان:

ئول شۇخى شەكەر غەبغەب كۆرمەغۇ ئىدى مەكتەپ،
بقائىدە زۇر يارەب، ھەر نەۋئى كەلام ئەتتى.

— ناقىس.

بقەرار [بى قرار] (پ + ئە) 1) قارارسىز؛ بىئارام، تۇرالمايدىغان:

كېلىپ كۆلبەسىگە بولۇپ بقەرار،
بولۇپ يانە كۆرمەك ئۇچۇن ئىنتىزار.

— ئا. نىزارى.

2) بىتاقەت، ئىنتىزار:

سېنىڭ ئىشقىڭ ئوتىدەك بولماغايمەن بقەرار ھەرگىز،
ئەگەر دەۋزەخ ئوتىدەك ئىچىمە يۇز مىڭ شەرەر بولغاي.

— قەلەندەر.

بقەيد [بى قيد] (پ + ئە) باغلاقسىز، كىشەنسىز.

بقۇسۇر [بى قصور] (پ + ئە) قۇسۇرسىز، نۇقسانسىز.

بقىياس [بى قياس] (پ + ئە) چەكسىز، مۆلچەرلىگۈسىز:

ئاڭا كەيدۇرۇپ ئانچە فاخىر لىباس،
مەلاھەتتە ئانچە بولۇپ بقىياس.

— ئا. نىزارى.

بكام [بى كام] (پ) ئۈمىدسىز، مەھرۇم:

قىلىپ ئەسفلەرغە توقۇم خاسۇ ئام،
كى رەختىم بىلە ئەيلەدىم ھەم بكام.

— غەربى.

بكەران [بيكران] (پ) چەكسىز، سان ـ ساناقسىز، پايانسىز:

كى لەشكەر ئاڭا بىمەدۇ بكەران،
سىپاھىدىن ئاندىغ تۇتۇلغان جەھان.

— ئا. نىزارى.

بكەس [بيكس] (پ) 1) ھېچكىمسى يوق، يېگانە، يالغۇز:

ئاتادىن يەتىم قالدى بكەس بولۇپ،
بۇ ئاستانەدە يۇرسە، خوپ كەس بولۇپ.

— ئا. نىزارى.

2) ئىگىسىز، يېتىم، پېقىر:

بۇ بكەس كېلىپ ياتقالى ئالتە ئاي،
بولۇپدۇر، ئايا پىرى خاجە سارايى.

— ئا. نىزارى.

بكەسۇ مىسكىن — يېتىم ـ مىسكىن:

غەربىۋ بكەسۇ مىسكىنمەن، ئەي جان،
غەربىۋ ئاشقۇ غەمكىنمەن، ئەي جان.

— لۇتفى.

بكەسلىك [بيكسليك] يالغۇزلۇق، تەنھالىق؛ غېرىبلىق، يېتىملىك:

شاھ زەربەفتى ۋەفاسىزدۇر تەرىقى فەقر تۇت،
تاپتى بكەسلىك بىلە كۆڭلى بۇزۇلغان ئاندا سۇد.

— سەبۇرى.

بكر [بكر] (ئە) قىز بالا، ئىپپەتلىك، پاك:

ئېيتسىپ خاجە كۆڭلىدە كۆپ شۇكرلەر،
جەھاندا تاپىلغاي دەبان بكرلەر.

— ئا. نىزارى.

بكىن [بيكين] ... دەك، كەبى؛ ... مىكىن:

ياز فەسلى بارچە شادۇ، كۆڭلۇمىز غەمناك ئېرۇر،
گۇل بكىن جان كۆڭلەكى ھىجران ئېلىندىن چاك ئېرۇر.

— لۇتفى.

بگانە [بيگانه] (پ) 1) يات كىشى، ناتونۇش:

چىلتەن ئىدى جەنانە، بامۇ ھەمراھ ـ ھەمخانە،
يولۇقتىمۇ بگانە، يولىڭىزدە دېدىيا.

— مۇللا مۇھەممەت نىيازى.

2) ئايرىلغان، ئازغان، نادان:

گەرچە شەرىئەتتە چۇ بگانە مەن،
ئەھلى تەرىقەت بىلە ھەمخانە مەن.

— ئەھمەدى.

3) باشقا يۇرتلۇق، چەت ئەللىك:

قالۇر، ئاكىم، تەخت بگانەگە،
خەلەق بىزدە يوق قالغۇسى يىگانە.

بىروبار [بيروبار] يەككە ـ يېگانە، دائىمىي:

خۇش قۇدرەتلىك پەرۋەردىگار بىرۇبارىم،
قولۇم تۇتۇپ يولغا سالغىل ئەنتەلھادى.

— سەبۇرى.

بىرئايەت [بى رعايت] (پ + ئە) ئەندىشىسىز؛ ئېھتىياتسىز؛ رىئايە قىلماسلىق.

بىرىلمەمىش [برلمايش] بېرىلمىگەن، بېرىلمىگۈدەك:

زېھى سەئادەت ئېرۇر سائەتى خەيالى غەمىن،

بىرىلمەمىش ئانى كەۋنەين خۇشلۇغىغە ئىۋەر.
— سەبۇرى.

بىرىنج I [برنج] (پ) گۇرۇچ:
گۇنج نەرخىدىن بىرىنج قىممىتى بەس بەستدۇرۇر،
گەرچە يوق مۇندىن مۇكەررەراق نېمەرسە دان ئارا.
— ناقىس.

بىرىنج II [برنج] (پ) مىس ۋە قوغۇشۇننىڭ ئارىلاشمىسى، برونزا:
يەنە نۇقرە تىللا بىرىنج شەمىئدان،
ياقىپدۇر ئانى بارچە بولمىش ئەيان.
— ئا. نىزارى.

بىرىنجىنە [برنجينه] (پ) سېرىق مىس؛ برونزىدىن ياسالغان؛ كۆچمە: سارغىيىش.

بىريا [بى ريا] (پ + ئە) راستلىق بىلەن، قىلچىمۇ ساختا قىلماستىن:
تەرەھھۇم قىلىپ بىزگە قىلغىل دۇئا،
دۇئانى ماڭا ئەيلەگىل بىريا.
— ئا. نىزارى.

بىريان [بريان] (پ) كۆيۈپ قورۇلغان، كاۋاپ بولغان؛ كاۋاپ:
قېرىنغە ئىچى كۆيدى رەھىم ئەيلەبان،
ئىكى مۇرغى بىر يان بېرىپ نەچچە نان.
— ئا. نىزارى.

بىريان ئەيلەمەك — كۆيدۈرمەك، كاۋاپ قىلماق:
مەقسەدىڭ نېدۇر سېنىڭ ئەي مەھۇش ساھىبجەمال،
يۇرەكسىمنى قان ھەم سىينەمنى بىريان ئەيلەدىڭ.
— قەلەندەر.

بىريان قىلماق — كۆيدۈرمەك، ئۆرتەندۈرمەك:
ئوتلۇق كۆزۈڭ ئالسىندە كۆپ بىريان قىلدىم جانۇدىل،
ئوسرۇك ئول كافىر نەدىن مەيل ئەتمەدىلەر يانمە.
— سەككاكى.

باغرى بىريان — يۇرىكى كاۋاپ، ئۆرتەنگەن:
بىخۇد بولۇپ يۇرۇر بولغاي مەستۇ ھەيران،
ئەللاھ، دەيۇ كۆزدە ياشى باغرى بىريان.
— ئەھمەد يەسەۋى.

بىزائەت [بضاعت] (ئە) مال ـ مۇلۇك، ئەسۋاب، سەرمايە:
بۇ نېچۈك ئەلەمدۇر، ئەي يار، كۆرەردۇر يۇزۈڭنى ئەغيار،
مېنى سورغالى قىلىپ ئار كۆرەر سەنمۇ بىزائەت.
— مولا بىلال.

بىزار [بى زار] (پ) پەريادسىز، زارلىنمايدىغان.

بىزەبان [بى زبان] (پ) تىلسىز، گاچا.

بىزەرەر [بى ضرر] (پ + ئە) زەرەرسىز، زىيانسىز.

بىزەۋال [بى زوال] (پ + ئە) يوق بولماس، دائىمىي.

بىسات [بساط] (ئە) پالاس، گىلەم؛ يەرگە سېلىنغان نەرسە:
بىراۋ ئىختىيار ئەيلەدى بوريا،
قومۇشتىن بىسات ئەيلەدى خەلقئارا.
— غەربىي.

ئالەم بىساتى — يەر يۈزى.

بىسەئادەت [بى سعادت] (پ + ئە) سائادەتسىز، بەختسىز، ئىقبالسىز.

بىسەبات [بى ثبات] (پ + ئە) قارارسىز، تۇراقسىز؛ ئۆتكۈنچى:
مەگەر ئەللىك ئۈچ تەن قالىبدۇر ھەيات،
بەقاسىز جاھاننىڭ ئىشى بىسەبات.
— ئا. نىزارى.

بىسەبەب [بى سبب] (پ + ئە) سەۋەبسىز، ئاساسسىز.

بىسەبىر [بى صبر] (پ + ئە) سەۋرسىز، بىتاقەت، چىدىغۇسىز:
نەچە بىسەبر سەن قىلمە تەكەللۇم ئىشقىدىن ھەرگىز،
كىشىكىم بۇلھەۋەسدۇر مەھىز ئەسرار ئېتىپ بولماس.
— گۇمنام.

بىسەبرۇ تەھەممۇل — سەۋر ـ تاقەتسىز:
چۇ ئول ھالەت بىلە كۆردى ئانى گۇل،
يېرىنىدىن قوپتى بىسەبرۇ تەھەممۇل.
— لۇتفى.

بىسەد [بى صد] (پ) يوز ئەمەس، تالاي، نۇرغۇن:
مەلىكەمگە لايىق مەتاۋ مۇندا بار،
بۇلەككە يۈگۈرمەك بىسەد زىنھار.
— ئا. نىزارى.

بىسەر [بى سر] (پ) باشسىز، بېشاش.

بىسەرۇ سامان — بىچارە، ھېچنەرسىسى يوق:
مېھنەتۇ دەردۇ ئەلەم كۆرگەن جەھاندا ئىشق ئارا،
بولسا بولغاي ماڭا ئوخشاش بىسەرۇ سامان ئەمەس.
— قەلەندەر.

بىسەرمايە [بى سرمايه] (پ) سەرمايىسىز، مەنبەسىز؛ قولى بوش.

بىسەرۇپا [بى سروپا] (پ) باش ـ ئاياغسىز؛ چارسىز، تەمتىرىگەن:
يۇرۇپ نەچچە كۈن بىسەرۇپا بولۇپ،
ھەمە دەردۇ غەمگە مۇھەييا بولۇپ.
— ئا. نىزارى.

بستەر [بستر] (پ) ئورۇن - كۆرپە، توشەك، ياستۇق:
يېقىتتى مېنى بستەرى خابغە،
قويۇپ باشنى گۈمبەزدە مېھرابغە.
— ئا. نىزارى.

بسسەۋاب [بالصواب] (ئە) توغرىسى، ئېنىقى.
ۋەللاھۇ ئەئلەم بسسەۋاب — ئاللا توغرىسىنى ياخشىراق بىلگۈچىدۇر.

بسمىل [بسمل] (ئە) سويۇش، باش كېسىش؛ سويۇلغان.
بسمىل قۇش — بېشى كېسىلگەن قۇش:
ەدنا تىغىدا بسمىل قۇش كەبى ئەندۇھى دەۋراندىن،
تىنمىدا پىچتا بۇ جانىم ئىچرە ئىزتىراپ ئېردى.
— ناقىس.

بسمىل قىلماق — سويماق، ئۆلتۈرمەك:
ئوق ئاتىبان قولىغە ئىشكەل سالىپ،
داغى ئوق بىلە ئانى بسمىل قىلىپ،
— ئا. نىزارى.

نىم بسمىل — چالا بوغۇزلانغان:
ماتەمىدە نىم بسمىل قۇش كەبى باشىم ئۇرۇپ،
تىغلاماي نەيلەي مەنى بىچارە سەندىن شەھىپەرىم.
— مەھزۇن.

بسۇتۇن [بستون] (پ) پەرھات قازغان تاغنىڭ نامى:
نەمايان كۆرۈپ بسۇتۇن كۆھىنى،
ئاڭا ئىشلەگەن خەيلى ئەنبۇھىنى.
— ئا. نىزارى.

بسيار [بسيار] (پ) كۆپ؛ مول:
دامەنەئى بېشىدە بىر ساي ئىكەن،
مەددى قەد بسيار ئەجەب جاي ئىكەن.
— زەلىلى.

بىش [بيش] (پ) كۆپ، ئارتۇق.

بىشەبە [بى شبيه] (پ + ئە) ئوخشىمايدىغان، ئوخشاشلىقى يوق.

بىگانەۋەش [بيگانەوش] (پ) بىگانە سۆيەت، يانقا ئوخشاش:
دەھرنىڭ بىگانەۋەش زالىغا بولما ئاشنا،
كىم سېنى تا ئاشنا ئەتتى ئۆزى بىگانە دۇر.
— سەبۇرى.

بىگاھ [بيگاه] (پ) ۋاقىتسىز.
گاھۇ بىگاھ — ئۆزلۈكسىز، ھەمىشە:
كېچە - كۈندۈز خەيالى بىرلە ھەمراھ،
ئىشى كۆچى بۇئەردى گاھۇ بىگاھ.
— لۇتفى.

بىگەران [بى كران] (پ) چەكسىز، ھېسابسىز، كۆپ:
يېغلىسا ئەگەر لەشكەرى بىگەران،
قۇتۇلماس بۇلاردىن قاچىپ ھېچقاچان.
— موللا شاكىر.

بىگۇمان [بى گمان] (پ) گۇمانسىز، شۈبھىسىز، شەكسىز:
ھەزرەتى سۇلتان سۈزىدۇر بىگۇمان،
قالدى گۇمان ئىچرە دېدىلەر گۇمان.
— زەلىلى.

بىگۇناھ [بى گناه] (پ) گۇناھسىز، ئەيىبسىز.

بىلاد [بلاد] (ئە) [برلىكى: بەلەد] شەھەرلەر، مەملىكەت:
سەپەر مۇددەتىچە ئىلىپ زادىنى،
بىلادىغە يەتكۈر بۇ دامادنى.
— ئا. نىزارى.

بىلادى ئەزىم — ئۇلۇغ شەھەر، چوڭ مەملىكەت:
كى قۇستەنتەنىيە بىلادى ئەزىم،
ئېرۇر ئاندا كۆپراقى نازۇ - نەشم.
— ئا. نىزارى.

بىلادى جەھان — دۇنيادىكى شەھەرلەر، ئەللەر:
سەمەرقەند بىلادى جەھان سەيقەلى،
نە سەيقەلكى پەرتەۋقىشان مەشئەلى.
— ئا. نىزارى.

بىلازەرۇر [بلاضرور] (ب) زۆرۇرىيەتسىز، كېرەكسىز.

بىلە [بيله] بىلەن، بىللە:
بۇ كاسبغە مەۋجۇد ئىدى بىر ئوغۇل،
كى دەريا لەبىگە بىلە كەلدى ئول.
— ئا. نىزارى.

بىلئەدەد [بالعدد] (ئە) سان بىلەن، رەقەم بىلەن:
چىراغىن ھۇرۇفىنكى ئەھلى خىرەد،
كى تارىخى سالىن دېمىش بىلئەدەد.
— ئا. نىزارى.

بىلئەكس [بالعكس] (ئە) ئەكسىچە.

بىلئەين [بالعين] (ئە) كۆز بىلەن.

بىلخاسسە [بالخاصه] (ئە) خۇسۇسەن، بولۇپمۇ.

بىلخاسسىيە [بالخاصيه] (ئە) خاسىيەتى جەھەتتىن، ئالاھىدىلىكى بىلەن.

بىلفېئىل [بالفعل] (ئە) ئەمەلدە، ئەمەلىيەتتە، راستىن.

بىلقۇۋۋە [بالقوه] (ئە) كۈچ بىلەن، كۈچىگە قاراپ.

بىلقىس [بلقس] (ئە) سۇلايمان پەيغەمبەرنىڭ ھۇزۇرىغا كەلگەن، ئۇنىڭغا تېپىشماقلارنى ئېيتقان ۋە ئۇنىڭ ھېكمەتلىك

لىك سۆزلىرىنى ئاڭلىغان سەبانلىق ئايال پادىشاھى:
يا پەرى يا ھۇر ياردۇر يا بىلقىسى ئالى نەسەب،
يا ئۆيىدىن قىلدى ئول خۇرشىدى دەۋرانىم تولۇۋ.
— قەلەندەر.

بىلكۇل [بالكل] (ئە) پۈتۈنلەي، تامامەن.

بىللاھ [بالله] (ئە) ئاللاغا قەسەمكى، خۇدا ھەققى:
ھېچكىشى مەندەك سېنىڭ ئىشقىڭدا سەرگەردان ئەمەس،
باشكىنەڭدىن ئۆرگۈلەي، بىللاھ سۆزۈم يالغان ئەمەس.
— قەلەندەر.

بىللاھكىم — خۇداغا قەسەم قىلمەنكى:
غەمىڭدىن باشقا، بىللاھكىم، دەم ئورما،
گەر ئەر بولساڭ مېنى بۇ غەمدە قويما.
— لۇتفى.

بىلمان [بيلمان] بىلمەيمەن:
قايسى بىر دەردىم بايان ئەيلەيكى قايسى كۆلفەتى،
بىلمان يا كەلمەگەي مۇنداق بىراۋغا مېھنەتى.
— مۇھەممەت سادىق.

بىلمەين [بيلماين] بىلمەي، بىلمەستىن:
ئاتاسىغە يەتتىكى سۈرئەت بىلە،
ئۆزىن بىلمەين دەردۇ فۇرقەت بىلە.
— ئا. نىزارى.

بىلھەقىقەت [بالحقيقت] (ئە) ھەقىقەتەن، راستتىن.

بىلھەم [بيل هم] شۇنى بىلگىنكى...

بىلئىتتىفاق [بالاتفاق] (ئە) ئىتتىپاقلىق بىلەن.

بىلىك [بيليك] ئىلىم، بىلىم:
كۆيمە بۇ سۆزگە چۇ بىلۇرسەن بىلىك،
باس يۈرەكىڭ، قارىنىڭغە قويغىن ئىلىك.
— ئەھمەدى.

بىم [بيم] (پ) قورقۇش، قورقۇنچ، ۋەھىمە:
بۇ خوشلۇقدىن كەتتى ئىككى ئىقلىم،
ئارادىن قوپتى خەۋفۇ قالمادى بىم.
— لۇتفى.

بىم ئەيلەمەك — قورقماق.
بىم سالماق — قورقۇتماق:
ئۆلۈم يادى كۆپ سالدى كۆڭلۈمگە بىم،
داغى جان بېرۈر خەۋفى دىلدا مۇقىم.
— غەربى.

بىمۇ ناكال — خەۋپ ـ خەتەر.
زىرى بىم — قورقۇنچ، ۋەھىمە ئاستىدا.
بىھەد ئەندازەئى بىم — چېكى بولمىغان قورقۇنچ، چەكسىز ۋەھىمە:
ئالدىمىزدا يەتتە ۋادىدۇر ئەزىم،
ھەر بىرىدە بىھەد ئەندازەئى بىم.
— سەبۇرى.

بىمار [بيمار] (پ) 1) ئاغرىق، كېسەل. 2) دەردكە مۇپتىلا ئاشىق:
كۆرىنۈر ئۇشبۇ جەھان سەنسىز ماڭا بەيتۇل خەزان،
ھەردەمى سەنسىز ئۆتۈپدۇر ئول دەمى بىمارمەن.
— موللا بىلال.

بىمانەند [بى مانند] (پ) ئوخشىشى تېپىلمايدىغان، تەڭداشسىز.

بىمايە [بى مايه] (پ) ھېچنەرسىسى يوق، سەرمايىسىز.

بىمەجال [بى مجال] (پ + ئە) كۈچسىز، ئىقتىدارسىز، ماجالى يوق:
باشىغا قويۇپ ئەردى زەررىنە تاج،
بۇ بۇت بىمەجال ئولتۇرۇپ ناگىلاج.
— موللا شاكىر.

بىمەدار [بى مدار] (پ + ئە) دەرمانسىز، ھالسىز:
كۆڭۈلنىڭ كارى يادلانماق، يۈرەكنىڭ پېتلى ئۆرتەنمەك،
بۇ ئىشلاردىن بىلىگلار، بۇ زەئىف تەن بىمەدار بولماق.
— موللا بىلال.

بىمەدارا [بى مدارا] (پ + ئە) مۇرەسسەسىز، كېلىشمەسلىك.

بىمەر [بيمر] (پ) ھېسابسىز، ئۆلچەپ بولمايدىغان.

بىمەرام [بى مرام] (پ) مەقسەتسىز؛ ئۈمىدسىز:
كى مەئشۇق ـ ئاشىق سۆزىدۇر تەمام،
كېتىپدۇر جەھاندىن بۇلار بىمەرام.
— ئا. نىزارى.

بىمەزە [بى مزه] (پ) تەمسىز، مەزىسى يوق؛ تۇتۇرۇقسىز.

بىمەغز [بى مغز] (پ + ئە) مېڭىسىز، ئەقىلسىز؛ مەنىسىز، مەنىسى يوق:
كى ئەي پۇرگۈنۈى بىمەغزى پەرىشان،
يەنە قايدىن كېتوردۇڭ ئۇشبۇ داستان.
— لۇتفى.

بىمەكان [بى مكان] (پ + ئە) ماكانسىز، جايسىز، ئورۇنسىز.

بىمەلال [بى ملال] (پ + ئە) مالال بولماي، ئەركىن، توسقۇنسىز.

بىمەلاھەت [بى ملاحت] (پ + ئە) كۆرۈمسىز، چىرايسىز.

بىمەنزىل [بى منزل] (پ + ئە) ماكانسىز، تۇرار

www.uyghurkitap.com

جايىسىز.

بىمەھار [بىيمھار] (پ) يۇگەن، چۇلۋۇر:
ئۇچ كىشى گويا شۇتۇرى بىمەھار،
قوندۇق ئوشۇل كېچە بارىبان يەسار.
— زەلىلى.

بىمەھاسىل [بى محاصل] (پ + ئە) ئۇنۇمسىز، پايدىسىز.

بىمەھەل [بى محل] (پ + ئە) ۋاقتى، پەيتى ئۆتكەن؛
پەردەئى جانىم ئىچىندە ئاسرار ئىدىم مېھرىنى،
بىمەھەل ئەفغانلىرىم قىلدى مېنىڭ سىررىمنى پاش.
— قەلەندەر.

بىمەئنا [بى معنى] (پ + ئە) مەنىسىز، مەزمۇنسىز.

بىمۇرۇۋۋەت [بى مروت] (پ + ئە) ھىممەتسىز، ئادەمىگەرچىلىكى يوق.

بىنەسىب [بى نصيب] (پ + ئە) نېسىۋىسىز، بەھرىسىز، ھەسسىسى يوق:
رەقىب تەئنە قىلۇر بىزنى بىنەسىب دەبان،
جەفاسى بىزگە نې يەتمەس نەسىب ھەزرەتىدە.
— ئاتابى.

بىنەفشە [بنفشە] (پ) 1) بىنەپشەرەڭ. 2) شۇ رەڭدە ئېچىلىدىغان خۇش پۇراق گۈل.

بىنەفئ [بى نفع] (پ + ئە) پايدىسىز، مەنپەئەتسىز.

بىنەماز [بى نماز] نامازسىز، ناماز ئۆتىمەيدىغان:
دەۋزەخ ئايتۇر مەن ئارتۇق، بىنەمازلار مەندە بار،
بىنەمازلار بوينىدا يىلان بىلەن چايان بار.
— ئەھمەد يەسەۋى.

بىنەمەك [بى نمك] (پ) تۇزسىز، مەززىسىز:
نەلەر كەلتۇرۇپ باشىغە بۇ فەلەك،
قىلىپ ئەيشىنى زۇلم ئىلە بىنەمەك.
— ئا. نىزارى.

بىنەۋا [بى نوا] (پ) 1) پېقىر، يوقسۇل، كەمبەغەل:
غەرىبۇ بىنەۋا، ئاجىز قولۇڭغا رەھىم قىل، يا رەب،
ئۇمىد تۇتتۇم دۇئالاردىن مەنۇ بىپارەئى زارى.
— موللا مۇھەممەد نىيازى.
2) بەھرىسىز، مەھرۇم، بىچارە:
تاپىپ بەھر بىزدىنكى شاھۇ، گەدا،
نەۋا تاپقۇسىدۇركى ھەر بىنەۋا.
— غەرىبى.

بىنەۋالىغ [بى نواليغ] بىچارىلىك، مەرھۇملۇق:
ئەتەي پەيمانەدىن ئەۋۋارە بولدۇڭ دەرسەن، ئەي ناسېھ،
فەنا دەيرىدە قىلغان بىنەۋالىغدۇر نەۋا بىزگە.
— مەھزۇن.

بىنەۋم [بى نوم] (پ + ئە) ئۇيقۇسىز:
ئۆزى پەنچ ۋەقت دائىما سەۋم ئىدى،
كېچىلەرد بىدارۇ بىنەۋم ئىدى.
— موللا شاكىر.

بىنىھايەت [بى نهايت] (پ + ئە) چەكسىز، ئاياغلاشمىغان، پايانى يوق:
قامۇق ئالەمدە ئەدلۇ دادى مەشھۇر،
چىرىگى بىنىھايەت مۇلكى مەئمۇر.
— لۇتفى.

بىنىياز [بى نياز] (پ) بىھاجەت؛ ئېھتىياجسىز:
كى دۇنيا ئىشىدىن ئىدى بىنىياز،
قىلىبان نىياز ئەھلىنى سەرفەراز.
— ئا. نىزارى.

بىنىيام [بى نيام] (پ + ئە) ئۇخلىماي، ئۇيقۇسىز:
شاھ پەرزەندى تۇغقان زات «نەسىبى» دەپ قويدى ئات،
كېچە ـ كۈندۈز بىنىيام دۇئا قىلۇر ئەردىيا.
— موللا مۇھەممەت نىيازى.

بىھا [بها] (پ) «بېھ» گە قاراڭ.

بىھار [بحار] (ئە) [بىرلىكى: بەھر] دېڭىزلار:
گەھى كۆزۈمدىن ئاقار ياشۇ گاھ لەئل تامار،
بىھارۇ كان ھاسىلىدۇر ئانىڭ ئاقار ـ تامارى.
— سەككاكى.

بىھازا [بهذا] (ئە) بۇنىڭ بىلەن.

بىھازەلقىياس [بهذاالقياس] (ئە) بۇ مۆلچەر بىلەن، بۇ سېلىشتۇرۇش ئارقىلىق، بۇ قىياسچە:
ئەرۇر چۈن تەفاۋۇت بىلە ئول ئەساس،
ئەسافىلغە تەگرۇ بىھازەلقىياس.
— ئا. نىزارى.

بىھاسىل [بى حاصل] (پ + ئە) پايدىسىز، نەتىجىسىز، مېۋىسىز:
نېچۈك سەن بۇ ئۇزۇن يول ئەمگەكىندىن،
بۇ ئەمسىز ئىشقى بىھاسىل ئېلىندىن.
— لۇتفى.

بىھال [بى حال] (پ + ئە) ھالسىز، مادارسىز، زەئىپ؛ مەيۇس:
بۇلار ئىلغادى ياخشى ئەجناسىنى،
كى بىھال ئېتىپ بىرنەچە ناسىنى.
— ئا. نىزارى.
كى ئالتۇن كۆمۈش ئاندا بىھەد ئىكەن،
كى لەئلۇ جەۋاھىر، زۇمۇرەد ئىكەن.
— ئا. نىزارى.
2) ئىنتايىن، ناھايىتى، غايەت:

كى ئەتراپىدا غار بەھەد تولا،
مۇئەييەن ئەمەس پىر يانقان خەلا.
— ئا. نىزارى.

بەھەددۇ بىگەران — ھەددى ـ ھېسابسىز، سان ـ ساناقسىز:
كى لەشكەر ئاڭا بەھەددۇ بىگەران،
سىپاھىدىن ئانداغ تۆتۈلغان جەھان.
— ئا. نىزارى.

بەھەددۇ غايەت — چېكى ۋە ئاخىرى يوق، چەكسىز.

بەھەددۇ قىياس — چەكسىز ۋە تەڭسىز:
مەن قەبرى قۇلدىن ئەگەر سەن ئار قىلساڭ تاڭ ئەمەس،
باردۇر ياش قۇللار ساڭا ئالەمدە بەھەددۇ قىياس.
— قەلەندەر.

بەھەددۇ ھېساب — ناھايىتى كۆپ، سان ـ ساناقسىز:
قىلدىڭىز جەبرۇ جەفا جانىمغە بەھەددۇ ھېساب،
كۆزلەرىمنىڭ ياشىنى لەئلى بەدەخشان قىلدىڭىز.
— لۇتفى.

بەھەد بەئىد — ناھايىتى يىراق:
سىز تۇشۇپ گۈل شاھدىن بەھەد بەئىد،
گۈل ياۋۇقراق سىزگە مەن ھەبلىل ۋەدىد.
— نەۋائى.

بەھەمدەم [بى ھەمدەم] (پ) ھەمدەمسىز، ئۇلپەتسىز.

بەھەمدىكە [بحمدك] (ئە) ماڭا ھەمدۇ (ئاللاغا ئېيتىلىدۇ)، شان ـ شەرىپىڭ بىلەن.

بەھەمدىللاھ [بحمدالله] (ئە) خۇداغا شۈكۈر:
بەھەمدىللاھكى، بولدى مۇنەۋۋەر كۆزۈم،
تۇرۇپ ئاڭلادى يار ئەندەك سۆزۈم.
— ئا. نىزارى.

بەھەمىيەت [بى حميت] (پ + ئە) 1) غەيرەتسىز، بوشاڭ، سۈس:
نەدۇر ئەي بەھەمىيەتلەر بۇ ھەيرەت،
ئەر ئوغلىغە كېرەكتۇر بولسا غەيرەت.
— لۇتفى.

2) پەزىلەتسىز، نومۇسسىز.

بەھەنگام [بى ھنكام] (پ) ۋاقتسىز، پەيتسىز.

بەھەيا [بى حيا] (پ + ئە) ھاياسىز، ئۇياتسىز، ئار ـ نومۇسسىز:
ئۆتەر بىر ـ بىر باسىپ شۇم بەھەيالەر ۋەھشەتى بىرلە،
كۆرەلمەيكىم قالۇرلار شۇرۇ ـ شەر ئاھستە ـ ئاھستە.
— نەۋائى.

بەھۇدە [بى ھوده] (پ) 1) نەتىجىسىز، پايدىسىز:
بىلدىم ئەھدى يوقتۇرۇر مەيلىڭ ماڭا ئەي پۇرجەفا،
بەھۇدە كۆيمەك ساڭا بۇ داغى ھىجرانىم نەسۇد.
— قەلەندەر.

2) بىكاردىن، بولار ـ بولماس:
ئۆيى فەلان بەردە ۋەلىي بارماغىل،
بەھۇدە بۇ يولدا يۈرۈپ ھارماغىل.
— زەللىلى.

بەھۇزۇر [بى حضور] (پ + ئە) بىئارام، ھالاۋەتسىز.

بەھۇش [بى هوش] (پ) ھوشسىز، ئۆزىدىن كەتكەن، بىتاب:
تەھەممۇل قىلىپ سۆزدە خامۇش بول،
كى خامۇش بولۇپ بالكى بەھۇش بول.
— غەربى.

بەھۇكمى [بحكم] (ئە) ھۆكۈم قىلىشى بىلەن، ھۆكمى بىلەن.

بەھۇكمى لىللاھ — خۇدانىڭ ھۆكمى بىلەن:
شەھى مىرزەبانكىم، بەھۇكمى لىللاھ،
كى مەسئۇدى قىلدى ئۆز ئورنىدا شاھ.
— ن. زىيائى.

بەھى I [بهى] (پ) 1) بەھى (مېۋە نامى):
يۇزۇمدىن تىغى ھەجرىڭ زەخمى ھەر سارى ئېرۇر، نې ۋەجھ،
بەھىنى تىغ بىلەن چۇن قەتل قىلماي رەسىم ئەمەس ئەسلا.
— نەۋائى.

2) سېرىق رەڭ؛ سارغايغان چىراي:
بەھى رەڭگىدەك ئولمىش دەردى ھەجرىڭدىن ماڭا سىما،
دىماغىم ئىچرە ھەربىر تۇخمى يەڭلىغ دانەئى سەۋدا.
— نەۋائى.

بەھى II [بهى] (پ) ياخشىلىق، ساغلاملىق:
ئاڭا يىغلار ئېردى سەرەندىب شەھى،
ئاناسىنىڭ ئولغان ئىدى چوڭ بەھى.
— ئا. نىزارى.

بەھىجاب [بى حجاب] (پ + ئە) پەردىسىز، ئوۋۇق؛ يالىڭاچ:
ۋەزىر كىردى شاھ قاشىغە بەھىجاب،
دۇئالار ئىدا ئەيلەدى بەھىساب.
— ئا. نىزارى.

بەھىراس [بى حراس] (پ) قورقماس، يۈرەكلىك؛ قورقماستىن.

بەھىس [بى حس] (پ + ئە) ھېسسىياتسىز؛ رەھىمسىز.

بەھىشت [بهشت] (پ) جەننەت؛ ئەڭ گۈزەل باغ:
ماڭا بەھىشتى ۋىسالىڭ ئەمەستۇرۇر مۇمكىن،
قاچانغىچە چىكەيىن ھەجر دەۋزەخىدە ئەزاب.
— مەھزۇن.

ئۇيغۇرچە كىتاب تور بېكىتى www.uyghurkitap.com

بىھىشت ئاسا — جەننەت كەبى.

بىھىشت ئەدن — مەڭگۈ ياشاپ قالىدىغان جەننەت.

بىھىشتى جاۋىدان — ئەبەدىي، مەڭگۈلۈك جەننەت:

كۆرمەگەي ھەرگىز بىھىشتى جاۋىدانىدا گۈل يۈزىن،
كىم يۈزى گۈل، كۆزى ئوتلۇغ، خارى مىژگاندىن كېچەر.

— گۈمنام.

بىھىل [بحل] (ئە) كەچۈرۈش، ئەپۇ قىلىش، رازى بولۇش:

بۇ قەۋمى قېرىنداش، ئىگمچە ـ سىتىل،
رىزالىق ئالىپ بىر ـ بىرىندىن بىھىل.

— مولا شاكىر.

بىھىل بولماق — رازى بولماق، بېغىشلىماق:

دوستلار، بىھىل بولۇڭلار بىز بارۇرمىز ئەلۋىداع،
شەھرى ئۇقباغە سەفەر ئەيلەپ بارۇرمىز ئەلۋىداع.

— نەۋبەتى.

بىھىل قىلماق — كەچۈرۈڭ، ئەپۇ قىلماق:

تۆكسە قانسىم كۆزلەرىڭ، قىلدىم بىھىل، تۆكسۇن رەۋان،
كىم قاچان تاپقاي يەنە سەككاكى بۇ نەۋ قاننى.

— سەككاكى.

بىۋە [بيۋە] (پ) تۇل، يالغۇز ياشايدىغان ئايال:

دامەنى سەھرايى ھەممە چار باغ،
بىۋە خاتۇنلار يېيىشتى گوشتۇ ياغ.

— زەلىلى.

بىۋەجھ [بى وجه] (پ + ئە) سەۋەبسىز، ئاساسسىز، ئورۇنسىز.

بىۋەزن [بى وزن] (پ + ئە) ۋەزنى يوق، يەڭگىل؛ قەدىر ـ قىممەتسىز.

بىۋەفا [بى وفا] (پ + ئە) ۋاپاسىز؛ رەھىمسىز.

بىۋەھم [بى وهم] (پ + ئە) ۋەھىمسىز، قورقۇنچسىز.

بىۋۇجۇد [بى وجود] (پ + ئە) ۋۇجۇدقا كەلمىگەن، پەيدا بولمىغان. گەۋدىلەنمىگەن:

قەرى ھەم بۇ ۋۇجۇد ئەردىيۇ مۇھتاج،
تويا ئاش كۆرمەگەن ئاچۇ يالاڭاچ.

— لۇتفى.

بىۋۇقۇف [بى وقوف] (پ + ئە) خەۋەرسىز، ۋاقىپسىز.

بىۋۇھۇم [بى وهوم] (پ + ئە) «بىۋەھم» گە قارالسۇن.

گۈلۈ غۇنچە تۇتسە ئۆزىن بۇ ۋۇھۇم،
بەناگاھ كەلسە مۇخالىف سەمۇم.

— ئا. نىزارى.

بىئىتىبار [بى اعتبار] (پ + ئە) ئېتىبارسىز، تىلغا ئېلىنمايدىغان:

ئەجەب زەرە نازۇك ھۇنەر بىزدە بار،
ھۇنەر بىزدەدۇر ئۆزگە بىئىتىبار.

— غەربى.

بىئىتىدال [بى اعتدال] (پ + ئە) مۆتىدىل ئەمەس، نورمال بولمىغان، تەرتىپسىز.

بىئىتىماد [بى اعتماد] (پ + ئە) ئىشەنچسىز، تايانچسىز:

بۇ بەگلەردە يوق سەندىكى ئېتىقاد،
بۇ تۆتگان خۇنرىزى بىئىتىماد.

— مولا شاكىر.

بىئىتىنا [بى اعتنى] (پ + ئە) ئەھمىيەت بەرمەيدىغان، كۆڭۈل بۆلمەيدىغان، دەققەت قىلماي.

بىئىبا [بى ابا] (پ) 1) تارتىنماي، ئۇيالماي:

بۇچاڭدىن چىقىپ نەچچە تۇرلۇك سەدا،
بۇ مەنچىلار كۆپ يىغلاشىپ بىئىبا.

— مولا شاكىر.

2) تارتىنمايدىغان، ئۇيالمايدىغان.

بىئىجتىناب [بى اجتناب] (پ + ئە) قاچمايدىغان، چەتلەشمەيدىغان، ئۇيالمايدىغان.

بىئىدراك [بى ادراك] (پ + ئە) ئاڭسىز، پەم ـ پاراسەتسىز؛ بىلىپ يەتمەي:

كى مەن تەۋرەنسەمۇ ئۇ يەردە تۇرماس،
ئەجەب بىغەمۇ بىئىدراكۇ بىجان.

— سەدائى.

بىئىستىتائەت [بى استطاعت] (پ + ئە) قۇدرەتسىز، كۈچسىز، زەئىپ.

بىئىشتىباھ [بى اشتباه] (پ + ئە) شۇبھىسىز، شەكسىز:

كى سەنسەن كەرەملىك ئۇلۇغ پادشاھ،
ئەھەد لەم يەزەل شاھ بىئىشتىباھ.

— ئا. نىزارى.

بىئىكراھ [بى اكراه] (پ + ئە) مەجبۇرسىز، زورلاشسىز.

بىئىنايەت [بى عنايت] (پ + ئە) رەھىمسىز، مەرھەمەتسىز.

بىئىنتىقال [بى انتقال] (پ + ئە) ئاجرالمايدىغان، كۆچمەيدىغان.

بىئىنتىھا [بى انتهى] (پ + ئە) ئاخىرى يوق، چەكسىز، كۆپ.

بىيارىد [بيارد] (پ) دوست بولماق:

جەنانەئى مەن بەمەن بىيارىد،

ۋىن مۇردە تەنىم بەئۇسپارىد.

— ئا. نىزارى.

بىيەقىن [بى يقين] (ئە) شۇبھىسىز، ئىنىق؛ جەزمەن:

ئايا، مۇسلىمى نەقدىنىك قىيمەتىن،
دېگىلى مەتائىنىك بارى بىيەقىن.

— ئا. نىزارى.

بىيەكبار [بيكبار] (پ) بىراقلا، بىر يولى؛ تېز:

جىلۇە سالىپ ئۆتتى بىيەكبار ئول،
كۆرسەتىبان زەررەئى دىيدار ئول.

— زەلىلى.

بىيىشە [بيشه] (پ) ئورمان، جاڭگال:

مۇسافەت يۇرۇپ كەلدى بىر بىيشەگە،
تەرەددۇد بىلە تۇشتى ئەندىشەگە.

— ئا. نىزارى.

بىيىك [بيىك] بۇيۇك، ئۇلۇغ، يۇكسەك:

بار ئەردىكى ھىندۇ دىيارىدا شاھ،
بىيىك رۇتبە تاپقان شەھى نىكخاھ.

— ئا. نىزارى.

بىيىك بارگاھ — كاتتا ۋە ئۇلۇغ ساراي، قەسىر:

چۇھىندۇ ئارا بار ئىدى پادىشاھ،
كى ئۆز ۋەقتىدە ئول بىيىك بارگاھ.

— نىزارى.

ئۇيغۇر كتاب توربېكتى www.uyghurkitap.com

پ

پا I [پا] (پ) «پاي» غا قارالسۇن:
خىرامىڭ چاغى لوتقى ئەيلەپ نە بولغاي پايمال ئەتسەڭ،
ماڭا بەسكىم تەمەننادۇر كويۇڭدا خاكى پا بولماق.
— ئەرشى.

پا II [پا] (پ) تاب، تاقوت، قۇۋۋەت، ماغدۇر، قۇدرەت:
بوق ئېرسە ئېرۇر بۇ قەۋى، ئول زەئىف،
ئانىڭ ھېچ پا بىرلە ئېرمەس ھەربىف.
— نەۋائى.

پا بەرەھنە [پابرهنه] (پ) 1) يالاڭ ئاياغ. 2) كەمبەغەل:
پا بەرەھنە، باش يالاڭ، بىرتېمپ ياقە، فەرياد ئېتىمپ،
تەلىبەئى رەسۋا بولۇپ ھالى پەرىشانمۇ ئېكىن.
— گۇمنام.

پابەرجا [پابرجا] (پ) بىر جايدا قىمىرلىماي تۇرىدىغان، مۇستەھكەم:
كىمسەنىڭكىم مېھر، ماھى كۆڭلىدە قىلماس سۇكۇن،
سىدىق ئەتۋارىندا ئول چۇن چەرخى پا بەرجا ئەمەس.
— ئەرشى.

پا بەست [پابست] (پ) «پا بەستە» گە قارالسۇن.

پا بەستە [پابسته] (پ) گىرىپتار بولغان، ئايىغى باغلانغان؛ تۇزاققا چۈشكەن، مۇپتىلا.

پا بەند [پابند] (پ) پۇتى باغلانغان؛ كىشەن، چۈشەك.

پا بەندان [پابندان] (پ) كىپىللىك قىلغۇچى، ھۆددىگە ئالغۇچى.

پا بۇس [پابوس] (پ) ئايىغىنى بۆسە قىلىش؛ ھۆرمەت، تەزىم.
پابۇس ئەتمەك — زىيارەت قىلماق.

پاپۇش [پاپوش] (پ) ئاياغ كىيىم، ئاياغ.

پاپۇش دۇزى [پاپوش دوزى] (پ) ئاياغ تىكىش، ئاياغ ياساش.

پاچە [پاچه] (پ) كىچىك پۇت؛ پاچاق.

پادار [پادار] (پ) «پايدار» غا قارالسۇن.

پاداش [پاداش] (پ) 1) بىر نەرسىنىڭ ئورنىغا تۆلىنىدىغان ھەق، بەدەل؛ مۇكاپات:
ئەگەر ئەيلەسە ئول ۋەفادارلىق،
كى پاداشى بولمىش جەفاكارلىق.
— ئا. نىزارى.

2) ھەمراھ
پەلەكتىن نالەر كەلدى بۇ باشىمە،
داغى ئىشق ئارا ئۇشبۇ پاداشىمە.
— ئا. نىزارى.

پاده [پاده] (پ) پادا، توپ.

پاده ـ پاده [پاده پاده] (پ) بىرنەچچە پادا، توپ ـ توپ.

پادەست [پادست] (پ) توختام، كېلىشىم.

پادزەھەر [پادزهر] (پ) زەھەرگە قارشى؛ زەھەرنى قايتۇرغۇچى دورا.

پادشا [پادشا] (پ) «پادشاھ» قا قارالسۇن:
بۇ ئەگەر دەرۋىش ئۆزى قىلسا گۇمان ئول پادشا،
يوق ئەجەب چۇن ئىككىسىدە يوق تۇرۇر ئەقلۇمەيا.
— نەۋائى.

پادشاھ [پادشاه] (پ) خان، شاھ، پادىشاھ:
خىرامان چىقىپ تەختقە پادشاھ،
كۆرۈنۈش بېرىپ ئاچتۇرۇپ بارگاھ.
— ئا. نىزارى.

پادشاھىب [پادشاهب] (پ) كىچىسى شەھەر، بازارلارنى تەكشۈرگۈچى ئەمەلدار، پاششاپ:
سېرىغ ھىرىنى قىلدى پادشاھىب،
كىچە ھېچكىم يامان ئىش قىلماسۇن دەپ.
— مەھزۇن.

پادشالىغ [پادشالیغ] پادىشاھلىق.

پادشاھانە [پادشاهانه] (پ) پادىشاھلارچە، دەبدەبىلىك.

پادشاھزادە [پادشاهزاده] (پ) پادىشاھنىڭ بالىسى، پادىشاھ ئەۋلادى.

پادشاھۋار [پادشاهوار] (پ) پادىشاھ كەبى، پادىشاھقا ئوخشاش.

پارە [پاره] (پ) 1) پارچە، بۆلەك:
ۋە لېكىن تاپالمايى ئانىڭ چارەئى،
ئۇرۇپ يەرگە باغرىن قىلىپ پارەئى.
— ئا. نىزارى.

2) يانچىلغان، ئېزىلگەن:
جەبەلنىڭ يۈرىكىم بەسى پارەدۇر،
كى تىرناغى زەخمى بىلە پارەدۇر.
— ئا. نىزارى.

3) كىتابنىڭ بىر بابى، بۆلۈمى:
شەۋكەتى ھۇسنۇڭ بىلە شەئنى جۇنۇنۇمغە باقىپ،
دەفتەرى پەرھاد ـ شىرىن پارەئى ئەفسانەدۇر.
— ئەرشى.

پاره ئەيلەمەك — پارچىلىماق، بۆلەك ـ بۆلەك قىلماق.

پاره بولماق — يانچىلماق.

پاره جىگەر — كۆڭلى ئېزىلگەن، كۆڭلى يېرىم:
دەبان: «كەلسە مۇندا ئەگەر ئاشىقىم،
كۆزى ياشۇ پاره جىگەر ئاشىقىم.»
— ئا. نىزارى.

تەختە پاره — بىر پارچە تاختاي:
قالىپمەنكى بىر تەختە پاره ئۆزە،
كى سۇ تاشلادى سەڭگىخارە ئۆزە.
— ئا. نىزارى.

جىگەر پاره — سۆيۈملۈك؛ پەرزەنت:
جىگەر پارەسىدىن جۇدا بولدى ئول،
ئەلەم بىرلە ئاخىر فەنا بولدى ئول.
— ئا. نىزارى.

پاره ـ پاره [پارەپارە] (پ) پارچە ـ پارچە:
قىلىپ پاره ـ پاره بۇلار سالىنى،
كى دەرياغە غەرق ئەيلەبان مالىنى.
— ئا. نىزارى.

پارەسىز [پارەسيز] پۈتۈن، پارچىلانمىغان، سۇنمىغان.

پارەنج [پارنج] (پ) خۇش خەۋەر يەتكۈزگۈچىلەرگە بېرىلىدىغان ئىنئام، سۆيۈنچە.

پارسا [پارسا] (پ) پەرھىزكار، تەقۋادار، خۇداگۇي، يامان ئىشلاردىن ئۆزىنى ساقلىغۇچى:
مەلامەت ئەھلىدىن، ئەي پارسا، ھەزەر قىلىپ كۆر،
كى ھۇسن ئەھلى قويماس ئۆز ئىختىيارى بىلە.
— لۇتفى.

پارساۋۇ كۇبرا — تەقۋادار ئۇلۇغلار:
ئۆزرە بولماستىن تەزەللۇل ھەم تەمەللۇلدۇر ھەرام،
قىلماغىل سەن پارساۋۇ كۇبراغە غەلىز.
— شەۋقى.

پارسال [پارسال] (پ) ئۆتكەن يىل.

پارسالىغ [پارساليغ] تەقۋادارلىق، خۇداگۇيلۇق:
كەل ئەمدى ئەرشى، ئۆز كۆڭلۈڭ سەلاھى پارسالىغدىن،
نېچۈككىم پاره ئەيلەپ خىرقە تارىدىن رىدا قىلدىم.
— ئەرشى.

زوھدى پارسالىغ — مال ـ دۇنيادىن كېچىپ تەقۋادارلىق قىلىش، ئىبادەت بىلەن شۇغۇللىنىش:
ئاتاۋۇ فەزلىڭ ئەگەر ئېلگە بولماسا، يا رەب،
يوق ئاندا فايىدەسى زوھدى پارسالىغنىڭ.
— گۇمنام.

پارۇ I [پارو] (پ) سۇپۇرۇندى.

پارۇ II [پارو] (پ) كۈرەك؛ پالاق.

پاس [پاس] (پ) 1) كېچىنىڭ بىر قىسمى، سەككىزدىن بىرى:
ئۆتۈپ ئېردى تۇندىن داغى ئىككى پاس،
كى ئۇيقۇغە بارغان ئىدى بارچە ناس.
— ئا. نىزارى.

2) ساقلاش، مۇھاپىزەت، رىئايە.

پاس ئەتمەك — ساقلىماق، مۇھاپىزەت قىلماق:
قاشۇ مىژگان يوق، يامان كۆز تۇشمەسۇن دەپ ھۇسنىغە،
پاس ئېتەرگە ساغداقىن يانىغا ئاسقاندۇر كۆزۈم.
— گۇمنام.

پاس تۇتماق — رىئايە قىلماق، ئەمەل قىلماق:
گەر مۇسۇلمانسەن پەيەمبەر شەرئىگە قىلما خىلاف،
پاس تۇتقىل شەرئدۇر ئىمانىئى دىلگە غىلاف.
— نەۋبەتى.

پاسىبان [پاسبان] (پ) مۇھاپىزەت قىلغۇچى، قاراۋۇل، ساقچى:
ھۇزۇرى غەيرىدىن گەرچە ھەرىمى قۇدس ئېرۇر فارىغ،
كى تۇفراق ئۆزگەدىن تاپماقغە بولدى پاسىبان ئاندا.
— ئەرشى.

پاسىبانلىق [پاسبانليق] مۇھاپىزەت، ساقچىلىق:
ئەمانلىق كېتىپدۇر، يامانلىق قالىپ،
تۇرۇپدۇر ئاندا شاھ پاسىبانلىق قىلىپ.
— ئا. نىزارى.

پاسۇخ [پاسخ] (پ) جاۋاب.

پاش [پاش] (پ) سۆز بىرىكمىسىدە «چاچقۇچى»، «سەپكۈچى» مەنىلىرىدە كېلىدۇ:
نۇر پاش — نۇر چاچقۇچى.
ئاب پاش — سۇ سەپكۈچى.

پاشەندە [پاشنده] (پ) چاچقۇچى، سەپكۈچى.

پاشكەستە [پاشكسته] (پ) 1) پۇتى سۇنۇق، توكۇر. 2) كۆچمە م: قۇدرەتسىز، ئاجىز.

پاشنە [پاشنه] (پ) 1) پاشنا، سوڭ؛ تاقا. 2) كۆچمە م: ئاستانە.

پاخوندە [پاغندە] (پ) پاختا، ئېتىلغان پاختا.
پاخۇر [پاغر] (پ) قىل قۇرت كېسىلى.
پافشار [پافشار] (پ) ئېگىلمەس، قەيسەر، كۆچلۈك.
پاك [پاك] (پ) 1) پاك، تازا، ساپ:
قىلىپ سۈبھە ئول دەم ياقاسىنى چاك،
كى ئەنۋاردىن قىلدى زۇلمەتنى پاك.
— ئا. نىزارى.
2) بىگۇناھ:
ئىكى پاك ئاشىق جەھاندىن كېچىپ،
كى روھى قۇشى خاكداندىن كېچىپ.
— ئا. نىزارى.
3) خالىس:
مەجازىدا كىم بولسا چۈن پاكرەك،
ھەقىقەت ھېسابىنى قىلغاي دەرەك.
— ئا. نىزارى.
پاك ئايىنە — پاكىز، توغرا ئىش تۇتقۇچى.
پاك ئەلفاز — پاك سۆزلەر، يامان نىيەت ئارىلاشمىغان سۆزلەر.
پاك پەيۋەند — ئېسىلزادە.
پاك تەجرىد — بارلىق ھەۋەسلەردىن كەچكەن.
پاك تەدبىر — توغرا تەدبىر.
پاك زاد — ئېسىلزادە، ئۇلۇغ زات.
پاك زېھىن — ئۆتكۈر زېھىن.
پاك شىئار — ياخشى ئادەتلىك، ئەخلاقلىق.
پاكان [پاكان] (پ) پاك، تازا، ساپ بولغان:
يا رەب، مۇھەممەد ھۇرمەتى ھەم چەھار يارلار ئۇلفەتى،
ئەرۋاجى پاكان ئىففەتى مەھشەردە قىل ۋەقتىمنى چاغ.
— شەۋقى.
پاكباز [پاك باز] (پ) ساداقەتلىك، ۋاپادار، چىن ئاشىق:
زاھىدى پاكباز ئەگەر بادەنى ئەيلەر ئېتىتىراز،
قورقما سوراھى بويلۇغۇم تۇت ماڭا مېھرىبان قەدەھ.
— زەلىلى.
پاكدامەن [پاك دامن] (پ) ئىپپەتلىك، يامان يولغا ماڭمىغان.
پاكدەست [پاك دست] (پ) پاك قول، ھالال قول.
پاكراي [پاك راى] (پ + ئە) ياخشى پىكىرلىك، بىلىملىك.
پاكرو [پاك رو] (پ) پاك يۈزلۈك، پاكىز.
پاكى [پاكى] (پ) پاكىز، تازا.
پاكىزە [پاكيزه] (پ) تازا، ساپ، پاكىز.

پالا [پالا] (پ) سۆزلەرگە قوشۇلۇپ كېلىپ «سۆزگۈچ» دېگەن مەنىدىكى ياسىغۇچى قوشۇمچە رولىدا كېلىدۇ.
بادە پالا — مەي سۆزگۈچ.
پالەھەك [پالهنک] (پ) نوختا.
پالۇدە [پالوده] (پ) ساپ، سۈزگۈچتىن ئۆتكۈزۈلگەن.
پامال [پامال] (پ) «پايمال» غا قارالسۇن.
پامالى قەدەم — ئاياغ ئاستىدا قالغان، ئېزىلگەن:
گۈلدەك باشىمە خانا ھەجرىڭدە تۇتاشقان ئوت،
پامالى قەدەم بولغاي بەزم ئىچرە سەمەن سەنسىز.
— گۈمنام.
پاي [پاي] (پ) 1) ئاياغ:
كېلىپ چۈست پەرھادنىڭ قاشىغە،
كى پەند ئەيلەدى پايىدىن باشىغە.
— ئا. نىزارى.
2) ئاست، تەگ، ئاساس:
ئەگەر بەندە سەن بولمە ئازار بەخش،
شىكەستە بولۇپ ئۆزنى قىل پايى نەقش.
— ئا. نىزارى.
پاياب [پاياب] (پ) تېيىز، كېچىپ ئۆتكىلى بولىدىغان سۇ.
پايان [پايان] (پ) چېگرا، ئاخىر، چەك:
ئەي جەفاچى تۇت غەنىمەت كۆركىنىڭ دەۋرانىنى،
كىم كىشى تاپمايدۇرۇر دەۋرنىڭ پايانىنى.
— مەھزۇن.
پايان ئابە — سۈنىڭ تەكتى.
پايان تاپماق — تامام بولماق.
پايە [پايه] (پ) 1) ئاياغ:
نىگارا خاكى پايىڭغە نىسار ئەز خانۇمانىمدۇر،
دەمى تىيغى ھىلالىڭغە فىدا يۈزقاتلە جانىمدۇر.
— ئەرشى.
2) باسقۇچ، دەرىجە، مەرتىۋە:
سەرۋ نەھەد بىرلە سەركەشلىك قىلۇر قەددىڭ بىلە،
بىلگۈرۇر مەيدان ئىچىنىدە ھەر كىشىنىڭ پايەسى.
— سەككاكى.
3) ئاست، تەگ:
نەردبان ئولغاندا سىررىڭ چاغى توققۇز چەرخكىم،
پايەلەردىن پايە ئىبرەتى نەيىرى ئەئزەم ئەمەس.
— ئەرشى.
پايە تاپماق — مەرتىۋىگە ئىگە بولماق.
پايەندە [پاينده] (پ) دائىمىي، ئەبەدىي، مۇستەھكەم:
رەھىم قىل گۇمنامغە بىر خەستە دۇر زارىڭ سەنىڭ،

دەۋلەتلىك پايىندە قىلسۇن ئول خۇدايى زۇلمەنەن.
— گۇمنام.

پايىبەست [پايبست] (پ) «پابەستە» گە قارالسۇن.

پايىبەستە [پايبسته] (پ) «پابەستە» گە قارالسۇن.

پايىبۇس [پايبوس] (پ) «پابۇس» قا قارالسۇن.

پايدار [پايدار] (پ) بەرقارار، مەھكەم، دائمي.
پايدار بولماق — بەرقارار بولماق، دائمي بولماق:
چۇشەھزادە تۇرپاندا تاپتى قەرار،
ھەمە خاندانلار بولۇپ پايدار.
— ئا. نىزارى.

پايكار [پايكار] (ت) خىزمەتكار، چاكار، نۆكەر.

پايگاه [پايگاه] (پ) تۇرار جاي؛ بازار:
ئىبادەتنىڭ قىيامى پايگاھى خانەئى كەئبەڭ،
ئىزنڭ ئول ئاستانى ئالئى ئۆزرە سەجدە گاھىمدۇر.
— گۇمنام.

پايمال [پايمال] (پ) ئاياغ ئاستى، ئاياغ ئاستى قىلىنغان، ئېزىلگەن:
جەمالىڭ بولماسە ھەرگىز تەماشايى گۇل ئەتمەسمەن،
بارى گۇلشەن گۇلى ئالمدا خەسدېك پايمالىدۇر.
— گۇمنام.
پايمال ئەتمەك — ئاياغ ئاستى قىلماق:
خىرامىڭ چاغى لۇتف ئەيلەپ نە بولغاي پايمال ئەتسەڭ،
ماڭا بەسكىم تەمەننادۇر كويۇڭدا خاكى پا بولماق.
— ئەرشى.
پايمال بولماق — ئاياغ ئاستى بولماق، ئېزىلمەك:
مەن خەستە خەستەك تاڭ ئەمەس بولسام بولىدا پايمال،
ئول گۇل سەمەندىن سەكرەتىپ جەۋلان ئۆزە، جەۋلان ئېرۇر.
— مەھزۇن.
پايمال قىلماق — ئەزمەك، ئاياغ ئاستى قىلماق:
كۆڭۇلنى قىلماڭ ئىشق ئارا پايمال،
ئەجەب يوق نەسىب ئولسە فەررۇخ جەمال.
— ئا. نىزارى.

پەدەر [پدر] (پ) ئاتا، دادا:
كى مەھزۇننى ھەمراھ قىلىپ ئول سەفەر،
بەلا شۇندا دۇر قايدا بولسا پەدەر.
— ئا. نىزارى.

پەدەرانە [پدرانه] (پ) ئاتىلارچە.

پەدەر بۇزۇرگ [پدر بزرک] (پ) بوۋا.

پەدرۇد [پدرود] (پ) خوشلىشىش، خەيرلىشىش.
پەدرۇد ئەتمەك — خوشلاشماق، خەيرلەشمەك، ۋىدالاشماق:
كى پەدرۇد ئېتىپ چىقتى، بولدى سەۋار،
ئىكەۋ خوبلاشىپ، يېغلاشىپ زار ـ زار.
— ئا. نىزارى.
پەدرۇد ئەيلەمەك — خەيرلەشمەك، ۋىدالاشماق، خوشلاشماق:
ئاقىزىپ ئىككى كۆزىدىن ئىككى رۇد،
ئاتاسى بىرلە ئەيلەدى پەدرۇد.
— ئەۋابى.

پەدىد [پديد] (پ) پەيدا بولغان، كۆرۈنۈپ تۇرغان، روشەن، ئېنىق:
ئانىڭ رەڭگىدىن زەئفى ئانچە پەدىد،
ئۇرۇپ تاشقە باشىن، بۇلۇبدۇر شەھىد.
— ئا. نىزارى.
پەدىد ئەيلەمەك — پەيدا قىلماق:
ياساپ ھۇجرەنى ئاندا خاجە سەئىد،
مۇزەببەن بىساتنى ئەيلەپ پەدىد.
— ئا. نىزارى.
پەدىد بولماق — زاھىر بولماق، پەيدا بولماق:
ياڭى ئىككى قەبرى بولۇپدۇر پەدىد،
بۇلارنى قەبرلەردىن تۇرۇپدۇر جەدىد.
— ئا. نىزارى.
پەدىد قىلماق — كۆزگە كۆرسەتمەك، پەيدا قىلماق:
ئەجەب ئىشدۇرۇر بولسا بۇ زەر خەرىد،
بۇ يەڭلىغ ھەراكەتنى قىلدى پەدىد.
— ئا. نىزارى.
پەدىد ئولماق — زاھىر بولماق، كۆزگە كۆرۈنۈپ تۇرماق:
روبى زەمىن ئۆزرە كۆر سۇبھى دەرەختى بەلەند،
سايە پەدىد ئولمادى تانەزەرى بولماسا.
— زەللى.

پەدىدار [پديدار] (پ) پەيدا بولغان، كۆرۈنگەن:
بارۇ خەزان پەدىدار، قالماس جەھاندا گۇلزار،
نى باغۇ نى سەمەنزار، فەسلى بەھار ئىچىدە.
— زەللى.
پەدىدار بولماق — پەيدا بولماق، كۆرۈنمەك،
نەۋ بادەئى فىردەۋس ۋە سەرۋى خىرامان، ياخىنچەئى تۇبى،
يا بىر ئەلىفى جانغە بۇرەڭ بولدى پەدىدار، يا قامەتى زىيبا.
— ئەرشى.

www.uyghurkitap.com

پەدىدار قىلماق — پەيدا قىلماق، كۆرسەتمەك.

پەر [پر] (پ) پەي، قانات:
نىگارىم كۆڭلى مۇلكىن ئالغالى هاجەت ياراغ ئېرمەس،
نىگۇن قەد بىلە ئاهىم بەس، كەرەكمەس باش ئىلە پەر هەم.
— گۇمنام.

پەر ئاچماق — قانات ئاچماق، ئۇچماق.

پەراكەندە [پراكندە] (پ) تارقالغان، توزىغان، قالايمىقان؛ پەرىشان:
پەراكەندەلەرنى قىلىپ مۇجتەمىئ.
كى ئۆز جايىدا ئەيلەدى مۇرتەفىئ.
— ئا. نىزارى.

پەرەست [پرست] (پ) سۆزلەرگە قوشۇلۇپ تېۋىنغۇچى، چوقۇنغۇچى، بېرىلگۇچى دېگەن مەنىلەردە كېلىدۇ.
بادە پەرەست — ئىچىملىككە بېرىلگەن.
ئاتەش پەرەست — ئوتقا چوقۇنغۇچى.
مېهمان پەرەست — مېهماندوست.

پەرەستار [پرستار] (پ) 1) تېۋىنغۇچى، چوقۇنغۇچى. 2) خىزمەتكار، چۆرە. 3) غەمخورلۇق قىلغۇچى.

پەرەستەندە [پرستندە] (پ) 1) تېۋىنغۇچى، قۇللۇق قىلغۇچى. 2) خىزمەتچى، چۆرە. 3) ياخشى كۆرگۈچى.

پەرەستىش [پرستش] (پ) تېۋىنىش، چوقۇنۇش.

پەرەن [پرن] (پ) «پەرەند» گە قاراڭ.

پەرەند [پرند] (پ) يۇپقا يىپەك، ئەۋرىشىم.

پەرەندە [پرندە] (پ) ئۇچار قانات.

پەرتاب [پرتاب] (پ) ئېتىش (ئوق هەققىدە).
پەرتاب ئەتمەك — ئاتماق.

پەرتەۋ [پرتو] (پ) نۇر، شولا، يورۇقلۇق:
تۇرى پاكىڭ پەرتەۋىدىن بىزگە ئىسيار ئەيلەدىڭ،
دىن ئۆيىگە تا قىيامەت نۇرى ئىماندىن سىراج.
— شەۋقى.

پەرتەۋ ساچماق — نۇر چاچماق:
چەشم گىريانىم جىلا تاپتى ئىزى پەرتەۋ ساچىپ،
ئىتىنىڭ هەرنەچچەسى يۇز نەچچەئى مەهدۇر مەگەر.
— ئەرشى.

پەرتەۋرا [پرتورا] (پ) نۇر ئىزى، نۇر سىزىقى، شولا:
مەهۋەشىم رۇخسارىدىن خۇرشىدى پەرتەۋراسى بار،
خىزىر خەتتى ئاستىدا لەئلى مەسىھ ئەنفاسى بار.
— ئەرشى.

پەرتەۋلىغ [پرتوليغ] روشەنلىك، پارلاقلىق.

پەرتەۋى [پرتوى] (پ) نۇرلۇق، نۇرانە:
پەرتەۋى هۇسنۇڭ قەمەرمۇ، لەززەتى لەئلى شەكەر،
بولۇبان شىرىن سەمەر هەر سۆزىدىن هاسىل يىگىت.
— ئەرشى.

پەرخاش [پرخاش] (پ) جەڭ، ئۇرۇش.
پەرخاش قىلماق — جەڭ قىلماق، ئۇرۇشماق.

پەرداخت [پرداخت] (پ) زىننەت، بېزەك.
پەرداخت قىلماق — زىننەتلىمەك.

پەرداز [پرداز] (پ) باشقا سۆزلەرگە قوشۇلۇپ كېلىپ «قىلغۇچى، ئەتكۈچى، ئۇستا» دېگەن مەنىلەرنى بىلدۈرىدۇ.
ئەفسانە پەرداز — هېكايە، چۆچەكلەرنى ئېيتقۇچى.
چارە پەرداز — چارە تاپقۇچى.
خارە پەرداز — تاش يونىغۇچى، تاشتىراش.
سېهر پەرداز — سېهىر قىلغۇچى، سېهىرگەر؛ سەنئەتكار.
كىنە پەرداز — دۈشمەنلىك قىلغۇچى، ئاداۋەت ساقلىغۇچى.
نۇكتە پەرداز — مەنىلىك سۆز قىلغۇچى، گۈزەل سۆز ئۇستىسى.

پەردە [پردە] (پ) پەردە، توسۇق:
خەلاس ئولماق ئۇمىد ئەتسەڭ بۇ ئىككى پەردە زۇلمەتدىن،
شەبىستانى ۋۇجۇدۇڭغە ئىبادەت شەمئى كەلتۈرمىش.
— شەۋقى.

پەردە سالماق — پەردە چۈشۈرمەك، پەردە ياپماق:
مەگەر تەشرىف ئەتسە، ئەرشىيا، سال پەردە سىدىنكىم،
كۆزۈڭ مەئۋالار ئەيلەپ، مەسنەدى شاهانە ئاندىن كۆپ.
— ئەرشى.

پەردە كۆپمەك — پەردە كۆتۈرۈلمەك، سىر ئېچىلماق.
پەردەئى ئابگۇن — ئاسمان مەنزىرىسى.
پەردەئى زار — سىر پەردىسى، سىر.
پەردەئى شام — تۇن، كېچە.
پەردەئى شەرم — هايا پەردىسى، ئۇيات.
پەردەئى مۇشكىن — 1) قارا پەردە. 2) كۆچمە م: قاراڭغۇ كېچە. 3) دۇتار، تەمبۇر قاتارلىق سازلارنىڭ پەردىسى.
پەردەئى ئىسمەت — پاكلىق پەردىسى.

پەردە باف [پردە باف] (پ) پەردە توقۇغۇچى.

پەردە پۇش [پردەپوش] (پ) پەردە ياپقۇچى؛ توسۇق:
قىلدى دەرياغە بۇ خارىڭ پەردە پۇش،
مېهرى ئوتىدىن تۇشمەسۇن دەپ سۇغا جۇش.
— نەۋايى.

پەردەدار [پردەدار] (پ) پەردە تۇتقۇچى؛ ئىشىك باقار:

پەردەداری ھەززەتی ھەق بولغانلىق مەئلۇم ئۇچۇن،
مەرقەدلىق تۇرى تەجەللى جىلۋەسى نۇرى ھۇدا.
— زەلىلى.

پەردەدەر [پردەدەر] (پ) پەردە يىرتقۇچى، سىر ئاچقۇچى.

پەردەگى [پردەكى] (پ) پەردىلىك؛ يوشۇرۇن.

پەرران [پران] (پ) ئۇچقان ھالدا، ئۇچىدىغان، ئۇچقۇچى:
ئەي پەرى بىتابلىقدىن بەرقەدلىك پەررانمۇ سەن؟
ئوت ساچىپ ھەريان يۇزۇڭدىن ئافەتى دەۋرانمۇ سەن؟
— ئەرشى.

پەرران ئەتمەك — ئۇچۇرماق.
پەرران بولماق — ئۇچماق.
پەرران ئۆتمەك — ئۇچقاندەك تېز ئۆتۈپ كەتمەك:
چۇ ئول ئوق بارىپ تەگدى چۇنكى سىنان،
سىنان يوقكى، پەرران ئۆتۈپ ئوق يىلان.
— ئا. نىزارى.

پەرزەدە [پرزده] (پ) 1) قانات قاققان. 2) قانىتى قىرقىلغان. 3) چەككۈچ بىلەن چېكىلگەن.

پەرزور [پرزور] (پ) 1) كۈچلۈك، قابىل. 2) شىددەتلىك، قاتتىق.

پەرسەش [پرسش] (پ) سوئال سوراش، سوئال قويۇش؛ سوئال:
پەرسەشى ئىسيان سەۋاب ئەيلەگەي،
ئالەمى ئادەمگە خىتاب ئەيلەگەي.
— زەلىلى.

پەركاھ [پر كاه] (پ) شال پاخىلى:
دېدىكىم: «ئايا دەرد ئەھلىگە شاھ،
كى ئىشق ئەھلى قاشىڭدا بىر پەركاھ.»
— ئا. نىزارى.

پەركەچى [پركەجى] تاج تىككۈچى:
باكاۋۇل پاشاھغە پەركەچدۇر،
بىلىپ دۇئانغە ئىش يەتكۈرگۈچدۇر.
— مەھزۇن.

پەركەند [پر كند] (پ) پارچە، بۆلەك.
پەركەند ئەيلەمەك — پارچىلىماق.
پەركەند ـ پەركەند — پارچە ـ پارچە.

پەركەندە [پر كنده] (پ) قانىتى يۇلۇنغان.

پەرگار [پر گار] (پ) دۆگىلەك، ئەندىزە، سىركول.

پەرگالە [پر گاله] (پ) تىتىلغان، يىرتىلغان، پارچە، بۆلەك.

پەرگالە ـ پەرگالە — پارچە ـ پارچە، پارە ـ پارە؛ ۋەيران:
چۇ دەريا باشىدا قىلىپ نالە كۆپ،
ئۆزىنى قىلدى پەرگالە ـ پەرگالە كۆپ.
— ئا. نىزارى.

پەرنەيان [پرنيان] (پ) يىپەكتىن توقۇلغان نېپىز رەخت:
ئىشىكىڭ تۇپراقى مەجرۇھ بولغان جانۇ تەنلەرغە،
شىفالىق مەرھەمى بولدى بىساتى پەرنەيان كېلدى.
— سەككاكى.

پەرھىز [پرهيز] (پ) ئۆزىنى تۇتۇۋېلىش، ساقلىنىش، پەرھىز:
مەنى لەئلىڭ خەيالى چەشمەسى كۆڭلۇم ساڑى ئاقىب،
يۇدى پەرھىز تۇپراغنى ھەرنەچچە غۇبارىم بار.
— گۇمنام.

پەرۇبال [پروبال] (پ) قانات ـ قۇيرۇق:
باسىپ تۇخمىنى چۇن چىقاردى بالا،
پەرۇبال ئىلەكىم بولۇپ خوشنەما.
— ئا. نىزارى.

پەرۇبال ئاچماق — قانات ـ قۇيرۇقنى يايماق، ئۇچماق.

پەرۋا [پروا] (پ) سەۋر ـ تاقەت؛ رىغبەت، ئېتىبار، قىزىقىش:
نەچچە بىپەرۋا ئېسىڭ گەر ھۇسن ئىستىغناسىدىن،
قىلغاي ئېرىدىڭ گاھى ـ گاھى ئەرشىغە پەرۋا يېگىت.
— ئەرشى.

پەرۋاز [پرواز] (پ) 1) ئۇچۇش، قانات قېقىش.
پەرۋاز ئەتمەك — ئۇچماق، قانات قاقماق:
مۇھەببەت ھەۋاسىدا پەرۋاز ئېتەي،
ھەرەمگە بارىپ بىرنەچە راز ئېتەي.
— ئا. نىزارى.

2) ئۇچقاندەك تېز:
گەر ئالسە قولىغە شەمشىرى جانباز،
سالسىپ كۆفر ئەھلىنىڭ جانىغە پەرۋاز.
— مولا پازىل.

پەرۋانە [پروانه] (پ) 1) شام، چىراغ ئەتراپىدا ئايلىنىدىغان كېپىنەك، پەرۋانە:
چۇ پەرۋانە ئەيلەپ ۋۇجۇدىن فەنا،
بولۇر ئاقىبەت شەمئ ھەم بىزىيا.
— ئا. نىزارى.

2) كۆچمە م: سۆيگىنىگە بېرىلگەن، مەپتۇن بولغان:
يۇزى شەمئىغە ئەسىرۇ پەرۋانەمەن،

www.uyghurkitap.com

كى پەرژانەدەك ھەرزەمان يانەمەن.

— ئا. نىزارى.

پەرژانەدەك — پىرقىراپ، ئايلىنىپ:

چۇ مەجنۇن كىرىپ يارنىڭ قاشىغە،
كى پەرژانەدەك ئۆيرۈلۈپ باشىغە.

— ئا. نىزارى.

پەرژانەۋار [پروانەوار] (پ) پەرژانە كەبى، پەرژانىدەك؛ بېرىلگەن:

ئۆرتەدى شەمئىغە داغىم پەرژانەۋار،
يىغلار ئەردى چۈنكى ئەبرى نەۋبەھار.

— خەراباتى.

پەرۋەر [پرور] (پ) باشقا سۆزلەرگە قوشۇلۇپ تەربىيىلەگۈچى، قوللىغۇچى، ئۆستۈرگۈچى، قۇۋۋەتلىگۈچى، سۆيگۈچى دېگەن مەنىلەردە كېلىدۇ.

جان پەرۋەر — جانلاندۇرغۇچى.

خىرەد پەرۋەر — ئەقىللىق.

سىفلە پەرۋەر — تۆۋەنلىكنى قۇۋۋەتلىگۈچى:

ئىبرۇر سىفلە پەرۋەر ئانىڭ قىلمىشى،
ئەمەسدۇركى ئەمىن ئانىڭدىن كىشى.

— ئا. نىزارى.

غەم پەرۋەر — غەم بىلەن ئۆسكەن، غەمكىن.

ناز پەرۋەر — نازلىق قىلغۇچى:

تۇرفە كىم سەرگەشتەلىك ھەم قىلغاي ئول ئەفكەندەلىك،
لېك ئېتەر بۇ شىۋەلەرنى ناز پەرۋەر ئەگمە قاش.

— ئەرشى.

نەقىش پەرۋەر — نەقىشنى سۆيگۈچى:

قۇدرەتىن نەققاشى ھېكمەت نەقش پەرۋەر ئەيلەدى،
گۈل مەشامىن ئەيلەدى، سۈمبۈل مۇئەتتەر ئەيلەدى.

— ئەرشى.

پەرۋەرد [پرورد] (پ) باشقا سۆزلەرگە قوشۇلۇپ تەربىيىلەنگەن، ئۆسكەن دېگەن مەنىدە كېلىدۇ.

دەرد پەرۋەرد — دەرد بىلەن ئۆسكەن، دەردمەن.

ناز پەرۋەرد — ناز قىلىشقا ئۆگەنگەن.

پەرۋەردە [پرورده] (پ) تەربىيىلەنگەن، پەرۋىش قىلىنغان.

پەرۋەردە تاپماق — تەربىيىلەنمەك.

پەرۋەردە قىلماق — تەربىيىلىمەك.

پەرۋەردىگار [پرودگار] (پ) بارلىقنى ياراتقۇچى، خۇدا:

چۇ گەنجى سىكەندەر بولۇپ ئاشكار،
ساڭادۇر نەسىب لۇتفى پەرۋەردىگار.

— ئا. نىزارى.

پەرۋەرىش [پرورش] (پ) تەربىيىلەش، ئۆستۈرۈش.

پەرۋىزەن [پرويزن] (پ) غەلۋىر، ئەلگەك.

پەرۋىن [پروين] (پ) ئۈكەر يۇلتۇز:

كى خۇرشىد خاۋەر يۇزى كۆزگۈسى،
قۇلاقىغە پەرۋىن ئېرىۋر ئونجۇسى.

— ئا. نىزارى.

پەرى [پرى] (پ) 1) پەرى. 2) گۈزەل، چىرايلىق:

قاچىپ كىردى تەخت ئاستىغە ئول زەمان،
پەرى ئول زەمان بولدى كۆزدىن نىھان.

— ئا. نىزارى.

پەرى پەيكەر — پەرى سۈرەتلىك، گۈزەل، چىرايلىق.

پەرى رۇ — پەرى يۈزلۈك، گۈزەل:

ئىستەسەم گەرچە پەرى رولار تەمامىن دەھر ئارا،
بارچەسى خەرمۇھر، بۇ بىر گەۋھەرى ۋالا يىگىت.

— ئەرشى.

پەرى رۇخ — پەرى يۈزلۈك، گۈزەل:

كېلىپ بىر گەۋھەرى يەكتا پەرى رۇخ،
نوبۇۋۇەت بەھرىدىن زىبا پەرى رۇخ.

— شەۋقى.

پەرى رۇخسار — پەرى يۈزلۈك، گۈزەل، چىرايلىق.

پەرى كەھ — قايسى بىر پەرى، قانداقتۇر بىر پەرى:

چەشىم گىريانىم ۋۇجۇدۇمنى قىلۇر ئاندىن خەيال،
ھالقەئى گىردابغە تۇشكەن پەرى كەھدۇر مەگەر.

— ئەرشى.

پەرىزاد [پرى زاد] (پ) پەريدىن تۇغۇلغان، گۈزەل:

خەيال ئەيلەدى: «بۇ مېنىڭ لايىقىم،
ئۆيۈمدە پەرىزاد بولغاي مۇقىم.»

— ئا. نىزارى.

پەرىزاد ئەجناسى — پەرىزاد جىنسى، پەرىزات ئەۋلادى:

ئەرەم باغىنىڭ سەرۋى رەئناسىمۇ،
ۋە ياخود پەرىزاد ئەجناسىمۇ؟

— ئا. نىزارى.

پەرىزادە [پرى زاده] (پ) «پەرىزاد»قا قارالسۇن.

پەرىسان [پرى سان] (پ) پەرى كەبى، پەرىگە ئوخشاش؛ گۈزەل.

پەرىشان [پريشان] (پ) 1) چېچىلغان، تارالغان، تەرتىپسىز:

سۈبلى ئەشكىم لالەگۈندۇر لەئلە رەخشانىن كۆرۈپ،
خاتىرىم ئاشۇفتەدۇر زۇلفى پەرىشانىن كۆرۈپ.

— ئەرشى.

2) پاراكەندە:

ئويقىدا ئېركەن مەگەر زۇلفۇڭنى تاغىتتى سەبا،

كىم، بىرەر يۇمسام كۆزۈم چۈشۈم پەرىشان كۆرۈنۈر.
— لۇتفى.

پەرىشان ئەيلەمەك — چاچماق؛ پاراكەندە قىلماق، بىئارام قىلماق:
جانۇ كۆڭلۈمگە قويۇپ ئەمدى يىتىملىك داغىنى،
بۇ تىرىكلىكدىن داغى كۆڭلۈم پەرىشان ئەيلەدىڭ.
— ئا. نىزارى.

پەرىشان خاتىر — خاتىرجەمسىز، بىئارام:
كى مەجنۇن ئاسا رەۋان بولدى گۈل،
پەرىشان خاتىر يۈرۈپ كەزدى يول.
— ئا. نىزارى.

پەرىشان ئولماق — چېچىلىپ كەتمەك، بىئارام بولماق:
بۇ ئىشغە ئاتاسى پەرىشان ئولۇپ،
دېدى ھەم ئاناسى ھەراسان ئولۇپ.
— ئا. نىزارى.

پەرىشانلىغ [پريشانليغ] تارقاقلىق؛ پاراكەندىچىلىك، بىئارامىلىق:
يۈزىگە ساچتىم ئۆگۈن تەگمىسۇن پەرىشانلىغ،
كۆڭۈلنى گۈل تۇنۇر كۇن نېچە مۇپتەلا قىلسا.
— لۇتفى.

پەرىۋەش [پرى وش] (پ) پەرىگە ئوخشاش، گۈزەل:
پەرىۋەش بىلە ئۇچتى ئاندىغ پەرى،
ئانى كەلتۈرۈپ بارچەدىن ئىلگەرى.
— ئا. نىزارى.

پەزىر [پذير] (پ) سۆزلەرگە قوشۇلۇپ قوبۇل قىلغۇچى، ياقتۇچى، تاپقۇچى دېگەن مەنىلەردە كېلىدۇ.
تەبئ پەزىر — كىشىنىڭ تەبئىتىگە ياقىدىغان، يېقىملىق.
دەرمان پەزىر — دەرمان تاپقان، دەرمانلىق:
كۆڭۈلنى دەرد ئىلە دەرمان پەزىر ئەت،
كىشىكىم دەردى يوق ئول ھېچ كارە.
— ئەرشى.
دىل پەزىر — كۆڭۈلگە ياقتۇچى، يېقىملىق.
سېھھەت پەزىر — ساغلام:
چېكىپ زەخمىنىڭ دەردىنى ئول ۋەزىر،
ياتىپ نەچچە كۇن بولدى سېھھەت پەزىر.
— ئا. نىزارى.
نەسىھەت پەزىر — نەسىھەتنى قوبۇل قىلغۇچى، نەسىھەتنى ئاڭلىغۇچى:
كىمكى بولۇر مۇندا نەسىھەت پەزىر،
باسقان ئاناڭ تۇپراغى مۇشكى ئەبىر.
— زەلىلى.
نەقش پەزىر — نەقىشنى قوبۇل قىلغۇچى، ئۆزلەشتۈرگۈچى.

پەزىرە [پذيره] (پ) قوبۇل قىلىش، قارشى ئېلىش.
پەزىرە كەلمەك — ماقۇل بولماق.
پەزمان [پژمان] (پ) غەمكىن، سۇلغۇن؛ بىئارام.
جانى پەژمان — غەمكىن روھ، ئېزىلگەن ۋۇجۇد.
پەژمۇردە [پژمرده] (پ) 1) سۇلغۇن، بۇزۇلغان، خاراب بولغان:
ۋەلايەت بولۇپ ئېردى پەژمۇردەئى،
ئەدۇ خەيلى زەربىدىن ئەفسۇردەئى.
— ئا. نىزارى.
2) غەمكىن، غەم باسقان:
قەبىلە بارى بىلدى ئول ھالنى،
سوراپ كەلدى پەژمۇردە ئەھۋالنى.
— ئا. نىزارى.
پەژمۇردە بولماق — غەمكىن بولماق؛ ۋەيران بولماق:
كى پەژمۇردە بولدى گۈل ئەھمەر يۈزى،
كىشى بىلمەس ھالىن مەگەر گۈل ئۆزى.
— ئا. نىزارى.
پەژمۇردە قىلماق — سۇلدۇرماق، ۋەيران قىلماق:
فەلەكنى قىلغۇسى پەژمۇردە ئەزبەس سوزى ئەففانىم،
مەدارى مەزھەبۇ ئايىنى شەمئى شەب رەۋان كەتمىش.
— ئەرشى.
پەژمۇردە ھال — ۋەيران، بىئارام:
ۋەزىر ھەم بولۇپ ئانچە پەژمۇردە ھال،
غەزەبدىن قىلىپ ئۆلتۈرۈشكە خەيال.
— ئا. نىزارى.
پەژوھ [پژوه] (پ) تەكشۈرگۈچى، تەنقىق قىلغۇچى.
دانىش پەژوھ — ئىلىم تەنقىق قىلغۇچى.
دىن پەژوھ — دىن تەنقىق قىلغۇچى.
پەست [پست] (پ) تۆۋەن، پەس.
پەست قىلماق — پەسەيتمەك، توختاتماق:
تۇگەتتى سۆزىن، يۈمدى ئول كۆزىنى،
كى جان تاپشۇرۇپ پەست قىلىپ سۆزىنى.
— ئا. نىزارى.
پەسۇپىش [پس‌وپش] (پ) ئىلگىرى ـ كېيىن، ئىلگىرى ـ ئاخىر:
غەمكى دىن غەمىدۇر ئەسلى غەم ئەگەر بىلسەڭ،
چۈنانكى خوب قارا ئىبرەت كۆزۈڭ بىلەن پەسۇپىش.
— شەۋقى.
پەسىچ [پسيچ] (پ) 1) تەييار، تەييارلاپ قويۇلغان يۈك.
2) قىممەتلىك.
پەشمىن [پشمين] (پ) يۇڭدىن توقۇلغان، يۇڭلۇق.

پەشمىن كىسۋەت — يۇڭدىن ئىشلەنگەن كىيىم.

پەشمىنە [پشمينه] (پ) 1) يۇڭ چەكمەن، يۇڭدىن توقۇلغان رەخت. 2) يۇڭ كىيىم:

يايىپ ساچىنى ئۆزىنى يۆرگەدى،
كى پەشمىنە بىرلە تەنىن چۆرگەدى.

— ئا. نىزارى.

پەششە [پشه] (پ) پاشا:

ئەگەر ئىشق قىلسە بىرەۋنى ئەسىر،
ئەگەر پەششە بولسا، بولۇر مىسلى شىر.

— ئا. نىزارى.

پەشم [پشم] (پ) يۇڭ، موي.

پەشنەد [پشند] (پ) يېقىمسىز.

پەشىز [پشيز] (پ) 1) ئەرزىمەس. 2) پارچە پۇل، ئۇششاق پۇل.

پەغنە [پغنه] (پ) باسقۇچ، پەلەمپەي.

پەگاھ [پگاه] (پ) ئەتتىگەن، سەھەر، تاڭ.

پەلەڭ [پلنگ] (پ) قاپلان:

مەئانى بىشەسىدە شىرۇ ئەژدەھالار بار،
پەلەڭنى جەڭگىرى سادىقنى ئىستىخارە قىلاي.

— زەلىلى.

پەلىد [پليد] (پ) ناپاك، نىجىس:

كۆرۈڭ قەترە پەلىدنى پاك قىلدى،
كى بەردى جاننى، ئاخىر خاك قىلدى.

— مۇللا پازىل.

پەناھ [پناه] (پ) 1) ھىمايە، ياردەم، باشپانا:

ھەقايق پەناھ نەچچە قۇتبى ۋەلى،
چۇ كاشغەر نەۋاھىن قىلىپ مەنزىلى.

— ئا، نىزارى.

2) سىغىنىدىغان، ياردەم سورايدىغان جاي:

كېلىپمەن بۇ يەرگە پەناھ ئىستەبان،
سېنى ئىشق ئەھلىغە شاھ ئىستەبان.

— ئا. نىزارى.

پەناھ ئەيلەمەك — سىغىنماق، پاناھلانماق:

تاپاي چۇن فەنا قافىغە شاھ راھ،
سەئادەت ھەرىمىنى ئەيلەي پەناھ.

— ئا. نىزارى.

پەناھ بەرمەك — ئۆز ھىمايىسىگە ئالماق.

پەنج [پنج] (پ) بەش.

پەنج گەنج — بەش خەزىنە؛ خەمسە.

پەنجە [پنجه] (پ) قول، بارماق، چاڭگال:

پەنجەڭنى كۆرەر ئېسەم، بەناگاھ،
قىلغۇمدۇر خەيال ئەللاھ.

— ئەرشى.

پەنجە خۇرشىد — كۆچمە. م: قۇياش نۇرلىرى.

پەنجاھ [پنجاه] (پ) ئەللىك.

پەنجاھوھەفت — ئەللىك يەتتە:

ۋەرەقغە كىتابەت ئىشى بولدى سەبەت،
ھەزارۇ دۇسەدباز پەنجاھۇ ھەفت.

— ئا. نىزارى.

پەند [پند] (پ) نەسىھەت، تەربىيە:

ئەي قاياشىم، سال قۇلاق بۇ پەندىغە،
گەپنى ئاز قىل ئېرشاد ئېرسەڭ قەندىغە.

— خەراباتى.

پەند ئەھلى — نەسىھەت قىلغۇچىلار.

پەند ئەيلەمەك — نەسىھەت قىلماق، تەربىيە بەرمەك:

كېلىپ چۇست پەرھادنىڭ قاشىغە،
كى پەند ئەيلەدى پايىدىن باشىغە.

— ئا. نىزارى.

پەند قىلماق — نەسىھەت قىلماق:

ئانى بىز تاپىپ پەند قىلساق كېرەك،
قابۇل ئەتمەسە بەند قىلساق كېرەك.

— ئا. نىزارى.

پەند پەزىر [پند پزير] (پ) نەسىھەتنى قوبۇلقىدا تۇتىدىغان، نەسىھەت ئاڭلايدىغان.

پەھلەۋان [پهلوان] (پ) باتۇر، قەھرىمان، يۈرەكلىك:

نىھان ساقلاسە بىر نەچە خادەمى،
بولۇپ پاسىبان پەھلەۋان ئادەمى.

— ئا. نىزارى.

پەھلەۋانانە [پهلوانانه] (پ) قەھرىمانلارچە.

پەھلۇ [پهلو] (پ) يان، بېقىن؛ قانات.

پەي I [پى] (پ) ئاياغ، قەدەم:

بۇغەم بەزمىدە تۇت، ئەي ساقى مەي،
ھاياتى ئەبەدكە بولاي نىك پەي.

— ئا. نىزارى.

2) ئىز:

كۆڭۈل ئەگرىش خىرەد پەيدىن ئەبەس تۇت،
تۇرۇپ بۇلبۇل زەغەن سەۋتى چەكارە.

— ئەرشى.

پەي سالماق — ئىزىغا چۈشمەك.

پەي قويماق — ئاياغ باسماق.

پەي II [پى] (پ) تومۇر، نېرۋا يىپلىرى:

ئەز پەي كۈشىغە كىرگەيلەر ھەمە،

ھەربىرىنىڭ كۆڭلىدە بۇز زەمزەمە.
— زەللىلى.

پەيام [پيام] (پ) خەۋەر، دېرەك:
پەيام تاپماق — خەۋەر تاپماق، خەۋەردار بولماق.
شىرىن پەيام — خۇش خەۋەر، يېقىملىق خەۋەر:
سەلامەت يەتكەچ ئوق لۇتف ئەيلەبان شىرىن پەيامىڭنى،
نە بولدى گەر ئىبەرسەڭ بۇ ھەزىن كۆڭلۈمنى شاد ئەيلەپ.
— ئەرشى.

پەيامئاۋەر [پيامآور] (پ) خەۋەر كەلتۈرگۈچى.

پەيايەي [پيايې] (پ) قاتمۇقات، ئۈستىلەپ، ئارقىمۇئارقا:
سەبا يەتكۈرسە بۇ ئوتلۇغ پەيايەي دەرد ئىلە كۆڭلۈم،
نې تاڭ فەرياد قىلسە ئەرغەنۇن بىرلە بەياد ئەيلەپ،
— ئەرشى.

پەيامبەر [پيامبر] (پ) «پەيغەمبەر» گە قارالا.

پەيەمبەر [پيمبر] (پ) «پەيغەمبەر» گە قارالا:
پەيەمبەر ئىدى ھەزرىتى زىكرىيا،
ئىبەردى بۇ دوستىغا تۈرلۈك بەلا.
— ئا. نىزارى.

پەيەمبەران [پيمبران] (پ) [بىرلىكى: پەيەمبەر] پەيغەمبەرلەر:
يېتىسىلەرچى ئەجەپ پەرتەۋى شەفائەتدىن،
بەھەققى ھۆرمەتى نامى پەيەمبەران تارىخ.
— شەۋقى.

پەيرەۋ [پيرو] (پ) ئەگەشكۈچى، ئىزدىن ماڭغۇچى:
مەدايىن ئېلى شاھى خۇسرەۋ ئىدى،
كى ھورمۇز مەقامىدا پەيرەۋ ئىدى.
— ئا. نىزارى.

پەيرەۋ بولماق — ئەگەشمەك، ئىزدىن ماڭماق.
پەيرەۋ كەلمەك — ئەگەشمەك، ماسلاشماق.

پەيرەۋلىق [پيرولىق] تەۋەلىك، ئەگەشكەنلىك:
ئىشق ئىستەر بولسا مەجنۇن ئەيلەگەي پەيرەۋلىقىم،
يولنى نې بىلگەي كىشى تارەھنەما كۆرسەتمەگەي.
— بابىر.

پەيرەۋى [پيروى] (پ) 1) ئىزدىن مېڭىش، تەۋە بولۇش. 2) تەۋەلىك.
پەيرەۋى قىلماق — ئەگەشتۈرمەك، تەۋە قىلماق:
لىسانى غەيبىگە سەن پەيرەۋى قىلالماس سەن،
زەللىلى شوخلۇقۇڭ تۇتتى مەرھابا قىلايىن.
— زەللىلى.

پەيرەۋىدە قىلماق — تەۋەلىكىدە، ھۆزۈرىدا قىلماق:
مېنى پەيرەۋىدە قىلىپ مۇستەقىم،
جەنابىڭدا بۇ قۇلنى قىلغىل مۇقىم.
— ئا. نىزارى.

پەيغام [پيغام] (پ) خەۋەر، دېرەك:
يارنىڭ پەيغامىدىن تاپتى تەنى فەرسۇدە جان،
ئېسە ئەجزادى مەگەر مۇزمەر دۇرۇر پەيغامدا.
— بابىر.

پەيغام ئەھلى — ئەلچىلەر، خەۋەرچىلەر.
پەيغام قىلماق — خەۋەر قىلماق، ئاڭلاتماق.
پەيغام ئولماق — خەۋەر يەتمەك، ئاڭلانماق.

پايغامگەر [پيغام كر] (پ) خەۋەر قىلغۇچى، سالام يەتكۈزگۈچى.

پەيغەمبەر [پيغمبر] (پ) خۇدادىن بەندىلەرگە خەۋەر كەلتۈرگۈچى، رەسۇل، ئەلچى.

پەيك [پيك] (پ) خەۋەرچى، ئەلچى:
مۇژدە بەرگەيمۇ سۇلەيمانۇ نەبىدىن خەلقئارا،
تاجدارۇ ھۇد - ھۇدى پەيكى سابا كەلتۈرمىشەم.
— زەللىلى.

پەيكى خەيال — خىيالغا كەلتۈرگۈچى، خىيال ئەلچىسى.
پەيكى نەسىم — ئىللىق شامال ئەلچىسى.

پەيكار [پيكار] (پ) ئۇرۇش، جەڭ.

پەيكان [پيكان] (پ) 1) ئوقيا ئوقنىڭ ئۇچى، ئوق:
ئوقىدا پەيكان ئەمەس بىر قەترە ھەيۋان سۈيىدۇر،
يەتكەچ ئوق جانسىز تەنىمغە جان ئوشۇل پەيكان بېرۇر.
— بابىر.
2) تىكەن. 3) كۆچمە م: كىرپىك:
كۆز ئۇچى بىلەن باقتى، تەگدى تىيرى مژگانى،
سىنەم ئۆزرە پەيكانى رەھنە قىلدى ۋەيران، قىز.
— نەۋبەتى.

تىيرى پەيكان — ئوق ئۇچى:
تىگىپ تىيرى ئىشقى ئەزىز جانىغە،
ھەدەف بولدى جان تىيرى پەيكانىغە.
— ئا. نىزارى.

ناۋەكى پەيكان — ئوقيا ئۇچىدىكى تۆمۇر:
نەگە تۇردۇڭ دەرسلەر مەھشەررە لۇتفى دۇنيىدىن،
كۆرگۈزەي باغرىمدەغى ناۋەكلەرنىڭ پەيكانىنى.

پەيكەر [پيكار] (پ) 1) گەۋدە، بوي:
يەپابانى ئەدەمدە پەيكەرىمنى لەختە قان ئەتكەچ،
چۈدۇر رەۋشەن ئولدى خاتىرىم سەيرى جەھان ئەتكەچ.
— زەللىلى.
2) سۈرەت، شەكىل:
تەن ئىچىدىن بەلگۈرۇر جانىڭ سەنىڭ،

ئۇيغۇرچە كتاب تور بېكىتى www.uyghurkitap.com

شىشە يامىرئات ئولۇپتۇر پەيكارىڭ.

— گۇمنام.

3) يۈز، چىراي. 4) كۆرۈنۈش، قىياپەت:

غەرق ئېتىبدۇر پەيكەرىمنى، ئاھكىم، گىردابى غەم،
كىم سەلامەت قالغۇسى ئالەمدە بۇ توپان بىلە.

— ئا. نىزارى.

پەرى پەيكەر — پەرى سۈرەتلىك.

دىۋ پەيكەر — بەتھەيۋەت، دېۋە سۈرەت.

كۇھ پەيكەر — تاغدەك، تاغ سۈرەتلىك:

بولۇپ كۇھ پەيكەر ئاتىغە سەۋار،
قىلىپ ئەژدەھا سارىغا ئىختىيار.

— ئا. نىزارى.

ماھ پەيكەر — ئاي يۈزلۈك.

پەيما [پيما] (پ) باشقا سۆزلەرگە قوشۇلۇپ كېلىپ «تارتقۇچى، ئۆلچىگۈچى؛ يۈرگۈچى، كەزگۈچى، تۇتقۇچى» مەنىسىدە كېلىدۇ.

بادە پەيما — مەي تۇتقۇچى؛ ساقى.

بەھر پەيما — دەريا كەزگۈچى، دېڭىز ساياھەتچىسى.

قەدەھ پەيما — قەدەھ تۇتقۇچى:

مەستمەن بىر باقماغىندىنكىم، جەھانغا كەلمەگەي،
كۆزلەرى جامي بىلە مۇنداغ قەدەھ پەيما يىگىت.

— ئەرشى.

پەيمان [پيمان] (پ) ۋەدە، ئەھدە:

بىر قاتىغ جانلىغ جەھاندا كۆرمەدىم كۆڭلۈم بىكىن،
كىم چىكەر جەبرۇ بۇرۇنقى ئەھدو پەيمانىندەدۇر.

— لۇتفى.

پەيمان شىكەن — ۋەدىنى بۇزغۇچى.

پەيمان قىلماق — ئەھدە قىلماق، ۋەدە بەرمەك:

بۇ شەرت ئىلە خەنجەرنى ئالدى پەرى،
قىلىپ ئەھد پەيمان ئاڭا دىلبەرى.

— ئا. نىزارى.

پەيمانە [پيمانە] (پ) 1) پىيالە، قەدەھ:

مۇيەسسەر بولسە گەر ۋەسلى غەنىمەت بىلمەكۇ قۇتماق،
كەتۇرمەكدۇر سۇراھى نەچچە ۋۇ پەيمانە ئاندىن كۆپ.

— ئەرشى.

2) ئۆلچەم، قاچا:

چۇ مەھزۇنغە شەرت ئەتتى جانانەسى،
كى قەۋل ئەيلەبان ئۆزر پەيمانەسى.

— ئا. نىزارى.

پەيمانە كەش — مەي ئىچكۈچى.

پەيمانەئى ئۇمر — ئۆمرى تۈگىگەن.

ئەجەل پەيمانەسى تولماق — ئەجىلى يەتمەك.

پەيمۇدە [پيمودە] (پ) يول يۈرگۈچى، سەييياھ:

زەمانە ئەھلى ئىچرە، ئەي كۆڭۈل، ئايا تاپىلغايمۇ،
سېنىڭدەك دەردى پەيمانۇ، مېنىڭدەك دەردى پەيمۇدە.

— بابىر.

پەيۋەست [پيوست] (پ) تۇتاش، ئۇلانغان؛ ھەمىشە، دائىم.

پەيۋەست ئەتمەك — تۇتاشتۇرماق.

پەيۋەستە [پيوستە] (پ) 1) تۇتاشقان، ئۇلاشقان:

قاراقچى بولمىسا ئەييار كۆزى،
نەغۇ پەيۋەستە ھەربىر دەمدە سەنسەن.

— ئا. نىزارى.

2) ھەمىشە، دائىم:

جادۇ كۆزۈڭكى باردۇر ئانىڭ فىتنە قاشىدە،
پەيۋەستە نازۇ شېۋە ئەرۇر فىكرى باشىدە.

— ئاتايى.

پەيۋەستە قاش — قوشۇما قاش:

كۆڭۈل باغرى ئارا ئەزم ئەتسە دېرمەن باغرى تاشىمدۇر،
يوق ئەتكەن بۇدۇ نابۇدۇمنى ئول پەيۋەستە قاشىمدۇر.

— گۇمنام.

پەيۋەند [پيوند] (پ) باشقا سۆزلەرگە قوشۇلۇپ كېلىپ «ئۇلىغۇچى، باغلىغۇچى، تۇتقۇچى، قىلغۇچى» مەنىلىرىدە كېلىدۇ.

ئەدل پەيۋەند — ئادالەتلىك قىلغۇچى:

مۇشارۇن ئىلەيھ ئەدل پەيۋەند ئېرۇر،
خەلايىق سەلاھى ئاڭا بەند ئېرۇر.

— ئا. نىزارى.

بەند پەيۋەند — بەند قىلىنغۇچى، باغلاقلىق:

بەندى پەيۋەندىكى ئادەم جىسمىدا پەيدا ئېرۇر،
بىتەكەللۇف ئاڭلاغىل دارى مادارى ئاشقان.

— زەلىلى.

پەيۋەند ئەتمەك — باغلىماق، تۇتاشتۇرماق:

مېھرى لۇتفۇڭ نەچچە زىدلەر ئونسۇرىن پەيۋەند ئېتىپ،
باد، خاكۇ ئابۇ ئاتەش بىر - بىرىگە ئىختىلات.

— شەۋقى.

پەيۋەند ئەنگۇشت — بارماق ئۇگىلىرى.

پەيۋەند تاپماق — تۇتاشماق، باغلانماق.

پەيۋەند ئولماق — باغلانماق، ئۇلانماق.

چارە پەيۋەند — ئىلاج قىلغۇچى، چارە تاپقۇچى.

دەرد پەيۋەند — دەردلىك.

فەسانە پەيۋەند — ھېكايە ئېيتقۇچى، داستانچى.

قەيد پەيۋەند — بەند قىلغۇچى، ئاسارەتكە سالغۇچى.

ھەۋەس پەيۋەند — ھەۋەس قىلغۇچى، ھەۋەسكە

بىرىلگۈچى.

پەيۋەندلىق [پيوندليق] 1) ئۇلاقلىق؛ 2) قېرىنداش-لىق، يېقىنلىق.

پۇتراتماق [پوتراتماق] (پ) تارقاتماق؛ ئۇركۈتمەك.

پۇتراشماق [پوتراشماق] (پ) تارقىلىشماق:
سۇزۇلدى جەھاندىن ئەلاماتى گەرد،
قاچىپ، پۇتراشىپ يىلبەسۇن ئەھلى دەرد.
— ئا. نىزارى.

پۇتراماق [پوتراماق] (پ) تارقىماق، چېچىلماق؛ پاراكەندە بولماق:
چۇ خاقان ئەزىمەت قىلىپ ئوغرادى،
سىپاھى ئانىڭ ئارقادىن پۇترادى.
— ئا. نىزارى.

پۇد [پود] (پ) ئارقاق.
تارۇ پۇد — ئۆرۈش ۋە ئارقاق.

پۇر [پر] (پ) كۆپ، نۇرغۇن؛ مول:
كى سەئدىن شىكەستە ئاتا پۇر ئىدى،
ۋەلى ئىشق ئوقى بىرلە مەھجۇر ئىدى.
— ئا. نىزارى.

پۇر ئاب — سۇلۇق، سۇغا تولغان:
يۇزۇڭ ئۆزرە ئەرەقلەر يادى كۆزۈمنى پۇر ئاب ئەيلەپ،
دەۋا تاپماي قىلىپ دەرد ئىچرە دەرمانمىدىن ئايرىلغاچ.
— ئەرشى.

پۇر ئافەت — ئاپىتى كۆپ، ئاپەتلىك.
پۇر ئەيلەمەك — مول قىلماق، يېتەرلىك قىلماق:
نەچەكىم خەستە جاندۇرمەن مەيى لەئلىڭگە، ئەي ساقى،
تەبەسسۇم جامىنى پۇر ئەيلەگىل، دەفئ ئەت خۇمارىمنى.
— ئەرشى.

پۇر جەفا — جاپاسى كۆپ، جاپالىق:
بىر مەھۋەشى پۇر جافا قۇلىدىن،
ھەردەم ماڭا يۇز بەلا نېبىندۇر.
سەن رەھىم نىگاھى بىرلە باقمايى،
مەندىن ساڭا بۇ ۋەفا نېبىندۇر.
— ئەرشى.

پۇر خەتەر — كۆپ خەتەرلىك، ناھايىتى قورقۇنچلۇق.
پۇر خۇمار — مەست، كۆزى خۇمارلاشقان.
پۇر دەرد — دەردكە تولغان، دەردى كۆپ.
پۇر دەردانە — دەردمەنلەرچە، كۆپ قايغۇ بىلەن.
پۇر دىل — يۈرەكلىك، قەھرىمان.
پۇر زىيا — ناھايىتى يورۇق، ناھايىتى روشەن:
جەھان رەئنالاردىن كۆزلەرىم شەھبازدەك تىكتىم،
بولۇرمۇ كۆزلەرىم كۆندەك يۇزۇڭدىن پۇرزىيا بىر كۆن.
— گۇمنام.

پۇر زىينەت — ناھايىتى زىننەتلىك، ياسداق.
پۇر غۇسسە — كۆپ قايغۇ، غەم:
چىقتى داغى سىينەئى پۇر غۇسسەدىن تۇرلۇك سەدا،
بولمە نەۋمىد، ئەي، يارۇغلۇق بولسەگەر فېئلىك تەباھ.
— ئەرشى.

پۇر كار — ئىشچان، تەجرىبىلىك:
باشىڭدىن چەرخ ئۇرۇپ مەن رىشتەئى مېھرىڭگە چىرماندىم،
فەلەك ھەم بولمادى ئىشقىڭ ئارا پۇركارمەن ياڭلىغ.
— گۇمنام.

پۇر گۇي — كۆپ گەپ قىلغۇچى.
پۇر مەكر — ھىيلىگەر، مىكىرلىك.
پۇر نۇر — پارلاق، نۇرلۇق:
مېھر ئەگەر پۇر نۇردۇر چەرخ ئەۋجىدە، سالمان نەزەر،
كۇلبەم ئىچرە جىلۋەئى ماھى جەھانىم بولسە بەس.
— ئەرشى.

پۇر ھال — خۇرسەن، شاد.
پۇر ھالەت — ھەر خىل ھالدا.
پۇر ھەزىن — مەيۇس، قايغۇلۇق؛ كۆپ قايغۇ:
مەقسەدكى توختى پۇر ھەزىن قىلدى شۇرۇڭ غەمكىن ھەزىن،
ئەھۋال بەيان قىلدى كېيىن باشىغە ھەرنە كەلگەنىن.
— غەربىي.

پۇر ھىيلە — ھىيلىگەر، ھىيلىسى كۆپ.
تۇھفەئى پۇر — نۇرغۇن تۇھپە، ئىنئام:
كى تەئىين قىلىپ تۇھفەئى پۇر بەھا،
قىلىپ ئول زەمان ياخشى قىنئە گەدا.
— ئا. نىزارى.

پۇر II [پر] (پ) پەرزەنت، بالا:
زەمانى كۆڭۈل غەمدىن ئازاد ئەمەس،
ئاتا چاغلاغان پۇر پەرھاد ئەمەس.
— ئا. نىزارى.

پۇر تاب [پرتاب] (پ) ناھايىتى روشەن، پارقىراق.
پۇر پىچ [پرپيچ] (پ) چىرماش، كۆپ يۆگەلگەن.
پۇر جۇش [پرجوش] (پ) قاينىاق، زوقلۇق، خۇشال؛ ھاياجانلىق.
پۇر چىن [پرچين] (پ) قورۇقلىرى كۆپ، قورۇقلۇق.
پۇرچىن ئارەز — قورۇق باسقان يۈز.
پۇر خەم [پرخم] (پ) كۆپ بۇرالغان، بۇرام - بۇرام، كۆپ ئېگىلگەن.
پۇر خۇن [پرخون] (پ) قانغا تولغان، قانلىق:
ئەي ئۇغۇل زاھىرنى مەجنۇن قىلمىساڭ،
دەرد بىرلە سىينە پۇر خۇن قىلمىساڭ.
— خەرابائى.

پۇر دان [پردان] (پ) كۆپ بىلگۈچى، بىلىملىك.

پۇر سو [پرسو] (پ) يورۇق، نۇرلۇق.

پۇر سوز [پرسوز] (پ) تېز ياندۇرغۇچى، كۆيدۈرگۈچى.

پۇر شور [پرشور] (پ) شاۋقۇن - سۈرەنلىك.

پۇر فەن [پرفن] (پ) نەيرەڭ‌ژاز، ھىيلىگەر:

جەفايۇ ئىشۋەلەرنى فەن تۈتۈپسەن،
مۇنىڭدەك ئىشۋە پۇر فەندىن نەھاسىل.

— لۇتفى.

پۇر فۇسۇن [پرفسون] (پ) نەيرەڭلەر، ھىيلىلەر:

ئاتا يەتقۇب ئولمىش گىرىفتارى دۇن،
دىلىن سەيد قىلغان جەھان پۇر فۇسۇن.

— ئا. نىزارى.

پۇزىش [پوزش] (پ) ئۆزرە، كەچۈرۈم.

پۇزىش پەزىر — ئۆزرىنى قوبۇل قىلغۇچى.

پۇش [پوش] (پ) 1) باشقا سۆزلەرگە قوشۇلۇپ «كىيگۈچى، كىيگەن» دېگەن مەنىنى بېرىدۇ.

ئەخزەر پۇش — يېشىل كىيىملىك.

پەردە پۇش — پەردە يېپىنغان.

پۇست پۇش — تېرە كىيگەن؛ كۆچمە. م: دۇنيا.

زۇمرەد پۇش — يېشىل كىيىم كىيگەن.

زىرىھ پۇش — ساۋۇت كىيگەن.

سىياھ پۇش — قارا كىيىملىك، ماتەم كىيىمى كىيگەن.

2) كىيىم، لىباس:

قەدى شەمشادى شوخى ئەنبەرىن پۇشى پەرنىزادى،
كى ئاندىن تۇرده سۆزىنى يەزدگە شانەدۇر پەيدا.

— زەلىلى.

زەررىن پۇش — زەر بىلەن زىننەتلەنگەن كىيىم:

نەكاپىر، نەمۇسۇلمان، تاك ئاتتى زەررىن پۇش،
كىيەر يەنە كېچىلەردە گەداۋۇ شاھ قارا.

— زەلىلى.

پۇشت I [پشت] (پ) 1) ئارقا، ئارقا گەۋدە:

كۆزدىن پەرنۇش ئۇچتىلار، سەۋداىى ئىشقىڭ تۇشتىلار،
خەم بولدى مەھكەم پۇشتىلار، مەستانە ئۆرۈلدى دىماغ.

— شەۋقى.

2) سىرت، تېرە:

سەرۋاد زاھىر ئەيلەپ پۇشت لەبىدىن فەھم قىلمىشمەن،
مۇرىدى ساددەلەرگە خەت بىلەن ئېرشاد قىلغايمۇ؟

— زەلىلى.

پۇشت پا ئۇرماق — تەرك ئەتمەك، كەچمەك.

پۇشت II [پشت] (پ) ئەۋلاد:

كى ئول مۇلك ئالارغا قالسىپ نېچە پۇشت،
چىقارماي ئالاردى سىپىھرى دۇرۇشت.

— نەۋائى.

پۇشتى پەناھ — يۆلىنىدىغان، تايىنىدىغان، يۆلەنگۈچى:

زۇھد ئېلىدىن ئىشق ئىلى ھەرگىزدە كۆز تۇتماس پەناھ،
بۇ نەزەر باز ئەھلىنىڭ پۇشتى پەناھى ئۆزگەدۇر.

— گۈمنام.

پۇشته [پشته] (پ) تۆپىلىك، ئېگىزلىك.

پۇشتىبان [پشتبان] (پ) تىرەك، تايانچ؛ مەدەتكار.

پۇشىده [پوشيده] (پ) 1) مەخپىي، يوشۇرۇن، بىكىتىلگەن:

كاكۇلى مۇشكىن سەنەمنىڭ چېھرەسىن پۇشىده تۇت،
جىلۋەئى ھۇسنىدە ئەيلەر ژەر نە ئالەمنى خەراب.

— زەلىلى.

2) كىيىنگەن، يېپىنغان.

پۇيە [پويه] (پ) يۈگۈرۈش، چېپىش.

پۇيە ئەيلەمەك — يۈرمەك، كەزمەك:

گەھى پۇيە ئەيلەر ئىدى ھەر تەرەف،
بولۇپ گاھ ھىجران ئوقىغە ھەدەف.

— ئا. نىزارى.

پۇيە تاپماق — يۈرۈشكە، بېرىشقا مۇيەسسەر بولماق.

پۇيە سالماق — يۈرۈش قىلماق.

پۇيە ئۇرماق — يۈرمەك، كەزمەك:

ئول ئىتدەك بەياباندا چەكمىش قىغان،
ئۇرۇپ پۇيە ئول ساري بولمىش ئەيان.

— ئا. نىزارى.

پۇيەزەن [پويەزن] (پ) قەدەم باسقۇچى، يۈرگۈچى.

پۇيەسىز [پويەسز] ھەرىكەتسىز، يۈرۈشسىز.

پۇيەگەر [پويەگر] (پ) يۈرگۈچى، يۈگۈرگۈچى:

ئۇمر ئىچى باشۇ - ئاياغ پۇيەگەر ئولغان كىمدۇر،
ئىشق دەشتىدە مېنى بىسە رۇپادىن غەيرى.

— ئەرشى.

پۇيەندە [پوينده] (پ) كەزگۈچى، يۈگۈرگۈچى.

پۇتكۇرمەك [پتكورماك] (پ) تاماملىماق، پۈتكۈزمەك:

ماڭا مۇشكىل سېنىڭ ئالدىڭدا ئاسان،
ئىشىم پۇتكۇرمەسەڭ مەندە نەئىمكان.

— موللا پازىل.

پىتمەس [پتماس] (پ) پۈتمەيدىغان، يازمايدىغان:

نەۋبەتى ئاجىز جەھاندا دوست تۇتقىل ئالىمى،
تاتىرىكدۇرسەن گۇناھىڭنى پىتمەس بولسا پەيز.

— نەۋبەتى.

پىچ [پىچ] (پ) تولغىنىش، ئورىلىش، بۇرىلىش.
پىچ بەرمەك — قولغا ئورىماق.
پىچ دەر پىچ — ئۇستى ـ ئۇستىگە ئورالغان، قاتمۇ قات، مەھكەم.
پىچ ئۇرماق — تولغانماق، بۇرالماق.
دەست پىچ — قولغا ئورىماق، چىلك تۇتماق.

پىچاپىچ [پىچاپىچ] (پ) 1) چىرماشقان، ئورالغان.
2) كۆچمە. م: مۇشكۈل، قىيىن.

پىچان [پىچان] (پ) تولغانغان، چىرمالغان.

ئىشقىپىچان [عشق پىچان] (ئە + پ) ھەشقىپىچەك (بىر خىل سامان غوللۇق گۈل):
رەھىم ئەيلە، ئەي مەھۇەش، تۇشتى جانىمە ئاتەش،
نەۋبەتى نەھالىڭغە بولدى ئىشقىپىچان قىز.
— نەۋبەتى.

پىچ - پىچ [پىچ پىچ] (پ) بۇرام - بۇرام؛ ئۇرۇم:
ئەي مەسەلسەل زۇلفىدىن جانىمدە يۇز مىڭ پىچ - پىچ،
سورماسالىڭ ھەردەم بۇقۇلنى، گاھى سورغىل كېچ - كېچ.
— ئاتابى.

پىچۇتاب [پىچو تاب] (پ) 1) تولغىنىش، مىدىرلاش:
كى بىچارەلىكدىن قىلىپ ئىزتىراپ،
كى مۇ ئوتقە تۇشكەن كەبى پىچۇتاب.
— ئا. نىزارى.

2) ھاياجانلىنىش:
كۆڭۈلگە تۇشۇپ ئول زەمان پىچۇتاب،
كى رەئشە بولۇپ جىسمى گويا سىماب.
— ئا. نىزارى.

3) قىينىلىش، ئازابلىنىش:
بۇزۇلۇڭ مېھرىدە كۆڭلۇم زەررە يەڭلىغ ئىزتىراب ئەيلەپ،
ساچىلىڭ يادىدا تۇنلەر تولغانۇرمەن پىچۇتاب ئەيلەپ.
— ئەرشى.

پىچۇتاب ئەيلەمەك — قىينىماق، ئازابلىماق:
فەلەكدە مېھرو گۈلشەن ئىچرە گۈللار يافراغىن ناگەھ،
تەزەلزۇل ئىچرە سالدى ئارەزىنى پىچۇ تاب ئەيلەپ.
— ئەرشى.

پىچۇتاب سالماق — لەرزىگە سالماق؛ سىلكىتمەك:
كېتەر بۇ چەمەندىكى رۇزى شەباب،
چۇ گۈل بەرگى ئىچرە سالۇر پىچۇتاب.
— ئا. نىزارى.

پىچۇتاب ئۇرماق — تولغانماق، پەرياد ئۇرماق:
تولا نالە ئەيلەپ، ئۇرۇپ پىچۇتاب،
تۆكۈپ ئاندا شەبنەم كەبى ئەشكى ئاب.
— ئا. نىزارى.

پىچىدە [پىچىدە] (پ) ئورالغان، چىرمالغان؛ تولغانغان.
پىچىش [پىچىش] (پ) تولغىنىش، ئورىلىش؛ ئېگىلىش.
پىچىن [پىچىن] (پ) چىگىش، مۇرەككەپ، قىيىن.

پىر [پىر] (پ) 1) قېرى، ياشانغان، پىشقەدەم:
كۆرەلەر بىرنى ئىككى پىرى گۈمراھ،
شەياتىن سەپلەرنگە زەردىۋال شەيخ.
— شەۋقى.

2) بىرەر دىنىي، روھانىي گۈرۇھنىڭ باشلىقى؛ ئىشان، شەيخ، سوپىلار باشلىقى:
بىرۇر ئىردى تەئلىم ئاڭا ئاندا پىر،
ئۆزى پاك دامەن مۇئەللىم دەبىر.
— ئا. نىزارى.

3) بىرەر كەسىپنى ياخشى ئىگىلىگەن كىشى، ئۇستاز، ئاقساقال:
ئاتام باردۇر مۇندا بىر ماھىگىر،
فەقىر كاردىن بىخەبەردۇر بۇ پىر.
— ئا. نىزارى.

پىرۇ جەۋان — قېرى - ياش:
ئىلىمسىز ھەسرەتتەدۇر پىرۇ جەۋان،
ئىلىم ئىستەپ كۆنۈ تۈن يۇرگىل رەۋان.
— خەراباتى.

پىرى ئەرباب — تەربىيىچى، ئۇستاز:
كۆرۈشتى كېلىپ پىرى ئەرباب ئىلە،
كى مەكتەبدەكى يارۇ ئەھباب ئىلە.
— ئا. نىزارى.

پىرى دانا — ھەممىدىن خەۋەردار ئەرباب:
كى مۇنداغ دۇرۇر پىرى دانا ئىشى،
بۇ ئىشنى قاچان قىلسۇن نادان كىشى.
— ئا. نىزارى.

پىرى دەير — مەيخانا باشلىقى:
ئۇلگۈدەك دۇرمەن خۇمارىم رەنجىدىن ئەي پىرى دەير،
رەھىم ئېتىپ ئاغزىمغا قەترەمەي تامىز چىقماستا جان.
— مەھزۇن.

پىرى زال — كەمپىر، قېرى خوتۇن:
دېدىم: «نەۋئەروسكى، ئىرۇر پىرى زال،
ئەجەب ھەرزە گۈيدۇر ئەفسۇن سىگال.»
— ئا. نىزارى.

پىرى زال ئەتمەك — قېرىتماق؛ مۇكچەيتمەك:
بۇ بىچارەگە كۆپ بولۇبدۇر ۋەبال،
ئىلىنى قەددىن ئەتتى فەلەك پىرى زال.
— ئا. نىزارى.

پىرى سەييات — پىشقەدەم ئوۋچى:

www.uyghurkitap.com

بۇ مەۋزىئ ئارا پىرى سەييادمەن،
كى سەييادلىق ئىچرە ئۇستادمەن.

— ئا. نىزارى.

پىرى كامىل — كامالەتكە يەتكەن پىر، ئۇستاز:
قۇتۇلماق قايدا مۇمكىندۇركى، قىلماس،
خەلاس ئول زەھردىن، گەر پىرى كامىل.

— ئەرشى.

پىرى نۇر — پېشقەدەم يولباشچى، يېتەكچى؛ ئەقىل ـ پاراسەتلىك قېرى كىشى:
ئەي ئوغۇل بۇ يولغا بىر رەھبە كېرەك،
ئىلكىدە بىر شەمئى پىرى نۇر كېرەك.

— خەراباتى.

پىرى ئۇستاد — پېشقەدەم ئۇستاز، تەربىيىچى:
تەۋەللا قىلىپ پىرى ئۇستادغە،
دېدى: «يەتكۈزۈڭ سەرۋى ئازادغە!»

— ئا. نىزارى.

پىراستە [پيراستە] (پ) بېزەلگەن، زىننەتلەنگەن؛ تەرتىپلىك:
كى مېھمان سەرانى قىلىپ خاستە،
مۇزەييەن فەراش ئىچرە پىراستە.

— ئا. نىزارى.

پىراستە قىلماق — بېزىمەك، زىننەتلىمەك، تەرتىپكە سالماق:
... گاھى قەدەم كىسۋەتىن پىراستە قىلىپ، تەختەئى
تابۇت سەرئەنداز قىلماق...

— ئا. نىزارى.

پىران [پيران] (پ) [بىرلىكى: پىر]: پىرلار:
ئەي گۇمناما، پاكى زەمىران كەتتى،
ئۇقبا تەرەفىگە گۇشە گىران كەتتى.
ياتما، قوپاقوي، نىجىس جەھان ئۇستىدىن،
پاك ئەيلەدى جانۇ ـ تەننى پىران كەتتى.

— گۇمنام.

پىراھەن [پيراھن] (پ) كۆڭلەك:
گۇلىستاندا چىقار پىراھەنىڭنى،
سەبادەك غۇنچە بىرلە ئوينا سۇيماچ.

— ئاتابى.

پىرايە [پيرايە] (پ) بېزەك، زىننەت:
ئەي قارا زۇلفۇڭ سەنىڭ سەۋدايىلەر سەرمايەسى،
سەرۋ بويلۇقلار يۈزىنىڭ گۇل يۈزۈڭ پىرايەسى.

— گۇمنام.

پىرەھەن [پيرھن] (پ) «پىراھەن»گە قاراڭ:
قانۇس كەبى شۇئلەسىدىن كېچەلا كۆيدۇم،
تا كىيدى قەددى قامەتىغە پىرەھەنى شۇخ.

— زەلىلى.

پىرەھەن ئەتمەك — كۆڭلەك قىلماق، كۆڭلەك كىيمەك:
رەسۋالىغ ئوتىنكىم ماڭا ئۇچرار ياقادۇرمەن،
جىسمىمغە سەمەندەر كەبى ئوت پىرەھەن ئەتتىم.

— گۇمنام.

پىرزەن [پيرزن] (پ) موماي؛ قېرى، ياشانغان ئايال:
كۆتەردىكى لەيلىنى ئول پىرى زەن،
چىقىپ باشىغە گۇل كەبى سىيمتەن.

— ئا. نىزارى.

پىرلىق [پيرليق] (پ) 1) قېرىلىق:
خۇدا بىزگە فەرزەند قىلدى ئەتا،
يېتىپ پىرلىق بولدۇم ئەمدى فەنا.

— ئا. نىزارى.

2) شەيخلىق.

پىرى مۇغان [پيرمغان] (پ) مەيخانىچى:
تەلبە زەلىلى ھۇش ئىلە قوي قەدەمىڭ سېكىن ـ سېكىن،
پىرى مۇغان ئىشكىدە تىزدىلەر ھەر قايان قەدەھ.

— زەلىلى.

پىسە [پيسە] (پ) ئالىچىپار، ئالا ـ بۇلا.
پىسە يىپەك — ئالىچىپار يىپەك.
پىسە تەناب — ئالا ـ بۇلا يىپ.

پىسەر [پسر] (پ) 1) بالا، پەرزەنت، ئۆسمۈر، ياش:
ئىرادە بۇ ئېركەن قەزاۋۇ قەدەر،
پىسەر كەلدى مۇندا قالىپدۇر پەدەر.

— ئا. نىزارى.

2) ئوغۇل، يىگىت:
بىرى دەپ: پەرىدىن يېتىپدۇر ئەسەر،
بىرى دەپكى: سەۋدا بولۇپدۇر پىسەر.

— ئا. نىزارى.

پىسەند [پسند] (پ) ياقتۇرۇش، كۆڭۈل بېرىش؛ ئېتىبار:
بىرى كۆڭلىگە بولسا ئاندا پىسەند،
بولۇرمۇ ئىكىن غەمگە ئول سۈرمەند.

— ئا. نىزارى.

پىسەند ئەيلەمەك — ماقۇل قىلماق، ماقۇللىماق:
رەفىقى لەيلى، مەجنۇن روھىڭىزنى ئەيلەدىم خۇشنۇد،
پىسەند ئەيلەڭكى ئول يارىمغە قىلغان جان نىسارىمغە.

— ئا. نىزارى.

پىسەند قىلماق — ياقتۇرماق، كۆڭۈل بەرمەك:
كىشىكىم جەھاندا ئېرۇر دەرد مەند،

كى بۇ نەزمنى كۆرسە قىلغاي پسەند.
— ئا. نىزارى.

خۇد پسەند — تەكەببۇرلۇق، مەغرۇرلۇق:
نىزارى بولۇپدۇر بەسى خۇد پسەند.
ھەۋا قەيدى بولمىش يولغە كەمەند.
— ئا. نىزارى.

ناپسەند — ناماقۇل؛ يېقىمسىز.

پسەندە [پسندە] (پ) كۆركەم، يېقىملىق، ياخشى.

پسەندىدە [پسنديدە] (پ) تاللانغان، خالىغان، كۆڭۈلگە ياققان.

پستە [پستە] (پ) پستە ۋە پستە دەرىخى.

پستەئى دىلرەبا — مەھبۇبنىڭ ئاغزىدىكى دىلنى تارتقۇچى پستە (مەھبۇبنىڭ ئاغزىغا كىنايە قىلىنغان):
تۇرسە كەرەشمىلەر قىلىپ، ناز ئىلە باقسە ئايلانىپ،
بولسە چۇ غۇنچە ئاچىلىپ پستەئى دىلرەبا كۆرۈڭ.
— گۇمنام.

پش [پىش] (پ) ئىلگىرى، ئالدىن؛ ئالدى:
ھەر بەلايى پش كەلسە ئەۋلىيالار ياندۇرۇر،
ئاڭا ھەم ھەقدىن ئىنايەت بولسە قۇدرەت باردۇر.
— نەۋبەتى.

پش ئامەد — ئۆزگىرىش، ۋەقە:
نەچە كەلسە مۇندا پش ئامەد قىلۇر،
تىلەنمەك بىلە كۆپ خۇش ئامەد قىلۇر.
— ئا. نىزارى.

پش تۇتماق — ئالدىغا قويماق.
پش قەدەم — ئالدىدا ماڭغۇچى، ئالدىنقى.
پش نەزەر — كۆز ئالدىدىكى.

پشاب [پىشاب] (پ) سۈيدۈك.

پشاپىش [پىشاپىش] (پ) ھەممىنىڭ ئالدىدا، ھەممىدىن ئىلگىرى.

پشانى [پىشانى] (پ) 1) پىشانە، ماڭلاي. 2) تەقدىر، تەلەي:
گولدى بىر نۇرۇڭ ركابىن نەرگىسى رۇھۇل ـ ئەمىن،
رەھمەتىڭ پىشانەسىدە دائىما يوق ئەردى ھېن.
— ئەرشى.

پشە [پىشە] (پ) ھۇنەر، كەسىپ؛ ئادەت:
دېدى شاھزادە: «كېتۈر تىشەنى،
كى مەئلۇم قىل بىزگە بۇ پىشەنى.»
— ئا. نىزارى.

پشە ئەيلەمەك — ئادەت قىلماق:
ئادەمىيلىق پشە ئەيلەپ ئىشق ئەفزۇن ئەيلەگىل،
مۇمكىن ئېرمەس گۇل پەرنگە گەرچە ئاشىق پەرۋەرى.
— ئەرشى.

پشە قىلماق — كەسىپ قىلماق، ھۇنەر قىلماق:
ئاخىرەت سەرمايەسىدۇر كىم سەخاۋەت پشە قىل،
رۇزى مەھشەردە شەفائەت ئەيلەگەي خاتەم ساڭا.
— نەۋبەتى.

ئافەت پشە — ئاپەت كەلتۈرگۈچى، ئاپەتخور:
چىن چىندىن ئالىپ ئولدەم ئاچىلسە گۇل كەبى،
بولماغاي ناگەھ بۇ ئافەت پشە، ناگاھ ئۆزگەچە.
— ئەرشى.

دام پشە — دامغا چۈشۈرگۈچى، ھىيلىگەر:
مىكر ئايىن دام پشە ئەنبەرىن كاكۇللارڭ،
خاتىرىم تارقاتماق ئۈچۈن ھەر تەرەفكە تاراشۇر.
— ئەرشى.

خىرەد پشە — ئەقىللىق، ئويلاپ ئىش قىلغۇچى.
ھەم پشە — ھەم كەسىپ.
ۋەفا پشە — ۋاپادار:
گەر بولسە ساڭا جەبرۇ جەفا خۇيۇ ۋەزىفە،
بولدى ماڭا ھەم مېھرۇ ۋەفا پىشەۋۇ ئادەت.
— ئاتابى.

پشەسىز [پىشەسىز] ھۇنەرسىز، كەسپى يوق:
خوب ئەمەس چىقماق سەپەرگە تۇشەسىز سەم پشەسىز،
ھەر قەدەمدە نەچچە خىل كۇلفەت مۇھەييالانمىسۇن.
— ئارەزى.

پشەۋۇر [پىشەور] (پ) ھۇنەرۋەن، كاسىپ.

پشباز [پىشباز] (پ) كۇتۇۋبلىش، قارشى ئېلىش.
پشباز چىقماق — قارشى ئېلىپ چىقماق، ئالدىغا چىقماق:
ھەمە ھېكمەت ئەھلى چىقىپ پشباز،
تەھىييەت قىلىپ ئەيلەپ ئەرزۇنىياز.
— ئا. نىزارى.

پشخانە [پىشخانە] (پ) قوبۇلخانا.

پشكار [پىشكار] (پ) باشقۇرغۇچى، غوجىدار.

پشكەش [پىشكش] (پ) سوغا، تۆھپە:
كۆتەرتىپ ھەمە پىشكەش مالنى،
تاپىپ كەلتۈرۈپ نەچچە ھەممالنى.
— ئا. نىزارى.

پشگاھ [پىشگاھ] (پ) ئۆينىڭ تۆرى، ئالدى؛ ئالدى تەرەپ.

پشۇا [پىشوا] (پ) يولباشچى، رەھبەر.

پشۇاز [پىشواز] (پ) «پىشبازغا» غا قارالسۇن.

پشىن [پيشين] (پ) 1) ئۆتمۈشتىكى. 2) كۈن ئېگىلگەن چاغ.

پىندار I [پندار] (پ) مەغرۇرلۇق، تەكەببۇرلۇق.

پىندار II [پندار] (پ) ئويلاش، پىكىر قىلىش؛ گۇمان قىلىش.

پىنھان [پنهان] (پ) يوشۇرۇن، مەخپىي:

چۈ زېرەك دېدى: «بىلمەدىم بۇ زەرۇر،
كى پىنھان ئىدى، تاپتى بۇ ئىش زۇھۇر.»

— ئا. نىزارى.

پىنھان ئەيلەمەك — يوشۇرماق:

خىزمەتىڭدە بولمادىم بىردەمكى ئىشق ئاشۇبىدىن،
ئاغرىنىپ مەندىن كېتىپ ئۆزۈڭنى پىنھان ئەيلەدىڭ.

— ئا. نىزارى.

پىنھان بولماق — يوشۇرۇنماق، غايىب بولماق:

ياشۇرۇپ گۈلدەك يۈزىن گۈلنار شۇپۈكى ئىچرە ۋاي،
گويىيا بولمىش قىزىل ئەبر ئىچرە پىنھان تولۇن ئاي.

— ئەرشى.

پىنھان تۇتماق — سىر تۇتماق:

چۈ ساندۇقنى ئېلىتىپ ئۈيگە جۇھۇد،
كى پىنھان تۇتۇپ، قىلدى ئەلدىن ھۇسۇد.

— ئا. نىزارى.

پىنھان قىلماق — يوشۇرماق، يۆگىمەك:

ئالىپ باردى پىنھان قىلىپ خاك ئارا،
يانىپ كەلدىلەر ئەل قىلىپ ماجەرا.

— ئا. نىزارى.

پىنھانى [پنهانى] (پ) يوشۇرۇن، يوشۇرۇن ھالدىكى.

ت

تا [تا] (پ) 1) تا، تاکی:
تا سەھەر قىلماققە ئەزم، ئەي ماھىتابان، ئەيلەدىڭ،
ئىلچىلىككە ئىلچىنى گويا كى زىندان ئەيلەدىڭ.
— قەلەندەر.
2) ـ غىچە، ـ گىچە:
كىمسە گەر ئىشىكىڭنى ياستانماقدىن ئولمىشتۇر مەلۇل،
ھەجرىڭە تا رۇزى مەھشەر قىلمە ھىرماندىن خەلاس.
— ئەرشى.

تائات [طاعات] (ئە) [بىرلىكى: تائەت] «تائەت» كە قارالسۇن.

تائەبەد [تائبد] (پ + ئە) ئەدەبىي، مەڭگۈ:
تا ئەبەد مەردۇدۇ مەلئۇن ئەيلەبان،
ئىبرەتتۇ ئافاقۇ گەردۇن ئەيلەبان.
— نەۋائى.

تائەت [طاعت] (ئە) [كۆپلۈكى: تائات] ئىتائەت قىلىش، بويسۇنۇش؛ تائەت ـ ئىبادەت، دىنىي بۇيرۇقلارنى بېجىرىش:
زاھىدلەرنىكى، تائەتتۇ تەقۋاسىدۇر رىيا،
كەلسە قولىغە ھەرنە ئاڭا بولسە مۇددەئا.
— سەبۇرى.

تاب I [تاب] (پ) 1) تاقەت، چىدام؛ كۈچ، قۇۋۋەت، مادار، قۇدرەت:
تاب كەلتۇرمەس نەزەر ھۇسنى جەھان ئاراسىغە،
ياشۇرۇن كۆپ پەردە كەينىدىن قارالى ئۆزگەچە.
— ئەرشى.
يۇرەدۇرمەن چىمەندە زارى يىغلاپ،
كۆڭۈلدە سەبر يوق، جىسمىمدەدۇر تاب.
— خىرقەتى.
تابۇ تەۋان — قۇۋۋەت، دەرمان؛
تاۋۇ تەۋانالمىغ — قادىرلىق، قۇدرەتلىك؛
2) ئېشىلىش، تولغىنىش:
قۇش بالاسى ئاشيان ئۆزرە يىلان كۆرگەچ كەبى،
خاتىرى شەيداۋۇ زۇلفى تابىدىن غەۋغانى كۆر.
— ئەرشى.
تاب ئاچىلماق — تارقالماق (ئېشىلگەن نەرسە ھەققىدە)؛
تاب بەرمەك — 1) يىپ ئەشمەك. 2) كۆچمە م: يەڭمەك.
تاب تاپماق — جىپسلاشماق، چىرماشماق.
تاب ئۈرماق — چىرمالماق، تولغانماق، بۇرالماق.
رىشتە تاب — ئېشىلگەن، ئېشىپ پىشۇرۇلغان يىپ، «رىشتە» گە قارالسۇن.
3) نۇر، تاۋلىنىش؛ ئىسسىقلىق، ھارارەت، ئىسسىتما:
تاپىپ ئايتەك يۇزى كۈن تابىدىن تاب،
تۇتۇپ كۆزلەرى ياش ئورنىدە خۇناب.
— لۇتفى.
ھەر يۇرەكنىڭ ئىشق ئوتىنىڭ سوزىشىدىن تابى بار،
سىخ بىلە پىشقان كەبابەك سىچقىراپ خۇنابى بار.
— گۇمنام.
تاب سالماق — ئىسسىتماق، قىزىتماق.
جەھانتاب — ئالەمنى يورۇتقۇچى، غايەت قىزدۇرغۇچى.

تاب II [تاب] (پ) تەڭ:
كافىر ئەھلى تاب كېلەلمەسلەر ئاڭا بىر تىغغا،
قاتىلۇ جەللاد ئاتالغان نۇرى ئىمانىم كېلۇر.
— موللا بىلال.

تابان I [تابان] تاپان، پاشنا.

تابان II [تابان] (پ) نۇر، يورۇق، يارقىن، پارلاق، يالتىراق؛ شولا:
قايسى بەزم ئولمىش مۇنەۋۋەر بەرقەدىڭدەك شەمئىدىن،
قايسى شەمئىڭ شۇئلەسى رۇخسارى تابانىڭچە بار؟
— گۇمنام.
تەخت ئۆزە چىقسىپ، ئەي جان، بىگە ھۆكم سۇلتان قىل،
تىرە تۇن ئاراسىدا گۇل يۇزۇڭنى تابان قىل.
— موللا بىلال.
بەرقى تابان — پارلاق چاقماق، يالتىراق چاقماق.
تابان ئەختەر — يورۇق يۇلتۇز.
خۇرشىدى تابان — قۇياش نۇرى، قۇياشنىڭ شولىسى:
لەبلەرىڭغە باردۇرۇر لەئلى بەدەخشان ئېھتىياج،
ئارەزىڭنى كۆرگەلى خۇرشىدى تابان ئېھتىياج.
— قەلەندەر.
ماھى تابان — ئاي نۇرى.
مېھرى تابان — «خۇرشىدى تابان» غا قارالسۇن:
يۇزىمۇ بۇ يا مېھرى تابان يا يادى بەيزامۇدۇر،
يا كۆڭۈللەر كۆزگۈسى يا بىر گۈلى ھەمراھمۇدۇر.
— ئەرشى.

تابە [تابە] (پ) تاۋا، لېس (نان، قۇيماق قاتارلىقلارنى پىشۇرۇش ئۈچۈن ئىشلىتىلىدىغان نەرسە).

تابەدان [تابدان] (پ) تۆشلۈك، ئىشىك رۇجىكى.

تابەقەننەئلۇ [طابق النعل] (ئە) ماس كەلدى، ماسلاشتى.

تابەكەي [تابكى] (پ) قاچانغىچە:

كائىناتى بى مەدارانلىك ئىچىدە تابەكەي،
بەرقى يەڭلىغ ئۆتكەرۇرمەن ھەيف ئۆمرۇمنى ئەبەس.

— زەللىلى.

تابەندە [تابندە] (پ) تاۋلانغۇچى، پارلىغۇچى، نۇر تارقاتقۇچى:

گويا يۇزىدىن ئاچتى سەنەم گوشەئى بۇرقەئ،
تابەندە بۇگۈن كېچە ئەجايىب قەمەر ئىشق.

— زەللىلى.

تابدار [تابدار] (پ) 1) چىداملىق، سەۋرچان. 2) پۇختا، چىلك، مۇستەھكەم. 3) پارلاق، يالتىراق. 4) دولقۇنسىمان، ئورالغان، يۆگەلگەن، چىرماشقان. 5) بۇدۇر، بۇزغۇن:

بىنەفشە تابدارۇ بەرگى سۇنبۇل ھەم پەرىشاندۇر،
كۆتۈرمەي گۈل يۇزىدىن پەردەئى بادى سەبا ئاخىر.

— زەللىلى.

تابسىز [تابسىز] چىدامسىز، تاقەتسىز:

جىسمى گۈلگۈن، كۆڭلەكنى گۈل ئۈزرە گۈل،
كۆرمەگىدىن تابسىز يۇزمالىك كۆڭۈل.

— نەۋايى.

تابناك [تابناك] (پ) نۇرلۇق، پارلاق؛ مۇنەۋۋەر.

تابۇت [تابوت] (ئە) تاۋۇت، جىنازا:

كى تابۇتلارنىڭ ئالىپ مىخلارىن،
نە مىخلارنى ئالدىم تۆمۈر سىخلارىن.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

تابۇتپوش [تابوت فوش] (پ) تاۋۇت ئۈستىگە يېپىلىدىغان يوپۇق.

تابۇغ [تابوغ] ئىبادەت قىلماق، باش ئەگمەك، تەۋنىماق.

تابۇق [تابوق] 1) بويسۇنۇش، ئىتائەت. 2) ھۆزۈر؛ خىزمەت:

نىسار ئەفشان قىلىپ دۇررى جەۋاھىر،
تابۇقدا قىلدىلار ئىخلاس زاھىر.

— لۇتفى.

تابۇق ئەتمەك — «تابۇق ئەيلەمەك» كە قارالسۇن.
تابۇق ئەيلەمەك — تەزىم قىلماق، يۈكۈنمەك؛
تابۇق قىلماق — «تابۇق ئەيلەمەك» كە قارالسۇن.

تابۇلغە [تابولغە] دوبۇلغا.

تابۇلغۇ [تابولغو] «تابۇلغە» گە قارالسۇن.

تابىئ [تابع] (ئە) [كۆپلىۈكى: تەبەئە، تەۋابىئ، تابىئىن] باشقىلارغا ئەگەشكۈچى، بويسۇنغۇچى؛ تەۋە، تەۋەلىكى:

شاھىكى بولسە تابىئىدە نەچچە كىشۋەرى،
تەبىار بولسە نەزددە بۇز لەكچە لەشكەرى.

— سەبۇرى.

تابىئ بولماق — ئەگەشمەك، بويسۇنماق؛
تابىئى شەرئى نەبى — پەيغەمبەر شەرىئىتىگە تەۋە.

تابستان [تابستان] (پ) ياز.

تابستانى [تابستانى] (پ) يازلىق، يازغا تېگىشلىك؛ يازدىكى.

تابش [تابش] (پ) 1) نۇر، پارلاقلىق، يالتىراقلىق. 2) تەپتى، ھارارىتى. 3) ئىسسىقلىق ھارارەت. 4) كۆچمە م: كۈچ، مادار، قۇۋۋەت:

قىزارتۇر ئوت يېقىن بولغان كىشىنى،
قۇيارمۇ سالمايىن ئوت تابىشىنى.

— خىرقەتى.

تاپاك [طاپاك] تېپىرلاش، بىزەۋىتە بولۇش.

تاپان [تاپان] «تابان I» گە قارالسۇن.

تاپو [تاپو] ئىتائەت، سەجدە قىلىش، باش ئېگىش؛ ئەگمەشش.

تاپىرجىمەك [تاپيرجيماك] ھەرىكەتلەنمەك، قىمىرلىماق، تېپىرلىماق.

تاپىنماق [تاپينمق] تەۋنىماق، باش قويماق، سەجدە قىلماق.

تاتار [تاتار] «مۇشك» كە قارالسۇن؛
مۇشكى تاتار — تازا ۋە ئەلا خۇشبۇي ئىسپار.

تاتلاماق [تاتلاماق] 1) تاتلىماق؛ 2) ئاغدۇرماق (يەرنى)، ئارىلاشتۇرماق.

تاتماج [تاتماج] «تۇتماج» قا قارالسۇن.

تاتماق [تاتماق] تېتىماق، تېتىپ باقماق:

ئوخشاماس كەئسغە شەمسى كەيفكى فەيزى مەسىھە،
لامەكان سەير ئولغوسى بۇ نەشئەدىن تاتقان گەدا.

— ئەرشى.

ئاران قويدى ئېسە تاتماغە فۇرسەت،
تاتار ـ تاتماسدىن يىغدى سۇفرەنى بەت.

— لۇتفى.

تاتۇ [تاتو] تاي، تايچاق؛ قەشقەر ئېتى.

تاتۇرماق [تاتورماق] 1) تارتقۇزماق، تارتقۇزۇپ قويماق.

2) تېتىماق.

تاج [تاج] (ئە) شاهلارنىڭ ھۆكۈمرانلىق بەلگىسى بولغان، قىممەت باھالىق تاشلار بىلەن زىننەتلەنگەن باش كىيىم:
كۆرۈپ ئانچە ياخشى سىپاھىۋ جۇنۇد،
باشىغە بىلىپ تاج دۇررى شۇھۇد.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

تاجى دەۋلەت — دۆلەت تاجىنىڭ ئېگىسى:
تاجى ـ دەۋلەت، تېغى نۇسرەت بىرلە بولغايسەن مۇدام،
كۆز قاراقىدەك سەرىرى ئىززەت ئۈزرە پايدار.
— نەجەللى.

تاجانماق [تاجانماق] 1) باش تارتماق، قايتۇرماق، رەت قىلماق. 2) غۇرۇرلانماق، كىبىرلەنمەك.

تاجدار [تاجدار] (ئە + پ) «تاجۋەر» گە قارالسۇن:
قىلىپ تاجىمىز ھەممىنى تاجدار،
كى دۇرلەر بىلەن ئەيلەدۈك گۇشۋار.
— غەربى.

تاجدىھ [تاج دە] (ئە + پ) تاج بەرگۈچى؛ كۆچمە م: زور ۋە قۇدرەتلىك پادىشاھ.

تاجىخۇروس [تاج خروس] (ئە + پ) تاجىگۈل.

تاجىر [تاجر] (ئە) [كۆپلۈكى: تۇججار] سودىگەر، تىجارەتچى:
ئاتام تاجىر ئىدى بەغايەت غەنى،
مۇسافىرلىق ئىدى ئۇلارنىڭ فەنى.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

تاجۋەر [تاجور] (ئە + پ) تاج كىيگەن، پادىشاھ، تاجدار.

تار [تار] (پ) 1) يىپ؛ ئارقان؛ تالا. 2) تار (سازنىڭ تارى):
ھەقىقەت ئەھلى تەئرىف ئەتمەيىن فەھم ئەيلەگەي بىر دەك،
مۇغەننى ئەرغەنۇن تارىنى نەچچە زىر ـ بەم چەكتى.
— ئەرشى.

3) چاچ، كىرپىك تالاسى:
ھۇماگەر ئۇستىخانىم كۆرسە كىرپىك تارى دەپ باقماس،
قاچان ئالەمدە مۇنداغ ئىردى جىسمى ناتەۋان پەيدا.
— ئەرشى.

4) شام پىلىكى. 5) ئۈزۈش. 6) قارانغۇ. 7) ھەسەت، ئىچى تارلىق. بەسلەشمەك. 8) تار («كەك» نىڭ قارشىسى):
ئىككى غۇنچەنىڭ ئىرمەس ئەي گۈلچىھرە تەك،
ئاغزىنىڭ ئەسرۇ تار، كۆڭلۈنىڭ ئەسرۇ كەك.
— نەۋائى.

زۇلمۇ ستەمنى زۇلفۇڭغۇ كافىر كۆزۈڭگە ئۆگرەتىپ،
بۇ كەك جەھاننى سەن ماڭا بىر تار زىندان ئەيلەمە.
— سەككاكى.

9) تور:
دەردىدىن چىقار جانىم، ھىجۇر ئارا يىقىلدىم كىم،
ئەنكەبۇتنىڭ تارى چىرماشىپ ئايالغىمغە.
— مەھزۇن.

تارموي — چاچ تالاسى:
گاھى سۇفىلاردەك ئەيلەسەم ھەق،
ھەر تار مويۇم دېمىش ئەنەلھەق.
— موللا سالىھ.

تارۇپۇد — ئۇرۇش، ئارقاق:
لەشكەرى شەيتان ھۇجۇم ئەتكەندە كۆپ بەردى شىكەست،
تارۇ پۇدى خىرقە دۇشمەنگە سىپاھىگدۇر سېنىڭ.
— زەللى.

تارى ھەيات — تىرىكلىك يىپى، جان، نەپەس؛ تىرىكچىلىك:
ئۇرۇپ شەمئ ئوتىغا گاھى قاناتىن،
ئۆزەي دەپ دۇنيادىن تارى ھەياتىن.
— خىرقەتى.

شەبى تار — قاراڭغۇ كېچە:
مۇھەببەت تارى — مۇھەببەت رىشتىسى، مۇھەببەت يىپى:
جەھاندا بىر مېنىڭدەك يانە زارۇ بىنەۋا يوقتۇر،
مۇھەببەت تارىغە دائىم ئەسرۇ مۇبتەلا يوقتۇر.
— ئەرشى.

مىكرى تارى — قىلتاق يىپى (مىكرى قىلتىقىنىڭ يىپى):
مىكرى تارىدىن يۈزىگە سالىبان تۇرلۇك توگۈن،
ئۆزىگە ئازادەلەر قەيدىنى مۇئتاد ئەيلەمىش.
— ئەرشى.

تاراج [تاراج] (پ) 1) بۇلاڭ، تالان ـ تاراج:
ئەرشى، يارىڭ نەقدى ئىمانىنى تاراج ئەيلەدى،
نېگە بەس ئول شوخ زالىم نامۇسۇلمان بولماسا.
— ئەرشى.

2) كۆچمە م: ئىشغال، ئىشغال قىلماق:
كۆڭۈل ئىقلىمىنى تاراج ئېتەرمەن بولماسۇن غاپىل،
جۇنۇندىن پارە بولغان خىرقەنىڭ تارى سىپاھىمدۇر.
— زەللى.

تاراج قىلماق — بۇلىماق، تالان ـ تاراج قىلماق.

تاراغ [تاراغ] تارغاق.

تارام [تارام] بۆلەك، ھەسسە.

تارەك [تارك] باشنىڭ تۆپە قىسمى، باش؛

تاجى تارەك — باش ئۇستىگە قويۇلغان تاج.

تارەم I [طرم] (ئە) 1) ئۇستى گۇمبەزلىك ئېگىز ئۆي، گۇمبەز؛ قۇببە. 2) كۆچمە م: كۆك، ئاسمان.

تارەمى ئەئلا — كۆچمە م: كۆك، ئاسمان.

تارەمى مسينۇ — كۆچمە م: كۆك، ئاسمان.

تارەم II [طارم] (ئە) «تارەم I» گە قارالسۇن.

تارتار I [تارتار] يۇقىرى كۆتۈرۈلۈش، كۆككە كۆتۈرۈلۈش، يۇكسىلىش:

ئۇئلە تارتار بۇ كېچە ئاھىم فەلەككە، يا مەگەر،
شەمئى نەزرى ئېلتەدۇر ئىيسا پەيمبەر ساری بىل.

— «لۇغەتى چاغاتاي» دىن.

تار ـ تار II [تار تار] (پ) تالا ـ تالا، تارقاق:

بىراۋ قىلدى نەسىھاجلىق ئىختىيار،
يازىپ ئەبرەشىم ئەيلەدى تار ـ تار.

— غەربىي.

تارى [طارى] (ئە) توسالتىن كۆرۈنۈش، كۆتۈلمىگەندە پەيدا بولۇش؛

تارى بولماق — توسالتىن پەيدا بولماق، كۆرۈنمەك.

تارى قىلماق — كۆرسەتمەك، پەيدا قىلماق.

تاريق [تاريق] تېرىق (دان).

تاريق ـ تاريق — كۆچمە م: ئۇششاق.

تاريقماق [تاريقماق] زېرىكمەك، سىقىلماق:

مەن قۇشى دۇرمەن چەمەندىن چىقماغان،
دەشتۇ ژادى سەيرىدىن تارىقماغان.

— «لۇغەتى چاغاتاي» دىن.

تارىماق [تاريماق] چاچماق، سەپمەك؛ دارىماق؛ پەيدا بولماق:

قىسىق تۇخمىن نەقىس ئارا ئۇلكىم تارىر،
سۇۋۇ ئارا ھەر غۇتەكىم، ئۇردى ئارىر.

— نەۋائى.

تارىپ تۇخمى كىننى بولۇپ يانە غەش،
مېنى ئۆلتۈرەرگە قىلىپدۇر كەڭەش.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

تازە [تازە] (پ) 1) يېڭى:

ئول ئاي ھايات چەشمەسىدىن تازە جان قىلۇر،
ھەرلەھزە قاشى ياسى ماڭا قەسدى جان قىلۇر.

— گۈمنام.

2) چىرايلىق، يېقىملىق:

ئەگەر رىفئەتلىكىم ۋەسلىن تىلەپ ھەر چەند ھەۋا قىلدىم،
كۆرۈپ بىر تازە گۈل زەۋقىدە بۇلبۇلدەك نەۋا قىلدىم.

— ئەرشى.

3) پاك، پاكىز، ساپ، تازا؛ ئازادە:

يۇزۇڭنى قىلۇر تازە كۆزۈم ياشىيۇ ئاھىم،
گۈل تازە بولۇر تاپسە بەلى ئابۇ ھەۋانى.

— سەككاكى.

تازە تاپماق — روھلانماق، جانلانماق:

تازە تاپىپ تەندە دىلۇ جان، ھەيات،
يول يۇرۇدۇڭ تا تەرەپى قۇم رەبات.

— زەلىلى.

تازە جانلىق — يېڭىدىن جانلانغان؛ روھلىنىپ كەتكەن.

تازە دەملىق — يېقىملىق سۆزلۈك.

تازەلىغ [تازەليغ] يېڭىلىق، ياشناپ تۇرغانلىق.

تازى [تازى] (پ) 1) ئەرەبىي، ئەرەبچە، ئەرەب خەلقىگە ۋە ئەرەب، جىنسىغا ئائىت. 2) ئەرەبىي ئات، ئەرەب ئارغىمىقى، چاپقۇر ئات، تۇلپار. 3) ئوۋ ئىتى.

تازيانە [تازيانە] (پ) قامچا:

ھەر شۇئلەكى ئاھىم ئوتىدىن زەبانەدۇر،
ئەھلى جۇنۇنغە شۇئلە ئەمەس تازيانەدۇر.

— زەلىلى.

تازيانە چەكمەك — قامچا ئۇرماق، قامچىلىماق.

تاس I [تاس] (پ) داس، جام،

ھەۋادىس راھىغە ئىل نۇشى ئۇچۇن،
فەلەكنى تاس ئەيلەپ، مېھرىنى كاس.

تاسى نىگۇن — كۆمتۇرۇلگەن داس؛ كۆچمە م: ئاسمان، كۆك.

فەلەك تاسى — كۆچمە م: كۆك، ئاسمان.

تاس II [طاس] (پ) «تاس I» گە قارالسۇن.

تاسباز [طاس باز] (پ) نەيرەڭ، كىچىك جاملارنى ئىشلىتىپ ئويۇن كۆرسەتكۈچى سېھىرگەر.

تاسكەش [طاس كش] (پ) 1) قولغا سۇ قۇيغۇچى، ئاپتاۋۇچى. 2) ھاممال.

تاش [تاش] 1) تاش. 2) سەككىز چاقىرىم ئۇزۇنلۇقتىكى مۇساپە. 3) تاشقىرى، تاشقى:

تاۋۇشكىم ئۈي تاشىدىن كەلسە دەرمەن: باغرى تاشمدۇر،
ئىشكىدىن سايە كىرگەچ ساغىنۇرمەنكىم، قۇياشمدۇر.

— نەۋائى.

تاغىتماق [تاغيتماق] يەلپۇتمەك، يېيىلدۇرماق:

سەبا زۇلفۇڭنى تاغىتتى مەگەر ھالى خەياللىمدە،
يازىلدى ئەژدەھا بولدى، ئورالدى ئەھرەمەن بولدى.

— سەككاكى.

ئەي ھۇسن گەنجى، بۇ زەئىف كۆڭلۇمنى ۋەيران ئەيلەمە،
يۇز ئۆزە زۇلفۇڭ تاغىتىپ، ئۇمرىم پەرىشان ئەيلەمە.

— سەككاكى.

تاغمي [طاغى] (ئە) ھەددىدىن ئاشقۇچى؛ ئىسيانچى، قوزغىلاڭچى؛ بويۇن تولغۇچى.

I **تاق** [طاق] (ئە) 1) ئىشىك ۋە بىنالارنىڭ ئۈستىدىكى، ئېگىز قىلىپ يېرىم دائىرە شەكلىدە ئىشلەنگەن جاي؛ گۈمبەز:

تاڭدا بىلە تا بولماسا ئىيسايى مۇجەررەد،
قويماس قەدەمدىن كۈنگىرەئى تاقى زەبەرجەد.

— زەلىلى.

2) مېھراب، تەكچىلەرنىڭ تۆپىسىدىكى قايرىلما قىسىم:

مۇئەززىن كەئبە تاقى ئۈزرە كۈلباڭگى سەمەد ئوردى،
بەرەھمەن دەير ئايۋاندا ئاھەڭگى سەنەم چەكتى.

— نەۋائى.

3) كۆچمە م: قاش ئەگمىسى:

ئوقتەك بويۇمىز ئىگىلدى ياتەك،
ئول فىتنەلىك ئىككى تاقىڭنىزدىن.

— لۇتفى.

تاقى ئەبرۇ — قاش ئەگمىسى؛ ئەگمە قاش:

يوق ئېردى سەجدە گاھىم ئىچرە تاقى ئەبرۇيۇڭ،
قاشىڭ كۆرۈنسە نەمازىم بارى قەزا قىلايىن.

— گۇمنام.

تاقى ئەفلاك — ئاسمان يۈكسەكلىكى.

كۆك تاقى — كۆك (ئاسمان) گۈمبىزى، ئاسمان (ئاسمانىڭ گۈمبەز شەكلىدە كۆرۈنۈشى كۆزدە تۇتۇلىدۇ).

تاق II [طاق] (ئە) 1) تاق، يالغۇز، يەككە، يېگانە، بىردىنبىر. 2) ئەرسىز ياكى خوتۇنسىز كىشى تۇل ياكى بويتاق:

قىش كۈنىدە ئالما، چىلان قاقىدۇر،
مېۋە مەھەللىدە چىرە تاقىدۇر.

— زەلىلى.

قاچان بولغاي سېنىڭدەك يارى بېھراق،
ياراتىپدۇر سېنى ھەق ھۇسن ئارا تاق.

— خىرقەتى.

تاقى ئافاق — دۇنيادا يەككە ـ يېگانە.

تاقاشماق [تاقاشماق] تەڭلەشمەك، بەسلەشمەك:

قاچان كۈن چىقسا ئاي، ئەختەر ئۈزىنى ئاشكار ئەتمەس،
ئانىڭدەك دىلبەرىم بىرلە قايۇ خوبلار تاقاشىبدۇر.

— گۇمنام.

تاقاۋۇتقە [تاقاووتقە] تاقا، ئات تاقىسى.

تاقەت [طاقت] (ئە) كۈچ، قۇۋۋەت، چىدام، بەرداش، سەۋر:

كۆرمەسەم بىردەم ئانى ئارامۇ تاقەت يوق ماڭا،
نەۋبەتى قىلسام جانىم باشىغە ئىسار ئالدىدا.

— نەۋبەتى.

تاقچە I [تاقچە] 1) ئۆي تەكچىسى. 2) ئۆۋا؛ كاتەك.

تاقچە II [طاقچە] «تاقچە 1»گە قارالسۇن.

تاقىيە فۇرۇش [تاقيەفروش] (پ) دوپپىچى.

تالڭ [تانك] 1) ئەتىگەن، سەھەر، سەھەر ۋاقتى:

ئەي ۋاي، قاچان شامى فىراقىڭ تاڭى ئاتقاي،
كىم بولدى ماڭا ئۇشبۇ ياروق دۇنيا قاراڭغۇ.

— ئاتابى.

2) ئەجەبلىنىش، ھەيران قېلىش:

ھەرنەچە زەخمىم ئارا بولغانسارى ئۇريان سۆڭەك،
تالڭ قالۇر ئالەم ئېلى جىسمىمدە بۇ كۆلكۇ كۆرۈب.

— ئەرشى.

تالڭ يېلى — تالڭ شامىلى، سەھەر شامىلى:

كۆر نەزاكەت گۈل كەبى تالڭ يېلىدىن گۈلبەرگىكسم،
مەيلى رەفتار ئەيلەسە زاھىر قىلۇر يۈزدە ئەرەق.

— ئەرشى.

تالڭلا [تانكلا] ئەتە، ئەتىسى:

چىقار تالڭلا شاھى بۇتى قاشىغە،
خەبەر ھەم بېرۈرلەر قارى ـ ياشىغە.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

تالڭلاغى [تانكلاغى] ئەتىكى، ئەتىگە (ئەتىكى كۈنگە) تېگىشلىك.

تالڭلالىق [تانكلاليق] ئەتىلىك، ئەتىگە (ئەتىكى كۈنگە) تېگىشلىك.

تالڭلاماق [تانكلاماق] 1) ئالڭلىماق، قۇلاق سالماق، ئۇقماق. 2) ئەجەبلەنمەك، ھەيران قالماق، تالڭ قالماق.

تالڭرغاماغ [تانكيرغاماغ] تېڭىرقىماق:

ئىلىكدىن ئىچقىنىب بالىقنى سالدى،
تالڭرغاب بارماغىن تىشلەدى قالدى.

— لۇتفى.

تالڭزغاماق [تانكيزغاماق] ئەجەبلەنمەك، تالڭ قالماق.

تالاز [تالاز] بوران، قۇيۇن.

تالغاماق [تالغاماق] تاللىماق، ئاجراتماق، پەرق قىلماق.

تالغۇم [تالغوم] دولقۇن، مەۋج، قاينام.

تالۇن [تالون] تولۇن، تولغان:

سەمەندى نەقش پايىن يەر ئۈزە كۆرگەچ بەدەل قىلمان،
تالۇن ئاي شۇئلەلىغ چولپان ۋە يا كۆكدە قۇياش ئولسۇن.

— ئەرشى.

تالپھ [طالح] (ئە) ياماق، ياۋۇز.

تالبۇ [طالع] (ئە) 1) كۆتۈرۈلگۈچى، چىققۇچى، كۆرۈنۈ-

گۈچى (كۈن، ئاي ۋە يۇلتۇز ھەققىدە):
فەلەكدىن مېھرى ئەنۋار بولدى تالىبئ،
قاراڭغۇلۇقنى كۆزدىن قىلدى راھىبئ.
— لۇتفى.

2) بەخت، ئىقبال، قىسمەت؛ تەلەي:
بەختنى قاچقان بولماسام ھەم تالىبئسم شۇم بولماسا،
بولغاي ئېردىممۇ بۇ كۈن روبى ئانارىمدىن جۇدا.
— مۇللا بىلال.

سەرنەۋشتىم ئېردىمۇ يا تالىبئسمنىك دونلۇغى،
بۇ ھەمە مەھرويلاردىن بىر دەۋابى تاپمادىم.
— گەرشى.

تالىئ بولماق — چىقماق، كۆرۈنمەك.

تالىب [طالب] (ئە) تەلەپ قىلغۇچى، ئىزلىگۈچى؛ خالىغۇچى، ئاختۇرغۇچى؛ تالىپ:
ئىلاھا خىرقەتنى ئەيلە تالىب،
ۋىسال ئىستەرگە قىل ئىشقىنى غالىب.
— خىرقەتى.

تالىب بولماق — ئىستىمەك، خالىماق.

تالىبى ئىلىم — ئوقۇغۇچى، ئىلىم تەلەپ قىلغۇچى.

تالىقماق [تالىيقماق] تالجىقماق (ئۈزۈلۈپ قالماق)، ئاغرىماق، كېسەل بولماق.

تام [تام] (ئە) 1) تولا، تولۇق، پۈتۈن. 2) كەمچىلىكسىز.

تامات [طامات] (ئە) بىھۇدە، تۇتۇرۇقسىز سۆزلەر، لاپ.

تامشالماق [تامشالماق] تەمشىلمەك، ئۇرۇنماق:
بى ۋاپادۇر، ئەي قەلەندەر، بۇ جەھان، تامشالماغىل،
قالغۇسىدۇر نېچە قىلساڭ باغىنىۋ ئەيۋان سەرا.
— قەلەندەر.

تامغا [تمغا] تامغا، مۆھۈر، نىشانە، بەلگە.

تامغاچى [تمغاچى] 1) تامغا باسقۇچى، مۆھۈردار. 2) ئانقا تامغا سالغۇچى. 3) باج ئالغۇچى، باجگىر.

تامغە [تمغە] «تامغا» غا قارالسۇن.

تامۇغ [تموغ] دوزاخ:
بولۇر كۇفرى ئەھلى ئېھىشتىدىن بىراق،
تامۇغدا مۇئەببەد چېكەر ئېھتىراق.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

تامىئ [طامع] (ئە) تەمەگەر، بىراۋدىن بىرەر نەرسە ئۈمىد قىلغۇچى، بىراۋنىڭ نەرسىسىگە كۆز تىككۈچى.

تامىئە [طامعە] (ئە) «تامىئ» غا قارالسۇن.

تامىزماق [تاميزماق] تېمىتماق، تامغۇزماق:
ئۇرۇب جانغە نەيزە گۈل تىكەندىن،
تامىزىب قەترە ـ قەترە قان بەدەندىن.

— خىرقەتى.

تانۇغ [تانوغ] گۇۋاھ، شاھىد؛ بەلگە، نىشانە، ئىسپات، دەلىل؛
يالغان تانۇغ — يالغان گۇۋاھ.

تانۇغلۇغ [تانوغ لوغ] گۇۋاھلىق؛ بەلگىلىك.

تانۇق [تانوق] «تانۇغ» قا قارالسۇن.

تانۇقلاماق [تانوقلاماق] مۇڭاپىق كۆرمەك، ئېتىراپ قىلماق؛ ئىشەنمەك.

تانۇماق [تانوماق] تونۇماق، بىلمەك، ئۇقماق:
قىلۇر ئېردىم ئاندىغ ئاڭا ئىزتىراب،
تانۇي دەپ بۇ جاننىڭ يۇزىگە قاراب.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

تانىماق [تانيماق] «تانۇماق» قا قارالسۇن.

تاۋۇن [طاعون] (ئە) ۋابا:
تاۋۇن مەرەزى — ۋابا كېسىلى.

تاۋاچى [تواچى] پادىشاھنىڭ بۇيرۇق ۋە تاپشۇرۇقلىرىنى تېگىشلىك يەرلەرگە يەتكۈزگۈچى ۋە ئەمەلگە ئاشۇرغۇچى ئەمەلدار.

تاۋشالماق [تاۋشالماق] ئېزىلمەك، يانجىلماق، زەئىپلەشمەك، كېسەل بولماق؛ دەردلىك:
تاقەتىم گەر قالمادى تارتارغە مېھنەت تاغىنى،
نە ئەجەب بۇ يۈكنى گەر ئەفلاك چەكسە تاۋشالۇر.
— نەۋابى.

تاۋۇس [طاوس] توز:
كى تاۋۇس پەردىن قىلىپ يەلپۈگۈچ،
نە پەردىن كى زەردىن قىلىپ يەلپۈگۈچ.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

تاۋۇس پەيكەر — توز شەكىللىك، گۈزەل كۆرۈنۈشلۈك.

تاۋۇشقان [تاووشقان] توشقان.

تاۋۇشماق [تاووشماق] 1) توشماق، كامالەتكە يەتمەك؛ ئاخىرىغا يەتمەك. 2) سەكرىمەك، يۈگۈرمەك، تېز ماڭماق.

تاۋۇق [تاووق] توخۇ:
مۇرغ، تاۋۇقتەك ئېرۇرمەن چۈن سېنىڭ ئىشقىڭدا كىم،
بۇ غەرەزدىن تەلپىنۈرمەن ئاي يۈزۈڭدە دان كۆرۈپ.
— مۇللا بىلال.

تائىب [تائب] (ئە) توۋا قىلغۇچى، توۋا قىلغان.
تائىپ ئولماق — توۋا قىلماق.

تائىر [طائر] (ئە) «تايىر» غا قارالسۇن.

تائىفە [طائفە] قەبىلە؛ كىشىلەر توپى، گۈرۈھ:

خۇبانى جەھان تەلبە كۆرۈبان قاچادۇرلار،
ئادەم ئەمەس ئول تائىفە گويائى پەرىزاد.
— زەللى.

تاياغ [تاياغ] تاياق، كالتەك؛ چۈنۇق.

تاياغلاماق [تاياغلاماق] ئۇرماق، تاياق سالماق.

تاياق [تاياق] «تاياغ» غا قارالسۇن.
ئۇرۇپ ئېردىم ئانىڭ باشىغە تاياق،
جەھەننەمگە قويدى بۇ كەمپىر ئاياق.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

تايىب [تايب] (ئە) «تائىب» غا قارالسۇن.

تايىر [طاير] (ئە) 1) قۇش. 2) ئۇچقۇچى.
تايىرى دەۋلەت — دۆلەت قۇشى.
تايىرى قۇدس — كۆچمە م: روھ، جان.
ئوق تايىرى — كۆچمە م: ئېتىلغان ۋە ھاۋادا كېتىۋاتقان ئوق.

تايىي [طايى] (ئە) تاي نامىلق قەبىلىگە مەنسۇپ.

تە [ت] ئۇيغۇر ئېلىپبەسىنىڭ بەشىنچى ھەرپى ۋە ئۇنىڭ ئاتىلىشى:
«ت» تولۇن ئايدەك يۇزۈڭگە بەندەمەن، شاھى جەھان،
تاقەتىم يوق تەلمۇرۇپ، ئارزۇم قانارسىم سەنمۇ سەن؟
— مولا سالىھ.

تەئادۇل [تعادل] (ئە) بىر ـ بىرىگە تەڭ كېلىش، باراۋەرلىك، تەڭلىك.
تەئادۇل ئەتمەك — باراۋەر قىلماق، تەڭ قىلماق.

تەئادىي [تعادى] (ئە) ئۆزئارا دۈشمەنلىشىش، دۈشمەنلىك، ئۆچمەنلىك.

تەئارۇز [تعارض] (ئە) ئۆزئارا قارشىلىشىش، زىددىيەت، قارشىلىق.

تەئاشۇق [تعاشق] (ئە) بىر ـ بىرىگە مۇھەببەت باغلىماق، بىر ـ بىرىنى ياخشى كۆرمەك.

تەئاقۇب [تعاقب] (ئە) ئىز بېسىپ كېلىش، كەينىگە كىرىش، بىر ـ بىرىنى نازارەت (تەقىب) قىلىش، سۈزۈشۈش.

تەئاللاھ [تعالى الله] تەڭرى، بىرلا ئاللا:
ئۇلۇغ زاتىدۇرۇر بېچۇن، بى مىسل،
تەئاللاھ، ئاندىن بارچە ئەسغەر.
— ئەرشى.

تەئام [طعام] (ئە) يېمەكلىك، تاماق:
تەئامىنى ئالدىم يېدىم ئەندەكى،
كېتىپ ئەقلىۋ ھۇشۇم ھەمە تەندەكى.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

تەئەب [تعب] (ئە) مۇشەققەت، قىيىنچىلىق:
مەن ئولسام فەرھاد بىلە رۇز ـ شەب،
ساڭا يەتسە مۇنداقكى رەنجۇ تەئەب.
— ئا. نىزارى.
يۈرۈپ سال ئارا چۇن قىرىق رۇز ـ شەب،
بۇ مۇددەتدە يەتمەي ساڭا ھېچ تەئەب.
— ئا. نىزارى.
تەئەب تارتماق — قىيىنالماق.

تەئەبناك [تعيبناك] (ئە + پ) 1) مۇشەققەتتە قالغان، قىيىنالغان. 2) مۇشەققەتلىك، قىيىن.

تەئەججۇب [تعجب] (ئە) ھەيران قېلىش، ئەجەبلىنىش:
ئايا بۇلبۇلكى، زار ئەيلەك بۇ تويكى بولدى شاھانە،
تەئەججۇب ئەيلەڭىز گۈشق گۈچرە قىلغان كار بارىغە.
— ئا. نىزارى.

تەئەججۇب ئەنگىز [تعجب انگيز] (ئە + پ) كىشىنى ھەيران قالدۇرماق، ئەجەبلەندۈرىدىغان.

تەئەددۇب [تعدب] (ئە) ئەدەپلىك، تەرتىپلىك، ئەخلاقلىق:
كى مەكتەپكە بەردى ئانى ئىلىم ئۆچۇن،
تەئەددۇب، تەۋازۇئ بىلە ھىلىم ئۆچۇن.
— ئا. نىزارى.

تەئەددۇد [تعدد] (ئە) سانلىق؛ سانىلىش، سانى كۆپەيىش؛ كۆپەيتىش.

تەئەددى [تعدى] (ئە) زۇلۇم قىلىش، تاجاۋۇز قىلىش؛ ھەددىدىن ئېشىش.

تەئەددى پىشە [تعدى پيشه] (ئە + پ) زۇلۇم قىلغۇچى، تاجاۋۇز قىلغۇچى.

تەئەررۇز [تعرض] (ئە) 1) تېگىش، تاقىلىش. 2) قارشىلىق كۆرسىتىش.
تەئەررۇز قىلماق — (1) تەگمەك، تاقالماق. (2) قارشىلىق قىلماق.

تەئەززۇم [تعظم] (ئە) ئۇلۇغلىنىش، كىبرلىنىش، ئۆزىنى چوڭ كۆرسىتىش.

تەئەسسۇف [تاسف] (ئە) ئېچىنىش، ئەپسۇسلىنىش؛ كۆيۈنۈش:
كۆرۈپ رەڭگى رۇيۇم تەئەسسۇف قىلسىپ،
ئالسىپ باردى ئۆيگە تەكەللۇف قىلسىپ.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.
تەئەسسۇف يېمەك — ئېچىنماق، ئەپسۇسلانماق.

تەئەششۇق [تعشق] (ئە) ئاشىق بولۇش، ئاشىقلىق، سۆيۈش:

ئۇيغۇرچە كتاب تور بېكىتى www.uyghurkitap.com

تەئەششۇق قىلىپ ساقىنى دىلفىگار،
كەرەم ئەيلە ساغەر قىلاي جان نىسار.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

تەئەققۇل [تعقل] (ئە) ئەقلىگە كەلتۈرۈش، ئەقىل يۈرگۈزۈش.

تەئەققۇل ئەيلەمەك — ئەقلىگە كەلتۈرمەك، ئەقىل يۈرگۈزمەك.

تەئەققۇل قىلماق — «تەئەققۇل ئەيلەمەك» كە قارالسۇن.

تەئەللۇق [تعلق] (ئە) 1) ئالاقە، باغلىنىش، مۇناسىۋەت؛ تەۋە، ئىگىلىك، تېگىشلىك:

فەرەڭگە تەئەللۇق، ھەۋاسى بەلەند،
بار ئېردىكى شاھى بەسى ئەرجۈمەند.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

2) مال ـ دۇنيا، بايلىق:

قىلىپ يولدا ئانچە تەمەللۇقلارىن،
ئالىپ كەلدى بارچە تەئەللۇقلارىن.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

تەئەللۇل [تعلل] (ئە) 1) ئىللەتلىنىش، كېسەل بولۇش، يۇقۇملىنىش. 2) باھانە قىلىش، سەۋەب كۆرسىتىش.

تەئەللۇل قىلماق — باھانە قىلماق.

تەئەللۇم [تعلم] (ئە) ئۆگىنىش، بىلىم ئېلىش.

تەئەممۇل [تأمل] (ئە) چوڭقۇر ئويلاش، دىققەت بىلەن پىكىر قىلىش، مۇلاھىزە يۈرگۈزۈش:

گۈلۈستان ئىرەمنى تەئەممۇل قىلىپ،
يۈرۈپ سۇ ئىچىدە تەۋەككۇل قىلىپ.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

تەئەممۇلسىز [تامل مسيز] ئويلانماستىن، مۇلاھىزىسىز.

تەئەننى [تأنى] (ئە) ئاستىلىق، سۈسلۇق، بىرەر ئىشتا تېز بولماي، سۈس، ئاستا ۋە ئېغىرلىق بىلەن ھەرىكەت قىلىش:

تەئەننىلەر ئەتتى يەنە لاجەرەم،
كى رۇمخە ئەزىمەت قىلىپ بىشەكەم.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

تەئەھھۇد [تعهد] (ئە) ئەھدە قىلىش، زىممىسىگە ئېلىش، سۆز بېرىش.

تەئەھھۇد ئەتمەك — ئەھدە قىلماق، سۆز بەرمەك.

تەئەھھۇد قىلماق — «تەئەھھۇد ئەتمەك» كە قارالسۇن.

تەئەھھۇل [تأهل] ئۆيلىنىش، خوتۇن ئېلىش.

تەئەييۇن [تعين] (ئە) بەلگىلىك بولۇش، كۆزگە كۆرۈنۈش؛ ئېنىقلىنىش؛ ئاشكارا بولۇش؛ شۆھرەتلىنىش.

ئەدەمى تەئەييۇن — «ئەدەم» گە قارالسۇن.

تەئەييۇنات [تعينات] (ئە) [بىرلىكى: تەئەييۇن]بارلىق، مەۋجۇدات، دۇنيادا بار نەرسىلەر؛ «تەئەييۇن» غا قارالسۇن.

تەئەب [تب] (پ) ئىسسىتما، بەزگەك:

ئەزابىڭدىن ئېتىپ خەۋپى، ساھىبى تەبدەك كى تىترەرمەن،
بۇ ۋەجھىدىن بولۇپتۇركىم، چىرايىم ھەم سامان يەڭلىغ.
— مولا بىلال.

ساھىبى تەب — بەزگەك، كېسەلمەن.

تەبار [تبار] (پ) قېرىنداش، ئۇلاد؛ نەسىل، نەسەب.

خېش تەبار — قېرىنداش، ئۇرۇق.

تەبان [تبان] (پ) تۆلەم، ئىشتىراپ.

تەباھ [تباه] (پ) خاراب، بۇزۇق، ۋەيران:

ئەمەسدۇر ئۇستۇخانى خەر ئىتنىڭ ئاستىدا سۆدرەلگەن،
غەمنىڭ رەنجى بىلە ئۆلگەن مېنىڭ جىسمى تەباھمىدۇر.
— گۇمنام.

تەباھ بولماق — خاراب بولماق، بۇزۇلماق.

تەباھ روزغار — تۇرمۇشى بۇزۇلغان.

فېئىلى تەباھ — بۇزۇق ئىش، قىلىق:

كىردىگارا، لۇتق ئېتىپ قىلغىل گۇناھىمنى كەرەم،
كۆپ يازۇقلار ئەيلەگەن فېئىلى تەباھمنى كەرەم.
— ئەرشى.

تەبايىئ [طبايع] (ئە) [بىرلىكى: تەبئەت] «تەبئەت» كە قارالسۇن:

چۈن كۈدۈراتى تەبايىئدىن نېچۈك بولغاي خەلاس،
ئەۋلىيا ئەشكىدە تا سۈزى گۈدازى بولماسا.
— زەلىلى.

تەبەئە [تبع] (ئە) تەۋە كىشىلەر، قاراشلىق كىشىلەر.

تەبەر I [تبر] (پ) پالتا:

ياساپ ئوغرىغە بەلكى تىخۇ تەبەر،
سېنىڭ خەنجەرلىك بىرلە تامنى تېشەر.
— غەربى.

تەبەر II [طبر] (پ) «تەبەر I » گە قارالسۇن.

تەبەر جەڭگى [تيرچنكى] (پ) ئايپالتا.

تەبەرخۇن I [طبرخون] (پ) 1) چىلان، چىلان دەرىخى؛ 2) كۆچمە م: قىزىل رەڭلىك.

تەبەرخۇن II [تبرخون] (پ) «تەبەرخۇن I » گە قارالسۇن.

تەبەررا [تبرا] (ئە) چەتلىشىش، يۈز ئۆرۈش، ئۆزىنى قاچۇرۇش.

تەبەررا ئەيلەمەك — چەتلەشمەك، يۈز ئۆرۈمەك، ئۆزدىنى قاچۇرماق.

تەبەررى [تبرى] (ئە) «تەبەررا» غا قارالسۇن.

تەبەسسۇم [تبسم] (ئە) مىيقىدا كۈلۈش:
ئۇل پەرىزادىم ماڭا باقىپ تەبەسسۇم ئەيلەدى،
ئىلتىفات ئەتتى قۇلىغە، ئەي رەقىبلەر سىز ئۆلۈڭ!
— قەلەندەر.

تەبەق [طبق] (ئە) 1) تاۋاق، ئاياق:
بۇ يەڭلىغ تەبەقدە غىزالار يېدۈك،
يارانلىقان خۇداغە سەنالار دېدۈك.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.
2) قات، قەۋەت:
ئەشك دۇررىن تىزغالى جىسىم ئۆزرە كۆزلەر ھىكمەتى،
گويىيا كەۋكەب ساچىلغان يەر ئۈزە يەتتى تەبەق.
— ئەرشى.

تەبەقات [طبقات] (ئە) [بىرلىكى: تەبەقە] قاتلاملار، قەۋەتلەر، دەرىجىلەر.

تەبەقچى [طبق چى] تاۋاق (تاماق) توشۇغۇچى.

تەبەھ [تبه] (پ) «تەباھ» قا قارالسۇن.

تەبەھكار [تبەكار] (پ) جىنايەتچى، گۇناھكار، يولدىن ئازغان، يامان ئىشلارنى قىلغۇچى:
دېدى: تاجىر ئېرمەس بۇ ئەييارەدۇر،
قەۋافىل ئىچىدە تەبەھكارەدۇر.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.
ئەگەرچە بۇ بەندەڭ گۇنەھكارەدۇر،
يۈتۈرگەن يولىنى، تەبەھكارەدۇر.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

تەببا خ [طباخ] (ئە) ئاشپەز، يېمەكلىك پىشۇرغۇچى.

تەبخ [طبخ] (ئە) پىشۇرۇش، يېمەكلىك پىشۇرۇش.

تەبخالە [تبخاله] (پ) ئوچۇق.

تەبخى [طبخى] (ئە) پىشۇرغۇچى، يېمەكلىك پىشۇرغۇچى، «تەببا خ» قا قارالسۇن.

تەبدىل [تبديل] (ئە) ئالماشتۇرۇش، ئۆزگەرتىش:
ھۆسنى گۈل يەڭلىغ قىزارمايى زەھر ھىجران سالغىنى،
زەئفىرانغە تەبدىل ئەيلەب كاھىشى جانمۇ ئېكىن.
— گۈمنام.

تەبرىز [تبريز] (پ) ئىراندىكى بىر شەھەرنىڭ نامى:
بىر شىر مەرتتى بار دەپ ئىشتىتتىم،
تەبرىز ئىچىندە ئىسمى خۇدا داد.
— مولا بىلال.

تەبل [طبل] (ئە) كاتتا ناغرا، دۇمباق:
گەرچە ئىل ساڭا قاقار مېھرۇ مۇھەببەت تەبلىنى،
گۇلشەنىڭدە يوقتۇرۇر ئەسرار مەندەك بۇلبۇلۇڭ.
— قەلەندەر.

تەبلەك [طبلك] (ئە + پ) كىچىك ناغرا.

تەبۇغ [تبوغ] «تابۇق» قا قارالسۇن:
كۆز ياشى يىغلايۇ تۇشەيىن دەر ئايا غىڭە،
بىلمان نەدۇر تەبۇغدە، بۇ سائىل سەۋالىنى.
— سەككاكى.

تەبۇق [تبوق] «تابۇق» قا قارالسۇن.

تەبئ [طبع] (ئە) تەبىئەت، مىجەز، خاراكتېر، تالانت:
تۇرفە سۈنئى ئىلاھىدۇر كۆڭ چاي،
تەبئىڭ جىلۋەگاھىدۇر كۆڭ چاي.
— ئەرشى.
مەندە تەبئى شائىرى يوقتۇر نىشانى ئاشقى،
ھەرنە فەيزى تاپمىشەم مەن مەھرەمى ئەسراربدىن.
— ئەرشى.

بىتتەبئ — ئۆز خاھىشى بىلەن؛

تەبئ ئەھلى — شائىر، سەنئەت ئەھلى؛ زەكىي كىشىلەر:
ئۇرۇج ئەيلەر فەلەككە زارلىقدىن يىغلاغان ياشىم،
تەماشا قىلغالى تەبئ ئەھلىگە پەۋۋارەدۇر كۆڭلۈم.
— مەھزۇن.

تەبئى ئاجىز — خاراكتېرى بوش.

تەبئى سەلىم — ساق تەبىئەت، ساپ خاراكتېر.

تەبئى مۇلايىم — بىرەر نەرسىنى تېز ئۆگىنىدىغان، زېھنى راۋان.

تەبئى نامەۋزۇن — كېلىشمىگەن خاراكتېر، شېئىر ئېيتىشقا لايىقسىز.

شوخ تەبئى — شوخ تەبىئەتلىك:
بىلمەڭ ئارماندا مەندە نېچۈككىم قالمادى دەرمان،
كى سەندەك شوخ تەبئى شوخ جەۋلانىمدىن ئايرىلغاچ.
— ئەرشى.

تەبئىيەرەست [طبع پرست] (ئە + پ) شېئىرغا بېرىلگەن، شائىر.

تەبئىەت [طبيعت] (ئە) خاراكتېر، خۇلق، پەيل، ئەدۋار، مىجەز.

تەبىب [طبيب] (ئە) تېۋىپ، دوختۇر:
يۇرۇپ سوردۇم تەبىبلەردىن: «نەدۇر بۇ دەردىمە دەرمان؟»
تەبىب ئايتۇركى: «ئەي نادان، بۇ دەردى بداۋا دەرلەر».
— زەلىلى.

تەبىيرى [تبيرى] (پ) دۇمباق، ناغرا:

ئۇيغۇر كتاب توربېكىتى www.uyghurkitap.com

تەبىرى بېشەئى مەيدان دېۋانى سۆخەندۇرمەن،
كۆڭۈلدىن ماسەۋا قەتئ ئەتكەلى تىغى دۇدەم تەنها.
— زەللى.

تەپ [تب] (پ) «تەب» كە قارالسۇن.

تەپانچە I [تبانچە] (پ) شاپلاق، تەستەك.

تەپانچە II [طبانچە] (پ) «تەپانچە I » گە قارالسۇن.

تەتار [تتار] «تاتار» غا قارالسۇن.

تەتەببۇئ [تتبع] (ئە) [كۆپلۈكى: تەتەببۇئات] بىرەر نەرسىنىڭ ئارقىسىغا (ئىزىغا) چۈشۈش، ئىز قوغلاپ تەكشۈرۈش، ئىزلاش؛ تەنقىد قىلىش، مۇھاكىمە قىلىش.

تەتەببۇئ ئەيلەمەك — ئەگەشمەك، ئىزدىن بارماق، تەكشۈرمەك.

تەتەببۇئ قىلماق — «تەتەببۇئ ئەيلەمەك» كە قارالسۇن:
خاجە سالماننىڭ قەسدەسىغە تەتەببۇئ قىلىبدۇر.
— نەۋائى.

تەتەممە [تتمە] (ئە) ئاخىرلاشتۇرۇش، تۈگەللىنىش، تۈگەش.

تەتبىق [تطبيق] (ئە) سېلىشتۇرۇش؛ مۇڭاپىقلاشتۇرۇش، ئۇيغۇنلاشتۇرۇش.

تەتبىق قىلماق — سېلىشتۇرماق، مۇڭاپىقلاشتۇرماق.

تەتمىيم [تتميم] (ئە) «تەتەممە» گە قارالسۇن.

تەتۈل [تطويل] (ئە) سوزۇش، ئۇزارتىش.

تەتىممە [تتمه] (ئە) داۋامى، قالغان قىسمى.

تەجاھۇل [تەجاهل] (ئە) خۇپسەنلىك قىلىش، بىلمەسلىككە سېلىش.

تەجاۋۇز [تجاوز] (ئە) ئۆتۈش، چېگرادىن ئۆتۈش؛ تاجاۋۇز.

تەجاۋۇز ئەيلەمەك — ئۆتمەك، چېگرىدىن ئۆتمەك، تاجاۋۇز قىلماق.

تەجەددۇد [تجدد] (ئە) يېڭىلىنىش.

تەجەررۇد [تجرد] (ئە) ئالاقىسىزلىق، چەتلىنىش، ھەممە نەرسىدىن كېچىش، يالغۇزلۇق.

تەجەررۇئ [تجرع] (ئە) غورتۇلداپ ئىچىش.

تەجەززى [تجزى] (ئە) ئۇششاق بۆلەكلەرگە بۆلۈنۈش.

جۈزئى تەجەززى پەزىر — پارچىلىنىشچان، بۆلۈنىدىغان بۆلەك.

تەجەللى [تجلى] (ئە) كۆرۈنۈش، جىلۋىلىنىش:
پەرتەۋى ھۇسنى تەجەللى يا يەدى بەيزا ئېرۇر،
كەئبەئى كويىنى كۆركىم لامەكان ئىماسى بار.

تەجەللىيات [تجليات] (ئە) [بىرلىكى: تەجەللى] كۆرۈنۈشلەر، جىلۋىنىشلەر.

تەجەممۇل [تجمل] (ئە) ھېزەك، زىننەت، پەرداز:
سۇلەيمان ھەشىمەتى، دارا تەجەممۇل شاھى ئالەم سەن،
زىمى شەمشىرى ئەدلىڭ مەۋجىنى ئالىي رەۋان دەرلەر.
— زەللى.

تەجەممۇل ئەھلى — دۆلەتمەنلەر، زىبۇ زىننەتلىك كىشىلەر.

تەجدىد [تجديد] (ئە) يېڭىلاش، يېڭىدىن پەيدا قىلىش.

تەجرىد [تجريد] (ئە) ئارتۇقچە نەرسىلەردىن خالىي بولۇش، چەتلىشىش، ئاجراش، يەككىلىك، تەنھالىق:
يەتكۈرۈر بىللاھ مەقامى فەقرىگە تەجرىدلىك،
بولماغىل ھۇرانى جەننەت بىرلە ھەرگىز ئىزدىۋاج.
— زەللى.

تەجرىد ئەھلى — ئارتۇقچە نەرسىلەردىن ئۆزىنى خالىي قىلغان كىشىلەر:
قەبۇلىدۇر نە يەئنى بەسكى سور دەپ،
ئانىڭ رەددىدە تەجرىد ئەھلى بېھەد.
— ئەرشى.

تەجنىس [تجنيس] (ئە) 1) ئەدەبىياتتا ئوموئنىملار (شەكىلداش سۆزلەر) ئارقىلىق سۆز ئويۇنى قىلىش، تۈيۈق.

تەجنىسى تام — تولۇق تەجنىس؛ ئوموئنىملارنى شېئىر قاپىيىلىرىدە ئىشلىتىش.

2) مۇزىكىدىكى ئاۋاز ئېغىر ۋە مۇرەككەپ كۈيلەردىن بىرى.

تەجھىز [تجهيز] (ئە) 1) جاھازلاش. 2) تەييارلاش، مېيىتنى يەرلىككە قويۇش ئۈچۈن تەييارلاش.

تەجھىل [تجهيل] (ئە) نادان، جاھىل دەپ ھۆكۈم قىلىش؛ نادانلىققا تەن بېرىش.

تەجۈىز [تجويز] (ئە) ماقۇل كۆرۈش، راۋا كۆرۈش، ئىجازەت.

تەجۈىز ئەتمەك — راۋا كۆرمەك، لايىق تاپماق.

تەجۈىف [تجويف] (ئە) بىرەر نەرسىنىڭ ئىچىنى كاۋاك قىلىش.

تەجۈىف سالماق — كاۋاك قىلماق.

تەخەششۇئ [تخشع] (ئە) كەمتەر، كەمتەرلىك، كىچىك پېئىللىق؛ ئەدەپلىك، تاۋازۇلۇق؛ تەكەللۇپ:
ياساۋۇل ئايدى گۇلدەم تەزەررۇئ بىلە،
قىلىپ كۆپ تەمەللۇق، تەخەششۇئ بىلە.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

تەخەلخۇل [تخلخل] (ئە) بۆلۈنۈش، بۆلەكلەرگە ئاجرىتىش، بىر - بىرىدىن جۇدا بولۇش.

تەخەلخۇلپەزىر — ئاجرالغان، ئاجرىلىدىغان.

تەخەلخوڵ تاپماق — بۆلۈنمەك، ئاجرالماق، جۈدا بولماق.

تەخەللۇت [تخلط] (ئە) 1) ئارىلاشتۇرۇش، بىرىكتۈرۈش. 2) ئۇچرىشىش، يېقىنلىشىش.

تەخەللۇج [تخلج] (ئە) 1) قورقماق، چۆچۈمەك؛ تەمتىرىمەك، ھودۇقماق. 2) ھەيران قالماق، تالڭ قالماق.

تەخەللۇس [تخلص] (ئە) 1) خالاس بولۇش، قۇتۇلۇش. 2) تەخەللۇس (ئۆز ئىسمىدىن باشقا ئىككىنچى بىر نامنى قوللىنىش).

تەخەللۇف [تخلف] (ئە) 1) خىلاپلىق قىلىش. 2) ئىختىلاپ، نامۇۋاپىقلىق، توغرا كەلمەسلىك. 3) ئارقىدا قېلىش.

تەخەللۇق [تخلق] (ئە) 1) مىجەز، خۇلق. 2) سالاپەت، سىپايە؛ كەمتەر.

تەخەللۇل [تخلل] (ئە) ئىناقسىزلىق، كېلىشەلمەسلىك، چىقىشالماسلىق.

تەخەييۇل [تخيل] (ئە) خىيالغا كەلتۈرۈش، خىيال قىلىش.

تەخەييۇل قىلماق — خىيال قىلماق، خىيالغا كەلتۈرمەك.

تەخت [تخت] (پ) پادىشاھنىڭ مۇراسىملاردا ئولتۇرىدىغان مەخسۇس ئورۇندۇقى، تەخت:

كى تۇججار بەچچە چىقىپ تەختكە،
سەزاۋەر بولدى ئۇلۇغ بەختكە.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

تەختە [تخته] (پ) تاختا، دوسكا؛ پارچە:

ۋەقتىكى ئولسۇن خۇشكى مەيدەك، تۆھپە قىلغان بۇۋرەق،
بىر قارا چايى مۇئەنبەر تەختەسىدۇر خۇشگۇۋار.

— تەجەللى.

تەختە كېسىز — كىگىز پارچىسى.

تەختەيى رەمل — رەممال (پالچى) لارنىڭ مەخسۇس تاختىسى (پالچىلار پال ئاچقاندا ئۇنىڭدىكى چېكىت ۋە سىزىقلارغا قاراپ ئىش كۆرىدۇ).

تەختەسەك [تخته سنگ] (پ) 1) تاشتاختا، تاختا تاش. 2) قىرغاق.

تەخت پا [تخت فا] (پ) 1) تاشتاختا، تاختا تاش. 2) قىرغاق.

تەخت پا [تخت فا] (پ) 1) تەختنىڭ پۇتى. 2) تەختنىڭ ئاستى:

ئانىڭ تەخت پايىن يۈزۈمگە سۈرۈپ،
يۈزۈم يوقكى بەلكى كۆزۈمگە سۈرۈپ.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

تەختگاھ [تختگاه] (پ) تەخت قۇرۇلغان جاي، پايتەخت، پادىشاھ ياشايدىغان شەھەر، پادىشاھ سارىيى.

تەختگىر [تخت گير] (پ) 1) تەخت ئالغۇچى. 2) كۆچمە م: كۈچلۈك پادىشاھ؛ مۇستەقىل پادىشاھ.

تەخسىس [تخصيص] (ئە) مەخسۇسلاش؛ تەيىنلەش، بەلگىلەش؛ بېكىتىش:

كىشىكىم قىيامەتنى تەخسىس ئېتەر،
ئۆزىن كۆفر ئېلىگە تەشخىس ئېتەر.

— ئا. نىزارى.

بەتەخسىس — خۇسۇسەن.

تەخفىف [تخفيف] (ئە) 1) يەڭگىللىشىش؛ ئاجىزلىشىش. 2) ئازىيىش، كېمەيىش.

تەخفىف ئېيلەمەك — يەڭگىللەتمەك.

تەخلىس [تخليس] 1) خالاس قىلىش، قۇتقۇزۇش. 2) تازىلاش.

تەخلىس بەرمەك — قۇتقۇزماق؛ تازىلىماق.

تەخلىئ [تخليع] (ئە) سېلىش؛ سالدۇرۇۋېلىش (كىيىمنى).

تەخمىر [تخمير] (ئە) كىرىشتۇرۇش، ئارىلاشتۇرۇش، خېمىر قىلىش.

تەخمىر ئېيلەمەك — كىرىشتۇرمەك، خېمىر قىلماق.

تەخمىنشۇناس [تخمين شناس] (ئە + پ) تەخمىن قىلغۇچى؛ ھېسابلاپ چىققۇچى:

نەزمۇ نەسرىم كاتىبى تەخمىنشۇناس،
يازسا يۈز مىلگ بەيت ئەگەر ئەردى قىياس.

— نەۋائى.

تەخۋىف [تخويف] (ئە) قورقۇتۇش؛ تەھدىد.

تەخۋىف ئېتمەك — قورقۇتماق.

تەدارۈك [تدارک] (ئە) 1) ئورۇنسىز (خاتا) كەتكەن نەرسىنى ئورنىغا كەلتۈرۈش، تولۇقلاش. 2) ئىلاج، چارە.

تەدبىر [تدبير] (ئە) تەدبىر، چارە، ئۇسۇل، ئامال؛ پىلان، لايىھە:

بۇ تەدبىرنى ئايتىپ مەنى ئامەغە،
داغى چۇلغاغايكىم يانگى جامەغە.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

تەدرىج [تدريج] (ئە) ئاستا ـ ئاستا، ئاستىلىق، تەدرىجىي.

تەدقىق [تدقيق] (ئە) پارچىلاپ، ئىنچىكىلەپ تەكشۈرۈش.

تەدۋىر [تدوير] (ئە) 1) قورشىماق، مۇھاسىرە قىلماق،

ئورىماق. 2) ئايلانماق، پىرقىرىماق، ئايلاندۇرماق، پىرقىراتماق.

تەدۋىن [تدوين] (ئە) 1) تۈپلەش، جەملەش. 2) شېئىر ۋە باشقا ئەسەرلەرنى تۈپلەپ، تەرتىپلەپ كىتاب ھالىتىگە كەلتۈرۈش، دىۋان تۈزۈش.

تەدۋىن قىلماق — تۈپلەپ تەرتىپلىمەك، تۈپلىمە ھالىتىگە كەلتۈرمەك.

تەر [تر] (پ) 1) ھۆل؛ نەم، تەر:

تۆرۈپ ئېرىدىم ئاندا ئاقىپ تەرلەدىم،
بۇ ھالەتنى كۆردى بۇرادەرلەرىم.

— ئا. نىزارى.

2) يېڭى، ساپ، تازا. 3) ئۇچار قاناتلار.

تەر ئەيلەمەك — 1) ھۆل قىلماق، ھۆللىمەك. 2) ئۇيالدۇرماق؛ ئۇيالدۇرۇپ تەرلەتمەك.

تەردامەن — كۆچمە م: گۈناھكار، يارىماس ئىشلارنى قىلغۇچى.

تەرۇ تازە — ياشنىغان، يېڭىلانغان، گۈللىگەن:

تەرۇ تازە بولدۇم بەغايەت سەمەن،
كى ئامادە ئەيلەپ قويارغە كەمەن.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

تەرۇ تازە ئەيلەمەك — ياشناتماق، گۈللەتمەك.

تەرازۇ [ترازو] (پ) 1) ئۆلچەم، ئۆلچەش ئەسۋابى. 2) ھەق، ھەققانىي، توغرا:

يۈزۈڭنى تۆتتۈم ئارتۇق ئابۇ كۆندىن،
«كىشىنىڭ كۆزىدۇر ئارى تارازۇ».

— لۇتفى.

تەرازىي [تراضى] (ئە) بىر - بىرىدىن رازى بولۇش، شاد بولۇش، خۇشاللىنىش.

تەرازىي قىلماق — رازىلاشماق.

تەراش [تراش] (پ) 1) يۇنۇغۇچى، تاراشلىغۇچى. 2) قىرىندا.

خارا تەراش — تاش يونۇغۇچى.

تەراكىب [تراكيب] (ئە) [بىرلىكى: تەركىب] «تەركىب» كە قارالسۇن.

تەراكىمە [تراكمه] (ئە) [بىرلىكى: تۈركمەن] تۈركمەنلەر.

تەرانە [ترانه] (پ) 1) ناخشا؛ ئاھاڭ؛ مۇقام:

مۇغەننى ئەيلەگەچ مۇنداق تەرانە،
چەمەن چەكتى شەرابى ئاشقانە.

— زەلىلى.

2) سۆزلىمەك:

دېدىمكى: بۇ قىزغە فەسانە قىلاي،
كۆڭۈل خاھىشىنى تەرانە قىلاي.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

3) سايرىماق:

تەرانە بىرلە كېلىپ گۈلغە ھەر سەھەر بۇلبۇل،
فىراق خارىنىڭ ئازارىنى بايان قىلادۇر.

— مەھزۇن.

4) ئاروز ئىلمىدا رۇبائىي ۋەزنىنىڭ نامى.

تەرانە تۇزمەك — ناخشا ئېيتماق، كۈيلىمەك.

تەرانە چەكمەك — «تەرانە تۇزمەك» كە قارالسۇن.

تەرانە سۇرمەك — كۈيلەپ ئوقۇماق؛ سۆزلىمەك.

تەرانغۇ [ترانغو] تاغتېرىكىگە ئوخشاش بىر تۈرلۈك ياۋايى دەرەخ.

تەراۋەت [طراوت] (ئە) يېڭى، تازا، ساپ، پاكىز؛ ساپلىق، يېڭىلىق:

بەھارى ئازەرمۇك تاپتى تەراۋەت ئەمدى خەت چىقسۇن،
بە رەڭگى ئەرغۇۋانى ياسۇمەن ئەلبەتتە ـ ئەلبەتتە.

— زەلىلى.

تەراۋىش [تراوش] (پ) سىزىپ چىقىش، تېمىش.

تەراۋىش ئەتمەك — «تەراۋىش ئەيلەمەك» كە قارالسۇن؛

تەراۋىش ئەيلەمەك — سىزىپ، تېمىپ چىقماق.

تەرەب [طرب] (ئە) خۇرسەن، شاد، خۇشال:

خوشال، گۈل رىندىكىم ئۇمر ئاساسى يوقلۇغىن بىلگەچ،
تەرەپ جامىن تەرەننۇم زەۋقى بىرلە دەم ـ بەدەم چەكتى.

— ئەرشى.

تەرەب ئەنگىز — شادلىق كەلتۈرگۈچى.

تەرەب ساغەرى — شادلىق پىيالىسى، خۇشچاقچاقلىق.

تەرەب شەمئىن — خۇشاللىق شېمى، چىرىقى:

زەمانە قەسد بىرلە باغلادى بەل،
تەرەب شەمئىن ئۆچۈردى فىتنەلىك ئەل.

— زەلىلى.

تەرەبخىز [طرب خيز] (ئە + پ) شادلىق قوزغىغۇچى، خۇرسەن قىلغۇچى.

تەرەبفزا [طرب فزا] (ئە + پ) شادلىقنى ئاشۇرغۇچى، شادلاندۇرغۇچى.

تەرەبلىق [طربلىق] خۇرسەنلىك، شادلىق، خۇشاللىق.

تەرەبناك [طربناک] (ئە + پ) خۇرسەن، خۇرسەنلىك بىلەن:

مەي تۇتۇپ ساقى بۇ كۈن كۆڭلۇم تەرەبناك ئەيلەمىش،
بادە ئىچكەن شوخلاردەك داغى چالاك ئەيلەمىش.

— ئەرشى.

تەرەددۇد [تردد] (ئە) بىرەر مەسىلىدە بىر قارارغا كېلەلمەي تۇرۇش، ئىككىلىنىش:
سەفەرنىڭ ئىشىنى تەرەددۇد قىلىپ،
ئىنتى ھەم بۇرادەرلەرنى ئالىپ.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

تەرەششۇھ [ترشح] (ئە) 1) سويۇقلۇقنىڭ سىزىپ ئېقىشى. 2) كۆچمە م: بىرەر يوشۇرۇن نەرسىنىڭ بىلىنىپ قېلىشى.
تەرەششۇھ قىلماق — 1) سىزماق؛ 2) بىلىنىپ قالماق.

تەرەففۇئ [ترفع] (ئە) يۇقىرى كۆتىرىلىش، يۇقىرىلاش، يۇكسىلىش.

تەرەققۇس [ترقص] (ئە) ئۇسسۇل؛ تولغىنىش؛ تەۋرەنىش؛ قوزغىلىش، چاچراش:
باقىپ ھەرسە ھەريان تەفەھھۇس قىلىپ،
كېلىپ خەشمى ئانداغ تەرەققۇس قىلىپ.
— «لۇغەتى چاغاتاي» دىن.

تەرەككۇب [تركب] (ئە) بىر نەرسىنىڭ باشقا بىر نەرسە بىلەن بىرىكىشى؛ بىر نەچچە ماددىنىڭ بىرلىشىشىدىن ھاسىل بولۇش.

تەرەنجەبىن [ترنجبين] (پ) يانتاق شېكىرى، تەرەنجەبىن.

تەرەننۇم [ترنم] (ئە) [كۆپلۈكى: تەرەننۇمات] كۈيلەش، قوشاق قېتىش؛ سايراش؛ يېقىملىق سۆزلەش.
خۇشا، ئول رىندكىم ئۇمىر ئەساسى يوقلۇغىن بىلخەچ،
تەرەب جامىن تەرەننۇم زەۋقى بىرلە دەم-بەدەم چەكتى.
— ئەرشى.
تەرەننۇم ئەيلەمەك — كۈيلىمەك؛ سايرىماق؛ چىرايلىق سۆزلىمەك؛
تەرەننۇم تۇزمەك — «تەرەننۇم ئەيلەمەك» كە قارالسۇن.

تەرەننۇمگەر [ترنم گر] (ئە + پ) چالغۇچى، سازەندە، كۈيلىگۈچى، قوشاقچى.

تەرەھھۇم [ترحم] (ئە) رەھىم قىلىش؛ غەمخورلۇق، مەرھەمەت:
ماڭا تەرەھھۇم ئېتىپ بەرمەسە مۇرادىمنى،
قىيامەت ئولسا سېنىڭ ياقاڭدا دۇر بىلەكىم.
— گۇمنام.
تەرەھھۇم ئەيلەمەك — رەھىم قىلماق.

تەربىئ [تربيع] (ئە) 1) تۆتكە يەتكۈزۈش، تۆتلۈك قىلىش. 2) تۆتكە بۆلۈش. 3) قەدىمكى ئاستىرونومىيىدە — بىر پىلانېتىنىڭ باشقا بىر پىلانېتا بىلەن توقۇنۇشىشى.

تەرجۇمە [ترجمه] (ئە) بىر تىلدىن ئىككىنچى تىلغا ئاغدۇرۇش، تەرجىمە:
كىمكى، بۇ دەفتەرغە بېرىپ تەۋفىق ھەق،
تەرجۇمە رەسمى بىلە يازسام ۋەرەق.
— نەۋائى.

تەرجىھ [ترجيح] (ئە) بىر نەرسىنى ئىككىنچى بىر نەرسىدىن ئارتۇق كۆرۇش.
تەرجىھ ئەيلەمەك — ئۈستۈن (يۇقىرى) كۆرمەك.
تەرجىھ تاپماق — ئۈستۈن (يۇقىرى) بولماق.
تەرجىھ قىلماق — «تەرجىھ ئەيلەمەك» كە قارالسۇن.

تەرجىئ [ترجئ] (ئە) قايتۇرۇش، تەكرارلاش.

تەرخان [ترخان] 1) سېلىقتىن ۋە ئېيبلىنىشتىن ئازاد قىلىنغان؛ ئىمتىيازلىق كىشى. 2) شۇنداق ئىمتىيازغا ئىگە بولغان مەنسەپدار.

تەردامانلىق [ترداماتليق] كۆچمە م: ئىپلاسلىق، بۇزۇقلۇق، ئەخلاقسىزلىق.

تەردامەنلىق [تردامن ليق] «تەردامانلىق» قا قارالسۇن.

تەردىد [ترديد] (ئە) رەت قىلىش، قايتۇرۇش؛ قەتئىي بىر پىكىر قىلماسلىق.

تەررار [طرار] (ئە) ئوغرى، يانچۇقچى:
مېنى ئۇچراتماغىل ئول زاھىدى تەررار زەھرىگە،
كۆڭۈل ئەھلىن بەلايى ناگەھاندىن ئاسراغىل، يا رەب.
— ئەرشى.

تەررام [طراح] (ئە) 1) نەقىشلىگۈچى، نەققاش، بىنالارنى بېزىگۈچى. 2) ئارخىتېكتور.

تەررامىلىغ [طراح ليغ] 1) نەققاشلىق. 2) ئارخىتېكتورلۇق.

تەررە [تره] (پ) تاماققا ئىشلىتىلىدىغان بىر خىل كۆكتات («تەرۋە تازە/تەرۇ تازە» شەكلىدىمۇ كېلىدۇ).

تەررە فۇرۇش [تره فروش] (پ) كۆكتاتچى.

تەرز [طرز] (ئە) ئۇسۇل، چارە؛ يوسۇن، شەكىل:
ئانى شاھەنشەھ بىلىك كۆرگەچ زۇمۇرەد تەخت ئۆزە،
بىر گەدا تەرزىدە گۈلخەن ئىچرەدۇر جويەندىسى.
— ئەرشى.
سەبا ئوشبۇ ساڭا بۇ قۇلنىڭ ئەرزى،
بىلۇرسەن جۇملە ئىشنىڭ ھەرنە تەرزى.
— خىرقەتى.

تەرس [ترس] (پ) قورقۇش، قورقۇنچ، خەۋپ، ۋەھىمە.

تەرسا [ترسا] (پ) خرىستىئان، نەسرانىي، ئىساۋىي (ئىسا دىنىدىكى):

كۆپ مۇسۇلماندىن قويۇپ تەرسا بولۇرنى قاۋلاساڭ،
سەن بۇ كۈندىن سۈكرە ھېچ زۇلغۇگنى زۇننار ئېيلەمە.
— سەككاكى.

تەرسان [ترسان] (پ) قورقۇش، ۋەھىمە قىلىش:
ھەر كىشى ھەق قەھرىدىن تەرسان بولۇر.
گۇل كىشىدىن بارچە خەلقلەر زان بولۇر.
— خەراباتى.

تەرسكار [ترسكار] (پ) پەرھىز تۇتقۇچى، ئۆزىنى ساقلىغۇچى.

تەرسناك [ترسناك] (پ) 1) قورقۇنچلۇق؛ 2) قورقۇچاق.

تەرسىئ [ترصيع] (ئ) 1) قىممەت باھا تاشلار بىلەن بىرەر نەرسىنى زىننەتلەش، بېزەش. 2) شېئىردا بىرىنچى مىسرا بىلەن ئىككىنچى مىسرانى بىر - بىرىگە ئاھاڭداش، ۋەزىندىاش ۋە قافىيىداش قىلىپ كەلتۈرۈش.

تەرغىب [ترغيب] (ئ) قىزىقتۇرۇش، ئۇندەش، رىغبەتلەندۈرۈش.

تەرفىھ [ترفيه] (ئ) تىنچلىق، خاتىرجەملىك، ئاسايىشلىق.

تەرفىئ [ترفيئ] (ئ) يۇقىرى كۆتۈرۈش، يۇكسەلدۈرۈش؛ مەرتىۋىسىنى ئاشۇرۇش.

تەرق [طرق] (ئ) 1) ئۇرماق، سوقماق. 2) ھۇجۇم قىلماق، زەربە بەرمەك:
زۇلفى سىلسىلىنى ئۇل ئاي يۈزىگە نىقاب ئېتەر،
غەمزە قولىغا ئالمايىن نازۇ كەرەشمەدىن تەرق.
— زەللى.

تەرك I [ترك] ئۇرۇشتا باشقا كىيىلىدىغان مىس ۋە تۆمۈر قېتىشمىلىرىدىن ئىشلەنگەن باش كىيىم.

تەرك II [ترك] (ئ) تاشلاش، تاشلىۋېتىش؛ ۋاز كېچىش؛ قارىماي قويۇش:
يوقۇ بارىن تەرك قىلماي يار تاپماق يوقدۇرۇر،
تۇرفەدۇركىم بۇ زەماندىن ئىزدەر ئەل خاھ ئۇزگەچە.
— ئەرشى.
جەفا تەركىن تۇتۇپ، ئەي چەرخى زالىم، بىر تەرەھھۇم قىل،
جەھان كۇل بولغىدەك بولدى مېنىڭ ئاھۇ پىغانىمغە.
— ئا. نىزارى.

تەركى ئەدەب — ئەدەپ (ئەخلاق) قا زىت قىلىنغان ئىش - ھەرىكەت.
تەركى خاب — ئۇيقۇنى تاشلىماق:
كىشىكىم تەشنە كۆرسە ئۇل پەرىنى، جىلۋەگەر يۇرمەس،
نېگە ئەرشى كەبى تا روزى مەھشەر تەركى خاب ئېيلەب.
— ئەرشى.

تەركى دۇنيا — دۇنيا ئىشلىرىدىن ۋاز كېچىپ، يەككە ھالدا تائەت - ئىبادەت بىلەن مەشغۇل بولۇش.
تەركى ھۇش ئەتمەك — «تەركى ھۇش ئېيلەمەك» كە قارالسۇن.
قويۇپ لەبىمنى مەي ئۆزرە تەركى ھۇش ئەتتىم،
تۇشۇپ ئاياغىغە سەرمەست ئەجز پەرۋەر ھەم.
— سەبۇرى.

تەركى ھۇش ئېيلەمەك — ھوشىدىن كەتمەك، ھوشىنى يوقاتماق.

تەركىب [تركيب] (ئ) بىرىكتۈرۈش؛ بىرىكمە، تەركىب:
ۋۇجۇدى مەجمەئۇل - بەھرەين رەھمەتدىن تاپىپ تەركىب،
بىجىز لۇتفۇ شەفائەت ئىستەسەك يوق ھەرقايان ئاندا.
— ئەرشى.

تەرلىك [ترليک/تيرليک] ئىچ كۆڭلەك.

تەرھ [طرح] (ئ) 1) تاشلاش، ئېلىپ تاشلاش:
چەككەندە نەققاشى قەزا گۇل سەرۇ كۇلرۇخ سۇرەتىن،
گويا بېگەنمەي تاشلامىش تەرھ ئېيلەپ ئاي - كۇن ھەيئەتىن.
— نەۋائى.
2) قۇرۇلغان بىنا. 3) قۇرۇلۇشى، تۈزۈلۈشى، قۇرۇلۇش ۋە ئىمارەتلەرنىڭ پىلان - خەرتىسى، لايىھە:
يوق پەرقلەر ئىچرە جانا سەن كەبى شېرىن دەھەن،
كۆزلەرنىڭ تەرھىغە نەچۈك گوخشاتاي نەرگىسنى مەن.
— گۇمنام.
4) تەرتىپ، تۈزۈم.
تەرھى ئەجەب — ئاجايىپ بىنا لايىھىسى.
تەرھى ئەجەب سالماق — ئاجايىپ لايىھە تۈزمەك، ئاجايىپ ئىش قىلماق.
تەرھى تەئەب — قىيىنچىلىق، مۇشكۈللۈك.
تەرھى رەقەم قىلماق — لايىھە سىزماق.

تەرۋىج [ترويج] (ئ) راۋاجلاندۇرۇش؛ قىممىتى ۋە ئەتىۋارىنى ئاشۇرۇش.

تەرۋىھ [ترويح] (ئ) خۇشبۇي قىلىش؛ راھەتلەندۈرۈش، دەم بېرىش.

تەرىد I [طريد] (ئ) 1) خىتاب؛ نەرە؛ سۆرەن، شاۋقۇن. 2) كۆچمە م: قاتتىق ھۇجۇم:
تەرىد ئەتكەچ قۇيۇنتەك ھەملە قىلدى،
بۇلۇتتەك گۆكرەدى، ئوتتەك چاقىلدى.
— لۇتفى.

تەرىد ئەتمەك — «تەرىد ئېيلەمەك» كە قارالسۇن.
تەرىد ئېيلەمەك — قاتتىق ھۇجۇم قىلماق.

تەرىد II [ترىد] (ئ) توغرام، توغرالغان نان.

تەربد قىلماق — توغرىماق، توغراپ يۈمشاتماق (ناننى).

تەربي [طرى] (ئە) 1) يېڭى. 2) كۆچمە م: گۈزەل، نازا.

تەرىق [تريق] (ئە) [كۆپلۈكى: تۈرۈق] 1) يول، ئىز. 2) ئۇسۇل، يوسۇن، قائىدە، رەسىم. 3) مەسلەك. 4) ۋاستە، سەۋەب:

بۇ خىلۋەت بەزمىدە مەھجۇر بولماغلىق تەرىقىدە،
بەنى بولغاي ھەمان ئاندا، ۋەلى بولغاي ھەمان ئاندا.

— ئەرشى.

ساھىب تەرىق — مەلۇم بىر مەسلەككە ئىگە كىشى (سوپىيلىقتا).

ھەمتەرىق — يولداش، ھەمراھ.

تەرىيقەت [تريقەت] (ئە) ئۇسۇل، يول، مەسلەك، سوپىيلىق يولى.

تەرىيقەت ئەھلى — سوپىيلار.

تەرياق [ترياق] 1) ئەپيۇن. 2) زەھەر قايتۇرۇش دورىسى.

تەرياك [ترياک] «تەرياق»قا قارالسۇن:

ئەيلەمىش دەم سەرد ئېتىپ گەر چەرخى مۇستەغنا مېنى،
ساقى ئوتلۇغ مەي ئانىڭ دەفئىگە تەرياك ئەيلەمىش.

— ئەرشى.

تەزەررۇئ [تضرع] (ئە) يېلىنىش، يالۋۇرۇش:

بۇ دەريا لەبگە كېلىپ شاھزادە،
تەزەررۇئلار ئېتتى، قىلىپ ھەققە داد.

— ئا. نىزارى.

تەزەررۇئ ئەتمەك — «تەزەررۇئ ئەيلەمەك» كە قارالسۇن.

تەزەررۇئ ئەيلەمەك — يالۋۇرماق، يېلىنماق، ئىلتىجا قىلماق.

تەزەرۇ [تررو] (ئە) قىرغاۋۇل، ياۋا توخۇ:

بارۇر تەرفى چەمەنگە سەيرگۈچۈن بىر شوخ رەئنايى،
خىرامىدىن سالىپ كىبكۇ تەزەرۇ ئىچرە غەۋغايى.

— زەلىلى.

تەزەلزۇل [تزلزل] (ئە) 1) قىمىرلاش، تىترەش. 2) ئەھۋال ئۆزگىرىش. 3) ھولۇقۇش.

تەزەلزۇل تاپماق — قىمىرلىماق؛ تىترىمەك:

فەلەكدە مېھر گۈلشەن ئىچرە گۈللار يافراغىن ناگەھ،
تەزەلزۇل ئىچرە سالدى ئارەزىنى پىچتاب ئەيلەپ.

— ئەرشى.

تەزەللۇل [تذلل] (ئە) ئۆزىنى خار تۇتۇش، ئۆزىنى پەس (تۆۋەن) تۇتۇش.

تەزەللۇم [تظلم] (ئە) زۇلۇمدىن شىكايەت قىلىش، زۇلۇمدىن زارلىنىش؛ داد - پىغان:

بۇ سۇگ ئىچرە ناكەس تەزەللۇم قىلىپ،
ماڭا باقتى ئول شۇم تەكەللۇم قىلىپ.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

ئەھلى تەزەللۇم — زۇلۇمدىن پەرياد قىلغۇچىلار، مەزلۇملار.

تەزەللۇم ئەتمەك — «تەزەللۇم ئەيلەمەك» كە قارالسۇن:

خەلق ھالىغە تەرەھھۇم ئەيلەبان،
دىلبەرىغە كۆپ تەزەللۇم ئەيلەبان.

— نەۋائى.

تەزەللۇم ئەيلەمەك — زۇلۇمدىن شىكايەت قىلماق، داد - پىغان كۆتۈرمەك.

تەزەۋۇج [تزوج] (ئە) جۈپ بولۇش، ئۆيلىنىش.

تەزكىر [تذكير] (ئە) خاتىرىگە كەلتۈرۈش، ئەسلەش، زىكىر قىلىش.

تەزكىرە [تذكيره] (ئە) 1) خاتىرە، ئەسلەش، ئەسكە ئېلىش ئۈچۈن ۋاسىتە بولغۇچى يازما قەغەزلەر. 2) خاتىرىنامە. 3) كۆچمە م: شائىرلار، ئالىملارنىڭ تەرجىمىھالى ۋە ئەسەر نەمۇنىلىرىدىن تۈزۈلگەن توپلام.

تەزمىن [تضمين] (ئە) بىراۋنىڭ مەلۇم بىر شېئىرنىڭ ئايرىم مىسرالىرىنى ئۆز شېئىرى ئىچىگە كىرگۈزۈش؛ نەقىل كەلتۈرۈش.

تەزھىب [تذهيب] (ئە) زەرلەش، ھەل بېرىش، ئالتۇن يالىتىش، ئالتۇن قاپلاش، ئالتۇن بىلەن نەقىشلەش.

تەزۇج [تزويج] (ئە) ئۆيلەندۈرۈش؛ نىكاھ.

تەزۇير [تزوير] (ئە) ئالداش؛ ھىيلە، مىكىر:

بۇ ئالەم زالىدىن تۇتغىل كەنارە،
ئىبرۇر تەزۇيرى ئانىڭ بىشۇمارە.

— ئەرشى.

تەزئىف [تضعيف] (ئە) بىرنى ئىككى قىلىش (بىرنى ئىككىگە كۆپەيتىش)، ئىككى باراۋەر قىلىش.

تەزئىف ئولماق — ئىككىگە كۆپەيمەك؛ ئىككى باراۋەر بولماق.

تەزيين [تزيين] (ئە) زىننەتلەش، بېزەش:

قاچان ئولسە ئول ھەم بۇ ئايىن بىلە،
بىرەۋ ئولتۇرۇپ تەخت تەزيين بىلە.

— ئا. نىزارى.

ئاسمان تەزيين — ئاسمانغا ئوخشاش بېزەلگەن، ئاسماندەك بېزەلگەن.

تەزيين بەرمەك — زىننەتلىمەك، بېزىمەك.

www.uyghurkitap.com

تەزىين تاپماق — زىننەتلەنمەك، بېزەلمەك.

تەسامۇئ [تسامع] (ئە) ئۆزىنى ئاڭلىغانغا سېلىش.

تەسانىف [تصانيف] (ئە) [بىرلىكى: تەسنىف] «تەسنىف» كە قاراڭ.

تەساھۇل [تساهل] (ئە) بىپەرۋالىق، بىخەستەلىك، سەل قارىماق، ئېتىبارسىزلىق:

خەت يازۇرغە بۇ تەساھۇل بائىسى سەندىن نېدۇر،
قىلدى كاغەزنى قارا دەپ خاندىن ئىشتىتىڭمۇ جار.

— تەجەللى.

تەسەددۇق [تصدق] (ئە) سەدىقە قىلىش، بىرەر نەرسىنى سەدىقە يولى بىلەن باشقىلارغا بېرىش.

تەسەددۇق قىلماق — سەدىقە قىلماق، سەدىقە قىلىپ بەرمەك.

تەسەررۇف [تصرف] (ئە) [كۆپلۈكى: تەسەررۇفات] 1) ئۆز ئىختىيارىغا ئېلىش، ئىگىلەش. 2) شېئىردا ئايرىم سۆزلەرنىڭ گراماتىك شەكلىنى شائىر ئۆز رايىغا ئۆزگەرتىش:

يۈز تۈمەن ئەرمان زىمىنىكىم مېنىڭ كۆڭلۈم ئېرۇر،
دەرد ئاڭا ساھىب تەسەررۇف، غەم ئۇنىڭ ئورتاغىدۇر.

— تەجەللى.

تەسەلسۇل [تسلسل] (ئە) زەنجىر ھالقىلىرىغا ئوخشاش بىر - بىرىگە ئۇلىنىپ كېتىش، ئارقىمۇئارقا تىزىلىش:

سېنىڭ زاتىڭ تەسەۋۋۇردىن مۇنەززە،
ساماۋاتىڭ تەسەلسۇلدىن مۇنەززە.

— خەراباتى.

تەسەللۇف [تصلف] (ئە) ماختانچاقلىق، ئۆزى بىلمىگەن نەرسىلەرنى بىلىمەن دەپ دەۋا قىلىش، بىلەرمەنلىك قىلىش.

تەسەۋۋۇر [تصور] (ئە) بىرەر نەرسە ياكى ھادىسىنىڭ سۈرىتىنى خىيالىغا كەلتۈرۈش، زېھنىدە گەۋدىلەندۈرۈش:

لەبلەرىڭ كەيفىيەتىن ھەردەم تەسەۋۋۇر ئەيلەسەم،
ئىچەرەم خۇنابە ھەسرەت گاھى ھەم گۇلگۇن شەراب.

— ئەرشى.

تەسەۋۋۇف [تصوف] (ئە) سوپىلىق، سوپىزىم.

تەسبېھ [تسبيح] (ئە) تەسۋى:

زاھىدىكىم كۆردى زۇلفۇڭ كۇفرىن ئىماندىن كېچىپ،
بوينىدا تەسبېھنى بېلىگە زۇننار ئەيلەدى.

— سەككاكى.

تەسبېھۇ نەماز — تائەت - ئىبادەت قىلماق، ناماز ئوقۇماق:

تەكيە گاھى زاھىدان گەر بولسا تەسبېھۇ نەماز،
مۇستەھىقغە لۇتفى ئەيلەيدۇر خۇدايى ئاشىقان.

— زەلىلى.

تەسبېھى يۇسىر — دېڭىزدا ئۆسىدىغان بىر تۈرلۈك ئۆسۈملۈكتىن ئىشلەنگەن تەسۋى.

تەسخىر [تسخير] (ئە) 1) ئىستىلا قىلىش (ھەربىي كۈچ بىلەن)، بېسىۋېلىش، قولغا ئېلىش، ئىگىلەش:

كىشۋەرى ئالەمنى شەھلەر ئەل بىلە تەسخىر ئېتەر.
شەھرى دىل ئالماققە دىلبەرنىڭ سىپاھى ئۆزگەدۇر.

— گۇمنام.

2) ئىلىندۇرۇش، رام قىلىش. 3) ماقۇل كەلمەك، تەسلىم بولماق.

تەسخىر ئەيلەمەك — رام قىلماق، قولغا ئالماق؛ تەسلىم قىلماق، ماقۇل كەلتۈرمەك.

تەسخىر بولماق — «تەسخىر ئەيلەمەك» كە قاراڭ:

مەگەركىم ئول پەرى تەسخىر بولغاي،
زىلەيخا بىرلە يۇسۇف بىر بولغاي.

— لۇتفى.

تەسرېھ [تصريح] (ئە) ئوچۇق ۋە ئېنىق ئىپادىلەش.

تەسرېھ ئەيلەمەك — ئوچۇق ئىپادىلىمەك، ئېنىق سۆزلىمەك.

تەسفىيە [تصفيه] (ئە) ساپلاشتۇرۇش، تازىلاش، روشەنلەشتۈرۈش، تىندۇرۇش.

تەسفىيە تاپماق — ساپلانماق، روشەنلەشمەك.

تەسكىن [تسكين] (ئە) توختاش؛ توختىتىش، تىنچىتىش؛ ئارام:

ۋائىزا، مەنئ ئەتمەگىل ئىلىتىپ پەرى ئەيلەپ جۇنۇن،
يوق بۇ دەۋر ئوتىغە تەسكىن يا كۆڭۈل سەۋداسىغە.

— موللا سالېھ.

تەسكىن بەرمەك — ئارام بەرمەك.

تەسكىن تاپماق — توختىماق، ئارام ئالماق، ئارام تاپماق:

بۇ سۆزدىن تاپتى بۇلبۇل كۆڭلى تەسكىن،
تىكەنگە رەشكىدىن كىم ئەيلەدى كىن.

— خىرقەتى.

تەسكىن تۇتماق — بىر يەردە تۇرماق، تىنچلانماق.

تەسلىم [تسليم] (ئە) تاپشۇرۇش؛ بىرەر پىكىرنى قوبۇل قىلىپ كۆنۈش؛ بويسۇنۇش؛ تەن بېرىش، قايىل بولۇش.

ئېرۇر ئالتىنچىنىڭ مەنىسى تەسلىم،
ئەگەر ئالساڭ دىلۇ جان بىرلە تەئلىم.

— خىرقەتى.

تەسمىيە [تسميه] (ئە) ئات (ئىسىم) قويۇش، نام قويۇش، ئاتاش؛

تەسمىيە قىلماق — نام قويماق، ئاتىماق.

تەسنىف [تصنيف] (ئە) [كۆپلۈكى: تەسانىف] 1)

تۇرلەرگە ئاجرىتىش، كلاسسىفىكاتسىيە. 2) بىرەر ئەسەر يارىتىش. 3) مۇزىكىدا بىرەر كۈي يارىتىش.

تەسۋىر [تصوير] (ئە) سۈرەتلەش، بىرەر نەرسىنىڭ سۈرىتىنى سىزىش ياكى خىيالىغا كەلتۈرۈش.

تەشەببۇس [تشبث] (ئە) ئوخشاشلىق، ئوخشاپ قېلىش.

تەشەددۇد [تشدد] (ئە) شىددەتلىنىش، قاتتىقلىشىش، قاتتىقلىق پەيدا قىلىش؛ ئېغىرلىشىش.

تەشبىئ [تشبيع] (ئە) 1) تولىماق، لىق تولماق، قاپلىماق. 2) تويماق، تويۇنماق.

تەشبىھ [تشبيه] (ئە) 1) ئوخشىتىش، دوراش، تەقلىد قىلىش. 2) ئوخشىماق، ئوخشىشىپ كەتمەك، ئوخشاپ كەتمەك. 3) خۇددى شۇنداق، شۇنداق.

تەشبىھ ئەتمەك — ئوخشاتماق:

گۈلىدۇركىم قىزىل ساچباغ ئۈچىغا سەرىنگۈن ئەيلەپ،
ئۆزىن تەشبىھ يۇزۇڭگە ئەيلەمەكلىك بىرلە ئاسقاندۇر.

— گۈنام.

تەشت [طشت] (پ) لېگەن؛ ئىدىش.

زەررىن تەشت — ئالتۇن لېگەن.

تەشخىس [تشخيص] (ئە) تونۇۋالىش، ئاجرىتىۋالىش، ئېنىقلاش؛ كېسەللىكنى ئېنىقلاش، دىئاگنوز قويۇش:

كىشىكىم قىيامەتنى تەخسىس ئېتەر،
ئۆزىن كۆفر ئېلىگە تەشخىس ئېتەر.

— ئا. نىزارى.

تەشدىد [تشديد] (ئە) 1) شىددەتلەندۈرۈش، ئېغىرلاشتۇرۇش. 2) ئۆزۈك تاۋۇشلارنى ئىككى قېتىم قايتىلاپ (تەكرارلاپ) ئوقۇش؛ ئۆزۈك تاۋۇشلارنىڭ تەكرار ئوقۇلۇشىنى كۆرسىتىدىغان دىئاكرىتىك بەلگە.

تەشرىھ [تشريح] (ئە) چۈشەندۈرۈش، ئوقتۇرۇش، ئىزاھلاش، شەرھلەش؛ تەھلىل قىلىش.

تەشرىف [تشريف] (ئە) ئۇلۇغلاندۇرۇش، شەرەپلەندۈرۈش؛ مەرھەمەت قىلىپ كېلىش:

مەگەر تەشرىف ئەتسە، ئەرشىيا، سال پەردەسىدىنكىم،
كۆزۈڭ مەئۋالار ئەيلەپ مەسنەدى شاھانە ئاندىن كۆپ.

— ئەرشى.

تەشرىف ئەتمەك — مەرھەمەت قىلىپ كەلمەك.

تەشرىف كەلتۈرمەك — «تەشرىف ئەتمەك» كە قارالسۇن.

تەشرىفات [تشريفات] (ئە) پادىشاھ تەرىپىدىن بىرەر كىشىنى ئۇلۇغلاش ئۈچۈن بېرىلگەن ئوستىباش.

تەشنە [تشنه] (پ) 1) ئوسسىماق، ئاغزى قۇرۇماق، چاڭقىماق. 2) تەشنا بولماق؛ ئارزۇ قىلماق، ئىنتىزار بولماق، سېغىنماق:

قويۇپ ناننى ئالدىم تۇمەن شۈكرى دەپ،
بەسى تەشنە بولدۇم قۇرۇق ناننى يەپ.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

تەشنەلەپ [تشنەلب] 1) (پ) ئوسساش، تەشنا، چاڭماش:

ھەركىم ئېردى تەشنەلەب نۇش ئەيلەدى،
سۆز دېمەكدىن تىلنى خامۇش ئەيلەدى.

— نەۋائى.

گۈنام ئەگەرچە تەشنەلەب يانسا بۇ چەشمە ساردىن،
بولماسا گەر قەترە نەسىب، بارما دېگەنچە بارادۇر.

— گۈنام.

2) سېغىنىش، ئارزۇ، ئىنتىزارلىق:

مەن شەرابى لەئلىدىن سەرشاردۇرمەن، ئەيى رەقىب،
سەن يۇرۇرسەن تەشنەلەب ئىچمەيى مەي رۇخسارىدىن.

— ئەرشى.

تەشنىئ [تشنيع] (ئە) مالامەت قىلىش؛ ئەيىبلەش.

تەشھىر [تشهير] (ئە) شۆھرەتلەندۈرۈش، مەشھۇر قىلىش، ھەممىگە بىلدۈرۈش.

تەشھىز [تشحيذ] (ئە) ئۆتكۈرلىتىش، بىلەش، چاقلاش.

تەشھىز خاتىر — خاتىرىسىنى، زېھنىنى ئۆتكۈرلىتىش.

تەشۋىر [تشوير] (ئە) 1) دولقۇن. 2) پالاكەت.

تەشئىر [تشعير] (ئە) چاچ، ساقال قويۇش.

تەغار I [تغار] چوڭ يۇمىلاق ئىدىش، چوڭقۇر كۇپ.

تەغار II [طغار] «تەغار I» گە قارالسۇن.

تەغارە [تغاره] «تەغار I» گە قارالسۇن:

تەرەب ۋەقتىنى، ئەرشى، مۇغتەنەم بىل،
سۇمۇر گەردۇنغە ئۇلچەپ بىر تەغارە.

— ئەرشى.

تەغارى I [تغارى] «تەغار I» گە قارالسۇن.

كەتۇر، ساقى، تەغارى بەھرى تىمسال،
قەدەھ كىشتىسىن ئول مەي بەھرىغە سال.

— نەۋائى.

تەغارى II [طغارى] «تەغارى I» گە قارالسۇن.

تەغافۇل [تغافل] (ئە) 1) بىلمەسلىككە سېلىش، كۆرمەسلىككە سېلىش. 2) بېپەرۋالىق، بىخۇدلۇق، بىخەستەلىك:

ئەيلەپ ئىستىغنا ئۇنۇتساڭ مەن گەدانى تاڭ ئەمەس،
كىم تەغافۇل كىشۋەردە سەن قاراخان ئەي نىگار.

— تەجەللى.

زەنجىرى تەغافۇل — غاپىللىق زەنجىرى:

چۇ شەب رەڭ ئەژدەھادەك ھەلقە قىلدىڭ چىنى كاكۇل سەن،

www.uyghurkitap.com

ھەمايىلدار ئېتىپ گويياكى زەنجىرى تەغافۇل سەن.
— زەللى.

تەغابى [طغابى] تاغا (ئاننىڭ ئاكا ياكى ئۇكىسى).

تەغەللۇب [تغلب] (ئە) يەڭمەك، غەلبە قىلماق؛ بويسۇندۇرماق، بېقىندۇرماق، ئىستىلا قىلماق.

تەغەننىي [تغنى] (ئە) 1) كۆيلەش؛ ناخشا، ناخشا ئېيتىش. 2) بېيىش.

تەغەييۇر [تغير] (ئە) ئۆزگىرىش، باشقا تۈسكە كىرىش؛ بۇزۇلۇش.
تەغەييۇر تاپماق — ئۆزگەرمەك.

تەغرىب [تغريب] (ئە) سۈرگۈن قىلماق؛ قوغلاپ چىقارماق، ھەيدىمەك.

تەغلىت [تغليط] (ئە) 1) تەشۋىشلەنمەك. 2) خاتالاشماق.

تەغلىز [تغليظ] (ئە) 1) قويۇقلاشتۇرماق، زىچلاشتۇرماق. 2) كۆچەيتمەك؛ چوڭقۇرلاشتۇرماق. 3) قوپاللاشتۇرماق، يىرىكلەشتۈرمەك؛ دارتىملاپ تىللىماق.

تەغيىر [تغير] (ئە) ئۆزگەرتىش:
ياراغ ئولدۇركى ئاتلانساق بۇ شەبگىر،
قىلىب باشدىن ئاياغ تونلارنى تەغير.
— لۇتفى.

تەغيىر ئەتمەك — ئۆزگەرتمەك.
تەغيىر تاپماق — ئۆزگەرمەك.
تەغيىر قىلماق — «تەغيىر ئەتمەك» كە قارالسۇن.

تەف [تف] (پ) ئىسسىتما، بەزگەك.

تەفاخۇر [تفاخر] (ئە) پەخىرلىنىش.
تەفاخۇر قىلماق — پەخىرلەنمەك.

تەفاسىر [تفاسير] (ئە) [بىرلىكى: تەفسىر] تەفسىرلەر؛ «تەفسىر» گە قارالسۇن.

تەفاۋۇت [تفاوت] (ئە) ئايرىماق، پەرق:
كارۇ بارى دەھر ئارا يوقدۇر تەفاۋۇت، گەي خىرەد،
غەم يېمە كۆپ، غەم غۇباردىن ئۆزۈڭ مەسرۇر تۇت.
— ئەرشى.

تەفاۋۇت ئەيلەمەك — ئايرىماق، پەرقلەندۇرمەك.

تەفەررۇج [تفرج] (ئە) سەيلە، تاماشا، كۆڭۈل ئېچىش:
تەفەررۇج گاھى سۈنئۈڭ قىلغالى بىلدىم كەۋاكىبدىن،
مەشائىل ياندۇرۇپ تۇن كېچىلەردە گۈنبەزى خۇزرا.
— زەللى.

تەفەررۇس [تفرس] (ئە) پاراسەت بىلەن بىلۈۋېلىش، بايقىۋېلىش.

تەفەرئۇن [تفرعون] (ئە) ئادەتتىن تاشقىرى كىبىرلىنىش، تەكەببۇرلىنىش.

تەفەققۇد [تفقد] (ئە) 1) يوقالغان نەرسىنى ئاختۇرۇش، سۈرۈشتۈرۈش. 2) مېھرىبانلىق، مېھرىبانچىلىق كۆرسىتىش.

تەفەھھۇس [تفحص] (ئە) [كۆپلۈكى: تەفەھھۇسات] ئەتراپلىق تەكشۈرۈش، سۈرۈشتۈرۈش، ئاختۇرۇش:
باقسې ھەرسە ھەريان تەفەھھۇس قىلسې،
كېلسې خەشمى ئانداغ تەرەققۇس قىلسې.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

تەفەھھۇس ئەيلەمەك — سۈرۈشتۈرمەك، تەكشۈرمەك.

تەفەھھۇم [تفهم] (ئە) ئۇقماق، چۈشەنمەك، بىلمەك، ئۆزلەشتۈرمەك؛ چۈشىنىشلىك، ئېنىق.

تەفەئۇل [تفال] (ئە) 1) تەخمىنلەش؛ پال كۆرۈش، پال ئېچىش. 2) ياخشىلىققا ئۇرۇش.

تەفتىك [تفتيک] 1) قوي يۇڭى (باھاردا قىرقىلغان پاكىز يۇڭ)؛ ئىنچىكە قىل؛ تۈت.

تەفرىھ [تفريح] (ئە) خۇرسەن قىلىش، شادلاندۇرۇش:
قارا ئەنگۈر ئابىدىن ئەتكەن مۇئەنبەر بادەنىڭ،
ئۆزگە بىر تەئسىرۇ خاسى، باشقا بىر تەفرىھى بار.
— تەجەللى.

تەفرىھ ئەتمەك — شادلاندۇرماق.

تەفرىت [تفريط] (ئە) 1) بىرەر ئىشقا سۈسلۇق بىلەن قاراش، نورمال ھەرىكەتتىن ئارقىدا قېلىش، كەمچىلىك سادىر قىلىش. 2) نورمالسىزلىق.

تەفرىد [تفريد] (ئە) يالغۇزلۇق، يەككىلىك، ئۆزىنى دۇنيادىن چەتتە تۇتۇپ، يالغۇزلۇقتا ياشاش.

تەفرىق [تفريق] (ئە) 1) ئايرىش، بۆلۈش. 2) ئايرىلىش، بۆلۈنۈش. 3) پەرقلىنىش.

تەفرىقە [تفريقه] (ئە) ئايرىلىش؛ پەرىشان بولۇش؛ ئاجرىتىش.

تەفزىھ [تفضيح] (ئە) بىراۋنىڭ ئەيبىنى ئاشكارىلاپ رەسۋا قىلىش، شەرمەندە قىلىش.

تەفزىل [تفضيل] (ئە) ئاشۇرۇش، ئەۋزەل بىلىش.

تەفسان [تفسان] (پ) ناھايىتى قىزىق، ناھايىتى ئىسسىق، تاۋلانغان.

تەفسەندە [تفسنده] (پ) قىزىغان، ئىسسىق، قايناق، قىزغىن.

تەفسىر [تفسير] (ئە) [كۆپلۈكى: تەفاسىر] 1) شەرھ، ئىزاھ، بىرەر تېكىستنىڭ مەنىسىنى ئېچىش. 2) قۇرئان

ئايەتلىرىنى ئىزاھلاش ۋە شۇ توغرىدا يېزىلغان كىتاب:
سۇرەئى ئىشقىنى تەفسىر ئەتكەلى بار كىمدە تىل،
مەكتەبى خامۇشلۇقغە كىردى ئەربابى بەيان.
— ئەرشى.

تەفسىل [تفصيل] (ئە) بىرەر نەرسىنى ئەتراپلىق، ئوچۇق ۋە ئېنىق بايان قىلىش، كېڭەيتىپ سۆزلەش.
تەفسىل ئەيلەمەك — كېڭەيتىپ سۆزلىمەك.

تەفھىم [تفهيم] (ئە) چۈشەندۈرۈش، ئاڭلىتىش.

تەفۇيز [تفويض] (ئە) تاپشۇرۇش، ئىشنى باشقىلارغا يۈكلەش.
تەفۇيز ئەتمەك — تاپشۇرماق.

تەقابۇل [تقابل] (ئە) 1) ئۇچراشماق، يولۇقماق. 2) قارىمۇقارشى. 3) سېلىشتۇرماق، تەڭلەشتۈرمەك.
خىتا ئىقلىمى گەرچە مۇرغىزارى ھۇسن دەيدۇرلەر،
خۇتەن رەئنالارىغە، ئەي كۆڭۈل، قىلما تەقابۇل سەن.
— زەلىلى.

تەقازا [تقاضا] (ئە) خالاش، ئىستەش، تەلەپ قىلىش.
تەقازا قىلماق — ئىستەمەك، خالىماق، تەلەپ قىلماق.

تەقەببۇل [تقبل] (ئە) قوبۇل قىلىش.
تەقەببۇل ئەيلەمەك — قوبۇل قىلماق.
تەقەببۇل قىلماق — «تەقەببۇل ئەيلەمەك» كە قارالسۇن.

تەقەددۇم [تقدم] (ئە) ئىلگىرىلەش، مۇقەددەم بولۇش:
كۆن تۇرسا دائىم، ئولماسا پىنھان، ماڭا قاراپ،
كۆز تىرەلىككە قالغۇسى تەقەددۇمۇڭ.
— گۈمنام.

تەقەررۇب [تقرب] (ئە) يېقىنلىشىش.

تەقەييود [تقيد] (ئە) باغلىنىش.

تەقبىھ [تقبيح] (ئە) يامانلىقتا تارتىش، يامانلاش.

تەقتىئ [تقطيع] (ئە) 1) كېسىش؛ بۆلەكلەرگە بۆلۈش، پارچىلاش. 2) شېئىردا مىسرالارنى ئايرىم بۆلەكلەرگە ئاجرىتىپ، ۋەزنىنى ئۆلچەش.

تەقدىر [تقدير] (ئە) 1) پەرەز، ئېھتىمال، ھال. 2) باھالاش. 3) پىشانىدىن كۆرۈش:
قاچان ۋابەستە ئولغۇم رىشتەئى ئىشقىڭغە ئۆزلۈكدىن،
ماڭا لېكىن ئەسىر ئولماق چۇ تەقدىرى ئىلاھىمدۇر.
— ئەرشى.

تەقدىس [تقديس] (ئە) پاك، مۇبارەك ۋە قۇتلۇق ھېسابلاش، مۇقەددەس ساناش، ئەزىز ۋە ھۆرمەتلىك دەپ بىلىش.

تەقدىم [تقديم] (ئە) 1) بىرەر نەرسىنى بىرسىگە بېرىش. 2) بىرسىنى ئىككىنچى بىرسى بىلەن تونۇشتۇرۇش.

تەقدىمۇ تەئخىر — ئالدى ـ كېيىن، مۇقەددەم ـ ئاخىر.

تەقرىر [تقرير] (ئە) قارار قىلىش؛ مەقسەتنى (ئاغزاكى) ئاڭلىتىش، بايان قىلىش:
جەفا مەكتۇبىنى ھىجران ئېلىگە شەرھ ئېتە ئالماي،
تىلىم تەقرىر ئېتەرگە ئاجىز ئولدى ھەم قەلەم تەنھا.
— زەلىلى.

تەقرىر ئەتمەك — «تەقرىر ئەيلەمەك» كە قارالسۇن.
تەقرىر ئەيلەمەك — سۆزلىمەك، تىلغا كەلتۈرمەك:
روبى زەردۇ ئاھى سەردىم كىمگە تەقرىر ئەيلەيىن،
ئۆزىدە بۇ سۇرەت ئولغاچ رازدارىمدۇر چىلىم.
— ئەرشى.

تەقسىر [تقصير] (ئە) [كۆپلۈكى: تەقسىرات] كەمچىلىك سادىر قىلىش؛ كەمچىلىك، نۇقسان:
ئەرشىئى مەھجۇردىن ئۆتتى نېچۇن تەقسىرلەر،
ۋەسلىگە، ئەي شاھى خۇبان، بىر زەمان مەھرەم ئەمەس.
— ئەرشى.

تەقسىر ئەتمەك — «تەقسىر ئەيلەمەك» كە قارالسۇن.
تەقسىر ئەيلەمەك — كەمچىلىك سادىر قىلماق؛ بىر ئىشنى ئاخىرغا يەتكۈزەلمەسلىك.
تەقسىر قىلماق — «تەقسىر ئەيلەمەك» كە قارالسۇن.

تەقسىرات [تقصيرات] (ئە) [بىرلىكى: تەقسىر] كەمچىلىكلەر، نۇقسانلار.

تەقلىل [تقليل] (ئە) ئازايتىش؛ كېمەيتىش.
تەقلىل قىلماق — ئازايتماق، كېمەيتمەك.

تەقۋا [تقوى] (ئە) دىندارلىق، پەرھىزكارلىق.
تەقۋا ئەھلى — تەقۋادار كىشى.

تەقۋى [تقوى] (ئە) «تەقۋا» غا قارالسۇن:
تەقۋى ئەيلەپ دەير ئارا يول تاپمادۇق، كەل، ئەي رەفىق،
مەست ئولۇپ مەيخارلەر يەتكۈنچە بارالى ئۆزگەچە.
— ئەرشى.

تەقۋىم [تقويم] (ئە) 1) توغرىلاش، تىكلەش. 2) بىرەر نەرسىنىڭ سۈرىتى. 3) پىلانېتىلارنىڭ ھال ۋە ھەرىكەتلىرىنى كۆرسەتكۈچى يىللىق جەدۋەل، كالېندار، توپلام.

تەقۋىيە [تقويه] (ئە) «تەقۋىيەت» كە قارالسۇن:
قىلسە كۆز غارەت كۆڭۈلنى، يۇز قىلۇر ئۆرتەرگە جەھد،
زۇلفى ئاڭا تەقۋىيە ئەيلەپ جىسمى دالى ئۆزگەچە.
— ئەرشى.

تەقۋىيەت [تقويت] (ئە) قۇۋۋەتلەش، قۇۋۋەت بېرىش، كۈچەيتىش؛ يارەدەم بېرىش:
نەچە كۈن بۇلارنى قىلىپ تەربىيەت،

ئۇيغۇرچە كتاب توربېكتى www.uyghurkitap.com

ساقايدى ياراسى قىلىپ تەقۋىيەت.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

تەقى [تقى] تېخى، تېخىمۇ:
ياراشۇر باغ ئىچىگە غۇنچە بۇ گۈل،
تەقى خۇشلۇق باغىشلار ساقىئى مۇل.
— خىرقەتى.

يەنە، يەنىمۇ:
گۈل ئاي مانەندى شىرىندۇركى ئارى مەن ئاڭا پەرھاد،
تەقى ئەيلە مېنى ۋامىق، گۈل ئاينى ھەم قىلىپ ئۇزرا.
— موللا بىلال.

تەك I [تك] (پ) يورغىلاش، يۈگۈرۈش، چېپىش:
نە مۇمكىن سەئىيى ئىلە كوبى سارىغە نەچچە ئۇرسام تەك،
تەمەننا ھەلقەسىدۇر گۈل قۇياش ئىشكىدە سالىنچەك.
— ئەرشى.

تەكۇ پوي — يۈگۈرۈش:
ئانىڭ نەشئەسىدە تەكۇ پوي ئۇراي،
بۇ مەنزىلدىن ئۆزگە ۋەتەندە تۇراي.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

تەكۇ پوي ئەتمەك — «تەكۇ پوي ئۇرماق» قا قارالسۇن.
تەكۇ پوي ئۇرماق — يۈگۈرمەك، چاپماق.
تەكۇ تىز — يۈگۈرۈش، چېپىش.
تەكۇ دەۋ — يۈگۈرۈش.
تەك ئۇرماق — يورغىلىماق، يۈگۈرمەك، چاپماق؛
تىز تەك — چاپار، چاپىدىغان، ئىلدام.

تەك II [تك] تەگ، تېگى، تۈۋى، ئاستى:
جەننەت ئەگەر بولسا تەكىدەۋرۇر،
فەيزى فۇتۇھى جان رەگىدەۋرۇر.
— زەلىلى.

تەكاسۇل [تكاسل] (ئە) سۇسلۇق، پەرۋاسىزلىق.

تەكاۋەر [تكاور] (پ) يورغا ئات:
شاھانە نەسىھەتىمدۇر گويا كى نۇش دارۇ،
ئاھىستە سۇر تەكاۋەر ھەر گۆشە داد خاھى.
— زەلىلى.

تەكاۋەر سۈرمەك — ئات سالماق، چاپماق، ئاتلىق كىرىپ كەلمەك.

تەكە [تكە] تاغ ئۆچكىسى، تېكە.

تەكەسسۇر [تكسر] (ئە) سۇنۇش، قايرىلىش، جاراھەتلىنىش.

تەكەففۇل [تكفل] (پ) كېپىل بولۇش.
تەكەففۇل قىلماق — كېپىل بولماق.

تەكەللۇف [تكلق] (ئە) 1) ئۆزىنى كۈلپەتكە سېلىش، ئۆزىنى قىيناش، قىينىلىش ۋە ئازابلىنىش ئارقىلىق بىر ئىشنى بېجىرىش؛ 2) ھەشەمەت، ھېزەك.
تەكەللۇفلار ئەتتى تەۋازۇئ بىلە،
شەھەر ئىچىدە تۇشتى تەۋابىئ بىلە.
— ئا. نىزارى.

تەكەللۇفلىق [تكلف ليق] ھەشەمەتلىك، ھېزەكلىك.

تەكەللۇم [تكلم] (ئە) سۆزلەش، پاراڭ سېلىش، سۆزلەشىش:
ئاشىق ئولغان چاغدا ئۆزىتەب ئانى بەرباد ئەيلەدىم،
قىلما ئەي ناسىھ، تەكەللۇم يوقۇ بارمىدىن ماڭا.
— مەھزۇن.

تەكەللۇم ئەتمەك — «تەكەللۇم ئەيلەمەك» كە قارالسۇن.
تەكەللۇم ئەيلەمەك — سۆزلىمەك، سۆزلەشمەك، پاراڭلاشماق.
تەكەللۇم سۈرمەك — «تەكەللۇم ئەيلەمەك» كە قارالسۇن.
تەكەللۇم كۆرگۈزمەك — «تەكەللۇم ئەيلەمەك» كە قارالسۇن.

تەكبەند [تكبند] (پ) 1) كەمەر. 2) تۆشلۇك، تۆش تارتقۇ.

تەكبىر [تكبير] (ئە) خۇدانى ئۇلۇغلاپ، «ئاللاھۇ ئەكبەر» ئىبارىسىنى ئېيتىش:
كۆرەرلەركىم مەلەك سىيرەت ئىكى پىر،
ئايۇرلار ئاھۇ نالىش بىرلە تەكبىر.
— لۇتفى.

تەكبىرى تەھرىم باغلاماق — نامازدا خۇدادىن باشقا ھەرقانداق نەرسىدىن كېچىپ، قول قوۋۇشتۇرماق.
تۆرت تەكبىرى فەنا — پانىيلىقنىڭ تۆت تەكبىرى؛ كۆچمە م: پانىيلىقنىڭ تۆت يولى.

تەكزار [تكرار] ئۆزۈملۈك، ئۆزۈمزار:
ھەر تەرەپىدە چەمەنۇ تەكزار،
لەبالەب ساي ئۆزرە ياتىپتۇر ھەزار.
— زەلىلى.

تەكزىب [تكذيب] (ئە) بىراۋنىڭ سۆزىنى يالغانغا چىقىرىش.
تەكزىب قىلماق — يالغانغا چىقارماق.

تەكسىر I [تكسير] (ئە) 1) سۇندۇرۇش، جاراھەتلەندۈرۈش. 2) سۇنۇش. 3) قىرىش، يونۇش (تاشقا كۆپتۈرمە سۈرەت چىقىرىش ئۈچۈن).

تەكسىر II [تكثير] (ئە) كۆپەيتىش.

تەكفىر [تكفير] (ئە) كاپىر (دىنغا ئىشەنمىگۈچى) دەپ ھۆكۈم قىلىش.

تەكفىن [تكفين] (ئە) مېيىتنى كېپەنلەش.

تەككە [تكە] «تەكە» گە قارالسۇن.

تەكمىل [تكميل] (ئە) كامالىغا يەتكۈزۈش، كامىل قىلىش، تولدۇرۇش، مۇكەممەللەش.

تەكيە [تكيە] (ئە) 1) ياستۇق، تەكيە؛ يۆلەنچۈك، تايانچ. 2) دەرۋىشلەرنىڭ مەخسۇس تۇرار جايى، ئومۇمىي ياتاقخانا.

تەكيە خارا — تاش ياستۇق، قاتتىق ياستۇق.

تەكيەدار [تكيەدار] (ئە + پ) «تەكيە» گە قارالسۇن:

ئەي زەلىلى، تەكيەدارى كىشىۋەرى تەن بولماغىل،
كىم سېنى شۇكرى ئەزەلدە خانە بەردۇش ئەيلەمىش.

— زەلىلى.

تەكيەگاھ [تكيەگاه] (ئە + پ) 1) يۆلەنچۈك، يۆلىنىدىغان جاي؛ تايانچۇق. 2) كۆچمە م: ياردەم بەرگۈچى، مۇداپىئە قىلغۇچى:

كۆسەندىنىڭ ئاتى بولدى ئاندىن كۆچا،
كۆچادا بولۇر مەنزىلى تەكيەگاھ.

— مۇللا شاكىر.

تەگ [تك] «تەك II » گە قارالسۇن.

تەگەرگ I [تكرك] (پ) خامپا.

تەگەرگ II [تكرك] مۆلدۈر.

تەگرە [تكرا/تيكرا] ئەتراپ؛

ئاتنىڭدەك چىرقىراپ سەسكەندى ناگاھ،
كىم ئۇل تەگرەدەگى ئۇل بولدى ئاگاھ.

— لۈتفى.

تەگرەسىدە — ئەتراپىدا.

تەگرۇ [تكرو/تيكرو ...]غىچە، ...گىچە، ...گە، قەدەر؛ ئۇشانغە تەگرۇ — شۇنىڭغىچە.

يار مەلەك خەيلىغە گەردۇن زەۋرەقى نىلىن ئېرۇر،
ھەجرىدىن تا كۆككە تەگرۇ سېلى ئەشكىم بولدى سەت.

— ئەرشى.

تەگۈرمەك [تكورماك/تيكورماك] تەگكۈزمەك، يەتكۈزمەك.

كۆز تەگۈرمەك — كۆز يەتكۈزمەك؛ تىكىلمەك، ئېتىبارغا ئالماق.

تەك [تنك] (پ) 1) تار، قىستاك، زىچ. 2) بىر ئېشەكلىك يۈك؛ تاي، توپ، بىر باغلام (يۈك). 3) تۆش تارتقۇ، تۆشلۈك.

تەك شەرابلىغ — مەي كۆتۈرەلمەسلىك، مەيدىن يېگىلىش.

تەك نەفەس — زىققى نەپەس، نەپەس سىقىلىش.

دىلتەك — يۈرەكى، دىلى سىقىق.

تەكشتۈرمەك [تينكاشتورماك] تەكشىلەشتۈرمەك.

تەكبەستە [تنك بسته] (پ) 1) مۇستەھكەم. 2) تۆشىبىغى، تۆش تارتقۇسى (تۆشلۈك، كەمەلدۈرۈك) چىك تارتىلغان (ئات ھەققىدە):

كېچە شەبدىزىن ئەيلەب تەكبەستە،
ياڭى ئايدىن كېلىپ سەتلىغە دەستە.

— نەۋائى.

تەك ـ تەك [تنك تنك] (پ) توپ ـ توپ، تاي ـ تاي.

تەكدىل [تنك دل] (پ) يۈرەكى سىقىلغان.

تەكرى [تنكرى] ئاللا، خۇدا:

دېدى: ئەي شەھەنشاھ گەردۇن نەما،
سېنى تەكرى قىلمىش مىسالى ھۇما.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

تەكباي [تنكباى] (پ) 1) تار يول. 2) بوغۇز، ھەلقۇم.

تەل [تل] (ئە) توپە، دۆڭ، ئېگىزلىك:

تەرزى قاراساي تۆشۈپ تەل كەبى،
ساي يۈزى چۈن قارا بەخمەل كەبى.

— زەلىلى.

تەلاتۇم [تلاطم] (ئە) ئۇرۇلۇش، دولقۇنلارنىڭ بىر ـ بىرىگە ئۇرۇلۇشى.

پۇر تەلاتۇم — دولقۇنلۇق، غايەت زور دولقۇنلۇق.

تەلاج [تلاج] (ئە) ئالغاي.

تەلافي [تلافى] (ئە) قولدىن كەتكەن نەرسىنى قايتىدىن قولغا كىرگۈزۈش:

نە بولغاي، ئەي سەبا، گەر سائەتى تەركى جەفا تۇتسالىڭ،
تەلافي كاش يۈز نەۋمىد ئېتسىپ بىر مۇددەئا تۇتسالىڭ.

— سەبۇرى.

تەلافي ئەيلەمەك — قولغا كىرگۈزمەك.

تەلافي ماقەت — يوقالغان نەرسىنى قولغا كىرگۈزۈش.

تەلالا [تلالا] (ئە) 1) ئاھالىغا؛ كۆي. 2) ھايقىرىق:

كى تۇججار بىرلە تاماشا قىلۇر،
ئىچىپ مەينى ئاناغ تەلالا قىلۇر.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

تەلايە [طلايه] (ئە) قوشۇننىڭ ئىلغار قىسمى، ھەمايىچى ئەتىرەت.

تەلە [تله] لاي؛ تۈزاق.

تەلەب [طلب] (ئە) سوراش، ئىستەش، خاھىش، مەيل:

ئۇلۇغچە قىلسام تەلەب ژەسلى مۇيەسسەرمۇ ئىكىن،
ئەسلىنى تاپماق بەسى مۇشكىلكى، ئاسان سۇرەتى.

— ئا. نىزارى.

تەلەپ ۋادىسى — سوپىلىق مەسلىكىدىكى يەتتە ۋادىي (يەتتە دەرىجە) نىڭ بىرىنچىسى.

تەلەپ [طلبە] 1) تەلەپ قىلغۇچىلار. 2) تىلەمچىلەر. 3) ئىلىم ئالغۇچىلار، ئوقۇغۇچىلار.

تەلئەت [طلعت] (ئە) يۈز، بەت، چىراي؛ كۆرۈنۈش، ھۆسن، گۈزەللىك:

بىرىنىڭ ئىككى قاشىدۇر ياخشى ئاي،
بىرىنىڭ تەلئىتىدۇر ئىيدى ئەكبەر.

— ئاتايى.

قەمەر تەلئەت — ئاي يۈزلۈك:

قاشىدا جەۋانى قەمەر تەلئىتى،
بەئەينى پەرىدۇر ئانىڭ خىلقىتى.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

ماھى تەلئەت — «قەمەر تەلئەت» كە قارالسۇن:

كەلگۈسى بىر - بىر بېسىپ ئول ماھى تەلئەت ناز ئىلە،
ھالقە - ھالقە چىرماشىپ قەددىگە گىسۈبى ھەبىب.

— مۇللا بىلال.

تەلەتتۇق [تلطف] (ئە) سىلىق ۋە يۇمشاقلىق بىلەن مۇئامىلە قىلىش، ئەركىلەش:

دېدىمكى: *تەلەتتۇق بىلە باقساڭىز،*
مېنىڭدەك غەرىبغە نەزەر قىلساڭىز.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

تەلەززۇ [تلذذ] (ئە) لەززەتلىنىش.

تەلەززۇات [تلذذات] (ئە) [بىرلىكى: تەلەززۇ] لەززەتلىنىدىغان نەرسىلەر، «تەلەززۇ»غا قارالسۇن.

تەلەف [تلف] (ئە) [كۆپلۈكى: تەلەفات] نابۇت، ھالاك، يوق بولۇش.

تەلەف بولماق — نابۇت بولماق، يوق بولماق، يېتمەك، تۈگىمەك.

تەلەففۇز [تلفظ] (ئە) سۆزلەش، ئېيتىش، دېيىش.

تەلەققي [تلقى] (ئە) ئېلىش، قوبۇل قىلىش.

تەلەققي قىلماق — قوبۇل قىلماق.

تەلەممۇز [تلمذ] (ئە) شاگىرتلىق، ئوقۇغۇچىلىق.

تەلەۋۇن [تلون] (ئە) 1) رەڭگارەڭ بولۇش، ئۆزگىرىپ تۇرۇش؛ تاۋلانىش. 2) كۆچمە م: تۇتۇرۇقسىز (بولۇش)، ساۋاتسىز (بولۇش).

تەلەۋۇنلۇغ [تلون لوغ] 1) رەڭگارەڭلىك، ئۆزگىرىشچانلىق. 2) كۆچمە م: ساۋاتسىزلىق.

تەلەئلۇ [تلاءلو] (ئە) پارلاش، پارقىراش، يالتىراش.

تەلبە [تلبە] (پ) 1) تەلۈ، سەۋدا، مەجنۇن. 2) پەرىشان؛ گاڭگىرىغان. 3) ئاشىق، مەپتۇن، ئىشتىقا گىرىپتار بولغان:

زەلىلى تەلبەنى دىلبەر كويىدىن قوغلاغانىدۇر
چۈ بۇتخانە ئىچىدىن كافرۇ تەرسانى يىغماغلىق.

— زەلىلى.

تەلبەراي [تلبەراى] (پ) سارالىقلارچە، تەلۈگە ئوخشاش:

تەلبەراي ئەتتى كۆڭۈل يادى بىلە مەجنۇن كەبى،
ئەيلەدى ئالەم ئىلىدىن بىزنى پىنھان سۈرەتى.

— ئا. نىزارى.

تەلبەرەتمەك [تيلبارانماك] سارالىق قىلماق، تەلۈە قىلماق، ئازدۇرماق.

تەلبىس [تلبيس] (ئە) ھىيلە - مىكىر، نەيرەڭ، يالغان:

بۇ يول ئازغۇرغۇچى كۆرگۈزسە تەلبىس،
ئەجەب يوقتۇركى يولدىن ئازسا ئىبلىس.

— لۇتفى.

تەلتىف [تلطيف] ئەركىلەش، ئەركىلىنىش، شېرىن سۆزلەرنى قىلىش.

تەلتىفى مەقال ئەيلەمەك — ئەركىلەپ سۆزلىمەك.

تەلخ [تلخ] (پ) ئاچچىق:

ھەمىشە گۈل بۇزىن تەدبىرىن ئەتكەي،
لەبىدىن تەلخ ئۈمرىن شىرىن ئەتكەي.

— خىرقەتى.

تەلخ ئەيلەمەك — ئاچچىقلا ئايلاندۇرماق، يېقىمسىز قىلماق.

تەلخ گۈفتار — ئاچچىق سۆزلەش.

تەلخ يىغلاماق — ئەلەملىك يىغلىماق، ئاچچىق يىغلىماق.

تەلخكام [تلخ كام] (پ) قايغۇلۇق، قىينىلىپ ئۆتىدىغان؛ ئۈمىدسىز.

تەلخكام ئولماق — قايغۇرماق، قىينىلىپ كۈن كەچۈرمەك.

تەلخىس [تلخيص] (ئە) يەكۈنلەش، خۇلاسىلەش.

تەلقىن [تلقين] (ئە) [كۆپلۈكى: تەلقىنات] 1) تەلىم، بىرەر مەسىلىنى باشقىلارغا ئېنىق قىلىپ چۈشەندۈرۈش، ئىزاھلاش:

ھۆسن ئەتفالىغە لەۋھى ئارەزىدىندۇر سەبەق،
ئايغە تەلقىن ئەيلەگەندەك شۇئلە مېھرى خاۋەرى.

— ئەرشى.

2) مېيىت دەپنە قىلىنغاندىن كېيىن قەبرە بېشىدا ئىمام تەرىپىدىن «كەلىماتى مەئلۇمە» نىڭ تەكرارلىنىپ كېلىشى.

تەلقىن ئەيلەمەك — ئېنىق چۈشەندۈرمەك، ئۇقتۇرماق، يادىغا سالماق، ئۇندىمەك.

تەلقىن ئوقۇماق — چۈشەندۈرمەك، ئۇقتۇرۇلماق، يادىغا

غا سېلىنماق.

تەلىئە [طليعه] (ئە) قوشۇننىڭ ئالدىدا مېڭىپ يول ئاچقۇچى ۋە دۈشمەننىڭ ئەھۋالى، تۇرغان جايى ھەققىدە مەلۇمات ئېلىپ كەلگۈچى ئەسكەر؛ ئىلغار.

تەمام [تمام] (ئە) 1) ئاخىرلاشماق، تۈگىمەك: *دېدى: خاجە: شاھا، يوق ئېردى بالام، يېتىشتىكى ئۈمرۈم بولۇرغە تەمام.* — ئا. نىزارى، ن. زىيائى. 2) ھەممە، ھەممىسى، بارلىقى، پۈتۈنلەي: *ئۇلارنىڭ سۆزىنى تەمام ئاڭلادىم، كى جانىم قۇلاقى بىلە تىڭلادىم.* — ئا. نىزارى، ن. زىيائى. بار مەلەك نىشاندۇرلار ئىشق زاتىدىن تەمام، ئەرشىيا، كەل، جامى مەي ئىچكىل مۇھەببەت ساربىدىن. — ئەرشى.

تەمەتتۇئ [تمتع] (ئە) [كۆپلۈكى: تەمەتتۇئات] بەھرلىنىش، پايدىلىنىش، مەنپەئەتلىنىش.
تەمەتتۇئ تاپماق — بەھرلەنمەك، پايدا تاپماق، مەنپەئەت ئالماق.

تەمەسخۇر [تمسخر] (ئە) مەسخىرە قىلىش، مازاق قىلىش.
تەمەسخۇر قىلماق — مەسخىرە قىلماق، مازاق قىلماق.

تەمەسسۇك [تمسک] (ئە) 1) ھۆججەت، ئىسپات. 2) تۇتماق، تۇتۇۋالماق، يېپىشماق.
پۈتۈن بىزگە بەرگىل تەمەسسۇك خەتنى، داغى ئاندا تۇشسۇن ئۇلۇغلار ئاتى. — ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

تەمەللۇق [تملق] (ئە) يېلىنىش، يالۇرۇش؛ ساختا تەزىم:
تەمەللۇقدا قىلدىم بۇلارغە سەلام، كېلىپ ئۈردى بىر كاج مېنى چوڭ ئاغام. — ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

تەمەللۇك [تملك] (ئە) ئىگە بولغانلىق، بىرەر مۇلۈكنى ئۆز ئىگىدارچىلىقىغا ئالغانلىق.

تەمەننا [تمنا] (ئە) تىلەك، ئىستەك، ئارزۇ:
ئاتابى خۇد قىلۇر ۋەسلىڭ تەمەننا، ۋەلى مەسكىنگە مۇلكى جەم تاپىلماس. — ئاتابى.
تەماننا ئەتمەك — «تەمەننا ئېيلەمەك» كە قارالسۇن.
تەمەننا ئېيلەمەك — ئارزۇ قىلماق.
تەمەننايى خام — ئەمەلگە ئاشمايدىغان ئۈمىد، خام تەمە.

تەمەۋۇج [تموج] (ئە) دولقۇنلىنىش، چايقىلىش.
تەمەۋۇج سالماق — دولقۇنلاندۇرماق، چايقالدۇرماق.

تەمەۋۇل [تمول] (ئە) مالدارلىق، بايلىق، باي بولماقلىق.

تەمەئ [طمع] (ئە) 1) خام خىيال، تەمە. 2) ئارزۇ، ئىستەك، ئۈمىد (غايىۋى). 3) ئاچ كۆزلۈك، نەپسانىيەتلىك، تويماسلىق:
ۋەسلىڭ تەمەئىدە زاردۇرمەن، سەرگەشتەئى بىقەراردۇرمەن. — ئەرشى.

تەم ـ تەم [تەم تەم] تامچە ـ تامچە، قەترە ـ قەترە:
سەر ـ بەسەر سۇرغىتدىن گۈل ئارەز ئۈزە تەم ـ تەم ئەرەق، نەۋنىھال ئۈستىدە قۇدرەت يېلىدىن شىرىن سەمەر. — ئەرشى.

تەمسىل [تمثيل] (ئە) مىسال كەلتۈرۈش، ئوخشىتىش.

تەمكىن [تمكين] (ئە) ئېغىرلىق، چىدام؛ ئېغىر تەبىئەتلىك، سۈلەت، ھەيۋەت.
تەمكىن تاپماق — ئېغىر بولماق، بىر جايدا قارار تاپماق.
جەلال تەمكىن — ئەزىمەت، سۈلەتلىك، بۈيۈك، ھەيۋەتلىك.
سىپىھر تەمكىن — ئاسماندەك ۋەزمىن، ھەيۋەتلىك.

تەملىك [تمليک] مۈلۈكلۈك، مۈلۈك قىلىپ بېرىش:
مەغفىرەت گەنجى سەڭا تەملىك ئېرۇر، مانىڭ ئەمەس، ئەيلەسەڭ ئىسيانى كۆپ ئۈممەتكە ھەر مىقدار خەرج. — نەۋائى.

تەمەم [تم] (ئە) ئاخىرلاشتى، تامام بولدى، تۈگىدى (كۆپىنچە كىتابلارنىڭ ئاخىرىغا يېزىپ قويۇلىدۇ).
تەمەم بىل خەير — ياخشىلىق بىلەن تامام بولدى.
تەمەم چەكمەك — تامام قىلماق، تامام بولدى دەپ يازماق.

تەمھىد [تمهيد] (ئە) 1) يېيىش. 2) تۈزۈش، تەرتىپلەش، رەتلەش، تۈزىتىش.

تەموز [تموز] (پ) شەمسىيە يىلنىڭ مارت ئېيىدىن باشلاپ بەشىنچى ئېيىغىچە بولغان ئۈچ ئاينىڭ ئومۇمىي نامى (سەرەتان، ئىيۇل).

تەموغ [تموغ] «تاموغ» غا قارالسۇن:
كى ئەھلى زوھد قىلۇر تاڭلا ئىشرەتى جەننەت، تەموغ ئارا نەچە مەيخانەلەر بەنا قىلايىن. — گۈمنام.

تەمىيز [تمييز] (ئە) 1) ئاجىرىتىش (ياخشىنى

یاماندىن) ، ئايرىش، پەرقلەندۈرۈش. 2) ئېنىق، روشەن، مەلۇم:
تالىبى ھەقلەرگە بۇ تەمىزدۈرۈر،
فىل يۈكىنغە مورچە كۆپ ئاجىزدۈرۈر.
— خەراباتى.

تەمىز قىلماق — 1) ئاجراتماق، پەرق قىلماق. 2) بىلمەك، سەزمەك.

تەن [تن] (پ) 1) تەن، بەدەن، جىسىم. 2) ئادەم، شەخس:
بۇ سائەت ئىچىندە بەرھەمەن كېلىپ،
مۇنىڭ ئارقاسىدىن نەچە تەن كېلىپ.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

تەناب [طناب] (ئە) ئارغامچا؛ تاناب؛ يىپ؛ چۈلۈڭ:
ھەلقە ـ ھەلقە زۇلفۇڭىز ھەريان پەرىشاندۇر نېتەي،
كىم تەنابى سەيد ئول گىسۇ ئىكەننى بىلمەدىم.
— گۈمنام.

تەناسۇب [تناسب] (ئە) بىر ـ بىرىگە ماس ۋە ئۇيغۇن بولۇش، كېلىشمەكلىك؛ نىسبەت پەيدا قىلىش.

تەناقۇز [تناقض] (ئە) بىر سۆزنىڭ ئىككىنچى سۆزگە قارشى قويۇلۇشى، ئىككى سۆزنىڭ بىر ـ بىرىگە قارىمۇقارشى كېلىشى، زىتلىق، ئانتونىملىق.

تەنان [تنان] (پ) 1) تەنلەر، بەدەنلەر، گەۋدىلەر، جىسىملار. 2) ئادەملەر، شەخسلەر، كىشىلەر توپى:
دېدى ئاتلانىپ چىقتى نەچچە تەنان،
بالىلار بىللە بولدى تاغقا رەۋان.
— مولا بىلال.

تەناۋۇل [تناول] (ئە) 1) يېمەك، ئىچمەك، ئىستېمال قىلماق:
كېلۈر ئالدىڭغە كى ئاندىن تەئام،
تەناۋۇل قىلۇرسەن ئىشىك تۈرفە خام.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.
2) ئېرىشمەك.

تەنەززۇل [تنزل] (ئە) 1) تۆۋەنلەش، پەسكە چۈشۈش. 2) ئۆزىنى تۆۋەن تۇتۇش، كىبىرسىزلىك، كەمتەرلىك:
چۇ مەسئۇد بولماس ئىدى تەندۇرۇست،
تەنەززۇللۇق ئولدى بولۇپ ھالى سۇست.
— ن. زىيائى.

تەنەففۇر [تنفر] (ئە) يىرگىنىش، نەپرەتلىنىش.

تەنەققۇل [تنقل] (ئە) [كۆپلۈكى: تەنەققۇلات] ئىچىملىك بىلەن بىللە قەنت ـ گېزەك، يەل ـ يېمىش يېمەك؛ زاكوسكا.

تەنەند [تنند] (پ) ھۇرۇن، ئىش خۇشياقماس.

تەنەۋۇئ [تنوع] (ئە) تۈرلىنىش، خىلمۇ خىل بولۇش، تۈرگە ئايرىلىش.

تەنەئئۇم [تنعم] (ئە) نازۇ ـ نېمەتلەر ئىچىدە ياشاش، راھەتتە ياشاش:
ئاۋ ئاۋلاپ، قۇش سالىپ چىرغاپ ھەمىشە،
كېچە ـ كۈندۈز تەنەئئۇم قىلدى پىشە.
— لۇتفى.

تەنەئئۇماتچى [تنعماتچى] (ئە) [بىرلىكى: تەنەئئۇم] «تەنەئئۇم» غا قارالسۇن.

تەنبەل [تنبل] (پ) 1) ھۇرۇن، ئىش خۇشياقماس. 2) كۆچمە م: سېمىز.

تەنبۇرە [طنبوره] (ئە) تەنبۇرنىڭ كىچىك بىر تۈرى.

تەنبۇل [تنبول] تاماكىغا سېلىنىدىغان بىر خىل خۇشبۇي ياپراق (ھىندىستاندا ئۆسىدۇ).

تەنبىھ [تنبيه] (ئە) ئەيىبلەش، كايىش، تاپا ـ تەنە قىلىش، ئاگاھلاندۇرۇش؛ جازالاش:
بەشىنچى مەنسىدۇر، ئاڭلا، تەنبىھ،
بارلىق قايدا بولسۇن باغ ئىلە تېھ.
— خىرقەتى.

تەنپۇش [تن پوش] (پ) كىيىم، يېپىنچا.

تەندۇرۇست [تن درست] (پ) ساغلام، سالامەت.
تەندۇرۇست ئولماق — ساقايماق، تۈزەلمەك.

تەنزىھ [تنزيه] (ئە) يامانلىق ۋە يارىماسلىقلاردىن پاك قىلىش ۋە تازىلاش:
ئىككىنچى مەنسى تەنزىھدۇر بىل،
كۆڭۈلدىن خار خەشەكنى سەن ئېرىتقىل.
— خىرقەتى.

تەنسىف [تنصيف] (ئە) 1) بىرەر نەرسىنى تەڭ ئىككىگە بۆلۈش؛ 2) ھېساب ئىلمىدا بەلگىلىك سانىنىڭ يېرىمىنى بەلگىلەش.
تەنسىف قىلماق — ئىككىگە بۆلمەك، يېرىمىنى ئاجراتماق.

تەنقال [تنقال] بەلگىلەنگەن جايغا يۆتكىلىش توغرىسىدا ئەسكەرگە خەۋەر بېرىش ياكى بۇيرۇق قىلىش.

تەنقىر [تنقير] (ئە) ئويۇش، كولاش.
تەنقىر ئەيلەمەك — كولىماق.

تەنقىس [تنقيص] (ئە) كېمەيتىش، ئازايتىش، كەم كۆرسىتىش؛ پېتىشمەسلىك، سقىلىش.
تەنقىس بەرمەك — سقىماق، كېمەيتمەك.
تەنقىس تاپماق — تۆگىللەنمەك، تۆگمەك؛ تۆگەپ قالماق.

ماق.

تەنكىر [تنكير] (ئە) 1) ئېنىقسىز ھالغا كەلتۈرۈش. 2) گەرەپجىدە بىرەر ئىسىمنى «نەكرە» يەنى ئېنىقسىز ھالغا كەلتۈرۈش (ئىسىم ياكى سۈپەتنىڭ ئالدىغا «ئەل /ال» نى قوشماسلىق).

تەنگە [تنكه] تەڭگە، پۇل.

تەنگەئى بەيئانە — زاكالەت، سودا ئۈستىدە ئالدىن بېرىلگەن پۇل.

تەنگۈدار [تن كدار] (پ) بەدەننى ئېرىتكۈچى، تەننى قىزىتقۇچى.

تەننار [طنار] (ئە) نازلىق، كېلىشكەن، گۈزەل، نازىنىن:

كىمسە ھەرگىز كۆرمەگەي بۇ تەرز ئىلە بىر نازلىق،
نازى شىرىن پەردەسىدە قىلغاي ئول تەننازلىق.

— ئەرشى.

تەنھا [تنها] (پ) [بىرلىكى: تەن] 1) يالغۇز، تەنھا، يەككە، يىگانە، بىردىنبىر. 2) پەقەت، پەقەتلا. 3) كىشىلەر توپى:

بادە ئىچتىم زەۋقىدە مەي ئەكسىنى كۆردۈم،
ھۇسن باغىدا تەنھا ئولتۇرۇر خىرامان قىز.

— نەۋبەتى.

تەنۇرە [تنوره] (پ) پەرتۇق (تۆمۈرچىلەر كىيىدىغان)؛

چەرمىن تەنۇرە — تېرىدىن ياسالغان پەرتۇق:

تېمۇرچىدىن تىلەب دەم بىرلە كۆرە،
بېلىگە باغلەبان چەرمىن تەنۇرە.

— نەۋابى.

تەنۇمەند [تنومند] (پ) كۆچلۈك، قۇۋۋەتلىك؛ ساغلام؛ سېمىز، گەۋدىلىك.

نا تەنۇمەند — كۆچسىز، ساقسىز، ھالسىز.

تەنۇير [تنوير] (ئە) نۇرلانماق، يورۇماق، نۇر چاچماق:

كۆزۈم تۇشتى ناگاھ بۇ تەسۋىرغە،
كى تەسۋىر ئەمەس، بەلكى تەنۇىرغە.

— ئا. نىزارى.

تەنۋىن [تنوين] (ئە) «ن» لەشتۇرۇش (ئايرىم ئەرەپچە ئىسىملارنىڭ ئاخىرىنى «ن» بىلەن ئېيتىش).

تەھ [ته] (پ) تەگ، ئاست، ئەڭ ئاستى، قەۋەت:

بار ئېردىكى دەريا سۇيى ئانچە ئەۋج،
مېنى تەھكە تاشلاپ ئۇرار ئېردى مەۋج.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

تەھادى [تهادى] (ئە) ئۆزئارا سوۋغا ئەۋەتمەك، ئۆزئارا سوۋغا تەقدىم قىلماق.

تەھارەت [طهارت] (ئە) 1) پاكلىق، پاك بولماقلىق، يۇيۇنۇپ تازىلىنىش.

2) ئىبادەت قىلىش ئۈچۈن پۇت، قول، يۈز قاتارلىق ئەزالارنى يۇيۇش.

تەھاشى [تحاشى] (ئە) بىرەر نەرسىدىن قورقۇپ چەتلىشىش، چېكىنىش؛ تارتىنىش.

تەھالۈك [تهالك] (ئە) 1) تەشنا بولماق، ئىنتىزار بولماق، ئارزۇ قىلماق؛ بېرىلمەك، ئىزدىمەك. 2) تىرىشماق. 3) جان تىكمەك، جېنىنىڭ بارىچە.

تەھەتتۈك [تهتك] (ئە) پەردە يىرتىلىش، شەرمەندە بولۇش، رەسۋالىق.

تەھەتتۈك بولماق — رەسۋا بولماق، شەرمەندە بولماق.

تەھەررۈك [تحرك] (ئە) قىمىرلاش، ھەرىكەتلىنىش:

يىگىرمە كۈن ئىچرە بۇ ئەتۋاردا،
تەھەررۈك بىلە يۇردى ئەبھاردا.

— ئا. نىزارى.

تەھەررۈك ئەھلى — ھەرىكەت قىلىپ تۇرغۇچى كىشىلەر.

تەھەررۈك ئەيلەمەك — قىمىرلىماق، ھەرىكەت قىلماق.

تەھەررۈك تاپماق — ھەرىكەتلەنمەك.

تەھەررۈكسىز [تحرك سيز] ھەرىكەتسىز، قىمىرلىمايدىغان.

تەھەرمۇز [تحرمز] (ئە) ھارامزادىلىك، ئالدامچىلىق، ھىيلىگەرلىك؛ شەخسىيەتچىلىك.

تەھەسسۇر [تحسر] (ئە) ھەسرەت چېكىش، ئەپسۇسلىنىش.

تەھەككۈم [تحكم] (ئە) 1) ھۆكۈم يۈرگۈزۈش، زورلۇق بىلەن ھۆكۈمرانلىق قىلىش:

ئەل بەختى ئاقلىغى نېتەيىن يەتتى ۋەسلىگە،
بەختىم قارالىغى ماڭا قاتتى تەھەككۈمۈڭ.

— گۈمنام.

2) غالىب كېلىش. 3) بىرەر نەرسىنىڭ ھۆكۈمىنى خالاس ـ خالىماس قوبۇل قىلىش.

تەھەمتەن [تحمتن] (پ) 1) باھادىر، پالۋان. 2) رۇستەمنىڭ لەقىمى:

شۇجائەت بابىدا بولساڭ تەھەمتەن،
بولۇبان زىر دەستىڭ دىۋە گەسۇەد.

— ئەرشى.

تەھەممۇل [تحمل] (ئە) تاقەت، سەۋر، چىدام، تەمكىنلىك، ۋەزمىنلىك:
تىلەر بولساڭ كۆڭۈل مەقسۇدىنى كۇل،
تەھەممۇل قىل، تەھەممۇل قىل، تەھەممۇل.
— لۇتفى.

تەھەممۇل ئەيلەمەك — چىدىماق، تەمكىن بولماق، ئېغىرلىق قىلماق، سەۋر قىلىپ تۇرماق.

تەھەممۇل پىشە قىلماق — تەمكىنلىكنى كەسىپ قىلماق، ئېغىرلىقنى ئادەت قىلماق:
يانا ئەل تىلىدىن ئەندىشە قىلدى،
زەرۋەرتدىن تەھەممۇل پىشە قىلدى.
— لۇتفى.

تەھەممۇل كۆرگۈزمەك — «تەھەممۇل ئەيلەمەك» كە قارالسۇن.

تەھەممۇللىق [تحمل ليق] چىدامليق، سەۋرلىك، ئېغىرلىق، تەمكىنلىك.

تەھەۋۋۇر [تهور] (ئە) غەزەپ ۋە شىددەت بىلەن ھۇجۇم قىلىش، مەسىلىگە چۈشەنمەي تۇرۇپ، بىردەملىككە قىزىشىپ، غايەت ئاچچىقلىنىش، غەزەپلىنىش، ھولۇقۇش:
ئۆتۈپ نەچچە مۇددەت تەھەييۇر بىلە،
تەھەييۇر دېمەنكىم تەھەۋۋۇر بىلە.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

تەھەييۇر [تحير] (ئە) ھەيران بولۇش؛ ھەيرانلىق:
قولىن تىشلەدى قىز تەھەييۇر قىلىپ،
ئوقۇغان نەمازنى تەمەسخۇر قىلىپ.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

تەھەييۇرات [تحيرات] (ئە) [بىرلىكى: تەھەييۇر] «تەھەييۇر» غا قارالسۇن.

تەھبەتەھ [تهته] (پ) قاتمۇقات:
غۇنچە يەڭلىغ يۈرەكسىمنى تەھبەتەھ قان ئەيلەبان،
مەن يەتمىغە رەھم قىلماي زۇلم بىداد ئەتتىڭىز.
— نەۋبەتى.

تەھت [تحت] (ئە) ئاست، تەگ:
ھېچ ئۇزۇيىم خالى ئېرمەس غۇنچە لەئلىڭ فىكرىدىن،
سۇ شەجەر تەھتىگە يەتسە سەيرى بولغاي شاخۇ رەگ.
— گۇمنام.

تەھتى فەرمانىدە — ھۆكۈم ئاستىدا، ئىختىيارىدا، قارىمىقىدا:
تەھتى فەرمانىدە ئالەم كىشۋەرى.
— نەۋائى.

تەھتەس ـ سەرا [تحت الثرى] (ئە) يەر ئاستى:
نەماز ۋاقتىدىن تا بولۇپ چاشتگاھ،
بۇ مەنچىڭ سەپەر قىلدى تەھتەس ـ سەرا.
— مۇللا شاكىر.

تەھتۇش ـ شەرىن [تحت الثرين] (ئە) دوزاخنىڭ ئەڭ ئاستى:
سېنىڭ بىرلە تامۇغ خۇلد بەرىندۇر،
بەھشتىم سەنسىزىن تەھتۇش ـ شەرىندۇر.
— لۇتفى.

تەھدىد [تهديد] (ئە) قورقۇتۇش، دوق قىلىش، تەھدىت.

تەھدىد ئەتمەك — قورقۇتماق، تەھدىت سالماق.

تەھرىر [تحرير] (ئە) يېزىش، ئەسەر يېزىش:
يىراقراقدىن تۇرۇپ نەۋرۇزى نەۋشاد،
قىلۇر ھەر نەقشىنىڭ تەھرىرىن ئىرشاد.
— لۇتفى.

تەھرىر ئەتمەك — «تەھرىر ئەيلەمەك» كە قارالسۇن؛

تەھرىر ئەيلەمەك — يازماق، ئەسەر يازماق.

تەھرىس [تحريص] (ئە) ھېرىسمەن قىلىش، ھېرىسىنى ئويغىتىش، تەمە قوزغىتىش.

تەھرىس ئەيلەمەك — ھېرىسمەن قىلماق.

تەھرىك [تحريك] (ئە) ھەرىكەت، ھەرىكەتكە كەلتۈرۈش، قىمىرلىتىش، قوزغىتىش.

تەھرىكە [تحريكه] (ئە) «تەھرىك» كە قارالسۇن:
قالىپ تەھرىكەدىن ياتىپ مۇردەدەك،
كۆزىن ھەر بىرىگە چاتىپ مۇردەدەك.
— ئا. نىزارى.

قولى بىرلە سالنى قىلىپ تەھرىكە،
يۇرۇر ئېيردى، تۆزدى شامال مەئىرىكە.
— ئا. نىزارى.

تەھرىم [تحريم] (ئە) مەنئى قىلىش، ھارام قىلىش، قايتۇرۇش، ياندۇرۇش:
... سەبا بۇلبۇلنىڭ كۆڭلىنى گۇلى قەھقەھدىن تەھرىم قىلىپ، قىزىل گۇل قاشىغە تەكلىف قىلغانى.
— خىرقەتى.

تەھزىب [تهذيب] (ئە) تازىلاش، پاكلاش؛ تازىلىق، پاكلىق.

تەھزىر [تحذير] (ئە) 1) ھەزەر قىلدۇرۇش، قاچۇرۇش؛ چەتلەشتۇرۇش. 2) قورقۇتۇش.

تەھزىل [تهزيل] (ئە) ئاجىز، زەئىپ؛ قۇۋۋەتسىز.

تەھسىل [تحصيل] (ئە) ئوقۇش، بىلىم ئېلىش، بىلىم ھاسىل قىلىش، ئۆگىنىش.

تەھسىل ئەتمەك — «تەھسىل ئەيلەمەك» كە قارالسۇن.

تەھسىل ئەيلەمەك — ئۆگەنمەك، ئوقۇماق.

تەھسىن [تحسين] (ئە) ئاپىرىن ئوقۇش، تەقدىرلەش، ماقۇللاش، ماختاش:

سەبا ئايدى گۈل بولماس مۇنچە ياخشى،
ئەجەب تەھسىن بۇ گۈلنىڭ تۇرفە نەقشى.

— خىرقەتى.

تەھسىن ئەتمەك — «تەھسىن ئەيلەمەك» كە قارالسۇن.

تەھسىن ئەيلەمەك — ماختىماق، ماقۇللىماق.

تەھقىق [تحقيق] (ئە) 1) بىرەر نەرسىنىڭ ھەقىقىتىنى ئىزدەش، تەكشۈرۈش، ئېنىقلاش، سۈرۈشتۈرۈش، ھەقىقەتلەش؛ ھەقىقەتەن:

تەھقىقى جەھەننەم بولۇر مەنزىلى،
ئەزابلارنى كۆرگەي بۇ يولنىڭ ئېلى.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

2) ھەقىقەتلىك، راستلىق:

ئاغزى تەھقىقەدە كۆپدىن بار ئىدى كۆڭلۈمدە شەك،
ناگەھان شەكدىن چىقاردى لۇتق بىرلە خەندەسى.

— ئەرشى.

تەھقىق ئەتمەك — «تەھقىق ئەيلەمەك» كە قارالسۇن.

تەھقىق ئەيلەمەك — تەكشۈرمەك.

تەھقىق قىلماق — «تەھقىق ئەيلەمەك» كە قارالسۇن.

ئەھلى تەھقىق — ھەقىقەت ئەھلى؛ راستچىللار، راست سۆزلىگۈچىلەر:

يەنە ئول خاتەمنى تەينىككى دەۋزەخ ئىچرە كۆيمەسلىك،
دېمىشلەر ئەھلى تەھقىقلەر سەخاۋاتى ئېرۇر بائىس.

— مۇللا بىلال.

تەھلىل [تحليل] (ئە) 1) ئانالىز. 2) ئېرىتىۋېتىش. 3) مۇرەككەپ بىر نەرسىنى بۆلەكلەرگە ئاجرىتىپ تەكشۈرۈش. 4) تەڭرىنىڭ ئىسمىنى زىكرى قىلىش.

تەھنۇقىرە [تەقرە] (پ) تېگى كۆمۈش، يۇزى ئالتۇن.

تەھنىيەت [تهنيت] (ئە) قۇتلاش، تەبرىكلەش، مۇبارەكلەش:

سەرىر گۆزرە چىقتىم تۇزۇپ سەلتەنەت،
خەلايىق كېلىپ ئەيلەدى تەھنىيەت.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

تەھۇر [طهور] (ئە) ناھايىتى تازا، ئىنتايىن پاك:

ئول غار ئىچرە چىلتەندۇر، ئىچكەنلەرى تەھۇردۇر،
كاسەلەرى دۇر دۇرۇر، شەراب ئىچر ئىردىيا.

— م. نىيازى.

تەھۇرا [طهرا] (ئە) «تەھۇر» غا قارالسۇن.

تەھۇرا بادەسى — پاكىز شاراب؛ ئۆتكۈر شاراب.

تەھۇرا شەربەتى — ئەڭ شېرىن شەربەت.

تەھۋىل [تحويل] (ئە) 1) بىر نەرسىنى ئۆز ھالىتىدىن باشقا بىر ھالەتكە كەلتۈرۈش، ئايلاندۇرۇش، ئۆزگەرتىش. 2) قەدىمكى ئاستىرونومىيىدە قۇياشنىڭ بىر بۇرجىدىن باشقا بىر بۇرجىغا ئۆتۈشى.

تەھۋىلدار [تحويل دار] (ئە + پ) خەزىنىچى.

تەھىييات [تحيات] (ئە) [بىرلىكى: تەھىييە] «تەھىييە» گە قارالسۇن:

كى بىر نامەئى يازدى شاھى بۇخار،
كى بىزدىن تەھىييات ھەزاران ـ ھەزار.

— مۇللا شاكىر.

تەھىييە I [تحيه] (ئە) 1) سالام، دۇئا، ماختاش. 2) تىرىكلىك (ھايات) بېرىش.

تەھىييە II [تهيه] (ئە) ھازىرلاش، تەييارلاش.

تەۋابىئ [طوابع] (ئە) [بىرلىكى: تابىئ] ئەگەشكۈچىلەر.

تەۋاتۇر [تواتر] (ئە) ئېغىزدىن ئېغىزغا يېيىلىش، تارقىلىش؛ ئاشكارىلىنىش (خەۋەرگە ئائىت).

تەۋاجىر [تواجر] (ئە) «تاجىر» غا قارالسۇن:

چۇ دەريا سارىغە گۆزەر ئەيلەدىم،
تەۋاجىرنى كۆردۈم نەزەر ئەيلەدىم.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

تەۋاچى [تەواجى] جارچى، ئېلانچى؛ مۇخبىر.

تەۋارىخ [تواريخ] (ئە) [بىرلىكى: تارىخ] تارىخلار.

تەۋارۇد [توارد] (ئە) كەينى ـ كەينىدىن، ئارقا ـ ئارقىدىن، ئۈستى ـ ئۈستىلەپ؛ ئىككى ئىش تەڭ كەلمەك.

تەۋارى [توارى] (ئە) يوشۇرۇنماق، مۆكمەك، مۆكۈنمەك.

تەۋازۇئ [تواضع] (ئە) 1) ئۆزىنى ئەدەپلىك تۇتۇش، كەمتەرلىك. 2) ھۆرمەت، ئىززەت، ئېھتىرام:

ئانىڭ بىرلە ھەمراھ نەچە ئادەمى،
تەۋازۇئدا تۇردى نەچە خادەمى.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

3) كۆچمە م: ئىتائەتمەنلىك، بويسۇنۇش.

تەۋازۇئ ئەيلەمەك — ئۆزىنى ئەدەپلىك تۇتماق، تۆۋەن تۇتماق، ھۆرمەت قىلماق.

تەۋاف [طواف] (ئە) زىيارەت.

تەۋاف قىلماق — مۇقەددەس ھېسابلانغان كىشى، نەرسە، جايلارنى زىيارەت قىلماق.

تەۋافۇر [توافر] (ئە) بېيتەرلىك، تولۇق، كۆپ، مول؛ باياشات، مولچىلىق، مەۋرچىلىق.

تەۋان I [توان] (پ) قۇۋۋەت، كۈچ، قۇدرەت؛ تاقەت، چىدام.

ناتەۋان — كۈچسىز، قۇۋۋەتسىز، قۇدرەتسىز:

ناتەۋان جانىمغە جانا ئۇلفەتىڭ دەرمان ئىدى،
ماڭا ئەمدى فۇرقەتىڭدىن نې تەۋان قالدى نې تاب.

— ئەرشى.

تەۋان II [توان] «تەبان» غا قارالسۇن.

تەۋانا [توانا] (پ) كۈچلۈك، قۇۋۋەتلىك، قۇدرەتلىك، ساغلام؛

بىرى ئايتۇركى: ئەي ھەبيۇ تەۋانا،
ئېرۇرسەن بارچە ئەھۋالىمغە دانا.

— لۇتفى.

تەۋانا پەيكەر [توانا پيكر] (پ) تېنى قۇۋۋەتلىك.

تەۋانالىغ [توانالىغ] «تەۋانا» غا قارالسۇن.

تەۋانگەر [توانكر] (پ) 1) كۈچلۈك، قۇۋۋەتلىك، قۇدرەتلىك. 2) باي؛ دۆلەتمەن، پۇلدار:

بار ئېردىكى ئاندا ئەجەم خەيلىدىن،
غەنىيۇ تەۋانگەر كەرەم خەيلىدىن.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

تەۋاب [تواب] (ئە) 1) قوبۇل قىلغۇچى، ئەپۇ قىلغۇچى. 2) ئاللا، تەڭرى.

تەۋايىف [طوايف] (ئە) [بىرلىكى: تايىفە] گۇرۇھلار، قەبىلىلەر، تائىپىلەر.

تەۋەججۇھ [توجه] (ئە) 1) يۈزلىنىش، يۈزىنى بۇراش، ئىخلاس؛ ھۆرمەت، ئېھتىرام:

بەسىر پادىشاھى مىرزەبان پەرزەندى يوق جەھەتىدىن ئۆزلەت ئىختىيار ئەيلەپ، جەناب ھەزرەتى ئىززەتكە تەۋەججۇھ بىرلە يۈز كەلتۈرگەنى، ...

— ئا. نىزارى.

2) دىققەت ـ ئېتىبار. 3) تەڭرىگە يالۋۇرۇش، ئىلتىجا قىلىش.

تەۋەججۇھ ئەتمەك — يۈزلەنمەك، يالۋۇرماق.

تەۋەججۇھ كۆرسەتمەك — ئىلتىپات قىلماق.

تەۋەسسۇل [توسل] (ئە) ۋاستە قىلىش، تايىنىش؛ باھانە، سەۋەب.

تەۋەسسۇئ [توسع] (ئە) كېڭىيىش، كېڭەيتىش، ئاشۇرۇش.

تەۋەققۇف [توقف] (ئە) توختاش، جىم تۇرۇش، ئىككىلىنىش:

دېدى: سىزنى چىرلار ئەمىرى زەمان،
تەۋەققۇفنى تاشلاپ بولۇڭلار رەۋان.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

تەۋەققۇف ئەيلەمەك — توختىماق، جىم تۇرماق.

تەۋەققۇئ [توقع] (ئە) ئۈمىد بىلەن قاراش؛ ئىنتىزار بولۇش:

تەۋەققۇئ ئولدۇر ئەسھابى ھۇنەردىن،
كى چۈن فەيز ئالسالار بۇ مۇختەمەردىن.

— لۇتفى.

تەۋەققۇئ ئەتمەك — «تەۋەققۇئ ئەيلەمەك» كە قارالسۇن؛

تەۋەققۇئ ئەيلەمەك — ئۈمىد بىلەن قارىماق، كۈتمەك، كۆز تۇتماق.

تەۋەققى [توقى] (ئە) چېكىنمەك.

تەۋەككەل [توكل] (ئە) 1) پۈتۈن ئۈمىدىنى تەڭرىگە باغلاش، تەڭرىنىڭ مەرھەمىتىگە ئىشىنىش. 2) تەۋەككۈل قىلىش، كۆپ ئىككىلەنمەي قىلىنغان ھەرىكەت.

تەۋەللا I [تولا] (ئە) 1) يېلىنىپ سوراش؛ يالۋۇرۇش، ئىلتىجا قىلىش؛ ئۈمىد، ئۈمىدلىنىش. 2) دوست تۇتۇش:

شەھەرگە ياقمىن بىر مەكان راستلادى،
تەۋەللا قىلىپ ئۆيى ساڭى باشلادى.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

تەۋەللا قىلماق — 1) يېلىنماق، يالۋۇرماق؛ ئۈمىد قىلماق. 2) دوست تۇتماق.

تەۋەللا II [تولى] (ئە) «تەۋەللا 1» گە قارالسۇن.

تەۋەللۇد [تولد] (ئە) تۇغۇلۇش، پەيدا بولۇش:

... مۇھەببەتدىن نە ئىشلار تەۋەللۇد قىلۇر... ئۇل سىرنى ئەيان ۋە ئول سۆزنى بەيان قىلماق.

— خىرقەتى.

تەۋەللۇد تاپماق — تۇغۇلماق.

تەۋەئەمان [توامان] (ئە) قوشكېزەك، ئىككىزەك:

مېنى ئەل دائىما فەرھاد بىرلە تەۋەئەمان كۆرگەچ،
فەلەك بىدادىدىن ناكام كەتكەن بىنەۋا دەرلەر.

— ئەرشى.

تەۋەھھۇم [توهم] (ئە) ۋەھىمگە چۈشۈش، قورقۇش:

كى سابىت تەۋەھھۇم بىلە قىلدى زار،
بولۇپ تەختى پارە ئۆزە بەر قەرار.

— ئا. نىزارى.

تەۋەھھۇم ئەيلەمەك — قورقماق، ۋەھىمگە چۈشمەك.

تەۋبە [توبه] (ئە) 1) يامان قىلمىشقا پۇشايمان قىلىپ، ئۇنى تەكرارلىماسلىق ئۈچۈن قىلىنغان قارار، بېرىلگەن ۋەدە:

كۇفر زۇلفىدىن يانارغە تەۋبە قەسدىن ئەيلەسەڭ،
كىم بۇ يەتتىلىغ تەۋبەلەردىن قىلمە ئىستىغفار بەس.

— ئەرشى.

2) ئەجەبلىنىش، ھەيران قېلىشنى ئىپادىلەيدۇ.
تەۋبە شىكەن — توۋىسىنى بۇزغۇچى، ۋەدىسىدىن يانغۇچى؛
تەۋبە نەسۇھ — سەممي ۋە ھەقىقي توۋا.
تەۋدىئ [تودیع] (ئە) خوشلىشىش، خەيرلىشىش، ۋىدالىشىش.
تەۋدىئ قىلماق — خەيرلەشمەك، خوشلاشماق.
تەۋر [طور] (ئە) 1) يوسۇن، رەۋىش، ئۇسۇل، تەرز؛ ئادەت، قىلىق، تەرتىپ:
كى بۇ ھەركۇندەكى ئەشئار ئەمەستۇر،
ئانىڭ تەۋرى بىلە گۇفتار ئەمەستۇر.
— لۇنغى.
تەۋر ئەتمەك — بىرەر نەرسىگە ئۆگەنمەك، ئادەت قىلماق.
تەۋر ۋەزئ — رەۋىش ۋە تۇزىلىش.
تەۋرات [تورات] (ئە) يەھۇدىيلارنىڭ دىنىي كىتابى (مۇسا پەيغەمبەرگە نازىل بولغان، دېيىلىدۇ).
تەۋرىت [توریت] (ئە) مۇسا ئەلەيھىسسالامغا نازىل بولغان كىتاب، تەۋرات.
تەۋرىت كەلىمەسىدىن تاپتى تەراۋەت ئىنجىل،
فۇرقانى ئەمەدىدە ھەرفى زەبۇر ئەمەسمۇ؟
— زەللىلى.
تەۋزىھ [توضیح] (ئە) ئىزاھلاش، روشەنلەشتۇرۇش.
تەۋزىھ بەرمەك — روشەن قىلماق، ئايدىڭلاشتۇرماق، ئىزاھلىماق.
تەۋزىھ قىلماق — «تەۋزىھ بەرمەك» كە قارالسۇن.
تەۋزىئ [توضیع] (ئە) تارقىتىش، بۆلۈپ تارقىتىش، تەقسىملەپ بېرىش.
تەۋسەن [توسن] (پ) شوخ ئات، ئويناق ئات:
مىندى چۇ تەۋسەن جۇنۇن كۇندە شەھ سۇۋارى ئىشق،
قەتئ بۇ ماسەۋا ئۇچۇن ئىلكىدە زۇلفىقار ئىشق.
— زەللىلى.
تەۋسەنى تەخەييۇل — خىيال ئېتى، خىيال.
تەۋسەنلىغ [توسن لیغ] كۆچمە م: شوخلۇق، شاشلىق.
تەۋسىئ [توسیع] (ئە) كېڭەيتىش؛ كەڭچىلىك، كەڭلىك.
تەۋسىف [توصیف] (ئە) سۈپەتلەش، ماختاش:
تەۋسىفى ھۇسنۇڭ تۇگەنمەكلىك مەھال ئېرمىش مەھال،
مېڭىدىن بىرنى بەيان ئەتسەم بولۇر يۈز مىڭ كىتاب.
— قەلەندەر.
تەۋف [طوف] (ئە) ئايلىنىش؛ يۈزىنى سۇرتۇش؛ زىيارەت:
تەۋف قىلىپ ئەرتەسى بولدۇم رەۋان،
بولدى ئەجەب گەرم زەمىنۇ زەمان.
— زەللىلى.
تەۋفى ۋىدا ٔ — خەيرلىشىش ۋاقتىدىكى كۆرۈشۈش.
تەۋفگاھ [طوف كاه] (ئە + پ) زىيارەتگاھ، تاۋاپ قىلىنىدىغان جاي؛ «تەۋف، تەۋاف» لارغا قارالسۇن.
تەۋفىر [توفیر] (ئە) ئاشۇرۇش، چوڭايتىش؛ كۆپەيتىش؛ پايدا:
ئالاچۇقنىڭ ئىگەسى ئەردى بىر پىر،
كى دەريادىن چىقارۇر ئەردى تەۋفىر.
— لۇنغى.
تەۋفىر ئەتمەك — كۆپەيتمەك.
تەۋفىق [توفیق] (ئە) 1) مۇۋاپىقلىنىش، مۇۋاپىقلىق، ئۇيغۇنلۇق. 2) ياردەم، مەدەت.
گۇلشەنى تەۋفىقدىن ئالغان نەسىم،
كۆڭلىگە تەگسۇر ئېتىپ ئەردى ئەزىم.
— نەۋايى.
تۆكۈلدى گۆھەردەك كۆزىدىن ياشى،
بولۇپ تەۋفىق ئاخىر ئانىڭ بولداشى.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.
تەۋفىق ئەھلى — تەلىپىگە يەتكەن، ياخشىلىققا ئېرىشكەن كىشىلەر.
تەۋق [توق] (ئە) [كۆپلۈكى: ئەتۋاق] 1) گۈناھكارنىڭ بوينىغا جازا تەرىقىسىدە سېلىنىپ، قۇلۇپلاپ قويۇلىدىغان گۈدا، تاقاق؛ گەدەنلىك. 2) كۆچمە م: باشقا چۈشكەن ئېغىر تەشۋىش، دەردىسەر. 3) قۇشلارنىڭ بوينىدىكى ھالقا شەكىللىك سىزىق؛ قۇشلارنىڭ بوينىغا سېلىنىدىغان تاسما. 4) بويۇنغا باغلايدىغان باغ، مارجان يىپى:
گەر تۇشسە سېنىڭ بەندەلىكىڭ تەۋقى بويۇنغە،
بولغۇمدۇر بۇ ھالەتدە گىكى كەۋندىن ئازاد.
— ئەرشى.
تەۋقى غەبغەب — ئېڭەك ئاستى گۆشىنىڭ ئايلانمىسى.
تەۋقى لەئن — لەنەت تاختىسى، تاقىقى، ھالقىسى:
بوينىنى سۇنماي ئەيان ئەتكەندە تەئن،
سالىبان بوينىغە ئانىڭ تەۋقى لەئن.
— نەۋايى.
تەۋقىر [توقیر] (ئە) ئىززەتلەش، ھۆرمەتلەش، تەزىم قىلىش.
تەۋقىف [توقیف] (ئە) 1) توختىتىش، توختىتىپ قويۇش. 2) بەند قىلىش.
تەۋقىف گاھ [توقیف كاه] (ئە + پ) توختىتىپ قويۇش ئورنى، بەند قىلىش ئورنى؛ زىندان.

تەۋقىئ [توقيع] (ئە) 1) شاھنىڭ يارلىقى، بۇيرۇق ۋە پەرمانلىرىغا قويۇلغان مەخسۇس بەلگە. 2) شۇنداق بەلگە قويۇلغان بۇيرۇق، پەرمان، يارلىق.

تەۋلە [طوله] «تەۋلە» گە قارالسۇن.

تەۋلىيەت [توليت] (ئە) ۋەخپە يەرلەرنى باشقۇرۇش، مۇتەۋەللىلىك باشقۇرماقلىق.

تەۋھىد [توحيد] (ئە) 1) يەككە دەپ بىلىش، يالغۇزلۇقىغا ئىشىنىش، يېگانە دەپ ھېسابلاش. 2) ھەقىقەتكە يېتىشىش، كىشى روھىنىڭ ئىلاھ، ئىلاھىي روھ بىلەن قوشۇلۇپ كېتىشى، سوپىلىقنىڭ بەشىنچى دەۋرى:

كىمگە كىم، تەۋھىددىن بەردىڭ كۈشاد،
مىدھەتىدە كۇفر قىلدىڭ ئىتتىھاد.

— نەۋلىي.

قىسمى تەۋھىد ئەيلەمەك — ئەزەلدە يەككە قىلىپ ياراتماق:

ھەر كىشىكىم، قىسمى تەۋھىد ئەيلەدىڭ،
بائىسى تەجرىدۇ تەفرىد ئەيلەدىڭ.

— نەۋلىي.

بىلۇر مەنسۇر ئەسرارىڭ مەبى تەۋھىد ئىچكەنلەر،
چىقىپ دارى فەناغە دەرگەھى جەببارە ياستانمىش.

— ئەرشى.

تەۋئ [طوع] (ئە) رىغبەت، مەيل، خاھىش.

تەۋئ ئەيلەمەك — خالىماق، مەيل (ئىختىيار) قىلماق.

تەۋىل [طويل] (ئە) ئۇزۇن.

تەۋىلە [طويله] (ئە) ئاتخانا، كاتتا ئاتخانا.

تەئەب [تعب] (ئە) 1) مىجەز، خۇلق، خاراكتېر، تەبىئىي خۇسۇسىيەت. 2) خاھىش.

تەئبىر [تعبير] (ئە) بايان قىلىش، ئىزاھلاش، مەنىسىنى ئېچىش.

تەئبىر ئەيلەمەك — مەنىسىنى ئاچماق، بايان قىلماق.

تەئبىيە [تعبيه] (ئە) 1) تۈزۈش، تەرتىپكە سېلىش، جاي - جايىغا قويۇش (سەپ ھەققىدە). 2) پىستىرما، بۆكتۈرمە:

رەۋزەسىدە تەئبىيە قەندەلى نۇر،
رەۋشەن ئېتىپ مىسلى تەجەللى زۇھۇر.

— زەلىلى.

تەئبىيە باغلاماق — تىزماق، تەرتىپكە سالماق، بېزەمەك:

تەئبىيە باغلاپ بەسى ئەھلى ھۇنەر،
تاپىپ ئاندىن مۇلكۇ كىشۋەر زىيبۇ زەر.

— نەۋلىي.

تەئتىر [تعطير] (ئە) خۇشپۇراق قىلىش، خۇشبۇيلاندۇرۇش.

تەئتىل [تعطيل] (ئە) بىكار تۇرۇش، ئىشنى ياكى ئوقۇشنى توختىتىش، تەتىل:

كى ئۇن تارتماقىغە بېرىڭ يارغۇچاق،
جۇ تەئتىل قىلسا ئۇرۇڭلار تاياق.

— ئا. نىزارى.

تەئتىل ئەيلەمەك — ئىشنى توختاتماق.

تەئجىل [تعجيل] (ئە) 1) ئالدىراش، تېزلەشتۇرۇشكە ئىنتىلىش، سۈرئەتنى تېزلىتىشكە تىرىشىش. 2) ھولۇقۇش، ھاياجانلىنىش:

سەبا تەئجىل ئېتىپ تا كىردى يولغا،
قىلىپ سۈرئەت قاراماي ئوڭ ۋە سولغا.

— خىرقەتى.

تەئجىل ئەيلەمەك — ئالدىرىماق.

تەئخىر [تاخير] (ئە) 1) كېچىكتۈرۈش. 2) كېچىكىش.

تەئخىر ئەتمەك — كېچىكتۈرمەك.

ئەرشىيا، مەي ئىچ دەما - دەم، قىلماغىل تەئخىركىم،
«ئەشرەبۇ يا ئەييۇھەلئەتشان» كېلۇر ھەردەم ندا.

— ئەرشى.

تەئداد [تعداد] (ئە) 1) سان، ھېساب، ئەدەت. 2) ساناش، ھېسابلاش:

ماڭا قىلغانلارنى تەئداد ئېتەرگە،
يوق ئەختەر، تۆكتى كۆك سەڭكى شۇمارە.

— ئەرشى.

تەئدىب [تاديب] (ئە) ئەدەپ بېرىش، جازا بېرىش.

تەئرىز [تعريض] 1) كىنايە بىلەن سۆزلەش. 2) ئېتىراز بىلدۈرۈش.

تەئرىف [تعريف] (ئە) نەرسە، ۋەقە، ھادىسە، چۈشەنچە قاتارلىقلارنىڭ ئىخچام ۋە ئېنىق ئىپادىسى، تەسۋىرى، خاراكتېرىستىكىسى:

كېلىپ ئېردى رۇمغە فەرەڭ ئەلچىسى،
بۇ تەئرىفنى ئاڭلاپ كۆلەر ئۇل بەسى.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

تەئزىب [تعضيب] (ئە) ئازابلاش، رەنجىتىش.

تەئزىر [تعذير] (ئە) كايىش، ئازار بېرىش؛ جازالاش.

تەئزىز [تعزيز] (ئە) ئىززەتلەش، ئەزىز كۆرۈش، ھۆرمەتلەش، ئېھتىرام بىلدۈرۈش.

تەئزىم [تعظيم] (ئە) ئۇلۇغلاش، ھۆرمەتلەش.

تەئزىم تاپماق — ئۇلۇغلانماق، ھۆرمەتلەنمەك.
ئاڭا تەئزىم قىتتىم قويۇپ بۇن كەبى،
قىلىب سەيھە ئاندىغكى مەجنۇن كەبى.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

تەئزىيە [تعزيه] (ئە) ماتەملىك كىشىگە تەسەللى بېرىش، ئەھۋال سوراش.

تەئزىيەت [تعزيت] (ئە) «تەئزىيە» گە قارالسۇن.
بۇرادەرلەر ئاندىغ قىلىپ مەشۇھەرەت،
تۇگەشتى ئاتاغە تۇتۇپ تەئزىيەت.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

تەئلىف [تاليف] (ئە) 1) سازلاش، تەڭشەش. 2) تۇزۇش، ئەسەر يېزىش، ئاھاڭ يارىتىش:
دېدى تەئلىف ئەتكىل بۇ يەڭلىغ كىتاب،
خەلايىق دىماغىغە يەتكۇز گۇلاب.
— غەربى.

3) ئەسەر؛
سەۋت تەئلىف ئەتمەك — كۇي، ئاھاڭ ياراتماق.

تەئلىق [تعليق] (ئە) 1) ئېسىش، ئېسىپ قويۇش؛ ئېسىلىپ تۇرۇش. 2) ھۆسنىخەتنىڭ بىر تۈرى (خەتتى تەئلىق)؛ تەئلىق نۇسخا.

تەئلىم [تعليم] (ئە) 1) ئىلىم. 2) ئەدەپ ـ ئەخلاق، تەربىيە. 3) تەلىمات، نەزەريە. 4) كۆرسەتمە، يولبورۇق. 5) ئۆگىتىش، بىلىم بېرىش:
قىشلار ئەتفالىغە توڭدۇرماق بەسى تەئلىم ئېتىپ،
دەرسى سەرد ئەيلەرگە يوقتۇر بۇ كەبى مولا ساۋۇق.
— ئەرشى.

تەئمىر [تعمير] (ئە) بۇزۇلغان جاينى ياساش، ئىمارەت سېلىش، بىنا قىلىش.
تەئمىر ئەيلەمەك — بۇزۇلغان جاينى ياسىماق، ئىمارەت (بىنا) قىلماق.

تەئمىق [تعميق] (ئە) چوڭقۇر پىكىر قىلىش، ئەتراپلىق ئويلاش، چوڭقۇر تەكشۈرۈش.
تەئمىق قىلماق — چوڭقۇر پىكىر قىلماق، ئەتراپلىق ئويلىماق.

تەئمىم [تعميم] (ئە) ئومۇملاشتۇرۇش، كۆپچىلىك ئارىسىغا تارقىتىش.
تەئمىم ئەيلەمەك — ئومۇملاشتۇرماق، تارقاتماق، يايماق.

تەئمىيە [تعميه] (ئە) يوشۇرۇن، سىرلىق ھالغا كەلتۈرۈش.
تەئمىيە ئامىز — تېپىشماققا ئوخشاش، سىرلىقراق.

تەئن [طعن] (ئە) 1) ئېتىش، ئىرغىتىش (تاش ۋە ئوقنى). 2) تەنە قىلىش، كىشىنىڭ نۇقسان ۋە كەمچىلىكىنى يۈزىگە سېلىش.
تەئن ئەھلى — تەنە قىلغۇچىلار، گەپ ئوينىتقۇچىلار.

تەئنە [طعنه] (ئە) «تەئن» گە قارالسۇن.
فەلەك ئىشكىن تۆكۈپ ھەر سۇبھ ھالىمغە تۇتار ماتەم،
كۈلەر خۇرشىد قىلىپ تەئنە بۇ چېھرە زەئفىرانىمغە.
— ئا. نىزارى.

تەئنە ساز [طعنه ساز] (ئە + پ) تەنە قىلغۇچى؛ مەسخىرە قىلغۇچى، مەسخىرىلىك كۆلكۇچى.

تەئۇىز [تعويذ] (ئە) تۇمار (كۆز تېگىش ۋە باشقا يامانلىقلارنى قايتۇرۇش ئۈچۈن پۈتۈلگەن دۇئا):
تارەئى مويىنى كەلتۇر ئەيلەيىن تەئۇىزگە باغ،
يا ئۆزۈك بىلگۈنچە بىر يادنامە كەلتۇرگىل ماڭا.
— مولا بىلال.

تەئۇىق [تعويق] (ئە) 1) قايتۇرۇش، كېچىكتۇرۇش، مەنئى قىلىش. 2) بەند قىلىش.

تەئۇىل [تأويل] (ئە) [كۆپلۈكى: تەئۇىلات] 1) سۆزنى ئۆز مەنىسىدىن باشقا مەنىگە بۇراش؛ بايان قىلىش، چۈشەندۈرۈش:
... ئاتاسى گوھلىغە ئول سۇرەتنىڭ تەئۇىلىنى ئايتىپ، ئوغلىنى سەفەر ئىشىدىن مانىئ ئەيلەگەنى...
— ئا. نىزارى.

2) چۈش ئۇرۇش، چۈشكە تەبىر بېرىش.

تەئىيىد [تاييد] (ئە) قۇۋۋەتلەش، مۇستەھكەملەش، تەكىتلەش.

تەئىين [تعيين] (ئە) تەيىن، تەيىنلەش، بەلگىلەش:
دېدى: باشلاڭىزلار مۇنى ئىچكەرى،
قىلىڭ جاي تەئىين سارايدىن ئارى.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.
تەئىين ئەيلەمەك — تەيىنلىمەك، بەلگىلىمەك.

تەي [طى] (ئە) يۇرۇش، كېزىش؛ ئۆتۈش:
ئىكى مۇشفىق يۇرۇپ تەي قىلدىلار يول،
كېتىپ غەم كۇنلەرى چۆللەر بولۇپ گۇل.
— خىرقەتى.
تەي ئەتمەك — «تەي ئەيلەمەك» كە قارالسۇن.
تەي ئەيلەمەك — يۈرمەك، كەزمەك.
تەيىي ئەرز — يەر يۈزىنى ياكى ئۇزاق يولنى ئاز ۋاقىت ئىچىدە كېزىپ چىقىش.

تەير [طير] (ئە) [كۆپلۈكى: تۇيور] 1) ئۇچۇش، پەرۋاز قىلىش:

سەبا ئېردى جەهان ئىچرە سەبۇك سەير،
قىلۇر ئېردى جەهان گۈلزاردا تەير.
— خىرقەتى.

2) ئۆتۈش، كېزىش:
ئول كۇنى يولچاق لەبىنى سەير ئېتىپ،
تاڭلاسى دەريا يۈزىدىن تەير ئېتىپ.
— زەللى.

3) قۇش، ئۇچار قانات:
قىلۇر ئېردىم ھەر كۇنى بۇ ئالەمنى سەير،
كېزىب ھەر تەرەفنى ئۇچۇپ مىسلى تەير.
— ئا. نىزارى.

تەير قىلماق — ئۇچماق.
مەنتىقۇتتەير — «قۇشلار سۆھبىتى» (ئەسەر نامى).

تەيران [طيران] (ئە) ئۇچۇش، پەرۋاز:
يەتتە ئەئزا جەئفەرى تەيراندەك قىلغىل نىسار،
لالەئى داغدار ئۇندى سەراسەر قاندىن.
— زەللى.

تەيران قىلماق — ئۇچماق، پەرۋاز قىلماق:
چۇن نېچە كۇن بۇيلە تەيران قىلدىلار.
— نەۋائى.

تەيلەسان [طيلسان] (ئە) رىدا (باشقا ئارتىپ ياكى بويۇنغا سېلىپ يۇرۇلىدىغان، رومالغا ئوخشاپ كېتىدىغان بىر خىل ئۇستىباش):
كىيىمىش ئېردى قارا ئەتلەسدىن ھەۋا بىر تەيلەسان،
ئانى مېھر ئەتتى زىيا تىرناغى بىرلە تار ـ تار.
— تەجەللى.

تەييار [طيار] (ئە) ئۇچقۇر، قاناتلىق:
زەللى جەئفەرى سادىقنى دەيدۇر مۇرشىدى كامىل،
كى بۇرھانى كەلامىم جەئفەرى تەييار بولغايمۇ؟
— زەللى.

تەييب [طيب] (ئە) «تەييبە» گە قارالسۇن.
تەييبە [طيبە] (ئە) 1) پاك، پاكىز، تازا. 2) ياخشى. 3) خۇشبۇي، خۇش پۇراق:
چىلتەن ئىدى ھەببە، بەرگىل ئاڭا نەسىبە،
بارچە ئەرۋاھ تەييبە، ئاندا ھازىر ئەردىيا.
— موللا مۇھەممەت نىيازى.

ئەرۋاھى تەييبە — پاك ئەرۋاھلار.

توبەتو [توبتو] (پ) «توبەرتو» غا قارالسۇن.
توبەرتو [توبرتو] (پ) قاتمۇقات، ئۇستى ـ ئۇستىگە:
غەمى ئىشقىڭ كۆڭۈلدە باغلانىپ ئاندافكى توبەرتو،
بولۇپدۇر كۆڭلۇم ئىچرە بەستە ـ بەستە غۇنچە يەڭلىغ قان.
— ئا. نىزارى.

توبرە [توبرە] توۋرا:
كى غەلبارغە ئالىپ ئانى تاسقاغىل،
نە قالسا ئانى توبرەغە تاشلاغىل.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

توبۇلغا [توبولغا] «داۋۇلغا» غا قارالسۇن.
توده [توده] (پ) توپ، توپلام، دۆۋە؛ گۇرۇھ:
مەغرۇر نەماز ئولماغىل، ئەي زاھىدى خۇدبىن،
دېھقان سەمەندەر قاشىدا تودەئى خەسدۇر.
— زەللى.

تور [تور] 1) قۇش ۋە بېلىق تۇتۇش ئۈچۈن ئىشلىتىلىدىغان تور. 2) قۇش قوندىغان ياغاچ، قونداق.

تورسۇق [تورسوق] تۆلۈم.

تورقە [تورقە] كەتان ناملىق ماتادىن تىكىلگەن قىممەت باھا كىيىم («كەتان» غا قارالسۇن).

توز [توز] چاڭ، توزان، غۇبار.

توزاڭ [توزانگ] يۇمشاق توپا، شورلۇق.

توس [توس] 1) قېيىن ياغىچى، قېيىن ياغىچىنىڭ پوستى. 2) تۇپراق.

توستەغان [توستاغان] قىمىز قۇيۇپ ئىچىدىغان ياغاچ كاسا، ئاياق، جام؛ كوزا.

توسقال [توسقال] «توسقاۋۇل» غا قارالسۇن.

توسقاۋۇل [توسقاوول] 1) يول ئېغىزلىرىغا مەسئۇل قاراۋۇل، كۆزەتچى؛ مۇھاپىزەتچى؛ توسۇپ، تۇتۇپ تۇرغۇچى. 2) مەدەتكار.

توشۇق I [توشوق] قەدىمكى تۇركىي خەلقلەرنىڭ شېئىرىي شەكىللىرىدىن بىرى، قوشاق:
ئاڭلامايىن سۆزدە تويۇق بەھرىنى،
قايسى تويۇق بەلكى توشۇق بەھرىنى.
— «لۇغىتى چاغاتاي» دىن.

توشۇق II [توشوق] يۈك:
بۇ قالغانلىرى ئىككى يۈزدىن ئوشۇق،
كۆچۈپ ئۆيدىن ئۆيگە توشۇپدۇر توشۇق.
— موللا شاكىر.

توقۇشماق [توقوشماق] توقۇنۇشماق، دۇچ كەلمەك؛ تەگمەك.

توك [تونگ] سوغۇق، قاتتىق سوغۇق؛ مۇز:
ئاھۇ ئىشكىدىن ئېرىۋر ئوتۇ سۇ ئىچرە ئاشىق،
زاھىدا، نې غەم ئاڭا گەر قىزىغ ئولغىل گەر توك.
— نەۋائى.

توڭراغۇ [تونكراغو] قوڭغۇراق:

توڭراغۇ ئاۋازىدىن مەھمىلدە يار ئولماق كېرەك،
كۆپ نىشات ئاۋەر كېلۇر ئول گۈلزار ئولماق كېرەك.
— «لۇغىتى چاغاتاي» دىن.

توڭۇر [تونكور] پەرى؛ جىن، ئالۋاستى.

توڭۇز [تونكوز] 1) توڭگۈز، چوشقا:
قىز ئايتتى: «بولماسە شەيخى كىبار،
قىل توڭۇز كۆتمەكنى بىر يىل ئىختىيار.»
— ئىبنى يۈسۈپ خوتەنى.
2) تۇركىي خەلقلەر مۆچىلىنىڭ ئون ئىككىنچىسى.

توڭۇلماق [تونكولماق] ئۇمىدسىزلەنمەك، غەمكىن بولماق، كۆڭلى سۇنماق:
ۋەفا قىلغاي دەپان يۈزمىڭ يۈگۈردۈم،
ۋەفانى كۆرمەدىم، ئەمدى توڭۇلدۇم.
— خىرقەتى.

تولاشىق [تولاشق] تولغاشقان؛ ئەگرى ـ بۈگرى، ئېگىلگەن، پۈكۈلگەن، توڭۇلگەن؛ چىرماشقان.

تولان [تولان] بەش ياشلىق (بەش ياشار) ئات.

تولاي [تولاى] كۆپ، تولا، نۇرغۇن؛ توپلانغان، جەملەنگەن:
ئېرۇرمەن بەندەلەرنى سەرنىگۇنى،
تولاي يارۇ بەرادەرنىڭ زەبۇنى.
— سوفى ئاللا يار.

تولغاماق [تولغاماق] قايرىماق، بۇرىماق، ئەشمەك؛ تولغىماق.
باش تولغاماق — بويۇن تولغىماق، تەكلىپنى رەت قىلماق، باش تارتماق:
شەپەق بىرلە فۇرۇزىن تولغاماي باش،
تاشىپ ئىش باشىغە ئاقۇ قىزىل تاش.
— «لۇغىتى چاغاتاي» دىن.

تولغامە [تولغامە] پىستىرمىدا يانقان ئەسكەر، بۆكتۇرمە؛ پاناھلانماق، يوشۇرۇنماق.

تولغاندۇرماق [تولغاندورماق] ئايلاندۇرماق، چايقالدۇرماق، دولقۇنلاتماق:
چۇن قۇيۇننى دەشت ئارا ئايلاندۇرۇپ،
سۇۋدە ئىگرىمنى داغى تولغاندۇرۇپ.
— نەۋائى.

تولقاماق [تولقاماق] دەرد ـ ئەلەم چەكمەك، غەم ـ ئەندىشە قىلماق.

تولقۇم [تولقوم] دولقۇن، مەۋج؛ تاشقىن:
ئىشقىكىم بىر بەھرى بىپايان ئېرۇر، تۇشتىڭ ئاڭا،
نەچچە بىر گىردابى تولقۇملار كۆرەرسەن بىگۇمان.
— «لۇغىتى چاغاتاي» دىن.

تولۇ [تولو] كەمچىلىكسىز، پۈتۈن، تولۇق.

تولۇن [تولون] تولغان، تولۇق، لىپمۇلىپ:
ئون تولۇن ئايىنىڭ قىراغىدىن چۇ ئالدىڭ ئون ھىلال،
كىردى تۇپراغە ھىلال، ئاچتى تولۇن ئايغە جەمال.
— نەۋائى.

تون [تون] كىيىم، تون، لىباس:
ئېرۇر سەرگەشتە خاكى تەن ئارا مەھزۇن كۆڭۇل ھەريان،
تون ئېتكەندەك قويۇندىن جىسمىغە مەجنۇنى سەرگەردان.
— نەۋائى.

تونغۇز [طونغوز] «توڭۇز» غا قارالسۇن.

تونلۇق [تونلوق] تونلۇق، تون كىيگەن.

تۇبا [طوبى] (ئە) «تۇبىي» غا قارالسۇن:
سال سايە مېنىڭ باشىمە، ئەي رەشكى سەنەۋبەر،
كىم غەيرەتى تۇبا داغى رىزۋان بېتىلىپسەن.
— لۇتفى.

تۇبۇچاق [توبوچاق] يۇگۇرۈك، چاپقۇر ئات.

تۇبى [طوبى] (ئە) 1) دىنىي ئېتىقادتا جەننەت دەرىخى دەپ پەرەز قىلىنغان گۈزەل دەرەخ. 2) كۆچمە م: كېلىشكەن قامەت:
سايەئى تۇبىيدىن ئارتۇق خۇم تۇبى رىند ئەھلىغە،
دەير ئارا ياتسە تىكەندە جەننەتۇل ـ مەئۋا بىلۇر.
— گۇمنام.

تۇتەگمي [طوطكى] (پ) پىشىل؛ زەڭگەر.
تۇتەگمي رەڭ — پىشىل رەڭ، سەۋزە رەڭ، زەڭگەر رەڭ.

تۇتروق [توتروق] 1) تۇتۇرۇق، تۇتاندۇرۇق. 2) ئىشەنچ ـ سۈبات.

تۇتقۇن [تونقون] ئەسىر، بەند:
تەلەب قىلدى تۇتقۇننى مەجلىس ئارا،
كى سۇرگەي ئانىڭ بىرلە بىر ماجەرا.
— نەۋائى.

تۇتماچ [توتماچ] ئۇنئاش، ئۇگرە ئاش.

تۇتماق [توتماق] 1) ئۇشلىماق. 2) بەرمەك، تەقدىم قىلماق؛ ئۇزاتماق. 3) قولغا چۈشۈرمەك، ئەسىر قىلماق، رام قىلماق؛ ئىگىلىمەك، بېسىۋالماق؛ قاپلىماق. 4) ھېسابلىماق؛ بىلمەك؛ پەرەز قىلماق. 5) قوللانماق؛ قوللاناماق. 6) ساقلىماق، ئاسرىماق. 7) چىدىماق. 8) ئەمەل قىلماق. 9) كۆنمەك.
ئاتىنى تۇتماق — نامىنى ئاغزىغا ئالماق، ئاتماق، تىلغا ئالماق؛
ئارام تۇتماق — ئارام ئالماق، جىم تۇرماق.

ئەۋج تۇتماق — كۆتۈرۈلمەك، يۇقىرىلىماق؛
خەۋەر تۇتماق — خەۋەر تاپماق، بىرەرسى ھەققىدە دېرەك ئالماق.
خۇش تۇتماق — شاد قىلماق، شادلىقتا ئۆتكۈزمەك.
رەنج تۇتماق — كېسەل بولماق.
قەدەمىنى سابىت تۇتماق — ئەھدىدە مەھكەم تۇرماق.
ئورنىنى تۇتماق — ئورۇن باسماق، بىراۋنىڭ ئورنىنى باسماق.
ئورۇن تۇتماق — جايلاشماق، ئورناشماق.
ۋىسال تۇتماق — جايلاشماق، ئورناشماق.
ئېتەك تۇتماق — كۆچمە م: 1) بېرىلمەك. 2) ئۇستاز، پىر ۋە ئىشانغا ئېتىقاد قىلىپ، ئۇنىڭ تەربىيىسىگە كىرمەك.
ياد تۇتماق — ئېسىدە ساقلىماق.
يول تۇتماق — 1) توسماق. 2) يولغا چۈشمەك، يوللانماق.

تۇتۇق [توتوق] 1) پەردە، توسۇق. 2) تۇتۇق.

تۇتىيا I [توتيا] (پ) مىسنىڭ دېتىدىن پەيدا بولغان كىرىستال (قەدىمكى زامانىدىكى كۆز ئاغرىقىنىڭ دورىسى):
نەزەردىن كەتتى ئاتىن ئويناتىپ ئول چابۇكى چالاك،
ئىزىنىڭ تۇپراغىن كۆزۈمگە ئېيلەپ تۇتىيا كەتتى.
— ئەرشى.

تۇتىيا II [طوطيا] (پ) «توتيا I» گە قارالسۇن.

تۇججار [تجار] (ئە) [بىرلىكى: تاجىر] سودىگەرلەر، تىجارەتچىلەر:
مەتائو جەۋاھىر ئالىپ ئاقىلە،
كى تۇججارلاردەك قىلىپ ئامىلە.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

تۇخم [تخم] (پ) 1) ئۇرۇق، تۇخۇم. 2) مەنبە، نېگىز:
ۋەھشەتىم چۈن قەبر دەھشەت گىرىددىن ھەر باربار،
باۋۇجۇدى تۇخمى تائەتدىن تىجارەت قىلمادىم.
— زەلىلى.

تۇخمە [تخمه] (پ) نەسىل، ئەۋلاد، ئۇرۇق.

تۇخمىيانە [تخميانه] (پ) دورا ئۈسۈملۈكلىرىدىن بىرىنىڭ ئۇرۇقى.

تۇد [تود] ئۇجمە دەرىخى ۋە مېۋىسى.

تۇر [طور] (ئە) تۇر تېغى (ئەرەبىستاندا).

تۇراب [تراب] (ئە) تۇپراق، يەر:
نەۋائىيا، كېلىبان پىرى دەير ئاچسا ئىشىك،
كۆتەرمە باش ئاياغىدىن باشىڭ گەر ئولسا تۇراب.
— نەۋائى.

ئەھلى تۇراب — كۆچمە م: ئۆلگەن، ۋاپات بولغان كىشىلەر.

تۇربە [تربه] (ئە) 1) تۇپراق، يەر؛ 2) كۆچمە م: قەبرە، مازار. 3) ئۇلۇغ زاتلارنىڭ قەبرىسى ئۈستىگە قۇرۇلغان بىنا، مەقبەرە.

تۇربەت [تربت] (ئە) «تۇربە» گە قارالسۇن.
زەلىلى تۇربەتىدە مۇتربا بىردەم تەرەننۇم قىل،
تىرىكلىك نەشئەسىدە ھەمدەمى چاڭنۇ رەباب ئېردى.
— زەلىلى.

تۇررە [طره] (ئە) كوكۇل، ئۆرۈلگەن چاچ، چاچنىڭ بۇدۇرى:
قەدى شەمشادى شوخى ئەنبەرىن پوشى پەرنىزادى،
كى ئاندىن تۇررە سۆزىنى يازارغە شانەدۇر پەيدا.
— زەلىلى.
تۇررەئى پۇرخەم — بۇدۇر كوكۇل، چاچ.
تۇررەئى سۇنبۇل — سۇمبۇل شاخلىرى:
سەھەركىم، گۈلشەن ئىچرە گۈل ئاچىلغاي،
گۈل ئۆزرە تۇررەئى سۇنبۇل ساچىلغاي.
— نەۋائى.

تۇررەھات [ترهات] (ئە) [بىرلىكى: تۇرھە] تېتىقسىز سۆزلەر، بىھۇدە سۆزلەر.

تۇرشروي [تورش روى] (پ) سۆرۈن چىراي، قوشۇمسى تۇرۇلگەن، قاپىقى سېلىنغان.

تۇرغۇ [تورغو] ھۆكۈمنامە ۋە يارلىققا ئوخشاش ھۆججەتلەرنىڭ ياخشى ۋە ئۇزاق ساقلىنىشى ئۈچۈن، ئۇلارنىڭ ئارقىسىغا يېپىشتۇرۇلىدىغان داكا، بۆز.

تۇرفە [طرفه] (ئە) يېڭى؛ يېڭىلىق؛ قىزىق، ئەجەبلىنەرلىك، كىشىنى ھەيران قالدۇرىدىغان، ئاجايىپ نادىر؛ كەم ئۇچرايدىغان:
قوزغالىپ ئەھلى جەھان تۇرلۇك تەماشا ئەيلەڭىز،
ئوت ساچىپ ئاھىمدىن ئەيلەي تۇرفە ئاتەشبازلىق.
— ئەرشى.

تۇرفەتۇل ـ ئەين [طرفةالعين] (ئە) كۆز ئېچىپ يۇمغىچە، دەقىقە، ئەڭ قىسقا مۇددەت:
تۇشتى گۈل مەھۇش يۇزىگە تاكۆز ئاچتىم ھەر كېچە،
ئىستەمەسمەن تۇرفەتۇل ـ ئەين كۆز ئاچماق ئۇيقۇدىن.
— نەۋائى.

تۇرفەراق [طورفەراق] ئاجايىپراق، قىزىقراق.

تۇرناچى [تورناچى] قاتارلىغۇچى، سەپ تۇزگۈچى (قوشۇننى).

تۇرۇر [تورور] «ـدۇر، ـ تۇر» قوشۇمچىسىنى ئىپادىلەيدىغان (كېسىم بەلگىسى).

تۇرۇق [طرق] (ئە) [بىرلىكى «تەرىق»] يوللار؛ مەسلەكلەر.

ئەھلى تۇرۇق — دەرۋىشلەر.

تۇرۇنج [ترنج] (ئە + پ) لىمون (لىمون دەرىخى ۋە مېۋىسى).

تۇرىسىنا [طورسينا] (ئە) «تۇر» غا قارالسۇن.

تۇزاق [توزاق] 1) دام، تۇزاق، قاپقان، قىلتاق. 2) كۆچمە م: ھىيلە ـ مىكىر، نەيرەڭ؛

رەھىمسىز كېتەرگە ئېرۇر يول يىراق،
ماڭا بۇ پەرىشان بولۇپدۇر تۇزاق.

— ئا. نىزارى، ن. زىبائى.

تۇزلاق [توزلاق] تۇز كانى.

تۇزلۇق [توزلوق] تۇز ئىدىشى، تۇز قاچىسى، تۇز قاپقى.

تۇش [توش] تەرەپ، ئەتراپ، تامان؛ ئۇدۇلىمۇ ئۇدۇل؛ تۇشمۇتۇشتىن؛ ھەر تەرەپتىن.

تۇش ـ تۇشىدىن — ھەر تەرەپتىن، تۇشمۇتۇشتىن.

تۇشلۇق تۇشى — ھەر كىشى ئۆزىچە، ھەر كىم ئۆز ئالدىغا.

تۇغ [توغ] بايراق:

غەمدە سارۇلغان تەنىم گەردىن كۆرۈپ شاشماس كۆزىن،
تۇغ كۆرۈپ ئانداغ كىيىكلەركىم تېڭىرقاپ قاراشۇر.

— ئەرشى.

تۇغدارى [توغدارى] دۇغداق (بىر خىل قۇش).

تۇغرا [طغرا] (ئە) 1) گىرب، دۆلەت نىشانىسى، پادىشاھنىڭ يارلىق، پەرمان ۋە قارارلىرى يېزىلغان قەغەزنىڭ ئۈستىگە چۈشۈرۈلگەن مەخسۇس بېزەكلىك بەلگە. 2) مەكتۇپلارنىڭ تۆپىسىگە يېزىلىدىغان مەخسۇس سۆز. 3) كىتابلارنىڭ بېشىغا چۈشۈرۈلگەن سىزىقلىق رەسىم:

خەتى لەۋھى ھۇسىننىڭ دەفتەردە مەتلەئى تۇغرا،
كەلامى «لائىلاھە» سەر «ئىللەللاھ» ئېيان دەرلەر.

— زەلىلى.

تۇغرايى سەئادەت — بەخت، ئىقبال بەلگىسى.

خۇجەستە تۇغرا — مۇبارەك (قۇتلۇق) بەلگە.

تۇغماچ [توغماچ] تۇركىي ئۇرۇقلىرىدىن بىرىنىڭ نامى.

تۇغماق [توغماق] 1) تۇغۇلماق. 2) چىقماق، كۆرۈنمەك (قۇياش ۋە ئاي ھەققىدە).

تۇغۇرماق [توغورماق] تۇغماق.

تۇغيان [طغيان] (ئە) تېشىش، ھاياجانلىنىش، ھەددىدىن ئېشىش، قۇلاق سالماسلىق؛ بويۇن تولغاش؛ قوزغىلىش، ئىسيان كۆتۈرۈش:

جۇنۇن تۇغيانىدىن دىۋانەمەن زەنجىرى يېتكۈزگەي،
مۇرۇۋۋەتتىن چۇ زۇلفى پۇرشىكەن ئەلبەتتە ـ ئەلبەتتە.

— زەلىلى.

تۇفان [طوفان] (ئە) 1) كۈچلۈك سۇ تاشقىنى، توپان؛ 2) كۆچمە م: زور غوۋغا، توپىلاڭ.

بەلا تۇفانى — زور ۋە دەھشەتلىك ئاپەت:

قىلدى مەگەر ئول نوھ سىفەت دەۋرىنى پۇرشور،
تۇفانى بەلا ئىچرە بەناگەھ ئاڭا قالدىم.

— ئەرشى.

تۇفەيل [طفيل] (ئە) 1) سەۋەب، باھانە، ۋاستە. 2) چاقىرىلمىغان مېھمان.

تۇفراغ [تغراغ] تۇپراق، يەر؛ چاڭ، غۇبار:

مۇسىبەتلەر يېتىپ ئاخىر ئاتادىن،
قايۇ فەرزەند ساچماي باشقە تۇفراغ.

— ئەرشى.

تۇفراغ ئەجزاسى — تۇپراق زەررىلىرى.

تۇفراق [تغراق] «تۇفراغ» قا قارالسۇن.

تۇفۇلىيەت [طفوليت] (ئە) ياشلىق؛ ياشلىق پەيتى، بالىلىق:

يادىمە مۇنداق كېلۇر بۇ ماجەرا،
كىم، تۇفۇلىيەت چاغى مەكتەب ئارا.

— نەۋائى.

تۇل I [طول] (ئە) 1) ئۇزۇن، ئۇزۇنلۇق؛ بوي. 2) ئۇزۇن مۇددەت؛

تۇل بەرمەك — سوزماق، ئۇزارتماق.

تۇل تاپماق — سوزۇلماق، ئۇزارماق.

تۇلى ئەمەل — بىھۇدە خىيال، بىھۇدە ئۇمىد؛ كۆچمە م: دۇنياغا ھېرىس بولۇش.

تۇلى دەۋران — ئۇزاق دەۋر سۈرۈش.

تۇلى ھەيات — ئۆمۈرنىڭ ئۇزۇنلۇقى، ئۇزاق ياشاش.

تۇل II [تول] تۇل (تۇل ئايال).

تۇلانى [طولانى] (ئە + پ) ئۇزۇنسىغا؛ ئۇزۇن تەرەپ، ئۇزۇنچاق.

تۇلۇئ [طلوع] (ئە) چىقىش، كۆرۈنۈش (قۇياش، ئاي):

بىلە ئالمان بۇ تۇلۇئ تالېئىمدۇر قايسى كەۋكەبدىن،
جەھان ئىچرە ماڭا ھەرگىز رەفىقۇ ئاشنا يوقتۇر.

— ئەرشى.

تۇلۇئ ئەتمەك — قۇياش ياكى ئاينىڭ چىقىشى، كۆرۈنۈشى.

تۇمار [طومار] (ئە) 1) ئوچ بۇرجەك قىلىپ پۈكلەنگەن

نامە، خەت؛ مەكتۇب. 2) دۇئا يېزىلغان قەغەز:
ئىككى جادۇ كۆزلەرنگە ئەھلى ئالەم بەندەدۇر،
ئىسمى ئەئزەم ساچلارى بويىندا تۇمار ئەيلەگەچ.
— نەۋبەتى.

ھىجا تۇمارى — «ھىجا»غا قارالسۇن.

تۇماغە I [تۇماغە] يېڭىدىن ئۆگىتىلگەن قۇشنىڭ بېشىغا كىيگۈزۈپ قويۇلىدىغان قېپىش تۇماق.

تۇماغە II [طوماغە] «تۇماغە I»گە قارالسۇن.

تۇمتەراق [طمطراق] (پ) 1) تەنتەنە، دەبدەبە؛ شاۋقۇن - سۇرەن. 2) چىرايلىق كىيىنىپ يۈرگۈچى:
سوزى دىل تەقرىر ئېتەر چاغ ئاغزىدىن ئوتلار ساچىپ،
تۇمتەراقى سىنىنە بىرلە نۇكتەرانىمدۇر چىلىم.
— ئەرشى.

تۇمۇشماق [توموشماق] دومسايماق؛ شۇمشەيمەك، بىر چەتتە ئۆكسۈگەن قىياپەتتە ئولتۇرماق.

تۇنبان [تنبان] (پ) ئىشتان، شىم.

تۇند [تند] (پ) 1) تېز، شىددەتلىك، قاتتىق. 2) ئاچچىق؛ غەزەپ؛ غەزەپلىك. 3) ئاساۋۇ، بوي بەرمەيدىغان؛ شوخ.

تۇند بادى — «تۇند سەرسەر»گە قارالسۇن.
چەمەن سارىغە ناگەھ تۇند بادى يەتسە قەھرىنگدىن،
نە قالغاي لالەئى گەھمەر، نە قالغاي سۇنبۇلى رەئنا.
— زەلىلى.

تۇند سەرسەر — قاتتىق بوران، سوغۇق شامال، شۇرغان.

تۇند سەمەند — چاپقۇر، توسۇن ئات.

تۇند سەيل — كۆچلۈك سەل، قاتتىق سەل (قىيان).

تۇند گىردار — شىددەتلىك قاينام، كۆچلۈك قاينام؛ ئىلاجسىزلىق.

تۇند مەي — كۆچلۈك مەي، ئۆتكۈر مەي.

تۇند مىزاجلىق — باشقىلارنىڭ گېپىگە قۇلاق سالماي، ئۆز پىكرىدە چىڭ تۇرۇۋالماقلىق، قەيسەرلىك؛ ئىتتىكلىك.

تۇند ئولماق — غەزەپلەنمەك، ئاچچىقلانماق، قىزىشماق.

تۇندۇ تىز — تېز سۈرئەت بىلەن.

تۇند باد [تند باد] (پ) بوران، كۈچلۈك شامال؛ توپىلاڭ:
بەھردىن زەۋرەقنى تارتارلار تۇتۇپ ساھىل سارى،
كىم ئانى غەرق ئەتكەلى يەتكۈرمىش ئولغاي تۇند باد.
— نەۋابى.

تۇندخو [تندخو] (پ) 1) بىر سۆزلۈك، ئۆز سۆزىدە چىڭ تۇرغۇچى، جاھىل.
2) نازۇك تەبىئەت:
كۆردى كىم ئالەمدە مۇنداق قاتىلى يەكتا ساۋۇق،
زىشت رويۇ تۇندخو سەخت بەھەمتا ساۋۇق.
— ئەرشى.

تۇندلىغ [تندلىغ] تېزلىك، ئىتتىكلىك؛ قوپاللىق، توكۇلۇق، سوغۇق مۇئامىلىلىك.

تۇنقال [تونقال] «تەنقال»غا قارالسۇن.

تۇھفە [تحفە] (ئە) [كۆپلۈكى: تۇھەف] تۆھپە، سوۋغا، تارتۇق:
ئەجايىب تۇھفە بۇ مېھمانغە چۈنكىم شەھ چېكىپ خۇشراق،
يوق ئېرمىش جۇز مەتائى فەقر بەھرى ئەرمۇغان ئاندا.
— ئەرشى.

تۇھفە چەكمەك — سوۋغا (تارتۇق) قىلماق؛ تارتۇق تەقدىم قىلماق.

تۇۋاغ [تواغ] تۇۋاق:
يۈزۈمدۇرۇر ئەشھەبنىڭ تۇۋاغى،
باشمدۇرۇر مەركەبنىڭ ئاياغى.
— نەۋابى.

تۇۋۇرلۇغ [تووراوغ] ئاقتۇينىڭ توكلۇكىگە يېپىلىدىغان كىگىز.

تۇئمە [طعمە] (ئە) ئوزۇق، تائام، بىر ۋاخلىق يېمەكلىك؛ يەم:
ئىتى ئىچكەن يالاقىدىن ماڭا ھەم تۇئمە يەتكەي دەپ،
تىلەپ كەۋسەر شەرابى زۇھد ئېلى يەتلىغ خۇمارىم بار.
— گۇمنام.

تۇيناغ [تويناغ] «تۇياق» مەنىسىدە («تۇۋاغ»قا قارالسۇن):
ئاتىڭدىن تۇش، ئاتىم تۇيناغىنى ئۆپ،
ئۆزۈڭنى بىل، فۇزۇللۇق قىلماغىل كۆپ.
— لۇتفى.

تۇيناق [توياق] «تۇيناغ»قا قارالسۇن.

تۇيۇر [طيور] (ئە) [بىرلىكى: تەير] قۇشلار:
زەمىنىڭ يۈزىن قىلدى جەننەت مىسال،
ۋۇھۇشۇ تۇيۇر تاپتى ئاندىن نەۋال.
— غەربى.

تۇيوغ [تويوغ] «تەجنىس»كە قارالسۇن.

تۇيۇق [تويوق] «تۇيۇغ»قا قارالسۇن.

تۆبە I [توبە] تۆپە، ئېگىز يەر:
قويۇپ، ئەي فەلانى، يېشىپ ئال مۇنى،
تۆبەمىزدە مۇنداغ كېلۇر بىر ئۇنى.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

تۆپە II [توپە] «تۆبە I» گە قارالسۇن.

تۆر [تور] تۆپە، يۇقىرى، يۇقىرى ئورۇن، تۆر (ئۆينىڭ تۆرى):
مەگەركى مەسجىد ئىكەندۇركى، بولدى بۇتخانە،
يۇزۇڭكى، ئىككى قاشىڭدىن تۆرىدەدۇر مېھراب.
— نەۋايى.

تۆرە [تورە] 1) قائىدە، قانۇن، ئىنتىزام؛ ئادەت. 2) ئادەم بويى باراۋىرىدە ياسالغان قالقان. 3) خانزادە، پادىشاھزادە، خان ئەۋلادىغا مەنسۇپ كىشى:
تۆرە بارچە قۇللاب ئىلە بەندۇ بەست،
كەمىن ئەيلەبان كەينىدە ئەھلى شەست.
— نەۋايى.

تۆرە ئايىنى — تۆرە ئادىتى، تۆرە بەلگىلىگەن قائىدە:
غەم غىزاسى ئاراسىندە قانى تۆركانە ئاياغ،
تۆرە ئايىنى بىلە تامسا توقۇر، ئاقسا ئوتۇز.
— نەۋايى.

تۆرتەر [تورتار] تۆتتىن.
تۆرتەر مىڭ — تۆت مىڭ تالدىن.

تۆرت زىدد [تورت ضد] تۆت قارىمۇقارشى ماددا (ئوت، سۇ، ھاۋا ۋە تۇپراق):
سۇنۇشىدىن كۆرگىلىكى مۇنداق تۆرت زىد،
بولۇپ ئىنسان خىلقەتىدە مۇتتەھىد.
— نەۋايى.

تۆرت ئۇنسۇر [تورت عنصر] «تۆرت زىدد» گە قارالسۇن:
تۆرت ئۇنسۇر، يەتتى كۆك ئالتى جىھات،
نادىرۇ ئالىي ئەساسى كائىنات.
— نەۋايى.

تۆرمە [تورما] ئىنچىكە يۇڭدىن توقۇلغان تون.
تۆرمە تون — يۇڭدىن تىكىلگەن تون، چاپان.

تۆرمەك [تورماك] يىغماق، ئورماق؛ ياپماق.

تۆزمەك [توزماك] چىدىماق، بەرداشلىق بەرمەك، تاقەت قىلماق:
كۆڭۈلگە شەمئى جەمالىڭ سالىبدۇرۇر بىر ئوت،
كى تۆزمەگەي ئاڭا پەرۋانە بال سەمەندەر ھەم.
— نەۋايى.

تۆشە [توشە] ئوزۇق - تۆلۈك؛ يول (سەپەر) ئوزۇقى:
مۇسافىرانى خوتەندىن دۇئا تىلەيدۇرمەن،
ئەدەم يولىدا نە تۆشە، نە بىر ئۇلاغىم بار.
— زەلىلى.

تۆشەك [توشك] 1) ياستۇق، تەكىيە. 2) ئورۇن - كۆرپە:
بۇ بەخمەل تۆشەكدە ياتىپدۇر بىر ئىت،
تۇرار خىزمەتىدە بەش - ئالتە يىگىت.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

تۆكە [توكا] قەبرە، گۆر؛
تۆكە تاشى — قەبرە تېشى (ئۆلگەن كىشىنىڭ كىملىكىنى خاتىرىلەپ، ئۇنىڭ نام - ئىملىنى يېزىپ قەبرە ئۈستىگە ئورنىتىلغان تاش).

تۆكۈز [توكوز] تەلتۆكۈس؛ تولا:
كى تەييار بولدى كېمە يەتتە يۇز،
بەش - ئون كۇن ئىچىدە بارىسى تۆكۈز.
— ئا. نىزارى.

تۆكۈلمەك [تونكولماك] قايتماق، بەزمەك، تەزمەك، ئۇمىد ئۈزمەك؛ تۆكۈلمەك، سوۋۇماق.

تۇبەن [توبن] تۆۋەن، پەس، تەگ:
سالىپ ئەلچى لەھزە باشىنى تۇبەن،
دېدىكىم نە تەدبىر دەيىن سىزگە مەن.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

تۇرك [ترك] 1) تۇرك، تۇركىي خەلق. 2) كۆچمە م: شوخ، گۈزەل.
كىم كۆرسە ئانىڭ يۈزىنى ئايتۇر:
نە تۇرفە ئېرۇر بۇ تۇرك بالاسى.
— سەككاكى.

تۇركى ئەنجۇم — قۇياش.
تۇركى خوتەن — «تۇركى خىتا» غا قارالسۇن؛
تۇركى خىتا — كۆچمە م: 1) گۈزەل. 2) قۇياش.
تۇركىچە خەت — ھۆسنخەتتىكى بىر تۇرى، تەئلىق نۇسخا.
تۇركى چىن — «تۇركى خىتا» غا قارالسۇن.
تۇركى فەلەك — كۆچمە م: مارس پىلانېتاسى.
تۇركى ھىجاز — مۇزىكىدىكى بىر كۇي نامى.

تۇركانە [تركانە] تۇركىلەرچە، تۇركىلەرگە خاس، تۇركىلەرنىڭكىدەك، تۇركىي، ساددا.
تۇركانە ئاياق — تۇركىلەر ئادەتچە ئىچىلىدىغان مەي، تۇركىلەرچە مەي ئىچىش.
تۇركانە ساز — تۇركچە ساز (چالغۇ)، تۇركچە كۇيلەش.

تۇركستاز [تركستاز] (پ) ئات سېلىپ، توساتتىن باستۇرۇپ كىرىش، تالان قىلىش ۋە تالان قىلغۇچى:
ئات ئاياغىدا قالۇر فەرھاد - مەجنۇن خوبلاشىپ،
ئىشق مەيداندا قىلساڭ نەچچە تۇركستازلىق.
— ئەرشى.
تۇركستاز ئەيلەمەك — 1) تالان قىلماق، تالىماق. 2)

ئۇيغۇرچە كتاب توربېكتى www.uyghurkitap.com

كۆچمە م: ھۆجۇم قىلماق:
نازەنىن چۈن كەلدى ئەيلەپ تۇركتاز،
ئەيلەبان ئول خەستەغە زاھىر نىياز.
— نەۋائى.

تۇركىگۈي [تركى كوى] (شېئىر ۋە قوشاقلارنى) تۇرك تىلىدا يازغۇچى، تۇرك تىلىدا سۆزلىگۈچى.

تۇرمەك [تورماك] «تۇرمەك» كە قارالسۇن.

تۇز [توز] 1) توغرا، تۇز، كېلىشكەن. 2) تەكشى يەر، دالا.
تۇز بولماق — توغرا بولماق.
تۇزلەنمەك — مۇڭاپىقلاشماق، كېلىشمەك.

تۇزراق [توزراك] 1) توغرىراق، راستراق. 2) تەكشىرەك، تۇزرەك.

تۇزلۇك [توزلوك] توغرىلىق، ھالاللىق.

تۇزمەك [توزماك] 1) تۇزمەك، تۇزەتمەك، توغرىلىماق؛ بىنا قىلماق، ياراتماق:
يۇز جەفاڭۇ جەۋر ئەسبابىن تۇزەر، كۆركىم، بۇ دەھر،
خاتىرىم خۇررەملىغىن ھەر لەھزەكىم ياد ئەيلەمىش.
— ئەرشى.
2) كېلىشتۇرمەك. 3) سازلىماق؛ تەرتىپكە سالماق. تەيياراللىماق.
ئەنجۇمەن تۇزمەك — مەجلىس قۇرماق.
مەئاش تۇزمەك — تىرىكچىلىك قىلماق، ھايات كەچۈرمەك.

تۇزۇك [توزوك] تۇز، تۇپتۇز:
چۇ مەسئۇدنى غەم خەيلى ئەتتى زەبۇن،
تۇزۇك قەددى كۆكىدىن بولۇپ سەرنىگۇن.
— ن. زىيائى.

تۇزۇكلۇك [توزوك لوك] ياخشىلىق، توغرىلىق، دۇرۇسلۇق.

تۇشلەنمەك [توشلانماك] ئۇدۇلمۇ ئۇدۇل كەلمەك، دۇچ كەلمەك.

تۇشمەك [توشماك] يۇز بەرمەك، كەلمەك.
ئاچچىغ تۇشمەك — ئاچچىق بولماق.
ئەگرى تۇشمەك — ناتوغرا ئورۇنلاشماق.
پىسەندە تۇشمەك — ماقۇل بولماق.
شىگۇفت تۇشمەك — ھەيران بولماق.
مەست تۇشمەك — مەست بولماق.

تۇگەن [توكان] داغ؛ ئىز، بەلگە؛ جاراھەتنىڭ دېغى.
تۇگەن قۇيدۇرماق — داغلىماق، تۆمۈرنى قىزىتىپ تامغا قىلىپ باسماق.
تۇگەن ئۆرتەمەك — «تۇگەن قويدۇرماق» قا قارالسۇن.

تۇگەنمەك [توكانماك] تامامىلانماق، تۈگىمەك، پۈتمەك، ئاخىرىغا يەتمەك:
تىلەپ ئول گۈلنى ياشىم ئاققۇزۇپ مەن،
تۇگەندىم رەشك دەردىدىن سىزىپ مەن.
— خىرقەتى.

تۇگۇشمەك [توكوشماك] باغلاشماق، تۇگۈن قىلىشماق.
سۆز رىشتەسىن تۇگۇشمەك — سۆزنى بىر يەرگە قويماق، بىر قارارغا كېلىشمەك، گەپ بىرىكتۈرۈشمەك.

تۇگۈن [توكون] تۇگۈن، ھالقا:
سۇنۇق كۆڭلۈم ئۈزارلىك شەۋقىدىن تاپمىش تۇگۇنلۇككىم،
ھىلال ئاندا غكى ئولمىش مېھرىدىن ئون تۆرت كۈنلۈك مەھ.
— ئەرشى.

تۇگۈنگىنە [توكون كنه] تۇگۈنچە، كىچىككىنە تۇگۈن.

تۇمەن [تمان] 1) ئون مىڭ. 2) يىڭا، رايون.
يۈز تۇمەن ۋاي — مىڭ ئېپسۇس.

تۇن [تون] كېچە:
مۇسىبەتلەركى سالدى كۆڭلۈمە ھىجران تۇنى گەردۇن،
يۇزى بەھەد يارالىغ بۇ كۆڭۈلدىن ھەم خەراش ئولسۇن.
— ئەرشى.
تۇن ئاقشام — كەچقۇرۇن.
تۇن پەردەسى — تۇن قاراڭغۇلۇقى.
تۇن مۇشكى — «تۇن پەردەسى» گە قارالسۇن.

تۇنقاتار [تونقاتار] پادىشاھ تۇرغان جاينىڭ تۇن قاراۋۇلى، كېچىلىك قاراۋۇل.

تۇنمەك [تونمك] تىنماق، تىنچلانماق، تىنچىماق، توختاماق.

تىپۇك [تيپوك] 1) تېپىش، تېپىك؛ تەپكۈ. 2) قىزىل، تەپ (بىر خىل بالىلار كېسەللىكى):
تاپىپ تەسكىن جەفاكارلار ھۆجۇمى،
تېپۇكدىن تىنسا كۆڭلۈم مەرزۇ بۇمى.
— نەۋائى.

تىپىنگۇ [تيپينكو] ئۇزەڭگە:
شەھسەۋارىمنىڭ ئاياغىن ئۆپكەلى رازى دۇرۇر،
ئاي بىلە كۈن ھەر بىرىسى بىر تىپىنگۇ ئورنىدا.
— نەۋائى.

تىشە [تيشه] (پ) مېتىن:
تاغ ئۆزرە چىقىپ ئېردى تاماشا بىلە شىرىن،
كۆرگۈزدى نەۋا نالەسىدىن تىشەئى فەرھاد.
— زەلىلى.

تېشەۋەر [تېشەور] (پ) 1) ياغاچچى. 2) كۆچمە م: تاش كەسكۈچى:
كېزەر ئېردى باقىپ ھەر پېشەۋەرنى،
كى كۆردى نەچچە چابۇك تېشەۋەرنى.
— نەۋائى.

تېك [تېك] 1) جىم. 2) پەقەت؛ يالغۇز، بىرلا، تاق (جۈپنىڭ قارشىسى)؛
تېك تۇرماق — جىم تۇرماق.

تېكىن [تېكىن ...]، گەچە، قەدەر:
مېنىڭ بۇ خەستە جانىمغە سېنىڭ دەردىڭ ئېرۇر مەرھەم،
قىيامەتكە تېكىن ھەرگىز بۇ دەردىمغە داۋا قىلماس.
— سەككاكى.

تېگىن [تېكىن] «تېكىن» گە قارالسۇن.

تېڭىز [تېنكىز] دېڭىز:
ئۆزۈنى تېڭىزغە ئۇرۇپ ئاقىبەت،
ئۆزىنى سۇ يۇزىدە سۈرۈپ ئاقىبەت.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

تېڭىشتۇرمەك [تېنكىشتورماك] «تەڭشتۇرمەك» كە قارالسۇن:
چۈن ئانىڭ بىرلە تېڭىشتۇردى ئۆزىنى،
نالە قىلدى ئەشكبار ئەيلەپ كۆزىنى.
— نەۋائى.

تېب [طب] (ئە) 1) تېبابەت، مېدىتسىنا، داۋالاش:
ھەزرەتى نۇھدەك ئۇمىر كۆرسە بىراۋ ئول ھەم نېدۇر،
تېب ئارا خەلقى جەھاننىڭ بولسەلەر لوقمانى ھېچ.
— مولla بىلال.
2) پېقىملىق پۇراق؛ پاكىزلىك، پاكلىق.
تېب ئىلمى — تېبابەت ئىلمى.

تېتىرەتمەك [تېتىراتماك] تىترەك، بەزگەك كېسىلى.

تېتىرەگۈچ [تېتىراكوچ] كېبىنلەرنىڭ بېشىغا سانجىپ قويۇلىدىغان بەزەك، جىغا:
ئول بۇتى چابۇكسەۋار ئولغاچ سەمەندىن سەكراتۇر،
تېتىرەگۈچ باشىغە سانجىپ ئالەم ئەھلىن تېتىرەتۇر.
— ئەرشى.

تېر [تير] (پ) 1) ئوق، كامان ئوقى، يا ئوقى. 2) ئاتاردۇد (مېركۈرىي) پىلانېتىسى. 3) ئۇزۇن، تىك ياغاچ، ماچتا (كېمە ۋە باشقىلارنىڭ).

تېراز [طراز] (ئە) 1) بېزىگۈچى؛ يارانقۇچى. 2) يىپەك جىيەك. 3) زىننەت، بېزەك، نەقىش. 4) ئۇسلۇب، رەۋىش، تەرز.
شەمئى تېراز — شامدەك، شامغا ئوخشاش، شامسىمان:
گۈلمۇ ھەم سەن، غۇنچەۋۇ ھەم سەرۋى ناز،
بەزمى ئۇششاق ئىچرە ھەم شەمئى تېراز.
— گۈمنام.

تېرەنداز [تيرانداز] (پ) مەرگەن.

تېردان [تيردان] (پ) ئوقدان.

تېش [تيش] چىش:
ئارەزى شەمس يا قەمەر، تېشلارى دۇرر يا گۈھەر،
خىنچەئى گۈلمۇدۇر بۇ يا كۆرسەم ئانىڭكى قامەتى.
— ئەرشى.
تېش بېرگىتمەك — جەزم قىلماق؛ ئەستايىدىل كىرىشمەك، نىيەت قىلماق.
تېش قىرچىللەتماق — 1) چىش غىچىرلاتماق. 2) كۆچمە م: غەزەپلەنمەك.
تېشىنى بەغرىگە بېرىك قىلماق — چىشىنى چىشىغا قويماق.
تېش ئۇرماق — چىشلىمەك.
تېش ئىرجەيتماق — ھەجىيىپ كۆلمەك.

تېغل [طفل] (ئە) [كۆپلۈكى: ئەتفال] 1) بالا، گۆدەك. 2) ياش، بويىغا يەتكەن:
جەفا تېغىنى دەۋران تېغل، ئەي ئەھباب، بىلمەيكىم،
نە تەنھا شىرى نەرگە ئۇردى فىل ئۆزىگە ھەم چەكتى.
— ئەرشى.

تېغلۇەش [طفل وش] (ئە + پ) بالا تەبىئەت، نازۇك، نازىنىن، گۈزەل.

تېلا [تلا] (ئە) پارلاقلىق.

تېلاۋەت [تلاوت] (ئە) ئوقۇش، ئاۋاز چىقىرىپ قىرائەت قىلىش.

تېلىسىم [طلسم] (ئە) تىلسىم، جادۇ.

تېلىسمات [طلسمات] (ئە) تىلسىملار، جادۇلار:
ئېرۇر بۇ شەھەرنىڭ ئىچى تىلسمات،
كىشى كىرسە ھەرگىز تاپالماس نىجات.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

تېلمىز [تلميذ] (ئە) [كۆپلۈكى: تەلامىز] 1) شاگىرت، ئوقۇغۇچى. 2) تەۋە، ئەگەشكۈچى.

تېلۇك [تيلوك] 1) كېسىك، تىلىنغان. 2) يىرتىق.

تېم I [تيم] (پ) ئۇستى يېپىلغان بازار، رەستە؛ كارۋان سارايى.

تېم II [تيم] تامچە، قەترە.

تېمار [تيمار] (پ) غەم، قايغۇ، غۇسسە.

تېمتەراق [تمتراق] دەبدەبە؛ زەرەر:

ئۇيغۇر كتاب تور بېكتى www.uyghurkitap.com

چۇ بۇرىدىن قويغه يەتسه تمتەراق،
ئول شۇباندىن ئاندا بىر ئمت ياخشىراق.
— نەۋائى.

تمچه [تيمچه] تامچه.

تمسال [تمثال] (ئه) [كۆپلۈكى: تەماسىل] 1) سۈرەت، رەسىم. 2) مىسال؛ ئوخشاش. 3) تەسۋىر؛ يول-يورۇق، پەرمان.

تمساه [تمساه] تمساه (يۇلتۇز نامى).

تن [تين] هالاۋەت؛ دەم.
تن تاپماق — تىنچىماق، تىنماق، دەم ئالماق.

تنهى [تهى] (پ) خالي، بوش؛ بەھرىسىز.

تۇه [تيوه] تۆگە:
سەلاتىن رۇسۇمى بىلە شىيۇەنى،
تۆزۈپ راست قىلدى نەچە تىۇەنى.
— ئا. نىزارى.

تني [تى] توختىماق، بەس قىلماق.
تىيەرمەن ئاھۇ ئەشكىمنى ئۇلۇس بىدادىدىن يۇقسە،
ئالۇر دادىم ئالاردىن ئۇشبۇ سەرسەر بىرلە تۇفانىم.
— نەۋائى.

تيب [طيب] (ئه) «تىيبەت» كە قارالسۇن.

تيبەت [طيبت] (ئه) ياخشىلىق، خۇش تەبىئەتلىك؛ خۇش ھىدلىق.

تير [تير] (پ) «تىر» غا قارالسۇن؛
قولۇمغه ئالىپ مەن چۇ تىيرۇ كەمان،
بۇلار بىرلە بولدۇم پىيادە رەۋان.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

تيرى بەلا — بالا ئوقى:
شەھادەتگاھى كۆڭلۇم ئۇزرە يۇز تىيرى بەلا تەگدى،
سىپاھى غەم نە بىلگەيلەركى فەتھى جامە بىلمەيدۇر.
— زەلىلى.

تيره [تيره] (پ) 1) قارالىغۇ؛ قارا. 2) غەم - غۇسسىلىك؛ قايغۇلۇق. 3) خىرە، نۇرسىز:
جەھانغا شەمئى تولسا، چىقسىمۇ كۇن تىيرەلىك كەتمەس،
بۇ رەڭ ئالەمغه، ئەي گۇمنام، جانان نۇرى تۇتاشىپتۇر.
— گۇمنام.

تيره ئەختەر — بەختسىز، تەلەيسىز.
تيره ئەنجۇم — خىرە يۇلتۇزلۇق.
تيره ئەۋقاتلىغ — غەم - غۇسسىلىك، قايغۇلۇق، بەختسىزلىك.
تيره بولماق — قارايماق.
تيره تۇتماق — قارالىغۇلۇقتا قالدۇرماق.
تيره تۇفراق — قارا يەر.
تيره جەبىن — خىرە يۇزلۇك.
تيره چاھ — قارالىغۇ زىندان.
تيره خاك — قارا تۇپراق.
تيره دۇد — قارا تۇتۇن.
تيره راي — يامان نىيەتلىك، قارا پىكىرلىك.
تيره رو — قارا يۇزلۇك.
تيره روز — قايغۇلۇق.
تيره روزگار — بەختى قارا؛ بەدبەخت:
نېگه يادىدا، ئەرشى، روزگارىڭ بولماسۇن تىيره،
زىبەسكىم دەھر ئارا ئانداق كۆزۈ قاشى قارا يوقتۇر.
— ئەرشى.

تيره روي — نادان، كالته پەم.
تيره زات — جاھالەتتە، قارالىغۇلۇقتا قالغان كىشى.
تيره شام — قارالىغۇ كەچە.
تيره گەرد — قويۇق چاڭ، توزان؛ قارالىغۇلۇق.
تيره مزاج — قارالىغۇلۇقنى خالىغۇچى.
تيره نهاد — غەملىك، يامان تەبىئەتلىك؛ كۆڭلى قارالىغۇ.
تيره هال — يامان ئەھۋال.

تيره‌ڭ [تيرنك] چوڭقۇر، تېرەن.

تيردان [تيردان] (پ) «تىردان» غا قارالسۇن.

تيرى باران [تيرباران] (پ) ئوق يامغۇرى؛ ئوق ياغدۇرۇش:
تيرى بارانى مەلامەتكه هەدەف بولدى باشىم،
باشنى باشقۇرماق بەسى مۇشكۇلكى بۇ باران بىلە.
— ئا. نىزارى.

تيرى دەۋران [تيردوران] (پ) قارالىغۇ زامان:
تەزەللۇم تيرى دەۋراندىن، قۇتۇلماي ئاھۇ - گەفغاندىن،
تويۇپمەن يار ئۇچۇن جاندىن كى باقماڭ ئىنتىزارىمغه.
— ئا. نىزارى.

تيز پەي [تيزپي] (پ) يۇگۇرمەك، ئىلدام؛ چاپقۇر.

تيزتەك [تيزتك] (پ) چاپقۇر، ئىلدام.

تيز تۇند [تيزتند] (پ) تېز سۈرئەت، تېز سۈرئەت بىلەن، ناھايىتى چاپسان، چاپسانلا:
گاھى بولغاي تيزرۇ تۇند رەھمانغه قۇل،
گاھى بولغاي تيزرۇ تۇند شەيتانغه قۇل.
— خەراباتى.

تيزرەۋ [تيزرو] (پ) يۇگۇرۇك، چاپقۇر.

تيزكۇش [تيزكوش] (پ) تېز ھەرىكەت قىلىدىغان،

چاققان.

تیز گەرد [تیزکرد] (پ) تېز یۈرگۈچی، چاپقۇر:
تا نېچە مىڭ يىل سىپىھرى تىز گەرد،
جەھدۇ جىد بىرلە بولۇپ گېتى نەۋەرد.
— نەۋابى.

تیز ھۇش [تیزھوش] (پ) ھوشيار، پەملىك.

تیغ [تیغ] (پ) 1) قىلىچ، خەنجەر، پىچاق. 2) چوققا. 3) نىشتەر:
بۇجان باشىغە، ئەي زالىم، دەمى تىيغىڭ تەمەننادۇر،
زىبەس جان باشىغە مېئراج تىغىڭە فىدا بولماق.
— ئەرشى.

تیغی کىن — ئاداۋەت، دۈشمەنلىك قىلىچى، نەپرەت خەنجىرى:
قاراقچىغا تەييار ئېتىپ تىيغى كىن،
كى تۈججار يولىدا تۈتارلار كەمىن.
— غەربى.

تین [طین] (ئە) لاي.

تینەت [طینت] (ئە) خاراكتېر، خۇلق، تەبىئەت، پېئىل، يارىتىلىش؛
ئىشتىلدى ئانداغ ئۇلۇغ تىنەتىڭ،
داغى مەئلۇم ئۆلدى يەنە سىيرەتىڭ.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

ئاربغ تینەتلىغ — پاكىز تەبىئەتلىك.

www.uyghurkitap.com

ج

جا [جا] (پ) جاي، ئورۇن، ماكان، يەر:
ئىشقىڭ ھەۋەسىدە گەر يۈرۈرمەن،
دىيدەم ئۆزەسىدە جا نېدىندۇر.
— ئەرشى.

جا بولماق — سىغماق، جايلاشماق، ئورۇنلاشماق.

جا بەجا [جابجا] (پ) جاي - جايىدا، رەتمۇ - رەت، تەخمۇ - تەخ:
ھەممە كارىڭىزنى قىلاي جا بەجا،
كۆڭۈلدە نە كەچسە ئانى ھەم ئەدا.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

جابدۇغ [جابدوغ] جابدۇق، ئۈسكۈنە، ئەسۋاب، ئۆي سەرەمجانى، ئىشلەپچىقىرىش قورالى:
قىلىپ مەشۋەرەت ئەلچى بىرلە بۇ قىز،
سەفەر جابدۇغىن ئەيلەدى رۇستەخىز.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

جابىر [جابر] (ئە) جەبىر قىلغۇچى؛ زالىم:
ئول بەغايەت زالىم ۋە جابىر ئېردى،
ئەمما باناكەتىي مۇنىڭ ئەكسى بىتىپتۇركىم.
— نەۋايى.

جادە [جادە] (ئە) «جاددە» گە قاراڭ:
جادەئى شەرئ — دىن، شەرىئەت يولى؛ تەرتىپ، نىزام:
يول ئېرۇر جادەئى شەرئ داغى توشەۋۇ سۇۋ،
ساڭا ئايىنى ئۇبۇدىيەت؛ ئاڭا فەرزۇ سۇنەن.
— نەۋايى.

جاددە [جادە] (ئە) 1) يول، كاتتا يول؛ كوچا:
تا قايسى ئارىغ تىينەتلىغ يولدىن ئازمىش بولغاي ۋە قايۇ پاك،
خىلقەتلىك جاددەدىن چىقىپ قىلۇر ئىشىن يازمىش بولغاي.
— نەۋايى.
2) قائىدە، نىزام، تەرتىپ. 3) يوليورۇق:
جەننەتكە بارۇرغە ئىستەسەڭ يول،
بۇ جاددە بىرلە مۇستەقىم ئول.
— نەۋايى.

جاددەئى شەرئ — «جادەئى شەرئ» گە قاراڭ.

جاددەئى نافەرمانلىغ — يوليورۇققا بويسۇنماسلىق يولىنى تۇتۇش.

جادۇ [جادو] (پ) 1) سېھىر، جادۇ. 2) جادۇ قىلغۇچى، جادۇگەر، سېھىرگەر:
ئىككى جادۇ كۆزلەرىگە ئەھلى ئالەم بەندەدۇر،
ئىسمى ئەئزەم ساچلارى بويىندا تۇمار ئەيلەگەچ.
— نەۋبەتى.

جادۇ قىلماق — سېھىرلىمەك؛ مىكرى قىلماق، كۆز باغلىماق.

جادۇيى دانىشۋەر — بىلىمدان سېھىرگەر.

جادۇيى ھىندى — ھىندى سېھىرگەرى.

نەرگىسى جادۇ — شوخ كۆز، ئويناق كۆز، سېھىرلىك كۆز:
كۆز ياشىم بولدى رەۋان بىر نەرگىسى جادۇ كۆرۈپ،
تىفلى يەڭلىغكىم يۈگۈرگەي ھەر تەرەپ ئاھۇ كۆرۈپ.
— نەۋايى.

جار [جار] (پ) سادا، ئېلان، ئاۋاز، نەرە؛ بىرەر ئىش توغرىسىدا ۋارقىراپ خەۋەر بېرىش.

جار يەتكۈزمەك — ئېلان قىلماق، ۋارقىراپ خەۋەر قىلماق، جار سالماق:
چۇ ئەل فىكرىدىن كۆڭلىنى تىندۇرۇپ،
يۈرۈش ھۇكمىنى ئەلگە جار يەتكۈزۈپ.
— «لۇغەتى چاغاتاي» دىن.

جارچى [جارچى] جارچى، ئېلان قىلغۇچى، يۇقىرى ئاۋاز بىلەن خەۋەر يەتكۈزگۈچى.

جارۇب [جاروب] (پ) سۈپۈرگە:
فەنا فەرراشى ئەيلەپ سۈبھىنىڭ سىيمىن پەرۇ بالىن،
مۇرەسىسەئ تارى مىژگانىنى جارۇبى ھەرەم چەكتى.
— ئەرشى.

جارۇبكەش [جاروب كش] (پ) تازىلىق خادىمى (سۈپۈرگۈچى)؛ خىزمەتكار:
فەقىر ھەم ئول ئاستانە جارۇبكەشلەرىدىنمەن.
— نەۋايى.

جارۇبۇلجار [جارو بولجار] (پ) ۋەدە جايى، چاقىرىلغان جاي، تەكلىپ قىلىنغان جاي؛ جەڭ كۈنى يىغىلىدىغان ئورۇن.

جارىي [جارى] (ئە) 1) يۈرگۈچى، يۈرىدىغان؛ ئايلىنىپ تۇرىدىغان. 2) ئاققۇچى، ئاقىدىغان؛ ئېقىپ تۇرغان:
سۈيى جارى جەننەتنەما باغى بار،

ئانى كۆرمەگەننىڭ يۈرەك داغى بار.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.
3) تەسۋىرلىنىش، نىشانلىنىش. 4) نامايان بولۇش، كۆرۈ-نۈش. 5) تىلغا ئالماق:
تىلەرمەن كېچە ـ كۈندۈز زار بىرلە،
تىلىمغە جارى ئەيلەپ «رەببەنا» نى.
— خىرقەتى.

جاري بولماق — 1) ئاقماق، ئېقىپ تۇرماق. 2) داۋام قىلماق. 3) تەقەززا قىلماق. 4) يۈرۈشمەك، ئەمەلگە ئاشـ-ماق.

جاري بۇلاغ — ئاقار بۇلاق.

جاري ئولماق — «جارى بولماق» قا قارالسۇن.

جاريه [جاريە] (ئە) 1) چۆرە، خىزمەتچى ئايال:
مېنىڭ بىرلە ھەمراھ ئېرۇر جاريە،
يەنە ساندۇقۇم بار، بىر ئىت ساريە.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.
2) قۇل، تۇتقۇنلۇقتىكى ئايال.

جازب [جاذب] (ئە) 1) تارتقۇچى، رام قىلغۇچى؛ سۆيۈملۈك. 2) مايىل:
مۇندا كىم يەتسە سادىقۇ كازىب،
تەبئى بولغاچ سۇۋ ئىچگەلى جازىب.
— نەۋائى.

جازبە [جاذبە] (ئە) تارتىش كۈچى، تارتقۇچى، مەپتۇن قىلغۇچى كۈچ.

جازىم [جازم] (ئە) جەزمەنلەشتۈرگۈچى، مۇقەررەرلەشـ-تۈرگۈچى، قەتئىي قارار قىلغۇچى، بىرەر ئىشقا مەھكەم بەل باغلىغۇچى.

جازىم ئەيلەمەك — قەتئىي نىيەت قىلماق، ئېنىق ئە-شەنچ ھاسىل قىلماق.

نىيەت جازىم بولماق — نىيەتى، ئىنتىلىشى ئېنىق (مۇقەررەر) بولماق.

جاسۇس [جاسوس] (ئە) سىر ئالغۇچى، ئايغاقچى.

جاسۇسۇل ـ قەلب — دىل سىرىنى ئوغرىلىغۇچى، بىراۋنىڭ دىلىدىكى مۇددىئاسىنى بىلىشكە ئىنتىلگۈچى.

جافي [جافى] (ئە) جاپا قىلغۇچى، جاپاكار (ئاساسەن: ئاسي ـ جافي شەكلىدە كېلىدۇ):
ئاسيۇ جافي پەرىشانمەن بەسي.
— نەۋائى.

جالس [جالس] (ئە) 1) پىكىرداش، دوست، ئۇلپەت. 2) ئولتۇرغان، بىر جايدا ئولتۇرغان.

جام [جام] (پ) 1) قەدەھ، مەي پىيالىسى:
قويۇپ ئالغە گۈنە ـ گۈنە تەئام،
ئىگەچ ـ ئوق تۇتتىلەر تولا ـ تولا جام.
— نەۋائى.

جامى ئەلەست — تەقدىر شارابى؛ ئەزەل جامى؛ ئەزەل كۈنى.

جامى بەقا — جەننەت قەدەھى، شارابى.

جامى بىللۇرى — بىللۇر (خروستال) قەدەھ.

جامى تەرەب — شادلاندۇرغۇچى مەي.

جامى جەم — جەمشىت جامى، پادىشاھ جەمشىت ياساتتۇر-غان تىلسىملىق جام (نەۋائىنىڭ تەرىپىچە: جەمشىت ھېكمـ-لەرگە بۇيرۇپ ئىككى جام ياساتتۇرغان. بىرىنىڭ ئىسمى «جامى ئىشرەتفزاي» — بۇ جامدىكى مەي ئىچكەن بىلەن تۇگىمەس، تولۇق تۇرۇۋېرەر ۋە قىيپاش قىلىنسىمۇ ھەم تۆكۈلمەس ئىكەن؛ ئىككىنچىسىنىڭ ئىسمى «جامى گىتىنە ماي» — بۇ جامدىن مەي ئىچكەن پەيتتە دۇنيادا يۇز بەرگەن ھادىسىلەر كۆرۈنۈپ تۇرار ئىكەن. بۇ جام يەنە «جامى جەھاـ-بىن، جامى جەھەننەما» دەپمۇ ئاتىلىدۇ):
كىشكىم كويىدا كۆل ياستانىپ، قان ئىچمەك ئىزدەر، ۋەھ،
فەرىدۇن بەل سۇلەيمەن تەختى ئۈزرە جامى جەم چەكتى.
— ئەرشى.

جامى جەھانبىن — «جامى جەم» گە قارالسۇن.

جامى جەھاننەما — «جامى جەم» گە قارالسۇن.

جامى دۇردئاشام — مەي دۇغىنى (قالدۇقىنى) ئىچكۈـ-چى.

جامى شەبانە — كەچقۇرۇن ئىچىلىدىغان مەي:
كۆز ئاچقايمەن مەگەر مەھشەر سەباھى،
كى ئىچىشمەن ئەجەب جامى شەبانە.
— نەۋائى.

جامى مۇھەببەت — مۇھەببەت شارابى، قەدەھى:
تەشنەلەپ جامى مۇھەببەتدىن نوغا سەرشار ئەمەس،
چۈن ئەزەل ساقىسىدىن ھەردەم ماڭا پەيمانەدۇر.
— ئەرشى.

جامى ھىلالي — يېرىم ئاي شەكلىدە ياسالغان قەدەھ.

جامى ۋەھدەت — 1) يەككە ـ يېگانە، خۇدا، 2) بىرلىك (بىرلىشىش) يولى.

جامى ئىشرەت — ئەيش ـ ئىشرەت جامى، قەدەھى:
كېلىپ گۈلشەندە نۇش ئەت جامى ئىشرەت،
ھەمىشەم مەن بولاي ئالدىڭدا ساقىڭ.
— خىرقەتى.

جامى ئىشرەتفزاي — ئەيش ـ ئىشرەتنى ئارتتۇرغۇچى قەدەھ (مەي).

جامە [جامە] (پ) تون، كىيىم، لىباس:
ساڭا گۈل بەردى فۇرقەت نامەسىنى،

ئۇيغۇر كتاب تور بېكىتى www.uyghurkitap.com

يۈزىن قان قىلدى يىرتىپ جامەسىنى.

— خىرقەتى.

جامە باف [جامە باف] (پ) توقۇغۇچى، توقۇمىچى، باپكار:

جامە باف ئامادە قىلدى كارگاھ،
قىلغالى زەربەفت ئانى كىيمەككە شاھ.

— نەۋايى.

جامە چاك [جامە چاك] (پ) 1) يىرتىق تون؛ يىرتىق چاپان. 2) قەدەھ؛ كوزا:

گەر نەۋائىي بولسە مۇغ دىرىدە مەستۇ جامە چاك،
كىم تىرىكلىكدىن بۇ سۇلتانلىغ ئانىڭ مەقسۇدىدۇر.

— نەۋايى.

جامگىر [جام كير] (پ) جام ئالغۇچى؛ مەيگە ئىنتىلگۇچى؛ مەي ئىچكۈچى.

جامىئ [جامع] (ئە) 1) جەملىگۈچى، توپلىغۇچى؛ ئۆز ئىچىگە قاپسىۋالغۇچى:

ۋە بۇ جەمئىيەتنى «بەش گەنج» جامىئى ۋە ھىند شەكەر ـ رىزى، بەلكى شىرىن كەلامىغە مۇسەلەم تۇتماق.

— نەۋايى.

2) ئادەملەر توپلىنىدىغان جاي؛ مەسچىت.

مەسجىدى جامىئ — كاتتا مەسچىت.

جامىئىيەت [جامعيت] (ئە) 1) تولۇقلۇق، مۇكەممەللىك. 2) قورشىۋالغان؛ قاپلىغان. 3) ئەكس ئەتتۈرگەن، ئىپادىلىگەن. 4) مۇجەسسەملىك؛ مۇجەسسەملەشتۈرگەن.

جان I [جان] (ئە) «جىن» غا قاراڭ.

جان II [جان] (پ) 1) روھ، تىرىكلىك، ھايات:

ئانىسىزىن جانسىز كۆرەرمەن گەر تېنىم جانلىغ ئېرۇر،
يا ماڭا جان بەرگۈچى يا جانغە دەرمانمۇ دەيىن.

— ئەرشى.

2) ۋۇجۇد. 3) ھەرىكەت، قۇۋۋەت، ئىمكانىيەت. 4) كۆڭۈل:

چۇ مېھمان ئۇزاتىپ قولىن خانىغە،
قويۇپ مىزبان مىننەتىن جانىغە.

— نەۋايى.

جان بەلاسى — تىرىكلىك ئاپىتى.

جان تەركى ئەتمەك — ئۆلمەك.

جان رىشتەسى — قان تومۇرى؛ كۆڭۈل، ئارزۇ ـ ئۈمىدى، ئىستىكى:

نازۇك بىلىڭ ئەر خەيال قىلغۇم،
جان رىشتەسىغە مىسال قىلغۇم.

— ئەرشى.

جانغا يەتمەك — جېنىدىن تويماق.

جان كاھى — جاننى ئۆرتەيدىغان.

جان مۇلكى — كۆڭۈل:

ھۇسنىدىن ئافاق ئارا غەۋغا ئىدى،
زۇلمىدىن جان مۇلكىگە يەغما ئىدى.

— نەۋايى.

جان ھىرزى — جان ساقلىغۇچى، جانغا مەدەت بەرگۈچى (دۇئا).

جانۇ تەن — مادار ۋە قۇۋۋەت.

جانۇ جەھان — پۈتۈن دۇنيا، پۈتۈن بارلىق، مەۋجۇدلۇق:

مەي لەبىدىن ئەگەر ئەيلەسەم رەۋا كامىم،
كى نەقد، جانۇ جەھاننى ئاڭا فىدا قىلايىن.

— ئەرشى.

جان ئۆرتەمەك — جاننى قىينىماق.

جانى ئاغىزغا يەتمەك — قاتتىق ساراسىمگە چۈشمەك، ئۆرلەر ھالەتكە كەلمەك.

جانى ئەزىز — ئەزىز، شېرىن جان.

جانى زار — بىچارە جان.

جانان — [جانان] (پ) 1) مەھبۇبە، مەشۇقە، سۆيۈملۈك يار:

لۇتف ئىلە جانان نىگاھ ئەتسە، نىسار ئەتكۈم بۇ جان،
چۈن نىسار ئەتسە بۇ جان جانان ئىلە قىلمىش قىران.

— ئەرشى.

2) ناھايىتى گۈزەل، قەددى ـ قامىتى كېلىشكەن قىز، نازىنىن. 3) يېقىملىق؛ ئالىيجاناب.

جان ئەفرۇز [جان افروز] (پ) جانغا راھەت بەرگۈچى، ياشناتقۇچى:

سۇبى كەۋسەر سۇيىدەك جان ئەفرۇز،
ئوقى دەۋزەخ يەلىندەك پور سوز.

— نەۋايى.

جان بەخش [جان بخش] (پ) جان بېغىشلىغۇچى، روھلاندۇرغۇچى:

قوپماغى مۇمكىن ئەمەستۇر بەلكى تەبرەنماغى ھەم،
تاپماسا جان بەخش لەئلىڭ نۇكتەسىدىن جان سەبا.

— نەۋايى.

جانباز [جانباز] (پ) جېنىنى تىككۈچى، بىرەر ئىشتا غەيرەت كۆرسەتكۈچى، پىداكار:

زىرىھۇ قالغان كېرەك ئىسلام، بىدىن ئەھلىغە،
ئاشىقى جانبازنىڭ ئىستەر سەلاھى ئۆزگەدۇر.

— گۇمنام.

جانپەرۋەر [جان پرور] (پ) جانلاندۇرغۇچى، قۇۋۋەت بەرگۈچى؛ راھەت كەلتۈرگۈچى.

جان خاكسار [جان خاكسار] (پ) كەمستىلگەن، يامان هالەتكە چۈشكەن؛ غېرىب:
خاكى پايى بولدى جانى خاكسارىم قان يۇتۇپ،
كىم چىقىپ لەئلىڭنى ئۆپكەي رىشتەئى زۇلفىن تۇتۇپ.
— نەۋايى.

جاندار [جاندار] (پ) 1) جان ئىگىسى، هاياتلىق، تىرىك جان، جانلىق. 2) جانۋار.

جانسوز [جان سوز] (پ) جان ئۆرتىگۈچى، جاننى قىينىغۇچى، ئازاب بەرگۈچى:
بىدىل چېكىبان بىر ئاهى جانسوز.
— نەۋايى.

جانسپار [جان سپار] (پ) جېنىنى پىدا قىلغۇچى، جېنىنى قۇربان قىلغۇچى، قېنىنى ئايىمىغۇچى، ساداقەتلىك.

جانستان [جان ستان] (پ) جان ئالغۇچى، هالاك قىلغۇچى.

جانفۇروز [جان فروز] (پ) جانغا هۇسن بەرگۈچى؛ روهلاندۇرغۇچى:
كىم دەردۇ گۇدازۇ سوز بىرلە،
يۇز شۇئلەئى جانفۇروز بىرلە.
— نەۋايى.

جانفزا [جانفزا] (پ) 1) جاننى قۇۋۋەتلەندۇرگۈچى، جانغا راهەت، ئارام بەرگۈچى؛ شادلاندۇرغۇچى:
جانفزا لەئلىڭ بىلەن شىرىن سۆزۇڭ، سۆۋۈق كۆزۇڭ،
قىلغۇسىدىن نەچچە كۈندۇز كۆزلەرىم بولدى پۇرئاب.
— ئەرشى.

2) يېقىملىق.

جانفزاي [جانفزاى] (پ) «جانفزا» غا قارالسۇن.

جانفشان [جان فشان] (پ) جېنىنى پىدا قىلغۇچى.

جانكاه [جانكاه] (پ) جاننى قىينىغۇچى، جانغا ئازاب بەرگۈچى؛ ئۆمۈرنى قىسقارتقۇچى:
يارنى كۆڭلۈمدە جان يەڭلىغ نىهان قىلغاي ئېدىم،
ئەيبى كۆڭلۈمنىڭ بۇدۇركىم، نالەئى جانكاهى بار.
— نەۋايى.

جانگۇداز [جان كداز] (پ) 1) جاننى قىينىغۇچى، ئازاب بەرگۈچى. 2) كۆڭۈلگە هارارەت سالغۇچى.

جانلىغ [جانليغ] «جانلىق» قا قارالسۇن.

جانلىق [جانليق] جانۋار، هايۋان.
جانلىق قىلماق — جان كىرگۈزمەك، تىرىلدۈرمەك.

جانن [جانن] (پ) دەۋە؛ پەرى:
گەر ئاتى ئولۇب زەمان بەدئىي،
زاتى كېلىپ ئىنسۇ جانن بەدئىي.
— نەۋايى.

جاننەۋاز [جان نواز] (پ) 1) ئەركىلىگۈچى؛ يېقىملىق؛ 2) كۆڭۈلنى ئۆزگە تارتىدىغان، خۇرسەن قىلىدىغان سۆز.

جان نسار [جان نثار] (پ) جان پىدا قىلغۇچى:
«نۇن» نىيازمەدۇر مېنىڭ جانىمدىن ئۆزگە يوق نىياز،
شەمئىسەن، پەرۋانەدۇرمەن جاننسارىم سەنمۇ سەن.
— موللا سالېھ.

جان نسار ئەتمەك — جاننى پىدا قىلماق، باشقىلارغا پۈتۈن ۋۇجۇدى بىلەن بېرىلمەك.

جانب [جانب] (ئە) 1) تەرەپ:
شەهەر جانبىغە ئالىپ يۇردىلەر،
بۇ قىز گۈلشەنغە بارىب تۇردىلەر.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.
2) هۆرمەت، ئېهتىرام. 3) سەۋەب.
جانب تۇتماق — باشقا كىشى تەرىپىگە ئۆتمەك؛ كىشىدىن يىراقلاشماق.
جانبى ئەسفەل — پەس، تۆۋەن تەرەپ:
فەزلەلەرى دەفىي ئۇچۇن ئىككى يول،
جانبى ئەسفەلدىن ئولۇپ زاهىر ئول.
— نەۋايى.
جانبىنى تۇتماق — تەرىپىنى ئالماق. ياقلىماق، هىمايە قىلماق.

جانىي [جانى] (پ) جانغا تېگىشلىك، كۆڭۈلگە ئەڭ يېقىن دوستلار.

جاه [جاه] (پ) 1) مەنسەپ، ئەمەل، مەرتىۋە، يۇقىرى دەرىجىلىك ئورۇن:
بىل مۇنكىم ئۇمىر ۋەفاسىزدۇرۇر،
دەۋلەت ئىلە جاه بەقاسىدۇرۇر.
— نەۋايى.
2) دەۋلەت، بايلىق. 3) بۇيۇكلۇك، شان ـ شەرەپ، شەۋكەت.
ئالىي جاه — يۇقىرى مەرتىۋە.
جاه بەزمى — ئۇلۇغلۇق دەرىجىسى، يۇقىرى مەنسەپ.
جاهۇ جەلال — شان ـ شەۋكەت، مەرتىۋە ۋە ئۇلۇغلۇق.
جاهۇ مۇلك — مەرتىۋە، بايلىق.
جاهى رەفىئ — يۇكسەك مەرتىۋە؛ ئەڭ ئۇلۇغ مەنسەپ.
جەمشىد جاه — ئەڭ يۇقىرى دەرىجىلىك، ئۇلۇغ پادىشاه.

جاهدوست [جاه دوست] (پ) ئەمەلپەرەس.

جاهىل [جاهل] (ئە) نادان، بىلىمسىز:

ئۇيغۇرچە كتاب تور بېكىتى www.uyghurkitap.com

قاچان ئاقىل كۆرۈپ ئىچمىش تولا زەھر،
كى جاھىللىقدۇر ئولماق ئاڭا مايىل.
— ئەرشى.

جاھىل سىرىشت — نادان تەبىئەت، جاھىل.

جاھىلى خۇدكامە — ئۆزىدىن باشقىنى بىلمەيدىغان ئەلمىسز كىشى.

جاھىلى ناخىرەدمەند — ئەقىلسىز، نادان.

جاھىلىيەت [جاھلىيت] (ئە) جاھىللىق، ئىلمىسزلىك؛ ئەرەب جەمئىيىتىدە ئىسلامغىچە بولغان دەۋر.

جاۋزە [جاوزە] (ئە) جاۋزەل - ئىسمىنى شاۋ — ئەرەبچە ئىبارە: «كۇللۇسرىرىن جاۋزەل - ئىسمىنى شاۋ» مىسرا- سىنىڭ بىر قىسمى بولۇپ، مەنىسى: «ھەممە سىر ئىككى چىش ئارىسىدىن ئۆتسە (ھەممىگە) يېيىلىدۇ» دېمەكتۇر.

جاۋىد [جاويد] (پ) ئەبەدىي، دائىمىي، مەڭگۈ، ھەمىشە.

بەقايى جاۋىد — ئەبەدىي ساقلىنىش، ئۆزگەرمەسلىك.

جاۋىد بولماق — دائىمىي بولماق؛ ئەبەدىي قىلماق.

جاۋىد ئولماق — «جاۋىد بولماق» قا قارالسۇن.

جاۋىدان [جاودان] (پ) «جاۋىد» قا قارالسۇن:
خەدەڭگىڭ تەئىنەسىگە، ئەرشىيا، كۆكسۈڭ نىشان ئەتكىل،
دەمى پەيكانى ئەزبەسكىم ھەياتى جاۋىدانمدۇر.
— ئەرشى.

جاۋىدان فۇرقەت — ئەبەدىي ئايرىلغان.

جاۋىدانە [جاودانە] (پ) دائىمىي رەۋىشتە؛ «جاۋىد» قا قارالسۇن.

جاۋىدانىي [جاودانى] (پ) 1) دائىمىيلىق، ئەبەدىي- لىك، مەڭگۈلۈك. 2) دائىمىي، ئەبەدىي.

جائىز [جائز] (ئە) مۇمكىن بولغان، رۇخسەت قىلىنغان.

جائىز تۇتماق — ئورۇنلۇق دەپ ھېسابلىماق؛ رۇخسەت بەرمەك.

جائىزۇل - خەتا بولماق — خاتا قىلىشى مۇمكىن بولماق.

جاي [جاى] (پ) «جا» غا قارالسۇن:
قىلىپ ھەمنىشىنلىق ئاڭا ئىككى ئاي،
ياندا بېرىپ تۇرغالى ياخشى جاي.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

جايگىر [جايكىر] (پ) ئورۇن ئالغۇچى، ئورناشقۇچى، ئورۇن تۇتقۇچى:
مۇررۇۋۋەتكە ھەسەد بولمىش جايگىر،
زىھى خۇش، ئەلۋ مەملەكەت دىلپەزىر.
— ئەۋابى.

جايگىر تۇشمەك — ئورۇنغا چۈشمەك.

جايىز [جايز] (ئە) «جائىز» غا قارالسۇن.

جايىزۇل - خەتا [جايزالخطا] (ئە) خاتا قىلىش مۇمكىن بولغان:
ئادەمى جايىزۇل - خەتا بولمىش،
بۇ خەتا بارچەغە رەۋا بولمىش.
— ئەۋابى.

جايىزۇل - خەتا بولماق — خاتا قىلىشى مۇمكىن بولماق.

جەب [جب] (ئە) ئارۇز قائىدىلىرىدىن بىرى.

جەبرۇت [جبروت] (ئە) 1) ئەزىمەت؛ بۇيۇك، ئۇلۇغ؛ بۇيۇكلۇك، ئۇلۇغلۇق. 2) كىبىرلىك.
ئى ئەزىمەت ئىچرە ئاڭا سۇد ئولۇپ،
ئى جەبرۇتىغە زىيان بۇد ئولۇپ.
— ئەۋابى.

جەبەل [جبل] (ئە) [كۆپلۈكى: جبال] تاغ.

جەببار [جبار] (ئە) 1) قۇدرەتلىك؛ قۇدرەت ئىگىسى. 2) جەبر قىلغۇچى، غەزەپ قىلغۇچى؛ تەڭرى:
كىبريا ۋە جەبرۇت ئاساسى خالىقى جەببارىدۇر،
بۇ سىفەتكە ئول سەزا ۋە بۇ سىفەت ئاڭا سەزاۋەردۇر.
— ئەۋابى.

جەببار سىفەت — قەھرلىك.

دەرگەھى جەببار — تەڭرىنىڭ دەرگاھى:
بىلۇر مەنسۇر ئەسرارىڭ مەي تەۋھىد ئىچكەنلەر،
چىقىپ دارى فەناغە دەرگەھى جەببارە ياستانمىش.
— ئەرشى.

شاھى جەببار — قۇدرەتلىكلەر شاھى، تەڭرى:
سىياسەتلەرنى ئەيلەر شاھى جەببار،
مېنىڭ ساڭا دۇرۇر ھەر سىرفەكىم بار.
— ئەۋابى.

قۇدرەتۇل - جەببار — تەڭرىنىڭ قۇدرىتى:
ھەرنە كەلسە باشىڭغە تارتماسىغە سالىھ چارە يوق،
بۇ مەگەر تەقدىر ئىلاھى قۇدرەتۇل - جەببار ئىشىق.
— مۇللا سالىھ.

جەبر [جبر] (ئە) ئازاب، زۇلۇم؛ ئادالەتسىزلىك:
كۆڭلۈم يۇزىنى جەبر ئىلە چۇن سەندىن ئۆيۈرمان،
ئاخىر نەچە بۇ جەبرۇ ستەمدۇر ماڭا، ئەي دوست.
— ئاتابى.

جەبر - جەفا — «جەبر - ستەم» گە قارالسۇن:
قاچان يۇز قايتۇراي جەبرۇ جەفادىن،
غەمىڭ بارۇ ھەم يوق يۇز مىڭ بەلادىن.
— خىرقەتى.

جەبر - ستەم — ئېغىر ئازاب، قاتتىق جاپا:

لۇتفۇ كەرەمىڭنى سەن ئەگەر مەندىن ئايساڭ،
جەبر ستەمىڭ لۇتفۇ كەرەمدۇر ماڭا، ئەي دوست.
— ئاتايى.

جەبرەئىل [جبرائيل] (ئە) تەڭرى بىلەن پەيغەمبەر ئوتتۇرىسىدا ۋاھىي يەتكۈزگۈچى پەرىشتە نامى.
جەبرەئىلى ئەمىن — ئىشەنچلىك پەرىشتە.

جەبرەئىل ئاسا [جبرائيل اسا] (ئە + پ) جەبرائىلغا ئوخشاش، جەبرائىل سۈپەت:
جەبرائىل ئاسا ئەيان راز ئاڭا،
قۇرب ئەرشى ئەۋجىدە پەرۋاز ئاڭا.
— نەۋائى.

جەبھە [جبهه] (ئە) 1) پېشانە، ماڭلاي. 2) يۈز؛ ئاي يۈزلۈك:
شۇكۇھىڭ جەبھەسىدىن چۈن سۈرەييا،
يەتتى قەتىرە ئارىقدەك يەتتى دەريا.
— نەۋائى.

جەبھە تەگۈرمەك — تەزىم قىلماق، يەر ئۆپمەك:
ئاچقاچ ئۇستادىنىڭ ئاتىن كۆردى،
ئۆپۈبان يەرگە جەبھە تەگۈردى.
— نەۋائى.

جەبھەچىنى - پېشانە قورۇقى.
جەبھەئى ھۇر - ھۇر يۈزلۈك، گۈزەل.

جەبىن [جبين] (ئە) 1) ماڭلاي، پېشانە:
جەبىنىدە ئەنۋارى شاھەنشاھى،
كەلامىدە ئەھيايى رۇھۇللاھى.
— نەۋائى.

2) يۈز، بەت؛ جامال.
جەبىنلەرى گۈل - گۈلۈ كىرپىكلەرى خار،
قاپاغلارى كەك - كەكۈ ئاغىزلارى تار.
— نەۋائى.

3) باش:
قويدۇم ئاتىنىڭ ئاياغىغا جەبىن،
دېدىم ئەيا ناسىرى شەرئى مۇبىن.
— نەۋائى.

4) ياۋۇز، پەسكەش، رەزىل.
تىيرە جەبىن — پېشانىسى تەتۇر، شور پېشانە، بەختسىز.
مەھجەبىن — پېشانىسى ئايغا ئوخشاش يالتىراق؛ كۆچمە م: گۈزەل، سۆيۈملۈك؛ سۆيۈملۈكى.

جەت [جت] (ئە) [كۆپلۈكى: جەتۇت] 1) ھىندىستاندا ياشىغۇچى بىر خەلق. 2) ھايۋان ئوينىتقۇچى:
ئەيغ لەئبىدىن جەتفەكىم نان ئېرۇر،
ئانى ئىتتىغە سالماق نې ئىمكان ئېرۇر.
— نەۋائى.

جەتۇت [جتوت] (ئە) «جەت» كە قارالسۇن.

جەدەل [جدل] (ئە) 1) تارتىشىش، بەسلىشىش، مۇنازىرە. 2) غەيرەت قىلىش، ئۇرۇنۇش، تىرىشىش. 3) تېز، تېز سۈرئەت.
بەھسۇ جەدەل — ئۇرۇش - جاڭجال.
جەدەل ئەتمەك — جۇشقۇنلۇق بىلەن كىرىشىمەك؛ تىرىشماق، ھەرىكەت قىلماق، ئۇرۇنماق.
جەدەل قىلماق — ئالدىرىماق.

جەدد [جد] (ئە) ئاتا ياكى ئانىنىڭ ئاتىسى، بوۋا؛ ئەجداد.
بۇزۇرگۋار جەدد — «جەددى بۇزۇرگۋار» غا قارالسۇن.
جەددۇ ئابا — ئاتا بوۋىلار، ئەجدادلار.
جەددۇ ئەب — بوۋا ۋە ئاتا.
جەددى ئەئلا — نەسەب جەھەتتىن ئالىي تەبەقە.
جەددى بۇزۇرگۋار — چوڭ بوۋا، ھۆرمەتلىك بوۋا.

جەددە [جده] (ئە) 1) ئاتا ياكى ئانىنىڭ ئانىسى، چوڭ ئانا؛ 2) بوۋى.

جەدۋەل [جدول] (ئە) 1) سىزىق. 2) گرافىك. 3) تۈسۈق، تام. 4) ئېرىق. 5) رىشتە، ئۆمىد رىشتىسى، يىپ. 6) پىلان.
جەدۋەل تارتماق — كىتاب بەتلىرىنى سىزماق، زىننەتلىمەك.

جەدىد [جديد] (ئە) 1) يېڭى؛ 2) ئاروز ۋەزىندىكى بەھرىلەردىن بىرىنىڭ نامى.

جەدى [جدى] (ئە) 1) تاغ ئۆچكىسى؛ كىيىك. 2) قەدىمكى ئاستىرونومىيىدە: ئون ئىككى بۇرجدىن بىرىنىڭ نامى. 3) ئاي نامى (شەمسىيە (قۇياش) يىلى ھېسابىدا قىش پەسلى ئايلىرىنىڭ بىرىنچىسى بولۇپ، 22 - دېكابىر — 12 - يانۋارغا توغرا كېلىدۇ).

جەر [جر] (ئە) «جار» غا قارالسۇن:
چۇ ئەل فىكرىدىن كۆڭلىنى تىندۇرۇپ، يۇرۇش ھۆكمىنى ئەلگە جەر يەتكۈزۈپ.
— نەۋائى.

جەر يەتكۈزمەك — خەۋەر بەرمەك.

جەراھەت [جراحت] (ئە) 1) يارا، جاراھەت. 2) ئازار، رەنج. 3) ئەلەم. قايغۇ:
نەچچە كۈن بولدى جەراھەت قىلدى جىسمىمنى زەئىف.
ئەيلەبان يار كويىدا شامۇ سەباھ بىدادلىق.
— نەۋائى.

4) ئاجىزلىق.
... *لەئلى شەھۋارەك ئەلفازى كۆڭۈل جەراھەتىغە جەۋھەرى رۇھ يەتكۈزدى.*

— نەۋائى.

جەراھەت ئەنگىز — جاراھەتلىگۈچى، جاراھەتلەندۈرگۈچى؛ ئازار يەتكۈزگۈچى.

جەراھەتلىغ [جراحتليغ] جاراھەتلىك، ياردار.

جەراھەتلىق [جراحتليق] «جەراھەتلىغ» قا قارالسۇن.

جەراھەتۋار [جراحت وار] (ئە + پ) ياردارلارچە، جاراھەتلەنگەنگە ئوخشاش:
سىينەم گۈزرە تەگدىكىم نەزارەسىدىن تىيرى ئىشق،
ناۋەكى پەيكانەدىن بولدۇم جەراھەتۋارلىق.

— نەۋەبتى.

جەرايىم [جرايم] (ئە) [بىرلىكى: جۈرم] گۇناھلار.

جەرەس [جرس] (ئە) قوڭغۇراق، كارۋان تۆگىسىنىڭ قوڭغۇرىقى:
كارۋانى دەرد ئىلە قىلۇ مۇھەببەت دەشتىنى،
كىم نىدائى مۇجەدەئى ۋەسل ئەيلەر ئاندا ھەر جەرەس.

— نەۋائى.

جەريان [جريان] (ئە) ئېقىش، ئېقىم، ھەرىكەتنىڭ داۋاملىشىشى، جەريانى.

جەرچى [جرجى] «جارچى» غا قارالسۇن.

جەردە [جرده] (پ) جەدە، جەدە ئات؛ تورۇق ئات.

جەرار [جرار] (ئە) 1) ئۆز تەرىپىگە تارتقۇچى. 2) كاتتا گۈرۈھ (توپ). 3) ئۇرۇشقاق، قورقماس كىشىلەر توپى.

سىپاھى جەرار — جەڭگىۋار قوشۇن.

جەرارلىق [جرارليق] جەڭگىۋارلىق، باتۇرلۇق.

جەراھ [جراح] (ئە) تېۋىپ، دوختۇر، ۋىراچ:
بىرىنىڭ غەمزەسى جەرراھى ئۇستاد،
بىرىنىڭ كىرپىگى ئالماس خەنجەر.

— ئاتايى.

جەررە [جره] (ئە) «جۇررە» گە قارالسۇن.

جەررەباز [جرەباز] (ئە + پ) قۇش نامى:
قەلەك جەۋھىدە غەرق گولۇپ جەررە باز،
پەرۇ بال ئۇرار چۇن نىشەبۇ فەراز.

— نەۋائى.

جەرف [جرف] (پ) 1) چوڭقۇر. 2) بىپايان.

جەرگە [جركه] 1) ئايلانما، دائىرە، سەپ، قاتار. ئورۇشلىش (ئۇۋدا). 2) ئەسكەر، قوشۇن. 3) مەرتىۋە.

ئۇلۇغ جەرگەلىك — ئۇلۇغ مەرتىۋىلىك.

جەرۇھ [جروح] (ئە) «جۇرۇھ» قا قارالسۇن.

جەرۇھناك [جروح ناک] (ئە + پ) جاراھەتلىك، يارىلىق:
ئىكەۋلەن بەرەھنە جەرۇھناك ئىدى،
قولى ۋە فۇتى ھەم باشى چاك ئىدى.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

جەرىب [جريب] (پ) يەر ئۆلچىمى (تەخمىنەن بىر تاناپ):
مەساھەت بىلە بىفۇسۇنۇ فەرىبم،
بىلىپ ھەۋزەككىم، ئېرۇر بىر جەرىب.

— نەۋائى.

جەريدە [جريده] (ئە) 1) دەپتەر. 2) يەككە، تەنھا.

جەريمە [جريمه] (ئە) 1) گۇناھ، جىنايەت. 2) جەرىمانە.

جەزا [جزا] (ئە) 1) جازا، چارە:
ئىشقلىغ دەئۋاسى قىلسە ھەر كىشى بۇدۇر جەزا،
قەتل ئېتىپ ئەيلەك تەماشانى ئۇلۇس غەۋغاسىغە.

— موللا سالىھ.

2) بەدەل؛ مۇكاپات:
... *جەمئى مەزاھىب ۋە مىللەل ئەھلى قاشىدە سابىتدۇركىم،*
ياخشىلىق جەزاسى يوقتۇر يەجۇز ياخشىلىق.

— نەۋائى.

جەزالەت [جزالت] (ئە) 1) موللۇق، ئارتۇقلۇق؛ مۇستەھكەملىك. 2) سۆزگە چېچەنلىك؛ پاساھەت.

جەزائ [جزاء] (ئە) «جەزا» غا قارالسۇن.

جەزاير [جزاير] [ ] بىرلىكى: جەزىرە] «جەزىرە» گە قارالسۇن.

ئەھلى جەزاير — ئاراللاردا ياشىغۇچى:
قاراقچىلار دۇرۇر ئەھلى جەزاير،
بولۇرلار بىگەران بەھر ئىچرە سايىر.

— نەۋائى.

جەزەئ [جزع] (ئە) بىتاقەتلىك؛ دادۇ پەرياد، غوۋغا:
ھەممە ئەھلى بەيتى قىلىپدۇر جەزەئ،
كى خادىملارى ھەم چېكىپدۇر فەزەئ.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

جەزەئ ئەيلەمەك — بىتاقەتلىك قىلماق؛ دادۇ پەرياد قىلماق؛

جەزەئى ئەكبەر — دىنىي تەلىمات بويىچە، قىيامەت كۈنىدە بولىدىغان دادۇ پەرياد:
مەھشەر كۈنىدە كىم، جەزەئى ئەكبەر ئولغۇسى،

ھەجرىگدە كەلدى كۆڭلۇمە يۇز ئانچە رۇستەخىز.
— نەۋايى.

جەزەئى مەھشەر — قىيامەت غوۋغاسى.

جەزەئكار [جذعكار] (ئە + پ) دادۇ پەريياد قىلغۇچى، تاقەتسىز، سەۋرسىز:
بۇ دەرد ئىچرە ئولكىم، جەزەئكارراق،
رىزا بەرمەگەن دەردى دۇشۋارراق.
— نەۋايى.

جەزب [جذب] (ئە) تارتىش، جەلپ قىلىش، ھاياجانغا چۈشۈش (تەرىقەت ئەھلىنىڭ ئۆزىدىن كەتكەن ھالىتى):
كۇشاد ئەيلەپ يارىپ گۇل پەردەسىنى،
تېنىگە جەزب ئېتىپ گۇللار ئىسىنى.
— خىرقەتى.

جەزب ئەيلەمەك — 1) تارتماق. 2) شۇمۇرمەك.

جەزب قىلماق — كۆڭۈلنى ئۆزىگە جەلپ قىلماق:
ئانىڭدەككى مەي جەزبى ئانىڭ ئىشى،
ئالا ئالماغاي جەزب قىلماي كىشى.
— نەۋايى.

جەزبى نەزەر — جەلپ قىلىش نەزىرى، تارتىش، ھايا-جانلاندۇرۇش نەزىرى:
ھۇر پەرى بولغان بىلەن كۆزىدە يوق جەزبى نەزەر،
بىر نەزەردە قۇل قىلۇر پەشمى سىياھى ئۆزگەدۇر.
— گۇمنام.

جەزبە [جذبه] (ئە) «جەزب» گە قارالسۇن.

جەزم [جزم] (ئە) 1) قەتئىي، مۇقەررەر؛ ئېنىق، قارار، نىيەت:
كى بىلدىم بۇ قىزنىڭ خەيالىنى جەزم،
ئىكەۋلەن قاچارغە قىلىپ يولنى ئەزم.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.
فەقىرگە دەپ ئېردىلەركىم: «ئۇلچە مۇمكىن بار، بۇ يۇرت-نىڭ مەئىشىغە سەئى قىلغايسەن ۋە ئول مەتلۇب سۇرەت باغلاما-غاي، ئەزىمەت جەزم بولسە، بىزگە بىتمىپ يىبەرگەيسەن.»
— نەۋايى.
2) ئەرەب ئېلىپبەسىدە يېپىق بوغۇم بەلگىسى، سۆكۈن.
جەزم ئەتمەك — «جەزم قىلماق» قا قارالسۇن.
جەزم ئەيلەمەك — «جەزم قىلماق» قا قارالسۇن.
جەزم قىلماق — بەل بەغلىماق، قارار قىلماق، بىرەر ئىش ياكى پىكىرنى مۇقەررەر قىلماق.

جەزۇەل [جذول] (ئە) «جەدۋەل» گە قارالسۇن.

جەزئ [جزع] (ئە) مۇنچاق؛ كۆز، كۆز ساقسى:
... قىزىل ئالتۇن قارا توغرالغچە كۆرۈنمەي، كۆزى جەزئى
بىللۇرىي دۇرۇجىغا تۇشۇپ...
— نەۋايى.

جەزىرە [جزيره] (ئە) [كۆپلۇكى: جەزائىر] 1) ئارال، جۇغراپىيىلىك جاي نامى:
ئالىپ يۇردى دەريا جەزىرە ساري،
بەناگاھ چىقىپ مەن قىراقدىن ناري.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.
2) جاڭگال:
ھەم تەنۇمەندۇ ھەم شۇجائۇ دەلىر،
ئول سىفەتكىم جەزىرە ئىچرەكى شىر.
— نەۋايى.

جەسەد [جسد] (ئە) [كۆپلۇكى: ئىجساد] 1) گەۋدە، جىسىم، تەن، بەدەن. 2) سۆڭەك. 3) تۇپراق:
مەجازى ئاپتابدا قۇرۇتغىل بۇ جەسەدنى پاك،
كى ئاندىن سوختە ئەيلە ئىشق ھەقىقەت ئىچرە ئەي شاھا.
— مۇللا بىلال.

جەستە [جسته] (پ) 1) سەكرىگەن، ئىرغىپ چىققان. 2) «جەستە ـ جەستە» گە قارالسۇن.

جەستە ـ جەستە [جستەجسته] (پ) 1) ئۇ يەردىن ـ بۇ يەردىن؛ پارچە ـ پارچە. 2) كەم ـ كەم. 3) ئاستا ـ ئاستا؛ 4) ئارىلاپ ـ ئارىلاپ:
ئىشلەرىن گەر شىكەستە بەستە دېدىم،
يۇزىدىن بىرنى جەستە ـ جەستە دېدىم.
— نەۋايى.

جەسسم [جسيم] (ئە) يىرىك، كاتتا، گەۋدىلىك.

جەشن [جشن] (پ) ئويۇن ـ كۆلكە مەجلىسى، بەزمە، زىياپەت.
جەشن تۇزمەك — مەجلىس قۇرماق.
جەشنى ئەزىم — كاتتا مەرىكە.
جەشنى ئەزىم ئەيلەمەك — كاتتا بەزمە قۇرماق، كاتتا توي قىلماق.
جەشنى خۇسرەۋانە — كاتتا شاھلارغا مۇناسىپ يىغىن:
تۇزۇپ مەن ياڭلا جەشنى خۇسرەۋانە،
قىلاي ئەلچىنى ئۇزرى دەپ رەۋانە.
— نەۋايى.

جەفا [جفا] (پ) جاپا، زۇلۇم، ستەم، ئازار:
ھەر كۇنى مەندىن ۋەفا، ئاندىن جەفا ئۆزرە جەفا،
مەندىن فەقىر ئول بۇۋەفاغە مۇبتەلا بولدۇم نېتەي.
— مۇللا سالىھ.
جەفا ئەيلەمەك — جەبر ـ زۇلۇم قىلماق، قىينىماق.
جەفا تىيغى — جاپا خەنجىرى، جاپا قىلىچى:

www.uyghurkitap.com

ۋەفا ئېلىگە ئۇرار دەم ـ بەدەم جەفا تىيغىن،
قەلەك ئىشىنى كۆرۈڭ شوخ بىۋەفاغە باقىڭ.
— ئەرشى.

جەفا قىلماق — «جەفا ئەيلەمەك» كە قاراڭ.

جەفائى روزگار — زامانە زۇلۇمى.

جەفا پەرداز [جفاپرداز] (پ) جاپا قىلغۇچى، سىتەم قىلغۇچى، زالىم.

جەفاجو [جفاجو] (پ) جاپا (سىتەم) قىلغۇچى، جاپا قىلىش يولىنى ئىزدىگۈچى، زالىم.

جەفاكار [جفاكار] (پ) 1) جاپا قىلغۇچى زالىم:
يەنە كىنغە تۇردى بۇرادەرلەرىم.
ۋەفاسىز جەفاكار بەد ئەختەرلەرىم.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.
2) ئۆز ئاشىقىنى قىينىغۇچى مەشۇقە:
نې جەفاكەشمەن كۆرۈڭكىم، بار ئاڭا قىلماق جەفا،
سۆز ۋەفادىن زاھىر ئەتسەم ئول جەفاكار ئاللىدا.
— نەۋايى.

جەفاكەش [جفاكش] (پ) قىينالغان، جەبىر ـ جاپا تارتقان، ئەرزىيەت چەككەن، ئېزىلگەن.

جەفاكوش [جفاكوش] (پ) جاپا قىلىشقا تىرىشقۇچى.

جەفاكىش [جفاكيش] (پ) 1) جاپا قىلىشقا ئادەتلەنگەن:
ئول بىر ئۇرۇبان كۆڭۈلگە يۈز نىش،
بۇ بىر بولۇبان داغى جەفاكىش.
— ئەرشى.
2) ئەرزىيەت، جاپا قىلغۇچى؛ مەھبۇبە.

جەفاگەر [جفاكر] (پ) «جەفا گۇستەر» گە قاراڭ.

جەفاگۇستەر [جفاكستر] (پ) جاپا قىلغۇچى، جاپاچى، ئازار يەتكۈزگۈچى.

جەففەل ـ قەلەم [جف‌القلم] (پ) 1) قەلەمنىڭ قۇرۇشى، قەلەمنىڭ يېزىشتىن توختىشى؛ 2) چۈشەنمەستىن؛ بىردىن.

جەڭ [جنك] (پ) ئۇرۇش، جەڭ:
كى ئىماننى ئايتىپ دىلۇجان بىلە،
قىلىپ جەڭ ئاغاز شەيتان بىلە.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

جەڭجۇ [جنكجو] (پ) «جەڭجوي» غا قاراڭ.

جەڭجوي [جنكجوى] (پ) 1) ئۇرۇشقاق، ئۇرۇش ـ جاڭجال ئىستىگۈچى. 2) جەڭگىۋار:
بۇ ھەيئەت بىلە چابۇكى جەڭجوي،
تۇرۇپ ئورتادە باشلادى گۇفتۇگۇي.
— نەۋايى.

جەڭگىي [جنكى] (پ) 1) «جەڭجوي» غا قاراڭ. 2) زوراۋان:
ئاڭا كىرگەلى شېرى جەڭگىي كېرەك،
مۇڭا ھەم دىلاۋەر نەھەڭگىي كېرەك.
— نەۋايى.

جەلا [جلا] (ئە) 1) ۋەتەننى تاشلاپ كېتىش، ۋەتەندىن ئايرىلىش؛ غۇربەتچىلىككە قېلىش:
ئول لەھزە ئەجەب بولۇر ئىش،
يا ئولماغۇ يا جەلا بولۇر ئىش.
— نەۋايى.

جەلا ئەتمەك سۇرمەك، كۆچۈرمەك (بىر جايدىن يەنە بىر جايغا)، قوغلىماق.

جەلا بولماق — 1) كەتمەك، تاشلاپ كەتمەك، تەرك ئەتمەك؛ ھىجرەت قىلماق، كۆچمەك. 2) قوغلانماق.

جەلا قىلماق — «جەلا ئەتمەك» كە قاراڭ:
جارى بەلا بىرلە ئېتىپ مۇبتەلا،
ئۇزدىيۇ ساۋۇردى، قىلدى جەلا.
— نەۋايى.

جەلا ئىختىيار قىلماق — ۋەتەننى تەرك قىلماق؛ غۇربەتچىلىكنى ئىختىيار قىلماق؛

جەلايى ۋەتەن — ۋەتەندىن جۇدا بولۇش.

جەلاجىل [جلاجل] (ئە) قوڭغۇراق.

جەلادەت [جلادت] (ئە) ئۇلۇغلۇق؛ مەردلىك، باتۇرلۇق، قەھرىمانلىق، دادىللىق، جاسارەتلىك؛ چاققانلىق.

جەلادەت ئەيلەمەك — باتۇرلۇق قىلماق، جاسارەت كۆرسەتمەك.

جەلادەت قىلماق — «جەلادەت ئەيلەمەك» كە قاراڭ.

جەلال [جلال] (ئە) ئۇلۇغ، بۈيۈك؛ ئەزىمەت، ئۇلۇغلۇق.

ئىززۇ جەلال — بۈيۈكلۈك ۋە ئەزىزلىك:
دېدىم: ئەي جۇداۋەند ئىززۇ جەلال،
ساڭا ئاشكارا ئېرۇر سىررۇ ھال.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

جەلالەت [جلالت] (ئە) ئۇلۇغلۇق، ئۇلۇغۋارلىق، بۈيۈكلۈك.

جەلالىيەت [جلاليت] (ئە) «جەلالەت» كە قاراڭ:
تا ئەگەر ئوت سالسا جەلالىيەتى،
لۇتف ئىلە ئۇرغاي سۇۋ جەمالىيەتى.
— نەۋايى.

جەلايىر [جلاير] جەلائىر (قەبىلە نامى).

جەلد [جلد] (ئە) چاققان؛ زېرەك؛ ئەپچىل:
نەچە مىڭ جەلد مەللاھى ھۇنەرۋەر،

بەلىغ يەڭلىغ سۇۋ ئىچرە مەۋجپەرۋەر.
— نەۋابى.

جەلدۇ [جلدو] (ئە) مۇكاپات، ئىنئام:
نەۋائىي، ئوينادى جان، جەلقدىن بۇرۇن رەھم ئەت،
چۇ قىلدى جەلدلىك، ئەمدى كېرەك ئاڭا جەلدۇ.
— نەۋابى.

جەلل [جل] (ئە) «جەللە» گە قاراڭ.

جەللاب [جلاب] (ئە) سودىگەر، ئېلىپ ـ ساتار.

جەللاد [جلاد] (ئە) جان ئالغۇچى، ئۆلۈم ھۆكۈمىنىڭ ئىجراچىسى، جاللات:
دېمەي ئەسلە ھەرفىنى قىلدىم سۈكۈت،
دېدى شاھ: جەللاد! بارىپ قۇلنى تۇت.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

جەللادى فەلەك — ئەزرائىل.

جەللادى مەغبۇن — دەرغەزەپ جاللات:
ئېرۇر مەشھۇركىم، جەللادى مەغبۇن،
چۇ مىڭ قان تۆكسە ئەيلەر تىغ مەدفۇن.
— نەۋابى.

جەللە [جلە] (ئە) بۇيۇك، ئۇلۇغ، ئالىي.

مەلىكى ئەللام جەللە ۋەئەلا — بۇيۇك ۋە ئالىي مەرتىۋىلىك زور ئالىم.

جەللەت [جلت] (ئە) جەللەت ئەلا ئۇھۇ ۋە شەئنۇھۇ — (ئۇنىڭ نېمەتلىرى ۋە قەدرى ئارتسۇن) مەنىسىدىكى دۇئا.

جەلىس [جليس] (ئە) بىرگە ئولتۇرغۇچى، ھەمسۆھبەت، مەجلىسداش؛ ئورتاق:
بولۇپ جۇزۋدانى ئەنىسى ئانىڭ،
كىتابى رەفىقۇ جەلىسى ئانىڭ.

جەلىل [جليل] (ئە) ئۇلۇغ، بۇيۇك.

جەلىلۇل — قەدر [جليل‌القدر] (ئە) ئۇلۇغ مەرتىۋىلىك، قەدرى يۇقىرى، ھۆرمىتى يۇقىرى:
... شەيخى كۆپ جەلىلۇل ـ قەدر ۋە كەبىرۇششان ئىكەندۇر.
— نەۋابى.

جەلىي [جلى] (ئە) 1) روشەن، ئوچۇق، يورۇق؛ كۆزگە كۆرۈنەرلىك. 2) يىرىك يېزىلغان خەت.

جەم [جم] (پ) «جەمشىد» نىڭ قىسقارتىلمىسى («جەمشىد» كە قاراڭ):
ئاتابى خود قىلۇر ۋەسلىڭ تەمەننا،
ۋەلى مىسكىنگە مۇلكى جەم تاپىلماس.
— ئاتابى.

جەم جەنان — «جەم قەدر» گە قاراڭ.

جەم شۇكۇھ — دەبدەبىلىك، جەمشىتتەك سۆلەتلىك.

جەم قەدر — جەمشىت مەرتىۋىلىك، يۇقىرى مەرتىۋىلىك.

جەم ئىقتىدار — زور ئىقتىدارلىق، جەمشىتتەك قۇدرەتلىك.

جەمائەت [جماعت] (ئە) 1) جەمئىيەت. 2) ئادەملەر، كۆپچىلىك، جامائەت، كىشىلەر توپى؛ گۇرۇھ.

جەمائەتى ئەزىزلەر — ئەزىز جامائەت؛ ئۇلۇغلار، چوڭلار گۇرۇھى.

جەمەئاتى فۇزەلا — پازىللار، ئالىملار گۇرۇھى.

جەمائەتى قەلەندەرلەر — بىر گۇرۇھ، بىر توپ قەلەندەرلەر:
بىر كۈن جەمائەتى قەلەندەرلەر ھەمەدانغا يېتىپتۇرلەر...
— نەۋابى.

جەمائەتى كەسىر — كاتتا گۇرۇھ، كۆپچىلىك.

جەمائەتى مەشايىخ — شەيخلەر توپى، گۇرۇھى.

جەمائەتخانە [جماعت خانە] (ئە + پ) يىغىلىش جايى، مەجلىسخانا.

جەماد [جماد] (ئە) تاش، جانسىز نەرسە، مىنېرال:
سېنىڭ تەختىڭ بىرنەچە جەماددۇر.
— نەۋابى.

جەمادات [جمادات] (ئە) جانسىز نەرسىلەر، جانسىز تەبىئەت.

جەمازە [جمازە] (ئە) تېز يۈرەر، چاپقۇر تۆگە، يۈگۈرۈك تۆگە:
رۇھىن قىلىب ئول ئۈمىد تازە،
ھەر سارى سۈرەر ئىدى جەمازە.
— نەۋابى.

جەمال [جمال] (ئە) 1) ھۆسن، چىراي، يۈز، بەت، چېھرە:
ئەي نىگارا، كاشكى كۆرسەم جامالىڭ ئەكسىنى،
كۆيدۇما فانۇسدەك شەمئى شەبىستانىم ساڭا.
— نەۋبەتى.

2) گۈزەللىك. 3) ياخشىلىق، ياخشى خۇسۇسىيەت:
... يەئنى خەلقنىڭ جەمالى ئەسبابىنىڭ ئىبساتىدادۇر ۋە فەقر جەمالى ئەسبابى تەئەييۇن ۋە مۇسەببىب ئىسباتىداۋە ئاڭا رۇجۇئدا ۋە رىزا ئانىڭ ئەھكامىغە.
— نەۋابى.

تىيرە جەمال — قايغۇلۇق چىراي:
دېدىم: ئەي پەرىۋەش مەلال ئولماغىل،
بۇ غەم بىرلە تىيرە جەمال ئولماغىل.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

جەمال ئاچماق — يۈز كۆرسەتمەك؛ چىراي ئاچماق.

جەمال ئەفزا — گۈزەللەشتۈرگۈچى، ھۆسن ئارتتۇرغۇ-

چى؛ ھۆسنى ئارتقان.
جەمال ئەھلى — ھۆسندارلار، گۈزەللەر.
جەمال تۇتماق — يۈز كۆرسەتمەك، كۆرۈنمەك.
جەمەل دەۋرى — ھۆسنلىك پەيتلىرى، ياشلىق.
شەمئى جەمال — نۇرلۇق چىراي:
كەئبەۋۇ خۇلدى بەرىننى كۆلبەئى گەھزان دېمىش،
كىمسە گەر شەمئى جەمالىڭنى قۇياشقە ئوخشاتۇر.
— ئەرشى.

جەمالىيەت [جمالیت] (ئە) «جەمالىيەت» كە قارالسۇن.
ئەمما نېچۈككى ۋەھھابلىغى تەقازالىى بۇ نەۋئ مەۋھەبەت ۋە جەمالىيەت قىلدى، قەھھارلىغى داغى بۇلارنىڭ ئەكسى مۇقتەزىي قەھرۇ جەمالىيەت بولدى.
— نەۋائى.

جەمالىيەت [جمالیت] (ئە) مەرھەمەت، ئىلتىپات، مېھرىبانچىلىق.
جەمان [جمان] (ئە) «جۇمان» غا قارالسۇن.
جەمەل [جمل] (ئە) تۆگە، ئەركەك تۆگە.
جەمرىي [جمری] (ئە) تۆۋەن تەبىقىگە مەنسۇپ.
جەمشىد [جمشید] (ئە) 1) ئۇلۇغ پادىشاھ. 2) ئىراننىڭ قەدىمكى ئەپسانۋى پادىشاھلىرىدىن بىرى (ئەدەبىياتتا قىسقارتىلىپ «جەم» شەكلىدىمۇ ئىشلىتىلىدۇ):
قانى ئىسكەندەرۇ دارا، قانى جەمشىد، ئەفرىدۇن،
نەسىب ئەتمەي ئۇلارغە تەختىدە ئىچمەككە جامى جەم.
— ئەرشى.

جەمشىد جاھ — ئەڭ يۇقىرى مەرتىۋىلىك، ئۇلۇغ پادىشاھ.
جەمشىد شۇكۇھ [جمشید شکوه] (پ) جەمشىتكە ئوخشاش؛ شانۇشەۋكەتلىك.
جەمشىدۋەش [جمشیدوش] (پ) جەمشىت كەبى، جەمشىتكە ئوخشاش:
ئۆزى بىر تەخت ئۈستىدە جەمشىدۋەش،
يانىدا گۈلچېھرەئى خۇرشىدۋەش.
— نەۋائى.

جەممازە [جمازه] (ئە) «جەمازە» گە قارالسۇن:
بۇ قافىلە ئەھلىغە ھەرەم شەۋقى تەمام،
جەممازەلەرى پويە بىلەن ئەبىر خىرام.
— نەۋائى.

جەممال [جمال] (ئە) تۆگىلەرنى يولدا يېتىلەپ ماڭغۇچى، تۆگىچى.
جەممالۇ شۇتۇر — تۆگىچى ۋە ئات ـ ئۇلاغ.
جەمئ [جمع] (ئە) 1) يىغىندى، توپلام؛ قوشۇلما؛ يىغىش، توپلاش؛ توپلانغان، يىغىلغان. 2) بارچە، ھەممە. 3) يىغىن، مەجلىس ئەھلى:
ياپار فانۇس بىرلە شۇئلەسىن شەمئ،
كۆرەرلەر پەردەدىن ئول شۇئلەنى جەمئ.
— نەۋائى.

4) گۈرۇھ، جامائەت.
جەمئ ئەتمەك — 1) يىغماق، توپلىماق، قوشماق؛ 2) تۇزمەك:
ئەمىر ئىقبال سىيستانىي شەيخ ئەلائۇد دەۋلەدىنكى، ئانىڭ پىرىدۇر ۋە ئانىڭ سۆزلەرىدىن بىر كىتاب جەمئ قىلىپتۇر.
— نەۋائى.

جەمئ ئەيلەمەك — يىغماق، توپلىماق؛ «جەمئ ئەتمەك» كە قارالسۇن.
جەمئ بولماق — يىغىلماق، توپلانماق.
جەمئ قىلماق — «جەمئ ئەتمەك» كە قارالسۇن.
جەمئ ئولماق — «جەمئ بولماق» قا قارالسۇن:
دۈد سالدىم كىرفىڭ ئىلە كەلمەكىن ئىستەر سەن،
جەمئ ئولۇپ كەلمىش پەرى ھەر ساردىن خۇشھۇ كۆرۈپ.
— ئەرشى.

جەمئى بەسر — ھوشيارلار، دانالار.
جەمئى كەسىر — كاتتا گۈرۇھ؛ كۆپ كىشى.
دىل جەمئ — خاتىرجەملىك، كۆڭۈل ئارام‌لىقى:
قاچان پەرۋانە كۆيمەي بولدى دىل جەمئ،
قاچان ئوت ياقمىسا شەمئ ئۆزرەدۇر شەمئ.
— خىرقەتى.

جەمئىيەت [جمعیت] (ئە) 1) توپلانغان، جەم بولغان. 2) ئادەملەر گۈرۇھى، مەجلىس ئەھلى. 3) خاتىرجەملىك، تىنچلىق:
ئۇمىد ئۇلكىم، بارچە مېھنەتلەر دەۋلەتكە ۋە... بارچە پەرىشانلىغلار جەمئىيەتكە بات مۇيەددەل بولغاي.
— نەۋائى.

4) مال ـ مۈلۈك.
ۋە يەئقۇب ئەلەيھىسسەلامغە بۇ فەرزەندلەر مۇيەسسەر بولغاندىن سۇڭ، قوي ۋە سايىر مەۋاشىي ۋە ئوبەيددىن كۆپ جەمئىيەت ھاسىل بولدى.
— نەۋائى.

جەمئىيەتى زاھىر — توپلانغان جامائەت، گۈرۇھ.
جەمىل [جمیل] (ئە) 1) چىرايلىق، گۈزەل، نازىنىن، 2) ياخشى، كۆركەم.
جەمىلە [جمیله] (ئە) چىرايلىق، گۈزەل، ساھىبجامال:
ئىففەت ھەرەمىدە ئول جەمىلە،
سەۋداسىدە زار يۈز قەبىلە.
— نەۋائى.

جەمبۇ [جەمبع] (ئە) ھەممە، بارچە، جەمئىي، پۈتۈن:
بۇ ئۆيۈ ئىچرە جەمبۇى پىرۇ بەرنا،
مۇغەننى بىرلە مۇترىب، زىشت رەئنا.
— خىرقەتى.

جەناب [جناب] (ئە) 1) ئاستانە، بوسۇغا، دەرگاھ؛ ھۆزۈر:
ئىلاھا، بىلۈرسەن قۇلۇڭ دەردىنى،
جەنابىڭغە قويدۇم يۈزۈم زەردىنى.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.
2) مەرتىۋە (لىك)، دەرىجە (لىك). 3) ھۆرمەت، ئېھتىرام ئۈچۈن ئىشلىتىلىدىغان سۆز.

جەنابى گەردۇن ئىنتىساب — ئالىي مەرتىۋە، ئالىي دەرگاھ.

گەردۇن جەناب — يۇقىرى مەرتىۋىلىك.

جەنابەت [جنابت] (ئە) غۇسۇل قىلىش، چۆمۈلۈش؛ ناپاكلىق:
نې جەنابەتدۇر بۇيۇ بىباكلىق،
كىم چۆمۈپ تۇن - كۇن يېتىشمەس پاكلىق.
— نەۋائى.

جەنازە [جنازه] (ئە) 1) مۇردا. 2) تاۋۇت.

جەناق [جناق] ئېغىرلىق قېشى.

جەناھ [جناح] (ئە) قانات، قۇشلار قانىتى:
بۇ قۇشلار جەناھى بىلە چۈن يېتىپ،
شەياتىن غۇبارىنى بەربات ئېتىپ.
— نەۋائى.

جەناھەين [جناحين] (ئە) ئىككى قانات.

جەنب [جنب] (ئە) يان، يان تەرەپ.

جەندە [جنده] (پ) دەرۋىشلەر تونى، جەندە:
تەرك ئېتىپ دۇنيانى، كىيدى جەندە، باشىغە كۇلاھ،
تا قەلەندەرلىك رەقىبىن سەن ئىگەھىبان ئەيلەدىڭ.
— قەلەندەر.

جەندە پوش [جنده پۇش] (پ) دەرۋىش:
بىر كۈن ئەيلەر ئېرىدى جامى ئەيش نوش،
كۆردىكىم بارۇرلەر ئىككى جەندە پوش.
— نەۋائى.

گەدايى جەندە پوش — جەندە كىيگەن گادای:
بۇ سەبۇرى ئىستەمەس ئىززۇ غۇرۇر ھەشمە جەلال،
گۈلخەنۇ فەقر ئىچرە ئۆرتەنگەي گەدايى جەندە پوش.
— سەبۇرى.

جەندەرە [جندره] (پ) 1) مۇقاۋىچىلارنىڭ پرېسسى (ماتېرىياللارنى بېسىم بىلەن قىسىدىغان ماشىنا)، ئىسكەتـ
جە. 2) قولباغ.

جەندەلىغ [جندەليغ] جەند كىيىملىك، قۇراق تونلۇق.

جەننات [جنات] (ئە) [بىرلىكى: جەننەت] 1) جەننەتـ لەر. 2) باغلار، بوستانلار.

جەننەت [جنت] (ئە) «جەننات» قا قارالسۇن:
زەمىننىڭ يۈزىن قىلدى جەننەت مىسال،
ۋۇھۇشۇ تۇيۇر تاپتى ئاندىن نەۋال.
— غەربىي.

جەننەت ئەھلى — ياخشى ئادەملەر، ئۇلۇغلار.

جەننەت سەرىر — شادلىق تەختى.

جەننەتنەما — جەننەتكە ئوخشاش:
سۇبى جارى جەننەتنەما باغى بار،
ئانى كۆرمەگەننىڭ يۇرەك داغى بار.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

جەننەتى نەئىم — ئەڭ نېمەتلىك باغۇ بوستان.

جەننەتئاسا [جنتآسا] (ئە + پ) جەننەت كەبى، جەننەتـ كە ئوخشاش.

جەننەتئاسار [جنتآسار] (ئە + پ) ئاۋات، مەمۇر؛ جەننەت مىسال:
ۋەلى چۈنكى مەنزۇرى ئولغاج بۇ نەھر،
ياساپ ئاندا بىر جەننەتئاسار شەھر.
— نەۋائى.

جەنىبەت [جنيبت] (ئە) 1) پادىشاھلار سەپەرگە ئېھتىيات ئۈچۈن بىرگە ئېلىپ يۈرىدىغان ئات؛ مىنىلمىدىغان ئات:
لايىق ساڭا كەلدى بۇ جەنىبەت،
ئاتلانكى، مەھەل ئېرۇر غەنىمەت.
— نەۋائى.
2) ھەمراھلىق، بىرگە يۈرۈشلۈك.

جەنىبەت سۈرمەك — بىرلىكتە ئاتلىنىپ بارماق:
دېدىلەر ئول يان جەنىبەت سۈرگۈلۈكدۇر،
بۇ ئىش گەر ۋاقىئ ئولسا، كۆرگۈلۈكدۇر.
— نەۋائى.

جەنىبەتكەش [جنيبت كش] (ئە + ب) ئېھتىيات ئاتنى يېتەكلەپ بارغۇچى غۇلام، («جەنىبەت») كە قارالسۇن:
دېدى: گۈدەكى بەندە زادەم مېنىڭ،
جەنىبەتكەشى خانەزادەم مېنىڭ.
— نەۋائى.

جەھالەت [جهالت] (ئە) جاھىللىق، نادانلىق، بىلىمسىزلىك؛ غەپلەت.

جەھان [جهان] (پ) ئالەم، دۇنيا؛ بارلىق:
خەزان بولسە ھەرگەھ جەھاننىڭ گۈلى،

ئۇيغۇر كتاب تور بېكىتى www.uyghurkitap.com

تۇرارمۇ ئۇ يەردە غەرىب بۇلبۇلى.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

جەهان ئەهلى — بارچە خەلقلەر، ئادەملەر.

جەهان باغى — ئالەم؛ بارلىق؛ تەبىئەت.

جەهان دەر جاهان — جاهان ئىچىدە جاهان.

جەهاندىن بارماق — ئۆلمەك.

جەهاندىن كەچمەك — هايات بەهرىدىن كەچمەك.

جەهاندىن نىهان بولماق — دۇنيادىن يوشۇرۇنماق؛ ئۆلمەك.

جەهان غەمىنى يېمەك — دۇنيانى غەنىيمەت بىلمەك، توۋا - تەزەررۇئ قىلماق.

جەهانغە ۋىدئا ئەتمەك — دۇنيا بىلەن ۋىدالاشماق، ئۆلمەك.

جەهان كىشىۋەردى — دۇنيا مەملىكەتلىرى، ۋىلايەتلىرى.

جەهان مۇلكى — دۇنيا، شاهلىق؛ يەر - يۇزى.

جەهانى بىگەران — چەكسىز ئالەم.

جەهانى فانىي — ئۆتكۈنچى دۇنيا.

ئىككى جەهان — بۇ دۇنيا ۋە ئۇ دۇنيا.

جەهان ئارا [جهان ارا] (پ) جاهاننى بېزىگۈچى، دۇنياغا روشەنلىك بەرگۈچى.

جەهان ئاراي [جهان اراى] (پ) «جەهان ئارا» غا قاراڭ:

مېهرى جاهان ئاراي — جاهاننى بېزىگۈچى قۇياش.

جەهان ئەفرۇز [جهان افروز] (پ) ئالەمنى يورۇتقۇچى؛ ئاۋات قىلغۇچى.

جەهانبان [جهان بان] (پ) جاهاننى ئىدارە قىلغۇچى، هۆكۈمدار، پادىشاھ.

جەهانبانلىغ [جهان بانليغ] پادىشاهلىق، هۆكۈمدارلىق.

جەهانبانلىق [جهان بانليق] «جەهانبانلىغ» قا قاراڭ:

كى چۇن هەق ئەيلەپ زاهىر هىدايەت،
ماڭا قىلدى جەهەنبانلىق ئىنايەت.

— نەۋايى.

جەهانبانلىق ئايىنى — پادىشاهلىق يوليورۇقى.

جەهانبىن [جهان بين] (پ) «جەهانبىيىن» غا قاراڭ.

جەهانبىيىن [جهان بين] (پ) جاهاننى كۆرسەتكۈچى، ئۇزاقنى كۆرگۈچى قىز.

جامى جاهانبىين — جاهاننى كۆرسەتكۈچى جام:

ساقىيا، جانى جاهانبىين تۇتكى، ئاندىن كەشف ئېتەي،
كىم كۆپ ئىش بۇ كارگەھ ۋەزئىدە مۇبهەمدۇر ماڭا.

— نەۋايى.

چەشمى جاهانبىيىن — ئۇزاقنى كۆرگۈچى كۆز؛ يېتۈك، ئەقىللىق.

جەهان پەناھ [جهان پناه] (پ) جاهان هامىيسى، جاهاننى ئۆز پاناهىغا ئالغان كىشى، پادىشاھ.

جەهان پەهلەۋان [جهان پهلوان] (پ) دۇنيادىكى ئەڭ زور پالۋان:

رۇستەمغە جەهان پەهلىۋانلىغ لەقەبىن بېرىپ، سىپاهسالار قىلدى.

— نەۋايى.

جەهان پەيما [جهان پيما] (پ) 1) جاهاننى كەزگۈچى، جاهانكەشتى. 2) ئۇچقۇر ئات:

تىلەپ هىممەت، دۇئا بىرلە قوپۇپ تېز،
جەهان پەيماسى ئۆزرە ئەيلەدى خېز.

— نەۋايى.

جەهان پەيماي [جهان پيماى] (پ) «جەهان پەيما» غا قاراڭ.

جەهانتاب [جهان تاب] (پ) جاهاننى يورۇتقۇچى؛ قىزدۇرغۇچى.

شەمئى جەهانتاب — گۈزەل سۆيۈملۈكى.

مېهرى جەهانتاب — ئالەمنى روشەن قىلغۇچى، جاهانغا نۇر چاچقۇچى قۇياش.

هۇسنى جەهانتاب — جاهاننى روشەنلەشتۈرگۈچى هۆسن:

كۆرۈپ شېرۇيا ئول هۇسنى جەهانتاب،
ئىچىگە ئىشق ئوتى سالدى نىهانتاب.

— نەۋايى.

جەهان خۇسرەۋ [جهان خسرو] (پ) جاهان پادىشاهى.

جەهاندار [جهاندار] (پ) 1) جاهاننى ئىگىلىگۈچى، جاهاننى ئىدارە قىلغۇچى؛ زور شاھ. 2) قۇدرەتلىك.

جەهان سوز [جهان سوز] (پ) 1) جاهاننى كۆيدۈرگۈچى، ئۆرتىگۈچى؛ قۇياش. 2) مەهبۇبە. 3) زالىم، سىتەم قىلغۇچى.

جەهان سۆز ئەيلەمەك — جاهاننى كۆيدۈرىدىغان، جاهانغا پىتنە (غوۋغا) سالىدىغان قىلماق:

ۋە لېكىن هۇسن ئوتىن ئەيلەپ جەهان سوز،
بۇلارنى ئاندىن ئەتتى ئالەم ئەفرۇز.

— نەۋايى.

جەهان كۇشاي [جهان كشاى] (پ) جاهاننى بويسۇندۇرغۇچى، جاهاننى بېسىۋالغۇچى، زور پادىشاھ.

جەھانگەرد [جهان كرد] (پ) دۇنيانى كەزگۇچى، جاھانكەزدى، جاھانكەشتى:
تۇن ـ كۇنكى قىلۇر سىپەرى ناۋەرد،
سېنىڭ تەلەبىڭدەدۇر جەھانگەرد.
— نەۋابى.

بەرقى جەھانگەرد — چاقماقتەك تېز يۇرگۇچى.

جەھانگەشتە [جهانكشته] (پ) ساياھەتچى، دۇنيانى كەزگۇچى.

جەھانگىر [جهانكبر] (پ) دۇنيانى بويسۇندۇرغۇچى؛ غالىب:
خالى خەتتىنىڭ سىپاھىدىن جەھانگىر ئولدى يار،
ۋەرنە شاھ ئىقلىمىنى ئالغايمۇ لەشكەر بولماسا.
— زەلىلى.

جەھاننەما [جهان نما] (پ) جاھاننىما، جاھاننى كۆرسەتكۇچى.

جەھاننەماي [جهان نماى] (پ) «جەھاننەما» غا قارالسۇن.

جەھەننەم [جهنم] (ئ) دوزاخ:
ئۇرۇپ ئېردىم ئانىڭ باشىغە تاياق،
جەھەننەمگە قويدى بۇ كەمپىر ئاياق.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

جەھەننەم خىتتەسى — دوزاخ مەملىكىتى.

جەھد [جد] (ئ) 1) ئىنكار، تېنىش، رەت قىلىش؛ بىلىپ تۇرۇپ ئىنكار قىلىش. 2) تىرىشىش، ھەرىكەت قىلىش؛ غەيرەت.

جەھد ئەتمەك — 1) ئىنكار قىلماق، تانماق. 2) «جەھد ئەيلەمەك» كە قارالسۇن.

جەھد ئەيلەمەك — تىرىشماق، ئەستايىدىل ھەرىكەت قىلماق:
جەھد ئەيلەپ، ئەي سابا، بىر نامە كەلتۇرگىل ماڭا،
گۇل پەرىۋەش نەزددىن پەيغامە كەلتۇرگىل ماڭا.
— مۇللا بىلال.

جەھد قىلماق — «جەھد ئەيلەمەك» كە قارالسۇن.

جەھدۇ تەئجىل — تىرىشىش ۋە ئالدىراش (بىرەر ئىشنى تېزرەك بىجىرىش ئۇچۇن).

جەھدۇ جىد — ئەستايىدىل تىرىشىش، ھەرىكەت قىلىش.

جەھدۇ سۇرئەت — سەمەنى ئۇرۇنۇش؛ تىرىشىش ۋە ھەرىكەت قىلىش.

جەھدۇ شىتاب — «جەھدۇ تەئجىل» گە قارالسۇن.

جەھر [جهر] (ئ) 1) ئوچۇق؛ ئاشكارا. 2) ئاۋازنى چىقىرىپ سۆزلەش.

جەھر ئەتمەك — ئاۋازنى چىقىرىپ سۆزلىمەك.

جەھل [جهل] (ئ) 1) بىلىمسىزلىك، نادانلىق؛ بىلىمسىزلىك. 2) غەپلەت؛ جاھالەت. 3) ئاچچىق قىلىش. 4) ئاتاقلىق ئات، نام.

جەھل ئەتمەك — نادانلىق قىلماق، بىلىمسىزلىك قىلماق؛ ئاچچىق قىلماق.

جەھل ئەھلى — نادانلار، بىلىمسىزلەر.

جەھل مەيى — نادانلىق، ئىلىمسىزلىك مەيى (شارابى):
... ھوشيارلەرى جەھل مەيدىن مەست، ئوسرۇكلەرى مەي ۋە مەئشۇقە پەرەست.
— نەۋابى.

جەھۇل [جهول] (ئ) ئىنتايىن نادان، ئۆتۈپ كەتكەن بىلىمسىز.

جەھىم [جحيم] (ئ) جەھەننەم، دوزاخ.

نىيرانى جەھىم — دوزاخ ئوتى:
كىم دوستدۇرۇر نازۇ نەئىم ئاڭلا ئانى،
دۇشمەن ئېسە نىيرانى جەھىم ئاڭلا ئانى.
— نەۋابى.

جەۋ [جو] (پ) 1) ئارپا. 2) كىچىك، ئاددىي.

جەۋ بەجەۋ — بىرمۇ بىر، ھەممە، بارلىق.

جەۋاب [جواب] (ئ) جاۋاب:
دېسەڭكىم: «يوق ھەددىڭ ۋەسفىمدە سۆز سورماق، ئەلىم تۇتماق،
جەۋابىم ئولدۇرۇركىم: «ئەركۇرۇنى ھەق گۇۋاھمدۇر.»
— ئەرشى.

جەۋاب ئايتماق — 1) جاۋاب ئېيتماق. 2) ئەسەر يازماق؛ مەلۇم ئەسەرگە جاۋابنامە يازماق.

جەۋابى تەسدىق — تەستىق جاۋابى.

جەۋابىدە جامە سىنماق — جاۋاب بېرىشكە ئاجىزلىق قىلماق:
رەقەم قىلدى فەرخۇندە «شەمنامە» كى،
چۇ سىندى جەۋابىدە ھەر جامەئى.
— نەۋابى.

جەۋاد [جواد] (ئ) سېخىي، ساخاۋەتلىك، قولى ئوچۇق.

جەۋار [جوار] (ئ) «جىۋار» غا قارالسۇن.

جەۋارىھ [جوارح] (ئ) بەدەن ئەزالىرى، ئورگانلار:
قول، ئاياغ، تىل ۋە باشقىلار:
بارچە جەۋارىھ بىلە ئەئزادە تەڭ،
سۆرەت نەئىيۇ ھەيۇلادە تەڭ.
— نەۋابى.

ئۇيغۇر كىتاب توربېكىتى www.uyghurkitap.com

جەۋامېئ [جوامع] (ئە) [بىرلىكى: جامېئ] توپلىغۇچىلار، جەم قىلغۇچىلار.

جەۋامىئۇل ـ كەلىم [جوامع الكلم] (ئە) ئۆزى قىسقا، لېكىن چوڭقۇر مەنىلىك سۆزلەرنى ئۆز ئىچىگە ئالغۇچى.

جەۋان [جوان] (پ) ياش؛ يىگىت؛ زور، «جۇۋان» غا قارالسۇن:

جەۋانلىق كېتىپ يۇزلەنىپ پىرلىق،
بولۇپ مىسلى رۇباھ كېتىپ شىرلىق.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

جەۋان دەۋلەت — بەخت ـ ئىقبال ئىگىسى.

نەۋجەۋان — ياش يىگىت، «نەۋجۇۋان» غا قارالسۇن:

بۇ ھەنگامە ئېردىم ھەنۇز نەۋجەۋان،
كى بولدۇم ئاتا ئورنىدا ھۆكمران.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

جەۋانبەخت [جوانبخت] (پ) «جۇۋانبەخت» كە قارالسۇن.

جەۋانمەرد [جوانمرد] (پ) ئالىيجاناب، ھىممەتلىك، ئېسىل خىسلەتلىك؛ ئالىي ھىممەتلىك يىگىت:

كى ھەم شاھ سەن ھەم جەھان پەھلەۋان،
جەۋانمەرد ئۆزۈڭ دەۋلەتلىك نەۋجەۋان.

— نەۋائى.

جەۋانىب [جوانب] (ئە) [بىرلىكى: جانب] تەرەپلەر، ئەتراپ، ياقلار:

... ۋە كۆڭلىنىڭ ساق ۋە كەڭلىغى بۇكسىم، ئەترافى ۋە جەۋانىبلىرىدىكى پادىشاھلار قاتتىغ ـ يىرىك ۋە ئاچچىغ ـ چۇچۇك سۆزلەرنى قىلىپ ئەلچى كىرگۈزسەلەرمۇ، ئۇلۇغلۇق ۋە ئېغىرلىق قىلىپ، ... مۇلايىم، يۇمشاق شىرىن سۆزلەرنى قىلىپ، كەڭلىك بىرلە جەۋابىنى بېرىپ، مۇراسا ۋە مۇدارا تەرىقىنى ئۆزلەرىگە لازىم تۇتاتۇر.

— م. سايرامى.

جەۋاھىر [جواھر] (ئە) [بىرلىكى: جەۋھەر] 1) گۆھەرلەر، قىممەت باھا تاشلار، جاۋاھىر:

بۇ يەڭلىغ قىلىپدۇر جەۋاھىرنى پاش،
ساچار زەررەسىنى بەئەينى قۇياش.

2) بەدىئىي يۇكسەك ئىبارە ۋە سۆزلەر، چوڭقۇر مەنىلىك سۆزلەر:

مۇرەسسەئ جەۋاھىر بىلە بولسە جام،
ۋەلىي دەۋر ئەرا جام تاپسە خىرام.

— نەۋائى.

جەۋاھىر ئەفشان — 1) جاۋاھىر چاچقۇچى؛ 2) نۇر چاچقۇچى.

جەۋاھىر فىشان — «جەۋاھىر ئەفشان» غا قارالسۇن.

جەۋاھىر نىسار — گۆھەر بېغىشلايدىغان.

جەۋاھىرى ئەسرار — سىرلار جەۋھىرى (ئەسەر نامى).

جەۋاھىرى ئەشىك — ياش دانىلىرى، تامچىلىرى.

جەۋاھىرى سەمىن — قىممەت باھا تاشلار.

جەۋاھىرى نەفائىس — 1) نەپىس جاۋاھىرلار. 2) قىممەت باھا (ئەڭ تازا، ساپ) تاشلار. 3) چوڭقۇر مەنىلىك سۆزلەر ۋە ئۇستىلىق بىلەن ئىشلىتىلگەن ئەدەبىي ئىبارىلەر. 4) كۆڭۈلگە ناھايىتى يېقىن كىشىلەر.

جەۋاھىرى نەفايىس — «جەۋاھىرى نەفائىس» قا قارالسۇن.

مەئادىن جەۋاھىرى — مەدەنلەر جەۋھىرى؛ ئاجايىپ سۆزلەر.

جەۋەك [جوک] (پ) يوللۇق ماتادىن تىكىلگەن پەرىجىنىڭ بىر تۈرى.

جەۋەك ئەتلەس — يوللۇق ئەتلەس:

جەۋەك ئەتلەس ئەيلەپ ئۆزۈڭگە لىباس،
كىيىپ بۆرك ئورنىدا باشىغە تاس.

— نەۋائى.

جەۋدەت [جودت] (ئە) 1) سەزگۈر. 2) نۇقسانسىز؛ كامالەتكە يەتكەن.

جەۋر [جور] (ئە) ئەرزىيەت، زۇلۇم، ستەم، جەبىر، جاپا، ئازار؛ ئادالەتسىزلىك:

مۇنچەمۇ بولغاي ستەم چۇن زۇلۇم پىشە سەڭگىدىل،
ھەردەمى يۇز جەۋرى قىلسە ئول قىلۇر ھەم ئازلىق.

— ئەرشى.

جەۋر ئەتمەك — «جەۋر ئەيلەمەك» كە قارالسۇن.

جەۋر ئەندىش — زۇلۇم قىلغۇچى.

جەۋر ئەيلەمەك — 1) زۇلۇم قىلماق. 2) ئەقلىنى ئاداشتۇرماق، شەيدا قىلماق.

جەۋركەش [جورکش] (ئە + پ) ئەرزىيەت تارتقۇچى، جەۋر كۆرگۈچى.

جەۋزا [جوزا] (ئە) قەدىمكى ئاستىرونومىيىدە — 1) ئون ئىككى بۇرجنىڭ بىرى بولۇپ («بۇرج» غا قارالسۇن)، سەرەتان ۋە سەرۇى بۇرجلىرىنىڭ ئوتتۇرىسىغا جايلاشقان. بۇ بۇرج يانمۇ يان تۇرغان ئىككى قىز شەكلىدە تەسۋىرلىنىدۇ. 2) شەمسىيە (قۇياش) يىلى ھېسابىدا باھار پەسلى ئايلىرىنىڭ ئوچىنچىسى بولۇپ، 22 ـ ماي — 21 ـ ئىيۇنلارغا توغرا كېلىدۇ.

ئەتاردۇقا زۇھەل شەمشىرىنى ھەيبەت بىلەن تەڭلەر،
ھەمەل بۇرجىغا لازىمدۇر بۇگۈن جەۋزانى يېغماغلىق.

— زەلىلى.

جەۋزا ئاياغى — جەۋزا ئېيىنىڭ ئاخىرى.
جەۋزا تۈنى — جەۋزا ئېيى كېچىسى.
جەۋزا كۈنى — يىلنىڭ ئەڭ ئۇزۇن كۈنى، 22 - ئىيۇن.
جەۋزەھر [جوزهر] (پ) قەدىمكى ئاسترونومىيىدە — 1) ئاينىڭ ھەرىكەت يولى بىلەن قۇياش ھەرىكەت يولىنىڭ كېسىشكەن جايى. 2) قۇيرۇقلۇق يۇلتۇز.
جەۋزەھر دوم — ئاينىڭ ھەرىكەت يولى بىلەن قۇياش ھەرىكەت يولىنىڭ كېسىشكەن ئورنىدىن بىرى.
جەۋز بويا [جوزبويا] (پ) ھىندىستان ياڭىقى؛ دورىلىق ياڭاق.
جەۋز بويى [جوزبويى] (پ) «جەۋز بويا» غا قاراڭ.
جەۋزىبويا [جوزبويا] (پ) «جەۋز بويا» غا قاراڭ.
جەۋشەن [جوشن] (ئە) ساۋۇت، قۇياق (سىمدىن توقۇلغان قەدىمكى ئۇرۇش كىيىملىرىدىن بىرى):
مەرز ئۈزرە كىيەر سېبەرگە جەۋشەن،
شەشپەر كۆتەرۈر باشىغە سەۋسەن.
— نەۋايى.
جەۋشەنى زەركار — زەر بىلەن توقۇلغان ساۋۇت.
جەۋف [جوف] (ئە) 1) ئىچ؛ قورساق. 2) بىر نەرسىنىڭ ئىچى، بوشلۇق، كاۋاك. 3) قەلب.
فەلەك جەۋفى — كۆك (ئاسمان) بوشلۇقى.
قەلەم جەۋفى — قومۇش قەلەمنىڭ كاۋىكى.
يەتتى كۆك جەۋفى — يەتتە قات ئاسمان بوشلۇقى.
جەۋلان [جولان] (پ) 1) كېزىش، ئايلىنىش. 2) يۈرۈش، ھۇجۇم. 3) ئۆزىنى ھەر تەرەپكە تاشلاپ ئويناش، ئويناقلاش:
كۆرمەگۈر سېنى دېمىشلەر، كەل، گۈلى رەئنانى كۆر،
نازغىبان جەۋلانغە كىرگەن بۇ ئىكى رەئنانى كۆر.
— ئەرشى.
جەۋلان ئەيلەمەك — ئايلانماق، كەزمەك؛ ئويناقلىماق.
جەۋلان بەرمەك — جىلۋە بەرمەك.
جەۋلان كۈنى — ئۇرۇش، ھۇجۇم كۈنى.
جەۋلانىن ئۆپمەك — سەيىر قىلىپ ئۆتكەن يېرىنى، ئىزىنى سۆيمەك.
جەۋلانگاھ — [جولانكاه] (پ) «جەۋلانگەھ» كە قاراڭ.
جەۋلانگەھ [جولانكه] (پ) جەۋلان قىلىدىغان يەر، مەيدان:
چۈن ئادەمىدە يوق ۋەفا، كۆر ئول پەرى ئىشقى ئارا،
جەۋلانگەھىم دەشتى فەنا ۋەيرانەئى غەم مەسكەنىم.
— نەۋايى.
جەۋلەھە [جولهه] (پ) توقۇمىچى، بۆزچى، باپكار.
جەۋھەر [جوهر] (ئە) 1) گۆھەر، قىممەت باھالىق تاش؛ ئېسىل ماددا:
بۇ تاغۇتلارنى ياساپ زەر بىلە،
مۇزەييەن قىلىپسەنكى جەۋھەر بىلە.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.
2) ئاساس، ماھىيەت. 3) نادىر، كەم ئۇچرايدىغان. 4) نازۇك ھېس - تۇيغۇلار. 5) ھايات. 6) تازا، ساپ.
جەۋھەرشۇناس — گۆھەرشۇناس.
جەۋھەر مىسال — گۆھەرگە ئوخشاش.
جەۋھەرى تەقۋا — تەقۋادارلىق ئاساسى.
جەۋھەردار [جوهردار] (ئە + پ) 1) يالتىراق، پارلاق؛ يالتىراپ، جىۋىرلاپ تۇرىدىغان، جىلۋىلىك. 2) قىلىچ.
جەۋھەرىي [جوهرى] (ئە) قىممەت باھا تاشلارنى ئايرىغۇچى، پەرقلەندۈرگۈچى؛ جەۋھەرشۇناس:
قىيمەتى ھۇسنۇڭنى مەندەك ئۆزگەلەر فەھم ئەيلەمەس،
ئاڭلاماس گەۋھەر بەھاسىن گەر ئەمەسدۇر جەۋھەرىي.
— ئەرشى.
جەئبە [جعبه] (ئە) ئوقدان، ساداق.
سىپېھر جەئبەسى — ئاسمان ئوقدانى.
جەئفەرىي [جعفرى] (ئە) زەھەرلىك قارا يىلان:
يەتتە ئەئزا جەئفەرىي تەيراندەك قىلغىل نىسار،
لالەھايى داغدار ئۈندى سەراسەر قانىدىن.
— زەلىلى.
جەيان [جيان] غەزەپلىك؛ دەھشەتلىك، قورقۇنچلۇق:
قەھرىدىن ئەر شىرى جەيان كۆردى بىيم،
ئۇردى باشىن ئۇي سۈتى ئىچكەن ئېتىم.
— نەۋايى.
جەيب [جيب] (پ) 1) ياقا، كىيىمنىڭ ياقىسى. 2) چۆنتەك، يانچۇق؛ قويۇن:
ساچىپ ئەبرى دەۋلەت باشىم ئۆزرە دۇر،
تولۇپ جەيب - دامەن گۆھەر بىرلە پۇر.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.
3) يان؛ يېقىنلىق:
ۋەگەر بەرسە ئۆز جەيبى ئىچرە مەھەل،
ئۆزى قەتلىغەدۇر تەنابى ئەجەل.
— نەۋايى.
4) كۆڭۈل، دىل، دىلدىكى مۇددىئا.
جەۋھەرى جەيب — كۆڭۈلنىڭ نازۇكلۇقى.
جەيران [جيران] كېيىك، ئاھۇ، جەرەن:

ئۇيغۇرچە كىتاب تور بېكىتى www.uyghurkitap.com

سۈرمە بىلەنمۇ ئول ئاي كۆزنى قارا ئەيلەمىش،
يوقسە خوتەن جەيرانى مۇشك ئىچىدە ئاغنەمىش.

— نەۋائى.

جەيش [جيش] (پ) ئەسكەر، لەشكەر، قوشۇن.

جەيش تۇزمەك — قوشۇن تۇزمەك:

ئۇچ ئاي بۇ قەسر ئەرا ھەم تۇزدىلەر جەيش،
سۈرۈدۇ ناده برله قىلدىلەر ئەيش.

— نەۋائى.

جەيھۇن [جيحون] ئامۇ دەرياسىنىڭ قەدىمكى نامى:

نە دەيىن بەختى بەدمەدىن، ئەي مۇسۇلمانلار كۆرۈڭ،
سۇ تىلەپ جەيھۇنغا بارسام بولادۇر جەيھۇن سەراب.

— قەلەندەر.

جەيھۇن ئەتمەك — جەيھۇن كەبى ئاققۇزماق، كۆپ ئاققۇزماق (ياشنى).

جەيھۇن قىلماق — «جەيھۇن ئەتمەك» كە قارالسۇن.

جو [جو] (پ) 1) ئېرىق:

كۆزىدىن دۇررى مەرجان ئاققۇزۇپ سۇ،
قانىدىن ئاقتى ھەرياندىن بولۇپ جو.

— خىرقەتى.

2) سۇز بىرىكمىسىدە «ئىستىگۆچى، قىدىرغۇچى» مەنىلىرىدە كېلىدۇ.

جوبەجو — «جوي» غا قارالسۇن.

دەۋاجو — دەۋا ئىزدىگۈچى، قىدىرغۇچى.

رىزاجو — رىزالىق (رازىلىق) ئىزدىگۈچى.

جوب [جوب] (پ) 1) تەڭ، ماس، مۇناسىپ، لايىق:

ئىش ئەزىمۇ يول يىراقۇ خەۋپ كۆپ،
نىچۈك ئولغاي ئەزمىمىز بۇ يولدا جوب.

— نەۋائى.

2) ئورۇن، ماكان.

جوش [جوش] (پ) 1) قاينىش:

مۇنى كۆرگەچ غەرىپ بۇلبۇل بولۇپ خۇش،
مۇھەببەت خەمرى كۆڭلىدىن قىلىپ جوش.

— خىرقەتى.

2) غۇلغۇلا، غوۋغا، توپىلاڭ:

ھۇسن دىلجوي، كۆزى يەغماگەرى ئىقلىمى ھوش،
لەئل جان بەخشى، قاشى تىغى، نىگاھى فىتنە جوش.

— سەبۇرى.

3) زوق، زوق - شوق:

بۇ شىرىن سۆزىدىن دىلىم ئوردى جوش،
بولۇپ مەست ئانداغ يىراق بولدى ھوش.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

4) غەيرەت، غەيرەت قىلماق:

سىپاھ بەھرىغە تۇشتى ئول نەۋۇ جوش،
كى ئۆتتى فەلەك لۇججەسىدىن خۇرۇش.

— نەۋائى.

5) ھارارەت. 6) قىزىقىش (پەيدا بولماق). 7) ھۇجۇم قىلماق:

مەگەر بەسكى جوش ئوردى خەلقى كەسىر،
يەر ئەجزاسى بولدى تەخەلخۇل پەزىر.

— نەۋائى.

جوش سالماق — غۇلغۇلا سالماق، غوۋغا (توپىلاڭ) قىلماق.

جوشۇ خۇرۇش — غوۋغا، توپىلاڭ.

جوشان [جوشان] (پ) قاينىغان ھالدىكى؛ قاياپ تۇرغان؛ دولقۇنلىنىپ تۇرغان.

بەھرى جوشان — قاياپ، دولقۇنلىنىپ تۇرغان دېڭىز.

مەراقى جوشان — قاياپ تۇرغان شورپا.

جوك — [جونكا] كېمە:

ئىكى يۈز جوك ھەدسىز ھەربىرى كەك،
فەلەك جوكىنى ھەر بىر تۇتمايىن تەك.

— نەۋائى.

جولدۇ [جلدو] (ئە) «جەلدۇ» غا قارالسۇن.

جوي [جوى] (پ) 1) ئېرىق، ئۆستەك:

مەگەر شىرىنغە بولدى ئارزۇيى،
چىقارماق خارە ئىچرە تۇرفە جويى.

— نەۋائى.

2) ئېقىن سۇ:

ئۆزۈلدى تەنىدىن باشى گويدەك،
قىزىل قانلارى ھەم ئاقىپ جويدەك.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

3) سۆزلەرگە قوشۇلۇپ «ئىزدىگۈچى، ئىز - دېرىكىنى قىلغۇچى» مەنىلىرىنى ئىپادىلەيدۇ:

قىلدى ماڭا ئول جىلۋەگى ناگەھ باقا قالدىم،
دۇنيا بىلە ئۇقبانى جويغە ساتا قالدىم.

— ئەرشى.

تۇرفە جوي — ئاجايىپ ئىرق.

دەۋا جوي — دەۋا ئىزدىگۈچى، قىدىرغۇچى.

دىلجوي — كۆڭۈل ئىزدىمەك؛ كۆڭۈلچەكلىك:

گەرچە كۆيدۇر دىلرەبالار ۋەھلىن ئەتمەن ئارزۇ،
دەھر ئارا دىلجويلۇق ئەتكەن دىلىستانىم بولسە بەس.

— ئەرشى.

رىزاجوي — رازىلىق ئىزدىگۈچى.

جويا [جويا] (پ) ئىزدىگۈچى، سۈرۈشتە قىلغۇچى، ئىز - دېرىكىنى قىلغۇچى، قىدىرغۇچى.

جويان [جويان] (پ) «جويا» غا قاراڭ.

جويانى شەھ — پادىشاھ ئىزدىگۈچى:
خىلئەتى ئەخزەر بىلە جويانى شەھ،
يول ئازىققانلارغا بولغىل خىزرى رەھ.
— نەۋابى.

جويانى مەتالىب بولماق — ئىزدەلگەن نەرسىلەرنى قىدىرماق.

جويە [جويە] (پ) ئېرىق، ئېرىقچە:
تاكى بىر جويە ئارا كەسمەكتە تاك،
ئەيلەدى ئانى يىلان سانچىپ ھەلاك.
— نەۋابى.

جويەندە [جويندە] (پ) ئىزدىگۈچى، قىدىرغۇچى، تەلەپ قىلغۇچى:
ئانى شاھەنشەھ بىلىڭ كۆرگەچ زۇمۇرەد تەخت ئۆزە،
بىرگەدا تەرىزدە گۈلفەن ئىچرەدۇر جويەندەسى.
— ئەرشى.

جويبار [جويبار] (پ) 1) ئېرىق، دەريا، ساي:
نىگاھى تىيغ چەكمىش، ئەي خىزىر، ھەيۋان سۇبى تۇت تەرك،
نېدىنكىم ئول شەھادەت جويبارىدىن ئىچەرمەن سۇ.
— سەبۇرى.

2) ھەقىقەت ئېقىمى. 3) بەھرىمەنلىك.

جويبارى ئەدل — ئادىللىق، ئىنساپلىق.

لەتافەت جويبارى — گۈزەللىك.

جۇئەل [جعل] (ئە) قارا قوڭغۇز، تېزەك قوڭغۇزى:
جۇئەلدۇر تېزەك توشۇماقدىن زەبۇن،
كى بولمىش قەرارىب يۈزى سەرنىگۇن.
— نەۋابى.

جۇببە [جبە] (ئە) 1) ھەشەمەتلىك، كەڭ، ئۇزۇن ۋە يەڭگىل تون. 2) جەڭدە كىيىدىغان كىيىم، جەڭ كىيىمى.

جۇببەۋۇ دەستار — ھەشەمەتلىك تون ۋە سەللە:
قەدرى تاجى مەئرىفەت بىلمەسمىكىن زاھىد ئېلى،
خاتىرى خۇشدۇر ھەمىشە جۇببەۋۇ دەستارىدىن.
— زەلىلى.

جۇببەئى سىنجاپ — سىنجاپ (قىزىل تۈلكە) تېرىسىدىن تىكىلگەن جۇۋا:
جۇببەئى سىنجابىڭ ئىچرە ۋەسلە ـ ۋەسلە قاقىمى،
توغرى ھىجران شامىدا بىر ـ بىر سەئادەت ئەنجۇمى.
— نەۋابى.

جۇد [جود] (پ) 1) ئىنئام، ئېھسان. 2) سېخىيلىق، قولى ئوچۇقلۇق.

بافەررۇ جۇد — شان ـ شەۋكەت ۋە ساخاۋەت بىلەن.

جۇد ئەھلى — سېخىيلار.

جۇدا [جدا] (پ) ئايرىلىش، پىراق:
جۇدا بولدۇم فەلەكنىڭ گەردىشىدىن،
كېتىپ ئېردىم گۈلى قەھقە قاشىدىن.
— خىرقەتى.

جۇدا ئەيلەمەك — ئاجراتماق، ئايرىماق.

جۇرئە [جرعە] (ئە) بىر يۇتۇم، بىر ئوتلام؛ ئىچىملىك:
غەم غۇبارى مەي خۇمارىدىن كۆڭۈل كۆزگۈسىدە،
ساقىيا، بىر جۇرئە تۇت ئانداغكى يوقتۇر غەمزەدە.
— ئەرشى.

جۇرئە چەكمەك — بىر ئوتلام مەي ئىچمەك.

جۇرئەت [جرات] (ئە) جۇرئەت (بىرەر ئىشقا پېتىنىش)، جاسارەت، غەيرەت:
تەلەب بىرلە بولدۇم قىلىپ جۇرئەتى،
ھىساردىن چىقارغە ئېتىپ سۇرئەتى.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

جۇرئەت بولماق — پېتىنماق، جۇرئەت قىلماق؛ جاسارەت كۆرسەتمەك.

جۇرئەچەش [جرعەچش] (ئە +پ) مەيخور، مەي تېتىغۇچى:
بولۇپ چۇن ئانىڭ جامىدىن جۇرئەچەش،
بولۇپ چەرخ سۇفىيلەرى جۇرئەكەش.
— نەۋابى.

جۇرئەخار [جرعەخوار] (ئە + پ) مەيخور:
بولۇپ ھەم جۇرئەخار جامى ئانىڭ.
— نەۋابى.

جۇرئەخور [جرعەخور] (ئە + پ) «جۇرئەخار» غا قاراڭ.

جۇرئەدان [جرعەدان] (ئە + پ) 1) قەدەھ، رومكا. 2) ئىچىلىدىغان قەدەھنىڭ قېپى. 3) ياندا ئېلىپ يۈرۈلىدىغان سۇ ئىدىشى، سۇ قاپىقى.

جۇرئەرىز [جرعەريز] (ئە + پ) «جۇرئەدان» غا قاراڭ.

جۇرئەكەش [جرعەكش] (ئە + پ) 1) ساقىي، مىراب، مەي قۇيغۇچى. 2) مەي ئىچكۈچى، مەي تېتىغۇچى:
بۇ كۈن فەرھاد ئول ئازادە ۋەشدۇر —
كى، يوقلۇق بادەسىدىن جۇرئەكەشدۇر.
— نەۋابى.

3) مەدەت يەتكۈزگۈچى:
بولۇپ مەيىغە چۇ ھوشى گەرەۋ،
ئاڭا جۇرئەكەش، يوق مەگەركىم، بىرەۋ.
— نەۋابى.

جۇرئەنۇش [جرعەنوش] (ئە + پ) «جۇرئەكەش» كە قارالسۇن.

جۇررە [جرە] (ئە) ھەرقانداق قۇشنىڭ ئەركىكى.

جۇررەباز [جرەباز] (ئە) ئەركەك لاچىن، لاچىننىڭ ئەركىكى.

جۇرم [جرم] (ئە) گۇناھ، ئەيب، جىنايەت:

ئەرشى ھەم نەۋمىد ئەمەس، چۈنكىم غەپرۇر لۇتفۇڭ ئەمەس،
بارچە جۇرم ئەھلىدىن ئانىڭ جۇرمى گەرچە كەم ئەمەس.

— ئەرشى.

جۇرم ئەھلى — گۇناھكارلار؛ جىنايەتچىلەر.

جۇرم ئەيلەمەك — گۇناھ قىلماق.

جۇرمۇ ئىسيان — جىنايەت ۋە ئىسيان، ھېسابسىز گۇناھكارلىق.

جۇرمانە [جرمانە] (ئە + پ) قىلىنغان گۇناھ (جىنايەت) ئۈچۈن ئېلىنىدىغان نەرسە، ھەق، جەرىمانە، گۇناھنى، ئەيبنى ياپقۇچى.

جۇرمشوي [جرمشوى] (ئە + پ) گۇناھنى ئەپۇ قىلغۇچى، كەچۈرگۈچى، گۇناھنى ياپىدىغان:

گۇناھكار بولغاچ ئاڭا ئۇزر جوي،
كەرەم بەھرىدىن بولغاي ئول جۇرم شۇي.

— نەۋائى.

جۇروھ [جروح] (ئە) [بىرلىكى: جەرھ] يارىلار، جاراھەتلەر:

بەسى ھېيلە بىرلە كىرىپ باغ ئارا،
بولۇپ باشى غەم ئىلە جۇروھدىن يارا.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

جۇز [جز] (ئە) 1) باشقا، ئۆزگە، بۆلەك:

ئەرشى، كەۋنەين ئىچىدىن ئىستەمە جۇز فەقر ھۇسۇل،
يوق ئىمىش ئەھلى شەرافەت فۇقەرادىن غەيرى.

— ئەرشى.

2) پارچە، بىرەر نەرسىنىڭ قىسمى، بىر دانىسى. 3) ئەزا، بەدەن ئەزالىرى. 4) ئازغىنە، كىچىككىنە.

جۇزجۇۋ — بۆلەك ـ بۆلەك، پارچە ـ پارچە.

جۇزۇكۇل — پارچە ۋە پۇتۇن، كانتا ۋە كىچىك؛ بار ـ يوق؛ ھەممە نەرسە.

جۇزى لايەنفەك — بۆلەكلەرگە بۆلۇنمەيدىغان، ئاجرالماس قىسىم.

يوق تۇرۇر جۇز تىيرەلىك — قارائغۇلۇقتىن باشقا (نەرسە) يوقتۇر.

جۇزۇ [جزو] (ئە) «جۇز» غا قارالسۇن:

مەن قەترەۋۇ سەن دەريا، زاتىڭدا فەنا بولسام،
نە ئەيب مېنىڭ جۇزۇۋىم كۆرگەندە دېسە ئەل گول.

— گۇمنام.

جۇزۇ ئولماق — پۈتۈننىڭ بىر قىسمى بولماق؛ بىرىكىپ كەتمەك.

جۇزۇۋ كۇل — «جۇزۇكۇل» غا قارالسۇن.

جۇزۇى سەغىر — كىچىك بۆلەك.

جۇزۇى لايەتەجەززا — بۆلەكلەرگە بۆلۇنمەس، ئاجرالماس قىسىم.

جۇزۇى لايەنفەك — ئاجرالمايدىغان بۆلەك.

جۇزۇ ـ جۇزۇ [جزو ـ جزو] (ئە) بۆلەك ـ بۆلەك، پارچە ـ پارچە.

جۇزۇدان [جزودان] (ئە + پ) پوپكا، تېرە سومكا (خالتا):

... ئۇمىد ئەجزاسىن فەقر جۇزۇدانىغە سالسىپ...
ھەر كۈن بىر مەنزىل ۋە ھەر ئاي بىر شەھەر قەتتى قىلغان مۇبتەدىيلەر.

— نەۋائى.

جۇزۇ [جزء] (ئە) قىسىم، بۆلەك، پارچە.

جۇزئى [جزئى] (ئە) بىرئاز، ئازغىنە، كىچىككىنە، قىسمەن، ئەرزىمەس.

جۇزئىيات [جزئيات] (ئە) 1) پارچىلار، بۆلەكلەر، ئەھمىيەتسىز، كىچىك، خۇسۇسىي مەسىلىلەر؛ پارچە، ئەرزىمەس نەرسىلەر. 2) شېئىر، ئۆلچەملىك سۆزلەر.

جۇستۇجو [جستجو] (پ) قىدىرىش، ئاختۇرۇش، ئىزدەش، سورىقىنى قىلىش:

مەن قاچان ئۆزلۈكىدىن ئەتتىم جۇستۇجۇ ئەۋۋەلدىن ئوق،
قىسمەتىم كەلمىش زىبەس مەي بىرلەكەيفۇلمۇتتەفەق.

— ئەرشى.

جۇستۇجوي [جستجوى] (پ) «جۇستۇجۇ» غا قارالسۇن:

بەس ئىدى ئول رىشتەئى كاكىل مېنى بەند ئەتكەلى،
نە ئۈچۈن تاپماقغە قىلدىڭ جۇستۇجوي ئۆزگە تەناب.

— مۇللا بىلال.

جۇسسە [جثه] (ئە) 1) تەن، بەدەن، گەۋدە. 2) جەسەت:

بىرى جۇسسە ئىچرە زەبەردەستراق،
يەنە بىرى ھەقىر ئېردىيۇ پەستراق.

— نەۋائى.

جۇغرات [جغرات] (ئە) قېتىق؛ قايماق.

جۇڭ [جنگ] 1) كېمە؛ 2) تۇرلۇك شېئىرلار ۋە تارىخلار يېزىلىدىغان دەپتەر؛ تاللانغان ئەسەرلەر؛ تەرجىمىلەر.

جۇل [جل] 1) ئات يۇيۇقى، جۇل، توقۇم:

كى زەبەرفەت جۇلنى ياپىدۇر ئاڭا،
ئون ئىككى لەئلنى ئاسىدۇر ئاڭا.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

2) تېرە.

جۇلدۇ [جلدو] (ئە) «جەلدۇ» غا قارالسۇن.
تۇتۇپ جۇلدۇ ئالۇر يارماقفا قالقان،
دېگىلكىم ئەيلەمشلەر تاغنى تالقان.
— نەۋائى.

جۇلگە [جلگه] (پ) 1) تاغ ئېتىكى؛ تاغ ئارلىقى. 2) ئوتلاق، ياياق؛ كۆكلەمزار.

جۇللاپ [جلاپ] (پ) 1) گۈلاب. 2) گۈل سۇيى بىلەن ھەسەل ياكى شېكەرنى ئارىلاشتۇرۇپ تەييارلانغان شەربەت:
لەززەت تاپار ئول نەۋئ چۈچۈك جانىم ئالۇردىن،
گەتفالدەك ئولغان كىبى جۇللاپ ئىللە مۇتەززز.
— نەۋائى.

2) شاراب.

جۇلۇس [جلوس] (ئە) ئولتۇرۇش؛ مەجلىس.
جۇلۇس بۇيۇرماق — قامماق:
دېدىكىم قىلدىلەرنارىن مەھبۇس،
چاھ قەھرى ئارا بۇيۇردى جۇلۇس.
— نەۋائى.

جۇمادۇس ـ سانى [جمادى الثانى] (ئە) «جۇمادىس ـ سانى» غا قارالسۇن.

جۇمادۇل ـ ئاخىر [جمادى الاخر] (ئە) ھىجرىيە يىلى ھېسابىدا 6 ـ ئاي نامى.

جۇمادۇل ـ ئەۋۋەل [جمادى الاول] (ئە) «جۇمادىل ـ ئەۋۋەل» گە قارالسۇن.

جۇمادىس ـ سانى [جمادى الثانى] (ئە) «جۇمادۇل ـ ئاخىر» غا قارالسۇن.

جۇمادىل ـ ئەۋۋەل [جمادى الاول] (ئە) ھىجرىيە يىلى ھېسابىدا 5 ـ ئاينىڭ نامى.

جۇمان [جمان] (ئە) ئونچە، مەرۋايىت، مەرۋايىت شەكىلىلىك كۆمۈش دانىلىرى.

جۇمئە [جمعه] (ئە) ھەپتىنىڭ 5 ـ كۈنى، جۈمە.
مەسجىدى جۇمئە — جۈمە نامىزى ئوقۇلىدىغان كاتتا مەسچىت.

جۇمەل [جمل] (ئە) ھەرپلەر بويىچە ھېسابلاش؛ ئەبجەد ھېسابىدا ھەرپ بويىچە ھېسابلاش قائىدىسى:
بۇ تارىخدا غەرابەت بارکى، تارىخنىڭ ئاي ۋە كۈنىنىڭ زىكرى-
دىن يىلى ھېسابى جۇمەل قائىدەسى بىلەن ھاسىل بولۇر.
— نەۋائى.

جۇملە [جمله] (ئە) 1) توپ، ھەممە، پۈتۈن، بارچە:
بولۇپ ۋەقتى بەھارى گۈل ئاچىلسا،
باغ ئىچرە جۇملە قۇشلەر نالە قىلسا.
— خىرقەتى.

2) جۇملە (گراممماتىكىدا)، گەپ.
جۇملەئى ئالەم — بارچە ئالەم.
جۇملەئى خەيل — پۈتۈن جامائەت.
ئول جۇملەدىن — شۇ جۈملىدىن.

جۇملەتۇل ـ مۇلك [جملةالملک] (ئە) 1) پۈتۈن مەملىكەت. 2) دۆلەت بېگى، خەزىنىچى.

جۇناغ [جناغ] ئېگەر، «جەناق» قا قارالسۇن.

جۇناق [جناق] «جەناق» قا قارالسۇن.

جۇنبۇش [جنبش] (پ) «جۇنبىش» قا قارالسۇن.
ھەر ساری قارا بۇلۇتقا جۇنبۇش،
ئەيلەب قارا دۇدەك غۇرۇنبۇش.
— نەۋائى.

جۇنبۇشنەماي [جنبش نماى] (پ) «جۇنبىشنەماي» غا قارالسۇن.

جۇنبىش [جنبش] (پ) 1) قىمىرلاش، ھەرىكەت، قوزغىلىش:
قۇرۇغلۇق ئىچرە چۈن قالمادى ھىچ ئىش،
رەۋانى كىبمەلەرگە بولدى جۇنبىش.
— نەۋائى.

جۇنبىش قىلماق — قوزغالماق؛ قىمىرلىماق، ھەرىكەت قىلماق.

جۇنبىشنەماي [جنبش‌نماى] (پ) 1) ھەرىكەتچان؛ ھەرىكەتچانلىق؛ ھەرىكەتكە كىرىش. 2) قوزغالغۇچى، ھەرىكەت قىلغۇچى.

جۇنۇد [جنود] (ئە) قوشۇن، لەشكەر:
قىلاي شاھى بەندەر ئۇچۇن ھۆكىم زۇد،
يەتۇرگەي قاشىمغە ھەمىن دەم جۇنۇد.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

جۇنۇن [جنون] (ئە) 1) ئەقىلدىن ئازغان، سەۋدايى، ئازغانلىق، سەۋدايىلىق:
كۆڭلۈك بۇزۇلۇپ قالسا، زەلىلى بېمەگىل غەم،
كىم كۆردى جۇنۇن ئىقلىمىدە خانەئى ئاباد.
— زەلىلى.

2) ئاشقىلىق، بىقارارلىق.
جۇنۇن ئاياغى — ئاشىق:
سەۋداغە تۇتۇنغە ساچى مانەند،
ھر تارى جۇنۇن ئاياغىغە بەند.
— نەۋائى.

جۇنۇن ئەھلى — ئاشقلار.
جۇنۇن تەئۇنزى — جۇنۇن، سەۋدايىلىقتىن ساقايتىدۇ، دەپ بويۇنغا ئېسىلغان دۇئا تۇمارى.
جۇنۇن دەشتى — 1) دەشت ۋە سەھراكەبى بىپايان. 2) ھېسابسىز جۇنۇن.
جۇنۇن سەھرالىسى — ئىشق سەھراسى، مەجنۇنلۇق چۆلى:
ماڭا مۇشكىل كۆرۈندى، ئەي پەرى، رولار تاماشا قىل،
جۇنۇن سەھراسىدىن ئاشۇفتەئى رەسۋانى يىغماغلىق.
— زەلىلى.
جۇنۇن قەيدىغە پابەست بولماق — جۇنۇنلۇق ھالىتىگە چۈشۈپ قالماق، سەۋدايى ھالىتىگە چۈشۈپ قالماق.
جۇھھال [جهال] (ئە) [بىرلىكى: جاھىل] جاھىللار، نادانلار.
جۇھۇد [جهود] (ئە) «جۇيۇت» قا قارالسۇن.
جۇھۇد دېدى: باردۇر بۇلاردا پۇلۇم،
بېرەلمەس پۇلۇمنى قىلۇرمەن زۇلۇم.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.
جۇۋال [جوال] (پ) قاپ، تاغار.
جۇۋالگەر [جوالكر] (پ) «قاپ تىككۈچى؛ جۇۋالدۇزۇز:
ۋە شەيخى ئەبۇ ئەسامە ۋە شەيخى ئەبۇل خەيرى ھەبەشىيىۋ مۇھەممەد ساھىر جۇۋالگەر... نى كۆرۈپ ئېردى.
— نەۋائى.
جۇۋان [جوان] (پ) يىگىت، «جەۋان» غا قارالسۇن:
تاماشاغا كېلۇر پىرۇ جۇۋانلار،
قىلۇر گۈل زەۋقى بىرلە تازە جانلار.
— خىرقەتى.
نەۋجۇۋان — ياش يىگىت، يىگىتچاق.
جۇۋانە [جوانه] (پ) كەپتەر بالىسى، باچكا.
جۇۋانبەخت [جوان بخت] (پ) بەختيار، بەختلىك، تەلەيلىك؛ كېلەچىكى پارلاق.
جۇۋانغار [جوانغار] قوشۇننىڭ سول قانىتى:
جۇۋانغارغە ھەم ئالتى يۈز مىلك ئەدەد،
بۇلار باشقە ئاندىنكى بولغاي مەدەد.
— نەۋائى.
جۇۋانمەرد [جوانمرد] (پ) ئەر، يىگىت؛ مەرد، سەخىي، ئوچۇق قوللۇق؛ ئالىيجاناب.
جۇۋۇن [جوون] 1) دەريا، ساي. 2) يۇيۇنۇش، تازىلىنىش.
جۇئ [جوع] (ئە) 1) ئاچلىق. 2) ئىشتىھا.
جۇئ ئەھلى — ئاچلار.
جۇيۇت [جيوت] (ئە) 1) ئەسلى «جەت» بولۇپ، ھىندىستاندا ياشىغۇچى بىر خەلق نامى. 2) جوھۇت، يەھۇدىي.
جۇيۇش [جيوش] (ئە) [بىرلىكى: جەيش] 1) قوشۇنلار، ئەسكەرلەر. 2) گۇرۇھ، توپ.
جەبلى [جبلى] سىرتماق، كىشەن، ئىشكال، تاقاق، قول ـ بويۇنداكى تۆمۇر ھالقا.
جەبال [جبال] (ئە) [بىرلىكى: جەبەل] تاغلار.
جەببە [جبه] (ئە) مېتالدىن ياسالغان قەدىمكى ئۇرۇش كىيىمى، تۆمۇر كىيىم، ساۋۇت.
جەببەچى [جبەچى] 1) ساۋۇت، تۆمۇر كىيىم ياسىغۇچى. 2) قورال ـ ياراغ ئامبىرىنىڭ باشلىقى. 3) خان سارىيىدىكى مەنسەپدارلاردىن بىرسى.
جەبرىل [جبريل] (ئە) «جەبرەئىل» سۆزىنىڭ قىسقارتىلغان شەكلى، «جەبرەئىل» گە قارالسۇن:
شەھپەرى جەبرىل يا نەۋرەس نەھالى باغى ئىشق،
جىلۋەگەر يارۇھ شەكلى يا قەدى رەفتامۇدۇر.
— ئەرشى.
جەبەللەت [جبلت] (ئە) 1) خۇي. 2) يارىتىلىش، تۇغما، تەبىئىي. 3) ئۇلۇغلۇق.
جەبەللىي [جبلى] (ئە) 1) تۇغما، تەبىئىي. 2) ۋۇجۇد.
جەبەللىي خىسال — تۇغما (تەبىئىي) خىسلەتلەر.
فەنايى جەبەللىي — تۇغما پانىيلىق (ئۆزلۇكنى يوقىتىپ، ئىلاھىيەتكە سىغىنىش):
چۈن ئۇلارغا فەقرىي زاتى ۋە فەنايى جەبەللىي مەۋجۇد ئېردى.
— نەۋائى.
جەجەغ [جيجيغ] دۆمبە ياغ (ماي).
جەدال [جدال] (ئە) جەڭ، ئۇرۇش؛ نىزا، جاڭجال؛ توپىلاڭ:
تۇزەلدى يەنە ئىككى ياندىن يەسال،
يەنە ئاشكار ئولدى رەسمى جىدال.
— نەۋائى.
جەدد [جد] (ئە) 1) تىرىشىش، تىرىشچانلىق؛ غەيرەت؛ 2) ھەرىكەت.
جەدد ئەيلەمەك — تىرىشماق، تىرىشچانلىق كۆرسىتىش:
جەدد كۆرگۈزمەك — «جەدد ئەيلەمەك» كە قارالسۇن.
جەدۇ جەھد — تىرىشىش، بىرەر ئىشقا ئەستايىدىللىق بىلەن كىرىشىش:
كى ئولتۇردى مۇنداق ئىكى بىخىرەد،

خاجە كىردى سۆزگە قىلىپ جىددۇ جەھد.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

جىددۇ جەھد ئەتمەك — «جىددۇ جەھد ئەيلەمەك» كە قاراڭ.

جىددۇ جەد ئەيلەمەك — ھەرىكەت قىلماق، كىرىشمەك.

جىرغاماق [جرغاماق] زوقلانماق.

جىرم [جرم] (ئە) 1) جىسىم:
غەبغەت ئول سىيمىن زەقەن دەۋرىدە ئانداغكىم ئېرۇر،
ھالە ئۆز جىرمىدىن ئول دەۋرىگە قىلغاندەك كەمەر.
— ئەرشى.
2) ماھىيەت. 3) ئېغىرلىق، ۋەزىن. 4) گەۋدە، بىر نەرسىنىڭ بارلىقى، مەۋجۇتلۇقى.

جىرمى غەبرا — يەر يۈزى، يەر شارى؛ يەر كۆرۈنۈشى.

جىرمى ماۋىي — «يەتتە جىرمى ماۋىي» غا قاراڭ.

جىرمى ھىلال — ئاي شەكلى، كۆرۈنۈشى.

قۇياش جىرمى — قۇياش شەكلى، كۆرۈنۈشى.

يەتتە جىرمى ماۋىي — يەتتە قات ئاسمان.

جىرىب [جريب] (پ) «جەرىب» كە قاراڭ.

جىرىلداماق [جريلداماق] 1) ۋارقىرىماق. 2) غۇدۇڭشىماق، گەپ كۆتۈرەلمەي ئاچچىقلىنىپ سۆزلىمەك.

جىزيە [جزيە] (ئە) سېلىقنىڭ بىر تۈرى (مۇسۇلمان ئەللىرىدە ياشىغۇچى باشقا دىندىكى كىشىلەردىن ئادەم بېشىغا ئېلىنىدىغان سېلىق).

جىسىم [جسم] (ئە) 1) گەۋدە، ئورگانىزم، جىسىم:
ئەشك دۇررىن تىزغالى جىسىم ئۆزرە كۆزلەر ھېكمەتى،
گويىيا كەۋكەب ساچىلغان يەر ئۆزە يەتتى تەبەق.
— ئەرشى.
2) ماددا. 3) شەكىل، پورما. 4) ئەسل، ماھىيەت. 5) ئاسمان يۈزى:
كۆك تەبئىغە چۇن ھەرارەت ئاشىب،
جىسمىغە شەفەقدىن ئوت تۇتاشىب.
— نەۋايى.
6) چېھرە. 7) تاقەت، سەۋر:
بىرىگە ھەجەر جىسىمدىن تۇشەدۇر،
ئاڭا نەقد بەلكىم جىگەر گۇشەدۇر.
— نەۋايى.

جىسىم پەست ئولماق — خار بولماق.

جىسىم مۇلكى — پۈتۈن بەدەن، گەۋدە.

جىسمۇ جان — گەۋدە ۋە روھ.

جىسىم ئۆيى — گەۋدە تۈزۈلۈشى.

جىسىم ۋەيران — كۆڭلى بۇزۇلغان.

جىسمى غەم ئەفسۇرد — غەم بىلەن ئىشتىن چىققان (كاردىن چىققان) گەۋدە.

جىسمى گۇلگۇن — گۈل بەدەن.

جىسمى مەمات — مۇردا:
ئاياقچى كەتۈرگىل شەرابى ھەيات،
نېتاڭكىم تىرىلسە بۇ جىسمى مەمات.
— ن. زىيائى.

جىسمى ناتەۋان — كۈچسىز گەۋدە؛ ئاشىق گەۋدىسى.

جىسمى ئۇريان — يالىڭاچ بەدەن.

جىسمانىيەت [جسمانيت] (ئە) جىسمىغا تېگىشلىك، جىسمىيلىق.

جىغ [جغ] پىغان، داد ـ پەرياد قىلىش.

فەريادۇ جىغ — پەرياد ۋە پىغان:
كىمگە كىم، دولاب پەرخىدەك سالۇر سەرگەشتەلىك،
بوغزىن ئىپ بىرلىد بوغار قىلغان سايى فەريادۇ جىغ.
— نەۋايى.

جىغان [جيغان] كەمبەغەل، ھېچنەرسىسى يوق، قولى قىسقا.

جىفە [جيفە] (ئە) «جىيفە» گە قاراڭ.

جىك [جيك] يېقىمسىز، سىڭمەيدىغان.

جىگەر [جكر] (پ) 1) بېغىر، جىگەر:
ئەجەب جەللاد ئىكەنسەن تاپمادىڭ مەندەك ئەسىرى ئىشق،
كەباب ئەتتىڭ يۈرەك بىرلە جىگەر قانىم شەراب ئەتتىڭ.
— گۇمنام.
2) يۈرەك.

جىگەرى كەباب بولماق — كۆيمەك:
كۆڭلى ئىشى ئىزتىراب بولدى،
گويا جىگەرى كەباب بولدى.
— نەۋايى.

جىگەر پارە [جكر چارە] (پ) پەرزەنت، ئوغۇل ـ قىز.

جىگەر تاب [جكر تاب] (پ) 1) جىگەرنى ئۆرتىگۈچى.
2) ئەلەملىك، دەردلىك:
بار ئاندا غىزا غەمى جىگەر تاب،
سۇۋ ئورنىدا قەترە ـ قەترە خۇناب.
— نەۋايى.

جىگەرخار [جكرخوار] (پ) 1) قىينىغۇچى، ئازابلىغۇچى. 2) قاتتىق ئازابلانغان، قايغۇلۇق، غەمكىن.

جىگەرخۇن [جكرخون] (پ) 1) باغرى قان؛ ئادەتتىن تاشقىرى غەم ـ قايغۇ چەككەن، ئازابتا قالغان، قىينالغان:

كتاب تور بىكىتى www.uyghurkitap.com

سەبا خارىنى ئەيلەپ نىش دىلدوز،
جىگەرخۇن غۇنچەنى ئەيلەر نىھانى.
— ئەرشى.

2) ئاشىق.

جىگەررېش [جكرريش] (پ) كۆڭلى يارا، دەرد - ئەلەملىك؛ باغرى پارە.

جىگەرسوز [جكرسوز] (پ) 1) غەمخور، غەمخورلۇق قىلغۇچى. 2) قاتتىق ئازاب بەرگۈچى، قىينىغۇچى. 3) باغرىنى كۆيدۈرگۈچى. 4) ئېچىنارلىق.

جىگەرگاھ [جكركاه] (پ) جىگەر جايلاشقان ئورۇن؛ ئوڭ قولتۇق:
بۇ سەۋدا كۆرۈپ تاجىرى ناتەۋان،
جىگەر گاھىدىن ئەتتى نەقدىن رەۋان.
— نەۋابى.

جىگەرگۇن [جكركون] (پ) 1) جىگەررەڭ؛ قىزىل. 2) قانلىق كۆز ياش.

جىگەرگۇنە [جكركونه] (پ) «جىگەرگۇن» غا قاراڭ.

جىلا [جلا] (ئە) روشەنلىك، پارلاقلىق، يالتىراقلىق:
سەرىغ كۇلاھ ئىلە ئول شوخ گۇل قەباغە باقىڭ،
كۇلاھى ئۆزرە ساچىلغان داغى جىلاغە باقىڭ.
— ئەرشى.

جىلا بەرمەك — روشەن قىلماق، روشەنلەشتۈرمەك، پارلاقلاشتۇرماق، پارقىراتماق.

جىلاتاپماق — روشەن بولماق، پارلىماق، پارقىرىماق.

جىلاۋ [جيلاو] (ئە) يۈگەن، تىزگىن، «جىلەۋ» گە قاراڭ:
ئەل ئىنان ئىختىيارى چىقتى يەكسەر ئىلگىدىن،
پويەدە ھەر سارى ئول چابۇككى، قايتۇردى جىلاۋ.
— نەۋابى.

جىلاۋدار [جيلاودار] (ئە + پ) خان، پادىشاھ، بەگ ئاتلىق يۈرگەندە ئات تىزگىنىنى تۇتۇپ يېتىلەپ ماڭغۇچى، ئات يېنىدا يۈرگۈچى؛ ياندا ماڭغۇچى:
پىياز ئوتياشلىق ئىچرە جىلاۋدار.
پەتىنگان ئالدىدا لۇبيا جىلۋەدار.
— زەلىلى.

جىلەۋ [جيلو] (ئە) 1) ئالدى، ئالدى تەرەپ. 2) يۈگەن، تىزگىن.

جىلىد [جلد] (ئە) 1) مۇقاۋا، كىتاب مۇقاۋىسى. 2) توم (كىتابقا قارىتا، مەسىلەن: بىرىنچى توم، ئىككىنچى توم ...). 3) تېرە:
قان قويماي سالسا رەكلەرىغە،
جىلدى ياپىشىپ سۆڭەكلەرىغە.
— نەۋابى.

جىلۋە [جلوه] (پ) 1) يالتىراقلىق، پارلاقلىق:
ئاغنامىش گۇلزار ئارا مەئشۇقۇ ئاشىق بىر بولۇپ،
ئىككى رەڭلىك جىلۋە قىلغان بىر گۇلى رەئنا ئەمەس.
— ئەرشى.

2) ئۆزىنى گۈزەل ۋە پارلاق سۈرەتتە كۆرسىتىش، نازلىق كۆرسىتىش. 3) گۈزەل؛ ناز، كەرەشمە. 4) رەپتار، يۈرۈش، ھەرىكەت.

جىلۋە ئەيلەمەك — ئۆزىنى گۈزەل ۋە پارلاق سۈرەتتە كۆرسەتمەك، نازلىق كۆرۈنمەك؛ يالتىراپ كۆرۈنمەك.

جىلۋە بەرمەك — گۈزەل، جىلۋىلىك كۆرسەتمەك.

جىلۋە قىلماق — 1) نامايىش قىلماق، ئۆزىنى كۆرسەتمەك، كۆرۈنمەك. 2) ئۆزىنى گۈزەل، پارلاق سۈرەتتە كۆرسەتمەك.

جىلۋەئى زات ئايىنەسى — ئۆزىنى كۆرسىتىش ئەينىكى.

جىلۋەئى زۇھۇر قىلماق — ئۆزىنى نامايان قىلماق؛ ئاشكارا بولماق.

جىلۋەئى ھۇسن ئەيلەمەك — ھۆسنىنى كۆز - كۆز قىلماق، جامالىنى كۆرسەتمەك.

جىلۋەدېھ [جلوەده] (پ + ئە) جىلۋىلەنگۈچى يالتىرىغۇچى.

جىلۋەساز [جلوەساز] (پ) جىلۋە قىلغۇچى، يالتىراپ (پارلاپ) كۆرۈنگۈچى، ئۆزىنى گۈزەل سۈرەتتە كۆرسەتكۈچى:
مەلىكە ئۆي ئىچرە بەئىد ئىشۋە ناز،
كى كەبكى دەرىدەك بولۇپ جىلۋە ساز.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

جىلۋە ساز ئەتمەك — جىلۋىلەندۈرمەك، بېزىمەك.

جىلۋە ساز بولماق — خۇش كۆرۈنمەك، جىلۋە بىلەن پەيدا بولماق.

جىلۋەگاھ [جاوەكاھ] (پ) 1) كۆرۈنۈش، جىلۋىلىنىش جايى؛ نامايان بولۇش، يالتىراپ كۆرۈنۈش ئورنى:
تۇرفە سۇنئى ئىلاھىدۇر كۆك چاي،
تەبئىنىڭ جىلۋەگاھىدۇر كۆك چاي.
— ئەرشى.

2) جاي، ئورۇن، تۇرار جاي.

جىلۋە گاھى گۇلشەنى قۇدس — پاكلىقنىڭ كۆرۈنۈش جايى.

جىلۋەگەر [جلوەكر] (پ) جىلۋە قىلغۇچى، جىلۋە بىلەن كۆرۈنگۈچى، ئۆزىنى گۈزەل ۋە پارلاق سۈرەتتە كۆرسەتكۈچى:
ئولسە گەر زۇلفۇڭ خەيالى بۇ كۆڭۈلدە جىلۋەگەر،

شانە يەڭلىغ چاك ـ چاك گولمش كۆڭۈل مەڭۇاسىدىن.
— ئەرشى.

جلۇەگەر بولماق — كۆرۈنمەك، نامايان بولماق.

جلۇە گۈستەر [جلوەكستر] (پ) جلۇە كۆرسەتكۈچى، جلۇە قىلغۇچى.

جلۇەنما [جلوەنما] (پ) «جلۇە نماي» غا قارالسۇن.

جلۇەنماي [جلوەنماى] (پ) 1) جلۇە كۆرسەتكۈچى، جلۇە قىلغۇچى. 2) ياشناپ تۇرغان، كۆرۈنگەن.

جلى [جيلى] «جبلى» غا قارالسۇن.

جلىكار [جلى كار] (پ) 1) ئەمەلدارلىق. 2) تىزگىن.

جىم [جيم] (ئە) ئەرەب ئېلىپبەسىدىكى «ج» ھەرپىنىڭ نامى:
بۆلەكلەر زۇلم ھەددىن ئول ئىكەۋغە يەتكۈرە ئالماس،
جەفانىڭ «جىم» ى گەر كۆزۈ، ستەمنىڭ «سىن» ى قاش ئولسۇن.
— ئەرشى.

جماد [جماد] (ئە) «جەماد» قا قارالسۇن.

جمار [جمار] (ئە) مەيدە تاش (پارچە تاش).

جن [جن] (ئە) جىن؛ پەرى، مالائىكە.

جن ئەلالاسى — شاۋقۇن ـ سۇرەن:
قەسر ئۆزە تۇشتى جىن ئەلالاسى،
مەنى دېۋانە قىلدى سەۋداسى.
— نەۋايى.

جنۇ بەشەر — جىن ۋە ئادەم.

جنۇ مەلائىك — دېۋە ۋە پەرىشتە.

جنان [جنان] (ئە) [بىرلىكى: جەننەت] 1) جەننەتلەر:
مەن نەدەپ ۋەسفىنى ئېيتاي ھۇر جنان يەڭلىغ ئېرۇر،
ھۇسنى ئىقلىمىدا گويا بارچە قىزلار سەرۋەرى.
— مولا بىلال.

جنان رەزۋەسى — جەننەت بېغى.

جنان گۈلشەنى — «جنان رەۋزەسى» گە قارالسۇن.

جنانۋەش [جنان وش] (ئە + پ) جەننەتكە ئوخشاش؛ باغقا ئوخشاش.

جنس [جنس] (ئە) 1) تۈر، خىل:
خۇدا ھەر جنس مەخلۇق ئەتتى پەيدا،
بىرىنى بىرگە ئانداق قىلدى شەيدا.
— خىرقەتى.

2) ئۇرۇق ـ ئايماق؛ جىنس. 3) رەخت، مال، كىيىملىك:
تۇھفەرلەكى يۇبەردى قەيسەرى رۇم،
بولسە جنسى فەرەڭ دېباسى.
— نەۋايى.

بەشەر جنسى — ئادەم جىنسى، ئىنسانىيەت.

جنسى بەشەر — «بەشەر جنسى» گە قارالسۇن:
ۋەفا مەۋجۇت ئەمەس جنسى بەشەردىن مەن گۇمان قىلسام،
سىرىشتىدۇر تەغافۇل لايىدىن مۇشتەق ئېرۇر نىسيان.
— ئا. نىزارى.

جنسى بەنى — «جنسى ئىنسان» غا قارالسۇن.

جنسى تەير — قۇشلار تۈرى.

جنسى ختا — پالاس تۈرى.

جنسى زىبا — يىپەكتىن توقۇلغان رەخت؛ پالاس.

جنسى مەخلۇقات — ھايۋانلار جىنسى.

جنسى مور — ھاشارات تۈرى، چۈمۈلىلەر.

جنسى ئىنسان — ئىنسانلار، ئادەملەر.

جنسىيەت [جنسيت] (ئە) «جنسىييەت» كە قارالسۇن.

جنسىييەت [جنسييت] (ئە) ھەمجىنسلىق، جىنسداشلىق.

جنن [جن] (ئە) «جىن» غا قارالسۇن.

جننۇ ئىنس — جىن ۋە ئىنسان.

جنناح [جناح] (ئە) «جەناھ» قا قارالسۇن.

جھات [جهات] (ئە) [بىرلىكى: جهەت] 1) جەھەتلەر؛ تەرەپلەر. 2) نەرسىلەر، بۇيۇملار، ئەسۋاب، ئەشيا:
ھەم نەقدىڭ ئۆچۈن ئەۋزدۇر ئالتىم،
ھەم ئۆزگە جھاتىڭغە جھاتىم.
— نەۋايى.

3) دۆلەت؛ مال ـ مۈلۈك:
تۇنۇ كۇن تارتقانچە مالۇ جھات،
تارتتى مېھمانىنى ئالىغە بات.
— نەۋايى.

4) بارلىق:
قالماسە ئالەم مەتائېئدىن جھات،
ئۆزگە نەۋۇ ئولغاي ساڭا ئول دەم سفات.
— نەۋايى.

جھاد [جهاد] (ئە) دىن يولىدا ئۇرۇشۇش، دىن ئۈچۈن كۈرەش قىلىش.

جھاد ئەيلەمەك — ئۇرۇشماق، جەڭ قىلماق.

جھاد قىلماق — «جھاد ئەيلەمەك» كە قارالسۇن:
رۇم مالىنى ئەيلەبان بەرباد،
ئەيلەر ئەھلى فەرەڭ بىرلە جھاد.
— نەۋايى.

جھاد كەمەرىن ئىجتىھاد بېلىگە باغلاماق — غەيرەت بىلەن جەڭ قىلماق، ئۇرۇشقا ئاتلانماق.

جھاز [جهاز] (ئە) مال، ئەشيا، نەرسە. بۇيۇم؛ ئەسۋاب ـ ئۈسكۈنىلەر:

ئۇيغۇر كىتاب تورىيكتى www.uyghurkitap.com

كىم يار ئاڭا ھۇش ئىلە خىرەددۇر،
مالىيۇ جىھازى بىئەددەدۇر.
— نەۋائى.

جىھەت [جهت] (ئە) [كۆپلۈكى: جىھات] سەۋەب، ۋەج؛ «جىھات» قا قارالسۇن:
فەلەك سەككاكىغە بۇ كۇن قۇلۇڭ سەن دەر، جىھەت زاھىر، تۇن ئاقشام ئىتتىرىڭ بىرلە ئوتۇرمىش بىر زەمان، ئەي جان.
— سەككاكى.

جىھەت كۆرمەسلىك — سەۋەب، ۋەج تاپماسلىق.

جىۋار [جوار] (ئە) 1) يان؛ قاتار؛ ئەتراپ، يېقىن يەر؛ 2) قوشنا.

جىيفە [جيفه] (ئە) ھارام، ھارام ئۆلگەن ھايۋان:
چۇ سىفلەگەنج تاپار، مۇجىبى ھەلاكى ئىبرۇر،
كى جىيفەدۇر مۇشۇك ئىلكىگە چۇن تۇشەر مەسلۇخ.
— نەۋائى.

2) مال ـ مۇلۇك، بايلىق.

چ

چاپۇك [چاپك] (پ) 1) چاققان، تېز، ئىلدام:
كېزەر ئېردى باقسپ ھەر پىشەۋەرنى،
كى كۆردى نەچچە چاپۇك تىشەۋەرنى.
— نەۋايى.

ئۇشبۇ سۆزلەرنى جىنەستە ئاتلابان دەرھال كېلىپ،
چۈشتى چاپۇك ئۇجمەنلىك سىر راھىنى ئالدى كېلىپ.
— ئابدۇقادىر داموللام.

2) شوخ:
خىزمەت چاغىدۇر چاپۇك ئول، ئەي قاسىدى دانا، بول بادىيە پەيما.
تاكاشغەر ئولغۇنچە ساڭا مەنزىلۇ مەئۋا، كەز ئۆلكەۋۇ سەھرا.
— ئابدۇجىلىل داموللاھاجى.

چاپۇك ئەندىشە — تېز پىكىر، ئۆتكۈر زېھىن.
چاپۇك پا — ئايىغى چاققان، تېز؛ تېز يۈرەر.
چاپۇك خىرام — «چاپۇك پا» غا قارالسۇن.
چاپۇك خىز — تېز چاپار، چاققان.
چاپۇك خەيال — پەملىك، پاراسەتلىك.
چاپۇك دەست — چاققان، ئەپچىل.
چاپۇك رەقەم — تېز يازار.
چاپۇك رەقەم چەكمەك — تېز يازماق:
چۇ سەفھەگە چەكتىيۇ چاپۇك رەقەم،
نۇقۇلات سەتىردە چاپتى قەلەم.
— ئا. نىزارى.

چاپۇك رىكاب — «چاپۇك سەۋار» غا قارالسۇن.
چاپۇك سەۋار — ئات مىنىشكە ماھىر، چەۋەندار:
گۇل بۇتى چاپۇك سەۋار ئولغاچ سەمەندىن سەكرەتۇر،
تىتىرەگۈچ باشغە سانجىپ ئالەم ئەھلىن تىترەتۇر.
— ئەرشى.

چاپۇك سۆزەن — سۆزەن.
چاپۇك قەدەم — «چاپۇك پا» غا قارالسۇن.
چاپۇك مەۋزۇن — خۇش پېچىم.
چاپۇك ئولماق — تېز، چاققان بولماق:
چۇن بولدى ئىجازەت ماڭا ئول ھەززەتى پىردىن، چاپۇك ئولە قاچتىم،
ئانداقكى قەفەسدىن بوشۇغان مۇرغى خۇش ئاۋاز، يا بۇلبۇلى گويا.
— ئابدۇجىلىل داموللاھاجى.

چاپۇكلۇق [چاپك لوق] چاققانلىق، تېزلىك:
قەدى رۇھ ئافەتى چاپۇكلۇق ئىچرە،
بېلى جان رىشتەسى نازۇكلۇق ئىچرە.
— نەۋايى.

چاپۇن [چاپون] پەردە.
چاپون ئەتمەك — پەردىلىمەك، توسماق:
ناگاھ، ئۇكۇ چەكمەگەي دەبان ئۇن،
تۇمشۇغى ئېتىپ كۆزىنى چاپۇن.
— نەۋايى.

چاپون قىلماق — «چاپۇن ئەتمەك» كە قارالسۇن.

چاپ [چاب] (پ) بېسىش؛ باسما.
چاپ ئەتمەك — باسماق.
چاپ قىلماق — «چاپ ئەتمەك» كە قارالسۇن.

چاپار [چاپار] (پ) خەت توشۇغۇچى، پوچتىكەش.

چاپان [چپان] چاپان، تون؛ جەندە:
ۋەيا كىيسەم چاپان قىلسام گەدالىق،
ئۇشۇنداغدا بولۇرمۇ ئاشنالىق.
— موللا فازىل.

چاپچى [چابجى] كىتاب باسقۇچى، باسما ئىشچىسى.

چاپخانە [چاپخانه] (پ) باسمىخانا.

چادىر [چادر] (پ) چېدىر:
چىقىپ نېچۇككى قارا مەخمەلىنە چادىر ئارا،
بەرەھنە ياتسە بۇتى سىيمى پەيكەرى دىلدار.
— ئابدۇجىلىل داموللاھاجى.

چادىر شەب — چايشاپ.

چار [چار] (پ) «چەھار» سۆزىنىڭ قىسقارغان شەكلى، «چەھار» غا قارالسۇن:
چار فەسل دەير ئىچىدە فارىغ ئېرمەس غۇسسەدىن،
چەك مۇغەننى چارگاھىڭ، كەل، بۇ كۆڭلۇمنى ئاۋۇت.
— ئەرشى.

چار ئەناسىر — تۆت زات: سۇ، توپا، ئوت، ھاۋا:
قىبلەنى بىر بىلمەدىم ئالتە جەھەتتىن ھەنۇز،
چار ئەناسىر بىلەن ئاڭلاماغ ئەمرۇ مەھال.
— زەلىلى.

چار باغ — شەھەر سىرتىدىكى ھاۋالىق جاي، قورغانلىق

www.uyghurkitap.com

باغ:
دامەنى سەھرايى ھەممە چار باغ،
بېۋە خاتۇنلار يىيىشتى گوشتۇ ياغ.
— زەلىلى.

چاره [چاره] (پ) ئىلاج، تەدبىر:
چۇ فەرھاد ئاندا نەزارە قىلىپ،
كى رەھم ئەيلەدى ئەلگە چارە قىلىپ.
— ئا. نىزارى.

چاره ئەتمەك — ئىلاج قىلماق.
چاره ئەندىش — چارە ئىزدىگۈچى.
چاره پەرداز — چارە قىلغۇچى، ئىلاج قىلغۇچى.
چاره پەيۋەند — چارە تاپقۇچى، ئىلاج قىلغۇچى.
چاره تاپماق — ئىلاجىنى قىلماق:
ھەۋەس قىلدى ئايىنە نەززارەسىن،
ئانىڭدا تاپارغە كۆڭۈل چارەسىن.
— ئا. نىزارى.

چاره خاھ — چارە ئىزدىگۈچى:
ھەكىمۇ ئەتىببانى جەمئ ئەتتى شاھ:
«كى شەھزادە رەنجىگە بول چارە خاھ!»
— ئا. نىزارى.

چاره رەس — ئىلاج قىلغۇچى.
چاره ساز — چارە قىلغۇچى:
بۇلار رۇھىغە كۆرگۈزۈپمەن نىياز،
فەقىر ناتەۋانغە بولۇپ چارە ساز.
— ئا. نىزارى.

چاره سەنج — چارە قىلغۇچى.
چاره سىگال — چارە كۆرگۈچى.
چاره كۇش — چارە تېپىشقا تىرىشقۇچى، جان كۆيەر.
چاره نەما — چارە كۆرسەتكۈچى.

چاره جو [چارەجو] (پ) چارە ئىزدىگۈچى، ئىلاج تاپقۇچى.

چارەگەر [چارەكر] (پ) چارە كۆرگۈچى.

چار پاره [چار پارە] (پ) تۆت پارچە؛ يىرتىق.

چارچوب [چار چوب] (پ) كىشەك، رامكا.

چارسەد [چارصد] (پ) تۆت يۈز:
يەنە مۇجتەھىدلەر ئېرۇر چار سەد،
كى ئاندا بولۇپ ئىنتىقالى جەسەد.
— ئا. نىزارى.

چارسۇ [چارسو] (پ) 1) تۆت بۇرجەكلىك. 2) تۆت كوچىنىڭ بىرلەشكەن جايى، تۆت كوچا ئاغزى.

چارگاھ [چاركاه] (پ) ئۇيغۇر ئون ئىككى مۇقامىنىڭ بىرىنىڭ نامى:
چار فەسل دەير ئىچىدە فارىغ ئېرمەس غۇسسەدىن،
چەك مۇغەننى چارگاھىڭ، كەل، بۇ كۆڭلۈمنى ئاۋۇت.
— ئەرشى.

چارمىخ [چارميخ] (پ) گۇناھكارلارنى ئىككى قول ۋە ئىككى پۇتىنى باغلاپ ئازابلاش ئۈچۈن تۆت تەرەپكە قېقىلغان مىخ، قوزۇق.

چارىك [چاريك] قوشۇن، لەشكەر، ئەسكەر.

چاريەك [چاريك] (پ) تۆتتىن بىر ئۈلۈش، چارەك.

چاسۇ [چاسو] (پ) «چارسۇ»غا قاراڭ:
دادام بىرلە ئانامغە چاسۇ ياغلىق،
قويۇپدۇر ئۆزگەگە يانچۇقغە چاغلىق.
— موللا نىياز.

چاش [چاش] (پ) «چاشت»قا قاراڭ:
پەيكەرىم ئول يولدا بولۇپ بەندى بەند،
چاش مەھەلىدە يېتىپ تەختى بەند.
— زەلىلى.

چاشت [چاشت] (پ) چۈش ۋاقتى:
چاشت بولۇپ ئەردى باۋەر خۇدا،
بولدى نەمايان سەۋادى نىيا.
— زەلىلى.

چاشتگاھ [چاشتكاه] (پ) چۈشكىچە بولغان ۋاقىت.

چاشگاھ [چاشكاه] (پ) «چاشتگاھ»قا قاراڭ:
نەسىب بولۇپ ئەردى مەگەر چاشگاھ،
بولدى زىياد ھەمەدە دەردۇ ئاھ.
— زەلىلى.

چاشنى [چاشنى] (پ) 1) لەززەت، تەم:
سۇھبەتى پىرى مۇغاندىن چاشنى تاپقاچ كۆڭۈل،
ئۇلفەتى دۇنيا پەرەستى سىفلەسىدىن تەڭدۇر.
— زەلىلى.

2) بەھرە:
دىماغىم چاشنىئى تاپمادى فەريادى بۇلبۇلدىن،
چەدىسى خەتتۇ خالىڭ قىلمادىم يا ھەرفى كاكۇلدىن.
— زەلىلى.

چاغىر [چاغر] مەي، شاراب:
بەڭۇ ئەفيۇن، چاغىر بىلە بوزە،
ئىچەدۇر ئالدىدا قويۇپ كوزە.
— موللا قۇربان.

چاقىر [چاقير] «چاغىر»غا قاراڭ.

چاقىلماق [چاقيلماق] ئوت ئالماق، يانماق؛ ئۇرۇلماق،

چېقىلماق:
چاقلۇر ئېركەن سېنىڭ ئىشقىڭ ئوتى ئاھىم بىلە،
كىزلەسەم جان ئىچرە سىررىڭنى كۆزۈم ياشى چاقار.
— ھافىز خارەزمى.

چاقىن [چاقين] چاقماق، چېقىن:
چاقىن ھەرياندىن ئولغاچ بولسە يەردىن تافەلەك زاھىر،
تەجەللى شەۋقىدىن ئارىغە خىلۋەت مەسكەنى جانان.
— ناقىس.

چاك [چاك] (پ) 1) يىرتىق، يېرىق، چاك:
ئۇرۇبان خەنجەرى غەم كۆكسىگە چاك،
قىلىبان ياقاسىدىن تا ئېتەك چاك.
— مۇللا فازىل.

2) يارا، جاراھەت:
ھەيئەتتە چۇ قىلسە سەيرى ئەفلاك،
بۇ رەيھان سىينەسىن ئېتەر چاك.
— ئابدۇجېلىل دامۇللاھاجى.

چاك ئەتمەك — 1) يارماق، تىلماق:
قاش ئاتىپ قۇزەھ ياسىن، تەگدى تىيرى مىژگانى،
چاك ئېتىپ تىلىپ باغرىم تاپمادىم چى دەرمانى.
— شەھىدى.

2) چاك قىلماق، يىرتماق. 3) ئاچماق، كولىماق.

چاك ئەيلەمەك — «چاك ئەتمەك» كە قارالسۇن.
چۇ دەفن ئەتكەلى يەرنى چاك ئەيلەدى،
لەھەد ھۆكمىدە بىر مەغاك ئەيلەدى.
— ئا. نىزارى.

خەنجەرى ھىجران ھۆجۇمى ئەيلەدى باغرىمنى چاك،
بىر قىيا باقماق بىلە ئول غۇنچە خەندان سۇرەتى.
— ئا. نىزارى.

چاك ئېرمەك — چاك بولماق، يىرتىلماق:
ياز فەسلى بارچە شادۇ، كۆڭلۇمىز غەمناك ئېرۇر،
گۇل بىكىن جان كۆڭلەكى ھىجران ئېلىنىدىن چاك ئېرۇر.
— لۇتفى.

چاكەر [چاكر] (پ) خىزمەتكار، چاكار:
بۇ سوفىيانى رىيايىلاردىن سەفا تاپماي،
غۇلامى چاكەرى رىندان دەردى نۇش ئەردىم.
— زەلىلى.

چاكەر بولماق — خىزمەتچى بولماق:
بۇ يەڭلىغ كۇن ماڭا بولسە مۇيەسسەر،
ماڭا فەتھى زەفەر بولغايلا چاكەر.
— مۇللا فازىل.

چاكەران [چاكران] (پ) [بىرلىكى: چاكەر] خىزمەتكارلار:
كەربەلادۇر چاكەرانى ئالى مەرۋان قايداسەن،
مەن غۇلامۇ ھەيدەرۇ دۇلدۇل سەۋارى ئاشقان.
— زەلىلى.

چاك ـ چاك [چاك چاك] (پ) تىلىم ـ تىلىم.
چاك ـ چاك ئەتمەك — تىلىم ـ تىلىم قىلماق.

چاكلىغ [چاكلىغ] يارا، يارىلانغان.

چاڭگال [چىنكال] «چەڭگال» غا قارالسۇن:
چاڭگالى غەمزەڭگە رەۋان جانىم قۇشى بولغاي ئەسىر،
كۆزۈڭنى باز ئەتكەن ئارا كىم ھەملەڭى بار ئەتكەسەن.
— ھافىز خارەزمى.

چال [چال] (پ) خەندەك، ئورەك.

چالاب [چالاب] (پ) سۇ ئورىكى.

چالاك [چالاك] (پ) 1) چاققان، تېز:
بۇ بىچارە تەخى سۆزدە ئىدى پاك،
قاراپ قالدى يۈزىگە شەيخ چالاك.
— مۇللا فازىل.

2) كېلىشكەن، خۇشبۇي:
مەن پاك نەزەر بىرلە ئوشۇل پاكنى سەۋدۇم،
غەمزە بىلە جان ئالغۇچى چالاكنى سەۋدۇم.
— ھافىز خارەزمى.

چالاك ئەيلەمەك — چاققانلىق قىلماق؛ شوخلۇق قىلماق:
مەي تۇتۇپ ساقى بۇ كۇن كۆڭلۇم تەرەنباك ئەيلەمىش،
بادە ئىچكەن شوخلاردەك داغى چالاك ئەيلەمىش.
— ئەرشى.

چالماق [چالماق] 1) باغلىماق، تاقىماق. 2) ئۇرماق، يېقىتماق:
ساڭا نە بولدى بۇ نە ھالغە قالدىڭ،
مېنى باغرىم بىلەن توفراقغە چالدىڭ.
— مۇللا فازىل.

3) چالغۇ ئەسۋابلىرىنى چالماق.

چالىغ [چالىغ] (پ) يۇگۇرۈك، تېز؛ ئۆتكۇر.

چام [چام] مۆلچەر، قىياس؛ كۆچ، ماجال؛ قەدەم، باسقۇچ.

چاھ [چاه] (پ) 1) قۇدۇق:
تەشنەلىك قالمادى لەبىڭ شورماي،
نى شەرابۇ نەچاھى زەمزەمدە.
— زەلىلى.

2) ئورا، يەر ئاستى گەمە:
ھەمە ھاسىلىڭنى تىقىپ چاھغە،
تۇرۇپسەن بەھاسىن تىلەپ ئاھغە.
— غەربىي.

3) زىندان:

ئۇيغۇر كتاب تور بېكىتى www.uyghurkitap.com

باش چېكەرسەن تا فەلەككە خەلقنىڭ ئىكرامىدىن،
ئەي ھەماقەت پىشە، ئەمدى مۇستەئىددى چاھ بول.
— ناقىس.

چاھغە سالماق — قۇدۇققا تاشلىماق؛ غەم - قايغۇغا سالماق:
ئەتقىيا زۇھدنى رىياغا سالىپ،
تائەتىنى ياشۇردى چاھغە سالىپ.
— موللا قۇربان.

چاھى زەقەن — ئېڭەكنىڭ چوڭقۇر يېرى:
زۇلفۇڭ كەمەندى بەند ئېتەرگەر زال بولسۇن ۋەر پىژەن،
كىم قىلدى يوق ئىشق ئەھلىدىن يۈزمىڭنى ئول چاھى زەقەن.
— ناقىس.

چاھى زەنەخدان — كۈلگەندە يۈزدە ھاسىل بولىدىغان زىناق:
مېنى ئاشۇفتەيۇ مەجنۇن قىلۇر زۇلفى پەرىشانىڭ،
كۆڭۈلنى ھەم سالۇر زىندانغە ئول چ ھى زەنەخدانىڭ.
— ھافىز خارەزمى.

چاۋۇش [چاوش] (پ) 1) ھۆدەيچى (ئەرز ئېيتقۇچىلارنى شاھقا مەلۇم قىلغۇچى ئوردا ئەمەلدارى). 2) ئىشىك ئاغىسى، قاراۋۇل:
كارۋان مەنزىلگە يەتتى، كەلمەدى باڭى جەرەس،
ئەي زەلىلى، بىخەبەرسەن كەتتى چاۋۇشى كېچە.
— زەلىلى.

چاي [چاى]چاي.
چاي جۇش — قايناق، قىزىق چاي:
بۇ شىۋەنى مەئزۇز تۇت، ئەي يار نەدىم،
كۆرگىل بۇ نەچە نېئمەت ئەزىمايى ئەزىم.
قىسمەت ئاڭا ئەيلەپ ئېرمىش ئول ھەييى قەدىم،
چىنى بىلەن چاي، چاي جۇش چىلىم.
— ئەرشى.

چەپ [چب] (پ) سول؛ تەتۈر، كاج.
چەپۇ راست — سول ۋە ئوڭ، سولغا ۋە ئوڭغا.

چەپەر [چپر] (پ) «چاپار»غا قاراڭ:
چەپەر سەييارەسى سەۋۋاقى يۈرگىل ئۇيلە سۇرئەتدە،
كى سەيرىڭنى كۆرۈپ بادى سەبا قالسۇن خىجالەتدە.
— ئابدۇجېلىل داموللا ھاجى.

چەتر [چتر] (پ) 1) چېدىر:
نۇزۇل ئەيلەدى باغ ئارا نىك بەخت،
كى چەتر ئارا قۇردى زەررىنە تەخت.
— ئا. نىزارى.

2) سايىۋەن:
چۇ زەرب تىغى بىرلە تەنىم ئۆزرە سەتر،
يۈزۈمدە ياپىغلىقكى زەررىن چەتر.
— ئا. نىزارى.

چەترى سىياھ — قاراڭغۇلۇق؛ بەختسىزلىك:
گۈنبەزى گەردۇن سەۋاد كىم دۇدى ئاھىڭدۇر سېنىڭ،
ئەبرى ئەرمەس ئۆرلەگەن چەترى سىياھىڭدۇر سېنىڭ.
— ئەرشى.

چەترى شاھ — بەختلىك:
يار ھۇسنى پەرتەۋى تۈشكەچ كۆڭۈلدۇر چەترى شاھ،
جىلۋە قىلماڭ كېچەلەر ئەمدى ماڭا، ئەي چېھرى ماھ.
— ناقىس.

چەترى ئىقبال — بەخت، تەلەي.

چەرا [چرا] (پ) ئوتلاق، يايلاق.

چەراغ [چراغ] (پ) چىراغ؛ نۇر، يورۇقلۇق.

چەراغان [چراغان] (پ) «چىراغان»غا قاراڭ:
زەلىلى تەلبەگە ئالەم قاراڭغۇ بولسا غەم يەرمۇ،
چەراغان ئەيلەدى ئالەمنى گويا داغى ھىجرانىم.
— زەلىلى.

چەراكىم [چراكيم] (پ) شۇنىڭ ئۈچۈن، چۈنكى:
چۇ فەرھاد كۆڭلى مۇشەۋۋەش ئىدى،
چەراكىم ۋۇجۇدىدا ئاتەش ئىدى.
— ئا. نىزارى.

چەراكىم بۇلار بارچەسى بۇتتەراش،
ياغاچتىن سەنەم قىلغۇچى قارى - ياش.
— ئا. نىزارى.

چەراگاھ [چراكاه] (پ) يايلاق، ئوتلاق.

چەرب [چرب] (پ) 1) ماي.
چەربى بادام — بادام مېيى:
كى مالەش بېرىپ چەربى بادامغە،
تەلا ئەيلەدى ھەفت ئەندامغە.
— ئا. نىزارى.

2) چېچەن، ئۇستا.
چەرب دەست — چەبدەس، چاققان؛ ئۇستا.
چەرب زەبان — تىلى ياغلىما؛ سۆزمەن؛ شېرىن سۆز.

چەرخ [چرخ] (پ) 1) چاق 2) ئايلىنىش:
ئەي فەلەك، چەرخىڭ بۇزۇق، كىملەرگە خار قىلدىڭ مېنى،
مەيلى بارۇ مەيلى يوققە ئىنتىزار قىلدىڭ مېنى.
— شەھىدى.

3) كۆچمە: ئاسمان، پەلەك، كۆك. 4) كۆچمە: زامان، دەۋر:
بۇ يەڭلىغ ئېرۇر چەرخنىڭ قىلمىشى،
ۋەفاسىز ئېرۇر دەھر گەردۇن ئىشى.
— ئا. نىزارى.

5) كۆچمە. تەقدىر، تەلەي، بەخت:
چۇن نەزەرگە تىيرەلىك يوق چەرخ مېھرىن كۆردىكىم،
كويى گەردىن سۇرمە ئەيلەپ، ئەرشى، كۆزۈڭنى يارۇت.
— ئەرشى.

چەرخ ئاسا — چاقسىمان؛ ئاسماندەك.
چەرخ ئاشيان — يۇقىرى مەرتىۋىلىك.
چەرخ ئەتمەك — ئايلانماق.
چەرخ ئەيلەمەك — «چەرخ ئەتمەك» كە قارالسۇن.
چەرخ دەبىرى — مەركۈرىي يۇلتۇزى.
چەرخ دەۋايىرى — پەلەكنىڭ ئايلىنىشى.
چەرخ دەۋران — تەلەينىڭ قايتا كېلىشى:
تۇتاشتى ۋۇجۇدىغە ھىرمان ئوتى،
نە ھىرمان ئوتى، چەرخ دەۋران ئوتى.
— ئا. نىزارى.

چەرخ فەرسا — كۆككە تۇتاشقان، ئەڭ يۇقىرى.
چەرخ قەۋسى — ئۇپۇق.
چەرخ ئۇرماق — ئايلانماق:
باشىڭدىن چەرخ ئۇرۇپ مەن رىشتەئى مېھرىڭگە چىرماندىم،
فەكەك ھەم بولمادى گىشقىلىڭ ئارا پەركار مەن يەڭلىغ.
— گۇمنام.

چەرخى ئەتلەس — ئاسمان، كۆك
چەرخى ئەخزەر — كۆپكۆك ئاسمان:
ئەگەرچە چەرخى ئەخزەر باشىغە خۇرشىد تاج ئولدى،
ئېرور مۇھتاج باشىن چەرخ ئېتىپ خۇرى تەجەللىغە.
— ناقىس.

چەرخى ئەرشا — ئاسمان سۆيەر.
چەرخى ئەنجۇم — يۇلتۇزلارنىڭ سەير قىلىشى.
چەرخى ئەئزەم — بۈيۈك ئاسمان.
چەرخى ئەئلا — ئەڭ ئېگىز ئاسمان.
چەرخى بەرىن — ئېگىز ئاسمان:
زەلىلى، بىسەرۇ ساماناڭلىغىڭنى سورماغىل مەندىن،
ساڭا مەئلۇم ئەمەسمۇ گەردىشى چەرخى بەرىن دەرلەر.
— زەلىلى.

چەرخى بىباك — بېپەرۋا ئالەم.
چەرخى پابەرخا — قىمىرلىماس ئاسمان:
كىمسەنىڭكىم مېھر، ماھى كۆڭلىدە قىلماس سۇكۇن،
سىدق ئەتۋارىندا ئول چۇن چەرخى پابەرجا ئەمەس.
— ئەرشى.

چەرخى پەيما — ئېگىز ئاسمان.
چەرخى پەيمەي — «چەرخى پەيما» غا قارالسۇن.
چەرخى پۇرفەن — ھىيلىگەر دۇنيا، مەككار دۇنيا.
چەرخى پىر — كونا دۇنيا.

چەرخى دۇن — تەتۇر ئايلانغۇچى؛ پەسكەش پەكەك.
چەرخى زالىم — زالىم پەلەك، كاج تەقدىر:
مەئلۇم قىلاي ئەمدى ئەرزى ھالىم،
نې قىلدى ماڭا بۇ چەرخى زالىم.
— مۇللا نىياز.

چەرخى رەفىئ — ئېگىز ئاسمان.
چەرخى كەجرەفتار — تەتۇر ئايلانغۇچى پەلەك:
ئەي ھۇۋەيدا، بولما گول بۇ چەرخى كەجرەفتارغە،
لەھزەدە يۇز شىيۋەلەر بۇنياد ئەتتۇردى فەلەك.
— ھۇۋەيدا.

چەرخى كەيۋان — زۇھەل يۇلتۇزىنىڭ زاھىر بولۇشى:
ئەجۇبەئى ئىلاھى كەۋنەين پادىشاھى،
خىرگاھى بارگاھى چەرخى كەيۋان ئەمەسمۇ؟
— زەلىلى.

چەرخى كۇھەن — كونا دۇنيا.
چەرخى گەردان — پەلەك چاقى، تەقدىر:
چۇ تىترەپ تېنى بىدىلى زان كەبى،
باشى ئايلانىپ چەرخى گەردان كەبى.
— ئا. نىزارى.

چەرخى گەردۇن — «چەرخى گەردان» غا قارالسۇن:
كى سەرگەشتەمىز چەرخى گەردۇن كەبى،
نە گەردۇن كەبى بەلكى مەجنۇن كەبى.
— ئا. نىزارى.

چەرخى مەككار — ھىيلىگەر پەلەك:
چەرخى مەككار ھىيلەسىدىنكىم كىنايەت ئەيلەيىن،
گەھلى ئالەمدىن نەچە تەئرىف شىكايەت ئەيلەيىن.
— ئابدۇقادىر داموللام.

چەرخى مۇخالىف — تەتۇر پەلەك.
چەرخى مۇدەۋۋەر — توختىماي ئايلىنىپ تۇرغۇچى پەلەك.
چەرخى مۇقەۋۋەس — يايغا ئوخشاش پەلەك.
چەرخى مۇلايىب — ئويناشقۇچى، نەيرەڭۋاز پەلەك.
چەرخى نىگۇن — تەتۇر پەلەك؛ تەلەيسىزلىك:
ئۇزىدە سەرگەشتە ئەيلەپ دەھر ئارا چەرخى نىگۇن،
ۋەھشى قىلغان ئېردى كۆڭلۇمنى بەلىيەت تاغىدا.
— ئا. نىزارى.

چەرخى نىلگۇن — كۆك ئاسمان.
چەرخى نىلۇفەر — نىلۇپەر ئاسمان.
چەرخى ۋاژگۇن — تەتۇر پەلەك، كاج پەلەك:
بۇ چەرخى ۋاژگۇن بىچارە ئاشىقلارنى زار ئەتتى،
كى نادانى سەرەفراز ئەيلەبان دانانى خار ئەتتى.
— مۇللا قۇربان.

چەرخاب [چرخاب] (پ) 1) قاينام. 2) سۇ تۆگمىنى.

چەرخپەرۋاز [چرخ فرواز] (پ) كۆككە ئۇچقۇچى، پەرۋاز قىلغۇچى.

چەرخزەن [چرخ زن] (پ) ئۇسسۇلچى.

چەرخمانەند [چرخ مانند] (پ) ئاسمان كەبى.

چەرخۋار [چرخ وار] (پ) ئاسماندەك.

چەرخۇەش [چرخوش] (پ) ئاسماندەك كاتتا.

چەرگە [جر كه] (پ) دائىرە، ھالقا؛ گۇرۇھ، توپ.

چەرگە بولماق — توپ بولماق، قىسىلماق:

ئول ئاغرىق سەندە ئېرمىش بىزدە بولدى،
يۇرەك باغرىم تامامى چەرگە بولدى.

— موللا فازىل.

چەرگەر [چركر] (پ) چالغۇچى، سازەندە.

چەرم [چرم] (پ) 1) چەم:

بەقەر چەرمىنى تاسما قىلماق ئىشلىك،
بۇ ھېرفە ئارا ئۆتتى يازۇ قىشلىك.

— غەربى.

2) تېرە:

باسماغاچ ياتقان كۆكۈللەرنى يولۇڭدا قامەتلىك،
بولدى بۇ چەرمىغە ئىككى كاكۇلۇڭدىن دەررەسى.

— ناقىس.

چەرمىن [چرمين] (پ) چەمدىن تىكىلگەن.

چەرىك [چريك] (پ) ئەسكەر؛ قوشۇن.

چەشم [چشم] (پ) كۆز:

رەقىبلەردىن غەمىم يوق بەرسە راھەت غەمزەئى چەشمىلىك،
ئانى بەرھەم ئۇرارغە كىرپىكىلىك خەيكلى سىپاھىدۇر.

— گۇمنام.

چەشم باز — كۆز ئويناتقۇچى:

نەزەر قىلغىل، تەقى ھالىمنى بىلگىل،
ساڭا ئوخشاش چۇ يوقدۇر چەشم بازى.

— ھافىز خارەزمى.

چەشمۇ ئەبرۇ — كۆز ـ قاش:

نەزەرغە كەلتۈرۈر جانىنى ھافىز،
ئىشارەت ئەيلەسە ئول چەشمۇ ئەبرۇ.

— ھافىز خارەزمى.

چەشمى خۇن فىشان — كۆزدىن قان ئېقىش؛ قان تېمىش:

كۆزۈ قاشىڭغە جانۇ دىل بارىن ئىسار قىلمىشلار،
لەبىڭ يادىدا گەۋھەر بار چەشمى خۇن فىشانمىدۇر.

— ئەرشى.

چەشمى گىريان — يىغلىغان كۆز، دائىم يىغلايدىغان كۆز.

چەشمەئى ھۇسن — گۈزەل، چىرايلىق كۆز:

چەشمەئى ھۇسنۇڭدىن، ئەي جان، قەترەئى نۇش ئىتكەلى،
خىزر يەڭلىغ ئالەم ئىچرە زىندەدۇر ئايۇ قۇياش.

— ھافىز خارەزمى.

زەھرى چەشم — يامان كۆز بىلەن قاراش.

چەشمە [چشمه] (پ) بۇلاق:

تاغۇ تىزلىك سۇيى كېتىپ ناري،
چەشمەلەردىن سۇھەم ئەمەس جارى.

— موللا قۇربان.

چەشمە سار — بۇلاقلار كۆپ بولغان جاي:

چەشمە ساري مەشرەبلىك ھەريان قىلۇر تۇرلۇك زۇھۇر،
ئۆزلۈكسىدىن كۆكتە كەۋسەر، يەر ئۆزە زەمزەم ئەمەس.

— ئەرشى

چەشمە سۇ — بۇلاق سۇيى:

رەياھىن ۋەرد ئىچرە بىر چەشمە سۇ،
كى ھەيۋان سۇيىدىن ئېرۇر نۇكتە بۇ.

— ئا. نىزارى.

چەشمەئى دەرد — دەرد ـ ئەلەم بۇلىقى.

چەشمەئى زىندەگانىي — ھاياتبەخش بۇلاق.

چەشمەئى مېھر — قۇياش، ئاپتاپ.

چەشمەئى ھەيات — ھايات بۇلىقى.

چەشمەئى ھەيۋان — تىرىكلىك بۇلىقى، ئابىھايات.

چەشمە يەڭلىغ — بۇلاققا ئوخشاش، بۇلاقتەك:

ئەمرى سەرەندىب ئىشتىتى سۆزىن،
قىلىپ چەشمە يەڭلىغكى ئىككى كۆزىن.

— ئا. نىزارى.

چەشمە نەۋبەھار — ياشلىق بۇلىقى:

چەشمە نەۋبەھارىڭغە مەن نە دەپ بەھا ئايتاي،
لەبلەرىڭ قىزىلگۈلدەك ئابدانە رۇممانى.

— شەھدى.

كۆز چەشمەسى — كۆز بۇلىقى، كۆز يېشى:

بەلايى ئىشقىدىن بولدى كۆزۈمنىڭ چەشمەسى دەريا،
ئەلىفتەك قەددىم ئول دەريانىڭ ئىچرە كۆرۈنۈر يەكتا.

— ھافىز خارەزمى.

چەشم بەند [چشم بند] (پ) كۆز باغلىغۇچى.

چەشمخانە [چشم خانه] (پ) كۆز چانىقى، چاناق.

چەشن [چشن] (پ) تەنتەنىلىك يىغىلىش، بەزم.

چەشن تۇزمەك — بەزمە قۇرماق.

چەغانە [چغانه] (پ) ساپابى:

دەريادۇ كۆھ دەشتى جۇنۇت ئەيلەگەي مەقام،
ئاۋارەگى ھەمدەمى چەك، چەغانەدۇر.
— زەلىلى.

چەغرە [چغر] (پ) خەۋەرچى، ئۇقتۇرغۇچى:
نە ئىمامى شەھر بولدۇم نەمۇئەززىنان چەغرە،
نەچۇ سۇفىئى رىيايى نەقەلەندەران نۇكرە.
— زەلىلى.

چەك I [چك] (پ) تامچە، قەترە.

چەك II [چك] (پ) ئېگىز، مەگز:
سەن بولماساڭ جەننەت ئاراكسم ئارزۇ قىلغاي ئانى،
ھۇسنۇڭ چەكى ئاچىلمەسە ھەرگۇلكى بار بولغاي خەزان.
— ناقىس.

چەكمەك [چيكماك] 1) تارتماق، باشتىن كەچۈرمەك:
زەۋق ئېتىپ جەبرۇ جەفاسىن جان بىلە چەككەي ئىدىم،
ياد قىلسە گاھى گەھ ياڭى جەفاكارىم مېنى.
— ھافىز خارەزمى.

2) تارتماق، ئۇرماق:
چەككىل قىلىچىڭنى تەقى مەن خەستەنى چاپغىل،
سەنسىز چۇ تىرىلمەك ماڭا ئەسرى قارا قىندۇر.
— ھافىز خارەزمى.

3) تىكىپ، سىزىپ، ئويۇپ، بېزىمەك:
چۇ سۆز ۋادىسىغە سۇرۇپ رەخشىنى،
قەلەم گامى بىرلە چېكىپ نەقشىنى.
— ئا. نىزارى.

4) قىلماق، ئەتمەك:
فەنا فەررائى ئەيلەپ سۇبھىنىڭ سىيمىن پەرۇ بالىن،
مۇرەسسەۋ تارى مىژگانىنى جارۇبى ھەرەم چەكتى.
— ئەرشى.

5) چىدىماق، بەرداشلىق بەرمەك:
نەچە يىل چېكىپ سەن ئۇچۇن رەنجىنى،
زەماندىن كۆرۈپ تۇرفە ئىشكەنجىنى.
— ئا. نىزارى.

6) ياسىماق، تەييارلىماق:
چۇ بىرلەمئە قەۋسى قۇزەھ چەكتى ياي،
تۇلۇۋ ئەيلەدى كەينىدىن تولۇن ئاي.
— ئا. نىزارى.

7) سۆزلىمەك:
يۇرۇبان چېكىپ ئاغزىدا ئەلفىراق،
نىگارى ئۇچۇن تارتىبان ئىشتىياق.
— ئا. نىزارى.

ئاھ چەكمەك — ئاھ ئۇرماق:
چېكىپ ئول زەمان ھەر بىرى ئوتلۇغ ئاھ،
كى بىخۇد يىقىلدى بولۇپ خاكى راھ.
— ئا. نىزارى.

ئاھى سەرد چەكمەك — سوغۇق، ئاچچىق ئاھ ئۇرماق:
كى شەھزادە قاتتىق چېكىپ ئاھى سەرد،
دېدى: «دۇشمەن ئېرمەس، ئېرۇر شىرى مەرد.»
— ئا. نىزارى.

ئەفغان چەكمەك — پىغان قىلماق، ناله قىلماق:
ئەجەب نۇكتەكەر بىرلە ئەفغان چېكىپ،
ئۇرۇپ باشىغە دەردى ھىجران چېكىپ.
— ئا. نىزارى.

ئەلەم چەكمەك — ئەلەم تارتماق.

پەركار چەكمەك — دائىرىسىنى سىزماق، بەلگىلىمەك:
نە قەرىيە يوقكى سەۋادىدا سۇرمەدىك مەركەب،
نە شەھر يوقكى مەداردا چەكمەدىك پەركار.
— ئابدۇجىلىل دامۇللا ھاجى.

تىغ چەكمەك — تىغ تارتماق، تىغ ئۇرماق.

تىل چەكمەك — سۆزلىمەك:
تۇرۇپ بەزم چەكتى رىۋايەتكە تىل،
جەھان ۋاقىئاتىن قىلىپ قالۇ قىل.
— ئا. نىزارى.

جام چەكمەك — ئىچكۈلۈك ئىچمەك، مەي ئىچمەك:
ھەمول زار فەرھاد فەرخۇندە فام،
چېكىپ يار يادى بىلە نەچچە جام.
— ئا. نىزارى.

رەقەم چەكمەك — يازماق، پۈتمەك:
رىۋايات نەققاشى چەكتى رەقەم،
كى چىن سەفھەسىگە سۇرۇپدۇر قەلەم.
— ئا. نىزارى.

ساز چەكمەك — ساز چالماق.

سەلا چەكمەك — چاقىرماق، دەۋەت قىلماق.

سىپاھ چەكمەك — ئەسكەر تارتماق.

ستەم چەكمەك — زۇلۇم كۆرمەك، ئېزىلمەك.

فىراق چەكمەك — ئايرىلىش، جۇدالىق دەردىنى تارتماق:
ئۇرۇپ ئاھ لەيلى چېكىبان فىراق،
مۇھەببەت نەۋاسىغە سالدى قۇلاق.
— ئا. نىزارى.

فىغان چەكمەك — زارلانماق، ئىڭرىماق:
ئول ئىتتەك بەياباندا چەكمىش فىغان،
ئۇرۇپ پويە ئول ساڭى بولمىش ئەيان.
— ئا. نىزارى.

قول چەكمەك — قولىنى تۇتماق؛ قوللىماق:

ئۇيغۇرچە كتاب تور بېكىتى www.uyghurkitap.com

قول بەردى ئىنايەت بىلە ئەمدى ماڭا جانان،
گويا ئۆزىنە چەكدى قولىن لوتق ئىلە سۇلتان.
— ھافىز خارەزمى.

قوللاب چەكمەك — بەند قىلماق، باغلىماق.

ناله چەكمەك — ناله قىلماق، ئاھ ئۇرماق:
فىغان بىرلە ناله چېكەر ھەمدەمى،
مۇشۇ ھەم چىقار چۇن سەدايۇ دەمى.
— ئا. نىزارى.

نەۋا چەكمەك — كۈيلىمەك؛ سايرىماق:
دىلئارا نەۋا چەكتى مۇنداغ كەلام،
چۇ مەسئۇد دىماغىغە يەتتى مەشام.
— ئا. نىزارى.

ئۇن چەكمەك — ئاۋاز چىقارماق، ئۇن چىقارماق؛ ناله قىلماق، يىغلىماق:
دېدى قىز: «تەۋەھھۇم بىلە چەكمە ئۇن،
يەنە بىر كېلۇرغە ئاڭا تۆرت كۇن!»
— ئا. نىزارى.

ئىشتىياق چەكمەك — سېغىنماق:
چىقىپ تۇنە لەيلى چېكىپ ئىشتىياق،
سەدا جانىبىغەكى قويدى ئاياق.
— ئا. نىزارى.

چەكّ I [چىنك] (پ) ئۇيغۇر سوقما تارلىق چالغۇ ئەسۋابلىرىنىڭ بىرى، چاڭ:
گۈلىستان بولۇبان غۇنچە دىلتەڭ،
سەداغا كەلدىلەر قانۇن ئىلە چەڭ.
— مولا فازىل.

چەكّ زۇلفى — چاڭ تارى.

چەكّ II [چىنك] (پ) چاڭگال، قول پەنجىسى.

چەلىپەك [چلىپك] (پ) سۇت، ماي بىلەن تەييارلانغان نان.

چەلچەلە [چلچلە] (پ) قارلىغاچ:
چەلچەلە كۆڭلۈڭدە ئولتۇردۇڭ خەلايىق بىلمەدى،
ئافتابى ماھى ئەختەر يا گۈۋاھىڭدۇر سېنىڭ.
— زەلىلى.

چەلىپا [چلىپا] (پ) بۇت؛ خرىستىئانلارنىڭ مۇقەددەس بەلگىسى، كرىست.

چەم [چم] (پ) تۆكۈلگەن؛ چۇڭۇلغان:
ھىچ تەببب كەلمەدى باشىم ئۆزە بەرادەران،
سۇرەتى چەم موي ئىبرۇر رەنج چېكىپ ئەلەددەۋام.
— زەلىلى.

چەمەن [چمن] (پ) گۈللۈك، باغ، چىمەن، ئوتلاق:
ئەگەر ئول گۈل گۈزەر قىلسە چەمەن ساری بولۇر گۈللار،
بىرى مەستۇ، بىرى بىخۇد، بىرى ژالە، بىرى شەيدا.
— ئەرشى.

فەسلى گۈل يەتمىش چەمەندە بۇلبۇل ئەيلەر زەمزەمە،
رەقس قىل، ناقسكى بۇدۇر نەغمەگى زەۋقى ژىسال.
— ناقس.

چەمەنزار [چمن زار] (پ) ئوتلاق، چىمەنلىك، يېشىللىق:
ئايا غۇنچە، كۈلمەكنى قىلما ھەۋەس،
چەمەنزار ئارا مەن كەبى بولما خەس.
— ئا. نىزارى.

چەمبەر [چمبر] (پ) دۇگىلەك، ھالقا، چەمبەر، گەردىش.

چەمبەرە [چمبرە] (پ) چەمبەرسىمان.

چەمدان [چمدان] (پ) كىيىم ساندۇقى، تېرە ساندۇق، چامادان.

چەند [چند] (پ) 1) بىرئاز. 2) بىرقانچە، بىرنەچچە:
قىلۇر جانىۋارنىڭ تەنى ئىچرە بەند،
ئۆزى ئۆلمەس ھەرگىز زەخم ئەتسە چەند.
— ئا. نىزارى.

3) بۆلۈم.
4) قاچان:
ھەر چەند ئىشىكىڭدە سەھەرلەر قىلامەن داد،
دادىمغە قەنى يەتكەنىڭ، ئەي زالىمۇ بىداد.
— زەلىلى.

چەند ھەزار — نەچچە مىڭ:
بارغۇسى ئەھلى زەمان ئەييامىلاردا چەند ھەزار،
يولغە سالسە قۇۋۋەتى بولسە كىمە يولدىن ئازار.
— ئابدۇقادىر داموللام.

ئەگەر چەند — گەرچە:
ئەگەر چەندىكى بولساممۇ سەببىدىن ئافەرىنەندە،
ۋەلىك خەلق ئەتكۈچى سەن ـ سەن بىرىپ جانىنى نەھىس تەندە.
— شەھىدى.

روز چەند — بىرنەچچە كۈن:
قىلىپ ئىبرىدىم ئانىكى زىندانغە بەند،
خەبەر ئالغانىم يوق ئۆتۈپ روز چەند.
— ئا. نىزارى.

ھەر چەند — گەرچە:
خوشلامام ئەغيارلار ھەرچەندە قىلسا ئىززەتىم،
جاھىلان سۆز قىلسالار تاپماس قولاقدە لەززەتىم.
— شەھىدى.

چەندان [چندان] (پ) 1) كۆپلىگەن، نۇرغۇن:

مېنىڭ بىرلە چەندان لىشى بار ئىدى،
مۇھىم ئىشلىرىمدە ماڭا يار ئىدى.
— ئا. نىزارى.

2) بىرقانچە قېتىم، كۆپلەپ:
بۇ مەجنۇن ئۆپكىلەپ يىغلادى چەندان،
«قىيامەتغىچە يوقتۇر ئاڭا خەندان» .
— مۇللا فازىل.

3) ھەسسە، باراۋەر:
ئىلاھا، قىلغاسەن بۇ دەھر ئارا ئۇمرىنى جاۋدان،
بەلەند ئەيلەپ تەقى ھەم شەۋكەتۇ شەئىنىنى يۇز چەندان.
— مۇھەممەد سادىق قەشقەرى.

چەھ [چە] (پ) «چاھ» قا قارالسۇن.

چەھار [چھار] (پ) تۆت.

چەھار داڭ — ئالتىدىن تۆت ھەسسە.

چەھار يار — مۇھەممەد ئەلەيھىسسالامدىن كېيىنكى تۆت خەلىپە: ئەبۇبەكرى، ئۆمەر، ئوسمان، ئەلى:
يا رەب مۇھەممەد ھۇرمىتى ھەم چەھاريارلار ئۈلفەتى،
ئەزۋاجى پاكان ئىففىتى مەھشەردە قىل ۋەقتىمنى چاغ.
— شەۋقى.

چەھار ياك — تۆتتىن بىر.

چەھارپا [چھارپا] (پ) چارۋا.

چەھارۇم [چھارم] (پ) تۆتىنچى:
شەمسى چەھارۇم ئاسمان داغ ئولۇبان خىجىل ھەنۇز،
رۇيى زەمىنىدە ئۇنگەلى سەبزۇ لالەزار ئىشق.
— زەلىلى.

چەۋرۈلمەك [چورولماك] چۆرۈلمەك، ئايلانماق:
فارىغ ئولسە ئالتەدىن مەردانە يۈركىم باك ئەمەس،
خاھى ئوتۇ خاھى سول چەۋرۈلسە گەر يەتتى فەلەك.
— ئەرشى.

چەۋكان [چو كان] «جەۋلان» غا قارالسۇن:
ئالدى كۆتۈلۈمنى مېنىڭ بىر بوتى چەۋكان سىكەلەك،
غارەتى دىنىم ئۇچۇن قىلدى پەرىشان سىكەلەك.
— مەھزۇن.

چەۋگان [چوكان] (پ) 1) ئاتلىق ئويناىدىغان توپ (گوي) نى دومىلىتىدىغان ۋە توختىتىدىغان ئۇچى ئەگرى ئۇزۇن تاياق:
مەيداندا قىلسۇن گوي دەپ باشىمنى قىلدىم خاكى رەھ،
ئىلكىتگە ئالساڭ نې بولۇر چەۋگانۇ گويئەندازنى.
— ناقىس.

2) ئات توپى ئويۇنى.

چوب [چوب] (پ) ياغاچ، تاياق:
غەزەب قىلدى مەسئۇد نىگەھبانغە كۆپ،
قىساسغە ئاندىن تۇتۇپ ئۇردى چوب.
— ئا. نىزارى.

چوبان [چوبان] (پ) «چوپان» غا قارالسۇن.

چوبدار [چوبدار] (پ) 1) تاياق تۇتقۇچى، توقماقچى:
جۇنۇندىن يەتتە ئەزا لەشكەرى غەمنىڭ ھىسارىدۇر،
بەلى ھەر ئۇستىخانىم ئىشق ئىلىنىڭ چوبدارىدۇر.
— زەلىلى.

2) پادىچى.

چوبدەست [چوب دست] (پ) ھاسا، تاياق.

چوبەك [چوبك] (پ) تاياقچە؛ چۇنۇق.

چوبىن [چوبين] (پ) ياغاچ، تاياق.

چوپان [چوپان] (پ) قوي باققۇچى، مالچى، پادىچى:
مەنگ قىلدى زەكاتنى چوپانلار،
ئۆشرىنى ھەم ئۇنۇتتى دېھقانلار.
— مۇللا قۇربان.

چوق [چوق] تولا، كۆپ.

چۇ [چو] (پ) «چۇن» نىڭ قىسقارغان شەكلى بولۇپ تۆۋەندىكى مەنىلەردە كېلىدۇ: 1) جۇملە بېشىدا «چۇنكى، شۇڭا» دېگەن مەنىدە كېلىدۇ:
چۇ ئىشق ئوتىدىن گۈلغە بەردى نەمۇد،
ئانىڭ تابىدىن بۇلبۇل ئۆرتەپ ۋۇجۇد.
— ئا. نىزارى.

2) جۇملە بېشىدا: «شۇنان، شۇ چاغ» دېگەن مەنىدە كېلىدۇ:
چۇ دەريا رەۋشەن ئولدى خاتىرىم سەيرى جەھان ئەتكەچ،
ھەياتى خىزر تاپتىم قەتئ مەنزىل تەرك جەھان ئەتكەچ.
— زەلىلى.

3) ئىككى جۇملە ياكى جۇملە بۆلەكلىرى ئارىسىدا «كى» باغلىغۇچىسى رولىدا كېلىدۇ:
بۇ مۇنچە توق بولغاننى چو قىلدى سۇنگى بارى بار،
بۇ قۇدرەتنى كۆرۈپ ھەق ھەزرەتىندىن كارۇبار ئىزدە.
— ھافىز خارەزمى.

4) كېيىنكى جۇملىنى ئالدىنقى جۇملىنىڭ بېقىندى جۇملىسىگە ئايلاندۇرىدۇ:
ھەقايىق پەناھ نەچچە قۇتبى ۋەلى،

ئۇيغۇر كتاب توربېكتى www.uyghurkitap.com

چۇ كاشغەر نەۋاھىن قىلىپ مەنزىلى.
— ئا. نىزارى.

5) بەزى سۆزلەرنىڭ ئالدىدا كېلىپ «...تەك، دەك» قوشۇمچىسى ۋە «كەبى، ئوخشاش» تىركەلمىلىرى رولىدا كېلىدۇ:
ئالىپ كىردى قەسرى ئارا ئىچكەرى،
تۇرۇپ نەچچە خادىم چۇ كۆك ئەختەرى.
— ئا. نىزارى.

چۇجۇق [چۇجق] تاتلىق، شېرىن، سەرخۇش:
كۇندۇزى ھەم كۆڭلۈم چۇجۇقدۇر،
تاڭ ئاتقۇچە كۆزۈم ئاچۇقدۇر.
— مۇللا نىياز.

چۇست [چست] (پ) 1) تېز، چاققان:
كېلىپ چۇست فەرھادنىڭ قاشىغە،
كى پەند ئەيلەدى پايىدىن باشىغە.
— ئا. نىزارى.

چۇست دەست — چاققان.

چوستى چابۇك — چاققان، ئەپچىل.

2) تەييار، ھازىرلاندى.

چۇست ئەيلەمەك — تەييارلىماق، ھازىرلىماق:
بۇ خۇشتانچ جابدۇقىنى ئەيلەدى چۇست،
بەنى ئۇزرا ساڕى بەل باغلادى رۇست.
— مۇللا فازىل.

3) مەھكەم، پۇختا.

چۇست ئەتمەك — مەھكەملىمەك.

چۇغز [چغز] (پ) 1) ھۇۋقۇش، بايقۇش:
نالەئى بۇلبۇل جۇداۋۇ نەئرەئى ئاۋازە چۇغز،
ۋائىزا، سەن قايداۋۇ تەرزى كەلامى ئاشقان.
— زەلىلى.

2) ياماڭلىق، ئاپەت:
بارچە تەشۋىشى زەمانە چۇغز بىلكىم ئاشيان،
قىلماس ئىبرەتى گەر بۇ كۆڭلۈم ئۆيى ۋەيران بولماسا.
— ئەرشى.

چۇغزى يەڭلىغ — بايقۇشتەك:
چىقاردى غەربىنى بۇ يەردىن سوقۇپ،
زەغەن، چۇغزى يەڭلىغ باشىغە چوقۇپ.
— ئا. نىزارى.

چۇغۇل [چغول] غەيۋەتچى، ئىغۋاگەر.

چۇقەھ [چوقە] چوققا؛ دۆڭە:
كۆردى كۆزۈمكىم مېنىڭ نەچچە قۇرۇغان چۇقەھ،
خەت كەبى پەيدا ئىكەن جەبھەسى ئۆزرە رەقەم.
— ناقىس.

چۇلغاشماق [چولغاشماق] ئارىلاش يىغىلماق، چۇلغاشماق:
چۇلغاشىپ بىر ئۆيگە نامەھرەم،
قىلدۇرۇپ نەغمە ـ ناۋالار ھەم.
— مۇللا قۇربان.

چۇن [چون] (پ) 1) ئوخشاش، كەبى:
قاشىمدە تۇرۇپدۇركى بىر نەۋ جەۋان،
بولۇپ خەۋق بىرلە يۈزۈم چۇن سامان.
— ئا. نىزارى.

2) چۇنكى:
بىگىملەرگە يەتتى چۇ ئەرزەندەلىك،
ماڭا چۇن يېتىپ ئەسرۇ شەرمەندەلىك.
— ئا. نىزارى.

3) شۇ چاغ، ۋاقتىكى:
ئۇشبۇ قىسسە نەسرى ئەردى،
چۇن ماڭا بېشارەت قىلدى.
نەزم قىل دەپ ھەم ئايدى،
تۇركى تىلگە دېدىيا.
— مۇللا مۇھەممەت نىيازى.

5) ئۇنداقتا:
قىرانى سەئد بولغاي ئاشىق ئۇچۇن،
يۈزۈڭ چۇن ماھۇ قاشىڭدۇر تارازۇ.
— ھافىز خارەزمى.

چۇنۇ چەرا — 1) ئۇزۇلمەس دەتالاش، بەس ـ مۇنازىرە:
ھەر قوپال باشسىز ئىبرۇر قوپمىش نىفاقۇ ماجەرا،
تۇتسە مەھكەم بىر ئۇلۇغنى چەست ئولۇر چۇنۇ چەرا.
— ئابدۇقادىر داموللام.

2) نېمە ئۈچۈن، نېمىشقا:
ئول خالىقى ئەفلاكغە ھەمدۇ سەنا،
كىم بەردى قۇياش جىرمىغە ھەر كۈندە زىيا.
خەلق ئەتتى مەلەك بەشەر قۇدرەتىدىن،
يوق كىمسەگە ھەركىم دېگەي ئول چۇنۇ چەرا.
— ناقىس.

چۇنان [چنان] (پ) 1) شۇ قەدەر، شۇنچە:
باقىپ چېھرەسىگە چۇنان يىغلادى،
كى ئىشق ئوتىدا ئانچە ئىسسىغلادى.
— ئا. نىزارى.

2) ئاشۇنداق، شۇنداق:
چۇنان تولغانىپ ئۇردى ئول پىچۇتاب،
دەمى دۇدى بولدى جەھانغە ھىجاب.
— ئا. نىزارى.

3) خۇددى ... گە ئوخشاش:
بۇ مەزمۇننى قىلدى زەباندا ۋەرد،
كى سەرگەشتە بولدى چۇنان بادى گەرد.
— ئا. نىزارى.

چۇنانكى [چنانكه] (پ) شۇنچىۋالا، ئاشۇنچىلىك:
غەيىكى دىن غەمىدۇر ئەسلى غەم ئەگەر بىلسەڭ،
چۇنانكى چوب قارا ئىبرەت كۆزۈڭ پەسۇ پىش.
— شەۋقى.

چۇنانكىم [چنانكيم] (پ) «چۇنانكى» گە قارالسۇن.

چۇنكى [چون كه] (پ) چۇنكى، سەۋەبى شۇكى؛ خۇددى ... غا ئوخشاش:
ئۇرتەدى شەمئىغە دائىم چەرۋانەۋار،
يىغلار ئەردى چۇنكى ئەبرى نەۋ بەھار.
— خەراباتى.

چۇنكىم [چونكيم] (پ) «چۇنكى» گە قارالسۇن:
سەناخان بولسە بۇلبۇلتەك قەمۇ جانلار ئەجەب ئىرمەس،
گۈلى ئەيشۇ تەرەب چۇنكىم ئانىڭ ئەھدىنده خەنداندۇر.
— هافىز خارەزمى.

چۆرگىمەك [چوركيماك] ئورىماق:
ياپىپ ساچىنى ئۆزىنى يۆرگەدى،
كى پەشمىنە بىرلە تەنىن چۆرگەدى.
— ئا. نىزارى.

چۆرى [چورى] بالا خىزمەتچى:
چۆرى كىردى، مەھزۇننى قىلدى خەبەر،
«ئاتا بىرلە ھەجگە قىلىپدۇر سەفەر».
— ئا. نىزارى.

چۆل [چول] سۇسىز يەر، دەشت.
نەكىم يوللاردا دېگىز، تاغ ئىرۇر،
گەھى چۆل - بەيابان توفراغ ئىرۇر.
— ئا. نىزارى.

چىغ [چيغ] (پ) داد - پەرياد:
چىنى تۈركىستان زەمىنىڭ خەلقىغە چىغىم كىلۇر،
شەھرى ماچىندىن ئۆتۈپ تەۋقى ئىمامان ئەيلەمەس.
— زەللى.

چىكىبان [چيكيبان] چەككەندىن كىيىن، چىكىپ:
كى جەدۋەل چىكىبان، رىجە تارتىبان،
قىلىپ ئاندا ئەنھار شەكلىن ئەيان.
— ئا. نىزارى.

چىھر [چهر] (پ) «چىھرە» گە قارالسۇن.

چىھرە [چهره] (پ) 1) يۈز، چىراي:
كۆرۈپ قەيس ئول دەم چىكىپ ئوتلۇغ ئاھ،
بولۇپ ئەرغەۋان چىھرەسى مىسلى كاھ.
— ئا. نىزارى.

2) سىياق، كۆرۈنۈش:
باقىپ چىھرەسىگە چۇنان يىغلادى،
كى ئىشق ئوتىدا ئانچە ئىسسىغلادى.
— ئا. نىزارى.

پەرى چىھرە — تۈرقى گۈزەل، پەرىزاتقا ئوخشايدىغان:
پەرى چىھرە ساقى تۇتۇپ پەي - بەپەي،
ھەمە بەزم ئەھلىغە دەۋرىنچى مەي.
— ئا. نىزارى.

چىيىرە [چيره] (پ) 1) ئەچىل، چاققان. 2) باتۇر، غالىب.

چىيىرەكۇن — غەلىبىدىن دېرەك بېرىلگەن؛ قورشالغان:
ئەترافى باغ چىيىرەگۇن ئەجەب لالەگۇن بۇ كۇن،
قەبرى ئىمامۇ جەئفەرى ئەيىارخۇن بۇ كۇن.
— زەللى.

چىيىن [چيين] چۈن:
ياتىپدۇر بىر ئىت كۆپ زەئىفو نەھىف،
بولا ئالماغان ئول چىيىنغە ھەرىف.
— ئا. نىزارى.

چىرا [چرا] (پ) «چەرا» غا قارالسۇن.

چىراغ [چراغ] (پ) چىراغ:
بۇ ئالەمنىڭ چىراغى مەن ئىرۇرمەن،
كى خاتىرلەر فەراغى مەن ئىرۇرمەن.
— موللا فازىل.

چىراغان [چراغان] (پ) 1) رەڭگارەڭ چىراغلار:
تەفەررۇج گاھى سۇنئۇڭدىن فەراۋان،
كەۋاكىبلارنى مانەندى چىراغان.
— زەللى.

2) رەڭگارەڭ چىراغ يېقىلغان جاي.

چىراغان بولدى — رەڭگارەڭ چىراغلاشتى:
سەماۋات ئۆزرە قىلدى كەۋكەبستان،
چىراغان بولدى ئول شەمئى شەبستان.
— موللا فازىل.

چىراكىم [چراكيم] (پ) «چەراكىم» گە قارالسۇن:
تۇمەنمىڭ سەلام، بەلكى قۇللۇق نىسار،
چىراكىم قالىپ ياخشىدىن يادكار.
— ئا. نىزارى.

چىراي [چهره‌ای] (پ) گۈزەللىك، جامال.

چىرغاماق [چيرغاماق] شاد - خۇرام ياشىماق:
چۇ بىر ئايچە يەمەندە چىرغادى شاد،
كۆڭۈل باغلاپ ئول ئەلگە سالدى بۇنياد.
— لۇتفى.

چىرىك [چرك] (پ) 1) بۇزۇقلۇق، چىرىكلىك. 2)

بۇزۇقچىلىق:
كىمنى فۇھشۇ قىلسە خالى غەفلەت،
قىلۇر شەيتان چىركى بىرلە ئۇلفەت.
— مۇللا فازىل.

چىركى [چركى] (پ) 1) پاسكىنىچىلىق، ئىپلاسلىق، بۇزۇقلۇق:
قىلۇر ژەسۇاس ئول شەيتان چىركى،
بولۇر ئەلگە ھەمە ھاسىل چىركى.
— مۇللا فازىل.

2) پاسكىنا، ئىپلاس، بۇزۇق.

چىركىن [چركين] (پ) ئىپلاس، چىرىك:
ناقىسا، دەۋراندا دەۋر ئەتتىمكى ئىستەپ ئوخشاشلىق،
ھېچ تەن مۇلكىدە سەندەك تاپمادىم چىركىن كۆڭۈل.
— ناقىس.

چىرلاماق [چرلاماق] چاقىرماق، قىچقارماق:
ئالىپ كىردى چىرلاپ ئونى شول زەمان،
سەلام قىلدى، شەھنى كۆرۈپ نەۋجەۋان.
— ئا. نىزارى.

چىرماماق [چيرماماق] ئورىماق، ئايلاندۇرۇپ ئورىماق.

چىز [چيز] (پ) نەرسە؛ ئىش:
كى چىزى ساڭا ئەرز ئىزھاردۇر،
نەسايىھ سىفەت بىر سۆزۈم باردۇر.
— ئا. نىزارى.

چىگىل [چيكيل] قەدىمكى تۈرك قەبىلىلىرىدىن بىرىنىڭ نامى:
كېچەلەر ئەنجۇم فەلەكلەر دادىمە، رەۋشەن دېگىل،
كىم يۇز ئاچمىش قەسرى تاقى ئۆزرە ئول شەمئى چىگىل.
— ناقىس.

چىلتەن [چهل تن] (پ) قىرىق ئەۋلىيا، ماشايىخ:
ئۆزى بەھىشت ھۆرىدۇر،
چىلتەنلەرگە قوشۇلۇر.
ئىچەر شەراب ئەنتەھۇر،
خاس ئەۋلىيا ئېردىيا.
— مۇللا مۇھەممەد نىيازى.

چىللە I [چىله] (پ) 1) دەرۋىشلەرنىڭ قىرىق كۈنگىچە تاشقىرىغا چىقماي ئىبادەت قىلىشى:
چىقىپ ئەلدىن چىللەدىنۇ بەشەردىن،
خەيالات ئەيلەبان بارچە خەتەردىن.
— مۇللا فازىل.

چىللە ئولتۇرماق — ئىبادەت ئۈچۈن بىر جايدا قىرىق كۈن ئولتۇرماق.

2) قىش ۋە ياز پەسىللىرىنىڭ قاق ئوتتۇرىسىدىكى قىرىق كۈن.

چىللە تابىستان — يازنىڭ ئەڭ ئىسسىق قىرىق كۈنى، مەۋسۈمى.

چىللە زىمىستان — قىشنىڭ ئەڭ سوغۇق قىرىق كۈنى، مەۋسۈمى.

چىللە II [چله] (پ) كامالەكنىڭ كىرىچى.

چىللە فۇرۇش [چلەفروش] (پ) كامالەك كىرىچىنى ساتقۇچى.

چىللە خانە [چلەخانه] (پ) چىللە ئۆتكۈزىدىغان ئۆي.

چىللە نىشىن [چلەنشين] (پ) چىللە ئۆتكۈزگۈچى:
پىرى مۇغان ئىشقىدىن مىسرەئى شوخ تازەمەن،
چىللە نىشىن شەيخ ئۆتەر كۆڭلۈم ئاڭا مۇرىد ئەمەس.
— زەلىلى.

چىمگىن [چم كن] (پ) سۇ لېشىدەك؛ لەشلىك:
ئاشقانە نالەڭۇ گۈلباڭ ئېتىپ چىمگىن ئارا،
بۇلبۇلى ئاشۇفتەنى ئۆزۈڭ بىلەن دەمساز قىل.
— ھافىز خارەزمى.

چىن I [چين] (پ) راست، ھەقىقىي:
گەھى ھەزل بىرلە گەھى چىن ئويۇن —
قىلۇر، بەرمەدىم مەن ئاڭا ھېچ بويۇن.
— ئا. نىزارى.

چىن II [چين] (پ) چۈرۈم؛ چىگىلەك:
چىن قىلماق — تۇرمەك، پۈرۈشتۇرمەك:
نېدىن مۇنچە قورقارسەن، ئەي نازەنىن؟
ماڭا قىلما ھەرگىز قاباغىڭنى چىن!
— ئا. نىزارى.

چىنى زۇلف — چىگىلەك چاچ:
ئانىڭكىم چىنى زۇلفى پۈرشىكەندۇر،
لەبى شىرىنى شەككەر شىكەندۇر.
— ھافىز خارەزمى.

چىن III [چين] 1) قەدىمكى شەرقىي تۈرك ئەللىرىنى ئۆز ئىچىگە ئالغان كەڭ زېمىن. 2) جۇڭگو.

چىن IV [چين] (پ) سۆزلەرنىڭ ئاخىرىغا ئۇلىنىپ كېلىپ «تەرگۈچى» مەنىدە كېلىدۇ:
گۈل چىن — گۈل تەرگۈچى.

چىن - چىن [چين چين] (پ) تال - تال، پۈرۈم - پۈرۈم:
سەييارەمەن سۆزۈم چىن، ئىلكىمدە ھەلقە چىن - چىن،
ئاھۇيى دەشتى ماچىن، تاپتىم شىكار ئىچىدە.
— زەلىلى.

چىنان [چنان] (پ) «چۈنان» غا قارالسۇن.
كۆرۈپ بىر - بىرىنى چىنان يىغلاشىپ،
فەلەكدىن نە ئۆتكەننى مۇڭداشىپ.
— ئا. نىزارى.

خ

خاب [خواب] (پ) 1) ئۇيقۇ:
ھەرام بولسۇن سېنىڭسىز ھۇر ئىلە خاب،
نەسىبىم بولماسۇن بىر قەترەئى ئاب.
— موللا فازىل.

2) چۈش:
قۇلاغى گىلەمدەك، كۆزى چۈن رىكاب،
بولۇر زەھرە پارە كىشى كۆرسە خاب.
— ئا. نىزارى.

خاب ئالۇد — ئۇيقۇسىرىغان، ئۇيقۇ ئارىلاش، ئۇيقۇ باسقان ھالدا.

خابۇ خەيال — خام خىيال:
سەدقەئى دەردىڭ قىلۇرمەن دۇنيانى ئەيشى خۇشىن،
ئەيشى ئېرۇر خابۇ خەيال دەرد يولداشىم مېنىڭ.
— ھۇۋەيدا.

خاب جامە — ئۇخلاش كىيىمى.

خاب خانە — «خابگاھ» قا قاراڭ.

خابى ئەدەم — يوقلۇق دۇنياسىنىڭ ئۇيقۇسى، ئۆلۈم ئۇيقۇسى:
بۇلبۇلى بىنەۋا ئىدىم يوق ئىدىكىم چەمەن ھەنۇز،
خابى ئەدەمدە ئەردىلەر سۇنبۇلى ياسەمەن ھەنۇز.
— زەلىلى.

خابى خەرگۇش — يالغان ئۇيقۇ؛ پەرۋاسىزلىق:
تاۋۇشقان ئۇيقۇسى ئاندىن ئالىپ ھۇش،
ساغىنىپ دىلبەرىنى خابى خەرگۇش.
— نەۋابى.

خابى شىرىن — شېرىن ئۇيقۇ:
سەھەر دەردلىك كىشىنى كۆزىغە ئۇيقۇ بولۇر ئاچچىغ،
بولۇر بىدەردلەرغە خابى شېرىن سۇبھىدەم پەيدا.
— ھۇۋەيدا.

خابى غەفلەت — غەپلەت ئۇيقۇسى:
بەشەر كۆپ خابى غەفلەتدە، ئەمەس ئۆز ھالىدىن ئاگەھ،
غەرىقى بەھرى ئىسيان شەر ئېرۇر، فېئلۇكارى بەھ.
— موللا قۇربان.

تەركى خاب ئەيلەمەك — ئۇيقۇنى تاشلىماق:
سېپىپ يۈزىگە بويى ئەنبەر گۇلاب،
پەرى ئول زەمەن ئەيلەدى تەركى خاب.
— ئا. نىزارى.

شەكەر خاب — شېرىن ئۇيقۇ، تاتلىق ئۇيقۇ:
خىتابى يا مۇزەممىل قۇم شەھەنشەھ گۇشۇار ئەيلەپ،
شەكەر خابىن بۇزۇپ ئولمىش ۋەرەم ئۇممەت غەمىدەپا.
— شەۋقى.

خابگاھ [خواب كاه] (پ) ئۇخلاش ئورنى، ياتاق.

خابگەھ [خاب كە] (پ) «خابگاھ» قا قاراڭ.

خاتەم [خاتم] (ئە) 1) تامغا، مۆھۈر: تامغىلىق ئۈزۈك:
فەتھىل - ئەبۋابى فۇيۇزاتىڭدىن ئېردى ئىززۇ جاھ،
مايەئى مۇئجىز سۇلەيمان ئىلكىدە خاتەم ئەمەس.
— ئەرشى.

2) ئۈزۈك؛ ئۈزۈكنىڭ كۆزى:
بۇتون بىرلە خاتەم ساڭا تۇھفەدۇر،
تونى ھۇللە، خاتەم ئېرۇر بەلكى نۇر.
— ئا. نىزارى.

3) ئاخىر، ئەڭ ئاخىرقىسى:
شەفېئ ئەتتى تەمام پەيغەمبەرىنى،
ئەۋەل ئادەم، ئاخىر خاتەم نەبىنى.
— موللا پازىل.

4) «خاتەمۇل - ئەنبىيا» نىڭ قىسقارتىلمىسى:
ئاخىرەت سەرمايەسىدۇركىم سەخاۋەت پىشەقىل،
روزى مەھشەردە شەفائەت ئەيلەگەي خاتەم ساڭا.
— نەۋبەتى.

خاتەمۇس - سەلتەنەت — پادىشاھلىق مۆھۈرى.

خاتەمۇل ئەنبىيا — ئەڭ ئاخىرقى پەيغەمبەر (مۇھەممەت ئەلەيھىسسالامنىڭ نامى بىلەن قوللىنىلىدىغان تەرىپ سۆزلىرىنىڭ بىرى)؛

خاتەمى نەبۇۋۋەت — ياقۇت كۆزلۈك ئۈزۈك.

خاتەمى بۇۋۋەت — پەيغەمبەرلىك مۆھۈرى.

نەققاشى خاتەم — مۆھۈر ئويغۇچى.

خاتۇن [خاتون] خانىم، خېنىم؛ ئايال:
ئاتاسىدىن ئوغۇلنى، ئېرىدىن خاتۇننى تاندۇرمە،
تاپىپ بىر ئەرگە تەگكىل، كۆرگەن ئەلنى ۋەتنى قىلدۇرمە.
— موللا نىياز.

خاتىب [خاطب] (ئە) سۆزلىگۈچى، سۆزلەشكۈچى.

خاتىر [خاطر] (ئە) 1) خىيال، ئوي، پىكىر:
بەيابانى ئەدەمدە پەيكەرىمنى لەختە قان ئەتكەچ،

ئۇيغۇر كتاب تور بېكىتى www.uyghurkitap.com

چۈدۈر بار روشەن گۈلدى خاتىرىم سەيرى جەھان ئەتكەچ.
— زەلىلى.

2) كۆڭۈل:
تۇرۇپ سائەت ئاندا تەماشا قىلىپ،
ئانىڭ كارى خاتىرنى شەيدا قىلىپ.
— ئا. نىزارى.

خاتىر ئازار — كۆڭلى ئازار يېگەن، كۆڭلى ئاغرىغان.
خاتىر بەست — كۆڭۈل باغلىغان، بېرىلگەن.
خاتىر پەزىر — يېقىملىق، كۆڭۈلگە ياقىدىغان.
خاتىر فەراغ — كۆڭلى تىنچ، خاتىرجەم:
داغى ھەربىر مەھرەمگە فەزل گېتىپ بەشدىن ياراغ،
بۇ ياراغ بىرلە ئۇلارنى ئەيلەبان خاتىر فەراغ.
— ئابدۇقادىر داموللا.

خاتىر مەلۇل — كۆڭلى زېرىككەن، رەنجىگەن:
كى خاتىر مەلۇل باقتى پەرزەندىغە،
تەسەللى بېرىپ نۇرى پەيۋەندىغە.
— ئا. نىزارى.

خاتىر نەۋاز — كۆڭۈلنى خۇش قىلغۇچى، مېھرىبان.
خاتىر نىشان — ئەسكە سالىدىغان، ئەسلىتىپ تۇرىدىغان.
خاتىر نىشان قىلماق — ئەسكە سالماق.
خاتىرى تەسكىن تاپماق — كۆڭلى تەسەللىگە ئېرىشمەك، كۆڭلى خاتىرجەم بولماق:
مۇنىڭ بىرلە تەسكىن تاپىب خاتىرى،
فىراقى دىلىدىن بولۇر ھەم ئارى.
— ئا. نىزارى.

خاتىرى غەمناك — كۆڭلى، دىلى غەملىك:
غەمناك كۆڭۈلگە ئۇشانىڭ كۆپ نەزەر بار،
بۇ مەئنا بىلەن خاتىرى غەمناكنى سەۋدۇم.
— ھافىز خارەزمى.

خاتىرى مەھزۇن — دىلى غەملىك، كۆڭلى قايغۇلۇق.
پەرىشان خاتىر — ئېسى جايىدا ئەمەس، كۆڭلى پەرىشان.
يورۇق خاتىر — كۆڭلى ئوچۇق، ئوچۇق پىكىرلىك.

خاتىرات [خاطرات] (ئە) [بىرلىكى: خاتىر] «خاتىر» گە قارالسۇن.

خاتىرە [خاطرە] (ئە) «خاتىر» گە قارالسۇن.

خاتىرخاھ [خاطر خواه] (ئە + پ) كۆڭلى چۈشكەن، كۆڭلىگە ياققان.

خاتىر شۇناس [خاطر شناس] (ئە + پ) ئېسىدە ساقلىغۇچى، كىشىنىڭ كۆڭلىنى تاپقۇچى.

خاتىمە [خاتمه] (ئە) 1) ئاخىرى، تاماملىنىشى. 2) كىتابنىڭ تۈگىگەن، تاماملانغان قىسمى.

خاج [خاج] (پ) كرېست، سەلىب.
خاج پەرەست — خرىستىئان.

خاجە [خواجه] (پ) 1) بەگ، خوجا، خوجايىن؛ ئېپەندى:
يەنە ھەم ئەزىزى مەقام ئەيلەمىش،
ئۇلار نامىنى خاجە مۇقبىل دېمىش.
— ئا. نىزارى.

2) باي، تۆرە:
تىيالماي ئۆپكەسىنى خاجە نۇئمان،
بارۇر ئېپردى ياشى چۈن ئەبر باران.
— موللا فازىل.

خاجەئى باشەفىق — شەپقەتلىك خوجايىن، باي:
مەلىكە دېدى: خاجەئى باشەفىق،
نەچۈك كەلدۇرۇر سىزگە كىم بول رەفىق.
— ئا. نىزارى.

خاجە سەرا [خواجه سرا] (پ) ھەرەم ئاغىسى.

خاجە ۋار [خواجەوار] (پ) خوجايىنلاردەك، باشلىق كەبى.

خاجىگان [خواجكان] (پ) [بىرلىكى: خاجە] «خاجە» گە قارالسۇن.

خادە [خاده] ئۇزۇن ۋە سىلىق، تۈز ياغاچ، خادا:
بالالار مەسخىرە قىلىپ قوغلار،
خادە بىرلە سېنى ئۇرۇپ ئوڭلار.
— موللا نىياز.

خادىم [خادم] (ئە) خىزمەتكار، مۇلازىم، مالاي:
نىھان ساقلاسە بىر نەچە خادىمى،
بولۇپ پاسىبان پەھلەۋان ئادەمى.
— ئا. نىزارى.

خەسۇل ـ خاس خادىم — ئەڭ يېقىن خىزمەتكار.

خادىمان [خادمان] (ئە) [بىرلىكى: خادىم] خىزمەتكارلار، مۇلازىملار:
مېھمانلۇ فەرمانغە سۇردى زەبان،
يىغىلدى ھەمە چوڭ ـ كىچىك خادىمان.
— ئا. نىزارى.

خادىمە [خادمه] (ئە) خىزمەتكار خوتۇن ۋە قىز.

خادىملىق [خادم ليق] خىزمەتكارلىق، مۇلازىملىق.

خادىئ [خادع] (ئە) ئالدىغۇچى، ئالدامچى.

خار I [خوار] (پ) قەدىرسىز، ئېتىبارسىز، خار.
خار ئەتمەك — كەمسىتمەك، خارلىماق:
بۇ چەرخى ژاژگۇن بىچارە ئاشىقلارنى زار ئەتتى،

کی نادانني سەرئەفراز ئەيلابان دانانی خار ئەتتی.
— موللا قۇربان.

خار بولماق — پەس کۆرۈلمەك، خارلانماق:
مەردئول کەددی يەمىن ئەيلەپ شەبەن رۇز ياتماسە،
مېھنەت ئىلە قول - پۇتی گەرچە ئۇزۇلسە قاتماسە،
تارتمايىن مىننەت کىشىدىن ئابروىين ساتماسە،
ئافەرىن مۇنداغ کىشىگە کۇلفەت ئەلدىن تارتماسە،
ئەھلی ھىممەت بولسە مۇنداغ خار بولماس ھېچ زەمان.
— ئابدۇقادىر داموللا.

خارۇزار — ناھايىتی ئېتىبارسىز، قاتتىق خارلانغان:
باغ ئىچىدە مېۋەلەردىن سەن ئېرۇرسەن خارۇزار،
ئەينی کۇلفەتدىن بولۇرسەن کەچ کۇز ئىچرە زارۇزار.
— ئابدۇقادىر داموللا.

خارۇزار ئەتمەك — قاتتىق خارلىماق.
مۇقەممەر، ئوغری، يالغانچی، ھەرامخور تىنچی راھەتدە،
بېرىپ دۇشمەنگە ئىززەت دوستلارنی خارۇ زار ئەتتی.
— موللا قۇربان.

خار II [خورا] (پ) سۆز ياسىغۇچی ئارقا قوشۇمچە، بەزی سۆزلەرگە قوشۇلۇپ «يېگۈچی»، «ئىچکۈچی» مەنىلىرىدىکی سۆز ياسايدۇ:
ھەرام خار — ھارام يېگۈچی.
قەدەھ خار — مەي ئىچکۈچی.

خار III [خار] (پ) تىکەن:
ئەدەمنی مەن ۋۇجۇدە نىسبەت ئەتمەن،
گۇلىستان ئۆزگە ئېرۇر، خار ئۆزگە.
— ھافىز خارەزمی.

خار ئەفشان — 1) تىکەنلىك. 2) کۆچمە م: قوپال سۆزلۈك.

خار مۇغلان — چۆلدە ئۆسىدىغان بىر خىل تىکەنلىك ئۆسۈملۈك:
دولدىن ئۇيان خار مۇغلان ئىکەن،
چۆل جەزىرەئی بەبەيان ئىکەن.
— زەلىلی.

خاری ئەزاب — 1) ئازابلىغۇچی تىکەن. 2) قىيناق.

خاری خەسەك — تىکەنلىك ئوت.

خاری مىژگان — تىکەنگە ئوخشاش کىرپىك:
خەمالىڭ گۇلىستانىندىن قاچان خۇشۋەقت بولغايمەن،
جىگەرنی گۇل بىکىن چۇن پارە ئەيلەر خاری مىژگانىڭ.
— ھافىز خارەزمی.

خاری ھەلاك — ھالاك قىلغۇچی تىکەن، زەھەرلىك تىکەن.

خارا I [خارا] (پ) ئۇيۇل تاش، گرانىت:
سىتەم تىغىن ئۇراردا بىدەرىغ ئول،
فەزاي ئورنىغە دۇر خارا ۋە فۇلاد.
— ئەرشی.

خارا تەراش — تاش کەسکۈچی، تاشچی.

خارا شىکەن — تاش قازغۇچی، تاش يارغۇچی.
کی مىتىنی زەربىدە خاری شىکەن،
قىلىپ رەخنە خارانی ئول کۇھکەن.
— ئا. نىزاری.

خارا کەسمەك — تاش يونىماق، تاش پارچىلىماق:
کی خارا کېسىشکە ئويۇن باشلادی،
نەچە قۇللەلەرىن کېسىپ تاشلادی.
— ئا. نىزاری.

خارا يىرىك — يىرىك، قاتتىق:
ئەگەر بولسا مەسئۇد قاشىندا تىرىك،
يانىم ئاستىدا گەرچە خارا يىرىك.
— غەربی.

مەڭگی خارا — چوڭ قاتتىق تاش، قۇرام:
گۇلۇ بۇلبۇل فىغانىم بىرلە دائىم مەست بولمىشلار،
سىرايەت قىلمادی کۆڭلۈڭگە گويا سەڭگی خارايی.
— زەلىلی.

خارا II [خارا] (پ) پارقىراپ تۇرىدىغان قىممەت باھالىق بىر خىل يىپەك:
خىلئەتی زەربەفت کۆرگەچ ئەڭنىدە کۆڭلۈمگە ھۇسن،
بولدی ئانداغکىم زەرۇ ياقۇتغە خارا لىباس.
— ئەرشی.

خاراۋەش [خاراوش] (پ) تاشقا ئوخشاش، مۇستەھکەم.

خاراکەن [خاراکن] (پ) تاش يونىغۇچی، تاش قازغۇچی:
جۇنۇن تاغىدا خاراکەن کەبی ھەردەم قىلۇر ئەفغان،
بۇلۇتدەك کۆزلەرىم ئاقۇ قاراسی ئالىشىپ گىريان.
— ئەرشی.

خاراکوب [خاراکوب] (پ) تاش قازغۇچی، تاش چاققۇچی.

خاراکوب قىلماق — تاش چاقماق.

خاران [خاران] (پ) خار بولغۇچىلار، خارلانغانلار:
يول بىلمىگەن ئالىملار،
سىر تۇتمىغان زالىملار،
ئەرۇ خاتۇن ئامىيلار،
باری خاران ئەردىيا.
— موللامۇھەممەد نىيازی.

خارە [خارە] (پ) «خارا» گە قاراڭ.

خارە ئەنداز — تاش قوپۇرغۇچی، تاش ئاتقۇچی.

خارە ئەفکەن — تاش ئاتقۇچی، تاش قازغۇچی.

ئۇيغۇر كىتاب تورپېكتى www.uyghurkitap.com

خارە بۇر — تاش كەسكۈچى:
كى ئۇچ يىل ئىككى يۇز خارە بۇر ئۇستاد،
ئالە ئالماي ھەم ئانچە خارەدىن راد.
— نەۋايى.

خارە پەيماي — تاغ ـ تاشلارنى كەزگۈچى.

خارەزم [خارزم] ئونتۇرا ئاسىيادىكى بىر شەھەر:
ھافىزغە نەۋا تەگمەسە خارەزمدە، ئاندىن،
قىلار ئىدى ئاھەڭگى شىراز ئىلە سىپاھان.
— ھافىز خارەزمى.

خارەندە [خارندە] (پ) 1) تاتىلىغۇچى، قاشلىغۇچى. 2) تاتىلىغۇچ، قاشلىغۇچ.

خار خار [خار خار] (پ) 1) غەم ـ قايغۇ، تەشۋىش. 2) قاتتىق ئاررۇ تۇپەيلى پەيدا بولغان ھاياجان.

خار ـ خەس [خار خس] (پ) ئۇششاق تىكەن، تىكەن باسقان، تىكەنلىك:
يول باشلىغۇچى كەئبە تەۋافىغە نەھاجەت،
ھەر خارى خەسى دەشتى سەۋاد ھەرەمىدۇر.
— زەللى.

خاركەش [خار كەش] (پ) ئوتۇنچى.

خارىج [خارج] (ئە) چىققۇچى؛ تاشقىرى، سىرت:
چۈن ئەزە قىسمەتىدىن ھېچنېمە خارىج ئەمەس،
ئەيلەمەس فاقەسىدىن ۋاقىفى ئەسرار گىلە.
— نەۋايى.

خارىج ئەتمەك — چىقارماق، قوغلىماق:
خارىج ئەتتى بىرىنى ئەللامە،
ئىلمى ئەسبابدىن بۇ پىرى ھۇدا.
— شەۋقى.

خارىج نەۋا — ئاۋازى يېقىمسىز، ئاۋازى خۇنۇك.

خارىج روي — نىيىتى بۇزۇق، بۇزۇق نىيەتلىك.

خارىستان [خارستان] (پ) تىكەنلىك، تىكەنزار:
شەبى تارىك چۈن ئالەم زەمانى ھەم ئەمەس رەۋشەن،
ئانىڭسىز ئەدن خارىستانكىم بار ۋادى ھەم گۈلشەن.
— مولا قۇربان.

خارىق [خارق] (ئە) غەلىتە، پەۋقۇلئادە:
كۆرمە ئۆزدىن كەم قوتۇر ئىت بولسە ھەم دەۋرىشى سەن،
تاپتى شۆھرەت بىر نەچە ھەيۋانمۇ خارىقلار بىلە.
— ناقىس.

خارىقى ئادەت — ئادەتتىن تاشقىرى.

خاس [خاص] (ئە) 1) مەخسۇس، ئالاھىدە، تېگىشلىك. 2) يېقىن كىشىلەر؛ ئىمتىيازلىق تەبىقە، يۇقىرى تەبىقە.

بەندەئى خاس — يۇقىرى تەبىقىغە مەنسۇپ كىشى:
مەنسۇر ئىبرۇر ھەق پەرەست،
ئاللا بىرلە قەۋلى راست،
ئۆزىنى قىلىپ بەندە خاست،
ئەقىل ھەيران ئەردىيا.
— مولالامۇھەممەد نىيازى.

خاس ئەتمەك — لايىق كۆرمەك، بەلگىلىمەك.

خاسۇ ئام — ھەممە، بارچە:
چۈتەختىمدە ئولتۇرسە قايىم مەقام،
ئىتائەت ئاڭا قىلسەلەر خاسۇ ئام.
— ئا. نىزارى.

خاس ـ ئام [خاس عام] (ئە) بارچە، ھەممە:
ئەلالا ئارا ئەيلەدى ئىز دېھام،
كېتىپ ھەۋز ساري باري خاس ـ ئام.
— ئا. نىزارى.

خاسە [خاصە] (ئە) 1) ئارتۇقچىلىق، ئالاھىدىلىك. 2) مەخسۇس؛ خۇسۇسەن، بولۇپمۇ.

خاسەلىق [خاصەلىق] ئالاھىدە، مەخسۇسلانغان:
خۇيدىن چىقتى ئارىغى،
ئاقىب كىردى چاربالغى،
خاسەلىق ئەردى ئول باغى،
ھەۋز ئىچىگە توشتىيا.
— مولالامۇھەممەد نىيازى.

خاستە [خواستە] (پ) 1) تەلەپ، ئۇمىد، تىلەك، تەكلىپ؛ سوراق:
كى مېھمان سەرانى قىلىپ خاستە،
مۇزەييەن فەراش ئىچرە پىراستە.
— ئا. نىزارى.

2) مال ـ مۇلۇك، بايلىق.

خاسلىغ [خاص لىغ] يېقىنلىق، مەخسۇسلۇق.

خاسىر [خاسر] (ئە) زىيان تارتقۇچى، زىيان تارتقان.

خاسىيەت [خاصيت] (ئە) 1) مەخسۇس سۈپەت، خۇسۇسىيەت:
كى بۇ جايغە خاسىيەت بۇدۇرۇر،
زەۋايىرغە ھەم خەيرىيەت بۇدۇرۇر.
— ئا. نىزارى.

2) ياخشى خىسلەت، پەزىلەت:
ئۇشبۇ ئاندا مېۋەلەردىن ھەر بىرى تاپتى خەبەر،
ھەربىرى ئۆز خاسىيەت ئۆسافىدىن بەردى خەبەر.
— ئابدۇقادىر دامولا.

3) نەتىجە، تەسىر.

خاسىيەت بەرمەك — نەتىجە بەرمەك، تەسىر بەرمەك.

مۇخالىف خاسىيەت — قارىمۇ قارشى خۇسۇسىيەت.

خاشاك [خاشاك] (پ) 1) ئەخلەت، سۈپۈرۈندى، خەشەك، خەس:
كۆيدۈرەي دەپ ئاتەشىن مەي بىرلە ئول بۇت مەستكىم.
ھەجر ئوتى يانمىدا جىسمىم خارۇ خاشاك ئەيلەمىش.
— ئەرشى.

2) ئەرزىمەس، ياراقسىز:
ئايتەك يۈزىنە ئايىنە بولغالى كۆڭلۈم،
ھاشاكىم، ئۇشول كۆزگۈدە خاشاكنى سەۋدىم.
— ھافىز خارەزمى.

3) مۇردا.
خاشاك ئەتمەك — قۇرۇتماق، قاغجىراتماق.
خاشاك رۇب — كوچا سۈپۈرگۈچى، ئەخلەت يىغقۇچى.
خاشاكى خەۋاتىر — قۇرۇق، بىھۇدە خىياللار.

خاشاكۆەش [خاشاكۇش] (پ) خەشەككە ئوخشاش، خەشەكتەك.

خاشە [خاشە] (پ) «خاشاك» قا قارالسۇن.

خاقان [خاقان] پادىشاھ، شاھلار شاھى، خانلار خانى، ئىمپېراتور:
چۇ خاقان ئەزىمەت قىلىپ ئوغرادى،
سىپاھى ئانىڭ ئارقادىن پۈترادى.
— ئا. نىزارى.

خاقانى چىن — چىن پادىشاھى.
خانۇ خاقان — خان ۋە پادىشاھلار:
ئاتا جانىبى خانۇ خاقان ئېرۇر،
ئانا سارىدىن قۇرب سۇلتان ئېرۇر.
— ئا. نىزارى.

خاك [خاك] (پ) 1) توپا، تۇپراق؛ كۇل:
مەزەللەت خاكىغە سۈرتۇپ يۈزىنى، يىغلابان مەجنۇن.
نېچۈككىم بولماغايلار سەن كەبى ئالەمدە بىرلەيلا.
— شەۋقى.

2) پەس كۆرۈلگەن، خار:
ئادەمىلىق تۇپراغىن بەرسەفەنا يېلىگە چەرخ،
ئاھكىم، يوقتۇر كىشى ئەھلى ۋەفادىن خاكراق.
— نەۋائى.

خاك ئەرا — پۈتۈن دۇنيا، يەر يۈزى.
خاك ئەتمەك — ئۆلتۈرمەك.
خاك بولماق — 1) ئۆزىنى پەس تۇتماق. 2) كۆچمە م: ئۆلمەك.
خاك بۇس — 1) تۇپراقنى سۆيۈش. 2) كۆچمە م: قۇللۇق قىلىش، بويسۇنۇش، ئىتائەت قىلىش. 3) زىيارەت قىلىش.
خاك قىلماق — توپىغا ئوخشاش قىلماق، تۇگەتمەك، ئۆلتۈرمەك:
كۆزۈڭ قەترە پەلىدىن پاك قىلدى،
كى بەردى جاننى، ئاخىر خاك قىلدى.
— مولا پازىل.

خاكران [خاكران] (پ) يەر يۈزى، دۇنيا، ئالەم:
ئەھلى دىلنى بىھۇزۇر ئەيلەر غەنى بۇلبۇلان،
خاكرانى دەھرىنىڭ ھەرگىز بەھارى بولماسا.
— زەلىلى.

خاكراھ [خاكراھ] (پ) ئۆزىنى تۆۋەن تۇتقۇچى، كەمتەر؛ خار.
خاكراھ بولماق — ئۆزىنى پەس تۇتماق، كەمتەر بولماق؛ خار بولماق:
ئەگەرچە ئەۋۋەلۇ ئاخىر گەدالار ئىچرە شاھ ئولدۇم،
غەنائكىم شوخلار سەر مەنزىلىدە خاكراھ ئولدۇم.
— زەلىلى.

خاكرەھ [خاكرە] (پ) «خاكراھ» قا قارالسۇن.

خاكسار [خاكسار] (پ) 1) تۆۋەن، پەس؛ خار، ئەرزەمەس:
ئەگەر يۇرسە بىر يىلكى لەيلۇ ناھار،
سەپەر مېھنەتىدە بولۇپ خاكسار.
— ئا. نىزارى.

2) كۆچمە م: كەمتەر:
مۇلاقات بولدى ئاخا بىر كىشى،
ئۆزى خاكسارۇ گادايلىق ئىشى.
— ئا. نىزارى.

خاكسار ئەتمەك — ئاياغ ئاستى قىلماق، خارلىماق.
خاكسار ئەدۇۋ — يەر بىلەن يەكسان بولغان دۈشمەن.
خاكسار بولماق — ئاياغ ئاستى بولماق، خارلانماق:
چىقارسام مۇھەببەت ئوتىدىن شارار،
كۆيۈپ چۈن ۋۇجۇدۇم بولۇپ خاكسار.
— ئا. نىزارى.

خاكسارلىق [خاكسارلىغ] 1) تۆۋەنلىك، خارلىق. 2) كەمتەرلىك.

خاكسۇد [خاك سود] (پ) توپىغا مىلەنگەن، چاڭ ـ توزان باسقان:
يۈزىن مېھرەڭ ئەيلەگەچ خاكسۇد.
ھەببىغە يەتكۈردى ھەقدىن دۇرۇد.
— نەۋائى.

قەدەم خاكسۇد قىلماق — قەدەم قويماق.

خاكى I [خاكى] (پ) توپىدىن بولغان، ئەسلى تۇپراق.
خاكى پا — «خاكى پاي» غا قارالسۇن.
خاكى پا بولماق — «خاكى پاي بولماق» قا قارالسۇن:

ئۇيغۇر كتاب تۈرى بىكىتى
www.uyghurkitap.com

خىرامىڭ چاغى لۇتف ئەيلەپ، نە بولغاي پايماقل ئەتسەڭ،
ماڭا بەسكىم تەمەننادۇر كويۇڭدا خاكى پا بولماق.
— ئەرشى.

خاكى پاي — ئاياغ ئاستى توپىسى؛ بويسۇندۇرۇلغان. تەۋە:
ئاتىڭنىڭ خاكى پايىغە زەلىلى يۈزىنى سۈردى،
نىدا كەلدىكى قەسرىڭدىن: كۆزۈڭ سۈر، تۇتىيا دەرلەر.
— زەلىلى.

خاكى پاي بولماق — ئاياغ ئاستىدىكى توپا بولماق، بويسۇنماق، تەۋە بولماق.

خاكى دەر — توپىدا، تۇپراقنىڭ ئىچىدە:
ئۆپە بىلگەيمۇ ئەزاقىنى تەپ،
باشنى يولىندا خاكى دەر قىلدىم.
— ھافىز خارەزمى.

خاكى راھ — «خاكراھ» قا قارڭ:
سەرۋەرانى سەيرفىللاھ بارچەسىغە رەھبەر ئول،
جۇملە خەيلى ئىشقى ئىرفان دەرگەھىدە خاكى راھ.
— ئەرشى.

خاكى رەھ — «خاكرەھ» قە قاراڭ.

خاكى سىياھ ئەيلەمەك — قارا توپىدەك سورىماق (پۇلنى)، بۇزۇپ - چاچماق.

خاكى II [خاكى] (پ) ئۇچىغا سۆڭەك تۇتۇلغان ۋە ئەڭ يىراققا كېتىدىغان ئوق (ئوقيانىڭ ئوقى).

خاكىستەر [خاكستر] (پ) كۈل:
ئىشتىكىل، ئايا خۇبلار، سەرۋەرى،
كى ئىشقىڭ ئوتى قىلدى خاكىستەرى.
— ئا. نىزارى.

خاكىستەرىي [خاكسترى] (پ) كۈل رەڭ.

خاكىي I [خاكى] (پ) تۇپراقتىن بولغان، تۇپراققا مەنسۇپ:
خاكىي قەدەمىنى كۆزۈم چەككەلى سۈرمە،
كۆزۈم قاشىدە دۇرئىلە گەۋھەرگە نې ساندۇر.
— ھافىز خارەزمى.

خاكىي نىھاد — ئەسلى تۇپراقتىن بولغان.

خاكىي II [خاكى] (پ) «خاكى I» گە قاراڭ.

خال I [خال] 1) ئادەم يۈزىدىكى قارا نۇقتا، مەڭ:
يۈزى ئۈستۈندىكى ئول دانەئى خال،
گۈلى لالە ئۆزە مۇشكى خوتەرندۇر.
— ھافىز خارەزمى.

2) كۆزگە چۈشكەن ئاق:
خەتتۇ خالى ھەسرەتىدىن ئانچە ئەشكىم ئاقتىكىم،
بىر كۆزۈم تۇتتى غۇبادۇر بىر كۆزۈمگە تۇشتى خال.
— نەۋابى.

خالى خەتتى — ئېڭەكتىكى مەڭ:
خالى خەتتى زۇلفى چۇن نەقش نىگار،
مۇرغى كۆڭۈللەرنى قىلۇرلەر شىكار.
— زەلىلى.

خالى سىياھ — قارا خال:
زۇلفۇڭدەكىم ئول خالى سىياھ نافەئى چىنىدۇر،
يالقۇن تېمە، گەر مۇشك تېسەم ئانىڭى، چىندۇر.
— ھافىز خارەزمى.

خالدار [خالدار] خاللىق، خېلى بار:
ھەردەم كۆڭۈل ھەلاكۇ كۆزۈم تىيرە بولماغىن،
بىلگەي بىرەۋكى، يارى ئېرۇر شوخۇ خالدار.
— نەۋابى.

خالىس [خالص] (ئە) 1) غەرەزسىز، سەمىمىي، لىللا:
ناقىسا، كۆڭلۈڭنى خالىس قىل نۇقۇشى غەيرىدىن،
ئول پەرى كويىدا جانىڭنى دېسەڭ گەر ئۇتقۇزاي.
2) ساپ، تازا:
ھەر غەشلىغدىنكى ناقىس،
بولدى بۇگۇداز بىرلە خالىس.
— نەۋابى.

3) يالغۇز، تەنھا:
كەرەمدىن جامىمە ئەفيون ئېزىپ مەي بەرگىل، ئەي ساقى،
كى باسماس بادەئى خالىس مېنىڭ ھەجر ئىچرە خۇممارىم.
— ناقىس.

خالىق [خالق] (ئە) يارانقۇچى، خۇدا:
پادىشاھا، جۇرمى ئىسيانىم كەچۈرگىل، خالىقا،
سەندىن ئولمىش ئەفۇ رەھمەت مەغفىرەت تۈرلۈك ئەتا.
— شەۋقى.

خالىقى ئالەم — ئالەمنى يارانقۇچى، خۇدا.

خالىقى ئەفلاك — ئاسمان - پەلەكنى يارانقۇچى، خۇدا:
ئول خالىقى ئەفلاكخە يۈز ھەمدۇ سەنا،
كىم بەردى قۇياش جىرمىغە ھەر كۈندە زىيا.
خەلق ئەتتى مەلەك بىرلە بەشەر قۇدرەتىدىن،
يوق كىمسەگە ھەركىم دېگەي ئول چۇنۇ چىراي.
— ناقىس.

خام [خام] (پ) 1) پىشمىغان، پىشۇرۇلمىغان:
بىر كۆرسە ئانى مەجنۇن ھۇسنىگە بولۇر مەفتۇن،
لەيلىگە كۆيۈپ نېچۇن ئىشق ئاشىنى خام ئەتتى؟
— ناقىس.

2) تەجرىبىسىز. 3) بىھۇدە، ئورۇنسىز، ئەمەلگە ئاشمايدىغان.

خامه [خامه] (پ) قەلەم:
رەمۇزى گۈشقى گۈنشا ئەيلەدىم مەن خامە بىلمەيدۇر،
سەرەپا ئوت تۇتاشتى خەت يۇزىگە نامە بىلمەيدۇر.
— زەللى.

خامە چەكمەك — قەلەم تەۋرەتمەك، يازماق:
چېكىپ خامەسىن، نەقىش قىلدى ئەيان،
كى ئەرمەن دىيارىغە تارتىپ نىشان.
— ئا. نىزارى.

خامە سۇرمەك — قەلەم تەۋرەتمەك، يازماق.

خامە ئۇرماق — «خامە سۇرمەك» كە قارالسۇن.

خامكار [خامكار] (پ) ئىش كۆرمىگەن، ئاددىي پىكىر قىلىدىغان؛ كالتە پەم.

خاموش [خاموش] (پ) ئۈندىمەس، جىم، سۆزسىز، شۇك:
شەھادەت مەيىنى بېگىم نۇش ئېتىپ.
ئۆزىن شاد ئېتىپ، بىزنى خاموش ئېتىپ.
— ئا. نىزارى.

خاموش دىماغ — سۆز قىلمايدىغان، جىم تۇرىدىغان، سۆزسىز:
كى مەسئۇد دېدى سۆزنى باشتىن ئايىغ،
ئىشتتى بۇلار بولدى خاموش دىماغ.
— ئا. نىزارى.

خاموش ئولماق — سۆز قىلماسلىق، جىم تۇرماق:
يىغىلدىكى پەرھاد مەدھۇش ئولۇپ،
ياتىپ ياندا يارى خاموش ئولۇپ.
— ئا. نىزارى.

خاموشلىغ [خاموش لىغ] سۆكۈت ساقلاش، جىم تۇرۇش ھالىتى.

خامىس [خامس] (ئە) بەشىنچى.

خامىسە [خامسە] (ئە) «خامىس» قا قارالسۇن.

خان I [خان] (پ) 1) داستىخان. 2) رىزىق، تائام، غىزا. 3) پلانىتا.
خانى گەرەم — ساخاۋەت داستىخىنى.
خانى نەۋال — مەرھەمەت داستىخىنى.

خان II [خان] پادىشاھ، خان.
خان بىننى خان — شاھ ئوغلى، شاھ.

خانە [خانە] (پ) 1) ئۆي، ئائىلە، ماكان، خانا:
ھەمرازى ئاڭا مەلەك ئولۇردى،
ھەم خانە ئاڭا فەلەك ئولۇردى.
— ئابدۇجىلىل دامۇللا ھاجى.
2) بەزى سۆزلەرگە قوشۇلۇۋپ «ئورۇن، جاي» ، مەنىسىدە كى سۆزلەرنى ياسايدۇ. م: كۆتۈبخانە، قىرائەتخانە.

خانە بەرەنداز — قاتتىق ئىسراپخور، بار يوقنى سورۇپ تۈگىتىدىغان:
چۇن ئەمەلى بىرلە نەۋا ساز ئولۇپ،
ئول نەي ئۇنى خانە بەرەنداز ئولۇپ.
— نەۋايى.

خانە بەردۇش — 1) ئۆي ـ ماكانسىز، سەرگەردان:
ئەي زەللى تەكىيەدارى كىشۋەرى تەن بولماغىل،
كىم سەنى تەڭرى ئەزەلدە خانە بەردۇش ئەيلەمىش.
— زەللى.

خانە ۋادە — ئەۋلاد، سۆلالە.

خانەئى خاس — مەخسۇس ئۆي، مەخسۇس ئورۇن:
كېلىپ چۇن كىرىپ خانەئى خاس ئارا،
نەۋا باشلادى مىسلى داستان سەرا.
— ئا. نىزارى.

خانەئى كەلبە — مەككىدىكى مۇسۇلمانلار تاۋاپ قىلىدىغان مۇبارەك ئۆي، تاۋاپ قىلىدىغان جاي:
ئىبادەتنىڭ قىيامى پايگاھى خانەئى كەئبەڭ،
ئىزىڭ ئول ئاستانى ئالى ئۆزرە سەجدەگاھىمدۇر.
— گۈمنام.

خانەقاھ [خانقاه] (ئە) چوڭ مەسچىت؛ شەيخ، سوپى ـ ئىشانلارنىڭ زىكرى قىلىدىغان جايى:
بۇ دەمدە خانەقاھ كۈنجى كۆرۈنۈر كۆزگە چۇن زىندان،
چىقىپ زىندانىدىن، ئەي ئاشىق، چەمەندە لالەزار ئىزدە.
— ھافىز خارەزمى.

خانەقەھ [خانقه] (ئە) «خانەقاھ» غا قارالسۇن:
خانەقەھ شەيخى ئۇماچىن ئىچمەكىم يوق ئەمدى سۇد،
ساقى، ئەمدى جامى مەي ئىچ، بول ھەم ئولدەم ھەقشۇناس.
— ئەرشى.

خانەندە [خواننده] (پ) 1) كىتاب ئوقۇغۇچى، كىتاب ئوقۇپ بەرگۈچى:
كاتىبىكىم مىھنەت ئەيلەپ بىر كىتابىنى يازار،
بەزى جا بولسا غەلەت راس ئەيلەمەكتۇر نىگۈكار،
قەست ئىلە ھەرگىز خەتا قىلما ۋەلى تەبئى ئازار،
ۋەرنەكىم راستى ئەقىل بولسا غەلەتلەر بىشۇمار،
قىلغايۇ خانەندەلەر دۇشنام، ھەقارەت ھەرزەمان.
— ئابدۇقادىر دامۇللام.
2) ناخشىچى، غەزەلخان.

خاندان [خاندان] (پ) ئۆي، ئائىلە: ئائىلە كىشىلىرى، ئۇرۇق، نەسىل ـ نەسەب:
مۇسىبەت سالىپ خاندان ئىچرە ئول،

ئۆزى ھەم تامۇغ سارىغە تۆتتى يول.
— ئا. نىزارى.

خانمان [خانمان] (پ) ئۆي - جاي، ئۆي جاھازلىرى ۋە تۇرمۇش بۇيۇملىرى، ئۆي - بىسات:
زەللىلى تەرك ئېتىپ ئالەمنى كەچتىم خانمانىمدىن،
تەۋافى ھەزرەتى سۇلتان ساتۇقى بۇغراخان ئەتكەچ.
— زەللىلى.

خانىكە [خانيكە] ئانسى ياكى چوڭ ھەدىلىرىنى چاقىرىش-تىكى ھۆرمەت سۆزى:
ھەرەملەرنى قىچقىردى ئىقبالىغە،
چۇ خانىكەسىن كەلتۇرۇپ ئالىغە.
— ئا. نىزارى.

خانۇمان [خان ومان] (پ) «خانمان» غا قارالسۇن.

خاھىش [خواھش] (پ) ئارزۇ، ئۇمىد، ئىستەك.
خاھىش ئەتمەك — ئىزلىمەك، خالىماق:
ئاتا ئەيلەمىش ھەق ساڭا تەختۇ تاج،
ئەگەر خاھىش ئەتسە قىلۇرمىز ئىلاج.
— ئا. نىزارى.

خاۋەر [خاور] (پ) كۈنچىقىش، شەرق:
كۆڭلۈنى ئالدىيۇ زار ئەيلەدى ئۆزىگە رام ئەيلەپ،
كۆزۈم ئاچتىم، كىرىپ كەۋكەبىدە پىنھان شەمسى خاۋەردەك.
— مۇللا سالىھ.

مېھرى خاۋەر — شەرق قۇياشى، قۇياش.

خاۋەرى [خاورى] (پ) شەرقىي، شەرققە مەنسۇپ، شەرقچە.

خائىف [خائف] (ئ) يۈرەكسىز، قورقۇنچاق.

خەباسەت [خباسة] (ئ) بۇزۇقلۇق، ئىپلاسلىق، يامانلىق.

خەبەر [خبر] (ئ) خەۋەر، ئۇچۇر:
ئىلگىرى ئەلچى يۈرۈتىبان قاراقاش بىلە شەھەر،
بارچە قاراقاش ئەھلىغە ئول كۈنى يەتتىلەر خەبەر.
— مۇللا سالىھ.

خەبەر ئالماق — خەۋرىنى ئۇقماق، ئۇچۇرغا ئىگە بولماق؛ قارىماق، كۆيۈنمەك:
قىلىپ ئەقلىنى خىزمەتكە راھىبەر،
كۆڭۈل سىرىدىن ئاندا ئالغىل خەبەر.
— ئا. نىزارى.

خەبەرمەك — ئەھۋالنى بىلدۈرمەك، خەۋەردار قىلماق:
ئاقىپ مەن، ماڭا ھۇشدىن يوق ئەسەر،
كى تەقدىرى ھەق بەردى سىزدىن خەبەر.
— ئا. نىزارى.

خەبەر تاپماق — خەۋەردار بولماق، ئۇچۇرغا ئىگە بولماق:
خەبەر تاپقاي ھېچكىم ئانىڭ ھالىدىن،
ۋەزىرۇ نادىم ھەم بۇ ئەھۋالىدىن.

خەبەر قىلماق — خەۋەر بەرمەك، ئەھۋالنى بىلدۈرمەك:
بېلىنى ياد ئەيلەدىم ھەردەم،
ئالەمنى غەيبىدىن خەبەر قىلدىم.
— ھافىز خارەزمى.

خەبەر گۈزار — خەۋەر بەرگۈچى، مۇخبىر.

خەببار [خباز] (ئ) نان ياققۇچى، ناۋاي.

خەبت [خبط] (ئ) ئەقلىدىن ئېزىش، ئەقلىنى يوقىتىش.
خەبت ئولماق — ئەقلىنى يوقاتماق، ئەقلىدىن ئازماق.

خەبچە [خبچە] پورەك.
قەبر ئىچىدە تابەكەي غۇنچە بولۇر سەھى قەرەن،
مەۋسۇمى نەۋ بەھار ئېرۇر خەبچەئى نەۋنىھال ئاچىلغاي.
— زەللىلى.

خەبىر [خبير] (ئ) خەۋەر بەرگۈچى، خەۋەر قىلغۇچى.

خەبىس [خبيث] (ئ) ئىپلاس، ناپاك.

خەت (ت) [خط] (ئ) [كۆپلۈكى خۇتۇت - خطوط.] 1) سىزىق، يول، ئىز:
ئەگەر ئول ياش بىلە باشىڭ ئوشالغاي،
سەئادەت خەتتىدۇر، گەر زەخمى قالغاي.
— نەۋائى.

2) خەت، مەكتۇب، پۈتۈك، يېزىق:
بۇ گۈلشەن ئىچرە ھەريان جىلۋەگەر بەرگى شەجەر ئېرمەس،
ۋەرەقلەردۇر يازىلغان خەتلەرى يەكسەر خەزان مەزمۇن.
— ناقىس.

3) يېڭى چىققان مويلەۋ، مىيىق؛ بۇرۇت.

4) چاچ، كوكۈلا چاچ:
كۆزۈڭ تۈركىۇ خەتىڭ ھىندۇيى جادۇ،
كىم ئاندىن باغلادى قان نافى ئاھۇ.
— ھافىز خارەزمى.

5) ھۆكۈم، پەرمان.

خەتتى بەرات — ئازادلىق خېتى، گۇناھسىزلىق خېتى، يارلىق:
نەمايان بولغاندىن سۇنبۇلى تەر بولماغىل دىلگىر،
لەيى لەئلى ئەقىقىڭ ئۆزدە ئول خەتتى بەراتمدۇر.
— زەللىلى.

خەت ـ بەخەت — سىزىقمۇ سىزىق.

خەتى پىشانە — پىشانىگە پۈتۈلگەن:
خەتتى پىشانەڭى ئازارلىغۇچىلارمەن.
يۈزۈڭ بىرلە قاشىڭنى سەجدىدە لەۋھى قەلەم ئەتكەچ.
— زەللى.

خەتى رەيھان — 1) قەدىمكى خەتتاتلىقتىكى خەت نۇسخىلىرىدىن بىرى. 2) بويى رەيھان، رەيھان، قامەتلىك:
ئەي كۆزلەى نەرگىس، خەتى رەيھان، قەدى شەمشاد،
بۇلبۇل كەبى ئىشقىڭدا ئىشىم نالەۋۇ پەريياد.
— ئەرشى.

خەتائ [خطاء] (ئە) يېڭىلىش، خاتا:
قىلىپ بىز بۇ دەرگاھىدا يۈزمىڭ خەتا،
سەن ئەيلەپ كەرەم بىزگە ھەردەم ئاتا.
— مۇللا قۇربان.

خەتاكار [خطاكار] (ئە + پ) ئەيبكار، خاتا قىلغۇچى، گۇناھكار.

خەتاكۇش [خطاكوش] (ئە + پ) گۇناھلىق ئىشلارنى قىلمىغۇچى.

خەتەرات [خطرات] (ئە) خەۋپ ـ خەتەرلەر.

خەتەرناك [خطرناك] (ئە + پ) خەتەرلىك، خەۋپلىك؛
يول يىراقدۇر، كۆپ خەتەرناك يول غەمىنى تازە قىل،
شەۋقى بىلسەڭ يول غەمىنى تازە قىلغانىڭ غەلەت.
— شەۋقى.

خەتتات [خطاط] (ئە) خېتى چىرايلىق، خۇش خەت يازغۇچى.

خەتم [ختم] (ئە) 1) تامامىلاش، تۈگىتىش، ئاخىرى. 2) مۆھۈر، تامغا.

خەتمى قۇرئان — ئۆلگەنلەر ئەرۋاھىغا ئاتاپ قۇرئان ئوقۇش ۋە شۇ مۇناسىۋەت بىلەن ئۆتكۈزۈلگەن مۇراسىم:
قالىپمەن ئاھ نېتەي ئارمان بىلە،
كى ياد ئەتكەمەن خەتمى قۇرئان بىلە.
— ئا. نىزارى.

خەتمى كەلام — «خەتمى قۇرئان» غا قارالسۇن.

خەتمى قىلماق — 1) بىرەر ئىشنى ئاخىرىغا يەتكۈزمەك. 2) مۇكەممەل بىلمەك.

خەتىب [خطيب] (ئە) نۇتۇق سۆزلىگۈچى، ۋەز ئېيتقۇچى، ئىمام.

خەتىر [خطير] (ئە) خەتەرلىك، قورقۇنچلۇق.

خەد [خد] (ئە) يۈز، مەڭز، ياڭاق:
سەباھەتدە جەھان مەشھۇرى ئولسائ،
ئەگەر يۈسۇف مەسەللىك كۆرگۈزۈپ خەد.
— ئەرشى.

پەرى خەد — پەرى يۈزلۈك، گۈزەل:
پەرى خەد، پەرىزاد، پەرىۋەش داغى،
پەرى پەيكەران ئىسمى دىلكەش داغى.
— ئا. نىزارى.

قىرمىزى خەد — قىزىل يۈزلۈك:
ئىللا دېمىش كۆرمەي سېنى، ئەي لالەرۇخ، قىرمىزى خەد.
خۇرشىد يۈزۈ جەللاد كۆز، كاكۇللەرى مۇشكى خوتەن.
— ناقىس.

خەدەك [خد نك] (پ) ئوق، ئوقيانىڭ ئوقى:
كۆڭۈل مىژگان خەدەڭگىڭ كۆزلەرىڭدە ناگەھان كۆرگەچ،
ھەراسان يەكدەك ئولمىش كافىر ئىلكىدە سىنان كۆرگەچ.
— ئەرشى.

خەدەك ئەيلەمەك — ئوق قىلماق:
بۇنى سەبزەرەڭ ئەيلەپ، كەمەرىنى تەڭ ئەيلەپ،
مىژەسىن خەدەڭ ئەيلەپ، قاشىن كەمان قىلۇرسەن.
— زەللى.

خەدەك تارتماق — ئوق ئۇزمەك.

خەدەم [خدام] (ئە) [بىرلىكى «خادىم ـ خادىم»] خادىملار، خىزمەتچىلەر، مالايلار.

خەددام [خدام] (ئە) «خادىم» غا قارالسۇن:
چىقاردى يۈلەپ بارچە خەددامىلار،
ۋەزىرغە ھەمە قىلدى بەدنامىلار.
— ئا. نىزارى.

خەددامىلىق [خدام ليق] مۇلازىملىق، خىزمەتكارلىق، مالايلىق:
چۇ كىشتى ئارا قىلدى خەددامىلىق،
چىقىپ خۇشكىغە بەتتى ئارامىلىق.
— ئا. نىزارى.

خەر [خر] (پ) ئېشەك:
ناقىسى دىلخەستەدۇر قۇيرۇقى كالتە ئېشەك،
لېيىك قىلالماس بۇ سۆز قۇيرۇقى يۈزگەز خەرى.
— ناقىس.

مادە خەر — مادا ئېشەك:
كى ھىممەت يوقدۇرۇر بۇ فىرقەدە نامۇس يانەڭگى،
شەرئىمت ئۇشبۇ سۇرەتلىكنى دەيدۇر مادە خەر سۇلتان.
— مۇللا نىيازى.

مەردەكى خەر — ئەخمەق ئادەم.

خەراب [خراب] (پ) بۇزۇق، ۋەيران؛ يامان، ناچار:

كۆزلەردىن ئۆزگە كىشى كۆرمەي،
گۈشەئى مېھرابدە مەستۇ خەراب.
— ھافىز خارەزمى.

خەراب ئەتمەك — «خەراب ئەيلەمەك» كە قارالسۇن.

كى ئوت بىرلە بىزنى خەراب ئەتكۈسى،
كېمە ئىچرە سىخلاپ كەباب ئەتكۈسى.
— ئا. نىزارى.

خەراب ئەيلەمەك — بۇزماق، ۋەيران قىلماق:

كاكۇلى مۇشكىن سەنەمنىڭ چېھرەسىن پۈشتىدە تۇت،
جىلۋەئى ھۇسنىدە ئەيلەر ۋەرنە ئالەمنى خەراب.
— زەلىلى.

خەراب قىلماق — «خەراب ئەيلەمەك» كە قارالسۇن.

قىلىپ زۇلۇم ئىلە خانماننى خەراب،
شەھىد ئەيلەدى ئانى ئەفرەسسىياب.
— ئا. نىزارى.

خەرابات [خرابات] (پ) 1) ۋەيران بولغان، بۇزۇلغان جاي، خارابە. 2) مەيخانا:

ھەر نەۋىدىكسىم جۇنۇندىن رەقس ئېتەر ئەيب ئەتمەسۇن،
جىلۋەئى ساقى خەرابات ئىچرە مەدھۇش ئەيلەمىش.
— زەلىلى.

خەراباتى [خراباتى] (پ) 1) خاراب بولغان جايدا تۇرغۇچى، دەرۋىش، تەركىيدۇنيا. 2) مەي ئىچكۈچى، مەيخانە ئەھلى:

سەببە بولدى ئالەم خەراباتىغە،
كى ئۇچراپ ئۆزىنىڭ مۇكاپاتىغە.
— ئا. نىزارى.

خەرابە [خرابە] (پ) ۋەيرانە، بۇزۇلغان، تاشلاندۇق، خارابە:

تاشىرغە تاشۇ خىشتۇ بىل ئەرابە،
تۇتۇپ چىن ئىچرە ئابادۇ خەرابە.
— نەۋايى.

خەرابى [خرابى] (پ) ۋەيرانلىق، بۇزۇقلۇق.

خەراج [خراج] (ئە) سېلىق، باج، پاراق.

خەراش [خراش] (پ) 1) يونۇش، تاراشلاش، قىرماق:

يەنە بار ئىدى قارەن سەڭگىتەراش،
قىلۇر ئېردى تاشنى ياغاچدەك خەراش.
— ئا. نىزارى.

2) كۆچمە م: ئازابلىماق، قىينىماق:

ئانىڭ زەربىدە ساچراغان رىزە تاش،
چىقىپ ئەيلەگەي چەرخ جىسمىن خەراش.
— ئا. نىزارى.

خەراش ئەيلەمەك — 1) يونۇماق، تاراشلىماق، قىرماق:

خەراش ئەيلەدى يەشمىنى ئول زەمان،
چۇشەھزادە بولدى بەسى شادمان.
— ئا. نىزارى.

2) كۆچمە م: ئازابلىماق، قىينىماق.

خەراش قىلماق — «خەراش ئەيلەمەك» كە قارالسۇن:

رىزق ئۈچۈن قىلمە كۆڭۈل لەۋھىنى ھەسرەتتىن خەراش،
ئەيب ئېرۇر ئەھلى خىرەددىن ئەل بىلەن قىلماق تالاش.
— ناقىس.

خەراشىدە [خراشيده] (پ) قىرىلغان؛ خىرىلدىغان، بوغۇق.

خىراشىدە بولماق — قىرىلماق، بوغۇلماق، خىرىلدىماق.

خەرپۇشتە [خرپشته] (پ) گۈمبەز شەكلىدىكى نەرسە؛ راۋاق، چېدىر.

خەرج [خرج] (ئە) 1) خىراجەت، چىقىم، سەرپ:

كەسىبىدىن ئەجر بىرلە پۇل تاپىلۇر،
خەمر بىرلە زىناغە خەرجى قىلۇر.
— ئا. نىزارى.

2) خىراجەت قىلىنىدىغان پۇل، سەرپلىنىدىغان مەبلەغ:

ھەقدى رەھمەت خەرجىڭ ئەتسە ھەق نى تاڭ ئولكىم تاپار،
سەن كەبى مەھبۇبى ۋەسلىن ئەيلەگەي ناچار خەرج.
— نەۋايى.

خەرجۇ خەراج — خەج ۋە خىراجەت:

مۇساپىر بولۇر ئاقسۇدا بارەۋاج،
تاپۇر نامۇراد بولسا خەرجۇ خەراج.
— موللا شاكىر.

خەرجى دىرەم — يولدا لازىم بولىدىغان ئوزۇق.

خەرجى سەفەر — يول خىراجىتى.

خەرجى مەئاش — تىرىكلىكتە ئىشلىتىدىغان خىراجەت، ياشاش ئۈچۈن لازىم بولىدىغان نەرسىلەر.

خەرجلىك [خرج ليك] خەجلەشكە كېرەكلىك:

كۆز تۆكەر ۋەسلىڭ ئۈچۈن دۇررى ئەدەن، ئەي گۈلرۇخ،
خەرجلىك بولسە بۇرەڭ قالمادى ئىمساك ماڭا.
— ناقىس.

خەرچەڭ [خرچنك] (پ) قىسقۇچپاقا:

كۆڭۈل فىراقىڭە تۇشكەچ فىغان چېكەر ھەردەم،
تومۇزدا ئۆيلەكى ئەفغان تولا چېكەر خەرچەڭ.
— ناقىس.

خەرگۇش [خركوش] (پ) ياۋا توشقان.

خەرمەن [خرمن] (پ) چەمبىرەك.

خەرمۇھرە [خرمهره] (پ) ئىشەكمۇنچاق:

نەچچە ھۆسن ئەھلى كېلىپ يانداشسا ئانداغ بەلگۈرۈر،
بىر تىزغ خەرمۇھرە ئىچىدە گۈيىيا بىر گەۋھەرى.
— ئەرشى.

خەرۋار [خروار] (پ) بىر ئېشەك يۈك (ئىغىرلىق ئۆلچەم بىرلىكى، تەخمىنەن 300 كىلوگرام).

خەرىد [خريد] (پ) سېتىش، ساتماق:
ئاناسى بىلەن ئول ماڭا زەر خەرىد —
دەبان، كوپ جەدەل قىلدى خاجەسەئىد.
— ئا. نىزارى.

خەرىدار [خريدار] (پ) 1) سېتىۋالغۇچى، تەلەپكار:
مەن جەفاكارى، سەن ۋە فادارىم،
يۈز تۈمەن ئەيب ئىلە خەرىدارىم.
— مولا قۇربان.

2) كۆچمە م: بىرەۋگە مۇھەببەت قويغان، كۆڭلى چۈشكەن كىشى، ئاشىق:
مېھمىنانۇ ھەر كۈنى خەبەردار ئىدى،
ھەمول كۆھكەنگە خەبەردار ئىدى.
— ئا. نىزارى.

خەرىدارلىق [خريداراق] تەلەپكارلىق؛ خېرىدارى بار، خېرىدارغا ئىگە:
كى بىزگە خەرىدارلىق ئەيلەدى،
مەدەد ئەيلەبان يارلىق ئەيلەدى.
— ئا. نىزارى.

خەرىف [خريف] (ئە) كۈز، كۈز پەسلى.

خەزان [خزان] (پ) 1) كۈز پەسلىدە تۆكۈلگەن، سارغايغان ياپراق:
رەۋابى ھۆسن ئۇچۈن چېھرەمنى گاھى ئەيلەمىش ئەز بەس،
بولۇر گۈل ھۆسنى زاھىر بولسەگەر رەڭگى خەزان پەيدا.
— ئەرشى.

2) كۈز، كۈز پەسلى:
خەزان بەرگىدەك سارغايىپ چېھرەسى،
تولا خەۋفى ئىلە قالمادى زەھرىسى.
— ئا. نىزارى.

خەزان ئەتمەك — سارغايتماق:
ئەلا ئەي لالە يەڭلىغ گۈلئۈزارىم،
خەزان ئەتتىمەك مېنى ئەي نەۋ بەھارىم.
— مولا پازىل.

3) يانجىلغان، ئازابلانغان؛ دەردلىك:
بۇ گۈلشەن ئىچرە ھەريان جىلۋەگەر بەرگى شەجەر ئىرمەس،
ۋەرەقلەردۇر يازىلغان خەتلىرى يەكسەر خەزان مەزمۇن.
— ناقىس.

خەزان بولماق — 1) سارغىيىپ، قۇرۇپ قالماق. 2) ئازاب ـ ئوقۇبەتتە ئېزىلمەك، مەجرۇھلانماق:
سېنى دەپ چېكەر بۇلبۇل ئاھۇ فىغان،
ئانى يىغلاتىپ كۆپ بولۇرسەن خەزان.
— ئا. نىزارى.

خەزان قىلماق — سارغايتماق، قۇرۇتماق:
مېنى ئىشق ئوتى قىلىپدۇر خەزان،
ھەنۇز سەبزە ئىرمىدىم بولۇپمەن سامان.
— ئا. نىزارى.

بادى خەزان — كۈز شامىلى:
بادى خەزان پەددار، قالماس جەھاندا گۈلزار،
نى باغۇ، نى سۈمەنزار، فەسلى بەھار ئىچىدە.
— زەلىلى.

فەسلى خەزان — يوپۇرماقلار سارغايغان مەزگىل، كۈز پەسلى:
بەھار كۈنلەرى كەتمىش يېتىپ بۇ پەسلى خەزان،
دەرەختى ئۆمرىنى يۇلماقغە بىخ ئىلە بۇنياد.
— شەۋقى.

خەزانە [خزانه] (ئە) خەزىنە؛ بايلىق.
خەزانە سەنج — خەزىنە ئىگىسى.
خەزانە خاس — پادىشاھنىڭ خۇسۇسىي خەزىنىسى.

خەزانەدار [خزانەدار] (ئە + پ) خەزىنىچى.

خەزانى [خزانى] (پ) سېرىق رەڭلىك.
خازانى ئەيلەمەك — سارغايتماق.
خازانى باغ — قۇرۇپ قالغان باغ.
خازانى بەرگ — سارغايغان يوپۇرماق.

خەزايىن [خزايىن] (ئە) خەزىنىلەر (بىرلىكى: خەزىنە):
سىپاھ ئايدى: «ئانداغ ئىسە مەن ئالاي،
خەزايىنغە مالىڭ تەڭگەنى مەن سالاي.»
— ئا. نىزارى.

خەزەف [خزف] (ئە) ساپال، ساپال قاچا.

خەزرا [خضرا] (ئە) يېشىل:
تەفەررۇج گاھى سۇنئۇڭ قىلغالى بىلدىم كەۋاكىبدىن،
مەشائىل يانداۋرۇپ تۇن ـ كېچىلەردە كۈنبەزى خەزرا.
— زەلىلى.

خەزىنە [خزينه] (ئە) خەزىنە؛ بايلىق.

خەس [خس] (پ) 1) قۇرۇق ئوت ـ چۆپ، پاخال:
ئەيا غۇنچە كۈلمەكنى قىلما ھەۋەس،
چەمەنزار ئارا مەن كەبى بولما خەس.
— ئا. نىزارى.

2) ۋاپاسىز، نائەھلى؛ پەس كىشى:

ئۆچۈرمەككە ئاسان ئېرۇر دەر مەھەل،
نە خەسلەرگە بولغاي، نەقۇلغە خەلەل.
— ئا. نىزارى.

3) ئىزىلگەن، يانجىلغان؛ يارىلانغان:
دېدى: «شاھزادە دىلىم خەس ئېرۇر،
بۇ قىلغان كىرامىڭ ماڭا بەس ئېرۇر».
— ئا. نىزارى.

خەسارەت [خسارت] (ئە) زەرەر، زىيان:
قەزاغە كىشى نالە ـ فەرياد ئېتەر،
بۇ شۇم لەفزىدىن كۆپ خەسارەت ئېتەر.
— ئا. نىزارى.

خەسايىس [خصايص] (ئە) [بىرلىكى: خاسىيەت] خۇسۇسىيەتلەر، خاسىيەتلەر.

خەسايىل [خصايل] (ئە) [بىرلىكى: خىسلەت] خىسلەتلەر.

خەستە [خسته] (پ) 1) كېسەل، كېسەلمەن:
يۈزۈڭنى كۆزۈم ئاقىبەتئولئەمر كۆرستەر،
ھەمراھ مەنى خەستەغە چۈن نۇرى يەقىندرۇ.
— ھاپىز خارەزمى.

2) قېينالغان، ئازابلانغان؛ دەردمەن:
بەۋەفا ئەيلەمەگەي ئول نازەنىن،
رەھىم قىلسە خەستە ئاشىقلارىنە.
— ھاپىز خارەزمى.

3) ئاجىز، كۈچسىز، زەئىپ:
ھەمىشە خەستەدۇر دەردى بىلەن جان،
بولا بىلمەدى بۇ بىمار ياخشى.
— ھاپىز خارەزمى.

4) بىچارە، مىسكىن:
يېتەرمۇ بىر كەمىنە خەستەگە بۇيى ۋىسالىڭدىن،
دېگەچ شامۇ سەھەرلەر ئۆشكى خۇندىن جۇيىبار ئەيلەر.
— شەۋقى.

خەستە ئەيلەمەك — 1) كېسەل قىلماق، مەجرۇھلاندۇرماق. 2) ئازابلىماق، قىينىماق:
دەۋلەتى ۋەسلىڭ بىلەن بىرنەچچە كۆڭلۈم ئېردى خۇش،
فۇرقەت ئىچرە خەستە ئەيلەپ نېگە قىلدىڭ ئىجتىناب.
— ئەرشى.

خەستەجان — ئاغرىق، زەئىپ:
كى سىزدەك بىرەۋ ناتەۋانى ئىدىم،
ئانىڭ ئىشقىدا خەستە جانى ئىدىم.
— ئا. نىزارى.

خەستەجان بولماق — زەئىپلەشمەك، ئاجىزلاشماق:
بۇلار ئىلكىدىن بىر بولۇپ خەستە جان،
فەلەك بىزنى ئەيلەپ ئەجەب ناتەۋان.
— ئا. نىزارى.

خەستە دىل — كۆڭلى سۇنۇق، دەردمەن:
دېدى خەستە دىلغە شاھى: «ۋاستە —
قىلالى سەرەندىب ساري رابتە».
— ئا. نىزارى.

خەستە ھال — قىيىن ئەھۋالدا قالغان، بىچارە:
گۈھەر سىلكى كەبى مەنزۇمە بىرلە يوقلامىشسىزلەر،
بىزىڭدەك خەستە ھالىنى بۇ يەڭلىغ ھالى غۇربەتتە.
— ئابدۇخىلىل دامۇللا ھاجى.

خەستە ئولماق — ئازابلانماق، قىينالماق:
قاشلارى ياسى ئوقىنىڭ تەگكەنىنى بىلدى ئەل،
خەستە ئولغان جاندا ھەريان زەخمە پەيكانىن كۆرۈپ.
— ئەرشى.

خەشتەۋۇ مىسكىن — ئاجىز ۋە غېرىب، دەردمەن بىچارە:
خوشلاشىبان خەستەۋۇ مىسكىن زەلىل،
بۇلبۇل ئېردى چىقتى قەپەزدىن دېگىل.
— زەلىلى.

خەستە خانە [خسته خانه] (پ) ئاغرىقلارنى داۋالايدىغان ئورۇن.

خەستە ۋار [خستەوار] (پ) ئاغرىقتەك.

خەستەك [خستك] قۇرغان ئوت ـ چۆپتەك:
مەن خەستە، خەستەك تالىڭ ئەمەس بولسام بولىدا پايمال،
ئول گۈل سەمەندىن سەكرەتسەپ جەۋلان ئۆزە، جەۋلان ئېرۇر.
— مەھزۇن.

خەسدەك [خسدك] «خەستەك» كە قارالسۇن:
خەمالىڭ بولماسە ھەرگىز تەماشايى گۈل ئەتمەسمەن،
بارى گۈلشەن گۈلى ئالىندا خەسدەك پايمالىدۇر.
— گۇمنام.

خەسم [خصم] (ئە) قارشىلىشىش؛ دۇشمەن، رەقىب:
چۇ پەيۋەند ئېتىپ شەستىگە بىر خەدەڭ،
رەھا ئەيلەدى خەسمىغە بىدەرەڭ.
— ئا. نىزارى.

خەسم ئولماق — قارشىلاشماق، دۇشمەنلەشمەك:
بەرادەرلىرى خەسم ئولۇپ ھەر زەمان،
كى تەدبىر ئىلە ئەيلەدى خەستە جان.
— ئا. نىزارى.

خەسى [خصى] (ئە) پىچىلغان، ئاختا.
خەسى قىلماق — پىچماق، ئاختا قىلماق.

خەسىس [خسيس] (ئە) بېخىل، پىخسىق:

ئۆزى پەرۋەرىش ئەيلەگەن بىر خەسىس،
زەھى بەد تەردىن ئىبنى مۇلجەم نەجىس.
— ئا. نىزارى.

خەشەب [خشب] (ئە) ياغاچ، ئوتۇن.

خەشخاش [خشخاش] (پ) كۆكنار، كۆكنار غوزىسى.

خەشم [خشم] (پ) قەھر، غەزەپ:
بولۇپ خەشم قىلدى مېنى مۇندا بەند،
بولۇبدۇر بۇ تەختە باشىمدا كەمەند.
— ئا. نىزارى.

خەشمناك [خشمناك] (پ) ئاچچىقلانغان، غەزەپلەنگەن.

خەفا [خفاء] (ئە) 1) يوشۇرۇنلۇق، مەخپىيلىك. 2) رەنج، كۆڭۈل ئاغرىقى:
قالمادى ئالەم ئىلىدە زەررەئى بۇيى ۋەفا،
ئالسە بەرمەس، كەتسە كەلمەسلىك بىلە سالمىش جەفا،
بارچە ئىش فەندۇ ـ فۇنۇن، مەكر ئولدىلار قالماي سەفا،
ھېچ جەھەتدىن ھېچ دىلدا شاد يوق باردۇر خەفا،
مۇنىك ئۇچۇن ھەممەلەرگە تەڭگو ـ تار ئولدى زەمان.
— ئابدۇقادىر داموللام.

خەفا ئەيلەمەك — يوشۇرماق، مەخپىي تۇتماق.

خەفالىغ [خەفالىغ] مەخپىي، يوشۇرۇن بولغان:
تەمامى ئىلمىنىك فەننىگە ئېردى ئاخۇنۇم ھامىل،
خەفالىغ مەئنىنى سۆز رىشتەسىغە كىم تىزار ئەمدى.
— موللا پازىل.

خەفەقان [خفقان] (ئە) يۈرەك سېلىش، قان بېسىمنىك ئارتىشىدىن بولىدىغان كېسەللىك.

خەفتان [خفتان] (پ) ئۇرۇش كىيىمى.

خەففاش [خفاش] (ئە) شەپەرەك.

خەفى [خفى] (ئە) مەخپىي، يوشۇرۇن:
يەتتە فەلەك يەتتە بەھر، يەتتە يەرۇ يەتتە شەھر،
خاھى خەفى، خاھى جەھر، شەۋقۇڭدا زار ئەمەسمۇ؟
— زەلىلى.

خەفىيات [خفيات] (ئە) [بىرلىكى: خەفىيە]: مەخپىيەتلىكلەرنىك سىرى، يوشۇرۇنلۇقلار:
سىررۇل خەفىيات — مەخپىيەتلىكلەرنىك سىرى، يوشۇرۇن سىرلار:
قەبۇل ئەتكىل خۇدايا بۇ مۇناجات،
كى سەن دانايى سەن سىررۇل خەفىيات.
— زەلىلى.

خەفىيە [خفيه] (ئە) يوشۇرۇنلۇق، مەخپىيەت؛ مەخپي.

خەفىيەت [خفيت] (پ) «خەفىيە» گە قارالسۇن.

خەفىف [خفيف] (ئە) يەڭگىل:
سۇرەتى پاكىزىغە بۇ جانىمنى نىسبەت ئەيلەسەم،
ئول كۆرۈنۇر بەس خەفىفۇ، بۇ كۆرۈنۇر بەس گەران.
— ھاپىز خارەزمى.

خەلاء [خلاء] (ئە) 1) خالىي جاي، بوش جاي:
لەئىنلەرنى كۆرسە كۆلۈپ يالبارىب،
خەلاء يېغلابان ئول يۈزى سارغارىب.
— ئا. نىزارى.

خەلاء بولماق — خالىي، پىنھان بولماق، ئۆزىنى چەتكە ئالماق:
خەلايىق بارى ئۆيقۇغە قىلدى مەيل،
ئاتا ۋە ئانادىن خەلاء بولدى لەيل.
— ئا. نىزارى.

خەلاء ۋە مەلا — ئايرىم ۋە توپى بىلەن:
كى مىراس دۇنياسى بەھەد تولا،
بارى جىنس ئەشيا خەلاء ۋە مەلا.
— ئا. نىزارى.
2) تەرەتخانا.

خەلاب [خلاب] (پ) لاي، پاتقاق.

خەلاجاي [خلا جاى] (ئە + پ) خالاجاي، تەرەتخانا.

خەلاس [خلاص] (ئە) قۇتۇلۇش، ئىلاج تېپىش:
دېدى قىز: «گەر ئەتسەڭ، بۇ ئىشغە سەۋەب،
خەلاسىمغە مەن ھەم قىلايىن تەلەب».
— ئا. نىزارى.

خەلاس ئەيلەمەك — قۇتۇلدۇرماق، ئازاد قىلماق:
جۇدا ئەيلەگىل ئەھلى فەسساقدىن،
خەلاس ئەيلەگىل كىبر ئەخلاقدىن.
— ئا. نىزارى.

خەلاس بولماق — قۇتۇلماق:
دېدىكىم: «قىلالى دېگىز ساڑى ئەزم،
بېھەمدىللا، بولدۇق خەلاس ئەمدى جەزم».
— ئا. نىزارى.

خەلاس قىلماق — قۇتۇلدۇرماق، ئازاد قىلماق:
كى بىر ئوق بىلە ئەلنى قىلدى خەلاس،
ھەمە زاھىزەلەردىن ئالدى قىساس.
— ئا. نىزارى.

خەلاس ئولماق — قۇتۇلماق، ئازاد بولماق:
خەلاس ئولماق ئۈمىد ئەتسەڭ بۇ ئىككى پەردە زۇلمەتدىن،
شەبىستانى ۋۇجۇدۇڭغە ئىبادەت شەمئى كەلتۈرمىش.
— شەۋقى.

خەلافەت [خلافت] (ئە) خەلىپىلىك:
مۇستەفادىن سوڭ خەلىفەكىم ئىدى ئايغىل ۋىلا،

www.uyghurkitap.com

مەسنەد ئەۋجى خەلافەتدە ئەبۇبەكرى ئەۋۋەلا.
— زەلىلى.

خەلايىق [خلايق] (ئە) خەلقلەر، كىشىلەر:
خەلايىق كۆپ ئېردى چۇ خاقان بىلە،
كى شەھزادەئى زارى ھەيران بىلە.
— ئا. نىزارى.

خەلە [خلە] (ئە) سانجىق، ئاغرىق.

خەلەف [خلف] (ئە) پەرزەنت؛ ۋارىس، ئىز باسار:
چۇ ئۆمرى ئانى سۇرئەت ئايىن ئېتىپ،
خەلەف يوقلۇغى ئانى غەمكىن ئېتىپ.
— ئا. نىزارى.

خەلەف بەرمەك — پەرزەنت تۇغماق:
بى بى بەتنىدىن بەرمەدى بىر خەلەف،
ماڭا رۇزگار ئېردى دۇرسىز سەدەف.
— ئا. نىزارى.

خەلەف بولماق — ۋارىس بولماق، ئىز باسار بولماق:
فەنا ئەزم سارى يېقىن بولدى يول،
ۋەلى يوقكى فەرزەند خەلەف بولغاي ئول.
— ئا. نىزارى.

خەلەق [خلق] (ئە) يىرتىق، تۇزىغان.

خەلەل [خلل] (ئە) 1) ئەيىب، نۇقسان:
ئاخىرەت ئەسبابى ئۆزرە تۇشتى سەر تا سەر گىرىھ،
زۇھدتەقۋا رىشتەسىدىن تاپسا بىر مويى خەلەل.
2) ئەندىشە:
جانۇدىل ئولغاي خەلاس شايەد كەسەلدىن، ئەي خۇدا،
شەۋقى پەرۋانە قۇتۇلغايلار خەلەلدىن، ئەي خۇدا.
— شەۋقى.
3) زىيان، ئاپەت:
نە سۇنئۇڭدىن ئەجەب يۇز مىڭ جەھان بولماق يەنا پەيدا،
نەمۇلكۇڭغە خەلەل يۇزمىڭ جەھاندەك بولسە نا پەيدا.
— نەۋابى.

خەلەل بەرمەك — زىيان يەتكۈزمەك:
چۇمەسئۇد بەرمەي كىشىگە خەلەل،
كى ئىنئام، ئېھسان قىلىپ ئەلگە بەل.
— ئا. نىزارى.

خەلەل بولماق — زىيان بولماق:
ئۆچۈرمەككە ئاسان ئېرۇر دەرمەھەل،
نە خەسلەرگە بولغاي، نە قۇلغە خەلەل.
— ئا. نىزارى.

خەلەل يەتمەك — زىيان يەتمەك:
مەن ئۆلسەم جەھاندىن ئاتىم ئۆچمەگەي،
ۋىلايەتلىرىمگە خەلەل يەتمەگەي.
— ئا. نىزارى.

خەلخال [خلخال] (ئە) ئاياغقا تاقىلىدىغان كۇمۇش تاقا.

خەلفەت [خلفت] (ئە) 1) دىنىي جەھەتتە ئوقۇمۇشلۇق كىشى. 2) قەشقەر خانلىق مەدرىسىدە ئوقۇغانلارنىڭ نامىغا قوشۇلغان ئىلمىي مەرتىۋە نامى. 3) كونا (دىنىي) مەكتەپتە موللامغا ياردەملىشىپ بالىلارنى باشقۇرىدىغان ئوقۇغۇچى:
ئەبەردى بالالەرنى مەكتەب ئۇچۇن،
كى مەھزۇن قويۇپ بەردى خەلفەت ئۇچۇن.
— ئا. نىزارى.

خەلق [خلق] (ئە) 1) ئادەملەر، كىشىلەر، ئامما. 2) يارىتىش، ۋۇجۇدقا كەلتۈرۈش:
خەلق ئەتمەك — ياراتماق:
قەترەئى ناپاك سۇدىن سۆرەتىمىز خەلق ئېتىپ،
مادە ـ نەر، ھۇسنۇ قەبىھ رەڭگىدە قىلسۇن نە ئىلاج.
— شەۋقى.

خەللاق [خلاق] (ئە) ياراتقۇچى، خۇدا:
خۇداۋەند خەللاق جان ئافەرىن،
كى جان ئافەرىن بەل جەھان ئافەرىن.
— ئا. نىزارى.
جەھان سەفھىغە كەلتۈرمىش ئەدەم ئىقلىمىدىن خەللاق،
ھەمە زىجانغە بولمىش گاھى خوشلۇق گاھى مەھزۇنلۇق.
— شەۋقى.
خەللاقى ئالەم — ئالەمنى ياراتقۇچى، خۇدا:
ئىنايەت قىلسەلەر خەللاقى ئالەم،
بېھىشت ئەنبەر سىرىشتدىن چىقمادىڭ ھېچ.
— شەۋقى.

خەلئ [خلع] (ئە) قومۇرۇش، ئېلىپ تاشلاش.

خەلىفە [خليفە] (ئە) 1) ئىز باسار، ئورۇن باسار. 2) خەلىپە:
مۇستەفادىن سوڭ خەلىفە كىم ئىدى ئايغىل ۋىلا،
مەسنەد ئەۋجى خەلافەتدە ئەبۇبەكرى ئەۋۋەلا.
— زەلىلى.

خەلىق [خليق] (ئە) ئەخلاقلىق، ياخشى تەبىئەتلىك.

خەلىل [خليل] (ئە) 1) دوست. 2) ئىبراھىم پەيغەمبەر:
رەھمەتىڭ مەۋج ئۇرسەلەر ئاتەشنى گۇلزار ئەيلەسەڭ،
نە ئەجەب قىلساڭ خەلىل يەڭلىغ ئانى بوستان ئارا.
— شەۋقى.
خەلىل ئاسا — ئىبراھىم پەيغەمبەرگە ئوخشاش:
ئەگەر تىغى قەزا ھەلقىڭغە يەتسە مەسەل ئەيتماغىل،
خەلىل ئاسا تۇتۇپ فەرماننى مەردى خۇدا بولماق.
— زەلىلى.

خەلىلۇللاھ [خليل الله] (ئە) ئاللانىڭ دوستى، ئىبرا-

هىم پەيغەمبەر:
ئىشق ئوتىنى خارۇخەسىدىن دېمە ئۆرگەن دۇد ئېرۇر،
يا خەلىلۇللاھغە سالغان ئاتەشى نەمرۇد ئېرۇر.
— مولا قۇربان.

خەم [خم] (پ) ئېگىلگەن؛ پۇكۇلگەن:
كۇندۇزۇمدۇر كېچە، ئول خۇرشىدى تابان بولماسا،
قامەتىم خەمدۇر، ئەگەر سەرۇى خىرامان بولماسا.
— ئەرشى.

2) تولغانغان، تولغىماچ:
ھەر كىشىكى كۆردى پەرىدۇر دېدى،
رىشتەئى جان پۇرخەم زۇلفى ئىدى.
— زەلىلى.

خەم ئەيلەمەك — پۇكمەك، ئەگمەك:
قامەتىم خەم ئەيلەبان جانىمنى سەكرەتمەك ئۇچۇن،
گاھى قاشىن تەبرەتىب گەھ كۆزلەرنى ئويناتۇر.
— ئەرشى.

خەم بولماق — 1) ئېگىلمەك، پۇكۇلمەك:
كۆزدىن پەربۇش ئۇچتىلار، سەۋدايى ئىشقىلەك تۇشتىلەر،
خەم بولدى مەھكەم پۇشتىلار، مەستانە ئۆرۇلدى دىماغ.
— شەۋقى.

2) تولغانماق، تەۋرەنمەك:
بولدى خەم كاكۇللارىڭ فىكرىدە جانلار مۇزتەرىب،
سەبرى ئۇممىدى يىراقتۇر سېھرىنىڭ مەفتۇنىدىن.
— ناقىس.

خەم قىلماق — پۇكمەك، ئەگمەك:
تۆكۈپ ئەشكىنى شاھزادە رەۋان،
بېلىن خەم قىلىپ ئۆزرە قىلدى ئەيان.
— ئا. نىزارى.

خەماش [خماش] (پ) كېرەكتىن چىققان، كېرەكسىز، تاشلاندۇق.

خەمان [خمان] (پ) ئېگىلگەن، ئەگمە.

خەم بەخەم [خم بخم] (پ) تولغانغان، بۇرالغان، تولغىماچ.

خەم ـ خەم [خم خم] (پ) ئەگرى ـ بۇگرى.

خەمدار [خمدار] (پ) «خەمىدە» گە قارالسۇن.

خەمر [خمر] (ئە) شاراب، ھاراق.

خەمسە [خمسە] (ئە) 1) بەش. 2) بەشلىك. 3) بەش داستانىنى ئۆز ئىچىگە ئالغان توپلام:
كىشى ئىستەسە نەقل تەتۇلنى،
تاپار «خەمسە» دە كۇللى تەفسىلنى.
— ئا. نىزارى.

خەممار [خمار] (ئە) مەيپۇروش، ھاراق ساتقۇچى.
خەممار خانە — مەيخانا، قاۋاقخانا.

خەموش [خموش] (پ) جىمغۇر، تىنچ، جىم؛ خاموش:
ئانىڭ ۋەھمى بىرلە كېتىپ ئەقلى ھوش،
دەمى سۆزلەمەي، بەلكى بولدۇم خەموش.
— ئا. نىزارى.

خەموش ئەتمەك — سۆزلىمەي جىم تۇرماق، جىم بولماق:
ھەنۇز ئول نازەنىن چىقماي ھەرەمدىن نالە قىلماڭلار،
زەلىلى دىلبەرىنى كۆردى نۇتقىنى خەموش ئەتكەچ.
— زەلىلى.

خەموش ئەيلەمەك — جىم قىلماق.

خەموش بولماق — جىم بولماق، سۆزلىمەي تۇرماق:
ئەي جان قۇلاقى، تۇتمە گۇش، يا رەب، دەۋام سەن ئەيبى پۇش،
سەتتار دەپ بولدۇم خەموش، يادىڭ بىلەن بولدۇم فەنا.
— غەربى.

خەمۇل [خمول] (ئە) نامسىز؛ يالغۇزلۇق، تەركىدۇنيالىق.

خەمىدە [خميدە] (پ) ئېگىلگەن، پۇكۇلگەن:
ئەلىف قەد ئېردى ئول بولدى خەمىدە،
بۇ ھاللارغا قالىپ مەجنۇن غەمىدە.
— مولا فازىل.

خەمىر [خمير] (پ) 1) خېمىر. 2) خېمىرغا ئوخشاش، يۇمشاق:
ھەرنەكىم كەلسە قەزادىن ئۆزنى چۇن تەسلىم ئېتەر،
ھەجرىنىڭ پامالى فۇرقەتىنىڭ خەمىرىدۇر كۆڭۇل.
— ناقىس.

خەميازە [خميازە] (پ) ئەسنەك:
سەفابى باتىن ئەيلەپ ھەرنەفەستە تازە بولغايسەن،
مەئانى شاھىدىغە بائىسى خەميازە بولغايسەن.
— زەلىلى.

خەنجەر [خنجر] (پ) ئىككى تەرىپى بىسلىق پىچاق، خەنجەر:
بۇ شەرت ئىلە خەنجەرنى ئالدى پەرى،
قىلىپ ئەھد پەيمان ئاڭا دىلبەرى.
— ئا. نىزارى.

خەند [خند] (پ) «خەندە» گە قارالسۇن.
ئالىپ باردى، قولۇ پۇتنى بەند،
نەسىھەتلەر ئەيلەپ قىلار ئىدى خەند.
— ئا. نىزارى.

خەند قىلماق — يېقىملىق كۆلمەك:
ئالىب باردى، زىندان ئارا قىلدى بەند

ئۇيغۇر كتاب تور بېكىتى www.uyghurkitap.com

كى سابىت بۇ ئىشىغە قىلۇر ئېردى خەند.
— ئا. نىزارى.

خەندان [خندان] (پ) كۈلگەن، كۈلۈپ تۇرغان ھالەت، شاد ـ خۇراملىق:
بۇ مەجنۇن ئۆپكىلەپ يىغلادى چەندان،
قىيامەتكىچە يوقتۇر ماڭا خەندان.
— موللا فازىل.

خەندان ئەيلەمەك — كۈلدۈرمەك، شادلاندۇرماق.

خەندان بولماق — كۈلمەك، شادلانماق:
گۈلىستانى ئەيش ئىچرە بىكىن خەندان بولۇپ،
لۇتق بىرلە ھافىزى مەيخارەنى ئاۋاز قىل.
— ھافىز خارەزمى.

خەندان ئويناماق — شاد ـ خۇرام كۈلۈپ ئويىنماق:
گەر باشىڭنى جەۋر مىقرازى بىلە كەسسە نىگار،
شەمئىتەك مەجلىس ئارا گىريانۇ خەندان ئويناغىل.
— ھافىز خارەزمى.

گۈلى خەندان — ھۆپپىدە ئېچىلغان گۈل:
غۇنچە تەك تار ئاغىزغە مەڭزەگەن
گۈلىستان ئىچرە گۈلى خەندان قانى؟!
— ھافىز خارەزمى.

ناری خەندان — ئېچىلغان ئانار گۈلى؛ پىرىلغان ئانار:
گۈلىستان بىرلە باغ ئىچرە كۆلە كىرىپ يۈزۈك ئاچساڭ،
سالۇر ناز ئىچرە تۇرلۇ نار ئولدەم ناری خەندانىڭ.
— ھافىز خارەزمى.

خەندانتەك [خندانتيک] كۈلۈپ تۇرغاندەك؛ ئېچىلغاندەك:
ناری خەندانتەك كۆرۈنگەلى ئۇشانىڭ گۈل يۈزى،
ئوتغە ئۆرتەر ھەرنەفەس بۇ جانى ئەفگارىم مېنى.
— ھافىز خارەزمى.

خەندە [خندە] (پ) كۈلكە، تەبەسسۇم:
ئېرۇر ئول خۇجەمەن بىچارە بەندە،
خوشى بار شاد ئەيلەر خاھ خەندە.
— موللا فازىل.

خەندە ئەيلەمەك — يېقىملىق كۈلمەك:
بۇ گۈلشەن ئىچىدىن چىقار بىر فىغان.
ئاڭا خەندە ئەيلەر ھەمە بولبۇلان.
— ئا. نىزارى.

شەكەر خەندە — شېرىن، يېقىملىق كۈلۈش، كۈلۈمسىرەش:
نە خىزمەتلەر ئەتتى شەكەر خەندىغە،
كى شاھى سەرەندىب جىگەر بەندىغە.
— ئا. نىزارى.

گۈلى خەندە — گۈلدەك ئېچىلماق.

خەندەئى [خندەء] (پ) كۈلكە، تەبەسسۇم، قاراڭ: «خەندە»:
چۇ شەھزادە ئاڭلاپ قىلىپ خەندەئى،
كىيىپ قاتمۇ قات جامەلەر زىندەئى.
— ئا. نىزارى.

خەندەئى ھەيھاتۇ ھەيھات — ئەپسۇس ـ نادامەت كۈلكىسى:
گۈۋاھدۇر تەلبەئى مەجنۇن تۇغۇڭغە بارچە ئاياتىڭ،
يېتەر ھەردەم فەلەككە خەندەئى ھەيھاتۇ ھەيھاتىڭ.
— موللا نىياز.

خەندەق [خندق] (ئە) ئورا، دۈشمەن ئۆتەلمەسلىك ئۈچۈن قېزىلغان چوڭقۇرلۇق؛ قانال.

خەندە ناك [خندەناك] (پ) كۈلۈپ تۇرغان؛ مەسخىرە قىلىپ كۈلگۈچى، زاڭلىق قىلغۇچى.

خەننەس [خناس] (پ) 1) ئازدۇرغۇچى، شەيتان:
ئۆزى مانەندى خەننەسى ھەمە ئىللەتدە سەننەسى،
شەياتىن خەيلىدىن بولغان ئەمەس ھەرگىز بەشەر سۈلتان.
— موللا نىياز.
2) يامان ئىش قىلغۇچى، شەيتان سۈپەت ئادەم:
دېدى: «ئەي دەللەسەن كاپكىيۇ ۋەسۋاس،
ساڭا جىن ئولاشىپ بولدۇڭمۇ خەننەس.»
— موللا فازىل.

خەننەق [خناق] (ئە) بوغۇپ، دىمىقتۇرۇپ ئۆلتۈرگۈچى.

خەۋاتىر [خواطر] (ئە) تىنچسىزلىق، تەشۋىش:
قالماغاندىن سوڭ كۆڭۈللەردە خەتەر،
ھېچ خاتىرده خەۋاتىردىن ئەسەر.
— نەۋائى.

خەۋارىق [خوارق] (ئە) ئاجايىپ ـ غارايىپلار؛ كارامەت:
قايدە خەۋارىق ئىلە مۇئجىزدۇرۇر،
ئەقل ئانىڭ ئىدراكىدە ئاجىزدۇرۇر.
— نەۋائى.

خەۋارىقى ئادەت — كارامەت.

خەۋاس [خواص] (ئە) 1) خاسىيەتلەر، خۇسۇسىيەتلەر.
2) خاس كىشىلەر، ئۇلۇغ زاتلار.

خەۋاقىن [خواقين] (ئە) خاقانلار.

خەيال [خيال] (ئە) 1) ئوي، پىكىر، نىيەت، مۆلچەر، پەرەز. 2) گۇمان.

خەيال ئەيلەمەك — ئويلىماق، پىكىر قىلماق، مۆلچەرلىمەك، پەرەز قىلماق:
نەچە شاھلارنى مىسال ئەيلەدىم،
ئۆلار كارۇ بارىن خەيال ئەيلەدىم.
— ئا. نىزارى.

خەيالات [خيالات] (ئە) خىياللار، پىكىرلەر، پەرەزلەر؛ گۇمانلار:
خەيالات مەيدانىغە ئەزم ئېتەي،
كى مەزمۇن ھەرفى بىلەن بەزم ئېتەي.
— ئا. نىزارى.

خەيالاتى سەۋدا — بۇزۇق خىياللار، يامان ئويلار:
كى دەريانى سەير ئەتسە دەفئە ئولغۇسى،
خەيالاتى سەۋداكى رەفئە ئولغۇسى.
— ئا. نىزارى.

خەير [خير] (ئە) ياخشى، ياخشىلىق، ئىنئام:
مىزبانلەرگە مەلالەت يەتكەي،
خەير بىرلە ئەل ئانى ياد ئەتكەي.
— نەۋايى.

خەيرۇ بەرەكات — ئىجابىي نەتىجىلەر.
خەيرۇ سەلامەت — تىنچلىق، ئامانلىق.
خەيرۇ شەر — ياخشىلىق ـ يامانلىق.
خەيرۇ دۇئا قىلماق — ياخشىلىق تىلىمەك، ياخشى نىيەتتە دۇئا قىلماق.

خەيرات [خيرات] (ئە) ياخشىلىق؛ بەرىكەت.

خەيرئەندىش [خيراندش] (ئە + پ) ياخشى پىكىرلەر، ياخشى نىيەتلەر.

خەيرباد [خەيرباد] (ئە + پ) خەيرلىشىش، خوشلىشىش، ۋىدالىشىش.

خەيرۇلبەشەر [خيرالبشر] (ئە) ئىنسانلارنىڭ ياخشىسى.

خەيل [خيل] (ئە) 1) نۇرغۇن، تولا؛ گۇرۇھ، تائىپە:
نە خۇب ئېردىكى تەندىن چىقسە جانىم،
قۇتۇلغاي ئېردى بۇ خەيلى خەيالىم.
— مۇللا فازىل.

2) ئەل، جامائە:
خەيلىم ئارا سالسە بۇيلە ئەفسۇس،
تۇشسە قارا يەرگە نەڭگۇ نامۇس.
— نەۋايى.

3) ئائىلە، بالا ـ چاقا:
ھەر نېچە ئەدەب بولسە قاتىغ يەتكۇرگىل،
خەيلىڭغە ئەدەب قىلىپ ئاسىغ يەتكۇرگىل.
— نەۋايى.

خەيلۇ سىپاھ — قول ئاستىدىكى ئادەملەر ۋە ئەسكەرلەر.
خەيلى بەشەر — ئىنسانلار.
خەيلى مەۋەددەت — بىر ـ بىرىگە ئىخلاسلىق ۋە مۇھەببەتلىك كىشىلەر.
خەيلى شۇكۇفە — گۈللەر گۈرۈپپىسى، گۈللەر توپى.

خەيمە [خيمه] (ئە) كىگىز ئۆي، چېدىر:
كىرىپمىز ھەمە كارۋان كېمەگە،
كى ساكىن بولۇپ كېمەدە خەيمەگە.
— ئا. نىزارى.

خەيمەدوز [خيمەدوز] (ئە + پ) كىگىز ئۆي، چېدىر تىككۈچى.

خوب [خوب] (پ) 1) ناھايىتى، ئىنتايىن، بەك:
بار ئېردى بىر ئوغلى ئانىڭ خوب دەلىر،
قىلىپ پەند بىرلە ئۇنى سەن ئەسىر.
— ئا. نىزارى.

2) ياخشى، دۇرۇس:
دېدى شاھى قۇلزەم: «سۆزۈڭ خوب ئېرۇر،
قىياس ئەيلەسەم ئانچە مەرغۇب ئېرۇر.»
— ئا. نىزارى.

3) چىرايلىق، گۈزەل:
تۇمەن جىلۋە بىرلە كىرىپ ئول پەرى،
كى مەكتەب ئارا خوبلار سەرۋەرى.
— ئا. نىزارى.

4) ئەۋزەل:
ۋەگەر خۇد ئۆزىن بىلسە مەغلۇبدۇر،
نەسىھەت بىلە ئېكتىفا خوبدۇر.
— نەۋايى.

خوب كەس — ياخشى ئادەم؛
ئاتادىن يەتىم قالدى بىكەس بولۇپ،
بۇ ئاستانەدە يۇرسە خوب كەس بولۇپ.
— ئا. نىزارى.

خوبلار سەرۋەرى — ياخشىلارنىڭ باشلىقى؛ گۈزەللەرنىڭ گۈزىلى:
دېدى ئول: «ئايا خوبلار سەرۋەرى،
مېنى قەيد قىلغان ئىدى بىر پەرى.»
— ئا. نىزارى.

خوبۇ جەمىل — گۈزەل ۋە كۆركەم، چىرايلىق ۋە كېلىشكەن:
جۇملەئى جانان ئارا شاھ سەن ئولساڭ نە سۆز،
كى بىرى ئېرمەسىدۇرۇر سەن كەبى خوبۇ جەمىل.
— ناقىس.

خوبان [خوبان] (پ) 1) چىرايلىق، چىرايلىقلار، گۈزەل، گۈزەللەر، كۆركەم، كۆركەملەر:
ماڭا بىس گۇشەئى خاتىر ئېرۇر ئول شاھى خۇباندىن،
ئەجەب ئېرمەس ئەگەر ئىشق ئەھلى بولسە بەندە فەرمانىم.
— ئەرشى.

2) ياخشى ئادەم:
خوبانى جەھان تەلبە كۆرۈبان قاچادۇرلەر،

ئۇيغۇر كتاب تور بېكىتى www.uyghurkitap.com

ئادەم ئەمەس ئول تائىفە گوياكى پەرىزاد.
— زەلىلى.

خوبلاشماق [خوبلاشماق] خوشلاشماق، خەيرلەشمەك:
كى پەدرۇد ئېتىپ چىقتى، بولدى سەۋار،
ئىكەۋ خوبلاشىپ، يىغلاشىپ زار ـ زار.
— ئا. نىزارى.

خوبلۇق [خوبلوق] گۈزەللىك، ھۆسندارلىق؛ ياخشىلىق:
قىزىنىڭ خوبلۇقى بولغاي ئانادىن،
ئىلىكلارنىڭ ئولۇر ياخشى ئىنادىن.
— موللا فازىل.

خورد I [خورد] (پ) يارىشا، مۇناسىپ، لايىق، لاياقەت.

خورد II [خورد] (پ) يېمەك ـ ئىچمەك، تائام، غىزا.
خوردۇ خاب — يېيىش ـ ئىچىش ۋە ئۇيقۇ:
بەھرە خوردۇ خابىن ئول تاپتى، بۇدۇر ئانداكىم،
قىلدى ئەھيا كېچەسىن، سايىم كېچۈردى كۈندۈزىن.
— نەۋايى.

خورما [خرما] (پ) خورما دەرىخى ۋە ئۇنىڭ مېۋىسى:
كىرىپ بىشە ئىچرە يېدىلەر غىزا،
ئىدى خورما ئاندا ئەدەدسىز تولا.
— ئا. نىزارى.

خوشە [خوشە] (پ) 1) باش، باشاق:
ئوغۇرلاپ كېچە خوشەۋۇ ئۇنچەنى،
كى مەھكەم قىلىپ تولدۇرۇپ گۇشەنى.
— غەرىبى.
2) 12 ئاسمان بۇرجىنىڭ ئالتىنچىسى (سۇمبۇلا):
تۇتۇپ مەھسۇلى ھىرزىن خوشە خىرمەن،
چايانغە كەففەنىڭ ئاستىدا مەسكەن.
— نەۋايى.

خوشەچىن [خوشەچين] (پ) باشاقچى، باش تەرگۈچى:
مەلاھەتتە جەھان خوبانلارىكىم خوشەچىنىڭدۇر،
نەسىمى رۇھپەرۋەردىن ئاچىلغان خىرمەنى گۇلشەن.
— زەلىلى.

خوشەزار [خوشەزار] (پ) باشاق كۆپ جاي، باشاقلىق:
خوشەزارى دەھر ئارا بىر ھۇسن گۇندەم گۇن كۆرۈپ،
پۇشتى پايى ئۇرماسە فىردەۋسىنى، ئادەم ئەمەس.
— ئەرشى.

خۇ [خو] (پ) خۇي، قىلىق؛ تەبىئەت، مىجەز:
مەن ۋەفاۋۇ مېھر ئايىنىنى خۇ قىلغان سارى،
سەن جەفاۋۇ جەۋر رەسمىنى شىئار ئەتكەن يىگىت.
— ئەرشى.

خۇي يۇمشاق — خۇشخۇي، مىجەزى ياخشى:

خۇبەسا [خبثا] (پ) قەبىھ، ئىپلاس ئادەملەر.

خۇفتەن [خفتن] (پ) ئۇخلاش ۋاقتى، كەچ:
ۋەقتى خۇپتەن كېتەدۇر،
تاڭ ئاتقۇنچە ياتادۇر،
ئۆزكە ئىشلار قىلادۇر،
دەبان خەلقلەر ئىدىيا.
— موللا مۇھەممەد نىيازى.

خۇتبە [خطبە] (ئە) 1) جۇمە ۋە ھېيت نامازلىرىدا خاتىب (خۇتبە ئوقۇغۇچى) تەرىپىدىن مۇنبەرگە چىقىپ ئوقۇلىدىغان پەند ـ نەسىھەت سۆزلىرى:
ئەيلەبان ئىنشاكى مۇنبەر ئۆزرە تاڭلا خۇتبەدە،
زاھىر ئەتكەي شاھ ئاتىدىن سوڭ دۇئايۇ مىدھەتىن.
— نەۋايى.
2) نىكاھ ۋاقتىدا ئىمام تەرىپىدىن ئوقۇلىدىغان دۇئالار مۇقەددىمىسى:
خۇتبە ئەمرىنى ئىفتىتاھ ئەتتى،
خوجەغە سىڭلىنى نىكاھ ئەتتى.
— نەۋايى.
3) سۈپەتلەش، ماختاش.
4) كىتاب مۇقەددىمىسى.

خۇتۇت [خطوط] (ئە) «خەت» نىڭ كۆپلۈكى ـ خەتلەر.

خۇتۇر I [خطور] (ئە) ئويىدا، خاتىرىسىدە ساقلاش، ئەستە تۇتۇش، ئەسلەش.

خۇتۇر II [خطور] (ئە) [بىرلىكى: خەتەر] خەتەرلەر:
دىيانەت بىناسىغە يەتمىش فۇتۇر،
ئىبادەت مەكانىغە بولمىش خۇتۇر.
— ئا. نىزارى.

خۇتۇۋۋەت [خطوت] (ئە) قەدەم، چامدام، ماڭدام:
رەئاياغە قىلمىش مۇرۇۋۋەت بەسى،
بەراياغە ئەيلەپ خۇتۇۋۋەت بەسى.
— ئا. نىزارى.

خۇجەستە [خجستە] (پ) قۇتلۇق، مۇبارەك؛ بەختلىك:
خۇجەستە زاتىڭ ئول ۋەقتىكى پەيدا قىلدى ئول ھادىس،
كى قىلدى خىلئەتىڭنى ئايەتى لەۋلاكغە لابىس.
— موللا قۇربان.

خۇجەستە ئەسەر — تەسىرلىك ئەسەر.
خۇجەستە ئەلپاز — گۈزەل سۆزلەر.
خۇجەستە ئەۋقات — مۇبارەك ۋاقىتلار.
خۇجەستە جەمال — چىرايلىق، ھۆسندار.
خۇجەستە دەۋران — ئاجايىپ ياخشى زامان، دەۋر.
خۇجەستە كەلام — دانا، خۇش گەپ، شېرىن سۆز.
خۇجەستە مەقام — قۇتلۇق جاي.
خۇجەستە مەقدەم — قۇتلۇق قەدەم.

خۇجەستە ھەرىف — بەختلىك دوست، ياخشى ئۇلپەت.

خۇد I [خود] (پ) جەڭچىلەر كىيىدىغان تۆمۇر قالپاق:
ئاتى نەئىلىدىن تاكى خۇدىدا مىل،
كىرىپ كۆك تېمۇر ئىچرە ئاندا‌قكى نىل.
— نەۋايى.

خۇد II [خود] (پ) 1) ئەلۋەتتە، ھەقىقەتەن:
تانماغلىق ئانى ئەھلى ئەدەبنى ئۆرتەر،
تاتماغلىق ئانى خۇد ئىككى لەبنى ئۆرتەر.
— نەۋايى.

2) يالغۇز، پەقەت:
تىنھايلى ئانىڭ بارچە جانۇ جەھان،
تاپىپ خۇد ئاندىن بۇ كەۋنى مەكان.
— ئا. نىزارى.

3) ئۆزى، ئۆزىلا:
نە تەشنە بولغانى يادىغا كېلۇر،
نە ھۇشۇ فەھم خۇد يادىغا كېلۇر.
— موللا فازىل.

4) ھېچ، ھېچقانداق:
ئىبادى ئاسى ـ جافى تاڭلا مەھشەرگاھ ئارا تولغاي،
ھېساب ئالغاندا مەئيۇب ئۆزرلەر خۇد غەيبكە قولغاي.
— موللا قۇربان.

خۇدا [خدا] (پ) يارانقۇچى، ئاللا، تەڭرى:
خۇدا بىزگە فەرزەند قىلدى ئاتا،
يېتىپ پىرلىق بولدۇم ئەمدى فەنا.
— ئا. نىزارى.

خۇدايى زۇلمەنەن — ئېھسانلار ئىگىسى خۇدا:
رەھىم قىل گۇمنامغە بىر خەستەدۇر زارىڭ سېنىڭ،
دەۋلەتىڭ پايىندە قىلسۇن ئول خۇدايى زۇلمەنەن.
— گۇمنام.

خۇدايار — خۇداغا يېقىن، خۇداغا دوست:
ئايا دوستلار خۇدانىڭ يادىدىن ھېچ بولماغىل غافىل،
خۇدا يارى بىلە بولغىن بۇ دۇنيا ئىشى بىكارى.
— موللا مۇھەممەد نىيازى.

بەرايى خۇدا — خۇدانىڭ رايى بىلەن، خۇدانىڭ خاھىشى بىلەن:
تۇمەن رەنج ئىلە قىلدى ئاندىن خەلاس،
بەرايى خۇدا قىلدى جانىمغە خاس.
— ئا. نىزارى.

خۇداداد [خداداد] (پ) 1) سوۋغا قىلغان، ئىنئام قىلغان، بەخش ئەتكەن، ئىلتىپات قىلىنغان.
2) تەبىئىي، تۇغما:
مەھبۇبەكىم بار تۇرۇر ھۇسنى خۇداداد،
بەربەستە گۇشۇل، زىينەتۇ زىۋەرگە نې ساندۇر.
— ھافىز خارەزمى.

خۇداۋەندە [خداوند] (پ) 1) خۇدا، تەڭرى، ئاللا:
ندا كويۇڭدا ئۇرمىش «سەۋفە يۇئتىكە فەتەرزا»نى،
رىزالىق ئىزدەبان مەئشۇق ھەمىن ئاشىق خۇداۋەندا.
— شەۋقى.

2) ئىگە، خوجايىن:
خۇداۋەندى ئىنسۇ خۇداۋەندى جان،
خۇداۋەندى مۇلكۇ مەكنۇ مەكان.
— ئا. نىزارى.

خۇداۋەند تەئالا — ئۇلۇغ ۋە بۈيۈك خۇدا.

خۇداۋەند كەرىم — ئالىيجاناب، سېخىي خۇدا.

خۇداپەرەس [خداپرست] (پ) خۇداغا ئىبادەت قىلىدىغان.

خۇدبىن [خودبين] (پ) باشقىلارنى كۆزگە ئىلمايدىغان، ھاكاۋۇر، تەكەببۇر، مەنمەنچى:
بۇ كۈن تەبلى تەمەننا قاقماغىل، ئەي زاھىدى خۇدبىن،
مەلامەت ئاتەشىگە ياقماغىل، ئەي زاھىدى خۇدبىن.
— زەلىلى.

خۇدبىنلىق [خودبين ليق] ھاكاۋۇرلۇق، تەكەببۇرلۇق:
كۆرمە ئارادە ئۆزۈڭنى مىسكىنلىك ئارا،
كىم بولدى كىشى ھالاكى خۇدبىنلىك ئارا.
— نەۋايى.

خۇدپىسەند [خودپسند] (پ) ئۆزىگە ئىشەنگەن؛ تەكەببۇر:
نەۋاساز قۇشنى قەپەس ئىچرە بەند،
چۈمەسئود قاشىدا قويۇپ خۇدپىسەند.
— ئا. نىزارى.

خۇددام [خدام] (ئە) مۇلازىملار، خىزمەتچىلەر، خادىملار:
گەر ساڭا خۇد لەبىيۇ خۇددام ئىرۇر،
قايغۇلارى كۆڭلىگە ناكام ئىرۇر.
— نەۋايى.

خۇدراي [خودراى] (پ) باشباشتاق، قەيسەر، جاھىل:
قىرقىپ ئىپردى قاشىن ئول باده نەرەستى خۇدراي،
تازە چىقمىش، نىئەجەب، گەر دەپەم ئانى يېگى ئاي.
— نەۋايى.

خۇدرەڭ [خودرنگ] (پ) بويالمىغان، ئۆز ئەسلى رەڭگى، باشقا رەڭگە ئارىلاشمىغان رەڭ.

خۇدرۇ [خودرو] (پ) ئۆزى ئۆسۈپ قالغان، ياۋا:
تاشلاغىل ناقىس، رىزا دەشتىغە قويماي ھالىغە،
گەر سېنى تىندۇرماسا ھەريان سۇرۇپ خۇدرۇ كۆڭۈل.
— ناقىس.

خۇدروي [خودرى] (پ) «خۇدرو» غا قارالسۇن.

كۆزمۇدۇر يا كافىرى خۇنرىز يا جادۇيى ھىنىد،
يۈزمۇدۇر يا لالەئى خۇدروي يا بەرگى سۇمەن.
— ھافىز خارەزمى.

خۇدستانلىغ [خودستان ليغ] ئۆزىنى ماختىماق.

خۇدشىگەن [خودشكن] (پ) كەمتەر، كىچىك پېئىل:
خۇدشىگەنگە بەتتى ئول ئالى مەقام،
خۇدنەما تاپتى بۇ يەڭلىغ ئىنتىقام.
— نەۋايى.

خۇدكار [خودكار] (پ) ئۆزلۈكىدىن ھەرىكەتلىنىدىغان، ھەرىكەتچان:
خەبەر ئالدى خەددام خۇدكارلار،
يىغىلدى ھەمە يار، ئەغيارلار.
— ئا. نىزارى.

خۇدكام [خودكام] (پ) پەقەت ئۆز مەنپەئىتىنىلا كۆزلەيدىغان:
كىمكى مەندەك ئىشق ئەرا بىسەبرۇ ئارام ئولماسۇن،
يار ئاڭا بىر سەن كەبى بەدمېھرى خۇدكام ئولماسۇن.
— نەۋايى.

خۇدكامە [خودكامە] (پ) «خۇدكام» غا قارالسۇن.

خۇدنەما [خودنما] (پ) شۆھرەتپەرەس، ئۆزىنى كۆرسىتىشكە ئىنتىلگۈچى، ئابرۇيپەرەس:
مەرھەلەئى فەغانەكىم ئەھلى بەقا نەزەر قىلمايۇ،
جەزبە ئېلى سەۋارەدۇر، زاھىد خۇدنەما يايۇ.
— زەلىلى.

خۇدنەمالىق [خودنماليغ] شۆھرەتپەرەسلىك، ئابرۇيپەرەسلىك.

خۇدنەماي [خودنماى] (پ) «خۇدنەما» غا قارالسۇن.

خۇرد [خورد] (پ) ئۇششاق، كىچىك؛ پارچە، پارچىلانغان:
تۇرالماي شەھەر ئىچرە، كەلدىم بۇيان،
كى ماتەم تۇتۇپ بارچە خۇردۇ كەلان.
— ئا. نىزارى.

خۇردى كەلان — چوڭ ـ كىچىك، ئۇششاق ـ چوڭ:
تۇشۇپ تاغ باشىدىن ھەمە كافىران،
توشۇپ بۇتلارىن ھەمە خۇردى كەلان.
— ئا. نىزارى.

خۇردە [خورده] (پ) «خورد» قا قارالسۇن.

خۇردەدان [خوردەدان] (پ) زېھنى ئۆتكۈر، پەملىك:
بەقاسىزدۇر جەھان مۇلكىنى شاھى خۇردەدان كەتمىش،
ۋەلى گەر كەتسە ھەركىمدەك نە بىنامۇ نىشان كەتمىش.
— ئەرشى.

خۇردەدانلىق [خوردەدانليق] ئۆتكۈرلۈك، ھوشيارلىق.

خۇررەم [خرم] (پ) خۇشال، شاد، خۇرسەند:
جەمالۇ ھۇسنى ئەكسىندىن گۈلىستان يەڭلى خۇررەمدۇر،
ئانىڭ ھۇسنى جەھان ئاراسى تاكىم بولدى جان ئارا.
— ھافىز خارەزمى.

خۇررەم بولماق — خۇشاللانماق، شادلانماق:
جەھان خۇررەم بولۇپ خۇددى بارىنتەك،
سۇزۇلۇپ چەشمەلەر مايى ماينىتەك.
— لۇتفى.

خۇررەم قىلماق — خۇشاللاندۇرماق، شادلاندۇرماق:
قىلىپ سەن جەھاندا مەنى غەم سىرىشت،
كەرەم بىرلە قىل تاڭلا خۇررەم سىرىشت.
— ئا. نىزارى.

خۇررەملىق [خرم ليق] شادلىق، خۇشاللىق، خۇرسەنلىك:
باردۇر يامان ئەلگە ھەمنەشىنلىغدە زەرەر،
خۇررەملىق ئارا رەنجۇ ھەزىنلىغدە زەرەر.
— نەۋايى.

خۇرسەند [خرسند] (پ) رازى، مەمنۇن، خۇشال، شاد:
شەئن ـ شەۋكەتدە مىسلى قازى كەلان،
داغى خۇرسەند ئىبرۇر مۇڭا زىيجان.
— موللا قۇربان.

خۇرسەندلىق [خرسندليق] رازىلىق، مەمنۇنلۇق، خۇشاللىق، شادلىق.

خۇرشىد [خورشيد] (پ) 1) قۇياش، كۈن، ئاپتاپ:
كى خۇرشىدنىڭ ئەۋجى قىلدى زەۋال،
كى مەغرىب ساڑى ئەيلەدى ئىنتىقال.
— ئا. نىزارى.

2) ناھايىتى گۈزەل، بەك چىرايلىق:
ئول بار ئىكەنۇ ئۆزگە قاچان كۆزگە كۆرۈنسۇن،
خۇرشىد بارىندە مەھۇ ئەختەرگە نې ساندۇر.
— ھافىز خارەزمى.

خۇرشىدى پەرتەۋرا — نۇرلۇق قۇياش:
مەھۇشىم رۇخسارىدىن خۇرشىدى پەرتەۋراسى بار،
خىزىر خەتتى ئاستىدا لەئلى مەسىھ ئەنفاسى بار.
— ئەرشى.

خۇرشىدى خاۋەر — شەرق قۇياشى:
كى خۇرشىدى خاۋەر يۈزى كۆزگۈسى،
قۇلاقىغە پەرۋىن ئىبرۇر ئۈنجۈسى.
— ئا. نىزارى.

خۇرشىد رەخشان — پارلاق قۇياش:

نەماھىكى، خۇرشىد رەخشان كەبى،
چۇ بەرپا قىلىپ خىيمەۋۇ بارگاھ.
— ئا. نىزارى.

خۇرشىدى فەر — كۆركەم، ھەيۋەتلىك قۇياش:
تەۋسەنى دۆۋلەت ئۆزە مىنسەڭ سەن، ئەي خۇرشىدى فەر،
قىلغۇدەكسەن سەير بەزمىدە بۇ ئون ئىككى بۇرج.
— قەلەندەر.

خۇرشىد ماھ — نۇرلۇق ئاي:
بىناگاھ يېتىپ كەلدى خۇرشىد ماھ،
يىراقدىن كۆرۈپ كوھكەن چەكتى ئاھ.
— ئا. نىزارى.

خۇرشىد يۈز — گۈزەل يۈز، چىرايلىق يۈز:
خۇرشىد يۈزۈڭنى ئەي قارىنداش،
ئول كۈن يەنە كۆرمەسەم ئىكەن كاش.
— موللا نىياز.

خۇرشىد راي [خورشيدراى] (پ) ئۆتكۈر، روشەن پىكىرلىك:
رەۋەن بولدى خاقانى خۇرشىدراي،
بۇ ئىلكىدە ئايىنە، ئول بىردە ئاي.
— نەۋايى.

خۇرشىد سىيما [خورشيدسيما] (پ) قۇياش يۈزلۈك، گۈزەل.

خۇرشىدۋار [خورشيدوار] (پ) قۇياش كەبى، قۇياشتەك.

خۇرشىدۋەش [خورشيدوش] (پ) قۇياشتەك نۇرلۇق، يارقىن:
ئۆزى بىر تەخت ئۈستىدە جەمشىدۋەش،
يانىدا گۈلچېھرەئى خۇرشىدۋەش.
— نەۋايى.

خۇرۇج [خروج] (ئە) قارشى چىقىش، توپىلاڭ قىلىش:
مەخدۇمى پاكبازى، پەرۋازى شەھبازى،
ساھىبى خۇرۇج غازى، چۈن ئارسلان ئەمەسمۇ؟
— زەلىلى.

خۇرۇج ئەتمەك — قارشى چىقماق، توپىلاڭ قىلماق:
ئانى ھەم تەماشا قىلىپ نەچچە كۈن،
خۇرۇج ئەتكەلى بەلكى يۆتكەپ ئورۇن.
— ئا. نىزارى.

خۇرۇج ئەيلەمەك — «خۇرۇج ئەتمەك» كە قاراڭ.

خۇرۇس [خروس] (پ) خوراز:
ئۇچسە ئۇچقاي ئېردىلەر تاكىم قاناتنىڭ زورىدىن،
ھالى مەكيانۇ خۇرۇسنىڭ مادەۋۇ نەردىن ئەمەس.
— ئەرشى.

خۇرۇش [خروش] (پ) قىچقىرماق، چىللىماق، توۋلىماق، ھۆركىرىمەك، پىغان، پەرياد، نالە:
رەگى گۈل سىمگۈندۇر، شىشەئى شەبنەمنى نۇش ئەتكەچ،
چەمەن گويا مۇسىبەتخانەدۇر، بۇلبۇل خۇرۇش ئەتكەچ.
— زەلىلى.

خۇرۇش ئەيلەمەك — ۋارقىرىماق، ھۆركىرىمەك، قىچقىرماق، توۋلىماق؛ پەرياد چەكمەك، نالە قىلماق:
سۇ ئالىبان زەررەئى نۇش ئەيلەدىم،
جۇش قىلىپ بەسكى خۇرۇش ئەيلەدىم.
— زەلىلى.

خۇرۇش قىلماق — «خۇرۇش ئەيلەمەك» كە قاراڭ.
مۇنچە بولۇپ باقمادى قىلدىم خۇرۇش،
بىلمەدى گۈل قەدرىنى بوستان فۇرۇش.
— زەلىلى.

خۇرۇشان [خروشان] (پ) پىغان، پەرياد چەككۈچى، قىچقىرغۇچى، شاۋقۇن سالغۇچى:
بولدى ھەر نەۋاكەش بىر بەھرى جۇشان،
رۇبائىي بەھرى ساز ئەيلەپ خۇرۇشان.
— نەۋايى.

خۇسرەۋ [خسرو] (پ) 1) بۇرۇنقى ئىران پادىشاھلىرىدىن بىرسىنىڭ لەقىمى:
مەدايىن ئېلى شاھى خۇسرەۋ ئىدى،
كى ھۇرمۇز مەقامىدا پەيرەۋ ئىدى.
— ئا. نىزارى.

2) كۆچمە م: پادىشاھ، شاھ:
باشىمغە تاپىلسە تاقىيئى نەۋ،
بىلسەم ئانى مىسلى تاجى خۇسرەۋ.
— موللا نىياز.

خۇسرەۋانە [خسروانە] (پ) پادىشاھلارچە، پادىشاھلاردەك، پادىشاھلارغا لايىق:
ياساپ خۇسرەۋانە چۇ ئەسبابى بەزم،
قىلىپ مۇندا بارچە كېرەكلىكنى جەزم.
— ئا. نىزارى.

خۇسرەۋانى [خسروانى] (پ) پادىشاھلىق، پادىشاھلارغا تېگىشلىك، پادىشاھلارغا مەنسۇپ.

خۇسۇسەن [خصوصاً] (ئە) 1) بولۇپمۇ، ئەڭ مۇھىمى:
خۇسۇسەن فەقىر غەمكەشۇ ناتەۋان،
سىرىشكىمنى ھەر سۇبھى ئەيلەپ رەۋان.
— ئا. نىزارى.

2) ئاتايىن، مەخسۇس:
خۇسۇسەن خىسالى ھەمىدىڭ بىلىپ،
ئۇلۇغ ئېئتىماد ئىشلەرىڭگە قىلىپ.
— نەۋايى.

ئۇيغۇر كىتاب تورىبىكىتى www.uyghurkitap.com

خۇسۇمەت [خصومت] (ئە) دۇشمەنلىك، ئاداۋەت:
خۇسۇمەت تەرەپتىن بىراق كاردۇر،
دېسەك راست سۆزنى فىراق كاردۇر.
— ئا. نىزارى.

خۇسۇسىيەت [خصوصيت] (ئە) 1) سۈپەت، بەلگىلەر. 2) خاسلىق، مەخسۇسلۇق.

خۇش [خوش] (پ) 1) ياخشى، ماقۇل:
يالغۇز بول، رەنج پەرۋەرد ئولماق،
خۇشراق چۇ يامان رەفىقدەك فەرد ئولماق.
— نەۋائى.

2) چىرايلىق، يېقىملىق:
خۇش ئېرۇر كۆزلەرى بىمارى دائىم،
ۋەلى خۇش ئۆزگەيۇ، بىمار ئۆزگە.
— ھافىز خارەزمى.

3) شاد، خۇشال، خۇرسەن:
خۇش ئېرۇر كۆزلەرى بىمارى دائىم،
ۋەلى خۇش ئۆزگەيۇ، بىمار ئۆزگە.
— ھافىز خارەزمى.

خۇش ئەلھان — خۇش ئاۋاز، يېقىملىق ئاۋاز:
سايەگى سەرۋىمەنۇ يارى گۈلۇ بوستانى،
نەغمە سەنج ئولسە دەغى بولبۇلى خۇش ئەلھانى.
— زەلىلى.

خۇش بولماق — شادلانماق، خۇشاللانماق، خۇرسەن بولماق:
مەنىم بىرلە بەسى خۇش بولغاي ئېردىك،
قاچان كەتسە ئارادىن بۇ مەڭۇ تۇ.
— ھافىز خارەزمى.

خۇش خەبەر — ياخشى خەۋەر، خۇرسەندلىك بېغىشلىغۇچى خەۋەر، شادلاندۇرغۇچى خەۋەر:
دېدى قىز: «ئىشتىكىل ساڭا خۇش خەبەر،
ماڭا بول كۆرۈنگەن ئېرۇر سىيمبەر».
— ئا. نىزارى.

خۇش سۆلۈك — خۇش مۇئامىلە:
ئېرۇر شاھىمىز ئىسمى تاجۇل مۇلۇك،
ئۆزى فەقرپەرۋەر تۇرۇر خۇش سۆلۈك.
— ئا. نىزارى.

خۇش نەفەس — ئاۋازى يېقىملىق، تاتلىق ـ شېرىن سۆزلەيدىغان:
ئاسىپدۇر تۇرۇسقا چۇ ئالتۇن قەفەس،
قۇشى بىر ـ بىرىدىن ئېرۇر خۇش نەفەس.
— ئا. نىزارى.

خۇش نىھاد — خۇش تەبىئەتلىك، مىجەزى يېقىملىق:
چۇ شەھبال بولدى بۇ سۆزلەرغە شاد،
كۆلۈپ لەفز ئەيلەپ ھەمۇل خۇش نىھاد.
— ئا. نىزارى.

خۇش ۋەقت — ۋاقتى خۇش، خۇشال ـ خۇراملىق:
سىزلەرنى داغى تۇتۇپ سەلامەت،
خۇش ۋەقتلىغىن قىلىپ كەرامەت.
— موللا نىياز.

خۇشا [خوشا] (پ) نېمىدېگەن ياخشى؛ قانداق ياخشى:
بولۇپ ھەم سەئب ھالەت بولماغاي ھىجران بەلاسىدىن،
خۇشا، ئىككى كۆڭۈللۈك بولسە ۋەسل ئاقامىدا بىرەدەك.
— ئەرشى.

خۇشاب [خوشاب] (پ) تازا، ساپ، تىنىق، يالتىراق:
ئەدەب بىرلە بانۇغە بەردى جەۋاب،
كى ھەرلەفزى ئانىڭ چۇ دۇررى خۇشاب.
— ئا. نىزارى.

دۇررى خۇشاب — ساپ، تازا ئۇنچە ـ مەرۋايىت:
فىراقى رەڭگى رۇخسارى لەبىڭدە تۇنلەيۇ كۇنلەپ،
سىرىشكىم يىغلارەم ھەر قەترەسىن دۇررى خۇشاب ئېيلەپ.
— ئەرشى.

خۇشامەت [خوش آمد] (پ) بىرەۋغا تەمەگەرلىك بىلەن خىزمەت قىلىش، خۇشامەت:
كى مەھزۇن خۇشامەت قىلىپ دايىگە،
قىلىپ فەرش توققۇز مەتاۋ پايىگە.
— مەھزۇن.

خۇشئايەندە [خوش آيىندە] (پ) خۇش كەلگۈچى، گۈزەل تۇيۇلىدىغان، يېقىملىق:
ئاندىن خۇشئايەندە كۆزۈم قاشىدىن ئاشدى،
كىم گۈلشەنى جاندە يۈرۈسە سەرۋى خىرامان.
— ھافىز خارەزمى.

خۇشباش [خوشباش] (پ) خۇش مۇئامىلە، خۇش ۋاقىت.

خۇشبەرنا [خوش برنا] (پ) چىرايلىق، كېلىشكەن.

خۇشبۇ [خوش بو] (پ) خۇشبۇي، ئىللىق:
دۇد سالدىم كىرفىك ئىلە كەلمەكىن ئىستەردە سەن،
جەمئ ئولۇپ كەلمىش پەرى ھەر ساريدىن خۇشبۇ كۆرۈپ.
— ئەرشى.

خۇشتالىئ [خوش طالع] (پ + ئە) بەختلىك، بەختيار، تەلەيلىك:
بىر سۇبھىكىم ئاڭا كىم تالىئ ئولۇر باده قويانىنى،
خۇش بەختى ھۇمايۇن بىلە خۇشتالىئىن فېرۇز.
— نەۋائى.

خۇشتەبىئ [خوش طبع] (پ + ئە) ياخشى تەبىئەتلىك، مىجەزى، خۇلقى ياخشى؛ شائىرانە مىجەزلىك، ئەدەب.

خۇشتەر [خوشتر] (پ) ياخشى، ناھايىتى ياخشى:
فۇقەراھەم ئەتاسىدىن خۇشتەر،
بىنەۋالار سەخاسىدىن پەرۋەر.
— موللا قۇربان.

خۇشتەقرىر [خوش تقرير] (پ + ئە) يېزىقتا مەزمۇننى ياخشى ئىپادىلەپ بەرگۈچى، چىرايلىق، مەزمۇنلۇق جۈملىلەرنى تۇزگۈچى.

خۇشتەۋىر [خوش طور] (پ + ئە) ھەرىكىتى يېقىملىق.

خۇشخان [خوش خوان] (پ) خۇش ئاھاڭ، خۇش ئاۋاز.

خۇشخۇ [خوش خو (ى)] (پ) خۇش تەبىئەتلىك، ياخشى مىجەزلىك، ئوچۇق كۆڭۈل، خۇشخۇي، مۇلايىم:
رەنج بولماس ھەر جەفاينكىم چېكەر ئەغيارىدىن،
يار يادى بىرلە ئادەت ئەيلەگەن خۇشخۇ كۆڭۈل.
— ناقىس.

خۇشرەفتار [خوش رفتار] (پ) چىرايلىق ماڭىدىغان.

خۇشرەڭ [خوش رنگ] (پ) رەڭگى چىرايلىق، گۈزەل.

خوششائەت [خوش ساعت] (پ + ئە) ياخشى سائەت، ياخشى پەيت.

خۇشك [خشك] (پ) 1) قۇرۇق، سۇسىز:
يايۇشسە ئول ئوتدىن ھۆلۈ خۇشك ئارا،
ئۆچۈرمەك نە مۇمكىن سالۇر ماجەرا.
— ئا. نىزارى.

2) قۇرۇق يەر:
كى خۇشكىدا ئولتۇرۇپ ئېردى ئول،
تەۋھەمۇم بىلەن باقىبان ئوڭۇسول.
— ئا. نىزارى.

خۇشك رۇد [خشك رود] (پ) قۇرۇغان دەريا، قۇرۇغان ئېقىن:
كىشى كىم مۇھەببەتى يوق ئانى دەرلەر خۇشك رۇدى،
سەببى تەمام ئالەم ئەۋلانلىك ئېرۇر ۋۇجۇدى.
— زەلىلى.

خۇشك سال [خشك سال] (پ) قۇرغاقچىلىق يىلى:
خۇشك سال ئولدى بۇ يىل ئول نەۋئىكىم گەرد ئىچرە ئەل،
بىر - بىرىن كۆرمەس ئەگەرچە ئولتارۇرلەر روبەرۇ.
— نەۋائى.

خۇشك لەب [خوشك لب] (پ) مەھرۇم، بىبەھرە، تەشنا:
چەشمەئى ھەيۋاندىن ئۆتكەن خۇشك لەب،
بەركەدىن دەفئى ئەتەش قىلغان تەلەب.
— نەۋائى.

خۇشكۇار [خوشكوار] (پ) 1) تاتلىق، تەملىك، پۇراقلىق:
گۈلىستان خۇررەمۇ خۇش بولدى، ئەمدى بىر نىگار ئىزدە،
تۇزۇپ زەۋقۇ سەفا سازىن شەرابى خوشكۇۋار ئىزدە.
— ھافىز خارەزمى.

خۇشگۇي [خوش كوى] (پ) شېرىن سۆز، چىرايلىق سۆز:
سەراۋۇ سەھنى گۈلشەندە بولۇپ نەغمە سەرا ھەردەم،
ئۆزۈڭگە بۇلبۇلۇ خۇشگۇيلارنى دەستيار ئىزدە.
— ھافىز خارەزمى.

خۇشلەھجە [خوش لهجه] (پ + ئە) خۇش ئاۋاز، يېقىملىق سۆزلەيدىغان.

خۇش مەشرەب [خوش مشرب] (پ) ياخشى تەبىئەتلىك، خۇش چاقچاق، خۇشخۇي، لەۋەن.

خۇش مەقال [خوش مقال] (پ + ئە) سۆزگە ئۇستا، گەپدان.

خۇشنەما [خوش نما] (پ) كۆركەم، چىرايلىق، گۈزەل:
باسىپ تۇخمىنى چۇن چىقاردى بالا،
پەرۇ بال ئىلەكىم بولۇپ خۇشنەما.
— ئا. نىزارى.

خوشنەۋا [خوش نوا] (پ) ئاھاڭى يېقىملىق، خۇش ئاۋاز.

خۇشنەۋاز [خوش نواز] (پ) ياخشى چالغۇچى، ئۇستا سازەندە.

خۇشنەۋىس [خوش نويس] (پ) چىرايلىق خەت يازغۇچى، خۇشخەت.

خۇشنۇد [خوشنود] (پ) رازى، مىننەتدار، شاد:
رىزالىق ئەيلەرەم ھەردەم ئانىڭ ياخشى فەئالىغە،
مېنىڭ خۇشنۇدلۇقۇمدىن ئول بەھىشتى جاۋىدان كەتتى.
— موللا سالىھ.

خۇففاش [خفاش] (ئە) قارىغۇ ياپىلاق، شەپەرەڭ.

خۇك [خوك] (پ) توڭگۇز، چوشقا.

خۇكبان [خوكبان] (پ) توڭگۇز باققۇچى.

خۇكچەران [خوك چران] (پ) «خۇكبان» غا قارالسۇن.

خۇلد [خلد] (ئە) مەڭگۈلۈك، ئەبەدىيلىك؛ جەننەت:
قىلىپ نۇكتە دىۋانىنى نەقشى چى،
مۇھەببەت ھەۋاسىدا خۇلدى بەرىن.
— ئا. نىزارى.

خۇلد ئاشىيان [خلد آشيان] (ئە + پ) جەننەتكە كىرىدىغان، جەننەتتىي.

خۇلد ئايىن [خلد آين] (ئە+پ) جەننەتتەك بېزەكلىك.

www.uyghurkitap.com

خۇلد بەرىن [خلدبرين] (ئە + پ) جەننەت:
كەئبەۋۇ خۇلد بەرىننى كۇلبەئى ئەھزان دېمىش،
كىمسە گەر شەمئى جەمالىڭنى قۇياشقە ئوخشەتۇر.
— ئەرشى.

خۇلد رىزۋان [خلدرضوان] (ئە) جەننەت:
بۇلار يۇرگۇسى خۇلد رىزۋان ئارا،
تەماشا قىلىپ باغۇ بوستان ئارا.
— ئا. نىزارى.

خۇلۇس [خلوص] (ئە) خالىسلىق، توغرىلىق؛
خۇلۇس قەلب — چىن كۆڭۈل، سەمىمىي كۆڭۈل.

خۇم [خم] (پ) 1) كوزا، كۈپ:
مۇھتەسىب سىندۇردى خۇمنى، موفت تەھسىن، ئەيلەدى،
بۇ جىھەتدىن ئىككىسى ئۇمرى ئارا تاپماس ھەلال.
— ناقىس.
2) چوڭ دۇمباق.
3) ئۇزۇن سۇناي.

خۇمار [خمار] (ئە) 1) مەستلىكتىن كېيىنكى باش ئاغرىقى:
ئۆلگۈدەكدۇرمەن خۇمارىم رەنجىدىن، ئەي پىرى دەير،
رەھم ئېتىپ ئاغزىمغە قەترە مەي تامىز چىقماستا جان.
— مەھزۇن.
2) زور ئارزۇ، مۇشتاقلىق:
ھافىزا، ئىچكەي ئىدىم بۇ جامى جاندىن بادەلەر،
بىر نەفەس سورسە ئىدى ئول لەئلى خۇمارىم مېنىڭ.
— ئەرشى.

خۇماسى [خماسى] (ئە) بەشلىك، بەشتىن تەركىب تاپقان.

خۇمخانە [خمخانە] (پ) مەي تەييارلايدىغان ئۆي، مەيخانا:
قىلۇر ھەركىم چۇ ئۇسرۇك نەرگىسىن يادى چۇ ھاجەت مەي،
ئېرۇر خۇمخانەلەر ھەريان بۇدەم مەيخانە ئاندىن كۆپ.
— ئەرشى.

خۇمۇل [خمول] (ئە) نامەلۇملۇق، ئېنىقسىزلىق، نام ـ نىشانسىزلىق:
باش كۆتەر، ناقىس، خەيال ئابادى ۋەھمىڭدىن بۇدەم،
كىم تەكەللۇم چاغى جۇرئەتدىن خىجىلدۇر ھەم خۇمۇل.
— ناقىس.

خۇمۇل بولماق — نام ـ نىشانسىز بولۇپ كەتمەك، ئىز ـ دېرەكسىز يوقالماق:
بۇ سۆزنى دەبان كەتتى ئالەمدىن ئول،
چۇ ئول غار بەتنىدە بولدى خۇمۇل.
— ئا. نىزارى.

خۇن [خون] (پ) قان:
ئۆزىن بىچارە ئەيلەپ زار مەجنۇن،
دەما دەم باغرىنى ئەيلەپ جىگەر خۇن.
— موللا فازىل.

خۇن تۆكمەك — ئادەم ئۆلتۈرمەك، قان ئاققۇزماق:
كىرىپ ئۆچگە فىلھال ئېتىپ رەۋزەنىن،
قىلىپ قەسد تۆكمەك پەرىنىڭ خۇنىن.
— ئا. نىزارى.

خۇناب [خوناب] (پ) قانلىق ياش، ئاچچىق يىغا:
تۆكۈپمەن بەسى ئەشكىدىن ئابلار،
كى ئەشك ئورنىدا كەلدى خۇنابلار.
— ئا. نىزارى.

خۇنابە [خو نابە] (پ) «خۇناب» قا قاراڭ:
ئەقلىم جۇنۇن دىۋانەدۇر ئەگمە ھىلالىڭ كۆرگەلى،
ھەر كۈن كۆزۈم خۇنابەدۇر ھۇسنۇ جەمالىڭ كۆرگەلى.
— موللا سالېھ.

خۇنابە يۇتماق — قان يۇتماق، ئېغىر دەرد ـ ئەلەم تارتماق، قاتتىق ھەسرەت چەكمەك:
ئەي كۆڭۈل دەۋران غەمىدىن سۆز دېمە خۇنابە يۇت،
ئاندىن ئەيلە غۇنچەدەك كۆڭلۈڭگە قۇۋۋەت لايەمۇت.
— ئەرشى.

خۇنئاشام [خون آشام] (پ) قان ئىچكۈچى، قانخور:
بادەئى سافى چېكىپ ئەھباب ئىلە غافىل ۋەلېك،
كىم يىراقدىن داغى بىر مەھرۇمى خۇنئاشامى بار.
— نەۋابى.

خۇن ئالۇد [خون آلود] (پ) قانغا بويالغان، قان ئارىلاش:
يەنە ياد ئەيلەپ دىلئارانى ھەم،
تۆكۈپ خۇن ئالۇد ياشىن دەمبەدەم.
— ئا. نىزارى.

خۇن ئامىز [خون آميز] (پ) قان ئارىلاش، قانلىق.

خۇنبار [خون بار] (پ) قانلىق ياش تۆككۈچى، ئاچچىق يىغلىغۇچى:
كۆزۈ كۆڭلۈم خۇشلۇغىن خالۇ لەبىدىن ئىستەمەن،
ھەجرىدە كۆڭلۈمگە داغۇ دىيدەئى خۇنبار بەس.
— ئەرشى.

ئەشكى خۇنبار — قان يىغلىغۇچى، ئاچچىق ياش تۆككۈچى:
تىلاۋەت ئەيلەسەڭ دائىم ئاقىزىپ ئەشكى خۇنبارىڭ،
گور ئىچرە شەمئى تابانىڭ تەبارەك فاتىھە شەب ـ روز.
— شەۋقى.

خۇنبەر [خون بر] (پ) «خونبار» غا قاراڭ.

خۇن پالا [خون پالا (ى)] (پ) قان يۇقى، قان تەككەن.

خۇنخار [خون خوار] (پ) قانخور، قان تۆككۈچى:
كۆيدۈرۈپ جانۇ كۆڭۈل هەم قانسىز ئىچمەكلىك ئۈچۈن،
لەئلى ئاتەشبار ئىلە ئول نەرگسى خۇنخار بس.
— ئەرشى.

خۇنخاره [خون خواره] (پ) «خۇنخار» غا قارالسۇن.

خۇنرىز [خونريز] (پ) 1) قان تۆككۈچى، قانخور:
كەمەر باغلاپ چقىپدۇر ئەلنى قەتل ئەيلەرگە خۇنرىزى،
بەلى، شەهلا كۆزىدىن هەر مىژە خەنجەرى تىيزى.
— زەلىلى.

2) رەھىمسىز، زالىم:
بۇ بەگلەردە يوق سەندىكى ئېئتىقاد،
بۇ تۆڭگان خۇنرىزى بىئېئتىماد.
— موللا شاكىر.

خۇن ريزان [خون ريزان] (پ) قان تۆكۈشكەن، قىرغىن قىلىشقان هالدا:
ياغىپ قان هاۋادىنكى باران كەبى،
ئىكى كۈنغىچە خۇن ريزان كەبى.
— ئا. نىزارى.

خۇنسا [خنثا] (ئە) ئىككى جىنسىلىق:
نەيەردە هاجى قىز خۇنساغە بولدى ئىككى - ئۇچدىن زەن،
بۇگۈن تاڭلا بولۇرمەن دەپ بۇ خاتۇنلارغا بەرمىش پەن.
— موللا قۇربان.

خۇنفشان [خون فشان] (پ) قان چاچقۇچى، قاتىل.

خۇنكار [خون كار] (پ) قان تۆككۈچى، قان ئىچەر، جاللات:
بەسكى نەرگىس بۇ چەمەنده جىلۋە خۇنكار ئەيلەدى،
يوق چەمەن نەرگىسلەرى، بەل نەرگىسى بىمارەلەر.
— ئەرشى.

خۇنىن [خونين] (پ) قانلىق، قان رەڭ، توق قىزىل:
نۇكتەئى مەۋھۇم ئەمىس كۆڭلۇمده ئاغزىڭ يادىدىن،
كىم بۇ خۇنىن غۇنچه ئىچره داغى پىنھانمدۇر ئول.
— نەۋايى.

خىتاب [خطاب] (ئە) 1) سۆز بىلەن قىلىنغان ئىلتىماس، مۇراجىئەت:
ئەگەر بېتىشسە ئەجەل بىر نەفەس ئارام بەرمەس،
خىتاب زائىقەتۇل - مەۋت ئىلە لەبىل - مىر ساد.
— شەۋقى.

2) بۇيرۇق:
قىلدىم ئېسە كىمىيا خىتابىڭ،
يىبەردى بۇ يەڭلىغ خىتاب ئەيلەبان.
— نەۋايى.

خىتاب ئەيلەمەك — ئىلتىماس، مۇراجىئەت قىلماق، بىراۋغا قاراپ سۆزلىمەك:
پۇرسىشى ئىسيان سەۋاب ئەيلەگەي،
ئالەمى ئادەمگە خىتاب ئەيلەگەي.
— زەلىلى.

خىتاب قىلماق — «خىتاب ئەيلەمەك» كە قارالسۇن:
مېهمنبانۇ هەر نېچە قىلدى خىتاب،
چۇ بىدىل خجالەتده بەردى جەۋاب.
— ئا. نىزارى.

خىتته [خطه] (ئە) مەملىكەت، ئۆلكە؛ شەھەر.

خىتتەئى پاك — گۈزەل ئۆلكە، گۈزەل شەھەر:
ئول ئايدىن يارۇمىش ئول خىتتەئى پاك،
قۇياش ئۇيلەكىم بۇ مەركەزى خاك.
— نەۋايى.

خجالەت [خجالت] (ئە) ئۇيلىش، ئىزا تارتىش، خجالەت:
خجالەت بابىدىن هەر كۇنده مىڭ تۇرلۇك ئاچىلمىشدۇر،
بۇ رەڭگىمنى كىشى كۆرگەي دېگەيلەر كىم سەمان كاغەز.
— شەۋقى.

خجالەتزەده [خجلتزده] (ئە + پ) ئۇيالغان، ئىزا تارتقان، خجىل بولغان:
سۇنبۇلى زۇلفى بىلەن گۇل يۇزىدىن،
بولدى خجالەتزەده مۇشكۇ گۇلاب.
— هافىز خارەزمى.

خجلەت [خجلت] (ئە) خجالەت، ئىزا تارتىش:
تۇنۇ كۇن ئەزم ئەيلەپ ئول ئالەمگە بولغاچ نۇر تاش،
خجلەت ئەيلەپ ئاي قارالىق بولدى، سارغاردى قۇياش.
— ئەرشى.

خجىل [خجل] (ئە) ئۇيالغان، ئىزا تارتقان:
خجىل بولدى بۇ هالدا تىيرى مژگان،
دېدى: بۇ فېئلدىن، كەل ئەمدى سەن يان.
— ئا. نىزارى.

خدمەت [خدمت] (ئە) خىزمەت، ئىش.

خدمەتكۇش [خدمت كوش] (ئە + پ) تىرىشچان ئىشلىگۇچى، تىرىشچان، خىزمەتلەرنى بېجىرگۇچى.

خىراج [خراج] (ئە) 1) سېلىق، تۆلەم، ئۇرۇش چىقىمى:
ئەمەس سۇلتان جەهان مۇلكىن ئالىسىپ، ئەلدىن خىراج ئالغان،
جەهان سۇلتانى ناقىس هالى سورغان ئەهلى هىممەت بىل.
— ناقىس.

2) ئىشلىتىلمىدىغان نەرسە، مەبلەغ، پۇل:

ئۇيغۇر كتاب توربېكتى www.uyghurkitap.com

كى بىچارەدۇرمەن ماڭا يوق ئىلاج،
چۇ لازىم بولۇپدۇر ئاتامغا خىراج.
— ئا. نىزارى.

خىراجەت [خراجت] (ئ) لازىم قىلىدىغان پۇل، مەبلەغ، چىقىم:
ئۆزۈم ئىزدەمەككە ئىجازەت بېرىڭ،
كى يول جابدۇقىغە خىراجەت بېرىڭ.
— ئا. نىزارى.

خىرام [خرام] (پ) 1) كېزىش، ئايلىنىش، قايتىش:
بولۇپ مەئرىكەنىڭ ئىشى ھەم تەمام،
دېدىكىم: پەرىلەر قىلۇرمىز خىرام.
— ئا. نىزارى.

2) ناز ـ كەرەشمە بىلەن يۈرۈش، چىرايلىق يۈرۈش:
دۇئا قىلدى ئول پىرى ئالى مەقام،
تىرىلدىيۇ باغ ساری قىلدى خىرام.
— ئا. نىزارى.

3) ھەرىكەت، ئۇرۇنۇش، ئولتۇرماسلىق:
كى مۇرادى ئانىڭ خىرام بولۇپ،
كۆبى مەقسۇد ساری گام بولۇپ.
— نەۋائى.

خىرام ئەيلەمەك — كەتمەك، جۇنمەك، ماڭماق:
بېگىم جەننەت ئىچرە خىرام ئەيلەدى،
بۇ دۇنيا ھۇزۇرىن ھەرام ئەيلەدى.
— ئا. نىزارى.

خىرام قىلماق — «خىرام ئەيلەمەك» كە قارالسۇن.

خىرامان [خرامان] (پ) 1) ئۆزىنى ئويناتىپ، ناز بىلەن چىرايلىق ماڭماق:
باغى كىسرەتدە نىھانى ژەھدەتى كۆردى كۆڭۈل،
جىلۋە نەخلىستاندا نەخلى خىرامانىن كۆرۈپ.
— ئەرشى.

2) بىمالال، خاتىرجەملىك بىلەن:
خىرامان چىقىپ تەختكە پادىشاھ،
كۆرۈنۈش بېرىپ، ئاچتۇرۇپ بارگاھ.
— ئا. نىزارى.

خىرامان بولماق — ناز بىلەن چىرايلىق ماڭماق:
گەر خىرامان بولسا ئول سەرۋى رەۋان،
جان رەۋان بولۇر ئانىڭ رەفتارىنە.
— ھافىز خارەزمى.

خىرامان تۇتماق — ئۆزىنى چىرايلىق، خاتىرجەم، بىمالال تۇتماق:
خۇدانىڭ قۇللۇغىن بىرلەن خىرامىڭنى خىرامان تۇت،
ئانىڭ يادى بىلەن (ھەر كۈن) ئۆزۈڭنى شاد خەندان تۇت.
— مۇللا نىياز.

سەرۋى خىرامان — سەرۋىدەك چىرايلىق، قامەتلىك، كېلىشكەن:
بوي چەكتىڭۇ ئافاق ئىچىدە قۇتبى قىيامەت،
ھەي ـ ھەي، نە بەلا سەرۋى خىرامان يېتىلىپسەن.
— لۇتفى.

خىرە [خيره] (پ) گۇڭگا، تۇتۇق، قاراڭغۇ باسقان، خىرە؛ سۇنۇق:
كېلىپ مەن دەرگەھىڭگە خىرە چەشمىم رەۋشەن ئولغاي دەپ.
نەسىب ئولغايمىكىن شايەد كۆزۈمگە سۇرمەئى مازاغ.
— شەۋقى.

خىرەد [خرد] (پ) 1) ئەقىل، ھوش، پاراسەت:
كۆڭۈل ئىستەبان بىزگە بەردىڭ مەدەد.
قەبۇل ئەتمەگەي بۇ سۆزۈڭنى خىرەد.
— ئا. نىزارى.

2) چۈشەنچە.
گۇيا بۇيلە ھۆكم ئېتەر خىرەدىم،
كى ساڭا ھەم يېتەر ئىمىش مەدەدىم.
— نەۋائى.

خىرەد ئەھلى — ئاقىللار، دانىشمەنلەر، ئەقىل ئىگىلىرى:
ئىنانمە، ئەي خىرەد ئەھلى، بۇ دۇنيا ئەسرۇ بىپايان،
نەچە ئەللامە ئالىم بولسە يەرنىڭ قوينىدا پىنھان.
— مۇللا قۇربان.

خىردەد تەرىقى — دانالار ئۇسۇلى، ئاقىللار يولى:
ھەر كىمگە خىرەد تەرىقىنىڭ نىسبەتى بار،
دەۋلەتكە ئەگەر يەتسە ئانىڭ مۇددەتى بار.
— نەۋائى.

خىرەد سەفھەسى — ئەقىل كىتابى:
چۇ سۆز داستانىغە چەكتى رەقەم،
خىرەد سەفھەسىگە چۈشۈردى قەلەم.
— ئا. نىزارى.

خىرەد شەمئى — ئەقىل چىرىغى.

خىرەد لال بولماق — ھەيران بولماق.

خىرەد نىشانى خىرەد — ئەقىل ـ ئىدراك بەلگىسى.

خىرەدنى زايىل ئەتمەك — ئەقىلنى يوقاتماق، مەست، بىھوش بولماق.

خىرەد پەرۋەر [خردپرور] (پ) ئەقىللىق، دانا.

خىرەد پەيۋەند [خردپيو ند] (پ) ئەقىللىق دەپ ھېسابلانغان.

خىرەد پىشە [خردپیشه] (پ) ئەقىللىق، دانا، ئويلاپ ئىش قىلغۇچى.

خىرەد روب [خردروب] (پ) ئەقىلدىن ئازدۇرغۇچى، ئەقلى ـ ھوشىنى ئالغۇچى.

خىرەدفەن [خردفن] (پ) ئەقىلنى ئىشلەتكۈچى، ئەقلىدىن پايدىلانغۇچى.

خىرەدلىغ [خردلیغ] ئەقىللىق.

خىرەدمەند [خردمەند] (پ) 1) ئەقىللىق، دانا:

ئانىڭ دامىغە، ئەي قۇش، تۇشمەگىل بولسائ خىرەدمەندى،
فۇسۇن دامىن قۇرۇپ ھەركىمگە بىر تەدبىر ئېتەي سۇلتان.

— مولا نىياز.

2) ئالىم، ئۆلىما:

سىكەندەر مەئابۇ فەرىدۇن ھەسەب،
خىرەدمەندۇ دانايى ئالىي نەسەب.

— ئا. نىزارى.

خىرەدنامە [خردنامه] (پ) ئەقىل ـ ھېكمەت ھەققىدىكى بايانات، ھېكمەت رىسالىسى.

خىرەدنىھاد [خرد نهاد] (پ) ئەقىللىق، ئەقلى بار، زېرەك.

خىرەكەش [خیرەكش] (پ) قارائغۇلۇققا تارتىش، خاپىلىق كەلتۈرۈش.

خىرقە [خرقه] (ئە) ئەسكى چاپان، جەندە، دەرۋىشلەر كىيىمى:

كۆڭۈل ئىقلىمىنى تاراج ئېتەرمەن بولماسۇن غافىل،
جۇنۇندىن پارە بولغان خىرقەنىڭ تارى سىپاھىمدۇر.

— زەلىلى.

خىرقەئى فەقىر — مەخسۇس پەقىرلىق تونى:

ئائىلايان ئول دەرد ئىلە ھالات ئائا،
خىرقەئى فەقر ئەتتى ھەۋالات ئائا.

— نەۋايى.

خىرقە كىيمەك — دەرۋىشلەر قاتارىغا ئۆتمەك، سوپىلار يولىدا ماڭماق.

غەم خىرقەسى — غەم تونى:

فىتنە ئەھكامىن سۇرەرگە دانەئى ئەنجۇم ساچىپ،
ئىگنەسىن غەم خىرقەسىن تىكمەككە فۇلاد ئەيلەمىش.

— ئەرشى.

خىرقەپۇش [خرقه پوش] (ئە + پ) خىرقە كىيگەن، دەرۋىش.

خىرقەتى [خرقتی] (ئە) يىرتىق چاپان كىيگەن كىشى، دەرۋىش.

خىرگاھ [خرگاه] (پ) 1) چېدىر:

فەلەكدۇر يەتتە خىرگاھىكى بىر ـ بىر ئۆزرە تىكمىشلەر،
ئائا قەندىل ئېتىپ خۇرشىددىن ھەي قادىرى دانا.

— زەلىلى.

2) مەنزىل:

ئەنجۇبەئى ئىلاھى، كەۋنەين پادىشاھى،
خىرگاھى بارگاھى، چەرخى كەيۋان ئەمەسمۇ؟

— زەلىلى.

سىپىھرى خىرگاھى — ئاسمان چېدىرى، كۆك، سامانا.

خىرگاھۇەش [خرگاەوش] (پ) چېدىرغا ئوخشاش، چېدىر كەبى.

خىرگەھ [خرگه] (پ) «خىرگاھ» قا قارائ:

ئول پەرى ھۇسنى جەھان ھۇسنى ئارا شەھدۇر مەگەر،
كۆزلەرىم ئاقۇ قارالىق ئىككى خىرگەھدۇر مەگەر.

— ئەرشى.

خىرگەھى [خرگهی] (پ) تۆۋەن ئاۋاز بىلەن ئېيتىلىدىغان ناخشا.

خىرمەن [خرمن] (پ) 1) ئورۇلغان زىرائەتنى توپلاپ، تېپىپ، تازىلاپ ئالىدىغان جاي، خامان:

چۇ خىرمەن پېرىدە چاچىلغان ئۇرۇق،
ھەمە مۇرلەرغە بولۇپتۇر ئوزۇق.

— غەربى.

2) تۆپ، نېگىز، ئاساس:

ناز ئىلە ئوتلۇق كۆزى ھەريان باقىپ،
زۇھدۇ ۋەرەئ خىرمەنگە ئوت ياقىپ.

— نەۋايى.

3) كۆپ، مول:

كۆڭۈلدە ئانچە ئوقۇڭدىن تۆكۈلدى پەيكانكىم،
باشاق بىلە بۇ بەلا مەزرەئىدە خىرمەندۇر.

— نەۋايى.

خىرمەنى ئەغيار — دۈشمەن توپى، قارشى چىققۇچىلار، قارشى ھەرىكەت قىلغۇچىلار.

خىرمەنى بەرباد ئولماق — ھوسۇلى زايا بولماق، شامالغا ئۇچماق، يوق بولماق:

تا ھىرسۇ ھەۋەس خىرمەنى بەرباد ئولماس،
تا نەفسۇ ھەۋا قەسرى بەر ئۇفتاد ئولماس.

— سەبۇرى.

خىزاب [خضاب] (ئە) بوياق، رەڭ.

خىزاب بەرمەك — قىزارتماق، بويىماق.

خىزر [خضر] (ئە) خىزىر پەيغەمبەر، خىزىر ئەلەيھىسسالام:

ئەبىھايۇان نېگە بولسە جىلۋەئى خىزرى مەسىھ،
قىلماغاي ھەددىن ئاشىپ ئول لەئلى خەندان بىرلە بەھس.

— ئەرشى.

ئۇيغۇر كىتاب تورىبېكىتى www.uyghurkitap.com

خىزر سۇيى — ئابىھايات (ھايات بېغىشلىغۇچى سۇ).
خىزرى راھ — يول كۆرسەتكۈچى خىزىر.

خىزرمانەند [خضرمانەند] (ئە + پ) خىزىرگە ئوخشاش.

خىزرۇەش [خضروش] (ئە + پ) خىزىرگە ئوخشاش:
تەفەككۇر قىلسىڭ تاپمادى يارنى،
كى غار ئىچرە ئول خىزرۇەش يارنى.
— ئا. نىزارى.

خىسارەت [خسارت] (پ) زىيان، چىقىم؛ زەخمىلەنمەك، زىيان تارتماق:
كى ئىجلاس قىلمە شىكايەت بىلە،
زەبۇن ئەتمە ئۆزنى خسارەت بىلە.
— ئا. نىزارى.

خىسال [خصال] (ئە) (بىرلىكى: خىسلەت) خىسلەتلەر، ياخشى سۈپەتلەر:
بۇشەھ (نىك) ھەمىدە خىسالىن ئەگەر،
كى ئىقبالى بىرلە كەمالىن ئەگەر.
— ئا. نىزارى.

خىسرەۋ [خسرو] (پ) «خۇسرەۋ» گە قارالسۇن.
خىسرەۋى خۇرشىد — شەرق قۇياشى:
خىسرەۋى خۇرشىد شەھى كامكار،
تىكتى جەھانغە ئەلەمى زەرنىگار.
— زەلىلى.

خىسلەت [خصلت] (ئە) سۈپەت، خۇسۇسىيەت، ئادەت، خاراكتېر.

خىشت [خشت] (پ) خىش:
شۇئائى بەرق ئىلە بىر كۆردۈك شۇئلەئى بەدرىن،
مۇزەھھەب خىشت ئىلە قىلماي تەفاۋۇت ھارەئى شۇدرىن.
— موللا نىياز.

خىلاپ [خلاف] (ئە) 1) قارشى، قارىمۇ قارشى، زىت:
كى سەرداردىن زۇلم شايىئدۇرۇر،
خىلاف ئەمر ئىش ئانچە ۋاقىئدۇرۇر.
— ئا. نىزارى.

2) يالغان:
چۇ ماقتاپ ئۆزۈڭنى تولا ئۇرما لاف،
بۇ ئۇرغان سۆزۈك بەئزىسدۇر خىلاف.
— غەربى.

خىلاف ئەتمەك — قارشى ئىش قىلماق، خىلاپلىق قىلماق:
ۋەفاغە ۋەئدە بەرگەندۇر كەرىمدۇر جانى جانانىم،
ۋەفاسىغە خىلاف ئەتمەس غەربىنى شەرمسار ئەيلەپ.
— شەۋقى.

خىلافەت [خلافت] (ئە) خەلىپىلىك، ئورۇنباسارلىق:
خىلافەت تالىشىپ چۇ ئالى يەزىد،
بىرىن كەربەلادە قىلىپدۇر شەھىد.
— ئا. نىزارى.

خىلافەتدىسار [خلافت دثار] (ئە) ئورۇنباسارلىققا مۇناسىپ.

خىلافەت كەردەن — خەلىپىلىك ۋەزىپىسىنى ئۈستىگە ئېلىش.

خىلال [خلال] (پ) چىش كولىغۇچ.

خىلئەت [خلعت] (ئە) چاپان، تون، ھەشەمەتلىك كىيىم:
ئانىك ئەجرىغە دىيدارىمنى كۆرسۇن،
كى خىلئەت نېئمەت ئەلۋانىمنى كۆرسۇن.
— موللا فازىل.

خىلئەت ئەخزەر — يېشىل تون.

خىلئەتى سەلتەنەت — سەلتەنەت كىيىمى، پادىشاھلىق كىيىمى:
قەددىغە ئەزەمەتمۇ شەيدادۇر،
خىلئەتى سەلتەنەت تەمەننادۇر.
— موللا قۇربان.

خىلت [خلط] (ئە) ئارىلاش، ئارىلاشما؛ تېبابەتچىلىكتە ئادەم بەدىنىدىكى ھەرخىل ئوزۇقلۇق ماددىلارنىڭ ئۆزگىرىشىدىن جىگەردە ھاسىل بولغان مۇرەككەپ سۇيۇقلۇقلار (سەپرا، قان، بەلغەم، سەۋدا) نىڭ ئومۇمىي ئاتىلىشى.
بولسە تەبئ ئىچرە خىلتدىن ئىللەت،
مادده بولسە ھەر نېچۈك زەخمەت.
— نەۋائى.

خىلت بولماق — ئارىلاشماق، قوشۇلماق.

خىلتى سەۋدا — نېرۋىسى بۇزۇلغان، ئېلىشىپ قالغان:
دېدىكىم: «بۇلار خىلتى سەۋدادۇرۇر،
ئىلاجى مۇنىڭ سەيرى دەريا دۇرۇر».
— ئا. نىزارى.

خىلقەت [خلقت] (ئە) 1) يارىتىلىش، پەيدا بولۇش:
ئانىڭ خىلقەتىدىن جەھان ئاشكار،
كى شەمسۇ قەمەر، بەلكى لەيلۇ نەھار.
— ئا. نىزارى.

2) تاشقى قىياپەت، بەدەن، تەن، ۋۇجۇد:
ئارزۇ ئەيلەمەكىم ئۆزگەلەرنىڭ خىلقەتىنى،
تۇپراق ئولغاي، توزۇغاي ھەشرىدە قىلسۇن نەئىلاج.
— شەۋقى.

خىلۋەت [خلوت] (ئە) 1) ئادەملەردىن، كۆزدىن يىراق، ھېچكىم كۆرمەيدىغان، پىنھان، خالىي:
تەۋەككەلتۇ ئىللەللاھ دەپ يولۇڭغە كىردىلەر شەۋقى،

ئۇمىد ئەتكەچ ۋىسالىڭ خلۇەتىدىن ئۆزنى خار ئەيلەپ.
— شەۋقى.

2) يالغۇز، تەنها؛ يالغۇزلۇق، تەنھالىق:
بۇ رەڭ خلۇەتكى نى تاڭ بەلكى ئادەت بۇدۇرۇر بولغاچ،
كى تالىب مىيزبان، مەتلۇب بولغاي مېھمان ئاندا.
— ئەرشى.

خلۇەت ئەيلەمەك — خالي قىلماق، بوشاتماق.
خلۇەت تاپماق — يالغۇزلۇق تاپماق، قۇلاي پۇرسەتتىن پايدىلانماق؛ ئادەمسىز خالىي جاي تاپماق.
خلۇەتى خالى — باشقا نامەھرەملەر بولمىغان جاي.

خلۇەتخانە [خلوت خانه] (ئە + پ) ھېچكىم يوق ئۆي، يالغۇزلۇق ئۆيى.

خلۇەتسەرا [خلوت سرا] (ئە + پ) «خلۇەتخانە» گە قارالسۇن.

خلۇەتگاھ [خلوت كاه] (ئە + پ) ياتلاردىن خالىي جاي، دەم ئېلىش ئورنى؛ يالغۇزلۇق ئۆيى، بوش ئۆي:
بىرگە بولۇپ مەدرەسە ئارام گاھ،
بىرگە خلۇەتگاھ بولۇپ خانەقاھ.
— نەۋائى.

خلۇەت گۇزىدن [خلوت كزين] (ئە + پ) يالغۇزلۇقنى، يالغۇز جاينى ياخشى كۆرگۈچى.

خلۇەتنىشىن [خلوت نشين] (ئە + پ) خلۇەتتە، يالغۇز ئولتۇرغۇچى:
بولۇپ خلۇەتنىشىن تەنھالىقمىنىڭ ھائىسى شولدۇر،
كىم ئىككى - ئۈچ نەفەس ئول تەبئ نازۇك بولدى مېھمانىم.
— ناقىس.

خنا [خينا] (ئە) خېنە:
ئوسما، خنا بىرلە قىيامەتدۇرۇر،
سۇرمەئى سۇنبۇلغە نە ھاجەتدۇرۇر.
— زەلىلى.

خيار [خيار] (ئە) ئەرك، ئىختىيار.

كتاب تورىكتى www.uyghurkitap.com

د

دابىه [دابه] (ئه) مىنىشكه بولىدىغان ياكى يۈك توشۇش ئۈچۈن ئىشلىتىلىدىغان تۆت ئاياغلىق هايۋان (ئومۇمىي ئىسىم).

داپقۇر [داپقور] مەرتە، كەررە.

داج [داج] (ئه) قاراڭغۇ، تۇم قاراڭغۇ، قاپقاراڭغۇ؛ قاراڭغۇلۇق:

كى ئاهسىتە ماڭدىم تاپالماي ئىلاج،
يولۇمنى كۆرەلمەي نېدىن ئېردى داج.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

تۇن داجى — تۇن قاراڭغۇلۇقى:

كى تۇن داجى كەتتى يەنە ئاتتى تاڭ،
خورۇس بىرلە تاۋۇس يەنە ئوردى باڭ.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

داج ئەيلەمەك — قاپقاراڭغۇ قىلماق.

داخىل [داخل] (ئه) 1) كىرگەن، ئىچىدىكى؛ ئىچى، ئىچكىرىسى:

قەدەم تەشرىف ئەيلەپ بولدى داخىل،
كى بىر گۈلىنىڭ تۈبىگە بولدى نازىل.

— ناقس.

2) داخىل، تېگىشلىك:

ئىچىپ گەر ئولدى كۆپ، قىلمىش پەناهسم،
بۇ ئىچكەنلەرنى ئۆلگەنلەرگە داخىل.

— ئەرشى.

داخىلى ئەۋباش — ئەقلسىز، بەكۈاشلار بىلەن بىرگە بولماق.

داخىلى شەهر — شەهەر ئىچى؛ شەهەرگە كىرمەك:

بولاي بىر تەرزى بىرلەن داخىلى شەهر،
كى ئىل ئاڭلاپ بۇ ئىشدىن ئالماسۇن بەهر.

— ناقس.

دەيرغە داخىل — 1) بۇتخانا ئىچىدە؛ 2) قاۋاقخانا ئىچىدە.

داد [داد] (پ) 1) ئەرز، پەرياد:

سەھەرلەر ئويغىنىپ فەرياد ئېتەرمەن،
خۇداغا زار يىغلاپ داد ئېتەرمەن.

— خىرقەتى.

2) ئىنساپ، ئادالەت:

قىلسام ساڭا هەر نەچە تەزەللۇم،
فەريادۇ فىغانكى، داد تاپمان.

— بابىر.

3) ياردەم:

لۇتفى دىل ئەفگار تىلەر هەجر ئىلىدىن داد،
ئەھۋالىنى ئول بېگىمۇ خانىمە ئايتماڭ.

— لۇتفى.

داد ئالماق — ئۆچ ئالماق، مەزلۇمنىڭ شىكايىتىنى ئاڭلاپ، زالىمنى جازالماق.

داد ئەيلەمەك — ئىنساپ قىلماق، ئادالەت كۆرسەتمەك.

داد بەرمەك — دادىغا يەتمەك.

داد تاپماق — ئادالەت تاپماق.

داد تىلەمەك — ئىنساپ، ئادالەت تىلىمەك.

داد دېمەك — ياردەم تىلەپ شىكايەت قىلماق:

بۇ دىۋانە يىغلاپ ئۇرۇپ بۇتغە باش،
دېمىش «داد» كۆزدىن تۆكۈب تۇرفە ياش.

— ئا. نىزارى.

داد ئىستەمەك — ياردەم سورىماق، ئادالەت تىلىمەك.

دادىغا يەتمەك — دادىنى (ئەرزىنى) ئاڭلىماق، تەكشىرىماق:

هەرچەندە ئىشىكىڭدە سەھەرلەر قىلارمەن داد،
دادىمغە قانى يەتكەنمۇ، ئەي زالىمى بىداد.

— زەلىلى.

دادىن بەرمەك — بىرەر ئىشنى ئورنىغا قويماق، جايىغا يەتكۈزمەك، ناهايىتى ياخشى بېجىرمەك.

دادىنى بەرمەك — «دادىن بەرمەك» كە قارالسۇن.

نەفسى كافىردىن غەزات ئەيلەرگە بىر سۇلتان كېرەك،
كىم ئەسەس دادىنى بەرمەكلىككە ئارى خان كېرەك.

— زەلىلى.

دادىنى ئىشىتمەك — ئەرزىنى ئاڭلىماق، تەكشىماق:

ئىشىتمىش ئۇلۇغ بۇت مۇنىڭ دادىنى،
بىلىپدۇركى يەنە نىكۇ زارىنى.

— ئا. نىزارى.

دادەك [دادك] 1) چۆرە، دېدەك؛ ئايال خىزمەتكار. 2) جانان، گۈزەل.

دادخاه [دادخواه] (پ) 1) ئادالەتپەرۋەر، ئادالەت تەلەپ قىلغۇچى، ئادالەت ئىزدىگۈچى؛ شىكايەت قىلغۇچى،

دەۋاگەر:
ئىشكىتگە كەلدىم بولۇپ دادخاھ،
كى ئورنۇمدا قويسالىڭ مۇنى پادشاھ.
— ئا. نىزارى.

2) ئەرز تىڭشىغۇچى:
«غەيىن» غەۋغا، ، غۇسسە، غەم كەلسە باشىمغە چارە يوق،
غەم غۇبارىم، جان فەراغىم، دادخاھىم سەنمۇ سەن؟
— مۇللا سالىھ.

دادخاھلىق قىلماق — ئادالەت تەلەپ قىلماق؛ شىكايەت قىلماق.
... خابە ئىتتىنىڭ ياۋەرلىكى بىلە سۇدىن خەلاس بولۇپ، تۇر-لۇق مۇشەققەتلەر بىلە ئۆزىنى بىر شەھرگە ئىلتكەنىدە، يەنە بۇرادەرلەرى تۇتۇپ، ئول شەھرنىڭ پادىشاھىغە: «بىزنىڭ ئىنىمىزنى ئۆلتۇرۇپ ئەھۋالىنى بۇ قۇل ئالىپ قاچىپدۇر» دەپ داد ـ خاھلىق قىلغانى.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

دادگەر [دادگر] (پ) 1) ئادالەتپەرۋەر، ئادالەت بىلەن ئىش قىلغۇچى، دادغا يەتكۈچى، ئادىل:
پادشاھا بۇ قۇلۇڭغە قىل نەزەر،
سەندىن ئۆزگە يوق تۇرۇر بىر دادگەر.
— خەراباتى.

2) ئەرز ئاڭلىغۇچى، ئەرز تىڭشىغۇچى.

دادگەرى مۇلك پەناھ — ئادىل، ئادالەتپەرۋەر پادىشاھ:
ئەرز قىلىپ بارچەنى شاھ ئاللىدە،
دادگەرى مۇلك پەناھ ئاللىدە.
— نەۋائى.

دادگۇستەر [دادگستر] (پ) «دادگەر»گە قارالسۇن.

دار [دار] (ئە) 1) ياغاچ:
... ھەمول ئۇچۇردە بىر كارۋان ئول چاھ باشىغە تۇشۇپ، چاھغە دار سالىب، يۇسۇف ئەلەيھىسسالامنى چاھدىن چىقاردىلەر.
— نەۋائى.

2) دار:
قىلدۇرۇڭ سىز يانە بۇ ئەرزىمنى، ئەي ئەھبابلار،
جەۋر ـ زۇلمى بىرلە ئاسسۇن شۇم رەقىبنى دارغە.
— قەلەندەر.

3) ھويلا، ئۆي ـ جاي، ماكان؛ ئوچۇقچىلىق، دالا، مەھەللە؛ شەھەر، دۆلەت:
كىرىپ سۆز ئىشىتتىم بۇ شەھ دارىغە،
خەيالىم ئىلىنسەم ئانىڭ تارىغە.
— ئا. نىزارى.

دارۇس ـ سەلتەنەت — پايتەخت، مەركەز.

دارۇل ـ ئەنا — قىمىنچىلىق ۋە مۇشەققەت ئۆيى.

دارۇل خىلافەت — شاھ دەرگاھى، شاھ ئوردىسى.

دارۇل ـ فەنادىن ئەزم قىلماق — ئۆلمەك، ۋاپات بولماق، پانى دۇنيادىن ئۇ دۇنياغا كەتمەك.

دارۇل ـ مۇلك — مەركەز، پايتەخت.

دارى بەقا — مەڭگۈلۈك ئۆيى؛ ئەبەدىيەت، ئۇ دۇنيا.

دارى رەسەن — دارىنىڭ ئارغامچىسى:
بەرابەر ئەيلەدىڭ قاشىڭ بىلە زۇلفۇڭنى ئەي دىلبەر،
قانى مەنسۇرى ۋەقتى كۆرگەلى دارى رەسەن پەيدا.
— زەلىلى.

دارى فەنا — پانىيلىق ئۆيى؛ بۇ دۇنيا، ئۆتكۈنچى دۇنيا:
بىلۇر مەنسۇر ئەسرارىڭ مەيى تەۋھىد ئىچكەنلەر،
چىقىپ دارى فەناغە دەرگەھى جەببارە ياستانمىش.
— ئەرشى.

دارى فەنادىن ئىنتىقال ئولماق — «دارۇل ـ فەنادىن ئەزم قىلماق» قا قارالسۇن.

دارا [دارا] (پ) 1) ئىگە، ساھىب. 2) شاھ، پادىشاھ. 3) دارا ـ داريۇس (ئىرانىنىڭ رىۋايەت دەۋرىدىكى كىيانىيان سۇلالىسىنىڭ 5 ـ پادىشاھى):
قانى ئىسكەندەرۇ دارا، قانى جەمشىد، ئەفرىدۇن،
نەسىب ئەتمەي ئۇلارغە تەختىدە ئىچمەككە جامى جەم.
— ئەرشى.

دارايى دەۋر — «دارايى زەمان» غا قارالسۇن.

دارايى زەمان — زامان پادىشاھى.

دارايى كىشۋەر — مەملىكەت پادىشاھى.

داراپەرەست [داراپرست] (پ) شاھپەرەس، پادىشاھپەرەس؛ شاھقا سادىقلار، شاھقا سادىق كىشىلەر.

دارافەر [دارافر] (پ) ھاكىم، شەۋكەتلىك شاھ؛ دارا (ئىران شاھى) دەك شەۋكەتلىك:
قويۇپ شاھى دارافەر ئالىغە يۈز،
نى دارافەر ئىسكەندەر ئالىغە يۈز.
— نەۋائى.

دارايى [دارايى] (پ) يىپەكتىن يۇپقا، نازۇك قىلىپ توقۇلغان بىر خىل ماتا (رەخت).

دارايى ماۋى — ھاۋا رەڭلىك ماتا (رەخت).

دارەندە [دارندە] (پ) خەۋەرچى، ئەلچى؛ خەت توشۇغۇچى، پوچتىكەش.

دارباز [دارباز] (پ) دارۋاز.

داربازان [دارىازان] (پ) دارۋازلار:
تەۋەككۇل دەپ مىسالى داربازان،

ئۇيغۇر كتاب تور بېكىتى www.uyghurkitap.com

دەرەخت ئۆزرە قەدەم قويدۇم ئوشۇل ئان.
— ناقس.

دارچينى [دارچينى] دارچىن (ھىندىستاندا ئۆسىدىغان بىر خىل دورا ئۆسۈملۈكى).

دارۇ [دارو] (پ) 1) دورا؛ ئىلاج:
ھېچ رويى زەمىنده يوق بۇ گىياھ،
دارۇلار پادىشاھىدۇر كۆك چاي.
— ئەرشى.

جۇنۇن دافئىگە ئىستەر ئېردى دارۇ،
بۇ دارۇ نەفئ قىلماس ئېردى بىر مۇ.
— ناقس.

ھۇش دارۇ — ھۇشىغا كەلتۈرىدىغان دورا.
2) ئوق ـ دورا، مىلتىق دورىسى.

دارۇت ـ تەلەف [دارالتلف] (ئە) يوق بولۇش ئۆيى، غايىبلىق ئۆيى.

دارۇخانه [داروخانه] (پ) دورىخانا.

دارۇس ـ سەلام [دارالسلام] (ئە) 1) سالامەتلىك ئۆيى؛ تىنچ جاي. 2) ئەرەبستاندا بىر جايىنىڭ نامى؛ باغدات شەھىرى. 3) ئۇ دۇنيا، جەننەت:
بۇ نەسىھەت ياد ئال ئەي خاسۇ ئام،
ئاقىبەت بولغاي ساڭا دارۇس ـ سەلام.
— خەرابات.

دارۇس ـ سەلخ [دارالسلخ] (ئە) قۇشخانا، قوي قاتارلىق ھايۋانلار سويۇلىدىغان جاي، قاسساپخانا.

دارۇس ـ سۇرۇر [دارالسرور] (ئە) شاھلىق ئۆيى، خۇرسەنلىك ماكانى؛ ئۇ دۇنيا، جەننەت.

دارۇش ـ شىفا [دارالشفا] (ئە) شىپاخانا، كېسەلخانا؛ داۋالىنىدىغان ۋە تېبابەت ئىلمى ئۆگىتىلىدىغان ئورۇن.

دارۇغه [داروغه] شەھەر تەرتىپىنى نازارەت قىلغۇچى مەرشەپ؛ شەھەر باشلىقى، دورغا.

دارۇگىر [داروگير] (پ) ئىۇرۇش، جەڭ؛ تالاش، تالاش ـ تارتىش، توقۇنۇش؛ ئىسيان:
دارۇگىرى ئىشقىنىڭ تاراجىدىن مەنسۇرۇار،
نەغمەئى جۇشى ئەنەل ـ ھەق چەككەلى مەردانه يوق.
— زەللى.

دارۇل ـ ئەمان [دارالامان] (ئە) تىنچلىق ئۆيى، سالامەتلىك ئۆيى، ئامانلىق ئۆيى، تىنچ ۋە ئاسايىشلىق جاي:
لەيلى باشىغە بەلا ياغدۇردى بۇ نەھار،
چۇن بەناھ بولماقغە، ئەي دارۇل ـ ئەمانىم، قايدەسەن؟
— ئا. نىزارى.

دارۇل ـ بەقا [دارالبقا] (ئە) باقىيلىق، ئەبەدىيلىك ئۆيى، ئۇ دۇنيا:
نە ھاجەت ئۆيۇ ئايۇانۇ سەرايۇ بوستان ئەتمەك،
كىرىپ قەبر ئىچرە تەنھا مەنزىلىڭ دارۇل ـ بەقا ئاخىر.
— زەللى.

دارۇل ـ غۇرۇر [دارالغرور] (ئە) مەغرۇرلۇق ئۆيى؛ بۇ دۇنيا، بۇ ئالەم.

دارۇل ـ فەنا [دارالفنا] (ئە) پانىيلىق ئۆيى، بۇ دۇنيا، ئۆتكۈنچى دۇنيا:
كۇننىكىم بولۇپمەن ساڭا ئاشنا،
ماڭا دەۋرەخ ئولدى بۇ دارۇل ـ فەنا.
— ئا. نىزارى.

دارۇل ـ قەزا [دارالقضا] (ئە) قازىخانا؛ ھۆكۈم ئۆيى:
ماسۇايى قەتئ ئەيلەيدۇر دامى تىغى زەبان،
روبه رويى جانىبى دارۇل ـ قەزا كەلتۈرمىشەم.
— زەللى.

دارۇل ـ قۇرب [دارالقرب] (ئە) ئۆز يۇرت، دائىمىي تۇرىدىغان جاي.

دارۇل ـ ھەۋادس [دارالحوادث] (ئە) ھادىسىلەر ئۆيى؛ دۇنيا، ئالەم.

دارۇل ـ ھۇففاز [دارالحفاظ] (ئە) قارىيخانا، قۇرئان نى يادقا ئالدۇرىدىغان جاي.

داريماق [داريماق] 1) ھازىر بولماق، كەلمەك؛ پەيدا بولماق؛ مەيدانغا كەلمەك. 2) يولۇقماق، دۇچار بولماق.

داس [داس] (پ) ئورغاق (دېھقانچىلىق سايمىنى):
قىلمامىش كۆڭلۇمده قىرقىلماق مەئاشى سەبردىن،
ھەجرىده بولغان نىگۇن قەددىم ئاڭادۇر ھۆكمى داس.
— ئەرشى.

ئەمەل داسىنى تۇتماق — ياخشى نام ـ ئەمەل بىلەن بېزەنمەك.

مېھنەت داسى — مۇشەققەت، مېھنەت ئازابى؛ قىيناق، ئازاب ـ ئوقۇبەت.

داستان [داستان] (پ) تارىخ؛ ھېكايە، قىسسە، داستان:
كۆلەر ئېردىم بۇرۇن فەرھادى مىسكىن داستانغە،
بۇ شىرىندۇركى ئانىڭ بىرلە ـ ئوق ھەم داستان بولدۇم.
— بابىر.

خەتمى داستان — ھېكايە ئاخىرى، خاتىمىسى؛ داستانىنىڭ تۈگەللىنىشى.

داستان ئاغازى — داستان، قىسسىنىڭ باشلىنىشى.

داستانسەرا [داستانسرا] (پ) داستان ئېيتقۇچى، ھېكايىچى.

داستانسەراي [داستانسراى] (پ) «داستانسەرا» غا

قارالڭ.

داستانگۇستەر [استان كستر] (پ) داستان ئېيتقۇچى، ھېكايىچى.

داستدارى [داستدارى] (پ) دەللال؛ يارەمچى:
نى دەۋرىدە خەيلى داستدارى،
نى ئالىدە سەرۋى گۈل ئۇزارى.
— نەۋائى.

داش I [داش] (پ) خۇمدان؛ ھاك، ساپال ئىدىشلار پىشۇرۇلىدىغان جاي.

داش II [داش] تاش.

داشخانە [داشخانه] (پ) «داش I » گە قارالڭ.

داغ [داغ] 1) بەلگە، نىشانە، ئىز، ئەسەر:
جانىمدە ئەلىق يەتكەنغ ئۇل سەرۋى مەكان ئەتمىش،
جىسم نۇقتەسىدە داغىن جانىمدە نىھان ئەتمىش.
— ۋەفائى.

2) كۆيۈك، كۆيگەن جاي، داغ:
داغدىن جىسمىم ئارا ھەر ساري ئاچىلغان سۆڭەك،
كۆرسە، رەھىم ئەتكەي كۆلۈمسۈپ، شاد ئولۇر ئۇل باغرى تاش.
— ئەرشى.

3) قايغۇ، ھەسرەت، ئەلەم، كۆلپەت؛ ھىجران؛ مۇھەببەت جاپالىرى:
تاۋۇس ئوخشە بار ئىدى ھەر داغىم ئۆزرە نەچچە داغ،
داغلىغ كۆڭلۈمگە شوخ لالەزارىم ئۆچرادى.
— قەلەندەر.

4) ئەپسۇس:
ئەزمىدە ئۇل قەۋمغە داغ ئۆزرە داغ،
قەتئىدە بۇ خەيلغە باغ ئۆزرە باغ.
— نەۋائى.

5) تاغ:
ئەي نەۋائى، تەلبە كۆڭلۇم ئايتتى، ئەمدى ئىستەمەن،
نەچچە داغۇ دەشتدىن ئىستەب كېتۈرگەيمەن ئانى.
— نەۋائى.

داغ قويماق — كۆيدۈرمەك؛ قايغۇغا سالماق، ئۆرتىمەك.

داغ كۆيدۈرمەك — قىزىتىلغان نەرسە بىلەن يۇزىگە خال قويماق.

داغى ئەلىف — زىننەت ئۈچۈن كىشىنىڭ يۇزىگە چېكىلگەن ئوسمارەك داغ، خال.

داغى فۇرقەت — ئايرىلىش غېمى، ھىجرانلىقتىن يەتكەن كۈلپەت:
مېنىڭ جانىمغە قويدۇڭ داغى فۇرقەت،
كىشى گەر كۆرمەگەن دەردۇ بەلانى.
— خىرقەتى.

داغى نىھانى — يوشۇرۇن ئەلەم.

داغى ھىجران — ھىجران غېمى، كۈلپىتى:
ماڭا گەر قويدى بۇلبۇل داغى ھىجران،
يەنادىن كۆرمەسۇن ئۇل ھەم ۋەفانى.
— خىرقەتى.

داغى ھىرمان — تىلەك، ئارزۇ، مۇرادقا يېتەلمەسلىك دېگى (كۈلپىتى).

داغى ئۆرتەمەك — داغلىماق، كۆيدۈرمەك؛ تامغا باسماق.

داغدار [داغدار] داغ چۈشكەن، بۇلغانغان.

داغۇلى [داغولى] ئالدامچى؛ ھەييار.

داغۇلىي [داغولى] «داغۇلى» غا قارالڭ.

داغى [داغى] يەنە؛ ھەم، ھەمدە:
تاغنى ئەرىتۇر ئاھىم ئەسەر قىلغۇسى بىر كۈن،
كۆڭلۈڭ نېچەكىم بولسە تېمۇر، تاش داغى پۇلاد.
— لۇتفى.

دافىئ [دافع] (ئە) خالاس قىلماق، قايتۇرماق، يوق قىلماق؛ قايتۇرغۇچى، يوقاتقۇچى:
ئىبەرتىپ ھەر تەرەفكە نەچچە ئادەم،
دېرەكلەپ بىر مۇئالىج دافىئى غەم.
— ناقىس.

دافىئى سەۋدا — (روھىي كېسەللىك) نى يوقاتقۇچى؛ داۋالىغۇچى؛ زېرىكىشنى قايتۇرغۇچى.

دافىئى گەزەند — زەرەرنى قايتۇرغۇچى.

دەردغە دافىئى — دەردنى قايتۇرغۇچى.

رەنجغە دافىئى — كېسەللىكنى، ئاغرىقنى (داۋالاپ) يوق قىلغۇچى.

دالڭ [دانك] 1) ھەر بىر نەرسىنىڭ ئالتىدىن بىر قىسمى؛ مەلۇم ھەسسىسى، مىقدار:
... بۇ مەبلەغ ۋە مىقدارىدىن چەھار داڭىنى ئۆزى ئالغاي،
دۇ ـ داڭىنى ئول ئىككەۋگە يەتكۈرگەي.
— نەۋائى.

2) تالڭ قالماق، ھەيران بولۇپ جايىدا تۇرۇپ قالماق:
مەگەركىم بۇ تۇركى بولۇپدۇر سارالڭ،
باشىم يەرگە قويغاچ تۇرۇپ قالدى دالڭ.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

دال [دال] (ئە) 1) ئەرەب ئېلىپبەسىدىكى سەككىزىنچى ھەرپ «د» نىڭ نامى. 2) ئېگىلگەن، پۇكۈلگەن، پۇكۈك:
رەھىم ئېتىپ باقغىل بىرەر ھالىمغە سەن تەڭرى ئۈچۈن،
ھەجرۇ فۇرقەتدىن بولۇپدۇر قامەتىم ئاندىغكى دال.
— قەلەندەر.

3) سۆيگۈنىنىڭ چېچى، ماڭلىيى (ماڭلاي چاچ)، كوكۈلا:

ئۇيغۇرچە كتاب تور بېكىتى www.uyghurkitap.com

كاكۇلۇڭ ئەلگە جەھاننى تىيرە قىلغان دۇد ئېرۇر،
ھەر ساڑى زۇلفۇڭ ئىكى يانىدە تۇشكەن دال ئاڭا.
— نەۋائى.

4) دەلىل، بەلگە. 5) دالالەت، دالالەت قىلغۇچى:
بارچە خەلايىق توپ بىكىن تاشلار ئاياقلىڭ ئۆزە باش،
بۇ ئىشكە زۇلفۇڭ دال ئېرۇر، سەن ئانى چەۋگان ئېيلەمە.
— زەلىلى.

دال ئەيلەمەك — ئەگمەك، پۈكمەك.
دال تاپماق — يولىيورۇق تاپماق، دالالەتكە ئېرىشمەك.
دال ئولماق — بەلگە، نىشانە بولماق، دەلىل بولماق.
دالۇگۇل — نەقىش، بېزەك؛ ئۈست كىيىمگە چۈشۈرۈلگەن دال «د» شەكلىدىكى گۈل.
دالان [دالان] (پ) دالان، دەھلىز.
دالباي [دالباى] ئوۋ قۇشىغا بېرىلىدىغان گۆش، پارچە گۆش، دالۇاي.
دالدا [دالدا] 1) ئارقا، ئارقا جاي، دالدا (پاناھ) جاي. 2) تايانچ.
دال ـ گۈل [دال گل] (پ) 1) نەقىش، بېزەك. 2) چايشاپ ۋە رومال قاتارلىقلارغا تىكىلگەن گۈللەرنىڭ بىر خىلى، «دال» غا قارالسۇن.
دالۇچى [دالوچى] پالچى، قارىسىغا سۆزلىگۈچى:
ئول مۇنەججىم خەلق ئارا ئەبلەھ بولۇر،
دالۇچى ۋە قۇرئەچى گۇمرەھ بولۇر.
— خەراباتى.

دام [دام] (پ) 1) تۇزاق، تور:
كۆڭۈل ۋەھشىسىن ئول بىر زۇلف دامىغە ئەسىر ئەتكىل،
نە چاغ سەييادلارغە بىر كىيىك ئۆزرە تالاش ئولسۇن.
— ئەرشى.

2) مىكىر، ھىيلە:
يۇزىدە دالىلار شەكلىن كۆرۈپ ئول،
قىلۇر جان قۇشلارىن تۇتماقغە چارە.
— ئەرشى.

3) ئاشىق، مۇپتىلا. 4) تۇرلۇك ھايۋانلار.
ئەسىرى دام بولماق — تۇزاقتا ئىلىنماق، قولغا چۈشمەك.
دامۇ دەد — 1) زۇلۇم كۆرسىتىش. 2) يىرتقۇچ ۋە يىرتقۇچ بولمىغان ھايۋانلار.
دامى راھ — يولغا قويۇلغان تۇزاق؛ توسۇق.
دام يايماق — ھىيلە قىلماق.
داماد [داماد] (پ) كۆيئوغۇل؛ باغلانغان:
يوق ئېركەن، ئەي قەلەندەر، ئەقلۇ ھۇشۇم،
كى دۇنيا زالىغە داماد بولدۇم.
— قەلەندەر.

دامان [دامان] (پ) «دامەن» گە قارالسۇن:
نى بولۇر كەلسەڭ بىرەر بۇ كۇلبەئى ئەھزانىمە،
تەلمۇرۇپ كۆزۈم ئاقاردى گەرچە دامانىڭ تىلەپ.
— قەلەندەر.

پاك دامان — نومۇسلۇق، پاكىز؛ ئېتىكى تازا:
ئولكى تەۋزابۇن رەھمدۇر تەۋبە قىلغىل يىغلاغىل،
ۋادەرىغا، بۇ مۇلەۋۋەس پاك دامانىڭغە ھەيف.
— شەۋقى.

دامانە [دامانە] (پ) «دامەنە» گە قارالسۇن.
قاف دامانەسى — قاپ تېغى ئېتىكى.
دامە [دامە] (ئە) سۆزلەرگە قوشۇلۇپ «داۋام قىلىش، داۋام ئەتتۈرۈش، ئۇزۇن بولۇش» مەنىلىرىنى بېرىدۇ.
دامە ھەياتۇھۇ — ئۆمرى ئۇزۇن بولسۇن! (دۇئا ئىبارىسى)
دامەن [دامن] (پ) 1) ئېتەك:
ئايا پادىشاھا فەقىرلەرغە باق،
سەخا دامەنىنى غەرىبلەرغە قاق.
— ئا. نىزارى.

2) ئۆڭكۈر، چوڭقۇرلۇق، ئويۇلغان، چوڭقۇر جاي. 3) ھەر نەرسىنىڭ ئاخىرى، چەت، ياقا:
دامەنى سەھرا دېمەسلەر لالەزارى بولماسا،
زىمىنەتى گۈلشەن بېرۇرمۇ سەبزەزارى بولماسا.
— زەلىلى.

4) سەھرا، بياۋان:
كىم يەتدى چۇ ئول دامەنغە مەجنۇن،
كىم سەير ئېتىپ مېھرى گەردۇن.
— نەۋائى.

ئالۇدە دامەن — ئىپلاس، يارىماس، نومۇسسىز، بۇزۇق؛ ئېتىكى بۇلغانغان.
پاك دامەن — نومۇسلۇق، پاكىز؛ ئېتىكى تازا.
تەردامەن — نومۇسسىز، گۇناھكار.
دامەنى پاك — «پاك دامەن» گە قارالسۇن:
جەھاندا نازەنىن كۆپتۇر ۋە لېكىن،
سېنىڭدەك كىمدە باردۇر دامەنى پاك.
— لۇتفى.

دامەنە [دامنە] (پ) چەت، قىرغاق؛ ئېتەك.
دامەنفىشان [دامن فىشان] (پ) 1) ئېتەك يايغۇچى؛ 2) ئۆزىدىن كەتكەن، زوق ـ ئىشتىياقتىن ئۆزىنى تۇتالمىغان.
دامەنكەشان [دامنكشان] (پ) 1) ئېتەك سۆرەپ

يۇرۇش، سۆرىلىش؛ 2) پىشىنى (ئېتىكىنى) قېقىش؛ ئۆزىنى چەتكە ئېلىش، ئۆزىنى ئېلىپ قېچىش.

دامەنگىر [دامنگير] (پ) 1) ھەققىنى تەلەپ قىلغۇچى، دەۋاگەر. 2) ئېتىكىنى تۇنقۇچى، پىشىگە ئېسىلغۇچى.

دامەنگىر بولماق — توختاتماق، تۇتماق؛ توسۇق بولماق.

دامگاھ [دامگاه] (پ) 1) ئوۋ ئۈچۈن تۇزاق قۇرۇلغان جاي. 2) بۇ دۇنيا، پانىي ئالەم.

دامگەھ [دامگه] (پ) «دامگاھ» قا قارالسۇن.

دان [دان] (پ) 1) ئۇرۇق، دان:

ئۇنەرمۇ دان ئەگەر نەم ئولماسا يەر،
چۈمۈپ دان بىخ ئۇرۇپ بەس كۆرسەتۇر سەر.

— خىرقەتى.

2) يەمچۈك، دان:

چوقۇپ بۇ مۇرغ ئول داننى تۇتۇلدى،
تۇتۇپ بەند ئەتتىلەر قايدىن قۇتۇلدى.

— خىرقەتى.

3) گۈزەللەر يۈزىدىكى خال:

مۇرغى تاۋۇقتەك ئېرۇرمەن چۈن سېنىڭ ئىشقىڭدا كىم،
بۇ غەرەزدىن تىلمۇرمەن ئاي يۈزۈڭدە دان كۆرۈپ.

— مولا بىلال.

4) سۆزلەرگە قوشۇلۇپ «بىلگۈچى» مەنىسىنى ئىپادىلەيدۇ:

بىسىياردان — كۆپ بىلگۈچى.

خۇردە دان — ئىنچىكە (مۇرەككەپ) ۋە نازۇك نەرسىلەرنى بىلگۈچى.

دانا [دانا] (پ) بىلىمدان، ئەقىللىق، دانىشمەن:

تەغاپۇلدىنمۇ يا دانالىغىدىنمۇ بىلمەنكىم،
ئالىپ ئۆيقۇنى مەندىن لەھزەئى بىدارەلمغ بىلمەس.

— ئەرشى.

دانا بولماق — دانىشمەن، ئالىم بولماق.

دانايى ئافاق — يېگانە بىلىملىك، تەڭداشسىز بىلىم ئىگىسى.

دانايى دەۋران — ئۆز دەۋرىنىڭ دانا كىشىسى.

دانايى زاھىد — زاھىدلار داناسى.

دانايى ئىشق — ئىشق ئەھلىنىڭ داناسى، دانىشمەن ئاشىق:

شۈكرىللاھ، ئىشقىڭغە دەرلەر مېنى دانايى ئىشق،
تاكى قىلدىم بۇ خوتەندە سەن بىلەن سەۋدايى ئىشق.

— قەلەندەر.

فەن دانالارى — ئالىملار.

دانامەنىش [دانامنش] (پ) دانا تەبىئەتلىك.

داناۋەر [داناور] (پ) دانا، بىلىملىك، ئالىم.

داناۋەش [داناوش] (پ) دانالارچە، دانا سۈپەت، داناسىمان، بىلىمدان.

دانە [دانه] (پ) 1) ئۇرۇق، دان:

كۆرۈڭ ئىككى ۋەفالىق ئىشقىنىڭ دېھقانىنىڭ ھالىنى،
مۇھەببەت دانەسىنى ئىككى كۆڭۈللەرگە تېرىشىپدۇر.

— قەلەندەر.

2) يەمچۈك (قۇشلارنى تۇتۇش ئۈچۈن تۇزاق ئىتراپىغا چېچىلغان دان).

3) يالغۇز، يەككە، بېگانە:

گەر بىغىلسە يەر يۈزىدىن قالمايىن ساھىب جەمال،
بارچەسىنى گويا سەدەفدۇر، سەن ئارادە دانە سەن.

— قەلەندەر.

4) گۈزەللەر يۈزىدىكى خال:

دانەئى ھۇسنىنى كۆرۈپ، ئەي ئەرشىئى ئاشۇفتە دىل،
ئىشق دامىغە سېنىڭدەك مۇبتەلايى تاپمادىم.

— ئەرشى.

5) تامچە، تارام ـ تارام:

كۆزىدىن دانە ـ دانە ياش ئاقىزىپ،
گۈھەر خىزمەت قىلىپ بىر ـ بىر تامىزىپ.

— خىرقەتى.

6) چىش:

... بىر ـ بىرىگە قاۋۇشماي ئۆز ھالىغە كۈلۈپ، باشى كۆكسىگە تۇشۇپ، ئاغزى ھۇققەسىدىن دانەلەرى تۆكۈلۈپ، ...

— نەۋائى.

دانە خەشخاش — كۆكنار (ئەپيۇن) ئۇرۇقى.

دانە ساپماق — ئۇرۇق چاچماق.

دانەئى ئەنجۇم — يۇلتۇزلار، يۇلتۇز دانىلىرى:

فىتنە ئەھكامىن سۇرۇرگە دانەئى ئەنجۇم ساپىپ،
ئىگنەسىن غەم خىرقەسىن تىكمەككە فۇلاد ئەيلەمىش.

— ئەرشى.

دانە پاش [دانه پاش] (پ) 1) دان (ئۇرۇق) چاچقۇچى.

2) دان (ئۇرۇق) چاچقۇچ:

دېگىل دۇددىن شۇئلە دام ئەتتى فاش،
شەرەرلەردىن ئولدى ئاڭا دانە پاش.

— نەۋائى.

دانەرىز [دانه ريز] (پ) دان چاچقۇچى:

بەسى ئەل بولۇپ تام ئۆزە دانە رىز،
ئۇچۇرۇپ كەبۇتەر ببرۇر گەردى خىز.

— نەۋائى.

دانەندە [داننده] (پ) بىلگۈچى، بىلىمدان، بىلەرمەن، ئالىم.

دانىش [دانش] (پ) بىلىم، ئىلىم، مەرىپەت؛ بىلىش؛

ئۇيغۇر كتاب تور بېكىتى www.uyghurkitap.com

مەلۇمات:
بەزىدە بازارمەنا، بەزىلەر قىلمىشلا ھېچ،
بىرگە ئەقلۇ فەھم دانىش، بىرنى نادان ئەيلەبان.
— مولا سالىھ.

دانىش ئەھلى — ئىلىم ئەھلى، ئالىملار:
نەچچە يارۇ دانىش ئەھلىغە بار ئېردى ئۇلفەتىم،
كۆز ئاچىپ يۇمغۇنچە ئايرىلغاچ ئاشىپدۇر ھەيرەتىم.
— ئەرشى.

دانىش ئاموز [دانش آموز] (پ) مۇئەللىم، بىلىم ئۆگەتكۈچى، بىلىمدان.

دانىش ئايىن [دانش آيين] (پ) 1) «دانىشمەند» كە قارالسۇن. 2) تىلەك، ئىستەك:
قىلىپ دانىش ئايىن دۇئا ئىپتىدا،
دۇئادىن سۇڭ ئەتتى بۇ يەكلىغ ئەدا.
— نەۋائى.

دانىشپەرۋەر [دانش پرور] (پ) ئىلىم ھامىيسى.

دانىش پۇجۇھ [دانش پجوه] (پ) تەنقىداتچى، ئىلىم ئىزدىگۈچى، ئىلىم يولىدا ئىزدەنگۈچى، ئىلىمگە ئىنتىلگۈچى.

دانىش قەرىن [دانش قرين] (پ) بىلىمنى ئۆزلەشتۈرگەن (پىتۈك) ئالىم.

دانىشمەند [دانشمند] (پ) بىلىمدان، بىلىملىك، ئوقۇمۇشلۇق، دانا، دانىشمەن؛ پەيلاسوپ، ئالىم.

دانىشمەندانە [دانشمندانه] (پ) بىلىمدانلارچە، بىلىملىكلەرچە، ئالىملارچە.

دانىش نەۋەرد [دانش نورد] (پ) بىلىم بىلەن پىتىشكەن، بىلىم جەھەتتە پىتىلگەن.

دانىشۋەر [دانشور] (پ) «دانىشمەند» كە قارالسۇن:
يېغىلدى مەسلەھەتدان زۇ فۇنۇنلار،
ھەمە دانىشۋەرى ساھىب ئورۇنلار.
— ناقىس.

داۋ [داو] (پ) 1) شەترەنج (شاھمات)، قىمارغا ئوخشاش ئويۇنلاردا يېڭىدىن يۇرۇش ياكى باشلاش نۆۋىتى. 2) قىمارداۋ ئونتۇرىغا تىكىلگەن پۇل. 3) تالىشىش (يۇرۇش ياكى باشلاش) نۆۋىتى.

داۋەر [داور] (پ) شاھ، پادىشاھ؛ ھۆكۈمدار، ھاكىم.
داۋەرى ئەئزەم — ئۇلۇغ پادىشاھ.

داۋۇد [داود] (ئ) ئىسىم، داۋۇد پەيغەمبەر:
يەھياۋۇ نۇھ، ئادەم سەفى داۋۇد سۇلەيمان يېغلادى،
دوستۇڭ مۇھەممەدنى شەفىئ ئەيلەپ ئىجابەتدىن سوراغ.
— شەۋقى.

داۋۇدئاسار [داود آسار] (ئ + پ) داۋۇد پەيغەمبەرگە ئوخشاش.

داۋۇدى [داودى] (ئ) مۇزىكىدا بىر كۈينىڭ نامى:
سۇ ئەيلەي بۇ جەھان خەلقىن ئېرىتىپ،
مېنىڭ داۋۇدى يەكلىغ ئۇد سازىم.
— خىرقەتى.

داۋۇدىي [داودى] (ئ) «داۋۇدى» غا قارالسۇن.

داۋۇلغە [داولغا] «دۇبۇلغا» غا قارالسۇن.

دائىر [دائر] (ئ) 1) ئايلانغۇچى؛ ئايلاندۇرغۇچى. 2) دائىر، ئائىت، تېگىشلىك.
دائىر ئەيلەمەك — ئايلاندۇرماق.
دائىر بولماق — ئايلانماق.
دائىر ئولماق — «دائىر بولماق» قا قارالسۇن.

دائىرە [دائره] (ئ) 1) دائىرە، مەيدان، ئايلانما، ئايلانما سىزىق (چەمبىرەك). 2) چېگرا. 3) ئاسمان، ئالەم تۈزۈلۈشى.
دائىرەئى سىپىھر — ئاسمان چەمبىرىكى، دۇنيا.
دائىرەئى لاجۇۋەرد — ئاسمان.
دائىرەئى ھەقىقەت — ھەقىقەت دائىرىسى.
دائىرەئى ئۇشر — پەلەكنىڭ ئونىنچى دائىرىسى.

دائىم [دائم] (ئ) دائىم، ھەمىشە، ھەممە ۋاقىت.

دائىما [دائما] (ئ) «دائىم» غا قارالسۇن.

دائىي [داعى] (ئ) ئىستىگۈچى، تەلەپ قىلغۇچى، خالىغۇچى؛ چاقىرغۇچى، دەۋەت قىلغۇچى:
بىرىگە چاكەرۇ بەندە ئاتابى،
بىرىگە خادىمۇ دائىيى كەمتەر.
— ئاتابى.

دائىيە [داعيه] (ئ) 1) ئارزۇ، مەقسەت؛ ئىستەك، خاھىش؛ ئىرادە. 2) تەقەززا. 3) سەۋەب. 4) چاقىرىق، تىلەك ئىزھار قىلماق؛ چاقىرغۇچى، تىلەك ئىزھار قىلغۇچى، تەشۋىقاتچى:
ئۇلۇغ دائىيەلەرى بىر ئۇلۇغ چال،
دۇرۇست ئەندىشەلەر بىرلە سۇچۇك قال.
— ناقىس.

داي [داى] 1) قۇر، سوقما تام قۇرلىرى:
كىم بارىسىن يەر بىلە ھەمۋار ئېتىلگ،
داي ئارا ئولتۇرتۇڭۇ دېۋار ئېتىلگ.
— نەۋائى.

2) لاي، سوقما، سوقما تام لېيى:
چېكىپ ھىفزى ئۇچۇن دەۋرىدە دېۋار،
قىلىپ دايىن ھىسارى ئاھەنىنۋار.
— نەۋائى.

دايه [دايه] (ئە) ئىنىكئانا، بالا باققۇچى، بالا تەربىيىلىگۈچى ئانا:
تاپىپ كەلتۈردىلەر بىر سەرۋى سايە،
بۇ گۈل يۈزلۈككە ئانى قىلدى دايە.
— ناقس.

دايەئى جىگەر سوز — ئىچ كۆيەر ئىنىكئانا.

دايەئى مېھرىبان — مېھرىبان، كۆيۈمچان ئىنىكئانا:
دېدىم مەن: ئايا دايەئى مېھرىبان،
ۋەتەنگە يارامەن سەھەر بىگۈمان.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

دايەگانە [دايەگانە] (ئە + پ) ئىنىكئانىلارچە، ئىنىكئانىغا ئوخشاش.

دايگەر [دايكر] سوقمىچى، سوقما تام ئەتكۈچى، تام ئەتكۈچى ئۈستا:
بولۇپ ھەر دايگەر گەردۇنغە پەيۋەست،
قالىپ بەل ئۇرغۇچى بالچىغ ئەرا پەست.
— نەۋائى.

دايىرە [دايرە] (ئە) «دائىرە» گە قارالسۇن.

دەبان [دبان] دەپ:
كېلۈرمۇ جان ئېلىگە گەھ دەبان جانانە ئاندىن كۆپ،
ياساپ مەن ھەجرەلەر كۆپ ـ كۆپ، ئۇلۇغ كاشانە ئاندىن كۆپ.
— ئەرشى.

دەببابە [دببابە] (ئە) 1) شاھمات ئۇرۇقىدىن بىرى. 2) ئېيىق:
سەفلەر ئىچرە پىل ئىلە زۇررافە ھەم،
رۇھ بىلە دەببابەيۇ كەششافە ھەم.
— نەۋائى.

دەببىاغ [دباغ] (ئە) 1) كۆنچى، تېرە پىششىقلاپ ئىشلەگۈچى. 2) بۇقا تېرىسىدىن قاپقا ئوخشىتىپ ياسالغان، يا ئوقى ئۆتمەيدىغان قىلىن كېيىم؛ تېرە كېيىم. 3) قەدىمكى «شەترەنجى كەبىر» نامىلىق شاھماتنىڭ ئوفىتسىر دەرىجىلىك ئۇرۇقىدىن بىرىنىڭ نامى.

دەبدەبە [دبدبە] (ئە) 1) تەنتەنە؛ سۆلەت، ھەيۋەت:
شەھى كامرانلار كەبى دەبدەبە ـ
تۇزۇپدۇر، دېدىكىم قىلاي تەجرىبە.
— ئا. نىزارى.

2) يۇقىرى ئاۋاز، شاۋقۇن ـ سۇرەن:
مېنىپ رەخش ئۆزرە قىلىپ يولنى تەي،
تۇزۇپ دەبدەبە مىسلى كاۋۇس كەي.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

دەبدەبە قىلماق — ھەيۋە قىلماق، ھەيۋە كۆرسەتمەك.

دەبقۇر [دبقور] مەرتەم، كەررە.

يەتتە دەبقۇر — يەتتە مەرتەم.

دەبۇر [دبور] (ئە) غەرب شامىلى، غەربتىن شەرققە ئۇرۇلغان شامال.

دەبىر [دبير] (ئە) 1) كاتىپ، مىرزا:
دېدىكىم: دەبىرغە يۈتۈك نامەئى،
ئانى ئۆلتۇرۇرگە چېكىك خامەئى.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.
2) ئاتارۇد (مېركورىي) سەييارىسى. 3) ھېسابچى، پادىشاھلىق پۇلنى ھېساب ـ كىتاب قىلغۇچى.

دەبىرى رەقەمسەنج — تەجرىبىلىك كاتىپ.

دەبىرى مەزكۇر — ئەسلىتىلگەن، تىلغا ئېلىنغان، قەيت قىلىنغان كاتىپ.

كۆك دەبىرى — ئاسمان كاتىپى؛ ئاتارۇد يۇلتۇزى.

دەبىرىستان [دبيرستان] (ئە + پ) 1) يېزىقچىلىق ئۆيى. 2) مەكتەپ.

دەبىرىستان ئەھلى — مەكتەپ ئوقۇغۇچىلىرى.

دەبىستان [دبستان] (ئە + پ) ئوقۇش (ئەدەب ـ قائىدە ئۆگىنىش) ئۆيى، تەلىم ـ تەربىيە ئۆيى؛ مەكتەپ، باشلانغۇچ مەكتەپ.

دەجلە [دجلە] (ئە) دەجلە دەريىسى (باغدات شەھىرى يېنىدىن ئۆتىدىغان دەريا).

دەججال [دجال] (ئە) 1) ئالدامچى، ھىيلىگەر. 2) ئەپسانىۋى مەخلۇق.

دەخل [دخل] (ئە) 1) كىرىش (بىر نەرسىنىڭ ئىچىگە)، ئارىلىشىش، مۇناسىۋەتتە بولۇش، ئالاقىدە بولۇش؛ بەھرىمەن بولۇش، دەخىل. 2) دارامەت، كىرىم:
خەرج قىلغىل دەخلىنىڭ ئەندازەسى،
بۇيرۇدى بۇ سۆزنى ھېكمەت قازىسى.
— خەراباتى.

دەخل ئەتمەك — «دەخل بەرمەك» كە قارالسۇن.

دەخل ئەيلەمەك — كىرىشمەك، ئارىلاشماق، مۇناسىۋەتتە بولماق.

دەخل بەرمەك — ئارىلاشتۇرماق، يېقىنلاشتۇرماق؛ كىرگۈزمەك.

دەخل قىلماق — 1) ئارىلاشماق، مۇناسىۋەتتە بولماق، ئالاقىدە بولماق. 2) باستۇرۇپ كىرمەك، ھۇجۇم قىلماق؛

دەخلى بار — كېرەكلىك، پايدىلىق، زۆرۈرلۈك.

دەخلىنىڭ ئەندازەسى — كىرىم ئۆلچىمى، ئەھۋالى.

دەخمە [دخمە] مەقبەرە.

دەخى [دخى] يەنە؛ تېخى:

www.uyghurkitap.com

چارشەنبە كۈنى يار كېزە كەلدى چەمەن ئىچرە،
بۇلبۇل دەخى كۆردى يۈزىنى، تۈشدى فىغانە.
— نەسەمىي.

دەد [دد] (پ) يىرتقۇچ، ياۋايى هايۋان؛ شىر.
دەدۇ ۋەهش — ۋەهشىي، يىرتقۇچ هايۋانلار.

دەدەك [ددك] «دادەك» كە قاراڭ.

دەدىل [ددىل] (ئە) دادىل، جەسۇر، جەسۇرانە، مەردانە.

دەر [در] (پ) ئىشىك؛
دەرۇ دېۋار — ئىشىك ۋە تام.

دەرا [درا] (پ) قوڭغۇراق:
بولسا گەر ئۆلۈك تىرىلۇر تەۋسەنى ئۈستىدە سەن،
كەلسە مەجنۇنۇڭ قۇلاقىغە كىرەر ئاۋاز دەرا.
— قەلەندەر.

دەراز [دراز] (پ) ئۇزۇن، دارازا:
بىلەلمەسمەن ئۇمرۇم ئېرۇرمۇ دەراز،
كى بىر يىل ئۆتەرمۇ ۋە يا ئاندىن ئاز.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.
سۆزۈڭنى تولا قىلماغايسەن دەراز،
قىلىپ مۇختەسەر ئەمدى قىل سۆزنى ئاز.
— ئا. نىزارى.
دەراز دەست — قولى ئۇزۇن؛ كۈچلۈك، قۇدرەتلىك.
دەراز نەفەس — 1) ئۇزۇن نەپەس، تىنىق 2) ئەزمە، گەپنى چايناپ، سوزۇپ قىلغۇچى.

دەراهىم [دراهم] (ئە) [بىرلىكى: دىرهەم] «دەرهەم» گە قاراڭ.

دەراي [درای] (ئە) «دەرا» غا قاراڭ.

دەرە [درە] (پ) 1) ئىككى تاغ ئارىلىقىدىكى تار يول، ئاچال. 2) ئېگىز ـ پەس دەشت (چۆل) يەرلەر.

دەرەجات [درجات] (ئە) [بىرلىكى: دەرەجە] دەرىجىلەر، مەرتىۋىلەر؛ ئىززەت ـ هۆرمەت:
ئەگەرچە قوي سەرى مەهرەمنى قەلب هەمدەمگە،
كۆتەر كەرەم بىلە هەمنى تاپىلغۇسى دەرەجات.
— شەۋقى.
دەفىئ دەرەجات — يۈكسەك دەرىجىلەر.
دەفىئۇد ـ دەرەجات — يۇقىرى دەرىجىلەر، مەرتىۋىلەر.

دەرەجە [درەجە] (ئە) 1) مەرتىۋە، دەرىجە؛ تەرتىپ؛ «دەرەجات» قا قاراڭ.

دەرەخت [درخت] (پ) 1) دەرەخ. 2) قامەت؛ ۋۇجۇد، بارلىق:
كىم ئەسكىرىبان هەياتى رەختى،
مايىل ئەتسە يىقىلغەلى دەرەختى.
— نەۋايى.
3) بۆلۈم، باب:
... مەشهۇر مۇنداقدۇركى، ئالار سۇلۇك ئەييامىدە قىرق ئەربەئىن چىقارىپتۇرلەر ۋە تۆرت ئەربەئىن بىردەرەخت ئۈستىدە چىقارىپتۇرلەر.
— نەۋايى.
دەرەختى بىسەمەر — مېۋىسىز دەرەخ:
دەرىغا، قىلمادىم تائەت قېرىلىق نەۋبەتى يەتتى،
ۋۇجۇدۇم باغى ئۆرۈلدى دەرەختى بىسەمەر يەڭلىغ.
— شەۋقى.

دەرەخش [درخش] (پ) 1) يالتىراش، پارلاش. 2) چاقماق، چېقىن.

دەرەخشان [درخشان] (پ) «دەرەخشەندە» كە قاراڭ.

دەرەخشەندە [درخشندە] (پ) روشەن، پارقىراق، پارلاق، پارقىراپ تۇرىدىغان.
دەرەخشەندە بولماق — پارقىرىماق، پارلىماق.

دەرەفش [درفش] (پ) 1) بىگىز، دەرەش. 2) بايراق، تۇغ، ئەلەم:
... كاۋە ئاهەنگەرتى ئۇلۇق تەربىيەت قىلىپ، تەيەممۇن ئۇچۇن ئانىڭ يىغاچقە باغلاپ ئەلەم قىلغان سەختىيانىنى مۇرەسسەئ قىلدىكىم، دەرەفشى كاۋىيانى ئانى دەرلەر.
— نەۋايى.

دەرەك [درك] (ئە) خەۋەر، دېرەك.
دەرەكۇل ـ ئەسرار — سىرلاردىن خەۋەر بېرىش.

دەرەڭ [درنك] (پ) 1) ئاستا، ئالدىرىماي، ئېهتىيات بىلەن. 2) پۇرسەت، ۋاقىت. 3) توختىلىش، قارار تېپىش، ئارام:
بولۇپ جۇملە مۇشتاق ئاڭا ئىچكەلى،
ئۇلار قىلدى مەن يەڭلىغ ئاندە دەرەڭ.
— خۇشهال غەرىبى.
دەرەڭ ئەيلەمەك — تەخىر قىلماق؛ كېچىكمەك.
دەرەڭ بولماق — توختالماق.
دەرەڭ قىلماق — «دەرەڭ ئەيلەمەك» كە قاراڭ.

دەرەم [درم] (ئە) «دىرەم» گە قاراڭ:
بىر دەرەم چاغلىق زەكاتى هۇسنىدىن قىلمىش دەرىغ،
دۇررى ئەشكىمدىن تەلەب كويىدا ساچسام يۈز تەمەت.
— ئەرشى.

دەرەندە [درندە] (پ) «دەررەندە» گە قاراڭ:
بۇ يەڭلىغ دەرەندە ئىچەي دېسە سۇ،
ئالىپ قۇيرۇغىدا قىلىپ لۇقمە بۇ.
— ئا. نىزارى.

دەرەۋ [درو] (پ) بۇغداي، ئارپىغا ئوخشاش دانلىق زىرائەتلەرنى ئورۇش:
قاچان ساچسە تۇفراققە بۇغداي بىرەۋ،
يوق ئىمكان كىم ئول ئارپا قىلغاي دەرەۋ.
— نەۋايى.

دەربان [دربان] (پ) دەرۋازىۋەن، ئىشىك ساقچىسى:
نېچۈك قىلغاي ئىشكدىن قوغلاسە ئىتلارنى دەربانىم،
بۇ غەم بىرلەن يۇزۇم ئەكسىدىن ئولغاچ زەئفىران كاغەز.
— شەۋقى.

دەربايىست [دربايست] (پ) 1) مۇڭاپىق، توغرا كېلىدىغان. 2) كېرەك، زۆرۈر.
دەربايىست بولماق — مۇناسىپ بولماق؛ لازىم بولماق، كېرەك بولماق.

دەر بەدەر [دربدر] (پ) ئۆيمۇ ئۆي يۇرۇش، كوچمۇ كوچا چېپىپ يۇرۇش، سەرگەردان؛ بەئۇڭاش:
نىگارا ئىشتىياقىڭدا زائىفۇ ناتەۋان بولدۇم،
ھەمىشە دەربەدەر ئالەم ئارا بىخانىمان بولدۇم.
— فىراقى.

دەربەر [دربر] (پ) 1) ئۆز ئىچىگە ئېلىش، تەركىبىدە بولۇش، ئىچىدە بولۇش. 2) ئىگە، ئىگە بولماق:
كىمكى ۋەسىڭنى ئىشىتتى، ئەي پەرىزادى زەمان،
كېچەۋۇ كۈندۈز خەيالى بۇ ئانى دەربەر قىلاي.
— قەلەندەر.
3) كىيىنمەك، ياسانماق؛ ياسىماق، بېزىمەك، زىننەتلىمەك:
شۇم رەقىب ئەيلەر جەفا ئانىڭغە دىلبەر قىلماسۇن،
جەۋر، سەركەشلىك كىتابىن مۇنچە دەربەر قىلماسۇن.
— قەلەندەر.

دەربەست [دربست] (پ) 1) قورشۇلمىغان، توسۇقلۇق:
ئانىڭ ئولدى تەراز ھەم دەربەست،
نەچە كىشۋەر داغى ئانا پەيۋەست.
— نەۋايى.
2) ھەممە، بارلىق، ھەممىسى.

دەربەند [دربند] (پ) 1) ئىشىك، دەرۋازا؛ ئىشىك ئالدى، بوسۇغا؛ تاغ ئارىلىقىدىكى ئۆتۈشمە، تاغ ئاغزى:
قۇتۇلماغلىق كەمەند زۇلفىدىن كۆڭلۈمگە دۇر مۇشكىل،
نەھەڭ بەھرىنى بىپايان ئىدىم دەربەندى شەست ئولدۇم.
— زەلىلى.
2) قەلئە. 3) جاي نامى (خاس ئىسىم):
... ئەرز قىلدىلاركىم، قىپچاق دەربەندغە مۇستەۋلىسى بولۇپتۇر، ئول يولغە ئۇبۇر قىلىپ، ... دەربەندنى ئالىپ ئابادان قىلىپ، ... ئانداق مەزبۇت قىلدى.
— نەۋايى.

قەلئە دەربەندى — قورغان دەرۋازىسى.

دەربەندلىق [دربندليق] قامال، قورشاۋدا قالماق، مۇھاسىرە ئىچىدە قالماق؛ تۇتقۇنلۇق.

دەرپەي [درپى] (پ) ئارقىمۇ ئارقا، كەينى ـ كەينىدىن، توختىماي؛ توختاتماي:
نەچچە ئىمسالىك ئەتكەسەن، ئەي ساقى، مەي دەرپەي تۇتۇپ،
بىر يولى ياغۇ يېقىت يا ياز خۇمارىم جام ئىلە.
— ئەرشى.

دەرج [درج] (پ) 1) سۆزلەش، بايان قىلىش. 2) ئورالغان خەت. 3) سەدەپ قۇتىچە؛ خەزىنە. 4) ئاغىز، لەۋ؛ ئەزگۇ (ياخشى) سۆزلەر.
دەرج ئەتمەك — سۆزلىمەك، بايان قىلماق.
دەرج قىلماق — 1) «دەرج ئەتمەك» كە قارالسۇن. 2) سۆز، پاساھەت دۇرلىرىنى چاچماق.
دەرجى دەقايىق — نەپىس خەزىنىلەر.
دۇرلەر دەرج قىلماق — ياخشى سۆزلەر ئېيتماق.

دەرخاست [درخواست] (پ) ئىلتىماس، تەلەپ، ئۆتۈنۈش:
غەلەت، كەمنى يارانلار سىز قىلىك راست،
ئېرۇر دەرخاست بىردىن قويماڭىز كاست.
— خىرقەتى.
دەرخاست قىلماق — ئىلتىماس قىلماق، سورىماق؛ تەلەپ قىلماق.

دەرخەر [درخر] (پ) «دەرخۇر» غا قارالسۇن.

دەرخەرد [درخرد] (پ) «دەرخۇر» غا قارالسۇن.

دەرخۇر [درخور] (پ) لايىق، مۇناسىپ، ئەرزىيدىغان، يارىشا:
جام دەرخۇر ئاڭا كەئسى خۇرشىد،
دېمە خۇرشىدكى، جامى جەمشىد.
— نەۋايى.

دەرخۇرد [درخورد] (پ) «دەرخۇر» غا قارالسۇن.

دەرد [درد] (پ) 1) كېسەللىك، دەرد، ئاغرىق. 2) غەم، قايغۇ؛ كۈلپەت، ئازاب، مېھنەت. 3) ئىشتىق، سۆيگۈ، مۇھەببەت؛ ئاشىق.
دەرد ئالۇد — خەستە، دەردلىك، غەملىك، دەردكە تولغان، قايغۇلۇق.
دەرد ئەھلى — ئاشىقلار:
قىلىپ جارى مۇھەببەت ئوتىنى تىز،

ئېتىپ دەرد ئەھلى كۆزىنى گۆھەررىز.
— خىرقەتى.

دەرد پەرۋەرد — دەرد ئىچىدە ئۆسكەن، دەردكە يولۇققان، دەردلىك.

دەرد پەيدا بولماق — تولغاق تۇتماق.

دەرد پەيۋەند — دەردكە گىرىپتار بولغان، خاپىلىققا دۇچار بولغان.

دەرد تۇشمەك — غەم چۈشمەك.

دەرد ئېلتماق — قينىلماق، ئازابلىماق.

دەردۇ ئافەت — دەرد ۋە ئاپەت.

دەردۇ ئاھ — دەرد ۋە ئاھ.

دەردۇ بەلا — دەرد ۋە بالا، بالا ـ قازا، بالايىئاپەت:
تا سېنىڭدەك نازەننىغە ئاشنا قىلدى فەلەك،
مېھنەتۈ دەردۇ بەلاغە مۇبتەلا قىلدى فەلەك.
— قەلەندەر.

دەردۇ بەلا تىكەنلەرى — غەم، كۈلپەت، جازا، ئاپەت تىكەنلىرى.

دەردۇ بەلا چاقىنى — غەم ـ كۈلپەت، جاپا، ئازار چاقمىقى، چېقىنى.

دەردۇ ئەلەم — دەرد ۋە ئەلەم، غەم ـ قايغۇ، ئازاب ـ ئوقۇبەت:
ھىجرىڭ ئوتىدىن ئاھ ئۇرۇپ شامۇ سەھەر قان يىغلابان،
دەردۇ ئەلەم بىرلە فىغان نالان قىلىپ سىزدى قاراغ.
— شەۋقى.

دەردۇ رەنج — دەرد ۋە رەنج:
قارائ ھالىمغە كىم ھەيرەت بىلە ئەي ۋامىقۇ ـ ئۇزرا،
كۆرۈپ ئەيلەپ تەرەھھۇم دەردۇ رەنجى بىشۇمارىمغە.
— ئا. نىزارى.

دەردۇ غەم — دەرد ۋە غەم:
بېرەر لۇتفۇ كەرەمدىن رەھىم ئېتىپ ھالىمغە باققايسەن،
نەچە دەردۇ غەمىڭدىن، ئەي مەھى تەرراز يىغلارمەن.
— قەلەندەر.

دەردۇ مېھنەت — مېھنەت ۋە ئازاب، مېھنەت ئازابى:
ئىشق ئۈلپەت چەشمەسىدىن دەردۇ مېھنەت جۇش ئېتەر،
تۇپراغى ھەسرەت بىلەن بىتكەن ھېسارى كاشغەر.
— گۇمنام.

دەردۇ مېھنەت تاشىغە باش ئۇرماق — كۈلپەتكە دۇچار بولماق، ئازاب ـ ئوقۇبەتكە گىرىپتار بولماق، بېشىغا غەم چۈشمەك.

دەردۇ ئىشق ئاتەشكەدەسى — ئىشق مەنبەسى.

دەردى بېخۇدلۇق — ھۇشسىزلىق دەردى.

دەردى بېدەرمان — «دەردى بېدەۋا» غا قارائ.

دەردى بېدەۋا — ئىلاجسىز (ئامال قىلغىلى بولمايدىغان) دەرد؛ داۋالاپ، ساقايتىپ بولمايدىغان ئاغرىق.

دەردى دىل — كۆڭۈل دەردى، كۆڭۈل ئىزتىرابى، غەمىمى، ھەسرىتى:
قات ـ قات يۇرەگىم باغلادى قان غۇنچە مەڭگىزلىك،
بۇ دەردى دىلىمنى گۈلى خەندانىمە ئايتىمائ.
— لۇتفى.

دەردى فۇرقەت — پىراق دەردى، ئازابى:
سەبا بۇلبۇلنى كەلتۇردى ئوشۇل ۋەقت،
ئاچىلدى دەردى فۇرقەت باغلاغان بەخت.
— خىرقەتى.

دەردى فىراق — ھىجران قايغۇسى، ئايرىلىش ئىزتىرابى، ئايرىلىش:
زەھرە يارىلۇر دەردى فىراقىنىدە كۆڭۈلدىن،
ئاھىكى چىقار ئوق كەبى يارىم كېچەلەردە.
— ئاتايى.

دەردى مۇفرىت — ھەددىدىن زىيادە دەرد، كۈلپەت.

دەردى نايائب — كەم ئۇچرايدىغان دەرد، ئازاب.

دەردى ھال — مۇشكۈل ھال ـ ئەھۋال:
دېدى: گۈل دەردى ھالىم سورمادائ دەپ،
تىكەن ھەم جىسمى جانىم ئۆرتەدى دەپ.
— خىرقەتى.

دەردى ھىجران — ھىجران (ئايرىلىش) دەردى، ئازابى:
ئول كۆڭۈلكىم دائىما ئىشى سېنىڭلە ۋەسل ئىدى،
ياندى شەۋقىڭدىن ئەسىرى دەردى ھىجران ئولدى، كەل.
— نەسىمى.

دەردى ئىشتىياق — سېغىنغانلىق، سېغىنىش قايغۇسى؛

دەردى ئىشق — ئىشق دەردى، ئازابى:
تاش يۇرەكى كۆرۈنۈر ئول شوخنىڭ قورساغ ئارا،
دەردى ئىشقى بىر تىكەندەك بار دۇرۇر تىرناغ ئارا.
— قەلەندەر.

دەردا [دردا] (پ) ئەي، ۋاي، ۋاھ! دەرىغا! ئەپسۇس:
ھەرچەندە سەئىيى ئەيلەپ بەزمەڭگە تاپمادىم يول،
دەردائۇ يۇز دەرىغا، بولدۇم ئۆزۈم ھىجابى.
— زەلىلى.

دەردائى [درداكە] (پ) «دەردا» غا قارائ.

دەردكەش [دردكش] (پ) دەردلىك، دەردمەن:
جۇنۇندىن ئەقلىكۇش، بەل دەردكەش ھەم،
پەرى رۇخسارە، بەل دېۋەنەۋەش ھەم.
— نەۋائى.

دەردلى [دردلى] دەردلىك:

فەقەت ھالىنى كۆرگەنلەر ئېتىپ ئاھ،
ئۇچار ئەترافدا قۇشلار دەردلى ھەمراھ.
— سەيفى سەرابى.

دەردمەند [دردمند] (پ) 1) دەردلىك، غەملىك، قايغۇ-لۇق، مۇڭلۇق؛ كېسەل، دەردمەن:
دەردمنى تۆكەرگە دەردمەند يوق،
ھالىم ئۇلاشۇرگە مۇستەمەند يوق.
— مولا سالىھ.

2) ئاشىق، ئىشق دەردىگە مۇپتىلا:
ئاشىقمەن، ئول قىلۇر ئەغيارغە مەھبۇبلۇق،
دەردمەندمەن ۋەلي ئول ئۆزگەگە دەرمان بېرۇر.
— بابىر.

دەردمەندانە [دردمندانه] (پ) دەردلىك، غەملىك، قايغۇلۇق؛ دەردمەن كىشىلەردەك.
دەردمەندانە تۇشمەك — ئاشىقانە بولماق؛ غەملىك، قايغۇلۇق كۆرۈنمەك.

دەردمەند شىيۇە [دردمند شيوه] (پ) ئادەتتە كېسەل-گە ئوخشاش يۇرىدىغان:
... مەۋلانا سەيفي... بەغايەت دەرۋىشۇەش ۋە فاني سىفەت ۋە دەردمەند شىيۇە يىگىتدۇر.
— نەۋايى.

دەردمەندى [درمندى] (پ) «دەرمەند» كە قارالسۇن:
چەرخ ئۆزە خۇرسەدەك بارمەن جەھان ئىچرە غەرب،
دەردمەندى يايمادىم قىلغاي ماڭا ھەمرازلىق.
— ئەرشى.

دەردناك [دردناک] (پ) 1) دەردلىك، دەردكە، سۆيگۈگە مۇپتىلا (گىرىپتار)، قايغۇلۇق، مۇڭلۇق، غەملىك:
تۇتۇپ ماتەمنى بولۇپ دەردناك،
پىچاق بىرلە قىلسام ئۆزۈمنى ھەلاك.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

2) ئاغرىنىشلىق، خاپا:
بۇ ئىشتىن جەھان بولماسۇن دەرناك،
چۇ قايىم مەقام ئولدى پەيدا نې باك.
— نەۋايى.

دەردسەر [دردسر] (پ) باش ئاغرىقى، قىينىلىش؛ قىينىچىلىق، تەشۋىش:
بولماسا گەر بىللە ئول شوخى پەرى پەيكەر ماڭا،
ئارتادۇر سەيرى چەمەندىن نەچچە دەردسەر ماڭا.
— قەلەندەر.

دەرراك [دراک] (ئە) ئەقىللىق، زېرەك، ئۆتكۈر؛ سەز-گۈر.
دەررالك تەبئ — زېھنى ئۆتكۈر.

دەرران [دران] (پ) يىرتقۇچى، پارچە ـ پارچە قىلغۇچى؛ يىرتقۇچ:
ئەجەل خەنجەرلەرى جىسمىنى دەرران،
ئۆتۈپ ئاندىن ئەجەل غەۋغاسى نەرران.
— نەۋايى.

شىرى دەرران — يىرتقۇچ شىر.

دەررە [درە] (ئە) قامچا، دەررە.

دەررەندە [درەندە] (پ) يىرتقۇچ، ۋەھشىي ھايۋان.

دەرز [درز] (پ) يىرىلغان جاي، يېرىق، دەز، چاك.
دەرز ئەتمەك — يارماق؛ دەز، چاك كەتكۈزمەك.
دەرز ـ بەردەرز — زىچ، بىر ـ بىرىگە تېگىپ تۇرغان.
دەرز قىلماق — «دەرز ئەتمەك» كە قارالسۇن.

دەرزابان [درزابان] دەرۋازىۋەن:
دەرۋازىغا ئول يەتدى،
دەرزابان دەم ئايتدى.
— نىيازى.

دەرزىگەر [درزى كر] (پ) قاداقچى (چىنە ۋە شۇنىڭغا ئوخشاشلارنى قادايدىغان ئادەم).

دەرس [درس] (ئە) دەرس، ساۋاق:
دەرس تەركىن تۇتماق — دەرس تاشلىماق، ئوقۇماسلىق.
دەرسى سەرد — سوغۇققا توڭدۇرۇپ ئۆگىتىش، سوغۇق-تىن دەرس بېرىش:
قىشلار ئەتفالىغە توڭدۇرماق بەسى تەئلىم ئېتىپ،
دەرسى سەرد ئەيلەرگە يوقتۇر بۇ كەبى مولا ساۋۇق.
— ئەرشى.

دەرسى ئىشق — سۆيگۈ دەرسى، مۇھەببەت ساۋقى:
نى ئۇچۇن ئەھلى جەھان ئىشقىدا كامىل ئولماسۇن،
كىم ئېرىلمەي دەردسى ئىشق ئەيلەرگەدۇر قابىل يىگىت.
— ئەرشى.

دەرسگاھ [درسگاه] (ئە + پ) دەرسخانا، مەكتەپ.

دەرك [درک] (ئە) پەم، ئىدراك بىلەن تېپىش، ھېس قىلىش، سېزىش، پەملەش، پەم قىلىش، چۈشىنىش، بە-لىش، ئىدراك، ئەقىل:
بارچە ئىسيان ئەھلىگە سەندىن دۇئا، مەندىن نجات،
رىغبەتىك دەركىدە ئانداغ خەير كەلدى مۇدرەكات.
— ئەرشى.

ئەھلى دەرك — ئىدراك ۋە پاراسەت ئىگىلىرى، پەم ـ پاراسەتلىك كىشىلەر، ئىدراكلىق كىشىلەر؛ دانالار.
دەرك ئەتمەك — پەم ـ پاراسەت بىلەن تاپماق، سەزمەك، بىلمەك.

ئۇيغۇر كتاب تور بېكىتى www.uyghurkitap.com

دەرك قىلماق — «دەرك ئەتمەك» كە قاراڭ:
يېمەك ـ ئىچمەكىن ھەم قىلىپ تەرك ئول،
كى مەھۋەش ۋىسالىن قىلىپ دەرك ئول.
— ئا. نىزارى.

دەركى مەئنى — مەزمۇنىنى بىلىش، چۈشىنىش.

دەركار [دركار] (پ) لازىم، كېرەك، زۆرۈر:
ئەگەر بەختىڭ ئۇ ياغدۇر، ئەختەرىڭ يار،
بۇ پەردىن ئۆت، بۇ تاشنى ئەيلە دەركار.
— ناقىس.

دەرگاھ [درگاه] (پ) 1) ئىشىك، بوسۇغا؛ ئاستانە:
ئۆلەرمەن دەرگاھىڭدىن كەتمەيگەيمەن،
بەغايەت شەرھى ھالىڭنى ئىشتتىم.
— خىرقەتى.
2) ئوردا، پادىشاھ قەسىرى، ساراي. 3) ئۆي؛ مەرتىۋىلىك كىشىلەر تۇرىدىغان جاي. 4) تەڭرى ھۇزۇرى.

دەرگاھى ئالىي — يۇقىرى مەرتىۋىلىك، ئالىي جاي.

دەرگاھى ئەزەل — ئەڭ بۇرۇنقى دەرگاھ، تەڭرىنىڭ ھۇزۇرى:
قىلىپ شۇكرانە دەرگاھى ئەزەلگە،
ئۇلەشتۇردى جەۋاھىرلارنى ئەلگە.
— ناقىس.

دەرگاھى كىبرىيان — تەڭرىنىڭ دەرگاھى.

دەرگاھى ھەق — «دەرگاھى كىبرىيان» غا قاراڭ:
قىلىپ دەرگاھى ھەقغە شۇكرى ـ ئېھسان،
بولۇرغە ۋەئد قىلدىم ئاندا مېھمان.
— ناقىس.

دەرگەھ [درگەھ] (پ) «دەرگاھ» قا قاراڭ:
كېلىپ مەن دەرگەھىڭگە خىيرە چەشمىم رەۋشەن ئولغاي دەپ،
نەسىب ئولغايمىكىن شايەد كۆزۈمگە سۈرمەئى مازاغ.
— شەۋقى.

دەرگەھ نىشىن [درگەھ نشن] (پ) 1) ساراي ئەھلى؛ 2) پادىشاھ.

دەرگىر [درگير] (پ) ئۆزىگە ئالغۇچى، قوبۇل قىلغۇچى، ئورۇنلىغۇچى:
بىلىپ بارچە كىم مەنئ دەرگىر ئەمەس،
رىزادىن ئۆكۈن ھېچ تەدبىر ئەمەس.
— نەۋابى.

دەرمان [درمان] (پ) 1) كۈچ، قۇۋۋەت:
ناتەۋان جانىمغە جانا ئۇلفەتىڭ دەرمان ئىدى،
ماڭا ئەمدى فۇرقەتىڭدىن نې تەۋان قالدى نې تاب.
— ئەرشى.
2) داۋا؛ چارە، تەدبىر، ئىلاج:
بۇ ئۆلۈم دەردىگە دەرمان تاپمايىن لوقمان ھەكىم،
ھىيلە ئەيلەپ ھەم فىلاتۇن جانغە ھېكمەت بىر تەرەف.
— شەۋقى.

دەرمان ئەتمەك — ئىلاج قىلماق، داۋالىماق.

دەرمان قىلماق — «دەرمان ئەتمەك» كە قاراڭ.

دەرمانده [درمانده] (پ) قىيىن ئەھۋالدا قالغان، ئەھۋالى ناچار، بىچارە:
يار ئەمەس دەرمانده بولغان چاغ ساڭا يار ئولماسا،
كىم يىقىلغاندا تۇتۇپ ئىلكىڭ مەدەتكار ئولماسا.
— زەلىلى.

دەرمانده بولماق — ئامالسىزلىقتىن ئارا يولدا قالماق.

دەرمانده قالماق — «دەرمانده بولماق» قا قاراڭ.

دەرمەھەل [درمهل] (پ + ئە) ئۆز ۋاقتىدا، تېزدىن:
مەن دېدىم: «ئەي بىئەدەپ، سەن غۇنچەغە يەتكۈرمە زەئف»،
دەرمەھەل كەلدىم ھۇشۇمغە كۆز ئاچىپ كۆردۈم رەقىب.
— موللا سالېھ.

دەرمىيان [درميان] (پ) ئوتتۇرىدا، ئارىدا:
ۋەقتى يەنە ئافەتى زەمانە،
كۆردى ئىكىمىزنى دەرمىيانە.
— موللا سالېھ.

دەرھەم [درهم] (پ) 1) چېتىشقان، چىرماشقان، بىرلىشىپ كەتكەن؛ توپلانغان. 2) ئوراپ ئالغان، ئورىۋالغان. 3) چېچىلغان، پەرىشان بولغان:
ئىشق ئېلىنىڭ ئاھىدىن ئول سەرۋ قەد خەم بولماسۇن،
غەم ئېلىدىن ئول مۇئەنبەر زۇلفى دەرھەم بولماسۇن.
— بابىر.

دەرھەم ئەتمەك — قوشماق، ئارىلاشتۇرماق.

دەرھەم ئەيلەمەك — ئارىلاشتۇرماق؛ ئورىماق.

دەرھەم قىلماق — «دەرھەم ئەتمەك» كە قاراڭ.

دەرھەم ئۇرماق — توپلىماق.

دەرۋېزە [درويزه] (پ) «دەريوزە» گە قاراڭ.

دەرۋېش [درويش] (پ) 1) پېقىر، كەمبەغەل. 2) خۇداگۇي، تەسەۋۋۇپ مەسلەكلىرىدىن بىرىگە مەنسۇپ بولغان كىشى، سوپى، زاھىد، دۇنيانى تەرك قىلغان كىشى. 3) پاك، ساپ دىل؛ 4) شەخس نامى، لەقەم.

دەرۋىش [درويش] (پ) «دەرۋېش» كە قاراڭ:
ئول تۇنىكىم ئىككىنچى دەرۋىش باشىدىن ئۆتكەن ۋاقىئاتنى بىر ـ بىر تەقرىر قىلىپ ئىتمامىغە يەتكەندە، پادىشاھ ئازادە بەخت ئۆز قەسىرىگە يانىپ كېلىپ، دەرۋىشلەرنىكى ئول تاق

ئىچىدە كۆرۈپ ئىدى، ئۇلارنى دەئۋەت قىلغالى كىشى ئىبەرگەنى...

— ئا. نىزارى.

دەرۋىشانە [دورويشانە] (پ) 1) دەرۋىشلەرگە ئوخشاش، دەرۋىشسىمان، دەرۋىشلەرچە. 2) دەرۋىشلەرگە ئاتاپ تەييارلانغان ئاش.

دەرۋىشخوي [دوريش خوى] (پ) دەرۋىشلەرگە ئوخشاش، دەرۋىشلەرچە:

بولۇپ سەلتەنەت تەختىدە فەقر جوي،
شەھ ئولسە ۋەلي بولسە دەرۋىشخوي.

— نەۋابى.

دەرۋىشدوست [درويش دوست] كەمبەغەللەرگە شەپقەت قىلغۇچى، كەمبەغەلپەرۋەر.

دەرۋىشۋەش [درويش‌وش] (پ) «دەرۋىشخوي» غا قاراڭ.

دەرى [درى] (پ) 1) جىلغا، تاغ ئارىلىقىدىكى چوڭقۇرلۇقتا ياشىغۇچى قۇش:

شەترەنجۇ بەختۇ بەردى سەئادەت سېنىڭ بىلەن،
كىم ئوينادى ئۇتۇلدىيۇ باغلاندى شەش دەرى.

— سەيفى سەرابى.

2) «دەرە» گە قاراڭ:

پاسىبانى بىمۇرۇۋۋەت رەشكىدىن ياندۇرماغىل،
بۇ دەرى دەرگامىدىن دىدارى سۇلتاندۇر تەمەئ.

— زەلىلى.

كەبكى دەرى — تاغ كەكلىكى:

مەلىكە ئۆي ئىچدە بەئد ئىشۋەناز،
كى كەبكى دەرىدەك بولۇپ جىلۋە ساز

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

دەرىجە [دريجە] (پ) «دەرىچە» گە قاراڭ:

مۇنىڭدىن ھەم ئاچاي يەتتە دەرىجە،
كىرىپ ئىستەي، ياپاي بەختىم بارىچە.

— خىرقەتى.

دەرىچە [دريچە] (ئە) دېرىزە، كۈنگۈرە؛

دەرىچە دۇن — ئىشىك ـ دېرىزە:

ئانا ئىشىككە يەتتى،
دەرىچە دۇن ئاچىلدى.

— نىيازى.

دەرىدە [دريدە] (پ) يىرتىق، يىرتىلغان:

كىيىپ جىسمىغە بىر دەرىدە چاپان،
ساپىدۇر پەتىلە، يۇرىدۇر سامان.

— ئا. نىزارى.

دەرىغ [دريغ] (پ) 1) ئەپسۇس! ئەتتەڭ! نادامەت:

دەرىغ، ئول كۆڭلۈم ئىچرە پارە قىلغان يارەلىغ بىلمەس،
ئۆكۈپ جانىم ئارا بارچە غەمىن ئەفكارەلىغ بىلمەس.

— ئەرشى.

2) قىزغىنىش، ئاياش، كۆزى قىيماسلىق:

... فەرزەندىم بەھا ئۇددىن ھەقىدە تەربىيەت ۋە شەفقەتنى دەرىغ تۇتماغايسەن.

— نەۋابى.

دەرىغ بولماق — ئېچىنارلىق، ئەپسۇسلىنارلىق بولماق.

دەرىغ تارتماق — ئەپسۇس قىلماق، ئەپسۇسلانماق.

دەرىغ تۇتماق — ئايىماق، قىزغانماق.

دەرىغا [دريغا] (پ) دەرىخا، ھەي ئەتتەڭ، ئەپسۇس، ئىسىت! » مەنىلىرىنى بېرىدىغان ئۇندەش سۆز:

دەرىغا! ھېچكىم بىلمەس ئېسە ئەفتادە ھالىمنى،
نىگارىم لۇتفۇ قەھرىدىن ئۆزۈم كۆرسەم ئەيان كاغەز.

— شەۋقى.

دەريى [درى] (پ) «دەرە» گە قاراڭ.

دەريا [دريا] (پ) 1) دەريا. 2) دېڭىز:

كىرمەگەيمەن جەننەتۇل ـ مەئۋاغە دىلبەر بولماسا،
شىشە پۇشى تۇشمەگەي دەرياغە گۆھەر بولماسا.

— زەلىلى.

3) ئېقىن، مۇھىت. 4) چەكسىز، چېگراسىز. 5) ئەسەر، كىتاب («مەنتىقۇت ـ تەير» گە ئىشارە):

دۇرغە گەرچە ياپماسە ھەم دەسترەس،
يىغسە دەريا مەۋجىدىن خاشاكۇ خەس.

— نەۋابى.

6) مەنە دەرياسى، ئىلىم:

قەلەندەر سەيرىنى ۋەقتى سەپەردە كىمكى مەنئ ئەيلەر،
ئېرۇر زەنجىر ئىلە باشدىن ئاياغ دەريانى يىغماغلىق.

— زەلىلى.

7) بەھرە ئېلىش، ساياھەت قىلىش:

دەريا ئاتا — ئالىي ھىممەت، ناھايىتى ھىممەتلىك، مۇرۇۋۋەتلىك.

دەريايى ئافەت — ئاپەت كەلتۈرگۈچى دەريا.

دەريايى ئەبرار — 1) ياخشىلار دەرياسى. 2) خىسرەۋ دېھلەۋىي قەسىدىسىنىڭ نامى.

دەريايى ئەئزەم — ئۇلۇغ دەريا، كاتتا دەريا:

ئېرۇر ئول دىۋە ـ دۇشمەن خەسمى مەلئۇن،
ئېرۇر دەريايى ئەئزەم ـ خىزرى مەيمۇن.

— ناقىس.

دەريايى جەيھۇن — جەيھۇن دەرياسى (ئامۇ دەرياسىنىڭ قەدىمكى نامى):

ۋەسل باغىدا نىگارىم ئەيلەگەچ كۆپ ئىلتىفات،

ئۇيغۇرچە كتاب توربېكتى www.uyghurkitap.com

سۆزنى جۈشى كۆڭلۈمە دەريايى جەيھۇندۇر بۇ كۆن.
— قەلەندەر.

دەريايى خۇنخار — قان ئىچكۈچى دەريا، قانخور دەريا:
ئېرۇرھەر بۇرجىدا دەريايى خۇنخار،
داغى ھەر ياندا تاغى چەرخى دىۋار.
— ناقىس.

دەريايى رەھمەت — رەھىم ـ شەپقەت دەرياسى، رەھمەت دەرياسى:
شەفائەت بىرلە ھەق دەريايى رەھمەتدىن ئۈمىد ئەتسەڭ،
تەكەببۇر قىلماغىل شەۋقى ئۆزۈڭنى ئەيلەگىل مەئجۇز.
— شەۋقى.

دەريا زەمىر — كەڭ بىلىم دولقۇنىغا ئىگە بولغان كۆڭۈل؛ كۆڭلى كەڭ؛ بىلىملىك:
مۇئەللىم ئىدى ئانچە دەريا زەمىر،
ئانىڭدىن بۇ شەھزادە ئەئلا زەمىر.
— ئا. نىزارى.

دەريايى ساھىل — دەريانىڭ قىرغىقى، ساھىلى:
خۇدايا يەتكۈزۈپ ئول مەغفىرەت دەريايى ساھىلغە،
بېھەققى ھۇرمەتى «تاھا» گۇنەھدىن ئەيلەگەيسەن پاك.
— شەۋقى.

دەريايى شاھى — شاھلىق دەرياسى:
بىلىپ ئول خەستە ھالاتىن كەماھى،
كى بار ئېرمىش دۇرى دەريايى شاھى.
— نەۋائى.

دەريايى شەۋق — دەريا ۋە دېڭىزغا ئوخشاش جۇش ئۇرۇپ دولقۇنلىنىپ تۇرغان زوق ۋە ئىستەك.

دەريايى ئۇممان — ئۇممان دېڭىزى، ئوكيان:
تۆكۈپ ياشىنى قەيس *باران* كەبى،
نە *بارانكى*، دەريايى ئۇممان كەبى.
— ئا. نىزارى.

دەريايى ئىلىم — بىلىم ئېقىمى، ئىلىم دەرياسى.

غەربىي دەريايى رەھمەت قىلماق — رەھمەت دەرياسىغا پاتماق؛ كەچۈرمەك، ئەپۇ قىلماق.

دەريا بار [دريابار] (پ) دەريالار، دېڭىزلار، كانتا دېڭىز، ئوكيان.

دەريا جەناب [دريا جناب] (پ + ئە) كەڭ، پايانسىز دەرگاھ:
سۆز ئاندىن سۇرۇپ شاھى دەريا جەناب،
بېرىپ بۇيلە سۇقراتى دەنا جەۋاب. — نەۋائى.

دەريادىل [دياديل] (پ) 1) دىلى دەريا، كۆڭلى ـ كۆكسى كەڭ. 2) زور ئالىم، يېتۈك ئالىم.

دەريا زەدە [دريازده] (پ) دەريا پالاكىتىگە ئۇچرىغان؛ كونىرىغان، ئىشتىن چىققان.

دەريا ستىز [دريا ستيز] (پ) دەريادەك قەھرلىك.

دەريا شۇكۇھ [درياشكو] زىيادە، ھېسابسىز شان ـ شۆكەتلىك:
بۇ ئايىن بىلەن شاھى دەريا شۇكۇھ،
يۇرۇپ قىلدى دەريانى يۇكدىن سۇنۇھ.
— نەۋائى.

دەريا كەش [درياكش] (پ) 1) كېمىچى، قېيىقچى. 2) كۆپ ئىچكۈچى.

دەريا گەرد [دياكرد] (پ) دەريادا يۈرگۈچى، غەۋاس.

دەريا مايە [دريامايە] (پ) سەرمايىسى دەريا كەبى كۆپ، ھېسابسىز باي.

دەريا نەۋال [دريانوال] (پ) 1) دۆلەت ئىگىسى، دۆلەتلىك كىشى:
يانە قەتلە دارائى دەريا نەۋال،
دېدى: ئەي ھەكىمى مەسىھا مىسال.
— نەۋائى.
2) ھېسابسىز سېخىي، زور ھىممەتلىك، خەير ـ ئېھسانى دەريا كەبى كەڭ.

دەريا نەۋەرد [دريانورد] (پ) دېڭىز ساياھەتچىسى.

دەريا ۋەش [دريا وش] (پ) دەريا كەبى، دەريادەك.

دەريە [دريه] (پ) «دەريا» غا قارالسۇن:
ئوشۇل ۋەقت مەھزۇن دېدى: «ئەي ئاتا،
سالاي تورنى مەن دەريەغە بىخەتا.
— ئا. نىزارى.

دەريوزە [دريوذه] (پ) 1) گادايلىق، تىلەمچىلىك. 2) گادايى، تىلەمچى، پېقىر. 3) دەرۇش. 4) خاھىش، ئىستەك.

دەريوزە ئەتمەك — تىلىمەك، تىلەمچىلىك قىلماق؛ ئىستىمەك.

دەريوزە قىلماق — «دەريوزە ئەتمەك» كە قارالسۇن.

دەريوزە نەماي [دريوذەنماى] (پ) تىلەمچى، گادايى چىراي، گادايغا ئوخشاپ قالغان.

دەرموزە [درموزه] (پ) «دەريوزە» گە قارالسۇن.

دەژەم [دژم] (پ) «دژەم» گە قارالسۇن.

دەژەمۋار [دژموار] (پ) «دژمۋار» غا قارالسۇن.

دەساتىن [دساتين] (پ) [بىرلىكى: داستان] داستانلار؛ قوشاق، نەغمىلەر، «داستان» غا قارالسۇن:
دەساتىنى خاتىر نەۋاز — يېقىملىق داستانلار.

دەست [دست] (پ) 1) قول:
شۇجائەت بابىدا بولساڭ تەھمتەن،

بولوُبان زىرى دەستىڭ دېۋە گەسۋەد.
— ئەرشى.

2) ھۆكوُم، پەرمان:
سۆيوُپ ھەم يەنە شاھنىڭ دەستىنى،
گوقوُپ ئېردىم گەۋۋەل ئېگىنز - پەستىنى.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

3) كەررە، مەرتەم، نۆۋەت:
ماڭا تەشنە ئانچە بېرىپ ئېردى دەست،
سوُمۇردوُم ھەرارەت ئىشى بولدى پەست.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

چابوُك دەست — چاققان، چېۋەر.
چىيرە دەست — باتوُر؛ پالوُان.
دەست ئەندازلى — 1) قول ئوُزنىتىش. 2) بىمالال سوُزلەش.
دەست بەدەست — قولمۇ قول؛ ھەمدەم، ھەمراھ.
دەست بەرمەك — 1) ھاسىل بولماق، پەيدا بولماق؛ مۇيەسسەر بولماق، ئېرىشمەك؛ ئىش ئوڭدىن كەلمەك:
ئەيمەنىپ ھاسىد تىلىندىن دەست بەرمەس چوُن سەلام،
كوُز ئوُچى بىرلە يىراقتىن مەرھەبا بولسوُن ساڭا.
— لوُتفى.

2) ئىمكان، ئىلاج، ئىمكانىيەت:
جەۋاب كوُتدى بولوُپ ئو ئىشق ئارا مەست،
ۋەلى تەقدىر كوُلوُپ تېر بەرمەدى دەست.
— سەيفى سەرايى.

دەست تاپماق — 1) قولغا چوُشوُرمەك؛ قولغا چوُشمەك، ئەسىر ئىلىنماق. 2) زەپەر، غەلىبە قىلماق؛ ئوُستوُن بولماق؛ غالىب كەلمەك.
چابوُك دەست — قولى ئىتتىك، چاققان، قولى ئەپلىك:
ئىدىممەن شوخ، چابوُك دەستوُ تەننار،
سەبا رەفتارى گوُلگوُن ئەيلەدىم ناز.
— ناقىس.

دەستى بەيئەت — تەۋە بولماق، تەۋەلىكىگە ئوُتمەك:
زىيارەت قىلىپ دەستى بەيئەت بېرىپ،
قىلىپ ھال پوُرسش، نەسىھەت قىلىپ.
— مولا شاكىر.

دەستى تەقدىر — تەقدىر قولى، تەقدىر قىسمىتى:
گەھى قىلدى فەلەك جەۋرىنى تەقدىر،
گەھى ئەتتى بەھانە دەستى تەقدىر.
— لوُتفى.

دەستى كوُتاھ — قولى قىسقا:
خوُش يارالشوُر سەرۋەك قەددى ئوُزە سىيم ئالماسى،
ئاھكىم، يەتمەس ئاڭا بوُ دەستى كوُتاھىم مېنىڭ.
— لوُتفى.

دەستار [دستار] (پ) سەللە:
ئەي خىرەدىمەندلەر، سوُزوُمگە فەھم - ئىمدارلىك ئەيلەلىك،
باشىغە كوُلەك دەستار كىيىپ فەريادوُ ئەفغان ئەيلەبان.
— مولا سالىھ.

ئاشوُفتە دەستار — سەللىسى چوُۋوُلغان.

دەستارخان [دستارخوان] (پ) داستىخان؛ سوُپرا.

دەستاس [دستاس] (پ) قول توُگمىنى، يارغوُنچاق:
سوُھاۋوُش دانەسىن دەستاسى گەردوُن،
مىلك يىل دەۋر ئەتسە بولماي تارتماق ئوُن.
— نەۋائى.

دەست ئاموُز [دست آموز] (پ) قولغا ئوُگىتىلگەن، رام قىلىنغان.

دەستان [دستان] (پ) 1) داستان، قىسسە، ھېكايە. 2) مىكىر، ھىيلە. 3) كوُيلەش؛ سايراش، ناۋا، نەغمە. 4) پالوُان (رۇستەمنىڭ لەقمى):
كوُپرەك تەۋارىخدە رۇستەمى دەستانىنى ئانىڭ نەسلىدىن دەپتوُرلەر.
— نەۋائى.

دەستان سەرا [دستان سرا] (پ) «دەستان سەراي» غا قارالىڭ.

دەستان سەراي [دستان سراى] (پ) داستان ئوقوُغوُچى، داستان ئېيتقوُچى، كوُيلىگوُچى.

دەست ئاوُنز [دست آويز] (پ) توُھپە، ھەدىيە، سوُۋغا.

دەستە [دستە] (پ) 1) توُنقوُچ، دەستە، ساپ؛ 2) بىر توُتام، بىر توپ، بىر دەستە (گوُل):
قىلىپ گوُلنى يىگىتلەر بەستە - بەستە،
يېيەرۇر مەئشوُقغە دەستە - دەستە.
— خىرقەتى.

3) مەسخىرە:
جىلۋەگەر ئوُل كوُزگوُدە جان سوُرەتى،
دەستە بولوُپ ئاڭا ئارىغ ھەيئەتى.
— نەۋائى.

سىيمگوُن دەستە — كوُموُش ساپلىق؛ كوُموُش دەستە.

دەستەفشان [دست افشان] (پ) قول سىلكىش، ۋاز كېچىش.

دەست پىچ [دست پيچ] (پ) 1) قولغا ئوراش، يوّگەش. 2) سەۋەب، ۋاسىتە؛ «دەست ئاوُنز» غا قارالىڭ.

دەستبوس [دست بوس] (پ) قول توُتوُشوُش.
دەسبوس قىلماق — قول توُتوُشماق.

دەستبوُرد [دست برد] (پ) 1) توساتتىن ھوُجوُم قىلىش؛ كوُچ ۋە قوُۋۋەت كوّرسىتىش؛ ئېلىشىش. 2)

ئۇيغۇر كتاب توربېكتى www.uyghurkitap.com

غەلبە، ئۇستۇنلۇك. 3) كۈچ، قۇدرەت.

دەستبۇرد ئاشكار ئەيلەمەك — توساتتىن ھەمەل (ھۇجۇم) قىلماق.

دەسترەس [دست رس] (پ) 1) قولى يېتىش، ئىمكانىيەت پەيدا قىلىش. 2) ئىمكانىيەت، پۇرسەت. 3) قۇدرەت، ئىقتىدار، كۈچ، قۇۋۋەت.

دەسترەس تاپماق — ئىمكان تاپماق؛ يېتىشمەك، ئېرىشمەك.

دەسترەسى يوق — ئىمكانى يوق، يېتىشىش مۇمكىن بولمىغان، قولى قىسقىلىق.

دەست رەنج [دست رنج] (پ) 1) قول ئەمگىكى، قول ئىشى. 2) مۇشەققەت.

دەستكار [دستكار] (پ) 1) سەنئەت؛ ھۈنەر؛ سەنئەتكار، ئۇستا. 2) قولدا ئىشلەنگەن؛ ئويمىكارلىق. 3) يار-دەمچى، مەدەتكار.

دەستگاھ [دستگاه] (پ) 1) ئەسۋاب، ئەسۋاب-ئۇسكۇنە، ياراغ. 2) بايلىق، دۆلەت، قۇدرەت ۋە ئىمكانىيەت؛ ئىقتىدار:

ھەقايىق پەناھ، مەئرىفەت دەستگاھ،
دەقايىق دىسارۇ مەئارىف پەناھ.

— ئا. نىزارى.

3) ئەمەل، مەرتىۋە:

دەستگاھىن بەلەندراق قىلدى،
قاشىدە ئەرجۇمەندراق قىلدى.

— ئەۋايى.

4) ۋەج، سەۋەب:

بۇ دەۋرى دەستگاھىن بىر زامان يېغ،
چۇ دەۋرى ئىچرە مەئنى يوق، نې ئاسىغ؟

— ئەۋايى.

دەستگىر [دستگير] (پ) 1) ياردەمچى، قوللىغۇچى، يول كۆرسەتكۈچى، مەدەتكار:

ئانىڭ ئاتاسىدۇر ئاتامغە ۋەزىر،
يامان ـ ياخشى ئىشىدا ئىدى دەستگىر.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

2) قولغا ئېلىش، قولغا چۈشۈرۈش؛ قولغا چۈشمەك، ئەسىر ئېلىنماق.

دەستگىر بولماق — 1) مەدەت بەرمەك، ياردەم بەرمەك:

كۆڭۈل ئارەزىن ئەيلە بەردى مۇنىر،
نەۋا يەتكۈرۈپ بىزگە بول دەستگىر.

— ئا. نىزارى.

3) ئەسىر بولماق، ئەسىر ئېلىنماق، قولغا چۈشمەك:

سېزىپ ئېردىكى ئول غۇربەت ئەسىرى،
ھەمانا بولدى دۈشمەن دەستگىرى.

— ئەۋايى.

دەستگىر قىلماق — قولغا چۈشۈرمەك، ئەسىر ئالماق:

دېدى: «*كىرمەسۇن قاشىمە ئول ۋەزىر،*
قىلالماس جەھاندا مېنى دەستگىر.»

— نىزارى.

دەستمايە [دستمايه] (پ + ئە) سەرمايە، دەسمايە، نەق پۇل:

ئىدى دەستمايە سەراسەر ئاڭا،
يىگىرمە سەكىز تۇمەن مىلك زەر ئاڭا.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

دەستمۇزد [دستمزد] (پ + ئە) ئىش ھەققى، مائاش:

ئانىڭ چۇن رىشتەئى ئۇمرىنى ئۇزدۇڭ،
ئېرۇر بۇ گەنجى مەخفىي دەستمۇزدۇڭ.

— ئەۋايى.

دەستۇ پا [دستو پا] (پ) قول ۋە ئاياغ؛

دەستۇپا ئۇرماق — تەلپۈنمەك، ھەرىكەت قىلماق، تىرىشماق، ئىنتىلمەك.

دەستۇر [دستور] (پ) 1) بۇيرۇق؛ ئىجازەت، رۇخسەت:

نە باغسىدىن بولۇپدۇر سىزگە دەستۇر،
داغى ئول ھۇر كىمدۇر، كىمگە مەقسۇر.

— ناقىس.

2) رەسىم، ئادەت؛ قائىدە، يوسۇن، تەرتىپ:

قەدىم دەستۇرى بىرلە ئول كالانى،
كالا ئېرمەس، جەھانغە ماجەرانى.

— ناقىس.

3) كۆرگەزمە؛ نەمۇنە، قوللانما.

دەستۇر تاپماق — ئىمكانىيەت تاپماق؛ ئىجازەت ئالماق.

دەستۇرۇل ـ ئەمەل — ئىش ـ ھەرىكەتنىڭ دەستۇرى، قائىدىسى:

شاھى راھى شەرئىنى تا ئۆلگۈچە تەرك ئەتمەگىل،
قەۋلى پەيغەمبەردۇرۇر ئۇممەتكە دەستۇرۇل ـ ئەمەل.

— زەلىلى.

دەستۇرخان [دستورخوان] (پ) «دەستارخان» غا قارالسۇن.

... *ئەلۋان ـ ئەلۋان تەئاملارنى تارتىپ دەستۇرخاننى يېغىپ بولغاندا بابىر شاھ مۇسىقىغە ئىشارەت قىلىپ ئېردىلار، بۇ ئەزىز تەنبۇرىنى قوللارىغە ئالىپ، «چۆل ئىراق» مۇقامىغە نەۋازىشغە كەلتۇردى.*

— مۆجىزى.

دەستيار [دستيار] (پ) ياردەمچى، ھەمراھچى،

كۆمەكچى.

دەشت [دشت] (پ) 1) چۆل، سەھرا، باياۋان:
كېزىپ دەشتلەرنى شىكار ئەيلەدى،
شىكارىكى ئانداغ شىئار ئەيلەدى.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

2) جاي نامى:
بىر پەنجشەنبە كۈنى ئول ھەزرەت خىزمەتلەرىدە گازۇرگاھدىن
دەشت يۈزى بىلە خىيابان سارى بارىلەدۇر ئېردى.
— نەۋابى.

دەشت بەھايىمى — ياۋابى ھايۋان.

دەشت تۇتماق — دەشت، سەھرا، باياۋاندا تۇرماق.

دەشت قەتئى — دەشت كېزىش.

دەشتنى سىپېھر مەزرەسىدەك كۆكەرتىرمەك — بېيىماق، باي بولماق، مال - دۇنياسى زىيادە كۆپەيمەك.

دەشتۇ جىبال — سەھرا ۋە تاغ، تاغۇ دەشت:
كى باردۇر ماڭا ئانچە مالۇ مەنال،
چۇ يايلاق ماڭا ئۇشبۇ دەشتۇ جىبال.
— ئا. نىزارى.

دەشتى بەيابان — چۆل - باياۋان:
سەبا نەغمە قىلىپ، بۇلبۇل غەزەلخان،
ئىكەۋلەن تەي قىلىپ دەشتى بەيابان.
— خىرقەتى.

دەشتى سەھرا — دەشت ۋە سەھرا، باياۋان:
تا جەمالىڭ كەئبەسىدىن ئارزۇ ئەتكەن كىشى،
دەشتى سەھرالارنى قەتئ ئەيلەپ فەنا بولدى دەرىغ.
— شەۋقى.

دەشتى غەم — غەم - ئەلەم چۆلى، سەھراسى:
بۇ يەردىن قۇدرەتى يەتكۈنچە كەتتى،
كېزىپ بۇ دەشتى غەم بىر يەرگە يەتتى.
— خىرقەتى.

دەشتى كەربالا — ئىراقتا بىر جاينىڭ نامى:
كۆڭۈل ئەھلىنى ھەرگىز سالماغىل فۇرقەت ئارا، يا رەب،
شەھىدى ئىشقىغە ئول نەۋئى دەشتى كەربەلا يوقتۇر.
— ئەرشى.

دەشتى مەلاھەت — ئىنتايىن جەزىبىلىك، كۆڭۈل تارتىدىغان جاي.

دەشتى مىينۇ سىرىشت — گۈللەنگەن سەھرا.

دەشتى نەبەرد — ئۇرۇش مەيدانى:
نەسىمىيۇغا بىرسارى سۈردى گەرد،
كۆرۈندى خەلايىققە دەشتى نەبەرد.
— نەۋابى.

دەشتۇ ھامۇن — «دەشتى سەھرا» غا قاراڭ:
كېزىپ فەرھاد يەڭلىغ دەشتى ھامۇن،
ۋەزىرى ئېردى ئاقىل ئاندا مەجنۇن.
— ناقىس.

دەشتى ھىجران — جۇدالىق دەشتى، ھىجران ئازابى:
ئىشق تۇغيان ئەيلەبان بىچارەنى زار ئەيلەدى،
دەشتى ھىجران ئىچرە قىلدى بىزنى ھەريان بۇ كېچە.
— ئا. نىزارى.

فەنا دەشتى — يوقلۇق باياۋىنى، يوقىلىش چۆلى، ئۆلۈم:
فەنا دەشتىغە يۈز كەلتۈر بەقا ھاسىل ئۈمىد بىرلەن،
بارۇرسەن تاڭلا مەھشەر ئىززۇ نازۇ ئىفتىخار ئەيلەپ.
— شەۋقى.

دەشتبان [دشت بان] (پ) قورۇقچى، نازارەتچى.

دەشت پەيما [دزت پيما] (پ) دەشت كەزگۈچى، سەھرادا يۈرگۈچى.

دەشت پەيماي [دشت پيماى] (پ) «دەشت پەيما» غا قاراڭ.

دەشترەۋ [دشت رو] (پ) «دەشت پەيما» غا قاراڭ.

دەشتنەۋەرد [دشت نورد] (پ) چۆل، سەھرا، باياۋان كەزگۈچى، دەشت ئايلانغۇچى؛ دەشتتە قالغان:
كۆردى شەھكىم سىپاھى دەشتنەۋەرد،
پاتتى ئانداقكى يوق ئالاردىن گەرد.
— نەۋابى.

دەشنام [دشنام] (پ) سۆكۈش، قارغاش؛ ئەيىبىنى ئېيتىپ ئۇيالدۇرۇش؛ ھاقارەت:
خۇش ئېرۇر بارىندەك چۇنكىم ئاچچىغ - چۈچۈك،
لۇتف بىرلە سورسا گەر ھالىمنى ھەم دەشنام ئىلە.
— ئەرشى.

دەشنام ئەتمەك — سۆكمەك، قارغىماق؛ ئۇيالدۇرماق.

دەشنام ئەيلەمەك — «دەشنام ئەتمەك» كە قاراڭ.

دەشنە [دشنە] (پ) خەنجەر، ئۇچى ئۆتكۈر پىچاق:
قىلاي دەشنەئى بىرلە باغرىنى چاك،
ۋە گەرنە ئۆزۈمنى قىلايىن ھەلاك.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

دەشنەئى خۇنرېز — قان تۆككۈچى خەنجەر.

دەشنە يېمەك — خەنجەر يېمەك؛ جاراھەتلەنمەك.

دەغا [دغا] (پ) ئالدام، ھىيلە، مىكىر؛ ھەييارلىق، ھىيلىگەرلىك:
ئىسيان ئارا قالغان ئىبتىلانىمۇ دەيىن؟
مەئمۇر ئەتكەن نەفسى دەغانىمۇ دەيىن؟
— نەۋابى.

دەغاباز [دغاباز] (پ) ھىيلىگەر، ئالدامچى.

دەغەل [دغل] (ئە) مەككار، ھىيلىگەر، ئالدامچى؛ قىلىتاقچى؛ قوپال، نائەھلى:
مەغرىبەتدۇر خالىس ئالتۇن تەمغەسى فەزلۇ ھۇنەر،
ئالتىنى تانى دەغەلدىن، ئارى دىنار ئىستەمە.
— نەسىمى.

دەغەلۇەش [دغل وش] (ئە + پ) 1) مەككارسىمان، ھىيلىگەرگە ئوخشىغان، ھىيلىگەردەك. 2) قوپال، نائەھلى.

دەغدەغە [دغدغه] (پ) 1) قورقۇنچ، ۋەھىمە، دەھشەت. 2) تىنچسىزلىق، تەشۋىش، پەرىشانلىق. 3) دەۋا:
بۇ دەغدەغەدىن كەنارە ئىستە،
ھەم فىكر ئىلە بولسە چارە ئىستە.
— نەۋايى.
4) شەۋكەت، ئۇلۇغۋارلىق. 5) مايىللىق، خاھىش، ئىستەك، ئارزۇ.

دەغى [دغى] «داغى» غا قارالسۇن.

دەف [دف] (پ) داپ:
كى تەنبۇرۇ چەڭگۇ دەفۇ ئەرغەنۇن،
چالسىپ جەمئى ئاندا كۆپ ئەھلى فۇنۇن.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

دەفاتىر [دفاتر] (پ) «دەفتەر» گە قارالسۇن:
كېلىپ كۆڭلىمە مەجنۇن، لەيلى يادى،
دەفاتىر ئۇستىنە سۆز سېلى ياغدى.
— سەيفى سەرابى.

دەفائىن [دفاين] (ئە) «دەفاينى» غا قارالسۇن.

دەفاينى [دفاين] (ئە) [بىرلىكى: دەفنە] كۆمۈلگەن بايلىقلار، خەزىنىلەر، كۆمۈكلۈك نەرسىلەر، مال ـ دۇنيالار:
قىلىپ راست ئانچە دەفاينى شەرەف،
سەفەر ئەزم قىلدىم بۇخارا تەرەف.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

دەفئە [دفعه] (ئە) [كۆپلۈكى: دەفائىت] مەرتىم، كەررە، قېتىم، نۆۋەت:
... خاجەنلىك... ئىككىنچى دەفئە سەفەر ئىختىيار ئەتكەنى.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.
دەفئە ـ دەفئە — قايتا ـ قايتا، مەرتەم ـ مەرتەم.

دەفەئات [دفعات] (ئە) قايتا ـ قايتا؛ «دەفئە» گە قارالسۇن.

دەفئەتەن [دافعته] (ئە) تۈيۇقسىز، كۈتۈلمىگەندە، بىراقلا:
ئىبەردى دەفئەتەن ئىككى ۋەزىرنى،
ئالىپ كەلمەك ئۈچۈن ئول بەنەزىرنى.
— ناقس.
2) قايتا، قايتىدىن، قايتىلاپ:
كىرەلمەي دەفئەتەن ئارام ئالدى، يىرقدىن كۆزىنى ھەۋلىغە سالدى.
— ناقس.

دەفەك [دفك] (پ) «دەف» گە قارالسۇن.

دەفتەر [دفتر] (پ) [كۆپلۈكى: دەفاتىر] 1) دەپتەر، تىكىلگەن (تۈپلەنگەن) قەغەزلەر:
نە تالىبئدۇر ماڭاكىم ئەختەرى بەختىم تاپىلمايدۇر،
فەلەك ئەۋراقىنى ھەر نېچەكىم دەفتەردەك ئاختاردىم.
— بابىر.
2) كىتاب:
شەۋكەتى ھۇسنۇڭ بىلە شەئنى جۇنۇنۇمغە باقىپ،
دەفتەرى پەرھادۇ شىرىن پارەئى ئەفسانەدۇر.
— ئەرشى.
3) داستان:
شەرھ ئەگەر قىلسام جەمالىڭ دەفتەرىدىن بىر ۋەرەق،
ھەر سۆزى مىڭ فەسل ئولۇر، ھەر فەسلى نەچچە بابلەر.
— نەسىمى.
4) شېئىر توپلىمى. 5) ھېساب ـ كىتاب توپلىمى:
تىلەپ دەفتەر ئول شاھ دېۋانىدىن،
كى مەخزەن ئېدى جەمئى فەرمانىن.
— نەۋايى.
6) ئۇسلۇب، قائىدە ـ قانۇن كىتابى. 7) دۇنيا، ئالەم.
دەفتەرى سالۇس — مۇئامىلە قائىدە ـ قانۇنى.
دەفتەرى ھەجر — ئايرىلىش، جۇدالىق، پىراق ھەققىدە قىسسە، ھىجرانلىق داستانى.
دەفتەرى ھۇسن — گۈزەللىك مەجمۇئەسى، چىراي، بەت:
تا سېنى كۆردۇممەن، ئەي گۈلچېھرەئى نا مېھربان،
جەننىتۇ باغى ئىرەمدەك بولدى كۆزۇمگە جەھان،
دەفتەرى ھۇسنۇڭنى قىلدىم نەچچە تۈرلۇ داستان.
— قەلەندەر.

دەفن [دفن] (ئە) يەرگە كۆمۈش، دەپنە قىلىش؛ يوقىتىش؛ قۇتۇلۇش:
چۇ دەفن ئەتكەلى يەرنى چاك ئەيلەدى،
لەھەد ھۆكمىدە بىر مەغاك ئەيلەدى.
— نىزارى.
دەفن ئەتمەك — (يەرگە) كۆمەك، يەرلىككە (گۆرگە) قويماق.

دەفن ئەيلەمەك — «دەفن ئەتمەك» كە قارالسۇن.

دەفن قىلماق — 1) «دەفن ئەتمەك» كە قارالسۇن؛ 2) خەزىنە، بايلىق، مال ـ دۇنيانى يوشۇرماق، كۆممەك.

دەفئ [دفع] (ئە) قايتۇرۇش، يىراقلاشتۇرۇش. ھەيدەش، رەت قىلىش، كەتكۈزۈش، يوقىتىش:

يۇزلەنسە ئەمنۇ فەراغەت غۇسسەڭۇ غەم بولدى دەفئ،
ئەيشۇ ئىشرەت قىلدىيۇ رەنجۇ مۇشەققەت قالمادى.

— بابىر.

دەفئ ئەتمەك — 1) ئادا قىلماق؛ ساقىت قىلماق؛ 2) «دەفئ ئەيلەمەك» كە قارالسۇن:

نەچەكىم خەستە جاندۇرمەن مەيى لەئلىڭگە، ئەي ساقى،
تەبەسسۇم جامىنى پۇر ئەيلەگىل، دەفئ ئەت خۇمارىمنى.

— ئەرشى.

دەفئ ئەيلەمەك — قايتۇرماق، رەت قىلماق؛ يوقاتماق، كەتكۈزمەك:

بەندە ئاجىزغە قەزادىن گور ئەزابى يەتسەلەر،
رەھم ئېتسە دەفئ ئەيلەگەن سۇلتانى غەففارىمغە ئەرز.

— شەۋقى.

دەفئ قىلماق — 1) «دەفئ ئەيلەمەك» كە قارالسۇن. 2) ئۆزىنى ساقلاپ قالماق، ئۆزىنى قوغدىماق، قوغدانماق:

ئىزەنگۈ قامچىلاپ دەفئ قىلدى بەھرام،
ئايتتىكىم: «سەن ئەي سەرداري ئەييام...

— لۇتفى.

دەفئى ئازار ئەيلەمەك — ئازارنى يوقاتماق، كەتكۈزمەك.

دەفئى ئەتەش — تەشنالىقنى يوق قىلىش.

دەفئى بولماق — يوقالماق، ساقىت بولماق:

دېدى: بولدى بىشەك رەۋا ھاجەتىم،
بەھەمدىللاھ، دەفئ بولۇپ ئاڤەتىم.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

دەفئى جۇنۇن — جۇنۇنلۇقنى قايتۇرۇش، تەلۋىلىكتىن شىپا تېپىش.

دەفئى خۇمار — خۇمارنى قايتۇرۇش، تەشنالىقنى قاندۇرۇش؛ مەستلىكتىن يېشىلىش:

زىھىكىم ئەنبەر ئەفشان كاكۇلۇڭ دەفئى خۇمار ئەيلەپ،
خەياللىڭ خىلۋەتىدە رۇزى ـ شەب ۋەقتىمنى قىلمىش چاغ.

— شەۋقى.

دەفئى زەرەر ئەيلەمەك — زىيانىنى قايتۇرماق، زىياندىن قۇتۇلماق.

دەفئى سەۋدا — سەۋدايىلىقنى داۋالاش، سارالىقنى يوقىتىش:

دەفئى سەۋدايىمغا يازغىل بىر شىپانىڭ نۇسخەسىن،
كىم خىرەد بۇقراتى كۆكلۇڭنى قارا بادىن ئاتار.

— تەجەللى.

دەفئى غەم — غەم ـ ئەلەمنى يوقىتىش، قۇتۇلۇش:

ئەمدى مەدھۇش بولدى دەپ قىلما خىيال ئەي ساقىيا،
دەفئى غەم ئەيلەپ ماڭا سەن بادەنى ئىنئامە تۇت.

— مۇللا بىلال.

دەفئى فىراق — ئايرىلىش ئازابىدىن قۇتۇلماق، ۋىسال تاپماق:

زەنجىر دېمەك، ئىلكىدىكى دىلبەرنىڭ،
كىم دەفئى فىراقىغە تۇمارىم كېلەدۇر.

— گۇمنام.

دەفئى مەلال — قىينىچىلىقتىن قۇتۇلماق، قۇتقۇزماق:

زامانىكى ئول شەھغە كەچمىش خەيال،
قىلۇر نەزم ئەلفازى دەفئى مەلال.

— ئا. نىزارى.

دەفئى مەلامەت — تەنە ۋە نۇقسانلارنى يوقىتىش.

دەفئى ئولماق — كەتمەك، قايتماق، يوقالماق.

دەفىنە [دفينه] (ئە) [كۆپلۈكى: دەفاين] 1) بايلىق، خەزىنە، مال ـ دۇنيا؛ كۆمۈلگەن نەرسە. 2) مەنسەر خەزىنىسى؛ «دەفاين» غا قارالسۇن:

سەفىنە دېمەيكى، خەزىنەدۇر، ھەر بېيتى بىر ئۆي مەئانى
گەۋھەرلەردىن ئاندا [دېڭاندا] يۇز دەفىنە.

— نەۋايى.

دەقائىق [دقائق] (ئە) [بىرلىكى: دەقىق] ئىنچىكە ۋە نازۇك مەنسەر، نازۇك پىكىرلەر؛ «دەقىق» كە قارالسۇن؛ **دەقايىق خەيلى** — ئىلىم ـ مەرىپەت كىشىلىرى، دانىشمەنلەر، ئەدىبلەر، بىلىم ئىگىلىرى.

دەققاق [دقاق] (ئە) 1) بىرەر ئىشقا دەققەت بىلەن ئىنچىكىلەپ قارىغۇچى، نازۇك پەم كىشى، زىرىك ئادەم، چوڭقۇر چۈشەنچىلىك. 2) ئەللاپ (ئۇن سانقۇچى)، ئۇن سودىگىرى.

دەقىق [دقيق] (ئە) [كۆپلۈكى: دەقائىق] 1) نەپىس، ئىنچىكە، نازۇك، لەتىپ؛ قىيىن، چوڭقۇر مەنىلىك:

لەئلى لەبىڭ كۆرەي دەپان كۆز ياشىم ئەيلەدىم ئەقىق،
خالى خەتتىڭنى بىلمەدىم تۇرفە كىتابەتى دەقىق.

— زەلىلى.

2) دەققەت بىلەن ئۆگىنىش، چوڭقۇر تەكشۈرۈش:

ھەكىملەر مىزاجىنى تەفتىش ئېتسە،
دەقىق ئىلملار بىرلە ئەندىش ئېتسە.

— ئا. نىزارى.

3) قىسقا:

... تەرىقەت ئادابى سۇلۇكىدە ئاداق دەقىق رەۋىش بىلە

ئۇيغۇر كتاب تور بېكىتى www.uyghurkitap.com

تەرىقلەرىن تۈزدىلەر.

— نەۋابى.

دەقىق تەئەققۇللۇغ — ئۆتكۈر ۋە ئىنچىكە چۈشەنچىلىك، چوڭقۇر پەم.

نۇكتەئى دەقىق — نازۇك سۆز.

دەكاكىن [دكاكين] (ئە) دۇكانلار؛ «دوكان» غا قاراڭ.

دەكلە [دكلا] «دېكلەي» گە قاراڭ.

دەڭ [دنك] (پ) 1) ھوشسىزلىق؛ گاراڭ، ئاڭسىز:

بىر قەلەندەر بار ئىدى مەبھۇتى دەڭ،
سۇبھۇ شام ئانىڭ غىزاسى ئېردى بەڭ.

— نەۋابى.

2) ھەيران، ھەيرەت. 3) داڭ، قوڭغۇراق:

گەردۇنى ھەفت ئەۋرەڭ، شىنگەرفىۋۇ تۆمۈررەڭ،
يا مىسسۇ نۇقرەۋۇ دەڭ، يا كۇھىسار ئەمەسمۇ؟

— زەلىلى

دەڭ ئەيلەمەك — 1) بىھوش قىلماق. 2) ھەيرەتتە قالدۇرماق.

دەڭ قالماق — ھەيران قالماق، ھەيران بولماق، نېمە قىلارىنى بىلمەسلىك.

دەڭ قىلماق — «دەڭ ئەيلەمەك» كە قاراڭ.

دەلال [دلال] (پ) قىلىق، ناز ـ كەرەشمە:

تەركى ئىشق ئەتتى نەۋائى، تۇتۇبان تەقۋىيۇ زۇھد،
ئەي سەنەملەر، ئاڭا كۆپ غەنجۇ دەلال ئەيلەمەڭىز.

— نەۋابى.

دەلالەت [دەلالت] (ئە) 1) نىشانە، ئالامەت، بەلگە؛ گۇۋاھلىق؛ شاھىدلىق. 2) كۆرسىتىش، يولغا سېلىش، ئۈندەش. 3) ھەرىكەت قىلماق، ئىنتىلمەك، ئۇرۇنماق.

دەلالەت قىلماق — ئىشارەت قىلماق، كۆرسەتمەك، بىلدۇرمەك؛ ئۈندىمەك.

دەلايىل [دلايل] (ئە) [بىرلىكى: دەلىل] دەلىللەر، ھۆججەتلەر:

يۈزۈڭدۇر شەمئ، ۋەللەيلى نىقابى ئەنبەرىڭ، جانا،
تىلەيدۇر گەر كىشى، باردۇر بۇ مەئنىغە دەلايىل كۆپ.

— ۋەفائى.

دەلايىل كۆرگۈزمەك — دەلىللەر كۆرسەتمەك.

دەلدە [دلدا] دالدا، پاناھ، پاناھ جاي:

دەۋر ئېلى جەۋرىدىن ئۆلدۇم، قېنى مەيخانە يولى،
كىم ئېرۇر قاچقالى كۆپ دەلدەسى بىر لەھزە پەناھ.

— نەۋابى.

دەلق [دلق] (ئە) دەرۋىشلەر كىيىمى، جەندە:

مەخزەنى گەۋھەرى سۇخەن تەلبە زەلىلى تاپماغاچ،
دەلقى قەلەندەرى بىلەن دەر ـ بەدەر گەدا ھەنۇز.

— زەلىلى.

دەلقى پەشمىنە — يۇڭدىن توقۇلغان كىيىم.

دەلقى خىزرۋەش — كۆك تون؛ يېشىل تون.

سارىغلىغ دەلق — مەللەتون.

دەللاك [دلاك] (ئە) ھاممامدا كىشىلەرنى ئۇۋۇلاپ، تېنىنى ئىشقىلاپ يۇيۇپ قويغۇچى كىشى، خىزمەتچى، خىزمەتكار.

دەللال [دلال] (ئە) خىزمەتچى؛ كېلىشتۈرگۈچى، بىدىك:

ياراتتى ھەر خېرىدارىغە دەللال،
تۆرەتتى جۇملە مۇشكىللەرگە ھەللال.

— خىرقەتى.

دەللالە [دلالە] (ئە) دەللال، ھىيلىگەر (ئايال)، ۋاستىچى، بىدىك (ئايال):

تولا تەكرار ئېتىپ ئازغۇردى ئاخىر،
ئوشۇل دەللالەئى بەدبەختى كافىر.

— ناقىس.

دەللە [دلە] (ئە) جادۇگەر، ھىيلىگەر، ھەييار (خوتۇن).

دەللەتۇل ـ مۇختالە — ئەپسانىلەردە ھىيلىگەرلىك بىلەن نام چىقارغان ھەييار خوتۇن.

دەللەئى پۇرفەن — كۆپ ھۇنەرلىك دەللە، ناھايىتى ھىيلىگەر.

دەلۋ [دلو] (ئە) 1) چېلەك، سۇغا:

قىرىق غۇلاچ سىيلى جىبورتوپ سالىپ،
دەلۋ بىلەن چەشمەسىدىن سۇ ئالىپ.

— زەلىلى.

2) قەدىمكى ئاسترونومىيىدە ئون ئىككى بۇرجنىڭ ئون بىرىنچىسى؛ قىش پەسلىنىڭ ئۈچىنچى ئېيى:

دەلۋە چاغى، جىدد چاغى، جىلۋەگەردۇر بۇلئەجەب،
يوقدۇرۇر دەۋزەخدە مۇنداغ ھەم يانا ھاشا ساۋۇق.

— ئەرشى.

دەلېر [دلير] (پ) «دەلىر» گە قاراڭ.

دەلىر [دلير] (پ) يۈرەكلىك، شىجائەتلىك، جاسارەتلىك، جەسۇر، پالۋان، باتۇر، دادىل:

ئۆزى شوخ ئەمما بەغايەت دەلىر،
جەمالىغە دەھر ئىچرە شەھلەر ئەسىر.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

دەلىرى زەمان — زاماننىڭ پالۋان، باتۇرلىرى، جاسارەتلىك كىشىلىرى:

بۇ يەڭلىغ جەۋاب بەردى دەرۋىشلەر،
دەلىرى زەمان نىك ئەندىشلەر.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

دەلىرانە [دلیرانه] (پ) جەسۇرلارچە، باتۇرلارچە، دادىل-لىق بىلەن.

دەلىل [دلیل] (ئە) 1) ھۆججەت، ئىسپات، ئاساس؛ گۇۋاھ:

يوق مەكانىڭ كۆزۈمگە پىنھان سەن،
بارلىقىڭغە دەلىل ھەمە ئافاق.

— شەۋقى.

2) باشقۇرغۇچى؛ يول باشلىغۇچى؛ يېتەكچى:

دەلىل ئولدى خىزىر يەڭلىغ تۇتۇپ قول،
ئۇ يەرىن بىر تەرەفكە باشلادى يول.

— ناقىس.

دەلىل ئەيلەمەك — شاھىد قىلماق؛ دەلىل كۆرسەتمەك.

دەلىل بولماق — يېتەكچىلىك قىلماق.

دەلىل ئولماق — ئىسپات بەرمەك، گۇۋاھ بولماق:

شەھىد ھۆكمىدە ئايەت ئولمىش سەبات،
دەلىل ئولدى ئولكىم ئېرۈرلەر ھەيات.

— ئا. نىزارى.

دەلىلۇللاھ — ئاللانىڭ دەلىلى، تەڭرى ئەۋەتكەن يول كۆرسەتكۈچى.

دەلىل ئاۋەر [دلیل اور] (ئە + پ) دەلىل كەلتۈرگۈ-چى، ھۆججەت كۆرسەتكۈچى.

دەلىلە [دلیله] (ئە) «دەلىل» گە قارالا:

مۇھىم ئىشلاردا ۋەسىلە قىلىپ،
كى بەيئۇ شىرادا دەلىلە قىلىپ.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

دەم [دم] (پ) 1) نەپەس، ھايات، ئۆمۈر:

كېچەڭۇ كۈندۈز تىلەر يېغلاپ قەلەندەر تەڭرىدىن،
قىلماغىل ئاخىر دەمىدە ئانى ئىماندىن جۇدا.

— قەلەندەر.

2) پەيت، پۇرسەت، ۋاقىت، كۆز يۇمۇپ ـ ئاچقۇچە ئارە-لىق:

بىر دەمى ۋەسلى خەيالىدىن كۆڭۈل فارىغ ئەمەس،
سۇھبەتىم ئەھلى جەھان بىرلە ئېرۇر مەھزى مەئاش.

— ئەرشى.

3) ئەھۋال، ھالەت، تۇرمۇش:

ئىشق ئىسىدىن ئەت دەمىمنى مۇشكىن،
ئىشق ئوتىدىن ئەت يۇزۇمنى رەڭگىن.

— نەۋائى.

4) ئاۋاز، ئۈن، سادا. 5) كۆيۈك، غەم، ئەندىشە. 6) ئىلھام. 7) شامال، يەل شامالنىڭ ئىسسىق ھارارىتى. 8) تۇمۇرچىلەرنىڭ كۆرىكى. 9) قىزىل رەڭلىك مەي. 10) بەس (شەمشەرنىڭ بەسى):

بىئەدەبكى تەئنە ئىلە قىلسا ئەگەر سۆزۈمگە رەد،
تىغى زەبان ئاڭا كۆرۈڭ چۈن دەمى زۇلفىقار ئۆتەر.

— زەلىلى.

دەم ئاچماق — ئېغىز ئاچماق، گەپ قىلماق.

دەم ئەتمەك — دەم (ھاۋا) بەرمەك.

دەم تاپماق — راھەت تاپماق؛ جانلانماق.

دەم تارتماق — سۈمۈرمەك، دەم تارتماق:

دۇنيا ھەمە ئانىڭ ساڑى يۈز قويسا قەدەم،
دەم تارتار جەھاننى مىسلى ئەژدەھا.

— سەبۇرى.

دەم چەكمەك — ئاھ چەكمەك، ئىچىگە تارتماق.

دەم قىلماق — دەمىدە، دەمىدە قىلماق:

قۇلىن لام ئەلىف قەددىنى خەم قىلىپ،
ئوقۇپ ھەرزلارنىڭ ئاڭا دەم قىلىپ.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

دەم ئۇرماق — نەپەس چىقارماق:

دەم ئۇرسا ئوت ئوتۇن ئۆزرە تۇتاشۇر،
ئۆچەر چوغ ھەرنەچە ئوچاقتىن ئاشۇر.

— خىرقەتى.

دەم ئۇرمان — نەپەس چىقارمايمەن، سۆز ئاچمايمەن:

يۇز ئۆيۈرسەڭ تاغى مەن يۇز چەۋۈرمەن،
غەمىڭدىن باشقا، بىللاھكىم، دەم ئۇرمان.

— لۇتفى.

دەمى پەيكان — تىنىق، نەپەس ئوقى:

خەدەڭگىڭ تەئنەسىگە، ئەرشىيا، كۆكسۈڭ نىشان ئەتكىل،
دەمى پەيكانى ئەزبەسكىم ھەياتى جاۋدانمدۇر.

— ئەرشى.

دەمى تىغ — تىنىق خەنجىرى، نەپەس تىغى:

بۇ جان باشغە، ئەي زالىم، دەمى تىغىڭ تەمەننادۇر،
زىبەس جان باشغە مېئراج تىغىڭغە فىدا بولماق.

— ئەرشى.

دەمى خەش — ياخشى نەپەس؛ ئىلتىپات، ياخشى گەپ.

دەمى دۇد — نەپەس، تىنىق تۇتۇنلىرى، ئىسلىرى:

چۈنان تولغانىپ ئۈردى ئول پىچۇ تاب،
دەمى دۇدى بولدى جەھانغە ھىجاب.

— ئا. نىزارى.

دەمى سۆزلەمەي — بىر دەم سۆزلىيەلمەي:

ئانىڭ ۋەھمى بىرلە كېتىپ ئەقلى ھۇش،
دەمى سۆزلەمەي، بەلكى بولدۇم خەموش.

— ئا. نىزارى.

دەمى غەمناك — غەمكىنلىك تىنىقلىرى، مۇڭلۇق ئاھاڭلار:

ئۇيغۇر كىتاب توربېكىتى www.uyghurkitap.com

ئەگەر گۈل بىرلەن ئولتۇرسام دەمى غەمناك ئەيلەرمەن،
ۋەگەر غۇنچە بىلە بولسام گىرىبان چاك ئەيلەرمەن.
— قەلەندەر.

دەمى مۇلكەش — پادىشاھلىق مېيى (شارابى)، شاھانە مەي:
قوي قىسسەئى جەمشىدنى جامى ئىلكىنىدىن،
گەر بولسا دەمى مۇلكەش جەندۇر ماڭا، ئەي دوست.
— ئاتايى.

دەمى نىشات — شادلىق نەپەسلىرى:
دەمى نىشات مەي ئەيشى بادەسى تۇتائالماس،
سىپىھر دائىر چەرخ نىگۇن گۇمبەزى دەۋراندۇر.
— سەبۇرى.

دەمى نەقد — ھازىرقى ۋاقىت، يېقىن پۇرسەت.

دەمى ئىيسا — «دەمى ئىيسەۋي» گە قارالسۇن.

قۇياشكىم مېھىر ئەمەس ناز ئەۋجىدە ئول نەۋئىكىم تىنماس،
دەمى ئىيسا بىلە ئاھىم ئۇرۇچى گەر تۇتاش ئولسۇن.
— ئەرشى.

دەمى ئىيسەۋي — ئەيسا نەپىسى (ئەپسانىلەردە بايان قىلىنىشچە: ئەيسانىڭ نەپىسى ئۆلۈكنى تىرىلدۇرەرمىش).

دەم يولى — نەپەس يولى، كېكىردەك.

دەما ـ دەم [دەمادەم] (پ) ئۇزلۇكسىز، ئۇزۇلدۇرمەي، ئارقىمۇ ئارقا:
ئەنبەرىن خالىڭ فىداسى قىلغالى ئۇششاقلار،
جان فۇلۇرىن ئىلكىگە ئالسىپ دەما دەم ساناشۇر.
— ئەرشى.

دەم ـ بەدەم [دەمبەدەم] (پ) «دەما ـ دەم» گە قارالسۇن:
دەم ـ بەدەم، سائەت ـ بەسائەت مەينى كەلتۇر نوش ئېتەي،
سۇبھى، شام، بەلكى دەۋام ئۆتكۈزمەيىن ئەييامە تۇت.
— مۇللا بىلال.

دەمار [دەمار] (ئە) 1) تارمار؛ يوق قىلىش، ھالاك قىلىش. 2) يىلتىز، تومۇر. 3) تۇتۇن:
سەنەم زۇلفىدەڭ ئەيلەبان تارۇمار،
قوپارۇر ئېردى بارچەمىزدىن دەمار.
— نەۋائى.

دەمار چىقارماق — ھالاك قىلماق.

دەمان [دەمان] (پ) دەھشەتلىك؛ ھەمىلە قىلغۇچى، نەرە تارتقۇچى؛ قورقۇنچلۇق (كۆپىنچە پىل، شىر، ئارسلانغا ئوخشاش ھايۋانلارغا قارىتىلىدۇ).

پىلى دەمان — ھەيۋەتلىك پىل.

دەمان چەكمەك — نەرە تارتماق.

دەمەك [دەمەك] 1) (ئىلگىرى ئادەم ئولتۇرغان، كېيىن كۆچۈپ كەتكەن) جاي، تاشلاندۇق يەر، ۋەيرانە، ئەسكى، كونا. 2) سەھرا، دەشت.

دەمدار [دەمدار] (پ) قۇيرۇق، سايە:
ئارقاسىدا نەفسى مۇردارنىڭ،
ئەرگەشىبان چۈن سەگى دەمدارمەن.
— مۇللا سالىھ.

دەمدەمە [دەمدەمە] (پ) پاراڭ، مۇھاكىمە، مەسلىھەت:
يېغىپ ئۆز سىپاھىن قىلىپ دەبدەبە،
كى شەھزادە بىرلە تۇزۇپ دەمدەمە.
— ئا. نىزارى.

دەمساز [دەمساز] (پ) ھەمدەم، ھەمدەرد، ئۇلپەت، دوست، ھەمسۆھبەت، سۆھبەتداش، سىرداش:
چەكسەم ئول رەشكى پەرى ھەجرىدە تۇرلۇك نالەلەر،
قاندىن ئەتكەي بۇلبۇلى بىخانمان دەمسازلىق.
— ئەرشى.

دەمساز ئەتمەك — دوست تۇتماق، ئۇلپەت، ھەمدەرد بولماق.

دەمساز ئولماق — «دەمساز ئەتمەك» كە قارالسۇن.

دەم سەرد [دەم سەرد] (پ) سوغۇق نەپەس؛ يېقىمسىز سۆز قىلغۇچى:
ئەيلەمىش دەم سەرد ئېتىپ گەر چەرخى مۇستەغنا مېنى،
ساقى ئوتلۇغ مەي ئانىڭ دەفئىگە تەرياك ئەيلەمىش.
— ئەرشى.

دەمگىر [دەمگىر] (پ) نەپەسنى قىسقۇچى، بوغقۇچى.

دەمىدە [دەمىدە] (پ) كۆرۈنمەك، تۇغۇلماق:
سۇبھى دەمىدە بولدى، چەكتى نەۋائى بۇلبۇل،
ئەي پەرى دەير، بەرگىل مەخمۇرلەرغە جامى.
— زەلىلى.

دەنا [دانا] (پ) «دانا» غا قارالسۇن:
ئۆزى قادىر، ئۆزى دەنابى بىئەيب،
مېنىڭ ھالىمغە لايىق قىلدى سۆز سەيب.
— خىرقەتى.

دەنائەت [دانائەت] (ئە) پەسلىك، پەسكەشلىك.

دەنانىر [دانانىر] «دىنار» غا قارالسۇن:
دېدىمكى دەنانىر بېرەي بىشۇمار،
ئالمىغلار خەيرىدنى مەئەل ـ ئىختىيار.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

دەندان [دندان] (پ) چىش:
ئەنبەر ساچىلۇر زۇلفىڭنى گەر شانە قىلۇر سەن،
شەككەر تۆكۈلۇر ئەز لەبۇ دەندانى فەلانى.
— نەسىمي.

دەندانە [دندانە] (پ) 1) چىش، كۆرەك چىش:

فەقەت هالىنى كۆرگەنلەر ئېتىپ ئاھ،
ئۇچار ئەترافدا قۇشلار دەردلى ھەمراھ.
— سەيفى سەرابى.

دەردمەند [دردمند] (پ) 1) دەردلىك، غەملىك، قايغۇلۇق، مۇڭلۇق؛ كېسەل، دەردمەن:
دەردىمنى تۆكەرگە دەردمەند يوق،
ھالىم ئۇلاشۇرگە مۇستەمەند يوق.
— موللا سالېھ.

2) ئاشىق، ئىشق دەردىگە مۇپتىلا:
ئاشىقمەن، ئول قىلۇر ئەغيارغە مەھبۇبلۇق،
دەردمەندمەن ۋەلي ئول ئۆزگەگە دەرمان بېرۇر.
— بابىر.

دەردمەندانە [دردمندانە] (پ) دەردلىك، غەملىك، قايغۇلۇق؛ دەردمەن كىشىلەردەك.
دەردمەندانە تۇشمەك — ئاشىقانە بولماق؛ غەملىك، قايغۇلۇق كۆرۈنمەك.

دەردمەند شىيۋە [دردمند شيۋە] (پ) ئادەتتە كېسەلگە ئوخشاش يۈرىدىغان:
... مەۋلانا سەيفىي... بەغايەت دەرۋىشۋەش ۋە فانىي سىفەت ۋە دەردمەند شىيۋە يىگىتدۇر.
— نەۋابى.

دەردمەندى [درمندى] (پ) «دەرمەند» كە قاراڭ:
چەرخ ئۆزە خۇرسىدەك بارمەن جەھان ئىچرە غەرب،
دەردمەندى ياپمادىم قىلغاي ماڭا ھەمرازلىق.
— ئەرشى.

دەردناك [دردناك] (پ) 1) دەردلىك، دەردكە، سۆيگۈگە مۇپتىلا (گىرىپتار)، قايغۇلۇق، مۇڭلۇق، غەملىك:
تۇتۇپ ماتەمىنى بولۇپ دەردناك،
پىچاق بىرلە قىلسام ئۆزۈمنى ھەلاك.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

2) ئاغرىنىشلىق، خاپا:
بۇ ئىشتىن جەھان بولماسۇن دەرناك،
چۇ قايىم مەقام ئولدى پەيدا نې باك.
— نەۋابى.

دەردىسەر [دردسر] (پ) باش ئاغرىقى، قىينىلىش؛ قىيىنچىلىق، تەشۋىش:
بولماسا گەر بىللە ئول شوخى پەرى پەيكەر ماڭا،
ئارتادۇر سەيرى چەمەندىن نەچچە دەردىسەر ماڭا.
— قەلەندەر.

دەرراك [دراك] (ئە) ئەقىللىق، زېرەك، ئۆتكۈر؛ سەزگۈر.
دەرراك تەبئ — زېھنى ئۆتكۈر.

دەرران [دران] (پ) يىرتقۇچى، پارچە - پارچە قىلغۇچى؛ يىرتقۇچ:
ئەجەل خەنجەرلەرى جىسمىنى دەرران،
ئۆتۈپ ئاندىن ئەجەل غەۋغاسى نەرران.
— نەۋابى.

شىرى دەرران — يىرتقۇچ شىر.

دەررە [درە] (ئە) قامچا، دەررە.

دەررەندە [درەندە] (پ) يىرتقۇچ، ۋەھشىي ھايۋان.

دەرز [درز] (پ) يېرىلغان جاي، يېرىق، دەز، چاك.
دەرز ئەتمەك — يارماق؛ دەز، چاك كەتكۈزمەك.
دەرز - بەردەرز — زىچ، بىر - بىرىگە تېگىپ تۇرغان.
دەرز قىلماق — «دەرز ئەتمەك» كە قاراڭ.

درزابان [درزابان] دەرۋازىۋەن:
دەرۋازىغا ئول يەتدى،
دەرزابان دەم ئايتدى.
— نىيازى.

دەرزىگەر [درزى كر] (پ) قاداقچى (چىنە ۋە شۇنىڭغا ئوخشاشلارنى قادايدىغان ئادەم).

دەرس [درس] (ئە) دەرس، ساۋاق:
دەرس تەركىن تۇتماق — دەرس تاشلىماق، ئوقۇماسلىق.
دەرسى سەرد — سوغۇققا توڭدۇرۇپ ئۆگىتىش، سوغۇقتىن دەرس بېرىش:
قىشلار ئەتفالىغە توڭدۇرماق بەسى تەئلىم ئېتىپ،
دەرسى سەرد ئەيلەرگە يوقتۇر بۇ كەبى موللا ساۋۇق.
— ئەرشى.

دەرسى ئىشق — سۆيگۈ دەرسى، مۇھەببەت ساۋىقى:
نى ئۇچۇن ئەھلى جەھان ئىشقىدا كامىل ئولماسۇن،
كىم ئېرىلمەي دەردسى ئىشق ئەيلەرگەدۇر قابىل يىگىت.
— ئەرشى.

دەرسگاھ [درسكاه] (ئە + پ) دەرسخانا، مەكتەپ.

دەرك [درك] (ئە) پەم، ئىدراك بىلەن تېپىش، ھېس قىلىش، سېزىش، پەملەش، پەم قىلىش، چۈشىنىش، بىلىش، ئىدراك، ئەقىل:
بارچە ئىسيان ئەھلىگە سەندىن دۇئا، مەندىن نىجات،
رىفئەتىڭ دەركىدە ئانداغ خەير كەلدى مۇدرەكات.
— ئەرشى.

ئەھلى دەرك — ئىدراك ۋە پاراسەت ئىگىلىرى، پەم - پاراسەتلىك كىشىلەر، ئىدراكلىق كىشىلەر؛ دانالار.
دەرك ئەتمەك — پەم - پاراسەت بىلەن تاپماق، سەزمەك، بىلمەك.

ئەجەل دەندانەسىن يەر باشقە ئاخىر،
كىشى جەمشىددەك گەر بولسە سەرۋەر.
— ئەرشى.

2) قەلئە، قەسىر، كېمىنىڭ يۇقىرى قىسمىدىكى بوشلۇق، ئاراج، كۇنگۇرە:
قەسرى ئول ھۇسن شەھىنىڭ ئېرۇر ئانداق ئالىي،
كى فەلەك كۇنگۇرەسى دەندانە ئېمىش.
— نەۋايى.

دەنىي [دنى] (ئە) پەس، پەسكەش، تۆۋەن، رەزىل، يارىماس.
چەرخى دەنىي — پەسكەش پەلەك، ۋاپاسىز پەلەك.
دەنىي ئەۋقات — يامان ۋاقىت.

دەھ [دە] (پ) ئون، رامزانىنىڭ ئاخىرقى ئون كۈنى:
دۇنيا قىزىدىن كېچەلى، ھۇر قىزىنى قۇچالى،
دەھ ئىچىدە ۋەجد ھالى مەشرەپ ئىختىيار قىلدىڭ.
— مەشرەپ.

بىر دەھ — ئون كۈن.

دەھان [دھان] (پ) «دەھانە» گە قارالسۇن.

دەھانە [دھانە] (پ) 1) ئېغىز، ئاغزى:
كىرىپ كەلدى ئاندىن ۋەزىر نەھس شۇم،
دېدى: «يېغلاما كۆپ دەھانەڭنى يۇم.»
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

2) دەرۋازا، كىرىش جايى، ئېغىزى؛ چېگرا.

دەھە [دھە] (پ) «دەھ» گە قارالسۇن.

دەھەن [دھن] (پ) «دەھانە» گە قارالسۇن:
ئېرۇر زۇلفى مۇشكىن چۇ پىستە دەھەن،
كى ھەر تارى مىژگانلارى سەپ شىكەن.
— ئا. نىزارى.

دەھەنە [دھنە] (پ) «دەھانە» گە قارالسۇن.

دەھر [دھر] (ئە) زامان، دەۋر؛ دۇنيا، ئالەم:
جەھان مىكرىغە خۇرسەند ئولمايىن ئاھىستە باسغىلكىم،
بۇ دەھر ئىچرە بولۇپدۇر فىتنەئى ئاخىر زەمان پەيدا.
— ئەرشى.

2) يەر يۈزى.
سىپاھىدىن تولا كۆردىلەر يەر يۈزىن،
قارا ئەيلابان دەھر تاغۇ تۇزىن.
— نەۋايى.

3) ھايات:
گۇلىنىڭ شەمئىنى مۇنەۋۋەر قىل،
ئەتىرىدىن دەھرنى مۇئەتتەر قىل.
— نەۋايى.

دەھر ئەسبابى — جاھاندارچىلىق ئەسۋابلىرى؛ دۇنيا مۇلكى:
دەھر ئەسبابىن نېتەرسەن كۆر ھەۋادىس ئوقلارىن،
كەيگەنىڭدۇر گەر ساۋۇت، پەرران ئوتەر، كۆڭلۈڭ ساۋۇت.
— ئەرشى.

دەھر ئەھلى — دۇنيا، زامانە ئەھلى:
تەمەننادۇر خەرابات ئەھلى ئىچرە خاكسار ئولماق،
كېرەكمەس دەھر ئېلىنىڭ بەزمىدە ئىززۇ ئەلا بىزگە.
— مەھزۇن.

دەھر بازارى — دۇنيا، زامان بازىرى.

دەھر بەريان — دۇنيانى كۆيدۇرگۈچى، جاھانغا ئوت سالغۇچى:
دەھر بەريان، شوخ بەريان زۇلم ئېتەر گەردۇن داغى،
كۆرمەدىم مۇنداغ جەفا ئەھلىنى مەن ئەسرۇ كۆرۈپ.
— ئەرشى.

دەھر دەيرى — جاھان بۇتخانىسى، خارابە دۇنيا:
دەھر دەيرى ئىچرە مۇنداغ قايدا بىر زىبىا سەنەم،
گويىيا بۇ ھۇسنۇ خەللاقىغە مەزھەردۇر ئەتەم.
— ئەرشى.

دەھر زالى — دۇنيا، ئالەم؛ ھىيلىگەر دۇنيا.

دەھر غەددار — مەككار ئالەم، ۋاپاسىز دۇنيا:
بىمېھر ئىكەن بۇ دەھر شەددار،
بۇ چەرخى فەلەك ئېرۇر ستەمكار.
— مولا سالېھ.

دەھر مەفخەرى — دۇنيانىڭ شان ـ شەۋكىتى، شۆھرىتى:
ئايدى رەۋان قەسىدەنى غەررا قىلىپ بۇ كۇن،
ئېلتكىل ئانىڭ قاتىنەكىم ئول دەھر مەفخەرى.
— سەيفى سەرابى.

دەھر ئېلى — ئالەم خەلقى، جاھان ئەھلى:
كۆرە ئالماي ئافىيەتدىن دەھر ئېلى خۇررەملىغىن،
شادلىغ مەئمۇرەسىنى فىتنە ئاباد ئەيلەمىش.
— ئەرشى.

دەھر ئىشى — ئالەمنىڭ ئاجايىپ ـ غارايىپلىرى، دۇنيانىڭ سىر ـ مۆجىزاتلىرى:
ئىكەۋ بىرلە قالدى ھېكايەت قىلىپ،
گەھى دەھر ئىشىدىن شىكايەت قىلىپ.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

دەھرى باغى — دۇنيا، ئالەم؛ دۇنيا، ئالەم بېغى؛ تەبىئەت:
لەتافەت گۇلشەنىدە گۇل كەبى سەن سەبزى خۇررەم قال،

مەن ئەرچە دەھرى باغدىن خەزان يايراغدەك باردىم.
— بابىر.

دەھرى ببەقا — تۇراقسىز جاھان، ۋاقىتلىق دۇنيا:
قويۇپ بارغۇمدۇرۇر ئاخىر بۇ دەھرى ببەقا ھەرگىز،
يۇزىدۇر لەئلۇ گەۋھەر... سىيمۇزەر قىلسام.
— قەلەندەر.

دەھرى دەنى — پەسكەش دۇنيا، رەزىللىك دۇنياسى.

دەھرى دۇن — ھىيلىگەر ئالەم، مەككار دۇنيا:
دەھرى دۇندىن مۇبارەك تەگمەسۇن ئازار نازۇك جىسمىڭە،
دەھر ئەھلىدىن مۇبارەك كۆڭلۇڭە غەم بولماسۇن.
— بابىر.

دەھرى دۇنپەرۋەر — «دەھرى دۇن» غا قارالسۇن.

دەھرى سايىم — روزا تۇتقۇچى، تەقۋادار، روزىدار كىشى:
كۆزى گىريان، ياقاسى چاك دائىم،
يېمەك - ئىچمەك يوق ئېردى دەھرى سايىم.
— ناقىس.

دەھرى فانى — بۇ ئالەم، يوقالغۇچى ئالەم؛ پانى دۇنيا:
ئۆتۈپ، ئەلقىسسە، مۇنداق كۆپ زەمانى،
موما تەرك ئەتتى بىر كۇن دەھرى فانى.
— ناقىس.

دەھرى فەنا — ۋاقىتلىق دۇنيا، بۇ ئالەم:
ئەمدى قىلاي بۇ دەھرى فەنادىن ھېكايەتى،
ھەمە ئەلەم ئەھلىدىن ئەيلەي رىۋايەتى.
— سەبۇرى.

دەھرى فىتنە ئەنگىز — پىتنە - پاسات قىلغۇچى دەۋر، زامان، دۇنيا.

دەھرى كۆھەن — كونا ئالەم، قېرى دۇنيا:
تۇتار بىر مەجنۇن باشىنى تۇبەن،
ئانى غەمكىن ئەتمىش بۇ دەھرى كۆھەن.
— ئا. نىزارى.

دەھر نەۋەرد [دھر نورد] (پ) ئالەم كەزگۈچى، سەييا ھ.

دەھسەد [دەصد] (پ) مىلك (سان).

دەھشەت [دھشت] (پ) 1) قورقۇنچ، قورقۇش، چۆچۈش. 2) قىيامەت خەۋپى. 3) تىنچسىزلىق، خەۋپ.

دەھشەتئەنگىز [دەشت انگيز] (پ) قورقۇنچلۇق.

دەھلىز [دھليز] (پ) يۆلەك؛ قازناق، كارىدور، تونىل، دالان:
خادىم ۋە فەۋراشلەر ھەر كېچە... خانەقاھنىڭ گۈنبەزىدە ۋە دەھلىزلەردە شەمئ ياندۇرغايلار.
— نەۋايى.

دەھنە [دھنه] (ئە) ئېغىز، ئېقىن، سۇ ئېغىزى، سۇ چىقىش ئورنى، قاپتال، يېرىق، تۆشۈك:
مۇبارەك شەككەر ئەفشان مۇشكى ئاسا ئاب دەھنىدىن،
قۇدۇغدىن ئاب شور بىسيار تاتلىغ بولدى شىرىن ناك.
— شەۋقى.

دەھيەك [دەيک] (پ) ئوندىن بىر.

دەۋ [دو] (پ) 1) سۆز بىرىكمىلىرىدە «يۈگۈرگۈچى، چاپقۇچى» مەنىلىرىدە كېلىدۇ:
قىلىپ ۋەھمە ئاندىن ھەمە مەردەمان،
قاچىبان دەۋۇ دام، شىرى ژەيان.
— ئا. نىزارى.

تېزدەۋ — تېز يۈگۈرگۈچى، تېز چاپقۇچى، چاپقۇر. 2) قىمار ئويۇنىدا قويۇلغان پۇل؛ تەۋەككۈل قىلىش:
دەۋۇ داملارغە بولۇپ ئۇلفەتى،
بۇلاردىن ئاڭا يەتمەيىن كۇلفەتى.
— ئا. نىزارى.

دەۋا [دوا] (ئە) 1) دورا، مەلھەم:
نېدۇر ئولكىم سوقۇپ تەرتىب بۇڭەلمەس،
باشى زەخمى دەۋا بىرلەن ئوڭەلمەس.
— سەيفى سەرايى.

2) قۇۋۋەت، دەرمان:
پادشاھى ئىسلامنىڭ شەفقەت بىلە چارە سازلىغى بارچە غەمزا-دىلەر دەردىغە دەۋادۇر.
— نەۋايى.

3) چارە، تەدبىر، ئىلاج:
كى شايەد بىر دەۋايى چىقسە ئاندىن،
بولۇپ غەمسىز ئۆتۈپ كەتسەم جەھاندىن.
— ناقىس.

دەۋا قىلماق — داۋالماق.

دەۋا كۆمەك — داۋالانماق.

دەۋاب [دواب] (ئە) ھايۋانلار.

دەۋابب [دواب] (ئە) «دەۋاب» قا قارالسۇن.

بەھر دەۋابى — دېڭىز - سۇ ھايۋانلىرى.

دەۋات [دوات] (ئە) سىياھدان، دۇۋەت:
ئايەتى ئىشق جان ئارا سىزغالى كىرپىكى قەلەم،
بولدى يۈرەك دەۋات ئاڭا غەم خەتتىدىن سىيارەدۇر.
— گۈمنام.

دەۋاج [دواج] (پ) 1) يونقان - كۆرپە؛ تۆشەك. 2) تون، يەڭسىز يېپىنچا:

سۇلتان كۆلدى... بىز ھېلى كەلسەك، دەپ لەشكەرگاھىغە بارىپ ۋەزىر ـ ئەمىرلەرنىڭ كۆرگەن ۋاقىتلىرىنى بايان قىلدى. باشلارنىڭ تاج ئۈستىلارنىڭ دەۋاج يافتى.

— مۇئجىزى.

دەۋاجو [دواجو] (ئە + پ) داۋالىغۇچى.

دەۋاك [دوانك] دەۋاك دەريانى («سەددى ئىسكەندەرى» داستانىدا كۆرسىتىلگەن دەريادىن بىرى).

دەۋام [دوام] (ئە) ئۈزلۈكسىز، دائىم، داۋاملىق، ئەبەدىي، مەڭگۈ:

جەھاندا مېنىڭ ئىستەگىم بۇ ئىدى،
خۇدادىن دەۋام تىلەگىم بۇ ئىدى.

— ئا. نىزارى.

دەۋان [دوان] (پ) تۆپە، ئېگىزلىك، داۋان:

ئەي دەرىغا، خاھىشى نەفسىڭ دەۋاندىن ئۆتمەيىن،
ھەق تەرەپكە يول تاپالماس ئۇشبۇ رەفتارىڭغە ھەيف.

— شەۋقى.

دەۋاۋىن [دواوين] (ئە) [بىرلىكى: دېۋان] دېۋانلار، كىتابلار، شېئىر توپلاملىرى.

دەۋائىر [دوائر] (ئە) [بىرلىكى: دائىرە] 1) دائىرىلەر، ئايلانمىلار. 2) زۇلۇم، جاپا. 3) مۇسىبەت، ئاپەت:

قەلەكدە دەۋائىرىكى رەسىم ئەتتى سۇنئۇك،
جەھان كۆنجىدەك ئاندا يۇزمىڭ زەۋايا.

— نەۋائى.

دەۋايىر [ئە] (ئە) «دەۋائىر» غا قارالسۇن.

دەۋەران [دوران] (ئە) «دەۋران» غا قارالسۇن.

دەۋر [دور] (ئە) [كۆپلۈكى: ئەدۋار] 1) ئايلانما، دائىرە، ھالقا:

ئىمارەتنى سۇ دەۋر ئېتىپ ئايلانىپ،
كېلىپ ناۋەدانغە نەچە تولغانىپ.

— ئا. نىزارى.

2) ئايلىنىش:

يەتتە ئىقلىمنىڭ شەھى بولغۇنچە، ئەي ساھىب جەمال،
قۇللارىڭدەك ئىشىكىڭدە دەۋر سۈرسەم كاشكى.

— قەلەندەر.

3) پەيت، مۇددەت، ۋاقىت، زامان:

ئايتتىم يىغلابان دەۋرىم جەفاسىن،
بىر ئەرنىڭ قىسسەسى، ئاخچى ۋەفاسىن.

— سەيفى سەرايى.

4) ئەترابى، يېنى، چۆرىسى:

ئول زۇھەلكىم تاپتى ئانىڭ دەۋرىدە ئادەم ۋۇجۇد،
چەرخ ئۆزرە قارا رەڭ ئىلە قىلۇر ئەئدانى خار.

— تەجەللى.

دەۋر ئەتمەك — ئايلانماق.

دەۋر ئەھلى — بىر ۋاقىت ياكى بىر زاماندا ياشىغۇچى خەلق، زامانداشلار:

ساقىيا، تۇتغىل غەنىمەت دەۋرى ئەھلىن نېگەكىم،
دەۋرىڭ ئولغايدۇر ساڭا يەكلىغكى دەۋراندىن ۋەفا.

— خۇشھال غەربىي.

دەۋر ئاياغى — دەۋر، نۆۋەت بويىچە ئايلىنىپ تۇرغۇچى مەي قەدەھى؛ دەۋر قەدەھى؛

دەۋر ئاياقى — «دەۋر ئاياغى» غا قارالسۇن:

بۇ ھالەتدە خىرامان بولدى ساقى،
مەلىكزادغە يەتتى دەۋر ئاياقى.

— لۇتفى.

دەۋر بىۋەفالىرى — مەلۇم بىر دەۋردە ياشىغان زالىم ۋە جاھىل كىشىلەر، دەۋرنىڭ بىۋاپالىرى.

دەۋرى تاپماق — ئايلانماق: «دەۋر ئەتمەك» كە قارالسۇن.

دەۋر ئېلى — زامانە ئادەملىرى، كىشىلىرى.

دەۋرى تەسەلسۇل — ئۈزلۈكسىز، ئايلىنىپ تۇرىدىغان؛ ئۈزۈلمەس زەنجىر، زەنجىر ھالقىلىرى:

قەرقەف ئاتەشىن بىلە ساقى نەۋ بەھار ئىشق،
دەۋرى تەسەلسۇل ئەيلەمەك يەتكۈچە سىنماسۇن زىيانۇ.

— زەللى.

دەۋرى چەرخ — پەلەكنىڭ ئايلىنىشى.

دەۋرى زەمان — مەلۇم بىر دەۋرنىڭ يەككە ـ يېگانە ھۆكۈمرانى.

دەۋرى سىپىھىر — 1) ئاسمانىنىڭ ئايلىنىشى. 2) تەقدىر.

دەۋرى فەلەك — «دەۋرى سىپىھىر» گە قارالسۇن.

دەۋرى قەمەر — ئايىنىڭ ئايلىنىشى؛ ئايىنىڭ دەۋر قىلىشى:

غەمزەسىنىڭ ئالتىنە ئالەم ئەسىر،
كۆزلەرى دەۋرى قەمەر فەتتانىدۇر.

— سەيفى سەرايى.

دەۋرى گەردۇن — پەلەك، ئاسمانىنىڭ ئايلىنىشى، دۇنيا.

دەۋرى مۇستەئجەل — 1) تېز ئايلانغۇچى. 2) دۇنيا.

دەۋرى نىشات — خۇرسەنلىك نۆۋىتى، شادلىق پۇرسىتى.

دەۋرى ئىشق — سۆيگۈ، مۇھەببەت دەۋرى.

دەۋرى ئىنسان — ئادەملەر توپى، دائىرىسى:

ھەر بىرسىنىڭ جانى مەن خەستەغە قۇربان ئىدى،
ھەمزەبانغە ھال قىلسام، دەۋرى ئىنسان ئەيلەبان.

— مولا سالىھ.

دەۋران [دوران] (ئە) ئايلىنىش، سەير قىلىش؛ پەلەك، دائىرە. 2) ئەسىر، ئۆتۈپ تۇرغان دەۋرلەر، زامان:
دىلىرەبالار قەسىدىن ئەيلەپ بولماغىل مەغرۇرىكىم،
شاھىدى دەۋران ساڭا گەر كۆرسەتۈر بادى بۇرۇت.
— ئەرشى.

3) يەر يۈزى، دۇنيا؛ تىرىكلىك، ھاياتلىق:
تا كۆڭۈل بەردىم ساڭا، ئەي مەھۋەشى ھۇرى زەمان،
راھەتى دەۋران يۈزىنى بىر زەمانى كۆرمەدىم.
— قەلەندەر.

4) پادىشاھلىق، ھۆكۈمرانلىق:
كى، ئەي شاھزادەئى جەمشىدى دەۋران،
سەلاتىن نەسلىنى خاللاقى سۇلتان...
— ناقىس.
قۇلۇڭ گەر بولسەلەر شاھلىەر، تاڭ ئېرمەس، ئەي پەرى پەيكەر،
سېنىڭدەك سۈرمەگەن دەۋران جاھان ئىچرە سۇلەيمان ھەم.
— قەلەندەر.

5) نۆۋەت، دۆرەم:
گۈلخەند قىلىپ ئىلگە تۇرۇپ سۈندى ئەياق،
تەئجىل ئەيلەگىل ساقىئى دەۋران ئۆتتى.
— گۈمنام.

دەۋران ئاھلى — زامانە ئاھلى.
دەۋران باغى — دۇنيا، ئالەم، جاھان.
دەۋران بەزمى — دۇنيا، زامانە ئىشرىتى.
دەۋران بۇلەغاسى — جاھاندىكى سۆز ئۇستىلىرى، سۆز سەنئەتكارلىرى؛ ماھارەتلىك ئەدىبلەر، بۇيۇك كىشىلەر.
دەۋران تاجى — دۇنيا تەشۋىشلىرى.
دەۋران سەھىفەسى — جاھان، دۇنيا، ئالەم ۋەرەقلىرى، سەھىپىسى.
دەۋران غۇسسەسى — دەۋر قايغۇسى، جاھان غەملىرى:
نېچە دەۋران غۇسسەسى بولغاي مېنىڭ جانىمغە خاس،
كاشكى ئۆلسەم داغى بۇ غۇسسەدىن بولسام خالاس.
— بابىر.

دەۋران مېھنەتى — دەۋران جاپالىرى، جاھان مۇشەققەتلىرى:
نېچە بولغاي يار ھىجرانىيۇ دەۋران مېھنەتى،
نەقدى ئۆمرۈم، ئاھكىم، ئۆتتى غەمۇ ماتەم بىلە.
— بابىر.

دەۋران ھەۋادىسى — زامانە ھادىسىلىرى، تۇرلۇك - تۈمەن (ناخۇش) ھادىسىلەر.
دەۋران ئۇرماق — دەۋر سۈرمەك.
دەۋران ئۇيى — دۇنيا، ئالەم.
دەۋران ئېلى — دەۋرنىڭ قولى، زامان زۇلۇملىرى:
يۇلۇپ تاشلامىش ئانى دەۋران ئېلى،
تېگىپدۇر قۇرۇتقاي خەزانىنىڭ يېلى.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

دەۋرانى ئەفلاك — پەلەكنىڭ ئەترابى، پەلەك ئاستى:
جەفاڭۇ شىيۋەڭۇ فەن ئىلمى ئىچرە،
كۆزۈڭ شاگىردىدۇر دەۋرانى ئەفلاك.
— ئەرشى.

دەۋرانى دۇن — پەسكەش زامان، دەۋر.
دەۋرانى مۇشەئبىد چەرخى پۇرفەن — سىرلىق، نەيرانگۇاز پەلەكنىڭ ئايلىنىشى.
دەۋرانى ھۇسن — گۈزەللىك دەۋرى، گۈزەللىك پەيتى.
دەۋرانى ۋىسال — ئۇچرىشىش پەيتلىرى، ئۇچرىشىش ۋاقىت - پۇرسەتلىرى.

دەۋرە [دورە] (پ) 1) ئايلانما، دائىرە؛ بىرەر نەرسىنىڭ گىردابى، ئەترابى. 2) يىغىن، سۆھبەت، بەزمە:
زەقەن چاھى ئول دەۋرەنىڭ نوقتەسى،
تۇشۇپ چاھ ئارا ئاھلى دەۋران بەسى.
— نەۋايى.

دەۋرەئى پەركار — ئايلانما، دائىرە.
دەۋرەئى خەت — يېڭى چىققان بۇرۇت ئەگمىسى، مىيىق ئەگمىسى:
دەۋرەئى خەت ئارەزى دەۋرىدە ئاندانغىكىم ئېرۇر،
مېھىر ئەترافىدا نىلى رەڭگى پەرخى چەنبەرى.
— ئەرشى.

دەۋرەئى ئىرادەت — ئايلىنىش خاھىشى، ئىرادىسى.

دەۋرىنچ [دورينچ] (ئە) ئايلانغۇچى، ئايلىنىپ تۇرغۇچى:
پەرى چېھرە ساقى تۇتۇپ پەي بەپەي،
ھەمە بەزم ئاھلىغە دەۋرىنچى مەي.
— ئا. نىزارى.

دەۋزەخ [دوزخ] (پ) 1) دوزاخ، جاھەننەم:
ئەي خۇدايا شىددەتى مەھشەرنى ئاسان ئەيلەگىل،
يەتتە دەۋزەخ ئىچرە ئول ناري شەقاۋەت بىر تەرەف.
— شەۋقى.

2) ئازاب، مۇشەققەت؛ قىيىنچىلىق:
ئالار كۆپ يۇردىيۇ سەھرالغە كىردى،
گۈنەشدىن سەھرا ئۈزرە دەۋزەخ ئېردى.
— سەيفى سەرايى.

3) ئاخىرەت ئوتخانىسى:
توزۇغايلار ھەمە دەۋزەخ ئوتىدىن بولغاي ئەمان،
مۇشت خاكى بەشەر ئاتەشكەدە قىلسۇن نە ئىلاج.
— شەۋقى.

دەۋزەخى سوزان — دوزاخ ئوتلىرى، كۆيدۈرگۈچى دوزاخ:
دەۋزەخى سوزان دېسەم، غۇربەت نېچۈن ھەم ئاز ئېرۇر،
ياقۇتۇ فىرۇزەنى ھەم قىلماغىل كاندىن جۇدا.
— قەلەندەر.

دەۋزەخى ھەجر — ھىجران دوزىخى، ئايرىلىش ئازابى:
دەۋزەخى ھەجرىگدە كۆيدۈم رەھىم ئېتىپ سور ھالىمنى،
فۇرقەتىڭنىڭ ئاچچىغىغا زەھر ئەپيۇن ئوخشاماس.
— قەلەندەر.

دەۋزەخى ھىجران — ھىجران دوزىخى، ئايرىلىش زۇلمى:
ئېرۇر بۇ شەرت ۋەسلىڭ بەزمىدە بەرسەڭ مەيى ئىشرەت،
كى ئەۋۋەل دەۋزەخى ھىجران ئىلە ھەدسىز ئازاب ئەتتىڭ.
— گۈمنام.

دەۋزەخچە [دوزخچە] دوزاخ كەبى، دوزاختا تەڭ، دوزاختا ئوخشاش.

دەۋلەت [دولت] (ئە) 1) دۆلەت، سەلتەنەت؛ قۇدرەت:
كېچەيۇ كۈندۈز تىلەرمەن ھەقتەئالادىن مۇراد،
بولغاسەن دەۋلەت بىلە خۇبلار ئىچىندە ئەرجەمەند.
— قەلەندەر.

2) بايلىق، مال ـ دۇنيا:
ساڭا بەرگەن بۇ دەۋلەتنى خۇدا ھېچكىمگە بەرمەپدۇر،
بېھىشتىنى ئارزۇ قىلماس كىشى كىرسە سەرايىڭغە.
— قەلەندەر.

3) بەخت، سائادەت، ئىقبال؛ تەلەي:
بۇ دەۋلەت بىزگە يەتمەسمۇ مۇھەممەد ئۈممەتى قىلدى،
ئەتايى خالىقىل ئەشىڭ بۇ دەۋلەتدىن ئېرۇر مەڭۇز.
— شەۋقى.

4) ھۆكۈمرانلىق، پادىشاھلىق:
تەلەبدە ھەمرەھ خىزرى ئىسكەندەر ئابىھەيات،
بۇ يەڭلىغ بولسە كىشى دەۋلەتى بەقا ئۈچرار.
— شەۋقى.

5) بەھرىمەنلىك، ئۇلۇغلۇققا ئېرىشىش:
چۇنان ئاشىق ۋىسالىڭ دەۋلەتىدىن ئارزۇ ئەتكەچ،
چېقىپ سەۋتۇ سەداسىدىن تۇمەن تۇرلۇك فىغان پەيدا.
— شەۋقى.

6) مەدەت، ياردەم؛ مەقسەت:
سەدەفتەك كۆكسۇم ئىچرە گەۋھەرى ئىشقىڭ قىلىپ مەنزىل.
ۋىسالىڭ دەۋلەتىنى ئارزۇ ئەيلەپ كۆڭۈل جويا.
— فىراقى.

دەۋلەت پەناھ — ھۆكۈمران پادىشاھ.

دەۋلەت قۇشى — بەخت قۇشى، بەخت بەلگىسى:
ماڭا يالەپدۇرۇر كىرفىڭ ئوقىن بىر نەرگىسى مەئشۇق،
دېمەن دەۋلەت قۇشى كېلۇر بولۇرغە كۆڭلۈمە مەقرۇن.
— قەلەندەر.

دەۋلەت ياب — دۆلەت ئىگىسى، ھۆكۈمران.

دەۋلەتى — ئەبەدىيلىك مەملىكتى، مەڭگۈلۈك ئالەم:
شەۋقى دۇنيانى ئېتىبار ئەتمە،
ئىزدەگىل دەۋلەتى بەقا جايىڭ.
— شەۋقى.

دەۋلەتى پەناھ — «دەۋلەت پەناھ» قا قارالڭ.

دەۋلەتى جاۋىد — دائىمىي بەختىيارلىق، ئەبەدىي دۆلەت.

دەۋلەتى دىيدار — نېسىپ بولۇش، ۋىسال دۆلىتىگە ئېرىشىش.

دەۋلەتى سەرمەد — يۈكسەك، ئالىي دۆلەت.

دەۋلەتى مەفخەر — پەخرلەنگۈدەك دۆلەت، سۆيۈنەرلىك دۆلەت:
بۇ كۈن يۈسۈف جەمالىنى قىلىپتۇر ھەق ساڭا بەخشىش،
نە بەخشىش، بەخشىشى دەۋلەت، نە دەۋلەت دەۋلەتى مەفخەر.
— سەيفى سەرايى.

دەۋلەتى ۋەسل — ۋىسال دۆلىتى، قوشۇلۇش راھىتى:
دەۋلەتى ۋەسلىڭ بىلە بىرنەچچە كۆڭلۇم ئېردى خۇش،
فۇرقەت ئىچرە خەستە ئەيلەپ نېگە قىلدىڭ ئىجتىناب؟
— ئەرشى.

دەۋلەتى ۋىسال — «دەۋلەتى ۋەسل» گە قارالڭ:
ئەگەرچە لازىم ئېسە دەۋلەتى ۋىسالىدىن،
ئىتائەت ئەيلە كېچە، كۈندۈز ئىلە يازۇ قىش.
— شەۋقى.

دەۋلەتخاھ [دولتخواه] (ئە + پ) خەيرخاھ؛ دوست.

دەۋلەتخاھانە [دولتخواهانه] (ئە + پ) خەيرخاھلىق، دوستانە:
خەيالىڭغە كەلگەن دەۋلەتخاھانە سۆزۈڭ بولسە ئايت.
— نەۋايى.

دەۋلەت سەرا [دولتسرا] (ئە + پ) پادىشاھلىق قەسرى، ئوردا.

دەۋلەتمەند [دولتمند] (ئە + پ) 1) باي، مۇلۇكدار.
2) بەختيار، بەختى كۇلگەن، پارلىغان.

دەۋۋاج [دواج] (پ) «دەۋاج» غا قارالڭ.

دەۋۋار [دوار] (ئە) دەۋر قىلغۇچى، ئايلانغۇچى.
چەرخ دەۋۋار — ئايلىنىپ تۇرغۇچى گۈمبەز، ئاسمان، ئايلانغۇچى پەلەك:
باشىدىن ئايلانىپ چۇن چەرخ دەۋۋار،
يېقىلىپ شەمئ ئالدىغە نىگۇن سار.
— خىرقەتى.

گۈنبەزى دەۋۋار — «چەرخى دەۋۋار» غا قارالسۇن.
قايسى كۈن كۆردۈم ئول ئاينى مەن بولۇپ دئوانەۋش،
گۈنبەزى دەۋۋارغە يەتتى ئاھۇ ئەفغانىم مېنىڭ.
— مولا بىلال.

دەۋلغان [دولغان] «دەۋلغە» گە قارالسۇن.

دەۋلغە [دولغە] دۈبۈلغا، ئۇرۇش كىيىمى، باش كىيىم.

دەۋ [دع] (ئە) تاشلا، يوق قىل (پېئىل).

دەئب [داب] (ئە) ئادەت، قىلىق، خىسلەت (بۇ سۆز كۆپىنچە: «دەئبۇ پېشە، دەئبۇ فەن، دەئبۇ خىسال، دەئبۇ خو، دەئبۇ شىئار» قاتارلىق شەكىلدە كېلىپ «ئادەت، پېئىل، ئەتۋار، رەۋش، خىسلەت» كە ئوخشاش مەنىلەرنى بىلدۈرىدۇ).

دەئب ئەتمەك — ئادەت قىلماق.

دەئب بولماق — ئادەتلەنمەك؛ ئادەت بولماق.

دەئب ئولماق — «دەئب بولماق» قا قارالسۇن.

دەئۇ [دعو] (ئە) «دەئۋە» گە قارالسۇن:
سەرۇ ئىلە شەمشاد تۇرلۇك دەئۇ قىلسە، سەن كېلىپ،
قىل خىرام ئەيلەپ خىجىل، سەرۇى رەۋانىم قايداسەن؟
— ئەرشى.

دەئۋا [دعوا] (ئە) دەۋا، دەۋا ـ دەستۇر؛ دەۋا قىلىش، ھەق تەلەپ قىلىش؛ ئىسپاتلاش، دە تالاش:
يۈزۈڭ تا پەردەدىن زاھىر بولۇپتۇر،
سەنەملەر ھۇسن دەئۋاسىن قويۇپتۇر.
— ئاتايى.

ئىشقلىغ دەئۋاسى قىلسە ھەركىشى بۇدۇر جەزا،
قەتل ئېتىپ ئەيلەڭ تەماشانى ئۇلۇس غەۋغاسىغە.
— مولا سالىھ.

دەئۋا ئەيلەمەك — تالاشماق، تارتىشماق، دەۋا قىلماق؛ ئىسپاتلىماق.

دەئۋا قىلماق — 1) دەۋا قىلماق. 2) ئۆزىنى ئۇلۇغ كۆرسەتمەك.

دەئۋايى ئاشىق — ئاشىقلىق دەۋاسى، مۇھەببەت دەۋاسى؛ سۆيگۈ تەلىپى:
ئەيلەر ئېردىم بىر ئۆزۈم دەئۋايى ئاشىقلىق ساڭا،
ئاقىبەت يۈز مۇنچە مەندىن شەرمسار ئەتكەن يىگىت.
— ئەرشى.

دەئۋايى شەرئى — شەرىئەت يولى بىلەن دەۋا قىلىش.

دەئۋات [دعوات] (ئە) «دەئۋەمگە» كە قارالسۇن.
خەيالى، ئاندادۇر گەرچە ئۆزى دەئۋات ئولمىشكىم،
نى تاڭ ئېردى ئەگەر بولسە ئۆزى ھەم ھەرقاچان ئاندا.
— ئەرشى.

دەئۋادار [دعوادار] (ئە + پ) دەۋاگەر، دەۋا قىلغۇچى.

دەئۋە [دعوه] (ئە) دۈگا، تىلەك، ئىستەك.

مۇستەجابۇد ـ دەئۋە — دۈگاسى قوبۇل بولىدىغان:
ئىشق زۇلمى ھەددىدىن ئۆتتى كۆڭلۇمى، ئەي پارسا،
گويىيا پىر مۇستەجابۇد ـ دەئۋە ئانى قارغامىش.
— نەۋايى.

دەئۋەت [دعوت] (ئە) چاقىرىش؛ چاقىرىق، تەكلىپ:
قاشىمغە يەتۈرسۇن ياساۋۇل ئانى،
دېسۇن شاھ دەئۋەت قىلادۇر سېنى.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

دەئۋەت قىلماق — چاقىرماق، تەكلىپ قىلماق؛ ئۇندەمەك، دەۋەت قىلماق.

دەئۋەت مەقامى — تەكلىپ ۋە ئۇندەش ھوقۇقىغا ئىگە.

دەئۋى [دعو] (ئە) «دەئۋا» غا قارالسۇن:
گەر ماڭا ئىشق ئەھلى شىركەت دەئۋىسىن قىلسەڭ غەم،
غەيرەتى ئىشق ئىلغامىش چۈنكىم ئېرۇر ئەسلى مەھەك.
— ئەرشى.

دەئۋىئى ئىشق — سۆيگۈ دەۋاسى. سۆيگۈ تەلىپى، مۇھەببەت تەلەپ قىلىش:
چۇ قىلدىم دەئۋىئى ئىشقىڭ مۇڭا لازىم گۇۋاھ ئولدى،
سارىغ چېھرەمدە قان ياشىمنى كۆر، تەسدىقى قىل جانا.
— فىراقى.

دەئۋي [دعوى] (ئە) «دەئۋا» غا قارالسۇن.

دەي [دى] (پ) قىش مەۋسۇمى (قىشنىڭ ئەڭ سوغۇق ئېيى)؛ سوغۇق؛ قاتتىق سوغۇق:
ئۆرتەدى ساۋۇغلىغدىن جىسىم ئىلە جانىمنى دەي،
تۇت ماڭا بىر جامى مەي، ئەي ساقىئى فەرخۇندە پەي.
— قەلەندەر.

دەي سەرسەرى — قىشنىڭ سوغۇق شامىلى.

دەي شىددەتى — قىشنىڭ قاتتىق سوغۇقى، زىمىستان.

دەيجۇر [ديجور] (ئە) ئەڭ قاراڭغۇ (كېچە)، قاراڭغۇلۇق؛ زۇلمەت.

شامى دەيجۇر — قاپقاراڭغۇ تۇن:
ئاڭا تەگرۇ تۇردىكى كەچ بولدى كۇن،
يېتىپ شامى دەيجۇر ئارا كىردى تۇن.
— ئا. نىزارى.

دەير [دير] (ئە) 1) بۇتخانا، راھىبلار تۇرىدىغان جاي؛ مۇناستىر.
2) مەيخانا، قاۋاقخانا:
سايەڭنى توبىيدىن ئارتۇق خۇم تۇبى رىند ئەھلىغە،
دەير ئارا ياتسە تىكەندە جەننەتۇل ـ مەئۋا بىلۇر.
— گۇمنام.
3) دۇنيا، جاھان، بۇ دۇنيا:

چار فەسل دەير ئىچىدە فارىغ ئېرىمەس غۇسسەدىن،
چەك مۇغەننى چارگاھىمىڭ، كەل، بۇ كۆڭلۈمنى ئاۋۇت.
— ئەرشى.

ئەھلى دەير — 1) بۇتخانا ئەھلى. 2) مەيخانا ئەھلى.

پىرى دەير — «دەير پىرى» گە قارالسۇن:
قانىمۇ گۈلغەل دەردىغە كىم، ئەرشىيا، گەر پىرى دەير،
جۇرئىتى غەم سافدىن بەرمەككە ئىمساك ئەيلەمىش.
— ئەرشى.

دەير ئەھلى — «ئەھلى دەير» گە قارالسۇن.

دەير پىرى — مەيخانا باشلىقى، مەيخانىچى، خوجايىن:
مەھزۇنا، مەي ئىستەسەڭ سىندۇر كۆڭلۈنى بۇ گەداي،
دەير پىرى مەي بېرۇر سىنغان ساپالىڭنى كۆرۈپ.
— مەھزۇن.

دەيرى خەراب — خاراب بولغان، بۇزۇلغان بۇتخانا، ئىبادەتخانا، چېركاۋ.

دەيرى فەنا — دۇنيا لەززىتىدىن ۋاز كېچىپ، پانىي بولغانلار دۇنياسى.

دەيرى مەكر — ھىيلە ـ مىكىر دۇنياسى.

دەيرى مېھنەت — مېھنەت، مۇشەققەت دۇنياسى.

فەنا دەيرى — «دەيرى فەنا» غا قارالسۇن:
مۇيەسسەر گۈلسەلەر جامى ئەزەلدىن كاش شەۋقىغە،
فەنا دەيرىدە كۆرگەيكىم ھەياتى جاۋىدان پەيدا.
— شەۋقى.

دەين [دين] (ئە) قەرز، (ئادا قىلىشقا تېگىشلىك) بۇرچ:
شەھر ئاھالىسىدىن ساداتى ئالىيشان ۋە ئۇلەمائى ئالىي مەكان
... تەئزىيە تۇتۇپ، لىباسىغە تەغيىر بېرىپ، مەرسىيە ۋە
تارىخلەر ئايتىپ، دەينىنى ئۆزلەرىغە ئىقرار قىلدىلەر.
— نەۋائى.

دەيۇپ [ديوب] دەپ، سوراپ:
دەيۇپ ئاڭا سۇھەيل: «نې گۈل تېرۇرسەن،
ئۆزۈڭ گۈلشەندە كۆركلى گۈل ئېرۇرسەن؟
— سەيفى سەرايى.

دەييار [ديار] (ئە) 1) تۇرغۇچى؛ ئىستىقامەت قىلغۇچى؛ مۇناخ. 2) ئۆي ئىگىسى؛ ھەمشەھەر.

دوبۇلغا [دوبولغا] «دۇبۇلغا» غا قارالسۇن.

دوزد [دزد] (پ) ئوغرى:
زۇھدە ـ تەقۋا گوييا بىر شەب چىراغ،
بولسە ھەر ئۆيدە چىراغ دوزد ھەم يىراغ.
— خەراباتى.

دوست [دوست] (پ) 1) دوست، يېقىن، ئاشنا، يار (يار ـ بۇرادەر). 2) مەھبۇبە، مەشۇق. 3) خۇدا، تەڭرى:
كىم ئاڭا جۇز دوست زۇھۇر ئەتمەگەي،
بەلكى ئانىڭ غەيرى خۇتۇر ئەتمەگەي.
— نەۋائى.

دوستدار [دوستدار] (پ) دوست، ئاشنا؛ دوست تۇتقۇچى.

دوستداران [دوستداران] (پ) «دوستدار» غا قارالسۇن:
ئايا دوستداران ساھىب خىرەد،
مەنۇ زارغە ئەيلەڭىزلەر مەدەد.
— ئا. نىزارى.

دوستگانىي [دوستكانى] (پ) 1) ئىچكۈلۈك ئىچىلىغاتقان چاغدا، ئۆزى ئىچىشكە تېگىشلىك بولغان مەينى مۇھەببەت ۋە ئىخلاس بىلەن باشقا بىر كىشىگە تەقدىم قىلىش، تۇتۇش، ئۆتۈنۈش، كۆڭۈل ئۆتەش؛ تەقدىم قىلىنغان قەدەھ، دوستلۇق قەدەھى، دوستلار بىلەن ئىچىلىدىغان مەي.
2) كاتتا جام، قەدەھ.

دوستگانىي تۇتماق — دوستلۇق يۇزىسىدىن قەدەھ تەقدىم قىلماق.

دوش [دوش] (پ) 1) يەلكە، مۇرە، تاغاق:
ئالىمپ دوشىغە ئاينى گەردۇن كەبى،
بولۇپ باشىدە تاجى فەرىدۇن كەبى.
— ئا. نىزارى.
2) ئۆتكەن كېچە، ئۆتكەن كۈن، ئاخشام.

دوش بەردوش [دوش بردوش] (پ) مۇرىمۇ مۇرە، يانمۇيان؛ پەيدىنپەي:
بولۇپ مەھۇ يارىمغە مەدھۇش ئولاي،
نىگارىم بىلە دوش بەردوش ئولاي.
— ئا. نىزارى.

دوكان [دكان] (پ) [كۆپلۈكى: دەكاكىن] 1) دۇكان:
دوكاندا مەتائى ئېرۇر بىشۇمار،
گۇمان بىرلە سالى ئېرۇر قىرىق ياشار.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.
2) ئىشخانا؛ ئىجادىيەت ئۆيى:
بۇ ئىككى نەرسەنىڭ دۇككانى ئولدۇر،
دوكان ئېرمەس، دېگىلكىم كانى ئولدۇر.
— ناقىس.

دوكاننى يۇرۇتمەك — قەلبىدىكى (كۆڭلىدىكى) ئىشلارنى ئورنىغا قويماق.

دوكانچە [دكانچە] بوتكا، كىچىك دۇكان.

دوككان [دوكان] (پ) «دۇكان» غا قارالسۇن:
ئالىمپ بەردى ئۇلار دوككانى مەھفۇز،
بولۇر ئېردىم تىجارەت بىرلە مەھزۇز.
— ناقىس.

دولبوغە [دولبوغە] «دۇبۇلغا» غا قارالسۇن.

دولتۇ [دولتو] سىرتلان (بۆرىگە ئوخشاش بىر خىل يىرتقۇچ ھايۋان).

دولاب [دولاب] (پ) چاق، چىغرىق؛ دائىم بىر يۆنىلىشتە ئايلىنىپ تۇرىدىغان نەرسە:

چۇ نەسىمىي جاۋدانى يار ئىلە بولدى ۋىسال،
قوي نەچە ئايلانسە كەزسۇن بۇ ياشىل دولابلەر.

— نەسىمىي.

دون [دون] (پ) رەزىل، پەس، پەسكەش؛ خار، مەرتىۋىسى ئاز. «دۇن» غا قارالسۇن.

بۇ نە تالېئىدۇر، مۇسۇلمانلار، نە بەختى ۋاژگۇن،
ھىممەت ئەھلىن بەند ئېتىپ، دونلارنى ئازاد ئەيلەمىش.

— ئەرشى.

دونان [دونان] «دونەن» گە قارالسۇن.

دونەن [دونن] تۆت ياشار ئات، تۆت ياشلىق ئات:

بىر قۇلۇننى «كۆررە» دەرلەر. ئۆزگە: تاي ۋە غونان ۋە دونەن ۋە تۇلەن ۋە چىرغە ۋە لەنغە دېگۈنچە فەسىلىرى تۇركچە دەرلەر ۋە كۆپرەكى مۇنى ھەم بىلمەسلەر.

— نەۋايى.

دۇ [دو] (پ) ئىككى (سان).

دۇ ئاشامە — ئىككى قەۋەتلىك.

دۇ ئالەم — ئىككى ئالەم، ئۇ دۇنيا ۋە بۇ دۇنيا:

چۇن دەللىل سانىئى دۇ ئالەمگە،
سابىت ئولمىش ھەقايىقى ئەشيا.

— شەۋقى.

دۇ ئەسپە — جۈپ ئات، قوش ئات:

قويۇپ ھەر قافىلە ئۆز مۇلكىنە يۈز،
دۇ ئەسپە ئىلگەرۇ تۇشتى قۇلاۋۇز.

— لۇتفى.

دۇپارە — ئىككى پارە، ئىككى بۆلەك:

رىيا كۆلاھىنى باشدىن زەللىلى تەرك ئەيلەپ،
چۇ غۇنچەئى سەھرى خىرقەنى دۇپارە قىلاي.

— زەللىلى.

دۇجەھان — «دۇ ئالەم» گە قارالسۇن:

ئىشكىكىدە گەدالىققە ئالماس دۇ جەھان گۇمنام،
شەھلىق ماڭا ئول جانا سىز بولماساڭىز مەنسىز.

— گۇمنام.

دۇسالە — 1) قوش يىل، قوش ئاي. 2) قوشۇش، قوشۇلۇش:

خۇمار ئول لەب مەيگۇن خەراب ئەتتى مېنى،
يۈرەك قانىنى زەللىلى مەي دۇسالە قىلاي.

— زەللىلى.

دۇسەرا — ئىككى ئالەم، ئىككى دۇنيا:

ئىبتىدا ئەيلەدىم بەنامى خۇدا،
رەمز كۇن بىرلە خەلق ھەر دۇ سەرا.

— شەۋقى.

دۇ مىژگان — جۈپ كىرپىك، قوش كىرپىك:

كۆڭلۇم قۇشى كۆپ خەستە دۇ مىژگان ئوقىدىنكىم،
سەيدىگە ئانىڭ ئېردى مەگەر كۆزلەرى جەللاد.

— ئەرشى.

دۇئا [دعاء] (ئە) [كۆپلۈكى: ئەدئىيە] 1) سالام: تىلەك، ئىستەك؛ تەلەپ. مەقسەت؛ خۇدادىن يالۇۋرۇپ ياخشىلىق تىلەش؛ ئۇزاق ئۆمۈر تىلەش:

ئەي، سەبا، يەتكۇر بۇگۇن مەندىن نىگارىمغە دۇئا،
نەچچە ئايدىن ئايرۇ تۇشكەن بەندى تارىمغە دۇئا.

— موللا بىلال.

ئىلاھا، رەھىم ئېتىپ ئەرشى دۇئاسىن مۇستەجاب ئەيلە،
رەھىمى رەھنەماسەنسەن ئاڭا قىل مەغفىرەت ئەرھەم.

— ئەرشى.

2) تۇمار:

ماڭا يازدىڭ دۇئاكىم، ئول پەرىنى كۆرگەمەن ناگاھ،
يازار ئۇچۇن پەرى كۆزگە ئەيان بولغان زەمان تەئۇنز.

— نەۋايى.

دۇئا ئەيلەمەك — ياخشىلىق تىلىمەك:

ۋە لېكىن رەھىم شەفقەت بىرلە بىر خالىس دۇئا ئەيلەپ،
قىلىڭلار خەتمە قۇرئان باز نەزرۇللاھ بېرىڭلار ئاش.

— شەۋقى.

دۇئا تىلەمەك — مەدەت تىلىمەك، دۇئاسىنى تىلىمەك:

مۇسافىرانى خوتەندىن دۇئا تىلەيدۇرمەن،
ئەدەم يولىدا نە تۇشە، نە بىر ئۇلاغىم بار.

— زەللىلى.

دۇئا خەتمى — ياخشى تىلەكلەرنىڭ ئادا ئېتىلىشى.

دۇئا قىلماق — «دۇئا ئەيلەمەك» كە قارالسۇن:

ياز ئەگەر ناگاھ كېزەر بولساڭ چەمەندە ناز ئىلە،
گۇل ئاياغىڭغە تۇشۇپ، بۇلبۇل دۇئالار قىلغۇسى.

— لۇتفى.

دۇئايى خەير — بىراۋغا ياخشىلىق تىلەپ قىلىنغان دۇئا.

دۇئايى دەئۋەتى — دەۋەت قىلىش، چاقىرىق قىلىش دۇئاسى:

ئوقۇيدۇ ھەر نەپەس ئەھلى زەمانە،
دۇئايى دەئۋەتى بۇ ئاستانە.

— زەللىلى.

دۇئاخان [دعاخوان] (ئە + پ) «دۇئاگوي» غا قارالسۇن:

ئەتتىبانى كەلتۇردى كۆرمەك ئۇچۇن،
دۇئاخاننى كەلتۇردى ھۇرمەك ئۇچۇن.

— ئا. نىزارى.

دۇئاگو [دعاكو] (ئە + پ) «دۇئاگوي» غا قارالسۇن.
ئاجۇنده تا ئانىڭتەك شاھ بولغاي،
دۇئاگو ئىنىنى مىرانشاھ بولغاي.
— سەيىد ئەھمەت.

دۇئاگوي [دعاكوى] (ئە + پ) دۇئا قىلغۇچى، ياخشى تىلەك تىلىگۈچى؛ تىلەكداش، يېقىن ئادەم؛ ئاشىق:
يۈزۈڭ ئالىمدە ئۆلمەكتۇر ياراغىم،
دۇئاگويىمەن ساڭا تا جان بارىنچە.
— سەيىد ئەھمەت.

دۇبارە [دوباره] (پ) ئىككى مەرتىم:
تۇنۇ كۇن شۇھۇڭ ئولسۇن ئىشق بارى،
دېسەڭكىم، كۆرگەمەن ئۇمرى دۇبارە.
— ئەرشى.

دۇبدوروڭ [دوبدورون] (پ) چۇقان ـ سۇرەن، دۇپۇر ـ دۇپۇر، دۇپۇرلىگەن ئاۋاز.

دۇبۇلغا [دوبولغا] دۇبۇلغا (ئۇرۇشتا تىنچ ياكى ئۇقتىن قوغدىنىش ئۈچۈن كىيىلىدىغان، تۆمۇر ـ پولاتتىن ياسالغان باش كىيىم).

دۇتا [دوتا] (پ) «دۇتاھ» غا قارالسۇن.

دۇتاره [دتاره] (پ) دۇتار، قوش تارلىق چالغۇ ئەسۋابى:
دۇتاره ئۇنى ئەيشۇ فەراغەتنى بېرۇر ياد،
مۇتربىغە قۇلاق تۇتكى، نى دەر نەغمەدە سازى.
— بابىر.

دۇتاھ [دوتاه] (پ) ئىككى پۇكۇلگەن، پۇكۇك؛ ئېگىلگەن، ئېگىك؛ غەم تارتىپ پۇكۇلگەن:
قەمەر ھەر ئاي باشى مۇئجىز نەماي ئىلكىڭدىن،
قاچىپ باشىنى ئوغۇرلاركى، بولۇر ئويلە دۇتاھ.
— نەۋايى.

قەددى دۇتاھ — غەم بىلەن پۇكۇلگەن قەد.

دۇتەھ [دوته] (پ) «دۇتاھ» غا قارالسۇن:
ئاي كەبى ئەلبەسكىڭ ئۆپەي قەسده چەرخ ئولدى دۇتەھ،
شەيخلىق دەئۋاسىن ئەيلەپ قەددى ئانىڭ خەم ئەمەس.
— ئەرشى.

دۇججاج [دجاج] (پ) توخۇ:
چۇ سۇبھ ئولدى شەبنىڭ قاراسى كېتىپ،
كى دۇججاجلارنىڭ فىغانى يېتىپ.
— ئا. نىزارى.

دۇججاجه [دجاجه] (پ) «دۇججاج» غا قارالسۇن:
كى دۇججاجه فەرياد ئېتەر ھەر زەمان،
دەرىغا، ئۆتەر دەپ بەقاسىز جەھان.
— ئا. نىزارى.

دۇچار [دوچار] (پ) ئۇچراش، يولۇقۇش، دۇچ كېلىش:
ياپەرى، ياھۇرى يا باغى ئىرەم ياد ئەيلەمەس،
شەھرىنى ئۇنتىتار بولۇر ھەر كىم دۇچارى كاشغەر.
— گۇمنام.

دۇچار بولماق — يولۇقماق، دۇچ كەلمەك.

دۇچار ئولماق — «دۇچار بولماق» قا قارالسۇن:
دۇچار ئولماس ئىرىدىم ساڭا كاشكى،
سەن ھەم باقماس ئىرىدىڭ ماڭا كاشكى.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

دۇچوبه [دوچوبه] چىدىر:
دۇچۇبه ئەۋجى بۇ فىرۇزه خىرگاھ،
ئانىڭ ئىككى كۆمەچى مېھر ئىلە ماھ.
— نەۋايى.

دۇخان [دخان] (ئە) تۇتۇن، دۇت.

دۇختەر [دختر] (پ) قىز، قىز بالا:
جۇملە دۇختەر ئەختەر ئولسا، ئول پەرىۋەش شەمسىدۇر،
بارچە بالكى لەئل ئولسا، ئول سەدەفنىڭ گەۋھەرى.
— موللا بىلال.

دۇخۇل [دخول] (ئە) داخىل، داخىل بولۇش، كىرىش:
ئاتاسى سۆزىنى قەبۇل ئەيلەدى،
دەلالەتكە ئۆزنى دۇخۇل ئەيلەدى.
— ئا. نىزارى.

دۇخۇل ئەيلەمەك — كىرمەك، كىرىپ كەتمەك.

دۇد [دود] (پ) 1) تۇتۇن، ئىس:
قارا قۇيۇندەك چىقار خەسىدەك تېنىمدىن دۇد ئاھ،
كىم خەيالىن ئەيلەسەم ئوتلۇق ئىگاھى ئوت ياقار.
— تەجەللى.

دۇدنى تارتىپ ئانى رەد قىلماسام يوقتۇر ئەجەب،
قۇتى دىل ھەم قۇۋۋەتى رۇھى رەۋانمدۇر چىلىم.
— ئەرشى.

2) ئاھ، ئاھۇ ناله؛ سارالسىم؛ پۇشايمان:
ئۆز قىلغان ئىشىنىڭ قەباھەتى خاتىرىگە كېلىپ، دۇد باشىغە ئاشتى.
— نەۋايى.

3) توزان، چاڭ ـ توزان؛ خىرە، خىرەلىك. 4) زۇلۇم.
5) غەم، ئەلەم:
رىشتەئى ھىجرانمۇ بۇ يا سۇنبۇلى باغى بېھىشت،
ئاھ دۇددىن نىشان يا زۇلفى ئەنبەر سامۇدۇر.
— ئەرشى.

6) ئىسرىق:
دۇد سالدىم كىرفىڭ ئىلە كەلمەكىن ئىستەر رەسەن،
جەمئ ئولۇپ كەلمىش پەرى ھەر ساردىن خۇشبۇ كۆرۈپ.
— ئەرشى.

ئاھی دۇد ئالۇد — ئادەتتىن تاشقىرى قايغۇلۇق ئاھ؛ تۇتۇن ئارىلاش ئاھ.

تۇن دۇدى — تۇن قاراڭغۇلۇقى، قاراڭغۇلۇق.

دۇدى ئاھ — ئوتلۇق ئاھ، ئاچچىق ئاھ؛ ئاھ تۇتۇنى؛ پىراق مۇشەققىتى:

يۇزى مەيگۇن ئەمەس قانلىغ ياشىم تەئسىرىدۇر، بىلكىم،
قارا كاكۇل ئەمەس باشىمدا پۇتكەن دۇدى ئاھىمدۇر.

دۇدى غەزەب — غەزەپ ئاھى؛ پىراق ئوتى.

دۇدى گۇناھ — ئىسيان تۇتۇنى.

دۇدى ھىجران — پىراق ئوتى، ھىجران، ئايرىلىش ئازابى:

ئەۋجىدىن تا ئەۋجىگە سالماق نەزەر مۇمكىن ئەمەس،
يا ئېرۇر بۇ دۇدى ھىجران [يا] ئۇزۇن ساچمۇ ئىكىن.

— ئەرشى.

دۇداغ [دوداغ] لەۋ، كالپۇك:

ئەسلى ئالچىن، سۆزلەرى چىن، كۆزلەرى تاتار ئېرۇر،
مىڭ ياشار ھەركىم دۇداغى شەربەيىن تاتار ئېرۇر.

— سەيفى سەرابى.

دۇدە [دودە] (پ) 1) كۈيە، قۇرۇم؛ ئىس، تۇتۇن. 2) ئۇرۇق، ئەۋلاد:

تۇت ئاڭاكىم، ئېرۇر ئىش ئاگاھى،
مەفخەرى دۇدەئى مىرانشاھى.

— نەۋابى.

3) تاڭ قاراڭغۇلۇقى؛ قاراڭغۇلۇق نىشانىسى. 4) تەخت، دەرگاھ.

دۇدەئى كەيقۇباد — كەيقۇباد دەرگاھى؛ تەخت.

دۇدمان [دودمان] (پ) خانىدان؛ قەبىلە، ئائىلە.

دۇر I [دۇرر] (ئە) غا قاراڭ:

لەبلەرى رەشكى لەئل ئولۇپ، لالە داغى ئېرۇر خىجىل،
سۆزلەرىدىن چۇ دۇر تامار، كۆپدۇر ئانىڭ نەزاكەتى.

— ئەرشى.

دۇرى راز — سىر ئۇنچىلىرى، سىر جاۋاھىرلىرى:

دېدى ئەۋۋەل نەدىمى نۇكتە پەرداز،
تۆكۈپ گەنجىنەئى دىلدىن دۇرى راز.

— ناقىس.

دۇرى رەھمەت — رەھمەت ئۇنچىسى، رەھمەت گۆھىرى:

ئەخىر ئىشقۇ فەنادىن بەقا ئېرۇر ھاسىل،
ئۇلانسەلەر دۇرى رەھمەتكە ئاندا ئابىھەيات.

— شەۋقى.

دۇرى سىيراب — «دۇرى سىراب» قا قاراڭ:

بۇ كۆڭۈلنىڭ سەيدىغە ھەر تارىدۇر تۇللابلار،
خۇب ياراشىپدۇر قۇلاغىڭغە دۇرى سىيرابلار.

— قەلەندەر.

دۇرى مەقسۇد — «دۇررى مەقسۇد» قا قاراڭ:

قولغە كەلتۇرمەك مەھال ئېرمىش دۇرى مەقسۇدىنى،
كىم مېنىڭدەك ئوشۇرۇپ قويسە قەدەم ئۇرچاغىدىن.

— قەلەندەر.

دۇرى ناب — «دۇررى ناب» غا قاراڭ:

مۇلاقات بولدۇمكى بەۋۋابغە،
قاراپ مەن كەتۇرگەن دۇرى نابغە.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

دۇرى ئۇممان — «دۇررى ئۇممانىي» غا قاراڭ:

دېدى: «بۇ ئىلتىفات ئۇبدان بولۇپدۇر،
مېنىڭدەك تاش دۇرى ئۇممان بولۇپدۇر.

— ناقىس.

دۇرى يەكتا — «دۇررى يەكتا» غا قاراڭ:

دېمە ئەي بىخەبەر، ئەرشىنى كەمگويو كەم ئىستېئداد،
سەدەف بىر قەترەگە قانېئ بولۇپ تاپتى دۇرى يەكتا.

— ئەرشى.

دۇر II [دور] (پ) ئۇزاق، يىراق؛ يىراقلاشقان:

چۇ سەن سالدىڭ مېنى نەۋرۇزدىن دۇر،
ئانى ماڭا، مېنى ئاڭا قاۋۇشتۇر.

— لۇتفى.

دۇرەخش [در خش] (پ) «دەرەخش»، «دەرەخشان» لارغا قاراڭ.

دۇرەخشان [درخشان] (پ) يالتىراق، پارلاق، يالت - يۇلت قىلىپ تاۋلانغۇچى، نۇرلۇق، يورۇق:

يەر ئۆزە پەيدا ئەمەس خىزر، فەلەك ئۆزرە مەسېھ،
بولدىلار پىنھان ئىكەۋ لەئلى دۇرەخشانىن كۆرۈپ.

— ئەرشى.

بەرقى دۇرەخشان — يالت - يۇلت قىلىپ چاقنىغۇچى چاقماق، ئەتراپنى يورۇتقۇچى چاقماق، چېقىن.

دۇرەخشان ئەيلەمەك — يورۇتماق.

دۇرەخشان بولماق — روشەن بولماق، نۇرلۇق بولماق:

جۇۋانۇ قىز دۇرەخشان بولسا چۇن ماھ،
ھەۋەس ئەھلى ئۇرار ئاھ ئۇستىگە ئاھ.

— خىرقەتى.

دۇرەخشان قىلماق — «دۇرەخشان ئەيلەمەك» كە قاراڭ.

مېھرى دۇرەخشان — پارلاپ نۇر چېچىپ تۇرغان قۇياش.

دۇرەخشەندە [در خشندە] (پ) «دۇرەخشان» غا قاراڭ.

دۇرەر [درر] (ئە) [بىرلىكى: دۇرر] دۇرلار، ئۇنچە-لەر، مەرۋايىتلار؛ «دۇرر» غا قارالسۇن.

دۇرەر ساچماق — 1) ئۇنچە ـ مەرۋايىت چاچماق. 2) ئاجايىپ سۆز ئېيتماق.

دۇرەربار [دررىار] (ئە + پ) 1) دۇر، ئۇنچە ـ مەرۋايىت چاچقۇچى. 2) قىممەتلىك، مەنىلىك، نازۇك ۋە نەپىس سۆز ئېيتقۇچى؛ شائىر.

دۇرەرفشان [درفشان] (ئە + پ) 1) دۇر، ئۇنچە ـ مەرۋايىت چاچقۇچى:

قايسى گۈلزار ئىچرە بىر گۈل ئاچىلۇر ھۆسنۈڭ كەبى،
قايسى گۈل بەرگى لەبى لەئلى دۇرەفشانىڭچە بار؟

— گۇمنام.

2) چىرايلىق شېئىرلار تۇزگۇچى؛ گۈزەل سۆزلىگۈچى:

قۇلاق سالغىل ساڭا بىر سۆز ئايتاي،
دۇرەفشانلىق قىلىپ كۆڭلۈڭنى ئاۋتاي.

— خىرقەتى.

دۇرەك [دورنك] (پ) 1) ئىككى خىل، ئىككى خىل رەڭ. 2) ئىككى يۈزلىمچى. 3) ساۋاتسىز.

دۇرئەندىش [دوراندىش] (پ) يىراقنى كۆزلىگۈچى، مۇلاھىزىلىك، ئاقىۋەتنى ئويلاپ ئىش قىلغۇچى:

ئەما بۇ ھىساب خىرەدى دۇربىن ۋەززانى بىلە ۋە ئەقلى
دۇرئەندىش مىزانى بىلە راست ئېرمەس.

— نەۋائى.

دۇربار [دربار] (ئە + پ) 1) دۇر، ئۇنچە ـ مەرۋايىت ياغدۇرغۇچى. 2) چوڭقۇر مەنىلىك، قىممەتلىك ۋە ھېكمەتلىك سۆزلەر قىلغۇچى، گۈزەل سۆزلىگۈچى:

كۆرمەدىم كۆڭلۈم ئالۇرغا سەن كەبى يارى يەنە،
خەستە جانىم تىرگۈزۈرگە لەئلى دۇرىارى يەنە.

— ئەرشى.

دۇربار ئەلفاز — 1) نازۇك، چوڭقۇر مەنىلىك سۆزلەر. 2) كۆز يېشى.

دۇربارلەفز — مەنىلىك سۆز، شېرىن سۆز.

دۇربار يىغلاماق — يىغلىماق، كۆز يېشى تۆكمەك:

سەھابىكىم بولۇپ دۇربار يىغلاپ،
ئاڭا كىرگەن كىشىگە زار يىغلاپ.

— نەۋائى.

دۇرباش [دورباش] (پ) يىراقلاش، قېچىش، ئۇزاقلىشىش؛ چەتكە چىقىۋېلىش.

دۇرباش ئەيلەمەك — يىراقلاشتۇرماق، قاچۇرماق، چەتلەتمەك.

دۇربىن [دوربين] (پ) 1) دۇربۇن. 2) يىراقنى كۆرىدىغان، ئۇزاقنى كۆرەلەيدىغان:

مۇئەييەن كۆرگەنىڭدىن ھەر نەزەردە جەننەتۇ دەۋزەخ،
كەرامەت قۇلزۇمىنىڭ كۆشتەسىدە دۇربىن دەرلەر.

— زەللىلى.

دۇربىين [دوربين] (پ) «دۇربىن» غا قارالسۇن.

دۇرپاش [درپاش] (ئە + پ) 1) دۇر، ئۇنچە ـ مەرۋايىت چاچقۇچى. 2) قىممەتلىك سۆزلەر ئېيتقۇچى. 3) ياش تۆكۈكۈچى؛ 4) كۆز ياشلىرى.

دۇرج [درج] (ئە) 1) سەدەپ، قىممەت باھا تاشلار ساقلىنىدىغان قۇتا، جاۋاھىر قۇتىسى:

يەنە يول كىراسى بىلە خەرجىغە،
بېرىپ نوقرەلەرنى سالىپ دۇرجىغە.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

2) ئېغىز، كاۋاك.

دۇرجى دەقايىق — گۈزەل سۆزلەر يىغىندىسى.

دۇرجى لەب — لەۋ قۇتىسى؛ گۈزەل لەۋ:

كۆزى نەچچە قەتلىك ئىستەر، بولماغىل نەۋمىدكىم،
دۇرجى لەبدىن تىرگۈزۈرگە خەستە سۇپ ئىمانى كۆر.

— ئەرشى.

دۇرجى لەئل — ئېغىز، ئاغىزى، لەۋ ياقۇتى؛

دۇرجى مۇھەببەت — سۆيگۈ جاۋاھىرى، ئۇنچىسى:

مۇھەببەتنىڭ ئۇچىنچى ھەرپى «ب» دۇر،
قاچان دۇرجى مۇھەببەت ئېرىدى بە دۇر.

— خىرقەتى.

دۇرجى ياقۇت — ياقۇت قۇتىسى، گۈزەل لەۋ، ئېغىز:

لەئلى نابىڭ چەشمەسىندە ئابھەيۋان ياشىرىن،
دۇرجى ياقۇتىڭدە، ئەي جان، دۇررۇ مەرجان ياشىرىن.

— نەسىمى.

دۇرد [درد] (پ) ھەر نەرسىنىڭ قالدۇقى، دۇغى، لايقىسى.

بادە دۇردى — مەي دۇغى.

دۇردى ئامىز — دۇغ ئارىلاشقان:

شەرابى نىخۇدى ئاينە يەڭلىغ سافدۇر كۆڭلۇم،
بۇ مەيخانە مەيىدىن ئىچمەڭلەر دۇردى ئامىزى.

— زەللىلى.

دۇردى جامىن سۇمۇرمەك — جام، پىيالىدىكى قالدۇق، ساقىندى (مەينى) سۇمۇرمەك.

دۇرد ئاشام [درد آشام] (پ) مەي دۇغىنى، ساقىندىسىنى ئىچكۈچى.

دۇردان [دردان] (ئە + پ) 1) ئۇنچە قۇتىسى، دۇر ساقلىنىدىغان قۇتا؛ 2) ئۇنچە، مەرۋايىت:

قاشى مېھرابىغە يۈز قويسام كۆزى چولپانچە بار،
لەبلەرى مانەندى لەئلۇ تىشلارى دۇردانچە بار.

— موللا سالىھ.

دۇردانە [دردانە] (ئە + پ) 1) يۇلتۇز ۋە سەيياره‌لەر:
ھەمۇل چەرخ باغرىغە دۇردانەدۇر،
ھەمۇل بەھرۇ گەۋھەرغە ئەفسانەدۇر.
— نەۋابى.

2) دۇر، ئۇنچە، مەرۋايىت:
پىستە ئاغزىنىڭ ئىچىدە تىشلەرى دۇردانەدۇر،
سۆزلەرى قەندىن لەزىز، شىرىن گۇفتار ئەيلەگەچ.
— نەۋابەتى.

3) كۆز يېشى، ياش تامچىلىرى:
چۇ بەرنا ئىشىتتى بۇ ئەفسانەنى،
تۆكەر بولدى كۆزدىنكى دۇردانەنى.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

دۇردكەش [دردكش] (پ) مەي دۇغنى، ساقىنىدىسىنى ئىچكۈچى، مەيخور؛ ئىچىملىككە بېرىلگەن.

دۇردنوش [دردنوش] (پ) «دۇردكەش» كە قارالسۇن.

دۇرر [در] (ئە) [كۆپلۈكى: دۇرەر] 1) دۇر، ئۇنچە، مەرۋايىت:
ساڭا قۇل بولغانىغە فەخر ئېتەرلەر بارچە سەرۋەرلەر،
تىشىڭنى ھەسرەتىدىن قان يۇتارلار دۇررۇ گەۋھەرلەر.
— قەلەندەر.

2) مەنىلەر، سۆزلەر؛ چوڭقۇر مەنىلىك، چىرايلىق، نازۇك پىكىرلەر:
قان ياشىمنى ھەجرىدە، شېئىرىمنى ۋەسفىدە كۆرۈڭ،
كىم بۇ يەڭلىغ دۇررۇ گەۋھەر قايسى بەھرۇ كان بېرۇر.
— بابىر.

3) كۆز يېشى، ياش تامچىلىرى، ياش ئۇنچىلىرى:
ئەشك دۇررىن تىزغالى جىسم ئۆزرە كۆزلەر ھىكمەتى،
گويىيا كەۋكەب ساچىلغان يەر ئۆزە يەتتى تەبەق.
— ئەرشى.

4) پەرزەنت:
مۇكەللەل مېھر دۇرى بىرلە تاجى،
ئانىڭ بىر ئۆزگە دۇرغە ئېھتىياجى.
— نەۋابى.

5) سۆيگۈ، ئىشق:
بولۇپ قىزغە مەۋجۇد چۇ دۇررى مۇراد،
كۈلۈپ غۇنچە يەڭلىغ چۇنان بولدى شاد.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

دۇرۇت ـ تاج — «دۇررى تاج» غا قارالسۇن؛

دۇررى ئەدەن — ئەڭ تازا، ساپ ئۇنچە:
ۋەسلىڭ بىلە دەشت ئۆزرە خارا دۇرۇ گەۋھەردۇر،
مانەندى ئۇشاق تاشدۇر ھەر دۇررى ئەدەن سەنسىز.
— گۇمنام.

دۇررى ئەشك — كۆز يېشى، ياش ئۇنچىلىرى:
ئەيا مەھبۇب يولۇڭغە دۇررى ئەشكىمنى نىسار ئەيلەپ،
تەسەددۇق ئەيلەسەم مۇڭلۇغ باشىمنى خار ـ زار ئەيلەپ.
— شەۋقى.

دۇررى ئەمانەت — قىممەتلىك تاپشۇرۇقلار.

دۇررى ئەنجۇم — يۇلتۇز دۇرداىنلىرى:
يۇگۇرماقدىن سەبا رەفتارى خۇش سۇم،
ئەرەقدىن يەرگە تۆكتى دۇررى ئەنجۇم.
— ناقىس.

دۇررى بەخت — بەخت گۆھىرى، بەختىيارلىق جاۋاھىرى:
بۇ سەرھەد ئىبرۇر ھەم ئاڭا پايى تەخت،
فەلەك ياغدۇرۇپدۇر بەسى دۇررى بەخت.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

دۇررى بىبەھا — باھاسىز ئۇنچە، قىممەتلىك بايلىق:
نە سۇد ئەمدى ئەگەرچە بولسە چۇن خەرمۇھرەلەر پەيدا،
نېتەي ئەمدى ئىكى ئالەمنى، دۇررى بىبەھا كەتتى.
— ئەرشى.

دۇررى پاك — 1) ساپ، تازا، گۆھەر. 2) نازۇك تەبىئەت. 3) شاھزادىگە ئىشارە:
ۋە ئۇلچە سەلتەنەت دۇرجىنىڭ دۇررى پاكى··· سۇلتان مۇ-ھەممەدمىرزا ··· بابىدا بىتىلىپ ئىبردى.
— نەۋابى.

دۇررى تاج — تاجغا ئورنىتىلغان ئۇنچە.

دۇررى جەۋاھىر — ئۇنچە ـ مەرۋايىت، قىممەت باھا خەزىنە:
نىسار ئەفشان قىلىپ دۇررى جەۋاھىر،
تابۇقدا قىلدىلەر ئىخلاس زاھىر.
— لۇتفى.

دۇررى جەۋھەر — «دۇررى جاۋاھىر» غا قارالسۇن:
سەيفى سەرابى خىزمەتىگە مەدھ ئوقۇپ تۆكەر،
بەھرى ئىبرۇر ئىچىندىن ئالىپ دۇررى جەۋھەرى.
— سەيفى سەرابى.

دۇررى خۇشاب — يالتىراق، ساپ مەرۋايىت:
لەبلەرىڭدۇر شەھدۇر شەككەر، تىشلەرىڭ دۇررى خۇشاب،
ئىككى زۇلفۇڭ سايىغە ئاي يۇزۇڭدۇر ئافتاب.
— قەلەندەر.

دۇررى زات — ئەسلى نەسەب.

دۇررى ژالە — ياش، كۆز يېشى، ياش ئۇنچىلىرى:
دەيدى: كۆزدىن تۆكەرسەن دۇررى ژالە؟
دەيدى: ئىشقىڭ تېگىپتۇر ئاھۇ ناله.
— خىرقەتى.

دۇررى سەفىد — 1) ئاق ئۇنچە. 2) قورغان نامى:
··· ۋەئۆز ئوغلى ئىسفەندىيارنىكىم، دۇررى سەفىد قورغانىدا

مەھبۇس قىلىپ ئېردى، چىقارىپ... ئەرجەسپ ئىنتىقامىغە يېتەردى.
— نەۋابى.

دۇررى سەمىن — قىممەت باھا تاش؛ بىباھا گۆھەر تاش.

دۇررى سىيراب — تازا، پاكىز گۆھەر.

دۇررى شاھانە — شاھلارغا مۇناسىپ، كەم تېپىلىدىغان گۆھەر.

دۇررى شەب ئەفرۇز — كېچىسى يورۇيدىغان، كېچىنى يورۇتىدىغان گۆھەر.

دۇررى شەب چىراغ — كېچىسى چىراغقا ئوخشاش يورۇيدىغان گۆھەر، پارىلداپ يېنىپ تۇرىدىغان گۆھەر.

دۇررى شۇھۇد — سىرە گۆھەر، چوڭ مەرۋايىت:
كۆرۈپ ئانچە ياخشى سىپاھۇ جۇنۇد،
باشىغە بىلىپ تاج دۇررى شۇھۇد.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

دۇررى غەلتان — يۇمىلاق گۆھەر:
مەقدەمىڭغە ساچقالى يۇزدىن ئۆگۈن يوق ئالتۇنۇم،
بار ۋەلى كۆز بەھرىدە كۆپ دۇررى غەلتانىم مېنىڭ.
— لۇتفى.

دۇررى گەرانمايە — 1) قىممەت باھا ئونچە. 2) شاھزادىگە ئىشارە:
ئول دۇررى گەرانمايەنى تەڭرى تەئالا مىرزا بىلەن بېگىم ئۈچۈن پايەندە تۇتسۇن.
— نەۋابى.

دۇررى گەۋھەرخانە — گۆھەر ۋە ئونچىلەر خەزىنىسى:
ھەق تەلەب سەن تىنمايىن ھەق ساڭا قاچ،
دۇررى گەۋھەر خانەگە دەرۋازە ئاچ.
— شەۋقى.

دۇررى گۆھەر — گۆھەر ئونچىلىرى، مەرۋايىت:
قاشلارى فەررۇخ ھىلالى تىشلارى دۇررى گۆھەر،
لالە يەڭلىغ لەبلەرىڭ لەئلى نا پەيداسى بار.
— ئەرشى.

دۇررى گىرامى — 1) قىممەت باھا گۆھەر؛ 2) مەھبۇب، گۈزەل جانان.

دۇررى لايەنزۇر — تەڭدىشى يوق گۆھەر، ساپ گۆھەر، ئاز ئۇچرايدىغان گۆھەر.

دۇررى مائەۋھا — ۋەھمى (خەۋەر) دۇرلىرى؛ قىممەتلىك خەۋەرلەر.

دۇررى مەقال — سۆز ئونچىلىرى؛ سۆزلەش قابىلىيىتى.

دۇررى مەقسۇد — مەقسەت گۆھىرى، ئىنتىلىشكە سەۋەبچى بولغان نەرسە:
بەھرىڭغە كىردىم غەۋۋاس بولاي دەپ،
بىر دۇررى مەقسۇد ئالغالى كەلدىم.
— مەشرەپ.

دۇررى مەكنۇن — تازا، ساپ مەرۋايىت:
لەبلەرىڭدەك لەئلى يوقتۇر، ئاغزىڭ ئوخشە غۇنچەڭى،
تىشلەرىڭغە، ئەي پەرىۋەش، دۇررى مەكنۇن ئوخشاماس.
— قەلەندەر.

دۇررى مەنزۇم — شېئىر ئونچىلىرى، نەزم تىزمىسى.

دۇررى مەئنى — دۇر كەبى قىممەت باھا مەنىلەر، چىرايلىق، چوڭقۇر مەنىلىك، نازۇك پىكىرلەر.

دۇررى ناب — 1) تازا، تىنىق، ساپ، سۈزۈك، مەرۋايىت؛ قىممەت باھا تاش. 2) قىممەتلىك، چوڭقۇر مەنىلىك سۆز.

دۇررى نايابە — 1) كەمدىن ـ كەم ئۇچرايدىغان مەرۋايىت. 2) مەنە دۇرلىرى، ئونچىلىرى.

دۇررى نەزمى — نەزم، شېئىر ئونچىلىرى:
سېھر قىلغاي سۆزدە لۇتفى ساھىرى كەشمىرتەك،
دۇررى نەزمىغە قۇلاق گەر سالسە ماھى كەبۇلى.
— لۇتفى.

دۇررى ھەقايىق — ھەقىقەت سۆزلىرى.

دۇررى ئۇممانىي — ئوكيان، دېڭىز مەرۋايىتى.

دۇررى ئېھسان — ساخاۋەت ئونچىلىرى:
دوستلار مەندىن ئىشىت ئەفسانە ئەئيان ئەيلەبان،
بىر ـ بىرىمىزگە ھەقىقەت دۇررى ئېھسان ئەيلەبان.
— موللا سالىھ.

دۇررى يەتىم — سەدەپتە يالغۇز يېتىشكەن مەرۋايىت، قىممەت باھا مەرۋايىت، يېگانە گۆھەر:
سەن كەبى چىقماس نۇبۇۋۋەت بەھرىدىن دۇررى يەتىم،
توغرا بولماس ئىككى ئالەمنىڭ خىراجىدىن خىراج.
— شەۋقى.

دۇررى يەكتا — دۇنيادا يېگانە، قىممەت باھا، تەڭدىشى يوق گۆھەر:
دۇررى يەكتا تاپماس ئىردىكىم سەدەف ئىچرە ۋۇجۇد،
كۆزلەرىم ئەبرى ئەگەر مېھرىڭدە گىريان بولماسا.
— ئەرشى.

دۇررى يەكدانە — «دۇررى يەكتا» غا قارا:
نىھان ئولدى سەدەفدە گەۋھەرى بىر دۇررى يەكدانە،
بۇ دەھر بىبەقا دەپ، خۇشلامايى ئول لامەكان كەتتى.
— موللا سالىھ.

دۇررى يېگانە — «دۇررى يەكتا» غا قارا:
تەلقىنى ئىشقى پىرى تەرىقەتكى ئەيلەدى،
سالدىم بۇ جان قۇلاقىغە دۇررى يېگانەدۇر.
— زەلىلى.

دۇرراج [دراج] (ئە) 1) قىرغاۋۇل، بۇدۇنە تۇرىدىكى بىر خىل قۇش:
چەمەندە بۇلبۇلۇ قۇمرى غەزەلخان،
تۇزۇپ دۇررراجۇ كەكلىك تۇرلۇك ئەلھان.
— لۇتفى.
2) شەخس نامى (خاس ئىسىم):
ئەبۇلھەسەن دۇررراج ئۇچىنچى تەبەقىدىندۇر.
— نەۋايى.

دۇررەتۇت ـ تاج [درەالتاج] (ئە) تاجغا قادالغان ئۇنچە؛ ئەڭ يۇكسەك، ئەڭ ئالىي سۇپەت.

دۇرفشان [در فشان] (ئە + پ) «دەرافشان»، «دۇرەفشان» لارغا قارالڭ:
چىقىپ ساھىلغە ئەيلەپ دۇرفشانلىغ،
بۇ يەڭلىغ ئەيلەمىشدۇر نۇكتە دانلىغ.
— ناقىس.

دۇرنىسار [درنثار] (ئە) دۇر چېچىش؛ دۇر چاچقۇچى، بەھرە بەرگۇچى يامغۇر:
قىلدى بۇلۇت ئەشكى بىلەن دۇرنىسار،
بولدى چاقىن كۇلكۇسىدىن خاكسار.
— نەۋايى.

دۇرود [درود] (ئە) دۇئا، سالام، ئالقىش، مەدھىيە؛ ياخشىلىق تىلەش:
دۇرۇد ئايغىل مۇھەممەد جانىبىغە تىنمايىن، شەۋقى،
ئۇمىدى ۋەسل ئىلە قورقۇنجى فۇرقەتدىن ئېرۇر مەئخۇز.
— شەۋقى.
دۇرۇدى نامەئدۇد — سانسىز ـ ساناقسىز ماختاش.

دۇرۇ دەراز [دورودراز] (پ) ئۇزۇندىن ـ ئۇزۇن، سوزۇلغان.

دۇرۇر [دورور] دۇر (ھۆكۈم يارىدەمچىسى):
ئۇرتەنمەكۇ كۆز ياشىمى تۆكمەكدۇرۇر ئىشىم،
بۇ غۇسسە نى ئۇل شەمئى شەبىستانىمە ئايتىلىڭ.
— لۇتفى.

دۇرۇست [درست] (پ) 1) تولۇق، كامىل، پۈتۈن. 2) ياخشى، توغرا، راست؛ ئورۇنلۇق. 3) ساغلام، سالامەت. 4) خالىس، سەمىمىي:
كى باردۇر ئاڭا تۆرت يارى دۇرۇست،
ئەبۇ بەكرى سىددىق يارى نۇخۇست.
— ئا. نىزارى.
دۇرۇست ئەيلەمەك — قەتئىي كىرىشمەك، جەزم قىلماق.
دۇرۇست قىلماق — توغرا قىلماق؛ ئاساس سالماق.

دۇرۇغ [دروغ] (پ) ئالداش، ئالدىماق؛ ساختا، يالغان:
ئەگەرچە ۋەزىرىنىڭ سۆزىدۇر دۇرۇغ،
سېنىڭ ئەمرىڭ ئاندىغ تونۇر ئىچرە چوغ.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

دۇرۇشت [درشت] (پ) قوپال؛ قوپاللىق بىلەن.

دۇرۇشتخوي [درشتخوى] (پ) قوپال قىلىقلىق، قوپال خاراكتېرلىك.

دۇرۇشتگوي [دروشكوى] (پ) قوپال سۆزلۈك؛ قوپال مۇئامىلىلىك:
ئەكسەرى فاھىق ۋە بەدخۇي، ۋە قالغانى كاج تەبئۇ دۇرۇشتگوي.
— نەۋايى.

دۇزد [دزد] (پ) ئوغرى:
زوھدۇ تەقۋا گويىيا بىر شەب چىراغ،
بولسە ھەر ئۆيدە چىراغ دۇزد ھەم يىراغ.
— خەراباتى.

دۇشاب [دوشاب] (پ) شىرنە، ئۈزۈم شىرنىسى.

دۇشمەن [دشمن] (پ) رەقىب، ياۋ، دۇشمەن.
دۇشمەن تۇتماق — دۇشمەن، رەقىب دەپ بىلمەك، دۇشمەن، رەقىب دەپ ھېسابلىماق.

دۇشنام [دشنام] (پ) تىل، ھاقارەت؛ تىللاش، ھاقارەتلەش، كەمسىتىش، دەشنەم، «دەشنام» غا قارالڭ:
ئەلگە كۆپ ئىنئام ئېتەرسەن، دەم ـ بەدەم دۇشنامنى،
قەدر بىلمەسلەرگە ئاخىر، مۇنچە ئېسھان قىلماغىل.
— لۇتفى.

دۇشۋار [دشوار] (پ) قىيىن، ئېغىر، مۇشكۇل:
ۋىسالى لەززەتىدىن رۇھ تاپماقلىق ئېرۇر دۇشۋار،
فىراقى شىددەتىدە يوقسە جان بەرمەكلىك ئاساندۇر.
— بابىر.
دۇشۋاردىن دۇشۋار — ناھايىتى قىيىن.
دۇشۋار قىلماق — قىيىنلاشتۇرماق، مۇشكۇللەشتۈرمەك.

دۇشىزە [دوشيزه] (پ) قىز.
دۇشىزەدىن نىقاب ئالماق — غايىبتىن خەۋەر تاپماق.

دۇك [دوک] يىك.

دۇكتەراش [دوک تراش] يىكچى.

دۇگانە [دو كانه] (پ) جۈپ، ئىككىزەك؛ ئورتاق:
يوق، يوق، دېمە ئانى ئىككى دانە،
ئۇل دانە ئەمەس ئېدى دۇگانە.
— نەۋايى.

دۇلاب [دولاب] (پ) 1) چىغرىق (قۇدۇقتىن سۇ چىقىرىدىغان چاق)؛ 2) ئىشكاپ، يەشىك، ساندۇق.

دۇلدۇل [دلدل] (ئە) جەرەن؛ دۇلدۇل:
كى شىرى خۇدا شاھ دۇلدۇل سەۋار،
ئەلىيۇر ـ رىزا ساھىبى زۇلفىقار.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

دۇلۇغە [دولوغە] دۇبۇلغا (ئۇرۇشتا كىيىدىغان، تۆمۈردىن ياسالغان باش كىيىم)، «دۇبۇلغا» غا قارالسۇن.

دۇم [دم] (پ) «دۇمبا» غا قارالسۇن:
كى بۇ دۇمنى قىلغىل سەئادەت سىرىشت،
ۋۇجۇدۇمنى ئەيلە ئىبادەت سىرىشت.
— ئا. نىزارى.

دۇمار [دمار] (پ) «دەمار» غا قارالسۇن.

دۇمۇئ [دمو ع] (ئە) [بىرلىكى: دەمئ] كۆز ياشلىرى:
لالەگۇن دۇمۇئ — لالىدەك (قىپقىزىل) كۆز ياشلىرى.

دۇمىن [دمين] (پ) ئاخىرى؛ ئىككىنچى؛ قۇيرۇقى:
تاشلاسە ھەر ئىت ئەۋۋەلغى ئىشكىن،
ھەر ئىشكىنىڭ ئىتلارى تۇنقاي دۇمىن.
— خەراباتى.

دۇن [دون] (پ) 1) پەس، پەسكەش، رەزىل، ناكەس:
كەتمەگەي مېھرىڭ مېنىڭ باشىمدىن، ئەي ھۇرى زەمان،
قىلسە بۇ گەردۇنى دۇن سۆزۈمنى گەر رەمىم.
— قەلەندەر.

2) خار؛ لايىقەتسىز. 3) كاج، بىتەلەي:
سەرنەۋشتىم ئىبرىدمۇ يا تالبىنمىڭ دۇنلۇغى،
بۇ ھەمە مەھرۇيلاردىن بىر دەۋايى تاپمادىم.
— ئەرشى.

دۇن سىفەت — پەسكەش، ئەخلاقسىز، يارىماس سۈپەتلىك ئادەم.
دۇن شىئار — رەزىل نىيەتلىك، ياۋۇز.
دۇن مەرتەبە — مەرتىۋىسى پەس، تۆۋەن.
دۇنى لەئىم — لەنىتى؛ زاتى، نەسلى پەس.

دۇنبال [دنبال] (پ) دۇم، ئارقا؛ ئارقا تەرەپ؛ بىرەر نەرسىنىڭ داۋامى، ئاخىرى:
قەزا يەتسە كەتسەم ئىدى ئالىدە،
قالىپمەن نېتەي ئەمدى دۇنبالىدە.
— ئا. نىزارى.

دۇنباله [دنباله] (پ) 1) ئارقا، ئارقا تەرەپ. 2) قويرۇق، قويرۇق قىسمى. 3) داۋاملىق، ئۈزلۈكسىز.

دۇنپەرەست [دون پرست] (پ) پەسكەش، يارىماس، ئەخلاقسىز، رەزىل، ناكەسلەرنى دوست تۇتقۇچى:
بىرەۋكىم ئىبرۇر دەھر ئارا دۇنپەرەست،
تەئەللۇق مەيگە قىلىپ ئۆزنى مەست.
— ئا. نىزارى.

دۇنپەرۋەر [دون پرور] (پ) 1) يامان، پەس كىشىلەرنى تەربىيە قىلغۇچى:
بۇ دۇنپەرۋەرلەر ئىچرە ئېتىبارىم بولماغاي ھەرگىز،
پەيمبەر مۇئجىزى گوخشە ئەگەر شەققۇل ـ قەمەر قىلسام.
— قەلەندەر.

2) چەرخ، پەلەك؛ تەقدىر.

دۇنخسال [دون خصال] (پ + ئە) پەسكەش، پەس تەبىئەت؛ زاتى، نەسلى پەس؛ يامان، ناچار خۇلق:
بار ۋۇجۇدى مۇنچە نەقد گول دۇنخسال،
تونىغە تىكمىش ئېدى گەردۇن مىسال.
— نەۋائى.

دۇنسىرىشت [دون سرشت] (پ) پەس خۇلق، ناكەس، يامان تەبىئەت.

دۇنۇق [دنو] (پ) «دۇنۇق» غا قارالسۇن.

دۇنۇقۇق [دنو] (پ) «دۇنۇق» غا قارالسۇن.

دۇنۇق [دنو] (پ) پەسلىك، تۆۋەنلىك (تۆۋەن دەرىجە، مەرتىۋىدە).

دۇنيا [دنيا] (ئە) 1) جاھان، ئالەم، بارلىق:
ئەي كۆڭۈل، ياخشى ئىككى دۇنيادىن،
بىر نەزەر قىلسا ساڭا دىلدارىڭ.
— بابىر.

2) دۇنيا، بايلىق:
«سوفى مەن» دەپ، زاھىرىڭ ئاراستە ئەيلەپ سۇۋى ئىلە،
باتىنىڭدىن فىكىر دۇنيا دسوفى ئەھۋالىڭ غەلەت.
— شەۋقى.

تەركى دۇنيا قىلماق — 1) ئالەم تەشۋىشلىرىنى تەرك ئېتىپ، ئاخىرەتنىڭ تەييارلىقىنى قىلماق. 2) مال ـ دۇنيادىن ۋاز كەچمەك:
سالىھى يار كەيدە گوۋھەرنى جۇستجويدە،
تەرك ئېتىبانكى دۇنيانى دەر ـ بەدەر گەدا بولاي.
— موللا سالىھ.

دۇنيا ئەرۇسىبى تەلاق قىلماق — دۇنيادىن كەچمەك، دۇنيادىن كۆڭۈل ئۈزمەك.
دۇنيادىن بارماق — ۋاپات بولماق، ۋاپات قىلماق.
دۇنيادىن چىقماق — «دۇنيادىن بارماق» قا قارالسۇن.
دۇنيا غەمى — مال ـ دۇنيا، بايلىق غېمى، مال ـ دۇنيا يېغىش ئىستىكى:
تاشلاغىل دۇنيا غەمىنى گەسلى غەمدۇر ئاخىرەت،
بادى سەر ـ سەردەك ئۆتەر ئۇمرۇڭ بۇ تۇرغانىڭ غەلەت.
— شەۋقى.

دۇنياۋۇ ماھىسىفا — دۇنيا ۋە دۇنيادىكى بارلىق نەرسە ۋە ھادىسىلەر.

دۇنيايى دۇن — پەسكەش دۇنيا:
بولماغاي ھەرگىز گەدالار ئەل ئالىندا ئېتىبار،
زىينەتى دۇنيايى دۇننى ئەي، قەلەندەر، زەر كېلىپ.
— قەلەندەر.

دۇنياپەرەست [دنيا پرست] (ئە + پ) «دۇنيا دوست» قا قارالسۇن.

دۇنيا دوست [دنيا دوست] (ئە + پ) دۇنيانى دوست تۇتقۇچى، بايلىقنى ياخشى كۆرگۈچى.

دۇنيا گۈزىن [دنيا كزين] (ئە + پ) دۇنيانى (بايلىقىنى) خالىغۇچى.

دۇنيالىغ [دنياليغ] 1) دۇنيالىق، بايلىق، مال ـ ئەشيا. 2) ئاخىرەتلىك.

دۇنيە [دنيى] (ئە) «دۇنيا» غا قارالسۇن:
تۇتۇپتۇر دۇنيەنى ھۇسنىڭ سەراپاي،
جەمالىڭ چۈن بولۇپتۇر ئالەمئارای.
— سەيد ئەھمەد.

دەۋات [دوات] (ئە) دۇۋەت، سىياھ قۇتىسى:
كىيىمپدۇركى خەلقى فەرەڭ جامەسىن،
ئالىمپ قوللارىغە دەۋات خامەسىن.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

دۇۋەت [دوت] (پ) «دەۋات» قا قارالسۇن:
كېتىۋر ساقىكى، تۇت بادە، ماڭا ئانداغ مۇھىت ئىچسە،
قەلەم ساقى بولۇپ جامى دۇۋەتتىن گەر دىھان كاغەز.
— خۇشھال غەربى.

دۇۋاج [دواج] (پ) «دەۋاج» غا قارالسۇن.

دۇيۇم [دويم] (پ) ئىككىنچى، ئىككىنچى نۆۋەت، مەرتەم:
يەنە زەرب ئۇردى دۇيۇم بارەئى،
يېقىلدىم تاپالماي ئاڭا چارەئى.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

دىبەق [ديبق] (پ) قىممەت باھالىق ماتا، ئېسىل رەخت.

دىر [دير] (پ) ئۇزاق (ۋاقىت).
دىر ئەتمەك — ئۇزاقتا سوزۇلماق.

دىرەك [ديرك] (ئە) ئىز، بەلگە؛ خەۋەر.
دىرەكلىمەك — ئىزدىمەك:
دىدىكىم: «ئۇستا بىر نەققاش تاپسۇن،
ھايال بولماي دىرەكلەپ رەخش چاپسۇن».
— ناقىس.

دىكلەي [ديكلاى] قىسقا يەڭلىك ئۇست كىيىم.

دىگۇل [ديكول] ئەمەس.

دىگۇلۇك [ديكولوك] ئېيتقۇلۇق؛ ئېيتىشقا تېگىشلىك گەپ.

دىگۇنچە [ديكونجه] دېگۈچە، ئېيتقۇچە؛ ... غىچە، ... گە قەدەر.

دىگىن [ديكين] «تېگىن» گە قارالسۇن.

دىگىنچە [ديكينجه] «دېگۈنچە» گە قارالسۇن.

دىمەماك [ديماماك] دىمەسلىك، ئېيتماسلىق.

دىمەن [ديمان] دىمەيمەن:
ئۆزنى لايىق لۇتفۇ ئېھسانغا دىمەن،
كىم سىياسەت قىلغالى ھەم ئىدىمەن.
— نەۋائى.

دىھ [ديه] (پ) قىشلاق، يېزا.

دىھدار [ديهدار] (پ) قىشلاق ئاقساقىلى (مەنسەپ نامى).

دىھقان [ديهقان] (پ) 1) دىھقان. 2) قىشلاق باشلىقى. 3) تەجرىبىلىك كىشى، ئىش بىلەرمەن؛ ئىش باشقۇرغۇچى. 4) ئىگە، يارانقۇچى، خالىق.
دىھقانى ئەزەل — ئاللا، تەڭرى؛ تەقدىر:
ئەزەل دىھقانى كەلگەيلەر زەمىنى شور ئۆزە شايەد،
ئىنايەتدىن بېرىپ ئىسلاھ زىھى كىم سەبزەزار ئەيلەپ.
— شەۋقى.
دىھقانى قەزا — «دىھقانى ئەزەل» گە قارالسۇن.
دىھقانى سۇنئ — «دىھقانى ئەزەل» گە قارالسۇن.

دىھقانلىغ [ديهقانليغ] دىھقانچىلىق.

دىبا [ديبا] (پ) نەپىس يىپەك ماتا؛ يىپەك كىيىم:
ياپىپ نەئش ئۇزرە چۇ زىبا مەتاۋ،
بەسى رەڭگى خۇش ئېردى دىبا مەتاۋ.
— ئا. نىزارى.
دىبايى بىنەفش — بىنەپشە رەڭلىك يىپەك رەخت.
دىبايى چىنى — چىندا توقۇلغان نەپىس رەخت.
دىبايى گۈل رەڭ — ئاچ قىزىل رەڭلىك، شاپتۇل چېچىكى رەڭلىك يىپەك رەخت.
دىبايى زەركار — زەر بىلەن توقۇلغان شايى.
دىبايى چىن — چىن شايىسى.
سەفھە دىباسى — نەپىس زىننەتلەنگەن بەت، زىننەتلىك سەھىپە.

دىباچە [ديباچه] (پ) 1) كىرىش سۆز، مۇقەددىمە. 2) كىتابنىڭ نەقىشلەر بىلەن بېزەلگەن بىرىنچى سەھىپىسى. 3) ھەر نەرسىنىڭ باشلىنىش قىسمى.

دىدبان [ديدبان] (پ) قاراۋۇل، نۆۋەتچى.

دىدەك [ديدک] (پ) چۆرە، خىزمەتچى قىز، چاكار:
كى زالىم قاشىدىن قۇتۇلدى ئۇلەر،
بولۇپ شادۇ خۇررەم دىدەكلەر كۆلەر.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

دىرا [درا] (پ) «دەرا» غا قارالسۇن.

دىرايەت [درايت] (ئە) ئاڭ، ئەقىل ۋە تەجرىبە ئارقىلىق بىلىش، خەۋەردارلىق.

دىرايەت ئاسا [درايت اسا] (ئە + پ) 1) ئەقىللىق، دانىشمەن، ئۇستاز.

دىرەفش [درفش] (پ) 1) چاقماق. 2) پارقىراق، پارلاق، پارلاپ تۇرغان. 3) بىگىز، دەرەش. 4) ئۇچ بۇرجەكلىك ۋە زىننەتلىك بايراقچە؛ بايراق.

دىرەفشى كاۋىيانى — قەدىمكى ئىران شاھلىرىدىن بىرسى بولغان زەھھاكقا قارشى خەلق قوزغىلىڭىنى تەشكىللىگەن ئىسپاھانلىق مەشھۇر تۆمۈرچى كاۋەنىڭ چەم بايرىقى.

دىرەم [درم] (ئە) تەڭگە، كۈمۈش تەڭگە؛ تىيىن:
كېلىپ بۇتپەرەستلەر تىزىنى پۈكۈپ،
ئالىپ ھەم بارۇلار دىرەملەر تۆكۈپ.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

دىرەمپاش [درم پاش] (پ) تەڭگە چاچقۇچى، سېخىي.

دىرەمسەنج [درم سنج] (پ) پۇل ئۆلچىگۈچى.

دىرەمسىز [درم سيز] پۇلسىز؛ كەمبەغەل، پېقىر.
دىرەمسىز ئەل — كەمبەغەللەر، يوقسۇللار.

دىرھەم [درهم] (ئە) «دىرەم» گە قارالسۇن.

دىرئ [درع] (ئە) ساۋۇت (قەدىمكى ئۇرۇش كىيىملىرىدىن بىرى).

دىز [دز] (پ) قورغان، قەلئە.
ئاھەنىن دىز — تۆمۈر قورغان، مۇستەھكەم قەلئە.

دىزەم [دژم] (پ) 1) ئېزىلگەن، ئازاب چەككەن؛ خار، غەمكىن، سۇلغۇن، خاراب. 2) غەزەپلىك، قەھرلىك.
دىزەم ئەھلى — ئازاب چەككەن، ئېزىلگەن كىشىلەر، خار ـ زار ئادەملەر:
دېدى: ئىككى مەرھۇم ئەجدەم ئەھلىدىن،
ئوغۇرلۇق قىلىپدۇر دىزەم ئەھلىدىن.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

دىزەمۋار [دژموار] (پ) خارلارچە، غەمكىن ھالدا، سۇلغۇن قىياپەتتە.

دىسار [دثار] (ئە) سۆز بىرىكمىسىدە «مول، تولۇق» دېگەن مەنىلەردە كېلىدۇ.
بۇقەلەمۇن دىسار — ئۆزگىرىدىغان، ئۆزگىرىشچان؛ ئىرادىسى ئاجىز، سۆزىدە تۇرالمايدىغان؛ ۋاپاسىز.
فەساھەت دىسار — چىرايلىق، ئورۇنلۇق سۆزلەر بىلەن تولغان.
مۇسىبەت دىسار — مۇسىبەت (بەختسىزلىك) بىلەن تولغان.
خىلافەت دىسار — ئالىي مەنسەپلىك، يۇقىرى مەرتىۋىلىك.

دىققەت [دقت] (ئە) 1) ئىنچىكىلىك، نازۇكلۇق:
قان يۇتۇپ دىققەت بىلە ۋەسىڭنى ئىنشا ئەيلەدىم،
بىلمەدىڭ قەدرىمنى سەن، ئەي ماھ رۇھ ئەفزا، دەرىغ.
— قەلەندەر.
2) نازۇك تەبىئەتلىك. 3) ھوش. 4) ئېھتىيات. 5) ئوي، پىكىر، تەپەككۇر:
مەھۇ ئولدى مىيانىڭدە خەيالىم بۇ سەبەبدىن،
دىققەت قىلىبان قىل كەبى نازۇك سۇخەن ئىستىر.
— تەجەللى.
6) چۈشىنىش ھەددىدىن تاشقىرى قىيىن بولغان مەزمۇن.
دىققەت شىرا — چوڭقۇر مۇلاھىزىلىك.
دىققەتى گىرىنھاك — پىكىر ـ خىيالى چىگىش.
دىققەت تۇتماق — ئىنچىكىلەپ كۆزەتمەك؛ ئېتىراپ قىلماق.

دىققەت پىشە [دقت پيشه] (ئە + پ) ھەربىر نەرسىگە ئېتىبار بىلەن قارايدىغان، ئىنچىكە كۆزەتكۈچى.

دىققەتسازلىغ [دقت سازليغ] مەسىلىگە ئەتراپلىق قارايدىغان؛ قانتتىق ئېتىبار بېرىدىغان.

دىگەر [ديكر] (پ) ئۆزگە، باشقا.

دىگەرگۇن [ديكر كون] (پ) باشقا رەڭدىكى؛ باشقىچە، ئۆزگىچە:
بۇ سۆزنى دەر ئىندى، ئەمما جىگەر خۇن،
بۇرۇنغى ھالىدىن بولدى دىگەرگۇن.
— خىرقەتى.
دىگەرگۇن ئەيلەمەك — باشقىچە ھېس قىلماق.
دىگەرگۇن تاپماق — «دىگەرگۇن ئەيلەمەك» كە قارالسۇن.

دىل [ديل] (پ) 1) يۈرەك، كۆڭۈل، قەلب:
تىغى ھىلالە ئوخشار، ئەي دىل، ساڭا مۇبارەك،
ئىيدى شەھادەتىڭنى قىلسۇن خۇدا مۇبارەك.
— تەجەللى.
2) خاتىرە؛ روھ، مەيل، خاھىش، ھەۋەس.
دىل ئەينەسى — 1) كۆڭۈل ئەينىكى؛ ئەينەكتەك كۆڭۈل:
بولۇپ مەست مەئشۇق جەمالىن كۆرەي،

دىل ئاينىسىنىڭ غۇبارىن سۈرەي.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

2) كۆچمە م: خاتىرىسى، تەسەۋۋۇرى، خىيالى.

دىلۇ جان — دىل ۋە جان، بارلىق، پۈتۈن ۋۇجۇد:

مېنىڭ ھالىم ئانىڭ يادى خەرابى،
دىلۇ جانىم ئانىڭ ئىشقى كەبابى.

— خىرقەتى.

دىلى گىريان — يۈرىكى يىغلىغان، قايغۇلۇق، غەمكىن، پىغانلىق:

پاكدۇرسەن ھەمە ئىنسان سىفەتتىدىن، يا رەب،
مۇنچەلىك بىرلە تەسەللى دىلى گىريان يەتلىغ.

— شەۋقى.

ئەھلى دىل — پاك كىشىلەر، پەزىلەتلىك كىشىلەر:

ياد قىلسۇن بۇرقەئىن ئەسمەك نەسىمى سۇنبۇلى،
دېسە گەر ئەھلى دىلى ھەرلەھزە ئۆزۈمدىن باراي.

— ئەرشى.

تىيرە دىل — كۆڭلى قارائغۇلاشقان؛ كۆڭلى خاپا، دىلى غەش:

كېتىپ شام رەنجۇر ئاتىپ ساڭا تالئ،
دىلى تىيرە دىلدۇر ئاتاۋۇ ئاناڭ.

— ئا. نىزارى.

جانۇ دىل — «دىلۇ جان» غا قارالئ:

كۆزۇ قاشىڭغە جانۇ دىل بارىن ئىسار قىلىشلار،
لەبلئ يادىدا گەۋھەر بار چەشمى خۇن فىشانىمدۇر.

— ئەرشى.

خەستە دىل — كۆڭلى سۇنۇق، پەرىشان، خاپا:

ئىلاھا، ئاچقاسەن بەختىم ئىشىكىن،
كۆتەرگىل خەستە دىلدىن غەم چېرىكىن.

— خىرقەتى.

خۇنى دىل — يۈرەك قېنى:

خۇنى دىلدىن تۇشە ئەيلەپ، ئەرشى، قىل قەتئى تەرىق،
ئىشىق ئەتۋارىندا يوقتۇر مۇندىن ئارتۇغراق مەمەر.

— ئەرشى.

سوزى دىل — 1) يۈرەك ئوتى، قەلب ھارارىتى:

سوزى دىلدىن پەيكەرى قەقنۇسىنىڭ كۆيگەنلەرىن،
فەھم ئېتەرمەن بۇ كۆڭۈلدە سوزى ھىجرانىن كۆرۈپ.

— ئەرشى.

2) كۆيگەن يۈرەك، ئۆرتەنگەن قەلب.

شەھرى دىل — دىل مەملىكىتى، كۆڭۈل ئېلى:

كىشۋەرى ئالەمنى شەھلەر ئەل بىلە تەسخىر ئېتەر،
شەھرى دىل ئالماقتا دىلبەرنىڭ سىپاھى ئۆزگەدۇر.

— گۈمنام.

دىلئارا [دل ارا] (پ) 1) كۆڭۈلنىڭ بېزىكى، كۆڭۈلنى زىننەتلىگۈچى؛ كۆڭۈلنى يۇمشىتىدىغان، ئوۋلايدىغان. 2) يار، مەشۇق، گۈزەل جانان، سۆيۈملۈك مەھبۇب. 3) كىشى ئىسمى:

دىلئارانىڭ دىلىنى ئالدى دىلبەركىم نەۋا ئەيلەپ،
ئانىڭ يادى بولۇپدۇر بۇ كۆڭۈل تەختى ئۆزە سۇلتان.

— ئا. نىزارى.

دىلئاراي [دل آراى] (پ) «دىلئارا» غا قارالئ.

دىلئارام [دل آرام] دىلغا ئارام بەرگۈچى، مەھبۇبە، مەشۇق، يار، جانان:

دىلئارام كۆپ ئېرۇر، دىلدار كەمدۇر،
بۇ ئىشتىن جانغە پۇر دەردۇ ئەلەمدۇر.

— خىرقەتى.

دىلئازار [دل ازار] (پ) دىلغا ئازار بېرىدىغان، كۆڭۈلنى ئاغرىتىدىغان؛ كۆڭۈلنى رەنجىتكۈچى، قىينىغۇچى:

بېردىپ كۆڭلۇم، ئانى دىلبەر دەبان سەھۇ ئەتكەن ئىرمىشمەن،
غەلەت دىلبەر دېمەكلىك غەيرى دىئازارلىغ بىلمەس.

— ئەرشى.

دىلئازۇردە [دل آزورده] (پ) كۆڭلى ئازار تاپقان، رەنجىگەن.

دىلئاسا [دل آسا] (پ) كۆڭۈلگە خۇشياقمىدىغان، يېقىملىق، غەمخور:

كىرىپ ئۇي ئىچىگە تاپىپ خاجەنى،
دىلئاسالىق ئەتتى سۆيۈندى جېنى.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

دىلئاساي [دل آساى] (پ) «دىلئاسا» غا قارالئ.

دىلئاشۇب [دل اشوب] (پ) كۆڭۈلنى تىنچسىزلاندۇرغۇچى، غەش قىلغۇچى، رەنجىتكۈچى' پىتىنخور:

ئاشىقكى بولۇر ھۇسن ئىلە يوق مۇنچە دىلئاشۇب،
ئاندىن داغى بىر ئۆزگە لەتافەتدۇرۇر ئۇشبۇ.

— لۇتفى.

دىلاۋەر [دلاور] (پ) 1) باتۇر، قەھرىمان، پالۋان؛ يۈرەكلىك. 2) خۇش پېئىل، چىقىشقاق. 3) كۆڭۈلنى كۆتۈرگۈچى، خۇرسەن قىلغۇچى:

ئانچەغە تەگرۇ ئەدگۇ ئاتاڭ خەير ئۆزە قالىپ،
سۆزلەنسۇن ئەل تىلىندە جەھاننىڭ دىلاۋەرى.

— سەيفى سەرابى.

دىلئاۋىز [دل آويز] (پ) كۆڭۈلنى بەند قىلماق؛ مەپتۇن قىلماق؛ يېقىملىق:

قىلۇر تۇرلۇك نەۋا بىھەد دىلئاۋىز،
بولۇر ئانىڭ نىداسىدىن شەكەررىز.

— خىرقەتى.

دل ئەفروختە [دل افروخته] (پ) 1) دىلنى كۆيدۈرگۈچى، ئۆرتىگۈچى. 2) دىلنى شادلاندۇرغۇچى، بەھرىمەن قىلغۇچى.

دل ئەفكار [دل افكار] (پ) دىلى سۇنۇق، كۆڭلى ژەيران، ئاشىق؛ مەھبۇب:

تىيرە قىلغان روزىگارىمنى بۇ كۆزى قارەدۇر،
مەئلۇم ئولكىم يوقتۇرۇر مەندەك دل ئەفكارى يەنە.

دىلبەر [دلبر] (پ) 1) كۆڭۈلنى مەھلىيا قىلغۇچى. 2) گۈزەل، جانان، مەشۇق، مەھبۇب:

ئەي يىنجۇ تىشلىق دىلبەرىم، لەئلى گۈھەر بارلىق ھەقى،
سەككاكىنىلىق ئىككى كۆزىن ھەر لەھزە ئۇممان ئەيلەمە.

— سەككاكى.

دىلبەرى تەرار — كۆڭۈلنى ئوغرىلىغۇچى گۈزەل، مەشۇق:

نېگە بولدۇم ئانىڭدەك دىلبەرى تەرارغە مايىل،
لەبى لەئلى بەدەخشانۇ يۈزى گۈلزارغە مايىل.

— قەلەندەر.

دىلبەرى تەرسا — خرىستىئان (ناسارا) گۈزىلى.

دىلبەرى تۇرپان — تۇرپان گۈزىلى، تۇرپان قىزى:

خۇشلاشۇرمەن كاشغەردىن، چىنۇ ماچىن سەير ئېتەي،
ئاندا كى كۆڭلۇم قالىپتۇر دىلبەرى تۇرپاندىن.

— زەللى.

دىلبەرى خۇنخار — قان ئىچكۈچى مەشۇق، قانخور جانان:

زۇلم كۆرگۈزدى ماڭا ئول شوخ گۈلرۇخسار شەمىئ،
قىلمادى رەھمى ماڭا ئول دىلبەرى خۇنخار شەئ.

— قەلەندەر.

دىلبەرى سەرمەستان — خۇش كەيپ گۈزەل؛ سۆيگۈ شارابىدىن مەست بولغۇچى مەشۇق؛ شوخ؛ بىپەرۋا:

ئەي بۇبى بەھەرىستان، ۋەي ھۇرى نىگارىستان،
ۋەي دىلبەرى سەمەرىستان دىدارىڭغە مۇشتاقمەن.

— نەسىمى.

دىلبەرى رەئنا — گۈزەل مەھبۇب، تەڭداشسىز يار:

نەچە مۇددەتدۇرۇركىم مەن ساڭا، ئەي دىلبەرى رەئنا،
بولۇپمەن ژالەئى شەيدا، تۇشۇپسەن شاھى خۇبانىم.

— فىراقى.

دىلبەرى گۈلرۇخ — گۈل يۈزلۈك دىلبەر، گۈلدەك گۈزەل يار:

سەن ھۇسن ئىلىنىڭ خانىسەنۇ بەندە تىلەنچى،
سەن دىلبەرى گۈلرۇخسەنۇ مەن بۇلبۇلى مەھجۇ.

— لۇتفى.

دىلبەرى مەھۋەش — ئاي يۈزلۈك گۈزەل، ئايدەك گۈزەل يار، جانان:

ئۇ دىلبەرى مەھۋەشكە، غەمزە بىلە دىلكەشكە،
چېھرەم ئۆزە قان ـ ياشىم ھالىمنى بايان ئەتمىش.

— ۋەفائى.

دىلبەرى نادىر — تەڭداشسىز گۈزەل، تەڭدىشى يوق جانان:

بۇ قاشۇ يۈزۇ كۆزۈڭ سەنئەتى سۇنئى ئىلاھىدۇر،
سېنىڭدەك كۆرمەگەن ھېچكىم جەھاندا دىلبەرى نادىر.

— قەلەندەر.

بۇتى دىلبەر — دىلنى مەھلىيا قىلغۇچى سەنەم؛ گۈزەل سىيما؛ يار، جانان:

بارغالى ئەزم ئەيلەسەم ئول جەننەتى كوبى ساری،
بولغۇسى شەھپەر خەيالى ئول بۇتى دىلبەر ماڭا.

— قەلەندەر.

دىلبەرا [دلبرا] (پ) ئەي گۈزەل، ھەي جانان:

سېنى مەن، دىلبەرا، ئول كۈندە كۆردۈم،
ئىكى ئالەم ئارا جان بىرلە سۆيدۈم.

— خىرقەتى.

دىلبەستە [دلبسته] (پ) كۆڭلى باغلانغان، مەپتۇن بولغان، ئاشىق بولغان، قاتتىق بېرىلگەن؛ ئاشىق.

دىلبەند [دلبند] (پ) 1) بىراۋغا كۆڭۈل قويغان، كۆڭۈل بەرگەن، كۆڭلى باغلانغان؛ ئاشىق. 2) كۆڭلىنى رام قىلىۋالغان كىشىسى، سۆيگىنى. 3) جىگەر پارىسى، پەرزەنتى:

بۇلار دېدىكى: ئەي فەرزەندى دىلبەند،
غىزا يەپ ئولتۇرۇڭ خۇررەمۇ خۇرسەند.

— ناقىس.

دىلپەزىر [دلپزير] (پ) يېقىملىق، گۈزەل، كۆڭۈلدىكىدەك:

چۇ ئەسباب ئالىدە تاشدۇر خەمىر،
ھەجەرنى ياغاچدەك ياساپ دىلپەزىر.

— ئا، نىزارى.

دىلپەزىر بولماق — كۆڭۈلگە ياقماق.

دىلپەزىر تەبئىلىق — خۇش تەبىئەتلىك، خۇش مۇئامىلىلىك.

دىلپەرىز تۇشمەك — ماقۇل كەلمەك، ياقماق.

دىلپىسەند [دلپسند] (پ) 1) كۆڭۈلگە خۇش كېلىدىغان، كۆڭۈل تارتىدىغان، كۆڭۈلگە ياقىدىغان؛ يېقىملىق:

بولماسە ئېردى نارەنجى ئىگىن دىلپىسەند،
قىلماس ئېردى ئىگىننى نارەنجى خۇرشىدى نەھار.

— قەلەندەر.

2) پەرزەنت، بالا:

دېدىكىم ئاناسى: «ئايا دىلپىسەند،
ئاتاڭنى مەلىك چاھ ئارا قىلدى بەند».
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

دىلتەك [دلتنک] (پ) 1) تەڭلىكتە قالغان، سىقىلغان، غەملىك، قايغۇلۇق، خاپا. 2) ئىچى تار.

دىلتەك ئولماق — سىقىلماق، ئازابلانماق، قايغۇرماق.

دىل جەمئ [دل جمع] (پ + ئە) خاتىرجەملىك، كۆڭۈل ئارام‌لىقى:
قاچان پەرۋانە كۆيمەي بولدى دىل جەمئ،
قاچان ئوت ياقماسە شەمئ ئۆزرەدۇر شەمئ.
— خىرقەتى.

دىلجۇ [دل جو] (پ) كۆڭۈل ئىزدىگۈچى، كۆڭۈل ئوڭلىغۇچى، كۆڭۈلگە تەسەللى بەرگۈچى؛ ئەركىلىگۈچى.

دىلجۇي [دل جوى] (پ) «دىلجۇ» غا قارالسۇن.

دىلجۇيلۇق [دل جوى لوق] كۆڭلىنى ئىلىش، خۇرسەن قىلىش، كۆڭۈل ئوڭلاش، كۆڭۈل ئىزدەش، ھېسداشلىق قىلىش:
گەرچە كۆپدۇر دىلرەبالار ۋەسلىن ئەتمەن ئارزۇ،
دەھر ئارا دىلجۇيلۇق ئەتكەن دىلىستانىم بولسە بەس.
— ئەرشى.

دىلجۇيلۇق ئەيلەمەك — 1) ھال ـ ئەھۋال سورىماق. 2) مېھرىبان بولماق. 3) يېقىملىق، سۆيۈملۈك بولماق.

دىلخاه [دل خواه] (پ) 1) كۆڭۈل ئىستەكى، ئارزۇ، ئىنتىلىش. 2) كۆڭۈلگە يېقىن، كۆڭۈل تارتقان، يېقىملىق:
تىلەر كۆڭلۇم سېنى ئالەمدەۋۇ بەس،
بۇ نىسبەتدىن سېنى دىلخاه دەرمەن.
— لۇتفى.

دىلخاھۇەش [دل خواەوش] (پ) «دىلخاه» قا قارالسۇن.

دىلخەراش [دل خراش] (پ) كۆڭۈل دەردلىرىنى قوزغىغۇچى، غەم ـ قايغۇغا سالغۇچى.

دىلخەستە [دل خسته] (پ) يۈرىكى دەردلىك، دىلى ئېزىلگەن، كۆڭلى ۋەيران؛ ئاشىق:
دىلخەستە ۋەفائىنى ئول كۆزلەرى مەستانە،
باغرىنى كەباب ئەيلەپ كۆڭلىن تولا قان ئەتمىش.
— ۋەفائى.

دىلخۇش [دل خوش] (پ) كۆڭلى شاد، خۇرسەن؛ كۆڭۈلنى خۇش قىلغۇچى:
ئۇ يەردە بار ئىكەندۇر ياخشى بىر قۇش،
ئۆزى غەمكەش ئىكەن، ئاۋازى دىلخۇش.
— خىرقەتى.

دىلخون [دل خون] (پ) يۈرىكى قان، زەردەپ؛ قاتتىق ئەلەم چەككەن، قاتتىق ئازابلانغان.

دىلدار [دلدار] (پ) 1) كۆڭۈلنى رام قىلغۇچى؛ ئوۋلىغۇچى. 2) يېقىملىق، تەسىرلىك:
تەكەللۇمدىن ئېتىپ تۇرلۇك شەكەررىز،
كۆڭۈل دىلدار ھېكايەت قىلدى ئەنگىز.
— لۇتفى.
3) گۈزەل، جانان:
ساڭا كۆڭلۇمنى ئالدۇردۇم جەھاندا،
كۆرۈپمەن گەرچە كۆپ دىلدارلارنى.
— بابىر.
4) يار، دوست، ئاشنا:
ئەي نىگارا، سەن ئىدىڭ بۇ خەستە كۆڭلۇم خۇشلۇغى،
ئەمدى بۇ غۇربەت ئىچىدە كىمسەنى دىلدار ئېتەي؟
— مولا بىلال.

دىلدارى مۇساھىب — كۆڭۈلنى مەھلىيا قىلغۇچى سۆھبەتداش.

دىلدارلىق [دلدارلیق] غەمخورلۇق، خەيرخاھلىق، ھېسداشلىق:
رەئىسەتكە قىلدىم ۋەفادارلىق،
فەقىر ناتەۋانلارغە دىلدارلىق.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

دىلدوز [دلدوز] (پ) 1) كۆڭۈلدىن قايغۇنى يوقاتقۇچى، غەمدىن خالاس قىلغۇچى؛ كۆڭۈلنى ياسىغۇچى، تەسەللى بەرگۈچى. 2) باتۇر، مەرد:
ئاتى ئول يىگىتنىڭكى بېھروز ئىدى،
يىگىتلىكدە گويا‌كى دىلدوز ئىدى.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.
3) دىلنى يارا قىلغۇچى، قىينىغۇچى، ئازابلىغۇچى:
ئاتار بولسە كىشىگە ناۋەكى خۇنرىزى دىلدوزىن،
ئەگەر فولادى جەۋسەن كىيسەكىم سۇدەك گۇزەر قىلمىش.
— قەلەندەر.

تىيرى دىلدوز — يۇرەككە سانجىلغۇچى ئوق:
ئەي فەلەك، كۆكسۇڭدە زەخمىن گەرچە كۆپدۇر، ھەزەر،
تىيرى دىلدوز ئۆزگەدۇر، بۇ ناۋەكى ئاھ ئۆزگەچە.
— ئەرشى.

دىلرەبا [دل ربا] (پ) 1) كۆڭۈلنى تارتقۇچى، مەپتۇن قىلغۇچى:
خۇش ئىشۋە نەماۋۇ دىلرەباسەن،
ئەممىا نېدىنكى بۇۋەفاسەن.
— ئەرشى.
2) گۈزەل، ساھىبجامال:
دىلرەبالار باغرىنى لەئلى بەدەخشان ئەيلەگەي،

بىر نىگاهى غەمزەسىدىن گۈلئۇزارى كاشغەر.
3) يار، مەشۇق، جانان:
كۆرۈپدۇر بۇ خوتەندە ئاي يۈزۈڭنى، ئەي ماهى تابان،
فىراقۇ ھەجرىڭە، ئەي دىلرەبا خۇنخار، يىغلاتمە.
— قەلەندەر.

ساقى دىلرەبا — دىلنى تارتقۇچى ساقى:
تەكەللۇم قىلىپ ساقىئى دىلرەبا،
كى مەي دۇردىنى لۇتف ئىلە قىل ئەتا.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

دىلرەبايەندە [دل رباينده] (پ) كۆڭۈلنى جەلپ قىلغۇچى، مەپتۇن قىلغۇچى، كۆڭۈل ئالغۇچى.

دىلرىش [دل ريش] (پ) كۆڭلى يارا، قايغۇغا چۆككەن، كۆڭلى ۋەيران بولغان:
ئالۇر ئېردى دۇئا دەرۋىشلەردىن،
تەجەررۇد پىشەلىق دىلرىشلەردىن.
— ناقىس.

دىلسوز [دل سوز] (پ) 1) يۇرەكنى كۆيدۇرگۈچى؛ دىلى كۆيگەن، يۇرىكى ئۆرتەنگەن. 2) جانكۆيەر، غەمخور، مېھرىبان:
قالۇرلار ئەھلى فەرزەند يىغلاشىپ قەۋمۇ قارىنداشلىق،
كىم ئولغاي ئۇندا يولداشلىق نەماز ـ روزە ئىلە دىلسوز.
— شەۋقى.

دىلسۇختە [دلسوخته] (پ) يۇرىكى كۆيگەن، ئۆرتەنگەن.

دىلسۇختەۋار [دلسوخته‌وار] (پ) يۇرىكى كۆيگەندەك غەمكىن، ئەلەملىك.

دىلستان [دلستان] (پ) دىلنى تارتقۇچى، كۆڭۈلنى ئەسىر قىلغۇچى، كۆڭۈل ئوۋلىغۇچى، دىلبەر، مەھبۇب:
بەھارۇ باغ سەيرىن نې قىلايكىم، دىلستانىمنىڭ،
يۈزى گۈل، زۇلفى سۈنبۈل، قامەتى سەرۋى خىراماندۇر.
— بابىر.

دىل سۇۋەيدا [دل سويدا] (پ + ئە) يۇرەكتىكى داغ، جاراھەت، كۆيۈك ئىزى، يارا:
دىل سۇۋەيداسى قارادۇر، ھەق نەزەرگاھى ئوشۇل،
شاھىدى سىررى ئىلاھى ئول قاراغە يارى غار.
— تەجەللى.

دىلشاد [دل شاد] (پ) كۆڭلى شاد، خۇرسەن، مەمنۇن، خۇشال:
ئەلگە ئىشرەت باغىدا خۇررەملىقۇ دىلشادلىق،
مەن غەربىڭ غەم بىلە ھەمخانە بولدۇم ئاقىبەت.
— نەۋبەتى.

دىلشىكەستە [دل شكسته] (پ) كۆڭلى سۇنۇق، دىلى ئازار يېگەن، غەمكىن، مەيۇس.

دىلشىكەن [دل شكن] (پ) كۆڭۈلنى سۇندۇرغۇچى، خاپا قىلغۇچى، ئازار بەرگۈچى.

دىلفەزا [دل فزا] (پ) كۆڭۈلنى كۆتۈرگۈچى، شادلاندۇرغۇچى، روھلاندۇرغۇچى:
ئەجەن دىلفەزا بەيتى ئەشئارنى،
كى مەزمۇنىدا ياد ئېتسەم يارنى.
— ئا. نىزارى.

دىلفۇروز [دل فروز] (پ) 1) يۇرەكنى كۆيدۇرگۈچى؛ كۆڭۈلنى يورۇتقۇچى:
ھىدايەت چىراغى قىلىپ دىلفۇروز،
كى زۇلمەت سەراسى بولۇپ مىسلى روز.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.
2) كۆڭۈلنى شادلاندۇرغۇچى، مەھلىيا قىلغۇچى، يېقىملىق.

دىلفرىب [دل فريب] (پ) 1) كۆڭۈلنى ئالدىغۇچى، مەپتۇن قىلغۇچى؛ يولدىن ئازدۇرغۇچى؛ ئۆزىگە تارتقۇچى:
قارەلىقدىندۇر سەنەملەر ساچۇ قاشى دىلفرىب،
قارەلىقدىن تاپتى قىممەت ئەنبەرۇ مۇشكى تاتار.
— تەجەللى.

دىلفىگار [دلفگار] (پ) دىلى يارا، خەستە، مەجرۇھ:
مۇنچە نېگە ئەيلەدىڭ دىلفىگار؟
يوقتۇر يەنە سەن كەبى ستەمكار.
— ئەرشى.

دىلكەش [دلكش] (پ) دىلنى تارتقۇچى، يېقىملىق، سۆيۈملۈك:
مېنىڭ بەزمەمدە بولسە نەغمە پەرداز،
مۇھەببەتدىن چىقارسە دىلكەش ئاۋاز.
— خىرقەتى.

دىلكەش نەۋا — دىلنى مەپتۇن قىلغۇچى مۇقام، كۆڭلۇلىنى مەھلىيا قىلغۇچى كۈي.

دىلكەش سۇرۇد — يېقىملىق ناخشا؛ ئاۋاز.

ئايىنى دىلكەش — ياخشى ئادەت، يېقىملىق مىجەز، ئېسىل پەزىلەت:
كۆردى كىم ئالەمدە مۇنداغ شوخ بېپەرۋا يىگىت،
خۇلقى خۇش، ئايىنى دىلكەش، ھەيئەتى زىبا يىگىت.
— ئەرشى.

سەۋتى دىلكەش — «دىلكەش سۇرۇد» قا قارالسۇن.

دىلكۇشا [دلكشا] (پ) كۆڭۈلنى ئاچقۇچى، شادلاندۇر-

غۇچى؛ يېقىملىق:
كاشغەر شەھرىن بىلىڭ گۇمنامنىڭ يايلاغىدۇر،
دىلكۇشا، ئىشرەتقەزا ھەر سەبزەزارى كاشغەر.
— گۇمنام.

نەۋائى دىلكۇشا — يېقىملىق كۈي.

نۇتقى دىلكۇشا — دىلغا ياقىدىغان سۆز، يېقىملىق نۇتۇق.

دىلكۇشادە [دلكشادە] (پ) 1) ئوچۇق كۆڭۈل. 2) شاد، خۇرسەن.

دىلكۇشادە ئولماق — شاد بولماق، كۆڭلى ئېچىلماق، غەمدىن قۇتۇلماق.

دىلكۇشاي [دلكشاى] (پ) «دىلكۇشا» غا قاراڭ.

دىلگىر [دلگير] (پ) يۈرىكى سىقىلغان، بوغۇلغان؛ ئازار يېگەن، رەنجىگەن؛ خاپا، غەمكىن:
قىلىپ ھۇسنى ئاتى بۇلبۇلغە تەئسىر،
غەرىب بىچارە بۇلبۇل بولدى دىلگىر.
— خىرقەتى.

دىلمۇردە [دل مردە] (پ) كۆڭلى ئۆلۈك، ئارزۇ - ھەۋىسى يوقالغان، بوشاشقان.

دىلنەۋاز [دل نواز] (پ) 1) دىلنى مەپتۇن قىلغۇچى، كۆڭۈلنى يايراتقۇچى؛ يېقىملىق؛ يار، جانان، مەشۇق:
مېنىڭ سەن ئىككى ئالەم دىلنەۋازىم،
سېنىڭ ئۈچۈن ئېرۇر سوزۇ گۇدازىم.
— خىرقەتى.

دىمار [ديمار] (ئە) 1) تۈتۈن. 2) ھالاكەت، نابۇت. 3) «دەمار» غا قاراڭ.

دىمار چىقارماق — ھالاك قىلماق:
ئالى ئەبباس ئەيلەبان كىسۋەتلەرىنى قاپقارا،
قارا باسقاندەك مۇخالىفتىن چىقارمىشلار دىمار.
— تەجەللى.

دىماغ [دماغ] (پ) 1) بۇرۇن. 2) مېڭە:
كۆزدىن پەرىۋەش ئۇچتىلەر، سەۋدايى ئىشقىڭ تۇشتىلەر،
خەم بولدى مەھكەم پۇشتىلەر مەستانە ئەۋرۇلدى دىماغ.
— شەۋقى.
3) كەيپىيات، روھىي ھالەت. 4) تەبىئەت، كۆڭۈل. 5) ئارزۇ - ئىستەك، خاھىش. 6) خىيال، ئەقىل، ھوش.

دىماغ زەئفى — نېرۋا ئاجىزلىق.

دىماغ خۇش ئولماق — شاد بولماق، خۇشاللانماق.

دىماغ قىزىغ ئولماق — شادلانماق، خۇرسەن بولماق.

دىماغ گەرم ئەتمەك — مەست قىلماق.

دىماغ ئۆيى — مېڭە قاپقىقى.

دىماغى فۇلاد — جاھىل، قەيسەر، گەپكە كىرمەيدىغان.

دىماغى مۇشەۋۋەش — پەرىشان ھالەت.

دىن [دين] (ئە) ئېتىقاد، ئىشەنچ:
خار كۆرسەڭ بايغە ئىززەت ئەيلەبان فەقر ئەھلىنى،
دىننى بەرباد ئەيلەگەيسەن، دىنۇ ئىمانىڭ غەلەت.
— شەۋقى.

دىنار [دنار] (ئە) 1) ئالتۇن تەڭگە. 2) پۇل بىرلىكى. 3) قىپقىزىل، چاقناپ تۇرغان:
قويار سەدقەلەر دەپ بۇ دىنارنى،
بىلىپ مۇئتەبەر ئول نىگۇنسارنى.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

دىنپەرۋەر [دين پرور] (ئە + پ) دىن ھامىيىسى.

دىنىي [دينى] دىنغا مەنسۇپ، دىنغا ئائىت.

دىۋ [ديو] (پ) 1) دىۋە، شەيتان؛ ھەيۋەتلىك، ناھايىتى زور، كۈچلۈك ۋە قورقۇنچلۇق ئەپسانىۋى مەخلۇق:
قازىپ ئېردى دىۋلەر قىلىپ ئېھتىمام،
پامەردى سۇلەيمان ئەلەيھىسسەلام.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.
2) مۇغەمبەر، ئالدامچى، مەككار، ھىيلىگەر. 3) بالا - قازا. 4) دەھشەت. 5) تېز، چاپقۇر، ئىلدام يۈرەر.

دىۋى غۇرۇر — مەغرۇرلۇق، شەيتانلىق، زوراۋانلىق.

دىۋى لەئىن — لەنەتلەنگەن دىۋە:
كىمكى سۇجۇد ئەيلەمەدى ھۇسنۇڭە،
دىۋى لەئىن ئولدىيۇ شەيتانىمىز.
— نەسىمىي.

مىدھەتى دىۋ — دىۋىنىڭ مەدھىيىسى:
ئىستەمە قەددىڭ جەھاندىن بەسكى ئەفرىدۇن ئەسىر،
مىدھەتى دىۋ ئەيلەبان سۇلبى پەرىزاد ئەيلەمىش.
— ئەرشى.

دىۋار [دىوار] (پ) 1) تام. 2) چېگرا؛ توسۇق:
ئەجەب باغىكى ھەر دىۋارى ئانىڭ،
شەرافەت سايەسى يەڭلىغ ھۇمانىڭ.
— ناقىس.

سايەئى دىۋار — تام سايىسى، كۆلەڭگىسى:
دەۋلەت ئىستەپ ئىستەمەن دەۋلەت قۇشىنىڭ سايەسىن،
تەگسە بىر كۈن كوبى سارى سايەئى دىۋار بەس.
— ئەرشى.

سەرى دىۋار — تامنىڭ بېشى، كوچىنىڭ بېشى:
مەنى ھەيران باشىغە سايەسى تۇشسە ئەجەب ئېرمەس،
نېتاڭ، خۇرشىدى شەۋكەتكىم سەرى دىۋارە ياستانمىش.
— ئەرشى.

دىۋان [ديوان] (پ) [كۆپلۈكى: دەۋايىن] 1) دەپتەر؛

دۋان، توپلام؛ مەجمۇئە:
بىلمەسلىك ئەھلى جۇنۇننىڭ ھالەتىنى، زاھىدا،
ھەسىبى ھال ئاچقىل زەللىلى تەلبەنىڭ دۋانىندىن.
— زەللىلى.

2) دۆلەت مەھكىمىسى، ھۆكۈمەت ئىدارىسى:
كى دۋانغا باردىم تەمەللۇق ئۈچۈن،
ئالار سەرۋەرىغە تەئەللۇق ئۈچۈن.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

3) دۆلەت ھېسابات مەھكىمىسى:
دۋاندا موللالارکى پۈتۈپ دەفتەرى ھىساب،
ئىنسابۇ ئەدل چېھرەسىگە يايسا ئول نىقاب.
— سەبۇرى.

4) ئوردا، ساراي، قەسىر:
مەجالىس تۆزۈپ بىللە دۋان ئارا،
ئىكەۋ ئولتۇرۇپ قەسرۇ ئەيۋان ئارا.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

دۋان باشى — دۋان باشلىقى، مەھكىمە باشلىقى، ۋەزىر.

دۋان بېگى — ۋەزىر؛ باش كاتىپ:
دېدىكىم: ئاتام شەھقە دۋان بېگى،
نە دۋان بېگى، بەلكى ئەيۋان بېگى.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

سەفھەئى دۋان — دۋان بېتى، سەھىپىسى:
گۈلىستانى سۆخەننى سەير ئېتەردە سەفھەئى دۋان،
چېكەر باشىغە گۈلدەك مىسرە ئىنى ئىنتىخاب ئەيلەپ.
— زەللىلى.

ھۇسن دۋانى — گۈزەل چېھرىسى، رۇخسارى.

دۋانە [ديوانه] (پ) 1) ئەقلىدىن ئازغان، سەۋدايى:
يارىنىڭ كويىدا مەن دۋانە بولدۇم ئاقىبەت،
خەلق ئاراسىدىن چىقىپ بىگانە بولدۇم ئاقىبەت.
— نەۋبەتى.

2) سەرسان، سەرگەردان؛ گادای. 3) ئاشىق:
ئەي سەنەملەر سەرۋەرى، جانىم ساڭا دۋانەدۇر،
كىم چىراغى ھۇسنۇڭە كۆڭلۇم قۇشى پەرۋانەدۇر.
— ئەرشى.

4) دۋانە، تىلەمچى:
بۇ دۋانە ئالسۇن يىغىپ پۇللارىن،
خەزايىن، دەفايىن بىلە قۇللارىن.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

دۋانە پەيۋەند — دۋانىلەرچە.

دۋانە كىردار — دۋانە مىجەز، سەۋدايى.

دۋانە شىئار — دۋانە سۈپەت، سەۋدايى مىجەز.

دۋانە مانەند — دۋانىگە ئوخشاش، سەۋدايىلاردەك.

دۋانە مىسال — «دۋانە مانەند» كە قارالسۇن.

دۋانەئى ئاشۇفتە — ئاشىق، شەيدا، سەرسان ـ سەرگەردان.

دۋانەئى ئالىي سىفەت — پاك ھەقىقىي ئاشىق.

دۋانەئى خۇمارى ئەبتەرىي — دائىم ئىچىپ، مەست ـ ئەلەست بولۇپ يۈرگۈچى كىشى.

دۋانەئى سىياھپۇش — 1) ئەل نەزىرىدىن قالغان كىشى. 2) ئۆزىنى كەمتەر قىلىپ كۆرسەتكۈچى.

دۋانەئى شەيدا — ئەقلىدىن ئاداشقان ئاشىق.

دۋانەئى فاسىقى ئەبتەرىي — يامان ئىشلار بىلەن شۇغۇللانغۇچى سارالسۇن.

دۋانەئى فەرزانە — دانىشمەن، بىلىمدان دۋانە.

دۋانە ئولماق — 1) سەۋدايى، تەلۋە بولماق. 2) ئاشىق بولماق، گىرىفتار بولماق.

دۋانەسار [ديوانەسار] (پ) سەۋدايى سۈپەت، سارالىغا ئوخشاش، تەلۋىلەردەك، دۋانىلەر كەبى.

دۋانەگان [ديوانەكان] (پ) سەۋدايىلار، دۋانىلەر:
جان بېرۈرده زرره تەغىير ئولمادى،
ئەي پەرى رو، ھالەتى دۋانەگان.
— زەللىلى.

دۋانەۋار [ديوانەوار] (پ) «دۋانەسار» غا قارالسۇن:
ئەرشىيا، گەرچە نەۋائى ھەم ئەسىر بولمىش ئىكەن،
بولماغاي مۇنداغ ئانى دۋانەۋار ئەتكەن يىگىت.
— ئەرشى.

دۋانەۋەش [ديوانەوش] (پ) «دۋانەسار» غا قارالسۇن.

دۋانخانە [ديوان خانه] (پ) دۆلەت كاتىبات مەھكىمەسى.

فەلەك دۋانخانەسى — ئاسمان.

دۋانىي [ديوانى] (پ) دۋانغا تېگىشلىك، مەھكىمىگە تەۋە.

دۋانىي قىلماق — مۇسادىرە قىلماق، دۆلەت ئىختىيارىغا ئالماق.

دۋائىين [ديواين] (پ) 1) دۋىگە ئوخشاش، دۋىسىمان. 2) ھىيلىگەر، مەككار، قۇۋ.

دۋباد [ديوباد] (پ) 1) چاڭ ـ توزان. 2) قۇيۇن. 3) كۆچلۈك، پالۋان.

دۋبەند [ديوبند] (پ) دۋە بىلەن ئېلىشقۇچى، دۋىنى يەڭگۈچى، دۋىنى باغلىغۇچى؛ زور، جەسۇر، كۆچلۈك، پالۋان.

دۋپەيكەر [ديو پيكر] (پ) دۋىدەك؛ ھەيۋەتلىك، بەتشەكىل.

دىۋزاد [ديوزاد] (پ) 1) دىۋدىن تۇغۇلغان، دىۋە ئەۋلادى، دىۋە بالىسى. 2) دىۋىدەك. 3) زور گەۋدىلىك، يۇگۇرۈك ئات.

دىۋزادە [ديوزادە] (پ) «دىۋزاد» قا قارالسۇن.

دىۋزەدە [ديوزدە] (پ) دىۋە ئۇرغان، جىن ئۇرغان.

دىۋسار [ديو سار] (پ) دىۋە شەكىللىك، دىۋىگە ئوخشاش.

دىۋسان [ديو سان] (پ) دىۋسىمان، دىۋە كەبى؛ زور.

دىۋسىرەت [ديو سيرت] (پ) دىۋە خۇيلۇق، دىۋە تەبىئەت؛ كۆڭلى قارا، بۇزۇق مىجەزلىك.

دىۋكۆش [ديو كش] (پ) 1) دىۋنى ئۆلتۈرگۈچى. 2) كۆچلۈك، پالۋان، باتۇر.

دىۋلاخ [ديولاخ] (پ) دىۋە كۆپ جاي، دىۋلەر ماكانى.

دىۋمانەند [ديومانند] (پ) دىۋسىمان، دىۋىگە ئوخشاش؛ زور، كۈچلۈك؛ قوپال.

دىۋنەژاد [ديو نژاد] (پ) دىۋە نەسەب، دىۋە ئەۋلادى، دىۋىدىن تۇرەلگەن؛ دىۋىدەك قەبىھ.

دىۋنىھاد [ديونهاد] (پ) دىۋە تەبىئەت؛ كۆڭلى قارا، قەبىھ.

دىۋەش [ديو وش] (پ) «دىۋ مانەند» كە قارالسۇن.

دىۋەش خەلق — دىۋىگە ئوخشايدىغان كىشىلەر.

دىۋە [ديوە] (پ) «دىۋ» گە قارالسۇن:

كىم ئول پەرىسىز قىلغۇسىدۇر دىۋە تەسەۋۋۇر،
ئەرشىكى ئانىڭ بولسە چۇ ھەمخانە پەرىزاد.

— ئەرشى.

دىۋە ئەبتەر — بەتتەيۋەت؛ يامان ئىشلار بىلەن شۇغۇللانغۇچى دىۋە؛ قورقۇنچلۇق ئادەم:

بار ئىردىكىم ئاڭا يەتتە بەرادەر،
زەخامەتلىك، يوغان باش دىۋە ئەبتەر.

— ناقىس.

دىيار [ديار] (ئە) 1) ئۆلكە، مەملىكەت؛ ئۆلكىلەر، مەملىكەتلەر. 2) يۇرت، ۋەتەن، ئۆي، ماكان:

زېھى ئازادەگى مەن ئىشق ئارا مەجنۇن ئەمىس ھەمراھ،
نە مەندە خانۇمانۇ نە ماڭا يارۇ دىيار ئولغاي.

— سەبۇرى.

دىيارى ئەجەم — ئەجەم مەملىكىتى، ئۆلكىسى:

تاپاي مەنفەئەت دەپ سەفەر ئەيلەدىم،
دىيارى ئەجەمغە گۇزەر ئەيلەدىم.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

دىيارى خاۋەر — شەرق مەملىكىتى، ئۆلكىسى.

دىيارى كاشغەر — قەشقەر دىيارى، ۋىلايىتى:

مەزرەگى لۇتفى ئىلاھىدۇر دىيارى كاشغەر،
ئىشق ئىلىنىڭ قىبلەگاھىدۇر مەزارى كاشغەر.

— گۈمنام.

دىيارى ھۇسن — 1) گۈزەللىك دىيارى. 2) چىراي، يۈز، چېھرە:

دىيارى ھۇسنىدىن ئەزم ئەيلەسەم كۆلبەم سارى ناگاھ،
يۇلنىنە كۆزلەرىم سەردا بەلەر قىلغۇم پۇرئاب ئەيلەپ.

— ئەرشى.

غەم دىيارى — غەم ـ قايغۇ دىيارى، دەرد ـ ئەلەم ماكانى:

سەبا ھەم قىلدى بۇلبۇلنى پۇرستىش،
ساڭا بۇ غەم دىياردا بەدۇر ئىش.

— خىرقەتى.

دىيانەت [ديانت] (ئە) 1) دىندارلىق، دىن تۇيغۇسى. 2) كۆچمە م. ۋىجدان، ئىنساب. 3) ھەقىقەت. 4) ئىبتىقاد، ئىشەنچ.

بەددىيانەت [بددىيانت] (پ + ئە) 1) دىنسىز. 2) ئىبتىقادسىز. 3) ئىنساپسىز، ۋىجدانسىز:

مېنىڭ چىقمايدۇ دەردىم، ئەي قەلەندەر، زەررەچە ھەرگىز،
رەقىبى بەددىيانەتنى ئەگەر ئوت ئىچرە كۆيدۈرسەم.

— قەلەندەر.

دىيەت [ديت] (ئە) خۇن باھاسى، خۇن پۇلى (بىراۋنى ئۆلتۈرگەنلىك ئۈچۈن تۆلىنىدىغان قان باھاسى).

ھۆكمى دىيەت — خۇن ھەققى تۆلەش ھۆكۈمى، خۇن ھەققى توغرىسىدىكى كېسىم.

دىيدار [ديدار] (پ) 1) يۈز، چېھرە. 2) ۋىسال، يۈز كۆرۈشۈش، ئۇچرىشىش:

سەبا گۈلىنىڭ دىيدارىغە خەرىدار ئىستەپ بارىپ، بۇلبۇلنى تاپقانى.

— خىرقەتى.

دىيدار كۆرمەك — كۆرۈشمەك، ئۇچراشماق.

جىلۋەگى دىيدار — چىراي جىلۋىسى:

گۈلنى نەيلەي، گۈلشەن ئىچرە بولسە گۈلرۇخسار بەس،
شىيۋەگى ھۇسنى مەلاھەت، جىلۋەگى دىيدار بەس.

— ئەرشى.

مەستى دىيدار ئولماق — كۆرۈشۈش ئىشتىياقىدا مەست بولماق، قاتتىق سېغىنماق.

نېئمەتى دىيدار — ئۇچرىشىش نېمىتى، ۋىسال:

ئىشق ئەھلى ئىختىيار ئەتمەس بۇ ئالەم راھەتىن،
مۇددەئاۋۇ ئارزۇيىش نېئمەتى دىيداردۇر.

— شەۋقى.

دىيدە [دىدە] (پ) كۆز:
ئىشقىڭ ھەۋەسىدە گەر يۇرۇرمەن،
دىيدەم ئۆزەسىدە جا نېدىندۇر.
— ئەرشى.

دىيدە بىخاب — ئۇيقۇسىز كۆز.
دىيدەئى پۇرخۇن — قانغا تولغان كۆز.
دىيدەئى جان — جان كۆزى:
تەۋاق ئەيلەدىم دىيدەئى جان بىلە،
بارىپ ئالدىغە خەتمى قۇرئان بىلە.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.
دىيدەئى جەھانبىن — جاھاننى كۆرەلىگۈچى كۆز، ئۆتكۈر كۆز.
دىيدەئى خۇنبار — قانلىق ياش تۆككۈچى كۆز:
ئىلتىفاتى كۆرمەدىم ئول دىلبەرى تەرراردىن،
كەلمەدى رەھمى ئانىڭ بۇ دىيدەئى خۇنباردىن.
— قەلەندەر.

دىيدەئى رەۋشەن — نۇرلۇق، ئۆتكۈر كۆز.
دىيدەئى گىريان — يىغلاپ تۇرغان كۆز، ياشقا تولغان كۆز.
دىيدەئى ئىبرەت — ئىبرەت كۆزى، ئىبرەت - ساۋاق ئالغۇچى كۆز.
نۇرى دىيدە — 1) كۆز نۇرى. 2) پەرزەنت، سۆيۈملۈك كىشىسى:
كى ئەي نۇرى دىيدەم قايان باردىڭىز؟
سەفەردىن بۇ يەرگە قاچان كەلدىڭىز؟
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

دىيدەبان [دىدەبان] (پ) پايلاقچى، نازارەتچى، كۆزەتچى، قاراۋۇل، ساقچى، مۇھاپىزەتچى.
دىيدبان [دىدبان] (پ) «دىيدەبان» غا قارالسۇن.
دىينار [دىنار] «دىنار» غا قارالسۇن.

ر

رازجو [رازجو] (پ) سىر، مەخپىيەتلىك ئىزدىگۈچى:
كەيفىيەت سوردىكى نە هال ئېردى بۇ،
شەيخ ئايتىدى: كى ئەي رەفىقى رازجو.
— نەۋايى.

رازدار [رازدار] (پ) 1) سىرداش، مۇڭداش:
شاد ئېرۇرمەن جانۇ كۆڭلۈم بىرلە بەرسەك مۇژدەئى،
رازدارىم، مېهىربانىم، غەمگۇسارىمدىن ماڭا.
— مەھرۇن.
2) خەۋەردار. 3) ئىشەنچلىك.

رازۇلۇغ [راضولوغ] رازىلىق، «رازى» غا قارالسۇن:
بەرمەگەلى نەھەد تۇرۇر كەلسە قەزاغە رازۇلۇغ،
قانغالى ئارزۇسىغە كۆرمەدىلەر رەۋا چېچەك.
— موللا سالىھ.

رازى [راضى] (ئە) باش ئەگكەن، قوبۇل قىلغان، ئىتتائەت قىلغان:
ئەندەلىبغە خاردىن مەجۇنغە ئەتقال تاشىدىن،
رازىدۇر يۇز جەۋرى يەتسە خار ئىلە خاراسىغە.
— موللا سالىھ.
رازى بولماق — كۆنمەك، قانائەت قىلماق، باش ئەگمەك، ئىتتائەت قىلماق:
ئەرزى دىلىمنى ئىشتىبان رەھىم ئەيلەسە مەن زارغە،
گۈل سۆيگەلى بولسە بەھەم رازى بولۇرمەن خارغە.
— موللا سالىھ.

رازىق [رازق] (ئە) رىزق بەرگۈچى، رىزقلاندۇرغۇچى، تويدۇرغۇچى (تەڭرىنىڭ سۈپىتى):
جەمئى جەهاننىڭ ئېرۇر خالىقى،
هەمە زى نەفەسىنىڭ ئېرۇر رازىقى.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

رازىيانە [رازيانە] (پ) ئارپابەدىيان.

راست [راست] (پ) 1) چىن، هەقىقەت؛ توغرا؛ ئوڭ:
...فەرەڭ ئەلچىسى ژەنىرىنىڭ سۆزى راست چىقىپ ژە ئانى ئىغشا قىلىپ، شاھ ژەنىرنى زىندانىدىن خەلاس قىلىپ ژە شاھ قەفەسەكى ئىككى كىشىنىڭ هالىنى تەجەسسۇس قىلغانىدا، خاجە نائىلاجلىقىدىن باشىغە كەلگەن سەرگۈزەشتىن بەيان قىلغانى.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.
2) ئۈدۈل، تۈپتۈز:
كېلۇر بىر كارۋان ئول يول بىلە راست،
يولۇقۇشتى شەھەنشاھ بىرلە بىخاست.
— لۇنقى.
3) لايىق، مۇناسىپ؛ ئوخشاش، ماس؛ خۇددى:
ئەگەر راست بولسانگ ئاڭا مۇئتەقىد،
كى زىندانغە بارغىل بولۇپ مۇستەئىد.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.
4) تازا، پاكىز:
خىزىردىن ئىبلىس ئېرۇر ئەئما كەبى،
راست زۇمۇررەد بىلە ئەفئا كەبى.
— نەۋايى.
5) مۇزىكا كۈيلىرىدىن بىرى.
راست ئەيلەمەك — راسلىماق، تەييارلىماق:
بۇ شەھ ئەمر قىلدى تەبەھكارنى،
ئاسانگ راست ئەيلەپ ئېگىز دارنى.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.
راست قىلماق — 1) سازلىماق (چالغۇ ئەسۋابلىرىنى):
سەن مەي ئىچىبۇ راست قىلىپ ساز ئىلە ئاھەڭ،
مەن قان يۇتۇبۇ تارتىبان ئەفغان ئىلە نالە.
— نەۋايى.
2) تەييارلىماق، راسلىماق، «راست ئەيلەمەك» كە قارالسۇن:
غەلەت، كەمنى يارانلار سىز قىلىڭ راست،
ئېرۇر دەرخاست بىزدىن قويماڭىز كاست.
— خىرقەتى.
راست كەلتۈرمەك — توغرىلىماق، توغرا كەلتۈرمەك.
راست كەلمەك — ماس كەلمەك، توغرا كەلمەك؛ راست چىقماق.
راستى - رەستى — «توغرا بولسانگ قۇتۇلسەن» مەنىسىدىكى ئىبارە.

راست بەسەر [راست بصر] (پ + ئە) توغرا كۆڭۈل:
تۈز كۆرگۈچى پاك نەزەر، هۈنەر كۆرگۈچى راست بەسەر.
— نەۋايى.

راست رەۋ [راست رو] (پ) توغرا يۈرگۈچى، توغرا، هالال.

راست رەۋلىق [راست رو ليق] توغرىلىق، هاللىق.

راستگار [راست كار] (پ) قۇتۇلۇش؛ ئاقلىنىش، پاكلىنىش:
ئاڭا راستي ـ رەستي كەلگەي بەكار،
قاچان راست بولماي بولۇر راستگار.
— نەۋايى.

راستگار بولماق — قۇتۇلماق.

راستگام [راست كام] (پ) توغرا يۈرگۈچى، توغرا قەدەم تاشلىغۇچى.

راستگو [راستكو] (پ) توغرا سۆزلۈك، توغرىسىنى، ھەق گەپنى قىلغۇچى:
راستگو كىرسە بولماغاي ئاڭا جۇش،
سۇيى بەرگەي ھەۋاسى چەشمەئى نۇش.
— نەۋايى.

راستگوي [راستكوي] (پ) «راستگو» غا قارالسۇن.

راست مانەند [راست مانند] (پ) راستقا ئوخشاش.

راسۇ [راسو] (پ) سۆسەرلەر ئائىلىسىدىن بولغان يىرتقۇچ كىچىك ھايۋان.

راسىخ [راسخ] (ئە) [كۆپلۈكى: راسخىن] 1) مۇستەھكەم، تەۋرەنمەس، بەرقارار، دائىمىي، مەھكەم تۇرىدىغان. 2) بىلىمدىغان، ياخشى بىلگۈچى.

راسىخ بولماق — بەرقارار بولماق، مۇستەھكەم بولماق.

راسىخ تۇتماق — مۇستەھكەم قىلماق، بەرقارار تۇتماق.

راغ [راغ] (پ) 1) ئوتلاق، ياپلاق؛ دالا:
نە مەشرىق، نە مەغرىب، نە شەھرۇ نە راغ،
كى بىر سائەت ئولماي بۇ ئىشتىن فەراغ.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.
قىلىپ راغنى باغ ئىلە بوستان،
كى جارى قىلىپ ئاندا ئالى رەۋان.
— ئا. نىزارى.

2) باغ، باغچە؛ باغ ـ بوستان:
يەتتى سۇلتانغە بۇ سۆز باشىدىن ـ ئاياغ،
تىيرە بولدى كۆزلەرگە باغۇ راغ.
— زەلىلى.

راغب [راغب] (ئە) خالىغۇچى، تەلەپ قىلغۇچى؛ مايىل؛ خاھىش:
ئەگەر راغب ئىسەم دىل باغىغە ۋەسلى قەدەم قىلماق،
بەكىت كۆڭلۈڭگە ئىتلار مېھرىنى راغب قۇياشمىدۇر.
— گۈمنام.

راغب بولماق — خالىماق، مايىل بولماق:
بۇلبۇل سەبادىن گۈلىنىڭ ۋەسفىنى ئاڭلاپ، كۆڭلى گۈلغە تالىب بولۇپ، بارۇرغە راغىب بولۇپ، سەبادىن بىرنەچچە سوئال سوراغانى.
— خىرقەتى.

راغب ئولماق — تەلەپ قىلماق، «راغب بولماق» قا قارالسۇن.

رافەت I [رافت] (ئە) ئەسلى «رەئفەت» بولۇپ، ۋەزن ئېتىبارى بىلەن «رافەت» بويىچە ھەم تىرانسكرىپسىيە قىلىنىدۇ؛ «رەئفەت» كە قارالسۇن:
بولدى سەركەشلىكدىن ئانىڭ ئافەتى،
ئەجزۇ تۇفراغلىق بۇ بىرىنىڭ رافەتى.
— نەۋايى.

رافەت II [رافت] (ئە) يېقىنلىق؛ «رەئفەت» كە قارالسۇن.

رافىئ [رافع] (ئە) يۇقىرى كۆتۈرگۈچى، يۇكسەلدۈرگۈچى.

راقىم [راقم] (ئە) خەت يازغۇچى، كاتىپ:
... دېۋان تەكمىلىغە مايىل بولغاي ۋە يەنە داغى لەتافەت شىئار نازىملار زەرىفى ۋە زەرافەت دىسار راقىملار لەتايىفى ھەريان ئىستىمۇ تۇشەركىم، كۆپرەك مەتبۇ ۋە مەقبۇل ۋە مەئنى دەرياسىدا مۇنچە غۇۋاس ئاراسىدا بەيابانغا خۇي قىلغان دېۋانە لىسانىدىن داغى بىگانە بولدى.
— قەدىرخان يەركەندى.

راقىي [راقى] (ئە) دۇئاخان؛ سېھىرگەر، سېھىر قىلغۇچى:
يانە راقىيۇ ساھىرى ھۇنەرى،
دەفئ ئېتەردۇك زىيانى دېۋۇ پەرى.
— نەۋايى.

راك [راك] ئۈيغۇر مۇقاملىرىدىن بىرى:
ھەجرىدە مەن ئوقۇپ غەزەل راك ئىلە مۇختەلىق نەغمن،
بەلكى نەۋادا قىچقىرىپ خەلق ئارا بىنەۋا بولاي.
— مۇللا سالىھ.

راك، ئوشاق ۋە ئوشاقنىڭ مەرغۇلەلىرىنى ئىجاد ۋە كەشف قىلىپ ئالەمگە يايغان، شاگىردلارىغە تەئلىم قىلغان ئېردى.
— مۆجىزى.

راكىب [راكب] (ئە) ئاتلىق، ئات (ئات، تۆگە، ئېشەك قاتارلىق ئۇلاغلارنى) مىنىپ يۈرگۈچى:
مىنسە ئەبرەش ئول قۇياش، كۆيمەي نېتەيكىم، بابىرا،
مېنى كۆيدۈرمەككە يەلدۇر مەركەب، ئوتدۇر راكىبى.
— بابىر.

راكىب بولماق — «راكىب ئولماق» قا قارالسۇن:
چۇ شەھ باد پەيماغە راكىب بولۇپ،
تەقى قاھ بارماقغە راغىب بولۇپ.
— ئا. نىزارى.

راكىب ئولماق — بىرەر ئۇلاغقا مىنمەك؛ ئاتلانماق.

راكېئ [راكع] (ئە) رۇكۇ قىلغۇچى، بېشىنى ئەگكۈچى، ئىككى پۇكۇلگۈچى:

ئەي نەۋائى، ئىستەسەڭ بەرگۇ نەۋا بۇ باغ ئارا،
گۈلدەك ئول راكېئ، كېچە بۇلبۇل كەبى بىدار سۇبھ.

— نەۋابى.

راكېئ ئولماق — ئېگىلمەك، پۇكۇلمەك.

رام [رام] (پ) پەرمانبەردار، بويسۇنۇش، ئىتائەت قىلىش:

كۆڭۈل ئىشقىڭ بىلە بولدى بەسى رام،
نى يەرگە يەتكۈسى ئاخىر سەرەنجام.

— سەيىد ئەھمەد.

رام ئەيلەمەك — 1) جەلپ قىلماق، ئۆزىگە تارتماق:

دانەنى ئادەمگە سەن دام ئەيلەدىڭ،
نەفسنى ئول دانەغە رام ئەيلەدىڭ.

— خەراباتى.

2) ئىتائەت قىلماق، ئىتائەتكار بولماق.

رام بولماق — مايىل بولماق، بويسۇنماق:

تەسەللى خاتىر دېدىم ياخشى سۆز،
بولۇپ ئەندەكى رام بۇ قىز ئاچتى كۆز.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

رام قىلماق — «رام ئەيلەمەك» كە قارالسۇن.

رام ئولماق — «رام بولماق» قا قارالسۇن:

نېتكۈڭ، ئەي جان، گەرچە ئىستەر بۇتى ئارامىڭ سېنىڭ،
رام ئولغان كۆپدىن ئوق ئارامى جانىم بولسە بس.

— ئەرشى.

رامىش [رامش] (پ) 1) پاراغەت؛ رەھمەت قىلىش. 2) ناخشا، مۇزىكا:

كى ئول ئۇن بىلە ئەيلەگىل رامىشى،
كى يەتكەي ماڭا بىردەم ئارامىشى.

— نەۋابى.

رامىش ئەيلەمەك — كۈيلىمەك، مۇزىكا چالماق.

رامىشگەر [رامشگر] (پ) ناخشىچى؛ مۇزىكانت:

زۇھرە داغى فەخر ئېتىپ بولمىش ئىدى رامىشگەرى،
خىزمەتىدە خەم قىلىپ قەددىنى چەرخى چەنبەرى.

— ئەرشى.

رامىشى [رامشى] (پ) كۈيلىگۈچى، (مۇزىكا) چالغۇچى.

رامىھ [رامح] (ئە) 1) (ھەربىرتىنكى) ئاتلىق ئەسكەر. 2) نەيزە تۇتقان، نەيزىلىك. 3) يۇلتۇز نامى.

سىماقى رامىھ — ئەسەد بۇرجى (ئون ئىككى بۇرجنىڭ بىرى) دىكى بىر يۇلتۇزنىڭ نامى؛ «بۇرج» قا قارالسۇن.

ئوتاغەلەردىن نەسىرى تايسىرغە رەم، نەيزەلەردىن سىماقى رامىھ يۈزى دەرھەم.

— نەۋابى.

ران [ران] سۆزلەرگە قوشۇلۇپ «يۇرگۈزگۈچى، ماڭغۇزغۇچى، كەتكۈزگۈچى» قاتارلىق مەنىلەرنى ئىپادىلەيدۇ:

زەئفران — كۆچسىزلىكنى، ماغدۇرسىزلىقنى كەتكۈزگۈچى؛ كۆچكە، ماغدۇرغا كىرگۈزگۈچى.

راھ [راح] (ئە) 1) شادلىق. 2) كۆچمە م: مەي، شاراب:

ئىچۈرگەچ غۇسسە راھىن مېھر ئەيلىغى،
شەفەق يۈزىگە چىقمىش كۆڭلى قانى.

— ئەرشى.

راھى رەيھانىي — كۆكۈش ۋە خۇشبۇي مەي.

راھى گۈلفام — گۈل رەڭ، ئەتىرگۈل رەڭلىك مەي، قىزىل مەي، قىزىل رەڭلىك شاراب:

تۇمەن جىلۋە بىرلە ئالىپ جامنى،
كى پۈر ئەيلەبان راھى گۈلفامنى.

— ئا. نىزارى.

راھى نەھرۇن ـ نىجات — نىجاتلىق دەرياسىنىڭ شارابى، ئاسايىشلىق مېيى:

كى بولسۇن ماڭا راھى نەھرۇن ـ نىجات،
تاپاي زەۋقىدىن جاۋدانى ھەيات.

— ئا. نىزارى.

راھى ۋەسل — ۋىسال شارابى، ئۇچرىشىش مېيى:

ئايا ساقىيا، تۇت ماڭا راھى ۋەسل،
بولاي زەۋقى ـ شەۋقىدە مىسباھى ۋەسل.

— ئا. نىزارى.

راھ II [راه] (پ) يول؛ مەسلەك؛ ئېتىقاد:

يەگنى تەرىقەت يولى تۇرفە راھى مۇستەقىم،
ئاندا قەدەم راست قويكىم خەتەر بولماسا.

— زەلىلى.

راھى ئەدەم — يوقلۇق يولى:

ئەي گۈرىستان ئەھلى بىر ـ بىر تۇتۇڭىز راھى ئەدەم،
كىم مەلۇل ئولماڭ بۇ كۇن تاڭلا قىيامەت ئەقەرىب.

— زەلىلى.

راھى راست — توغرا يول:

يا رەبا، ھەركىم مۇنافىق بولماغاي،
راھى راست بەرگىلكى، ەفاسىق بولماغاي.

— خەراباتى.

ئەزمى راھ — يولغا چىقىش:

زەمىن تۇفراغى ھەم بەغايەت سىياھ،
ئانىڭدىن تۇشۇپ ئەيلەدىم ئەزم راھ.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

تۇشە راھى — سەپەر ئۇزۇقى، يول ئۇزۇق ـ تۇلۇكلە-

ئۇيغۇر كتاب تۈر بىكىتى www.uyghurtoup.com

ىرى:
ياشلىقىمدا گەۋھەرى تائەتنى بەرباد ئەيلەدىم،
تۇشە راھى ئاخىرەت بىلكۇل ئەدا بولدى، دەرىغ.
— شەۋقى.

تۇشەئى راھ — «تۇشە راھى» غا قاراڭ:
كېتەر يولۇڭغە نە لازىم كۆزۈڭنى ئاچ غافىل،
نەدۇركى تۇشەئى راھىڭ ئاخىرنى قىلغىل ياد.
— شەۋقى.

خاكى راھ — يولنىڭ توپا ـ تۇپرىقى؛ يولنىڭ چاڭ ـ توزىنى:
خارلىق ھەددىن ئاشۇرماڭ، چۈنكى ئىززەت يولدادۇر،
ئاتىڭىز نەئلىندە بىزنى خاكى راھ ئەيلەپ ئۆتۈڭ.
— لۇتفى.

شاھ راھ — پادىشاھلىق يول، خان يولى؛ كاتتا يول:
شاھ راھ شەرئىنى تا ئۆلگۈچە تەرك ئەتمەگىل،
قەۋلى پەيغەمبەر دۇرۇر ئۇممەتكە دەستۇرۇل ـ ئەمەل.
— زەلىلى.

راھەت [راحت] (ئە) تىنچلىق، ھۇزۇر، لەززەت، دەم ئېلىش:
يا كۆڭۈلنىڭ راھەتى يوق يا بەدەننىڭ قۇۋۋەتى،
ئول گۈلى ئەسفەر كەبى چېھرەم قالىپدۇر سارغەرىپ.
— موللا سالېھ.

راھەت سىرىشت — راھەت ئارىلاش:
رەۋزەئى فىردەۋس ئېرۇر ھەرقانچە كىم راھەت سىرىشت،
يوقتۇرۇر مەشھۇرىدە جۇز ئارزۇيى ۋەسلى بار.
— مەشھۇرى.

راھەتۇ ئىشرەت — راھەت ۋە ھۇزۇر ـ ھالاۋەت:
مىڭ دېدىم ئەرزىمنى، بىرى بولمادى باۋەر ساڭا،
كۆرمەدى ھەرگىز جەھاندە راھەتۇ ئىشرەت يۈزىن.
— قەلەندەر.

راھەتى دەۋران — دەۋرنىڭ راھەت پاراغىتى:
تا كۆڭۈل بەردىم ساڭا، ئەي موھۋەشى ھۇرى زەمان،
راھەتى دەۋران يۈزىنى بىر زەمانى كۆرمەدىم.
— قەلەندەر.

راھەتەين [راحتين] (ئە) ئىككى راھەت.
ئەل ـ يەئسۇ ئىھدەر ـ راھەتەين — ئۇمىدسىزلىك ئىككى راھەتنىڭ بىرى:
ساقىيا، كۆپ ۋەئدە قىلدىڭ، راھ ئىلە راھەت يېتۇر،
يوقسە قىل مەئيۇسكىم، ئەل ـ يەئسۇ ئىھدەر ـ راھەتەين.
— نەۋايى.

راھبەر [راھبر] باشقۇرغۇچى؛ يول كۆرسەتكۈچى، يولباشچى، يېتەكچى:
دېدىم: يەتسە ناگاھ بۇلاردىن زەرەر،
مەنى ناتەۋانغە بولۇڭ راھبەر.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

راھرەۋ [راەرو] (پ) يولۇچى، ساياھەتچى:
كۇفرۇ ئىمان راھرەۋغە كىش ئەمەس،
ئەسل يولدا بەند راھى بىش ئەمەس.
— نەۋايى.

راھزەن [راھزن] (پ) ئوغرى؛ يول توسار، قاراقچى:
مەستانە نەۋا بىرلە قوياي كەئبە سارى يۈز،
كىم يولدە مېنى مۇغبەچەئى راھزەن ئىستەر.
— تەجەللى.
كى بىر ئوق بىلە ئەلنى قىلدى خەلاس،
ھەمە راھزەنلەردىن ئالدى قىساس.
— ئا. نىزارى.

راھشۇناس [راەشناس] (پ) يول تونۇغۇچى، يول بىلگۈچى:
بولدۇڭ چۇ بەلادە راھشۇناسىم،
باردۇر ساڭا مۇنچە ئىلتىماسىم.
— نەۋايى.

راھنەما [راەنما] (پ) «رەھنەما» غا قاراڭ.

راھنەمۇن [راەنمون] (پ) «رەھنەما» غا قاراڭ.

راھنەۋەرد [راەنورد] (پ) «رەھنەۋەرد» كە قاراڭ.

راھۋار [راھوار] (پ) 1) يولۇچى، يول يۈرگۈچى:
ئايدى يەتىم: ئەي، ئەرەبى راھۋار،
ئۆزگە شۇتۇرنىڭكى ئاياغلەرى بار.
— زەلىلى.

2) يول يۈرمەك، ئاتلانماق، ماڭماق:
كى ئاندىن بولۇپمىز يەنە راھۋار،
قىلىپ ئىختىيارۇ ۋىدائۇ دىيار.
— ئا. نىزارى.

راھىب [راھب] (ئە) [كۆپلۈكى: رۇھبان] خرىستىئان دىنىدىكى تەقۋادارلار، زاھىد، موناخ؛ تەركىي دۇنيا قىلغانلار:
ياراماس قۇلغە ئالۇر ساھىبى،
كېتەر ئۆز يېرىگە ئەمەس راھىبى.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

راھىبى جاۋىد ئەتمەك — يولباشچىلىق قىلماق:
كۆڭلۈڭنى زەمان بەھرەسىدىن نەۋمىد ئەت،
نەفسىڭگە بۇ ئىشنى راھىبى جاۋىد ئەت.
— نەۋايى.

راھىلە [راحلە] (ئە) ئات ـ ئۇلاغ، يۈك ھايۋانلىرى:
كىم قىلسە سەفەر يۈك بىلە، خەۋفۇ خەتەرى بار،
نې مال، ئوزۇقۇ راھىلە، بىخەۋفۇ خەتەرمەن.
— گۇمنام.

راهىم [راحم] (ئە) باشپاناه، مېھرىبان، شەپقەتچى (تەڭرىنىڭ سۈپىتى):
قەلەندەرغە بېرىپسەن ئىلمۇ فەزلى دەۋلەت، ئەي راهىم،
ئەتا قىلغىل يەنە ئاخىر دەمىدە بۇرى ئىمان ھەم.
— قەلەندەر.

راۋەند [راوند] (پ) بىر تۈرلۈك دورا ئۆسۈملۈكى:
بىلە دورى، راۋەند، نىلپەر، كۈن دورى،
سۆرۈنجان، خۇللەنجان، كىبابە، سەلىخ.
— موللا بىلال.

راۋي [راوى] (ئە) رىۋايەت قىلغۇچى، قىسسە ئېيتقۇچى، نەقىل كەلتۈرگۈچى؛ خەۋەر، مەلۇمات بەرگۈچى:
قۇلاق تۇتقىل رىۋايەت قىلسا راۋي،
ئىشتكىل بۇ غەزەلنى دەر ھەۋائىي.
— سەيىد ئەھمەد.

راۋىيى نۇكتەدان — ھېكمەت سۆزلىگۈچى، رىۋايەتچى:
رىۋايەت قىلۇر راۋىيى نۇكتەدان،
كى ئۆتكەن زەماندىن نەچە داستان.
— ئا. نىزارى.

راۋيان [راويان] (ئە) [بىرلىكى: «راۋي»] 1) «راۋي» غا قارالسۇن. 2) رىۋايەت، قىسسە:
كەل، ئەي ۋەئزگوي، ئەيلەگىل راۋيان،
قىلىپ ئاقسۇدىن ئەمدى بىر داستان.
— موللا شاكىر.

رائىز [رائض] (ئە) تەربىيىلىگۈچى، ئۆگەتكۈچى؛ مەشىق قىلدۇرغۇچى؛ «رايىز» غا قارالسۇن:
كۆڭۈلكىم، ئەسرۇ تەۋسەن ئېردى زۇھد ئايىنىدە، كۆڭۈل،
كى ئىشقىڭ رائىزىدىن نې زەبۇنلەردەك يۈۋاشىپدۇر.
— نەۋائى.

رائي [راعى] (ئە) باشچى، سەركەردە، ھۆكۈمران:
رائىي ئول دېھقانكى نان بەرگەي رىيا،
بولغاي ئول مەھشەر كۈننده روسىيا.
— خەراباتى.

رائىيە [رائيە] (ئە) ئاخىرى «ر» ھەرپلىك سۆز:
رائىيە قەسىدەسى — قاپىيىسى ياكى رادىپى «ر» بىلەن تۈگىگەن قەسىدە.
قەسىدەئى رائىيە — «رائىيە قەسىدەسى» گە قارالسۇن.

راي I [راى] (ئە) 1) پىكىر، ئوي، قاراش؛ ئەقىل، پەم، پاراسەت:
ئانىڭ رايى بىرلە تۇزەلدى جەھان،
كى ئاباد بولدى بۇزۇلغان مەكان.
— ئا. نىزارى.

2) ئىرادە، خاھىش؛ ئىختىيار:
كېرەك ئۆلتۈر، كېرەك ئەرسە قۇلۇڭمەن،
مۇبارەك بۇيرۇغۇڭدۇر قۇتلۇ رايىم.
— سەيفى سەرايى.

3) قارام، تەۋە:
فەلەك شەمئى رايى مۇنىرى ئانىڭ،
مەلائىك چىراغى زەمىرى ئانىڭ.
— نەۋائى.

4) يول:
سەھەر ۋەقتى بىر راي تاپتى سەۋاب،
ئالىپ غەيب دوشنزەسىدىن نىقاب.
— نەۋائى.

رايى ئەلەم ئاراي — ئالەمنى بېزىگۈچى (بېزەتكۈچى) پىكىر.
رايى ئەلىل — خاتادىن خالىي بولمىغان چۈشەنچە، قاراش.
رايى ئەئزەم — ئۇلۇغ پىكىر؛ كاتتا ئىختىيار، چوڭ ھوقۇق:
خاجەنى رايى ئەئزەم پادىشاھ دارغا ئاسقالى بۇيرۇغان ھالەتدە پادىشاھقە كېسەل ئارىز بولۇپ، مەھبۇسلارنى قويا بەرگىلى بۇيرۇغانى.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.
رايى پاك — توغرا پىكىر.
رايى خىرەد — ئەقىل، ئىدراك ئىلاجى:
دىماغ ئىچرە خەبت ئولدى بېھەددۇ ئەد،
فۇتۇر ئولدى ئايىنى رايى خىرەد.
— نەۋائى.
رايى دىلپەزىر — كۆڭۈلگە ياقىدىغان سۆز، پىكىر.
رايى رەفىئ — يۇكسەك، ئۇلۇغۋار پىكىر.
رايى سايىب — توغرا پىكىر، ھەققانىي پىكىر.
رايى سەۋاب — توغرا ئوي، توغرا قاراش، پىكىر.
رايىغە كىرمەك — بىراۋنىڭ پىكرىگە قوشۇلماق، سۆزىگە كىرمەك.
رايى گەردۇن — قىسمەت، تەقدىر:
رايى گەردۇنغە دەست تاپقۇسىدۇر،
كۆكنى ئالىدە پەست تاپقۇسىدۇر.
— نەۋائى.
راي مەزبۇت — خاتىرىسى ياخشى؛ ئەستە مەھكەم ساقلىنىدىغان ئوي ـ پىكىر:
يېگانچكە فىكر بىرلە رايى مەزبۇت،
خوتۇنى ھۇسن بىرلە خەتتى مەنقۇت.
— ناقىس.
خۇد راي — بىر سۆزلۈك، ئۆز پىكرىنى راست قىلىدىغان؛ ئۆز بېشىمچى.

ھۇمايۇن راي — قۇتلۇق پىكىر، ياخشى ئوي.

راي II [راى] ھىندى پادىشاھلىرىنىڭ ئۇنۋانى.

رايەت [رايت] (ئە) [كۆپلۈكى: رايات] بايراق:

رايەتى گەردۇنسای — ئاسمانغا، كۆككە تۇتاشقان بايراق.

رايزەن [راى زن] (ئە + پ) 1) پىكىر قىلغۇچى؛ بىلدۈرگۈچى؛ سۆزنى ئۆتكۈزگۈچى، سۆزى ئۆتكۈر:

تۇزۇپ ھېكمەت ئەھلى بىلە ئەنجۇمەن،
بولۇر ئېردى بۇ ئەمرده رايزەن.

— نەۋايى.

2) دانا، ئەقىللىق؛ مەسلىھەتگوي.

رايزەن بولماق — پىكىرلەشمەك، مەسلىھەتلەشمەك، پىكىر ئالماشتۇرماق.

رايگان [رايكان] (پ) پۇلسىز؛ تېپىۋالغان، بىكارغا كەلگەن نەرسە:

بېرۇرسەن ئاندا قۇشنى رايگانە،
تاپالماي بەرمەشتگە ھېچ بەھانە.

— ناقس.

رايىج [رايج] (ئە) ئىستېمالدىكى، قوللىنىلىۋاتقان؛ ئۆتەدىغان (پۇل، ئاقچا):

ئۆز سۆلۈكىغە نەتايى ئىستەدى،
قىلماق ئۆ نەقدىنى رايىج ئىستەدى.

— نەۋايى.

رايىجە [رايجه] (ئە) «رايىج» غا قارالسۇن.

رايىز [رايض] (ئە) ئات چاپتۇرغۇچى، ئات ئۆگەتكۈچى، چەۋەندار؛ «زائىز» غا قارالسۇن.

رايىھە [رايحه] (ئە) ھىد، ئىس، بۇي.

رەئايا [رعايا] (ئە) [بىرلىكى: رەئىييەت] «رەئىييەت» كە قارالسۇن:

تۇرغۇزۇبان شەھر ئىچىدە تۆرت ئالي،
خىزمەت ئېيتىپ بەگنۇ رەئاياڭنۇ باي.

— زەلىلى.

رەب [رب] (ئە) «رەببى» گە قارالسۇن:

تەلەبدىن قالما شەۋقى ئىزده رەبدىن،
دەرى رەھمەت ئاچىلغاي ئىرتىھال شەيخ.

— شەۋقى.

قەزاراكى بىر كۈن ئىدى نىمشەب،
قىلىپ بەندەلىك مەن بەدەرگاھى رەب.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

رەبا [ربا] (پ) سۆز بىرىكمىسى تەركىبىدە «تارتقۇچى، ئالغۇچى، كۆتۈرگۈچى» مەنىلىرىدە كېلىدۇ:

دەبدى پىر: بۇ بەچچە ماڭا ئەقرەبا،
كۆرۈپ خۇب بۇت ئەتمىش دىلنى رەبا.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

پەردە رەبا ئولماق — پەردىنى كۆتۈرمەك.

رەباب [رباب] (ئە) راۋاب (چالغۇ ئەسۋابى):

قىلمادى جەمشىدۇ ئىسكەندەرگە بۇ دۇنيا ۋەفا،
چالغىل، ئەي مۇترىب، رەبابۇ قانۇنۇ سەتارىنى.

— قەلەندەر.

رەبات [رباط] (ئە) [كۆپلۈكى: رەباتات] مۇساپىرخانا، كارۋان سارىيى، يولۇچىلار قونالغۇ قىلىدىغان ئۆتەڭ:

تازە تاپىپ تەنده دىلدۇجان، ھەيات،
يول يۈردۈك تا تەرەفى قۇم رەبات.

— زەلىلى.

رەباتى ئالي — ئالي قونالغۇ جاي، ئالدى كارۋان ساراي:

ئەسكى رەبات — كۆچمە م: دۇنيا.

رەباي [رباى] (پ) «رەبا» غا قارالسۇن.

ھۇشرەباي — ھوشسىزلاندۇرغۇچى.

رەبايەندە [رباينده] (پ) ئۆزىگە تارتىدىغان، جەزبىلىك:

ئىككىنچى قىسىم ئولدۇركى، جەمئى ھالەتى ۋەناخۇش خەيالاتى ئۆزىگە پىسەندىدە ۋە رەبايەندە، مۇستەھسەن ۋە خۇشايەندە كۆرۈنگەي.

— نەۋايى.

رەبب [رب] (ئە) تەڭرى، خۇدا، پەرۋەردىگار، ئاللا:

ئەجەب ئېرمەس كەرەمىدىن ئەتائى شەۋقىغە،
خۇدايى رەببىيۇ ھەسبى قازىيۇل ـ ھاجات.

— شەۋقى.

رەببى رەھىم — ناھايىتى شەپقەتلىك تەڭرى، پەرۋەردىگار:

ئاسراغاي بارچە يامانلىقدىن سېنى رەببى رەھىم،
تەر چېكىپ ئوتەك يانىپسەن مەي ئىچىپ مەستانە سەن.

— قەلەندەر.

رەببى غەفۇر — (گۇناھلارنى) كەچۈرگۈچى، ئەپۇ قىلغۇچى ئاللا.

رەببانىي [ربانى] خۇداغا مەنسۇپ:

ئۇلۇمى فەيزى رەببانىي ئەتا قىلمىش خۇدا سانسىز،
ۋۇجۇدۇڭ ئېردىلەركىم ئىلىم ھېكمەت بابىدىن يەنبۇئ.

— شەۋقى.

رەببەنا [ربنا] (ئە) ئەي، بىزنىڭ پەرۋەردىگارىمىز؛ تەڭرى:

نەچچە كۈن يانتىم پۈتۈم ئاغرىق بولۇپ، يالغۇز خەفا،

رەببىنا، دۇشمەنگە كۆلكۇ قىلماغىل، دوستغە تەفا.
— موللا سالىھ.

تىلەرمەن كېچە - كۈندۈز زار بىرلە،
تىلىمغە جارى ئەيلەپ «رەببىنا» نى.
— خىرقەتى.

رەببۇل - جەلىل [رب الجليل] (ئە) ئۇلۇغ تەڭرى:
«زەلەمنا» دېيان يىغلادى نەچچە يىل،
كەرەم ئەيلەدى باز رەببۇل - جەلىل.
— غەربى.

رەببۇن [ربون] (ئە) تەڭرى، ئاللاھ:
زىيارەتكە سەببدۇر نېئمەتى كۇبراغە شۇكر ئەتمەك،
بەسەندەست «ئۇممەتۇن مۇزنىبەتۇن رەببۇن» فۇر مەزكۇر.
— شەۋقى.

رەببەكە [ربك] (ئە) ئىگەك، پەرۋەردىگارىك، تەڭرىك:
بۇيى گۇلىنىك ئانھەزرەتى رەببەكە ئەلادۇر،
بۇ گۇلنى قىلاي تۇھفە ئۇ زىبىا سەنەمىگە.
— موللا سالىھ.

رەببىل - فەلەق [رب الفلق] (ئە) سۇبھىنىك پەرۋەردىگارى، تاڭ سەھەرنىك يارانقۇچىسى:
يۇز گىرىھ دەۋراندىن ئولغاچ ئەيلەمىش كوتلۇم قەلەق،
شايەد ئەتكەي دەفئ بۇ مۇشكىللەرىم رەببىل - فەلەق.
— ئەرشى.

رەببىل - ئىززەت [رب العزة] (ئە) قۇدرەت ئىگەسى؛ شەرەپ ئىگەسى:
باشىدىن ئەۋرۇلۇپ قىلسام ئىكەنمەن جانىمە قۇربان،
كېلىپدۇر رەببىل - ئىززەتدىنكى «كۇللۇمەن ئەلەيھافان».
— موللا سالىھ.

رەببىئۇل - ئەئلا [رب الاعلى] (ئە) ھەممىدىن يۇقىرى خۇدا، مەرتىۋىلىك ئاللا، خۇدا:
تەلىبە مەشرەب يىغلايۇر يا رەببەنا،
«رەببىئۇل - ئەئلا» دېسەم بولغايمۇكىن.
— مەشرەب.

رەبت [ربط] (ئە) 1) باغلىنىش، تۇتىشىش. 2) ئالاقە، ئالاقىدارلىق:
تۇز كۆرگۈچى پاك نەزەر، ھۇنەر كۆرگۈچى راست،
بەسەر، ئولكىم، دىماغىدا خەبت - سۆزىدە يوق رەبت.
— نەۋائى.

3) قائىدە، ئىنتىزام:
مۇلك ئىشى زەبتۇ رەبتسىز بولدى،
سەلتەنەت ئەمرى زەبتسىز بولدى.
— نەۋائى.

رەبت ئەيلەمەك — باغلانماق؛ ئالاقە قىلماق.

رەبھ [ربح] (ئە) ① پايدا، ئۆسۈم، جازانە. ② كەرىم، مەنپەئەت.

رەبئ [ربع] (ئە) تۆتتىن بىر، چارەك سائەت.

رەبىت [ربيط] (ئە) 1) زاھىت. 2) باغلانغان، چىگىلىگەن.

رەبىئ [ربيع] (ئە) ياز بېشى، كۆكلەم چېغى، ئەتىيازلىق تېرىلغۇ:
كۆرۈب ئارەزلىك يىغلاسام يوق بەدىئ،
كېلور سەيل بولغەندە سەيل رەبىئ.
— نەۋائى.

رەبىئۇلئاخىر [ربيع‌الآخر] (ئە) ھىجرىيە يىل ھېسابىدا 4 - ئاينىك ئاتىلىشى. («رەبىئۇسسانى») دەپمۇ ئاتىلىدۇ.

رەبىئۇل ئەۋۋەل [ربع‌الاول] (ئە) ھىجرىيە يىل ھېسابىدا 3 - ئاينىك نامى.

رەت [رت] (پ) يالىڭاچ، يالاڭۇاش؛ قۇرۇق.

رەتەب [رطب] (ئە) ھۆل، قۇرۇمىغان، نەم.

رەتل [رطل] (ئە) قەدەھ، كاسا، پىيالە، سۇيۇقلۇق ئۆلچىمى — لېتىر:
چۇ بىر رەتل نۆش ئەيلەبان مەست ئولۇب،
كى ساقي ئەياغىدە — ئوق پەست ئولۇب.
— نەۋائى.

رەج [رج] (پ) بوشىشىپ كەتكەن؛ ئەزمە كىشى.

رەجائ [رجاء] (ئە) ئۈمىد، ئارزۇ، تىلەك.

رەجاھەت [رجاحت] (ئە) ئاشماق، ئېشىپ كەتمەك، ئۇستۇنلۇك.

رەججالە [رجاله] (ئە) جەمئىيەت داشقىلى؛ يالاقچى؛ پىيادە يۈرگۈچى.
رەججالە بازى — لۇكچەكلىك ھەركىتى، مۇتەھەملىك.

رەجە [رجه] (ئە) قاتار، تىزىق، سەپ، تەرتىپ:
تارەجە چەكمەس يەرگە باغبان،
باغ ھەمان زىبىدە جاڭگال ھەمان.
— نەۋائى.

رەجەب [رجب] (ئە) قەمەرىيە ھېسابىدا 7 - ئاينىك نامى — رەجەب ئېيى.

رەجەز [رجز] (ئە) ئۆزىنى ماختىماق.

رەجئەت [رجعت] (ئە) قايتىش، ئارقىغا يېنىش:
بۇ تەئەججۇبلىق سەفەردىن چۇن تەئەققۇل قىلدى ئۇد،
سەيرئە ئارا قىلغەن كىبى زاھىر ئەتارۇد رەجئەتىن.
— نەۋائى.

رەجۇلىيەت [رجوليت] (ئە) ئەرلىك، ئەركەكلىك،

باتۇرلۇق، يېتىلگەنلىك، بالاغەتكە يەتكەنلىك.

رەخ [رخ] (پ) 1) چاك، يېرىق، سىزىق. 2) چېگرا.

رەخت [رخت] (پ) 1) ئۆي جابدۇقلىرى، مال ـ مۈلۈك؛ كىيىم ـ كېچەك، يوتقان، يېپىنچا. 2) سەپەر يۈكى.

رەخت ئاۋۇز — كىيىم ئاسقۇچ.

رەخت باغلاماق — يۈك باغلىماق، سەپەر جابدۇقلىرىنى يىغىشتۇرماق، يولغا ھازىرلانماق؛ كېتىشكە تەييارلانماق:

باغلاغىل رەختى سەفەر بارماق ئۈچۈن ئامادە بول،
قالماغاي ئۇشبۇ جەھان ئىچىندە ئاخىر ھېچ شەي.

— قەلەندەر.

رەختى سەفەر باغلاماق — سەپەر يۈكىنى تاڭماق، مېڭىشقا تەييارلانماق.

رەخش [رخش] (پ) 1) يۈگۈرۈك ئات، ئالا ئات، تۇلپار:

ئىتدەك ئىرشىپ رەخش ئىزىن سۈرمە قىلىپ،
باش ئىشكىگە قويغان يارى غارىم كېلەدۇر.

— گۇمنام.

2) نۇر، يورۇقلۇق؛ چاقماق:

ئاياغىك رەخشىنى فەرخۇندە ئۆزەر كۆزلەرىم سۈرتۈپ،
ھەياتى تازە تاپمىش نۇشىدىن سامى گۈلاب ئەيلەپ.

— ئەرشى.

رەخش خىرامى — ئاتنىڭ يورغىلاپ يۈرۈشى.

رەخش سۈرمەك — ئات سالماق، ھۇجۇم قىلماق.

رەخشى تېزتەك — چاپقۇر ئات، يۈگۈرۈك ئات.

رەخشى گەۋھەر — پارلاق، نۇرلۇق گۆھەر.

رەخشان [رخشان] (پ) جىلۋىلىنىپ تۇرىدىغان، يالتىراق، پارلاق:

كىم كۆرۈپدۇر دەھر ئارا سەندەك پەرىزادى رەمان،
زۇلفى سۇنبۇل، خالى مۇشكىن، ئارەزى رەخشان يېگىت.

— قەلەندەر.

رەخشان بولماق — پارلىماق، يالتىرىماق، نۇر چاچماق.

رەخشان شەھاب — جۇلالىق چېقىن:

قارا تۇن كەلدى كۆلبەم سارى گۇل گۈلرۇخ شىتاب ئەيلەپ،
ئېرۇركىم قەترە ـ قەترە خۇبلارنى رەخشان شەھاب ئەيلەپ.

— مەشھۇرى.

رەخشان قۇياش — پارلاق قۇياش.

رەخشان ياساماق — يورۇتماق؛ كۆركەم قىلماق، پارقىراتماق.

خۇرشىد رەخشان — نۇرلۇق قۇياش، پارلاق قۇياش:

تەلئەتىڭ چۇن ۋەززۇھادۇر ساچلارىڭ مانەندى شەب،
ھەم شەرافەت گەۋجىدە خۇرشىد رەخشان سەنمۇسەن.

— مولا سالېھ.

شەمئى رەخشان — نۇرلۇق چىراغ، نۇرلۇق شام:

ئەرشى ئالغنار ئۆلمەلىك قۇشدەك نېچۈككىم يارسىز،
بولماسۇن پەرۋانە، يا رەب، شەمئى رەخشاندىن جۇدا.

— ئەرشى.

لەئلى رەخشان — يالتىراق گۆھەر، نۇرلۇق ياقۇت:

سېلى ئەشكىم لالەگۈندۇر لەئلى رەخشانىن كۆرۈپ،
خاتىرىم ئاشۇفتەدۇر زۇلفى پەرىشانىن كۆرۈپ.

— ئەرشى.

مېھرى رەخشان — كۆڭلى نۇرلۇق:

كاكۇلۇڭ جان ئۇقدەسىدۇر ھەم ئېسى مۇشكى خوتەن،
مېھرى رەخشان يا تەجەللى يا مەھى تابانمۇ سەن؟

— ئەرشى.

رەخشەندە [رخشندە] (پ) «رەخشان» غا قارالسۇن:

قۇياش ئېرمەس فەلەكدە يارنىڭ رۇخسارەسى دەرلەر،
كۆزى رەخشەندەسكىم، شۇئلەدىن سەييارەسى دەرلەر.

— زەلىلى.

رەخشەندە بەرق — يالتىراق، پارلاق چاقماق.

رەخشەندە كۆزگۈ — مەشۇقەنىڭ پارلاق جامالى.

رەخشەندە مېھر — پارلاق قۇياش، يورۇق ئاپتاپ.

مەھى رەخشەندەسى — ئاي جىلۋىسى، ئاي نۇرى:

فەرش ئولغان خىشتلارىكىم كويىدا قىلمان بەدەل،
ئەيلەسە گەر ئەرز ئۆزىن كۆكنىڭ مەھى رەخشەندەسى.

— ئەرشى.

رەخنە [رخنه] (پ) 1) دەز، يېرىق، تۆشۈك، چاك:

ۋەسل قەسرىدۇر بەلەند، ئاندىغ فەلەكنىڭ رەخنەسى،
يارنى قايدىن كۆرەر ئاشىق ئىنايەت بولماسا.

— مەشھۇرى.

2) زەرە، جاراھەت:

كۆز ئوچى بىرلە باقتى تەگدى تېرە مىژگانى،
سىنەم ئۆزرە پەيكانى رەخنە قىلدى ۋەيران قىز.

— نەۋبەتى.

رەخنە تۇشمەك — زەرەرلەنمەك.

رەخنە سالماق — 1) بوشاشتۇرماق، سۇسلاشتۇرماق. 2) تەشمەك، دەز كەتكۇزمەك.

رەخنە ـ رەخنە [رخنه رخنه] (پ) دەز، يېرىق، چاك ـ چاك:

ئىشق ئىبلىسنىڭ تۆمىسى غەم تىدىن قانمۇ ئېكسن،
رەخنە ـ رەخنە ھەر تەرەف چۇن لالە خەندانمۇ ئېكسن.

— گۇمنام.

رەد [رد] (ئە) قايتۇرۇش، ئىنكار قىلىش؛ قوبۇل قىلماسلىق:

بۇ ئالەم زىيىبىدىن بولغىل مۇجەررەد،

فەنا ئەھلى قىلىپدۇرلار ئانى رەد.

— ئەرشى.

«يېرىم ئىقلىم» دەپتۇر بىخىرەددۇر،
ئەگەر «بىر» دېسە ھەم يۇز قاتلا رەددۇر.

— ناقىس.

رەد ئەتمەك — «رەد ئەيلەمەك» كە قارالسۇن.

رەد ئەيلەمەك — قايتۇرماق؛ ئىنكار قىلماق.

رەد قىلماق — «رەت ئەيلەمەك» كە قارالسۇن:

دۇدنى تارتىپ ئانى رەد قىلماسام يوقتۇر ئەجەب،
قۇتى دىل ھەم قۇۋۋەتى رۇھى رەۋانمدۇر چىلىم.

— ئەرشى.

رەدد [رد] (ئە) «رەد» كە قارالسۇن:

قەبۇلمدۇر نە يەئنى بەسكى سور دەپ،
ئانىڭ رەددىدە تەجرىد ئەھلى بېھەد.

— ئەرشى.

رەددۇ بەدەل — رەت قىلىش ۋە ئالماشتۇرۇش:

ھەمەددىن بۇلار ئىچرە بولدى جەدەل،
بۇلار سۆزلەرى بولدى رەددۇ بەدەل.

— غەربى.

رەددۇ قەبۇل — رەت قىلىش ۋە قوبۇل كۆرۈش:

ئالمىنى زالىم ئەيلەدى، فاسقنى پەرسا،
رەددۇ قەبۇل بىرلە ئەجەب كارخانەدۇر.

— زەللى.

رەددى باب — ئىشكتىن قايتۇرۇش، ئىشكتىن كىرگۈزمەسلىك:

سېنى مەئشۇقلاردىن سۆيمەكىم تاڭلاپ گۇناھ ئېركەن،
نېدۇر ئوششاقلار سىلكىدىن ئايرىپ رەددى باب ئەتتىڭ.

— گۇمنام.

رەددى بەلا — بالانى قايتۇرۇش:

زىنھار، ئەي مۇسافىر، شام ئولدى بىر دۇئا قىل،
رەددى بەلا دېيىلەر ھەر سۇھبەتى خۇدايى.

— زەللى.

رەدىف [ردىف] (ئە) 1) ئاتقا مىنگەشكۈچى، ئەگىشىپ، سۈكدىشىپ بارغۇچى. 2) شېئىر تۈزۈلۈشىدە مىسرا ۋە بەيتلاردا قاپىيىدىن كېيىن تەكرارلىنىدىغان سۆز، رادىف:

بۇ قائىدە ۋە رەدىف سۇلتان ساھىبقىرانىڭ ئىختىرائىدۇر.

— نەۋائى.

رەز [رز] (پ) تەك، ئۈزۈم:

لەبلەرىڭدۇر شەھدۇ شەككەر يادۇرۇر كانى نەبات،
ياكى جانىڭ شىرەسىدىن رەز چىقاربىدۇر قانات.

— قەلەندەر.

رەز چەمەنى — تەكزار، ئۈزۈمزار.

رەز سۇيى — مەي، مۇسەللەس.

رەز فەرزەندى — مەي، شاراب.

رەز قىزى — ئۈزۈم، تەك قىزى؛ مەي، مۇسەللەس:

مەشھۇرى يۇرۇر خۇمار تارتىپ،
رەز قىزىغە ئىنتىزار تارتىپ.

— مەشھۇرى.

فەرزەندى رەز — «رەز فەرزەندى» گە قارالسۇن.

رەزالەت [رذالت] (ئە) پەسلىك، پەسكەشلىك، تۆۋەنلىك، پەس تەبىئەتلىك، رەزىللىك:

بىلۈركى، روزى ئاڭا ھەق بېرۇر، ئۆزىدەكىنىڭ،
بولۇر چۇ بەندەسى، بائىس ئېرۇر رەزالەت ئاڭا.

— نەۋائى.

رەززاق [رزاق] (ئە) رىزق بەرگۈچى، رىزقلاندۇرغۇچى:

كەرەمىڭ كەڭرۇ ئەھلى ئالەمگە،
لۇتف ئېھسان بىلەن ئەجەب رەززاق.

— شەۋقى.

بەندە ئاجىزغە يېتىشسە نامە ئەئمال ئوڭ تەرەف،
چەپ تەرەفدىن ساقلاغان سۇلتانى رەززاقىمغە ئەرز.

— شەۋقى.

رەزم [رزم] (پ) ئۇرۇش، جەڭ؛ غوۋغا:

چۇ بەندەر ئىچىدە تۇگەپ كارى رەزم،
ۋەتەن ساری يانماق ئىشىن قىلدى ئەزم.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

ماڭا قەتل ئىشىنى قىلىپدۇركى جەزم،
تاپىپ خالى يەرنى ئىكەۋ تۇزسە رەزم.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

رەزم ئەيلەمەك — جەڭ قىلماق، ئۇرۇشماق.

رەزم تۇزمەك — ئۇرۇشماق، ئۇرۇش قىلماق، جەڭ قىلماق.

رەزم سالماق — ئۇرۇش ئاچماق.

رەزم مەيدانى — جەڭ مەيدانى.

رەزمۇ كىن — ئۇرۇش ۋە جاڭجال (ئاداۋەت).

رەزم ئىچىندە تەلەف ئولماق — جەڭدە نابۇت بولماق، قۇربان بولماق؛ يوقاتماق.

رەزمساز [رزمساز] (پ) 1) جەڭچى. 2) جەڭگىۋار:

تۇمەن مىڭ قانىنىڭ ئولسام رەزمسازى،
سېنىڭ قانىڭغە بولغايمۇ مۇژازى.

— نەۋائى.

رەزمگاھ [رزم گاھ] (پ) ئۇرۇش جايى، جەڭ مەيدانى:

بۇ يەڭلىغ سىپاھ باشىن بان ئىككى شاھ،
كى بىر كۇنچىلىك قالدى يول رەزمگاھ.

— نەۋائى.

ئۇيغۇر كتاب تور بېكىتى www.uyghurkitap.com

رەزمگەھ [رزم كە] (پ) «رەزمگاھ» قا قاراڭ.

رەزىل [رذيل] (ئە) پەس، تۆۋەن؛ قەبىھ، ناكەس.

رەزىلى دەنىي — پەس، پەسكەش، بىۋاپا دۇنيا.

رەزىلى دۇنىي — «رەزىلى دەنىي» گە قاراڭ.

رەزىلۋەش [رذيل وش] (ئە + پ) پەسكەش، يىرگىنچ-لىك.

رەزىن [رزين] (ئە) مەھكەم، قەتئىي؛ مۇھىم:

رايى رەزىن — قەتئىي پىكىر.

رەس [رس] (پ) سۆزلەرگە قوشۇلۇپ «قىلغۇچى، يەتكۈ-چى، يېتىشكۈچى؛ كۆرگۈچى» قاتارلىق مەنىلەرنى ئىپادىلەي-دۇ:

چارە رەس — بىرەر ئىشنىڭ چارىسىنى ئويلاپ يەتكۈچى، ئىلاجىنى قىلغۇچى.

فەرياد رەس — (بىراۋنىڭ) داد ـ پەريادىنى ئاڭلىغۇچى، رەھىم قىلغۇچى؛ قۇلاق سالغۇچى:

نەچچە شامى غەمدە ئولسام، بولمايىن فەرياد رەس،
شاد ئولۇپ ئىلكىن قاقار بىللاھ ئول مەھرۇ كۆرۈپ.

— ئەرشى.

رەسا [رسا] (پ) يېتىش، يېتىۋېلىش (يېتىشىۋېلىش):

گەرچە تەرىقەتتە ئەمەسمەن رەسا،
تۇشە قىلاي سەبۇر تەۋەككۇل ئەسا.

— زەلىلى.

نەھەددى كىمسەنىڭ باردۇر بىلىشدە ساڭا تەڭ ئولغاي،
فلاتون ئافەرىن ئەيلەر سېنىڭ ئەقلى رەسايىڭغە.

— قەلەندەر.

رەسا ئولماق — يەتمەك، يېتىشمەك.

رەساس [رصاص] (ئە) 1) قوغۇشۇن. 2) ئوق:

گەر شىكەستىم بولسا پەست ئەغياردىن تەئن ئەتمەڭىز،
كىم، شىكەستىغە سەبەب ئالماسىنىڭ باردۇر رەساس.

— بابىر.

رەسان [رسان] (پ) سۆز بىرىكمىلىرىدە «يەتكۈزگۈچى، كەلتۈرگۈچى، ئېلىپ كەلگۈچى» مەنىلىرىنى ئىپادىلەيدۇ:

مۇجدە رەسان — خۇش خەۋەر كەلتۈرگۈچى، ئېلىپ كەلگۈچى.

نەفئ رەسان — پايدا يەتكۈزگۈچى.

رەسائىل [رسائل] (ئە) «رەسايىل» غا قاراڭ:

ھەر يەردەكى ئول دەبان مەسائىل،
ئاندىن فۇقەھا يازىپ رەسائىل.

— نەۋايى.

رەسايىل [رسايل] (ئە) [بىرلىكى: رىسالە] رىسالىلەر، كىتابچىلار؛ مەكتۇپلار.

رەسەد I [رسد] (پ) ئۆلۈش، ھەسسە:

ۋە ئاسارىدىن رەسەددۇركىم، بابىلدە ياساپىتۇركىم، ھالا تەل-لى ئەقەرقۇن دەرلەر.

— نەۋايى.

رەسەد II [رصد] (ئە) كۆزىتىش جەدۋىلى تۈزۈش؛ ئاسترونومىيىلىك جەدۋەل:

رەسەد باغلاماق — ئاسترونومىيىلىك جەدۋەل تۈزمەك، سەييارىلەرنى ھېسابقا ئالماق.

رەسەد قىلماق — كۆزەتمەك.

رەسەد بەند [رصد بند] (ئە + پ) ئاسترونوم؛ مۇنەج-جىم:

سۇ ھەيلا ھىكمەت ئايىنى رەسەد بەند،
كى ئول بولغۇسى مەندىن سوڭغى فەرزەند.

— نەۋايى.

رەسەن [رسن] (پ) 1) ئارقان، ئارغامچا؛ تاسما، يىپ:

بەرابەر ئەيلەدىڭ قاشىڭ بىلە زۇلفۇڭنى، ئەي دىلبەر،
قانى مەنسۇرى ۋەقتى كۆرگەلى دارى رەسەن پەيدا.

— زەلىلى.

2) ئۆرۈم، چاچ ئۆرۈمى؛ كۆچمە م: يار:

دۇد سالدىم كىرفىك ئىلە كەلمەكىن ئىستەر رەسەن،
جەمئ ئولۇپ كەلمىش پەرى ھەر سارىدىن خۇشبۇ كۆرۈپ.

— ئەرشى.

رەسەن ئالماق — تاسما، يىپ ئالماق.

رەست [رست] (پ) قۇتۇلۇش، نىجات، نىجات تېپىش.

رەستە [رستە] (پ) 1) قۇتۇلغان، نىجات تاپقان؛ خالاس قىلىنغان. 2) سەپ، قاتار:

شەيخۇل ـ ئىسلام دەپتۇركى، يەر ـ كۆك ئەھلىدە ھەركىم-دىن رەستە بولغايسەن، سۇد قىلغايسەن.

— نەۋايى.

رەستە بولماق — قۇتۇلماق؛ خالاس بولماق.

رەستگار [رست كار] (پ) قۇتۇلغۇچى، خالاس تاپقۇچى؛ خالاسلىق؛ قۇتۇلماق، خالاس تاپماق.

رەستگار بولماق — قۇتۇلماق، خالاس تاپماق.

رەسم [رسم] (ئە) قائىدە، قانۇن؛ يوليورۇق:

نېگە بەس قىلدىڭ جەفا رەسمىن ۋەفا ئايىن ئولۇپ،
مەن قاچان دېدىم: قوي ئەمدى مۇنچە ئازار ئولسە بەس.

— ئەرشى.

بۇ ئالەم رەسمى بىرلە ئول چېكەر باش،
تەئەززۇرسىز بولۇر ئىش بولغۇسى پاش.

— ناقىس.

رەسمۇ ئايىن — قائىدە ـ يوسۇن:
جەھاندا قويدى ياخشى رەسمۇ ئايىن،
تۇزەتتى دۇنيىنى سەر تا بەپايىن.
— لۇتفى.

رەسمى ئادەت — ئەدەپ ـ قائىدە، قائىدە ـ يوسۇن:
ئۇمىد ئولدۇركى ساھىبخانەدىن ئەئزاز كۆرگەيمىز،
چەرا تەئزىمى مېھمان رەسمى ئادەت خۇبى شان ھادىس.
— شەۋقى.

رەسمى ئىسلام — ئىسلام دىنى قائىدە ـ يوسۇنى، ئىسلام دىنى ئەدەپ ـ قائىدىسى:
كېلىپ بەردى سەلامى رەسمى ئىسلام،
سەلامىغە جەۋابىن ئەيلەدۇك خام.
— ناقىس.

رەسۇل [رسول] (ئە) [كۆپلۈكى: رۇسۇل] ئەلچى، پەيغەمبەر:
بەھەققى ئالى نەبى ھۇرمەتى سەھابە كىبار،
رەسۇلغە ئوخشە يەنە ساھىبۇل ـ ئەلەم بولماس.
— شەۋقى.

رەسۇلى ئەرەب — ئەرەبلەردىن چىققان ئەلچى.

رەسۇلى ئەمىن — ئىشەنچلىك، راستچىل ئەلچى (پەيغەمبەر سۈپىتى).

رەسۇلى خىرەد پېشە — ئەقىل ـ ئىدراكلىق دانا ئەلچى.

رەسۇلى مۇستەفا — تاللانغان ئەلچى، پەيغەمبەر:
يوق ئىدۇك بار ئەيلەدىڭ لۇتفۇڭنى ئىزھار ئەيلەدىڭ،
ئەۋۋەلا خەلق ئەيلەدىڭ نۇرى رەسۇلى مۇستەفا.
— شەۋقى.

ئەسھابى رەسۇل — پەيغەمبەرنىڭ ساھابىلىرى:
بەندە ئەجىزغە شەفېئ شايەدكى ئەسھابى رەسۇل،
تابىئىنلەر سەرۋەرى ئول شاھ نۇئمانمغە ئەرز.
— شەۋقى.

رەسۇلانە [رسولانه] (ئە + پ) پەيغەمبەرانە، ئەلچىلەرگە خاس؛ ئەلچىلىككە يارىشا.

رەسۇلانە نۇزۇل — ئەلچىلەرگە ئوخشاش بېرىش.

رەسۇلۇللاھ [رسول الله] (ئە) ئاللانىڭ ئەلچىسى، پەيغەمبەر؛ مۇھەممەد پەيغەمبەر:
رەسۇلۇللاھ بىلەن زىينەت بېرىپ ئول ئەنبىيالارغە،
تەمامى ئەھلى جەننەتلەرگە سەرۋەر باغىبان كەلمىش.
— شەۋقى.

رەسۋا [رسوا] (پ) رەسۋا، شەرمەندە؛ رەسۋالىق، شەرمەندىلىك:
ھېچ كىشى مەندەك سېنىڭ ئىشقىڭدا شەيدا بولمادى،
چىقتى مەجنۇن، لىك مەندەك ئەلگە رەسۋا بولمادى.
— قەلەندەر.

رەسۋايى ئالەم — پۈتۈن ئالەمنىڭ رەسۋاسى، شەرمەندىسى:
گەرچە ئاشىق لازىمى ئالەمدە رەسۋالىقدۇرۇر،
ئىشق ئارا بابىر كەبى رەسۋايى ئالەم بولماسۇن.
— بابىر.

رەسۋايى جەھان — جاھاننىڭ رەسۋاسى، جاھاننىڭ شەرمەندىسى:
ئىشق ئارا قاچتىم خالايىقتىن داغى مەجنۇن بولۇپ،
كىم مەلامەت بىرلە رەسۋايى جەھان قىلغان فەلەك.
— ئا. نىزارى.

رەسۋايى دەھر — زامان، دەۋرنىڭ رەسۋاسى، شەرمەندىسى:
بىر سېنىڭدەك كۆرمەدىم، كۆردۈم ئەگەرچە نەچچە شەھر،
ئاقىبەت مەندەك بولۇر شەك يوقتۇكىم رەسۋايى دەھر.
— قەلەندەر.

رەسۋايى دەۋران — دەۋرلەرنىڭ رەسۋاسى، شەرمەندىسى:
ھەر زەمان يۈز ناز ئىلە، ئەي شوخ، جەۋلان ئەيلەمە،
ئىشق ئېلىنى دەھر ئارا رەسۋايى دەۋران ئەيلەمە.
— قەلەندەر.

رەسۋايى ئىشق — سۆيگۈ رەسۋاسى، مۇھەببەت شەرمەندىسى:
ماڭا ئوخشە يوقتۇرۇر ئالەمدە بىر شەيدايى ئىشق،
بولماغان مەندەك كىشى دۇنيادا بىر رەسۋايى ئىشق.
— قەلەندەر.

رەسىدە [رسيده] (پ) پېتىشكەن، ئېرىشكەن، پېتىلگەن:
نارەسىدە — ۋايىغا يەتمىگەن، بويىغا (بالاغەتكە) يەتمىگەن، نارەسىدە.
نەۋرەسىدە — يېڭىدىن پېتىلگەن، ئۆسمۇر.

رەشاد [رشاد] (ئە) توغرا يول تېپىپ، شۇ يولدىن مېڭىش.

رەشاشە [رشاشه] (ئە) 1) شەبنەم. 2) يامغۇر تامچىسى.

رەشەھات [رشحات] (ئە) [بىرلىكى: رەشھە] تامچىلار:
..... ئول چەشمە رەشەھاتىدەك ئەشكى رۇدىن.
— نەۋايى.

رەشك [رشک] (پ) ھەسەت، قىزغىنىش:
سەبا بۇلبۇلغە نەسىھەت قىلىپ ئاۋۇتقانى، رەشك ئوتنى سالىۋۇتقانى.
— خىرقەتى.

www.uyghurkitap.com

لەبلەری رەشکی لەئل ئولۇپ، لالە داغی ئېرۇر خىجىل،
سۆزلەرىدىن چۇ دۇر تامار، کۆپدۇر ئانىڭ نەزاکەتی.
— ئەرشی.

رەشك تەرىقی — ھەسەت يوللىرى.

رەشکی جەننەت — جەننەتنىڭ رەشکی:
کويىدۇرمۇ رەشکی جەننەت يا مەلائىککە مۇتەۋف،
يا کۆڭۈللەر خىلۋەتی يا مەسجىدی ئەقسامۇدۇر.
— ئەرشی.

رەشکی قەمەر — ئاينىڭ قىزغىنىشی.

رەشھ [رەشح] (ئە) سىزىش، تېمىش.

رەشھە [رشحە] (ئە) [کۆپلۈکی: رەشەھات] تامچە، سىزىپ چىققان سۇ تامچىلىرى:
ئۆزی دەريابی رەھمەتتۇر خىرامی مەۋجی رەھمەتتۇر،
ئىکی ئالەم لەبىدە رەشھە لۇتفی ئاتاسىدۇر.
— مەشھۇری.

رەشىد [رشيد] (ئە) 1) مەرد، باتۇر؛ کامالىغا يەتکەن، ۋايىغا يەتکەن:
يەنە فەرھاد بولمىش نەۋجۇۋان ھەم،
خىرەدمەندۇ رەشىدۇ پەھلەۋان ھەم.
— نەۋابی.

2) توغرا يول تاپقان 3) خاس ئىسىم.

رەغبەت [رغبت] (ئە) خاھىش، مەيل، قىزىقىش، ئارزۇ:

رەغبەت ئەتمەك — خالىماق، قىزىقماق؛ ئۇرۇنماق؛ ئارزۇ قىلماق.

رەغبەت ئەيلەمەك — «رەغبەت ئەتمەك» کە قاراڭ.

رەغبەت قىلماق — «رەغبەت ئەتمەك» کە قاراڭ.

رەغبەتنەماي [رغبت نمای] (ئە + پ) رىغبەتلەنگۈچی، خالىغۇچی، قىزىققۇچی:
نې مەنزىلغە کىم بولسە ئىشرەتفەزاي،
تەبىئەت کېرەك بولسا رەغبەتنەماي.
— نەۋابی.

رەغم [رغم] (ئە) بىرەر ئىشنىڭ ئەکسىنی قىلىش، ئەکسىچە ئىش کۆرۈش؛ قارىماستىن، ئېتىبار بەرمەستىن، ھېسابلاشماستىن.

رەغمىغە — قارشىسىغا، ئەکسىگە.

رەف [رف] (پ) کۆچمە م: قىسىلىش، سىقىلىش، تۇنجۇقۇش:
قويمە يۈزىڭنی نىقاب ئىچىندە،
رەف ئولدی ئادەم ھىجاب ئىچىندە.
— نەسىمىي.

رەفاقەت [رفاقت] (ئە) 1) دوستلۇق، يولداشلىق؛ مېھرىبانلىق؛ ئېتىبار بېرىش، کۆيۈنۈش:
چىقىپ ئالدىغە مەرھەبا ئەيلەدی،
رەفاقەت روسۇمىن ئەدا ئەيلەدی.
— ئا. نىزاری.

ئەگەر ئىککی کىشی تاپسە رەفاقەت،
بۇ ئىککەۋدىن ئىدی نەقلی ھېکايەت.
— ناقىس.

2) سەپداش، دوست:
چۇ بەندەر بارۇرغە خەيال ئەيلەدىم،
رەفاقەتلەرىمگە سىگال ئەيلەدىم.
— ئا. نىزاری، ن. زىيائی.

رەفاقەت ئەيلەمەك — دوستلۇق، مېھرىبانلىق کۆرسەتمەك؛ ئېتىبار بەرمەك، کۆيۈنمەك:
ئايا فەرھادۇ شېرىن، ئەيلەڭىز بىزگە رەفاقەتلىك،
کی ھىجران ئوتی ھەرگىز بەرمەدی تەسکىن قەرارىمغە.
— ئا. نىزاری.

رەفاھىيەت [رفاھيت] (ئە) پاراۋانلىق، تۇرمۇش باياشاتچىلىقی؛ ياخشی ئەھۋال.

رەفئەت [رفعت] (ئە) يۈکسەکلىك، ئېگىزلىك:
ھەم رەفئەت ئەرشی بارىندە مەکان،
ھەم بۇراقىڭغە خۇلدی بارىندە چەرا.
— نەۋابی.

رەفتار [رفتار] (پ) 1) ئادەت، رەسىم:
ئەي سىتەمگەر بىمۇرۇۋۋەت چەرخی کەج رەفتار فەلەك،
ئۈزدی بۇ غۇنچەمنی کۆردی بىۋەفا غەددار فەلەك.
— موللا سالېھ.

2) يۈرۈش، يۈرگۈچی:
قايسی کۆز بىرلە سېنىڭدىن ئۆزگىنی مەن کۆزلەيىن،
قايسی پايىم بىرلە سەنسىز کوچىدا رەفتار ئېتەي.
— موللا بىلال.

رەفتار ئەتمەك — يۈرمەك.

رەفتار ئەيلەمەك — «رەفتار ئەتمەك» کە قاراڭ:
کۆر نەزاکەت گۇل کەبی تاڭ يېلىدىن گۇلبەرگىکىم،
مەيلی رەفتار ئەيلەسە زاھىر قىلۇر يۈزدە ئەرەق.
— ئەرشی.

باد رەفتار — شامالدەك يۈرەر.

تېز رەفتار — تېز يۈرەر، يۈگۈرۈك:
ياکی ئات بىرلە ئېشەك بولسە ئىدی تېز رەفتار،
مىنىبان ئۈستىگە ئەل سەيرىدە قىلسۇن نە ئىلاج.
— شەۋقی.

خۇش رەفتار — خۇش يۈرەر؛ ئەۋرىشىم:

بەندەلىكنى تەۋقىنى بوينىغە سالغاي شول زەمان،
كىمكى كۆردى قامەتى ئول سەرۋ خۇش رەفتار شەمئ.
— قەلەندەر.

رەفرەف [رفرف] (ئە) پەلەمپەي، شوتا؛ باسقۇچ؛ يۇقىرىغا چىقىش ياكى تۆۋەنگە چۈشۈش ئۈچۈن ياسالغان قۇرۇلما:
دېگەيلەر ئۇممەتى رەفرەف سەۋارىم رۇزى مەھشەردە،
ئۇمىددۇر بىنەسىب ئەتمەس شەفائەت رەمزىدىن ھەرگىز.
— شەۋقى.

رەفز [رفض] (ئە) 1) تاشلاپ كېتىش. 2) رەت قىلىش، ئىنكار قىلىش.

رەفئ [رفع] (ئە) 1) كۆتۈرۈش، يۈكسەلدۈرۈش؛ يۈكسىلىش:
نەدۇر مەندىن تەمەننايىڭ بۇ مۇشتاقانە بەزم ئىچرە،
قولۇم سۇندۇم سوراھى بوينىغە رەفئى ھىجاب ئەيلەپ.
— مەشھۇرى.

2) يۇقىرى، ئېگىز:
مۇھەببەت غەيرەتى گۇلگۇن ھەرىرىن قىلمىش ئانداغ رەفئ،
تۇن ئاقسام تۆكمەئى جەيبىغە گەر مەھكەم ئېرۇر ئىلمەك.
— ئەرشى.

3) يوق قىلىش:
ئانى سىپقاراي ئەيلەي ئەندۇھ دەفئ،
داغى نەشئەسى ئەيلەسۇن غەمنى رەفئ.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

رەفئ ئەتمەك — «رەفئ ئەيلەمەك» كە قاراڭ.

رەفئ ئەيلەمەك — كۆتۈرمەك، يوق قىلماق.

رەفئ ئولماق — 1) كۆتۈرۈلمەك، يۈكسەلمەك. 2) يوق بولماق، غايىب بولماق.

رەفئى بولماق — «رەفئ ئولماق» قا قاراڭ.

رەفئى رەۋاق — يۇقىرى، ئېگىز كۆتۈرۈلگەن پەشتاق، راۋاق.

رەفئى مەقام — يۇقىرى جاي، يۈكسەك ماكان.

رەفئى ھىجاب ئەيلەمەك — ئارىدىكى ئۇياتنى يوق قىلماق؛ پەردىنى كۆتۈرمەك، ئېچىپ تاشلىماق.

رەفئى ئولماق — «رەفئ ئولماق» قا قاراڭ.

رەفىق [رفيق] (ئە) ھەمراھ، يولداش، دوست؛ بۇرادەر؛ مەھبۇبە، سۆيگۈنى، سۆيۈملۈكى؛ ھەمدەرد، سىرداش، سۆھبەتداش:
تەقۋى ئەيلەپ دەير ئارا يول تاپمادۇق، كەل، ئەي رەفىق،
مەست ئولۇپ مەيخارەلەر يەڭلىغ بارالى ئۆزگەچە.
— ئەرشى.
ئىشتىڭ دوستلار، بۇ كۈن جۇدا بولدۇم نىگارىمدىن،
رەفىقىم، ھەمدەمىم، ئول مېھرىبانىم، گۈلئۈزارىمدىن.
— موللا سالېھ.

رەفىق بولماق — ھەمراھ، دوست بولماق، ئورتاقلاشماق:
دېدى: كۆڭلىڭىزدۇر مەلال، ئەي شەفىق،
تەماشا قىلىڭكى، بولالى رەفىق.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

رەفىقۇ ئاشنا — دوست ۋە ئاشنا:
بىلە ئالمان بۇ تۇلۇئ تالېئىمدۇر كەۋكەبدىن،
جەھان ئىچرە ماڭا ھەرگىز رەفىقۇ ئاشنا يوقتۇر.
— ئەرشى.

رەفىقۇ ھەمدەم — ھەمراھ، دوست؛

رەفىقى جاۋىدانىي — ئۆمۈرۋايەت ئورتاق، دائىمىي يار.

رەفىقى رازجو — سىرداش.

رەفىقى زېبا چېھر — گۈزەل سىمالىق (كۆرۈنۈشلۈك) ھەمراھ.

رەفىقى مەھرەم — سىرداش دوست؛ سۆيگۈنى، سۆيۈملۈكى.

رەفىقى مەۋەددەت — مېھر - مۇھەببەتتە ئورتاق.

رەفېئ [رفيع] (ئە) يۈكسەك، ئېگىز، بۈيۈك:
بار ئېردىكى زىندان ئىچى كۆپ ۋەسېئ،
تەھى مەم ئەمىقۇ شىكافى رەفېئ.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

رەفېئ مەكان — يۈكسەك ئورۇنلۇق، يۇقىرى دەرىجىلىك.

رەفىئۇد - دەرەجات — يۈكسەك، بۈيۈك دەرىجىلەر.

رەقەبە [رقبه] (ئە) 1) گەدەن، بويۇن. 2) قۇل، چۆرى.

رەقەم [رقم] (ئە) 1) سان؛ بەلگە؛ يېزىق؛ يېزىش:
كۆرۈپ بارچەسىنىڭ گۇناھىن ئۆتۈپ،
ئەۋانلارغە بىر - بىر رەقەملەر پۈتۈپ.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

2) مەكتۇپ، نامە:
كاشىفۇل - ئەسرارلىق زاھىر قىلۇر نەرگىسلەرە،
ئەھسەنەت - تەقۋىم ئانىڭ شەئنىگە بىر مۇختەس رەقەم.
— ئەرشى.
باشىم كېتىپ بارادۇر يانماغاي بۇ سەۋدادىن،
ۋۇجۇد سەفھەسىگە ئىشقىدىن رەقەم بولماس.
— شەۋقى.

3) تەقدىر:
تىيىر ئىلگىدە نە قەلەم، نە رەقەم،
بەلكى رەقەم ئايەتى جەففەل - قەلەم.
— نەۋايى.

رەقەم ئەتمەك — «رەقەم ئەيلەمەك» كە قارالسۇن.

رەقەم ئەيلەمەك — يازماق، پۈتمەك.

رەقەم تاپماق — يېزىلماق، پۈتۈلمەك؛ كۆرسىتىلمەك.

رەقەم چەكمەك — ھۆكۈم چىقارماق؛ يازماق؛ يېزىشقا باشلىماق:

سەھەر خۇرشىدى شاھى تاغ ئۈزە زەررىن ئەلەم چەكتى،
داغى پەرتەۋ ساچىپ گەردۇن ئارا تۇرلۇك رەقەم چەكتى.

— ئەرشى.

رەقەم قىلماق — يازماق، پۈتمەك:

بەييەنۇدەر، بەيان قەنى ئالىم، بە ئەمەل ھەممە،
فەتىۋا ئۈزرە رەقەم قىلۇر مۇفتى ئەگەرچە تۇجرۇ.

— زەلىلى.

روزى رەقەم — تەقدىر قىلىنغان كۈن:

كۆرۈپ بىرنى غەنى ئۆزىنى فەقىر، قىلما ھەسەدخورلۇق،
بىرىگە كۆپ، بىرىگە ئاز ئەتا روزى رەقەمدىندۇر.

— مەشھۇرى.

رەقەمخان [رقم خوان] (ئە + پ) سىرداش:

يەنە بىر يان ئۇستادۇ پىرىك سېنىك،
رەقەمخانى لەۋھى زەمىرىك سېنىك.

— نەۋائى.

رەقەمزەد [رقم زد] (ئە + پ) رەقەم چېكىش، يېزىش:

رەقەمزەد قىلماق — يازماق.

رەقەمزەدە [رقم زده] (ئە + پ) يېزىلغان، ئىنشا قىلىنغان:

لاجەرەم بۇ شەرىق سلسلەنىك مەناقىبى شەرھىن ۋە ئەھۋالىن ئالارنىك بەئزى قۇدسىيا كەلىماتلارى بىلەكى، مەئارىق نىگارخانەلەرىنىك رەقەمزەدەسى بولۇپتۇر، مىسكىيەتۇل - ختام قىلىلدى.

— نەۋائى.

رەقەمزەن [رقم زن] (ئە + پ) يازغۇچى، كاتىپ:

چىقاردى سەفھەيۇ كىلكىم قەلەمزەن،
ھەمۇل يەر سۇرەتىن بولدى رەقەمزەن.

— نەۋائى.

رەقەمسەنج [رقم سنج] (ئە + پ) دانىشمەن، بىلىمدان.

رەقەمكار [رقم كار] (ئە + پ) 1) يېزىلغان، سىزىلغان. 2) رەقەم چەككۈچى.

رەقەمكەش [رقم كش] (ئە + پ) يازىدىغان، پۈتۈدىغان.

رەقەمى [رقمى] (ئە) رەقەملىك؛ يېزىلغان:

يا رەب، چېكىبان كۆپ رەقەمى جۇرمۇ گۇناھ،
نامەمنى قارا قىلدىمۇ ئۇمرۇمنى تەباھ.

— قىدىرخان يەركەندى.

رەقبە [رقبه] (ئە) ئېرىق، ئۆستەك بويىدىكى يەر، سۇغا يېقىن يەر.

رەقس [رقص] (ئە) ئويۇن (تۇرلۇك شەكىلدىكى سەنئەت ئويۇنلىرى)؛ ئۇسسۇل:

جەننەت مەڭگۈ بىزە دېسە ئولدەم ئۆزىن جەھان،
رەقس ئۇردى ئاشىقانە يۇرۇپ چەرخ چەنبەرى.

— سەيفى سەرايى.

رەقسان [رقصان] (ئە + پ) ئۇسسۇلچى، ئۇسسۇل ئويىنغۇچى:

ئىيدى ۋەسل بولماس بەھەم ئىشقىڭدا قۇربان بولمايىن،
جان قۇشۇڭ تاغىك ھەۋاسى ئۆزرە رەقسان ئولمايىن.

— مەشھۇرى.

رەققاس [رقاص] (ئە) 1) ئويۇنچى؛ ئۇسسۇلچى:

سەماڭ ئەيلەپ ئۇچۇپ تا بولدى رەققاس،
ئىكى قولدەك پەردىن چىقتىلار قاس.

— خىرقەتى.

قىلۇر ھەركىم بىلۇر ياخشى قىلىقلار،
غەزەلخانلىق بىلە ھەم رەققاسلىقلار.

— خىرقەتى.

2) تەشۇشكە ياكى ھاياجانغا، ئىزتىراپقا چۈشكەن؛ تىنچسىز، تىنىمسىز؛ كۆڭلى غەش؛ بىتاقەت، بىئارام:

مېھمان بولماق ئېمىش جان ئۆيىدە،
يۈركۈم، كۆڭلۇم ئولۇپتۇر رەققاس.

— نەۋائى.

رەقىب [رقيب] (ئە) كۆزىتىپ يۈرگۈچى، پايلاقچى، دۈشمەن:

رەقىبىڭ ئولماسۇن مەقسۇدى ھاسىل،
ئالىدەك قەددىمى ئول سالدى دالە.

— نەسىمى.

فىراقىڭ زۇلمىدە داد ئىستەرەم داد،
رەقىبىڭ دەستىدىن فەريادۇ فەرياد.

— سەيىد ئەھمەد.

رەقىق [رقيق] (ئە) مېھرىبان، شەپقەتلىك:

كىم قەلبى رەقىق ئېرۇر، ئاڭا مۇھتاج ئول،
توقلۇق چۇ كۆڭۈلنى قاتىق ئەيلەر ئاچ ئول.

— نەۋائى.

رەك [رک] (پ) «رەگ» كە قارالسۇن:

ھېچ ئۇزۇيىم خالى ئېرمەس غۇنچە لەئلىڭ فىكرىدىن،
سۇ شەجەر تەھتىگە يەتسە، سىر بولغاي شاخۇ رەك.

— گۈمنام.

جەننەت ئەگەر بولسا تەكىدە دۇرۇر،
فەيزى فۇتۇۋ جان رەكىدە دۇرۇر.

— زەللى.

ره‌كه‌ئات [ركعات] (ئە) [بىرلىكى: ره‌كئەت] «ره‌كئەت» كە قارالسۇن.

ره‌كئەت [ركعت] (ئە) ئۆتۈلۈۋاتقان نامازنىڭ بىر قىسمى، يەنى بىر قىيام (تىك تۇرۇپ ئوقۇش)، بىر رۇكۇ (ئېگىلىپ ئوقۇش)، سۇجۇت (پېتىپ باش قويۇپ ئوقۇش) قاتارلىقلار، مەسىلەن: پېشىن نامىزى ئون ره‌كئەت، شام نامىزى بەش ره‌كئەت دېگەندەك:

ئوقۇغىل تۆرت ره‌كئەت، ئەي بۇرادەر،
كى ھەر ره‌كئەتكە بىر قۇليا بەرابەر.

— «فەزۇن ـ نىجات».

ره‌كىك [ركيک] (ئە) سۇس، زەئىپ:
ره‌كىك گۈفتار — سۇس، خۇنۇك سۆز، گەپ.

ره‌گ [رگ] (پ) تومۇر، قان تومۇر:

ره‌گى گۈل سىيمگۈندۇر شىشەئى شەبنەمنى نۇش ئەتكەچ،
چەمەن گويا مۇسىبەتخانەدۇر بۇلبۇل خۇرۇش ئەتكەچ.

— زەللى.

ره‌گ ئۈزمەك — تومۇر ئۈزمەك؛ ئالاقە ئۈزمەك.

ره‌گ ـ بەره‌گ [ركبرگ] (پ) تومۇر ـ تومۇرلىرى:

قىلىچ زەخمى ئانداغ ئۆتۈپ ره‌گ ـ بەره‌گ،
بۇ ئەھۋالنى كۆرەى بىچارە سەگ.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

ره‌گزەن [ركزن] (پ) 1) تومۇرغا نەشتەر ئۇرۇپ قان ئالغۇچى. 2) چالغۇ تارىنى چەككۈچى، مۇزىكا ئورۇنلىغۇچى، مۇزىكانت.

ره‌ڭ I [رنک] (پ) 1) ره‌ڭ، بوياق، تۈس:

زىبىا سەنەمۇ بادەئى گۈل ره‌ڭسىز ئولماس،
ھەركىمدەئى لۇتفۇ كەرەمى زۇلمىنەن ئىستەر.

— تەجەللى.

2) خىل، تۈر. 3) نەپ، پايدا:

ره‌ڭگى يوقتۇر چۇن قىزىل گۈلدىن ساڭا، ئەي ئەندەلىب،
ئەل قولاغىن ئەسرۇ كۆپ يالقىتما فەريادىڭ بىلە.

— نەۋائى.

4) يۈز، چىراي، بەشىرە؛ كۆرۈنۈش، ھالەت:

مەي ئىچكەن قىز كەبى تۇرسا قىزارىپ،
كېتەر ئۆزگە سۇچۇك ره‌ڭگى قاۋارىپ.

— خىرقەتى.

ئەزدى كۆڭلۇم جىلۋەگەر كۆرگەچ بۇ ره‌ڭ ئاقىل يىگىت،
بەرقدەك جەۋلان قىلۇردا ھەر تەرەف مايىل يىگىت.

— ئەرشى.

5) ئىنتىزام، يۇرۇش ـ تۇرۇش، تەرتىپ:

بۇ ره‌ڭ بارماغلىقۇ كەلمەگلىك ئاڭلاپ تىشلەبان بارماغ،
تەجەللى جىلۋە قىلدى بارىبان خۇرشىدى سان ئاندا.

— ئەرشى.

6) بايلىق؛ مەنسەپ، ئەمەل، ھۆكۈم؛ دەرىجە، مەرتىۋە، ئابرۇي:

ھەم ھۇسەينى سۆزىدىن ره‌ڭى غەرىب،
ھەم غەرىبى دەمىدىن بەيتى ئەجەب.

— نەۋائى.

7) كۆز بوياش، ئالداش؛ ئالدامچىلىق؛ 8) خىل، تۈر، قىسىم، يوسۇن:

ھىيلەگەر زاھىدنى كۆرگەچ ئىشق ئېلى بولمىش بۇ ره‌ڭ،
قەسدى جان ئانداغكى بۇركۈت ئەيلەگەي تۇلكۇ كۆرۇپ.

— ئەرشى.

ره‌ڭ ئەتمەك — بويماق، پەردازلىماق.
ره‌ڭ ئەيلەمەك — «ره‌ڭ ئەتمەك» كە قارالسۇن.
ره‌ڭ تۇتماق — ره‌ڭلەنمەك، بويالماق، قىزارماق.
ره‌ڭ قىلماق — «ره‌ڭ ئەتمەك» كە قارالسۇن.
ره‌ڭگارەڭ — ھەرخىل تۇسلۇك، ره‌ڭمۇ ره‌ڭ.
ره‌ڭگى كافۇرى — ئاپئاق ره‌ڭلىك.
ره‌ڭگى گۈلنار ئولماق — ئانار گۈلىگە ئوخشاش ره‌ڭدە بولماق.
ره‌ڭگى مەلبۇسات — ھەر خىل ره‌ڭلىك كىيىم؛ نەقشلىك.
ره‌ڭگىنى ياقۇت ئەتمەك — قىزارتتۇرماق، پەدازلەماق، ياشناتماق.

ره‌ڭ II [رەنک] (پ) تاغ ئۆچكىسى:

بەلىغ سەيد ئەيلەبان ھەر يان نەھەڭى،
نېچۈككىم ره‌ڭ سەيد ئەتگەي پەلەڭى.

— نەۋائى.

ره‌ڭ ئامىز [رنک امیز] (پ) 1) ره‌ڭ، بوياقلارنى ئارىلاشتۇرغۇچى، نەققاش. 2) ره‌ڭمۇ ره‌ڭ، ره‌ڭ ئارىلاشقان، تاۋلىنىدىغان.

ره‌ڭ ئامىزلىق — 1) نەققاشلىق، بوياقچىلىق. 2) كۆز بويامچىلىق، ھىيلىگەرلىك.

ره‌ڭ ـ بەره‌ڭ [رنک برنک] (پ) ره‌ڭگارەڭ، خىلمۇ خىل، تۇرلۇك:

جەھان ئەيۋانى ئىچرە باش چىقارمىش ره‌ڭ ـ بەره‌ڭ گۈللار،
سىنىڭدەك چىقماغاندۇر ھېچ بىرى گۈلبەرگىدىن ھەرگىز.

— شەۋقى.

ره‌ڭرىز [رنک ریز] (پ) بوياقچى.

ئۇيغۇر كتاب تور بېكىتى www.uyghurkitap.com

رەڭرېزلىق — بوياقچىلىق:
كۆرۈپ ئول رەڭرېزلىق ئىشلەرىنى،
تەراغ كۈلمەككە ئاچىپ تىشلەرىنى.
— نەۋابى.

رەڭگىن [رنكين] (پ) 1) رەڭدار، تاۋلىنىپ تۇرىدىغان؛ رەڭلىك؛ گۈزەل؛ رەڭمۇ رەڭ:
خەيالى شۇئلەئى رەڭگىن قۇياشىم قىبلەگاھىمدۇر،
دەمى فىكرى ھىلالى نازەنىنىم سەجدەگاھىمدۇر.
— ئەرشى.
2) بېزەكلىك، نەقىشلىك. 3) شېرىن، دىلكەش، يېقىملىق:
تۈشۈپ مەزمۇن رەڭگىنكىم، بۇگۈل كۆڭلىگە سالغاچ بەرق،
گۈلىستانى سۇخەن ئىچرە بولۇر بىر نەۋئى گۈل يەكتا.
— ئەرشى.

رەڭگىن بولماق — بويالماق، قىزارماق.

رەڭگىن قىلماق — رەڭدار قىلماق، بېزىمەك، زىننەتلىمەك.

رەڭگىنلىغ — گۈزەللىك، رەڭدارلىق:
لەئل يەڭلىغ رەڭگىنلىغ چىقمىش ئۆيىدىن ئافتاب،
بادەئى رەڭگىن مەي ئىچتى ئول لەبى سەرشارىدىن.
— ئەرشى.

رەڭگىنلىق — «رەڭگىنلىغ» قا قاراڭ.

رەڭلىغ [رنك ليغ] چىرايلىق، رەڭلىك؛ مەنىلىك؛ جەزىبلىك.

رەم [رم] (پ) قورقۇش، چۆچۈش، ئۈركۈش، ئۈركۈپ قېچىش:
رەم ئۇرما زەلىلى مەئرىفەتدىن ھەرگىز،
دەرۋىش دۇئايى ساھىب خەير ئەيلەر.
— زەلىلى.

رەم ئەتمەك — چۆچۈپ قاچماق، چۆچۈمەك، ئۈركىمەك.

رەم بەرمەك — چۆچۈتمەك، ئۈركۈتۈپ قاچۇرماق.

رەم قىلماق — «رەم ئەتمەك» كە قاراڭ.

رەم قىلىپ قاچماق — ئۈركۈپ قاچماق.

رەم يېمەك — «رەم ئەتمەك» كە قاراڭ.

رەمان [رمان] (پ) ئۈركۈگەن، ئۈركۈپ قاچقان:
ۋەھشەتىم دەشت ئۆزرە زاھىردۇر جۇنۇندىن ئانچەكى،
ۋەھشكىم مەجنۇنغە رام ئېرۇر مەندىن رەمان.
— نەۋابى.

رەمە [رمە] (پ) توپ، پادا (ئادەملەر توپى، قوي پادىسى دېگەندەك)؛ گۈرۈھ، جەمئىيەت، خەلق:
مۇلك ئەھلىغە مېھرىبانلىغ ئەيلە،
ئانداقكى رەمەغە شۇبانلىغ ئەيلە.
— نەۋابى.

رەمەد [رمد] (ئە) كۆز ئاغرىقى:
قىلىپ نەرگىس ئۆز غۇنچەسىن بەيزەدار،
كى كۆزىندە ئېردى رەمەددىن غۇبار.
— نەۋابى.

رەمەزان [رمضان] (ئە) توققۇزىنچى ئاي (ھىجرىيە يىلى ھېسابىدا)، روزا ئېيى:
چىراكىم خەير بىسيار ھاسىل ئولغايلار بۇ ئاي ئىچرە،
مۇبارەك رەمەزاننىڭ جابدۇغىدىن يېڭى جان كەلمىش.
— شەۋقى.

رەمەق [رمق] (ئە) جان چىقىش ئالدىدىكى نەپەس، تىنىق، ئەڭ ئاخىرقى نەپەس:
ئوتغە تۈشسە مەھۋ ئولماي نېتكۈسى ناگاھ قىل،
قايدا قالسۇن سوزىشى ئىشق ئىچرە بۇ جاندىن رەمەق.
— ئەرشى.

رەمز [رمز] (ئە) [كۆپلۈكى: رۇمۇز] 1) ئىما، ئىشارەت، ئالامەت؛ ئۆز ئارا كېلىشىلگەن يوشۇرۇن بەلگە، شىفىر:
خىلافى رەسم ئۈچۈن بۇ رەمزىدىن بومىش كىشى ئاگەھ،
پەرىزادى پەرى ئاسىبىدىن تەئۋىز تاپغاي ۋەھ.
— ئەرشى.
2) كىنايە:
شوخنىڭ تەبئىدە چۇ دىققەت ئىدى،
رەمز ئىلە نۇكتەئى دەقىق دېدى.
— نەۋابى.
3) مەخپىيەت، مەخپىيەتلىك:
كى ئىشتەرمەن بۇ رەمزىڭ ئاشكارا،
مەنى يارىڭغە ئايغايسەن، نىگارا.
— ناقىس.

رەمل [رمل] (ئە) [كۆپلۈكى: رىمال] قۇم، قۇم بىلەن پال ئېچىش؛ پالچىلىق.
رەمل مەشقى — پال ئېچىش ئۈچۈن قەغەزگە تۈرلۈك سىزىق ۋە نۇقتىلارنى سىزىپ مەشىق قىلىش، پالچىلىق مەشىقى.

رەممال [رمال] (ئە) پالچى، قۇم (تاش) بىلەن پال ئاچقۇچى.

رەمۇز [رموز] (ئە) ئىما ـ ئىشارەتلەر؛ «رەمز» گە قاراڭ:
ناز قىلىپ رەمۇز ئىلە قىلدى كۆڭۈلنى پۇر جۇنۇن،
بارمىدى ياكى بىلمەدىم لەيلى بىلەن قەرابەتى.
— ئەرشى.

رەمۇزات [رموزات] (ئە) «رەمز» گە قاراڭ.

ره‌مىده [رميده] (پ) ئۇركۈگەن، چۆچۈگەن، قورققان؛ چۆچۈپ قالغان، قورقۇپ قالغان؛ ئۇركۈپ قاچقان.
ره‌مىده ئەيلەمەك — ئۇركۈتۈپ قاچۇرماق؛ چۆچۈتمەك.
ره‌مىده بولماق — يىراقلاشماق، قاچماق.
ره‌مىده خاتىر — خاتىرى، كۆڭلى پەرىشان.
ره‌مىده هۇش — هوشىدىن ئايرىلغان، بىهوش.

ره‌مىم [رميم] (ئە) كونا، ئەسكى، قەدىمكى؛ ئەسكىرىگەن، چىرىگەن:
كەتمەگەي مېهرىڭ مېنىڭ باشىمدىن، ئەي هۇرى زەمان،
قىلسە بۇ گەردۇنى دۇن سۆڭەكلىرىمنى گەر رەمىم.
— قەلەندەر.

ئەزمى ره‌مىم — چىرىگەن سۆڭەك.

ره‌نج [رنج] (پ) 1) مۇشەققەت، قىينىچىلىق؛ مېهنەت:
سودىگەرکى يامبۇ بولسا نەچە تۇمەن،
بىرلەھزە يەتمەسە ئاڭا هېچ رەنج ـ لەھەن.
— سەبۇرى.
يار ۋەسلىن ئىزدەسەڭ قويغىل بۇ ئالەم لەززەتىن،
رەنجى چەكمەي گەنج تاپماي كىم سەفا بولدى دەرىغ.
— شەۋقى.
2) زەخمەت؛ ئازاب، ئازار، دەرد، ئەلەم؛ ئاغرىق:
بۇ دەردىنڭ هېچ دەۋاسى يوقتۇر،
بۇ رەنجىنڭ هېچ سىفاسى يوقتۇر.
— موللا سالىھ.
بەرمەگىل قولدىن قەنائەت گەنجىنى،
بولغۇسى ئول گەنجى رەنجىگە ئىلاج.
— شەۋقى.

ره‌نج پەرۋەرد — مۇشەققەت بىلەن ئۆسكەن، كېسەلمەن.
ره‌نج پەيماي — مۇشەققەت تارتقان، رەنجىگەن.
ره‌نج پەيمۇدەلىغ — قىينالغانلىق، مۇشەققەت تارتقانلىق.
ره‌نج تاپماق — قىينالماق، مۇشەققەت چەكمەك.
ره‌نج فەرساي — قايغۇلاندۇرغۇچى، غەم ـ قايغۇغا سالغۇچى.
ره‌نج فەرسۇد — جاپا ـ مۇشەققەتتىن هارغان، دەرد ـ ئەلەمدىن هالسىزلانغان.
ره‌نج كۆرمەك — «رەنج تاپماق» قا قارالسۇن.
ره‌نجگە سالماق — ئازار بەرمەك، خاپا قىلماق.
ره‌نجۇ ئەلەم — دەرد ـ ئەلەم، جاپا ـ مۇشەققەت:
ماڭا مۇنچە رەنجۇ ئالەم قىلغۇچە،
تومۇغدىن فۇزۇنراق سىتەم قىلغۇچە.
— ئا. نىزارى.
ره‌نجۇ ئەنا — ئازاب ـ ئوقۇبەت، مېهنەت ـ مۇشەققەت، دەرد ـ ئەلەم.
ره‌نجۇ تەئەب — كېسەللىك ۋە هارغىنلىق:
مەن ئۆلسەم فەرەھلىك بىلە روز ـ شەب،
ساڭا يەتسە مۇنداقكى رەنجۇ تەئەب.
— ئا. نىزارى.
ره‌نجۇ رىيازەت — دەرد ـ ئەلەم، جاپا ـ مۇشەققەت:
نېكىم تەقدىر بولسا، ئول بولار تەھقىق بىلگەيسىز،
ئېرۇر مەڭگۇ جەدەل، رەنجۇ رىيازەت بارچە بىھۇدە.
— بابىر
ره‌نقۇ زەلەل — مۇشەققەت ۋە خارلىق.
ره‌نجۇ مۇشەققەت — جاپا ـ مۇشەققەت، دەرد ـ ئەلەم:
يۇزلەنىپ ئەمنۇ فەراغەت غۇسسەۋۇ غەم بولدى دەفئ،
ئەيشۇ ئىشرەت قىلدىيۇ رەنجۇ مۇشەققەت قالمادى.
— بابىر.
ره‌نجۇ مېهنەت — غەم ـ غۇسسە، جاپا ـ مۇشەققەت، دەرد ـ ئەلەم:
ساڭا بولدى شامى هەجرىڭ ئاقىبەت سۇبهى ۋىسال،
گەرچە تارتتىڭ، ئەي قەلەندەر، رەنجۇ مېهنەت بۇ كېچە.
— قەلەندەر.
ره‌نجى خۇمار — خۇمار ئاغرىقى:
ئولتۇرۇر هەردەم مېنى مەي ئىچمەسەم رەنجى خۇمار،
مەن نېچۈك بولماي هەمىشە كۆلبەئى خۇممار ئارا.
— مەشھۇرى.
ره‌نجى ره‌ۋان — جان ئازابى.
ره‌نجى زەخمەت — جاراھەت، زەخمەت ئاغرىقى، دەردى:
ۋا دەرىغا، بىر كۈنى كەلگەي كەمىنگاھىدىن ئۆلۈم،
جان هىسارى تەنگە ئۇرغاي رەنجى زەخمەت بىر تەرەف.
— شەۋقى.
ره‌نجى هادىس — تۈيۇقسىز بالا ـ قازانىڭ دەرد ـ ئەلىمى:
ۋەلى بىر ئۆمۇر، بۇ گۈلشەندىن هەۋادىس،
قىلىپ جانسىغە هىجران رەنجى هادىس.
— قىدىرخان يەركەندى.

ره‌نجان [رنجان] (پ) رەنجىگەن:
ئەزاسىدىن بولۇپ هەر خەيل رەنجان،
يەنە هەق مەۋهىبەت ئەيلەپ يېڭى جان.
— نەۋائى.

ره‌نجه [رنجه] (پ) رەنجىگەن، قىينالغان، ئازابلانغان، سقىلغان؛ خاپا.
ره‌نجه ئەيلەمەك — قىينالماق، ئازابلانماق.
ره‌نجه قىلماق — «رەنجه ئەيلەمەك» كه قارالسۇن.

رەنجۇر [رنجور] (پ) كېسەلمەن، دەردمەن؛ ئېزىلگەن؛ كېسەل، كۇچسىز، ماغدۇرسىز:
ھەببىلىك ھۇرمەتىدىن شەۋقى ئىمانىنى مەھكەم قىل،
ئۆلەر ۋەقتىدە شەيتان غارەتىدىن قىلماغىل رەنجۇر.
— شەۋقى.

تاشىدۇر ھۇققەئى ياقۇت ئارا دۇر،
كۆرۈپ سېھھەت تاپار گەر بولسا رەنجۇر.
— خىرقەتى.

رەنجۇر بولماق — ئازابلانماق، قىينالماق؛ كېسەل بولماق، سقىلماق.
دەۋى گۈل بىزدىن ئۆتكەن بولسا مەئزۇر،
مەنى بىچارەدىن كۆپ بولما رەنجۇر.
— خىرقەتى.

رەنجۇرلۇغ — كېسەللىك، بىمارلىق.

رەنجۇر ئولماق — «رەنجۇر بولماق» قا قارالسۇن.
يار رەنجۇر ئولدى مەن ئاندىن داغى رەنجۇررىاق،
ھالەتىم دىشۋار، ئەي پەرۋاردىگارا، بول تەبىب.
— زەللى.

رەنجىدە [رنجيده] (پ) رەنجىگەن، مۇشەققەت تارتقان، ئازاب چەككەن:
قەدەم رەنجىدە قىل كۆڭلۈم ئۈچۈن، ئەي يارىنىڭ ئوقى،
مېنىڭ بۇ ناتەۋان كۆڭلۈمگە چۈن دەرماندىن ئارتۇقسەن.
— بابىر.

رەھ [ره] (پ) يول، ئىز؛ «راھ» گە قارالسۇن:
يەئنى تەرىقەت يولى تۇرفە رەھى مۇستەقىم،
ئاندا قەدەم راست قويكىم، خەتەرى بولماسا.
— زەللى.

ئىت كەبى تەلمۇرۇبان خاك رەھىڭ باش قويۇبان،
شەھى ئىقلىم ھەمە مۇھتاجۇ گەدايان يېخلىغ.
— شەۋقى.

رەھ ئاۋەرد — 1) سوۋغا. 2) مەسلەك، ئۇسۇل.

رەھ رەۋان — يولغا راۋان بولۇش، يۈرۈپ كېتىش:
ئەلىپ رۇخسەت ئاندىن بولۇپ رەھ رەۋان،
بۇ مەجمۇئغە ياپماق ئۈچۈن بىر مەكان.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

رەھا [رها] (پ) خالاس بولغان، قويۇپ بېرىلگەن، بوشىتىلغان؛ قويۇپ بېرىش، بوشىتىش؛ ئازاد، ئەركىن:
نىشانغە ئوقىنى رەھا ئەيلەگەي،
كۆڭۈل مەقسەدىنى ئەدا ئەيلەگەي.
— ئا. نىزارى.

دەۋى: «پۇت ـ قولىنى قىلىڭلار رەھا،
كى ئەمرىمنى فىلھال كېتۈرسۇن بەجا».
— ئا. نىزارى.

رەھبە [رحبه] (ئە) سەھنە، ئويۇن ـ كۆلكە جايى؛ سۆپا:
مەۋلانا شەرەفىددىن ئەلى يەزدىي ... بىر رەھبەدە ئولتۇرۇپ ئېرمىشلەر.
— نەۋائى.

رەھبان [رهبان] (ئە) بۇتپەرەسلەر ئۇستازى، رەھبىرى، باشلىقى:
ئاندا نې رەھبان ئىدى نې بەرەھمەن،
لېك بارى بۇتلەر ئىدى سىيمتەن.
— نەۋائى.

رەھبەر [رهبر] (پ) يول كۆرسەتكۈچى، پېتەكچى؛ ئۇستاز:
رىزا باشىنى سۇئالىڭغە ئەيلەسەڭ رەھبەر،
سۇئال ئىچىندە كۆتۈر سەرۇى قامەتىڭنى پات.
— شەۋقى.

خەيرۇ شەررۇ رىزقۇ ئۇمرۇ ئىززەت جۇملەسى،
شەۋقى بىلسەڭ ھەقدىن ئۆزگە ھېچ رەھبەردىن ئەمەس.
— شەۋقى.

رەھدار [رەدار] (پ) يول ساقچىسى، يول نازارەتچىسى، يول كۆزەتچىسى.

رەھرەۋ [رەرو] (پ) يول يۈرگۈچى؛ مۇساپىر، «راھرەۋ» گە قارالسۇن:
نەچە تەشنە رەھرەۋنى سىيراب ئېتەر،
ئۇنىڭ سايەسىدە تېخى خاب ئېتەر.
— زەللى.

رەھرەۋى جەھان پەيما — تېز يۈرگۈچى جاھانكەشتى.

رەھرەۋى فەرزانە — دانىشمەن يولۇچى.

رەھزەن [رەزن] (پ) قاراقچى، يول توسار؛ «راھزەن» گە قارالسۇن:
كېلىپ تەگدى رەھزەن بورقن ياكى چاڭ،
پۇلىن بەردى ئەمما قۇتۇلدى ئاغاڭ.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

بۇ نېچۈك كۆز، بۇ نېچۈك تەرز، بۇ نېچۈك نازۇ نىگاھ،
ھەر بىرى يۈز كارۋانى ئەقىلىنگدۇر رەھزەنى.
— مەشھۇرى.

رەھشۇناس [رەشناس] (پ) يول تونۇيدىغان، بىلىدىغان؛ يول بىلگۈچى، يول تونۇغۇچى:
بولۇپ ئەنجۇم ئەھۋالىغە رەھشۇناس،
تەبىئەتلەرىن داغى ئەيلەپ قىياس.
— نەۋائى.

رەھ فىكەندە [رەفكنده] (پ) يولغا، يەرگە تاشلانغان.

رەھكاۋ [رەكاو] (پ) «راھرەۋ» گە قارالسۇن.

رەھكۇب [رەكوب] (پ) يول باسقۇچى، يول يۈرگۈچى.

رەھكۇب بولماق — يول باسماق، يول يۈرمەك.

رەھگۇزار [رەگزار] (پ) 1) قاتناش يولى، كاتتا يول، ئادەملەر ئۆتۈشۈپ تۇرىدىغان يول. 2) يولۇچى، ئۆتكۈنچى:
دېمە كويىدا ھەر سارى ئاچىلغان نەرگىسى شەھلا،
سەراسەر رەھگۇزارىن لەشكەرى نەززارە ياستانمىش.
— ئەرشى.

رەھگۇزەر [رەگزار] (پ) «رەھگۇزار» غا قاراڭ:
تەرىقەت ئەھلى بۇ كۈن بەردىلەر ئەجەب خەبەر،
قەلەندەرانە ئۆتۈڭلەر جەھان چۇ رەھگۇزەرى.
— زەلىلى.

ئۇشبۇ ئالەم گويىيا بىر رەھگۇزەر،
قىلماغىل زىنھار ئاڭا ئەندەك نەزەر.
— خەراباتى.

رەھل [رحل] (ئە) 1) ئەسۋاب؛ يول (سەپەر) جابدۇقلىرى (يۈكى). 2) سەپەرگە چىقىش؛ كۆچۈش. 3) ئوقۇش ۋاقتىدا كىتاب قويىدىغان تاختا، ئورۇندۇق.

رەھم I [رحم] (ئە) رەھىم، شەپقەت، جان كۆيدۈرۈش؛ ئېچىنىش:
رەھمىسى كەلمەس غەرىبنىڭ ئاھىغە،
كىرگەلى قويماس رەقىب دەرگاھىغە.
— غەيرەتى.

رەھم ئەتمەك — «رەھم ئەيلەمەك» كە قاراڭ:
داغدىن جىسمىم ئارا ھەر سارى ئاچىلغان سۆڭەك،
كۆرسە، رەھم ئەتكەي كۈلۈمسۈپ، شاد ئولۇر ئول باغرى تاش.
— ئەرشى.

رەھم ئەھلى — قېرىنداشلار، رەھىمدىللار؛ جان كۆيەرلەر.

رەھم ئەيلەمەك — رەھىم قىلماق؛ ئېچىنماق:
لۇتف ئېتىپ مىسكىن رىزائى ھالىغە رەھم ئەيلەگىل،
بر نەزەر قىلساڭ ماڭا ھېچ يوقتۇر ئارمانىم مېنىڭ.
— رىزائى.

رەھم قىلماق — «رەھم ئەيلەمەك» كە قاراڭ:
ئىجابەتكە بولدى دۇئايىم قەرىن،
ماڭا رەھم قىلدى جەھان ئافەرىن.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

رەھم II [رحم] (ئە) بالىياتقۇ؛
رەھم ئىچرە غىزا ھەم ئولكى مەئكۇم،
ھەۋايى دىلكۇشا ھەم ئولكى مەئلۇم.
— نەۋايى.

رەھمان [رحمان] (ئە) رەھىم ـ شەپقەت قىلغۇچى، ئاللا:
يۈزىڭدە سۇرەتى رەھماننى كۆردۇم،
قاشىڭدە قاف ۋەل ـ قۇرئاننى كۆردۇم.
— نەسىمىي.

بەندە ئاجىزغە ئاغىر كەلتۈرسە مىزان پەللەسى،
ياخشى ئەئمال بىرلە شايەد زات رەھمانىمغە ئەرز.
— شەۋقى.

رەھمانىي [رحماني] (ئە) خۇداغا، تەڭرىگە تېگىشلىك، خۇدانىڭ، خۇدادىن.

رەھمەت [رحمت] (ئە) مەرھەمەت، رەھمەت، تەشەككۇر:
مۇھەييا ئەيلەگەيلەر ئانچۇنانكىم ئابۇ نېئمەتدىن،
ئوشۇل رەھمەت ئىلە ماھى مۇبارەك رەمەزان كەلمىش.
— شەۋقى.

ئىلاھا، قىل مېنى رەھمەت سىرىشتە،
سالىپ بوينۇمغە مېھرىڭ بىرلە رىشتە.
— خىرقەتى.

رەھمەتەن لىل ئالەمىن — ئالەم ئۈچۈن رەھمەت:
چۇن ۋۇجۇدى رەھمەتەن لىل ئالەمىن،
سەجدەگەھ بولدى ماڭا روبى زىمىن.
— خەراباتى.

رەھمەت شەرابى — ئىلتىپات، تەشەككۇر شەرابى:
بوستان ئىچىندە تۇرلى چەچەك ئەنجۇمەن قۇرۇپ،
رەھمەت شەرابى بىرلە بولۇپ مەست ھەر بىرى.
— سەيفى سەرابى.

رەھمەت قىلماق — شەپقەت قىلماق، مەرھەمەت قىلماق.

رەھمەتىغە بارماق — «رەھمەتىغە ۋاسىل بولماق» قا قاراڭ.

رەھمەتىغە ۋاسىل بولماق — دۇنيادىن ئۆتمەك، قازا قىلماق.

رەھمەتى ھەق — ھەقتائالانىڭ رەھمەتى، ئاللانىڭ مەرھەمىتى:
تەۋبە ئوت، رەھمەتى ھەق بىرلە ئوتۇن بارچە گۇناھ،
تەۋبە رەھمەت ئوتىنىڭ شەرھىدە قىلسۇن نە ئىلاج.
— شەۋقى.

ئايەتى رەھمەت — رەھىم قىلىش، مەرھەمەت قىلىش توغرىسىدىكى ئايەت:
نەسىب ئەتكىل، ئىلاھا، ئول پەرىغە ئەيش ئىلە ئىشرەت،
ئانىڭ ھەققىدە نازىل بولدى گويا ئايەتى رەھمەت.
— قەلەندەر.

ئەھلى رەھمەت — رەھمەتكە لايىق كىشى:
ئېرۇر تالىبغە تەڭ ئەيش ئولسا نېئمەت،
بارىغە شۇكر ئېتەر بىل ئەھلى رەھمەت.
— خىرقەتى.

دەريايى رەھمەت — مەرھەمەت دەرياسى:
شەفائەت بىرلە ھەق دەريايى رەھمەتدىن ئۇمىد ئەتسەڭ،

تەكەببۇر قىلماغىل شەۋقى ئۆزۈڭنى ئەيلەگىل مەغجۇز.
— شەۋقى.

دۇرى رەھمەت — رەھمەت ئۇنچىسى، تەشەككۇر ئۇنچىسى:
ئەخىر ئىشقۇ فەنادىن بەقا ئېرۇر ھاسىل،
ئۇلانسەلەر دۇرى رەھمەتكە ئاندا ئالى ھەيات.
— شەۋقى.

رەھمەتنەزراي [رحمت فزای] (ئە + پ) رەھىم - شەپقەتلىك؛ مەرھەمەت قىلغۇچى.

رەھمەتۇللاھ [رحمة الله] (ئە) رەھمەتلىك، خۇدانىڭ رەھمىتىگە لايىق، مۆمىن (ۋاپات بولغان كىشى ھەققىدە):
ۋەئدەئى لاتەقنەتۇمىن رەھمەتۇللاھىدىن ئۇمىد،
شەۋقى، نالان بولماغىل بەس فېئلى شەيتانىڭغە ھەيف.
— شەۋقى.

رەھن [رهن] (ئە) رەنە، گۆرۈ:
رەھن ئەتمەك — گۆرۈگە، رەنگە قويماق.
رەھن ئەيلەمەك — «رەھن ئەتمەك» كە قارالسۇن.

رەھنەما [رهنما] (پ) يول باشلىغۇچى، يولباشچى، يول كۆرسەتكۈچى، يېتەكچى؛ رەھبەر، «راھنەما» غا قارالسۇن:
مېنى خەلق ئەيلەگەن قادىر خۇداسەن،
يولىن يوق ئەيلەگەنگە رەھنەماسەن.
— ناقىس.

تەلەبدە بولساڭ ئەگەر ياخشى رەھنەما ئۈچرار،
كۆڭۈلنىڭ زەڭگىنى ئاچغۇندەك ئاشنا ئۈچرار.
— شەۋقى.

رەھنەماي [رهنامای] (پ) «راھنەما» غا قارالسۇن.

رەھنەمۇن [رهنمون] (پ) يول كۆرسەتكۈچى، يېتەكچى؛ «راھنەمۇن» غا قارالسۇن:
تاپىپ دانا مۇئەللىم زۇفۇنۇنى،
جەمئى ئەھلى دانىش رەھنەمۇنى.
— ناقىس.

رەھنەۋەرد [رهنورد] (پ) يول يۈرگۈچى، يولۇچى، سایاھەتچى، كەزگۈچى:
دېدىمكى، سۈرمە قىلاي گەردى رەھنەۋەردىڭنى،
فىغانكى، تاپمادى كۆز تۇتىياغە گەردىڭنى.
— نەۋائى.

رەھۋار [رەوار] (پ) تېز، راۋان:
ئول ئەشھەب گەردى پەست ئېرىدى رەھۋار،
نېچۈككىم بولسە غەلتان دۇررى شەھۋار.
— نەۋائى.

رەھىق [رحيق] (ئە) ساپ، سۈزۈك (تىنىق) مەي، ياخشى مەي.

رەھىل [رحيل] (ئە) 1) كۆچۈش، كېتىش؛ يولغا چىقىش؛ 2) ئۆلۈش.
رەھىل ئاغاز قىلماق — كۆچۈشكە باشلىماق؛ كېتىشكە تەمشەلمەك.
رەھىل ئەتمەك — كۆچمەك، كەتمەك؛ يولغا چىقماق.
رەھىل تۇتماق — كۆچمەك، سەپەر قىلماق.

رەھىلكوش [رحيل كوش] (ئە + پ) 1) يولۇچى. 2) يولغا سالغۇچى:
سۆز ناقەسىنىڭ رەھىلكوشى،
بۇ نەۋئ چېكەر ھودى خۇرۇشى.
— نەۋائى.

رەھىم [رحيم] (ئە) مەرھەمەتلىك؛ رەھىملىك، رەھىم قىلغۇچى، مېھرىبان؛ مېھرىبان ئاللا:
ئەگەر يەتسە شەھدىن ماڭا بۇ ستەم،
رەھىم سەن بۇ بەندەڭغە قىلغىل كەرەم.
— گا. نىزارى، ن. زىيائى.
ئىلاھا، رەھىم ئېتىپ ئەرشى دۇئاسىن مۇستەجاب ئەيلە،
رەھىمى رەھنەما سەنسەن، ماڭا قىل مەغفىرەت ئەرھەم.
— ئەرشى.

رەھىمەھۇللا [رحمه الله] (ئە) ئاللا ئۇنى ئەپۇ قىلسۇن، كەچۈرسۇن، گۇناھىدىن ئۆتسۇن:
... ۋە مەۋلانا ئەبدۇسسەلام شىرازىي رەھىمە ھۇللاھكى، ئول زەماننىڭ ماھىر ھەكىمى ۋە ھازىق تەببى ئېردى — بۇ زەئىغە مۇئالىج ئېردى.
— نەۋائى.

رەۋ [رو] (پ) قوشما سۆز تەركىبىدە «يۈرگۈچى، كەزگۈچى» مەنىلەرنى ئىپادىلەيدۇ:
رەھرەۋ — يول يۈرگۈچى، كەزگۈچى، سایاھەتچى.

رەۋا I [روا] (پ) 1) لايىق، مۇناسىپ، ماس، مۇۋاپىق. 2) چىقىرىش. 3) يەتمەك، ئېرىشمەك.
رەۋا ئەيلەمەك — مەقسەتكە يەتمەك (يەتكۈزمەك)، ئېرىشمەك (ئېرىشتۈرمەك)؛ ھەل قىلماق، ئاسانلاشتۇرماق:
مەيى لەبىدىن ئەگەر ئەيلەسەم رەۋا كامىم،
كى نەقد، جانۇ جەھاننى ئاڭا فىدا قىلايىن.
— ئەرشى.

مېنىڭ بۇ دەردىمە، يا رەب، دەۋا قىل،
ماڭا لۇتفۇڭ ئىلە ھاجەت رەۋا قىل.
— خىرقەتى.

رەۋا بولماق — لايىق كەلمەك؛ مۇمكىن بولماق.
رەۋا تۇتماق — لايىق كۆرمەك، مۇناسىپ كەلمەك.
رەۋا كۆرمەك — «رەۋا تۇتماق» قا قارالسۇن.

بۇ گۈلشەندە مېنىڭ كۆڭلۈم خۇشى سەن،
نېچۈك مېھنەت رەۋا كۆرسەم ساڭا مەن.
— خىرقەتى.

رەۋا II [روا] (پ) «رەۋان» سۆزىنىڭ قىسقارتىلغان شەكلى، يۈرگۈچى، ماڭغۇچى، كەتكۈچى.

رەۋاتىب [رواتب] (ئە) [بىرلىكى: راتبە] بەلگىلەنگەن ھەق؛ مائاش، نەپەقە.

رەۋاج [رواج] (ئە) 1) ئېتىبار:
تاپىلغاي ئېردى رەۋاجى قىسسەئى ئابى ھەيات،
زۈلمەت ئىچرە نەچچە يىل خىزرۇ سىكەندەر بولماسا.
— زەلىلى.

2) قوللىنىۋاتقان پۇل. 3) ئامال، چارە:
تاپالمام كېتەرنىڭ ئىلاجىنى ھەم،
بىلەلمەم تۇرارنىڭ رەۋاجىنى ھەم.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

رەۋاق [رواق] (پ) پېشايۋان؛ ئايۋان؛ راۋاق.

رەۋان I [روان] (پ) 1) مېڭىش، يۈرۈش، كېتىش:
چىقىپ مەن بۇ يەردىن تاڭ ئاتقان زەمان،
يۈرۈپ ئەھلى تۇججار قاشغە رەۋان.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

2) ئېقىش، تامچىلاش، تۆكۈلۈش (كۆز يېشى):
ناۋەكى ئىشقىڭ تېگىپ ئاندىغ كۆڭۈل مەجرۇھدۇر،
ھەر قايان بولدى رەۋان ھەر قەترە قانمەدىن قېيان.
— ئەرشى.

3) دەرھال، دەررۇ، تېز. 4) سىلىق، سىپايە. 5) قىممەتلىك، قىممەت باھا.

رەۋان ئايتماق — پاساھەت بىلەن سۆزلىمەك، سىلىق ئېيتماق.

رەۋان ئەتمەك — بەجا كەلتۈرمەك، ئورۇنلىماق.

رەۋان ئەيلەمەك — «رەۋان ئەتمەك» كە قارالسۇن.

رەۋان ئولماق — يۈرمەك، ماڭماق، يولغا چىقماق. 2) كەتمەك، قايتماق.

رەۋان قەد — خۇش قامەت، بوي ـ تۇرقى كېلىشكەن.

رەۋان قىلماق — 1) ئەۋەتمەك، يولغا سالماق:
گەردى باد ئايلەپ ۋۇجۇدۇمنى ئەدەم ۋادىسىدا،
كوھى غەم سەر مەنزىلى ساڭى رەۋان قىلغان فەلەك.
— ئا. نىزارى.

2) ئۇرماق، سالماق:
غەزەب بىرلە خەنجەرنى قىلدى رەۋان،
تېگىپ دالۇسغە، كېسىلدى چاپان.
— ئا. نىزارى.

رەۋان II [روان] (پ) جان، روھ؛ ھايات، تىرىكلىك.

رەۋان بەخش — جان بېغىشلىغۇچى، روھلاندۇرغۇچى.

رەۋان تاپماق — جان تاپماق، تىرىلمەك.

رەۋانى پۇر ئەنۋار — نۇرلۇق، پاكىز روھ.

رەۋان كىرگۈزمەك — جانلاندۇرماق.

رەۋانى ھەشىمەت — ئۇلۇغلۇق، ھەشىمەتلىك، دەبدەبە.

رەۋان ئاسا [روان آسا] (پ) راھەتبەخش؛ ناھايىتى راۋان.

رەۋانە [روانە] (پ) «رەۋان I » گە قارالسۇن:

رەۋانە ئەيلەمەك — كۆز يېشى قىلماق، تۆكمەك، ئاققۇزماق.

رەۋانپەرۋەر [راوان پرور] (پ) ھاياتبەخش.

رەۋان سۇ [اوان سو] ئېقىن سۇن.

رەۋانى [روانى] (پ) دەرھال، تېزدىن، تېز سۈرئەت بىلەن.

رەۋايەھ [روايح] (ئە) يېقىملىق، خۇش پۇراق ھىدلار؛ «رايھە» گە قارالسۇن.

رەۋەندە [روندە] (پ) 1) يۈرگۈچى، كەزگۈچى؛ كەتكۈچى. 2) مۇساپىر. 3) خەت توشۇغۇچى؛ چاپارمەن.

رەۋەندەئى سەما — ئاسمان كېزەر.

رەۋزە [روضە] (ئە) 1) باغ، باغچا؛ گۈلشەن. 2) جەننەت:
ئىقامەت چۈنكى قىلدىڭ، بابىرا، ئول ھۇر كويىدا،
مەقامىڭ رەۋزەدىن ئەئلا، ئۆزۈڭ رىزۋاندىن ئارتۇقسەن.
— بابىر.

3) قەبرە، مازار، زىيارەتگاھ:
رەۋزەسىدە تەئبىيە قەندەلى نۇھۇر،
رەۋشەن ئەيلەپ مىسلى تەجەللى زۇھۇر.
— زەلىلى.

4) باب، بۆلۈم، پەسىل.

رەۋزە بوستانى — جەننەت بوستانى.

رەۋزە پاك — مۇقەددەس مەقبەرە، پاك قەبرە.

رەۋزە مانەند — گۈلباغ، جەننەتتەك.

رەۋزەئى جان — جان گۈلشىنى.

رەۋزەئى جەننەت — جەننەت بېغى:
سۆيۈنۈپ دەرمەن ئانىڭكىم رەۋزەئى جەننەتدۇرۇر،
دەۋزەخ ئەر ئىچىندە بولسام لەئكى رەخشانىم بىلە.
— قەلەندەر.

رەۋزەئى جىنان — جەننەت باغلىرى.

رەۋزەئى خەزرا — ياپىيېشىل باغ، يېشىل بوستان.

رەۋزەئى خۇلد — ئەبەدىي جەننەت، دائىم كۆكلەپ تۇرىدىغان

ئۇيغۇرچە كتاب توربېكىتى www.uyghurbook.com

ىدىغان باغ.

رەۋزەئى دارۇل ـ بەقا — «رەۋزەئى خۇلد» قا قارالسۇن.

رەۋزەئى رۇھ ئەفزا — دىلنى شادلاندۇرغۇچى باغ؛ جان بېغىشلىغۇچى گۈلشەن.

رەۋزەئى رىزۋان — «رەۋزەئى جىنان» غا قارالسۇن:

مەكسىز يا رەۋزەئى رىزۋانمىدۇر بۇ؟
ئاغىز يا غۇنچەئى خەندانمىدۇر بۇ؟

— ئاتايى.

رەۋزەئى زەركار — ئالتۇن بېزەكلىك بىنا.

رەۋزەئى فىردەۋس — جەننەت بېغى:

رەۋزەئى فىردەۋس گېرۇر ھەرقانچە كىم رەھەت سىرىشت،
يوقتۇرۇر مەشھۇرىدا جۇز ئارزۇيى ۋەسلى يار.

— مەشھۇرى.

رەۋزەئى نەزم — شېئىرىيەت بېغى، نەزم گۈلشىنى.

رەۋزەئى ئىرەم — ئىرەم بېغى (ئەپسانىۋى گۈزەل بىر باغنىڭ نامى).

رەۋزەن [روزن] (پ) تۆشۈك؛ تۆشۈك؛ دېرىزە:

قىلىپدۇرمەن دىلۇ جانىم نىسارىڭ،
تېنىمنى قىلدى رەۋزەن نىش خارىڭ.

— خىرقەتى.

رەۋزەن ئەيلەمەك — تەشمەك، تۆشۈك ئاچماق؛ دېرىزە ياكى تۆشۈك ئاچماق.

رەۋزەن ـ رەۋزەن — ئۆتمىتۆشۈك.

رەۋزەن ئۆزرە رەۋزەن — ئۆتمىتۆشۈك ئۈستىگە تۆشۈك.

رەۋزەنە [روزنە] (پ) 1) «رەۋزەن» گە قارالسۇن؛ 2) ئۇزۇم بارىڭغا ئىشلىتىلىدىغان بادرا.

رەۋشەن [روشن] (پ) 1) روشەن، يورۇق، يارقىن. 2) سۈزۈك، غۇبارسىز، پاك. 3) غەمسىز؛ شاد ـ خۇرام:

چىراغى تىيرە ئولسە ياغ قۇيماق،
كېلىپ رەۋشەن قىلىپ ئورنىغە بارماق.

— خىرقەتى.

رەۋشەن ئەتمەك — بېزەك بەرمەك، زىننەتلىمەك.

رەۋشەن ئەيلەمەك — مەلۇم قىلماق، ئاشكارىلىماق.

رەۋشەن چەراغ — نۇر چاچقۇچى؛ پەيز بەرگۈچى.

رەۋشەن دىل — پاك قەلب؛ ئوچۇق كۆڭۈل.

رەۋشەن قىلماق — يورۇتماق.

رەۋشەن گۆۋاھ — ئوچۇق دەلىل.

رەۋشەن ئولماق — نۇرلانماق، روشەنلەشمەك، پارلاقلاق.

رەۋشەن راي [روشن راى] (پ) مۇتەپەككۇر، دانا، پىكرى روشەن.

رەۋشەن رەۋىش [روشن روش] (پ) گۈزەل ئەخلاقلىق، شان ـ شەرىپىگە داغ تەگمەيدىغان.

رەۋنەق [رونق] (ئە) 1) جىلۋە قىلىش، يالتىراش، پارلاش. 2) كۆركەم، گۈزەل:

مەي ئىچىرده گۈل ۋەقتى رەۋنەقى چەمەن ياخشى،
تازە بولدى ھەر مەجلىس شەمئى ئەنجۇمەن ياخشى.

— زەللىلى.

3) رونىق، راۋاج، تەرەققىيات:

گۈلىستانى چەمەنده رەۋنەقى ئابى تەراۋەت يوق،
تەرەننۇم ئەيلەگەيمۇ بۇلبۇلى باغى خىتا ئاخىر.

— زەللىلى.

رەۋنەق تاپماق — تەرەققىي قىلماق، يۇكسەلمەك، يۇقىرىغا ئۆرلىمەك، راۋاجلانماق، رونىق تاپماق.

رەۋنەقلىق [رونقلىق] كۆركەملىك، گۈزەللىك.

رەۋھ [روح] (ئە) ئارام، راھەت.

رەۋىش [روش] (پ) 1) يولىورۇق. 2) ئادەت، قىلىق، مىجەز:

كىچىك ـ چوڭغە مۇنداغ رەۋىش خۇب ئەمەس،
ئىشتىمەي سۆزۈمنى ساڭا ئەرزىمەس.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

3) رەسىم ـ يوسۇن، قائىدە:

قىلىپ ئىشلارىمدا ئول ئاگاھلىق،
ئۆتۈپ بۇ رەۋىشده شەھەنشاھلىق.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

4) ئىش:

گېرۇر ئالتىنچى ھازىرلىق بۇ ئىشده،
رىزا جويەندەلىقدۇر ھەر رەۋىشده.

— خىرقەتى.

رەئد [رعد] (ئە) 1) چېقىن ـ چاقماق ئاۋازى؛ گۈلدۈرماما:

ياقام يىرتسىپ، كۆكسى تىرناپ، ساچسىپ ئوت سوزى جانمدىن،
گەر ئۆلسەم رەئد يەتكىنى مەنئى فەرياد ئەتمەدىڭ ھەرگىز.

— گۈمنام.

2) ئوت چاچقۇچى قورال؛ توپ.

رەئد ئەسابى — ئوت چاچقۇچى قورال، توپ.

رەئد تاشى — ئوت چاچقۇچى قورالنىڭ تېشى، ئوقى.

رەئد يايى — ئوت چاچقۇچى قورالنىڭ يايى.

رەئس [رأس] (ئە) باش، باشلىق.

رەئسەن ـ بەرەئس — باشمۇ باش؛ تەڭ.

رەئشە [رعشه] (ئە) تىترەك، لەرزە.

ره‌ئشه قىلماق — تىترەتمەك، لەرزىگە كەلتۈرمەك.

ره‌ئفه‌ت [رافت] (ئە) مېھرىبانلىق، غەمخورلۇق، خەيرخاھلىق، دوستلۇق؛ ھېسداشلىق:
ماڭا مەئلۇم گولدى ئانىڭ ھىممەتى،
كۆڭۈلگە پەددار گولۇپ رەئفەتى.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

ره‌ئنا [رعنا] (ئە) 1) گۈزەل، چىرايلىق، يېقىملىق؛ زىبا، زىننەتلىك:
دىلبەرىم، سەندەك جەھاندە ھېچكىم رەئنا ئەمەس،
فۇرقەتىڭدە ھېچكىم مەندەك ساڭا شەيدا ئەمەس.
— نەۋبەتى.

2) بىر خىل گۈلنىڭ نامى:
ئەبىرۇ ئەنبەرۇ رەئنايۇ سەۋسەن،
خۇخاگۈل، ياسۇمەن ھەم مىسلى گۈلشەن.
— خىرقەتى.

ره‌ئنايى جەھان — جاھان گۈزىلى:
كى رەئنايى جەھان مەئشۇق ۋەسلىدىن ئۈمىد ئەتكەچ،
قىزىلگول ئەشكى خۇندىن سەفھە رۇخسارىغە قان پەيدا.
— شەۋقى.

ره‌ئنايى خوتەن — خوتەن گۈزىلى:
خىتا ئىقلىمى گەرچە مۇرغىزارى ھۇسن دەيدۇرلار،
كى رەئنايى خوتەنغە، ئەي كۆڭۈل، قىلمە تەقابۇل سەن.

ره‌ئنا سىفەتلىك — خۇشپېچىملىق، گۈزەللىك، زىبالىق؛ يېقىملىق.

ره‌ئنا قەد — گۈزەل قامەت، سەۋرى قەد:
قىلىپ رەئنا قەدلىك يادىن سەھەردە ئانچە يىغلارمەن،
كۆزۈمنىڭ جويىبارى ئىچرە سەرۋى نارۋەن بولدى.
— سەككاكى.

ره‌ئنالىغ [رعنالىغ] خۇش قامەتلىك، گۈزەللىك؛ يېقىملىق؛ مەغرۇرلۇق.

ره‌ئنالىغ قىلماق — ئۆزىنى خۇش قامەت قىلىپ كۆرسەتمەك.

ره‌ئنالىق [رەئنالىق] «رەئنالىغ» قا قارالسۇن.

ره‌ئنا نىھال — گۈزەل قامەت، خۇش قامەت.

ره‌ئىس [رئيس] (ئە) باش؛ باشلىق، سەردار؛ بىر دۆلەتكە ياكى بىرەر جەمئىيەتكە رىياسەتچىلىك قىلغۇچى:
ئەكابىر رەئىسلەر چېقىپ سەيرىگە،
گويۇن تۈزدى باقماي شەرۇ خەيرىگە.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

ره‌ئىسى شەرىف — ئەزىز رەئىس، شەرەپلىك رەئىس:
تۇتۇپ جامى زەررىن رەئىسى شەرىف،
قويۇپ ئالدىمىزغا غىزايى لەتىف.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

ره‌ئىيه [رعيه] (ئە) «رەئىيەت» كە قارالسۇن:
تەزۇبر بىرلە بىرنى ئىكى، ئوننى يۇز پۇتۇپ،
سالسە رەئىيەلەرغە دەما ـ دەم تۇمەن ئەزاب.
— سەبۇرى.

ره‌ئىيه‌ت [رعيت] (ئە) 1) پۇقرا، خەلق:
ئەي مەلىك، سورغىل رەئىيەت ھالىنى،
ئىنسۇ ئۇلفەت بىر بەرلە ھەم دادىنى.
— خەراباتى.

2) بىرەر چارۋىدارنىڭ ئىلكىدىكى مال ـ ۋارانلار.

ره‌ئىيىه‌ت [رعيت] (ئە) [كۆپلۈكى: رەئايا] «رەئىيەت» كە قارالسۇن.

ره‌ئىيه‌تنه‌ۋاز [رعيت‌نواز] (ئە + پ) خەلقپەرۋەر، پۇراقپەرۋەر، ئەل سۆيەر:
ئۆزى ئادىل ئىدى رەئىيەتنەۋاز،
ئانىڭ لۇتفى بىرلە ئۇلۇس سەرفەراز.
— ئا. نىزارى.

ره‌ئىي [رأيى] (ئە) ئوي، پىكىر، خىيال؛ ئەندىشە؛ تەدبىر:
نېچە مەقدۇر بار، نېچە ئانىڭ رەئىيىچە بارغايسەن،
نېچە بارغانچە سەن ئۆزۈڭنى بىمىقدار تاپغايسەن.
— بابىر.

ره‌ياسه‌ت [رياست] (ئە) 1) رەئىسلىك، پېتەكچىلىك، رىياسەت. 2) ئەمەلپەرەسلىك.

ره‌ياسه‌ت مەسنەدى — ھۆكۈمرانلىق تەختى.

ره‌ياهىن [رياحين] (ئە) [بىرلىكى: رەيھان] رەيھانلار، خۇشبۇي ئۆسۈملۈكلەر، گۈللەر، گىياھلار.

ره‌يب [ريب] (ئە) شۈبھە، گۇمان، شەك:
مېنىڭ تەييىبلىكىمدىن كۆپدۇر ئەيبىم،
بۇ سۆزگە يوق ئىبرۇر ھېچ شەك ۋە رەيبىم.

ره‌يھان [ريحان] (ئە) «رەياھىن» غا قارالسۇن:
بىنەپشە، سۇنبۇلۇ رەيھان دېسەك بار،
گۈلى ئەبباس، نا پەرمان دېسەك بار.
— خىرقەتى.

ره‌يھانه [ريحانه] (ئە) رەيھانزار، گۈلزار.

ره‌يھانى [ريحانى] (ئە) 1) رەيھان ھىدلىق، خۇشبۇي ھىد تارقاتقۇچى. 2) رەيھان رەڭلىك.

رو [رو] (پ) 1) يۈز، بەت، بەشىرە، چېھرە؛ «روي» غا قارالسۇن:
ئانىڭ بىرلە مۇندا كىرەر ئىبردى سۇ،
پېتەردى يۇيۇرغە ئىلىك بىرلە رو.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.
2) توغرىسىدا، ھەققىدە، قارىتا.
رو قىلماق — مايىل قىلماق، قىزىقتۇرماق.
پەرى رو — پەرى يۈزلۈك، گۈزەل:
ئىستەسەم گەرچە پەرى رولار تەمامىن دەھر ئارا،
بارچەسى خەرمۇھرە، بۇ بىر گەۋھەرى ژالا يىگىت.
— ئەرشى.

روب [روب] (پ) سۆز تەركىبىدە «كەتكۈزگۈچى، يوق قىلغۇچى؛ يۇيۇپ، سۈپۈرۈپ تاشلىغۇچى» قاتارلىق مەنىلەرنى ئىپادىلەيدۇ:
تاش ئۆزرە قىلىپ تەننى سەركوب،
مۈژگاننى ئەيلەبان زەمىن روب.
— نەۋائى.
ئەمنىيەت روب — تىنچلىقنى كەتكۈزگۈچى، بۈزغۇچى؛ تىنچسىزلاندۇرغۇچى.
خىرەد روب — ئەقىلنى ئالغۇچى، ئەقىلدىن ئازدۇرغۇچى.
سەلامەت روب — تىنچسىزلاندۇرغۇچى، تىنچلىقنى بۈزغۇچى.

روباب [رباب] (پ) راۋاب (چالغۇ ئەسۋابى)، «رەباب» قا قارالسۇن.
مەن چەك كەبى ئىككى قات ئولۇپ،
نەۋھە قىلۇرەم روباب ئىچىندە.
— نەسىمى.

روباھ [رباه] (پ) تۈلكە:
بەبرىگە جۇبۇن بېشەسىدىن ئەربەدە قىلدى،
روباھ سىفەت ئەقل قىلىپدۇر ھەزەر ئىشقە.
— زەلىلى.

روبەراھ [روبراه] (ئ) «روبەرەھ» كە قارالسۇن:
جەزايىرنى تا فەتھ قىلغۇنچە شاھ،
ھىسابىن ھەكىم ئەيلەبان روبەراھ.
— نەۋائى.

روبەرەھ [روبره] (پ) يولغا چىقىش، سەپەرگە ئاتلىنىش.
روبەرەھ قىلماق — سەپەرگە چىقماق:
بولغىل نەۋائى روبەرەھ، قىلغىل فەنا كويىن پەناھ،
تەرك ئەيلە زۇھدۇ خانقاھ، قىل دەير پىرى خىزمەتىن.
— نەۋائى.

رو بەرو [روبرو] (پ) يۈزمۇ يۈز، روبىرو، مۇقابىل، ئۇدۇلمۇ ئۇدۇل؛ قارشى، قارىمۇ قارشى:
فەرھاد شاھى شاھ بەندەرنى كەلتۇرۇپ روبەرو قىلماقچى بولغانىدا، بەرھەمەن تەئەررۇز قىلىپ پادىشاھنىڭ قاشىدىن چىققانى ...
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.
روبەرو ئەيلەمەك — مۇقابىل قىلماق، كۆرۈشتۈرمەك، يۈزلەشتۈرمەك:
رەسۇلى خۇدا ئارزۇ ئەيلەدى،
كى رۇھۇل - ئەمىن روبە رو ئەيلەدى.
— ئا. نىزارى.
روبەرو قىلماق — «روبە رو ئەيلەمەك» كە قارالسۇن:
بەرھەمەنغە سۇلتان قىلىپ گۇفتگۇ،
ئالىپ كەلسۇن ئانى قىلاي رو بەرو.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

روبەروي [روبروى] (پ) «روبەرو» غا قارالسۇن:
ئاغزىنە رو بەروي قىلۇر لۇتفىغە مەبنى،
يوق يەردە نېچە بولغاي ئول ئاينىڭ ھەۋالەسى.
— لۇتفى.

روپوش [روپوش] (پ) يۈزى يېپىقلىق، شەرم - ھايالىق؛ يۈزىنى ياپقان، روپاش:
بەرگى ياپراغى بىلەن تا گۈلنى روپۇش ئەيلەمىش،
بۇلبۇلانى باغىنى گويياكى خاموش ئەيلەمىش.
— زەلىلى.

روتازە [روتازه] (پ) تازا، پاكىز يۈز (چىراي)؛ گۈزەل، چىرايلىق.

رود [رود] (پ) ئېرىق، ئۆستەڭ؛ دەريا؛ جىلغا؛ «رۇد» قا قارالسۇن:
گاھ ئايتۇر بىنەۋا يانە سۇرۇدى،
گاھ ئاقىزار سېرىشكى بىرلە رودى.
— لۇتفى.
رود ئولماق — ئېقىن بولماق، ئاقماق:
نەۋائى نالەئى نەي بىرلە بىردەم ھەم سۇرۇد ئولدۇم،
كى تۇفانى سىرىشكىم، چەشمە - چەشمە بولدى رود ئولدۇم.
— زەلىلى.
رودى جەيھۇن — جەيھۇن (ئەمۇ) دەريياسىنىڭ ئېقىنى:
ئاراده بۇلبۇلۇ سەۋسەن جىگەر خۇن،
ئاقىزىپ كۆزلەرىندىن رودى جەيھۇن.
— لۇتفى.

روده [روده] (پ) ئىچ - قارىن، ئۇچەي - باغىر.
قۇي رودەسى — قوي ئۇچىيى؛ قوينىڭ ئىچ - قارنى، ئۇچەي - باغرى:
تېشىپ بىھەد تەنى ئاسۇدەسىنى،
كەباب ئەتكەن كەبى قوي رودەسىنى.
— نەۋائى.

رود باد [رودباد] (پ) سۇ بۇيى، سۇ ئېقىپ تۇرغان جاي:
ئاندا كەتتىمكى يەتتىم رودباد،
يەتمەدى گەردىگە ئانىڭ گەردباد.
— زەلىلى.

رود بار [رودبار] (پ) 1) ئاقار سۇ؛ دەريا. 2) جىلغا، قانال. 3) دېڭىز؛ دېڭىز قىرغىقى. «رۇدبار» غا قارالسۇن.

رودخانە [رودخانە] (پ) دەريا؛ ئېرىق؛ ساي، جىلغا، قانال؛ «رۇدخانە» گە قارالسۇن.

روز [روز] (پ) كۈن؛ كۈندۈز:
يۇرۇپ سال ئارا چۈن قىرىق روز ـ شەب،
بۇ مۇددەتدە يەتمەي ئاڭا ھېچ تەگەب.
— ئا. نىزارى.

روز ئەفزۇن — كۈنسايىن ئارتماق، كۆپەيمەك:
گەنج بەخشكىم، روز ئەفزۇن جەناب ئىسمدىن كىشۇەر كۈشالىق سىككەسىنىڭ مىرئاتى بەھبۇدى نەقشىن زاھىر ئەتتى.
— قىدىرخان يەركەندى.

روز چەند — نەچچە كۈن:
قىلىپ ئېردىم ئانى كى زىندانغە بەند،
خەبەر ئالغانىم يوق ئۆتۈپ روز چەند.
— ئا. نىزارى. ن. زىيائى.

روزۇ شەب — كېچە ۋە كۈندۈز؛ ھەمىشە، ھەر دائىم:
شاھى كەنئان ئىشقىدا ھەمچۈن زىلەيخا نەچچە يىل،
يۈسۈفىم دەپ روزۇ شەب قان يىغلابان بىداردۇر.
— شەۋقى.

روزى ئەزەل — ئەزەل كۈنى، ئەڭ دەسلەپكى كۈن:
روزى ئەزەل كۆيى دېدى، كۆيدۇم ـ ياندىم كۈل بولدۇم،
يولدا يانقان خار ئېردىم، نەزەر تاپتىم گۈل بولدۇم.
— مەشرەپ.

روزى رەخشان — كۈندۈز كۈن، يورۇق كۈن، پارلاق كۈن:
تونۇماس خۇشرۇيى بىلەن بەدرۇينى سوفىئى شەھر،
ئەئماغە تۇندىن نە مېھنەت روزى رەخشاندىن نەھەز.
— مەشھۇرى.

روزى رەقەم — ئەزەل كۈندىكى تەقسىمات خېتى، قىسمەت:
كۆرۈپ بىرنى غەنى ئۆزنى فەقىر، قىلماغىل ھەسەدخورلۇق،
بىرنگە كۆپ، بىرنگە ئاز ئەتا روزى رەقەمدىندۇر.
— مەشھۇرى.

روزى مەھشەر — قىيامەت كۈنى:
كىمسە گەر ئىشكىنى ياستانماقدىن ئولمىشتۇر مەلۇل،
ھەجر ئىلە تا روزى مەھشەر قىلما ھىرماندىن خەلاس.
— ئەرشى.

روزى نەۋرۇز — باھارنىڭ بىرىنچى كۈنى، نورۇز كۈنى:
يېڭى يىلنىڭ باشىندە روزى نەۋرۇز،
سەدەفدىن چىقتى بىر دۇررى شەب ئەفروز.
— لۇتفى.

روزى ھەشر — «روزى مەھشەر» گە قارالسۇن:
خۇشرەۋۇ فەرھادۇ مەجنۇن باش كۆتەرمەس روزى ھەشر،
بۇ جەھاندا چۈنكى ئىشقىم شەئنە ئەلۋاننن كۆرۈپ.
— ئەرشى.

تىيرە روز — قارا كۈنگە قالغان، قايغۇلۇق:
نېگە ۋەسلىنىڭ فۇرقەتىدىن مېنى قىلغۇنىڭ تىيرە روز،
كىم شىئار ئەيلەپ ئۆزۈڭگە مۇنچە ئىستىغنا يىگىت.
— ئەرشى.

نىم روز — يېرىم كۈن:
شەۋق بىلەن زەۋق بىلەن نىم روز،
قۇشتەك ئۇچۇبان يېتىبان تاربوغۇز.
— زەلىلى.

روزانە [روزانە] (پ) 1) كۈندۈزى، كۈن بويى، ھەر كۈنى:
ھەي ـ ھەي، نې گۇناھكار زەلىلدۇرمەن،
شەب مەست، سەھەر بەگگۇۋ روزانە جۇنۇب.
— زەلىلى.
2) رىزق، ئوزۇق ـ تۇلۇك؛ كۈندىلىك تىرىكچىلىك كىرەمى:
بىھىشتىن چىقاردى نېچە دانەنى،
تېرىپ ئەيلەگىل رىزقى روزانەنى.
— غەربى.

تىلەمچى گەدالارغە روزانەگى،
تويۇپ شادلىق بىرلە مەستانەگى.
— غەربى.

روزە [روزە] (پ) روزا، رامزان ئېيىدا روزا تۇتۇش:
يېتىشتى بەيرەمۇ رەفئ ئەتتى روزە قايغۇسىن،
ھىلال مۇسقىلى يورۇتتى بادە كۆزگۈسىن.
— نەۋائى.

روزە ئەلەست — ئەزەل كۈنى، ئەڭ بۇرۇنقى كۈن، قىسمەت كۈنى:
زەلىلدىن رەمۇزى مەئنىئى لاۋۇ نەئەم سورمالىق،
كى مەن دىۋانەگى ئەقل روزە ئەلەست ئولدۇم.
— زەلىلى.

روزە دار [روزەدار] (پ) روزا تۇتقۇچى، روزا تۇتقان كىشى:
ئەقل ئىلە شۇرب ئەيلەمەگەي روزەدار،
لېك ئىككىنچىگە بۇدۇر ئېتىبار.
— نەۋائى.

روز گار [روزگار] (پ) 1) تۇرمۇش؛ تىرىكچىلىك، كۈن كەچۈرۈش:
مېنىڭكى روزگارىمغە ئەجەل چاڭگالىنى ئاچتى،
كى غۇنچە ئاچىلۇر ۋەقتىدە ئەزرائىل ئۈزۈپ قاچتى.
— موللا سالىھ.

مۇنىڭ بىرلە ئۆتۈپ روزگارى،
بولۇپ مەقبۇل قىلغان ئاھۇ زارى.
— ناقىس.

2) تەقدىر، قىسمەت؛ تەلەي، بەخت:
كۆزۈمنىڭ نۇرى ھۇسنۇڭ شەمئى ئېردى،
جۇدا بولدۇم، قارادۇر روزگارىم.
— خىرقەتى.

3) دەۋر، زامان:
بولماسا نامۇ نىشانىم، ئەيب قىلماڭكىم، فىراق،
روزگار ئەۋراقىدە نامۇ نىشانىم ئۆرتەدى.
— نەۋائى.

روزگار ئەھلى — دەۋر، زامان كىشىلىرى.

روزگار ھاۋادىساتى — دەۋر ھادىسىلىرى، ھايات ھاۋادىساتى:
تا روزگار ھەۋادىساتى بىرلە ئول شاھاندا سەلتەنەتى ئاساسىن بەرھەم ئۇردى، ...
— قىدىرخان يەركەندى.

روزگار ئېلتمەك — ۋاقىت ئۆتكۈزمەك، ۋاقىتنى سوزماق؛ ھاياتنى ئۇزارتماق.

روزگار كۆھەن — قەدىمدىن بېرى داۋام قىلىۋاتقان ھايات، قېرى دەۋر:
زەمان ئىنقىلابىغە قىلدى سۇخەن،
گۈزەر ئەيلەگەي روزگارى كۆھەن.
— ئا. نىزارى.

تىيرە روزگار — يامان تۇرمۇش؛ قاراكۈن؛ جاپالىق شارائىت:
نېگە يادىدا، ئەرشى، روزگارىڭ بولماسۇن تىيرە،
زىبەسكىم دەھر ئارا ئاندىق كۆزۈ قاشى قارا يوقتۇر.
— ئەرشى.

روزنامە [روزنامە] (پ) كۈندىلىك دەپتەر (خاتىرە):
مىرزام دەۋلەت بىلە دېۋانىدا ئولتۇرغاندا، ھەر ئىشكىم ۋاقىئ بولۇر، قەلەمىي قىلىپ، روزنامىدە سەبت قىلىلسە.
— نەۋائى.

روزى [روزى] (پ) رىزق، نېسىۋە؛ «رۇزى» غا قارا:
ئاقار ياش كۆزىمدىن ئۇنىڭ دەم بەدەم،
بېرىپ روزى كۆرگەن كىشىلەر دەرەم.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

روزى ئەيلەمەك — «روزى قىلماق» قا قارا.

روزى بولماق — نېسىپ بولماق، نېسىۋىگە مۇيەسسەر بولماق، (بىرەر نەرسىگە) ئېرىشمەك.

روزى قىلماق — نېسىپ قىلماق، ئېرىشتۇرمەك.

روزى ئولماق — «روزى بولماق» قا قارا.

روسىياھ [روسياھ] (پ) گۇناھكار: قارا يۈز:
تىترەتىپ ئەرزۇ سەمانى بىر باقىپ ئول نامۇەر،
ئولدى خالىس دەرگەھىگە كەلسە يۈز مىڭ روسىياھ.
— ئەرشى.

روسىيەھ [روسيە] (پ) «روسىياھ» قا قارا:
گۇناھىم زەڭگى بىرلەن روسىيەھ شەرمەندە قۇلدۇرمەن،
ئۇمىدىم روزى مەھشەردە يۈزۈم بولغاي قەمەر يەڭلىغ.
— شەۋقى.

روشناس [روشناس] (پ) 1) رەمال، مۇنەججىم. 2) مەشھۇر، داڭدار، تونۇلغان، كۆزگە كۆرۈنگەن:
لۇتفىئى گۇمنامنى ئالەمدە قىلغان رۇشناس،
داغى ئىشقىڭدۇركى دەۋلەتلىق ئىشق دەرلەر ئانى.
— لۇتفى.

رۇفتە [روفته] (پ) سۈپۈرۈلگەن، پاكىزلانغان، تازىلانغان؛ پىشقىلانغان.

روفتە قىلماق — سۈپۈرمەك، پاكىزلىماق، تازىلىماق.

روكەش [ركش] (پ) 1) قاپلىما، ياسما، ساختا، باشقا نەرسە ئارىلاشقان:
مىسدۇر ئالتۇن بىلە روكەش، تاشى خۇشنەما ۋە ئىچى ناخۇش.
— نەۋائى.

2) ئۇياتلىق، شەرمەندىلىك:
جەزم ئېدىلەردىكى تەختى گەردۇنۇەش،
ئايدۇر، ئەما كۇنەش بىلە روكەش.
— نەۋائى.

روگەردان [روكردان] (پ) يۈز ئۆرۈگەن، تەتۈر قارىۋالغان، قارشىلاشقان.

روگەردان بولماق — يۈز ئۆرۈمەك، قارشىلاشماق.

روي [روى] (پ) 1) يۈز، بەت، چىراي، چېھرە؛ «رو» غا قارا:
رويۇڭ بىلەن قاشىڭغە تەشبىھ ئەيلەسەم مەن،
دېسەم مۇنى خاتادۇر شەمسۇ قەمەر مىسالىڭ.
— خۇشھال غەربى.

2) قوغۇشۇن ۋە قەلەي ئارىلاش مېتال قېتىشمىسى:
ئىچىندە نەمۇدار ئاندىق تىلسىم،
كىم ئول ھۇفرە كۇنجىدە بىر روي جىسىم.
— نەۋائى.

رويى ئانار — ئانار يۇزلۇك، يۈزى ئاناردەك قىزىل:

بەختى قاچقان بولماسام ھەم تالمئىم شۇم بولماسا،
بولغاي ئېردىمۇ بۇ كۈن روبى ئانارىمدىن جۇدا.
— موللا بىلال.

رويى ئەندۇد — قاپلىما، ساختا؛ سىرتى باشقا، ئىچى باشقا.

رويى تەۋەككۈل — تەۋەككۈل قىلىش، تەۋەككۈل ساھەسى:
قويتى قەلەندەرلەر تاماشا قىلىپ،
روبى تەۋەككۈلنى بە مەۋلا قىلىپ.
— زەلىلى.

رويى خاك — يەر يۈزى، زېمىن يۈزى:
بولۇپ سۇبھىنىڭ سىينەسى ئەمدى چاك،
ھەمە مەستى خاب ئېردىلەر روبى خاك.
— موللا شاكىر.

رويى رەخشان — نۇرلۇق يۈز، چىراي:
ھۇسنىكىم ئول ئايدادۇر مەڭزىگە كىمنى مەڭىز ئېتەي،
كۈندۈز ئۆزنى كېچە كۆردى روبى رەخشانىن كۆرۈپ.
— مەشھۇرى.

رويى رىيا — رىياكارلىق، ئىككى يۈزلىمىلىك، سەمىمىيەتسىز:
مۇرادىم بولمادى ھاسىل، قەلەندەر، بۇ جەھان ئىچرە،
مەگەركىم تەڭرىمە مەن تائەتى روبى رىيا قىلدىم.
— قەلەندەر.

رويى زەرد — چىرايى سېرىق:
روبى زەردۇ ئاھى سەردىم كىمگە تەقدىر ئەيلەيىن،
ئۆزىدە بۇ سۇرەت ئولغاچ رازدارىمدۇر چىلىم.
— ئەرشى.

رويى زەمىن — يەر يۈزى:
ھېچ روبى زەمىندە يوق بۇ گىياھ،
دارۇلار پادىشاھىدۇر كۆك چاي.
— ئەرشى.

رويى سىياھ — قارا يۈز، گۇناھكار؛ يارىماس؛ بەختسىز، بەختى قاچقان:
رەھمەتلىك ئىشكىن ئاچىپ قەھر ئېتمەي ئەمدى، ئەيلەكىم،
قىلغان ئۇشبۇ جۇرمدىن روبى سىياھىمنى كەرەم.
— ئەرشى.

رويى لالە ئەھمەر — چىرايى قىزىل لالىدەك، قىزىل يۈزلۈك:
شەھلا كۆزى، روبى لالە ئەھمەر،
سەرۇ قەد ئول سىيمىن بەدەن يوق.
— موللا سالىھ.

رويى نىگار — يار جامالى:
چەھار چىزكى دىل مىبەرەد بەۋقتى بەھار،
شەرابى سەبزەئى ئابى رەۋان روبى نىگار.
— ئا. نىزارى.

پاك روي — تازا، توغرا، نومۇسچان.

پەرى روي — پەرى يۈزلۈك، گۈزەل.

تازە روي — پاك، غۇبارسىز:
مەئانى گۈلىن ئەيلەگىل تازە روي،
خىرەد غۇنچەسىغە بېرىپ رەڭگۇ بۇي.
— ئا. نىزارى.

زىشت روي — خۇنۇك چىراي:
كۆردى كىم ئالەمدە مۇنداق قاتىلى يەكتا ساۋۇق،
زىشت رويۇ تۇند خو سەخت بەھەمتا ساۋۇق.
— ئەرشى.

سىياھ روي — «روبى سىياھ» قا قارالسۇن.

گۈل روي — گۈل يۈزلۈك، گۈزەل چېھرىلىك:
بىر سەرۇ ئېرۇر بويۇڭ، سەرۇ ئۆزرە گۈل رويۇڭ،
لەئلىڭنى خەيال ئەتتىم، گۈل شاخىدىكى بۇلبۇل.
— گۇمنام.

رويكەش [ری كش] (پ) «روكەش» كە قارالسۇن.

رويىنتەن [روين تن] (پ) «شاھنامە» دە تەسۋىرلەنگەن قەھرىمانلاردىن ئىسپەندىيانىڭ لەقىمى؛ تۆمۇر تەنلىك:
قېنى دارا داغى قېنى بەھمەن،
قېنى ئىسفەندىيارى رويىنتەن.
— نەۋايى.

كۆك تۆمەردىن ساۋۇت كىيگەن، ئۆتكۈر قىلىچ ئويناتقۇچى، رويىنتەنەك توققۇز مىڭ بەش يۈز پالۋاننى ..... شەھەر سىرتىغا ئورۇنلاشتۇردى.
— «ئىسكەندەرنامە».

رۇباۋ [رباع] (ئە) تۆتتىن، تۆت داندىن.

روبائي [رباعی] (ئە) تۆتلۈك (بىرىنچى، ئىككىنچى ۋە تۆتىنچى مىسرالىرى ياكى ھەممە مىسراسى قاپىيەداش بولغان بىر خىل شېئىر تۈرى):
تىزغاندا لۇئالىئى رۇبائي،
مىڭلارچە فۇزۇلىيۇ نەۋايى.
— ئابدۇجىلىل دامولا ھاجى.

رۇبائىيات [رباعيات] (ئە) تۆتلۈكلەر:
سالدى شەرھى رۇبائىيات ئاندىن،
رۇبئى مەسكۇن ئارا ھەيات ئاندىن.
— نەۋايى.

رۇبائىيە [رباعيه] (ئە) رۇبائي بەھرىدە ئېيتىلغان شېئىر پارچىسى، تۆتلۈك، «رۇبائي» غا قارالسۇن.

رۇبئ [ربع] (ئە) تۆتتىن بىر، چارەك.

رۇبئى مەسكۇن — يەر يۈزىنىڭ ئىنسان ياشايدىغان،

ئاۋات قىسمى؛ يەر يۈزى، قۇرۇقلۇق:
بۇ رۇبئى مەسكۇن خەلايىقى فەراغەت مەسكەنىدە مۇ-
شەرىفۇل - ھال ئۆز ئەمنىيەت مەئمەنندە فارىغۇل - بال
بولۇپ، ...
— قەدىرخان يەركەندى.

بولۇپ كۆڭلى ئارا بۇ نەۋئى پىندار،
كى بولمىش رۇبئى مەسكۇنغە جەھاندار.
— ناقىس.

رۇتەب I [رطب] (ئە) 1) ھۆل، نەم. 2) يېڭى پىشقان مېۋە، ھۆل مېۋە:

لەئلىڭ ئاسا چاكلىك بىمار كۆڭلۇمنى نېتاڭ،
ئەي مەلاھەت نەخلى، چۈنكىم خەستەسىز بولماس رۇتەب.
— نەۋائى.

رۇتەب II [رتب] (ئە) «رۇتبە» گە قارالسۇن.

رۇتبە [رتبە] (ئە) [كۆپلۈكى: رۇتەب] ئۇنۋان، مەرتە-
ۋە، دەرىجە:

دېمەگىل شەھلەرچە يوقتۇر سۆز ئىلىنىڭ رۇتبەسى،
بولسە مۇشكىل سۆز ئۆگەر سەن سەددى ئىسكەندەر دېگىل.
— قەلەندەر.

رۇتبەئى ئەئلا — يۇقىرى ئورۇن، ئالىي مەرتىۋە:

نېتەي، نەيلەي، مۇسۇلمانلار كېتىپدۇر ئول شەھى ئەئلا،
دەرىغ، ئول خۇلقى شىرىنۇ دەرىغ، ئول رۇتبەئى ئەئلا.
— ئەرشى.

رۇتۇبەت [رطوبت] (ئە) ھۆل، نەم؛ نەملىك، ھۆللۈك:

نەفەس يولىغە قىلدى كۆزگۈنى سەد،
چۈ كۆزگۈ يۈزىگە رۇتۇبەت رەسەد.
— ئا. نىزارى.

رۇجۇلىييەت [رجولیت] (ئە) ئەرلىك، ئەركەكلىك؛ باتۇر، قەيسەر.

رۇجۇئ [رجوع] (ئە) 1) قايتىش:

خەلايىق ئۆيىگە رۇجۇئ ئەيلەدى،
رۇجۇئ ئەيلەمەككە شۇرۇئ ئەيلەدى.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

2) مۇراجىئەت قىلماق؛ يۈكلىمەك، تاپشۇرماق.

رۇجۇئ ئەتمەك — «رۇجۇئ ئەيلەمەك» گە قارالسۇن.

رۇجۇئ ئەيلەمەك — قايتماق:

يەنە شاھ پەرىغە قىلىپ شەفقەتى،
رۇجۇئ ئەيلەمەككە بېرىپ رۇخسەتى.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

رۇجۇئ قىلماق — «رۇجۇئ ئەيلەمەك» گە قارالسۇن:

شەۋقى، ھالىڭغە رۇجۇئ قىل بولماغىل ئەفسانە گۈي،
ئىشق بىرلە زىكرى ھەقدىن ئۆزگەسى پۇركار ئەمەس.
— شەۋقى.

رۇخ I [رخ] (پ) 1) يۈز، بەت، بەشىرە، چىراي، «رو» غا قارالسۇن:

باقىبان ئەل ساڑى جانا يۈزۈڭدىن بىر نىقاب ئالساڭ،
رۇخۇڭنى چۈن مەھى ئەنۋەر تەجەللىئى خۇدا دەرلەر.
— زەلىلى.

رۇخى تابان — تاۋلىنىپ تۇرغان يۈز، نۇرلۇق يۈز؛ ئىللىق چىراي:

ھىجران تۈنى كۆزگە نەچە بىھەد قارا بولسا،
چۈن سۇبھ ئۇمىدىم رۇخى تابانىڭ ئۇچۇندۇر.
— گۇمنام.

رۇخى زەرد — سېرىق يۈز، يۈزى سارغايغان:

ئەغيار ئىلە جۇفت بەرمە فەردىم بار،
كىم فۇرقەتى زەئفىدە رۇخى زەردىم بار.
— نەۋائى.

ئايىنە رۇخ — چىراي ئەينىكى، يۈز، چىراي، بەت:

فەخر ئېتەرمەن ۋەسف ئول ئايىنە رۇخدىن ھەر ساڑى،
ۋەسف ئېتەرگە گەرچە يۈز مىڭ تۈتىئى گويا سى بار.
— ئەرشى.

پەرى رۇخ — پەرى يۈزلۈك؛ گۈزەل، چىرايلىق:

ئىدىم ناگاھ ئوشۇل ئەيۋاندا تەنھا،
ھەرەمدىن بىر پەرى رۇخ بولدى پەيدا.
— ناقىس.

گۈلرۇخ — گۈل يۈزلۈك، گۈزەل.

رۇخ II [رخ] (ئە) شاھمات ئۇرۇقلىرىدىن بىرىنىڭ نامى:

خۇبلارنى رۇخ بىلە قىل ماتكىم،
شاھ كۆرمەيدۇر سېنىڭدەك بۇ بىسات.
— نەۋائى.

رۇخام [رخام] (ئە) مەرمەر تاش:

بارچە ياشىمۇ سەماغ ئىزارە،
لېك فەرشى رۇخام يەكپارە.
— نەۋائى.

رۇخەس [رخص] (ئە) [بىرلىكى: رۇخسەت] رۇخسەتلەر، ئىجازەتلەر، «رۇخسەت» كە قارالسۇن:

تەقۇنىڭ ئىشق ئارا چۈ ئەزىمەت تىلەر كۆڭۈل،
ئەۋۋەل كېرەككى، بىر تەرەف ئەتسەڭ بارى رۇخەس.
— نەۋائى.

رۇخرۇخ [روخ روخ] (پ) ۋاي - ۋۇي! (ئۇندەش):

سوردۇم مەگەر بۇ دۇرجى دەھەندۇر دېدىم، دېدى:
رۇخرۇخ دەۋائى دەردى نىھانىڭ ئىزھۇر سېنىڭ.
— مەشھۇرى.

رۇخسار [رخسار] (پ) 1) يۈز، بەت، چېھرە:
گۈل ئاي رۇخسارىغا مەي ئەرغەۋانى خۇب ياراشىبدۇر،
ئانىڭ تەئسىرىدىن كۈن چەشمەسىگە ئوت تۇتاشىبدۇر.
— گۇمنام.
قامەتىڭ كۆرگۈزمەدى تا قىلمادى مەۋزۇن خىرام،
جۇز تەكەللۇم فەھم ئولماس ئاڭا رۇخسار ئىچرە فەھم.
— ئەرشى.
2) گۈزەل، جانان:
ئاي يۈزىنى كۆرگەلى قويماسكى ئول ئەغيارلار،
ئاي بۇلۇتقا بولدى پىنھان زۇلف رۇخسار ئالدىدا.
— نەۋبەتى.

رۇخسارى ئاتەش — يۈزى ئوت، يۈزى چوغدەك:
دېدىكىم گۈلغە: «ئەي رۇخسارى ئاتەش،
باشىڭدىن ئۆرگۈلەي، ئەي نۇقتە دىلكەش.»
— خىرقەتى.

رۇخسارى ئال — چىرايى، مەڭزى قىزىل؛ چىرايلىق يۈز، گۈزەل جامال:
گۈل ياقا چاك ئەيلەدى رۇخسارى ئالىڭنى كۆرۈپ،
سەرۋى ئەرئەر تىترەدى نازۇك نىھالىڭنى كۆرۈپ.
— مەھزۇن.

رۇخسارى تابان — تاۋلىنىپ تۇرغان يۈز، نۇرلۇق چىراي:
قايسى بەزم ئولمىش مۇنەۋۋەر بەر قەدىڭدەك شەمئىدىن،
قايسى شەمئىڭ شۇئلەسى رۇخسارى تابانىڭچە بار؟
— گۇمنام.

رۇخسارى تابدار — «رۇخسارى تابان» غا قارالسۇن:
كەباب قىلدى مېنى ئاتەشىن ئۇزار بىلە،
جانىمنى ئوردى ئۇ رۇخسارى تابدار بىلە.
— مەشھۇرى.

رۇخسارى زۇلف — چاچ ۋە يۈز:
كۆرسەتىپ رۇخسارى زۇلفىن ئول پەرى پەيكەر ماڭا،
جانۇ كۆڭلۇمنى قىلىپدۇر نالەۋۇ شەيدا يەنا.
— بابىر.

رۇخسارى زىبا — چىرايلىق يۈز، گۈزەل چېھرە:
كەلگىل، ئەي رۇخسارى زىبا،
كىم بولۇرمەن ئاشكىبا.
— نەۋائى.

رۇخسارى گۈل بەرگ — گۈل بەرگىدەك يۈز، گۈزەل رۇخسار:
شوخلۇغىدىن ئول پەرى رۇخسارى گۈل بەرگىم دېدى،
ھېچىبىر ئاغرىرمۇ، ئايا نادان، گەدا سۇلتانىدىن.
— زەلىلى.

رۇخسارى ماھ — ئاي يۈزلۈك، گۈزەل:
بېتەلمەي كۆرگەنى رۇخسارى ماھىغە،
يىقىلدى يۈگرۈبان پاي ئۆزرە چاھىغە.
— سەيفى سەرايى.

رۇخسارى ھۇر — ھۇر يۈزلۈك، ھۇر سۈپەت؛ گۈزەل:
بولۇپدۇركى شەھغە كەنزەك زەرۇر،
ئۆزى سەرۋى قەد بولسا رۇخسارى ھۇر.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

پەرى رۇخسار — «پەرى رۇخ» قا قارالسۇن:
گەرچە كۆپدۇر بۇ چەمەندە جىلۋەئى ھۇرى - پەرى،
بولسە دائىم كۆلبەم ئىچرە بىر پەرى رۇخسار بەس.
— ئەرشى.

پەرى رۇخسارلىق — «پەرى رۇخ» قا قارالسۇن:
ناگەھان چىقتى ھەرەمدىن بىر پەرى رۇخسارلىق،
جىلۋە ئەيلەپ كۆڭلۈم ئالدى كافىرى زۇننارلىق.
— نەۋبەتى.

گۈل رۇخسار — «گۈل رۇخ» قا قارالسۇن:
كۆرمەدىم سەندەك جەھاندا مەھۋەشى دىلدارنى،
دىلبەرى شىرىن زەبانۇ شوخ گۈل رۇخسارنى.
— قەلەندەر.

گۈلى رۇخسار — گۈلدەك چىراي، گۈزەل چېھرە:
گۈلى رۇخسارىغە يەتكەچ ھەرارەت،
ھەرارەتكە تۇتالماي تابۇ تاقەت.
— ناقىس.

لالە رۇخسار — لالە يۈزلۈك، گۈزەل:
ئەلا، ئەي سەرۋى بويلۇق لالە رۇخسار،
كۆزۈڭ جەيرەن، مەڭىدۇر مۇشكى تاتار.
— سەيىد ئەھمەد.

رۇخساره [رخساره] (پ) «رۇخسار» غا قارالسۇن:
جان سۇجۇدۇ ئەيلەر كۆرۈبان ئافتابى ئارەزىن،
جىلۋەگەر رۇخسارەسىدە نۇرى لىللاھدۇر مەگەر.
— ئەرشى.
نېتەي بىچارەئى غەمكىن قىلىپدۇر دەرد ئىلە ھىجران،
سارىغ رۇخساره ھەجرىڭ ئوتىدىن بەرگى خەزان بولدۇم.
— فىراقى.

رۇخسارەئى زىبا — گۈزەل چىراي، چىرايلىق رۇخسار:
جانىمە ئوت سالدى ئول رۇخسارەئى زىبا يەنە،
كۆڭلىمە ئول زۇلفى بولدى مايەئى سەۋدا يەنە.
— بابىر.

رۇخسارەئى نىكۇ — گۈزەل يۈز، چىرايلىق رۇخسار:
زار كۆڭلۇم سايرار ئول رۇخسارەئى نىكۇ كۆرۈپ،
ئەندەلىبى خۇش نەۋا يەڭلىغ گۈلى خۇشبۇ كۆرۈپ.
— مەشھۇرى.

گۈلى رۇخسارە — «گۈلى رۇخسار» غا قارالسۇن:
نە گەنبەر بۇيى خەتدۇر گۈل گۈلى رۇخسارە ياستانمىش،
كى دۇدى ئاھى ئاشقلار مەھى گەنۋارە ياستانمىش.
— ئەرشى.

رۇخسەت [رخصت] (ئە) ئىجازەت، رۇخسەت، «رۇخس» كە قارالسۇن:
تامام قىلدى ئايتىپ ئەرز سۆزىنى گۈمنام،
بۇدۇر: بېرىلسۇن رۇخسەت، بولماسا كېرەكمەس.
— گۈمنام.

سەبا گۈل دەمدە گۈلدىن رۇخسەت ئالدى،
قوپۇپ ۋەقتى سەھەردە يولنى ئالدى.
— خىرقەتى.

رۇخۇت [رخوت] (پ) [بىرلىكى: رەخت] رەختلەر، «رەخت» كە قارالسۇن.

رۇد [رود] (پ) 1) مۇزىكا ئەسۋابى، بىر خىل چالغۇ:
گاھى مەجالسىدە تۇزۇپ چاڭى زۇد،
گاھى مۇغەننىيلەر بىلەن ئەيلە رۇد.
— زەلىلى.

2) ئېرىق؛ دەريا؛ ساي، جىلغا، «رود» قا قارالسۇن:
فەزاسىدە كۆپ چەشمەيۇ رۇد بار،
بارى يۇب كۆڭۈل كۆزگۈسىدىن غۇبار.
— نەۋائى.

رۇد ئاقىزماق — «رۇد تۆكمەك» كە قارالسۇن:
بۇ سۆز بىلە كۆزىدىن ئاقىزىپ رۇد،
دېۋانەسى بىرلە قىلدى پەدرۇد.
— نەۋائى.

رۇد تۆكمەك — كۆز يېشى قىلماق:
تۆكۈپ گەشكىدىن بارچە يۇزلەرغە رۇد،
دېدىلەر ئانىڭ جانىغە كۆپ دۇرۇد.
— نەۋائى.

رۇدۇجام — دولقۇنلۇق دەريا، دەريا (قەلبىنىڭ) مەۋج ئۇرۇشى:
بۇرۇنراق كىشكىم چوزۇپ رۇدۇ جام،
جەھاندارلىق تەختىن ئەتتى مەقام.
— نەۋائى.

رۇدۇ راھ — نەغمە بىلەن راھەتلىنىش.

رۇدى سىند — سىند دەريىسى:
شىمالىدا بۇ بېشەنىڭ رۇدى سىند،
جەنۇبىدا زاھىر بولۇپ شەھرى ھىند.
— نەۋائى.

رۇدبار [رودبار] (پ) ئاقارسۇ، «رودبار» غا قارالسۇن:
يەنە يۇزدىن ئارتۇق گېرۇر رۇدبار،
كى ئالۇر ئۇلاردىن ئۇلۇس ئېتىبار.
— نەۋائى.

رۇدخانە [رودخانه] دەريا، ئېرىق، ساي، «رودخانه» گە قارالسۇن.

رۇست [رست] (پ) مەھكەم، قاتتىق، مۇستەھكەم، پۇختا:
تۇتۇپ ئەمرىنى مەن قويۇپ ئانچە چۇست،
كى زەرىن قەدەھنى ئالىپ قولغە رۇست.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

رۇست ئەتمەك — «رۇست قىلماق» قا قارالسۇن:
كى رۇست ئەتتى ئاتنى كېلىپ كوھكەن،
قىلىپ شۇستۇشۇ پاك ئەيلەپ بەدەن.
— ئا. نىزارى.

رۇست ئەيلەمەك — «رۇست قىلماق» قا قارالسۇن.

رۇست قىلماق — مۇستەھكەم قىلماق.

رۇست گام — قاتتىق، پۇختا قەدەم، تەۋرەنمەس قەدەم؛ دادىل:
ھەر بىرىگە بىر ۋەزىرى رۇست گام،
يانە بىر فەرزىنۇ لېكىن كاج خىرام.
— نەۋائى.

رۇستاخىز [رستاخيز] (پ) غوۋغا، توپىلاڭ، قوزغىلاڭ. 2) قىيامەت، مەھشەر؛ «رۇستەخىز» گە قارالسۇن.

رۇستائى [رستائى] (پ) «رۇستايى» غا قارالسۇن:
ئايا رۇستائىيكى سەھرا نىشىن،
نىدىن مۇنچە سۆزلەرگە بولدۇڭ قەرىن.
— غەربى.

رۇستايى [روستايى] (پ) قىشلاق؛ قىشلاقتا ياشىغۇچى، سەھرالىق.

رۇستەخىز [روستخيز] (پ) «رۇستاخىز» غا قارالسۇن:
نەزەر قىلدى خاجە مۇڭا تېز - تېز،
تېگىپ گىشق گوتى بولۇپ رۇستەخىز.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

رۇستەخىز سالماق — غوۋغا سالماق، توپىلاڭ قىلماق:
چۇ دېھقان كى سۆزدىن بولۇپ دانە رېز،
ئايتماقتا فەزلى سالىپ رۇستەخىز.
— غەربى.

رۇستەم [رستم] (پ) «شاھنامە» دە بايان قىلىنغان مەشھۇر شەخس:
بىرىنى ئەيلەدى رۇستەم، بىرىنى نۇشىرۋان،
بىرىنى ئەيلەدى ھاتەم، بىرىنى لۇقمان چەرخ.
— شەۋقى.

رۇستەمى داستان — «رۇستەم» گە قارالسۇن:

ئەگەر بولسە كىم رۇستەمى داستان،
بۇ يەڭلىغ قىلا ئالماغاي پەھلەۋان.

— ئا. نىزارى.

رۇستەمى زەمان — زامانىنىڭ رۇستىمى، ئۆز دەۋرىنىڭ پالۋىنى:

مەشرىقى، مەغرىبى، جەنۇب بولسۇن شىمالىغە ئەيان،
كەلدى بالالاغە چېچەك ئافەتى رۇستەمى زەمان.

— مولا سالىھ.

رۇستەم ئاسا [رستم آسا] (پ) رۇستەمگە ئوخشاش، رۇستەمدەك، رۇستەم كەبى:

رۇستەم ئاسا سالغۇسى خۇنخارەلەرغە ئىنتىرار،
قانىمىزنى ئالمۇغۇنچە بولماغايلار بەرقەرار.

— ئەرشى.

رۇستەملىق [رستم ليق] قەھرىمانلىق، پالۋانلىق (رۇستەم كەبى).

رۇستىخىز [روستيخيز] (پ) «رۇستەخىز» گە قارالسۇن.

غەزەل ئەھلىغە ئەۋۋەل ئەيلەپ ستىيز،
جەھان ئىچرە سالدىم ئەجەب رۇستىخىز.

— نەۋايى.

رۇسۇخ [رسوخ] (ئە) مەھكەم تۇرۇش؛ مەھكەملىك، بەرقارارلىق، ئېغىشماسلىق.

رۇسۇخ تاپماق — ئورناشماق، بەرقارار بولماق.

رۇسۇل [رسل] (ئە) ئەلچىلەر، پەيغەمبەرلەر؛ «رەسۇل» غا قارالسۇن.

رۇسۇل پەيغامى — پەيغەمبەرلەر خەۋىرى، دېرىكى.

رۇسۇم [رسوم] (ئە) [بىرلىكى: رەسم] ئادەتلەر، قائىدىلەر، ئۆدۈملار، تەرتىپلەر:

ئەي، كاشكى ئۇل ئەدىبى دانا،
تەرك ئەتسە رۇسۇمى ئەھلى دۇنيا.

— ئابدۇجىلىل دامولا ھاجى.

رۇسۇم ئايىنى — ئۆرپ ـ ئادەت، رەسم ـ قائىدە:

مۇڭا خوب كۆرۈنمىش فەرەڭلەر دىنى،
داغى مەرغۇب ئولمىش رۇسۇم ئايىنى.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

رۇسۇم بولماق — ئادەت بولماق، ئۆدۈم بولماق:

چىقىپ ئوترۇ خاقانغە ئەيلەپ ھۇجۇم،
ئانىڭدەككى ئول چاغدا بولغاي رۇسۇم.

— نەۋايى.

رۇسۇمى مىزبانلىق — مېھمان كۈتۈش قائىدىلىرى، ئادەتلىرى:

قىلىپ تۇرلۇك رۇسۇمى مىزبانلىق،
ئانامدىن ياخشى قىلدى مېھرىبانلىق.

— ناقىس.

رۇسى [روسه] (پ) سەھرايى:

كۈندۈز ساڭا بىر گەدايى رۇسى،
خۇرشىددىن ئىگىنىدە كەدۇسى.

— نەۋايى.

رۇشد [رشد] (ئە) 1) توغرا يول تېپىش، توغرا يولغا چۈشۈش. 2) يېتىلىش؛ يېتۈكلۈك.

رۇشد ئاسارى — يېتۈكلۈك بەلگىلىرى.

رۇشد تاپماق — يول تاپماق، يېتىلمەك.

رۇفۇ [رفو] (پ) ياماش، توقۇش، توقۇپ ياماش.

رۇفۇ قىلماق — توقۇپ يامىماق، ياماق سالماق.

رۇفەقا [رفقا] (ئە) [بىرلىكى: رەفىق] «رەفىق» كە قارالسۇن.

رۇقئە [رقعه] (ئە) 1) خەت، مەكتۇپ:

ئاتاسى دېدى: «ئەي قىزىم مەرھەبا،
ئوقۇپ رۇقئەنى ئاندا چەكتىڭ نەۋا.»

— ئا. نىزارى.

پۈتۈپ رۇقئە بەردىم قولىغە ئەمەل،
كىشى بەرمەيىن ھېچ سۆزۈمگە خەلەل.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

2) ياماق:

چۇ شەيخ خىرقەسىغە رۇقئە تىكتى، جىسمى تۇتاشتى،
سەمۇم ھۇللەسىدەك كۆڭلەكىم يورۇنمۇ ئېركىن؟

— نەۋايى.

رۇقئە ھاملى — خەت، مەكتۇپ كەلتۈرگەن كىشى.

رۇقئەيى نامە — خەت، پۈتۈك، مەكتۇپ:

بۇ مۇنشى يازىپ رۇقئەيى نامەنى،
ئىشتىسۇن دېدى ئوقۇيىن نامەنى.

— مولا شاكىر.

رۇقئەيى نىياز — ھاجەت سورالغان خەت، ئىلتىماسنامە.

رۇقئەئى [رقعه] (ئە) خەت، مەكتۇپ يېزىش ئۇچۇن ئىشلىتىدىغان؛ «رۇقئە» گە قارالسۇن:

ئەكابىرلاردىن ئالىپ رۇقئەئى،
ئېرۇركىم خۇراسان ئۇلۇغ بۇقئەئى.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

رۇقۇم [رقوم] (ئە) [بىرلىكى: رەقەم] يېزىقلار، رەقەملەر، سىفىرلار:

بىرى مەنتىق رۇسۇمىدە رەقەمكەش،
بىرى ھەيئەت رۇقۇمىغە قەلەمكەش.

— نەۋايى.

رۇكن [ركن] (ئە) [كۆپلۈكى: ئەركان] ئۈستۈن؛

ئۇيغۇر كتاب تور بېكىتى
www.uyghurkitap.com

ئاساس، تايانچ؛ «ئەركان» غا قاراڭ.

رۇكناباد [روكناباد] (پ) جاي ئىسمى (ئىراننىڭ شىراز ۋىلايىتىدە).

ئابى رۇكناباد — ئىراننىڭ شىراز ۋىلايىتىدە «رۇكناباد» دېگەن جاينىڭ يېنىدىن ئۆتىدىغان دەريا:

ئابى رۇكناباد، گۇلگەشتى مۇسەللا سەھل ئېرۇر،
خۇلدىدىن ئەفزۇن تۇمەن مىڭ لالە زارى كاشغەر.

— گۇمنام.

رۇكۇئ [ركوع] (ئە) پۈكۈلۈش، نامازدا پۈكۈلۈپ تۇرۇش:

قەئدەئى ئىشقىڭدە ئوترۇ كۆزلەرىم نەززارەسى،
نې قىيامۇ نې رۇكۇئ، يوق ئوڭۇ سولغە باقماغىم.

— گۇمنام.

رۇكۇئ ئولماق — ئېگىلمەك، پۈكۈلمەك.

رۇم [روم] (ئە) قەدىمكى رىم:

ئىسفەندىيارى رۇم چىقىپ تىكىتسە ئەلەم،
بولدى كۆرۈپ ھەزىمەت، ئانى شام لەشكەرى.

— سەيفى سەرايى.

سەندىن يەنە تاپمايىن جەھاندا،
كىردىم يەنە رۇم ئىلەل يەمەن، يوق.

— موللا سالېھ.

رۇم سىپاھى — رۇم لەشكىرى، رۇم قوشۇنى:

مەگەر ئەلچى كەلدى ياقا شەھردىن،
ئەمەس رۇم سىپاھى يانا شەھردىن.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

رۇمۇ ئىراق — رۇم ۋە ئىراق:

ساقى، بول مەي تۇتغىلۇ ئەي گۇلرۇخان رۇمۇ ئىراق،
بەزم ئەيلەپ تۇگىلۇ يۇز مىڭ ئەجايىب تۇمتەراق.

— موللا سالېھ.

رۇمى شەھۋار — رۇمنىڭ يىرىك (چوڭ) گۆھىرى:

پىلەك ئىچرە ياتار خەرۋار - خەرۋار،
كى سۇرەت بىرلە بەندى رۇمى شەھۋار.

— زەلىلى.

رۇم ئەھلى [روم اھلى] 1) ئاق تەنلىك؛ رۇم ئەھلى:

بولۇپ ئەمرىم ئىچرە ھەمە ئەھلى رۇم،
سىپەھلەر قاشىمدا تۇزۇپ چۇن نۇجۇم.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

2) شەترەنج (شاھمات) نىڭ ئۇرۇقلىرى.

رۇممان [رمان] (ئە) ئانار:

غۇنچەئى نىھالىدا ئىككى مېۋەنى كۆردۇم،
ياكى ساڭگۇلاچ ئالما، ياكى ئىككى رۇممان قىز.

— نەۋبەتى.

لەئلى رۇممان — ئاناردەك ياقۇت لەۋ، قىپقىزىل لەۋ:

لەئلى رۇممان، ساچى سۇمبۇل، قەددى شامشادى جەھان،
زەئفىران ئەنبەرى ئەشھەب گۇلى رەيھان يەڭلىغ.

— شەۋقى.

رۇممانىي [رمانى] (ئە) ئانار رەڭ، قىپقىزىل، توق قىزىل.

لەئلى رۇممانىي — قىپقىزىل ياقۇت، ئانار دانىلىرىدەك، ئاناردەك ياقۇت:

زەھملىق كۆڭلۈم لەبىڭ شەۋقىدە بولمىش قان ئارا،
لەئلى رۇممانىي بىلە ياقۇتى ئەھمەر كۆڭلىدە.

— نەۋايى.

رۇمھ [رمح] (ئە) نەيزە:

«ھا» لەر ئۇچى قەتل ئىشىدە تېز ئولۇپ،
رۇمھ ئۇچىدەك ھەر بىرى خۇنرىز ئولۇپ.

— نەۋايى.

رۇمۇز [رموز] (ئە) [بىرلىكى: رەمز] شەرەتلەر، ئىما - ئىشارەتلەر.

رۇمۇزى ئىشق — ئىشق سىرلىرى؛ ئۆزئارا بىلىشىدىغان شەرەت، يوشۇرۇن بەلگىلەر:

تۇشۇپدۇر باشىمە سەۋدا، رۇمۇزى ئىشقىدىن غەۋغا،
ئۆزىگە ئەيلەدى شەيدا، مېنى يوقلار كىشىم بارمۇ.

— مەشرەپ.

رۇمىي [رومى] (ئە) رۇملۇق.

رۇمىي چېھر — ئاق يۈزلۈك.

رۇھ [روح] (ئە) 1) ئەرۋاھ؛ خاتىرە:

تاپىپ ئىشقىم كەمال ئانداغكى رۇھى ۋامىقۇ فەرھاد،
كېلىپ پەرۋانە يەڭلىغ ئۆيرۈلۈر شەمئى مەزارىمنى.

— ئەرشى.

2) تەبىئەت، مىجەز؛ ئەھۋال:

رۇھۇمغەكى مەيدىن ئېردى ھەر لەھزە فۇتۇھ،
ناسېھ تىلى نېشى قىلدى ئانى مەجرۇھ.

— نەۋايى.

3) جان، نەپەس.

رۇھ تاپماق — تىرىلمەك:

ۋىسالى لەززەتىدىن رۇھ تاپماقلىق ئېرۇر دۇشۋار،
فىراقى شىددەتىدە يوقسە جان بەرمەكىلىك ئاساندۇر.

— بابىر.

رۇھ كۆزگۈسى — دىل، كۆڭۈل ئەينىكى.

رۇھۇ كۆڭۈل — جان ۋە كۆڭۈل:

بولدى فىدايى رۇھۇ كۆڭۈللەر مۇفەررىھى،
كۆركلى سىفاتلارىڭ بىلە دىۋانۇ دەفتەرى.

— سەيفى سەرايى.

رۇھى پەيغەمبەر — پەيغەمبەرنىڭ روھى، ئەرۋاھى:
شەھنشاھىم ساڭاكى شاد بولغاي رۇھى پەيغەمبەر،
جەۋاھىر خىرمەندە دۇررى يەكتا يادىكارى سەن.
— قەدرارى.

رۇھى رەۋان — تىرىك جان، ھەرىكەتلىنىپ تۇرغۇچى روھ:
دۇدنى تارتىپ ئانى رەد قىلماسام يوقتۇر ئەجەب،
قۇتى دىل ھەم قۇۋۋەتى رۇھى رەۋانمدۇر چىلىم.
— ئەرشى.
ئەي رەياھىن راھنمۇ رۇھى رەۋانىم، لۇتف ئىلە،
سەر فەرازىم، سەركەشىم، شوخۇ سەئادەت ئەختەرىم.
— نەسىمى.

رۇھىغە قۇت بولماق — روھلاندۇرماق، شادلىق كەلتۈرمەك:
ھۇسنىدىن ئالەم ئەھلى رۇھىغە قۇت،
يۈزى خۇرشىدى ئالەمى بەرقۇت.
— نەۋائى.

رۇھى قۇدسى — ئىلاھى روھ، مۇقەددەس روھ:
ھەيرەت ئىلە رۇھى قۇدسى سۇرەتى قىلدىم خەيال،
نەقشى زىبباسى بىلەن سەرۋى خىرامانىن كۆرۈپ.
— مەشھۇرى.

رۇھى مۇجەسسەم — كونكرېت، جىسمغا ئىگە بولغان روھ:
ھەم رۇھى مۇسەۋۋەرسەنۇ ھەم رۇھى مۇجەسسەم،
بۇ لۇتفى ئىلە سەن فىتنەگى دەۋران يېتىلىپسەن.
— لۇتفى.

رۇھى مۇسەۋۋەر — تەسەۋۋۇردىكى روھ، مەرھۇم روھ.

رۇھى نەۋائى — نەۋايىنىڭ روھىناتى، ئەرۋاھى:
بىنەۋا ئەرشى ئىلەر رۇھى نەۋائىيدىن فۇتۇھ،
مۇرغىزارى نەزم ئارا مۇرغى خۇش ئەلھانىن كۆرۈپ.
— ئەرشى.

رۇھ ئاسا [روح آسا] (ئە) روھنى كۆتۈرگۈچى، روھلاندۇرغۇچى؛ كۆڭۈل ئاچقۇچى:
روزى ئەتتى ئەلگە رۇھ ئاسا شەمىم،
كىم شەجەرغە تاپتى جان ئەزمى رەمىم.
— نەۋائى.

رۇھانە [روحانه] (ئە + پ) روھلۇق، روھ بىلەن، روھقا ئىگە:
تا ئانى ئىچگەچ نەۋائىيغە ئاچىلغاي گۈلىستان،
گەر سەبۈك رۇھانە كىرسە ئوتغە ئانداقكىم خەلىل.
— نەۋائى.

رۇھانى [روحانى] (ئە) روھقا مەنسۇپ؛ دىندار؛ دىنىي ئەرباب:
تەئالەللاھ، زىھى سۇرەت، زىھى مەھبۇبى رۇھانىي،
كىم ئانىڭ ھۇسنى شەۋقىدىن كۆڭۈللەر بولدى نۇرانىي.
— سەيفى سەرابى.

رۇھانىيەت [روحانيت] (ئە) «رۇھانىيەت» كەقارالسۇن.

رۇھانىيەت [روحانيت] (ئە) روھانىيلىق، روھقا مەنسۇپلۇق.

رۇھ ئەفزا [روح افزا] (ئە + پ) روھلاندۇرغۇچى، جانلاندۇرغۇچى، تىرىلدۈرگۈچى:
نە راھەت سەير گۈلشەنىنىڭ ھەۋاسى،
نە رۇھ ئەفزا مۇغەننىلەر نەۋاسى.
— خىرقەتى.
سەھنى گۈلشەن يا تەجەللى يا مەگەر ئەينى جەمال،
مەشئەلى خۇلدى بەرىن يا مېھر رۇھ ئەفزامۇدۇر.
— ئەرشى.

رۇھ ئەفزاي [روح افزای] (ئە + پ) «رۇھ ئەفزا» غا قارالسۇن:
دەھر ئارا گۈل چېھرەڭۇ گىياڭۇ رۇھ ئەفزايسەن،
نې بولۇر بەرسەڭ ئۆلۈك جىسمىمگە سەن جان كاشكى.
— قەلەندەر.

رۇھبان [رهبان] (ئە) «راھىب» قا قارالسۇن.

رۇھ بەخش [روح بخش] (ئە + پ) روھ بەرگۈچى، روھلاندۇرغۇچى، جان كىرگۈزگۈچى:
كۆرگۈزۈبان بەرق بۇلۇتدىن دەرەخش،
قەترە خىزر چەشمەسىدەك رۇھ بەخش.
— نەۋائى.

رۇھپەرۋەر [روح پرور] (ئە + پ) روھلاندۇرغۇچى، خۇرسەن قىلغۇچى؛ يېقىملىق:
مەلاھەتدە جەھان خوبانلارىكىم خوشە چېنىڭدۇر،
نەسىمى رۇھپەرۋەردىن ئاچىلغان خىرمەنى گۈل سەن.
— زەلىلى.

رۇھ گۈستەر [رح گستر] (ئە + پ) روھ بەرگۈچى، جان كىرگۈزگۈچى:
ماڭانىي سەرۋى گۈللارى بىلە رۇھپەرۋەر ۋە مەقاسىدى شەمشاد سۈنبۈللەرى بىلە رۇھ گۈستەر.
— نەۋائى.

رۇھۇل - ئەمىن [روح الامين] (ئە) پەرىشتە جىبرائىل:
مەقدەمى سۇرەت بىلە بەزمىگەكىم قويدۇڭ قەدەم،
شەھپەرى رۇھۇل - ئەمىن ھەم لال گۈلۈپ ھەمدەم ئەمەس.
— ئەرشى.

www.uyghurtoup.com

رۇھۇل - قۇدس [روح القدس] (ئە) جىبرائىل؛ مۇقەددەس رھ:

سۇبھ ئاندىن خىلۋەتىمغە نەفھەئى رۇھۇل - قۇدس،
شام مۇندىن كۇنجى فەقرىم رەۋزەئى دارۇس - سەلام.

— نەۋايى.

رۇھۇللاھ [روح الله] (ئە) ئىيسا پەيغەمبەرنىڭ لەقىمى:

ئەمەس بۇت بۇ ئىشدىن ئەگەر ئەگاھى،
يېتەر دادىمە ئىيسا رۇھۇللاھى.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

رۇئۇنەت [رعونت] (ئە) تەنتەكلىك، يەڭگىللىك، يېنىكلىك؛ «رۇئئۇنەت» كە قاراڭ.

شۇھرەت تونى كىيمەگىڭ رۇئۇنەتدىندۇر،
كىي خىرقەئى فەقرۇ خاتىرىڭنى تىندۇر.

— نەۋايى.

رۇئئۇنەت [رعونت] (ئە) تەنتەكلىك، يەڭگىللىك، يېنىكلىك؛ سەۋرسىزلىك، سەۋر - تاقەتسىزلىك، «رۇئۇنەت» كە قاراڭ.

رۇئيا [رؤيا] (ئە) چۈش، چۈش كۆرۈش (ئۇيقۇدا كۆرگەن غايىب نەرسىلەر):

دېدىم: ئىشق ئالەمى خۇب جىلۋەلى بىر ئالەمدە،
دېدى: مەن بولماسەم ئىشق ئالەمى بىر رۇئيادۇر.

— نەسىمىي.

رۇئيەت [رؤيت] (ئە) كۆرۈش، قاراش؛ كۆزدىن كەچۈرۈش:

تۇرى ھەقۇ كىتاب مەستۇرى ئول،
رۇئيەتۇ مەئرىفەتلە ئايت مەئلۇم.

— تەجەللى.

ريھ [ريح] (ئە) يەل؛ شامال؛ ھىد:

سەندەل ئاسا شەمىمۇ ريھ ئاندا،
ئەلگە بارىپ دەمى مەسىھ ئاندا.

— نەۋايى.

رېھلەت [رحلت] (ئە) 1) كۆچۈش، كېتىش؛ يولغا چىقىش، سەپەرگە ئاتلىنىش. 2) ئۆلۈش، ۋاپات بولۇش.

رېھلەت سەھابى — كۆچۈش بۇلۇتى:

غەم تۇنى رېھلەت سەھابى جالەسىدۇر، يا ئېرۇر،
ماتەمىمغە چەرخ ئەنجۇم جەۋھەرىدىن ئەشكرېز.

— نەۋايى.

رېھلەت كوسىن چالماق — ئۇ دۇنياغا كەتمەك، ۋاپات بولماق، ئۆلمەك.

رىئايەت [رعايت] (ئە) 1) ئېتىبارغا ئېلىش، ھۆرمەتلەش، رىئايە:

يەنە بىرى بۇ كىم، ھەر ھەرف غەزەلياتى ئول پۈتكەن غەزەل بىرلە غەزەللەر ئاراسىدا ئۇسلۇب خاسىيەتىدىن رىئايەت قىلمايىن تۇرۇرلار، ...

— قىدىرخان يەركەندى.

2) ئەندىشە؛ ساقلاش، ساقلىنىش:

بۇ تائىفەنىڭ شەرىئەت رىئايەتى ۋە سۇننەت،
مۇتابەئئەتىدىن ئۇلۇغراق ئىشلەرى يوقتۇر.

— نەۋايى.

رىئايەت ئەتمەك — «رىئايەت ئەيلەمەك» كە قاراڭ.

رىئايەت ئەيلەمەك — 1) ھۆرمەتلىمەك، ئېتىبارغا ئالماق، نەزەردە تۇتماق، رىئايە قىلماق. 2) ساقلانماق:

خوجە مەيدىن رىئايەت ئەيلەب ئىدى،
ئېھتىياتىن بەغايەت ئەيلەب ئىدى.

— نەۋايى.

رىبقە [ربقە] (ئە) سىرتماق.

رىجال [رجال] (ئە) [بىرلىكى: رەجۇل] ئەرلەر، ئەركەكلەر:

بۇ دەئۋا بىرلە چىقمىش بىر تەرەفدىن،
خاتۇنلار كەلتۇرۇپ ھەلقە رىجال شەيخ.

— شەۋقى.

رىجائ [رجاع] (ئە) قايتىش، بۇرۇلۇش، يېنىش:

بەندە ئاجىز دائىما خەۋفۇ رىجانىڭ ئۈستىدە،
ھەق بىلۇر، مەن بىلمەگەيمەن ئاقىبەت كارىمغە ئەرز.

— شەۋقى.

رىجائ ئەتمەك — قايتماق، يانماق، بۇرۇلماق:

تارىخىنى بەئدە رىجائ ئەت دېدىم،
ھەيف مۇبارەك يۈزىنى كۆرمەدىم.

— زەلىلى.

رىجائ سۇلكى — قايتىش يولى، يانىدىغان يول:

شەۋقى مەستانەنى گەھ قورقۇتۇبان خەۋف ئىلە بىيم،
كى ئۇمىد بىرلە رىجائ سۇلكىدە قىلسۇن نە ئىلاج.

— شەۋقى.

رىدا [ردا] (ئە) ئۈست كىيىم، يېپىنچا؛ شەيخلەر ۋە دەرۋىشلەر كىيىمى، ئۈستىدىن يېپىپ يۈرىدىغان يەڭسىز تون:

رىداغە تارىنى بەرمەم كۆرۈپ تەننازى تەرسانى،
ئاسىپتۇر ئىشق زۇننارىن بويۇنغە شەيخ سەنئانىم.

— مەشھۇرى.

ھەۋايى سۇنبۇلى ئەزبەس كۆڭۈل كويىغە بەند ئولمىش،
نە ھاجەت ئول سەنەمنىڭ تارى زۇلفىدىن رىدا بولماق.

— ئەرشى.

رىز [ريز] (پ) 1) سۆزلەرگە قوشۇلۇپ «تۆككۈچى، چاچقۇچى؛ ئاققۇزغۇچى» قاتارلىق مەنىلەرنى ئىپادىلەيدۇ:

قايانكىم مەيل ئېتەر جانان مۇھەببەت ئەھلى رىز ئېيلەپ،
كۆڭۈل ئىچرە نىھانراق ئانى جاندىن ئاسراغىل، يا رەب.
— ئەرشى.

چۇ دېھقان كى سۆزدىن بولۇپ دانە رىز،
ئېيتماقتا پەزلىن سالىپ رۇستەخىز.
— غەربى.

2) پارچە، ئۇڭاق:
ئەگەر تاشلاسە ئەل بىرەر رىزە نان،
ۋەيا ئاش ئىلە سۇ ۋەيا ئۇستىخان.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

رىز ئەتمەك — تۆكمەك:
بۇ كۆڭۈل ئايىنەسىنى گەرچە تۇتسە زەڭگۇ غەم،
بادە سافىن رىز ئېتىپ ئول نەۋئىكسم باك ئېيلەمىش.
— ئەرشى.

ئەرەق رىز — تەر تۆككۈچى.
ئەشك رىز — ياش تۆككۈچى.
كىمە يۇردى يىلدام بوراندىنمۇ تېز،
چۆمۈپ سۇ ئىچىدە قىلىپ ئەشك رىز.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

بەرگ رىز — بەرگ، يوپۇرماق تۆككۈچى، چاچقۇچى؛ كۇز:
بۇ كۇن باغى گۇلىستان گۇللارى خۇش بەرگ رىز ئولدى،
سەھەر ھۇبى چېكەردە سەرسەرى ئاھىم خەزان ئەتكەچ.
— زەلىلى.

خاررىز ئەتمەك — تاش پارچىلىماق.

رىزان [ريزان] (پ) چېچىلغۇچى، تۆكۈلگۈچى:
گۇلشەنغە خازان بولۇپ ستىزان،
ئەشجارىغە سالدى بەرگ رىزان.
— نەۋائى.

رىزە [ريزه] (پ) «رىز» غا قارالسۇن:
ئانىڭ زەربىدە ساچراغان رىزە تاش،
چىقىپ ئەيلەگەي چەرخ جىسمىن خەراش.
— ئا. نىزارى.

رىزەچىن [ريزەچين] (پ) پارچە ـ پۇرات نەرسىلەرنى، قالدۇق نەرسىلەرنى تەرگۈچى:
بىز فەقىرلەركىم، بۇ جەماڭەتنىڭ رىزە چىنى خانى ۋە خۇشەچىنى خىرمەنى تۇتەربىز.
— نەۋائى.

رىزە ـ رىزە [ريزه ريزه] (پ) «رىز ـ رىز» غا قارالسۇن:
گۇفتارغە كەلدى ناگاھ ئۇچۇپ لەئلى نۇش خەند،
بىر پىستە كۆردۇم ئۇندا تۆكەر رىزە ـ رىزە قەند.
— مەشھۇرى.

رىز ـ رىز [ريز ريز] (پ) پارچە ـ پارچە:
رىز ـ رىز ئەيلەمەك — «رىز ـ رىز قىلماق» قا قارالسۇن.
رىز ـ رىز قىلماق — پارچە ـ پارچە قىلماق، ئۇۋاتماق.

رىزۇ پاش [ريزوپاش] (پ) (بىرەر نەرسىنى يونۇش ياكى قىرىشتىن چىققان) قىرىندى، چېپىندى، كېپەك.

رىزا [رضا] (ئە) 1) رازىلىق، بويسۇنۇش، كۆنۇش:
بولماس رىزا بۇ مەرتىبەسىن پەست ئېتەر خەيال،
ھەم مەنسەبى كۆرۈنۇر ئۇنىڭ كۆزىگە كەم.
— سەبۇرى.

قايتا ئالمان بويۇن ئاندىن نەچە زۇلم ئېيلەسە كۆپ،
قۇلدا يوق ئاچچىغلاسە خاجە رىزادىن غەيرى.
— ئەرشى.

2) بۇيرۇق، پەرمان:
بويۇن سۇنغاي رىزايى ھەقغە بەندە،
لەبىن زاھىر يۇمار باتىنىدە خەندە.
— خىرقەتى.

رىزا ئەھلى — قانائەتلىك ئادەملەر، رازىلار:
يىغى زار قىلماق ئاڭا خۇب ئەمەس،
كى ئەھلى رىزاغە بۇ مەرغۇب ئەمەس.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

رىزا بەرمەك — رازىلىق بېرىش، بويسۇنۇش:
ھەرنە ھالەتدۇر رىزا بەر قىسمەتى رەززاقغە،
دىلنى پال ئەيلەپ ھەسەددىن قىلماق ئەئلاغە غەلىز.
— شەۋقى.

رىزا بولماق — «رىزا بەرمەك» كە قارالسۇن:
شۇم رەقىبى سەگكە قىلدىڭ تا سەن، ئەي گۇل، ئىلتىفات،
ئۆلمە كىمگە رەشكىدىن، جانا، رىزا بولدۇم بۇ كۇن.
— قەلەندەر.

رىزا يولى — رازىلىق يولى، رىزالىق يوسۇنى:
خۇداغە باغلاغان پەيۋەندى دىلنى،
رىزا يولىغە تاشلاپ مۇشتى گىلنى.
— ناقىس.

رىزاجوي [رضا جوى] (ئە + پ) رازىلىق ئىزدىگۈچى:
سەن شوخ مەست قاتىل، مەن ئاشىقى رىزا جوي،
سەندىن جەفا مۇناسىب، مەندىن ۋەفا مۇبارەك.
— تەجەللى.

رىزامەند [رضامند] (ئە + پ) رازى، كۆنگەن:
رىزامەند يوق ئولسا ئەگەر بۇ جەھان،
جەھان يوقكى بەلكى بەدەن ئىچرە جان.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

www.uyghurtoup.com

رىزق [رزق] (ئە) ئوزۇق - تۇلۇك، نېسىۋە، هايات ئۈچۈن كېرەكلىك نەرسىلەر:
رىزقىنى تەڭرىم بېرۇر بەرمەكلىكى يەردىن ئەمەس،
قىز - ئوغۇل فەرزەند تاپماق يا خوتۇن، ئەردىن ئەمەس.
— شەۋقى.

رىزقۇ روز — كۈندىلىك يېمەك - ئىچمەكلەر:
سۈبھ ئۇيقۇسىن ئۇلكى ئەيلەر تەرك،
رىزقۇ روزىن ئۆزىگە توش كۆرگەي.
— نەۋايى.

رىزقى بابى — رىزق توغرىسىدىكى باب، نېسىۋە هەققىدىكى بايان:
خۇدانى زىكرىنى تەرك ئەيلەبان زەهى غافىل،
ئوقۇرسە نەفسىڭ ئۈچۈن رىزقى بابىدىن ئەۋراد.
— شەۋقى.

رىزقى تەييىب — ئەلا نېسىۋە، مول رىزق:
رىزقى تەييىبكە قەنائەت مەندە يوق،
يەتسە خەيرىدىن سەرايەت مەندە يوق.
— خەراباتى.

رىزقى فەراۋان — مول نېسىۋە، يېتەرلىك رىزق؛
بېرىپ رىزقى فەراۋان كىبرۇ تەرسا، هىندى، كافىرغە،
قاچان مەهرۇم ئېتەر دوستلارنى خەللاقى جەهان هادىس.
— شەۋقى.

رىزالىق [رضاليق] «رىزا» غا قاراڭ:
نىدا كويۇڭدا ئۇرمىش «سەۋفە يۈئتىكە فەتەرزا» نى،
رىزالىق ئىزدەبان مەئشۇق هىمىن ئاشىق خۇداۋەندا.
— شەۋقى.

رىزۋان [رضوان] (ئە) رازىلىق، مەمنۇنىيەت؛ رازىلىق، مەمنۇنىيەت جەننىتى؛ سەككىز جەننەتنىڭ بىرى:
سەن ئاي پەرىلەر ئەختەرىڭدۇر،
رىزۋان ئىلە بارچە چاكەرىڭدۇر.
— ئەرشى.

ئىقامەت چۈنكى قىلدىڭ، بابىرا، ئول هۇر كويىدا،
مەقامىڭ رەۋزەدىن ئەۋلا، ئۆزۈڭ رىزۋاندىن ئارتۇقسەن.
— بابىر.

هۇرى رىزۋان — جەننەتتە خىزمەت قىلىدىغان گۈزەل قىز، هۆر:
جەننەتى فىردەۋس ئاراگەر هۇرى رىزۋان ئىزدەسەم،
تاپماغايمەن بىر سېنىڭدەك ساهىب ئەسرارى يەنە.
— ئەرشى.

رىسالە [رسالە] (ئە) [كۆپلۈكى: رەسايىل] خەت، مەكتۇپ؛ كىتابچە؛ «رەسايىل» غا قاراڭ:
ئىشىت، سامېئا، بۇ ناقىس ئۆزىدىن سۆز،
داغى كۆر بۇ رىسالە، بولسە گەر كۆز.
— ناقىس.

رىسالە بىتمەك — ئەسەر يازماق:
مەۋلانا مۇهەممەد بەدەخشىي ... مۇئەمما فەنىدە رىسالە بىتىپدۇر.
— نەۋايى.

رىسالەت [رسالت] (ئە) 1) پەيغەمبەرلىك، ئەلچىلىك:
بۇ دۇر گۇلدەستەئى باغى رىسالەت تۆرت زىيباكىم،
ئەبا بەكرى، ئۇمەر، ئۇسمان، ئەلىيۇ مۇرتەزاسىدۇر.
— مەشهۇرى.

2) نامە، مەكتۇپ:
ئەلەم نەشرى رىسالەت نۇر ئىلە سىينەڭى يارمىشكىم،
خەزىنە بەهرى رەهمەت گەنجى ئىرفان پۇر قىلىپ سەدرا.
— شەۋقى.

رىسالەت قىلماق — ئەلچى ئەۋەتمەك.

رىسالەت ئايىن [رسالت آين] (ئە + پ) ئەلچىلەردەك، ئەلچىلەرگە ئوخشاش:
ئۇيلەكىم، سەدرە كەبى مىنبەر ئۆزە گاهى هەدىس،
يىغىلۇر هەر سارى ئەسهابى رىسالەت ئايىن.
— نەۋايى.

رىش I [ريش] (پ) ساقال؛ قىل.

رىش باغلاماق — كېلىشمەيدىغان، قاملاشمىغان ئىش قىلماق؛ ساقالغا ياماشماق.

رىش II [ريش] (پ) يارا، جاراهەت؛ هەسرەت، نادامەت؛ رەنجىش؛ ناتىۋان، زەئىپ؛ «رىش I» گە قاراڭ:
كىرپىك نەدىنكى بەلكى بولۇپ نىش،
ئەل كۆڭلىنى هەردەم ئەتكەلى رىش.
— ئەرشى.

ئەگەر يەتسە تىكەندىن جانىغە نىش،
بىرەر قىلغان ئىكەن هالىڭنى ئول رىش.
— خىرقەتى.

رىش ئەتمەك — يارىدار قىلماق، جاراهەتلەندۈرمەك:
ئاڭا پويە رىش ئەتمىش ئېردى جىگەر،
كى بىر تۇرفە كىشۋەرغە قىلدى گۈزەر.
— نەۋايى.

رىش ئەيلەمەك — «رىش ئەتمەك» كە قاراڭ.

رىش بولماق — يارىلانماق، جاراهەتلەنمەك.

رىشى قازى — 1) قىلدىن توقۇلغان ياكى شۇنداق نەرسىلەردىن ياسالغان مەي سۈزگۈچ. 2) قازى ساقىلى.

رىشى گاۋ — 1) ئەخمەق، نادان؛ خامتاما؛ تەمەخور. 2) پاخماق ساقال، داپ ساقال.

رىشە [ريشە] (پ) يىلتىز، كۆتىچەك:

چۈن گىياھ بۈتمىش ئۈيلەكسم بىشە،
تۈبىنى مەھكەم ئەيلەمىش رىشە.

— نەۋايى.

رىشت [رشت] (پ) 1) ئېگىرىش (يىپ ئېگىرىش).
2) ئادەت، تەبىئەت.

رىشتە [رشته] 1) يىپ، تاناپ؛ تار؛ پىلىك:
يەنە بولدى تانۇشلۇق ھۇكمى مەزبۇت،
ئۇزۇلگەن رشته تاپتى ئەقدى مەربۇت.

— ناقىس.

كۆز ئۇچى بىرلەن ئىگىردى شەۋقى نەئتىك رشتەسىن،
جامە تەقۋا سەنسىزىن پۈتمەس بۇدۇركىم ئېھتىياج.

— شەۋقى.

2) جان؛ تومۇر:
زىنھاركى زۇلم رشتەسىن ئۈز،
ئىنساق ئىلە ئەدل قەسرىنى تۈز.

— نەۋايى.

3) كىشەن:
ئىلاھا، قىل مېنى رەھمەت سەرشته،
سالىپ بوينۇمغە مېھرىڭ بىرلە رشته.

— خىرقەتى.

سېنى، جانا، ھەمە كۆڭلۇم ئالۇرغە دىلرەبا دەرلەر،
مېنى دائىمكى زۇلفۇڭ رشتەسىغە مۇتەلا دەرلەر.

— ئەرشى.

رىشته تابى — يىپ ئۆرۈمى، ئېشىپ تەييارلانغان يىپ.
رىشتەئى ئەنكەبۇت — ئۆمۈچۈك تورى.
رىشتەئى جان — جان رشتىسى، ھاياتلىق رشتىسى، يىپى:
ئىككى زۇلفى سايەسىغە ئاي يۈزىدۇر ئافتاب،
كىم يۈزىنى كۆرسە تۇشمىش رشتەئى جانىغە تاب.

— قەلەندەر.

رىشتەئى دۇر — قىممەت باھادۇر (ئۇنچە ـ مەرۋايىت) ئۆتكۈزۈلگەن يىپ:
ھەر بىرسى رشتەئى دۇرمۇ ئىكىن،
يا لۇئلۇئى دەريائى تەفەككۇرمۇ ئىكىن.

— نەۋايى.

رىشتەئى رەنج — قىزتما ۋە بەزگەكنى بەند قىلىش ئۈچۈن دۇئاخان تەرىپىدىن بېرىلىدىغان يىپ.
رىشتەئى زۇننار — زۇننار رشتىسى (چۈلۈۋر ياكى بەلۋاغ تانىسى، يىپى):
سۇجۇد كەئبە دەير ئەيلەسەم ئەگەر ئەجەب ئېرمەس،
قولۇمدا ساغەرى سەھبا، بېلىمدە رشتەئى زۇننار.

— سەبۇرى.

رىشتەئى كاكۇل — چاچ تارلىرى، كوكۇلا رشتىسى:
بىس ئىدى ئول رشتەئى كاكۇل مېنى بەند ئەتكەلى،
نە ئۈچۈن تاپماقغە قىلدىڭ جۇستجوي ئۆزگە تەناب.

— مولا بىلال.

رىشتەئى مەريەم — مەريەمنىڭ يىپى؛ ئەڭ ئىنچىكە، نازۇك تالا:
زۇلفىدە سەر رشتەئى ئىمان بەدىلدۇر كۇفر ئىلە،
نې تەفاۋۇت تۇشسە مەريەم رشتەسى زۇننار ئارا.

— نەۋايى.

رىشتەئى مەقسۇد — مەقسەت رشتىسى، مۇرادقا يېتىش ۋاستىسى:
تاپار ئەبھار سەيرىسىز رشتەئى مەقسۇد ئول سائەت،
كى رەھى ئەجز، تەرىقى فەقر، ئايىنى فەنا تۇتسالىڭ.

— سەبۇرى.

رىشتەئى نەئت — مەدھىيە، ماختاش رشتىسى:
ئىگىردى رشتەئى نەئتىڭنى شەۋقى كۆز ئۇچى بىرلەن،
ئاڭا شايەد ئاسلغاي دەۋزەخ ئىچرە سۆدرەپ ئېلتۇر چاغ.

— شەۋقى.

رىشتەئى ئۇلفەت — ئۇلپەتچىلىك، دوستلۇق رشتىسى:
گەر كەبۇتەردەك ئۇچۇرساڭ مەن قاچان كەتكۇم ئۇچۇپ،
باغلانىپ بالۇ پەرىمكىم رشتەئى ئۇلفەت بىلە.

— مەشھۇرى.

رىشتەئى ھىجران — ئايرىلىش يىپى، ھىجران رشتىسى:
رشتەئى ھىجرانمۇ بۇ يا سۇنبۇلى باغى بېھىشت،
ئاھ دۇددىن نىشان يا زۇلفى ئەنبەر سامۇدۇر.

— ئەرشى.

رىشتەئى ئىشق — مۇھەببەت رشتىسى:
قاچان ژابىستە ئولغۇم رشتەئى ئىشقىڭغە ئۆزلۇكىدىن،
ماڭا لېكىن ئەسىر ئولماق چۇ تەقدىرى ئىلاھىمدۇر.

— ئەرشى.

جان رىشتەسى — «رشتەئى جان» غا قارالسۇن:
نازۇك بىلىڭ ئەر خەيال قىلغۇم،
قان رشتەسىغە مىسال قىلغۇم.

— ئەرشى.

مۇھەببەت رىشتەسى — «رشتەئى ئىشق» قا قارالسۇن:
ئۇنىڭ ئالدىدا مەن ژەسفىڭنى سىزدىم،
مۇھەببەت رشتەسىغە دۇرنى تىزدىم.

— خىرقەتى.

رىشتەتاب [رشته‌تاب] (پ) ئېشىپ تەييارلانغان يىپ، يىپ ئۆرۈمى:
قىلىپ ھۆكمىكىم ئەل قىلىپ ئىزتىراب،
كىشىدىن تەمەئ قالماسۇن رشته تاب.

— نەۋايى.

رىشتەكەش [رشته كش] (پ) كەشته تىككۈچى، كەشتىچى.

رىشخەند [ريشخند] (پ) مەسخىره قىلىش، كۈلكە قىلىش، زاڭلىق قىلىش؛ مەسخىره.

رىشخەند ئەتمەك — مەسخىره قىلماق، كۈلكە قىلماق، زاڭلىق قىلماق.

رىشۋە [رشوه] (ئە) پارا:

رىشۋە بار يەرگە ئاچ قاشقىر كەبى دەمسىز چاپارلار،
باشىدا سەللە، قولىدا تەسۋى، ھەقتىن قاچارلار.

— تەۋفىق.

بىر شۇە بەرمەسە كىشىگە بىر قوشۇمچە سۇ،
بىتۈھپە ھېچكىم ئىشغە بەرمەسە نىزام.

— سەبۇرى.

رىشۋە بەرمەك — پارا بەرمەك:

بېرىپ ئېردى رىشۋە ئەمىرغە تولا،
كى رىشۋە ئەمىرغە بولۇبان بەلا.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

رىشۋە يېمەك — پارا يېمەك، پارا ئالماق:

رىشۋەلەر يېپ ھۆكمى قازى مۇفتى بولغاندىن دېسەڭ،
ئەين ئىقبالىم بەلەنددۇر ئۇشبۇ ئىقبالىڭ غەلەت.

— شەۋقى.

رىشۋەت [رشوت] (ئە) «رىشۋە» گە قارالسۇن.

رىشۋەتخور [رشوتخور] (ئە + پ) پارىخور، پارا ئالغۇچى، پارا يېگۈچى:

قازىئى رىشۋەتخور ئىسلام ھىسارىغە رەخنەگەر ئولكى رىشۋەت
بېرىپ قۇزات ئالە ئالغاي.

— نەۋائى.

رىفئەت [رفعت] (ئە) يۇكسەكلىك، يۇقىرىلىق، يۇقىرى مەرتىۋىلىك:

رىفئەت ئارا ئاسمانچە قەدرىڭ،
ۋۇسئەتدە جەھان ـ جەھانچە سەدرىڭ.

— ئابدۇجىلىل دامۇللا ھاجى.

ئەگەر رىفئەتلىكىم ۋەسلىن تىلەپ ھەرچەند ھەۋا قىلدىم،
كۆرۈپ بىر يازە گۈل زەۋقىدە بۇلبۇلدەك نەۋا قىلدىم.

— ئەرشى.

رىفئەت تاپماق — يۇكسەلمەك، ئېتىبارغا، يۇقىرى مەرتىۋىگە ئېرىشمەك.

رىفئەتى شان — يۇكسەك شۆھرەت، يۇقىرى شەۋكەت:

فەراخى ھەۋسلەۋۇ رىفئەتى شان،
تەمامىيەۋۇ قارۇ فەرتى ئېھسان.

— ناقىس.

رىفق [رفق] (ئە) مېھرىبانلىق، مۇلايىملىق، يۇمشاقلىق.

رىفق ئەيلەمەك — مېھرىبانلىق قىلماق:

رىفق ئەيلەمەگى ھەر ئىشتا ئەۋلا ئاخىر،
كىم، ئەقل دەللىدۇر مەدارا ئاخىر.

— نەۋائى.

رىقاب [رقاب] (ئە) [بىرلىكى: رەقەبە] قۇللار.

مالىك رىقابى — قۇل ئىگىسى، خوجىسى:

ئايا قۇتب ساھىبقىرانى ۋىلايەت،
شەھىنشاھ مالىك رىقابى دۇ ئالەم.

— تەجەللى.

رىققەت [رقت] (ئە) نازۇكلۇق، ئىنچىكىلىك؛ يۇمشاقلىق، مۇلايىملىق.

رىققەت ئەيلەمەك — كۆڭلى يۇمشاقلىق قىلماق، مۇلايىملىق كۆرسەتمەك.

رىكاب [ركاب] (ئە) 1) ئۇزەڭگە:

كۆز ياشىمدىن بار شەرابىم، بار يۇرەكمىدىن كەباب،
ئاتلانۇر بولساڭ قىلاي كۆزۈم چەناقىنى ركاب.

— قەلەندەر.

قاچان ئالسا ئاتماق ئۈچۈن قولىغە يا،
قويۇر رەخش ئۆزرە ركابىغە پا.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

2) پەرمان، ھۆكۈم:

ئەي جەھانى ھۇسن زىبىالىق نىقابىڭ ئاستىدە،
دىلرەبائى ئاتى دەۋلەتلىك ركابىڭ ئاستىدە،

— لۇتفى.

3) بەند (كويزا ـ كىشەن، تاقاق):

بوينۇڭ ئارا شوخلار تەنابى،
باشىڭ ئۆزە شاھلار ركابى.

— نەۋائى.

4) شاھ ھۇزۇرى:

دېدى: «لاتەزكۇرۇ مەۋتاكۇنۇ ئىللا بخەيرىن» نى،
ئوشۇل شەھىنىڭ ركابىدا ئىدى روھىل ـ ئەمىن پەررىاش.

— شەۋقى.

رىكۆە [ركوه] (ئە) تېرە، چەمدىن ئىشلەنگەن سۇ ئىددىشى، تۇلۇم.

رىكىب [ركيب] (ئە) ئۇلاغ (ئات، تۆگىگە ئوخشاش ھايۋانلار).

رىگ [ريگ] (پ) قۇم.

رىگزار [ريگزار] (پ) قۇملۇق، قۇم ـ شېغىللىق:

تەي قىلىبان مۇجى بىلەن رىگزار،
زاھىر ئولۇپ گاھى دەرەختى جۇدار.

— زەللى.

رىگىستان [ريگستان] (پ) «رىگزار» غا قارالسۇن:

بۇ تۇشكەن يېرىمىر رىگىستان ئېرۇر،
كى ئوڭ قول تەرەفدە گۈلىستان ئېرۇر.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

رىند [رند] (پ) 1) مەيپەرەس؛ ئەيش ـ ئىشرەتتىن ئۆزىنى تارتمايدىغان:

خۇشا، ئول رىندكىم ئۆمر ئەساسى يوقلۇغىن بىلگەچ،
تەرەب جامىن تەرەننۇم زەۋقى بىرلە دەم ـ بەدەم چەكتى.

— ئەرشى.

2) بەغەم، بىپەرۋا؛ قورقماس:

بادە شىشەگە قولدى، خۇنى دىل بەجۇش ئوردى،
مۇھتەسىب يېقىن بولدى، رىند بىرلە سۇھبەت تۇت.

— زەلىلى.

گۈنبەزى دەستاردىن قورقۇتمىغىن، ئابىد، مېنى،
رىندلەرنىڭ گۈنبەزى دىۋاردىن پەرۋاسى يوق.

— مەشھۇرى.

رىند ئەھلى — مەيخور، ئىچەرمەن كىشىلەر، بەغەم، بىپەرۋا ئادەملەر:

سايەئى توبىيدىن ئارتۇق خۇم تۇبى رىند ئەھلىغە،
دەير ئارا ياتسە تىكەندە جەننەتۇل ـ مەئۋا بىلۇر.

— گۈمنام.

رىند ئېلى — «رىند ئەھلى» گە قارالسۇن.

ئەيلەكى تەماشا رىند ئېلى باشىدىن ھەردەم، چۈن ياستانىبانكىم،
مەيخانە ئۈچۈن جامى ئەگەر بولسە مۇدەۋۋەر، كىم مەيغەگەدادۇر.

— خۇشھال غەربى.

رىندى باخەبەر — بىپەرۋا مەيپەرەس:

دەبدى ساھىب دەردى رىندى باخەبەر،
كى ئەي ھەمىيەتدە تۇتگۈزلەردىن بەتەر.

— نەۋابى.

رىندى شىراز — شائىر خوجا ھاپىز شىرازىنىڭ لەقىمى.

رىندى فەنا — تۇگەشكەن، يوقالغان، بەغەم كىشى:

ئەرشى، گەر رىندى فەناسەن كەي لىباسى فەقرىكىم،
زەر قۇماشىدىن مۇرەججەھ كەلدى فەقر ئىچرە لىباس.

— ئەرشى.

رىندى ئىشق پىشە — ئىچىملىك، ئەيش ـ ئىشرەتكە بېرىلگۈچى:

سەن شەيخ زۇھد شىۋە، مەن رىندى ئىشق پىشە،
كەۋسەر ساڭا مۇسەللەم، سەھبا ماڭا مۇبارەك.

— تەجەللى.

رىندانە [رندانە] (پ) مەيپەرەسلەردەك؛ «رىند» گە قارالسۇن:

بۇ سوفيانى رىيايىلەردىن سەفا تاپماي،
غۇلامى چاكەرى رىندانە دۇردى نۇش ئېردىم.

— زەلىلى.

رىندانە بولماق — مەيپەرەس بولماق، مەيگە ئامراق بولماق:

يۇمدۇم كۆزۇمنى سەندىن بۇلەكتىن،
كەچتىم باردىن، رىندانە بولدۇم.

— مەشرەپ.

رىندەۋەش [رندوش] (پ) مەيپەرەسلەرگە ئوخشىغان، تەبىئىتى بەغەم، بىپەرۋا؛ مەيپەرەسلەردەك:

مەۋلانازادەئى ئەبھەرىيكىم، شەھەرىنىڭ مۇفتىيسى ۋە رىندەۋەش كىشى ئېردى.

— نەۋابى.

رىندى [رندى] (پ) ھىيلىگەر، قۇۋۇ، تادان؛ «رىند» گە قارالسۇن:

ئىشق ئارا قەدىر ئىستەسەڭ بىباك بولكىم، ئۆزگەدۇر،
ئەھلى تەقۋا ئاندا، رىندى لاۋۇ بالى ئۆزگەچە.

— ئەرشى.

رىۋ [ريو] (پ) مىكىر، ھىيلە، ھىيلە ـ نەيرەڭ:

چەرخ ئۇرۇبان رىۋ ئىلە نەيرەڭ ساز،
ئويلەكى كۆك خىرقە بىلە تاسباز.

— نەۋابى.

رىۋ ئەيلەمەك — ھىيلە قىلماق، ئالدىماق.

رىۋ كۆرسەتمەك — ھىيلە ئىشلەتمەك.

رىۋ كۆرگۈزمەك — «رىۋ كۆرسەتمەك» گە قارالسۇن.

رىۋۇ ئەفسۇن — مىكىر ۋە ھىيلە؛ ئالداش، كۆز بوياش.

رىۋۇ تەزۋىر — مىكىر ۋە ھىيلە.

ھەم ئاخىر بويلە بولدى ئىشغە تەدبىر،
قايۇ تەدبىر، مەكر رىۋۇ تەزۋىر.

— نەۋابى.

رىۋۇ رەڭ — ھىيلە ۋە نەيرەڭ.

رىۋايات [روايات] (ئ) [بىرلىكى: رىۋايەت] سۆز؛ سۆزلەش، ھېكايە ئېيتىش، نەقىل كەلتۇرۇش:

بۇ تۇتى ھەم قىلىپ شىرىن ھىكايات،
داغى رەڭگىن سۇخەنلەردىن رىۋايات.

— ناقىس.

دەبان ھەر كېچە بىر رىۋاياتنى،
قارا باشىدىن ئۆتكەن ھىكاياتنى.

— ئا. نىزارى.

رىۋايات ئەتمەك — ھېكايە قىلماق، نەقىل قىلماق.

رىۋايات ئەيلەمەك — سۆزلىمەك؛ «رىۋايات ئەتمەك» گە قارالسۇن.

رىۋايەت [روايت] (ئە) «رىۋايات» قا قارالسۇن:
ئەمدى قىلاي بۇ دەھرى فەنادىن ھىكايەتى،
ھەمە ئالەم ئەھلىدىن ئەيلەي رىۋايەتى.
— سەبۇرى.

رىۋايەت گۇداز — رىۋايەت سۆزلىگۈچى، سۆزمەن، ناتىق:
سۆخەندان شىرىن ھىكايەت گۇداز،
تىزىپ سۆزنى مۇنداق رىۋايەت گۇداز.
— ئا. نىزارى.

رىيا [ريا] (ئە) ئىككى يۈزلىمىلىك؛ مۇناپىق، ئىككى يۈزلىمچى؛ ئۆزىنى يامانلىقلاردىن ساقلانغان قىلىپ كۆرسەتىش:
زاھىد سۇپەت شەيخلەرنىڭ مەسجىد سەرى يۇرغۇسى،
قوللاردە تەسبىھى رىيا تائەت قورغۇسى.
— مەشرەپ.

زاھىدلەرنىكى، تائەتۇ تەقۋاسىدۇر رىيا،
كەلسە قولىغە ھەرنە ئاڭا بولسە مۇددەئا.
— سەبۇرى.

رىيا ئەھلى — رىياكارلار، ئىككى يۈزلىمچى كىشىلەر:
تاڭ ئەمەس گەرمەست يۇرسەڭ دەھر ئارا، چۈنكىم نەسەب،
با رىيا ئەھلىگە مەسجىدۇ ماڭا مەيخانەدۇر.
— ئەرشى.

رىيا بەھرى — يالغانچىلىق دەرياسى، ساختىپەزلىك ئىقلىنى:
بۇ ھەينەە يامانلار ئىشى تۇتتى ئەۋج،
كى ئۇردى جەھاندا رىيا بەھرى مەۋج.
— ئا. نىزارى.

رىيا چەرخى — ئالدامچىلىق، ئىككى يۈزلىمچىلىك چەرخى (دەۋر، پەلەك).

رىيا كۆلاھى — ساختىپەزلىك كۆلاھى، ئۆزىنى تەقۋادار زاھىد قىلىپ كۆرسىتىش ئۈچۈن كىيگەن كۆلاھ:
رىيا كۆلاھىنى باشىدىن زەلىلى تەرك ئەيلەپ،
چۈ غۇنچەئى سەھرى خىرقەنى دۇپارە قىلاي.
— زەلىلى.

رىياۋۇ ئۇجب — رىياكارلىق، شەخسىيەتچىلىك، مەنمەنلىك:
سەلاھىن گەر كۆرەر زۇھد ئىچرە زاھىد،
رىياۋۇ ئۇجبىدىن كۆرمەس فەسادىن.
— نەۋائى.

رىياۋۇ زۇھد ئىلى — ساختىپەز ۋە زاھىد كىشىلەر:
مەيۇ مەيخانەنىڭ دائىم رەۋاجى مەندىن ئولغاندىن،
رىياۋۇ زۇھد ئىلى فەرياد ئەيلەپ دادخاھىمدۇر.
— ئەرشى.

تەركى رىيا — ساختىپەزلىكىنى تاشلاش، يالغاندىن قول ئۈزۈش:
يۈز قويدى خانەقاھىدىن مەيخانەغە تەجەللى،
جامى شەراب بىرلەن تەركى رىيا مۇبارەك.
— تەجەللى.

مەكرۇ رىيا — ھىيلە ۋە ساختا:
ئەلگە بەردى بەختۇ دەۋلەت، ئىشرەتۇ راھەت تەمام،
ماڭا يەتكەندە مەگەر مەكرۇ رىيا قىلدى فەلەك.
— قەلەندەر.

رىياز [رياض] (ئە) [بىرلىكى: رەۋزە] باغلار، جەننەتلەر؛ «رەۋزە» گە قارالسۇن:
يۈزۈم قىر ئولۇپدۇر بەياز ئەيلەگىل،
مەقاممىنى رەۋزە رىياز ئەيلەگىل.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

رىيازى بەھىشت — جەننەت باغلىرى.

رىيازى ئىرەم — ئىرەم (ئەپسانىۋى گۈزەل، خۇش ھاۋا بىر باغنىڭ نامى) بېغى:
ئول ئاچىپ يۈز گۈلى رىيازى ئىرەم،
گۈللار ئۆزرە بۇ ياغدۇرۇپ شەبنەم.
— نەۋائى.

رىيازات [رياضات] (ئە) قىيىنچىلىقلار، مۇشەققەتلەر، ئازابلار، «رىيازەت» كە قارالسۇن.

رىيازەت [رياضت] (ئە) قىيىنچىلىق، ئازاب، مۇشەققەت:
رىيازەتنى ئاشۇرمىشلار پەيغەمبەرلەر تەمامىدىن،
مەقام ئاشماق بىلەن بۇ ئالىي ھىممەتدىن ئىبرۇر مەگخۇز.
— شەۋقى.

تەلەب ئەيلەر خۇدايى لامەكاننى،
رىيازەت ئىچرە تاشلاپ خەستە جاننى.
— ناقىس.

رىيازەت چەكمەك — قىيىنچىلىق تارتماق، ئازاب چەكمەك:
تا رىيازەت چەكمەيىن تاپماسكى ۋەسلى يارنى،
تا تىرىكمەن ئەيلەسەم ئالىدىدا خىزمەتكارلىق.
— نەۋبەتى.

رىيازەت فۇتەسى — رىيازەت پوتىسى، جەبىر - جاپا لۆكۈگىسى:
رىيازەت فۇتەسىن ئىچرە جەسەت زەكۈگىنى مەھۇ ئەتكىل،
مۇسەققەل نۇرى ئىمان بىرلە جىسمىڭ شىشەدار ئەيلەپ.
— شەۋقى.

رىيازىي [رياضى] (ئە) 1) رىيازەتلىك، جاپاكەش ئادەم؛ رىيازەت، مۇشەققەتلەرگە بەرداشلىق بەرگۈچى:

ريازي بولسا قازى، بەس ئەجەبدۇر،
كېرەككىم فىقھ ئىلمى بىلسە قازى.

— نەۋايى.

2) ھېساب ئىلمى، ماتېماتىكا:
تەبكىيۇ ريازىيۇ ئىلاھي،
«ئەلىف» ، «بە» ، «تە» دەك ئالىنىدە كاماھي.

— نەۋايى.

ريياسەت [رياست] (ئە) ئۇلۇغلۇق؛ رەئىسلىك، باشلىقلىق؛ «رەياسەت» كە قارالسۇن.

ريياكەش [رياكش] (ئە + پ) رياكار، ئىككى يۈزلىمە:
زاھىد سەنۇ كەۋسەر، بىزۇ مۇغ دەيرى نېدىنكىم،
بىر زەھرى بەلاكەش بىزۇ سەن نوشى رياكەش.

— نەۋايى.

ريياللىق [رياليق] ئىككى يۈزلىمچىلىك، مۇناپىقلىق، كۆز بويامچىلىق، رياكارلىق:
نە مۇمكىن جان قۇشى تاپماق رياللىق ئۇمر ئىچى بەسكىم،
كى باشدىن - ئوق ئاخا قىسمەت ئىمىشدۇر مۇبتەلا بولماق.

— ئەرشى.

رياھ [رياح] (ئە) [بىرلىكى: رىھ] شامالالر؛ يەللەر؛ ھىدلار، «رىھ» قا قارالسۇن:
ئاخا تەگرۇكى شەبىستانى سىپىھر،
يەتكۈرۈر رۇھ دىماغىغە رياھ.

— نەۋايى.

رياھىن [رياحين] (ئە) [بىرلىكى: رەيھان] ئۆسۈملۈك، گۈل - گىياھ:
تۈپراقتىن تۈرلۈك رياھىنلەر ھوۋەيدا قىلغاندەك خاتىرىم
بوستانلىرىنى لەتايىف گۈللارى بىرلە پىراستە ئەيلەر ئىبرەتى.

— قىدىرخان يەركەندى.

ريائي [ريائى] (ئە) ئىككى يۈزلىمچىلىك؛ ئالدامچىلىق؛ رياكار؛
زاھىدۇ شەيخى رياسىغە قىلىپ لۇتفۇ كەرەم،
ئىشق ئېلىنىڭ ھەر بىرىنى بىنەۋا قىلدى فەلەك.

— قەلەندەر.

تائەتۇ خەيرى سەخا بۇ ئەل رياسى ئەيلەمىش،
ئەھلى تەقۋا ئولدۇرۇر تەقۋاسىنى بىلدۇرمەسۇن.

— قەلەندەر.

ئۇيغۇر كتاب تور بېكىتى www.uyghurkitap.com

ز

زابىت [ضابط] (ئە) زەبت ئەتكۇچى، ئىدارە قىلغۇچى، باشقۇرغۇچى.

زابىت سپەھدار — باشقۇرغۇچى، قوشۇن باشلىقى:
سۇرۇپ ئەلنى زابىت سپەھدارلار.
سىياسەت تەرىقىدە غەددارلار.
— نەۋايى.

زابىتە [ضابطە] (ئە) قائىدە، قانۇن، تەرتىپ، نىزام؛ قانۇن - قائىدە، نىزامنامە:
ئىشىم بولدى كۇندىن قەۋۋى زابىتە،
تۇتار بولدى چوڭلار ماڭا رابىتە.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

زابىتەئى دىن — دىن قائىدىسى، دىنىي قائىدىلەر:
زابىتەئى دىنغە نىگەھدار ئۇچۇن،
ئاجىزۇ ھەيرانغە مەدەتكار ئۇچۇن.
— زەلىلى.

زابىتەئى رۇسۇمى شاھىي — شاھلىق ئىدارىسىنىڭ تەرتىپ قائىدىلىرى.

زات [ذات] (ئە) 1) ئەسل، ماھىيەت، ئاساس. 1) تەڭرى ئىگە، ساھىب:
خالىن ئىزدەپ داغ تاپتىم، زاتىن ئەيلەپ كۆپ شەفىئ،
چۇنكى، شەيئىللاھ چېكىپ شائىل دىرەم ئۆزرە تىلەك.
— ئەرشى.

بار مەلەك نىشانىدۇرلار ئىشق زاتىدىن تەمام،
ئەرشىيا، كەل، جامى مەي ئىچكىل مۇھەببەت سارىدىن.
— ئەرشى.

3) جىسىم، گەۋدە:
دېدىڭ ۋەيرانە خۇبدۇر گەنجى زاتىم ئاسراماقىمغە،
بۇ ئەرمەسمۇ ئىدى مۇلكى ۋۇجۇدۇمنى خەراب ئەتتىڭ.
— گۇمنام.

4) ئىنسان تەبىئىتى، شەخسىيەت؛ كېلىپ چىقىش، نەسىل - نەسەب:
سەبا سوردى سېنىڭ ئاتىڭ نە بولغاي،
خەبەر بەرگىن ماڭا زاتىڭ نە بولغاي.
— خىرقىتى.

زاتى ئەللاھ — تەڭرى، ئاللا، خۇدا:
پەنجەڭنى كۆرەر ئېسەم بەناگاھ.
قىلغۇمدۇ خەيال زاتى ئەللاھ.
— ئەرشى.

زاتى بەشەر — بەشەرىيەت، ئىنسانىيەت، ئىنسانلار؛ كىشىلىك.

زاتى پاكى — «زاتى پاكىي» غا قاراڭ:
ئاقار ھەردەم سۇخەنگەھ تۇتى يەڭلىغ ئاغزىدىن شەككەر،
ۋۇجۇدى زاتى پاكىڭ دۇررى ھەققىي شاھ جەھان پەرۋەر.
— قەرارى.

زاتى پاكىي — زاتى پاك، خۇدانىڭ سۈپىتى.

زاتى فەرد — يېگانە شەخس.

زاتى مەلەك — ئەسلى مەلەك، پەرىشتە.

زاتى ۋاھىد — «زاتى فەرد» كە قاراڭ.
ۋەفا ئىستەر ئىسەڭ جۇز زاتى ۋاھىد،
فەلانى ئىستەمە، دېمە فەلانى.
— ئەرشى.

زاتۇل بۇرۇج [ذات‌البروج] (ئە) بۇرچلار ئىگىسى، يەنى سەككىزىنچى پەلەك (كۇرسى):
بۇرجىغە بۇ يەتتى فەلەكدىن ئۇرۇج،
بەلكى ئانىڭ بابىدە زاتۇل - بۇرۇج.
— نەۋايى.

زاتى [ذاتى] (ئە) بىر زات، يېگانە زات، ئۇلۇغ زات:
ۋۇجۇدلەر خوبى ئېردى ۋۇجۇدى ئالەم ئاراسى،
بەھاسىز گەۋھەرى ناياب ئېردى زاتى يەكتاسى.
— مەشھۇرى.

زاتىي [ذاتى] (ئە) تەبىئىي، ئەسلى، شەخسىي، تۇغما.

ئىلتىفاتىي زاتىي — شەخسىي، خۇسۇسىي ئىلتىپات.

زاخىر [زاخر] (ئە) دولقۇنلۇق؛ دولقۇنلانغان، كۆتۈرۈلگەن؛ ھاياجانلانغان؛ ھاياجانلىق.

بەھرى زاخىر — دولقۇنلانغان، مەۋج ئۇرغان دەريا:
كېلىپ كۆڭلى ئانىڭدەك بەھرى زاخىر،
كى ئاندا زاخىر ئەۋۋەل تا بەئاخىر.
— نەۋايى.

زاد I [زاد] (پ) بالا، پەرزەنت، ئەۋلاد.

زادۇ بۇد — تۇغۇلغان يېرى، يۇرت:
سوراردا ھەر بىرىنىڭ زادۇ بۇدىن،
كىبەتتە كۆردى بىر ساھىب ۋۇجۇدىن.
— لۇتفى.

زادى شەكەررېز — شېرىن سۆزلۈك، يېقىملىق

پەرزەنت.

زادى ئىففەت — پاكلىق سەۋەبلىرى.

زادى ئىففەت مەئاب — ئىپپەتلىك خوتۇن، ئايال.

زاد Ⅱ [زاد] (پ) «ئازاد» نىڭ قىسقارتىلمىسى.

زاد سەرۇ — ئازاد سەرۇ، تىك ئۆسكەن سەرۇ (قىش - ياز كۆپكۆك تۇرىدىغان، ھىدى يېقىملىق، خۇش قامەت بىر دەرەخ).

زاد Ⅲ [زاد] (ئە) ئوزۇق، ئوزۇق - تۈلۈك، دەسمايە:

سەپەر مۇددەتىچە ئېلىپ زادىنى،
بىلادىغە يەتكۈر بۇ دامادنى.

— ئا. نىزارى.

زاد راھ — «زادى راھ» قا قارالسۇن.

دېدى ئەي ئاتا، راست قىل زاد راھ،
كى بىچارە فەرزەندىڭە بول تەباھ.

— ئا. نىزارى.

زادى ئەبەد — مەڭگۈلۈك ئوزۇق.

زادى راھ — يول ئوزۇقى، سەپەر جابدۇقلىرى.

زادى راھىلە — «زادى راھ» قا قارالسۇن.

زادە [زادە] (پ) پەرزەنت؛ «زاد I » گە قارالسۇن:

گەر مۇسۇلمان زادە بولسالڭ، ئۆزۈڭ ئىنسانى ئەيلەگىل،
مەن سۇساپ كەتسەم ئۆلۈپ ھازىر تۇرۇپ ئابى ھەياتىن.

— قەلەندەر.

زادەئى تەبئ — 1) كۆڭۈللۈك؛ خۇش پەم. 2) قابىلىيەتلىك، پاراسەتلىك:

نېچە زادەئى تەبئ ئېرۇر ناپەسەند،
كىشىنىڭ ئۆز ئاللىدە بار ئەرجۇمەند.

— نەۋائى.

زار [زار] (پ) 1) پەرياد، يىغا، پىغان، ئاھ:

بەقالىق يار ھۆسنىن كۆرە ئالماي،
كى زار ئولغۇڭ ئاڭا قىلساڭ نەزارە.

— ئەرشى.

يەتسۇ قايدىن نالەئى زارىم قۇلاغىغە ئانىڭ،
چالدۇرۇر غەۋغا بىلەن بەزمىغە ئول چەڭگۇ - رەباب.

— قەلەندەر.

2) يىغلىغۇچى، پەرياد چەككۈچى، ئاھ تارتقۇچى:

زار كۆڭلۈم سايرار ئول رۇخسارەئى نىكۇ كۆرۈپ،
ئەندەلىبى خۇش نەۋا يېڭلىغ گۈلى خۇشبۇ كۆرۈپ.

— مەشھۇرى.

3) غەمكىن، دەردلىك، ھەسرەتلىك: بىچارە، ئاجىز، كۈچسىز، ناتۋان، خار:

كۆردۈم نۇرىنىكى زار ئاشىق،
بولدۇم ئاڭا مەنكى يارى سادىق.

— مۇللا سالىھ.

سېنىڭ ۋەسلىڭ تەمەننا ئەيلەپ ئەي گۈل،
بىلاندەك تولغانۇر بۇ جىسمى زارىم.

— خىرقىتى.

4) موھتاج، تەشنا:

كى يەئنى ئاتا ۋە ئانام باردۇر،
مېنى كۆرگەلى ھەم ئۇلار زاردۇر.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

5) ئىسىملارغا قوشۇلۇپ يەر، جاي ناملىرىنى بىلدۈرىدۇ، مەسىلەن: گۈلزار؛ بىنەفشەزار؛ سەبزەزار، دېگەندەك.

زار ئەيلەمەك — يىغلاتماق، سېغىندۇرماق، موھتاج قىلماق:

گۈل يۈزۈڭنى ئەندەلىب يېڭلىغ قىلىپ زار ئەيلەدىڭ،
گۈلمۇسەن، رەيھانمۇسەن، يا ھۇرمۇسەن، غۇلمانمۇسەن.

— مۇللا بىلال.

زار بولماق — 1) ئاجىز، ناتۋان بولماق، غەمكىن بولماق؛ دەرد، ھەسرەت چەكمەك. 2) موھتاج، تەشنا بولماق.

زار - زار يىغلاماق — قاتتىق يىغلىماق، پەرياد ئۇرۇپ يىغلىماق.

«قاف» قاراقسىم سىزغۇرۇپ، يىغلاپ يولۇڭدا زار - زار،
بۇ مېنىڭ كۆڭلۈمۇ فىكرىم، قىيلۇ قالىم سەنمۇسەن؟

— مۇللا سالىھ.

زار قىلماق — ئاجىز، ناتۋان قىلماق؛ غەمكىن، پەردىشان ئەھۋالغا چۈشۈرۈپ قويماق؛ خار، موھتاج، تەشنا قىلماق:

يارەب سەھەر بىدار قىل، ئىشقىڭ غەمىدە زار قىل،
زىكرى شەرىئىڭ جارى قىل ھۇ - ھۇ دەبان قويسام ئاياغ.

— شەۋقى.

زار ئولماق — «زار بولماق» قا قارالسۇن.

زارۇبىقەرار — سەۋر - تاقەتسىز موھتاجلىق:

مەن فەقىر دىلخەستەگە رەھىم [ئەيلە] ئەي شاھى جەھان،
كۆرگەلى ۋەسلىڭگە زارۇ بىقەرار بولدۇم نېتەي.

— مۇللا سالىھ.

زارۇ بىنەۋا — موھتاج ۋە غەمكىن:

جەھاندا بىر مېنىڭدەك يانە زارۇ بىنەۋا يوقتۇر،
مۇھەببەت تارىغە داغىم ئەسرۇ مۇبتەلا يوقتۇر.

— ئەرشى.

زارۇ زار — ناله، پىغان، قاتتىق ئۆكسۈپ يىغلىماق:

بۇ سالىھ زارۇزار يىغلاپ، باشىغە گەردلەر ساچتى،
ئانىڭكى ئاھۇ فەريادۇ فىغانى ھەددىدىن ئاشتى.

— مۇللا سالىھ.

زارۇ زەلىل — خار ۋە خەستە.

زارۇ غەرىب — خار ۋە غېرىب بىچارە:

ئاجىزۇ بىچارەيۇ دەرماندەۋۇ زارۇغەرىب،
سەن ئاخىر دەمدە ئەتا قىلغىل ئاڭا ئىمانىنى.
— قەلەندەر.

زارۇ غەمناك — خار ۋە غەمكىن:
دېدى: بولدۇڭ نە دەپ سەن زارۇ غەمناك؟
دېدى: جانىمنى قىلدى بۇ نازىڭ چاك.
— خىرقىتى.

زارۇ مۇستەمەند — خارۇ زارلىق، موھتاجلىق:
بولمىشىم، ئەي دوست، ھاجەتمەندۇ زارۇ مۇستەمەند،
يوق ئەمەل ساھىب كەرەمگە خەيرۇ ئېھساندىن لەزىز.
— ئابىد قۇمۇلى.

زارۇ مىسكىن — خار ۋە غېرىب، سولغۇن:
ئەرشىنىڭ باشى فەرەھدە ئەرشىدىن ئۆتكۈسىدۇر،
گەر دېسەڭ، بۇ زارۇ مىسكىن خاكى دەرگەھدۇر مەگەر.
— ئەرشى.

زارۇ نىزار — خارۇزار، پېقىر، مىسكىن:
ئولدۇمكى مېنى زارۇ نىزار ئەيلەدى ئىشق،
غەم تىغىدا كۆڭلۈمنى فىگار ئەيلەدى ئىشق.
— ئەرشى.

زارۇ ھەيران — خارلىق ۋە بىچارىلىك:
يارۇ يار دەپ بىھۇدە، ئەي سالىھى، جان چەكمەگىل،
يوقسە مەقسۇدۇڭ ئۇچۇنكىم زارۇ ھەيران سەنمۇسەن.
— مۇللا سالىھ.

زارى ئەبتەر — خارلىق، پېقىرلىق:
بولۇپ ئىشق ئىچرە بۇلبۇل زارى ئەبتەر،
ئىچىدۇر لەخشەئى چوغ، تاشى ئەخكەر.
— خىرقىتى.

زارى بىبىزائەت — ئاجىز، بىچارە، كەمبەغەل.

زارى غەمكەش — زار ۋە غەملىك:
ئانىڭدەك بولدى بۇلبۇل زارى غەمكەش،
تۇشۇپ گۈل ھۆنىدىن جانغە ئاتەش.
— خىرقىتى.

زاريىغلاماق — قانتىق يىغلىماق، ھۆكۈرەپ، ھۆركىرەپ يىغلىماق:
سەھەرلەر ئويغانىپ فەرياد ئېتەرمەن،
خۇداغا زار يىغلاپ داد ئېتەرمەن.
— خىرقىتى.

زارىب [ضارب] (ئە) ئۇرغۇچى، زەربە بەرگۈچى:
ئانىڭ خاسىيەتى بۇ كىم مۇھاربە،
ئەگەر بۇ تىغ بىرلە بولسە زارىب.
— ئەۋلىيا.

زارىب بولماق — ئۇرماق، ئۇرۇلماق.

زاغ [زاغ] (پ) قاغا؛ سېغىزغان:
جەھاننىڭ قۇشلارىدا فەرق نېدۇر؟
ئانىڭدۇر زاغى بۇلبۇل، بۇلبۇلى زاغ.
— ئەرشى.

زاغۇ زەغەن — قاغا ـ قۇزغۇن:
بىلمەگەي ھۇسنى جەمالىڭ مەدھىنى زاغۇ زەغەن،
باغدا گۈل ھەمدۇ سەناسىن بۇلبۇلى گويا بىلۇر.
گۇمنام.

زاك [زاك] (پ) زاك، بويىاق (چەم قارايتىش، چەكمەن بويىاش ئۈچۈن ئىشلىتىلىدىغان بويىاق):
كەبر، كەرەفشەيۇ سەندال، سەپىت،
كى ئاسفىر، زاك چانتىيانا، خەدىت.
— مۇللا بىلال.

زاكىر [ذاكر] (ئە) تىلغا ئالغۇچى، ھەمدۇ ـ سانا ئېيتقۇچى؛ ئىبادەتكە قىلغۇچى ئىبادەتكە مەشغۇل بولغۇچى مەشغۇل بولغۇچى:
رەۋاجى ئىزدەسەڭ بازار مەھشەرنىڭ مەتائىدىن،
ھەمىشە زاكىر ئول، شەۋقى، نە شىرىن زىكرىدىن ھەرگىز.
— شەۋقى.

زال I [ذال] (ئە) ئەرەب ئېلىپبەسىدە «ذ» ھەرپىنىڭ نامى:
نېچۈككىم بولسا دىل لەفزىغە نۇقتە «زال» بولۇر ھاسىل،
مەزەللەت ئىككى ئايرىلغان كۆڭۈلگە يەتتى خالىنگدىن.
— نەۋائى.

زال II [ذال] (پ) قېرى، كەمپىر، چال:
بار ئېردى شەھەرگە ياقىن پىرى زال،
قارىلىقدا ئېردى بويى مىسلى دال.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

زال مەككارە — مەككار كەمپىر:
كى ھەر كۈن ناز بىرلە جلۋە قىلسە زال مەككارە،
يۈزىنى كۆرسەتىپ كۆڭلىن ئالىپ، ئۇمرىنى قىلغاي كەم.
— ئەرشى.

زالى ئافاق — ئاسمان.

زالى چەرخ — 1) پەلەك. 2) بىر كۈنلۈك ئاي، ھىلال.

زالى خىرەد — ئەقىللىق، ئەقىللىق چال، پىر.

زالى دەھر — دۇنيا، ئالەم، جاھان:
كىم قىلىپدۇر كامى دىل ھاسىل بۇ زالى دەھردىن،
سەن تەلاق ئەتمەي ئانىكىم نەدۇرۇر ئەقدى نىكاھ.
— ئابىد قۇمۇلى.

زالى سەرا — خىيال قەسىرى، خىيالىي قەسىر، كونا سارای:
گەرم رەۋلەر زەررەلەر دەك چەرخ ئۇرار مېھر ئالدىدا،
كىم دېدى دىۋار ئارا زالى سەرادا ئىستەگىل.
— گۇمنام.

زالى فەلەك — ئاسمان، پەلەك.
زالى گەردۇن — ئاسمان، كۆك، پەلەك:
ۋەفاسىزدۇر جەھان ئىشىت بۇ موزمۇن،
تېگمەر ھەر كۇن بىرەۋگە زالى گەردۇن.
— قەلەندەر.

زال Ⅲ [ضال] (ئە) 1) ئاداشقان، يولدىن ئازغان، گۇمراھ. 2) يامانلىققا ئۇندىگۇچى؛ ئازدۇرغۇچى، ئازدۇرۇش:
يوق ئېركەن، ئەي قەلەندەر ئەقلۇ ھۇشۇم،
كى دۇنيا زالىغە داماد بولدۇم.
— قەلەندەر.

چەرخ زالىن كۆركى، يۇزۇڭ مىكر بونياد ئەيلەمىش،
يۇز جەھان شاد ئەھلىنى بىر دەمدە ناشاد ئەيلەمىش.
— ئەرشى.

زالىكە [ذالك] (ئە) بۇ (ئالماش).
غەيرى زالىكە — ۋە بۇنىڭدىن باشقىلار:
... ۋە قازان ۋە ئەياق ۋە تەبەق ۋە پىيالە ۋە قاشۇق،
ۋە غەيرى زالىكە كېرەك بولسا تەرتىب قىلىپ بەرگەي.
— نەۋائى.

زالىم [ظالم] (ئە) زۇلۇم قىلغۇچى، زالىم؛ ئاداڭەتسىز:
تا ساڭا بەردىم كۆڭۈل ئەي مىسلى ئالەم يوق ئارا،
يۇرەكسىمنى ئەيلەدىڭ، زالىم، يارا ئۇزرە يارا.
— قەلەندەر.

زالىم تەبئى — زالىم تەبىئەتلىك.
زالىم سىرىشت — زالىم تەبىئەت، ئاداڭەتسىز.
زالىمۇەش — زالىم كەبى، زالىملارچە.
زالىمى ئالىم نەما — ئۆزىنى ئالىم كۆرسەتكۈچى زالىم:
فەلەك يەتكىنى جەھاندا زالىمى ئالىم نەما يوقتۇر،
قولىدا تىغدۇركىم كېچە باشىدا دەستارى.
— مەشھۇرى.

زامىن [ضامن] (ئە) كېپىل بولۇش؛ كېپىللىك؛ كېپىل:
مۇۋافىق، يارلار بىرلە بۇ دەمنى خۇش كەچۇر، بابىر،
نې ئۇچۇنكىم كېلۇر دەمگە بۇلا ئالماس كىشى زامىن.
— بابىر.

زامىن تىلەمەك — كېپىللىك تىلەمەك.
زامىن ئولماق — كېپىل بولماق.

زانۇ [زانو] (پ) 1) يېقىن. 2) تىز (ئادەمنىڭ تىزى):
قىلىپ ئېردى قۇفلىن خەتا مانۇسى،
يوغانلىققا گويا تېگۈە زانۇسى.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

زانۇ بەزانۇ — ناھايىتى يېقىن، يانمۇيان؛ يېقىن ئولپەت.
زانۇيۇ ھەمدۇش — تىزى تىزغا، يەلكىسى يەلكىسىگە يېپىشىپ:
بولۇپ بىر لەھزە ھەم زانۇيۇ ھەمدۇش،
رەفىقى ھەمنىشىن، ھەمدەم، ھەماغۇش.
— لۇتفى.

زانۇيى ھەبىب — ئەڭ يېقىن دوست:
چۇن قەدەم رەنجىغە باشىڭنى بىلال قىلغىل نىسار،
گەر كېلىپ كۆلبەڭ ئارا ئولتۇرسا زانۇيى ھەبىب.
— موللا بىلال.

زانىي [زانى] (ئە) زىنا قىلغۇچى، پاھىشىۋاز؛ «زىنا» غا قارالسۇن.

زاھىد [زاھد] (ئە) 1) تەركىدۇنيا قىلىپ، يەنى دۇنياۋى ئىشلاردىن قول ئۈزۈپ، تائەت ـ ئىبادەتكە بېرىلگەن دىندار، تەقۋادار، تەقۋادار كىشى، شەيخ:
مېنى مەدھ ئەتمە، ئەي زاھىد، قۇۋانمە زىكرە، ئەي سوفى،
كى سەن مەغرۇرسەن زىكرە، مەنەم مۇشتاقى دىيدار.
— نەسىمى.

زاھىد سەفەت شەيخلەرىڭ مەسجىد سەرى يۇرغۇسى،
قوللاردە تەسبىھى رىيا تائەت قۇرغۇسى.
— مەشرەپ.

2) پەرھىزچى، ئۆزىنى كۆپ نەرسىدىن چەكلىگۈچى:
زاھىد تۇتۇپ ئۆزىنى، كىيىپ سوفى خىرقەسىن،
كۆزىن يۇمۇپ فۇسۇن بىلە باشىن تەبرەتىپ.
— سەبۇرى.

زاھىدا — ھەي زاھىد، ھەي شەيخ:
زاھىدا، فىردەۋس ئارا جەۋرۇڭ تەماشاسىن نېتەي،
كۆلبەم ئىچرە گەر خەيالى ھۇسنى جانان بولماسا.
— ئەرشى.

زاھىد ئەھلى — شەيخلەر، تەقۋادارلار.
زاھىدۇەش — زاھىد تەبىئەتلىك، «زاھىد» قا ئوخشاش.
زاھىد ئىلى — «زاھىد ئەھلى» گە قارالسۇن:
قەدرى تاجى مەئرىفەت بىلمەسمىكىن زاھىد ئىلى،
خاتىرى خۇشدۇر ھەمىشە جۇببەۋۇ دەستاردىن.
— زەلىلى.

زاھىدى پەرسۇدە — قەبرىغان زاھىد، ھارغان، چۈشكۈنلەشكەن سوپى:
ئىشق ئەتۋارىنى ئايتمام زاھىدى پەرسۇدەگە،
كىم قورۇق بەرگى گىياھغە ئابى باراندىن نەھەز.
— مەشھۇرى.

زاھىدى تەرراز — ئوغرى زاھىد، ئوغرى شەيخ:
مېنى ئۇچراتماغىل ئول زاھىدى تەرراز زەھرىگە،

www.uyghurkitap.com

كۆڭۈل ئەھلىن بەلائي ناگەھاندىن ئاسراغىل، يارەب.
— ئەرشى.

زاهىدى خۇدبىن — ئۆزىنى كۆرسەتكۈچى زاهىد، رىيا-كار سوپى:
مەغرۇر نەماز ئولماغىل، ئەي زاهىدى خۇدبىن،
مىكر ئىلە رىيادىن.
دېھقان سەمەندەر قاشىدا تۇدەئى خەسدۇر،
ماندىد پۇچەك پۇل.
— زەللىلى.

زاهىدى زەرق بەرەست — ئۆزىنى زاهىد قىلىپ كۆر-سەتكۈچى ھىيلىگەر، رىياكار.

زاهىر [ظاهر] (ئە) 1) روشەن، پارلاق، يورۇق:
رەۋاجى ھۇسن ئۇچۇن چېھرەمنى كاھى ئەيلەمىش ئەزبەس،
بولۇر گۇل ھۇسنى زاهىر بولسە گەر رەڭگى خەزان پەيدا.
— ئەرشى.

2) كۆرۈنۈپ تۇرغان، ئوچۇق ـ ئاشكارا، ئايان:
نەچچە ئەرزى ھال قىلسام باۋەر ئەتمەس، ۋايكىم،
داغى دىل زاهىر قىلۇرغە ئەمدى كۆكسۇمنى ياراي.
— ئەرشى.

3) تاشقى كۆرۈنۈش، بەرەر نەرسىنىڭ سىرتى، تېشى:
«سوفى مەن» دەپ، زاهىرىڭ ئاراستە ئەيلەپ سۇف ئىلە،
باتىنىڭدىن فىكر دۇنيا سوفى ئەھۋالىڭ غەلەت.
— شەۋقى.

زاهىر ئەتمەك — «زاهىر ئەيلەمەك» كە قارالسۇن.

زاهىر ئەيلەمەك — كۆرسەتمەك، بىلدۇرمەك، ئاشكارا قىلماق.

زاهىر بولماق — كۆرۈنمەك، مەلۇم بولماق، بىلىنمەك، ئاشكارا بولماق:
يۇزۇڭ تا پەردەدىن زاهىر بولۇپدۇر،
سەنەملەر ھۇسن دەئۋاسىن قويۇپدۇر.
— ئاتايى.

زاهىر قىلماق — «زاهىر ئەيلەمەك» كە قارالسۇن:
كاشفۇل ـ ئەسرارلىق زاهىر قىلۇر نەرگىسلەر،
ئەھسەنۇتتەقۋىم ئانىڭ شەئنىگە بىر مۇختەس رەقەم.
— ئەرشى.

زاهىر ئولماق — «زاهىر بولماق» قا قارالسۇن:
زاهىر ئولغاي ھەر نەفەس بىر تۇن ساچىڭنىڭ ھەجرىدە،
ئوتلۇق ئاھىم دۇد يەتلىغ چىقسا پىچۇ خەم بىلە.

زاهىر ئۇلۇمى — «زاهىر ئىلمى» غا قارالسۇن.

زاهىر ئىلمى — مەلۇم پەن، مەۋجۇت پەنلەر.

زاهىرە [ظاهره] (ئە) ئوچۇق، ئاشكارا، «زاهىر» گە قارالسۇن:
ئالارغە ئالىي مەقامات ۋە زاهىر، كەرامات كۆپ ئىركەندۇر.
— نەۋائى.

زاهىرەن [ظاهراً] (ئە) كۆرۈنۈشى؛ كۆرۈنۈشچە، ئاشكارا، «زاهىر» گە قارالسۇن:
زاهىرەن كەلدى گەرچە زەندەئى پۇش،
فىلھەقىقەت ئەمرى زىندەئى پۇش.
— ن. زىيائى.

زاهىرىي [ظاهرى] (ئە) ئاشكارا، ئايان، «زاهىر» گە قارالسۇن.

زاهىرىي سەفا — تاشقى كۆرۈنۈپ تۇرغان پاكلىق.

زاۋىيە [زاويه] (ئە) [كۆپلۈكى: زەۋايا]1) بۇرجەك، ئۇي بۇرجىكى؛ بۇلۇڭ. 2) چەت جاي، شەھەردىن يىراق بولغان جاي:
ۋائەرەئى قىسمەتتىۇر ئۇ سەرگەشتەئى تەقدىر،
كىم سەيرگەھى بادىيەۋۇ زاۋىيەلەردۇر.
— مەشھۇرى.

زاۋىيەئى خاك — يەر يۈزى، دۇنيا.

زائىدە [زائده] (ئە) ئارتۇق، ئارتۇقچە، زىيادە؛ كېرەكسىز.

زائىد قىلماق — قوشماق، ئارتتۇرماق.

زائىدە [زائده] (ئە) «زائىد» قا قارالسۇن:
سىكەندەرگە چۇن يەتتى بۇ قائىدە،
سەۋال ئەتمەدى نۇكتەئى زائىدە.
— نەۋائى.

زائىر [زائر] (ئە) «زايىر» غا قارالسۇن:
خەيلى مەلەك قۇببەسىنىڭ زائىرى،
ئۇيلەكى سەرۇ ئۆزرە چەمەن تائىرى.
— نەۋائى.

زاي [زای] (پ) سۆزلەرگە قوشۇلۇپ «تۇغدۇرغۇچى» مەنىلىرىنى ئىپادىلەيدۇ:
ۋەھشەتزاي — ۋەھشەت تۇغدۇرغۇچى؛ قورقۇنچلۇق.

زايەندە [زاينده] (پ) تۇغۇلغۇچى، تۇغقۇچى، كۆپەيگۈچى.

زايەندە بولماق — تۇغۇلماق، پەيدا بولماق، كۆپەيمەك.

زايەندە ئولماق — «زايەندە بولماق» قا قارالسۇن.

زايچە [زايچه] (پ) مۇنەججىم ۋە رەممال يەنى پالچىلار پال ئېچىشتا ئەمەل قىلىدىغان دۇئالار يېزىلغان جەدۋەل:
يەنە نۇجۇم ئىلمىن ئانچە بىلۇر ئېردىلەركىم، ھەر مۇۋەللەد

ئۇچۇن زايچەئى تالېئ بىتىي ئالۇر ئېردىلەر.
— نەۋايى.

زايېئ [ضايع] (ئە) «زايىئ» قا قاراڭ:
قىلماعىل ئۇمرۇڭنى زايېئ ئىشقىدىن غافىل بولۇپ،
بىخەبەر بولماق بۇ يولدا پىشەئى ئىنسان ئەمەس.
— ئابىت.

زايىر [زاير] (ئە) زىيارەت؛ زىيارەتچى، زىيارەت قىلغۇچى.

زايىقە [ذايقە] (ئە) مەزە (تائام) نىڭ تەمىنى بىلىش ئىقتىدارى:
سەن كېتىپ ئەيۇ جانىجان، جانىمدا راھەت قالمادى،
زايىقەمدە زەۋق، تەبئىمدە لەتافەت قالمادى.
— مەشھۇرى.

زايىل [زايل] (ئە) 1) يوق بولغۇچى، يوقالغۇچى، پانىي؛ يوقىلىدىغان:
بۇ رەڭ زەھر ئىچكەن ئېرمىش ھۇشمەند ئول،
كى بەل بىلمەك ئانىڭ ھۇشىنى زايىل.
— ئەرشى.

2) ئۇزۇن، تۈگىمەيدىغان:
نې مېھر ئىلە ماھ ئىچرە بۇ قىسىم يارۇغلۇق بار،
ھەجرىنىڭ كېچەسى بىلمەم نې ۋەجھ ئىلە زايىلدۇر.
— گۇمنام.

زايىل ئەتمەك — «زايىل ئەيلەمەك» كە قاراڭ:
«زال» زەبۇن ئەيلەپ مېنى ھەجرى فىراقىڭ، ۋايكىم،
زايىل ئەتكەن ئەقلىمە شىرىن زەبانىم سەنمۇ سەن؟
— موللا سالىھ.

زايىل ئەيلەمەك — يوقاتماق، يوق قىلماق، بىر تەرەپ قىلماق.

زايىل بولماق — يوقالماق، يوق بولماق؛ سۇنماق.

زايىل قىلماق — «زايىل ئەيلەمەك» كە قاراڭ.

زايىل ئولماق — «زايىل بولماق» قا قاراڭ:
دەۋر ئۇراردا ھەر تەرەف تۈشكەن مۇسەلسەل زۇلفىدىن،
زايىل ئولغاچ ئەقلۇ ھۇشۇم بەس پەرىشان مەن بۇ كۈن.
— مەھزۇن.

زايىئ [ضايع] (ئە) يوقالغان، يوق بولغان؛ يوقىتىلغان، نابۇت بولغان؛ زەرەر، زىيان؛ بىكارغا كېتىش، بىھۇدە:
بۇلارنى سەفەرگە ئىبەرگەنىدە، بارغان يېرىدە مال ـ ئەھۋاللارىنى زايىئ قىلغاندىن خەبەر تاپىپ، خاجە ئىستەپ بارىپ،
... ئىككىنچى دەفئە سەفەر ئىختىيار ئەتكەنى.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

زايىئ ئەتمەك — يوقاتماق، نابۇت قىلماق؛ بىھۇدە كەتكۈزمەك:
دەردىم كۆرۈپ مۇئالەجەدە زايىئ ئەتمە ئۇمر،
كىم جاندا دەردى ئىشقدۇرۇر بىدەۋا ماڭا.
— بابىر.

زايىئ بولماق — يوقالماق، نابۇت بولماق، بىكارغا كەتمەك.

زايىئ قىلماق — «زايىئ ئەتمەك» كە قاراڭ.

زايىئ كەچۈرمەك — بىھۇدە ئۆتكۈزمەك:
زۇلفۇڭ يۈزۈڭ فىراقىندە تۇمەن ھەسرەت بىلە،
ھەيفكىم، زايىئ كەچۈردۇم مۇنچە سالۇ ماھنى.
— نەۋايى.

زايىئ ئولماق — «زايىئ بولماق» قا قاراڭ.

زەبان [زبان] (پ) تىل، نۇتۇق:
ھۇر ۋەسلى بىرلە ئۇچماق قۇشلارىن لەفزىن دېمەي،
گاھى ـ گاھى شىيۋەئى شىرىن زەبانىم بولسە بەس.
— ئەرشى.

زەبانى ھال — كۈي ئارقىلىق ئىپادىلەش؛ ھالىنى بايان قىلىش:
ئىشىتكەن ئىسە زەبانى ھالىن،
چىقماس ئىدىيۇ قومۇشدا شەككەر.
— موللا سالىھ.

زەبان ئاۋەر [زبان آور] (پ) سۆزمەن، سۆزگە ئۇستا، ناتىق:
ئەلقىسسە، پەھلەۋاننىڭ بارچە نەۋئ ئىشلارىنىڭ خۇشلۇغى بەيانىدا ۋە ھەر تەۋر سىيرەت ۋە سۈرەتىنىڭ دىلكەشلىغىنىڭ شەرھىدە زەبان ئاۋەرلەر تىلى قاسىر ۋە داستان گۇستەرلەر نۇتقى ئاجىزدۇر.
— نەۋايى.

زەبان ئاۋەرد [زبان آورد] (پ) «زەبان ئاۋەر» گە قاراڭ.

زەبانە [زبانە] (پ) ئۇچقۇن، يالقۇن:
كۆيەر بۇلبۇل مەئانى ئەۋجىدە گەر بولسا ھەم پەرۋاز،
چۇ بەرقى ئاھىدىن ھەربىر زەبانە بىر قەناتىمدۇر.
— زەلىلى.

زەبانە تارتماق — ئۇچقۇنلىماق، يالقۇنلىماق، يالقۇنجىماق.

زەبانە چەكمەك — ئەۋج ئالماق، دولقۇنلىماق.

زەبانە ئۇرماق — 1) «زابانە تارتماق» قا قاراڭ:
زەبانە ئۇردى ئىشق ئوتى، ئۇنىڭ ھەر زەخمىدىن گۇمنام،
كىشى كۆرگەنمۇ ئېركىن مېھر پۇر ئەنۋار مەن يەڭلىغ.
— گۇمنام.

2) سۆزلەشمەك، بايان قىلماق، ئېيتىپ ئۆتمەك.

زەبان بەست [زبان بست] (پ) سۈكۈت ساقلىغۇچى،

www.uyghurkitab.com

خامۇش قىلغۇچى، جىمىلىگۈچى؛ خامۇش، جىمىغۇر.
مۇتەكەللىمىكى، ئەرەب فۇسەھاسى بەلاغەت گۇلبانگىن سىپىھر گۇلشەنىدىن ئاشۇرغاندا ئانىڭ بۇلبۇل نۇتقى تەرەننۇمى بىلە ئالارنى زەبان بەست ۋە دەئۋالارى ئاۋازەسىن يەرگە پەست قىلدى.

— نەۋايى.

زەبان بەند [زبان بند] (پ) 1) تىلى تۇتۇق، تىلى بەند قىلىنغان، سۆزلىيەلمەيدىغان، سۆزلەش ئىمكانىيىتى بولمىغان. 2) تىلنى بەند قىلىش، جادۇگەرلىك.

زەبان بەند ئەيلەمەك — تىلنى بەند قىلماق، گەپ قىلالمايدىغان قىلىپ قويماق.

زەبان بەند قىلماق — «زەبان بەند ئەيلەمەك» كە قاراڭ.

زەباندان [زبان دان] (پ) تىل بىلگۈچى، تىلشۇناس:
كېرەك، مەخفىي فەھىمغە زەباندانى،
يوق، زەباندانكىم كېرەك سۇلەيمانى.

— نەۋايى.

زەبەر [زبر] (پ) 1) ئۈست، ئۈستى؛ ئۈستىدە، تۆپىسىدە:
بارچە قارا قاش ئەھلىغە ئول كۈنى يەتتىلەر خەبەر،
كەلدى بالالارغە غەزەب، ئەيلەدى زىر ئىلە زەبەر.

— موللا سالېھ.

2) ئېگىز، يوقىرى:
بارچەلەرى خادەمى مەشھەد بولۇپ،
مەشھەدى ئەئلاي زەبەر ئولۇپ،

— زەلىلى.

3) ئەرەبچە «فەتھە» دەپ ئاتىلىدىغان دىئاكرىتىك بەلگە. بۇ بەلگە تاۋۇشلارنىڭ ئۈستىگە قويۇلۇپ، شۇ تاۋۇشنىڭ ئەسلى ئاۋازىغا «ئە» تاۋۇشىنى قوشۇپ تەلەپپۇز قىلىشنى كۆرسىتىدۇ.

زەبەرجەد [زبرجد] (پ) قىممەت باھا تاش:
ھەمىن سائەت ئىچرە بولۇپ توبرە پۇر،
كى ياقۇت، زەبەرجەد بىلە ئۇنچە دۇر.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

زەبەرجەد فىشان [زبرجد فشان] (پ) قىممەت باھا تاشلارنى چاچقۇچى، تۆككۈچى:
يېرى سەبزە بىرلە زۇمۇرەد نىشان،
ئاڭا چەرخى مىينا زەبەرجەد فىشان.

— نەۋەئى.

زەبەردەست [زبردست] (پ) 1) كۈچلۈك، پالۋان، زوراۋان. 2) قولى گۈل، ماھىر؛ ئىستېداتلىق، ئىقتىدارلىق:
ھەر كىمكى، ئالەمدە زەبەردەست ئەتتىڭ،
ئاخىر ئەجەل ئىلكىدە ئانى پەست ئەتتىڭ.

— نەۋايى.

زەبەردەست ئەيلەمەك — كۈچلۈك، مەرتىۋىلىك قىلماق.

زەبت [ضبط] (ئە) 1) ئىگىلەش، قولىغا ئېلىش، ئىشغال قىلىش؛ تۇتۇش:
جەھان ئىچرە زەبتىم سالىپ تۇمتەراق،
كېلۇر بولدى رۇمغە ياقىنۇ يىراق.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

2) نازارەت، تەكشۈرۈش؛ ساقلاش:
ھەمە ئالىي نەسەب ئەۋلادى ئەئيان،
ئۇمۇرى مەملەكەتكە زەبتى ئەركان.

— ناقىس.

زەبت ئەتمەك — «زەبت قىلماق» قا قاراڭ.

زەبت ئەيلەمەك — «زەبت قىلماق» قا قاراڭ.

زەبت ئالماق — 1) ئىگىلىمەك، ئىشغال قىلماق، قولىغا ئالماق. 2) تەكشۈرمەك، ئېنىقلىماق.

زەبت قىلماق — ئىگىلىمەك، تۇتماق.

زەبتۇئايىن — ئىنتىزام ۋە تەرتىپ.

زەبھ [ذبح] (ئە) سويۇش، بوغۇزلاش:
ساڭا گەر بولماسا ئاشىق مەھى تىغى مۇھەببەتدىن،
نە ئۈچۈن شەمئ سەر - تاپا بولۇر بىسمىل زەبھ ئاسا.

— مەشھۇرى.

زەبھ بولماق — بوغۇزلانماق.

زەبھ قىلماق — سويماق، بوغۇزلىماق.

زەبۇر [زبور] (ئە) دىنىي كىتاب، داۋۇت پەيغەمبەرنىڭ كىتابى:
ئىشىتكەن زەمان ئول ئىنسۇ جان، داۋۇد زەبۇرىدىن ھەمان،
بېھۇش يىقىلمىش ھەر زەمان مۇرغى ھەۋالار بىرلە زاغ.

— شەۋقى.

زەبۇن [زبون] (پ) 1) ئاجىز، ناتىۋان، زەئىپ، كۈچسىز، بىچارە، ئېزىلگەن، خارلانغان:
لەيلىنىڭ ھالى زەبۇندۇر يار ئۈچۈن لەيلۇ نەھار،
ئەيلەگىل، يارەب، ماڭا مۇشكىلنى ئاسان بۇ كېچە.

— ئا. نىزارى.

دوستلار فۇرقەت ئەزابى شىددەتىن ئەيلەي بەيان،
ئاھ، نېتەي مەن بەندەنى قىلدى زەبۇن ناھار ئىشق.

— موللا سالېھ.

2) مەغلۇپ، يېڭىلىش، يېڭىلگەن؛ ئەرزىمەس:
مېنى قىلدى ئانداغ فراقى زەبۇن،

كېتىپ ھۇش ـ ئەقلىم كېلىپدۇر جۇنۇن.
— ئا. نىزارى.

زەبۇن ئەتمەك — ئەقلىنى ئاجىز قىلماق، زەئىپلەشتۇرمەك؛ بىچارە ھالغا چۈشۈرمەك:
ئايتتى گۈل: قويۇڭ بۇ ھەرزە سۆزنى،
زەبۇن ئەتمەك نېدۇر ياغىغا ئۆزنى.
— لۇتفى.

زەبۇن ئەيلەمەك — غەلبە قىلماق، يەڭمەك.

زەبۇن بولماق — مەغلۇپ بولماق، يېڭىلمەك:
يارنىڭ كويىدا ئۆلمەكلىك سەئادەتدۇر ماڭا،
بەلكى ئىشقىدا زەبۇن بولماق ھەلاۋەتدۇر ماڭا.
— مۇللا بىلال.

زەبۇن قىلماق — يەڭمەك، مەغلۇپ قىلماق، غالىب كەلمەك.

زەبۇنكۇش [زبون كش] (پ) ئاجىزلارنى ئۆلتۈرگۈچى؛ رەھىمسىز، زالىم:
بۇ ئۆتكەن ئىككى يىلكىم، بۇ بەندە باشىغە ھەۋادىسى روزگار-
دىن بۇيۇر نەۋئ بەلا ۋە ئىشقى زەبۇنكۇش بېدادىن يۈز تۇرلۈك ئىبتىلا بۇزلەندى.
— نەۋائى.

زەبۇنكۇشلۇق [زبون كشلوق] پەس، ئەرزىمەس خارازارلىق، ناتۇانلىق، زەئىپلىك.

زەبۇنۇەش [زبون وش] (پ) ئاجىزلارچە، خارلارچە، بىچارىلەرچە:
ھەق ئاندىن ئاسراسونكىم ئول زەبۇنۇەش،
بىراۋنىڭ ئىشقىدىن بولغاي مۇشەۋۇەش.
— نەۋائى.

زەجاج [زجاج] (ئ) كۇلالچى؛ شىشە، ئىدىش ياسىغۇچى؛ شىشە، ئىدىش ساتقۇچى.

زەجر [زجر] (ئ) 1) قىيناش؛ ئازابلاش، ئازاب بېرىش. 2) (پەند ـ نەسىھەت بىلەن) قايتۇرۇش. مەنئى قىلىش؛ توسۇش. 3) زۇلۇم، ئازاب، زورلۇق. 4) بىچارىلىك.

زەخامەت [ضخامت] (ئ) يوغان:
يۇز ئەللىك قارى ئەۋجى رىفئەت ئاڭا،
يەنە مۇنچە داغى زەخامەت ئاڭا.
— نەۋائى.

زەخار [زخار] (ئ) دولقۇن، دېڭىز سۈيىنىڭ شاۋقۇن سېلىپ دولقۇنلىنىشى:
زەمىرى لۇججەئى زەخارى مەئنى،
كەلامى گەۋھەرى شەھۋارى مەئنى.
— نەۋائى.

زەخم [زخم] (پ) يارا، جاراھەت:
غەمزەسىدىن تەگدى كۆپ جانىڭغە نەۋئ گوقلارى،
زەخم بولدى زار جىسمىڭ تاڭمادىڭ باشىدىن ـ ئايىاغ.
— ئابىد قۇمۇلى.
نېدۇر گولكىم سوقۇپ تەرتىپ بۇڭگەلمەس،
باشى زەخمى دەۋا بىرلەن گوڭگەلمەس.
— سەيفى سەرايى.
2) ئازار، رەنجىش؛ خاپىلىق، مەلامەت؛ كۆڭۈل غەشلىكى؛ دىل ئاغرىقى:
ھەر نەچە زەخمىم ئارا بولغانسارى ئۇريان سۆڭەك،
تاڭ قالۇر ئالەم ئېلى جىسمىمدە بۇ كۈلكۇ كۆرۈپ.
— ئەرشى.
3) زەربە، ئۇرۇش كۆچى:
تىكەننىڭ زەخمىدىن ئەۋۋەل قۇتۇلغىل،
كېلىپ گۈل قاشىدا ئىشرەتدە بولغىل.
— خىرقىتى.
كۆرۈنمەي كىشىگە ئەۋۋۇ ۋەھمىدىن،
ئەمىن بولغامىز دەپ ئانىڭ زەخمىدىن.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.
4) بەختسىزلىك، تەلەيسىزلىك. 5) ئاشقىلىق:
نەچە بولغاي زەخملىق كۆڭلۈمنى مەھزۇن ئەيلەمەك،
زەخمى قانىدىن كۆزۈم ياسىن جىگەر گۈن ئەيلەمەك.
— نەۋائى.

زەخم ئەيلەمەك — جاراھەتلەندۈرمەك، ياردار قىلماق؛ گىرىپتار قىلماق:
قاشىغە باردىم گول سائەت، قىلىپ تەئزىم گول پۇرسەت،
ئاتىپ گول تىيرى مژگانىن باغىر زەخم ئەيلەدى ئەييار.
— نەۋائى.

زەخم ئۇرماق — «زاخم ئەيلەمەك» كە قارالسۇن.
خۇداغە كۆپ يېقىن بولماق، شەياتۇنلارغە زەخم ئۇرماق.
بىلمەك ئەھلى سۇلۇكنىڭ نەفئى ئىسباتى ئېرۇر بائىس.
— مۇللا بىلال.

زەخمى پەيكان — ئوق بىلەن جاراھەتلەنگەن يارا، جاراھەت:
قاشلارى ياسى ئوقىنىڭ تەككەننى بىلدى ئەل،
خەستە گولغان جاندا ھەريان زەخمى پەيكانىن كۆرۈپ.
— ئەرشى.

زەخمى تەرەننۇم — كۆچمە م: چالغۇ ئەسۋابىنىڭ تارى:
بەزمىڭگە لايىق گولمادى چەڭگۇ رەبابى ساز،
ئىشق ئەھلى جان رىشتەسى زەخمى تەرەننۇمۇڭ.
— گۈمنام.

زەخمى زەبان — تىلدىن (گەپتىن) يەتكەن ئازار، تىل ئازارى.

زەخمى نىھان — يوشۇرۇن يارا، پىنھان دەرد:

ھەزىن كۆڭلۇمنى ئەزبەس ناۋەكى ئىشقىڭ نىھانىمدۇر.
— ئەرشى.

زەخمى ھىجران — ھىجران يارىسى، ئايرىلىش ئازابى:
كۆرۈپ ئول ئىشتىياقى زەخمى ھىجران،
كى ئىستەپ ۋەسل تاپقاي جانۇ جانان.
— لۇتفى.

زەخمە [زخمە] (پ) 1) ئۇرۇش، زەربە. 2) يارا، زەخمە. 3) ناخۇن (تەمبۇر چېلىش ئۈچۈن سىمدىن تەييارلانغان زەخمەك). 4) كۇي، چالغۇ كۇيى.

زەخمە پەرداز [زخمەپرداز] (پ) كۇيلىگۈچى، چالغۇچى.

زەخمەك [زخمک] (پ) «زەخمە» گە قارالسۇن.
لەززەتى فەقر ئاڭلادىم شەۋكەت ئۆيىن ئەيلەپ ھەبا،
زەخمەكى غەم بىرلە كۆڭلۇم سازىدىن چەكتىم نەۋا.
— ئەرشى.

زەخمناك [زخمناک] (پ) «زەخمىن» گە قارالسۇن:
خەنجەرى ھىجران ۋۇجۇدۇمنى قىلىپدۇر زەخمناك،
كۆز يولىدىن جارى ئەيلەپ قانىنى يۇپمەن قان بىلە.
— ئا. نىزارى.

زەخمىن [زخمين] (پ) ياردار، جاراھەتلىك؛ غەمدىن ئېزىلگەن:
سەنسىز ئاچىلماس تەجەللى خاتىرىدىن ئۇقدەلەر،
كىم ھىلالى ئىيد ئانىڭ زەخمىنەغەم تىرناغىدۇر.
— تەجەللى.

زەخىرە [ذخيره] (ئە) ئېھتىياج ئۈچۈن يىغىپ قويۇلغان مال، ئوزۇق ـ تۆلۈك:
بىرىپ تەرتىب ئەۋۋەل فەقىرەلەرگە،
سۇخەنرەسلەركى قويغان زەخىرەلەرگە.
— ناقىس.

زەخىم [ضخيم] (ئە) كاتتا، زور، ھەيۋەتلىك، گەۋدەلىك:
ۋە ئول تائىفە بەغايەت زەخىم ۋە جەسىم ئال ئېردىلەر. مەۋلانە قەۋسىي... زەخىم ۋە كۆچلىدۇر.
— ئەۋابى.

زەد [زد] (پ) ئۇرۇش، جېدەل.

زەدۇ خورد قىلماق — بىر ـ بىرىگە ھۇجۇم قىلماق، ئۇرۇش، جېدەل قىلىشماق، سېلىشماق.

زەدا [زدا] (پ) سۆزلەرگە قوشۇلۇپ، «كەتكۈزگۈچى، ئېرىتكۈچى، تازىلىغۇچى» قاتارلىق مەنىلەرنى ئىپادىلەيدۇ؛ «غەمزەدا» غا قارالسۇن.

زەداي [زداى] (پ) «زەدا» غا قارالسۇن:
ئاياقچى بەر ئول ساغەرى غەمزەداي،
دېمە غەمزەداي، جامى ماتەمزە داي.
— ئەۋابى.

زەدە [زده] (پ) سۆز بىرىكمىلىرىدە «ئۇرۇلغان، ئېزىلگەن، يانجىلغان» قاتارلىق مەنىلەرنى ئىپادىلەيدۇ؛ «سەۋدازەدە» گە قارالسۇن:
تەرك ئەيلەرگە جەھان ئىقلىمىنى ئەر كېرەك،
چۈن مۇسىبەت زەدە خاتىر دىلگىر كېرەك.
— زەللى.

زەر [زر] (پ) زەر، ئالتۇن:
ياساپ تىترەگۈچ شەھقە تاج زەر،
تېخى ئىشلەدۈك بەلكى زەردىن كەمەر.
— غەربى.

زەر ئەندەرزەر — زەر ئۈستىگە زەر، ئالتۇن ئۈچرە ئالتۇن.

زەر پەيكەر — ئالتۇن يىپ، ئالتۇن قاپلانغان زەرلىك.

زەر قۇماشى — زەردىن توقۇلغان، ئالتۇن ئارىلاشتۇرۇپ توقۇلغان قىممەت باھالىق رەخت:
ئەرشى، گەر رىند فەناسەن كىي لىباسى فەقركىم،
زەر قۇماشىدىن مۇرەججەھ كەلدى فەقر ئۈچرە لىباس.
— ئەرشى.

زەرقىزى — ئالتۇن قىزى، ئالتۇندەك پاك قىز؛ قۇياش؛ گۈزەل يار، سۆيۈملۈك قىز:
زەر قىزى، ھەڭگامەسىدىن ئەرشى ئاندىغ بولدىكىم،
كۆزلەرىم شەكلى مۇھىتى، مەردۇمى گويىنارغە بەت.
— ئەرشى.

زەرۇ سىيم — ئالتۇن ۋە كۈمۈش، دەپنە ـ دۇنيا:
زەرۇ سىيم تاپقان كەبى شاد ئولۇر،
نېدىن ئىتتغە ئاندىغ لەئلىنى ئاسۇر.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

زەرۇ نۇقرە — ئالتۇن ۋە يىمەكلىك، مال ـ مۈلۈك ۋە يىمەك ـ ئىچمەك:
كى ئەلقىسسە، پۈتتى سەفەر جابدۇغى،
زەرۇ نۇقرە بىرلە مەتاۋ ساندۇقى.
— ئا. نىزارى ن. زىيائى.

زەرى مەغرىبي — تازا، ساپ ئالتۇن؛ ھالال ئالتۇن.

زەرىن ساغەر — ئالتۇن قەدەھ:
بىر ئىلگىدە سەبۇھى مەي، بىر ئىلگىدە زەرىن ساغەر،
كىرىپ ئولتۇردى يانمدا مېنىكىم نەشئەياب ئەيلەپ.
— مەشھۇرى.

زەرائەت [ضراعت] (ئە) ئاجىزلىق، كەمتەرلىك، ئىتتائەتكارلىق؛ بويسۇنۇش.

زەرافەت [ظرافت] (ئە) 1) پاكىز، پاكىزلىق؛ گۈزەل

لىك، نازۇك تەبىئەتلىك:
بۇ كۇن ھۆسن ئوردەسسندە پادىشاھسەن،
زەرافەت ئالەمسندە مەھلىقاسەن.

— سەيىد ئەھمەد.

2) خۇش چاقچاقلىق؛ چاقچاق سۆزلەر:
دىۋان تەكمىلىغە مايىل بولغاي ۋە يەنە داغى لەتافەت شىئار
نازىملار زەرىفى ۋە زەرافەت دىسار راقىملار لەتايىفى ھەريان
ئىستىماۋ تۇشەركىم، كۆپرەك مەتبۇئ ۋە مەقبۇل مەئنى ۋە
دەرياسىدا مۇنچە غەۋۋاس ئاراسىدا بەيابانغا خۇي قىلغان دىۋانە
لىساندىن داغى بىگانە بولدى.

— قىدىرخان يەركەندى.

3) ماھىرلىق، ئۇستىلىق:
كى بىزلەردە ئانچە زەرافەت دۇرۇر،
ھۇنەر ئىلكىمىزدە لەتافەت دۇرۇر.

— غەربىي.

زەرافەت ئاسار — نازۇك پەملىك؛ خۇش چاقچاق.

زەرافەت ئەندىشە — نازۇك پەملىك، ساپ، پاك كۆڭۇلۇك، ساپ دىل:
بۇ دەققەت پىشە ۋە زەرافەت ئەندىشە ئەزىزلەردىن ئەگەرچە
بەئزى ئەجەل مەيىدىن مەست ۋە بىخەبەردۇرلار.

— نەۋائى.

زەرافەت دىسار [ظرافت دثار] (ئە) نازۇك پەم، خۇش چاقچاق.

زەراگىن [زراكين] (پ) ئالتۇن قاپلانغان.

زەرايىر [زراير] (ئە) [بىرلىكى: زەرىر] 1) «زەرىر» گە قارالسۇن. 2) زەررەلەر.

زەرايىر ساچماق — سارغۇچ تاۋلانماق، سارغۇچ پارقىرىماق.

زەرايىف [ظرايف] (ئە) [بىرلىكى: زەرىف] زىبا، گۈزەل لەتىپ؛ «زەرىف» كە قارالسۇن:

زەرايىف باش ئۇرماق — نازۇك مەنىلىك سۆزلەرنى ۋۇجۇدقا، بارلىققا كەلتۈرمەك.

زەر ئەفشان [زرافشان] (پ) زەر، ئالتۇن چاچقۇچى:
مەشئەلى خۇرشىدۇ رەخشان بولۇپ،
روبى زەمىن يەئنى زەر ئەفشان بولۇپ.

— زەللى.

زەرئەندۇد [زراندد] (پ) ئالتۇن قاپلانغان، ئالتۇن ئارىلاشتۇرۇلغان، ئالتۇن كەبى يالتىرايدىغان:
كۆرەركىم، شەھەرنىڭ ھەمە قەلئەسى،
زەر ئەندۇد قىلغانكى شۇدۇر بەسى.

— ئا. نىزارى.

زەرب [ضرب] (ئە) 1) ئۇرۇش، زەربە:
ئالىپ قوللارنغە كى ئەسباب ھەرب،
كى قۇبلىغە قاتتىق قىلىپ ئېردى زەرب.

— ئا. نىزارى.

2) كۇچ، قۇدرەت:
كى زەرنى سوقۇپ زەرب ئىلە پەخش ئېتىپ،
ياساپ تۇگمەلەر يۇزىگە نەقش ئېتىپ.

— غەربىي.

3) شېئىرىيەتكە ئائىت تېرمىن؛ بېيىتنىڭ ئىككىنچى مىسىراسىنىڭ ئاخىرقى رۇكنى ياكى سۆزى.

زەربى ئازار — زەربە، رەنجىش، ئازار، ھاقارەت:
جەبىن ئۇزرە تەغەييۇر ئەيلەپ ئىزھار،
بېرىپ باتىن قوللىدىن زەربى ئازار.

— ناقىس.

زەربى دەست — قول كۇچى؛ قاتتىق كۇرەش، جەڭ.

زەربافت [زربافت] (پ) «زەر بەفت» كە قارالسۇن:
ئەسكى چاپان بىلە فاربخ توفراغدا ئولتۇرماق ياخشىراقكى،
زەربافت خەفتان كىيىپ بىراۋ ئالىدە تۇرماق...

— نەۋائى.

زەربەت [ضربت] (ئە) ئۇرۇش، ئۇرماق، زەربە:
ئەجايىب بىمەدار ئەتتىڭكى ھەجرىڭ زەربەتى بىرلە،
نەھىف بولدۇم كەلامىڭ داغى شىرىن ھەسرەتى بىرلە.

— موللا بىلال.

زەربەفت [زربفت] (پ) زەردىن توقۇلغان ماتا (رەخت)، تەتىللا، كىمخاب:
خىلئەتى زەربەفت كۆرگەچ ئىگىنىدە، كۆڭلۈمگە ھۆسن،
بولدى ئاناغكىم زەرۇ ياقۇتغە خارا لىباس.

— ئەرشى.

زەربخانە [ضربخانه] (ئە+پ) پۇل ياسىلىدىغان جاي؛ ئالتۇن، تەڭگە، چاقا پۇل قاتارلىقلار سوقۇلىدىغان كارخانا.

زەرپاش [زرپاش] (پ) 1) زەر چاچقۇچى؛ ساخاۋەتلىك، سېخىي:
ئىمارەت سەئىيدەكىم بولسا زەرپاش،
بىنا ئانىڭ ئاتى بىرلە بولۇر پاش.

— قىدىرخان يەركەندى.

2) قۇياش.

زەرپەيكەر [زرپيكر] (پ) زەر تۇسلۇك، ئالتۇن رەڭلىك:
ئابى ئۇلۇپ تۇگمەئى زەر پەيكەرى،
ئاقۇ قىزىل ئالما دۇرۇ گەۋھەرى.

— نەۋائى.

زەرخەرىد [زرخريد] سېتىلغۇچى، قۇل، مالاي:
مۇنچە مەلامەت ئەيلەمەك ياخشىمۇ روسىيەھ رەقىب

ئۇيغۇر كتاب تورپىكىنى www.uyghurkitap.com

ئىشق غۇلامى مەن بۇگۈن بەندەئى زەرخەرىد ئەمەس.
— زەلىلى.

زەرد [زرد] (پ) سېرىق، سېرىقلىق؛ سارغايغان:
كېچەلەر بىدار ئەمەس سەن ئىشق دەئۋايىڭ غەلەت،
رەڭگى زەردۇ چەشم تەر يوق ئىشق سەۋدايىڭ غەلەت.
— شەۋقى.

زەرد رۇخسار — چىرايى سارغايغان، چېھرى سۇلغان:
زەرد ئالۇ زەرد رۇخسار مانەندى ئاشىقى زار،
شەفتالۇ شەھد ئەفشان چۈن لەئل شەككەر ئەفشان.
— مەشھۇرى.

زەرداب [زرداب] (پ) جاراھەتتىن ئاققان سېرىق سۇ، زەرداب:
ئىچىپدۇر سۇ تىكەن گويا زەھەردىن،
تىگەر زەرداب ئاقار جانۇ جىگەردىن.
— خىرقىتى.

زەردار [زردار] (پ) پۇلدار، باي؛ كۈچلۈك، قۇدرەتلىك:
زىيادە ئەيلەگىل ئىشقىمنى، يارەب قىلما ھەرگىز ئاز،
مۇھەببەت ئەھلى ئىچرە شۇئلەئى ھىجراندا زەردار ئەت.
— ئا. نىزارى.

زەرد ئالۇ [زردآلو] (پ) ئۆرۈك:
زەرد ئالۇ زەرد رۇخسار مانەندى ئاشىقى زار،
شافتالۇ شەھد ئەفشان چۈن لەئل شەككەر ئەفشان.
— مەشھۇرى.

زەردە [زردە] (پ) 1) سېرىقلىق، سېرىق تۈسلۈك، سارغايغان. 2) ئوت، سەپرا.

زەردەشت [زردشت] (پ) «زەردۇشت» قا قاراڭ.

زەردەك [زردك] (پ) زەردەك، سەۋزە:
گوشەئىدىن ئاچچىغ ئېتىپ فىياز،
فەررەكچىنىڭ زەردەكى فىل ـ فىل دەراز.
— زەلىلى.

زەردوز [زردوز] (پ) زەرلىك كەشتە تىككۈچى.

زەردوزلۇق [زردوزلوق] زەردىن تىكىلگەن كەشتە:
ئەگەر شۇنقاردەك باشىڭدا زەردوزلۇق تۇماغىدىن تاج ئەمەستۇر،
شۇكر قىلكىم كۆزۈڭ يارۇق دۇنيانى كۆرەرگە موھتاج ئەمەستۇر.
— نەۋايى.

زەردۇشت [زردشت] (پ) قەدىمكى ئىراندا ئوتپەرەسلىك دىنىنىڭ ئاساسىنى قۇرغان كىشى (بۇ دىن شۇ نام بىلەن «زەردۇشت دىنى» دەپ ئاتالغان)؛
زەردۇشت ئايىنى — زەردۇشت دىنى.

زەرر I [زر] (پ) «زەر» گە قاراڭ:
نەرگىس ئۇرۇندى تاجى زەررىنى،
كىيدى سەۋسەن لىباسىئى چىنى.
— شەيخ.

زەرر II [ضر] (ئە) زەرەر، زىيان:
سەفەر نەفئۇ زەررى — سەپەرنىڭ پايدا ۋە زەرىرى (زىيىنى).

زەررابخانە [زراب خانە] (پ) ئالتۇن ۋە كۈمۈش تەڭگىلەر ساقلىنىدىغان جاي:
... كەۋاكىبى سەييار دۇرۇستى سېككە خۇتۇتىدىن مۇئەررادۇرۇر، ئول سادە سىيملەر ئاچقان كىشۋەر زەررابخانەسىدە سېككەئى ئەدلىڭغە سوقۇلسۇن.
— نەۋايى.

زەررات [ذرات] (ئە) [بىرلىكى: زەررە] «زەررە» گە قاراڭ.

زەرراتى ئالەم — ئالەم زەررىچىلىرى، دۇنيادىكى بارلىق مەۋجۇدىيەت:
ھەمە زەرراتى ئالەم ئىچرە يوقتۇر سەندىن ئۆزگە شەي،
كى سەنسەن جىلۋەگەر ھەر سارى پىنھانۇ ئەيان ئىچرە.
— ئابىد قۇمۇلى

زەرراتى جەھان — «زەرراتى ئالەم» گە قاراڭ:
خۇرشىدى ئەزەل كىمسەگە بولسا لامېئ،
زەرراتى جەھان نۇرىغە بولماس تابېئ.
— ئابىد قۇمۇلى.

زەرراتى كەۋن — بارلىق زەررىلىرى، پۈتكۈل مەۋجۇدىيەت:
ئاسمانى ئەرشى كۇرسى بىرلە بۇ زەرراتى كەۋن،
جەزبە مەيدانى ئۆزە گەردۇ غۇبارى ئاشقان.
— زەلىلى.

زەررافە [زرافە] (ئە) 1) زىراپە (بوينى ئۇزۇن، بويى ئېگىز، تاغىل ھايۋان). 2) «شەترەنجى كەبىر» دەپ ئاتىلىدىغان قەدىمكى شاھمات ئۇرۇقلىرىدىن بىرى.

زەررە [ذرە] (ئە) 1) ئەڭ ئۇششاق بۆلەك، زەررە، ئاتوم:
ئاھلار كىم ئارەزىڭ مېھرىدە چەكسەم، زەررەدەك،
ئايۇكۇن بەلكىم توقۇز چەرخى بەرىننى تىترەتۇر.
— ئەرشى.

2) ئازغىنە، كىچىككىنە؛ قىلچە؛ ناھايىتى ئاز:
ئاتەشى ئىشق ئىچرە قالدىم مەن سەمەندەردەك بولۇپ،
زەررە قالماي پاك قۇرۇپدۇر تەندىكى قانىم مېنىڭ.
— موللا بىللال.

3) نۇر، قۇياش نۇرلىرى:
بۇ يەڭلىغ قىلىپدۇر جەۋاھىرنى پاش،

ساچار زەررەسىنى بەگەينى قۇياش.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

زەررە - زەررە — پارچە - پارچە، ناھايىتى ئۇششاق.

زەررەئى دەردۇغەم — دەرد - ئەلەم. غەم - غۇسسە زەررىلىرى:
نەسىب ئەت زەررەئى دەردۇ غەمىڭدىن بۇ پەرىشانغە،
قالىمپۇر ھەجر ئارا ۋەسلىڭ تەماننا سىدا بۇ شەيدا.
— ئابىد قۇمۇلى.

زەررەئى دىيدار — ئازغىنە ئۇچرىشىش، بىرەمىلىك كۆرۈشۈش، ۋىسال زەررىچىسى:
جىلۋە سالىپ ئۆتتى بەيەكبار ئول،
كۆرسەتىبان زەررەئى دىيدار ئول.
— زەلىلى.

زەررەئى سەبرۇ قەرار — ئازراق سەۋر - تاقەت، كىچىككىنە چىدام:
تاكى نارەنجى ئېگىننى كىيدىڭ ئەي سۇلتانى ھۇسن،
قالمادى ئىشق ئەھلىدە بىر زەررەئى سەبرۇ قەرار.
— قەلەندەر.

زەررەئى سۇ — بىر تامچە سۇ، بىر زەررە مىقدارىدىكى سۇ:
ئوترا قىردا چىغ ئاۋازە ئەلھەزەر،
زەررەئى سۇ تاپمادى ئەيلەپ گۇزەر.
— زەلىلى.

زەررەئى كەم سەرمايە — 1) كەمىنە (ئادەتتىن تاشقىرى كەمتەرلىك يۇزىسىدىن ئۆزىنى زەررىگە ئوخشىتىش)؛ 2) ھېچقانداق قىممىتى يوق نەرسە.

زەررەئى گەردى غۇبار — 1) چاڭ - توزان زەررىلىرى. 2) ئاداۋەت:
ياش ئىدىم، يۇزلۇك ئىدىم، دوستلارغە ئېردىم ئېغىتىبار،
ئارامىزدا يوق ئىدى بىر زەررەئى گەردى غۇبار.
— مۇللا سالىھ.

زەررەئى مېھرۇۋەفا — ئازغىنە مېھر - ۋاپا، مېھر - ۋاپانىڭ زەررىچىسى:
ستەمگەر بىمۇرۇۋەت چەرخى كەجرەفتار بۇ ئالەم،
ئانىڭدا زەررەئى مېھرۇ ۋەفا يوق، ئەي بەنى ئادەم.
— ئەرشى.

زەررەئى نوش — ئازراقلا، بىر تامچە ئىچىش:
سۇ ئالىبان زەررەئى نوش ئەيلەدىم،
جۇش قىلىپ بەسكى خۇرۇش ئەيلەدىم.
— زەلىلى.

زەررەئى يەخلىغ — زەررىچىلەردەك، زەررىگە ئوخشاش:
يۇزۇڭ مېھرىدە كۆڭلۇم زەررە يەخلىغ ئىزتىراب ئەيلەپ،
ساچىلىڭ يادىدا تۇنلەر تولغانۇرمەن پىچۇتاب ئەيلەب.
— ئەرشى.

زەررەۋار [ذەرەوار] (ئە+پ) زەررىدەك، زەررە كەبى، زەررىگە ئوخشىغان:
... تۇتىئى شىرىن گۇفتارىنىڭ نەفەسى سۇبھ ئاساری نەسىمى بىلە ئافتابى ئالەم سور ئىشق بەھرەۋەر بانۇ باتىنى مەشرىقىدىن باش چىقارىپ زەررەۋار ئىزتىرابغە تۇشكەنى.
— مۇللا سابىر بىننى ئابدۇلقادىر.

زەررىشتە [زررشتە] (پ) زەر يىپ، ئالتۇن كەبى يالتىراق يىپ: نۇر:
كۆرۇنۇپ كۆزگە ئايدىنەدەك نەمۇدى،
قۇياش زەررىشتەسىدىن تارۇ پۇدى.
— نەۋائى.

زەررىشتە كەش — زەر بىلەن تىكىلگەن، زەر يىپ بىلەن ئىشلەنگەن:
ياغلىقى ئول ھۇللەئى زەررىشتە كەش،
كىم ئاڭا جانلار چېكىبان رىشتەكەش.
— نەۋائى.

زەررىن [زرين] (پ) زەرلىك، زەر بىلەن زىننەتلەنگەن:
نەچچە غەم چەكسەم خەتىڭدىن بولدى چېھرەم زىينەتى،
لەۋھى زەررىن ئۆزە ئاندا غكىم يارا شقاندەك شەمەت.
— ئەرشى.

زەررىن ئەلەم — ئالتۇن بىلەن زىننەتلەنگەن تۇغ، ئالتۇن ئەلەم، زەر بايراق:
سەھەر خۇرشىدى شاھى تاغ ئۆزە زەررىن ئەلەم چەكتى،
داغى پەرتەۋ ساچىپ گەردۇن ئارا تۇرلۇك رەقەم چەكتى.
— ئەرشى.

زەررىن تاج — ئالتۇن بىلەن بېزەلگەن تاج، ئالتۇن تاج:
كى خۇشخۇيلۇقدا يەكتا ئېردى زەررىن تاجدىن ئارتۇق،
ئانىڭ ھۇسنى ماڭا ئېردى جەھان ئىراجىدىن ئارتۇق.
— مۇللا سالىھ.

زەررىن فىيالە — ئالتۇن پىيالە، ئالتۇن قەدەھ:
مەنى قىلسە تاڭلا ھەۋالە ئاڭا،
ئەسىر بولسە زەررىن فىيالە ئاڭا.

زەررىن غەزال — 1) ئالتۇن كېيىك. 2) قۇياش، ئاپتاپ:
ياشۇندى مۇشك ئىچىندە چىن غەزالى،
دېمە چىنكىم، فەلەك زەررىن غەزالى.
— نەۋائى.

زەررىن قەدەھ — ئالتۇن قەدەھ:
تۇتۇپ ئەمرىنى مەن قويۇپ ئانچە بۇست،
كى زەررىن قەدەھنى ئالىپ قولغە رۇست.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

زەررىن قەفەس — ئالتۇن قەپەس، ئالتۇن بىلەن زىننەتلەنگەن قەپەس:
تۇتىئى تەبئىمگە بولسە ئاشيان زەررىن قەفەس،
نالەئى بۇلبۇلغە ھەمدەم بولسە كۆڭلۇم ئەيىب ئەمەس.
— ئەرشى.

زەررىن كەمەر — 1) ئالتۇن كەمەر، ئالتۇن بىلەن زىننەتلەنگەن كەمەر. 2) پالۋان، باتۇر:
بىلىن گەرچە كەمەر تاپماي كەماھى،
ۋەلى زەررىن كەمەرلەردۇر سىپاھى.
— نەۋائى.

زەررىن كۇلاھ — ئالتۇن كۇلاھ، ئالتۇن تاج:
چىقىپ ئۇچقۇنلار ئۇرغان ئاھ ئىلە باشىمغە چىرماشغان،
گەدالىق شەھلىقىغە باشىمە زەررىن كۇلاھىمدۇر.
— گۇمنام.

زەررىن لىۋا — ئالتۇن تۇغ، زەر بايراق:
بولدى چۇن زەررىن لىۋا سۇبھ ئاقلىقىدىن نۇرى بار،
قىلدى ئالەم ئەرسەسىدىن قارا تۇن فەۋجى فىرار.
— تەجەللى.

زەررىن لىباس — ئالتۇن يىپلىق، زەرلىك رەختتە تىكىلگەن كىيىم:
كى سوزەن قىلۇرغە قىلىپمىز قىياس،
ئۇنىڭدىن پۇتەر بارچە زەررىن لىباس.
— غەربى.

زەررىن مەھافە — ئالتۇن بىلەن بېزەلگەن مەپە، زەر پەيتۇن:
كى زەررىن مەھاگا قىلىپ ئۇستۇۋار،
ئىچىگە كىرىپ دىلبەرى تاجدار.
— ئا. نىزارى.

زەررىنە [زرينه] (پ) ئالتۇندىن ئىشلەنگەن؛ ئالتۇن بېزەك، ئالتۇن ئەسۋاب؛ ئالتۇن تۇسلۇك، ئالتۇنغا ئوخشاش:
ئالىپ كەلدى مىنمەك ئۇچۇن ياخشى ئات،
كى زەررىنە زىن پۇش ئىدى قاتمۇقات.
— ئا. نىزارى.

زەررىنە تاج — ئالتۇندىن ئىشلەنگەن تاج، ئالتۇن تاج:
باشىغە قويۇق ئېردى زەررىنە تاج،
بۇ بۇت بىمەجال ئولتۇرۇپ نائىلاج.
— مولا شاكىر.

زەررىنە رەڭ — زەر، ئالتۇن رەڭلىك؛ سېرىق.

زەررىنۇەش [زرين وش] (پ) ئالتۇنسىمان، ئالتۇنغا ئوخشىتىلغان:
جۇزۇئى ئالتۇن بىلە قىلىپ روكەش،
كى كۆرۈنگەي نەزەرغە زەررىنۇەش.
— نەۋائى.

زەرف [ظرف] (ئە) ئىدىش، كوزا، كاسا:
كىيىپدۇر بويىغە لىباسى بەلەند،
كۆرۈنگەي زەرف ئەل كۆزىگە پەسەند.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.
تۆكۈلدى جان سۇبى تەن زەرفى سۇندى،
فەنا بولدى، يىقىلدى ھەم كۆڭلى تىندى.
— خىرقىتى.

زەرفۇ مەزرۇف — ئىدىش ۋە ئىدىش ئىچىدىكى نەرسە.

زەرفۇ ئىنا — ئىدىش ۋە ئاياق (كاسا).

زەرفى چىنىي — چىنە (ساپال) ئىدىش.

زەرفشان [زرفشان] (پ) 1) زەر، ئالتۇن چاچقۇچى، «زەر ئەفشان» غا قارالسۇن. 2) نۇر چاچقۇچى، نۇر تارانقۇچى.

زەرق [زرق] (ئە) 1) ئالدام، ھىيلە، كىمىر. 2) مۇناپىقلىق، ئىككى يۈزلىمىلىك. 3) غەيۋەت ـ پىسقى ـ پاسات. 4) قەھر ـ غەزەپ.

زەرق ئەھلى — ئالدامچىلار، ھىيلىگەرلەر؛ ئىككى يۈزلىمچى، مۇناپىق كىشىلەر.

زەرقۇرىيا — ئالدامچىلىق، ساختىلىق، ھىيلە ـ نەيرەڭ.

زەرقۇ رىياۋۇ شور — «زەرقۇرىيا» غا قارالسۇن.

زەرقۇ گەزاف — «زەرقۇرىيا» غا قارالسۇن.

زەرقۇ مەكر — «زەرقۇرىيا» غا قارالسۇن.

زەرقىپەرەست [زرق پرست] (ئە+پ) رىياكار، ھىيلىگەر:
ھەق رەھمەتى ئۇمىدى بىلە تۇن ـ كۇن مەست،
كۆپ ئارتۇغراقكى، زاھىدى زەرقىپەرەست.
— نەۋائى.

زەرقساز [زرق ساز] (ئە+پ) «زەرقىپەرەست» كە قارالسۇن.

زەركار [زركار] (پ) 1) نەرسىلەرنىڭ يۈزىگە، سىرتىغا زەر بىلەن ھەل بەرگۈچى، زەر سۇرتكۈچى، پەرداز قىلغۇچى، زەر سۇبى بىلەن نەقىش سالغۇچى، زەرگەر. 2) زەر (ئالتۇن) بىلەن ئىشلەنگەن، بېزەلگەن.

زەركەش [زركش] (پ) 1) رۇددىن ئالتۇن ئاجرانقۇچى. 2) ئالتۇن تۇسلۇك (رەڭلىك) بېزەك تارتىلغان؛ زەر (ئالتۇن) بىلەن ئىشلەنگەن زەرلەنگەن.

زەركەش تەناب — زەردىن ئۆرۈلگەن (ئىشلىگەن) يىپ، ئارغامچا، ئارقان.

زەركەش لىباس — زەر كىيىم.

زەرگەر [زركر] (پ) زەرگەر، ئالتۇن، كۈمۈش بېزەكلەر ياسىغۇچى، ئالتۇنچى:

زەرنى سىيەھ تابىدە زەرگەر تانۇر،
ئەرنى تانۇر بولسە يانە ئەر تانۇر.

— زەلىلى.

زەرگەرى ھەققانى — تەڭرى، ئاللا:
مىسسى ۋۇجۇدۇڭنى سېنىڭ زەر قىلۇر،
زەرگەرى ھەققانى چۇ مەنزەر قىلۇر.

— زەلىلى.

زەرنىشان [زرنشان] (پ) ئالتۇن قادالغان، زەرلىك؛ زەرگە ئوخشاش:
كۆڭۈلكىم زەرنىشان پەيكانلارىڭدىن ناتەۋان بولمىش،
مەگەر بۇ باغ ئارا ئول بەرگلەر بىرلە خەزان بولمىش.

— نەۋايى.

زەرنىگار [زرنگار] (پ) ئالتۇن بىلەن بېزەلگەن، زەرلەنگەن، ئالتۇن سۈيى بىلەن ھەل بېرىلگەن:
بىر قەسىرى زەرنىگار ياسىغاندەك بىرەر بەيتغە دەخل قىلۇر ئېردى.

— قىدىرخان يەركەندى.

خۇسرەۋى خۇرشىد شەھى كامكار،
تىكتى جەھانغە ئەلەمى زەرنىگار.

— زەلىلى.

زەرھەل [زرحل] (پ+ئە) زەر بىلەن بېزەش، زىننەتلەش؛ ئالتۇن ھەل.

زەرھەل ئەتمەك — زەر بىلەن بېزىمەك، زىننەتلىمەك؛ ئالتۇن ھەل بەرمەك.

زەرھەل ئەيلەمەك — «زەر ھەل ئەتمەك» كە قاراڭ.

زەرھەل قىلماق — «زەر ھەل ئەتمەك» كە قاراڭ.

زەرھەل ئۆتۈك — زەرلەنگەن، ئالتۇن ھەل بېرىلگەن ئۆتۈك.

زەرھەلقە [زرحلقە] (پ+ئە) ئالتۇن ھالقا:
ئارەزىڭ زەر ھەلقەلەردىن، ئەي مەلاھەت مەشئەلى،
مۇسھەفىدۇر لاجۇۋەردۇ ئالتۇن ئانىڭ جەدۋەلى.

— نەۋايى.

زەرۇر [ضرور] (ئە) لازىم، كېرەك، ۋاجىب، زۆرۈر:
بولۇپدۇركى شەھغە كەنىزەك زەرۇر،
ئۆزى سەرۋى قەد بولسا، رۇخسارى ھۆر.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

زەرۇرەت [ضرورت] (ئە) 1) لازىم، كېرەك، ۋاجىب، زۆرۈر. 2) چارىسىزلىك، نائىلاجلىق، ئامالسىزلىق:
يانە ئەل تىلىدىن ئەندىشە قىلدى،
زەرۇرەتدىن تەھەممۇل پىشە قىلدى.

— لۇتفى.

زەرۇرەت بولماق — كېرەك، لازىم بولماق.

زەرۇرەت يۈزىدىن سورىماق — ۋەزىيەت تەقەززاسى بىلەن سورىماق، ۋارىسىزلىقتىن، ئامالسىزلىقتىن سورىماق.

زەرۇرەتەن [ضرورةً] (ئە) زۆرۈرىيەتتىن؛ چارىسىز، ئامالسىز، نائىلاج:
خۇسۇسەن ئالاردەك بۇزۇرگەۋارغە زەرۇرەتەن قۇرئان ئۇقۇماق بۇنياد قىلىپتۇرلەر.

— نەۋايى.

زەرۋەرەق [زرورق] (پ) ئالتۇن قەغەز، يۇپقا (نىپىز) ئالتۇن ياپراق؛ تىللا قاداق (ئاياللار پىشانىسىگە تاقايدىغان نېپىز زىننەت بۇيۇمى)؛ زەرلىك نېپىز رەخت:
زەر ۋەرەقتەك بولمىشەم سىيمىن ساقاقىڭ شەۋقىدىن،
كۆركى، نەزەردۇ نىزار ئەتتى مېنى سەۋدايى خام.

زەرۋەش [زروش] (پ) زەرلىك، زەر بىلەن ھەل بېرىلگەن، زەرگە ئوخشاش.

زەرئ I [زرع] (ئە) ئېكىن، دېھقانچىلىق:
ئورماقدا ئەمەل زەرئى فەنا داسىنى تۇت،
ئىبلىس بۇ يولدا ئەقل ۋەسۋاسىنى تۇت.

— نەۋايى.

زەرئ II [ذرع] (ئە) گەز، ئۆلچەم:
سۇۋنىڭ سەتھىغە چۈن بولۇپ رەھشۇناس،
نەچە زەرئ ئېركەننى ئەيلەپ قىياس.

— نەۋايى.

زەرىر [زرير] (ئە) رەخت ۋەيىپ بوياش ئۈچۈن ئىشلىتىلىدىغان بىر خىل سېىق ئۆسۈملۈك.

زەرىف [ظريف] (ئە) 1) پاك، پاكىز؛ گۈزەل؛ خۇش مىجەز؛ خۇش چاقچاق. 2) ھوشيار، زېرەك، دانا:
شائىر تەبئى ھەمە فەھمۇ زەرىف،
شائىرى غەيبى خۇداغە ھەم قەرىب.

— خەراباتى.

زەرىفۋەش [ظريف وش] (ئە + پ) «زەرىف» كە قاراڭ:
مەۋلانا مۇھەممەد ئامىلىي - زەرىفۋەش ۋە نازۇكىشىيۋە كىشى ئېردى.

— نەۋايى.

زەغەن [زغن] (پ) قۇزغۇن:
كۆڭۈل ئەگرەش خىرەد پەيدىن ئەبەس تۇت،
تۇرۇپ بۇلبۇل، زەغەن سەۋتى چەكارە.

— ئەرشى.

زاغۇ زەغەن — قاغا - قۇزغۇن.

زەفەر [ظفر] (ئە) 1) غەلىبە، غەلىبىلىك، زەپەر:
تۇرۇپ ۋەئدىسىگە ئاڭا بەردى زەر،
بەلا ھادىسىدىنكى تاپتىم زەفەر.

— ئا. نىزارى. ن. زىيائى.

2) بەخت، ئىقبال:
خۇداڭۇندە بەردى چۇ فەتھى زەفەر،
نىگاھىمغە تۇشتى يەنە بىر شەھەر.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

زەفەر بولماق — غەلىبە قىلماق، مەقسەتكە يەتمەك.
زەفەر تاپماق — «زەفەر بولماق» قا قارالڭ.
زەفەر دۇرلارى — غەلىبە گۇھەرلىرى:
ۋە مۇلك ستانىكىم، ئەزم ئەسىرىدىن بەزمە چەمەنىدە ئىنايەت
سەھابىدىن زەفەر دۇرلارى ساچىلدى.
— قەدىرخان يەركەندى.

زەفەر ئولماق — «زەفەر بولماق» قا قارالڭ.

زەفەر پەيكەر [ظفرپيكر] (ئە+پ) غالىب، يېڭىلمەس.
زەفەر پەيكەر رايەت — غالىبانە كۆتۇرۇلگەن بايراق.

زەفەر نامە [ظفرنامە] (ئە+پ) زەپەرنامە (غەلىبە ھەققىدە يېزىلغان پۈتۈك).

زەقەن [ذقن] (ئە) ئېڭەك، زاڭاق:
شوخ جەۋلان جىلۋە كافىر شۇھسى سەييادلىق،
سەرۋى قەد، سىيمىن زەقەن ھەم ئارەزى ئوتلۇككىنە.
— ئەرشى.

زەقۇم [زقوم] (ئە) 1) زەھەر، ئوغا:
ئانچە نەزەر سالسە سەراسەردۇر قۇم،
ئابى تەئام ئاندا بەجابى زەققۇم.
— زەلىلى.

2) دەرەخ نامى (مېۋىسى ئاچچىق بىر خىل دەرەخ).
زەققۇمى جەھىم — دوزاختا ئۆسىدىغان دەرەخ.

زەكا [ذكا] (ئە) ئۆتكۈر، ئەقىللىق، زېھىنلىك، زېرەكلىك، سەزگۈرلۈك:
ئالارنىڭ تۇفۇلىيەتدە بۇ نەۋئ زېھىن ۋە زەكاسىدىن مۇتەبەسسىم بەلكى مۇتەئەججىب بولۇر ئېرمىشلەر.
— نەۋائى.

زەكا خەيلى — ئەقىللىق، ئۆتكۈر زېھىنلىك كىشىلەر، ئەقىل ئىگىلىرى.

زەكات [زكات] (ئە) مۇسۇلمانلاردا ھەر يىلى ئومۇمىي بايلىقىدىن شەرئىت ھۆكمى بويىچە پەقىرلەرگە بېرىلىدىغان قىسمى، زاكات:
جەمالۇ ھۇسن ئىلە سەن بايۇ لۇتفى ئەسرۇ فەقىر،
زەكات ئۇچۇن سەدىقەگىدىن نەۋا تىلەي كەلدىم.
— لۇتفى.

زەكاتى ھەيۋان — ھايۋانلاردىن (تۇياق سانى بويىچە) بېرىلىدىغان زاكات.
زەكاتى ھۇسن — چىراي كۆرسىتىش، ھۆسنى بىلەن خۇرسەن قىلىش:
بىر دەرەم چاغلىق زەكاتى ھۇسنىدىن قىلمىش دەرىغ،
دۇررى ئەشكىمدىن تەلەپ كويىدا ساچسام يۈز تەمەت.
— ئەرشى.

زەكاتچى [زكاتچى] زاكات، سېلىق يىغقۇچى ئەمەلدار.
زەكاۋەت [ذكاوت] (ئە) «زەكا» غا قارالڭ.

زەكي [ذكى] (ئە) ئەقىللىق، قابىلىيەتلىك، سەزگۈر:
... ئەمما بەغايەت زىيرەك ۋە زەكي ۋە زاھىد ۋە مۇتتەقي كىشى ئېرمىش.
— نەۋائى.

زەڭ [زنك] (پ) 1) چاڭ، غۇبار؛ كىر، دات:
كۆڭۈل كۆزگۈسىدە ئەگەر بولسا زەڭ،
سىفاتىن ئىشتىپ تاپار يۈز سەفا.
— مەشھۇرى.

2) قارا، قارىلىق. 3) قوڭغۇراق:
زەخمىدىن كۆپ قان بارۇردىن قالدى چاھ ئولغان كۆڭۈل،
زەڭگىدەك ئەفغان چېكىپ خەيلىدە بولغاي ئېرىدى كاش.
— نەۋائى.

زەڭ ئەھلى — ھەبەش، قارا تەنلىكلەر.
زەڭ تۇتماق — داتلاشماق، كىرلەشمەك:
يا قاشىڭغا ئوسما چەككەچ ئايدى ئەل،
قاندا زەڭ تۇتقان قىلىچدۇر يا قاشلىڭ.
— زەلىلى.

زەڭۇەش — قوڭغۇراق تەبىئەت، بەھۇدە ئاۋاز چىقىرىدىغان.

زەڭبار [زنكبار] (پ) ھەبەشىستان (زەڭگىلەر ۋىلايىتى).
زەڭبار شاھى ـ كۆچمە م: كېچە، تۈن.

زەڭگ [زنگ] (پ) قارا، قارىلىق؛ چاڭ ـ توزان، غۇبار، كىر، دات.
زەڭگۇغەم — غەم كىرلىرى، غەم ۋە بۇغار:
بۇ كۆڭۈل ئاينەسىنى گەرچە تۇتسە زەڭگۇ غەم،
بادە سافىن رىز ئېتىپ ئول نەۋئىكىم پاك ئەيلەمىش.
— ئەرشى.

زەڭگى ھەۋا — ھەۋەسنىڭ چاڭ ـ توزانلىرى، داتلىرى:
ئىشق سەيقەل ئۇرۇپ زەڭگى ھەۋالارنى چىقاردى.
ئاينە بولۇپ تەلئىتى بازارنى كۆردۇم.
— گۇمنام.

زەڭگار [زنگار] (پ) يېشىل، زەڭگەر؛ غۇبار، دات:
سىينە زەڭگارىنى تەقۋا سەيقەللىدە پاك قىل،
پاكلىق بىرلە قارا ئاينەدە جانانەغە.
— ھافىز شىرازى.
سەفالىغ ھەم سەفاسىزلەر بىلەن يۈرسەڭ نە پەرۋايىم،

ئەگەر ئايىنەئى رەۋشەن ۋەگەر زەڭگار بولسالڭ بول.
— مەشھۇرى.

زەڭگارگۈن — كۆك تۈسلۈك، كۆك رەڭلىك:
سەرۋلەرى سەركەشۇ زەڭگارگۈن،
ھەربىرى كۆك بارگاھىغە سۈتۈن.
— نەۋائى.

زەڭگارى [زانگارى] (پ) 1) سارغۇچ يېشىل رەڭ، سۈس يېشىل رەڭ. 2) داتلاشقان، دات باسقان:
قويارمەن ئەيىب ئۆزۈمگە يار ئەگەر بولسا ماڭا بىمېھر،
ئۈزارى ئەكسىنى سالماس كۆزۈپ كۆزۈمدە زەڭگارى.
— مەشھۇرى.

زەڭگى [زنگى] (پ) قارا، قارىلىق؛ قارا تەنلىك، ھەبەش، نېگىر:
گۈناھىم زەڭگى بىرلەن رۇسىيەھ شەرمەندە قولدۇرمەن،
ئۇمىدىم روزى مەھشەردە يۈزۈم بولغاي قەمەر يەڭلىغ.
— شەۋقى.

يېتىپ كەلدى فىلھال بەش ـ ئون زەڭگىلەر،
ئۇرۇپ تەنتەنە چاڭ ھەمۇل زەڭگىلەر.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

زەڭگى تۈن زەڭگىسى — قاراڭغۇلۇق، تۈن، كېچە.

زەڭگى دىل — كۆڭۈل قارىلىقى، كۆڭۈل غۇبارلىرى:
ئىشىتتى سۆزۈمنى ھەمۇل سەنگى دىل،
جىلا تاپتى ئاندىن كېتىپ زەڭگى دىل.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

زەڭگى شىئار — زەڭگىگە ئوخشاش، قاپقارا.

زەڭگىئى خۇنخار — قانخور زەڭگى، ۋەھشىي قارا تەنلىك:
بار ئېردى ئاندا بىر زەڭگىئى خۇنخار،
زۇھەلدىن نەھسراق مىررىخ كىردار.
— لۇتفى.

زەڭگىئى دېۋسىيرەت — ھەركەت ۋە ئىشلىرى دېۋگە ئوخشاش قارا ئادەم؛

زەڭگىئى شەبرەڭ — تۈن قاراڭغۇسىدەك قاپقارا، قاپقارا.

زەڭگىبار [زنگبار] (پ) ھەبەشستانلىق، زەڭگىلەر؛ «زاڭبار» غا قارالڭ:
ئاچماساڭ بۇ غەم قاراڭغۇسىن جەۋابى خەت يازىپ،
بىر قارانى يۇز قارا ئەيلەپ مەن ئاچقۇم زەڭگىبار.
— تەجەللى.

زەلال [ضلال] (ئە) توغرا يولدىن ئادىشىش، ئېزىش، خاتالىشىش، يولدىن چىقىش، گۇمراھ:
كۆپ تەئام نەفسىگە بەرمەكلىك ۋەبال،
بەرسەڭ قىلدۇرغاي سېنى فىسقۇ زەلال.
— خەراباتى.

زەلال ئەھلى — ئاداشقانلار، يولدىن ئازغانلار.

زەلالەت [ذلالت] (ئە) خارلىق، پەسلىك:
زەلالەت كويىنىڭ مەئزۇنلارىغە،
جەھالەت دەشتىنىڭ مەجنۇنلارىغە.
— قىدىرخان يەركەندى.

زەلالەت تۇنى — ئىسيان، گۇمراھلىق قاراڭغۇلۇقى.

زەلەمە [ظلمه] (ئە) [بىرلىكى: زالىم] زالىملار:
فۇقەرا ۋە ناتەۋانلار ئانىڭ رىقابى ۋە مەدارسىدىن ئاسۇدە،
زەلەمە ۋە ئاۋانلار ئانىڭ تىغى سىياسەتىدىن فەرسۇدە.
— نەۋائى.

زەللەت [ذلت] (ئە) «زەلالەت» كە قارالڭ:
تەۋەھھۇم ئەيلەگىل ھەقدىنۇ خۇدپەسەند ئولما،
كى قەھرى زەللەت ئېرۇر تۇخمى خۇد نەمالىغىنىڭ.
— گۇمنام.

زەلۇم [ظلوم] (ئە) ئارتۇقچە زۇلۇم قىلغۇچى، ناھايىتى زالىم؛ «زۇلۇم» غا قارالڭ:

زەلۇمۇ جەھۇل — ئۆتۈپ كەتكەن زالىم ۋە جاھىل.

زەلىيخا [زلىيخا] بىر خىل تاتلىق، مايلىق يېمەكلىك:
شائىرانى شەھرى تۇركىستان بەسى نازۇك ئۇچۇن،
شام ئىچىدىن شېشە ـ شېشە زەلىيخا كەلتۇرمىشەم.
— زەلىلى.

زەلىل [ذليل] (ئە) خار، تۆۋەن، پەس:
بۇخارادا ئانداغ بولۇپدۇر زەلىل،
يۇزىگە دېمەي سۆز بولۇر دەپ خىجىل.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

زەلىل ئەتمەك — «زەلىل ئەيلەمەك» كە قارالڭ.

زەلىل ئەيلەمەك — خار قىلماق، خارلىماق.

زەلىل قىلماق — «زەلىل ئەيلەمەك» كە قارالڭ.

زەلىلۇ ناتەۋان — خار ۋە ئاجىز، بىچارە، ناتۇۋان:
فىراقىڭ ئەيلەدى ئانداغ زەلىلۇ ناتەۋان گويا،
يۇزۇم ھەمرەڭگى نەبى، نال جىسمى ناتەۋانمدۇر.
— ئەرشى.

زەلىلانە [ذليلانه] (ئە) بىچارىلەرچە، خارلارچە، خارلىق بىلەن:
زەلىلانە غەۋغاۋۇ فەرياد ئېتىپ،
چۇ شەھنىڭ ۋەسىيەتلەرىن ياد ئېتىپ.
— نەۋائى.

زەم I [ذم] (ئە) خورلىماق، سۆكمەك؛ خورلانغۇچى.

زەم II [ضم] (ئە) جەملەش، قوشۇش، قوشۇلغان، جەم-

لەنگەن:
نۇش لەب بىرلە ئاغىز شەھدىنمۇ دەي شىرىن شەكەر،
يامەگەر ھەيۋان سۈيدۇر ئابى زەمزەم بىرلە زەم.
— ئەرشى.

قابۇغىنىڭ قەناتى چىنان زەم ئىدى،
سالىپ قۇفلى ئاندىغكى مەھكەم ئىدى.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

زەم ئەتمەك — «زەم ئەيلەمەك» كە قارالسۇن.

زەم ئەيلەمەك — قوشماق، جەملىمەك؛ يۆكلىمەك.

زەم قىلماق — «زەم ئەيلەمەك» كە قارالسۇن:
ئاي يۈزۈڭگە ۋالە بولغاندىن بېرى شاد بولمادىم،
بەلكى بۇ سەۋدايى ئىشق شادلىقىنى غەمگە قىلدى زەم.
— موللا بىلال.

زەمان [زمان] (ئە) 1) ۋاقىت، دەۋر، زامان:
چاپۇكىكىم قەتل ئۈچۈن سۈردى يەنە مەيدانغە ئات،
ئادەمى قالماس تىرىك سالغان زەمان جەۋلانغا ئات.
— نەۋايى.

2) مۇددەت، پۇرسەت:
ۋە يالاشنىڭ پادىشاھلىغىنىڭ زەمانى بەش يىل جۇزۇيى ئۆكسۈكدۇر،
— نەۋايى.

زەمان ئەبناسى — زامان پەرزەنلىرى، دەۋر كىشىلىرى:
ھەر نېچە قىلدىم ۋە يا كۆرگۈزدىلەر جەبر، ئەي كۆڭۈل،
ئەيب قىلما گەر زەمان ئەبناسىدىن ياد ئەيلەمان.
— نەۋايى.

زەمانە [زمانە] (ئە) دەۋر پەلەك، تەقدىر:
دېسەڭ زەمانە ستېزىنى ھەر زەمان كۆرمەي،
زەماننى خۇش تۇتۇ قىلما زەمانە بىرلە ستېز.
— نەۋايى.

زەمانى [زمانى] (ئە) بىر ئاز ۋاقىت.

زەمزەم [زمزم] (ئە) 1) توختاتقان؛ توختا. 2) مەككىدە كەبە شېرىپ يېنىدىكى بىر بۇلاق.

زەمىر [ضمير] (ئە) كۆڭۈل، يۈرەك، قەلب؛ ئىچ سىر، ئىچكى دۇنيا؛ ۋىجدان:
مەزمۇن بىلە كۆڭلۇم ئوق كەبى بولدى،
ئەلفازى بىلە زەمىر خۇررەم بولدى.
— نەۋايى.

زەن I [زن] (پ)1) ئايال، خوتۇن:
بېۋە زەنى ئايدى: ماڭا مۇژدە بەر،
مەن بېرەيىن سىزگە سەنەمدىن خەبەر.
— زەللى.

2) سۆزلەرگە قوشۇلۇپ «ئۇرغۇچى، چالغۇچى» مەنىلىرىنى ئىپادىلەيدۇ:
كىمنى كۆرسە ئاقىتادۇر قانىنى دەريا قىلىپ،
قايسى جەللاد ئولغۇسى قاشىڭ كەبى شەمشەرى زەن.
— گۇمنام.

ئىشق ئارا رەسۋالىقىمدۇر تەلىبە مەجنۇندىن زەبۇن،
مەۋجى زەن بولدى كۆڭۈلدە ھەر نەفەس دەريايى خۇن.
— زەللى.

زەنۇ فەرزەنىد — ئايال ۋە پەرزەنت، ئائىلە، بالا ـ چاقا:
بولغاي ئۆز شەئىنىڭ غۇرۇرىغە بەند،
زەنۇ فەرزەند، دىرەم بىلە خۇرسەند.
— ن. زىيائى.

زەنۇ مەرد — ئەر ۋە ئايال:
فۇزۇللاردا ئاندىغ ئېرۇر تۇمتەراق،
كىچىك ـ چوڭ، زەنۇ مەرد ئىچەرلەر ئەراق.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

زەنى كامىلە — كامىل ئايال:
ئانام ئېردى ئاندىغ زەنى كامىلە،
كىچىك سىڭلىمىزغە بولۇپ ھامىلە
— ئا. نىزارى.

زەن II [ظن] (ئە) ئوي، پىكىر؛ تەخمىن، گۇمان، شۇبھە:
يەقىن بولماسە غالىبى زەن كېرەك،
كىشى بارچە ئىشتا خىرەد فەن كېرەك.
— نەۋايى.

زەنان [زنان] (پ) «زەن I » گە قارالسۇن:
يىراق قاچساڭ ئېردى تۇغالماس كىشى،
بۇ يەڭلىغ بولۇرمۇر زەنانلار ئىشى.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

زەنانە [زنانە] (پ) ئايالچە، ئايالدەك:
ئەي كۆڭۈل تاكى ئۆي ئىچرە ئولتۇرۇرسەن زەنانە،
كوچەۋۇ بازار ئىچرە ئەيلەگىل مەردانە رەقس.
— زەللى.

زەنەب [ذنب] (ئە) 1) قۇيرۇق:
دېمە تەرەب ئەيلەردە زەنەبدۇر ياخشى،
كىم، ئاندىن ئەل ئىستەرگە ئەدەبدۇر ياخشى.
— نەۋايى.

2) قۇيرۇقلۇق يۇلتۇز:
ئول ئاي جەمالى ئارا زۇلفىدىن ئەجەب قالدىم،
كى ئاي ئاراسىدا قىلمىش ئەيان زەنەب سۇۋرەت.
— نەۋايى.

زەنب [ذنب] (ئە) [كۆپلۇكى: زۇنۇب] گۇناھ، ئەيب.

زەنەخ [زنخ] (پ) زىناق؛ ئېگەك، ساقاق:
قىلماغىل ئۆزۈڭگە زۇلۇم، ئولتۇرماغىل نادان بىلە،
ئەررە تارتار پىرقىگە ھەر بىر زەنەخ ئۇرغان بىلە.
— مەشھۇرى.

زەنەخ چاھى — زىناق چوڭقۇرلۇقى.

زەنەخ ئۇرماق — كۆچمە م: بىھۇدە سۆزلەرنى ئېيتماق، لاپ ئۇرماق؛ ھەجايماق.

زەنەخدان [زنخدان] (پ) «زەنەخ»كە قارالسۇن:
كۆڭۈللەر يۇسۇفتىن ھەردەم ئەسىر ئەتمەك ئۈچۈن، ھەيھات،
زەنەخدانى ئارا نۇن چەشمەسىدەك كۈلكۈ قازمىش چەھ.
— ئەرشى.

زەنبەق [زنبق] (ئە) پىياز گۈل:
زەنبەق ئاندا لالەگۈن بۇتكەي، شەجەرلەر سۇرخ بىد،
ھەر چەمەنغە بارچە سۇۋ قانلىغ سىرىشكىم ياغىنى.
— نەۋايى.

زەنبەل [زنبل] (پ) زەمبىل؛ كاجۇۋا.

زەنبەل باق — زەمبىل توقۇغۇچى، سېۋەت، كاجۇۋا توقۇغۇچى.

زەنبەل بافلىغ — «زەنبەل باق» قا قارالسۇن.
ۋە ئاقشام ئۆيىگە ئەزىمەت قىلغاچ، زەنبەل بافلىغدىن ھاسىل
قىلغان نېمە بىلە روزا ئاچار ئېردى.
— نەۋايى.

زەنبۇر [زنبور] (پ) «زەمبۇر» غا قارالسۇن:
سەن ئانىڭ ۋەسلىنى تىلەپ تەرك ئەتمە ئاجىزلىق سۆزىدىن،
ھەجر زەنبۇرىدىن تۇتارغە نالە يەڭلىغ يوق ئەسەل.
— گۈمنام.

زەنبۇر نىشى — ھەرە نەشتىرى.

زەنبورەك [زرنبوک] (پ) توپ، زەمبىرەك:
توپەڭلەر بىلە زەنبورەك ساز ئېتىپ،
شىكار ئەيلەدى ھەر كىشى غاز ئېتىپ.
— نەۋايى.

زەنبۇرخانە [زنبورخانه] (پ) ھەرە ئۇۋىسى، ھەرە كۇنىكى:
بولۇپ مىڭ غۇسسە ئوقىغە نىشانە،
زەمىرىم بولماسە زەنبۇرخانە.
— نەۋايى.

زەنج [زنج] (پ) ئاھ ئۇرماق، ھەسرەت چەكمەك، خورسىنماق، دەرد تۆكمەك:
چېكىپ يۇز زەنج نەۋايى قايىم ئولدۇم،
ۋەلى تۇرغان يېرىمدە دائىم ئولدۇم.
— ناقىس.

زەنجەبىل [زنجبيل] (پ) زەنجۇبىل، بىر خىل دورا ئۆسۈملۈكى:
ئەگەر قارچىغە توڭماسۇن دېسە، يىل،
كۇنۇن ئەرتە بەرمەك كېرەك زەنجەبىل.
— مولا ئەلى قۇشچى.
مېۋەلەرنى خونغە تىزىپ خىل ـ خىل،
بويى قەلەمفۇر، يېرى زەنجەبىل.
— زەلىلى.

زەنجىر [زنجير] (پ) زەنجىر، كىشەن:
ئەگەر بوينۇمغە زەنجىرى قولۇمغە يۇز كەمەند ئولغاي،
بەناگاھ دەردمەندىغە تەرەق نادەردمەند ئولغاي.
— قەلەندەر.

زەنجىر ئەتمەك — زەنجىرلىمەك، كىشەنلىمەك:
ئەيلەمىش تۇغيان مېنىڭ دىۋانەئى كۆڭلۇم مېنىڭ،
زەنجىر ئەتسەڭ بوينۇمە ئول تۇررەئى تەررار جوب.
— قەلەندەر

زەنجىر مانەند — زەنجىرگە ئوخشاش، زەنجىر كەبى.

زەنجىرى ئاھەن — تۆمۇر زەنجىر:
مېنى دىۋانەگە ھاجەت ئەمەس زەنجىرى ئاھەندىن،
خەيالىڭ رىشتەسى جان بويىغە مەھكەم تەناب ئەتتىڭ.
— گۈمنام.

زەنجىرى پا — پۇتقا سېلىنغان زەنجىر:
كۆرۈبان بەئزى ئاشقلاركى ھەلقە ـ ھەلقە زۇلفۇڭنى،
ئەزەلدىن بىرىگە سالغان بۇ ھەم زەنجىرى پا دەرلەر.
— زەلىلى.

زەنجىرى تەغافۇل — غاپىللىق زەنجىرى، بىخۇدلۇق كىشىنى:
چۇ شەب رەڭ ئەژدەھادەك ھەلقە قىلدىڭ چىنى كاكۇل سەن،
ھەمايىلدار ئېتىپ گويا كى زەنجىرى تەغافۇل سەن.
— زەلىلى.

زەنجىرى جۇنۇن — ئىشق مۇپتىلالىقى.

زەنجىرى زۇلف — زەنجىرگە ئوخشىتىپ ئۆرۈلگەن چاچ ئۆرۈملىرى؛ زەنجىرسىمان چاچ ئۆرۈمى:
دىلبەرا زەنجىرى زۇلفۇڭ شانە قىلدىڭ، قىلماغىل،
سەن ھەزاران ئاقىلى دىۋانە قىلدىڭ، قىلماغىل.
— ئىبنى قەمبەر.

زەنجىرى قۇللاب — زەنجىر تۇتقۇسى، گىرە:
بۇكى مەجنۇنلۇقدە تۇشتى كۆڭلۇمە سەۋدايى زۇلفى،
قىلغان ئېرمىشمەن مەگەر زەنجىرى قۇللاب ئارزۇ.
— ئەرشى.

زەنجىرى ئىرادەت — ئۆز ئىرادىسگە بويسۇندۇرۇش، تەۋە قىلىش.

ئۇيغۇر كتاب تۈر بىكىنى www.uyghurkitap.com

زەند [زند] (پ) زەردۇشلارنىڭ دىنىي كىتابى؛ «زەر-دۇشت» قا قاراڭ.

زەنن [ظن] (ئە) «زەن I » گە قاراڭ:
ۋەقتىڭ چۇن كۆڭلۈڭنى مەشغۇل قىلساڭ ھەر زەنن ۋە گۇ-مانغە، كى، خاتىرىڭغە كىرگەي، زايېئ قىلغايسەن.
— نەۋابى.

زەھەب [ذھب] (ئە) ئالتۇن، تىللا:
مۇشتەرى قىلدى يەرنى ھەمۋارە،
چىقتى يەردىن زەھەب نەچە پارە.
—ن. زىيائى.

زەھەب نەقرەسى — ئالتۇن - كۈمۈش، پۇل - مال:
چۇ بەندەر شەھىنى بارىپ ئۆلتۈرۈڭ،
زەھەب نەقرەسىنى ماڭا كەلتۈرۈڭ.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

زەھەبۇ نۇقرە — ئالتۇن ۋە يېمەكلىك:
زەھەبۇ نۇقرە ئەيلەدى ئىنئام،
ھەددىدىن بىيشۇمارراق ئىكرام.
— ن. زىيائى.

زەھەر [زھر] (پ) «زەھر» گە قاراڭ:
كىشى يارى بىلە دايىم زەھەر يەر،
ئانى ئىشق ئەھلى زەھر ئېرمەس شەكەر دەر.
— خىرقىتى.

زەھەر تۇئمى — زەھەرنىڭ تەمى:
ئەي تەيىب ئىلاج ئەتمە، دەردىمە دەۋا ئەيلەپ،
زەھەر تۇئمىنى بەرمىش شەربەتىڭ تەماغىمغە.
— مەھزۇن.

زەھەر فشان — زەھەر چاچقۇچى، زەھەرلىك:
گاھى دىۋاندا نىشان قىلماق،
گاھى ئەلگە زەھەر فىشان قىلماق.
— ن. زىيائى.

زەھر [زھر] (پ) 1) زەھەر، ئوغا:
قاچان ئاقىل كۆرۈپ ئىچمىش تولا زەھر،
كى جاھىللىقدۇر ئولماق ئاڭا مايىل.
— ئەرشى.

2) ئاچچىق ئاغرىق:
قۇتۇلماق قايدا مۇمكىندۇركى، قىلماس
خەلاس ئول زەھردىن گەر پىرى كامىل.
— ئەرشى.

3) مەي، شاراب:
كى فەرسۇدەلىكنىڭ ئىچىپ زەھرىنى،
يۇرۇپسىز كېزىپ يەر ئىلە بەھرنى.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

رەقىبدۇر رۇسىيەھ كامىمغە ھىجران زەھر تولدۇرسە،
ھەياتىم مۇژدەسى لەئلىڭ خەيالى جام ئېرۇر مۇل ھەم.
— گۇمنام.

زەھر ئاب — زەھەرلىك سۇ:
شىرىن لەبىدىن شەھىدى ھەلاۋەت قاچان ئىچكۈم،
زەھر ئابىئى ئەندۇئ ئېرۇر قىسمەتى فەرھاد.
— مەشھۇرى.

زەھر ئاشام — زەھەر ئىچكەن.

زەھر ئاغۇش — زەھەر ئارىلاشتۇرۇلغان، زەھەرلىك:
قايسى ھەلقۇمدۇرۇركى ياخشى نۇش،
ئاقىبەت قىلمادىكى زەھر ئاغۇش؟
— ن. زىيائى.

زەھر ئالۇد — زەھەر ئارىلاش، زەھەرلىك، زەھەرلەن-گەن.

زەھر ئەژدەرھا — ئەجدىھانىڭ زەھىرى:
سەراسەر مەزھەبى قارۇن ئېرۇر دۇنيانى يىغماغلىق،
كى شىرىن جانغە يەئنى زەھر ئەژدەرھانى يىغماغلىق.
— زەلىلى.

زەھر ئەسرارى — ئاچچىق سەرگۈزەشت، قايغۇ - ھەس-رەت:
بۇ زەھر ئەسرارىدىن بىرنەچچە سۆز كىم،
دېدىممەن، ئاڭلا ئەي مەغرۇر غافىل.
— ئەرشى.

زەھر بەرمەك — پېيىنى قىرقىماق، ئۆمرىنى قىسقا قىلماق.

زەھر تاپماق — زەھەرلەنمەك، قاتتىق ئازابلانماق.

زەھر فراق — ئايرىلىش زەھىرى، جۇدالىق ئازابى:
سىنۇق سەفال ئىلە ئىچسەم ھەمىشە زەھر فراق،
نە ئارزۇيى مەي جام ئېرۇر نە مىننەتى جەم.
— ئابىد قۇمۇلى.

زەھر كۈملىغ — بەختسىززلىك.

زەھر گىياھ — زەھەرلىك ئۆسۈملۈك.

زەھر ھىجران — چىدىغۇسىز ھىجران، ئايرىلىش.
ھۇسنى گۇل يەڭلىغ قىزارماي زەھر ھىجران سالقىنى،
زەئفىرانغە تەبدىل ئەيلەب كاھىشى جامۇ ئېكىن.
— گۇمنام.

زەھرى ئەفيۇن —ئەپيۇن زەھىرى:
دەۋزەخى ھەجرىڭغە كۆيدۇم رەھىم ئېتىپ سۇردۇربىر،
فۇرقەتىڭنىڭ ئاچچىغىدا زەھرى ئەفيۇن ئوخشاماس.
— قەلەندەر.

زەھرى جۇش — قايناپ تۇرغان زەھەر:
ئەگەر قىلساڭ ئېردى نەسىھەتنى گۇش،

ساڭا ئۇرماس ئېردى فەلەك زەھرى جۇش.
— ئە. نىزارى، ن. زىيائى.

زەھرى چەشىم — زەھەرلىك كۆز قاراش.

زەھرى غەم — غەم ـ غۇسسە زەھىرى، قايغۇ ـ ئەلەم:
كېچە ـ كۈندۈز كەمىتمەي قىلدى نالە،
ئېزىپ گۈل زەھرى غەم تۇتقاچ پىيالە.
— خىرقىتى.

زەھرى قاتىل — «زەھرى مۇھلىك» كە قاراڭ:
بۇ ئالەم جامىدۇر بىر زەھرى قاتىل،
ھەزەر قىل گەر ئېرۇرسەن مەردى ئاقىل.
— ئەرشى.

زەھرى مۇھلىك — ھالاك قىلغۇچى، ئۆلتۈرگۈچى زەھەر.

زەھرى ناب — ئۆتكۈر، كۈچلۈك زەھەر.

زەھرى ھەلاك — «زەھرى مۇھلىك» كە قاراڭ.

زەھرى ھەلاھىل — «زەھرى مۇھلىك» كە قاراڭ:
سەمۇمىدۇركى، كۆزگە كۆرۈنمەي ئىنسان ۋۇجۇدىنى زەھرى ھەلاھىلدەك ھەيات نەسىمدىن ئىفتىراق ئەيلەر.
— ن. زىيائى.

زەھرە [زەھرە] (پ) 1) ئۆت، سەيرا:
قۇلاقى گىلەمدەك، كۆزى چۇن ركاب،
بولۇر زەھرە پارە كىشى كۆرسە خاب.
— ئا. نىزارى.

2) كۆچمە م: جۇرئەت، شىجائەت، جاسارەت:
لېك ئانىڭ ساڭى باقارغا زەھرە يوق،
كۆزگە گۈل جانىب تەزەردىن بەھرە يوق.
— نەۋائى.

3) ئىنتىلىش، ېېرىلىش؛ مايىل، ھەۋەس:
ۋەفا ئىزدە شەۋقى ۋەفادارىدىن،
كۆڭۈل بەرمە دۇنياغە گوي زەھرە تۇرش.
— شەۋقى.

زەھرە يارىلماق — ئۆتى يېرىلماق؛ قورقماق، قورقۇپ كەتمەك:
زەھرە يارىلۇر دەردى فىراقىنىدە كۆڭۈلدىن،
ئاھىكى چىقار ئوق كەبى يارىم كېچەلەردە.
— ئاتايى.

زەھر خەند [زەھرخند] (پ) ئاچچىق كۈلۈش؛ زەھەرخەند:
دەھر ھەرچەند كۈلسە، ئەرشى، سەن ساڭى بىل زەھرخەند،
بارمۇ جان قەسىدىن قىلۇردىن ئېھتىمالى ئۆزگەچە.
— ئەرشى.

زەھر خەند ئەيلەمەك — ئاچچىق كۈلمەك.

زەھر نوش [زەھر نوش] (پ) زەھەر ئىچىدىغان.

زەھر نوش ئەيلەمەك — 1) زەھەر ئىچمەك. 2) قىينىچىلىق تارتماق، قىينالماق.

زەھم [زەخم] (ئە) قىيناش، ئازابلاش:
ۋە پەراكەندە زەھملەر بىلە ئانى ئاخىر قىلدىلار ۋە ئاياغىغە ئىپ تاقىب مەھەللەتقە سۇدرەدىلەر.
— نەۋائى.

زەھمەت [زەخمەت] (ئە) قىينىچىلىق، ئازاب، مۇشەققەت، ئازار، ئەلەم، كۈلپەت، رەنج:
يامان بىرلە ھەر كىم تۇتار سۇھبەتى،
ئەمەس نەفئى ھەرگىز بېتەر زەھمەتى.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

زەھمەت تارتماق — «زەھمەت چەكمەك» كە قاراڭ.

زەھمەت چەكمەك — ئازار (ئەلەم، مۇشەققەت) چەكمەك، كۈلپەت تارتماق.

زەھمەت يەتكۈزمەك — ئازار بەرمەك، ئازار يەتكۈزمەك.

زەھى [زەھى] (ئە) تېخى؛ ئەجەبمۇ؛ ھەقىقەتەن، راستتىنلا؛ ھەقىقىي، چىن:
ئۇمىددۇركىم سۇ بەرگەيلەر دەرەختى نەۋ نىھالىڭغە،
چۇنان دەريابى رەھمەتدىن زەھى كىم مېۋەدار ئەيلەپ.
— شەۋقى.

زەھى ھۇسنۇڭ زۇھۇرى كەئبە ھەم بۇتخانەدە پەيدا،
بۇ رەئناغە مۇسۇلمان بىرلە كاپىر ۋالە ھەم شەيدا.
— مەشھۇرى.

بىر قاراپ ۋەلى تاراج ئېتەر ئەقلىنى شەكىب،
ئىشۋەلەر ئەيلەپ قاراقچىدەك زەھى مەستانە يار.
— تەجەللى.

زەۋ [ضو] (ئە) نۇر؛ روشەنلىك:
زەۋ سالماق — نۇر چاچماق، يورۇتماق، روشەنلەشتۇرمەك.

زەۋال [زوال] (ئە) 1) يوقلىش، يوق بولۇش، ئاخىرلىشىش، تۈگەللىنىش؛ سۇنماق، سۇنۇش، ھالاكەت:
خۇدايا ساقلا بىز مۇئمىنلەرنى ئىمان زەۋالىدىن،
كېتەر بولساق جەھاندىن دەرگاھىڭدىن قىلماغىل مەتروۇد.
— شەۋقى.

2) زاۋال، زاۋال ۋاقتى (كۈن ئولتۇرۇپ كەچ كىرگەن پەيت):
گەر تاپار خۇرشىد چۇش ۋەقتى كەمال،
شول زەمان ئەيلەر يەنە مەيلى زەۋال.
— ئەھمەدى.

زەۋال بولماق — كۈن پاتماق، كەچ كىرمەك.

زەۋال تاپماق — يوق بولماق، پاتماق (قۇياش):
بىر سېنىڭدەك كۆرمەدىم ھېچكىم نىگارى بەر كەمال،
دەۋلەتۇ ئىقبالۇ ھۇسنۇڭ تاپماغاي ھەرگىز زەۋال.
— قەلەندەر.

زەۋال چاغى — كۈن ئولتۇرۇپ كەچ كىرىش ئالدىدىكى پەيت.

زەۋال يەتكۈرمەك — نابۇت قىلماق؛ تۆۋەنلەتمەك.

زەۋاھىر [ظواھر] (ئە) [بىرلىكى: زاھىر] «زاھىر» غا قارالسۇن.
فەساھەت زەۋاھىرى بىلە مۇكەللەل نۇكاتلەرىن ئول مەھبۇبى ئاقىبەت مەھمۇد نەۋتى بىلە مۇزەييەن ۋە مۇھەللا قىلۇرلار.
— نەۋابى

زەۋائىد [زوائد] (ئە) كۆپ، زىيادە، ئارتۇق؛ كۆپلۈك، زىيادىلىك، ئارتۇقلۇق:
ھەم ئانىڭ ئەنجامىن تەئەققۇل قىلسا ئول ھەم مۇجىبى زەۋائىدلەر بولۇر.
— نەۋابى.

زەۋايا [زوايا] (ئە) [بىرلىكى: زاۋىيە] بۇرجەكلەر، بۇرجلار، «زاۋىيە» گە قارالسۇن:
فەلەكدە دەۋائىرىكى رەسم ئەتتى سۇنئۇڭ،
جەھان كۈنجىدەك ئاندا يۇز مىڭ زەۋايا.
— نەۋابى.

زەۋج [زوج] (ئە) جۈپى، جورىسى؛ ئەر:
دىلئاراكى تاپتى ھەرەملىقتە ئەۋج،
بۇ مۇددەتدە مەسئۇد ئاتا بولدى زەۋج.
— ن. زىيائى.

زەۋج ئەيلەمەك — جۈپلەشتۈرمەك، ئەر ـ خوتۇن قىلماق، قوشماق (ېېشىنى).

زەۋجە [زوجە] (ئە) ئايال، خوتۇن؛ جۈپى، خوتۇنى، ئايالى:
بۇ خېنىم سۇلتان ئابدۇرەشىدخان پادىشاھىمىڭ زەۋجەلەرى ئېردى.
— مۆجىزى.

زەۋرەق [زورق] (پ) 1) قېيىق، كېمە:
كورلار دەريادە زەۋرەق تاپماغاي،
كىم ھەرامخور بولسە رەۋنەق تاپماغاي.
— خەراباتى.

2) سۈرەت:
يار مەلەك خەيلىغە گەردۇن زەۋرەقى نىلىن ئېرۇر،
ھەجرىدىن تا كۆككە تەگرۇ سېلى ئەشكىم بولدى سەت.
— ئەرشى.

زەۋرەق سۈرمەك — باشلىماق، قەدەم قويماق.

زەۋرەقى مەي — (قېيىق شەكلىدە ياسالغان) مەي قەدەھى.

زەۋرەقچە [زورقچە] (پ) كىچىك قېيىق، كىچىك كېمە، قېيىقچە:
ئەيلەدى مەشھۇرىنى نەۋئى گىريان ئول قۇياش،
چەخلەر زەۋرەقچەئى ئەشكى رەۋانمدۇر مېنىڭ.
— مەشھۇرى.

زەۋق [ذوق] (ئە) 1) خۇرسەنلىك، شادلىق:
خۇشا، ئول رىندكىم ئۇمر ئاساسى يوقلۇغىن بىلگەچ،
تەرەب جامىن تەرەننۇم زەۋقى بىرلە دەم ـ بەدەم چەكتى.
— ئەرشى.

2) لەززەت، مەززە، ھۇزۇر، كەيپ:
چۇ بىدار بولدۇم بەسى زەۋق ئىلە،
ئالىپ جابدۇقىنى بەسى شەۋق ئىلە.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.
گۇل ئارا ئەيلەپ نەسىمن قىلسە ھەريان زەۋقى گۇل،
بولسە ئول چاغ ۋەسلى يارۇ، بولماسە ئەغيارەلەر.
— ئەرشى.
بۇ دەير ئىچرە نېچە يۈرگەمەن خۇمار ئالۇد،
سەرابى شەۋق ئىچىپ زەۋقنى راسا قىلايىن.
— ئەرشى.

3) ھەۋەس، خاھىش، مەيل:
تۇشۇپ كىرمە كىمگە كۆڭۇل ئىچرە شەۋق،
تەماشا قىلۇرغە بەسى ئېردى زەۋق.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

4) ئىستېداد، ماھارەت:
بەسى سۇلتانى ئالەم سەن غۇرۇر ئەتمە ئەمەس دەۋلەت،
خۇدانىڭ شەۋقى زەۋقىدىن ئۇ كۈنلەر بارچە ئەفسانە.
— ھۇزۇرى.
شەفائەتى نەبىۋنىيدىن ئەگەر ئۇمىد ئەتسەڭ،
دۇرۇدنى زەۋق ئىلە ئايتقىلكى مۇستەفا ئۇچرار.
— شەۋقى.

5) ئىشق:
ئەگەر رىغبەتلىكىم ۋەسلىن تىلەپ ھەر چەند ھەۋا قىلدىم،
كۆرۈپ بىر تازە گۇل زەۋقىدە بۇلبۇلدەك نەۋا قىلدىم.
— ئەرشى.

زەۋق تائات — تائەت ـ ئىبادەت ئىشتىياقى، زوقى:
بولۇپ خەم قامەتىڭ مىننەت يۈكىدىن،
قىلۇرسەن بەندەلىك، يوق زەۋق تائات.
— ئابىد قۇمۇلى.

زەۋق تاپماق — لەززەتلەنمەك، مەززە قىلماق.

زەۋق سەھبا — شاراب ھەۋىسى، كەيپى:
تۇشتى ئادەم يەرگە يىغلادى بېھىشت ئەيۋانىدا،

نە ئۇچۇن مەخمۇر مەھزۇن زەۋق سەھبا قىلماسۇن.
— مەشھۇرى.

زەۋقۇ تەئەججۇپ — ئىشتىياق ۋە ئەجەبلىنىش، مەھلىيا بولۇش:
كۆرسە بىلقىس دەۋلەتى ھۇسنۇڭنى ھەسرەتدە قالۇر،
ئەيلەمىش زەۋقۇ تەئەججۇب بەلكى ھەيرەتدە قالۇر.
— قەلەندەر.

زەۋقۇ ھالەت — لەززەت ۋە خۇشاللىق، خۇش كەيپلىك.

زەۋقۇ ھال ئەھلى — لەززەت، خۇشاللىق ئەھلى.

زەۋق ئىنبىسات — شاد ـ خۇراملىق.

زەۋق ئەتمەك — لەززەت تاپماق؛ لەززەت بەرمەك، خۇرسەن قىلماق.

زەۋقناك [ذوقناک] (ئە + پ) خۇرسەن، شاد:
تەنى يول گەردىدىن چۇن پاك ئولدى،
چىقىبان خاجە زەۋقناك ئولدى.
— نەۋايى.

زەۋلانە [زولانه] (پ) كويزا، كىشەن:
زۇلفى سەۋداسى نەۋائىنى چىقاردى ئەلدىن،
تەلبە ئەتتىيۇ ئاياغىدە ئانىك زەۋلانە.
— نەۋايى.

زەۋۋ [ضوء] (ئە) يورۇقلۇق، نۇر، جىلۋە:
فەيز كۆز تۇتما رىيازەتدە تېشىلمەي يۇرەگىمگە،
ئاچمايىن رەۋزەنە ئۆي ئىچرە قۇياش سالمادى زەۋۋ.
— نەۋايى.

زەۋىل [زول] (ئە) سېخىيلىق، مەردلىك.

زەئف [ضعف] (ئە) قۇۋۋەتسىز، كۈچسىز، قۇۋۋەتسىزلىك، كۈچسىزلىك، ھالسىزلىق؛ كېسەللىك:
كويۇڭدا مەن كەبى ئەۋۋارە بولغان زەئفلىغ ئىتلەر،
سورارسەنمۇ گەھى ھالىن بۇ ئايتقان ئىتنى ياد ئەيلەپ.
— ئەرشى.

زەئف تارىي بولماق — ئاجىزلىق، خەستلىك پەيدا بولماق، ئاجىزلاشماق، زەئىپلەشمەك.

زەئفى جۇنۇن — روھىي كېسەللىكتىن، سەۋدايىلىقتىن بولغان ھالسىزلىق.

زەئفى جىسمانىي — بەدەن زەئىپلىكى.

زەئفى ھال — زەئىپ ھالەت، يامان ئەھۋال:
دەرىغا، دەردى ھىجران زەئفى ھالىمنى خەراب ئەيلەپ،
مۇرادىمغە قاچان يەتكۈم بۇ كۆڭلۈم ئىزتىراب ئەيلەپ.
— مۇللا سالىھ.

زەئف يەتكۈرمەك — زىيان يەتكۈزمەك، زەخمىلەندۈرمەك:
مەن دېدىم: «ئەي بىئىدەب، سەن غۇنچىغە يەتكۈرمە زەئف»،
دەرمەھال كەلدىم ھۇشۇمغە، كۆز ئاچىپ كۆردۇم رەقىب.
— مۇللا سالىھ.

زەئفەر [زعفر] (ئە) زەپەر؛ سېرىق، «زەئفەران» غا قارالسۇن:
يۈزى بولدى زەئفەر كەبى سارغارىپ،
بۇ ئىككى ئوغۇلغە تولا يالبارىپ.
— ئا. نىزار، ن. زىيائى.

زەئفەران [زعفران] (ئە) زەپىران، بىر تۈرلۈك سارغۇچ خۇشبۇي ئۆسۈملۈك؛ سېرىق رەڭ:
شەھىدى كەربەلا يەڭلىغ تۆكۈپ خۇن، بۇزغالى چېھرەم،
گەھى ئەخزەر گاھى ئەسفەر، بە مىسلى زەئفەراندۇرمەن.
— مۇللا سالىھ.

زەئفەران ئەتمەك — «زەئفەران ئەيلەمەك» كە قارالسۇن.

زەئفەران ئەفشانىي — زەپىران چاچقۇچى، سېرىق رەڭ بەرگۈچى.

زەئفەران ئەيلەمەك — سارغايتتۇرماق؛ سارغايتماق.

زەئفەران چېھر — سېرىق يۈز، سارغايغان چىراي.

زەئفەران دۇكانىن ئاچماق — يۈز سارغايتماق.

زەئفەرانزار [زعفران زار] (ئە+پ) زەپە ئۆسۈملۈكى تېكىلگەن باغ؛ ئىشقتىن سارغايغان يۈز:
كۆرمە سارىغ بەرگۈ قىل نەززارە رۇخسارىم ساری،
قوي خەزان باغىن، گۈزەر قىل زەئفەرانزارىم ساری.
— نەۋايى.

زەئفەرانىي [زعفرانی] (ئە) 1) زەپىران رەڭ، سېرىق رەڭ، سېرىق. 2) سارغايغان، سولغان.

زەئفەرانىي ئەيلەمەك — سارغايتماق، سولدۇرماق، سولاشتۇرماق.

زەئفران [ضعف ران] (ئە+پ) ھالسىزلىقنى كەتكۈزگۈچى، ماغدۇرىغا كىرگۈزگۈچى؛ داۋا:
سەندەلۇ مۇشكۇ ئەبىرۇ زەئفەران،
تەبىئ جەھلىدىن سەراسەر زەئفران.
— نەۋايى.

لەئلى رۇممان ساچى سۇمبۇل قەدى شەمشادى جەھان،
زەئفران ئەنبەرى ئەشھەب گۈلى رەيھان يەڭلىغ.
— شەۋقى.

زەئقە [زعقه] (ئە) تىترەش.

زەئقە ئۇرماق — تىترىمەك.

زەئم [زعم] (ئە) پەرەز قىلماق؛ پەرەز، قىياس، مۆلچەر؛ پىكىر؛ ئىشەنچ، ئېتىقاد:
بۇسە سۇئالىن ئەتسەم خاموش ئولۇركى گويا،

زەئمىدەدۇر «نەئەم» شۇم ئاندافى «لا» مۇبارەك.
— تەجەللى.

زەئىف [ضعيف] (ئە) قۇۋۇەتسىز، كۈچسىز، ئاجىز، ناتىۋان؛ بىچارە، ئىلاجسىز، «زەئىف» كە قارالسۇن:
يا فىراقىنىڭ شىددەتى ياكىم ئەجەلنىڭ مۇددەتى،
ھەم بەدەننىڭ قۇۋۇەتى قالماي ئەجەب بولدۇم زەئىف.
— مولا سالىھ.

زەئىف ئەھلى — بىچارىلەر، ئىلاجسىزلار.

زەئىف ئولماق — ھالىدىن كەتمەك، ماغدۇرسىز بولماق:
زەئىف ئولدى گۈشە قىلىپ ئىختىيار،
ماڭا قالدى ئاندىن ھەمە كارۇ بار.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

زەئىفۇ ناتەۋان — ئاجىز، ناتىۋان، بىچارە:
نىگارا، ئىشتىياقىڭدا زەئىفۇ ناتەۋان بولدۇم،
ھەمىشە دەربەدەر ئالەم ئارا بىخانىمان بولدۇم.
— فىراقى.

زەئىفى خاكسار — «زەئىفى نامۇراد» قا قارالسۇن.

زەئىفى خەستە — ئىلاجسىز، كۈچسىز بىمار.

زەئىفى شەيدا — ئاشقىسى مۇپتىلا، مۇپتىلا بولغان ئاشىق.

زەئىفى غەمناك — غەملىك، پېقىر، خەستە.

زەئىفى ناتەۋان — بىچارە، كۈچسىز، خەستە:
ھەجرى غەمدۇھ فىراق ئەيلەپ زەئىفى ناتەۋان،
نەچچە زار ئولسامكى كەلتۇرمەس داغى پەرۋاسىغە،
— مولا سالىھ.

زەئىفى نامۇراد — كەمتەرلىك يۈزىسىدىن «مەن»، «پېقىر» مەنىسىدە ئىشلىتىلىدىغان سۆز:
... ۋە بۇ زەئىفى نامۇراد ھەزرەتى شارايىھ خىزمەتىغە مۇشەررەف بولۇپ ئېردىم.
— نەۋائى.

زەئىفە [ضعيفه] (ئە) ئايال، خوتۇن كىشى:
تۇشۇپ بىر زەئىفە ھەۋا ساريدىن،
سەلام ئەتتى بىزگە كۆرۈپ ناريدىن.
— ئا. نىزارى.

زەيتۇن [زيتون] (ئە) بىر تۈرلۈك مېۋىلىك دەرەخ، زەيتۇن دەرىخى:
چۇ زەيتۇن بولۇپ چەرخ ئىلە مۇتتەسىل،
بولۇپ چەرخ زەيتۇنى ئاندىن خجىل.
— نەۋائى.

زەيف [ضيف] (ئە) مېھمان:
يەنە بىر بۇ كىم ھەر قاچان كەلدى زەيف،
ئاڭا قىلغاسەن بەرمەيىن تۇئمە ھەيف.
— نەۋائى.

زەيل [ذيل] (ئە) 1) ئېتەك؛ چەك، بىرەر نەرسىنىڭ تۆگەللىنىش (ئاخىرلىشىش) جايى، ئاخىرى:
كى شەھبالغە لەفزىن دەپدى ئاشكار،
سۆزىن زەيلى ئاندىغ ئېرۇر بىشۇمار.
— ئا. نىزارى.
2) داۋامىدا، قاتاردا، شۇنىڭ بىلەن بىرگە. 3) ئاخىرقى قاتار، مەخسۇس ئورۇن. 4) ئىلاۋە، قوشۇمچە. 5) ئەتراپ، ئۆڭچۆرە.

زەيلۇچە [زيلوچه] (پ) كىچىك گىلەم، پايانداز، پالاس:
ئېپەك زەيلۇچە ھەم سالدۇردى فىلھال،
دەپدى: ئولتۇرسۇن ئول شوربده ئەھۋال.
— نەۋائى.

زەين [زين] (ئە) 1) زىننەت، بېزەك. 2) ھۆسن، يارىشىق.

زەينۇل ـ مىللەت — مىللەتنىڭ بېزىكى ھۆسنى، يارىشىقى.

زور [زور] (پ) كۈچ، قۇۋۋەت، مادار؛ پالۋان، كۈچلۈك؛ زوراۋان:
باده زوربەندۇر ئەل ئىچرە باسى ئوتلۇغ فىغان،
يوقسە مەي گەر ئەرغەنۇن قاندىن چېكەر تۇرلۇك سەدا.
— ئەرشى.

مەلامەت بىرلە ئارتار ئىشق پۇرشور،
نەچە تىيغان سايۇ ئانچە قىلۇر زور.
— لۇتفى.

زور ئەتمەك — «زور ئەيلەمەك» كە قارالسۇن:
گاھى گۈل ئىشقى زورگەتسە قۇچاغلار،
گاھى سانجار تىكەن قاچماقنى چاغلار.
— خىرقىتى.

زور ئەيان قىلماق — كۈچىنى نامايىش قىلماق، كۈچىنى كۆرسەتمەك.

زور ئەيلەمەك — كۈچ كۆرسەتمەك، ھەرىكەت قىلماق؛ غەلىبە قىلماق؛ غالىب كەلمەك.

زور پەنجە — پەنجىلىرى كۈچلۈك، پەنجىسى يوغان.
ئېرۇر زور پەنجە قۇۋۋەتلىك يوغان،
بۇ ھەم سەيدگە مىسل تۇيغۇن دۇرۇر.
— مولا ئەلى قۇشچى.

زور قىلماق — تەئەددى قىلماق، مەجبۇر قىلماق، ئىشلەتمەك.

زورئازمۇن [زورازمون] (پ) كۈچ سىناش؛ كۈچ سىنىغۇچى.

زورباز ۇ [زورباز و] (پ) كۈچلۈك بىلەك؛ كۈچ، قۇۋ-ۋەت؛ بىلەك كۈچى.

زورخانە [زورخانە] (پ) ھەربىي مەشق قىلىنىدىغان بىنا، جاي.

زوردەست [زوردست] (پ) قولى كۈچلۈك، بەقۇۋۋەت:
قولۇڭدىن مەيلۇ شەستىڭدىن داغى ھەيلى،
شۇكۇھۇ زور دەستىڭدىن داغى ھەيلى.
— نەۋابى.

زورسەنج [زورسنج] (پ) كۈچ ئۆلچەش؛ كۈچ ئۆلچىگۈ-چى، «زور ئازمۇن» غا قارالسۇن.

زورگەر [زورگر] (پ) زوراۋان، زورلۇق قىلغۇچى، زورلۇق كۆرسەتكۈچى:
زورگەر ھەم ئەيلەدى ھەمراھلىك،
يوق ئاڭا يول رەنجىدىن ئاگاھلىك.
— نەۋابى.

زورمەند [زورمند] (پ) كۈچلۈك، قۇدرەتلىك:
مۇسھىلى ساز ئەتتى بەھەد زورمەند،
بەردىكىم ئانى سۇمۇردى مۇستەمەند.
— نەۋابى.

زۇ [ذو] (ئە) ئىسمىنىڭ ئالدىدا كېلىپ «ئىگە، ساھىب» قاتارلىق مەنىلەرنى بىلدۈرىدۇ؛ «زى» گە قارالسۇن.

زۇئەفا [ضعفا] (ئە) [بىرلىكى: زەئىف] زەئىپلەر، كۈچسىزلەر؛ ئاياللار؛ «زەئىف» كە قارالسۇن:
ئول زۇئەفانىڭ كەيفىيىتى ھالىن سورۇپ، ئالار دېدىلەر كىم، بىز شۇئۇبىب پەيغەمبەر قىزلەرى بىز.
— نەۋابى.

زۇباب [ذباب] (ئە) چىۋىن؛ پاشا:
تاقنى قويكى، ئەنبەرىن مېھراب،
ئۇستىدە خالى ئەنبەرىنە زۇباب.
— نەۋابى.

زۇبدە [زبده] (ئە) بىرەر نەرسىنىڭ ياخشى قىسمى، ياخشى نەتىجىسى.
قايان كەتتى، دەريغا، زۇبدەئى ئەسلى بەنى ئادەم،
كېتىپ ئاندىغكى تەئخىر ئەتمەدى بىردەم مەسىھمادەم.
— ئەرشى.

زۇجاج [زجاج] (ئە) «زۇجاجە» گە قارالسۇن.

زۇجاجە [زجاجه] (ئە) جام؛ شىشە؛ قەندىل:
مۇلەۋۋەن زۇجاجە نىشانى بولۇپ،
كۆڭ ئەيۋاننىڭ تابەدانى بولۇپ.
— نەۋابى.

زۇخر [ذخر] (ئە) ئارتۇق ساقلاش، زاپاس قىلىش، «زەخىرە» گە قارالسۇن.

زۇد [زود] (پ) تېز، تېزدىن، تېزلىك بىلەن:
يېتىپتۇر بۇ نامە چۇ بەندەرگە زۇد،
كېلىپ شاھى بەندەر ئالىپ كۆپ جۇنۇد.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

زۇدا [زدا] (پ) «زەدا» غا قارالسۇن.

زۇدا ـ زۇد [زودا زود] (پ) تېز ـ تېز، تېزلىك بىلەن، تېزدىن:
كى ژۇلايەتدە شاھ ئولۇپ مەئسۇد،
ئول يېتىشسۇن ئىشككە زۇدا ـ زۇد.
— نەۋابى.

زۇداي [زدای] (پ) «زەداي» غا قارالسۇن.

زۇرەفا [ظرفا] (ئە) [بىرلىكى: زەرىف] ئەقىللىكلەر، زېرەكلەر، دىت ئىگىلىرى؛ نازۇك پەم:
ژە زەماننىڭ شۇئەرا ژە فۇزەلا ژە زۇرە فاسىدىن ئالارنىڭ ژىساقى خالى ئېرمەس ئېردى.
— نەۋابى.

زۇررافە [زرافه] (ئە) «زەررافە» گە قارالسۇن.

زۇرريات [ذريات] (ئە) ئەۋلادلار، نەسىللەر، پەرزەند-لەر:
بەنى ئىسرائىل يەتقۇب ئەلەيھىسسەلام زۇرريياتىدۇر ژە ئىس-بات ئون بىر ئوغلى.
— نەۋابى.

زۇروب [ضروب] (ئە) [بىرلىكى: زەرب] «زەرب» كە قارالسۇن.

زۇروف [ظروف] (ئە) [بىرلىكى: زەرف] «زەرف» كە قارالسۇن.

زۇزەنابە [ذوذنابه] (ئە) قۇيرۇقلۇق يۇلتۇز؛ كومېتا:
ئول سەرژ ئەمەس ئېردى زۇزەنابەك،
تەھسىيىەتتىدىن جەھان خەرابەك.
— نەۋابى.

زۇزەنب [ذوذنب] (ئە) «زۇزەنابە» گە قارالسۇن.

زۇغال [زغال] (پ) كۆمۈر.

زۇفۇنۇن [ذوفنون] (ئە) ئىلىم، پەن، ھۇنەرلەر ئىگە-سى؛ بىلىملىك، دانىشمەن؛ پەم ـ پاراسەتلىك:
يىغىلدى مەسلەھەتدان زۇفۇنۇنلار،
ھەمە دانىشۇەرى ساھىب ئورۇنلار.
— ناقىس.
ئىشق ئىلە دۇانەلىكتە بولمىشەم ساھىب كەمال،
ئىشق ئەھلى ئەمدى بابىرنى دېگەيسىز زۇفۇنۇن.
— بابىر.

زۇكۇر [ذكور] (ئە) ئەركەكلەر، ئەرلەر.

زۇگال [زكال] (پ) «زۇغال» غا قارالسۇن.

زۇل [ذل] (ئە) خارلىق، تۆۋەنلىك، پېقىرلىق:

ئېرۇر زىيىب ئىچىرە ئول بىمىسىل مەن ھەم زۇل ئارا كەمسىز،
ئانىڭ ھۇسنىغە مەن ھەيران، مېنىڭ ھالىمغە دىلبەر ھەم.

— گۇمنام.

زۇلال [زلال] (پ) 1) تىنىق، سۈزۈك، تازا شېرىن سۇ:

كىمكى ئىچتى رەھمەتلىك دەريادىن بىر جۇرئەئى،
بارچە ئالەمدىن مۇنەززەھ بولدىيۇ بولدى زۇلال.

— مەنسۇر باخشى.

2) مەنبە؛ تەرىپ:

لەبئىڭنىڭ قەندىدىن قىلدىم تەمەننا،
سېنىڭ شېرىن زۇلالىڭنى ئىشتىتىم.

— خىرقىتى.

3) شاراب:

ھەمىيەت داغى مانېڭ ئولدى بەسى،
كى ئالدىن زۇلالىغە تۇشگەي خەسى.

— نەۋائى.

زۇلال تاپماق — 1) شېرىنلىك تاپماق، لەززەتلەنمەك. 2) تىنماق، سۈزۈلمەك، تازىلانماق.

زۇلالى خۇرۇشان — شارقىراپ ئېقىپ تۇرغان بۇلاق.

زۇلالى خىزىر — تىرىكلىك سۈيى، ھاياتبەخش سۇ، ئابى ھايات.

زۇلالى زىندەگانىي — «زۇلالى خىزىر» غا قارالسۇن.

زۇلالى كەۋسەر — كەۋسەر (جەننەت بۇلىقى) سۈيى، تىنىق ۋە سوغۇق سۇ.

زۇلالى ھەيات — «زۇلالى خىزىر» غا قارالسۇن.

زۇلالى ھەيۋان — «سۇلالى خىزىر» غا قارالسۇن.

زۇلالىي [زلالى] (پ) ساپ، تىنىق، تازىغا مۇناسىپ.

كۆزنى ئارىغ ئەشكى زۇلالىي قىلىپ،
بەلكى كۆڭۈلنى داغى خالى قىلىپ.

— نەۋائى.

زۇلانە [زولانە] (ئە) «زەۋلانە» گە قارالسۇن.

زۇل ـ ئەكتاف [ذوالاكتاف] (ئە) لەقەم: ئاتاش:

مەشھۇر مۇنداقدۇركىم، ئېگىنلەرىن يارىپ، باغرلەرىن سۆكۈتۈرۈپ ئەزاب بىلە ئۆلەرلەر ئېردى. بۇ جەھەتتىن ئانى زۇل ـ ئەكتاف دېدىلەر.

زۇلەل [ذلل] (ئە) خارلىق، پەسلىك (تۆۋەنلىك)، «زۇل» غا قارالسۇن.

زۇلەما [ظلما] (ئە) ناھەق، ناھەقچىلىك، ھەققانىي بولمىغان، پايدىسىز:

زۇلامالارنى بىر تەرەف قىلسە،
فۇقەرالارنى كۆزنگە ئىلسە.

— ن. زىيائى.

زۇلجەلال [ذوالجلال] (ئە) ئۇلۇغلۇق، بۈيۈكلۈك ئىگەسى؛ تەڭرىنىڭ سۈپەتلىرىدىن بىرى:

يا غىياسۇل ـ مۇستەغىس، سەن بەرچەغە فەريادرەس،
ئالىمۇل ـ ئەسرارى ئالەم، يا ئەلىمى زۇلجەلال.

— مەنسۇر باخشى.

تەڭرىدىن ھەركىم تىلەر مالى ھەلال،
شول زەمان يەتكۈرگۈسدۇر زۇلجەلال.

— خەراباتى.

زۇلخافقەين [ذوالخافقين] (ئە) شەرق ۋە غەربنىڭ ھۆكۈمدارى:

ئەبەدەت ئېھسانەھۇ سۇلتان ھۈسەين،
شاھ ئەبۇلغازى مالا ـ زۇلخافقەين.

— نەۋائى.

زۇلف [زلف] (پ) چاچ، چاچ ئۆرۈمى:

ئىشق ئوتىدا داغلايدۇر، زۇلفى بىلە باغلايدۇر،
ئۇلتۇرگەلى چاغلايدۇر، بۇ قۇل نە زىيان ئەتمىش.

— ۋەفائى.

ئىشقىنىڭ ئەلچىسىنە كۆڭلۇم مۇنەققەشدار ئېرۇر،
زۇلفىنە تۇشكەن كۆڭۈللەرنىڭ مەقامى دار ئېرۇر.

— سەيفى سەرايى.

زۇلف دامى — چاچ قىلتىقى، چاچ توزىقى:

كۆڭۈل ۋەھشىسىن ئول بىر زۇلف دامىغە ئەسىر ئەتكىل،
نە چاغ سەييادلارغە بىر كىيىك ئۆزرە تالاش ئولسۇن.

— ئەرشى.

زۇلف رۇخسار — چاچ ۋە چىراي، چاچ ـ يۈز:

ئاي يۈزىنى كۆرگەلى قويماسكى ئول ئەغيارلار،
ئاي بولۇنتا بولدى پىنھان زۇلف رۇخسار ئالدىدا.

— نەۋەبتى.

زۇلف زەنجىرى — چاچ ئۆرۈمى، ئاشىقلارنى باغلىغۇچى چاچ، زەنجىردەك چاچ:

خەيالى ۋىسال ئىلە خۇرسەند ئولۇپ،
ئانىڭ زۇلف زەنجىرىغە پەند ئولۇپ.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

زۇلف قۇللابى — چاچ ئۆرۈمى، چاچ بېغى، بېغىشى:

زۇلف قۇللابىغە بۇ جانۇ كۆڭۈل بولدى ئەسىر،
تەلبە قۇشتەك تەلپۈنۇر ھەردەم نەۋا ئەفغان بىلە.

— ئا. نىزارى.

زۇلفۇ چەشمى — چاچ ۋە كۆز:

ئۇششاقە زۇلفۇ چەشمىڭ بولسا بەلاۋە فىتنە،

بول فىتنه هەم هۇمايۇن هەم ئول بەلا مۇبارەك.
— تەجەللى.

زۇلفۇ خالى — چاچ ۋە خال، چاچ بىلەن مەك:
بىرىنىڭ زۇلفۇ خالى دانەۋۇ دام،
بىرىنىڭ قامەتى سەرۋۇ سەنەۋبەر.
— ئاتايى.

زۇلفۇ كاكۇل — چاچ ئۆرۈمى ۋە قىرقىمى، چېچى ۋە كوكۇلىسى:
ئەنبەرى زارانە خۇش بۇيلۇقنى بېرۇر سۇنبۇلۇڭ،
كىم ئايانغىنە تۇشۇبدۇر ساچۇ زۇلفۇ كاكۇلۇڭ.
— قەلەندەر.

زۇلفى ئەرۇسان — كېلىنلەرنىڭ چېچى:
يايىپ بەرگىنى چۇن زۇلفى ئەرۇسان،
چىقىپدۇر ئاتەشىن تاجۇ خۇرۇسان.
— زەلىلى.

زۇلفى ئەنبەر بار — ئىپارھىدلىق چاچ، خۇش پۇراق قاپقارا چاچ:
باش ئالىپ كەئبەدىن شەيخى ھەرەم، دەير ئىستەدى ئولدەم،
كى ئول بۇت زۇلفى ئەنبەر بار ناگەھ پىچۇ خەم چەكتى.
— ئەرشى.

زۇلفى ئەنبەرى سارا — «زۇلفى ئەنبەر بار» غا قارا‌ڭ:
ئولتۇرۇر ئەتىر ئەنبەرىستان ئىچرە ئول خۇش دىماغ،
خەتتى مۇشكى ناب زۇلفى ئەنبەرى سارا يېگىت.
— مەشھۇرى.

زۇلفى ئەنبەرىن — «زۇلفى ئەنبەر بار» غا قارا‌ڭ:
پەرى رويىكى ئىسمەت پەردەسىدە ئافتاب ئېرىدى،
كى زۇلفى ئەنبەرىن رۇخسارەسىدە چۇن نىقاب ئېرىدى.
— زەلىلى.

زۇلفى پەرىشان — چۇڭۇلغان چاچ، چېچىلىپ تۇرغۇچى چاچ:
سۇبلى ئەشكىم لالەگۇندۇر لەئلى رەخشانىن كۆرۈپ،
خاتىرىم ئاشۇفتەدۇر زۇلفى پەرىشانىن كۆرۈپ.
— ئەرشى.

زۇلفى تابدار — ئۆرۈلگەن چاچ.

زۇلفى تابى — چاچ ئۆرۈمى:
قۇش بالاسى ئاشىيان ئۆزرە يىلان كۆرگەچ كەبى،
خاتىرى شەيداۋۇ زۇلفى تابىدىن غەۋغانى كۆر.
— ئەرشى.

زۇلفى تارى — چاچ تالاسى.

زۇلفى تەرسا — ناسارا دىنىدىكى قىزلارنىڭ چېچى:
كى ھەر مەرغۇلەسى بىر زۇلفى تەرسا،
بولۇر ئاندىن خىجىل گۇشى نەگسا.
— ناقىس.

زۇلفى زەمبەر — بۇدۇر چاچ:
چىنۇ ماچىنۇ خىتايدا بولماغاي ماندىگىز،
سىزلەيىن بىر قەددى سەركەش زۇلفى چەمبەر بولماغاي.
— قەمبەر ئوغلى.

زۇلفى چەۋگان — چېچى چەۋگان ئوينايدىغان تاياقتەك، چېچى چەۋگاندەك؛ ئۇزۇن چاچ:
كەس باشىمنى گۇيتەك خەيلىڭ ئادالى ئىچرە سال،
قويما سەرگەردان مېنى، ئەي زۇلفى چەۋگانىم مېنىڭ.
— لۇتفى.

زۇلفى دال — پۇكۇلگەن چاچ، قايىرما چاچ:
يا زەڭگى يا فەرەڭگى بولسۇن دەر، ئەي مۇسۇلمان،
باغلاپ قەدىن خەم ئەتتى يۇز ئۆزرە زۇلفى دالىڭ.
— مەھزۇن.

زۇلفى دەرھەم — چىگىش چاچ، چىگىشلىشىپ كەتكەن چاچ:
ئىشق ئېلىنىڭ ئاھىدىن ئول سەرۇ قەد خەم بولماسۇن،
غەم ئېلىدىن ئول مۇئەنبەر زۇلفى دەرھەم بولماسۇن.
— بابىر.

زۇلفى دىلاۋىز — كۆڭۈلنى باغلىۋالغۇچى چاچ، كۆڭۈلنى مەپتۇن قىلغۇچى چاچ:
كۆزى، قاشى قىلىپ مىڭ فىتنە ئەنگىز،
لەبى پۇر شۇھۇ زۇلفى دىلاۋىز.
— لۇتفى.

زۇلفى سەۋداسى — مەھبۇبنىڭ چاچلىرىنىڭ ئىشتىياقى، سەۋداسى:
زۇلفى سەۋداسى ئاشىپ ھەددىن، كۆڭۈلگە كېچەكىم،
كۆزگە تاڭ ئولدى سەھەر ئۆتكەنچە تۇندىن نەچچە پاس.
— ئەرشى.

زۇلفى سۇمەنسا — خۇشبۇي چاچ.

زۇلفى سۇمبۇل — سۇمبۇل چاچ، خۇشبۇي قارا چاچ:
كىم كۆرۇپدۇر دەھر ئارا سەندەك پەرىزادى زەمان،
زۇلفى سۇنبۇل، خالى مۇشكىن، ئارەزى رەخشان يېگىت.
— قەلەندەر.

زۇلفى سىلسىلى — «زۇلف زەنجىرى» گە قارا‌ڭ:
زۇلفى سىلسىلىنى ئول ئاي يۇزىگە نىقاب ئېتەر،
غەمزە قولىغا ئالمايىن نازۇ كەرەشمە دىن تەرق.
— زەلىلى.

زۇلفى سىياھى — قاپقارا چاچ:
يۇزىن مېھرى خەيال ئەتمەك ئەسىرى ئىشقىغە گويا،
پەرىشان ھەر تەرەف زۇلفى سىياھىڭ ئەنبەر ئەفشاندۇر.
— گۇمنام.

زۇلفى قۇللاب قاتتىق چاڭگاك چاچ؛ يالغان چاچ:
تاپماغۇڭدۇر ئىستەسەڭ مەشھۇرى شەيدادىن كۆڭۇل،

www.uyghurkitap.com

كىم ھەمە شەيدا كۆڭۈل زۇلفى قۇللابىدەدۇر.
— مەشھۇرى.

زۇلفى مۇسەلسەل — «زۇلف زەنجىرى» گە قاراڭ:
كاكۇلىن ئەژدەرھاسى دەي، زۇلفى مۇسەلسەلىنمۇ دەي،
نەرگىسى جادۇسىنىمۇ دەي، كۆڭلۈم ئالۇرغە ئافەتى.
— ئەرشى.

زۇلفى مۇشكىن — قاپقارا چاچ، ئىپاردەك قارا ۋە خۇش پۇراق چاچ:
نې ئۈچۈن ئالەمنى خۇشبۇيۇ مۇنەۋۋەر قىلماسۇن،
ئەنبەر ئاسا زۇلفى مۇشكىنۇ قۇياش رۇخسارى بار.
— قەلەندەر.

زۇلفى يار — يارنىڭ چېچى، مەھبۇبنىڭ چېچى:
مېنى كۆرسە قاچادۇر شەيخۇل ـ ئىسلام ئەھرەمەن يەڭلىغ،
نېچۈن بوينۇمدا زۇلفى يار چىرماشقان تۇمارىم بار.
— گۇمنام.

زۇلفى يەلدا — قاپقارا چاچ، كېچىدەك قارا چاچ:
ئەي شەھەنشاھى جەھان ئالدىڭدا بۇ ئاجىز غۇلام،
سۇبھى «ۋەششەمىسى» يۈزۈڭنى زۇلفى يەلدا قىلدى شام.
— موللا سالېھ.

زۇلفەين [زلفين] (ئە) ئىككى ئۆرۈمە چاچ، ئۆرۈلگەن ئىككى تال چاچ.

زۇلفىقار [ذوالفقار] (ئە) ھەزرىتى ئەلىنىڭ قىلىچى (مۇھەممەد ئەلەيھىسسالام تارتۇق قىلغان):
كى شىرى خۇدا شاھ دۇلدۇل سەۋار،
ئەلىيۇر رىزا ساھىبى زۇلفىقار.
— ئا. نىزارى.

مۇنافىقلارغا بۇ مەيدان ئىچىدە،
تىلىمدۇر رۇلفىقارۇ ئەقل دۇلدۇل.
— زەلىلى.

زۇلفىن [زلفين] (پ) ئىشىك، ساندۇقلارنىڭ قۇلۇپ سالىدىغان ھالقىسى، قاغىتۇمشۇق:
تۇتۇپ قۇلف ئاغزى زۇلفىنى مەھكەم،
ئېتىپ ئىما ئانى ئاچماسقا ئول ھەم.
— نەۋابى.

زۇلقافىيەتەين [ذوالقافيتين] (ئە) ئىككى قاپىيىلىك، قوش قاپىيىلىك بېيىت.

زۇلقەرنەين [ذوالقرنين] (ئە) ئىككى مۇڭگۈزلۈك (دۇنيا قەدىمكى زامان تارىخىدا ئۆتكەن مەشھۇر شەخس ـ ئىسكەندەرنىڭ لەقىمى):
ھەزرەتى ئىسكەندەر زۇلقەرنەيننىڭ يەتتە ئىقلىم پادىشاھلىرىنى ئۆزىگە بويسۇندۇرغانى.
— ئىسكەندەر نامە.

زۇلقەئدە [ذوالقعده] (ئە) ھىجرىيە يىلى ھېسابىدا ئون بىرىنچى ئاي نامى.

زۇلل [ذل] (ئە) «زول» غا قاراڭ.

زۇللىسانەين [ذواللسانين] (ئە) ئىككى تىل ئىگىسى، ئىككى تىللىق، ئىككى تىل بىلگۈچى.

زۇلم [ظلم] (ئە) جەۋر، ئادالەتسىزلىك، زۇلۇم؛ ئازاب، دەرد:
كۆڭۈل ئالۇردا ماڭا لۇتف بىھىساب ئەتتىڭ،
يەنە نە ئېردىكى بۇ زۇلم ئىلە ئىتاب ماڭا.
— ئابىد قۇمۇلى.

فىراقىڭ زۇلمىدە داد ئىستەرەم داد،
رەقىبىڭ دەستىدىن فەريادۇ فەرياد.
— سەيىد ئەھمەد.

زۇلم ئەتمەك — ئۇستۇن كەلمەك؛ زوراۋانلىق قىلماق:
دەرھر بەريان، شوخ بەريان زۇلم ئېتەر گەردۇن داغى،
كۆرمەدىم مۇنداغ جەفا ئەھلىنى مەن ئەسرۇ كۆرۈپ.
— ئەرشى.

زۇلم ئەيلەمەك — «زۇلم ئەتمەك» كە قاراڭ:
قايتا ئالمان بويۇن ئاندىن نەچە زۇلم ئەيلەسە كۆپ،
قۇلدا يوق ئاچچىغلاسە خاجە رىزادىن غەيرى.
— ئەرشى.

زۇلم بىداد — ئازاب ـ ئوقۇبەت، ئادالەتسىزلىك:
غۇنچە يەڭلىغ يۈرەكىمنى تەھبەتەھ قان ئەيلەبان،
مەن يەتىمغە رەھم قىلماي زۇلم بىداد ئەتتىڭىز.
— نەۋبەتى.

زۇلم پەرران قىلماق — زۇلۇم يەتكۈزمەك.

زۇلم چەكمەك — جەۋر ـ سىتەم كۆرمەك.

زۇلمۇ سىتەم — زۇلۇم ۋە ئازاب، ئېغىر كۈلپەت:
زۇلمۇ سىتەمنى زۇلفۇڭۇ كافىر كۆزۈڭگە ئۆگرەتىپ،
بۇ كەڭ جەھاننى سەن ماڭا بىر تار زىندان ئەيلەمە.
— سەككاكى.

زۇلم ئېلى — زۇلۇم قىلغۇچىلار، جاپا سالغۇچىلار:
ماڭا قىسمەت ئەزەلدىندۇر يېمەك دەردۇ بەلا قۇتىن،
نە ئىشرەت گۇلشەن ئىچرە، زۇلم ئېلىدىن غەمگۈزارىم بار.
— گۇمنام.

زۇلمى گەردۇن — پەلەك زۇلمى، ئالەم (جاھاننىڭ) كۈلپىتى:
ئەي مۇسۇلمانلار، نېتەي ئانىڭ بۇ دەردىغە ئىلاج،
ئول پەرىنىڭ جەۋرىغە بۇ زۇلمى گەردۇن ئوخشاماس.
— قەلەندەر.

زۇلمى نەمايان — زۇلۇم كۆرسەتمەك، كۈلپەت سالماق:
ئەي ئەجەل ئاھىستەرەۋ زۇلمى نەمايان ئەيلەدىڭ،

قىبلە گاھىمنى قارا يەر بىرلە يەكسان ئەيلەدىگ.
— ئا. نىزارى.

زۇلمات [ظلمات] (ئە) 1) «زۇلمەت» كە قارالسۇن.
ئول تەرەفى تۇرفە زۇلمات ئىكەن،
ھەر دۇبە قۇمسىز سۇمۇات ئىكەن.
— زەلىلى.

2) ئەپسانىۋى جاي نامى:
ھەزرەتى ئىسكەندەر زۇلقەرنەينىگ «ئابى ھەيات» ئىزدەپ زۇلماتقا كىرگەنى.
— «ئىسكەندەرنامە».

ساچ زۇلماتى — قاپقارا چاچ.

زۇلمانى [ظلمانى] (ئە) 1) قاراڭغۇ، قاراڭغۇلۇققا مەنسۇپ؛ زۇلمەتلىك. 2) قارا، قاپقارا.

زۇلمانى ھىجاب — 1) قاراڭغۇلۇق پەردىسى. 2) نەپس خاھىشى.

زۇلمەت [ظلمت] (ئە) [كۆپلۈكى: زۇلۇمات] قاراڭغۇلۇق، زۇلمەت:
قۇتۇلدى ھەجرىدىن ياپتى فەراغەت،
يانىپ ئۆسلى چىراغى، كەتتى زۇلمەت.
— خىرقىتى.

زۇلمەت ئاسا — قاراڭغۇلۇق، قاپقاراڭغۇ زۇلمەتكە ئوخشاش؛ زۇلمەتلىك:
ساقىيا، ئابى ھەياتى مەي بىلە كۆلبەم يارۇت،
كىم فىراق ئوتىدىن ئاندا زۇلمەت ئاسا بولدى دۇد.
— نەۋائى.

زۇلمەت ئامىز — قاراڭغۇلاشقان، قاراڭغۇ چۈشكەن.

زۇلمەت ئەفگەن — 1) قاراڭغۇ. 2) قاراڭغۇلۇق چۈشۈرگۈچى

زۇلمەت ئەفگەن بولماق — قاراڭغۇلۇق چۈشمەك.

زۇلمەت ئەندۇد — قاپقاراڭغۇ، ناھايىتى قاراڭغۇ، زۇلمەت؛ قاراڭغۇلۇق قاپلىغان.

زۇلمەت ئەھلى — گۇمراھلار؛ غەيرىي دىندىكىلەر؛ جاھىللار.

زۇلمەت زەدا — قاراڭغۇلۇقنى كەتكۈزىدىغان، يوق قىلىدىغان.

زۇلمەت زۇدا — «زۇلمەت زەدا» غا قارالسۇن.

زۇلمەت فىشان — قاراڭغۇلۇق چاچقۇچى، پەيدا قىلغۇچى؛ تۇم قارا، قاپقارا.

زۇلمەت كىردار — قاراڭغۇلۇق پەيدا قىلغۇچى؛ دۇنيا، جاھان.

زۇلمەت نىشىن — زۇلمەت ئىچىدە ئولتۇرغۇچى، قاراڭغۇلۇقنى ماكان قىلغۇچى.

شەمئىنى دەرمەن تۇتۇن ئىچرە ئېرۇر زۇلمەت نىشىن،
گەر كۆرەر ئېرسەم يۈزىنى زۇلفى ئەنبەر بار ئارا.
— مەشھۇرى.

زۇلمەتى كۇفر — گۇمراھلىق زۇلمىتى، قاراڭغۇلۇقى.

زۇلمەتى مېھر — يورۇقلۇق يېنىدىكى زۇلمەت:
بۇ گەرد ئەمۇاجىدۇركىم زۇلمەتى مېھر،
سۇ ئىستەپ ئاندا ئۆلمىش يۈز ئىسكەندەر.
— ئەرشى.

زۇلمەت ئىسيان — گۇناھكارلىق.

زۇلم پىشە [ظلم پيشه] (ئە + پ) زالىم، ستەمكار:
مۇنچەمۇ بولغاي ستەم چۇن زۇلم پىشە سەڭگىدىل،
ھەر دەمى يۈز جەۋرى قىلسە ئول قىلۇر ھەم ئازلىق.
— ئەرشى.

زۇلمكار [ظلمكار] (ئە + پ) ئەزگۈچى، زۇلۇم قىلغۇچى، زۇلۇم كۆرسەتكۈچى؛ زالىم:
ئۇ نە يوقدۇر زۇلمكارلاردا پەرۋا،
كىمە مۇڭغايسۇن ئايتىپ دەردۇ دەئۋا.
— سەيفى سەرايى.

زۇلمكىش [ظلم كيش] (ئە + پ) زۇلۇم قىلىشقا ئادەتلەنگەن، زۇلۇمكار:
بارچەغە ئەيلەپ ستەم ھەم ئەيلەپ ئارتۇغراق ماڭا،
زۇلمكىشلىك بابىدا ئەرشنى ئۇستاد ئەيلەمىش.
— ئەرشى.

زۇلم گۇستەر [ظلم گستر] (ئە + پ) زۇلۇم قىلغۇچى، زۇلۇم كۆرسەتكۈچى.

زۇلمىنەن [ذوالمنن] (ئە) كۆپ ياخشىلىقلار قىلغان زات؛ تەڭرى؛ ياخشىلىق ۋە ئېھسانلار ئىگىسى؛ ئېھسانلار:
زىيبا سەنەمۇ بادەئى گۇل رەڭسىز ئولماس،
ھەر كىمسەكى لۇتفۇ كەرەمى زۇلمىنەن ئىستەر.
— تەجەللى.

زۇلھەججە [ذوالحجه] (ئە) ھىجرىيە يىلى ھېسابىدا ئون ئىككىنچى ئاي نامى.

زۇلھىججە [ذوالحجه] (ئە) «زۇلھەججە» گە قارالسۇن.

زۇلۇم [ظلوم] (ئە) «زۇلم» غا قارالسۇن:
جوھۇد دېدى: باردۇر بۇلاردا پۇلۇم،
بېرەلمەس پۇلۇمنى قىلۇرمەن زۇلۇم.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

زۇلۇمات [ظلمات] (ئە) «زۇلمەت» كە قارالسۇن.

زۇلئىقتىدار [ذوالاقتدار] (ئە) ئىقتىدار ئىگىسى؛ ئىقتىدارلىق، قۇدرەتلىك.

زۇمرە [زمره] (ئە) توپ، جامائەت، گۇرۇھ؛ بۆلەك،

قىسىم؛ خىل، تۈر؛ جىنس:
قىلىپ زۇھۇر داغى مەندە پەرتەۋى سىدقى،
بۇ ۋاستە بىلە بولدۇم بۇ زۇمرەگە داخىل.
— ئابىد قۇمۇلى.

قاندا شادان زۇمرەسى مەقبۇلى دانا بولغۇسى،
قاندا نابىنا كىلىپ مەنزۇرى بىنا بولغۇسى.
— مەشھۇرى.

زۇمرەئى ئەۋباش — بەكۆاشلار.
زۇمرەئى تەھقىق — ھەققەتچىلەر توپى، گۇرۇھى.
زۇمرەئى كۆففار — كۆپپارلار توپى، گۇرۇھى.
زۇمرەئى مەھرەم — مەھرەملەر توپى، گۇرۇھى.
زۇمرەئى ھۇججاج — ھاجىلار توپى، گۇرۇھى.
زۇمرەئى ئىشق — ئاشىقلار.

زۇمرەد [زمرد] (پ) «زۇمۇررەد» كە قارالسۇن.

زۇمۇخت [زمخت] (پ) 1) بىر خىل ئاچچىق ئۆسۈملۈك؛ ئاچچىق. 2) قوپال، سوغۇق چىراي، سۆرۈن تەلەت.

زۇمۇختۇەش [زمخت وش] (پ) «زۇمۇخت» قا قارالسۇن:
ئۆز ئىلگىدە بىر ئانار بولسا بىلمەسكى، نېچە پەردە ۋە نېچە خانىسى بار ۋە ھەر پەردە ۋە ھەر خانىسىدە نېچە دانىسى بار. ئۇل دانە ئاچچىغمۇدۇر يا زۇمۇختۇەش يا چۇچۇكمۇدۇر ۋە يا مەيخۇش.
— نەۋائى.

زۇمۇررەد [زمرد] (پ) يېشىل؛ يېشىل رەڭلىك قىممەت باھا تاش، زۇمرەت:
ئانى شاھەنشاھ بىلىكى كۆرگەچ زۇمۇررەد تەخت ئۈزە، بىر گەدا تەرزىدە گۈلخەن ئىچەدۇر جويەندەسى.
— ئەرشى.

تۇشۇپ گۈل ئەكسى بۇلبۇل بولدى چۈن ئوت،
زۇمرۇررەد ئىردە بۇلبۇل بولدى ياقۇت.
— خىرقەتى.

زۇمۇررەد پوش [زمرد پوش] (پ) چىرايلىق، قىممەت باھا كۆك لىباسلىق، يېشىل كىيىملىك:
ئول ئىكى رەھرەۋى زۇمۇررەد پوش،
رەھنەمايى ئانىكى، نېچۇككى سۇرۇش.
— نەۋائى.

زۇمۇررەد فام [زمرد فام] (پ) «زۇمۇررەد گۈن» غا قارالسۇن.

زۇمۇررەد گۈن [زمر كون] (پ) زۇمرەت رەڭلىك، يېشىل رەڭلىك:
گويىيا توتى خەتلىك بىرلە لەبگۈدىن سۇردى نۇتق،
كىم لىباس ئولدى زۇمۇررەد گۈن ئاڭا مىنقار لەئل.
— نەۋائى.

زۇننار [زنار] (پ) 1) خرىستىئان دىنىدىكىلەرنىڭ بېلىگە باغلايدىغان بەلۇبغى، بەلۇاغ:
شەيخ سەنئانىدەك ماڭا ئول مەھۇشى تەرسا سىفەت،
قاشلارىنى بۇت قىلىپ زۇلفىنى زۇننار ئەيلەدى.
— قەلەندەر.

سۇجۇدى كەئبەئى دەير ئەيلەسەم ئەگەر ئەجەب ئىرمەس،
قولۇمدا ساغەرى سەھبا، بېلىمدە رىشتەئى زۇننار.
— سەبۇرى.

2) بۇت؛ ئۆزىگە چوقۇنىدۇرغۇچى، تارتقۇچى:
ھەۋايى كاكۇلى كۇفرۇڭنى ئەيلەبان زۇننار،
ساچىڭ سەۋادى خىيالىنى مەن ردا قىلايىن.
— ئەرشى.

3) (بوينىغا ئاسىدىغان) زىننەت بۇيۇمى:
يولدا بىر مەھۇشنى كۆردۇم ئۆزگەچە رەفتارى بار،
باشىدا گۈلگۇن جەلاسى ئۆشىنده زۇننارى بار.
— مەھزۇن خوتەنى.

زۇنۇب [ذنوب] (ئە) [بىرلىكى: زەنب] گۇناھلار، ئەيىبلەر، »زەنب» كە قارالسۇن.

زۇھا [ضحى] (ئە) يېڭى چىققان كۈن، چاشگاھ ۋاقتىدىكى قۇياش:
مەھۇشى خاتىر كەشۇ شىرىن سۆخەن نازۇك ئەدا،
پاكلىق بابىدا مەريەم، ھۇسن ۋەششەمسۇ زۇھا.
— قەلەندەر.

زۇھەل [زحل] (ئە) زۇھەل يۇلتۇزى، ساتۇرن، ساتۇرن يۇلتۇزى:
ئەتارۇدقا زۇھەل شەمشەرىنى ھەيبەت بىلەن تەڭلەر،
ھەمەل بۇرجىغا لازىمدۇر بۇگۈن جەۋزانى يىغماقلىق.
— زەللى.

زۇھەل رەڭ — يۇلتۇز رەڭلىك، چىرايلىق.
زۇھەل رەڭ بولماق — يۇلتۇز رەڭگىدە بولماق.

زۇھەلۇەش [زحل وش] (ئە + پ) زۇھەلگە، ساتۇرن يۇلتۇزىغا ئوخشاش.

زۇھد [زهد] (ئە) دۇنيادىن ۋاز كېچىپ تائەت ـ ئىبادەت بىلەن شۇغۇللىنىش، تەقۋادارلىق:
تاكى تاپسە سەلاھ تائەتكە،
ئەيلەسە زۇھد ئىلە ئىبادەتكە.
— ن. زىيائى.

زۇھد ئەھلى — دۇنيادىن ۋاز كەچكەنلەر، دەرۋىشلەر:
زۇھد ئەھلىن قويكى، ھەرچەند نۇش ئىبتەر كەۋسەر سۇيىن،
بىر دەمى ھەم بولسە بولغىل رىندى دەرد ئاشام ئىلە.
— ئەرشى.

زۇھد ئەيلەمەك — تەقۋادار بولماق، تائەت ـ ئىبادەت

قىلماق:
قۇربى ھەقدىن ئىزدەسەڭ ئىلمۇ ئەمەل زۇھد ئەيلەگىل،
دەۋلەتى دۇنياۋۇ ئۇقبا سىيم ئىلە زەردىن ئەمەس.
— شەۋقى.

زۇھد تارۇپۇدى — پەرھىزكارلىق، سوپىلىققا دالالەت قىلغۇچى ئەسۋابلار.
— نەۋايى.

زۇھد شىيۋە — تائەت ـ ئىبادەتنى ئادەت قىلغۇچى، تەقۋادار:
سەن شەيخ زۇھد شىيۋە، مەن رىندى ئىشق پىشە،
كەۋسەر ساڭا مۇسەللەم، سەھبا ماڭا مۇبارەك.
— تەجەللى.

زۇھدفۇرۇش — تائەت ـ ئىبادەتنى، تەقۋادارلىقنى سۇيىئىستېمال قىلغۇچى؛ رىياكار سوپى.

زۇھدۇ تائەت — تەقۋادارلىق ۋە ئىبادەت:
كۆرمەسەم يۈزۈڭ، ئەي جان، رەقبۇ ئۇستىخانلار بولۇر خەشەك،
تەرك ئولۇر بۇ ۋەجھىدىن كىم ھەمە زۇھدۇ تائەت.
— موللا بىلال.

زۇھدۇ تەقۋا — ئىبادەت ۋە تەقۋادارلىق.

زۇھدۇ تەقۋايۇ سەلاھ — زاھىدلىق، تەقۋادارلىق ۋە دىيانەت:
تا تېرىكسەن تەكرى يادىنى ئۇنۇتما بىر دەمى،
ئەيلەگىل پىشە بۇ يولدا زۇھدۇ تەقۋايۇ سەلاھ.
— ئابىد قۇمۇلى.

زۇھدۇ رىيا — زاھىدلىق ۋە ساختىپەزلىك، ساختا تەقۋادارلىق:
تەۋبە قىل زۇھدۇ رىيايىغە بۇرۇنراق، ھافىزا،
بەسكى ئاچماسدا ئىشىكنى بۇ كېچە مەيخانەغە.
— ھافىز شىرازى.

زۇھد ئىلى — زاھىدلار، تەقۋادارلار:
مەيۇ مەيخانەنىڭ دائىم رەۋاجى مەندىن ئولغاندىن،
رىياۋۇ زۇھد ئىلى فەرياد ئەيلەپ دادخاھمدۇر.
— ئەرشى.

زۇھدى بەكەمال — كامالەتكە يەتكەن تەقۋادار.

زۇھدى پارسا — يامان ئىشلاردىن ساقلىنىپ تائەت بىلەن لا مەشغۇل بولۇش:
ئەتاۋۇ فەزلىڭ ئەگەر ئەلگە بولماسا، يارەب،
يوق ئاندا فايدەسى زۇھدى پارسالىغىنىڭ.
— گۇمنام.

زۇھدى رىيا — يالغان سوپىلىق، ساختا تەقۋادارلىق:
نېتەي بۇ زۇھدى رىيانى مەسجىدى ئىچرە مۇدام،
بارىپ سەنەمكەدەگە زىكرى رەببەنا قىلايىن.
— ئەرشى.

زۇھر [ظهر] (ئە) چۈش ۋاقتى، قىيام ۋاقتى.
زۇھر رەكەئاتى — چۈش ۋاقتى ئوقۇلىدىغان نامازرەكەتلىرى.

زۇھرە [زهره] (پ) چولپان يۇلتۇز، زۆھرە، ۋېنېرا:
بۇ سۆز ئەنگىز مەنى ئەفسانە پەرداز،
نەۋادا زۇھرەيۇ زۇھراغا دەمساز.
— لۇتفى.

زۇھرەۋۇ جىبىن — زۆھرە يۇلتۇزىدەك جۇلالىنىپ تۇرغان چىرايلىق يۈز، جامال؛ جۇلالىنىپ تۇرغان، زۆھرە يۇلتۇزىدەك:
ئەي زۇھرە جەبىن ماھ پەيكەر،
يوقدۇر ساڭا ھۆسنىدە بەرابەر.
— مەشھۇرى.

زۇھرەۋۇ ئاي — زۆھرە يۇلتۇز ۋە ئاي:
سېنىڭ بەزمىڭدە، ئەي سۇلتانى خۇبان،
ئاياقچى مېھرۇ ساقى زۇھرەۋۇ ئاي.
— سەيىد ئەھمەد.

زۇھرەۋەش [زهرەوش] (پ) زۆھرە، چولپان كەبى؛ چىرايلىق، پارلاق:
ئۇدۇ سەندەل بىلە ياساپ ئاڭا چەك،
زۇھرەۋەش چالماغ ئەيلەبان ئاھەك.
— نەۋايى.

زۇھھاد [زهاد] (ئە) [بىرلىكى: زاھىد] زاھىتلار، «زاھىد» قا قارا ڭ:
ھەيف يۈز ھەيفكى ئۇمر ئۆتتى ئىبادەت قىلماي،
زۇھھاد سەر چەشمەسىدە ھېچ تەھارەت قىلماي.
— مەشھۇرى.

زۇھھاد كۆش — زاھىدلارنىڭ قاتىلى، زاھىدلارنى ئۆلتۈرگۈچى:
تاپىپ ئاتەشگاھ ئىشقىن ئەھلى ھۇش،
پارسا سوزەندەيۇ زۇھھاد كۆش.
— نەۋايى.

زۇھۇر [ظهور] (ئە) كۆرۈنۈش، پەيدا بولۇش:
خۇشا، ھۆسنۇڭ زۇھۇرى مەسجىدۇ مەيخانەدە پەيدا،
بولۇيدۇر ئىشقىدا ھەيرانۇ بىخۇد مۇئمىنۇ تەرسا.
— ئەرشى.

زۇھۇر ئەتمەك — كۆرۈنمەك، نامايان بولماق، بىلىنمەك، پەيدا بولماق:
ھەرگىز سەلاتىنى ئالى مىقدار مۇلازىمەتى خاتىرىمغە خۇتۇر قىلمايدۇر ئىبرىدى ۋە خەۋاقى سىپىھر ئىقتىدار تەمەننالسى باتىنىمدا زۇھۇر ئەتمەيدۇر ئىبرىدى.
— قەدىرخان يەركەندى.

زۇھۇرغە كەلمەك — پەيدا بولماق، ۋۇجۇدقا كەلمەك.
زۇھۇر قىلماق — «زۇھۇر ئەتمەك» كە قارالسۇن.
زۇھۇرى بىدايەت — دەسلەپ پەيدا بولۇش، تۇنجى كۆرۈنۈش.

زۇۋالە [زوالە] (پ) زۇۋۇلا (خېمىرنىڭ راسلانغان بىر بۆلىكى):
... خادىملەرى سۇفراسىدە ئالي گىردەسى ۋە قۇياش قۇرسى ئىككى فەتىر ۋە تەبباخلارى تەختەسىدە كەھكەشان شەكلى ئۇ سەپكەن بىر زۇۋالە خەمىر.
— نەۋابى.

زۇئم [زعم] (ئە) گۇمان، شۇبھە.

زى [ذى] (ئە) ساھىب، ئېگە، «زۇ» غا قارالسۇن.
زى ھەيات — ھايات ئىگىسى؛ جانلىق، تىرىك:
زى ھەيات ئۆلمەك ئۇچۇندۇر ئاقىبەت،
بۇيلە تەھقىق ئەتتى ئەھلى مەئرىفەت.
— نەۋابى.

زىبەس [زى بس] (پ) بەس، كۇپايە، بولدى:
نېگە يادىدا ئەرشى، روزگارىڭ بولماسۇن تىيرە،
زىبەسكىم دەھر ئارا ئاندىق كۆزۇ قاشى قارا يوقتۇر.
— ئەرشى.
ئەبەس گەرچە يۇرۇرمەن ئاھ ئۇرۇپ ئىشقىڭدا قان يىغلاپ،
زىبەس مەھبۇبلار ئىچرە سېنىڭدەك بۇۋفا يوقتۇر.
— ئەرشى.

زىبەك [زيبک] (ئە) سمماب.

زىبە [ذبع] (ئە) سويۇش، بوغۇزلاش؛ قۇربان قىلىش.
زىبە بولماق — ئۆلتۈرۈلمەك، سويۇلماق.
زىبە قىلماق — ئۆلتۈرمەك، قۇربان قىلماق.

زىج [زيج] (ئە) ئاسترونومىيە جەدۋىلى؛ تەقۋىم:
چۇ بەخت ئەختەرى سەئد ئولمادى نەسۇد، ئەيكسم،
سىپىھر زىجىنى ھەل قىلغالى رەسەد قىلدىڭ.
— نەۋابى.
زىج بىتماق — ئاسترونومىك جەدۋەل تۈزمەك.

زىجان [ذي جان] (پ + ئە) جانلىق نەرسىلەر، جانلىقلار، جان، ھايات ئىگىلىرى:
تەڭرىنىڭ رەھمەتىگە زىجانغە،
ئەنبيا ھېھرى ياخشى ئىنسانغە.
— ن. زىيائى.

زىد [ضد] (ئە) قارشى، قارىمۇ قارشى؛ ئەكسى:
بەسكى، قىلدىڭ زىددىمە ئەغيارىمە كۆپ ئىلتىفات،
كۆزلەرىمنىڭ ياشىنى لەئلى بەدەخشان ئەيلەدىڭ.
— قەلەندەر.

زىد تۆرت زىد — بىر ـ بىرىگە قارىمۇ قارشى تۆت ئۇنسۇر (تۇپراق، سۇ، ھاۋا، ئوت).

زىدد [ضد] (ئە) «زىد» كە قارالسۇن.

زىددەين [ضدين] قارىمۇ قارشىلىق، ئىككى قارىمۇ قارشى ئېلىمىنت:
ھەمىشە تا ئەناسىر تۆرت زىددەين،
قىلۇر تەركىبى ئىنسانىنى مۇۋافىق.
— نەۋابى.

زىددىيەت [ضديت] (ئە) قارشىلىق، قارىمۇ قارشىلىق، كېلىشەلمەسلىك، زىددىيەت.

زىر [زير] (پ) 1) ئاست، بىرەر نەرسىنىڭ تېگى، ئاستى:
مەسىسى ۋۇجۇدۇڭنى سېنىڭ زىر قىلۇر،
زەرگەرى ھەققانى چۇ مەنزەر قىلۇر.
— زەللىلى.

2) مۇزىكىدا ئەڭ ئىنچىكە، يېقىملىق ئاۋاز، نازۇك تاۋۇش:
ھەقىقەت ئەھلى تەئرىف ئەتمەيىن فەھم ئەيلەگەي بىرەدەك،
مۇغەننى ئەرغەنۇن تارىنى نەچچە زىرۇ بەم چەكتى.
— ئەرشى.

3) سىنىش، ئولتۇرۇش، ئۆزلىشىش:
سۇھبەتى ئالىم كۆڭۈلغە زىر ئېتەر،
ئول كىشى ھەق بۇيرۇغانىنى تېز ئېتەر.
— خەراباتى.

زىرۇ بەم — ئەڭ ئىنچىكە ۋە ئەڭ بوم، نازۇك تاۋۇش:
چالدى مەگەر مۇغەننىيلەر نەغمەئى ئەرغەنۇنى ئىشق،
پىر مۇغان ئىشكىدىن كەلدى سەدايى زىرۇ بەم.
— زەللىلى.

زىرۇ زەبەر — ئاستىن ـ ئۈستۈن؛ ئاغدۇرۇلغان، تىنچسىز:
زىرۇ زەبەر خەتىڭنىڭ مەزمۇنىدىن بىلۇرمەن،
ھەر ھەرفىدۇر رىسالە، ھەر نۇكتەسى رىۋايەت.
— زەللىلى.

زىرۇ زەبەر قىلماق — ئاستىن ـ ئۈستۈن قىلماق؛ مەغلۇپ قىلماق، خارۇزار قىلماق:
نە مۇشكىلدۇر، مۇسۇلمانلار، ئىشتىمەسدۇر پەرنزادىم،
فىغانۇ نالەدىن ئالەمنى گەر زىرۇ زەبەر قىلسام.
— قەلەندەر.

زىرۇ زەبەر ئولماق — ئاستىن ـ ئۈستۈن بولماق؛ تۇرلۇك ھالەتلەرنى بېشىدىن كەچۈرمەك؛ ئېغىر ئەھۋالغا چۈشمەك، قاتتىق ئازابنى باشتىن كەچۈرمەك.

زىرى تۇراب — تۇپراق ئاستىدا:
بۇ سەھرا شەھەر ئەھلى زىرى تۇراب،

بولۇپ ئەردەۋىل شەھرى خاكى تۇراب.
— موللا شاكىر.

زىرى خاك — توپا ئاستىدا:
دۇئا بىرلە ئەيلەك ئۇلارنى ھەلاك،
ھەمە قەۋمى بەد قاغۇسى زىرى خاك.
— موللا شاكىر.

زىرى نىگىن — بىراۋنىڭ قول ئاستىدىكى، قارام، تەۋە.

زىرائەت [زىراعت] (ئە) تېرىقچىلىق، دېھقانچىلىق؛ زىرائەت:
زىرائەت ئىشىدا رىيازەت قىلىپ،
رىيازەت ئىشىدا زىرائەت قىلىپ.
— غەربى.

زىرە [زيره] (پ) «زىر» گە قارالسۇن:
ئانىڭ ھەربىر سۆزى كەلدى قۇلاقىمغە بولۇپ زىرە،
بۇ كۆڭلۇم دەر بەدەر ئىزدەر تاپالماي قايان كەتتى.
— موللا سالىھ.

زىردەست [زير دست] (پ) تەۋە، قارام، بىراۋنىڭ قول ئاستىدا ياشىغۇچى؛ بىراۋنىڭ قولى ئاستىدىكى؛ مەغلۇپ، زەئىپ:
تاكى بەردى، ئەي قەلەندەر، لۇتفىدىن جامى مۇراد،
تالىئىمنىڭ زىردەستى چەرخى گەردۇندۇر بۇ كۇن.
— قەلەندەر.

زىردەست قىلماق — ئۆزىگە بويسۇندۇرماق، تەۋە قىلماق، مەغلۇپ ۋە مەھكۇم قىلماق.

زىردەست ئولماق — تەۋە بولماق، مەغلۇپ ۋە مەھكۇم بولماق، بويسۇنماق.

زىرىھ [زره] (پ) 1) زىرە، ھالقا. 2) ساۋۇت، تۆمۇردىن ئىشلەنگەن ئۇرۇش كىيىمى:
زىرىھۇ قالقان كېرەك ئىسلام بىدىن ئەھلىغە،
ئاشىقى جانبازنىڭ ئىشتەر سەلاھى ئۆزگەدۇر.
— گۇمنام.

زىرىھ ئۆزرە زىرىھ — زەنجىر، ھالقا ـ ھالقا.

زىرىھپۇش [زره پوش] (پ) ساۋۇت كىيگەن:
بۇ گەز نەۋرۇز غەيرەتىدىن ئۇرۇپ جۇش،
ئاچىغلانغان بىلە بولدى زىرىھپۇش.
— لۇتفى.

زىرىھگەر [زرەكر] (پ) 1) زىرە، ھالقا ياسىغۇچى، زەرگەر. 2) ساۋۇت، تۆمۇر كىيىم ياسىغۇچى.

زىست [زيست] (پ) ھايات، تىرىكلىك.

زىست قىلماق — ياشىماق، تىرىكچىلىك قىلماق:
نە ئۈچۈنكى، ھەرگىز نەفسىم مۇرادى بىلە زىست قىلمايدۇر-مەن.
— نەۋائى.

زىشت [زشت] (پ) سەت، خۇنۇك ياماق:
كى تەقدىر ئۆزگە بولمايدۇر بىتىلگەن سەرنەۋشت ئىچرە،
قارىغان چاغدا ئەل ئاغزىدا قالدىم ئىچرە زىشت ئىچرە.
— موللا سالىھ.

زىشت خۇي — خۇيى سەت، خۇيى ياماق:
بىر دەرەم بەرسە ساڭا بىر زىشت خۇي،
دېمەگىن يۈسۈف مەسەللىك خوب روي.
— ئەھمەدى.

زىشت روي — چىرايى سەت، كۆرۈمسىز، سۆرۈن تەلەت:
كۆردى كىم ئەلەمدە مۇنداق قاتىلى يەكتا ساۋۇق،
زىشت رويۇ تۇندخۇ سەخت مەھمتا ساۋۇق.
— ئەرشى.

زىفاف [زفاف] (ئە) توي، نىكاھ:
زىفاف كېچەسى ئەسھابغە بۇيۇردىلەركى، ...
— نەۋائى.

زىكر [ذكر] (ئە) سۆزلەش، تىلغا ئېلىش، بايان قىلىش؛ شەرھلەش:
يۈزۈڭنى كۆرمەگەننى كۆز دېمەسمەن،
سېنىڭ زىكرىڭ ئەمەسنى سۆز دېمەسمەن.
— خىرقىتى.
بارى ئەلنىڭ تىلىنىڭ زىكرى ئول گۈلچېھرە بولۇپدۇر،
مەگەر كىم ئول پەرىغە خىزىر، پەيغەمبەر نەزەر قىلدى.
— قەلەندەر.

زىكر ئايتماق — خۇدانىڭ نامىنى تەكرارلىماق، تىلغا ئالماق، ئەسلىمەك:
زىكر ئايتقىل، شۇكرى ئايتقىل، يىغلاغىل شەۋقى مەدام،
بارچە ئەگزا روزى مەھشەردە گۇۋاھ بولدى، دەرىغ.
— شەۋقى.

زىكر ئەتمەك — سۆزلىمەك، تىلغا ئالماق، بايان قىلماق.

زىكر ئەيلەمەك — «زىكر ئەتمەك» كە قارالسۇن:
جامۇمەي ئىسمىن جۇدا زىكر ئەيلەمەك مەرغۇب ئەمەس،
زىكرىنى ئەيلەر كىشى بىر ھەرف ئىلە قىلغاي ئەدا.
— ئەرشى.

زىكر بولماق — تىلغا ئېلىنماق، بايان قىلماق.

زىكر قىلماق — تىلغا ئالماق، بايان قىلماق، ئەسلەمەك؛ يازماق.

زىكر بالى — قىزغىن ماختاش؛ خىيال قانىتى:
بىكىتمەس دىلرەباسى زىكرى بالىن،
ئەگەر ئىستەر دىلئارامى جەمالىن.
— خىرقىتى.

زىكرى جەھر — ئاشكارا سۆزلەش، ئاشكارا تىلغا ئېلىش.

زىكرى زەبان — سۆز، سۆز قىلىش، زۇۋان سۈرۈش:
جەمال شاھى جەھان ۋەسلىدىن ئۈمىد ئەتسەڭ،
مۇدام زىكرى زەبان دانە دان قىل، ئەي ھافىز.
— شەۋقى.

زىكرى مەھبۇب — يارنىڭ سۆزى، مەھبۇبنىڭ بايانى:
ئاللاھ ـ ئاللاھ دەپ گۈناھ دەرياسىن ئىزدەگىل،
زىكرى مەھبۇب بارچە ئىللەتكە دەۋا بولدى، دەرىخ.
— شەۋقى.

زىكرى ھەق — راست گەپ؛ خۇدانى ئەسلەش:
شەۋقى ھالىڭغە رۇجۇئ قىل بولماغىل ئەفسانە گۈي،
ئىشق بىرلەن زىكرى ھەقدىن ئۆزگەسى پۈركار ئەمەس.
— شەۋقى.

زىل [ظل] (ئە) سايە؛ ھامىي:
تەۋانايى بەدەن ھەم قۇۋۋەتى دىل،
چىرايلىغ سۈرەتۇ رەۋشەن چىراي زىل.
— ناقىس.

زىلى رەفئەت — مېھرىبانلىق سايىسى.
زىلى شەفقەت — رەھىمدىللىك، شەپقەت ھامىيلىقى.
زىلى ھەق — «زىلى ئىلاھ» قا قارالا.
زىلى ئىقبال — بەخت ئىگىسى.
زىلى ئىلاھ — 1) خۇدانىڭ سايىسى، خۇدانىڭ ھامىيلىقى. 2) پادىشاھ:
شەھرىيارى بار ئىدى شاھلارگە شاھ،
ئالەم ئەھلى باشىدە زىلى ئىلاھ.
— نەۋائى.

زىلى ئىلاھىي — «زىلى ئىلاھ» قا قارالا.

زىلال [زلال] (ئە) 1) تىنىق، تازا، سۈزۈك. 2) تىنىق، سۈزۈك، تازا شېرىن سۇ.
زىلالى سافىي — مەنىلىك، مېغىزلىق گەپ.

زىلزىلە [زلزلە] (ئە) قىمىرلاش، تىترەش، زىلزىلە:
رۇزى مەھشەر زىلزىلە تۇشكەندە ئالەم ئەھلىغە،
كۆز تۇتار سەندىن شەفائەت ئەنبىياۋۇ ئەۋلىيا.
— زەلىلى.

زىلقەئدە [ذى القعدە] (ئە) «زۇلقەئدە» گە قارالا.

زىلل [ظل] (ئە) «زىل» گە قارالا.
زىللى ئاتىفەت — «زىللى رەفئەت» گە قارالا:
تانۇماس ئەسلى ئۆز سىفەتلەرىنى،
بۇ ئۇلۇغ زىللى ئاتىفەتلەرىنى.
— ن. زىيائى.

زىللى جاھ — مەرتىۋە سايىسى، كۆلەڭگىسى؛ ئۇلۇغۋارلىق.

زىللى رەھمەت — مېھرىبانلىق، شەپقەت سايىسى.
زىللى ئىقبال — بەخت، ئىقبال سايىسى.
زىللى ئىلاھ — خۇدانىڭ سايىسى؛ پادىشاھ.

زىللەت [ذلت] (ئە) خارلىق، تۆۋەنلىك، پەسلىك:
قانى دىلغە ئىرادەڭ تۇشتى قويدى لالە يەڭلىغ دىل،
كىشى سادىق ئەمەس ئىشقىڭدا زىللەت يەتتى خالىڭدىن.
— گۈمنام.

زىللۇللاھ [ظل الله] (ئە) خۇدانىڭ سايىسى؛ پادىشاھ:
يانە مۇنداغ دېدى ھەببى ئىلاھ،
شاھلار بارەسىدە زىللۇللاھ.
— ن. زىيائى.

زىلھىججە [ذى الحجە] (ئە) «زۇلھەججە» گە قارالا.

زىمام [زمام] (ئە) 1) يۈگەن، تىزگىن. 2) ئىختىيار.
زىمامى خىيال — خىيال تىزگىنى، پىكىر يۈگىنى:
كېتىپدۇر قولىدىن زىمامى خىيال،
بولۇپدۇر ئاڭا ئارزۇيى ۋىسال.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

زىمان [ضمان] (ئە) كېپىل، كېپىللىك؛ كېپىل بولۇش:
چۇ شەھ خەلق رىزقىغە بولمىش زىيان،
ئېرۇر ئارتۇق ئۆكسۈك بېتۇرمەك يامان.
— نەۋائى.

زىممە [ذمە] (ئە) مەسئۇلىيەت، مەجبۇرىيەت، بۇرچ؛ قەرز:
ئەمما ئەل زىممەسىدە ئېردى ۋە ئون مىڭنى، ئەلگە كەچتى ۋە ئون مىڭنى ئالدى.
— نەۋائى.

زىمن [ضمن] (ئە) 1) ئارا، ئوتتۇرا، ئىچ؛ ئارىسىدا، ئوتتۇرىسىدا، ئىچىدە. 2) مەقسەت، ئىستەك.

زىن [زين] (پ) ئېگەر:
كى ئەكسەر كۆنلەرى رەخش ئەيلەبان زىن،
ئالىپ كۆپ نەۋجەۋانى ئىلىفەت ئايىن.
— ناقىس.

ۋەلەددىن زىرا بولماسا ۋالىدەين،
تاپالماس قىيامەت فەزاسىدە زەين.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

زىن پوش — يوپۇق، ئېگەرنىڭ يوپۇقى:
ئالىپ كەلدى مىنمەك ئۈچۈن ياخشى ئات،
كى زەررىنە، زىن پوش ئىدى قاتمۇ قات.
— ئا. نىزارى.

زىنا [زنا] (ئە) جىنسىي ئالاقە (ھارام، قانۇنسىز

مۇناسىۋەت).

زىندان [زندان] (پ) 1) قاماقخانا:
كى زىندان ئىچىدە گۇنەھكارلار،
كۆپ ئېردى ئىچىدە تەبەھكارلار.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

2) قاراڭغۇلۇق، قاراڭغۇ جاي، زىندان:
ئىككىنچى دەفئە پادىشاھقە ئەرز قىلىپ چاھقە تاشلاتقىلار دەپ بۇيرۇغانىدا، زىنداندا ئىتتىنىڭ ۋەفادارلىقى بىرلە روزگار كەچۈرۈپ، يەنە بىر پەرۋىش سەئىيى بىرلە چاھدىن خەلاس بولۇپ، خاجە باشىدىن ئۆتكەن ۋاقىئەلەرنى مەلىكەغە تەئرىق قىلغانى.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

3) غەم، قايغۇ:
كۆز ئاقارىپ سىزغۇدەك بولدى كۆزىنىڭ مەردۇمى،
گەرچە ئەيشى ـ راھەتنى مېھنەتى زىندان قىلىپ.
— مولا سالىھ.

زىندان ئەھلى — مەھبۇسلار.

زىندانى [زندانى] (پ) قامالغان، مەھبۇس:
چىن دەپ كەلسە، ئانى ئەمدى،
ئەيلەي كۆڭسۇمدە زىندانى.
— نەۋائى.

زىندە [زنده] (پ) تىرىك، جانلىق، ھاياتلىق:
ئايدى: ئەي مەردى خۇدا خوب كەلدىڭىز،
بولدى گۇچ يۇز يىل بىلىڭكىم، زىندە بىز.
— زەلىلى.

مۇنچە كىم زىندەلەرغە بەردى جان،
ئانى ئۆلتۈرمەينكى قويدى ئەمان.
— ن. زىيائى.

زىندە پىلى — ھەيۋەتلىك پىل.

زىندە پىلى دەمان — گەۋدىلىك، زور پىل، ھەيۋەتلىك پىل.

زىندە دىل — دىلى روشەن، شاد، دىلىدا كىرى يوق، خۇش چاقچاق.

زىندە قىلماق — تىرىلدۈرمەك، ھاياتلىق بەرمەك:
كىشىنى يوق ئەتمەك ئەگەرچە يەسىر،
ۋەلى زىندە قىلماق ئېرۇر كۆپ بەسىر.
— ئا. نىزارى.

زىندەئى پۇش — ھاياتلىق، تىرىكلىك كىيىمى، لىباسى:
زاھىرەن كەلدى گەرچە زەندەئى پۇش،
فىلھەقىقەت ئەمىرى زىندەئى پۇش.
— ن. زىيائى.

زىندەئى جاۋىد — ئەبەدىي تىرىك.

زىندەكار [زندكار] (پ) تىرىكلىك، ھاياتلىق، ياشناش:
پادىشاھلار زىكرىدەكىم ئەگەر ئادىل بولسە، ئادالەت جۇيبارىدىن لەب تەشنەلەرنى سىيران ئېتەر، ۋە گەر دادخاھلىق مۇددەئاسىغە ئۆزى ئامىل بولسە، لەتافەت سەرشارىدىن قۇرۇغان شەجەرلەرغە زىندەگارلىق ھاسىل قىلۇر.
— ن. زىيائى.

زىندەگان [زندكان] (پ) «زىندەگانىي» غا قاراڭ:
كى تەھسىلى ۋۇجۇدى زىندەگانلىغ،
زەرۇرەتدۇر كىشىكىم بولسە جانلىغ.
— ناقىس.

زىندەگانىي [زندكانى] (پ) ھايات، ئۆمر، تىرىكلىك، تىرىكلىككە دائىر:
زۇلمەتكە سەۋادى گەر نىشانى ئېردى،
مەزمۇن ئاڭا ئابى زىندەگانىي ئېردى.
— نەۋائى.

زىندىق [زنديق] (ئە) دىنسىز، خۇداسىز، مۇناپىق:
ھەر كىشىكىم ئەھلى سىدىق، سىددىق بولۇر،
ھەر كىشىكىم ئەھلى جەھل زىندىق بولۇر.
— خەراباتى.

زىندىقە [زنديقه] (ئە) خۇداسىز، دىنسىز ئايال:
مانىي نەققاشنىڭ مىللەتىكىم زىندىقە ئېردى، ئانىڭ زەمانىدە شائېئ بولدى.
— نەۋائى.

زىنھار [زنھار] (ئە) 1) زىنھار، ئەسلا، ھەرگىز، ھېچ:
ئۆزۈڭنى شاد تۇتقىل، غەم يېمە دۇنيا ئۈچۈن زىنھار،
كى، بىر دەم غەم يېمەككە ئەرزىمەس دۇنيايى فەرسۇدە.
— بابىر.

2) ئىلتىجا، ئىلتىماس، يېلىنىپ سوراش:
زىنھار، ئەي مۇسافىر، شام ئولدى بىر دۇئا قىل،
رەددى بىلا دېدىلەر ھەر سۆھبەتى خۇدايى.
— زەلىلى.

3) ئېھتىياتنا بولۇش، ئاگاھ بولۇش؛ دىققەت، ھوشيار:
ھوشيار بولۇپ بارما بەيابان ساري دەۋرىش،
— بۇ ۋادىدە زىنھار.
يول كۆرگۈزۈر ئەلىنىڭ ئۈنى ئاۋاز جەرەسدۇر،
— چۈن سەيھەئى دۇلدۇل.
— زەلىلى.

4) ئەلۋەتتە، چوقۇم:
ئۈنىڭ كويىدا قولۇڭنى دەفن ئەيلەگىل زىنھار،
كۆيۈپ فىراق ئوتىدا مەھزۇن ئولدى، ئەي ئەھباب.
— مەھزۇن.

زىنھارۇ زىنھار — زادى، ھەرگىز:
ئايا، سەيدى سەنەملەر مەشرەبىنده،

ئۇيغۇر كتاب تۈر بىكىتى www.uyghurkitap.com

تەمەئ تۇتما ۋەفا زىنھارۇ زىنھار.
— سەيىد ئەھمەد.

زېھ [زە] (پ) 1) ئاپىرىن، تەھسىن. 2) كاماننىڭ يىپى، كىرىچى. 3) قىرغاق، ساھىل، چەت؛ جىيەك.

زېھ ئاتماق — 1) ئاپىرىن ئېيتماق، تەھسىن ئوقۇماق. 2) كاماندىن ئوق ئۈزمەك، ئاتماق.

زېھ قىلماق — كاماننىڭ يىپىنى تارتماق.

زېھن [ذھن] (ئە) زېھىن.

زېھنۇ فىكرى — زېھىن ۋە پىكىر، ئەقىل - ھوش:
راست يولدىن كىشىكى قىلدى خۇرۇج،
زېھنۇ فىكرى ھەۋاغە ئەتسە ئۇرۇج.
— ن. زىيائى.

زېھنى سالىم — ساغلام زېھىن.

زىھاف [زحاف] (ئە) 1) قىمىرلاش، ئۆمىلەش. 2) ئارۇزدا بىر بەھىر (ۋەزىن) نىڭ بۆلەكلىرىدە بولىدىغان ئۆز-گىرىش:
ئانىڭ شەرھى بۇدۇركى، ئول دېۋاندە ھەر غەزەل باشىدا ئول غەزەل نە بەھردە ۋە نە ۋەزىندە ئېركەنىن ۋە ئەركانىغە قايسى زىھاف كىرىپ، نە نەۋئ تەغەييۇر تاپقانىن بىتكەيلەر.
— نەۋايى.

زىھافات [زحافات] (ئە) «زىھاف» نىڭ كۆپلۈكى، «زىھاف» قا قاراڭ.

زىھى [زھى] (پ) 1) ياخشى، ئوبدان، جايىدا. 2) گۈزەل، يېقىملىق، كۆڭۈلگە ياقىدىغان. 3) خۇددى، ئۆزى؛ تولىمۇ، ئەڭ. 4) قانداق، قانداقچە، ھەقىقەتەن:
زىھىكىم ئەنبەر ئەفشان كاكۇلۇڭ دەفئى خۇمار ئەيلەپ،
خەيالىڭ خىلۋەتىدە روزۇشەب ۋەقتىمنى قىلمىش چاغ.
— شەۋقى.

زىھى ئازاد — تولىمۇ ئازادە، ئاجايىپ ئەركىن:
زىھى ئازاد تەبئ ئېرمىش سەبۇرى دوستلار بەسى،
غەرىبۇ خاكسار ئاشىق پەژمۇردەھەل ئەسرو.
— سەبۇرى.

زىھى دەۋا — ئاجايىپ داۋا، ياخشى دورا، تولىمۇ شىپا-لىق:
رىزا، قەزاغە بەلاسىغە سەبرى كەلتۈرگىل،
كى ھەمچۇ يۇنۇسۇ ئەييۇب زىھى داۋا ئۇچرار.
— شەۋقى.

زىھى دەۋلەتلى — نەقەدەر دۆلەتلىك، نېمىدېگەن بەخت-لىك:
زىھى دەۋلەتلى ئاشىقكىم سېنىڭ بىرلە قىلۇر ئىشرەت،
نە ئىشرەت، ئىشرەتى جەننەت، نە جەننەت، جەننەتى گەۋھەر.
— سەيفى سەرايى.

زىھى سائىل — ئاجايىپ تىلەمچى، بەختلىك سايىل:
ھەق تەرەفدىن ھەرنەكىم ئىزدەپ تاپىق بەخشىش ئەتا،
ئەي زىھى سائىل، زىھى بازىل، زىھى رىفئەت نىھاج.
— شەۋقى.

زىھى شەقاۋەت — قانداق بەختسىزلىك.

زىھى غافىل — غاپىل، غەپلەتتە قالغان كىشى.

زىھى غەباۋەت — قانداق ئەخمەقلىق.

زىھى لۇتف — ئاجايىپ ياخشىلىق، ئاجايىپ مەرھەمەت:
زىھى لۇتفۇڭ نەسىمىدىن ئاچىلمىش بىر گۇلى رەئنا،
تەرەننۇم چەكتىلەركىم ھەر تەرەفدىن بۇلبۇلى شەيدا.
— شەۋقى.

زىھى ئىشرەت — نەقەدەر ئىشرەت، قانداق راھەت:
زىھى ئىشرەت سېنىڭ ئۆسرۈك كۆزۈڭگە،
كى گۇلزار ئىچرە خۇش مەجلىس تۈزۈپدۇر.
— ئاتايى.

زىۋەر [زيور] (پ) بېزەك، زىننەت:
بۇ زىۋەر بىرلە يۈزمىڭ گەنجى قارۇن،
كېلۇر قانچە كىشىگە ئانچە ئىفلاس.
— ئەرشى.

زىۋەر بەرمەك — بېزىمەك؛ بېزەتمەك.

زىۋەر تاپماق — بېزەنمەك، ياسانماق.

زىۋەر كۆرگۈزمەك — چىرايلىق كۆرۈنمەك.

زىيا [ضيا] (ئە) نۇر، يورۇقلۇق؛ روشەنلىك؛ پارلاق:
مۇھەببەت پەيزىدىن يەتكۈر دەمادەم تىيرە كۆڭلۈمگە،
كۆڭۈلدىن غەيرى زىكرىن ئەيلەگەي ئول نۇر زىيا پەيدا.
— ئابىد قۇمۇلى.

زىيا ئەيلەمەك — نۇرلاندۇرماق، يورۇتماق، روشەن قىلماق:
مېنى بۇ بەلادىن رەھا ئەيلەگىل،
مۇكەددەر دىلىمنى زىيا ئەيلەگىل.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

زىيا تۇتماق — يورۇتماق.

زىيايى چەشم — كۆز روشەنلىكى:
نەھاجەت ھەججى ئەكبەر كاشغەر ئىچرە مەزارىم بار،
زىيايى چەشمىمە خاكى دەرىدىن سۇرمە زارىم بار.
— گۇمنام.

زىياد [زياد] (پ) ئارتۇق، كۆپ:
بولۇپ ئول كىشىدىن كۆڭۈل ئانچە شاد،
كى ئىنئام قىلدىم ئەدەددىن زىياد.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

زىياد ئەتمەك — ئارتتۇرماق، كۆپەيتتۈرمەك.

زىياد قىلماق — «زىياد ئەتمەك» كە قاراڭ.

زىيادە [زيادە] (ئە) ئارتىش، كۆپىيىش ئارتۇق، كۆپ، ئارتۇقچە، ئارتقان:
زىيادە خۇش بولۇپ كەلدى يەقىنراق،
سەلام ئەتتى ئاڭا سۇلتانى ئافاق.
— ناقىس.

زىيادە ئەتمەك — «زىيادە ئەيلەمەك» كە قاراڭ.

زىيادە ئەيلەمەك — كۆپەيتمەك، ئارتتۇرماق.

زىيادەت [زيادت] (ئە) «زىيادە» گە قاراڭ.
بولغان سارى زىيادە زىيادەت تەلەپ قىلۇر،
تويماس مۇرادى ھەر نەچە بولسا مۇيەسسەرى.
— سەبۇرى.

زىيادەت بولماق — ئارتماق، كۆپەيمەك.

زىيارەت [زيارت] (ئە) بىرەر شەخس ياكى بىرەر مەشھۇر جاينى بېرىپ كۆرۈش، زىيارەت:
زىيارەتكە سەبەبدۇر نېئمەتى كۇبراغە شۇكر ئەتمەك،
بەسەندەست «ئۇممەتۇن مۇزنىبەتۇن رەببۇن» غە فۇرمەزكۇر.
— شەۋقى.

زىيارەتگاھ [زيارنكاه] (ئە + پ) زىيارەت جايى، تاۋاپ قىلىنىدىغان مەشھۇر ئورۇن، زىيارەتگاھ:
قويۇپ تۇغ ـ ئەلەملەر مەزارەتگاھ،
بولۇپ ئىشق ئېلىگە زىيارەتگاھ.
— ئا. نىزارى.

زىيارىيز [ضياريز] (ئە + پ) روشەنلىك، نۇر چاچقۇچى، يورۇنقۇچى:
گەھ يەسرىب ئۆزە بۇ پەرق ئىنىب تېز،
زۇلمەتقە ئەشېئئەسى زىيارىيز.
— نەۋايى.

زىيافەت [ضيافت] (ئە) مېھماندارچىلىق، مېھمان كۈتۈش، زىياپەت:
بۇ بىچارەلەرغە ئېئانەت كېرەك،
بۇ ئەۋۋارەلەرگە زىيافەت كېرەك.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

زىيان [زيان] (پ) زەرەر؛ چىقىم، زىيان:
بۇ تەدبىر بىرلە تاپارسەن ئەمان،
سېنى كۆرسە ھەركىم يەتۈرمەس زىيان.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

زىيان قىلماق — زەرەر، زىيان كەلتۈرمەك.

زىيان ـ بۇد [زيان بود] (پ) زىيان ـ زەرەر:
نە نەۋئ ئىش بىرلە تاپتى دىن ئىشى سۇد،
نە ئىشدىن ئاخىرەت تاپتى زىيان ـ بۇد.
— نەۋايى.

زىيانزەدە [زيان زده] (پ) زىيان كۆرگەن، زىيان تارتقان:
فاسىق ۋە خەممار زىيانزەدە ۋە زىيانكار.
— نەۋايى.

زىيانكار [زيانكار] (پ) زىيان يەتكۈزگۈچى، بۇزغۇچى.

زىيائ [ضياع] (ئە) 1) يوقىتىش؛ يوقىلىش، نابۇت بولۇش:
قەرقەف ئاتەشىن بىلە ساقى نەۋنەھار ئىشق،
دەۋرى تەسەلسۇل ئەيلەمەڭ يەتكۈچە سىنماسۇن رىيائ.
— زەلىلى.
2) مۇلۇكلەر؛ تېرىلغۇ يەرلەر، «زەيئە» گە قاراڭ:
ۋە ئول خەلىلغە دېدىكىم، گۇۋاھ بولۇڭكىم، ھەر نېمە مەندىن باردۇر زىيائ ۋە ئەملاكدىن، بارىن ۋەقف قىلدىم.
— نەۋايى.

زىيىب [زيب] (پ) 1) بېزەك، زىننەت:
بۇ ئالەم زىيىبىدىن بولغىل مۇجەررەد،
فەنا ئەھلى قىلىپدۇرلار ئانى رەد.
— ئەرشى.
2) كۆرك، ھۆسن، چىراي. 3) پەرداز بېرىش؛ ئۆزىنى ياخشى كۆرسىتىش. 4) گۈزەل؛ گۈزەللىك:
ۋەرەق ھۇسن ئەھلى زىيىبغە تازۇتقان گۇلئۇزارىمدۇر،
ئەمەس كىرپىك كۆزۈم ئەترافى ئۆزرە رەشكى خارىمدۇر.
— گۇمنام.

زىيىب ئەنگىز — گۈزەللىكى بەرق ئۇرۇپ تۇرغان، گۈزەللىكى ئاپئاشكارا:
زىيىب ئەنگىز شۇخى تۈركىيلەرنى،
كۆرۈپ رەشك ئەيلەگەي خۇبانى كابۇل.
— زەلىلى.

زىيىب ئەمىلى — گۈزەللەر.

زىيىب بەرمەك — زىننەتلىمەك، بېزىمەك، گۈزەللەشتۈرمەك:
زىيىب بېرىپ باشىدە مولۇن تۇماغ،
چېھرە مۇنەۋۋەر گەۋھەرى شەب چەراغ.
— زەلىلى.

زىيىب تاپماق — بېزەلمەك، زىننەتلەنمەك.

زىيىب تۇتماق — «زىيىب تاپماق» قا قاراڭ.

زىيبۇ ئارايىش — «زىيبۇزەين» گە قاراڭ.

زىيبۇ زەيىن — زىبۇ زىننەت ۋە پەرداز.

زىيبۇ زىۋەر — «زىيبۇ زەين» گە قاراڭ:
سەن لەتافەت سۇيى بىرلە يۇغرۇلۇپدۇر سەن تەمام،
ئۆزگەلەرنىڭ ھۇسنى بولسا زىيبۇ زىۋەردىن لەتىف.
— ئاتايى.

زىيبۇ زىينەت — «زىيبۇ زەين» گە قاراڭ:

.....

زيبۇ زينەت، خەتتى خالىغدىن تاپىپ سەھنى چەمەن،
— ئەرشى.

زيبۇ فەر — بېزەك ۋە ھەشەم، بېزەك ـ ھەشەم:
فىراق ئۆتتى مەگەر بۇدۇر تېنىمدىن ھېچ ئەسەر قىلماس،
يۇزىن كۆرگەندە خۇرشىدى جەھانغە زيبۇفەر قىلماس.
— قەلەندەر.

زيبى ئالەم — ئالەم بېزىكى، ھۆسنى.
زيبى ئەلفاز — سۆزلەر بېزىكى.
زيبى پەر — زىبۇزىننەت، ھەشەمەت، سۆلەت:
گەرد پەيما ھەم بولالماي سۈرئەتتىك چاغى قەمەر،
مىزبان مېھمانلىغىگە بەردى چەندان زيبى فەر.
— ئەرشى.

زيبى تاجۇتەخت — تاجۇ تەخت بېزىكى.
زيبى تارەك — سەللە، كۆلاھ (باش كىيىم) بېزىكى.
زيبى دۇئانى مەلاھەت — گۈزەللىك دۇئانىنىڭ زىننەتى، بېزىكى:
مۇكەررەر مىسرەئىكىم، زيبى دۇئانى مەلاھەتدۇر،
ئىكى فەرخۇندە بىسمىللاھ قاشىغدىن ئىبارەتدۇر.
— مەشھۇرى.

زيبى ئۇزار — چىرايىنى، يۈزنى بېزەش، پەرداز.

زيبا [زيبا] (پ) 1) بېزەكلىك، زىننەتلىك، قىممەت باھا:
تەرىقى نەقشبەندى ئاڭلادىم زيبا رەۋشلىكدۇر،
كۆڭۈل مەستى ئىلاھى ئەل كۆزىدە پارسا بولماق.
— زەللى.

ئەي جەھانى ھۆسن زيبالىق نىقابىڭ ئاستىدە،
دىلرەبائى ئاتى دەۋلەتلىق ركابىڭ ئاستىدە.
— لۇتفى.

2) گۈزەل، چىرايلىق؛ مەشۇقە، مەھبۇبە:
باغ ئارا سەرۋى سەنەۋبەر قەددى گەر مەۋزۇن ئېرۇر،
نەۋ نىھالى قامەتىڭ يەڭلىغ ۋەلي زيبا ئەمەس.
— ئەرشى.

جانىمە ئوت سالدى ئول رۇخسارەئى زيبا يەنە،
كۆڭلىمە ئول زۇلفى بولدى مايەئى سەۋدا يەنە.
— بابىر.

زيبا ئەرۇس — گۈزەل كېلىن، كېلىنچەك:
چۇن سەرامەد كەلدى ئەرلىكدە خۇرۇس،
ھەق ئاڭا بەردى نەچە زيبا ئەرۇس.
— نەۋائى.

زيبا بولماق — گۈزەل، چىرايلىق بولماق؛ ياراشماق.
زيبا جەبىن — گۈزەل چېھرىلىك، چىرايلى گۈزەل:
كىمكى كۆردى ئاي يۈزۈڭنى، ئەي مەھى زيبا جەبىن،
تەشلەدى بارماقلارىنى قىلدى يۈزمىڭ ئافەرىن.
— قەلەندەر.

زيبا چېھر — خۇش چىراي، خۇشبۇي، گۈزەل، قاملاشقان.
زيبا خۇي — خۇش ئەخلاق، خۇي ـ مىجەزى ياخشى:
دەر ئېرىدى: ئەي رەفىقى زيبا خۇي،
بولما مەندىن بۇ سۆزگە پاسۇخجۇي.
— نەۋائى.

زيبا سىرىشت — گۈزەل تەبىئەتلىك، ياخشى خۇلقلۇق.
زيباگۇي — ناتىق، سۆزمەن، سۆزگە ئۇستا.
زيبايى تەخت — تەختكە ياراشقان، شاھ بولۇشقا مۇناسىپ.

زيبالار [زيبالار] 1) گۈزەللەر؛ گۈزەللىكلەر؛ ئاجايىباتلار:
مەخلۇقات زيبالارى يوقلۇق خىلۇەتىدىن بارلىق،
سەھراسىدە ئەربەدە ئاغاز قىلمايدۇر ئېردىلەر.
— ئەرشى.

2) يۇلتۇزلار:
شام زيبالەرى قىلىپ زاھىر،
تۇن شەبىستانىدە بولۇپ سايىر.
— نەۋائى.

زيبال [زيبال] (پ) ئىززەتلىك، شەرەپلىك؛ مۇبارەك:
بۇ ئىشغە ھەدىس ھەم ئېرۇر شاھى ھال،
كىم سابىت ئېرۇر كۇللى ئەمرىن زيبال.
— نەۋائى.

زيبەندە [زيبندە] (پ) لايىق، مۇناسىپ، ياراشقان؛ كېلىشكەن:
دەۋرى يۈزۈڭ ئۆزرە ئەنبەرىن خەت،
زيبەندە نە قۇدرەتى خۇدادۇر.
— زەللى.

زيبەندەئى تاجۇ ئەۋرەڭ — تاجۇ تەختكە ياراشقان.

زينەت [زينت] (پ) زىننەت، بېزەك:
خالىكىم مەھبۇبلارنىڭ ھۆسنىگە زينەت ئېرۇر،
بولماسا رەڭگى قارا ئول ھۆسن ئاچىلماس بەھار.
— تەجەللى.

زينەت ئەفزا — بېزەك بەرگۈچى، زىننەت قىلغۇچى.
زينەت ئەفزاي — «زينەت ئەفزا» غا قارالسۇن:
... ئەرز قىلۇركىم، ئول چاغكى، خۇراسانى جەننەت نىشان تەختى كۆراگانلىق رەۋاجى بىرلە زينەت ئەفزاي ۋە گوراگان فەرقى جەھانبانلىق تاجى بىرلە فەلەك فەرساي ئېردى.
— قىدىرخان يەركەندى.

زىينەت ئەيلەمەك — «زىينەت بەرمەك» كە قارالسۇن.

زىينەت بەرمەك — بېزىمەك، زىننەتلىمەك:

ھۆسنىغە زىينەت بېرىپ قىلدى يۈرەكنى لەختە قان،
تۆكتى قانىم ساھىبى لۇئلۇئى مەرجانىمغە ئايت.

— خۇشھال غەربىي.

زىينەت تاپماق — بېزەلمەك، زىننەتلەنمەك.

زىينەت فىزاي — بېزىتىلگەن، زىننەتلەنگەن.

زىينەتى باغ — باغنىڭ زىننىتى، باغنىڭ گۈزىلى؛ قىزىلگۈل:

سەبا ئەيدى ئاڭا، ئەي زىينەتى باغ،
ساڭا قۇل تاپقالى جاندا ئىدى داغ.

— خىرقىتى.

زىينەتى دۇنيايى دۇن — مەككار دۇنيانىڭ زىننىتى، ھىيلىگەر جاھاننىڭ پەردازلىرى:

بولماغاي ھەرگىز گەدالەر ئال ئالىندا ئېتىبار،
زىينەتى دۇنيايى دۇننى، ئەي قەلەندەر، زەر كېلىپ.

— قەلەندەر.

زىينەتى گۈلشەن — گۈلشەننىڭ گۈزەللىكى، گۈلشەننىڭ كۆركى:

دامەنى سەھرا دېمەسلەر لالەزارى بولماسا،
زىينەتى گۈلشەن بېرۈرمۇ سەبزەزارى بولماسا.

— زەللىي.

زىينەتى ھۇرى پەرى — ھۇر ـ پەرىلەرنىڭ زىننىتى:

تىشلەپ ئىلكىڭنى تەماشا قىلغۇچە رەسۋالىغىم،
زىينەتى ھۇرى پەرى ئول ھۇسنى گۈلزارىمغە باق.

— گۇمنام.

ئۇيغۇر كتاب توربېكتى

ژ

ژاله [ژاله] 1) هۆللۈك، شەبنەم؛ يامغۇر، مۆلدۈر، يامغۇرسىمان مۇز پارچىلىرى:
تەۋەھمۇمدا باغرىم بولۇپ لالەدەك،
ئاقار ئېبردى كۆزدىن ياشىم ژالەدەك.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.
نەۋائىمدەك نىشانە ئورنىغە باشسىن تۆتار ئەرشى،
ئەگەر ئىشقىڭ ھەۋاسىدىن ياغار ھەرژالە تاش ئولسۇن.
— ئەرشى.
2) ياش، كۆز يېشى، ياش تامچىلىرى:
دېدى: كۆزدىن تۆكەرسەن دۇررى ژالە،
دېدى: ئىشقىڭ تېگىپدۇر ئاھۇ ناله.
— خىرقەتى.
ژاله ھىجران — ئايرىلىش ئازابى، جۇدالىق مۆلدۈرى:
ھەۋايى ئىشقىدىن باشىمغە ياغقان ژاله ھىجراندۇر،
كى بۇ بارانغا ئاھىم گەردى بادى چۈنكى قالقاندۇر.
— ئا. نىزارى.
ژالەئى ناب — يالتىراق مۆلدۈر، مۇز پارچىلىرى.
ژەرف [ژرف] (پ) چوڭقۇر، تېرەن؛ ئۇزۇن، ئۇزاق، بېپايان:
قايۇ قەتىرە سۇۋ بەلكى دەريايى ژەرف،
كى قىلمىش ئاڭا ھەق دەۋاتمىنى زەرف.
— ئەرشى.
دەريايى ژەرف — چوڭقۇر ۋە بېپايان دەريا؛ دېڭىز:
يانە بەردىلەر جىلۋە جامى شىكەرف،
تولا مەيدىن ئاندىغكى دەريايى ژەرف.
— نەۋائى.
ژەندە [ژندە] (پ) «جەندە» گە قارا: ئ
قامەتىڭ سەۋداسىدىن بولغاچ قەلەندەر سەۋركىم،
باشىدا شەكلى كۆلەھ، بەرگىدىن ئولدى ژەندەسى.
— ئەرشى.
ژەيان [ژيان] (پ) غەزەپلىك، قەھرلىك، دەھشەتلىك، قورقۇنچلۇق:
قەھرىدىن ئەرشىرى ژەيان كۆردى بېيم،
ئۇردى باشىن ئۇي سۇتى ئىچكەن يەتىم.
— نەۋائى.
شىرە ژەيان — قەھرلىك شىر، قورقۇنچلۇق مەخلۇق:
ئىشق كويىدە ئەگەر شىرى ژەياندۇر ئىتتدۇر،
تاڭ يوق ئەر فەخرۇ مۇباھات ئىلە بۇ نۇقتە سۇرەي.
— نەۋائى.
قىلىپ ۋەھمە ئاندىن ھەمە مەردەمان،
قاچىبان دەۋۇدام، شىرى ژەيان.
— ئا. نىزارى.
ژولىده [ژوليده] (پ) پەرىشان، غەش؛ چۇۋۇق، چۇۋۇلغان، چىچىلغان، يېيىلغان.
ژولىده مو — چېچى چۇۋۇلغان، پاخماق چاچ:
ھوي بۇ ژولىده مولاردىن چۇ دىلگىر ئولماڭىز،
زاھىر ئولماس زىينەتى شەھرى، قەلەندەر بولماسا.
— زەلىلى.

س

سائەت [ساعت] (ئە) ۋاقىت، مەزگىل، سائەت:
كى داخىل بولۇپ ياخشى سائەت بىلە،
چۇ ئاندا تۇرۇپمىز ئىبادەت بىلە.
— ئا. نىزارى.

سابان [سبان] ساپان، قوش.

سابۇن [صابون] (ئە) سوپۇن.

سابىت [ثابت] (ئە) تۇرغۇن، مۇقىم، تەۋرەنمەس، ئۆز سۆزىدە، مەيداندا مەھكەم تۇرىدىغان:
بەيان ئولمىش يۇزۇڭ خۇرشىددىدىن ۋەشىمسى تەفسىرى،
ساچىڭ سەۋداسىغە ۋەللەيلى سابىت ئەيلەمىش سەۋدا.
— شەۋقى.

سابىت ئەتمەك — ئىسپات قىلماق.

سابىت بولماق — قەيد قىلىنماق، يېزىلماق.

سابىت قەدەم — ئۆز گېپى، ئۆز مەيداندا چىڭ تۇرىدىغان، بىر سۆزلۈك، ئۇجەر:
تەلەبدە ھەمچۇ زىلەيخا سابىت قەدەم بولغىل،
مەدەد بېرىلسە بۇ بەختىڭگە مىسىر شاھ ئۇچار.
— شەۋقى.

سابىت قىلماق — «سابىت ئەتمەك» كە قارالسۇن.

سابىت ئولماق — «سابىت بولماق» قا قارالسۇن.

سابىتات [ثابتات] (ئە) تۇرغۇن يۇلتۇزلار:
يانە بىردە سابىت ئەيلەدىڭ سابىتات،
ئاڭا سەير، ئەمما بۇلەرگە سەبات.
— نەۋائى.

سابىر [صابر] (ئە) سەۋر قىلغۇچى، سەۋرلىك، چىدامىلىق، تاقەتلىك:
جەھانكىم بولسە مۇنداغ جانغە جابىر،
نە ئىمكاندۇر بۇتەن بولماقغە سابىر.
— ناقىس.

سابىق [سابق] (ئە) ئىلگىرىكى، ئاۋۋالقى، بولۇپ ئۆتكەن، پېشقەدەم:
ئەمەسمەن بەئز ـ بەئز ئولماققا لايىق،
ئەمەسدۇر ھېچنېمە زاتىڭغە سابىق.
— ناقىس.

ساتىر [ساتر] (ئە) پەردە؛ يوشۇرغۇچى، سۇققۇچى:
بار ئېردى ۋەسئۇ خەلق سايىر،
ئەشجار گۈلۈسى ئەلگە ساتىر.
— نەۋائى.

ساتىڭ [ساطع] (ئە) يالتىرايدىغان، پارقىراق:
جەبىندا ساتىڭ رۇ نۇرى سەفا،
جەھەت بۇكى قويماقغە ئات مىرۋەفا.
— ئا. نىزارى.

ساجىد [ساجد] (ئە) سەجدە قىلغۇچى، تەزىم قىلغۇچى:
ھەر ساڭى بىنا قىلىپ مەساجىد،
ئادەمگە مەلايىك ئانىدە ساجىد.
— نەۋائى.

ساچ [ساچ] چاچ، مويى:
ئول پەرىۋەشنىڭ ۋىسالىن تەگىرىدىن قىلدىم تەلەب،
تەلئىكى چۇن «ۋەززۇھا» دۇر ساچلارى مانەندى شەب.
— موللا سالىھ.

ساچباغ [ساچ باغ] چاچۋاغ:
ساچباغ ئىرمەستۇركى، ئول كافىرغىلاق ئەيلەبدۇر،
ئەلەم ئىچرە كۇفر تەئزىمى ئۇچۇن زۇننارىغە.
— نەۋائى.

ساچماق [ساچماق] 1) سەپمەك، چاچماق؛ تاراتماق، يايماق:
فىتنە ئەھكامىن سۇرۇرگە دانەئى ئەنجۇم ساچىپ،
ئىگنەسىن غەم خىرقەسىن تىكمەككە فۇلاد ئەيلەمىش.
— ئەرشى.

2) ئەكمەك، تېرىماق:
مەززەئى ئىشق ئىچرە ساچماق قابىلىيەت دانەسىن،
ئەيلەدى كۆڭ تاسىدىن گويا قەزا دېھقانى قابىل.
— نەۋائى.

ساچىق [ساچيق] تارتۇق؛ چاچقۇ:
ساچىق بىرلە نەۋائۇ سازى ئانىڭ،
خىتابى جىنس پايەندازى ئانىڭ.
— نەۋائى.

ساخت [ساخت] (پ) تەييارگەرلىك؛ بېزەك.

سادات [سادات] (ئە) ئابرۇيلۇق، مۆتىۋەر ئادەملەر.

سادە [ساده] (پ) ساددا، ئاددىي، توغرا:
شاھىدى سادە كىرەڭ فايىز تەلەب موللاغە،
مۇتربىۇ بادە كېرەڭ رىندەئى بىپەرۋاغە.
— ناقىس.

سادە سۆز — توغرا، راست سۆز:
كى پىچىدە قىلماي، قىلىپ سادە سۆز،
تەكەللۇف ئۇمۇرىدىن ئازادە سۆز.
— ئا. نىزارى.

سادەلىغ [سادەلىغ] ساددىلىق، تۆزلۈك، گوللۇق.

سادەۋەش [سادەوش] (پ) ساددىغا ئوخشاش، ساددا بولۇپ كۆرۈنگەن:
سادەۋەش يارىم بەغايەت نۇرفەن ئېرمىش ئاڭلادىم،
ئاشكارا دوست، پىنھان دۇشمەن ئېرمىش ئاڭلادىم.
— نەۋائى.

سادىر [صادر] (ئە) پەيدا بولغۇچى، يۈز بەرگۈچى.
سادىر بولماق — يۈز بەرمەك، پەيدا بولماق.
سادىر ئولماق — «سادىر بولماق» قا قارالسۇن.

سادىس [سادس] (ئە) ئالتىنچى.

سادىق [صادق] (ئە) راست گەپ قىلغۇچى، توغرا ئىش قىلغۇچى؛ ساداقەتلىك، ۋاپادارلىق:
دەيدى شەيخ: «بۇ پاك ئاشىق ئىكەن،
ھەقىقەت ھەرىمگە سادىق ئىكەن.»
— ئا. نىزارى.

سادىقانە [صادقانە] (ئە + پ) سادىقلىق، توغرىلىق، ۋاپادارلىق بىلەن:
كى ھۆسن شۇئلە سىدىنكىم يارۇت كۆزۈڭ، ئەرشى،
كى شاھى ھەجرىنى تا سۇبھى سادىقانە قىلاي.
— ئەرشى.

سار [سار] (پ) غەم، قايغۇ، ھەسرەت، ئازاب:
بار مەلەك نشانىدۇرلەر ئىشق زاتىن تەمام،
ئەرشىيا، كەل، جامى مەي ئىچكىل، مۇھەببەت سارىدىن.
— ئەرشى.

سارا [سارا] (پ) خالىس، ساپ، تازا:
ئەي گۈلشەنى رۇخسارىڭ گۈلۈب دەھرغە ئارا،
رۇخسار ئۆزە ساچىڭ گۈل ئۆزە ئەنبەرى سارا.
— نەۋائى.

ساربان [ساربان] (پ) تۆگىچى، تۆگە يېتىلگۈچى:
قوينى قويچىيۇ شۇتۇرنى ساربان،
ئۇي سامانلىقنى تونۇر، ئىت ئوستىخان.
— زەلىلى.

سارت [سارت] پارس، تاجىك.

سارغارماق [سارغارماق] سارغايماق:
قۇياش رەڭگىغە ئەكسىمدىن قىزارماق گاھى سارغارماق،
تەلەتتۇف بىرلە قەھرىڭدىن قىزارماق زەئفىران پەيدا.
— شەرقى.

سارۇلماق [سارولماق] سورۇلماق، ئۇچماق:
رەسم ئاڭاكسىم دەفتەرى ھۆسنىن كۆڭۈل قىلسە ھەۋەس،
يەلدە سارۇلغان ۋەرەقلەردىنمۇ ئەفكار ئەيلەمەك.
— ئەرشى.

سارۇن [سارون] ئورۇن، مەرتىۋىلىك ئورۇن:
ئۆزۈن ئالىم ساناپ سارۇن تالاشىپ بىرنەچە نادان،
ئانىڭ جاھىللىقى گويا قۇياشىدىن ھەم داغى تابان.
— موللا قۇربان.

ساری [ساری] 1) تەرەپ، تامان، ياق:
ئەگەر ئول گۈل گۈزەر قىلسە چەمەن ساری، بولۇر گۈللار،
بىرى مەستۇ، بىرى بىخۇد، بىرى ژالە، بىرى شەيدا.
— ئەرشى.
2) سىرى، ... . بغانچە:
مەن ۋەفاڭۇ مىھر ئايىننى خۇ قىلغان ساری،
سەن جەفاڭۇ جەۋ رەسمىنى شىئار ئەتكەن يىگىت.
— ئەرشى.

ئانا ساری — ئانا تەرەپ:
ئاتا جانىبى خانۇ خاقان ئېرۇر،
ئانا ساريدىن قورب سۇلتان ئېرۇر.
— ئا. نىزارى.

ساريغى [سارغى] تەرەپتىكى، ياقتىكى، تامانداكى.

ساز I [ساز] (پ) سۆز بىرىكمىسىدە «قىلغۇچى، ياسىغۇچى، ئىشلىگۈچى» دېگەن مەنىلەردە كېلىدۇ:
بۇلار روھىغە كۆرگۈزۈپمەن نىياز،
فەقىر ناتەۋانغە بولۇپ چارەساز.
— ئا. نىزارى.

ساز II [ساز] (پ) 1) چالغۇ قورالى، مۇزىكا ئەسۋابى، ساز. 2) سازلانغان، سېزى تۇزۇلگەن. 3) ياخشى، دۇرۇست.

سازەندە [سازەندە] (پ) ساز چالغۇچى، سازچى، مۇزىكانت.

ساف [صاف] (ئە) تازا، پاكىز، ساپ:
كۆڭۈلنى مۇھەببەت بىلەن ساف قىل،
كى مەزمۇن قۇلۇبىغە كەششاف قىل.
— ئا. نىزارى.

ساف ئەيلەمەك — ساپ قىلماق، پاكىزلىماق:
ئۇلارنى داغى مەن تەۋاف ئەيلەدىم،
تەۋاف ئەيلەبان دىلنى ساف ئەيلەدىم.
— ئا. نىزارى.

سافى [صافى] (ئە) 1) ساپلىق، تازىلىق، روشەنلىك. 2)

ساپ، تازا، كىرسىز.
ساقى مەشرەب — پاك تەبئەتلىك، ساپ ۋىجدانلىق.
ساق تەبئ [صاق طبع] (ئە) تەبئىتى پاك، ياخشى خۇلقلۇق.
ساق چەش [صاق چش] (ئە + پ) ساپ، سۈزۈك مەي ئىچكۈچى.
سافي ۋەش [صافي وش] (ئە + پ) پاك، ساپ، خالىس:
بۇ سۈپەت سافي ۋەشى ئالمي نەسەب،
كىم سەفي كەلدى ئاڭا ھەقدىن لەقب.
— نەۋائى.

ساغ [ساغ] 1) كېسەل ئەمەس، ساغلام، ساق، سالامەت.
2) ئەس ـ ھوشى جايىدا، ھوشيار:
قالۇرلار ئاغزىن ئاچىب ئىشق ئەھلى بۇياندىن،
ساغ ئەلگە كۈلگۈ ئېرۈر تەلبە ئەيلەگەن ھەرەكەت.
— نەۋابى.

ساغەر [ساغر] (پ) مەي، شاراب پىيالىسى، قەدەھ:
مەرھەبا ساقى بۇگۈن خۇمارىمنى دەفئ ئەيلەسەڭ،
شىشەگى ساغەرنى تولدۇرغىل قۇيۇپ گۈلگۈن شاراب.
— زەلىلى.

ساغەرى ياقۇت فام — ياقۇت رەڭ مەي.
ساغەركەش [ساغركش] (پ) مەي ئىچكۈچى:
سۈزۈدىن ئولغان زەماندا ساغەركەش،
ئەيلەگەي مەنئى جۈئۈ دەفئى ئەتەش.
— نەۋابى.

ساغداق [صاغداق] ئوقدان، ئوق خالتىسى:
قاشۇ مىژگان يوق، يامان كۆز تۇشمەسۇن دەپ ھۇسنىغە،
پاس ئېتەرگە ساغداقىن يانغا ئاسقاندۇر كۆزۈم.
— گۈمنام.

ساغۇ [ساغۇ] سۇغا، تۆڭ، چېلەك:
بۇ دىدەكنىڭ ئىلكىدە دەستۇخان،
بىر ساغۇدا جويىپەردە، بىردەستە نان.
— زەلىلى.

ساق [ساق] (ئە) 1) بالدۇر، ئىلگىرى، بۇرۇن:
سەندىن ئېرۈر مەرتەبەئى ساق ئەرش،
سەندىن ئېرۈر غۇلغۇلەتا تەھتى فەرش.
— زەلىلى.

ساقي [ساقى] (ئە) مەي، شاراب قۇيغۇچى:
كەل، ئەي ساقي، تەمام بولدى مۇناجات،
دېيىلدى ھەرنەكىم بار ئېردى ھاجات.
— ناقىس.

ساقيا [ساقيا] (ئە + پ) ئەي ساقي:
ساقيا كەلتۇر مېيى گۈلگۈننى خۇش دەمدۇر بۇگۈن،
بارچەدىن مەجلىستە مەي ئەھلى مۇقەددەمدۇر بۇگۈن.
— ئاتايى.

ساكىت [ساكت] (ئە) جىملىق، جىمجىتلىق، سۈكۈت:
جەۋان شول تەرزى ئەۋۋەل قىلدى ساكىت،
ئىدى لەب باغلاماق بابىدا سابىت.
— ناقىس.

ساكىن [ساكن] (ئە) 1) بىر جايدا تۇرغۇچى، تۇرغۇن ياشىغۇچى:
كىرىپمىز ھەمە كارۋان كېمەگە،
كى ساكىن بولۇپ كېمەدە خىيمەگە.
— ئا. نىزارى.
2) سۈكۈن بەلگىسى (O) قويۇلغان ھەرپ.

ساكىنلىك [ساكن ليك] تۇرغۇنلۇق، بىر جايدا تۇرۇشلۇق، ۋەزمىنلىك:
تەدرىج ئىلە تىغل ئولۇر خىراد مەند،
ساكىنلىك ئىلە قامىش بولۇرقەند.
— نەۋابى.

سال I [سال] ياغاچتىن دەريا، كۆللەردە يۈك توشۇش ئۈچۈن ياسالغان قاتناش قورالى.

سال II [سال] (پ) 1) يىل:
مەيف تەمام ئولدى ئۆمۈر فىسق بىلەن ماھۇسال،
غافىل ئىدىم بىلمەدىم تەۋبە ئايا زۇل زىلال.
— زەلىلى.
2) ياش:
يېتىپ يەتتەگە سالى ئول ماھنىڭ،
بولۇپ ساھىبە دەرد ئىلە ئاھنىڭ.
— ئا. نىزارى.

سالۇماھ — يىل ۋە ئاي:
يارەب، ئەتكىل خەستە ئەرشى بىردەم ئاگەھ ئولمايىن،
غەپلەت ئىچرە ئۆتكەن ئۆشبۇ سالۇ ماھىمنى كەرەم.
— ئەرشى.

سالۇس [سالوس] (پ) ئالدامچىلىق، تىل ياغلىمىچلىق، يالغانچىلىق، ھىيلە:
بۇ تەلەب ۋادىسىدە ھەر كىمگە بىر مەقسۇدبىل،
زاھىدا سالۇسغە جەننەت، ماڭا جانانەدۇر.
— ئەرشى.

سالس [ثالث] (ئە) ئۈچىنچى:
بولۇر تىيرە كۆزگۈڭ، تولار زەھر جامىڭ،
تۇتايكىم بول ئىسكەندەرۇ جەمگە سالىس.
— نەۋابى.

سالىك [سالك] (ئە) يولۇچى، سەپەر قىلغۇچى؛ تەسەۋۋۇپ يولىغا كىرگەن، مۇساپىر:
ئۆزلۈكسىز سەلب ئەيلەمەي سالىككە كەشف ئىزھار ئېتەر،
ئول ئېرۇر خاتۇنكى ھەيز ئىچرە قىلۇر ئىزھار خۇن.
— ناقىس.

سالىم [سالم] (ئە) 1) ئامان، ساق، سالامەت. 2) ئاروز ۋەزىن بەھرىلىرىنىڭ بىرى.

سالىنماق [سالينماق] تاشلانماق، قالدۇرۇلماق.

سالىھ [صالح] (ئە) توغرا ئىش قىلغۇچى، ياخشى ئىش قىلىدىغان، پاك:
نەۋايى ئاللىغە يازغانىن كۆرمەيىن بولماس،
ئېرۇر ھەق ئالدىدىن ئەر سالىھ ئول ۋەگەر تالىھ.
— نەۋايى.

سالىھە [صالحه] (ئە) پاكىز، توغرا، ساپ ئايال.

سام [سام] (پ) ئىششىق، يالليۇغ.

سامان [سامان] (پ) ئىمكانىيەت؛ ئامال، ئىلاج؛ يارىدەم:
كۆرەر بولسام ئەگەر كىم دىلبەرى يۈسۈف نىشانىمنى،
تاپا ئالماي يۈرۈپدۇرمەن جەھاندا بىسەرۇ سامان.
— قەلەندەر.

سامىئە [سامعه] (ئە) ئىشتىش، ئاڭلاش.

سامىت [صامت] (ئە) جىم تۇرغۇچى، سۈكۈت قىلغۇچى.

سامىر [سامر] (ئە) جادۇرگەر، سېھىرگەر.

سامىرىيى [سامرى] (ئە) «سامىر» غا قارالسۇن.
كۆزىن ئەفسۇنساز ئېتىپ جانىبخش لەبدىن نۆكتە ئەيت،
سامىرىي سېھرىن مەسىھا مۆئجىزىن ئىزھار قىل.
— نەۋايى.

سامىئ [سامع] (ئە) ئىشتكۈچى، ئاڭلىغۇچى، تىڭشىغۇچى:
ئىشت، سامىئ، بۇناقىس ئۆزىدىن سۆز،
داغى كۆر بۇ رىسالە، بولسەگەر كۆز.
— ناقىس.

سامىئ بولماق — ئاڭلىماق، تىڭشىماق، ئىشتىمەك:
بولۇر سامىئ بۇدۇر مەجنۇننىڭ جانى،
چىقاردى كۆكسىدىن تۇرلۇك فىغانى.
— مولا پازىل.

سانى [ثانى] (ئە) ئىككىنچى.

سانىئ [صانع] (ئە) ياسىغۇچى، يارانقۇچى، خۇدا:
نە چۈككىم سانىئى ئىمكانى ئالەم،
يارانتى قۇدرەتىدىن جىنسى ئادەم.
— ناقىس.

سانىئى غەيب — يارانقۇچى، خۇدا:
چۇ ئەشياده كۆرسە كشى سەنئەتىن،
بىلۇر سانىئى غەيبدىن قۇدرەتىن.
— نەۋايى.

سانىئى قۇدرەت — قۇدرەتلىك خۇدا، قۇدرەت ئىگىسى:
ياراتماپدۇر ئانىڭدەك بۇ جەھاندا سانىئى قۇدرەت،
نەسىب ئەتكىل، ئىلاھا ئول پەرىغە ئەيش ئىلە ئىشرەت.
— قەلەندەر.

سانىھ [سانح] (ئە) بېرىلگەن، قولغا كىرگەن، ئاتا قىلىنغان:
سانىھ بولماق — پەيدا بولماق، قولغا كىرمەك:
سەن ئېتىرازنى قويغىلكى، بارچە ھەقدىندۇر،
چۇ غەيب مەكمەنىدىن ھەرنەكىم بولۇر سانىھ.
— نەۋايى.

سانىيەن [ثانِياً] (ئە) ئىككىنچىدىن.

ساھەت [ساحت] (ئە) مەيدان، كەڭ جاي، دەرگاھ:
ساھەتى ئىچرە خەلق غەۋغاسى،
ئارزۇخاھ ئۇلۇس ئەلالاسى.
— نەۋايى.

ساھىب [صاحب] (ئە) ئىگە، مۇئەللىپ:
ئۇلار كىم ئىردى پەيغەمبەرغە ساھىب،
بولۇپ مەجزۇبى نۇرۇللاھ جازىب.
— ناقىس.

ساھىبئول مېئراجى — مېئراجقا چىققۇچى، مۇھەممەت ئەلەيھىسسالامنى كۆرسىتىدۇ:
بەردىلەر ئەلفەقرۇ فۇخرىدىن خەبەر،
ساھىبئول مېئراجى ئول لاۋلەك تاج.
— شەۋقى.

ساھىبى ئەفئال — ئىش ئىگىسى.

ساھىبى خۇرۇج — قارشى باش كۆتۈرۈپ چىققۇچى، توپلاڭ قىلغۇچى. توپلاڭچى:
مەخدۇمى پاكبازى، پەرۋازى شەھبازى،
ساھىبى خۇرۇج غازى، چۇن ئارسلان ئەمەسمۇ.
— زەلىلى.

ساھىبى نەزم — شېئىر، نەزم ئىگىسى، شائىر:
ئەيا ساھىبى نەزم گويى سۇخەن،
مۇشەۋۋەش خىيالات، ئەفسۇردە تەن.
— ئا. نىزارى.

ساھىبى دەۋلەت — دۆلەت ئىگىسى، دۆلەت باشلىقى، پادىشاھ.

ساھىب ئەزا [صاحب عزاء] (ئە) ھازا ئىگىسى، ھازىدار.

ساھىب ئەسرار [صاحب اسرار] (ئە) سىرلار

ئىگىسى، يوشۇرۇن سىرنى بىلگۈچى، سىرداش.

ساھىب بەيت [صاھىب بيت] (ئە) ئۆي ئىگىسى، ئۆي - جايلىق.

ساھىب تاج [صاھىب تاج] (ئە) تاج - دۆلەت ئىگىسى.

ساھىب تەخت [صاھىب تخت] (ئە + پ) تەخت ئىگىسى، شاھ:

ۋەسل ئۈمىدىدە ساھىب راھلەر،
بەلكى ساھىب تەخت ئالىي شاھلەر.

— نەۋايى.

ساھىب تەرىق [صاھىب طريق] (ئە) تەرىقەت يولىغا كىرگەن، يول تاپقان، يولغا چۈشكەن.

ساھىب جاھ [صاھىب جاه] (ئە) ئۇلۇغ مەرتىۋىلىك، يۇقىرى دەرىجىلىك:

چۇ دەۋران بىۋەفادۇر نەچچە ساھىب جاھ ئىسەڭ، ئەي شەيخ،
گەدالەر خاتىرىن ئاسرەي مەغرۇر ئولماغىل ئەسرۇ.

— نەۋايى.

ساھىب جەمال [صاھىب جمال] (ئە) چىرايلىق، گۈزەل:

چۇ تۇرپان نەۋاھىدا تاپمىش كەمال،
كى ئەفرىدۇن ئول شاھ ساھىب جەمال.

— ئا. نىزارى.

ساھىبخانە [صاھىب خانه] (ئە + پ) ئۆي ئىگىسى:

ئۈمىد ئولدۇركى ساھىبخانەدىن ئەئزاز كۆرگەيمىز،
چەرا تەئزىمى مېھمان رەسمى ئادەت خۇبى شان ھادىس.

— شەۋقى.

ساھىب خەير [صاھىب خير] (ئە) ياخشىلىق قىلغۇچى، ئىنئام - ئېھسان قىلغۇچى:

گويىيا ئول كۇن ئەخىيى ساھىب خەير،
شەھر ئەتراپىنى قىلۇر ئېدى سەير.

— نەۋايى.

ساھىب خىرەد [صاھىب خرد] (ئە + پ) ئەقىللىق، دانا:

نە قىلدۇڭكى دارايى ساھىب خىرەد،
بارىمىزغە مۇنداق چېكىپ خەتتى رەد.

— نەۋايى.

ساھىبدار [صاھىب دار] (ئە + پ) ئىگىدار:

بەندى زەنجىرى جۇنۇندىن ساھىبدار ئولمىشەم،
بادەپۇر زۇر ئەردى بىر ساغەردە سەرشار ئولمىشەم.

— زەلىلى.

ساھىب دەلى [صاھىب دلى] (ئە + پ) خەزىنە ئىگىسى، خەزىنىدار:

يانا ھەم سىياۋۇش ئېردى ۋەلى،
كى ئۆز ۋاقتىدا ئېردى ساھىب دەلى.

— ئا. نىزارى.

ساھىب دەۋلەت [صاھىب دولت] (ئە) دۆلەتمەن، ئىقتىدارلىق، قۇدرەتلىك؛

مىسرەدە بار ئېردى ئالىي ھىممەتى،
ئالەمىي مەئنىدە ساھىب دەۋلەتى.

— ناۋايى.

ساھىب دۇئا [صاھىب دعا] (ئە) دۇئا قىلغۇچى، خۇدادىن ياخشىلىق تەلەپ قىلغۇچى:

قىلىپ ياد ياران ساھىب دۇئا،
ئۇلار روھىغە ئەيلەيىن ئىلتىجا.

— ئا. نىزارى.

ساھىب دىل [صاھىب دل] (ئە + پ) ساپ دىللىق، كۆڭلى پاك:

ياتىپدۇركى ئاندا نەبىيو ۋەلى،
مەكان ئەيلەبان نەچچە ساھىب دىلى.

— ئا. نىزارى.

ساھىب راي [صاھىب راى] (ئە) پىكىر ئىگىسى، دانا.

ساھىبقران [صاھىب قران] (ئە) جاھانگىر؛ بەختيار، بەختكە ئېرىشكەن، بەختى ئېچىلغان:

ئاتاب ئاتىنى ئىسيان ئەھلى كۆڭلى ئەرسەسىدەكىم،
يارۇقلار سەپلەرىن سىندۇرغالى ساھىبقىران ئاندا.

— ئەرشى.

ساھىب كەرەم [صاھىب كرم] (ئە) سېخىي، مەرد، مەرھەمەتلىك، شەپقەتلىك:

بۇ ساھىب كەرەمدىن قىلىبان ۋىداۋ،
يەنە گەشت قىلماقغە قىلدىم شۇجاۋ.

— ئا. نىزارى.

ساھىب كەمال [صاھىب كمال] (ئە) بىرەر ھۈنەر ياكى كەسپىنى مۇكەممەل ئىگىلىگەن ئادەم، كامالەتكە يەتكەن، ئالىم:

ئەگەرچى فەننىدە ساھىب كەمال ئېرۇر سەييىاد،
قاچان بالىغ تۇتا ئالغاي سۇ مەۋجى دامى بىلە.

— نەۋايى.

ساھىب مەقالەت [صاھىب مقالت] (ئە) سۆز ئۇستەسى، ناتىق:

فىلاتۇنغە لېكىن ھەۋالەتدۇرۇر،
كى ھىكمەتدە ساھىب مەقالەتدۇرۇر.

— نەۋايى.

ساھىب مۇرەۋۋت [صاھىب مروت] (ئە) ساخاۋەتلىك،

ئادەمگەرچىلىك قىلغۇچى.

ساھىب نەزەر [صاحب نظر] (ئە) ئالدىن كۆرگۈچى، ئۇزاقنى كۆرىدىغان، كارامەت ئىگىسى:
نەزەر تا قۇتىبى ئالەم قىلماغۇنچە بىگۇمان بىلگىل،
نەچۈك ئالغاي جەۋاھىر بەھرىدىن ساھىب نەزەر تەنها.
— زەلىلى.

ساھىب نىساب [صاحب نساب] (ئە) پۇل ۋە مال ـ مۈلكىدىن زاكات بېرىشكە قادىر كىشى.

ساھىب ھال [صاحب حال] (ئە) ئادەمنىڭ ئىچكى دۇنياسىدىكىدىن خەۋەردار، ئادەمنىڭ كۆڭلىدىكىنى بىلىدىغان.

ساھىب ھۈنەر [صاحب هنر] (ئە + پ) ھۈنەرۋەن، كاسىپ:
ئېرۇرسەن سەئدۇۋەققاس ساھىب ھۈنەر،
ئاڭا ھەم رەسۇل ئەيلەگەندۇر نەزەر.
— ئا. نىزارى.

ساھىب ۋىقار [صاحب وقار] (ئە) ئېغىر، ۋەزمىن، تەمكىن:
شەفائەت سەرىرىدە ئول تاجدار،
ھىدايەت تەرىقىدە ساھىب ۋىقار.
— ئا. نىزارى.

ساھىب ۋۇقۇف [صاحب وقوف] (ئە) خەۋەردار، بىلىملىك، تەجرىبىلىك.

ساھىب ئىھسان [صاحب احسان] (ئە) ياخشىلىق قىلغۇچى، ھەدىيە، ئىنئام ئىگىسى:
كى مۇندا داغى ساھىب ئىھسان ئېرۇر،
مۇسەممما ئاڭا مىر قۇربان ئېرۇر.
— ئا. نىزارى.

ساھىر [صاحر] (ئە) سېھىرگەر، جادۇگەر، ھىيلىگەر؛ ئالدامچى، نەيرەڭ:
نەچە بىمەزە سۆزى كافىردىبان،
بۇلارمۇ ئىجزاتىنى ساھىر دىبان.
— ئا. نىزارى.

ساھىل [صاحل] (ئە) دەريا، دېڭىز، كۆللەرنىڭ بويى، قىرغاق:
باشلەبان ئول چېرىكنى ساھىل ئىلە،
سۇ ياقاسىدەغى مەنازىل ئىلە.
— نەۋائى.

ساۋۇتماق [ساووتماق] سوۋۇتماق:
گەھى يادى بىلە ئۆزنى ئونۇتۇپ،
گەھى ئىشق ئوتىنى ئولدەم ساۋۇتۇپ.
— موللا پازىل.

ساۋۇرماق [ساوورماق] سوروماق، ئوچۇرماق:
فەنا يەلىگە ساۋۇرمىش ۋۇجۇد خىرمەنىنى،
تەمامى ئەلگە نەدامەت بىلە پۇشەيمان چەرخ.
— شەۋقى.

ساۋۇغ [ساووغ] «ساۋۇق» قا قارالسۇن.

ساۋۇق [ساووق] سوغۇق:
بەھار كۈنلەرى كەلمىش كېتىپ زىمىستان چەرخ،
ساۋۇقنى شىددەتىنى يوق قىلىپ تابىستان چەرخ.
— شەۋقى.

ساۋۇماق [ساووماق] سوۋۇماق، ئىسسىقلىقنى يوقاتماق:
ساۋۇسا پەرھادۇ مەجنۇن قىسسەسىدىن كۆڭلۈڭنى،
بىس، مېنىڭ ئىشق ئىچرە ئوتلۇغ داستانىمنى تىلەڭ.
— نەۋائى.

سائىر [سائر] ـ (ئە) باشقا، ئۆزگە.
سائىر ئەفراد — باشقا ئادەملەر، قالغان كىشىلەر:
سائىر ئەفراد ئىشى بۇ بولسە ئولكىم فەرد ئېرۇر،
بارچە ئەلدىن ھۈسن ئارا ئازدۇر ئاڭا يۈزمۇنچە ھەم.
— نەۋائى.
سائىر ئەئزا — بەدەننىڭ ھەممە ئەزاسى، ئىنسان بەدىنىنىڭ ئەزالىرى.

سائىقە [صاعقه] (ئە) چاقماق، يېشىن:
ئېسىپ سائىقە چىقتى بادى خىلاف،
تەلاتۇم قىلىپ كېمەنى ئىنھىراف.
— ئا. نىزارى.

سائىل [سائل] (ئەل) 1) تىلەمچى، قەلەندەر:
كەرەم سائىلىنى مەھرۇم ئەيلەمەسلەر دەپ ئۈمىد بىرلە،
كېلىپمەن دەرگەھىڭغە سەن ئەزىزنى ئىختىيار ئەيلەپ.
— شەۋقى.
2) سوئال قىلغۇچى، سورىغۇچى، ئىزدىگۈچى:
بولسە ئىكىنچى ھۈسنىگە مايىل،
بولغۇسىدۇر ھەكىم ئاڭا سائىل.
— نەۋائى.

سائ [صاع] (ئە) ئاشلىق كەملەيدىغان چارەك.

سائىد [صاعد] (ئە) بېلەك:
ئانىڭدەك تاپتى سىيمىن سائىدىڭ يادى بىلە ئۇلفەت،
كى دەستامۇز قۇشدەك ئانسىز ئولماس ھەر زەمان كۆڭلۈم.
— نەۋائى.

سائىي [صاعى] (ئە) ھەرىكەت قىلغۇچى، تىرىشچان.

سايه [سايه] (پ) 1) سايه، كۆلەڭگە:
گۈلشەنۇ گۈلبەرگى ساقى، سايەئى بەرگى كەدۇ،
بىل غەنىمەت گەر ئېرۇر ئەترافىدا كەنارەلەر.
— ئەرشى.
2) راھەت، شادلىق:
قايدىن تاپقاي ھەيات سەدمايەسىنى،
ھەق ئەيلەدى قىسقە ئۆمرىن سايەسىنى.
— نەۋائى.
سايه سەۋادى — زۇلمەت نىشانى.
سايەئى چەرخ — يۇكسەكلىك.
سايەئى دىۋار — ئازراق دەم ئېلىش، ئازراق راھەتلىنىش:
دەۋلەت ئىستەب ئىستەمەن دەۋلەت قۇشىنىڭ سايەسىن،
تەگسە بىر كۈن كوبى ساري سايەئى دىۋارى بەس.
— ئەرشى.
سايه ئەفگەن [سايەافكن] (پ) ھمايه قىلغۇچى، پاناه بولغۇچى.
سايەبان [سايەبان] (پ) سايه چۈشۈرگۈچى، سايه چۈشۈرىدىغان، كۈنلۈك، ساتما، چېدىر:
بۇ قۇلنى شەررى دۈشمەندىن ئەمان تۇت،
باشىمغە ئۆز پەناھىڭ سايەبان تۇت.
— ناقس.
سايەۋەر [سايەور] (پ) سايه چۈشۈرگۈچى.
سايەۋەش [سايەوش] (پ) سايىگە ئوخشاش.
سايىب [صايب] (ئە) توغرا، توغرا يۆنىلىشلىك، نىشانغا توغرا يۆنىلىش بىلەن ماڭغۇچى:
گەھى سايىب، گەھى نازىم، گەھى خاك،
گەھى ھافىز، گەھى تەنزىمى ئەفلاك.
— ناقس.
سايىر [سايىر] (ئە) «سائىر» غا قارالسۇن.
دېدى: *ئاي بىرلە كۈنگە «بولمە سايىر»،*
دېدى: *«پەر ئۈرماغىل، ئەي نەسرى تايىر».*
— ناقس.
سەئادەت [سعادت] (ئە) بەخت، ئىقبال، تەلەي، بەختىيارلىق:
سەئادەت سەرنەۋشتى فەزلى ھەقدىن بەخت يار ئولسا،
كېلەر ئالدىڭغە جەننەت ھۇرۇ غىلمان ئىنتىزار ئەيلەپ.
— شەۋقى.
سەئادەت سىرىشت — بەختىيار، تەلەيلىك يارىتىلىش:
كى بۇدۇمنى قىلغىل سەئادەت سىرىشت،
ۋجۇدۇمنى ئەيلە ئىبادەت سىرىشت.
— ئا. نىزارى.

سەئادەت يۇلدۇزى — بەخت يۇلتۇزى:
سۇبھى دەۋلەت تەلئىتى باشىدە دۇررى شەبچىراغ،
تالڭ باشىدە كۆر تولۇۋ ئەتكەن سەئادەت يولدۇزىن.
— نەۋائى.
سەئادەتلىغ [سعادت ليغ] بەختلىك، تەلەيلىك.
سەئادەتمەند [سعادت مند] (ئە + پ) بەختلىك، تەلەيلىك، بەختيار:
قىلدى ئەلقابىڭ ئەزەلدە ھەق شەفىئۇلمۇزنەبىن،
كەلمەدى ئالەمگە بىر سەندەك سەئادەتمەند شاھ.
— ئەرشى.
سەبا [صبا] (ئە) 1) يېقىملىق شامال، تالڭ شامىلى:
سەبا خادىنى ئەيلەپ نىش دىلدۇر،
جىگەر خۇن غۇنچەنى ئەيلەر نىھانى.
— ئەرشى.
2) ئەتىگەن، سەھەر:
دەشت ئۆزرەكى سەير ئۆلەر سەباغە،
بەرگى تازالەر ئۆچار ھەۋاغە.
— نەۋائى.
سەبات [ثبات] (ئە) مەھكەم تۇرۇش، مۇستەھكەم، چىداملىق:
سەباتى ئانىڭ ئەسلە جاۋىد ئەمەس،
زەۋالى داغى غەير ناھىد ئەمەس.
— ئا. نىزارى.
سەبات ئولماق — مۇستەھكەم، پۇختا بولماق، چىلڭ تۇرماق:
شەھىد ھۆكمىدە ئايەت ئولمىش سەبات،
دەلىل ئولدى ئولكىم ئېرۇرلەر ھەيات.
— ئا. نىزارى.
سەباغ [سباغ] يۇڭ، پاختا قاتارلىقلارنى ساۋايدىغان ئىككى تال بارماقتەك ئۇزۇن ياغاچ، ساۋىغۇچ، ساۋاغ.
سەباھ [صباح] (ئە) ئەتىگەن، ئەتىگەنلىكى، تالڭ سەھەر:
سەباھدا مۇرغى سۇلەيمان كەبى سەبا يۇرگىل،
مەسادا مەتلۇبى جان ئەينى مۇددەئا ئۇچرار.
— شەۋقى.
سەباھۇ مەسا — ئەتە ـ كەچ، دائىم:
تا بولايىن مەست مەسا،
نەچە رىيا بىرلە بولاي پارسا.
— نەۋائى.
سەباھەت [صباحت] (ئە) يورۇقلۇق، پارلاقلىق، گۈزەللىك:
سەباھەتدە جەھان مەشھۇرى ئولسالڭ،
ئەگەر يۈسۇپ مەسەللىك كۆرگۈزۇپ خەد.
— ئەرشى.

سەبەب [سبب] (ئە) ۋەج، باھانە، ئاساس، سەۋەب:
قىلۇر ئېردى دىلدا ھەمىشە تەلەپ،
مەجازەت قىلۇر ئېردى ئانچە سەبەب.
— ئا. نىزارى.

سەبەب بولماق — ئاساس بولماق، باھانە بولماق:
سەبەب بولدى ئالەم خەراباتىغە،
كى ئۇچراپ ئۆزىنىڭ مۇكاپاتىغە.
— ئا. نىزارى.

سەبەد [سبد] نەرسە ـ كېرەك سېلىش ئۈچۈن دەرەخنىڭ ئۇششاق تېلى (چۇۋق) دىن ياسالغان قاچا، سېۋەت:
بىر سەبەدكە قوينىڭ ئىچ ئالەتىنى،
سەلىبان ئەھشاۋۇ قازۇراتىنى.
— نەۋائى.

سەبەق [سبق] (ئە) 1) دەرس، تەلىم:
سۆزى دانىش كىتابىدىن سەبەقدۇر،
يۈزى ھۈسن ئاتىدىن كەم ۋەرەقدۇر.
— زەلىلى.

2) مەنە، چۈشەنچە:
ھەر كىمسەگە ئۆلچە قابىلىيەت،
كۆرسۈن سەبەتى غەمۇ بالىيەت.
— نەۋائى.

سەببەتەكەللاھ [ثبتك الله] (ئە) «ئاللا سېنى مۇسـ تەھكەم قىلدى» دېگەن مەنىدىكى ئىبارە.
ۋەفا يولىدەكى سابىت قەدەم ئېرۇر ناقىس.
دېگەيكى «سەببەتەكەللاھ» كەمال ئەربابى.
— ناقىس.

سەبت I [ثبت] (ئە) 1) يېزىلغان، قەيت قىلىنغان:
ۋەرەققە كىتاب ئىشى بولدى سەبت،
ھەزار دوسەد باز پەنجاھۇ ھەفت.
— ناقىس.

2) يازماق، پۈتمەك:
دېدىم: ئەي كۆڭلۈمغە ئوق ئۇرغان، نەدۇر ئاتاڭ دېگىل،
دېدى: باقكىم ئەيلەمىشلەر ئانى پەيكاننىمدە سەبت.
— نەۋائى.

سەبت ئەتمەك — مەھكەم قىلماق، مۇستەھكەملىمەك.
سەبت ئەيلەمەك — «سەبت ئەتمەك» كە قارالسۇن.
سەبت قىلماق — «سەبت ئەتمەك» كە قارالسۇن.

سەبت II [سبت] (ئە) شەنبە (شەنبە كۈنى).

سەبر [صبر] (ئە) تاقەت، چىدام، بەرداش:
ئەگەر سەبر بىرلە رىزا بولسا ئول،
قىلۇر مۇددەئاسىن خۇدايىم قەبۇل.
— ئا. نىزارى.

سەبر قىلماق — چىدىماق، تاقەت قىلماق، بەرداشلىق بەرمەك:
ئاتا سۆگىدا سەبر قىلماق كېرەك.
كى ئانىڭ رىزاسىنى ئالماق كېرەك.
— ئا. نىزارى.

سەبرپەيۋەند [صبرپيوند] (ئە + پ) چىداملىق، تاقەتلىك:
ئاڭا ھاجەت ئېرمەس بىزنىڭ پەندىمىز،
ھەمۇل نوكتەئى سەبرپەيۋەندىمىز.
— نەۋائى.

سەبرخاھ [صبرخواه] (ئە + پ) سەبر ـ تاقەتلىك، چىداملىق.

سەبز [سبز] (پ) يېشىل، يېشىل رەڭ:
ئۆتۈپ نەچچە ۋەقت بولدى فەسلى بەھار،
چەمەن سەبز ئولۇپ، بولدى چۈن لالەزار.
— ئا. نىزارى.

سەبزە [سبزه] (پ) 1) يېشىل كۆك، كۆكات، كۆكلەم، مايسا:
دەرەخت ئۈمرى دائىم سەبزەدۇر دەپ ئېتىماد ئەتمەڭ،
نەسىيمى مەرگ ئەيلەر بەند ـ بەنددىن جۇدا ئاخىر.
— زەلىلى.

2) يارىنىڭ قېشى:
سەبزەئى خەتتىڭ سەۋادى لەئلى خەندان ئۈستىنە،
خىزر گويا سايە سالمىش ئابى ھەيۋان ئۈستىنە.
— نەۋائى.

سەبزە بولماق — كۆكەرمەك، ياپيېشىل بولماق:
قايدا كەچ بولسا مۇنى سانچىپ قويۇڭ،
سەبزە بولغان يەر ئۆزە مەنزىل ئويۇڭ.
— زەلىلى.

سەبزەئى خەت — ئىنچىكە سىزىق، مىيىق:
لەبى لەئلىڭ ئۆزە ئول سەبزەئى خەتتىڭنى كۆرگۈزسەڭ،
قىلۇر ياقۇتنى شەرمەندە شەكسىز خەتتى رەيھانىڭ.
— ھاپىز خارەزمى.

سەبزەزار [سبزەزار] (پ) مايسىلىق، ئوتلاق، كۆكلەم:
دامەنى سەھرا دىمەسلەر لالەزارى بولماسا،
زىننەتى گۈلشەن بېرۈرمۇ سەبزەزارى بولماسا.
— زەلىلى.

سەبزەزار ئەيلەمەك — ئوتلاق، مايسىزارغا ئايلاندۇرماق:
ئەزەل دېھقانى كەلگەيلەر سەمەنى شور ئۆزە شايەد،
ئىنايەتدىن بېرىپ ئىسلاھ زەھى كىم سەبزەزار ئەيلەپ.
— شەۋقى.

سەبز پۇش [سبزپوش] (پ) 1) كۆك لىباسلىق، پۇر-كەلگەن:
ئۆل ئېرۇر شاھى سەبزپۇش قىزى،
كى قۇياش كۇھلىدۇر ئاياغى ئىزى.
— نەۋابى.
2) شەيخ، زاھىد، سوپى:
كۆتەرگەچ باشنى كۆردى سەبز پۇشى،
يۈزى نۇرانە ئانداغكىم سۇرۇشى.
— نەۋابى.

سەبقەت [سبقت] (ئە) ئىلگىرىلىك، ئالدىغا ئۆتۈش:
غەمزە كافىر كۆزلەرىڭنى نەقد تاراجى ئۇچۇن،
سەبقەت ئەيلەرگە ئىكەۋلەن، بىر - بىرىنى ماراشۇر.
— ئەرشى.

سەبھە [سبحە] (ئە) تەسۋى.

سەبۇ [سبو] (پ) كوزا، مەي كوزىسى:
بۇگۇنكى ساقىئى مەھرۇغە روبىرو بولدۇم،
گەھى چۇ شىشەئى گۇلگۇن گەھى سەبۇ بولدۇم.
— زەلىلى.

سەبۇت [ثبوت] (ئە) ئىسپات، تەستىق؛ ئىسپاتلىماق، تەستىقلىماق، ئاقلىماق:
ئالەمۇ ئادەمگە دۇر نۇرى سىفاتىدىن سەبۇت،
مەھۋ مۇتلەق ئولغۇسى كۆرسەتسەگەر دىيدارىدىن.
— ئەرشى.

سەبۇر [صبور] (ئە) سەۋرلىك، تاقەتلىك، چىداملىق، بەرداشلىق:
چۇن بولدى سەبۇر تەڭرى دادىغە يېتەر،
سابىر كىشى ئاقىبەت مۇرادىغە يېتەر.
— نەۋابى.
سەبۇر بولماق — سەۋر - تاقەتلىك، چىداملىق بولماق.

سەبۇرىيى [صبوري] (ئە) سەۋر - تاقەتلىك، چىدام-لىق.

سەبۇك [سبك] (پ) ئېغىر ئەمەس، يەڭگىل، يېنىك:
ئەي سەبۇك بارانە ساھىل بىھۇدە قىلماق نىدا،
قۇلزۇمى ئاۋارەلىكدە قىلدى سەرگەردان خۇدا.
— زەلىلى.

سەبۇكەش [سبوكش] (پ) مەي قۇيغۇچى، مەي كوزىسى-نى توشۇغۇچى.

سەبۇكەشلىك [سبوكش ليك] ئىچىشۋازلىق، مەيخور-لۇق؛ مەي توشۇش.

سەبۇكبار [سبكبار] (پ) يۇكى يېنىك، يەڭگىل يۇك:
تاشلاپ ئۆزلۈكنى زەلىلى سەن فەنا يولىغە كىر،
چۇن مۇشەققەتدۇر سەپەر ئۆزرە سەبۇكبار ئولماسا.
— زەلىلى.
سەبوكبار ئولماق — چاققان، يەڭگىل بولماق، خاتىر-جەم بولماق:
ئەي نەۋابى، سەفاغە تەييار ئول،
تاكى مۇمكىندۇر سابۇكبار ئول.
— نەۋابى.

سەبۇكپەر [سبكپر] (پ) تېز ئۇچار، ئۇچقۇر:
بولۇپ بىر - بىرلەرىدىن ھەم سەبۇكپەر،
ئالۇرغە قىرغاۋۇل بىرلە كەبۇتەر.
— ناقىس.

سەبۇكپەي [سبك پى] (پ) تېز يۇرگۇچى؛ بىۋاپا:
كى مەندىن سوڭرە گەردۇنى سەبۇكپەي،
چۇمىڭ يىل ئەيلەسە يەر دەۋرەسىن تەي.
— نەۋابى.

سەبۇكرەۋ [سبكرو] (پ) تېز يۇرگۇچى، چاققان:
فەنا جامىن ئىچىپ بولغىن سەبۇكرەۋ،
تەئەللۇقدىن ئېسەڭ گەرچە گىرانباز.
— ئەرشى.

سەبۇكرۇھ [سبكروح] (ئە + پ) خۇشخۇي، خۇش چاقچاق.

سەبۇكسەڭ [سبك سنگ] (پ) يېنىك تاش؛ يەڭگىل؛ قەدىرسىز:
قۇرۇدى ئول ياغاچ، بولدى سەبۇكسەڭ،
بۇ قىلدى لامەكان سارىغە ئاھەڭ.
— ناقىس.

سەبۇكسەير [سبك سير] (پ) تېز ئۆتەر، تېز يۇرگۇ-چى:
كېلىپ رەڭ تىگرەسىدىن ۋەھش ئىلە تەير،
بارىپ قاشىغە ئول پەيكى سەبوكسەير.
— نەۋابى.

سەبۇكگام [سبك گام] (پ) قەدىمى يېنىك، تېز يۇرىدى-غان.

سەبۇھ [صبوح] (ئە) 1) تاڭ سەھەر، تاڭ ئاتار ۋاقتى.
2) مەي قەدەھى، تاڭ سەھەر باش ئاغرىقىغا ئىچىلىدىغان مەي:
سوبھ راھ ئىستەب ئېتتى مەيلى سەبۇھ،
يانىدىن غايىپ ئېردى راھەتى روھ.
— نەۋابى.
سەبۇھ ئەھلى — سەھەردە مەي ئىچىدىغانلار.
سەبۇھى يامغۇر — سەھەردە ياغىدىغان يامغۇر.

سەبۇھ گەشان [صبوح كشان] (ئە + پ) تاڭ سەھەر

مەي ئىچىدىغانلار.

سەبۇھىي [صبوحى] (ئە) تاڭ سەھەردە ئىچىلىدىغان مەي:

چالغىنىپ مەھر سەبۇھىدەك ئەجەپ مەستانەسەن،
تەلىبەسەن، بىباكسەنمۇ ياكى ئوتتەك يانەسەن.

— ئەرشى.

سەبۇھىي جام — «سەبۇھىي مەي» گە قارالسۇن.

سەبۇھىي مەي — تاڭ سەھەردە ئىچىلىدىغان مەي، شاراب.

سەبۇھىي قىلماق — تاڭ سەھەردە مەي ئىچمەك.

سەبۇئ [سبع] (ئە) ۋەھشىي، يىرتقۇچ ھايۋان.

سەبۇئىيەت [صبوعيت] (ئە) ۋەھشىيلىك، يىرتقۇچلۇق.

سەبئە [سبعه] (ئە) «سەبئى» گە قارالسۇن.

سەبئى [سبع] (ئە) يەتتە (سان):

زەمىننى ئەيلەبان سەبزى سەفالات،
مۇئەللەق تۇرغۇزۇپ سەبئى ساماۋات.

— زەللى.

سەبئى سەييار — يەتتە پلانېتا (يەتتە سەييارە يۇلتۇز).

سەبي [صبى] (ئە) بالا، گۆدەك:

كى فەرزەند يەھيا ھەم ئىبردى نەبى،
كى سىينى سەلابەتدە ئىبردى سەبى.

— ئا. نىزارى.

سەبىل [سبيل] (ئە) يول، سەپەر:

جان ئەزىزىم ئەيلەگەچ يار ئىشكىدە سەبىل،
كۆڭلۈمگە ئاچتىلەر چەشمە جويى سەلسەبىل.

— زەللى.

سەبىل قىلماق — بەخش ئەتمەك، قۇربان قىلماق:

قازان ئاستۇرۇپ قىلدى قويلەر قەتل،
كى مالىن زىيارەتكە قىلغاي سەبىل.

— نەۋائى.

سەبھە [صبيح] (ئە) گۈزەل، چىرايلىق، ئاق يۈزلۈك؛ بالاغەتكە يەتكەن مەھبۇبە.

سەتەرۋەن [سترون] (پ) تۇغماس ئايال.

سەتەرۋەنلىك [سترونليك] تۇغمايدىغان، تۇغماسلىق.

سەتتار [ستار] (ئە) 1) ياپقۇچى، خالاس قىلغۇچى:

ئەي خۇدايا، روز مەھشەر قىلمە رەسۋا خەلق ئارا،
شەۋقى ئەيبىن مەھۇ ئىتەرگە سەن كەبى سەتتاردۇر.

— شەۋقى.

2) ئاللانىڭ سۈپەتلىرىدىن بىرى.

سەتر I [ستر] (ئە) پەردە، يېپىش، يوشۇرۇش:

كەرەم ئەيلەپ نىگارىم سەتر قىلغان ئەيبۇ نۇقسانىم،
ئۆزىدىن ئۆزگىگە كۆرسەتمەگەيلەر دەپ نىھان كاغەز.

— شەۋقى.

سەتر ئەتمەك — ياپماق، يوشۇرماق.

سەتر ئەۋرەت — ئۇياتلىق جايىنى ياپماق.

سەترى ھال — ئەھۋالىنى، ئىچكى سىرىنى يوشۇرماق، بىلدۈرمەسلىك.

سەتر II [سطر] (ئە) يېزىق، يېزىقنىڭ ھەربىر قۇرى، سەتر:

چۇ سەفھىگە چەكتىمۇ چابۇك رەقەم،
نە قۇلات سەتردە چاپتى رەقەم.

— ئا. نىزارى.

سەتھ [سطح] (ئە) يۈز (ھەرقانداق نەرسىنىڭ يۈزى):

قىلىپ ئانچە جەۋلان سەمەندى قەلەم،
نەقۇلات سەتھىگە قويدى قەدەم.

— نەۋائى.

سەتھى خاك — يەر يۈزى.

سەتھلىغ [سطح ليغ] يۈزەلىك:

تايىپ ۋادى ئارا ھەر سەتھلىق مەرز،
سىرىشكى خەيلىدىن ھەرسارى يۈز دەرز.

— نەۋائى.

سەججادە [سجاده] (ئە) جايناماز:

بىز ۋەلى دەپ ئولتۇرۇپ سەججادە دە،
كۆزلەرى كېلىن ھەمىشە مادەدە.

— زەللى.

سەجدە [سجده] (ئە) نامازدا پېشانىنى بىر قېتىم يەرگە تەككۈزمەك:

كېچەۋۇ كۈندۈز يۈرۈپدۇرمەن سۇراغىدا دېدىم،
تۇغنى پېشانەڭگە كۆرگەچ سەجدە چاغىدا دېدىم.

— قەلەندەر.

سەجدە قىلماق — تەزىم قىلماق، تېپىنماق:

ئىبادەت قىلىپ تۇردى مەئبۇدغە،
كېچىلەر قىلىپ سەجدە مەسجۇدغە.

— ئا. نىزارى.

سەجدەگاھ [سجدەگاه] (ئە + پ) سېغىنىدىغان جاي، مەسچىت، مەسچىت مېھرابى:

پەلەك دېدىكى: «مەن ئالەم پەناھى»،
دېدى يەر: «مەن ئەرەنلەر سەجدەگاھى».

— ناقىس.

سەجىئ [سجع] (ئە) نەسرىي شېئىر.

سەخاۋ [سخاء] (ئە) سېخىيلىق، قولى ئوچۇقلۇق، مەرد-

لىك:
فۇقەرا ھەم ئەتاسىدىن خۇشتەر،
بىنەۋالار سەخاسىدىن پەرۋەر.
— موللا قۇربان.

سەخا ئەھلى — سېخىيلەر، قولى ئوچۇقلار.

سەخاسىز [سخاسيز] بېخىل، پېخسق.

سەخالىق [سخاليغ] قولى ئوچۇق، سېخىي:
بۇلۇتدەك سەخالىق كېرەك مىزبان،
كى تەڭدۇر ئاڭا مەرز ئىلە مەرزبان.
— نەۋايى.

سەخاۋەت [سخاوەت] (ئە) «سەخاء» غا قارالسۇن.
كى ئاجىزغە بول لۇتف ئىلە مېھرىبان،
سەخاۋەت بىلە ئۆزنى قىل تەۋ ئامان.
— ئا. نىزارى.

سەخاۋەت كۆرگۈزمەك — سېخىيلىق، مەردلىك قىلماق:
بۇ خىل ئەيلەسە نەفسىڭغە ئەداۋەت كۆرگۈز،
ھەرنىمەنكى تاپىلسە سەخاۋەت كۆرگۈز.
— نەۋايى.

سەخەت [سخط] (ئە) قىيىن، تەس؛ غەزەپ، ئاچچىق:
شور ـ شورى دەريادۇ سەدايى دەرەخت،
نالەئى مۇرغان، نەداھايى سەخەت.
— زەلىلى.

سەخت [سخت] (پ) قاتتىق، قېتىپ قالغان؛ مۇستەھكەم:
كى دۇنيا تالاشىپ بۇرەك ئەيلەدى،
ئىمىلار بىلەن سەخت جەڭ ئەيلەدى.
— ئا. نىزارى.

سەختكۇش [سخت كوش] (پ) ئۇجەر، قەيسەر؛ تىرىشچان.

سەختگىر [سخت كىر] (پ) كەڭ ساقلايدىغان، ئاداۋەتخور، ئۆچ ئالغۇچى.

سەد I [سد] (ئە) توسۇق، تام، سېپىل، ئىستىھكام، قورغان، قەلئە:
تولا چەكتىم جەفاڭۇ جەرى بىھەد،
ئوقۇشنىڭ يولىغە باغلاندى بىرسەد.
— ناقىس.

سەددى چىن — جۇڭگو قورغىنى.
سەددى راھ — يول توسۇقى.
سەددى سىكەندەر — ئىسكەندەر سالدۇرغان ئېگىز قورغان:
ھەۋارىس يۇزىگە نىقاب ئەيلەدى،
چۇ سەددى سىكەندەر ھىجاب ئەيلەدى.
— ئا. نىزارى.

سەددى يەئجۇج — ئەڭ چوڭ دەرۋازا؛ تۆمۇر دەرۋازا:
گەھى سەددى يەئجۇج قىسىم ئەيلەبان،
گەھى يۇز ئەجايىب تىلسىم ئەيلەبان.
— نەۋايى.

سەد II [صد] (پ) 100 (سان):
سۇبھەئى سەد دانە سۇفىلەر فەرامۇش ئەيلەگەي،
سومنات ئىچرە بەرھەمەنلەردە زۇننار ئولماسا.
— زەلىلى.

سەد پارە — يۈز پارچە:
گۇل ۋەرەق ئاچىپ چەمەندە مۇسىفەھى ۋەسىفن ئوقۇر،
غۇنچەلەر شەرھى گۇلى ھۇسنى ئۇچۇندۇر سەد بەيان.
— ئەرشى.

سەد دانە — يۈز دانە:
ئەي زەلىلى زاھىدى خىلۋەت نىشىن دۇر بىخەبەر،
كۆركى ئەيلەيدۇر قولىدا سۇبھەئى سەددانە رەقس.
— زەلىلى.

سەد ھەزار — يۈز مىڭ:
دىدى خاتۇنغە ئۆتكەن سەرگۈزەشتىن،
دەرىغا سەد ھەزار دەردا پەرى رۇخ.
— شەۋقى.

سەد ھەزاران — يۈز مىڭلاپ:
پايمالى غەم بولۇپ قالغان زەلىلى زاردىن،
سەد ھەزاران بەندەئى يەتكۇر ئەگەر يەتسەڭ سەبا.
— زەلىلى.

سەداء [صداء] (ئە) ئاۋاز، تاۋۇش، ئۈن:
ئول شەفىئولمۇزنەبىن ئىسمى قىلۇر مۇنداق نىدا،
چىقتى داغى سىنەئى پۇرغۇسسەدىن تۇرلۇك سەدا.
— ئەرشى.

سەدايى رەشاد — ھەقىقەت، ئادالەت ئاۋازى.
سەدايى شېۋەن — مۇڭلۇق ئاۋاز، پىغانلىق ئاۋاز:
مۇختەلىف تاپىب سەدايى شۇۋەنىن،
قىلدى ئاندىن ۋەزئى مۇسىقى فەنىن.
— نەۋايى.

سەدارەت [صدارت] (ئە) رەئىسلىك، ۋەزىرلىك؛ چوڭ مەنسەپ.

سەداغ [سداغ] ئوقيا خالتىسى، ساداق:
سەداغى ئۇچىدا ئاسرايدۇ بىر بۆلەك قاتىل،
جەھان خەرابىغە ئول كافىرى بەلاغا باقماق.
— ئەرشى.

سەداق [سداق] «سەداغ» قا قارالسۇن.

سەداقەت [صداقت] (ئە) سادىقلىق، ۋاپادارلىق:
سىدىق ئىچرە قاچانكى چىقسە ئاتى ئەرنىكى،
فاش ئولسە سەداقەتدە سىفاتى ئەرنىكى.
— نەۋايى.

سەدەد [صدد] (ئە) مەقسەت، نىيەت، قەست، كۆزلىش:
يارىكەند ئىچرە زەللى تەلبە قويمايدۇ قەدەم،
تا سەدەد كۆھۇ كۆچاۋۇ سەيرى تۇرفان ئەيلەمەس.
— زەللى.

سەدەف [صدف] (ئە) 1) سەدەپ:
زەمانە ئەتا قىلدى ھەق بىر پىسەر،
سەدەفا بەتىنىدىن چىقتى ئوتلۇق گۆھەر.
— ئا. نىزارى.

2) ئىدىش، قاچا؛ ساقلىغۇچى:
ئەگەر ئاشىيانە خۇد خەزەفدۇر،
ۋەلى ئول دۇرغە مەخزەندەك سەدەفدۇر.
— ناقىس.

سەدەف پارە [صدف پارە] (ئە + پ) سەدەپ، ئاق تاش پارچىلىرى.

سەدەپ رىزە [صدف ريزە] (ئە + پ) سەدەپ سۇنۇقى، ئۇششاق سەدەپ.

سەدەپ سان [صدف سان] (ئە + پ) سەدەپ كەبى، سەدەپكە ئوخشاش.

سەدەف كار [صدف كار] (ئە + پ) سەدەپ يونغۇچى، سەدەپ قادالغان.

سەدەفگۇن [صدف گون] (ئە + پ) سەدەپ كەبى، سەدەپ رەڭ.

سەدەف ۋار [صدف وار] (ئە + پ) سەدەپتەك، سەدەپكە ئوخشاش.

سەدەقە [صدقە] (ئە) خەير ـ ئىھسان، قۇربان:
نە ئۇچۇنكىم رەسۇل قەۋلى بىلەن،
ياخشى سۆز باردۇر ئويلەكىم سەدەقە.
— نەۋايى.

سەدەقە قىلماق — پىدا قىلماق، بېغىشلىماق، قۇربان قىلماق.

سەد بەرگ [صد برگ] (پ) يۇز ياپراق:
گۇل سۇرۇخۇ سارىغ سەدبەرگ، سەۋسەن،
گۇلى رەئناغە ئەيتۇر بىزنى سەۋ سەن.
— زەللى.

سەددەق [صدق] (ئە) راست، توغرا، ھەقىقەت:
چۇنكى ئانىڭ بارچە سۆزى ھەقدۇرۇر،
ئوترۇسىدا ئەل سۆزى «سەددەق» دۇرۇر.
— نەۋايى.

سەدر [صدر] (ئە) 1) ئۇلۇغ، چوڭ (مەنسەپ)؛ باشلىق. رەئىس:
دەۋردۇر سەدر بەدەر كائىنات ئەيلەي بۇگۇن،
ئەژدەھاسەر ئوتلۇغ ئاھمىدىن ئەلەم كەلتۇرمىشەم.
— زەللى.

2) كۆكرەك، مەيدە.

سەدرى سۇدۇر — ئەڭ تۆر، ئەڭ يۇقىرى ئورۇن؛ ئۇلۇغلارنىڭ ئۇلۇغى:
سەدرى سۇدۇرى فەقرى ئۇزە ئەيلەپ ئىدىلەر شەھرىيار،
سايە رەمىنگە سالمايىن بالۇپەر ھۇماھۇنۇز.
— زەللى.

سەدرە [سدرە] (ئە) سېدە، قارىياغاچ:
خىزمەت ئەيلەپ چۇن رىگابىڭدا مەلائىك خەيلىدىن،
سەدرەدىن ئاشماقغە جەبرەئىل تاپمادى ھەرگىز ئىلاج.
— شەۋقى.

سەدرەمۇنتەھا [سدرەمنتھا] (ئە) جەننەتتىكى ياكى ئەرشىدىكى بىر دەرەخ:
ئېتىپ پەرۋاز سەدرە مۇنتەھاغا،
يېتىپ قەۋسەين ئەۋئەرنا پەرى رۇخ.
— شەۋقى.

سەدقە [صدقە] (ئە) كەمبەغەللەرگە قىلىنغان ئىقتىسادىي ياردەم، خەير ـ ئىھسان؛ قۇربان:
نىچۇك دىسە قىلساق ئاڭا بىر ئىلاج،
باشى سەدقەسىدۇر كىم ئولماس خىراج.
— ئا. نىزارى.

سەدىيەك [صديك] (پ) يۇزدىن بىر:
يىغلەرمىنى، ئەيكى، كۆپ مەنىڭ ئەيلەدىڭ، يوقتۇر شەكىم،
ئەشكىڭ ئولماقدە سەدىم، گەر بولسە دەردىڭ سەدىيەكىم.
— نەۋايى.

سەر [سر] (پ) باش، ھەر قانداق نەرسىنىڭ بېشى؛ ئۇچ، چوققا:
ئانىڭدەك خاركىم تەرك ئەيلەگىل سەر،
ئۇرۇپ تىل بىرلە دائىم تامغە خەنجەر.
— ناقىس.

سەرى مو — «سەرى موي» غا قارالسۇن.

سەرى موي — باشتىكى تۈكنىڭ ئۇچىچىلىك، قىلچە، ئازغىنا، بەك ئاز:
چۇ ئىستىغنا يۇزىدىن بۇرقەئى ھۇسنىنى ئاچمايدۇر،
ۋۇجۇد ئەسبابىدىن ئاشىقدە بولسە گەر سەرى مويى.
— زەللى.

سەرا I [سرا] (پ) ساراي، قەسىر:
باغۇ سەرا بارچە بولۇپ يەرگە تۆز،

زۇلمۇ تەمەئ بولدى ۋەلي بىرگە يۇز.
— نەۋابى.

2) دۇنيا:
كى تەنبەل ساڭا بۇ سەرانلىك ئىشى،
ئەزەلدىن ئەبەدكە خۇدانلىك ئىشى.
— ئا. نىزارى.

سەرا Ⅱ [سرا] (پ) سۆز ياسىغۇچى قوشۇمچە رولىدا سۆزلەرنىڭ ئاخىرىغا قوشۇلۇپ «كۆيلىگۇچى، ئېيتقۇچى، سۆزلىگۈچى...» دېگەنگە ئوخشاش مەنىلەرنى بىلدۈرىدۇ:
سەراۋۇ سەھنى گۈلشەندە بولۇپ نەغمەسەرا ھەردەم،
ئۆزۈڭگە بۇلبۇلۇ خۇشگۈيلارنى دەستيار ئىزدە.
— ھاپىز خارەزمى.

سەرا Ⅲ [ثرا] (ئە) 1) يەر. 2) گۆر، قەبرە.
تەھتەسسەرا — يەر ئاستى.

سەراب [سراب] (ئە) ئىسسىق كۈنلەردە دالىدا سۇغا ئوخشاش ۋىللىداپ كۆرۈنىدىغان نەرسە، ئېزىنتقۇ:
بۇ قانىكى ۋادىئى ئىشق ئىچرە ئاقتى بولسە نې تاڭ،
سامۇم رەڭگىدەك ئول دەشت ئارا سەراب قىزىل.
— نەۋابى.

سەرابوستان [سرابوستان] (پ) باغلىق ھويلا، ئۆي ئەتراپىدىكى باغ، شاھانە قەسىر.

سەراپا [سراپا] (پ) باشتىن - ئاخىر، باشتىن ئاياغ - پۈتۈنلەي:
پەردەپۇش بولغاچ چېمەنده جەڤەرى كەلدۈك چېپىپ.
مەن سەراپا ھايى ھۇبى نالەدىن چۈن ئەندەلىپ.
— زەلىلى.

سەراپەردە [سراپرده] (پ) چوڭ پەردە؛ پادىشاھ چېدىرى.

سەراسەر [سراسر] (پ) ئۇ باشتىن - بۇ باشقىچە، باشتىن - ئاياغ، ھەممەيەر؛ پۈتۈنلەي:
كى مۇنداغ تەرزده بۇلسە سەراسەر،
بىزنىڭدەكلەر ئوقۇپ: «قايداغ كىتاپ» دەر.
— مولا سابىر.

كى تاكەلدىم جەھانغە، ئەي بەرادەر،
كۆرەر مەنكىم ھەمە غەمدۇر سەراسەر.
— ناقىس.

سەراسىمە [سراسيمه] (پ) ھودۇقۇش، تەمتىرەش، ئالاقزادە، سەراسىم.

سەراغاز [سراغاز] (پ) باشلىنىش، ئەڭ ئاۋۋال، يېڭىدىن.

سەرافەت [صرافت] (پ) ئورۇنسىز، ئارتۇقچە قىلىنغان خەج، ئىسراپ.

سەرافەت بولماق — ئىسراپ بولماق.

سەراي I [سراي] (پ) «سەرا I» گە قارالسۇن.
كى داخىل بولۇپمىز چۇ ئاندا بارىپ،
تۇشۇپمىز سەراي ئىچرە يولدا ھارىپ.
— ئا. نىزارى.

سەراي Ⅱ [سراي] (پ) «سەرا Ⅱ» گە قارالسۇن.

سەرايەت [سرايت] (ئە) كۆچمەك، يوقىماق؛ ئۇنۇم، نەتىجە:
قىلاي ئۆز كۆرگەنىمدىن بىر ھىكايەت،
ئومىد ئولدۇركى بۇ قىلغاي سەرايەت.
— ناقىس.

سەرايەندە [سرايىنده] (پ) ئېيتقۇچى، ناخشا ئېيتقۇچى، غەزەلخان.

سەرەتان [سرطان] (ئە) 1) قىسقۇچ پاقا (راك). 2) ئاسترونومىيىدە 12 بۇرجنىڭ تۆتىنچىسى؛ يازنىڭ بىرىنچى ئېيى (ئىيۇن):
ئەتارۇ، مۇشتەرى، جەۋزاۋۇ بەھرام،
زۇھەل، سەرتان① بىلە زۇھرايى خۇش فام.
— ناقىس.

سەرەفراز [سرافراز] (پ) ھېشىنى يۇقىرى كۆتۈرگەن، مەغرۇر، ؛ يۇقىرى، يۇكسەك؛ خۇرسەند، خۇشال:
گۇل قۇش سەفەر ئەيلەپ نې تەرەف گۇلبۇنىن ئاچقاي،
كىم باغ ئارا بىر سەرۇى سەرەفرازى قالمىتۇر.
— نەۋابى.

سەرەفراز ئەيلەمەك — ھۆرمەتلىمەك، خۇشال، خۇرسەند قىلماق:
سەرەفراز ئەيلەدى ھەددىن زىيادە،
بۇلار يانماق ئۈچۈن قىلدى ئىرادە.
— مولا سابىر.

سەرەفراز بولماق — خۇشال، مەمنۇن بولماق، ئېرىشمەك.

سەرەفراز قىلماق — ھۆرمەتلىمەك، خۇشال، خۇرسەند قىلماق:
سوردى ھالىنى قىلىبان سەرەفراز،
بەردى شەۋقىغە بۇ كەلتۇرگەن نىياز.
— زەلىلى.

سەرەفرازلىق [سرافرازليق] ئۇلۇغۋارلىق، يۇكسەكلىك، خۇرسەندلىك.

سەرەفكەندە [سرافكنده] (پ) بېشى ئېگىلگەن، ئۇياتقا

① شېئىردا «سەرەتان» سۆزى «سەرتان» قىلىپ يېزىلغان. شائىر بوغۇم ئېتىبارى بىلەن شۇنداق ئىشلەتكەن بولسا كېرەك.

قالغان؛ خجالەتتە قالغان:
كى ئىسيان بىلە بارچە شەرمەندە بىز،
سېنىڭ دەرگەھىڭدە سەرەفكەندە بىز.
— ئا. نىزارى.

سەرەفكەندەلىك [سرافكندەلىك] بويسۇنۇشلۇق، ئىتائەتمەنلىك:
زۇھوردىن ئەتتى ساڭا بەندەلىك،
تۇمەن قۇللۇق ھەم سەرەفكەندەلىك.
—ئا. نىزارى.

سەرەنداز [سرانداز] (پ) 1) بېشى چۈشكەن، غەمكىن، خاپا:
گەر خەسم جەفاسىدىن سەرەنداز ئولغۇڭ،
دائىم تەئبۇ ئەلەمگە ئەنزاب ئولغۇڭ.
— نەۋابى.
2) باتۇر، غەيرەتلىك، شجائەتلىك؛ ئەپچىل، چاققان.

سەرەندازلىق [سراندزليق] ئاشقىلىق، سۈكۈتلۈك.

سەرەنجام [سرانجام] (پ) 1) بېجىرىلىش، تاماملىنىش:
بارىپ دەۋلەت ئەركانى شەھ كامىغە،
تاپىب شوغل ئول ئىش سەرەنجامىغە.
— نەۋابى.
2) ئاقىۋەت، ئاخىر:
جەمىكى ئىزنى تانىب سەرەنجام،
لەيلى ھەشەمى سەرى ئورۇپ گام.
— نەۋابى.

سەرەنجام ئەيلەمەك — تۈگەتمەك، بىر تەرەپ قىلماق.
سەرەنجام بولماق — تۈگىمەك، بىر تەرەپ بولماق.
سەرەنجام ئۇلماق — «سەرەنجام بولماق» قا قارالسۇن.

سەربار [سربار] (پ) باش يۈكى، باشقا قويۇلىدىغان يۈك؛ باشقا چۈشكەن ئېغىرلىق.

سەربارلىق [سربارليق] ئېزىش، قىيناش.

سەرباز [سرباز] (پ) ئەسكەر، چېرىك.

سەربەرەھنە [سربرهنه] (پ) بېشى ئوچۇق، يالاڭباش:
كۆردىلەر كىم ئاندا قىرىق تەن ئولتۇرۇر،
سەربەرەھنە، پابەرەھنە، غەرقى نۇر.
— زەللى.

سەربەسەر [سربسر] (پ) باشتىن ـ ئاياغ، پۈتۈنلەي:
ئولتۇرۇپ زىكرىغە مەشغۇل ئەردىلەر،
چاريارانۇ سەھابە سەربەسەر.
— زەللى.

سەربەستە [سربسته] (پ) يېپىق، يوشۇرۇن، مەخپىي.

سەربەلەند [سربلند] (پ) يۇكسەك، ئاتاقلىق، مەشھۇر، داڭدار:
كى شەمشادى بولسۇن بەسى سەر بەلەند،
چۇ ئاشۇپ ئىلە يەتمەسۇن ھېچ گەزەند.
— ئا. نىزارى.

سەربەلەند ئەيلەمەك — خۇش ۋاقىت قىلماق؛ داڭقىنى، شۆھرىتىنى چىقارماق:
بىرىن سەربەلەند ئەيلەدى بىرنى خار،
بىرىن جابەجا قىلدى بىرنى فىرار.
— ئا. نىزارى.

سەربەلەند بولماق — ھۆرمەتكە سازاۋەر بولماق، شۆھرەت قازانماق:
چۇن ئىلىم ئىلە ئەرجمەند بولغاي،
ئافاق ئارا سەربەلەند بولغاي.
— نەۋابى.

سەربەلەند قىلماق — «سەربەلەند ئەيلەمەك» كە قارالسۇن:
تەفەككۇر بابىدا قىل سەربەلەند،
تەخەييۇل دىياردا قىل ئەرجۇمەند.
— ئا. نىزارى.

سەربەلەند ئولماق — «سەربەلەند بولماق» قا قارالسۇن.

سەرپەنجە [سرپنجه] (پ) قول بارماقلىرى، چاڭگال.

سەرپۇش [سرپوش] (پ) قاپاق، تۈڭلۈك:
ئەيلەدىم سەرپۇشى خۇمى خۇسرەۋانى ئۆزرەمەن،
گەۋھەرى گەنجى مۇئايىنە خەردار ئولماسا.
— زەللى.

سەرتاب [سرتاب] (پ) بويسۇنمايدىغان، گەپ ئاڭلىمايدىغان، جاھىل، كاج.

سەرتاسەر [سرتاسر] (پ) باشتىن ـ ئاياغ، پۈتۈن، پۈتۈنلەي:
سەرتاسەر جەھانغە ياغسا بالايى توفان،
ئەي قەۋمي قورقمائاڭ، ھەق كىشتىبان ئەمەسمۇ؟
— زەللى.

سەرتاراش [سرتراش] (پ) ساتىراش.

سەرجۇش [سرجوش] (پ) راسا قاينىماق، قاينام:
سەرجۇش بەھار ئەيلەدى زەررىن چىمەنى شوخ،
بۇلبۇل قىلىبان نالەسىدىن ئەنجۇمەنى شوخ.
— زەللى.

سەرچە [سرچه] (پ) شىشە.

سەرچەشمە [سرچشمه] (پ) بۇلاق، بۇلاق بېشى:
يۈرۈپ سەرچەشمە ئىگە قىلدى فائىز،
كى گەرچەننەت دېسەم ھەم ئېردى جائىز.
— ناقىس.

سەرخەت [سرخط] (ئە + پ) ھۆسن خەت مەشىق

قىلغۇچىلار ئۇچۇن يېزىپ بېرىلگەن خەت ئۇلگىسى:
تاجۇ توغرايى مۇھەببەتنامە تا كەلتۇرمىشىم،
سەرخەتى مەشقى جۇنۇندىن ئېيتىدا كەلتۇرمىشىم.
— زەللى.

سەرخەم [سرخم] (پ) ھالقا، ئەگمە.

سەرخەيل [سرخيل] (پ) باشلىق، رەھبەر، يولباشچى:
سەرخەيلى سەگى دىلبەر ئەي تەلبە زەللى سەن،
يول بەرمەي ئىشكىدە بىللاھ كى ۋەبال ئەيلەر.
— زەللى.

سەرخىل [سەرخيل] (پ) باشلىق، قوماندان:

سەرخۇش [سرخوش] (پ) كەيپ، مەست:
ئالەمنى ئەگەر قوزغەبان ئوت سالسە تاكى ئېرمەس،
ئول شۇككى سەرخۇش چىقىبان سېكرىتۇر ئەربىش.
— نەۋايى.

سەرد [سرد] (پ) سوغۇق:
ئارادىن كۆتەردى غەمۇ دەردنى،
كى ئاھىدىن ئولغان دەمى سەردنى.
— ئا. نىزارى.

سەردابە [سردابه] (پ) سۇ ساقلاش ئۇچۇن كولانغان ئۇستى يېپىق كۆلچەك:
دىيارى ھۇسنىدىن ئەزم ئەيلەسە كۇلبەم ساري ناگەھ،
يولىنە كۆزلەرىم سەردابەلەر قىلغۇم پۇرئاب ئەيلەپ.
— ئەرشى.

سەردار [سردار] (پ) باشلىق، يېتەكچى، يولباشچى:
كى سەرداردىن زۇلم شايئىدۇرۇر،
خلاف ئەمر ئىش ئانچە ۋاقىئىدۇرۇر.
— ئا. نىزارى.

سەردار بولماق — باشلىق، رەھبەر بولماق.

سەردەفتەر [سردفتر] (پ) ئەكى باشتا بولۇش، ئۇلۇغ بولۇش، ئېتىبارغا ئىگە بولۇش؛ دەپتەرنىك ئەكى بېشىغا يېزىلغان:
سەرۋەرى سەردەفتەرى پەيغەمبەران،
ھەزرەتى پەيغەمبەرى ئاخىر زەمان.
— زەللى.

سەرراج [سراج] (ئە) ئېگەر ـ جابدۇق ياسايدىغان ئۇستا.

سەرراست [سرراست] (پ) توز، توز كۆكۈل، ئاق كۆكۈل.

سەررااف [كراف] (ئە) 1) پۇل ئالماشتۇرغۇچى، پۇل پارچىلىغۇچى.
2) سۆز ئۇستىسى، سۆزمەن:
خەبەر بەرگۇچى سەررافى گۆھەر پاش،
بۇ يەڭلىغ ئەيلەدى نەقدى خەبەر فاش.
— نەۋايى.

سەررىشتە [سررشته] (پ) يىپنىك ئۇچى؛ ئىشنىك ئاساسى:
بىر نەزەر ئاندىن ئېرۇر سەررىشتەئى نۇر شادلىغ،
كۆرسە ھالىمنى ئۇ تۇفەتدىن پۇتەر ئېردى كەمىم.
— ناقىس.

سەرزەمىن [سرزمين] (پ) يەر ـ جاي، ئۆلكە، مەملىكەت.

سەرزەنىش [سرزنش] (پ) تىل، ئازار، تەنە، تەنبىھ؛ كايىش:
پەلەكدىن يېتىپ ئول زەمان سەرزەنىش،
تەۋەققۇ تاپىپ باشىغە تۇرفە ئىش.
— ئا. نىزارى.

سەرزەنىش قىلماق — كايىماق، تەنبىھ بەرمەك.
ھەمە سەرزەنىش قىلدى جەللادغە،
كى لەئنەت قىلىپ شاھى بىدادغە.
— ئا. نىزارى.

سەرسام [سرسام] (پ) جۆيلۇمەك، ئېگىز ـ پەس سۆزلىمەك.

سەرسەبز [سرسبز] (پ) كۆكەرگەن، دائىم كۆپكۆك؛ خۇرسەند، شاد.

سەرسەر [صرصر] (ئە) 1) كۇچلۇك ۋە سوغۇق شامال، دەھشەتلىك بوران:
قەدى سەرۇ باغى بەھاربدا بار،
قەزا سەرسەرى قىلماغاي تارمار.
— ئا. نىزارى.
2) توپىلاڭ، تىنچسىزلىق:
ئانچە كوفر ئەيتە باشلەدى فەرفەر،
كى دەمىدىن ئەيان بولۇپ سەرسەر.
— نەۋايى.

سەرسەرى ئافەت — بالايىئاپەت بورىنى.
سەرسەرى ئاھ — قانتىق ئاھ، كۇچلۇك پىغان:
بۇگۇن باغى گۇلىستان گۇللەرى خۇش بەرگ دېز ئولدى،
سەھەر ھوي چېكەردە سەرسەرى ئاھىم خەزان ئەتكەچ.
— زەللى.

سەرسەرى مېھنەت — مۇشەققەت بورىنى.
سەرسەرى خىرام — شامالدەك يۇگۇرۇك (ئات).
سەرسەرى ھىجران — ئايرىلىش، ھىجران بورىنى.

سەرسەرمانەند [صرصرمانند] (ئە + پ) كۇچلۇك بورانغا ئوخشاش.

سەرسۇخەن [سرسخن] (پ) سۆز بېشى، باشلانما،

مۇقەددىمە، كىرىش سۆز.

سەرشار [سرشار] (پ) لىق، لىپمۇلىپ، تولا، سىراپ:
ۋىسال جامىدىن بىر نەچچە كۈن سەرشار ئىدىم، يارەب،
بۇكۈن كەتتى مېنى فۇرقەت خۇماردا خۇمار ئەيلەپ.
— ئەرشى.

سەرشار ئەتمەك — لىقلىماق، تولدۇرماق؛ قاندۇرماق:
يۇز نىگاھى لۇتفى ئىلە ئەغيارنى سەرشام ئېتىپ،
گۈلشەنى لۇتفۇڭنى مەندىن نېچەكىم كەم قىلغاسەن.
— ئەرشى.

سەرىشكەن [سرشكن] (پ) تەك چېچىش، تەك تەقسىم قىلىش؛ بىر ئۇلۇش:
يەنە ئەگدىيۇ ئەسمۇئى سەرىشكەن،
كى مەجنۇن، ۋاقىت بىلە كۆھكەن.
— ئا. نىزارى.

سەرف I [سرف] (ئە) خىراجەت، چىقىم، سەرپ:
ئۇستاد ئول شاھ ئىلە خەيلىن تېرىپ،
سەرفلەرىغە زېبۇ ئارايىش بېرىپ.
— نەۋائى.

سەرف ئەتمەك — خىراجەت قىلماق، ئىشلەتمەك، چىقىم قىلماق.

سەرف II [صرف] (ئە) تۈرلەش، مورفولوگىيە.

سەرفەراز [سرفراز] (ئە) ئۇلۇغ، بەختىيار، ھۆرمەتلىك:
بۇتاش ئۆزرە قىلدى مۇھەممەد نەماز،
كى ئانچە بولۇپ تەختى سەك سەرفەراز.
— ئا. نىزارى.

سەرفەراز ئەيلەمەك — بەختىيار قىلماق، خۇرسەن قىلماق، ھۆرمەتلىمەك، ئۇلۇغلىماق.

سەرفەراز قىلماق — «سەرفەراز ئەيلەمەك» كە قارالسۇن.

كەرەم ئەيلەگىل شاھ بەندە نەۋاز،
مۇھەببەت تەرىقىدە قىل سەرفەراز.
— ئا، نىزارى.

سەرفتنە [سرفتنه] (پ + ئە) پىتنە باشلىقى، پىتنە باشلىغۇچى، پىتنە قوزغىغۇچى.
دېدىم، ئەتكىل ئارەزلىك بىرلە كۆزۈك ۋەسفىن، دېدى:
ئارەزىم دەۋرى قالار، سەرفتنەئى دەۋران كۆزۈم.
— نەۋائى.

سەرفتنەئى ئەييام — پىتنە - پاسات كۈنى.

سەرفكەندە [سرفكنده] (پ) ئىتائەت، بويسۇنۇش:
قەۋمۇ ھەيلىكى بەندەم ئېرىدىلەر،
نې دىسەم سەرفكەندەم ئېرىدىلەر.
— نەۋائى.

سەرفى [صرفى] (ئە) ئەرەب گرامماتىكىسىغا ئائىت.

سەركار [سركار] (پ) ئىش بېشى، نازارەتچى:
ھەمە ئەترافى ئالەمدىن خەبەردار،
ئانىڭ خەيلى ئىچىدە ئەقلى سەركار.
— ناقىس.

سەركەش [سركش] (پ) 1) باش بەرمەيدىغان، ئىتائەتسىز، ئۇجەر، باش تارتقۇچى:
سەرھەلقەۋۇ سەركەشان جەلالى،
دەغى قويادۇر مەدارى ئۆزرە.
— زەلىلى.

2) ئەركەيار:
شوخى سەركەش دېدى: ئەي جاھىل سىرىشت،
رازى ئولساڭ ھەرنە ئولسە سەرنەۋشت.
— نەۋائى.

سەركەش نىھال [سركش نهال] (پ) چىرايلىق، ئېگىز دەرەخ.

سەركۇب [سركوب] (پ) دۇشمەنگە نەيزە ئاتىدىغان ئېگىز جاي؛ قەلئە، قورغان ئەتراپىدىكى ئېگىز توپا دۆۋىسى.

سەركۇفتە [سركوفته] (پ) بېشى يانجىلغان.

سەرگەران [سرگران] (پ) بېشى ئايلانغان، مەست.

سەرگەردان [سركردان] (پ) بېشى ئايلانغان، قەيەرگە بېرىشنى بىلمەيدىغان، سەرسان، سايات:
تىلەر سەندىن بۇ سەرگەردان كەمىنە،
بويول قەتئىگە رەخشى يا سەفىنە.
— ناقىس.

سەرگەرم [سركرم] (پ) بېشى قىزىغان، مەست.

سەرگەشتە [سركشته] (پ) بېشى ئايلانغان، گاڭگىرىغان، سەرگەردان، ئاۋارە، پەرىشان:
شىكەستە بەستەۋۇ سەرگەشتەۋۇ دىلخەستە ئەۋزارە،
يۇزۇمنى سۇرتۇبان دەرگاھىغە بەس ناتىۋان كەلدىم.
— زەلىلى.

سەرگەشتە ئاشىق — بېشى ئايلانغان، سەرسان بولغان يار:
خەس ئېمەس گىرداب ئاراكىم باشىڭە ئېتۇرۇلغەلى،
سۇ ئۆزە سەرگەشتە ئاشىق جىسمىنىڭ خاشاكىدۇر.
— نەۋائى.

سەرگەشتەھال — ئەھۋالى ناچار، بىچارە، ئاۋارە:
غەمۇ غۇسسە بىرلە مەلال ئولدىلار،
ئەلەم بىرلە سەرگەشتە ھال ئولدىلار.
— ئا. نىزارى.

سەرگەشتەلىك [سركشتەليك] سەرسانلىق، سەرگەردانلىق.

لىق، ئاۋارىلىك؛

سەرگۈزەشت [سرگذشت] (پ) بېشىدىن ئۆتكەنلەر، بېشىدىن كەچۈرگەنلەر:

ئىبەرگىل ماڭا ئەمدى ئەفسانە كۆي،
دېگەي سەرگۈزەشت ماڭا مۇيەمۇي.

— ئا. نىزارى.

سەرلەۋھە [سرلوحە] (پ + ئە) تاختىنىڭ بېشى؛ گېزىت ـ ژۇرناللاردا ماقالىنىڭ ماۋزۇسى.

سەرمايە [سرمايه] (پ) 1) ئاساس، سەۋەب. 2) دۆلەت، بايلىق، مەبلەغ:

قەتر كېرەك ئاڭلاسا ئۆزپايەسى،
بەھر ئىلە تەڭ تۇتماسە سەرمايەسى.

— نەۋائى.

سەرمەد [سرمد] (ئە) ئەبەدىي، مەڭگۈ، دائىم، داۋاملىق:

دۇرۇدى بىئەدەد ئىقبالى سەرمەد،
ئەزەل سۈيىغى ئەبەد شامى بولۇپ ھەد.

— ناقىس.

سەرمەدي [سرمدى] (ئە) مەڭگۈ، ئەبەدىي، دائىمىي.

سەرمەست [سرمست] (پ) كەيپ، خۇش كەيپ، مەست:

كېتۇر جامى، ياغاچ ئولغاي ئاڭا تاج،
مەيىن ئىچكەچ بولاي سەرمەستى مېئراج.

— ناقىس.

سەرمەستان [سرمستان] (پ) كەيپلىك، خۇش كەيپلىك، مەستلىك.

سەرمەنزىل [سرمنزل] (پ + ئە) كارۋانلار ۋە يولۇچىلارنىڭ بىرىنچى قونالغۇسى:

يوق ئاغىزدىن سورۇبان نۇكتە ئاقىبەت قىلدى،
مېنى موسافىرى سەرمەنزىلى فەنا ئول شوخ.

— نەۋائى.

سەرنەۋشت [سرنوشت] (پ) پېشانىگە يېزىلغان، تەقدىر:

سەئادەت سەرنەۋشتى فەزلى ھەقدىن بەختىيار ئولسا،
كىلەر ئالدىڭغە جەننەت ھۇرۇ غىلمان ئىنتىزار ئەيلەپ.

— شەۋقى.

سەرنىگۇن [سرنكون] (پ) بېشى تۆۋەن؛ دۇم كۆمتۇرۇلگەن، ئاستىن ـ ئۈستۈن:

بىرسى ئىستىغنا ئىچىدە سەرنىگۇن،
بىرلەرنى مەست ئەيلەپدۇر جۇنۇن.

— زەلىلى.

سەرھ [صرح] (ئە) قەسىر.

سەرھەد [سرحد] (پ + ئە) چېگرا، ئاخىرقى چېگرا، ئاخىرقى چەك؛

سەرۋى ئىلە سەنۇبەرچۇن بوستاندا خىجىل بولدى،
قەددىنى بۇگۇن ئۇ شۇخ سەرھەدى كەمال ئەيلەر.

—زەلىلى.

سەرھەڭ [سرهنگ] (پ) ھەربىي باشلىق، قوماندان:

گەر فەتىلە ساچلەر تۇغ ئەيلەسە ئاشىق نېتەڭ،
ئىشق شەھرىدە گەدالەر ساھىدەك سەرھەڭدۇر.

—زەلىلى.

سەرھەلقە [سرحلقه] (پ + ئە) ھالقا شەكلىدە تىزىلغان نەرسىلەرنىڭ (مارجان، مەرۋايىتقا ئوخشاش) ئەڭ چوڭى؛ باشلىق، پېتەكچى:

بۇدەۋرىدە يوق سەن كېبى خۇشخان ھافىز،
ھۇففاز ئارا سەرھەلقەئى دەۋران ھافىز.

— نەۋائى.

سەرۇپا [سروپا] (پ) ئۈستباش:

سەرۇپا بەرەھنەلىكدىن بولماس كىشى قەلەندەر،
دۇنياۋۇ ئاخىرەتنى بەرباد ئەگەر قىلماسا.

— زەلىلى.

سەرۇسامان [سروسامان] (پ) ئەسۋاب ـ ئۈسكۈنە، نەرسە ـ كېرەك؛ لازىمەتلىك، ياردەم:

زەلىلىدىن سەرۇسامان خىتا ئىلى سورما،
موسافران خوتەن بىرلە خىرقە پۇش ئېردىم.

— زەلىلى.

سەرۋ [سرو] (پ) 1) تىك ۋە تۇز ئۆسىدىغان، قىش ـ ياز ياپيېشىل تۇرىدىغان، چىرايلىق، خۇش قامەت دەرەخ، سەرۋ:

قەدىڭگە سەرۋ ئىلە تۇبى، ساچىڭگە سۇنبۇلى خۇبى،
يۈزۈڭگە ئايۇكۇن، گۈل بىرلە شەمئى ئەنجۇمەن ئاشىق.

— قەلەندەر.

2) قەددى ـ قامىتى كېلىشكەن، چىرايلىق، گۈزەل مەشۇق:

مۇيەسسەر بولسە ئۇمرۇمغە ئەگەركىم بىر يۈزىن كۆرسەم،
تەسەددۇق ئەيلەسەم ئول سەرۋىگە بۇتەندە جانىمنى.

— قەلەندەر.

سەرۋى ئازاد — چىرايلىق، لەتاپەتلىك يار:

جەھاندا تاپمادىم، ئەي سەرۋى ئازادىم، دەمى راھەت،
نەچە پىراھەنىمنى ھەجرۇ فۇرقەتدىن قەبا قىلدىم.

— قەلەندەر.

سەرۋى بوستان — سەرۋدەك چىرايلىق، كېلىشكەن مەشۇق:

بەرمەدى پۇرسەتكى بىردەم ھەمنەشىن بولسا ئاڭا،

ئول گۈلى باغى جىنانۇ سەرۋى بوستانىم بىلە.
— قەلەندەر.

سەرۋى چالاك — چىرايلىق سەرۋ:
كەنەب شاخى يوق گەرچى خاشاكچە،
قەلەندەرغە دۇر سەرۋى چالاكچە.
— نەۋائى.

سەرۋى خىران — سەرۋدەك چىرايلىق، قامەتلىك جانان:
بوي چەكتىگو ئافاق ئىچىدە قۇتبى قىيامەت،
ھەي ـ ھەي، نەبالا سەرۋى خىرامان بېتىلىپسەن.
— لۇتفى.

سەرۋى دىلجوي — مېھرىبان، كۆيۈمچان دىلبەر:
يۇرۇر ئېرمىش كېچەلەر كوچەڭۇ كوي،
كېزىپ ئالەم ئارا ئول سەرۋى دىلجوي.
— موللا پازىل.

سەرۋى رەۋان — كېلىشكەن مەھبۇب، قەلبى گۈزەل يار؛
قىلمەدىم جانىم پىدا ئالدىڭدا ئەي سەرۋى رەۋان،
ئىچىمە قالدى نەدامەت، سەھسۇۋارىم بىلمەدى.
— قەلەندەر.

سەرۋى رەئنا — خۇش پېچىم، كېلىشكەن، گۈزەل:
ھۆكم قىلدىكى، سەرۋى رەئنانى،
ئالەم ئەھلىغە شۇرۇ ياغمانى.
— نەۋائى.

سەرۋى سايە — گۈزەل، قامەتلىك جانان:
تاپىپ كەلدىلەر بىر سەرۋى سايە،
بۇ گۈل يۈزۈلۈككە ئانى قىلدى رايە.
— موللا سابىر.

سەرۋى سەھى — بويى كېلىشكەن، گۈزەل مەشۇق:
باقمە ھەقارەت بىلە مۇفلىس ئۇچۇن ئەغنىيا،
سەرۋى سەھى باغ ئارا قايدا سەمەر ئەيلەمىش.
— زەلىلى.

سەرۋى قامەت — كېلىشكەن، گۈزەل قامەت:
رىزا باشنى سوئالىڭغە ئەيلەسەڭ رەھبەر،
سوئال ئىچىندە كۆتەر سەرۋى قامەتىڭنى پات.
— شەۋقى.

سەرۋ گۈلرۇ — سۆيۈملۈك مەشۇق:
كېچە كەلگۈمدۇر دېبان ئول سەرۋى گۈلرۇ كەلمەدى،
كۆزلەرىمگە كېچە تاڭ ئاتقۇنچە ئۇيقۇ كەلمەدى.
— نەۋائى.

سەرۋى مەۋزۇن — گۈزەل سەرۋ:
نەرگىسى بادام كۆزۈڭنىڭ رەشكىدىن قان يۇتتىلار،

ئول ئەلىغەك قامەتىڭغە سەرۋى مەۋزۇن ئوخشاماس.
— قەلەندەر.

سەرۋەر [سرور] (پ) يېتەكچى، يولباشچى، باشلىق:
تۇمەن جىلۋە بىرلە كىرىپ ئول پەرى،
كى مەكتەپ ئارا خۇبلار سەرۋەرى.
— ئا. نىزارى.

سەرۋەقت [سروقت] (پ) يوقلاش، يوقلاپ كېلىش، زىيارەت.

سەروبۇن [سروبون] (پ) قەددى كېلىشكەن، خۇش قامەت.

سەرۋستان [سروستان] (پ) سەرۋ كۆپ ئۆسكەن جاي، سەرۋزارلىق:
كىچىك بىرلە ئۇلۇغلار سان ئىچىندە،
نېچوككىم سەبزە سەرۋستان ئىچىندە.
— نەۋائى.

سەرۋ قامەت [سروقامت] (پ) قەددى ـ قامىتى كېلىشكەن، زىلۋا بوي.

سەرۋ قەد [سروقد] (پ) قامىتى سەرۋدەك مەھبۇبە.

سەرىر [سرير] (ئە) تەخت، ئورۇندۇق، كارىۋات:
شەفائەت سەرىرىدە ئول تاجدار،
ھىدايەت تەرىقىدە ساھىب ۋىقار.
— ئا. نىزارى.

سەرىھ [صريح] (ئە) ئاشكارا، ئېنىق، ئوچۇق، ئايدىڭ.

سەرىئ [سريع] (ئە) تېز سۈرئەتلىك:
رەمىم ئوتى كۆككە چىقار ئويلا تېز،
كى بەرق ئىنمەگەي بەرگە ئانداق سەرىئ.
— نەۋائى.

سەزا [سزا] (پ) جازاغا لايىق، جازاغا تېگىشلىك.

سەزاۋار [سزاوار] (پ) لايىق، مۇۋاپىق:
بۇيۇرماغىل يەنەن سەبر، ئەي تەبىب تەڭرى ئۇچۇن،
كى ئۇشبۇ شەربەت ئەمەس ئەمدى سەزاۋار ماڭا.
— نەۋائى.

سازاۋار ئولماق — لايىق، مۇناسىپ بولماق.

سەس [سس] تاۋۇش، ئاۋاز، ئاھاڭ، سادا.

سەغ [سغ] (پ) تورۇس، ئۆگزە؛ گۈمبەز.

سەغانە [سغانه] (پ) ئارىلىق، دەلىز ئۆي.

سەغر [ثغر] (ئە) چېگرا، چەك.

سەغىر [صغير] (ئە) كىچىك، ياش بالا (ئوغۇل):
سىزدىن ئەر بولسۇن ئەزىم، ئەرخۇد ھەقىر،

تەۋرۇ ۋەڭ ئىچرە سەغىر، ئەرخۇد كەبىر.

— نەۋايى.

سەغىرە [صغيره] (ئە) قىز بالا.

سەف [صف] (ئە) رەت، قاتار، سەپ.

سەفا [صفا] (ئە) 1) پاكلىق، ساپلىق، تازىلىق:

چۇ تۇفراغى ۋۇجۇدۇڭ بۇتەئى مېھنەتدە كۆيدۈرگىل،
سەفايى زاھىدۇ باتىندە شەرتى كىميا بولماق.

— زەلىلى.

2) تىنچلىق، ئاسايىشلىق:

گۈلىستان غۇررەمۇ خۇش بولدى، ئەمدى بىر نىگار ئىزدە،
تۈزۈپ زەۋقۇ سەفا سازىن شەرابى خۇشكۇۋار ئىزدە.

— ھاپىز خارەزمى.

3) گۈزەللىك:

سەفا بەرگاھىدا سۇلتان ئولۇپ،
ۋەفاكارگاھىدا بۇرھان بولۇپ.

— ئا. نىزارى.

سەفايى ئاسمان — سۈزۈك ئاسمان:

ئۈمىد ئەتكەچ تۈشەردەپ تارى زەردىن تىيرە كۇلبەمگە،
جەمالى ئافتابىدىن سەفايى ئاسمان كاغەز.

— شەۋقى.

سەفال [سفال] (پ) سافال قاچا، ئىدىش:

گۆھەر ئورنىغا قالدىلار سەفال شەيخ،
تەنى مۇردار كۆزى ئەھۋەل شىغال شەيخ.

— شەۋقى.

سەفالەت [سفالت] (ئە) خورلۇق، ئابرۇيسىزلىق، تۆۋەنلىك؛ پەسكەشلىك:

زەمىننى ئەيلەبان سەبزى سەفالەت،
مۇئەللەق تۇرغۇزۇپ سەبئى سەماۋات.

— زەلىلى.

سەفاھەت [سفاهت] (ئە) ئەخمەقلىق، ئەقىلسىزلىق، يەڭگىلتەكلىك.

سەفاھەت ئامىز [سفاهت آميز] (ئە) ئەخمەقلەرچە، نادانلىق بىلەن، قەبىھلەرچە.

سەفاياب [صفاياب] (ئە) پەيزلىك بولۇش، مۇنەۋۋەر، نۇرلۇق بولۇش:

گاھ سالىپ ئابۇقۇبايس ئۆزە تاب،
ئاندىن بولۇبان ھەرەم سەفاياب.

— نەۋايى.

سەفايىن [صفايىن] (ئە) كېمەلەر.

سەفايىھ [صفايح] (ئە) سەھىپىلەر، ۋاراقلار؛ لەۋھەلەر.

سەفەر [سفر] (ئە) ساياھەت، يول، سەپەر:

كى مۇندىن يەنە تەبرەدۇك يۈرگەلى،
سەفەر مېھنەتىدە قەدەم سۈرگەلى.

— ئا. نىزارى.

سەفەرگەشتە [سفركشته] (ئە + پ) سەپەر قىلغۇچى:

دەر بەدەر شەھەر بەشەھەر ئىزدەكى مەئشۇق سوراغىن،
ھەمچۇ سەييارە سەفەرگەشتە غەرىبان يەڭلىغ.

— شەۋقى.

سەفەرىي [سفرى] (ئە) سەپەر قىلغۇچى.

سەفدەر [صفدر] (ئە) باتۇر، جەسۇر:

كۆرسە ئېردى گەر يۈزۈڭنى بولۇر ئېردى ساڭا قۇل،
رۇستەمۇ بەرزو بىلە ئىسكەندەر سەفدەر ساڭا.

— قەلەندەر.

سەفرا [صفرا] (ئە) سېرىق؛ جىگەر ئىشلەپ چىقىرىدىغان سېرىق ياكى كۆكۈش سېرىق ئاچچىق سۇيۇقلۇق؛ زەردە، ئاچچىق:

ئىچ قەبز تاپار تەرەنجەبىندىن،
سەفرا ئارتار سىكەنجەبىندىن.

— نەۋايى.

سەفرەت [صفرت] (ئە) سېرىقلىق، رەڭگى ئۆچكەن.

سەفسەتە [سفسطه] (ئە) پايدىسىز، بىھۇدە، قۇرۇق سۆز.

سەفشىكەن [صف شكن] (ئە + پ) سەپ بۇزغۇچى، باتۇر، قەھرىمان.

سەفھە [صفحه] (ئە) 1) قەغەز، ۋاراق، سەھىپە، بەت:

چۇ سۆز داستانىغە چەكتى رەقەم،
خىرەد سەفھەسىگە چۈشۈردى قەلەم.

— ئا. نىزارى.

2) جامال، يۈز، چېھرە:

سەفھە يۈزى دەرد جىلۋەگاھى،
مىستەر خەتى ھەجر شاھراھى.

— نەۋايى.

3) كىتاب، يېزىق، سۆز:

قىلاي سۆز، بۇ سۆزۈم پايانغە يەتسۇن،
پۈتۈلسە سەفھەگە ھەريانغە كەتسۇن.

— ناقىس.

سەفھە ئاچماق — كىتابنى ئاچماق؛ بىر - بىر ۋاراقلىماق.

سەفھەئى ھۇسن — چىرايلىق يۈز، گۈزەل چېھرە:

ساچى سەرفىتنەئى دەۋرانەلىقنى ئەيلەدى ئىزھار،
قارا قاشىنى كۆردۈم سەفھەئى ھۇسنىدە مىسرەئۋار.

— زەلىلى.

سەفىد [سفيد] (پ) ئاق، ئاق تۇسلۇك:

ئۇيغۇر كتاب تور بېكىتى www.uyghurkitap.com

سەندىن ئېرۇر شام غەرىبانە سەفىد،
سەندىن ئېتەر بارچە ئەسرانى ئۇمىد.
— زەلىلى.

سەفىر [سفير] (ئە) باش ئەلچى.

سەفىل [سفيل] (ئە) بەك نامرات، كەمبەغەل، موھتاجلىقتىكى كىشى.

سەفىنە [سفينه] (ئە) كېمە:
سەفىنەگە ئولتۇردى چۈن كارۋان.
ئانىڭ بىرلە دەريادا بولدى رەۋان.
— ئا. نىزارى.

سەقاغ [سقاغ] ئىڭەك:
كەلگىل، سەنەما، قۇچۇب دۇداغىڭغە ئۆپەي،
مەڭزىڭنى شۇرۇپ ـشۇرۇپ قاپاغىڭغە ئۆپەي.
ئېسلەپ داغى سەقاغىڭغە ئۆپەي.
بەس ئەمدى، دېسەڭ، تۇشۇپ ئاياغىڭغە ئۆپەي.
— ئەرشى.

سەقەر [سقر] (ئە) دوزاخ، جەھەننەم، تومۇغ:
بۇ ئالەم كۆرگۈزۈر گەر لالەۋۇ باغ،
ئېرۇر باغى سەقەر ھەر لالەسى داغ.
— ئەرشى.

سەقەرلات [سقرلات] (ئە) نەپىس يۇڭ رەخت:
ياز يامغۇرى يەتگەچ ئەيلەدىڭ بات،
يەر چەكمەنىنى يەشىل سەقەرلات.
— نەۋابى.

سەققا [سقا] (ئە) سۇ بەرگۈچى؛ سۇ سەپكۈچى، سۇ توشۇغۇچى.

سەئقە [صعقه] (ئە) قاتتىق ئاۋاز بىلەن ۋارقىراش.

سەقىل [ثقيل] (ئە) ئېغىر، ۋەزمىن.

سەقىم [سقىم] (ئە) كېسەل، ئاغرىق، بىمار، خەستە.

سەگ [سک] (پ) 1) ئىت، ئوۋ ئىتى:
بۇزۇپ نىيەتىن جاھىلى بىۋەفا،
شەھىد ئەيلەدى ئول سەگى بىھەيا.
— ئا. نىزارى.

2) پەسكەش، رەزىل، ئىت مىجەز:
سەگ رەقىب بىلمەسدۇرۇر، جانا، يۈزۈڭنىڭ قەدرىنى،
گۈلنى رەڭگو بويىدىن نې بەھر تاپمىشدۇر گۈلاب.
— قەلەندەر.

سەگباز [سگباز] (پ) ئىت ئۆگەتكۈچى، ئىت ئويناتقۇچى.

سەگبان [سگبان] (پ) ئىت باقار.

سەگسار [سگسار] (پ) ئىتقا ئوخشاش؛ ئاچ كۆز، شەخسىيەتچى.

سەلا [صلا] (ئە) چاقىرىق، مۇراجىئەت، دەۋا:
كى كەلدى ئۆي ھەرەمىدىن نىدائى،
نىدا كىرمەك ئۈچۈن ئېردى سەلائى.
— نەۋائى.

سەلا سالماق — جار سالماق، مۇراجىئەت قىلماق.

سەلا ئۇرماق — جار سالماق، ئۇندىمەك.

سەلابەت [صلابت] (ئە) كۆركەملىك، ھەيۋەتلىك، ئۇلۇغلۇق؛ قەتئىيلىك، شىجائەتلىك؛ سالاپەت:
كى فەرزەند يەھيا ھەم ئېردى، نەبى،
كى سىينى سەلابەتدە ئېردى سەبى.
— ئا. نىزارى.

سەلات [صلات] (ئە) ناماز، ئىبادەت:
سەلات خەمسە — بەش ۋاخ ناماز.

سەلاتىن [صلاطين] (ئە) سۇلتانلار، پادىشاھلار:
شەيخان شەھرەباتىن، ئاچ مەئرىفەت قاناتىن،
جانىم بۇگۈن سەلاتىن، تەن قەسرى شاھ ئەمەسمۇ؟
— زەلىلى.

سالاتىنى كامگار — قۇدرەتلىك سۇلتانلار.

سالاتىنى مەسنەدىنىش — يۇقىرى مەرتىۋىلىك سۇلتانلار.

سالاتىنى مازىن — ئۆتكەن سۇلتانلار، قەدىمىي شاھلار.

سەلاتىنزادە [صلاطين زاده] (ئە + پ) شاھزادە.

سەلاس [ثلاث] (ئە) ئۈچ (3).

سەلاسەت [سلاست] (ئە) ئوچۇقلۇق، روشەنلىك، راۋانلىق.

سەلاسىل [سلاسل] (ئە) زەنجىرلەر، كويزىلەر، كىشەنلەر:
شەياتىن لەشكەرىگە داد قىلدى،
سەلاسىل تەبرەتىب پەرياد قىلدى.
— ناقىس.

سەلام [سلام] (ئە) سالام بېرىش، سالام:
تۇمەنمىڭ سەلام، بەلكى قۇللۇق نىسار،
چىراكىم قالىپ ياخشىدىن يادكار.
— ئا. نىزارى.

سەلام بەرمەك — سالام قىلماق:
كېلىپ رۇھۇل ـ ئەمىن بەردى سەلامى،
يەتۇردى ھەقتە ئالانىڭ پەيامى.
— ناقىس.

سەلامەت [سلامت] (ئە) ساغلاملىق، ئامانلىق، تىنچلىق:

ئىنشائەللاھ، تۇتۇپ سەلامەت،
قىلغاي كۆرۈشۈرنى ھەق كەرامەت.
— موللا نىياز.

سەلاھ [صلاح] (ئە) 1) ئاسايىشلىق، خاتىرجەملىك، تىنچلىق:
كى مەقسەد تىلەپ ئاندا شامۇ سەباھ،
بەھەمدۇللا يەتكۈردى بىزگە سەلاھ.
— ئا. نىزارى.

2) توغرىلىق، ئىخلاقلىق، ئەدەپلىك، يامان ئىشلاردىن ئۆزىنى ساقلاش:
ۋەلى بىلمەس ئىدىم بىر ئىستىلاھى،
كى ئولغاي شېئىر ئەھلىنىڭ سەلاھى.
— ناقىس.

3) پەرھىزكارلىق، تەقۋادارلىق، شەيخلىق:
سەلاھ خەيلى يەكسان ئەرازىل بىلە،
فەساد ئەھلى خۇرسەند ئەزازىل بىلە.
— ئا. نىزارى.

سەلاھ ئەھلى — توغرا ئادەملەر، تەقۋادار ئادەملەر.

سەلاھ سۆزى — توغرا سۆز، ھەق گەپ:
گەر يوشۇردى بىلمىپ سەلاھ سۆزىنى،
بارچە سەلاھ ئەھلىغە ھاسىلدۇرۇر.
— نەۋايى.

سەلاھەفزاي [صلاح افزای] (ئە + پ) ھەقىقەتپەرەسلىك، توغرىلىق.

سەلاھىيەت [صلاحيت] (ئە) قابىلىيەت، لاياقەت.

سەلايە [سلايه] (ئە) دورا ياكى سىياھنى ئېزىدىغان تاش.

سەلەۋات [صلوات] (ئە) رەھمەتلەر، دۇئالار:
دەرى مەككەئى مۇئەززەم بىلە رەۋزەئى پەيمەبەر.
سەلەۋات بى نەھايەت ئىبەرىپ دۇرۇد ئەكبەر.
— زەلىلى.

سەلەف [سلف] (ئە) ماختانچاق.

سەلەب I [صلب] (ئە) ئاساق، ئېسىپ ئۆلتۈرمەك.

سەلەب II [سلب] (ئە) تانماق، ئىنكار قىلماق، يوققا چىقارماق، يوق قىلماق:
چۈ سەلب ئېردى ئىشىدە ئارزۇ خاھ،
نەسەھتگۈيغە بولدى ئارزۇ گاھ.
— نەۋايى.

سەلەب ئەتمەك — تاشلىماق، كەتكۈزمەك، يوق قىلماق.

سەلەب قىلماق — «سەلەب ئەتمەك» كە قارالسۇن.

سەلبى مەئرۇم — يوقاتماق، يوق قىلماق:
كى ئول كېچە ئۇچۇن ئىلمىدە مەئلۇم،
قىلىپ رۇھۇل - ئەمىندىن سەلبى مەئدۇم.
— ناقىس.

سەلبى ۋۇجۇد — ئۆزلۈكىدىن ۋاز كېچىش.

سەلبىي [سلبی] (ئە) نامۇۋاپىق، مۇۋاپىق ئەمەس، ئىنكار قىلىنغان.

سەلتەنەت [سلطنت] (ئە) 1) ھۆكۈمرانلىق، پادىشاھلىق، سۇلتانلىق:
ئەگەر يۈز يىل ئەمىرى سەلتەنەت ئەۋجىگە يەتكەندە،
ۋۇجۇدۇم فانى ئەيلەپ، يەر يۈتۈپ قىلغاي ئانى مەھكەم.
— ئەرشى.

2) دەبدەبە، تەنتەنە:
ئەي نەۋايى، فەقر مۇلكىدىن تۇت غەنىمەت زىنھار،
كى غىنائۇ سەلتەنەتنىڭ كونتۇرۇر دەردى سەرى.
— نەۋايى.

سەلتەنەت بەھرى — ھۆكۈمرانلىق مۇقامى.

سەلتەنەت بۇرجى — ھۆكۈمرانلىق چوققىسى.

سەلتەنەت قىلماق — ھۆكۈمرانلىق قىلماق.

سەلسەبىل [سلسبيل] (ئە) تازا، تىنىق، مۇزدەك ئېقىن سۇ؛ جەننەت بۇلىقى:
جان ئەزىزىم ئەيلەگەچ يار ئىشكىدە سەبىل،
كۆڭۈلگە ئاچتىلەر چەشمەجوي سەلسەبىل.
— زەلىلى.

سەللە [سله] (ئە) نامراز ئوقۇشتا باشقا ئورايدىغان داكا، سەللە.

سەللەللاھۇ ئەلەيھى ۋە سەللام [صلي الله عليه و سلم] (ئە) ئاللا ئۇنىڭغا رەھمەت قىلسۇن.

سەللە مەھۇمۇللاھ [سلمهم الله] (ئە) ئاللا ئۇلارنى ساق - سالامەت قىلسۇن.

سەلىب [صليب] (ئە) خرىستىئانلار بۇتى، كرېست.

سەلىتە [سليطه] (ئە) ئۇياتسىز، ھاياسىز، ناپاك.

سەلىس [سليس] (ئە) روشەن، ئوچۇق، راۋان، سىلىق.

سەلىسەلفاز [سليسا لفاظ] روشەن، سىلىق، راۋان سۆزلۈك، ناتىق.

سەلىقە [سليقه] (ئە) قابىلىيەت، تەبىئەت؛ زەۋق؛ ئۇسلۇب.

سەلىم [سليم] (ئە) ساغلام، سالامەت، ئامان:
مېھنەتۇ دەردۇ غەلەم بولدى نەسىھەت سۇبھۇ شام،
كىمگە بولسە ئەي قەلەندەر دانىشۇ تەبئى سەلىم.
— قەلەندەر.

سەم [سم] (ئە) 1) ئوغا، زەھەر:
ئەسەلدۇر زىكرى ھەق لەززەت تاپار كامۇلەبىلگ ئاندىن،
ئۆزۈڭنى ئۇرماغىل شەككەر يىدىم دەپ ئۆلتۇرۇر سەمگە.
— ناقىس.

2) ھەييارلىق، ئالدامچىلىق:
ھىممەتى ئېلى كۆزدە قۇرۇتۇپ نەملەرنى،
نەچە قىلۇر ئاشام فەلەك سەملىرنى.
— نەۋائى.

سەما [سما] (ئە) ئاسمان، كۆك:
كېلىپ كېمە بىريەردە تۇتتى قەرار،
قىلىبان خەلايىق سەماغە فىرار.
— ئا. نىزارى.

سەمان [سامان] سامان:
قەدەم يۆتكەر ئىدىكسم ئاندا ئول نۇر،
سەمانغە كەھرەبا قىلغان كەبى زور.
— ناقىس.

سەماۋات [سماوات] (ئە) «سەما» نىڭ كۆپلۈكى (ئاسمانلار):
زەمىننى ئەيلەبان سەبرى سەفالات،
مۇئەللەق تۇرغۇزۇپ سەبئى سەماۋات.
— زەلىلى.

سەماۋات پەيما [سماوات پيما] (ئە + پ) سامالارنى، ئاسمانلارنى كەزگۈچى.

سەماۋەش [سماوش] (ئە + پ) ئاسمانغا ئوخشاش، ھاۋارەڭ:
سەنەملەر جىلۋەگەر مېھرى سەماۋەش،
ئاياغدىن باش لىباسى كەھرەباۋەش.
— نەۋائى.

سەماۋي [سماوى] (ئە) ئاسمانغا تېگىشلىك، ئاسمانغا ئالاقىدار، ھاۋارەڭ، كۆك.

سەماڭ I [سماع] (ئە) تىڭشاش، ئاڭلاش، ئىشتىش.

سەماڭ II [سماع] (ئە) زىكر قىلىش:
بىر كۈن ئولغاچ سوفىلار سەۋقى سەمائىدىن مەلۇم،
چالدۇرۇپ چەڭگۈ چەغانە، ئوينادىم ئەسنام ئىلە.
— ئەرشى.

سەمەد [صمد] (ئە) ئەبەدىي، مەڭگۈلۈك؛ خۇدانىڭ سۈپەتلىرىدىن بىرى:
يۈزىن كەلتۈردى دەرگاھى ئەھەدگە،
مۇناجات ئەتتى ئەللاھى سەمەدگە.
— ناقىس.

سەمەر [ثمر] (ئە) 1) مېۋە، ھوسۇل؛ نەتىجە:
پەرتەۋى ھۇسنۇڭ قەمەرمۇ، لەززىتى لەئلى شەكەر،
بولۇبان شىرىن سەمەر سۆزىدىن ھاسىل يىگىت.
— ئەرشى.

2) پايدا، مەنپەئەت، نەپ.
سەمەر بەرمەك — ھوسۇل بەرمەك.

سەمەر تاپماق — پايدا تاپماق، نەپ ئالماق.
سەمەر ساچماق — ياخشىلىق قىلماق.

سەمەرات [ثمرات] (ئە) «سەمەرە» نىڭ كۆپلۈكى:
مۇراد ھوسۇلى كېرەك تاشلا گىردى راھەتدىن،
مۇراد چۈرەسىدىن ئۆچلا ئانداۋۇر سەمەرات.
— شەۋقى.

سەمەرە [ثمره] (ئە) مېۋە، ھوسۇل، نەتىجە.

سەمەرقەند [سمرقند] ئۆزبېكستاننىڭ بىر شەھىرى، سەمەرقەنت.

سەمەك [سمك] (ئە) بېلىق، بېلىق تۇرىدىغىلەر؛ يەر ئاستى.

سەمەن [سمن] (پ) ئاق، سېرىق رەڭلىك بىر خىل خۇش پۇراق گۈل:
نەچچە قامچى تۇشۇپتۇر گول قەدى سىيمىن بەدەن، ئۆزرە،
پەيابەي ساقە تۇشكەن كەبى سەرۋۇ سەمەن ئۆزرە.
— نەۋائى.

سەمەند [سمند] (پ) رەڭگى سېرىق، يايلى ۋە قۇيرۇقى ئاق ئات؛ چىرايلىق ئات؛ دۇلدۇل، ئارغىماق:
كى ئاندىن يۈرۈپ تىز ئەيلەپ سەمەند،
كى داغىل بولۇپمەن بەجايى خوقەند.
— ئا. نىزارى.

سەمەندى قەلەم — تېز يازىدىغان، چاپقۇر قەلەم:
قىلىپ ئانچە جەۋلان سەمەندى قەلەم،
نەقۇلات سەتھىگە قويىدى قەدەم.
— ئا. نىزارى.

سەمەندەر [سمندر] (پ) ئوتتىن پەيدا بولغان ۋە ئوتتا ياشايدىغان ئەپسانىۋى ھايۋان؛ قۇش:
كوھ ئىلە سەھرادا تەڭ بۇرگەي سەمەندەر پەيزى ئام،
فەرقى يوق ناقىس، گەدا بول ياكى ساھىب جاھ بول.
— ناقىس.

سەمەندەرلىق [سمندرليق] سەمەندەردەك كۆيۈش، جان پىدا قىلىش.

سەمەندەرۇەش [سمندروش] (پ) سەمەندەرگە ئوخشاش، سەمەندەر كەبى.

سەمۇر [سمور] (ئە) قۇندۇز؛ قۇندۇز تېرىسىدىن تىكىلگەن كىيىم:
بۇ تۇپراقكى مۇنۇڭدەك تامۇغ ئارا تۇشمىش،
سەمۇرۇ قاقىم ئۇچۇن ئالەم ئاھىغە تەكۈتاز.
— نەۋائى.

سەمۇم [سموم] (ئە) 1) ھەممە نەرسىنى قۇرۇتىدىغان، ھالاكەتلىك ئىسسىق شامال:

2) كېلىشكەن، چىرايلىق قامەت، بوي:
ژامىق ـ ئۇزرانىڭ شەرارى ئىشقىدىن ئورتەندىلەر،
ھەم سەنەۋبەر گۈل پەرى ئىشقىدا چەندان خاردۇر.
— شەۋقى.

سەنج [سنج] (پ) بىرىككەن سۆزنىڭ ئىككىنچى تەركىبىدە كېلىپ، تارتقۇچى، چەككۈچى، قىلغۇچى قاتارلىق مەنىلەرنى ئاڭلىتىدۇ:
سايەئى سەرۋ مەنۇ يار گۈلۈ بوستانى،
نەغمەسەنج بۇلبۇل دەغى بۇلبۇل خۇسلىھانى.
— زەلىلى.

سەنجاب [سنجاب] (پ) «سنجاب» قا قارالسۇن.

سەنجەق [سنجق] بايراق، ئەلەم، تۇغ، سانجاق.

سەنچماق [سنچ ماق] 1) سانجىماق، قادىماق، تاقىماق:
چىقتى گۈلگۈن تون كىيىپ، گۈل سەنچىبان دەستارىغە،
قىلدى ئالەمنى گۈلىستان، ئولكى گۈلگۈن رەخش ئۆزە.
— نەۋائى.

2) چاقماق:
تاكى بىر جويا ئارا كەسمەكتە تاك،
ئەيلەدى ئانى يىلان سانچىپ ھەلاك.
— نەۋائى.

سەنچىق [سنچىق] ئاغرىق.

سەندان [سندان] (پ) تۆمۈرچى، زەرگەرلەرنىڭ سەندىلى.

سەندەروس [صندروس] (پ) 1) سېرىق يېلىم. 2) كۆچمە، سېرىق تۇس.

سەندەل [صندل] (ئە) ياغىچى قارا ـ سېرىق رەڭلىك، ياغىچىنى كۆيدۈرسە بىرخىل خۇش پۇراق چىقىدىغان دەرەخ:
ۋائىز ئاقسا ئەيلەگەچ مەۋئىزە مەجازىدىن،
سەندەلى ئىشق كەلتۈرۈڭ تۈتتى مېنى ئەجەب سۇراغ.
— زەلىلى.

سەندەل ئاسا [صندل آسا] (ئە + پ) سەندەل دەرىخى كەبى، سەندەل دەرىخىگە ئوخشاش.

سەندەل ئايىن [صندل آيين] (ئە + پ) خۇش ھىدلىق دەرەخكە (سەندەل دەرىخىگە) ئوخشاش.

سەندەل بۇ [صندل بو] (ئە + پ) سەندەل ھىدلىق، خۇشبۇي.

سەندەل بۇي [صندل بوى] (ئە + پ) «سەندەل بۇ» غا قارالسۇن.

سەندەل پۇش [صندل پوش] (ئە + پ) قارا سېرىق رەڭلىك كىيىم كىيگەن.

سەندەل گۇن [صندل گون] (ئە + پ) قارا سېرىق رەڭ.

سەندەل نەسىم [صندل نسيم] (ئە) خۇشبۇي، يېقىملىق شامال.

سەنگ [سنك] (ئە) تاش:
خۇدايىم قابىل ئەيلەپ جەۋھەرىنى،
قىلار ئىركەن گەران سەنگ گەۋھەرىنى.
— ناقىس.

سەنگى بەلا — بالا ـ ئاپەت تېشى.

سەنگى خارا — قاتتىق، گرانىت تاش:
تىل ئەيلەر ئانى ئايتىپ ئاشكارا،
ئانىڭدىندۇر مۇئەسسەر سەنگى خارا.
— ناقىس.

سەنگى مۇشەققەت — مۇشەققەت تېشى، قىيىنچىلىقلار.

سەنگى مالامەت — مالامەت تېشى؛ ئابرۇيسىزلاندۇرۇش.

سەنگ ئەنداز [سنك انداز] (پ) تاش ئاتقۇچى؛ قەلئە تامىلىرىدىن ئوق، تاش ئېتىش ئۈچۈن چىقىرىلغان مەخسۇس تۆشۈك.

سەنگ باران [سنك باران] (پ) تاش بوران، تاش يېغدۇرۇش:
يۇز ئۆردى ئويلاكىم ئەبرى بەھاران،
كى فەرھاد ئۆزرە قىلغاي سەنگ باران.
— نەۋائى.

سەنگ بەست [سنك بست] (پ) مۇستەھكەم.

سەنگ بۇر [سنك بور] (پ) تاش كېسەر.

سەنگ پارە [سنك پارە] تاش پارچىسى، ئۇششاق تاش.

سەنگ دىل [سنك دل] (پ) باغرى تاش، رەھىمسىز.

سەنگ تەراش [سنك تراش] (پ) تاشتاراش ئۇستا، تاش يونغۇچى:
يەنە بار ئىدى قارۇن سەنگ تەراش،
قىلۇر ئىبردى تاشنى ياغاچدەك خەراش.
— ئا. نىزارى.

سەنگسار [سنكسار] (پ) تاش بوران قىلىش؛ ئۆلۈم جازاسىغا ھۆكۈم قىلىنغان ئادەمنى بېلىگىچە كۆمۈپ قويۇپ، ئاندىن تاش بوران قىلىپ ئۆلتۈرۈش:
ئەگەرچە تىفلى تاشى باشىم ئۆزرە سەنگساربىدۇر،
ۋەلى پىنھان ئالۇرغە ئەل كۆزىدىن كۆھسارىمدۇر.
— زەلىلى.

سەنگ [صنع] (ئە) ساختاۋەت؛ ياخشىلىق، ئىلتىپات، شەپقەت، مەرھەمەت:

www.uyghurkitap.com

ئۇلار كەتتى، قويدى مېنى يادكار،
ھەيات ئولماقىم - سەنئى پەرۋەردىگار.

— ئا. نىزارى.

سەنئە ئەتمەك — ساخاۋەت قىلماق؛ ياخشىلىق، ئىلتىپات، شەپقەت، مەرھەمەت:

ئەدەددە قازاقلار ئېرۇر بىشۇرمار،
تولا خەلق ئېتىپ سەنئە پەرۋەردىگار.

— ئا. نىزارى.

سەھ [سە] (پ) توغرا، خاتاسىز، دۇرۇس.

سەھاب [سحاب] (ئە) بۇلۇت؛ تۇمان:

زۇلفىنى قىلدى پەرىشان يۈزىگە ئول ھۇرۇشى،
يا قۇياش يۈزىنى ياپىپدۇر ئىكىن مۇشكىن سەھاب.

— قەلەندەر.

سەھابە [صحابە] (ئە) مۇھەممەد پەيغەمبەر بىلەن ھەمسۆھبەت بولغان، نۇتۇقلىرىنى ئاڭلىغان كىشىلەر؛ ئۇرۇق - تۇغقان، يېقىنلىرى:

ئولتۇرۇپ زىكرىغە مەشغۇل ئەردىلەر،
چار يارانۇ سەھابە سەربەسەر.

— زەلىلى.

سەھاب نەما [سحاب نما] (ئە + پ) بۇلۇتقا ئوخشاش.

سەھايىف [صحايف] (ئە) ژاراقلار، سەھىپىلەر، بەتلەر. (كىتاب بەتلىرى.).

سەھەر [سحر] (ئە) تاڭ، ئەتىگەن، سەھەر، سۈبھى.

سەھەرگاھ [سحرگاه] (ئە + پ) سەھەر ۋاقتى، تاڭ پەيتى:

تاشى ئانىڭ تەقۇيىي جانگاھدىن،
ئۇقلادى ھەم ئاھى سەھەرگاھىدىن.

— نەۋائى.

سەھەرگەھ [سحرگه] (ئە + پ) «سەھەرگاھ» قاراڭ.

سەھبا [صهبا] (ئە) قىزىل مەي، ئۇزۇم سۈيى، ئالىي سۈپەتلىك مەي:

ئارەزىن جانان ئاچىپدۇر مەھرى نۇر ئەفزا ئەمەس،
خۇش نىگاھى گەرم قىلدى نەشئەئى سەھبا ئەمەس.

— ئەرشى.

سەھرا [صحرا] (ئە) دەشت، چۆل، بياۋان:

يەنە غالجە، سەيرەت، بەدەقشان ئېلى،
كى سەھرادا يۈرگەن، بەيابان ئېلى.

— ئا. نىزارى.

سەھرانەۋەرد [صحرانورد] (ئە + پ) چۆل - بياۋان كەزگۈچى.

سەھرانشىن [صحرانشين] (ئە + پ) سەھرانى ئۆزىگە ۋەتەن قىلىپ ئالغان، سەھرادا ئولتۇرغۇچى.

سەھرائىي [صحرائى] (ئە) سەھرادا ياشىغۇچى، دائىم سەھرادا يۈرگۈچى.

سەھل [سهل] (ئە) ئاسان، ئوڭاي، قىيىن ئەمەس، يەڭگىل:

چۇ قارۇن دىدى: «شاھ ئالىجەناب،
سەھل ئىشمۇدۇر ئەيلەگىل ئىكتساب».

— ئا. نىزارى.

سەھم I [سهم] (ئە) ئوق، كامان ئوقى.

سەھمى قەزا — تەقدىر ئوقى.

سەھم II [سهم] (ئە) قورقۇش، خەۋپ، ۋەھىمە؛

نې ۋەفاسىز يار ئىكەن ھالىم كۆرۈپ رەھىم ئەتمەدى،
ئۆزگەلەردەك قاشۇ مىژگاندىن ماڭا سەھم ئەتمەدى.

— ناقىس.

سەھن [صحن] (ئە) مەيدان، بوش جاي، ھويلا، سەھنە:

ئېرۇر بۇ سۆز زىھى نازۇك ئىشارەت،
كى ئەتكەي تارلىق سەھنى ئىبارەت.

— ناقىس.

سەھۇ [سهو] (ئە) خاتا، يېڭىلىش، ئۇنتۇش:

ببرىپ كۆڭلۇم ئانى دىلبەر دەبان سەھۇ ئەتكەن ئېرمىشمەن،
غەلەت دىلبەر دېمەكلىك، غەيرى دىل ئازارەلىغ بىلمەس.

— ئەرشى.

سەھۇلقەلەم [سهوالقلم] (ئە) قەلەم خاتاسى، يېزىقتىكى يېڭىلىش، خاتالىق:

يوق، يوق ئەمەس بۇيلەكى قىلدىم رەقەم،
بەلكى ئېرۇر بارچەسى سەھۇلقەلەم.

— نەۋائى.

سەھى [سهى] (پ) تىك، تۇز:

قەبر ئىچىدە تا بەكەي غۇنچە بولۇر سەھى قەدان،
مەۋسۇمى نەۋ بەھار ئېرۇر خەجەئى نەۋنىھال ئاچماق.

— زەلىلى.

سەھى كامكار — بەختيار، قۇدرەتلىك، ھۆكۈمران:

خىسرەۋى خۇرشىد سەھى كامكار،
تىكتى جەھانغە ئەلەمى زەرنىگار.

— زەلىلى.

سەھىفە [صحيفه] (ئە) 1) بەت، ۋاراق؛ كىتاب بېتى. 2) ئالەم، دۇنيا، يەر يۈزى:

مەقسۇدكى بۇيلە تۇرفە مەقسۇد،
يوق دەھر سەھىفەسىدە مەۋجۇد.

— نەۋائى.

سەھىفەئى كاپۇر — ئاق قەغەز؛ ساپ دىل.

سەھىم [صحيح] (ئە) ساغلام، توغرا، خاتاسىز.
سەھىم ئاھاڭ — توغرا يۇرۇش.
سەھىم قىلماق — تۈزەتمەك.

سەھىھنەسەب [صحيح النسب] (ئە) كېلىپ چىقىشى، نەسلى ياخشى، ساپ:
كى ئول سەيد ئېرمىش سەھىھنەسەب،
ۋۇجۇددا بىسيار فەزلى ھەسەب.
— ئا. نىزارى.

سەئۇبەت [صعوبت] (ئە) قىيىنچىلىق، مۇشەققەت:
ھەجر ئارا چەككەن سەئۇبەتنى ئەگەر نەزم ئەتمەدىم،
رىشتەئى جانىمغە ئىشكىم دانەسىن بىر ـ بىر تىزاي.
— ناقىس.

سەۋاب I [ثواب] (ئە) خەيرلىك، ياخشى ئىش؛ ياخشى ئىش ئۈچۈن بېرىلگەن مۇكاپات.

سەۋاب II [صواب] (ئە) ئەۋزەل؛ راست، توغرا، خاتاسىز:
بۇرۇنراق كېتۈرسەڭ جەۋابى سەۋاب،
سەۋاب ئولغۇسى بىزگە داغى جەۋاب.
— نەۋابى.

سەۋابىت [ثوابت] (ئە) 1) پىلانېتىلار، يۇلتۇزلار. 2) تۇمۇر قوزۇق.

سەۋاد [سواد] (ئە) 1) قارا، قارانۇس، قارىلىق:
سەۋادى سايەئى سەرۇى قەدىڭ ئەگەر تۇسسە،
ئىكى جەھاندا ئىكى يۇزۇمە قارقىلايىن.
— ئەرشى.

2) قاراڭغۇ، قاراڭغۇلۇق، زۇلمەت:
شەبى يەلدە بولۇپدۇر نۇرى مەشئەلدىن فىراغىم بار،
سەۋاد ئاھ دىنكىم شۇئلەدىن دايىم چىراغىم بار.
— زەلىلى.

3) ئەتراپ، تامان، جاي:
مەككەتۇللاھدىن مەدىنە خۇش سەۋاد،
ھەم ھەبىبۇللاھۇ دەپ خەيرۇل بىلاد.
— زەلىلى.

4) شەھەر، ئۆلكە، دىيار، تېررىتورىيە، مەملىكەت:
ئەي ساچىڭ شەيدا كۆڭۈللەرنىڭ سەۋادى ئەگزەمى،
ھەلقە ـ ھەلقە روھنىڭ سەرمەنزىلىدۇر ھەر ھەمى.
— ناۋابى.

5) خەت ـ يېزىق، ساۋات.
سەۋاد ئەيلەمەك — خەت يازماق.
سەۋادى رەۋان بولماق — ساۋاتى چىقماق، خەت يېزىش، ئوقۇشنى ئۆگىنىۋالماق.

سەۋار [سوار] (پ) ئۇلاغ مىنگەن، ئاتلىق؛ مىنمەك:
دىگەيلەر ئۇممەتى رەفرەف سەۋارىم رۇزى مەھشەردە،
ئۇممىدۇر بىنەسىب ئەتمەس شەفائەت رەمزىدىن ھەرگىز.
— شەۋقى.

سەۋاش [سواش] ئۇرۇش، جەڭ، ئېلىشىش.

سەۋال [سوال] (ئە) سوئال، سوراق:
فەراغىدىن كېيىن گەپ سوردى مەندىن،
سەۋال ئىلە جەۋابلار ئۆتتى چەندىن.
— ناقىس.

سەۋالات [سوالات] (ئە) [«سوئال» نىڭ كۆپلۈكى] سوئاللار، سوراقلار.

سەۋامىئ [صوامع] (ئە) تەكرىگە ئىبادەت قىلىدىغان جاي، ئىبادەتخانا، (خرىستىئانلارنىڭ) مۇناستىر:
مەساجىد، خانەقاھ بىرلە سەۋامىئ،
ياسانغان ھەر تەرەپتە تۇرفە رافىئ.
— ناقىس.

سەۋاھىل [سواحل] (ئە) ساھىللار، قىرغاقلار:
بارى مەنزىل بولۇپ سەۋاھىل ئاڭا،
ساھىلى بەھر بولۇپ مەنازىل ئاڭا.
— نەۋابى.

سەۋەللاھ [سواالله] (ئە) ئاللادىن ئۆزگە:
ئىسىستىپ «كۇللۇ شەيئىن ھالىكۇن» نى،
كى بولغايسەن سەۋەللاھدىن كەنارە.
— شەۋقى.

سەۋب [صوب] (ئە) تەرەپ، تامان، ياق.

سەۋەب [ثوب] (ئە) كىيىم.

سەۋت [صوت] (ئە) ئاۋاز، تاۋۇش؛ كۈي، ئاھاڭ:
قىزىغ بولغانچە سەۋتى تەبلى پەرداز،
ئىگىز پەرۋازلىقنى قەست ئېتىمپ باز.
— ناقىس.

سەۋتى ئەلھان — يېقىملىق كۈيلەر، كۈيلەش، سايراش:
چەك نەۋا، ئەي بۇلبۇلى گۈلزارى شەۋق،
سەۋتى ئەلھانىڭ كېلىپ ئەسرارى شەۋق.
— نەۋابى.

سەۋدا I [سودا] (ئە) 1) ئىشق ـ مۇھەببەت، شەيدالىق:
ئۆزۈڭ سالدىڭ بۇ سەۋدانى باشىمغە،
تەرەھھۇم قىل ئاقۇزغان كۆز ياشىمغە.
— ناقىس.

2) خىيال، ھەۋەس، ئارزۇ:
زۇلفى سەۋداسى ئاشىب ھەددىن، كۆڭۈلگە كېچەكىم،
كۆزگە تەڭ ئولدى سەھەر ئۆتكۈنچە تۇندىن نەچچە پاس.
— ئەرشى.

3) مەجنۇنلۇق، ئەقىلدىن ئېزىش:

www.uyghurkitap.com

بەيان ئولمىش يۈزۈڭ خۇرشىدىدىن ۋەششەمسى تەفسىرى،
ساچىڭ سەۋداسىغا ۋەللەيلى سابىت ئەيلەمىش سەۋدا.
— شەۋقى.

سەۋدا II [سود] (پ) 1) ئالدى ـ ساتتى، تىجارەت، سودا:
تۆگەپ نەچچە كۈندە بۇ سەۋدا ئىشى،
يەقىن بولدى ئول كېمەنىڭ يانىشى.
— ئا. نىزارى.
2) مەنپەئەت، بايلىق:
بارۇر ئېردى بىر كېچە شەبگىر ئېتىب،
بەسى سۇدۇ سەۋدانى تەدبىر ئېتىپ.
— نەۋابى.

سەۋدا III [سودا] (ئە) كېسەللىك نامى؛ ئىنسان ئەزاسىدىكى تۆت خىلتنىڭ بىرى:
ئايدا كۆرگەچ داغ تىمسالىن دىمەڭ ئىشق ئەھلىدىن،
دۇدى ئاھىمدىن قارارىپدۇر يۈزى سەۋدا ئەمەس.
— ئەرشى.

سەۋدا ئامىز [سودآاميز] (ئە + پ) ئاشىقلىق، شەيدالىق.

سەۋدا ئەفزاي [سودا افزاى] (ئە + پ) غەم ـ تەشۋىش ئارتتۇرغۇچى، كۆپەيتتۈرگۈچى.

سەۋدا پېشە [سودا پېشە] (پ) سودىگەر، سودىگەرچىلىك.

سەۋدائىي [سودائى] (ئە) ئەقلىدىن ئازغان، ساراڭ، تەلۋە:
كۆزدىن پەرىۋەش ئۇچتىلار سەۋدائىي ئىشقىڭ تۈشتىلەر،
خەم بولدى مەھكەم پۇشتىلار مەستانە ئۆرۈلدى دىماغ.
— شەۋقى.

سەۋر [ثور] (ئە) ئۆكۈز؛ قەدىمكى ئاسترونومىيە چۈشەنچىسى بويىچە ئاسماندىكى ئون ئىككى بۇرجنىڭ ئىككىنچىسى:
رەھىم قىلماسلار غەرىب بىچارەنىڭ ئەھۋالىغا،
سەۋر ئەر ـ ئەر ئۇدۇ ئەنبەر مۇشكى تاتادىل غىياس.
— شەۋقى.

سەۋسەن [سوسن] (پ) بىر خىل ئۆسۈملۈك، گۈلسۆسەر:
چېكىپ سەۋسەن تىلى بىرلە فىغانلار،
ئوقۇپ ھەرلەھزە تۈرلۈك داستانلار.
— ناقىس.

سەۋسەنىي [سوسنى] (پ) گۈلسۆسەر رەڭ، يېشىل رەڭ:
سەۋسەنى ئازادە چۈن قامەت چېكىپ ئاچتى كۆزىن،
نەرگىسى پەتتانە يەتكۈزمەس بەلاسى قالمادى.
— ناقىس.

سەۋف [سەوف] (ئە) تېرە، يۈڭ:
سەۋف رەختى بىرلە تىكتىلەر كەفەن،
سەپتىلەر سۇنبۇل بىلە مۇشكى خوتەن.
— زەلىلى.

سەۋلەت [صولت] (ئە) 1) ھەيۋەت، سالاپەت، ئۇلۇغۋارلىق. 2) سىياسەت، قەھر ـ غەزەپ.

سەۋلەجان [صولجان] (ئە) چەۋگان (ئۇچى ئەگرى تاياق بىلەن ئاتلىق ئوينايدىغان توپ ئويۇنى).

سەۋم [صوم] (ئە) روزا.
سەۋم ئەھلى — روزا تۇتقانلار، پەرھىزكارلار:
كۆپ تۆئمە يەر ئەل ئاراسىندىن ئىخراج ئول،
سەۋم ئەھلى ئارا باش قويۇ ساھىب تاج ئول.
— نەۋابى.

سەۋمەئە [صومعە] (ئە) خرىستىئانلار ئىبادەتخانىسى، مۇناستىر:
شەيخان رىيايىكى سەھەر خىز ئېرۇر،
مىسۋاك ئىلە دەندان تەمەئ تېز ئېرۇر.
ھەرسوفى سەفا تاپماغۇچە سەۋمەئە ئىچرە،
شەيتان لائىنچە فىتنە ئەنگىز ئېرۇر.
— زەلىلى.

سەۋمەك [سومك] سۆيمەك:
گۈلسۇرۇخۇ سارىغ سەد بەرگ، سەۋسەن،
گۈلى رەئناغە ئەتيۇر بىزنى سەۋسەن.
— زەلىلى.

سەئىب [صعب] (ئە) قىيىن، ئېغىر، مۇشەققەتلىك:
بولۇپ ھەم سەئىب ھالەت بولماغاي ھىجران بەلاسىدىن،
خوشا ئىككى كۆڭۈللۈك بولسە ۋەسل ئاقشامىدا بىردەك.
— ئەرشى.

سەئبھال [صعب حال] (ئە) قىيىن ئەھۋال:
گەرنەۋائىغە يېتەرمىڭ سەئبھال ئاندىندۇرۇر،
كىم خەبەرسىزلەرنى ھالىدىن خەبەردار ئەيلەدى.
— نەۋابى.

سەئد [سعد] (ئە) 1) بەخت، تەلەي، ئىقبال:
ئاڭا سەئد ئەكبەر بولۇپ مۇشتەرى،
كى بەخش ئەيلەسۇن ھۇكم ئەنگۈشتەرى.
— ئا. نىزارى.
2) ئادەم ئىسمى.

سەئقە [صعقە] (ئە) ئۈنلۈك ئاۋاز بىلەن ۋارقىراش؛ ھاۋانىڭ گۈلدۈرلىشى.

سەئۋە [صعوە] (ئە) بىر خىل قۇش:

ئەيدىلەر: بىز مەھرەمى زار ئەيلەدۇك،
سەئۇەنى گويياكى شەھباز ئەيلەرۇك.
— زەللى.

سەئىي [سعى] (ئە) ھەرىكەت، تىرىشىش، ئۇرۇنۇش، كىرىشىش:
قىلىپ مۇلك سەئىينى رادۇلمەمان،
ئانىڭ سەئىيدىن بولدى ياخشى، يامان.
— ئا. نىزارى.

سەئىي ئەتمەك — ئەستايىدىل ھەرىكەت قىلماق:
دەۋران قىزىنىڭ ھۇسنىدە بىرچىنى يوق،
گەرچە كۆپ دىسە ئەل بىرىدە ھەم چىنى يوق.
بۇغۇسسەنى دەفئ ئېتەرگە سەئد ئەتسە كىشى،
مۇشكىلدۇر ئاڭا چابى بىلەن چىنى يوق.
— ئەرشى.

سەئىي قىلماق — قاتتىق تىرىشماق:
ئەمان ئىستەپ قىلىپ كۆپ سەئىي مەشكۇر،
قىلىپ شەھ خىزمەتىن ئىمكانى مەقدۇر.
— ناقىس.

سەئىد [سعد] (ئە) سائادەتلىك، بەختلىك، بەختيار.

سەيد [صيد] (ئە) ئوۋ، شىكار، ئوۋلانغان نەرسە:
سەيد بىپەرۋا يۈرۈر گەر شەھبازى بولماسا،
مەملىكەت ۋەيران بولۇر شاھنىڭ ئايازى بولماسا.
— زەللى.

سەيد ئەتمەك — ئاشق قىلماق، گىرىپتار قىلماق:
دىلرەبالار گەرچە ئەتمىش غەمزەدىن كۆڭلۇم فىگار،
مىنىڭ كۆڭۈلنى سەيد ئېتەرسەن ئەيلەگەننىڭ مەررەسى.
— ناقىس.

سەيد قىلماق — ئوۋلىماق:
زەمىن ۋەھشىلەرىن قىلماق ئۇچۇن سەيد،
ھەۋائائىرلارىن ئەتمەك ئۇچۇن قەيد.
— ناقىس.

سەيدگەر [صيدگر] (ئە + پ) ئوۋچى:
نەچە بولسە چۇمچۇققە جادۇ لەقەب،
كۆپىدىن قىلۇر سەيدگەر كۆپ تەرەب.
— نەۋائى.

سەيدگاھ [صيدگاه] (ئە + پ) ئوۋ قىلىدىغان جاي، شىكارگاھ:
يانىپ كەلگۈنچە ناگاھ سەيدگاھدىن،
كۆرۈندى باغى دىلكش مېھرۇ مەھدىن.
— ناقىس.

سەير [سير] (ئە) يۈرۈش، تاماشا، سايا‌ھەت:
مەلائىكدىن دېمەسمىز بىز داغى سۆز،
سەيرنى كۆر بارىپ، ئەي ساھىبى كۆز.
— ناقىس.

سەير ئەيلەمەك — سايا‌ھەت قىلماق:
داغى سەير ئەيلەگىل توققۇز فەلەكنى،
نېچۈك خەلق ئەيلەمىشدۇرمەن مەلەكنى.
— ناقىس.

سەير قىلماق — تاماشا، سايا‌ھەت قىلماق:
چۇ قىلدۇرسە بولغاي خەزايىننى سەير،
خەزايىن ئىچىدە دەفايىننى سەير.
— ئا. نىزارى.

سەيران [سيران] (ئە) كېزىپ، تاماشا قىلىپ يۈرمەك.

سەيرفۇرۇش [سيرفروش] (ئە + پ) قۇرۇق ۋەدە بىلەن ئالداش، قۇرۇق گەپ سانقۇچى.

سەيف I [صيف] (ئە) ياز، ياز مەۋسۇمى.

سەيف II [سيف] (ئە) قىلىچ.

سەيفى [صيفى] (ئە) يازلىق.

سەيفۇر [سيفور] (پ) نېپىز رەخت، ئەتلەس:
كەفەن ئەيلەپ ھەرىر ئىلە سەيفۇر،
سېپىبان ئول كەفەن ئارا كافۇر.
— نەۋائى.

سەيفۇلمەلىك [صيف الملك] (ئە) بايا‌شات ۋاقىت:
فىراقىڭ شىددەتىدىن قان يۇتۇپ سەيفۇلمەلىك يىللار،
بەلا دەشتىنى قەتئ ئەيلەپ، كېچىپ جاندىن تاپىپ جانا.
— شەۋقى.

سەيقەل [صيقل] (ئە) پەرداز، جۇلا؛ پەردازلىماق، يالتىراتماق، جۇلا بەرمەك:
سىنە تا ئاينە ياڭلىغ قىلماساڭ سەيقەلدە ساق،
ئەي بۇرادەر تۇتىيا شەكەر شىكەندەك ئۇرمالاق.
— زەللى.

سەيقەلى ئاينە — پارقىراق، جۇلالىق ئاينەك:
كاشغەرنى سەيقەلى ئاينەئى ئىسلام ئېتىپ،
ھەببەتىڭدىن چىنى ماچىن ھەددىگە سالدىڭ نىدا.
— زەللى.

سەيقەل ئەندۇز [صيقل اندوز] (ئە + پ) پەرداز، جۇلا بەرگۈچى:
ئەي ئىلىم يۈزىگە مەشئەل ئەفرۇز،
فەيز ئاينەسىگە سەيقەل ئەندۇز.
— نەۋائى.

سەيل [سيل] (ئە) 1) سەل، قاتتىق يېغىن:
كىم ئەلگە جەفا چەھىن تامۇغ زەيلى قىلۇر،
كەۋسەر سۇيىن ئۆزىگە ئۆلۈم سەيلى قىلۇر.
— نەۋائى.

2) كۆچلۈك سۇ ئېقىمى، دولقۇن:
ژەفا كەلمەدى كاشغەر خەيلىدىن،
باربان قۇتۇلدى بەلا سەيلىدىن.
— ئا. نىزارى.

سەيل ئەيلىمەك — ئاقتۇرماق:
يەنە ئەزم قىلماقغە مەيل ئەيلەدىم،
غېربىلىقدا ئەشكىمنى سەيل ئەيلەدىم.
— ئا. نىزارى.

سەيھە [صيحە] (ئە) قاتتىق ئاۋاز بىلەن ۋارقىراش، نەرە.

سەيھۇن [سيحون] (ئە) سىردەريا (سۇۋېت ئىتتىپاقىدا):
فىراقىدا ئاقار بىھەد ئىكى كۆزۈم ياشى تۇرماي،
ئانى كۆرگەن گۇمان ئەيلەر بىرى سەيھۇن، بىرى جەيھۇن.
— قەلەندەر.

سەيىد [سيد] (ئە) باشلىق، رەھبەر، خوجايىن، ئىگە:
بىھەقكى سەيىد كەۋنەيىن ئەھمەدى مۇختار،
چەھاريار كەبى مۇھتەشەم ئۇممەم بولماس.
— شەۋقى.

سەييات [صياد] (ئە) ئوۋچى:
نە ئۆچمەس ئوت ئېرۇر بىر شۆئلە ئۇرغان،
نە بىر سەييات ئىدى ئول دام قۇرغان.
— موللا پازىل.

سەييادى لەئىم — پەسكەش، لەنتى ئوۋچى:
شاھ ئاياغىنغە سالىپ بەندى ئەزىم،
يوقكى شاھ، ھەر قايسى سەييادى لەئىم.
— نەۋابى.

سەييادلىق [صيادليق] ئوۋچىلىق.

سەييار [سيار] (ئە) كەزگۈچى، سەير قىلغۇچى:
ئۇلارغا دېدى: مەن تۇججار ئىدىم،
بۇ ئالەم ئارا مەرد سەييار ئىدىم.
— ئا. نىزارى.

سەييارە [سياره] (ئە) يۇلتۇز، پىلانېتا:
قۇياش ئەرمەس فەلەكتە يارنىڭ رۇخسارەسى دەرلەر،
كۆزى رەخشەندەسى كىم شۆئلەدىن سەييارەسى دەرلەر.
— زەلىلى.

سەيياھ [سياح] (ئە) ساياھەتچى.

سەييىد [سيد] (ئە) «سەيىد» كە قارالسۇن:
رەسۇلى خۇداغە سەھابە بۇلار،
ئەرەب سەييىدىگە قەرابە بۇلار.
— زەلىلى.

سەييىدلىق [سيدليق] باشلىقلىق، رەھبەرلىك، خوجايىنلىق:
سېنىڭ قىلغان ئىشلىڭ تائەت ئەمەس فىسقۇ كەسافەتدۇر،
سېنىڭكەك لەندىگە دەۋايى سەييىدلىق قەباھەتدۇر.
— موللا نىياز.

سەييىدىلئەنبىيا [سيدالانبيا] (ئە) پەيغەمبەرلەرنىڭ مۇتتەبەرى:
رەسۇلى خۇدا سەييىدىلئەنبىيا،
كېلىپ زاتى تاجى سەرى ئەۋلىيا.
— ئا. نىزارى.

سوغان [سوغان] پىياز.

سوق [سوق] ئاچ كۆز:
ئۆزىگە ئاشق ئېردى گاھى مەئشۇق،
مەتائى ھۇسنىگە ئۆز خىلۋەتى سوق.
— ناقىس.

سوقتۇر [سوقتور] ئۆردەكنىڭ بىر خىلى؛ سوخسۇر.

سوقماق [سوقماق] تار يول، كىرىدى ـ چىقتى يول.

سوكۇل [سوكول] قارغىشقا قالماق، قارغىشقا قالغان.

سوڭ [سونک] كېيىن:
ئانىڭدىن سوڭ يەنە مەشغۇل بولدۇم،
ئۆزۈمنى يوق قىلىپ مەجھۇل بولدۇم.
— ناقىس.

سوڭرا [سونكرا] «سوڭ» غا قارالسۇن:
ئانىڭدەك ئۆردى ئول تاش بىرلە ئانى،
كى ئەۋۋەل مەغزى سونكرا چىقتى جانى.
— موللا سىدىق.

سو (ي) [سو، سوى] (پ) تەرەپ، ياق، تامان:
دۇئا يەتكۇر سەبا يارىمغە سەن ئالىبەتتە ـ ئالىبەتتە،
سەھەر سەير ئەيلەسەڭ سوبى چېمەن ئالىبەتتە ـ ئالىبەتتە.
— زەلىلى.

سويۇرغال [سويورغال] ئىنئام، بەخش.

سۇبات [ثبات] (ئە) مۇستەھكەم، مۇقىم، پۇختا، چىڭ:
جەھان بەقاسىغە يوقتۇر بۇ گۈلشەن ئىچرە سۇبات،
ئەجەب سەئادەت ئېرۇر چىقسە ياخشىلىق بىلەن ئات.
— شەۋقى.

سۇببۇھ [سبوح] (ئە) خۇدانىڭ سۇپەتلىرىدىن بىرى بولۇپ، «ھەممە ئەيىبلەردىن خالىي» دېگەن مەنىنى بىلدۈرىدۇ.

سۇببۇھىيان [سبوحيان] (ئە) ھەممە ئەيىبلەردىن خالىيلار، پاكلار:
داغى سەير ئەيلەدى ئول ئاسمانلار،

ھەمە قۇددۇسيان، سۇببۇھىيانلار.
— ناقس.

سۇبھ [صبح] (ئە) 1) تاڭ، تاڭ پەيتى، تاڭ سەھەر:
ياشىم ئاقىزىپكى ژالە ـ ژالە،
تا سۇبھ قىلىپ فىغانۇ نالە.
— موللا نىياز.

2) يۇزنىڭ يورۇقلۇقى، چىراينىڭ پارلاقلىقى، گۈزەللىك:
كۆرگۈزمەدى ئانى چەرخنىڭ ھەر سۇبھى،
جۇز شەنبەئۇ پەنجشەنبەئى ئەنۋەر سۇبھى.
— نەۋايى.

سۇبھ جۇيبەرى — تاڭ دەرياسى، يورۇقلۇق.
سۇبھ سەۋبى — تاڭ تۈنى، تاڭ قاراڭغۇسى.
سۇبھ سۇپۇرگۈسى — تاڭ شامىلى.
سۇبھۇ شام — ئەتە ـ كەچ، ئەتىگەن ۋە كەچ:
قۇللارىڭدەك ئىشىكىڭ سۇبھۇ شام،
تاتىرىكمەن دەۋر سۇرسەم مەھۋەشىم.
— قەلەندەر.

سۇبھى ئەنۋەر — يورۇق تاڭ، نۇرلۇق تاڭ.
سۇبھى دەم — تاڭ پەيتى.
سۇبھى سادىق — ھەقىقىي تاڭ، تاڭ ئېتىش پەيتى:
تولۇۋ ئەتمەككە ھۇسنى سۇبھى سادىق،
تەقازا ئەيلەدى مەتلەۋ مۇۋاپىق.
— ناقس.

سۇبھى ئۇمىد — ياشلىق مەزگىلى:
زىھى سۇبھى ئۇمىدۇم بېتىپ شام ئارا،
بۇ سەۋدا بىلەن قالمادى ئەقل ھۇش.
— شەۋقى.

سۇبھى ۋىسال — ۋىسال تېڭى، ئۇچرىشىش پەيتى:
ساڭا بولدى شامى ھەجرىڭ ئاقىبەت سۇبھى ۋىسال،
گەرچە تارتتىڭ، ئەي قەلەندەر، رەنجۇ مىھنەت بۇ كېچە.
— قەلەندەر.

سۇبھان [سبحان] (ئە) ماختاش، مەدھىيىلەش (ئاللانىڭ سۈپەتلىرىدىن:)
قايسى ۋەسىنى بەيان ئەيلەي بۇ قاسىر تىل بىلە،
ھېچ ياراتمايدۇر ئانىڭدەك خالىقى سۇبھان يېگىت.
— قەلەندەر.

سۇبھاسار [صبح انار] (ئە) تاڭغا ئوخشاش يورۇقلۇق:
كۆلۈپ چۈن سۇبھ مىھر ئىزھار قىلدى،
غەمىم شامىنى سۇبھاسار قىلدى.
— نەۋايى.

سۇبھانەللاھ [سبحان الله] (ئە) ئاللا ھەممە نۇقسانلاردىن خالىي، پاكدۇر.

سۇبھانەللەزى ئەسرا [سبحان الذي اسرى] (ئە) شۇل كېچىدە مىراجغا چىققۇچى پاكتۇر:
يېتىشكەچ ئىلتىپاتى يامۇزەمىل قۇم،
بىمىئراجى ۋۇجۇدەش نەسىسى سۇبھانەللەزى ئەسرا.
— شەۋقى.

سۇبھانىي [سبحانى] (ئە) ئاللا، تەڭرى.

سۇبھە [سبحه] (ئە) تەسۋى:
سۇبھەئى سەددانە سۇفىلەر فەرامۇش ئەيلەگەي،
سۇمنات ئىچرە بەرھەمەنلەردە زۇننار ئولماسا.
— زەلىلى.

سۇبھگاھ [صبح گاه] (ئە + پ) سۇبھ ۋاقتى، تاڭ پەيتى، تاڭ ئاتار چاغ:
ھىجران تۈنى زەلىلى رەقىس ئەيلەمەي بولۇرمۇ؟
نالەڭگە ئۇن قوشارلەر مۇرغان سۇبگاھى.
— زەلىلى.

سۇبھنىشان [صبح نشان] (ئە + پ) تاڭ خەۋەرچىسى؛ پاكىز:
بارى كىيگەن ھەريرى سۇبھنىشان،
كۆزى تاڭ ئانقۇچە ستارەفشان.
— نەۋايى.

سۇبۇ [سبو] (پ) سۇ قاچىسى، ساپال چۆگۈن.

سۇبۇت [ثبوت] (ئە) قەتئىيلىك، پۈختىلىق، مۇستەھكەملىك:
سىفاتى سۇبۇتىغە يۇزمىڭ لىسان،
كى بولسا قىلالماس بىرىنى ئەيان.
— ئا. نىزارى.

سۇتۇر [ستور] (پ) ئات، تۆگە قاتارلىق ئۇلاغ.

سۇتۇن [ستون] ئۇستۇن:
فەلەك ئىقبالى تەختىنىڭ سۇتۇنى،
زەمان شەمشىرى ئەمرىنىڭ زەبۇنى.
— ناقس.

سۇتۇھ [ستوه] (پ) يۇرىكى سىقىلغان؛ خاپا؛ ئاجىز؛ چارچىغان، ئازابلانغان.

سۇجۇد [سجود] (ئە) سەجدە (نامازدا ئوقۇغاندا ئېگىلىپ يەرگە باش قويۇش):
ۋۇجۇدۇڭ گەۋھەرى دەريابى رەھمەتدىن ئىرۇر مەئخۇر،
سۇجۇدۇڭ جەۋھەرى ئەئلابى ئۇلفەتدىن ئىرۇر مەئخۇر.
— شەۋقى.

سۇجۇدات [سجودات] (ئە) سەجدىلەر، چوقۇنۇشلار:
بۇگۈن مىھرابى مۇنبەر ھەرفىدىن دەم ئۇرماغىل زاھىد،

سۇجۇداتسم سەنەم قاشىغە يەئنى تەركى ھۇش ئەتكەچ.
— زەللى.

سۇچۈك [سوچوك] تاتلىق، مەززىلىك، شېرىن:
يەدى قۇدرەت بىلە مەي تۇتتى بىر جام،
مۇھەممەد بولدى نۇش ئەتكەچ سۇچۈك كام.
— ناقىس.

سۇخەن [سخن] (پ) سۆز، نۇتۇق، ئىپادە:
تۇشۇپ مەزمۇن رەڭگىنكىم، بۇ گۈل كۆڭلىگە سالغاچ بەرق،
گۈلىستانى سۇخەن ئىچرە بولۇر بىر نەۋئى گۈل يەكتا.
— ئەرشى.

سۇخەنئەدا [سخن ادا] (پ) گەپكە چېچەن، ئەدىب، شائىر.

سۇخەنپەرداز [سخن پرداز] (پ) ناتىق، شېرىن سۆز.

سۇخەندان [سخندان] (پ) سۆز ئۇستىسى، ناتىق، سۆزمەن:
بەرمەس تەتۈل چۇن سۇخەندان سۆزگە،
قىل مۇھتەسەر ئولچە بولغاي ئىمكان سۆزگە.
— نەۋايى.

سۇخەنرەس [سخن رس] (پ) سۆز قىلغۇچى، نۇتۇق سۆزلىگۈچى:
بېرىپ تەرتىپ ئەۋۋەل فەقرەلەرگە،
سۇخەنرەسلەركى قويغان زەخرەلەرگە.
— ناقىس.

سۇخەنسەرا [سخن سرا] (پ) «سۇخەنپەرداز» غا قارا.

سۇخەنسەرالە يۇزىن مىسلى كەھرەبا قىلايىن.
— ئەرشى.

سۇخەنسەنج [سخن سنج] (پ) سۆزمەن، گەپچى، سۆزگە چاققان:
شەبىستانى كۆڭلۇمدە تەھرىر ئېتەي،
سۇخەنسەنج ئولۇپ سۆزنى تەقرىر ئېتەي.
— زەللى.

سۇخەنگۇي [سخن گوى] (پ) سۆزمەن، گەپچى:
سەنەم شەھر ئىچرە گۈيا خىرمەنى گۈل پەردەپۇش ئولغاچ،
زەللى خاكى رىزى قەلئىدە مۇرغى سۇخەنگۇيى.
— زەللى.

سۇخەنۇەر [سخن ور] (پ) سۆزمەن، گەپدان:
ئەي ۋائىزى سۇخەنۇەر، گويا چۇ ساز ئولدۇڭ،
ئاچماس دەرىنى مەقسۇد مىفتاھى قىيلۇ قالىڭ.
— غەربىي.

سۇختە [سختە] (پ) يانغان، كۆيگەن؛ كۆيۈك:
ئەيدى بۇ سۆزنىيۇ فەرۋاز ئەيلەدى،
شۇرشى سۇختەنى ئاغاز ئەيلەدى.
— زەللى.

سۇخرە [سخرە] (ئە) مەسخىرە، كۈلكە.

سۇخسۇر [سخسر] ئۆردەكتىن كىچىكرەك بىر جانۋار، قوشماق ئۆردەك:
بىر ئاتسم تىيۇەدۇر، بىرى ئۇشتۇر،
تۇرۇقۇم لاچىنۇ ۋەيا سۇخسۇر.
— موللا نىياز.

سۇد [سود] (پ) پايدا، نەپ، مەنپەئەت:
قارا قىلمە بۇ يەڭلىغ فىسقى بىرلە نامەئى ئەئمال،
نەدامەت سۇد قىلماس، قولدا يالماس ئوسمە بىرلە خال.
— موللا نىياز.

سۇد ئەتمەك — پايدا يەتكۈزمەك، نەپ بەرمەك:
زەللى شەرمىسار ئاخىرەتدە ئۆزرە سۇد ئەتمەس،
بەندەرگاھى خۇدا ھەرھاجەتىڭ بولسە بۇگۇن كەلتۇر.
— زەللى.

سۇدۇ زىيان — پايدا ـ زىيان:
زەمزە مەسۇرۇددىن ئەيلەدى بىخەبەر مېنى،
كۆڭلۇم ئىچىدە قالمادى سۇدۇ زىيان بېشۇكەم.
— زەللى.

سۇداۋ [صداع] (ئە) باش ئاغرىقى:
ۋائىز ئەقل ئەيلەگەچ مەۋئىزە مەجازىدىن،
سەندەلى ئىشق كەلتۇرۇڭ تۇتتى مېنى ئەجەب سۇداۋ.
— زەللى.

سۇدە [سودە] (پ) پارچىلانغان، مايدىلانغان، ئېزىلگەن:
نەسىمى سۇبھى خەيلى سۇنبۇلى زۇلفۇڭنى تارقاتقاچ،
سەۋادى تۇنچە مۇشكى سۇدادىن ھەريان غۇبار ئېلتۇر.
— نەۋايى.

سۇدە ئەيلەمەك — مايدىلىماق، پارچىلىماق.

سۇدئەندىشە [سوداندیشه] (پ) پايدا قوغلاشقۇچى.

سۇدرەمەك [سودرامك] سۆرىمەك:
بويۇن ئارغامچى سالدى سۇدرەدىلەر،
رەسۇلۇللاھ ساری رەئنا پەری رۇخ.
— شەۋقى.

سۇدۇر I [صدور] (ئە) باشلىقلار، رەھبەرلەر: كاتتا ئەمەلدارلار، مەنسەپدارلار.

سۇدۇر II [صدور] (ئە) پەيدا بولۇش، كېلىپ چىقىش.

سۇدۇر تاپماق — پەيدا بولماق، سادىر بولماق.

سۇدۇس [سدوس] (ئە) ئۇزۇن چاپان، تون:
بۇراق ئەيلەر ئىدى يۇرمەكتە تەتجىل،

جىلاۋىدا سۈدۈس گويىاكى جىبرىل.
— ناقىس.

سۈر I [سر] (ئە) توي، بەزم، شادلىق يىغىلىشى:
ئايدىن ئايرۇ ئەيشىدىن غەم ياخشىراق،
سۈردىن يۈز قەتلە ماتەم ياخشىراق.
— نەۋايى.

سۈر بولماق — توي بولماق، خۇرسەن بولماق.
سۈر ئولماق — «سۈر بولماق» قا قارالسۇن.

سۈر II [صور] (ئە) مۇڭگۈزدىن ياسالغان كانايى، سۇناي:
ماڭا يۈزمىڭ قىيامەت جىلۋە قىلدى بىلمەيىن زاھىد،
نەسىھەتدە بەيانى ھەيبەتى ئەۋازى سۈر ئەيلەر.
— زەلىلى.

سۈراخ [سوراخ] (پ) تۆشۈك، ئۆڭكۈر:
كىرفىڭ ئوتىدىن سىينەم ئېرۇر ھەردەمى سۈراخ،
ئوخشاتقان ئۇچۇن ئىككى قاشىڭ سۈرەتى ياغە.
— زەلىلى.

سۈران [سران] شاۋقۇن ـ سۈرەن، غوۋغا؛ ۋارقىراش.

سۈراھى [صراحى] (ئە) قەدەھ، جام، مەي قۇيۇلىدىغان قاچا:
سۈراھىنىڭ كەنارىدە مۇسەففا بادەنى كۆرۈپ،
خىجالەتتىڭ نىقابى ئىچرە پىنھان ئايى ھەيۋاندۇر.
— ھاپىز خارەزمى.

سۈرە [سوره] (ئە) قۇرئاننىڭ 114 بابىنىڭ ھەربىرى:
تىلاۋەت ئەيلە ئۇشبۇ سۈرە «كەھف» ئاخىرىدىن،
«لىقا ئەرەببىھى فەلىيەئمەل ئەمەلەن» دۇرۇش.
— شەۋقى.

سۈرئەت [سرعت] (ئە) تېزلىك، ئىتتىكلىك، چاپسانلىق.

سۈرەت [صورت] (ئە) 1) سۈرەت، رەسىم:
سۈرەتىڭدىن ئاجىز ئېرسە مانىي ئېرمەستۇر ئەجەب،
قايدا نەققاش ئەيلەگەي كەلكى ھەزا تەسۋىرىنى.
— نەۋايى.
2) تاشقى كۆرۈنۈش، شەكىل. 3) يوق، تەرىقە، ھىلە.
سۈرەت ئەھلى — رەسساملار، نەققاشلار.
سۈرەتى دىۋار — دىۋارنىڭ كۆرۈنۈشى، شەكلى.
سۈرەتى زاھىر — تاشقى كۆرۈنۈش.

سۈرئەتئايىن [سرعت آيىن] (ئە + پ) تېزلىك بىلەن، جىدەللەپ.

سۈرەتئەنگىز [صورت انگيز] (ئە + پ) سۈرىتىنى خىيالىغا كەلتۈرۈش، جامالىنى نامايان قىلىش.

سۈرەتگەر [صورتگر] (ئە + پ) سۈرەتچى، رەسسام.

سۈرئەتنەما [سرعت نما] (ئە + پ) تېز ھەرىكەت قىلغۇچى، چاپسان يۈرگۈچى، ئىتتىنىك ماڭغۇچى.

سۈرەتنەماي [صورت نماى] (ئە + پ) سۈرەت كۆرسەتكۈچى.

سۈرەيىيا [ثريا] (ئە) ئۈكەر يۇلتۇزى:
خاكسار ئول دەھر ئارا ئىستەر ئېسەڭ بولماق بەلەند،
تاپتى شەبنەم ئەجرىدىن ۋەسلى سۈرەيىيادىن نىشان.
— ناقىس.

سورخ [سرخ] (پ) قىزىل:
كۆپ ئېرمىش شەھىد قانىنىڭ ھۆرمەتى،
خۇدا نەزدىدە سۈرخ ئېرمىش بەتى.
— ئا. نىزارى.

سۈرخاب [سرخاب] (پ) قىزىل سۇ.

سۈرخ بىد [سوخ بيد] (پ) قىزىل تال:
زەنبەق ئەندە لالەگۈن بۇتكەي، شەجەرلەر سۈرۈخ بىد،
ھەرچەمەنگە بېرسە سۇۋ قانلىغ سىرشىكىم ياغىنى.
— نەۋايى.

سۈرۇخ رو [سرخ رو] (پ) قىزىل يۈز؛ شاد، خۇشال.

سۈرخ رولۇق [سورخ رولوغ] قىزىل يۈزلۈك، شادلىق.

سۈرۇد [سرود] (پ) ناخشا، قوشاق، كۈي؛ كۈيلەش، چېلىش:
نەھاجەت نالەئى نەي، يارەبابۇ، بەربەتۇ قانۇن،
سۈرۇدى ئەرغەنۇندىن شۇرۇشى پەيمانەدۇر پەيدا.
— زەلىلى.

سورۇد چەكمەك — ناخشا ئېيتماق، كۈيلىمەك:
يۇز نەۋئى نالەئى نەي يۇز سەدابى ئەرغۇنۇن،
بىرسەھەر چەككەن سۈرۇد ئۆزرە خاھىڭدۇر سېنىڭ.
— زەلىلى.

سۈرۇدى ئەرغەنۇن — ئەرغەنۇن كۈيى، ئەرغەنۇن ئاۋازى:
سۈرۇدى ئەرغەنۇن ئالەمگە تولسۇن،
فىغانىدىن قىيامەت قايىم ئولسۇن.
— زەلىلى.

سۈرۇدى دەردناك — غەمكىن كۈي:
مۇترىبا، تۇز بىر سۈرۇدى دەردناك،
ساقىيا، بىدەردلىغدىن مەن ھەلاك.
— نەۋايى.

سۈرۇر [سرور] (ئە) خۇرسەنلىك، شادلىق، خۇشاللىق:
تا يۇزۇڭ مېھرى تۇلۇئ ئەيلەپ جەھاننى تۇتتى نۇر،

www.uyghurkitap.com

تاپتى ئالەم ئول يورۇغلۇق ئىچرە جەننەتتەك سۇرۇر.
— ناقىس.

سۇرۇش [سروش] (پ) پەرىشتە، جەبرائىل:
مۇھتەسىبدىن ھېچ ۋەھم ئەتمەيدۇ گويا مەيفۇرۇش،
بەردى ئىشرەتدىن خۇمار ئەھلىغە پەيغامى سۇرۇش.
— زەلىلى.

سۇز [سوز] (پ) 1) كۆيدۈرۈش، ئۆرتەش؛
سۇز دىلدىن پەيكەرى قەقنۇسنىڭ كۆيگەنلەرىن،
فەھم ئېتەرمەن بۇ كۆڭۈلدە سۇز ھىجرانىن كۆرۈب.
— ئەرشى.
2) سۆز بىرىكمىسىدە «كۆيدۈرگۈچى، ئۆرتىگۈچى» مەنىلىرىدە كېلىدۇ:
ئەي ئىشق ئوتىن ئەيلەگەن جەھانسۇز،
ھەربىر شەرەرىنى خانۇمانسۇز.
— نەۋايى.

سۇزان [سوزان] (پ) كۆيگەن، يېنىپ تۇرغان، يالقۇنلۇق:
ئەلھەزەر، مۇنداغ بەلايى ناگەھاندىن ئەلھەزەر،
بەرق جىلۋە، شوخ پەيكەر، ئاتەشى سۇزانمۇ سەن؟
— ئەرشى.

سوزىش [سوزش] (پ) كۆيدۈرمەك، ياندۇرماق، تۇتاشتۇرماق:
تەۋەككۇل ئەيلە خۇدا دەرگەھىغە باش قويغىل،
باغىرقانىن ئاقىزىب ئىشق بىرلە جان سۇزىش.
— شەۋقى.

سۇساماق [سوساماق] ئۇسسىماق، سۇسىرىماق:
فىراقىڭ چۆلىدە ئۆلەر قەلەندەر سۇساب، ئەي دىلبەر.
مۇھەببەت بادەسىدىن زەردەئى جانىغە قويماسسەن.
— قەلەندەر.

سۇست [سوست] (پ) بوش، كۈچسىز، ئاجىز، سۇس:
پىرلىق ۋەقتى يېتىشتى سۇست بولۇپ ئەندامىلار،
تەن زەئىفۇ، جان زەئىفۇ دىل گەدا بولدى دەرىغ.
— شەۋقى.

سۇف [صوف] (ئە) يۇڭ، مامۇق.

سۇفار [سوفار] (پ) يا ئوقىنىڭ ئۇچى:
ئوقى سۇفارى كۆڭۈلدە گەرقىزاردى، نې ئەجەب،
كىم بەغىر پەرگالەسى ھەردەم غىزاسىدۇر ئانىڭ.
— نەۋايى.

سۇفرە [سفره] (ئە) داستىخان.

سۇفرەت [صفرت] (ئە) سېرىقلىق، سېرىق تۇسلۇك.

سۇففە [صفه] (ئە) ئايۋان، سۇپا:
سەفايى سۇففەئى ئەھلى سەفادىن تازەدۇر جانىم،
چىراغى مەئرىفەتدىن نۇر ئالۇر قەندىلى ئىمانىم.
— زەلىلى.

سۇفى [صوفي] (ئە) سوپىزم يولىنى تۇتقان كىشى، سوپى.

سۇفىيانە [صوفيانه] (ئە + پ) سوپىلار روھى بىلەن، سوپىلىق يولى بىلەن، سوپىلارچە:
قىلسامكى ئۆزۈمنى پارە - پارە،
ئەمدى بولايىن گەھ سوفىيانە.
— موللا سالېھ.

سۇكر [سكر] (ئە) مەستلىك، كەيپلىك:
خۇدانىڭ بەرگەنىگە قىلمادىم شۇكر،
يېيىشىم بولدى غەدۇر تەغمان بىلە سۇكر.
— قەلەندەر.

سۇككان [سكان] (ئە) تۇرغۇچىلار، بىر جايدا ياشاپ تۇرغۇچىلار، («ساكىن» نىڭ كۆپلۈكى).

سۇكۇت [سكوت] (ئە) جىم تۇرۇش، ئۈندىمەسلىك، سۈكۈت.

سۇكۇن [سكون] (ئە) تىنچىش، ئاسايىش، ھەرىكەتسىزلىك، سەۋر:
كىمسەنىڭكىم مېھر، ماھى كۆڭلىدە قىلماس سۇكۇن،
سىدىق ئەتۋارنىدا ئول چۇن چەرخى پا بەرجا ئەمەس.
— ئەرشى.

سۇكۇنات [سكونات] (ئە) جىمجىتلىق:
خىتاب ئەتتى فەلەككە: ئەي فەلەك، تۇر،
تەھەررۇكنى سۇكۇنات خاكىغا ئۇر.
— ناقىس.

سۇگ [سوگ] (پ) ماتەم، ھازا، ئۆلۈم قايغۇسى، مۇسىبەت:
ئاتا سۇگىدا سەبر قىلماق كېرەك،
كى ئانىڭ رىزاسىنى ئالماق كېرەك.
— ئا. نىزارى.

سۇگۋار [سوگوار] (پ) ماتەملىك، قايغۇلۇق:
بالا دەردىدە بولدىلەر سۇگۋار،
قىلىپ دەم بەدەم نالەئى ئاھۇزار.
— ئا. نىزارى.

سۇلەيمان [سليمان] (ئە) قەدىمكى يەھۇدىي دۆلىتىنىڭ پادىشاھى داۋۇتنىڭ ئوغلى (ئەقىللىقتا مەشھۇر):
بىر كۈنى ھەزرەتى سۇلەيمانى،
يىغدىلەر جەمئ بولدى ھەيۋانى.
— زەلىلى.

سۇلەيمانۋەش [سليمان وش] (ئە + پ) سۇلەيمان كەبى، قۇدرەتلىك، ئەقىللىقلەرگە ئوخشاش:

سۇلەيمانۋەش چېكىپ ئول يەرگە پايە،
كى قۇشلەر تارتىبان باشىغە سايە.
— نەۋابى.

سۇلب [صلب] (ئە) قاتتىق، مۇستەھكەم.

سۇلتان [سلطان] (ئە) سۇلتان، شاھ، ھۆكۈمران:
ئاتا جانىبى خانۇ خاقان ئېرۇر،
ئانا سارىدىن قۇرب سۇلتان ئېرۇر.
— ئا. نىزارى.

سۇلتانى رەزراق — نېمەت بەرگۈچى سۇلتان:
بەندە ئاجىزغا يېتىشسە نامە ئەئمال ئوڭ تەرەف،
چەپ تەرەفدىن ساقلاغان سۇلتانى رەززاقىمغە ئەرز.
— شەۋقى.

سۇلتانى رۇسۇل — پەيغەمبەرلەر ئۇلۇغى.

سۇلتانى ساھىبقىران — جاھانگىرلار سۇلتانى.

سۇلتانى غەففار — شەپقەتچىلەر سۇلتانى:
بەندە ئاجىزغە قەزادىن گۆر ئەزابى يەتسەلەر،
رەھم ئېتىپ دەفئ ئەيلەگەن سۇلتانى غەففارىمغە ئەرز.
— شەۋقى.

سۇلتانى ۋەقت — زامان، دەۋر سۇلتانى.

سۇلتانزادە [سلطان زادە] (ئە + پ) پادىشاھ، سۇلتان ئوغلى.

سۇلتانىي [سلطانى] (ئە) ھاكىم، ھۆكۈمدار.

سولس [ثلث] (ئە) ئۈچتىن بىر ($\frac{1}{3}$):
كىم ئېرمىش ئىشق مەيدانى بەسى كەڭ،
بولالماس روبئى مەسكۈن سۇلسىغە تەڭ.
— ناقىس.

سۇلسان [ثلثان] (ئە) ئۈچتىن ئىككى ($\frac{2}{3}$).

سۇلھ [صلح] (ئە) يارىشىش، مۇرەسسە:
سالىپ سۇلھدىن سۆز، يۇبەرگەي رەسۇل،
بارىشماق تەرىقىنى قىلغاي قەبۇل.
— ناۋابى.

سۇم [سم] (پ) 1) تۇياق:
پەتھ قىلدىڭ لەشكىرى بىسيارى ھارۇن بۇغراخان،
دۇلدۇلۇڭنىڭ سۇمىدىن دەريادەك ئاقتى قان رەۋان.
— زەلىلى.

2) ئاياغ، پۇت:
يۈگۈرماقدىن سەبا رەفتارى خۇش سۇم،
ئەرەقدىن يەرگە توكتى دۇررى ئەنجۇم.
— ناقىس.

سۇمەن [سمن] (پ) خۇشبۇي ئاق گۈل، ياسىمەن گۈلى:
كۆز مۇدۇر ياكافىرى خۇنرىز يا جادۇبى ھىند،
يۈزمۇدۇر يا لالەئى خۇدرۇي يا بەرگى سۇمەن.
— ھاپىزخارەزمى.

سۇمەنبەر [سمنبر] (پ) ئاق بەدەن، گۈزەل يار:
ئاشۇفتە مېنى ئەيلەدى، ئول شوخ ىستەمگەر جانىمغە بەلادۇر،
سىيمىن تەنۇ رەئنالىغىدا ئولدى سۇ مەنبەر چۇن زوھرى سەفادۇر.
— خۇشھال غەرىبى.

سۇمەنبۇ [سمنبو] (پ) ياسىمەنگە ئوخشاش خۇش ھىد؛ يېقىملىق، گۈزەل مەھبۇبە.

سۇمەنبۇي [سمنبوى] (پ) «سۇمەنبۇ» غا قاراڭ.

سۇمەنبېز [سمنبيز] (پ) خۇشبۇي ھىد تارقاتقۇچى.

سۇمەنسا [سمنسا] (پ) ياسىمەنگە ئوخشىغان:
ھەم سۇبھ شەمامەسى سۇمەنسا،
ھەم شام نەسىمى سۇنبۇلاسا.
— نەۋابى.

سۇمەنساي [سمنساى] (پ) «سۇمەنسا» غا قاراڭ:
چېھرە تاماشا قىلىڭ تەرزى گۈلى ياسىمەن،
زۇلفى سۇمەنساينى سۇنبۇلى تەر ئەيلەمىش.
— زەلىلى.

سۇممە [ثم] (ئە) كېيىن، سۇڭرە؛ يەنە.

سۇمنات [سمنات] (پ) بۇتخانا، بۇت نامى.
بەرەھمەن زادە دەۋرى سۇمناتىم ئىچرە يۈرسۇن دەر،
مېنى بۇتخانەئى تەرسا ئىچىدە ئول سەنەم كۆرگەچ.
— زەلىلى.

سۇمناتپەرەست [سمنات پرست] (پ) بۇتپەرەس.

سۇنەن [سنن] (ئە) يول، تۇتۇلغان يول، رەۋىش، ئادەت.

سۇنبادە [سنبادە] (ئە) ئەسۋاب بىلەيدىغان تاش، بىلەي.

سۇنبۇل [سنبل] (ئە) 1) بىر خىل خۇشبۇي قارا رەڭلىك ئۆسۈملۈك:
ئىدى سۇنبۇل بىلە گۈل دەممۇ يالى،
مۇزەييەن ھۇردەك دىلكەش جەمالى.
— ناقىس.

2) كۆچمە، سۆيگەن يارنىڭ چېچى:
يەتكەچ ئوق بۇنامە بەرگىل سۇنبۇلۇڭدىن نەچچە تار،
قىلسە خۇش كۆڭلىنى ئەرشى يىغلابان گاھى بۇزاب.
— ئەرشى.

سۇنبۇلى پېچان — قايرىما كۇكۇلا.

سۇنبۇلى دىلكەش — چاچلىرى كۆڭۈل ئوۋلايدىغان.

سۇنبۇلى سېراب — پۇراقلىق گۈل.

سۇنبۇلى زۇلف — زۇلف چاچلىرى:

ئۇيغۇر كىتاب تورپېكتى www.uyghurkitap.com

سۇنبۇلى زۇلفى بىلە گۈل يۇزىدىن،
بولدى خىجالەتتىرەدە مۇشكۇ گۈلاب.

— ھاپىز خارەزمى.

سۇنبۇلە [سنبلە] (ئە) ئاسترونومىيىدە، ئاسماننىڭ ئون ئىككى بۇرجىنىڭ ئالتىنچىسى، ئاي نامى (ئاۋغۇستقا توغرا كېلىدۇ):

شېر يولىدىن تۇتۇبان گۈشەئى،
سۇنبۇلە رەخشىغە بولۇپ تۇشەئى.

— نەۋائى.

سۇنبۇلئاسا [سنبل آسا] (ئە + پ) سۇنبۇلغا ئوخشاش.

سۇنبۇلئامىز [سنبل آميز] (ئە + پ) سۇنبۇل ئارىلاش، سۇنبۇل قوشۇلغان.

سۇنبۇلستان [سنبلستان] (ئە + پ) سۇنبۇللۇق، سۇنبۇل ئۆسكەن جاي، باغ:

ئەنبەرى مۇشكىن خوتەن خالىغە بولمىش پايمال،
كاكۇلۇ زۇلفۇڭغە جانا سۇنبۇلستانىم پىدا.

— قەلەندەر.

سۇننەت [سنت] (ئە) يول، ئادەت؛ مۇھەممەت پەيغەمبەرنىڭ يولى ۋە قىلغان ئىشلىرى.

سۇننىتى مىشكان — مىشكان كىتابىدىكى سۇننەتلەر:

كىتابى سۇننەتى مىشكاندۇرلەر ئىلمىنىڭ كانى،
بېرىپ ئېركەن مۇبارەك ئاخۇنۇمغە ئىلىم رەببانى.

— مۇللا نىياز.

سۇننىي [سنى] (ئە) سۇننىي مەزھەبىدىكى؛ سۇننەت ئەھلىگە مەنسۇپ.

سۇنئ [صنع] (ئە) ياساش، يارىتىش؛ ئىش؛ ھۈنەر:

لۇتفۇڭ خەفى سۇنئۇڭ جەلى ئىزدەپ تاپالماس ھەردىلى،
سەن لامەكان سەن ياۋەلى يۇرگەي ھەمە سالىپ سوراغ.

— شەۋقى.

سۇھا [سها] (ئە) 1) ئۆكەر توپىدىكى يۇلتۇزلارنىڭ ئەڭ كىچىك كۆرۈنىدىغىنى.

2) ناھايىتى كىچىك، ئەرزىمەس:

كى بىر قەترە قىلدى دەريا نىھان،
سۇھازىمىنىدە چەرخى ئەئلا — نىھان.

— نەۋائى.

سۇھاكىردار [سهاكردار] (ئە + پ) سۇھاغا ئوخشاش، كۆزگە غىرە - شىرە كۆرۈنىدىغان.

سۇھان [سهان] (ئە) ئېكەك؛ ھەرە.

سۇھبەت [صحبت] (ئە) سۆزلىشىش، پىكىرلىشىش، سۆھبەت:

ھارام ئېرمىش ۋەگەر مەزلۇملارنىڭ باغى ئاۋازى،
ۋەگەر بىگانەلەرنىڭ سۇھبەتى ھەمرازى - ھەمرازى.

— مۇللا نىياز.

سۇھبەت تۈزمەك — مەجلىس ئاچماق، سۆھبەتلەشمەك.

سۇۋەيداء [سويداء] (ئە) قارا چېكىت، نۇقتا (بۇ نۇقتا يۇرەكنىڭ ئوتتۇرىسىدا بولارمىش):

بۇ مەھۇشكىم كۆرۈپدۇرسەن ھۇۋەيدا،
ئېرۇر كۆڭلۇم ئىچىدە بىر سۇۋەيدا.

— ناقىس.

سۇۋۇرماق [سوورماق] سۇغۇرماق، يۇلماق.

سۇرمە [سرمە] (پ) قاش ۋە كىرپىكنى بويايدىغان بىر خىل قارا گىرىم، سۇرمە:

ئەسھابۇ ئەۋلادى نەبى شەھزادە كەۋنەينى ئەلى،
جەننەت گۈلىنىڭ بۇلبۇلى قىلسام ئەنى سۇرمە قەراغ.

— شەۋقى.

سۇرمە ئەيلەمەك — سۇرمە قويماق:

جۇن نەزەرگە تىرەلىك يوق چەرخ مەھرىن كۆردىكىم،
كوبى گەردىن سۇرمە ئەيلەپ، ئەرشى كۆزۈڭى يارۇت.

— ئەرشى.

سۇرمەئى ھەيا — ھايا سۇرمىسى:

نەزەركى ئاشقى مەفتۇنغە ھېچ سالمايدۇ،
بۇ شوخ كۆزلەردە سۇرمەئى ھەياغا باقمايدۇ.

— زەلىلى.

سۇرمە ئالۇد [سرمە آلود] (پ) سۇرمە قويۇلغان، سۇرمە سۇرتۇلگەن:

ئوتلۇغ ئىكى كۆزى سۇرمە ئالۇد،
ئول ئوتغە داغى بۇ سۇرمەدىن دۇد.

— نەۋائى.

سۇرمە ئەندۇد [سرمەاندود] (پ) سۇرمىلەنگەن، سۇرمە قويۇلغان (كۆز)؛ تەشۋىشلىك، بىسەرەمجان.

سۇرمەدان [سرمەدان] (پ) سۇرمە سالىدىغان قۇتا.

سۇرمەگۇن [سۇرمەگون] (پ) سۇرمەرەڭ.

سۇرمەگىي [سرمگى] (پ) سۇرمەرەڭ، قارا.

سۇرۇك [سوروك] پادا، توپ:

زەمان دەبئى بولدى دىل ئازارلىق،
سۇرۇك ناتەۋانلارغا دىشۋارلىق.

— ئا. نىزارى.

سىب [سيب] (پ) ئالما (مېۋە).

سىپىمەك [سيپماك] سەپمەك، چاچماق.

سېپىچ [سەپىچ] (پ) باشقا ئىككى - ئۈچ ئايلاندۇرۇپ ئورايدىغان سەللە.

سېراب [سيراب] (پ) 1) يېتەرلىك دەرىجىدە كۆپ، مول - كول:
ھىجران ئوتىدىن ئوزاردە تاب،
گۈل بەركى شىرشىك بىرلە سېراب.
— نەۋايى.
2) سۈلۈق، ھۆل، نەم.

سېرىپمەك [سيرپمك] سەپمەك، چاچماق، پۈركىمەك.

سېشەنبە [سەشنبە] (پ) سەيشەنبە.

سېگاھ [سيگاه] (پ) ئاھاڭ، كۈي.

سېل [سيل] (ئە) قار ئېرىش، قاتتىق يامغۇر يېغىشتىن ھاسىل بولغان شىددەتلىك سۇ ئېقىنى، تاشقىن، سەل:
ئىشق سېلى يىقەردە كاشانە،
تەڭدۇر ئاباد بىرلە ۋەيرانە.
— نەۋايى.

سېلاب [سيلاب] (پ) 1) سەل سۈيى، تاشقىن. 2) كۆز يېشى:
ئەلف ئېرىمەس، تاڭ ئېرىمەس بولسە ئەمدى دال يەڭلىغ خەم،
بەس ئېرىمەس، ئېردى مۇنداغ كۆزلەرىم سېلابىدىن پۈرنەم.
— ئەرشى.

سېل ئەندۇز [سيل اندوز] (پ) سەلگە ئايلىنىدىغان، سەلگە ئوخشاش.

سېلگىنچەك [سيلگنچاك] تۇمار.

سېھر [سحر] (ئە) نەيرەڭ، كۆز باغلاش، جادۇ، سېھىر:
سېھىرلەر كۆرگۈزدى ئول يۈز غەمزەئى جادۇ بىلە،
مەن نېچۈك جان ئىلتەيىن بىر غەمزەئى خۇنخاردىن.
— ئەرشى.

سېھرئەنگىز [سحرانگيز] (ئە + پ) سېھىر قىلغۇچى، مەپتۇن قىلغۇچى.

سېھرپەرداز [سحرپرداز] (ئە + پ) سېھىر قىلغۇچى، سېھىر قىلىشقا ئۇستا.

سېھر پەيۋەند [سحرپيوند] (ئە + پ) سېھىر باغلاش؛ ماھارەت كۆرسىتىش.

سېھر ساز [سحرساز] (ئە + پ) مەپتۇن قىلغۇچى، سېھىرلىگۈچى؛ چىرايلىق سۆزلىگۈچى.

سېۋىمەك [سيوماك] ياخشى كۆرمەك، كۆڭۈل بەرمەك.

سېۋىنمەك [سيونماك] سۆيۈنمەك، خۇرسەن بولماق.

سى [سى] (پ) ئوتتۇز (سان).

سئايەت [سعايت] (ئە) چېقىمچىلىق، تۆھمەت، بۆھتان.

سبا [صبا] (ئە) ياشلىق، بالىلىق دەۋرى.

سبائ [سباع] (ئە) يىرتقۇچ ھايۋانلار.

سپارىش [سپارش] (پ) ھال - ئەھۋال سوراش، ھۆرمەت، مېھرىبانلىق:
ھەر نۆكتەكى ئەيلەبان گۈزارىش،
مەجنۇننى قىلۇر ئېدى سپارىش.
— نەۋايى.

سپارىش قىلماق — 1) تاپشۇرماق:
ئانى چۈن سپارىش قىلىپ دايەگە،
قىلىڭ پەرۋەرىش يەتكۈزۈڭ ژايەگە.
— ئا. نىزارى.
2) ھۆرمەتلىمەك، مېھرىبانلىق قىلماق.

سپاس [سپاس] (پ) ماختاش، مىننەتدارلىق، رەھمەت:
ھەمدۇ سپاس لايىقى پەرۋەردەگار ئېرۇر،
پەرۋەردەگار ئالەمى ھەژدە ھەزار ئېرۇر.
— زەلىلى.

سپاھ [سپاه] (پ) 1) ئەسكەر، چېرىك، قوشۇن:
كۆڭۈل ئىقلىمىنى تاراج ئېتەرمەن بولماسۇن غافىل،
جۇنۇندىن پارە بولغان خىرقەنىڭ تارى سپاھىمدۇر.
— زەلىلى.
2) ئىقتىدار، قۇۋۋەت:
مىننەتىنىڭ ئاستىدا مۇلكۇ سپاھ،
مۇلكۇ سپاھ قايسى بولۇر، بەلكى شاھ.
— نەۋايى.

سپاھ ئەھلى — ئەمەلدارلار، قوماندانلار، ئەسكەر باشلىقلىرى:
قىلۇر خىزمەتدە گويا كىم سپاھ ئەھلىغە بىر نادان،
نەچە تىللاپ ھەقارەت قىلسە بولمايدۇ داغى نالان.
— مولا نىياز.

سپاھ تارتماق — لەشكەر ماڭغۇزماق.

سپاھى غەم — غەم قوشۇنى، غەم لەشكىرى:
كۆڭۈل كەنجىنەسىنى غارەت ئەيلەپدۇر سپاھى غەم،
تاماشا قىل بۇ جەۋلانىمنى بى تىغۇ سىپەر تەنھا.
— زەلىلى.

سپاھ ئىلمى — ھەربىي ئىلىم، جەڭ ئىلمى:
كۆڭۈل ئاڭلادى ھەرب ئەسبابى جەڭ،
سپاھ ئىلمىنى ئۇرگەنىپ بىدەرەڭ.
— ئا. نىزارى.

سپاھي [سپاهى] (پ) ھەربىي خىزمەتچى، ئەمەلدار.

سپاھىيلىغ [سپاهى ليغ] «سپاھىيلىق» قا قارالسۇن.

سپاھىيلىق [سپاهى ليق] ھەربىيلىك، لەشكەرلىك، ئەمەلدارلىق.

سپاھىيلىك [سپاهى ليك] «سپاھىيلىق» قا قارالسۇن.

سپاھىيشېۋە [سپاهى شيوه] (پ) ئەسكەرگە ئوخ-

www.uyghurkitap.com

شاش، ئەسكەر سۈپەت.

سىپەر [سپر] (پ) قالقان:
سەدايى نالەپۇر دەشتۇ بەيابان ئىچرە زىرۇ بەم،
قەنى مەجنۇن ۋەقتى هال ئولۇپ رەقس ئەيلەگەي بىردەم؛
مېنىڭ توفانى ئەشكىم مەۋج دەريادىن ئەمەسدۇركەم،
كۆڭۈل گەنجىنەسىنى غارەت ئەيلەي دەپ سىپاهى غەم؛
تاماشا قىل بۇ جەۋلانىمنى بىتىغۇ سىپەر تەنها.
— زەلىلى.

سىپەرىي [سپرى] (پ) ئاخىرىغا يەتكۈزۈلگەن، تۈگەللەنگەن، تۈگەل:
ئېچتى بەهرام قامۇ نىلۇپەرى،
تۇنەدىكىم ياسالغان ئول سىپەرى.
— نەۋايى.

سىپەھ [سپه] (پ) «سىپاھ» قا قاراڭ.

سىپەھبەد [سپهبد] (پ) ئەسكەر باشلىقى، لەشكەر باشلىقى.

سىپەھدار [سپهدار] (پ) ئەسكەر باشلىقى، سەركەردە؛ هۆكۈمران.

سىپەھسالار [سپەسالار] (پ) باش قوماندان.

سىپقارماق [سيپقارماق] شۇمۇرمەك، بىر تامچە قالدۇرماي ئىچمەك:
ئەرشى، كەل، ئەمدى خەرابات ئەهلىدىن دەر يۈزەئەت.
جامى بىخۇدلۇقدىن ئانى سىپقارىپ پىرى هەرى.
— ئەرشى.

سىپېھر [سپهر] ئاسمان، ئاسمان گۈمبىزى؛ پەلەك، تەقدىر؛ زامان:
ۋەجىد بىلەن ئۇچقالى قانچە يىراقدۇر سىپېھر،
سەدرە سارى ئاچتىلەر مۇرغى كۆڭۈل پەرۇبال.
— زەلىلى.

سىپېھر ئەتلەسى — ئاسمان، پەلەك.

سىپېھر خىرگاهى — كۆك، ئاسمان، پەلەك.

سىپېھر زەرگەرى — قۇياش.

سىپېھر لۇججەسى — پەلەك، ئاسماننىڭ قەهرى.

سىپېھر مەزرەئەسى — كۆك، ئاسمان، كائىنات.

سىپېھرى ئەخزەر — كۆك ئاسمان:
كۆرۈنۈر سىپېھرى ئەخزەر سەمەن چۇ سۇنبۇلۇتەر،
كېچەلەردە ئاي ئەختەر تاڭ ئېتىپ قايان قىلۇرسەن.
— زەلىلى.

سىپېھرى بەرىن — ئېگىز ئاسمان، ئەرشى ئەلا:
يەنە ئوردۇيىكىم سىپېھرى بەرىن،
كېلىپ ئاندە بىر چادىرى كەمتەرىن.
— نەۋايى.

سىپېھرى پۇرفەن — هىيلىگەر چەرخ.

سىپېھرى تېزگەرد — زاماننىڭ تېز يۈرەرگەردىشى.

سىپېھرى دەنىي — پەسكەش، نامەرد پەلەك.

سىپېھرى دۇن — بەختسىز تەقدىر، بەختى قارا.

سىپېھرى دىجەم — غەمكىن تەقدىر.

سىپېھرى غەددار — ۋاپاسىز پەلەك، كاج تەقدىر:
هەيهات، نېتەي بۇ سىپېھرى غەددار،
هىجرانىڭغە مېنى قىلىپ گىرىفتار.
— موللا نىياز.

سىپېھرى كەهكەشان — سامانيولى.

ستارە [ستاره] (پ) يۇلتۇز:
ئاچۇق سۆزلۈك ئۈچۈن هەم خۇش ستارە،
دەر ئېردى بىر ئاتىنى «ماهبارە».
— ناقىس.

ستارە سەهرى — سەهەر يۇلتۇزى.
فىراق كېچەلەرى كۆركى ئوتلۇق ئاهىمدىن،
ستارە سەهرىدەك ئەجەب چىراغىم بار.
— ناقىس.

ستارەپشان [ستارەفشان] (پ) يۇلتۇز چاچقۇچى، كۆز ياش تۆككۈچى، يىغلىغۇچى:
بارى كىيگەن هەرىرى سۇبهىنشان،
كۆزى تاڭ ئاتقۇچە ستارەفىشان.
— نەۋايى.

ستام [ستام] (پ) ئاتنىڭ ئېگەر ـ جابدۇقلىرى.

ستان [ستان] (پ) سۆز بىرىكمىسىدە «ئالغۇچى، ئىگىلىگۈچى، بويسۇندۇرغۇچى» دېگەنگە ئوخشاش مەنىلەرنى بىلدۈرىدۇ. م:
جانىستان — جان ئالغۇچى، كىشۋەرىستان ـ مەملىكەتنى بېسىۋالغۇچى.

ستايىش [ستايش] (پ) ماختاش، مەدهىيە:
سەناۋۇ ستايىش ساڭا يا ئەهەد،
كى هامىد جەنابىڭغە جانۇ خىرەد.
— ئا. نىزارى.

ستەم [ستم] (پ) جەبىر، زۇلۇم:
قايدادۇر يابۇۋەئى يادەردى ناك،
يا ستەم ئىلكىدە بولغان سىنەچاك.
— زەلىلى.

ستەمدىدە [ستمديده] (پ) ئازاب چەككەن، قىينالغان.

ستەمكار [ستمكار] (پ) زۇلۇم قىلغۇچى، جەبىر سالغۇچى، زالىم، زومىگەر:

بىمىھر ئىكەن بۇ دەۋرى غەددار،
بۇچەرخى فەلەك ئېرۇر ستەمكار.
— مۇللا سالىھ.

ستەمكەش [ستمكش] (پ) زۇلۇم چەككەن، ئازاب تارتقان، دەردمەن.

ستەمگەر [ستم كر] (پ) زۇلۇم قىلغۇچى، زومىگەر، زالىم:
مېنىڭدەك بىۋەنى دوزىللە قىلغاندىن شىكايەتكىم،
ستەمگەر بىۋەفادىن شىكۋە بۇ چاغلىق كىنايەتكىم.
— مۇللا نىياز.

ستتە [ستە] (ئە) ئالتە (سان).

سددىق [صديق] (ئە) راست، توغرا سۆزلىگۈچى، چىن سۆزلۈك؛ ئەبۇ بەكرىنىڭ لەقىمى.

سدرە [سدرە] (ئە) ئاچچىق چىلان؛ دىنىي ئېتىقادقا كۆرە يەتتىنچى ئاسماندىكى بىر دەرەخ:
كۆردى نەبى جەبرەئىل بىر قەدەمى بارالمادى،
سدرەدىن ئول نىچۈك ئۆرتەر بولماسا پەرۋبال ئىشق.
— زەللى.

سدراسا [سدرآسا] (ئە + پ) يەتتىنچى ئاسماندىكى ئەڭ ئېگىز دەرەخقە ئوخشاش.

سدرەفەرساي [سدرەفرساي] (ئە + پ) ئاسماننى، پەلەكنى بۇزغۇچى.

سدرەنشىن [سدرەنشين] (ئە + پ) يەتتىنچى ئاسماندا تۇرغۇچى:
ئەرش پەرۋاز ئولدىيۇ سدرەنشىن،
ئەلگە زاھىر ئەيلەمەي پەرۋاز ئىشىن.
— نەۋابى.

سدق [صدق] (ئە) توغرىلىق، توغرا سۆزلۈك؛ راستلىق؛ پاكلىق:
ئۇلار سەندىن ئەمەسدۇر، مەن يارانلىقان،
ئۇلار كەلتۇرسە سدقى بىرلە ئىمان.
— ناقىس.

سدق ئەھلى — راست سۆزلۈك كىشىلەر؛ توغرا يولدىكى كىشىلەر:
چىن بۇ مەقسۇدنغە سادىق ئېرىدى ئول،
سدق ئەھلىغە مۇۋافىق ئېرىدى ئول.
— نەۋابى.

سدقۇ سەفا — توغرىلىق، پاكلىق:
شۇكرى قىلدىلەر كۆرۇبان مۇستەفا،
ئەنبىيالەر سەرۋەرى سدقۇ سەفا.
— زەللى.

سدقى سەفا — ھەقىقىي، چىن يورۇقلۇق:
ئەي، مېھرى ۋەفا سىپىھرىدە ماھ،
ئەي، سدقى سەفا سەرىدە ئەي شاھ.
— مۇللا نىياز.

سدقى مەزىد — ناھايىتى توغرىلىق؛ راستچىللىق:
كىمە بولدى دەريا ئارا ناپەرىد،
قىلىپ تەجرىبە، بولدى سدقى مەزىد.
— ئا. نىزارى.

سر [سر] (ئە) يوشۇرۇن، مەخپىي؛ سىر.

سرات [صراط] (ئە) كۆۋرۈك، يول؛ دوزاخ ئۈستىگە سېلىنغان ئىنچىكە كۆۋرۈك:
ئەھلى تەرىقەت ئېيدىلەر شەۋقى سراتى مۇستەقىم،
قەتئىي مەنازىل ئەتكەلى جۇززەئى مۇستەفا غەلەت.
— زەللى.

سراج [سراج] (ئە) چىراغ؛ يورۇقلۇق، نۇر:
ئاياغىدا بەشەرلىك ھۆل ياغاچى،
بۇ زۇلمەتخانەنىڭ ئېردى سراجى.
— ناقىس.

سرايەت [سرايت] (ئە) ئىچىگە ئۆتۈش، يوقۇش، تەسىر:
ئەلەم ئېلى سەراسەر غافىل ئەگەر ئەمەسدۇر،
بۇنالەئى جۇنۇنۇم قىلماسمىدى سرايەت.
— زەللى.

سرايەت ئەيلەمەك — يۇقماق، ئىچىگە كىرىپ، سىڭىپ كەتمەك، ئۆتمەك:
غەمىڭ قاتتىغلىغىن قىلسا ھىكايەت،
ئىشتىسە تاش، ئاڭا ئەيلەر سرايەت.
— نەۋابى.

سرايەت قىلماق — «سرايەت ئەيلەمەك» كە قارالسۇن:
بى رەھىملىكىڭدىن ساڭا قىلمايدۇ سرايەت،
ئەرگەۋدە ئەسەر ئەيلەدى تەسخىرى فۇسۇنۇم.
— زەللى.

سردار [سردار] (ئە + پ) سىرلىق.

سرر [سر] (ئە) «سر» غا قارالسۇن:
كۆڭۈل قايسى، خىيالىم قايسىدۇر ھەم،
ئېرۇر سۆزلەتكۈچى سررىغە مەھرەم.
— ناقىس.

سررى ئىشق — مەخپىي، يوشۇرۇن ئىشق:
نېچەكىم سررى ئىشقىنى كۆڭۈلنىڭ كېزەرمەن.
ھەدىسى سوزناكىمدىن بولۇر خۇرشىد تەك پەيدا.
— ھاپىز خارەزمى.

سرفە [صرفە] (ئە) جەبر، زۇلۇم، جاپا:
نەچە سرفەدىن شاھ كېرەكتۇر يىراق،

كتاب تورىدىكى www.uyghurkitap.com

بۇ يەردە ۋەلى سىرفەسى ياخشىراق.

— نەۋاپى.

سىرمەمەك [سيرماماك] ئىلىۋالماق، يۇلۇۋالماق؛ ئوغرىلىماق.

سىرىش [سريش] (پ) يېپىشتۇرۇش.

سىرىشت [سرشت] (پ) يارىتىلىش، تەبىئەت، خۇلق؛ خىسلەت:

قىلىپ سەن جەھاندا مەنى غەم سىرىشت،
كەرەم بىرلە قىل تاڭلا خۇررەم سىرىشت

— ئا. نىزارى.

سىرىشك [سرشك] (پ) كۆز يېشى:

سەۋدا ئاھىم ئىلە ئاي يۈزىنى قارە قىلاي،
سىرىشك قىرمىزىدىن مەتتەسىل فەۋزارە قىلاي.

— زەلىلى.

سىغار [صغار] (ئە) ياش بالىلار، گۆدەكلەر.

سىغىر [صغر] (ئە) ياشلىق، كىچىكلىك.

سىغىرچىماق [سيغريقماق] يوشۇرۇنماق؛ چاقماق (چېقمچىلىق قىلماق)؛ خەۋەر بەرمەك.

سىغماق [سيغماق] سىغماق، جايلاشماق.

سىغۇرماق [سيغورماق] 1) تەزىم بىلدۈرمەك، تەزىم قىلماق. 2) سېجدىلىمەك.

سىغىنماق [سيغينماق] تەۋىنماق، سەجدە قىلماق؛ ئۈمىد بىلدۈرمەك، ئىخلاس قىلماق:

ياقىنراق سىغىنىدى ۋىسال ئىستەبان،
ۋىسال ئەۋجىغە ئىتتىسال ئىستەبان.

— نەۋاپى.

سىپات [صفات] (ئە) سۈپەتلەر، خۇسۇسىيەتلەر:

كى مەشھۇر ئىدى ياخشى ئاتى بىلەن،
ئاتاپ ھەر بەلەد ۋە سىپاتى بىلەن.

— ئا. نىزارى.

سىپاتۇللاھ [صفات الله] (ئە) ئاللانىڭ سۈپەتلىرى.

سىپاتلىغ [صفات ليغ] ياخشى سۈپەتلىك، خۇسۇسىيەتلىك.

سىپاھان [صفاهان] ئىراندىكى بىر شەھەر، ئىسپاھان:

ئىجازەت بولسا، ئەي سۇلتانى خۇبان،
ئوقۇيىن بۇ غەزەلنى دەر سىپاھان.

— سەيىد ئەھمەت.

سىپەت [صفت] (ئە) 1) سۈپەت، خۇسۇسىيەت، خىسلەت:

داغى «تاھا» ۋۇ «ياسىن» دۇر سىپاتى،
قىياس ئەت بۇ سىپەتدىن پاك زاتى.

— ناقىس.

2) ئوخشاش:

ھەمايىل سىپەت تارتىبان قويىنغە،
ئىلىگىن ھەمايىل قىلىپ بويىنغە.

— نەۋاپى.

سىپەر [سفره] (ئە) يولچى، سەپەر قىلغۇچى:

مېنى كوچەئى گەدايى نە فەرىبى شەيخ سىپەر،
نەفسى خۇدا تەلەبلەر رەۋىشىدە بارمادىم رە.

— زەلىلى.

سىپلە [سفله] (ئە) پەس، پەسكەش؛ پىخسىق:

سۆھبەتى پىرمۇغاندىن چاشنى تاپقاچ كۆڭۈل،
ئۇلفەتى دۇنيا پەرەستى سىپلەسىدىن تەگدۇر.

— زەلىلى.

سىپلىي [سفلى] (ئە) پەس، تۆۋەن.

سىپلى مەقام — ئەسلى پەس، پەسكەش.

سىپلىي مەكان — پەس ئورۇن، پەستىكى جاي.

سىكەنجەبىن [سكنجبين] (پ) سىركە مۇرابا.

سىكەندەر [سكندر] (پ) ئالىكساندىر ماكادونىسكى:

سىكەندەر جەھاندىن قىلۇردا گۇزەر،
ئاناسىغە بىر نامە قىلدى بەدەر.

— ئا. نىزارى.

سىككە [سكه] (ئە) ئالتۇن ـ كۈمۈش قاتارلىقلاردىن قۇيۇلغان پۇل، ئاقچا، ئالتۇن ـ كۈمۈشتىن پۇل قۇيۇش:

ئىشىدە ئول ئون ئىككى ھەر بىرىدۇر دىينار،
كى ئەدل سىككەسىدىن يۈزلەرىدە زىۋەر دۇر.

— نەۋاپى.

سىككەئى ئەدل — ئادالەت تېغى.

سىككەئى بەھبۇد — ياخشىلىق.

سىككەئى ئىشق — چىن سۆيگۈ، ھەقىقىي مۇھەببەت:

كەچمەدى تا مەڭگو نامۇسدىن قەلەندەر دەھر ئارا،
سىككەئى ئىشقى مۇھەببەت نەفسى بەرجا بولمادى.

— قەلەندەر.

سىكىن [سيكين] ئاستا، ئالدىرماي، ئاۋايلاپ:

كىرىپ كۆرسە خىمە ئارا نەچچە قەۋم،
سىكىن ماڭدى، قىلدى دىلئارا غە نەۋم.

— ئا. نىزارى.

سىگاھ [سيگاه] (پ) ئۈيغۇر 12 مۇقامىنىڭ بىرى:

چېقىپ قاتتىپ نەفەس چىقماقغە بائىس بىلمەسەڭ نېدۇر،
تەرەننۇم قىل سىگاھ ئاھەڭگى بىرلە نەغمە رىندانە.

— ناقىس.

سىڭار [سينكار] يانىنىڭ ئۇچىغا باغلايدىغان پەي.

سىنەك [سينكاك] چۈن، پاشا.

سىنىرەمەك [سينكراماك] ئاستا، پەس ئاۋاز بىلەن يىغلىماق.

سىڭۇرمەك I [سينكورماك] قايغۇرماق، غەم قىلماق؛ ناله قىلماق:

كۆپ مەدەددۇر ھەجر ئەندۇمىدە ساۋۇغ ئاھلەر،
كىم سىڭۇرسە مەن كەبى ئۆزنگە قەستى جان قىلۇر.

— نەۋايى.

سىڭۇرمەك II [سينكورماك] سىغدۇرماق، ھەزىم قىلماق.

سىلاھ [سلاح] (ئە) قورال ـ ياراغ؛ ئەسلىھە، ئەسۋاب.

سىلاھشۇر [سلاح شور] (ئە + پ) قورال تۈتۈشقا ماھىر، باتۇر، جەڭچى.

سىلان [سيلان] (ئە) ئېقىش، ئېقىپ كېتىش

سىلان دەم — قان ئاقماق، قان چىقماق.

سىلە [صله] (ئە) ئىنئام؛ ياخشىلىق؛ خەۋەر ئېلىپ تۇرۇش.

سىلىك [سلك] (ئە) 1) بىر نەرسىنى ئۆتكۈزۈپ تىزىدىغان يىپ.

2) تىزىق، قاتار، سەپ.

سىللى [سيلى] (ئە) شاپىلاق؛ مۇشت.

سىلىغ [سيليغ] سىلىق.

سىلسىلە [سلسله] (ئە) 1) زەنجىر:

بەندە زەللىي سەگى ئەسھاب ئېرۇر،
سىلسىلەسى بوينۇمە قوللاب ئېرۇر.

— زەللىي.

2) ئاتا ـ بوۋىلار تىزىمى، ئەۋلاد؛ سۈلالە:

سىلسىلەئى مەشايخان سۈننەتى تەۋق ئەۋلىيا،
شەيخ رەبيايى قول ئاچار كۆرسە نەيەردە بىر تېرەك.

— زەللىي.

سىلسىلە ئەھلى — تەبقىلەر، گۇرۇھلار.

سىلسىلەئى زۇلف — چاچ ئۆرۈملىرى.

زەنجىرى مۇھەببەت بىلە دەرقەيدى جۇنۇن مەن،
تا تۇشتى كۆزۈم سىلسىلەئى زۇلفى دۇتاغە.

— زەللىي.

سىم [سيم] (پ) كۈمۈش، تەڭگە؛ مېتال يىپ، ئېلېكتر سىمى، تار (چالغۇنىڭ).

سىماب [سيماب] (پ) سىماب:

قاچانكىم زۇلف مۇشكىڭنى سەن ھەرتاب ئەيلەرسەن،
يۈرەكلەر تاش ئەگەر بولسۇن ئانى سىماب ئەيلەرسەن.

— قەلەندەر.

سىمابىي [سمابى] (پ) سىمابقا مەنسۇب، سىماب رەڭ:

كىردى سىمابى لىباس ئىچرە يانە ئۇ گۈلئۇزار،
ئول قۇياشدەككىم ئاڭا مانىئ بولۇر ئەبرى بەھار.

— نەۋايى.

سىمائ [سماع] (ئە) 1) ئىشىتىش، ئاڭلاش، قۇلاق سېلىش.

2) سايراش، كۈيلەش.

سىمۇرغ [سيمرغ] (پ) ئەپسانىۋى چوڭ ۋە ھەيۋەتلىك قۇش، سۈمۈرۇغ:

ئەجەپ سىمۇرغ سەن قانى بەدەنگە،
قانائەت مۇلكىگە ئەنقا پەرى رۇخ.

— شەۋقى.

سىمۇرغ زال — ئازغان قۇش:

فەيز مۇرغى چۇن قانات ياپتى ئىشىك پۇتتى سېنىڭ،
ئۇمرۇ دانىش تاپتى شەپقەت ئەيلەگەچ سىمۇرغ زال.

سىمۇرغ بىن [سيمورغ بين] (پ) سۈمۈرۇغنى كۆرگۈچى، كۆزى ئۆتكۈر:

كۆزلەرىڭ سىمۇرغ بىن گەر بولماغاي،
كۆرگۈدەك كۆڭلۈڭ مۇنەۋۋەر بولماغاي.

— نەۋايى.

سىن I [سين] چىراي، شەكىل، تۇس.

سىن II [سين] (ئە) ئەرەب ئېلىپبەسىدىكى «س» ھەرپىنىڭ نامى؛ ئادەمنىڭ چىشىغىمۇ ئوخشىتىلىدۇ.

سىنان [سنان] (ئە) نەيزە، نەيزە ئۇچى؛ يارنىڭ كىرپىكلىرى:

كىرپىكلىرى سەف تۈزۈپ سىنانەك،
ھەر قايىسى بىر جانمغە نەشتەر.

— مولا سالىھ.

سىنانى قەلەم — قەلەم ئۇچى.

سىنانۋەر [سنان ور] (ئە + پ) نەيزىلىك جەڭچى.

سىنتاش [سنتاش] مەڭگۈتاش، ئابىدە.

سىنچ [سنج] چىلدىرما چۆرىسىگە ئۆتكۈزۈلگەن قوڭغۇراقلار.

سىند [سند] ھىندىستاننىڭ بىر ئۆلكىسى:

گەرچە كۆردۇم ھىندۇ سىند، تۇرانۇ ئىرانۇ بوخار،
مەھۇشى دىلكەش سېنىڭدەك دىلىستانى كۆرمەدىم.

— قەلەندەر.

سىندۇرماق [سيندۇرماق] سۇندۇرماق، ئوشتۇماق؛ بۇزماق.

سىنىقماق [سينيقماق] شىكەست يېمەك؛ رەڭگى ئۆچمەك.

سىھھەت [صحت] (ئە) ساقلىق، سالامەتلىك، ساغلاملىق:
مېنى، ئەي دوستلار، ھەرىدە بولسام ياد ئەيلەڭلەر،
تىلەپ ھەقدىن مېنىڭ سىھھەتلىكىم فەرياد ئەيلەڭلار.
— ئەرشى.

سىھھەت تاپماق — داۋالانماق، ساقايماق.

سىھھەتى زات — تەن ساقلىقى.

سىھھەتسىز [صحت سيز] كېسەل، ساقسىز، ئاغرىق.

سىھىي [صحى] (ئە) توغرا؛ ئېگىز:
ياد ئەيلەمەڭىز باغدائى سەرۋى سىھىينى،
چۈن جان بىلەن گۈل سەرۋى خىراماننى سەۋرەمەن.
— ھاپىز خارەزمى.

سىھىي سەرۋ — چىرايلىق ۋە سەرۋ قامەتلىك يار:
ئاچىلدى چەمەن، گۈلئۇزارىم قەنى،
سىھىي سەرۋ بويلۇغ نىگارىم قەنى؟
— نەۋائى.

سىھىي قەد [صحى قد] (ئە) قەددى ـ قامىتى كېلىشكەن، خۇش قامەت.

سۇا [سوى] (ئە) باشقا، ئۆزگە.

سۇەللاھ [سوى الله] (ئە) ئاللادىن ئۆزگە، باشقا.

سۇۇق [سيووق] سوغۇق، يېقىمسىز:
جانفەزا لەئلىڭ بىلە شىرىن سۆزۈڭ، سۇۇق كۆزۈڭ،
قىلغۇسىدىن نەچچە كۈندۈز كۆزلەرىم بولدى پۇر ئاب.
— ئەرشى.

سىيادەت [سيادت] (ئە) ئۇلۇغلۇق، باشچىلىق؛ پەيغەمبەر ئەۋلادىغا مەنسۇپلۇق:
كى تۇرپان نەۋاھى سەئادەت يېرى،
سەئادەت بىلە ھەم سيادەت يېرى.
— ئا. نىزارى.

سىياسەت [سياست] (ئە) 1) سياسەت؛ ھۆكۈمرانلىق قىلىش؛ باشقۇرۇش. 2) قەتل:
تولغاسە بوينىنى بۇ ئالەمدە ئەمرىڭدىن كىشى،
قىل سياسەت تىغ ئىلە رىشتەئى ئومرىن ئەدا.
— قەلەندەر.
3) تەدبىر، چارە؛ ھۆكۈمرانلىق قىلىش؛ ھۆكۈمرانلىق قىلىشتا قول ئاستىدىكىلىرىنى جازالاش، قورقۇتۇش يوللىرى بىلەن ئىتائەت قىلدۇرۇش:
رىسالەتىڭ دەۋىدىن شەرئى كۆزگۈسىگە جىلا،
سىياسەتىڭ ئوتىدىن كۇفر راكىبىغە جەلا.
— نەۋائى.

سىياسەت قىلماق — قاتتىق جازالىماق، قورقۇتماق، پوپوزا قىلماق:
چۇ فەرمان قىلىپ ئول پەرى مەرگىگە،
سىياسەت قىلىپ بەلكى گۇل بەرگىگە.
— ئا. نىزارى.

سىياسەتگاھ [سياست گاه] (ئە + پ) جازا مەيدانى، ھۆكۈم ئىجرا قىلىنىدىغان جاي.

سىيانەت [صيانت] (ئە) غەمخورلۇق، ساقلاش، مۇھاپىزەت؛ ئاسراش؛ ساقلىنىش، ئاسرىلىش.

سىياق I [سياق] ھېساب، ئارىفمېتىكا؛ ئىپتىدائى شەكلى.

سىياق II [سياق] (ئە) تەرز، يوسۇن؛ تەرتىپ؛ چىراي، كۆرۈنۈش:
يەتتە باش سەكسەن ئاياغ، ئوتتۇز بەدەن ماري سياق،
خەم بولۇپ گۇل ئوستىدە تەلپۈنمىشىن كۆردۈم بۇ كۇن.
— خۇشھال غەربى.

سىياھ [سياه] 1) (پ) قارا:
بۇلۇت ئېرمەس فەلەكنىڭ ئوچى ئوزرە جىلۇەگەر بولغان،
باشىمغە سايە قىلغان ھەردەمى بەختى سىياھمدۇر.
— زەلىلى.
2) خەت يازىدىغان سىياھ.

سىياھبەخت [سياەبخت] (پ) بەختى قارا.

سىياھپۇش [سياەپوش] (پ) قارا كىيىم، قارا كىيىملىك:
سەھەر ئالتۇن ئەلەم بىرلەن جەھان ئەفزۇر رەۋان ئولمىش،
سىياھپۇشلار قاچىپ شەب پەردەدىن رەۋشەن جەھان ئولمىش.
— شەۋقى.

سىياھجەردە [سياەجرده] (پ) قارامتۇل.

سىياھگىلىم [سياەگليم] (پ) بەتبەخت، پالاكەت باسقان.

سىياھي [سياهى] (پ) قارا رەڭ.

سىيەر I [سير] (ئە) مۇھەممەد پەيغەمبەرنىڭ ئەھۋالى بايان قىلىنغان كىتاب:
داغى دەبدۇر «سىيەر» دانلارى سۆز،
بۇ يەڭلىغكىم ئىشىت، سامىئ قويۇپ يۇز.
— ناقىس.

سىيەر II [سير] (ئە) خىسلەت، خۇلق ـ مىجەز؛ ئادەت، تەبىئەت؛ كۆرۈنۈش، يۈرۈش ـ تۇرۇش:
لۇقمانىنكى بەئزى دىدلەر پەيغەمبەر،
بەئزى دىدلەر ھەكىمى پاكىز سىيەر.
— نەۋائى.

سىيەر III [سير] خەت يازىدىغان سىياھ:
زالىمى مەزلۇمىغە قىلسە ستەم،

تىغى باتىن بىرلە قىلغاي سىيەر قەلەم.
— زەللى.

سىيەھ [سىيە] (پ) «سىياھ» قا قارالسۇن.

سىيەھپۇش [سىيەپوش] (پ) «سىياھپۇش» قا قارالسۇن.

سىياھتاب [سىيەتاب] (پ) قارا تاۋلىنىدىغان؛ قارامتۇل.

سىيەھچال [سىيەچال] (پ) قۇرۇق، زىندان.
بۇيۇردىكى قاسىدنى بەند ئەتتىلەر،
سىيەھچال ساري ئالىب كەتتىلەر.
— نەۋائى.

سىيەھ رو [سىيەرو] (پ) يۈزى قارا؛ بەختسىز.

سىيەھ روي [سىيەروي] (پ) «سىيەھ رو» غا قارالسۇن.

سىيەھ روز [سىيەروز] (پ) ئېغىر كۈندە قالغان، ېشىغا ئېغىر كۈن چۈشكەن، جەبىر ۋە زۇلۇم ئاستىدا قالغان.

سىيەھستارە [سىيەستارە] (پ) يۇلتۇزى قارا؛ بەختسىز.

سىيەھفال [سىيەفال] (پ) بەختسىز.

سىيەھكار [سىيەكار] (پ) ئىچى قارا؛ قارا نىيەت.

سىيەھلىك [سىيەلىك] پۈتكۈچىلىك، كاتىپلىق:
بۇ يەردە ئىككى يىل قىلدىم سىيەھلىك،
ھەممە قىلغان ئىشىم ئېردى تىبەتلىك.
— ناقىس.

سىيەھنامە [سىيەنامە] (پ) گۇناھكار، جىنايەتچى.

سىيت [صيت] (ئە) ئەل ئارىسىغا تارالغان گەپ - سۆز، خەۋەر.

سىير [سير] (پ) تويۇش، قېنىش:
كىشكى مەي بىرلە سىير ئولسە ئاب ئىستەرمۇ،
چۇ تاپسە باغ ئارا گۇلنى گۇلاب ئىستەرمۇ؟
— خۇشھال غەربى.

سىيرەت [سيرت] (ئە) يۈرۈش - تۇرۇش، ئادەت، ئەخلاق:
سۇرەتى ئادەم ۋەلى سىيرەتە يوق،
ھېچ قايسى مەزھەبۇ مىللەتە يوق.
— زەللى.

سىيغە [صيغه] (ئە) پورما، شەكىل؛ گراماتىكىلىق شەكىل.

سىيم [سيم] (پ) 1) كۈمۈش، تەڭگە، پۇل:
قىنالىپ يۈرگۈچە ئاچلىققە بۇ بىر قىسىم ھۈنەر،
قەدرى بىلگەنگە مۇنىڭدەك يەنە يوق سىيم ئىلەزەر.
— موللا نىياز.

2) ئاقلىق، ئاق بەدەن:
تەنىم سىيمى ئىچىڭنى قىلسە مەھزۇن،
بولۇر ئېركىن يۇزۇڭ ئول غەمدىن ئالتۇن.
— نەۋائى.

سىيمۇزەر — كۈمۈش ۋە ئالتۇن، ئالتۇن - كۈمۈش:
گەر سېنى كۆرسەم، نىگارا، باشىمە ئەفسەر قىلاي،
ھەم نىسار، ئەي دىلرەبا، باشىڭغە سىيمۇزەر قىلاي.
— قەلەندەر.

سىيمۇ زەھەب — كۈمۈش ۋە ئالتۇن، ئالتۇن - كۈمۈش:
بولدى كۈلكۈڭدىن جەمئى كان ئارا سىيمۇ زەھەب،
ساكىنى مەيخانەڭۇ مەسجىد سېنى ئەيلەر تەلەب.
— ناقىس.

سىيمى ناب — ساپ كۈمۈش.

سىيما [سيما] (ئە) يۈز، چىراي، تەلەت، كۆرۈنۈش، بەت، ئەپت، تۇرۇق:
ساچار ئېردى مەئانى دۇرلاردىن لەفزىدەكىم ئىيما،
كى فەزلۇ ئىلمىكىم ھەم لەتافەت مۇلكىدە سىيما.
— موللا نىياز.

سىيمەندام [سيم اندام] (پ) كۈمۈش تەن، ئاق بەدەن.

سىيمەندود [سيم اندود] (پ) كۈمۈش قاپلانغان، كۈمۈش بىلەن ئورالغان.

سىيمبەر [سيم بر] (پ) كۈمۈش بەدەن، ئاق بەدەن؛ گۈزەل مەھبۇب:
مۇنىڭ ھالىدىن شەھ ئىدى بىخەبەر،
نىھان ئاھ ئۇرار ئېردى ئول سىيمبەر.
— ئا. نىزارى.

سىيمپاش [سيم پاش] (پ) كۈمۈش چاچقۇچى.
سىيمپاش ئەيلەمەك — كۆز يېشى تۆكمەك:
سىيمدەك ئىشك كۆزى فاش ئەيلەپ،
بەرى ئالەمگە سىيمپاش ئەيلەپ.
— نەۋائى.

سىيمپا شەندە [سيم پاشنده] (پ) كۈمۈش چاچقۇچى؛ كۆز ياش تۆكۈش.

سىيمتەن [سيم تن] (پ) كۈمۈش بەدەن؛ گۈزەل، زىبا:
بىر سېنىڭدەك كۆرمەدىم ئالەمدە شوخى سىيمتەن،
سەرۇ بويلۇق، گۈل مەڭزلىك سىرىنۇ نازۇك بەدەن.
— قەلەندەر.

سىيم قەلب [سيم قلب] (پ + ئە) ساختا پۇل.

سىيمكەش [سيم كش] (پ) كۈمۈش يۇكلەنگەن، كۈمۈش ئارتىلغان.

سىيمگۇن [سيم گون] (پ) كۈمۈش رەڭ، ئاق

www.uyghurkitap.com

تۈسلۈك:
رەگى گۈل سىيمگۈندۇر شىشەئى شەنبەمنى نوش ئەتكەچ،
چىمەن گويا مۇسبەتخانادۇر بۇلبۇل خۇرۇش ئەتكەچ.
— زەلىلى.

سىيمىن [سيمين] (پ) كۈمۈشتەك ئاپئاق، كۈمۈش رەڭ:
نە كۈندۈز شەرتدۇر مەي ئىچكەلى شۇربى مۇدامىمدىن،
قەدەھ تۇت ساقىئى سىيمىن بەدەنكىم ماھىتاب ئەيلەپ.
— زەلىلى.

سىيمىن بەدەن — ئاق بەدەن، تېنى ئاپئاق:
قەدەھ تۇت ساقىئى سىيمىن بەدەنسەن،
قىيامەت قامەتى گۈلى پىرھەن سەن.
— زەلىلى.

سىيمىن زەقەن — ئاق يۈزلۈك؛ چىرايلىق:
شوخ جەۋلان جىلۋە كافىر شىۋەسى سەييادلىق،
سەرۋى قەد، سىيمىن زەقەن ھەم ئارەزى ئۆتلۈككىنە.
— ئەرشى.

سىيمىنبەر [سىمين بر] (پ) ئاق بەدەن، زىبا.

سىينە [سينە] (پ) كۆكرەك، كۆكس؛ يۈرەك:
سىينەپۇر دەردى يۈرەكدىن خۇ چىكان،
ئەيدىلەر: «بىزلەرگە بۇ يەردۇر مەكان».
— زەلىلى.

سىينەئى ئەفكار — كۆكسى جاراھەتلەنگەن، قەلبى يارا:
ئوتلۇغ ئاھىمنى چىقارغان سىينەئى ئەفكاردىن،
گۈل جەفاسىنى چېكىپ گۈلشەن ئىچىدە خاردىن.
سابىتى سەييارە يەڭلىغ كۆزلەرى بىداردىن،
پايمالى غەم بولۇپ قالغان زەلىلى زاردىن.
سەد ھەزاران بەندەكى يەتكۈر ئەگەر يەتسەڭ سەبا.
— زەلىلى.

سىينەئى پاك — ساپ قەلب، پاك يۈرەك:
چۈجۈدۈڭ قەددىگە كۆرمىش مۇناسىب خىلئەتى لەۋلاك،
ئەلەم نەشرەھ سىفاتلىغ سىينەئى پاكىڭنى قىلمىش چاك.
— شەۋقى.

سىينەبەند [سينەبند] (پ) ئاشىق يۈرىكىنى ئۆزىگە بەنت قىلغۇچى.

سىينەرېش [سينەريش] (پ) كۆكرىكى تېشىلگەن، كۆڭلى يېرىم.

سىينەسۇز [سينەسوز] (پ) يۈرەكنى كۆيدۈرگۈچى، ئۆرتىگۈچى:
ھەرلالە بىر ئەخگەر ئېرۇر، لېك سىينەسۇز،
قاي كۈھى دەرد ئارا بۇ سىفەت لالە باردۇر.
— نەۋايى.

ش

شاب [شاب] (ئە) ياش كىشى، يىگىت، نەۋقىران:
ئاقىپ كۆزلەرىدىن چۇ خۇنابەئى،
يىقىلدى ئۆزىدىن كېتىپ شابەئى.
— ئا. نىزارى.

شاباش [شاباش] (پ) ئاپىرىن، ياشا، بەللى.
بۇ قىچقىرغاچ ئىتىنى لەيلى «باش، باش!»،
تۇرۇپ قالدى بۇ مەجنۇن ئاندا شاباش.
— ئا. نىزارى.

شاپتالۇ [شاپتالو] (پ) شاپتۇل:
دېدى شاپتالۇ: «مەندۇرمەن ئەئلا،
لەززەتىمنىڭ ھېسابى يوق ئەسلا».
— ئەخمەتشا قاراقاشى.

شاتۇ [شاتو] شوتا:
ئىشىكىنى باغلاسە تۇڭلۇككە بارغاي،
قويۇپ شاتۇ، باشىن ئاندىن چىقارغاي.
— ناقىس.

شاتىر [شاطر] (ئە) پادىشاھ، خان ۋە باشقا ئەمەلدارلار ئاتلىق يۈرگەندە ئۇلارنىڭ ئېتىنىڭ تىزگىنىنى تۇتۇپ ماڭىدىغان ۋە باشقا خىزمەتلىرىنى قىلىدىغان چاققان، يۈگۈرۈك خىزمەتچى؛ شاتۇر.

شاتىرانە [شاطرانە] (ئە + پ) شاتۇرغا ئوخشاش، شاتۇركەبى:
مىسالى شاتىرانە چۇستۇ چالاك،
ئېتەكنى قىستۇرۇپ يۈردۈمكى بىباك.
— ناقىس.

شاخ [شاخ] (پ) 1) دەرەخ شېخى، پۇتاق:
مۇنى ئاڭلاپ دەرەخت ئۈستىگە چىقتىم،
ياشۇنۇپ شاخ ئارا باشىمنى تىقتىم.
— ناقىس.

2) ھايۋان ياكى ئەپسانىۋى مەخلۇقلارنىڭ مۇڭگۈزى.

شاخى رەيھان — رەيھان گۈلىنىڭ شېخى:
گۈلشەنى ئىمكاندا بويى ئىشقىدىن تەيب ئەت دىماغ،
بۇ فەنا باغ بويى شاخى رەيھاندىن ئۈزۈل.
— ناقىس.

شاخە [شاخە] (پ) كىچىك شاخ، شاخچە.

شاخسار [شاخسار] (پ) شاخ ـ شۇمبىلار، شاخ ـ پۇتاقلار:
سەيلى ئەشكىمدىن ئۆتەرگە ئاجىز ئولساڭ كېسكامەن،
باغى ئۇمرۇم شاخسارىن قىلغىلى ئامادە پۇل.
— نەۋابى.

شاد [شاد] (پ) خۇشال، خۇرسەن:
قىلىپ قۇللۇقنى سۇلتان تۇت، كۆڭۈلنى بارچەدىن كەم تۇت،
كۆزۈڭنى كېچە لازىم تۇت، ئۆزۈڭنى شاد ـ خۇررەم تۇت.
— موللا نىياز.

شاد ئەتمەك — خۇشال، خۇرسەن قىلماق.
دۇئا بىرلە ھەركىم ئانى ياد ئېتەر،
كى تەۋسىن ئىلە روھىنى شاد ئېتەر.
— ئا. نىزارى.

شاد ئەيلەمەك — «شاد ئەتمەك» كە قاراڭ:
مەن نەچۈك ئەيلەي كۆڭۈلنى شادلەر،
قايسى بىر غەمدىن قىلاي فەريادلەر.
— خاراباتى.

شاد قىلماق — خۇشال، خۇرسەن قىلماق:
ئەفۇئەت گۇناھىنى، شاد قىلغىل،
جەننەت ئىشىكىن كۇشاد قىلغىل.
— موللا سالېھ.

شاد ئولماق — خۇشال، خۇرسەن بولماق:
نەدەپ ئېردى ئالىم ئاڭا ياد ئولۇپ،
مۇئەللىم ئانىڭ ئەقلىغە شاد ئولۇپ.
— ئا. نىزارى.

شادۇ خۇررەم — خۇش ۋاقىت، خۇش چاغ:
ئەندىن چىقتىم چۇ شادۇ خۇررەم،
قوينۇم تولا جەيب ھەم ئېتەك ھەم.
— نەۋابى.

شاداب [شاداب] (پ) مول، سىراپ؛ قانغان، بەھرىمەن بولغان:
شەرابى ئەرغەۋانى شىشەئى گۈلگۈنگە تولدۇرمىش،
مېنى شاداب ئېتەرگە ساقىتى مەستانە بولغايمۇ؟
— زەلىلى.

شادان [شادان] (پ) خۇشال ھالدا، خۇرسەنلىك بىلەن:
تۇرار ئېردۇككى غەمسىز ئەسرۇ شادان،

ئۇيغۇر كتاب تور بېكىتى www.uyghurkitap.com

يىراقتىن بىر يىگىت بولدى نەمايان.

— ناقىس.

شادان بولماق — خۇشال، خۇرسەن بولماق:

كۆرۈپ ئانى قارى بولدى شىتابان،
قوچاغىغە ئالىبان بولدى شادان.

— ناقىس.

شادكام [شادكام] (پ) شاد، خۇرسەن:

كىم دېگەيكىم، قوي بىزنىڭ مەنزىلغەغام،
ناتەۋان ئەزىم ئەتتى ئول يان شادكام.

— نەۋايى.

شادلىغ [شادلىغ] «شادلىق» قا قارالسۇن.

چۈشەھزادەگە يەتكۈسى شادلىغ،
زەمانە بولۇر غەمدىن ئازادلىغ.

— ئا. نىزارى.

شادلىق [شادلىق] خۇشاللىق، خۇرسەنلىك:

كى دەرد ئەھلىغە يەتتى بىدادلىق،
چۈمۈلۈك ئەھلىدە يوقتۇرۇر شادلىق.

— ئا. نىزارى.

شادمان [شادمان] (پ) شاد، خۇشال، خۇرسەن:

چۇ بەرھاد ئاندا تۇرۇپ بىر زەمان،
كى تاش سەنئەتىگە بولۇپ شادمان.

— ئا. نىزارى.

شادمان بولماق — شاد، خۇشال، خۇرسەن بولماق:

بەناگاھ بۇخارا بولۇپدۇر ئەيان،
فەقىر ناتەۋانلار بولۇپ شادمان.

— ئا. نىزارى.

شادمان قىلماق — شاد، خۇشال، خۇرسەن قىلماق:

قىلىپ شادمان داغى شاھ ئەيلەدى،
خەلايىققە پۇشتى پەناھ ئەيلەدى.

— ئا. نىزارى.

شادمانە [شادمانە] (پ) خۇشال، شاد، مەمنۇن:

ئۇمىد ئىلە بارچە شادمانە،
ئۆيلەر ساڑى بولۇپ رەۋانە.

— نەۋايى.

شادمانلىق [شادمانلىق] خۇشاللىق، خۇرسەنلىك:

ئۆلۈك ئېردىمكىم تىرىلدىم، شادمانلىقدىن دېدىم،
باشىمە گويا بۇ كۈن ئىيسايى پەيغەمبەر كېلىپ.

— قەلەندەر.

شادىانە [شادىانە] (پ) شادلىق كۆيى:

ئول تاق ئۆزە دەردى جاۋدانە،
چالسۇن بۇ تەرەپتە شادىيانە.

— نەۋايى.

شارىب [شارب] (ئە) ئىچكۈچى؛ مەي ئىچكۈچى:

بۇ ئىشقىم بىرلە ئەقلىم بولسە جارىپ،
بولايىن جۇرئەسسىدىن قەترە شارىپ.

— موللا پازىل.

شاردئ I [شارع] (ئە) توغرا يول، چوڭ كوچا.

شاردئ II [شارع] (ئە) دىنىي قانۇن چىقارغۇچى، قانۇنشۇناس.

شاغىل [شاغل] (ئە) شۇغۇللانغۇچى، مەشغۇل، ئىجرا:

نېچۈك ئەمر ئەيلەسە مەشمۇلى شامىل،
ئەساكىر بارچەسى ئەمرىگە شاغىل.

— ناقىس.

شاغىل ئەيش — كەيپ ـ ساپا. ھۇزۇر ـ ھالاۋەت بىلەن مەشغۇل بولۇش:

ئىدى بىر خىلۋەت ئىچرە شاغىلى ئەيش،
يوق دېدى ئاندا خادىملار بىلەن جەيش.

— ناقىس.

شافي [شافى] (ئە) قېنىشارلىق، يېتەرلىك:

ھەر بىرى بىر ئۆزرىكىم قىلدى خىتاب،
بەددى چۇن ھۇد ـ ھۇد ئاڭا شافي جەۋاب.

— نەۋايى.

شاقاقۇل [شقاقل] (ئە) بىر خىل دورا ئۆسۈملۈكى.

شاقۇل [شاقول] (ئە) تامچىلىقتا تامنىڭ تۈز ياكى ئەگرىلىكىنى بىلىشكە ئىشلىتىلىدىغان، ئۇچىغا قوغۇشۇن بېكىتىلگەن يىپ.

شاكىر [شاكر] (ئە) شۈكۈر قىلغۇچى، كۆرگەن ياخشىلىقنى ئۇچۇن رەھمەت ئېيتقۇچى، مىننەتدار:

ۋۇجۇدى زاتى پاكىڭ رەھمەتەن لىل ئالەمىن دۇرلار،
بۇ نېئمەت بىزگە بەستۇر شاكىر ئولغىل دائىما مەشكۇر.

— شەۋقى.

شاگىرد [شاگرد] (پ) ئوقۇغۇچى، ئۆگەنگۈچى، شاگىرت:

مېۋەلەر ئىچرە مەندۇرمەن ئەفزۇن،
ماڭا شاگىرد ۋامىقۇ مەجنۇن.

— ئەخمەتشا قاراقاشى.

شاگىردكردار [شاگردكردار] (پ) ئۆزىنى شاگىرتتەك تۇتقۇچى، شاگىرت تەبىئەتلىك.

شاگىردلىق [شاگردلىق] شاگىرتلىق، ئوقۇغۇچىلىق.

شال [شال] يۇڭ رەخت؛ يۇڭ رەختتە تىكىلگەن كىيىم؛ روماڭ.

دىدىكىم بىنەزىرى: «قالمادى مال،
ئالىپ كەلدىم ھەمە كىمخاب ئىلە شال».

— ناقىس.

شام [شام] (پ) كەچقۇرۇن، شام؛ قاراڭغۇلۇق، تۇن،

كېچە:
رەھى سۇبھى ئۇمرۇم يېتىپ شام ئارا،
بۇ سەۋدا بىلەن قالمادى ئەقل ھۇش.
— شەۋقى.

شامۇ سەھەر — كېچە ـ كۈندۈز، دائىم، ھەمىشە:
ياتىپدۇر ئىشكىڭنى ياستانىپ، شامۇسەھەر يېغلاپ.
يۇرەكىن قان ئېتىپ، كۆزلەرنى خۇنبار يېغلاتمە.
— قەلەندەر.

شامۇھەبەش — قاراڭغۇ، قاپقاراڭغۇ؛ قاراڭغۇ كېچە، شام:
شامۇ ھەبەش ئەسىر ئېرۇر ھەرخەمى كاكۇلىدە كۆر،
زۇلفى سىلسىلى دەغى چىن ئېلىنى قىلۇر غۇلام.
— زەلىلى.

شامى ئەجەل — ئەجەل كېچىسى، ئەجەل شامى:
بولمىش ئول شامى ئەجەل ئۇمرۇڭ كۇنى ئولتۇرغۇسى،
بولماغايكىم ئۇشبۇ ۋەقتىدە مېھرى تاباندىن ۋەفا.
— خۇشھال غەربى.

شامى ئەندۇھ — غەم كېچىسى، قايغۇلۇق تۇن:
بۇ يەڭلىغ ھال ئىلە ئول شامى ئەندۇھ،
ئاڭا ئەندۇھ يۇكلەپ كۇھ تاكۇھ.
— نەۋائى.

شامى دەيجور — ئەڭ قاراڭغۇ تۇن، قاراڭغۇ كېچە.

شامى دۇدەندۇد — قاپقارا تۇن؛ زۇلمەت.

شامى ماھتاب — ئايدىڭ كېچە.

شامى مېھنەت — قىينىچىلىق، مۇشەققەت كېچىسى.

شامى مېئراج — كۆككە كۆتۈرۈلۈش تۇنى.

شامى نىفاق ئەھلى — مۇناپىقلار، بۆلگۈنچىلىك تەرەپ-تارلىرى، قارا نىيەتلەر، ئىچى قارىلار.

شامى ھەجر — ھىجران قاراڭغۇلۇقى، ئايرىلىش تۇنى:
ساڭا بولدى شامى ھەجرىڭ ئاقىبەت سۇبھى ۋىسال،
گەرچە تارتتىڭ ئەي قەلەندەر، رەنجۇ مېھنەت بۇ كېچە.
— قەلەندەر.

شامگۇن [شام گون] (پ) قارا، قارا رەڭ.

شامە [شامە] (ئ) پۇراش قوۋۇنتى، ھىدلاش؛ بۇرۇن:
سەباگۇلزار ئىچىدىن نەكھەتى زۇلفۇڭنى كەلتۇردى،
دىماغ ئاشۇفتەلىكىدىن بۇيى ئالۇرنى شامە بىلمەيدۇر.
— زەلىلى.

شامىل [شامل] (ئ) تېگىشلىك؛ يېتەرلىك، ئورۇنلۇق:
تەقەررۇس بىرلە بىلمەك بولدى لازىم،
ئەگەرچە بۇ مۇزەممەت كۆپكە شامىل.
— ناقىس.

شامىيانە [شامىيانە] (پ) چېدىر:
تىكىلگەن ھەر تەرەف بىر شامىيانە،
تىلىسماتى سىكەندەردىن نىشانە.
— ناقىس.

شان [شان] (ئ) 1) قەدىر ـ قىممەت، مەرتىۋە، دەرىجە:
ھەر كىشى شانىنكى رەفىئ ئەيلەدى،
ئەمرىغە ئالەمنى موتىئ ئەيلەدى.
— نەۋائى.

2) ھۆرمەت، ئىززەت:
رىئايە قىلاي ئولچە ئىمكانىندۇر،
ئانىڭدەك سەرەفرازلەر شانىندۇر.
— نەۋائى.

شانە [شانە] (پ) تارغاق:
بارى ئىشقىڭنى تەھەممۇل قىلغالى كاشانە يوق،
تارى زۇلفۇڭنى يەزەرگە تاقەتى ھەرشانە يوق.
— زەلىلى.

شانەدان [شانەدان] (پ) تارغاقدان.

شاه [شاه] (پ) 1) پادىشاھ، خان، شاھ:
كى سەن ـ سەن كەرەملىك ئۇلۇغ پادىشاھ،
ئەھەد لەم يەزەل شاھ بىئىشتىباھ.
— ئا. نىزارى.

2) ئاللاھ، تەڭرى:
ئىش ئۇلۇقدۇر، شاھ ئۇلۇق، دەرگاھ ئۇلۇق،
يول قاتتىق، ۋادى ئۇزۇن، دىلخاھ ئۇلۇق.
— نەۋائى.

شاھۇ گەدا — ھەممە، بارچە:
بۇخارىكى تىيرە ئۇزرەكىم قالۇر ئەي كەدخۇدا ئاخىر،
ئەدم يولىغە بىر ـ بىر كىرگۈسى شاھۇگەدا ئاخىر.
— زەلىلى.

شاھى ئالەم — پۈتۈن دۇنيانىڭ، ئالەمنىڭ شاھى:
شىكۆھ قىلمە بەختى بەددىن، ئەي قەلەندەرىكىم، ئەزەل،
بىرنى شاھى ئالەمۇ بىرنى گەدا قىلدى فەلەك.
— قەلەندەر.

شاھى ئالەمگىر — دۇنيانى ئىگىلىگۈچى شاھ، جاھانگىر.

شاھى ئالىي سەرىر — ئالىي مەرتىۋىلىك شاھ.

شاھى ئالىي سىفەت — يۇقىرى خۇسۇسىيەتلىك شاھ.

شاھى ئالىي نەجاد — ئېسىل شاھ، ئاتا ـ بوۋىلىرىمۇ شاھ بولۇپ تۇغۇلغان پادىشاھ.

شاھى ئەبرار — ياخشى كىشىلەر، پاك ئادەملەر شاھى:
بۇ سۆزدىن ئول شاھى ئەبرار،
فىراقۇ دەردى ئۇممەتكە گىرىفتار.
— ناقىس.

ئۇيغۇر كتاب توربېكتى www.uyghurkitap.com

شاهی ئەنجۇم گۈرۈھ — كۆپ پۇقرالىق شاھ.

شاهی باتەمىز — پاك، ئېسىل شاھ:
ئويۇن قىلدىم ساڭا مەن ئەي ئەزىزىم،
جەھان ئىچرەكى شاھى باتەمىزم.
— موللا پازىل.

شاهی بەندەنەۋاز — رەھمدىل، مېھرىبان شاھ:
كىم بۇ سۆزلەركى شاھى بەندەنەۋاز،
قىلدى بۇ قولغە مۇجۇبى ئەئزاز.
— نەۋائى.

شاهی بىداد — زالىم، ئادالەتسىز شاھ:
ھەمە سەرزەنىش قىلدى جەللادغە،
كى لەئنەت قىلىپ شاھى بىدادغە.
— ئا. نىزارى.

شاهی جەم جاھ — ئەڭ يۇقىرى مەرتىۋىلىك، ئالىي شاھ:
دېدى يىغلاپ تۇرۇپ: «ئەي شاھى جەم جاھ،
چۇ كۆردى بۇ غەزەپنى نەفسى بەدخاھ.»
— ناقىس.

شاهی جەھان — جاھانىنىڭ شاھى:
سەركىشى سەجدەنىڭ تۇفراغىدىن گەردى غۇبار ئەرمەس،
ئەگەر شاھى جەھاندۇر تەختسىز يا تاجدار ئەرمەس.
— زەلىلى.

شاهی جەھانە — جاھانىنىڭ شاھى:
جەھان ئىچرە ئىدىم مەن بىر يىگانە،
بولۇپ ئالەم ئارا شاھى جەھانە.
— موللا پازىل.

شاهی جەھاندار — جاھانىنى ئىگىلىگۈچى، جاھاننى سو
رىغۇچى، قۇدرەتلىك شاھ:
يۈزىدىن بەھرىۋەر بولغاچ نەمۇدار،
ئېرۇر ئاشىق ئاڭا شاھى جەھاندار.
— ناقىس.

شاهی چالاك — كېلىشكەن، قاملاشقان شاھ:
بۇ بىچارە داغى سۆزدە ئىدى پاك،
قاراپ قالدى يۈزىگە شاھى چالاك.
— موللا پازىل.

شاهی خۇبان — گۈزەللەر شاھى:
نەچە مۇددەتدۇرۇر كىم مەن ساڭا، دىلبەرى رەئنا،
بولۇپ مەن ۋالەئى شەيدا تۇشۇب سەن شاھى خۇبانىم.
— فىراقى.

شاهی خۇردەدان — ئۆتكۈر، ئەقىللىق، دانىشمەن شاھ:
سۇجۇدى دەرگەھىدىن باش كۆتەرمە، ئەرشىيا، ۋەھكىم،
جەھاندا بولمادى مۇنداغكى شاھى خۇردەدان پەيدا.
— ئەرشى.

شاهی خۇرشىدۋەش — قۇياشتەك قۇدرەتلىك شاھ:
ئۇرۇپ شاھى خۇرشىدۋەش بارگاھ،
چېكىپ دەشت ئۆزە سەبزە يەڭلىغ سىپاھ.
— نەۋائى.

شاهی خىرەد — دانا، ئەقىللىق شاھ.

شاهی دانىشقەرىن — كۆپ پەنلەرنى ئۆزلەشتۇرگەن، بىلىملىك شاھ.

شاهی دەريائەتا — ئالىي ھىممەتلىك شاھ.

شاهی دەريا جەناب — ناھايىتى مۆتىۋەر شاھ.

شاهی دەريا نەۋال — سېخىي شاھ.

شاهی دەلىر — دۆيۇرەك، شىجائەتلىك شاھ.

شاهی دەۋران — يەر يۈزىنىڭ شاھى؛ زامان شاھى:
بەندە ئاجىز فۇلسىرات مۇشكۈلنى ئاسان ئەيلىگەي،
ساقلابان دەۋزەخ ئوتىدىن شاھى دەۋرانىمغە ئەرز.
— شەۋقى.

شاهی دۇلدۇل — ھەممە نەرسىنى تېز بىلگۈچى، تېز خەۋەر تاپقۇچى شاھ:
داغى ئايدى مۇھەممەددىن خەبەر ئول،
ئىشىتكەچ كۆپ سۆيۈندى شاھى دۇلدۇل.
— ناقىس.

شاهی زەمانە — زامانىنىڭ شاھى:
بارىپ تاپقۇم سېنى با ھەر بەھانە،
بولۇر مەن ئول زەمان شاھى زەمانە.
— موللا پازىل.

شاهی غازی — غالىب شاھ، غەلىبە قىلغۇچى پادىشاھ.

شاهی غالىب — غەلىبە قىلغۇچى، غالىب شاھ:
قىلىپ نۇرىنى پەيدا شاھى غالىب،
ئىدى زاتى بىلە ۋەسلىغە تالىب.
— ناقىس.

شاهی غەددار — خىيانەتكار، مەككار شاھ:
چۇ مۇنداق ۋەئدە قىلدى شاھى غەددار،
ئۆپۈپ يەر تەبرەدى گۈمراھى مەككار.
— نەۋائى.

شاهی غەمخار — غەمخور، مېھرىبان شاھ:
جەھان ئىچرە مېنى ئول شاھى غەمخار،
بۇ يەڭلىغ ھالغە ئەيلەپ گىرىفتار.
— موللا پازىل.

شاهی فەررۇخبەخت — بەختلىك شاھ.

شاهی فەررۇخفال — بەختىيار، كېلەچىكى پارلاق شاھ.

شاهی فەغفۇر — شاھلار شاھى:
كىرىپ يا ئۆيىگە ئاندا ئاغ قىلىپ زور،
كى كۆرسە ئافەرىن دەر شاھى فەغفۇر.
— ناقىس.

شاهی فىروزىن — بەختلىك شاھ:
كىشكىسم ئۆزگەدىن كور ئەتسە كۆزىن،
كۆرەر ھەقنى بولۇپ شاھى فىروزىن.
— مولا پازىل.

شاهی كىشۋەر خۇدا — مەملىكەتنى ئىدارە قىلغۇچى شاھ، ھۆكۈمران.

شاهی كىشۋەرخىسلەتلىك — مەملىكەت شاھى، ھۆكۈمران.

شاهی كىشۋەركۆشاي — باشقا مەملىكەتلەرنى ئۆزىگە بويسۇندۇرغۇچى قۇدرەتلىك شاھ، جاھانگىر.

شاهی گەردۇن جەۋاب — يۇقىرى دەرىجىلىك، ئۇلۇغ، قۇدرەتلىك شاھ:
تەئەققۇل بىلە شاھى گەردۇن جەناب،
قىلىپ ئول رەقەم ئىنتىھابىن ھىساب.
— نەۋابى.

شاهی گەردۇن فىراش — پۈتۈن يەر يۈزىنىڭ شاھى، جاھان شاھى.

شاهی گەردۇن شۇكۇھ — ئىنتايىن داڭلىق، شان ـ شەۋكەتلىك شاھ.

شاهی گۈشۋاره — شاھانە ھالقا؛ ئەتىۋارلىق:
ئېرۇرلار ئىكى شاھى گۈشۋارە،
ھەسەن بىرلە ھۇسەيىن خوشكۈارە.
— مولا پازىل.

شاهی گۈلئۇزار — گۈل يۈزلۈك، گۈزەل شاھ:
كۆزۈم كور ئەيلەبان كۆردۈم نىگارىم،
جەھان ئىچرە شاھى گۈلئۇزارىم.
— مولا پازىل.

شاهی لەۋلاك — ھەممىنىڭ ھاجىتى چۈشىدىغان، بولۇشقا تېگىشلىك شاھ:
ئويانىدى شول زەمان ئول شاھى لەۋلاك،
قىيام ئەيلەپ تەھارەت ئەيلەدى پاك.
— ناقىس.

شاهی مەخزەنفىشان — ساخاۋەتلىك، سېخىي شاھ.

شاهی مەغفۇر — مەرھۇم شاھ، گۇناھى كەچۈرۈلگەن شاھ.

شاهی مۇزەفەر — غالىب، زەپەر قوچقۇچى شاھ:
بىلىپ خەلق شاھى مۇزەففەر ئانى،
ھەكىمۇ ۋەلىيۇ پەيغەمبەر ئانى.
— نەۋابى.

شاهی نەقشبەند — ھەممگە قادىر شاھ؛ نەقشبەندلەرنىڭ شاھى:
بەندە ئاجىزغە مەدەد كۆرگۈزسە شاھى نەقشبەند،
ئەۋلىياۋۇ مۇجتەھىدلاردىن مەدەد خاھىمغە ئەرز.
— شەۋقى.

شاهی نەۋھاستە — ياش شاھ.

شاهی ئىشرەتپەرەست — ئەيش ـ ئىشرەتكە بېرىلگەن، ئىشرەتپەرەس شاھ.

شاهی ئىھسان — باشقىلارغا ياخشىلىق، خەير ـ ساخاۋەت، ئىنئام ھەدىيە قىلغۇچى شاھ:
كۆزۈڭ كافىرلىقى يەتمەيدۇرۇركى سۇرمەدار ئەتتىڭ،
مېنى ئولتۇرگەلى مايىل بولۇپ سەن شاھى ئىھسانىم.
— فىراقى.

شاها [شاها] (پ) ئەي شاھ، (مۇراجىئەت بورمىسى):
شاها نەسىھەتىمدۇر گويا كى نوش دارۇ،
ئاھىستە سۇرت تەكاۋۇر ھەر كوشە دادخاھ.
— زەلىلى.

شاهانه [شاهانە] (پ) پادىشاھلارچە، شاھلارغا خاس:
مەگەر تەشرىف ئەتسە ئەرشىيا، سال پەردەسىدىنكىم،
كۆزۈڭ مەئۋالەر ئەيلەپ مەسنەدى شاھانە ئاندىن كۆپ.
— ئەرشى.

شاهانه سەنئەت — دەبدەبلىك، ماھارەت بىلەن تەييارلانغان، گۈزەل سەنئەت:
قىلىپ قەسىر شاھانە سەنئەت بىلە،
زەرۇ سىيمۇ جەۋھەردە زىينەت بىلە.
— ئا. نىزارى.

شاهانه بەزم — كاتتا بەزمە، داغدۇغىلىق زىياپەت:
تۇزدىلەر شاھانە بەزمى دىلپەزىر،
بادە ئىچتى ئىشق ئار بولغان ئەسىر.
— نەۋابى.

شاهەنده [شاھندە] (پ) 1) پەرھىزكار.
2) ياخشى، دۇرس:
جۇملەجان پەرۋانەدۇر ۋەسلىڭ چىراغى ئۆزرە كۆر
شۇئلە گۈلگۈن پوش ئېرۇر سىينەمدە داغى ئۆزرە كۆر،
سەرۋلەر ئەر قامەتىنى چار باغى ئۆزرە كۆر.
زەئفەران مەندىن قىزىل بەخمەل تۇماغى ئۆزرە كۆر،
زەرنىگارا قۇببەئى شاھەندە ئىستىغناسى بار.
— زەلىلى.

شاهەنشەھ [شاھنشە] (پ) شاھلار شاھى، ئۇلۇغ شاھ:
يەنە ھەم مەزارى ئەمىرى جەھان،
كى شاھەنشەھى مىر تۇمۇر كورگان.
— ئا. نىزارى.

شاهباز [شاھباز] (پ) لاچىن:
كەبۇتەر لەيلىيۇ، شاھباز مەجنۇن،
بولۇپ شاھىن يەڭلىغ جىسمى پۇرخۇن.
— مولا پازىل.

شاه بەيت [شاەبيت] (پ + ئ) ئاساسي بېيت.

شاهراه [شاهراه] (پ) چوڭ يول، خان يولى:
شاهراه شەرئىنى تا ئۆلگۈچە تەرك ئەتمەگىل،
قەۋلى پەيغەمبەر دۇرۇر ئۇممەتكە دەستۇرۇل ئەمەل.
— زەللىلى.

شاهزاده [شاەزاده] (پ) شاه ئوغلى، شاهزاده:
بەيان ئەيلەپ ئانى ئەيلەپ مۇبەرھەن،
ئىشتسە شاهزاده ئانى رەۋشەن.
— ناقس.

شاهسۇۋار [شاهسوار] (پ) ئات مىنىشكە ماهىر، چەۋەنداز:
كى شەھزاده كەۋنەيىن ئارا شاهسۇۋار،
بۇلار ئەرش ئەئلاغە گۇشۇار.
— ئا. نىزارى.

شاهلىغ [شاهليغ] «شاهلىق» قا قارالسۇن.

شاهلىق [شاهليق] شاه ئىگدارچىلىقىدىكى، شاهقا مەنسۇپ:
بولۇر ئاقىبەت بىر كۇنى ئاشكار،
بولۇپ شاهلىق تەختىدە بەرقەرار.
— ئا. نىزارى.

شاهۋار [شاەوار] (پ) 1) شاهانە، شاهلارغا يارىشىدىغان:
ھەر تەرەپدىن بىر شەھ ئولدى ئاشكار،
بارچە ئايىنۇ سىپاھى شاهۋار.
— نەۋائى.

2) قىممەتباھا، ئۇلۇغۋار:
ئۇزۇلۇپ رىشتە قولدىن كەتتى دۇررى شاهۋار ئەمدى،
جەۋاھىر كاندىن چىقماس بۇدۇرەك مەۋجدار ئەمدى.
— موللا نىياز.

شاهۋەر [شاەور] (پ) «شاهۋار» غا قارالسۇن.

شاهۋەش [شاەوش] (پ) شاهقا ئوخشاش، شاهلارەك:
ھەببەزا، ئەي شاهبازى شاهۋەش،
ھەيئەتىڭ ھەم خۇش، جەمالىڭ داغى خۇش.
— نەۋائى.

شاهى [شاهى] (پ) يىپەكتىن توقۇلغان بىرخىل گۇلدار نېپىز رەخت، شايى:
تىلەرسەن ئافىيەت ئالەمدە ھاسىدلار جەفاسىدىن،
لىباس ئەتمە تەنتگە شاهىيۇ كىمخابلار بىرلە.
— ناقس.

شاهىد I [شاهد] (ئ) گۇۋاھ، ئۇستىدە قاراپ تۇرغۇچى:
قازىئى مەھشەتگە شاهىدسىز كىرامۇل كاتىبەين،
ئۇزگە ئادەمنىڭ گۇناھىنىڭ گۇۋاھى بولمادىم.
— زەللىلى.

شاهىدى دەۋران — دەۋرلەرنىڭ، زامانلارنىڭ گۇۋاھى:
دىلرەبالەر قەسىدىن ئەيلەپ بولماغىل مەغرۇكسم،
شاهىدى دەۋران ساڭا كۆرسەتۇر بادى بۇروت.
— ئەرشى.

شاهىد II [شاهد] (پ) گۇزەل دىلبەر، سۆيۈملۈك يار:
بادەمىر ئاتىدە شاهىد ئەكسى زاهىد بولمادى،
بادە ئۇ شاهىدقا بولماي نەقد پىندارىم فىدا.
— نەۋائى.

شاهىد ۋەش [شاهدوش] (پ) گۇزەل مەھبۇبە، چىرايلىق يار:

شاهىن [شاهين] (پ) قارچىغا
كەبۇتەر لەيلىيۇ شاهباز مەجنۇن،
بولۇپ شاهىن يەڭلىغ جىسمى پۇرخۇن.
— موللا پازىل.

شائىر [شاعر] (ئ) شېئىر يازىدىغان كىشى، شائىر:
كۆرەر ئىبرىدىم تولا شائىر كىتابىن،
ئوقۇر ئىبرىدىم ۋەرەقلاپ بابۇبابىن.
— ناقس.

شائىرانە [شاعرانه] (ئ + پ) شائىرلارغا ئوخشاش، شائىرلارەك، شائىرلارچە؛ شائىرلارغا خاس.

شائىرۋەش [شاعروش] (ئ + پ) شائىرغا ئوخشاش، شائىرەك.

شايەد [شايد] (پ) ئېھتىمال، بەلكىم، ئەجەب ئەمەس، چېغى:
ئەزەل دېھقانى كەلگەيلەر زەمىنى شور ئۆزە شايەد،
ئىنايەتدىن بېرىپ ئىسلاھ زەھىكسم سەبزەزار ئەيلەپ.
— شەۋقى.

شايىست [شايست] (پ) لايىق، مۇۋاپىق، مۇناسىپ.

شايىستە [شايسته] (پ) «شايىست» كە قارالسۇن:
خىزمەتى شايىستە قىلغىل ھىممەتىڭ تۇتغىل بەلەند،
بىر كىيافەت جۇملىدىن مەقبۇلى جەبىادىل غىياس.
— شەۋقى.

شايىئ [شايع] (ئ) يېيىلغان، تارالغان، مەشھۇر بولغان، ھەممىگە مەلۇم بولغان:
نەدىن بۇ كىشى مۇنچە زايىئ قىلۇر،
جەھان ئىچرە بۇ ئىشنى شايىئ قىلۇر.
— ئا. نىزارى.

شەئامەت [شعامت] (ئە) نىيىتى بۇزۇقلۇق، شۇملۇق، يامانلىق.

شەئەبناك [شعب ناك] (ئە + پ) زوق - شوخ بىلەن سايرىغۇچى.

شەئەف [شعف] (ئە) چىن سۆيگۈ، ھەددىدىن ئارتۇق سۆيۈش.

شەب [شب] (پ) كېچە، تۈن:

سەندەگۇ كىيگەن شەب ئەندەررۇز ھۇللەڭدەك ئېمەس،
كېچەۋۇ كۈندۈز لىباسىن كىيسەلەر ئايۇ كۈنەش.

— نەۋايى.

شەباب [شباب] (ئە) ياشلىق، يىگىتلىك.

شەباب ئەۋانى — ياشلىق دەۋرى.

شەباب ئەييامى — ياشلىق دەۋرى، ياشلىق كۈنلىرى.

شەبانە [شبانە] (پ) كېچىلىك، تۈندىكى.

شەب ئاۋىز [شب اويز] (پ) مۇشۇكياپىلاق ئائىلىسىدىكى بىر قۇش.

شەبە [شبە] (پ) قارا؛ قارىلىق.

شەبەفرۇز [شب افروز] (پ) كېچىنى يورۇتقۇچى.

شەبەندۇز [شب اندوز] (پ) كېچىنى قاپلىغۇچى.

شەبەھ [شبە] (پ) قاراتاش؛ قاراڭغۇلۇق.

شەبەھگۈن [شبەگون] (پ) قارا رەڭلىك، قارا تۈسلۈك.

شەب پەرەك [شب پرك] (پ) شەپەرەڭ.

شەب پەرەڭ [شب پرنك] (پ) ئەسلىسى: شەب پەرەك. «شەب پەرەك» كە قاراڭ:

قاراغىل شامۇسەھەر پەرسىز ئۇچارلار شەب پەرەڭ.
جۈملەسى مۇرغى ھەۋانىڭ ئۇچماغى پەردىن ئەمەس.

— شەۋقى.

شەبتاب [شب تاب] (پ) كېچىسى يورۇيدىغان، تۈندە پارلايدىغان.

شەب چەراغ [شب چراغ] (پ) كېچىسى چىراغدەك يورۇقلۇق بېرىدىغان، تۈننى يورۇتقۇچى.

شەبخىز [شب خير] (پ) تۈندە ئويغانغۇچى، تۈن بويى ئۇخلىمايدىغان:

ئەگەر مەنسۇر بولماقلىق تىلەر بولساڭ مۇھەببەتدە،
ھەمىشە ھافىزى شەبخىز يەڭلىغ زىندەدار ئىزدە.

— ھاپىز خارەزمى.

شەبدىز [شبديز] (پ) قارا ئات.

شەبرەڭ [شب رنك] (پ) قاپقارا، توم قارا، تۈندەك قارا؛ قارا ئات:

چۈشەبرەڭ ئەژدەھادەك ھەلقە قىلدىڭ چىنى كاكۇل سەن،
ھەمايىلدار ئېتىپ گوياكى زەنجىرى تەغافۇل سەن.

— زەلىلى.

شەبگەرد [شب گرد] (پ) تۈندە ئايلانغۇچى، تۈن قاراۋۇلى؛ ئاي.

شەبگۇن [شبگون] (پ) قارا رەڭلىك، تۈن كەبى قارا، قاپقارا:

كۆزۈمنى تاكى قىلمىش ئول سەئادەت ئەختەرى مەتلەئ،
قەراغ ئەرمەسكى سەبگۇن ھۇلدەلىن قىلدىم ئاڭا بۇرقەئ.

— نەۋايى.

شەبگىر [شبگير] (پ) تۈندە ئۇخلىمايدىغان، كېچىچە مېڭىپ چىققۇچى:

ئەي بەساقۇمكى بىر كۈندە يول ئۆزرە قالدىڭ،
رەخش بۇ بادىيەدە سۈرگەلى شەبگىر كېرەك.

— زەلىلى.

شەبنەم [شبنم] (پ) شەبنەم:

بىلۇرمەن ئىككىڭىز ھەيران ئېرۇرسىز،
كۆزى شەبنەم كەبى گريان ئېرۇرسىز.

— موللا پازىل.

شەبنەم زەدە [شبنم زده] (پ) شەبنەم چۈشكەن، شەبنەم قاپلىغان.

شەبنەم ئەنگىز [شبنم انگيز] (پ) كۆز ياش ئاققۇزغۇچى، يىغلىغۇچى:

پەرىۋەش دېۋزادىن سۈردى چۈن تېز،
گۇل ئۈزرە سەرسەر ئولدى شەبنەم ئەنگىز.

— نەۋايى.

شەبىخۇن [شبخون] (پ) كېچىسى تۇيۇقسىز قىلىنغان ھۇجۇم:

نەكافىر كۆزلەرىڭ ئالەمنى تەنھا ئەيلەدى تاراج،
شەبىخۇن كەلتۈرۈرغەم جانىمە يۈزمىڭ ئىتاب ئەيلەپ.

— زەلىلى.

شەبى رۇز [شبى روز] (پ) كېچە - كۈندۈز؛ دائىم، ھەمىشە:

ئانىڭ ئۈچۈن كۆيەدۇرمەن شەبى رۇز،
تىلىغە جارى بولدى لەيلى فىرۇز.

— موللا پازىل.

شەبىستان [شبيستان] (پ) 1) كېچە قاراڭغۇلۇقى، قاراڭغۇ تۈن:

شەبىستاننى كۆڭلۈمدە تەھرىر ئېتەي،
شۇخەنسەنج ئولۇپ سۆزنى تەقرىر ئېتەي.

— زەلىلى.

2) كېچىسى قونىدىغان جاي، ياتاق:

ئۇيغۇر كىتاب توربېكىتى www.uyghurkitap.com

تىلەر ئېردى خۇدادىن سۇبھ ئىلە شام،
شەبستانىغە بىر شەمئى سەفا فام.

— مولا سابىر.

شەبىھ [شبيه] (ئە) ئوخشاش، كەبى:

بۇيۇ باشى ماڭا شەبىھ ئېرمىش،
كۆزۇ قاشى ماڭا شەبىھ ئېرمىش.

— نەۋائى.

شەبى يەلدا [شبى يلدا] (پ) قاراڭغۇ؛ قىشنىڭ ئۇزۇن، قاراڭغۇ كېچىسى:

جەھان گەرتىيرە بولسا بىر نەفەسدە ئەي مۇسۇلمانلار،
شەبى يەلدا دېمەڭ كىم كاكۇلىنىڭ قارەسى دەرلەر.

— زەلىلى.

شەت (ت) [شط] (ئە) دەريا ۋە دېڭىز قىرغىقى.

شەتات [شتات] (پ) تارىغان، تارقالغان، چېچىلغان؛ تارقالماق، چېچىلماق؛ ھەر خىل، ئارىلاش:

بۇ جەھاننىڭ ئىشىگىگە بىر زەررەچە يوقتۇر شەتات،
ھەر سەھەر ۋەقتىدە قىلساڭ يىغلاپ ئىستىغپار خوپ.

— قەلەندەر.

شەتارەت [شطارت] (ئە) شوخلۇق، خۇش چاقچاقلىق، چاققانلىق.

شەترەنج [شطرنج] (ئە) شاھمات؛ قاتار:

داغى شەترەنج ئىلە كاغەز قىمارى،
چاپقۇ بۆرى، قوي بىرلە قاتارى.

— ناقس.

شەجەر [شجر] (ئە) 1) دەرەخ، ياغاچ:

بۇ گۈلشەن ئىچرە ھەريان جىلۋەگەر بەرگى شەجەر ئېرمەس،
ۋەرەقلەردۇر يازىلغان خەتلەرى يەكسان خەزان مەزمۇن.

— ناقس.

2) كېلىشكەن قەددى ـ قامەت:

قەددى ھەۋاسىدىن گەھى شەجەر سەرى نەزەر قىلاي،
يۇزى خەياللىدىن گەھى چەمەن ساري گۈزەر قىلاي.

— نەۋائى.

شەجەرە [شجره] (ئە) مەلۇم بىر ئۇرۇق ـ ئەۋلادنىڭ كېلىپ چىقىش ۋە ئۇرۇق ـ تۇغقانچىلىق مۇناسىۋەت تارىخى.

شەخس [شخص] (ئە) ئادەم، كىشى، بىراۋ:

چۇ بۇ شەخس قىلدى تەھىيەت ئەدا،
«كى قارۇن ئاتىم» مەرد سەنئەت نەما.

— ئا. نىزارى.

شەخس دەھرشەخس — ئادەملەر، خالايىق.
شەخس ئىسلام شەخس — مۇسۇلمان.
شەخس نەشاد — ئۆمرىنى كەيپ ـ ساپا بىلەن ئۆتكۈزگۈچى كىشىلەر.

شەخسىي [شخصى] (ئە) ئۆزىگە، خاس، ئۆز.

شەدداد [شداد] (ئە) 1) قەدىمكى يەمەن ئۇلايىتىدىكى «ئاد» دېگەن بىر قوۋمنىڭ پادىشاھى. 2) كۆچمە: زالىم، شەپقەتسىز، مۇستەبىت ھاكىم.

شەددە [شده] (ئە) 1) قىممەت باھالىق مارجانلار ئۆتكۈزۈلىدىغان باغلاردىن بىرنەچچىسىنىڭ بىرىككىنى؛ شەدە. 2) تۇغ، بايراق.

شەدىد [شديد] (ئە) شىددەتلىك، قاتتىق، ئېغىر:

بىلمەگەي رەنج شەدىد ئولغاي.
سىھھەت ئەسبابى ناپەدىد ئولغاي.

— نەۋائى.

شەر [شر] (ئە) يامانلىق، گۇناھ:

كى گويا ئاسماندىن يەرگە چۈشتۇم،
ئەمەس يەركىم، ئەزابى شەرگە چۈشتۇم.

— ناقس.

شەراب [شراب] (ئە) ئىچىملىك، مەي، شاراب، ھاراق:

بىھەد خۇمار ئولدۇم، ساقى، شەراب سۇنغىل،
بولدى ئۆزۈڭگە ئوخشاش ئول بادەئى كەمالىڭ.

— خۇشھال غەربى.

شەرابى ئەرغەۋان — قىزىلگۈلدىن ئىشلەنگەن شاراب:

شەرابى ئەرغەۋان شىشەئى گۈلگۈنگە تولدۇرمىش،
مېنى شاداب ئېتەرگە ساقىئى مەستانە بولغايمۇ؟

— زەلىلى.

شەرابى ئەنتەھۇر — پاك، تازا سۇ، كەيپ قىلمايدىغان شاراب:

تاپماغاي ھەرگىز شەرابى ئەنتەھۇرنىڭ لەززەتىن،
بىر پەرى پەيكەرلەبدىن بىرگىنە سۆيدۇرمىسۇن.

— قەلەندەر.

شەرابى بىخۇدانە — ھوشسىز قىلىدىغان شاراب:

كېتۈر ساقى، شەرابى بىخۇدانە،
كى سەئب ئىش سالدى ئالىمغە زەمانە.

— نەۋائى.

شەرابى شەۋق — زور ئىستەك، ئۆتكۈر ئىشتىياق شارابى:

بۇدەير ئىچرە نېچە يۈرگە مەن خۇمار ئالۇد،
شەرابى شەۋق ئىچىپ زەۋقنى راس قىلايىن.

— ئەرشى.

شەرابى گۈل — گۈل سۈيى، گۈلدىن ئىشلەنگەن شاراب:

بۇ يەڭلىغ كۆلپەتۇ تارتىپ ئەلەملەر،
شەرابى گۈل بولدى رەنجۇغەملەر.

— مولا پازىل.

شەرابى لەئل — يارنىڭ لېۋىدەك قىزىل شاراب:

مەن شەرابى لەئلىدىن سەرشاردۇرمەن، ئەي رەقىب،
سەن يۇرۇرسەن تەشنەلەپ ئىچمەي مەي رۇخساردىن.
— ئەرشى.

شەرابى ناب — تازا شاراب، سۈزۈك مەي:
چۈن ئەزمى شەرابى ناب ئېتەرلەر،
جەيران قوزىسىن كەباب ئېتەرلەر.
— نەۋائى.

شەرابى ئىرتىبات — دوستلۇق، يېقىنلىق شارابى:
قايناسا خۇمىي مۇھەببەتدە شەرابى ئىرتىبات،
سۈرگەلى مەھبۇب ساردىن يېتىشكەي رويمال.
— ناقىس.

شەرابى ئىشق — ئىشق شارابى:
شەرابى ئىشق ئىچكەنلەر يۇرۇر دۇنيادە مەستانە،
كى ھەركىم ئىچسە بۇ مەيدىن بولۇر ئول مەردۇمەردانە.
— ھۇزۇرى.

شەراب ئالود [شراب الود] (ئە + پ) مەي، شاراب يۇققان، شاراب يۇقى.

شەرار [شرار] (ئە) يالقۇن، ئوچقۇن:
مۇمكىن ئىرمەستۇركى سەندىن بىر زەمان قالسام تىرىك،
فۇرقەتۇ ھەجرىڭدە باردۇر ئىچمە يۇزمىڭ شەرار.
— قەلەندەر.

شەرار ئوچۇرماق — يالقۇنلاتماق:
يەنە مولك ئوزە تۇتتى بەھمەن قەرار،
ئوچۇردى زەلالەت ئوتىدىن شەرار.
— نەۋائى.

شەرارى شىددەت — شىددەتلىك يالقۇن:
نىھايەت ئىشتىھايى شەھۋەتىدىن،
يامان نەفسى شەرارى شىددەتىدىن.
— ئەرشى.

شەرارى ئىشق — يالقۇنلۇق ئىشق:
ۋامىق ـ ئۇزرانىڭ شەرارى ئىشقىدىن ئورتەندىلەر،
ھەم سەنۇبەر گۈل پەرى ئىشقىدا چەندان خاردۇر.
— شەۋقى.

شەراره [شراره] (ئە) 1) يالقۇن، ئوچقۇن. 2) دەرد، ئەلەم.

شەرارەت [شرارت] (ئە) يامانلىق، بۇزۇقلۇق:
دېدى دەۋزەخقە: «يوق قىلغىل ھەرارەت،
بۇ كېچە كۆيمەسۇن ئەھلى شەرارەت.»
— ناقىس.

شەرافەت [شرافت] (ئە) خاسىيەت، پەزىلەت؛ ئابرۇي، شەرەپ، ئالىيجانابلىق:
ئەي گەۋھەرى مەھزەنى شەرافەت،
ئەي جەۋھەرى مەئدەنى سەئادەت.
— مۇللا نىياز.

شەرائىت [شرائط] (ئە) ئەھۋال، ۋەزىيەت:
شوخى تەرسا سۆز بۇ نەۋئ ئەتتى بەيان،
كىم شەرائىتدىن بەرى بولدى ئەيان.
— نەۋائى.

شەرە [شره] (پ) ئاچ كۆز، تويماس، نەپسى يامان.

شەرەر [شرر] (ئە) شولا، ئوچقۇن، يالقۇن:
چۇ شەھزادە سالماي بىرنگە نەزەر،
چېكىپ ھەر زەمان ئاھ ئوتلۇق شەرەر.
— ئا. نىزارى.

شەرەرلىك [شررليق] يالقۇنلۇق، ئوتلۇق:
خەيالىڭدىن ئېرۇر مەسجىدلەر ئىچرە،
شەرەرلىك ئاھ ئىلە تۇرلۇك غۇلاغۇل.
— ناقىس.

شەرەف [شرف] (ئە) 1) ئۇلۇغلۇق؛ مەرتىۋە؛ پەخر؛ ئابرۇي:
مۇلازىملەر چىقىپ ئىستەپ، دىرەكلەپ،
شەرەفنى ھەر بىرى ئۆزگە كېرەكلەپ.
— ناقىس.

2) قەدىر ـ قىممەت، يۇكسەكلىك:
بولدى تەمسىل ھاسىلىم تاپماي شەرەفتىن قەترەنى،
چۈن تەببب جەھل ئولدى كۆرۈپ ئەفئالىمنى شەيخ.
— خۇشھال غەربىي.

3) ئەۋزەللىك:
ھەمەلغە قۇياش بەرگەي شەرەف،
يۇرۇش ئەزمى گەر بار ئېسە ھەر تەرەف.
— نەۋائى.

4) بەختىيارلىق:
بۇ خاتۇن باردى بۇرجى شەرەفكە،
شۇرۇئى بەندەلىك ئەيلەر تەرەپكە.
— ناقىس.

شەرەك [شرنك] (پ) ئاچچىق تاۋۇز:
ئەگەرچە سۇرەتىدە سەرۇرەڭدۇر،
قوغانلىق ئىچرە پىشقان بىر شەرەڭدۇر.
— ناقىس.

شەرئەن [شرعا] (ئە) شەرىئەت بويىچە، قانۇنغا ئاساسەن، قانۇنىي:
ھال تارتىپ كىمسەنى كۆرمەس مۇھەققەر ئەھلى ھال،
گەرچە فەرق ئەتمىش كەچكۈ چوڭنى شەرئەن ئەھلى قال.
— ناقىس.

كتاب تورىكتى www.uyghurkitap.com

شەربەت [شربت] (ئە) 1) تاتلىق ئىچىملىك:
ئۇسسىغان يىسەلەر نە راھەتدۇر،
شەربەتنى ئىچسە ھەلاۋەتدۇر.
— ئەخمەتشا قاراقاشى.
2) كېسەلگە بېرىلىدىغان سۇيۇق دورا:
بۇ يۇرماغىل يەنە سەبر، ئەي تەبىب، تەڭرى ئۈچۈن،
كى ئۇشبۇ شەربەت ئېمىس ئەمدى شەزاۋەر ماڭا.
— نەۋائى.
3) لەززەت، بەھرە ئېلىش:
ئىشى دائىم ۋىسالىمنى تەلەبدۇر،
جەمالىم شەربەتىگە تەشنەلەبدۇر.
— ناقىس.
شەربەتى زىندەگانى — ھايات سۈيى، ھاياتنى ئۇزارتىدىغان ۋە بەھرە بېرىدىغان شەربەت.
شەربەتى مەرگ — ئەجەل، ئۆلۈم شەربىتى.
شەربەتى ھىجران — ئايرىلىش، ھىجران شەربىتى:
ئىچەرمەن شەربەتى ھىجران ھەمىشە،
فىراقىدا كۆزۈم گىريان ھەمىشە.
— مۇللا پازىل.

شەرت [شرط] (ئە) 1) بېجىرىلىشى تەلەپ قىلىنغان ئىش؛ بىرەر نەرسىنىڭ ئەملگە ئېشىشى ئۈچۈن لازىم بولغان ئەھۋال، شارائىت:
قۇلاق، باش، قول، ئاياغدىن ئادەم ئولغان مۆئتەبەر
ئېرمەس،
بۇ يول قەتئىدە بىھەد شەرت ئېرۇر مەشرۇتى ئىنسانغە.
— ناقىس.
2) لازىم، كېرەك:
ئاندادۇر شەرت تەۋازۇئ ساڭا،
ئۇتروسىدە قەتئىي تەۋەققۇئ ساڭا.
— نەۋائى.
شەرتى ئەھسان — ياخشىلىق شەرتى، بىرەر نەرسىنى بېغىشلاش شەرتى.
شەرتى ئىرادەت — خاھىشقا مۇۋاپىق.
شەرتى ئىكرام — سېخىيلىق، ساخاۋەتلىك ئادىتى.

شەرر [شر] (ئە) «شەر» گە قارالسۇن.
يا ئوتۇن بولسا ئىدى كۆيدۈرۈبان كۈل قىلغالى،
رۇزى مەھشەر ئوتىنىڭ شەررىدە قىلسۇن نە ئىلاج.
— شەۋقى.

شەرزە [شرزه] (پ) غەزەپلىك، دەھشەتلىك.

شەرفە [شرفه] (پ) 1) بوش ئاۋاز، شاۋقۇن، شەپە:
شەرفەئى كەلدى ئىشكىدىن ناگەھان،
كۆردىلەر نۇرانەئى مەردى كەلان.
— زەللى.
2) كۆلەڭگە.

شەرم [شرم] (پ) ئۇيات، نومۇس:
ئەدا فەھم ئىشۇەگەر، ساھىب كەرەشمە،
ئارىغ سۇرەت، رەقاسە، شەرم چەشمە.
— ناقىس.
شەرمۇھەيا — ئۇيات ۋە نومۇس، ئار ـ نومۇس:
يوق ئۇچۇن خەلق ئىچىدە شەرمۇ ھەيا،
مۇنداغ ئىشلار بولۇپدۇر ئەلگە رەۋا.
— مۇللا قۇربان.

شەرمەندە [شرمنده] (پ) ئۇياتتا قالغان، شەرم ـ ھايانى يوقاتقان، ھاياسىز، رەسۋا:
ئۇشبۇ خارلىق ھەمىشە بار سەندە،
تەئرىف ئەتتىڭ ئۆزۈڭنى شەرمەندە.
— مۇللا نىياز.
شەرمەندە بولماق — ئۇيانقا قالماق، رەسۋا بولماق.
شەرمەندە قىلماق — ئۇياتقا قالدۇرماق، رەسۋا قىلماق:
لەبى لەئلىڭ ئۆزە ئول سەبزەئى خەتتىڭنى كۆرگۈزسەڭ،
قىلۇر ياقۇتنى شەرمەندە شەكسىز خەتتى رەيھانىڭ.
— ھاپىز خارەزمى.

شەرمەندەلىك [شرمندەليك] خىجالەتچىلىك، رەسۋالىق:
ئۆلۈمدىن بەتتەررەك ماڭا زىندەلىك،
ئۇلاردىن قالىپ يەتتى شەرمەندەلىك.
— ئا. نىزارى.

شەرمسار [شرمسار] (پ) ئۇياتلىق، شەرمەندە:
زەللى شەرمسار ئاخىرەتدە ئۆزرە سۇد ئەتمەس،
بېرەرگاھى خۇدا ھەر ھاجەتىڭ بولسا بۇگۈن كەلتۇر.
— زەللى.
شەرمسار ئەتمەك — ئۇياتتۇرماق، رەسۋا قىلماق:
ئەيلەر ئېردىم بىر ئۆزۈم دەئۋايى ئاشقىلىق ساڭا،
ئاقىبەت يۇز مۇنچە مەندىن شەرمسار ئەتكەن يىگىت.
— ئەرشى.
شەرمسار ئەيلەمەك — «شەرمسار ئەتمەك» كە قارالسۇن.
ۋەفاغە ۋەئدە بەرگەندۇر كەرىمدۇر جانى جانانىم،
ۋەفاسىغا خىلاف ئەتمەس غەرىبنى شەرمسار ئەيلەپ.
— شەۋقى.
شەرمسار قىلماق — «شەرمسار ئەتمەك» كە قارالسۇن:
تەرەھھۇم ئەيلەگىل، ئەي ئىختىيارسىزنامە،

دەمادەم ئەل ئىچرە شەرمسار قىلما مېنى.
— نەۋايى.

شەرھ [شرح] (ئە) ئىزاھ، يەشمە:
مىڭدىن بىرنى دېدىم ئەل بولماسۇنلار دەپ مەلال،
شەرھ ئەگەر قىلسام، مۇسۇلمانلار، قىيامەت بۇ كېچە.
— قەلەندەر.

شەرھ ئەيلەمەك — ئىزاھلىماق، يەشمەك، بايان قىلماق، چۈشەندۈرمەك:
بۇ نۇقساننامەنى شەرھ ئەيلەگەن قۇل،
تۆكەر مۇنداغ كۆڭۈل مىناسىدىن مۇل.
— ناقىس.

شەرھ ئەتمەك — «شەرھ ئەيلەمەك» كە قارالسۇن.
شەرھ قىلماق — «شەرھ ئەيلەمەك» كە قارالسۇن.
شەرھى رۇبائىيات — رۇبائىيلار يەشمىسى.
شەرھى ماجەرا قىلماق — ماجىرا سەۋەبىنى چۈشەندۈرمەك.
شەرھى مەقسۇد — ئارزۇ ـ ئىستەك شەرھى.
شەرھى موللا — ئەرەبلەرنىڭ گرامماتىكىسى:
ئوقۇپ «كافىيە» يەتكەچ «شەرھى موللا»
بولۇپمەن بىر پەرى ھۇسنىگە شەيدا.
— ناقىس.

شەرھى ھال — ھال ـ ئەھۋال بايانى:
گاھى چېھرەم ئۆزرە ياش ئول شەرھى ھال ئەيلەپ تۇرۇپ،
ئەيلەگەيمەن ئەرزى ھالىمنى نېچۈك ئېيتلام ئىلە.
— ئەرشى.

شەرھى ۋەقايە — ۋەقەلەر شەرھى:
شەرىكلەر باشلاسە «شەرھى ۋە قايە»،
چېقىپمەن ئارقەسىدىن تايە ـ تايە.
— ناقىس.

شەرھە [شرحە] (ئە) 1) جاراھەت، يارا:
نە شەرھىن ئېشتىگەچ قىلىپ ئەي نالە، سېنى ياد،
كۆز شەرھەلەرىنى كۆرسە، خەراشلىق ساغىنۇرمەن.
— نەۋايى.

2) پارچە، تىلىم:
يار كەلمەسكە دىلىمنى شەرھە ـ شەرھە ئەيلەدىم،
ئەي سەبا، چاكى دىلىم ھالىنى جانانىمغە ئايت.
— خۇشھال غەربى.

شەرئ [شرع] (ئە) 1) شەرىئەت، ئىسلام دىنى قائىدە ـ قانۇنلىرى:
نەچە ئىش بولۇپ شەرئىدىن تاشقارى،
كى ئىنسافدىن ئەيرۇ ياشۇ قەرى.
— ئا. نىزارى.

2) يول، مەسلەك:
ئەي نەۋايى، ئالما يار ئاللىدە يۇز تۇفراغدىن،
كىم بۇ شەرئ ئىچرە مۇھەببەت شېۋەسىدۇر مۇستەھەب.
— نەۋايى.

شەرئى ئەمرى — شەرىئەت بۇيرۇقى:
شەرئى ئەمرىدىن چېقىپ ئابىد ئەگەر تاپسە كەمال،
ئىشق ئېنىدىن نەسىبە ئالماغاندۇر ئول جۇنۇن.
— ناقىس.

شەرئى مۇھەممەد — مۇھەممەد شەرىئىتى:
شەرئى مۇھەممەدنگە سەن بىردەم سۇنماساڭ بويۇن،
قىلغان ئىشلىڭ خەتا ئېرۇر پىرۇ پەدەر رېزا ئەمەس.
— زەلىلى.

شەرىئەت [شريعت] (ئە) دىنىي قانۇن، ئىسلام دىنىنىڭ قائىدىلىرى:
ئۆزۈم قىلماي ئەمەل، ئالگە شەرىئەت ھۆكمىن ئايتۇرمەن،
ئەمەل ئەيلەپ ئەتا، ھاجەتلىرىمنى ھەم كىفايەت قىل.
— ناقىس.

شەرىئەت شىئار — شەرىئەت يولى، شەرىئەت يولىنى تۇتقۇچى:
ئەدەپ بىرلە بولغىل شەرىئەت شىئار،
ئەمەل بىرلە بولغىل ئىبادەت ۋىسار.
— ئا. نىزارى.

شەرىك [شريك] (ئە) شېرىك:
تولا ئېردى ئاڭا باقماقدا مەن بىرلە شەرىك، ئەمما،
مېنىڭ بوينۇمغە تۇشتى بىر نەزەر، دەر زۇلفىنىڭ تارى.
— ناقىس.

شەرىف [شريف] (ئە) شەرەپلىك، ئۇلۇغ، قەدىرلىك، ئەزىز:
ھۇسن ئىلى ئىچرە سېنىڭدەك يوقتۇرۇر ھەرگىز شەرىف،
بارچە مەھۇشلەر سېنىڭ ئالدىڭدا باردۇرلار كەشىف.
— قەلەندەر.

شەرىف ئەلقاب — ياخشى نام، ياخشى لەقەملىك:
قاچان ئاندىن گۇم ئەتسەڭ دەھرۇدارا،
شەرىف ئەلقابى بولغاي ئاشكارا.
— نەۋايى.

شەرىف ئەنفاس — مۇبارەك نەپەس، مۇبارەك ۋاقىت.
شەرىف ئەۋقات — ۋاقىتنى ئەڭ ياخشى مەشغۇلاتلار بىلەن ئۆتكۈزگۈچى.
شەرىف سىفەت — ئۇلۇغ سۈپەت.
شەرىف مەقال — ئۇلۇغ، باھاسىز، تەڭدىشى يوق سۆزلەرنى قىلغۇچى.
شەرىفۇل كەۋنەيىن — ئىككى دۇنيانىڭ ئۇلۇغ كىشىسى.

ئۇيغۇر كىتاب توربېكىتى www.uyghurkitap.com

شەرىفى مەككە — ئۇلۇغ، شەرەپلىك مەككە:
ھەم شەرىفى مەككە بولدى بىقەرار،
تاغ ئۇستىنىدە تۇرۇپ ئۇشتۇر سۆزلار.
— زەلىلى.

شەرىفە [شريفە] (ئە) «شەرىف» كە قارالسۇن.

شەرئىي [شرعى] (ئە) شەرىئەتكە (ئىسلام دىنى قائىدىلىرىگە) تېگىشلىك.

شەرئىيات [شرعيات] (ئە) شەرىئەت مەسىلىلىرىنىڭ مەجمۇئى.

شەست I [شست] (پ) بېلىقنى سانجىپ ئالىدىغان نەيزە؛ بېلىق تۇتىدىغان قارماق:
قۇتۇلماغلىق كەمەد زۇلفىدىن كۆڭلۈمگە دۇر مۇشكۈل،
نەھەڭ بەھرىكى بى پايان گىدىم دەربەند شەست گولدۇم.
— زەلىلى.

شەست II [شست] (پ) ئاتمىش.

شەش [شش] (پ) ئالتە.

شەشپەر [ششپر] (پ) ئالتە قىرلىق گۈرزە:
يەتتى گەر دۇنغە ئاپەت شەشپەر بىدىن،
بولۇپ سۇ ھوت باغرى خەنجەر بىدىن.
— نەۋائى.

شەشدەرى [ششدرى] (پ) دۇنيا؛ ئالتە قاناتلىق ئىشەك:
چەرىدىن تاپماس مۇرەۋۋەت يامغۇرى مەلەك يىلغىچە،
گەر بۇ يەڭلىغ ياغدۇرۇر ئوتلار فراقىڭ شەشدەرى.
— ناقىس.

شەغەب [شغب] (ئە) غوۋغا، توپىلاڭ.

شەفائەت [شفاعت] (ئە) ھىمايە قىلىش، قوللاش:
دېگەيلەر ئۇممەتى رەفرەف سەۋارىم رۇزى مەھشەردە،
ئۇمىتدۇر بىنەسىب ئەتمەس شەفائەت رەمزىدىن ھەرگىز.
— شەۋقى.

شەفائەت ئەيلەمەك — ھىمايە قىلماق، قوللىماق؛ ۋاستىلىك قىلماق.

شەفائەت قىلماق — «شەفائەت ئەيلەمەك» كە قارالسۇن.
شەفائەت قىلىپ ئاسى ئۇممەت ئۇچۇن،
قىلىپ جامى كەۋسەرنى پۇر لەبلەپ.
— ۋەفائى.

شەفائەتخاھ [شفاعت خواه] (ئە + پ) شاپائەت قىلغۇچى، شاپائەت كۆرسەتكۈچى:
بۇ دەۋلەت بىزگە يەتمەسمۇ مۇھەممەد ئۇممەتى قىلدىڭ،
شەفىئ ئەيلەپ شەفائەتخاھمىزنى ئاقىبەت مەھمۇد.
— شەۋقى.

شەفائەتگەر [شفاعت گر] (ئە + پ) ئىسلاھ قىلغۇچى، ئوتتۇرىغا كىرگۈچى، ۋاستىچى:
ۋەگەر ھۇرمەت ئەھلىنى قىلسە شەفىئ،
شەفائەتگەر ئەمىرغە بولسە مۇتبئ.
— نەۋائى.

شەفائەت پەزىر [شفاعت پذير] (ئە + پ) شاپائەت قىلغۇچى، قوبۇل قىلغۇچى.

شەفەق [شفق] (ئە) كۈن پېتىش ۋاقتىدا ئۈپۈقتا پەيدا بولىدىغان قىزىللىق؛ شەپەق.

شەفەق گۇن [شفق گون] (ئە + پ) شەپەق رەڭ، قىزىل؛ سارغۇچ قىزىل.

شەفەق مىسال [شفق مثال] (ئە) شەپەقتەك؛ قىزىل.

شەفقەت [شفقت] (ئە) رەھىمدىللىك، مېھرىبانلىق، ياخشىلىق:
سېنىڭ شەفقەتلىرىڭدىن قىلدىم ئۇممىد،
مۇرادىمنى بېرىپ، ياندۇرما نەۋمىد.
— موللا پازىل.

شەفىق [شفيق] (ئە) شەپقەتلىك، مەرھەمەتلىك.

شەفىقانە [شفيقانه] (ئە + پ) مېھىر ـ مۇھەببەت بىلەن.

شەفىئ [شفيع] (ئە) ھىمايىچى، ۋاستىچى؛ شاپائەت قىلغۇچى:
خالىن گىزدەپ داغ تاپتىم، زاتىن ئەيلەپ كۆپ شەفىئ،
چۈنكى شەيئۇللاھ چېكىپ سائىل دەرەم ئۆزرە تىلەك.
— ئەرشى.

شەفىئ ئەتمەك — ھىمايە قىلماق، ۋاستە قىلماق:
شەفىئ ئەتتى تەمام پەيغەمبەرىنى،
ئەۋەل ئادەم، ئاخىر خاتەم نەبىنى.
— موللا پازىل.
مۇقەسسەر شەفىئ ئەتسە تەقسىرىنى،
تەلەتتۇف بىلە قىلسا تەدبىرىنى.
— نەۋائى.

شەفىئ ئولماق — ھىمايىچى، ۋاستە بولماق:
ئىلاھا، بارچە جۇرمىن گەفۇ ئېتەردە ئول شەفىئ ئولغاچ،
فەرامۇش ئولماسۇن ئەرشى قۇلۇڭ ھەم ناگەھان ئاندا.
— ئەرشى.

شەفىئولئۇممەم [شفيع‌الامم] (ئە) ئۇممەتلىرىگە شاپائەت قىلغۇچى:
مەئەلقىسسە ئول زاتى ئالىجەناب،
شەفىئولئۇممەم شاھى يەۋسلەسساب.
— ئا. نىزارى.

شەق [شق] (ئە) يېرىش، سۇندۇرۇش، يىرتىش، ئىككى

پارچە قىلىش:
ئۇشبۇدەم قىرىق تەنگە ئەمدى ھەق بولۇپ،
تىترەدى دىۋارى گۇنبەز شەق بولۇپ.
— زەلىلى.

شەققۇل ـ قەمەر — ئاينى ئىككىگە بۆلدى (مۇھەممەد پەيغەمبەرگە بېرىلگەن سۈپەت):
بۇرۇن پەرۋەرلەر ئىچرە ئېئىتبارىم بولماغاي ھەرگىز،
پەيغەمبەر مۇئجىزى ئوخشە ئەگەر شەققۇل ـ قەمەر قىلسام.
— قەلەندەر.

شەقاۋەت [شقاوت] (ئە) بەختسىزلىك، تەلەيسىزلىك؛ يارىماسلىق، ياۋۇزلۇق، ئادەملىك سۈپىتىنى يوقاتقانلىق:
مۇقەددەرگە ھەركىم ئاداۋەت قىلۇر،
ھەسەد بىرلە ئۆزنى شاقاۋەت قىلۇر.
— ئا. نىزارى.

شەقاۋەت ئەھلى — يارىماسلار، ياۋۇزلار:
ئۇمىد شەۋقى خۇدادىن بۇسايە راھەتدۇر،
شەقاۋەت ئەھلىگە مەھشەردە ھېچ كەرەم بولماس.
— شەۋقى.

شەقىي [شقى] (ئە) بەختسىز، گۇناھكار:
كىم يۈزىن ئەيلەپ قارا غەمناك ئېرۇر،
شەقىي ئېمەس، كىم ياقاسى چاك ئېرۇر.
— نەۋايى.

شەك [شك] (ئە) شۈبھە، گۇمان، شەك:
ئاڭا شەك قىلدىلەر بىر مەردخامى،
ئانى مەسخ ئەيلەدى گويا پەرى رۇخ.
— شەۋقى.

شەكەر [شكر] (پ) شېرىنلىك، شېكەر:
شەكەرنى نىسبەت ئەتمەسمەن لەبىنگە،
شەكەر ئۆزگە بۇ شەككەر بار ئۆزگە.
— ھاپىز خارەزمى.

شەكەرخاب [شكرخواب] (پ) شېرىن ئۇيقۇ:
خىتابى يامۇ زەممىل قۇم شەھىنشەھ گۇشۋار ئەيلەپ،
شەكەر خابىن بۇزۇپ ئولمىش ۋەرەم ئۇممەت غەمىدە پا.
— شەۋقى.

شەكەرخاي [شكرخاى] (پ) شېرىن سۆز:
قىلىپ توي جابدۇغىن بىر ئاي، يېرىم ئاي،
ئاخىردەم لەئلىدىن بولدۇم شەكەر خاي.
— ناقىس.

شەكەرخەند [شكرخند] (پ) چىرايلىق تەبەسسۇم قىلغۇچى؛ شېرىن تەبەم ئىگىسى:
ھەببىى ھەق ئېرۇركىم ئول شەكەرخەند،
تىشى دۇررى، لەبى لەئلى، سۆزى قەند.
— موللا پازىل.

شەكەرشىكەن [شكرشكن] (پ) شېرىن سۆز قىلغۇچى:
تۇتىنى مەن قاچان تىلىڭە نىسبەت ئەتكەمەن،
بۇ سۇچى سۆز تۇتىئى شەكەرشىكەن يوق.
— ھاپىز خارەزمى.

شەكەرلەب [شكرلب] (پ) لېۋى شېرىن، شېرىن سۆز، تىلى شېرىن:
ئول شەكەرلەب قاشىدە جان نې بولۇر،
سۆزگە كەلسە ئابى ھەيۋان نې بولۇر.
— ھاپىز خارەزمى.

شەكەرىستان [شكرستان] (پ) شېكەرلىك، شېكەر قومۇشى كۆپ ئۆسكەن جاي؛ سۆيۈشكەنلەر سۆھبىتى:
شىرىن لەبى سورغىلۇ سۆزىن جاندىن ئىشىتكىل،
تۇتىي تىلەكىنى شەكەرىستاندىن ئىشىتكىل.
— ھاپىز خارەزمى.

شەكسىز [شك سيز] چوقۇم، ئىككىلەنمەي:
ئېيدى جەمالىن كۆرگۈزە جىلۋە قىلۇر بولسە دەمى،
ھافىز ئىشىكىندە ئانىڭ شەكسىز ئۆزىن قۇربان قىلۇر.
— ھاپىز خارەزمى.

شەككاك [شكاك] (ئە) گۇمانخور، شەك كەلتۈرگۈچى:
نەچچە شەككاكۇ مۇنافىق بار ئىدى،
ئەۋلىياغە ئىشلەرى ئىنكار ئىدى.
— زەلىلى.

شەككاكلىق [شكاك ليق] گۇمانخورلۇق، ئىشەنمەسلىك:
خۇدا كارىغە قىلمە شەككاكلىق،
ئەقىدەڭدە بولسە كېرەك پاكلىق.
— ئا. نىزارى.

شەككەر [شكر] (پ) «شەكەر» گە قاراڭ. (ۋەزىن ئېتىبارى بىلەن بەزىدە «شەككەر» ئوقۇلىدۇ):
شەكەرنى نىسبەت ئەتمەسمەن لەبىنگە،
شەكەر ئۆزگەيۇ شەككەر بار ئۆزگە.
— ھاپىز خارەزمى.

شەككەر ئەفشان [شكرافشان] (پ) شېكەر چاچقۇچى؛ شېرىن سۆزلۈك:
بىردەمى ئولتۇرمادىم ئول ماھى تابانىم بىلە،
تۇتىئى شىرىن زەبانۇ شەككەر ئەفشانىم بىلە.
— قەلەندەر.

شەككەرخاب [شكرخواب] (پ) «شەكەرخاب» قا قاراڭ:

www.uyghurkitap.com

ئوڭدا تاپماي تۇشدە كۆرگەچ ئارەزىڭ بىر يول كۆزۈم،
قىلدى كۆزلەر قىلماغاي مۇنداغ شەككەر خاب ئارزۇ.
— ئەرشى.

شەككەرشىكەن [شكرشكن] (پ) «شەكەرشكەن» گە قاراڭ:
تىلمۇدۇر ياقەند ياخۇد تۇتىئى شەككەرشكەن،
تىشمۇدۇر يا گەۋھەرى سىيراب يا دۇررى ئەدەن.
— ھاپىز خارەزمى.

شەككەرفىشان [شكرفشان] (پ) «شەككەر ئەفشان» غا قاراڭ:
كۆڭۈل تۇتسىن ئەيلەگىل خۇش زەبان،
كى بولسۇن كەلام ئىچرە شەككەر فىشان.
— ئا. نىزارى.

شەككەرىستان [شكرستان] (پ) «شەكەرىستان» غا قاراڭ:
چۇن مەگەس قەندۇشكەرنى خۇش كۆرەر ئالەم ئېلى،
لەئلى سىيرابىڭ ماڭا كىم شەككەرىستاندىن لەزىز.
— خۇشھال غەرىبى.

شەكۇر [شكور] (ئە) شۇكۇر ئېيتقۇچى.

شەكۋەھ [شكوه] (ئە) شىكايەت، زارلانماق.

شەكىل [شكل] (ئە) 1) قەد، قامەت:
زىۋەر بىلە شەكلى خوب بولماس،
ھەر قىزكى ئېرۇر يامان لىقالىغ.
— نەۋايى.

2) كۆرۈنۈش، قىياپەت، تۈس، سۈرەت.

شەكلۇ ھەيئەت — شەكىل ۋە كۆرۈنۈش، تەقى - تۇرۇق:
ۋەيا دىۋە ئېرۇركىم شەكلۇ ھەيئەت،
قىلىپ تەبدىل بولمىشدۇر بۇ سۈرەت.
— ناقىس.

شەڭ [شنك] (پ) شوخ، ئويناپ تۇرىدىغان؛ گۈزەل، نازىنىن:
خەراب قىلمەدى ئانچە مېنى مەيى گۇلرەڭ،
كى قىلدى ئارەزمى گۇلرەڭ بىرلە ساقى شەڭ.
— نەۋايى.

شەڭ ئەيلەمەك — نازلانماق، شوخلۇق بىلەن ئويناپ تۇرماق.

شەڭ ئۇرماق — «شەڭ ئەيلەمەك» كە قاراڭ:
مۇنىڭدىن سوڭ ئاكالارى قىلىپ نەڭ،
ھالاك ئەتمىش ئۇ مەلئۇننى ئۇرۇپ شەڭ.
— ناقىس.

شەڭەرف [شنگرف] (پ) قىزىل سىماب، توق قىزىل سىياھ:
مۇھەممەد سەئىد گەۋھەرىغە سەدەف،
چىقىپ بۇ سەدەفدىن بۇ دۇررى شەڭەرف.
— ئا. نىزارى.

شەڭەرف گۇن [شنگرف گون] (پ) قىزىل سىماب رەڭلىك، قىزغۇچ.

شەماتەت [شماتت] (ئە) بىراۋنىڭ بېشىغا چۈشكەن قىيىنچىلىقتا باشقىسىنىڭ خۇش بولۇشى.

شەمال [شمال] (ئە) شامال:
ئىشىكلەردە شەمال يەڭلىغ كېرىپ بولمە ھەۋاپەيما،
ئەدەب كۈنجىدە بولغىل مۇئتەكىف زيب ئەيلە ئىمانغە.
— ناقىس.

شەمامە [شمامه] (ئە) ياخشى ھىد، خۇشبۇيلۇق.

شەمايىل [شمايل] (ئە) پېئىل - ئېتىبار، خۇلق؛ سۈرەت، قامەت، تۈزۈلۈش:
بار ئېردى بىر جەۋانى خۇش شەمايىل،
ۋەتەن ئەيلەپ ئىدى شەھردە ھاسىل.
— ناقىس.

2) خىسلەت، ئادەت:
چۇن ئاڭا بۇ سىفەت شەمايىل ئېدى،
دەشت سەيرىغە ئەسرۇ مايىل ئېدى.
— نەۋايى.

شەمايىم [شمايم] (ئە) يېقىملىق ھىدلار.

شەمەت [شمط] (ئە) قارا نەقىش:
نەچچە غەم چەكسەم خەتىڭدىن بولدى چېھرەم زىينەتى،
لەۋھى زەردىن ئۆزرە ئانداغكىم ياراشقاندەك شەمەت.
— ئەرشى.

شەمەي [شمەى] ھازىرقى قازاقىستاندىكى بىر شەھەر:
تۇشۇپ يولغە، ھەردەم قىلىپ ئاھۇ ۋەي،
كى بىزگە كۆرۈندى بىناگاھ شەمەي.
— ئا. نىزارى.

شەمس [شمس] (ئە) قۇياش، كۈن، ئاپتاپ.

شەمسۇز زۇھا — تاڭ قۇياشى، ئەتىگەن چىققان كۈن:
مەقامى ئانىڭ بولدى ئەۋجى ۋەلا،
ۋەلا ئەۋجىدە يەئنى شەمسۇز زۇھا.
— ئا. نىزارى.

شەمسۇ قەمەر — قۇياش ۋە ئاي:
پەرىلەرنىڭ ساڭا قۇل بولماقىدىن ئۆزگە يوق چارە،
ئەگەر قەدلەرى سەرۋى، يۈزى شەمسۇ قەمەر بولغاي.
— قەلەندەر.

شەمسى ئەنۋەر — قۇياش نۇرى:
غۇلامى دەرگەھىڭدۇر شەمسى ئەنۋەر،

ئېرۇر سەن پادىشاھى مېھر پەرۋەر.
— ناقىس.

شەمس خاۋەر — شەرق قۇياشى:
قارىلىق چاغنىم دۇرۇر، ئەي شەمسى خاۋەر، رەھىم قىل،
زەرخەردە قىلدۇرۇر مىسكىن قەلەندەر، رەھىم قىل.
— قەلەندەر.

شەمسە [شمسه] (ئە) ئىمارەتنىڭ تاملىرىغا ۋە پەشتاقلىرىغا قۇياش شەكلىدە چۈشۈرۈلگەن نەقىش؛ ھەل بېرىلگەن، پارقىراق قۇببە:
مۇنەۋۋەر بولۇپ لەۋھ ئەنۋاردىن،
قىلىپ شەمسە خۇرشىد رۇخساردىن.
— نەۋابى.

شەمشاد [شمشاد] (پ) قامەتلىك، چىرايلىق بىر خىل دەرەخ:
ئەي ئەجەب ساچلارى سۇنبۇل قاشى مېھرابى كەمان،
قەدى شامشادى جەھان، مۇنجاقى ئالتۇن ئىغاناق.
— شەۋقى.

شەمشەر [شمشير] (پ) شەمشەر، بىر خىل ئۇتكۇر قىلىچ:
فەلەك ئىقبالى تەختىنىڭ سۈتۈنى،
زەمان شەمشىرى ئەمرىنىڭ زەبۇنى.
— ناقىس.

شەمئ [شمع] (ئە) شام، چىراغ، يورۇق:
مېنى مەكتەبدىن ئەمدى مەنئ قىلدى،
كى پانۇس ئىچرە گويا شەمئ قىلدى.
— موللا پازىل.

شەمئى ئەنجۇمەن — يىغىن، مەجلىسە يورۇتىدىغان شام:
تاڭ ئېرمەسمۇ قەلەندەر رەشكىدىن پەرۋانەدەك كۆيى سەن،
نېدىنكىم دەھرىنىڭ بەزمىدە شەمئى ئەنجۇمەن سەنسەن.
— قەلەندەر.

شەمئى ئەنۋەر — ئاق يورۇق، نۇرلۇق شام:
يا غەم تۈنى ئۆچسە شەمئى ئەنۋەر،
پەرۋانەدىن ئولماس ئۆيى مۇنەۋۋەر.
— نەۋابى.

شەمئى پىرانۇر — ئاق ئەقىللىق، ئەقىل ـ پاراسەتلىك ياشانغان كىشى:
ئەي ئوغۇل بۇ يولغا رەھبەر كېرەك،
ئىلكىدە بىر شەمئى پىرانۇر كېرەك.
— خاراباتى.

شەمئى تابان — نۇرلۇق يورۇق شام:
تىلاۋەت ئەيلەسەك دائىم ئاقىزىپ ئەشكى خۇنبارىنى،
گۆر ئىچرە شەمئى تابانىنىڭ تەبارەك فاتىھە شەب ـ رۇز.
— شەۋقى.

شەمئى جەمال — نۇرلۇق، پارلاق جامال:
قەرارۇ سەبرى قىلماسلار مۇھەببەت شەربەتىن ئىچكەن،
ئانىڭ شەمئى جامالىغە بولۇر مامەندە پەرۋانە.
— ھۇزۇرى.

شەمئى جەھان — جاھاننى يورۇتقۇچى چىراغ:
ئۇزارى شەۋقى ئولغاچ جىلۋەگەر بۇ خىلۋەت ئىچرە، ۋەھ!
كۆيەر شەمئى جەھان ھەر تۈن داغى پەرۋانە ئاندىن كۆب.
— ئەرشى.

شەمئى چىگىل — چىرايىدىن نۇر يېغىپ تۇرىدىغان كىشى:
كېچىلەر ئەنجۇم فەلەكلەر دادىمە، رەۋشەن دېگىل،
كىم يۇز ئاچمىش قەسرى تاقى ئۇزرە ئول شەمئى چىگىل.
— ناقىس.

شەمئى دىلپەزىر — گۈزەل دىلبەرنىڭ كۆركى، چىرايى:
جان شەبىستاندا شەمئى دىلپەزىر،
شەمئ يوقكىم، مەشئەلى مېھرى مۇنىر.
— نەۋابى.

شەمئى رۇخسار — نۇرلۇق چىراي:
فۇرقەت ئوتىغە يانىپ ـ يانماي رەۋان جاندىن كېچىپ،
شەمئى رۇخسارى ئۈچۈن پەرۋانە بولدۇم ئاقىبەت.
— ھاپىز خارەزمى.

شەمئى سەفا — نۇرلۇق چىراغ.

شەمئى شەبىستان — قارانغۇ ئۆينى يورۇتقۇچى چىراغ:
تاپتى مەك فەرمانىلە شەمئى جەمالىدىن قۇرۇغ،
يوقمەنۇ پەرۋانىغە شەمئى شەبىستانىغە ئايت.
— خۇشھال غەربى.

شەمئى فىروز — يورۇق، نۇرلۇق شام، چىراغ:
گەھى فەرياد ئەيلەپ زار ئۆزىن،
دەمادەم ياندۇرۇپ شەمئى فىروزىن.
— موللا پازىل.

شەمئى مۇنخەسىف — نۇرى توسۇلغان، خىرە يورۇتۇلغان شام:
دېمەيكى شەمئى مۇنخەسىفدەك،
ئاشىق تەنىدە ئىكى ئەلىفدەك.
— نەۋابى.

شەمئى ھەيات — ھايات شامى.

شەمئى ھىدايەت — توغرا يول كۆرسەتكۈچى شام.

شەمئى ۋەسىل — ۋەسىل شامى:
بىر كېچە كۈلبەم يارۇپ، بۇ شەمئى ۋەسىل ماھۇشى،
بەلكى يۈزىن يۈز تەجەللى ئاشكار ئەتكەن يىگىت.
— ئەرشى.

شەمئون [شمعون] (ئە) خرىستىئان دىنىدىكى 12 مۇرىتـ
نىڭ بىرسى:
گۈل يۈزۈڭ مۇشتاقى بولماقدۇر سەبەب ۋەسلىڭغە كىم،
بولدى شەۋقىيۇ بەلاكەشلەر يىراق شەمئۇن كەبى.
— ناقىس.

شەمەم [شميم] (ئە) خۇشبۇي ھىد، خۇش پۇراق:
سەبا ئەنبەر شەمىمى زۇلفىدىن جانىمغە يەتكۈزدۈڭ،
كى رىزۋانۇ بېھىشتى تاپماغايكىم مۇنچە خۇش بۇبى.
— زەللى.

شەمئوار [شمع وار] (ئە + پ) شام كەبى، شامغا ئوخشاش:
مېنۇ قارا كېچە، يوق نىسبەتىم ساڭا، ئەي سۇبھ،
كى سەن ئۆلەرسەنۇ مەن شەمئۇار يىغلارمەن.
— نەۋابى.

شەمئۇەش [شمع وش] (ئە + پ) شام تەبىئەت، كۆيدۈرـ
گۈچى:
بولۇپ ھۇسنۇڭگە زارۇ ئىشقىڭە ئارامسىز ھەردەم،
يۇرۇرلەر شەمشۇەش ھەر بىر ساچىڭ باشىدا يۇز غەۋغا.
— ئەرشى.

شەمىانە [شميانه] (پ) چېدىر، سايىۋەن:
ھەم بارگاھ سەلتەنەتىڭ يەتتە ئاسمان،
مەشئەلى ستارە ھەر بىرى بىر شەمىانەدۇر.
— زەللى.

شەنئ [شنيع] (ئە) يامان، خۇنۇك، يارىماس.

شەنئە [شنيعه] (ئە) «شەنئ» گە قارالسۇن.

شەھ [شه] (پ) شاھ، پادىشاھ:
كى شەھلەرنى قىلسۇن غۇلامى ئانىڭ،
چۇ ئىززەتدە بولسۇن مەقامى ئانىڭ.
— ئا. نىزارى.

شەھى ئادىل — ھەقىقەتپەرۋەر شاھ، ئادىل شاھ:
ھۇسن سەرىرى ئۆزە بولدى جۇلۇسۇڭ سېنىڭ،
بىر شەھى ئادىلكى سەن، يوق ساڭا ئەسلا ئەدىل.
— ناقىس.

شەھى ئالىي — يۇقىرى دەرىجىلىك ئۇلۇغ شاھ:
بويلە مەشئۇق ساڭا شەھى ئالىي،
ۋەسلۇ ھەجرىدە بۇ ئېدى ھالى.
— نەۋابى.

شەھى پاكزات — ئېسىلزادە شاھ.
شەھى پۇرخىرەد — دانا، ئاقىل شاھ.
شەھى بېدىل — روھسىز، قايغۇلۇق شاھ.
شەھى دەھر — جاھان، ئالەم شاھى.
شەھى دىلجوي — كۆڭۈل ئوڭلىغۇچى، ئەركە شاھ:
كىمكى باشىن بۇ ئىشتا گوي قىلسە،
خەيالى ئۇل شەھى دىلجوي قىلسە.
— مولا پازىل.

شەھى زەمانە — زامان، دەۋرى شاھى.
شەھى كاردان — ئىش بىلەرمەن، تەجرىبىلىك شاھ.
شەھى كامران — بەختلىك، بەختيار شاھ.
شەھى كامياب — بەختيار، مەقسىتىگە يېتىشكەن شاھ.
شەھى كەۋنەيىن — پۈتۈن بارلىقنىڭ، ئىككى دۇنيانىڭ شاھى:
خانىقاھى فەقر سەندىن بارھا مەئمۇردۇر،
ئەي شەھى كەۋنەيىن مەمنۇن ئەيلەگىل كەلمىش گەدا.
— زەللى.

شەھى نامۇەر — داڭلىق، مەشھۇر شاھ.
شەھى نەۋجەۋان — ياش پادىشاھ.
شەھى نۇكتەگۇي — چوڭقۇر سۆزلىگۈچى، دانا شاھ.
شەھى نىكبەخت — بەختلىك، بەختيار شاھ.
شەھى نىكخاھ — ياخشى نىيەتلىك، ساپ دىل شاھ:
بار ئېردىكى ھىندۇ دىياردا شاھ،
بىيىك رۇتبە تاپقان شەھى نىكخاھ.
— ئا. نىزارى.

شەھى ھۇشمەند — ھوشيار شاھ.

شەھادە [شهاده] (ئە) شاھىدلىق، گۇۋاھلىق.

شەھادەت [شهادت] (ئە) گۇۋاھلىق:
فۇرۇغى مەشئەلى ۋەھدانىيەت ئەيلەپ ئەسەر تەنھا،
شەھادەت ئالەمگە فەيز تولدى سەربەسەر تەنھا.
— زەللى.

شەھادەت مەيى — گۇۋاھلىق شارابى:
شەھادەت مەينى بىگىم نۇش ئېتىپ،
ئۆزىن شاد ئېتىپ، بىزنى خامۇش ئېتىپ.
— ئا. نىزارى.

شەھان [شهان] (پ) شاھلار، پادىشاھلار:
بەيان ئېتەي ھەمە ئۆمرۇم بەناسى ئان تارىخ،
مىڭ ئىككى يۇز ئۆتۈبان ھىجرەتى شەھان تارىخ.
— شەۋقى.

شەھەنشاھ [شهنشاه] (پ) شاھلار شاھى، پادىشاھلار پادىشاھى:
شەھەنشاھ ئاندا ئېرۇر باشۇكۇھ،
خەزاين ئاڭا بار ئىدى كوھ ـ كوھ.
— ئا. نىزارى.

شەھەنشاھى جەلالەت — داغدۇغلىق، ئۇلۇغ شاھ:
ئاتا قىلدى شەھەنشاھى جەلالەت،
ئاڭا بىر ئەختەرى بۇرجى كەرامەت.

— ناقس.

شەھەنشاھى كەۋنەيىن — ئىككى دۇنيا شاھلىرىنىڭ شاھى:
زەھى شاھى لەۋلاك نۇرۇلھۇدا،
شەھەنشاھى كەۋنەيىن بەدرۇد دۇجا.
— ئا. نىزارى.

شەھەنشاھلىق [شەنشاەلىق] ئۇلۇغ شاھلىق:
بىرەۋگە بېرىپدۇر شەھەنشاھلىق،
شەھەنشاھلىق ئىچرە ئاگاھلىق.
— ئا. نىزارى.

شەھباز [شەباز] (پ) «شاھباز» غا قارالسۇن.

شەھباز قىلماق — ئۇچماق:
مۇيەسسەر يوق ئىدى پەرۋاز قىلماق،
ئۆزۈن ئەفلاك ئارا شەھباز قىلماق.
— ناقس.

شەھبال [شەبال] (پ) چوڭ قانات:
چۇ شەھبال بولدى بۇ سۆزلەرغە شاد،
كۆلۈپ لەپز ئەيلەپ ھەمۇل خۇش نەھاد.
— ئا. نىزارى.

شەھپەر [شەپر] (پ) قۇش قانىتى، چوڭ قانات، قاناتتەكى ئەڭ ئۇزۇن تۈكلەر:
بارغالى ئەزم ئەيلەسەم، ئول جەننەت كويى سارى،
بولغۇسى شەھپەر خەيالى ئول بۇتى دىلبەر ماڭا.
— قەلەندەر.

شەھد [شەھد] (ئە) 1) بال، ھەسەل:
لەئلىنىڭ بىر ـ بىر ھەدىسى شەھدەك شېرىن ئېرۇر،
ئارى ـ ئارى دائىما گۇل بەرگىدىندۇر ئەنگۇسىن.
— نەۋائى.

2) شېرىنلىك، لەززەت؛ 3) شېرىن سۆز.

شەھدۇ شەكەر — ھەسەل ۋە شېكەر:
بېھىشتىم ئولدۇرۇر، جانا، ئەگەر ئالدىدا ئولتۇرسام،
نەچە شەھدۇ شەكەر سۆزلەر قىلىپ لەئلىڭنى كۆلدۇرسەم.
— قەلەندەر.

شەھد ئالۇد [شەھدئالود] (ئە + پ) ھەسەل ئارىلاشقان، شېرىن.

شەھدرىز [شەھدريز] (ئە + پ) ھەسەل تۆككۈچى.

شەھر [شەھر] (پ) شەھەر:
سەرۋى رەۋانەك چىقسە ئول شەھر ئىچرە غەۋغا بولغۇسى،
بىر غەمزەسىندىن ھەر زەمان يۈز فىتنە پەيدا بولغۇسى.

— ھاپىز خارەزمى.

شەھرى بەلخ — بەلخ شەھرى:
گۈلشەنى ئالەم ئىچىندە گۈلىستانىم شەھرى بەلخ،
گۈلىستانىم دېمەينكىم بوستانىم شەھرى بەلخ.
— قەلەندەر.

شەھرۇررەسۇل [شەھرالرسول] (ئە) پەيغەمبەرنىڭ ئېيى:
مۇنى بىلگىل بۇ مەئنى بىرلە شەئبان شۇئبىدىن مۇشتەق،
ئانى شەھرۇررەسۇل دەرلەر رەجەبكە تەۋ ئامان كەلمىش.
— شەۋقى.

شەھرۇللاھ [شەھرالله] (ئە) ئاللانىڭ ئېيى:
رەجەب تەئزىم مەئنى بىرلە شەھرۇللا ئەسمەدۇرلەر،
كىشى جەڭگۇ جېدەلنى ئېشتىمەگەندىن ئەل ئەمان كەلمىش.
— شەۋقى.

شەھرىستان [شەھرستان] (پ) شەھەر قورغىنىنىڭ ئىچى، شەھەر ئىچى:
ئېرۇر تەن مۇلكى شەھرىستانى ئەگزەم،
ئىچىدە يۈز تۇمەن دەريابى قۇلزەم.
— ناقس.

شەھرىل مۇئمىنىن [شەھرالمؤ منين] (ئە) مۇمىنلەرنىڭ ئېيى:
كۆرۈڭ بۇ ئىلتىپاتى ھەقنى مۇئمىنلەرگە سۇلتانىم،
ئىزافەت بىرلە شەھرىل مۇئمىنىن ئاندىن بەيان كەلمىش.
— شەۋقى.

شەھرىيار [شەھريار] (پ) بۇيۇك پادىشاھ:
سەدرى سۇدۇرى فەقرى ئۇزە ئەيلەپ ئىدىلەر شەھرىيار،
سايەرەمنىگە سالمايىن بالۇپەر ھۇما ھۇنۇز.
— زەلىلى.

شەھزادە [شەھزاده] (پ) شاھ ئوغلى:
چۇشەھزادە تۇرپاندا تاپتى قارار،
ھەمە خاندانلار بولدى پايدار.
— ئا. نىزارى.

شەھزادە كەۋنەيىن — ئىككى ئالەم شاھزادىسى:
ئەسھابۇ ئەۋلادى نەبى، شەھزادە كەۋنەيىن ئەلى،
جەننەت گۈلىنىڭ بۇلبۇلى قىلسام ئەنى سۇرمە قەراغ.
— شەۋقى.

شەھزادەئى خۇرشىد — گۈزەل شاھزادە:
بۇ سۆزگە بەينىنە بۇدۇركى بىر كۇن،
كى ئول شەھزادەئى خۇرشىد مەزمۇن.
— ناقس.

شەھزادەئى بەدىل — ئاشىق، مەپتۇن شاھزادە:

ئۇيغۇر كتاب توربېكىتى www.uyghurkitap.com

بۇ تەرەپ شەھزادەئى بېدىل،
چۈن ۋۇقۇب ئانچە ئەيلەدى ھاسىل.

— نەۋابى.

شەھزادەئى مەئدەلەت شىئار — ئادالەتلىك، ئادالەت پەرۋەر شاھزادە.

شەھسۇۋار [شەھسوار] (پ) 1) ئات مىنىشكە ئۇستا، چەۋەندار:

ئافتابى ئاسمانى مەئرىفەت چەكمىس ئەلەم،
لامەكان سەر ھەددىدە بىر شەھسۇۋارى بولماسا.

— زەلىلى.

2) مەھبۇبە، سۆيگەن يار:

قىلمادىم جانىم فىدا ئالدىڭدا، ئەي سەرۋى رەۋان،
ئىچىمە قالدى نەدامەت، شەھسۇۋارىم بىلمەدىم.

— قەلەندەر.

شەھلا [شەھلا] (پ) چوڭ قارا كۆز:

بۇ كۆڭۈل ئاشۇفتە يارنىڭ كۆزلەرى شەھلاسىغە،
نەھەدىم بار كىرگەلى ئىزدەپ ئانىڭ مەئۋاسىغە.

— مۇللا سالىھ.

شەھلىغ [شەلىغ] پادىشاھلىق:

سەئادەتتە مېھرى تۇلۇئ ئەيلەسۇن،
ئاڭا شەھلىغ ھۆكمى تۇلۇئ ئەيلەسۇن.

— ئا. نىزارى.

شەھناز [شەناز] (پ) مۇزىكىدا بىر كۈينىڭ نامى.

شەھنە [شەنە] (ئە) قاراۋۇل باشلىقى، پاسىبان:

بىر تەرەپدىن شەھنە فەرياد ئەيلەدى،
فىتنەئى غەۋغايى بۇنياد ئەيلەدى.

— زەلىلى.

شەھنەتۇن ـ نەجەف — مەملىكەت پاسىبانى:

شايەد نەۋائى ئەيلەگەي ئول تۆھفەلەر بىلە،
تەرتىبى نەزم مەقبەتى شەھنە تۇن ـ نەجەف.

— نەۋابى.

شەھنىشان [شەنشان] (پ) شاھقا ئوخشاش، ئۇلۇغ.

شەھۋار [شەھوار] (پ) بۇيۇك ۋە ئەلا:

كېلۇر ئېردى بۇ يولدا پادىشەھۋار،
قۇلاقلارىندا ئېردى دۇررى شەھۋار.

— مۇللا پازىل.

شەھۋانى [شەھوانى] (ئە) شەھۋەتكە ئائىت.

شەھۋەت [شەھوت] (ئە) نەپس تىلىگەن نەرسە، نەپس ئىستەكى:

قىزىدى مەي ئوتىدىن چۈن دىماغى،
تۇلۇپ تاشتى چۇ شەھۋەتنىڭ ئاياغى.

— ناقىس.

شەھۋەتى جەماۋ — جىنسىي تەلەپ:

كىنىەۋۇ كىبۇ قىلماغىل، شەرت قەلەندەرى بۇدۇر،
تەلىبە زەلىلى تەرك ئېتىپ لەززەتى شەھۋەتى جەماۋ.

— زەلىلى.

شەھۋەتپەرەست [شەھوت پرست] (ئە + پ) جىنسىي تەلەپكە قاتتىق بېرىلگەن.

شەھىد [شەھيد] (ئە) دىن، مەزھەب ياكى ۋەتەن، ھەققانىيەت يولىدا جېنىنى پىدا قىلغان كىشى، قۇربان:

كۆپ ئېرمىش شەھىد قانىنىڭ ھۆرمىتى،
خۇدا نەزدىدە سۇرخ ئېرمىش بەتى.

— ئا. نىزارى.

شەھىد ئەيلەمەك — قۇربان، پىدا قىلماق:

بۇزۇپ نىيەتىن جاھىلى بۇتەپا،
شەھىد ئەيلەدى ئول سەگى بىھەيا.

— ئا. نىزارى.

شەھىد قىلماق — ئۆلتۈرمەك:

خىلافەت تالىشىپ چۇ ئال يەزىد،
بىرىن كەر بەلادا قىلىبدۇر شەھىد.

— ئا. نىزارى.

شەھىد ئولماق — قۇربان، پىدا بولماق:

شەھىد ئولسە كىم ئۆلمەگەن ھۆكمىدە،
ھەيات ئولغوسى ئول خۇدا نەزدىدە.

— ئا. نىزارى.

شەھىدى ئىشق — ئىشق ـ مۇھەببەت قۇربانى:

ئۆزىن ئۆلتۈردى ئاشىق ئىشق بىرلە،
شەھىدى ئىشق ئېرۇر ئىشق ئىچرە غازى.

— ھاپىز خارەزمى.

شەھىدان [شەھيدان] (ئە + پ) شەھىدلەر:

فەردانى قىيامەتدە كۆرۈڭ بارچە شەھىدان،
غەيرەتىدىن ئېتەر چاك گىرىبان كەفەنى شوخ.

— زەلىلى.

شەۋاھىد [شواهد] (ئە) گۇۋاھلار، ھۆججەتلەر.

شەۋق [شوق] (ئە) زور ئىستەك، ئۆتكۈر خاھىش، ئىشتىياق:

ئانىڭ كەيفىدە جان بېرەي شەۋق ئىلە،
بولاي ۋەسل چۈن ئاندا مەئشۇق ئىلە.

— ئا. نىزارى.

شەۋقۇ نىياز ئەھلى — ئاشىقلار، مۇھتاجلار.

شەۋقى ۋەسل — يارغا يېتىشىش ئارزۇسى.

شەۋق ئەنگىز [شوق انگيز] (ئە + پ) قاتتىق ئارزۇ ـ ھەۋەس ئويغاتقۇچى؛ كۆڭۈلگە مۇھەببەت ۋە ئىشتىياق سالغۇچى:

ساقىيا، تۇت قەدەھى شەۋق ئەنگىز،
سۇ كەبى سافۇ ئوت يەڭلىغ تىز.
— نەۋائى.

شەۋق ناك [شوق ناك] (ئە + پ) شەۋقلىق، خۇرسەن.

شەۋقى [شوقى] كلاسسىك ئۇيغۇر شائىرى (18 ـ ئەسىردە ئۆتكەن) مۇھەممەد رەسۇلنىڭ ئەدەبىي تەخەللۇسى:
تەۋەككەلتۇ ئەللاللاھ دەپ يولۇڭغە كىردىلەر شەۋقى،
ئۇمىد ئەتكەچ ۋىسالىڭ خىلۋەتىدىن ئۆزنى ئەيلەپ.
— شەۋقى.

شەۋكەت [شوكەت] (ئە) كاتتا ئابرۇي، ھۆرمەت، شان ـ شۆھرەت؛ سەلتەنەت:
بۇلار شەۋكەتى پادىشاھلىق بىلە،
زىبارەت قىلىپمەن گەدالىق بىلە.
— ئا. نىزارى.

شەۋۋال [شوال] (ئە) ھىجرىيە كالېندارىدا 10 ـ ئاي:
ئەشەلتۇل كەلبە ئەي ئەرسەلتەدىن مۇشتەق ئېرۇر شەۋۋال،
«قەبائىلۇل ئەرەب فىھى تەشۇلۇ تەبرىھان» كەلمىش.
— شەۋقى.

شەئبان [شعبان] (ئە) قەمەرىيە يىل ھېسابىدا 8 ـ ئاي نامى:
مۇنى بىلگىل بۇ مەئنى بىرلەن شەئبان شۆئبىدىن مۇشتەق،
ئانى شەھرۇر رەسۇل دەرلەر رەجەبگە تەۋ ئامان كەلمىش.
— شەۋقى.

شەئبەدە [شعبده] (ئە) نەيرەڭ، ھىيلە، ئالدامچىلىق، كۆز بويامچىلىق:
گۈلزارى دەھر شەئبەدەسىن گۈيى ئاڭلامىش،
ئىچىندە زەئفەراندىن ئېمەس غۇنچە كۈلگۈسى.
— نەۋائى.

شەئشەئە [شعشعه] (ئە) شولا، نۇر، يورۇقلۇق، قۇياش شولىسى، ئاپتاپ:
ھەلقەزۇلف ياردىن شۆئلە نۇر ئېرۇر بىلىڭ،
تۇن كېچەلەردە يارۇغان شەئشەئە ئەچراغ ئەمەس.
— زەلىلى.

شەئشەئەئى جەمال — نۇرلۇق جامال، نۇرلۇق چىراي:
خارەتى كۆفردىن ئېتەر كەۋكەبۇ جەلال ئىشق،
پەردە كۆتەرمەيىن دەغى شەئشەئى جەمال ئىشق.
— زەلىلى.

شەئن [شأن] (ئە) يۇكسەك ئىنسانىي پەزىلەت، قەدىر ـ قىممەت، ئىززەت ـ ئابرۇي؛ شەرەپ؛ داڭق، شۆھرەت:
ۋەھ، غەلەت قىلدىم تەكەللۇم دە سېنىڭ شەئنىڭدەكىم،
فەيز سەندىن فەيزدۇر، ھال ئولسە ھەم سەن بىرلە ھال.
— ناقىس.

شەياتىن [شياطين] (ئە) 1) شەيتانلار، ئىبلىسلەر:
رىكابىڭدا مەلائىك خەيلىدىن ھەر ساڭى يۈزمىڭ سەف،
سالىپ ھەر سەف شەياتىن مۇلكىگە تاراج ئىلە يەغما.
— شەۋقى.

2) يولدىن ئازدۇرغۇچىلار:
بىرەۋ ھەققىدە بولماغىل بەدگۇمان،
شەياتىن بىلە بولماغىل تەۋ ئامان.
— ئا. نىزارى.

شەيب [شيب] (ئە) چاچ ـ ساقال ئاقىرىش، قېرىلىق؛ مويسپىتلىك:
ئەي نەۋائى، سەندەك ئەتكەن زايىئ ئەييامى شەباب،
سۈردى يوق ئەنجۇم كەبى ئەشكى نەدامەت شامى شەيب.
— نەۋائى.

شەيبال [شيبال] (ئە) يۇقىرى دەرىجىلىك سەركەردە.

شەيبە [شيبه] (ئە) قېرىلىق، ياشىنغانلىق.

شەيتان [شيطان] (ئە) شەيتان، مەككار، ھىيلىگەر، يولدىن ئازدۇرغۇچى:
بۇ لەندىنىڭ فىغانى مىسلى شەيتانىنىڭكى ۋەسۋاسى،
ئۆزى مامەندى خەناسى ھەمە ئىللەتدە سەناسى.
— موللا نىياز.

شەيتان پەرەست [شيطان پرست] (ئە + پ) شەيتانىنىڭ كەينىگە كىرگۈچى، ئازغۇن:
ئۇ شول ھەين ئارا ئېردى يەزدان پەرەست،
خەلايىق ئىدى بارچە شەيتان پەرەست.
— ئا. نىزارى.

شەيتانۇەش [شيطان وش] (ئە + پ) شەيتان كەبى، شەيتانغا ئوخشاش، شەيتاندەك:
ئۆز يولىدا تەڭرى تۇتسۇن ئەلنى دۇشمەندىن يىراق،
شەھ قاشىدە كىمكى شەيتانۇەشدۇرۇر ئاندىن يىراق.
— نەۋائى.

شەيخ [شيخ] (ئە) 1) قېرى، مويسپىت:
دېدى شەيخ «بۇ پاك ئاشىق ئىكەن،
ھەقىقەت ھەرىمگە سادىق ئىكەن.»
— ئا. نىزارى.

2) تەسەۋۋۇف يولىنىڭ باشلىقى: مازار باققۇچى: شەيخ:
جىلۇەگەر ئول تەب ھىلالى كۆركىچ ئوق باش ئىندۇرۇڭ،
كەئبەدە گەر سەيرگاھدۇر شەيخ مىھراب ئارزۇ.
— ئەرشى.

شەيخ چالاك — تېتىك، چاققان شەيخ؛ كېلىشكەن شەيخ:
بۇ بىچارە تەخى سۆزدە ئىدى پاك،
قاراپ قالدى يۈزىگە شەيخ چالاك.

www.uyghurkitap.com

— موللا پازىل.

شەيخۇ شاب — قېرى - ياش، ھەممە:
غەزەپ بىرلە چىقىپدۇرسەن، قەلەندەر قورقادۇر بىھەد،
ئەجەب گۈلگۈن قەبانى قەتل شەيخۇشاب ئەيلەرسەن.
— قەلەندەر.

شەيخۇل ئىسلام — ئىسلام دىنىدا ئەڭ يۇقىرى مەرتىۋە:
فەقىر ئىلىم ئەھلىدىن ياخشى كۆرەر، بۇ تۇرفە جاھىلنى،
كى قىلدى شەيخۇل ئىسلامكىم ئىبادەت ئىچرە كاھىلنى.
— موللا نىياز.

شەيخى زەمان — زامان شەيخى:
سۇلۇكى فەقىر ئارا دەرۋىشلەرنىڭ خاكى راھى بول،
تەمەننا قىلمە خۇدبىنلەر ئارا شەيخى زەمانلىقنى.
— ناقىس.

شەيخان [شيخان] (پ) شەيخلەر:
شەيخان رىيايىكى سەھەر خىز ئېرۇر،
مىسۋاك ئىلە دەندان تەمەئ تېز ئېرۇر.
— زەلىلى.

شەيخزادە [شيخ زادە] (ئە + پ) شەيخ ئەۋلادى، شەيخ پەرزەنتى.

شەيخ مانەند [شيخ مانند] (ئە + پ) شەيخقە ئوخشاش، شەيخدەك:
ھادى قىلىبان نەچە خىرەد مەند،
ئەفسانە گۇزارۇ شەيخ مانەند.
— نەۋايى.

شەيخۇخەت [شيخوخت] (ئە) قېرىلىق.

شەيدا [شيدا] (پ) ئاشىق، مەپتۇن:
ئەگەر ئول گۇل گۇزەر قىلسە چەمەن سارى، بولۇرگۇللار،
بىرى مەستۇ برى بىخۇد، بىرى ۋالە، بىرى شەيدا.
— ئەرشى.

شەيدا ئەيلەمەك — ئاشىق، گىرىپتار، مەپتۇن قىلماق:
كەلمەسەڭ ئۆزۈڭ ئەگەر تۇشۇمدە ھەم كۆرسەم يېتەر،
ئەيلەمە ئەي بىۋەفا، بۇ قۇلنى شەيدا بۇ كېچە.
— قەلەندەر.

شەيدا بولماق — ئاشىق، گىرىپتار، مەپتۇن، دىۋانە بولماق:
دەرەختنىڭ ئۇستۇنىدىن بولدى پەيدا،
دېدىم: «بولدى ئەجەب جانىمغە شەيدا.»
— ناقىس.

شەيدا قىلماق — «شەيدا ئەيلەمەك» كە قاراڭ:
تا جەمالىڭنى جەھاندا ئاشكارا قىلدىلار،
جۇملە ئالەمنى ساڭا جان بىرلە شەيدا قىلدىلار.
— ھاپىز خارەزمى.

شەيدايى [شيدايى] (پ) شەيدا بولغان، گىرىپتار، مەپتۇن:
ساقى، تۇت قەدەھى مېنايى،
كى ئۇلۇس ئەقلى نېتەر شەيدايى.
— نەۋايى.

شەيئ [شىء] (ئە) بىرەر نەرسە.

شەيئۇللاھ [شىء الله] (ئە) خۇدانىڭ نەرسىسى:
شەيئۇللاھ چەكتىلەر مەردانى ھەق،
فەيزگە پۇر بولدى تا ھەفتەم تەبەق.
— زەلىلى.

شوخ [شوخ] (پ) 1) شوخ، ئويناق، چاققان:
ئەگەر ئول شوخلاركىم كەلسە ھەرياندىن خرام ئەيلەر،
ئېرۇر بۇ لەشكەرى كافىر ۋەيا جەمئى بەلادەرلەر.
— ئەرشى.

2) گۈزەل، گۈزەل مەھبۇبە، سۆيگەن يار:
نېتەيكى يولىدا ئول شوخ زار قىلدى مېنى،
بۇزار بىرلەر گەھى يوقۇبار قىلدى مېنى.
— خۇشھال غەرىبى.

شوخ تەنناز — نازىنىن، خۇش چاقچاق، كېلىشكەن يار:
ساڭا بېرىپ كۆڭۈل ئەي شوخ تەنناز،
شاد ئېردىم دەھر ئارا ناشاد بولدۇم.
— قەلەندەر.

شوخ سىيمىنبەر — ئاق بەدەنلىك گۈزەل:
نې قىلىپدۇرمەن دىگىل ئەي شوخ سىيمىنبەر ساڭا،
قۇلۇڭا باردۇر مېنىڭ قەتلىم ئۈچۈن خەنجەر ساڭا.
— قەلەندەر.

شوخى پەرىزاد — گۈزەل پەرىزات، پەرىزاتتەك گۈزەل يار:
سېنىڭ قايسى سىفاتىڭنى دەي ئەي، شوخى پەرىزادىم،
جەھاننىڭ مەھۋەشى مەئمۇر سەنسەن بارچىگە ئامىر.
— قەلەندەر.

شوخى تەرسا — غەيرىي دىندىكى گۈزەل، جوھۇت قىزى:
شوخى تەرسا سۆز بۇ نەۋئ ئەتتى بەيان،
كىم شەرائەتدىن بەرى بولدى ئەيان.
— نەۋايى.

شوخى جادۇ — گۈزەل سۆيۈملۈك.

شوخى خۇدراي — ئۆز بىلەرمەن، ئۈجەريار.

شوخى دىلفىرىپ — يولدىن ئازدۇرىدىغان، ئۆزىگە تارتىدىغان گۈزەل.

شوخى سىتەمكار — باغرى تاش، تاش يۈرەك گۈزەل:

مەن ۋەفا ئەھلى دۇرۇرمەن بىر ۋەفادار ئىستەسەم،
يوق سېنىڭدەك بىۋەفا شوخى ستەمكار ئىستەسەم.
— قەلەندەر.

شوخى سىيمتەن — كۈمۈش بەدەن گۈزەل:
بىر سېنىڭدەك كۆرمەدىم ئالەمدە شوخى سىيمتەن،
سەرۋ بويلۇق، گۈل مەڭزلىك شىرىنۇ نازۇك بەدەن.
— قەلەندەر.

شوخى شەكەرخەند — چىرايلىق ۋە نازلىنىپ كۈلگۈچى؛ گۈزەل سۆيۈملۈك.

شوخى شىرىن زەبان — شېرىن سۆزلۈك جانان، سۆزى تاتلىق مەھبۇبە.

شوخى قاراقاش — قاراقاش گۈزەل:
ئىشقىڭدە كېتەر باشىم، لەئلىڭ غەمى يولداشىم،
ئول شوخى قارا قاشىم مەندىن نەگۈمان ئەتمىش.
— ۋەفائى.

شوخى شىرىنگو — شېرىن سۆز گۈزەل.

شوخى مەرغۇب — گۈزەل، يېقىملىق يار.

شوخانەچە [شوخانەچە] (پ) چىرايلىق، گۈزەل، كېلىشكەن.
سالدى باشىغە ئۇلۇغ فىتنەلەر ئەل قەتلى ئۈچۈن،
گەرچى شوخانەچە پېچىڭ كۆرىنۈر ئەسىرۇ كېچىك.
— نەۋائى.

شوخ تەبئ [شوخ طبع] (پ + ئە) ھازىر جاۋاب، زېرەك.

شوخ تەبئلىغ [شوخ طبع ليغ] مىجەزى ئوچۇق، خۇشخۇي.

شوخ زىھىنلىك [شوخ ذهن ليك] زېھنى ئۆتكۈر، قابىلىيەتلىك.

شوخگىن [شوخ گين] (پ) چاقچاقچى، خۇشخۇي، شوخ.

شوخ شەڭ [شوخ شنگ] (پ) جەزبىلىك، خۇش چاقچاق، جىلۋىلىك:
ئېيتىپ دەير بۇنياد ئۇچۇن بادە نۇش،
ئاڭا كىردى ئول مۇغبەچە شوخ شەڭ.
— خۇشھال غەربى.

شور I [شور] (پ) تۇزلۇق يەر، تۇزلۇق، ئاچچىق.

شور II [شور] (پ) غەلۋە، غوۋغا، چۇقان، توپىلاڭ:
نەۋائى زەئفى غالىب ئېردى بۇ كوي ئىچرە ئول ئاقشام،
ئەگەر ئۆلمەيدۇرۇر، نە ئېردى ئىتلار شورۇغەۋغاسى.
— نەۋائى.

شورۇ شەئەب — چۇقان ـ سۆرەن، ۋاراڭ ـ چۇرۇڭ، پاراكەندىچىلىك، قالايمىقانچىلىق، توپىلاڭ:
خۇداۋەندە بۇ سۆزگە قىلدى غەزەب،
كى دەريا ئارا تۇشتى شورۇ شەئەب.
— ئا. نىزارى.

شورشەر — توپىلاڭ، پاتىپاراقچىلىق، پاراكەندىلىك:
بەرگەسەن، يارەب، بارى ئەلنىڭ مۇرادى مەقسەدىن،
دىن ئېلىگە قىلماغىل دۇنيادا شورۇ شەر نەسىب.
— قەلەندەر.

شورۇ شەغەب بۇنياد قىلماق — پىتنە ـ پاسات قىلماق، غوۋغا چىقارماق.

شورۇ شەيىن — شاۋقۇن ـ سۆرەن، توپىلاڭ.

شورابە [شورابه] (پ) كۆز يېشى.

شورە [شوره] (پ) شور يەر، شور يەردە ئۆسىدىغان ئوت:
گۈلشەن ئىچرە چۈن بۇتەرگۈل، شور يەردىن شورە زار،
غەيرى غەرد ئەھلى نە بولغاي ئالەمى غەددار ئارا.
— نەۋائى.

شورەزار [شورەزار] (پ) شورلىشىپ كەتكەن يەر.

شورئەفگەن [شورافگن] (پ) غوۋغا چىقارغۇچى، توپىلاڭ قىلغۇچى، پاراكەندىچىلىك سالغۇچى.

شورەپۇشت [شورەپشت] (پ) شورلاشقان، ئېگىز ـ پەس.

شوربەخت [شوربخت] (پ) بەختسىز، بەختى قارا.

شوربدە [شوريده] (پ) پەرىشان، گاڭگىرىغان، پاراكەندە؛ ئىشق سەۋداسىغا مۇپتىلا بولغان:
بۇلبۇلى شوربدە قايدىن كەسب ئېتەر ئېبردى نەۋا،
گەر بۇ شورش ئىلە كۆڭلۇم ئۆيى ۋەيران بولماسا.
— ئەرشى.

شوربدە بۇلبۇل — پاراكەندە، پەرىشان بولبۇل:
جەھان ئەھلىغە قوي بۇ فانى دەۋران ماجەراسىنى،
ئەمەل قىل ئاڭلا بۇ شوربدە بۇلبۇلنىڭ نەۋاسىنى.
— موللا نىياز.

شوربدە ھال — پەرىشان ھالەت، ئەس ـ ھوشىنى يوقاتقان ئەھۋال:
كۆرۈپ شەيخنى شاھ شوربدە ھال،
مەھابەتلەردىن بولۇپ ئەقلى لال.
— ئا. نىزارى.

شورىش [شورش] (پ) غوۋغا، توپىلاڭ، ئەسىيان؛ ھاياجان:
كۆڭلۈمە شورش دەمادەم كەلتۈرۈر ئېرمەس ئەجەب،
خەتلەرىڭ يادىدا قوزغالماق خەيالى مۇرنىڭ.
— موللا پازىل.

شورىشى ئىشق — ئىشق غوۋغاسى:

www.uyghurkitap.com

سىرشت ئولسە چۇ بىزگە شورىشى ئىشق،
نىچۈك قىلغايمىز ئاندىن ماجەرا بەس.
— ئەرشى.

شول [شول] شۇ (كۆرسىتىش ئالماش):
دۇئا قىلدى شول ئەسنادا بۇ لەيلى،
ئۇرۇق - تۇغقان يىغىلدى بارچە خەيلى.
— موللا پازىل.

شوينى [شوينى] شوينا:
دېدى: «ئوغلۇڭ بەنى ئوزرا ئېلىندە،
كىيىپ ئەسكى چاپان، شوينى بېلىندە».
— موللا پازىل.

شۇئائ [شعاع] (ئە) نۇر:
نەزات نۇرى ئېرۇر سەنكى فىكرى شۇئلەلى،
شۇئائىڭا نەزەر ئەتكەچ قوياشقە بولمىش تەڭ.
— ناقىس.

شۇئائى بەرق — چاقماق، چېقىن نۇرى:
شۇئائى بەرق ئىلە بىر كۆردۈڭ شۇئلەئى بەردرىن،
مۇزەھھەب خىشت ئىلە قىلماي تەفاۋۇت ھارەئى شۇدرىن.
— موللا نىياز.

شۇئەب [شعب] (ئە) شۆبىلەر، تارماقلار، بۆلۈملەر.

شۇئەرا [شعرا] (ئە) شائىرلار:

شۇبان [شبان] (پ) پادىچى، قويچى، چوپان:
ئالى قاچتى ئەشيالىرىم كارۋان،
كى قوينى شۇبان، تىۋەنى ساربان.
— ئا. نىزارى.

شۇبانى چارە ئەندىش — چارە ئىزدىگۈچى چوپان:
سەھرادە قالىپ غەرىبۇ بېخېش،
ھەيرەتدە شۇبانى چارە ئەندىش.
— نەۋابى.

شۇبھە [شبھە] (ئە) شەك، گۇمان:

شۇتۇر [شتر] (پ) تۆگە:
قوينى قويچىيۇ شۇ تۇرنى ساربان.
ئۇي سامانلىقنى تونۇر، ئىت ئۇستىخان.
— زەلىلى.

شۇتۇرمادە [شترمادە] (پ) چىشى تۆگە، قايمال، ھىڭگان.

شۇتۇرمۇرغ [شترمرغ] (پ) تۆگە قۇش.

شۇجائ [شجاع] (ئە) باتۇر، قورقماس، يۈرەكلىك:
باش ئالىپ كېتەرگە قىلىبان شۇجائ،
سەمەرقەند دىيارىغە قىلدىم ۋىدائ.
— ئا. نىزارى.

شۇجائ قىلماق — باتۇرلۇق قىلماق، جۇرئەت قىلماق:
بۇ ساھىب كەرەمدىن قىلىبان ۋىدائ،
يەنە گەشت قىلماقغە قىلدىم شۇجائ.
— ئا. نىزارى.

شۇجائەت [شجاعت] (ئە) باتۇرلۇق، دادىللىق، جاسارەت:
شۇجائەت شەۋقى، ھىممەت بولدى يارى،
سەخاۋەت بىرلە شەفقەت كارى بارى.
— موللا پازىل.

شۇجائەت قىلماق — باتۇرلۇق قىلماق:
قىيامەتدە قولداپ شەفائەت قىلۇر،
شەفائەت قىلۇرغە شۇجائەت قىلۇر.
— ئا. نىزارى.

شۇدرۇن [شودرون] (پ) شەبنەم، قىرو، نەم:
شۇئائى بەرق ئىلە بىر كۆردۈڭ شۇئلەئى بەدرىن.
مۇزەھھەب خىشت ئىلە قىلماي تەفاۋۇت ھارەئى شۇدرۇن.
— موللا نىياز.

شۇرب [شرب] (ئە) 1) ئىچىش، ئىچمەك:
نەكۈندۈز شەرتدۇر مەي ئىچكەلى شۇربى مۇدامىمدىن،
قەدەھ تۇت ساقىئى سىيمىن بەدەنكىم ماھىتاب ئەيلەپ.
— زەلىلى.

2) نېسىۋە، ئۇلۇش:
ئىچەر جامى ئەجەلدىن شۇربى «كۇللۇمەن ئەلەيھافان»
بۇ مەينى نۇش ئېتەر چاغ ئاخۇنۇم يەتمىشكە يۈز تۇتقان.
— موللا نىياز.

شۇرب قىلماق — ئىچمەك:
نەتەفاۋۇت شۇرب قىلسە دۇرد ياخۇد سافىن،
دۇردكەشكىم ئىشق ئارا ساني قىلىبتۇر مەشرەبىن.
— نەۋابى.

شۇرتە [شرطە] (ئە) شامال، دەريا شامىلى.

شۇرھە [شرحە] (ئە) ئىزتىراپلار، غۇلغۇلىلار.

شۇرۇت [شروط] (ئە) شەرەتلەر.

شۇرۇر [شرور] (ئە) ياۋۇزلۇقلار، يامانلىقلار، ناچارلىقلار.

شۇرۇئ [شروع] (ئە) باشلاش، ئىشقا كىرىشىش:
خۇدا تەۋفىق ئىلە نە ئىتىڭگە شەۋقى،
شۇرۇئ قىلمىش نەھەد ئەسلا پەرى رۇخ.
— شەۋقى.

شۇرۇئ ئەيلەمەك — «شۇرۇئ قىلماق» قا قاراڭ:
خۇدا ئىسمى بىرلە شۇرۇئ ئەيلەدىم،
نەچە ئەمىرلەرنى ۋۇقۇئ ئەيلەدىم.
— ئا. نىزارى.

شۇرۇئ قىلماق — باشلماق، كىرىشمەك:
چۇ كەلتۇردۇڭ بۇ سۆزلەرنى بەيانغە،
بولۇپ فارىغ شۇرۇئ قىل داستانغە.
— ناقىس.

شۇرۇھ [شروح] (ئە) شەرھلەر، يەشمىلەر، ئىزاھلار:
ئەي مۇدەررىس، ئىشق سىررى دەفتەرى بىر نۇكتەدۇر،
گەرچى مىڭدىن بىر يازىلمايدۇر يازىب يۈزمىڭ شۇرۇھ.
— نەۋائى.

شۇستۇشۇ [شست شو] (پ) يۇيۇنۇش، تارىنىش:
سەگ رەقىبنى قانچە باقسائ كۆرمەس ئادەم ساندا،
ئاقارارمۇ گەر قارا كىگىزنى قىلسائ شوستۇشۇ.
— قەلەندەر.

شۇشە [شوشە] (پ) سۇ ئاقمىدىغان نوكەش، ئىرىقچە؛ چوكا مۇز.

شۇغل [شغل] (ئە) ئىش، خىزمەت، ۋەزىپە، مەشغۇلات:
ئۇمۇرى دۇنيەۋى شۇغلىن كۆرۈپ ئەلنى دىمە ھۇشيار،
كى جۇش ئەيلەر ئۇلار مەغزىدە ھىرسۇئار ئىلە مەجنۇن.
— ناقىس.

شۇغل قىلماق — شۇغۇللانماق، مەشغۇل بولماق، ئىش ـ خىزمەت بىلەن بولماق:
مەنى قىلدى شاگىردلىككە قەبۇل،
ئانائ خىزمەتىگە قىلمېمەن شۇغۇل.
— ئا. نىزارى.

شۇققە [شقە] (ئە) 1) بايراق ياغچىنىمائ ئۇستىگە باغلاپ قويۇلىدىغان لاتا، پۆپۈك:
ئەلەم شۇققەسى دەغى جىنسى فەرەڭ،
ھەم ئول بارچە زەربافتۇ ھەم يەتتى رەڭ.
— نەۋائى.

2) پەردە.

شۇكر [شكر] (ئە) مىننەتدارلىق بىلدۇرۇش، رەھمەت، تەشەككۇر، شۇكۇر:
شۇكر، كۆردۇم سېنىمائ ئايدەك يۈزۈڭنى،
ئىشتىتىم مەن سېنىمائ شېرىن سۆزۈڭنى.
— مولا پازىل.

شۇكرى قىلماق — رەھمەت ئېيتماق، شۇكۇر قىلماق:
دەۋلەتى ئۇزما ئىكەن ۋەسلىمائ، نىگارىم، بىلمەدىم،
ۋەسلىڭگە شۇكر ئەتمەدىم، ئەي گۇلئۇزارىم، بىلمەدىم.
— قەلەندەر.

شۇكرى قىلماق — «شۇكرى ئەتمەك» كە قارائ:
شۇكرى قىلدىلەر كۆرۈبان مۇستەفا،
ئەنبىيالەر سەرۋەرى سىدقۇس سەفا.
— زەلىلى.

شۇكرانە [شكرانە] (ئە + پ) شۇكۇر ئېيتىش، مىننەتدارلىق ئىزھار قىلىش:
كېلىپ شۇكرانە قىلدى خۇداغە،
قويۇپ يۈز ئاستانى كىبرىياغە.
— ناقىس.

شۇكرلىللاھ [شكرلله] (ئە) خۇداغا شۇكۇر:
كۇلمۇسۇپ ئاچتى جەمالىن بىر كۇن ئول ماھ ئۆزگەچە،
دەرمەن ئۆز ھالىمغە بۇدەم، شۇكرلىللاھ ئۆزگەچە.
— ئەرشى.

شۇكۇرچى [شوكورچى] پادىشاھنىمائ سايىۋەن تۇنقۇچىسى.

شۇكۇفە [شكوفە] (پ) گۇل، چېچەك، غۇنچە، پورەك:
قان يىغلادى چۇن لالە گۇلگۇن شۇكۇفە ئەيلەپ،
دەرد ـ ئەلەم گۇلىدىن كۆڭلۇمدە داغ غۇربەت.
— زەلىلى.

شۇكۇفت [شكفت] (پ) ئېچىلغان، ياشنىغان.

شۇكۇفتەدىل [شكفتەدل] (پ) ئوچۇق كۆڭۇل.

شۇكۇفتەۋەرد [شكفتەۋرد] (پ) ئېچىلغان گۇل.

شۇكۇھ [شكوه] (پ) 1) ئۇلۇغۋارلىق، پەخىرلىنىش.
2) شان ـ شۆھرەت، سۆلەت:
ئۇمىد ئولكى ئەئداغە سالغاي شىكەست،
شۇكۇھىنى قىلغاي قارا يەرگە پەست.
— نەۋائى.

3) كۆركەملىك، ھەيۋەتلىكلىك.

شۇكۇھ ئەتمەك — پەخىرلەنمەك، مەغرۇرلانماق.

شۇم [شوم] (ئە) نېيىتى بۇزۇق، يامان، يارىماس، شۇم:
سالىپ بۇ بالاغە سېنى نەفس شۇم،
قىلىپ باشغە نەفس ھەۋايىمائ ھۇجۇم.
— ئا. نىزارى.

2) بىتەلەي، بەختسىز:
قىسمەت تەقدىرىغە چېچەك كەلدى باھانە قىلدىلار،
شۇم بەشەرم قۇلىغىنە يۇزىنى قارە قىلدىلار،
رەڭگى رويلارىن بۇزۇپ پارە ـ پارە قىلدىلار،
ئۇچتىلار، بەھرى ئەزرائىل ئالدى، شىكارە قىلدىلار،
تاپشۇرۇبانكى جانلارىن سىرئەتمە مۇنتەھا چېچەك.
— مولا سالىھ.

شۇمار [شمار] (پ) ساناق، ھېساب:
كىم ئول شەيخ سەئدى مۇھەببەت شىئار،
تەرىقەت مەئابى ھەقىقەت شۇمار.
— ئا. نىزارى.

شۇمارە [شماره] (پ) «شومار» غا قارائ.

شۇم بەخت [شوم بخت] (پ) بەتبەخت بەختى قارا.

شۇمداغ [شومداغ] شۇنداق:
خۇدايا لەيلىنى كۆرمەي كېنەرمەن،
بۇ ئەلەمدىن تەخى شۇمداغ كېتەرمەن.
— موللا پازىل.

شۇملۇق [شوملوق] بۇزۇق پېئىللىق، بېخىللىق:
دىن - دىيانەتدە قالماغاچ خۇبلۇق،
يەتتى بولغاي جەھانغا چۈن شۇملۇق.
— موللا قۇربان.

شۇمۇل [شمول] (ئە) ئورۇنلىش، ئۆز ئىچىگە ئېلىش، جايلىشىش:
ئەگەر خۇد بۇنەۋ ئەيلەمەسسەن قەبۇل،
نە يەتكىنكى كۆتكۈنگە ئەيلەر شۇمۇل.
— نەۋايى.

شۇھرەت [شهرت] (ئە) مەشھۇرلۇق، مەلۇملۇق؛ داڭق، شۆھرەت:
ئاتىدۇر «بەھرەۋەر» خۇرشىد سۇرەت،
چىرايلىقلىق بىلە ئالەمگە شۇھرەت.
— ناقىس.

شۇھرەت تاپماق — مەشھۇر بولماق، داڭق چىقارماق:
كۆرمە ئۆزدىن كەم قوتۇر ئىت بولسەھەم، دەرۇشى سەن،
تاپتى شۇھرەت بىرنەچە ھەيۋانمۇ خارىقلار بىلە.
— ناقىس.

شۇئبە [شعبه] (ئە) تارماق، بۆلۈم، پۇتاق؛ تائىپە، گۇرۇھ:
تۇغۇلمىشدۇر مۇھەببەت ھەق سارىغە شۇئبە ئىماندىن،
تەلەبدىن قالماساڭ ئىخلاس ئىلە بۇزىكردىن ھەرگىز.
— شەۋقى.

شۇئبەدە [شعبده] (ئە) ئويۇن، نەيرەڭ:
بىۋەفا ئالەم ئۇچۇن چەكمە بەلا ئەي ئاقىل،
دىل ببرىپ جاھ تىلەپ شۇئبەدە بۇ دۇنياغە.
— ناقىس.

شۇئبەدەباز [شعبدەباز] (ئە + پ) مەسخىرىۋاز، نەيرەڭ-ۋاز، سېھىر قىلغۇچى:
بۇ كېچەكىم سىپىھرى شۇئبەدە باز،
ئالەم ئەھلىغە بولدى شۇئبەدە ساز.
— نەۋايى.

شۇئبەدەساز [شعبدەساز] (ئە + پ) سېھىر بىلەن كۆتكۈلنى ھايجانلاندۇرغۇچى.

شۇئبەدەفەن [شعبدەفن] (ئە + پ) نەيرەڭگە ئۇستا.

شۇئبەدەگەر [شعبدەگر] (ئە + پ) ھەرخىل ئويۇن كۆرسەتكۈچى.

شۇئلە [شعله] (ئە) نۇر، يالقۇن، ئوت، شولا:
نە ئۆچمەس ئوت ئېرۇر بىر شۇئلە ئۇرغان.
نە بىر سەييات ئىدى ئو دام قۇرغان.
— موللا پازىل.

شۇئلە ئۇرماق — نۇرلانماق، يالقۇنلانماق، ئوت ئالماق:
نىھان ئېردى كۆڭلىدە ئەسرارى ئىشق،
كى شۇئلە ئۇرۇپ ئاغزىدىن نارى ئىشق.
— ئا. نىزارى.

شۇئلەئى جانفۇدۇز — كۆڭۈلنى يورۇتقۇچى نۇر.

شۇئلەئى چىراغ — چىراغ نۇرى، يورۇقلۇق.

شۇئلەئى رۇخسار — يۈز، چىراي نۇرى.

شۇئلەئى سۇزناك — ئوتلۇق شولا.

شۇئلەئى گېتىفۇروز — دۇنيانى يورۇتقۇچى نۇر.

شۇئلەئى فىراق — پىراق، ئايرىلىش ئوتى.

شۇئلەئى شەۋق — كۆچلۈك سۆيگۈ، ئىشق ئوتى.

شۇئلەئى نار — ئوتلۇق، ئىسسىق شولا.

شۇئلەئاسا [شعله‌آسا] (ئە + پ) پارقىراق، يالتىرىغان.

شۇئلەئەفگەن [شعله‌افگن] (ئە + پ) قىزىتقۇچى، يورۇتقۇچى.

شۇئلەئەنگىز [شعله‌انگىز] (ئە + پ) نۇرلاندۇرغۇچى، يالقۇنلاتقۇچى:
دېدى قاي دەرد ئوتىدىن شۇئلە ئەنگىز،
دەماڭ قىلغاي ئوتۇمنىڭ شۇئلەسىن تېز.
— نەۋايى.

شۇئلەپەرۋەر [شعله‌پرور] (ئە + پ) ئوتلۇق، يالقۇنلۇق، ئوت ئېلىشقا باشلىغان تۇتۇن.

شۇئلەپەيۋەست [شعله پيوست] (ئە + پ) شولىلىق، يالقۇنلۇق.

شۇئلەزەن [شعله‌زن] (ئە + پ) يالقۇنلاتقۇچى، نۇرلاندۇرغۇچى:
چۇ شىرىن سۆزىدە بولۇپ شۇئلەزەن،
ۋۇجۇدىنى پاك ئۆرتەدى كۆھكەن.
— ئا. نىزارى.

شۇئلەكەش [شعله‌كش] (ئە + پ) ھارارەتنى كۆچلەندۇرگۇچى.

شۇئلەلىغ [شعله‌ليغ] ئوتلۇق، يېنىپ تۇرغان، پارلاپ تۇرغان:
ئەي، شۇئلەلىغ ئاراز بىلە كەۋنەيىن ئارا پەرتەۋ فىشان،
سەن جىلۋەگەر ئەھلى نەزەر قىلسە نەزارە ھەر قايان.
— ناقىس.

شۇئلەلىق [شعلەليق] «شۇئلەليغ» قا قارالسۇن.

سەمەندى نەقش پايىن يەر ئۆزە كۆرگەچ بەدەل قىلماق،
تالۇن ئاي شۇئلەلىق چولپان ۋەيا كۆكدە قۇياش ئولسۇن.

— ئەرشى.

شۇيۇخ [شيوخ] (ئە) شەيخلەر، قېرىلار، ياشانغانلار.

كەمالدىن نەكى ئۆتتى، يەنە تاپار نۇقسان،
كى كۆپ ياشاپ كىشەر ئەتفال چەرگەسىگە شۇيۇخ.

— نەۋائى.

شۇيۇن [شيون] (ئە) مەرتىۋىلەر، دەرىجىلەر.

شۇيۇئ [شيوع] (ئە) تارقىلىش، يېيىلىش.

شېفتە [شفته] (پ) ئاشىق، مۇپتىلا، مەپتۇن بولغان:

ئۇچماق ئۇچۇن ئۇچار ئىدىم، شېفتەيۇ ننگار ئىدىم،
قىلماپ ئىدى مۇئاڤقەت بەلكى بۇ جان ـ تەن ھۇنۇز.

— زەللى.

شېفتە بولماق — ئاشىق بولماق.

شېفتە قىلماق — ئاشىق قىلماق.

شېفتەلىغ [شفتەليغ] ئاشىقلىق، مۇپتىلالىق، مەپتۇنلۇق.

شېفتەلىك [شفتەليك] «شېفتەلىغ» قا قارالسۇن.

شېفتەھال [شفتەحال] (پ) ھالى پەرىشان، دەۋانە، ئاشىق.

شېۋە [شيوه] (پ) 1) ئادەت، رەۋىش، يوسۇن:

بۇ شېۋە بىلە سەن يۇرۇسىڭ ھەر چەمەن ئىچرە،
ھۆز يۇرۇمەگەي ئالتىنە رىزۋان چەمەنىندە.

— سەككاكى.

2) ھۇنەر:

چۇن ھاكىمى كامىلى ھىندۇ نەجاد،
پىلبالىغ شېۋەسىدە ئۇستاد.

— نەۋائى.

3) ناز، ئەركىلەش، شوخلۇق:

شوخ جەۋلان جىلۋە كافىر شېۋەسى سەييادلىق،
سەرۋى قەد، سىيمىن زەقەن ھەم ئارەزى ئوتلۇككىنە.

— ئەرشى.

شېۋە ئەيلەمەك — نازلانماق، ئەركىلىمەك، شوخلۇق قىلماق:

نەزەردىن ئۆتسە ناگاھ جىلۋە ئەيلەپ،
ئالۇر يۇزمىڭ كۆڭۈلنى شېۋە ئەيلەپ.

— مۇللا پازىل.

شېئىر [شعر] (ئە) غەزەل، نەزمە:

ناقىس ئايتۇر شېئىر ئارا ھەرلەھزە، ئەي ئەقلى كەمال،
تەگىمەگاھىم سۆزدە ئاياتى مۇئەسسەردۇر مېنىڭ.

— ناقىس.

شېئىر ئەھلى — شائىرلار:

ۋەلى بىلمەس ئىدىم بىر ئىستىلاھى،
كى ئولغاي شېئىر ئەھلىنىڭ سەلاھى.

— ناقىس.

شىئاب [شعاب] (ئە) ئىككى تاغ ئارىلىقىدىكى ئۆتۈش قىيىن بولغان يوللار.

شىئار [شعار] (ئە) 1) ئادەت، ھايانتا تۇنقان يول:

شەرىئەت شىئار ھەزرەتى زۇلفەتا،
تەرىقەت تەرىقىغە ئول رەھنەما.

— ئا. نىزارى.

2) نىشان، بەلگە؛ غايە، مەقسەت:

ئايىنى ۋەفا شىئارىڭ ئولسۇن،
بار ئەمدىكى تەخرى يارىڭ ئولسۇن.

— نەۋائى.

شىئار ئەتمەك — ئۆزىنى تونۇتماق، ئادەت قىلماق، ئادەتلەنمەك:

مەن ۋەفاۋۇ مېھر ئايىنىنى خۇ قىلغان سارى،
سەن جەفاۋۇ جەۋر رەسمىنى شىئار ئەتكەن بىگىت.

— ئەرشى.

شىئار ئەيلەمەك — «شىئار ئەتمەك» كە قارالسۇن:

كىشى شاھلىق ئىختىيار ئەيلەگەي،
گەدالىت تەرىقىن شىئار ئەيلەگەي.

— ئا. نىزارى.

شىئار ئولماق — ئادەت بولماق:

پەرىلەرگە شىئار ئولمىش ئەگەرچە بۇۋەفا بولماق،
ماڭا مۇئتاددۇر كويىدا ئانىڭ بىنەۋا بولماق.

— ئەرشى.

شىبل I [شبل] (ئە) بىر ئەۋلىيانىڭ نامى:

سەرۋىا بەرەھنە بارە بۇگۇن گۇفتگۇي ئىدىم،
شىبل لىباسى كەئبەدە ئەدھەم پالاسىدىن.

— زەللى.

شىبل II [شبل] (ئە) شىرنىڭ بالىسى.

شىبھى [شبه] (ئە) ئوخشاش، مىسالى، كەبى:

شىبھەسى، گەر يوق ئىھتىمالى ئانىڭ،
مىسلى سەن گەرچە يوق مىسالى ئانىڭ.

— نەۋائى.

شىتائ [شتاء] (ئە) قىش.

شىتاب [شتاب] (پ) ئالدىراش، ئاشقىش، سۈرئەت، تېزلىك:

كىمىنىڭ سەھرا بولىن كۆزلەپكى چاپتى،
شىتابىدىن كۆزۈمگە بەرق چاقتى.

— ناقىس.

شتاب ئەيلەمەك — 1) ئالدىرىماق، بىرەر ئىشنى تېز-لىك بىلەن بېجىرمەك:
چىقىپ كەتتى تۇنى قاشدىن قۇياشىم ئىزتىراب ئەيلەپ،
ئانىڭدەك دەيكى، جان چىقمىش بۇ جىسمىمدىن شتاب ئەيلەپ.
— ئەرشى.
2) يۇگۇرمەك.

شتاب قىلماق — «شتاب ئەيلەمەك» كە قارالسۇن:
يەنە ئەسمەئى چەكتى مۇھلىك جەۋاب،
كۆچۈپ يولغە كىردى قىلىبان شتاب.
— ئا. نىزارى.

شتابان [شتابان] (پ) ئالدىرىغۇچى، يۇگۇرگۈچى:
مۇنى كۆرگەچ بىرى قاچتى بەيابان،
كېلىپ ئات چۈلبۇرىن تۇتتى شتابان.
— ناقىس.

شتابەندە [شتابندە] (پ) ئالدىراپ، تېز يۇرگۈچى، ئالدىرىغۇچى:
دېدى: قاي دەشت ئارا شتابەندە،
بەلكى جۇيەندە كەلدى يابەندە.
— نەۋائى.

شتابلىغ [شتابلىغ] ئالدىراقسان، ئالدىراڭغۇ.

شتايى [شتاى] (پ) قىشلىق، قىش مەۋسۇمىگە ماسلاشقان.

شجائەت [شجاعت] (ئە) ئېغىر ۋە قىيىن شارائىتتا كۆرسىتىلىدىغان مەردلىك، غەيرەت، جاسارەت.

شددەت [شدت] (ئە) 1) قاتتىقلىق، قىيىنچىلىق، مۇشەققەت:
ھەجر - فۇرقەت شددەتىدىن بېھىساب،
جانىمدىن ھەرلەھزە تويغان بارمۇمكىن.
— قەلەندەر.
2) كۈچ؛ زور غەيرەت، جاسارەت:
مۇھەببەت ئوتى شەۋقىنىڭ شددەتى،
ئاراغە ئالىپ قالماسە تاقەتى.
— ئا. نىزارى.

شددەتلىك [شدت ليق] دەھشەتلىك، كۈچلۈك؛ شىددەت بىلەن ئېلىپ بېرىلغان.

شىر I [شير] (پ) سۈت.
شىرۇ شەكەر — سۈت ۋە شېكەر.

شىر II [شير] (پ) شىر، ئارسلان:
مۇنىڭدەك بولدى ئول مەلئۇن غەزەبناك،
كى بولسە شىر ھەم قىلماس ئىدى باك.
— ناقىس.

شىرى خۇدا — خۇدانىڭ شىرى:
كى شىرى خۇدا شاھ دۇلدۇل سۇۋار،
ئەلىيۇررىزا ساھىبى زۇلفىقار.
— ئا. نىزارى.

شىرى دەلىر — جاسارەتلىك، قورقماس، باتۇر شىر:
سىپەھرى ھەقىقەتدە بەدىرى مۇنىر،
كى قافى شەرىئەتدە شىرى دەلىر.
— ئا. نىزارى.

شىرى غەززان — ھۆركىرىگۈچى شىر:
مېنى كۆرمەي يۇگۇرۇر ئېردى ھەريان،
كى بولسە ئۇرغان ئېردى شىرى غەززان.
— ناقىس.

شىرى نەر — ئەركەك شىر:
بەلادەشتى ئەگەرچە پۇر خەتەردۇر يانماغىل زىنھار،
قەدەم مەردانە قوي بۇ ۋادىغە چۈن شىرى نەر تەنھا.
— زەلىلى.

شىرى يەزدان — ئاللانىڭ شىرى.
كى باردۇر بىرلا شاھىمەردان،
پەيغەمبەر سۆزلەرىدۇر شىرى يەزدان.
— موللا پازىل.

شىرا [شرا] (ئە) سېتىۋېلىش.

شىراز [شيراز] (پ) ئىراندىكى بىر شەھەر:
كى ئاندىن يۇرۇپ كەلدى شىرازغە،
قوشۇلدى كېلىپ يار ھەمرازغە.
— ئا. نىزارى.

شىرازە [شيرازه] (پ) كىتابنى مۇقاۋىلىغاندا ئۇنىڭ ۋاراقلىرىنىڭ سۆكۈلۈپ كەتمەسلىكى ئۈچۈن يېپ بىلەن تىكىش:
كەرەم رىشتەسى بىرلە شىرازەلىك،
مۇغۇلىيە ئىچرە پۇر ئاۋازەلىك.
— زەلىلى.

شىراك [شراك] ئاياغ كىيىمنىڭ بوغقۇچى، تاسما بوغقۇچ.

شىرالغە [شرالغه] ئۆۋلاپ ئېلىنغان ھايۋان ياكى قۇشنىڭ بويۇندىن يۇقىرى قىسمى.

شىرام [شرام] ئورۇن، ئارامگاھ؛ ۋەتەن.

شىران [شران] تېز، پات، دەررۇ؛ يۇگۇرۇك.

شىرە I [شيره] (پ) شەربەت؛ مەينىڭ بىر تۈرى:
كۆلبەمە قويساڭ قەدەم گەرلۇتق ئىلە، تەييار ئېتەي.
مەي جانىم شىرەسىدىن، شەمئىنىڭ كۆز ياغىدىن.
— قەلەندەر.

شىرە II [شيره] (پ) شىرە، جوزا:

مۇزەھھەب شىرەدە ئالتۇن سۇراھى.
بولۇپ ئالتۇن سۇيى لەۋن ئىچرە راھى.
— نەۋائى.

شىرەفكەن [شيرافكن] (پ) شىرنى يوقاتقۇچى.

شىرەمەرد [شيرمەرد] (پ) باتۇر، پالۋان، ئۆكتەم.

شىربۇزەن [شيربوزن] (پ) شىرنى يەڭگۈچى، شىرنى مەغلۇپ قىلغۇچى.

شىرپەيكەر [شيرپيكر] (پ) شىر كۆرۈنۈشلۈك؛ ھەيۋەتلىك پالۋان.

شىردار [شيردار] (پ) سۈتلۈك (كالا).

شىرداغ [شيردار] ئۈست كىيىم.

شىردان [شيردان] (پ) سۈت قاچىسى.

شىركەت [شركت] (ئە) قوشۇلۇش، شېرىكلىك:
گەر ماڭا ئىشق ئەھلى شىركەت دەڭگەسىن قىلسە نې غەم،
غەيرەتى ئىشق ئىلغامىش چۈنكىم ئېرۇر ئەسلى مەلەك.
— ئەرشى.

شىرىن [شيرين] (پ) 1) تاتلىق، لەززەتلىك:
پەرتەۋى ھۇسنۇڭ قەمەرمۇ، لەززەتى لەئلى شەكەر،
بۇلۇبان شىرىن سەمەر ھەر سۆزىدىن ھاسىل يىگىت.
— ئەرشى.

2) مەنىلىك، مەزمۇنلۇق:
سەبت ئەيلەمەسەڭ ئەلەرگە رەڭىن،
مەئنىسى دەقىقۇ لەفزى شىرىن.
— نەۋائى.

3) ئادەم ئىسمى؛ پەرھاتنىڭ مەشۇقى.

شىرىن تەكەللۇم [شيرين تكلم] (پ + ئە) شېرىن سۆز.

شىرىن زەبان [شيرين زبان] (پ) شېرىن سۆز:
فەرھادۇ مەجنۇن كۆرمەگەن، ھىجراندا مەندەك كۆيمەگەن،
كۆڭلى قاتىغراق خارەدىن لېكىن ئېرۇر شىرىن زەبان.
— قەلەندەر.

شىرىن سۆخەن [شيرين سخن] (پ) سۆزى تاتلىق، شېرىن سۆز:
قىلىپدۇر ھىكايات شىرىن سۆخەن،
خەبەر بەردى سۆز روزگارى كۆھەن.
— ئا. نىزارى.

شىرىن كەلام [شيرين كلام] (پ + ئە) شېرىن سۆز، خۇش ئاۋاز، خۇش مۇئامىلە:
گوشول تاۋۇس يەڭلىغكىم چەمەندە خۇش خىرام ئەيلەر،
ھەمىشە تۇتىئى گويا بىكىن شىرىن كەلام ئەيلەر.
— ھاپىز خارەزمى.

شىرىن گو [شيرين گو] (پ) شېرىن سۆز، مەنىلىك سۆز قىلغۇچى:
ۋەزئى گوبدان ناھايىتى خۇشخۇ،
لەفزى مەۋزۇن زەبانى شىرىن گو.
— مولىا قۇربان.

شىرىن گۇفتار [شيرين گفتار] (پ) شېرىن سۆز، يېقىملىق گەپ قىلغۇچى:
ئاي پۈتۈن سەرۋقەدۇ گۈل رۇخسار،
غۇنچەڭ ئەيتۇر چاغى شىرىن گۇفتار.
— نەۋائى.

شىرىنۇەش [شيرين دش] (پ) شىرىندەك، شىرىنگە ئوخشاش:
ئانىڭدەك مەھۇەشى دىلكەش جەفا ئەندىشە شىرىنۇەش،
قىلىپ ناقىس كەبى سەركەش كىشىگە بولماسۇن ئوترۇ.
— ناقىس.

شىش [شيش] (پ) زىخ؛ بىگىز، جۇۋالدۇرۇز:
ئاھكىم، كەتتى بۇ ئاخشام مېنى زار ئەتكەن يىگىت،
شىش پەرمژگان بىلە جانىم فىكار ئەتكەن يىگىت.
— ئەرشى.

شىشە [شيشه] (پ) 1) ئەينەك:
چىقتى كۆڭۈل ھىساردىن دۇنيايى دۇن بۇگۇن،
ساقى سۇراھى شىشە بىلە سەرنىگۇن بۇگۇن.
— زەلىلى.

2) ئەينەكتە ياسالغان قەدەھ؛ شىشە، بوتۇلكا:
قولىغە شىشەنى ئالدى بەيكبار،
ئىچىپ بولماي ھەيال ئولدى نىگۇنسار.
— ناقىس.

شىشەئى ساغەر — ئەينەك قەدەھ، ئەينەكتىن ياسالغان رومكا:
مەرھەبا ساقى بۇگۇن خۇمارىمنى دەفئ ئەيلەسەڭ،
شىشەئى ساغەرنى تولدۇرغىل قۇيۇپ گۇلگۇن شاراب.
— زەلىلى.

شىشەپۇش [شيشەپوش] (پ) شىشە كىيىپ دەريانى چۇشۇپ، گۆھەر ئالغۇچى؛ شىشە مۇنچاقچى:
كىرمەگەيمەن جەننەتۇل مەئۋاغە دىلبەر بولماسا،
شىشەپۇشى تۇشمەگەي دەريانە گەۋھەر بولماسا.
— زەلىلى.

شىشەدار [شيشەدار] (پ) پارقىراق، نۇرلۇق.
شىشەدار ئەيلەمەك — نۇرلاندۇرماق، پارقىراتماق:
رىيازەت بۇتەسىن ئىچرە جەسەت زەڭگىنى مەھۇ ئەتكىل،
مۇسەققەل نۇرى ئىمان بىرلە جىسمىڭ شىشەدار ئەيلەب.
— شەۋقى.

شغال [شغال] (پ) 1) چىلبۆرە. 2) ۋەھشىي، يالما-ۋۇز:
گۈھەر ئورنىغە قالدىلار سەفال شەيخ،
تەنى مۇردار كۆزى ئەھۋال شغال شەيخ.
— شەۋقى.

شغاۋۇل [شغاول] پادىشاھ سارىيىدا تەنتەنىلىك مۇرا-سىملارنى باشقۇرىدىغان ۋە نازارەت قىلىدىغان چوڭ ئەمەلدار.

شفائ [شفاء] (ئە) كېسەلدىن ساقىيىش، تۈزىلىش:
سەھەتىم بولسا تاپىيمەن لەئلى يادىدىن شفائ،
ناتەۋان ھەم بولسام ئانىڭ كۆزلەرى بىمارىمەن.
— نەۋائى.

شفاخانە [شفاخانه] (ئە + پ) كېسەلخانا، دوختۇرخانا.

شكار [شكار] (پ) ئوۋ؛ ئوۋلاش؛ ئوۋلانغان نەرسە:
كۈنىكسم بۇ يېڭلىغ شكار ئەيلەبان،
بەيەك پۈشتى ئۆزرە گۈزەر ئەيلەبان.
— ئا. نىزارى.

شكار قىلماق — ئوۋ ئوۋلىماق:
ئانىڭكى ئىسمى ئېردى شاھ بەھرام،
شكار قىلۇر ئىدى ھەر سۇبھى، ھەر شام.
— موللا پازىل.

شكارى [شكارى] (پ) ئوۋچى، ئوۋ قىلغۇچى.

شكاف [شكاف] (پ) يېرىق، دەز، چاك، تۆشۈك.

شكايەت [شكايت] (ئە) 1) نالىش؛ ئەرز، ھال ئېيتىش، شكايەت:
قىلاي ئازراق شكايەت، ئەي بەرادەر، بۇ جەھان كارى،
خەلايىقغە ئۆزىنى كۆرسەتۈرلەر موللا بازارى.
— موللا نىياز.

2) غەيۋەت:
كى ئىجلاس قىلمە شكايەت بىلە،
زەبۇن ئەتمە ئۆزىنى خسارەت بىلە.
— ئا. نىزارى.

شكايەت ئەيلەمەك — نالىماق، ئەرز ـ ھال ئېيتماق:
باقىب دەرمەن، شكايەت ئەيلەيىن كۆرچاغ ئانى، قالماس،
كۆزۈمگە تابى نەزرادە، تىلىمگە قۇۋۋەتى تەقدىر.
— نەۋائى.

شكايەت قىلماق — نالىماق، ئەرز ئېيتماق، شكايەت قىلماق:
شكايەت قىلمە، ناقىس، لەبنى باغلاپ رازىلىق كىرگۈز،
كى ھەر تۈرلۈك ھەۋادىسكىم كېلۇر ھەق ساربدىن مېھمان.
— ناقىس.

شكەست [شكست] (پ) سۇنۇق، مەجرۇھ:
قارا زۇلفۇڭ بىلە چىن مۇشكى قايدا تەڭ بولا بىلسۇن،
شكەستى مۇشكى چىن ئەيلەر چۇ زۇلفى ئەنبەر ئەفشانىڭ.
— ھاپىز خارەزمى.

شكەست بەرمەك — زەربە بەرمەك:
سەرۇى ئازادىغە بەردى قامەتى تەنها شكەست،
باغىبانى بىھۇدە ئېيتۇر سەنەۋ بەردىن ھەدىس.
— زەلىلى.

شكەست قىلماق — سۇندۇرماق، مەجرۇھلاندۇرماق:
خۇدا قىلماسۇن گەۋھەرنى شكەست،
جەھان خەلقىنى ئەيلەگەي زىردەست.
— ئا. نىزارى.

شكەست يەتمەك — زىيان يەتمەك:
كى ئاندىن يېتىپ شەۋكەتىغە شكەست،
بولۇر زىردەستىغە ئول زىردەست.
— نەۋائى.

شكەستە [شكسته] (پ) 1) سۇنغان، جاراھەتلەنگەن، مەجرۇھ:
— مەنى شكەستەنى دەۋران شكەستەرەك قىلدى،
كۆزۈم ياشىنى ئاقىزدى، تامار ئېردى تەم ـ تەم.
— ناقىس.

2) ئاجىز، زەئىپ:
ئۆزۈڭدىن بۆلەك بەندە يوق پەناھ،
شكەستە قولۇڭ بارچەسى ئۆزرخاھ.
— ئا. نىزارى.

شكەستە بەستە — كەم ـ كۇتە، چولتا:
شكەستە بەستەۋۇ سەرگەشتەۋۇ دىلخەستە ئەۋزارە،
يۇزۇمنى سۇرتۇبان دەرگاھىغە بەس ناتەۋان كەلدىم.
— زەلىلى.

شكەستە بولماق — جاراھەتلەنمەك، مەجرۇھلانماق؛ ئاجىزلىماق:
ئەگەر بەندەسەن بولمە ئازار بەخش،
شكەستە بولۇپ ئۆزنى قىل پايى نەقش.
— ئا. نىزارى.

شكەستە خاتىر — جەبىرلەنگەن، ئەلەم تارتقان؛ كۆڭلى يېرىم:
يات ئىلە ئۆزدىن شكەستە خاتىرە ئانداقكى مەن،
يار ئىلە ئەغياردىن ئازۇردە جانى مەن كەبى.
— نەۋائى.

شكەستەبال [شكستەبال] (پ) قانىتى سۇنغان؛ روھى سۇنۇق، كۆڭلى يېرىم.

شكەستەپا [شكستەپا] (پ) ئايىغى سۇنۇق، توكۇر؛ ناتەۋان، قۇدرەتسىز.

شكەستەمەقال [شكستەمقال] (پ + ئە) نۇتۇق

قابىلىيىتى يوق، دۇدۇقلاپ سۆزلىگۈچى.

شىكەم [شكم] (پ) قېرىن، قورساق.

شىكەن [شكن] (پ) 1) سۇنۇقلۇق، پۈكۈكلۈك، بۇرۇلۇش:

داغى مەن كەبى بولمە پەيمان شىكەن،
كۆڭۈل مۇلكىغە ئالمە تۈرلۈك تۈمەن.

— ئا. نىزارى.

2) بىرىككەن سۆز تەركىبىدە كېلىپ، «بۇزغۇچى، سۇندۇرغۇچى» قاتارلىق مەنىلەرنى بىلدۈرىدۇ:

بۇت شىكەن — بۇتنى سۇندۇرغۇچى.

شىكەنج [شكنج] (پ) پۈكۈلۈش، بۇرۇلۇش.

شىكەنجە [شكنجە] (پ) ئازاب، ئوقۇبەت، قىيناق.

شىكۇھ [شكوه] (پ) ئۇلۇغ، ئۇلۇغۋار؛ تەنتەنە، تەنتەنىلىك:

شىكۇھ قىلغان خەلق ھەيران قالدىلەر،
بەدگۇمانلىقدىن پۇشەيمان قىلدىلەر.

— زەلىلى.

شىكۋە [شكوه] (ئە) نارازىلىق، شىكايەت، نالىش:

مېنىڭدەك بىۋەفانى دوزىللە قىلغاندىن شىكايەتكىم،
سىتەمگەر بىۋەفادىن شىكۋە بۇ چاغلىق كىفايەتكىم.

— موللا نىياز.

شىكۋە قىلماق — شىكايەت قىلماق، نارازىلىق بىلدۈرمەك، نالىماق:

شىكۋە قىلما، بەختى بەددىن، ئەي قەلەندەر كىم، ئەزەل،
بىرنى شاھى ئالەمۇ بىرنى گەدا قىلدى فەلەك.

— قەلەندەر.

شىكىب [شكيب] (پ) 1) سەبىر، تاقەت، چىدام:

تامۇمكىن ئۆزۈڭگە سەبر يار ئەت،
تەسكىنۇ شىكىب ئىختىيار ئەت.

— نەۋايى.

شىكىبا [شكيبا] (پ) سەبرىلىك، چىداملىق، تاقەتلىك.

شىكىل [شكيل] (پ) يىپ، ئارقان.

شىكىل ئەتمەك — باغلىماق، بەند قىلماق.

شىگەرف [شگرف] (پ) ئۇلۇغ، كاتتا؛ كۈچلۈك. 2) ئاجايىپ گۈزەل، كېلىشكەن.

شىن [شين] (ئە) ئەرەب ئېلىپبەسىدىكى «ش» ھەرپىنىڭ نامى.

شىنا [شنا] (پ) سۇدا ئۈزۈش.

شىناخت [شناخت] (پ) تونۇشلۇق، بىلىشلىك.

شىناسا [شناسا] (پ) تونۇش، بىلىش، تونۇپ بىلگەن، مەرىپەت ھاسىل قىلغان:

كۈشايانى تىلسىمى گەنجىئى ئەسرار،
شىناسا ھەزاجى نەبزى ئەسمار.

— ناقىس.

شىناسنامە [شناسنامە] (پ) پۇقرالىق گۇۋاھنامىسى.

شىناۋەر [شناور] (پ) سۇدا ئۈزگۈچى:

ھەقايىق بەھرىگە چۈمگەن شىناۋەر،
جەمالى ئىشقىنى كۆرگەن دىلاۋەر.

— ناقىس.

شىناۋەرلىك [شناورليك] سۇ ئۈزۈشلۈك، سۇ ئۈزۈش ھەرىكىتى:

قىلۇرسەن نەسەبەبدىن فىسق ئارا مۇنداغ دىلاۋەرلىك،
چېكەرسەن ھەر زەمان دەريايى غەفلەتتە، شىناۋەرلىك.

— موللا نىياز.

شىنگەرف [شنگرف] (پ) قىزىل بوياق، قىزىل رەڭ:

گەردۇنى ھەفت ئەۋرەڭ، شىنگەرف ئۇ تۆمۈررەڭ،
يامىسسۇ نۇقرەۋۇدەڭ، يا كۇھىسار ئەمەسمۇ؟

— زەلىلى.

شىنگەرف گۇن [شنگرف گون] (پ) قىزىل رەڭ، قىزىل رەڭلىك:

ئىشق ئەبۋابىن چېكەر دەفتەرلەرىندە ئەھلى دەرد،
بۇيلە شىنگەرف گۇن بولدى، شەھىدنىڭ تۇپراغى.

— نەۋايى.

شىنگەرفىي [شىنگرفى] (پ) قىزىل تۈسلۈك، قىزغۇچ:

يۈزى ئاقۇخەتى لەئلۇ لەبىدە ئول خەتى رەيھان،
كى سۇرخى بىرلە شىنگەرفى زىھى مەئشۇق جەھان كاغەز.

— خۇشھال غەرىبى.

كتاب تورىخانى www.uyghurkitap.com

غ

غاب [غاب] (ئە) ئورمان، توقاي:
ئول خىلافەت بېشەسىنىڭ شېرى غابى تاققا يۇزلەنگەن شادماڭ-لىغىڭ تەھنىيەتىن سورغالى...
— نەۋائى.

غاجىر [غاجير] بۇركۇتسىمان، بۇركۇتكە ئوخشاش بىر خىل كاتتا يىرتقۇچ قۇش.

غار [غار] (ئە) غار، ئۆڭكۇر:
تىيز تون ئالغىل پەنا غارىغا ئۆزنى ئەي بىلال،
دېدى - يۇ، قىلدى نەسىھەت نەزم گۇفتارىم ماڭا.
— موللا بىلال.

غارى ئاشقان — ئاشقىلارنىڭ غارى، تۇرار جايى:
ئەي زەلىلى سەن سەگى ئەسھابى كەھف ئولدۇڭ بۇگۈن،
جەڭگەرى تەييارى ئىشكى بولدى غارى ئاشقان.
— زەلىلى.

غارى قەنا — پاناھلىنىدىغان غارى، جاي:
خەلق ئۆزرە پەردەئى غەفلەت نەدىندۇر بىلمەدىم،
مەن دەغى غارى قەنادىن ئەمدى بىدار ئولمىشەم.
— زەلىلى.

غارەت [غارت] (ئە) [كۆپلۈكى: غارات] تالان - تاراج، تالان - تاراج قىلىپ بىرەر نەرسىنى ئېلىپ كەتمەك:
قىلسە كۆز غارەت كۆڭۈلنى، يۇز قىلۇر ئۆرتەرگە جەھد،
زۇلف ئاڭا تەقۋىيە ئەيلەپ جىسىم دالى ئۆزگەچە.
— ئەرشى.

غارەت ئەيلەمەك — تالان - تاراج قىلماق:
كۆز ئۆچى بىرلە باقىپ كۆڭلۈمنى غارەت ئەيلەدى،
ئوقى تەگدى باغرىمە قىلدى يارا ئۆلتۇرگىدەك.
— نەۋبەتى.

غارەت ئېلى — تالان - تاراج قىلغۇچىلار:
ئىشق بارىنى غارەت ئەتكەي،
غارەت ئېلىگە ئىشارەت ئەتكەي.
— ئەرشى.

غارەتى دىن قىلماق — دىننى ئاياغ ئاستى قىلماق.

غارەتى شور — ئىشق - مۇھەببەتنى بۇلاڭ - تالان قىلماق:
كۆزۈم جادۇسىدىن كەشمىرى پۇرشور،
ساچمىدىن چىن ئىچىدە غارەتى شور.
— لۇتفى.

غارەتگەر [غارتكەر] (ئە + پ) ئوغرىلىغۇچى، تالان - تاراج قىلغۇچى:
تىكىلمىش كۆزلەرى كۆڭلۈمدە تاڭت نەقدىن ئەتسەم جەمئ،
ستېز ئاندىغى غارەتگەرلەر ئەيلەر خانمان كۆرگەچ.
— ئەرشى.

غارەتگەرى ئىمان — ئىمانغا چاڭ سالغۇچى، ئىمانغا زەرەر (شىكەست) يەتكۈزگۈچى؛ ئىماننى بۇلغىغۇچى:
نە مۇئمىنمەن، نە كاپىرمەن ئىكاۋگە بولۇبان ئاشىق،
كۆزۈڭ غارەتگەرى ئىمان، قاشىڭ مىھرابى ئىمانىم.
— مەشھۇرى.

غارنىشىن [غارنشين] (ئە + پ) غاردا ياشىغۇچى:
ئۆزلەتايىن ھەكىمى غارنىشىن،
ئاڭا تەئبىدىن ئەيلەسە تەلقىن.
— نەۋائى.

غاربب [غارب] (ئە) سۇنۇش، سۇنماق، پاتماق، سۇنغۇچى.
غاربب ئەيلەمەك — پاتۇرماق، سۇندۇرماق.
غاربب بولماق — پاتماق، سۇنماق.

غازە [غازه] (ئە) ئۇپا - ئەتلىك.
غازە سۈرتمەك — ئۇپا - ئەتلىك قويماق، سۈرتمەك.
غازە ئۈرماق — ئىز قالدۇرماق.

غازى [غازى] (ئە) غازات قىلغۇچى، ئۇرۇشلاردا غالىب:
يەتتىلەر مىيل ئۆزرە كەلدىلەر بېرى،
ھەم ۋەلى ھەم غازىلەرنىڭ سەرۋەرى.
— زەلىلى.

غازي [غازى] (ئە) «غازى» غا قارالسۇن.
غازي نۇسرەت قەدىن — غەلىبىگە ئېرىشكەن، غالىب.

غاسىل [غاسل] (ئە) ئۆلۈك يۇيىدىغان، ئۆلۈك يۇيغۇچى.

غاشىيە [غاشيه] (ئە) ئېگەر ئۈستىگە يېپىلىدىغان يوپۇق، يېپىنچا:
شەيخ خاھىي ۋە نەخاھىي ھۆكىم قىلدى ۋە غاشىيەنى ئېگىنگە سالىپ ئاتنىڭ جىلاۋىدا باردى. ئەبۇ جەڭگەر خىجىل بولۇپ ئاتدىن تۆشىدى.
— نەۋائى.

غافىل [غافل] (ئە) غەپلەتتە قالغان، بىلمەي قالغان؛

خەۋەرسىز:
كېتەر يولۇڭغە نەلازىم كۆزۈڭنى ئاچ غافىل،
نەدۇركى تۇشەئى راھىڭ ئاخىرنى قىلغىل ياد.
— شەۋقى.

غافىل بولماق — غەپلەتتە قالماق، بىپەرۋا بولماق:
قىماغىل ئۆمرۈڭنى رازىيۇ ئىشقىدىن غافىل بولۇپ،
بىخەبەر بولماق بۇ يولدا پىشەئى ئىنسان ئەمەس.
— ئابىت.

غافىل قالماق — خەۋەرسىز قالماق، غەپلەتتە قالماق.

غافىل ئولماق — بىخەۋەر قالماق.

غافىلۇەش [غافىل وش] (ئە + پ) ئۆزىنى بىلمەسلىككە سالغۇچى، بىپەرۋا، بىخەۋەر:
ئايتىمان شاھىمنى يا ماھىمنى يېتكۈر باشىمە،
ھەم مەھى غافىلۇەشىمنى، شاھى ئاگاھىمنى ھەم.
— نەۋائى.

غافىلىي [غافلى] (ئە) غاپىللىق.

غالىب [غالب] (ئە) غەلىبە قىلغۇچى، يەڭگۈچى، غالىب:
ئەگەر مەئشۇق ئېرۇر ئاشىققا جازىب،
بولۇرلار ئەھلى ئىشق ئىشقىغە غالىب.
— خىرقەتى.

غالىب كەلمەك — غەلىبە قازانماق، يەڭمەك، ئۈستۈن كەلمەك.

غالىبى مەھز — مۇتلەق ئارتۇق، ئەۋزەل.

غالىيە [غالىيە] (پ) 1) قاش ۋە چاچقا سۈرتۈش ئۈچۈن مۇشك، ئەنبەردىن ياسالغان خۇشبۇي قارا ماددا:
بۇلبۇلى نەغمەسەنج ئۈلۈپ كەلمەدى بىر نەسىم گۈل،
تەلىبە زەلىلىگە سەھەر غالىيەئى سەبا كېرەك.
— زەلىلى.

2) قارا؛ ھىد:
تۈن ئاقشام تولغانۇپ سۇنبۇل بىكىن زۇلفۇڭدىن ئاھ ئۈر دۇم،
ھەۋائى غالىيە تۇتتى، جەھان مۇشكى خوتەن بولدى.
— سەككاكى.

غالىيەساز [غالىيەساز] (پ) غالىيە (خۇش ھىد) تارقاتقۇچى.

غالىيەساز ئەيلەمەك — خۇشبۇي قىلماق، خۇشبۇي ھىدلار چاچماق.

غامىز [غامض] (ئە) قىيىن، مۇشكۈل، نا ئېنىق.

غامىز مەسئەلە — قىيىن مەسىلە، نا ئېنىق مەسىلە، چۈشىنىكسىز مەسىلە.

غايەت [غايت] (ئە) 1) چەك، ئاخىر، چېگرا:
چوڭ ـ كىچىك بۇ ھالى كېلۇرنى بىلۇر، ۋەلى ـ ئارمان ـ ئارزۇسىغا يوق ھەددى غايەتى.
— سەبۇرى.

2) جۈدا، غايەت، ناھايىتى:
غايەتى بىلمەسلىكىندىن مۇددەئى كافىر بولۇر،
گەرسۇجۇد ئەيلەر ئاتايى سىزگە ھەق نۇرىن كۆرۈپ.
— ئاتايى.

غايەتسىز [غايت سيز] چەكسىز، چېگراسىز:
شامى ھىجرانىكى، غايەتسىز ئېرۇر تىيرەلىغى،
ئەدەم ئىقلىمىغە ئول كەلدى سەۋادى ئەگزەم.
— نەۋائى.

غايەتلىغ [غايت ليغ] چېگراسى بار، چەكلىك:
ئول جۇملەدىن مەئشۇق ھۇسن ۋە جەمالىنىڭ بىنھايەتلىغى
ۋە نازۇ ئىستىغناسىنىڭ بىھەددۇ غايەتلىغى.
— نەۋائى.

غايىب [غايب] (ئە) 1) يوق، كۆرۈنمەيدىغان، مەۋجۇت ئەمەس.
كۆزۈمدىن غايىبۇ كۆڭلۈمدە ھازىر ياد ئەيلەرمەن،
ئانىڭ يادى بىلە خۇرشىد كۆڭۈلنى شاد ئەيلەرمەن.
— موللا سالىھ.

2) كىلەچەك:
ماڭا ئۆز غايىبىمدىن بىر نىشان ئەت،
دېسەڭكىم، ھەجردىن ئۆلمەي، رەۋان ئەت.
— نەۋائى.

غايىب ئەيلەمەك — يوقاتماق، (جاندىن) ئايرىماق؛ مەھرۇم قىلماق.

غايىب قىلماق — «غايىب ئەيلەمەك» كە قارالسۇن.

غايىبانە [غايبانه] (ئە + پ) چەتتىن، سىرتتىن، كۆرمەي تۇرۇپ:
بولۇپ ئاشىق ئانىڭغە غايىبانە،
ئۆزى قالدى كۆڭۈل بولدى رەۋانە.
— ناقىس

غەباۋەت [غباوت] (ئە) ئەقىلسىزلىك، كالتە پەملىك، تەنتەكلىك:
ئولكى ئۆزىن بىگەنگەي زىھى غەباۋەت ۋە ئولكى ئۆز سۆزىن بىگەنگەي، زىھى شەقاۋەت!
— نەۋائى.

غەبرا [غبرا] (ئە) يەر، زېمىن، تۇپراق:
نەدىن گەردۇن ئېرۇر سەرگەشتەئى ئىشقىڭ قەرار تاپماي،
نەدىن بىخۇد ياتار شەۋقىڭدە، مەينى ئىچمەيىن غەبرا.
— مەشھۇرى.

غەبغەب [غبغب] (ئە) ئېڭەك، ساقال، زاكاق:
يېڭى ئاي رەشكىن تۇتۇپدۇر ھالقە ئۇرغان غەبغەبىڭ،

كتاب تور بېكىتى www.uyghurkitap.com

نۇكتەگى ۋەھدەتدۇر، ئايا، يۇز ئۆزە خالۇ خەتلىك.
— گەرشى.
سىيم تەن لەئلى لەبۇ پىستە دەھان دۇردانە،
مەھجەبىن غەبغەبى چىن غۇنچەگى خەندان يەكلىغ.
— شەۋقى.

غەبن [غبن] (ئە) ھىيلە - مىكىر، ئالدام:
گەينى شەرىئەت بارى غەبنى بەلا،
تۆزلۈك ئىلە ھەرخەتى ئانلىك خەتا.
— نەۋايى.

غەددار [غدار] (ئە) 1) ھىيلىگەر، مەككار، ئالدامچى، خيانەتچى، نەيرەڭۋاز، مېھرىسىز، ۋاپاسىز، رەھىمسىز، زالىم:
ئەي بۇرادەر بۇ جەھان غەددارىدۇر،
گويىيا بىر ئۆۋەرەتى مەككارىدۇر.
— خەراباتى.
2) خائىن، خائىنلىقنى ئۆزىگە كەسىپ قىلىۋالغان:
بەل ئاڭا يوق ئېرىدى تۇش ھەم كۇننىلىك خىشتى غەددار سىپاھى
تۇننىلىك زەنگىشىئار چېرىكى شەبخۇنىدىن فارىغ...

غەددار قەلەك — رەھىمسىز، زالىم پەلەك:
ئەي ستەمگەر بىمۇرۇۋۋەت چەرخى كەج رەفتار قەلەك،
ئۇزدى بۇ غۇنچەمنى كۆردى بىۋەفا غەددار قەلەك.
— مۇللا سالىھ.

غەددار قەدەم — زالىم، رەھىمسىز تەقدىر.

غەدر [غدر] (ئە) 1) مىكىر، ھىيلە، نەيرەڭ. 2) بۇزاپالىق، زالىملىق، رەھىمسىزلىك. 3) خائىنلىق، خيانەت.

غەدر ئەھلى — خيانەت قىلغۇچى كىشىلەر، زالىملار، رەھىمسىز كىشىلەر.

غەدرۇ بىداد — خيانەت ۋە رەھىمسىزلىك.

غەدركەش [غدركيش] (ئە + پ) خيانەتچى، ئالدامچى؛ ۋاپاسىز:
شەھر تىمى سەۋداگەرى غەدركەش، ئۆزىغە سۇد ۋە مۇسۇلماندىن قەھەت ئەندىش.
— نەۋايى.

غەدۇد [غدود] (ئە) ئىللەت، مەرەز؛ يامان:
يوقدۇر بۇ خىلقەتدە قۇسۇرۇ غەدۇد،
قۇدرەت ئىلكىدە قىلىپ تار - پۇد.
— زەلىلى.

غەدىر [غدير] (ئە) كۆل، تۇرغۇن سۇ.

غەدىرى ۋەھشەتئەنگىز — دەھشەتلىك دېڭىز، قورقۇنچلۇق دېڭىز.

غەرابەت [غرابت] (ئە) 1) ئاجايىپلىق، قىزىقلىق، نادىرلىق، غەلىتىلىك:
غەرابەت مۇندا بىھەددۇ نىھايەت،
تاپىلماي بۇل ئەجەب سەنگەتقە غايەت.
— نەۋايى.
2) مۇساپىرلىق، غېرىبلىق.

غەرامەت [غرامت] (ئە) پۇشايمانلىق، ئازاب، قىيناق.
غەرامەت يەتمەك — ئازاب يەتمەك، قىيىنچىلىق كەلمەك.

غەرايىب [غرايب] (ئە) ئاجايىپ، ھەيران قالارلىق؛ قىزىق نەرسىلەر، قىزىقچىلىقلار:
بۇ رەڭ داخىللىغىن تەئسىرىن ئاڭلاپ،
غەرايىبكىم بولۇرلار ئاڭا شاغىل.
— ئەرشى.

غارايىب كۆرۈنمەك — قىزىق، ئاجايىپ، يېگانە بولۇپ كۆرۈنمەك:
قويۇپ ئېردىم ئاندا باشىم قىبلەغە،
غەرايىب كۆرۈندى ئوشۇل سەلەغە.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

غەرەز [غرض] (ئە) [كۆپلۈكى: ئەغراز] 1) مەقسەت، نىيەت، مۇددىئا:
غەرەز بۇ شەمئىنى ئۆيگە يارۇتسا،
بىرى - بىرسى بىلەن كۆڭلىن ئاۋۇتسا.
— خىرقەتى.
2) يوشۇرۇن (مەخپىي) دۇشمەنلىك.

غەرەزئامىز [غرض آميز] (ئە + پ) غەرەزلىك، باشقا بىر مەقسەتنى كۆزلىگەن؛ غەرەز ئارىلاشقان:
بارچە كەلماتى ھىيلەتئەنگىز ۋە مەجمۇئ ھەرەكاتى غەرەزئامىز.
— نەۋايى.

غەرەزگو [غرض كو] (ئە + پ) غەرەز بىلەن سۆز ئېيتقۇچى، ئەسلى مەقسىتىنى يوشۇرۇپ گەپ سورىغۇچى، غەرەزگۇي:
ئەي نەۋايى، ۋاقىف ئول ھالىڭغا كىم يار ئاللىدە،
بىس، فەراۋاندۇر غەرەزگو ئەسرۇ پەراندۇر غەرەز.
— نەۋايى.

غەرەۋ [غرو] (پ) 1) قەلەم ئۇچۇن ئىشلىتىلىدىغان قومۇش، خەت يېزىش ئۇچۇن قەلەم قىلىپ ئىشلىتىلىدىغان قومۇش. 2) ۋارقىراش، جار سېلىش، ناله، پەريات، «غەرەۋ» گە قارالسۇن:
كىرىپ شەھەر ئىچىگە سالايىن غەرەۋ،
بولۇر ئابرۇ كەلسە ئىستەپ بىرەۋ.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

غەرباش [غرباش] تارغاق، «غەرۋاش» قا قارالسۇن.

غەربال [غربال] (ئە) غەلۋىر؛ ئەلگەك:
سايىسلىغغە زۇھەل ئۇرۇپ فال،
گەز دەستە بىلە قولىدا غەربال.
— نەۋايى.

غەررا [غرا] (ئە) پارلاق؛ جۇشقۇن؛ يارقىن، يېقىملىق:
ئايدى رەۋان قەسىدەنى غەررا قىلىپ بۇ كۈن،
ئېلتكىل ئانىڭ قاتىنەكىم ئول دەھر مەفخەرى.
— سەيفى سەرايى.

غەررا قەسىدىلەر — پارلاق ۋە جۇشقۇن قەسىدىلەر.
غەررا نەزم — يارقىن، جۇشقۇن شېئىر.

غەرران [غران] (پ) ھۆركىرىمەك، گۈرۈلدىمەك، خىرس قىلماق:
تەرىد ئەتكەچ بىلە كۆرگۈزدى جەۋلان،
تېبىندى ھوي ئېتىپ چۈن شىرى غەرران.
— لۇتفى.

غەررە [غرە] (ئە) مەغرۇرلىنىش؛ (بىرەر بىھۇدە نەرسىگە ئارتۇقچە بېرىلىش ئارقىسىدا) ئالدىنىش، ئالدىنىپ قېلىش:
بولماغىل مەشھۇرى غەررە گەرتاپارسەن ئىززۇ جاھ،
تەخت ـ بەخت بىلەن قىلۇركىم ئاقىبەت سۇلتان ۋىداھ.
— مەشھۇرى.

غەرق [غرق] (ئە) غەرق بولۇش، سۇدا ئېقىش، غەرق بولغان، سۇدا ئاققان:
بولۇپ غەرق گويا بەلا بەھرىغە،
ياقىن ئېردى بىشە فەرەڭ شەھرىغە.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

غەرق ئاب ئەتمەك — سۇغا چۆكتۈرمەك، پاتۇرماق:
ئانىڭ ئىشقى خەراب ئەتتى، يۈرەك ـ باغرىم كەباب ئەتتى،
كۆزۈمنى غەرق ئاب ئەتتى، ياشىمدا بولدى سىر ئاشكار.
— نەۋبەتى.

غەرق ئەيلەمەك — كۆيۈپ كۈل بولماق؛ كۆيدۈرمەك؛ چۆكتۈرمەك، پاتۇرماق.

غەرق ئولماق — پېتىپ كەتمەك، چۆممەك، چۆكمەك:
بىھۇدە غەۋغاس ناكام ئۇرماغىل لافۇ كەزاب،
كىرسە غەرق ئولماي قالۇرمۇ ئىشقىنىڭ دەريا سىغە.
— مولا سالىھ.

غەرقى لۇججەئى نۇر — نۇر دەريا سىغا چۆممەك.

غەرقى ھەۋا — ھاۋا غا غەرق بولۇپ؛ ھاۋا غا غەرق بولغان؛ ھاۋا غا غەرق بولماق.

غەرقاب [غرقاب] (ئە + پ) 1) سۇغا پاتقان، سۇدا ھالاك بولغان؛ غەرق بولغان. 2) گىرداب:
كەبۇد ئېرمىش غۇبارى ئاھدىن بۇ گۇنبەزى ئەخزەر،
كۆزۈم ياشى بىلەن غەرقاب ئېرۇر ئافاقى بەھرۇبەر.
— زەلىلى.

شەيخ دەستۇرلىككە قولىن ئۇزاتدى، ئىلكىن تۇتۇپ چەكتى
بەھر ساھىلىغە ۋە مەھلەكە غەرقابىدىن سۇدرەدى گەمىن مەنزىلىغە.
— نەۋايى.

غەرقە [غرقە] (ئە) پېتىپ كەتكەن، چۆكۈپ كەتكەن:
گەر قىلماساڭ غەرقەئى دەريايى شەپائەت،
مەشھۇر ھەزىن ئۆلگۈسىدۇر تەشنە سەراپا.
— مەشھۇرى.

غەرقەئى خۇناب ئولماق — قانغا پېتىپ كەتمەك.

غەرۋاش [غرواش] «غەرباش» قا قارالسۇن:
جەۋلەھە غەرۋاشىدا ئاھاردەك،
يوقكى زەغەن پەررىدە مۇردارەك.
— نەۋايى.

غەرىب [غريب] (ئە) [كۆپلۈكى: غۇرەبا] 1) بىچارە، ناتۇۋان؛ ھالسىز، ئىگە ـ چاقسىز؛ خارلانغان، ئاياغ ئاستى قىلىنغان:
چەرخ ئۆزە خۇرشىددەك بار مەن جەھان ئىچرە غەرىب،
دەردمەندى تاپمادىم قىلغاي ماڭا ھەمرازلىق.
— ئەرشى.

رەھمىسى كەلمەس غەرىبنىڭ ئاھىغە،
كىرگەلى قويماس رەقىب دەرگاھىغە.
— غەيرەتى.

2) ئاجايىپ، قىزىق، تەئەججۇپلىنەرلىك، ھەيران قالارلىق نەرسە:
ۋە غەرىبدۇركىم، زاھىر ئۇلۇمنىڭ تەكمىلى ۋەقتىدە نېچە ئىش ئالارغا مۇيەسسەر بولۇپدۇركىم، بۇ ئۇممەتدە ئۆتكەن ئەكابىر ۋە ساھىب كەمالىلەردىن ھېچ قايسىغا ۋاقىئ بولغانى زاھىر ئەمەس.
— نەۋايى.

3) ئەۋزەل، ئۇلۇغ؛ بەختىيار:
بۇكى كەلامۇللاھ ئاڭادۇر نەسىب،
كىم يوق ئاڭا مۇئجىزە ئاندىن غەرىب.
— نەۋايى.

غەرىب ئاسار — ئاجايىپ نىشانلار.
غەرىب ئەل — مۇساپىرلار، بىچارىلەر:
بۇ يېڭلىغ ئېرۇر رەسىم ـ ئايىنلارى،
غەرىب ئەلنى كۆرسە كېلۇر گۇمانلارى.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

غەرىب ماڭانىلىق — ئاجايىپ مەنىلىك.
غەرىب مىسال — مۇساپىرغا ئوخشاش، مۇساپىركەبى.
غەرىب ھال — ئاجايىپ ئەھۋال، ھەيران قالىدىغان

www.uyghurkitap.com

ئەھۋال.

غەرىب ھالەت — «غەرىب ھال» غا قاراڭ.

غەرىب ئۇمۇر — ياخشى، ئاجايىپ ئىشلار، قىزىق، ئاجايىپ ۋەقەلەر.

غەرىبى مۇستەمەند — غېرىب، مۇساپىر بىچارىلەر:

غەرىبى مۇستەمەندىدىن بىھەمدىللاھ يىراقماسدۇر،
غەمۇ دەردىدىن ئۆلدۇم ئول پەرى ھەلىمغە باقماسدۇر.

— قەلەندەر.

غەرىبانە [غريبانه] (ئە + پ) غېرىبلارچە؛ غېرىبلىق بىلەن؛ «غەرىب» كە قاراڭ.

غەرىب ئەندام [غريب اندام] (ئە + پ) ئاجايىپ - غارايىپ بەدەن، بوي:

تۇش كۆرەر ھېچ شەكسىزىن ئول شام،
كى ئىكى سۇرەتى غەرىب ئەندام.

— نەۋايى.

غەرىبخانە [غريب خانه] (ئە + پ) 1) مۇساپىرخانا، غېرىبخانا، غېرىبلار تۇرىدىغان جاي، غېرىبلار ئۆيى. 2) ئاجايىپخانا، مۇزېي. 3) دۇنيا.

غەرىبلىغ [غريب ليغ] 1) بىچارىلىك، ئىلاجسىزلىق؛ مۇساپىرلىق، غۇربەتتە قالغانلىق. 2) ئاجايىپلىق، ھەيران قالارلىق.

غەرىبنەۋاز [غريب نواز] (ئە + پ) غېرىبپەرۋەر، مۇساپىرپەرۋەر:

ۋە غەرىبنەۋاز ئەھلى جاھلەر سەرمايەئى جاھۇ جالالىن غەرىبلەر سەرۋەقىتغە بەردەۋام تۇتسۇن.

— نەۋايى.

غەرىبىستان [غريبستان] (ئە + پ) غېرىبلار تۇرىدىغان جاي، مۇساپىرخانا، غېرىبخانا، «غەرىبخانە» گە قاراڭ.

غەرىبىستان ئەھلى — غېرىبلار، مۇساپىرلار.

غەرىزە [غريزه] (ئە) تەبىئەت، خۇلق، مىجەز، خاراكتېر.

غەرىزە ھەرارەت — تەبىئىي ھارارەت.

غەرىزىي [غريزى] (ئە) تەبىئىي؛ تۇغما.

غەرىزىي ھەرارەت — ئىنسان ۋە ھايۋاندا نەپەس ئېلىشتىن پەيدا بولغان ئىچكى ھارارەت.

غەرىق [غريق] (ئە) غەرق بولغان، سۇدا ئېقىپ ھالاك بولغان؛ پاتقان، چۆمگەن: «غەرق» كە قاراڭ:

دېبان غەرىق بولدى بۇلبۇل كۆز ياشىغە،
نىچۈك بارغۇم گۇلى قەھقەھ قاشىغە.

— خىرقەتى.

غەرىق ئەيلەمەك — پاتۇرماق، غەرق قىلماق.

غەرىن [غرين] (پ) ئورمان، توقاي.

غەرىۋ [غريو] (پ) ۋارقىراش، جار سېلىش، نالە، پەرياد، «غەرەۋ» گە قاراڭ.

غەزا [غزا] (ئە) دىنىي ئۇرۇش.

غەزا مەيدانى — جەڭ مەيدانى، جەڭگاھ.

غەزات [غزات] (ئە) «غەزا» غا قاراڭ:

نەفس كافىرنى غەزات ئەيلەرگە بىر سۇلتان كېرەك،
كىم ئەمەس دادىنى بەرمەكلىككە ئارى خان كېرەك.

— زەلىلى.

غەزال [غزال] (ئە) كېيىك، ئاھۇ.

غەزالى چابۇكخېز — چاققان، چاپقۇر كېيىك.

غەزالى مۇشكبو — «غەزالى مۇشكىن» گە قاراڭ.

غەزالى مۇشكىن — مۇشكىن كېيىك؛ مۇشك ھىدى بەرگۈچى كېيىك، تىبەت كېيىكى.

غەزالى مۇشكىنبو — «غەزالى مۇشكىن» گە قاراڭ.

غەزلان [غزلان] (ئە + پ) كېيىكلەر، «غەزال» نىڭ كۆپلۈكى.

چۆرەلەرى كۇھ، بەيابانى دەشت،
جۇش قىلۇر تۇرفە غەزالانى دەشت.

— زەلىلى.

سۇرمەئى سۇنبۇل نەھاجەتدۇر خىتا سەھراسىدىن،
نافەئى مۇشكىن غەزالانى خوتەن كەلتۇرمىشەم.

— زەلىلى.

غەزالە [غزاله] (ئە) 1) چىشى كېيىك، چىشى ئاھۇ. 2) ئاپتاپ، نۇر (قۇياش نۇرى):

خەتتىڭ ئارا ئۇزارىڭ سەبزە ئىچىندە لالە،
ئول چەشمە پۇر خۇمارىڭ لالەداغى غەزالە.

— بابىر.

غەزالە كىردار — ئاھۇ كۆرۈنۈشلۈك، كېيىكتەك.

غەزالەئى چىن — چىن كېيىكى.

غەزەب [غضب] (ئە) قەھر، غەزەپ؛ ئاچچىق؛ «غەزابات» قا قاراڭ:

قىلىپدۇر بۇ ئىشنى ئاتامغە خەبەر،
غەزەب ئوتى ئانداغ ئۇرۇپدۇر شەرەر.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

غەزەبات [غضبات] (ئە) غەزەپلەر، «غەزەب» نىڭ كۆپلۈكى.

غەزەبرېز [غضب ريز] (ئە + پ) ئاچچىقلىنىش، غەزەپ چېچىش، قەھر - غەزەپكە كېلىش:

جان قەسدى ئېتەر كىمسە غەزەبرېزلىگى،
ئەلقىسسە كىشىنى ئۆلتۈرۈر تېزلىگى.

— نەۋايى.

غەزەبناك [غضبناک] (ئە + پ) قەھرلىك، غەزەپلىك، غەزەپلەنگەن؛ قىزىشقان:
بولۇپ فەرھاد ئول سۆزدىن تەرەبناك،
كۆلۈپ دېدىكى: ئەي شاھى غەزەبناك.
— نەۋائى.

غەزەل [غزل] (ئە) [كۆپلۈكى: غەزەلىيات] بەيىت، شېئىر، غەزەل:
ھەجرىدە مەن ئوقۇپ غەزەل راك ئىلە مۇختەلىف نەغمە،
بەلكى نەۋادا قىچقىرىپ خەلق ئارا بىنەۋا بولاي.
— مولا سالىھ

لەبى پەيماندىن تۆكتى ئەسەلنى،
ئوقۇپ گۈل فۇرقەتىدە بۇ غەزەلنى.
— خىرقەتى.

غەزەل تەرزى — شېئىرىيەت.
غەزەل تەسنىف قىلماق — غەزەل ئېيتماق؛ لىرىك شېئىر ياراتماق.
غەزەلخان [غزل خوان] (ئە + پ) غەزەل ئېيتقۇچى:
چەمەندە بۇلبۇلۇ قۇمرى غەزەلخان،
تۇزۇپ دۇرراج كەكلىك تۇرلۇك ئەلھان.
— لۇتفى.

بەيت ئوقۇپ شۇدەم بولدى غەزەلخان،
ئۆلۈك تەنگە نەۋاسى كىرگۈزۇر جان.
— خىرقەتى.

غەزەلسەرا [غزل سرا] (ئە + پ) غەزەل، شېئىر ئېيتقۇچى، شائىر:
چاك بىرلە تەرەبفىزا داغى ئول،
نەغمە بىرلە غەزەلسەرا داغى ئول.
— نەۋائى.

غەزەلسەراي [غزل سراي] (ئە + پ) «غەزەلسەرا» غا قارالسۇن.
غەزەلگوي [غزل كوي] (ئە + پ) غەزەل ئېيتقۇچى، غەزەل ئىجاد قىلغۇچى، شائىر، «غەزەلسەرا» غا قارالسۇن:
غەزەلگوي ئەكابىر ۋە شۇئەرا ئاللىدە مۇنداق مۇقەررەردۇر-
كى، غەزەل تەۋرىغە شەيخ مۇختەر ئىدۇرلەر.
— نەۋائى.

غەزەلىيات [غزليات] (ئە) «غەزەل» گە قارالسۇن:
يەنە بىرى بۇكىم، ھەر ھەرف غەزەلىياتى ئول پۇتكەن غەزەل بىرلە،
غەزەللەر ئاراسىدا ئۇسلۇب خاسىيەتىدىن رىئايەت قىلمايىن تۇرۇرلار، ...
— قىدىرخان يەركەندى.

غەزەنفەر [غضنفر] (ئە) شىر، ئارسلان:
دېدىكى بۇ تۇرغان بۇرادەرلەرىم،
جەفا بىشەسىدە غەزەنفەرلەرىم.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

غەزل [غزل] (ئە) ئېگىرلىگەن، ئېگىرىپ تەييارلانغان يىپ.
غەزلفۇروش [غزل فروش] (ئە + پ) ئېگىرلىگەن يىپ ساتقۇچى.
غەزلفۇروشلۇق دوكانى — ئېگىرىپ تەخ قىلىنغان يىپ ساتىدىغان دۇكان.
غەزۇ [غزو] (ئە) دىنىي ئۇرۇش، «غەزا» غا قارالسۇن.
غەزۇ مەسافى — جەڭ مەيدانى.
غەزۋە [غزوه] (ئە) غازات، ئۇرۇش:
ۋە ھەزرەتى رىسالەت سەللەللاھۇ ئەلەيھى ۋەسەللەم مۇتەبەئەتىدە-
غەكىم ئۇھۇد غەزۋەسىدە مۇبارەك تىشلەرى شەھىد بولۇپ ئېردى.
— نەۋائى.

غەسسال [غسال] (ئە) يۇيغۇچى، ئۆلۈك يۇيىدىغان كىشى:
ھەردىرەمكى تۇگۈپ، غەسسالدىن ئۆزگە كىشى ئاچماق مەھال،
ھەر سىيكىم كۆمۈپ، تۇفراغدىن ئۆزگە بىراۋ ئانى بېمەككە يوق ئېھتىمال.
— نەۋائى.

غەسسانى [غسانى] (ئە) ئەرەبلەرنىڭ غەسسان قەبىلىسىگە مەنسۇپ، غەسسانلىق.
غەسل [غسل] (ئە) يۇيۇش؛ يۇيۇنۇش؛ غۇسل، «غۇسل» غا قارالسۇن.
غەش [غش] (ئە) غەم، ھەسرەت؛ كۆڭۈلدىكى ناخۇشلۇق، غەشلىك:
تارىپ تۇخمى كىننى بولۇپ يەنە غەش،
مېنى ئۆلتۈرەرگە قىلىپدۇر كەڭەش.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

2) بىھوشلۇق، ھوشسىزلىق، ھوشسىزلىنىش:
كۇن - تۇن بەزم ئىچرە ئول ئىككى ستەمكەش،
يىقىلدىلەر تەنەئئۇمدىن قىلىپ غەش.
— نەۋائى.

3) ئارىلاشتۇرۇش، قوشۇش (مەيگە سۇ قوشۇش، ساپ ئالتۇنغا باشقا مېتال قوشۇش)؛ خىيانەت، ئالداش، ھىيلە قىلىش:
دەۋر ئەھلىدە يوق سافكى، ئانىڭ غەشى يوقتۇر،
جۇز ساقىي دەۋر ئىلگىدە سافىي مەي بىغەش.
— نەۋائى.

ئۇيغۇرچە كتاب تور بېكىتى www.uyghurkitap.com

4) بۇلغانغان، ئىپلاس:
سۈرەتى دەرۋىشۇش ۋە مەئنىسى سەراسەر غەش.
— نەۋايى.

غەشلىغ [غش ليغ] نۇقسان، كەمچىلىك، ئارىلاشما.

غەشلىق [غش ليق] «غەشلىغ» كە قارالسۇن.

غەشىي [غشى] (ئە) كۆڭۈل ئېزىش، ئۆزىدىن كېتىش، هوشىدىن كېتىش.

غەشىي قىلماق — كۆڭۈل ئازماق، ئۆزىدىن كەتمەك.

غەشيان [غشيان] (ئە) «غەشىي» گە قارالسۇن:
سۇيۇر كۆڭلۈڭ ئۆيىدىن خارۇ خەسنى،
كۆڭۈل غەشيان بولۇر، كەتكۈز مەگەسنى.
— خىرقەتى.

غەففار [غفار] (ئە) كەچۈرگۈچى؛ شەپقەت قىلغۇچى (تەڭرىنىڭ سۈپىتى):
بەندە ئاجىزغە قەزادىن گور ئەزابى يەتسەلەر،
رەھىم ئېتىپ دەفئ ئەيلەگەن سۇلتانى غەففارىمغە ئەرز.
— شەۋقى.

غەففارۇل ـ زۇنۇب — گۇناھىدىن ئۆتكۈچى:
يەنە ئاسىيغە غەففارۇل ـ زۇنۇبسەن،
كەرە كۆڭلۈمغە كەششافۇل ـ قۇلۇبسەن.
— خەراباتى.

غەفلەت [غفلت] (ئە) هوشيارسىزلىق، هەر نەرسىگە بېپەرۋا قاراش، بىخۇدلۇق:
غەفلەت ئىلە هەر زەمان يادىڭنى قىلماي، قىل بۇدەم،
تارتقان ئىشقى مەجازى مەنچە ئاھسىنى كەرەم.
— ئەرشى

غەفلەت ئايىن — غەپلەتتە قالغان، بېپەرۋا.

غەفلەت دامى قويماق — غەپلەت تۇزىقىغا چۈشمەك؛ غەپلەت تۇزىقى قويماق.

غەفلەت ئۇيقۇسى — سەگەكلىكنى يوقاتقۇچى ئۇيقۇ، بىخۇدلۇق ئۇيقۇسى.

غەفلەت ئېلى — بېپەرۋا، بىخۇد كىشىلەر:
غەفلەت ئېلىنى بۇ ئىسيان بىلە يەر يۈتقاي ئىدى،
بىر نەپەس مەردۇ خۇدانىڭكى نامازى بولماسا.
— زەلىلى.

غەفلەتى دۇنيا — بىخۇدلۇق دۇنياسى:
كۆزۈمنى ئاچقالى قويماس مېنى بۇ غەفلەتى دۇنيا،
بولۇرمەن لايىقى خىزمەت ئەگەر تائەت سەھەر قىلسام.
— قەلەندەر.

غەفلەتپەرەست [غفلت پرست] (ئە + پ) غەپلەتتە قالغان، خەۋەرسىز، بىلمەي قالغان:
كى، نە تىلەپ فەھم ئەتتىم ئانى، نە مەست،
خۇد ئېرمەس يەنە تىفلى غەفلەتپەرەست.
— نەۋايى.

غەفۇر [غفور] (ئە) كەچۈرگۈچى، مەغپىرەت قىلغۇچى، ئەپۇ قىلغۇچى:
بۇلبۇل باغى سىيادەت مەنبەئى فەيزى غەفۇر،
جامدىن جام ئىزدەگەن يا ئەرشىئى گويامۇدۇر.
— ئەرشى.

مېنى سۇغە ئاتتى بۇرادەرلەرىم،
كەرەم ئەيلەدى ئول غەفۇرۇ رەھىم.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

غەلال [غلال] (ئە) «غۇل» غا قارالسۇن:
تۇتۇپ ئۇشبۇ چاڭ موزىنى دەرمەھال،
ئاياققا سالدى كىشەن، قولغا غەلال.
— مولا بىلال.

غەلەبات [غلبات] (ئە) غەلىبە، زەپەر، غالىبلىق، ئۇستۇنلۇك.

غەلەباتى غەزەبات — غەزەپنىڭ ئۇستۇن كېلىشى.

غەلەباتى ۋەقت — (نەپسى) غالىب كەلگەن ۋاقىت.

غەلەبە [غلبه] (ئە) غەلىبە، زەپەر:
هەركىم شەيتانىي ۋەساۋىس ۋە نەفسانىي مەۋاجىز غەلەبەسىدىن دەلىل تىلەمەككە زەلىل ۋە بۇرھان ئىستەمەككە ئەلىل بولسا، ئالار كۇنەشدىن رەۋشەنراق مۇئجىزە بابىدا بەيزا كۆرگۈزگەيلەر.
— نەۋايى.

غەلەت [غلط] (ئە) [كۆپلۈكى: غەللات / ئەغلات] يېڭىلىش؛ خاتا، ناتوغرا، يالغان:
باش ـ ئاياغمىدىن نىشان بەرمەككە گەر تارتىلسا خەت،
گول خەتى مەۋھۇمەك باشدىن ـ ئاياغ بولغاي غەلەت.
— ئەرشى.

ئارغۇماق ئاتلارغا مىنگەن خەلقە ئىشان نام ئىلە،
دام تەزۋىر مىكر ئەيلەپ ياخشى ئەتۋارلىق غەلەت.
— شەۋقى.

غەلەت بىيمى — يېڭىلىش خەۋپى، خاتا قىلىش ۋەھىمىسى.

غەلەتگە سالماق — يېڭىلىشتۇرمەك، خاتالاشتۇرماق.

غەلەت قىلماق — خاتا يازماق، يېڭىلىشمەك.

غەلەت نەما — خاتا قىلغۇچى، يېڭىلگۈچى.

غەلەيان [غليان] (ئە) قاينىش، كۆتۈرۈلۈش؛ هاياجان؛ غەلىيان:
بەھرامنىڭ ئىشق توفانى تۇغيانىدىن بىخەبەد ۋە مەي ئوتى هەرارەتى غەلەيانىدىن بىخۇد بولغانى...
— نەۋايى.

غەلبار [غلبار] (ئە) «غەربال» غا قارالسۇن.

كى غەلبارغە ئالىپ ئانى تاسقاغىل،
نە قالسا ئانى توبرەغە تاشلاغىل.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

غەلبىر [غلبير] (ئە) «غەربال» غا قارالسۇن.

غەلتان [غلتان] (پ) يۇمىلاق، يۇمىلىغۇچى:

بۇ باش قەترەلىرىن كۆز يۇزۇم ئۆزە غەلتان،
مۇنىڭ بىكىن يۇرمەس ھېچ قەلەكدە سەييارە.

— سەككاكى.

تىشلارىن يادىدا ھەردەم دۇررى غەلتان يىغلادىم،
بولماغاي ئىشقىڭدا مۇنداغ چەشىم خۇنبارى يەنە.

— ئەرشى.

غەلتان ئەيلەمەك — يۇمىلاتماق.

غەلتان بارماق — يۇمىلىماق، ئاقماق (كۆز ياشى).

غەلىز [غليظ] (ئە) قويۇق، قېلىن؛ قوپال:

ئىلىم ئېلىمگە مېھرىبان بول ئەھلى دۇنياغە غەلىز،
ئەھلى دەرۋىشكە ھەلىم بول ئەھلى دۇنياغە غەلىز.

— شەۋقى.

خۇن جىگەردىن تاپتىڭ كەيفى شەراب غەلىز،
داغ دىلى سىنەدىن بۇيى كەباب غەلىز.

— زەلىلى.

غەم [غم] (ئە) [كۆپلۈكى: غۇمۇم] 1) قايغۇ، ھەسرەت، ئەلەم، تەشۋىش، كۈلپەت، غەم:

غەمدە سارۇلغان تەنىم گەردىن كۆرۈپ شاشماس كۆزۈن،
تۇغ كۆرۈپ ئانداغ كىيىكلەركىم تىكىرقاپ قاراشۇر.

— ئەرشى.

2) ئىشق، مۇھەببەت:

بۇل ھەۋەسلەر غەمىنى ئەيلەپ كېلىڭ ئەھبابكىم،
تەلمۇرۇپ ئوتروسىدا ئانىڭ تۇرالى ئۆزگەچە.

— ئەرشى.

غەم ئەھلى — دەردلىكلەر، دەردمەنلەر، ئاشقلار.

غەم خەيلى — غەمكىنلەر، دەردمەنلەر توپى:

سالدى مېنى بۇ غەم ئىچرە ناچار،
غەم خەيلى ئارا قىلىپ نەمۇدار.

— ئەرشى.

غەم خىرقەسى — غەمكىنلەر، دەردمەنلەر جەندىسى:

فىتنە ئەھكامىن سورۇرگە دانەئى ئەنجۇم ساچىپ،
ئىگنەسىن غەم خىرقەسىن تىكمەككە فۇلاد ئەيلەمىش.

— ئەرشى.

غەم دەشتى — ھېسابسىز قايغۇ ـ ئەلەم، غەم تەشۋىشى:

نى ئاسىغ ئوتلۇغ كۆڭۈلدىن مۇنچە ئۆرلەمەك تۇتۇن،
مۇنچە سورۇلماق نېدۇر غەم دەشتىدە گويا قۇيۇن.

— ئەرشى.

غەم دۇدى — قىيىنچىلىق، غەم تەشۋىشى، ئەلەمى.

غەم رەختى — قايغۇ ـ ئەلەم كىيىم ـ كېچەكى:

ئېتىپ غەم رەختىنى جان ئۆزرە تەھ ـ تەھ،
قىلىپ ھەر لەھزەدە يۇز نەۋئى ۋەھ ـ ۋەھ.

— خىرقەتى.

غەم سەيلى — غەم ـ قايغۇ يىغىسى:

كۆيۈپ ئەفلاك، ئۆرتەنگەي مەلەك، تىترەر كەۋاكىبلار،
چېكىپ ئەفغان غەم سەيلى شەرھى ماجرا تۇتسالمۇ.

— سەبۇرى.

غەم شامى — غەم قاراڭغۇلۇقى.

غەم شۇئلەسى — غەم ـ ئەلەم شولىسى؛ قايغۇنىڭ زورىيىشى.

غەم فەرسۇد — غەمدە يانجىلغان، قايغۇدا ئېزىلگەن.

غەم قىلىچى — غەم ـ قايغۇ زەربىسى، دەردى:

فىراقى ئوتىدا كۆيدۇم تۇگەندىم،
ئايىردى غەم قىلىچى بەندى ـ بەندىم.

— خىرقەتى.

غەم كۇنجى — غەم بۇلۇڭى:

غەم كۇنجىدە ھىجران تۇنى مەن يىغلاماقىم قان،
چۇن بەرق يانىپ ۋەدەئى يالغانىڭ ئۇچۇندۇر.

— گۇمنام.

غەم كىشۋەرى — قايغۇ مەملىكىتى، ھېسابسىز غەم ـ ئەلەملەر.

غەم مۇرغى — ھەددىدىن ئاشقان غەم ـ قايغۇ:

قىلىپ گۇل خارى جىسمىن مىسلى گۇلشەن،
تېشىپ غەم مۇرغىغە ھەر يەردە رەۋزەن.

— خىرقەتى.

غەم ئوتى — غەم ـ قايغۇ، ھىجران ئوتى.

غەم ئۆزەغەم — غەم ئۇستىگە غەم؛ ناھايىتى غەمكىن.

غەم ئۆزرەغەم — «غەم ئۆزەغەم» گە قارالسۇن:

مېنىڭ جانىمدا بىل غەم ئۆزرە غەمدۇر،
مېنىڭكى ئاھۇ نالىم دەمبەدەمدۇر.

— خىرقەتى.

غەم ئىلى — دەردمەنلەر؛ ئاشقلار:

ئىشق ئىلىنىڭ ئاھىدىن ئول سەرۇ قەد خەم بولماسۇن،
غەم ئىلىدىن ئول مۇئەنبەر زۇلفى دەرھەم بولماسۇن.

— بابىر.

غەم ئىچىن يارماق — 1) غەملىك، تەشۋىشلىك بولماق؛ 2) شىكايەت قىلماق.

غەمى ھىجران — ئايرىلىش، ھىجران قايغۇسى، جۇدالىق ئەلىمى:

قاچار ئاندىن فىراقۇ مېھنەتۇ دەردى غەمى ھىجران،

كىشكىم ئىشق ئوقىغە سىنەيۇ جانىن سۇفەر قىلدى.
— قەلەندەر.

غەمى ئىشتىياق — غەم ـ قايغۇلۇق سېغىنىش:
ئىشىم قىلدى مۇشكۇل غەمى ئىشتىياق،
ماڭا غالىب ئولدى ھۇجۇمى فىراق.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

غەم ئاباد [غم آباد] (ئە + پ) غەملىك، غەمگە باي، غەمگە تولغان:
مەدرەسە كۇنجىنى غەم ئاباد ئېتىپ،
تاڭدىن ئاقشامغىچە فەرياد ئېتىپ.
— نەۋائى.

غەم ئەفرۇز [غم افروز] (ئە + پ) غەم ـ غۇسسىنى يايغۇچى، غەم ۋە ھەسرەتنى تارقاتقۇچى.

غەم ئەندۇد [غم اندود] (ئە + پ) غەمكىن، قايغۇلۇق.

غەم ئەندۇز [غم اندوز] (ئە + پ) غەملىك، قايغۇلۇق، دەردلىك، ئەلەملىك:
قەزارا خاجەنىڭ جۇفتى بۇ غەم ئەندۇز سۆزنى ئاڭلاپ ئۆزىنى ئۆلتۈرگەنى ۋە يەنە بىر مەلىكە شىكارغە چىقىپ گول بىشەدە خاجەنى كۆرۈپ ئۆز جايىغە يەتكۈزۈپ دەئۇا قىلغانى؛...
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

غەم ئەنگىز [غم انگيز] (ئە + پ) غەم قوزغاتقۇچى، غەم سالغۇچى، قايغۇغا سالغۇچى:
مېنى ھىجراندا ئۆكەر خەلق ۋە لېكىن ئاجىز،
زار كۆڭلۈمگە ئېرۇر بادە غەم ئەنگىز يەنە.
— نەۋائى.

غەمپەرۋەر [غم پرور] (ئە + پ) «غەم پەرۋەرد» كە قارالسۇن.

غەمپەرۋەرد [غم پرورد] (ئە + پ) غەم ئىچىدە ئۆسكەن، دائىم غەم ئىچىدە يۇرگەن، ئۆمرى غەم بىلەن ئۆتكەن.

غەمخار [غم خوار] (ئە + پ) غەمخور، مېھرىبان؛ غەم يېگۈچى؛ غەمكىن:
غەرەز ئولكىم سۇئاللاھدىن كۆڭۈل ئۈز،
كى چىز ئول يوقتۇرۇر بىر يار غەمخار.
— ئەرشى.

غەمخارى ھەق — ئادىل غەمخور:
پادشاھا قىلماغىل مۇھتاج خەلق،
سەندىن ئۆزگە يوق ماڭا غەمخارى ھەق.
— خەراباتى.

غەمخارە [غم خواره] (ئە + پ) «غەمخار» غا قارالسۇن:
كېچەۋۇ كۈندۈز ئىشىم يىغلاماق، كۈچۈم زارى،
غەمىدىن ئۆزگە كىشى يوق قاشىمدە غەمخارە.
— سەككاكى.

غەمخارلىق [غم خوارليق] غەمخورلۇق.
غەمخارلىق قىلماق — غەمخورلۇق قىلماق، مەدەت قىلماق، ئېچىنماق.

غەمخانە [غم خانه] (ئە + پ) غەم ئۆيى، قايغۇ خانىسى:
ئېتىپ ئىشرەتگەھنى غەمخانەلەرغە،
قۇلاغ سالۇر ئېدىم ئەفسانەلەرغە.
— نەۋائى.

غەمزە [غمزه] (ئە) كۆز قىسىش، كۆز بىلەن ئىشارە قىلىش:
قاراكۆز بىرلە بىر غەمزە قىلىپ يۇزمىڭ جەفا قىلما،
كەرەشمە بىرلە ئالەمنى مەنئىتەك مۇبتەلا قىلما.
— سەككاكى.

غەمزە چاغى — ناز ـ كەرەشمە ۋاقتى.
غەمزە ئوقى — ناز ۋە دىلبەرانە كەرەشمە بىلەن كىرپىك سوزۇپ قاراش:
غەمزە ئوقى بىرلە ئېتىپ ئېردى يۇرەكىمگە،
بەرداشت قىلالماي ئىشكىدە ياتا قالدىم.
— ئەرشى.

غەمزەئى بىباك — نازۇ كەرەشمە، ئۆتكۈر غەمزە ۋە ئەركىلىك.

غەمزەئى جادۇ — ناز ـ كەرەشمىلىك ئويناق كۆز:
سېھرىلەر كۆرگۈزدى ئول يۇز غەمزەئى جادۇ بىلە،
مەن نېچۈك جان ئىلتىمەين بىر غەمزەئى خۇنخاردىن.
— ئەرشى.

غەمزەئى چەشم — كۆز قىسىپ قاراش:
رەقىبلەردىن غەمىم يوق، بەرسە راھەت غەمزەئى چەشمىڭ،
ئۇنى بەرھەم ئۇرارغا كىرپىگىڭ خەيلى سىپاھىمدۇر.
— گۇمنام.

غەمزەدا [غمزدا] (ئە + پ) «غەمزۇدە» گە قارالسۇن:
قىلىپ شەھ سۆزىنى بۇ يەڭلىغ ئەدا،
ئىشىتتى بۇلار بارچەسى غەمزەدا.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

غەمزەداي [غمزداى] (ئە + پ) «غەمزۇدە» گە قارالسۇن:
رىزاڭ ئۆلمەسە كۆڭلۈمە غەمزەداي،
بۇ دەرماندەغە ۋايۇ يۇز قەتلە ۋاي!
— نەۋائى.

غەمزەدە [غمزده] (ئە + پ) غەمكىن، قايغۇلۇق:
تەكاۋەرنىڭ باغىر قاندىن ھىنا باغلا،

ئىتتىڭغە غەمزەدە جان رىشتەسىن رەسەن قىلغىل.
— نەۋايى.

غەمزۇدا [غمزدا] (ئە + پ) قايغۇنى كەتكۈزگۈچى، غەمدىن قۇتقۇزغۇچى، غەمدىن خالاس قىلغۇچى.

غەمسىرىشت [غم سرشت] (ئە + پ) غەمكىن تەبىئەت، غەمگە پاتقان:
بۇ ھادىس بولۇپدۇر ماڭا سەرنەۋشت،
ۋۇجۇدۇمنى ھەق ئەيلەمىش غەمسىرىشت.
— ئا. نىزارى.

غەمسىرىشتە [غم سرشته] (ئە + پ) «غەمسىرىشت» كە قارالسۇن.

غەم فەرسا [غم فرسا] (ئە + پ) غەمنى كەتكۈزگۈچى، بىغەم قىلغۇچى.

غەم فەرسۇد [غم فرسود] (ئە + پ) غەمدە ئېزىلگەن، قايغۇدا قالغان.

غەمفزا [غم فزا] (ئە + پ) غەمنى ئارتتۇرۇش، غەمنى كۆپەيتىش:
گەر ئىكاۋلان كەلسەلەر ھەم بالك ئەمەستۇر، نېچەكىم،
بۇ بىر ئەتسە غەمفزالىق، ئول بىر ئولغاي غەمزۇداي.
— نەۋايى.

غەمكەدە [غم كده] (ئە + پ) غەمكىن دۇنيا، قايغۇلۇق زامان:
بەھرە ئالۇر ئېردى يىبان ھەر بىرىدىن ئەھلى جەھان،
روزى مەھشەردە نىھان غەمكەدە قىلسۇن نە ئىلاج.
— شەۋقى.

غەمكەش [غمكش] (ئە + پ) غەم تارتقۇچى، غەم قىلغۇچى، ئەلەم چەككۈچى، ئاشىق، مۇپتىلا:
ئانىڭدەك بولدى بۇلبۇل زارى غەمكەش،
تۇشۇپ گۈل ھۇسنىدىن جانىغە ئاتەش.
— خىرقەتى.

غەمگۇزار [غمگزار] (ئە + پ) «غەمگۇسار» غا قارالسۇن:
ماڭا قىسمەت ئەزەلدىندۇر يىمەك دەردۇ بالا قۇتىن،
نە ئىشرەت گۈلشەن ئىچرە، زۇلم ئېلىدىن غەمگۇزارىم.
— گۇمنام.

غەمگۇسار [غمكسار] (ئە + پ) غەمخور، مېھرىبان، غەم ـ قايغۇنى كەتكۈزگۈچى، غەمدىن خالاس قىلغۇچى، خۇرسەن قىلغۇچى، كۆڭۈل كۆتۈرگۈچى، كۆڭۈل ئاچقۇچى:
شاد ئېرۇرمەن جانۇ كۆڭلۇم بىرلە بەرسەك مۇژدەگى،
رازدارىم، مېھرىبانىم، غەمگۇسارىمدىن ماڭا.
— مەھزۇن.
ئىستەدۇك ئالەمدە ئۇمرى غەمگۇسارى تاپمادۇق،
غەم كۆنىندە يارۇ ھەمدەم، جامۇ ساغەردىن لەتىف.
— ئاتايى.

غەمگىن [غمكين] (ئە + پ) غەملىك، قايغۇلۇق، خاپا، غەمكىن:
بۇ ئىشتىن بولدى بۇلبۇل كۆڭلى غەمگىن،
دېدى نە دىلرەبادۇر كۆڭلى سەنگىن.
— خىرقەتى.

غەمگىن ئەيلەمەك — قايغۇغا سالماق، خاپا قىلماق.

غەمگىن كۆڭۇل — قايغۇلۇق دىل، دەردلىك كۆڭۇل.

غەمماز [غماز] (ئە) چېقىمچى؛ سۆز تارانتقۇچى؛ پاش قىلغۇچى (سىر ۋە مەخپىيەتلىكنى):
ئەي ئەسىرى غەيرىدىن راز دىلىڭنى ئاسراغىل،
غەمنى غەمخارىڭغە ئايغىل، ئايماغىل غەممازغە.
— ئەسىرى.
ئەي خىرامى قامەتىڭگە مۇبتەلا تەننازلەر،
غەمزەگەر ئاھۇلەرىڭگە ۋالەدۇر غەممازلەر.
— مەشھۇرى.

غەمناك [غمناك] (ئە + پ) غەمكىن، غەملىك، قايغۇلۇق، غەم چەككۈچى، ئاشىق:
بۇ غەم بىرلە ئىدىم مەن زار غەمناك،
بۇ ھەسرەت ناخۇنى كۆكسۇم قىلىپ چاك.
— خىرقەتى.

غەمناك ئەيلەمەك — غەمگە سالماق، خاپا قىلماق؛ غەم، قايغۇ، ھەسرەت چەكمەك:
ئەگەر گۈل بىرلەن ئولتۇرسام دەمى غەمناك ئەيلەرمەن،
ۋەگەر غۇنچە بىلە بولسام گىريبان چاك ئەيلەرمەن.
— قەلەندەر.

غەنايىم [غنايم] (ئە) غەنىيمەتلەر، ئولجىلار، «غەنىمەت» گە قارالسۇن:
سىخىللەرىن ئەسىرلىكىدىن چىقارىپ، ئەزىم غەنايىم بىلە كەلدى.
— نەۋايى.

غەنەم [غنم] (ئە) قوي:
بىراۋ بولدى قاسساپ كۆپ قىردى جان،
غەنەم ئۆلتۇرۇپ ھەر كۇنى تۆكتى قان.
— غەربى.

غەنج [غنج] (ئە) ناز، كەرەشمە.

غەنج ئەيلەمەك — ناز ـ كەرەشمە قىلماق، ئەركىلەمەك.

غەنجۇ دەلال — ناز ـ كەرەشمە.

غەنجۇغە [غنجوغه] غانجۇغا.
ۋە ئاتىنىڭ ئىيارىن ئەگەرچە «زىن» دەرلەر، ئەما كۆپرەك

www.uyghurkitap.com

ئەجزاسىن، مىسلى: جىبىلگىر ۋە ھەنا ۋە تۇقۇم ۋە جەزلىغ ۋە غەنجۇغە ۋە چۇبچۇرغەسىن تورىكچە ئايتۇرلار.
— نەۋايى.

غەنچى [غنچى] يىپ (ئارغامچا) نى چىشلەپ ئۇزۇۋۈتەمەسلىك ئۈچۈن ئىتنىڭ بوينىغا باغلانغان ياغاچ.

غەنى [غنى] (ئە) [كۆپلۈكى: غەنيا] 1) باي، دۆلەتمەن؛ موھتاج ئەمەس، ئېھتىياجسىز؛ ھېچنەرسىدىن قىسلىمايدىغان:
كۆرۈپ بىرنى غەنى ئۆزنى پەقىر، قىلماغىل ھەسەدخورلۇق،
بىرنگە كۆپ، بىرنگە ئاز ئەتا روزى رەقەمدىندۇر.
— مەشھۇرى.

2) بەغەم، تەشۋىشسىز:
كام يەتكۈرمەك غەنىمەت ئاڭلا دەۋران ئەھلىغە،
ئەي غەنى، بۇ دەمكى كامىڭ بىرلەدۇر دەۋران ھەنۇز.
— نەۋايى.

غەنى بولماق — بېيىماق، ئېھتىياجسىز بولماق.
غەنى تۇتماق — باي قىلىپ كۆرسەتمەك.
غەنى لايەزال — ئەبەدىي بىھاجەت، ئېھتىياجسىز:
دېدىم: ئەي خۇدايى كەرىم بىمىسال،
ئەھەدسەن، سەمەدسەن، غەنى لايەزال.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

غەنىئى بەخىل — بېخىل باي، گىرى باي.

غەنىم [غنيم] (ئە) دۈشمەن، رەقىب:
قىلۇر بېخىل ئۆزنگە غەنىم يارلەرىن،
مەن ئۆزنگە جود بىلە دۈشمەننى ئاشنا قىلايىن.
— مەشھۇرى.

غەنىملەر تەرەپىن تۇتماق — دۈشمەن تەرىپىنى تۇتماق، ھىمايە قىلماق.
غەنىم ئىستەمەك — رەقىب قىدىرماق، ئىستىمەك.

غەنىمەت [غنيمت] (ئە) [كۆپلۈكى: غەنايىم] 1) قۇلاي پۇرسەت، بىرەر ئىشنى بېجىرىش ئۈچۈن يارىتىلغان قۇلاي پۇرسەت:
ساقىيا تۇتغىل غەنىمەت دەۋرى ئەھلىن نېگە كىم،
دەۋرىڭ ئولغايدۇر ساڭا يەتلىغكى دەۋراندىن ۋەفا.
— خۇشھال غەربى.

2) دۈشمەندىن ئېلىنغان مال، ئولجا، قىممەتلىك نەرسىلەر؛ غەنىيمەت؛ بايلىق؛ مال ـ دۇنيا.

غەنىمەت ئەيلەمەك — پۇرسەتتىن پايدىلانماق، قۇلاي پۇرسەت دەپ قالماق:
خۇداكىم سىزگە بەرمىش مۇنچە دەلەت،
غەنىمەت ئەيلەمەك دەۋلەتدە ئىشرەت.
— ناقىس.

غەنىمەت بىلمەك — «غەنىمەت ئەيلەمەك» كە قارالسۇن.

غەنىمەت ئەيلەمەك — «غەنىمەت بىلمەك» كە قارالسۇن.

مۇيەسسەر بولسەگەر ۋەسلى غەنىمەت بىلمەكنى قۇتماق،
كەتۇرمەكدۇر سۇراھى نەچچەۋۇ پەيمانە ئاندىن كۆپ.
— ئەرشى.

غەنىمەت تۇتماق — «غەنىمەت ئەيلەمەك» كە قارالسۇن.
غەنىمەت ئولماق — «غەنىمەت ئەيلەمەك» كە قارالسۇن.

غەنىي [غنى] (ئە) «غەنى» گە قارالسۇن:
ھەر كىمسەكى بۇ خىل ئىرتىكابىدۇر ئانىڭ،
گەر بولسا غەنىي، بۇ خىل ئەزابىدۇر ئانىڭ.
— نەۋايى.

غەنىيزادە [غنى زاده] (ئە + پ) بايۇەچچە، باينىڭ بالىسى:
گەدازادەئى خىرەدمەند گەكابىر ھەمرازى، غەنىيزادەئى لەۋەند ئەرزال دەمسازى.
— نەۋايى.

غەۋر [غور] (ئە) 1) ھەرقانداق چوڭقۇرلۇقنىڭ ئاستى، تۆۋى، تەكتى. 2) بىرەر نەرسىنىڭ ھەقىقىتى، ماھىيىتى، تېگى ـ تەكتى. 3) تەلەپ.

غەۋر ئەيلەمەك — تەلەپ قىلماق، خالىماق.
غەۋر تاپماق — تېگىگە يەتمەك، چوڭقۇر چۈشەنمەك.
غەۋرىغە يەتمەك — تېگىگە يەتمەك، ھەقىقىتىنى بىلمەك؛ دادىغا يەتمەك.

غەۋس I [غوث] (ئە) ياردەم، مەدەت؛ مەدەتكار، ياردەم كۆرسەتكۈچى:
مۇھەممەد ئىبنى ئابدۇللاھ تەبەرىنىڭ مۇرىدىدۇر ۋە ئول ئەبۇ ئەھمەد ھەرىرىنىڭ ئەزىم كەرامات ۋە تېز فەراسەت ساھىبى ئېردى ۋە ئۆز زەمانىنىڭ قىبلە ۋە غەۋسى.
— نەۋايى.

غەۋس II [غوص] (ئە) چۆمۈش، شۇڭغۇش، سۇغا چۆمۈلۈش:
بۇ كۆنلەر غەۋس ۋەقتى يەتمىش ئېردى،
گەدەن سۇلتانى سەيتىن ئەتمىش ئېردى.
— لۇتفى.

غەۋس ئەتمەك — 1) سۇغا شۇڭغۇماق، چۆممەك. 2) سۆز مەنىلىرىنى چوڭقۇر مۇلاھىزە قىلماق.
غەۋس قىلماق — «غەۋس ئەتمەك» كە قارالسۇن.
غەۋسى لۇججەئى ھىلاج ئەتمەك — ئۆمۈر بۇلىقىنىڭ ئەڭ تۇۋىگە يەتمەك.

غەۋغا [غوغا] (ئە) 1) توپىلاڭ؛ شاۋقۇن، شاۋقۇن ـ سۇرەن؛ جاڭجال؛ تەشۋىش؛ غوۋغا:
بۇ شۇرش ئىلە سالاي ئالەم ئىچرە يۇز غەۋغا،

كى تىيرە ئاھ ئىلە كۆك كۆكسىنى يارا قىلايىن.
— ئەرشى.

ئىشقىلىغ دەئۋاسى قىلسە ھەر كىشى بۇدۇر جەزا،
قەتل ئېتىپ ئەيلەك تەماشانى ئۇلۇس غەۋغاسىغە.
— مۇللا سالىھ.

2) خۇرسەنچىلىك، ئەيشۇ ئىشرەت؛ قىزىق (قىزغىن) بەزمە:

كېچىلەر ئول بۇت لەبالەب مەي ئىچەر غەۋغا بىلە،
گەر ئىشتىمەس نې ئەجىب دەرد ئەھلى يارەب - يارەبىن.
— نەۋائى.

غەۋغا ئەتمەك — داد - پەرياد كۆتۈرمەك؛ شاۋقۇن سالماق.

غەۋغا قىلماق — «غەۋغا ئەتمەك» كە قارالسۇن.

غەۋغا ياۋۇشماق — غوۋغا، توپلاڭ كۆتۈرۈلمەك، يېيىلماق (كېڭەيمەك).

غەۋۋاس [غواص] (ئە) سۇ ئاستىدىن نەرسە سۈزگۈچى، غەۋۋاس:

بەھرىڭغە كىردىم غەۋۋاس بولاي دەپ،
بىر دۇررى مەقسۇد ئالغالى كەلدىم.
— مەشرەپ.

كىرىپ دەريايى ئىشقە مىسلى غەۋۋاس،
كى لەئلۇ گەۋھەرۇ ئۇممانىنى كۆردۈم.
— نەسىمى.

غەۋۋاسى ئەزەل — ئاللاھ، تەڭرى.

غەۋۋاسى دۇن — پەسكەش غەۋۋاس:

بەرسەلەر بەش - ئون دەرەم غەۋۋاسى دۇن،
بەھر ئىچرە سالۇر ئۆزنى سەرنىگۇن.
— نەۋائى.

غەيب [غيب] (ئە) ھېچكىم بىلمەيدىغان، كۆزگە كۆرۈنمەيدىغان، غايىب؛ سىر:

تۇرفەكىم سىررى نىھانىم بارىغە كاشىفسەن،
غەيب ئىشىن بىلمەس ئىدى كىمسە خۇدادىن غەيرى.
— ئەرشى.

غەيب مەكمەنى — يوشۇرۇن جاي، خۇدا دەرگاھى.

غەيب ھەززى — غايىبلىق ھالاۋىتى، كۆزگە كۆرۈنمەسلىك لەززىتى.

غەيبەت [غيبت] (ئە) بىراۋنىڭ ئارقىسىدىن سۆزلىمەك، بىراۋنى بىراۋغا چاقماق.

غەيبدان [غيب دان] (ئە + پ) مەخپىي نەرسىلەرنى بىلگۈچى، ھەر تۈرلۈك سىرلىق نەرسىلەرنىڭ سىرىنى ئاچقۇچى، خۇدا:

چۇ ئەشيادە كۆرسە كىشى سەنئەتىن،
بىلۇر سانىڭ غەيبدان قۇدرەتىن.
— نەۋائى.

غەيبى [غيبى] (ئە) غايىبقا خاس، غايىبتىن كەلگەن:

دېدىمكىم مۇبارەك خاتىرغەكىم مەۋرىدى فۇيوزى غەيبىيدۇر،
چۇن زاھىردۇر نە نەۋئ تاپغايمەن.
— نەۋائى.

غەيبىيە [غيبيه] (ئە) يوشۇرۇن، پىنھان:

بەسا ئەسرارى غەيبىيە ۋە مەئانىيى ھەقىقىيەكى، سۇرەت كىسۋەتىدە ۋە مەجاز لىباسىدە ئەدا قىلىبدۇرلەر.
— نەۋائى.

غەير [غير] (ئە) باشقا، ئۆزگە، يات؛ بىگانە:

كۆزلىمەي ھۇسنۇڭ زۇھۇرىن بارچە ئىشيا ئىچرە كەم،
غەيرىگە سالغان نەزەر قىلغىل نىگاھىمنى كەرەم.
— ئەرشى.

مۇھەببەت پەيزىدىن يەتكۇر دەمادەم تىيرە كۆڭلۇمگە،
كۆڭۈلدىن غەيرى زىكرىن ئەيلەگەي ئول نۇرزىيا پەيدا.
— ئابىد.

غەير خەيالى — ئۆزگىلەرنى ئويلاش.

غەيرى ئەزغۇلام — غۇلامدىن باشقىلىرى:

شەھنىڭ ئالدىدە يوق غەيرى ئەز غۇلام،
تۇردى ئول قۇل خىزمەتىدە سۇبھ - شام.
— خەراباتى.

غەيرى دۇرەڭلىك — ئىككى خىل رەڭلىنىشتىن باشقا.

غەيرى رىزا — رازىلىقسىز.

غەيرى زالىمكە — ئۇنىڭدىن (شۇنىڭدىن) باشقا، بۇنىڭدىن تاشقىرى.

غەيرى زىيان — زىيانسىز.

غەيرى سالىم — سالامەت ئەمەس، ساغلام بولمىغان.

غەيرى غەزا — غازات قىلماي، غازاتسىز.

غەيرى مەۋقىئ — ئورۇنسىز؛ مەۋقەسىز.

غەيراز [غيراز ...] (ئە) ىن باشقا:

يىغلادى ھالىمغا يەر ئالتىندا جۇت،
سايە ماڭا سالمادى غەيراز بۇلۇت.
— زەلىلى.

ساڭا كۆڭلۇمدە يوق ھەرگىز يامانلىق،
ئىككى ئالەمدە غەيراز مېھرىبانلىق.
— خىرقەتى.

غەيرەت [غيرت] (ئە) 1) ھەركەتچانلىق، جىددىيلىك، بىرىلىپ ھەركەت قىلىش؛ غەيرەت:

بۇلارنى كۆرۈپ جۇش ئۇرۇپ غەيرەتىم،
قىيامىغە ئاندىغ يېتىپ جۇرئەتىم.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

2) رەشك، ھەسەت، قىزغىنىش:
نارتەك ياڭاقلىق شۇئلەسىن سەن كۆرگۈزۈپ ئەغيارغە،
غەيرەت ئوتى ئىچرە يانە باغرىمنى بىريان ئىيلەمە.
— سەككاكى.

غەيرەت ئايىن — غەيرەتلىك.

غەيرەت تىغى — ھەسەت، رەشك زەربىسى:
مەشۇق دېدى: باۋەر ئەمەسدۇر ماڭا ئىشقىڭ،
غەيرەت تىغى بىرلە يۈرەكىمنى يارا قىلدىم.
— ئەرشى.

غەيۇر [غيور] (ئە) باتۇر، پالۋان، قورقماس، غەيرەتلىك:
يەنە كۆپرەك ئىبردى سىبائۇ تەيۇر،
كى ئىنسان بىيەككە قىلۇرلەر غەيۇر.
— ئا. نىزارى.

غوتە [غوطە] (ئە) شۇڭغۇش؛ سۇدىن شۇڭغۇپ چۆمۈلۈپ چىقىش:
غوتە ئۇردۇم ئىلىمنىڭ دەرياسىغە،
قىلدى ھەق مەئمۇردۇر يەكتاسىغە.
— خەراباتى.

غوتە تاپماق — «غوتە ئۇرماق» قا قارالسۇن.

غوتە ئۇرماق — شۇڭغۇماق، سۇغا شۇڭغۇپ چۆمۈلۈپ چىقماق؛ پاكلانماق، تازىلانماق.

غور [غور] زور تالانغان، باسقۇنغا ئۇچرىغان قەدىمىي بىر شەھەر نامى.

غارەتى غور سالماق — غور شەھرىنى تالان قىلغاندەك تالان قىلماق.

غۇبار [غبار] (ئە) 1) چاڭ، توزان، غۇبار:
ئىرۇر ئىبردى ئىسا ئەقدادىدىن گام،
ياغىغە غۇبارى يول ئىدى دام.
— ناقىس.

2) خىيرەلىك؛ خاپىلىق:
يارۇتتى دىلىمنى چىنان سۇبھۇار،
كېتىپ ساف بولدى ئىچىمدىن غۇبار.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.
ياش ئىدىم، يۇزلۇك ئىدىم، دوستلارغە ئىبردىم ئىبئىتىبار،
ئارامىزدا يوق ئىدى بىر زەررەئى گەردى غۇبار.
— موللا سالىھ.

3) تىنچسىزلىق، غوۋغا:
جەھان ئىشلارىغە بولۇپ مۇشتەغىل،
غۇبارى ھەۋەسنى قىلىپ مۇكەھىل.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

غۇبار ئەيلەمەك — چاڭ ـ توزان پەيدا قىلماق، (توپا) سورۇماق.

غۇبار ئەنگىز [غبارانگيز] (ئە + پ) چاڭ ـ توزان پەيدا قىلغۇچى؛ توپىلاڭ كۆتۈرگۈچى؛ پىتنە ـ پاسات پەيدا قىلغۇچى:
تاشلادى ھەريان ئۇلۇس جاننى سەرگەردان قىلىپ،
گىردبادى فىتنە گويياكىم غۇبار ئەنگىز ئىرۇر.
— نەۋائى.

غۇجغاق [غجغاو] ئېشەكنىڭ بوينىغا ئېسىپ قويۇلىدىغان مۇنچاق ۋە باشقا نەرسىلەر:
ساقالى شەيخى رىيانىيغە گەرچە كەلدى ھەرام،
ۋەلى كۆلەرگە ئىشەك بوينىغە كېرەك غۇجغاق؟
— نەۋائى.

غۇربا [غربا] (ئە) [بىرلىكى: غەرىب] غېرىبلار، مۇساپىرلار، بىچارىلەر.

غۇربا خەيلى — غېرىبلار گۇرۇھى، بىچارىلەر توپى.

غۇربا قۇتى — بىچارىلەر ئۇزۇقى، يىمەكلىكى.

غۇربەت [غربت] (ئە) 1) مۇساپىرلىق، غېرىبلىق، بىچارىلىك، يالغۇزلۇق، ۋەتەنسىزلىك:
غۇربەت ئىچرە، ئەي كۆڭۈل، ئەلدىن ۋەفا ئىستەرنى قوي،
چۈن ۋەفاسىن كۆرمەدىڭ ھەرگىز دىيارۇ يارنىڭ.
— بابىر.

2) ئۇ دۇنيا:
بارچە غۇربەتغە خىرام ئەيلەدىلەر،
خۇلد باغىنى مەقام ئەيلەدىلەر.
— نەۋائى.

غۇربەت تارتماق — ۋەتەندىن يىراقتا بولماق.

غۇربەت غەمى — مۇساپىرلىق، يالغۇزلۇق غەم ـ قايغۇسى:
گەر ئەزىزى مىسر ئولسا بار دۇرۇر غۇربەت غەمى،
يۇسۇفى دىلخەستەنى سەن قىلما كەنئاندىن جۇدا.
— قەلەندەر.

غۇربەت ئىختىيار ئەتمەك — دۇنيا ئىشلىرىدىن ئۆزىنى يىراق تۇتماق، تەركىدۇنيا بولماق.

غۇربەتكەش [غربت كش] (ئە + پ) غېرىبلىق تارتقان، مۇساپىرلىق دەردىنى تېتىپ كۆرگەن، غۇربەتتە قالغان:
ئىشق دەشتىنى ھېچ غۇربەتكەش مۇسافىر كۆرمەسۇن،
مەن غەرىب ئول دەشت ئارا كۆرگەننى كافىر كۆرمەسۇن.
— نەۋائى.

غۇربەتگەرايي [غربت كراى] (ئە + پ) غېرىبلىقنى، غۇربەتتە ياشاشنى خالىغۇچى، ئىختىيار قىلغۇچى:
ساڭا لايىق ئىبرمەس بۇ سەرايى،

كى بولدۇك قويۇپ بىرنى، غۇربەتكەراي.
— نەۋابى.

غوررا‌ن [غران] (پ) هايقىرغۇچى، ۋارقىرغۇچى، هۆركىرگۈچى؛ «غۇررەندە» گە قارا‌ڭ.
غۇررا‌ن هىزەبر — هۆركىرگۈچى ئارسلان:
نەچۈككىم تېگىز ساڕى غۇررەندە ئەبر،
ۋەيا گور خەيلىغە غۇررا‌ن هىزەبر.
— نەۋابى.

غۇررە [غرە] (ئە) ئاينىڭ بىرىنچى كۈنى، بىر كۈنلۈك ئاي:
ئاي كۆرۈنۈپ غۇررە كەبى تىغلىزاد،
تىغلى راهىڭ چەرخى قەدىمي نىهاد.
— نەۋابى.

غۇررەندە [غرندە] (پ) ۋارقىرغۇچى، هايقىرغۇچى، هۆركىرىگۈچى؛ گۈلدۈرلىگۈچى.
غۇررەندە ئەبر — گۈلدۈرماملىق قارا بۇلۇت.

غۇرفە [غرفە] (ئە) بالىخانا، بالىخانا ئايۇنىسى؛ ئۆي:
غۇرفەلەردىن فىتنەلەر نەززارەگەر،
قىلغالى بىچارەگە يوق چارەگەر.
— نەۋابى.

غۇرۇب [غروب] (ئە) قۇياش ۋە يۇلتۇزلارنىڭ پېتىشى؛ زاۋال بولۇش.
غۇرۇب قىلماق — 1) پاتماق (قۇياش، ئاي، يۇلتۇز قاتارلىقلار).
2) ۋاپات بولماق، ئۇ دۇنياغا سەپەر قىلماق.

غۇرۇر [غرور] (ئە) مەغرۇرلىنىش؛ ۋاقتىنچە كەلگەن دۆلەت ياكى مەنسەپ بىلەن ئالدىنىش، تەكەببۇرلۇق:
بۇ نەۋبەت جامنى قويماس ئىچۈرمەي ساقىنى دەۋران،
غۇرۇر ئەتمەي تەۋاناكىم بىرىنى ناتەۋان كۆرگەچ.
— مەشھۇرى.
مۇنچە هەم بولمىش غۇرۇرى هۇسن شەيدا تۇرفەكىم،
دېمەگەيسەن هەرساريدىن يۇز گىرىفتار ئولسە بەس.
— ئەرشى.
غۇرۇر زەهرى — مەغرۇرلۇق لەززىتى، هۇزۇرى.
غۇرۇر ئولماق — ئۆتكۈنچى نەرسىلەر بىلەن مەغرۇرلانماق.

غۇرۇرەت [غرورت] (ئە) «غۇرۇر» غا قارا‌ڭ:
ئۆتۈپ روزگارىڭ غۇرۇرەت بىلە،
هەمە ۋەقت ئەيشۇ سۇرۇرەت بىلە.
— ئا. نىزارى.

غۇرۇنبۇش [غرنبش] (پ) ۋارقىراش، هۆركىرىش، هايقىرىق:
هەر ساڕى قارا بۇلۇتقە جۇنبۇش،
ئەيلەپ قارا دېۋەك غۇرۇنبۇش.
— نەۋابى.

غۇرۇنبۇش نەماي [غرنبش نماي] (پ) ۋارقىرىغۇچى، هايقىرىغۇچى، هۆركىرىگۈچى:
قەلىن كىشتى گولگەندە جۇنبۇش نەماي،
تېرەڭ بەهرى بولدى غۇرۇنبۇش نەماي.
— نەۋابى.

غۇرۇنبىش [غرنبش] (پ) «غۇرۇنبۇش» قا قارا‌ڭ.
غۇرۇنبىش ئەيلەمەك — هۆركىرىمەك، دەھشەتلىك ئاۋاز چىقارماق، نەرە تارتماق.

غۇسسە [غصە] (ئە) غەم، قايغۇ:
بەيان ئەيلەسەم مەن ئەگەر قىسسەنى،
ماڭا ۋە ساڭا كەلتۈرۈر غۇسسەنى.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.
غۇسسە بەندى — غەم ـ قايغۇغا پېتىش، غەم زىنداندا قېلىش.
غۇسسە تۇغيانى — قايغۇنىڭ زورىيىشى، خاپىلىقنىڭ هەددىدىن ئېشىشى.
غۇسسە راهى — غەم شارابى، غەم، قايغۇ مېيى:
ئىچۈرگەچ غۇسسە راهىن مىهر ئاياغى،
شەفەق يۈزىگە چىقمىش كۆڭلى قانى.
— ئەرشى.
غۇسسە سەنج — غەم چەككۈچى، قايغۇرغۇچى.
غۇسسە كەش — غەم، ئەلەم، قايغۇ چەككۈچى.
غۇسسە گاھ — غەم ـ غۇسسىلىك جاي، غەم ـ ئەلەم ماكانى.
غۇسسەئى زەڭ — غەم ـ قايغۇ چاڭ ـ توزانلىرى:
نە ياخشى زىب ئىرۇر ئۇل گۈلغە بۇ رەڭ،
كېتەر ئەلىنىڭ ئىچىدىن غۇسسەئى زەڭ.
— خىرقەتى.
غۇسسە يۇتماق — قايغۇرماق، قاتتىق غەمكىن بولماق.
غۇسسە يۇكى — غەم ـ غۇسسە يۈكى، ئېغىرلىقى.

غۇسسە پەرداز [غصە فرداز] (ئە + پ) قايغۇرغۇچى (بىراۋ ئۈچۈن)، غەمخور؛ ھەمدەرد:
دايە بىلە نەچە مەهرەمى راز،
بار ئىردىلەر ئاڭا غۇسسە پەرداز.
— نەۋابى.

غۇسل [غسل] (ئە) چۆمۈلۈش؛ پۈتۈن بەدەنگە سۇ تەگكۈزۈپ يۇيۇنۇش:
غۇسل ئېتەرمەن دەمبەدەم، ئەي ئەھلى راز،
سۇ ئۆزەسىدە سالۇرمەن جاينەماز.
— يۈسۈف خوتەنى.

غۇسل ئەتمەك — «غۇسل ئەيلەمەك» كە قارالسۇن.
غۇسل ئەيلەمەك — چۆمۈلمەك، يۇيۇنماق.
غۇسل بەرمەك — يۇيماق، غۇسل قىلدۇرماق.
غۇسل قىلماق — «غۇسل ئەيلەمەك» كە قارالسۇن.
غۇسلى پاك — چۆمۈلۈپ تازا بولۇش، پاك بولۇش.

غۇفران [غفران] (ئە) كەچۈرۈش، ئەپۇ قىلىش؛ شەپقەت؛ كەچۈرگۈچى، ئەپۇ قىلغۇچى:
تەۋبە قىلغىل پىتنەگە بول ھەقشۇناس،
قىلغاي ئول غۇفران جەھەننەمدىن خالاس.
— خەراباتى.

غۇل I [غول] (ئە) [كۆپلۈكى: ئەغلال] زەنجىر ھالقا، كىشەن؛ بويۇنتۇرۇق:
قاسسام شەيخ، دەرۋاقۇل شەيخنى ھەم،
تۆتۈپ قەددىنى غۇل بىلەن قىلدى خەم.
— مۇللا بىلال.

بىلۈرسەنمۇ مېنىڭ ھالىمنى ئەي گۇل،
فىراق زەنجىرىدىن بوينۇمدادۇر غۇل.
— خىرقەتى.

غۇل II [غول] (ئە) 1) دېۋە؛ جىن. 2) مەركەز، قوشۇن مەركىزى:
قىلىپ غۇلىنى بارچە رۇمىي سىپاھ،
تاپىپ زېمىنەت ئول غۇل ئىلە رەزمگاھ.
— نەۋائى.

غۇلى بىيابان — دەشت ـ باياۋانلاردا ئادەملەرنى يولدىن ئازدۇرىدىغان جىن، دەشت ـ باياۋان دېۋىسى:
كويىدىن رەختى سەفەر باغلاسە ئەغيار، نې تاڭ،
باغۇ گۈلشەندە كۆرەر غۇلى بىيابان تەقىس.
— نەۋائى.

غۇلى بىيابانى — «غۇلى بىيابان» غا قارالسۇن.

غۇلام [غلام] (ئە) قۇل؛ خىزمەتكار، مۇلازىم، مۇلازىم بالا:
كەر بالادۇر جەكەرانى ئالى مەرۋان قايدا سەن،
مەن غۇلامۇ ھەيدەرۇ دۇلدۇل سۈۋارى ئاشقان.
— زەلىلى.

بۇ قاتىل غۇلامدىن تىلەرمىز قىساس،
چاپىلىڭ سىز، بولۇرمىز بەلادىن خەلاس.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

غۇلب [غلب] (پ) تۇرۇبا، سۇ ئۆتكۈزۈلىدىغان ساپال تۇرۇبا:
بىرىنىڭ مۇمدەك ئىلگىدە خارە،
قىلىپ سۇۋ غۇلبىغە شېر ئاشكارە.
— نەۋائى.

غۇلبەند [غول بند] (پ) دېۋىنى بەند، ئەسىر قىلغۇچى پالۋان:
بارى دېۋىپەيكەر، بارى غۇلۇش،
بارى غۇلبەندۇ بارى دېۋكەش.
— نەۋائى.

غۇلغۇل [غلغل] (پ) «غۇلغۇلە» گە قارالسۇن:
چىمەندە بارچە قۇشلار سالدى غۇلغۇل،
باردىن ياخشى سۆزلەر ئېردى بۇلبۇل.
— خىرقەتى.

غۇلغۇلە [غلغلە] (پ) شاۋقۇن، سۈنىڭ شارقىرىشى؛ شاۋقۇن ـ سۈرەن، داۋراڭ:
قۇلاقسىغە ئاڭلاندى بىر غۇلغۇلە،
ھەۋا شەرفە بولدى، زەمىن زىلزىلە.
— ئا. نىزارى.

ئۇلۇس ئىچرە ئاندىغكى غەۋغا ئىدى،
غەرەز غۇلغۇلەدىن بۇ رەئنا ئىدى.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

غۇلۇ [غلو] (ئە) «غۇلۇۋ» غا قارالسۇن:
ئەقل سەررافى بۇ غۇلۇ ئىچرە،
ئاچتى دوكانىن چارسۇ ئىچرە.
— نەۋائى.

غۇلۇلە [غلولە] (ئە) 1) يۇمىلاق نەرسە، شار؛ ئورالغان ئورام. 2) غوۋغا، غەلۋە:
زەمانە جاھى ئۇچۇن ھەر غۇلۇلەئى تەشۋىش،
كى كەلسە كۆڭلۈڭ ئويىنى ئاڭا قىلۇرسەن خەنج.
— نەۋائى.

غۇلۇلەبەند [غلولەبند] (ئە + پ) پۈكۈلگەن، ئېگىلگەن؛ ئورالغان.
غۇلۇلە بەند تاشلاماق — دام سالماق، تۇزاق قۇرماق.

غۇلۇۋ [غلو] (ئە) قىيا ـ چىيا، غوۋغا، غەلۋە، توپىلاڭ.
غۇلۇۋ ئەيلەمەك — 1) يوپۇرۇلماق، ھۇجۇم قىلماق. 2) ھەددىدىن ئاشماق، چېگرىدىن، چەكتىن چىقماق.
غۇلۇۋ قىلماق — «غۇلۇۋ ئەيلەمەك» كە قارالسۇن.

غۇلۇەش [غول وش] (پ) دېۋىگە ئوخشاش، دېۋىدەك، ھەيۋەتلىك:
بارى دېۋىپەيكەر، بارى غۇلۇش،
بارى غۇلبەندۇ بارى دېۋكەش.
— نەۋائى.

غۇنچە [غنچە] (پ) 1) غۇنچە:
مىژەڭ چۇن ناۋەكى جاندۇر، داغى تەڭ غۇنچەدىن ئاغرىلىڭ،
بېلىڭ چۇن خىفچەئى گۇلدۇر، قەدىڭ سەرۋى خىرامانىم.
— ئەرشى.

قىزىل گۈل غۇنچەسىن خەندان ئېتەرگە،
يۇزىن سەيىر ئەھلىگە تابان ئېتەرگە.
— خىرقەتى.

2) گۈزەللەر ئاغزى، چىرايلىق، خۇشپېچىم ئېغىز:
ھەر باغدا ئاچىلغان يوق دەھر ئىچرە سېنىڭدەك گۈل،
ھەم غۇنچە ئېرۇر لەئلىڭ، ھەم ھوققە ئىچىندە مۇل.
— گۈمنام.

غۇنچە كۈلمەك — ئېچىلماق.

غۇنچەئى خەندان — ئېچىلغان، ئېچىلىپ، كۈلۈپ تۇرغان غۇنچە، مەھبۇبنىڭ كۈلۈپ تۇرغان ئاغزى:
ئاغزىنى ئىستەپ ئەدەم يولدا كۆڭلۈم بولدى خاك،
دەھر باغدا ئاچىلغان غۇنچەئى خەنداندىن ئۆز.
— مەھزۇن.

غۇنچەئى دەرد — ئىشق غۇنچىسى.

غۇنچەئى رەيھان — خۇش پۇراق چاچىدىغان غۇنچە، ئېغىز:
گۈل سۇرخ يەڭلىغ يۈزۈڭگە بۇ بىلال بىچارەنى،
ئەيلەدىڭ مانەندى بۇلبۇل غۇنچەئى رەيھانمۇ سەن.
— موللا بىلال.

غۇنچەئى نىھال — ياش نوتىنىڭ غۇنچىسى:
غۇنچەئى نىھالدا ئىككى مىژەنى كۆردۈم،
ياكى ساڭگۈلاچ ئالما، ياكى ئىككى رومان قىز.
— نەۋبەتى.

غۇنچەئى ۋەھدەت — يەككە - يېگانە، يالغۇز دەپ ئېتىقاد قىلىشنىڭ بېشى (دەسلىپى)، ئاۋۋالقى.

غۇنچە ئەندام [غنچەاندام] (پ) غۇنچە شەكىللىك، غۇنچىغا ئوخشاش:
ھۇسن باغدا قەدىڭ بولمىش لەتافەت گۈلبۇنى،
تونىنى گۈلگۈن، تۈگمەنى تا غۇنچە ئەندام ئەيلەدىڭ.
— نەۋابى.

غۇنچەكىردار [غنچەكردار] (پ) غۇنچە تەرىزلىك، غۇنچە كۆرۈنۈشلۈك:
گۈل پەردىلەر ئىچرە غۇنچە كىردار،
بۇ تاشقارى بولدى ئاڭا سىردار.
— نەۋابى.

غۇنچەۋەش [غنچەوش] (پ) غۇنچىغا ئوخشاش، غۇنچە كەبى، غۇنچىدەك، گۈزەل؛ «غۇنچە ئەندام» غا قارالسۇن:
غۇنچەۋەش نازۇك بەدەنىڭ ئاي يۈزىن كۆرگەن ھامان،
بۇ بىلال ئايتۇر: بولۇرمەن ئاھ - زارىمدىن جۇدا.
— موللا بىلال.

غىرىۋ [غريو] (پ) شاۋقۇن - سۇرەن، توپىلاڭ، غوۋغا، قىقاس - چۇقان:
چۇ بولدى تۇغماغانتەك بىر زەماندا،
غىرىۋۇ زىلزىلە تۇشدى جەھاندا.
— لۇتفى.

غىرىۋ چەكمەك — ناله قىلماق، پىغان چەكمەك، داد - پەريادكۆتۈرمەك.

غىرىۋ سالماق — شاۋقۇن - سۇرەن كۆتۈرمەك، توپىلاڭ، غوۋغا قىلماق:
جەنگى نەقارەۋۇ دۇھۇل چالدىلەر،
دەشتى بەيانغە غىرىۋ سالدىلەر.
— زەلىلى.

غىرىۋ يەتمەك — ئاھ - ۋاھ كۆتۈرۈلمەك، داد - پەريادئىشتىلمەك.

غىزا [غذا] (ئە) [كۆپلۈكى: ئەغزىيە] ئوزۇق، يېمەكلىك، تاۋام، غىزا؛ ئىچىملىك:
كى ئاندىن كەتۈردى ئۆزنىگە غىزا،
قىلۇر ئېرمىش ھەر كۈن بۇ يەڭلىغ سەزا.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.
قەدرىنى نامۇناسىپ ئەل بىلمەس،
ئەھلى مەشرەب غىزاسىدۇر كۆك چاي.
— ئەرشى.

غىزا تاپماق — غىزا، يېمەكلىك تاپماق.

غىزايى رۇھ — روھ ئوزۇقى، مەنىۋى ئوزۇق؛ روھقا قۇۋۋەت بەرگۈچى.

غىزايى لەتىف — كۆڭۈلگە ياقىدىغان يېمەكلىك:
تۇتۇپ جامى زەردىن رەئىسى شەرىف،
قويۇپ ئالدىمىزدا غىزايى لەتىف.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

غىلزەت [غلظت] (ئە) قوپاللىق، قوپال تەبىئەتلىك:
كۆپرەگىدە تەبئ غىلزەتى ۋە تەمەئ ئىللەتى پەددار ۋە ئەقل قىللەتىغە گىرىفتار.
— نەۋابى.

غىلمان [غلمان] (ئە) [بىرلىكى: غۇلام] غۇلامىلار، خىزمەتكارلار:
دىلبەرىڭدەك كىم تاپىپدۇر، ئەي قەلەندەر، سەلتەنەت،
جەننەتى كويۇڭغە باردۇر ھۇرۇ غىلمان ئېھتىياج.
— قەلەندەر.

غىلمانۇەش [غلمان وش] (ئە + پ) خىزمەتكارەك، غىلمان (غۇلامىلار) كەبى:
خىتاي چىندە تەلەب نازەنىنلەر،
بارى غىلمانۇەشۇ ھەۋرا جەبىنلەر.
— نەۋابى.

غىنا [غنا] (ئە) بايلىق؛ مالدارلىق؛ ئېھتىياجسىزلىق.

غەنا ئەھلى — بايلار، دۆلەتمەنلەر.
غەنا بىلمەك — ئارتۇق، ئەۋزەل دەپ بىلمەك.
غەنا ھاسىل ئەتمەك — قولىغا بايلىق كىرمەك (كىر-گۈزمەك)، بايلىققا ئېرىشمەك.
غەنا ئىزھارى قىلماق — مەمنۇنلۇق نىشانىسىنى بىلدۈرمەك.

غەيبەت [غيبت] (ئە) غەيۋەت، سۆز - چۆچەك.
غەيبەت قىلماق — ئارقىدىن گەپ قىلماق، غەيۋەت قىلماق؛ چېقىمچىلىق قىلماق.

ف

فاتىهه [فاتحه] (ئە) 1) باشلىنىش؛ قوزغالىڭ بىرىنچى سۇرىسى. 2) قول ئېچىپ، بىرەر نەرسىنى سوراپ دۇئا قىلىش؛ ياخشىلىق تىلەش.

پاتىهەتۇش ـ شەباب — ياشلىقنىڭ بېشى (دەسلىپى)، ياشلىق دەۋرىنىڭ ئاۋۋىلى.

فاتىهەسىدىن خاتىمەسىغىچە — باشتىن ـ ئاخىرغىچە، باشتىن ـ ئاياغ، ھەممىسى.

فاتىهە ئوقۇماق — دۇئا قىلماق، ياخشىلىق تىلىمەك.

فاختە [فاختە] (پ) پاختەك، قۇمرى:

فاختە قەندىلىدە خىلۋەت نىشىن،
ئەرشدە ئول نەۋئ كى رۇھۇل ـ ئەمىن.

— نەۋائى.

فاخىرە [فاخره] (ئە) پەخىرلەنسە ئەرزىيدىغان، ھەشەمەتلىك، دەبدەبىلىك.

بەلدەئى فاخىرە — چىرايلىق، گۈزەل، ئاۋات شەھەر.

فار [فار] (پ) پەنەر؛ پانۇس؛ مايماك:

ئىچكەلى سوزان كۆڭۈل قانىن ئوقۇڭ ئاچتى ئاغىز،
ئوت تۇشۇپ سۇۋ فاردىن كۆل بولدى پەيكانىغەچە.

— نەۋائى.

فارسي [فارسى] (پ) 1) پارسچە، پارسلارغا خاس. 2) پارس تىلى. 3) پارس تىلىدا يېزىلغان.

فارسىيدان [فارسى دان] (پ) پارس تىلىنى بىلىدىغان شەخس:

فارسىيدانلەر ئەيلەبان ئىدراك،
ئاري ئېردى بۇ نەفدىن ئەتراك.

— نەۋائى.

فاروق [فاروق] (ئە) ھەق ـ ناھەقنى ئاجراتقۇچى؛ ئادالەتلىك.

فارسگوي [فارس كوي] (پ) پارسچە سۆزلىگۈچى، پارس تىلىدا سۆزلىگۈچى.

فارىغ [فارغ] (ئە) تىنچىغان؛ بوشىغان، قۇتۇلغان؛ بوش، خالىي:

بىرەدەمى ۋەسلى خىيالىدىن كۆڭۈل فارىغ ئەمەس،
سۇھبەتىم ئەھلى جەھان بىرلە ئېرۇر مەھز مەئاش.

— ئەرشى.

فارىغ ئەتمەك — بوشاتماق، قۇتقۇزماق.

فارىغ بولماق — قۇتۇلماق، بوشىماق، ئازاد بولماق:

چىقتى كۆڭۈلدىن ھەۋەسى كائىنات،
فارىغ بولۇپ قائىدەئى شەش جەھات.

— زەلىلى.

فارىغ تۇفراغ — قۇرۇق، بوش يەر.

فارىغ قىلماق — «فارىغ ئەتمەك» كە قارالسۇن.

فارىغ ئولماق — «فارىغ بولماق» قا قارالسۇن.

فارىغ بال [فارغ بال] (ئە) خاتىرجەم، كۆڭلى تىنچ، تەشۋىشسىز.

فارىغ دىل [فارغ دل] (ئە + پ) خۇشال، بىپەرۋا:

چۇ مەن بۇ چاققا تېگرۇ غافىل ئېردىم،
بۇ ئىش تەكلىفىدىن فارىغ دىل ئېردىم.

— نەۋائى.

فارىغۇل ـ بال [فارغ البال] (ئە) «فارىغ بال» غا قارالسۇن.

فازىل [فاضل] (ئە) 1) ئالىي، دانىشمەن. 2) ئارتۇق، ئارتۇقچە.

فازىل كەلتۇرمەك — ئارتۇق (قالدۇق) چىقارماق.

فاسىد [فاسد] (ئە) بۇزۇلغان، بۇزۇق.

فاسىد ئەتمەك — بۇزماق، يوق ئەتمەك.

فاسىد ئەخلات — بۇزۇقلار بىلەن ئارىلىشىش.

فاسىد خەيال — يامان پىكىر، بۇزۇق ئىشلارنى نىيەت قىلغۇچى.

فاسىد خەيالات — بۇزۇق خىياللار.

فاسىق [فاسق] (ئە) پاسىق، يامان ئىشلارنى قىلغۇچى، يامان ئىشلار بىلەن شۇغۇللانغۇچى، ئەخلاقسىز:

ئالىمنى زالىم ئەيلەدى، فاسىقنى پەرسا،
رەددۇ قەبۇل بىرلە ئەجەب كارخانەدۇر.

— زەلىلى.

فاسىقى بىنەدامەت — ئەپسۇسلانمايدىغان، پۇشايمان قىلمايدىغان؛ ئەشەددىي.

فاسىل [فاصل] (ئە) ئاجرىتىپ تۇرغۇچى ئارىلىق، پاسىل.

فاسىل بولماق — ئارىنى ئاچماق، ئاجرالماق.

فاش [فاش] (پ) ئوچۇق، ئاشكارا، مەلۇم:

كتاب توربكتى www.uyghurkitap.com

بىر نەزەردە ئەيلەدىڭ بىتابلىق رەسمىنى فاش،
دەپ نىگارىم ئىستەڭنز «ئەي ناتەۋانىم قايدا سەن.»
— ئا. نىزارى.

فاش ئەتمەك — بىلدۈرمەك، مەلۇم قىلماق:
مەن قاچان دېدىم: كۆڭۈل دەردىنى، ئەرشى، فاش ئېتەي،
قىلدى ئىشقى بىتەھاشى ياشۇرۇن دەردىنى فاش.
— ئەرشى.

فاش ئەيلەمەك — ئاشكارا قىلماق، تارقاتماق، كۆرسەتمەك:
ئاھ، كۆپ پېچىش ئىلە چەكتىم ئاڭا نىسار ئۇچۇن،
خاھ ئانى فاش ئەيلەسۇن، خاھ ئەمدى بۆركىگە كىچەك.
— ئەرشى.

فاش ئولماق — ئاشكارا بولماق، مەلۇم بولماق:
مامۇق ھەرنەچچە ئوتنى تۆكسە كۆڭلىدە شەرار ئارتار،
نە چاغ مەخفى قىلۇرسەن ئىشق ئوتىن، فاش ئولسە فاش ئولسۇن.
— ئەرشى.

فاقه [فاقه] (ئە) كەمبەغەللىك، بىچارىلىك، موھتاجلىق، پېقىرلىق:
«فى» كى نۇخۇستىن كۆرە سەن فاقەدۇر،
تالىبى سادىقغە دەم نەفخەسۇر.
— زەللى.

فاقه بەلاسى — موھتاجلىق ئاپىتى.
فاقه چىركى — يوقلۇق، بىچارىلىك.
فاقەيۇ فەقر — كەمبەغەللىك، بىچارىلىك.

فاكىھه [فاكىھه] (ئە) مېۋىلەر:
... ۋە بۇ شىرىن مېۋە ۋەلايەت باغى شەجەرەسىدىن بولغاي
ۋە بۇ لەزىز فاكىھە ھىدايەت شەجەرەسىنىڭ سەمەرەسى بولغاي.
— نەۋابى.

فال [فال] (ئە) كېلەچەكتىن خەۋەر بېرىش؛ پال.
فال تۇتماق — پال ئاچماق، ياخشى ئۈمىد تۇتماق، ياخشىلىق كۆزلىمەك؛
فال ئۇرماق — پال ئاچماق.

فام [فام] (پ) سۆزلەرگە قوشۇلۇپ «تۇس، رەڭ» مەنىلەرنى بىلدۈرىدۇ:
نېچەكسم دەردىم يوشۇرسام، ئىشق ئىتەر بىردەمدە فاش،
لەئلگۇن ئەشكىم بىلە يا تىيرەفام ئاھىم بىلە.
— نەۋابى.

فانۇس [فانوس] (پ) چىراغ، پەنەر (كۆتۈرۈپ يۈرىدىغان چىراغ)، پانۇس:
كى خارمان ئىچىدە بەرگى كاھى بولدۇم،
كى قۇلزۇم ئىچىدە مىسلى ھايى بولدۇم.
كۆڭلۇمدە چىراغى ئىشق ياندۇرماق ئۈچۈن،
گويا كى فانۇسى ئالىمى بولدۇم.
— زەللى.

فانۇسى خەيال — 1) ئىچىگە رەسىم چۈشۈرۈلگەن (سەنزىلغان) پانۇس. 2) كۆچمە م: ئاسمان. 3) خىيالغا بەند بولغان، خىيالغا غەرق بولۇپ ئۆزىنى ئۇنتۇغان كىشى.

فانى [فانى] (ئە) 1) «فانى» غا قارالسۇن:
ئەگەر شاھ گەدالار فانى بىلسە ئۇشبۇ ئالەمنى،
يۇزىگە لۇتف نىشانىنى قىلغاي قەتىرەئى شەبنەم.
— ئەرشى.

2) بۇ دۇنيا:
كۆرمەدىم بۇ فاندا سەندەك مەلاھەتلىك كىشى،
يا پەرىسەن، يا مەلەكسەن، بىلمەدىم ئىنسانمۇ سەن.
— موللا بىلال.

فانى جەھان — «فانى دۇنيا» غا قارالسۇن:
سالىھ ئۇرۇبان فانى جەھان مۇلكىغە پەشپا،
مەن خۇرشىد ئەمەس فانى بۇ مۇلكۇ ۋەتەنمىگە.
— موللا سالىھ.

فانى دۇنيا — ئۆتۈپ كېتىدىغان، يوقىلىدىغان ئالەم، بۇ دۇنيا:
بۇ يەڭلىغ ئۆتتى فانى دۇنيادىن گۈل،
بولۇپ ھەجرىدەكى ۋەسلىدە بۇلبۇل.
— خىرقەتى.

فانىي [فانى] (ئە) يوقالغۇچى، يوق بولغۇچى.
فانىي ئالەم — ئۆتكۈنچى دۇنيا، بۇ ئالەم.
فانىي ئەيلەمەك — يوق قىلماق؛ ئېسىدىن چىقارماق.
فانىي دەيد — بۇ دۇنيا.
فانىي مەشرەب — پانىي تەبىئەتلىك.
فانىي ئولماق — يوق بولماق، ئۆزلۈكىنى يوقاتماق.
فانىيى مۇتلەق — ئۆزلۈكىدىن پۈتۈنلەي كەچكەن (تەسەۋۋۇپتا).

فانىيانه [فانيانه] (ئە + پ) پانىيلارچە؛ ئۆزلۈكىنى يوقاتقانلارغا ئوخشاش:
بۇلۇبان جامى فەنادىن بىباك،
فانىيانه قىلايىن خىرقەنى چاك.
— نەۋابى.

فانىي سىفەت [فانى صفت] (ئە) پانىيلىق تەسىرىگە بېرىلگەن.

فانىيۇەش [فانى وش] (ئە + پ) يوق بولغاندەك؛ ئۆزىنى ئۇنتۇغاندەك.

فاھىش [فاحش] (ئە) قەبىھ؛ خۇنۇك؛ ئەخلاقسىزلىق،

ئەدەبسىزلىك:
ۋە لېكىن تىللاردا كەمال ۋە نۇقسان ھەيىسيەتىدىن فاھىش تەفاۋۇتلاردۇركى، ئەلفاز ۋە ئىبارەت ۋەزۋ قىلۇردا تۈرك سارتقا فائىق كېلىپدۇر.
— نەۋابى.

فاھىشە [فاحشە] (ئە) پاھىشە، پاھىشە ئايال.
فاھىشەئى قەھبە — بۇزۇق ئايال، پاھىشە.

فائىدە [فائدە] (ئە) پايدا، بەھرە، نەپ؛ نەتىجە:
دەۋا قىلمادى ھېچ ئاڭا فائىدە،
كى تىترەپ تۇرالماي ھەكىم جائىدە.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.
دېدى پىر: بۇلارغە ئېرۇر قائىدە،
ئانى قىلسا ھەركىم تاپار فائىدە.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.
فائىدە بەرمەك — نەپ بەرمەك، مەنپەئەتلەندۈرمەك، پايدا يەتكۈزمەك.
فائىدە يەتكۈرمەك — ياردەم قىلماق.

فائىز [فائض] (ئە) بەرىكەتلىك؛ تولۇپ تاشقان، مول.
فائىزى جۇد — ئىنئام - ئېھسان، ساخاۋەتتە يېگانە (خۇدانىڭ سۈپىتى).
فائىزى مەئانىي — مەنىلەر كانى.

فائىزۇل - ئەنۋار [فائض الانوار] (ئە) نۇر يايغۇچى، نۇر تاراتقۇچى.

فائىق [فائق] (ئە) 1) غالىب، زەبەردەست؛ يۇقىرى، ئۈستۈن، ئەۋزەل:
دېدىم: سەن بارچەدىن فائىق ئىكەنسەن،
قىزىل گۇل بەزمىگە لايىق ئىكەنسەن.
— فىرقەتى.
2) مۇناسىپ:
شائىركى، ھەرزەسى كۈلمەككە لايىق،
ئۆز خىيالىدا سەئدىي ۋە خىسرەۋغە فائىق.
— نەۋابى.
فائىق بولماق — ئەۋزەل بولماق.
فائىق تاپماق — ئەۋزەل، مۇناسىپ كۆرمەك.
فائىق كەلمەق — يۇقىرى، ئۈستۈن بولماق.

فائىل [فاعل] (ئە) ئىشلىگۈچى، بېجىرگۈچى، قىلغۇچى.
فائىل ئەتمەك — ئىشلەشكە، بېجىرىشكە قابىلىيەتلىك قىلماق.

فايدە [فايدە] (ئە) «فائىدە» گە قاراڭ:
ئىشىتسەڭ ۋە كۆرسەڭ ئىچىڭ ئاغرىغاي،
كېيىن فايدە بەرمەس نەدامەتكە ۋاي.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

فايدەمەند [فايدەمند] (ئە + پ) پايدا كۆرگۈچى؛ پايدا كەلتۈرگۈچى:
... بۇ ئەبرى بەھاردۇركى، مەرتەبەدە ئاندىن، بەلەندراق ۋە بەھرەدە ئاندىن فايدە مەندراقدۇركى، ئانىڭ ئۈستىگە سايە سالۇرغا يايىلە ئالۇر.
— نەۋابى.

فايىز [فايض] (ئە) «فائىز» غا قاراڭ:
كۆڭۈلنى تۈز، تىلەسەڭ فايىز ئولسا تۈز مەئنى،
نېدىنكى، ئەگرى ئىسە ئەگرى كۆرگۈزۈر كۆزگۈ.
— نەۋابى.

فايىق [فايق] (ئە) «فائىق» قا قاراڭ:
مۇئەييەن قىلىپ نەچچە لايىق كىشى،
نە لايىق كىشى، بەلكى فايىق كىشى.
— ئا. نىزارى.

فەئال [فعال] (ئە) 1) بىرەر ئىشقا غەيرەت بىلەن كىرىشىدىغان، ئەستايىدىل ئىشلەيدىغان؛ ئىشچان، ئاكتىپ. 2) قىلىق، ھەرىكەت:
كۆڭۈلنى ئالدۇرۇپ ئېردىم ئانىڭكى ئىككى خالىغە،
رىزالىق ئەيلەرەم ھەردەم ئانىڭ ياخشى فەئالىغە.
— موللا سالېھ.

فەئەينە [فائين] (ئە) قەيەردە، قېنى:
نە بولدى ياسرىبو بەتھا ئارا ئوقۇتسامكىم،
ئايا مەنازىلە سالما فەئەينە سالماكى.
— نەۋابى.

فەبىھا [فبها] (ئە) كۆڭۈلدىكىدەك، ناھايىتى ياخشى، مەقسەتكە، ئويلىغىنىغا مۇۋاپىق.

فەبىھەل - مۇراد [فبها المراد] (ئە) «فەبىھا» غا قاراڭ.

فەتا [فتا/فتى] (ئە) 1) يىگىت. 2) شىجائەتلىك.

فەتانەت [فطانت] (ئە) ئۆتكۈر زېھىن، زېرەكلىك؛ خۇشپەملىك، ئەقلىي قابىلىيەت.

فەتتان [فتان] (ئە) پىتنە سالغۇچى، مەپتۇن قىلغۇچى؛ جەزىبىلىك:
غەمزەسىنىڭ ئالىتە ئالەم ئەسىر،
كۆزلەرى دەۋرى قەمەر فەتتانىدۇر.
— سەيفى سەرابى.

فەتتاھ [فتاح] (ئە) ئاچقۇچى، بەند ئىشىكلىرىنى ئاچقۇچى؛ مۇشكۈل ئىشلارنى ئاسان قىلغۇچى؛ ئاللاھ، خۇدا.
فەتتاھى باب — ئىشىكنى ئاچقۇچى:

ئۇيغۇر كتاب تور بېكىتى
www.uyghurkitap.com

فەتىھ قىل بۇ يولنى ئەي، فەتتاھى باب،
ئۆتتى ئۇمرۇم فىسق - ئىسيان بىرلە خاب.
— خەراباتى.

فەتراك [فتراك] (پ) غانجۇغا:
ئۆلۈمدۇر ياخشىراق ئەي دىل تىرىكلىك دەۋلەتىدىن كىم،
ئاسىلىپ رەخش فەتراكىغە سەيدى شەھسۇۋار ئولدۇم.
— گۇمنام.

فەتھ [فتح] (ئە) [كۆپلۈكى: فۇتۇھ / فۇتۇھات] 1) ئېچىش، ئېچىلىش:
قۇفلى دىل فەتھىغە ئەبرۇ دىلكۇشايىڭدۇر سېنىڭ،
ئۆلمەكىم قەسدىدە چەشمى غەمزەدايىڭدۇر سېنىڭ.
— گۇمنام.
2) ئىشغال قىلىش، ئىگىلەش (شەھەر ياكى مەملىكەتنى). 3) غەلىبە، زەپەر.

فەتھ ئەتمەك — ئىشغال قىلماق، ئىگىلىمەك.

فەتھ باب — ئىشىكنىڭ ئېچىلىشى؛ ئوچۇق ئىشىك.

فەتھ بەرمەك — ياردەم بەرمەك.

فەتھ بولماق — قارام، تەۋە بولماق.

فەتھ قىلماق — ئالماق، قولغا كىرگۈزمەك.

فەتھ نامە — غەلىبىلىك يۈرۈشلەر ھەققىدىكى سالنامە.

فەتھ ھاسىل قىلماق — تەۋەلىكىگە ئالماق، قارام قىلماق.

فەتھ ئولماق — «فەتھ بولماق» قا قاراڭ.

فەتھۇ ئىقبال — بەخت، ئامەت.

فەتھى بىلاد — شەھەر، ئۆلكىلەرنى بېسىۋېلىش.

فەتھى بىھار ئەيلەمەك — دېڭىزغا يۈرۈش قىلماق.

فەتھى جامە — غەلىبە، زەپەر كىيىمى:
شەھادەتگاھى كۆڭلۈم ئۆزرە يۈز تىيرى بەلا تەگدى،
سىپاھى غەم نە بىلگەيلەركى فەتھى جامە بىلمەيدۇر.
— زەلىلى.

فەتھى زەفەر — غەلىبە، زەپەرنىڭ ياردىمى:
خۇداۋەندە بەردى چۇ فەتھى زەفەر،
نىگاھىمغە تۇشتى يەنە بىر شەھەر.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

فەتھە [فتحە] (ئە) زەبەر، ئەرەب يېزىقىدا ھەرب ئۈستىگە قويۇلۇپ «ئە» سوزۇق تاۋۇشىنى ئىپادىلىگۈچى بەلگە:
يەنە تۈركچە ئەلفازدۇركىم، ئاندا «ئەلىف» ۋە «ۋاۋ» ۋە «يا»
فەتھە ۋە زەممە ۋە كەسرە ھەرەكەتى ئورنىغا بىتىلۇر...
— نەۋابى.

فەتۋا [فتوا/فتوى] (ئە) 1) دىنىي قانۇن يۈزىسىدىن بىرەر مەسىلە ياكى دەۋانىڭ توغرا ياكى ناتوغرىلىقى، ھالال ياكى ھاراملىقى ھەققىدە بېرىلگەن يازما ياكى ئاغزاكى پىكىر؛ دىنىي كىتاب بويىچە ئىسپاتلاش ئاساسى، كۆرسەتمە. 2) ئىجازەت، رۇخسەت:
بەييەنۇدەر، بەيان قەنى ئالىم، بەئەمەل ھەممە،
فەتۋا ئۆزرە رەقەم قىلۇر مۇفتى ئەگەرچە تۇجرۇ.
— زەلىلى.
مۇفتى ئىشق قۇتۇب ئېرۇر بەردىلەر فەتۋا جۇنۇن،
قازى ماڭا چەكارىھدۇر مۇھتەسىبۇ نە خان - بەگ.
— زەلىلى.

فەتىر [فطير] (ئە) 1) پېتىر، پېتىر نان. 2) چەمبەر، چەمبىرەك؛ كۈڭگۈرە:
قۇم قەتئى بولۇپ مېنىڭ سەرىرىم،
كۆك قۇرسى بولۇپ مېنىڭ فەتىرىم.
— نەۋابى.

فەتىلە [فتيلە] (ئە) پىلىك، پىلتە:
يارەم فەتىلەسى زەخمىمنى كۆيدۈرۈر ھەر دەم،
مەگەركى قان ئاڭا خاسىيەت ئىچرە بولمىش ياغ.
— نەۋابى.

فەتىلەكەش [فتيلەكش] (ئە + پ) پىلىك تارتقۇچى، شام، جىنچىراغنىڭ پىلىكىگە قارىغۇچى خىزمەتكار.

فەجەرە [فجرە] (ئە) بۇزۇقلار، پاسىقلار:
ئول ئىسلام فەجەرەسى دەفئىغە كوشىش قىلغايلار.
— نەۋابى.

فەجر [فجر] (ئە) تاڭ، سۈبھى، تاڭ يورۇقلۇقى.

فەجر تولۇئىي — تاڭ ئېتىشى، سۈبھى ۋاقتى.

فەخ [فخ] (ئە) قىسماق، تۇزاق؛ ئالدام:
فەخ نەمادۇر سوفىي سالۇسكىم ئىشقىدۇر،
كىمكى ئاشىق بولسا باردۇر سۇرەتى رىندانەسى.
— مەشھۇرى.

فەخر [فخر] (ئە) پەخىر، ئىپتىخار؛ پەخىرلىنىش، ئىپتىخارلىنىش:
دەۋلەتۇ فەخرۇ سەئادەتدۇر ماڭا،
خىزمەتىگە قانچە يۈرسەم مەھۋەشىم.
— قەلەندەر.

فەخر ئەتمەك — «فەخر ئەيلەمەك» كە قاراڭ:
فەخر ئېتەرمەن ۋەسف ئول ئايىنە رۇخدىن ھەر سارى،
ۋەسف ئېتەرگە گەرچە يۈزمىڭ تۇتىئى گوياسى بار.
— ئەرشى.

فەخر ئەيلەمەك — پەخىرلەنمەك:
مەقسۇدى شەۋقى قىشۇياز ئىشقىڭ ئوتى كۆپ خاھ ئاز،
فەخر ئەيلەگەيلەر ئاڭا ناز، قويغىل يۈرەككە داغ - داغ.
— شەۋقى.

فەخرى كىرام — كەرەملىك كىشىلەرنىڭ پەخرى.

فەخرى ئىزام — ئۇلۇغلار پەخرى، ئىپتىخارى.

فەر [فر] (پ) سۆلەت، ھەشەمەت؛ بەزەك؛ پارلاقلىق:
قىلىپ دەستمايە بولۇپ سەۋداگەر،
چىقىپ بىر دۇكانغە قىلىپ كەررۇ فەر.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

فەرار [فرار] (ئە) قېچىش، ئايرىلىش، كېتىش:
غەنى ئېردى ئاداغ پۇلى بىشۇمار،
ئالىپ بارچەسىنى قىلىپدۇر فەرار.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

فەرار ئەيلەمەك — قاچماق، ئايرىلماق، كەتمەك:
بۇ مالىنىڭ بەھاسىن قارار ئەيلەدى،
جەۋاھىر تىگىشتى فەرار ئەيلەدى.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

فەراز [فراز] (پ) 1) يۇقىرى، ئېگىز، يۇكسەك. 2) ئېچىش.
فەراز ئەيلەمەك — ئاچماق.

فەراس [فراس] (ئە) ھايۋانلار، ئۇي ھايۋانلىرى:
بىر لەھزەدىن سۇڭرە ئەل گەلە فەراسىن ئول چاھ باشىغە
سۇۋارغالى كەلتۇرۇپ، چاھ باشىدىن ياپقان تاشنى ئېلىپ،
قەلىن قوي ۋە مەۋاشىيغە سۇۋ بەردىلەر.
— نەۋابى.

فەراسەت [فراسەت] (ئە) پاراسەت، سەزگۈلۈك، ئەقىل ـ ئىدراك:
فەراسەت بىلە ئەيلەدى بۇ خىيال،
رەسۇلغە بارىپ ئايتايىن ئەرزۇھال.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

فەراش [فراش] (ئە) زىلچە، گىلەم؛ پالاس:
ماڭا بىر گۈشەئى فەقر فەنا بەس،
فەراش ئورنىدا يىرتۇق بورياسا بەس.
— ئەرشى.

فەراغ [فراغ] (ئە) 1) تىنچلىق، خاتىرجەملىك؛ خۇرسەنلىك؛ بوشاش، ئازادلىق؛ راھەت، پاراغەت:
ئىشق ئەھلىنىڭ كى دەردۇ ئەلەمدۇر فەراغەتى،
ئىشق ئاتى تۇتماسۇن كىشى، گەر ئىستەسە فەراغ.
— گۈمنام.

نە مەشرىق، نە مەغرىب، نە شەھرۇ نە راغ،
كى بىر سائەت ئولماي بۇ ئىشتىن فەراغ.
— ئا. نىزارى.

2) يورۇقلۇق:
مېھر ئىستەدى چۈن ھەمەل فەراغى،
دەشت ئۆزرە بۆتەر كۆزى قۇلاغى.
— نەۋابى.

فەراغ تاپماق — راھەت، خۇرسەنلىككە ئېرىشمەك.
فەراغ بولماق — خاتىرجەم بولماق؛ قۇتۇلماق.
فەراغ قويماق — تىنچلاندۇرماق، راھەتلەندۇرمەك.
فەراغ كەمبۇدەلىغى — راھەت كەملىكى.
فەراغ ئولماق — «فەراغ بولماق» قا قارالسۇن.
فەراغ ئىستەمەك — راھەت ئىستىمەك.
فەراغ يەتمەك — خاتىرجەملىككە يېتىشمەك، خاتىرجەملىك، يېتىشمەك، يەتمەك.

فەراغەت [فراغت] (ئە) «فەراغ» قا قارالسۇن:
دۇتارە ئۇنى ئەيشۇ فەراغەتنى بېرۇر ياد،
مۇترىبغە قۇلاق تۇتكى، نې دەر نەغمەدە سازى.
— بابىر.

فەراغەت تاپماق — راھەتلەنمەك، لەززەت ئالماق:
كۇدۇرات غەمىدىن فەراغەت تاپىپ،
چەمەنزارلىقدەك تەراۋەت تاپىپ.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

فەراغەت دوست — خاتىرجەملىكنى خالىغۇچى كىشى.
فەراغەت گەنجى — خاتىرجەملىك.
فەراغەت سەنج — پاراغەت، راھەت كۆرگۈچى، تىنچ، خاتىرجەم، راھەت قىلغۇچى.
فەراغەت ئىستەمەك — راھەت ئىستىمەك.

فەرامۇش [فراموش] (پ) يادىدىن چىققان، ئۇنتۇلغان:
ئەگەر نەچچە تۇتساڭ تامىزماي ئىچەي،
نە ئىش ئۆتسە سەندىن فەرامۇش ئېتەي.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

فەرامۇش بولماق — ئۇنتۇلماق، ئېسىدىن چىقىرىلماق.
فەرامۇش ئولماق — «فەرامۇش بولماق» قا قارالسۇن:
ئۇلۇسنىڭ غارەتى ئىمانىغە گەر چىقسە ئول كافىر،
فەرامۇش ئولماسۇن ئەرشكىم، ئاندىن ئاسراغىل، يا رەب.
— ئەرشى.

فەرامۇشخانە [فراموش خانه] (پ) ئۇنتۇلۇپ كېتىلىدىغان جاي، ئۇنتۇلۇش ئۆبى؛ گۆر:
... ۋۇجۇد بەزمگاھىدىن سۇردى ۋە ئەدەم فەرامۇشخانەسىغە كىيۇردى.
— نەۋابى.

فەراھەم [فراهم] (پ) يىغىلغان، توپلانغان.
فەراھەم قىلماق — توپلىماق.

فەراۋان [فراوان] (پ) كۆپ، مول، پاراۋان:
بېرىپ رىزقى فەراۋان كىبرۇ تەرسا، ھىندى، كافىرغە،
قاچان مەھرۇم ئېتەر دوستلارنى خەللاقى جەھان ھادىس.
— شەۋقى.

www.uyghurkitap.com

فەراۋان ئەيلەمەك — مول، باياشات قىلماق.

فەراۋان سۆز — ئارتۇقچە گەپ ـ سۆز، ھەددىدىن ئارتۇق سۆزلەش.

فەراۋان قىلماق — «فەراۋان ئەيلەمەك» كە قاراڭ.

فەرايىز [فرايض] (ئە) [بىرلىكى: فەرىزە] زۆرۈرىي ئىشلار، پەرىزلەر، خۇدا تەرىپىدىن بۇيرۇلغان ئىبادەتلەر (مۇسۇلمانلار بېجىرىشكە تېگىشلىك بولغان روزا، ناماز، ھەج، زاكات قاتارلىق مەجبۇرىيەت).

فەرايىزىھا [فرايضھا] (ئە) ئۇنىڭ پەرىزلىرى:

دەر بەيان فەزىلەتى فەرايىزىھا.

— خەراباتى.

فەرەج [فرج] (ئە) نىجات؛ خالاس بولۇش، يەڭگىللىك؛ قۇتۇلۇش:

چۇ ھەق دېدىكى، مەئەل ئۇسر يۇسر مۇجدە ساڭا،
نە شىددەت ئولسا ئەيان قىل تەلەب سوڭىچە فەرەج.

— نەۋايى.

فەرەخ [فرخ] (پ) «فەررۇخ» قا قاراڭ:

خەلاس ئەيلەگەيسەن ئانىڭ دامىدىن،
ئىچۈرگىل شەرابى فەرەخ جامىدىن.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

فەرەس [فرس] (ئە) [كۆپلۈكى: ئەفراس / فۇرۇس] ئات:

مەئرىفەت مەيدانى چۇن ئايىنە بىگەردى غۇبار،
ئەي زەلىلى جەزبىدىن جەۋلان ئېتىپ مىنگىل فەرەس.

— زەلىلى.

فەرەس سۈرمەك — ئات قويماق، ئات بىلەن يۈرمەك.

فەرەڭ [فرنك] (پ) ياۋروپا؛ ياۋروپالىق، پەرەڭ:

نەچچە يىل فەرەڭدە كۆرۈپ دەۋلەتى،
كېلىپ ئېردى قولغە فۇزۇن شەۋكەتى.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

كىچىك ـ چوك فەرەڭلەركى زەھرين ساچىپ،
ئالىپ كىردى بىزنى قابۇغنى ئاچىپ.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

فەرەڭ ئەھلى — ياۋروپالىقلار:

بۇ ئەندىشە بىرلە ياتىپ ئاتتى تاڭ،
فەرەڭ ئەھلى يۈردى سالىپ چۇن پاراڭ.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

فەرەڭگى [فرنكى] (پ) ياۋروپالىقلارغا خاس:

كى ئېگىنىدە ئېردى فەرەڭگى لىباس،
كى چىرلاپ قاشىغە مېنى تۇتتى پاس.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

يا زەڭگى يا فەرەڭگى بولسۇن دەر ئەي مۇسۇلمان،
باغلاپ قەدىن خەم ئەتتى يۈز ئۆزرە زۇلفى دالىڭ.

— مەھزۇن.

فەرەڭىستان [فرنكستان] (پ) «فەرەڭ» گە قاراڭ.

فەرەڭىۋەش [فرنكى وش] (پ) ياۋروپاچە، ياۋروپالىقتەك:

كەشمىرىسى سېھرسازلىغدا دىلرەبا ۋە دىلكەش ۋە رۇمىيىسى تۈركتازلىغدا كافىرايىنۇ فەرەڭىۋەش.

— نەۋايى.

فەرەھ [فرح] (ئە) خۇرسەنلىك، شادلىق؛ كۆڭۈل خۇشلۇقى:

ئەرشىنىڭ باشى فەرەھدە ئەرشىدىن ئۆتكۈسىدۇر،
گەر دېسەڭ، بۇ زارۇ مىسكىن خاكى دەرگەھدۇر مەگەر.

— ئەرشى.

فەرەھ تاپماق — خۇرسەن بولماق:

سەير قىلسە ھەركىشى تاپقاي فەرەھ،
كۆڭلى بولغاي گويىيا قەۋسى قەزەھ.

— خەراباتى.

فەرەھ ئامىز [فرح آميز] (ئە + پ) خۇرسەنلىك ئارىلىش؛ خۇرسەنلىك:

مەسدۇر ـ ئاچچىغ ۋە نەشئەسى تەرەب ئەنگىز،
يولىدۇر ـ قاتتىغ، ئەمما مەنزىلى فەرەھ ئامىز.

— نەۋايى.

فەرەھ بەخش [فرح بخش] (ئە + پ) خۇرسەنلىك بېغىشلىغۇچى:

ئىشىتتى چۇ خاقان سەراسەر ھەدىس،
فەرەھ بەخش، بەل رۇھ پەرۋەر ھەدىس.

— نەۋايى.

فەرەھزا [فرح زا] (ئە + پ) خۇشلۇق تۇغدۇرغۇچى:

ئانداغ ھەۋا فەرەھزا جانبەخش رۇھ ئەفزا،
گويا دەمى مەسىھاكىم جىسىمىغە بېرۇر جان.

— مەشھۇرى.

فەرەھناك [فرحناك] (ئە + پ) خۇرسەن، شاد ـ خۇرام:

ئېتىپ يۈز جەۋھەرى پاكىزەنى خاك،
كى ئاندىن بەڭگىئې بولغاي فەرەھناك.

— نەۋايى.

فەرت [فرط] (ئە) ئارتۇقلۇق، ھەددىدىن تاشقىرى.

فەرتى مۇھەببەت — سۆيگۈ، مۇھەببەتنىڭ ئارتۇقلۇقى، كۈچلۈكلۈكى.

فەرتى ئىشتىھا — ئىشتىھانىڭ ھەددىدىن تاشقىرى كۈچلۈكلۈكى.

فەرتۇت [فرتوت] (پ) 1) قېرى، ناھايىتى قېرى،

ئىشتىن چىققان؛ 2) يىرتىق.

فەرتۇتلۇغ [فرتوت لوغ] «فەرتۇتلۇق» قا قارالسۇن.

فەرتۇتلۇق [فرتوت لۇق] قېرىلىق، كېسەللىك؛ ئەسكىرىگەنلىك، كونىرىغانلىق.

فەرجام [فرجام] (پ) ئاقىۋەت، تۈگەللىنىش؛ بىرەر ئىشنىڭ نەتىجىسى، ئاخىرى.

فەرخۇندە [فرخندە] (پ) قۇتلۇق، بەختلىك، سائادەتلىك:

كىمسەنى گەردەر ماڭا بىر كەمتەرىن قۇل تۇغدىكىم،
قايسى تالېئ بۇرجىدىن بۇ ئەختەرى فەرخۇندەسى.

— ئەرشى.

فەرخۇندە ئەختەر — قۇتلۇق، بەختلىك يۇلتۇز؛ بەختلىك، تەلەيلىك:

ئاتى فەررۇخ ئۆزى فەرخۇندە ئەختەر،
ئانىڭ ھۆكمىندە ئول ئىقلىمۇ كىشۋەر.

— لۇتفى.

فەرخۇندە ئەۋقات — بەختلىك، سائادەتلىك ۋاقىتلار، پەيتلەر.

فەرخۇندە بەخت — بەختى كېلىشكەن، بەختى بار بولغان، بەختلىك، سائادەتلىك.

فەرخۇندە پەي — قۇتلۇق، سائادەتلىك قەدەم:

ئۆرتەدى ساۋۇغلىغدىن جىسىم ئىلە جانمنى دەي،
تۇت ماڭا بىر جامى مەي، ئەي ساقىئى فەرخۇندە پەي.

— قەلەندەر.

فەرخۇندە تالېئ — «فەرخۇندە فال» غا قارالسۇن.

فەرخۇندە خو — خۇش خۇلۇق، خۇش پېئىل.

فەرخۇندە راي — دانا، ئاقىل.

فەرخۇندە روزگار — بەختلىك ھايات، تۇرمۇش.

فەرخۇندە زات — بەختلىك كىشى، بەختلىك، قۇتلۇق زات، شەخس.

فەرخۇندە سىفات — قۇتلۇق سۈپەتلىك، بەختلىك خۇي سۈسىيەت ئىگىسى.

فەرخۇندە فال — بەختىيار، بەختلىك.

فەرخۇندە فەر — سائادەتلىك، بەزەك، قۇتلۇق سۈلەت.

فەرخۇندە كىشۋەر — بەختلىك، سائادەتلىك مەملىكەت، ئۆلكە، ۋىلايەت.

فەرخۇندە مەئاش — تۇرمۇشى بەختلىك.

فەرخۇندە مەئال — نەتىجىسى خەيرلىك، ئاقىۋەتلى ياخشى.

فەرخۇندە نەفەس — قۇتلۇق ئاۋاز، بەختلىك، سائادەتلىك نەپەس.

فەرخۇندە ھال — ياخشى كەيپىياتلىق؛ بەختىيار.

فەرد [فرد] (ئە) [كۆپلۈكى: ئەفراد] 1) يالغۇز، يەككە، تەنھا؛ ئاجرىغان؛ خالىي.

مەنى دەرد ئەيلەدى ۋەسلىڭ تىلەپ گەرد،
بولۇپمەن ماسۋايى ئىشقىدىن فەرد.

— گۈمنام.

بىناگاھ تارتىپ ئۇزۇن ئاھى سەرد،
مۇناجات قىلدى بەدەر گاھى فەرد.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

2) مەنە جەھەتتىن مۇستەقىل يەككە بىر پۈتۈن: ئول جۇملەدىن بۇ مەتلەئدۇركىم، فەرد:

فۇرقەتىڭدىن زەئفەران ئۆزرە تۆكەرمەن لالەلەر،
لالەلەر ئېرمەسكى، باغرىمدىن ئېرۇر پەرگالەلەر.

— نەۋايى.

فەرد ئەيلەمەك — ئايرىماق، ئاجراتماق؛ ئۇزاقلاشتۇرماق.

فەرد بولماق — ئاجرالماق.

فەرد قىلماق — ئاجراتماق، خالىي قىلماق.

فەردى زەمان — دۇنيادا پېگانە؛ زاماندا تەڭداشسىز.

فەردى فەردۇن — فەردۇنچە ئۇلۇغۋارلىق:

يۇزۇندە بىلگۈلۈك فەردى فەردۇن،
جەمالىندىن قامۇلۇر سۇنئى بىخۇن.

— لۇتفى.

فەردا [فردا] (پ) «فەردايى» غا قارالسۇن.

فەردای [فردای] (پ) ئەتە، تاڭلا:

مۇستەفا فەردايى مەھشەردە نېچۈك قىلغاي ئىدى،
يەئنى ئۇممەتكە شەفائەتدىن ھىسارى بولماسا.

— زەلىلى.

فەردگوي [فردكوى] (ئە + پ) (مەنە جەھەتتىن مۇستەقىل يەككە بىر) بېيىت ئېيتقۇچى:

تەھەررۇكدىن ئول باش ئېسە گەرمپوي،
نې تاڭ ئىككى چەۋگاندۇرۇر فەردگوي.

— نەۋايى.

فەرر [فر] (پ) «فەر» گە قارالسۇن.

فەررۇ شەۋكەت — ھەيۋەت، سالاپەت، سۈلەت.

فەررى تاج — تاج بېزىكى؛ قەدىر ـ قىممەت، ئىززەت.

فەررى شاھىيى — شاھلىق سۈلىتى.

فەررى شۇكۇھ — نۇرانىيلىق، ئۇلۇغۋارلىق؛ قۇدرەت؛ سۈلەت.

فەرراش [فراش] (ئە) سۈپۈرگۈچى (مازار، مەدرىسە، مەسچىتلەرنى سىيرىپ سۈپۈرگۈچى)؛ يىغىشتۇرغۇچى؛ خىزمەتكار:

ئۇيغۇر كىتاب توربېكىتى www.uyghurkitap.com

فەررانى غۇبارى ئاستانەڭنىڭ،
ھۇرمەتدە چۇ شەھ پەرى ھۇمادۇر.

— زەللى.

... سەباتەك بۇ چەمەن فەرراشدۇرمەن،
نە يەرگە بارسا گۇل يولداشدۇرمەن.

— لۇتفى.

فەرران [فران] (ئە + پ) راۋان، تېز.

فەرران ئوقۇماق — (تۇتۇلماي، تېنىمەي) تېز، راۋان ئوقۇماق.

فەررەست [فرست] بىرەر نەرسىنى ئۇرغاندا ياكى ئاتقاندا ئۇنىڭدىن چىقىدىغان ئاۋاز:

ئۇچۇپ يەتكەندە زەربى دەستى ئانىڭ،
كى بارىپ ئون يىغاچ فەررەستى ئانىڭ.

— نەۋابى.

فەررۇخ [فرخ] (پ) بەختيار، ئۇلۇغ؛ مۇبارەك؛ گۈزەل:

قاشلارى فەررۇخ ھىلالى تىشلارى دۇررى گۇھەر،
لالە يەتلىغ لەبلەرىنىڭ لەئلى نا پەيداسى بار.

— ئەرشى.

فەررۇخ ئايىن — بەخت كەلتۈرگۈچى؛ بەختيار قىلغۇچى.

فەررۇخ ئايىن قىلماق — بەختيار قىلماق، خۇرسەن قىلماق.

فەررۇخ بەخت — بەختيار، قۇتلۇق، بەختلىك.

فەررۇخ بولماق — شاد بولماق، بەختيار بولماق.

فەررۇخ پاي — قەدىمى قۇتلۇق، قۇتلۇق قەدەم؛ ئەسلى پاك زات.

فەررۇخ جەمال — گۈزەل، چىرايلىق، گۈزەل يۈزلۈك؛ ھۆسنلۈك؛ يېقىملىق.

فەررۇخ دىيدار — ئوچۇق يۈزلۈك، چىرايى يېقىملىق، مېھرى ئىسسىق؛ بەختلىك، بەختيار.

فەررۇخ رەسۇل — شاد ـ خۇرام، خۇشخۇي ئەلچى.

فەررۇخ سىپەر — گۈزەللىك، شادلىق بېغىشلىغۇچى:

تۇھفەئى رەئنايى چۇ فەررۇخ سىپەر،
ئادەم ئاتانىڭ قاشىدە قويدىلەر.

— زەللى.

فەررۇخ فال — 1) بەختيار، قۇتلۇق. 2) ياخشى نىيەتلىك، ساپ كۆڭۈل.

فەررۇخ نىھاد — مۇبارەك ۋۇجۇد؛ ئەسلى پاك، ياخشىدىن تارقالغان.

فەرز [فرض] (ئە) 1) بېجىرىلىش زۆرۈر بولغان ئىش، پەرىز. 2) تەخمىن، مۆلچەر، پەرەز:

ھەممە فەرز ۋاجىب سۈنەن مۇستەھەب،
ئېرۇر راست بارچە مۇباھۇ ئەدەب.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

بۇ ۋەجھىدىن ئەيلەدىم نەچە ئەرز،
بولدى ماڭا ئەرز ئەتمەكىم فەرز.

— ئەرشى.

فەرز ئەيلەمەك — لازىم قىلماق؛ ۋەزىپە قىلماق:

بەنى ياخۇد مەلەك فەرز ئەيلەدىم گەرچە مەكان تاپمىش،
زەمانى ئول مەكان تاپتى بىجىز ئول ھەر زەمان ئاندا.

— ئەرشى.

فەرز بولماق — لازىم بولماق.

فەرزۇ سۈنەن — خۇدا ۋە پەيغەمبەر بۇيرۇقلىرى.

فەرزى ئەين — ئەڭ، ناھايىتى زۆرۈر، لازىم.

فەرزانە [فرزانە] (پ) 1) ئاقىل، دانا؛ دانىشمەن. 2) بېگانە، تەڭداشسىز.

فەرزانە تەبەئ — دانىشمەن، ئاقىل.

فەرزانەۋار [فرزانەوار] (پ) ئاقىلانە، زېرەكلەرچە:

قويۇپ گام ئۈرۈپ فەدۋ فەرزانەۋار،
قىلىپ دەشت قەتئىنى دېۋانەۋار.

— نەۋابى.

فەرزەن [فرضا] (ئە) تەخمىنەن؛ مۇبادا، ئەگەردە:

ئەگەر فەرزەن ئۆزى بولسا رىزامەند،
بولۇرمۇ رازى ئول شوخى شەكەرخەند.

— نەۋابى.

فەرزەند [فرزند] (پ) ئوغۇل ـ قىز، بالا؛ ئەۋلاد:

يوقتۇرۇر فەرزەندى ئادەمدە بۇرەك ھۇسنۇ جەمال،
دەرمە بۇ شەكلى شەمايىلدىن فەرشتەھ دۇر مەگەر.

— ئەرشى.

فەرزەند بولماق — پەرزەنت تۇغۇلماق.

فەرزەند كەلتۈرمەك — تۇغماق.

فەرزىن [فرزين] (پ) 1) پەرزىن، شاھمات ئۇرۇقىدىن بىرى:

شەھ يانىپ فەرزىن كەبى كاجلار مەقام ئەتمىش نې تاڭ،
راستىرەۋلەر ئارىسىدىن گەر تۇتسالەر رۇھدەك قىراق.

— نەۋابى.

2) قولى ئۇزۇن، ھەر ئىشنى قىلالايدىغان، ھەممىدىن كۆچىلۈك:

ھەر بىرىگە بىر ۋەزىرى راستگام،
يەنە بىر فەرزىنۇ لېكىن كاجخىرام.

— نەۋابى.

فەرسا [فرسا] (پ) سۆز تەركىبىدە «بۇزغۇچى؛ پۈتتۈر-

گۈچى، ھالسىزلاندۇرغۇچى، چارچاتقۇچى» قاتارلىق مەنىلەرنى ئىپادىلەيدۇ.
ئانىڭ قەلبىدىكى كۆھ ئاسا ئېغىرلىق،
دېمەي كۆھكىم چەرخ فەرسا ئېغىرلىق.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.
چېھرە فەرسا — يۈزىگە داغ سالغۇچى.
قەدەم فەرسا — چارچاتقۇچى.

فەرساي [فرساى] (پ) «فەرسا» غا قارالسۇن.

فەرسەڭ [فرسنگ] (پ) ئۇزۇنلۇق ئۆلچىمى (بىر فەرسەڭ تەخمىنەن 6.24 كىلومېتىرغا توغرا كېلىدۇ):
كى بىر فەرسەڭ ئولغان بىر يەردىن يىراق،
ئانى كۆرگەنىدۇر تولا ياخشىراق.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

فەرسۇدە [فرسوده] (پ) 1) توزۇغان، تىتىلغان، ئەسكىرىگەن:
ئۆزۈڭنى شاد تۇتقىل، غەم يېمە دۇنيا ئۈچۈن، زىنھار،
كى، بىرەدەم غەم يېمەككە ئەرزىمەس دۇنيايى فەرسۇدە.
— بابىر.
2) ھارغان، چارچىغان:
كى فەرسۇدەلىكىڭنى ئىچىپ زەھرنى،
يۇرۇپمىز كېزىپ بەرر ئىلە بەھرنى.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.
فەرسۇدە قىلماق — ئازار بەرمەك، خاراب قىلماق.
فەرسۇدە ھال — ھېرىپ ـ چارچاپ قالغان.
فەرسۇدەئى ھىجران — ھىجران سەۋەبىدىن ھالسىزلانغان، زەئىپلەشكەن.

فەرسۇدەلىغ [فرسوده‌ليغ] «فەرسۇدەلىق» قا قارالسۇن.

فەرسۇدەلىق [فرسوده‌ليق] ھارغىنلىق، ھالسىزلىق.

فەرش [فرش] (ئە) 1) تۆر، يۇقىرى تەرەپ:
مېنى قىلدى تەكلىپ ئىگىز فەرش ئارا،
مۇغەننى ۋە مۇتىرىب تۇزۇپ ماجىرا.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.
2) تۆشەك، گىلەم، پالاس، يەرگە سېلىنغان نەرسە:
تۇرار فەرش ئۈزرە ئەجەب سەندەلى،
ياپىغلىغ ئانىڭغە ياشىل بەخمەلى.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.
فەرش ئولغان خىشتلاركىم كويىدا قىلمان بەدەل،
ئەيلەسە گەر ئەرز ئۈزىدىن كۆكنىڭ مەھى رەخشەندەسى.
— ئەرشى.
فەرشۇ ئىزارە — (ھاممام، مۇنچا تاملىرىغا قويۇلغان) تاش پىلىت، مەرمەر تاشلار.
فەرشى خەيال — كۆڭۈلگە ئورناشقان پىكىر.
فەرشى رەھى — يولغا يېيىلغان، يولغا سېلىنغان، پایانداز:
ئەرتە خىرام ئەيلەدى يار بەسۇبى چەمەن،
فەرشى رەھى بولدىلەر بەرگى گۈلى نەستەرەن.
— زەلىلى.
فەرشى رۇخام — يەر، زېمىن.
فەرشى سەراپەردە — گىلەم سېلىنغان چېدىر.
فەرشى غەبرا — يەر يۈزى.

فەر ـ فەر [فرفر] (پ) تېز ـ تېز؛ قايتا ـ قايتا:
ئانچە كۆفر ئايتا باشلادى فەر ـ فەر،
كى دەمىدىن ئەيان بولۇپ سەر ـ سەر.
— نەۋائى.

فەرفى [فرفى] (پ) نەپىس:
شەرپەرتى دەستارىن باشىغە بۇرۇنچەك قىلغايلاركى، ئەرۇسى مەستۇرەدۇر ۋە كەردىز نامەستۇردۇر كەشىدەلىغ ياغلىغ فەرفىغە لەچەك سالغايلار...
— نەۋائى.

فەرق [فرق] (ئە) 1) باش، پېشانە؛ باشنىڭ قاق تۆپىسى؛ دەرىجە. 2) پەرق:
رەھىم ئېتىپ باقغىل بىرەر ھالىمغە زەئىمدىن قوبى،
فەرق ئېتە ئالمان فەلەكدۇر يوقارى يا يەر قوبى.
— قەلەندەر.

فەرقەد [فرقد] (ئە) قۇتۇپ يۇلتۇزى يېنىدىكى ئىككى يورۇق يۇلتۇزلارنىڭ بىرى.

فەرما [فرما] (پ) سۆزلەرگە قوشۇلۇپ «بۇيرۇغۇچى» مەنىسىدە كېلىدۇ.
كار فەرما — ئىش بۇيرۇغۇچى، ئىشقا سالغۇچى.

فەرمان [فرمان] (پ) بۇيرۇق؛ ھۆكۈم:
ماڭا بەس گۈشەئى خاتىر ئېغىرلۇر ئول شاھى خۇباندىن،
ئەجەب ئېغىرمەس ئەگەر ئىشق ئەھلى بولسە بەندە فەرمانىم.
— ئەرشى.
كى فەرمان ئىشىتتى يېتىپ كەلدى چۇست،
ئەمىرنىڭ قاشىغە ھەمە كۆڭلى رۇست.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

فەرمانبەر [فرمانبر] (پ) بويسۇنغۇچى، بۇيرۇقنى ئىتائەت قىلغۇچى.

فەرمانبەردار [فرمانبردار] (پ) بۇيرۇقنى (شەرتسىز، قارشىلىقسىز) بېجىرگۈچى، بويسۇنغۇچى، ئىتائەت قىلغۇچى.
فەرمان پەزىر — بۇيرۇقنى بېجىرگۈچى، بويسۇنغۇچى.

فەرماندىھ [فرمانده] (پ) ھاكىم، شاھ؛ پەرمان

ئۇيغۇرچە كتاب تور بېكىتى www.uyghurkitap.com

بەرگۈچى:
يانە سۈردى فەرماندىھى روزگار،
كى ئەي دانىش ئەھلىغە ئاموزگار.
— نەۋابى.

فەرمان رەۋا [فرمان روا] (پ) بۈيرۇقى ھەممە يەردە ىبجىرىلىشى شەرت بولغان شەخس.

فەرھاد ئاسار [فرھاد اسار] (پ) پەرھادقا ئوخشاش، «فەرھادۋەش» گە قارالسۇن.

فەرھاد كۆش [فرھاد كش] (پ) پەرھادنى ئۆلتۈرگۈچى؛ ھەرقاندىق زەبەردەست پالۋانىنى ئۆلتۈرگۈچى.

فەرھادۋار [فرھادوار] (پ) پەرھادقا ئوخشاش، پەرھادتەك، «فەرھاد ئاسار»غا قارالسۇن.

فەرھادۋەش [فرھادوش] (پ) پەرھادقا ئوخشاش:
تاڭدىن ئاقشامغىچە غەم تاغىن قازىپ فەرھادۋەش،
كېچە تاڭ ئاتقۇنچە دەشت ئۆزرە ئازىپ مەجنۇن مىسال.
— نەۋابى.

فەرھەڭ [فرھنگ] (پ) قامۇس؛ لۇغەت؛ ئىلىم، بىلىم، ھۇنەر، مەرىپەت؛ بىلىمدانلىق، ئاقىللىق:
بۇ نەۋئ مۇغبەچە مەي تۇتسا دەير ئارا كىشىگە،
كىشى ئەمەس، گەر ئاڭا قالسا دانىشۇ فەرھەڭ.
— نەۋابى.

كۆرۈپ ئول خىسرەۋانە تەختىۋ ئەۋرەڭ،
ئاڭا لايىق شۇكۇھۇ ھۇشۇ فەرھەڭ.
— نەۋابى.

فەرئ [فرع] (ئە) [كۆپلۈكى: فۇرۇئ/فۇرۇئات] شاخچە، شاخابچە، تارماق؛ قىسىم، بۆلەك:
بىئەسلىغە يوق فەھمى مۇيەسسەر نىمەنىڭ،
فەۋ بېرۇر ئەسلىدىن خەبەر ھەر نىمەنىڭ.
— نەۋابى.

فەرىب [فريب] (پ) ئالداش؛ ھىيلە، ھىيلە ـ مىكىر؛ ئالدىغۇچى:
فەرىب ئەنگىز كافىر كۆزلەرى مەستانەلىك ئەيلەپ،
مۇسەلسەل ھەر خەمى كاكۇلدە يۈزمىڭ بېجتاب ئەردى.
— زەللى.

فەرىد [فريد] (ئە) يېگانە، تەڭدىشى يوق:
ئالىپ ئانچە مىقدار مەتائۇ خەرىد،
يەنە دۇرجلاردا جەۋاھىر فەرىد.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

فەرىدى زەمان — زامانىنىڭ يېگانىسى، تەڭداشسىزى، داناسى.

فەرىدى شەكەرگەنج — شېرىن سۆزلىمەن (سۆزمەن) لىكىتە يېگانە.

فەرىدۇن [فريدون] يېگانە، مەشھۇر؛ ئىرانىنىڭ رىۋايەت دەۋرىدىكى پىشدادىيان سۇلالىسىنىڭ ئالتىنچى پادىشاھى:
شەھەنشاھى جەھان دارابى ئەئزەم،
فەرىدۇن سىيرەتۇ جەمشىد مەقدەم.
— سەيىد ئەھمەد.

كىشكىم كويىدا كۇل ياستانىپ، قان ئىچمەك ئىزدەر، ۋەھ،
فەرىدۇن بىل سۇلەيمان تەختى ئۆزرە جامى جەم چەكتى.
— ئەرشى.

فەرىدۇن ھەسەبلىق — ئەسىرنىڭ يېگانىسى.

فەرىسە [فريسه] (ئە) پەيلىرى چىرايلىق (تېۋىپلارنىڭ چۇشەنچىسىدە كۆك يۆتەلگە دورا بولىدىغان) ئوۋ قۇشى:
تىيىننىڭ ئۆزى تۇكى ـ يوق بولدى جانىغە ئافەت،
فەرىسەنىڭ پەرىدىن كەلدى ئۆز باشىغە بەلا.
— نەۋابى.

فەرىشتە [فرشته] (پ) خۇدانىڭ پەرمانلىرىنى بېجىرگۈچى، ياخشى ئىش قىلغۇچى، پەرىشتە؛ پاك، پاكىز:
تاپمادى بۇ مەلاھەتىڭ ھېچ فەرىشتەيۇ پەرى،
يۇسۇفى مىسرى رەشك ئېتەركىم چەھى غەبغەبىڭ ئەمىق.
— زەللى.

فەرىشتە خىسال — نۇرانىي، پاكىز.

فەرىشتە زاتلىغ — تەبىئىتى پاك.

فەرىشتە كىردار — پەرىشتىگە ئوخشاش ئىش قىلغۇچى.

فەرىشتەۋەش [فرشتەوش] (پ) پاكلىقتا تونۇلغان، ماختالغان:
ھەم كەلدى فەرىشتەۋەش سىفەتلىك،
ھەم بولدى مەلەكسىفەت زاتلىك.
— نەۋابى.

فەرىفتە [فريفته] (پ) 1) ئالداش، ئالدىنىش:
سەن فەرىفتە بولماغىل ئەي خام رىش،
ئاقىبەت ئۇرغاي ساڭا ژاقىندا نىش.
— خەراباتى.

2) تەكلىپ:
بۇ سۆزلەرنى ئايتىڭكى شەھزادەگە،
يەنە ھەم فەرىفتە قىلىڭ بادەگە.
— ئا. نىزارى.

فەرىق [فريق] (ئە) پىرقە، گۇرۇھ، توپ، مەزھەب:
يەتمىش ئۈچ زەبان بىلە قىلدى زەللىدىن سوئال،
ئەيلەگەلى چۇ ئىمتىھان قىرىق يىل ئىچرە ھەر فەرىق.
— زەللى.

فەرىھ [فره] (پ) گۈزەل؛ كۆڭۈللۈك:
يانە بىرنى بىر رەۋزە قىلدىڭ نەزىھ،

مۇقىمى ئانىڭ ھۇردىن ھەم فەرىھ.

— نەۋابى.

فەریاد [فریاد] (پ) داد ـ ۋاي، پەریاد:

فىراقىڭ زۇلمىدە داد ئىستەرەم داد،
رەقىبىڭ دەستىدىن فەریادۇ فەریاد.

— سەيىد ئەھمەد.

فەریاد ئەتمەك — ۋاي ـ داد قىلماق؛ سايرىماق:

ياقام يىرتىپ، كۆكۈس تىرناپ، ساچىپ ئوت سۆزى جانىمدىن،
گەر ئۆلسەم رەئد يەڭلىغ مەنئى فەریاد ئەتمەدىڭ ھەرگىز.

— گۇمنام.

فەریاد ئەيلەمەك — ئاھ ـ ۋاي قىلماق، پەریاد قىلماق:

مەيۇ مەيخانەنىڭ دائىم رەۋاجى مەندىن ئولغاندىن،
رىياۋۇ زۇھد ئېلى فەریاد ئەيلەپ دادخاھىمدۇر.

— ئەرشى.

فەریادىغا يەتمەك — ياردەمگە كەلمەك.

فەریاد رەس [فریاد رس] (پ) مەدەت بېرىشكە يېتىپ كەلگەن؛ ياردەمچى:

نەچچە شامى غەمدە ئولسام، بولمايىن فەریاد رەس،
شاد ئولۇپ ئىلكىن قاقار بىللاھ ئول مەھرو كۆرۈپ.

— ئەرشى.

فەریادگەر [فریادكر] (پ) مەدەت سوراپ ۋارقىرىغۇچى، مەدەتكە موھتاج:

كى ئەي خىسرەۋى ئادىلى دادگەر،
نېگە ئەيلەدىڭ بىزنى فەریادگەر؟

— نەۋابى.

فەزا [فضا] (ئە) ئاتموسفېرا، بوشلۇق؛ كائىنات بوشلۇقى؛ مەيدان، كەڭلىك، ئوچۇقچىلىق يەر:

ۋەلەددىن رىزا بولماسا ۋالىدەين،
تاپالماس قىيامەت فەزاسىدا زىن.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

فەزائى زەمان — زامان ساھەسى، زامان ئەھلى:

ئاڭا مۆھرى ئۇرسۇن فەزائى زەمان،
ئانى بىزگە بەرسەڭ تاپارمىز ئەمان.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

فەزايى ۋەسىئ — كەڭ مەيدان.

فەزايى ئىرەم — ئىرەم بېغى ھاۋاسى.

فەزايىل [فضايل] (ئە) [بىرلىكى: فەزىلەت] پەزىلەتلەر، ياخشى خىسلەتلەر:

مەۋلانا ساھىب بەلخىي... ئۆز غەزەللەرىنى ئۆز ئەمەللەرىغە باغلاپدۇركىم، ئانىڭ فەزايىلىغە دەلالەت قىلغاي.

— نەۋابى.

فەزايىھ [فضايح] (ئە) [بىرلىكى: فەزىھەت] رەسۋالىقلار، شەرمەندىلىكلەر؛ «فەزىھەت» كە قاراڭ.

فەزەئ [فزع] (ئە) قورقۇنچ، ۋەھىمە، دەھشەت؛ پەریاد؛ غۇلغۇلا:

تۇرۇپمەن قاشىدا بۇ يەڭلىغ جەزەئ،
كى يىغلاتتىم ئانى قىلىپ كۆپ فەزەئ.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

ھەممە ئەھلى بەيتى قىلىپدۇر جەزەئ،
كى خادىملارى ھەم چېكىپدۇر فەزەئ.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

فەزل [فضل] (ئە) 1) ئارتۇقلۇق، ئۈستۈنلۈك؛ يېتۈكلۈك؛ تالانت، كامالەت. 2) مەرھەمەت، ئىلتىپات:

چۇ دېھقان كى سۆزدىن بولۇپ دانە رىز،
ئايتماقتا فەزلىن سالىپ رۇستەخىز.

— غەرىبى.

فەزل ئەربابى — كامالەت ئىگىلىرى، بىلىملىكلەر.

فەزل ئەھلى — بىلىملىكلەر، ئالىملار.

فەزلۇ دانىش — يېتۈكلۈك:

ئەھلى فەزلۇدانىش ئەلگە بەردى رەنجۇ دەردۇ غەم،
دون ئېلىن ئالەم ئارا كامىن رەۋا قىلدى فەلەك.

— قەلەندەر.

فەزلۇ كەمال — يېتۈكلۈك، كامالەتلىك.

فەزلۇھۇنەر — ھۇنەردىكى ماھارەت، ئۈستۈنلۈك:

مەئرىفەتدۇر خالىس ئالتۇن تەمغەسى فەزلۇھۇنەر،
ئالتىنى تانى دەغەلدىن، ئارى دىنار ئىستەمە.

— نەسىمىي.

فەزلى دەۋلەت — يېتەرلىك دۆلەت، بەخت:

قەلەندەرغە بېرىپسەن ئىلمۇ فەزلى دەۋلەت ئەي راھىم،
ئەتا قىلغىل يەنە ئاخىر دەمىدە نۇرى ئىمان ھەم.

— قەلەندەر.

فەزلى شەرافەت — بۇيۇكلۇك، ئۇلۇغلۇق سەۋەبىدىن:

مەكان گەر لامەكان ئېردى بەسى فەزلى شەرافەتدىن،
يەقىن ئول نەۋئىكىم قەۋسەيندىن تاپتى مەكان ئاندا.

— ئەرشى.

فەزلى ھەق — ھەق تائالانىڭ پەزىلىتىدىن:

چىقىڭ تۆشۈكىدىن بىشارەت بۇدۇر،
ساڭا فەزلى ھەقدىن ئىشارەت بۇدۇر.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

فەزلە [فضلە] (ئە) [كۆپلۈكى: فەزەلات] ئارتۇق، ئارتۇقچە، زىيادە، كېرەكسىز، قالدۇق:

فەزەلەلەرى دەفئى ئۈچۈن ئىككى يول،
جانىبى ئەسفەددىن ئولۇپ زاھىر ئول.

— نەۋابى.

فەزلىيات [فضليات] (ئە) 1) دانالىقلار، ئارتۇقچىلىق-

ئۇيغۇر كىتاب توربېكىتى www.uyghurkitap.com

لار، ئارتۇقلۇقلار. 2) ئىلىم.

فەزىلەت [فضيلت] (ئە) پەزىلەت، ئىلىم، دانىش؛ ياخشى خىسلەت.

فەزىھەت [فضيحت] (ئە) [كۆپلۈكى: فەزايىھ] يامانلىق، رەسۋالىق، شەرمەندىلىك.

فەزىھەت قىلماق — رەسۋا، شەرمەندە قىلماق؛ ئابرۇيدىن كەتكۈزمەك.

فەزىھەت ئاسا [فضيحت آسا] (ئە + پ) شەرمەندىلەرچە، رەزىلانە.

فەزىھەت ئەنگىز [فضيحت انگيز] (ئە + پ) ئۇيالدۇرىدىغان، رەسۋا، شەرمەندە قىلىدىغان.

فەساد [فساد] (ئە) بۇزۇقلۇق، بۇزۇقچىلىق؛ چىرىش:

ھەر فەساد ئالەمدە ئالىمدىن چىقار،
ئول سەبەبدىن كۆپراغى دىندىن چىقار.

— خەرابات.

فەساد ئالەتى — بۇزۇقلۇق ئەسۋابى، بۇزۇقلۇق ۋاستىسى.

فەساد تۇخمىن ئەكمەك — بۇزۇقلۇق تارقاتماق.

فەساد ئەنگىز [فساد انگيز] (ئە + پ) بۇزۇقلۇق، بۇزۇقچىلىق قوزغىغۇچى، تارقاتقۇچى:

فەسادئەنگىز ئىرىۋر ئالەم، جەفا ئەندىش ئىرىۋر ئادەم،
ئۆتەرمەن شادلىق دىدارىنى كۆرمەي زەمان ئىچرە.

— مەشھۇرى.

فەسانە [فسانه] (پ) ھېكايە، داستان، سەرگۈزەشت؛ ئەپسانە، ئويدۇرما:

تۇرۇپ ئىرىدى ناگاھ فەسانە تۇزۇپ،
تۆمۇرچى يۇگۇردى تەرانە تۇزۇپ.

— غەربى.

فەسانە ئاۋەر — خەۋەر كەلتۇرگۇچى، خەۋەر يەتكۈزگۇچى.

فەسانە ئايتماق — ھېكايە ئېيتماق، سەرگۈزەشتسىنى سۆزلىمەك.

فەسانە پەرداز — «فەسانە پەيۋەند» كە قارالسۇن.

فەسانە پەيۋەند — ھېكايە ئېيتقۇچى؛ داستانچى.

فەسانە تىراز — ياخشى ھېكايىچى.

فەسانە سىگال — «فەسانە پەيۋەند» كە قارالسۇن.

فەسانەئى ئىشق — ئىشق داستانى:

ئىنشا قىلۇرەم فەسانەئى ئىشق،
ئول نەۋئ دەبان نىشانەئى ئىشق.

— ئەرشى.

فەسانەۋار [فسانەوار] (پ) ئەپسانىگە ئوخشاش:

كىم نەچچە نۆكتە ئاشكار دېسۇن،
سەرگۈزەشتىن فەسانەۋار دېسۇن.

— نەۋائى.

فەساھەت [فصاحت] (ئە) پاساھەت، سۆز ئوچۇق، روشەن، راۋان، يېقىملىق، قائىدىگە مۇۋاپىق بولۇش:

فەساھەت كىشۋەرى ئىچرە ئەگەرچەند،
نەۋائىغە مۇسەللەم ئىردى گۇفتار.

— ئەرشى.

فەساھەت ئايىنى — چىرايلىق سۆزلەش ئۇسلۇبى.

فەساھەت زىۋەرى — چىرايلىق نۇتۇق بېزىكى.

فەساھەت شىئار — پاساھەتلىك نۇتۇق تەرەپدارلىرى.

فەساھەت ئىسسار — چىرايلىق، ئورۇنلۇق، پاساھەتلىك سۆزلەر بىلەن تولغان.

فەسەقە [فسقه] (ئە) پاسىقلار، بۇزۇقلار.

فەسەقە خەيلى — پاسىقلار گۇرۇھى، بۇزۇقلار توپى.

فەسخ [فسخ] (ئە) بۇزۇش، بىكار قىلىش (بىرەر قانۇن ـ قائىدە ياكى ئادەت ھەققىدە):

كۆرەر تۇرفە بەرنانى مەبھۇتۇ مەسخ،
كى قىلمىش ئىدى زۇھد زەمىنى فەسخ.

— نەۋائى.

فەسد [فصد] (ئە) تومۇردىن قان ئېلىش.

فەسد قىلماق — تومۇردىن قان ئالماق.

فەسىس [فص] (ئە) [كۆپلۈكى: فۇسۇس] 1) ئۇزۇك كۆزىگە قويۇلغان قىممەت باھا تاش. 2) ئۇزۇك.

فەسل [فصل] (ئە) [كۆپلۈكى: فۇسۇل] 1) مەۋسۇم:

چار فەسل دەير ئىچىدە قارىغ ئىرمەس غۇسسەدىن،
چەك مۇغەننى چارگاھىمگ، كەل، بۇ كۆڭلۇمنى ئاۋۇت.

— ئەرشى.

2) بۆلۈم، باب:

شەرھ ئەگەر قىلسام جەمالىگ دەفتەردىن بىر ۋەرەق،
ھەر سۆزى مىڭ فەسل ئولۇر، ھەر فەسلى نەچچە بابلەر.

— نەسىمىي.

فەسلۇل ـ خىتاب — تەسەۋۋۇپقا ئائىت كىتاب نامى.

فەسلى بەھار — كۆكلەم، باھار پەسلى.

فەسلى خەزان — كۈز، كۈز پەسلى.

فەسلى رەبىئ — باھار پەسلى.

گويىيا يەر ئۈزرە گۈللار كۆرسەتۇر فەسلى رەبىئ،
سەفھەدە ئەرشى ئاچىلدۇرمىش گۈلى ئەشئارەلەر.

— ئەرشى.

فەسلى نەۋبەھار — باش باھار پەسلى:

فەسلى نەۋباھاردا گۈل كەبى ئاچىلغان قىز،

مىسلى كاكۇلى سۇنبۇل ھەر تەرەپ ساچىلغان قىز.
— نەۋبەتى.

فەسىھ [فصيح] (ئە) 1) چىرايلىق، ئېنىق ۋە توغرا سۆزلىگۈچى؛ سۆز ئۇستىسى. 2) پاساھەتلىك (نۇتۇق):
فەسىھ لەفزى بىرلە دېدى گۈل شەباب،
تەلەتتۇفلار ئەيلەپ يۇزۇمگە قاراب.
— ئا. نىزارى.

فەسىھ زەبان — نۇتقى پاساھەتلىك؛ چىرايلىق، ئېنىق ۋە روشەن سۆزلىگۈچى.

فەسىھ كەلاملىق — پاساھەتلىك نۇتۇق ئىگىسى، چىرايلىق ۋە توغرا سۆزلىگۈچى.

فەسىھ گۈفتارلىغ — چىرايلىق سۆزلەش؛ روشەن ۋە چۈشىنىشلىك قىلىپ سۆزلىشىش.

فەش [فش] (پ) سەللىنىڭ ئۈچى (پەتلىسى)، سەللىنىڭ يەلكىگە چۈشۈپ تۇرغان قىسمى؛ پەش:
يۇرەك ئاغدى فىلھال قارادىم ئاڭا،
قىسىپ فەشلەرنى يۈگۈردى ماڭا.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

فەشان [فشان] (پ) ئوچۇق، ئاشكارا:
گاھى شەررۇ شۇرىدىن مارۇ چەيان،
گاھى خۇشخۇي تىلى شۇكرۇ فەشان.
— خەراباتى.

فەفھەم [فافهم] (ئە) «بەس، (ئەگەر شۇنداق بولسا) ئاڭلا! چۈشەن!» مەنىلەرنى بىلدۇرگۈچى ئۇندەش سۆز.

فەقە [فقه] پاقا:
فەقە فىغانىنى سۇ ئىچرە سالىپ،
پەشە مەقامى بىلەن سۇرناي چالىپ.
— زەلىلى.

فەقەت [فقط] (ئە) پەقەت، يالغۇز:
ماڭا دېمە مۇنداق بەلا مەئنى سۆز،
بۇ قىلمىشلارىڭدىن فەقەت كۆڭۈل ئۆز.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

فەقەد [فقد] (ئە) [كۆپلۈكى: فىقدان] يوقلىش؛ يوقىتىش.

فەقىر [فقير] (ئە) [كۆپلۈكى: فۇقەرا] 1) كەمبەغەللىك، موھتاج، بىچارە:
كەل ئەي مىسانچى كەرەم خۇش خەبەر نىشان كەلتۇر،
فەقىرغە مەرد خۇدانى رەۋان قىل ئەي ھافىز.
— شەۋقى.
2) پېقىر ـ كەمتەرلىك يۈزىسىدىن بىرىنچى شەخس كىشىلىك ئالمىشى «مەن» ئورنىدا ئىشلىتىلىدۇ:
ھەر كۆنى مەندىن ۋەفا، ئاندىن جەفا ئۆزرە جەفا،
مەن فەقىر ئول بۇەفاغە مۇبتەلا بولدۇم نېتەي.
فەقىرى تەيرەرأي — نادان، كالتە پەم.
فەقىرى مۇتەھەييىر — ھەيران بولغان بىچارە.
فەقىرى ھەقىر — «مەن، كەمىنە» مەنىلىرىدە ئىشلىتىلىدۇ.

فەقر تەرىقى — «فەقر يولى»غا قاراڭ.
فەقر جانىبى — دۇنيادىن ۋاز كېچىش.
فەقر كويى — «فەقر يولى»غا قاراڭ:
ئەيلە، يا رەب، فەقر كويى لەززەتىن بىلدۇرمەيىن،
ئىلتىكەن كۆڭلۇمنى ئاندىغ ئىززۇ جاھمنى كەرەم.
— ئەرشى.

فەقرۇ فەنا — پېقىرلىق ۋە يوقلۇق (سوپىيلىقتا) بىچارىلىك ۋە يوقلۇق، كەمتەرلىك ۋە ئۆزىنى ئۇنتۇغانلىق.

فەقرۇغمنا — كەمبەغەللىك ۋە بايلىق.

فەقر ئېيلى — سوپىيلار.

فەقرى زاتىي — دۇنيانى ۋە ئۆزىنى ئۇنتۇشقا تەبئىي مايىللىق (تەسەۋۋۇپتا).

فەقر يولى — بىچارىلىك، يوقسۇللۇق يولى:
ئىشمدۇر فەقر يولىن تەي قىلىپ قەتئ تەئەللۇقدۇر،
ئىچىپ مەي تۇنۇكۇن مەن تالىبى مەيخانە مەشرەب مەن.
— گۇمنام.

فەقر يۇزىدىن — موھتاجلىق تۇپەيلىدىن، سەۋەبىدىن.

فەقرئەندىش [فقراندیش] (ئە + پ) پېقىرانە، كەمبەغەل سۇپەتلىك:
ۋە فارىغى فەقر ئەندىشىنىڭ ياۋغان ئۇماچى ئالغۇچى غەنىنىڭ نەباتىي كۇلاچىدىن مەرغۇبراق.
— نەۋائى.

فەقرپېشە [فقرپیشه] (ئە + پ) كەمتەر؛ كەمتەرلىك، ئاددىي يول تۇتۇش.

فەقرجوي [فقرجوی] (ئە + پ) پېقىرلىقنى ئىزدىگۈچى:
بولۇپ سەلتەنەت تەختىدە فەقرجوي،
شەھ ئولسە ۋەلى بولسە دەرۋىش خوي.
— نەۋائى.

فەقىر [فقير] (ئە) [كۆپلۈكى: فۇقەرا] 1) كەمبەغەل، موھتاج، بىچارە:
كەل ئەي مىسانچى كەرەم خۇش خەبەر نىشان كەلتۇر،
فەقىرغە مەرد خۇدانى رەۋان قىل ئەي ھافىز.
— شەۋقى.
2) پېقىر ـ كەمتەرلىك يۈزىسىدىن بىرىنچى شەخس كىشىلىك ئالمىشى «مەن» ئورنىدا ئىشلىتىلىدۇ:
ھەر كۆنى مەندىن ۋەفا، ئاندىن جەفا ئۆزرە جەفا،
مەن فەقىر ئول بۇەفاغە مۇبتەلا بولدۇم نېتەي.
فەقىرى تەيرەرأي — نادان، كالتە پەم.
فەقىرى مۇتەھەييىر — ھەيران بولغان بىچارە.
فەقىرى ھەقىر — «مەن، كەمىنە» مەنىلىرىدە ئىشلىتىلىدۇ.

فەقىر ئەھلى — بىچارىلەر، كەمبەغەللەر، يوقسۇللار.
فەقر پايمالى — ئېزىلگەن، ئاياغ ئاستىدا قالغان؛ كەمبەغەل.

www.uyghurkitap.com

فەقىرانە [فقيرانە] (ئە + پ) پېقىرلارچە، كەمتەرلىك بىلەن:
ئەياقچى، ماڭا جامى پىيرانە تۇت،
دېمان خىسرەۋانە، فەقىرانە تۇت.
— نەۋايى.

فەقىر شېۋە [فقير شيوه] (ئە + پ) ئاددىي كۆرۈنۈشلۈك:
مىر ھۇسەيىن ئەلى جەلايىر... فەقىر شېۋە ۋە فانىيۋەش ۋە بىتەكەللۇف ۋە خۇشتەبئ كىشىدۇر.
— نەۋايى.

فەقىرۋەش [فقيروش] (ئە + پ) كەمتەرىن، ئاددىي:
مەۋلانا غۇبارىي... فەقىرۋەش كىشى ھەم بار.
— نەۋايى.

فەقىھ [فقيه] (ئە) [كۆپلۈكى: فۇقەھا] ئالىم، بىلىمدان؛ دىنىي ھوقۇق ئىلمىنىڭ بىلىمدانى.
فەقىھى ماھىر — يوليورۇقنى ياخشى بىلىدىغان، فەقىھى ئىلمى ئۇستازى.

فەڭ [فنك] (ئە) «فەن» گە قاراڭ:
چىداغانچە قىلىپ ئەفسۇنۇ نەيرەڭ،
بارىپ ئەفسۇن ئېتەيىن مىڭ تۇمەن فەڭ.
— لۇتفى.

فەلاخەن [فلاخن] (پ) «فەلاخۇن» غا قاراڭ:
كوھىستان ئەھلى كۆپ ئاتقاي فەلاخەن،
جۇنۇن ئەھلى كۆپ ئايتقاي ياۋا سۆز فەن.
— نەۋايى.

فەلاخۇن [فلاخون] (پ) پالاقمان، تاش ئېتىش قورالى:
بۇ باشۇ تاش ئارا ھەر كۈن نەچاغ، يا رەب، تالاش ئولسۇن،
فەلاخۇن گەر ئاتار ئول يار تاش ئورنىغە باش ئولسۇن.
— ئەرشى.

فەلان [فلان] (ئە) پالانى، پالانچى، كىمدۇر، كىمدۇر بىرسى:
ۋەفا ئىستەر ئىسەڭ جۇز زاتى ۋاھىد،
فەلانى ئىستەمە، دېمە فەلانى.
— ئەرشى.
بارى ئەلگە ياخشىلىغ قىلغىنكى، مۇندىن ياخشى يوق،
كىم دېگەيلەر: «دەھر ئارا قالدى فەلاندىن ياخشىلىغ.»
— بابىر.

فەلاھ [فلاح] (ئە) قۇتۇلۇش، خالاس تېپىش؛ نىجات.
فەلاھ تاپماق — نىجات تاپماق، قۇتۇلماق.

فەلاھەت [فلاحت] دېھقانچىلىق؛ تېرىقچىلىق:
فەلاھەت فەنىدە بولساڭ بۇ يەڭلىغ،
كەلامىڭ ئەيلەسە ئەيسانى بىخۇد.
— ئەرشى.

فەلەج [فلج] (ئە) بىرەر ئەزانىڭ ئىشتىن (كاردىن) چىقىشى، پالەچ:
خۇشنەۋىس ھەمكىم، سەھۋى كۆپ بولغاي - ئىلگى فەلەج ئىللەتىغە جۇب بولغاي.
— نەۋايى.

فەلەق I [فلق] (پ) پالاق (دىنىي مەكتەپلەردە بالىلارنى جازالاش ئۈچۈن ئىشلىتىدىغان ياغاچ پالاق).

فەلەق II [فلق] (ئە) تاڭ يورۇقلۇقى؛ سۈبھى ۋاقتى:
كانىنىڭ ياقۇتى شام ئولغان شەفەق،
سۈبھى ئەنۋار سارى ئانداقكىم فەلەق.
— نەۋايى.

فەلەك [فلك] (ئە) [كۆپلۈكى: ئەفلاك] 1) ئاسمان، كۆك، پەلەك:
فەلەك ئۈستىدە مىھرۇ يەر ئۆزە مەھۋەشلە مەھۋ ئولمىش،
سەمەندىن سەكرەتىپ ئول شوخ بولسە ناگەھان پەيدا.
— ئەرشى.
2) تەقدىر، بەخت، تەلەي:
ئاھ نەيلەي بۇ فەلەك قىلدى نىگارىمدىن جۇدا،
ئەندەلىب يەڭلىغ بولۇپمەن گۇلئۇزارىمدىن جۇدا.
— موللا بىلال.
تا سېنىڭدەك نازەنىنغە ئاشنا قىلدى فەلەك،
مېھنەتۇ دەردۇ بەلاغە مۇبتەلا قىلدى فەلەك.
— قەلەندەر.

فەلەك ئاشۇبى — فەلەك غوۋغاسى:
فەلەك ئاشۇبىدىنكىم مەن كەبى زارۇ نىزار ئولغاي،
جەھان زۇلمى ئولۇس بىدادىدىن بىئېئتىبار ئولغاي.
— سەبۇرى.

فەلەك ئەختەرى — ئاسمان يۇلتۇزى.
فەلەك ئەھلى — پەرىشتىلەر.
فەلەك ئەۋجى — ئاسمان، پەلەك چوققىسى.
فەلەك ئەۋراقى — تەقدىر - قىسمەت سەھىپىلىرى:
نە تالېئدۇر ماڭاكىم ئەختەرى بەختىم تاپىلمايدۇر،
فەلەك ئەۋراقىنى ھەر نېچەكىم دەفتەردەك ئاختاردىم.
— بابىر.

فەلەك ئەيۋانى — پەلەك قەسرى؛ يۈكسەك پەلەك، ئاسمان:
فەلەك ئەيۋانىنە باش ئۈندۈرۈرمۇ،
قاشىڭ مېھرابىنىڭ تاقىنە مۇشتاق؟
— ئاتابى.

فەلەك بىدادى — تەقدىر، پەلەك زۇلمى:

مېنى ئەل دائىما فەرھاد بىرلە تەۋئەمان كۆرگەچ، فەلەك بىدادىدىن ناكام كەتكەن بىنەۋا دەرلەر.

— ئەرشى.

فەلەك پىلى — قۇياش.

فەلەك تاجىرى — تەقدىر سودىگىرى؛ تەقدىر بىلەن سودىلاشقۇچى.

فەلەك تاقى — ئاسمان گۇمبىزى، ئاسمان.

فەلەك تۇركى — مىررىخ (مارس).

فەلەك جامى — ئاسمان؛ پانىي دۇنيا.

فەلەك جەۋرى — تەقدىر، پەلەك جاپاسى:

فەلەك جەۋرى دۇ ئەسپە قىلدى تەئجىل،
كۆز ئاچقۇنچە سېنى ھەم قىلدى تەبدىل.

— لۇتفى.

فەلەك خانى — پەلەك داستىخىنى:

بۇ فەلەك خانى ئۆزە قىلما گۇمان ئەختەر دەپ،
سەدقەئى ھۇسنۇڭە تولدۇردى دۇرۇ مەرجان قىز.

— گۇمنام.

فەلەك دۇرجى — ئاسمان ساندۇقى، ئاسمان.

فەلەكدىن ئۆتمەك — يۇقىرى كۆتۈرۈلمەك.

فەلەك زالى — ئاسمان، پەلەك.

فەلەك سەبزەسى — ئاسمان قاراڭغۇلۇقى.

فەلەك سەيرى — ئايلىنىپ تاماشا قىلىش.

فەلەك سىررى — پەلەكتىكىلەرنىڭ خۇسۇسىيەتلىرى.

فەلەك شەبىستانى — تۇن، كېچە.

فەلەك شەمئى — قۇياش.

فەلەك قەدر — يۇكسەك مەرتىۋىلىك، شانۇ شەۋكەتلىك.

فەلەك قەزاسى — تەقدىر ھۆكمى.

فەلەك قەلئەسى — ئاسمان، كۆك، پەلەك.

فەلەككە باش تېگىرمەك — ئەڭ يۇقىرىغا كۆتۈرۈلمەك.

فەلەككە خۇرۇش چەكمەك — پىغان قىلماق.

فەلەككە يەتكۈرمەك — ھەددىدىن ئاشۇرماق.

فەلەك گەردىشى — چەرخ، دۇنيا.

فەلەك گۇنبەزى — ئاسمان گۇمبىزى.

فەلەك مۇشكىلاتى — پەلەك، ئاسمان قىيىنچىلىقلىرى.

فەلەك نەۋەردى — ئاسماندا يۈرگۈچى سەييارە.

فەلەك نىفاقى — چەرخ مۇناپىقلىقى؛ تەلەينىڭ پەسلىكى.

فەلەك ھادىساتى — «فەلەك ھەۋادىسى» غا قارالسۇن.

فەلەك ھەۋادىسى — دۇنيا ھادىسىلىرى.

فەلەك ھەيئەتى — پەلەكنىڭ تۈزۈلۈشى، كۆرۈنۈشى.

فەلەك ھىسارى — ئاسمان قەلئەسى.

فەلەك ھىيلەسى — چەرخ مەككارلىقى.

فەلەكى مۇدەۋۋەر — ئايلىنىپ تۇرغۇچى ئاسمان.

فەلەكى نەقشباز — ھېزەكلىك ئاسمان.

فەلەكى نەقشبەن — نەقشلىك ئاسمان، يۇلتۇزلار بىلەن ھېزەلگەن كۆك، پەلەك.

فەلەكانە [فلكانه] (ئە + پ) يۇقىرى، يۇكسەك:

... قۇلۇمدىن كەلسەكسىم ئەفلاكنىڭ توقۇز ھەۋاسىدا كەۋاكىب جەۋاھىرىن ۋە ئەنجۇم لەئالىسىدىن ئول ھەزرەت ساچقان دۇرلار ئالىدا نە كۆرۈنگەي ۋە ئانىڭ ھىممەتى جەنابىدا بۇ فەلەكانە مۇھرىق نە بولا ئالغاي.

— نەۋائى.

فەلەك پەيماي [فلک پیمای] (ئە + پ) ئاسماندا يۈرگۈچى، ئاسماندا كەزگۈچى؛ دانىشمەن، پەيلاسوپ.

فەلەك پەيۋەند [فلک پیوند] (ئە + پ) ئاسمانغا ئۇلاشقان، يۇكسەك گۈزەللىك چوققىسىنى ئىگىلىگەن مەھبۇبە؛ يۇكسەك.

فەلەك پەيۋەند قىلماق — ئەڭ يۇقىرى دەرىجىگە، چوققىغا يەتكۈزمەك.

فەلەك تەزىين [فلک تزیین] (ئە) ئاسمان كەبى ھېزەلىگەن:

بۇ يەڭلىغ فەلەك تەزىين دەرگاھىدىن ۋە بۇ نەۋئ ئەرشايىن بارگاھىدىن خىتابى سەدمەت ئامىز ۋە ھۆكمى ھەيرەت ئەنگىز ئېتىشتى.

— نەۋائى.

فەلەكجاھ [فلک جاه] (ئە + پ) يۇكسەك مەرتىۋىلىك.

فەلەكرەۋ [فلک رو] (ئە + پ) پەلەكتەك تېز يۈرىدىغان:

گاھ دەۋلەتلىق باشىڭدىن كەتمەيىن چەتر سەھاب،
گاھ فەلەكرەۋ مەركەبىڭغە ئەتمەيىن پەيكى سەبا.

— نەۋائى.

فەلەكسا [فلک سا] (ئە + پ) ئەڭ يۇقىرى، يۇكسەك.

فەلەكساي [فلک سای] (ئە + پ) «فەلەكسا» غا قارالسۇن.

فەلەك سەرىر [فلک سریر] (ئە) يۇقىرى، يۇكسەك تەختلىك، يۇقىرى مەرتىۋىلىك.

فەلەك سۈرئەت [فلک سرعت] (ئە) تېزلىك چاقماقلىق.

فەلەك شىگاف [فلک شکاف] (ئە + پ) دۇنيانى ئۆرتەش، لەرزىگە كەلتۈرۈش.

فەلەك فەرسا [فلک فرسا] (ئە + پ) پەلەككە يېتىدىغان، پەلەكنى ئارقىدا قالدۇرىدىغان.

فەلەك مانەند [فلک مانند] (ئە + پ) ئاسماندەك، ئاسمانغە ئوخشاش، كۆك كەبى.

فەلەك نىشانلىغ [فلك نشانليغ] ئالىي مەقسەتنى كۆزلىگەنلىك.

فەلەكۋار [فلك وار] (ئە + پ) ئاسماندەك.

فەلەكۋەش [فلك وش] (ئە + پ) ئاسمانغا ئوخشاش؛ چەكسىز.

فەلەك ئىشتىباھ [فلك اشتباه] (ئە) پەلەككە ئوخشاش ئالىي دەرىجىلىك دەرگاھ.

فەلەكىيات [فلكيات] (ئە) ئاسترونومىيە.

فەللە [فله] (پ) ئوغۇز سۈتى، يېڭى تۇغقان ھايۋاننىڭ دەسلەپكى سۈتى.

فەم [فم] (ئە) ئاڭ:

نۇقتەئى مەۋھۇم ئېرۇر يامىمى فەم يا ئەينى ئىشق،
يا ئاڭ يا غۇنچە يا بوقلۇق ساڭا ئىمامۇدۇر.

— ئەرشى.

قامەتىڭ كۆرگۈزمەدى تا قىلمادى مەۋزۇن خىرام،
جۇز تەكەللۇم فەھم ئولماس ئاڭا رۇخسار ئىچرە فەم.

— ئەرشى.

فەن [فن] (ئە) [كۆپلۈكى: فۇنۇن] 1) ئىلىم، ھۈنەر، سەنئەت؛ كەسىپ:

ئاڭا پەيرەۋلىغنى لازىم ئەيلەپ،
بۇ فەندە سەنھەم ئولدۇڭ نەچچە دۇر بار.

— ئەرشى.

جەفايۇ شۇھەيۇ فەن ئىلمى ئىچرە،
كۆزۈڭ شاگىرددۇر دەۋرانى ئەفلاك.

— لۇتفى.

2) ھىيلە، نەيرەڭ:

قىلۇر قان غەمزەسى كۆزلەرنى باغلاپ،
ھالال ئولسۇنكى سەھر ئەيلەر بۇ فەندە.

— لۇتفى.

3) مەقسەت:

چۇن ساڭا كەئبە تەۋاڧى ئېردى فەن،
دەير ئىشگىنده نېدىن تۇتتۇڭ ۋەتەن.

— نەۋائى.

فەن ئەسھابى — پەن ئىگىلىرى، ئالىملار، بىلىمدانلار.

فەن ئەھلى — بىلىمدار ھۈنەرۋەنلەر؛ ھۈنەر ئىگىلىرى.

فەن ئەيلەمەك — كەسىپ، ئادەت قىلماق.

فەن قىلماق — «فەن ئەيلەمەك» كە قارالسۇن.

فەن ئولماق — دائىمى بولماق، ئادەت بولماق.

فەنا [فنا] (ئە) 1) ئۆلۈم، ئەجەل؛ يوقلۇق، يوق بولۇش، ئۆلۈش، تۆگەللىنىش:

نەسىم ئېتكەچ فەنا ئالەم ۋۇجۇدىن،
ساۋۇرمىش گەردنى چۇن بادى سەرسەر.

— ئەرشى.

تۆكۈلدى جان سۇبى تەن زەرفى سۇندى،
فەنا بولدى، يىقىلدى ھەم كۆچكىلى تىندى.

— خىرقەتى.

2) ئۆزلۈكتىن كېچىش، ئۆزىنى ئۇنتۇش؛ تەسەۋۋۇپ يولىغا كىرىش:

تا جەمالىڭ كەئبەسىدىن ئارزۇ ئېتكەچ كىشى،
دەشتى سەھرالارنى قەتئ ئەيلەپ فەنا بولدى دەرىغ.

— شەۋقى.

فەنا ئەندىشىلىك — خۇدا گويلۇق.

فەنا ئەھلى — يوقلۇق ئىختىيار قىلغانلار:

بۇ ئالەم زىيىدىن بولغىل مۇجەررەد،
فەنا ئەھلى قىلىپدۇرلار ئانى رەد.

— ئەرشى.

فەنا بارانى — يوقلۇق يامغۇرى، يوق بولۇش يامغۇرى:

مېنى ئۆلتۈردۈڭۇ ئىشقىڭ ئوتىدا نەچچە كۆيدۈردۈڭ،
فەنا بارانىغە خاكىستەرى جىسمىم سەھاب ئەتتىڭ.

— گۇمنام.

فەنا بەرمەك — ئەجەل بەرمەك.

فەنا تابۇتى — پانىيلىق جىنازىسى:

ۋۇجۇد ئىقلىمى ئىچرە شەھسۇۋارىكىم ئات ئويناتمىش،
فەنا تابۇتىدىن ئۆزگە ئونىڭ ئاخىر سۇۋارى يوق.

— مەشھۇرى.

فەنا تەرىقى — پانىيلىق يولى، بۇ دۇنياغا ئېتىبار بەرمەسلىك.

فەنا تۇفراغىغە يىقىلماق — ئۆلۈش ھالىغا كەلمەك، جان بەرمەك.

فەنا جاددەسى — يوقلۇق كوچىسى.

فەنا جامى ئىچمەك — ۋاپات ئەتمەك، ئۆلمەك:

فەنا جامىن ئىچىپ بولغىل سەبۇكرەۋ،
تەئەللۇقدىن ئېسىڭ گەرچە گىرانبار.

— ئەرشى.

فەنا دارى — يوقلۇق، پانىيلىق ئۆيى؛ بۇ دۇنيا.

فەنا داريغە ئاسماق — ھالاكەت داريغا ئاسماق.

فەنا دەشتى — يوقلىش، پانى بولۇش باياۋىنى:

فەنا دەشتىغە يۈز كەلتۈر بەقا ھاسىل ئۈمىد بىرلەن،
بارۇرسەن تاڭلا مەھشەر ئىززۇ نازۇ ئىفتىخار ئەيلەپ.

— شەۋقى.

فەنا دەيرى — يوقلىش، پانى بولۇش مەيخانىسى:

مۇيەسسەر ئولسەلەر جامى ئەزەلدىن كاش شەۋقىغە،
فەنا دەيردە كۆرگەيكىم ھەياتى جاۋىدان پەيدا.

— شەۋقى.

فەنا شەھرى — يوقلۇق شەھرى:
فەنا شەھرىدەكى ئەۋزاره بولغان خەلقنى كۆردۈم،
جۇنۇن تۇغيان ئېتىپدۇر ھەر بىرىنى دەربەدەر تەنها.
— زەللى.

فەنا شىرويەسى — شجائەتلىك باتۇرنى يوق قىلىش:
فەنا شىرويەسى ئۆلتۈرمىش ئولكىم،
كى خىسرەۋدەك جەھان قىلمىش مۇسەخخەر.
— ئەرشى.

فەناغە ياۋۇق بولماق — يوقلىشقا يېقىنلاشماق، ئۆمرى تۈگەپ قالماق:
قارىلىقدا بولدى فەناغە ياۋۇق،
ۋەلى مۇنچە ياشداكى فەرزەندى يوق.
— ئا. نىزارى.

فەنا فەرراشى — خىزمەتكارنىڭ تازىلىقى:
فەنا فەرراشى ئەيلەپ سۇبھىنىڭ سىيمىن پەرۇ بالىن،
مۇرەسسەئ تارى مىژگاننىى جارۇبى ھەرەم چەكتى.
— ئەرشى.

فەنا قاپى — ھالاكەت تېغى:
ئۆزىنى بىنىشان قىلماي، ئۆزى تاپماس نىشان سەندىن،
فەنا قاپىدە پەرۋاز ئەتمەيمىن تاپماس كىشى ئەنقا.
— مەشھۇرى.

فەنا قۇشلەرى — يوقلۇققا پەرۋاز قىلغۇچىلار.

فەنا گەردى — ھالاكەت توزانلىرى:
بۇ ئالەمگە بەقا قاندىن مۇيەسسەر،
فەنا گەردى بىلە بولسە مۇخەممەر.
— ئەرشى.

فەنا مۇلكى — يوقلۇق مەملىكىتى:
ۋەلى پىنھان فەنا مۇلكىدە ئول شاھ،
تەئەللۇقدۇر ئاڭا يەتمەككە ھايىل.
— ئەرشى.

فەنا ئوتىغە ئاتماق — يوقاتماق؛ ۋاز كەچمەك.

فەنا ۋادەسى — ھالاكەت ۋادىسى:
تاپاي مەيپەرەستنىڭ قولىدىن ئەمان،
فەنا ۋادەسىغە بولايىن رەۋان.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

فەنا يولى — پانىلىق يولى، ھالاكەت يولى:
كىشكى يا خەبەر ئولدى بۇ يول خەتەرلەردىن،
فەنا يولىدا بەقانىڭ ئۇمىددە جان داد.
— شەقى.

فەنا يېلى — يوقلۇق شامىلى، ئازاب ـ ئوقۇبەت دولقۇنلىرى.

فەنايى كامىل — سوپىيلىقتا مۇكەممەللىككە ئېرىشىش.

فەھمش [فحش] (ئە) ئەدەپسىزلىك، بۇزۇقلۇق، زىنا، پاھىش.

فەھش ئايتماق — سۆكمەك، ھاقارەتلىمەك.

فەھم [فهم] (ئە) پەم، ئىدراك، ئەقىل ـ ھوش؛ بىلىش، چۈشىنىش:
كىم كۆرۈپ نەرگىس بىكىن كۆز بىلە گۈلتەك يۈزىنى،
يەلگە بېرىپ ئەقلۇ فەھمىن مەستۇ ھەيران قالمادى.
— سەككاكى.

فەھىم ئەتمەك — «فەھم ئەيلەمەك» كە قارالسۇن.

فەھىم ئەھلى — بىلىمدانلار، ئاقىللار.

فەھىم ئەيلەمەك — ئاڭلىماق، چۈشەنمەك؛ پەملىمەك:
قىيمەتى ھۈسنۇڭنى مەندەك ئۆزگەلەر فەھم ئەيلەمەس،
ئاڭلاماس گەۋھەر بەھاسىن گەر ئەمەسدۇر جەۋھەرى.
— ئەرشى.

فەھم بولماق — چۈشىنىلمەك؛ سېزىلمەك.

فەھم قىلماق — «فەھم ئەيلەمەك» كە قارالسۇن.

فەھمۇ ئىدراك — چۈشىنىش ۋە ئاڭلاش.

فەھمى خۇرد — نازۇك پەم؛ سۆزمەن، زېرەك.

فەھىم [فهيم] (ئە) پەم ـ پاراسەتلىك، چۈشەنگۈچى، زېرەك، ئەقىللىق:
جالىنۇسنىڭ شاگىردىدۇر ۋە ئاناڭ سۆزلەردىن بۇ كىم،
قابىلىنىڭ سەئادەتى بۇ دۇركىم، فەھىم بولغاي.
— نەۋابى.

فەۋاسىل [فواصل] (ئە) پاسىللار، بۆلۈملەر، ئايرىملار، «فاسىل» غا قارالسۇن.

فەۋاكىھ [فواكه] (ئە) [بىرلىكى: فاكىھە] مېۋىلەر.
فەۋاكىھلىغ باغ — مېۋىلىك باغ.

فەۋائىد [فوائد] (ئە) پايدىلار، نەپلەر:
ئاندافكى، ئاناڭ فەۋائىدى ئەتراك ئاراسىدە مەشھۇردۇر.
— نەۋابى.

فەۋايىد [فوايد] (ئە) [بىرلىكى: فايدە] «فەۋائىد» غا قارالسۇن.

فەۋت [فوت] (ئە) 1) قولدىن بېرىش، ئۆتكۈزۈۋېتىش. 2) يوقىتىش، يوقىلىش؛ يوقىتىپ قويۇش. 3) ئۆلۈم، ۋاپات قىلىش.

فەۋت ئەتمەك — ئۆتكۈزۈۋەتمەك، قولدىن چىقارماق، قولدىن بېرمەك.

فەۋت بولماق — 1) ئۆلمەك، ۋاپات بولماق. 2) ئۆتۈپ كەتمەك (ۋاقىت).

فەۋت قىلماق — «فەۋت ئەتمەك» كە قارا.

فەۋت ئولماق — «فەۋت بولماق» قا قارا.

فەۋج [فوج] (ئە) 1) گۈرۇھ، توپ:

يوق كەبۇتەر قەسرىگە قونغان بۇ خوش سۈرەت بىلە،
تۇشتى بىر فەۋجى فەرشتە چەرخىدىن ئىزرەت بىلە.

— مەشھۇرى.

2) قوشۇن، چېرىك:

ھىسارى غەم دەرى دەرۋازەسىنى مەھكەم ئەيلەپدۇر،
زەلىلى پاسبانى زېرەكى فەۋجى ئەلەم كۆرگەچ.

— زەلىلى.

فەۋج بەرفەۋج — گۈرۇھ - گۈرۇھ بولۇپ.

فەۋج - فەۋج — گۈرۇھ - گۈرۇھ، توپ - توپ:

غەزەب بەھرىم ئاندىغ ئاڭا ئوردى ئەۋج،
بار ئېردى سىپەھلەر يەنە فەۋج - فەۋج.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

فەۋجى فىرار — توپى بىلەن قېچىش، يوقىلىش:

بولدى چۈن زەررىن لەۋا سۈبھ ئاقلىقدىن نۇرى بار،
قىلدى ئالەم ئەسەسىدىن قاراتۇن فەۋجى فىرار.

— تەجەللى.

فەۋجى گۇنەھكار — بىر گۈرۇھ گۇناھكارلار:

زاھىر ئولۇپ زار نىگۇن نىسارلەر،
ھازىر ئولۇپ فەۋجى گۇنەھكارلەر.

— زەلىلى.

فەۋجى لەشكەر — توپ - توپ لەشكەرلەر:

سەرىرۇ دەۋلەتىڭ ئىلكىدە بولغاي،
كى فەۋجى لەشكەرىڭ ئالەمگە تولغاي.

— زەلىلى.

فەۋر [فور] (ئە) تېز، «فەۋرەن» گە قارا.

بۇ فەۋردە — شۇ زامانداً:

بۇ فەۋردە ئول كەنزەك ئاڭا خەبەر بەردىكىم، ئەردۇۋان بىر
مۇدھىش تۇش كۆرۇپ، بىلۇر ئالدىن تەئبىرىن سوردى.

— نەۋابى.

فەۋرەن [فورا] (ئە) تېزدىن، دەرھال.

فەۋق [فوق] (ئە) ئۈستۈن، يۇقىرى.

فەۋقەس - سۈرەييا — سۈرەييا (ھۈكەر) نىڭ تۆپىسىدە؛ سۈرەييادىن يۇقىرى، ئەڭ يۇكسەك.

فەۋقۇل - فەلەك — ئاسمان ئۈستىدە؛ ئاسماندىن يۇقىرى؛ ئەڭ يۇكسەك.

فەۋۋارە [فواره] (ئە) ئېتىلىپ چىقىدىغان بۇلاق، فونتان:

كۆزۈمدىن قەترە - قەترە ئەشك گۈلگۈنۈمنى ساچقاندىن،
جۇنۇن خەيلى تەماشا قىلغالى فەۋۋارەسى دەرلەر.

— زەلىلى.

مەۋجلەردىن دامىلەر قوي ئىستەسەك مۇرغى ۋىسال،
ياش سۈيىدە ئىشتىياقىدىن ئىكى فەۋۋارە قىل.

— مەشھۇرى.

فەيەكۇن [فيكن] (ئە) بەس، بولدى:

كىم بولدى چۇ ئەمرى «كۇن» ھۇۋەيدا،
بولدى «فەيەكۇن» غۇلۇسى پەيدا.

— نەۋابى.

فەيز [فيض] (ئە) 1) ئىنئام - ئېھسان. 2) بەرىكەت، مولۇق. 3) كۆركەملىك، نۇرانىيلىق. 4) دىلخۇشلۇق، قۇۋانچ، بەھرە:

زىيائىيغە لۇتف ئەيلەبان قىل كەرەم،
يەتۇر فەيز رەھمەت ئاڭا دەمبەدەم.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

...تەۋققۇئ گۈلدۇر ئەسھابى ھۇنەردىن،
كى چۇن فەيز ئالسالار بۇ مۇختەمەردىن.

— لۇتفى.

فەيز ئاسار — فەيز (بەھرە، دىلخۇشلۇق؛ بەرىكەت؛ ئىنئام - ئېھسان) بېغىشلىغۇچى، كۆرسەتكۈچى:

قۇلاق سالدى ئاندىغ دىلۇجان بىلە،
بولۇپ فەيز ئاسار گىريان بىلە.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

فەيز ئەھلى — ساخاۋەتلىكلەر؛ ساخاۋەتچىلەر، قولى ئوچۇق ئادەملەر.

فەيز بەخش — ئىنئام قىلغۇچى؛ ئىنئام بەخش ئەتكۈچى.

فەيز تاپماق — بەھرىمەن بولماق، ئارزۇ - ئىستەككە يېتىشمەك؛ دىلخۇشلۇق، قۇۋانچ تاپماق.

فەيز رەسان — فەيز (بەھرە، دىلخۇشلۇق، بەرىكەت، ئىنئام - ئېھسان)، يەتكۈزگۈچى، بېغىشلىغۇچى.

فەيز گۇستەر — فەيز (بەھرە، دىلخۇشلۇق، بەرىكەت، ئىنئام - ئېھسان) تارقاتقۇچى.

فەيز ئېلتماق — بەھرە يەتكۈزمەك.

فەيزى تاپماق — «فەيز تاپماق» قا قارا:

مەندە تەبئىي شائىرى يوقتۇر نىشانى ئاشىقى،
ھەرنە فەيزى تاپمىشەم مەن مەھرەمى ئەسرارىدىن.

— ئەرشى.

فەيزى جۇش — ئىنئام - ئېھسان بۇلىقى:

ئەيكى، «ئەررەھمان» سىفاتلىڭ قۇلزۇمىدۇر فەيزى جۇش،
ئەررەھىم ئىسمىڭ تەزەۋرى دائىما رەھمەت خۇرۇش.

— ئەرشى.

فەيزى رەببانى — پەرۋەردىگار ئىنئام قىلغان ياخشى-

لىق، رەھمدىللىق:
ئۇلۇمى فەيزى رەببانى ئەتا قىلمىش خۇدا سانسىز،
ۋۇجۇدۇڭ ئېردىلەركىم ئىلمى ھىكمەت بابىدىن يەنبۇئ.
— شەۋقى.

فەيزى غەفۇر — مەغپىرەت (ئەپۇ) قىلغۇچى ئاللانىڭ ئىسمى:
بۇلبۇلى باغى سىيادەت مەنبەئى فەيزى غەفۇر،
جامدىن جام ئىزدەگەن يا ئەرشىئى گويامۇدۇر.
— ئەرشى.

فەيزى فۇتۇھ — ياردەم ئېھسان ، ئىنئاملىرى:
تاپقۇسىدۇر ھۇسن ئېلى ئىشق ئەھلىدىن فەيزى فۇتۇھ،
تا قانىنى تۆكمەدى ئول لەئلى گويا بولمادى.
— قەلەندەر.

فەيزى فىغان — ھېسابسىز ناله ـ پەرياد:
قونۇپ سۆز شاخىغە بۇلبۇلدەك ئەتسەم ناله شەۋقۇڭدا،
بولۇر فەيزى فىغانىمدىن سەر ـ سەر بەرگىلەر گويا.
— ئەرشى.

فەيزى كامىل — موللۇق، بايىاشاتلىق، يېتەرلىك.

فەيزى مەسىھ — جانبەخش ئەتكۇچىنىڭ دىلخۇشلۇقى:
ئوخشاماس كەئسىغە شەمسى كەيفىكى فەيزى مەسىھ،
لامەكان سەير ئولغۇسى بۇ نەشئەدىن تاتغان گەدا.
— ئەرشى.

فەيز يامغۇرى — بەرىكەت، كۆپ ياخشىلىقلار.

فەيز يەتمەك — بەھر ئالماق، بەھرىلەنمەك.

فەيسەل [فيصل] (ئە) ئايرىش، ئاجرىتىش؛ ھەل قىلىش.

فەيسەل بەرمەك — ئاجراتماق، ئايرىماق؛ ھۆكۈم چىقارماق.

فەيلەسۇف [فيلسوف] (ئە) ئىلىم ـ مەرىپەت ئىگىسى، پەيلاسوپ، دانىشمەن.

فەيلەسۇفۇش [فيلسوف وش] (ئە + پ) پەيلاسوپقا ئوخشاش، پەيلاسوپ تەبىئەتلىك.

فەيياز [فياض] (ئە) ناھايىتى پەيزى، لۇتف ۋە كەرەم قىلغۇچى، پەيز بېغىشلىغۇچى، بەرگۈچى.

فەييازى جۇد — كەرەمبەخش.

فەييازى ۋۇجۇد — پەيز بېرىپ تۇرغۇچى ۋۇجۇد؛ خۇدا، تەڭرى.

فوته [فوته/فوطه] «فۇتە» گە قارالسۇن:
بېرىپ فوته بىرله چىرايلىق لىباس،
لىباسىمنى بىر بىر قىلىپ ھەم مىساس.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

فوتەئى زەربەفت — زەر قوشۇپ توقۇلغان پوتا، بەلۋاغ.

فورات [فرات] (ئە) فۇرات دەرياسى (ئاسىيادا):
چۆرۈلۇرمەن باشىدىن ئول شوخىنىڭ پەرۋانەدەك،
سەگ رەقىبىنىڭ قانىدىن ئاقىرسا دەريايى فورات.
— قەلەندەر.
كەئبەئى كويۇڭدا قىلدىم كۆزلەرمىنى فەرش كىم،
ئەھلى ئالەم بىرىنى دەرنىل، بىرىنى دەجلە، فورات.
— مەشھۇرى.

فۇئاد [فؤاد] (ئە) [كۆپلۇكى: ئەفئىدە] يۈرەك، قەلب، دىل، كۆڭۈل:
ئول كىم تۇنۇكۇن كۆڭلى مۇرادى ھەقدۇر،
ھەر غۇسسەدە ئارامى فۇئادى ھەقدۇر.
— نەۋائى.

فۇته [فوته/فوطه] پوتا، بەلۋاغ، بەلگە ئورىلىپ باغلىنىدىغان ماتا؛ لوڭگە (ھاممامدا بەل تۆۋەينىگە ئورايدىغان).

فۇتۇر [فتور] (ئە) 1) ھالاكەت؛ شىكەست؛ زەرەر؛ ۋەيران، خاراب. 2) جاراھەتلىنىك، ۋەيرانلىق، خارابلىق؛ كۆچسىزلىك، زەئىپلىك. 3) ناپاكلىق، ئىپلاسلىق. 4) كەمچىلىك، نۇقسان.

فۇتۇر تۇشمەك — «فۇتۇر يەتمەك» كە قارالسۇن.

فۇتۇر سالماق — ۋەيران (خاراب) قىلماق، شىكەست بەرمەك.

فۇتۇر ۋاقىئ بولماق — كەمچىلىك، نۇقسان يۈز بەرمەك.

فۇتۇر يەتمەك — زەرەر يەتمەك.

فۇتۇھ [فتوح] (ئە) [بىرلىكى: فەتھ] «فەتھ» گە قارالسۇن:
بىنەۋا ئەرشى تىلەر رۇھى نەۋائىيدىن فۇتۇھ،
مۇرغىزارى نەزم ئارا مۇرغى خۇش ئەلھانىن كۆرۈپ.
— ئەرشى.

فۇتۇھۇ زەفەر — غەلىبە ۋە زەپەر:
تاپىپ ھەر كۆنىدە فۇتۇھۇ زەفەر،
بولۇپ ئەھلى تۇججار ئارا مۇئتەبەر.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

فۇتۇھ يېتىشمەك — مۇۋەپپەقىيەتكە ئېرىشمەك، پايدا كۆرمەك، ساۋاب ئىشقا يېتىشمەك.

فۇتۇھات [فتوحات] (ئە) خۇرسەنلىك؛ مۇۋەپپەقىيەتلەر؛ «فۇتۇھ» قا قارالسۇن.

فۇتۇھاتى مەككىي — مەككە شەھىرىنىڭ مۇسۇلمانلار تەرىپىدىن ئىشغال قىلىنىشى (ئەسەر نامى).

فۇتۇۋۇەت [فتوت] (ئە) ساخاۋەت، ئالىيجانابلىق، مەرتلىك، يىگىتلىك.

فۇتۇۋۇەت ئەھلى — ساخاۋەت، مەرھەمەت ئىگىسى.

فۇجۇر [فجور] (ئە) توغرا يولدىن ئېزىش؛ بۇزۇقلۇق، يارىماسلىق، ئەخلاقسىزلىق.

فۇرجاه [فرجاه] (ئە) كەم؛ ئەرزىمىگەن:
يەنە ئوغلانلارنى مىسىرغا بارۇرنى تەكلىف قىلدى. ئۇلار بىزا-ئەتى فۇرجاه بىلە كەلدىلەر.
— نەۋائى.

فۇرجە [فرجه] (ئە) 1) يېپىرىق، توشۇك، بوش ئورۇن. 2) ۋاقىت، پەيت، پۇرسەت.

فۇرزە [فرضه] (ئە) كېمىلەرنىڭ دەريادا كىرىش جايى؛ كېمىگە چىقىدىغان جاي، پورت:
يەمەننىڭ فۇرزەسىغە قىلدىلەر مەيل،
سۇدىن تۇفراققە چىقتىلەر بارى خەيل.
— نەۋائى.

فۇرس [فرس] (ئە) پارسلار:
... فۇرس فۇسەھاسى ھەرقايسى ئۇسلۇبداكسم، سۆز ئەرۇسىغە جىلۇە ۋە نامەيىش بېرىپ ئېردىلەر.
— نەۋائى.

فۇرقان [فرقان] (ئە) ئاجرانقۇچى، ياخشى ـ ياماننى پەرق قىلىپ (پەرقلەندۇرۇپ) كۆرسىتىپ بەرگۈچى، قۇرئان.

فۇرقەت [فرقت] (ئە) ئايرىلىش، جۇدالىق:
كۆيدى جانىم فۇرقەتىڭدىن يۇرەكسىم ھەم بولدى سۇ،
يەتمەدى زۇلفۇڭ نەسىمىدىن دىماغىم ئىچرە سۇ.
— قەلەندەر.

فۇرقەت ئەزابى — جۇدالىق ئازابى.
دوستلار فۇرقەت ئەزابى شىددەتىن ئەيلەي بەيان،
ئاھ، نېتەي مەن بەندەنى قىلدى زەبۇن ناچار ئىشق.
— مۇللا سالىھ.

فۇرقەت تۇنلەرى — جۇدالىق كېچىلىرى.
تولغانىپ تۇشكەن ساچىلىڭ يادىدا فۇرقەت تۇنلەرى،
ياد قىلسام تولغانىپ بىلگىل بەسى مەن پىچۇ تاب.
— ئەرشى.

فۇرقەت خۇمارى — جۇدالىق باش ئاغرىقى.
ئۇسالى جامىدىن بىرنەچچە كۈن سەرشار ئىدىم، يارەب،
بۇ كۈن كەتتى مېنى فۇرقەت خۇمارىدا خەراب ئەيلەب.
— ئەرشى.

فۇرقەت دەشتى — جۇدالىقنىڭ بايۇنى.
سالسە فۇرقەت دەشتىدە بۇ گەردۇنى دۇن رەشكىدىن،
گۈلشەنى ئۇسلىگىنى ھەردەم مەن قىلۇرمەن ئارزۇ.
— قەلەندەر.

فۇرقەت نامەسى — ئايرىلىش خېتى:
ساڭا گۈل بەردى فۇرقەت نامەسىنى،
يۇزىن قان قىلدى يىرتىپ جامەسىنى.
— خىرقەتى.

فۇرقەت ئوتى — جۇدالىق ئوتى:
ئول ئاناسىنىڭ بالا ھەجرىدە چەككەن فۇرقەتىن،
ھەم تۇتاشقان جانىغە فۇرقەت ئوتىنىڭ ھىرقەتىن.
— مۇللا سالىھ.

فۇرقەتۇ ھىجران — جۇدالىق ۋە ھىجران:
بىر گۈلىنى كۆرمەدىم بۇلبۇلنى دىلشاد ئەيلەسە،
فۇرقەتۇ ھىجرانىدىن بىر لەھزە ئازاد ئەيلەسە.
— قەلەندەر.

فۇرقەتى خۇنخار — قانخور جۇدالىق:
قايسى ھەسرەت بىرلە ئەرمانىدىن ۋەفاسىز ۋەسلىنىڭ،
قايسى مېھنەت بىرلە رەنجىن فۇرقەتى خۇنخارىنىڭ.
— بابىر.

فۇرقەت نەما [فرقت نما] (ئە + پ) ئايرىلغاندەك، جۇدالىقتەك:
سەفەر ئەزمىدە مۇسافىرىدىن ئايرىلۇر چاغدا خەيرباد مەزمۇن-لۇق ئەلفازنى رادىف قىلىپ ئايتقان شېئىرنىڭ مەتلەئى فۇر-قەت نەما كېلىپدۇر.
— نەۋائى.

فۇرود [فرود] (پ) تۆۋەنلەش، چۈشۈش؛ ئولتۇرۇش، پېتىش:
ئەدەم بولدى پەرتەۋ بولۇپ كۈن فۇرود،
سىيە جۇرمى باشتىن كۆتەردى سەئۇد.
— ئا. نىزارى.

فۇرۇتەن [فروتن] (پ) كەمتەر؛ ئۆزىنى تۆۋەن تۇتىدى-غان:
قەدىنىڭ جىلۋەسى ئاللىنىدە سەرۋى نازنى كۆردۈم،
بۇ بىر ئەسرۇ فۇرۇتەن، ئول بەغايەت سەرفەراز ئىرمىش.
— نەۋائى.

فۇرۇدەست [فرودست] (پ) كۆچسىز، مەغلۇپ:
يەتتى كۆكنى ھەق ئەيلەسۇن نەستىلىڭ،
يەتتى كەۋكەبنى ھەم فۇرۇدەستىلىڭ.
— نەۋائى.

فۇرۇز [فروز] (پ) سۆز تەركىبىدە كېلىپ «يورۇنتۇچى، ياندۇرغۇچى» قاتارلىق مەنىلەرنى ئىپادىلەيدۇ.
دىل فۇرۇز — كۆڭۈلگە ئوت ياقتۇچى؛ يېقىملىق.
شەب فۇرۇز — كېچىنى ياندۇرغۇچى، يورۇنتۇچى.

فۇرۇزان [فروزان] (پ) پارلاق، يالتىراق؛ نۇر چاچقۇ-چى:
ئىشقىڭدا تامام خەلق سوزان،
شەۋقىڭ ئوتى ھەر تەرەپ فۇرۇزان.
— مەشھۇرى.

فۇرۇزەندە [فروزنده] (پ) شولا چۈشۈرگۈچى، يورۇت-

قۇچى، ياندۇرغۇچى.

فۇرۇش [فروش] (پ) 1) سانقۇچى:
بارىپ ئول شەھەرگە كەنىزەك ئالاي،
بار ئېردى كەنىزەك فۇرۇش نەچچە باي.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

2) خېرىدار:
مۇنچە بولۇپ باقمادى، قىلدىم خۇرۇش،
بىلمەدى گۈل قەدرىنى بوستان فۇرۇش.
— زەلىلى.

فۇرۇغ [فروغ] (پ) يورۇقلۇق، روشەنلىك، پارلاقلىق، يالتىراقلىق؛ نۇر:
بەسكى مەن پەرۋانەدۇرمەن چۆرۈلۈپ يار ئىشقىدا،
پۈر فۇرۇغ ئەتسە تاك ئېرمەس شۇئلەيى ئىمان مېنى.
— مەشھۇرى.

ھاجەت ئېرمەسدۇر فۇرۇغى مەشئەلى فانۇسى ماھ،
سۇبھى سادىقدىن نە رەۋشەندۇر بۇ ناگۇشى كېچە.
— زەلىلى.

فۇرۇغ ئەفشان — نۇر چاچقۇچى:
فەيزى خۇرشىدى تولۇھ ئەيلەپ فۇرۇغ ئەفشان بولۇر،
دەير ـ پىرى جەبھەسىن بىر سۇبھى رەخشان كۆرمىشەم.
— مەشھۇرى.

فۇرۇغى مەئرىفەت — مەرىپەت يورۇقى، مەرىپەت نۇرلىرى:
ئاچار ھەق جويلەر كۆڭلىن فۇرۇغى مەئرىفەت بىرلە،
كەۋاكىبدىن سېپھرى نىلگۇن زىنھار زار ئەيلەر.
— مەشھۇرى.

فۇرۇكەش [فروكش] (پ) بىرەر جايدا تۇرۇش، ئىستەقامەت قىلىش.
فۇرۇكەش قىلماق — ئىستىقامەت قىلماق؛ ياشىماق.

فۇرۇگۇزاشت [فروگذاشت] (پ) ئارقىغا تاشلاش؛ بېپەرۋالىق، ئېتىبارسىزلىق.
فۇرۇگۇزاشت قىلماق — ئارقىغا تاشلىماق، تاشلاپ قويماق، بېپەرۋالىق قىلماق، ئېتىبار بىلەن قارىماسلىق.

فۇرۇمايە [فرومايە] (پ) ئەسلى (تېگى) پەس؛ بىچارە، ئېتىبارسىز:
ئاندىن ئۆتمىش كەلامىگە نايە،
كى دېگەن نۇكتە ھەر فۇرۇمايە.
— نەۋائى.

فۇرۇئ [فروع] (ئە) [بىرلىكى: فەرئ] شاخچىلار، شاخابچىلار، تارماقلار، بۆلەكلەر، بابلار.

فۇزەلا [فضلا] (ئە) دانىشمەنلەر، پەزىلەت ئىگىلىرى، ئالىملار:
ۋە زەمانىنىڭ شۇئەرا ۋە فۇزەلا ۋە زۇرەفاسىدىن ئالارنىڭ ئۇساقى خالى ئېرمەس ئېردى.
— نەۋائى.

فۇزۇدە [فزوده] (پ) ئارتۇق، كۆپ:
كى بىرار بەيت بېشۇ كەم بولدى،
گەر كىم ئولدى فۇزۇدە ھەم بولدى.
— نەۋائى.

فۇزۇل [فضول] (ئە) 1) كىبىرلىك، ئۆز بېشىمچى، سەپسەتىچى؛ تەنتەك. 2) رەقىب.
فۇزۇللۇق قىلماق — ھەددىدىن ئاشماق، يۇزسىزلىك قىلماق:
ئاتىڭدىن تۇش، ئاتىم تۇيناغىنى ئۆپ،
ئۆزۈڭنى بىل، فۇزۇللۇق قىلماغىن كۆپ.
— لۇتفى.

فۇزۇلي [فضولى] (ئە) ئۆزىگە تېگىشلىك بولمىغان ئىشلارغا ئارىلاشقۇچى، ئارتۇقچە ۋە بىھۇدە سۆزلىگۈچى؛ ئەدەبسىز تەخەللۇس، لەقەم:
تىزغاندا لۇئالىئى رۇبائىي،
مىڭلارچە فۇزۇلىيۇ نەۋائى.
— ئابدۇجىلىل دامۇللا ھاجى.

فۇزۇن [فزون] (پ) زىيادە، كۆپ، ئارتۇق:
ئىشق جامىدىن ئاچىلغان مەست ـ بىخۇد بولغان ئەل،
ئەرشى، گەر ھەددىدىن فۇزۇن سەندەك ۋەلي رەسۋا ئەمەس.
— ئەرشى.

دەۋلەتىڭ بولسۇن فۇزۇن دەپ، ئەي پەرى پەيكەر، سېنىڭ،
دۇشمەنىڭنىڭ قەتلىغە ئۆزۈمنى تەييار ئەيلەدىم.
— قەلەندەر.

فۇزۇن ئەيلەمەك — ئارتتۇرماق، كۆپەيتتۇرمەك.
فۇزۇن كۆزگە فۇزۇن قىلماق — كۆزگە ئارتۇقراق كۆرسەتمەك.

فۇسھا [فصحا] (ئە) [بىرلىكى: فەسىھ] چىرايلىق سۆزلىگۈچىلەر؛ ئېنىق، روشەن گەپ قىلغۇچىلار، چۈشىنىشلىك قىلىپ سۆزلىگۈچىلەر.
فۇسھايى ژاجبۇل ـ ئىھتىرام — ھۆرمەت ـ ئېھتىرامغا لايىق سۆزلىگۈچىلەر.

فۇسھەت [فصحت] (ئە) 1) ئوچۇقلۇق، كەتكىلىك:
ئاندىن ئەئلادۇر جەناب ئول شاھغە،
ئاندىن ئەۋسەئ فۇسھەت ئول دەرگاھغە.
— نەۋائى.

2) ئىمكانىيەت:
چۇن بۇ لەفزدە مۇنچە ژۇسئەت ۋە مەيداندا مۇنچە فۇسھەت

www.uyghurkitap.com

تاپىلۇر.

— نەۋايى.

فۇسۇردە [فسردە] (پ) روھسىزلانغان، سولغۇن؛ چۈشـ
كۈن.

فۇسۇس [فصوص] (ئە) «فەسىس» گە قاراڭ.

فۇسۇل [فصول] (ئە) [بىرلىكى: فەسل] 1) پەسىلـ
لەر. 2) بۆلۈم، باب، بۆلەك.

فۇسۇلى ئارەستە — تەرتىپ بىلەن جايلاشتۇرۇلغان قىـ
سىملار، بۆلۈملەر.

فۇسۇلى بۇقرات — كىتاب نامى:

ۋە فۇسۇلى بۇقرات ئول جۇملەدىندۇركىم،
ئەتىببا قاشىدا بەغايەت مۇئتەبەردۇر.

— نەۋايى.

فۇسۇن [فسون] (پ) سېھىر، ھىيلە، نەيرەڭ؛ «ئەفـ
سۇن» غا قاراڭ:

سۇرگەلى قەتلىم فۇسۇنى كۆز بىلەن مەسرۇر مەن،
كىم فۇشەيمان ئولماغاي، يا رەبكىم، ئول قاتىل يىگىت.

— ئەرشى.

فۇسۇن پەرداز [فسون پرداز] (پ) ئەپسۇنچى، ھىيلـ
گەر.

فۇسۇن پەرداز شۇئەرا — ماھىر، يۈكسەك سەنئەتلىك
شائىرلار.

فۇسۇن رېز [فسون ريز] (پ) ئالدامچى، يالغاننى
تارقاتقۇچى، ئەپسانە يازغۇچى.

فۇسۇنگەر [فسون كر] (پ) 1) ھىيلىگەر، جادۇگەر،
ئالدامچى، كۆز بۇيامچى. 2) مەپتۇن قىلىدىغان، ئۆزىگە
جەلپ قىلىدىغان گۈزەل.

فۇسۇنساز [فسون ساز] (پ) نەيرەڭۋاز، ئەپسۇنچى،
ئەپسۇن ئوقۇغۇچى:

ئەي كۆزلەرى ساھىرى قۇسۇنساز،
ئەي باشتىن ئاياغ ئىشۋە پەرداز.

— مەشھۇرى.

فۇقەرا [فقرا] (ئە) [بىرلىكى: فەقىر] پېقىرلار،
كەمبەغەللەر؛ خەلق، ئاممە؛ «فەقىر» گە قاراڭ:

زۇلەمالارنى بىر تەرەف قىلسە،
فۇقەرالارنى كۆزىگە ئىلسە.

— ن. زىيائى.

ئەرشى، كەۋنەين ئىچىدىن ئىستەمە جۇز فەقر ھۇسۇل،
يوق ئىمىش ئەھلى شەرافەت فۇقەرادىن غەيرى.

— ئەرشى.

فۇقەھا [فقھا] (ئە) [بىرلىكى: فەقىھ] فىقھ ئىلمىنىڭ
ئالىملىرى، دىنىي ھوقۇق بىلىمدانلىرى:

ھەر يەردىكى ئول دەبان مەسايىل،
ئاندىن فۇقەھا يازىپ رەسايىل.

— نەۋايى.

فۇلاد [فولاد] (ئە) 1) پولات. 2) ئۆتكۈر:

قاشىنى دېسەم كەمان سىيەھ تۇس،
جان ئالغالى فۇلاد شەمشەر.

— موللا سالېھ.

فۇلاد بازۇ — قولى (بىلىكى) كۈچلۈك، پالۋان.

فۇلك [فلك] (ئە) كېمە:

تېڭىز قەتئ ئېتىپ فۇلكى سايىر بىلە،
گاھى قەتئى ۋادىي جەزايىر بىلە.

— نەۋايى.

فۇللە [فلە] (پ) يېڭى تۇغقان ھايۋاننىڭ دەسلەپكى سۈتى،
ئوغۇز تەييارلىنىدىغان سۈت:

قەۋس تۇتۇپ چىللە دۇئاسى ئۈچۈن،
جەدىي بېرىپ فۇللە غىزاسى ئۈچۈن.

— نەۋايى.

فۇلۇرىي [فلورى] (پ) ئالتۇن ئاقچا، لىرا.

فۇلۇس [فلوس] (ئە) پارچە پۇل، تىيىن، تەڭگە:

ئول دېدىكىم، ئەي سەئدىي، بىر ئاۋۇچ فۇلۇس كەلتۈرۈپ،
دەرۋىشلەر سۇفراسى ئۈچۈن پۇل كەلتۈرۈرسەن.

— نەۋايى.

فۇنۇن [فنون] (ئە) [بىرلىكى: فەن] 1) ھۈنەرلەر،
سەنئەتلەر:

كى تەنبۇرۇ چەڭۇ دەفۇ ئەرغەنۇن،
چالىپ جەمئى ئاندا كۆپ ئەھلى فۇنۇن.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

2) پەنلەر، بىلىملەر:

بۇقرات ھەكىم ساھىبى تەدبىر ئىدى، ئۆتتى،
جاماس فۇنۇن بابىدا بىر ئەر ئىدى، ئۆتتى.

— زەلىلى.

فۇنۇن كەسبى — بىلىم، ئىلىم ھاسىل قىلىش.

فۇھش [فحش] (پ) دەشنام، ئاغزى بېزەپ، بەدگۈي.

فۇھش سۆكمەك — دەشنام بەرمەك، سۆكمەك.

فۇيۇز [فيوض] (ئە) [بىرلىكى: فەيز] «فەيز» گە
قاراڭ. لۇتف، كەرەم، ئېھسان:

دېدىمكىم، مۇبارەك خاتىرىغەكىم مەۋرىدى فۇيۇزى غەيبىيـ
دۇر، چۇن زاھىردۇر نە نەۋئ تانغايمەن.

— نەۋايى.

فېئل [فعل] (ئە) [كۆپلۈكى: فىئال / ئەفئال] 1)
ئىش، قىلىق، ئادەت. 2) ئىش ـ ھەرىكەتنى بىلدۈرگۈچى

سۆز تۈركۈمى، پېئىل (گرامماتىكىدا).

فېئلى تەباھ — يامان ئىش ـ ھەرىكەت:
كىردىگارا، لۇتف ئېتىپ قىلغىل گۇناھىمنى كەرەم،
كۆپ يازۇقلار ئەيلەگەن فېئلى تەباھىمنى كەرەم.
— ئەرشى.

فېئلى زەمايىم — يامان ئادەت، ناشايان قىلىقلار.

فېئلى زىشت — يامان قىلىق:
كى دەريا قاشىدا ئىكەن ئول كىنىشت،
يېتىپ باردى ئاندا ھەمە فېئلى زىشت.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

فېئلى شەنئ — خۇنۇك ئىش؛ يامان ئادەت.

فېئلى شەيتان — شەيتانلارچە قىلىق:
ۋەئدەئى لاتەقنەتۇ مىن رەھمەتۇللاھدىن ئۇمىد،
شەۋقى نالان بولماغىل بىس فېئلى شەيتانىڭغە ھەيف.
— شەۋقى.

فى [فى] (ئە) ـ دا، ـ دە (ئورۇن كېلىش قوشۇمچىسى).

فى سەبىلىللاھ — 1) خۇدا يولىدا، ئاللاھ ئۈچۈن:
خەلايىق ئارزۇيى جەننەتۇل ـ مەئۋا ئۈچۈن كۆيسە،
زەلىلى ئۆزلۈكىنى فى سەبىلىللاھ كۆيدۈردى.
— زەلىلى.

2) خۇدا يولىدا ھەدىيە ياكى سەدىقە قىلىش:
مەسجىدۇ كۆلۈ زىرائەتگاھ ئېتىپ،
بارچەسىنى فى سەبىلىللاھ ئېتىپ.
— زەلىلى.

فىللاھ — ئاللا ئۈچۈن، خۇدا ئۈچۈن، تەڭرى ھەققىدە:
سەۋەرانى سەير فىللاھ بارچەسىغە رەھبەر ئول،
جۇملە خەيلى ئىشقى ئىرفان دەرگەھىدە خاكى راھ.
— ئەرشى.

فىئال [فعال] (ئە) [بىرلىكى: فېئل] قىلمىش، ئادەتلەر، قىلىقلار؛ «فېئل» گە قاراڭ:
خەتى ھەم فىئالى، سۆزى ئۆزگەچە،
كى ئەھۋالى باشقا يۈزى ئۆزگەچە.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

فىتادە [فتادە] (پ) چۈشكۈن:
گەرچە بولغاي فىتادەلىك چەكمەك،
چارەدىن بولماغاي ئىلىك چەكمەك.
— نەۋايى.

فىتەن [فتن] (ئە) [بىرلىكى: فىتنە] پىتنىلەر، غوۋغالار، توپىلاڭلار، ئىغۋالار.

فىتر [فطر] (ئە) روزا تۇتۇشنى توختىتىش؛ پەرھىزنى بۇزۇش.

فىتراك [فتراك] (پ) «فىترەك» كە قاراڭ:
فىتراكىغە باغلاپ ئۆيىگە ياندى، ئۆزى ۋە قۇشى قىلغانلارىغە قۇۋاندى.
— نەۋايى.

فىترەت [فطرت] (ئە) تەبىئەت، تۇغما تەبىئەت؛ يارىتىلىش.
جۇملە ئالىملارغە مەن ئەئلەم ئىدىم،
فىترەتى دانىشۋەرى ئالەم ئىدىم.
— زەلىلى.

فىترەك [فترك] (پ) غانجۇغا؛ ئېگەرنىڭ ئىككى يېنىدىكى يۈك باغلاش ئۈچۈن ئىشلىتىلىدىغان تاسما.

فىتنە [فتنە] (ئە) 1) پىتنە، غوۋغا، توپىلاڭ، ئىغۋا.
2) مەپتۇنكارلىق، ئۆزىگە رام قىلىش:
كەلدى يەنە بىزگە فىتنە باشلاپ،
ئول باغى چەمەنگە ئوتنى تاشلاپ.
— موللا سالېھ.
چەمەنگە نەرگىسدىن فىتنە تۇشكەن،
ئۇزارىنىڭ بەھارى رەشكى گۇلشەن.
— ناقىس.

فىتنە ئاسار — توپىلاڭ، غوۋغا، جاڭجال.

فىتنە ئەنگىز — پىتنە قوزغىغۇچى، غوۋغا سالغۇچى؛ ئۆزىگە شەيدا قىلغۇچى:
كۆزى، قاشى قىلىپ مىڭ فىتنە ئەنگىز،
لەبى پۇر شىۋەيۇ زۇلفى دىلاۋىز.
— لۇتفى.

فىتنە ئەھكامى — ھۆكۈملەرنى بۇزۇش، بىكار قىلىش:
فىتنە ئەھكامىن سۆرۈرگە دانەئى ئەنجۇم ساچىپ،
ئىگنەسىن غەم خىرقەسىن تىكمەككە فۇلاد ئەيلەمىش.
— ئەرشى.

فىتنە ئەيلەمەك — بۇزغۇنچىلىق قىلماق، غوۋغا قىلماق:
ۋۇسئەتى كۆڭلۈمدە سالسام شادلىغدىن يۈز بەنا،
فىتنەلەر ئەيلەپ دەما ـ دەم، جۇملە بەرباد ئەيلەمىش.
— ئەرشى.

فىتنە بولغان — مەپتۇن بولغان، بېرىلگەن.

فىتنە جۇش — مەپتۇن قىلىش، رام قىلىش:
ھۇسن دىلجويى، كۆزى يەغماگەرى ئىقلىمى ھۇش،
لەئل جان بەخشى، قاشى تىغى، نىگاھى فىتنە جۇش.
— سەبۇرى.

فىتنە خېز — ناتىنچ، تىنچسىز:
چۈنكى فىكر ئەتتى جان ئەزىز ئېردى،
ئول مەقام ئەسرۇ فىتنە خېز ئېردى.
— نەۋايى.

فىتنە رېز — پىتنە سالغۇچى، تارقاتقۇچى؛
فىتنە ساز — پىتنە قىلغۇچى؛ مەپتۇن قىلغۇچى:
ياقىن كۆندە بىزگە بولۇپ فىتنە ساز،
ئاتا مالى ئەرمەس ئىدى مۇنداغ ئاز.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

فىتنەفىكەن — پىتنە سالغۇچى؛ مەپتۇن، گىرىپتار قىلغۇچى.

فىتنە قىلماق — 1) بۇزغۇنچىلىق قىلماق، غوۋغا كۆتۈرمەك. 2) ئاشقىلارنى ھاياجانغا كەلتۈرمەك، مەپتۇن قىلماق.

فىتنە ئوتىن ياقماق — جاڭجال، توپىلاڭ، غوۋغا سالماق؛ ئىغۋا پەيدا قىلماق.

فىتنەئى ئاخىر زەمان — ئاخىر زاماندا بولىدىغان پىتنە، غوۋغالار:
جەھان مىكرىغە خۇرسەند ئولمايىن ئاھستە باسغىلكىم،
بۇ دەھر ئىچرە بولۇپدۇر فىتنەئى ئاخىر زەمان پەيدا.
— ئەرشى.

فىتنەئى ئاشۇبى ئالەم — ئالەمگە پىتنە ـ غوۋغا سالغۇچى، ئالەمدە پىتنە قوزغاتقۇچى:
فىتنەئى ئاشۇبى ئالەم بىلمەدىم كىم ئېركەنىن،
كىم بەلايى خەلق ئول خۇشخۇ ئىكەنىنى بىلمەدىم.
— گۈمنام.

فىتنەئى جەھان ئەيلەمەك — جاھانغا غوۋغا سالماق.

فىتنەئى دەۋران — شۇ دەۋردىكى ئۆزىگە مەپتۇن قىلغۇچى:
ھەم رۇھى مۇسەۋۋەر سەنۇ ھەم رۇھى مۇجەسسەم،
بۇ لۇتفى ئىلە سەن فىتنەئى دەۋران بېتىلىپسەن.
— لۇتفى.

فىتنەئى ئىمان — ئىمانىنى قاچۇرغۇچى:
كۆزۈڭ سەر فىتنەئى ئىمان نىگاھىڭ ئافەتى جاندۇر،
قاشىڭ ئىتتىك قىلىچمۇكىم، قىلۇر ئول قەسدى قۇربانىم.
— ئەرشى.

فىتنەگەر [فتنەكر] (ئە + پ) پىتنىچى، پىتنە قىلغۇچى؛ گۈزەل مەشۇقە.

فىتنەلىق [فتنەلىق] غوۋغالىق؛ مەپتۇنكارلىق:
زەمانە قەسد بىرلە باغلادى بەل،
تەرەب شەمئىن ئۆچۈردى فىتنەلىق ئەل.
— لۇتفى.

فىدا [فدا] (ئە) پىدا، پىدا قىلىش، قۇربان، بېغىشلاش:
ئول پەرى رۇخسارىغە بولسۇن ئەگەر يۈزجان فىدا،
جانىمغە بىردۇر ئەگەر، يۈزجان فىدا بولدۇم نېتەي.
— موللا سالىھ.

فىدا ئەيلەمەك — قۇربان قىلماق، بېغىشلىماق:
بەسى كۆڭلۈمنى ئالدىڭ بىر نىگاھى بىرلە، ئەي جانى،
ساڭا ئەمدى فىدا ئەيلەي بۇ جانىم، بەلكى ئىمانىم.
— ئەرشى.

فىدا بولماق — قۇربان قىلىنماق، بېغىشلانماق:
بۇ جان باشىغە ئەي زالىم دەمى تىغىڭ تەمەننادۇر،
زىبەس جان باشىغە مېئراج تىغىڭغە فىدا بولماق.
— ئەرشى.

فىدا قىلماق — «فىدا ئەيلەمەك» كە قارالسۇن:
مەنى لەبىدىن ئەگەر ئەيلەسەم رەۋا كامىم،
كى نەقد، جانۇ جەھاننى ساڭا فىدا قىلايىن.
— ئەرشى.

فىدايى [فدايى (ئە) پىدايى، ئۆزىنى قۇربان قىلغۇچى، بىرەر مەسلەك يولىدا ئۆزىنى قۇربان قىلىشقا تەييار كىشى:
بولدى فىدايى روھۇ كۆڭۈللەر مۇئەررىھى،
كۆركىلى سىفاتلارىڭ بىلە دىۋانۇ دەفتەرى.
— سەيفى سەرايى.

فىدايى جان — ھايات بەھىردىن كېچىپ جان كۆيدۈرگۈچى.

فىد ـ دارەين [فدارين] (ئە) ئىككى دۇنيادا، ئىككى ئالەم:
«ۋەلا مەۋجۇد فىد ـ دارەين قەتتى،
فەقەلتە ئەسمەئو يا ئەيۇھەننىاس.»
— ئەرشى.

فىرات [فرات] (ئە) «فۇرات» قا قارالسۇن:
كۆزۈڭ كۆزۈمە چۇ شۇئلە سىزدى،
كۆزۈم كۆزۈبان فىرات ئاقىزدى.
— ئەرشى.

فىرار [فرار] (ئە) قېچىش:
قانىمىزنى ئالماغۇنچە بولماغايلار بەرقەرار،
جۈملەئى خۇنخارەلەر ئۆز شەھرىدىن ئەتكەي فىرار.
— ئەرشى.

فىرار ئەتمەك — «فىرار ئەيلەمەك» كە قارالسۇن.

فىرار ئەيلەمەك — چېكىنمەك، قاچماق:
دېدىكىم بۇ يەردىن فىرار ئەيلەيىن،
يەنە بىر مەكانغە قەرار ئەيلەيىن.
— ئا. نىزارى.

فىرار تاپماق — قاچماق، چېكىنمەك.

فىرارى [فرارى] (ئە + پ) قاچاق، قاچقۇچى، قاچاقتا مەنسۇپ:
كى شاھ سەۋلەتىدىن فىرارىيدۇرۇر،
فەلان قەلئە ئىچرە ھىسارىيدۇرۇر.
— نەۋائى.

فىراش [فراش] (ئە) [كۆپلۈكى: فەرش] تۆشەك، ئورۇن - كۆرپە:
بىر كۈھەن بەرىيا فىراش ئېردى،
مۇتتەكا گوشە ئۈزرە تاش ئېردى.
— نەۋابى.

فىراق [فراق] (ئە) ئايرىلىش، جۇدالىق:
فىراقى خەستەدىل ئاشۇفتە بولدى ئايرىلىپ سەندىن،
فىراقىڭ دەردىگە مەھرەم جەفاغە ھەمزەبان بولدۇم.
— فىراقى.

فىراق ئامىز — ئايرىلىش، يىراقلىق دەردىدىن خەۋەر بەرگۈچى.

فىراق تىيرەلىغى — ئايرىلىش قارائغۇلۇقى.

فىراق داغىغە مۇبتەلا قىلماق — جۇدالىق ئىزتىرابىغا سالماق.

فىراق دەشتى — ئايرىلىش جۇدالىقى:
فىراق دەشتى ئارا زۇلمەت ئىچرە سەرگەردان،
مەدىنە، مەككە، ھەرەم شامىيان قىل ئەي ھافىز.
— شەۋقى.

فىراق شىددەتى — ئايرىلىش مۇشەققىتى.

فىراق مۇبتەلاسى — ئايرىلىشتا ئىزتىراب چەككۈچى.

فىراق نامە — جۇدالىق مەكتۇبى؛ بەرەر ئەسەرنىڭ نامى:
فىراق نامە پۈتۈپ بۇلبۇلغا ئول گۈل،
سەبادىن بەردى كەل دەپ مەن ساڭا قۇل.
— خىرقەتى.

فىراق ھەيسىيەتى — ئايرىلىش مەنىسى؛ جۇدالىق، پىراق سەۋەبلىرى.

فىراق ئوتى — ئايرىلىش ئازابى:
ئۇنىڭ كويىدا قولۇڭنى دەپن ئەيلەگىل زىنھار،
كۆيۈپ فىراق ئوتىدا مەھزۇن ئولدى ئەي ئەھباب.
— مەھزۇن.

فىراق ئوتىغە سۇۋ ئۇرماق — جۇدالىق ئەلىمىنى پەسەيتتۇرمەك.

فىراق زەبۇن — ئايرىلىش ئازابى:
مېنى قىلدى ئانداغ فىراقى زەبۇن،
كېتىپ ھۇش - ئەقلىم كېلىپدۇر جۇنۇن.
— ئا. نىزارى.

فىراق ئىستىمەسى — جۇدالىق ئەلىمى.

فىراقى ھەجر — ئايرىلىش ئازابى:
«بە» بەلا باشىمغە كەلتۇرگەن فىراقى ھەجرىدىن،
پارە قىلغان باغرىمە نازۇك نىھالىم سەنمۇسەن؟
— مۇللا سالىھ.

فىرئەۋن [فرعون] (ئە) [كۆپلۈكى: فەرائىنە] قەدىمكى مىسىر شاھلىرىنىڭ ئۇنۋانى؛ مۇستەبىت، تەكەببۇر، زوراۋان؛ زالىم:
يا رەب، ماڭا بىر ھادى يولۇمغە بەرگىل،
مۇشكاتى مۇھەممەدى قولۇمغە بەرگىل.
ئوخلانمادى فىرئەۋن نەفسى مۇكەددەر،
مۇسانىڭ ئەساسىنى سولۇمغە بەرگىل.
— زەلىلى.

فىردەۋس [فردوس] (ئە) [كۆپلۈكى: فەرادىس] جەننەت، باغ؛ سەككىزىنچى جەننەتنىڭ نامى:
جەننەتى فىردەۋس ئارا گەر ھۇرى رىزۋان ئىزدەسەم،
تاپماغەيمەن بىر سېنىڭدەك ساھىب ئەسرارى يەنە.
— ئەرشى.

فىردەۋس ئاسا — جەننەتتەك، جەننەتكە ئوخشىغان.

فىردەۋس ئايىن — جەننەتكە ئوخشىغان، جەننەتكە ئوخشاش.

فىردەۋس ۋەش — جەننەتتەك، جەننەت مىسال، جەننەت كەبى.

فىردەۋسى ئەئلا — ئەڭ يۇقىرى جەننەت، ئالىي جەننەت، سەككىزىنچى جەننەتنىڭ نامى:
دېگىلكىم جەننەتى فىردەۋس ئەئلانى ماكان تۇتتى،
ئىشىكىڭنى سېنىڭ، ئەي دىلرەبا، ھەركىمكى پاستانسۇن.
— قەلەندەر.

فىردەۋسى بەرىن — «فىردەۋسى ئەئلا» غا قارالسۇن.

فىرفىرەك [فرفرک] (پ) پىرقىرىغۇچى، پىرىلداق:
ياۋە كۆپ ئايتۇرده بىرى چىرچىرەك،
چەرخ كۆپ ئورماقده بىرى فىرفىرەك.
— نەۋابى.

فىرقە [فرقه] (ئە) [كۆپلۈكى: فۇرۇق] گۇرۇھ، بۆلەك؛ جامائەت؛ مەزھەب.

فىرئون [فرعون] (ئە) «فىرئەۋن» گە قارالسۇن:
بۇلار پادىشاھىكى مەلئۇن ئېرۇر،
يامانلىقدا ئاندىغكى فىرئون ئېرۇر.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

فىرۇز [فيروز] (پ) بەختلىك، تەلەيلىك:
چۇ نەۋرۇز بولدى نەۋرۇز ئىچرە فىرۇز،
ئاتادى ئوغلىنىڭ ئاتىنى نەۋرۇز.
— لۇتفى.

فىرۇز بەخت — تەلەيلىك، بەخت - سائادەتلىك.

فىرۇزە [فيروزه] (پ) كۆك رەڭلىك قىممەت باھا تاش:
دەۋزەخى سوزان دېسەم، غۇربەت نېچۇن ھەم ئاز ئېرۇر،
ياقۇتۇ فىرۇزەنى ھەم قىلماغىل كاندىن جۇدا.
— قەلەندەر.

www.uyghurkitap.com

فىرۇزە بەخت — كۆچمە م: بەختىيار؛ بەخت ـ سائادەتلىك.

فىرۇزە تاق — كۆچمە م: ئاسمان.

فىرۇزە رەڭ — ھاۋارەڭ، كۆك.

فىرۇزە فام — «فىرۇزە رەڭ» گە قاراڭ.

فىرۇزە گۇن — كۆك تۈسلۈك، ھاۋارەڭ.

فىرىب [فريب] (ئە) مىكىر، ھىيلە، نەيرەڭ، ئالداش:

ماڭا مەتلۇبى دەرد سوز ئېرۇر، زاھىدغە ئاسايىش،
نېچۈككىم مەن ئېرۇرمەن ئاشىق، ئول ھەردەم فىرىب ئىلەھ.

— ئەرشى.

فىرىب ئەنگىز — ھىيلە ـ مىكىر پەيدا قىلغۇچى:

فىرىب ئەنگىز شوخ تۈركىيلەرنى،
كۆرۈپ رەشك ئەيلەگەي خوبان كابۇل.

— زەلىلى.

فىرىب بەرمەك — ئالدىماق، ھىيلە قىلماق.

فىرىب يەتمەك — ئالدانماق.

فىرىفتە [فريفته] (پ) مەپتۇن، بېرىلگەن؛ ئالدانغان.

فىرىفتە بولماق — مۇپتىلا، مەپتۇن بولماق؛ ئالدانماق؛

فىرىفتە قىلماق — ئۆزىگە تارتماق، جەزب قىلماق، مەپتۇن قىلماق.

فىرىھ [فره] (پ) زىيادە، ئارتۇق، كۆپ.

فىرىھ كەلمەك — ئۈستۈنلۈك، ئارتۇقلۇق قىلماق.

فىزا [فزا] (پ) سۆز بىرىكمىسىدە «ئارتتۇرغۇچى، كۆپەيتكۈچى؛ بېغىشلىغۇچى» مەنىلىرىدە كېلىدۇ.

جان فىزا — جانلاندۇرغۇچى، جانغا راھەت بەرگۈچى.

فەرەھ فىزا — شادلاندۇرغۇچى.

فىزاي [فزاى] (پ) «فىزا»غا قاراڭ:

مەبى ھۇش ئەھلى جان فىزايى ھەم،
جامىدىن بەھرەۋەر نەۋائىي ھەم.

— نەۋايى.

فىساغۇرس [فيثاغورس] (ئە) قەدىمكى يۇنان پەيلاسوپى پىفاگور.

فىسق [فسق] (ئە) بۇزۇقلۇق، ئەخلاقسىزلىق؛ يامانلىق قىلىش، ئاداۋەت كۆرسىتىش:

بىلىڭكىم ئادەمىدۇر ئەھسەنى خەلق،
بولۇپدۇر فىسق ئىچرە ئادەمى غەرق.

— خەراباتى.

فىسق ئەھلى — ئەخلاقسىزلار، گۇناھ قىلغۇچىلار.

فىسقۇ زەلال — بۇزۇقلۇق ۋە ئازغۇنلۇق:

كۆپ تەئام نەفسىگە بەرمەكلىك ۋەبال،
بەرسەڭ قىلدۇرغاي سېنى فىسقۇ زەلال.

— خەراباتى.

فىسقۇ فۇجۇر — پاسىقلىق ۋە ئەخلاقسىزلىق:

قىلمىشىم ئول ھەر كۈنى فىسقۇ فۇجۇر،
بەلكى تەمۇغ ئىچىدە فىننارمەن.

— موللا سالېھ.

فىسقى مۇفرىت — ئۆتۈپ كەتكەن پاسىقلىق؛ بۇزۇقلۇق.

فىشان [فشان] (پ) سۆزلەرگە قوشۇلۇپ «چاچقۇچى، تۆككۈچى» قاتارلىق مەنىلەرنى بىلدۈرىدۇ:

گاھى دىۋانىدا نىشان قىلماق،
گاھى ئەلگە زەھەر فىشان قىلماق.

— ن. زىيائى.

فىغان [فغان] (پ) نالە، پىغان، داد ـ پەرياد، ئاھۇ زار:

قاچار بۇلبۇل گۇلىستان ئىچرە گەر چەكسەم فىغانلار ھەم،
چەمەن ھۇسنىنى ئول سوزى فىغاندىن ئاسراغىل، يا رەب.

— ئەرشى.

فىغان ئەيلەمەك — داد ـ پەرياد قىلماق، ئىڭرىماق، ھۇۋلىماق؛ ھاڭرىماق:

چۇ كىشتىنى مەللاھ رەۋان ئەيلەدى،
كېلىپ ئىت قىراقدا فىغان ئەيلەدى.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

فىغان تارتماق — دەرد چەكمەك، ئەلەملىك، ئېچىنىشلىق ۋايسىماق.

فىغان چەكمەك — نالە قىلماق، پەرياد چەكمەك.

فىغان ھەجرى — جۇدالىق نالىسى، پىغانى.

فىغان ھەجرىدە چەكسەم، ۋەسلىدە ئاندىنغۇ ھەم ئارتار،
نېچۈككىم گۇل ۋىسالىن تاپسە بۇلبۇل كۆپ چېكەر چەھ ـ چەھ.

— ئەرشى.

فىغانۇ خۇرۇش — ئېچىنارلىق ۋاي ـ داد، نالە.

فىغانى ئاتەشناك — ئوتلۇق، ئەلەملىك ۋاي ـ داد، نالە.

فىغانى دەرد ئالۇد — دەردلىك، ئەلەملىك نالە، پىغان.

فىقەرات [فقرات] (ئە) [بىرلىكى: فىقره] پارچىلار، بۆلۈملەر.

فىقھ [فقه] (ئە) قانۇن؛ دىنىي قانۇن؛ دىنىي قانۇن ھەققىدىكى ئىلىم.

فىقھ ئېلى — قانۇنشۇناسلار، دىنىي قانۇن ـ قائىدە

مۇتەخەسسىسلىرى.

فىقھ ئىلمى — دىننىڭ يوليورۇقلىرى، قائىدىلىرى توغرىسىدىكى ھوقۇق ئىلمى.

فىكەن [فكن] (پ) «فىگەن» گە قارالسۇن.

نالە فىكەن — نالە قىلغۇچى.

فىكەندە [فكنده] (پ) تاشلاندۇق؛ بەندىكە چۈشكەن:

قەتل ئەگەر قىلسا ھەم فىكەندەسى مەن،
ئەفۇ ھەم ئەيلەر ئەگەر بەندەسى مەن.

— نەۋائى.

فىكر [فكر] (ئ) [كۆپلۈكى: ئەفكار] ئوي، خىيال، پىكىر؛ مۇلاھىزە؛ ئەندىشە؛ غەم، تەشۋىش:

جان ئۈتماق فىكرىدە غەم كەئبەتىمىن،
يۈز ئاچسا كىشىگە بەرمەس يۈزدە بىر تاس.

— ئەرشى.

«قاف» قاراقىم سىزغۇرۇپ، يىغلاپ يولۇڭدا زار ـ زار،
بۇ مېنىڭ كۆڭلۈمە فىكرىم، قىيلۇ قالىم سەنمۇ سەن؟

— موللا سالىھ.

فىكر ئەتمەك — «فىكر ئەيلەمەك» كە قارالسۇن.

فىكر ئەيلەمەك — ئويلىماق، خىيالغا كەلتۈرمەك؛ مۇلاھىزە قىلماق.

فىكر قىلماق — «فىكر ئەيلەمەك» كە قارالسۇن:

كى تۇندە كېلىپ ئول لەئىم دارىغە،
قاراپ فىكر قىلدىمكى ھەر سارىغە.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

فىكرى ئەمىق — تىرەن، چوڭقۇر پىكىر.

فىكرى سەھىھ — توغرا ئەندىشە؛ ياخشى ئوي، نىيەت.

فىكرى مەھال — ئەمەلگە ئاشمايدىغان پىكىر.

فىكرەت [فكرت] (ئ) 1) بىلىم، ئىدراك. 2) ئويلاش، پىكىر قىلىش، خىيال. 3) تەخمىن، پەرەز.

فىكرەت ئەندىش — پىكىر قىلغۇچى، خىيالغا چۆمگۈچى.

فىكرەت ئەندىش بولماق — پىكىر قىلماق، خىيالغا چۆممەك.

فىكرەت ئەنگىز — «فىكرەت ئەندىش» كە قارالسۇن.

فىكرەت پەرەسىت — پىكىرگە بېرىلگۈچى، خىيالغا پاتقۇچى.

فىكرەت ساز — «فىكرەت ئەندىش» كە قارالسۇن.

فىكرەت نەما — ئويلاپ ئىش قىلغۇچى، ئويلاپ ئىش كۆرگۈچى، مۇلاھىزىلىك.

فىكرەت ئويى — تەسەۋۋۇر، خىيال.

فىكرەتى نىھان — مەخپىي ئويلاش، يوشۇرۇن خىيال قىلىش.

فىگار [فكار] (پ) جاراھەت؛ جاراھەتلىك، يارىلىق، مەجرۇھ؛ دەرد تارتقان، ئەلەم چەككەن:

ئاھكىم، كەتتى بۇ ئاقشام مېنى زار ئەتكەن يىگىت،
شىش پەر مژگان بىلە جانىم فىگار ئەتكەن يىگىت.

— ئەرشى.

فىگار قىلماق — جاراھەتلەندۇرمەك، يارىدار قىلماق.

فىگەن [فكن] (پ) سۆز بىرىكمىلىرىدە «سالغۇچى؛ ئانقۇچى؛ تاشلىغۇچى» مەنىلىرىدە كېلىدۇ.

خارا فىگەن — تاش ئانقۇچى.

فىل [فيل] (ئ) پىل:

جەفا تىغىنى دەۋران تىغل، ئەي ئەھباب، بىلمەيكىم،
نە تەنھا شىرى نەرگە ئۈردى فىل ئۆزىگە ھەم چەكتى.

— ئەرشى.

تالىبى ھەقلەرگە بۇ تەمىز دۇرۇر،
فىل يۈكىغە مورچە كۆپ ئاجىز دۇرۇر.

— خەراباتى.

فىلاتۇن [فلاطون] ئەفلاتۇن (يۇنان پەيلاسوپى):

لۇتفىدىن ئەز بەسكى قىلدى دىلبەرىم كۆڭلۈمنى شاد،
ئادىلمە شاگىردىم ئوخشە يۈز فىلاتۇندۇر بۇ كۇن.

— قەلەندەر.

فىل ـ بەدىيھە [فى البديھه] (ئ) دەرھال، ئويلىماستىن، بىردىنلا؛ نەق مەيداندا:

فىل ـ بەدىيھە دەپ بۇ مەتلەئنى ئوقۇپ يۈز ئافەرىن،
خىسرەۋۇ سالمانۇ جامىي رۇھى ئاڭلاپ نەدرەتىن.

— نەۋائى.

فىل ـ جۇملە [فى الجمله] (ئ) يىغىپ ئېيتقاندا؛ خۇلاسە؛ ھەممىسى بىر بولۇپ، يىغىچاقلىغاندا.

فىل ـ مەسەل [فى المثل] (ئ) مەسەلەن، مىسال ئۈچۈن:

ئالىمكى بولسا ئىلمدا بىمەسەل، بىبەدەل،
ئەفلاتۇن ئولسا ئالدىدا بىر تىفل فىل ـ مەسەل.

— سەبۇرى.

فىل ـ ھال [فى الحال] (ئ) توختاۋسىز، دەرھال، شۇئاندا:

يېتسىپ كەلدى فىل ـ ھال بەش ـ ئون زەنگىلەر،
ئۇرۇپ تەنتەنە چاڭ ھەمول زەنگىلەر.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

فىل ـ ھەقىقەت [فى الحقيقت] (ئ) ھەقىقەتەن، دەرھەقىقەت:

زاھىرەن كەلدى گەرچە زەندەئى پۇش،

ئۇيغۇر كتاب توربىكتى www.uyghurkitap.com

فىل - ھەقىقەت ئەمىرى زىندەگى پۇش.
— ن. زىيائى.

فىلۇر [فلور] (پ) ئالتۇن ئاقچا، تەڭگە:
بىراۋ ئاڭا دېدىكىم، ئەگەر ساڭا بىر فىلۇرى بەرسەم، نېچۇك بولغاي؟
— نەۋائى.

فىل - ۋاقىئ [فى الواقع] (ئە) ھەقىقەتتە:
داغ ئۆزە داغدىن ئاۋارە كۆڭۈلدۇر زايىئ،
نې قارا كۈنلەر ئاڭا ۋاقىئ ئېرۇر فىل - ۋاقىئ.
— نەۋائى.

فىلىززات [فلزات] (ئە) [بىرلىكى: فىلىززە] مېتاللار؛ رۇدىلار:
فىلىززات ئارا زاھىر ئەيلەپ تىلسىم،
مۇنەۋۋەر نامۇدار ئېتىپ ئىككى جىسىم.
— نەۋائى.

فىهرەست [فهرست] (پ) كىتاب مۇندەرىجىسى، كىتاب مۇقەددىمىسى؛ ستاتىستىكا جەدۋىلى.

فىهرىست [فهرست] (پ) مۇندەرىجە، بىرەر كىتاب ئىچىدە مەۋجۇت بولغان بابلار ۋە پاراگرافلار رويخېتى؛ «فىهرەست» كە قارالسۇن.

ق

قائان [قاآن] خانلار خانى، خاقان، بۇيۇك پادىشاھ:
كى چىن مۇلكىدە ئېردىلەرخان بارى،
قايۇ خانكى قائانۇ خاقان بارى.
— نەۋائى.

قاب [قاب] (ئە) ئوقيانىڭ ئوتتۇرىسىدىن بىر ئۇچىغچە بولغان ئارىلىق.

قاباب [قباب] قاماپ، قامال قىلىپ، قاپساپ:
ئالدىلەر بۇ كۆھسار ئىچرە قاباب،
ئوق ئىچىدە كەتتى قىرغىز بىھىساب.
— زەلىلى.

قابارغان [قبرغان] قاپارتقۇ.

قاباق [قاباق] سۇ ئالىدىغان قاپاق:
چىقىپ ئالدى قىلھال قولىغە قاباق،
دېدى: كەلتۇرەي سۇ بارىپ تىزراق.
— ئا. نىزارى.

قابالماق [قابالماق] قامالماق، تۇرمىگە چۈشمەك:
ئۇسال باغىنى سورماڭكى، مەن نە بىلگەيمەن،
فىراق مۇلكىدە زىندانى ھەجر ئارا قابالمىپ.
— نەۋائى.

قاباماق [قاباماق] قاممماق؛ ئوراپ ئالماق.

قابان [قابان] قاۋان، ياۋا توڭگۇزنىڭ ئەركىكى:
چىقتى ئوتتۇرۇسىدىن سۇھەيلى دەلىر،
ئول سىفەتكىم، قابان مەسافىغە شىر.
— نەۋائى.

قابەقەۋسەيىن [قابەقوسين] (ئە) ئىككى ياي ئارىلىقى، يېقىن ئارىلىق:
ئول ئاخشام بولدىلار ئاي كۆن يۇزۈڭ خۇرشىدىدىن مەھرۇم،
ئۇروج ئەيلەپ مەقامىڭ قابى قەۋسەيىن تاكى ئەۋ ئەرنا.
— شەۋقى.

قابتورغاي [قابتورغاي] قوتا، ساندۇقچە، زىبۇزىننەت ساندۇقى؛ پوسۇلكا.

قابتورقاي [قابتورقاي] «قابتورغاي» غا قارالڭ.

قابقە [قابقە] چېلەكسىمان ئىدىش، تۇلۇك.

قابۇ [قابۇ] نىشان.

قابۇرغا [قابۇرغا] قوۋۇرغا.

قابۇز [قابۇز] مۇزىكا ئەسۋابى، قوۋۇز.

قابۇغ [قابۇغ] نەرسىلەرنىڭ ئۈستىنى قاپلاپ تۇرغان قاتتىق قىسمى، پوستى.

قابۇق [قابۇق] «قابۇغ» قا قارالڭ.

قابزىيەت [قابضيت] (ئە) ئىچ قېتىش، چوڭ تەرەتنىڭ راۋان يۈرۈشمەسلىكى.

قابىز [قابض] (ئە) ئالغۇچى، چاڭگال سالغۇچى.
قابىزىل ئەرۋاھ — جان ئالغۇچى، ئەزرائىل:
قابىزىل ئەرۋاھىدىن بولماي ئەمىن،
جۈملە ئىمان ئەيدىلەر جان ۋەھمىدىن.
— زەلىلى.

قابىل [قابل] (ئە) قابىلىيەتلىك، لاياقەتلىك، ئىقتىدارلىق:
تەسەۋۋۇف ئىلمىي فىقھە، ئىلمي نەھۋىدە بەسى كامىل،
ھەدىسۇ ئايەتۇ ئىلمىدە ئىدىلەر ھەممىدىن قابىل.
— مولا قۇربان.
قابىل ئەيلەمەك — قابىلىيەتلىك، ئىقتىدارلىق قىلماق:
خۇدايىم قابىل ئەيلەپ جەۋھەرىنى،
قىلار ئېركەن گەران سەڭ گەۋھەرىنى.
— ناقىس.
قابىلى بىداد — جەبر ـ زۇلۇمغا بەرداشلىق بەرگۈچى، چىدامليق:
زۇلمۇ بىدادىڭنى ئەلگە ئاھو ئەفغان سالما كۆپ،
زۇلم ئەگەر سەن ئەيلەگۈڭ مەن قابىلى بىداد مەن.
— نەۋائى.
قابىلى لۇتفۇ كەرەم — سېخىي.

قاپ [قاپ] كىچىك تاغار، قاپ.

قاپاماق [قاپاماق] «قاباماق» قا قارالڭ.

قاپان [قاپان] (پ) تارازا، قاداق.

قاپاندار [قاپاندار] (پ) تارازىچى، تارازا تارتقۇچى.

قاپقۇچى [قاپقوچى] چىشلىگۈچى؛ پاسىبان.

قاپلان [قاپلان] ① يولۋاس؛ ② ئاي، ئەسەد — ئىيۇل ئېيىغا ئىشارە.

قاپماق [قاپماق] ① تاشلانماق، ھەملە قىلماق. ② چىشلىمەك، چىشلەپ يېمەك (ئىت ھەققىدە).

قاپۇ [قاپو] ئىشىك، دەرۋازا؛ يار، چوڭقۇرلۇق.

قاپۇچى [قاپوچى] ئىشىك باقار، دەرۋازىۋەن.

قاپۇق [قاپوق] جازا مەيدانى؛ قارا، نىشان (ئوق ئاتىدىغان).

قات I [قات] 1) تەرەپ، تامان، يان:

كى جاڭجۇن قاتىغە خىيال ئەيلەدى،
ئىلى مۇلكىگە ئىنتىقال ئەيلەدى.

— ئا. نىزارى.

2) ھۇزۇر، ئالد:

دىدى ئول شەيخ: «ئەي دانايى مەقبۇل،
نىيازىڭ ھەق قاتىدا بولدى مەقبۇل.»

— مۇللا پازىل.

قات II [قات] قەۋەت.

قاتۇن [قاتۇن] خوتۇن، خېنىم ئاغىچا، خانىش.

قاتىر [قاتر] قېچىر.

قاتىش [قاتىش] ئارىلاش، قېتىشقان، ئارىلاشقان.

قاتىشتۇرماق [قاتىشتورماق] ئارىلاشتۇرماق، قوشماق.

قاتىغ [قاتىغ] قاتتىق؛ مۇشكۈل، قىيىن:

فەرھادۇ مەجنۇن كۆرمەگەن، ھىجرانىدە مەندەك كۆيمەگەن،
كۆڭلى قاتىغراق خارەدىن، كېلىن ئېرۇر شىرىن زابان.

— قەلەندەر.

قاتىغ كەلمەك — قاتتىق تۇيۇلماق.

قاتىغلاشماق [قاتىغ لاشماق] كەسكىنلەشمەك.

قاتىق I [قاتق] قېتىق، ئايران.

قاتىق II [قاتىق] «قاتىغ» قا قارالسۇن.

قاتىل [قاتل] (ئە) ئادەم ئۆلتۈرگۈچى:

كى ئەل جانىغە ئانچە قاتىل بولۇپ،
چۇ تاراج قىلماقغە مايىل بولۇپ.

— ئا. نىزارى.

قاتىلى چاپۇكسۇۋار — ئاتلىق قاتىل.

قاتىلى گەردۇن — دۇنيا قاتىلى.

قاتىلماغلىغ [قاتىلماغلىغ] قوشۇلماقلىق:

ياردىن ئايرىلسا، قاتىلماغلىغىن بىلمەس كىشى.
بىلسەكىم چۇن ئايرىلۇر، ئايرىلماس، قاتىلماس كىشى.

— نەۋائى.

قاتىلماق [قاتىلماق] 1) قوشۇلماق، ئارىلاشماق. 2) دۇچ كەلمەك، تېگىشمەك.

قاتىلۇەش [قاتل وش] (ئە + پ) قاتىلغا ئوخشاش، قاتىلدەك.

قاتىئ [قاطع] (ئە) كەسكىن، قەتئىي، ئۈزۈل ـ كېسىل:

تۆرت كىتاب مەشھۇردۇر تەۋراتۇ ئىنجىل ھەم زەبۇر،
ئەفزەلى قۇرئان تەمام ئول نەسسى قاتىئ ھەمچۇ تىغ.

— شەۋقى.

قاتىئىيەت [قاطعيەت] (ئە) قەتئىيلىك، كەسكىنلىك، قەتئىيەت.

قاچ [قاچ] (پ) 1) پارچە، كېسىم، تىلىم. 2) يېرىق، دەز. 3) ئېگەرنىڭ بېشى.

قاچىر [قاچير] بىر خىل قۇش.

قادىر [قادر] (ئە) 1) ھەر قانداق نەرسىگە كۈچى يېتىدىغان، قۇدرەتلىك:

بەزۇرى نەئمەۋۇ ھەم نىشامەي،
بىئەمرى قادىرى پەرۋەيدگارەي.

— زەلىلى.

2) ئاللا، خۇدا:

قۇربى ئەيۋانىغە تەقۋىي يولىدىن گام ئۇرغان،
ۋاسىلىي بارگاھى قادىرۇ غەپپارقەنى؟

— نەۋائى.

قادىر پاك — نۇقسانسىز، قۇدرەتلىك خۇدا.

قادىرى مۇتلەق — ئىنتايىن قۇدرەتلىك خۇدا.

قارا [قرا] 1) قارا، قارارەڭ:

قارا زۇلفى بىلە كۆزى خۇش ئېرۇر،
چۇ تەرراز ئىلە دۇر ئەيىار ياخشى.

— ھاپىز خارەزمى.

2) قاراڭغۇ، قاراڭغۇلۇق:

گويۇن ئويناپ تەمامى جەمئ بولۇپ،
قارا تۇندە بىرى چۇن شەمئ بولۇپ.

— مۇللا پازىل.

قارا ئەيلەمەك — قارا قىلماق؛ ۋەيران قىلماق، بۇزماق:

قارا زۇلفۇڭ ئالدى قارارىم مېنىڭ،
قارا ئەيلەدى رۇزگارىم مېنىڭ.

— ئا. نىزارى.

قارارماق [قارارماق] قارا ھالەتكە كەلمەك، قارايماق:

ئايدا كۆرگەچ داغ تىمسالىن دىمەڭ ئىشق ئەھلىدىن،
دۇدى ئاھىمدىن قارارىپدۇر يۈزى سەۋدا ئەمەس.

— ئەرشى.

قاراغ [قراغ] كۆز، كۆز قارىچۇقى:

مېنىڭ ھەم بۇ كۆزۈم ئىچرە قاراغىم،
جەھان ئىچرە ئېرۇر خاتىر فەراغىم.

— مۇللا پازىل.

قاراق I [قراق] «قاراغ» قا قارالسۇن:

يۈزۈمنىڭ نۇرىنۇ كۆزدە قاراقىم،
كى بولمىش سەن مېنىڭ خاتىر فەراغىم.

قاراق II [قراق] «قاراقچى» سۆزىنىڭ قىسقارتىلمىسى:
هاجەتى تۇشسە دەپ ئەلدىن كۆپ ئالۇرسەن فۇللارىن،
يول قاراق قىلغاندىن ئارتۇقدۇر بۇ شىۋەڭ، ئەي قاراق.
— ناقىس.

قاراقچى [قاراقچى] يول توسۇپ بۇلاڭچىلىق قىلغۇچى، قاراقچى:
گۇشەئىنى ئىختىيار ئەيلەپ هوزۇر ئىزدەر ئىدىم،
ئول قاراقچى كۆزلەرىندىن تاپسام ئېردى مەن ئەمان.
— هاپىز خارەزمى.

قاراقۇش [قراقوش] ئەنقا، هۇما، سۇمۇرۇغ، دۆلەت قۇشىغا ئوخشاش چوڭ قۇشلارنى كۆرسىتىدۇ.

قارە [قارە] 1) قارا (رەڭ):
جەهان گەرتىيرە بولسا بىر نەفەسدە ئەي مۇسۇلمانلار،
شەبى يەلدا دىمەڭكىم كاكۇلىنىڭ قارەسى دەرلەر.
— زەلىلى.

2) قارىچۇق، كۆزنىڭ قارىچۇقى:
ئەي، نەبولغاي كېلىبان كۆزۈمگە قۇيساڭ قارە رەڭ،
سىزدى كۆزۈم قارەسى كەتكەن يولۇڭ سارى قاراپ.
— ئەرشى.

قاربىچى [قاربيچى] ئوقدان، ساداق:
ۋەجىبە ۋە جەۋشەن ۋە كۈهە ۋە قالغاندۇرۇق ۋە قارىچى ۋە ئاهە يوسۇنلۇق ئۇرۇش ئەسبابىنى هەم تۇرك تىلى بىلەن ئەيتۇرلەر.
— نەۋابى.

قارلاغۇچ [قارلاغۇچ] قارلىغاچ.

قارماتماق [قارماتماق] تۇتقۇزماق، ئۇشلاتماق.

قارماماق [قارماماق] تۇتماق، ئۇشلىماق:
پىرى مۇرشىدنىڭ قاشىغە بارماغان،
نەفسى شەيتاننىڭ قولىنى قارماغان.
— زەلىلى.

قارۇ [قارو] قىساس؛ بىرەر نەرسىنىڭ ئورنىغا تۆلىنىدىغان هەق، تۆلەم، بەدەل:
كام ساقىي لەبلەرىدىن تاپتىم ئەمما ئالدى جان،
ئەيكى دەۋراندىن قوش ئىچتىڭ غافىل ئولما قارۇدىن.
— نەۋابى.

قارۇرە [قارورە] (ئە) ئىچىگە ياندۇرغۇچى ماددا قاچىلاپ دۇشمەنگە ئاتىدىغان شېشە قۇتا؛ بومبا.

قارۇرە ئەفكەن [قارورە افكن] (ئە + پ) قارۇرەنى ئاتقۇچى.

قارۇرە ئەنداز [قارورە انداز] (ئە + پ) «قارورە ئەفكەن» گە قاراڭ.

قارۇن [قارون] (ئە) باي، ناهايىتى باي كىشى:
چۇقارۇن دېدى: «شاھ ئالىجەناب،
سەھىل ئىشمودۇر ئەيلەگىل ئىكتىساب.»
— ئا. نىزارى.

قارۇۋەر [قاروور] هەق، تۆلەم ئالغۇچى؛ مۇكاپات ئالغۇچى:
چۈن نەۋائىگە ئىكى لەئلى مەيىدىن تۇتسە قوش،
قارۇۋەر جان ئىستەسەكىم، جان بېرىپ تاپتى مۇنى.
— نەۋابى.

قارى [قارى] ياشانغان، قېرى:
چەراكىم بۇلار بارچەسى بۇتتەراش،
ياغاچتىن سەنەم قىلغۇچى قارى - ياش.
— ئا. نىزارى.

قارىش [قاريش] غېرىچ.

قارىشماق [قاريشماق] يېقىنلاشماق، يېتىشمەك.

قارىغ [قاريغ] قېرىلىق؛ كۈچسىزلىك.

قارىقماق [قاريقماق] كۆز قاماشماق.

قارىماق [قاريماق] قېرىماق، ياشانماق:
باردۇرۇر ئىچىڭدە سۆزۈڭ گەرچە بىهەددى هىساب،
قارىدىڭ ئەمدى، قەلەندەر، قىسسەنى كۇتاھ قىل.
— قەلەندەر.

قارىن [قارىن] قېرىن؛ نەپس، ئاچ كۆزلۈك:
خوجەستەنىڭ بوبى ئاغدىر بولدى،
قارىن، قورساقى هەم ئاغدىر بولدى.
— موللا پازىل.

قاز [قاز] غاز.

قازارا [قضارا] (ئە + پ) «قەزارا» غا قاراڭ:
قازارا ۋەزىر زەخمىسى بولدى بەھ،
بولۇپ ئىشقىدىن باغرى قان تەھ - بەتەھ.
— ئا. نىزارى.

قازچى [قازچى] غاز باققۇچى.

قازغاماق [قازغاماق] قازماق، كولىماق.

قازغانماق [قازغانماق] قازانماق، قولغا كەلتۇرمەك.

قازناغ [قازناغ] قازناق:
خاتۇنىكىم ئۆي ئارا پەرداز ئېتىپ ئەلدىن قاچار،
بولمەگول ئەلبەتتە باردۇر ئويناشى قازناغ ئارا.
— ناقىس.

قازى [قاضى] (ئە) هۆكۈم قىلغۇچى، سوتچى:
هەمە زاهىد بىلە ئالىمۇ قازى،
بادىن قىلدى بۇلار راغىبۇ رازى.
— موللا پازىل.

www.uyghurkitap.com

قازىئى مەھشەر — قىيامەت قازىسى:
قازىئى مەھشەرگە شاھىدسىز كىدامۇل كاتىبەين،
ئۆزگە ئادەمنىڭ گۇناھىنىڭ گۇۋاھى بولمادىم.
— زەللى.

قازۇرات [قاذورات] (ئە) ئىپلاسلىقلار، ئەخلەتلەر:
ئۇچقۇن ئولدى ئازمى چەرخى بەرىن،
قالدى قازۇرات ئۆزە ئىشمنەر چىبىن.
— نەۋائى.

قازۇغ [قازۇغ] 1) قوزۇق. 2) ئالتۇن قوزۇق يۇلتۇزى.

قازۇق [قازۇق] «قازۇغ» قا قارالسۇن.

قازى كەلان [قاضى كلان] (ئە + پ) قازىلارنىڭ چوڭى، باش سوتچى:
شەئن ـ شەۋكەتدە مىسلى قازى كەلان،
داغى خۇرسەند ئىرۇر مۇئازىيجان.
— موللا قۇربان.

قازىئۇلقۇززات [قاضى القضات] (ئە) قازىلارنىڭ قازىسى، باش قازى.

قازىئۇلھاجات [قاضىالحاجات] (ئە) ھاجەتتىن چىقارغۇچى؛ خۇدا:
ئەجەب ئەمەس كەرەمدىن ئەتايى شەۋقىغە،
خۇدايى رەببىيۇھەسبى قازىيۇل ھاجات.
— شەۋقى.

قاسىد [قاصد] (ئە) 1) ئەلچى، خەۋەرچى:
مۇستەفا ئەندىشە ئىچرە ئەردىلەر
خانەداندىن قاسىدى بەردى خەبەر.
— زەللى.

2) قەست قىلغۇچى:
بۇ يەردىكى قاسىدنى بەند ئەتتىلەر،
سىياھ چال ساری ئالىپ كەتتىلەر.
— ئا. نىزارى.

قاسىر [قاصر] (ئە) 1) كەم، قىسقا، كالتە، كوتا:
قاسىرەنتكى ھەمدىگەدۇر بولسە مىلكى زىبان،
ھەم بارگاھ سەلتەنەتى يەتتە ئاسمان.
— زەللى.

2) كۇچسىز، ئاجىز:
قايسى ۋەسفىنى بەيان ئەيلەي بۇ قاسىر تىل بىلە،
ھېچ ياراتماپدۇر ئانىڭدەك خالىقى سۇبھان يىگىت.
— قەلەندەر.

قاسىر ئولماق — ئاجىز بولماق:
فىغانىكى ئىشق ھەدىسى دەقىق ئىرۇر ئانداق،
كى قاسىر ئولمىش ئانى ئاڭلاماقدىن ئىدراكىم.
— نەۋائى.

قاش [قاش] ھۇزۇر، ئالد (ى)، قارشىسى:
چىقىپ كەتتى تۇنى قاشىدىن قۇياشىم ئىزتىراب ئەيلەپ،
ئانىڭدەك دەيكى، جان چىقمىش بۇ جىسمىمدىن شىتاب ئەيلەپ.
— ئەرشى.

قاششاق [قاشاق] كەمبەغەل، يوقسۇل، پېقىر.

قاشۇق [قاشوق] ئاش ئىچىدىغان قوشۇق.

قاغۇن [قاغون] قوغۇن:
ئەگەرچە نەي شېكەر كىم نازەنىندۇر،
شەھەنشاھى قاغۇن بېشەكشىرىندۇر.
— زەللى.

قاف [قاف] (ئە) 1) ئەرەب ئېلىپبەسىدە «ق» ھەرپىنىڭ نامى:
ئەلىف قەددىنى ئەيلەپ «قاف» ئىلە «نۇن»
جىگەرنى نىش ئەيلەپ كۆزنى پۇرخۇن.
— موللا پازىل.

2) ئەپسانىلەردىكى ئەڭ يىراق، ئەڭ ئېگىز تاغ، يەنى كوھەقاپ تېغى:
بىر ھىمايۇن قۇش كېچە سەدقەڭ بولۇر، ئەي مۇغبەچە،
قاف ئەتراسىمۇدۇر يا دەير خۇبپاشىمۇدۇر.
— نەۋائى.

قافىلە [قافله] (ئە) كارۋان، سەپەر قىلغۇچىلار توپى:
مەنسۇر ئەنەل ھەق سىرىنى ئەيلەدى زاھىر،
ئول قافىلەدىن ئىلگەرى يولنى تۇغۇتۇپدۇر
— زەللى.

قافىلە باشى — كارۋان بېشى:
ھەمە قافىلە باشى ئىرىدى ئاتام
نەباشكى، زەرفاشى ئىرىدى ئاتام.
— ئا. نىزارى.

قاقۇم [قاقوم] (پ) «قاقىم» غا قارالسۇن.

قاقىم [قاقم] (پ) 1) سۇسەر ئائىلىسىگە كىرىدىغان بىر ھايۋان — بۇلغۇن:
تېخى قاتىل تارتىبان يۇزمىڭ چېرىك.
كۆزگە كەلمەي ئاندە قاقىمچە ئىرىك.
— نەۋائى.

2) شۇ ھايۋاننىڭ تېرىسىدىن تىكىلگەن جۇۋا.

قال I [قال] (ئە) گەپ، سۆز؛ ۋارقىراش:
تەرەننۇم تۇزۇپ بەيت ئۆز ھالىغە،
كى ئىنشا قىلىپ نوكتە ئۆز قالىغە.
— ئا. نىزارى.

قال II [قال] (ئە) سىناق، سىنىماق:
بۇ رىيازەت بىرلە تاپتىلەر كەمال،

ھاسىل ئەيلەپ ئىلمى ھالۇ ئىلمى قال.
— زەلىلى.

قالباغ [قالباغ] قالپاق، كۆلا، بۆك، تەلپەك.

قالبۇر [قالبور] غەلۋىر، ئۆتكەمە.

قالتاغاي [قالتاغاى] ئالدامچى، ئوغرى، ھىيلىگەر.

قالتاق [قالتاق] «قالتاغاي» غا قارالسۇن.
تاشى چىرايلىق ئېرۇر باتىنىكى زەھر ئالۇد،
مىسال پىرەزەنى زاھىرى جەۋزان قالتاق.
— شەۋقى.

قالتىبان [قالتبان] ئوغرى، قاراقچى، يول توسار.

قالتىماق [قالتماق] ئەدەپسىز، ھاياسىز، نومۇسى يوق، يۈزسىز.

قالتۇق [قلتق] ياۋا كالىنىڭ مۈڭگۈزى.

قالدۇرغۇچ [قلدورغاچ] قارلىغاچ.

قالقان [قلقان] قىلىچ، نەيزە قاتارلىقلارنىڭ زەربىسىدىن ساقلىنىش ئۈچۈن ئىشلىتىلىدىغان كۈنلۈكسىمان قوغدىنىش قورالى:
گەر جەفا شەمشىرىنى چەكسە ئوشۇل سۇلتان ساڭا،
سىنەنى قالقان قىلىپ، ئەي سىنە قالقان، ئويناغىل.
— ھاپىز خارەزمى.

قالقاندۇرۇق [قلقاندرق] قالقان؛ بىر خىل ئۇرۇش قورالى.

قالماش [قلماش] سەپسەتە، بەھۇدە گەپ:
دىمە، ئەي ناسىھكى، «قىلمايسەن سۆزۈم بىرلە ئەمەل»،
خاتىرىمدە قايدا قالمىش مۇنچە قالماشلىق سېنىڭ.
— نەۋائى.

قالۇن [قالون] ئۈيغۇرلارنىڭ بىر خىل چالغۇ ئەسۋابى:
چالسىپ نەققارەڭۇ بۇ چەك ئىلە نەي،
كى ئۇدۇ بەربەتۇ قالۇنۇ سۇرنەي.
— مۇللا پازىل.

قالىب [قالب] (ئە) 1) قېلىپ. 2) كۆچمە، بەدەن، تەن.
قالىب ساز — قېلىپ ياسىغۇچى.

قالىن I [قالين] قېلىن، كۆپ؛ زىچ، قويۇق:
ئانى ياتقۇزۇپ ئۆيدە قالىن ئۆزە،
نەقالىن ئۆزە فەرش قالىن ئۆزە.
— ئا. نىزارى.

قالىن II [قالين] كېلىننىڭ تويلۇقى.

قامەت [قامت] (ئە) قەد، بوي؛ بەدەن تۈزۈلۈشى:
كۆندۈزۈمدۇر كېچە، ئول خۇرشىدى تابان بولماسا،
قامەتىم خەمدۇر، ئەگەر سەرۋى خىرامان بولماسا.
— ئەرشى.

قامەتى زىبا — گۈزەل قامەت، تەن تۈزۈلۈشى كېلىشكەن:
جان مۇسەۋۋەر بولغانىن كۆرمەك تىلەرسەن ئەي رەفىق،
جىلۋەئى قاش ـ كۆز ئىلە ئول قامەتى زىبانى كۆر.
— ئەرشى.

قامەتى مەۋزۇن — چىرايلىق، كېلىشكەن قامەت:
ماقەتى مەۋزۇنۇڭ ئۆزرە ئارەزىڭ گۈلگۈنەسى،
سەرۋى باشىدا ئاچىلغان بىر گۈلى ھەمرا ئەمەس.
— ئەرشى.

قامەتلىغ [قامتليغ] گەۋدىلىك، قامەتلىك:
ھەم گۈلىستان بەزمى ئىچرە سەرۋ قامەتلىغ گۈلى،
ھەم شەبىستان بەزمە ئىھياسىدە شەمئى ئەنۋەرى.
— نەۋائى.

قامۇغ [قامۇغ] پۈتۈن، ھەممە، بارچە، بارلىق، جەمئى:
بەناگاھ مىسلى ئىسكەندەر كېلىپ ئولتۇردۇڭ ئول تەختتە،
قامۇغ دۇشمەنلىرىڭ قالدى نەدامەت بىرلە ھەسرەتتە.
— قەرارى.

قان [قان] قان:
مەشىشاتى ھوسنۇڭ كۆزگۈسىن سەيقەل قىلۇر كافۇر ئىلە،
مەن خۇد ئۆلەرمەن رەشكىدىن قانىم ھىنا بولسە نېتاڭ.
— ناقىس.

قان قىلماق — قان چىقارماق؛ ئۆلتۈرمەك:
قۇربان قىلۇرغە كۆڭلى بار تىيغى فىراقىندىن مېنى،
ئول تۈركى كافىر كىشكىم، بىرىدەمدە يۈزمىڭ قان قىلۇر.
— ھاپىز خارەزمى.

قان يۇتماق — دەردى ئىچىگە تولۇپ كەتمەك، قاتتىق ئازابلانماق.

قانۇن I [قانون] (ئە) قائىدە، تەرتىپ، قائىدە ـ تۈزۈم، قانۇن:
ئەدەم بولدى قانۇنى گۇشتەسىنى،
ئانىڭدەككى، ئايىنى لۇھدەسىنى.
— نەۋائى.

قانۇن II [قانون] ئۈيغۇرلارنىڭ بىر خىل چالغۇ ئەسۋابى، قالۇن:
تەر غەربى ناتەۋانىنى مۇنچە كۆيدۈرمەك نەدۇر،
نالەئى ئەفغانىمە سەرتارۇ قانۇن ئوخشاماس.
— قەلەندەر.

قانىئ [قانع] (ئە) قانائەت قىلغۇچى، رازى بولغۇچى:
شىئارى ئىشق ئارا كامىل ئىسەڭ يادى ساڭا بەسدۇر،

www.uyghurkitap.com

كى قانىئدۇر دماغ ئەھلى دىلى گۇل ۋەسلىدىن بۇغە.
— ناقىس.

قانىئ بولماق — قانائەت قىلماق، سەبرى قىلماق، رازى بولماق:
دىمە ئەي بىخەبەر، ئەرشىنى كەمگوي كەم ئىستىئداد،
سەدەف بىر قەترىگە قانىئ بولۇپ تاپتى دۇرى يەكتا.
— ئەرشى.

قانىئى دەرۋىش — قانائەتلىك دەرۋىش:
شەھ چۇ تەمەئ قىلدى ئىرۇر لوقمەخاھ،
قانىئى دەرۋىش ئىرۇر پادىشاھ.
— نەۋابى.

قانىئ ئولماق — سەبرى قىلماق، رازى بولماق:
قانىئ ئولغىل دەردىغەكىم، ئەرشىيا، گەر پىرى دەير،
جۇرئەئى غەم سافىدىن بەرمەككە ئىمساك ئەيلەمىش.
— ئەرشى.

قانى [قانى] قىنى (سوراق ئالماش):
دىدى قىز: «جەھاننىڭ ۋەفاسى قانى؟
كۆڭۈل باغلانغانغە سەفاسى قانى؟»
— ئا. نىزارى.

قاھىر [قاھر] (ئە) 1) قەھر - غەزەپ قىلغۇچى. 2) يەڭگۈچى، غالىب:
سىنىڭدەك يوقتۇرۇر ئالەمدە ھەرگىز زالىمى جابىر،
مەگەر زۇلم ئەتكەلى خەلق ئەتتى جانا خالىقى قاھىر.
— قەلەندەر.

قاۋارماق [قاوارماق] قاپارماق (پۇت، قول):
سىنى ئىزدەپ تاپارغە يوقدۇر ھالىم،
قاۋاردى قالمادى مەندە مەجالىم.
— موللا پازىل.

قاۋرۇلماق [قاۋرولماق] قورۇلماق، پىشماق:
بۇغداي كەبى نەچە قاۋرۇلايىن،
سامان كەبى نەچە ساۋرۇلايىن.
— نەۋابى.

قاۋغۇن [قاوغون] قوغلىغۇچى، تەقىپ قىلغۇچى.

قاۋغۇنچى [قاوغونچي] تەقىپ قىلغۇچى، قوغلىغۇچى.

قاۋماق [قاوماق] قاۋىماق، ھاۋشىماق:
كىچە ئىڭرانسام سەرى كوي كويۇڭدا ئىتدەك، قاۋماكىم،
نالە قىلماق ئول سەرى كوي ئىچرە راھەتدۇر ماڭا.
— ناقىس.

قاۋۇرچاق [قاورچاق] قورچاق (بالىلار ئويۇنچۇقى).

قاۋۇشتۇرماق [قاوشتورماق] بىر يەرگە قىلماق، بىرىكتۇرمەك؛
قاۋۇشتۇردى بۇ ئىككى پەيغەمبەرىن،
كۆرۈشتۈردى ئاخىر بولار ھەم بەرىن.
— ئا. نىزارى.

قائىدە [قاعدە] (ئە) نىزام، قانۇن، تەرتىپ، قائىدە.

قائىل [قائل] (ئە) «قايىل» غا قاراڭ.

قائىم [قائم] (ئە) «قايىم» غا قاراڭ.

قاي [قاي] قايسى:
ساڭا قاي پەرىدىن بۇ ئازاردۇر،
ئەيت، قايسى دىلبەر ساڭا ياردۇر؟
— ئا. نىزارى.

قاياش [قاياش] ئۇرۇق، نەسىل، قېرىنداش؛ دوست:
ئەي قاياشىم قۇلاق سال بۇ پەندىغە،
گەپنى ئاز قىل ئېرشاد ئېرسەك قەندىغە.
— خاراباتى.

قايان [قايان] قايسى تەرەپ، قەيەر؛ قايسى تەرەپكە، قەيەرگە:
نە كۆردى جەھانىبىن يۇزى تىرەدۇر،
قايان باقسە ئاندا نەزەر خىرەدۇر.
— ئا. نىزارى.

قايدا [قايدا] قەيەردە، قاچان.

قايداغ [قايداغ] قانداق:
ئۇ شول ۋەقت رۇزە غەمىنى يىدىڭ،
تەرەددۇددا قايداغ قىلورمەن دىدىڭ.
— ئا. نىزارى.

قايراغ [قاعراغ] بىلەي:
يەنە ھەزرەتى شەيخ ھەببىي ئەجەم،
كى قايراغدا قىلمىش ۋۇجۇدىن ئەدەم.
— ئا. نىزارى.

قايماغ [قايماغ] قايماق:
قىل ھەزەر سىماسى ئاق شىرىن سۇخەن ئەييارىدىن،
باردۇرۇر ئەلبەتتە ئەخلەت ئۇستى ئاق قايماغ ئارا.
— ناقىس.

قايۇ [قايۇ] قايسى:
قايۇ ناخىرەد بولسە مۇنكىر ئاڭا،
كى رەشك ئەيلەبان بەرسە تەغيىر ئاڭا.
— ئا. نىزارى.

قايىد [قايد] (ئە) 1) يولباشچى، يېتەكچى. 2) ھەربىي باشلىق.

قايىل [قايل] (ئە) 1) ئېيتقۇچى، سۆزلىگۈچى:
ھەركىمكى خىرەد يولى سارى مايىل ئېسە،
بۇ دوست ئاڭا ھەر نەچەكىم قايىل ئېسە.
— نەۋابى.

2) ئىقرار:
ئەي نەۋابى گەر كۆڭۈل كەتتى، مەلالەت كۆرمە كۆپ،
سەنچو بېدىللىككە قايىل كۆرۈر ئول تەلبە تەڭ.
— نەۋابى.

قايىل ئەتمەك — قايىل قىلماق، ئىشەندۈرمەك:
لىسانىمنى مەدھىڭ ئارا قايىل ئەت،
كۆڭۈلنى كى فىكرىڭ ئارا مايىل ئەت.
— ئا. نىزارى.

قايىم [قايم] (ئە) 1) قارار تاپقان، قەتئىي ئورناشقان، ئۆزگەرمەس، دائىم بىردەك تۇرىدىغان:
چۈ ئەۋرەڭگى شاخلىغدا قايىم بولۇپ،
ھۆكۈمەتدە ئەلگە مۇلايىم بولۇپ.
— ئا. نىزارى.

2) ئۇخلىماسلىق؛ كېچىلىرى ئىبادەت بىلەن مەشغۇل بولۇش:
سۈيى كۆزۈ كۆڭۈلنى پاك ئەتمەس نە ئاسىغ،
ئۆتكەرسە تۈننى قايىم يا بولسە كۈندە سايىم.
— نەۋابى.

قايىم مەقام [قايم مقام] (ئە) ئورۇنباسار، ئورنىنى باسقۇچى؛ يارەمچى:
بۇ كۆڭلۈمدىكى ئىشنى قىلدىم تەمام،
بولۇپ بەندىزان مۇندا قايىم مەقام.
— ئا. نىزارى.

قەبا [قبا] (ئە) تون، پەرىجە:
غەزەپ بىرلە چىقىپدۇرسەن، قەلەندەر قورقادور بەھەد،
ئەجەب گۈلگۈن قەبانى قەتل شەيخۇشاب ئەيلەرسەن.
— قەلەندەر.

قەبا قىلماق — تون، پەرىجە قىلماق:
جەھاندا تاپمادىم، ئەي سەرۋى ئازادىم، دەمى راھەت،
نەچە پىراھەنىمنى ھەجرۇ فۇرقەتدىن قەبا قىلدىم.
— قەلەندەر.

قەباب [قباب] (ئە) ئۆزىنى چىرايلىق ۋە ئېسىل كۆرسىتىش:
ھەقىقەت جىلۋەگەردۇر دەرھەقىقەت ياشۇرۇپ بولماس،
مەجاز ئەلى زەللى تەلبەگە مۇنداغ قەباب ئەيلەپ.
— زەللى.

قەباپەيۋەست [قباپيوست] (ئە + پ) تون كىيگەن، تونلۇق:
ماھى كافۇرگۈن قەبا پەيۋەست،
بولۇپ ئول ھۆجرەدە خۇداپەرەست.
— نەۋابى.

قەبال [قبال] قورشاۋ، قامال.

قەبالماق [قبالماق] «قابالماق» قا قارالسۇن.

قەباھەت [قباحت] (ئە) ياۋۇزلۇق، قەبىھلىك، ئوسال-لىق، يامانلىق:
سېنىڭ قىلغان ئىشىڭ تائەت ئەمەس فىسقۇكەسافەتدۇر،
سېنىڭدەك لەندگە دەۋانى سەييىدلىق قەباھەتدۇر.
— مۇللا نىياز.

قەبائىل [قبائل] (ئە) «قەبايىل» غا قارالسۇن.

قەبائىھ [قبائح] (ئە) «قەبايىھ» غا قارالسۇن.

قەبايىل [قبايل] (ئە) قەبىلىلەر، تۈرلۈك ئۇرۇقلار:
مەساكىنلەرىدۇر قەبىلدىن قەبىل،
قەبايىللىرىدۇر سەبىلدىن سەبىل.
— ئا. نىزارى.

قەبايىھ [قبايح] (ئە) «قەباھەت» نىڭ كۆپلۈكى.

قەبەسە [قبەسە] (ئە) شەھەرچە:
خوجەئى بۇزۇرگۈار قارغالىقدە قەبەسە بۇنياد قىلغانلەرى.
— مۇللا پازىل.

قەبەل [قبل] قامال، دالدا.
قەبەل قىلماق — قامساق، دالدىغا ئالماق:
خاھى پىرۇ خاھى بەرناۋۇ گۈزەل،
بەركىدىلەر خان كېلىپ، قىلدى قەبەل.
— مۇللا پازىل.

قەبر [قبر] (ئە) گۆر، قەبرە.

قەبرپۇش [قبرپوش] (ئە + پ) قەبرە، ئۈستىگە ياپىدىغان رەخت، پەردە:
سىپىھر ئەتلەسىن قەبرپۇش ئەتتىلەر،
كېچە ـ كۈن فىغانۇ خۇرۇش ئەتتىلەر.
— نەۋابى.

قەبز [قبض] (ئە) 1) قولغا ئالماق، تۇتماق، تۇتاملىماق، ئۇشلىماق. 2) ھۆججەت، تالون، تىلخەت.
قەبزرۇھ — جان بەرمەك، جان ئۈزمەك، ۋاپات بولماق، ئۆلمەك، ئۆلۈم:
قەبزرۇھ ئەتمەك ئەجەل زەئىمىدە مەخسۇسى ئىدى،
دېدى: بار ئىرمىش شىرىكىم ئىككى قەتتالىن كۆرۈپ.
— ناقىس.

قەبزە [قبضه] (ئە) چاڭگال، ئوچۇم، تۇتام، سىقىم؛ دەستە:
قەبزەسىدىن چىققۇچە بۇ ئافتاب،
لەشكەرى سۇلتاننى قىلدىلەر خەراب.
— زەللى.

قەبۇل [قبول] (ئە) 1) ماقۇل بولۇش، رازى بولۇش، مۇۋاپىق تېپىش:

www.uyghurkitap.com

ئالىمنى زالىم ئەيلەدى، فاسىقنى پارسا،
رەددى قەبۇل بىرلە ئەجەپ كارخانەدۇر.

— زەلىلى.

2) ئىلتىپات نەزىرى بىلەن قاراش ۋە تەلىپىگە يەتكۈزۈش.

قەبۇل ئەتمەك — رازى بولماق، رەت قىلماسلىق، مۇۋاپىق تاپماق:

قەبۇل ئەتكىل خۇدايا بۇ مۇناجات،
كى سەن دانايى سىررۇل خەفىييات.

— زەلىلى.

قەبۇل تۇتماق — «قەبۇل ئەتمەك» كە قاراڭ:

بۇ خىزمەتنى جان بىرلە تۇتتۇم قەبۇل،
قىلا ئالماغاي بولسەكىم ئۆزگە قۇل.

— ئا. نىزارى.

قەبۇل قىلماق — «قەبۇل ئەتمەك» كە قاراڭ:

مەدەد قىلغۇچى ئىككى ئالەمدە ئول،
كى ھەركىم دۇئاسىنى قىلغاي قەبۇل.

— ئا. نىزارى.

قەبۇلىيەت [قبوليت] (ئە) لاياقەتلىك، لايىقلىق، مۇناسىپلىق.

قەبىل [قبيل] (ئە) 1) ئوخشاش، كەبى، ئەينى:

سابىقەن ھەم قىسسە ئۆتمىش بۇ قەبىل،
سىدقىغە ئەسھابى كەھف ئەتتى دەلىل.

— نەۋايى.

2) گۇرۇھ، قىسىم؛ جىنس:

مەساكىنلەرىدۇر قەبىلدىن قەبىل،
قەبايىللەرىدۇر سەبىلدىن سەبىل.

— ئا. نىزارى.

قەبىلە [قبيلە] (ئە) قەبىلە، ئۇرۇق:

ئاتايۇ ئانايۇ قەبىلە بارى،
تاپىپ ئانى ئىلتىپ قەبايىل سارى.

— ئا. نىزارى.

قەبىھ [قبيح] (ئە) سەت، يامان، كۆرۈمسىز، ناچار:

قەبىھ ئەتمەك — يامان قىلماق، يامان قىلىپ ياراتماق:

قەبىھ ئەتتى نەۋايى، ھەق جەھاننى،
ئېلىدىن تۇتماغىل كۆز جۇز قەباھەت.

— نەۋايى.

قەپپان [قپان] (پ) چوڭ گىر.

قەپتان [قپتان] ئۇرۇشتا ساۋۇت (پولات كىيىم) ئىچىگە كىيىدىغان پاختىلىق تون.

قەتار [قطار] (ئە) قاتار، تىزىلغان، تىزىقلىق:

يۈرەكىم قان بولۇپ ئاقتى، بىرەر ھالىمنى سورمايسەن،
رەقىبلەرنىڭ قەتارىدا مېنى، ئەي شوخ، سورمايسەن.

— قەلەندەر.

قەتاران [قطاران] (ئە) قاتارىسىغا، قاتارلىشىپ، نۇرغۇن قاتار:

كۆڭۈل كۆرگەن زەمان مۇرغى سۇخەنگۇي،
تېرەكلەر دۇرۇر قەتاران لەبى لەب جۇي.

— زەلىلى.

قەتتىغ [قتغ] قاتتىق.

قەتتىق [قتق] قاتتىق.

قەترە [قطرە] (ئە) تامچە، تېمىم:

بۇ ئىشقىم بىرلە ئەقلىم بولسە جارىپ،
بولايىن جۇرئەسىدىن قەترە شارىب.

— موللا پازىل.

قەترەئى بەھر — دەريادىن تامچە، ناھايىتى ئاز:

نېچەكى پەيزى بىلە ئالەم تولۇپ،
قەترەئى بەھرىدىن ئەنىڭ كام بولۇپ.

— نەۋايى.

قەترەئى سۇ — سۇ تامچىسى:

يۈزۈڭ كۆرۈپ قىزاردى گۇل چەمەندە،
چۇبار ئانىڭ يۈزىندە قەترەئى سۇ.

— ھاپىز خارەزمى.

قەترەئى شەبنەم — شەبنەم تامچىسى:

ئەگەر شاھۇ گەدالار فانى بىلەسە ئۇشبۇ ئالەمنى،
يۈزىگە لۇتف نىشانىنى قىلغاي قەترەئى شەبنەم.

— ئەرشى.

قەترەئى ناران — كىچىككىنە شولا:

رەھم ئەيلەدى ھالىمغە ۋۇ كۆز ياشىن ئاقىتدى،
ئانداغكى تۇشەر گۇلىنىڭ ئۆزە قەترەئى ناران.

— ھاپىز خارەزمى.

قەترەبار [قطرەبار] (ئە + پ) قەترە تۆككۈچى، قەترە ياغدۇرغۇچى.

قەترەئەفشان [قطرەافشان] (ئە + پ) قەترە چاچقۇچى، زەر چاچقۇچى.

قەترەپاش [قطرەپاش] (ئە + پ) تامچە چاچقۇچى.

لىك قاچان قەھرى ئوتى چەكسە باش،
ئەفۋى سەھابى ئېتىبان قەترەپاش.

— نەۋايى.

قەترەرىز [قطرەريز] (ئە + پ) قەترە تۆككۈچى، تامچىلىغۇچى.

قەتل [قتل] (ئە) ئۆلتۈرۈش، قىرغىن:

نې قىلىپدۇرمەن، دېگىل ئەي شۇخ سىيمىنبەر ساڭا،
قولۇڭا باردۇر سېنىڭ قەتلىم ئۈچۈن خەنجەر ساڭا.

— قەلەندەر.

قەتل ئەتمەك — «قەتل قىلماق» قا قارالسۇن.
قەتل ئەتتى كۆزۈڭ كەرەشمە بىرلە،
تىرگۈزدى لەبلىڭ يەنە بەھادۇر.
— زەللى.

قەتل ئەيلەمەك — «قەتل قىلماق» قا قارالسۇن.
يادلىڭ ئەتتىم ھەجدى جەللادى بېتىپ قەتل ئەيلەدى،
تىغىدىن ھەرلەھزە يۈز تۈرلۈك ھىلاۋەتدۇر ماڭا.
— ناقىس.

قەتل قىلماق — ئۆلتۈرمەك، قىرغىن قىلماق:
سەداقەت قىلىچىن قىلىپ تېزرەك،
كى ئول دۇنى قەتل قىلماق كېرەك.
— ئا. نىزارى.

قەتلۇ ياغما — تالان ـ تاراج:
ئېلىمكىم بولۇپ قەتلۇ ياغماغە تۇش،
كېلىپ ئون ئۇلۇشتىن بويان بىر ئۇلۇش.
— نەۋائى.

قەتلى ئام قىلماق — قىرغىن قىلماق، ھەممىنى ئۆلتۈرمەك:
ئىشق تىغى قىلسە يۈزمىڭ قەتلى ئام،
نە قىساسۇ نەدىيەت، نە ئىنتىقام.
— نەۋائى.

قەتلە [قتلە] قېتىم، مەرتە، كەررە.

قەتلىيەۋەند [قتل پيوند] (ئە + پ) قەتل قىلغۇچى، ھالاك قىلغۇچى.

قەتلگاھ [قتلگاه] (ئە + پ) جىنايەتچىگە ئاممۇ ئالدىدا ئاشكارا ئۆلۈم جازاسى بېرىدىغان جاي، مەيدان.

قەتىغ [قتغ] «قەتتىغ» قە قارالسۇن.

قەتىق [قتق] «قەتتىق» قە قارالسۇن.

قەتئ [قطع] (ئە) 1) كېزىش، يۈرۈش، بېسىش؛
چۈدەربا رەۋشەن ئولدى خاترم سەير جەھان ئەتكەچ،
ھەياتى خىزىر تاپتىم قەتئ مەنزىل تەرك جەھان ئەتكەچ.
— زەللى.

2) ئۇزۇمەك، كەسمەك:
خىلۋەتى خاس كۆڭۈلدىن سۆھبەتى جان ئۆكسۈمەس،
جان ئىگەر قەتئ تەئەللۇق قىلسا جانان ئۆكسۈمەس.
— زەللى.

قەتئ ئەتمەك — كەزمەك، بېسىپ ئۆتمەك:
چۈ كەزگەن يولۇمدىن يۈز ئانچە بەئىد،
مۇنى قەتئ ئېتەرگە ئۈزۈلدى ئۈمىد.
— ئا. نىزارى.

قەتئ ئەيلەمەك — «قەتئ ئەتمەك» كە قارالسۇن:
فىراقىڭ دەشتىدىن قان يۇتۇپ سەيئۇلمەسلىك يىللار،
بىلادەشتىنى قەتئ ئەيلەپ، كېچىپ جاندىن تاپىپ جانا.
— شەۋقى.

قەتئ قىلماق — 1) كەزمەك، بېسىپ ئۆتمەك:
كېزىپ قەتئ قىلماقغە يول ئېھتىمال،
بۇ دەشتى دۇرۇر كىم قىيامەت مىسال.
— زەللى.

2) ئۈزمەك (ئۈمىد ئۈزمەك):
ئۈشبۇ مۇھلىك ۋەرتە ئىچرە گەرچى ئالمەمىش،
ھېچ ئۈمىدىم قەتئ قىلمان دوستىدىن ئەما ئۈمىد.
— نەۋائى.

قەتئى مەنازىل — سەپەر قىلماق، يول يۈرمەك:
ئەھلى تەرىقەت ئېيدىلەر شەرئى سىراتى مۇستەقىم،
قەتئى مەنازىل ئەتكەلى جۇززەئى مۇستەفا غەلەت.
— زەللى.

قەد [قد] (پ) بەدەن تۈزۈلۈشى، بوي، قەد، قامەت:
سەۋادى سايەئى سەرۋى قەدىڭ ئەگەر تۇسسە،
ئىكى جەھاندا يۈزۈمە قارا قىلايىن.
— ئەرشى.

قەددى ئەرئەر — سەرۋىدەك كېلىشكەن قەد:
قاش ھىلالى، ئېيدى كىرپىك، ناۋەكى دىلدۇر ئېرۇر،
قەددى ئەرئەر، لەئلى شەككەر، كۆزلەرى شەھلا يېگىت.
— ئەرشى.

قەددى جانان — جاناننىڭ قەددى:
قەددى جاناننى خىرامان بوستان ئىچرە كۆرۈپ،
يادى شەمشاد ئېيلەمەيۇ تەركى سەرۋ ناز قىل.
— ھاپىز خارەزمى.

قەددى شەمشاد — چىرايلىق قەد، كېلىشكەن قامەت:
قەددى شەمشادە شۇخى ئەنبەردىن پوشى پەرنىزادى،
كى ئاندىن تۇررە سۆزنىنى يەرگە شانەدۇر پەيدا.
— زەللى.

قەددى قامەت — كېلىشكەن، چىرايلىق قامەت:
فانوس كەبى شۆئلەسىدىن كېچە ـ لاكۆيدۇم،
تاكىيدى قەددى قامەتىغە پىراھەن شوخ.
— زەللى.

قەدەر [قدر] (ئە) 1) مىقدار، دەرىجە:
ئىسلام دىنىنى كۇفىر كۆزىگە نىسار ئېتەي،
يۈز مۇشتەرىچە قەدەر تاپىپدۇر بەھاسىدىن.
— زەللى.

2) تەقدىر، يازمىش، پۈتمۇش، ئاللانىڭ ئىرادىسى:
ئەگەر ھەرنە بولسا خۇدانىڭ ئىشى،
تاپالماس قەدەرنىڭ ئىلاجىن كىشى.
— ئا. نىزارى.

قەدەرگەر [قدرگير] (پ) ئوق ئاتقۇچى، مەرگەن.

قەدەری [قدری] (ئە) تەقدىرده پۈتۈلگەن، پىشانىسىگە پۈتۈلگەن؛ تەقدىرچىلىك تەرەپدارى، تەقدىرچى.

قەدەم [قدم] (ئە) چامدام، ئاياغ، قەدەم:

گۈلشەنى دۇنيادا تا قويدۇم قەدەم يۇز شۇكرىكىلم،
رەشك، ھەسرەتدىن رەقىبنىڭ يۇرەكى قاندۇر بۇگۈن.

— قەلەندەر.

قەدەم بەرقەدەم — قەدەمىۋ قەدەم، كەينى ـ كەينىدىن:

ئولكى قويۇپ بادىيادە ھەر قەدەم،
بۇ ھەم ئېتىپ پۈبە قەدەم بەر قەدەم.

— نەۋائى.

قەدەم تافەرق — باشتىن ـ ئاياغ:

نە ئەجەب باشدىن ئاياغىم دەرد بولسە، ئەي قەزا،
كىم نىگارىمنى قەدەم تا فەرق مەغرۇب ئەيلەدىڭ.

— نەۋائى.

قەدەم سۈرمەك — ماڭماق، قەدەم باسماق:

كى مۇندىن يەنە تەبرەدۇك يۈرگەلى،
سەفەر مېھنەتىدە قەدەم سۈرگەلى.

— ئا. نىزارى.

قەدەم قويماق — 1) بېرىپ يەتمەك:

يول بارۇرلەر ئېدى تۈنۈكۈن ھەم،
قويغۇچە ھىند كىشۋەرىغە قەدەم.

— نەۋائى.

2) قەسد قىلماق. 3) ئالتلانماق. 4) ئىرادە باغلىماق، نىيەت قىلماق، بىرەر ئىشقا كىرىشمەك.

قەدەمفەرسای [قەدم فرسای] (ئە + پ) مېڭىشتىن ئايىغى زەخمىلىنىش؛ قەدەم قويۇش.

قەدەمكەش [قدم كش] (ئە + پ) قەدەم باسقۇچى، يول يۈرگۈچى.

قەدەھ [قدح] (ئە) پىيالە، ئىچىملىك قاچىسى، رومكا، قەدەھ:

نەچچە ئۆزلۈك رىشتەسىگە قىلغانى ژابەستەلىك،
ئال ئاچىغ مەيلىك قەدەھ سىپقار دەمى ئۆزنى ئۇنۇت.

— ئەرشى.

قەدەھى خۇشگۇۋار — تەمى ياخشى، يېقىملىق مەي:

ساقى ئالىپ كەل قەدەھى خۇشگۇۋار،
بىرگە ئالىپ تارتاي ئانى خاجەۋار.

— نەۋائى.

قەدەھى دىلپەزىر — كۆڭۈلگە ياقىدىغان، تەملىك مەي:

ساقى، ئالىپ كەل قەدەھى دىلپەزىر،
ئەيلە مېنى جۇرئەسىدىن شېرگىر.

— نەۋائى.

قەدەھپايما [قدح پيما] (ئە + پ) مەي تۇنۇقۇچى، مەي قۇيغۇچى، ساقى:

مەستمەن بىر باقماغىدىنكىم ، جەھەنغا كەلمەگەي،
كۆزلەرى جامى بىلەن مۇنداغ قەدەھپايما يىگىت.

— ئەرشى.

قەدەھخار [قدح خوار] (ئە + پ) مەي ئىچكۈچى، مەيخور.

قەدەھچەش [قدح چش] (ئە + پ) قەدەھ كۆتۈرگۈچى، مەي ئىچكۈچى.

قەدەھكەش [قدح كش] (ئە + پ) مەيخور، مەي ئىچكۈچى.

قەدەھنۇش [قدح نوش] (ئە + پ) مەي ئىچكۈچى.

قەدەھلىك [قدح ليك] قەدەھكە قۇيۇلغان:

گۈل چاغى گۈلگۈن قەدەھلىك گۈل ئەراقىن سەۋت ئىلە،
بىخۇد ئولماي نەيلەيىن تۇتسا شەكەر گۈفتارە دۇر.

— ئەرشى.

قەدخەم [قدخم] (ئە + پ) قەددى پۈكۈلگەن، قەددى ئېگىلگەن.

قەدر [قدر] (ئە) قەدر كېچىسى — رامزاننىڭ 27 ـ كېچىسى (خاسىيەتلىك كېچە):

فەيزى ئىشكىن ئاچتىلەر كېچە مەگەركى قەدر ئىدى،
خەيلى كەبۇتەرى مەلەك قىلدىلەر ھەر تەرەپ سەلام.

— زەلىلى.

قەدىر I [قدر] (ئە) 1) جەمئىيەتتە، كىشىلەر ئارىسىدا تۇتقان ئورۇن، ئابرۇي، نوپۇز، ھۆرمەت:

كى يوق ئادەمى خەيلىگە ئېتىبار،
بۇ ھەيىنده فەساد ئەھلىنىڭ قەدرى بار.

— ئا. نىزارى.

قەدىر II [قدير] (ئە) كۈچلۈك، قۇدرەتلىك، ھەر نەرسىگە قادىر (خۇدا).

2) قىممەت، دەرىجە:

بادەئى لەئلىڭ ئۈچۈن ئەزمى خەرابات ئەتكەلى،
رىندلەر ئىچرە ئېرۇر قەدرىم بىيىك، شانىم ئەزىز.

— نەۋائى.

قەدىردان [قدردان] (ئە + پ) ئەڭ يېقىن، ھۆرمەتلىك؛ مېھرىبان:

فەقىر ئەھلىگە لۇتف ئىلە مېھرىبان،
ئەزىز قەدىرلەرگە تەخى قەدىردان.

— ئا. نىزارى.

قەدىردانلىق [قدردانلق] ئەڭ يېقىنلىق، مېھرىبانلىق:

تەۋاق ئەتمەدىڭ قەدىردانلىق بىلە،
كى ئەجز ئەتمەدىڭ ناتەۋانلىق بىلە.

— ئا. نىزارى.

قەدىم [قديم] (ئە) ئىلگىرى، بۇرۇن:
قەدىم ئېردۈك بارى مەۋجۇدلەردىن،
ئېرۇرمىز بىز ئۇچار شەھۋەتلەردىن.
— موللا پازىل.

قەرا [قرا] «قارا» غا قارالسۇن.
ئەي ئىشق، نېتىپ ئول قەرا كۆزنى كۆرەينىكىم،
كۆزنىڭ قەراسىنى ھەجرىدە ئىشك ئەيلەدى زايىل.
— نەۋايى.

قەرابە [قرابه] (ئە) قېرىنداش، تۇغقان:
رەسۇلى خۇداغە سەھابە بۇلار،
ئەرەب سەييىدىگە قەرابە بۇلار.
— ئا. نىزارى.

قەرابەت [قرابت] (ئە) يېقىملىق، قېرىنداشلىق، تۇغقانلىق.

قەرار I [قرار] (ئە) 1) تىنچلىق، ئارام، جىملىق، خاتىرجەملىك:
قارازۇلغۇڭ ئالدى قەرارىم مېنىڭ،
قارا ئەيلەدى رۇزگارىم مېنىڭ.
— ئا. نىزارى.

2) ئىلاج:
سەفھەغە يازماي قەرارىم يوق ئىدى،
بۇ رەقەمدە ئىختىيارىم يوق ئىدى.
— نەۋايى.

3) بىرەر ئىش، مەسىلە ھەققىدە قوبۇل قىلىنغان توختام، ھۆكۈم، قارار.
قەرار بەرمەك — 1) ئېنىق پىكىرگە كەلمەك. 2) مۇقەررەر قىلماق.
قەرار تاپماق — مۇستەھكەملەنمەك؛ ئورۇنلىشىپ قالماق، تۇرۇپ قالماق:
بولۇپ ئارزۇ بىزگە ئەمدى يار،
كى ئۆز شەھرىمىز ئىچرە تاپساق قەرار.
— ئا. نىزارى.
قەرار تۇتماق — جايلاشماق، ماكان تۇتماق:
سەفىنە ئوساقىدا تۇتتى قەرار،
چىقاردى تەنەئنۇم ھەزاران، ھەزار.
— ئا. نىزارى.
قەرار قىلماسلىق — خاتىرجەم بولماسلىق، تىنچلىنالماسلىق:
سەنسىز قەرار قىلماسمەن، ئەيب قىلمەكىم،
ئارامۇ سەبر سەندىن ئوڭمىن جانۇ تەندە يوق.
— ھاپىز خارەزمى.
قەرارۇ سەبر — سەۋر ـ تاقەت:
قەرارۇ سەبرى قىلماسلەر مۇھەببەت شەربەتىن ئىچكەن،
ئانىڭ شەمئى جەمالىغە بولۇر مانەندە پەرۋانە.
— ھۇزۇرى.

قەرار II [قرار] (ئە) ئىدىش، خالتا، قاپ:
ھەر نە بۇتكۈم بار ئېردى غار ئىچرە،
ئىككىسىدىن سالدى بىر قەرار ئىچرە.
— نەۋايى.

قەرارتماق [قرارتماق] قارايتماق.
قەرار تۇرماق [قرارتورماق] قارايتۇرماق.
قەرارماق [قرارماق] «قارارماق» قا قارالسۇن.
قەراغ [قراغ] «قاراغ» قا قارالسۇن.
ئەسھابۇ ئەۋلادى نەبى شەھزادە كەۋنەين ئەيلى،
جەننەت گۈلىنىڭ بۇلبۇلى قىلسام ئەنى سۇرمە قەراغ.
— شەۋقى.

قەراغات [قراغات] بىر خىل ئۆسۈملۈك — قارىقات:
ھەمە چۆل بولدى ياخشى باغ باغات،
بۇلارنىڭ ئورنىغە ئۈندى قەراغات.
— موللا پازىل.

قەراقچى [قراقچى] قاراقچى، يول توسار.

قەرانفۇل [قرنفل] (ئە) ئۇششاق مىخقا ئوخشايدىغان بىر خىل خۇشبۇي دورا، قەلەمپۇر مۇنچاق:
گەھ ئول سۇنبۇلى تەر قەرانفۇل ساچىپ،
قەرەنفۇل دەغى گاھى سۇنبۇل ساچىپ.
— نەۋايى.

قەربان [قربان] (ئە) ئوقدان، كامالەك ئوقىنىڭ خالتىسى:
قاشى بۇ چاك كۆڭۈلدىن ئەيرۇ،
فىل مەسەل يايى ئېرۇر قەربانسىز.
— نەۋايى.

قەرچىغاي [قرچيغای] قارچۇغا:
كۆزۈمدىن ئۇچتى ئول ئاي، پەرىمۇ ژەيا بىر قۇش،
كەبۇ تەرمەن ـ ئۇنىڭ ئاۋى، ئول قاچىغاي ـ ئۇقاب.
— بىلاي نازىم.

قەرداش [قرداش] دوست، بۇرادەر، يېقىن؛ تۇغقان:
چۇ كۆرمەي ژافا يار، قەرداشىدىن،
كى تاشلاپ بارىنى كېچىپ باشىدىن.
— ئا. نىزارى.

قەرزخاھ [قرض خواه] (ئە + پ) قەرز بەرگۈچى ۋە قەرزنى تەلەپ قىلغۇچى:
ئەيلەدى چۇن ژەجھنى خاكى سىياھ،
ژەگدە ئېتىپ قىلدى غۇلۇ قەرزخاھ.
— ئا. نىزارى.

قەرغە [قرغە] قاغا.

قەرقەف [قرقف] (ئە) مەي؛ سوغۇق سۇ.
قەرقەف ئاتەشىن بىلە ساقى نەۋ بەھار ئىشق،
دەرۇى تەسەلسۇل ئەيلەمەك يەتكۈچە سىنماسۇن زىياۋ.
— زەللى.

قەرن [قرن] (ئە) ئەسىر، دەۋر:
تارتسە يۈز قەرن خىرەد خازىنى،
چەكمەگەي ئانماق كۆپىدىن ئازىنى.
— نەۋائى.

قەرنە [قرنە] (ئە) ئەسىر:
كوچەۋۇ بازاركوي ئىچرە تاپىلماس ئىستەمەك،
قەرنەلەر ئۆتتى زەللىدۇر گەدائى يەتتە تەن.
— زەللى.

قەرى I [قرى] ياشانغان، قېرى:
بەرشىم ئەيلەبان ئەۋقات قىلغاي،
قەرى، قىزۇ جۇۋان سىيماپ قىلغاي.
— مۇللا پازىل.

قەرى II [قرى] قولىنماق ئۈچىدىن جەينەككىچە بولغان ئارىلىققا تەڭ ئۇزۇنلۇق ئۆلچىمى بىرلىكى؛ گەز:
مەشەققەتتىن يىگىتنى ئەل قەرى دەر،
كى قازىلمىش ئىككى ـ ئۈچ يۈز قەرى يەر.
— نەۋائى.

قەرىب [قريب] (ئە) يېقىن، قېرىنداش:
كۆزى خۇنغە ئامىز ئېرۇر ئەندەلىب،
قىزىلگۈلنىڭ ئولدى خەزانى قەرىب.
— ئا. نىزارى.

قەرىب بولماق — يېقىنلاشماق:
نەزارىغە ۋەھدەتنى قىلغىل نەسىب،
ھەقىقى جەمالىغە بولسۇن قەرىب.
— ئا. نىزارى.

قەرىب قىلماق — يېقىنلاشتۇرماق:
شەك ئېرمەس خۇدا ئۆزىگە قىلسە قەرىب،
چىراكىم بولۇپدۇر شەھادەت نەسىب.
— ئا. نىزارى.

قەرىش [قريش] غېرىچ (قول بارماقلىرىنى ئاچقاندا باش بارماقتىن چىمچىلاققىچە بولغان ئارىلىق):
زۇلفى ئېگىنگە يېتەر گەر سەچى يەرگە سۆدەلۇر،
تېڭدۇرۇر قەيدىم ئۇچۇن گەر بىر قەرىش، بىر يۈز قۇلاچ.
— نەۋائى.

قەرىن [قرين] (ئە) 1) يېقىن، يېقىن ئادەم، ھەمسۆھبەت:
يەنە «ھا» سى ھىجرانغە بولدى قەرىن،
«ئەلف» دە قەددىدۇر ئەلەمگە يەقىن.
— ئا. نىزارى.

2) باغلىق، كىرىشكەن، مەشغۇل:
كىم مېنى ئەل ئەھلى يەقىن ئاڭلاغاي،
تەقۋىيۇ تاقەتتە قەرىن ئاڭلاغاي.
— نەۋائى.

قەرىن بولماق — يېقىنلاشماق:
كى ھۇبى دىگەنگە بولۇپمىز يەقىن،
ۋە بەلكىم شەھەرگە بولۇپمىز قەرىن.
— ئا. نىزارى.

قەرىنداش [قرينداش] بىر تۇغقان (ئاكا ـ ئۇكا، ئاچا ـ سىڭىل)؛ قېرىنداش:
كى ئەسرارىدىن ئەندەك كىچىك ياشىغە،
قىلىپ ئاشكارا قەرىنداشىغە.
— ئا. نىزارى.

خۇرشىد يۈزۈڭنى ئەي قەرىنداش،
ئول كۈن يەنە كۆرمەسەم ئىكەن كاش.
— مۇللا نىياز.

قەرىيە [قريە] (ئە) يېزا، كەنت، مەھەللە، قىشلاق:
نەچە قەرىيە ۋە كەنتلەرنى باسىپ،
ئۆزە تۆپە مۇلكىگە باردىم يېتىپ.
— ئا. نىزارى.

قەزا I [قضا] (ئە) 1) بالا، قازا، ئەجەل، ئۆلۈم:
قەزا سۆدەبان ھەربىرىن ھەرقەيان،
بىرىنى بۇيان قويدى، بىرىنى ئۇيان.
— ئا. نىزارى.

2) ئەزەلدىن بەلگىلەنگەن تەقدىر:
فىراق ئىلكىدە ئەي يەتمۇب جانىم بولماغىل دىلگىر،
قەزاغا رو بېرىپ قىلغان ئەمەستۇر ھېچكىم تەغىيىر.
— زەللى.

3) تەكرى ئىرادىسى:
بەندە ئاجىزغە قەزادىن گۆر ئەزابى يەتسەلەر،
رەھىم ئېتىپ دەفئ ئەيلەگەن سۇلتانى غەففارىمغە ئەرز.
— شەۋقى.

قەزا كەلمەك — ئەجەل يەتمەك، ئۆلمەك:
تۇت ئەي ساقىيا بىزگە جامى رىزا،
ئانى سىپقاراي كەلسە نەچە قەزا.
— ئا. نىزارى.

قەزاۋۇ قەدەر — بالا ـ قازا، تاسادىپىي ۋەقە:
ئىرادە بۇ ئېركەن نىچۈك ئەيلەيىن،
قەزاۋۇ قەدەرنىڭ ئىشىن بىلمەيىن.
— ئا. نىزارى.

قەزائى مامەزا — بېجىرىلمەي قالغان ئىشلارنى

بېجىرىش:
قەزائى مامەزاچۇن فەۋتى ھال ئەيلەر، زىھى ھەسرەت،
مۇۋەفەق ئولكى ئەۋۋەلدىن بولۇر ئۆز ۋاقتىدىن ئاگەھ.
— نەۋايى.

قەزا يەتمەك — ئۆلمەك، ۋاپات بولماق، ئالەمدىن ئۆتمەك:
قەزا يەتسە كەتسەم ئىدى ئالىدا،
قالىپمەن نېتەي ئەمدى دۇنبالىدا.
— ئا. نىزارى.

قەزايى ۋۇدۇد — ئىرادە قىلىنغان ئۆلۈم:
قىلىپ ئىشنى سوڭرە پۇشەيمان نەسۇد،
بۇ ئېرمىش قىزىڭغە قەزايى ۋۇدۇد.
— ئا. نىزارى.

قەزا II [قضا] (ئە) قازىلىق.

قەزارا [قضارا] (ئە + پ) ئويلىمىغان يەردىن، تاسادىپىي، توساتتىن:
قەزارا كىرىپمىز سەفىنە ئارا،
كىرىپ مال ئانداغ خەزىنە ئارا.
— ئا. نىزارى.

قەزايا [قضايا] (ئە) بۇيرۇقلار، ھۆكۈملەر؛ دەۋالار:
كى دارغە چۇن يەتتى بارغان رەسۇل،
سىكەندەر قەزاياسىغە بەردى تۇل.
— نەۋايى.

قەس [قس] (ئە) پوپ (خرىستىئانلارنىڭ).
بۆشوككە سالدىلار بۇ قەيس قەسنى،
ياتا ئېردى شوراپ ھەردەم لەبىنى.
— موللا پازىل.

قەساس [قصاس] (ئە) ئۆچ ئېلىش، قىساس:
قەساسىغە ئاستى ئانى دارغە،
بالا دەردىدە تۇردى ئۇ زارغە.
— ئا. نىزارى.

قەساۋەت [قساوت] (ئە) رەھىمسىزلىك، زالىملىق، قاتتىقلىق:
قارا بەختىم ئۇشول مەھبۇب جاندىن لەززەت ئالمايدۇر،
دىلىم ھەرگىز ئېرىمايدۇر قەساۋەتدىن ھەجەر يەڭلىغ.
— شەۋقى.

قەسايىد [قصايد] (ئە) قەسىدىلەر:
نەۋا سازلىق ئەيلەدى ئول زەمان،
قەسايىد بىلە نەقشى قىلدى ئەيان.
— ئا. نىزارى.

قەسەب [قصب] (ئە) زەر ئارىلاشتۇرۇپ توقۇلغان نېپىز رەخت.

قەسەبە [قصبە] (ئە) چوڭ قىشلاق، شەھەرچە:
كەشمەگەن شەھرۇ قەسەبە قالمادى،
بىر خەبەر ھېچكىم ئۇلاردىن ئالمادى.
— زەلىلى.

قەسەبپۇش [قصب پوش] (ئە + پ) 1) پەردە:
شەھد ئىككى لەبى، ۋەلى رەتەبنۇش،
بەدر ئىككى يۈزى، ۋەلى قەسەبپۇش.
— نەۋايى.

2) زەرباپ تون كىيگەن:
سۇمۇردى ئۇيلە شەمشادى قەسەبپۇش،
كى مۇندىن ئالدى ئانىڭ ئىچىگە ھۇش.
— نەۋايى.

قەسد [قصد] (ئە) مەقسەت، نىيەت:
قىزىغ بولغانچە سەۋتى تەبلى پەرداز،
ئېگىز پەرۋازلىقنى قەسد ئېتىپ باز.
— ناقىس.

قەسد قىلماق — مەقسەت قىلماق، نىيەت قىلماق:
بەسى شىرىن ئىشدۇركى ئەفسانەسىن،
ئەگەر قەسد قىلسە ئانىڭ دانەسىن.
— ئا. نىزارى.

قەسىر [قصر] (ئە) ئوردا، ساراي؛ قورغان:
قەرىدون تەختى بىرلە كىسراۋ تاقىن مىننەتىن چەكمەم،
مەجازى شاھلەر قەسرۇ رەۋاقىن مىننەتىن چەكمەم.
— زەلىلى.

قەسرى تاقى — ساراي گۈمبىزى:
كېچەلەر ئەنجۇم فەلەكلەر دادىمە، رەۋشەن دېگىل،
كىم يۈز ئاچمىش قەسرى تاقى ئۆزرە ئول شەمئى چىگىل.
— ناقىس.

قەسرى دەۋلەت — ھۆكۈمرانلىق بىناسى:
رەزم مەيدانىدىن يانىپ شادان،
قەسرى دەۋلەتنى قىلساڭ ئابادان.
— نەۋايى.

قەسرى سەندەل — سەندەل دەرىخىدىن قۇرۇلغان قەسىر.

قەسرى كافۇرى — ئاپئاق، چىرايلىق بىنا.

قەسرنىشىن [قصرنشين] (ئە + پ) قەسىردە تۇرغۇچى.

قەسسام [قسام] (ئە) تەقسىم قىلغۇچى، ئۈلەشتۈرگۈچى، رىزىق بۆلگۈچى:
قەسسامى ئەزەلكىم بۇ جەھاننى ياراتىپدۇر،
بەئزىنى فەقىر، بەئزىنى ئەزىز ياراتىپدۇر.
— مىسكىن.

قەسسامە [قسامە] (ئە) قەسەم، ئانت:
مۇسا ئەلەيھىسسەلام ئول ئىككى قەۋمىغە كىم، مەقتۇل ئەلەر-نىڭ ئاراسىدە تاپىلىپ ئېردى، قەسسامىغە ھۆكم قىلدى.
— نەۋائى.

قەسۇر [قصور] (ئە) «قەسر» نىڭ كۆپلۈكى — قەسرلەر:
جەمال گەۋھەرى يەكتاغا مۇنتەزىر بولۇبان. بېھىشت ھۇرى قەسۇر باغى ئالى رىزۋان چەرخ.
— شەۋقى.

قەسىدە [قصيده] (ئە) بىراۋنى ماختاپ، مەدھىيەلەپ يازغان شېئىر، مەدھىيە:
ئوقۇپ بىر قەسىدە چۇ باغقە قاراپ،
ئىشىتتى بۇ سۆزنى ئاتاسى ماراپ.
— ئا. نىزارى.

قەسىدەگۇي [قصيده‌گوى] (ئە + پ) قەسىدە يازغۇچى شائىر.

قەقنۇس [ققنوس // ققنس] (پ) ئەپسانىۋى چوڭ قۇش:
سۆز دىلدىن پەيكەرى قەقنۇسنىڭ كۆيگەنلەرىن،
فەھم ئېتەرمەن بۇ كۆڭۈلدە سوز ھىجرانىن كۆرۈپ.
— ئەرشى.

قەقنۇسۋار [ققنسوار] (پ) قەقنۇسدەك، قەقنۇس كەبى:
چۈنكى قەقنۇسلىق ئەيلەبان ئىزھار،
ئوت سالىپ ئالدىم ئىچرە قەقنۇسۋار.
— نەۋائى.

قەقشال [ققشال] قاقشال.

قەلاۋۇز [قلاوز] يېتەكچى، يول باشلىغۇچى:
غەزەپدۇر بىر قاراقچى سەختگىرى،
ئەلەمچىيۇ قەلاۋۇزۇ بورىيدى.
— مۇللا پازىل.

قەلئە [قلعه] (ئە) قورغان، ئوردا؛ شەھەر:
تۇرۇسكە دىگەن قەلئە ساری يۇرۇپ،
يېتىپ مۇندا ھەم تۇرفە ئىشلار كۆرۈپ.
— ئا. نىزارى.

قەلئەبەندان [قلعه‌بندان] (ئە + پ) قامال، مۇھاسىرە:
كېلىپ بۇ شەھر بولدى قەلئەبەندان،
كىرىپ قورغانغە ئول گۈل بەرگى خەندان.
— نەۋائى.

قەلئەدار [قلعه‌دار] (ئە + پ) قەلئە باشلىقى، قەلئە بېگى.

قەلئەۋار [قلعه‌وار] (ئە + پ) قەلئەگە ئوخشاش، قەلئە كەبى.

قەلەم [قلم] (ئە) خەت يېزىش قورالى، قەلەم:
ئالىپ ئىلكىگە ئەژدەرۋەش قەلەمنى،
يازىپدۇر سەفھەگە مۇنداغ رەقەمنى.
— ناقىس.

قەلەم ئەھلى — يازغۇچى، شائىر، ئەدىب؛ خەتتات، نەققاش.

قەلەم بەقەلەم — تامامەن، پۈتۈنلەي، تۈگەل.

قەلەم چەكمەك — يازماق، قەيد قىلماق.

قەلەم سالماق — يازماق.

قەلەم سۇرمەك — خەت يازماق.

قەلەم ئۇرماق — يازماق، قەيد قىلماق.

قەلەمدان [قلم دان] (ئە + پ) قەلەم سالىدىغان قاچا، قەلەمدان:
قەلەمدان ئىچرە مەن بولدۇم گىرىفتار،
ۋەگەر نە ئورنۇم ئېردى تاقى دەستار.
— مۇللا پازىل.

قەلەمرەۋ [قلم رو] (ئە) مۇلك، قول ئاستىدىكى يەرلەر.

قەلەمزەن [قلم زن] (ئە + پ) يازغۇچى، كاتىب؛ مەنسەپدار:
قەلەمزەنگە بولۇپ سۇرمەك قەلەم فەن،
يانىدە كارفەرما ھەم قەلەمزەن.
— نەۋائى.

قەلەم گۈن [قلم گون] (ئە + پ) قارا.

قەلەمكەش [قلم كش] (ئە + پ) يازغۇچى، كاتىپ.

قەلەندەر [قلندر] (پ) تەركىي دۇنيا قىلغان كىشى، دەرۋىش.

قەلەندەران [قلندران] (پ) قەلەندەرلەر:
ئالتۇن ئايغىدىن غۇرۇر ئەيلەسە ئەغنىيايى دۇن،
تەرز قەلەندەران كۆرۈڭ كەللەگى ئۇستىغان قەدەھ.
— زەلىلى.

قەلەندەرخانە [قلندرخانه] (پ) قەلەندەرلەرنىڭ جەم بولىدىغان جايى، قەلەندەرلەر چۇشىدىغان ئۆي.

قەلەندەرپىشە [قلندرپيشه] (پ) قەلەندەرلىكنى ئادەت قىلغان كىشى، قەلەندەر.

قەلەندەرۋار [قلندروار] (پ) قەلەندەرلەرچە، قەلەندەرگە ئوخشاش، قەلەندەر كەبى:
قەلەندەرۋار ئولۇبان كوچەئى تەرك ئىچرە سەير ئەتكىل،
كى ئەيسادەك كىشىگە ئىگىنەدىن ماجرا ئاخىر.
— زەلىلى.

قەلەندەرۋەش [قلندروش] (پ) قەلەندەر تەبىئەت،

پەرۋاسىز، ھەممە نەرسىگە ئېتىبارسىز قارايدىغان:
كىم ئېرۇر ئۇشبۇ ئىشى قەللاشلىق،
رىندۇ قەلەندەرۋەشۇ ئەۋباشلىق.
— نەۋائى.

قەلب I [قلب] (ئە) 1) يۈرەك، دىل؛ ھەر نەرسىنىڭ مەركىزى، ئوتتۇرىسى:
ئەي خۇدا رەھىم ئەيلەگىل بىچارە ئۇممەت ھالىغە،
رۇشدى ئىرفاندىن كېيىن يارەببى قەلبى لاتۇزىغ.
— شەۋقى.

قەلب ئارا تۇرماق — ئوتتۇرىدا تۇرماق.

قەلب II [قلب] (ئە) 1) ھەرقانداق نەرسىنىڭ تەتۇرى؛ يالغان، ساختا. 2) ھىيلىگەر، ئالدامچى، ناپاك:
گەر ياشۇردى بىلىپ سەلاھ سۆزىن،
ئۆزىنى قەلبۇ ھىلەساز ئەتدى.
— نەۋائى.

قەلبەكى [قلبەكى] (ئە + پ) ھىيلىگەرلىك، ئالدامچىلىق مەقسەتلىرى بىلەن ئەسلىدىكىگە ئوخشىتىپ قىلىنغان؛ ساختا، ياسالما، يالغان.

قەلبگاھ [قلب گاه] (ئە + پ) ئارىلىق، ئوتتۇرىلىق، مەركەز.

قەلتەبان [قلتبان] (پ) 1) ئەر ـ ئاياللارنى پاھىشە قىلىشقا تونۇشتۇرغۇچى. 2) ئىپلاس، رەزىل ئادەم.

قەللاب [قلاب] (ئە) ساختا، ئالدامچى، ھىيلىگەر (ئادەم):
مېنىڭ كۆڭلۈمنى بەند ئەتتى سېنىڭ ئول زۇلفى قەللابىڭ،
نەچۈك قىلساڭ قىل ئەمدى چارە يوقدۇر ئەمدى مەن قايىل.
— موللا ئەلەم.

قەللاش [قلاش] (ئە) ھېچنەرسىسى يوق، مۇقىم بىر يەردە تۇرمايدىغان، ماكانسىز، لاماكان:
فەقىرۇ مىسكىنۇ مۇھتاجلارنى،
گەداۋۇ مۇفلىسۇ قەللاشلارنى.
— موللا پازىل.

قەلىل [قليل] (ئە) ئاز، كەم:
كى خەمسە كالامىد باردۇر تەۋىل،
قىلىپ شىمەئى سۆزنى مۇندا قەلىل.
— ئا. نىزارى.

قەمار [قمار] (ئە) قىمار.

قەمەر [قمر] (ئە) ئاي:
پەرتەۋى ھۇسنۇڭ قەمەرمۇ، لەززەتى لەئلى شەكەر،
بولۇبان شىرىن سەمەر ھەر سۆزىدىن ھاسىل يىگىت.
— ئەرشى.

قەمەر چېھر [قمرچهر] (ئە + پ) چىرايى ئايدەك، ئاي يۈزلۈك، گۈزەل.

قەمەرسىما [قمرسيما] (ئە) ئاي يۈزلۈك، گۈزەل:
فەلەك قالىب بۇراقىڭدىن ئېمەس ۋەسفى فەلەك سۈرئەت،
قەمەر يارۇب جەمالىڭدىن ئېمەس ئەتلەك قەمەرسىيما.
— نەۋائى.

قەمەرۋەش [قمروش] (ئە + پ) ئايغا ئوخشاش، گۈزەل.

قەمبەر [قمبر] (ئە) كوكۇلا، خورازنىڭ تاجى:
قەدەم قويدۇڭ ئۆزۈڭنى چاغلاماي مەقسۇد ئالىيغە،
رەفىق ئولماقغە يول قەتئىيدە رۇخسەت قۇركى قەمبەرتاپ.
— ناقىس.

قەمچى [قمچى] قامچا.

قەمىس [قميص] (ئە) كۆڭلەك، ئىچ كىيىم.

قەمىش [قميش] قومۇش.

قەنا [قنا] ئاياللار تىرنىقىغا سۈرتسە تىرناقنى قىزارتىدىغان بىر خىل ئوت، خېنە.

قەنائەت [قناعت] (ئە) 1) ئازغا ياكى بارىغا كۆنۈش، بارى بىلەن كۆپايىلىنىش:
فەقىرلىق بىناسىنى قىلغىل بەلەند،
قەنائەت تەرىقىدە قىل ئەجۇمەند.
— ئا. نىزارى.

2) تەمەسزلىك:
ھەر كىشى بول زەنجىدىن ئولسە يىراق،
سەبرۇ قەنائەت بەردىن ياخشىراق.
— نەۋائى.

قەنائەت ئەيلەمەك — كۆپايىلەنمەك، سەبرى قىلماق، بەرداشلىق بەرمەك.

قەنائەت قىلماق — «قەنائەت ئەيلەمەك» كە قارالسۇن.

قەنات [قنات] قانات:
ئېرور قۇمرى بوينى ئۆزە تەۋقىدار،
كى ئاۋاز ئەيلەپ قەناتىن ئۇرار.
— ئا. نىزارى.

قەند [قند] (پ) قەنت، شېكەر:
بىرى شەربەت قىلىپ قەندۇ شەكەرنى،
كەباب ئەيلەپ بىرى جانۇ جىگەرنى.
— موللا پازىل.

قەندىل [قنديل] (ئە) نۇرغۇن شام قادايدىغان ئاسما شامدان:
شەرىئەت قەندىلىنى رەۋشەن ئەيلەپ رەھنەمۇن بولدۇڭ،
تەرىقەد مەسنەدىدە مەھدى ئاخىر زەمان ئەيلەر.
— زەلىلى.

قەندىلى جەھان تاب — جاھاننى يورۇتقۇچى قەندىل:
ئاي كېچە قەندىلى جەھان تاب ئاڭا،
قەۋسى قۇزەھ ھەيئەتى مېھراب ئاڭا.
— نەۋابى.

قەنى [قانى] قېنى (سوئال ئالماش):
ھەر سۇبھىدەم بۇ خەستەجان ئىڭراپ چىكەر تۇرلۇك فىغان،
ئىمكان قەنى يۈتماسقە قان يوق بولسەگەر ئول لەئل لەب.
— ناقىس.

قەھەت [قحط] (ئە) ئاچارچىلىق، ئاچلىق.

قەھەت ئەندىش [قحط انديش] (ئە + پ) قەھەتچىلىكنى، قىممەتچىلىكنى خالىغۇچى.

قەھبە [قحبه] (ئە) بۇزۇق، پاھىشە ئايال.

قەھبەۋار [قحبەوار] (ئە + پ) پاھىشە كەبى، بۇزۇق خوتۇندەك.

قەھر [قهر] (ئە) غەزەپ، ئاچچىق:
نىزارىنى زار ئەتمەگىل دەھر ئارا،
داغى تاڭلا كۆيدۈرمەگىل قەھر ئارا.
— ئا. نىزارى.

قەھرى خۇدا — خۇدانىڭ غەزىپى:
قەۋمى ئادىنى ھەلاك ئەتمىش ئۇشول قەھرى خۇدا،
ئەسلى بىلسەڭ ئۇشبۇ سۆزنى بار سەرسەردىن ئەمەس.
— شەۋقى.

قەھقەھە [قهقهه] (ئە) قاھ ـ قاھ (ئاۋاز تەقلىد):
بىر كۈنى قىلدى تەكەللۇم ناز ئېتىپ يارىم ماڭا،
قەھقەھە بىرلە كۈلۈپ ئول يارى دىلدارىم ماڭا.
— بىلال نازىم.

قەھھار [قهار] (ئە) غەزەپلەنگۈچى؛ زالىم؛ ئۆلتۈرگۈچى؛ مۇتلەق ھاكىم؛ خۇدا:
قەدەم ھەمدىڭغە قويغايمەن بەيەكبار،
كى سەن سەن ۋاھىدەل قەھھارۇ جەببار.
— زەلىلى.

قەھھارلىغ [قهارليغ] قەھرلىك، غەزەپلىك.

قەۋاىفل [قوافل] (ئە) «قافىلە» نىڭ كۆپلۈكى:
ھەمە كارۋان باشى ئېردى ئاتام،
ئىدى زىردەستى قەۋاىفل تەمام.
— ئا. نىزارى.

قەۋائىد [قواعد] (ئە) «قائىدە» نىڭ كۆپلۈكى.

قەۋس [قوس] (ئە) 1) ياي، كامالەك، ياچاق:
قەۋسۇ قۇزەھكە مەشقدۇر قاشى ھىلالىدىن نىشان،
غەمزە ئوقىنى گەزلەگەچ جانۇ كۆڭۈل شىكارىمەن.
— مەسكىن.

2) ئاسماننىڭ ئون ئىككى بۇرچىدىن توققۇزىنچىسى:
قەۋس بولدى يولدا چىللەنىشىن،
جەدىي نەززارەسىدە قۇللەگۈزىن.
— نەۋابى.

قەۋسەيىن [قوسين] (ئە) 1) «قەۋس» نىڭ كۆپلۈكى:
مەكان گەر لامەكان ئېردى بەسى فەزلى شەرافەتدىن،
يەقىن ئول نەۋئەكىم قەۋسەيىندىن تاپتى مەكان ئاندا.
— ئەرشى.

قەۋس مانەند [قوس مانند] (ئە + پ) يايەك، كامانەك، كامالەك كەبى ئېگىلگەن.

قەۋل [قول] (ئە) گەپ، سۆز؛ ھەدىس:
تەۋەككۈلغە نۇقسان يېتمەپ قەۋلىدىن،
كى فىكىر ئەتمەدىڭ ئاخىر ھەۋلەدىن.
— ئا. نىزارى.

قەۋل ئەيلەمەك — سۆزلىمەك، گەپ قىلماق:
چۇ مەھزۇنغە شەرت ئەتتى جانانەسى،
كى قەۋل ئەيلەبان ئۆزۈر پەيمانەسى.
— ئا. نىزارى.

قەۋلى پەيغەمبەر — پەيغەمبەر سۆزى:
شاھ راھ شەرئىنى تا ئۆلگۈنچە تەرك ئەتمەگىل،
قەۋلى پەيغەمبەر دۇرۇر ئۇممەتكە دەستۇرۇل ئەمەل.
— زەلىلى.

قەۋلى راست — راست گەپ، ھەق گەپ:
مەنسۇر ئېرۇر ھەق پەرەس،
ئالا بىرلە قەۋلى راست،
ئۆزىنى قىلىپ بەندەئى خاس،
ئەقىل ھەيران ئەردىيا.
— «داستانى مەنسۇر» دىن.

قەۋلى كەززاف — يالغانچى، ئالدامچىنىڭ سۆزى:
غەرىش چىقماغىل ئەدل ئىنسافدىن،
كى پەرھىز قىل قەۋلى كەززافدىن.
— ئا. نىزارى.

قەۋل ـ گۇفتار [قول گفتار] (ئە + پ) گەپ ـ سۆز:
دېدى ئول كىشى تۇرفە ئەسرارنى،
خەتا ئەيلەدىڭ قەۋل ـ گۇفتارنى.
— ئا. نىزارى.

قەۋم [قوم] (ئە) 1) كىشىلەر توپى، گۇرۇھى؛ خەلق:
ھەمە گۇمراھلارنىڭ پىشەۋاسى،
يېتەلمەس قەۋمىغە قىلغان خەفاسى.
2) ئۇرۇق:
كەلسە ھەفتاد دۇ مىللەت فىرقەسىدىن قەۋملەر،

ئېنتىرازۇ مەزھەبۇ ئايىن ئۇچۇن قىلماق جەدەل.
— زەللىي.

قەۋمۇخەيل — ئەل ۋە جامائەت:
قەۋمۇخەيلى بارى قالىپ غافىل،
ئول قارا تۇندە ھەستۇ لايەققىل.
— نەۋائى.

قەۋمى زىيارەتى — كىشىلەردىن ھال ـ ئەھۋال سوراش، كىشىلەرنىڭ ھالىدىن خەۋەر ئېلىش، زىيارەت قىلىش.

قەۋمى نادان — نادان كىشىلەر، نادان، جاھىل ئەل.

قەۋمى نۆھ — نۆھ ئەلەيھىسسالام قەۋمى:
سەرتاسەر جەھانغە ياغسە بالاي توفان،
ئەي، قەۋمى نۆھ قورقمايمۇ، ھەق كىشتىبان ئەمەسمۇ؟
— زەللىي.

قەۋماغ [قاوماغ] قوغلىماق، سۈرمەك.

قەۋۋالە [قوالە] (ئە) خۇش سۆھبەت؛ غەزەلچى:
سەدايى شىشە كۆڭلۈمدە ھەردەم يۇز تەرەننۇم بار،
نەھاجەت نەغمە قىلماق بۇ كېچە مەجلىسدە قەۋۋالە.

قەۋي [قوى] (ئە) 1) كۆچلۈك، قۇۋۋەتلىك:
ئوفالدا ياتىپدۇر ھەزرەت مەۋلەۋى،
كى موللام ئاتاپ ھەر زەئىفۇ قەۋى.
— ئا. نىزارى.

2) مەھكەم؛ سەمىمىي؛
لىسانىمنى زىكرىڭغە قىلغىل قەۋى،
بولاي ياد ئېتىپ ساھىبى مەئنەۋى.
— ئا. نىزارى.

قەئدە [قعدە] (ئە) ئولتۇرۇش.

قەئدەئى سۇجۇد — ئىبادەتكە، سەجدىگە ئولتۇرۇش:
يوقدۇر سەخاۋۇجۇدۇڭ ھەم قەئدەئى سۇجۇدۇڭ،
مەھۋە ئولماي ۋۇجۇدۇڭ، بوسۇكەنار ئىچىدە.
— زەللىي.

قەئدۇ قىيام — ئولتۇرماق ـ قوپماق:
بولسا نەماز ئاشىقان خەلق ئىچىدە تەرك ئەگەر،
باتىنىدىن زۇھۇر ئېتەر سەجدەۋۇ قەئدۇ قىيام.
— زەللىي.

قەئر [قعر] (ئە) 1) تەگ، تۈۋ، ئاست:
گۆھەر ھايى مەئانى قەئرى دەريادىن ئالغايمۇ،
شىناۋەر شىشە پۈشى قۇلزۇمى ئابى رەۋان ئولماس.
— زەللىي.

2) دەريا تۈۋى:
فۇرۇكەتتى ئەشيا تۇشۇپ قەئرىگە،
بۇلار ئاقتى تەختەبىلە بەھرىگە.
— ئا. نىزارى.

قەي [قى] قايسى، قاچان.

قەياش [قياش] «قاياش» قا قارالسۇن.

قەياسىرە [قياصرە] (ئە) قەيسەرلەر، رۇم پادىشاھلىرى.

قەيان [قيان] «قايان» غا قارالسۇن.

قەيتۇر [قايتور] قايتىش، قايتىپ كېتىش:
بەناگاھ پەرى چىقتى قەيتۇر ئۆزە،
سەياھەت قىلىپ قەسرى مەشھۇر ئۆزە.
— ئا. نىزارى.

قەيد [قيد] (ئە) 1) كىشەن، ھەپسە؛ باغلانغان، بېكىتىلگەن، بەند:
تۇشۇب شول زەمان بىر بالىق سەيدگە،
كىرىپ تور ئارا تۇشتى ئول قەيدگە.

قەيد ئەتمەك — كىشەنلىمەك، كىشەن سالماق، بەند قىلماق، باغلىماق:
زەمىن ۋەھشىلەرىن قىلماق ئۇچۇن سەيد،
ھەۋا تائىرلارىن ئەتمەك ئۇچۇن قەيد.
— ناقىس.

قەيد ئەيلەمەك — «قەيد ئەتمەك» كە قارالسۇن:
سەرۇنىڭ بوينىغە زۇلفۇڭنى ئەگەر قەيد ئەيلەدىڭ،
قامەتىڭ نەخلىغە ئاشىقلىق گۇناھىدۇر سېنىڭ.
— ناقىس.

قەيدى جۇنۇن — بەند قىلىنغان، باغلانغان ئاشىق:
زەنجىرى مۇھەببەت بىلە دەر قەيدى جۇنۇن مەن،
تا تۇشتى كۆزۈم سىلسىلەئى زۇلفى دۇتاھغە.
— زەللىي.

2) يېزىش، كىرگۈزۈش.

قەيد قىلماق — يازماق، پۈتۈپ قويماق، كىرگۈزمەك.

قەيدپەيۋەند [قيدپيوند] (ئە + پ) بەند قىلغۇچى، ئاسارەتكە سالغۇچى:
تاڭىپ دەردىغە چەرخى قەيد پەيۋەند،
كەمەند ئۆزرە كەمەندۇ بەند ئۆزە بەند.
— نەۋائى.

قەيسەر [قيصر] (ئە) 1) قەدىمكى رۇم پادىشاھى، پادىشاھ:
مۇقىم كويۇڭ ئالۇرغە ئەگەركى يەتسە بەھەم،
نەچەكى قەيسەر خاقان ئولسە گەر گەدا بولسۇن.
— مىسكىن.

2) باتۇر، قەھرىمان، ئىرادىلىك.

قەيش [قيش] قېيىش، چەم.

قەيماغ [قيماغ] قايماق.

قەييۇم [قيوم] (ئە) دائمىي، ئەبەدىي، مەڭگۈ:
ئەگەر ھممەت قىلىپ ئىچسەڭ بۇ مەيدىن،
ئىنايەت تاپقۇڭ ئول قەييۇمى ھەيدىن.
— مولا پازىل.

قەييۇمى مۇتلەق — خۇدانىڭ سۈپىتى؛ دائىم مەۋجۇت بولۇپ تۇرغۇچى.

قەييۇمى ھەقىقى — خۇدا، ئاللا.

قوتان [قوتان] ئايغى، بويىنى، تۇمشۇقى ئۇزۇن بىر خىل يىرتقۇچ قۇش.

قوخلۇق [قخلوق] قورقۇنچلۇق:
ياشى ئوتتۇرا، چىرايى قوخلۇق ئېردى،
ھەمەخاتۇنلار ئىچرە مەخلۇق ئېردى.
— مولا پازىل.

قورغاشۇن [قورغاشون] قوغۇشۇن:
نېكىم نۇقرە بىلە ئالماس كانى،
كى قەرھۇ قورغاشۇن، ئالماس كانى.
— مولا پازىل.

قورۇقچى [قوروقچى] ھىمايە قىلغۇچى، قاراۋۇل.

قوشۇق [قوشوق] قوشاق، شېئىر:
دىبان نەقش ئۇزرا دەڭىز يار - يار،
قوشۇق ئەيتىبان ئەيتىڭىز يار - يار.
— ئا. نىزارى.

قولداماق [قلداماق] قوللىماق، ياردەم بەرمەك، ھېسداشلىق قىلماق:
چۇ تۇرپان ئىلىنىڭ يولىن يولداغاي،
قىيامەتدە قولىن تۇتۇپ قولداغاي.
— ئا. نىزارى.

قويى [قوبى] تۆۋەن، تۆۋىنى، ئاستى:
باشىن قويى سالىپ، ئەيدى قەلەمشاھ:
مېنىڭ ھالىمغە بولغىل ئەمدى ئاگاھ.
— مولا پازىل.

قۇباد [قباد] قەدىمكى ئىران شاھلىرىنىڭ بىرسى:
قاشىڭدىن كەمتەرىن قۇل كەلسە ئەرشى موھتەرەم تۇتمىش،
گەھى جەمشىد، گەھى خۇسرەۋ، گەھى شاھى قۇباد ئەيلەپ.
— ئەرشى.

قۇببە [قبە] (ئە) گۈمبەز، بىرىم شار شەكلىدىكى يېپىق جاي:
چەرخ ئۇششاق ئاھى ئوقىدىن مەگەر ۋەھم ئىتتىكىم،
قۇببە قىلدى مېھرىنى ئۆز ھەيئىتى قالقان بولۇپ.
— ئەۋابى.

قۇببەتۇل ئىسلام — بەلخ شەھىرىگە بېرىلگەن ئونۇان:
ساقىيا كەلدى سادايى جامىدىن،
ياد قىلغىل قۇببەتۇل ئىسلامىدىن.
— زەلىلى.

قۇبۇر [قبور] (ئە) قەبرىلەر، گۆرلەر:
ئۆمۈر ئۆتتى بو ھەۋەسدە، جان بۇلبۇلى قەفەسدە،
كامىلغە ھەر نەفەسدە، كەشفى قۇبۇر ئەمەسمۇ؟
— زەلىلى.

قۇبۇغ [قبوغ] گۈناھكارلارنىڭ بوينىغا سالىدىغان تاختا:
قىلىپ قۇللۇغۇڭ سەيلەسەم جان نىسار،
قۇبۇغۇڭدا تۇرسام زىھى بەندەۋار.
— ئا. نىزارى.

قۇت I [قوت] (ئە) 1) يېمەك، ئوزۇق، تاماق:
ئەل غۇلۇسى قىلىپ مېنى مەبھۇد،
غەم كۆڭۈلگە غىزائۇ جانىمە قۇت.
— نەۋابى.

2) روھ، جان:
يىراقتىن كۆرۈپ ئوغلى تابۇتىنى،
ئۇزۇپ چەرخ ئانىڭ ئومرىنىڭ قۇتىنى.
— نەۋابى.

قۇت ئەتمەك — ئىچمەك، ئوزۇقلانماق.

قۇت ئولماق — ئوزۇق بولماق، تاماق بولماق.

قۇتى تەڭىيۇد — ئۇزۇلدۇرمەي بېرىلگەن ياردەم:
مۇساغە بېرىپ قۇدرەتىدىن قۇتى تەڭىيۇد،
كۆرگۈزگۈچى دۇشمەن يانىدا ئىلكىنى بەيزا.
— ناقىس.

قۇتى روھ — جان ئوزۇقى.

قۇتى ھايات — كۈندىلىك ئوزۇق، تاماق.

قۇت II [قت] بەخت، سائادەت، تەلەي.

قۇتب [قطب] (ئە) ھەر نەرسىنىڭ ئوتتۇرىسى، مەركىزى؛ ئېتىبار ۋە ھۆرمەت مەركىزى بولغان ئالىم؛ پېشۋا، يولباشچى:
يەنە قوتبلەرنى زىيارەت قىلىپ،
كى ھاجەت تىلەپمەن رىيازەت قىلىپ.
— ئا. نىزارى.

قۇتبى ئالەم — ئالەمنىڭ پېشۋاسى:
نەزەر تا قۇتبى ئالەم قىلماغۇنچە بىگۇمان بىلگىل،
نەچۈك ئالغاي جەۋاھىر بەھرىدىن ساھىب نەزەر تەنھا.
— زەلىلى.

قۇتبى ئەۋلىيا — ئەۋلىيالار باشلىقى، يولباشچىسى:
مۇرشىدى ئەتۋارۇ قۇتبى ئەۋلىيا،
كۆڭلىدە شەمئى ھىدايەتىدىن زىيا.
— نەۋابى.

قۇتبى زەمان — زامان ئالىمى، زامان يولباشچىسى، پېشۋاسى:
ئىلاھا، كى قۇتبى زەمان ھۆرمەتى،
بۇ رەۋزە شەرىفدە نىھان ھۆرمەتى.
— ئا. نىزارى.

قۇتبى قەلەندەر — قەلەندەرلەرنىڭ باشلىقى، پېشۋاسى:
قۇتبى قەلەندەرلەر تاماشا قىلىپ،
رۇيى تەۋەككۇلنى بەمەۋلا قىلىپ.
— زەلىلى.

قۇتبى قىيامەت — ئاجايىپ ئىش:
بوي چەكتىڭۇ ئافاق ئىچىدە قۇتبى قىيامەت،
ھەي ـ ھەي، نە بەلا سەرۋى خىرامان يېتىلىپسەن.
— لۇتفى.

قۇتبى مۇتلەق — ھەممە جەھەتتىن يېتىشكەن ئالىم:
مەئنى ئەھلىغە ئىمامى بەرھەم،
ھەقدىن ئىسلام ئارا قۇتبى مۇتلەق.
— نەۋايى.

قۇتبى ۋەلى — پېشقەدەم يولباشچىلار، ئالىملار؛ دوستلار:
ھەقايىق پەناھ نەچچە قۇتبى ۋەلى،
چۇكاشغەر نۋاھىن قىلىپ مەنزىلى.
— ئا. نىزارى.

قۇتبۇل ئەقتاب [قطب الاقطاب] (ئە) يولباشچىلارنىڭ يولباشچىسى:
ئانداباردۇر قىرىق مەردانە خۇدا،
قۇتبۇل ئەقتابى جەھانى ئەۋلىيا.
— زەلىلى.

قۇتر [قطر] (ئە) 1) تامان، تەرەپ. 2) دىئامېتىر.
قۇترىن قىياس ئەيلەمەك — ئىچكى تەرەپتىن مۆلچەرلىمەك.

قۇتتائ [قطاع] (ئە) يول توسۇپ بۇلاڭچىلىق قىلغۇچىلار، قاراقچىلار.

قۇتقارماق [قوتقارماق] قۇتقۇزماق، قۇتۇلدۇرماق:
بەندە ئاجىز مۇبتەلادۇر نەفسى شەيتان دامىگە،
قۇتقارىپ ئالساڭ نە بولغاي شۇم ئەھۋالىمغە ئەرز.
— شەۋقى.

قۇتلۇغ [قوتلوغ] مۇبارەك؛ مۇقەددەس:
ھەقىقەتدە قۇتلۇغ قاراخان ئاتى،
كى شىرى خۇداغە يېتەر نىسبەتى.
— ئا. نىزارى.

قۇتلۇغلۇغ [قوتلوغ لوغ] مۇبارەكلەش، مۇبارەكلەپ مەلۇم نەرسە ئېلىپ بېرىش، تەقدىم قىلىش:
بۇلار ھەم پىشكەشلەر قىلدى سوۋغات،
ھەمە قۇتلۇغلۇغىغە تىيۋەۋۇ ئات.
— موللا پازىل.

قۇتۇز I [قوتوز] قوتاز.

قۇتۇز II [قوتوز] قۇترىغان.
قۇتۇز بولماق — قۇترىماق:
تەلبەدۇر ناكەس رەقىبىڭ، قەتل ئېرۇر ۋاجىب ئاڭا،
مۇندىن ئۆزگە يوق ئىلاجى، ئىتكى ئول بولغاي قۇتۇز.
— نەۋايى.

قۇچقۇ [قوچقۇ] قۇچاقلىنىدىغان، قۇچاقلاشقا ئەپلىك، قۇچاققا سىغىدىغان.

قۇچماق [قۇچماق] قۇچاقلىماق:
تۇشدە كۆرسەم سېنى قۇچۇپ دىلبەرم،
رەڭگى رويۇم كەتتى ئۆچۇپ دىلبەرم.
— قەلەندەر.

قۇدەما [قدما] (ئە) ئۆتمۇش ئەۋلادلار، قەدىمكىلەر، بۇرۇنقىلار.

قۇددۇس [قددس] (ئە) پاك، تازا، ساپ:
شەبىستانىڭ ئار سۇببۇھلەرىدىن يۇز تۇمەن تاۋۇس،
گۇلىستانىڭ ئەرا قۇددۇسلەرىدىن يۇز تۇمەن دەرراج.
— نەۋايى.

قۇددۇسىيان [قددسيان] (ئە) پەرىشتىلەر:
داغى سەير ئەيلەدى ئول ئاسمانلار،
ھەمە قۇددۇسىيان، سۇببۇھىيانلار.
— ناقىس.

قۇدرەت [قدرت] (ئە) كۈچ، قۇۋۋەت؛ قادىرلىق:
ھەر بەلايى پىش كەلسە ئەۋلىيالار ياندۇرۇر،
ئاڭا ھەم ھەقدىن ئىنايەت بولسە قۇدرەت باردۇر.
— نۆبىتى.

قۇدس [قدس] (ئە) پاك، مۇقەددەس:
ھۇزۇرى غەيرىدىن گەرچە ھەرىمى قۇدس ئېرۇر فارىغ،
كى تۇپراق ئۆزگەدىن تاپماقغە بولدى پاسىبان ئاندا.
— ئەرشى.

قۇدسىي [قدسى] (ئە) پاكلىق، پاكىزلىق، پاكىزلىققا مەنسۇپ.

قۇدسىي سىرشىت [قدسي سيرشت] (ئە) پاك تەبىئەت، خۇلق.

قۇدسىيە [قدسيە] (ئە) مۇقەددەس، پاك؛ كىتاب نامى.

قۇر I [قور] بەلۋاغ، پوتا:
بېلىگە باغلاپ ئېردى بىر كەمەر بەند،

www.uyghurkitap.com

يانىدا كوشتىكارى قور بىلە بەند.

— موللا پازىل.

قۇر II [قر] (پ) قورال، قورال ـ ياراغ، ئوق دورىسى.

قۇراق [قراق] ياماق، ھەر خىل پارچە ـ پۇرات لاتىلار ۋە شۇنداق لاتىلاردىن قۇراشتۇرۇپ تىكىلگەن چاپان.

قۇرئان [قران] (ئە) مۇسۇلمانلارنىڭ مۇقەددەس كىتابى، قۇرئان:

بۇ ئەمرىن ئىشتتىم دىلۇ جان بىلە،
قىلىپ سۆزنى مەن ھۆكمى قۇرئان بىلە.

— ئا. نىزارى.

قۇرئانىي [قرانى] (ئە) قۇرئانغا مەنسۇپ.

قۇرئە [قرعە] (ئە) شەرتلىك بەلگە، چەك؛ پال:

كىشتەئى تالىئىم بۇگۇن بەھرى فەنا ئىچىدە غەرق،
يولنى ستارەدىن تانۇر قۇرئە ناخۇدا ھۇنۇز.

— زەلىلى.

قۇرئەنداز [قرانداز] (پ) پالچى، پال باققۇچى.

قۇرب [قرب] (ئە) 1) يېقىنلىق:

ئاتا جانىبى خانۇ خاقان ئېرۇر،
ئانا سارىدىن قۇرب سۇلتان ئېرۇر.

— ئا. نىزارى.

2) قابىلىيەت. 3) لايىقلىق.

قۇرباغە [قورباغە] «قۇربەقە» غە قاراڭ.

قۇربان [قربان] (ئە) بىرەر ئۇلۇغ، مۇھىم ئىش تۈپەيلى جان پىدا قىلغان، ھالاك بولغان كىشى:

ئېيدى جەمالىن كۆرگۈزە جىلۋە قىلۇر بولسە دەمى،
ھافىز ئىشىكىندە ئانىڭ شەكسىز ئۆزىن قۇربان قىلۇر.

— ھاپىز خارەزمى.

قۇربانىي [قربانى] (ئە) قۇربانلىق، قۇربانلىق قىلىنغان، قۇربانلىققا سويۇلىدىغان.

قۇربەت [قربت] (ئە) يېقىنلىق:

كىمكى قۇربەت زەمانە شاھىغە، تاپايىن دېسە كىرسە راھىغە.

— نورۇزاخۇن كاتىپ زىيائى.

قۇربەت تاپماق — يېقىنلاشماق.

قۇربەقە [قربقە] پاقا.

قۇررائ [قرا ء] (ئە) قارىيلار؛ قۇرئاننى قىرائەت بىلەن يادقا ئوقۇيدىغانلار.

قۇررەتۇلئەين [قرة العين] (ئە) پەرزەنت، كۆز نۇرى.

قۇرس [قرص] (ئە) دۇگىلەك، تۆرۈك نەرسە؛ نان، كاكچا.

قۇرسۇ جەۋىن — ئارپا نان:

نەفس شەررىدىن بولۇڭ ئەمدى ئېمىن،
بەردىلەر ئىلكىگە بىر قۇرسۇ جەۋىن.

— زەلىلى.

قۇرسى پەتىر — دۇگىلەك نان، پېتىرنان.

قۇرسى مېھر — قۇياش.

قۇرتۇلماق [قورتولماق] قۇتۇلماق، ئازاد بولماق.

قۇرچۇق [قورچوق] كىچىك سەللە.

قۇرۇلتاي [قورولتاى] چوڭ ئاممىۋى يىغىن، كېڭەش، قۇرۇلتاي.

قۇزەھ [قزح] (ئە) كامان، ياي، كامالەك:

ئانىڭدا كەملىكى گوياكى بىريا،
بولۇپ قەۋسى قۇزەھ ئالدىدا گويا.

— موللا پازىل.

قۇزات [قضات] (ئە) قازىلار، سودىيىلەر.

قۇزۇغ [قزغ] قۇرۇق.

قۇسۇر I [قصور] (ئە) كەمچىلىك، نۇقسان، ئەيىب، ئېۋەن:

بوستانۇ باغ جايىڭ، كۆشكى ھەرەم سارايىڭ،
ھەرقايسى بىر خۇدايىڭ، ئەقلىڭ قۇسۇر ئەمەسمۇ؟

— زەلىلى.

قۇسۇر II [قصور] (ئە) «قەسىر» نىڭ كۆپلۈكى — قەسىرلەر، سارايلار:

چۇ بولدى تۆرت يىل گەردۇن مۇرۇرى،
ياسالدى تۆرت فىردەۋسۇ قۇسۇرى.

— نەۋايى.

قۇفل [قفل] (ئە) قۇلۇپ:

شەھەر تىلسىمدۇر بەدەن قوفل ئانىڭكى ناپەدىد،
مەقسەد ئەگەر كۇشايىش ھىممەتى ئەۋلىيا كېرەك.

— زەلىلى.

قۇفل ئەتمەك — قۇلۇپلىماق، مەھكەملىمەك.

قۇفل قىلماق — «قۇفل ئەتمەك» كە قاراڭ.

قۇفلگەر [قفلگر] (ئە + پ) قۇلۇپ ياسىغۇچى.

قۇل [قول] خىزمەتچى، مالاي، قۇل:

بۇ نۇقساننامەنى شەرھ ئەيلەگەن قۇل،
تۆكەر مۇنداغ كۆڭۈل مىناسىدىن مۇل.

— ناقىس.

قۇلەماق [قولاماق] غۇلىماق، يىقىلماق:

چۇ ئەھلى دەرد ئۇچۇن پەيۋەستە قاش ياسىنى تارتىپ سەن،
ماڭا يوق ناۋەكىڭنى خۇش كۇشاد ئەتكىم قولاپدۇرمەن.

— نەۋايى.

قۇلزۇم [قلزم] (پ) چوڭ، چوڭقۇر دەريا، دېڭىز:

ئەي سەبۇك بارانە ھاسىل بىھۇدە قىلماڭ نىدا،

قۇلزۇمى ئاۋارەلىكدە قىلدى سەرگەردان خۇدا.
— زەلىلى.

قۇلسىغ [قلسغ] قولسمان، قولغا ئوخشايدىغان.

قۇلقۇل [قلقل] (ئە) مەينەك شىشە (بوتۇلكا) ئاغزىدىن چۈشكەن ۋاقتىدىكى ئاۋاز:
سەنەم ساقى بولۇپ يەتكۈزمەدى دەۋرى قەدەھ بىزگە،
خەبەردار ئول سۇراھى مەي تۆكەردە ۋەقتى قۇلقۇل سەن.
— زەلىلى.

قۇللاب [قلاب] (ئە) قارماق، چاڭگاق، ئىلگەك:
بەندە زەلىلى سەگى ئەھساب ئېرۇر،
سىلسىلەسى بوينۇمە قۇللاب ئېرۇر.
— زەلىلى.

قۇللابى [قلابى] (ئە) يالغان، ساختا، ياسما، ئالدامچى؛ ئىلمەك شەكىللىك؛ ئاساسسىز:
كى ئەسەن قىلىپ ئىلكىنى قاقىبان،
كى قۇللابى ئىشق بوينىغە تاقىبان.
— ئا. نىزارى.

قۇللاب ۋەش [قلاب وش] (ئە + پ) قارماقتەك، ئىلگەكتەك:
«ھې» سى ھەلاك ئەتكەلى قۇللاب ۋەش،
مەھلەكى قەلبى ئارا قۇللابكەش.
— نەۋائى.

قۇللە [قله] (ئە) چوققا، تاغ چوققىسى:
كى خارەكېسىشكە ئويۇن باشلادى،
نەچە قوللەلەرنى كېسىپ تاشلادى.
— ئا. نىزارى.

قۇللەئى زۇلۇم — زۇلۇم چوققىسى.
قۇللەئى قاف — تاغ چوققىسى:
ئىقلىمى مۇھەببەتنىڭ سۇلتانى قەنائەتدۇر،
سىمرۇغ سىفەت مەنزىل چۈن قۇللەئى قاف ئەتتىم.
— زەلىلى.

قۇللۇغ [قوللوغ] قۇللۇق، ئىتائەتمەنلىك:
كۆڭۈل مۇددەئاسىنى راز ئەيلەبان،
كى قوللۇغدا ئەرزۇ نىياز ئەيلەبان.
— ئا. نىزارى.

قۇلۇب [قلۇب] (ئە) «قەلب» نىڭ كۆپلۈكى — قەلبلەر، يۈرەكلەر، دىللار:
يوقكى يالغۇز شەررىدىن تۇشتى قۇلۇب ئىچرە كۇشاد،
ھەر گىرىفتى داغى ئەرۋاھ ئىچرە سالدى يۈز پۇتۇھ.
— نەۋائى.

قۇلھۇۋەللاھۇ ئەھەد [قل هوالله احد] (ئە) ئىبتقىدىكى ئاللا بىردۇر:
ۋەھدەت ئاباد ئىچرە سۇلتانى سەلاتىن سەن ئۆزۈڭ،
قۇلھۇ ۋەللاھۇ ئەھەد ئالتۇنىدىن ئەفسەر ساتما.
— ناقىس.

قۇمارغال [قمارغال] ئورالغان، قورشالغان جاي؛ مۇھاسىرە، قەلئە؛ قورغان.

قۇماش [قماش] رەخت، ماتا؛ كىيىم.

قۇمەلاغ [قوملاغ] تېزەك.

قۇمران [قمران] (ئە) كۇن ۋە ئاي:
يىگىتلەر بار ئىدى قۇمران يەڭلىغ،
يېتىپ سەيدىغە ئول ۋەيران يەڭلىغ.
— مۇللا پازىل.

قۇمرى [قمرى] (ئە) تورغاي تىپىدىكى قۇش، بۇلبۇل:
قۇمرى تاماشا ئەتكەلى كەلدى كۆرۈڭ بۇ باغ ئارا،
بالۇ پەرى نەچۈك يېتەر شاخ سەنۇبەرىم ئىگىز.
— زەلىلى.

قۇۋا [قوا] (ئە) قۇۋۇتلەر، كۈچلەر.

قۇۋانچۇق [قوانچوق] خۇش قىلىدىغان، خۇشاللاندۇرىدىغان نەرسە:
بۇ قەيس ئېردى ئاناسىغە ئويۇنچۇق،
بەنى ئامىرغە ئېردى بىر قۇۋانچۇق.
— مۇللا پازىل.

قۇۋانماق [قوانماق] خۇش بولماق، خۇرسەن بولماق:
بەنى ئامىر بۇ نۇتمانغە قۇۋاندى،
بۇلار گويا كى بىر تاغقە قۇۋاندى.
— مۇللا پازىل.

قۇۋۋە [قوه] (ئە) 1) كۈچ، مادار، دەرمان. 2) ئىقتىدار، ئىمكانىيەت. 3) زوراۋانلىق، چىدام.

قۇۋچى [قوچى] قۇشچى، ئوۋچى، تۇزاق ياسىغۇچى.

قۇياش [قياش] 1) قۇياش، كۈن:
سەمەندى نەقش پايىن يەر ئۈزە كۆرگەچ بەدەل قىلماق،
تالۇن ئاي شۇئلەلىغ چولپان ۋەيا كۆكدە قۇياش ئولسۇن.
— ئەرشى.

2) جامال، كۆرك:
چۇ ئىشقىڭ ئوتى سالدى كۆڭۈلگە تاب،
قۇياشىڭ يۈزىدىن كېتەردى سەھاب.
— نەۋائى.

3) گۈزەل، مەشۇقە:
نە قۇياشكەم، يۇز قۇياش دىۋانەسى،
ھۇسن شەمئى دەۋرىدە پەرۋانەسى.
— نەۋائى.

قىبەل [قبل] (ئە) تەرەپ، تامان.

قىبلە [قبلە] (ئە) مۇسۇلمانلار ئىبادەت قىلغاندا يۈزلىنىپ (ئالدىنى قىلىپ) تۇرىدىغان تەرەپ، مەككە تەرەپ:
سەدرى بابادىن بىرى دەرجۇش ئېرۇر،
رويى قىبلە بىرلەرى خاموش ئېرۇر.
— زەللى.

قىبلەتۇلئەبرار [قبلەالابرار] (ئە) ياخشىلار، ئۇلۇغلارنىڭ قىبلىسى؛ شەيخ فەرىدىددىن ئەتتارغە بېرىلگەن سۈپەت.

قىبلەتۇلھاجات [قبلەالحاجات] (ئە) ھاجەتمەنلەرنىڭ قىبلىسى.

قىبلەتولكۈتتاب [قبلەالكتاب] (ئە) كىتابلار مۇراجەئەتگاھى.

قىبلەگاھ [قبلەگاه] (ئە + پ) 1) ئىبادەت قىلىدىغان جاي، قىبلە تەرەپ، سېغىنىش جايى:
ئەي، يۈزۈڭ قىبلە گاھى ئەسلى سەفا،
ئاستانەڭ چۈ جەننەتولمەئۋا.
— ھاپىز خارەزمى.
2) ئاشقىلار تېپىشىدىغان جاي، زىيارەتگاھ:
ئەي، سەئادەت مەتلىئى ئول ئارەزى ماھىڭ سېنىڭ،
ئەھلى بىينىش قىبلەگاھى خاكى دەرگاھىڭ سېنىڭ.
— نەۋائى.

قىبلەنەما [قبلەنما] (ئە + پ) قىبلىنى كۆرسىتىدىغان ئەسۋاب، كومپاس.

قىپچاق [قىپچاق] قەدىمكى تۈركىي قەبىلىلەردىن بىرى.

قىپچە [قپچه] ئۆسۈملۈكلەرنى ئۇلاشتا ئىشلىتىلىدىغان نوتا ياكى بىخ، قىپچا.
سەئادەت گۈلىغە كېلىپ غۇنچە ئول،
شەرەف باغىدا نەۋبەرى قىپچە ئول.
— ئا. نىزارى.

قىتال [قتال] (ئە) ئۇرۇش، جەڭ.

قىتئە [قطعه] (ئە) پارچە، بۆلەك:
قىتئەئى ئابۇ زەمىنىم بار ئىدى،
نەغمئى ھەر يىلدا ماڭا بسيار ئىدى.
— زەللى.

قىتمىر [قطمير] (ئە) سوقۇ، ئاخىر.

قىدەم [قدم] (ئە) مۇقەددەم، قەدىمىلىك، ئىلگىرىلىك.

قىدەمىيەت [قدميت] (ئە) قەدىمكى، ئەڭ ئىلگىرىكى.

قىدەمەت [قدمت] (ئە) قەدىمكى، ئەڭ ئىلگىرىكى.

قىرائەت [قراءت] (ئە) ئوقۇش، ئاۋاز چىقىرىپ ئوقۇش.
گەر قىيامۇ گەر قىرائەت، گەر رۇكۇئۇگەر سۇجۇد،
ھەرنە قىلغاي بىرى ئۆز يېرىنده سادىر بولماغاي.
— نەۋائى.

قىراغ [قيراغ] قىرغاق، چەت، ياقا:
ھەمەلازم ئامەدنى سالغە سالىپ،
بۇدەريا قىراغىدا ئاتلار قالىپ.
— ئا. نىزارى.

قىراغراق [قيراغراق] چەتەرەك، قىرغاقراق:
ئانى جانىبىدا يىراغراق قويۇپ،
كى ۋەھمۇ گۇماندىن قىراغراق قويۇپ.
— ئا. نىزارى.

قىراغلاتماق [قيراغلاتماق] يىراقلاتماق، چەتلەتمەك.

قىراق [قيراق] «قىراغ» قا قارالسۇن.

قىران [قيران] يېقىنلىشىش، بىرلىشىش؛ ئىككى سەييارە يۇلتۇزنىڭ بىر بۇرجىدا توقۇنۇشى:
كۆزلەرىڭ ئەژدەردۇر باقما ھەر سارى،
بارچەنى ئەيلەر قىران بىر باقىشىڭ.
— زەللى.

قىربان I [قربان] (ئە) خوتۇنى بىلەن جىنسىي مۇناسىۋەتتە بولۇش، جىما.

قىربان II [قربان] (پ) ئوقدان، كامالەك ئوقىنىڭ خالتىسى:
قانشى بۇچاق كۆڭۈلدىن ئەيرۇ،
فىل مەنبەل يايى ئېرۇر قربانسىز.
— نەۋائى.

قىرتىش [قرتش] يىلتىز؛ تېرىنى قىرغاندا چىققان قىرىندى.

قىرغۇي [قيرغوى] قۇرغۇي.

قىرمىز [قيرميز] (پ) قىزىل، قىزىل رەڭ.

قىرمىزي [قيرميزى] (پ) قىزىل رەڭ، قىزىل رەڭگە مەنسۇپ.

قىز I [قز] قىممەت.

قىز II [قز] چۆرە، دېدەك.

قىزغۇت [قزغت] ئىبرەت، ئىبرەت جازاسى.

قىساس [قصاص] (ئە) ئىنتىقام، ئۆچ، قىساس:
دېدى: قىساس ئەيلەسەڭ ئالىڭدا باش،
سېمنى ئال، گەر غەرەزىڭدۇر مەئاش.
— نەۋائى.

قىسسە [قصه] (ئە) ھېكايە، ۋەقە، سەرگۈزەشت:

باغلا لەب، ناقىس، تەكەللۇمدىن ئۆزاتمە قىسسەنى،
كىم دېگىل ھەر بىر نەپەس ئەيشى سۆلايماندۇر ماڭا.
— ناقىس.

قىسسەئى داستان — داستان بولغۇدەك قىسسە:
زۇھۇرىددىن ئەيلەپ چۇ ھالىن بەيان،
بۇ ۋاقىئدۇرۇر قىسسەئى داستان.
— ئا. نىزارى.

قىسسەخان [قەسەخوان] (ئە + پ) ھېكايىچى، داستانچى.

قىسسەساز [قەساساز] (ئە + پ) «قىسسەخان» غا قارالسۇن.

قىسمەت [قىسمت] (ئە) بۆلۈش، تەقسىم؛ ئۈلۈش:
رازى بول قىسمەتى قەزاۋۇ قەدەر،
كەم ئېرۇر بۇ جەھاندا ئىقبالىك.
— شەۋقى.

قىسمەتى رەززاق — ئاللانىڭ تەقسىماتى، خۇدانىڭ بۆيرۇغىنى:
ھەرنە ھالەتدۇر رىزايېر قىسمەتى رەززاقغە،
دىلنى پاك ئەيلەپ ھەسەددىن قىلمە ئەئلاغە غەلىز.
— شەۋقى.

قىلادە [قلادە] (ئە) ھايۋانلارنىڭ بوينىغا باغلايدىغان باغ؛ تۇياق (مىقدار — ھايۋانلارنى سانىغاندا):
قىلادەك تەۋقىددىن ھەردەم تاپىب زەۋق،
ساغىنۇرلارمۇ تۇشكەن بوينۇمە تەۋق.
— نەۋائى.

قىلاۋ [قلاع] (ئە) «قەلئە» نىڭ كۆپلۈكى — قەلئەلەر، قورغانلار.

قىللەت [قلت] (ئە) ئازلىق، ئازچىلىق، كەمچىلىك.

قىلماغۇ [قلماغو] خاتا ئىش، ئەيىب، گۇناھ.

قىمىرداماق [قيميرداماق] قىمىرلىماق، مىدىرلىماق، ھەركەتكە كەلمەك.

قىن [قين] 1) غىلاپ. 2) قىيىن، مۇشەققەت، ئازاب.

قىناۋ [قناع] (ئە) ئۇستىدىن ياپىدىغان پەردە.

قىيا [قيا] قىر، ئۆڭ؛ تىك.
قىيا باقماق — كۆز قىرى بىلەن قاراپ قويماق.

قىياس [قياس] (ئە) ئوخشىتىش، سېلىشتۇرۇش؛ مۆلچەر، تەخمىن، پەرەز:
داغى «تاھا» ۋۇ «ياسىن» دۇر سىفاتى،
قىياس ئەت بۇ سىفەتدىن پاك زاتى.
— ناقىس.

قىياس ئەتمەك — «قىياس قىلماق» قا قارالسۇن.

قىياس قىلماق — پەرەز قىلماق، مۆلچەرلىمەك؛ سېلىشتۇرماق:
ھەمە ئەھلى دانىش قىلىپ ئىختىراس،
كى شەھزادىغە ئىسىم قىلدى قىياس.
— ئا. نىزارى.

قىيام [قيام] (ئە) تىك تۇرۇش؛ قۇياشنىڭ تىكلىنىشى؛
گەر قىيامۇ گەر قىرائەت، گەر رۇكۇئۇ گەر سۇجۇد،
ھەرنە قىلغاي بىرى ئۆز يېرىندە سادىر بولماغاي.
— نەۋائى.

قىيام ئەيلەمەك — مەشغۇل بولماق، ئىبادەتكە كىرىشمەك:
ئويانىدى شول زەمان ئول شاھى لەۋلاك،
قىيام ئەيلەپ تەھارەت ئەيلەدى پاك.
— ناقىس.

قىيامەت [قيامت] (ئە) 1) ئاخىرقى كۈن، ئاخىرەت كۈنى؛ دىنىي چۈشەنچىدە بۇ دۇنيا ئاخىرلىشىپ، ئۇ دۇنيادا ھەممە تىرىلىپ، سوراق قىلىنىش ئۈچۈن توپلىنىدىغان كۈن:
تۇرى پاكنىڭ پەرتەۋىدىن بىزگە بىسيار ئەيلەدىلەك،
دىن ئۆيىگە تا قىيامەت نۇرى ئىماندىن سىراج.
— شەۋقى.

2) توپىلاڭ، غوۋغا:
كىرىپ سۇ تۇبىگە سەلامەت كۇنى،
بولۇپ ئاشكارا قىيامەت كۇنى.
— نەۋائى.

قىيامەتغەچە — دۇنيا يوقالغانغا قەدەر، دائىم؛
كى ئىمان چىراغىنى قىل رەۋشەنا،
قىيامەتغەچە ئەيلەگىل ئاشنا.
— ئا. نىزارى.

قىيامەتقەچە — «قىيامەتغەچە» گە قارالسۇن.

قىيامەت قىلماق — توپىلاڭ چىقارماق، غوۋغا كۆتۈرمەك:
خەلايىق بۇ ئىشغە نەدامەت قىلىپ،
ھەممە يىغلاشلەر قىيامەت قىلىپ.
— ئا. نىزارى.

قىيامەت قايىم ئولماق — توپىلاڭ، بىسەرەمجان بولماق،
سۇرۇدى ئەرغەنۇن ئالەمگە تولسۇن،
فىغاندىن قىيامەت قايىم ئولسۇن.
— زەلىلى.

قىيىل [قيل] (ئە) ئېيتىلغان سۆز.

قىيىلۇقال [قيل وقال] (ئە) گەپ ـ سۆز، بىر ـ بىرىگە

ئۇيغۇر كتاب تورىكتى www.uyghurkitap.com

قارشى سۆزلەر:
بادەئى مەئرىپەت كېچە يېقىنراق ئىدى،
تۇتتى يولۇمنى بۇگۈن ۋەسۋەسەئى قىيلۇقال.
— زەلىلى.

قيماچ [قيماچ] قىيىق، قىيسىق كۆز:
نەرگىس ئول كۆزدەك ئېمەس، ئەي باغۋان، باقىپ كۆز ئاچ،
نە ئۇچۇنكىم ئول پەرى قيماچ ئېرۇر، بۇبىر تەلاچ.
— نەۋائى.

قيمەت [قيمت] (ئە) باھا؛ قىممەت، قەدىر:
كى بۇ دۇرجىنىڭ ئەيلەگىل بەيتەتىن،
رىزالىق بىلە مەن بېرەي قيمەتىن.
— ئا. نىزارى.

ك

كابۇل [كابول] ئافغانستاننىڭ قەدىمكى ئەڭ چوڭ شەھەر. بۇ شەھەر 1773 - يىلىدىن باشلاپ ئافغانستاننىڭ مەركىزى بولغان:
فىرىبئەنگىز شوخى تۇركىلەرنى،
كۆرۈپ رەشك ئەيلەگەي خۇبانى كابۇل.
— زەلىلى.

كابىن [كابين] (پ) نىكاھتىن ئىلگىرى ئەر تەرەپتىن تويلىشىش شەرتى بىلەن ئايال تەرەپكە بېرىلىدىغان مال - پۇل:
ئەي نەۋائى، دەھر شوخى ئاشىقى بولدۇڭ، ۋەلىك،
بىلكى، كابىن نەقدى جاندۇر گەر بولۇرسەن كەدخۇداي.
— نەۋائى.

كاتىب [كاتب] (ئە) [كۆپلۈكى: كۇتتاب] كاتىپ، يېزىقچى؛ خەتتات:
قەزا كاتىبى چەكتى ئانداغ رەقەم،
ھەمە شەيئ ئەجناسىدۇر كەلئەدەم.
— ئا. نىزارى.

كاتىبى ئەمسال — مىسالار كاتىپى؛ تەقدىر:
زىن مەشھۇرىغە يازمايى جەفالەر مەشقىن ئەيلەرسەن،
مەگەركىم كاتىبى ئەمسال يامايدۇر ئۇسالىڭنى.
— مەشھۇرى.

كاتىبى قەزا — تەقدىر، پەلەك، چەرخ.

كاج [كاج] (پ) شاپىلاق، «كاچات» سۆزىنىڭ قىسقارتىلمىسى:
تەمەللۇقدا قىلدىم بۇلارغە سەلام،
كېلىپ ئۇردى بىر كاج مېنى چوڭ ئاغام.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

كاج ئۇرماق — كاچاتلىماق، شاپىلاقلىماق.

كاخ [كاخ] (پ) 1) ساراي، قەسىر؛ ئېگىز بىنا. 2) پەلەك، ئاسمان.

كاخى ئالىي — يۇكسەك قەسىر، ئالىي بىنا.

كاخى بالا — بالا (ئاپەت) قەسىرى، بىناسى.

كاخى رەفىئ — «كاخى ئالىي» غا قارالسۇن.

يەتتى كاخى رەفىئ — يەتتە قات ئاسمان.

كار [كار] (پ) 1) ئىش، ھەرىكەت:
ئۇلۇس كارىنى ئېيتتىدال ئەيلەدىم،
كېچە ئۆتكەن ئىشنى خىيال ئەيلەدىم.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.
2) تەسىر؛ زەخمەت:
ئاتتى مىژگان ئوقلارىن ئىككى قاراقچى كۆزلەرى،
بولدى بۇ جىسمىم زەئىف باغرىمغا ئۇ كا ئەيلەگەچ.
— نەۋائى.

كار ئازماي — سىنالغان، تەجرىبىدىن ئۆتكەن؛ تەجرىبەكار، ئىش بىلگۈچى.

كار فەرما — ئىش بېشى، ئىش ئىگىسى، پەرمان بەرگۈچى، بۇيرۇغۇچى.

كار فەرماي — «كار فەرما» غا قارالسۇن.

كارۇ بار — ئىش، ھەرىكەت، ئىش ۋە ھەرىكەت:
ئەيا بۇلبۇلكى، زار ئەيلەك بۇ تويكى بولدى شاھانە،
تەئەججۇب ئەيلەڭنى ئىشق ئىچرە قىلغان كارۇ بارىمغە.
— ئا. نىزارى.

كارى بەد — يامان ئىش، يامان ھەرىكەت، تەتۇر قىلىق:
بىناگاھ قىلسا ئاغام كارى بەد،
ۋەيا نىش ئۇرسا بولۇپ ماري بەد.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

كارى دەھر — دۇنيانىڭ ئىشى:
مەن سېنىڭ ئىشقىڭدا، ئەي لەيلىيۇ شىرىن كارى دەھر،
مەجنۇن ئوخشە سۆزلەمەككە بېئىبا بولدۇم بۇ كۇن.
— قەلەندەر.

كارى رەزم — جەڭ، جېدەل، ماجىرا:
چۇ بەندەر ئىچىدە تۆگەپ كارى رەزم،
ۋەتەن ساري يانماق ئىشىن قىلدى ئەزم.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

كارى نىھان — مەخپىي ئىش، سىرلىق ھەرىكەت:
بىناگاھ كېلىپ بىر تۇنى پاسىبان.
ئاڭا پاش ئولۇپدۇر بۇ كارى نىھان.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

كار ئاگاھ [كاراگاه] (پ) ھوشيار، دانىشمەن، دانا:
بولۇپ بانۇبى كارئاگاھغە پىشە،
ھىسار ئەھلىنى زەبىت ئەتمەك ھەمىشە.
— نەۋائى.

كار ئاگەھ [كاراگه] (پ) «كار ئاگاھ» قا قارالسۇن: دېدى: *ئەي رەھنەۋەردى كارئاگەھ،*

www.uyghurkitap.com

نە ھەدىس ئېردىكىم دېدىڭ ناگەھ.

— نەۋايى.

كاربەند [كاربند] (پ) ئەمەل قىلغۇچى، بويسۇنغۇچى؛ ئەمەلگە ئاشۇرغۇچى.

كاربەند ئولماق — ئەمەل قىلماق؛ بويسۇنماق؛ ئەمەلگە ئاشۇرماق.

كارخانە [كارخانە] (پ) 1) ئىشخانا. كارخانا. 2) دۇنيا، دەۋر، زامان:

ئالىمنى زالىم ئەيلەدى، فاسىقنى پارسا،
رەددى قەبۇل بىرلە ئەجەب كارخەنەدۇر.

— زەلىلى.

كاردار [كاردار] (پ) مەسلىھەتچى؛ ياردەم بەرگۈچى؛

كى ھەركىم تاپىپ ئۆز يېرىدە قەرار،
كى تەسكىن تاپىپ ھەم شەھى كاردار.

— ئا. نىزارى.

كاردان [كاردان] (پ) ئىش بىلەرمەن، تەجرىبىلىك:

كى مەسئۇدغە ھەمراھ ئىدى بىر كىشى،
ئۆزى كاردانۇ ئۇلۇغ بىر ئىشى.

— ئا. نىزارى.

كاردىيدە [كارديده] (پ) ئىش كۆرگەن.

كارزار [كارزار] (پ) ئۇرۇش، جەڭ، جاڭجال، ماجىرا.

كارساز [كارساز] (پ) ئىش بېجىرگۈچى؛ مەدەتكار، مۇشكۇلنى ھەل قىلغۇچى، ئىشنى ۋايىغا يەتكۈزگۈچى؛ ئىشلىگەن، ئىش كۆرگەن؛ ئىشلىگۈچى:

قىلۇر ئۇ شەمئى بىرلە ئىشق بازلىق،
مۇڭا جان ئويناماقدۇر، كارسازلىق.

— خىرقەتى.

كارگاھ [كارگاھ] (پ) 1) ئىشخانا، كارخانا. 2) دۇنيا؛ پەلەك؛ تەقدىر؛ مەنزىل، قارارگاھ؛ ئۈمىد ئۆيى:

سەفا بارگەھىدا سۇلتان ئولۇپ،
ۋەفا كارگاھىدا بۇرھان ئولۇپ.

— ئا. نىزارى.

3) ئىنسانلارنىڭ بەدەن (ئەزا) تۈزۈلۈشى.

كارگاھ ۋەزئى — دۇنيا تۈزۈلۈشى.

كارگاھى مانەۋىي — رەسسام مانىيىنىڭ سۈرەتخانىسى.

كارگاھى ۋەسىئ — كەڭ دۇنيا.

كارگەر [كارگر] (پ) 1) ئىشچى، خىزمەتچى. 2) تەسىرلىك، تەسىر قىلغۇچى:

ھەر مۇغەننىيكى، دەردمەندانەراق نەغمە چېكەر، ئانىڭ زەخمەسى زەخملىك يۈرەككە كارگەرراق تىگەر.

— نەۋايى.

كارگەھ [كارگە] (پ) «كارگاھ» قا قاراڭ:

تۇتۇپ بىر قەدەھ ئاڭلات، ئەي دەير پىرى،
كى بۇ كارگەھ سىررى مۇبھەم بولۇپتۇر.

— نەۋايى.

كارىھ [كاره] (ئە) ياقتۇرمىغۇچى، خالىمىغۇچى؛ يېقىمسىز، يىرگىنىشلىك:

خانە قەھ ئىچرە نەۋايىيغە يېتەر كۆپ مەكرۇھ،
دەيردىن ئول سەرى بارماققە ھەم ئېردى كارىھ.

— نەۋايى.

كارىي [كارى] (پ) تەسىرلىك، تەسىر قىلغۇچى.

كاز [كاز] (پ) كەپە، چەللە؛ «كازە» گە قاراڭ:

قىلىپ نەججارى گەردۇن ھىيلەسازى،
قويى يېرىدە فەرش ئورنىغە كازى.

— نەۋايى.

كازە [كازە] (پ) قۇدۇق، چوڭقۇرلۇق، ئورا؛ تۇزاق: «كاز» غا قاراڭ:

ۋاقىف ئولكىم، بېشەئى جەھل ئىچرە جىسمىڭ ھۇجرەسى،
نەفىس سەييادى ھەۋا سەيدىن تۇتارغە كازەدۇر.

— نەۋايى.

كازۇر [كازور] (پ) «گازۇر» غا قاراڭ.

كازب [كاذب] (ئە) يالغانچى، كاززاپ:

فۇل تەمە ئەيلەپ گەدا يەڭلىغ مۇرىدلار ئىشكىدە،
پىرى كازىب ئول كىشىدۇر، ئۇشبۇ رەفتارىڭ غەلەت.

— شەۋقى.

كازىبۋەش [كاذب وش] (ئە + پ) يالغانچىدەك، يالغانچىغا ئوخشاش:

بار ئېرمىش بۇرۇن چاغدا كازىبۋەشى،
ئۆيىگە تۇشۇپ شۇئلەئى سەركەشى.

— نەۋايى.

كاس [كاس] (ئە) 1) كاسا، قەدەھ، قاچا:

ئەمەس قان، بادەدۇركىم، بىخۇد ئەيلەب،
يىقارغە ئەلنى قىلمىش چەرخدىن كاس.

— نەۋايى.

2) تاشپاقا قېپى.

كاسە [كاسە] (پ) «كاس» قا قاراڭ:

نە خۇش بادەكىم كاسەسى تولۇنئاي،
ئۆزى ئاپتابى لەۋامېئ فىزاي.

— مەشھۇرى.

كەشەف ئەيلەپ تەۋەججۇھ بەيزەسىغە،
يارار كۆز بىرلە باسماي كاسەسىغە.

— نەۋايى.

كاسەدار [كاسەدار] (پ) قەدەھ سۇنغۇچى:

داغى يۈزىن قاناتماغىل تەلبە زەلىلى سەن بۇگۈن،
جامى جۇنۇن تۇتار ئۇچۇن لالەئى كاسەدار ئۆتەر.
— زەلىلى.

كاسەگەر [كاسەگر] (پ) كاسا ياسىغۇچى، كۇلالچى:
مەۋلانا سەئىدىي ... كاسەگەرلىك سەنئەتىغە مەنسۇپ ئېردى.
— نەۋابى.

كاست [كاست] (پ) كېمىيىشى، ئازىيىشى، يېتىشمەسلىك:
غەلەت، كەمنى يارانلار سىز قىلىڭ راست،
ئېرۇر دەرخاست بىزدىن قويماڭىز كاست.
— خىرقەتى.

بىكەمۇ كاست — كەمچىلىكسىز، نۇقسانسىز.

كاسىب [كاسب] (ئە) كەسىپ قىلغۇچى، قولغا كىرگۈزگۈچى، ئېرىشكۈچى؛ ھۈنەرۋەن:
ئېرۇر كاسىب ھەببىۇللا، ۋەلىي قىلغان فەنا كەسبى،
يوق ئول كاسىبكى دۇنيا مالۇ جاھىن ئىكتىساب ئەيلەر.
— نەۋابى.

كاسىد [كاسد] (ئە) كاسات، راۋاج تاپمايدىغان؛ مالنىڭ ئۆتمەي قېلىشى.

كاش [كاش] (پ) كاشكى، ئەپسۇسكى، نىھايەت:
مۇيەسسە ئولسەلەر جامى ئەزەلدىن كاش شەۋقىغە،
فەنا دەيرىدە كۆرگەيكىم ھەياتى جاۋىدان پەيدا.
— شەۋقى.

كاشانە [كاشانە] (پ) كۈلبە، ئۆي، خانا؛ تۇرار جاي، ئاشيان (ئۇۋا)؛ ماكان؛ ئىمارەت:
بۇ كۆڭۈل ئۆيىگە زىيب ئولدى سەفاۋۇ سىدقىدىن،
كىم نۇزۇل ئەتسەڭ نە بولغاي دىلكۇشا كاشانەدۇر.
— ئەرشى.

كاشانەئى ئىشق — ئىشق ئۆيى.

كاشى [كاشى] (پ) بېزەكلىك، زىننەتلىك؛ كاھىش.

كاشى كارلىغ — كاھىش پىشۇرۇش؛ كاھىش بىلەن نەقىشلەش، بېزەش.

كاشىف [كاشف] (ئە) كەشىپ قىلغۇچى، ئاچقۇچى، تاپقۇچى:
تۇرفەكىم سىررى نىھانىم بارىغە كاشىفسەن،
غەيب ئىشىن بىلمەس ئىدى كىمسە خۇدادىن غەيرى.
— ئەرشى.

كاشىف بولماق — ئاچماق، كەشىپ قىلماق.

كاشىفى ئەسرار — پىنھان، يوشۇرۇنش سىرلارنى ئاچقۇچى.

كاشىفى ئەسرارى پىنھان — «كاشىفى ئەسرار» غا قاراڭ:

كاشىفى ئەسرارى ھەقايىق — ھەقىقەت سىرلىرىنى ئاچقۇچى.

كاشفىل ـ ئەسرار — «كاشىفى ئەسرار» غا قاراڭ:
كاشىفىل ـ ئەسرارلىق زاھىر قىلۇر نەرگىسلەر،
ئەھسەنۇتتەقۋىم ئانىڭ شەئنىگە بىر مۇختەس رەقەم.
— ئەرشى.

كاغەز [كاغز] (پ) 1) ۋاراق، قەغەز:
خەت يازۇرغە بۇ تەساھۇل بائىسى سەندىن نىدۇر،
قىلدى كاغەزنى قارا دەپ خاندىن ئىشتىتىڭمۇ جار.
— تەجەللى.

2) خەت، نامە، مەكتۇپ:
دەرىخا! قاسىدى كەلتۈرسە يارىمدىن نىشان كاغەز،
تەلەتتۇف بىرلە مېھر ئەڭگىز ساۋدىدىن بەيان كاغەز.
— شەۋقى.

كاف [كاف] (ئە) ئەرەب ئېلىپبە تەرتىپىدە «ك» ھەرىپىنىڭ نامى:
ۋە بۇ مەنزۇر بولغان ئەلفازنىڭ كافلارىدۇركىم، كاف ئورنىغە بىتىلۇر، ئەمما ئەتەللەففۇزغە كاف ئورنىغە كىرمەس.
— نەۋابى.

كافە [كافە] (ئە) «كاففە» گە قاراڭ:
... ۋە سايىر خەلايىق پادىشاھدىن گەداغە دېگىنچە ئەلنىڭ مۇھر ۋە تانۇغلۇغى بىلە مۇكەممەل بولۇپدۇر ۋە كاففەئى ئەنام ھۇزۇرىدا كافەغە ھۇكم تاپىپدۇر.
— نەۋابى.

كاففە [كافە] (ئە) ھەممە، بارچە، پۈتۈن.

كاففەئى ئەنام — بارچە كىشىلەر، بارچە ئادەملەر.

كاففەئى خەلايىق — «كاففەئى ئەنام» غا قاراڭ.

كافۇر [كافور] (پ) ئاق، خۇشبۇي ماددا؛ ئاق، ئاقلىق؛ ئاپئاق تۈس؛ نۇر، يورۇقلۇق:
كىرگەچ ئول كافۇر پەردە جىلۋە گۇلگۇن ئەيلەمىش،
كۇن ياشۇنغاچ جەمىئ ئولغان [دەك] ئوفۇق بىرلە شەفەق.
— ئەرشى.
قارا دەرلەر ئاق كۆرۈپ ئانى بۇ مەئنى بىرلە كىم،
مۇرەتى كافۇر يەڭلىغ، سىرەتى دۇرمىش ئىپار.
— تەجەللى.
ساچىپ يەر يۈزىگە چۇ كافۇرنى،
نە كافۇر بەلكى ساچىپ نۇرنى.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

كافوربار [كافوربار] (پ) ئاپئاق قار ياغدۇرغۇچى؛ «كافۇربىز» غا قاراڭ:
تاغۇ سەھراغە كافۇربار بولغانى ...
— نەۋابى.

كافۇربىز [كافۇربيز] (پ) 1) خۇشبۇي همد تارقاتقۇچى. 2) قار ياغدۇرغۇچى؛ روشەنلىك پەيدا قىلغۇچى.

كافۇر پاش [كافور پاش] (پ) نۇر چېچىش، يورۇتۇش:
سۇبھ چۇن ئەيلەرگە تۇن رازىنى فاش،
بولدى يەر مۇشكى ئۆزە كافۇرپاش.

— نەۋايى.

كافۇر كىردار [كافور كردار] (پ) كاپۇر رەڭلىك، ئاپئاق:
... باغ لىباسىن كافۇركىردار قىلىپ ...

— نەۋايى.

كافۇرگۇن [كافوركون] (پ) كاپۇر رەڭلىك، ئاق تۇسلۇك، ئاق رەڭلىك؛ ئاق، ئاپئاق.
بادەئى كافۇرگۇن — ئاق رەڭلىك مەي.

كافۇرىي [كافورى] (پ) كاپۇر تۇسلۇك؛ ئاق رەڭلىك؛ كاپۇرغا ئوخشاش.
كافۇرىي ئەسۋاب — ئاق تۇسلۇك، ئاق رەڭلىك كىيىملەر.

كافى [كافى] (ئە) «كافىي» غا قارالسۇن.

كافىر [كافر] (ئە) [كۆپلۈكى: كۇففار] 1) ئىسلام دىنىنى ئىنكار قىلغۇچى، دىنسىز. 2) باغرى تاش، تاش يۈرەك، جاپا سالغۇچى، رەھىمسىز:
ئۇرار كافىر كۆزۈڭ زۇلفۇڭغە باغلاپ كۇندە مىڭ خەنجەر،
قاچان ئىشق ئافەتىدىن كۆردى مەنسۇردارمەن يەڭلىغ.

— گۈمنام.
كافىرى قاتىل — رەھىمسىز.
كافىرى نېئمەت — نېمەتنى قەدىرلىمىگۈچى، ياخشىلىقىنى بىلمىگۈچى؛ تۇزكور.

كافىرۇەش [كافروش] (ئە + پ) كاپىرغا ئوخشاش؛ نا ئەھلى؛ رەھىمسىز:
چىقتى ساغەر تولدۇرۇپ كافىرۇەشى مەھ پەيكەرى،
نەفدى دىن ئالىپ ئىچمىغە سالدى مەيدى ئازەرى.

— نەۋايى.

كافىئ [كافع] (ئە) لايىق، مۇناسىپ:
ئىشق ئارا كافىئ ئەمەس ئاقىلۇ فەرزانەغە پەند،
قايدە بىس نەفىئ يەتۇرگەي مېنى دىۋانەغە پەند.

— نەۋايى.

كافىي [كافى] (ئە) 1) يېتەرلىك، كۇپايە قىلارلىق. 2) قابىلىيەتلىك، قوللىدىن ئىش كېلىدىغان، ئىش بىلەرمەن.

كاكۇل [كاكول] (پ) چاچ، ماڭلاي چاچ، كوكۇلا:
جىلۇەگەر بولدى ماڭا بىر كەنزەكى نازۇككىنە،
كاكۇلى ھەريان ساچىلغان، قاپقارا كۆزلۇككىنە.

— ئەرشى.

كالا [كالا] (پ) مال - مۇلۇك، بايلىق، ئەشيا؛ ئەسۋاب - ئۇسكۇنە:
قىيمەتى ئەجناسىدىن چۇن شەددە باغلار ھەفتەرەك،
ھۇسنى بازارى ئارا زاھىر بولۇر كالاسى چوخ.

— نەۋايى.

كالبەد [كالبد] (پ) گەۋدە، جىسىم، تەن، ۋۇجۇد:
كېتىپ مەغزىدىن فەھمۇ ھۇشۇ خىرەد،
قالىپ روھسىز بىر قۇرۇق كالبەد.

— نەۋايى.

كالبۇد [كالبد] (پ) «كالبەد» كە قارالسۇن.

كام I [كام] (پ) 1) تىلەك، ئىستەك، مەقسەت:
ئەھلى فەزلۇ دانىش ئەلگە بەردى رەنجۇ دەردۇ غەم،
دۇن ئېلىن ئالدىم ئارا كامىن رەۋا قىلدى فەلەك.

— قەلەندەر.

2) بەھرە، پايدا، بەخت:
مەيى لەبىدىن ئەگەر ئەيلەسەم رەۋا كامىم،
كى نەقد، جانۇ جەھاننى ئاڭا فىدا قىلايىن.

— ئەرشى.

كام ئەتمەك — تىلىمەك، مەقسەت قىلماق.
كام تاپماق — مەقسەتكە يەتمەك.
كام رەۋا قىلماق — مەقسەتكە يەتكۈزمەك.
كام سۈرمەك — دەۋر سۈرمەك؛ پاراغەتلىك ھايات كەچۈرمەك.
كامى شۇھۇد — تەسەۋۋۇپتا خۇدانى كۆرۈش، ھەممە شەيئىدە خۇدانى كۆرۈش:
كىم ئاڭا يول تاپماغاي رەڭگۇ جۇد،
قالماغاي ۋەسل ئىچرە جۇز كامى شۇھۇد.

— نەۋايى.

كامۇ فەراغ — تىلەك ۋە تىنچلىق.
كامۇ ناكام — خالار - خالىماس.
كامى بۇتمەك — ئۈمرى تامام بولماق، ئۈمرى ئاخىرلاشماق.
كامى دىل — كۆڭۈل ئىستىكى، بەھرە، لەززەت:
كىم قىلىپدۇر كامى دىل ھاسىل بۇ زالى دەھردىن،
سەن تەلاق ئەتمەي ئانىكىم نەدۇرۇر ئەقدى نىكاھ.

— ئابىد.

كام II [كام] (پ) تاڭلاي، ئېغىز:
رەقىبىدۇر روسىيەھ كامىمغە ھىجران زەھر تولدۇرسە،

هەياتىم مۇزدەسى لەئلىك خىيالى جام ئېرۇر مۇل هەم.
— گۈمنام.

كامه [كامه] (پ) «كام» غا قارالسۇن:
ئالارنىڭ تۇزۇپ خاتىرى كامەسىن،
ئالىبان قويۇپ كۆزگە شەھ نامەسىن.
— نەۋايى.

كامجو [كامجو] (پ) مەقسەتكە يېتىشنى ئىستىگۈچى، مەقسەتكە يېتىشكە ئىنتىلگۈچى؛
كامجو بولماق — مەقسىتىگە يېتىشنى ئىستىمەك، مەقسىتىگە يېتىشكە ئىنتىلمەك.

كامجوي [كامجوى] (پ) «كامجو» غا قارالسۇن:
خەبەر بۇ سەفەتدۇركىم، ئۇل كامجوي،
چۇ بولدى مۇھىت ئىچرە ئارامجوي.
— نەۋايى.

كامجوي ئولماق — ئارزۇ، مەقسەتكە يېتىشىنى ئىستىمەك، تىلىمەك.

كامران [كامران] (پ) 1) مەقسىتىگە ئېرىشكەن، بەختلىك:
ئۇل پەرى ئوخشە بولۇر دۇنيا ئىچىندە كامران،
كىمگە كىم بەختۇ سەئادەتنى خۇدا يار ئەيلەدى.
— قەلەندەر.

2) ھاكىم، ھۆكۈمرانلىق قىلغۇچى:
شەھى كامرانلار كەبى دەبدەبە،
تۇزۇپدۇر، دېدىكىم قىلاي تەجربە.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

كامرانه [كامرانه] (پ) 1) مەقسەتكە يەتكەن كىشىلەرەك؛ ئۇمىد، مەقسەتكە يېتەكلىگۈچى (دەك):
قويۇپ يەر ئۈيۈپ بەردى قاسىد جەۋاب،
يەنە كامرانە قىلدى خىتاب.
— نەۋايى.

كام رەسان [كام رەسان] (پ) مەقسەتكە يەتكۈزگۈچى:
تەنغە ھەيات جامىدۇر كام رەسان،
بول تەنغە نىشان كامىدىن جام رەسان.
— نەۋايى.

كام رەۋا [كام روا] (پ) 1) مەقسىتىگە ئېرىشكەن، بەختلىك:
شاھ خىزمەتىنى تۇزلىك ئىلە ئەيلەغىل ئەدا،
تا ئىككى جەھاندا بولغاسەن كام رەۋا.
— نەۋايى.

2) خەۋاردار بولماق:
ھۆكمىا بولدىلەر چۇ كام رەۋا،
دېدىلەر كىم: بۇ ئىشتۇر ئەمدى دەۋا.
— نەۋايى.

كامكار [كام كار] (پ) «كامگار» غا قارالسۇن:
خۇسرەۋنى خۇرشىد شەھى كامكار،
تىكتى جەھانغە ئەلەمى زەرنىگار.
— زەلىلى.

كامكارانه [كامكارانه] (پ) پادىشاھانە، ھۆكۈمرانلارچە:
قويۇپ يەر ئۈيۈپ، بەردى قاسىد جەۋاب،
يەنە كامكارانە قىلدى خىتاب.
— نەۋايى.

كامگار [كام گار] (پ) بەختلىك؛ قۇدرەتلىك؛ ھۆكۈمران:
فىكر ئېتىپ كامگارى دەۋلەتمەند،
دېدى: «ھەركىم كى جابىر ئەتمىش بەند.»
— نەۋايى.

كامگاه [كام گاه] (پ) مەقسەت جايى، بارار جايى؛ قەبرىستان.

كامگىر [كامگير] (پ) 1) بەھرە ئالغۇچى، شادلانغۇچى.
2) تارتىنغۇچى.

كامل [كامل] (ئە) پېتۈك؛ تولۇق، نۇقسانسىز، كەمچىلىكسىز، مۇكەممەل:
چۇ شافۇر نەققاشى كامىل ئىدى،
خىيالىغە كەلگەنگە ئامىل ئىدى.
— ئا. نىزارى.

كامله [كامله] (ئە) «كامىل» غا قارالسۇن:
ئانام ئېردى ئاناغ زەنى كامىلە،
كىچىك سىڭلىمىزغە بولۇپ ھامىلە.
— ئا. نىزارى.

كامياب [كامياب] (پ) مەقسىتىگە ئېرىشكەن، بەختىيار:
كېچە ـ كۈندۈز تىلەكىم بۇدۇر، ئەي سۇلتانى ھۇسن،
ئۇمرى دەۋلەتدىن خۇدايىم سىزنى قىلسۇن كامياب.
— قەلەندەر.

كامياب بولماق — مەقسىتىگە ئېرىشمەك:
ئۇل پەرىنىڭ ۋەسلىدىن ھەركىمگە بولسۇن كامياب،
ھەر دۇئا قىلسۇن شەك ئېرىمەسدۇركى بولسۇن مۇستەجاب.
— قەلەندەر.

كان [كان] (پ) مەدەن، خەزىنە، يەر ئاستى بايلىق؛ بايلىق مەنبەسى؛ مەنبە؛ «كانى» غا قارالسۇن:
تۇمەن گۈلدۇر، ئەدەدسىز سانى يوقتۇر،
بۇ يەردىن ئۆزگە گۈلىنىڭ كانى يوقتۇر.
— خىرقەتى.

دەۋزەخى سوزاندەسەن، غۇربەت نېچۇن ھەم ئاز ئېرۇر،

ئۇيغۇر كىتاب تورپېكىتى www.uyghurkitap.com

ياقۇتۇ فىرۇزەنى ھەم قىلماغىل كاندىن جۇدا.
— قەلەندەر.

كان ئەيلەمەك — تولدۇرماق.
كان بولماق — باي بولماق.
كانى گەنج — خەزىنە كانى؛ ئۇلۇغ ئىنسان:
بىر كۇن ئېگىنىدە ئوتۇن، جىسمىدە رەنج،
شەھەرغە بارۇر ئېردى ئول كانى گەنج.
— نەۋايى.

كانى لەتافەت — گۈزەللىك، نازۇكلۇق، ياخشىلىق، مۇلايىملىق، ماھىرلىقنىڭ مەنبەسى:
سەككاكىتەك ئاغزىڭنى كۆرۈپ كانى لەتافەت،
چاك ئەيلەدى گۇل غۇنچە گىرىبان چەمەنىندە.
— سەككاكى.

كانى مەئرىفەت قىلماق — ئىلىمگە باي قىلماق، ئالىم بولماق؛
كانى نەبات — ناۋات كېنى؛ شىرىنلىك مەنبەسى:
لەبلەرىڭدۇر شەھدۇشەككەر يادۇرۇر كانى نەبات،
ياكى جانىنىڭ شىرەسىدىن رەز چىقارىپدۇر قەنات.
— قەلەندەر.

كانىي [كانى] (پ) كانغا تېگىشلىك، كان بايلىقى قېزىۋېلىنىدىغان نەرسىلەر.

كاھ [كاه] (پ) سامان، سارغايغان، ئاجىزلاشقان؛ «كەھ» كە قارالسۇن:
يەقىنلىق ئەيلەمەگىل ئەسلە پەرى ناقىسغە،
كى نىم دانە تاپالماي قولۇڭغە كاھ ئۇچرار.
— شەۋقى.

كاھۇەش [كاهوش] (پ) سامانغا ئوخشاش، سامان رەڭ، سامانسىمان سېرىق.
كاھۇەش قىلماق — سامان قىلماق، سارغايتماق.

كاھىل [كاهل] (ئە) سۇس، بوش؛ ھۇرۇن؛ بىپەرۋا:
ھەر كىشى ھەق ئەمرىغە كاھىلدۇرۇر،
بىگۇمان بىلگىل ئانى جاھىلدۇرۇر.
— خەراباتى.

كاھىل خىرام — سۇس ھەرىكەت قىلغۇچى، سۇس يۈرگۈچى.

كاھىن [كاهن] (ئە) غايىبتىن خەۋەر بەرگۈچى، ئەۋلىيا؛ سېھىرگەر:
تەفسىلى بۇ كىم، كاھىنلەر دېدىلەر، فىرىئەۋنغەكسم، ئول مەۋلۇد قەلان كېچە ئىسكەندەرىيەدە ئاتا پۇشتىدىن رەھمغە بارۇر.
— نەۋايى.

كاھىي [كاهى] (پ) سامان تۇسلۇك، سامان رەڭلىك، سېرىق:
رەۋايى ھۇسن ئۇچۇ چىھرەمنى كاھىي ئەيلەمىش ئەز بەس،
بولۇر گۇل ھۇسنى زاھىر بولسەگەر. رەڭگى خەزان پەيدا.
— ئەرشى.

كاھىي ئەتمەك — سارغايتماق.

كاھىيۇەش [كاهىوش] (پ) سېرىق رەڭلىك:
سامانغە گەر بېرىپ رەنجى نىھاني،
ھەمۇل كاھىيۇەش ئەيلەپ كەھرەبانى.
— نەۋايى.

كاۋ [كاو] (پ) سۆزلەرگە قوشۇلۇپ «كولىغۇچى، قازغۇچى» مەنىلىرىنى ئىپادىلەيدۇ:
خارەكاۋ — تاش قازغۇچى، تاش كولىغۇچى.

كاۋ ـ كاۋ [كاوكاو] (پ) كولاش، قېزىش؛ ئىنچىكە تەكشۈرۈش، قېدىرىش:
كۆڭلۈمۇ باغرىمنى غەمزەڭ تىيغى ئەيلەر كاۋ ـ كاۋ،
يوق ئەجەب، گەر قان ئاقار ئىككى كۆزۈمدىن ناۋ ـ ناۋ.
— نەۋايى.

كاۋۇرگا [كاوركا] چوڭ ناغرا:
يانە كارنايۇ كاۋۇرگا ئۇنى،
قىلىپ ئاشكارا قىيامەت كۇنى.
— نەۋايى.

كاۋىش [كاوش] (پ) كولاش، قېزىش؛ چوڭقۇرلىتىش:
رەقەمكەشكى پىكرىن قىلىپ كاۋشى،
بۇ يەڭلىغ بېرۇر سۆزگە ئارايىشى.
— ئا. نىزارى.

كاۋياني [كاويانى] (پ) «دىرەفش» كە قارالسۇن.

كائىنات [كائنات] (ئە) ئالەم، دۇنيا، جاھان، كائىنات:
قىلمادى زات ئىقلىمىدىن جىلۇەسىدەك ھېچ زات،
تاپتى جۇدۇڭدىن ۋۇجۇد ئانداغ جەمئى كائىنات.
— ئەرشى.

كايىنات [كاينات] (ئە) «كائىنات» قا قارالسۇن:
كايىناتى بىمەدارانىڭ ئىچىدە تابەكەي،
بەرق يەڭلىغ ئۆتكەرۇرمەن، ھەيف ئۇمرۇمنى ئەبەس.
— زەلىلى.

كەباب [كباب] (پ) كاۋاپ؛ ئۆرتىنىش، كۆيۈش:
ھەر يۇرەكنىڭ ئىشق ئوتىنىڭ سوزىشىدىن تابى بار،
سىخ بىلە پىشقان كەبابەك سىچقىراپ خۇنابى بار.
— گۇمنام.

يادىڭدا بەسى خەراب ئولدۇم،
ئىشقىڭ ئوتىدا كەباب بولدۇم.
— ئەرشى.

كاباب ئەتمەك — «كەباب ئەيلەمەك» كە قارالسۇن.

كاباب ئەيلەمەك — كۆيدۈرمەك، ئازابلىماق:
تۇغمىش ئېردى ئىلگەرى مەشرىق ساربدىن ئافتاب،
بول ئەجەب پاتتىماق سەن ئول ساري، مېنى ئەيلەپ كەباب.
— ئەرشى.

كەبك [كبك] (پ) كەكلىك، خوش ئاۋاز قۇش:
ئەيب ئەمەسدۇر سەرۇدىن ئار ئەتسە مەۋزۇن قامەتى،
جىلۋەئى تاۋۇس ئاڭاۋۇ كەبكىنىڭ رەفتارى بار.
— قەلەندەر.

كەبكى دەرى — تاغ كەكلىكى:
مەلىكە ئۆي ئىچرە بەگىد ئىشۋە ناز،
كى كەبكى دەرىدەك بولۇپ جىلۋە ساز.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

كەبۇتەر [كبوتر] (پ) كەپتەر:
گەر كەبۇتەردەك ئۇچۇرسالىڭ مەن قاچان كەتكۇم ئۇچۇپ،
باغلانىپ بالۇ پەرىم كىم رىشتەئى ئۇلفەت بىلە.
— مەشھۇرى.

كەبۇتەرباز [كبوترباز] (پ) كەپتەرۋاز:
ساقىيا، تارتاي كەبۇتەر دەم، كېتۇر بىر بادەكىم،
بىر كەبۇتەرباز ئۇچۇن ئولدۇم غەمۇ مېھنەت بىلە.
— نەۋائى.

كەبۇد [كبود] (پ) كۆك؛ كۆكۇش (رەڭلىك):
كەبۇد ئېرمىش غۇبارى ئاھدىن بۇ گۇنبەزى ئەخزەر،
كۆزۈم ياشى بىلە غەرقاب ئېرۇر ئافاقى بەھرۇ بەر.
— زەلىلى.

چەرخى كەبۇد — كۆكۇش ئاسمان.

كەبىر [كبير] (ئە) [كۆپلۈكى: كبار /كۇبرا] 1) ئۇلۇغ، بۇيۇك، كاتتا، چوڭ، زور؛ يۇقىرى. 2) چوڭ ياشلىق:
ئۇمىد ئولكىم، سەغىر ۋە كەبىر، شەيخۇ شابىنىڭ خاتىرەلەرىغە دىلپەزىر ۋە كۆڭۈللەرىغە ناگۇزىر بولغاي.
— نەۋائى.

كەبىرە گۇناھ — چوڭ گۇناھ، زور گۇناھ، كەچۈرگۈسىز گۇناھ.

كەبىرۇش ـ شان — ئۇلۇغۋار، مەرتىۋىسى يۇقىرى.

كەپ [كپ] (پ) قول، ئالقان:
چىقىپ ئالدىغە چۇن مەلىكە كۆرۈپ،
دىلئارا كەپىنى كۆزىگە سۈرۈپ.
— ئا. نىزارى.

كەپەنەك [كپنك] (پ) يۆگدىن توقۇلغان تاشقى كىيىم، دەرۋىشلەرنىڭ چەكمىنى:
سەلتەنەت خىلئەتىدىن ئارتۇق ئېرۇر دەيرە مەست،
سۇدراسام بادە گەدالىغدە يىرتۇق كەپەنەك.
— نەۋائى.

كەتارە [كتاره] (پ) ئۇتكۇر قىلىچ ۋە خەنجەر:
يولى بىر سوقماق ئىككى ساري خارە،
ئىتنىڭ ھەر خارە ئانداغكىم كەتارە.
— نەۋائى.

كەتان [كتان] (پ) كاناپتىن توقۇلغان كىيىملىك:
كەتانى كى زەردىن قىلىپ بافتە،
ئۇچاسىن سىلاپدۇر تۇتۇپ تەھبەتە.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

كەتانى [كتانى] (پ) كاناپ رەختتىن تىكىلگەن كىيىم.

كەتم [كتم] (ئە) يوشۇرۇش؛ يوشۇرۇنلۇق؛ پەردە؛ سىر ساقلاش، بېكىتىش.
كەتمى ئەدەم — يوقلۇق، يوقلۇق پەردىسى:
كەتمى ئەدەمدىن نەكىم مەۋجۇد ئولۇپ،
ساجىد ئۇلۇپ سەن ئاڭا مەسجۇد ئولۇپ.
— نەۋائى.

كەتۇن [كتون] (ئە) بىر تۇرلۇك گەزلىمە؛ «كەتان» غا قارالسۇن.

كەتۇرمەك [كېتورمك] كەلتۇرمەك، ئېلىپ كەلمەك؛ ئۇزاتماق، سۇنماق، بەرمەك:
مۇيەسسەر بولسەگەر ۋەسلى غەنىمەت بىلمەكۇ قۇتماق،
كەتۇرمەكدۇر سۇراھى نەچچەۋۇ پەيمانە ئاندىن كۆپ.
— ئەرشى.

كەتىف [كتف] (ئە) يەلكە، مۇرە:
قولنى قولتۇغلار ئىچرە مۇئتەكىف ھەم،
قۇلاغلاردىن ئۇتۇپ ئىككى كەتىف ھەم.
— نەۋائى.

كەج [كج] (پ) ئەگرى، قىڭغىر:
بولماغىل كەجلەر ئىشىكىدە گەدا،
راستلىقنى پېشە قىل ساھىب رەۋاج.
— شەۋقى.

كەج تەبئ — تەتۇر مىجەزلىك، بەتقىلىقلىق؛ كاجلىق؛ تەتۇر پىكىرلىك.
كەج خىرام — تەتۇر ماڭغۇچى.
كەج دەھەن — قىڭغىر ئېغىز:
ئەجەب شۇم تەلئەت قەرى پىرە زەن،
كۆزى گەجگەسىدە، داغى كەج دەھەن.
— ئا. نىزارى.

كەجەك [كجك] (پ) پالچىلارنىڭ تاياقچىسى:
بىنەفشە ئانداكىم گەردۇن كۆكەرتىپ،
كەجەك يەڭلىغ خىرەد بوينىنى تارتىپ.
— نەۋائى.

www.uyghurkitap.com

كەججە [كجە] (پ) تىلسىز، گاچا:
ھەرزە نۇتقۇڭنى فەساھەت ساغىنىپ،
كەججە لەفزىڭنى بەلاغەت ساغىنىپ.
— نەۋايى.

كەجرەفتار [كج رفتار] (پ) تەتۇر ماڭغۇچى، ئايلانغۇچى:
سىتەمگەر بىمۇرۇۋۋەت چەرخى كەجرەفتار بۇ ئالەم،
ئانىڭدا زەررەئى مىھرۇ ۋەفا يوق، ئەي بەنى ئادەم.
— ئەرشى.
2) مەككار، ھىيلىگەر:

كەجرەۋ [كجرو] (پ) «كەجرەفتار» غا قاراڭ:
ئەي فەلەك، كەجرەۋلىغىڭ قوي، بىر زەمان ھالىمغە باق،
غۇنچەدەك كۆڭلۇم بولۇپدۇر تەھ - بەتەھ قان بۇ كېچە.
— ئا. نىزارى.

كەجكۇلاھ [كج كلاه] (پ) 1) دوپپىسىنى قىڭغىر كىيگەن. 2) يار، مەھبۇب:
نەززارەدىن ھۇش ئەقلىنىڭ دەستارى تۇشمەك نە ئەجەب،
مۇنداقكى سەرخۇش سەكرەتۇر ھەريان سەمەند ئول كەجكۇلاھ.
— نەۋايى.

كەچچە [كچە] (پ) «كەججە» گە قاراڭ.

كەچكۇل [كچكول] قەلەندەرلەرنىڭ يېنىغا ئېسىپ يۈرىدىغان قاپىقى.

كەد [كد] (ئە) ئىش، مېھنەت، مۇشەققەت؛
كەد ئەيلەمەك — مېھنەت قىلماق، جاپالىق ئىشلىمەك:
تەمەۋۋۇل كەسرەتىدىن بولساڭ ئانداغ،
كى قارۇن دەرگەھىڭدە ئەيلەگەي كەد.
— نەۋايى.

كەدبانۇ [كدبانۇ] (ئە + پ) ئەرلىك ئايال؛ روزىغارلىق خوتۇن؛ ئۆي خوجايىنى، خېنىم:
مۇۋافىق تۇشسە كەدبانۇ، دەۋلەت ۋە جەمئىيەتغە بولماقدۇرۇر ھەمزانۇ، ئۇنىڭ ئارايىشى ئاندىن ۋە ئۆيلۈكنىڭ ئاسايىشى ئاندىن.
— نەۋايى.

كەد خۇدا [كدخدا] (پ) 1) ئۆي - ئوچاقلىق ئەر، ئائىلە باشلىقى. 2) ھۆكۈمران، شاھ:
بۇ خاكى تىيرە ئۆزرەكىم قالۇر، ئەي كەدخۇدا ئاخىر،
ئەدەم يولىغە بىر - بىر كىرگۈسى شاھۇ گەدا ئاخىر.
كەدخۇدا بولماق — ئائىلىلىك بولماق، ئۆيلەنمەك.

كەدخۇداي [كدخداى] (پ) «كەدخۇدا» غا قاراڭ:
ئول دەفىنەنى ئول ئىككى كەدخۇداي بولغانلارغە مۇسەللەم تۇتتىلەر.
— نەۋايى.

كەدد [كد] (ئە) «كەد» كە قاراڭ.

كەدۇ [كدو] (پ) 1) قاپاق، سۇ قاپىقى؛ قەلەندەرلەرنىڭ قاپىقى؛ «كەچكۇل» غا قاراڭ.
كەدۇئەمرۇد — يۇمىلاق (قاپاق شەكلىدىكى) ئامۇت.
كەدۇ كەچكۇلى — قەلەندەرلەرنىڭ تىلەپ تاپقان پۇلىنى سېلىش ئۈچۈن بوينىغا ئېسىۋالىدىغان قاپىقى.
كەدۇ ناك — يۇمىلاق نەشپۈت.

كەرام [كرام] (ئە) «كەرەم» گە قاراڭ:
بۇلار نەسلىدىن نەچچە ساھىب كەرام،
كى بىر رەۋزەدە ئەيلەمىشلەر مەقام.
— ئا. نىزارى.

كەرامات [كرامات] (ئە) مۆجىزىلەر، بېشارەتلەر؛ ئالدىن كۆرەرلىك:
كۇنىيەتى ئەبۇ - ئابدۇللادۇر ... كۆپ ھەدىسى بار ۋە زاھىر كەراماتى ۋە تەسانىفى داغى بار.
— نەۋايى.

كەرامەت [كرامت] (ئە) [كۆپلۈكى: كەرامات] مۆجىزە، (بولغۇسى ئىشلار توغرىسىدا ئالدىن بېرىلگەن) بېشارەت، ئالدىن بىلىش:
كەرامەت يوقكى مۇئجىز پەرۋەر ئولغاچ،
چۇ مۇسا كۆرگۈزۈپ گەر ئەلگە يۈز يەد.
— ئەرشى.

كەرامەتگوى [كرامت كوى] (ئە + پ) كارامەت كۆرسەتكۈچى.

كەران [كران] (پ) چەت، قىرغاق، چېگرا.
بىكەران — چەكسىز، چېگراسىز.

كەرانە [كرانە] «كەران» غا قاراڭ:
تۇن ئەتلەسىغە كى يوق كەرانە،
خەيلىدە بىر ئەسكى خەيلىخانە.
— نەۋايى.

كەرانبار [كران بار] (پ) ئېغىر يۈكلۈك، يۈكى ئېغىر.

كەرەت [كرت] (ئە) كەررە، مەرتەم.

كەرەشمە [كرشمە] (پ) ناز، جىلۋە، نازلىق بېقىش:
ماڭا ھەر بارە قىلسا ئول كەرەشمە،
كۆزۈمدىن ياش ئاقادۇر چەشمە - چەشمە.
— خىرقەتى.

كەرەگ [كرك] (پ) بۆدۈنە:
بىر تەرەفى جانگالى نەيزار ئىكەن،
رويەۋۇ كەرەگ ئاندا تۇمەن بار ئىكەن.
— زەلىلى.

كەرەم [كرم] (ئە) ياخشىلىق، ئېھسان، ئالىي جانابلىق،

مېھرىبانلىق، سېخىيلىك، مەرھەمەت:
ماڭا مول كەرەم قىل ئەيا پىرى دەير،
قىلاي چۈن مۇھەببەت ھەۋاسىدا سەير.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

كەرەم ئەھلى — سېخىيلار، ئالىي جانابلار.

كەرەم ئەيلەمەك — ياخشىلىق قىلماق، سېخىيلىك قىلماق، مەرھەمەت قىلماق.

كەرەم فەرتى — ياخشىلىق، سېخىيلىكنىڭ زىيادىلىكى.

كەرەمكېش [كرم كيش] (ئە + پ) كەرەم (ياخشىلىق) قىلغۇچى، ئېھسان قىلغۇچى، مېھرىبانلىق كۆرسەتكۈچى:
بەس ئول فىل ھەقىقەت كەرەمكېش ئەمەس،
ئۆزۈڭ مۇكرىم ئول بىر سەبەب بېش ئەمەس.
— نەۋايى.

كەرباس [كرباس] (پ) پاختىدىن يەرلىك ئۇسۇلدا توقۇلغان ماتا، بۆز.

كەردە [كردە] (پ) قىلىنغان.

كەردە نا كەردە — قىلىنغان ـ قىلىنمىغان.

كەررار [كرار] (ئە) بىرەر ئىشنى تەكرار ئىجرا قىلغۇچى؛ تەكرار، قايتا ـ قايتا:
كۇفر مەيدانىن نە ئارا بەردىلەر بۇ كافىران،
زۇلفىقارى ھەيدەرى كەرراردىن جەۋلان كېرەك.
— زەلىلى.

كەررەمنا [كرمنا] (ئە) مۇكەررەم قىلدۇق (قۇرئاندا ئىنسان ھەققىدىكى بىر ئايەتكە ئىشارەت قىلىنىدۇ).

كەررەناي [كراناى] (پ) كاناي (چالغۇ ئەسۋابى):
يەنە كەررەنايۇ كاۋۇرگا ئۇنى،
قىلىپ ئاشكارا قىيامەت كۇنى.
— نەۋايى.

كەررۇفەر [كروفر] (پ) 1) دەبدەبە، ھەشەمەت؛ كىبرى، مەنمەنلىك، مەغرۇرلۇق:
قىلىپ دەستمايە بولۇپ سەۋداگەر،
چىقىپ بىر دۇكانغە قىلىپ كەررۇ فەر.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.
2) شاۋقۇن ـ سۇرەن، داغدۇغا.

كەررۇفەر سالماق — شاۋقۇن سالماق، داغدۇغا قىلماق.

كەررۇفەر قىلماق — دەبدەبە قىلماق، زورلۇق قىلماق.

كەركەس [كركس] (پ) تاپ يەيدىغان، ئۇزاق ئۆمۈر كۆرۈش بىلەن شۆھرەت تاپقان بىر خىل قۇش:
ۋە ئول نادان تەڭرىنى ئوقلادىم دەپ كەركەسلەرىن ساندۇق يۇقىرى يانىغە باغلاپ، ئىتلارنى قوي يانىغە باغلاپ يەرگە ئىندى.
— نەۋايى.

كەرگ [كرك] (پ) كەركىدان.

كەرگەدان [كركدان] (پ) «كەرگ» كە قاراڭ.

كەرگەس [كركس] (پ) «كەركەس» كە قاراڭ.

كەرم [كرم] (ئە) ئۇزۇم تېلى، تەك.

كەرھ [كره] (ئە) يېقىمسىزلىق، نا خۇشلۇق؛ يامانلىق، نارازىلىق:
... ۋە مۇجىبى كەرھ ۋە مەلالەت بولغايكىم، بۇ نا تەۋان بۇ ھالەت ۋۇقۇئىدىن سۇنئ فەرراشلەرى سۇبھىنىڭ سىمىن سۇپۇرگۇسى بىلە ... سۇپۇرۇپ.
— نەۋايى.

كەرى [كرى] (پ) ياراملىق، ئەرزىيدىغان.

كەرى قىلماس — ئەرزىمەس.

كەرىم [كريم] (ئە) سېخىي، ئالىيجاناب، كەرەملىك:
كەرىم سائىلنى مەھرۇم ئەيلەمەسلەر دەپ ئۇمىد بىرلەن،
كېلىپمەن دەرگەھىڭغە سەن ئەزىزنى ئىختىيار ئەيلەپ.
— شەۋقى.

كەرىم خىلقەت — نەسلى پاك.

كەرىمۇل ـ ئەخلاق — ياخشى ئەخلاقلىق.

كەرىمۇل ـ خۇلق — «كەرىمۇل ـ ئەخلاق» قا قاراڭ.

كەرىمى مۇتەئال — ئۇلۇغ ـ مەرھەمەتلىك، ھۆرمەتلىك.

كەرىھ [كريه] (ئە) خۇنۇك، يىرگىنىشلىك، يېقىمسىز:
بۇ كىم دەپتۇر كەرىھ ئانىڭ جەمالىن،
نە تىل بىرلە دەپ ئېركىن بۇ مەقالىن.
— نەۋايى.

كەرىھۇز ـ زات [كريه‌الذات] (ئە) يېقىمسىز، خۇنۇك، يىرگىنىشلىك؛ تېگى پەس.

كەز [كز] (پ) يىپەك:
سەنئەتىڭ سابباغىدىن كۆك زالى كىيگەن ھۇللەئى ماۋبى،
ھاشىيە بولغان شەفەقدىن زەيلىغە رەڭى گۇل كەز.
— نەۋايى.

كەزا [كذا] (ئە) شۇنداق، شۇ كەبى.

كەزاف [كذاف] (پ) «گەزاف» قا قاراڭ:
بىھۇدە غەۋۋاس ناكام ئۇرماغىل لافۇ كەزاف،
كىرسە غەرق ئولماي قالۇرمۇ ئىشقىنىڭ دەرياسىغە.
— سالېھى.

كەززاب [كذاب] (ئە) يالغانچى؛ مەككار:
دېدىم چەھكە تاشلاڭ بۇ كەززابنى،
داغى بەرمەڭىز نان بىلە ئابنى.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

كەزلەمەك [كيزلاماك] كەزمەك، سەيلە قىلماق، ئايلىـ

ئۇيغۇر كتاب توربېكتى www.uyghurkitap.com

ئىنپ يۈرمەك.

كەس [كس] (پ) كىشى، شەخس:
بەرەھمەن بارماق دەپ قوشۇپ نەچچە كەس،
يەنە خىزمەتىمگە يېتىشكۈنچە بەس.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

بىكەس [بيكس] (پ) ھېچكىمى يوق، ئىگىسىز، يېتىم.

كەسمەك [كيس ماك] 1) كەسمەك؛ قىرقماق. 2) تىلماق؛ نەقىش ئويماق. 3) ئۈزمەك؛ يەشمەك؛ ئاجراتماق.
كەسكەن نەئىل — تاقا شەكلىدە ئويۇلغان تامغا:
دەردۈغەم بوستانىنىڭ تاۋۇسىدۇر كۆڭلۈم قۇشى،
گۈل بولۇپ جىسمىدە كەسكەن نەئىل ھەرياندىن ئاڭا.
— نەۋائى.
كەسكۈلەتمەك — پارچىلاپ كەسمەك، قىيمىلماق.

كەساد [كساد] (ئە) كاسات، بازىرى يوق، خېرىدارى يوق؛ «كاسىد» قا قارالسۇن.
ئېلىپ بارغىل ۋۇجۇدۇڭ رەختىنى بازارى مەھشەرگە،
كەساد ئولماسدا رەختىڭ ئانچۇنانكىم ئېيتىتبار ئەيلەپ.
— شەۋقى.

كەسافەت I [كثافت] (ئە) 1) تولۇقلۇق؛ قويۇقلۇق. 2) قوپاللىق، يىرىكلىك؛ 3) ئىپلاسلىق، يامانلىق:
ھەياتىڭنى زۇلالى ئەبەدغە دېگىنچە جارىي ۋە دەۋلەتىڭنى قۇياشى قىيامەتغىچە زەۋال كەسافەتىدىن ئارىي بولسۇن، ئامىن.
— نەۋائى.

كەسافەت II [كسافت] (ئە) 1) خىرەلىك، تۇتۇقلۇق، گۇڭگا. 2) تۇتۇلۇش (ئاي ياكى قۇياشنىڭ تۇتۇلۇشى).
كەسافەت ئەتمەك — تۇتۇلماق (ئاي ياكى قۇياش ھەققىدە).

كەسالەت [كسالت] (ئە) سۇسلۇق، بوشاڭلىق، لەقۋالىق:
تەبىئەتكى خۇبى كەسالەت دۇرۇر،
تەرەددۇد ئاڭا سەئب ھالەت دۇرۇر.
— نەۋائى.

كەسب [كسب] (ئە) 1) ئۆگىنىش، ھاسىل قىلىش، ئىگىلىش. 2) ھۈنەر، مەشغۇلات:
بۇلبۇلى شوريدە قايدىن كەسىب ئېتەر ئېردى نەۋا،
گەر بۇ شورىش ئىلە كۆڭلۇم ئۆيى ۋەيا بولماسا.
— ئەرشى.
كەسب ئەيلەمەك — ئۆگەنمەك، بىلمەك، ئىگىلىمەك.
كەسب ئولماق — ھاسىل بولماق، قولغا كەلمەك.
كەسبى ئايىنى سەئادەت قىلماق — بەخت ـ سائادەتكە ئېرىشمەك.
كەسبى ھەۋا — سەير قىلىش، يايراش، راھەتلىنىش.
كەسبى ئۇلۇم — ئىلىم ھاسىل قىلىش، بىلىم ئىلىش.

كەسىر [كسر] (ئە) سىنىش، ئوشتۇلۇش؛ سۇنغان، ئوشتۇلغان؛ زەئىپلەشكەن.
كەسرى نەفس — 1) نەپسى زەئىپلەشكەن. 2) كەمتەرلىك.

كەسرەت [كثرت] (ئە) كۆپلۈك، موللۇق، كەڭلىك؛ كۆپچىلىك؛ نۇرغۇنلۇق، جىقلىق:
غەمىڭنىڭ كەسرەتىدىن چۈن كەبۇتەرخانەدۇر كۆڭلۇم،
گەر ئۇچسا، قايدىن ئىزدەپ كۆز قاتىدىن دانەزار ئولدۇم.
— گۇمنام.
كەسرەتى ھەسەب — شەرەپ ۋە پەزىلەتنىڭ كەڭ ۋە موللۇقى.

كەسمە [كيسمە] كوكۇلا، چاچ:
قاشىنى سەبزە ئەيلەپ ئوسما بىرلە،
يۈزىگە زىب ـ زىننەت كەسمە بىرلە.
— خىرقەتى.

كەسىر [كثير] (ئە) كۆپ، مول، جىق، تولا:
ھېچكىم كەسرى تىغى زەبان سۇخەنۋەران،
ھەرقى بەيان ئېتەلمەگەي ھەمد سەناسىدىن.
— نەۋائى.

كەسىرۇل ـ ۋۇقۇئ [كثيرالوقوع] (ئە) تېز ـ تېز (كۆپ) يۈز بېرىدىغان.

كەسىف [كثيف] (ئە) 1) تولۇق؛ قويۇق. 2) قوپال، يىرىك؛ ئىپلاس.
جىرمى كەسىف — يوغان، قوپال گەۋدە.

كەش [كش] (پ) سۆز بىرىكمىلىرىدە «تارتقۇچى، ئالغۇچى» مەنىلىرىدە كېلىدۇ:
جەفاكەش — جاپا چەككۈچى.
بەلاكەش — ئازاب تارتقۇچى.

كەشان [كشان] (پ) تارتىدىغان:
ئىتلەر ئىدى ھەرتەرەپى كەش ـ كەشان،
قالماپ ئىدى مەندە ۋۇجۇدى نىشان.
— زەلىلى.
كەشان ئەيلەمەك — تارتماق.

كەشەف [كشف] (ئە) تاشپاقا؛
كەشەف ئەيلەپ تەۋەججۇھ بەيزەسىغە،
يارار كۆز بىرلە ياسماي كەسەسىغە.
— نەۋائى.

كەششاف [كشاف] (ئە) 1) ئاچقۇچى، تاپقۇچى، يەشكۈچى، كەشىپ قىلغۇچى:
كۆڭۈلنى مۇھەببەت بىلە ساف قىل،

كى مەزمۇن قۇلۇبغە كەششاق قىل.
— ئا. نىزارى.
2) مەشھۇر خارەزملىك ئالىم زەمەخشەرىنىڭ قۇرئانغا يازغان تەفسىرىنىڭ نامى.

كەششافە [كشافه] (ئە) ھايۋان نامى؛ قەدىمىي شاھمات ئۇرۇقلىرىدىن بىرىنىڭ نامى:
سەفلەر ئىچرە پىل ئىلە زۇررافە ھەم،
رۇھ بىلە دەببابەۋۇ كەششافە ھەم.
— نەۋايى.

كەششەمس [كالشمس] (ئە): كەششەمسى نىسىۋن نە ھار — چۈش مەزگىلىدىكى قۇياشتەك.

كەشف [كشف] (ئە) ئېچىش، تېپىش، ئىجاد قىلىش.
كەشف ئەتمەك — ئاچماق، ئىجاد قىلماق؛
كەشفى راز — سىرنى ئېچىش.

كەشنىز [كشنيز] (پ) يۇمغاقسۈت:
بولۇپ مەي شىرەسىدىن ئاتەشئەنگىز،
بىرىپ ئول ئوتقا تەسكىن قۇرسى كەشنىز.
— نەۋايى.

كەشىدە [كشيده] (پ) كەشتە، گۈل تىكمەك.
كەشىدەلىغ ياغلىغ — كەشتە تىكىلگەن تارتۇق، كەشتە تىكىلگەن ياغلىق، كەشتىلىك ياغلىق:
كەشىدەلىغ ياغلىغىدىن فەرفىغە لەچەك سالغايلاركىم،
جۇۋانى مۇخەددەرە ۋە ھۇللە نازۇكلۇغى نامەقدۇردۇر.
— نەۋايى.

كەشىش I [كشيش] (پ) تارتىش، جەلپ قىلىش:
كۆرگەلى ئاشۇفتە زۇلغۇڭنى قەمەرنىڭ دەۋرىدە،
خاتىرىم قىلمىش كەشىش قەتئەن سەرۇ سامان ساری.
— لۇتفى.

كەشىش II [كشيش] (پ) مۇناخ، تەركىدۇنيا قىلغۇچى (خرىستىئان دىنىدىكى).

كەف I [كف] (پ) كۆپۈك:
نە ئاچچىغ سۇكى مەستى ۋەھشەت ئايىن،
لەبىدە كەف، يۇزىدە مەۋجدىن چىن.
— نەۋايى.
كەف ساچماق — 1) ئېغىزدىن كۆپۈك چاچراتماق. 2) جاۋلىدىماق.

كەف II [كف] (ئە) ئالقان؛ تاپان:
كەفىن ئاغزى بىلە مۇقلىس دەم ئەيلەپ،
ئىكى تىز كۆكسى ئىچرە مەھكەم ئەيلەب.
— نەۋايى.
گەر نەۋايى ھەجر دەشتىدىن ئۆتە ئالماس، نە تاك،
يول يۇرىي ئالماس كەفى غەم تاشىدىن ئەفگار ئۇچۇن.
— نەۋايى.
كەف ئۇرماق — چاۋاك چالماق.
كەفى پاي — تاپان، پۇتنىڭ ئاستى.

كەفارەت [كفارت] (ئە) قىلمىغان گۇناھىنىڭ يۇيۇلۇشى ئۈچۇن تۆلەيدىغان بەدەل:
دۇنيا مالىدىن ئۇشبۇ كەنزەكىم بار. ئەگەر قەبۇل قىلساڭ ئول رەنجىم كەفارەتىگە ساڭا بەردىم ۋە ئەگەر قەبۇل قىلماساڭ، ئازاد قىلدىم.
— نەۋايى.

كەفاف [كفاف] (ئە) تويار ـ تويماس مىقدارىدىكى تاماق، ئېھتىياجغا مۇۋاپىق يېمەكلىك.

كەفەن [كفن] (ئە) كېپەن، مۇردىنى ئورايدىغان ئاق ماتا:
مەن مۇندا بۇ كۇن تاڭلا كېتەرمەن ۋەتەنمگە،
بۇ گۇلنى سېپىڭلار مېنىڭ ئول كۇن كەفەنمگە.
— مۇللا سالىھ.

كەفچە I [كفچه] (پ) بىر خىل ياپلاق باشلىق زەھەرلىك يىلان:
قىزىق كەفچەنى ئىلكىدىن ئالىپتۇر ۋە باشىغە سۇرۇپدۇركى، مەغزى چىقىپدۇر، ئەياغىدىن سۇدرەپ، گۇلخاندىن تاشقارى تاشلاپدۇر.
— نەۋايى.

كەفچە II [كفچه] (پ) كۆسەي، كەپكۇر.
كەفچە ئۇرار باشلاماق — كەپكۇر، كۆسەي بىلەن تىتماق، ئۇرماق:
... ئۆزى گۇلخانغە كەفچە ئۇرا باشلاپتۇ.
— نەۋايى.

كەفش [كفش] (پ) كەش:
بارىپ كەفشلەرنى پۇتۇمغە كىيىپ،
يەنە ئول گىلىمنى باشىمغە ياپىپ.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

كەفشدوز [كفش دوز] (پ) كەش تىككۇچى، موزدۇز:
كىچىكىدە كەفشدوزلۇققا مەنسۇپ ئىبردى.
— نەۋايى.

كەففە [كفه] (ئە) 1) تارازىنىڭ پەللىسى. 2) قەدىمكى ئاسترونومىيىنىڭ قارىشىچە، ئون ئىككى بۇرجنىڭ يەتتىنچىسى دەپ پەرەز قىلىنغان مىزان بۇرجى.
كەففەئى مىزان — تارازا پەللىسى:
كەففەئى مىزان ئاڭا ئەفلاك ئولۇپ،
پاتمانى تاشى كۆرەئى خاك ئولۇپ.
— نەۋايى.

كەفلىز [كفليز] (پ) كەپكۇر؛ چۆمۈچ، ساپلىق:

قازان يوقىكى ئول ئاندا كەفلىز ئەمەستۇر،
كى بولسۇن يۇزىگە قازانلار قاراسى.

— نەۋايى.

كەفىل [كفيل] (ئە) كېپىل بولغۇچى، كاپالەتلىك قىلغۇچى:

ئاۋارە كۆڭۈل ئىستەپ جان تەندىن ئالۇر ئىشقىلىك،
ئول تەلىبەگەكىم ئىتمىش گيا بۇ كەفىل ئېرمىش.

— نەۋايى.

كەلابە [كلابه] (ئە) غالتەك (يىپ ئورايدىغان):

بىر كەلابەئىپ — بىر غالتەك يىپ.

كەلاغ [كلاغ] (پ) ئالىقاغا:

بارىپ ئاندا كۆك قارغە — زاغى كېلىپ،
كېتىپ تۇتى، ئەما كەلاغى كېلىپ.

— نەۋايى.

كەلال [كلال] (ئە) چارچاش، ھارغىنلىق؛ مالاللىق؛ ئېغىرچىلىق:

كۆرەردىن بۇ ئۆلۈم ئولغاچ كەلالى،
مۇبارەك تەبئىڭغە يەتسە مەلالى.

— نەۋايى.

كەلالە [كلاله] (ئە) «كەلالەت» كە قارالسۇن.

ئەي قامەتى سەرۇۋ كۆزى نەرگىس، ئېڭى لالە،
زۇلفۇڭ ئېرۇر ئول لالە ئۆزە مۇشكى كەلالە.

— سەككاكى.

كەلالەت [كلالت] (ئە) «كەلال» غا قارالسۇن.

كەلام [كلام] (ئە) سۆز، گەپ؛ نۇتۇق:

ئەي يارانلار بىز ئۆلەرمىز، يادكار قالدى كەلام،
كىشىدىن قالغاي جەھاندا بىر نىشانە ياخشى نام.

— نەۋبەتى.

كەلامى جانفىزا — ئىلھامبەخش سۆز.

كەلامى خەيرى مەئال — ياخشىلىققا باشلىغۇچى سۆز.

كەلامى دىلئەفروز — دىلنى يورۇتقۇچى، كۆڭۈلنى شادلاندۇرغۇچى؛ مەپتۇن قىلغۇچى سۆز.

كەلامى رەببانىي — تەڭرىنىڭ سۆزى، قۇرئان.

كەلامى سەلا ئەفزاي — ياخشىلىققا دەۋەت قىلغۇچى سۆز.

كەلامى فاسىھ — پاساھەتلىك سۆز؛ ئوچۇق، روشەن، چۈشىنىشلىك سۆز.

كەلامى مۇختەسەر — قىسقا سۆز.

كەلام ئاۋەر [كلام آور] (ئە + پ) سۆز كەلتۈرگۈچى.

كەلام ئاۋەر ئەيلەمەك — نۇقتىدىن سۆزلىمەك.

كەلامۇللاھ [كلام الله] (ئە) تەڭرىنىڭ سۆزى، قۇرئان:

ئېشەك سەۋتى كەلامۇللاھدا كەلدى ئەنكەرۇل ـ ئەسۋات،
ئانىڭ سەۋتىغە تەقرىبۇ تەخاشى ئىستەمەك بولماس.

— نەۋايى.

كەلئەدەم [كالعدم] (ئە) يوقتەكلا، يوققا ئوخشاش:

قەزا كاتىبى چەكتى ئانداغ رەقەم،
ھەمە شەيئ ئەجناسىدۇر كەلئەدەم.

— ئا. نىزارى.

كەلبەك [كلبك] (ئە) كۆچۈك، ئىت.

كەللەپۇش [كلەپوش] (پ) دوپپا.

كەلىد [كليد] (پ) ئاچقۇچ، كېلىت:

كۆڭۈل مەخزەنىنىڭ قۇفلى تىل ۋە ئول مەخزەنىنىڭ كەلىدىن سۆز بىل.

— نەۋايى.

كەلىز [كليز] (پ) ھەسەل ھەرىسى:

نىھايەتدىن ئارتۇق كېلىپ بۇ كەلىز،
بولۇپ بارچە بۇ تاغ ئارا شەھد زىر.

— نەۋايى.

كەلىسا [كليسا] (ي) خرىستىئانلارنىڭ ئىبادەتخانىسى، چېركاۋ:

شەھ دەۋلەتىدىن يىتتى بۇ دەيرۇ كەلىسا،
ئورنىدا بولدى مەدرەسەيۇ مەسجىدى بىنا.

— نەۋايى.

كەلىم [كلم] (ئە) [بىرلىكى: كەلىمە] 1) سۆزلەر، كەلىمىلەر:

ربيابى خانىقاھدە چۈن كەلىمى مەئرىفەت يوقتۇر،
مۇھەببەت ئەھلىنىڭ ئىشكىدە نەقشى بوريا بولماق.

— زەلىلى.

2) سۆزلىگۈچى، سۆھبەتداش (كەلىم — مۇسا پەيغەمبەرنىڭ لەقىمى. دىنىي رىۋايەتلەردە، تۇر تېغىغا چىقىپ تەڭرى بىلەن سۆزلەشكەن دېيىلىدۇ. ئۇنى «كەلىمۇللاھ» دەپمۇ ئاتايدۇ).

كەلىمات [كلمات] (ئە) [بىرلىكى: كەلىمە] سۆزلەر، جۈملىلەر، گەپلەر، كەلىمىلەر.

كەلىماتى — ئاجايىپ، چوڭقۇر مەنىلىك سۆزلەر.

كەلىمە [كلمه] (ئە) [كۆپلۈكى: كەلىم / كەلىمات] سۆز، نۇتۇق؛ «كەلىم» گە قارالسۇن.

كەلىمۇللاھ [كلم الله] (ئە) تەڭرى بىلەن سۆزلەشكەن (مۇسا پەيغەمبەرنىڭ لەقىمى، «كەلىم» گە قارالسۇن):

مۇسا كەلىمۇللاھ دېمىش «يارەببى ئەرنىنزۇر ئىلەيك»،
ئىشقى مۇھەببەت زوردىن تىترەر ئىمىشلەر لاغ ـ لاغ.

— شەۋقى.

كەمال [كمال] (ئە) [كۆپلۈكى: كەمالات] مۈكەممەللىك، تولۇقلۇق، يېتۈكلۈك، نۇقسانسىزلىق؛ تالانت؛ پەزىلەت:
تاپىپ ئىشقىم كەمال ئانداغكى رۇھى ۋامىقۇ فەرھاد،
كېلىپ پەرۋانە يەڭلىغ ئۆيرۈلۈر شەمئى مەزارىمنى.
— ئەرشى.

كەمال ئەھلى — ئىلىم ئەھلى، ئۇلۇغلار؛
كەمال تۇتماق — كامالەتكە يەتمەك.
كەمال دەرىجىسى — پادىشاھلىق.
كەمالى باتىنى — ئىچكى يېتۈكلۈك.
كەمالى خىرەد — ئەقىل ـ ئىدراك ئۆتكۈرلۈكى.
كەمالى پەرىپەت — ئىلىم ـ ئەخلاقتا مۈكەممەللىك.
كەمالى ئىشق — ئىشقنىڭ يۇقىرى دەرىجىسى.
كەمالى ھۇسىن — نۇقسانسىز گۈزەل يۈز، چىراي:
كەمالى ھۇسنۇڭە «ئەلھەمد» ئىلە دۇئا قىلايىن،
يۈزۈڭ سىفاتىنى «ۋەششەمس» ئىلە ئەدا قىلايىن.
— ئەرشى.

كەمالات [كمالات] (ئە) [بىرلىكى: كەمال] 1) مۈكەممەللىكلەر. 2) پەزىلەتلەر. 3) ئالىي دەرىجە:
ھەر كىمدەكى بار ئىسە خىيالى،
كەسىب ئەتمەك ئىشق ئارا كەمالى.
— نەۋايى.

كەمان [كمان] (پ) ياي؛ ئەگمە:
قولۇمغە ئالىپ مەن چۇ تىيرۇ كەمان،
بۇلار بىرلە بولدۇم پىيادە رەۋان.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.
قاشىنى دېسەم كەمان سىيەھ تۇس،
جان ئالغالى فۇلاد شەمشەر.
— سالېھى.

كەمان ئەبرو — قېشى يايدەك، ئەگمە قاش.

كەمانخانە [كمان خانە] (پ) ياي ئېتىشنى مەشق قىلىدىغان ئۆي.

كەمانكەش [كمان كش] (پ) مەرگەن، ئاتقۇچى:
يىقىلغاچ بۇ ھەمۇل يۈز روينتەنۋەش،
كى بارۇ ئۆزرە ئېردىلەر كەمانكەش.
— نەۋايى.

كەمانگەر [كمانگر] (پ) ياي ياسىغۇچى ئۇستا.

كەماھى [كماھى] (ئە + پ) بېلىقتەك، بېلىققا ئوخشاش.

كەماھي [كماھى] (ئە) خۇددى شۇنداق، ئۆز پېتى، ئەينەن، تولۇق؛ ماھىيىتى بىلەن.
كەماھي ئاڭلاماق — تېگى ـ تەكتىدىن ئېنىق بىلمەك.

كەمەر [كمر] (پ) 1) بەلۋاغ، تاسما بەلۋاغ، كەمەر، بەل:
ياساپ تىترەگۈچ شاھقە تاج زەر،
تېخى ئىشلىدۈك بەلكى زەردىن كەمەر.
— غەرىبى.
2) تاغ ئارىلىقى، تاغ يولى:
بېلىڭ سەررىشتەسىغە مۇبتەلا بولغان كۆڭۈل سەيدى،
كىيىكدەكدۇركى، مەھكەم ئەيلەمىش يولىن كەمەر ھەريان.
— نەۋايى.

كەمەر باغلاماق — بەل باغلىماق، تەييارلانماق.

كەمەربەند [كمربند] (پ) 1) كەمەر. 2) خىزمەتكار، خادىم.

كەمەربۇر [كمربر] (پ) كارىز كولىغۇچى:
كۆرەردىن يوق كەمەربۇرلەرگە تويماق،
نې ھەددى يەرگە پۇشتى دەست قويماق.
— نەۋايى.

كەمەرگاھ [كمركاه] (پ) تاغ ئېتىكى، بەل:
كەمەرگاھىدە خەيلى بىنھايەت،
يەسال تارتىپ ھۇجۇم ئەيلەپ بەغايەت.
— نەۋايى.

كەمەند [كمند] (پ) 1) سىرتماق، ھالقا، تۇزاق، بەند؛ ئارغامچا:
ئەگەر بوينۇمغە زەنجىرى قولۇمغە يۈز كەمەند ئولغاي،
بەناگاھ دەردىمەندىغە تەرەف نادەردمەند ئولغاي.
— قەلەندەر.
2) يارنىڭ چېچى، رىشتە؛ سەۋەب، ۋەج.
كەمەندى زۇلف — چاچ تۇزىقى، سىرتماققا ئوخشىغان چاچ ئۆرۈمىلىرى.
كەمەندى ھەم ـ بەھەم — قايتا ـ قايتا ئىشلىگەن.

كەمبۇدەلىغ [كمبودەليغ] كەملىك، يوقلۇق:
دەۋران ئاراكىمسە رەنج پەيمۇدەلىغى،
بۇشماس گەر ئەمەس فەراغ كەمبۇدەلىغى.
— نەۋايى.

كەمتەرىن [كمترين] (پ) ئەڭ كەمتەر، تۆۋەنچىلىك:
قاشىڭدىن كەمتەرىن قۇل كەلسە ئەرشى مۇھتەرەم تۇتمىش،
گەھى جەمشىد، گەھى خۇسرەۋ، گەھى شاھى قۇباد ئەيلەپ.
— ئەرشى.

كەمپىر [كمپير] (پ) موماي، قېرى ئايال:
ساچىدا قارا يوق ئاغزىدا تىشى،
قاتىغ پىشماق ئېردى بۇ كەمپىر ئېشى.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

كەم سۈخەن [كم سخن] (پ) كەم سۆز، خامۇش:

ئۇيغۇر كتاب توربېكىتى www.uyghurkitap.com

مەۋلانا ھۈمائىي ... بەغايەت فەقىر ۋە كەمسۈخەن ۋە نامۇراد كىشى كۆرىنۈر.

— نەۋابى.

كەمم [كم] (ئە) مىقدار، قانچىلىك.

كەممى بىلە كەيفى — بىرەر نەرسىنىڭ مىقدارى بىلەن ھالىتى (قانچىلىك ۋە قانداقلىقى).

كەمىن I [كمين] (ئە) خىلۋەت جاي، پىستىرما؛ قاپقان، تۇزاق:

تەرۇ تازە بولدۇم بەغايەت سەمىن،
كى ئاماده ئەيلەپ قويارغە كەمىن.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

يۇرۇر يوللارىغەكى شەيتان لەئىن،
ئاڭا سەھرى بىرلە قويارلار كەمىن.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

كەمىن ئەتمەك — يوشۇرماق، مەخپىي تۇتماق.

كەمىن II [كمين] (پ) كەم، ئازغىنا، نۇقسان، ئەيب؛ كىچىك.

كەمىن خادىم — ئەڭ كىچىك خادىم.

كەمىن ئىش — كىچىككىنە ئىش، ئازغىنا ئىش.

كەمىنە [كمينه] (ئە) تۆۋەن، ئەرزىمەس، پەقىر:

قەبۇل ئەتسەڭ تابۇقچىمەن كەمىنە،
تەرەھھۇم قىل تابۇقچىلار كەمىنە.

— لۇتفى.

كەمىنە كەنىز — تۆۋەن دەرىجىلىك چۆرە.

كەمىنگاھ [كمين كاه] (پ) يوشۇرۇنىدىغان جاي، پاناھلىنىش ئورنى، پىستىرما جاي:

كەمىنگاھىدە بەش مىڭ نەبەرد ئازماي،
نىھانىي قويۇپ شاھى فەرخۇندەراي.

— نەۋابى.

كەمىيەت [كميت] (ئە) «كەمم» گە قارالسۇن.

كەن [كن] (پ) سۆز بىرىكمىلىرىدە «كولىغۇچى، قازغۇچى» مەنىلىرىنى بىلدۈرىدۇ:

كۆھكەن — تاغ قازغۇچى.

كەنار [كنار] (پ) 1) قىرغاق، چەت؛ ساھىل؛ يان، يېنى:

تاماشا ئەيلەڭىز بۇ توپى ئارا، ئەي ھۇرۇغۇلمانلار،
فىغانۇ نالەلەر ئەيلەپ كېلىڭ ئەمدى كەنارىمغە.

— ئا. نىزارى.

2) تەرەپ، تامان؛ تۆۋەن. 3) قۇچاق، قۇچاقلاش:

نەۋائىيىيا، مېنى ئول مەست بەزمىدىن سۈردى،
يوق ئېرسە كام ئىلە ئاندىن كەنارە ئەيلەمەدىم.

— نەۋابى.

كەنار تۇتماق — چەتلەشمەك، يىراقلاشماق، خالىي بولماق.

كەنارە [كناره] (پ) «كەنار» غا قارالسۇن:

گۈلشەنۇ گۈلبەرگۇ ساقى، سايەگى بەرگى كەدۇ،
بىل غەنىمەت گەر ئېرۇر ئەترافىدا كەنارەلەر.

— ئەرشى.

كەنارە قىلماق — قىرغاققا چىقماق، چەتكە چىقماق.

كەنارە قىلىنماق — چەتلەشتۈرۈلمەك.

كەنارە ئىستەمەك — چەتلىشىشنى خالىماق.

كەنبۇرە [كن بوره] (پ) ھىيلە، مىكىر، ئالدامچىلىق:

كىشىنىڭ بۇ نەۋۇ پەردەداري كەنبۇرەگى ئەسكى سەناچغە غازە
سۈرتكەي ۋە تىترەيدۇرغان باشىغە تىترەگۈچ سانچقاي.

— نەۋابى.

كەنز [كنز] (ئە) [كۆپلۈكى: كۇنۇز] خەزىنە، توپلانغان مال ـ دۇنيا.

كەننافە [كنافه] (ئە) ھايۋانلارنىڭ بىر تۈرى.

نەۋابى «شەترەنجى كەبىر» ئۇرۇقلىرىدىن بىرى دەپ كۆرسەتكەن.

كەنىز [كنيز] (پ) 1) چۆرە، خىزمەتكار ئايال، دېدەك:

كى ئول چاغ ئىدى كەلدى ئىككى كەنىز،
كىرىپ گۈلشەن ئىچرە ئىكى گۈل مەئىز.

— ئا. نىزارى.

2) تەۋە، ئىتائەتلىك:

گەر زۇلف ئىلە مۇشكبىز ئىدىلەر،
ئىككىسى ئاڭا كەنىز ئىدىلەر.

— نەۋابى.

كەنىزەك [كنيزك] (پ) ياش چۆرە، ياش خىزمەتچى ئايال؛ ئىگىسى تەرىپىدىن ياخشى كۆرۈلگەن دېدەك:

بار ئېردىكى ئەلنىڭ، كەنىزەكلەرى،
لەتافەتدە گۈلدەك قىزىل رەڭلەرى.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

كەھ [كه] (پ) سامان؛ «كاھ» قا قارالسۇن:

ئەگەر كەھ بولسە لۇتفۇڭ ئەيلەدى كۆھ،
لەبىڭدىن روھ بولدى جىسمى مەكروھ.

— گۈمنام.

كەھدۇد [كهدود] (پ) سامان تۇتۇنى، سامان ئىسى.

كەھرەبا [كهربا] (پ) 1) سېرىق رەڭلىك تاش، كەھرەبا:

ئېرنىڭ ئەقىقى گەرچە جەھاندا يىگانەدۇر،
چېھرەم مەڭزىلى ھەم يەنە بىر كەھرەبا قېنى؟

— سەككاكى.

2) سېرىق:

بولۇپ بارماقلارى قاندىن خىنا رەڭ،
ۋەلې لەئلى قۇرۇردىن كەھرەبا رەڭ.
— نەۋابى.

كەھرەباگۇن [كەرباگون] (پ) كەھرىۋا رەڭلىك، سېرىق رەڭلىك؛ كەھرىۋاسىمان:
چۇ قەددى كەھرەباگۇن، مەھرى گەردۇن،
يىغاچلار بەرگى رەڭگىن كەھرەباگۇن.
— نەۋابى.

كەھرەبالىق [كەربالىق] تارتماقلىق، جەلپ قىلماقلىق؛ سېرىقلىق.
بىجەزب سەرىغ ئېرۇر رىيالىق،
سەمغ ئەيلەي ئالۇرمۇ كەھربالىق.
— نەۋابى.

كەھرەباۋەش [كەرباوش] (پ) كەھرىۋادەك سېرىق:
سەنەملەر جىلۋەگەر مېھرى سەماۋەش،
ئايانغدىن باش لىباسى كەھرەباۋەش.
— نەۋابى.

كەھف [كەھف] (ئ) غار، ئۆڭكۇر:
كەھف ئېلى يەڭلىغ ياتىپ مەن، ئىشقدىن بىر جام ئىچىپ،
ئول ئويانىدى، مىڭ قىيامەت بولسە يوق ئويغانماقىم.
— گۇمنام.

كەھفى فەنا — يوقلىش غارى، ئۆزىدىن كېتىش غارى:
كەھفى فەنا ئىچرە ئالار بولسە گۇم،
مەن ھەم ئولاي رابىئۇھۇم، كەلبۇھۇم.
— نەۋابى.

كەھف ئېلى — غاردا ياشايدىغانلار.

كەھفۇل ـ ئەنام [كەھف الانام] (ئ) كىشىلەرنىڭ تايانچىسى، باشپاناھى.

كەھكەشان [كەھكشان] (پ) ئاسماندىكى ئۆزۈنسىغا كۆرۈنىدىغان ئاق يول، سامانيولى:
جەھاندا ئەجەب كوھدۇر سەركە شان،
كى ئۇنى تەقابىل بولۇپ كەھكاشان.
— ئا. نىزارى.

كەھگىل [كەھكل] (پ) سامانلىق لاي، كاكىل:
ماھۇش ۋەسىل ئىچرە بولغاچ كامياب،
دېدىكىم، كەھگىلگە ئۇردىلار گۇلاب.
— نەۋابى.

كەۋاكىب [كواكب] (ئ) بىرلىكى: كەۋكەب] يۇلتۇزلار:
كۆيۈپ ئەفلاك، ئۆرتەنگەي مەلەك، تىترەر كەۋاكىبلار،
چېكىپ ئەفغان غەم سەيلىيۇ شەرھى ماجەرا تۇتساڭ.
— سەبۇرى.

كەۋدەن [كودن] (پ) 1) پەمسىز؛ ئەخمەق؛ دېۋەڭ؛ تەنتەك. 2) ئورۇق، نىمجان (ئات).

كەۋسەر [كوثر] (ئ) جەننەت بۇلىقى، ماددىي ۋە مەنىۋى توقلۇق:
ئۇدۇئەنبەر تۇفراغىدۇر، ئالبى كەۋسەردۇر سۇبى،
دۇررۇ مەرجان تاشلاردۇر كوھسارى كاشغەر.
— گۇمنام.

كەۋسەر ئاسا — جەننەت بۇلىقىغا ئوخشاش، كەۋسەرسىمان؛ تازا:
نەقد جەننەتدۇر، نەۋابى، كەسۋەر ئاسا مەي ئىچىپ،
ئۆزنى زارۇ ۋالەئى بىر سەرۋى ھۇرىنزادە ئەت.
— نەۋابى.

كەۋكەب [كوكب] (ئ) [كۆپلۈكى: كەۋاكىب] يۇلتۇز، سەييارە:
كەلدى ئەخبار ئىچرە شەنبە سەئد ئانىڭ كەۋكەبى،
سەئد ئەكبەر ئۆزرە رەڭگى قارادۇر ساھىب شىكار.
— تەجەللى.

كەۋكەب ئايىنە — يۇلتۇزغا ئوخشاش، يۇلتۇزدەك؛ چاقنىغان، پارلاق.

كەۋكەب ئەفشان — 1) يۇلتۇز چاچقۇچى 2) كۆز يېشى.

كەۋكەب ئەفشان قىلماق — ياش تۆكمەك.

كەۋكەب ئەنزارى — ئاسترونومىيىدە: يۇلتۇزلارنىڭ ئۆزئارا مۇناسىۋىتە دەرىجىلىرى.

كەۋكەب گۇن — يۇلتۇزلارغا ئوخشاش، پارلاق، تىنىق، چىرايلىق.

كەۋكەبى جەلالەت — پارلاق يۇلتۇز، ئۇلۇغ يۇلتۇز.

كەۋكەبى جەمانتاب — جاھاننى يوتۇرتقۇچى يۇلتۇز.

كەۋكەبى رەخشەندە — نۇرلۇق يۇلتۇز.

كەۋكەبى سەييار — ئايلانغۇچى يۇلتۇز، سەييارە، پىلانېتا.

كەۋكەبى ئىقبال — بەخت يۇلتۇزى.

كەۋكەبە [كوكبه] (ئ) 1) يۇلتۇز، يۇلتۇزلار توپى. 2) نۇر، يورۇقلۇق، پارلاقلىق:
مېھرى جەمالى كەۋكەبەسى بىلە ئەنجۇمەننى رەۋشەن قىلماغلىغى ... ...
— نەۋابى.

كەۋكەبستان [كوكبستان] (ئ + پ) يۇلتۇزلار چاقناپ تۇرغان تىنىق ئاسمان؛ يۇلتۇزلار ماكانى:
بۇ لەيلۇ بەدر ئولۇپ شەمئى شەبستان،
ئۇزاردىن خەي ئاندا كەۋكەبستان.
— نەۋابى.

كەۋن [كون] (ئە) مەۋجۇتلۇق، بارلىق؛ دۇنيا:
گەر تۇشسە سېنىڭ بەندەلىكىڭ تەۋقى بويۇنغە،
بولغۇمدۇر بۇ ھالەتدە ئىكى كەۋندىن ئازاد.
— ئەرشى.

كەۋنۇ فەساد — بارلىق ۋە يوقلۇق؛ بارلىققا كېلىش ۋە يوقىلىش.

كەۋنۇ مەكان — بارلىق، كائىنات؛ دۇنيا، ئالەم:
خۇداۋەندى كەۋنۇ مەكانغە سەنا،
دېدىم، كۆپ سۆيۈندۈم يېدىم ھەم غىزا.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

كەۋنەين [كونين] (ئە) ئىككى دۇنيا؛ جىسمانىي ۋە روھىي ئالەم؛ بۇ دۇنيا ۋە ئاخىرەت:
ئەرشى، كەۋنەين ئىچىدىن ئىستەمە جۇز فەقر ھۇسۇل،
يوق ئىمىش ئەھلى شەرافەت فۇقەرادىن غەيرى.
— ئەرشى.

كەۋنەين شاھى — پۈتۈن بارلىق شاھى، ئىككى جاھان پادىشاھى.

كەئب [كعب] (ئە) ئوشۇق، توپۇق.

كەئبە [كعبە] (ئە) 1) مەككە شەھىرىدىكى زىيارەتگاھ، مۇقەددەس جاي؛ مۇسۇلمانلار قىبلىسى:
دەيجۇ كويۇڭدا تاپىپ ئىشقىم كەمال ئول نەۋئىكسم،
ئالغامەن ۋەقتى سۇجۇد ئەر كەئبەۋۇ بۇتخانەدۇر.
— ئەرشى.

ئانى كەئبەگە يەتكۈزۈڭ بۇ زەمان،
كى مەقسەدنى تەكرىگە ئەيلە ئەيان.
— ئا. نىزارى.

2) كۆڭۈل؛ مۇرات ـ مەقسەت:
كەئبەكى ئالەمنىڭ ئولۇپ قىبلەسى،
قەدرى يوق ئانداق كى كۆڭۈل كەئبەسى.
— نەۋائى.

كەئبەنى بۇزماق — كۆڭۈل بۇزماق:
بۇ خۇسران بەسكى، چۇن غەم رۇدى تۇزدۇم،
سىرىشكىم سەيلىدىن كەئبەمنى بۇزدۇم.
— نەۋائى.

كەئبەتەين [كعبتين] (ئە) ئىككى كەئبە: 1) مەككە ۋە قۇددۇس شەھرىپتىكى زىيارەتگاھ. 2) نەرد ئويۇنىدىكى سۆڭەك، تاش:
كىمكى ئول گۈلنى كۆرۈپدۇر لالەزارى باغ ئارا،
قالدى جىسمى كەئبەتەينى نەرد ئوخشە داغ ئارا.
— قەلەندەر.

كەئس [كأس] (ئە) قاچا، جام، مەي پىيالىسى:
ئوخشاماس كەئسغە شەمسى كەيفىكى فەيزى مەسىھ،
لامەكان سەير ئولغۇسى بۇ نەشئەدىن تانغان گەدا.
— ئەرشى.

كەي I [كى] (پ) [كۆپلۈكى، كەيان] بۇيۇك پادىشاھ، ئۇلۇغ مەرتىۋىلىك:
مەگەر يادىڭدا يوقتۇركسم، ساڭا مەن،
دېدىم يۇز قەتلە كەي، مەجنۇنى غافىل.
— نەۋائى.

كەي II [كى] شېئىردا ۋەزىن تەلىپىگە ئاساسەن «كى ئەي» نىڭ قىسقارتىلغان شەكلى:
كۆرۈپ تۇرتىنچى مەنزەرنى چۇ خالىي،
دېبان، كەي مېھرىسىز گەردۇنى ئالىي.
— نەۋائى.

كەياسەت [كياست] (ئە) زېرەكلىك، ھوشيارلىق، زېھنى ئۆتكۈرلۈك:
سۆزىدىن فەھىم ئولۇپ ئەقلۇ كەياسەت،
يۈزىدىن بىلگۈرۈپ فەھمۇ فەراسەت.
— نەۋائى.

كەيانى [كيانى] (پ) ئىرانىنىڭ كەيان سۇلالىسىگە مەنسۇپ بولغان شاھلارنىڭ لەقىمى.

كەيانى تەخت (تەختى كەيانى) — كەيانىيلىق تەخت.

كەيانى نەژاد — كەيانى سۇلالىسى نەسلىدىن.

كەيبۇر [كيبر] (پ) 1) كەڭ، ئۇچلۇق نەيزە، يانىڭ ياپىلاق ئوق بېشى. 2) جادىھەرە:
نە پەررە غەم سىپاھى كەيبۇرى ئول،
بەلىيەت قەلئەسىنىڭ كۈنگۇرى ئول.
— نەۋائى.

كەيد [كيد] (ئە) مىكىر، ھىيلە، نەيرەڭ، ھەيىارلىق، ئالدامچىلىق.

كەيد قىلماق — ئالدىماق.

كەيدۇ راي — ھىيلە ۋە تەدبىر.

كەيف [كيف] (ئە) كەيپ، مەستخۇشلۇق:
ئىچىپ كەيفى بىرلە بولاي ئەقلى لال،
تاپاي يار ئىلە خىلۋەت ئىچرە ۋىسال.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

كەيفە [كيف] (ئە) قانداق، قانداقراق؛ قانداقچە؛ قانچە:
كەيفى بىلەن كەفى مۇبەرھەن — قانچىلىكى ۋە قانداقلىقى ئېنىق.

كەيفىيەت [كيفيت] (ئە) 1) ھەقىقىي ئىش. 2) خۇر-سەنلىك. 3) سۇپەت، خۇسۇسىيەت، كەيپىيات، ھال، ئەھ-ۋال، ھالەت:

فەلەك كەجرەفتار ۋە سىپىھر نا پايدار ئالەمگە گىرىفتار بولغان ئەنبىيا ۋە ئەۋلىيا ۋە دۇنيا ۋە دۇن ۋە چەرخى بۇ قەلەمۇن ھەۋادىسىغە مۇبتەلا بولغان سەلاتىن ۋە ئۇمەرالار كەيفىيەتىدە.

— ئا. نىزارى.

كەيقۇبادىي [كيقبادى] (پ) كەيقۇبادقا مەنسۇپ، شەھەنە:

قىش بولدى بەھار چەمەن، بىد قېنى،
مۇرغان سەھەر تىلىدا تەۋھىد قېنى.
شاھان كەيانى زىرى خاك ئولماسالار،
كەيخۇسرەۋۇ كەيقۇبادىي، جەمشىد قېنى.

— زەلىلى.

كەيل [كيل] (ئە) ئاشلىق ئۆلچەيدىغان كۆرە، چارەك:

شاھىكى فەلەك ساڕى چۇ مەيل ئولدى ئاكا،
كۆك زەرفى ساچارغا نۇر كەيل ئولدى ئاكا.

— نەۋايى.

كەيۋان [كيوان] (پ) 1) زۇھەل (ساتۇرن) يۇلتۇزى. 2) ئېگىز ئاسمان؛

مۇنشىي كۆرۈپان خەتى سەۋادىن،
كەيۋان يۆزىغە ساچىپ مىدادىن.

— نەۋايى.

كوب [كوب] (پ) كۆپىنچە سۆز بىرىكمىسىدە «ئۇرغۇچى، تەپكۈچى، يەنچىگۈچى» مەنىلىرىدە كېلىدۇ.

كوب تاپماق — زەربە يېمەك؛ چارچىماق.

كوتاھ [كوتاه] (پ) «كوتەھ» كە قارالسۇن:

دېدى: غەم سىررىنى، ئەي قۇش، ئەيان قىل،
دېدى: بۇ سۆزگە، بىل، كوتاھ ئېرۇر تىل.

— خىرقەتى.

كوتەھ [كوته] (پ) كالتە، قىسقا:

قۇللۇقى يەتسە بەھەم بىچارە ئاجىز بەندەغە،
ياتىبان يار كويىدا، ھەجرىدە كوتەھ زارلىغ.

— نەۋبەتى.

كوتەھ ئەتمەك — قىسقا قىلماق.

كوتەھ ئەندىش — قىسقا ئويلايدىغان، كالتە پەم، يىراقنى كۆرەلمەيدىغان.

كوتەھ نەزەر — كالتە پەم، يىراقنى كۆرەلمەيدىغان، قىسقا ئويلايدىغان.

كوچەك [كوچك] (پ) كىچىك، كىچىككىنە؛ پارچە.

كوچەكدىل [كوچك دل] (پ) 1) قورقاق، يۈرەكسىز. 2) خۇش خۇلق، خۇش مۇئامىلە؛ كۆڭۈلچەك، خۇشخۇي:

ماڭا بۇ قىسسە بەس مۇشكىل تۇشۇپدۇر،
كىسم ئول مەزلۇم كوچەكدىل تۇشۇپدۇر.

— نەۋايى.

كور [كور] (پ) كور؛ كۆزى ئاجىز؛ كۆرمەس، قارىغۇ.

كور چەشمە — سۇ چىقماس بولۇپ قالغان بۇلاق، سۇسىز بۇلاق.

كورەگان [كوركان] 1) ئاتا ھەم ئانا تەرىپىدىن پادىشاھزادە بولغان كىشى لەقىمى. 2) ئەمىر تېمۇرنىڭ لەقىمى:

ئاڭلادىڭ شاھلىغ ئەھۋالىنى ھەم،
كورەگان تەختىيۇ ئىقبالىنى ھەم.

— نەۋايى.

كورەگانىي [كوركانى] خان كۆيۈسى، كۆيۈ؛ كورەگان پادىشاھلار نەسلىدىن:

بىلىپ بۇ نەۋئ ئىلمى ئاسمانىي،
كى، ئاندىن يازدى زىچى كورەگانىي.

— نەۋايى.

كوزە [كوزه] كوزا؛ ساپال ئىدىش؛

قويۇپ كوزەغە سۇ يەنە بىر مىھار،
ئالىپ كەلدى يىلدام بۇ كەمپىر زار.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

كوز [كوز] (پ) ئېگىلگەن، پۈكۈلگەن، مۇكچەيگەن.

كوز ئەيلەمەك — ئەگمەك، پۈكمەك.

كوس [كوس] (پ) كاتتا ناغرا، پادىشاھ قەسىرىدە چېلىنىدىغان غايەت زور ناغرا:

ئىشقى دەئۋاسىدا چالدىڭ كوسۇ نەققارەلەر،
ئۇشبۇ تەقلىد بىرلە قىلغان ئىشقى دەئۋايىڭغە ھەيق.

— شەۋقى.

كوسى دەۋلەت چالىنماق — دۆلەتكە ئىگە بولماق.

كوسى رەھىل — كارۋان يولغا چىقىش ئالدىدا چېلىنىدىغان ناغرا.

كوسى رەھىل چالماق — يولغا چىقىش ناغرىسىنى چالماق، سەپەر ناغرىسىنى چالماق.

كوسى رىھلەت چالماق — «كوسى رەھىل چالماق» قا قارالسۇن.

كوسى ئىسلاھ ۋە ئىمداد چالماق — تۆزىتىش ۋە ياردەم ناغرىسى چالماق، تۆزىتىش ۋە ياردەملىشىش خەۋىرىنى تارقاتماق.

كوسەۋ [كوساو] كۆسەي، ئوت كولىغۇچ:

تىيرەلەر لۇتق ئەيلەبان تۇتماس سەفا ئەھلى ئېرىن،
يارىغان بىرلە ئۆچى، شەمئ ئۆزىنى تۇتماس كوسەۋ.

— نەۋايى.

كوسزەن [كوس زن] (پ) ناغرا چالغۇچى:

يەنە كوسزەن تۇشتى جۇنبۇش ئارا،
يەنە كوس تۇشتى غۇرۇنبۇش ئارا.

— نەژايى.

كوفت [كوفت] (پ) زەربە، ئۇرۇش؛ ئۇرۇلۇش، يانچىلىش، ئېزىلىش؛

كوفت تاپماق — زەربە يېمەك، ئۇرۇلماق؛ يانچىلماق، زىدە بولماق.

كوفته [كوفته] (پ) يانچىلغان، ئۇرۇلغان چارچىغان، زىدە بولغان.

كوفتەگەرلىك [كوفتەكرليك] تۆمۈرچىلىك:

مىر ھاشمىي ... ... كوفتەگەرلىك بىلە مەشھۇردۇر.

— نەژايى.

كولاك [كولاك] (پ) دولقۇن؛ قاتتىق شامال، بوران:

بەھرغە ناز ئىلە چۇ كۆز سالىبان،
دېمە كولاك، بەھر قوزغالىبان.

— نەژايى.

كونام [كنام] (ئە) 1) ئوتلاق. 2) دالا قۇشلىرىنىڭ ئۇۋىسى.

كوھ [كوه] (پ) 1) تاغ:

ئانىڭ قەلئەسى كوھ ئاسا ئېرىۋر،
دېمەي كوھكىم، چەرخ فەرسا ئېرىۋر.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

2) ئېگىز، يۇقىرى.

كوھ پارە — تاغ بۆلىكى.

كوھ تا كوھ — تاغدىن تاغقا؛ كۆپ، تاغلارچە.

كوھ ـ كوھ — تاغ ـ تاغ، توپ ـ توپ.

كوھ ۋىقار — ئېغىر تەبىئەتلىك، چىداملىق.

كوھى ئەندۇھ — غەم تېغى:

قافى كېلىبان چۇ كوھى ئەنبۇھ،
ئەنبۇھ نە مەئنى كوھى ئەندۇھ.

— ئەرشى.

كوھى بەلا — بالا تېغى.

كوھى غەم — غەم تېغى، تاغدەك غەم، ئېغىر قايغۇ:

يېغى زارى بىرلە بويۇم بولدى خەم،
مەگەر كىم يېقىلدى ماڭا كوھى غەم.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

كوھى قاف — ئەپسانىۋى تاغ نامى.

كوھى مەئانى — مەنىلەر خەزىنىسى.

كوھان [كوھان] (پ) ئۆركەش؛ ئېگەر:

ئۇرۇپ تېغى فەلەك جىسمىغە سۇھان،
ئۆتۈپ ئول جىسمىدىن ئانداغكى كوھان.

— نەژايى.

كوھە [كوھە] (پ) ئۇرۇش ئەسۋابى؛ ساۋۇت:

تۇشۇپ ئېردى بىر كوھە ئاچتى ئانى،
ئۇزالى ھەمۇل كوھە ئۆزرە تەنى.

— نەژايى.

كوھ ئەفكەن [كوھافكن] (پ) تاغ غۇلاتقۇچى؛ پالۋان؛ «كوھكەن» گە قارالسۇن.

كوھەك [كوھك] (پ) سەمەرقەند ئەتراپىدىن ئاقىدىغان زەرەپشان دەرياسىنىڭ قەدىمكى نامى.

كوھەن [كھن] (پ) «كوھان» غا قارالسۇن:

تۇتار بىر مەجنۇن باشىنى تۆۋەن،
ئانى غەمكىن ئەتمىش بۇ دەھرى كوھەن.

— ئا. نىزارى.

كوھپەيكەر [كوھپيكر] (پ) كاتتا گەۋدىلىك، بەھەيۋەت، ھەيۋەتلىك (ئات).

كوھپەيۋەند [كوھپيوند] (پ) تاغقا تۇتاشقان؛ يۇكسەك:

... ئەساسى كوھپەيۋەند بىنا قىلىپ .....

— نەژايى.

كوھتەن [كوھتن] (پ) يوغان، كاتتا، گەۋدىلىك، تاغ كەبى:

پويە چاغى رەخشى ئولۇپ كوھتەن،
ئۇستىدە قاپلان كەبى ئول پويەزەن.

— نەژايى.

كوھسار [كوھسار] (پ) تاغلىق، تاغلىق جايلار:

ئۇدۇ ئەنبەر تۇفراغىدۇر، ئانى كەۋسەردۇر سۇيى،
دۇررۇ مەرجان تاشلاردۇر كوھسارى كاشغەر.

— گۇمنام.

كوھسارى فىراق — پىراق تېغى.

كوھكەن [كوھكن] (پ) 1) تاغ قازغۇچى (پەرھادنىڭ لەقىمى):

بىناگاھ يېتىپ كەلدى خۇرشىداھ،
يىراقدىن كۆرۈپ كوھكەن چەتى ئاھ.

— ئا. نىزارى.

2) زوراۋان، غالىب:

ئەگەر شىرىن ئۇچۇن فەرھاد ئىشقى كوھكەن بولسا،
نېتاڭ سەككاكى ھەم جانا يولۇڭدا جانكەن بولدى.

— سەككاكى.

كوھكەنژار [كوھكن وار] (پ) تاغ قازغۇچىدەك، تاغ قازغۇچىلار كەبى، پەرھاد كەبى:

كى مېھر ئەتكەچ ئەيان تاغ ئۆزرە ئەنژار،

چىقاي تاغ ئۆزرە مەن ھەم كوھكەنۋار.
— نەۋايى.

كوھ ـ كوھ [كـوەكـوە] (پ) تاغ ـ تاغ، ناھايىتى كۆپ.

كوھنە [كھنە] (پ) كونا، قەدىمكى، قەدىمي:
نەچچە كۈن بۇ كوھنە دۇارى شەھەردە تۇرمىسام،
نېگە ھەقىنىڭ تەقدىرى قويمايدۇ رىزقىم بار ئۇچۇن.
— سالمبھى.

كوھنە دەير — «كوھنە سەرا» غا قارالسۇن.

كوھنە سەرا — دۇنيا.

كوھستان [كوھستان] (پ) تاغلىق يەر، تاغلىق ئۆلكە، تاغلىق مەملىكەت؛ خۇراسانىنىڭ جەنۇبىدىكى «كوھستان» نامى بىلەن مەشھۇر بولغان ۋىلايەت:
دەپ ئېردىنگلار نەسىھەتنى ماڭا، ئەي ئەھلى كوھستان.
مەن ھەم سىزلەرگە دەپ ئېردىمكى شوخى بىھەيادۇربۇ.
— موللا بىلال.

كوھستاني [كوھستانى] (پ) كوھستانلىق، تاغدا، تاغلىق شەھەردە ياشايدىغان؛ تاغدا ياشىغۇچىلار:
ھاكىم ... تۇش ـ تۇشداغى يوللارغا كىشىلەر چاپتۇرۇپ ئوغرىلارنى تۇتۇپ، بىر ئۇلۇغ نەۋكەردىن خاجە خىزمەتىغە يىبارۇر. ئىككى كوھستاني ئوغرى بىلەن.
— نەۋايى.

كوھي [كوھى] (پ) تاغلىق، تاغلىق ئادەم، تاغدا ياشىغۇچى؛ ياۋايى:
بۇلاردىن كوھىيۇ دەشتىي قىلىپ رەم،
ئالار ئورنىن تۇتۇپ بىردەم بۇلار ھەم.
— نەۋايى.

كوي [كوى] (پ) 1) كوچا، يول، چوڭ يول:
ئانىڭ كويىدا كى ئىتلارغە قىلسام ئاشنالىق بەس،
بېرىپ كۆڭلۇمنى قىلسام مىزبانلىق مېھمانىمغە.
— ئا. نىزارى.

گەر ئاشىق ئولۇپسە نەگدىن كەچ،
بۇ كوي ئىچىدە ھەيا نېدىنسۇر.
— ئەرشى.

2) مەھەللە، قىشلاق. 3) سۇ ئېقىنى، سۇنىڭ ئېقىشى. 4) مەسلەك، مەزھەپ، يول.

كوي بەكوي — كوچىمۇ كوچا؛ مەھەللىمۇ مەھەللە.

كويى خەممار — مەيخانا.

كويى فەقر — دەرۋىشلەر مەنزىلى، كارۋان ساراي.

كۆب [كوب] (پ) 1) كۆپ، مەي قاچىلىنىدىغان كاتتا ساپال ئىدىش. 2) ئاسمان، كۆك:
ئانىڭ گەنجىدىن ھەر دىرەم ئەختەرى،
ياشىل كۆب ئاڭا گۈنبەزى ئەخزەرى.
— نەۋايى.

كۆبەرا [كبرا] (ئە) [بىرلىكى: كەبىر] كاتتىلار، ئۇلۇغلار؛ «كۆبرا» غا قارالسۇن:
سۈفىيىە تەرىقىنىڭ شۇ ئەراسىنىڭ كۆبەراسىدىنىدۇر.
— نەۋايى.

كۆبرا [كبرا] (ئە) ئاق ئۇلۇغ، ئاق بۇيۇك، ئاق كاتتا:
زىيارەتكە سەبەبدۇر نېمىتى كۆبرا غە شۇكر ئەتمەك،
بەسەندەست «ئۇممەتۇن مۇزنىبەتۇن رەببۇن» غە فۇر مەزكۇر.
— شەۋقى.

كۆپ [كوب] (پ) «كۆب» قا قارالسۇن:
بىر كۈن خىلۋەت تاپىپ، ئول خۇمخانەنى ئىچكەرىدىن باغلاپ، كۆپلەرنى ئۇشاتە باشلادى.
— نەۋايى.

كۆتتاب [كتاب] (ئە) [بىرلىكى: كاتىب] كاتىپلار؛ كىتاب كۆچۈرگۈچىلەر؛ «كاتىب» قا قارالسۇن.

كۆتۈب [كتب] (ئە) [بىرلىكى: كىتاب] كىتابلار ئەسەرلەر.

كۆتۈبى ئاسماني — تەقدىر كىتابى.

كۆتۈبى مۇتەداۋىلات — قوللىنىلىۋاتقان، ئىشلىتىلىۋاتقان كىتابلار.

كۆتۈبخانە [كتب خانە] كۆتۈپخانا؛ كىتابخانا، قىرائەتخانا.

كۆتۈن [كتون] (ئە) ئىنچىكە كاناپ ياكى كەندىردىن توقۇلغان كىيىملىك.

كۆتۈال [كوتوال] (ھ) قورغان، قەلئە باشلىقى؛ قورغان، قەلئە ساقچى ئەترەتلىرى باشلىقى:
قەلئەنىڭ كۆتۈالى ئول زەڭگى،
كۆتۈالى سىپىھردەك رەڭگى.
— نەۋايى.

كۆدۈرەت [كدورت] (ئە) خىرەلىك؛ غەشلىك؛ غەم، قايغۇ؛ غۇبار:
كۆدۈرەت غەمىدىن فەراغەت تاپىپ،
چەمەنزارلىقدەك تەراۋەت تاپىپ.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

كۆدۈرەت مۇرتەفىئ بولماق — غەشلىك كۆتۈرۈلمەك.

كۆدۈرەت يەتكۈرمەك — غەم، قايغۇ يەتكۈزمەك.

كۆدۈرەتئاسار [كدورت آسار] خىرە كۆرۈنۈشلۈك؛ خىرە، لايقا؛

ۋە ئول تېگىزلەر سۇغالىپ، بىرنەچە كۈندۈرەتئاسار خەيدەك مۇلەۋۋەسلىكىغە فاشىلەر نەخۇەت ئېلىدىن زۇلالئاسار تەھەر-رۈك ۋە بەھركىردار تەمەۋۋۇج نۇقۇشى كۆرگۈزۈلەر.

— نەۋايى.

كۆره I [كره] ئۆلكە، ۋىلايەت، بىرەر نەرسىنىڭ كۆپ چىقىدىغان جايى، كانى، مەنبەسى:

قىلىبان ئىشق «ئەينەك»تىن ھەلقەئى بوينۇمغە مۇستەھكەم،
كى «شىن» نى شۇئلەسى بىرلە كۆڭۈلنىڭ كۆرەسىن نارئەت.

— ئا. نىزارى.

كۆره II [كره] (ئە) «كۆررە I» گە قارالسۇن.

كۆرتە [كرتە] كۆڭلەك، كېيىم، ئەستەرسىز كېيىم.

كۆرتە جۇببە — كەڭ يەڭلىك، ئەستەرسىز تون.

كۆرد [كرد] (پ) سۇ، كۆل.

كۆرد دار — سۇ بويى؛ كۆل بويى:

بولدى نامايان يول ئۆزرە كۆرد دار،
لەنگەرۇ لەنگەرچى بىلەن ھەم مازار.

— زەلىلى.

كۆررە I [كرە] (ئە) يۇمۇلاق، تۆرۈك، دۆگىلەك.

كۆررەئى ئەرز — يەر شارى، يەر كۆررەسى.

كۆررەئى خاك — يەر يۈزى.

كۆررە II [كرە] (پ) 1) تەخەي، خوتەك. 2) تاي، تايچاق:

بىر قۇلۇننى «كۆررە» دەرلەر. ئۆزگە: تاي ۋە غۇنان ۋە دۇنان ..... دەرلەر.

— نەۋايى.

3) بوتا، بوتىلاق.

كۆرسى [كرسى] (ئە) 1) كۆرس، تەخت، ئورۇندۇق؛ مۇنبەر. 2) ئاسمان:

ئەرش كۆرسىيۇ زەمىنۇ ئاسمان زاتىنگە غەرق،
سەھۇ ئىكەندۇك ھەرسارى ئىستەپ سېنى ئاختارماغىم.

— گۇمنام.

كۆرسىي نۇھپايە — توققۇز پەلەمپەيلىك مۇنبەر؛ توققۇز قات ئاسمان.

كۆروخ [كروخ] مۇساپە ئۆلچىمى، بىرلىكى (تەخمىنەن ئىككى كىلومېتىر ئارىلىق):

چۇ فەيز ئېرۇر مۇتەفاۋت تاپىلماغاي مەگرۇف،
ئەگەرچە كۆرھ كەبى كەلدى سۇۋارەت ئىچرە كۆروخ.

— نەۋايى.

كۆروك [كوروك] كۆروك، كۆروك مېكىيان.

كۆرىز [كوريز] قېرىلىق، كۇچ ـ قۇۋۋەتتىن قالغان، ماغدۇرسىز.

كۆسۇف [كسوف] (ئە) تۇتۇلۇش (كۈننىڭ تۇتۇلۇشى):

تاپار چاغدا ئۇمرۇم قۇياشى كۆسۇف،
ساڭا خۇد بار ئۆز قىلغانىڭدىن ۋۇقۇف.

— نەۋايى.

كۆش [كش] (پ) سۆزلەرگە قوشۇلۇپ «ئۆلتۈرگۈچى، سويغۇچى» مەنىلىرىنى ئىپادىلەيدۇ:

ئادەمى كۆش — ئادەم ئۆلتۈرگۈچى.

خەسىم كۆش — دۈشمەننى ئۆلتۈرگۈچى.

كۆشا [كشا] (پ) «كۆشاي» غا قارالسۇن:

زۇلفۇڭ، سەنەما، گىرىھ كۆشادۇر،
كىم مۇشكى خىتا دېدى خەتادۇر.

— زەلىلى.

چېھرە كۆشا — چېھرىنى (چىرايىنى) ئاچقۇچى؛ شاد ئەتكۈچى.

كۆشاد [كشاد] (پ) 1) ئوچۇق، ئېچىلغان، بوشىتىلغان؛ پېشىلگەن؛ ئېچىلىش:

ئەفۇ ئەت گۈناھىنى، شاد قىلغىل،
جەننەت ئىشىكىن كۆشاد قىلغىل.

— سالېھى.

2) ئامەت، مۇۋەپپەقىيەت:

ساڭا داغى بولسا كۆشادى ھەۋەس،
بۇ ئالەمدە تاپماق مۇرادى ھەۋەس.

— نەۋايى.

3) ئىمكانىيەت، ئازاد بولۇش، ئاسانلىق.

كۆشاد ئەتمەك — ئاچماق، بوشاتماق:

نەۋا ئەيلەپ كۆشاد ئەتكىل گىرىھلەر،
ئۆلۈك جىسمىم ئارا رۇھى رەۋان بول.

— خىرقەتى.

كۆشاد ئەيلەمەك — ئاچماق؛ ئىجاد قىلماق:

مۇھىم ئىشلارىمنى كۆشاد ئەيلەگىل،
بۇزۇغ خاتىرىمنزكى شاد ئەيلەگىل.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

كۆشاد بەرمەك — ئاچماق؛ ئوقۇماق؛ شادلانماق، خۇرسەن بولماق.

كۆشاد تاپماق — ئىش ئوڭدىن كەلمەك، ئامەت كەلمەك.

كۆشادە [كشادە] (پ) ئوچۇق، ئېچىلغان؛ كەڭ؛ ئازادە؛ «كۆشاد» قا قارالسۇن:

كېتىپ ئەل، كۆشادە بولۇپ چارسۇ،
چىقىپ ئاقساقالغە بولۇپ روبەرۇ.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

كۆشادە بولماق — ئېچىلماق؛ شادلانماق.

كۇشادىي [كشادى] (پ) ئېچىلىش؛ خۇرسەن بولۇش، خۇرسەنلىك؛ ئېچىلغان:
بەھەمدۇللاھ بولدى كۇشادىي ئىشىك،
سېنى تاپتىم ئاخىر جەھاندا تىرىك.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

كۇشاي [كىشاى] (پ) ئاچقۇچى؛ ھەل قىلغۇچى.
بال كۇشاي — قانات يايغۇچى، قانات قاققۇچى، ئۇچقۇچى.

كۇشايىش [كشاييش] (پ) 1) ئېچىلىش، روشەنلىشىش؛ روشەنلەشتۈرۈش؛ خۇرسەنلىك، خۇرسەنچىلىك:
تا بۇ ۋەقتغەچەكىم، ئارسلانبېك ئاختاچى فەتھ نىشانلەرى بىلە مەزكۇر بولغان ئىنايەتنامەنى يەتكۈردى. كۆڭۈلگە ئاندىن ئاسايىش ۋە كۆزگە كۇشايىش يېتىشتى.
— نەۋايى.

قويا بەردى سۇنى بۇ ئەنھارغە،
بېرىپ چۇن كۇشايىش سەرشارغە.
— ئا. نىزارى.

2) مۇۋەپپەقىيەت، ئامەت:
ئاڭا قىلغاچ نەزەر ئىستەپ كۇشايىش،
جەھان تىمسالىغە تاپتى نەمايىش.
— نەۋايى.

كۇشتە [كشتە] (پ) ئۆلتۈرۈلگەن، ئۆلۈك:
ئۆلۈكلەر ياتۇر كۇشتەدىن پۇشتىلەر،
ياتۇر نىمجان، پۇت سۇنۇق بەزىلەر.
— موللا شاكىر.

كۇشتە ئەيلەمەك — ئۆلتۈرمەك، نابۇت قىلماق.

كۇشتى [كشتى] (پ) يەككىمۇ يەككە ئېلىشىش، كۈرەش:
باۋۇجۇدى ئولكى، ئۆز فەنىدەكى، كۇشتى بولغايكىم، شۆھرەتى ئول ئىسىم بىلەدۇر .....
— نەۋايى.

كۇشتىدانلىغ [كىشتى دان ليغ] كۆرەش ئۇسۇلىنى، جەڭ ماھارىتىنى ياخشى بىلىش، پالۋانلىق.

كۇشتىگىر [كشتى كير] (پ) كۈرەشچى، پالۋان:
باۋۇجۇدى ئولكى، ئۆز فەنىدەكى، كۇشتى بولغايكىم، شۆھرەتى ئول ئىسىم بىلەدۇر ۋە ئانچە يەكفەنلىغدە ۋە مەردۇمئەفكەنلىغدە كىچىك ياشلىق ئېركەندۇركىم، شاگىردى كۇشتىگىر ئېركەندۇر.
— نەۋايى.

كۇشىف [كشيف] (ئە) ئېچىلىش، كەشىپ قىلىنىش، ئاشكارا بولۇش؛ «كەشف» كە قاراڭ.
لەۋ كۇشىف — ئەگەر ئېچىلسا، ئەگەر كەشىپ قىلىنسا، ئەگەر ئاشكارا بولسا.

كۇف [كف] (پ) بايقۇش؛ بايۋەچچە:
زاھىر ئەتتى ئەجر ئەھۋالىنى كۇف،
كىم ئېرۇرمەن مەن زەئىفۇ يول مەخۇف.
— نەۋايى.

كۇفر [كفر] (ئە) كاپىرلىق، دىنسىزلىق:
ئۇلار شاھى مۇندا مۇقەررەر ئىدى،
دىلى كۇفر بىرلە مۇكەددەر ئىدى.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

كۇفر ئەھلى — كاپىرلار:
يۇرۇپ كۇفر ئەھلى ئارا كۆپ تەمىز،
فەرەڭ خانىدىن بەلكى بىلگەي ئەزىز.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

كۇفر دەيرى — كاپىرلىق ئىبادەتخانىسى.

كۇفر زەنگى — كاپىر نېگىر:
بولۇپ كۇفر زەنگى دىلىدىن ئەدەم،
قىلىپ ئۆتكەن ئىشىدىن تەئەسسۇف نەدەم.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

كۇفر زۇلفى — قارا چېچى:
چۇ تاراج سەۋادى كۇفر زۇلفۇڭ ئەيلەدى ئاجىز،
نە قۇدرەتدۇر سىپاھى لەشكەرى دارانى يىغماغلىق.
— زەلىلى.

كۇفرنى فەن قىلماق — بىباش، بەڭۋاشلىققا كىرىشمەك، ئادەتلەنمەك.

كۇفران [كفران] (ئە) نېمەت قەدرىنى بىلمەسلىك، تۇزكورلۇق.

كۇفرانى نېئمەت — مىننەتدار بولماسلىق، شۈكۈر قىلماسلىق:
ئۆيۈمگە كەلگەن ئېردى نەچچە كۈن بىر خۇشلىقا مېھمان،
ئانىڭكى قەدرىنى بىلمەي بولۇپمەن نېئمەتى كۇفران.
— موللا سالېھ.

كۇففار [كفار] (ئە) [بىرلىكى: كافىر] كاپىرلار، دىنسىزلار:
بىرىنىڭ ئارەزى خۇرشىدى تابان،
بىرىنىڭ كۆزلەرى كۇففارى خەيبەر.
— ئاتايى.

كۇفۇ [كفو] (ئە) تەڭ، باراۋەر، ئوخشاش:
جۇرمى ئىسيان چاھىدىن چىقماق، نەۋايى ئىلتىماس،
سەندىن ئەيلەر، نەچەكىم يوقتۇر ساڭا كۇفۋەن ئەھەد.
— نەۋايى.

يوقتۇر ساڭا كۇفۋەن ئەھەد — ساڭا ھېچبىر تەڭ ئادەم يوقتۇر.

كۆل [كل] (ئە) ھەممە، بارچە، جەمئىي، بارلىق، پۈتۈن، ھەممىسى، بارچىسى؛ ھەربىرى؛ «كۆلل» غا قارالسۇن.
ئەقلى كۆل گوياكى قورسى ئافتاب،
ھەقلى جۈز كەمتەردۇر ئەز زەھرى شەھاب.
— خەراباتى.

كۆلاچ [كلاچ] ھالۋىغا ئوخشاش بىر تۈرلۈك يېمەكلىك، ھالۋا:
لۇقمە ئاگەھلىغ ئىلە سالىك ئەگەر ئەيلەسە نوش،
ياخشىراق ئارپاكۆمەچىكى تەغافىلدە كۆلاچ.
— نەۋائى.

كۆلاغ [كلاغ] (پ) «كەلاغ» قا قارالسۇن:
ئەمما ئول سەفىھە رەقەمىن ئۆزلەرىندىن ئۆزگە كىشى بىلمەس ۋە ئول كۆلاغبالەرنى ئول سەۋاد ئەھلىدىن ئۆزگە بىراۋ ئوقۇماس ۋە فەھم قىلماس.
— نەۋائى.

كۆلالە [كلالە] (پ) ئۆرۈلگەن چاچ، ئۆرۈپ تۈرمىلەنگەن، ئورالغان چاچ:
سانچىلمامىش گەجەككىم جانۇ كۆڭۈل چېكەرگە،
ئايىردى ئىككى قوللاب ئول ئەنبەرىن كۆلالە.
— نەۋائى.

كۆلاھ [كلاه] (پ) كۆلاھ، باش كىيىم؛ تاج:
تەرك ئېتسەڭ دۇنيانى، كەيدى جەندە، باشىغە كۆلاھ،
تا قەلەندەرنىڭ رەقىبىن سەن ئىگەھبان ئەيلەدىڭ.
— قەلەندەر.
چىقسەڭ ئۇچقۇنلار ئورغان ئاھ بىلەن باشىمغە چىرماشقان،
گەدالىق شەھلىقىغە باشىمە زەررىن كۆلاھمدۇر.
— گۈمنام.

كۆلەھ [كله] (پ) «كۆلاھ» قا قارالسۇن.

كۆلەھدار [كلەدار] (پ) شاھ؛ ئەمەلدار؛ كۆلاھ كىيگەن؛ تاجدار، تاج كىيگەن:
سۆكۈن تاپسە ئەۋۋەل كۆلەھدارلار،
ئالاردىن قۇيىراق سىپەھدارلار.
— نەۋائى.

كۆلبە [كلبه] (پ) ھۈجرا، ئۆي؛ ماكان؛ خارابە:
زاھىدا فىردەۋس ئارا جەۋرۈڭ تەماشاسىن نېتەي،
كۆلبەم ئىچرە گەر خىيالى ھۇسنى جانان بولماسا.
— ئەرشى.

كۆلبەئى ئەنا — مۇشەققەت ئۆيى، مۇشەققەتلىك ئۆي.

كۆلبەئى ئەھزان — غەم ئۆيى؛ غەم، مۇشەققەت چېكىلگەن، خاپىچىلىقنى كۆرگەن ئۆي؛ غەمخانا:
نې بولۇر كەلسەڭ بىرەر بۇ كۆلبەئى ئەھزانىمە،
تەلمۈرۈپ كۆزۈم ئاقاردى گەرچە دامانىڭ تىلەپ.
— قەلەندەر.

كۆلبەئى خەممار — مەيخانا، مەي دۇكىنى.

كۆلفەت [كلفت] (ئە) كۆلپەت، مۇشەققەت، رەنج:
يۇرۇر ئېردۇك ئاندىغ تۇتۇپ ئۇلفەتى،
يىراق بولدى بىزدىن جەھان كۆلفەتى.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

كۆلل [كل] (ئە) «كۆل» غا قارالسۇن.

كۆللى شەيئىن — ھەممە نەرسە.

كۆللى ياۋمىن — ھەر كۈنى.

كۆللىيو جۈزۈي — ھەممە نەرسە، بارچە مەۋجۇدات.

كۆللي [كلى] (ئە) 1) تولۇق، كامىل، يۇقىرى دەرىجىدە؛ كائىنات؛ يېرىك؛ كۆپ. 2) ئومۇمىي، ئاساسىي، مۇھىم؛ پۈتۈنلەي، تامامەن:
كۆللي روۋۇ كىرفىچلارى بارچە سەڭ،
ئانىڭ تۆرت ھەددى باسا ئېردى كەڭ.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

كۆللىيۇ جۈزۈي — يېرىك ۋە پارچە؛ بار ۋە يوق.

كۆللىيۇ ئۇمۇر — ئومۇمىي ئىشلار.

كۆللىيات [كليات] (ئە) 1) بىر تۈردىكى نەرسىلەرنىڭ يىغىندىسى. 2) شائىرلارنىڭ ئەسەرلەر توپلىمى. 3) بۆلەكلەرگە بۆلۈنمىدىغان كۆپلۈكلەر؛ ھەممە نەرسە.

مۇردىكى كۆللىيات — ھەممە نەرسىنى بىلگۈچى.

كۆللىيە [كليه] (ئە) 1) ئومۇمەن، پۈتۈنلەي. 2) ئومۇميلىق، پۈتۈنلۈك.

كۆلۇخ [كلوخ] (پ) كېسەك:
جەھانى خاكى ئېرۇر بىر كېسەك، ۋەلى ناپاك،
ئېتەك يېتۈرمەمەك ئاۋلا مۇلەۋۋەس ئولسا كۆلۇخ.
— نەۋائى.

كومەيت [كميت] (ئە) تورۇق ئات، چاپقۇر ئات:
چۇ سۆز كىشۋەرىغە بېرىپدۇر نىزام،
تەكەللۇم كۇمەيتىغە ئەيلەپ خىرام.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

كۆممەل [كمل] (ئە) يېتۈك، كامىل، مۇكەممەل (كىشىلەر):
ئول جۇملەدىن، ئەزىزى ئېردى، بۇ تائىفەنىڭ كۆممەللىدىن ۋە ھەزرەتى مەۋلانا مۇھەممەد تەبادگانى كىبار ئەسھابىدىن ئېردى .....
— نەۋائى.

كۆن [كن] (ئە) «بول، پەيدا بول» مەنىسىدىكى بۇيرۇق سۆز:

كى بولدى چۇ ئەمرى «كۇن» ھۇۋەيدا،
بولدى «فەياكۇن» غۇلۇسى پەيدا.

— نەۋايى.

كۇنتۇ [كنت] (ئە) ئىن، ئۇۋا، يوشۇرۇنغان جاي.

كۇنتۇ كەنزەن — «مەن خەزىنىمەن ...» دەپ باشلىنىدىغان ھەدىسكە ئىشارە.

كۇنتۇ نەبىيىەن — «مەن پەيغەمبەرمەن» دەپ باشلىنىدىغان ھەدىسكە ئىشارە:

ياشۇرۇن بىلمەگىل ۋاجىب تەئالا ئاشكارادۇر،
كى مەزمۇنى ھەدىس «كۇنتۇكەنزەن» دىن زۇھۇر ئەيلەر.

— زەلىلى.

كۇنج [كنج] (پ) بۇرجەك، بىرەر نەرسىنىڭ بۇرجىكى، چېتى:

رەھىم ئېتىپمەن ناتەۋان ھالىغە، كىردى كۇنج ئارا،
پەردەسىن ياپىپ جەھانغە ماھى تابان بۇ كېچە.

— ئا. نىزارى.

ئۆزلەت كۇنجى — چەنتە، يالغۇزلۇقتا.

كۇنجايىش [كنجايش] (پ) سىغدۇرۇش؛ سىغىش؛ جايلاشتۇرۇش ئىمكانىيىتى:

نۇفۇسى قۇدسلەر ئەۋجىگە يوق بىر زەررە كۇنجايىش،
ئەجەب ئولدۇركى، بۇ سۇرەت بىلە بولدى ئەيان ئاندا.

— ئەرشى.

كۇند [كند] (پ) ئۆتمەس، كەسمەس؛ ئۆتمەيدىغان، كەسمەيدىغان؛ بېخىل.

كۇند بولماق — ئۆتمەس، ئۆتمەيدىغان بولماق.

كۇند زەبان — تىلى تۇتۇلىدىغان، راۋان سۆزلىيەلمەيدىغان؛ كېكەچ.

كۇن ـ فەياكۇن [كن فيكون] (ئە) پۈتۈن، بارلىق:

يەتتى ئىقلىم ئىلە توقۇز گەردۇن،
بەلكى بۇ دەبدەبەئى كۇن ـ فەياكۇن.

— نەۋايى.

كۇنگۇر [كنكور] (پ) دەرۋازىلەرنىڭ مەلۇم بىر تۈپى:

مىر سەربەرەھنە ... يىگىتلىكدە ئاقىل كۇنگۇرغە مۇتەئەللىق
بولۇپ يۇرۇردە ئايتقان ئەيباتىدىن بۇ رۇبائىيدۇر.

— نەۋايى.

كۇنگىر [كنكير] (پ) «كۇنگۇر» غا قارالسۇن.

كۇنھ [كنه] (ئە) ئەسلى، ھەقىقەت، ماھىيەت؛ ھەربىر نەرسىنىڭ تومۇرى، يىلتىزى.

كۇنھى زات — بىرەر كىشىنىڭ ئەسلى، ماھىيىتى.

كۇنۇز [كنوز] (ئە) خەزىنىلەر، يوشۇرۇن بايلىقلار، دەپنىلەر، گەنج:

ۋە ئانىڭ مال ۋە تەجەممۇلى ئول يەرگە يەتتىكىم، خەزايىن ۋە كۇنۇزنىڭ كەلىدلەرىنى قىرق خەچىر كۆتەرۈر ئېردى.

— نەۋايى.

كۇنىشت [كنشت] (پ) يەھۇدىيلارنىڭ ئىبادەتخانىسى:

كىمسەگە مەئۇا ھەرەمدۇر يا كۇنىشت،
كۆرمەي ئولماس ئۇلچە بولمىش سەرنەۋشت.

— نەۋايى.

كۇنىيە [كنيه] (ئە) «كۇنيەت» كە قارالسۇن.

كۇنيەت [كنيت] (ئە) ئەرەبلەردە ھۆرمەت يۈزىسىدىن بىرىلىدىغان لەقەم:

كى ئالەمدە مەشھۇر ھەزرەت دېبان،
كۇنيەتدە خاجە ھىدايەت دېبان.

— ئا. نىزارى.

كۇھان [كوھان] (پ) ئۆركەش، تۆگىنىڭ ئۆركىشى.

كۇھەن [كھن] (پ) 1) كونا، قەدىمكى. 2) ئەسكى، تىتىلغان، كونىرىغان.

كۇھەن پىر — «كۇھەن سال» غا قارالسۇن.

كۇھەن تاق — «كۇھەن مەرز» گە قارالسۇن.

كۇھەن دەير — 1) كونا، قەدىمكى ئالەم، دۇنيا. 2) مەيخانا.

كۇھەن سال — قېرى، ياشانغان، يېشى چوڭ.

كۇھەن غەمخانە — «كۇھەن مەرز» گە قارالسۇن.

كۇھەن لەك — ئېغىر، قىمىرلىمايدىغان.

كۇھەن مەرز — قەدىمىي دۇنيادىن كىنايە.

كۇھەن مەھد — «كۇھەن مەرز» گە قارالسۇن.

كۇھەنگەرد [كھن كرد] (پ) قەدىمدىن سەير ئەتكۈچى، كەزگۈچى:

ئانىڭدەك فەرد ئېتىپ چەرخى كۇھەنگەرد،
كى بىر فەرزەنددىن ھەم ئەيلەبان فەرد.

— نەۋايى.

كۇھل [كحل] (ئە) سۈرمە.

ئەينۇل ـ يەقىن كۇھلى — ھەقىقەتنى كۆرۈش سۈرمىسى.

كۇھلۇل ـ جەۋاھىر — ئۇنچىلەر سۈرمىسى؛ قىممەتلىك تاش قوشۇپ (ئارىلاشتۇرۇپ) ئىشلەنگەن سۈرمە.

كۇھلى بەسىرەت — كۆزنى روشەن قىلىدىغان سۈرمە؛ كۆرۈش سۈرمىسى، كۆزنى روشەن قىلغۇچى.

كۇھنە [كھنه] (پ) كونا، ئەسكى؛ «كۇھەن» گە قارالسۇن:

كۇھنە رەباتىدۇر جەھان سەربەسەر،
ئادەمى بىر كېچە قونۇبان ئۆتەر.

— زەلىلى.

كۆھنە سال — ياشانغان ئادەم:
بار ئېردىكى چىنده بىراۋ كۆھنە سال،
ئەرەم باغىن ئەتتى ئانىڭدىن سوئال.
— ئا. نىزارى.

كۆھۈلەت [كھولت] (ئە) ئوتتۇرا ياش، 30 بىلەن 50 ناڭ ئارىلىقى؛ چاچ ئاقىرىشقا باشلىغان پەيت:
يەنە چۈن شەبابۇ كۆھۈلەت داغى،
ئېرۇر ئەلگە ئەيشۇ فەراغەت چاغى.
— نەۋايى.

كۆھۈن [كھن] (ئە) «كۆھەن» گە قارالسۇن.

كۆب [كوب] 1) كۆپ، ئارتۇق؛ كۆپچىلىك، ئاساسىي قىسىم؛ ھەممە:
ھەرفەساد ئالەمدە ئالىمدىن چىقار،
ئول سەبەبدىن كۆپراغى دىندىن چىقار.
— خەراباتى.
2) ئۆزاق، داۋاملىق. 3) ناھايىتى، ئىنتايىن؛ ئارتۇق دەرىجىدە؛ غايەت.

كۆبدىن كۆب — ناھايىتى كۆپ، سان ـ ساناقسىز.

كۆپ [كوپ] «كۆب» كە قارالسۇن:
قاچان بولدۇڭ كۆزۈمگە جىلۋەگەرسەن،
نىسار ئەتتىم ئوشۇلدەم كۆپۈ ئازىم.
— خىرقەتى.

كۆپەلەك [كوپالاك] كەپىنەك:
كەلدى زېب ئەھلىغە رەئنالىغۇ ئۇششاقغە سوز،
ئول بىرى چۈن كۆپەلەكدۇر، بۇ بىرى پەرۋانە.
— نەۋايى.

كۆچ [كوچ] يۈك، بىر جايدىن ئىككىنچى بىر جايغا ئېلىپ كېتىلىدىغان روزغار ئەشيالىرى.
كۆچ بەركۆچ — سەپەر ئۈستىگە سەپەر؛ يۈك ئۈستىگە يۈك، ناھايىتى كۆپ يۈك.

كۆچۈنمەك [كوچونماك] كۆچمەك، يۆتكەلمەك:
خەلايىق كۆچۈندى سالىپ قوزغالان،
مۇبادا قاراقچى قىلۇر دەپ تەلان.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

كۆرە [كوره] 1) نىسبەتەن، كۆرە. 2) ئوچاق، زەرگەر ۋە تۆمۈرچىلەرنىڭ مېتال ئېرىتىدىغان ئوچىقى.
كۆرەئى گۈداز — تاۋلىغۇچى، كۆيدۈرگۈچى، قىزدۇرغۇچى ئوچاق.

كۆرە ئالماي [كوره الماى] كۆرەلمەي:
كۆرە ئالماي ئافىيەتدىن دەھر ئېلى خۇررەملىغىن،
شادلىغ مەئمۇردىسىنى فىتنە ئاباد ئەيلەمىش.
— ئەرشى.

كۆرەكە [كوركا] پالاس، كىگىز:
ئاق ئۆيگ ئىشىك رۇست، تۆگلۈك داغى،
بولۇپ كۆرەكە ئەۋ دەۋرىغە تۆك داغى.
— نەۋايى.

كۆرەگە [كوركا] 1) «كۆرەكە» گە قارالسۇن. 2) سۇناي.

كۆرك [كورك] چىراي، ھۆسن، كۆرۈنۈش:
لالە كەبى زاھىر ئەيلەبان كۆرك،
ئەگرى قويۇبان قىزىل تېرى بۆرك.
— نەۋايى.

كۆركەباي [كوركەباى] چىرايلىق، ھۆسنلۈك، گۈزەل:
گەر زەكاتى ھۆسن ئۈلەشمەك ئىستەسەڭ، ئەي كۆرەكە باي،
بىل ياقىنكىم، ئۇشبۇ مۇڭلۇغدەك تاپىلماس مۇستەھىق.
— نەۋايى.

كۆركەتمەك [كوركاتماك] 1) ياخشىلاتماق، كۆرۈملۈك قىلماق. 2) كۆرسەتمەك:
مەنزىلىم بۇ يەردە دەپ كۆركەتتىلەر،
كۆزلەرىدىن غەيب ئولۇبان كەتتىلەر.
— زەلىلى.

كۆركەمەك [كوركاماك] پالاسقا ئورالماق، پۈركەنمەك:
باغ ئارا خەت ئىچرە ئاغزىنىڭدىن قىزارىپ، سارغارىپ،
غۇنچە زەڭگارى لىباسى بىرلە باشىن كۆركەدى.
— نەۋايى.

كۆركەيمەك [كوركايماك] 1) كۆركەملەشمەك، كۆرۈنۈشلۈك بولماق. 2) ئەكسىرىمەك، كونىرماق؛
ياشاغان سايى دانىش ئىچرە ياتىپ،
كەتانەدەك نەچە ئەكسىرىپ كۆركەيىپ.
— نەۋايى.

كۆرگە [كوركا] 1) مەي ئىدىشلىرى قويۇلىدىغان مەخسۇس تەكچە، ئويۇقچە. 2) مەي ئىدىشى، كۇپ، تۇك:
گىلەمى سالىنىپ گۈلگۈنۇ زىبا،
ياسالىپ كۆرگەسى گۈلرەگۇ دىبا.
— نەۋايى.

كۆرگۈزمەك [كوركوزماك] كۆرسەتمەك، نامايىش قىلماق، نامايان قىلماق، بىلدۈرمەك؛ يوللىماق.

كۆرگۈلۈك [كورگولوك] تەقدىر، پىشانىگە يېزىلغىنى، كۆرگۈلۈك:
دىدى: ئول يان جانىبەت سۈرگۈلۈكتۇر،
بۇ ئىش گەر ۋاقىئ ئولسا كۆرگۈلۈكتۇر.
— نەۋايى.

كۆرگىزمەك [كورگزماك] «كۆرگۈزمەك» كە قارالسۇن.

كۆرمان [كورمان] كۆرمەيمەن.

كۆرمەمەك [كورماماك] «كۆرمەك» پېئىلىنىڭ بولۇشسىز فورمىسى: كۆرمەسلىك.

كۆز [كوز] 1) كۆز. 2) كۆرۈش قابىلىيىتى؛ كۆز قاراش، دۇنيا قاراش؛ نۇقتىئىنەزەر؛ پىكىر.

كۆز ئاچماق — ئويغانماق، هوشيار بولماق.

كۆز ئەسرەمەك — ئېھتىيات قىلماق، ئاۋايلاپ ساقلىماق.

كۆزتەك كەلمەك — كۆز قىسىلماق.

كۆز تۇتماق — كۆتمەك، ئىنتىزار بولماق، ئۈمىد قىلماق، تەمە قىلماق.

كۆز تۇشمەك — 1) كۆرمەك، قارىماق. 2) قوبۇل بولماق، ماقۇل بولماق، مەنزۇر بولماق. 3) كۆتمەك، ئىنتىزار بولماق.

كۆز تىكمەك — 1) ئۈمىد قىلماق. 2) ئۇيالماق، هايا قىلماق.

كۆز خانەسى — «كۆز ئۆيى» گە قارالسۇن.

كۆزدىن يىراق تۇشمەك — ئۇزاقلاشماق، كۆزدىن نېرى كەتمەك.

كۆز سالماق — 1) قارىماق، تىكىلمەك. 2) ئېتىبار بەرمەك.

كۆز سەۋادى — كۆز قارىسى.

كۆزگە تۇتىيا بولماق — دەردكە داۋا بولماق.

كۆزگە كەلمەك — ئۇچرىماق.

كۆزگە كىرمەك — ئېتىبارىنى تارتماق، دىققەت ـ ئېتىبارىنى قوزغىماق.

كۆزگە كىيۈرمەك — كۆز ئالدىغا كەلتۈرمەك.

كۆز مەردۇمى — كۆز قارىچۇقى.

كۆزنى رەۋشەن ئەتمەك — خەۋەردار قىلماق، ئاگاهلاندۇرماق، هوشيار قىلماق.

كۆز ئۆيى — 1) كۆز كاسىسى، چانىقى؛ كۆز ئەتراپى. 2) كەيپىيات؛ هەسەت.

كۆز ئۇچىدىن باقماق — بېپەرۋا قارىماق، سەل قارىماق.

كۆزى ئۇچماق — كۆتمەك، تەقەززا بولماق.

كۆز يارۇماق — شادلانماق.

كۆز يۇمماق — 1) ئۇخلىماق. 2) يۇز ئۆرۈمەك، ۋاز كەچمەك.

كۆزگۇ [كوزكو] 1) ئەينەك، كۆزگۈ:

ئۆزى ئۆز. هۇسنىگە ئول مەھ مەيل ئېتەر كۆزگۇ كۆرۈپ،
سۇدا گويا تەلپىنۈر قۇش ئەكسىنى ئۆترۈ كۆرۈپ.

— ئەرشى.

2) يالتىراقلىق؛ چاقناش، جىلۋە:

قاتلىم تىيغى كۆزگۈسى زەڭ ئولماسۇن،
ئەي مەسىھ، ئۆلگەنىم كۆرسەڭ ئاسرا نەفەس.

— نەۋائى.

كۆش [كوش] (پ) هەربىكەت قىلىش، بىر ئىشنى بېجىرىشكە كىرىشىش.

كۆش قىلماق — هەربىكەت قىلماق؛ قايتا ـ قايتا ئېيتماق.

كۆشك [كوشك] (پ) هەشەمەتلىك بىنا؛ قەسىر:

ۋە بۇ مەرغەنى كۆشكى بۇ هەۋلى مۇهەۋۋەتئەسىنىڭ هەددى جەنۇبى بىلە هەددى غەربىيسىنىڭ مابەينىدە ۋاقېئ ئېردى ۋە ئول ئىمارەتى ئېردى — بۇرۇن چاغدا تەرەپ سالغان ۋە قەدىمدە ياسالغان بىناسى تاشدىن ئېردى.

— نەۋائى.

كۆشىش [كوشش] (پ) ئۇرۇنۇش، هەربىكەت قىلىش، تىرىشىش.

كۆشىش قىلماق — هەربىكەت قىلماق، تىرىشماق:

بۇ يەڭلىغ مېنىڭ كەلگەنىم تۇرفە ئىش،
گۇمانكىم، بېگىم رۇهى قىلدى كۆشىش.

— ئا. نىزارى.

كۆك [كۆك] 1) ئاسمان، پەلەك، كۆك:

چەمەندەگۈل، فەلەكدە گەختەر ئېرمەس قان يۇتۇپ گەففان،
يۇرەكدۇر يەرۇ كۆكتىن هۇسن ئاختارغان نىگاهمدۇر.

— گۇمنام.

2) چەرخ، تەقدىر:

قاچان يەتسە كۆكدىن بۇلارغە مۇهىم،
ۋەيا بىر هەۋادىس بىلە خەۋفۇ بىيم.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

3) پىلانېتا:

تۆرت ئۇنسۇر، يەتتى كۆك، ئالتى جىهات،
نادىرۇ ئالىي ئەساسى كائىنات.

— نەۋائى.

4) كۆك (رەڭ، تۇس):

ئەي خىرەدىمەندلەر، سۆزۈمگە فەهم ـ ئىدراك ئەيلەڭلىك،
باشىغە كۆك دەستار كىيىپ فەريادۇ ئەففان ئەيلەبان.

— سالمەي.

5) ئوت، ئوت ـ چۆپ، مايسا:

كۆك سەبزەسى كۆككە يەتكۈزۈپ باش،
ئول كۆكدە بولۇپ نوجۇم ئۇشاق تاش.

— نەۋائى.

6) مۇزىكىدا تاۋۇشلارنىڭ مۇۋاپىقلىقى؛ كۇي، ئاهاڭ:

www.uyghurkitap.com

يىغلاڭ، ئەي شەمئۇ سۇراھىكى، ئۆلەرمىنى بىلىپ،
مۇتربىي نەغمە سەرا نەۋھە كۆكسى چالدى يەنە.

— نەۋابى.

كۆك دەبىرى — ئاسمان كاتىبى؛ يۇلتۇز.

كۆك ھىسنى — پەلەك قورغىنى، ئاسمان.

كۆكەلتاش [كوكلتاش] بىر ئەمچەك ئەمگەن، ئېمىلداش، قېرىنداش:

قويۇپ نام سابىت ژەرىر زادەغە،
كۆكەلتاشى قىلدى بۇ شەھشادەغە.

— ئا. نىزارى.

كۆكتالغۇ [كوكتالغو] توك - توك قۇش:

چۆكۈكتالغۇ سەۋدا بولۇر ھەرساباھ،
تاپالماي جەھاننىڭ ئىشىغە سەلاھ.

— ئا. نىزارى.

كۆكدەتمەك [كوكداتماك] 1) كۆكلەتمەك، كۆكەرتمەك. 2) كۆيگە، ئاھاڭغا سېلىپ ئېيتماق.

كۆكرەمەك [كوكراماك] قانتىنى ئاۋاز بىلەن ژارقىرىماق، گۈركىرىمەك، گۈلدۈرلىمەك.

كۆكس [كوكس] كۆكرەك، سىنە:

دېدى: كۆكسىڭ نە قىلدىڭ پارە - پارە،
دېدى: ئىشقىڭ جەفاسىغە نە چارە.

— خىرقەتى.

كۆكنار [كوكنار] (پ) ئەپيۇن، كۆكنار:

مەلامەت قىلماڭلىز ياران ئەگەر بولسام خەراباتى،
گەھى كىم يار كويىدا ئىچىپمەن بادەئى كۆكنار.

— نەۋبەتى.

كۆكۈس [كوكس] «كۆكس» گە قارالسۇن.

ياقام يىرتىپ، كۆكۈس تىرناپ، ساچىپ ئوت سۆزى جانىمدىن،
گەر ئۆلسەم رەئد يەڭلىغ مەنئى فەرياد ئەتمەدىڭ ھەرگىز.

— گۇمنام.

كۆكلەكچە [كونكلاكچە] كۆكلەكچان:

نە فۇتۇر ئىسلام ئارا تۇشگەيكى، ئول كافىر يەنە،
مەست ئولۇپ كۆكلەكچە چىقتى سەكرەتىپ مەيدان سارى.

— نەۋابى.

كۆكۈل [كونكول] 1) قەلب، دىل، كۆڭۈل. 2) خاتىرە، پىكىر، خىيال. ئىختىيار. 3) كۆڭۈلدىكى.

كۆكلى بەھر ئالماق — شاد بولماق، خۇرسەن بولماق.

كۆكلى بۇزۇلماق — غەمكىن بولماق.

كۆكلى تىلەمەك — ئىستەمەك، خالىماق.

كۆكلىدىن كەتمەك — خىيالىدىن كەتمەك، كۆكلىدىن چىقماق.

كۆكلىگە شىفا ئىستەمەك — دىل، كۆڭۈل خاتىرجەملىكىنى خالىماق.

كۆكلىدىن چىقارماق — ئۇنتۇماق، ژاز كەچمەك.

كۆكلىگە كىرمەك — كۆكلىگە كەلمەك.

كۆكلىگە ئۇتمەك — ئويلىماق، خىيالىدىن ئۆتكۈزمەك.

كۆكۈل بەرمەك — مۇھەببەت باغلىماق.

كۆكۈلگە ئالماق — ئەسلىمە؛ قوبۇل قىلماق.

كۆكۈلنى بىر قىلماق — توغرا بولماق، سۆز ژە ئىشى بىر بولماق.

كۆكۈلنى باغلاماق — كۆڭۈل قويماق، بىرەر نەرسىگە ئەستايىدىل، قاتتىق كىرىشمەك.

كۆكۈلنى يارۇتماق — خاتىرىنى، كۆڭۈلنى روشەن قىلماق.

كۆكۈل ئۆلمەك — ئۇمىدسىزلەنمەك.

كۆلەكە [كولاكا] «كۆلەڭگە» گە قارالسۇن.

كۆلەڭگە [كولانكا] سايە، كۆلەڭگە.

كۆلكە [كولكا] «كۆلەڭگە» گە قارالسۇن:

ئۇمىد ئولكىم، زەفەر پەيكەر رايەتىنىڭ ھۇمايۇنفال كۆلكەسىدىن فىراق دەشتىدە ھىجران سەمۇمىدىن مەھرۇر بولغان زەئىفلەر ئاسۇدەھال ... بولغايلار.

— نەۋابى.

كۆمەك [كومك] 1) ياردەم. 2) ساقلاش، قۇرۇقلاش، بېقىش:

قويدۇم غەمى ئىشقىمنى ئەيان ئەيلەمەكىمدىن،
چەككەي ئىدىلەر كاش تىلىمنى كۆمەكىمدىن.

— نەۋابى.

كۆيدۈرمەك [كويدۇرماك] 1) كۆيدۈرمەك، ئۆرتىمەك، ياندۇرماق. 2) ئىشقا مۇپتىلا قىلماق. 3) يوق قىلماق، بۇزماق، ۋەيران، نابۇت قىلماق.

كۆكۈل كۆيدۈرمەك — ھەيرەتكە سالماق، لال قىلماق.

كۆيكەنەك [كويكنك] كۆكسىنەك؛ شۇڭقار:

ئۇقابۇ كۆيكەنەكنى قىلسالار سەيد،
قاچان قىلغاي ئانىڭ سەيدىنى بۇ سەيد.

— نەۋابى.

كۆيمەك [كوى ماك] 1) يانماق، ئۆرتەنمەك، كۆيمەك؛ كۆل بولماق:

گەر مۇيەسسەر بولماسە ۋەسلى تەلەب ئوتىدا كۆيى،

ئىشق تىللاسىنى ئالماق ئېرسە مېھنەتدۇر مەھەك.
— گۇمنام.

2) ئازابلانماق، ئىزتىراب چەكمەك:
كۆمەسەم جانىم كۆيەدۇر بارغالى يوق تاقەتىم،
يەتكەلى دىيدارىڭ ھېچ يوقتۇر بۇ ئىمكانىم مېنىڭ.
— رىزائى.

كۆيمەنمەك [كويماناك] ئۇرۇنماق؛ كۆيۈنمەك.

كۆيۈك [كويوك] 1) كۆيگەن، ئۆرتەنگەن؛ ئىشق دەردىنى تارتقان. 2) داغ؛ كۆيۈك. 3) غەم، قايغۇ. 4) ئوت.

كۇچ [كوچ] 1) كۈچ، قۇۋۋەت؛ زوراۋانلىق، غالىبلىق.
كۇچ كەلتۈرمەك — زورلۇق قىلماق، ھەمله قىلماق.
كۇچ يەتمەك — زورلۇق قىلماق، قۇۋۋەت كۆرسەتمەك.

كۇچۇن [كوچون] 1) كۈچ بىلەن؛ 2) كۈچلۈك، قۇۋۋەتلىك.

كۇسەند [كوسند] كۆسەن (كۆچانىڭ ئىلگىرىكى نامى):
كۇسەندنىڭ ئاتى بولدى ئاندى كۇچا،
كۇچادا بولۇر مەنزىلى تەكىيەگاھ.
— مولا شاكىر.

كۇكرەمەك [كوكرەمك] گۈرۈلدەمەك، گۈلدۈرلىمەك، گۈركىرىمەك.

كۇكرەنمەك [كونكرەنمك] ژايىسماق، قىينىماق، ئىگىلماق:
لازىمە ئىشق ئولدى ھىجران، بولما ئاشىق كىمسەگە،
ئەندىكىم بولدۇڭ، تەھەممۇل ئەيلەبان كۇكرەنمەغىل.
— نەۋائى.

كۇل [كل] كۈل، ئوتنىڭ كۆيگەندىن كېيىنكى قالدۇقى:
كۆزۈڭ شەۋقى سالىپ ئالەمگە ئوتلار ئانچەكىم كۆيگەچ،
جەھاننى كۆيدۈرۈپ كۈل قىلغۇسىدۇر سۆزى ئەففانىم.
— ئەرشى.

كۇل ئەتمەك — قورالسىزلاندۇرماق، يالىڭاچلاپ قويماق؛ يوقاتماق، كۈل قىلماق.

كۇل ئەيلەمەك — كۈل قىلماق، كۈلگە ئايلاندۇرماق:
كۆيدۈرۈپ كۇل ئەيلەدى جىسمىمنى ئانداغ ئىشقىكىم،
ئۇمىر ئىچى بولدۇم نە بىر ئاغز نې ئەنجام ئىلە.
— ئەرشى.

كۇل بولماق — يوق بولماق، كۆيۈپ كەتمەك:
دىلبەرىما، فىراقىدا سىزدى كۆزۈم قاراغىدا،
كۇل بولۇپ ئىشتىياقىدا بىر يولى مەن ئەدا بولاي.
— سالىبى.

كۇل قىلماق — «كۈل ئەتمەك» كە قارالسۇن؛
كۇل ئولماق — «كۈل بولماق» قا قارالسۇن.

بۇ يەڭلىغ قىلۇرمەن ئۇلۇغ بۇتغە داد،
ئانىڭ فۇرقەتىدە كۇل ئولدى نىھان.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

كۇلەگەچ [كولاكاچ] كۈلدىغان، كۈلگۈنچەك.
كۇلەگەچ يۇز — كۈلۈپ تۇرىدىغان يۈز، كۈلگۈنچەك يۈز، ئوچۇق چىرايلىق، مەرى ئىسسىقلىق.

كۇلكۇ [كولكو] كۈلكە، تەبەسسۇم:
ھەر نەچچە زەخمىم ئارا بولغانسارى ئۇريان سۆزىڭ،
تاڭ قالۇر ئالەم ئېلى جىسمىمدە بۇ كۇلكۇ كۆرۈپ.
— ئەرشى.

كۇلكى [كولكى] «كۇلكۇ» گە قارالسۇن:
دېدى «شەھ قاشىدا ئىشلىڭ تۇت نىھان.
كى بىھۇدە كۇلكى ئېرۇرۇ كۆپ يامان.»
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

كۇلۇمسۇمەك [كولومسومك] كۇلۇمسىرىمەك:
داغدىن جىسمىم ئارا ھەر ساڭى ئاچىلغان سۆزىڭ،
كۆرسە، رەھىم ئەتكەي كۇلۇمسۇپ، شاد ئولۇر ئول باغرى تاش.
— ئەرشى.

كۇن [كون] 1) كۈن، كۈندۈز، يورۇقلۇق؛ ۋاقىت، پۇرسەت، پەيت، زامان؛ بىر كۈن. 2) قۇياش، كۈن:
ۋىسالى جامىدىن بىرنەچچە كۇن سەرشار ئىدىم، يارەب،
بۇ كۇن كەتتى مېنى فۇرقەت خۇمارىدا خەراب ئەيلەپ.
— ئەرشى.

كۇن غەمگىن ئولماق — يورۇقلۇق قارانغۇلۇققا ئۆتمەك.

كۇنۇتۇن — كۈندۈز ۋە كېچە:
نەكىم بولسە زىندان ئارا نەچچە كۇن،
زىيارەتدە بولسە ئاڭا كۇنۇ تۇن.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

قاراكۇن — كۈلپەت، ماتەم، قىينىچىلىق.

كۇنەس [كونس] «كۇنەش» كە قارالسۇن:
سەندەگۇ كىيگەن شەب ئەندەر روز ھۇللەڭدەك ئەمەس،
كېچەيۇ كۇندۇز لىباسىن كىيسەلەر ئايۇ كۇنس.
— نەۋائى.

كۇنەش [كونش] قۇياش، كۇن:
ئەمىر دەۋلەتشاھ ... ئالەم ئەھلى قاشىدە كۇنەشدىن رەۋشەنراقدۇر.
— نەۋائى.

كۇنتۇش [كون توش] چۈش ۋاقتى. چۈش پەيتى، قىيام پەيتتى.

كۇنگۇرە [كنكره] (پ) «كۇنگىرە» گە قارالسۇن:

ئۇيغۇر كىتاب تۈر بىكىتى www.uyghurkitap.com

كۈنگۈرەئى خىيال ئۆزە قوندى كەبۈتەرى ھەرەم،
بال - پەرى زىھى - زىھى فىكر ئۆزە مۇھتەرەم ئىمىش.
— زەلىلى.

كۈنگىر [كنكر] (پ) «كۈنگىرە» گە قاراڭ.
كۈنگىرى ھىممەت — چوقا؛ ئەڭ يۇقىرى تەبىقە.

كۈنگىرە [كنكرە] (پ) تام، قەلئە؛ پەنجىرە.

كۈيەۋ [كويۇ] كۈيۆ، ئايالنىڭ كۈيۆسى:
دېدىم: قورغنا ئىچرە يۈرەلى ئىكەۋ،
سۆزۈم باۋەر ئەتسەڭ بولاي ھەم كۈيەۋ.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

كېپ - كېپ [كيب كيب] كېلىپ - كېلىپ، كېتىپ - كېتىپ:
تاپىشتىلار چۇ بىر - بىرىنى سورۇشۇپ،
بەسى يىغلاشتىلار كېپ - كېپ كۆرۈشۈپ.
— نەۋايى.

كېتەرمەك [كيترماك] كەتكۈزمەك؛ يوقاتماق:
دەير پىرى قۇلى مەنكىم مەي ئىلە،
غەير نەقشىنى كۆڭۈلدىن كېتەرىپ.
— نەۋايى.

كېتۈرمەك [كيتورماك] كەلتۈرمەك:
بەھار ئاييامىدۇر داغى يىگىتلىكنىڭ ئەۋانىدۇر،
كېتۈر ساقى، شەرابى نابكىم، ئىشرەت زەمانىدۇر.
— بابىر.
كى مەردانەلىكنى كېتۈردى بەجا،
جەۋانلىقدا تۇتتى زەمىن ئىچرە جا.
— ئا. نىزار.

كېجىم [كيجم] جەڭ ۋاقتىدا ئانقا كىيدۈرۈلىدىغان ئوق ئۆتمەس مەخسۇس يوپۇق:
كېجىملەر داغى بارچە پولاددىن،
تاپىپ لەمئە سۇھانى بېداددىن.
— نەۋايى.

كېچىم [كيجم] «كېجىم» گە قاراڭ.

كېد [كيد] (ھ) ھىندى راجىسى (پادىشاھى) نىڭ نامى.

كېرىش [كيريش] ياينىڭ يىپى، كىرىچى؛ كىرىچ:
تۈز بول ئوقدەك گەر تىلەرسەن ئەۋج ياكىم ئەگرىدۇر،
دەۋر ھەر بىر گوشەدىن بوغزىغە سالىپدۇر كېرىش.
— نەۋايى.

كېزە [كيزە] يوشۇرۇن، پىنھان:
چارشەنبە كۈنى يار كېزە كەلدى چەمەن ئىچرە،
بۇلبۇل دەخى كۆردى يۈزىنى، تۈشتى فىغانە.
— نەسىمىي.

كېزلەمەك [كيزلاماك] يوشۇرماق:
ۋە لېكىن ئۇچادىن ئۆتۈپ تىزلەدى،
يوق ئىمكان ئاچۇق ئۇزۇنى كېزلەدى.
— نەۋايى.

كېسە [كيسە] (پ) يانچۇق، پۇل قاپچۇقى، ھەميان:
قارار ئېردى ساندۇقغە ئول دەم - بەدەم،
ئالاي دېسە يوق كېسەسىدە دەرەم.
— ئا. نىزارى.

كېفتە [كيفتە] (پ) ھېرىش، چارچاش؛ زېرىكىش؛
كىفتە ئولماق — چارچىماق، زىرىكمەك.

كېمە [كيمە] (پ) كېمە، قېيىق:
زىمىستان ئىدىكىم بىغايەت ساۋۇق،
يېتىپ كەلدى ئاخىر كېمەگە ياۋۇق.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.
كېمە تىيرى — كېمىنىڭ ئوتتۇرىسىغا تىك ئورنىتىلغان ئۇزۇن خادا (ماچتا).

كېموخت [كيمخت] (پ) چەم، كۆن؛ تاسما:
قىلىچ سالسا خارانى ئەيلەپ شىكان،
ئولۇپ ئاڭا خارا كېمۇخت غىلاف.
— نەۋايى.
كېمۇختى غەبرا — يەرنىڭ چەمى.

كېمۇر [كيمو] كۆمۈر:
كېمۇر شامۇ دەم ئاندا سۇبھىدەم بىل،
شىھاب ئول كۇرەدىن چىققان ئەلەم بىل.
— نەۋايى.

كېن [كين] كېيىن؛ ئارقا؛
كېندە — ئارقىسىدا؛
كېنىچە — كەينىدىن، ئارقىسىدىن، كەينىچە:
مىھىنبانۇ ئانىڭ كېنىچە راكىب،
سۈرۈب ئەتبائى بىپايان مەۋاكىب.
— نەۋايى.

كىبر [كبر] (ئە) تەكەببۇرلۇق، مەغرۇرلۇق، مەنمەنلىك؛ چوڭچىلىق، ھاكاۋۇرلۇق:
ھىرىسنى تەرك ئەت قەنائەت پىشە قىل،
كىبرنى تەرك ئەت ئۆلۈم ئەندىشە قىل.
— خەراباتى.

كىبار [كبار] (ئە) [بىرلىكى: كەبىر] چوڭلار، ئۇلۇغ كىشىلەر:
ئۇلۇل - ئەبسار، بەلكى سىفار ۋە كىبار مۇغەننىيلەرغە، خاس

ئاملارغە، بەلكى شاھ ۋە گەدالار زەمبىرلارىغە نامەئلىۇم قالماغايكى، ...

— مۆجىزى.

كمبەر [كبر] (ئە) ئۇلۇغلۇق، بۇيۇكلۇك؛ قەبرىلىق، چوڭلۇق:

كى چۇن قىلدى كۆھۈلاتدىن تەجاۋۇز،
كمبەر مېھرابغە قويمىش ياشى يۇز.

— نەۋايى.

كمبىرىت [كبريت] (ئە) 1) قىزىل ياقۇت؛ ئالتۇن:

بۇ خەيلدۇر ھەقىقەت تەرىقىنىڭ سۈخەنۋەرى، بەلكى كىمياگەرى ۋە كمبىرىتى ئەھمەرى.

— نەۋايى.

2) ئۇلۇغلۇق:

دېمەيكىم رۇسۇل، ھەر نەكىم تاپتى رۇھ،
بۇ كمبىرىتدىن بارچە تاپىپ فۇتۇھ.

— نەۋايى.

كمبىريا [كبريا] (ئە) ئۇلۇغلۇق، بۇيۇكلۇك:

زىھى تاجىڭغە گەۋھەرى كمبىريا،
بۇ گەۋھەردىن ئافاق تاپىپ زىيا.

— نەۋايى.

كىتاب [كتاب] (ئە) 1) كىتاب. 2) خەت، مەكتۇپ، رىسالە:

كۆڭۈلنى ئەيلەدىم يۈز چاك ئىشقىڭدىن، مەن مەھزۇن،
كى ھۈسنۈڭ ۋەسفى يازغايمەن كىتابى كاغەزى گۈلگۈن.

— نەۋايى.

3) ئەسەر:

مەدھىنى بىھىساب يازغايلار،
بەلكى مەۋزۇن كىتاب يازغايلار.

— نەۋايى.

كىتابە [كتابه] (ئە) 1) يېزىق، يېزىلغان، پۈتۈلگەن. 2) ئويۇلغان يېزىق، بىنالارنىڭ پەشتىقىغا، تاملىرىغا ئويۇلغان ۋە يېزىلغان ھۆسنخەت:

ئوقۇغان ئەلنى ھەلاك ئەيلەگەي كىتابەسىدە،
ئىچىمدەكىنى ئەيان قىلسە قەبرىم ئۆزرە تاشىم.

— نەۋايى.

كىتابەت [كتابت] (ئە) يېزىش، پۈتۈش؛ خەت، يېزىق:

لەئلى لەبىڭ كۆرەي دېيان كۆز ياشىم ئەيلەدىم ئەقىق،
خالى خەتتىڭنى بىلمەدىم تۇرفە كىتابەتى دەقىق.

— زەللى.

كىتابەت فەنى — يېزىش، كۆچۈرۈش مەشغۇلاتى.
كىتابەت قىلماق — يازماق، كىتاب تۈزمەك.

كىتابدار [كتاب دار] (ئە + پ) كىتابخانا مۇلازىمى؛ كىتابخانا مۇلازىمەتچىسى:

مەۋلانا سالېھىي - ئەگەرچە خۇراسانلىقدۇر، ئەمما كۆپ يىل-دۇركى، ھىساردادۇر. ئاندىن ئىشتىلۇركىم، ھىساردا پادە-شاھنىڭ كىتابدارىدۇر.

— نەۋايى.

كىتپاۋۇل [كيتپاول] قەلئە قاراۋۇلى، ساقچىسى؛ قەلئە باشلىقى:

ئاندىغكى، ھىراۋۇل، قاراۋۇل ۋە چىڭداۋۇل ۋە يانكاۋۇل ۋە سوناۋۇل ۋە پاتاۋۇل ۋە كىتپاۋۇل ...

— نەۋايى.

كىتف [كتف] (ئە) [كۆپلۈكى: ئەكتاف] يەلكە، مۈرە:

كىتفى بىرلە تامنى ۋەيران ئەيلەدى،
خىشتلارنى يەرگە يەكسان ئەيلەدى.

— زەللى.

كىتمان [كتمان] (ئە) يوشۇرۇن، سىر ساقلاش، پىنھان تۇتۇش.

كىتمان ئەيلەمەك — يوشۇرماق، پىنھان تۇتماق:

ھەردەم ئىستەر تەلىب كۆڭلۈم ئىشق كىتمان ئەيلەمەك،
بەرقى لامېئىنى قاراڭغۇ ئۆيدە پىنھان ئەيلەمەك.

— نەۋايى.

كىتىف [كيتف] (ئە) «كىتف» گە قارالسۇن.

كىرام [كرام] (ئە) [بىرلىكى: كەرىم] 1) ئۇلۇغلار. 2) ئەزىزلەر:

قىلدى پەيغەمبەرگە تەئزىمۇ سەلام،
سۆڭرە ئەرز ئەتتىكى: ئەي فەخرى كىرام.

— نەۋايى.

3) كىبرىملىك، ساخاۋەتلىك؛ بۇيۇك، مۆھتەرەم.

كىرامەند [كرامند] (پ) قىممەتلىك؛ ئىززەتلىك؛ ئۇلۇغۋار، ئەزىز:

كۆپ ئۇزر قىلىپ سۆزىگە پەيۋەند،
نەقدىنە بەسى تاپىپ كىرامەند.

— نەۋايى.

كىرامۇل - كاتىبىن [كرام الكاتبين] (ئە) ئىسلام چۈشەنچىسى بويىچە مۇسۇلمانلارنىڭ ئىككى مۇرىسىدە تۇرىدە-غان ئىككى پەرىشتە (ئوڭ مۇرىسىدىكى ساۋابلىق ئىشلارنى، سول مۇرىسىدىكى گۇناھلىق ئىشلارنى يېزىپ تۇرغۇدەك).

كىرامۇەشلىغ [كرام وش ليغ] ئەزىزلىك، ھۆرمەتكە سازاۋەر بولماقلىق:

دېدىكىم: «ئولدۇر كۆڭۈلنىڭ خۇشلۇقى،
فەقر بولىندا كىرامۇەشلىغى.»

— نەۋايى.

كىرامىن - ناس [كرام الناس] (ئە) كىشىلەرنىڭ

كتاب تورىكتى www.uyghurkitap.com

ھۆرمەتلىكى.

كىرامىي [كرامى] (ئە) ئۇلۇغ، ئالىيجاناب، ساخاۋەتلىك، كاتتا:

ھەركىمكى تەۋازۇئ ئەمرى كامى بولغاي،
ئول فېئىل ئىلە خەلق ئارا كىرامىي بولغاي.

— نەۋابى.

كىرامىي سىفەت — سېخىيلىق خىسلەتلىرىنىڭ ئىگىسى.

كىرامىي بولماق — ساخاۋەتلىك، ئالىيجاناب بولماق.

كىرايە [كرايە] (پ) 1) كىرا؛ يالاش. 2) يالليىش ھەققى، ئىجارە ھەققى.

كىرايەندەلىق [كرايندەليق] لايىقلىق، ئەرزىمەكلىك.

كىرباس [كيرباس] (پ) «كەرباس» گا قارالسۇن.

كىرپىچ [كرپيچ] خىش (پىششىق كېسەك):

فەلەك باشىڭنى كىرپىچ مۇتتەكاسى قىلغۇسى گەر خۇدا،
بۇ دەم خۇرشىد خىشتىدىن باشىڭغە مۇتتەكا يەتكەي.

— نەۋابى.

كىردار [كردار] (پ) قىلىق، ئىش، ئادەت، ئەمەل؛ سۆزلەرگە قوشۇلۇپ «تەرز، رەۋىش، كۆرۈنۈش» مەنىلىرىنى بىلدۈرىدۇ:

كىردارىغە باقىپ ئەسل ھالىن ئاڭلا،
ئەسلىغە دەلىل ئانىڭ خىسالىن ئاڭلا.

— نەۋابى.

دېدى: *ئەي بىگىت ياخشى كىردارلىق،*
قىلىپ رەھمەتتىمدىن ئۈمىدۋارلىق.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

كىردىگار [كردكار] (پ) يارانقۇچى (تەڭرى):

دېدىلەركىم: *كىردىگارىڭ كىم دۇرۇر،*
خالىقۇ پەرۋەردىگارىڭ كىم دۇرۇر.

— نەۋابى.

كىردىگارا [كردكارا] (پ) ئەي يارانقۇچى! (ئەي تەڭرى):

كىردىگارا، لۇتف ئېتىپ قىلغىل گۇناھىمنى كەرەم،
كۆپ يارۇقلار ئەيلەگەن فېئىلى تەباھىمنى كەرەم.

— ئەرشى.

كىرم [كرم] (پ) قۇرت، قۇرت ـ قوڭغۇز.

كىرمى شەبتاب — قاراڭغۇدا يالتىراپ كۆرۈنىدىغان قۇرت.

كىرى [كرى] (پ) ئەرزىگۈدەك.

كىرى ئەيلەمەس — ئەرزىمەس.

كىرياس [كرياس] (پ) 1) بارگاھ، قەسىر:

يەتتىيۇ كۆردى بىر بىنيك كىرياس،
تاقۇ ئەيۋان ئاڭا سىپىھر ئاساس.

— نەۋابى.

2) دەرۋازا؛ ئاستانە. 3) ئاسمان:

بىر ئەجەب يەر قالماغى ئافاق ئارا،
بەلكى بۇ كىرياسى بىلمي تاق ئارا.

— نەۋابى.

كىز [كيز] كىگىز، تەكلىمات:

ھەر بىر بەسى كەرەشمەدىن جىلۋە قىلۇر چېمەن ـ چېمەن،
خىلئىتى سەبزە بىتەدۇر بىستەرى زەئفران كىز.

— زەلىلى.

كىزب [كذب] (ئە) يالغان، نەيرەڭ.

كىزب ئالايىش — ئىپلاس يالغانچىلىق.

كىزب كەتۇرمەك — ئىشەنمەسلىك.

كىزب مەھز — پۈتۈنلەي يالغان.

كىسە [كيسه] (پ) 1) «كېسە» گە قارالسۇن. 2) سىپاھلارنىڭ خەت سىلىشى ئۈچۈن بەلۋاغلىرىغا ئېسىپ يۈرىدىغان قاپچۇقلىرى:

گەر كىسە ئارا تولا جەھان مالى ئېسە،
خۇشراق ئاندىن ئەگەر كۆڭۈل خالى ئېسە.

— نەۋابى.

كىسەدۇز [كىسەدوز] (پ) خەت قاپچۇقى.

كىسەدوزلۇق [كيسەدوزلوق] خەت سىلىنىدىغان قاپچۇق توقۇمىلىق:

مەۋلانا زەين كىسەدوزلۇق سەنئەتىغە مەنسۇپ ئېردى.

— نەۋابى.

كىسسە [كيسسه] (پ) «كىسە» گە قارالسۇن.

كىسۈەت [كسوت] (ئە) 1) كىيىم، كىيىم ـ كېچەك، ئېگىن، ئۇستۇاش:

جىبرەئىل ئايدىلار: ئەيا ھۇشيار،
كىسۈەتى مەردان ريازەت شىئار.

— زەلىلى.

2) يانچۇق، قاپچۇق، خالتا، توۋرا:

ھەر ساري مەخفي تۇگەنلىك جىسىم ئىلە مۇڭلۇغ كۆڭۈل،
سايىلىدۇركىم ئېرۇر مىلۇ دىرەمدىن كىسۈەتى.

— نەۋابى.

3) گۈزەللىك، بايلىق:

سالىپ كۆڭلۈمە سۆز دېمەك نىيەتىن،
كىيىپ ئەگنىمە داغى سۆز كىسۈەتىن.

— نەۋابى.

كىش I [كيش] (پ) ئادەت، خۇلق؛ يول، مەسلەك؛ دىن.

ۋەفاكىش — ۋاپالىق، ۋاپا قىلىشقا ئادەتلەنگەن.

كىش II [كيش] (پ) قوندۇزنىڭ بىر تۈرى؛ قوندۇز تېرىسى:
مەجنۇننى ياساپ لىباس بىرلە،
تۇن ـ كۇن كەبى كىشۇ ئاس بىرلە.
— نەۋايى.

كىش III [كيش] (پ) ئوقدان.

كىشت [كشت] (پ) تېرىلغۇ يەر؛ زىرائەت:
ئەي بۇرادەر ئۇشبۇ سۆزنى ئاڭلاغىل،
كىشت ـ كارىنى كۇن ئولتۇرماسدە قىل.
— خەراباتى.

كىشتى [كشتى] (پ) كېمە:
دېدى چوڭ ئاغام: كۆر خۇدا سۇنئىنى،
ئالىپ باردى كىشتى لەبگە مېنى.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

كىشتى بەھر پەيما — دېڭىز كېمىسى:
گەھى ساز ئېتىپ بەزم دەريا ئارا،
كىرىپ كىشتىئى بەھر پەيما ئارا.
— نەۋايى.

كىشتى ھىلالى — 1) ئىنچىكە ئاي شەكىللىك كېمە، قېيىق. 2) ئىنچىكە ئاي شەكىللىك كېمىگە ئوخشايدىغان قەدەھ، قېيىق شەكىللىك قەدەھ.

كىشتىيى بادە — قېيىق شەكىللىك مەي قەدەھى.

كىشتىبان [كشتى بان] (پ) كېمىچى، كېمىنى باشقۇرغۇچى:
نەھەڭى قۇلزۇمى ۋەھدانىيەدىن غەرق بولدىلەر،
نە كىشتى قالدىيۇ نە كىشتىبانۇ ناخۇدا ئاخىر.
— زەلىلى.

كىشتىبانلىغ [كشتى بان ليغ] كېمىچىلىك.

كىشۋەر [كشور] (پ) 1) مەملىكەت؛ ئۆلكە؛ ۋىلايەت:
شەھىكى بولسە تابئىدە نەچچە كىشۋەرى،
تەييار بولسە نەزدىدە يۈز لەكچە لەشكەرى.
— سەبۇرى.

2) ئىقلىم:
يەتتە ئىقلىم ئۆزرە كۆپ شەھلەر ماڭا مەنزۇر ئەمەس،
كىشۋەرى ھۇسنى مەلاھەت ئۆزرە جانىم بولسە بەس.
— ئەرشى.

كىشۋەرى دەرى — ئۆلكە، ئىقلىم دەردى.

كىشۋەر ئارا [كشور ارا] (پ) مەملىكەتنى زىننەتلىگۈچى، ئاۋاتلاشتۇرغۇچى؛ پادىشاھ:
مۇقەررەردۇركى شاھى كىشۋەر ئارا،
زەمانى قىلمايىن سەبرۇ مەدارا.
— نەۋايى.

كىشۋەر پەناھ [كشور پناه] (پ) مەملىكەتنىڭ ھامىيسى، پادىشاھ:
ئول ئىكەۋدىن بىرى رۇم ئەھلىغە شاھ،
يانە بىر زەڭ ئەھلىغە كىشۋەر پەناھ.
— نەۋايى.

كىشۋەرخۇدا [كشورخدا] (پ) «كىشۋەر خۇداي» غا قارالسۇن.

كىشۋەرخۇداي [كشور خداى] (پ) مەملىكەت ئىگىسى؛ ھۆكۈمدار، پادىشاھ:
يەنە ئەردەشىر ئولدى كىشۋەر خۇداي،
جەھان ئەھلىغە بولدى رەھمەت فىزاي.
— نەۋايى.

كىشۋەرخىدىۋ [كشورخديو] (پ) مەملىكەت ئىگىسى، ھاكىم، ھۆكۈمدار، پادىشاھ:
يەنە ھورمۇز ئولدى چۇ كىشۋەر خىدىۋ،
سىياسەتلەرى سالدى ئەلگە غىرىۋ.
— نەۋايى.

كىشۋەر دىھى [كشور دهى] (پ) مەملىكەتنى تاپشۇرغۇچى، بويسۇنغۇچى:
موغۇل قۇللار كەبى ئالىنىدە خانلەر،
بولۇپ كىشۋەر دىھى كىشۋەرىستانلەر.
— نەۋايى.

كىشۋەرىستان [كشورستان] (پ) «كىشۋەرگىر» گە قارالسۇن:
نەزم كىشۋەرىستانى ھەم سەن ـ سەن،
بەلكى ساھىبقىرانى ھەم سەن ـ سەن.
— نەۋايى.

كىشۋەرىستانلىغ [كشورستان ليغ] جاھانگىرلىك.

كىشۋەر كۇشا [كشر كشا] (پ) مەملىكەتنى ئىشغال قىلغۇچى، جاھانگىر؛ غالىب:
بۇ مۇددەتدە كەمەنكى ئاسار ئىدى،
كى كىشۋەر كۇشا بەل جەھاندار ئىدى.
— نەۋايى.

كىشۋەر كۇشاي [كشور كشاي] (پ) «كىشۋەر كۇشا» غا قارالسۇن.

كىشۋەرگىر [كشوركير] (پ) 1) غالىب. 2) يۇرت ئالغۇچى؛ جاھانگىر.

كىفايەت [كفايت] (ئە) كۇپايە، يېتەرلىك، يەتكۈدەك:
كىفايەت قىلىپ مۇنداغ تەقسىرغە،
ھەۋالە قىلىپ مىرئەلى شىرغە.
— ئا. نىزارى.

كىفايەت ئولماق — كۇپايە بولماق، يەتمەك.

كىفتە [كيفته] (پ) چەتلىشىش، يىراقلىشىش:
بولدى ئول مەھۇشغە ئاندا شىفتەئى،
كىم سەبەق بەھسىدىن ئولدى كىفتەئى.
— نەۋابى.

كىفتە ئولماق — چەتتە قالماق، ئايرىلىپ قالماق.

كىفل [كفل] (ئە) 1) بەرەر نەرسىنىڭ ھەسسىسى. 2) ئات، تۆگە قاتارلىق مىنىلىدىغان ھايۋانلارنىڭ ئۇستىگە يېپىلىدىغان گىلەمچە، يوپۇق.

كىلك [كلك] (پ) قومۇش قەلەم:
ھەۋابى سەيرى چىن ئەيلەر زىھى بۇ كىلكى نەققاشىم،
خۇدا بىلگەي مېنىڭ ماچىن ئىچىدە ئەمدى توختاشىم.
— زەلىلى.

قىلىپ سۆز رىۋايەت خىرەدىمەندلەر،
ساچىپ كىلكى نۇگى بىرلە قەندلەر.
— ئا. نىزارى.

كىلكى تەقدىر — تەقدىر قەلىمى، ئەزەلدە پۈتۈلگىنى:
بىھەمدىللاھكى، ئاللىمدە ئەزەلدىن،
جۇنۇ ئىشقىدىن يازدى كىللى تەقدىر.
— نەۋابى.

كىلكى سۇنۇش — يارىتىش قەلىمى؛ خۇدانىڭ قۇدرىتى.

كىلكى قۇسۇنىپەردار — ئاجايىپ سۆزلەرنى يازغۇچى قەلەم.

كىلكى قەزا — «كىلكى تەقدىر» گە قارالسۇن.

كىلكى نۇكتەپاش — چۆكتۈر مەنىلىك سۆزلەرنى يازغۇچى قەلەم.

كىم I [كيم] (سوراق ئالمىشى):
ئاندىن سوراپدۇرلاركى، بۇ كىشىنى كىم ئۆلتۈردى؟
— نەۋابى.

كىم II [كيم] كى، كىم (باغلىغۇچى):
كىم بوز توقۇماقنى ئالىپ باپكار،
جەھان مۈلكىدە بوز بىلە قىلدى كار.
— غەربى.

ياخشىلىق ۋە يامانلىقنى كىم قىلدىكى، جەزا كۆرمەدى،
سەلاھ ۋە فەساد تۇخمىن كىم ئەكتىكىم، ئۇرمادى.
— نەۋابى.

كىمخا [كمخا] (پ) كىمخاب، يىپەكتىن توقۇلغان رەخت:
... ۋە مۇتەئەخخىر مەشايىخلىرىدىن زەمانىنىڭ يىگانىسى ھەزرەتى خاجە بەھاۋۇددىن نەقشبەندكى، كىمخا نەقشىنى باغلاماققە مەشھۇردۇرلەر.
— نەۋابى.

كىمخاب [كمخاب] (پ) «كىمخا» غا قارالسۇن:
ئەتلەسۇ كىمخاب ئۆزە فەسلى زىمىستان ئىچرەدۇر،
قارا قۇندۇز، قارا شىرازىغە قەدرۇ ئىفتىخار.
— تەجەللى.

كىمسان [كيمسان] ئالتۇنغا ئوخشاش پارقىراق سېرىق رەڭلىك ماددا بولۇپ، ئۇنى ئۇۋۇتۇپ، نەرسىلەرگە ئالتۇن رەڭ (ھەل) بېرىش ئۈچۈن ئىشلىتىلىدۇ؛ (ئالتۇن) ھەل:
كى كىمساندىن ئالتۇننى فەرق ئەيلەگەي،
قىزىل تابەدىن كۇننى فەرق ئەيلەگەي.
— نەۋابى.

كىمسە [كيمسه] بەرەر شەخس، ئادەم، بىراۋ:
كەئبەۋۇ خۇلدى بەرىننى كۇلبەئى ئەھزان دېمىش،
كىمسە گەر شەمئى جەمالىڭنى قۇياشقە ئوخشەتۇر.
— ئەرشى.

كىميا [كيميا] (ئە) 1) خىمىيە؛ قەدىمكى چۈشەنچىدە: مىس، قەلەيگە ئوخشاش مەدەننى ئالتۇنغا ئايلاندۇرماق:
يۇزۇمنى ئالتۇن ئەتتى، سېنىڭ ئىشقىڭ، ئەي سەنەم،
مۇنداغ باقىرنى ئالتۇن ئېتەر كىميا قېنى؟
— سەككاكى.

بۇ جۇملىدىن كىميا ئىلمىدۇركىم،
— نەابى.

2) ئاجايىپ قىممەتلىك، نادىر نەرسە؛ پاكىز، ساپ.

كىميا ئەسەر — چۆكتۈر تەسىر كۆچىگە ئىگە بولغان سۆزلەر.

كىمياگەر [كيمياكر] (ئە + پ) خىمىيە بىلەن شۇغۇللانغۇچى، ئالىم (خىمىك):
بۇ يولدا دەردۇ غەمدۇر كىمياگەر،
بۇ ئىشدىن ئىشق ئىلىدۇر غەمگە چاكەر.
— خىرقەتى.

كىمياۋەش [كيمياوش] (ئە + پ) خىمىيىگە ئوخشاش، نادىر، قىممەت باھا:
چۈن خالىسۇ پاكۇ بىغەش ئولدى،
ئالتۇن نې كى كىمياۋەش ئولدى.
— نەۋابى.

كىن [كين] (پ) ئاداۋەت، ئۆچمەنلىك، دۈشمەنلىك، قىساس؛ كۆرەلمەسلىك؛ نەپرەت؛ جەڭ:
يەنە كىنغە تۇردى بۇرادەرلەرىم،
ۋەفاسىز جەفاكار بەد ئەختەرلەرىم.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

كىنۇ جىدال — ئۇرۇش، جاڭجال، غوۋغا.

كىنۇ رەزم — «كىنۇ جىدال» غا قارالسۇن.

كىنايە [كنايه] (ئە) مەسخىرە، زاڭلىق قىلىش ئۈچۈن ئىشلىتىلىدىغان ياپما گەپ، دارتما؛ كىنايە.

كىنايەت [كنايت] (ئە) «كىنايە» گە قارالسۇن:

تۇمەن ناز ئىلە بۇ مەقال ئەيلەدى،
كىنايەت بىلە كۆپ سوئال ئەيلەدى.

— نەۋابى.

كىنە [كينه] (پ) «كىن» گە قارالسۇن:
ئەيلەبان رەزمۇ كىنە ئىزھارى،
كەلسە جابىر جەزائىرى ساري.

— نەۋابى.

كىنەپەرەست [كينەپرست] (پ) ئاداۋەتخور، دۇشمەنلىكىنى چىشكە بەل باغلىغۇچى:
ئۆچۈك ئولكى گەر ئول بولۇپ كىنەپەرەست،
تەئەددى بىلە تاپسە مۇلكۈمگە دەست.

— نەۋابى.

كىنەپەرداز [كينەپرداز] (پ) «كىنەۋەر» گە قارالسۇن:
تۇتۇپ فەرھادنى غەدر ئەيلەپ ئاغاز،
تىكىپ ئەۋۋەل دار ئولدى كىنە پەرداز.

— نەۋابى.

كىنەخاھ [كينەخواه] (پ) «كىنەۋەر» گە قارالسۇن:
ئانچە ئايىنىدىن تولا بۇ رەزمگاھ،
كىم ئۇرۇشتا ئىككى شاھى كىنەخاھ.

— نەۋابى.

كىنە سەنج [كينه سنج] (پ) «كىنەۋەر» گە قارالسۇن:

كىنەكەش [كينەكش] (پ) «كىنەۋەر» گە قارالسۇن:
يولسۇن تۇتتى بارىقىنىڭ ئاشۇفتەۋەش،
ئاڭا سۇردى بارىق داغى كىنەكەش.

— نەۋابى.

كىنە گۈزار [كينەگزار] (پ) «كىنەۋەر» گە قارالسۇن.

كىنەۋەر [كينەور] (پ) ئاداۋەت ساقلىغۇچى، دۇشمەنلىك قىلغۇچى؛ ئۆچ ئالغۇچى؛ قىساسكار، ھەسەتخور.

كىن خاھ [كين خواه] (پ) «كىنەخاھ» گا قارالسۇن.

كىن سىگال [كين سكال] (پ) ئاداۋەت ساقلىغۇچى:
ھەم بورانغا، ھەم جۇۋانغار كىن سىگال،
ھەم يەنە گۈلۈ ھىراۋۇلدا بۇ ھال.

— نەۋابى.

كىياسەت [كياست] (ئە) زېھىنلىك؛ ئۇلۇغلۇق؛ ھوشيارلىق، زېرەكلىك:
ۋەلي شاھغە نۇرى فەراسەت كېرەك،
شۇنا سالىغ ئىچرە كىياسەت كېرەك.

— نەۋابى.

سكەندەر تەرىقى كىياسەت بىلە،
قىلىپ فەھم ئول ئىشنى فەراسەت بىلە.

— نەۋابى.

كىيد [كيد] (پ) ھىيلىگەر، ئالدامچى، ساختىپەز:
مېھىر ـ مۇھەببەت ئانىڭ ئىرمەس بەجۇز غەزەب،
جۇز كىيد ئەمەس بۇ قەلەمۇنىڭ ئىنايەتى.

— سەبۇرى.

كىيگۈلۈك [كيگولوك] كىيىملىك، لىباس:
نەفىس كىيگۈلۈك ئولسا يالاڭ تەنىمغە ھەۋاس،
ھەسىر نەقشى ھەسىرى لىباس ئورنىغە بەس.

— نەۋابى.

كىيۇرمەك [كيورماك] كىرگۈزمەك؛ كەلتۈرمەك:
بۇ يۇردى يىلقىچى يىلقى كىيۇردى،
تەكەللۇفلار بىلە گۈلنى كۆچۈردى.

— لۇتفى.

يىغىشتۇردىلار ئەلنى تەكلىف ئىلە،
كىيۇرمەككە خەندەقغە تەخۇنى ئىلە.

— نەۋابى.

ئۇيغۇر كتاب نەشرىياتى www.uyghurkitap.com

«گ»

گازۇر [گازور] (پ) كىر يۇغۇچى:
سۇبىغ سەۋبىنى گازۇرى ئەفلاك،
مېھر سابۇنى سۇرتۇپ يۇدى پاك.
— نەۋلى.

گاڭ [گاڭ] (پ) ئورۇن، جاي.

گام [گام] (پ) 1) قەدەم، يۇرۇش:
مەنازىلنى كەزدۇك قويۇپ گام تېز،
بۇلار بىرلە يەتتۇككى بەندەرگە بىز.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.
2) يۆنىلىش، قەست، نىيەت، ئىستەك، ئىنتىلىش.
3) ئايلاغ:
كى مىنمەكدىن بولۇپ ئارامى ئانىڭ،
دەمى تىنغاي قاپارغان گامى ئانىڭ.
— نەۋلى.
گام بەرگام — «گام بەگام» غا قارالسۇن.
گام بەگام — قەدەممۇ قەدەم؛ توختىماي.
گام رەنجە ئەيلەمەك — قەدەم تاشلىماق، يۈرمەك؛ قاتنىماق.
گام قويماق — قەدەم قويماق، يۈرمەك؛ كىرىشمەك.
گام ئۇرماق — يۈرمەك، قەدەم تاشلىماق:
زىيارەت ئىشى ھەم قىلىندى تەمام،
كى سالىھ ئەمرىنىڭ سارى ئوردى گام.
— ئا. نىزارى.

گاھ [گاه] (پ) 1) گاھ، گاھى، گاھىدا؛ بەزى، بەزدە؛ ۋاقىت:
ئەرشنى ئۇنۇتمە گاھ ياد ئەت،
ۋەسلىگىدىن بەلكى ئانى شاد ئەت.
— ئەرشى.
2) سۆز تەركىبىدە كېلىپ «جاي، ماكان، ئورۇن» مەنىلەرنى ئىپادىلەيدۇ:
جىلۋەگاھىمگە گاھ باغنۇ گاھ راغ،
مۇقتەخىر زىبالىغىگىدىن راغنۇ باغ.
— نەۋلى.
3) باغ، دەم ئالىدىغان جاي.
ئارامگاھ — ئىستىراھەت جايى.
كارگاھ — ئىش ئورنى، ئىشخانا.
گاھ ـ گاھ — بەزەن، ۋاقتى ـ ۋاقتى بىلەن.
گاھ ـ گاھى — «گاھ ـ گاھ» قا قارالسۇن.
گاھلەر — گاھى ـ گاھى، بەزى ـ بەزدە، ئاندا ـ ساندا.

گاھى [گاهى] (پ) بەزەن، بەزى ۋاقىت، گاھى. «گاھ» قا قارالسۇن:
بىناگاھ تارتىپ ئۇزۇن ئاھى سەرد،
مۇناجات قىلدى بەدەر گاھى فەرد.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

گاھى ـ گاھى — بەزى ـ بەزدە، ئاندا ـ ساندا:
ھۇر ۋەسلى بىرلە ئۇچماق قۇشلاردىن لەفزىن دېمەي،
گاھى ـ گاھى شۇھۇنى شىرىن زەبانىم بولسە بەس.
— ئەرشى.

گاۋ [گاو] (پ) ئۆكۈز، ئەپسانىۋى ئۆكۈز:
بەزلەرنىڭ كۆڭلىدۇر ئەسىبى رەۋان،
بەزلەرنىڭ كۆڭلىدۇر گاۋى دەۋان.
— خەراباتى.

گاۋمىش [گاوميش] (پ) قوتاز:
ئۇشبۇ ئالەم قىلمادىم بىر ياخشى ئىش،
ياخشىراقدۇر بارچە مەندىن گاۋمىش.
— خەراباتى.

گەبر [گبر] (پ) ئاتەشپەرەست، ئونقا چوقۇنغۇچى، ئونقا تېۋىنغۇچى، مەجۇسىي:
نى گەبر، نى تەرسا مەن، نى بەرەھمەنۇ، نى شەيخ،
ھەقتاددۇ مىللەتدە بىر نۇقتە خىلاف ئەتتىم.
— زەللىلى.
ھەر بەلا كەلسە ئىلاجى سەبرىدۇر،
كىمكى سەبر ئەتمەسە ئول گەبرىدۇر.
— خەراباتى.

گەبرەك [گبرک] (پ) غەيرىي دىندىكى قىز (بالا)، مەجۇسىي قىز؛ ساقىي:
ئولتۇرۇپ بىر گەبرەكى جام ئەتتى نوش،
كىم كۆرۈپ شەيخ ئەتتى تەركى ئەقلۇ ھۇش.
— نەۋلى.

گەبرەكىي [گبركى] (پ) مەي ئىدىشى.

گەج [گچ] (پ) گەچ، مەخسۇس سۇۋاق ئۇچۇن ئىشلىتىلىدىغان گەچ، ھاك:

ئككى رەخنە ساری رەۋان باردىلەر،
گەجۇ خىشت ئىلە رۇست بۇتكەردىلەر.
— نەۋايى.

گەجەك [گجک] (پ) 1) پىشانگە چۇشۇپ تۇرغان بۇدۇر چاچ تالالىرى، ماكىلاي چاچ. 2) ئىلمەك، مەخسۇس تاياق.

گەجكارلىق [گجكارليق] گەج بىلەن ئىشلەنگەن، گەجلەنگەن:
ھەم كىربىان ھەم چىقىپ ئاندىن نەسىم،
تاشىدە گەجكارلىقى ساده سىيم.
— نەۋايى.

گەجىم [گجم] «گېجىم» گە قارالسۇن.

گەچە [گچه] (پ) گاچا، تىلى راۋان ئەمەس.

گەچچە [گچه] «گەچە» گە قارالسۇن.

گەچكارلىغ [گچ كارليغ] «گەجكارلىق» قا قارالسۇن:
بولۇپ گەچكارلىغ سىيمىن رەۋاقى،
نېچۇككىم، قاش ئىچىندە كۆزنىڭ ئاقى.
— نەۋايى.

گەدا [گدا] (پ) 1) تىلەمچى، سايىل؛ گادای، پېقىر، كەمبەغەل، بىچارە:
ئابدا، كەلتۇر بەجا سەن قۇللۇغۇڭنى سىندىق ئىلە،
يەتكۇسى قۇل بولسا شەھلىغغە ئۇلاردىن ھەر گەدا.
— ئابىد.

ئەگەر شاھۇ گەدالار فانى بىلسە ئۇشبۇ ئالەمنى،
يۇزىگە لۇتفى نىشانىنى قىلغاي قەترەئى شەبنەم.
— ئەرشى.

2) بېخىل، چىڭگىز. 3) ئاشىق. 4) تالىپ، ئىزدىگۇچى.
گەدا پېشە — گادايلىققا ئۆگەنگەن.
گەدا زادە — گادای بالا.
گەدا زادەئى خىرەدىمەند — ئەقىللىق گادای بالا.
گەدا شېۋە — گادايغا ئوخشاش، تىلەمچىگە ئوخشاش.
گەدالىغ ئەتمەك — تىلىمەك، ئىزدىمەك، ئارزۇ قىلماق.
گەدالىغ ئەشكى ساچماق — مۇھتاجلىق يېغىسى، تىلەمچىلىك كۆز يېشى تۆكمەك.
گەداۋۇ شاھ — ھەممە، بارلىق، بارچە.
گەدايى مۇۋەھھىش — ۋەھشەتكە، قورقۇنچقا سالغۇچى گادای؛ قورقۇنچلۇق سايىل (تىلەمچى).
گەدايى نىيازمەند — ھاجەتمەن، مۇھتاج گادای.

گەر [گر] (پ) ئەگەر؛ خاھ، خاھى، يا، ياكى؛ گەرچە، ئەگەرچە:
كۆزلەرىم چۇن شىشە ھايى قىرمىزىدەك بولماغاي،
تەلبە كۆڭلۈم گەر جامالىغە گىرىفتار ئولماسا.
— زەلىلى.
گەر ۋەتەن لۇتفى كۆزىنده تۇتمادىڭ، يوقتۇر ئەجەب،
ئەۋ قوپارماغلىق ئېرۇر دۇشۋار جەيھۇن ئۇستىنە.
— لۇتفى.

گەران [گران] (پ) 1) ئېغىر، ۋەزمىن:
كېمەچىگە دېدىم: بۇ ئىتنى تۇتۇڭ،
گەران كەلسە سۇز ھەم بۇ سائەت يۇتۇڭ.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.
2) قىممەت باھا، قەدىرلىك، قىممەتلىك؛ مۇھىم:
قويۇپ تېۋەلەرگە چۇ بارى گەران،
خاجە بىرلە بولدى بۇلار ھەم رەۋان.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.
3) مول، كۆپ مىقداردىكى.
گەران سەنگ — ۋەزنى ئېغىر، ۋەزمىنلىك؛ ئېغىر، ئېغىر تاش.

گەرانە [گرانه] (پ) ساھىل، قىرغاق، چەك، چېگرا:
ئىمانە ئەيلەدىڭ، ئەي بەھرى ئەشك، يەر كۆرەسىن،
ئەجەب ئەمەستۇر، ئەگەر يوق تۇرۇر گەرانە ساڭا.
— نەۋايى.

گەرانجان [گران جان] (پ) ۋەزمىن، ئېغىر، ئېغىر ـ بېسىق؛ تەبىئىيتى، مىجەزى ئېغىر.

گەرانخاب [گران خواب] (پ) ئويغانماس، ئۇيقۇسى قانتىق، قانتىق ئۇيقۇدىكى:
كۆپ ئۇردى بۇ نەۋ پېچ ئىلە تاب،
كۆز ئاچمادى مەھۇشى گەرانخاب.
— نەۋايى.

گەرانخىز [گران خيز] (پ) ھۇرۇن، سۇس، ئىلمان، قولىدىن ئىش چىقماس.

گەرانمايە [گرانمايه] (پ) قىممەت باھا، قىممەتلىك؛ ئەھمىيەتلىك، پايدىلىق؛ ئەسلى، نېگىزى.
دۇررى گەرانمايە — قىممەت باھا دۇر، ئۇنچە ـ مەرۋايىت:
... كېچە تاجىرلەرى ئانىڭدەك دۇررى گەرانمايە تاپقانلاردىن سېۋۈنۈپ.
— نەۋايى.

گەراۋ [گراو] (پ) 1) شەرت، ئەھدە باغلاش؛ شەرتلىشىش:
ئەجەب زىرەككى، دانالىق يۇزىدىن،
گەراۋ ئالغان سۇلەيمان ھۇدھۇدىدىن.
— ناقىس.
2) گۆرۇ.

گەراۋ ئەيلەمەك — گۆرۇ قويماق، گۆرۇ قىلماق (پۇل ياكى قىممەت ئورنىغا بىرەر نەرسىنى گۆرۈگە قويماق).
گەراۋ بولماق — ئامانەت بولماق، گۆرۇ بولماق.

گەراي [گرای] (پ) سۆز بىرىكمىسىدە «خالىغۇچى، ئىختىيار قىلغۇچى» مەنىلىرىدە كېلىدۇ:
سەن چۇ بولۇپ سەرخۇشۇ خىلۋەت گەراي،
ئاندا قىلىپ ھەرنە تىلەپ نەفسۇ راي.
— نەۋابى.

گەرەۋ [گرو] (پ) «گەراۋ» غا قارالسۇن:
رەمزى رەمۇزى نارىغە يوقۇ بارىم نىياز ئېتىپ،
جانۇ كۆڭۈل گەرەۋ قىلاي شۇەئى خۇش ئەداسىنە.
— ئەرشى.

گەرچى [گرچی] (پ) گەرچە، ئەگەر:
گەرچى ئىكى نەۋ ئۆتتى رازى،
ئەۋۋەلغىنى ئاڭلاغىل مەجازى.
— نەۋابى.

گەرد I [گرد] (پ) 1) چاڭ، توزان، غۇبار:
نەسىم ئەتكەچ فەنا ئالەم ۋۇجۇدىن،
ساۋۇرمىش گەردنى چۇن بادى سەرسەر.
— ئەرشى.

2) يۇرگۈچى. كەزگۈچى:
قىلدى تەمەننا فەلەك لاجۇۋەرد،
بولغاي ئىدى خاجە ئىشكىدە گەرد.
— زەلىلى.

3) غەم، ھەسرەت:
مەنى دەرد ئەيلەدى ۋەسلىڭ تىلەپ گەرد،
بولۇپمەن ماسۋابى ئىشقىدىن فەرد.
— گۇمنام.

4) ئەسەر، نىشانە، ئىز؛ پايدا، بەھرە، نەپ. 5) توپراق زەررىچىلىرى:
ئىشكىڭ تۇزى جانلار تۇتىياسى،
بۇسۇغاڭ گەردى خانلار خۇن بەھاسى.
— لۇتفى.

6) قالدۇق، يۇڭ. 7) پەردە، ئەمەلدارلىق لىباسى.
گەردە ئالۇد — چاڭغا پاتقان، چاڭ باسقان، چاڭ ـ توزان قاپلىغان.
گەرد ئالۇدە — «گەرد ئالۇد» قا قارالسۇن:
غۇبارى خاكسارى گۈلخەنى ئىشقىڭغە مەن لايىق،
بۇ گەرد ئالۇدەلەرنى دەرگەھىڭغە مۇھتەرەم كۆرگەچ.
— زەلىلى.
گەرد ئەتمەك — ئەزمەك، غەم، ھەسرەتتە قويماق.
گەرد ئەمۇاجى — غەم ـ ھەسرەت دولقۇنى:
بۇ گەرد ئەمۇاجىدۇركىم زۇلمەتى مېھىر،
سۇ ئىستەپ ئاندا ئۆلمىش يۇز ئىسكەندەر.
— ئەرشى.

گەرد ئەيلەمەك — قارالتۇغۇ قىلماق.
گەرد باد — تېز شامال، قۇيۇن:
ئاندا كەتتىم كى يەتتىم رودباد،
يەتمەدى گەردىگە ئانىڭ گەردباد.
— زەلىلى.
گەردى ئەنبەر — ئەنبەر زەررىسى؛ خۇشبۇي، قارا چاچ، چاچ تالالىرى.
گەردى بەلا — بالا غۇبارى، كۈلپەت.
گەردى تەئەب — دەرد، غەم.
گەردى راھ — يول چېڭى، يولنىڭ چاڭ ـ توزانلىرى.
گەردى سۇرمە — سۇرمە چېڭى؛ نەزەر، ئېتىبار.
گەردى فەنا ئولتىرماق — يىمىرىلمەك. خاراب بولماق.

گەرد II [گرد] (پ) سۆزلەرگە قوشۇلۇپ «ئايلانغۇچى، كەزگۈچى» مەنىلىرىنى ئىپادىلەيدۇ.
ئالەمگەرد — ئالەمنى ئايلانغۇچى.
شەبگەرد — 1) تۇندە كەزگۈچى، تۇندە ئايلانغۇچى؛ تۇن قاراۋۇلى. 2) ئاي.

گەردان [گردان] (پ) ئايلىنىدىغان، ئايلانما:
جەمالىڭ شەمئىگە پەرۋانە ئابىد،
ئانىڭدەك كىم يۇرۇر گەردان بولۇپ نەرخ.
— ئابىد.
گەردان بولماق — ئايلانماق، ئەتراپىدا پەرۋانە بولماق؛ خىزمەتتە بولماق.
گەردان سىپىھر — ئايلانغۇچى ئاسمان، پەلەك.
گۇنبەزى گەردان — ئايلانغۇچى گۇمبەز؛ ئاسمان.

گەردەن [گردن] (پ) گەدەن، بويۇن:
سالىپ گەردەنىمغە قارا رىشتەنى،
بۇتىنىڭ قاشىغە يەتۇردى مېنى.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

گەردەنبەستە [گردن بسته] (پ) بويىنى باغلانغان.
گەردەنبەستە قۇل — بويىنى باغلانغان قۇل.

گەردەندە [گردنده] (پ) ئايلانغۇچى؛ كەزگۈچى.
گۇنبەزى گەردەندەئى ئالىي بۇنياد — ئايلانغۇچى ئاسمان، پەلەك.

گەردەنفەراز [كردن فراز] (پ) ئۇزۇن بويۇنلۇق، بويىنى ئۇزۇن؛ مەنمەنچى، تەكەببۇر:
قىلىپ جىلۋە ھەريان ۋەلى مەستى ناز،

سۈراھى كەبى مەستۇ گەردەنفەراز.
— نەۋابى.

گەردەنكەش [گردن كش] (پ) بويۇن تولغىغۇچى، بويسۇنمىغۇچى، ئىتائەتسىز.

گەردەنى [گردنى] (پ) مۇشت ئۇرماق، مۇشت قويماق:
ئارقاغە دەستارى ئۇچى تەككەنى،
تەبرەنۈرى بىرلە ئۇرۇپ گەردەنى.
— نەۋابى.

گەردنامە [گردنامە] (پ) دۇئا تومارى (بىراۋنىڭ بېشىغا ئىلاندۇرۇش ئۈچۈن يېزىلغان پۈتۈك).

گەردۇن [گردون] (پ) 1) ئاسمان، پەلەك، چەرخ، كۆك:
مۇسىبەتلەركى سالدى كۆڭلۈمە ھىجران تۈنى گەردۇن،
يۇزى بەھەد يارالمغ بۇ كۆڭۈلدىن ھەم خەراش ئولسۇن.
— ئەرشى.
گەردۇندىن ئۆتەر نالەۋۇ زارىم كېچەلەردە،
بىلمەس نېتەي ئول ماھ ئۇزارىم كېچەلەردە.
— ئاتايى.

2) دۇنيا، ئالەم، جاھان:
سەھەر خۇرشىدى شاھى تاغ ئۆزە زەررىن ئەلەم چەكتى،
داغى پەرتەۋ ساچىپ گەردۇن ئارا تۇرلۈك رەقەم چەكتى.
— ئەرشى.
ئەي مۇسۇلمانلار نېتەي ئانىڭ بۇ دەردىغە ئىلاج،
ئول پەرىنىڭ جەۋرىغە بۇ زۇلمى گەردۇن ئوخشاماس.
— قەلەندەر.

3) يۈكسەك، ئېگىز:
ئارىق كۆزىگە دۇررى دۇن، ئىقلىمى يۇ فەرىدۇن،
توققۇز رەۋاقى گەردۇن، گەردۇ غۇبار ئەمەسمۇ؟
— زەلىلى.

گەردۇن ئەساس — يۈكسەك، يۇقىرى، ئالىي.
گەردۇن بەھرى — ئاسمان دېگىزى؛ دۇنيا، ئالەم.
گەردۇن جەناب — يۇقىرى دەرىجىلىك، ئۇلۇغ مەرتىۋىلىك، قۇدرەتلىك.
گەردۇن خەراش — ئاسمانغا تاقاشقان، ئاسمانغا تىرەلگەن.
گەردۇن خىرام — كۆكتە كەزگۈچى، كۆكتە پەرۋاز قىلغۇچى.
گەردۇن سەرىر — يۈكسەك تەختلىك؛ قۇدرەتلىك شاھ.
گەردۇن سىفەتلىغ — بىۋاپالىق، تەرسالىق، كاجلىق.
گەردۇن شۇكۇھ — ئىڭ يۇقىرى، يۈكسەك شان ـ شەۋكەتلىك.
گەردۇن شىكاف — ئۆتكۈر، كۆكنى تېشىدىغان.
گەردۇن كوب — كۆكلەرگە كۆتۈرۈلگەن.
گەردۇن مەئاب — ئاسماندا بولىدىغان، ئاسمانغا تېگىشلىك.
گەردۇن مەسنەدا — يۈكسەك تەخت ئىگىسى.
گەردۇن مەقام — يۇقىرى مەرتىۋە، يۇقىرى ئورۇن.
گەردۇن نەما — ئالەمنى باشقۇرغۇچى؛ ئۇلۇغ:
دېدى: ئەي شاھىنشاھ گەردۇن نەما،
سېنى تەڭرى قىلمىش مىسالى ھۇما.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.
گەردۇن نەماي — ئايلانما، دومىلاق، شارغا ئوخشاش (قۇياشقا ئىشارە)؛
گەردۇن نەۋرەد — كۆكتە كەزگۈچى، كۆكتە پەرۋاز قىلغۇچى.
گەردۇنى ئالىي ئەساس — ئىڭ يۈكسەك ئاسمان.
گەردۇنى ھەفتە ئەۋرەڭ — يەتتە قات ئاسماندىكى تەخت:
گەردۇنى ھەفتە ئەۋرەڭ، شىنگەرفى ئۇ تۆمۈررەڭ،
يا مىسۇ نۇقرەۋۇ دەڭ، يا كۆھسار ئەمەسمۇ؟
— زەلىلى.
گەردۇن ئىھتىشام —زور، ھەشەمەتلىك.
گەردۇنى ۋالا — يۈكسەك ئاسمان.

گەردۇنساي [گردون سای] (پ) كۆككە، ئاسمانغا تەگكۈچى، ناھايىتى يۈكسەك، يۇقىرى؛ كۆكتە يۈرگۈچى:
ھەمۇل ۋادىيۇ گەردۇنساي خارا،
كى كۆرمىش ئېردىم ئولدى ئاشكارا.
— نەۋابى.

گەردۇنۋار [گردون وار] (پ) كۆك، ئاسماندەك، ئاسمان كەبى.
گەردۇنۋار قەد — كۆك، ئاسماندەك يۈكسەك قەد.

گەردۇنۋەش [گردون وش] (پ) پەلەككە ئوخشاش، ئاسماندەك يۈكسەك:
تىلسىم ئەيلەپ بۇ گەردۇنۋەش ھىسارىن،
قىلىپ مەھزۇن ھىسارى ئىچرە بارىن.
— نەۋابى.

گەردىش [گردش] (پ) يۈرۈش، ھەرىكەت، ئايلىنىش، سەير قىلىش، چەمبىرەك، ئايلانما، دائىرە:
گەردىش رۇزكارىدىن تۈلكىنى دەي قېيىن ئاتا،
تار زەماندىن داغى خەرس ئىلە خۇكنى ئەمەك.
— زەلىلى.
ساقىيائى سىيمتەن گەردىشكە كەلتۈرگىل ئاياغ،
ئەرغەنۇن چالغىل مۇغەننىلەر زەلىلى زار ئۇچۇن.
— زەلىلى.

گەردىش نەماي — ئايلانما، ئايلىنىشنى كۆرسەتكۈچى.
گەردىشى ئەييام — زامانىنىڭ ئۆتۈشى، كۈنلەرنىڭ ئۆتۈشى؛ ئۆتكۈنچى دۇنيا.
گەردىشى چەرخ — ئايلىنىش.
گەردىشى دەۋران — زامانىنىڭ ئۆزگىرىشى، دەۋرنىڭ ئۆتۈشى؛ ئۆتكۈنچى دۇنيا.
گەردىشى زەمان — ئۆزگىرىش، خىلمۇ خىللىق.

گەردىيەزدي [گردىزدى] (پ) گەرد يەزدي مېئجەز — ئايالار سالىدىغان تور رومالغا ئوخشاش بىر خىل نەپىس رومال، بۆرتمە شال.

گەررای [گرای] (پ) 1) قان ئالغۇچى (تومۇردىن). 2) ساتىراش.

گەرم [گرم] (پ) 1) ئىسسىق، قىزىق، قايناق؛ قىزغىن؛ جەزبىلىك، جۇشقۇن:

يەئنى ھەۋا گەرم ھەرارەت فۇزۇن،
ئىككى ھەرارەتدە جۇنۇن ۋەر جۇنۇن.

— زەللىلى.

سۇھبەتى ساھىب دىلان گەرم ئولدى زاھىد تۇرماغىل،
خىرمەنى ئاتەشكە كىم كىرگەي سەمەندەر بولماسا.

— زەللىلى.

دىماغىكى بولدى شەراب ئىلە گەرم،
كى سىماب يەخلىغ بولۇپ كۆڭلى نەرم.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

2) تېز، چاققان. 3) قاتتىق، قەتئىيلىك بىلەن.
گەرم ئەتمەك — ھارارەتلىك قىلماق.
گەرم ئەيلەمەك — ئىسسىتماق، قىزىتماق؛ كۆڭۈلنى ئۆزىگە تارتماق.
گەرم بولماق — قىزىماق؛ چاققان بولماق؛ شوخلاشماق.
گەرم پوي — تېز يۈرەر، تېز چاپار، يۈگۈرۈك، چاپقۇر.
گەرم خويلۇق — 1) سەپرا مىجەز، ئاچچىقلانغۇچى، ئاچچىقچان. 2) قىزغىنلىق، كۆچلۈك ھارارەت.
گەرم خىز — تېز يۈرەر، ھەرىكەتچان.
گەرم دىماغ — دىمىقى (كۆڭلى) چاغ، خۇرسەن، شات.
گەرم رەۋ — يورغا، چاققان، تېز يۈرەر:

گەرم رەۋلەر زەررەلەردەك چەرخ ئۈزار مېھر ئالدىدا،
كىم دېدى دىۋار ئارا زالى سەرادا ئىستەگىل.

— گۈمنام.

گەرم رەۋ ئەشك — ئىللىق كۆز يېشى.
گەرم رو — ئىسسىق يۈزلۈك (مېھرى ئىسسىق)؛ ئاشىق.
گەرم سەير — ئىسسىق جايلاردا يۈرگۈچى (قۇشلار).
گەرم سېر — ئىقلىمى ئىسسىق مەملىكەت.
گەرم شىكار — قىزغىن ئوۋ.
گەرم كىن — قاتتىق ئاداۋەت، غەزەپ، دۇشمەنلىك.
گەرم نەفەس — يۇرەكتىن (چىن كۆڭۈلدىن) چىقىدىغان تەسىرلىك سۆزلەر.
گەرم ھەنگامە — قىزغىن ئېچىلغان يېغىن.
گەرم ئولماق — جەزبىلىك بولماق؛ ئەۋج ئالماق؛ ياخشى كەيپىياتلىق بولماق:

سۇھبەتى ساھىب دىلان گەرم ئولدى زاھىد تۇرماغىل،
خىرمەنى ئاتەشكە كىم كىرگەي سەمەندەر بولماسا.

— زەللىلى.

گەری [گری] (پ) 1) ئەرزىيدىغان، لايىق، مۇناسىپ:

بەرسەلەر ئىشق ئەھلى يۇزجان ھەربىرى،
ھۇسنى يۇز مىڭ مۇنچەغە قىلغاي گەری.

— نەۋائى.

2) گۈرۇھ، توپ:

زەبان سەيقەل گەری ئايىنەئى ئىقلىمى مەئىندۇر،
ئەيان ئەيلەرگە باتىن مەخزەننى لاجەرەم تەنھا.

— زەللىلى.

گەز [گز] (پ) 1) يۇلغۇن؛ ئىلمەك، تاياق. 2) كامانىنىڭ پەيسىز ئوقى:

بۇ گەز نەۋرۇز غەيرەتىدىن ئۇرۇپ جوش،
ئاچىغلانغان بىلە بولدى زىرىھپوش.

— لۇتفى.

گەزاف [گزاف] (پ) 1) يالغان، بىمەنە، ئاساسسىز، ئويدۇرما، ساختا. 2) رىياكارلىق.
لافى گەزاف ئۇرماق — يالغان سۆزلىمەك، بىھۇدە، ئاساسسىز گەپ قىلماق، بىھۇدە ۋالاقلىماق.

گەزەك [گزک] 1) مەي ئىچىلگەندىن كېيىن يېيىلىدىغان يېنىك تائام، گېزەك، زاكۇسكا. 2) يارا ياكى جاراھەتنىڭ سوغۇق تېگىپ قىزىرىشى، ئېغىز ئېلىشى:

ھەمۇل ئۇج ـ تۆرت كۈندە گويا بىر ئۇزۇغە تۇگەن قوپۇپ،
ئول جەراھەت گەزەك بولۇپ، ئاخىر بولدى.

— نەۋائى.

گەزەند [گزند] (پ) زەرەر، زىيان، زىيان ـ زەخمەت، ئاپەت؛ ئازار:

سۇكر ئېتىپ دەرمەن ماڭا بۇ دەۋلەتى ئەتادۇرۇر،
يەتسە سەندىن ھەر زەمان جانىمغە گەر يۇزمىڭ گەزەند.

— قەلەندەر.

راست ئۇچۇن قامەتى سەرۇ بەلەند،
تىغل تاشىدىن ئاڭا يوقدۇر گەزەند.

— زەللىلى.

گەزەند تېگۈرمەك — زىيان يەتكۈزمەك.

گەزەند يەتكۈرمەك — زەھەر كۆرسەتمەك، ياردار قىلماق.

گەزەند يەتمەك — زىيان كۆرمەك، زەخمەت چەكمەك.

گەزەندە [گزندە] (پ) نەشتەر ئۇرغۇچى؛ چاقىدىغان، كىشىگە زىيان - زەخمەت يەتكۈزىدىغان ھاشارات (ھەرە، چايان قاتارلىقلار):

ئاسۇدە ھەرەندەڭۇ پەرەندە،
ئۇيقۇدا گەزەندەڭۇ دەرەندە.

— نەڭايى.

گەزدەستە [گزدستە] (پ) قامچا:

سايىسلىغغە زۇھۇل ئۇرۇپ فال،
گەزدەستە بىلە قولىدا غەربال.

— نەڭايى.

گەزىستان [گزستان] (پ) يۇلغۇنزار، يۇلغۇنلۇق.

گەڭدۇم [گڭدم] (پ) «كەڭدۇم» غا قارالسۇن.

گەشت [گشت] (پ) ئايلىنىش، سەير قىلىش، كېزىش؛ سەپەر؛ يۇرۇش - تۇرۇش، ھەرىكەت؛ ئەتراپ، ئايلانما يول:

كېلىپ تەپتىش ئەتىڭ ئەرەم باغىنى،
نە گەشتى، نە گۈل بىرلە يەفراغىنى.

— ئا. نىزارى.

ئەگەر گەشتى لەبى دەريا قىلۇرسەن،
كۆزۈمگە كەلكى، ئۇممان ھاجەت ئېرمەس.

— ئاتابى.

گەشت ئەتمەك — سەير قىلماق، كەزمەك.

گەشت قىلماق — ئايلانماق، كەزمەك، سەير قىلماق.

گەشت ئەيلەمەك — كەزمەك، سەير قىلماق.

گەلە [گلە] (پ) توپ، گۇرۇھ، پادا.

گەلىم [گليم] (پ) جۇلجۇل كىيىم:

بىلدە ئاغرامچىيۇ تەندە بىر گەلىم،
خەلقى ئالەمغە سالىپ شورى ئەرىم.

— زەلىلى.

گەنج [گنج] (پ) 1) خەزىنە، بايلىق، گەنج، مال - دۇنيا:

قايسى يەردە تاپىلۇر نىسبەت ساڭا بىرگەنج ھۇسن،
قايسى گەنجىنىڭ ئەژدەرى زۇلفى پەرىشانىڭچە بار؟

— گۇمنام.

2) ئىلىم، بىلىم؛ قىممەت باھا سۆزلەر، توپلام.
3) مەقسەت، مۇددىئا. 4) بەخت قۇشى، سۇمۇرۇغ.

گەنج تۇتماق — خەزىنە، بايلىق توپلىماق.

گەنج رەۋان — راۋان بولغۇچى (ئېقىپ تۇرغۇچى) بايلىق، «گەنجى رەۋان» غا قارالسۇن:

ئافاق ئارا قالمادى بىر مۇخلىسى ھەرگىز،
سۆز مەخزەندىن گەنج رەۋان بەردىمۇ كەتتىم.

— زەلىلى.

گەنج ھۇسن — ھۇسۇن خەزىنىسى، «گەنجى ھۇسن» گە قارالسۇن:

قايسى يەردە تاپىلۇر نىسبەت ساڭا بىر گەنج ھۇسن،
قايسى گەنجىنىڭ ئەژدەرى زۇلفى پەرىشانىڭچە بار.

— گۇمنام.

گەنجى باداۋەرد — شامال كەلتۇرگەن بايلىق، خەزىنە (خىسرەۋى پەرۋىزنىڭ سەككىز خەزىنىسىدىن ئىككىنچىسىنىڭ نامى. رىۋايەت قىلىنىشىچە، رۇم قەيسەرى پەرۋىزدىن قورقۇپ بايلىقلىرىنى كېمىلەرگە بېسىپ ئارالغا يۆتكەۋاتقاندا، دېڭىزدا قاتتىق بوران چىقىپ، كېمىلەرنى پەرۋىز تەرەپكە سۈرگەن، پەرۋىز بۇ بايلىقنى قولغا چۈشۈرۈپ «گەنجى باداۋەرد» دەپ ئاتىغان).

گەنجى بەقا — مەنىۋى تىرىكلىك؛ ئەبەدىيلىك، مەڭگۈلۈك بايلىق.

گەنجى بىنىنتىھا — تۈگىمەس خەزىنە.

گەنجى راز — سىرلار خەزىنىسى.

گەنجى رەۋان — ھەرىكەتتىكى خەزىنە، «گەنجى قارۇن» غا قارالسۇن.

گەنجى شىنگەرف — ئاتلىق، لەززەتلىك ھايات.

گەنجى قارۇن — قارۇن بايلىقى، خەزىنىسى (مۇسا پەيغەمبەر زامانىسىدىكى ئەڭ كاتتا بەدەۋلەت ئادەم):

بۇ زىۋەر بىرلە يۈزمىڭ گەنجى قارۇن،
كېلۇر قانچە كىشىگە ئانچە ئىغلاس.

— ئەرشى.

گەنجى قەنائەت — قانائەت خەزىنىسى؛ قانائەتلىك بولۇش، قانائەتكە باي بولۇش.

گەنجى گىران — تۈگىمەس خەزىنە، بايلىق:

بەزىلەرنىڭ كۆڭلىدۇر گەنجى گىران،
بەزىلەرنىڭ كۆڭلىدۇر رەنجى گىران.

— خەراباتى.

گەنجى مەخزەن — دۆلەتمەنلىك.

گەنجى مەقسۇد — مەقسەت خەزىنىسى، مۇددىئا.

گەنجى ھەقىقى — ھەقىقىي بەخت:

كۆڭۈل مېھرابىنى ۋەسل ئەھلى ئەتمىش قىبلەئى مەقسۇد،
دىلى ۋەيران ئارا گەنجى ھەقىقي گىزدەسەڭ مەۋجۇد.

— شەۋقى.

گەنجى ھۇسن — ھۆسن بايلىقى، خەزىنىسى.

گەنجى ئىرفان — ئىلىم بايلىقى، ئىلىم خەزىنىسى:

ئەلەم نەشرى رىسالەت نۇر ئىلە سىنەڭنى يارمىشكىم،

كتاب تورىكتى www.uyghurkitap.com

خەزىنە بەھرى رەھمەت گەنجى ئىرفان پۇر قىلىپ سەدرا.
— شەۋقى.

گەنجى ئىشق — ئىشق ماكانى:
ئادەمزادىكى ئېرۇر گەنجى ئىشق،
ۋاقىف ئەمەس چەگمەگۈچە رەنجى ئىشق.
— زەلىلى.

گەنجى ئىقبال — بەخت، ئىقبال خەزىنىسى.

گەنجى ئىلىم — ئىلىم ماكانى، ئىلىم خەزىنىسى.

گەنجپاش [گنج پاش] (پ) 1) ئالتۇن، دۇرلار چاچقۇچى؛ 2) قىممەتلىك سۆز ئېيتقۇچى:
ئانلىق بۇ گەنجىدىن تاپماي كىشى كام،
نېچۈككىم گەنجپاشى گەنجە ئارام.
— نەۋائى.

گەنج رېز [گنج ريز] (پ) 1) خەزىنە تۆككۈچى. 2) قىممەتلىك، چوڭقۇر مەنىلىك سۆز ئېيتقۇچى.

گەنج سەنج [گنج سنج] (پ) خەزىنە ئولچىگۈچى.

گەنج فىشان [گنج فشان] (پ) خەزىنە چاچقۇچى:
بۇ تىل بىلە كىمسە تاپمادى كام،
جۇز گەنج فىشانى گەنجە ئارام.
— نەۋائى.

گەنجۇر [گنجور] (پ) خەزىنىچى، خەزىنە ساقلىغۇچى:
ئالار ئول خەزاينغە گەنجۇر ئولۇپ،
ئالارنىڭ نىگاھبانى بۇ مور ئولۇپ.
— نەۋائى.

گەنجىنە [گنجينه] (پ) خەزىنە؛ كان، «گەنج» گە قارالسۇن:
سۆزۈڭ دۇررۇ جەۋاھىردۇر، كۆڭۈللەر گەنجىنە لايىق،
نە لايىق، لايىقى خۇسرەۋ، نەخۇسرەۋ، خۇسرەۋى كىشۋەر.
— سەيىي سەرابى.
كۆڭۈل گەنجىنەسىنى غارەت ئەيلەپدۇر سىپاھى غەم،
ئاماشا قىل بۇ جەۋلانمىنى بىتىغۇ سىپەر تەنها.
— زەلىلى.

گەنجىنەئى دىل — دىل، كۆڭۈل خەزىنىسى:
دېدى گەۋھەل نە دىمى نوكتە پەرداز،
تۆكۈپ گەنجىنەئى دىلدىن دۇرى راز.
— ناقىس.

گەندە [گنده] (پ) يامان، يارىماس، نىجاسەت.
گەندە دىماغ — تەكەببۇر، دىمىغى ئۇستۇن.

گەندەرەمەك [كندارامك] (بەتبۇيلۇقتىن، نىجاسەتتىن) ئاينىماق، ھوشىدىن كەتمەك:
ھەر كىشى زەمزەم سۇيىدىن كەلتۇرۇپ،
گەندەرەبان شىشىدە بەسكىم تۇرۇپ.
— نەۋائى.

گەندۇم [گندم] (پ) بۇغداي:
قاراپ كۆرگىل تەمام ئۇنمەككە بىر ئۇندۇرگۈچى لازىم،
ۋۇجۇدى دانەئى گەندۇمغە ئىسباتى سەمان پەيدا.
— شەۋقى.

گەندۇم گۈن — بۇغداي ئۆڭلۈك (رەڭلىك):
خەرابى چېھرە گەندۇم گۈنى بىپەرۋا ئۇچۇن ھەربار،
قەرار ئەتمەي چۇ چەرخى ئاسىيادەك چۆرۈلۇر باشىم.
— زەلىلى.

گەھ [گه] (پ) گاھ، گاھى، بەزەن، بەزىدە، بەزەندە:
نەچچە كويىدا يۇردۇمۇ گەھ يىقىلىپ گەھى قوپۇپ،
بىر نەزەرىنى سالمادى ئاشقى بىنەۋاسىنە.
— ئەرشى.

گەھكى — ۋاقتىكى، قاچانكى، ھەرقاچان.

گەھ ـ گەھ — گاھى ـ گاھى، بەزى ـ بەزىدە.

گەھۇ بىگاھ — ۋاقتى ـ ۋاقتىدا، ۋاقتى ـ ۋاقتى؛ ۋاقىتلىق ـ ۋاقىتسىز.

گەھۇ بىگەھ — ۋاقتى ـ ۋاقتىدا، ۋاقتى ـ ۋاقتى بىلەن.

گەھۋارە [گهواره] (پ) بۆشۈك، بۆلىگۈچى:
بولماسا بۇ مەرھەلەدە بەس لەۋەند،
پۈشتى چۇ گەھۋارەئى شەرمىندە بەند.
— زەلىلى.

گەھى [گهى] (پ) «گەھ» كە قارالسۇن:
يۈزۈڭ دەۋرىندە كۆزلەرىم گەھى لەئلۇ گەھى لۇئلۇۇ ـ چىقار،
رۇر،
كۆرسە بۇ سەنئەت، ئۇيالۇر بەھرۇكان، ئەي جان.
— سەككاكى.

گەۋاھىر [گواهير] (پ) «گەۋھەر» گە قارالسۇن:
تېرىپ كىسەلەرگە جەۋاھىرلارىن،
ئالىپ تۇرفە ـ تۇرفە گەۋاھىرلارىن.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

گەۋزن [گوزن] (پ) ياۋايى تاغ بوقىسى:
گەۋزن ئولتۇرۇپ چۇن سۇرۇپ گورتەك،
قىلىپ مەي ئارا نەيشەكەردىن گەزەك.
— نەۋائى.

گەۋھەر [گوهر] (پ) 1) گۆھەر، دۇر، قىممەت باھا تاش؛ «گۆھەر» گە قارالسۇن:
جۇملە دۇختەر ئەختەر ئولسا، ئول پەرىۋش شەمسىدۇر،
بارچە بەلكى لەئل ئولسا، ئول سەدەپنىڭ گەۋھەرى.
— موللا بىلال.

2) پەرزەنت. 3) ئەسل، نەسىل - نەسەب؛ كېلىپ چىقىشى؛ 4) كۆز يېشى. 5) تۆت ئاناسىر؛ يەر، سۇ، ئوت، ھاۋا. 6) گۈزەل، چىرايلىق، مەھبۇبە:

جەمال گەۋھەرى يەكتاغە مۇنتەزىر بولۇبان،
بېھىشت ھۇرى قەسىر باغى ئالىي رىزۋان چەرخ.

— شەۋقى.

7) سۆز، گەپ، ئىبارە؛ پىكىر، ئوي؛ مەنىلەر، چوڭقۇر مەنىلىك سۆزلەر، چىرايلىق، نازۇك پىكىرلەر:

قان ياشىمنى ھەجرىدە، شېئىرىمنى ۋەسفىدە كۆرۈڭ،
كىم بۇ يەڭلىغ دۇررۇ گەۋھەر قايسى بەھرۇكان بېرۇر.

— بابىر.

8) ئەتىۋارلىق، ئۇلۇغ، ھۆرمەتكە لايىق. 9) ئاساسىي خۇسۇسىيەت.

گەۋھەر ئارا — گۆھەر بىلەن زىننەتلەنگەن.

گەۋھەر ئاراي — مەنىلەرنى بېزىگۈچى، بېزەتكۈچى؛ گۆھەر بىلەن زىننەتلىگۈچى.

گەۋھەر ئايىن — گۆھەرلىك، گۆھەر قادالغان.

گەۋھەر ئەفشان — گۆھەر چاچقۇچى، گۆھەر ياغدۇرغۇچى.

گەۋھەر بار — «گەۋھەر ئەفشان» غا قارالسۇن.

گەۋھەر پاش — نۇر چاچقۇچى؛ «گەۋھەر ئەفشان» غا قارالسۇن.

گەۋھەر زاي — گۆھەر يارانقۇچى، قىممەت باھا، نادىر مەنىلەر ئىپادە ئەتكۈچى (قىلغۇچى).

گەۋھەر ساچماق — چىرايلىق سۆزلەرنى ئېيتماق.

گەۋھەر شەمايىل — گۆھەر سۈپەت، گۆھەر كەبى ئېسىل.

گەۋھەر فىشان — 1) پايدىلىق، بەرىكەتلىك، قىممەت باھا يامغۇر؛ ھۆل - يېغىن؛ نەپ يەتكۈزگۈچى، بەھرىمەن قىلغۇچى. 2) بېزەك بەرگۈچى؛ دۇر چاچقۇچى؛ خەتتات؛ «گەۋھەر ئەفشان» غا قارالسۇن.

گەۋھەر نىسار — ياخشى سۆزلەر بىلەن ماختاش؛ «گەۋھەر ئەفشان» غا قارالسۇن.

گەۋھەر نىسار قىلماق — 1) ياخشى سۆزلەر بىلەن ماختىماق، گۆھەر چاچماق، گۆھەر ياغدۇرماق. 2) كۆز يېشى تۆكمەك، يىغلىماق.

گەۋھەر نىشان — ئۇلۇغ مەقسەت:

بۇ جەھان ئىچىندە ھەرگىز بولماغاي گەۋھەر نىشان،
ئول كۆڭۈل ئىشقىڭ بىلەن دۇنيادا مەشغۇل ئولمادى.

— قەلەندەر.

گەۋھەر نىگار — گۆھەر بېزەكلىك، قىممەت باھا بېزەكلەر بىلەن بېزىتىلگەن؛ گۆھەر بىلەن بېزەلگەن.

گەۋھەر ھەسەب — «گەۋھەر شەمايىل» غا قارالسۇن.

گەۋھەر ئولماق — ئۇلۇغ بولماق، ھۆرمەتلىك بولماق.

گەۋھەرى ئابدار — يېنىپ، يالتىراپ تۇرغۇچى، بىباھا گۆھەر.

گەۋھەرى ئالىي مىقدار — قەدرى يۇقىرى، ئۇستۇن، ئالىي قەدىر - قىممەت.

گەۋھەرى ئەرجۇمەند — يۇكسەك، ھۆرمەتلىك، ئىززەتلىك، شەرەپلىك.

گەۋھەرى ئەشئار — چوڭقۇر مەنىلىك، گۈزەل شېئىرلار:

نە مەۋج ئۇردى بۇگۈن سۆز مەخزەنىدىن گەۋھەرى ئەشئار،
زەلىلى مەئرىفەتدە ئادەمنىڭ كۆڭلى دەريايى.

— زەلىلى.

گەۋھەرى ئەنجۇم — يۇلتۇز گۆھىرى، گۆھەر كەبى يۇلتۇزلار.

گەۋھەرى پاك — ئۇلۇغلۇق، ئىنسانىڭ پاكلىقى، چىن ئىنسان.

گەۋھەرى جەيب — ككىكۈل، دىل، دىلدىكى (كۆڭۈلدىكى) مۇددىئا.

گەۋھەرى زىبەندە — ياراشىدىغان، چىرايلىق قىلىدىغان، لايىق، ياراشملىق، مۇناسىپ.

گەۋھەرى شەب چەراغ — كېچىسى چىراغتەك يېنىپ نۇر بەرگۈچى گۆھەر؛ كۆكۈلنى يورۇتقۇچى، بەھرىمەن قىلغۇچى:

زىيب بېرىپ باشىدە مولۇن تۇماغ،
چېھرە مۇنەۋۋەر گەۋھەرى شەب چەراغ.

— زەلىلى.

گەۋھەرى شەھۋار — شاھلارغا مۇناسىپ گۆھەر؛ ئەڭ ئۇلۇغ، قىممەتلىك.

گەۋھەرى كانىي — ھەقىقىي گۆھەر؛ چىن ئىنسان.

گەۋھەرى مەئانىي — مەنىلەر گۆھىرى، مەنىلىك سۆزلەر، چوڭقۇر مەزمۇنلۇق ئىبارىلەر.

گەۋھەرى مەقسۇد — ئەڭ قەدىر - قىممەتكە ئىگە بولغان بۇرج؛ مەقسەتنىڭ ئەسلى، ئاساسىي مەقسەت؛ مەقسەتنى قەدىرلىگۈچى:

گەۋھەرى مەقسۇدىنى ئول تاپمادى بۇ بەھر ئارا،
كىمگە كىم ئىشقى مۇھەببەت دەردى پەيدا بولمادى.

— قەلەندەر.

گەۋھەرى مەقسۇد تاپماق — مەقسەت گۆھىرىگە يېتىشمەك، ئەسلى مەقسەتكە ئېرىشمەك.

گەۋھەرى مەقسۇد تىلەمەك — ئەسلى مەقسەتنى خالىماق.

www.uyghurkitap.com

گەۋھەرى مەئنى — مەنىلىك سۆز، قىممەتلىك گەپ، پېتۇك مەزمۇنلۇق سۆز.

گەۋھەرى مېھر — قۇياش.

گەۋھەرى نايات — تەڭدىشى يوق، ئاز ئۇچرايدىغان: *ۋۇجۇدلەر خۇبى ئېردى ۋۇجۇدى ئالەم ئاراسى، بەھاسىز گەۋھەرى نايات ئېردى زاتى يەكتاسى.*

— مەشھۇرى.

گەۋھەرى ئۇلۇى — يۇقىرى مەرتىۋىلىك، يۇقىرى دەرىجىلىك.

گەۋھەرى ئۇممانىي — دېڭىز گۆھىرى.

گەۋھەرى ۋەلا — قىممەت باھا تاش.

گەۋھەرى ئىشق — ئىشق ئاساسى، ئىشقنىڭ ماھىيىتى، ئەسلى: *سەدەپتەك كۆكسۈم ئىچرە گەۋھەرى ئىشقىڭ قىلىپ مەنزىل، ۋىسالىڭ دەۋلەتىنى ئارزۇ ئەيلەپ كۆڭۈل جويا.*

— فىراقى.

گەۋھەرى يەكتا — قىممەت باھا تاش؛ ئۇلۇغ زات، ئېسىلزادە، يەككە ـ يېگانە.

گەۋھەرى يەكدانە — يەككە ـ يېگانە، ئاز ئۇچرايدىغان.

گەۋھەرلىك [گوھرلىك] دانىشمەن كىشىلەر، ئىلىم ئەھلى، ئۇلۇغلار: *سۆزۈمگە پاك مەئانىي گەۋھەرى تاج ۋە ئۆزۈمگە پاك گەۋھەرلىك ئەھلى مەئانىي مۇھتاج بولدى.*

— نەۋائى.

گەيبۇر [گىيبور] ئوق: *چۇن كى سالدى ئىكى قولىغە ئىشكال، گەيبۇر ئاتىپ بوغۇزلادى فىلھال.*

— نەۋائى.

گور [گور] (پ) 1) قەبرە، مازار، لەھەت، گۆر، يەرلىك: *بەندە ئاجىزغە قەزادىن گور ئەزالى يەتسەلەر، رەھىم ئېتىپ دەفنىگە ئەيلەگەن سۇلتانى غەففارىمغە ئەرز.*

— شەۋقى.

ھەرەم بولسا، يانە پەرى بىر لەھۇر، بولۇر ئاقىبەت ھەم ئاخا جايى گور.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

2) ياۋايى ئېشەك؛ قۇلان: *... بەزى دەپتۇرلارکى، گور ئاۋغە كۆپ مايىل ئېردى. جاپىيان قوھى دەشت سارى سەمەند، گور بوينىغە سالۇر ئېردى كەمەند.*

— نەۋائى.

گورتەك [گورتک] (پ) «گوردەۋ» گە قارالسۇن.

گورخانە [گورخانه] (پ) مەقبەرە: *مىرئەلى دوست... ئاخا مەگرۇف مەدرەسە ۋە گورخانە ۋە رەباتى بەسدۇر.*

— نەۋائى.

گوردەۋ [گوردو] (پ) چاپقۇر، ياۋايى ئېشەك: *مىلكى ئات — بارچە ئاھۇ تاقۇ گوردەۋ، باری گورۇ ئاھۇدىن ئېلىتىپ گەرەۋ.*

— نەۋائى.

گوركەن [گوركن] (پ) گۆر كولىغۇچى، گۆر، يەرلىك قازغۇچى: *ئولكى كىشى ئۆلمەكىدىن شاد ئېرۇر، گوركەنۇ غاسلۇ جەللاد ئېرۇر.*

— نەۋائى.

گورىستان [گورستان] (پ) گۆرستان، قەبرىستان، مازار: *تەكيە گاھى خەلق گورىستاندۇرۇر، شاھۇ گەدا قەبرده يەكساندۇرۇر.*

— زەلىلى.

مېنى بىر خەچىرغە سۇۋار ئەيلەدى، گورىستان ئارا ئىختىيار ئەيلەدى.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

گوش [گوش] (پ) قۇلاق: *ئەي ئوغۇل ھەر تۇنۇ كۇن ساجىد كېرەك، چەشمە گوش دەستۇ، پا زاھىد كېرەك.*

— خەراباتى.

دەرىغ دەردكە ئەۋۋەل نە چەشم گوش ئېردىم، يوق ئېردى گىردۇ ئەناسىر چۇ بىنەقۇش ئېردىم.

— زەلىلى.

گوش ئەيلەمەك — ئاڭلىماق، قۇلاق سالماق.

گوش سالماق — «گوش ئەيلەمەك» كە قارالسۇن.

گوشە [گوشه] (پ) بۇرجەك، چەت، چەت جاي؛ خىلۋەت، بۇلۇڭ: *غەمىڭگە دىلىمدا جاندەك نەچۇكدىن مېھرىبان بولماي، خىيالىڭ گوشەسىغە بارغانىمدا يارى غارىمدۇر.*

— گۇمنام.

سەنا ئايتۇرغە، يارەب، شۇئلەئى تىغى زەبان بەرگىل، زەلىلى بۇ تەلەبدىن گوشەدە ئولتۇرۇر تەنھا.

— زەلىلى.

گوشە تۇتماق — ئۇزاقلاشماق، يىراقلاشماق، خىلۋەتتە بولماق؛ ئۆزىنى خىلۋەتكە ئالماق: *ياتار ئېردىم ئاندا تۇتۇپ گوشەئى، تۇگەنمەسدە يانە يېتىپ توشەئى.*

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

2) پەرزەنت. 3) ئەسل، نەسىل ـ نەسەب؛ كېلىپ چىقىشى؛ 4) كۆز يېشى. 5) تۆت ئاناسىر؛ يەر، سۇ، ئوت، ھاۋا. 6) گۈزەل، چىرايلىق، مەھبۇبە:

جەمال گەۋھەرى يەكتاغە مۇنتەزىر بولۇبان،
بېھىشت ھۇرى قەسىر باغى ئالىي رىزۋان چەرخ.

— شەۋقى.

7) سۆز، گەپ، ئىبارە؛ پىكىر، ئوي؛ مەنىلەر، چوڭقۇر مەنىلىك سۆزلەر، چىرايلىق، نازۇك پىكىرلەر:

قان ياشىمنى ھەجرىدە، شېئىرىمنى ۋەسفىدە كۆرۈڭ،
كىم بۇ يەتلىغ دۇررۇ گەۋھەر قايسى بەھرۇكان بېرۇر.

— بابىر.

8) ئەتىۋارلىق، ئۇلۇغ، ھۆرمەتكە لايىق. 9) ئاساسىي خۇسۇسىيەت.

گەۋھەر ئارا — گۆھەر بىلەن زىننەتلەنگەن.

گەۋھەر ئاراي — مەنىلەرنى بېزىگۈچى، بېزەتكۈچى؛ گۆھەر بىلەن زىننەتلىگۈچى.

گەۋھەر ئايىن — گۆھەرلىك، گۆھەر قادالغان.

گەۋھەر ئەفشان — گۆھەر چاچقۇچى، گۆھەر ياغدۇرغۇچى.

گەۋھەر بار — «گەۋھەر ئەفشان» غا قارالسۇن.

گەۋھەر پاش — نۇر چاچقۇچى؛ «گەۋھەر ئەفشان» غا قارالسۇن.

گەۋھەر زاي — گۆھەر يارانقۇچى، قىممەت باھا، نادىر مەنىلەر ئىپادە ئەتكۈچى (قىلغۇچى).

گەۋھەر ساچماق — چىرايلىق سۆزلەرنى ئېيتماق.

گەۋھەر شەمايىل — گۆھەر سۈپەت، گۆھەر كەبى ئېسىل.

گەۋھەر فىشان — 1) پايدىلىق، بەرىكەتلىك، قىممەت باھا يامغۇر؛ ھۆل ـ يېغىن؛ نەپ يەتكۈزگۈچى، بەھرىمەن قىلغۇچى. 2) بېزەك بەرگۈچى؛ دۇر چاچقۇچى؛ خەتتات؛ «گەۋھەر ئەفشان» غا قارالسۇن.

گەۋھەر نىسار — ياخشى سۆزلەر بىلەن ماختاش؛ «گەۋھەر ئەفشان» غا قارالسۇن.

گەۋھەر نىسار قىلماق — 1) ياخشى سۆزلەر بىلەن ماختىماق، گۆھەر چاچماق، گۆھەر ياغدۇرماق. 2) كۆز يېشى تۆكمەك، يىغلىماق.

گەۋھەر نىشان — ئۇلۇغ مەقسەت:

بۇ جەھان ئىچىندە ھەرگىز بولماغاي گەۋھەر نىشان،
ئول كۆڭۈل ئىشقىنىڭ بىلەن دۇنيادا مەشغۇل ئولمادى.

— قەلەندەر.

گەۋھەر نىگار — گۆھەر بېزەكلىك، قىممەت باھا بېزەكلەر بىلەن بېزىتىلگەن؛ گۆھەر بىلەن بېزەلگەن.

گەۋھەر ھەسەب — «گەۋھەر شەمايىل» غا قارالسۇن.

گەۋھەر ئولماق — ئۇلۇغ بولماق، ھۆرمەتلىك بولماق.

گەۋھەرى ئابدار — يېنىپ، يالتىراپ تۇرغۇچى، بىباھا گۆھەر.

گەۋھەرى ئالىي مىقدار — قەدىرى يۇقىرى، ئۇستۇن، ئالىي قەدىر ـ قىممەت.

گەۋھەرى ئەرجۇمەند — يۇكسەك، ھۆرمەتلىك، ئىززەتلىك، شەرەپلىك.

گەۋھەرى ئەشئار — چوڭقۇر مەنىلىك، گۈزەل شېئىرلار:

نە مەۋج ئۇردى بۇگۈن سۆز مەخزەنىدىن گەۋھەرى ئەشئار،
زەلىلى مەئرىفەتدە ئادەمنىڭ كۆڭلى دەريايى.

— زەلىلى.

گەۋھەرى ئەنجۇم — يۇلتۇز گۆھىرى، گۆھەر كەبى يۇلتۇزلار.

گەۋھەرى پاك — ئۇلۇغلۇق، ئىنسانىڭ پاكلىقى، چىن ئىنسان.

گەۋھەرى جەيب — كىكۈل، دىل، دىلدىكى (كۆڭۈلدىكى) مۇددىئا.

گەۋھەرى زىبەندە — يارىشىدىغان، چىرايلىق قىلىدىغان، لايىق، يارىشىملىق، مۇناسىپ.

گەۋھەرى شەب چەراغ — كېچىسى چىراغتەك يېنىپ نۇر بەرگۈچى گۆھەر؛ كۆڭۈلنى يورۇتقۇچى، بەھرىمەن قىلغۇچى:

زىيب بېرىپ باشىدە مولۇن تۇماغ،
چېھرە مۇنەۋۋەر گەۋھەرى شەب چەراغ.

— زەلىلى.

گەۋھەرى شەھۋار — شاھلارغا مۇناسىپ گۆھەر؛ ئەڭ ئۇلۇغ، قىممەتلىك.

گەۋھەرى كانىي — ھەقىقىي گۆھەر؛ چىن ئىنسان.

گەۋھەرى مەئانىي — مەنىلەر گۆھىرى، مەنىلىك سۆزلەر، چوڭقۇر مەزمۇنلۇق ئىبارىلەر.

گەۋھەرى مەقسۇد — ئەڭ قەدىر ـ قىممەتكە ئىگە بولغان بۇرج؛ مەقسەتنىڭ ئەسلى، ئاساسىي مەقسەت؛ مەقسەتنى قەدىرلىگۈچى:

گەۋھەرى مەقسۇدىنى ئول تاپمادى بۇ بەھر ئارا،
كىمگە كىم ئىشقى مۇھەببەت دەردى پەيدا بولمادى.

— قەلەندەر.

گەۋھەرى مەقسۇد تاپماق — مەقسەت گۆھىرىگە يېتىشمەك، ئەسلى مەقسەتكە ئېرىشمەك.

گەۋھەرى مەقسۇد تىلەمەك — ئەسلى مەقسەتنى خالىماق.

گوشەئی بۇرقەڭ — چۈمپەردە، نقاب:
گويا يۇزىدىن ئاچتى سەنەم گوشەئى بۇرقەڭ،
تا بەندە بۇگۈن كېچە ئەجايىب قەمەر ئىشق.
— زەللى.

گوشەئى خاتىر — خاتىرىدە ساقلاش، ئەسلەش.

گوشە ئىختىيار قىلماق — يالغۇزلۇقنى ئىختىيار قىلماق:
زەئىف ئولدى گوشە قىلىپ ئىختىيار،
ماڭا قالدى ئاندىن ھەمە كارۇ بار.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

گوشەئى خىلۋەت — خىلۋەت جاي.

گوشەئى دامان — ئېتەكنىڭ ئۈچى، پېشى.

گوشەئى دىۋار — ئۆينىڭ بۇلۇڭى:
ئاندا گەر قىلساڭ تەمەڭ ئىككىم سەرۇ، باغۇ راغ،
مۇندا بىر ۋەيرانە ئىچرە گوشەئى دىۋار تۇت.
— مەھزۇن.

گوشەئى زىندان — زىنداننىڭ بۇلۇڭى:
سەلتەنەت تەختى ھەمە ئۇششاقلارغە دەھر ئارا،
كىشۋەرى ئىشق ئىچرە ئىرمەس گوشەئى زىنداندىن ئۇز.
— مەھزۇن.

گوشەئى فەقرفەنا — كەمبەغەللەر پاناھلىنىدىغان خالي جاي:
ماڭا بىر گوشەئى فەقرفەنا بەس،
فەراش ئورنىدا يىرتۇق بوريا بەس.
— ئەرشى.

گوشەئى مېھراب — مېھراب بۇرجىكى.

گوشەئى ۋەيرانە — خارابىلىك؛ بۇزۇق، ئەسكى (كونا) ئۆي بۇرجىكى:
گوشەئى ۋەيرانەدە يۇرسەم نىشمەن نې ئەجەب،
خاتىرىم ئاشۇفتەدۇر چۈنكىم ئۇلۇس غەۋغاسىدىن.
— ئەرشى.

گوشە تاب [گوشە تاب] (پ) چالغۇ ئەسۋابلىرىنىڭ قۇلىقى:
چۇ مەجنۇن قىلدىڭ ئەمدى، ئەي مۇغەننىي، گوشە تابىڭنى،
كۆڭۈل سەۋداسى تەسكىنى ئۈچۈن بوينۇمغە تۇمار ئەت.
— ئەۋائى.

گوشەگىر [گوشەكىر] (پ) خالىيدا ياشىغۇچى، تەركىدۇنيا قىلغان؛ «گوشەنىشىن» گە قارالسۇن:
ئەژدەھايى گوشەگىرى گەنجى مەئنى بولمادىم،
پېچىتابىمدىن ئەگەرچە سىياقى مار ئولمىشەم.
— زەللى.

گوشەگىران [گوشەگىران] (پ) «گوشەگىر» گە قارالسۇن:
ئەي گۇمناما پاكى زەمىران كەتتى،
ئوقبا تەرەفىگە گوشەگىران كەتتى،
ياتما قوپا قوي نجىس جەھان ئۇستىدىن،
پاك ئەيلەدى جانۇ تەننى پىران كەتتى.
— گۇمنام.

گوشەنىشىن [گوشە نشين] (پ) خىلۋەتنى ئىختىيار قىلغۇچى، دەرۋىشلىك يولىغا كىرىپ، كىشىلەردىن ئۆزىنى چەتكە ئالغۇچى:
بۇركۈتى زۇلم بەسكى بەلەند ئەيلەدى ئۇرۇج،
يەتكەيمۇ تىيرى گۇشەنىشىنلەر دۇئاسىدىن.
— زەللى.

گوشتى [گشتى] (پ) كۆرەش، جەڭ.
گوشتى فەنى — كۆرەش ئىلمى؛ جەڭ ئىلمى.

گوشتىگىر [گشت گير] (پ) كۆرەشكە چۈشكۈچى پالۋان؛ لەقەب:
مۇھەممەد پەھلەۋان گوشتىگىركىم، گوشتى فەنى باۋۇجۇدى ئولكىم،
ئانىڭ ئانداق ھەم ۋە مۇلكىدۇر...
— نەۋائى.

گوشمال [گوشمال] (پ) جازالاش، تەنبىھ بېرىش.
گوشمال بەرمەك — جازالماق، تەنبىھ بەرمەك.

گوشۋار [گوشوار] (پ) «گوشۋارە» گە قارالسۇن:
قىلىپ تاجىمىز ھەممەنى تاجدار،
كى دۇرلەر بىلەن ئەيلەدۈك گوشۋار.
— غەربىي.

گوشۋارە [گوشواره] (پ) سىرغا، ھالقا، زىرە:
بىساتلاردا ئەنجۇمەدەك ساچىلغان،
نوخۇددۇر گەر ئۇچۇندۇر گوشۋارە.
— ئەرشى.

گوي [گوى] (پ) 1) «ئېيتقۇچى، سۆزلىگۈچى» مەنىلىرىنى بىلدۈرگۈچى سۆز. 2) چەۋگان ئويۇنىدا ئويناتقان توپ:
ئۇزۇلدى تەندىن باشى گويدەك،
قىزىل قانلارى ھەم ئاقىپ جويدەك.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.
گوي ئولۇپ كويۇڭدا باشىم يانتى چەۋگانىڭدا كۆپ،
ئايدى ئىنساف ئەيلەسەڭ كەل ئايلانىپ ئانى كەمەر.
— ئەرشى.

گوي قىلماق — ئېگىلمەك، تەزىم قىلماق.
گوي ئۇرماق — گەپ قىلماق، سۆزلىمەك.
گويى غەلتان — يۇمىلىغۇچى توپ.
گويى مېھر — قۇياش توپ.

گويا [گويا] (پ) 1) خۇددى، گويا، گويياكى:
قونۇپ سۆز شاخىغه بۇلبۇلدەك ئەتسەم نالە شەۋقىڭدا،
بولۇر فەيزى فىغانىمدىن سەرا ـ سەر بەرگلەر گويا.
— ئەرشى.
جەمالى شەمئىدىن سالمىش جەھانغە رەۋشەنالىقنى،
ئۆزىنى ئۇردى ئوت ئىچرە ئاشقى پەرۋانەلەر گويا.
— شەۋقى.
2) سۆزلىگۈچى، گەپ قىلغۇچى، سۆزمەن؛ ئاھاڭ:
قىلىپسەن بىرنى گۈڭگۇ بىرنى گويا،
قىلىپسەن بىرنى لەنگو بىرنى باپا.
— خەراباتى.
فەخر ئېتەرمەن ۋەسف ئول ئاينە رۇخدىن ھەر ساڭى،
ۋەسف ئېتەرگە گەرچە يۈزمىڭ تۇتىئى گويامى بار.
— ئەرشى.
گويا بۇلبۇل — سايراپ تۇرغۇچى، خۇش ئاۋاز بۇلبۇل؛ قۇش.
گويا قۇش — «گويا بۇلبۇل» غا قارالسۇن.
گويايى سەنا — سانا ئېيتقۇچى:
سىفاتىن قىلماغۇچ كىمدۇر، سەناسىن دېمەگۈچ كىمدۇر،
زەمىنده ھەر گىياھى بار گويايى سەناسىدۇر.
— زەللى.

گويەندە [گوينده] (پ) قىسسە سۆزلىگۈچى، ئەپسانە ئېيتقۇچى؛ قوشاق ئېيتقۇچى؛ ھېكايەچى:
شەھەرنىڭ سازىندە ۋە خانەندە ۋە گويەندەسى،
داغىم ئالار سۇھبەتىدە ھازىر بولۇر ئېردى.
— نەۋائى.

گويئەندۇد [گوى اندود] (پ) ئىشقا باغلانغان يۈرەك:
قەلبى گۈيئەندۇد ئىلە بەيئ ئەتسە ۋەسلىن، ئەي كۆڭۈل،
داغدىن مۇنچە دەرەمكىم مەندە باردۇر، كىمدە بار.
— نەۋائى.

گويى [گويى] (پ) «گويا» غا قارالسۇن:
مۇدەۋۋەر گويى سىيمىن يا زەنەخدان،
مۇئەنبەر زۇلف يا چەۋگانمۇدۇر بۇ؟
— ئاتايى.

گوييا [گوييا] (پ) خۇددى، گويا؛ مىسلى:
دەھر دەيرى ئىچرە مۇنداغ قايدا بىر زىبا سەنەم،
گوييا بۇ ھۇسنۇ خەللاقىغە مەزھەردۇر ئەتەم.
— ئەرشى.
خەتلىڭ پەرۋانە كەلتۇرگەچ تىرىلدى ئۇشبۇ دېۋانە،
ئانى تىرگۈزمەك ئۈچۈن گوييا كەلتۇردى پەرۋانە.
— بابۇر.

گوييا [گوييا] (پ) «گويا» غا قارالسۇن:
تىنچ ئەمەسدۇرمەن ماڭا ئارام يوق،
گوييا ئازغان كۆزۈمگە تەككەن ئوق.
— زەللى.

گۇداز [گداز] (پ) 1) ئېرىش، كۆيۈش:
چۇن كۇدۇراتى تەبايىگدىن نىچۇك بولغاي خەلاس،
ئەۋلىيا ئەشكىدە تا سوزى گۇدازى بولماسا.
— زەللى.
2) قانتىقلىق، قانتىق قوللۇق:
كى سىزلەردە يوقدۇر نەمازۇ نىياز،
چۇ ئىنسان سۇبھەت قولىڭىزدۇر گۇداز.
— غەربى.
3) دەرد، ئەلەم، ئىزتىراپ.
گۇداز ئەيلەمەك — چۈشكۈنلەشتۈرمەك؛ ئېرىتمەك؛ كۆيدۈرمەك؛ دەرد ـ ئەلەمدە قويماق.
گۇداز تاپماق — ئېرىمەك، كۆيمەك، يانماق.

گۇدازىش [گدازش] (پ) ئېرىش، كۆيۈش، ئېرىتىش:
خاجە قىز بىلە سەۋەگە شەرابغە مەشغۇل بولۇپ تەۋسىق قىلغانى ۋە خاجە ئول سەنگدىلنى ئىشق ئوتى بىرلە گۇدازىش بېرىپ، مەلىكەغە تەۋقىف ھاسىل بولۇپ، بىجاندىل مۇسۇلمان بولغانى.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

گۇربىز [گربز] (پ) ھىيلىگەر، مەككار:
سەن ئەمەسسەن زالىمۇ گۇربىز ۋە ئول ئەمەسدۇر مەزلۇمۇ ئاجىز.
— نەۋائى.

گۇرد [گرد] (پ) پالۋان، باھادىر، قورقماس:
گۇردى ئەنجۇمبوس — يۇلتۇزلارنى ئۇپقۇچى؛ بەشى كۆككە يەتكەن غالىب پالۋان.
گۇردى رەزم ئازمۇن — ماھىر، تەجرىبىلىك پالۋان.
گۇردى ۋەھشىي فىكسەن — يىرتقۇچلارنى قولغا چۈشۈرگۈچى پالۋان.

گۇردە [گردە] (پ) 1) بەل، بېقىن. 2) بۆرەك.

گۇردەگاھ [گردەگاه] (پ) 1) بۆرەك جايى. 2) بەل، بېقىن:
بىرى سۇغلۇبان گۇردەگاھىغە تىغ،
تۆكۈپ يەرگە قانىن ئانىڭ بىدەرىغ.
— نەۋائى.

گۇرز [گرز] (پ) گۇرزە، قەدىمىي ئۇرۇش قورالى (چويۇن توقماق)؛
گۇرزى گەرانسەڭ — كاتتا، ئېغىر گۇرزە.

گۇرزە [گرزه] (پ) 1) زەھەرلىك، كاتتا خالدار يىلان. 2) گۇرزە، ئۇرۇش قورالى؛ «گۇرز» غا قارالسۇن؛

گۇرزە ماری دەمان — زەھەرلىك، يوغانباش كاتتا يىلان.

گۇرۇسنە [گرسنه] (پ) ئاچ، تەشنا:
تەكىيە قىلىپدۇرلەر غەربىان شەھەر،
گۇرۇسنەۋۇ تەشنە فەقىران شەھەر.
— زەللىلى.
ئالىپ كەلدىلەر سۇت، قاتتىق نان ـ توقاچ،
تويۇپ ھەر گۇرۇسنە ۋەيا بولسا ئاچ.
— مۇللا شاكىر.

گۇرۇھ [گروه] (پ) توپ، گۇرۇھ؛ جامائەت:
سۇخەن مەنبەئسىنلىك خىرەدىمەندلەرى،
مەئانى گۇرۇھى شەكەرخەندلەرى.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

گۇرۇھى ئاجىزۇ زارۇ زەبۇن — چارىسىزلار گۇرۇھى، توپى.
گۇرۇھى بىخەبەر — خەۋەرسىز غاپىللار.
گۇرۇھى خارۇزار — بىچارىلەر گۇرۇھى.
گۇرۇھى دەردناك — دەردمەنلەر گۇرۇھى.
گۇرۇھى مۇستەمەند — غەملىك، قايغۇلۇقلار گۇرۇھى.

گۇرۇھا ـ گۇرۇھ [گروها كروه] (پ) توپ ـ توپ، گۇرۇھ ـ گۇرۇھ.

گۇرۇھە [گروهه] (پ) كامانغا سېلىپ ئېتىلىدىغان يۇمىلاق ئوق، ساقا:
يا بىراۋ گەز بىرلە بولغاي قاتىلىك،
يا گۇرۇھە بىرلە قىلغاي بىسمىلىك.
— نەۋائى.

گۇرىز [گريز] (پ) 1) قېچىش، قاچماق:
قىلىپ ياد ھەقنى چۇ ئەيلەپ گۇرىز،
كى مىلتىق ئوقىدىن يۇرۇر ئېردى تېز.
— ئا. نىزارى.
2) ئىلاج، چارە، ئامال. 3) ھەزەر، پەرھىز.
گۇرىز سالماق — قاچماق.

گۇرىزان [گريزان] (پ) قاچقان، قاچقۇچى؛ قاچقان ھالدا:
تاڭلا نېتكۈمدۇر سېنىڭ ئالدىڭدا قۇللۇق قىلمادىم،
مىڭ خىجالەتكە سالىپ مەندىن گۇرىزان ئەيلەدىڭ.
— ئا. نىزارى.

گۇرىزگاھ [گريزگاه] (پ) قاچىدىغان جاي، پاناھ، پاناھ جاي:
ئول بەرى ئالەم ئۇزرە شاھ ئولدى،
ماڭ ھەر يەر گۇرىزگاھ ئولدى.
— نەۋائى.

گۇرىز [گريز] (پ) «گۇرىز» غا قارالسۇن.

گۇرىزان [گريزان] (پ) «گۇرىزان» غا قارالسۇن.

گۇمنام.

گۇزار [گذار] (پ) ئۆتۈش، ئۆتۈش جايى، يول:
جان تاپار گۇمنام ئاياغىڭ شەرىفسىدىن ئەي مەسىھ،
جىلۋە بىلە ناگىھان قەبرىم ساری قىلساڭ گۇزار.
— گۇمنام.
«ئاڭ» ئاھىكىم، قۇتۇلماس ھەجر ئوتىدىن ئۆلمەيمەن،
ئايكىم ئارامى جان يا جان گۇزارىم سەنمۇ سەن.
— مۇللا سالىھ.

گۇزار ئەتمەك — «گۇزار ئەيلەمەك» كە قارالسۇن.
گۇزار ئەيلەمەك — ئۆتمەك، يۈرمەك، يول ئالماق.

گۇزارە [گذاره] (پ) ئۆتۈش؛ ئاشۇرۇش:
بۇلار ئەيلەر بىرى ـ بىرىگە نەزارە،
ئېتىپ خۇشلۇقنى ئول ھەددىن گۇزارە.
— خىرقەتى.

گۇزارە ئەيلەمەك — ئۆتمەك، بارماق.
گۇزارە قىلماق — ئۆتمەك؛ ئاشۇرماق.

گۇزارەندە [گذارنده] (پ) 1) تەرتىپكە سالىدىغان، بېزەيدىغان؛ تەرتىپكە سالغۇچى، بېزىگۈچى؛ بېزەتكۈچى. 2) ئۆتكۈزگۈچى؛ ئادا قىلغۇچى؛ بايان قىلغۇچى، نەقىل قىلغۇچى؛ ھېكايىچى.

گۇزارى [گذارى] (پ) يولۇچى، يول يۈرگۈچى:
كىم دەغدەغە تاپماغاي مۇھاجىر،
خاھى گۇزارىيۇ، خاھى تاجىر.
— نەۋائى.

گۇزارىش [گـذارش] (پ) بايان، تەبـر، رىۋايـەت؛ ھېكايە؛ نەقىل.
گۇزارىش ئەيلەمەك — ھېكايە قىلماق، بايان قىلماق، سۆزەتلىمەك.
گۇزارىش بەرمەك — بايان قىلماق، ھېكايە قىلماق، شەرھلىمەك.
گۇزارىش تاپماق — بايان قىلىنمـاق (ئېتىلمـەك)، يېزىلماق.
گۇزارىش دېباچەسى — ھېكايىنىڭ مۇقەددىمىسى.
گۇزارىش سۆزەتى تۇتماق — خىيالىدىن كەچمەك، تەسەۋۋۇر قىلماق؛ بايان ئېتىلمەك.

گۆزارىش قىلماق — ھېكايە قىلماق.
گۆزارىش كۆرگۈزمەك — بايان قىلماق، ھېكايە قىلماق.
گۆزاف [گزاف] (پ) «گەزاف» قا قارالسۇن.
گۆزەر [گذر] (پ) 1) كېچىش؛ قېچىش:
چۈ ئىبراھىمنۇ ئەدھەم تەختنۇ تاجىدىن گۆزەر ئەيلەپ،
ئۆزىنى ئاجىزۇ بىچارەۋۇ بىخانىمان قىلماق.
— زەللى.
ئەھلى زالىمدىن كىشى قىلسە گۆزەر،
سالماغاي تەخرىم ئانى نارۇ سەقەر.
— خەراباتى.
2) ئۆتۈش، ئۆتۈش جايى؛ يول ئېلىش:
چۈ دەريا سارىغە گۆزەر ئەيلەدىم،
تەۋجىرانى كۆردۈم نەزەر ئەيلەدىم.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.
گۆزەر ئەيلەمەك — ئۆتمەك؛ يول ئالماق، يۈرمەك؛ كەچمەك:
يەنە بىر شەھەرگە سەفەر ئەيلەسەك،
كى ھىندۇ سارىغە گۆزەر ئەيلەسەك.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.
گۆزەر سالماق — ھېرىپ كۆرمەك، خەۋەر ئالماق.
گۆزەر قىلماق — ئۆتمەك؛ خىيالىغا كەلمەك، ئەسلەمەك:
مېنىڭ مېھرىم سېنىڭ ئانداقدۇر ئۇركسم، ئەي دىلئارامىم،
مۇسۇلمان بولمايىن جەۋرۇ جەفايىڭدىن گۆزەر قىلسام.
— قەلەندەر.
گۆزەران [گزران] (پ) ئۆتكۈنچى:
مەھرۇيلەر مېھرى بىلە يۈر ئالەم ئارا دىلشاد،
سالقىن كەبى بۇ ئۇمۇر ئەزىزىنىڭ گۆزەراندۇر.
— مەشھۇرى.
گۆزەرگاھ [گذرگاه] (پ) ئۆتىدىغان جاي، ئۆتۈش جايى، يول، كېچىك:
گۆزەرگاھى رۇسۇ دىيارى فەرەڭ،
قايۇ يەرگە يەتكەچ، ئۆتۈپ بىدەرەڭ.
— نەۋائى.
گۆزەرىي [گذرى] (پ) ئۆتكۈنچى، «گۆزەران» غا قارالسۇن.
گۆزىدە [گزيده] (پ) 1) ماقۇل، يېقىملىق. 2) تاريخىي كىتاب نامى.
گۆزىدە ئەتۋار — تەبىئىتى يېقىملىق، ئەخلاقلىق.
گۆزىر [گذير] (پ) چارە، ئامال، ئىلاج، تەدبىر، ياردەم:
ئىشتىتىكى شەھدىن بۇ سۆزنى ۋەزىر،
دېدىكىم بۇ ئىشقە قىلالى گۆزىر.
— ئا. نىزارى.
كى سۇلتان سۆزۈمنى پەزىر ئەيلەدى،
كۆڭۈل ئىللەتىغە گۆزىر ئەيلەدى.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.
گۆزىن [گزين] (پ) تاللانغان، سايلانغان؛ ماقۇل ۋە مەقبۇل (قوبۇل) بولىدىغان:
ئەيا سايىرى زارى مېھنەت گۆزىن،
سېنى قىلدى ھەق ئەمدى بەلانىشىن.
— ئا. نىزارى.
گۆزىن ئەيلەمەك — سايلىماق، خىللىماق، تاللىۋالماق.
گۆستاخ [گستاخ] (پ) بىئەدەپ، ئەدەپسىز؛ تارتىنمايدىغان، تارتىنماس؛ ئەندىشىسىز؛ ئەركە، ئەركىن:
كېلىپ نەۋرۇز بىلە يانداشتى گۆستاخ،
كۆزىن يۇمدى ـ يۇ، ئاغزىن ئاچتى گۆستاخ.
— لۇتفى.
گۆستاخانە [گستاخانه] (پ) ئەندىشىسىزلىك بىلەن؛ ئەدەپسىزلىك بىلەن:
مەۋلانا مۇھەممەد ئالىم ... بەھسىدە كۆپ گۆستاخانە سۆزلەر ۋە جەۋابلار ئايتۇر ئىدى.
— نەۋائى.
سىياسەت ئەيلەدىم مىزگان سىنانى بىرلە مۇنداقكىم،
كۆزۈم ئۇل يۈزگە گۆستاخانە باقىپ بەھرەمەند ئەتمىش.
— نەۋائى.
گۆستەر [گستر] (پ) كەڭ، كاتتا؛ يايغۇچى، تارقاتقۇچى، كۆرسەتكۈچى.
زۇلم گۆستەر — زۇلۇم كۆرسەتكۈچى.
گۆستەرمەك [گوستارماک/گسترمک] كۆرسەتمەك.
گۆسفەند [گسفند] (پ) قوي، قويدەك (ياۋاش):
ئەي ئوغۇل كۆڭلۈڭدە تۆت ياخشى پەند،
ئاسىيلار گۈرگى ئولدى، مۇئمىن گۆسفەند.
— خەراباتى.
گۆسىستە [گسسته] (پ) ئۈزۈلگەن؛ ئۈزۈك، سۇنۇق.
گۆسىل [گسل] (پ) ئۈزۈلۈش؛ سۇنۇش؛ ئاجراش؛ ئۈزۈش، سۇندۇرۇش.
گۆسىل تاپماق — ئۈزۈلمەك؛ سۇنماق؛ ئاجرالماق.
گۆفت [گفت] (پ) سۆز، نۇتۇق، گەپ.
گۆفتۇ شۇنۇد — «گۆفتۇ شۇنىد» قا قارالسۇن.
گۆفتۇ شۇنىد — سۆزلەش ۋە ئاڭلاش، سۆزلىشىش، گەپ ـ سۆز.

گۇفتۇ گۇزار — سۆزلىشىش؛ گەپ - سۆز.

گۇفتار [گفتار] (پ) سۆز؛ سۆزلەش، گەپ قىلىش؛ بايان، سۆھبەت:

يوقتۇرۇر دۇنيا ئىشىن ئەي قەلەندەر، خوبلۇقى،
دىلبەرنىڭ ۋەسفىدە قىلسانىڭ بىر نەچە گۇفتار خۇب.

— قەلەندەر.

توغرى سۆزلىك، ئەي كۆڭۈل، ھەقگويلەر نۇتقىدەدۇر،
ھەر دىلى ئەگرىدە يوقدۇر، ئارى، گۇفتار ئىستەمە.

— نەسىمى.

گۇفتار ئەتمەك — سايرىماق؛ ناله قىلماق؛ سۆزلىمەك؛ بايان قىلماق:

ئى مۇقەددەس رۇھ يارىم مەن ساڭا گۇفتار ئېتەي،
بۇ نىھان سىرىمنى ئالەم خەلقىغە ئىزھار ئېتەي.

— مولا بىلال.

گۇفتار قىلماق — ئەرز قىلماق.

گۇفتەلىغ [گفتەليغ] سۆز قىلىش، گەپدانلىق، سۆزمەنلىك:

كەلسە غەمنىڭ لەشكەرى باشىمنى ئايلاندۇرماغە،
گۇفتەلىغ قىلسا يانمىغە ئۇل شىكەرخارىم كېلىپ.

— مولا بىلال.

گۇفتگۇ [گفتگو] (پ) سۆھبەت، سۆزلىشىش، گەپلەشىش، پاراڭلىشىش؛ نۇتۇق؛ گەپ - سۆز:

ھەمىشە بۇلبۇلى خامۇش ئېردىم، بىلەلمەسمەن،
جەھان ئېلىگە نەدىن مۇنچە گۇفتگۇ بولدۇم.

— زەلىلى.

گۇفتگۇي [گفتگوی] (پ) «گۇفتگو» غا قارالسۇن.

سەرۇپا بەرھەنە بارە بۇگۇن گۇفتگۇي ئىدىم،
شىبلى لىباسى كەئبەدە ئەدھەم پالاسىدىن.

— زەلىلى.

گۇفتگۇي ئەيلەمەك — گەپلەشمەك، سۆزلەشمەك.

گۇفتۇشۇنۇفت [گفت و شنوفت] (پ) سۆزلىشىش، بەس، بەس - مۇنازىرە.

گۇفتۇ شۇنۇفت قىلماق — ئېيتماق، گەپ قىلماق.

گۇفتۇ شۇنىد [گفت و شنيد] (پ) بەس - مۇنازىرە؛ تارتىشىش؛ تالاش - تارتىش:

بۇ ئېردى مۇتتەسىل گۇفتۇ شۇنىدى،
خۇدايىدىن ئوغۇل ئېردى ئۇمىدى.

— نەۋائى.

گۇفتۇگو [گفتگو] (پ) «گۇفتگو» غا قارالسۇن.

زەررەچە ئىلماس كۆزىگە، ئەي قەلەندەر، ئۇل قۇياش،
دىلبەرنىڭ ۋەسفىدە قىلسانىڭ نەچچە دەفتەر گۇفتۇگو.

— قەلەندەر.

گۇفتۇگوي [گفتگوی] (پ) «گۇفتگوی» غا قارالسۇن.

گۇفتۇ گۇزار [گفتگوزار] (پ) سۆزلىشىش، سۆھبەت؛ بەس - مۇنازىرە:

ھەمىيەت ئول ئەمەسكى، مەخدۇم يەنە بىراۋغە كۆپرەك مۇلتەفت بولغاندىن شىكايەت ئىزھار قىلغاي ۋە گىلەمەندلىغ گۇفتۇگۇزارى.

— نەۋائى.

گۇفتىگو [گفتگو] (پ) «گۇفتگو» غا قارالسۇن:

بەرھەمەنغە سۇلتان قىلىپ گۇفتىگو،
ئالىپ كەلسۇن ئانى قىلاي روبەرو.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

گۇگۇرت [گوگرد] (پ) «گۇگىرد» قا قارالسۇن:

نىل تارتىپ، ئارەزلىك ئازابىنى فەن ئەيلەدىلىك،
شۇئلەئى گۇگۇرت بىرلە شەمئى رەۋشەن ئەيلەدىلىك.

— نەۋائى.

گۇگىرد [گوگرد] (پ) گۇگۇرت.

گۇگىردى ئەھمەر — قىزىل گۇگۇرت، ئالتۇن رەڭ گۇگۇرت:

نې كىبرىت، گۇگىردى ئەھمەر ھەم ئول،
نې گۇگىرد، ئىكسىرى ئەكبەر ھەم ئول.

— نەۋائى.

گۇڭ [گنگ] (پ) 1) گاڭا، تىلسىز؛ كېكەچ:

تەگمەسە گۇلغە سەھەر سالقىنى خەندان ئولماس،
ئىشقىدىن يەتمەي ئەسەر گۇڭ سۇخەندان ئولماس.

— گۇمنام.

2) مەست، ھوشسىز:

گۇل توزۇغان چاغدا بۇلبۇلدەك بولۇپمەن گۇڭگۇلال،
ئاھىكىم بولدى خەزان شاخىمدا گۇل بەرگى تەرىم.

— مەھزۇن.

گۇڭ ئەتمەك — سۆزدىن قالدۇرماق، ھەيرەتكە سالماق.

گۇڭ مەقال — تىلى تۇتۇلغان، سۆزلەشكە ئاجىز.

گۇڭگۇ خامۇش بولماق — ئېيتىشنى، سۆزلەشنى تەرك قىلماق؛ ئاجىز بولماق.

گۇڭگۇ لال — تىلى تۇتۇلغان؛ ھەيرەتتە قالغان، ھوشسىز:

تەسەۋۋۇر ئېتەرگە زەبان گۇڭگۇلال،
نە ئاقىلدا ئىمكان سۇرەرگە مەقال.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

گۇڭگۇ لال ئەيلەمەك — ھەيران قالدۇرماق.

گۇڭگۇ لاللىق — ئاجىزلىق؛ بىھوشلۇق.

گۇڭرەنمەك [گنگ رانماک] غەزەپلىنىپ، ئاچچىقلىنىپ ئۆز - ئۆزىدىن سۆزلىمەك؛ دۇدۇقلانماق، سۆزلەپ قالماق،

گۈڭرسماق:
گۈڭرەنسپ ھەريان ئۇرار ئېردى قەدەم،
غايىبىن ئىستەرگە مەجنۇنى دىڭرەم.
— نەۋايى.

گۈل [گل] (پ) 1) گۈل؛ گۈزەل، جانان، يار، مەھبۇبە، مەشۇقە:
لەئلىڭكى ئاچىلدى سۆزگە چۈن گۈل،
ئارى چۇ نەۋادىن ئۆلدى بۇلبۇل.
— ئەرشى.

2) زاھىر (ئاشكارا) بولۇش، كۆرۈنۈش، پەيدا بولۇش:
قىلدى چۇ زىننەت بىلە بەغى سىپىھر،
ئەختەرىنىڭ ھەرگۈلىنى رەشكى مېھر.
— نەۋايى.

3) مەھسۇل، مېۋە. 4) ياشلىق دەۋرى، بالاغەتكە يېتىش؛ يېتۈكلۈك دەۋرى. 5) ھەرقانداق ياخشى نەرسىلەر؛ گۈزەل-لىكلەر؛ ئاجايىباتلار. 6) ئوت، ئالاۋ؛ ئىشق ئوتى، ھارارەت-لىك ھالەت؛ ئوت سېلىش. 7) قان، قانلىق ياش:
قاراقچى قانى ئولسا رەختىدە داغ،
بۇ گۈل تاجىرغە ئەيلەر تاغنى باغ.
— نەۋايى.

8) پەرزەنت:
مۇرادى باغى يۇز گۈلدىن بەھرۇمەند،
ۋەلى ئول ئۆزگە گۈلغە ئارزۇمەند.
— نەۋايى.

گۈل ئاچىلغاندەك كۆرۈنمەك — خۇرسەن بولغانغا ئوخشىماق، كۆڭلىنى خۇشال قىلغاندەك بولماق.
گۈل ئەترى — گۈلنىڭ ئەتىر كەبى خۇشبۇي ھىدى.
گۈل ئەرۇسى — يېڭى كېلىن، يېڭى كېلىنچەك.
گۈل باشى ئۆزە گۈل ئاچىلماق — دۆلەت، بەخت ئىگىسى بولماق.
گۈل بەدەن — گۈلگە ئوخشاش، چىرايلىق، گۈزەل:
باغرىنى باسىپ تاشقا، يۆتەر قانىنى مەندەك،
ھەركىم سەنەمى سەنگدىل گۈل بەدەن ئىستەر.
— تەجەللى.

گۈل بولماق — قىزارماق، گۈل رەڭ بولماق.
گۈل چاغى — باھار پەسلى، گۈل ئېچىلىش پەيتى، گۈل مەۋسۇمى:
گۈل چاغى گۈلگۈن قەدەھلەك گۈل ئەراقىن سەۋت ئىلە،
بىخۇد گۈلماي نەيلەيىن تۆتسا شەكەر گۈفتارەلەر.
— ئەرشى.

گۈل خارى ھىجرانى — گۈل تىكىنى ھىجرانى، ئايرى-لىقى.
گۈل دەفتەرى — گۈل ياپرىقى، يوپۇرماق.

گۈلدەك بەدەن — تازا بەدەن، ساپ، پاك تەن.
گۈل زىكرى — گۈل ھەققىدە سۆز، گۈل ھەققىدە ھېكايە.
گۈل سەفھەسى — گۈل ياپرىقى.
گۈل كەبى خەندان ئەيلەمەك — كۆڭلەك، قاقاقلى-ماق، خۇرسەن بولماق.
گۈل - گۈل — 1) چىمەن - چىمەن؛ قىپقىزىل؛ 2) ياشنىماق، شاد - خۇرام:
غۇنچەئى كۆڭلۇمنى گۈل - گۈل ئەيلەدى ۋەقتى بەھار،
ھەر سەھەر فەيزى نەسىم سۇبھىدىن ئاغۇشلەر.
— زەلىلى.
گۈل مەۋسۇمى — «گۈل چاغى» غا قارالسۇن.
گۈل مەۋسۇمى كەتمىش تېگىبان باد ئىلە سەرسەر،
ئول بادى خەزان ئافەتى باغ جەھەنمگە.
— موللا سالىھ.
گۈل ۋەقتى — «گۈل مەۋسۇمى» گە قارالسۇن.
گۈل ئاتەشىن — قىزىلگۈل، ئاتەش رەڭ گۈل، چوغدەك قىزىلگۈل؛ جەزبىسلىك، گۈزەل جامال.
گۈلى ئەسفەر — سېرىق گۈل:
يا كۆڭۈلنىڭ راھەتى يوق يا بەدەننىڭ قۇۋۋەتى،
ئول گۈلى ئەسفەر كەبى چېھرەم قالىپدۇر سارغەرىپ.
— موللا سالىھ.
گۈلى ئەشئار — گۈزەل شېئىرلار:
گويىيا يەر ئۈزرە گۈللار كۆرسەتۈر فەسلى رەبىئ،
سەفھەدە ئەرشى ئاچىلدۇرمىش گۈلى ئەشئارەلەر.
— ئەرشى.
گۈلى ئەھمەر — قىزىلگۈل:
مەن دېدىم ئايا دىلبەر لەبلەرىڭ گۈلى ئەھمەر،
سەدقەئى جەمالىڭدىن بىزگە ئەيلە ئىھسان قىز.
— نەۋبەتى.
گۈلى تەرىي — سۈلمىغان، تازا، يېڭى ئېچىلغان گۈل.
گۈلى خەندان — ئېچىلغان گۈل؛ مەھبۇبە:
خۇمرسەن، مەخمۇرسەن، خۇمر ئەھلىغە خۇمخانەسەن،
چەشمەئى خۇرشىد سەنمۇ يا گۈلى خەندانمۇ سەن؟
— ئەرشى.
گۈلى خەندە — ئېچىلغان گۈل:
بىلە ئالمادىم مەن نېچۈك بەندە دۇر،
بويى سەرۇى، ئاغزى گۈلى خەندە دۇر.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.
گۈلى خۇشبۇي — خۇش پۇراق گۈل:
زار كۆڭلۇم سايرار ئول رۇخسارەئى نىكو كۆرۈپ،

گۇفتۇ گۇزار — سۆزلىشىش؛ گەپ ـ سۆز.

گۇفتار [گفتار] (پ) سۆز؛ سۆزلەش، گەپ قىلىش؛ بايان، سۆھبەت:

يوقتۇرۇر دۇنيا ئىشىن ئەي قەلەندەر، خوبلۇقى،
دىلبەرنىڭ ۋەسفىدە قىلساڭ بىر نەچە گۇفتار خۇب.

— قەلەندەر.

توغرى سۆزلىك، ئەي كۆڭۈل، ھەقگويلەر نۇقتىدەدۇر،
ھەر دىلى ئەگرىدە يوقدۇر، ئارى، گۇفتار ئىستەمە.

— نەسىمى.

گۇفتار ئەتمەك — سايرىماق؛ ناله قىلماق؛ سۆزلىمەك؛ بايان قىلماق:

ئى مۇقەددەس رۇھ يارىم مەن ساڭا گۇفتار ئېتەي،
بۇ نىھان سىرىمنى ئالەم خەلقىغە ئىزھار ئېتەي.

— مولا بىلال.

گۇفتار قىلماق — ئەرز قىلماق.

گۇفتەلىغ [گفتەليغ] سۆز قىلىش، گەپدانلىق، سۆزمەنلىك:

كەلسە غەمنىڭ لەشكەرى باشىمنى ئايلاندۇرماغە،
گۇفتەلىغ قىلسا يانمىغە ئول شىكەرخارىم كېلىپ.

— مولا بىلال.

گۇفتگۇ [گفتكو] (پ) سۆھبەت، سۆزلىشىش، گەپلىشىش، پاراڭلىشىش؛ نۇتۇق؛ گەپ ـ سۆز:

ھەمىشە بۇلبۇلى خامۇش ئېردىم، بىلەلمەسمەن،
جەھان ئېلىگە نەدىن مۇنچە گۇفتگۇ بولدۇم.

— زەلىلى.

گۇفتگۇي [گفتكوى] (پ) «گۇفتگو» غا قارالسۇن.

سەرۇپا بەرەھنە بارە بۇگۇن گۇفتگۇي ئىدىم،
شىبلى لىباسى كەئبەدە ئەدھەم پالاسىدىن.

— زەلىلى.

گۇفتگۇي ئەيلەمەك — گەپلەشمەك، سۆزلەشمەك.

گۇفتۇشۇنۇفت [گفت و شنوفت] (پ) سۆزلىشىش، بەس، بەس ـ مۇنازىرە.

گۇفتۇ شۇنۇفت قىلماق — ئېيتماق، گەپ قىلماق.

گۇفتۇ شۇنىد [گفت و شنيد] (پ) بەس ـ مۇنازىرە؛ تارتىشىش؛ تالاش ـ تارتىش:

بۇ ئېردى مۇتتەسىل گۇفتۇ شۇنىدى،
خۇدايىدىن ئوغۇل ئېردى ئۇمىدى.

— نەۋائى.

گۇفتۇگو [گفتكو] (پ) «گۇفتگو» غا قارالسۇن.

زەررەچە ئىلماس كۆزىگە، ئەي قەلەندەر، ئول قۇياش،
دىلبەرنىڭ ۋەسفىدە قىلساڭ نەچچە دەفتەر گۇفتۇگو.

— قەلەندەر.

گۇفتۇگوي [گفتكوى] (پ) «گۇفتكوى» غا قارالسۇن.

گۇفتۇ گۇزار [گفتكوزار] (پ) سۆزلىشىش، سۆھبەت؛ بەس ـ مۇنازىرە:

ھەمىيەت ئول ئەمەسكى، مەخدۇم يەنە بىراۋغە كۆپرەك مۇلتە-
فت بولغاندىن شىكايەت ئىزھار قىلغاي ۋە گىلەمەندلىغ گۇفـ-
تۇگۇزارى.

— نەۋائى.

گۇفتگو [گفتكو] (پ) «گۇفتگو» غا قارالسۇن:

بەرەھمەنغە سۇلتان قىلىپ گۇفتگو،
ئالىپ كەلسۇن ئانى قىلاي روبەرو.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

گۇگۇرت [گوكرد] (پ) «گۇگىرد» قا قارالسۇن:

نىل تارتىپ، ئارەزلىك ئازايىشىن فەن ئېيلەدىلك،
شۇئلەئى گۇگۇرت بىرلە شەمئى رەۋشەن ئېيلەدىلك.

— نەۋائى.

گۇگىرد [گوكرد] (پ) گۇگۇرت.

گۇگىردى ئەھمەر — قىزىل گۇگۇرت، ئالتۇن رەڭ گۇگۇرت:

نې كىبرىت، گۇگىردى ئەھمەر ھەم ئول،
نې گۇگىرد، ئىكسىرى ئەكبەر ھەم ئول.

— نەۋائى.

گۇڭ [گنگ] (پ) 1) گاچا، تىلسىز؛ كېكەچ:

تەگمەسە گۇلغە سەھەر سالقىنى خەندان ئولماس،
ئىشقىدىن يەتمەي ئەسەر گۇڭ سۇخەندان ئولماس.

— گۇمنام.

2) مەست، ھوشسىز:

گۇل توزۇغان چاغدا بۇلبۇلدەك بولۇپمەن گۇڭۇلال،
ئاھىكىم بولدى خەزان شاخىمدا گۇل بەرگى تەرىم.

— مەھزۇن.

گۇڭ ئەتمەك — سۆزدىن قالدۇرماق، ھەيرەتكە سالماق.

گۇڭ مەقال — تىلى تۇتۇلغان، سۆزلەشكە ئاجىز.

گۇڭۇ خامۇش بولماق — ئېيتىشنى، سۆزلەشنى تەرك قىلماق؛ ئاجىز بولماق.

گۇڭۇ لال — تىلى تۇتۇلغان؛ ھەيرەتتە قالغان، ھوشسىز:

تەسەۋۋۇر ئېتەرگە زەبان گۇڭۇلال،
نە ئاقىلدا ئىمكان سۇرەرگە مەقال.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

گۇڭۇ لال ئەيلەمەك — ھەيران قالدۇرماق.

گۇڭۇ لاللىق — ئاجىزلىق؛ بىھوشلۇق.

گۇڭرەنمەك [گنگ رانماك] غەزەپلىنىپ، ئاچچىقلىنىپ ئۆز ـ ئۆزىدىن سۆزلىمەك؛ دۇدۇقلانماق، سۆزلەپ قالماق،

گۈڭرىماق:
گۈڭرەنىپ ھەريان ئۇرار ئېردى قەدەم،
غايىبىن ئىستەرگە مەجنۇنى دىژەم.
— نەۋابى.

گۈل [گل] (پ) 1) گۈل؛ گۈزەل، جانان، يار، مەھبۇبە، مەشۇقە:
لەئلىڭكى ئاچىلدى سۆزگە چۈن گۈل،
ئارى چۇ نەۋادىن ئۆلدى بۇلبۇل.
— ئەرشى.

2) زاھىر (ئاشكارا) بولۇش، كۆرۈنۈش، پەيدا بولۇش:
قىلدى چۇ زىينەت بىلە بەغى سىپېھر،
ئەختەرىنىڭ ھەرگۈلىنى رەشكى مېھر.
— نەۋابى.

3) مەھسۇل، مېۋە. 4) ياشلىق دەۋرى، بالاغەتكە يېتىش؛ يېتۈكلۈك دەۋرى. 5) ھەرقانداق ياخشى نەرسىلەر؛ گۈزەل-لىكلەر؛ ئاجايىباتلار. 6) ئوت، ئالاۋ؛ ئىشق ئوتى، ھارارەت-لىك ھالەت؛ ئوت سېلىش. 7) قان، قانلىق ياش:
قاراقچى قانى ئولسا رەختىدە داغ،
بۇ گۈل تاجىرغە ئەيلەر تاغنى باغ.
— نەۋابى.

8) پەرزەنت:
مۇرادى باغى يۈز گۈلدىن بەھرۇمەند،
ۋەلى ئول ئۆزگە گۈلغە ئارزۇمەند.
— نەۋابى.

گۈل ئاچىلغاندەك كۆرۈنمەك — خۇرسەن بولغانغا ئوخشىماق، كۆڭلىنى خۇشال قىلغاندەك بولماق.

گۈل ئەترى — گۈلنىڭ ئەتىر كەبى خۇشبۇي ھىدى.

گۈل ئەرۇسى — يېڭى كېلىن، يېڭى كېلىنچەك.

گۈل باشى ئۆزە گۈل ئاچىلماق — دۆلەت، بەخت ئىگىسى بولماق.

گۈل بەدەن — گۈلگە ئوخشاش، چىرايلىق، گۈزەل:
باغرىنى باسىپ تاشقا، يۈتەر قانىنى مەندەك،
ھەركىم سەنەمى سەنگدىل گۈل بەدەن ئىستەر.
— تەجەللى.

گۈل بولماق — قىزارماق، گۈل رەڭ بولماق.

گۈل چاغى — باھار پەسلى، گۈل ئېچىلىش پەيتى، گۈل مەۋسۇمى:
گۈل چاغى گۈلگۈن قەدەھلىك گۈل ئەراقىن سەۋت ئىلە،
بىخۇد ئولماي نەيلەيىن تۈتسا شەكەر گۈفتارەلەر.
— ئەرشى.

گۈل خارى ھىجرانى — گۈل تىكىنى ھىجرانى، ئايرە-لىقى.

گۈل دەفتەرى — گۈل ياپرىقى، يوپۇرماق.

گۈلدەك بەدەن — تازا بەدەن، ساپ، پاك تەن.

گۈل زىكرى — گۈل ھەققىدە سۆز، گۈل ھەققىدە ھېكايە.

گۈل سەفھەسى — گۈل ياپرىقى.

گۈل كەبى خەندان ئەيلەمەك — كۈلمەك، قاقاقلىـ-ماق، خۇرسەن بولماق.

گۈل - گۈل — 1) چىمەن - چىمەن؛ قىپقىزىل؛ 2) ياشنىماق، شاد - خۇرام:
غۇنچەئى كۆڭلۈمنى گۈل - گۈل ئەيلەدى ۋەقتى بەھار،
ھەر سەھەر فەيزى نەسىم سۇبھىدىن ئاغۇشلەر.
— زەلىلى.

گۈل مەۋسۇمى — «گۈل چاغى» غا قاراڭ:
گۈل مەۋسۇمى كەتمىش تېگىبان باد ئىلە سەرسەر،
ئول بادى خەزان ئافەتى باغ جەھەنىمگە.
— موللا سالېھ.

گۈل ۋەقتى — «گۈل مەۋسۇمى» گە قاراڭ.

گۈل ئاتەشىن — قىزىلگۈل، ئاتەش رەڭ گۈل، چوغدەك قىزىلگۈل؛ جەزىبىلىك، گۈزەل جامال.

گۈلى ئەسفەر — سېرىق گۈل:
يا كۆڭۈلنىڭ راھەتى يوق يا بەدەننىڭ قۇۋۋەتى،
ئول گۈلى ئەسفەر كەبى چېھرەم قالىپدۇر سارغەرىپ.
— موللا سالېھ.

گۈلى ئەشئار — گۈزەل شېئىرلار:
گويىيا يەر ئۆزرە گۈللار كۆرسەتۈر فەسلى رەبىئ،
سەفھەدە ئەرشى ئاچىلدۇرمىش گۈلى ئەشئارەلەر.
— ئەرشى.

گۈلى ئەھمەر — قىزىلگۈل:
مەن دېدىم ئايا دىلبەر لەبلەرىڭ گۈلى ئەھمەر،
سەدقەئى جەمالىڭدىن بىزگە ئەيلە ئىھسان قىز.
— نەۋبەتى.

گۈلى تەرىي — سۈلمىغان، تازا، يېڭى ئېچىلغان گۈل.

گۈلى خەندان — ئېچىلغان گۈل؛ مەھبۇبە:
خۇمرسەن، مەخمۇرسەن، خۇمر ئەھلىغە خۇمخانەسەن،
چەشمەئى خۇرشىد سەنمۇ يا گۈلى خەندانمۇ سەن؟
— ئەرشى.

گۈلى خەندە — ئېچىلغان گۈل:
بىلە ئالمادىم مەن نىچۈك بەندە دۇر،
بويى سەرۋى، ئاغزى گۈلى خەندە دۇر.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

گۈلى خۇشبۇي — خۇش پۇراق گۈل:
زار كۆڭلۈم سايرار ئول رۇخسارەئى نىكو كۆرۈپ،

ئەندەلىب خۇش نەۋا يەڭلىغ گۈلى خۇشبۇي كۆرۈپ.
— مەشھۇرى.

گۈلى رەئنا — رەناگۈل:
كۆرمەگۈر سېنى دېمىشلەر، كەل، گۈلى رەئنانى كۆر،
نازغىبان جەۋلانغە كىرگەن بۇ ئىكى رەئنانى كۆر.
— ئەرشى.

گۈلى رەيھان — رەيھان گۈل:
لەئلى رۇمىان ساچى سۈمبۈل قەدى شەمشادى جەھان،
زەئفىران ئەنبەرى ئەشھەب گۈلى رەيھان يەڭلىغ.
— شەۋقى.

گۈلى رۇخسار — گۈل يۈز، گۈزەل يۈز.

گۈلى رۇخسارە — گۈل يۈزلۈك، گۈزەل:
نە ئەنبەر بۇي خەتدۇر ئول گۈلى رۇخسارە ياستانمىش،
كى دۇدى ئاھى ئاشىقلار مەھى ئەنۋارە ياستانمىش.
— ئەرشى.

گۈلى سەباھ — تاڭ گۈلى، تاڭدا ئېچىلغان گۈل؛ تاڭ گۈزىلى.

گۈلى سەد بەرگ — ئەتىرگۈل:
گۈلى سەدبەرگ، قامچاگۈل، ھېيىدان،
تىۋە قۇيرۇق، قەلەقەگۈل، خوبان.
— خىرقەتى.

گۈلى سەرۋى — ھەرقانداق قىزىل رەڭلىك گۈل.

گۈلى سۇرخ — گۈلسۇرۇخ:
گۈلى سۇرخۇ سارىغ سەدبەرگ سوسەن،
گۈلى رەئناغە ئايتۇر بىزنى سۆي سەن.
— زەلىلى.

گۈلى سۇسەنبەر — مەھبۇبە.

گۈلى سۇنئۇك — گۈل يۈزۈك:
نە جانىم بۇلبۇلى ھەمدىخغە يۈزمەك تىل بىلە گويا،
گۈلى سۇنئۇك تەماشاسىغە بەررى بەھرىدۇر جويا.
— زەلىلى.

گۈلى سېراب — نەم گۈل، يېڭى ئېچىلغان گۈل.

گۈلى شەمس — نۇرلىنىپ تۇرىدىغان گۈل:
گۈلى ئەھمەش، بەھارى، گۈلى نەرگىس،
خورۇبس، تاجىگۈل، قەھقە، گۈلى شەمس.
— خىرقەتى.

گۈلى ئىشقى — گۈلگە يېتىش ئارزۇسى، گۈل سۆيگۈسى، يار ۋەسلى.

گۈلى قەھقەھ — شادلىق گۈلى:
ھەر ئىش قىلدىم ئانىڭ كۆڭلىن ئاۋۇتتۇم،
گۈلى قەھقەھ دېگەن گۈلدىن ساۋۇتتۇم.
— خىرقەتى.

گۈلى مەقسۇد — ئەسلى نېگىزى، نەتىجە، چىن مەقسەت.

گۈلى مۇراد — مەقسەت گۈلى.

گۈلى نەۋخاستە — ياش، گۈزەل مەھبۇبە.

گۈلى ھۇمرا — قىزىلگۈل:
ئەگەرچە دىلرەبادۇر نەچچە رەنا،
ئانىڭ بىل زىننەتىدۇر گۈلى ھۇمرا.
— خىرقەتى.

گۈلاب [گلاب] (پ) 1) گۈل سۈيى، ئەتىرگۈل ياپراقلىرىدىن ئېلىنىدىغان خۇشبۇي ئېچىملىك:
يىراق ئەتتى سۇنى ئېچۈردى گۈلاب،
زەرەر يەتكۈسى دەپ قىلىپ ئىنتىجاب.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.
گۈلنى كۆرسەم بىخۇد ئولسام ئىشق زوربىدىن داغى،
ھەم بېرىپ لەئلىڭ گۈلابىدىن كى ئىمداد ئەيلەگىل.
— مولا بىلال.
2) گۈل سۈيى ئارىلاشتۇرۇلغان.

گۈلابخانە [گلاب خانه] (پ) گۈل سۈيى، خۇشبۇي ئېچىملىك (گۈل سۈيىدىن) چىقىرىلىدىغان جاي؛ گۈل سۈيى خۇشبۇي ئېچىملىك ساقلىنىدىغان جاي (گۆي).

گۈلئارايلىق [گل ارای لیق] گۈل بىلەن بېزەلگەن؛ خۇش ئاۋاز سايراپ تۇرغان.

گۈلئارايلىق قىلماق — گۈل بىلەن بېزىمەك؛ خۇش ئاۋازدا سايرىماق.

گۈلئاگىن [گل اکین] (پ) گۈلدار، گۈل بىلەن بېزىتىلگەن، گۈل بىلەن بېزەلگەن:
دېگەيلەر سەرۇ قەددۇ خىلئەتىڭنى،
ۋە لېكىن سەرۇ كىم كۆرمىش گۈلئاگىن.
— نەۋائى.

گۈلئامىز [گل امیز] (پ) گۈل ئارىلاش، گۈل ھىدلىق:
نە تەراۋەتدۇرۇر ئول يۈزدەكى، خەيدىن قىلمىش،
گۈلنى شەبنەمزەدە، شەبنەمنى گۈلئامىز يەنە.
— نەۋائى.

گۈلئەفشان [گل افشان] (پ) گۈل چاچقۇچى؛ خۇرسەن ۋە شاد قىلغۇچى، گۈلدەك ئېچىلىپ تۇرغۇچى:
كۆزلەرىم باغى ساچاردا ئەشك گۈلگۈن، ئىشتىلەر،
بۇ بىرى ئەينۈل ـ ھەيات، ئول بىرى گۈلئەفشاندىن داغى.
— نەۋائى.

گۈلئەندام [گل اندام] (پ) گۈل بەدەن، گۈزەل قامەتلىك، خۇش پېچىم، نازىنىن.

سەرۋى گۈلئەندام — گۈل قامەتلىك سەرۋ؛ گۈزەل

يار.

گۈلبار [گلبار] (پ) گۈل ياندۇرغۇچى، گۈل تۆككۈچى؛ گۈلدەك ئېچىلىپ تۇرغۇچى:

بىر پەرىزادى پەرى رۇخسارە گۈلبار كىم ئۇچۇن،
بۇ تەرەننۇمنى چۇ مۇرغانى چەمەن كەلتۇرمىشەم.

— زىملى.

گۈلباڭ [گلبانگ] (پ) يۇقىرى ئاۋاز بىلەن ناله قىلىش، پەريات چېكىش؛ خۇش ئاۋاز بىلەن سايراش؛ يېقىملىق ئاۋاز؛ بۇلبۇل ئاۋازى:

كى هاجەت ئىلاجىندا مۇزتەر ئېسە،
چۇ گۈلباڭ بىرلە تەلەب ئەيلەسە.

— ئا. نىزارى.

گۈلباڭ چەكمەك — يۇقىرى ۋە خۇش ئاۋاز بىلەن ناله قىلماق، سايرىماق.

گۈلبەرگ [گل برگ] (پ) 1) گۈل ياپرىقى، گۈل:

جەهان ئەيۋانى ئىچرە باش چىقارمىش رەڭ ـ بەرەڭ گۈللار،
سېنىڭدەك چىقماغاندۇر هېچ بىرى گۈلبەرگىدىن هەرگىز.

— شەۋقى.

2) گۈزەل چىراي، كۆركەم يۈز؛ دىلبەر، مەشۇقە:

قۇچالماسدىن مېنى قۇچقان لەبى بولغايمۇ دەپ گۈلبەرگ،
قىزىلگۈل يافراغىن پەيۋەندلەر ئەيلەپ قەبا قىلدىم.

— ئەرشى.

گۈلبەرگى تەرى — يېڭى ئېچىلغان گۈل ياپرىقى:

ئەۋۋالا سيراب ئىتتىڭ ئىزلارىن ئۆپ، ئەرشىكىم،
ئۆچمەك ئىستەرسەن جەهاندىن نەچچە گۈلبەرگى تەرى.

— ئەرشى.

گۈلبەرگى خەندان — كۈلگۈچى، كۈلۈپ تۇرغۇچى گۈلبەرگى:

نەزاكەت بوستانىدا قەدىڭ سەرۋى خىرامانۇر،
نەزاكەت گۈلىستانىدا يۈزۈڭ گۈلبەرگى خەندانۇر.

— زەلىلى.

گۈلبوي [گلبوى] (پ) ئەتىرگۈل هىدلىق، خۇشبۇي:

ساقىيا، تۇت ماڭا گۈلبوي قەدەھ،
خەلق كۆڭلىدىن ئەلەمشوي قەدەھ.

— نەۋائى.

گۈلبۇن [گلبون] (پ) گۈل، گۈل توپى؛ گۈل دەرىخى، گۈل بەدەن:

ئول پەرى هۇسن ئەهلىنىڭ گۈلبۇنى نەۋ باهارىدۇر،
خەندەئى دىلكۈشا لەبى ئىشق ئەهلىنىڭ ئانارىدۇر.

— گۇمنام.

گۈلبۇن نىشىن — ئىشق، هەۋەس، گۈزەل مەهبۇبىگە قارار تېپىش.

گۈلبۇنى خۇجەستە — سېرىق گۈلنىڭ بىر تۈرى؛ ياخشىلىق، خەيرلىك ئىش؛ ساۋابەتمەنلىك.

گۈلبىز [گل بيز] (پ) گۈل هىدى چاچقۇچى، گۈل هىدى تارقاتقۇچى:

باغ ئارا ئېرىدىڭمۇ كىم، بۇ كېچە گۈلبىز ئىستە ئەل،
بادە ئىچتىڭمۇ كىم، بىھەد ئىشرەتئەنگىز ئىستە ئەل.

— نەۋائى.

گۈلپاش [گل پاش] (پ) گۈل چاچقۇچى:

ئەلگە رۇخسارۇ تەنىڭ ئاچىپ، مەگەر بەردىڭ هەيات،
كىم ئۇمىد ئەهلىغە گۈلپاشۇ سەمەندىبىز ئىستەئەل.

— نەۋائى.

گۈلجەبىن [گل جبين] (پ + ئە) گۈل پېشانە، ئوچۇق پېشانە، هۆسندار:

گۈلجەبىنىن كۆزگە كۆپ سۈرتەر ئېسەم، ئەيب ئەتمەڭىز،
نەچەكىم بىر گۈلجەبىنلىقدىن بېرۈر هەر لەهزە ياد.

— نەۋائى.

گۈلجەبىنلىغ [گل جبين ليغ] هۆسندار، چىرايلىق:

هۇر سۈرەتلىغ پەرىزادى ئەجەب،
گۈلجەبىنلىغ سەرۋى ئازادى ئەجەب.

— نەۋائى.

گۈلچە [گلچه] گۈل كەبى، گۈلدەك:

قارا ئۆە زەرد، سۇرخ، كۆك گۈل ئېرۈر كۆپ،
ئۆە لېكىن بىل قىزىل گۈلچە ئەمەس خوپ.

— خىرقەتى.

گۈلچېهر [گل چهر] (پ) چېهرىسى گۈلدەك، گۈزەل، ساهىبجامال:

يەنە بىر بۈكى دەپتۇر سەرۋى گۈلچېهر،
ئەرەنلەرگە ئەگەر بار ئېرسە بىمېهر.

— نەۋائى.

گۈلچېهرە [گل چهره] (پ) «گۈلچېهر» گە قارالسۇن.

سالىهى گۈلچېهرەنىڭ كويىدا بولمىش بىنەۋا،
دەردۇ هىجرانغە گىرىفتارى بەلا بولدۇم نېتەي.

— موللا سالىهى.

گۈلچېهرەئى خۇرشىدۇەش — قۇياشقا ئوخشاش گۈزەل، مەشۇقە.

گۈلچېهرەئى شىرىن زەبان — شىرىن سۆزلۈك مەشۇقە، شىرىن سۆزلۈك گۈزەل:

لايىقى ئىلزەم ئېرۇر قىلسام سىفاتىڭنى بەيان،
بىر سېنىڭدەك يوقتۇرۇر گۈلچېهرەئى شىرىن زەبان.

— قەلەندەر.

گۈلچىن [گل چين] (پ) گۈل تېرىغۇچى، گۈل ئۆستۈرگۈچى، گۈلچى:

فىكرىڭ چەمەنىدە كۆپ رەياھىن،
لېكىن بولۇپ ئاندا خەلق گۈلچىن.
— نەۋايى.

گۈلخەد [گل خد] (پ) گۈل يۈز، كېلىشكەن جامال، گۈزەل:
يۈگۈرمەكلىكدە ھەر گۈنبەزكى سەكرەر ئول مەھى گۈلخەد،
گۈلى مېھر ئالدارار بىھەد ئۆيالۇر گۈنبەزى ئەخزەر.
— نەۋايى.

گۈلخەن [گلخن] (پ) 1) گۈلخان، ئوت، ئالاۋ:
خاكسارى ئاتەشى گۈلخەن نىشىن ئىشقلار،
ئارزۇيى دەۋلەتى مۇلكى سۇلەيمان ئەيلەمەس.
— زەلىلى.

2) ئوت يېقىلىدىغان جاي، ئوتخانا:
ئانى شاھەنشەھ بىلىڭ كۆرگەچ زۇمۇررەد تەخت ئۈزە،
بىر گەدا تەرزىدە گۈلخەن ئىچرەدۇر جويەندەسى.
— ئەرشى.

گۈلخەنغە يۈز قويماق — ئوتقا چۈشمەك، گۈلخانغا يېقىلماق.

گۈلخەنى [گلخنى] (پ) 1) ئوت ياققۇچى، ئوت ياندۇرغۇچى. 2) گادای، بىچارە؛ بېقارار ئاشىق.
گۈلخەنى مەجنۇن — ئاشقىلىقتا دىۋانە بولغان.
گۈلخەنى مېھنەتكەش — مېھنەتكەش ئوت ياققۇچى، ھال ـ كۈنى ناچار، پېقىر.

گۈلدەستە [گلدستە] (پ) گۈل باغلىمى، گۈل ئورمى؛ گۈلدەستە؛ ياخشىلىق، بەختلىك، سائەدەتمەنلىك مەجمۇئەسى:
بارىپ تاپتى ھاجىپ بۇ دىلخەستەنى،
نە دىلخەستە بەلكى گۈلدەستەنى.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.
قەددىڭدۇر مىسالى سەرۇى ئازاد،
گۈلدەستەئى يا نىھالى شەمشاد.
— ئەرشى.

گۈلدەستەبەند [گلدستەبند] (پ) 1) گۈل دەستىلەگۈچى، گۈل تىزغۇچى. 2) ئالىملار، شائىرلار، ئىلىم ئەھلى. 3) قۇياش.

گۈلرەڭ [گل رنگ] (پ) گۈل رەڭ، گۈل تۈسلۈك؛ قىزىل:
گۈل كەبى جىسمىڭغە، ئەي ساقىي، بىنەفش ئايىن تۇتۇڭ،
ئۆيلەدۇركسم، بادەئى گۈلرەڭ ئۈچۈن ساغەر بىنەفش.
— نەۋايى.

گۈلرو [گل رو] (پ) گۈل يۈزلۈك؛ گۈزەل، چىرايلىق؛ گۈل چىراي:
كىم تەبەقدەك ئوت ئارا خالىڭ سېپەندى دانەدۇر،
چەشمى بەد دەفئىغە ئول گۈلرو ئىكەننى بىلمەدىم.
— گۈمنام.

گۈلروي [گل روی] (پ) «گۈلرو» غا قارالسۇن.

گۈلروخ [گل رخ] (پ) گۈل يۈزلۈك، چىرايلىق؛ مەھبۇبە، مەشۇقە:
نېچۈك ئەي ئاشقى شەيدا، دېمەسسەمەن ۋەسفىدە گۈلروخ،
كىم ئول ئەكسى تۇشەر گۈللار گۈلىستان ئىچرەدۇر رەئنا.
— ئەرشى.
قارائۇن كەلدى كۆلبەم ساری ئول گۈلروخ شىتاب ئەيلەپ،
ئىرۇركىم قەترە ـ قەترە خۇيلارىن رەخشان شىھاب ئەيلەپ.
— مەشھۇری.

گۈلرۇخسار [گل رخسار] (پ) گۈل يۈزلۈك، چىرايلىق، گۈزەل:
بۇلبۇلى كۆڭلۈڭنى سەدقە قىل، قەلەندەر، دەھر ئارا،
خار زۇلفى، ئارەزى ئول شوخ گۈلرۇخسار خوب.
— قەلەندەر.

گۈلرىز [گل ریز] (پ) گۈل تۆككۈچى، گۈل چاچقۇچى؛ مىشەك، ئوت ئۆچقۇنلىرىنىڭ ئاسماندىكى گۈل شەكلى.
گۈلرىز ئەيلەمەك — گۈل چاچماق، گۈل تۆكمەك.

گۈلزار [گل زار] (پ) 1) گۈلزار، چىمەن، گۈلباغ:
قايسى گۈلزار ئىچرە بىر گۈل ئاچىلۇر ھۇسنۇڭ كەبى،
قايسى گۈلبەرگى لەبى لەئلى دۇرئەفشانىڭچە بار؟
— گۈمنام.

2) يۈز ـ چىراي، گۈزەللىك:
ئانىڭ گۈلزارى ھۇسنىنى خەزاندىن ئاسراغىل، يارەب،
نىھالى قەددىن ئاسىبى زەماندىن ئاسراغىل، يارەب.
— ئەرشى.

گۈلزارۇ چەمەن — چىمەن ۋە گۈلزار.
گۈلزارى خەلىل — ئىبراھىم پەيغەمبەرنىڭ گۈلزارلىقى.
گۈلزارى شەۋق — يېتىشىش، ئىرىشىش ئىشتىياقى.
گۈلزارى ۋىسال — يېتىشىش، ئىرىشىش.
گۈلزارى ئىرەم — ئىرەم بېغى، ئىرەم بېغى كەبى ئەڭ گۈزەل باغ.

گۈلشەكەر [گل شکر] (پ) گۈلقەنت، شىرىن، مەززىلىك:
خارۇ قامۇشنىڭ تۇبىدىن لۇقمەخور،

لېك ببرىپ توڭۇم ئاڭا گۈلشەكەر.

— نەۋلى.

گۈلشەن [گلشن] (پ) 1) گۈلباغ، چىمەن، باغ:

گەرچە ئەل ساڭا قاقار مېھرۇ مۇھەببەت تەبلىنى،
گۈلشەنگدە يوقدۇرۇر ئەسرارى مەندەك بۈلبۈلۈك.

— قەلەندەر.

2) ئاۋات؛ زىننەتلىك. 3) كۆڭۈل، كۆڭۈللۈك؛ شاد، خۇرسەن؛ شادلىق، خۇرسەنلىك؛ 4) سۆيگىنى، مەھبۇبە:

ئۇزارىم گۈلشەنى يادىدادۇر كۆڭلۇم بەسى نالان،
ئىكى نەرگىسلەرىڭ شەۋقىدە كۆڭلۇم كۆزگۈسى ھەيران.

— ئەرشى.

5) جەننەت:

خۇداجوي دېمە ئول جەننەت تەلەبدۇر،
ئۇشۇل گۈلشەن سۈيگە تەشنەلەبدۇر.

— خىرقەتى.

گۈلشەن ئەتمەك — گۈلزار قىلماق، باغۇ بوستانغا ئايلاندۇرماق.

گۈلشەن قىلماق — «گۈلشەن ئەتمەك» كە قارالسۇن.

گۈلشەن ھەرىمىدە مەقام قىلماق — باغ ئارا جايلاشماق، سەير قىلماق.

گۈلشەنى ئەخزەر — گۈلخانا، گۈلزار.

گۈلشەنى ئەسلىي — ئەسلى مەقسەت؛ ئەبەدىي، ھەمىشە باھار، باشقا ئالەم، باشقا دۇنيا، ئۇ دۇنيا.

گۈلشەنى بەھىشت — جەننەت گۈلزارى.

گۈلشەنى تەجرىد — تەركىدۇنيالىق، يالغۇزلۇق گۈلشىنى.

گۈلشەنى تەۋفىق — پاكلىقنىڭ ئەڭ يۇقىرى كۆتۈرۈلۈشى.

گۈلشەنى چەرخى بەرىن — يۇلتۇزلار چاقناپ تۇرغان ئاسمان.

گۈلشەنى دەھر — ھايات، ئالەم.

گۈلشەنى دەۋلەت — ياشنىغان، تەرەققىي تاپقان دەۋلەت؛ ئىقبال، بەخت.

گۈلشەنى رەياھىنى — تىل ئىمكانىيەتلىرى؛ سۆزلىرى.

گۈلشەنى فىردەۋس — جەننەت بېغى گۈلزارى.

گۈلشەنى مىينا — كۆك، ئاسمان؛ ئەڭ گۈزەل گۈلزار.

گۈلشەنى مىينا ساری ئەزم قىلماق — مىئراج، ئاسمانغا چىقماق.

گۈلشەنى ۋەسل — سۆيگىنىگە ئېرىشىش:

نەسىبىم گەر ئەمەسدۇر گۈلشەنى ۋەسلىڭ تەماشاسى،
ئېرۇر باغى ئىرەم دەۋزەخ ماڭا، فىردەۋس ئاتەشگەھ.

— ئەرشى.

گۈلشەنۋار [گلشن وار] (پ) گۈلشەن، گۈلباغ كەبى، گۈلباغدەك:

تا بېرەي، كۆڭلۇم ئولۇپ گۈلشەنۋار،
كۆزگە شەھزادە يۈزىدىن گەنۋار.

— نەۋلى.

گۈلفاش [گل فاش] (پ) 1) گۈل تارقاتقۇچى، گۈل ھىدى تارقاتقۇچى؛ گۈلنىڭ ئېچىلىشى:

قەددىم خەمى بىلە تەبئىيەت قاشىڭ ئولۇپدۇر،
قان يىغلاماقىم سەدقەئى گۈلفاشىڭ ئولۇپدۇر.

— گۈمنام.

2) ئوت چاچقۇچى.

گۈلفام [گلفام] (پ) 1) گۈل رەڭ، قىزىلگۈل رەڭ:

تۇمەن جىلۋە بىرلە ئالسىپ جامىنى،
كى پۈر ئەيلەبان راھى گۈلفامىنى.

— ئا. نىزارى.

2) گۈزەل، جانان:

قۇرۇغ نان ئىسىغ سۇ قۇيۇپ جامغە،
يېدۇردۇمكى ئالداپ بۇ گۈلفامغە.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

گۈلفام ئەيلەمەك — قىزارتماق.

گۈلفشان [گل فشان] (پ) گۈل چاچقۇچى، ياخشى ھىد، ئەتىر؛ «گۈلئەفشان» غا قارالسۇن:

ۋەھ، نە بەلادۇرۇر بۇ كۇن جىلۋەگەر ئولدى بىر بەتى،
ئارەزى گۈلفشان ئىكەن، تامشادۇر مەلاھەتى.

— ئەرشى.

گۈلقەند [گل قند] (پ) 1) گۈلقەنت (قىزىلگۈل ياپرىقى بىلەن شېكەر ئارىلاشتۇرۇپ تەييارلانغان شىرنىلىك). 2) سۆيگىنىنىڭ، مەھبۇبەنىڭ لەۋزى.

گۈلكەردار [گل كيردار] گۈلدەك، گۈل كەبى:

نامۇدار ئىچرە گۈلكەردار بولسا،
تەكەللۇم ئىچرە بۈلبۈلزار بولسا.

— نەۋلى.

گۈلگەشت [گلگشت] (پ) گۈلباغ، گۈزەل جاي، گۈللەر ئېچىلىپ كەتكەن كەڭ تاماشىگاھ:

ئابى رۇكناباد، گۈلگەشتى مۇسەللا سەھل ئىرۇر،
خۇلد دىن ئەفزۇن تۇمەن مىڭ لالەزارى كاشغەر.

— گۈمنام.

گۈلگەشت ئەتمەك — گۈلباغنى سەير قىلماق (ئايلانىپ تاماشا قىلماق).

گۈلگەشت ئەيلەمەك — گۈلنى تاماشا قىلماق، گۈل-

زارنى ئايلىنىپ يۈرمەك.

گۈلگۈن [گلگون] (پ) 1) گۈل رەڭ، قىزىل، قىزىل رەڭ:

ئۇرغان ئاھىم سۇبھى چاغى بادەئى گۈلگۈن ئىچىپ،
كۆك ياقاسىن سۇبھىۋىش بىر دەمدە ئول چاك ئەيلەمىش.

— ئەرشى.

2) «پەرھاد ـ شىرىن» داستانىدا بايان قىلىنغان، شىرىن مىنىدىغان ئاتنىڭ نامى:

ئۆزى گۈل رەڭگۈ گۈلمانەند زاتى،
بولۇپ گۈلگۈن خەلايىق ئىچرە ئاتى.

— نەۋائى.

گۈلگۈن ئەشك تۆكمەك — قان يىغلىماق؛ ئەلەمدىن قان ـ قان يىغلىماق.

گۈلگۈن بولماق — قىزارماق.

گۈلگۈن سۇۋ — قان؛ قىزىل رەڭلىك سۇ.

گۈلگۈن سۇۋار — گۈل رەڭلىك ئاتقا مىنگەنلەر:

بۇ مەيدان ئىچرە ھەر گۈلگۈن سۇۋارىكىم قىلۇر جەۋلان،
نەزەردىن ئۆتكۈسى تۇندۇ رەۋان بەرقى جەھان يەڭلىغ.

— مەشھۇرى.

گۈلگۈن سىرىشمك — قىپقىزىل كۆز يېشى، قان ئارىلاش كۆز يېشى.

گۈلگۈن شەراب — گۈل رەڭ شاراب، قىزىل، قىزىل رەڭ شاراب:

لەبلەرىڭ كەيفىيەتىن ھەردەم تەسەۋۋۇر ئەيلەسەم،
ئىچەرەم خۇنابە ھەسرەت گاھى ھەم گۈلگۈن شەراب.

— ئەرشى.

گۈلگۈن قەبا — قىزىل كىيىم:

چەمەندە نەيلەيىن ئاچىلسا يۈز گۈل،
گەر ئولسە جىلۋەئى گۈلگۈن قەبا بس.

— ئەرشى.

گۈلگۈن قەدەھ — قىزىل مەي ئىدىشى.

گۈلگۈن قىلماق — قىزارتماق، قان ـ قان يىغلاتماق.

گۈلگۈن مەڭىز — «گۈلگۈن يۈز» گە قارالسۇن:

شەۋقى ئارەز تۇشكەن ئول گۈلگۈن مەڭىز ياد ئەيلەمىش،
ئەرشى ئاي رۇخساريدىن گۈلبەرگ ئۈزە ياغدۇ كۆرۈپ.

— ئەرشى.

گۈلگۈن يۈز — گۈلگە ئوخشاش، گۈل تۇسلۇك.

گۈلگۈنە [گلگونه] (پ) 1) ئۇپا، ئۇپا ـ ئەڭلىك، زىننەت:

گۈلگۈنە قويمىش ئول ماھ، سەن قانە پاتتىڭ ئى كۆز،
مىژگانىڭ ئىلگى ئۈزرە رەڭگى ھىنا مۇبارەك.

— تەجەللى.

2) قىزىل، قىپقىزىل:

قامەتى مەۋزۇنۇڭ ئۈزرە ئارەزىڭ گۈلگۈنەسى،
سەرۋى باشىدا ئاچىلغان بىر گۈلى ھەمرا ئەمەس.

— ئەرشى.

گۈلگۈنە ئەيلەمەك — يۈزنى قىزىل قىلماق.

گۈلگۈنپوش [گلگون پوش] (پ) قىزىل كىيگەن، قىزىل كىيىملىك؛ قىپقىزىل.

گۈلگۈنپوش ئەتمەك — قىپقىزىل قىلماق.

گۈلمانەند [گل مانند] (پ) گۈلگە ئوخشاش، گۈل كەبى:

ئۆزى گۈلرەڭگۈ گۈلمانەند زاتى،
بولۇپ گۈلگۈن خەلايىق ئىچرە ئاتى.

— نەۋائى.

گۈلمىخ [گل ميخ] (پ) «گۈلمىخ» قا قارالسۇن.

گۈلمىخ [گل ميخ] (پ) 1) قالپاقلىق ئۆزۈن مىخ؛ تىكەنلىك مىخ:

چاكلىك كۆكسۈم ئىشكدۇر، جىسىم ئۆيى بەيتۇل ـ ھەزەن،
ئول ئىشكنىڭ ھەلقەسىدۇر نەئلۇ گۈلمىخى توكەن.

— نەۋائى.

2) يۇلتۇزلار:

بۇ زەۋرەققە گۈلمىخ ئىتىپ كەۋكەبىن،
قىلىپ بادبان سۇبھە چادىرشەبىن.

— نەۋائى.

گۈلنار [گلنار] (پ) 1) ئانارگۈل، قىزىلگۈل. 2) قىزىل رەڭ، قىپقىزىل. 3) گۈزەل، يار، مەھبۇبە، مەشۇقە:

نەۋبەتى كىم يارنىڭ كويىدا بولدى بىنەۋا،
رەھم ئەيلەپ بىرگىنە گۈلنار باقمايدۇر ماڭا.

— نەۋبەتى.

گۈلنار ئەيلەمەك — قىزارتماق.

گۈلنار قىلماق — گۈلزار قىلماق، گۈلزارغا ئايلاندۇرماق.

گۈلناري خەندان — كۈلۈپ تۇرغان يار:

كۈلەردە كۆرسە ئاغزى بىرلە تىشىن،
بولۇر گۈلناري خەندان پارە ـ پارە.

— سەككاكى.

گۈلنارگۈن [گلنارگون] (پ) گۈلنار رەڭلىك، ئانارگۈلى رەڭلىك:

ئالار گۈلنارگۈن قەسر ئىچرە گۈلپاش،
كۆتەرمەي لەئلگۈن مەيدىن دەمى باش.

— نەۋائى.

گۈلناري [گلناری] (پ) ئانار گۈللۈك؛ قىزىل

رەڭلىك:
... فەرھاد بىرلە گۈلنارىي قەسر مەيلى قىلىپ...
— نەۋائى.

گۈلئۈزار [گل عذار] (پ) (پ + ئە) گۈل يۈزلۈك، گۈزەل:
ۋىسالى ھەجرىدىن نالان كۆرەرمەن جانى زارىمنى،
ماڭا، يا رەب، نەسىب ئەتسەڭ نە بولغاي گۈلئۈزارىمنى.
— ئەرشى.

ئاھ نەيلەي بۇ فەلەك قىلدى نىگارىمدىن جۇدا،
ئەندەلىپ يەڭلىغ بولۇپمەن گۈلئۈزارىمدىن جۇدا.
— مولا بىلال.

گۈلستان [گلستان] (پ) 1) گۈلزار، گۈلباغ، باغ، چىمەنزار:
قاچار بۇلبۇل گۈلستان ئىچرە گەر چەكسەم فىغانلار ھەم،
چەمەن ھۇسنىنى ئول سوزى فىغاندىن ئاسراغىل، يا رەب.
— ئەرشى.

2) ئىنايەت، ھىممەت، ساخاۋەت. 3) (كىشى خۇرسەن بولىدىغان) گۈزەل ئارامگاھ. 4) ياشىنىغان، بەخت.

گۈلستان بولماق — ئاۋات بولماق، ياشنىماق.
گۈلستان قىلماق — ئاۋات قىلماق؛ ياشناتماق.
گۈلستانى خەلىل — ئالاۋ، گۈلخان، ئىبراھىم خەلىلۇللاھ تاشلانغان گۈلخان.
گۈلستانى سۇخەن — نۇتۇق گۈلزارى:
تۇشۇپ مەزمۇن رەڭگىنكى، بۇ گۈل كۆڭلىگە سالغاچ بەرق،
گۈلستانى سۇخەن ئىچرە بولۇر بىر نەۋئى گۈل يەكتا.
— ئەرشى.

گۈم [گم] (پ) يوقىلىش، غايىب، ئادىشش، يولدىن ئېزىش؛ يوق، يوقالغان:
دېمىش بەخت ـ تالئىلارىم بولدى گۈم،
كى قۇستەنتەنىيە مېنىڭ مەۋلۇدۇم.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

گۈم ئەتمەك — «گۈم ئەيلەمەك» كە قارالسۇن.
گۈم ئەيلەمەك — يوق قىلماق، يوقاتماق.
گۈم بولماق — يوقالماق، يوق بولماق، غايىپ بولماق؛ ئۆزلۈكىنى يوقىتىپ باشقىچە تۈس ئالماق.
گۈم قىلماق — «گۈم ئەيلەمەك» كە قارالسۇن:
ئىشت بەھرى قۇدرەت تەلاتۇم قىلىپ،
سىرىن جارى ئەيلەپ بىرىن گۈم قىلىپ.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

گۈم ئولماق — «گۈم بولماق» قا قارالسۇن.

گۈماشت [گماشت] (پ) «گۈماشته» گە قارالسۇن:
قىلىپ ئىتتىفاقى كۆپ ئەھلى گۈماشت،
پۈتۈپ سۈندى كەمپىر ساڭى ئەرزەداشت.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

گۈماشته [گماشته] (پ) گۈماشتا، بىرەر ئىشنى بېجىرىش ئۈچۈن ۋەكىل قىلىنغان كىشى، ۋەكىل، نائىب، قولچوماق:
ساسان ئەردۇۋاننىڭ فارس ئولايەتىدە بىر گۈماشتەسى ئېردى.
— نەۋائى.

گۈمراه [گمراه] (پ) «گۈمرەھ» كە قارالسۇن:
بۇ گۈمراھ قۇلۇڭغە قىلىپ مەرھەمەت،
خەتا ئىشلارىمنى ئېتىپ مەغفىرەت.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.
كەرەم كۆرگۈز ئىنايەت ئەيلەبان يا ئەھمەدا قۇلغە،
سېنىڭ ئۈممەتلەرىڭدىن بىر قۇلى كىم رۇسيا گۈمراھ.
— شەۋقى.

گۈمراھ ئەتمەك — يولدىن ئازدۇرماق، ئاداشتۇرماق.
گۈمراھ بولماق — ئاداشماق؛ يولدىن ئازماق؛ سەرسان ـ سەرگەردان بولماق:
ئول مۇنەججىم خەلق ئارا ئەبلەھ بولۇر،
دالۇچى ۋە قۇرئەچى گۈمراھ بولۇر.
— خەراباتى.

گۈمراھ قىلماق — «گۈمراھ ئەتمەك» كە قارالسۇن.
گۈمراھى مەككار — يولدىن ئازغان مەككار، ھىيلەگەر.

گۈمراھۇەش [گمراەوش] (پ) ئاداشقانغا، ئازغانغا ئوخشاش؛ ئاداشقاندەك:
ئەي نەۋائىي، گەر ھىدايەت ئەتسە، بولغە كىرگەمەن،
گەرچى مۇغ دەيردە ھالا بار ئېسەم گۈمراھۇەش.
— نەۋائى.

گۈمرەھ [گمره] (پ) 1) بىچارە، پېقىر، سەرگەردان؛ ئاۋارە. 2) گۈمراھ، يولىنى يوقاتقان، يولدىن ئاداشقان، يولدىن ئازغان؛ مەقسىتىگە يەتمىگەن:
مۇردى مۇخلىسىڭدۇر ھەر بىرى لەشكەركەشى ئەرۋاھ،
ھىدايەت قىلغالى گۈمرەھلەنى قۇتبى جەھان دەرلەر.
— زەلىلى.

گۈمشۇده [گم شده] (پ) يوقالغان، يوق بولغان؛ ئاداشقان:
ھەم غەم تۇنى كۆرگۈزۈپ ۋەفا سەن،
ھەم گۈمشۇدەلەرغە رەھنەما سەن.
— نەۋائى.

گۈمنام [گم نام] (پ) نامسىز، نامى ئۆچكەن، نامى يوقالغان، ئېتىبارسىز قالغان:

شۇملۇغىدىن بەسكى بىئارام ئىدىم،
ھېچ كىشى بىلمەس ئىدى گۇمنام ئىدىم.
— زەللىلى.

گۇن [گون] (پ) سۆزلەرگە قوشۇلۇپ «رەڭ، تۈس» قاتارلىق مەنىلەرنى ئىپادىلەيدۇ:
كافۇرگۇن — كاپۇر رەڭلىك؛ ئاق، ئاپئاق.
نىلگۇن — نىل رەڭلىك، كۆك.

گۇناگۇن [گوناگون] (پ) رەڭمۇ رەڭ، خىلمۇخىل، تۈرلۈك ـ تۈمەن:
رەڭگى گۇناگۇن قىلىپ بىللۇرى ساق،
لەئل ئىلە ياقۇت دەپ ئايتىپ گەزاق.
— نەۋائى.

گۇناھ [گناه] (پ) «گۇنەھ» كە قارالسۇن:
تەۋبە ئوت، رەھمەتى ھەق بىرلە ئوتۇن بارچە گۇناھ،
تەۋبە رەھمەت ئوتىنىڭ شەرھىدە قىلسۇن نە ئىلاج.
— شەۋقى.

گۇنە [گونه] (پ) رەڭ، تۈس؛ تۈر، خىل:
قۇياشتەك يۈز گۈلى رەڭنا ئېرۇر بىر گۇنەئى ئاندىن،
ئاچىلمىش باشى سۇنبۇلۇڭ ئىچرە تۈرلۈك لالەئى ھومرا.
— مەشھۇرى.

گۇنە گۇنە — رەڭمۇ رەڭ، خىلمۇ خىل.
گۇنە گۇنە تەئام — خىلمۇ خىل تائام، يېمەكلىك.
گۇنەئى بەرگى خەزان — رەڭمۇرەڭ كۆز بەرگىلىرى.
ھەرگۇنە — ھەرخىل، تۈرلۈك.

گۇنەش [گنش] (پ) قۇياش:
ئېرمىس بۇ ئىسىغ گۇنەشىدە چەكمەك ئىمكان،
خۇشتۇر كىشىگە بولسە ساۋۇغ سايە مەكان.
— نەۋائى.

گۇنەھ [گنه] (پ) ئەيب، گۇناھ؛ جىنايەت:
بارچەنىڭ ئۇل ئەيبىنى ھەم ئاچقۇچى،
نەچە گۇنەھ ئەھلى بىلە يارمەن.
— مۇللا سالىھ.

گۇنەۋەرد [گونەورد] (پ + ئە) ھەرخىل گۈل، تۈرلۈك گۈل:
كۆك ئۇلۇڭ ئەترافىدا ھەر گۇنەۋەرد،
ئەنجۇم ئىلە دائىرەئى لاجۇۋەرد.
— نەۋائى.

گۇنبەد [گنبد] 1) گۇمبەز، ئىمارەت قۇببىسى. 2) ئاسمان، پەلەك. 3) سەييارە، پىلانېتا. 4) ئىمارەت، بىنا. 5) تەبىقە:
دېدى، ئەي سايىرى فەلەك پەيماي،
چەرخ گۇنبەدلەرىدە جىلۋە نەماي.
— نەۋائى.

گۇنبەدى ئەيۋان — ئايۋان گۇمبىزى.
گۇنبەدى بېسۇتۇن — ئاسمان، پەلەك.
گۇنبەدى خەزرا — كۆك گۇمبىزى، گۇمبەز، ئاسمان.
گۇنبەدى دەۋۋار — ئايلىنىپ تۇرغۇچى گۇمبەز؛ ئاسمان، كۆك، پەلەك.
گۇنبەدى دەۋۋارسا — «گۇنبەدى دەۋۋار» غا قارالسۇن.
گۇنبەدى گۈل — گۇمبەزگە ئوخشاش غۇنچە.
گۇنبەدى لاجۇۋەرد — «گۇنبەدى خەزرا» غا قارالسۇن.
گۇنبەدى مىينا — كۆك، ماۋىي ئاسمان؛ پەلەك.

گۇنبەز [گنبذ] (پ) «گۇنبەد» كە قارالسۇن.
گۇنبەزى ئەخزەر — كۆك، ئاسمان:
كەبۇد ئېرمىش غۇبارى ئاھدىن بۇ گۇنبەزى ئەخزەر،
كۆزۈم ياشى بىلە غەرقاب ئېرۇر ئافاقى بەھرۇبەر.
— زەللىلى.
گۇنبەزى جەفاكوش — جاپالىق؛ جاپا سالغۇچى.
گۇنبەزى خەزرا — كۆك گۇمبىزى، ئاسمان.
تەفەررۇج گاھى سۇنئۇڭ قىلغالى بىلدىم كەۋاكىبدىن،
مەشائىل ياندۇرۇپ تۇن ـ كېچىلەردە گۇنبەزى خەزرا.
— زەللىلى.
گۇنبەزى دەستار — گۇمبەزدەك يوغان سەللە:
گۇنبەزى دەستاردىن قورقۇتماغىن ئابىد مېنى،
رىندلەرنىڭ گۇنبەزى دىۋاردىن پەرۋاسى يوق.
— مەشھۇرى.
گۇنبەزى دەۋۋار — ئايلىنىپ تۇرغۇچى پەلەك، ئۇزگىرىپ تۇرغۇچى دۇنيا:
بۇ سەنئەت بىلە گويا كىم باشىڭدۇر گۇنبەزى دەۋۋار،
قاشىڭدۇر يا ھىلالى ئەيد يا قەۋسى ئەسراندۇر.
— گۇمنام.
گۇنبەزى گەردان — ئايلىنىپ تۇرغۇچى گۇمبەز؛ ئاسمان، كۆك، پەلەك.
گۇنبەزى گەردەندەئى ئالىي — ئاسمان؛ چەرخ، پەلەك.
گۇنبەزى گەردۇن — «گۇنبەزى گەردان» غا قارالسۇن:
گۇنبەزى گەردۇن سەۋدا دۇدى ئاھىڭدۇر سېنىڭ،
ئەبرى ئېرمىس ئۇرلەگەن چەترى سىياھىڭدۇر سېنىڭ.
— زەللىلى.
گۇنبەزى لاجۇۋەرد — كۆك ئاسمان.

گۇنج [گنج] (پ) خەزىنە؛ ئامبار؛ «گەنج» كە قارالسۇن:
كىسرگەلى كوبى مەلامەتغە ماڭا ئەي پىرى دەير،
كىم سەلامەت گۇنجدىن چىقماقغە ئىمداد ئەيلەگىن.
— ئابىد.

گۇنجايىش [گنجايش] (پ) سىغدۇرۇشلۇق، كىرگۈ-

زۇشلۇك؛ سىغدىغان، سىغىشلىق؛ سىغىش:
ۋە لېكىن بۇ دەفتەردە گۈنجايىشى،
ئەمەس سىققۇدەك بارچە ئارايىشى.
— نەۋايى.

گۆھەر [گەر] (پ) 1) گۆھەر؛ مەرۋايىت، قىممەت باھا تاش:
قاشلارى فەررۇخ ھىلالى تىشلارى دۇررى گۆھەر،
لالە يەڭلىغ لەبلەرىنىڭ لەئلى ناپەيداسى بار.
— ئەرشى.
2) چوڭقۇر مەنىلىك سۆز. 3) ئەسلى، نېگىزى.

گۆھەر ساچماق — نۇر چاچماق.

گۆھەرى ئابدار — تازا، ساپ گۆھەر.

گۆھەرى پاك — خالىس، پاك.

گۆھەرى شەبچەراغ — كېچىنى يورۇتىدىغان پارلاق، پارقىراق گۆھەر.

گۆھەرى مەئنى — گۆھەرگە ئوخشاش قىممەت باھالىق؛ گۈزەل مەنىلىك.

گۆھەرى يەكتا — ئەڭ ئېسىل، تەڭداشسىز:
نىگارىم بىر مەجازى ھەم ھەقىقەتدۇر ئۇنىڭ ئىشقى،
مەجازى گەرچە زەردۇر كىم ھەقىقەت گۆھەرى يەكتا.
— مولا بىلال.

گۆھەرى يەكدانە — بىردىنبىر گۆھەر، كەم ئۇچرايدىغان گۆھەر:
زاتى ئىنسان جەۋھەر ئىچرە گۆھەرى يەكدانەدۇر،
چۈنكى ئىنسان ئىشق نەقدىغە تۇزەتكەن خانەدۇر.
— گۇمنام.

گۆھەر ئەفشان [گەرافشان] (پ) «گەۋھەر ئەفشان» غا قارالسۇن:
تاكى خەزان ئېلى زەرئەفشان ئېرۇر،
ئەبرى بەھارى گۆھەر ئەفشان ئېرۇر.
— نەۋايى.

گۆھەربار [گەربار] (پ) گۆھەرلەر ياغدۇرغۇچى، پايدا يەتكۈزگۈچى.

گۆھەربار ئەلفاز — ئېتىبارلىق ۋە مەنىلىك سۆزلەر ئېيتقۇچى.

گۆھەربار خامە — ئۆتكۈر قەلەم، پاساھەت بىلەن يازىدىغان قەلەم.

گۆھەرپاش [گەرپاش] (پ) 1) گۆھەر چاچقۇچى؛ چوڭقۇر مەنىلىك سۆز ئېيتقۇچى؛ 2) كۆز يېشى تۆككۈچى:
دىمە يالغۇز بولۇپ سۆزدىن گۆھەرپاش،
كى سۆزچە يۇز ئىكى كۆزدىن گۆھەر پاش.

گۆھەرچىن [گەرچىن] (پ) گۆھەر تېرىش، گۆھەر يىغىش؛ مەنپەئەتدار بولۇش:
گەنجىنەئى فىكرى گەۋھەر ئايىن،
ئاندىن بارى خەلق ئولۇپ گۆھەرچىن.
— نەۋايى.

گۆھەررېز [گەررىز] (پ) گۆھەر تۆككۈچى، چاچقۇچى؛ مەنىلىك سۆزلەر قىلغۇچى:
قىلىپ جارى مۇھەببەت ئوتىنى تېز،
ئېتىپ دەرد ئەھلى كۆزىنى گۆھەررېز.
— خىرقەتى.

گۆھەرفىشان [گەرفشان] (پ) «گەۋھەر ئەفشان» غا قارالسۇن:
مۇنداق دېدى سۆز گۆھەرفىشانى،
ئايتۇردا بۇ نۇكتەدىن نىشانى.
— نەۋايى.

گۆھەرۋار [گەروار] (پ) گۆھەر كەبى، گۆھەرگە ئوخشاش:
كى بىر شىشە ساز ئەتتى ساندۇرقۇمش،
گۆھەرۋار ساندۇق ئارا كىردى خۇش.
— نەۋايى.

گۇۋا [گوا] (پ) گۇۋاھ، شاھىد، «گۇۋاھ» قا قارالسۇن:
ئەي قىلىپ لۇتفۇ ئەتا بىرلە ئۇلۇس كامى رەۋا،
ئەي ۋۇجۇدۇ ئەدەم ئىكسى ۋۇجۇدىڭغە گۇۋا.
— نەۋايى.

گۇۋارا [گوارا] (پ) تېز ھەزىم بولىدىغان، يېقىملىق، سىڭىشلىك؛ مەززىلىك.

راھى گۇۋارا — تەملىك، مەززىلىك، خۇش تەم مەي.

گۇۋاھ [گواه] (پ) گۇۋاھ، شاھىد، ئىسپات:
بولۇپ زاتى رەخشەندە مىرئات ئاڭا،
گۇۋاھ ئۇشبۇ دەۋىدە زەررات ئاڭا.
— نەۋايى.

گېتى [گيتى] (پ) ئالەم، دۇنيا، جاھان؛ رۇزگار:
كېچە كەۋاكىبنى مۇزەييەن قىلىپ،
شۇئلەسىدىن گېتىنى رەۋشەن قىلىپ.
— زەلىلى.

گېتى ئارايى — جاھاننى بېزىگۈچى، جاھاننى زىننەتلىگۈچى.

گېتى پەناھ — پادىشاھ، ھەممىگە پاناھ، سايىۋەن، پۈتۈن دۇنيا سايىۋىنى.

گېتى فۇروز — ئالەمنى، دۇنيانى يورۇتقۇچى.

گېتى نەما — جاھان ئەينىكى، جاھاننى كۆرسەتكۈچى ئەينەك.

گېتىستان [گيتى ستان] (پ) دۇنيانى بويسۇندۇرغۇچى،

يەر يۈزىنى ئالغۇچى، پادىشاھ:
دېدى، كى ئەي شەھەنشاھى گېتىستان،
ئەدالەتدە دۇنياۋۇ ئوقباستان.
— نەۋائى.

گېتىنەۋەرد [گيتى نورد] (پ) جاھان كەزگۈچى، جاھانكەچتى.
گېتىنەۋەرد بولماق — جاھان كەزمەك.

گېچ [گچ] (پ) ھەيران، ھەيران قېلىش، تالڭ قېلىش، گاڭگىراپ قېلىش.
گېچ ئولماق — ھەيران بولماق.
مەغزىنى گېچ قىلماق — بېشىنى (مېڭىسىنى) گاڭگىرىتىپ قويماق.

گېزەرمەك [گيزارماك] (پ) ئۆڭمەك، رەڭگى ئۆچمەك.

گېزلەنمەك [گزلاماك] (پ) بېكىتمەك، يوشۇرماق.

گىر [گير] (پ) سۆزلەرگە قوشۇلۇپ «ئالغۇچى، ئىگىلىگۈچى، تارتقۇچى» مەنىلىرىنى ئىپادىلىگۈچى ياسىغۇچى قوشۇمچە:
ھۇسن ئالەم گىرۇ زۇلفۇڭ سۇبھ شامى ئاشىقان،
ھەلقە ـ ھەلقە كاكۇلۇڭ گويا كى دامى ئاشىقان.
— زەلىلى.

گىرامىي [گرامى] (پ) قىممەتلىك، سۆيۈملۈك؛ ئەزىز.

گىرە [گيره] (پ) توگۈن، چىگلىك، ھالقا:
خۇش ھۇزۇرىدۇر كىشىگە ئىشرەت ئەيلەپ ھەر كېچە،
ئىككى ئاشىق بىر بولۇپ بەستە گىرەلەرنى ششپ.
— نەۋەبتى.

گىرد [گرد] (پ) ئايلانما، ئەتراپ؛ قىرغاق:
قىلىپ گۇل ھۇجراسى گىردىندە جەۋلان،
نەۋايى باشلادى گىريانۇ نالان.
— لۇتفى.

گىرد بالىش — يۆمىلاق ياستۇق، تەكىيە.
گىرد بالىشتى — «گىرد بالىش» قا قارالڭ.
گىرد بولماق — ئەتراپقا توپلانماق، جەم بولۇپ تۇرماق.
گىرد باد — ئايلانما شامال، قۇيۇن.

گىرداب [گرداب] (پ) گىرداپ، قاينام، قۇيۇن:
... ئۇزراغىدار ئوتى ھەرارىتىدىن ژامۇق جىسمىن ئەشك گىرىدابىدا غەرق قىلغاندەك...
— مۆجىزى.

گىردابغە تۇشمەك — غەرق بولماق؛ قاينامغا كىرىپ قالماق؛ تەشۋىشكە چۈشمەك؛ قىيىنچىلىققا ئۇچرىماق:
چەشم گىريانىم ژۇجۇدۇمنى قىلۇر ئاندا غ خىيال،
ھەلقەئى گىردابغە تۇشكەن پەرى كەھدۇر مەگەر.
— ئەرشى.

گىردابى غەم — غەم قاينىمى:
غەرق ئېتىپدۇر پەيكەرىمنى، ئاھ كىم، گىردابى غەم،
كىم سەلامەت قالغۇسى ئالەمدە بۇ تۇپان بىلە.
— ئا. نىزارى.

گىردە [گرده] (پ) دائىرە، چۆرە، ئەتراپ، يۆمىلاق:
... مەدرەسەنىڭ ھەر تالىبى ئىلمى ئاللىنىدە ئەتاردىكىم
...تىفلى ئەجەدخان، خادىملارى سۇفرەسىدە ئاي گىردەسى...
— نەۋائى.

گىردباد [گردباد] (پ) ئايلانما شامال، قۇيۇن:
ھەرفىڭ گىردباد دەشتى ھامۇن ئىچرە ھەيران سەن،
ساڭا خىزىر سىمبەر بىردەمى ئەمداد قىلغايمۇ؟
— زەلىلى.

گىردبالىشت [گردبالشت] (پ) يۆمىلاق ياستۇق، تەكىيە (ئەتراپىغا گىجىم تۇتۇلغان ياستۇق).

گىردگاھ [گردكاه] (پ) 1) بەل؛ بېقىن. 2) كەمەر.

گىرۇدار [گيرودار] (پ) ئېلىشىش؛ جەڭ، ئېلىشماق، جەڭ قىلماق؛ ئېلىشقۇچى، تالاشقۇچى:
سەككىز ئۇجماغىكى بەرپادۇر بەھارى ئاشىقان،
يەتتە دەۋزەخ ھاي ـ ھوي گىرۇدارى ئاشىقان.
— زەلىلى.

گىرۇكار [گيروكار] (پ) ئىگىلىگۈچى، قولىغا ئالغۇچى؛ ھۆكۈمران:
سالۇ مەھۇ گەردىشى لەيلۇ نەھار،
بارچە سېنىڭ قۇدرەتىڭ ئەي گىرۇكار.
— زەلىلى.

گىريبان [گريبان] (پ) ياقا، كىيىمنىڭ ياقىسى:
سەككاكىتەك ئاغزىڭنى كۆرۈپ كانى لەتافەت،
چاك ئەيلەدى گۇل غۇنچە گىريبان چەمەنىنده.
— سەككاكى.

چەكى گىريبان ئەتمەك — «چاكى گىريبان ئەيلەمەك» كە قارالڭ.
چاكى گىريبان ئەيلەمەك — 1) ياقا يىرتماق. 2) بوغۇلماق، قايغۇرماق.
چاكى گىريبان قىلماق — «چاكى گىريبان ئەيلەمەك» كە قارالڭ.

گىرىپت [گرفت] (پ) ئېلىش، چاڭ سېلىش؛ دەشنام بېرىش:
يوقكى يالغۇز شەددىدىن تۇشتى قۇلۇب ئىچرە كۇشاد،
ھەر گىرىپتى داغى ئەرۋاھ ئىچرە سالدى ئۆز فۇتۇھ.
— نەۋائى.

گىرىپتار [گرفتار] (پ) 1) يولۇققان، گىرىپتار، بەند، ئەسىر، مەھكۇم:
ئىشقى مەجازىغە خەرىدارلىق،
سەددى ئىسكەندەرگە گىرىپتارلىق.
— زەلىلى.
ئالسىپ قۇيدى مەينى دىلىم كامىغە،
گىرىپتار بولدۇم ئانىڭ دامىغە.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.
2) مەپتۇن قىلغۇچى، ئاشىق:
جانىمدىن ئۆزگە يارى ۋەفادار تاپمادىم،
كۆڭلۈمدىن ئۆزگە مەھرەمى ئەسرار تاپمادىم.
جانىمدىن ئۆزگە جانىنى دىلئەفكار كۆرمەدىم،
كۆڭلۈم كەبى كۆڭۈلنى گىرىپتار تاپمادىم.
— بابىر.
ۋەسق ئېتەي دەپ گەر ئاتىن تۇتسام زەبانىم ئۆرتەنۇر،
يوقتۇرۇر ئالەمدە بىر مەندەك گىرىپتارى يەنە.
— ئەرشى.

گىرىپتار ئەيلەمەك — يولۇقماق؛ ئەسىر، بەند قىلماق.

گىرىپتار بولماق — ئەسىر چۈشمەك، قولغا چۈشمەك، يولۇقماق، ئۇچرىماق.

گىرىپتار ئولماق — «گىرىپتار بولماق» قا قارالسۇن.
مۇنچە ھەم بولمىش غۇرۇرى ھۇسن شەيدا تۇرفەكىم،
دېمەگەيسەن ھەر ساردىن يۈز گىرىپتار ئولسە بەس.
— ئەرشى.

گىرىپتارى ئەسىر بولماق — ئەسىر ۋە مۇپتىلا بولماق.

گىرىپتارى نەجەند بولماق — ئىتائەت ۋە خۇشامەتچىلىك قىلماق.

گىرىپتارۇ نەقەس — ئاشىق بولۇش، ئەسىرلىك.

گىرىپتارى ئەلەم بولماق — دەردگە، ئاغرىققا يولۇقماق:
يىغلاپ ئايتۇر بۇ بىلال بولدۇم گىرىپتارى ئەلەم،
غۇنچەۋەش ياردىم ئېرۇر بۇ دەردكە دەرمانىم مېنىڭ.
— موللا بىلال.

گىرىپتارى جەھان — ئەڭ ئېغىر گىرىپتار، ھەممىدىن بەك مەھكۇم:
نېتەي بۇ ئىككى رەنج بىرلە گىرىپتارى جەھاندۇرمەن،
غەمى ئەندۇھۇ كۆپدۇر، دەرد بىرلە ھەمزەباندۇرمەن.
— موللا سالىھ.

گىرىپتارى بىقەيد قىلماق — زەنجىرسىز گىرىپتار (بەند) قىلماق.

گىرىھ [گرە] (پ) 1) تۇگۇن، چىگىلگەن، چىگىش؛ ئۆرۈم، چاچ ئۆرۈمى:
ماڭا مەي نەشائىسىدۇر زەۋق ئىلە خەندان ئولماق،
غۇنچەلەردەك گىرىھ ھەم ھەربىرى چەندان ئولماق.
— گۇمنام.
گىرىھ زۇلفىدىن ھەلقە سالدىلار بوينۇمغە دام ئەيلەپ،
كۆڭۈلنى ئالدىيۇ زار ئەيلەدى ئۆزىگە رام ئەيلەپ.
— موللا سالىھ.
2) ئەگىرلىك، قىڭغىرلىق. 3) مۇشكۈللۈك، قىيىنچىلىق:
يۈز گىرىھ دەۋراندىن ئولغاچ ئەيلەمىش كۆڭلۈم قەلەق،
شايەد ئەتكەي دەفئ بۇ مۇشكىللەرىم رەببىل ـ فەلەق.
— ئەرشى.

گىرىھ سالماق — قېشىنى تۇرمەك.

گىرىھ ئۇرماق — باغلىماق، چىگمەك، تۇگمەك.

گىرىھكار [گرەكار] (پ) چىگىشلەشتۇرگۈچى، تۇگۇن پەيدا قىلغۇچى.

گىرىھ كۈشا [گرەكشا] (پ) «گىرىھ كۈشاي» غا قارالسۇن:
زۇلفۇڭ سەنەما گىرىھ كۈشادۇر،
كىم مۇشك ختا دېدى خەتادۇر.
— زەلىلى.

گىرىھ كۈشاي [گرەكشاى] (پ) تۇگۇن، چىگىشلەرنى يېشكۈچى؛ قىيىن ئىشلارنى ھەل قىلغۇچى:
تەسەۋۋۇف ۋە دەققەت مۇشكىلاتىنىڭ گىرىھ كۈشايى شەيخ زەھىرىددىن سەنائىي.
— نەۋائى.

گىرىھگىر [گرەگر] (پ) تۇگۇنلۇك، چىگىش:
زەنەخدانىم بىلە زۇلفى گىرىھگىر،
ھەزىن كۆڭلۈڭگە ئېركىن چاھۇ زەنجىر.
— نەۋائى.

گىرىھناك [گرەناك] (پ) تۇگۇن، چىگىش؛ قىيىن.

گىريان [گريان] (پ) يىغلىغۇچى؛ يىغلاپ تۇرغان:
دۇررى يەكتا تاپماس ئېردىكىم سەدەف ئىچرە ۋۇجۇد،
كۆزلەرىم گەبرى ئەگەر مېھرىنگدە گىريان بولماسا.
— ئەرشى.
كۆزى گىريان، ياقاسى چاك دائىم،
يېمەك ـ ئىچمەك يوق ئېردى دەھرى سايىم.
— ناقىس.

گىريان ئەتمەك — يىغلاتماق.

گىريان بولماق — يىغلىماق، كۆز يېشى قىلماق.

گىريان كۆز — دائىم يىغلاپ تۇرىدىغان كۆز؛ ياشلىق كۆز:

ئىككى گىريان كۆزلەرنىم كويۇڭدا يىغلاپ ئولتۇرۇر،
كەئىبەدە ئەھلى جەھان كۆرگەن چەھۇ زەمزەم ئەمەس.
— ئەرشى.

گىريە [گريە] (پ) يىغا، يىغا ـ زار؛ كۆز يېشى تۆكۈش، يىغلاش:
هاي ـ هۇي گىريەيى مەستانەدىن بەھۇش ئۇچۇن،
ئەربەئەينى شەيخلەردە قىلمادىم جوشى خۇرۇش.
— زەلىلى.

نە گىريە قىلماي، نە زارى بولماي،
نە غەمگە قالماي، ئەي سەرۋ قامەت.
— مۇللا بىلال.

گىريەزار [گريەزار] (پ) «گىريە» گە قارالسۇن.
قۇچاقىغە ئالدى قىلىپ گىريە زار،
تۆكۈپ ياش كۆزىدىن بولۇپ سۇگۇار.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

كى تاغنىڭ تۆۋىنىدە قىلۇر گىريەزار،
ئىشتىكەن كىشىلەر بولۇر بىقەرار.
— مۇللا بىلال.

گىزاف [گزاف] (پ) «گەزاف» گا قارالسۇن.

گىسۇ [گيسو] (پ) چاچ، ئۆرۈلگەن چاچ، كوكۈلا:
هەلقە ـ هەلقە زۇلفۇڭنىز هەريان پەرىشاندۇر نېتەي،
كىم تانايى سەيد ئول گىسۇ ئىكەننى بىلمەدىم.
— گۇمنام.

كۆڭلۇم ئېتەر ئول هەلقەئى گىسۇنى تەسەۋۇر،
دئوانە جۇنۇن دەشتىدە بەيتۇل هەزەن ئىستەر.
— تەجەللى.

گىسۇيى ئەنبەرىن — قاپقارا خۇش هىدلىق چاچ.
گىسۇيى پۇرتاب — بۇدۇر قىلىنغان كۆكۈلا، چاچ.
گىسۇيى سۇنبۇل — ئۆرۈلگەن سۇنبۇل (چاچ):
تالغ سەھەرلەر تۇشتى خۇشبۇيلۇق گۇلۇ گۇلشەن ئارا،
سەرسەرى گىسۇيى سۇنبۇل بۇ ئىكەننى بىلمەدىم.
— گۇمنام.

گىسۇيى مۇشكبۇ — پۇراقلىق، ياخشى هىد تارقاتقۇچى چاچ.
گىسۇيى مۇشكىن — مۇشك هىدلىق چاچ، خۇشبۇي چاچ.
پاراكەندە بولۇپ گىسۇيى مۇشكىن،
نىهالى ئەرغۇاندەك سەرۇ سىيمىن.
— لۇتفى.

گىسۇيى هەبىب — ئۆرۈمە چاچلىق يار:
كەلگۇسى بىر ـ بىر بېسىپ ئول ماهى تەلئەت ناز ئىلە،
هەلقە ـ هەلقە چىرماشىپ قەددىغە گىسۇيى هەبىب.
— مۇللا بىلال.

گىل [گل] (پ) لاي، پالچىق:
خۇداغە باغلاغان پەيۋەندى دىلنى،
رىزا يولىغە تاشلاپ مۇشتى گىلنى.
— ناقىس.

گىلە [گىلە] (پ) رەنجىش، خاپا، خاپا بولۇش؛ غەيۋەت ـ شىكايەت:
قىلىپ بىر كۇنى ئول ئىستەمگەر گىلە،
ياتار ئېبردىم ئول كۇن هەرىمىم بىلە.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

كىم گۇنە قىلسە قەزا چەندان كېلۇر،
كىم گىلە قىلسە قەزا چەندان كېلۇر.
— خەراباتى.

گىلە ئەتمەك — «گىلە قىلماق» گا قارالسۇن.
گىلە ئەيلەمەك — شىكايەت قىلماق.
گىلە قىلماق — رەنجىتمەك، خاپا قىلماق.

گىلە ئامىز [گله اميز] (پ) خاپىلىق، خاپىلىق ئارىلاش؛ شىكايەت ئارىلاش:
مەھۇشى بىخەبەر ئەركەندىن ئانىڭ خاترى زارى هەيراندىن
شەرهى هال ۋە غەمكەشى غافىل ئەركاندىن ئانىڭ رازى پىنهاـ
نىدىن گىلە ئامىز مەقال.
— نەۋائى.

گىلكار [گل كار] (پ) تامچى:
چۇ تامچى ئالىپ كەسپى گىلكارلىق،
جەهاننى قىلىپ قەسرۇ دئوارلىق.
— غەربى.

گىلىم [گليم] (پ) گىلەم، پالاس:
گىلىمى سالىنىپ گۇلگۇنۇ زىبا،
ياسالىپ كۆرگەسى گۇلرەڭ دىبا.
— نەۋائى.

گىن [گين] (پ) «گىنە» گە قارالسۇن:
بۇ يەڭلىغ ئېرۇر رەسم ـ ئايىنلارى،
غەرب ئەلنى كۆرسە كېلۇر گىنلارى.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

گىنە [گينه] (پ) ئۆچ، ئاداۋەت:
بولدى بەدەشتى كەربەلا هەددىن ئاشىپ هەرارەتى،
باشلادى بەچچەلەرگە ئول شور، گىنە هەم ئەداۋەتى.
— مۇللا سالىھ.

گىنە داغى سىنەدە ئىللەت دۇرۇر،
دەفئ بىلمەك تازە تەهارەت دۇرۇر.
— زەلىلى.

گىيا [گيا] (پ) 1) «گىياھ» گا قارالسۇن:
قونۇپ يۇزلەرىمغە يولۇم تۇفراغى،

غىزايىم گىيا ۋە شەجەر ياپراغى.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.
2) ئادەم:
ئەقلى كۈل بىر تۈتىيىدۇر گويىيا،
بىر تاۋۇغدۇر ئەقلى جۈزۈى ئەي گىيا.
— خەراباتى.

گىياھ [گياه] (پ) ئۆسۈملۈك، ئوت، گىيا:
ھېچ روبى زەمىنده يوق بۇ گىياھ،
دارۇلار پادىشاھىدۇر كۆك چاي.
— ئەرشى.
گىياھى مېھر — مېھرگىيا (دورا ئۆسۈملۈكى).

ل

لا [لا] (ئە)ياق، يوق، ئەمەس (ئىنكارنى ئىپادىلىگۈچى ئالدى قوشۇمچە:)
بۇسە سۆئالىن ئەتسەم خامۇش ئولۇركى گويا،
زەئمىدە دۇر «نەئەم» شۇم ئاناغى «لا» مۇبارەك.
— تەجەللى.

لائەقەل — ھېچ بولمىغاندا، يوق دېگەندە.

لائىلاھە ئىللەللاھ — پەقەت بىر ئاللادىن باشقا ئىلاھ (خۇدا) يوق.

لابە [لابە] (پ) 1) يالۇرۇش، ئىلتىجا، ئۆتۈنۈپ سوراش. 2) ئالداش، ھىيلە، نەيرەڭ:
ياشلىغ ئەيلەرمۇ ۋە يا شوخلۇق قىلۇرنى بىلمەدىم،
لابىلەر كۆرگۈزمىش ئول ھەرلەھزە يۈز تۇرلۇككىنە.
— ئەرشى.

لابەگەر [لابەگر] (ئە + پ) خۇشامەت قىلغۇچى، ھىيلەگەر.
خاجەغە شەھۋەت ئېردى مۇستەۋلى،
قىلمادى سۇد لابەگەر قەۋلى.
— نەۋائى.

لابۇد [لابد] (ئە) چارىسىز، ئامالسىز؛ پەقەت؛ بار — يوقى:
ئىسا ئەلەيھىسسالام ئالەم ئەسبابىدىن ھېچ نېمە قەبۇل قىلمادى ۋە لابۇدلەردىن بىر پەشمىنە تون ۋە بۆرك ۋە بىر ئەساسى بار ئېردى.
— نەۋائى.

لات [لات] (ئە) 1) بۇت. 2) جاي ئىسمى:
بۇ مەنزىل ئاتىنى دەر ئېردىكى لات،
زىمىنلەردە ئالتۇن ئىكەن قاتۇ قات.
— ئا. نىزارى.

لاتۇمەنات — ئىسلامىيەتتىن ئىلگىرى ئەرەبلەر چوقۇنغان بۇتلارنىڭ نامى.

لاتۇ ئۇززا — «لاتۇمەنات» قا قارالسۇن.

لاتەخەف [لاتخف] (ئە) قورقما، ئەندىشە قىلما، خەۋپلەنمە:
ئەي فەنا كويىغە ئاغزىم چۇن تەۋەككۇل بولدى راست،
ھەر نېچە بۇ يول مەخۇف ئولسا قەدەم ئۇر لاتەخەف.
— نەۋائى.

لاتەقۇل [لانقل] (ئە) سۆزلىمە، ئېيتما، گەپ قىلما:
دەير پىرى بىرلە مەي ئىچسەڭ، نەۋائىي، ئاسرا دەم،
بولسا فەھم ئىبرىق ئۈنىدىن گەرچە قول - قول لاتەقۇل.
— نەۋائى.

لاتىپەرەست [لات پرست] (ئە + پ) بۇتقا چوقۇنغۇچى، بۇتپەرەس.

لاتۇسرىنغۇ [لاتسرفوا] (ئە) ئىسراپ قىلماڭلار.

لاجەرەم [لاجرم] (ئە) شۇنىڭ ئۈچۈن، شۇ سەۋەبتىن؛ ئەلۋەتتە؛ شەكسىز، شۇبھىسىز:
مېنىڭ ئىشىم سېنىڭ ھۇسنۇڭ ئىگارا،
تۇشۇپدۇر لاجەرەم ھۇسنى تەفاپۇل.
— زەلىلى.
زەبان سەيقەل گەرى ئايىنەئى ئىقلىمى مەئنىدۇر،
ئەيان ئەيلەرگە باتىن مەخزەننى لاجەرەم تەنھا.
— زەلىلى.

لاجۇرئە [لاجرعە] (ئە) بىراقلا، بىر يولى، دەم ئالماستىن، تىنماستىن، توختىماستىن:
قويۇپ قۇلاغىمە ئىلكىنى كى تۆكتى ئاغزىمە جام:
سۇمۇرمەسەم ئانى لاجۇرئە زار ئەبتەر ھەم.
— سەبۇرى.

لاجۇرئە چەكمەك — دەم ئالماي، بىراقلا، بىر يولى سۇمۇرمەك.

لاجۇرئە ئىچمەك — بىراقلا، بىر يولى قالدۇرماي ئىچمەك.

لاجۇۋەرد [لاجورد] (پ) 1) توق (قېنىق) كۆك رەڭلىك تاش. 2) كۆك رەڭ (تۇس):
قىلدى تەمەننا فەلەك لاجۇۋەرد،
بولغاي ئىدى خاجە ئىشكىدە گەرد.

بۇ نە ئەلەم، ئەي فەلەكى لاجۇۋەرد،
سىنەگى ھەردەم قويارسەن داغ - دەرد.
— زەلىلى.

لاجۇۋەردي [لاجوردى] (پ) توق (قېنىق) كۆك تۇسلۇك، كۆك رەڭلىك.

لاجۇۋەردي ئەتلەس — كۆچمەم: زەڭگەر ئاسمان.

لاجۇۋەردي تاق — «لاجۇۋەردي ئەتلەس» كە قارالسۇن.

لاجۇۋەردىي چەرخ — «لاجۇۋەردىي ئەتلەس» كە قارالسۇن.

لاجۇۋەردىي دەۋات — كۆك رەڭلىك ساپال سياھدان.

لاچ [لاچ] (پ) ئالدام، ھىيلە ـ مىكىر.

لاچە [لاچە] (پ) «لاچ» قا قارالسۇن.

لادە [لادە] (پ) ئەخمەق، ئەقىلسىز، پەمسىز؛ ھاياسىز:
مېنى ئىشقىدىن مەنئ ئېتەر سادە شەيخ،
دېمە سادە شەيخ، ئايتكىم لادە شەيخ.

— نەۋابى.

لازىم [لازم] (ئە) زۆرۈر، كېرەك، لازىم:
قاراپ كۆرگىل تەمام ئۇنمەككە بىر ئۇندۇرگۈچى لازىم،
ۋۇجۇدى دانەئى گەندۇمغە ئىسباتى ساما پەيدا.

— شەۋقى.

لازىم كەلمەك — 1) زۆرۈر بولماق؛ ئېيتماق.
2) زاھىر (ئاشكارا) بولماق؛ كېلىپ چىقماق.

لازىمى ئىشق — دائىمىي ھەمراھ، مەنتىقىي نەتىجە.

لازىمە [لازمە] (ئە) لازىم بولغان، كېرەك بولغان نەرسە:
ھەمە لازىمەسىن مۇھەييا قىلماق،
كى شەھلىق رۇسۇمىنى بەرپا قىلماق.

— ئا. نىزارى.

لاس [لاس] (پ) ئىپەك تۇزۇندىسى، توزغىقى (قەدىمكى ۋاقىتلاردا سىياھقا قوشۇپ، پارقىرىغۇچى ماددا سۈپىتىدە ئىشلىتىلگەن):
ھەمانەكى يۇر چاغدا لاسىن ئانماق،
سىلايە قىلۇردا قاراسىن ئانماق.

— نەۋابى.

لاش [لاش] (پ) ئۆلۈك تەن، جەسەت:
ئۆلگەن ئىتىن، ئەي خەستە نەۋائىيو رەقىبىن،
چۇن كۆرسەم ئىتى ئاللىدە لاشماق ساغىنۇرمەن.

— نەۋابى.

لاشە [لاشە] (پ) 1) «لاش» گە قارالسۇن. 2) يېغىر ئېشەك؛ ئات:
سەرۋ يانىدە چىقارۇر خاشەسىن،
رەخش خىرامىدە سۈرەر لاشەسىن.

— نەۋابى.

لاغ [لاغ] (پ) 1) ھەزىل، چاقچاق، ئويۇن؛ ئەرمەك. 2) ھىيلە، نەيرەڭ.

لابەۋۇ لاغ — ھەزىل ۋە مازاق؛ بىھۇدە ئويۇنلار؛ ھىيلە ـ نەيرەڭلار.

لاغ ـ لاغ [لاغ لاغ] (پ) 1) لاۋۇلداش؛ چوغنىڭ لاۋۇلداپ يېنىشى:
ئەجۇزىكىم كېلىپدۇر بىكرى مانەند،
چېكەر ئاقسۇن ئۇچۇن يۇز لالە لاغ ـ لاغ.

— ئەرشى.
2) تىترەش، لاغلداپ تىترەش:
مۇسا كەلىمۇللاھ دېمىش «يارەببى ئەرنىنزۇر ئىلەيك»
ئىشق ـ مۇھەببەت زوردىن تىترەر ئىمشلار لاغ ـ لاغ.

— شەۋقى.

لاغ ـ لاغ ئەيلەمەك — لاۋۇلداماق.

لاف [لاف] (پ) 1) سۆز، تەرىپ؛ بايان. 2) دەۋا. 3) لاپ، ماختىنىش:
بىھۇدە غەۋۋاس ناكام ئۇرماغىل لافۇ كەزاب،
كىرسە غەرق ئولماي قالۇرمۇ ئىشقىنىڭ دەريا سىغە.

— مۇللا سالىھ.

لاف ئۇرماق — مۇبالىغە قىلماق، كۆپتۈرۈپ سۆزلىمەك:
«ئاشىقى سادىقمە» دەپ لاف ئۇرماغىل، ئەي بۇلھەۋەس،
نەھەدىك باردۇر، نە ئىخلاس ئىشقىلىغ دەئۋاسىغە.

— مۇللا سالىھ.

لافى غەزاف — يالغان دەۋا قىلىش.

لافى فەنا ئۇرماق — يوقلۇق لاپىنى ئۇرماق، بايان قىلماق.

لافى ۋەھدەت — يېگانىلىق دەۋاسىنى قىلماق.

لافىز [لافظ] (ئە) سۆزلىگۈچى، تىلغا ئالغۇچى، تەلەپپۇز قىلغۇچى:
شەيخ ئەۋھەددىدىن ۋە مەئانىي ئىداسىغە لافىز خاجە شەمسۇد-
دىن مۇھەممەدۇل ـ ھافىز.

— نەۋابى.

لال [لال] (پ) 1) تىلسىز؛ تىلسىزلىق، تىلى تۇتۇلۇش:
داغى قۇدرەتى يوق ئىشتىمەككە ھەم،
زەبان گۇنگى لالۇ قولاقدۇر ئۇمەم.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.
2) ھەيران:
ئىشتىتى سۆزۇمنى بولۇپ ئەقلى لال،
ئۆزى تۇردى ئاندىن قىلۇرغە مىسال.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

لال ئەيلەمەك — ھەيران قىلماق، گاڭگىرىتىپ قويماق:
بۇ يەڭلىغ خىيالى مەھال ئەيلەدىم،
ئۆزۇمنى خىيال ئىلە لال ئەيلەدىم.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

لال بولماق — ھەيران بولماق، (ھەيرانلىقتىن قېتىپ) تىك تۇرماق.

لال ئولماق — «لال بولماق» قا قارالسۇن.
لال ئولۇپ ۋەسفىدە ئەرشى بولدى بۇدەم گەر خەمۇش،

فەخرىنى لوتفۇڭدىن ئانى بولسە ھەم قىل ھوللەيۇش.
— ئەرشى.

لاله [لالـە] (پ) 1) لالـە (لالـە ناملىـق گـۈل، لەيلىگۈل):
ئېتىقاد ئەتمە گۈلۈ لاله ئۈنۈپدۇر دەشت ئارا،
ئىشق زەخم ئەتكەن يۈرەك قانىن تامىزغاندۇر كۆزۈم.
— گۈمنام.
گۈلى كاككۈك، گۈلى نەسرىن، لاله،
گۈلى ھىندۇ، گۈلى كەشمىرۇ ژاله.
— خىرقەتى.
2) قىزىل، قان:
قاشلارى فەررۇخ ھىلالى تىشلارى دۇررى گۈھەر،
لاله يەڭلىغ لەبلەرىنىڭ لەئلى ناپەيداسى بار.
— ئەرشى.

لاله ئەيلەمەك — قىزارتماق.

لاله روي — لالـە يۈزلـۈك، قىـزىل يۈزلۈك، گۈل يۈزلۈك.

لاله‌رۇخ — لاله يۈزلۈك، قىزىل يۈزلۈك؛ لالىدەك گۈزەل، مەشۇقە.

لاله رۇخسار — قىزىل يۈز، گۈزەل.
ئەلا، ئەي سەرۋى بويلۇق لاله رۇخسار،
كۆزۈڭ جەيرەن مەڭىدۇر مۇشكى تاتار.
— سەيد ئەھمەد.

لاله ئۇزار — «لاله رۇخسار» غا قارالسۇن.
چىقسام كوچىغا، ئول شەھسۇۋارىم كېلەدۇر،
گۈل غۇنچەسىدەك لاله ئۇزارىم كېلەدۇر.
— گۈمنام.

لاله ئۇزاران — لاله يۈزلۈك، قىزىل يۈزلۈك، چىرايلىق:
كەلسە قاشغە قىلغالى سودا شەھ ـ گەدا،
ھەمە مەھۇشان لاله ئۇزاران سىيم تەن.
— سەبۇرى.

لاله‌ئى ئەشك — قانلىق كۆز يېشى، ئاچچىق يىغا.

لاله‌ئى ئەھمەر — لالىگە ئوخشاش قىزىل:
گەرچە گۈل بولبۇلنى قىلدى يۈرەكنى قىلدى داغ،
تاپتى داغى يۈرەكىگە لاله‌ئى ئەھمەر نەسىب.
— قەلەندەر.

لاله‌ئى نوئمان — توق قىزىل لاله، ئەڭ چىرايلىق لاله.

لاله‌بار [لالەبار] (پ) لاله ياغدۇرغۇچى، قىزارتقۇچى:
ساقىي كېتۈر سۇراھى ئىلە لاله گۈن قەدەھ،
خاسسە بۇ دەمكى سۇبھ ئېلى لالەباردۇر.
— نەۋايى.

لاله‌زار [لالەزار] (پ) 1) لالىزار:
كۆرۈپ ئەھلى تەماشا نەۋبەھارى لالەزارى دەر،
باغىر قانىن شەفەقگۈن ئەيلەگەن گاھى ئۇزارىمنى.
— ئەرشى.
دامەنى سەھرا دېمەسلەر لالەزارى بولماسا،
زىننەتى گۈلشەن بېرۈرمۇ سەبزەزارى بولماسا.
— زەلىلى.
2) نازاكەت، پاكىزلىك:
ئەي لوتفى جەھاننىڭ بەھارى،
يۈزۈڭ بۇ بەھار لالەزارى.
— نەۋايى.

لاله‌ستان [لالەستان] [ ] (پ) «لالەزار» غا قارالسۇن.

لاله‌فام [لالەفام] (پ) لالىدەك، قىزىل، «لالەگۈن» غا قارالسۇن.

لاله‌كار [لالەكار] (پ) 1) لاله تىككۈچى، لاله ئۈستۈرگۈچى؛
2) قان ياش سەپكۈچى.

لاله‌گۈن [لالەگون] (پ) لالىگە ئوخشىغان، لالىرەڭ، قىزىل:
سېلى ئەشكىم لالەگۈندۇر لەئلى رەخشانىن كۆرۈپ،
خاتىرىم ئاشۇفتەدۇر زۇلفى پەرىشانىن كۆرۈپ.
— ئەرشى.

لاله‌گۈن لىباس — 1) قىزىل، لاله تۈسلۈك لىباس (كىيىم). 2) قانغا بويالغان.

لاله‌ۋار [لالەوار] (پ) لالىرەڭ، لالىدەك قىزىل:
تېگرەمدە ئاھدىنكى ئېرۇر، ئەي نەۋائىي، ئوت،
كۆز قانىدىن دېمە ئېتەگىم لالەۋاردۇر.
— نەۋايى.

لام [لام] (ئە) ئەرەب ئېلىپبەسىدىكى «ل» ھەرپىنىڭ نامى.

لامەكان [لامكان] (ئە)1) ماكانسىز، ماكانغا ئالاقىسى يوق:
تەلەب ئەيلەر خۇدايى لا مەكاننى،
رىيازەت ئىچرە تاشلاپ خەستە جاننى.
— ناقىس.
2) مەنىۋى ئالەم، ئۇ ئالەم:
ئوخشاماس كەئىسغە شەمسى كەيفىكى فەيزى مەسىھ،
لامەكان سەير ئولغۇسى بۇ نەشئەدىن تاتغان گەدا.
— ئەرشى.

لام‌ـئەلىف [لام الف] (ئە) 1) ئەرەب ئېلىپبەسىدىكى «ل» ۋە «ا» (ئەلىف) ھەرپلىرىنىڭ بىرىكمىسى «لا» نىڭ نامى.
2) كۆچمە م: قول قوۋۇشتۇرۇش:

قولىن لام ـ ئەلىف قەددىنى خەم قىلىپ،
ئوقۇپ ھىرزلارنى ئاڭا دەم قىلىپ.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

لامىئ [لامع] (ئە) يالتىرىغۇچى، پارلاق؛ نۇر چېچىپ تۇرغۇچى:
خۇرشىدى ئەزەل كىمسەگە بوسا لامىئ،
زەراتى جەھان نۇرىغە بولماس تابىئ.
— ئابىت.

لامىئ بولماق — يالتىرىماق، پارقىرىماق، نۇر چاچماق؛
لامىئ تۇلۇئ قىلماق — نۇر تارقاتماق.

لاھەۋل [لاحول] (ئە) دۇئانىڭ بېشى:
يۇمۇپ ئاغزىنى قىز دېمەي قەۋلنى،
مەگەر ئايتۇر ئېردىكى «لاھەۋل» نى.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

لاھەۋل دېمەك — لاھەۋل (قورققان پەيتتە ئوقۇيدىغان مەلۇم دۇئانىڭ باشلىنىشى) ئوقۇماق؛ مەدەت تىلىمەك.

لاھىق [لاحق] (ئە) قوشۇلغان؛ ئارقىسىدىن بارغان؛ ئارقىسىدىن بارغۇچى:
بۇرۇنغى ئىككى ھەرفى ھەر بىرىنىڭ داغى بىر كەلدى،
تەلەففۇز ھالەتىدە ئولكى سابىق، يوقسە لاھىقدۇر.
— نەۋايى.

لائۇبالى [لاابالى] (ئە) بىپەرۋا، بىغەم، پەرۋاسىز:
سالىپ ھەر سارىدىن تىغى لائۇبالى،
ئەدۇۋدىن قىلغاسەن ئالەمنى خالى.
— نەۋايى.

لائۇبالىۋەش [لاابالى وش] (ئە + پ) بىپەرۋادەك، بىغەمدەك:
ھافزى سەئد... چۇن لائۇبالىۋەش ۋە شوخ تەبئراق كىشى ئېردى.
— نەۋايى.

لائۇبالىي [لاابالى] (ئە) «لائۇبالى» غا قاراڭ.

لائۇھسى [لااحصى] (ئە) سان ـ ساناقسىز، ساناپ بولماسلىق:
سەنائۇ زاتىڭ ئىچرە تاپىپ ئەجز ئەھلى ئىدراك،
گەھى لائۇھسى ئايتىپ زەمانى مائەرەفناك.
— نەۋايى.

لاۋەبال [لاوبال] (ئە) گۇناھسىز، نۇقسانسىز:
غەمىڭدىن ئۆزگەنىڭ دەفئىن تىلەر بۇ خەستە گۇمنامىڭ،
سېنىڭ ئىشقىڭدا جانا تۇرفە رىند لاۋەبالىدۇر.
— گۇمنام.
ئەرشى، ياشلار ۋەسفىدە ياشلىقلىقىڭنى قويمايىن،
لاۋەبالىقدىن دېدىڭ سۆزلەر، بول ئەمدى شۇككىنە.
— ئەرشى.

لاۋۇ نەئەم [لاونعم] (ئە) «ياق ـ ھە، ئەمەس ـ شۇنداق»، شۇنداقمۇ ياكى ئەمەسمۇ، ھەمۇ ياكى ياقمۇ:
زەلىلىدىن رەمۇزى مەئنىئى لاۋۇ نەئەم سورماڭ،
كى مەن دىۋانەئى لايەئقىلى روزە ئەلەست ئولدۇم.
— زەلىلى.

لايە [لايە] (پ) يىپەكلىك توقۇما.

لايەتەجەززا [لايىتجزا] (ئە) بۆلۈنمەس، ئىككىلەنمەس.
جۇزۋى لايەتەجەززا — بۆلەكلەرگە بۆلۈنمەيدىغان.

لايەزال [لايزال] (ئە) يوق بولمايدىغان، يوقالمايدىغان، دائىمىي؛ ئەبەدىي، ئۆلمەس:
كەل ئەي مەشرەب ئۇنىد ئەتكىل، خۇدايىڭ لايەزال ئېرمىش،
مۇھەممەد مۇستەفا ھەققى مېنى ۋەسلىڭگە يەتكۈزگىل.
— مەشرەپ.
غەنى لايەزال — مەڭگۇ ھەممىنىڭ ئىگىسى.
دېدىم: ئەي خۇدايى كەرىم بىمىسال،
ئەھەد سەن، سەمەد سەن، غەنى لايەزال.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.
ھەييۇ لايەزال — تىرىك، دائىمىي؛ خۇدا.

لايەمۇت [لايموت] (ئە) ئۆلمەس، تىرىك:
بارچە قۇشلار ئىچرە ھەييۇ لايەمۇت،
ماڭا قىسىم ئەتمىش ئۇلۇس ئىلكىدە قۇت.
— نەۋايى.

لايەنفەك [لاينفك] (ئە) ئاجرالماس، ئايرىلماس؛ ئاجرالمايدىغان دەرىجىدە جىپسىلىشىپ كەتكەن:
كۆڭلۈمە جۇزۋ ئولدى پەيكانىڭكى، چىقماس تارتىبان،
جۇزۋ ـ جۇزۋ ئولسا كۆڭۈل، ئول جۇزۋ ئېرۇرلايەنفەكىم.
— نەۋايى.

لايەئقىل [لايعقل] (ئە) ئەقىلسىز، دىتسىز، بىھوش:
مۇمكىن ئېرمەس، ئەرشىيا، ھوشىغە كەلمەك تائەبەد،
مەستدۇر كۆرگەچ بۇ يەڭلىغ مەستى لايەئقىل يىگىت.
— ئەرشى.
لايەئقىل ئەيلەمەك — ھوشسىز قىلماق.

لايۇئەدد [لايعد] (ئە) سانسىز، ساناقسىز:
لايۇئەدد ۋە لايۇھسا — ھېسابسىز، سانسىز، ناھايىتى كۆپ.

لايۇئەددۇ [لايعد] (ئە) ھېسابسىز، ساناقسىز:
لايۇئەددۇ ۋە لايۇھسا — سان ـ ساناقسىز.

لايىھ [لايح] (ئە) [كۆپلۈكى: لەۋائىھ] ئوچۇق، ئاشكارا، كۆرۈنۈپ تۇرغان:

www.uyghurkitap.com

بۇ كارخانەغە دەخل ئەيلەمەك ئەدەب ئېرمەس،
نە دەخل كىمسەگە، ھەر نەكى مېھر ئېتەر لايىھ.
— نەۋايى.

لايىھە [لايحە] (ئە) «لايىھ» قا قاراڭ.

لە [لە] (ئە) ئۇنىڭدىن، ئۇنىڭغا، ئۇنىڭ؛ ئۇنىڭغا نىسبەتەن، ئۇنىڭ ئۈچۈن:
بۇ نەزم تارىغە مەئنى دۇرىن تىزىپ ئەرش،
سۇخەنسەرا لە يۈزىن مىسلى كەھرەبا قىلايىن.
— ئەرشى.

لەئالىي [لالى] (ئە) [بىرلىك: لۇلۇ] مەرۋايىتلار، ئۇنچىلەر:
لەئالىيى ئەنجۇم ئايىن — يۇلتۇزدەك چېچىلغان مەرۋايىتلار.

لەب [لب] (پ) 1) لەۋ:
لەبىنى شۇرغالى قىلدى خىيال بۇ گۇمنام،
نەسىب بولماي ئاياغ بوسىغە رىزا بولدۇم.
— گۇمنام.
لەبلەرىڭدۇر شەھدۇ شەككەر، تىشلەرىڭ دۇررى خۇشاب،
ئىككى زۇلفۇڭ سايەسىغە ئاي يۈزۈڭدۇر ئافتاب.
— قەلەندەر.
2) ئاغىز، تىل:
شىرىن لەبىدىن بەردى مەگەر ۋەئدەئى ئول شوخ،
جان نەقدىنى ئىلكىمگە ئالىبان بارا قالدىم.
— ئەرشى.
بەھەمدۇللاھ ئولكۇن ئاچىپ سىزگە لەب،
كى ناھەق ئۇلار دەپ گۇناھىن تىلەپ.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

لەب تىشلەمەك — ناز قىلماق؛ لېۋىنى چىشلىمەك.

لەب شور ئەيلەمەك — ئىشققا دۇچار بولماق؛ ئاشىق بولماق.

لەبنى بەند ئەتمەك — لېۋىنى باغلىماق (بەند قىلماق)؛ خامۇش بولماق.

لەبنى مەي ئالۇد ئەتمەك — لەۋ مەيگە تەگمەك، لەۋنى مەي بىلەن ھۆلدىمەك.

لەبى خەندان — كۈلۈپ تۇرىدىغان.
گۇل سۈپەت گۈللۈكتە تۇرساڭ نەستەرىن بولغاي خىجىل،
كۆرمەدىم ھەرگىز مالاللىقدا لەبى خەندانمۇ سەن.
— موللا بىلال.

لەبى لەئلى — لېۋى قىزىل.
لەبى لەئلى تۇنى لەئلى سەراپا لەئل گەر كەلسە،
دېمەك بىر گۇل قەبا، بىلكىم قەزابى ئاسمانىمدۇر.
— ئەرشى.

لەبى لەئلى ئەقىق — چىنتاشتەك قىپقىزىل لەۋ:
نەمايان بولغانىدىن سۇنبۇلى تەر بولماغىل دىلگىر،
لەبى لەئلى ئەقىقىڭ ئۆزرە ئول خەتتى بېراتىمدۇر.
— زەلىلى.

لەبى لەئلى بەدەخشان — بەدەخشان چىنتېشىدەك قىزىل لەۋ.
قايسى گۈلزار ئىچرە بىر گۇل ئاچىلۇر ھۇسنۇڭ كەبى،
قايسى گۈلبەرگ لەبى لەئلى بەدەخشانىڭچە بار.
— گۇمنام.

لەبى لۇتفى — يۇمشاق، مۇلايىم لەۋ.
لەبى لۇتفى بىلە ئوتلۇغ ئۇزارى شىۋەسىن بىلدىم،
بىرىگە قەسد تىرگۈزمەك ئىكەندەك بىرگە كۆيدۈرمەك.
— ئەرشى.

لەبى مەيگۇن — لەئلى لەۋ؛ مەي، قىزىل رەڭلىك مەي.

لەبى ئۇننابگۇن — ئانار رەڭ لەۋ، قىزىل لەۋ.

لەبالەب [لبالب] (پ) لىپمۇلىق، لىق تولغان؛ يېتەرلىك، يېتەرلىك دەرىجىدە:
دېدىكىم: پىيالە كەتۈرگىل ماڭا،
لەبالەب قۇيۇپ مەي يەتۈرگىل ماڭا.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.
2) كەم ـ كۈتىسىز؛ باراۋەر:
قويۇپ يەنە ئۇستادى بانىي ھەسەب،
قويۇپ تاشنى تاشقا لەبالەب.
— نەۋايى.

لەب ـ بەلەب [لب بلب] (پ) «لەبالەب» كە قاراڭ.

لەبتەشنە [لب تشنە] (پ) چاڭقىغان، ئۇسسىغان؛ تەشنا:
قايسى لەبتەشنەغە تۇتتى قەدەھى ساف نەشات،
كىم يەنە قىسمى ئانىڭ دۇردى فەنا ئەيلەمەدى.
— نەۋايى.

لەبرىز [لبريز] (پ) لىق تولغان، تولۇپ تېشىپ كەتكەن:
كېچە جامى نۇرغە ئاي جامى كەبى لەبرىز ئېرۇر،
بارسا گەر دەر يۈزە ئەيلەپ گىسرىي دىدارىغە
— مەشھۇرى.

لەبىب [لبيب] (ئە) ئەقىللىق، زېرەك:
دېدىكىم: تاپىڭلار ماڭا بىر تەبىب،
كى جەرراھ بولغاي بەغايەت لەبىب.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

لەت [لت] (پ) ئۇرۇش، يانجىش؛ زەربە.

لەت يېمەك — زەربە يېمەك، شىكەستىلەنمەك:

... بەزىركى ئايتتىلەر لەت يېدىلەر.
— نەۋايى.

لەتافەت [لطافت] (ئە) گۈزەللىك، نازۇكلۇق؛ مۇلايىملىق؛ مېھرىبانلىق؛ پاكلىق:
بار ئېردىكى ئەلنىڭ كەنىزەكلەرى،
لەتافەتە گۈلدەك قىزىل رەگلەرى.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.
سەن كېتىپ ئەي، جانىجان جانىمدا راھەت قالمادى،
زايىقەمدە زەۋق، تەبئىمدە لەتافەت قالمادى.
— مەشھۇرى.

باربەقەئى لەتافەت — گۈزەللىكىنىڭ كۆركەم ۋە ياشناقلىقى.

لەتافەت جويبارى — گۈزەللىك؛ پاكلىق.

لەتافەت سۇيى — گۈزەللىك، پاكلىق سۇيى:
سەن لەتافەت سۇيى بىرلە يۇغرۇلۇپدۇرسەن تەمام،
گۈزگەلەرنىڭ ھۇسنى بولسا، زىبۇ زىيۋەردىن لەتىف.
— ئاتايى.

لەتافەت شەھرى — گۈزەللىك، نازۇكلۇق شەھرى، پاكلىق، مۇلايىملىق شەھرى:
پەرىلەر يۇرتى، بۇتلەر كىشۋەرىدۇر،
لەتافەت شەھرى نازۇكلار يېرىدۇر.
— لۇتفى.

لەتافەت گۈلشەنى — گۈزەللىك، پاكلىق، مېھرىبانلىق گۈلشىنى:
لەتافەت گۈلشەنىدە گۈل كەبى سەبزى خۇررەم قال،
مەن ئەرچە دەھرى باغىدىن خەزان يەفراغىدەك باردىم.
— بابىر.

لەتافەت نەفلى لەتافەت مەھزەنى — گۈزەللىكلەر خەزىنىسى.

لەتايىف [لطايف] (ئە) [بىرلىكى: لەتىفە] لەتىپلەر، نازۇك مەنىلىك سۆزلەر، ئاجايىپ ھېكايىلەر:
... تۇپراقدىن تۇرلۇك رىياھىنلەر ھۇۋەيدا قىلغاندەك خاتىرىم بوستانلارنى لەتايىف گۈللەرى بىرلە پىراستە ئەيلەر ئېردى.
— قىدىرخان يەركەندى.

لەتايىف تەبئ — نازۇك مىجەز، نازۇك خاراكتېر.

لەتايىف دەرج قىلماق — لەتىپلەر قەيد قىلماق، ئېيتماق.

لەتتە [لته] (پ) لاتا، رەخت؛ ماتا پارچىسى:
ئاسمان كۆك لەتتەسىغە چىرماغاندەك مەھرنى،
بىر قارا رەنگىن ئىچىدە دۇررى پىنھاندۇر كۆزۈم.
— گۈمام.

لەتىف [لطيف] (ئە) نازۇك، مۇلايىم؛ گۈزەل، كېلىشكەن؛ نەپىس؛ يېقىملىق؛ پاكىز، پاك ـ غۇبارسىز:
ھەجرىدىن يەتتە ئاتابى نالەسى كۆككە نە ئەيب،
چۈن تاپىلماس دۇنيادا ئول ماھى پەيكەردى لەتىف.
— ئاتابى.

بېرىپ ئىككىسىگە ياكى جامەلەر،
غىزايى لەتىف خورۇ ئاشامالەر.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

لەتىفە [لطيفه] (ئە) 1) «لەتايىف» قا قارالسۇن. 2) ياخشىلىق:
ئىلاھا تەڭرى قىلغاي بىر لەتىفە،
كى تاپقاي بۇ شەرەفنى ئول شەرىفە.
— لۇتفى.

لەجاج [لجاج] (ئە) مەھكەم تۇرۇش؛ جىددىيلىك:
قاقىل نەۋائىي ئۇشبۇ ئىشكنى لەجاج ئىلە،
كىم سابىت ئولدى فەقرده مەزمۇنى «مەن قەنەئى.»
— نەۋايى.

لەچەك [لچک] رومال، لېچەك:
تۇك ئۆزرە ئايدىنۇ ئايدىنده سۇبھ ئېركىنمۇ،
ۋەيا ساچىڭدە بۇرۇنچەك ئۆزە لەچەكمۇ ئىكىن؟
— نەۋايى.

لەخت [لخت] (پ) بۆلەك، پارچە.

لەخت ـ لەخت — پارچە ـ پارچە، بۆلەك ـ بۆلەك.

لەختە [لخته] (پ) پارچە-پارچە، زىدە، «لەخت» كە قارالسۇن:
ھۇسنىڭە زىنەت بېرىپ قىلدى يۇرەكنى لەختە قان،
تۆكتى قانىم ساھىبى لۇئلۇئ مەرجانىمغە ئايت.
— غەربى.

لەخشە [لخشه] (پ) 1) پارچە ـ پارچە، زىدە، «لەخت» كە قارالسۇن:
يوق ئېرسە، ئاھۇ فەرياد ئەيب ئەمەس، چۈن لەخشەدۇر جىسمىم،
قەدىم تاقويدى ئىشقاڭ دۇرلارىم فاش ئەتتى كۆز بال ھەم.
— گۈمنام.

2) ئۆچقۇن، يالقۇن، ئوت، چوغ:
بە ناگاھ كەلدى گۈلنى كۆردى بۇلبۇل،
ئاچىلىپ لەخشە يەكلىغ ھەر قىزىلگۈل.
— خىرقەتى.

لەخشەئى چوغ — كۆيۈپ تۇرغان، يالقۇنلاپ تۇرغان چوغ:
بولۇپ ئىشق ئىچرە بۇلبۇل زارى ئەبتەر،
ئىچىدۇر لەخشەئى چوغ، تاشى ئەخكەر.
— خىرقەتى.

لەدۇن [لدن] (ئە) غايىۋى، ئىلاھىي، «لەدۇننىي» گە قارالسۇن:

نۇش قىلىپ جامى مەيۇ لالەگۇن،
مەۋج ئۇرۇپ كۆڭلىدە ئىلمى لەدۇن.

— زەلىلى.

لەدۇننىي [لدنى] (ئە) غايىب، ئىلاھىي:

لەدۇننىي ئۇلۇم — غايىب ئىلىم، ئىلاھىي ئىلىملەر.

لەرز [لرز] (پ) تىترەش، قىمىرلاش، لەرزە:

دەپدىلەركى، بىر نەۋئ يەردۇر بۇ مەرز،
كى سالۇر تەسەۋۋۇر ئانى جانغە لەرز.

— نەۋايى.

لەرزان [لرزان] (پ) تىترىگەن؛ جاراڭلىق، يېقىملىق، لەرزان:

بولۇپ گۇل بۇلبۇلى زارىغا نازان،
ئېگىلۇر ھەر تەرف چۇن بىد لەرزان.

— خىرقەتى.

لەززات [لذات] (ئە) [بىرلىكى: لەززەت] «لەززەت» كە قارالسۇن؛ لەززەتلەر، خۇرسەنلىكلەر، ئەيشۇ ئىشرەتلەر:

جەھان لەززاتىنى شىرىن كۆرەرسەن لېك بەندىگدر،
گىرىفتار ئولما، ۋاقىق بولكى قەيدۇ قەند ئېرۇر مانەند.

— نەۋايى.

لەززەت [لذت] (ئە) تەملىك، تاتلىق، شىرىنلىك؛ ھۇزۇر ـ ھالاۋەت:

يار ۋەسلىن ئىزدەسەڭ قويغىل بۇ ئالەم لەززەتىن،
رەنجى چەكمەي گەنج تاپماي كىم سەفا بولدى دەرىخ.

— شەۋقى.

لەززەت تاپماق — لەززەتلەنمەك، راھەتلەنمەك.

لەززەتى جىسمانىي — جىسمانىي لەززەت.

لەززەتى لەئلى شەكەر — شېكەردەك تاتلىق، شېكەرـ دەك شېرىن، ئاجايىپ تاتلىق.

پەرتەۋى ھۇسنۇڭ قەمەرمۇ، لەززەتى لەئلى شەكەر،
بولۇبان شىرىن سەمەر ھەر سۆزىدىن ھاسىل يېگىت.

— ئەرشى.

لەززەتى ۋەسلى — قوشۇلۇش لەززىتى:

گەر يىراق تاشلارسە ئول ھەم، خوب ئېرۇر، دەر ھېچكىم،
بىلمەس ئېردى لەززەتى ۋەسلىڭنى ھىجران بولماسا.

— ئەرشى.

لەزىز [لذيذ] (ئە) لەززەتلىك، مەززىلىك:

ئارەزى رەخشان، ساچى سۇنبۇل، كۆزى بادامى تەر،
ھەر سۆزى قەندىن لەزىزراق، شەككەر ئەفشان سەنمۇسەن.

— موللا سالىھ.

پىستە ئاغزىنىڭ ئىچىدە تىشلەرى دۇردانەدۇر،
سۆزلەرى قەندىن لەزىز، شىرىن گۇفتار ئەيلەگەچ.

— نەۋبەتى.

لەشكەر [لشكر] (پ) ئەسكەر، قوشۇن، لەشكەر:

خالى خەتتىنىڭ سىپاھىدىن جەھانگىر ئولدى يار،
ۋەرنە شاھ ئىقلىمىنى ئالغايمۇ لەشكەر بولماسا.

— زەلىلى.

لەشكەرى نەززارە — لەشكەرلەرنى تاماشا قىلىش:

دېمە كويىدا ھەرسارى ئاچىلغان نەرگىسى شەھلا،
سەرا ـ سەر رەھگۇزارىن لەشكەرى نەززارە ياستانمىش.

— ئەرشى.

لەشكەرى يەغما — ئەسكەرلەرنىڭ بۇلاڭ ـ تالىڭى، بۇلاڭچى ئەسكەرلەر:

داغلىغ كۆڭلۇم تالاشقان ئاش ئىلە كۆزلەرگە،
پۇللۇق ئۇي ئۇزرە بۇ كۇلگەن لەشكەرى يەغمانى كۆر.

— ئەرشى.

لەشكەر ئارا [لشكرآرا] (پ) غالىب، يەڭگۈچى؛ جەڭدە قوشۇن سېپىنى تەرتىپكە سالغۇچى:

چۇ كۆڭلى بولۇپ تېنچ، يۇز تەغزەن،
بارى لەشكەر ئارايۇ لەشكەر شىكەن.

— نەۋايى.

لەشكەرشىكەن [لشكرشكن] (پ) جەڭچى؛ سەپ بۇزار؛ غالىب:

بارىن ھازر ئەتتى تۇزۇپ ئەنجۇمەن،
دېدى ئەنجۇمەن سازى لەشكەرشىكەن.

— نەۋايى.

لەشكەركەش [لشكركش] (پ) لەشكەر بېشى، قوماندان سەركەردە:

مۇربىدى مۇخلىسىڭدۇر ھەر بىرى لەشكەركەشى ئەرۇاھ،
ھىدايەت قىلغالى گۇمرەھلەرنى قۇتبى جەھان دەرلەر.

— زەلىلى.

لەغۇ [لغو] (ئە) بىمەنە، بىھۇدە، بىكار؛ ئەرزىمەس، كېرەكسىز.

لەغۇ قىلماق — بىكار قىلماق.

لەفز [لفظ] (ئە) سۆز، ئىبارە؛ تىل:

ئەدەب بىرلە بانۇغە بەردى جەۋاب،
كى ھەر لەفزى ئانىڭ چۇ دۇررى خۇشاب.

— ئا. نىزارى.

ھۇر ۋەسلى بىرلە ئۇچماق قۇشلاردىن لەفزىن دېمەي،
گاھى ـ گاھى شۇەئى شىرىن زەبانىم بىلسە بەس.

— ئەرشى.

لەفز بەلەفز — سۆزمۇ سۆز.

لەفز بىناسى — سۆز تۇزۇلۇشى؛ ئۇسلۇپ.

لەفز جسمى — يېزىق كۆرۈنۈشى.
لەفزى رەڭگەن — گۈزەل، يېقىملىق سۆز، مەزمۇنلىق سۆز.
لەفزى مۇھەببەت — شېرىن سۆز.
بىلىڭ تۆرت ھەرف ئېرۇر لەفزى مۇھەببەت،
ئانىڭ ھەر ھەرفىن ئەتتىم ھەفتە قىسمەت.
— خىرقەتى.

لەففاز [لفاظ] (ئە) 1) سۆز ئۇستىسى، سۆزمەن، ناتىق. 2) ئەزمە:
كۆڭۈل ئاللىدە غەمىن قىلما تەلەففۇز، تىلكىم،
يەتكۈرۈر ئەھلى مەئانىيغە مەلالەت لەففاز.
— نەۋائى.

لەقەب [لقب] (ئە) لەقەب، نام، ئاتاق؛ سۈپەت:
ئاتى خىسرەۋ، لەقەب ئاتىغە پەرۋېز،
بۇ ئاتۇ بۇ لەقەب شۇھرەت قىلىپ تېز.
— نەۋائى.

لەقۋە [لقوه] (ئە) لەقۋا، پالەچ؛
مەۋلانا قۇدىسى... ئاغزىدا لەقۋە مەرەزى بار ئىدى.
— نەۋائى.

لەك [لک] (پ) يۈزمەك:
كى ھېساب ئىچرە بار ئىدى ئون لەك،
ھەر لەكى ئون تۈمەن كېلىپ بىشەك.
— نەۋائى.

لەكەد كوب [لكدكوب] (پ) تېپىك يېيىش؛ ئاياغ ئاستى بولۇش، پايمال بولۇش:
لەكەد كوبى زەماندىن يۈز مەلالى،
بولۇپ ئالەم ئېلىنىڭ پايمالى.
— نەۋائى.

لەكەن [لكن] (پ) «لەگەن»گە قارالسۇن.
لەكنەت [لكنت] (ئە) دۇدۇقلاش، دۇدۇقلۇق، تىل تۇتۇلۇش، كېكەچلىك:
كى ھەر نېچەكىم دىققەتى باردۇر،
تەلەففۇز ئارا لەكنەتى باردۇر.
— نەۋائى.

لەگەد [لگد] (ئە) تېپىك:
لەگەد قىلماق — تەپمەك، تېپىپ ئەزمەك (يانجىماق).
لەگەد كوب [لگدكوب] (پ) «لەكەد كوب» قا قارالسۇن:
بۇ نەۋائى دىماغى ئىچرە ئوتۇب،
كۆڭلىنى جۇنۇن ئېتىپ لەگەد كوب.
— نەۋائى.

لەگەن [لگن] (پ) شامدان؛ لىگەن:
قىلسە جەھاننى قارا فۇرقەتىدىن ھىجر يار،
بۇ قەلەك ئافتابى بىزگە چۇ شەمئى لەگەن.
— زەلىلى.

يېمەككە قويۇپدۇر لەگەندە تەئام،
سۇزۇك سۇ مۇھەييا قىلىپ ياخشى جام.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

لەڭ [لنك] (پ) چولاق، ئاقساق.
لەڭ بولماق — ئاقسىماق.
لەڭ قىلماق — ئاقساتماق، چولاق قىلماق.

لەم [لم] (ئە) ئىنكارنى بىلدۇرىدىغان ئالدى قوشۇمچە:
ئەدەم ئەيلەسۇن زۇلم تەئلىمنى،
«لەمى» جەھد ئېتىپ، «لام» ئىلە «مىمنى»
— نەۋائى.

لەمئە [لمعه] (ئە) شولا، نۇر؛ «لەمەئات» قا قارالسۇن:
ئىستەدىم ھۇسنۇڭ زىياسىن، تەرك ئېتىپ كۇن لەمئەسىن،
دەھرنىڭ گۈنامەدەك گەۋھەرشۇناسى بارمۇكىن.
— گۈنام.

لەمئە ئەفگەن — شولا تاشلىغۇچى، يورۇتقۇچى؛ پارلىغۇچ.
لەمئە فىگەن — شولا تاشلىغۇچى؛ پارلىغۇچى.
لەمئە كۆرگۈزمەك — يورۇتماق؛ شولا كۆرسەتمەك.
لەمئەئى دىلجوي — دىل (كۆڭۈل) ئارزۇ قىلغان پارلاقلىق.
لەمئەئى رۇخسار — يۈزنىڭ پارلاقلىقى، يورۇقلۇقى.
لەمئەئى مېھرى خاۋەرى — شەرق قۇياشى، نۇرى؛ سۆيۈملۈك يار.

لەمەئات [لمعات] (ئە) [بىرلىكى: لەمئە] يالقۇنلار، شولىلار، پارلاقلىقلار.

لەمھە [لمحه] (ئە) بىردەم، بىر پەس؛ كۆزنى يۇمۇپ ـ ئاچقۇچە ئۆتكەن ۋاقىت:
چۇ بىر لەمھە قەۋسى قەزاھ چەكتى ياي،
تولۇۋ ئەيلەدى كەينىدىن تولۇن ئاي.
— ئا. نىزارى.

لەمىيەزەل [لم يزل] (ئە) «لايەزال» غا قارالسۇن:
ئوقۇر ئېردىلەر ئاشىقا غەزەل،
بۇ يەڭلىغ ياراتمىش ئانى لەمىيەزەل.
— مولا شاكىر.

لەمىيەزەلي [لم يزلى] (ئە) دائىمى، ئەبەدى:
ساڭادەتى لەمىيەزەلي — دائىمى بەخت، ساڭادەتلىك.

لەنج [لنج] (پ) خىرامان يۇرۇش؛ نازلىق يۇرۇش:

دېسەڭكى، فەرد ئولاي ئېلدىن، كۆڭۈلنى خالى تۇت، كى، تاق دەرلەر ئەگەر خەنج ساري ئەتسەڭ لەنج.
— نەۋائى.

لەنگەر [لنكر] (پ) 1) كېمىنى توختىتىش ئۈچۈن سۇغا تاشلىنىدىغان تۆمۈر ئىلمەك. 2) مېھمانخانا، غېرىبخانا؛ قونالغۇ، بېكەت:
بولدى نەمايان يول ئۆزره كۆرد دار،
لەنگەرۇ لەنگەرچى بىلەن ھەم مازار.
— زەلىلى.

لەھەد [لحد] (ئە) گۆر، لەھەت، يەرلىك:
مۇكسر ـ نەكسر كىرگەنده لەھەد ئىچره ياتارمەن،
ھەرنە قىلساڭ ئەي زاھىد جامى مەيدن تاتارمەن.
— مەشرەب.

لەھجە [لهجه] (ئە) ئىپادە، شېۋە؛ ئاۋاز.
بەد لەھجە — خۇنۈك، قوپال ئاۋاز.
خۇش لەھجە — چىرايلىق ئاۋاز، خۇش ئاۋاز.

لەھزە [لحظه] (ئە) بىردەم، بىرپەس، بىرئاز؛ قېتىم، دائىم:
يۈز جەفاڭۇ جەۋر ئەسبابىن تۈزەر، كۆركىم، بۇ دەھر،
خاتىرىم خۇررەملىغىن ھەر لەھزەكىم ياد ئەيلەمىش.
— ئەرشى.

يۈرۈپ لەھزە خەلقى زەمانە بىلە،
كى باردىم قاشىغە بەھانە بىلە.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

لەھزە ـ لەھزە — بىردەم ـ بىردەم؛ ھەر دائىم؛ دەممۇدەم:
لەھزە ـ لەھزە ئارتادۇر دەردۇئەلەم گۈمنامغە،
ھەر نەفەسته بۇ ستەمدىن ئۇرغان ئاھى ئۆزگەدۇر.
— گۈمنام.

لەھزەئى [لحظه] (ئە) بىرقانچە مۇددەت، بىرپەس:
سوراي دەدى بارىپ ئول قۇشاڭ ھالىن،
ئىشتەي لەھزەئى شىرىن ماقالىن.
— خىرقەتى.

لەھم [لحم] (ئە) گۆش، ئەت.
لەھم پارە — 1) گۆش، ئەت پارچىسى. 2) يۈرەك.

لەھن [لحن] (ئە) [كۆپلۇكى: ئەلھان] تاۋۇش، ئاۋاز؛ قوشاق، ناۋا، ئاھاڭ:
تەلەبده ئىزدەسەلەر ھۇسنى لەھنى داۋۇددىن،
زەبۇر كەلامىدن ئول جانفەزا سەدا ئۇچرار.
— شەۋقى.

لەھن ئەيلەمەك — كۆيلىمەك، قوشاق قاتماق.
لەھنۇ ئاھەڭ — كۆيلەش، قوشاق قېتىش؛ سايراش.
لەھنى تەرەب — قوشاق؛ خۇش چاقچاق.
لەھنى داۋۇدي — داۋۇنقا ئوخشاش خۇش ئاۋازلىق.
لەھنى دىلنەۋاز چەكمەك — ساز چالماق؛ كۆيلىمەك.
لەھنى سۇرۇد — قوشاق تاۋۇشى (ئاھانگى).

لەھنىپەرداز [لحن پرداز] (ئە + پ) كۆيلىگۈچى، ساز چالغۇچى:
مۇغەننىيلەر ئانىڭدەك لەھنىپەرداز،
كى جانلەر پەردەدىن رەقس ئەيلەپ ئاغاز.
— نەۋائى.

لەھنساز [لحن ساز] (ئە + پ) كۆيلەش، قوشاق قېتىش؛ سايراش.

لەھۇ [لهو] (ئە) ئويۇن ـ كۆلكە؛ بىھۇدە ئىش:
چىقىپ ئول مەكانغە بۇ ئادەت بىلە،
قىلىپ لەھۇ بازى زەرافەت بىلە.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

ئەبلەھىدۇركىم تىلەر ئالەمدە لەھۇ ئىلە تەرەپ،
بەر قەدىم ئولغالى كىم لەۋھى مۇجەللا قىلدىلار.
— ئەرشى.

لەۋھى ئىرشادى — رۇخسەتنامە.

لەۋھە [لوحه] (ئە) [كۆپلۇكى: ئەلۋاھ] 1) لەۋھە؛ تاختا، يېزىق تاختىسى.
2) روشەنلىك؛ «لەۋھ» كە قاراڭ.

لەئب [لعب] (ئە) 1) ئويۇن، تاماشا، كۆڭۈل ئېچىش. 2) ھىيلە، نەيرەڭ.
لەئب ئاۋەر — ئويۇنچى، ئويۇن كۆرسەتكۈچى.
لەئب ئەفكەن — ئويۇنغا چۈشىدىغان، ئوينىتىدىغان؛ ئوينىغۇچى، ئويۇن كۆرسەتكۈچى، نەيرەڭباز.
لەئب ئەيلەمەك — ئوينىماق.
لەئب كۆرسەتمەك — ئويۇن كۆرسەتمەك؛ نەيرەڭ قىلماق.
لەئبۇ گىرىھ — نەيرەڭ ۋە چاقچاقلىق.

لەئل [لعل] (ئە) 1) قىزىل رەڭلىك قىممەت باھا تاش؛ قىزىل ياقۇت؛ نادىر، قىممەتلىك، تېپىلماس:
بولۇرمۇ جەھاندا بۇ يەڭلىغ لەئل،
كى قىلماسمەن ھەرگىز جەھانغە بەدل.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

جۈملە دۇختەر ئەختەر ئولسا، ئول پەرئۇش شەمسدۇر،
بارچە بەلكى لەئل ئولسا، ئول سەدەپنىڭ گەۋھەرى.
— مولا بىلال.

2) قىپقىزىل لەۋ، سۆيگىنىنىڭ لېۋى:
زۇلفى ئىرۇر شىكەن ـ شىكەن كىم، يۈزىدۇر چەمەن ـ چەمەن،

كىرپىكىدۇر تىكەن ـ تىكەن، لەئلىدە چەشم جاربدۇر.
— گۇمنام.

ھەياتى تازە ئىستەپ لەئلىگ ئارمانىن نەچە چەكتىم،
نە ئۇمرى قۇتى جان تاپتىم، نە دەردىمگە داۋا قىلدىم.
— ئەرشى.

3) ھېزەك، بويياق:
پەردەلەرى رىشتەسى ئەل جانىدىن،
لەئلىيۇ شىنگەرفى ئۇلۇس قانىدىن.
— نەۋايى.

4) مەنپەئەت:
چۇ مېتىن ئۇزاتىپ تىلىن ئۇن سالۇر،
قاتىق خارەدىن لەئلۇ ياقوت ئالۇر.
— نەۋايى.

5) قىزىل رەڭلىك مەي:
نېچۈك نۇشى مەي لەئلىڭنى ئەيلەي ئارزۇ ئەزبەس،
ھەياتى تازە جانىمغە ئىزنىگ ئۆپكەن زەمانىمدۇر.
— ئەرشى.

مەن شەرابى لەئلىدىن سەرشاردۇرمەن، ئەي رەقىب،
سەن يۇرۇرسەن تەشنالەب ئىچمەي مەيى رۇخساريدىن.
— ئەرشى.

لەئل ئەتمەك — قىزارتماق.

لەئل لەبى — «لەئلى لەب» كە قارالسۇن:

لەئل لەبىدىن كام دىل ھاسىل ئېتىمپ،
مەجرۇھ كۆڭۈل شاد بولۇپ تاپسا سەھ.
— نەۋەتى.

لەئل مەخزەنى — لەئلى كانى، خەزىنىسى؛ كۆز يېشى.

لەئل ئولماق — دۇر ۋە گۆھەر قادالغان تاجغا ئوخشىماق.

لەئلۇ سىيمەن — قىزىل ياقوت ۋە كۈمۈش:

تەلەب كۆردى سابا ئۇشبۇ چەمەننى،
ساچىپدۇرلار مەگەر لەئلۇ سىيمەننى.
— خىرقەتى.

لەئلى ئابدار — تىنىق، پارلاق لەئلىسى، ساپ، تازا لەئلى.

لەئلى ئاتەشناك — 1) ھارارەتلىك، جەزبىلىك، ئۆتكۈر سۆز. 2) چوغدەك پارقىراپ تۇرغان لەئلى، پارلاپ تۇرغان لەئلى؛

لەئلى ئاتەشىن — ئوتلۇق، چاقناپ تۇرغان لەئلى؛ قىزىل لەئلى؛ قىزىل لەۋ:

لەئلى ئەھمەرىن — 1) قىزىل لەئلى. 2) قىزىل مەي.

لەئلى بەدەخشان — بەدەخشاندىن چىقىدىغان ئەڭ ساپ لەئلى، بەدەخشان لەئلىسى، قىممەت باھا تاش:

لەبلەرىڭغە باردۇرۇر لەئلى بەدەخشان ئېھتىياج،
ئارەزىڭنى كۆرگەلى خۇرشىدى تابان ئېھتىياج.
— قەلەندەر.

لەئلى پەيكانى — كامان ئوقىنىڭ تىغىغا ئوخشاش تاراشلانغان لەئلى.

لەئلى جانبەخش — جان بېغىشلىغۇچ، ھاياتبەخش ئەتكۈچى قىزىل لەۋ:

كۆڭۈل مىرئاتى ئىچرە جىلۋەگەردۇر لەئلى جانبەخش،
مەسىھا ئۇرما دەم يەنى مۇكەددەر ئەيلەمە كۆزگۈ.
— سەبۇرى.

لەئلى جانپەرۋەر — «لەئلى جانبەخش» كە قارالسۇن:

لەئلى جەۋھەر — ئەڭ قىممەت ياقوت:

كۆزگەچ لەبىدىن بولۇپدۇر ھەيران،
تاغ ئىچرە قاچىپدۇر لەئلى جەۋھەر.
— مۇللا سالىھ.

لەئلى خەندان — مەشۇقەنىڭ تەبەسسۇملۇق لېۋى؛ كۈلۈپ تۇرغان لەۋ؛ كۈلكە يۈگۈرگەن لەۋ:

ئابى ھەيۋان نېگە جىلۋەئى خىزى مەسىھە،
قىلماغاي ھەددىن ئاشىب ئول لەئلى خەندان بىرلە بەھس.
— ئەرشى.

قايسى گۈلشەن گۈلبۇنى سەرۋى خۇرامانىڭچە بار،
قايسى گۈلبۇن ئۇزرە غۇنچە لەئلى خەندانىڭچە بار.
— گۇمنام.

لەئلى دۇربار — ئەڭ قىممەتلىك، مەنىلىك سۆز قىلغۇچى:

كۆرمەدىم كۆڭلۈم ئالۇرغە سەن كەبى يارى يەنە،
خەستە جانىم تىرگۈزۇرگە لەئلى دۇربارى يەنە.
— ئەرشى.

لەئلى رەخشان — تازا، تىنىق مەي، قىزىل مەي:

سۆيۈنۈپ دەرمەن ئانىڭكىم رەۋزەئى جەننەتدۇرۇر،
دەۋزەخ ئەر ئىچىندە بولسام لەئلى رەخشانىم بىلە.
— قەلەندەر.

لەئلى رەۋان — ئاققان، ئېقىۋاتقان قان؛ قىزىل مەي:

خالى خەتتىكى يۈزدەدۇر جەۋھەرىدىن ساچىپ ئاڭا،
لەئل ئۆزە لەئلىلۈككە مەن لەئلى رەۋان قاراسىنە.
— ئەرشى.

لەئلى رۇممان — «لەئلى رۇمماني» غا قارالسۇن:

لەئلى رۇممان ساچى سۇمبۇل قەدى شەمشادى جەھان،
زەئفىران ئەنبەرى ئەشھەب گۈلى رەيھان يەڭلىغ.
— شەۋقى.

لەئلى رۇممانى — ئانار دانىسىغا ئوخشاش لەئلى.

لەئلى رۇھ ئەفزا — روھلاندۇرغۇچى قىزىل لەۋ؛ «لەئلى جانبەخش» كە قارالسۇن.

لەئلى رۇھپەرۋەر — «لەئلى رۇھ ئەفزا» غا قارالسۇن.

لەئلى سەييال — قىزىل مەي.
لەئلى سىراب — مەي.
لەئلى شەكەر — «لەئلى شەككەر» گە قارالسۇن.
قان قاناتىمغە تەگۈرمەس ئېردىم ئۇشبۇ دەھر ئارا،
تۇتىدەك سەيد ئەتتى ئول لەئلى شەكەر گۇفتار شەمۈ.
— قەلەندەر.
لەئلى شەككەر — شېكەردەك تاتلىق، ياقۇتتەك قىزىل: شوخلۇقدىن ئويناشىپ جان ئالسا ھەردەم كۆزلەرى،
غەم ئەمەسدۇر جان بېرۈردە لەئلى شەككەر يارى بار.
— مەھزۇن.
لەئلى شەككەر بار — شېرىن لەۋ؛ شېرىن سۆز.
لەئلى شەھۋار — يىرىك لەئلى، قىممەت باھا تاش.
لەئلى شىرىنكار — خۇش سۆزلىگۈچى ئېغىز، لەۋ.
لەئلى كانىي — بىباھا سۆز.
لەئلى گەۋھەر بار — گۆھەر چاچقۇچى قىزىل لەۋ؛ شېرىن سۆزلۈك.
لەئلى لەب — قىپقىزىل لەۋ:
قان يۇتۇپ شامۇ سەھەر لەئلى لەبلەك ئارماندا،
بىر زەمان كىرپىكلەرىم شاخىدا مەرجان كەم ئەمەس.
— ئەرشى.
لەئلى مەرجان — قانلىق ياش.
ئاڭا چىرمالىپ ئىشقى پېچان كەبى،
كى سىمىت ئەيلەگەن لەئلى مەرجان كەبى.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.
لەئلى مەسىھ — قۇتۇلدۇرغۇچى، نىجاتكار:
مەھۇەشىم رۇخسارىدىن خۇرشىدى پەرتەۋراسى بار،
خىزر خەتتى ئاستىدا لەئلى مەسىھ ئەنفاسى بار.
— ئەرشى.
لەئلى مەھلۇل — ئېرىتىلگەن لەئلى؛ قىزىل مەي؛ «لەئلى مۇزاب» قا قارالسۇن؛
لەئلى مۇزاب — 1) ئېرىتىلگەن لەئلى؛ قىزىل رەڭلىك قىممەت باھا تاش. 2) قىزىل مەي.
لەئلى ناب — ساپ لەئلى؛ گۈزەل قىزىل لەۋ؛ ساپ قىزىل مەي:
لەئلى نابلەك چەشمەسىندە ئابى ھەيران ياشىرىپ،
دۇرجى ياقۇتىكدە ئەي جان، دۇررۇ مەرجان ياشىرىن.
— نەسىمي.
لەئلى ياقۇت — قىممەت باھالىق قىزىل ياقۇت:
گەرچە نارەنجى كىيىپدۇر، ئەي قەلەندەر دىلبەرلىك،
بار قۇلاقىدا ئانلىك ھەم لەئلى ياقۇب ئابدار.
— قەلەندەر.
لەئلى يەكدانە — يىرىك، قىممەت باھا لەئلى.
لەئلى يەمەن — يەمەندىن چىقىدىغان ياقۇت، يەمەن ياقۇتى:
باغرىمغە غەمىلىك تىغى يەتكەچ كۆز ئاقىزغان قان،
ياقۇت ئىلە مەرجاندۇر يا لەئلى يەمەن سەنسىز.
— گۇمنام.
لەئل فام [لعل فام] (ئە + پ) «لەئلگۇن» غا قارالسۇن.
لەئلگۇن [لعل گون] (ئە + پ) 1) لەئلى رەڭلىك، قىزىل. 2) قانغا بويالغان:
سىنان ئوڭ قولىنىدە نېچۇك كىم سۇتۇن،
سول ئېگىنىدە قالقان كېلىپ لەئلگون.
— نەۋائى.
لەئلۇەش [لعل وش] (ئە + پ) لەئلى سىمان؛ قىزىل قان ئارىلاش:
سارىغ ژەرەق ئول ئايكەشىدىن،
ئاشىق يۈزى ئەشكى لەئلۇەشىدىن.
— نەۋائى.
لەئلىگۇن [لعل گون] (ئە + پ) «لەئلگۇن» غا قارالسۇن:
لەئلىگۇن لەبنى قىدىغان جام ئەگەر ئىلكىمدە دۇر،
نېگە قويغايمەن بۇ دەمدە لەئلى سىراب ئارزۇ.
— ئەرشى.
لەئلي [لعلى] (ئە) 1) لەئلى بىلەن بېزەلگەن. 2) لەئلى رەڭلىك، قىزىل.
لەئن [لعن] (ئە) لەنەت، قارغىش؛ «لەئنەت» گە قارالسۇن:
تەۋقى لەئن — لەنەت ھالقىسى.
تەۋقى لەئن سالماق — قارغىشقا ئۇچرىماق.
لەئنەت [لعنت] (ئە) لەنەت، قارغىش:
زىشت ئېرسە گەر ئەلدىن ياشۇرۇر رەھمەت ئاڭا،
خوب ئېرسە گەر ئەلگە كۆرگۈزۈر لەئنەت ئاڭا.
— نەۋائى.
لەئىب [لعب] (ئە) «لەئب» گە قارالسۇن.
لەئىم [لئيم] (ئە) پەس، ناكەس، خەسىس:
يەنە قەيد ئەيلەپ شەياتىن رەجىم،
خىيانەتكە تۇردى بۇ ئىككى لەئىم.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.
لەئىمى دۇنسىرىشىت — پەسكەس، ناكەس.
لەئىمى شەختكوش — پەسكەش، ھەددىدىن ئارتۇق زوراۋان.
لەئىمى مەسخەرە — رەسۋا، شەرمەندە.
لەئمۇەش [لئيم وش] (ئە + پ) پەسكەشلەرچە، ناكەسلەرچە:
خەسىس تەبقە دوستىدۇر لەئمۇەش،

گەدا شېۋەلىك ۋە رەزالەت ئانىڭ تەۋرىغە خۇش.
— نەۋايى.

لەئىن [لعين] (ئە) لەنىتى، قارغىش ئۇرغان، مەلئۇن:
بەس تەكەببۇر ئەيلەدىڭ، قالدىڭ لەئىن ۋابەستەسى،
فەتھۇ نۇسرەت تاپقالى قىلغان مۇناجاتىڭ قېنى؟
— مەشرەب.

كى مەسئۇدنى كۆردى بۇ زەڭگى لەئىن،
دېدى: «كەلتۇرۇڭلار قاشمىغە يەقىن!»
— ئا. نىزارى.

لەيل [ليل] (ئە) كېچە، تۈن:
زۇلفىدىن ئولدى كۈن كېچە، ھۇسنىدىن ئولدى تۈن يارۇق،
زۇلفۇ يۈزى مەگەر ئانىڭ لەيل بىلە نەھاربدۇر.
— گۈمنام.

لەيلۇ نەھار — تۈن ـ كۈن، كېچە ـ كۈندۈز:
لەيلىنىڭ ھالى زەبۇندۇر يار ئۈچۈن لەيلۇ نەھار،
ئەيلەگىل يارەب ماڭا مۇشكۈلنى ئاسان بۇ كېچە.
— ئا. نىزارى.

لەيلەتۈل ـقەدر [ليلةالقدر] (ئە) رامزان ئېيىنىڭ 26 ـ كۈنىدىن 27 ـ كۈنىگە ئۆتەر كېچىسى مۇبارەك كېچە ھېسابلىنىدۇ؛ قەدىر كېچىسى:
ئىككى گىسۈسى ئىككى لەيلەتۈل ـ قەدر،
بۇ يەڭلىغ ئىككى لەيل ئىچرە يۈزى بەدر.
— نەۋايى.

لەيلەتۈل ـ مېئراج [ليلةالمعراج] (ئە) مېئراج كېچىسى (مۇھەممەت پەيغەمبەرنىڭ يەتتىنچى ئاسمانغا چىققان كېچىسى):
زىھى باشىڭ ئۈزە ئۆش ـ شەمس زېۋەرىدىن تاج،
ساچىڭ سەۋادىدە ئەفسەرى لەيلەتۈل ـ مېئراج.
— نەۋايى.

لەيلەن [ليلا] (ئە) كېچىسى، تۈندە:
گىسۈڭۈ يۈزۈڭ سۈنبۈلىيۇ بەرگى گۈلىدىن،
دېۋانە مېنۇ شىفتە لەيلەن ۋە نەھارا.
— نەۋايى.

لەيلۇەش [ليلى وش] (ئە + پ) لەيلىگە ئوخشاش:
يا يولۇقۇپ ماھرۇخى دىلكەشى،
دەشتى مەلاھەت ئارا لەيلۇەشى.
— نەۋايى.

لوقمە [لقمه] (ئە) «لۇقمە» گە قارالسۇن:
ياتىپ لوقمە قىلسۇن گۆرستان ئارا،
بولۇپدۇركى بەختى قازاندەك قارا.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

لوك [لوک] (پ) 1) يوغان، گەۋدىلىك، قوپال. 2) ئېغىر؛ «لۈك» قا قارالسۇن. 3) تۆگە.

لولە [لوله] (ئە) بويۇن؛ ئىدىش، قاپاقلارنىڭ بوينى:
ئەي ھەكىم، ئالغىل سۇراھى لولەسىدىن پەختەكىم،
سۇد ئېرۇر قانىن نېچە دەفئ ئەتسە مەھرۇرى دىماغ.
— نەۋايى.

لولى [لولى] (ئە) 1) لولى، ھىيلىگەر، قۇۋ. 2) قارا كۆز، قارا چاچ گۈزەل، شوخ يار:
لولىيى سىياھروي — قارا يۈزلۈك لولى؛ شوخ؛ بەھا. يا.

لولىكۈش [لولى كش] (ئە + پ) لولىنى رام قىلىدىغان:
نەۋائىي بولدى لولىكۈشكى، كەلمىش ئاڭا لوكى خەش،
ئانى بىر جامى لولىكۈشكى، لولى تۇتسە بىر ساغەر.
— نەۋايى.

لولىۋەش [لولى وش] (ئە + پ) لولىغا ئوخشىغان؛ گۈزەل، شوخ:
شەمئ چاپۇكلۇك ئارا لولىۋەشمغە يەتمەدى،
دۇددىدىن ھەر نەچەكسم قىلدى مۇتەررا پارچەمنىڭ.
— نەۋايى.

لوۋم [لوم] (ئە) مالامەت قىلغۇچى، مالاللىق كەلتۈرگۈچى:
كى بۇ لوۋم نەفسىگە بەندە دۇرمەن،
گۇنەھ بىسياربدىن شەرمەندەدۇرمەن.
— خەراباتى.

لۇئاب [لعاب] (ئە) تۈكۈرۈك، شال (ئېغىز بوشلۇقىدىكى سۈيۇقلۇق).

لۇبىيا [لوبيا] (ئە) بېسى پۇرچاق، بېسىمۇق:
پىياز ئوتياشلىق ئىچرە جىلاۋدار،
پەتىنگان ئالدىدا لۇبىيا جىلۋەدار.
— زەلىلى.

لۇت [لوط] (ئە) لۇت (ئىسىم، لۇت پەيغەمبەر)؛
لۇت ئوغلى — لۇت پەيغەمبەرنىڭ ئوغلى.

لۇتق [لطف] (ئە) [كۆپلۈكى: ئەلتاف] مېھرىبانلىق، مۇلايىملىق، رەھىمدىللىك؛ ياخشى مۇئامىلە، مەرھەمەت، شەپقەت:
خاھ ئۆلتۈر، خاھ تىرگۈز لۇتفۇڭۇ قەھرىڭ بىلە،
ھەرنە قىلساڭ سەن بىلۈرسەن، مەندە يوقتۇر ئىختىيار.
— گۈمنام.

لۇتف ئەتمەك — «لۇتق ئەيلەمەك» كە قارالسۇن:
نى ئۈچۈن مەن بولمايىن ئالەم ئىچىنىدە پادشاھ،
لۇتفى ئېتىپ ئول دىلرەبا ئۆزىنى مېھمان ئەيلەدى.
— قەلەندەر.

لۇتف ئەيلەمەك — ياخشىلىق قىلماق، مېھرىبانلىق قىلماق، مەرھەمەت كۆرسەتمەك:
خىرامىڭ چاغى لۇتف ئەيلەپ نە بولغاي پايمال ئەتسەڭ، ماڭا بەسكىم تەمەننادۇر كويۇڭدا خاكى پا بولماق.
— ئەرشى.

لۇتف قىلماق — «لۇتف ئەيلەمەك» كە قارالسۇن.
ماڭا لۇتف قىلدى خۇدايى ئەزەل،
بۇ ھالەتدە يۈزلەندى شەھگە كېسەل.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

لۇتفۇ تەرەھھۇم ئەيلەمەك — مېھرىبانلىق، ياخشىلىق قىلماق:
ماڭا لۇتفۇ تەرەھھۇم ئەيلەپ، ئەي دىلبەر، رەقىبسىمنى، غەمۇ دەردۇ ئەلەم، رەشك ئوتىنى جانىغە قويماسسەن.
— قەلەندەر.

لۇتفۇ تەۋفىق — غەمخورلۇق، مېھرىبانلىق:
«ھي» ھىدايەت، لۇتفۇ تەۋفىقىن ھەم ئۇممىدۋار،
ھۇد ھۇدىغە سەير ئېتەر باغۇ بەھرىم سەنمۇسەن؟
— مۇللا سالىھ.

لۇتفۇ شەفائەت — ھىمايە قىلىش، غەمخورلۇق، مېھرىبانلىق.
ۋۇجۇدى مەجمەئۇل - بەھرەين رەھمەتدىن تاپىپ تەركىب، بىجىز لۇتفۇ شەفائەت ئىستەسەڭ يوق ھەر قايان ئاندا.
— ئەرشى.

لۇتفۇ كەرەم — رەھىمدىل، مېھرىبانلىق:
بېرەر لۇتفۇ كەرەمدىن رەھىم ئېتىپ ھالىمغە باققايسەن، نەچە دەردۇ غەمىڭدىن، ئەي مەھى تەرار، يىغلارمەن.
— قەلەندەر.

لۇتفۇ مۇھەببەت — مېھرىبانلىق، ياخشى كۆرۈش:
ئېتابى شوخدا كۆردۈم بەسى لۇتفۇ مۇھەببەتلەر، نەدەي ئەمدىكى لۇتفى مېھرىباندىن ئاسراغىل، يا رەب.
— ئەرشى.

لۇتفۇ ئېھسان — ياخشىلىق ۋە ياردەم:
ئۆرتەمەس ئېردى كۆڭۈلنى داغى ھىجران كاشكى، قىلماس ئېردىڭ بۇ قۇلۇڭغە لۇتفۇ ئېھسان كاشكى.
— قەلەندەر.

لۇتفۇ ئىنايەت — مېھرىبانلىق، غەمخورلۇق.

لۇتفى ئالىي — ئالىي، يۇقىرى مەرھەمەت.

لۇتفى ئەمىم — ھەممىگە تەڭ ياخشىلىق قىلىش:
ئەرشى ھەم نەمەد ئەمىس، چۈنكىم ئېھرۇر لۇتفۇڭ ئەمىم، بارچە جۇرم ئەھلىدىن ئانىڭ جۇرمى گەرچە كەم ئەمەس.
— ئەرشى.

لۇتفى تەبئ — ئوچۇق كۆڭۈللۈك، مۇلايىم.

لۇتفى خاس — ئالاھىدە، خاس مەرھەمەت.

لۇتفى دىلنەۋازى — دىل، كۆڭۈل تارتىدىغان مېھرىبانلىق.

لۇتفى مەقال — مۇلايىم، يېقىملىق سۆز.

لۇتفى مۇۋفىرىت — ناھايىتى زور مەرھەمەت، ئالاھىدە مەرھەمەت؛

لۇتفى ئىلاھ — ئاللا مەرھىمىتى، ئىلتىپاتى.

لۇتف نەما [لطف نما] (ئە + پ) مېھرىبانلىقنى ئىزھار قىلغان خەت، پۇتۇك:
يەر ئۈپۈپ رەھرەۋى جەھانىپەيما،
دېدى: كى ئەي كامرانى لۇتف نەما.
— نەۋائى.

لۇتف ئامىز [لطف آميز] (ئە) مەرھەمەتلىك:
... لۇتف ئامىز ئەلفازغە قەھر... قاتغانى...
— نەۋائى.

لۇججە [لجه] (ئە) 1) دېڭىز، دەريالارنىڭ ئەڭ ئاستى، چوڭقۇر جايى؛ گىرداب. 2) ئەڭ ئېگىز چوققا، ئېگىزلىك. 3) گۈرۈھ، توپ؛ توپلام.

لۇغات [لغات] (ئە) [بىرلىكى: لۇغەت] «لۇغەت» كە قارالسۇن.

لۇغەت [لغت] (ئە) سۆز؛ لۇغەت (مەلۇم تىلدىكى سۆزلەرنى يىغىپ ۋە ئۇنىڭغا ئىزاھات بېرىپ، مەلۇم مەقسەت ۋە پرىنسىپقا ئاساسەن تۈزۈلگەن سۆزلەر توپلىمى).

لۇغەز [لغز] (ئە) «لۇغز» غا قارالسۇن:
ۋە ئاندا ھەر نەۋئ نەزم ئەسنافىدىن، مىسلى مۇقەتتەئات ۋە رۇبائىيات ۋە مەسنەۋىي ۋە تەرىخ ۋە لۇغەز.
— نەۋائى.

لۇغز [لغز] (ئە) تېپىشماق، مەنىسى يوشۇرۇن سۆز.

لۇغۇز [لغز] (ئە) «لۇغز» غا قارالسۇن.

لۇقمە [لقمه] (ئە) بىر يۇتۇم (بىر قوشۇق) يېمەكلىك؛ بىر ئوتلام سۇ؛ بىر پارچە گۆش:
بۇ يەڭلىغ دەرەندە ئىچەي دېسە سۇ،
ئالىپ قۇيرۇغىدا قىلىپ لۇقمە بۇ.
— ئا. نىزارى.

لۇقمەخور [لقمەخور] (ئە + پ) ئوزۇقلانغۇچى، يېگۈچى:
بىر لۇقمەغە مەن بولۇپ بەلاكەش،
بىر لۇقمەخور ئالمە ئەساكەش.
— نەۋائى.

لۇقمەگاھ [لقمەگاه] (ئە + پ) قەبرىن، قورساق، ئاشقازان:
چۇ پشتى ئەيلەگەي بىر لۇقمەگى خام،

بىرىپ ئۆز لۇقمەڭاھى ئىچرە ئارام.

— نەۋايى.

لۇك [لوك] (پ) بىچارە، كۇچسىز، سۇس، ئېغىر:

يەنە بىر ئۇستادى سابۇك ئېردى،
كى ھەم لۇك، سەئىتى ھەم نازۇك ئېردى.

— نەۋايى.

لۇل [لول] (ئە) ئۇياتسىز، ھاياسىز.

لۇئلاب [لعاب] (ئە) «لۇئاب» قا قارالسۇن.

لۇئلۇئ [لؤلؤ] (ئە) گۆھەر، ئۇنچە ـ مەرۋايىت:

يۇزۇك دەۋرىندە كۆزلەرىم گەھى لەئلۇ گەھى لۇئلۇئ،
چىقارۇر، كۆرسە بۇ سەنئەت، ئۇيالۇر بەھرۇكان، ئەي جان.

— سەككاكى.

كۆرمىشەم مەشھۇرى نەزمىنى سەدەفدىن قەدىرسىز،
كىم لەتافەتدە نەۋائى نەزمىنى لۇئلۇئ كۆرۇپ.

— مەشھۇرى.

لۇئلۇئ فىشان — گۆھەر، ئۇنچە ـ مەرۋايىت تارقاتقۇچى، چاچقۇچى.

لىبك [ليك] (پ) ئەمما؛ شۇنچىكى؛ لېكىن:

دېمەك لىبك ئەبرۇلەرىڭ تاقىنى ياد ئەتكەن زەمان،
ئاقار ئاندا غكىم ياشىم ئۇستىمدە گەردۇندەك ھۇباب.

— ئەرشى.

ھېچ كىشى مەندەك سېنىڭ ئىشقىڭدا شەيدا بولمادى،
چىقتى مەجنۇن، لىبك مەندەك ئەلگە رەسۋا بولمادى.

— قەلەندەر.

لىمۇ [ليمو] (پ) 1) لېمون:

فەۋاكىھ بەزم ئارا لىمۇۋۇ نارەنج،
بىھى كۆرگەچ ئانى كۆرمەي يەنە زەنج.

— نەۋايى.

2) لېمون رەڭ، سېرىق رەڭ، سېرىق.

لىباس [لباس] (ئە) 1) كىيىم، لىباس؛ سوۋغا، تارتۇق:

كىيىپ ئالا ـ يېشىل ھەررەڭ لىباسىن،
نەمايىشقا بەلەند ئەيلەپ ھەۋاسىن.

— خىرقەتى.

بىرىپ فوتە بىرلە چىرايلىق لىباس،
لىباسىمنى بىر بىر قىلىپ ھەم مىساس.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

2) سۆز، ئىبارە؛ ئاجايىپ مەنىلىك سۆز:

شاھىدى مەئنىغە ئەرشى كىمدۇرۇپ تۇرلۇك لىباس،
كۆرگۈزەي ئەمدى خىرەد ئەھلىغە سېئىرىتسازلىق.

— ئەرشى.

لىباسى ئافىيەت — ساقلىق كىيىمى؛ بەخت كىيىمى:

بەرەھنە بولغايىن بۇ قۇلزۇمى ۋەھدەتدە سۇ يەكلىغ،
لىباسى ئافىيەت بىرلە ئۆزۇم ئەۋزارە ئەيلەرمەن.

— زەلىلى.

لىباسى بەلەند — ئېسىل كىيىم:

كېيىپدۇر بويغە لىباسى بەلەند،
كۆرۈنگەي زەرف ئەل كۆزىگە پەسەند.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

لىباسى گۈلگۈن — گۈل رەڭلىك كىيىم، قىزىل كىيىم:

كېيىدىڭ نەچە كۇن لىباسى گۈلگۇن،
ئاندىن بىرى كۆزلەر ئولدى پۇرخۇن.

— ئەرشى.

لىباسات [لباسات] (ئە)[بىرلىكى: لىباس] كىيىملەر، «لىباس» قا قارالسۇن:

بولماسام لايەقلىلۇ مۇنداق لىباسات ئولماسا،
تۇشمەكىم ئايرۇ نە مۇمكىن ساغەرۇ پەيمانەدىن.

— نەۋايى.

لىجام [لجام] (ئە) يۇگەن، تىزگىن:

خاجە تەئزىم ئىلە قىلدىلەر سەلام،

كۆزگە سۈرتۈبان ئۈزەنگۈ ھەم لىجام.
— زەللى.

لسان [لسان] (ئە) تىل، سۆز.
لسان ئاغرىغى — دىل رەنجىشى، خاپچىلىق.
لسانۇت ـ تەير — قۇش تىلى.
لسانۇل ـ غەيب — غايىبتىن كېلىدىغان ئىلھام، ئىلھامي ئىلھام.
لسانى غەيب — غايىب تىل:
لسانى غەيبگە سەن پەرەۋى قىلالماس سەن،
زەللى شوخلۇقۇڭ تۇتتى، مەرھەبا قىلايىن.
— زەللى.
لسانى ئۇد — ئۇد تىلى؛ ئۇد چالغۇسىنىڭ ئاۋازى.
لسانى ھال — تاشقى ھالىتىدىن ئىچكى مەنىسىنى بىلدۈرۈش؛ ئاشكارا بولۇش؛ تاشقى ھالىتى ئارقىلىق ئىچكى ھالىتىنىڭ ئاشكارا بولۇشى.

لىف [لف] (ئە) خورما دەرىخىنىڭ پوستى (قوۋزىقى) ۋە ئۇنىڭدىن ياسالغان يىپ:
يۈزى رەڭگى خورما مەسىلىك كەسىق،
مەھاسىن نامۇدارى خورمايۇ لىف.
— نەۋائى.

لىقا [لقا] (ئە) ئۇچرىشىش، كۆرۈنۈش؛ دىدار:
مالۇ پەرزەندىنى ئول كۆرگەي بەقا،
كۆرمەگەي مەھشەر كۈنى ھەرگىز لىقا.
— خەراباتى.
لىقا مۇمكىن ئەمەس تەجرىد ھاسىل قىلمايىن، ئەرشى،
خەزان بەرگى كەبى بەرباد ئەيلەي ھەرنە بارمىنى.
— ئەرشى.
لىقا تاپماق — «لىقا كۆرگۈزمەك» كە قارالسۇن.
لىقا جۈي — ئۇچرىشىشنى، كۆرۈشۈشنى خالىغۇچى:
ھۇسنۇڭگە ھەمە ئىبرۇر دۇئاگۈي،
مىڭ كۆز ئاچىبان ھەم لىقا جۈي.
— مەشھۇرى.

لىقاسىگە مۇشەررەف بولماق — دىدار كۆرۈشمەك، ئۇچراشماق.
لىقا كۆرگۈزمەك — كۆرسەتمەك؛ ئۇچراشماق.

لىللاھ [لله] (ئە) خۇدا ئۈچۈن، ئەزىزلىي خۇدا؛ خۇداغا خاس:
كۆلمۇسۇپ ئاچتى جەمالىن بىر كۈن ئول ماھ ئۆزگەچە،
دەرمەن ئۆز ھالىمغە بۇ دەم، شۈكر لىللاھ ئۆزگەچە.
— ئەرشى.
ئەلمىننەتۈ لىللاھ — مىننەت قىلماقلىق خۇداغىلا خاس.

لى مەئەللاھ [لى معلله] (ئە) ئاللا بىلەن خاس بىللە بولۇش ۋاقتى، ئاللا بىلەن ئۇچرىشىش ۋاقتى:
باقا تاپتى فەنادىن ئەمدى ئۆزلىمەك مۇمكىن ئىبرىمەسدۇر،
بۇ گۈمنام لى مەئەللاھ ۋەقتىنى تاپتى كامالىڭدىن.
— گۈمنام.
ئەي ھەرىمكىم، ساڭا جۇز سەن ئاڭا مەھرەم ئەمەس،
لى مەئەللاھ، كەلدى شاھىد بەسكى بۇ مۇبھەم ئەمەس.
— ئەرشى.

لىمۇ [ليمو] (پ) «لىمۇ» غا قارالسۇن.

لىھاف [لحاف] (ئە) يوتقان، يېپىنچا؛ كىيىم.
گۈلگۈن لىھاف — قىزىل كىيىم.

لىۋا [لوا] (ئە) بايراق، تۇغ، ئەلەم:
كاكۇلى لىۋايى ئەھمەدى دەپ قىلمىشىم تەۋاق،
پەيۋەستە قاشلارىڭنى ئەجەب زۇلفىقار ئوقۇپ.
— زەللى.
بولدى چۈن زەررىن لىۋا سۇبھ ئاقلىقدىن نۇرى بار،
قىلدى ئالەم ئەرسەسىدىن قارا تۈن فەۋجى فىرار.
— تەجەللى.
بەدئىۋل ـ لىۋا — گۈزەل، نەپىس.

لىينەت [لينت] (ئە) مۇلايىملىق، يۇمشاقلىق:
تىلىدىن ئەزۇبەت دىلپىسەندىدۇر ۋە لىينەت سۇدمەند.
— نەۋائى.

م

ما [ما] (ئە) «ماۋ» قا قارالسۇن.

مائەدا [ماعدا] (ئە) ... دىن باشقا، ... دىن تاشقىرى:
مەھۇ مۇتلەق بولسە ئاناغ بادە زوردىن ئېرىپ،
قايدا قالسۇن بۇ كۆڭۈل جامىدا نەقشى مائەدا.
— ئەرشى.

مائەرەفناك [ماعرفناك] (ئە) بىز سېنى تونۇمىدۇق.

مابەئد [مابعد] (ئە) ئۇنىڭدىن كېيىنكىسى، داۋامى.
مابەئد ھېكايەت — ھېكايىنىڭ داۋامى.

مابەين [مابين] (ئە) ئارىسى، ئارىلىقى:
ئۆپۈپ تۇپراغىنى فىغان باشلادى،
كى مابەينگە ئۆزىنى تاشلادى.
— ئا. نىزارى.

مات [مات] (پ) ھەيرانلىق؛ يېڭىلىش.
مات قالماق — ھەيران قالماق؛ يېڭىلمەك.
مات قىلماق — ھەيران قالدۇرماق؛ يەڭمەك.

ماتە [مات] (ئە) ئۆلدى:
ئەشەددۇلئەزابى ئەزا بۇلغىراق،
فەقەد ماتە قەلبى مىنەلئىشتىياق.
— ئا. نىزارى.

ماتە قەددەم [ماتقدم] (ئە) ئىلگىرى ئۆتكەن ئىشلار.

ماتەم [ماتم] (پ) ئۆلگەن كىشى ئۈچۈن قايغۇرۇش، مۇسىبەت، ھازا:
كېلىپ كاشغەرغە تۇرۇپ غەم بىلە،
يارانلار ئۈچۈن بەلكى ماتەم بىلە.
— ئا. نىزارى.
ماتەم تۇتماق — ھازا تۇتماق، قايغۇرماق:
ئۇجۇدىغە ئالىپ مۇسىبەت غەمىنى،
ئەزىز گەۋھەرىنىڭ تۇتۇپ ماتەمىنى.
— ئا. نىزارى.

ماتەم زەدە [ماتم زده] (پ) ماتەملىك، قايغۇلۇق، ھازىدار.

ماتەم زەدەلىغ [ماتم زده‌لىغ] ھازىدارلىق.

ماتەم سەرا [ماتم سرا] (پ) ماتەم ئۆيى.

ماتەم كەدە [ماتم كده] (پ) ماتەم، قايغۇ ئۆيى، غەمخانا.

ماتەملىك [ماتم ليك] مۇسىبەتلىك، ھازىدار.

ماتەمىي [ماتمى] (پ) ماتەم تۇتقان، ھازىدار.
ماتەمىي زال — يولدىن ئاداشقان ھازىدار:
سۈرۈشى خەبەر بەردى بىر ھالدىن،
كى دېۋانەگە ماتەمى زالدىن.
— ئا. نىزارى.

ماجەرا [ماجرى] (ئە) 1) ئاققان نەرسە، ئېقىن.
2) يۈز بەرگەن ئەھۋال، جاڭجال، ماجىرا:
كېلىپ شەيخ كۆردى بۇرەڭ ماجەرا،
چۈ فەھم ئەيلەدى ئول كېلىپ خەلق ئارا.
— ئا. نىزارى.
ماجەرا سالماق — ماجىرا قىلماق:
يايۇشسە، ئول ئوتدىن مۇلۇ خۇشك ئارا،
ئۆچۈرمەك نەمۇمكىن سالۇر ماجەرا.
— ئا. نىزارى.
ماجەرا قىلماق — 1) ئاقماق، ئېقىن بويلاپ يۈرمەك:
دېدىكىم: «تۇشەرمەنكى دەريا ئارا،
خىتا جانىبىغە قىلىپ ماجەرا.
كى تەييار ئەيلەڭ نەچە چوڭ كېمە،
ئالاي ئانچە لازىم ئېرۇر ھەر نېمە.»
— ئا. نىزارى.
2) جاڭجال قىلماق، غەلۋە چىقارماق.

ماجىد [ماجد] (ئە) شان-شەرەپكە ئىگە، ئۇلۇغ، مەشھۇر.

ماچ [ماچ] (پ) ئۆپۈش، سۆيۈش.
ماچ ئالماق — سۆيمەك

ماچە [ماچه] (پ) چىشى، مادا.

ماچىن [ماچين] ئۇيغۇر كلاسسىكلىرىنىڭ ئەسەرلىرىدە خوتەن رايونى كۆزدە تۇتۇلىدۇ.
ئەي زەلىلى گۈلشەنى ماچىنغە رەنگو بۇ بېرۇر،
نەستەرەنزارى گۈلىستاندىن سەمەن كەلتۇرمىشەم.
— زەلىلى.

ماخەلە قەللاھ [ماخلق‌الله] (ئە) ئاللا يارانقان نەرسىلەر.

ماخور [ماخور] (پ) قاۋاقخانا؛ قىمارخانا.

ماخۇليا [ماخوليا] (پ) سەۋدايى؛ روھى كېسەللىك:

ئۇيغۇر كىتاب توربېكىتى www.uyghurbook.com

بىرى دەپ: بولۇيدۇركى ماخولىيا،
بىرى دەپ: جۇنۇندىن تېگىپدۇر ھەۋا.
— ئا. نىزارى.

مادار [مدار] (ئە) «مەدار» غا قارالسۇن.
بەندى پەيۋەندىكى ئادەم جىسمىدە پەيدا ئېرۇر،
بى تەكەللۇق ئاڭلاغىل دارى مادارى ئاشقان.
— زەلىلى.

مادام [مادام] (ئە) ھەمىشە:
مېنىڭكى مۇرادىم ئېرۇر سۇيىھى - شام،
بەھەم بولسا، خىزمەتتە تۇرسام مادام.
— مۇللا شاكىر.

مادامۇل ھايات — ئۇمۇرۋايەت، ئۇمۇر بويى.

مادامكى [مادام كە] (ئە + پ) چۈنكى.

مادە [مادە] (پ) مادا، چىشى:
مۇنى يوق قىلماق يا ساتماق، ئەي ۋەرىر،
كى ئىنسان ئەمەس، سىزگە بۇ مادە شىر.
— ئا. نىزارى.

مادەر [مادر] (پ) ئانا:
سۇيىھى سادىقدىن بۇرۇن مادەرلىرى،
تۇشلەرىدە ئېيدىلەر: «كەل - كەل، بېرى».
— زەلىلى.

مادەرى ئىبلىس — شەيتانىڭ ئانىسى:
باشتىن ئايىق قامەتى تەلىس ئېرۇر،
بەلكى ئۇزى مادەرى ئىبلىس ئېرۇر.
— ئەھمەدى.

مادە - نەر [مادەنر] (پ) ئەركەك - چىشى:
قەترەئى پاپاك سۇدىن سۇرەتىمىزنى خەلق ئېتىمپ،
مادە - نەر ھۇسنۇ قەبىھ رەڭگىدە قىلسۇن نە ئىلاج.
— شەۋقى.

مادەۋۇنەر [مادەونر] (پ) ئەركەك - چىشى:
ئۇچسە ئۇچقاي ئېردىلەر تاكىم قاناتسىڭ زورىدىن،
ھالى مەكىيانۇ خۇرۇسىڭ مادەۋۇنەردىن ئەمەس.
— ئەرشى.

مادىھ [مادح] (ئە) مەدھىيىلىگۈچى، ماختىغۇچى.

مار [مار] (پ) يىلان:
تولغانسىپ ئېردىمكى بولۇپ ماردەك،
يەتتىم ئۇشۇل كۈندە چۇ ئەئيار يەگ.
— زەلىلى.

مار ئولماق — يىلاندەك تولغانماق:
ئازدەھايى گۈشەگىرى گەنجى مەئنى بولمادىم،
پېچىتابىمدىن ئەگەرچە سىياقى مار ئولمىشەم.
— زەلىلى.

ماری پىچان — تولغانغان يىلان.:
قارا زۇلفى ئۇشۇل جاناننىڭكىم ماری پىچاندۇر،
كۆرەرمەن كۆپ كىشىلەرنى ئانىڭ مەكرىنىدە بىجاندۇر.
— ھاپىز خارەزمى.

مار بىجان — جانسىز يىلان:
كۆيۈپ ئىشق ئوتىغە نىستان كەبى،
بۇ ئوتدا بولۇپ مار بىجان كەبى.
— ئا. نىزارى.

ماربار [ماربار] (پ) يىلان ئويناتقۇچى، سېھىرگەر:
كىتابى ماربارى ئىشقىدىن ئەفسۇنى ئۇرگەتكىل،
ۋەگەر نە ئىيلەگەي ئوتى جەھانىنى ئەژدەھا ئاخىر.
— زەلىلى.

مازاغ [ماراغ] (ئە) ئۇ توغرا بولدىن تايمىدى (پەيغەمبەرنى مەدھىيىلىگەن ئايەت)؛ توغرىلىق، ئازماسلىق:
سەۋادى سۇرمەئى ماراغ ئالۇرغە خاكپايىدىن،
غەزالانى خوتەنىڭ كۆڭلىدە پۇرئىرتىراپ ئەردى.
— زەلىلى.

مازاغۇل بەسەر [ماراغ البصر] (ئە) ئۇنىڭ كۆزى قاماشمىدى (مۇھەممەد ئەلەيھىسسالامنىڭ كۆزى مەدھىيىلەنگەن ئايەت)؛ تالمايدىغان، نۇرلۇق كۆز:
سۇرمە سايى شەرھى مازاغۇل بەسەردىن دەرس ئوقۇپ،
تۇفراغىدىن كۆزلەرىگە تۇتىيا كەلتۇرمىشەم.
— زەلىلى.

مازەندەران [مازندران] (پ) ئىراندىكى بىر ئۇلكىنىڭ نامى:
قامەتىڭ سەرۇىن ئەگەر شەمشاد مىسكىن كۆرمەسە،
تۇتماغاي ئېردى ئۇياتىن بېشەئى مازەندەران.
— ئاتايى.

مازى [ماضى] (ئە) ئۇتۇپ كەتكەن، ئۇتكەن.

مازىيە [ماضيه] (ئە) «مازى» گە قارالسۇن.

مازىھ [مارح] (ئە) چاقچاقچى، ھەرىلچى.

ماسەبەق [ماسبق] (ئە) ئۇتكەن، ئالدىنقى؛ ئۇتكەن ئىشلار.

ماسەدەقە [ماصدق] (ئە) راست ئېيتىلغان سۆز؛ ئىسپات.

ماسىۋا [ماسوا] (ئە) 1) ... دىن باشقا؛ پەقەتلا:
سەدايى ئېيتىمدۇر ئەمدى كېچىپ بۇ مالۇ مۇلكىدىن،
ساڭا ھېچ بارمۇكىن مەندەك كى بولغان ماسىۋا يالغۇز.
— سادايى.

2) باشقىلار، ئۇزگىلەر:
ماسىۋادىن خوجە فارىغ ئەردىلەر،

ھۈجره خالى بار ئەردى بەردىلەر.
— زەللىلى.

ماسۇايى قەتئ — باشقىلاردىن كەچتۈرۈش:
لائىلاھە يەئنى ئىللەللاھۇدىن ئالغىل خەبەر،
ماسۇايى قەتئ ئۈچۈندۇر زۇلفىقارى ئاشقان.
— زەللىلى.

ماسۇاللاھ [ماسواالله] (ئە) ئاللادىن باشقا.

ماشا ئاللاھ [ماشاء الله] (ئە) ئاللا خالىغان، ئىراده قىلغان نەرسە؛ ئاجايىپ، قالتىس.

ماشى [ماشى] (ئە) پىيادە يۈرگۈچى.

مافات [مافات] (ئە) ۋاپات بولغان، ئۆلگەن؛ يوقالغان، قولدىن كەتكەن.

مافەۋق [مافوق] (ئە) ئۈستىدىكى، يۇقىرىدىكى؛ يۇقىرىدا ئېيتىلغان.

مافىززەمىر [مافى الضمير] (ئە) كۆڭۈلدىكى.

مافىھا [مافيها] (ئە) ئۇنىڭ ئىچىدىكى، ئۇنىڭدىكى:
سەر بەرەھنە سەير ئىقلىمى جۇنۇن ئاتاڭ نە ئەيىب،
تەركى بۇ دۇنياۋۇ مافىھا كۆلاھىڭدۇر سېنىڭ.
— زەللىلى.

ماقەبل [ماقبل] (ئە) ئىلگىرىكى، ئالدىدىكى.

مال [مال] (ئە) 1) بايلىق، دۇنيا، مال ـ مۈلۈك. 2) چارۋا.

مال ئەھۋال ـ خىلمۇ خىل مال ـ مۈلۈك، بايلىق:
تۇشۇردى ھەمە مال ـ ئەھۋالىنى،
ئاناسى سورايدۇ تا ھالىنى.
— ئا. نىزارى.

مالۇ مەنال — مال ـ مۈلۈك، بايلىق:
شەھەردىن شەھەرگە قىلىپ ئىنتىقال،
كى ھاسىل قىلىپ ئانچە مالۇمەنال.
— ئا. نىزارى.

مالۇ مۈلك — مال ـ مۈلۈك، دۇنيا، بايلىق:
كۆزگە ئىلماس مالۇمۈلكۇ دۇنيانىڭ ئازادەئى،
كىم ئىچەر مەھبۇب ئېلىنىدىن جامى مالامالىنى.
— ئاتابى.

مالامال [مالامال] (ئە) تولا، كۆپ؛ لىق، لىپمۈلىق:
كۆزگە ئىلماس مالۇمۈلكۇ دۇنيانىڭ ئازادەئى،
كىم ئىچەر مەھبۇب ئېلىنىدىن جامى مالامالىنى.
— ئاتابى.

مالاكەلام [مالاكلام] (ئە) سۆزسىز.

مالايۇتاق [مالايطاق (ئە) تاقەت قىلغىلى بولمايدىغان.

مالەش [مالش] (پ) ئىشقىلاش، سۈركەش:
كى مالىش بېرىپ چەرىبى بادامغە،
تەلا ئەيلەدى ھەفت ئەندامغە.
— ئا. نىزارى.

مالىك [مالك] (ئە) ئىگە، ساھىب، خوجايىن.

مالكى تاجىر — سودىگەر خوجايىن:
مۇسەخخەردۇر ھەمە ئالەم ساڭا ئېي مالكى تاجىر،
مېنى بازارى مېسرىدە غۇلامكىم بېباھا دەرلەر.
— سادايى.

مامەزا [مامضى] (ئە) ئۆتكەنكى.

مانەند [مانند] (پ) ئوخشاش:
تەفەررۇج گاھى سۇنئۇڭدىن فەرۋان،
كەۋاكىبلەرنى مانەند چىراغان.
— زەللىلى.

مانەندە [مانند] (پ) ئوخشايدىغان:
بۇلەندىڭ قىغانى مىسلى شەيتانىنىڭكى ۋەسۋاسى،
ئۆزى مانەندە خەنناسى ھەمە ئىللەتدە سەننىاسى.
— مۇللا نىياز.

مانى [مانى] ئەپسانىۋى رەسسام، نەققاش:
بىرى ئىسمى ئۇستادىنى ئىدى،
بىرى ئاتى نەققاش مانى ئىدى.
— ئا. نىزارى.

مانىئ [مانع] (ئە) مەنئى قىلغۇچى، توسقۇچى؛ توسالغۇ، كاشىلا:
بىلمەي ئەگەر سەنا دېسە مانىئى زىكر بولماغاي،
ھېچ مەلامەت ئەيلەمە بولسا بەلى زەبان كەج.
— زەللىلى.

ماھ [ماه] (پ) 1) ئاي، قەمەر:
قىلمادىم دوستدىن ئۆزگەگە نىگاھ،
چۈن كۆرۈندى ماڭا ئول مېھر ئىلە ماھ.
— ھاپىز خارەزمى.

2) بىر ئاي، 30 كۈن:
ئەخىرىغە يەتكۈنچە ئول ماھنىڭ،
تەمام ئولدى ئەفسانىسى شاھنىڭ.
— ئا. نىزارى.

3) ئاي يۈزلۈك، سۆيۈملۈك، گۈزەل:
مېنى ئەۋارە قىلغان يارىكەند شەھرىدە ماھىمدۇر،
قارالىغۇ ئەيلەگەن ئالەمنى گويا دۇدى ئاھىمدۇر.
— زەللىلى.

ماھ پارە — ئاينىڭ بىر پارچىسى؛ گۈزەل، چىرايلىق:
ئاچۇق سۆزلۈك ئۈچۈن ھەم خۇش ستارە،
دەر ئىھردى بىر ئاتىنى «ماھ پارە».
— مالا سابىر.

ماھ پەيكەر — ئاي سۈرەتلىك، گۈزەل:
دېدى ماھ پەيكەر «سۆزۈم بۇ ئىدى»،
غەزەب قىلدى شەھ: «قەتل قىلغىل» دېدى.
— ئا. نىزارى.

ماھى تاب — تاۋلانغان ئاي، ئايدىك:
نە كۈندۈز شەرتىدۇر مەي ئىچكەلى شۇربى مۇدامىمدىن،
قەدەھ تۇت ساقىئى سىيمىن بە دەنكىم ماھى تاب ئەيلەپ.
— زەلىلى.

ماھى تابان — پارلاق، نۇرلۇق ئاي:
ئانىڭ جەبھەسى ماھى تابان كەبى،
ۋۈجۇدىكى مېھرى دەرەخشان كەبى.
— ئا. نىزارى.

ماھى تەمام — تولغان ئاي:
ئېرۇر ماھى تەمام ئول سەرۋ قەد دىلدارىنىڭ يۈزى،
بۇ ھافىز ھەم ئانى كۆرۈپ سۆرىن ئەمدى تەمام ئەيلەر.
ھاپىز خارەزمى.

ماھ تاماھ — ئايمۇ ئاي:
بىر ئوق فەرياد بىرلە ئۇردى بىر ئاھ،
تۇتاشتى ئوت جەھانغە ماھ تاماھ.
— موللا پازىل.

ماھى تەلئەت — ئاي يۈزلۈك، گۈزەل، چىرايلىق:
نە كۆردىكى بىرماھى تەلئەت جوۋان،
بالىق قارىنىدىن كۆزگە بولدى ئەيان.
— ئا. نىزارى.

ماھى جەھان — دۇنيانى كەزگۈچى ئاي.

ماھى جەبىن — ئاي يۈزلۈك، گۈزەل:
سىزگە بەھەم يەتمىگەي ئول نازىنىن،
سۈرتەي ئاياغىغا بۇ ماھى جەبىن.
— زەلىلى.

ماھ رەمزان — رامزان ئېيى.

ماھ رۇخ — ئاي يۈزلۈك، گۈزەل:
ئاتابى ماھ رۇخلەر ئارزۇسىندە،
فەلەكتېك ئەسرۇ سەرگەردان بولۇپتۇر.
— ئاتابى.

ماھ رۇخسار — ئاي يۈزلۈك، گۈزەل:
كى مەسئۇدغە ئەيدى بۇ گۇفتارنى،
كى بەرمەك ئۈچۈن ماھ رۇخسارنى.
— ئا. نىزارى.

ماھۇ سال — ئاي ۋە يىل:
تابەنى بار ئەردىلەر بۇ ئەھلى ھال،
تەۋق ئەيلەر ئەردىلەر ھەر ماھۇ سال.
— زەلىلى.

ماھى سەۋم — روزا ئېيى:
بۇ مۇددەتدە ئۆتتى ئاڭا نەچچە يەۋم،
يېتىمپ كەلدى كۈنلەر ئارا ماھى سەۋم.
— ئا. نىزارى.

ماھى شەرىف — شەرەپلىك، ئۇلۇغ ئاي:
مۇسائىد زەمان ئېردى ماھى شەرىف،
چۇ مەھكۇم ئولۇپ زار ئەبدۇل زەئىف.
— ئا. نىزارى.

ماھى نەۋ — يېڭى ئاي:
جۇن سېپېھرى ئۆزرە رىجالۇللاھ گۈلخەن ئولتۇرۇپ،
ماھى نەۋدىن ئەيلەدىلەر گۇل سەفايى يەتتە تەن.
— زەلىلى.

ماھى ئاشۇر — ئوشۇر ئېيى، مۇھەررەم ئېيى:
يىلى مار ئەردى ماھى ئۇشۇر،
دېدى ئەمدى پەيمانە تولسا تاشۇر.
— موللا شاكىر.

ماھتەك [ماھ تەك] ئايەك، چىرايلىق:
فەقر تونىن قەدىرگە لايىق تېلەر بولسائ مۇدام،
ئافتابۇ ماھتەك ئۆزۈڭنى ئۇريان ئىزدەگىل.
— ھاپىز خارەزمى.

ماھ ـ ماھ [ماەماە] (پ) ئايمۇ ئاي:
ئول ھىلالى قاشلەرىنغە ئوخشاتاي دەپ ئۆزىنى،
بەدر ئوزىن كۆرگىل نې بېرگە بېتكۈرۈر ھەر ماھـماھ.
— ئاتابى.

ماھۇەش [ماەۋش] (پ) ئايغا ئوخشايدىغان، گۈزەل:
بىر كېچە كۆلبەم يارۇپ، بۇ شەمئى ۋەسل مەھۇەش،
بەلكى يۈزىن يۈز تەجەللى ئاشكار ئەتكەن بېگىت.
— ئەرشى.

ماھەزەر [ماحضر] (ئە) ھازىرلانغان، تەييار نەرسە:
رىزقى ئۇچۇن دەربەدەر كەزمە يۈرۇپ بىخەتەر،
بىس ساڭا خۇنى جىگەر، ماھەزەرى بولمىسا.
— زەلىلى.

ماھەزەر ئەتمەك — تەييارلىماق، ھازىرلىماق:
مېھمان ئەگەر كەلسە زەلىلى يىمەگىل غەم،
خۇنى جىگەرىم جەمئ قىلىپ ماھەزەر ئەتتىم.
— زەلىلى.

ماھۇۋەل ۋاقىئە [ماھوالواقعە] (ئە) بولۇپ ئوتكەن ئىشلار، ۋەقەلەر:
تەۋاتۇر بىلە سۆزنى قىلدىم بەيان،
بارى ماھۇۋەل‌ۋاقىئەنى ئايان.
— ئا. نىزارى.

ماھى [ماھى] (پ) بېلىق.
ماھى گىر — بېلىقچى:

بۇ دەريا قىراغىدا بىر ماھنگى،
بار ئېردى، ئوغۇل يوق ئىدى بىنەزىر.
— ئا. نىزارى.

ماھىيەت [ماهيت] (ئە) ھەرنەرسىنىڭ ئەسلى، ھەقىقەتى:
لۇتپى يۈزى ماھىيەتنى رەۋشەن ئېتىپكەم،
سەن دەۋرى قەمەر ئىچرە سۈخەنۋەر يېتىلىپسەن.
— لۇتپى.

ماۋەراۇ [ماوراء] (ئە) كەينىدىكى، ئۇتەرىپىدىكى.

ماۋەرا ئۇننەھر [ماوراء النهر] (ئە) ئامۇ دەريالىرىنىڭ ئۇ تەرىپىدىكى جايلار.

ماۋۇمەن [ماومن] ماختانچاقلىق، چوڭچىلىق:
غۇرۇرى تاغەتنىڭدىن زاھىدا مەنزىلگە يەتمەس سەن،
مەقامى ماۋۇمەندىن ئۇتمەيىن كىم بىر قەدەم تەنھا.
— زەلىلى.

ماۋى [ماوى] (ئە) كۆك، ھاۋارەڭ.

ماۋ [ماء] (ئە) سۇ.
ماۋ جارى — ئاقار سۇ.
ماۋى مەئىن — تازا ئېقىن سۇ:
سەلسەبىلۇ كەۋسەرۇ ماۋى مەئىن كېلتۈرسەلەر،
جامى مەي مەجلىسىدە بارچەدىن مۇقەددەمدۇر بۇكۈن.
— ئاتايى.

مائى [مائى] (ئە) سۇيۇق.

مائىدە [مائده] (ئە) داستىخان.

مايەشاۋ [مايشاء] (ئە) خالىغان، ئارزۇ قىلغان نەرسە:
ئىرادەت ئانىڭ فېئىلىدۇر مايەشاۋ،
ئىرادە بىلەن تۇزدى ئەرزۇ سەماۋ.
— ئا. نىزارى.

مايىل [مايل] (ئە) مەيلى، رىغبىتى بار، ئىنتىلگۈچى، مايىل.
مايىل ئەتمەك — مايىل قىلماق، قارىتماق:
لىسانىمنى زىكرىڭ بىلە قايىل ئەت،
كۆڭۈلنى ئۆزۈڭگە بەسى مايىل ئەت.
— ئا. نىزارى.
مايىل بولماق — ئارزۇ قىلماق، خالىماق:
كۆزۈڭ كافىرلىغى يەتمەيدۇركىم سۈرمەدار ئېتىسىڭ،
مېنى ئۆلتۈرگەلى مايىل بولۇپ سەن شاھى ئېھسانىم.
— فىراقى.

مەئاب [ماب] (ئە) 1) قايتىدىغان، بارىدىغان جاي؛ پاناھ جاي. 2) ... كەبى، ...دەك:
سىكەندەر مەئابۇ فەريدۇن ھەسەب،
خىرەدمەند دانايى ئالىمي نەسەب.
— ئا. نىزارى.

3) بەزى سۆزلەردىن كېيىن كېلىپ «ئىگە، ساھىب» مەنىسىنى بىلدۈرىدۇ:
كىم ئول شەيخ سەئدى مۇھەببەت شىئار،
تەرىقەت مەئابى ھەقىقەت شۇمار.
— ئا. نىزارى.

مەئابىد [معابد] (ئە) «مەئبەد» نىڭ كۆپلۈكى — ئىبادەتخانىلار.

مەئابىر [معابر] (ئە) «مەئبەر» نىڭ كۆپلۈكى — ئۆتۈش يوللىرى، يول ئېغىزلىرى.

مەئاجىن [معاجين] (ئە) «مەئجۇن» نىڭ كۆپلۈكى — خېمىر دورىلار.

مەئاد [معاد] (ئە) قايتىدىغان جاي؛ ئۇ دۇنيا.

مەئادىن [معادن] (ئە) «مەئدەن» نىڭ كۆپلۈكى — كانلار، خەزىنىلەر.

مەئارىف [معارف] (ئە) ئىلىم ـ پەن، مەرىپەت، بىلىم:
ھەقايىق پەناھ، مەئرىفەت دەستگاھ،
دەقايىق دىسارۇ مەئارىف پەناھ.
— ئا. نىزارى.

مەئاز [معاز] (ئە) پاناھ جاي.

مەئازەللاھ [معاذالله] (ئە) خۇدا پاناھ بەرسۇن، خۇدا ساقلىسۇن.

مەئاسى [معاصى] (ئە) «مەئسىيەت» نىڭ كۆپلۈكى — گۇناھلار.
ۋەجھى مەئاش قىلغالى ئول يۈز نەزارەنسىن،
ھەيران دۇرۇر خەلايىق ئاتايى مەئاسىدە.
— ئاتايى.

مەئاش [معاش] (ئە) تۇرمۇش، تىرىكچىلىك، مەئىشەت.

مەئاف [معاف] (ئە) ئەپۇ، كەچۈرۈم.
مەئاف ئەيلەمەك — ئەپۇ قىلماق، كەچۈرمەك:
شىشە سىندۇردۇم سەھەر مەيخانىدە ئەيىب ئەتمەگىل،
نارەسىدە بىرگۈناھ ئەيلەر شەرىئەتدە مەئاف.
— زەلىلى.
مەئاف قىلماق — ئەپۇ قىلماق، كەچۈرمەك:
كى ئۈممەت گۇناھىنى قىلغىل مەئاف،
قىلىپ بەندىلەر جۇرمىغە ئىئتىراف.
— ئا. نىزارى.

مەئال [مال] (ئە) نەتىجە؛ ئاقىۋەت، ئاخىر.

مەئالەن [مالاً] (ئە) ئاخىرى، ئاخىرىدا.

مەئانى [معانى] (ئە) «مەئنا» نىڭ كۆپلۈكى — مەنىلەر.

مەئانى بىشەسى — پىكىر - خىيال جاڭگىلى:
مەئانى بىشەسىدە شىر - ئەژدەھالار بار،
پەلەك جەئفەرى سادىقنى ئىستىخارە قىلاي.
— زەللى.

مەئانى تاپماق — تاپماق، چۈشەنمەك:
جەۋاھىر خانەئى كۇنجى مەئانى تاپمادىم ئايا،
كۆزۈم توفانى بىرلە خاتىرىم ۋەيرانە بولغايمۇ؟
— زەللى.

مەئانى دۇرلىرى — پىكىر ئۇنچىلىرى:
ساچار ئېردى مەئانى دۇرلىرىن لەفزىدەكىم ئىيما،
كى فەزلۇ ئىلمىكىم ھەم لەتافەت مۇلكىدە سىيما.
— موللا نىياز.

مەئانى گۈلى — ئارزۇ - غايە ئىزھارى:
مەئانى گۈلىن ئەيلەگىل تازە روي،
خىرەد غۇنچەسىغە بېرىپ رەڭۇ بوي.
— ئا. نىزارى.

مەئاۋنزە [معاوضە] (ئە) «مۇئاۋنزە» گە قارالا:
مەئاۋنزە قىلىپ بۇنغە ئاشۇ مەتائ،
سەنەم بەيتى بىرلە تاپىپ ئىنتىقائ.
— ئا. نىزارى.

مەئاۋى [ماوى] (ئە) «مەئۋا» نىڭ كۆپلۈكى — تۇرار جايلار، پاناھ جايلار:
ئاندىن ئۆتۈپ تۇرفە تاماشا بىلەن،
مەنزىلى مەئاۋى مۇكەللىيا بىلەن.
— زەللى.

مەئايىب [معايب] (ئە) ئەيىبلەر، كەمچىلىكلەر.

مەئە [مع] (ئە) بىلەن، بىرگە.

مەئەل قىسسە [مع القصە] (ئە) شۇنىڭ بىلەن بىرگە، سۆزنىڭ قىسقىسى:
مەئەل قىسسە، ئەتمەي كۆيەۋ كامى دىل،
كى ئەفسۇس ئەيلەپ بولۇپ مۇنفەئىل.
— ئا. نىزارى.

مەبادى [مبادى] (ئە) «مەبدەئ» نىڭ كۆپلۈكى — مەنبەلەر، سەۋەبلەر؛ قائىدىلەر، پرىنسىپلار.

مەباھىس [مباحث] (ئە) «مەبھس» نىڭ كۆپلۈكى — مۇنازىرىلەر، سۆھبەتلەر؛ ماۋزۇلار.

مەبدەئ [مبدأ] (ئە) باشلىنىش، مەنبە، سەۋەب ئاساس.

مەبرەز [مبرز] (ئە) خالا جاي.

مەبسۇت [مبسوط] (ئە) يېيىلغان، كەڭ؛ چۈشەندۈرۈلگەن.

مەبلەغ [مبلغ] (ئە) نەق پۇل، راسخوت.

مەبھەس [مبحث] (ئە) مۇنازىرە، سۆھبەت؛ ماۋزۇ.

مەبھۇت [مبهوت] (ئە) ھەيران قىلغان، ھەيران.
مەبھۇت بولماق — ھەيران قالماق.
مەبھۇس بولماق — ۋەكىل قىلىنماق، ئەلچى بولماق.

مەبئۇس [مبعوث] (ئە) ئەۋەتىلگەن؛ ۋەكىل قىلىنغان، ئەلچى.
مەبئۇس بولماق — ۋەكىل قىلىنماق، ئەلچى بولماق.

مەتاۋ [متاع] (ئە) (1) مال، ماتا (رەخت)، نەرسە - كېرەك:
ئەيا مۇسلىمى نەقدىنائ قىممەتىن،
دېگىل كى مەتائىڭ بارى بىيەقىن.
— ئا. نىزارى.

2) بايلىق، دۆلەت:
ھاسىلى خەرمەن ئەمەل ئالمادى ئادەمى ئۇجىب،
گۆرده نېچۈك ئاسىغ ئېتەر نۇقره بىلەن زەرمەتاۋ:
— زەللى.

3) مەززىلىك يېمەكلىك، مەئىشەت:
بۇ دەۋران ئېلى ئىككى يۈزلۈك دۇرۇر،
خىيانەت ماتەئغە كۆزلۈك دۇرۇر.
— ئا. نىزارى.

ماتائى تائەت — تائەت - ئىبادەتنىڭ دۆلىتى، ئىبادەتتىن ئېرىشكەن نەتىجە:
رىيابى خەنقاھدە ئەربەئىين ئولتۇرمادىم ھەرگىز،
مەتائى تائەتىمنى شەيخلەر دائىم غۇرۇر ئەيلەر.
— زەللى.

مەتائى دۇن — ئەرزىمەس نەرسە:
ئەي زەبۇن ھىممەت، مەتائى دۇننى دەپ بولما زەلىل،
پەست ھىممەتلىك زەبۇنلۇقغە ئېرۇر روشەن دەلىل.
— ناقىس.

مەتائى ھەدىر — يېپەك رەخت:
كى ئالتۇن - كۈمۈشدىن قويۇپ ئانچە بار،
مەتائى ھەدىرى ئالىب بىشۇمار.
— ئا. نىزارى.

جۇز مەتاۋ — رەخت پارچىسى، كىچىككىنە نەرسە.

مەتابىخ [مطابخ] (ئە) «مەتبەخ» نىڭ كۆپلۈكى — ئاشخانىلار.

مەتاف [مطاف] (ئە) تاۋاپ قىلىنىدىغان جاي، زىيارەتگاھ.

مەتالىب [مطالب] (ئە) «مەتلەب» نىڭ كۆپلۈكى — تىلەكلەر.

مەتالىئ [مطالع] (ئە) «مەتلەئ» نىڭ كۆپلۈكى — چىقىدىغان ئورۇنلار.

مەتانەت [متانت] (ئە) پۇختىلىق، قاتتىقلىق؛ چىدام، تاقەت.

مەتبەئە [مطبعه] (ئە) باسمىخانا.

مەتبەخ [مطبخ] (ئە) ئاشخانا، تاماقخانا:

مەتبەخى جۇرۇئدىن ئېتىپ رىزق خار،
ئادەمۇ ھەيۋانۇ جىنۇ مۇرۇ مار

— زەلىلى.

مەتبەخ ئەھلى — ئاشپەزلەر.

مەتبەخى [مطبخى] (ئە) ئاشپەز.

مەتبۇخ [مطبوخ] (ئە) پىشۇرۇلغان.

مەتبۇئ [مطبوع] (ئە) 1) بېسىلغان. 2) تەۋە بولغان، قاراشلىق. 3) كىشىنىڭ تەبىئىتىگە مۇۋاپىق، لايىق كېلىدىغان.

مەتجەر [متجر] (ئە) سودا بازىرى؛ دۇكان.

مەترۇد [مطرود] (ئە) قوغلانغان، ھەيدەلگەن؛ قوغلاندى:

خۇدا ساقلا بىز مۇسىلمەنى ئىمان زەۋالىدىن،
كېتەر بولساق جەھاندىن دەرگاھىڭدىن قىلماغىل مەترۇد.

— شەۋقى.

مەتروك [متروك] (ئە) تەرك قىلىنغان، تاشلانغان.

مەتئون [مطعون] (ئە) تەنە قىلىنغان، مالامەتكە قالغان.

مەتىر [مطير] (ئە) يامغۇرلۇق.

مەتىن [متين] (ئە) مۇستەھكەم، قاتتىق.

مەتلەب [مطلب] (ئە) تەلەپ قىلىنغان ئىش، مەسىلە؛ مەقسەت، مۇددىئا:

بۇدۇر مەتلەب ماڭا، ئەي مەھۇشى شوخى پەرىزادىم،
رەقىبمىنى قىيناپ زۇلمۇ تەئەددى بىرلە ئۆلتۇرسەم.

— قەلەندەر.

مەتلەئ [مطلع] (ئە) 1) باشلانما، مۇقەددىمە؛ ئاۋۋال:

ھەبى خۇدا ئىشقىنىڭ مەتلەئى،
مۇھەببەت گۈلىستانىنىڭ مەنبەئى.

— ئا. نىزارى.

2) (كۈن، ئاي) چىقىدىغان، تۇغىدىغان جاي؛ چىقىش ۋاقتى:

تۇلۇئ ئەتمەككە ھۇسنى سۇبھى سادىق،
تەقازا ئەيلىدى مەتلەئ مۇۋاپىق.

— ناقىس.

3) دەسلەپكى ئىككى مىسرا شېئىر:

خەتتى لەۋھى ھۇسنىڭ دەفتەردە مەتلەئى توغرا،
كەلامى «لائىلاھە» سەر «ئىللەللاھ» ئەيان ئەيلەر.

— زەلىلى.

مەتلۇب [مطلوب] (ئە) 1) تەلەپ قىلىنغان، ئارزۇ قىلىنغان نەرسە:

تەلەب زەلىلى سەير ئېتەر، كۆڭلىدە مەتلۇبى سەفەر،
يۇرسە جەھاندا دەربەدەر، مەنزىلىدۇر خوتەن ھۇنۇز.

— زەلىلى.

2) مەقسەت، خاھىش:

سەجدە ئەيلەپ قاشلارىڭ ئۆتۈرۈسىدىن ئالماي باشىم،
نې ئۈچۈندۇر مەتلۇب ئېرمىشدۇر ماڭا ھەددى ۋەسەد.

— ئەرشى.

مەتن [متن] (ئە) كىتابنىڭ ئەسلى تېكىستى؛ شەرھ ۋە ھاشىيەدىن باشقا ئەسلى مەزمۇن.

مەجاز [مجاز] (ئە) 1) ئەسلى مەنىدىن باشقىچە ئىپادىلەنگەن مەنە. 2) ھەقىقىي ئەمەس، ياسىما:

نىشان ئەيلەدى ئىشق ھۇسنى مەجاز،
تەھەققۇق ساڭا ئەيلەگەن ئىمتىياز.

— ئا. نىزارى.

3) كۆرۈش، قىياپەت:

مەجازىداكىم بولسا چۈن پاكىرەك،
ھەقىقەت ھېسابىنى قىلغاي دەرەك.

— ئا. نىزارى.

مەجاز ئەھلى — زاھىلىق قىلغۇچىلار:

ھەقىقەت جىلۋەگەردۇر دەرھەقىقەت ياشۇرۇپ بولماس،
مەجاز ئەھلى زەلىلى تەلەبگە مۇنداغ قەباب ئەيلەپ.

— زەلىلى.

مەجازەن [مجازاً] (ئە) كۆرۈنۈشتە، شەكىلدە؛ كىنايە بىلەن:

قىلۇر ئېردى دىلدا ھەمىشە تەلەب،
مەجازەن قىلۇر ئېردى ئانچە سەبەب.

— ئا. نىزارى.

مەجازى [مجازي] (ئە) 1) كۆچمە مەنىدىكى، كىنايىلىك. 2) ھەقىقىي بولمىغان، ياسىما:

ئەگەر سەن ئاشىق ئېرسەڭ بىلھەقىقەت،
ھەقىقەت ئىشق بولماسدۇر مەجازى.

— ھاپىز خارەزمى.

3) كۆرۈنۈشتىكى، شەكلى:

زەلىلى خانىقاھى كۆڭلۈڭ ئىچرە ئەربەئەين ئولتۇر،
مەجازى شەيخلەرنىڭ سۆھبەتى ئۈچبۇرىيا ئاخىر.

— زەلىلى.

مەجال [مجال] (ئە) 1) كۈچ، قۇۋۋەت، ماغدۇر:

كى مەدھىڭنى قىلماقغە مەنده يوق ھال،
ئانىڭ ئىشقىدىن تەنده قالماي مەجال.

— ئا. نىزارى.

2) ئىمكان، مادار؛ ھەرىكەت:

سېنى ئىزدەپ تاپارغا يوقتۇر ھالىم،
قاۋاردى قالمىدى مەندە مەجالىم.

— موللا پازىل.

مەجالىس [مجالس] (ئە) «مەجلىس» نىڭ كۆپلۈكى — مەجلىسلەر، يىغىنلار.

مەجانىن [مجانين] (ئە) «مەجنۇن» نىڭ كۆپلۈكى — مەجنۇنلار.

مەجرا [مجرى] (ئە) سۇ ئاققان يەر، ئېقىن.

مەجروھ [مجروح] (ئە) 1) يارىلانغان، يارىدار:

ئەشكىڭ تۆپراقى مەجروھ بولغان جانۇ تەنلەرغە،
شىفالىق مەرھەمى بولدى بىساتى پەرنەيان كېلدى.

— سەككاكى.

2) دەردلىك، خەستە:

قىلىپ ئىشق مەجروھ ئانىڭ جانىنى،
تۆكۈپ كۆزلەردىن قىزىل قانىنى.

— ئا. نىزارى.

مەجزۇب [مجذوب] (ئە) 1) تارتىلغان، ئۆزىگە قارىتىلىغان:

ئۇلاركىم ئېردى پەيغەمبەرگە ساھىب،
بولۇپ مەجزۇبى نۇرۇللاھ جازىب.

— ناقىس.

2) جەزب قىلىنغان مەجنۇن:

زەۋق قىغانۇ نالەدۇر مەھبۇب ئەھلى دىل،
كور بولدى كۆزۇ يىغلادى يەتقۇب ئەھلى دىل،
سەبرى ئەتتى، ئاھ چەكمەدى ئەييۇب ئەھلى دىل،
پەرۋاز ئېتەر دە يىغلادى مەجزۇب ئەھلى دىل،
شاخى دەرەخ تۇبى ئۆزە ئاشيا نەدۇر.

— زەلىلى.

مەجلىس [مجلس] (ئە) 1) يىغىن، مەجلىس:

ئۇشۇل مەجلىسدەكى ئەل كۆن بەيەكبار،
كۆتەردىلەر بۇ سۆزدىن نالەئى زار.

— ئا. نىزارى.

2) بەزمە، ئولتۇرۇش:

ساقى سۇراھى شىشە بىلەن سەرنىگون بۇگۈن،
مەجلىسدە بەس كى نالەئى نەي ئاشقانەدۇر.

— زەلىلى.

مەجمەئ [مجمع] (ئە) 1) يىغىلغان جاي، يىغىن، مەجلىس. 2) گۈرۇھ، توپ، جامائەت:

ياقا چاك ئېتىپ ئول زەمان ئەسمەئى،
قىغان ئەيلەدى ئاندا كى مەجمەئى.

— ئا. نىزارى.

مەجمەئول بەھرەين — ئىككى دەريانىڭ قوشۇلغان جايى:

ئەي سەبۇك بارانە ساھىل بەھۇدە قىلماڭ نىدا،
قۇلزۇمى ئاۋارەلىكدە قىلدى سەرگەردان خۇدا:
تەختە بەندى كىشتىئى تەن بولدى بىر ـ بىردىن جۇدا،
زەۋرەقى سەبرىم نەزەردە جىلۋەگەر قىل ناخۇدا،
مەجمە ئۇل بەھرەين ياڭلىغ كۆزلەرىم دەريا سى بار.

— زەلىلى.

مەجمۇئ [مجموع] (ئە) ھەممە، بارلىق؛ جەمئىي:

ئىشق سارى كۆرۈنۇر مەجمۇئ مەۋجۇداتدا،
ئىشقنى قۇدرەت بىلە مەئنايى ئىشيا قىلدىلار.

— ھاپىز خارەزمى.

مەجمۇئى كۆھۇدەر — بارلىق تاغ ئېغىزلىرى:

كېزىپ پەيۋەستە بەھرۇبەر ئىچىندە،
يۇرۇپ مەجمۇئى كۆھۇدەر ئىچىندە.

— ئا. نىزارى.

مەجمۇئە [مجموعه] (ئە) توپلام.

مەجنۇن [مجنون] (ئە) 1) لەيلىنىڭ ئاشىقى (كىشى ئىسمى):

خۇسرەۋۇ فەرھادۇ مەجنۇن باش كۆتەرمەس روزى ھەشر،
بۇ جەھاندا چۇنكى ئىشقىم شەئنە ئەلۋانىن كۆرۇپ.

— ئەرشى.

2) ئەقىلدىن ئازغان؛ سارىڭ:

كى سەرگەشتەمىز چەرخى گەردۇن كەبى،
نەگەردۇن كەبى بەلكى مەجنۇن كەبى.

— ئا. نىزارى.

3) مەشۇق، مەھبۇب:

نىدىن تەنھا دېگەيلەر خەلقىم مەجنۇن ئاشىقى،
ئېرۇر ھامۇن ئىچىدە بارھا ھەمرايى نەخچىرى.

— زەلىلى.

مەجنۇن قىلماق1) — مەجنۇن، سارىڭ قىلماق؛ ئەقىلدىن ئازدۇرماق:

ئەي ئوغۇل زاھىرنى مەجنۇن قىلمىسارىڭ،
دەرد بىرلە سىنە پىرخون قىلمىسارىڭ.

— خەراباتى.

2) بىھوش قىلماق:

كى يەتقۇبنى زار مەھزۇن قىلىپ،
چۇ يۇسۇپ فىراقىدا مەجنۇن قىلىپ.

— ئا. نىزارى.

مەجنۇنلۇغ [مجنون لۇغ] سەۋدايىلىق، بىھوشلۇق، مەجنۇنلۇق:

كى مەجنۇنلۇغ ئاشۇبىنى باشلاغاي،
ئۆزىن ئول كەمەردىن قوبى تاشلاغاي.

— ئا. نىزارى.

مەجنۇنئوار [مجنون وار] (ئە+ پ) مەجنۇندەك.

مەجنۇنئوەش [مجنون وش] (ئە + پ) مەجنۇنغا ئوخشاش.

مەجھۇل [مجهول] (ئە) ئېنىقسىز، نامەلۇم:
ئانىڭدىن سوڭ يەنە مەشغۇل بولدۇم،
ئۆزۈمنى يوق قىلىپ مەجھۇل بولدۇم.

— ناقىس.

مەجۇس [مجوس] (ئە) ئاتەشپەرەس.

مەجۇسىي [مجوسى] (ئە) ئاتەشپەرەس، ئاتەشپەرەسلىك:
بۇ ئوتغە بولۇبدۇركى ئاھىم شەمال،
مەجۇسىي ئوتىدەك تاپىپدۇر كەمال.

— ئا. نىزارى.

مەخ [مخ] (پ) تۈك، مويى.

مەخادىم [مخادیم] (ئە) «مەخدۇم» نىڭ كۆپلۈكى — خىزمەت قىلىدىغان كىشىلەر، ئۇلۇغ زاتلار:
گۈمان ئەتتى تۈرغان مەخادىملىرى،
دېدى دۈشمەنىدۇر مۇلازىملىرى.

— ئا. نىزارى.

مەخازىن [مخازن] (ئە) «مەخزەن» نىڭ كۆپلۈكى — خەزىنىلەر.

مەخافەت [مخافت] (ئە) خەۋپ، خەتەر.

مەخدۇم [مخدوم] (ئە) خىزمىتىنى قىلىدىغان كىشى، ئۇلۇغ زات:
يەنە ھەزرەتى پاك مەخدۇم زاد،
كى سەيد شەھەنشاھى ئالى نىژاد.

— ئا. نىزارى.

مەخدۇمى پاكبازى — ھالال خىزمەت قىلغۇچى:
مەخدۇمى پاكبازى، پەرۋازى شەھبازى،
ساھىبى خۇرۇج غازى، چۈن ئارسلان ئەمەسمۇ؟

— زەلىلى.

مەخدۇمزادە [مخدوم زاده] (ئە + پ) ئۇستاز ۋە ئۇلۇغلارنىڭ پەرزەنتى.

مەخرەج [مخرج] (ئە) 1) چىقىش ئورنى 2) تاۋۇشنىڭ تەلەپپۇز ئورنى.

مەخزەن [مخزن] (ئە) 1) خەزىنە:
ئىشقىڭغە ئەگەر تالىب ئېسەم ئەيىب ئەمەسكىم،
دىن مەخزەنىدە جەۋھەرى ئىمانىنى سەۋەرمەن.

— ھاپىز خارەزمى.

2) بايلىق، دەپنە:
ۋەفا مەئدەنىنىڭ ئېرۇر گەۋھەرى،
سەفا مەخزەنىنىڭ غەرىب جەۋھەرى.

— ئا. نىزارى.

3) ساقلانغان سىر، ئەسرار:
زەبان سەيقەل گەرى ئايىنەئى ئىقلىمى مەئنىدۇر،
ئەيان ئەيلەرگە باتىن مەخزەنىنى لاجەرەم تەنھا.

— زەلىلى.

مەخزۇن [مخزون] (ئە) خەزىنىدە ساقلانغان نەرسە.

مەخسۇس [مخصوص] (ئە) خاس بولغان، ئايرىم.

مەخفى [مخفى] (ئە) يوشۇرۇن.
مەخفى ئەتمەك — يوشۇرماق:
بارچە ھۇش ئەھلى قىلىپدۇر بىزگە تەجرىد ئىختىيار،
پەردەئى فەقر ئىچرە كۇنجىنى مەخفى ئەتكەن پەردەدار.

— ئەرشى.

مەخفىيەت [مخفیت] (ئە) يوشۇرۇن نەرسە، سىرلىق ئىش.

مەخلەس [مخلص] (ئە) قۇتۇلۇش، خالاس بولۇش.
مەخلەس تاپماق — قۇتۇلماق، خالاس بولماق.

مەخلۇت [مخلوط] (ئە) ئارىلاشتۇرۇلغان، ئارىلاش.
جەۋاھىرغا مەخلۇت ئېتىپ شىشەنى،
ھۇنەردە قىلىپ تۇرپە ئەندىشەنى.

— غەربى.

مەخلۇت قىلماق — ئارىلاشتۇرماق.

مەخلۇق [مخلوق] (ئە) 1) يارىتىلغان نەرسە، مەۋجۇدات.
2) ئادەم، ئىنسان.
كى ئىنسانغە ئۆزنى قىلغىل رىزا،
كى مەخلۇقتىن كۆرمە ئەمر قەزا.

— ئا. نىزارى.

3) كۆرۈمسىز، غەلىتە:
ياشى ئوتتۇرا، چىرايى قوخلۇق ئېپردى،
ھەمە خاتۇنلار ئىچرە مەخلۇق ئېپردى.

— مولا پازىل.

مەخلۇق ئولماق — يارىتىلماق.
مەخلۇق ئەيلەمەك — ياراتماق.

مەخلۇقات [مخلوقات] (ئە) «مەخلۇق» نىڭ كۆپلۈكى — يارىتىلغان نەرسىلەر، مەخلۇقلار.

مەخمۇر [مخمور] (ئە) 1) مەست، شىركەيپ:
مەخمۇر ئىدى دىلۇجان، قۇيدى مەيئى ئەرغەۋان،
سۇلتانى ساتۇق بۇغراخان پىرى مۇغان ئەمەسمۇ؟

— زەلىلى.

2) خۇمار:

ئۇيغۇر كتاب تور بېكىتى www.uyurkitap.com

ۋىسالىڭ ئارزۇ ئەتكەچ تەرەننۇم ئەيلەگەي بۇلبۇل،
نىھاتۇ ئاشكاراگۇل يۈزۈڭ شەۋقىدىن ئول مەخمۇر.
— شەۋقى.

3) مەست مەيخۇمار كىشى:
سۈبھى دەمىدە بولدى، چەكتى نەۋايى بۇلبۇل.
ئەي پىرى دەير بەرگىل مەخمۇرلەرغە جامى.
— زەلىلى.

مەدار [مدار] (ئە) 1) دائىرە، ئايلانما؛ ئايلىنىش ئوقى:
سەرھەلقەۋۇ سەركەشان جەلالى،
دەغى قويادۇر مەدارى ئۆزرە.
— زەلىلى.

2) كۈچ، قۇۋۋەت، مەجال.

مەدارا [مدارا] (ئە) چىقىشىش، كېلىشىش؛ مادارا:
كېتەر ئەيلەمەي مەدارا، نەسىكەندەرۇ دارا،
بىرىن ئەيلەپ ئاشكارا، بىرىنى نىھان قىلۇرسەن.
— زەلىلى.

مەدارىس [مدارس] (ئە) «مەدرەسە» نىڭ كۆپلۈكى — مەكتەپلەر، مەدرىسىلەر:
مەدارىس ئارا ئىلىم تەكرار ئېتىپ،
سەبەق ئالغالى تىلنى ئىقرار ئېتىپ.
— ئا. نىزارى.

مەدايىن [مداين] (ئە) «مەدىنە» نىڭ كۆپلۈكى — شەھەرلەر.

مەدايىھ [مدايح] (ئە) «مەدىھ» نىڭ كۆپلۈكى — مەدھىيىلەر.

مەدەد [مدد] (ئە) ياردەم، مەدەت:
بۇلار روھىدىن يەتكۈسى كۆپ مەدەد،
تاپار ئىستىئانەت ھەم ئەھلى بەلەد.
— ئا. نىزارى.

مەدەد ئەيلەمەك — ياردەم بەرمەك، مەدەت قىلماق:
كى بىزگە خەرىدارلىق ئەيلەدى،
مەدەد ئەيلەبان يارلىق ئەيلەدى.
— ئا. نىزارى.

مەدەد قىلماق — ياردەم قىلماق، مەدەت بەرمەك:
بىھەمدۇللا بىزلەرگە قىلدى مەدەد،
بۇلار تۇربەتى بىزگە بولدى سەنەد.
— ئا. نىزارى.

مەدەد ئولماق — ياردەم كۆرسىتىلمەك، ياردىمى بولماق:
كى جامىي ۋەفايىندىن ئولسە مەدەد،
چۈكەۋنەين ئارا تاپغۇم ئۆمرى ئەبەد.
— ئا. نىزارى.

مەدەدخۇاھ [مددخواه] (ئە + پ) ياردەم سورىغۇچى:
خىتا ھاكىمى بىزدىن ئاگاھ ئولۇپ،
قىلىپ لۇتف بىزگە مەدەد خۇاھ ئولۇپ.
— ئا. نىزارى.

مەدەدكار [مددكار] (ئە + پ) مەدەت قىلغۇچى، ياردەم بەرگۈچى.

مەدەدكارلىق [مددكارليق] مەدەتكارلارغا خاس ياردەم:
ئىجابەت قىلىپ ئەيلىدى يارلىق،
كى يەتكۈردى بىزگە مەدەتكارلىق.
— ئا. نىزارى.

مەدخەل [مدخل] (ئە) كىرىدىغان جاي، ئېغىز، ئىشىك.

مەدخەن [مدخن] (ئە) تۇرخۇن.

مەدداھ [مداح] (ئە) 1) مەدھىيىلىگۈچى، ماختىغۇچى:
ھەببىبىڭ نە ئۇتىغە مەدداھ قىل،
مەۋائىز ئۇمۇرىغە ئىسلاھ قىل.
— ئا. نىزارى.

2) كىشىلەرنى يىغىپ رىۋايەت، قىسسىلەرنى سۆزلىگۈچى.

مەدداھلىق [مداح ليق] مەدھىيىچىلىك:
قۇرۇق ساغەرىم بولسۇنۇ راھلىق،
قىلاي كەينىدە ساڭا مەدداھلىق.
— ئا. نىزارى.

مەدرەسە [مدرسه] (ئە) مەكتەپ، مەدرىسە:
مەدرەسە ئىچرە ئالىمان بىھۇدە ئىلىم سەرف ئېتەر،
دەرسى مۇھەببەت ئەيلەسەڭ ئىشقىدىن ئىبتىدا كېرەك.
— زەلىلى.

مەدفەن [مدفن] (ئە) 1) دەپنە قىلىنىدىغان جاي، گۆر:
جەھان ئەھلى چۈن بولدى دۇشمەن ئاڭا،
ياغاچ جىسمىنى قىلدى مەدفەن ئاڭا.
— ئا. نىزارى.

2) قەبرىگاھ:
گورىستانى ئاندا مۇئەييەن ئىدى،
كى مەي ئەھلىغە جايى مەدفەن ئىدى.
— ئا. نىزارى.

مەدفەن قىلماق — يوشۇرماق:
كى بىر پاك جايىنى نىشمەن قىلىپ،
مۇبارەك ۋۇجۇدىنى مەدفەن قىلىپ.
— ئا. نىزارى.

مەدفون [مدفون] (ئە) كۆمۈلگەن، دەپنە قىلىنغان:
قىيا باقىشلەرىڭدىن ئەي سەنەم ھەر كوشەدە خۇندۇر،
بەسى قۇربانىڭ ئولغان تىيرەئى خاك ئىچرە مەدفۇندۇر.
— زەلىلى.

مەدھ [مدح] (ئە) ماختاش، مەدھىيە:

ئۆزۈك مەدھىگە ئەيلەگىل ئاشنا،
قىلىپ پەرۋەرش بىزنى يارەببەنا.
— ئا. نىزارى.

مەدھى نەبۇۋۆەت — پەيغەمبەرلىك مەدھىيىسى:
ئىشق ئوتىدىن ئاشقى پاك ئۆرتەنۇر،
بەرق دىن مەدھى نەبۇۋۆەت مۇنبەرى.
— سەبۇرى.

مەدھىساز [مدح ساز] (ئە + پ) ماختىغۇچى، مەدھىيە-لىگۇچى.

مەدھۇش [مدهوش] (ئە) 1) هوشىدىن كەتكەن، بە-ھوش:
ھەم ئول يەردە يىقىلدى زار مەدھۇش،
يەنە ئاندىن بەتەر ماھى قەسەبپۇش.
— ئا. نىزارى.

2) پەرىشان؛ ھەيران:
گەھى ھۇشىدا، گاھى بىھۇش ئىدى،
گەھى يىغلابان گاھى مەدھۇش ئىدى.
— ئا. نىزارى.

مەدھۇش بولماق — ھوشىدىن كەتمەك، بىھوش بولماق:
كى مەدھۇش بولماقغە بولدى يىقىن،
ئۆزىن توختاتىپ تۇردى بىردەم كېيىن.
— ئا. نىزارى.

مەدھۇشلۇق [مدهوش لوق] ھەيرانلىق، پەرىشانلىق:
ئوشۇل دەم بېرىپ رەۋىكى بىھۇشلۇق،
ئىشىتكەنگە ھەم يەتتى مەدھۇشلۇق.
— ئا. نىزارى.

مەدىدە [مديده] (ئە) سوزۇلغان، ئۆزۈن.

مەدىنە [مدينه] (ئە) 1) شەھەر. 2) سەئۇدى ئەرىبستاندىكى ئىسلام دىنىنىڭ مۇقەددەس شەھەرلىرىدىن بىرى:
يا رەسۇلىللاھ مەدىنە كىشۋەرىغە يەتمىسەم،
رەۋزەئى پاكىڭغە تۆھفە مىڭ دۇرۇدۇ مىڭ سەنا.
— زەلىلى.

مەرابىز [مرابض] (ئە) «مەربەز» نىڭ كۆپلۈكى — قوتانلار.

مەراتىب [مراتب] (ئە) «مەرتەبە» نىڭ كۆپلۈكى — دەرىجىلەر، مەرتىۋىلەر؛ تېگىشلىك ئورۇنلار:
بۇ سۆز «خەمسە»دە ئانچە تەتۇىل ئېرۇر،
مەراتىب بىلە ئانچە تەفسىل ئېرۇر.
— ئا. نىزارى.

ئۇچ مەراتىب — ئۈچ قېتىم:
ئەي زەلىلى نالە بىرلە ئۈچ مەراتىب ئەيلەدىم
مەشھەدى سۇلتان ساتۇقى بۇغرا خانىنى تەۋاف.
— زەلىلى.

مەرارەت [مرارت] (ئە) 1) ئاچچىقلىق. 2) غەم-غۇسسە، قايغۇ - ئەلەم.

مەراسىد [مراصد] (ئە) «مەرسەد» نىڭ كۆپلۈكى — رەسەتخانىلار.

مەراھىل [مراحل] (ئە) «مەرھەلە» نىڭ كۆپلۈكى — مەنزىللەر:
ئۇبۇر ئەيلەدىم نەچچە مەنزىل بىلە،
كېزىپ تەي قىلىپمەن مەراھىل بىلە.
— ئا. نىزارى.

مەراھىلنى تەي قىلماق — كۆپ يول باسماق:
قىلىپ دەشت ۋادى، مەراھىلنى تەي،
يۇرۇپ نەچچە كۈن راغ ئارا نىڭ پەي.
— ئا. نىزارى.

مەرايا [مرايا] (ئە) «مىرئات» نىڭ كۆپلۈكى — ئەينەكلەر.

مەرئا [مرعى] (ئە) ئوتلاق.

مەرەز [مرض] (ئە) كېسەللىك، دەرد، ئەلەم.

مەرەق [مرق] (ئە) شورپا.

مەربەز [مربض] (ئە) قوتان.

مەربۇت [مربوط] (ئە) باغلانغان، باغلىق.

مەرتەبە [مرتبه] (ئە) 1) دەرىجە، ئورۇن، مەنسەپ.
2) ئابرۇي، ئىناۋەت، مەرتىۋە:
سەن سۇلايمانى زەماندىن ماڭا يەتسە مەرتەبە،
بەندە بولۇپ ئىشىكىڭدە دەۋر سۈرمەك ياخشىراق.
— ئۇبەيدى.

3) قېتىم، مەررە.

مەرتەبەئى ساقى — ساقىيلىق مەنسەپ:
سەندىن ئېرۇر مەرتەبەئى ساقى گەرش،
سەندىن ئېرۇر غۇلغۇلە تاتەھتى فەرش.
— زەلىلى.

مەرتۇب [مرطوب] (ئە) ھۆل، نەم.

مەرج [مرج] (ئە) چىمەنزار.

مەرجان [مرجان] (ئە) مارجان.

مەرجو [مرجو] (ئە) ئۈمىد قىلىنغان، كۈتۈلگەن.

مەرجوئ [مرجوع] (ئە) قايتۇرۇلغان، قايتقان.

مەرجىئ [مرجع] (ئە) قايتىدىغان جاي؛ مەنبە.

مەرد [مرد] (پ) 1) ئەر. 2) جەسۇر، باتۇر:
ئۇلارغا دېدى: «مەنكى تۇججار ئىدىم،
بۇ ئالەم ئارا مەرد سەييار ئىدىم».
— ئا. نىزارى.

3) سېخىي، ھىممەتلىك:
كى بىر مەرد جەرراھنىڭ خانەسى،
فەرەڭى ھەكىم بەيت ـ كاشانەسى.
— ئا. نىزارى.

مەردى كەلان — ياشانغان ئەر:
ھەرنە ئول مەردى كەلان ئەيدى ساڭا،
ئاڭلاغىل گوياكى جان ئەيدى ساڭا.
— زەلىلى.

مەردى مەردان — ناھايىتى باتۇر، جەسۇر، مەرد:
كەلسەلەر دەۋلەت بىلە بەدكارەلەر يەرگە باقار،
دۇشمەنىن شەرمەندە قىلماق مەردى مەردانغە نەخوب.
— قەلەندەر.

مەردان [مردان] (پ) «مەرد» نىڭ كۆپلۈكى — ئەرلەر؛ باتۇرلار.

مەردانى ھەق — ھەقىقىي مەردلەر:
شەيئۇللاھ چەكتىلەر مەردانى ھەق،
فەيزگە پۇر بولدى تاھەفتەم تەبەق.
— زەلىلى.

مەردانە [مردانە] (پ) 1) مەرد، باتۇر. 2) مەردلەرچە، باتۇرلارچە.

مەردانەۋار [مردانەوار] (پ) مەردلەرچە:
كى توختات ئۆزۈڭ قىلماغىل ئاھ ـ زار،
تەھەممۇل قىلىپ بولكى مەردانەۋار.
— ئا. نىزارى.

مەردانەلىك [مردانەليك] باتۇرلۇق، مەردلىك:
كى مەردانەلىكنى كېتۇردى بەجا،
جەۋانلىقدا تۇتتى زەمىن ئىچرەجا.
— ئا. نىزارى.

مەردەك [مردك] (پ) ئەرزىمەس، پەسكەش ئادەم.

مەردەم [مردم] (پ) «مەردۇم» غا قاراڭ.

مەردەمان [مردمان] (پ) «مەردۇم» نىڭ كۆپلۈكى — ئادەملەر، كىشىلەر:
قىلىپ ۋەھمە ئاندىن ھەمە مەردەمان،
قاچىبان دەۋۇدام، شىرى ژىيان.
— ئا. نىزارى.

مەردۇد [مردود] (ئە) رەت قىلىنغان؛ قوغلانغان، ھەيدەلگەن؛ قوغلاندى:
ئۇمىد ئەيلەپ يۈزۈم سۈرتۈپ كېلىپ مەن ئاستانىڭگە،
خۇدايا ئاسىي قۇلنى دەرگەھىڭدىن قىلماغىل مەردۇد.
— شەۋقى.

مەردۇزەن [مردوزن] (پ) ئەر ـ ئايال.

مەردۇم [مردم] (پ) 1) ئادەم، كىشى، خەلق. 2) كۆز قارىچۇقى:
مۇھەببەتنامە يازدىم قانلىغ ئەشكىمدىن مىداد ئەيلەب،
ئاڭا كۆز مەردۇمىن بەل مۇزمەرئەتتىم ئېئتىقاد ئەيلەب.
— ئەرشى.

مەردۇمان [مردمان] (پ) كىشىلەر، ئادەملەر.

مەردۇمدار [مردم دار] (پ) ئادەمگەرچىلىكى بار، ئەدەپلىك:
كۆزى ھافىز كۆزىنگە خوش كۆرۈنۈر،
چۇن ئېرۇر بارچە مەردۇمدار ياخشى.
— ھاپىز خارەزمى.

مەردۇمكۇش [مردم كش] (پ) قاتىل، جاللات.

مەردۇملۇق [مردم لوق] ئادەمگەرچىلىك، ئىنسانىيلىق:
ھۇمەردۇملۇق ئەقۋالى بايان ئولۇپ،
رەۋان چەكمەكى جان نەمايان ئولۇپ.
— ئا. نىزارى.

مەردۇمى [مردمى] (پ) ئادەمگەرلىك، ئىنسانپەرۋەرلىك.

مەررات [مرات] (ئە) «مەررە» نىڭ كۆپلۈكى — قېتىملار، بىرنەچچە قېتىم.

مەررە [مرە] (ئە) قېتىم:
دىلرەبالار گەرچە ئەتمىش غەمزەدىن كۆڭلۇم فىگار،
مىڭ كۆڭۈلنى سەيد ئېتەرسەن ئەيلەگەننىڭ مەررەسى.
— ناقىس.

مەرسەد [مرصد] (ئە) رەسەتخانا.

مەرسىيە [مرثيە] (ئە) تەزىيە شېئىرى.

مەرغ [مرغ] (پ) ئوت ـ چۆپ، چىمەن.

مەرغزار [مرغزار] (پ) ئوتلاق، يايلاق؛ چىمەنزار:
چارباغى جەننەتۇل مەئۋاغە سالمايمەن نەزەر،
مەرغزارى ھۆسن ئۈچۈن يارەب خەبەردار ئولمىشەم.
— زەلىلى.

مەرغۇب [مرغوب] (ئە) 1) سۆيۈملۈك، يېقىملىق؛ مەقبۇل:
قىلىپ جەمئى نەزم ئەيلەسە خوبدۇر،
كەلامى تەبىئەتكە مەرغۇبدۇر.
— ئا. نىزارى.

2) خۇش چىراي:
بەلەند پەرياد ئۇرماي ئول پەرىغە يوق ئۈچۈن مەرغۇب،
ھەزىن نالىش ئىلەن جان ئۇدىدىن ئەندەك سەدا قىلدىم.
— ئەرشى.

مەرغۇل [مرغول] (ئە) چىرمالغان؛ چىڭگىلەك چاچ.

مەرقەد [مرقد] (ئە) گۆر، قەبرە:
پەردە داری ھەزرەتی ھەق بولغانلىق مەئلۇم ئۇچۇن،
مەرقەدلىق تۇری تەجەللی جىلۋەسی نۇری ھۇدا.
— زەللی.

مەرقۇم [مرقوم] (ئە) يېزىلغان، سىزىلغان.
مەرقۇم قىلماق — يازماق.

مەركەب [مركب] (ئە) مىنىدىغان ھايۋان، ئۇلاغ:
مىنىدىلەر مەركەب ئۆزە «ياھۇ» دېيان،
سەير ئېتىپ دەشتۇ بەيابانۇ يابان.
— زەللی.

مەرگ [مرگ] (پ) ئۆلۈم، ئەجەل:
ھەسىبى ھال ئاچقايمىكىنلەر دەپ زەللی بەندە مەرگ،
ئەيلەدىم تۇغرايى دىۋانىم بېنامی ئاشقان.
— زەللی.

مەرگ ئەيلەمەك — يوقاتماق، ئۆلتۈرمەك:
دەرەخت ئۆمری دائىم سەبزەدۇر دەپ ئېيتىماد ئەتمەك،
نەسىيمی مەرگ ئەيلەر بەند ـ بەنددىن جۇدا ئاخىر.
— زەللی.

مەرگ تەخۇپقی — ئۆلۈم خەۋپی.
مەرگ ۋەھمی — ئۆلۈم ۋەھىمىسی.

مەرھەبا [مرحبا] (ئە) 1) خۇش كېلىپسىز:
ئاتاسی دېدی: «ئەي قىزىم مەرھەبا،
ئۇقۇپ رۇقئەنی ئاندا چەكتىلىق نەۋا».
— ئا. نىزاری.

2) مەرھەمەت، ئىلتىپات:
ھەمە بەندەنىلىق ھاجەتنی رەۋا —
قىلىپ، ئەيلەگىل لۇتف ئىلە مەرھەبا.
— ئا. نىزاری.

مەرھەبا ئەيلەمەك — 1) قارشی ئالماق، تەبرىكلىمەك:
باری يەر ئۇپۇپ قىلدی قۇللۇق ئەدا،
ھەمە شاھقە ئەيلەدی مەرھەبا.
— ئا. نىزاری.

2) تەقدىم قىلماق، تەكلىپ قىلماق:
چۇ رەھمەت مەيدىن ئەتا ئەيلەگىل،
كەرەم ئەيلەبان مەرھەبا ئەيلەگىل.
— ئا. نىزاری.

مەرھەبا قىلماق — مەرھەبا ئەيلىمەك:
لىسانی غەيبىگە سەن پەيرەۋی قىلالماس سەن،
زەللی شوخلۇقۇك تۇتتی، مەرھەبا قىلايىن.
— زەللی.

مەرھەلە [مرحلە] (ئە) 1) مەنزىل، ئۆتەك:
جەزىرە ئاتنىغا ئىشقىدىن بىر نەفەسی سۇۋادە بول،
مەرھەلە كۆپ يىراق ئىرۇر، كىرمە بۇ يولغاسىن ياياغ.
— زەللی.

2) بىر كۈنلۈك مۇساپە.

مەرھەلەئی فەنا — دۇنيانىلىق بىر كۈنلۈك مۇساپىسی:
مەرھەلەئی فەنادە كىم ئەھلی بەقا نەزەر قىلىلىق،
جەزىرە ئىلی سۇۋارەدۇر زاھىد خۇدنەما ياياق.
— زەللی.

مەرھەم [مرھم] (ئە) چاپلىنىدىغان دورا، مەلھەم:
ئەشگىلىق تۇپراقی مەجرۇھ بولغان جانۇ تەنلەرغە،
شىفالىق مەرھەمی بولدی بىساتی پەرتەيان كېلدی.
— سەككاكی.

مەرھەم تاپماق — دەۋا، شىپا تاپماق، ساقايماق:
چۇ دەرنگە مەرھەم تاپا ئالمايىن،
ستەمگەر جەھاندىن ۋەفا ئالمايىن.
— ئا. نىزاری.

مەرھەم ياقماق — دەرد ۋە ئازابتىن چىقارماق:
غەمزەلىق ئوقی ھەر نېچە كىم قىلسە جانىمدە يارا،
ئول ياراغە لەئلی سەككەر بارىنمۇ مەرھەم ياقار.
— ھافىز خارەزمی.

مەرھەمەت [مرحمت] (ئە) رەھىمدىللىق، شەپقەت، ئىلتىپات:
بەيان ئەيلەسە مەسئەلە مەرتىپەت،
خەبەردار بولۇپ قىلمادىلىق مەرھەمەت.
— غەربی.

مەرھۇب [مرھوب] (ئە) قورقۇنچلۇق.

مەرھۇم [مرحوم] (ئە) 1) رەھىم قىلىنغۇچی، ئەپۇ قىلىنغۇچی. 2) ئۆلگەن كىشی ھەققىدە ئۇنىلىق ۋاپات بولغانلىقىنى بىلدۈرۈش ئۈچۈن ئېيتىلىدىغان سۆز.

مەرھۇن [مرھون] (ئە) گۆرۈگە قويۇلغان، رەھنگە بېرىلگەن.

مەرىز [مريض] (ئە) كېسەل:
چۇ ھىكمەت ئىلی كۆپ مەھارەت قىلىپ،
كەم ئولماي مەرىزی مەھارەت قىلىپ.
— ئا. نىزاری.

مەزاج [مزاج] (ئە) «مىزاج» غا قارالسۇن.

مەزار [مزار] (ئە) زىيارەتگاھ؛ قەبرىگاھ، مازار،
يەنە ھەم مەزاری ئەمىری جەھان،
كی شاھەنشەھی مىر تۆمۇر كورگان.
— ئا. نىزاری.

مەزارات [مـزارات] (ئە) «مـەزار» نـىڭ كۆپلۈكى — مازارلار، قەبرىگاھلار:
بولۇبدۇر مەزارات ئالى نىشان،
ئىنانە بىلە تا قىيامەت ئەيان.
— ئا. نىزارى.

مەزاريستان [مزارستان] (ئە + پ) زىيارەتگاھ، قەبرىگاھ.

مەزاردۇ [مزارع] (ئە) «مەزرەئە» نىڭ كۆپلۈكى — ئېكىنزارلار.

مەزاق [مذاق] (ئە) 1) تەم، لەززەت. 2) تېتىش ئەزالىرى:
سالىپ مۆھرىنى ئاغزىغا دەرمەھەل،
كى قىلساڭ سۆيىنى مەزاقىڭدا ھەل.
— ئا. نىزارى.

مەزالىم [مظالم] (ئە) «مەزلەمە» نىڭ كۆپلۈكى — زۇلۇم ـ ستەملەر.

مەزاھ [مزاح] (ئە) ھەزىل، مازاق.

مەزاھىب [مذاهب] (ئە) «مەزھەب» نىڭ كۆپلۈكى — مەزھەبلەر.

مەزاھىر [مظاهر] (ئە) «مەزھەر» نىڭ كۆپلۈكى — كۆرۈنۈشلەر.

مەزەللەت [مذلت] (ئە) خورلۇق؛ بىچارىلىك:
تۆتار چەرخ ئۇزرە قەمەردەك مەكان،
مەزەللەت غۇبارى ئارا گول نىھان.
— ئا. نىزارى.

مەزەممەت [مذمت] (ئە) ئەيىبلەش، قارىلاش:
تەفەررۇس بىرلە بىلمەك بولدى لازىم،
ئەگەرچە بۇ مەزەممەت كۆپكە شامىل.
— ناقس.

مەزەننە [مظنه] (ئە) شەك ـ شۇبھە، گۇمان.

مەزبەلە [مزبله] (ئە) ئەخلەتخانا.

مەزبۇت [مضبوط] (ئە) مەھكەم، مۇستەھكەم.

مەزرەئە [مزرعه] (ئە) «مەزرەئ» گە قارالسۇن.

مەزرەئ [مزرع] (ئە) تېرىلغۇ يەر، ئېكىنزارلىق:
ئاخىرەتنىڭ مەزرەئىدۇر ئەسلى بىلسەڭ بۇ جەھان،
قوللۇغۇڭنى سابىت ئەيلەپ يۇرمەگىل ئۆمرۇڭ ئەبەس.
— شەۋقى.

مەزكۇر [مذكور] (ئە) تىلغا ئېلىنغان، سۆزلەنگەن.

مەزلۇم [مظلوم] (ئە) 1) زۇلۇم كۆرگەن، زۇلۇمغا ئۇچرىغان. 2) ئاجىز، بىچارە:
كى ئەركان دەۋلەتكە بەردى خەبەر،
كى مەزلۇم ئىدىم، چۇن يېتىپ كەلدى ئەر.
— ئا. نىزارى.

3) ئايال كىشى:
ھارام ئېرىمىش ۋەگەر مەزلۇملارنىڭ باغى ئاۋازى،
ۋەگەر بىگانەلەرنىڭ سۆھبىتى ھەمرازى ـ ھەمرازى.
— مولا نىياز.

مەزلەمە [مظلمه] (ئە) زۇلۇم ـ ستەم، ئازاب.

مەزمۇم [مذموم] (ئە) ئەيىبلەنگەن؛ نەپرەتلىك.

مەزمۇن [مضمون] (ئە) 1) مەزمۇن، مەنە:
كۆڭۈلنى مۇھەببەت بىرلە ساق قىل،
كى مەزمۇن قۇلۇبغە كەششاق قىل.
— ئا. نىزارى.

2) كاپالەت، ۋەدە:
دېدى: «بىر زەمان سەبر قىل، نابكار،
كى مەزمۇن بىلە ئەيلەيىن ۋەسفى يار».
— ئا. نىزارى.

مەزنۇن [مظنون] (ئە) شەك كەلتۈرۈلگەن، گۇمانلىق.

مەزھەب [مذهب] (ئە) 1) يول، تەلىم، مەسلەك:
سەراسەر مەزھەبى قارۇن ئېرۇر دۇنيانى يېغماغلىق،
كى شىرىن جانغە يەئنى زەھر ئەژدەرھانى يېغماغلىق.
— زەللى.

2) دىندىكى بىر ئېقىم:
سۈرەتى ئادەم، ۋەلى سىيرەتدە يوق،
ھېچ قايسى مەزھەبۇ مىللەتدە يوق.
— زەللى.

مەزھەر [مظهر] (ئە) 1) كۆرۈنۈش؛ نەمۇنە، نىشانە:
دەھر دەيرى ئىچرە مۇنداق قايدا بىر زىبا سەنەم،
گويىيا بۇ ھۇسنۇ خەللاقىغە مەزھەردۇر ئەتەم.
— ئەرشى.

2) شولا، ئىپادە:
ماڭا نەلازىم ئېرۇر ماسۇاغە سۆز سۈرمەك،
كۆڭۈلنى ئاينەئى مەزھەرى خۇدا قىلايىن.
— زەللى.

مەزىد [مزيد] (ئە) ئارتۇق، زىيادە:
كىمە بولدى دەريا ئارا پەدىد،
قىلىپ تەجرىبە، بولدى سىدقى مەزىد.
— ئا. نىزارى.

مەساۋ [مساء] (ئە) كەچقۇرۇن، كەچ، ئاخشام: *سەباگدا مۇرغى سۇلايمان كەبى سەبا يۇرگىل،*
مەساگدا مەتلۇبى جانە ئەينى مۇددەئا ئۇچرار.
— شەۋقى.

مەسابە [مثابە] (ئە) دەرىجە، مەرتىۋە.

مەسابىھ [مصابيح] (ئە) «مىسباھ» نىڭ كۆپلۈكى — چىراغلار.

مەساجىد [مساجد] (ئە) «مەسجىد» نىڭ كۆپلۈكى — مەسچىتلار:

مەساجىدخانەقەھ بىرلە سەۋامىئ،
ياسانغان ھەر تەرەفتە تۇرفە رامىئ.

— ناقىس.

مەسادىر [مصادر] (ئە) «مەسدەر» نىڭ كۆپلۈكى — مەنبەلەر.

مەساف [مصاف] (ئە) جەڭ مەيدانى، جەڭگاھ:

شەيخان رىيايىغە ۋەقتىكى مەساف ئەتتىم،
كۆڭلۈمگە غۇبار ئولماي ئايىنە ساف ئەتتىم.

— زەلىلى.

مەسافەت [مسافت] (ئە) مۇساپە، ئارىلىق، ئۇزۇنلۇق:

كىرىپ يولغە ئول دەم ئاتاۋۇ ئوغۇل،
يۈرۈپ بىرمەسافەت كېلىپ ئىككى يول.

— ئا. نىزارى.

مەساكىن I [مساكن] (ئە) «مەسكەن» نىڭ كۆپلۈكى — تۇرار جايلار.

مەساكىن II [مساكين] (ئە) «مىسكىن» نىڭ كۆپلۈكى — مىسكىنلەر:

فۇقەرا بىرلە مەساكىن مەسرۇفى ئۇشرە زەكات
جايىغە سەرف ئەتمەسەڭ ئول خەير قىلغانىڭ غەلەت.

— شەۋقى.

مەسالىك [مسالك] (ئە) «مەسلەك» نىڭ كۆپلۈكى — مەسلەكلەر.

مەسەل [مثل (ئە) 1) مىسال، مەسىلەن:

ئەگەر تىغى قازا ھەلقىڭغە يەتسە مەسەل، ئەيتماماغىل،
خەلىل ئاسا تۇتۇپ فەرماننى مەردۇ خۇدا بولماق.

— زەلىلى.

2) ماقال ـ تەمسىل.

مەسەللىك [مثل ليك] ئوخشاش، ئوخشىغان.

كۆزى خۇن مەسەللىك بولۇر دەمبەدەم،
كى قايناپ تۇرار مىسلى ئابى بەقەم.

— ئا. نىزارى.

مەسئەلە [مسئلە] (ئە) سوئال ـ جاۋاب، مەسىلە:

بەيان ئەيلەسە مەسئەلە مەرىپەت،
خېرىدار بولۇپ قىلمادىڭ مەرھەمەت.

— غەرىبى.

مەسەلسەل [مسلسل] (ئە) «مۇسەلسەل» گە قاراڭ.

ئەي مەسەلسەل زۇلفىدىن جانىمدە يۈزمىڭ پېچ-پېچ،
سورماساڭ ھەردەم بوقۇلنى بارى سورغىل كېچ-كېچ.

— ئاتايى.

مەست [مست] (ئە) 1) مەست، كەيپ بولغان:

ۋەلايەت ھەمەكافىرۇ بۇت پەرەست،
بۇلار كۇفر تۇغيان مەيى بىرلەمەست.

— ئا. نىزارى.

2) بىھوش، خۇدىنى يوقاتقان:

ئەجەل خەنجەرىغە قىلاي ئۆزنى مەست،
ياتاي سۇبھى مەھشەرغەچە يەئنى مەست.

— ئا. نىزارى.

مەست بولماق — كەيپدىن ھوشىنى يوقاتماق:

زەلىلى سۇبھى سادىق ساغەرىدىن مەست بولغايسەن،
فەلەككە ئىلتەدۇر كەيفى سەھەر ئاھىستە ـ ئاھىستە.

— زەلىلى.

مەستانە [مستانە] (پ) مەستلەردەك، مەستلەرچە:

شەرابى ئەرغەۋانى شىشەئى گۇلگۇنگە تولدۇرمىش،
مېنى شاراب ئېتەرگە ساقىئى مەستانە بولغايمۇ؟

— زەلىلى.

مەستلىك [مست لك] كەيپلىك، بىھوشلۇق:

نەرگىسى جادۇيى دىلبەر بەس خۇمار ئالۇدەدۇر،
مەستلىكىدىن ئەندەكى مەجلىستە ھۇشيار ئولمىشەم.

— زەلىلى.

مەستۇر I [مستور] (ئە) 1) پەردىلەنگەن، يوشۇرۇنغان؛ ئىپپەتلىك:

زەر قىزى كەيفىيەتى سەندەكلەردىن مەستۇردۇر،
بىلمەي ئەسرارىن نېچۈك نەفي قىلغۇڭ زاھىدا.

— ئەرشى.

2) پىنھان، كۆزدىن خالىي:

مەككەتۇللاھدە بۇ سۆز مەشھۇر ئىدى،
لىك خوجە خەلقدىن مەستۇر ئىدى.

— زەلىلى.

مەستۇر بولماق — يوشۇرۇلماق، مەخپىي تۇتۇلماق:

تەمەننادۇر شەفائەت ئەيلەسەڭ ئەرزىم شۇئۇد ئەتكەي،
جەنابى ھەق سارىغە ئەرزى ھالىم بولمىغاي مەستۇر.

— شەۋقى.

مەستۇر II [مسطور] (ئە) يېزىلغان، كۆچۈرۈلگەن.

مەسجۇد [مسجود] (ئە) سەجدە قىلىنغۇچى، تەڭرى:

ئىبادەت قىلىپ تۇردى مەئبۇدغە،
كېچەلەر قىلىپ سەجدە مەسجۇدغە.

— ئا. نىزارى.

مەسجىد [مسجد] (ئە) ئىبادەتخانا، مەسچىت:

تاپىپ جايى مەسجىدنى قىلدى مەكان،
سەفەر مېھنەتىدىن تاپىپ چۈن ئەمان.

— ئا. نىزارى.

مەسجۇد [مسجود] (ئە) توسۇلغان، چەكلەنگەن.

مەسجۇد قىلماق — توسماق:
بىھەقتى ھۆرمەتى «تاھا» ۋە «ياسىن» ھەزرەتى ئەھمەد،
غەرىب ئاجىز قولۇڭغە راي ھەقنى قىلماغىل مەسجۇد.

— شەۋقى.

مەسرۇر [مسرور] (ئە) خۇرسەن، شاد، خۇشال:
سۇرگەلى قەتلىم فۇسۇنى كۆز بىلەن مەسرۇرمەن،
كىم فۇشايمان ئولماغاي، يارەبكى ئول قاتىل يىگىت.

— ئەرشى.

بەسى مەسرۇر — زور شادلىق:
كەرەم ئەيلەپ غەرىب ئۇممەتكە لۇتفۇڭدىن نەۋا بەرسەك،
مۇيەسسەر ئولغۇسدۇر جانۇ دىللارغا بەسى مەسرۇر.

— شەۋقى.

مەسرۇر شاد — شات ـ خۇرام:
نەچە ئىشنى فەرمان قىلىپ خەيرباد،
ئېتىپ، ياندى شەھرىگە مەسرۇرشاد،

— ئا. نىزارى.

مەسرۇر ھال — خۇشال:
چىقىپ كەلدى فەرھاد مەسرۇرھال،
بىرى بىرسى بىرلە كۆرۈشتى جەمال.

— ئا. نىزارى.

مەسرۇرلۇق [مسرورلوق] خۇشاللىق، شادلىق:
كى لەيلىگە ھەم يەتتى مەسرۇرلۇق،
كۆرۈپ يارنى، كەتتى رەنجۇرلۇق.

— ئا. نىزارى.

مەسرۇف [مصروف] (ئە) سەرپ قىلىنغان پۇل، چىقىم:
فۇقەرا بىرلە مەساكىن مەسۇرفى ئۆشرە زەكات،
جايىغە سەرف ئەتمەسەڭ ئول خەير قىلغانىڭ غەلەت.

— شەۋقى.

مەسرۇق [مسروق] (ئە) ئوغرىلانغان، يوقالغان.

مەسرىف [مصرف] (ئە) خىراجەت، چىقىم.

مەسساھ [مساح] (ئە) يەر ئۆلچىگۈچى، تانابچى:
سۇ ئىچرە قىلىپ كېمە بىرلە شىتاب،
بۇ نەۋئ ئانى مەسساھ چەككەي تاناب.

— نەۋائى.

مەسقۇت [مسقوط] (ئە) تاشلانغان، چىقىرىۋېتىلگەن.

مەسقۇل [مصقول] (ئە) يالتىرىتىلغان، سىلىقلانغان.

مەسكەن [مسكن] (ئە) 1) تۇرار جاي، مەنزىل، ئۆي:
ھاي ـ ھۇي كىردارى ئاشقان قىلماڭ گۇمان،
قەند ئۈستۈندە ھۇجۇم غۇلغۇلى مەسكەنى مەگەس.

— زەللى.

2) ئىستىقامەت ئورنى، مەقام:
بۇلار مەسكەنىدە تۇرۇپ ئىككى ئاي،
ئىبادەت قىلىپ ئەزىزلىي خۇداي.

— ئا. نىزارى.

مەسكەنەت [مسكنت] (ئە) بىچارىلىك، مىسكىنلىك.

مەسكۇن [مسكون] (ئە) كىشىلەر ياشاپ تۇرغان جاي، يەر يۈزى.

زۇبئى مەسكۇن — يەر يۈزى، قۇرۇقلۇق.
كىم ئېرمىش ئىشق مەيدانى بەسى كەڭ،
بولالماس رۇبئى مەسكۇن سۇلىسغەتەك.

— ناقىس.

مەسلەك [مسلك] (ئە) 1) مەلۇم ئەقىدىگە مەنسۇپ يول.
2) غايە، ئەقىدە.

مەسلەھەت [مصلحت] (ئە) كېڭىشىش، مەسلىھەت:
ئەسەر قىلدى فەرھاد مەھجۇرغە،
تۇرۇپ مەسلەھەت قىلدى شافۇرغە.

— ئا. نىزارى.

مەسلەھەت ئەيلەمەك — مەسلىھەتلەشمەك:
ئەمەلدارلار ئەيلەدى مەسلەھەت،
چىقارماقغا بىزنى قىلىپ مەشۋەرەت.

— ئا. نىزارى.

مەسلۇب [مسلوب] (ئە) ئاجرىتىۋېتىلگەن؛ ئېتىبارسىز.

مەسلۇخ [مسلوخ] (ئە) تېرىسى شىلىنغان.

مەسلۇك [مسلوك] (ئە) مېڭىلغان، تۇتۇلغان يول:
ۋەفا تەرىقىدە ئۇلكىم تىلەركى، قىلسا سۇلۇك،
كېرەككى، تۇتسا ۋەفا ئەھلى شېۋەسىن مەسلۇك.

— نەۋائى.

مەسنەد [مسند] (ئە) 1) تايانچ، يۆلەنچۈك:
مەسنەددۇر پايتەخت ـ يارکەند،
نېكى نامۇ نېكى بەخت يارکەند.

— زەللى.

2) يۇقىرى ئورۇن، دەرىجە:
مۇستەفادىن سوڭ خەلىفەكىم ئىدى ئەيغىل ۋىلا،
مەسنەد ئەۋجى خەلافەتە ئەبۇ بەكرى ئەۋۋەلا.

— زەللى.

3) تەخت:
تەختەئى تابۇت ئېرۇر ئاقىل كۆزىگە تەختۇتاج،
كىم گەدالىق بوريىسى مەسنەدى بى ئېھتىياج.

— زەللى.

مەسنەدنىشىن [مسندنشين] (ئە + پ) 1) تۆرده ئولتۇرغۇچى، تەختته ئولتۇرغۇچى:
زەللى فەقىرنىڭ مەيخانەسىده سەلتەنەت كۆرگەچ،
تىكىپ تۇغۇ ئەلەم مەسنەدنىشىن بارگاھىمدۇر.
— زەللى.

2) ئەمەلدار، ئورۇن باسار:
بەسىرەت ئېلىن يېغدى خاقانى چىن،
ئۆزگە تەخت ئۆزە بارچە مەسنەدنىشىن.
— ئا. نىزارى.

مەسنەۋى [مثنوى] (ئە) 1) هەر ئىككى مىسراسى قاپىيەداش بولغان شىئېرىي ئەسەر. 2) جەلالىدىن رۇمىيغا مەنسۇپ ئەسەر.

مەسنۇن [مسنون] (ئە) سۇنۇنەت قىلىنغان، ئادەت بولغان.

مەسنۇئات [مصنوعات] (ئە) ياساپ، ئىشلەپ چىقىرىلغان نەرسىلەر.

مەسنۇئ [مصنوع] (ئە) ياسالغان، يارىتىلغان؛ سۇنئىي.

مەسۇخ [مسوخ] (ئە) بىمەنە، بىمەنە؛ پەسكەش.

مەسئۇد [مسعود] (ئە) سائادەتلىك، بەختلىك:
مەي ژەھدەت ئەگەرساقى ئەزەلدىن جامى دىل ئىچره،
يېتىشسە ئول كىشىنىڭ بولغۇسىدۇر تالىئى مەسئۇد.
— شەۋقى.

مەسۇن [مصون] (ئە) ساقلانغان، مۇھاپىزەت قىلىنغان.

مەسىر [مسير] (ئە) سەير قىلىدىغان جاي، سەيلىگاھ.

مەسىھ [مسيح] (ئە) 1) ئىيسا پەيغەمبەرنىڭ لەقىمى:
يە ئۆزره پەيدا ئەمەس، خىزر، فەلەك ئۆزر مەسىھ،
بولدىلار پىنھان ئىكەۋ لەئلى دۇرەخشانىن كۆرۈپ.
— ئەرشى.

2) مەشۇق:
مەھۇشىم رۇخسارىدىن خۇرشىدى پەرتەۋراسى بار،
خىزىر خەتتى ئاستىدا لەئلى مەسىھ ئەنفاسى بار.
— ئەرشى.

مەسىھا [مسيحا] (ئە) «مەسىھ» گە قارالسۇن.
ژەفا ھەرفىنى سورغاندا ماڭاسەن تازەجان بەردىڭ،
مەسىھا لەبلەرىڭ ئەجازىدىن گويا جەۋاب ئەيلەپ.
— زەللى.

مەسىھۇللاھ [مسيح الله] (ئە) ئاللانىڭ پەيغەمبىرى ئىيسا:
تىرگۈزۈپ ئۆلگەن كۆڭۈلنى رۇھىپەرەر دەككىنە،
گەرمەسىھۇللاھ دەمىدىن تەنگە جان كىرگەنچە بار.
— موللا سالىھ.

مەشام [مشام] (ئە) پۇراش ئەزاسى، بۇرۇن؛ دىماغ:
مەشامىغە يەتتى سەھەر گۈل ئېسى،
كى ئەقلىغە كەلتۈردى سۇنبۇل ئېسى.
— ئا. نىزارى.

مەشائىل [مشاعل] (ئە) «مەشئەل» نىڭ كۆپلۈكى — مەشئەللەر:
تەفەررۇج گاھى سۇنئۇڭ قىلغالى بىلدىم كەۋاكىبدىن،
مەشائىل ياندۇرۇپ تۇن ـ كېچەلەردە گۈنبەزى خەزرا.
— زەللى.

مەشايىخ [مشايخ] (ئە) «شەيخ» نىڭ كۆپلۈكى — شەيخلەر؛ ئۇلۇغ كىشىلەر:
مۇئەييەنكى سۇلتان سۇتۇق مەنزەرى،
جەمئى مەشايىخ ئېرۇر سەرۋەرى.
— ئا. نىزارى.

مەشايىخان [مشايخان] (ئە + پ) پېشۋالار، مەشايىخلار:
سىلسىلەئى مەشايىخان سۇننەتى نەۋق ئەۋلىيا،
شەيخ رىبايى قول ئاچار كۆرسە نەيەردە بىر تېرەك.
— زەللى.

مەشئەل [مشعل] (ئە) 1) مەشئەل، چىراغ:
شەبى يەلدا بولۇپدۇر نۇرى مەشئەلدىن فەراغىم بار،
سەۋاد ئاھ دىن كىم شۇئلەدىن دايىم چىراغىم بار.
— زەللى.

2) يورۇقلۇق، روشەنلىك:
سەمەرقەند بىلادى — جەھان سەيقەلى،
نەسەيقەلكى پەرتەۋ فىشان مەشئەلى.
— ئا. نىزارى.

مەشئەلى ئەيش — ھاياتلىق مەشئىلى:
كۈندۈزۈمدۇر كېچە ئول خۇرشىدى تاباندىن جۇدا،
مەشئەلى ئەيشىم ئۆچۈك ئول ماھى تاباندىن جۇدا.
— ئەرشى.

مەشئەلى ستارە — يۇلتۇز يورۇقى، نۇرى:
ھەم بارگاھ سەلتەنەتىڭ يەتتە ئاسمان،
مەشئەلى ستارە ھەربىرى بىر شەمياندۇر.
— زەللى.

مەشرەب [مشرب] (ئە) 1) خۇلق، خاراكتېر، ئادەت:
ئېتتىراز ئىقلىمى ساری بارماغىل كىم تەكدۇر،
مەشرەبى ھەفتاد دۇ مىللەتكە كىرگىل كەكدۇر.
— زەللى.

2) ئىچىملىك ئىچىلىدىغان جاي.

مەشرۇئات [مشروعات] (ئە) «مشروئ» نىڭ كۆپلۈكى — شەرىئەتكە مۇخالىپ ئىشلار:

www.uyghurkitap.com

پۇرقۇسۇر نۇقسانىمە ئىقرار ئولۇپ خەزم ئەيلەدىم،
غەيرى مەشرۇئاتۇ، مەشرۇئانلار نەزم ئەيلەدىم.
— ئابدۇقادىر داموللا.

مەشرۇب [مشروب] (ئە) ئىچىلىدىغان نەرسە، ئىچىملىك.

مەشرۇبات [مشروبات] (ئە) «مەشرۇب» نىڭ كۆپلۈكى — ئىچىملىكلەر.

مەشرۇت [مشروط] (ئە) شەرتنى ئۆز ئىچىگە ئالغان، شەرت قىلىنغان.

مەشرۇھ [مشروح] (ئە) شەرھلەنگەن؛ ئىزاھ، بايان.

مەشرۇئ [مشرۇئ] (ئە) شەرىئەتكە ئۇيغۇن؛ قانۇنىي.

مەشرىق [مشرق] (ئە) شەرق، كۈنچىقىش:
جانىبى مەشرىقتە ئىكەن كىرە ھەم،
يۇرتى خىتا بىلەن ئىكەندۇر بەھەم.
— زەلىلى.

مەشرىق سارى — كۈنچىقىش تەرەپ:
تۇغمىش ئېردى ئىلگەرى مەشرىق ساريدىن ئافتاب،
بول ئەجەب پاتتىڭ سەن ئول سارى، مەنى ئەيلەب كەباب.
— ئەرشى.

مەششاتە [مشاطە] (ئە) 1) چاچ تارىغۇچى:
يۈزىنىڭ ئۆزرە رۇلفىنى مەششاتەكىم، شانە قىلۇر،
بازارى ھۆسنىندە ئانىڭ يۈز تۈرلى غەۋغا بولغۇسى.
— ھاپىز خارەزمى.

2) زىنەت بەرگۈچى، پەردازچى:
سەھايىف يۈزىنى قىلىپ تازەئى،
كى مەششاتە ئەيلەپ سۈرۈپ غەزەئى.
— زەلىلى.

مەششاتەئى رەڭ — زىنەت بەرگۈچى رەڭ:
زەبان ئارالىقىمدىن مەشق بەس مەششاتەئى رەڭدۇر،
زەلىلىنىڭ سۆزى زۇلفى سەنەمگە شانە بولغايمۇ؟
— زەلىلى.

مەشغۇف [مشغوف] (ئە) بىر ئىشقا بېرىلگەن، قىزىققان؛ ئىشقى بار.

مەشغۇل [مشغول] (ئە) بىرەر ئىش بىلەن شۇغۇللانغان، بەند:
ئولتۇرۇپ زىكرىغە مەشغۇل ئەردىلەر،
چار يارانۇ سەھابە سەربەسەر.
— زەلىلى.

مەشغۇل بولماق — شۇغۇللانماق:
كى مەشغۇل بول ئىلمى رەببانغە،
نەزەر ئەيلەگىل تەڭرى قۇرئانغە.
— ئا. نىزارى.

مەشق [مشق] (ئە) ئىقتىدارنى يېتىلدۈرىدىغان ئىش:
جانىڭنى كەباب ئەتتى زەلىلى ئەسەرى دەرد،
مىن بەئدە غەزەل مەشق قىلۇرسەن نەمەكىن قىل.
— زەلىلى.

مەشقى جۇنۇن — ساراڭلارچە ھەرىكەت ـ قىلىق:
تەلبە زەلىلى ھۇنۇز، مەشقى جۇنۇنۇ رۇمۇز،
تۇتى كەبى نالەسوز لەب شەكەرى بولماسا.
— زەلىلى.

مەشكۇر [مشكور] (ئە) شۈكۈر ۋە رەھمەت ئېيتىشقا لايىق؛ رەھمەت ئېيتىلغۇچى:
ۋۇجۇدى زاتى پاكىڭ رەھمەتەن لىل ئالەمىن دۇرلار،
بۇ نېئمەت بىزگە بەستۇر شاكىر ئولغىل دائىما مەشكۇر.
— شەۋقى.

سەئيى مەشكۇر — رەھمەت ئېيتىشقا لايىق ئىش:
ئەمان ئىستەپ قىلىپ كۆپ سەئيى مەشكۇر،
قىلىپ شەھ خىزمەتىن ئىمكانى مەقدۇر.
— ناقىس.

مەشكۇك [مشكوك] (ئە) شۈبھىلىك، گۇمانلىق.

مەشمۇل [مشمول] (ئە) ئۆز ئىچىگە ئېلىنغان، قورشالغان:
نېچۈك ئەمر ئەيلەسە مەشمۇلى شامىل،
ئەساكىر بارچەسى ئەمرىگە شاغىل.
— ناقىس.

مەشمۇم [مشموم] (ئە) يېقىملىق ھىد، خۇشبۇي.

مەشمۇمات [مشمومات] (ئە) خۇشبۇي نەرسىلەر.

مەشھەد [مشھد] (ئە) 1) گۇۋاھلىق بېرىلگەن جاي. 2) گۇۋاھ بولغۇچى كۆمۈلگەن جاي. 3) ئاتۇشتىكى بىر يېزىنىڭ نامى:
كاشغەر زەمىنى ئىچرە ئەيلەسەڭ سەفەر يارا،
بارغالى زىھى مەشھەد، تۇرغالى تېجەن ياخشى.
— زەلىلى.

مەشھۇد [مشھود] (ئە) كۆزگە كۆرۈنگەن؛ ئاشكارا.

مەشھۇر [مشھور] (ئە) 1) ھەممىگە مەلۇم بولغان، تونۇلغان:
غەنىيلىق بىلە ئانچە مەشھۇر ئىدى،
دىرەملەر بىلە بەيتى مەئمۇر ئىدى.
— ئا. نىزارى.

2) نامى چىققان، داڭلىق، ئاتاقلىق:
خوجەستە ئاتى ھەر مەجلىسدە مەزكۇر،
لىۋايى نۇسرەتى ئالەمگە مەشھۇر.
— زەلىلى.

مەشھۇرات [مشھۇرات] (ئە) ھەممىگە تونۇلغان، داڭلىق

ئىشلار:
تەمەئ قىلۇر كىشى تويماس چۈنانچە ھەرقى تەمەئ،
قانائەت ئەھلى غەنىي ۋەسفى بىرلە مەشھۇرات.
— شەۋقى.

مەشھۇن [مشحون] (ئە) تولغان، لىق، تولۇق.

مەشئۇف [مشعوف] (ئە) 1) بىرىلگەن، مەپتۇن، شەيدا. 2) خۇشال، شاد ـ خۇرام:
نىگارىڭ سەفەر ئىچرە مەشئۇفدۇر،
كى ھەمرەھلىغىڭ ئاڭا مەۋقۇفدۇر.
— ئا. نىزارى.

مەشئۇم [مشئوم] (ئە) شۇم، كۆڭۈلسىز.

مەشۋەرەت [مشورت] (ئە) كېڭەش، مەسلىھەت:
قىلىپ خاتۇنى بىرلە ئول مەشۋەرەت،
كى تۇججارلىققە نىدۇر مەسلەھەت.
— ئا. نىزارى.

مەشۋەرەت ئەيلەمەك — «مەشۋەرەت قىلماق» قا قا. را ق:
ھەمە ئەھلى ھىكمەت قىلىپ مەسلەھەت،
بولۇپ مۇتتەفىق ئەيلەبان مەشۋەرەت.
— ئا. نىزارى.

مەشۋەرەت قىلماق — كېڭەشمەك، مەسلىھەتلەشمەك:
قىلىپ مەشۋەرەت ئەيلەدۈك ئىتتىپاق،
گىرىفتار ئېتىپمىز بەجايى قازاق.
— ئا. نىزارى.

مەشى [مشى] (ئە) ياياق مېڭىش، يۈرۈش.

مەشىيەت [مشيت] (ئە) تىلەك، ئارزۇ؛ ئىرادە.

مەغارە [مغاره] (ئە) غار، ئويۇلغان جاي.

مەغاك [مغاك] (ئە) چوڭقۇر، قېزىلغان يەر:
چۈ دەفن ئەتكەلى يەرنى چاك ئەيلەدى،
لەھەد ھۆكمىدە بىر مەغاك ئەيلەدى.
— ئا. نىزارى.

مەغبۇن [مغبون] (ئە) ئالدانغان، زىيان تارتقان.

مەغبۇنلۇق [مغبون لوق] ئالدىنىش، زىيان تارتىش.

مەغرۇر [مغرور] (ئە) غۇرۇرى بار، مەغرۇر:
دىلىرەبالەر قەسىدىن ئەيلەپ بولماغىل مەغرۇرىكىم،
شاھىدى دەۋران ساڭا گەر كۆرسە تۇرباڭدى بۇرۇت.
— ئەرشى.

مەغرىب [مغرب] (ئە) كۈنپېتىش، غەرب:
ئۆتەر ئەردىم بى بال ئەفسانەئى ئەتقابى مەغرىبدىن،
سەرى زەنجىرى زۇلفۇڭ بىرلە جانا پايى بەست ئولدۇم.
— زەلىلى.

مەغرىب ساڭى — غەرب تەرەپ:
چۈ خۇرشىدىنىڭ ئەۋجى قىلدى زەۋال،
كى مەغرىب ساڭى ئەيلەدى ئىنتىقال.
— ئا. نىزارى.

مەغز [مغز] (پ) مېڭە؛ ئەقىل.

مەغزابە [مغزابه] (پ) سوپۇنلۇق سۇ، ماغزاپ.

مەغزۇب [مغضوب] (ئە) غەزەپ قىلىنغان، غەزەپكە يولۇققان.

مەغسەل [مغسل] (ئە) غۇسۇل قىلىدىغان، يۇيۇنىدىغان جاي.

مەغفۇر [مغفور] (ئە) گۇناھى مەغپىرەت قىلىنغان، كەچۈرۈلگەن:
يەنە شاھ بەھرامۇ شاڭۇر ھەم،
جەنابى ئىلاھىدە مەغفۇر ھەم.
— ئا. نىزارى.

مەغفۇر ئولماق — گۇناھى مەغپىرەت قىلماق:
زېھى دەۋلەت قىلىپ بىزلەرنى ئۇممەت زاتى، پاكىزغە،
ئەجەب ئىرمەس تۇفەيلىڭدىن ئۇممەت ئولسىلەر مەغفۇر.
— شەۋقى.

مەغفىرەت [مغفرت] (ئە) گۇناھىنى كەچۈرۈش، گۇناھىدىن ئۆتۈش:
تەۋبە قىلغىل يىغلاغىل قىلغان گۇناھىڭ بېھىساب،
مەغفىرەتكە ۋەئدە بەرگەن مېھرىبان غەففاردۇر.
— شەۋقى.

مەغفىرەت تاپماق — گۇناھى كەچۈرۈلمەك، مەغفىرەتكە ئېرىشمەك:
ئىككى پاك ئاشق تۇفەيلى بىلە،
بۇلار مەغفىرەت تاپتى زەيلى بىلە.
— ئا. نىزارى.

مەغفىرەت قىلماق — گۇناھىنى كەچۈرمەك:
ئىلاھا نىزارىنى قىل مەغفىرەت،
نەسىب ئەيلە ئاخىر نەفس خەيرىيەت.
— ئا. نىزارى.

مەغلۇب [مغلوب] (ئە) يېڭىلگەن:
دېدى ئول كەنىز: «بار مېنىڭ ھاجەتىم،
كى مەغلۇبمەن، ئول ئېرۇر غالىبىم».
— ئا. نىزارى.

مەغلۇت [مغلوط] (ئە) خاتا، غەلەت قىلىنغان؛ خاتا.

مەغلۇل [مغلول] (ئە) بوينىغا تاقاق، زەنجىر سېلىنغان.

مەغمۇم [مغموم] (ئە) غەمىلىك، غەم باسقان.

مەفاتىھ [مفاتيح] (ئە) «مىفتاھ» نىڭ كۆپلۈكى —

ئاچقۇچلار.

مەفاخىر [مفاخر] (ئە) «مەفخەرە» نىڭ كۆپلۈكى — پەخىرلىنەرلىك ئىش.

مەفاسىل [مفاصل] (ئە) بوغۇملار.

مەفاسىل مەرەزى — بوغۇم ئاغرىقى كېسىلى.

مەفەر [مفر] (ئە) قاچىدىغان جاي، پاناھ جاي.

مەفتون [مفتون] (ئە) بېرىلگەن، شەيدا بولغان؛ ئاشىق.

مەفتۇن بولماق — بېرىلمەك، ئاشىق بولماق.

مەفتۇھ [مفتوح] (ئە) پەتھ قىلىنغان، ئىشغال قىلىنغان.

مەفخەر [مفخر] (ئە) شان، شۆھرەت؛ پەخىرلىنىش.

مەفخەرە [مفخره] (ئە) پەخىرلىنەرلىك ئىش.

مەفرەش [مفرش] (ئە) يەرگە سېلىنغان گىلەم، كىگىز.

مەفروز [مفروض] (ئە) پەرز قىلىنغان، بۇيرۇلغان.

مەفروش [مفروش] (ئە) تۆشەك سېلىنغان، جابدۇلغان.

مەفسەقە [مفسقه] (ئە) بۇزۇقچىلىق قىلمىدىغان جاي.

مەفسۇخ [مفسوخ] (ئە) بۇزۇلغان، بىكار قىلىنغان.

مەفقۇد [مفقود] (ئە) يوقالغان.

مەفھۇم [مفهوم] (ئە) چۈشىنىشلىك، روشەن.

چۈ فىھرەستدە بارچە مەئلۇم ئېرۇر،
خىرەد ئەھلىغە داغى مەفھۇم ئېرۇر.

— ئا. نىزارى.

مەفھۇم بولماق — چۈشىنەرلىك، روشەن بولماق:

بۇ ئىش ھىكمەتىن قىلدى مەئلۇم ئاڭا،
كۆرۈپ بىزەنى بولدى مەفھۇم ئاڭا.

— ئا. نىزارى.

مەقابىر [مقابر] (ئە) «مەقبەرە» نىڭ كۆپلۈكى — قەبرىلەر، مەقبەرىلەر.

مەقاسىد [مقاصد] (ئە) «مەقسەد» نىڭ كۆپلۈكى — مەقسەتلەر، مۇددىئالار.

مەقال [مقال] (ئە) سۆز، نۇتۇق.

مەقال ئەيلەمەك — سۆزلىمەك:

تۇمەن دەرد ئىلە ئەرزى ھال ئەيلەدىم،
كۆڭۈل ھەسىب ھالىن مەقال ئەيلەدىم.

— ئا. نىزارى.

مەقالات [مقالات] (ئە) «مەقالەت» نىڭ كۆپلۈكى — سۆزلەر، نۇتۇقلار، ماقالىلەر، بابلار.

مەقالە [مقاله] (ئە) سۆز، نۇتۇق؛ ماقالە؛ باب.

مەقالەت [مقالت] (ئە) «مەقالە» گە قارالسۇن.

مەقام [مقام] (ئە) 1) ئورۇن، جاي، ماكان:

چۇ تەختىمدە ئولتۇرسە قايىم مەقام،
ئىتائەت ئاڭا قىلسەلەر خاسۇ ئام.

— ئا. نىزارى.

2) دەرىجە، مەرتىۋە:

دۇئا قىلدى ئول پەر ئالى مەقام،
تىرىلدىيۇ باغ ساڭى قىلدى خىرام.

— ئا. نىزارى.

3) يۇقىرى پەللە؛ يول:

تەفەككۇر مەقامىدا قىل سەر بەلەند،
تەخەييۇل دىيارىدا قىل ئەرجۇمەند.

— ئا. نىزارى.

4) مۇزىكا ئەسىرىگە ئاساس بولىدىغان تەدرىجىي ئۆزگىگە چىقىدىغان ياكى پەسىيىدىغان كۇي، ئاھاڭلار قاتارى.

مەقام ئەتمەك — بىر جايغا ئورۇنلاشماق، ياشىماق:

كۆڭۈل مۇلكىنى شاھەنشاھى ئىشقىڭ چۇن مەقام ئەتتى،
ئاچىپ يۇز پەنجىگە نەققارەسىن ئورغىلكى فەرزانە.

— ناقىس.

مەقام ئەيلەمەك — مەنزىل قىلماق، ئورۇنلاشماق؛ ياشىماق:

دەرياۋۇ كۇھ دەشتى جۇنۇن ئەيلەگەي مەقام،
ئاۋارەكى ھەمدەمى چاڭ - چەغانەدۇر.

— زەلىلى.

مەقام تاپماق — «مەقام تۇتماق» قا قارالسۇن.

مەقام تۇتماق — يۇكسەك ئورۇنغا ئېرىشمەك، ئورۇنلاشماق:

ئىمام ھەسەن زاتى قىلدى خىرام،
كى فىردەۋسى ئەئلادا تۇتتى مەقام.

— ئا. نىزارى.

مەقامغا يەتمەك — دەرىجە، مەرتىۋىگە ئېرىشمەك.

مەقامى خىلۋەت — خىلۋەت جاي.

مەقامى دىلنەۋاز — كۆڭۈلگە ياقىدىغان، يېقىملىق كۇي:

راستىي ئۇششاقى بىبەرگۇ نەۋائىغە لۇتق ئېتىپ،
بۇ مەقام ئىچرە مەقامى دىلنەۋاز ئاغاز قىل.

— ھاپىز خارەزمى.

مەقامى نەۋھە — يېغا كۇيى، ماتەم كۇيى.

شەھادەت مەقامى — شېھىتلىق مەرتىۋىسى:

بەقا شەھرىدىن ئىستەدى نۇرىنى،
شەھادەت مەقامىدەكى پۇرىنى.

— ئا. نىزارى.

مەقامات [مقامات] (ئە) «مەقام» نىڭ كۆپلۈكى: 1) ئورۇنلار، جايلار:

بارچەسى غەيرەت ئوتى بىرلە كۆيۈپ،
بەھسۇ مەقاماتكە جاندىن تويۇپ.
— ئەھمەدى.

2) دەربجىلەر، مەرتىۋىلەر:
يەنە ھەم ئەزىرلەر تولا باردۇر،
مەقامات ئەھلى مۇندا بىسياردۇر.
— ئا. نىزارى.

مەقەر [مقر] (ئە) قارار تاپقان جاي، تۇرار جاي؛ قارارگاھ:
كافىرستان ئەردى لېكىن سەربەسەر،
باۋۇجۇدى قىلدىلەر ئاندا مەقەر.
— زەلىلى.

مەقەر تاپماق — ئورۇن، مەنزىل تاپماق؛ قارار تاپماق.
مەقەر تۇتماق — ئورۇن تۇتماق، جاي ئالماق.
مەقەر قىلماق — مەنزىل قىلماق:
يۇرۇپ كاشغەردىن چۇ ئەيلەپ گۇزەر،
كى يول تەي قىلىپ ئوشنى قىلدىم مەقەر.
— ئا. نىزارى.

مەقبەرە [مقبره] (ئە) قەبرە، مازار.

مەقبۇز [مقبوض] (ئە) قولغا چۈشۈرۈلگەن، تۇتۇلغان.

مەقبۇل [مقبول] (ئە) قوبۇل قىلىنغان، ماقۇل كۆرۈلگەن:
خىزمەتى شايستە قىلغىل ھىممەتىڭ تۇتغىل بەلەند،
بىر كىفايەت جۇملىدىن مەقبۇلى جەببەرىل غىياس.
— شەۋقى.

مەقبۇل ئەتمەك — قوبۇل قىلماق.
مەقبۇل بولماق — ياقماق، ياخشى كۆرۈلمەك.
مەقبۇل تۇتماق — لايىق كۆرمەك، قوبۇل قىلماق:
چۇ مەھزۇن يانىپ ئۆيگە، مەقبۇل تۇشۇپ،
كى ئوستادى سۆزىنى مەقبۇل تۇتۇپ.
— ئا. نىزارى.

مەقبۇل تۇشمەك — ياقماق، خۇش كەلمەك.

مەقتەل [مقتل] (ئە) قەتل قىلىنغان، ئۆلتۈرۈلگەن جاي.

مەقتەئ [مقطع] (ئە) شېئىرىي ئەسەرنىڭ ئاخىرقى بېيىتى، تۇگەللىمە؛ بوغۇم.

مەقتۇل [مقتول] (ئە) قەتل قىلىنغان، ئۆلتۈرۈلگەن:
ئايا لەيلى، ئۆزۈڭنى ئەيلەگىل ئول يار مەقتۇلى،
ساڭا بۇ سەئب ھالەتتىن ئول ئىشلار ئاسانۇر.
— ئا. نىزارى.

مەقتۇل بولماق — ئۆلتۈرۈلمەك:
ھېچ كىشى مەندەك ساڭا، ئەي شوخ، مەقبۇل ئولمادى،
بولمادى ھەرگىز شەھىدكىم ساڭا مەقتۇل بولمادى.
— ئۇبەيدى غەزەللىرىدىن.

مەقتۇئ [مقطوع] (ئە) كېسىلگەن، كېسىك.

مەقدەم [مقدم] (ئە) 1) قەدەم باسقان جاي، ۋاقىت:
دەبستانغە زىنەت بېرىپ مەقدەمى،
ئانىڭ ھۆسنىدىن قوزغالىپ ئالەمى.
— ئا. نىزارى.

2) قەدەم بېسىش، قەدەم تەشرىپ قىلىش، كېلىش:
زىيافەت ئىشىدىن فەراغەت تاپىپ،
ۋەزىر مەقدەمىدىن شەرافەت تاپىپ.
— ئا. نىزارى.

3) قەدەم:
شۇ جائۇ ئادىلۇ ھەي ـ ھەي بەھادۇر،
مۇبارەك مەقدەمىدىن مۇلكى مەئمۇر.
— زەلىلى.

غۇبارى مەقدەم — قەدەم باسقان تۇپراق:
ئەرشى ئەزەم گەردى نەئلىڭدىن باشىغە قىلدى تاج،
ئارزۇ ئەتكەچ غۇبارى مەقدەمىڭدىن ئول رەۋاج.
— شەۋقى.

مەقدۇر [مقدور] (ئە) 1) تەقدىردە بەلگىلەنگەن؛ تەقدىر.
2) قۇدرەت، ئىمكانىيەتى يېتىدىغان، قۇدرەت، ئىمكانىيەت:
شەفائەت ئەيلەبان تۇتغىل قولۇمنى يارەسۇلۇللاھ،
ھىدايەت مەنزىلىغە ئانچىنانكىم قالمادى مەقدۇر.
— شەۋقى.

مەقرۇن [مقرون] (ئە) يېقىنلاشقان، يېقىن:
كىچىك ـ چوڭ كەلمىدا مەجنۇن ئىدى،
مەلامەت نىشانىغە مەقرۇن ئىدى.
— ئا. نىزارى.

مەقرۇن بولماق — يېقىنلاشماق، قوشۇلماق.

مەقسەد [مقصد] (ئە) نىيەت، ئارزۇ، مۇراد:
شەھەر تىلىسمدۇر بەدەن قۇفلى ئانىڭكى ناپەدىد،
مەقسەد ئەگەر كۇشايىش ھىممەتى ئەۋلىيا كېرەك.
— زەلىلى.

مەقسۇد [مقصود] (ئە) مەقسەت، ئارزۇ، مۇراد:
كېرەك مەقسۇد ئۇچۇن كۆپ سەبر قىلماق،
ياراشماس ئۇشبۇ يولدا سەبر ئازى.
— ھاپىز خارەزمى.

قىبلەئى مەقسۇد — ئارزۇ ـ ئۇمىد قىبلىگاھى:
كۆڭۈل مېھرابىنى ۋەسل ئەھلى ئەتمىش قىبلەئى مەقسۇد،
دىلى ۋەيران ئاراكەنجى ھەقىقي گىزدەسەك مەۋجۇد.
— شەۋقى.

مەقسۇر [مقصور] (ئە) قىسقارتىلغان، قىسقا.

مەقسۇم [مقسوم] (ئە) تەقسىملەنگەن، بۆلۈنگەن.

مەقلۇب [مقلوب] (ئە) ئۆزگەرتىلگەن، ئاغدۇرۇلغان؛ تەتۈر.

مەقلۇع [مقلوع] (ئە) قومۇرۇلغان، ئېلىپ تاشلانغان.

مەقھۇر [مقهور] (ئە) قەھر ـ غەزەپكە ئۇچرىغان.

مەقئەد [مقعد] (ئە) 1) ئولتۇرىدىغان جاي؛ ئورۇندۇق. 2) چوك تەرەت يولى:

سۇ كەينىدىن توشۇپ جامپاسىدىن پۈتۈن،
ئانىڭ ئاغزىدىن ئوت مەقئەدىدىن تۈتۈن.

— موللا شاكىر.

مەكاتىب I [مكاتب] (ئە) «مەكتەب» نىڭ كۆپلۈكى — مەكتەپلەر.

مەكاتىب II [مكاتيب] (ئە) «مەكتۇپ» نىڭ كۆپلۈكى — مەكتۇپلار، خەتلەر.

مەكارىم [مكارم] (ئە) «مەكرۇمەت» نىڭ كۆپلۈكى — ياخشىلار، گۈزەللەر.

مەكارىم ئەخلاق — گۈزەل خۇلقلار.

مەكان [مكان] (ئە) جاي، ئورۇن، يەر. 2) تۇرار جاي:

ياتىپدۇركى ئاندا نەبىيۇ ۋەلى،
مەكان ئەيلەبان نەچچە ساھىب دىلى.

— ئا. نىزارى.

مەكانۇ زەمان — ئورۇن ۋە ۋاقىت:

ئەگەر ئىشق ئېسىدىن بوي ئالسە دىماغ،
مەكانۇ زەماندىن تاپار ئول فەراغ.

— ئا. نىزارى.

مەكتەب [مكتب] (ئە) يازىدىغان جاي؛ مەكتەب:

كى مەكتەپ ئارا قىلماغىل ئىختىيار،
مېنى ھەم ئۆزۈڭنى كى قىلمە فىگار.

— ئا. نىزارى.

مەكتۇب [مكتوب] (ئە) يېزىلغان خەت، مەكتۇپ:

مەكتۇبى جۇنۇن سەر بەسەرى مىسرەئى رەنگىن،
كۆرگۈزدى زەلىلىگە گۈلىستان فەساھەت.

— زەلىلى.

مەكتۇب ئەيلەمەك — خەت پۈتمەك، يازماق.

مەكتۇبات [مكتوبات] (ئە) خەتلەر، مەكتۇپلار.

مەكتۇم [مكتوم] (ئە) مەخپي تۇتۇلغان؛ يوشۇرۇن، مەخپي:

ھەۋا ئۆزرە كەبۇتەر بالىدىن كاغەز نەمايەندۇر،
دەرىغا تۇشمە دامىمغا چۇن مەكتۇم بولغايمۇ؟

— زەلىلى.

مەكر [مكر] (ئە) ئالداش؛ ھىيلە، مىكىر.

مەكرۇمەت [مكرمت] (ئە) 1) ھۆرمەت، شەرەپ، ئىززەت. 2) سېخىيلىق، مەردلىك.

مەكرۇھ [مكروه] (ئە) 1) كۆڭۈلگە ياقمايدىغان، يېقىمسىز، يېرگىنىچلىك. 2) ئىستېمال قىلىشقا بولمايدىغان.

مەكرۇھ تۇتماق — يېقىمسىز، يامان بىلمەك.

مەكس [مكث] (ئە) تۇرۇپ قېلىش، توختاش.

مەكس ئەتمەك — تۇرۇپ قالماق، توختىماق.

مەكسەب [مكسب] (ئە) كەسىپ قىلىپ قولغا كەلتۈرگەن نەرسە، پايدا.

مەكشۇف [مكشوف] (ئە) ئېچىلغان، ئوچۇق، مەلۇم.

مەكشوف ئولماق — مەلۇم بولماق، ئاشكارا بولماق:

خوجەئى بۇزۇرگۇار داۋۇرغە كېلىپ، بىر ئەللامەنىڭ ھالى مەكشۇف ئولۇپ، مازاراتىنى تەئمىر قىلىپ ئەلگە نىشان بەرگۈنچە، بىر تۇل خاتۇن يېرىمنى بۇزماغىل دەپ ماجرا قىلىپ فەرياد قىلغانى.

— زەلىلى.

مەكفۇف [مكفوف] (ئە) تاشلانغان، تەرك ئېتىلگەن.

مەككار [مكار] (ئە) ھىيلىگەر، ئالدامچى، مەككار.

مەككارە [مكاره] (ئە) «مەككار» غا قارالسۇن:

كېچە چىقتى مەككارەئى بەدنىھاد،
قىلىپ ئول زەمان شاھغە خەيرباد.

— ئا. نىزارى.

مەككە [مكه] (ئە) سەئۇدى ئەرەبىستانىدىكى، بەيتۇللا ئورۇنلاشقان ئىسلام دىنىنىڭ مۇقەددەس شەھىرى:

ھەم شەرىفى مەككە بولدى بېقەرار،
تاغ ئۇستىنىدە تۇرۇپ ئۇشتۇر سۇۋار.

— زەلىلى.

مەككە تۇللاھ — ئاللانىڭ شەھىرى، مەككە:

مەككە تۇللاھدىن مەدىنە خۇش سەۋاد،
ھەم ھەبىبۇللاھۇ دەپ خەيرۇل بىلاد.

— زەلىلى.

مەككەئى مۇئەززەم — ئۇلۇغ مەككە شەھىرى:

دەرى مەككەئى مۇئەززەم بىلە رەۋزەئى پەيمەبەر.
سەلەۋات بى نەھايەت ئىبەرىپ دۇرۇد ئەكبەر.

— زەلىلى.

مەككى [مكي] (ئە) مەككىلىك؛ مەككىگە مەنسۇپ.

مەكمەن [مكمن] (ئە) خىلۋەت جاي، يوشۇرۇنىدىغان جاي.

مەكنۇز [مكنوز] (ئە) كۆمۈپ ساقلانغان، كۆمۈلگەن.

مەكنۇن [مكنون] (ئە) يوشۇرۇلغان، مەخپي.

مەكنۇن ئەيلەمەك — يوشۇرماق.
بىر كۈن ئول ھۇسن ئېلىنماق سۇلتانى تۇنقاي دەپ قۇلاق،
ئىشق لۇتفىنماق سۆزىنى دۇررى مەكنۇن ئەيلىدى.
— لۇتفى.

مەكسن [مكين] (ئە) جايلاشقۇچى، ئورۇن ئالغۇچى.
مەكنۇ مەكان — 1) ئورۇن ۋە جاينىڭ ئىگىسى:
خۇداۋەند ئىنسۇ خۇداۋەندجان،
خۇداۋەند مۇلكۇ مەكنۇ مەكان.
— ئا. نىزارى.
2) بىرجايدا تۇرۇپ قېلىش:
گۈمان قىلدى شەھزادە كۆرگەن زەمان،
مەگەر سابىت ئولغاي مەكنۇ مەكان.
— ئا. نىزارى.

مەگەر [مگر] (پ) 1) ئەمما، بىراق، پەقەت:
بەسى دەرد سۆزۇ ئەجايىب سۆخەن،
مەگەر لەيلى - مەجنۇن نەۋايىب سۆخەن.
— ئا. نىزارى.
2) مۇبادا:
قىلۇر ئېبردى ئىشۋە بۇزەڭگى بەچە،
مەگەر ئۇچرادىكىم ئىزىتقۇ كېچە.
— ئا. نىزارى.
3) ئېھتىمال:
پەرىشان ھەرتەرەپ زۇلفى سىياھىڭ ئەنبەر ئەفشاندۇر،
سەرى زۇلغۇڭ مەگەركىم ھەلقەئى بەندى جۇنۇن ئولغاي.
— گۈمنام.
4) ... مىكىن:
يوقتۇر فەرزەندى ئادەمدە بۇ رەڭ ھۇسنۇ جەمال،
دەرمەبۇ شەكلى شەمايىلدىن پەرىشتەھ دۇرمەگەر.
— ئەرشى.

مەگەركى [مگركى] (پ) ئېھتىمال ئۇ، ئەمما ئۇ...،
فەيزى ئىشكىن ئاچتىلەر كېچە مەگەركى قەدردىن،
خەلى كەبۇتەرى مەلەك قىلدىلەر ھەرتەرەپ سەلام.
— زەللى.

مەگەس [مگس] (پ) چىۋىن:
ھاي - ھاي كىرداري ئاشقان قىلماڭ گۈمان،
قەند ئۈستۈندە ھۇجۇم غۇلغۇلى مەسكىنى مەگەس.
— زەللى.

مەڭ [منكا] يەم، دان.

مەڭز [منگيز] ئېڭەك، چىراي:
ئەگەر خاھىش ئەتسەڭ تاپاي ياخشى قىز،
بەشەر ئىچرە باردۇر تۇلا گۈل مەڭز.
— ئا. نىزارى.

مەڭزلىك [منگزليك] چىرايلىق، گۈزەل:
قات - قات يۈرەكىم باغلادى قان، غۇنچە مەڭزلىك،
بۇ دەردى دىلىمنى گۈلى خەندانىمە ئەيتىلگ.
— لۇتفى.

مەلا [ملا] (ئە) تولۇق، تولا. 2) ئاشكارا:
تاپاينكى باغدا مەكانى خەلا،
بۇ سۆز بولماغاي ھېچ كىشىگە مەلا.
— ئا. نىزارى.

مەلاز [ملاذ] (ئە) پاناھ جاي؛ پاناھ:
دېمەگىل كۆيىنى بىنامۇ نىشانلارغا مەلاز،
كىم ئەرۇر تاجدىھۇ مۇلك ستانلارغە مەلاز.
— نەۋايى.

مەلال [ملال] (ئە) 1) زېرىكىش، ھارغىنلىق، چارچاش:
مىڭدىن بىرنى دېدىم ئىل بولماسۇنلار دەپ مەلال،
شەرھ ئەگەر قىلسام، مۇسۇلمانلار، قىيامەت بۇ كېچە.
— ئۇبەيدى غەزەللىرى.
2) ئەنسىرەش، غەم، ئەندىشە:
زەمانىكى ئول شەھغە كەچمىش خەيال،
قىلۇر نەزم ئەلفازى دەفئى مەلال.
— ئا. نىزارى.

مەلال بولماق — ئەنسىرىمەك، خاتىرجەمسىزلەنمەك:
كېلىپ كۆردى مەجنۇننى بولدى مەلال،
ئانىڭ ھالىغە رەھىم ئېيتىپ بولدى لال.
— ئا. نىزارى.

مەلال ئولماق — مەلال بولماق:
غەمۇ غۇسسە بىرلە مەلال ئولدىلار،
ئەلەم بىرلە سەرگەشتە ھال ئولدىلار.
— ئا. نىزارى.

مەلالەت [ملالت] (ئە) 1) ھارغىنلىق، ھاردۇق:
مەلالەت بىلە ئاندا ھەم باردۇق،
ياتىپ نەچچە كۈن دەمغۇ ئولۇپ ھاردۇق.
— ئا. نىزارى.
2) غەم - ئەندىشە، مالاللىق:
بەيابانى مەلالەتدە ئانىڭ دەردى بىلە قالدىم،
پەيامىمنى سەبا يەتكۈر مېنىڭ شىرىن زەبانىمغە.
— ئا. نىزارى.

مەلامەت [ملامت] (ئە) ئەيىبلەش؛ دەشنەم، تەنە:
كى يەتكەن ئۆمرى ئانىڭ ئاخىرىغە،
مەلامەت كۆپ ئىدى بۇ قاسىرىغە.
— موللا پازىل.

مەلامەت ئاتەشى — ئەيىبلەش ۋە يامان كۆرۈش ئۆچى:
بۇگۈن تەبلى تەھەننا قاقماغىل ئەي زاھىدى خۇدبىن،

مەلامەت ئاتەشگە ياقماغىل ئەي زاھىدى خۇدبىن.
— زەللى.

مەلامەت ئەھلى — ئەيىبلىگۈچىلەر، يامان كۆرگۈچىلەر:
مەلامەت ئەھلىدىن، ئەي پارسا ھەزەر قىلمىپ كۆڑ،
كى ھۆسن ئەھلى قويماس ئۆز ئىختىيارى بىلە.
— لۇتفى.

مەلامەت ئەيلەمەك — ئەيىبلىمەك، يامان كۆرمەك.

مەلامەتكەش [ملامت كش] (ئە + پ) مەلامەت چەككۈچى.

مەلاھەت [ملاحت] (ئە) 1) گۈزەللىك، چىراي، ھۆسن:
مەلاھەتتە جەھان خوبانلارىكىم خوشەچىنىگدۇر،
نەسىمى روھپەرۋەردىن ئاچىلغان خىرمەنى گۈلشەن.
— زەللى.

2) تۇزى تەگشىلگەن، تەملىك، مەززىلىك:
لەبلەرى مەلاھەتى غەۋغا قۇپاردى ئالەمدە،
شەكەرنى بويلە كىشى قايدە كۆردى شۇ رەگىز.
— نەۋائى.

3) ئۆزىگە تارتىش، جازىبە:
بەرگەلى گۈلى باغدىن يار - چۈرۈپۈش گىرۇر،
مۇنچە مەلاھەت بىلە چەكتى نىقاب غەلىز.
— زەللى.

مەلائىك [ملائك] (ئە) «مەلائىكە» گە قارالسۇن.

مەلائىك خەيىل — پەرىشتىلەر توپى:
ركابىگدا مەلائىك خەيلىدىن ھەرسارى يۈزمىڭ سەف،
سالىپ ھەرسەف شەياتىن مۇلكىگە تاراج ئىلە يەغما.
— شەۋقى.

مەلائىكە [ملائكە] (ئە) «مەلەك» نىڭ كۆپلۈكى — پەرىشتىلەر:
شەرفەئى ھەر مەلائىكە يەر بىلەن ئاسماندا پۇر،
پۇبەئى غەپلەت ئالمايىن ھەرگىز گىشتىمەگەي قۇلاق.
— زەللى.

مەلەك [ملك] (ئە) 1) پەرىشتە:
داغى سەير ئەيلەگىل توققۇز فەلەكنى،
نېچۈك خەلق ئەيلەمىشدۇرمەن مەلەكنى.
— ناقىس.

2) گۈزەل مەھبۇبە:
مەلەك تەسلىمى شەيتان كىبرىدەكتۇر بۇكى ئەقل ئۆزىن،
قىلىپ مەئمۇرى ئەمر، ئىستەر ئەمارەت نەفسى ئەمارە.
— نەۋائى.

مەلەك خەيل — پەرىشتىلەر توپى:
مەلەك خەيلىگە ئەمر قىلغاي خۇدا،
سەفىنەنى بىزگە قىلمىپ ناخۇدا.
— ئا. نىزارى.

مەلەكۇل مەۋت — جاننى ئالغۇچى پەرىشتە:
سورسا مەلەكۇل مەۋت: «سەكا ھور كىبرەك» دەپ،
يوق، يوق، مەنگە دىلخاھ دېگۈمدۇر داغى ئولگۈم.
— لۇتفى.

مەلەكۇت [ملكوت] (ئە) 1) پادىشاھلىق. 2) ئىگىلىك، ھۆكۈمرانلىق. 3) پەرىشتىلەر دۇنياسى.

مەلەكۇش [ملكوش] (ئە + پ) پەرىشتە سۈپەت:
مەلەكۇش كېلىپدۇر سىفاتى ئانىگ،
پەرى چېچرە ھارى ھەياتى ئانىگ.
— ئا. نىزارى.

مەلەك [ملنگ] (پ) مەست.

مەلبۇسات [ملبوسات] (ئە) كىيىم - كېچەكلەر.

مەلجا [ملجا] (ئە) پاناھلىنىدىغان جاي، پاناھ جاي.

مەلزۇم [ملزوم] (ئە) لازىم بولغان؛ لازىملىق نەرسە.

مەلسا [ملسا] (ئە) تەكشى، سىلىق.

مەلفۇز [ملفوظ] (ئە) سۆزلەنگەن، تىلغا ئېلىنغان.

مەللاھ [ملاح] (ئە) كېمىچى:
كى مەللاھلار قىلدى ئەفغان بەسى،
چۇ كۆز يولىدىن ئاقىزىپ قان بەسى.
— ئا. نىزارى.

مەلول [ملول] (ئە) مالال بولغان؛ غەمكىن، خاپا؛ قايغۇلۇق:
يار ئەگەر جەفا قىلۇر، بولما ئايا كۆڭۈل مەلۇم،
خالى خەتتى سىپاھىدىن خەتتى چۇ لەشكەر موغۇل.
— زەللى.

مەلول بولماق — غەمكىن بولماق، قايغۇرماق.
ئۇياتتىن سالىپ باشنى يەرگە ئول،
ھەيا ئەيلەبان ئانچە مەلول.
— ئا. نىزارى.

مەلول ئولماق — غەمكىن بولماق، قايغۇرماق:
ئەي گۈرىستان ئەھلى بىر - بىر تۇتۇڭىز راھى ئەدەم،
كىم مەلول ئولمالىگ بۇگۈن تاڭلا قىيامەت ئەقەرىب.
— زەللى.

بىھەد مەلول — ناھايىتى غەمكىن، خاپا:
خۇدا بەرمەپ ئېردى ئاڭا بىر ئوغۇل،
بالا دەردىدە ئېردى بىھەد مەلول.
— ئا. نىزارى.

مەلۇم [ملوم] (ئە) مالامەت ۋەئەلەم چەككەن، دەردىلىك.

مەلئۇن [ملعون] (ئە) لەنەتكە ئۇچرىغان، لەنىتى:
مۇنىڭدەك بولدى ئول مەلئۇن غەزەبناك،
كى بولسە بىشرەھەم قىلماس ئىدى باك.
— ناقىس.

مەلىك [ملك] (ئە) پادىشاھ:
تىيغالى ھۆكۈم ئەيلەدى مىرزايى مەلىك،
تاكى قىلغايلەر كېلىپ ئەھيايى مەلەك.
— زەلىلى.

مەلىكە [ملكه] (ئە) ئايال پادىشاھ؛ پادىشاھنىڭ خوتۇنى.

مەلىھ [مليح] (ئە) 1) شېرىن لەززەتلىك، مەززىلىك:
لەبلەرى كۈلگەچ، تۆكەر توز بىرلە شەككەر تەك ـ تەك،
ئاللاھ ئاللاھ بولۇر ئېرمىش مۇنچە ھەم كۈلگۈ مەلىھ.
— نەۋايى.

2) گۈزەل، چىرايلىق:
كى ھەمراھ چىقتى نەچە دوختەرى،
سەبھۇ مەلىھۇ چۇ ھورۇ پەرى.
— ئا. نىزارى.

3) دىلكەش، خۇش سۆھبەت:
رەئىف ئولدى جىسمى، يۈزى كەھرەبا،
بىلىپ، لىك سىررىن مەلىھ دىلرەبا.
— ئا. نىزارى.

مەمات [ممات] (ئە) ئۆلۈم، ۋاپات:
ئانىڭ يادىدا بولسە ھەر كىم مەمات،
كى ئېرمەس ئۆلۈم جاۋدانى ھەيات.
— ئا. نىزارى.

مەمالىك [ممالك] (ئە) «مەملەكەت» نىڭ كۆپلۈكى، مەملىكەتلەر.

مەمەر [ممر] (ئە) ئۆتىدىغان جاي، ئۆتەر يول.

مەمدۇد [ممدود] (ئە) ئۇزارتىلغان، سوزۇلغان.

مەمدۇھ [ممدوح] (ئە) ماختالغان، مەدھىيىلەنگەن.

مەمزۇج [ممزوج] (ئە) ئارىلاشتۇرۇلغان، ئارىلاش.
مەمزۇج ئەتمەك — ئارىلاشتۇرماق.

مەملەكەت [مملكت] (ئە) 1) دۆلەت، مەملىكەت. 2) پادىشاھلىق:
فەلەك ئەيلەدى ۋالىئى مەملەكەت،
رەئاياغە بولمىش داغى ئەمىنىيەت.
— ئا. نىزارى.

مەملۇ [مملو] (ئە) تولغان، لىق؛ تولۇق.
مەملۇ ئەيلەمەك — تولدۇرۇماق.

مەملۇك [مملوك] (ئە) قۇل.

مەمنۇن [ممنون] (ئە) مىننەتدار، خۇرسەن؛ رازى:
ساچىپ نەۋ جەۋان باشىدىن سىيم ـ زەر،
چۇ مەمنۇن ئولۇپ ئاندا بارغان ھەشەر.
— ئا. نىزارى.

مەمنۇن ئەيلەمەك — خۇرسەن قىلماق، رازى قىلماق:
دىلىڭنى يادى خۇدا بىرلە ئەيلەگىل مەمنۇن،
تىلىڭنى ئىلمۇئەمەل سەفھەسىدە قىل ھەرەكات.
— شەۋقى.

مەمنۇن قىلماق — «مەمنۇن ئەيلەمەك» كە قارالسۇن.
جەمالىڭدىن نېچە مەھرۇم ئولۇپ مەھزۇن يۈرۈي، جانان،
ۋىسالىڭ بىرلە مەمنۇن قىل دىلى ئۇممىدۋارىمنى.
— ئەرشى.

مەمنۇئ [ممنوع] (ئە) مەنئى قىلىنغان.

مەن [من] (ئە) كىم، كىمكى.

مەناب [مناب] (ئە) ئورۇنباسارلىق.

مەنات [منات] (ئە) ئەرەبلەرنىڭ ئىسلامىيەتكىچە بولغان مەشھۇر بۇتلىرىدىن بىرىنىڭ نامى:
كۈفر ئىلىگە كۆرگۈزۈبان مۇئجىزات.
سىندۇرۇپ لاتۇمەناتۇ سۇمىنات.
— زەلىلى.

مەنازىل [منازل] (ئە) «مەنزىل» نىڭ كۆپلۈكى — مەنزىللەر:
ئەھلى تەرىقەت ئېيدىلەر شەرئى سىراتى مۇستەقىم،
قەتئى مەنزىل ئەتكەلى جۇززەھى مۇستەفا غەلەت.
— زەلىلى.

مەنازىل كەزمەك — كۆپ يول باسماق:
مەنازىل كېزىپ بولدى يولغە رەۋان،
نىشان بەردى چۇن مۇلكى ھىندۇستان.
— ئا. نىزارى.

مەناسىب [مناصب] (ئە) «مەنسەب» نىڭ كۆپلۈكى — مەنسەپلەر، ئەمەللەر.

مەنافىئ [منافع] (ئە) «مەنپەئەت» نىڭ كۆپلۈكى — مەنپەئەتلەر، پايدىلار.

مەنال [منال] (ئە) مال، دۇنيا، بايلىق.
ئەھلى مەنال — مالدار، دۆلەتمەن.
مالۇ مەنال — مال ـ مۈلۈك، بايلىق.

مەنبەئ [منبع] (ئە) بۇلاق، مەنبە، ئاساس:
قىلىپ فەھم مۇزتەر لېكىن ماھىنىڭ،
كى ئاغزى بولۇپ مەنبەئى ئاھىنىڭ.
— ئا. نىزارى.

مەنتۇق [منطوق] (ئە) سۆزلەنگەن، ئېيتىلغان؛ نۇتۇق،

سۆز.

مەنتىق [منطق] (ئە) 1) سۆز، ئىپادە، نۇتۇق. 2) مەنتىق ئىلمى، لوگىكا. 3) ئەلشىر نەۋائىينىڭ «مەنتىقۇت-تەير» ناملىق ئەسىرىنىڭ قىسقارتىلىپ ئاتىلىشى:

چۈ مەنتىق كىتابىدا تەھرىردۇر،
نەۋائى كەلامىدا تەقرىردۇر.

— ئا. نىزارى.

مەنزەر [منظر] (ئە) 1) كۆرۈنۈش، شەكىل:

مەن خانى رەفىئ فەررۇخى ئەختەر،
ئەدەن خانى بەدىئ خۇبى مەنزەر.

— لۇتفى.

2) كۆزنىتىدىغان، نەزەر سالىدىغان جاي، بالكون:

سەراڭۇ باغۇ ئايۋان بىرلە مەنزەر،
ئىمارەتلىكى جەننەتكە بەرابەر.

— زەلىلى.

مەنزەرە [منظره] (ئە) كۆرۈنۈش، قىياپەت.

مەنزۇر [منظور] (ئە) كۆرۈلگەن؛ كۆرۈنۈشلۈك، كۆزىگەم.

مەنزۇم [منظوم] (ئە) 1) تىزىلغان، تەرتىپكە سېلىنغان. 2) نەزم ھالىتىگە كەلتۈرۈلگەن:

سەنۇبەردىن قەدى رەئنايى دىلبەر چۈنكى نازۇكدۇر،
ئانىڭدەك مىسرەئى بەرجەستەئى مەنزۇم بولغايمۇ؟

— زەلىلى.

مەنزۇمە [منظومه] (ئە) شېئىرىي ئەسەر.

مەنزىل [منزل] (ئە) 1) تۇرار جاي، تۇرالغۇ، ئۇي:

قايدا بولسا مۇنى سانچىپ قويۇڭ،
سەپزە بولغان يەر ئۆزە مەنزىل ئۆيۈڭ.

— زەلىلى.

2) ئۆتەڭ؛ مۇساپە، يول:

يۇرۇپ نەچچە مەنزىل قەدەم رەنج ئېتسەم،
رىيازەتدە جاننى ئەلەم سەنج ئېتسەم.

— ئا. نىزارى.

مەنزىل ئەتمەك — ئورۇنلاشماق، جايلاشماق.

مەنزىل مەقام — تۇرار جاي:

چىللەنىشىن شەيخلەر سەۋىئەدىن چىقماڭ بەلى،
تەڭرى چۈ لامەكان ئېرۇر يوق ئاڭا مەنزىل مەقام.

— زەلىلى.

مەنزىلگاھ [منزل گاه] (ئە + پ) تۇرار جاي، ماكان.

مەنسەب [منصب] (ئە) مەرتىۋە، دەرىجە، ئەمەل.

مەنسۇب [منسوب] (ئە) قاراشلىق، تەۋە؛ تېگىشلىك.

مەنسۇج [منسوج] (ئە) توقۇلغان، توقۇلما.

مەنسۇخ [منسوخ] (ئە) ئەمەلدىن قالغان، بىكار قىلىنغان.

مەنسۇر [منصور] (ئە) نۇسرەتكە ئېرىشكەن، غالىب:

ئىنسانەت ئەيلەگەيسەن ئەھمەدا بىرگاسىي ئۇممەتكە،
خۇدادىن ئۆزگە سەندىن ئۆزگە يوقتۇر ناسىرى مەنسۇر.

— شەۋقى.

مەيى مەنسۇر — كەيپى كۆچلۈك مەي:

مەيى مەنسۇرى تۇتقىل ساقىيا سىر ئاشكار ئەيلە،
ئەگەرچە لالە ياڭلىغ خۇن ھەسرەتدىن ئاياغىم بار.

— زەلىلى.

مەنسۇرۋار [منصور وار] (ئە + پ) غالىبلاردەك:

بۇ دارى فانىدىنكىم كەچدىم بەقا يۇزىنگە،
ھافىز، ئۆزۈمنى ئولدىم مەنسۇرۋار كۆردۈم.

— ھاپىز خارەزمى.

مەنشۇر [منشور] (ئە) تارقىتىلغان؛ نەشر قىلىنغان.

مەنفەئەت [منفعت] (ئە) پايدا، مەنپەئەت.

چۈ تەدبىرگە ئەيلەڭىز مەسلەھەت،
مىزاجىغە قىلغاي نەئىش مەنفەئەت.

— ئا. نىزارى.

مەنفى [منفى] (ئە) يوق قىلىنغان، ئىنكار قىلىنغان، سەلبىي.

مەنقەبەت [منقبت] (ئە) ياخشى خىسلەت، پەزىلەت؛ ماختاش:

ساھىبى مىئراجى نەئتۇ مەنقەبەت،
ئافتابى ئاسمانۇ مەئرىفەت.

— زەلىلى.

مەنقەل [منقل] (ئە) ئاتەشدان:

قىلىپ خۇرشىدنى گويا كى مەشئەل،
تالۇن ئاينى قىلاڭ سەھىندە مەنقەل.

— زەلىلى.

مەنقۇت [منقوت] (ئە) چېكىت قويۇلغان، چېكىتلىك.

مەنقۇش [منقوش] (ئە) نەقىشلەنگەن، ھېزەلگەن.

مەنقۇل [منقول] (ئە) نەقىل قىلىنغان، كۆچۈرۈلگەن، كۆچۈرمە.

مەنكۇب [منكوب] (ئە) يامان ئەھۋالغا يولۇققان، بەختسىز.

مەنكۇھە [منكوحه] (ئە) نىكاھلانغان ئايال، نىكاھلىق.

مەنھى [منهى] (ئە) مەنئى قىلىنغان، چەكلەنگەن ئىش.

مەنىش [منش] (ئە) يۇرۇش ـ تۇرۇش؛ خاراكتېر.

مەنئ [منع] (ئە) توسۇش، چەكلەش، مەنئى.

مەنئ ئەيلەمەك — توسماق، توختاتماق:
بارىپ سەنەمكەدەگە سەجدە ئاشقانە قىلاي،
كى مەنئ ئەيلەسە زاھىد، مەن ئانى يانە قىلاي.
— ئەرشى.

مەنئ قىلماق — «مەنئ ئەيلەمەك» كە قارالسۇن.
چۇنان مەنئ قىلدى، قەبۇل ئولمادى،
كى بارماقدىن ئۆزگە ھۇسۇل ئولمادى.
— ئا. نىزارى.

مەھ [مە] (پ) 1) ئاي. 2) ئاي يۈزلۈك، گۈزەل يار:
كۆڭۈل يادىدا خۇرسەندۇر، خيالى بىرلەجان خۇشتۇر.
نەھاجەت بولماسا ئول مەھ قاشىمدا ھەر زەمان پەيدا.
— ئەرشى.

مەھى ئەنۋەر — ناھايىتى نۇرلۇق، پارلاق ئاي:
سەفا گۈلشەنىنىڭ گۈلى ئەھمەرى،
ۋەفا ئالەمىنىڭ مەھى ئەنۋەرى.
— ئا. نىزارى.

مەھى تابان — تولغان، يورۇق ئاي:
ئولتۇرۇپ ئېردىم كى كىردى بىرمەھى تابان بىگىت،
قامەتى سەرۋى سىمى، رۇخسارى نۇر ئەفشان بىگىت.
— ئۇبەيدى غەزەللىرى.

مەھى فەرد — يالغۇز ئاي.

مەھى دۇھەفتە — ئون تۆت كۈنلۈك ئاي.

مەھابەت [مەھابت] (ئە) 1) ھەيۋەت، سۆلەت:
مەھابەت بولۇپدۇر سەلابەت ئاڭا،
سەلابەت بولۇپدۇر مەھابەت ئاڭا.
— ئا. نىزارى.

2) ۋەھىمە، قورقۇنچ:
بولۇپ جىسمى لەرزان مەھابەتدىن،
ۋەلى قالماي ئەسلا مۇناجاتدىن.
— ئا. نىزارى.

مەھابىس [محابس] (ئە) «مەھبەس» نىڭ كۆپلۈكى — قاماقخانىلار.

مەھار [مهار] (پ) ئارغامچا:
ئالسىپ پالتۇ بىرلە ئۆزۈن بىر مەھار،
ئوتۇن توشۇماقنى قىلىپ ئىختىيار.
— ئا. نىزارى.

مەھاريب [محاريب] (ئە) «مېھراب» نىڭ كۆپلۈكى — مېھراپلار.

مەھارەم [محارم] (ئە) «مەھرەم» نىڭ كۆپلۈكى — سىرداشلار.

مەھازىر [محاضر] (ئە) «مەھزەر» نىڭ كۆپلۈكى — يىغىلىدىغان جايلار:
ھازىر فەراۋان قىلىپ ئالىدا،
نەچە خادىمان تۇردى دۇنبالىدا.
— ئا. نىزارى.

مەھاسىن [محاسن] (ئە) 1) «ھۇسن» نىڭ كۆپلۈكى — گۈزەللىكلەر، خۇش مۇئامىلىلەر. 2) ساقال — بۇرۇت.

مەھافە [محافه] (ئە) ئەسلىسى «مەھەففە». ئات — تۆگىلەرگە ئارتىلىدىغان ئەترايى يۆگەلگەن كاجاۋا، تەختىرا-ۋان:
ھەشەم بىرلە ئاندا يېتىپ كەلدى شاھ،
مەھافە بىلە ماھ زەررىن كۆلاھ.
— ئا. نىزارى.

مەھافە ھىجابى — مەپىنىڭ توسۇق پەردىسى:
بۇ ساڭگىدە چىقتى شامالى شەددە،
مەھافە ھىجابىنى قىلدى دەرىد.
— ئا. نىزارى.

مەھافىل [محافل] (ئە) «مەھفىل» نىڭ كۆپلۈكى — سورۇنلار.

مەھال I [محال] (ئە) قىيىن، مۇشكۈل:
چۇ شەھزادە ئەيدى: «بۇ ئىشدۇر مەھال،
ۋە ياتۇش دۇرۇر بۇكى ياخۇد خيال.
— ئا. نىزارى.

مەھال II [محال] (ئە) «مەھەل» نىڭ كۆپلۈكى — جايلار، ئورۇنلار:
زىنھار گۇمان قىلمانىڭ قۇربىغە يېتەر ئاخىر،
ھەركىمكى رىيازەتنى بىر نەچچە مەھال ئەيلەر.
— زەللىلى.

2) ۋاقىت، پۇرسەت:
دېدىمكى، «سەرەندىبنى قىلسام خيال،
بارىپ كەلمە كىمگە ئېرۇرمۇ مەھال؟»
— ئا. نىزارى.

مەھەك [محك] (ئە) كۈمۈش ۋە ئالتۇنغا سۈرتۈپ ئۇنىڭ ساپ ياكى ساپ ئەمەسلىكىنى ئايرىيدىغان تاش:
گەر ماڭا ئىشق ئەھلى شىركەت دەئۋىسىن قىلسە نې غەم،
غەيرەتى ئىشق ئىلغامىش چۇنكىم ئېرۇر ئەسلى مەھەك.
— ئەرشى.

مەھەل [محل] (ئە) 1) جاي، ئورۇن. 2) ۋاقىت، زامان، پۇرسەت:
پەيكەرىم ئول بولدا بولۇپ بەندى بەند،
چاش مەھەلىدە يېتىپ تەختى بەند.
— زەللىلى.

مەھەللات [محلات] (ئە) «مەھەللە» نىڭ كۆپلۈكى —

مەھەللىلەر.

مەھەللە [محله] (ئە) تۇرار جاي، كوچا، مەھەللە.
قەبىلە قىراغىغە يەتتى يەقمن،
مەھەللە نەۋاھىدا تۇتتى كەمىن.
— ئا. نىزارى.

مەھبەس [محبس] (ئە) قاماقخانا، زىندان.

مەھبۇب [محبوب] (ئە) سۆيۈملۈك؛ دوست:
كى مەھبۇب قەرزەند دىلبەند ئىدى
ھەمىشە ئانىڭ بىرلە خۇرسەند ئىدى.
— ئا. نىزارى.

مەھبۇب پىرايەسى — مەشۇقنىڭ بىزنكى:
كى ئۇششاق سەرمايەسى ئىشقدۇر،
كى مەھبۇب پىرايەسى ئىشقدۇر.
— ئا. نىزارى.

مەھبۇبى ھەق — ئاللانىڭ سۆيۈملۈك كىشىسى:
رەسۇلى خۇدا بەلكى مەھبۇبى ھەق،
ھەبىبى خۇدا بەلكى مەتلۇبى ھەق.
— ئا. نىزارى.

مەھبۇبە [محبوبه] (ئە) سۆيۈملۈك يار.

مەھبۇس [محبوس] (ئە) قامالغان، زىندانغا سېلىنغان كىشى.

مەھبۇسلۇق [محبوس لوق] (ئە) تۇتقۇنلۇق، مەھبۇسلۇق:
ماڭا نەچچە كۈن يەتتى مەھبۇسلۇق،
ئەزىز جاندىن ئولدىكى مەئيۇسلۇق.
— ئا. نىزارى.

مەھپارە [مەپاره] (پ) ئاينىڭ پارىسى؛ گۈزەل.

مەھپەيكەر [مەپيكر] (پ) ئاي سۈرەتلىك، ئايدەك گۈزەل.

مەھتاب [مەتاب] (پ) تولۇن ئاي؛ ئايدىڭ:
ئاڤاق ئىچىگە ھىجر تۇنىدە نەزەر ئەيلەدىڭ،
مەھتاب ئەمەس شۆئلە ئاھىم يارۇتۇپدۇر.
— زەللىلى.

مەھجەبىن [مەجبين] (پ + ئە) پىشانىسى نۇرلۇق؛ گۈزەل:
مۇمكىن ئىرمەس مەھجەبىنلەرغە بۇرەڭ ھۇسن جەمال،
بۇ جەھەتتىن ئۆزى ئۆز ھۇسنىگە دۇر شەيدا يىگىت.
— ئەرشى.

مەھجۇب [محجوب] (ئە) 1) پەردىلىنگەن، يېپىلغان:
كى ئەقل ـ خىرەد سەندە مەئيۇب ئولۇر،
نەزەردىن پەرى چېھرە مەھجۇب ئولۇر.
— ئا. نىزارى.
2) ئۇيالغان، ئۇياتلىق:
ھەقىقەت ئەھلىغە سەن تەئنە قىلماغىل ھەرگىز،
جەھان ـ جەھان غەم ئارا قالسا گەر ئۆلەر مەھجۇب.
— زەللىلى.

مەھجۇر [مهجور] (ئە) ئايرىلىپ قالغان، ھىجراندا قالغان؛ جۇدالىق:
ئەرشىئى مەھجۇردىن ئۆتتى نەچۈك تەقسىرلەر،
ژەسلىگە ئەي شاھى خۇبان بىر زەمان مەھرەم ئەمەس.
— ئەرشى.

مەھجۇر بولماق — ئايرىلماق، جۇدا بولماق:
بۇ خىلۋەت بەزمىدە مەھجۇر بولماغىل تەرىقىدە،
بەنى بولغاي ھەمان ئاندا، ژەلى بولغاي ھەمان ئاندا.
— ئەرشى.

مەھجۇر قىلماق — ئايرىماق، يىراقلاشتۇرماق:
ژىسالىڭ دەۋلەتىدىن قىلماغايسەن بىزلەرنى مەھرۇم،
جەمالىڭ ئافتابى پەرتەۋىدىن قىلماغىل مەھجۇر.
— شەۋقى.

مەھجۇرلۇق [مهجورلوق] ئايرىلىش، جۇدالىق:
بالا دەردىدە يەتتى رەنجۇرلۇق،
فەلەكنىڭ جەفاسىدە مەھجۇرلۇق.
— ئا. نىزارى.

مەھد [مهد] (ئە) بۆشۈك:
يەتكۈزدىلەر ئانى مەھد ئىچىندە،
گۈل ياپراغى تۆشتى شەھد ئىچىندە.
— نەۋايى.
2) كاجۇۋا؛ تاۋۇت:
چۇ قانلىغ بەدەننى سالىپ مەھدگە،
ئالىپ يۈردى ئول يار ھەم ئەھدگە.
— ئا. نىزارى.

مەھدۇد [محدود] (ئە) چېگرىلانغان، چېكى بەلگىلەنگەن:

مەھر [مهر] (ئە) يىگىت تەرىپىدىن نىكاھلىنىدىغان قىزغا بېرىلىدىغان نەق پۇل، مال؛ مەھر ھەققى.

مەھرەم [محرم] (ئە) (1) سىرداش، ئۇلپەت، ھەمدەم:
كۆڭۈل قايسى، خەيالىم قايسىدۇر ھەم،
ئىرۇر سۆزلەتكۈچى سورىغە مەھرەم.
— ناقىس.
2) خاس خىزمەتچى، ئىچكى خىزمەتچى:
ئەي زەللىلى مەھرەم ئولدۇڭ ئىچكەرى،
مۇددەئىنى تاش كۆرۈپ خوپ چاقىشالىڭ.
— زەللىلى.

مەھرەم سارا — خاس ئائىلە كىشىلىرىلا تۇرىدىغان ئىچكى ساراي:
جانىبى مەھرەم سەراغە يەتتىلەر،
ئىككى شەھزادە ئۆزىدىن كەتتىلەر.
— زەللىي.

مەھرەمى ئەسرار — سىرداش دوست:
ئاسرامايىن نەگ جەفاڭۇ جەۋر ئېتەر،
ھەرزەمان ئۆز مەھرەمى ئەسرارىنە.
— ھاپىز خارەزمى.

مەھرەمى راز — سەمىمي دوست، سىرداش:
ئەيدىلەر: بىز مەھرەمى راز ئەيلەدۇك،
سەئۇمنى گويىاكى شەھباز ئەيلەدۇك.
— زەللىي.

مەھرەمانە [محرمانه] (ئە + ب) دوستلارچە، قېرىنداشلارچە.

مەھرەملىق [محرملیق] (ئە) سىرداشلىق، ھەمدەملىك.

مەھرەمۇەش [محرم وش] (ئە + پ) قېرىنداشتەك.

مەھرۇ [مەرو] (پ) ئاي يۈزلۈك، گۈزەل:
بۇگۈنكى ساقىنى مەھرۇغە روبىرو بولدۇم،
گەھى چۈششەئى گۈلگۇن گەھى سەبۇ بولدۇم.
— زەللىي.

مەھرۇر [محرور] (ئە) ھارارەتلىك، قىزىتمىسى بار:
ئەمەس ھەجرىڭ كۆيۈك كۆكسۇم ئىلاجى،
كى بولماس شۇئلەدىن مەھرۇر مەھزۇز.
— نەۋابى.

مەھرۇر بولماق — قىزىشماق، كۆيمەك.
مەھرۇر ئەتمەك — كۆيدۈرمەك.

مەھرۇق [محروق] (ئە) كۆيگەن، يانغان:
چۇن رەقەم قىلدى ئاشقۇ مەئشۇق،
بولدى ئىشق ئەھلى ئۆزىدىن مەھرۇق.
— نەۋابى.

مەھرۇم [محروم] (ئە) ئېرىشەلمىگەن، ئايرىلىپ قالغان:
كۆتەرسە چىراغنى بىرەۋ جەمئىدىن،
كى پەرۋانە مەھرۇم ئېسە شەمئىدىن.
— ئا. نىزارى.

مەھرۇم ئەيلەمەك — ئېرىشتۈرمەي قويماق، ئايرىۋەتمەك:
كەرىم سائىلنى مەھرۇم ئەيلەمەسلەر دەپ ئۇممىد بىرلەن،
كېلىپمەن دەرگەھىڭغە سەن ئەزىزنى ئىختىيار ئەيلەپ.
— شەۋقى.

مەھرۇملۇق [محروم لوق] ئىگە بولالماسلىق، نا ئۈمىدلىك:
ئەزەلدە بۇ يەڭلىغ بولۇپ قىسمەتىم،
كى مەھرۇملۇقىدا يازىلمىش خەتىم.
— ئا. نىزارى.

مەھز [محض] (ئە) خالىس، ساپ:
زەنگىنەئى غەزەلنى ئەل مەھز سۆز بىلۈرلەر،
مۇئمىنگە گۈل كۆرۈنۈر كافىرغە زۇلفىقارى.
— زەللىي.

2) پەقەت، يالغۇز؛ پەقەتكىنە:
بىخەبەر ئەردىم، دەرىغا بىلمەدىم،
مەھز بىر موللا ۋە ياسوفى دېدىم.
— زەللىي.

مەھزى ئەدەب — ناھايىتى، ھەقىقي ئەدەبلىك.
مەھزى كىزب — ساپلا يالغان.
مەھزى نۇقسان — پەقەتلا خاتا.
مەھزى ھەقىقەت — ئېنىق ھەقىقەت:
مەھزى ھەقىقەتى بىلمەك ئىككى جەھان ۋۇجۇدى بوق،
سەرسەرى بۇ ماسۇا جىلۋەئى خەتتى خال ئىشق.
— زەللىي.

مەھزەر [محضر] (ئە) 1) ھازىر بولىدىغان، يىغىلىدىغان جاي، 2) ھۆكۈمنامە.

مەھزەل [مهزل] (ئە) ھەزل، مەسخىرە.
مەھزەل بولماق — مەسخىرە، كۈلكە بولماق:
شەيخ مەھزەل بولدى دەير ئەتقالىغە،
كىم كۈلۈرلەر ئەردى ئانىڭ ھالىغە.
— نەۋابى.

مەھزۇف [محذوف] (ئە) ئۆچۈرۈلگەن؛ چۈشۈپ قالغان.

مەھزۇن [محزون] (ئە) 1) غەمكىن، قايغۇلۇق، خاپا:
ئول ئىشىدا ۋەلي ئانچە مەھزۇن ئىدى،
ئەلىفدەك قەددى غەم بىلە نۇن ئىدى.
— ئا. نىزارى.

2) ئاشىق:
نىقاب ئاچماقنى بۇ مەھزۇنغە بىر ياد ئەتمەدىڭ ھەرگىز،
مەنى ئۆرتەپ ئول ئوتقە كۈلنى بەرباد ئەتمەدىڭ ھەرگىز.
— گۇمنام.

3) كىشى ئىسمى:
كى مەھزۇننى ھەمراھ قىلىپ ئول سەفەر،
بالا شۇندا دۇر قايدا بولسا پەدەر.
— ئا. نىزارى.

مەھزۇن بولماق — غەمگە مۇپتىلا بولماق، قايغۇرماق.
مەھزۇن ئەتمەك — غەمگە مۇپتىلا قىلماق، قايغۇرتماق:

يادى ۋەسلىگدىن ئېتىپ مەھزۇن كۆڭۈل سەرمايەسىن،
لەئلىڭ ئارمانىن قىلاي مەرجان كەبى جانىمغە قۇت.
— ئەرشى.

مەھزۇن قىلماق — «مەھزۇن ئەتمەك» كە قارالسۇن:
كى يەتقۇبنى زار مەھزۇن قىلىپ،
چۇ يۇسۇپ فىراقىدا مەجنۇن قىلىپ.
— ئا. نىزارى.

مەھزۇنلۇغ [محزون لوغ] غەمكىنلىك، خاپىلىق.

مەھسۇب [محسوب] (ئە) ھېساب ئېلىنغان، تەكشۈرۈلگەن.

مەھسۇر [محصور] (ئە) قورشالغان.

مەھسۇس [محسوس] (ئە) ھېس قىلىنغان، سېزىلگەن.

مەھسۇل [محصول] (ئە) ھاسىل بولغان ئېرىشىلگەن؛ نەتىجە، مېۋە؛ مەھسۇلات.

مەھشەر [محشر] (ئە) 1) توپلانغان جاي؛ مالىمان:
ھەمە ئىنزىتراب ئەتتى مۇزتەر بولۇپ،
قىغان بىرلە گويا كى مەھشەر بولۇپ.
— ئا. نىزارى.

2) قىيامەت:
كى مەھشەر ئارا قىلمە رەسۇا مېنى،
جەھان زىبىغە قىلمە شەيدا مېنى.
— ئا. نىزارى.

رۇزى مەھشەر — قىيامەت كۈنى:
رۇزى مەھشەر زىلزىلە تۇشكەندە ئالەم ئەھلىغە،
كۆز تۇتارسەندىن شەفائەت ئەنبىياۋۇ ئەۋلىيا.
— زەلىلى.

مەھفۇز [محفوظ] (ئە) مۇھاپىزەت قىلىنغان، ساقلانغان.

مەھفىل [محفل] (ئە) 1) يىغىلىش، ئولتۇرۇش:
كىمكى بۇ مەھفىل ئىچىدە قىلدى دىلبەردىن ھەرىس،
گويىيا كەلتۇردى بولغايكىم پەيمبەردىن ھەدىس.
— زەلىلى.

2) سورۇن، بەزمە:
چۇ ئول ۋەقت مەھفىلگە تەگدى سەبا،
چۆگەردۇن ھىجابىنى قىلدى رەھا.
— ئا. نىزارى.

مەھفىل ئارا — بەزمىنىڭ كۆركى، سورۇن پەيزى:
ئول ۋەقتىكىم، ئول بۇتى دىلئارا،
گۈلشەن ساڭى بولدى مەھفىل ئارا.
— نەۋائى.

مەھكەم [محكم] (ئە) پۇختا، مۇستەھكەم، چىڭ.

مەھكۇم [محكوم] (ئە) ھۆكۈم قىلىنغان، ھۆكۈم ئاستىغا ئېلىنغان.

مەھۇ [محو] (ئە) يوقىلىش، يوقىتىش:
مەھۇ مۇتلەق بولسە ئانداغ بادە زوردىن ئېرىپ،
قايدا قالسۇن بۇ كۆڭۈل جامىدا نەقشى مائىدا.
— ئەرشى.

مەھۇ ئەتمەك — يوق قىلماق، ئۆچۈرمەك:
ئەي خۇدايا رۇز مەھشەردە قىلمە رەسۇا خەلق ئارا،
شەۋقى ئەيىدىن مەھۇ ئېتەرگە سەن كەبى سەتتاردۇر.
— شەۋقى.

مەھۇ ئەيلەمەك — يوق قىلماق، يوقاتماق:
بارەكاللاھ تىيرەئى كۆففارنى مەھۇ ئەيلەبان،
رەۋشەنايى تىغى ئەدلىگدىن تاپىدۇر دىن زىيا.
— زەلىلى.

مەھۇ ئولماق — يوق بولماق، تۇگىمەك:
فەلەك ئۇستىدە مېھرۇ يەر ئۈزە مەھۇشلەر مەھۇ ئولمىش،
سەمەندىن سەكرەتىپ ئول شوخ بولسە ناگەھان پەيدا.
— ئەرشى.

مەھۇش [مهوش] (پ) ئايغا ئوخشاش، ئايدەك؛ گۈزەل:
بۇ مەھۇشكىم كۆرۈپدۇرسەن ھۇۋەيدا،
ئېرۇر كۆڭلۇم ئىچىدە بىر سۇۋەيدا.
— ناقىس.

مەھىن [مهين] (پ) ئاي كەبى:
كەلدى كۇنى تەۋكە بىر نازىنىن،
ئارەزى جەننەت گۈلىدىن ھەم مەھىن.
— زەلىلى.

مەۋاد [مواد] (ئە) «مادده» نىڭ كۆپلۈكى — ماددىلار.

مەۋارىس [مواريث] (ئە) «مىراس» نىڭ كۆپلۈكى — مىراسلار.

مەۋازىئ [مواضع] (ئە) «مەۋزىئ» نىڭ كۆپلۈكى — ئورۇنلار، جايلار:

چىرە چۈنان مەۋازىئ نىكۇ سىرشىت،
ياد بېرۇر ئابى ھەۋاسى بىھىشت.

— زەلىلى.

مەۋاشى [مواشى] (ئە) ئات - ئۇلاغلار:

مەۋاشىينى ئەلتۈرگە يەكسەر سۈرۈپ،
ۋەتەنگەھلەرىگە دېگىن يەتكۈزۈپ.

— نەۋايى.

مەۋاقىئ [مواقع] (ئە) «مەۋقىئ» نىڭ كۆپلۈكى — ۋەقەلەر، ھادىسىلەر.

مەۋاكىب [مواكب] (ئە) «مەۋكىب» نىڭ كۆپلۈكى — قۇيرۇقچىلار، مۇلازىملار.

مەۋالى [موالى] (ئە) «مەۋلا» نىڭ كۆپلۈكى — دوستلار، ئىگىلەر.

مەۋالىد [مواليد] (ئە) «مەۋلۇد» نىڭ كۆپلۈكى — تۇغۇلغانلار، پەرزەنتلەر.

مەۋانىئ [موانع] (ئە) «مانىئ» نىڭ كۆپلۈكى — توسۇقلار.

مەۋائىز [مواعظ] (ئە) «مەۋئىزە» نىڭ كۆپلۈكى — ۋەز - نەسىھەتلەر:

ھەببىڭ نەۋئۇتىغە مەدداھ قىل،
مەۋائىز ئۇمۇرىغە ئىسلاھ قىل.

— ئا. نىزارى.

مەۋەددەت [مودت] (ئە) دوستلۇق، مېھرىبانلىق؛ مۇھەببەت.

مەۋت [موت] (ئە) ئۆلۈم، ۋاپات بولۇش:

ئەگەر يېتىشسە ئەجەل بىرنەفەس ئەمان بەرمەس،
خىتاب زائىقە تۇل مەۋت ئىلە لەبىل مىرساد.

— شەۋقى.

مەۋج [موج] (ئە) 1) دولقۇن:

كېلىپ چۈن قىراغە نەزەر ئەيلەدى،
كۆرۈپ مەۋجىن ئانداغ ھەزەر ئەيلەدى.

— ئا. نىزارى.

2) جىمىرلاش، جىلۋە:

سۇلەيمان ھەشمەت، دارا تەجەممۇل شاھى ئالەم سەن،
زىھنى شەمشېر ئەدلىڭ مەۋجىنى ئابى رەۋان ئەيلەر.

— زەلىلى.

مەۋج ئۇرماق — دولقۇنلىماق، تاشماق:

بۇ ھىندى يامانلار ئىشى تۇتتى ئەۋج،
كى ئۇردى جەھاندا رىيا بەھرى مەۋج.

— ئا. نىزارى.

مەۋجى بەلا — يۇقىرى كۆتۈرىلگەن دولقۇن:

تاپمادى ۋەسلى گەۋھەرىن مەۋجى بەلادە مۇبتەلا،
بولۇپ كۆزۈمنىڭ ياشىدىن ھەر قەترە دەريا بولغۇسى.

— ھاپىز خارەزمى.

مەۋجى ھەزار — مىڭلاپ دولقۇن:

كەسرەت ئېلى ئاتار يا، ۋەھدانىيەتكە ئايا،
بىردۇر ۋۇجۇدى دەريا، مەۋجى ھەزار ئەمەسمۇ؟

— زەلىلى.

مەۋجدار [موجدار] (ئە + پ) 1) مەۋج ئۇرغۇچى، دولقۇنلىغۇچى:

كى يانىدا دەريا ئاتى: تەلبەچۆك،
بەسى مەۋجدارۇ سۈيى كۆپ چۈچۈك.

— ئا. نىزارى.

2) جىمىرلاپ جىلۋە قىلىپ تۇرىدىغان، جىلۋىلىك:

ئۇزۇلۇپ رىشتە قولدىن كەتتى دۇررى شاھۋار ئەمدى،
جەۋاھىر كانىدىن چىقماس بۇ دۇردەك مەۋجدار ئەمدى.

— موللا نىياز.

مەۋجزەن [موج زن] (ئە + پ) «مەۋجۋەر» گە قاراڭ.

مەۋجۋەر [موج ور] (ئە + پ) مەۋج ئۇرغۇچى، دولقۇنلىغۇچى:

چۈن تاپىپ تەسكىن بۇ بەھرى مەۋجۋەر،
قالمايىن ئول مەۋجلەردىن ھېچ ئەسەر.

— نەۋايى.

مەۋجۇد [موجود] (ئە) 1) بار، مەۋجۇت:

گۈزەردە كۆرۈشكەن ساڭا سۇت ئەمەس،
ئۆتەر يول ئارا ۋە سىل مەۋجۇد ئەمەس.

— ئا. نىزارى.

2) ۋۇجۇدقا كەلتۈرۈلگەن، يارىتىلغان:

ھەمە مەۋجۇد ئېرۇر بىر قەترەسىدىن،
قىزىل گۈلدۇر خىجىل گۈلچېھرەسىدىن.

— موللا پازىل.

مەۋجۇدات [موجودات] (ئە) بارلىقلار، تىرىك جانلار.

مەۋرىد [مورد] (ئە) كېلىپ چىققان جاي؛ مەنبە.

مەۋرۇس [موروث] (ئە) مىراس قىلىنغان نەرسە.

مەۋزۇن [موزون] (ئە) 1) كېلىشكەن، قاملاشقان:

نەرگىسى بادام كۆزۈڭنىڭ رەشكىدىن قان يۇتتىلار،
ئول ئەلىفدەك قامەتىڭغە سەرۋى مەۋزۇن ئوخشاماس.

— ئۇبەيدى غەزەللىرى.

2) زىلۋا، خۇش پىچىم:

قامەتى مەۋزۇنۇڭ ئۆزرە ئارەزلىك گۈلگۈنەسى،
سەرۋى باشىدا ئاچىلغان بىر گۈلى ھەمراھ ئەمەس.
— ئەرشى.

3) ۋەزىنگە توشقان، ئۆلچەملىك:
ۋەزنى ئوبدان نىھايەتى خۇشخۇ،
لەفزى مەۋزۇن زەبانى شىرىن گۇ.
— موللا قۇربان.

مەۋزۇن بولماق — تەرتىپلىك بولماق:
ھەر ئىشكى ئۇلۇس ئالدىدا مەۋزۇن بولغاي،
قىلغان ئانى ھەر بەخت ھۇمايۇن بولغاي.
— نەۋائى.

مەۋزۇئ [موضوع] (ئە) 1) قويۇلغان؛ تۇزۇلگەن، 2) نېمە.

مەۋزىئ [موضع] (ئە) جاي، ئورۇن، ماكان:
بۇ مەۋزىئ ئارا پىرى سەيياد مەن،
كى سەييادلىق ئىچرە ئۇستادمەن.
— ئا. نىزارى.

مەۋسۇف [موصوف] (ئە) سۈپەتلەنگەن، ماختالغان.

مەۋسۇل [موصول] (ئە) تۇتاشقان، ئۇلاشقان.

مەۋسۇم [موسوم] (ئە) ئاتالغان، نام ئالغان:
ساقى سەھەردە كەلتۇرۇڭ ئەل كۆزىدىن نىھان قەدەھ،
فەسلى بەھار گۈل ئىچرۇر مەۋسۇمى ئەرغەۋان قەدەھ.
— زەلىلى.

مەۋسۇم بولماق — ئات قويۇلماق، ئاتالماق.
مەۋسۇم قىلماق — ئاتماق.

مەۋسىم [موسم] (ئە) پەسىل، مەۋسۇم، ۋاقىت:
بەس ھەۋاگەرم ئولدى مەۋسىمى تومۇز،
ئامىن ـ ئامىن بىرلە بولدى نىسفى رۇز.
— زەلىلى.

مەۋسىمى نەۋ بەھار — باش ئەتىياز ۋاقتى:
قەبر ئىچىدە تابەكەي غۇنچە بولۇر سەھى قەدان،
مەۋسىمى نەۋ بەھار ئىچرۇر خەبچە نەۋ نىھال ئاچىلغ.

مەۋفۇر [موفور] (ئە) مول، كۆپ؛ پاراۋان، بېيتەرلىك.

مەۋقۇف [موقوف] (ئە) توختىغان، توختىتىلغان؛ باغلىق:
نىگارىڭ سەفەر ئىچرە مەسئۇدۇر،
كى ھەمراھلىغىڭ ئاڭا مەۋقۇفدۇر.
— ئا. نىزارى.

مەۋقۇف ئەتمەك — توختاتماق؛ قارىتىپ قويماق.
مەۋقۇف بولماق — توختىماق؛ باغلىق بولماق.

مەۋقىف [موقف] (ئە) توختاش جايى؛ بېكەت.

مەۋقىئ [موقع] (ئە) ئورۇن، جاي:
چۇ تۇر تۇنچ ئىقلىم ئىدى مەۋقىئى،
بىس ئولدى قۇياش ساھىبى تالىئى.
— نەۋائى.

مەۋكىب [موكب] (ئە) ئۇلۇغلار بىلەن بىللە يۈرگۈچى قۇيرۇقچى، مۇلازىم.

مەۋلا [مولى] (ئە) خوجا، ئىگە؛ ھامىي؛ دوست؛ ئۇسۇتاز:
قۇتبى قەلەندەرلەر تەماشە قىلىپ،
رۇبى تەۋەككۈلنى بەمەۋلا قىلىپ.
— زەلىلى.

مەۋلانا [مولانا] (ئە) ئۇلۇغ، خوجا، ئۇستاز (ئۇلۇغ ئالىملارنىڭ ھۆرمەت نامى):
فەساھەتدە بەيانى چۈنكى مەۋلانايى رۇم ئەتكەچ،
خىرەد ئەھلى جۇنۇندىن مەست ئۇلۇبان ئافەرىن دەرلەر.
— زەلىلى.

مەۋلەۋى [مولوى] (ئە) ئىگە، ساھىب؛ دامولا:
شەرھ قىلىپ دەبدەبەئى مەسنەۋى،
مەسنەۋى مەئنەۋىيۇ مەۋلەۋى.
— زەلىلى.

مەۋلۇد [مولود] (ئە) تۇغۇلغان، پەرزەنت.

مەۋئۇد [موعود] (ئە) ۋەدە قىلىنغان، سۆز بېرىلگەن؛ ۋەدە:
مىيانچى كېلىپ تۇشتى مەۋئۇدغە،
كى سەئىي ئەيلەدى ئاندا مەقسۇدغە.
— ئا. نىزارى.

مەۋئىد [موعد] (ئە) ۋەدە قىلىنغان ۋاقىت؛ ئورۇن.

مەۋئىزە [موعظه] (ئە) ۋەز ـ نەسىھەت:
ۋائىز ئەقل ئەيلەگەچ مەۋئىزە مەجازىدىن،
سەندەلى ئىشق كەلتۇرۇڭ تۇتتى مېنى ئەجەب سۇداغ.
— زەلىلى.

مەئىشەت [معيشت] (ئە) 1) تۇرمۇش، تىرىكچىلىك، 2) يېمەك ـ ئىچمەك قاتارلىق تۇرمۇش ۋاسىتىسى:
يېتىلۇر بەس لەتىق ئەنۋائى نىئمەت،
كېلىپ قىلسا بولۇر تۇرلۇك مەئىشەت.

مەئىن [معين] (ئە) ئاقىدىغان، ئاقار.
مائى مەئىن — ئاقارسۇ:
بولۇپ گۈلرەڭ مەي مائى مەئىندەك،
ساق روئو رەنگى لەئلى ئاتەشىندەك.
— نەۋائى.

مەي [مى] (پ) ئىچىملىك، شاراب.

نۇش قىلىپ جامى مەي لالەگۇن،
بەندە قىلاي پەرەئى بىزۇر جۇنۇن.
— زەللىلى.

مەيى ئالۇد — مەي ئارىلاش.
مەيى ئەسفەر — سارغۇچ مەي.
مەيى ئەھمەر — قىزىل مەي.
مەيى بەتتى — ئۆردەك شەكلىدىكى مەي ئىدىشى.
مەيى خۇش لىقا — خۇشال ئۇچرىشىش مەيى:
ئەيا ساقىيا بول ماڭا رەھنەما،
كەرەم بىرلە بەخش ئەت مەيى خۇش لىقا.
— ئا. نىزارى.

مەي خۇمارى — مەي، شاراب كەيپى:
غەم غۇبارى مەي خۇماردىن كۆڭۈل كۆزگۈسىدە،
ساقىيا بىر جۇرئە تۇت ئاندىغكى يوقتۇر غەمزەدە.
— ئەرشى.

مەيى مەئرىفەت — تونۇشۇش مەيى:
يەنە ھەرخى «مىم» مەيى مەئرىفەت،
داغى «دال» ئولۇپ دىن ئارا ئەمنىيەت.
— ئا. نىزارى.

مەيى مەدھە — ماختاش، مەدھىيىلەش شارابى.
مەيى مۇفەررىھ — شادلاندۇرغۇچى مەي:
ئىچسۇن مەيى مۇفەررىھى گۇلرەڭى غەمزۇ داي،
بۇ دەۋرده كىم ئىستەسە خاتىر فەراغىنى.
— ئاتايى.

مەي ناب — تىنىق، تازا مەي:
مۇھەييا قىلىپ سۆزىنىڭ ئەسبابىنى،
كى ھازىر قىلىبان مەيى نابىنى.
— ئا. نىزارى.

مەيئاشام [مى ئاشام] (پ) مەيخور.
مەيپالا [مى پالا] (پ) مەي سۆزگۈچ.
مەيپەرەست [مى پرست] (پ) ئىچكۈلۈككە بېرىلگەن، مەيخور.
مەيپەرەستان [مى پرستان] (پ) «مەيپەرەست» نىڭ كۆپلۈكى — ئىچكۈلۈككە بېرىلگەنلەر، مەيخورلار:
سۇراھى سەربەلەندۇ مەيپەرەستان مەستى لايەقئىل،
ئىلىق لامى قەدىسياقىنى مەجلىستە نىگۇن كەلتۇر.
— زەللىلى.

مەيخارە [مى خوارە] (پ) كۆپ مەي ئىچكۈچى، مەيخور:
كى مەيخارەلەردەك بولۇپ سەرگىران،
قىلىپ سەۋتى نالە مەۋلامەت نىشان.
— ئا. نىزارى.

مەيخارەلىك [مى خوارەلىك] مەيخورلۇق:
قۇرۇپ بەزم شاھانە مەسرۇر ھال،
كى مەيخارەلىككە قىلىپ ئىشتىغال.
— ئا. نىزارى.

مەيخانە [ميخانە] (پ) بىرلىشىپ مەي ئىچىدىغان جاي، ئۆي:
چىقمىسام ھەرگىز ئۇ شول مەيخانىدىن،
بولمىسا ئىلكىم جۇدا پەيمانىدىن.
— خەراباتى.

مەيخۇش [ميخوش] (پ) ئاچچىق - چۇچۇك.
مەيدان [ميدان] (ئە) مەيدان؛ جەڭگاھ.
مەيسەرە [ميسره] (ئە) سول تەرەپ:
ئايا، مەيسەرە دەريا دىلۇ نامدار،
زىيادە ئەيلەگەي دەۋلەتىڭ كىردىگار.
— زەللىلى.

مەيسەرە - مەيمەنە — ئوڭ - سول تەرەپ:
تەۋەججۇھ بىلە سالدى تورنى يەنە،
سۇزۇپ بىر زەمان مەيسەرە - مەيمەنە.
— ئا. نىزارى.

مەيسۇر [ميسور] (ئە) يەڭگىللەشكەن، ئوڭاي، ئاسان.
مەيفۇرۇش [مى فروش] (پ) مەي ساتقۇچى:
تەئزىم ئېيتەر ئاتايىغە چۇن پىرى مەيفۇرۇش،
نې غەم ئەگەر ھەقارەت ئىلە پارسا باقار.
— ئاتايى.

مەيكەدە [ميكده] (پ) مەيخانا، شاراپخانا:
شىشە تۇبى سۇندۇرۇپ كەلدى سۇراھى بويلۇغۇم،
مەيكەدە جاي ئاشقان مەنزىلى پارسا ئەمەس.
— زەللىلى.

مەيگۇن [ميگون] (پ) مەي رەڭلىك، قىزىل رەڭلىك.
مەيل [ميل] (ئە) خاھىش، ھەۋەس، مەيل:
مەيل ئەيلەمەك — خالىماق، ئىستىمەك:
يەنە ئەزم قىلماقغە مەيل ئەيلەدىم،
غەربىلىقدە ئەشكىمنى سەيل ئەيلەدىم.
— ئا. نىزارى.

مەيل قىلماق — «مەيل ئەيلەمەك» كە قارالسۇن:
چۇ لەيلى قىلىپ ئېردى مەكتەبغە مەيل،
مۇنەۋۋەر قىلىپ نۇرنى ئاندىغ سۇھەيل.
— ئا. نىزارى.

مەيمەنچى [ميمنچي] سودىگەر:
بۇ دۇشمەن كۆچادىن خەبەر ئاڭلاشىپ،
بۇزىخۇيۇ مەيمەنچى كەتتى قاچىپ.
— موللا شاكىر.

مەيمۇن [ميمون] (ئە) بەختىيار، بەختلىك:
كىلىپ ھەر بىرى كېچە ئانداقكى بۇم،
مۇۋافىققە مەيمۇن، مۇخالىققە مۇش.
— نەۋايى.

مەينۇش [مينوش] (پ) مەي ئىچكۇچى:
ھاي - ھۇيى بۇ كېچە مەيخانەدىن كەم بولمادى،
بىر تەرەف پىر مۇغاتۇ بىر تەرەف مەينۇشلەر.
— زەلىلى.

مەئئاز [معاز] (ئە) قويچى:
ئىزتىراب ئەيلەپ كىرىپ كەلدى مەئئاز،
ئەيدى: «يا پەيغەمبەرى دانايى راز.
— زەلىلى.

مەئبەد [معبد] (ئە) ئىبادەت قىلىدىغان جاي، ئىبادەتخانا.

مەئبەر [معبر] (ئە) ئۆتىدىغان جاي، ئۆتۈش يولى.

مەئبۇد [معبود] (ئە) ئىبادەت قىلىنغۇچى، تەڭرى:
يېتىشتى قەزا خاجە مەسئۇدغە،
بويۇن سۇندى ئول ھۆكمى مەئبۇدغە.
— ئا. نىزارى.

مەئتەل [معطل] (ئە) توختىتىلغان، توختاپ قالغان.
مەئتەل ئەتمەك — توختاتماق.
مەئتەل ئولماق — توختاپ قالماق.

مەئتۇف [معطوف] (ئە) ياندىشىپ كەلگەن، باغلانغان.

مەئجەر [معجر] (ئە) پەنجىرە؛ نىقاب.

مەئجۇن [معجون] (ئە) خېمىر قىلىنغان؛ خېمىر دورا؛
كەيپ قىلغۇچى بىر خىل خېمىر دورا.

مەئخەز [مأخذ] (ئە) بىرەر نەرسە ئېلىنغان جاي؛ مەنبە.

مەئخۇز [مأخوز] (ئە) ئېلىنغان:
ۋۇجۇدۇڭ گەۋھەرى دەريايى رەھمەتىدىن ئېرۇر مەئخۇز،
سۇجۇدۇڭ جەۋھەرى ئەئلايى ئۇلفەتدىن ئېرۇر مەئخۇز.
— شەۋقى.

مەئدەلەت [معدلت] (ئە) ئادالەت، ئىنساپ.

مەئدەن [معدن] (ئە) 1) يەر ئاستى بايلىقى، كان. 2) ھەربىر نەرسىنىڭ ئەسلى جايى:
ۋەفا مەئدەنىنىڭ ئېرۇر گەۋھەرى،
سەفا مەخزەنىنىڭ غەرى جەۋھەرى.
— ئا. نىزارى.

مەئدۇد [معدود] (ئە) سانالغان، ساناقلىق.

مەئدۇم [معدوم] (ئە) يوق بولغان، يوق:
كى ئول كېچە ئۇچۇن ئىلمىدە مەئلۇم،
قىلىپ رۇھۇل - ئەمىندىن سەلبى مەئدۇم.
— ناقىس.

مەئرەز [معرض] (ئە) نەرسىلەرنى كۆرسىتىشكە قويۇلغان جاي، كۆرگەزمىخانا.

مەئرۇز [معروض] (ئە) كۆرسىتىش ئۈچۈن قويۇلغان؛ ئەرز.

مەئرەكە [معركە] (ئە) مەيدان؛ جەڭگاھ؛ مۇراسىم.

مەئرۇف [معروف] (ئە) تونۇلغان، مەشھۇر.

مەئرىفەت [معرفت] (ئە) بىلىش؛ بىلىم، ئىلىم:
ماڭا خەيلى جۇنۇندىن قاسىدى يەئنى خەبەر بەردى،
تەنىڭنى ئەيلەدىلەر مەئرىفەتدىن تەختەبەر بەردى.
— زەلىلى.

مەئزۇر [معذور] (ئە) ئۆزرە ئېيتىلغان، ئۆزرىلىك:
ئەقلىمنى جۇنۇن ئالدى زەنجىرۇ غول ئەئزا ھەم،
ھوشيار بولالماي مەئزۇركى لاف ئەتتىم.
— زەلىلى.

مەئزۇرلۇق [معذورلوق] كەچۈرۈم سورايدىغان ئىش:
فەلەكتىن ماڭا يەتتى رەنجۇرلۇق،
بالادىن ساڭا يەتتى مەئزۇرلۇق.
— ئا. نىزارى.

مەئسۇم [معصوم] (ئە) پاك، گۇناھسىز.

مەئسىيەت [معصيت] (ئە) ئاسىيلىق، گۇناھ:
مەئسىيەت ئەھلىدە چىقاردىم ئەلەم،
روسىيەۋۇ زەرد بولۇپ چۇن قەلەم.
— زەلىلى.

مەئشەر [معشر] (ئە) ئادەملەر توپى، جامائەت.
بىل يەنە تۆرتۈنچى رۇسۇل مەئشەرى،
ھەر بىرى بىر بەھرى سافى گەۋھەرى.
— نەۋايى.

مەئشۇق [معشوق] (ئە) سۆيۈملۈك يار، مەھبۇبە:
نېچەكىم ئۆلتۈرۈر مەئشۇق نازى،
تەقى ئارتار ئاشىقنىڭ نىيازى.
— ھاپىز خارەزمى.

مەئفۇ [معفو] (ئە) ئەپۇ قىلىنغان، كەچۈرۈلگەن.

مەئقۇل [معقول] (ئە) ئەقىلغا مۇۋاپىق، قوبۇل قىلارلىق، دۇرۇس:
دېدى ئول شەيخ: «ئەي دانايى مەئقۇل،
نىيازىڭ ھەق قاتىدا بولدى مەقبۇل.
— موللا پازىل.

مەئقۇل تۇشمەك — ئەقىلغا مۇۋاپىق كەلمەك:
چۇ مەھزۇن يانىپ ئۆيگە، مەقۇل تۇشۇپ،
كى ئۇستادى سۆزىنى مەقبۇل تۇتۇپ.
— ئا. نىزارى.

مەئقۇل كۆرمەك — مۇڭايىق، لايىق كۆرمەك:
چۇ خاقان سۆزىدىن كۆردى مەئقۇل ژەزىر،
بۇ ئىشدا بولۇپ شاھغە دەستىگىر.
— ئا. نىزارى.

مەئكۇس [معكوس] (ئە) ئەكسىچە قىلىنغان، ئەكسى.

مەئكۇل [ماكول] (ئە) يېيىلىدىغان نەرسە، يېمەكلىك.

مەئكۇلات [ماكولات] (ئە) «مەئكۇل» نىڭ كۆپ-لۈكى — يېمەكلىكلەر.

مەئلۇل [معلول] (ئە) ئىللەتلىك، كېسەل:
ئانىڭ تەبئىدە سەرۋ مەئلۇل ئىدى،
تەبىئەت فەرەھلىككە مەشغۇل ئىدى.
— ئا. نىزارى.

مەئلۇم [معلوم] (ئە) ئېنىق، ئاشكارا، روشەن:
بولمادى مەئلۇم ھىكمەت ئەھلىغە سەيرى قەمەر،
ئەسمانى نىگۇنى سەھنىدە ئەختەر بولماسا.
— زەلىلى.

مەئمەن [مائمن] (ئە) 1) تىنچ، خاتىرجەم جاي؛ پاناھ-گاھ.
ئىزىنى تاپىپ بىرنىشىمەن ئارا،
قاراسىن ئالىپ ئەسكى مەئمەن ئارا.
— ئا. نىزارى.

2) ماكان، ۋەتەن:
كى ئول پاك مەئمەنە ئەيلەپ تۇزۇل،
فەنادىن بەقا سارىغە تاپتى يول.
— ئا. نىزارى.

مەئمۇر I [مامور] (ئە) ئەمر قىلىنغان؛ ئىتائەتچان:
سېنىڭ قايسى سىفاتىڭنى دەي ئەي شوخى پەرىزادىم،
جەھانىنىڭ مەھۋەشى مەئمۇرىسەنسەن بارچەگە ئامىر.
— ئۇبەيدى غەزەللىرى.

مەئمۇر ئولماق — بويسۇنماق، ئىتائەتچان بولماق:
كى مەئمۇر ئولۇپمەن قىلسىمەن زەدۇر،
كى باشدىن ئاياغ بارچە ئەيبۇ قۇسۇر.
— ئا. نىزارى.

مەئمۇر II [معمور] (ئە) گۈللەنگەن، ئاۋات:
خانىقاھى فەقر سەندىن بارھا مەئمۇردۇر،
ئەي شەھى كەۋنەين مەمنۇن ئەيلەگىل كەلمىش گەدا.
— زەلىلى.

مەئمۇر قىلماق — ئاۋات، بايىاشات قىلماق:
ئىلاھا! سەرايىنى مەئمۇر قىل،
قۇبۇرنى رەھمەت بىلە نۇر قىل.
— ئا. نىزارى.

مەئنا [معنى] (ئە) «مەئنى» گە قارالسۇن.

ئۇبرۇر ئول شاھ ۋالاقەدر ھەم مەئنايۇ سۇرەتدە،
كىم ئانىڭ قەددىنە كەلسە، لىباسى فەقر بەس زىبىا.
— ھاپىز خارەزمى.

مەئنەۋى [معنوى] (ئە) مەنە جەھەتتىكى، مەنىۋى.

مەئنۇس [مائنوس] (ئە) ئۆگىتىلگەن، كۆنگەن؛ ئۇلـ-پەت.

مەئنى [معنى] (ئە) چۈشەنچە، مەزمۇن، مەنە:
تەمامى ئىلىمنىڭ فەننىگە ئۇبرىدى ئاخۇنۇم ھامىل،
خافالىغ مەئنىنى سۆز رىشتىسىغە كىم تىزار ئەمدى.
— موللا قۇربان.

مەئنى دۇر — پىكىر ئۇنچىلىرى:
بۇ نەزم تارىغە مەئنى دۇرىن تىزىپ ئەرشى،
سۇخەنسارالە يۇزىن مىسلى كەھرە باقىلايىن.
— ئەرشى.

مەئنى ھۇسۇل — ئىپادىلەنگەن مەنە:
دېدى شاھغە شەيخ ئالىيجەناب،
بۇ مەئنى ھۇسۇلىغە بەرگۈم جەۋاب.
— ئا. نىزارى.

مەئۇا [مائوى] (ئە) 1) تۇرار جاي، ماكان:
بىر ئەزىزى بار ئىدىلەر ئاشكار،
مەنزىلۇ مەئۋالەرى ئەردى بۇخار.
— زەلىلى.

2) پاناھ جاي:
كىرىپ غارغە باستى نەچچە قەدەم،
چۇ سوقرات مەئۋاسى بولدى بەھەم.
— ئا. نىزارى.

3) سەككىز جەننەتنىڭ بىرى:
كىرمەگەيمەن جەننەتنۇل مەئۋاغە دىلبەر بولماسا،
شىشە پۇشى تۇشمەگەي دەرياغا گەۋھەر بولماسا.
— زەلىلى.

مەئيۇب [معيوب] (ئە) ئەيىبلىك:
كى ئەقل - خىرەد سەندە مەئيۇب ئولۇر،
نەزەردىن پەرى چېھرە مەھجۇب ئولۇر.
— ئا. نىزارى.

مەئيۇس [مائيوس] (ئە) ئۈمىدسىزلەنگەن، نائۈمىد.

مۇ [مو] بۇ (كۆرسىتىش ئالماش):
جەفايۇ ئىشۋەلەرنى فەن تۇتۇپسەن،
مۇنىڭدەك ئىشۋە پۇرفەندىن نەھاسىل.
— لۇتفى.

مۇئاتەب [معاتب] (ئە) تاپا - تەنىگە ئۇچرىغان، ئەيىبلەنـ-گەن:
بىراۋ بولسا شەھ ئالىنىدە مۇئاتەب،

مېنى قىلماسا ئول ئىشدە مۇخاتەب.
— نەۋايى.

مۇئاخەزە [مؤآخذه] (ئە) جازا، دەشنەم؛ كەينىگە چۈشۈش، سۈرۈشتۈرۈش.

مۇئارەزە [معارضه] (ئە) مۇنازىرىلىشىش، تارتىشىش، تالىشىش.

مۇئاسىر [معاصر] (ئە) زامانداش، ئەسىرداش.

مۇئاسىي [معاصی] (ئە) گۇناھكار، جىنايەتچى.

مۇئاشىر [معاشر] (ئە) دوست، ھەمسۆھبەت؛ ھەمراھ.

مۇئالەجە [معالجه] (ئە) چارە، ئىلاج قىلماق؛ داۋالاش.

مۇئالىج [معالج] (ئە) چارە، ئىلاج قىلغۇچى، داۋالىغۇچى، تېۋىپ، دوختۇر.

مۇئامىلات [معملات] (ئە) «مۇئامىلە» نىڭ كۆپلۈكى — مۇئامىلىلەر.

مۇئامىلە [معامله] (ئە) 1) مۇئامىلە، مۇناسىۋەت ئورنىتىش، ئالاقە باغلاش. 2) سودا ـ سېتىق.

مۇئامىلات [معاملات] (ئە) «مۇئامىلە» گە قارالسۇن.

مۇئامىلەپەرداز [معاملەپرداز] (ئە + پ) مۇناسىپ، ياخشى مۇئامىلە.

مۇئاۋەزە [معاوضه] (ئە) ئۆزئارا ئالماشتۇرۇش، تېگىشىش:

شەھەر ئەھلىدە يوق زىرا ئۇ ئېكسن،
مۇئاۋەزە قىلۇر بۇتغە ئاشۇ ئىگسن.

— ئا. نىزارى.

مۇئايىنە [معاينه] (ئە) كۆزدىن كەچۈرۈش، قاراش:

ئەيلەدىم سەرپۇشى خۇمى خۇسرەۋانى ئۆزدەمەن،
گەۋھەرى گەنجى مۇئايىنە خەرىدار ئولماسا.

— زەلىلى.

مۇئەببەد [مؤبد] (ئە) ئەبەدىي، مەڭگۈ، دائىم:

تەمەننا ئەيلەسەڭ بىر نەۋئى ئىقبال،
كى بولغاي ھەم مۇخەللەد، ھەم مۇئەببەد.

— نەۋايى.

مۇئەببىر [معبر] (ئە) چۈش ئۆرۈگۈچى، چۈشكە تەبىر بەرگۈچى.

مۇئەتتەر [معطر] (ئە) خۇشبۇي، خۇش پۇراق، ئەتىر پۇراقلىق:

گەر شانە قىلساڭ زۇلفۇڭ خەيالىن،
مۇشك ئىلە بولغاي ئالەم مۇئەتتەر.

— ھاپىز خارەزمى.

مۇئەتتەر ئەيلەمەك — خۇشبۇي قىلماق:

دەر ئىبردى لەيلى: «ئەي دۇررى خۇشاھىم،
مۇئەتتەر ئەيلەگەي ئالەم كۇلاھىم».

— موللا پازىل.

مۇئەتتەر بولماق — خۇشبۇي، خۇش پۇراق بولماق:

مەرغىزار ھەمە شامىمە مۇئەتتەر بولغاي،
تۇررەئى زۇلفۇڭ ئەگەر ئەيلەسە مۇشكى ئەفشانى.

— زەلىلى.

مۇئەتتەر ئولماق — «مۇئەتتەر بولماق» قا قارالسۇن.

بەنا ئەيلەسە ياخشى بىر چاربالغ،
كى بۇ يەردىن ئولسە مۇئەتتەر دىماغ.

— ئا. نىزارى.

مۇئەتتەر قىلماق — خۇشبۇي، خۇش پۇراق قىلماق:

مۇئەتتەر قىلدى گۇلشەن گۇللەرىنى ئەنبەرى زۇلفۇڭ،
ھۇجۇم ئەتكەندە فەۋجى كا كۇلۇڭ يا لەشكەرى زۇلفۇڭ.

— زەلىلى.

مۇئەتتەل [معطل] (ئە) بىكار، بىھۇدە؛ ئىشسىز، بوش:

ئىبرۇرمەن قادىر ئەندازى مۇكەممەل،
نە ئوق ئاتسام تېگەر بولماي مۇئەتتەل.

— ناقىس.

مۇئەججەب [معجب] (ئە) ھەيران قالارلىق، تەئەججۇپلىنەرلىك:

مۇزەممەتلەر بىلەن ئەيلەپ مۇرەككەب،
ھىكايەتلەر بەيان قىلسە مۇئەججەب.

— ناقىس.

مۇئەججەل I [معجل] (ئە) مۇھلەتسىز، ھازىر قىلىشقا تېگىشلىك، نەق:

مەھرى مۇئەججەل تىلەبان جان ئالسب،
سوڭرە مۇئەججەل تىلەب ئىمان ئالسب.

— نەۋايى.

مۇئەججەل II [موجل] (ئە) كېچىكتۈرۈلگەن، ۋاقتى ئارقىغا سۈرۈلگەن، نېسى:

مەھرى مۇئەججەل بۇدەم ئەرجان بولۇپ،
تاڭلا مۇئەججەل ئاڭا ئىمان بولۇپ.

— نەۋايى.

مۇئەخخەر [مؤخر] (ئە) ئارقىدا قالدۇرۇلغان، ئايىغدىكى.

مۇئەخخىر [مؤخر] (ئە) ئارقىغا سۈرگۈچى.

مۇئەدد [معد] (ئە) تەييارلانغان، تەييار، ھازىر.

مۇئەددا [موءدی] (ئە) ئادا قىلىنغان.

مۇئەددەب [موءدب] (ئە) ئەدەپلىك، خۇش مۇئامىلە،

خۇش پېئىل.

مۇئەررا [معرا] (ئە) خالىي، يالىڭاچ، بوش، ئازاد:
مۇئەررا ئېرۇر شايىبە لەھۇدىن،
مۇبەردا ئېرۇر غەررەئى سەھۇدىن.
— ئا. نىزارى.

مۇئەررىخ [مۇئرخ] (ئە) تارىخچى، تارىخشۇناس.

مۇئەررىخانە [مۇئرىخانە] (ئە + پ) تارىخچىلارغا خاس، تارىخچىلارغا مەنسۇپ.

مۇئەررىف [معرف] (ئە) تەرىپ قىلغۇچى، تونۇنقۇچى، بىلدۈرگۈچى:

مۇئەززەز [معزز] (ئە) ئىززەتلىك، ھۆرمەتلىك:
جەھان ئەيشى قانچە مۇئەززەز ئېرۇر،
غۇرۇر ئىچرە دايىم مۇئەززەز ئېرۇر.
— ئا. نىزارى.

مۇئەززەم [معظم] (ئە) بۈيۈك، ئۇلۇغ، ھۆرمەتلىك؛ مۇھىم:
دىل كەئبەئى مۇئەززەم، ئاغرىتماغىل بەرادەر،
يوقتۇر تەرىقەت ئىچرە مۇندىن ياماڭ گۇناھى.
— زەللىل.

مۇئەززىن [مۇئذن] (ئە) ئەزان ئېيتقۇچى، مەزىن.

مۇئەززىي [مۇئزى] (ئە) ئازابلىغۇچى.
كىمكى قەتئ ئېتسە تەۋەككۇل قەدەم بىرلە تەرىق،
يەغنىۇ سەل ئاڭا مۇئەززىي ئەمەسمۇ بەرقى ھەرىت.
— نەۋايى.

مۇئەسسەر [مۇئثر] (ئە) تەسىرلەنگۈچى، تەسىرگە ئىگە بولغۇچى:
تىل ئەيلەر ئانى ئايتىپ ئاشكارا،
ئانىڭدىندۇر مۇئەسسەر سەڭگى خارا.
— ناقىس.

مۇئەسسىر [مۇئثر] (ئە) تەسىر قىلغۇچى، تەسىرچان، يېقىملىق:
ئەگەر بولماسە ئول مۇيەسسەر ماڭا،
كى ھىجران ئۆتىدۇر مۇئەسسىر ماڭا.
— ئا. نىزارى.

مۇئەسسىر بولماق — تەسىرلەنمەك.

مۇئەسسىر تۇشمەك — تەسىر قىلماق:
تۇشتى گويا بۇلبۇل ئەفغانى مۇئەسسىر گۈلغەكىم،
چاك-چاك ئەتتى گىرىبانىنى دامانىغەچە.
— نەۋايى.

مۇئەسسىرانە [مۇئثرانە] (ئە + پ) تەسىرلىك؛ يېقىملىق.

مۇئەسكەر [معسكر] (ئە) ئەسكەرلەر تۇرىدىغان جاي، ئەسكەرگاھ.

مۇئەككەد [مؤكد] (ئە) تەكىتلەنگەن؛ مۇستەھكەم، قەتئىي.

مۇئەككەل [مؤكل] (ئە) ۋەكىل قىلىنغان، بىرەر ئىش ياكى ۋەزىپە تاپشۇرۇلغان كىشى:
مۇئەككەل قىلدىلار شاھى جەھانغە،
ئەمىس شاھى جەھان، مەھبۇبى جانغە.
— ناقىس.

مۇئەللا [معلا] (ئە) يۇقىرى كۆتۈرۈلگەن، ئېگىزلىتىلگەن؛ يۇكسەك، ئېگىز.

مۇئەللەق [معلق] (ئە) ئېسىلغان، ئېسىپ قويۇلغان:
زەمىننى ئەيلەبان سەنبىرى سەفالات،
مۇئەللەق تۇرغۇزۇپ سەبئى سەماۋات.
— زەللىل.

مۇئەللەق ئاتماق — چاقپەلەكتەك ئايلانماق، موللاق ئاتماق:
ئاتساڭ كەبۇتەر تەننىنە ئوقنى،
ئاتقاي مۇئەللەق ئولدەم كەبۇتەر.
— ھاپىز خارەزمى.

مۇئەللەق ئۇرماق — «مۇئەللەق ئاتماق» قا قارالسۇن.
ئەجەب تايسىردۇرۇر چەرخى مۇتەببەق،
ئىشى ئۇرماق كەبۇتەردەك مۇئەللەق.
— نەۋايى.

مۇئەللەم [معلم] (ئە) تەربىيە كۆرگەن، ئوقۇغان.

مۇئەللىف [مؤلف] (ئە) ئاپتور، يازغۇچى.

مۇئەللىم [معلم] (ئە) ئوقۇتقۇچى، ئۇستاز:
مۇئەللىمغە تافشۇردى ئاداب ئۆچۈن،
سەبەب قىلدى ھىكمەتدە بىخاب ئۆچۈن.
— ئا. نىزارى.

مۇئەللىمى ئەۋۋەل — بىرىنچى ئۇستاز؛ بۈيۈك ئالىم.

مۇئەللىمى سانى — ئىككىنچى ئۇستاز.

مۇئەمما [معمى // معما] (ئە) تېپىشماق، ئەدەبىياتتا شېئىرىي يول بىلەن يېزىلغان تېپىشماق.:
كەمەر بەندىنى كۆردۈم رىشتەئى جانىمغە نازۇكدۇر،
رۇمۇزى لەبلەرىدىن بىلمەدىم شەكلى مۇئەممايى.
— زەللىل.

مۇئەنبەر [معنبر] (ئە) ئەنبەر بىلەن خۇش پۇراق قىلىنغان؛ خۇشبۇي:
سەرۇى نازىم باشىدە تا كۆردى مۇشكىن كاكىلىن،
شەمئ ئەيلەبتۇر مۇئەنبەر دۇرىدىن كاكىل ھەۋىس.
— نەۋايى.

مۇئەننەس [موئنث] (ئە) ئايال جىنس.
نەچە ئەپسب سىلەردە پەيدا دۇرۇر،
كى سىزگە مۇئەننەس خەبەردار دۇر
— غەربى.

مۇئەييەن [معين] (ئە) ئېنىق، مەلۇم؛ روشەن؛ ئاشكارا؛ مەخسۇس، خاس:
كۆرۈپ شاھ ئۇشبۇ كەرامەتنى،
مۇئەييەن كۆرۈپ بۇ ئەلامەتنى.
— ئا. نىزارى.

مۇئەييەن بولماق — ئېنىق بولماق، ئېنىقلانماق:
بۇ ھەنگام ئارا سۆز مۇزەييەن بولۇپ،
كى تارىخ ھىجرەت مۇئەييەن بولۇپ.
— ئا. نىزارى.

مۇئەييەن قىلماق — تەيىنلىمەك، بەلگىلىمەك:
چۇ پاكىزە گۇلشەن مۇئەييەن قىلىپ،
جەۋانىبلارىنى مۇزەييەن قىلىپ.
— ئا. نىزارى.

مۇبادەلە [مبادلە] (ئە) ئالماشتۇرماق، تېگىشمەك.

مۇبارەك [مبارك] (ئە) قۇتلۇق، تەۋەررۇك:
بۇسە سوئالىن ئەتسەم خاموش ئولۇركى گويا،
زەئىمدەدۇر «نەئەم» شۇم ئاندا غى «لا» مۇبارەك.
— تەجەللى.

مۇبارەك بولماق — قۇتلۇق، ئەزىز، تەۋەررۇك بولماق:
ئاندا قكى خۇراسانده مۇبارەك بولدى،
مەشرىقدىن مەغرىبغە مۇبارەك بولسۇن.
— نەۋايى.

مۇبارەكباد [مبارکباد] (ئە + پ) تەبرىك، قۇتلۇقلاش:
تا كۆڭۈل ئىقلىمىنى ئالغالى بىر بېدادى،
غەم كەلىپ كۇندە قىلۇر بىزنى مۇبارەكبادى.
— زەللى.

مۇبارىز [مبارز] (ئە) جەڭچى؛ باتۇر، پالۋان.
بۇ سەۋتۇ ساداسى پەلەكتىن ئاشىپ،
مۇبارىز ئىرانلار پىغانى تاشىپ.
— موللا شاكىر.

مۇباشەرەت [مباشرت] (ئە) بېقىملىق، جىنسىي ئالاقە؛ مەشغۇلات.

مۇباشىر [مباشر] (ئە) باشقۇرغۇچى، باشلىق.

مۇباھ [مباح] (ئە) رۇخسەت قىلىنغان ئىش، راۋا؛ قىلسا ساۋاب، قىلمىسا يامان بولمايدىغان ئىش.

مۇباھات [مباهات] (ئە) پەخىرلىنىش، ئىپتىخار؛ ماختانماق، كۆز ـ كۆز قىلماق:
ئەتلەسنى زەللىلى قىلما مۇباھات،
پەشمىنە كۆلاھ بىلە بۇ خىرقەسى مەسدۇر.
— زەللى.

مۇباھات ئەيلەمەك — پەخىرلەنمەك، قۇۋانماق:
ھەزل ئېتىپ دىن ئەھلى ئايىنى بىلە،
كۆپ مۇباھات ئەيلەپ ئۆز دىنى بىلە.
— نەۋايى.

مۇباھاتگۇنە [مباهات گونه] (ئە + پ) پەخىرلىنىش، قۇۋۇنىش.

مۇباھەسە [مباحسه] (ئە) بەس ـ مۇنازىرە، تالاش ـ تارتىش.

مۇبەددەل [مبدل] (ئە) ئالماشتۇرۇلغان، تېگىشلىگەن، ئايراش قىلىنغان:
مۇبەددەل بولۇر كۇنگە ھەم ئۇشبۇ تۇن،
شۇئائى يۇزۇڭدىن كى بەيزا، ئىشت.
— بىلال نازىم.

مۇبەددەل بولماق — ئالماشماق، ئۆزگەرمەك:
قىلىپ بەزل شاھانە فەرھادغە،
غەمى چۇن مۇبەددەل بولۇپ شادغە.
— ئا. نىزارى.

مۇبەررا [مبرا// مبرى] (ئە) ئازاد، ئەركىن، خالىي:
مۇئەررا ئېرۇر شايىبە لەھۇدىن،
مۇبەررا ئېرۇر غەررەئى سەھۇدىن.
— ئا. نىزارى.

مۇبەررات [مبرات] (ئە) سەدىقىلەر، خەير ـ ئېھسانلار؛ ياخشىلىقلار.

مۇبەرھەن [مبرهن] (ئە) ئېنىق، روشەن، ئوچۇق، ئىسپاتلانغان:
يەنە ھەر بۇرجىدا بىر تۇرفە گۇلشەن،
كى ھەر گۇلشەندە يۇزمىڭ گۇل مۇبەرھەن.

مۇبەرھەن ئەيلەمەك — دەللەر بىلەن تولۇق ئىسپاتلاماق، ئېنىقلىماق، روشەنلەشتۇرمەك:
بەيان ئەتسە ئانى ئەيلەپ مۇبەرھەن،
ئىشتسە شاھزادە ئانى رەۋشەن.
— ناقىس.

مۇبەرھەن قىلماق — «مۇبەرھەن ئەيلەمەك» كە قارالسۇن:
نەدۇر ۋاقىئە ماڭا رەشەن قىلماڭ،
كى ئەسرارنى سىز مۇبەرھەن قىلماڭ.
— ئا. نىزارى.

مۇبەسسىر [مبصر] (ئە) قارىغۇچى، كۆرگۈچى؛ مۇتەخەسسىس:
گولكى سۆز نەقدىغە مۇبەسسىردۇر،

ۋەسىقى ئىچرە تىلى مۇقەسسەردۇر.
— نەۋابى.

مۇبەمۇ [موبەمو] بىرمۇبىر، ئىنچىكىلەپ:
تەجەللىدىن كىشىكىم مۇبەمۇ ئەزانى نۇرغەيلەر،
يىدۇ پەيزا چىقارىپ ئاقىبەت كۆڭلىنى تۇر ئەيلەر.
— زەلىلى.

مۇبەمۇي [موبەموى] بىر ـ بىرلەپ، بىرمۇبىر، ئىنچىكىلىك بىلەن:
ئىبەرگىل ماڭا ئەمدى ئەفسانە كۇيى،
دېگەي سەرگۈزەشتە ماڭا مۇبەمۇي.
— ئا. نىزارى.

مۇبتەدەل [مبتدل] (ئە) ئۆزگىرىش، باشقا ھالەتكە ئۆتۈش.

مۇبتەدىئ [مبتدع] (ئە) بىدئەتچى، دىندا يېڭىلىق ياراتقۇچى:
ئەي نەۋائى، قىل فەنا ئىلمىنىياخشى كەسبكىم،
ئەيلەگەيسەن دەفئ ئەگەر تەقۋىي بۇيۇرسە مۇبتەدىئ.
— نەۋابى.

مۇبتەدىي [مبتدى] (ئە) بىر ئىشنى يېڭىدىن باشلىغۇچى؛ خام، تەجرىبىسىز.

مۇبتەلا [مبتلى// مبتلا] (ئە) دۇچار، گىرىپتار، ئۇچرىغان، يولۇققان؛ ئاشىق، شەيدا:
چۇ «دال» ئولدى چەكمەككە دەرد ـ بەلا،
كى ئاتىداكى تۇكتەگە مۇبتەلا.
— ئا. نىزارى.

مۇبتەلا بولماق — 1) گىرىپتار، دۇچار بولماق، تۇتۇلماق:
بالاسىغە يەتتى فەلەكدىن بەلا،
بالا دەردىگە بولدى ئول مۇبتەلا.
— ئا. نىزارى.

2) ئاشىق، شەيدا بولماق:
قاچانكىم ئاي يۇزۇڭنى كۆردۇم ئېرسە، مۇبتەلا بولدۇم،
فىراقىڭ ھەسرەتىدە ئۆرتەنسە يانسە ئادا بولدۇم.
— بىلال نازىم.

مۇبتەلا قىلماق — گىرىپتار، دۇچار قىلماق.

مۇبتەلائى دام ئولماق — تۇزاققا چۈشمەك، ئىلىنماق:
بۇ قۇشكىم مۇبتەلائى دام ئولۇبتۇر،
بۇ گۈلشەندە ئاڭا ئارام گولۇبتۇر.
— نەۋابى.

مۇبتەھىج [مبتهج] (ئە) خۇشال، شادىمان.

مۇبھەم [مبهم] (ئە) نائېنىق، چۈشىنىپ بولمايدىغان؛ يوشۇرۇن، پىنھان.

تۇزۇپ بەزم ئىشرەت قىلىپ قىزنى ئەقد،
كى مۇبھەم مۇرادىن تاپىپ شاھ نەقد.
— ئا. نىزارى.

مۇتابىئەت [متابعت] (ئە) بىراۋنىڭ كەينىدىن ئەگەشمەك، ئىزىدىن ماڭماق:
ھەم رەسۇلغە مۇتابىئەت قىلسە،
مۇجتەھىد سۆزلەرىنى ھەق بىلسە.
— ن. زىيائى.

مۇتابىق [مطابق] (ئە) مۇۋاپىق، ئويغۇن، ماس.

مۇتالەئە [مطالعه] (ئە) دىققەت بىلەن ئوقۇش، ئوقۇپ بىلىش:
يۇزۇڭ مۇتالەئەسىن ھىجر كېچىسى قىلسام،
فەلەكنى خىيمە قىلىپ مەسئەلىم ستاره قىلاي.
— زەلىلى.

مۇتايەبە [مطايبه] (ئە) ھەزىل، چاقچاق.

مۇتايىب [مطايب] (ئە) ھەزىلكەش، چاقچاقچى.

مۇتەئاقىب [متعاقب] (ئە) كەينى ـ كەينىدىن، ئارقمۇ ئارقا.

مۇتەئاقىد [متعاقد] (ئە) ئەھدىلەشكەن، توختاملاشقان؛ شەرتنامە تۈزگۈچى.

مۇتەئەججىب [متعجب] (ئە) ھەيران بولغۇچى، تەئەججۇپلەنگۈچى.

مۇتەئەخخىر [متاخر] (ئە) كېيىنكى، كېيىن كەلگەن؛ ئاخىرقى.

مۇتەئەددىد [متعدد] (ئە) بىرقانچە، نۇرغۇن، كۆپ.

مۇتەئەررىز [متعرض] (ئە) دۇشمەنلىك قىلغۇچى، ئېتىراز بىلدۈرگۈچى.

مۇتەئەززىر [متعذر] (ئە) قىيىن، تەس، مۇشكۇل.

مۇتەئەسسۇف [متاسف] (ئە) ئەپسۇسلىنىش، تەئەسسۇپ.

مۇتەئەسسىر I [متعسر] (ئە) قىيىن، تەس، مۇشكۇل.

مۇتەئەسسىر II [متاثر] (ئە) تەسىرلىك.

مۇتەئەللا [متعلی] (ئە) يۇكسەك، ئېگىز.

مۇتەئەللەق [متعلق] (ئە) قاراشلىق، باغلىق، ئائىت.

مۇتەئەممەل [متاءمل] (ئە) دىققەت بىلەن قاراش؛ پىكىر قىلىش.

مۇتەئەننىي [متاءنی] (ئە) سەۋرلىك، ئىھتىياتچان، ئالدىراقسان ئەمەس.

مۇتەئەھھىد [متعهد] (ئە) بىرەر ئىشنى ئۆز ئۈستىگە

ئالغۇچى، ۋەدە بەرگۈچى.

مۇتەئەھمەل [متأهل] (ئە) ئائىلىلىك، بالا ـ چاقـ لىق، ئۆيلەنگەن.

مۇتەبائىد [متباعد] (ئە) ئۇزاقلىشىش، بىر ـ بىرىدىن ئايرىلىش.

مۇتەبەررەك [متبرك] (ئە) مۇبارەك؛ مۇقەددەس، تەۋەررۈك. ئەزىز.

مۇتەبەسسىم [متبسم] (ئە) تەبەسسۇم قىلغۇچى.

مۇتەبەھھىر [متبحر] (ئە) چوڭقۇر بىلىم ئىگىسى، ئالىم.

مۇتەجائىز [متجائز] (ئە) تاجاۋۇز قىلغۇچى.

مۇتەجەللى [متجلى] (ئە) روشەن، ئېنىق، پارلاق؛ ئېنىق كۆرۈنۈپ تۇرغان.

مۇتەدارىك [متدارك] (ئە) ئارۇز ۋەزنى بەھرىلىرىدىن بىرى. لۇغەت مەنىسى يېتىشكۈچى، ئارقىدىن كېلىپ قوشۇلـ غۇچى. بۇ بەھر كېيىن تېپىلىپ، ئەسلىدىكى 15 بەھرىگە 16 ـ بولۇپ قوشۇلغانلىقى ئۈچۈن شۇنداق ئاتالغان.

مۇتەرەددىد [مۇتەرەدد] (ئە) ئىككىلەنگۈچى، شەكلەنـ گۈچى؛ قارارسىز.

مۇتەرەننىم [مترنم] (ئە) سايرىغۇچى، كۈيلىگۈچى، ناخشا ئېيتقۇچى.

مۇتەرجىم [مترجم] (ئە) تەرجىمان.

مۇتەررا [مطرى // مطرا] (ئە) تازا، سۈزۈك، پاكىز، تازىلانغان:

ئىشكىدە مەرغىزارى تۇرنە زىبىا،
بەھىشتىنىڭ ساھەق ياڭلىغ مۇتەررا.

— ناقىس.

مۇتەررەز [مطرز] (ئە) گۈل تىكىلگەن؛ زىننەتلەنگەن:

ئەي جەمالۇ رەھمەتىڭدىن گەر زەلىلۇ گەر مۇئەززەز،
سەفھەن كەۋنەيىن ئولۇپ ئاتىڭ تىرازىدىن مۇتەررەز.

— نەۋائى.

مۇتەزائىد [متزائد] (ئە) كۆپەيگەن، زىيادە.

مۇتەزەررىر [متضرر] (ئە) زەرەرلەنگەن، زىيان تارتـ قان.

مۇتەزەممىن [متضمن] (ئە) ئۆز ئۈستىگە، زىممىسىگە ئالغان.

مۇتەسەددى [متصدى] (ئە) بىرەر ئىشنى باشلىغۇچى، بىرەر ئىشقا كىرىشكۈچى، تەشەببۇسكار.

مۇتەسەررىف [متصرف] (ئە) تەسەررۇپ قىلغۇچى، باشقۇرغۇچى، ئىگە، خوجا.

مۇتەسەۋۋىر [متصور] (ئە) تەسەۋۋۇر قىلىنغان، كۆزدە تۇتۇلغان، نىيەت قىلىنغان، پەرەز قىلىنغان.

مۇتەشەررىئ [متشرع] (ئە) شەرىئەتكە ئەمەل قىلغۇچى.

مۇتەشەككىل [متشكل] (ئە) شەكىللەنگەن، تەشكىلـ لەنگەن.

مۇتەغەللىبە [متغلبه] (ئە) زوراۋانلار، زالىملار.

مۇتەغەييىر [متغير] (ئە) ئۆزگەرگەن، ئۆزگەرگۈچى؛ ئۆزگىمچە باشقا ـ باشقا.

مۇتەفاۋىت [متفاوت] (ئە) بىر ـ بىرىدىن پەرق قىلىدىـ غان، پەرقلىق، ھەر خىل.

مۇتەفەررىق [متفرق] (ئە) پاراكەندە، تارقاق، چېچىلـ غان؛ بىر ـ بىرىدىن پەرقلىق.

مۇتەفەررىئ [متفرع] (ئە) تارماقلارغا بۆلۈنگەن، شاخـ لانغان.

مۇتەفەككىر [متفكر] (ئە) تەپەككۇر قىلغۇچى، كەڭ پىكىرلىك.

مۇتەقارىب [متقارب] (ئە) ئارۇز ۋەزنىدىكى بەھرىلەرـ دىن بىرى. لۇغەت مەنىسى: يېقىنلاشقۇچى.

مۇتەقازى [متقاضى] (ئە) قانتىق تۇرۇپ تەلەپ قىلغۇـ چى، تەقەززا بولغۇچى.

مۇتەقائىد [متقاعد] (ئە) رەت قىلغۇچى.

مۇتەقائىد بولماق — رەت قىلماق.

مۇتەكاسىر [متكاثر] (ئە) كۆپەيگەن، ئارتقان، پارا ـ ۋان.

مۇتەكەببىر [متكبر] (ئە) مەنمەنچى، كىبىرلىك؛ مەغرۇر.

مۇتەكەففىل [متكفل] (ئە) كېپىل بولغان، كېپىللىكـ نى ئۆز ئۈستىگە ئالغان.

مۇتەكەللىف [متكلف] (ئە) تەكەللۇپلۇق؛ دەققەت بىلەن ئىشلەنگەن، ھېزەلگەن.

مۇتەكەللىم [متكلم] (ئە) سۆزلىگۈچى، ناتىق.

مۇتەلاتىم [متلاطم] (ئە) دولقۇنلىنىۋاتقان، مەۋج ئۇـ رۇۋاتقان.

مۇتەلالا [مطلا] (ئە) يالتىراپ تۇرغان، يورۇق، رو ـ شەن.

مۇتەلەۋۋىن [متلون] (ئە) رەڭگارەڭ، رەڭمۇرەڭ.

مۇتەللا [مطلى] (ئە) تىللا سۈيى بىلەن سۇغۇرۇلغان، ئالتۇن سۈيىگە چىلانغان.

مۇتەمەتتەئ [متمتع] (ئە) لەززەتلەنگۇچى؛ بەھرە ئالغۇچى، پايدىلانغۇچى.

مۇتەمەسسىل [متمثل] تەقلىد قىلغۇچى، ئۆزىنى باشقا نەرسىگە ئوخشاتقۇچى.

مۇتەمەككىن [متمكن] (ئە) بىر جايدا تۇرغۇچى، مۇقىم.

مۇتەمەييىز [متميز] (ئە) ئىمتىيازلىق؛ ئاجرىتىلغان، پەرق ئېتىلگەن.

مۇتەنەببىھ [متنبه] (ئە) ئاگاھ، خەۋەردار، ھوشيار.

مۇتەنەففىر [متنفر] (ئە) نەپرەتلەنگۇچى، يىرگەنگۇچى، بىزار.

مۇتەنەۋۋىئ [متنوع] (ئە) ھەر خىل، تۈرلۈك، خىلمۇ خىل.

مۇتەھەتتىك [متهتك] (ئە) رەسۋا، ئابرۇيسىزلانغان.

مۇتەھەررىك [متحرك] (ئە) ھەرىكەتلىك.

مۇتەھەممىل [متحمل] (ئە) بەرداشلىق بەرگۈچى، تاقەت قىلغۇچى.

مۇتەھەييىر [متحير] (ئە) ھەيران قالغان، ھەيران بولغان.

مۇتەھھىر [مطهر] (ئە) تازا، پاك، پاكىز.

مۇتەۋاتىر [متواتر] (ئە) يوشۇرۇن، سۇقۇنغان، پىنھان.

مۇتەۋازىئ [متواضع] (ئە) كىبىرى يوق، كىچىك پېئىل؛ ئەدەپلىك.

مۇتەۋەتتىن [متوطن] (ئە) مۇقىم، تۇرغۇن، بىرەر يەرنى ئۆزىگە يۇرت قىلىپ تۇتقان، ماكانلاشقان.

مۇتەۋەججىھ [متوجه] (ئە) 1) يۈزلىنىش، قاراش.
2) ئۆزىنى بىلدۇرۇش، خاتىرىسىگە سىلىش.

مۇتەۋەررىئ [متورع] (ئە) ئۆزىنى يامان ئىشلاردىن ساقلىغۇچى، خۇدا ۋە دىن يولىدىن چىقمايدىغان، خۇداغا ئىشىنىدىغان.

مۇتەۋەففا [متوفى] (ئە) ۋاپات بولغان، ئۆلگەن.

مۇتەۋەللى [متولى] (ئە) مەدرىسە، مەسچىت، ۋەخپىنى (يەر ـ مۈلۈكنى) ئىدارە قىلغۇچى، كىرىم ـ چىقىمنى باشقۇرغۇچى.

مۇتەۋەللىد [متولد] (ئە) تۇغۇلۇش.

مۇتەۋەھھىم [متوهم] (ئە) ۋەھىمە قىلغۇچى.

مۇتەۋۋەل [مطول] (ئە) ئۇزۇن، چوڭقۇر:
چۇ سۆزنى قىلىپ مۇندا مۇجمەل بايان،
نەۋائى قىلىپدۇر مۇتەۋۋەل بەيان.
— ئا. نىزارى.

مۇتتەسىف [متصف] (ئە) سۈپەتلەنگەن، ماختالغان.

مۇتتەسىل [متصل] (ئە) 1) ئۈزلۈكسىز، كەينى ـ كەينىدىن، توختاۋسىز:
خوجە ئۈچ كۈن مۇتتەسىل ئەيلەپ ئىغان،
ئولتۇرۇپ تاشلىقتە تاغاي ئابۇنان.
— زەللىلى.
2) تۇتاش؛
سەۋاد ئاھىم ئىلە ئاي يۈزىنى قارە قىلاي،
سىرشىك قىرمىزىدىن مۇتتەسىل ئەۋۋارە قىلاي.
— زەللىلى.

مۇتتەفەق [متفق] (ئە) ئىتتىپاقلاشقان، كېلىشىلگەن.

مۇتتەفىق [متفق] (ئە) بىرلەشكەن، ئىتتىپاقلاشقان، دوست؛ پىكىرداش:
قىلمىغىن بۇ بولدا نەفسىڭنى رەفىق،
بولما ھەرگىز نەفسى بىلەن مۇتتەفىق.
— خارابائى.

مۇتتەفىق بولماق — كېلىشمەك، بىرلەشمەك، ئىتتىپاق بولماق:
ئىشق ئىلە سەۋدا بولۇبان مۇتتەفىق،
ئەيلەدىلەر دەھر ئارا رەسۋا مېنى.
— نەۋائى.

مۇتتەقى [متقى] (ئە) تەقۋادار، پەرىز تۇتقان، ھارامدىن ساقلانغان:
بەد گۇمانلىق قىلىپ ۋەللەرغە،
ئالمۇ زاھىدۇ مۇتتەقىلەرغە.
— ن. زىيائى.

مۇتتەكا [متكى] (ئە) يۆلىنىدىغان، تايىنىدىغان نەرسە، يۆلەنچۈك؛ ياستۇق، تەكىيە:
يارەسۇلۇللاھ بىشارەت بىرلە سىز بەرگەن ئەسا،
سايەبانى مەرقەد ئولدى مۇتتەكايى يەتتە تەن.
— زەللىلى.

مۇتتەلىئ [مطلع] (ئە) خەۋەردار، ئاگاھ.
مۇتتەلىئ بولماق — خەۋەردار، ئاگاھ بولماق، خەۋەر تاپماق:
ئىستەسەڭ دەيرى فەنا سىررىغە تاپماق ئىتتىلاڭ،
مەستىلىغىدىن بولماغىل دەۋران ئىشىغە مۇتتەلىئ.
— نەۋائى.

مۇتتەھەم [متهم] (ئە) تۆھمەتكە قالغان؛ ئەيىبلەنگەن، گۇناھكار دەپ ھېسابلانغان.

مۇتتەھىد [متحد] (ئە) بىرلىشىش.

www.uyghurkitap.com

مۇترەبا [مطربا] (ئە) سازلىنىپ؛ شادلىنىپ، خۇشال:
زەلىلى تۇربەتىدە مۇترەبا بىردەم تەرەننۇم قىل،
تىرىكلىك نەشئەسىدە ھەمدەمى چاڭۇ رەباب ئەردى.
— زەلىلى.

مۇترىب [مطرب] (ئە) سازەندە ۋە ناخشىچى:
زاھرى فەقىرنەما باتىندە ئار ئولسە،
قىلمە مۇترىبى كۆڭۈل ئويغاتقالى ئۇچتار ھەۋەس.
— ناقىس.

مۇترىبى خۇش لەھجە — خۇش ئاۋاز ناخشىچى:
بەزم ئارا خۇشتۇر قەدەھ كەۋكەب ۋەلى ئېرمەس تەمام،
مۇترىبى خۇش لەھجەئى خۇرشىد سىيما بولماسا.
— نەۋايى.

مۇتلەق [مطلق] (ئە) 1) كامىل، ئەڭ يېتىلگەن:
كىم ئالىم ئېسە نۇقتەدە بەرھەق دە ئانى،
گەر بەزم تۈزەر بىھىشتى مۇتلەق دە ئانى.
— نەۋايى.

2) ھېچ، ئەسلا، زادى؛ پۈتۈنلەي:
دېدىلەر بىزگە ئول ھەببىى ھەق:
ئۇلەما كەلدى ئۈچ گۇرۇھ مۇتلەق.
— ن. زىيائى.

مۇتلەقا [مطلقا] (ئە) ئومۇمەن، پۈتۈنلەي، تامامەن.

مۇتلەقەن [مطلقاً] (ئە) قەتئىي، پەقەت، پۈتۈنلەي:
ئۆزى زاتىدىن مۇتلەقەن يوق خەبەر،
ئۆزىدىن يەنە ئۆزلۈكىدىن ئەسەر،
— ئا. نىزارى.

مۇتمەئىن [مطمئن] (ئە) تىنچلانغان، كۆڭلى ئىمىن تاپقان، شەك ـ شۈبھىسى قالمىغان:
يېدى شەيخ دورا نەسىنىڭ غەمىن،
زەمانى دىلى بولمادى مۇتمەئىن.
— ئا. نىزارى.

مۇجادەلە [مجادله] (ئە) جېدەل، غوۋغا؛ بەسلىشىش.

مۇجالەسەت [مجالست] (ئە) ھەمسۆھبەتلىك، ئۇلپەتلىك.

مۇجاھەدە [مجاهده] (ئە) غەيرەت، تىرىشچانلىق؛ نەپسىنى يىغىش يولىدا كۈرىشىش.

مۇجاھىد [مجاهد] (ئە) غازى.

مۇجاھىد بولماق — نەپسىنى يىغىپ، ئىسلامنىڭ پاكلىقى ئۈچۈن كۈرەشمەك.

مۇجاھىداد [مجاهدات] (ئە) غەيرەتلەر، كۈرەشلەر، بەسلىشىشلەر.

مۇجاۋىر [مجاور] (ئە) مۇقىم، تۇرغۇن؛ قوشنا.

مۇجاۋىرلىق [مجاورليق] مۇقىملىق.

مۇجاۋىرلىق قىلماق — ئىستىقامەت قىلماق، ياشىماق.

مۇجەدۋەل [مجدول] (ئە) جەدۋەل تارتىلغان، جەدۋەل قويۇپ سىزىلغان.

مۇجەررا [مجرا] (ئە) تۇگىمەيدىغان، تۇگىمەس:
مۇجەررا بولۇپ نەھرى ئەينۇلھەيات،
قۇيۇلدى كېلىپ ھەۋزى بەھرۇننەجات.
— ئا. نىزارى.

مۇجەررەد [مجرد] (ئە) يەككە، يالغۇز، تەنھا، ئۆيلەنمىگەن، بويتاق:
تائەت بىلە تا بولماسا ئەيسايى مۇجەررەد،
قويماس قەدەمىن كۈنگىرەئى تاتى زەبەرجەد.
— زەلىلى.

مۇجەسسەم [مجسم] (ئە) گەۋدىلەنگەن؛ تەسۋىرلەنگەن:
ھەم روھى مۇسەۋۋەر سەنۇ ھەم روھى مۇجەسسەم،
بۇلۇتق ئىلە سەن فتنەئى دەۋران يېتىلىبسەن.
— لۇتفى.

مۇجەللا [مجلا] (ئە) جۇلالانغان، يالتىرىغان.

مۇجەللەد [مجلد] (ئە) جىلد، توپلام قىلىنغان.

مۇجتەبا [مجتبى // مجتبا] (ئە) تاللاپ، خىللاپ ئېلىنغان:
بەئدە ھەمدى خالىقى نەئتى رەسۇلى مۇجتەبا،
جانىشىنى زارى پەيەمبەر چەھار يارىم كېلۇر.
— نەۋبەتى.

مۇجتەمىئ [مجتمع] (ئە) توپلانغان، جەم بولغان، يىغىلغان كىشىلەر توپى:
بۇ ئەفسانىنى ئاڭلاڭىز مۇستەمىئ،
تەئەججۇپ قىلىڭ ئاڭلاغان مۇجتەمىئ.
— ئا. نىزارى.

مۇجتەمىئ قىلماق — توپلىماق، جەم قىلماق:
پەراكەندەلەرنى قىلىپ مۇجتەمىئ،
كى ئۆز جايىدا ئەيلەدى مۇرتەفىئ.
— ئا. نىزارى.

مۇجتەنىب [مجتنب] (ئە) پەرىز تۇتقۇچى، نەپرەتلەنگۈچى؛ ھەزەر ئەيلىگۈچى.

مۇجتەنىب ئولماق — ھەزەر قىلماق، ھەزەر ئەيلىمەك:
گەر مۇجتەنىب بولسە دەۋر ئارا نۇقسانىدىن،
جۇرىغە كەمالى ئۆزر بىلغىل ئاندىن.
— نەۋايى.

مۇجتەھىد [مجتهد] (ئە) ئىنتايىن تىرىشچان، بەك

ئىجتىماتلىق، قالتىس غەيرەتلىك؛ دىن ئۆلىماسى:
ھەم رەسۇلغە مۇتەبىئەت قىلسە،
مۇجتەھىد سۆزلەرىنى ھەق بىلسە.
— ن. زىيائى.

مۇجرىم [مجرم] (ئە) گوناھكار، جىنايەتچى، ئەيىبدار:
مۇجرىمى سادىق ئېرۇر ئۆزر بىلە قابىلى فەيز،
مۇئمىنى زىندىقە بولماس مۇتەجەللى فەييائ.
— نەۋائى.

مۇجمەل [مجمل] (ئە) چۈشەنگىلى بولمايدىغان، نائېنىق:
كى مۇجمەل بايان ئەيلەدۈك قەدرى ھال،
نەزەر سالغان ئەل بولماسۇن دەپ مەلال.
— ئا. نىزارى.

مۇجىب [مجب] (ئە) 1) سەۋەب، ئاساس. 2) لازىم، كېرەك:
ھاسىل ئەتمەك مۇندا ئەخلاقى ھەسەن مۇجىبدۇرۇر،
فەزل ئىلە تاپماقغە ھۇسىن ئەمرى ئۇقبادىن نىشان.
— ناقىس.

مۇجىبى بەست بولماق — خۇشاللىققا، خۇرسەنچىلىككە سەۋەب بولماق.

مۇجىبى تەرەددۇد — شۇبھە، ئىككىلىنىش سەۋەبى.

مۇجىبى تەزىھ — رەسۋالىق، بىمەنىلىك سەۋەبى.

مۇجىبى تەنەففۇر — نەپرەتلىنىش سەۋەبى.

مۇجىبى تەنبىھ — تەنبىھكە لايىق.

مۇجىد (د) [مجد] (ئە) تىرىشقاق، تىرىشچان، جىددىي ھەرىكەت قىلغۇچى:
خۇبلەر بەزمىدە جەمئ ئولماققە بار ئول ئاي مۇجىد،
ھۇسنىن ئىزھار ئەيلەمەككە ئىستەر ئەترافىدە زىد.
— نەۋائى.

مۇخ [مخ] (ئە) مېڭە، زېھىن، ئەقىل.

مۇخاتەب [مخاطب] (ئە) مۇراجىئەت قىلىنغان، خىتاب قىلىنغان شەخس.

مۇخاتەرە [مخاطره] (ئە) خەۋپ، خەۋپ ـ خەتەر.

مۇخاسەمەت [مخاصمت] (ئە) ئاداۋەت، خۇسۇمەت، دۇشمەنلىك، نىزا.

مۇخالىف [مخالف] (ئە) قارشى، زىت، مۇڭاپىق ئەمەس؛ دۇشمەن:
گۈلۈ غۇنچە تۇتسە ئۆزىن بۇۋۇ ھۇم،
بىناگاھ كەلسە مۇخالىف سەمۇم.
— ئا. نىزارى.

مۇخالىف گۇزار [مخالف گذار] (ئە + پ) ئىشنى تەتۇر بېجىرىش، تەتۇر چۈشىنىش.

مۇخالىف پېشە [مخالف پشه] (ئە + پ) تەتۇرلۇككە ئادەتلەنگەن.

مۇخەففەف [مخفف] (ئە) كىچىكلىتىلگەن، يەڭگىلىتىلگەن، قىسقارتىلغان.

مۇخەففەفە [مخففه] (ئە) «مۇخەففەف» كە قارالسۇن.

مۇخەممەس [مخمس] (ئە) بەشلىك، شېئىرىيەتتە بەش مىسرادىن تەركىب تاپقان بىر كۆپلىت ۋە شۇ شەكىل يېزىلغان شېئىر.

مۇخەننەس [مخنث] (ئە) ئىككى جىنسلىق.

مۇخبىر [مخبر] (ئە) خەۋەر قىلغۇچى، خەۋەر يازغۇچى.

مۇختار [مختار] (ئە) تاللانغان، سايلاپ ئېلىنغان، ھەممىگە ماقۇل كېلىدىغان:
بەھەققى سەييىد كەۋنەيىن ئەھمەدى مۇختار،
چەھار يار كەبى مۇھتەشەم ئۇممەم ئولماس.
— شەۋقى.

مۇختەرەئ [مخترع] (ئە) ئىختىرا قىلىنغان، ئويلاپ تېپىلغان.

مۇختەردىئ [مخترع] (ئە) ئىختىرا قىلغۇچى، كەشىپ قىلغۇچى، كەشپىياتچى.

مۇختەسەر [مختصر] (ئە) قىسقا، قىسقارتىلغان، ئىخچام:
ئەگەر زىكىر قىلسام بۇلارنى تەمام،
بۇلار مۇختەسەر سۆز تەۋىلۈلكەلام.
— ئا. نىزارى.

مۇختەسەر قىلماق — قىسقا، ئىخچام قىلماق:
ئاغزى سىررىنگە كىسم نەزەر قىلدىم،
جۈملە سۆزۈمنى مۇختەسەر قىلدىم.
— ھاپىز خارەزمى.

مۇختەلىت [مختلط] (ئە) ئارىلاشقان، بىرلەشكەن:
بىر ـ بىرى بىرلە بولۇبان مۇختەلىت،
شاھ سەۋال ئەتتى بولۇپ مۇنبەست.
— نەۋائى.

مۇختەلىت بولماق — ئارىلاشماق، بىللە بولماق.

مۇختەلىف [مختلف] (ئە) ھەر تۈرلۈك، خىلمۇ خىل تۈرلۈك ـ تۈمەن، ياكىزىمۇ ياكىزا.

مۇختەلىف بولماق — خىلمۇ خىل بولماق، ئۆزگەرمەك.

مۇخلىس [مخلص] ئىخلاس قىلغۇچى؛ سەمىمىي، سادىق:
خاس ئۆز قولىنغە لۇتف ئېتسپ رەھىم قىلسە يار،

مۇخلس قەدىمىي قۇل ئاتا ئابدۇررەھىم ئېرۇر.
— ھاپىز خارەزمى.

مۇخلىس ئولماق — چىن يۈرەكتىن بېرىلمەك، ئەگەشمەك:
زېھى مۇخلىس ئولمىش خەلايىق ساڭا،
خەلاپەت سەرۋايى لايىق ساڭا.
— زەلىلى.

مۇخىل [مخل] (ئە) بۇزغۇچى، ئازار بەرگۈچى:
پەشىمەكى ئەل بوينىغا بولدى مۇخىل،
بولدى تاپانچە بىلە ئوق مۇز مۇھىل.
— نەۋائى.

مۇداخىلە [مداخلە] (ئە) ئارىلىشىش، ئارىغا كىرىش، قىستىلىش.

مۇدارا [مدارى] (ئە) مۇرەسسە قىلىش، چىقىشىش، كېلىشىش.

مۇدام I [مدام] (ئە) دائىم، ھەردائىم، داۋاملىق، ھەمىشە:
كۆڭۈلكىم، سادە كۆزۈڭگەي، مۇدام ئازادە كۆرۈڭگەي،
مۇسەففا بادە كۆرۈڭگەي، ئەگە قىلساڭ تاڭ جامى.
— ھاپىز خارەزمى.

مۇدام II [مدام] (پ) ھاراق، شاراب، مەي:
فەسلى بەھار گۈلدۇر ھەريان شۇكۇفە سەۋسەن،
بەس، ئاشقانۇ بېدىل شۇربى قىلمىڭ مۇدامى.
— زەلىلى.

مۇداۋا [مداوا] (ئە) داۋالاش:
دەرد ئېرۇر ئەسلى دەرمان تېپىۋ ھەر دەرماندەغە،
دەردى جانپەرەۋەر بىلە تۇرلۇ مۇداۋا قىلدىلار.
— ھاپىز خارەزمى.

مۇدەررىس [مدرس] (ئە) دەرس بەرگۈچى، مەدرىسە مۇئەللىمى:
بولسە مۇفتى مۇدەررىس ئەئلەم،
دىن زەۋالىدىن ھېچ يېمەسلەر غەم.
— ن. زىيائى.

مۇدەسسىر [مدثر] (ئە) كىيىمگە پۈركۈنۈۋالغۇچى (قۇرئاندىكى 74 ـ سۈرە، 1 ـ ئايەتتىكى خىتاب بويىچە مۇھەممەد پەيغەمبەرنى كۆرسىتىدۇ.)
يېتىشكەچ ئىلتىجاتى يامۇدەسسىر يامۇزەممىل قۇم،
بىمېئراجى ۋۇجۇدىش نەسسى سۇبھانەللەزى ئەسرا.
— شەۋقى.

مۇدەققىق [مدقق] (ئە) تەتقىقات قىلغۇچى، ئىنچىكىلىك بىلەن تەكشۈرگۈچى.

مۇدەۋۋەر [مدور] (ئە) يۇمىلاق، چاق شەكىللىك:
ھالە ئول يۈزگە مۇدەۋۋەر كۆزگۈ،
يۈزىنىڭ ئەكسىدۇر ئول كۆزگۈدە ماھ.
— نەۋائى.

مۇدەۋۋىن [مدون] (ئە) دىۋان تۈزگۈچى، توپلام قىلغۇچى.

مۇدبىر [مدبر] (ئە) ئىشى ئارقىغا كەتكەن، بەختسىز.

مۇددەئا [مدعا] (ئە) دەۋا قىلىنغان نەرسە؛ تەلەپ، خاھىش، مەقسەت:
كى ئېردى بۇ كۆڭۈلنىڭ مۇددەئاسى،
ئەرۇسى سۆزگە كىيدۈرمەك لىباسى.
— ناقىس.

مۇددەئا ئەيلەمەك — خالىماق، مەقسەت قىلماق:
ئاغالار داغى مۇددەئا ئەيلەدى،
بەھاسىز دەرەمگە بەھا ئەيلەدى.
— ئا. نىزارى.

مۇددەت [مدت] (ئە) ۋاقىت؛ ۋاقىت ۋە زاماننىڭ مەلۇم بىر قىسمى:
زەلىلى مۇددەتىدۇر ئەل كۆزىدىن بولدى نا پەيدا،
ئىمامانى خوتەننىڭ چاربۇغىدىن سوراغىم بار.
— زەلىلى.

مۇددەئىي [مدعى] (ئە) دەۋا قىلغۇچى، دەۋاگەر؛ رەقىب:
يارەب، جەزايى مۇددەئىنى سەن ھەمىشە بەر،
ھەر كىم يامانلىق ئەيلەسە بوينىغە شىشە بەر.
— زەلىلى.

مۇدرەك [مدرك] (ئە) چۈشىنىلگەن، ئىدراك قىلىنغان، مەلۇم.

مۇدىر [مدير] (ئە) 1) ئايلاندۇرغۇچى، ئايلاندۇرۇپ يۈرگۈزگۈچى؛ ئىدارە قىلغۇچى:
غەم تۇنى سەرگەشتە باشىم ھەم سىپىھرىدۇر مۇدىر،
ئاندا كەۋكەب زاھىر ئولغان يۇز ئۆزە ھەر قەترە ياش.
— نەۋائى.

2) دەۋر:
ۋۇ بىر قەرى دەۋر ئەتتى چەرخى مۇدىر،
چىقاردى بۇ ئەجۇبەن دىلپەزىر.
— نەۋائى.

مۇدىق (ق) [مدق] (ئە) دەققەت بىلەن ئىش قىلغۇچى، پەملىك.

مۇدمىن [مدمن] (ئە) بىرەر ئىش ياكى نەرسىگە ئادەتلەنگۈچى، قاتتىق بېرىلگۈچى.

مۇدھىش [مدهش] (ئە) دەھشەتلىك، قەبىھ.

مۇر I [مر] (ئە) تەمسىز، ئاچچىق.

مۇر Ⅱ [مر] (پ) چۈمۈلە؛ ئۇششاق هاشارەت:
مۇر بولسە بولۇر ئۇلۇغ ئۆزدەر،
قادادى گويا باشغە ئەفسەر.
— ن. زىبائى.

مۇرۇمار — چۈمۈلە ۋە يىلان:
ئادەم ئارامدا بەلكى مۇرۇمار،
يۇرت ئەمنىيەت مەھەللى نەۋبەھار.
— زەللى.

مۇرئات [مرعات] (ئە) بىرەر نەرسىگە رىئايە قىلىش، هۆرمەت - ئېھتىرام.

مۇراد [مراد] (ئە) تىلەك، مەقسەت، ئارزۇ:
مۇراد هۇسۇلى كېرەك تاشلا گىردى راهەتدىن،
مۇراد چۆرەسىدىن ئۆتۈلا ئاندادۇر سەمەرات.
— شەۋقى.

مۇرات تاپماق — مۇرادى هاسىل بولماق، مۇراد - مەقسىتىگە يەتمەك:
مۇرادىن تاپار ئاندا هەرزى نەفس،
كى ئول ئەهلى هاجەتكە فەرياد رەس.
— ئا. نىزارى.

مۇرادى هەق — ئاللانىڭ ئىستىكى، هەقىقەت:
ئولكىم تۇنۇكۇن كۆڭلى مۇرادى هەقدۇر،
هەرغۇسسەدە ئارامى فۇئادى هەقدۇر.
— نەۋابى.

مۇرادات [مرادات] (ئە) مۇرادلار، ئارزۇلار.

مۇراجەئەت [مراجعت] (ئە) 1) قايتىش، جۆنەش. 2) بىراۋغا چاقىرىق ياكى ئىلتىماس قىلىش يۈزىسىدىن قىلىنغان سۆز.

مۇرەببەئ [مربع] (ئە) تۆتلىك، تۆت بۇرجەكلىك، كۋادرات، تۆت مىسرالىق شېئىر.

مۇرەببي [مربى] (ئە) تەربىيىلىگۈچى، تەربىيىچى:
مۇئەززەز مۇرەببي ئاتادىن كېچىپ،
داغى مېهرىبانراق ئانادىن كېچىپ.
— ئا. نىزارى.

مۇرەتتەب [مرتب] (ئە) تەرتىپكە سېلىنغان؛ كامىل، مۇكەممەل:
ياساپ ئېردى مەكتەپ ئاتاسى ئاڭا،
قىلىپ ئۆي مۇرەتتەپ ئاناسى ئاڭا.
— ئا. نىزارى.

مۇرەزا [مرضاء] (ئە) كېسەللەر.

مۇرەسسەئ [مرصع] (ئە) قىممەت باها تاشلار بىلەن بېزەلگەن:
هەشقى مۇرەسسەئ ئەيلەبان شېئىرنى خۇش لىباس قىل،
مەئرىفەت ئەهلىدىن گەهى لۇتف كەلامى هەم كېرەك.
— زەللى.

مۇرەسسەئ ئەفسەر — گۆھەر، ياقۇتلار بىلەن بېزەلگەن تاج:
هىجرىدىن دۇئانلەردەك دەربەدەر بولسام گادا،
ئەيب ئىماستۇر تۇشتى باشىمدىن مۇرەسسەئ ئەفسەرىم.
— مەهزۇن.

مۇرەسسەئ پۇش [مرصع پوش] (ئە + پ) قىممەت باها كىيىملەرگە ئورالغان:
ئانچە خادىم ئېدى مۇرەسسەئ پۇش،
كى ئىدىلەر ئەخنغە خىزمەتكۇش.
— نەۋابى.

مۇرەغغەب [مرغب] (ئە) رىغبەتلەندۈرگۈچى، زوقلاندۇرغۇچى.

مۇرەففەھ [مرفه] (ئە) تىنچ، تەشۋىشسىز، خاتىرجەم؛ ئارام؛ خۇرسەن.

مۇرەققەئ Ⅰ [مرقع] (ئە) دەرۋىشلەر كىيىدىغان قۇراق تون.

مۇرەققەئ Ⅱ [مرقع] (ئە) يامالغان.
مۇرەققەئ ياسىماق — يامىماق، بىر - بىرىگە ئۇلىماق.

مۇرەققەس [مرقص] (ئە) ئۇسسۇلچى:
چىقىپ يۈردى ئاندىق ئالالا بىلە،
مۇغەننى، مۇرەققەس، تىلالا بىلە.
— ئا. نىزارى.

مۇرەككەب [مركب] (ئە) تەركىب تاپقان، تۈزۈلگەن؛ قوشۇلغان، مۇرەككەپ.

مۇرەۋۋەق [مروق] (ئە) تىنىق، سۈزۈك؛ ساپ، تازا:
مۇرەۋۋەق بادەيى سافى تولۇن ئايغا قىلۇر تەئنە،
كىم ئول جەم جامىدا رەخشەندە چۈن خۇرشىدى تاباندۇر.
— هاپىز خارەزمى.

مۇرەۋۋى [مروى] (ئە) رىۋايەتچى:
مۇرەۋۋى زامانى چېكىپ تۇرپە رەنج،
بۇ ياڭلىغ دىمىشلەر، ساچىپ ئەلگە گەنج.
— ئا. نىزارى.

مۇرتاز [مرتاض] (ئە) رىيازەت بىلەن نەپسىنى يېغقان، ئۆزىنى تۇتۇۋالغان:
بىراۋكىم ئەمر خىلافىدىن ئەيلەگەي ئېئتراز،
ئەگەر ئۇلۇس شاهىدۇر يوق ئانىڭ كەبى مۇرتاز.
— نەۋابى.

مۇرتەد (د) [مرتد] (ئە) دىندىن ئازغان، دىندىن

قايتقان.

مۇرتەزا [مرتضى] (ئە) 1) تاللانغان، خىللانغان؛ سايلانغان:
مۇرتەزا سەرھەلقەئى مەردان راھ ھەق ئۇچۇن،
ئال ئۆزلادىن تاماشا قىل شەھىدى كەر بەلا.
— زەللى.
2) ئەلنىڭ لەقىمى.

مۇرتەفىئ [مرتفع] (ئە) يۇقىرى، يۇكسەك:
پەراكەندەلەرنى قىلىپ مۇجتەمىئ،
كى ئۆز جايىدا ئەيلەدى مۇرتەفىئ.
— ئا. نىزارى.

مۇرجىئ [مرجع] (ئە) قايتۇرغۇچى؛ مۇراجىئەت قىلغۇچى.

مۇردار [مردار] (پ) ئۆلۈمتۇك؛ ھارام بولغان، ناپاك.
گۇھەر ئورنىغە قالدىلار سەفال شەيخ،
تەنى مۇردار، كۆزى ئەھۋال شىغال شەيخ.
— شەۋقى.

مۇردە [مردە] (پ) ئۆلۈك، جەسەت، جىنازا:
چۇ مۇردە باشىغە ئانى كەلتۇرۇپ،
ئىشارەت بىلە لەبگە سۆيدۇرۇپ.
— ئا. نىزارى.

مۇردەتەن — ئۆلۈك تەن، ئادەمنىڭ جەسىتى:
كېتىپ جان بەدەندىن، قالىپ مۇردەتەن،
ئىكى جان مەكانى ئىدى بىر بەدەن.
— ئا. نىزارى.

مۇردەۋار [مردەوار] (پ) ئۆلۈكتەك، جەسەتكە ئوخشاش:
ھەمانا يىقىلدى بولۇپ مۇردەۋار،
زەمىنىدە ياتىپ جىسمى ئەفسۇر دەۋار.
— ئا. نىزارى.

مۇرسەل [مرسل] (ئە) ئەلچى قىلىپ ئەۋەتكەن، ئەلچى، روسۇل:
بەھەققى ھۆرمەتى تۇغى ـ لىۋائى ئەھمەدى مۇرسەل،
زەللى يولدىن ئازمىش يولغە سال گۇمراھ دەپ كەلدىم.
— زەللى.

مۇرسەلىن [مرسلين] (ئە) پەيغەمبەرلەر، روسۇللار.

مۇرسەئ [مرصع] (ئە) ئالتۇن تاج.

مۇرشىد [مرشد] (ئە) يول باشلىغۇچى، رەھبەر؛ پىر، ئۇستاز:
پىرى مۇرشىدنىڭ قاشىغە بارماغان،
نەپسى شەيتانىنىڭ قولىنى قارماغان.
— زەللى.

مۇرشىدى ئاگاھ — ھەممە تەرەپتىن خەۋەردار يولباشچى:
بىلگەچ ئانى مۇرشىدى ئاگاھىدىن،
ھۆكمى جۇلۇس ئولدى ئاڭا شاھىدىن.
— نەۋائى.

مۇرشىدى راھىدىن — دىن يولىغا باشلىغۇچى:
مۇبارەك ئاتى مەۋلەۋى ئەرشىدىن،
ئۆزى قۇتبىدۇر مۇرشىدى راھىدىن.
— مولا مۇھەممەد نىيازى.

مۇرشىد كامىل — تەرىقەت پىرى:
زەللى جەففەرى سادىقنى دەيدۇ مۇرشىدى كامىل،
كى بۇرھان كەلامىم جەئفەرى تەييار بولغايمۇ؟
— زەللى.

مۇرشىدى مۇفتەدا — پېشۋا، توغرا يولغا باشلىغۇچى.

مۇرشىدى مۇكەممەل — كامالەتكە يەتكەن، ئۇلۇغ شەيخ.

مۇرشىدى ھادى — توغرا يول كۆرسەتكۈچى رەھبەر:
چۇن تەرىقەت يولىغە كىرمەكنى قىلدىڭ ئىختىيار،
ئەۋۋەلا بىر مۇرشىدى ھادىنى قىلغىل ئىنتىجاب.
— زەللى.

مۇرغ [مرغ] (پ) قۇش، قۇشلار:
قاراغىل شامۇ سەھەر پەرسىز ئۇچارلار شەب پەرەڭ،
جۇملەسى مۇرغى ھەۋانىڭ ئۇچماغى پەردىن ئەمەس.
— شەۋقى.

مۇرغى كول — سۇ قۇشى، ئۆردەك:
شەھەر ئىچىگە كىردىمۇ قىلدىم نۇزۇل،
دانەئى ئابىغا بولۇپ مۇرغى كول.
— زەللى.

مۇرغابى [مرغابى] (پ) ئۆردەك.

مۇرغان [مرغان] (پ) قۇشلار:
بۇلبۇلى ئول باغى گۇلىستان بولۇپ،
ھەمدەمى مۇرغان غەزەلخان بولۇپ.
— زەللى.

مۇرغزار [مرغ زار] (پ) يېشىللىق، چىمەنزار:
بىنەۋا ئەرشى تىلەر رۇھى نەۋائىدىن فۇتۇھ،
مۇرغزارى نەزم ئارا مۇرغى خۇش ئەلھانىن كۆرۇپ.
— ئەرشى.

مۇرۇر [مرور] (ئە) يۈرۈش، ئۆتۈش، كېچىش:
بۇدەۋران مۇرۇرى ئىبرۇر ۋاژگۇن،
ئۆزىدەك قىلۇر راستنى سەرنىگۇن.
— ئا. نىزارى.

مۇرۇڭۇەت [مروت] (ئە) ئادەمگەرچىلىك، سېخىيلىق،

مەردلىك؛ ئېھسان؛ ئىنساپ:
رەئىيەغە قىلمىش مۇرۇۋۋەت بەسى،
بەرايەغە ئەيلەپ خۇتۇۋۋەت بەسى.
— ئا. نىزارى.

مۇرۇۋۋەت قىلماق — سېخىيلىق، مەردلىك قىلماق؛ ئىنساپ قىلماق:
كى بىزدىن ئەرزە بولسۇن ئول مەھى نامېھرىبانمغا،
مۇرۇۋۋەت قىلماغان ئوتلار ياقسۇ بۇخەستە جانىمغا.
— بىلال نازىم.

مۇرىد [مريد] (ئە) تالىپ، خالىغۇچى؛ بىرەر ئادەمگە ئەگەشگۈچى؛ بىرەر شەيخقە قول بەرگۈچى:
سەۋاد زاھىر ئەيلەپ پۇشت لەبىدىن فەھم قىلمىشمەن،
مۇرىدى ساددەلەرگە خەت بىلەن ئىرشاد قىلغايمۇ؟
— زەلىلى.

مۇرىق (ق) [مرق] (ئە) يۇمشاقۇچى، ئېرىتكۈچى (كۆكۈلنى):
چۇن نەۋائى رىققەت ئەيلەپ، نەزم ئېتەر شەرھى فىراق،
فۇرقەت ئەھلىغە تاڭ ئېرمەس بولسە ئەشئارى مۇرىق.
— نەۋايى.

مۇزائەف [مضاعف] (ئە) ئىككى مەرتە ئارتتۇرۇلغان، ئىككىگە كۆپەيتىلگەن؛ ئىككى قات، قەۋەتلەنگەن.

مۇزاب [مذاب] (ئە) 1) ئېرىتىلگەن:
فەلەك ساچتى خان باشىغە سىيمى ناب،
بىزىنىڭ شاھ ئاياغىغە لەئلى مۇزاب.
— نەۋائى.

2) قىزىل مەي:
ئېتەر خارەنى مېھر لەئلى مۇزاب،
قىلۇر قەترەنى بەھ دۇررى خۇشاب.
— نەۋايى.

مۇزاد [مزاد] (ئە) زىيادە.

مۇزاردئ [مضارع] (ئە) ئوخشاش؛ ئاروز بەھرىلىرىدىن بىرى.

مۇزاف [مضاف] (ئە) قوشۇلغان، ئىككىنچى بىرسىگە قوشۇپ كەلتۈرۈلگەن؛ تەۋە، مەنسۇپ.

مۇزافات [مضافات] (ئە) قوشۇمچە ئىشلار ۋە باشقا ئىشلار:
شەھەرنى ئىھاتە قىلىپ تۇشتى ئول،
مۇزافاتلارغە داغى قويدى قول.
— ئا. نىزارى.

مۇزاھىر [مظاهر] (ئە) ياردەمچى، قوللىغۇچى.

مۇزاھىم [مزاحم] (ئە) تەڭلىك پەيدا قىلغۇچى، مۇشەققەتكە دۇچار قىلغۇچى.

مۇزايەقە [مضايقە] (ئە) قىستىلىش، سقىلىش؛ قىينىلىش، تىنچسىزلىق، مۇشكۈللۈك؛ قىستىلاڭ.

مۇزەففەر [مظفر] (ئە) غەلىبە قىلغۇچى، غالىب.

مۇزەككىر [مذكر] (ئە) ئەسلەتكۈچى، يادىغا چۈشۈرگۈچى؛ ۋائىز.

مۇزەممەت [مذمت] (ئە) يامان سۆز، ئاھانەت:
مۇزەممەتلەر بىلەن ئەيلەپ مۇزەككەب،
ھىكايەتلەر بايان قىلسە مۇئەججەب.
— ناقىس.

مۇزەممىل [مزمل] (ئە) كىيىمىگە يۆگىنىۋالغۇچى (قۇرئاندىكى 13 ـ سۈرە، 1 ـ ئايەتتىكى خىتاب بويىچە مۇھەممەد ئەلەيھىسسالامنى كۆرسىتىدۇ.)
يېتىشكەچ ئىلتىپاتى يا مۇزەممىل قۇم،
بېمېئىراجى ۋۇجۇدەش نەسسى سۇبھانەللەزى ئەسرا.
— شەۋقى.

مۇزەھھەب [مذهب] (ئە) ئالتۇن سۇيى بېرىلگەن، ئالتۇن ھەل بېرىلگەن:
شۇئائى بەرق ئىلە بىر كۆردۈڭ شۇئلەئى بەدرىن،
مۇزەھھەب خشت ئىلە قىلماي تەفاۋۇت ھەرەئى شۇدرىن.
— موللا نىياز.

مۇزەئپەر [مزعفر] (ئە) زەپەر قوشۇلغان، زەپەرلىك، سېرىق:
ئاچار نەرگىس مۇزەئپەر تاسى چەندان،
بولۇر ئول زەئفەراندىن غۇنچە خەندان.
— نەۋايى.

مۇزەييەل [مذيل] (ئە) قوشۇمچە قىلىنغان، ئىلاۋە قىلىنغان.

مۇزەييەن [مزين] (ئە) زىننەتلەنگەن، بېزەلگەن، چىرايلىق:
ئىدى سۇنبۇل بىلە گۇل دۇممۇ يالى،
مۇزەييەن ھۇردەك دىلكەش جەمالى.
— ناقىس.

مۇزەييەن بولماق — زىننەتلەنمەك، بېزەلمەك:
بۇھەنگام ئارا سۆز مۇزەييەن بولۇپ،
كى تارىخى ھىجرەت مۇئەييەن بولۇپ.
— ئا. نىزارى.

مۇزەييەن قىلماق — زىننەتلىمەك، بېزىمەك:
مۇزەييەن قىلىپ قەسرىنى شاھۇار،
نەچە تاج بەخشۇ نەچە تاجدار.
— ئا. نىزارى.

مۇزەييىن [مزين] (ئە) زىننەتلىگۈچى، بېزىگۈچى.

مۇزتەر (ر) [مضطر] (ئە) مەجبۇر بولغان؛ چارسىز، ئىلاجسىز، قىيىن ئەھۋالغا چۈشۈپ قالغان:
مۇسافىرمەن خوتەن ئىقلىمى ئىچرە ئاجىزۇ مۇزتەر،
ئىمامۇ جەئفەرۇ سادىق ئاتىغە بەندەڭۇ چاكەر.
— زەلىلى.

مۇزتەرىب [مضطرب] (ئە) قاتتىق ھاياجانلانغان، تىنچسىزلانغان، پەرىشان، بىتاقەت، قارارسىز:
بۇ يەڭلىغ مۇزتەرىب، دىۋانە ئېردى،
كى بارچە ئاشنا بىگانە ئېردى.
— ناقس.

مۇز تەرىب بولماق — ھاياجانلانماق، تىنچسىزلانماق، پەرىشان بولماق، تاقەتسىزلەنمەك:
چۇ فەھم ئەيلەدى لەيلى بۇھالنى،
ئىكەڭۇ مۇز تەرىب بولغان ئەھۋالنى.
— ئا. نىزارى.

مۇزد [مزد] (ئە) ئىش ھەققى، ئەمگەك ھەققى.

مۇزدپەرۋەد [مزدپرود] (ئە + پ) ئىش ھەققى بىرىشنى نازارەت قىلغۇچى.

مۇزدۇر [مزدور] (پ) مەدىكار، يالالنما ئىشچى.

مۇزمەر [مضمر] (ئە) يوشۇرۇلغان، بىكىتىلگەن؛ دىلدا ساقلانغان؛ مەخپىي، پىنھان:
يارىنىڭ پەيغامىدىن تاپتى تەنى فەرسۇدەجان،
ئېسە ئەنجازى مەگەر مۇزمەردۇرۇر پەيغامىدا.
— بابىر.

مۇزمەر ئەتمەك — دىلدا ساقلىماق، مەخپىي تۇتماق:
مۇھەببەتنامە يازدىم قانلىغ ئەشكىمدىن مىداد ئەيلەپ،
ئاڭا كۆز مەردۇمىن بەل مۇزمەر ئەتتىم ئىبتىقاد ئەيلەپ.
— ئەرشى.

مۇزمەھىل [مضمحل] (ئە) يوق بولۇپ كەتكۈچى، ئۆزىنى يوقاتقۇچى؛ ھالاك بولغان، يوقالغان؛ ئېرىپ كەتكەن:
ئول يىگىت ئۇستاددىن بولدى خىجىل،
كۆرگەچ ئانى ئۇستادى مۇزمەھىل.
— نەۋائى.

مۇزمەھىل ئەيلەمەك — ئۆزىنى ھالاك قىلماق، يوقاتماق، ئېرىپ كەتمەك:
بېخىللىق بىلە قىلماغىل مۇشتەمىل،
سەخا بەھرىدە ئەيلەگىل مۇزمەھىل.
— ئا. نىزارى.

مۇزمەھىل بولماق — يوق بولماق، ئۆزىنى يوقاتماق:
تەفەككۇردە خاقان بولۇپ مۇزمەھىل،
تەھەييۇر ئارا بولدى ئەفسۇردە دىل.
— ئا. نىزارى.

مۇزنەبىن [مذنبين] (ئە) گۇناھكارلار:
ئاسىلار پۇشتى پەناھى ياشەفئىل مۇزنەبىن،
ھەددىن ئارتۇق ئاسى ئۇممەت ئۆزرىگە قىلدىڭ لەجاج.
— شەۋقى.

مۇزىر (ر) [مضر] (ئە) زىيان يەتكۈزگۈچى؛ زىيانلىق نەرسە:
چۇ تەھقىق ئەيلەدىڭ ھىكمەت مۇسىردۇر،
مۇڭا كىم نې مۇفىدۇ نې مۇزىردۇر.
— نەۋائى.

مۇزىي [موزى] (ئە) قىينىغۇچى، قىينىچلىق پەيدا قىلغۇچى.

مۇژە [مژه] (پ) «مژە» گە قارالسۇن.

مۇژدە [مژده] (پ) خۇش خەۋەر، سۆيۈنچىلىك خەۋەر:
كى بۇ مۇژدەنى تاپتىلار شەيخ سەئد،
تەلەبدە چۇنان قىلدىلار جەددۇ جەھد.
— ئا. نىزارى.

مۇژدە بەرمەك — خۇش خەۋەر يەتكۈزمەك:
مۇژدە بەرگەيمۇ سۇلەيمانۇ نەبىدىن خەلقئارا،
تاجىدارۇ ھۇد ـ ھۇدى پەيكى سەبا كەلتۇرمىشىم.
— زەلىلى.

مۇژدەئى جان — ناھايىتى يېقىملىق خۇش خەۋەر:
نامەڭكى ماڭا مۇژدەئى جانىي ئېردى،
ھىجران غەمىدىن خەتتى ئەمانىي ئېردى.
— نەۋائى.

مۇژدەئى ۋەسل — ۋەسل، دىدار خۇش خەۋىرى:
بۇيى نەسىم گۈل ئالسۇن تەرەفى چېمەن بىلەن سەبا،
مۇژدەئى ۋەسلى كەلتۇرۇر ھىجر سىپاھى بول يىراق.
— زەلىلى.

مۇژگان [مژگان] (پ) كىرپىكلەر:
چۇ مۇژگانىم غەمىدىن چىقسا خۇيۇڭ،
بولۇرمۇ بىر تىكەن ھەر تارى مۇيۇڭ.
— نەۋائى.

مۇسادەقەت [مصادقت] (ئە) سەمىمىيەت، سەمىمىي دوستلۇق، سادىقلىق.

مۇسافەت [مسافت] (ئە) ئىككى جاي ئارىسىدىكى ئارىلىق، يىراقلىق:
مۇسافەت يۇرۇپ كەلدى بىر بىشەگە،
تەرەددۇت بىلە تۇشتى ئەندىشەگە.
— ئا. نىزارى.

مۇسافەرەت [مسافرت] (ئە) سەپەر قىلىش، سەپەرگە

چىقىش، سەپەر.

مۇسافەھە [مصافحه] (ئە) قول ئېلىپ كۆرۈشۈش.

مۇسافىر [مسافر] (ئە) سەپەر قىلغۇچى، سەير قىلغۇچى، ئۆز يۇرتىدىن ئايرىلغان، بىر يەردە ۋاقىتلىق تۇرغان كىشى.

بۇ غەمكەش مۇسافىرنى ھەم ياد قىل،
كى ياد ئەيلەبان خەستەنى شاد قىل.

— ئا. نىزارى.

مۇسافىران [مسافران] (ئە + پ) مۇساپىرنىڭ:

زەللىدىن سەرۇ سامان خىتا ئېلى سورما،
مۇسافىران خوتەن بىرلە خىرقە پۇش ئەردىم.

— زەللى.

مۇساھەبەت [مصاحبت] (ئە) ھەمراھلىق، دەرداشلىق، سۆھبەتداشلىق.

مۇساھىب [مصاحب] (ئە) سۆھبەتداش، ئۇلپەت:

بولۇپ تۇتى بىلە ھەمدەم مۇساھىب،
ئانىڭدىن ئۆزگەنى دەر ئېردى غايىب.

— ناقىس.

مۇساۋى [مساوى] (ئە) تەڭ، باراۋەر، ئوخشاش.

مۇساىئد [مساعد] (ئە) ياردەم قىلغۇچى؛ مۇۋاپىق، ئۇيغۇن:

مۇساىئد زەماندا خۇرۇج ئەيلەدى،
ئەمارى ئارا قەيسىنى پەيلەدى.

— ئا. نىزارى.

مۇسەببىب [مسبب] (ئە) سەۋەبچى، سەۋەب قىلغۇچى؛ ئاللاھ:

گويىيا ئانى سەببب قىلدى مۇسەببىب نې ئۈچۈن،
كى ئاڭا بۇ قىلماغىدىن نې زىياندۇر، نې ئاسىغ.

— نەۋائى.

مۇسەتتەھ [مستح] (ئە) تەكشى، تۈز، سىلىق.

مۇسەججەل [مسجل] (ئە) مۆھۈرلەنگەن، قارار قىلىنغان؛ قەيت ئېتىلگەن.

مۇسەخخەر [مسخر] (ئە) بوسۇندۇرۇلغان، كۆندۈرۈلگەن، بېقىندۇرۇلغان:

بار ئېردىكى شاھى بەسى نامدار،
شەھەرلەر مۇسەخخەر ئىدى بىشومار.

— ئا. نىزارى.

مۇسەخخەن [مسخن] (ئە) ئىسسىتقۇچى، قىزىتقۇچى؛ سېخىي.

مۇسەففا [مصفى] (ئە) تازا، سۈزۈك، پاكىز؛ يېقىملىق.

مۇسەققەل [مصقل] (ئە) پارقىرىتىلغان، پارقىراق:

رىيازەت بۇتەسىن ئىچرە جىسەت زەڭگىنى مەھۇ ئەتكىل،
مۇسەققەل نۇرى ئىمان بىرلە جىسمىڭ شىشەدار ئەيلەب.

— شەۋقى.

مۇسەلسەل [مسلسل] (ئە) بىر ـ بىرىگە زەنجىرەڭ ئۇلانغان، زەنجىر شەكلىدە:

دەۋر ئۇراردا ھەر تەرەف تۇشكەن مۇسەلسەل زۇلفىدىن،
زايىل ئولغاچ ئەقلۇ ھۇشۇم بەس پەرىشان مەن بۇگۈن.

— مەھزۇن.

مۇسەللا [مصلا ‖ مصلى] (ئە) 1) ناماز ئوقۇيدىغان جاي، مەسچىت:

كۆرەرمەن دەپ يۇزۇڭنى چۇن مۇسەللا سارىغا چىقتىم،
رەقىبلەر ئۆچرادى يولدا ئەجەب بىر ئەكسى فال ئولدى.

— ناقىس.

2) جاينامаз:

مىيلى ئۇستىدە مۇسەللا سالدىلەر،
كۆز ياشى بىرلە تەھارەت ئالدىلەر.

— زەللى.

مۇسەللەت [مسلط] (ئە) ئۇستۇن، ئۇستۇنلۇك، غالىب ھۆكۈمران:

غەپلەتى خابى گراندىن ھېچ بىدار ئولمادى،
ئادەم ئوغلىغە مۇسەللەتدۇر فەرامۇشى كېچە.

— زەللى.

مۇسەللەم [مسلم] (ئە) تەۋە بولغان، تەسلىم بولغان، بويسۇندۇرۇلغان:

بەلكى شەھلەرغە رۇكنى ئەگزەمدۇر،
چۇنكى ئول نې دىسە مۇسەللەمدۇر.

— ن. زىيائى.

مۇسەللەم بولماق — تەسلىم بولماق، بويسۇنماق.

مۇسەللەم تۇتماق — بويسۇندۇرماق، تەسلىم قىلماق:

تا تەڭرى ئېرۇر باقىيۇ ئالەم فانى،
تەڭرى تۇتسۇن ساڭا مۇسەللەم ئانى.

— نەۋائى.

مۇسەللەس I [مثلث] (ئە) مەي، شاراب، ئۈزۈمدىن ئىشلەنگەن ئىچىملىك.

مۇسەللەس II [مثلث] (ئە) ئۈچلۈك، ئۈچ بۇلۇڭ؛ ئۈچ مىسرالىق شېئىر.

مۇسەللەھ [مسلح] (ئە) قوراللانغان، سوقۇش قوراللىرى ئاسقان:

مۇكەممەل مۇسەللەھ بىلەپ شاھزاد،
قىلىپ قەۋم خەيلى بىلە خەيرباد.

— ئا. نىزارى.

مۇسەمما [مسما] (ئە) ئىسمى، نامى ئاتالغان:
كى مۇدان داغى ساھىب ئىھسان ئېرۇر،
مۇسەمما ئاڭا مىر قۇربان ئېرۇر.
— ئا. نىزارى.

مۇسەممەم [مصمم] (ئە) بىرەر ئىشقا قەتئىي قارار قىلىنغان.

مۇسەممەن I [مثمن] (ئە) قىممەت باھا:
ۋەزنى ئول تەختىنىڭ مۇسەممەن ئولۇپ،
ئورتەسىدە بىراۋگە مەسكەن ئولۇپ.
— نەۋائى.

مۇسەممەن II [مثمن] سەككىزلىك، سەككىز قىرلىق؛ سەككىز مىسرادىن تەركىب تاپقان شېئىر.
مۇسەممەنى مەھزۇف — ئاروز بەھرىلىرىدىن بىرى.

مۇسەننىف [مصنف] (ئە) كىتاب يازغۇچى، مۇئەللىپ، ئاپتور:
مۇسەننىف نۇسخەسىنى ئەيلەپ ھازىر،
بولۇپ بىر خەتكە بەش - ئون مەررە نازىر.
— ناقىس.

مۇسەۋۋەدە [مسوده] (ئە) يازغان نەرسىنىڭ دەسلەپكى، بىرىنچى نۇسخىسى، ئورنىگىنال.

مۇسەۋۋەر [مصور] (ئە) تەسۋىرلەنگەن، گەۋدىلەنگەن؛ نامايان:
جان مۇسەۋۋەر بولغانىن كۆرمەك تىلەرسەن ئەي رەفىق،
جىلۋەگى قاش - كۆز ئىلە ئول قامەتى زىبانى كۆر.
— ئەرشى.

مۇسەۋۋىر [مصور] (ئە) سۈرەتچى، رەسسام، نەققاش، تەسۋىرلەنگۈچى:
تەنمۇدۇر نازۇك تەنى ياخۇد مۇسەۋۋىر جانمۇدۇر،
بەرگى گۈلمۇدۇر گۈشۇل تەن ئۆزرە ياخۇد پىرەھەن.
— ھاپىز خارەزمى.

مۇسبەت [مثبت] (ئە) ئىسپاتلانغان، ھەقىقىتىگە چىقىقان، دەلىل كۆرسىتىلگەن:
مۇقەددەرگە ھەرگىز فىغان قىلماسۇن،
مۇسبەت بىلەن خەستەجان بولماسۇن.
— ئا. نىزارى.

مۇسبەتخانە [مثبت خانه] (ئە + پ) ئىسپاتلاش ئۆيى، تەجرىبىخانا:
رەگى گۈل سىيمگۈندۇر شىشەگى شەبنەمنى نۇش ئەتكەچ،
چىمەن گويا مۇسبەتخانەدۇر بۇلبۇل خۇرۇش ئەتكەچ.
— زەلىلى.

مۇستەئەد [مستعد] (ئە) تەييارلانغان، تەييار:
مۇستەئەد تىرۇر ئەردى،
بىلمەسمەن نەۋقىت ئەردى،
مەنسۇر تۇشۇمكا كىردى،
گۈلدەك سۇنۇپ بەردىيا.
— مۇللا مۇھەممەت نىيازى.

مۇستەتاب [مستطاب] (ئە) يېقىملىق، ياقىدىغان؛ يۇقىرى دەرىجىلىك:
بولسە ئامىل كۆرۈپ كىتاب ئىچرە،
نەھيى ئىلە ئەمرى مۇستەتاب ئىچرە.
— ن. زىيائى.

مۇستەجاب [مستجاب] (ئە) تىلىگەن نەرسىسى قوبۇل بولۇش:
مۇددەئا چۇن بارى سەۋاب ئېردى،
ھەر دۇئا قىلسە، مۇستەجاب ئېردى.
— نەۋائى.

مۇستەجاب ئەتمەك — قوبۇل قىلماق (دۇئا، تەلەپلەرنى):
دۇئالەركىم قىلۇرمەن پادىشاھا مۇستەجاب ئەتكىل،
بەھەققى ھۆرمەتى پەيغەمبەرى ئاخىر زەمان كەلدىم.
— زەلىلى.

مۇستەجاب قىلماق — قوبۇل قىلماق:
قىل كەرەمىڭ بىرلە دۇئا مۇستەجاب،
خاھى خەتا بولسۇنۇ خاھى سەۋاب.
— زەلىلى.

مۇستەجاب ئولماق — قوبۇل بولماق، قوبۇل قىلىنماق:
تۇرفەتۇل ئەين ئىچرە رو بولدى بەلا،
ئارى - ئارى مۇستەجاب بولدى دۇئا.
— زەلىلى.

مۇستەخرەج [مستخرج] (ئە) چىقىرىلغان، چىقىرىۋېلىنغان، خارىج قىلىنغان، ھاسىل قىلىنغان.

مۇستەخلەس [مستخلص] (ئە) خالاس بولغان، قۇتۇلغان.

مۇستەدىر [مستدير] (ئە) ئايلانغان، چەمبەرسىمان، يۇمىلاق:
بولۇپ سابىت ئانىڭ قاشىدا ۋەزىر،
كى پەرۋانە ياڭلىغ ئىدى مۇستەدىر.
— ئا. نىزارى.

مۇستەراھ [مستراح] (ئە) ھاجەتخانا، تەرەتخانا.

مۇستەزھەر [مستظهر] (ئە) ئۆزىنى چوڭ تۇتىدىغان، كىبىرلىك.

مۇستەسنا [مستثنا] (ئە) تاشقىرى، خالىي، سىرتىدا.

مۇستەغرەق [مستغرق] (ئە) غەرق بولغان، چۆككەن:
نۇش ئېتىپ بولسە مەستۇ مۇستەغرەق،
بىلمەسە ئۆز ۋۇجۇدىنى مۇتلەق.
— زەللىي.

مۇستەفا [مصطفى] 1) تاللانغان، خىللانغان:
ئەھلى تەرىقەت ئېيدىلەر شەرئى سىراتى مۇستەقى،
قەتئى مەنازىل ئەتكەلى جۇزرەئى مۇستەفا غەلەت.
— زەللىي.

2) مۇھەممەد پەيغەمبەرنىڭ سۈپىتى:
ھۆكىمى قىلماس خۇدا بويۇرغاندەك،
شەرئىدە مۇستەفا بويۇرغاندەك.
— ن. زىيائى.

مۇستەفىد [مستفيد] (ئە) پايدا ئالغۇچى، بەھرىمەن بولغۇچى.

مۇستەقەر [مستقر] (ئە) بىر جايغا قارار تاپقان، ئورۇنلاشقان:
كېلىپ تۇشتى ئاندا بولۇپ مۇستەقەر،
يەمەن شاھى تاپتى بۇلاردىن خەۋەر.
— ئا. نىزارى.

مۇستەقبەل [مستقبل] (ئە) كېلەر زامان، كېلەر ۋاقىت:
مازىيۇ مۇستەقبەلىڭغە بويلەھال،
ھالىڭغە ھەم نېچە خەيالى مۇھال.
— نەۋائى.

مۇستەقى [مستقى] (ئە) ساقىي، قۇيغۇچى، تەشنا، چاڭقاق.

مۇستەقىم [مستقيم] (ئە) 1) توغرا، باراۋەر؛ راست:
يەئنى تەرىقەت يولى تۇرفە رەھى مۇستەقىم،
ئاندا قەدەم راست قويكىم نەتەرى بولماسا.
— زەللىي.

2) پاك، ھالال:
كۆڭلۈم تىلەر ھەمىشە ئوشۇل سەرۋ قەددىنى،
دائىم كۆڭۈل تەبئىتى چۈن مۇستەقىم ئېرۇر.
— ھاپىز خارەزمى.

مۇستەكرە [مستكره] (ئە) خونۇك، يېقىمسىز، كۆڭۈل يارىتمىغان.

مۇستەمەند [مستمند] (ئە) موھتاج، ھاجەتمەن؛ بىچارە:
بولمىشىم، ئەي دوست، ھاجەتمەندۇ زارۇ مۇستەمەند،
يوق ئەمەل ساھىب كەرەمگە خەيرۇ ئېھساندىن لەزىز.
— ئابىد قۇمۇلى.

مۇستەمىئ [مستمع] (ئە) تىڭشىغۇچى، ئاڭلىغۇچى:
بولدى تۈركىستان زەمىن ئىچرە زەللىلى نەغمە سەنج،
مۇستەمىئدۇركىم گۈلىستان قۇشلىرى ئەمدى كېلىپ.
— زەللىي.

مۇستەنىر [مستنير] (ئە) نۇرلۇق، پارلاق، يورۇق:
گەرچە شەھلەرغە خۇد ۋەزىر، كېرەك،
لىك ئول كۆڭلى مۇستەنىر كېرەك.
— ن. زىيائى.

مۇستەھزاد [مستهزاد] (ئە) مىسرالىي 16 بوغۇمدىن ئېشىپ كەتكەنلىكى ئۈچۈن بىرى ئۇزۇن، بىرى قىسقا ئىككى مىسرا قىلىپ يېزىلغان بىر خىل شېئىر شەكلى. بۇ سۆزنىڭ لۇغەت مەنىسى: ئارتتۇرۇلغان.

مۇستەھەب [مستحب] (ئە) دوست تۇتۇش؛ ماقۇل كېلىدىغان؛ قىلسا ياخشى، قىلمىسا گۇناھ بولمايدىغان ئىش:
ئەي نەۋائى ئالما يار ئالىدە يۇز تۇپراغىدىن،
كىم بۇ شەرئ ئىچرە مۇھەببەت شۇۋىسىدۇر مۇستەھەب.
— نەۋائى.

مۇستەھەببات [مستحبات] (ئە) ياخشى چارىلەر، ئامال-لار.

مۇستەھسەن [مستحسن] (ئە) ماقۇللانغان، ماقۇل كۆرۈلگەن.

مۇستەھلەك [مستهلك] (ئە) ئىشلىتىلىپ تۈگىگەن؛ ھالاك بولغان.

مۇستەھىق [مستحق] (ئە) ھەقلىق، لايىق، مۇناسىپ:
تەگمىيە گاھ زاھىدان گەر بولسا تەسبىھۇ نەماز،
مۇستەھىقغە لۇتف ئەيلەبدۇر خۇدايى ئاشىقان.
— زەللىي.

مۇسلىم [مسلم] (ئە) ئىسلام دىنىغا ئېتىقاد قىلغۇچى، مۇسۇلمان.

مۇسھەف [مصحف] (ئە) 1) قۇرئان، كىتاب:
خالى خەتتىڭ مۇسھەفى ئايانى ھەق،
نۇقتەئىدە يوقدۇرۇر ھەرگىز گۇمان.
— زەللىي.

2) يولىيورۇق:
شۇئلە كەلتۈردىلەر ئاتەشگاھدىن،
مۇسھەف ئىستەپ مۇرشىدى ئاگاھدىن.
— نەۋائى.

مۇسھەفنەۋىس [مصحف نويس] (ئە + پ) كىتاب، مەجمۇئە كۆچۈرگۈچى كاتىپ.

مۇسھىل [مسهل] (ئە) ئىچمىنى بوشىتىدىغان دورا (سۇرگە).

مۇسىبەت [مصيبت] (ئە) قايغۇ، ماتەم، غەم.

مۇسر [مصر] (ئە) ئۆز سۆزىنى ئۆتكۈزۈشكە تىرىشىدىغان، بىرەر ئىشتا چىڭ تۇرۇۋالىدىغان.

مۇسىقا [موسيقا] (پ) مۇزىكا.

مۇسىقار [موسيقار] (پ) مۇزىكا ئەسۋابى؛ خۇش ئاۋازلىق ئەپسانىۋى قۇش.

مۇسىن [مسن] (ئە) ياشانغان، قېرى.

مۇشائىرە [مشاعره] (ئە) شېئىر ئېيتىشىش.

مۇشابەھەت [مشابهت] (ئە) ئوخشىشىش، ماسلىق.

مۇشابىھ [مشابه] (ئە) ئوخشاش، ماس.

مۇشارەكەت [مشاركت] (ئە) شېرىكلىك.

مۇشاركى [مشارك] (ئە) شېرىك.

مۇشار ئىلەيھ [مشارالیه] (ئە) كۆرسىتىلگەن، نامى ئاتالغان، ئىشارە قىلىنغان:

مۇشار ئىلەيھ ئەدل پەيۋەند ئېرۇر،
خەلايىق سەلاھى ئاڭا بەند ئېرۇر.

— ئا. نىزارى.

مۇشاكىل [مشاكل] (ئە) ئاروز ۋەزىندىكى 19 بەھرىنىڭ بىرى. لۇغەت مەنىسى: شەكىلداش. قەرىب بەھرى بىلەن شەكىلداش بولغانلىقى ئۈچۈن شۇنداق ئاتالغان.

مۇشاھىدە [مشاهده] 1) كۆرۈش، كۆزىتىش، كۆزدىن كەچۈرۈش؛ تاماشا قىلىش. 2) كۆرۈپ ئېنىقلاش.

مۇشاھىد [مشاهد] (ئە) شاھىد، گۇۋاھ.

مۇشەببەھ [مشبه] (ئە) ئوخشاش، ماس.

مۇشەددەد [مشدد] (ئە) شىددەتلىك، قاتتىق قىلىنغان، تاشىددىلىق.

مۇشەررەف [مشرف] (ئە) شەرەپلىك، شەرەپلەنگەن؛ بىرەر تەلىپىگە ئېرىشكەن.

مۇشەررەف بولماق — يېتىشمەك، ئېرىشمەك؛ شەرەپ تاپماق.

مۇشەففەئ [مشفع] (ئە) شەپقەت ـ شاپائەت؛ شەپقەتلىك، شاپائەتلىك:

بىر كۈن ئايدى مۇشەففەئى ئۈممەت،
ئەيلەبان تۆرت فىرقەغە شەفقەت.

— ن. زىيائى.

مۇشەممەئ [مشمع] (ئە) يامغۇر ۋە سۇ ئۆتمەيدىغان پەردە.

مۇشەۋۋەش [مشوش] (ئە) تەشۋىشلىك، بىسەرەمجان، پەرىشان:

كۆرۈپ شەھزادە مۇنداغ باغنى دىلكەش،
بولۇپ شەيدا كۆڭۈل بولدى مۇشەۋۋەش.

— ناقىس.

مۇشەۋۋەشلىغ [مشوش ليغ] پەرىشانلىق، تەشۋىشلىنىش، بىسەرەمجانلىق:

يار ھەر بەزم ئىچرە، مەن خارىج مۇشەۋۋەشلىغ بىلە،
ۋەھكى، داخىل ھەم بولا ئالمان سابۇكەشلىغ بىلە.

— نەۋائى.

مۇشەۋۋىش [مشوش] (ئە) تەشۋىشلەندۈرگۈچى، خىيالىنى پەرىشان قىلغۇچى.

مۇشەئبىد [مشعبد] (ئە) نەيرەڭ ئاۋاز، كۆز بويامچى:

دەبدى شاھى مەيمۇن: «ۋاڤاسىز فەلەك،
ستەمگەر مۇشەئبىد ھەياسىز فەلەك.»

— ئا. نىزارى.

مۇشتاق [مشتاق] (ئە) ئارزۇمەند، ھەۋەسمەن، ئىنتىزار، ئىشتىياق باغلىغان:

دەھر ئارا چۈنكى ئەھلى مۇشتاقى،
گۈيا لەب تەشنەلەرگە دۇر ساقى.

— ن. زىيائى.

مۇشتاقى دىدار — دىدارىغا ئىنتىزار:

مېنى مەنئ ئەتمە ئەي زاھىد، قۇۋانمە زىكرە، ئەي سۇفى،
كى سەن مەغرۇر سەن زىكرە، مەنەم مۇشتاقى دىدار.

— نەسىمى.

مۇشتاقانە [مشتاقانه] (ئە + پ) ئاشىقلاردەك، ئىشتىياق باغلىغانلارغا ئوخشاش.

مۇشتەرەك [مشترك] (ئە) ئومۇمىي، ئونتۇرىدىكى، شېرىكچىلىكتىكى.

مۇشتەرى [مشترى] (ئە) 1) سېتىۋالغۇچى، خېرىدار:

كى تەئرىف ئەيلەدىگ كۆپ باغ ئارا غۇنچە كۆرۈپ ئۇنى،
سەھەر يېگى ئىچىلغان غۇنچەلەرگە مۇشتەرىدۇر مەن.

— بىلال نازىم.

2) ئوڭاي يۇلتۇزى (يۇپىتېر):

ئاتارىد، مۇشتەرى، جەۋزاۋۇ بەھرام،
زۇھەل، سەرتان بىلە زۇھرايى خۇش فام.

— ناقىس.

مۇشتەغىل [مشتغل] (ئە) شۇغۇللانغان، مەشغۇل:

كىرىپ باغ ئىچىگە ئىككى خەستە دىل،
مەي ئىچمەككە ئۆزنى قىلىپ مۇشتەغىل.

— ئا. نىزارى.

مۇشتەق [مشتق] (ئە) باشقا نەرسىدىن كەلتۈرۈپ چىقىرىلغان، ياسالغان:

ۋەفا مەۋجۇد ئەمەس جىنسىي بەشەردىن مەن گۇمان قىلسام،
سەرىشتىدۇر تاغافۇل لايىدىن مۇشتەق ئېرۇر نىسيان.

— ئا. نىزارى.

مۇشتەمىل [مشتمل] (ئە) ئۆز ئىچىگە ئالغان:

قىلىپمەن ھىكايالار مۇنفەسىل،
كى ئازادە بەخت سۆزىگە مۇشتەمىل.
— ئا. نىزارى.

مۇشتەھى [مشتهى] (ئە) 1) ئىشتىھانى ئاچقۇچى؛ ئىشتىھالىق:
بىمارى مۇشتەھىغە سالامەت نىشانىدۇر،
چۈن تەندۇرۇست مۇستەھى ئىبرەمس، زىيانىدۇر.
— نەۋائى.

2) ھەۋەس قىلغۇچى، ئارزۇ قىلغۇچى:
ئاندە تۇزۇب مەسنەدى شاھەنشەھى،
ئەيشۇ تەرەب جامى ئۇچۇن مۇشتەھى.
— نەۋائى.

مۇشتەئىل [مشتعل] (ئە) شولا چاچقۇچى، يارقىن، نۇرلۇق.

مۇشرىك [مشرك] (ئە) ئاللاغا شېرىك قوشقۇچى، ئاللانىڭ تەڭدىشى بار دېگۈچى؛ دىنسىز:
جەھاندىن يوق ئەيلەپ چۇ خۇنخارنى،
كى مۇشرىك ئىلە بارچە ئىغيارنى.
— ئا. نىزارى.

مۇشفىق [مشفق] (ئە) شەپقەتلىك، مېھرىبان، مەرھەمەتلىك:
رەھىم ئېتەر ھالىڭغە شايەد مېھرىباندۇر مېھرىبان،
مېھرىبان ئۇستازدىن، مۇشفىق ئاتادىن ھەم ئانا.
— شەۋقى.

مۇشفىقانە [مشفقانه] (ئە + پ) مۇشفىقلەرچە، مېھرىبانلارچە:
ئەيا دوستلار بۇ فەسانە ئىشت،
بۇ چەندى دۇرۇر مۇشفىقانە ئىشت.
— ئا. نىزارى.

مۇشك [مشك] (پ) قارا رەڭلىك، خۇش پۇراقلىق ماددا، ئىپار:
قاچانكىم زۇلف مۇشكىڭنى سەن ھەر تاب ئەيلەرسەن،
يۇرەكلەر تاش ئەگەر بولسۇن ئانى سىماب ئەيلەرسەن.
— قەلەندەر.

مۇشكى ئەبىر — خۇشبۇي پۇراقلىق ئىپار.
كىمكى بولۇر مۇندا نەسىھەت پەزىر،
باسقان ئانىڭ تۇپراغى مۇشكى ئەبىر.
— زەلىلى.

مۇشكى تاتار — ئەلا، تازا، ساپ مۇشك:
رەھىم قىلماسلار غەرىب بىچارەنىڭ ئەھۋالىغە،
سەرۇى ئەر ـ ئەر ئۇدۇ ئەنبەر مۇشكى تاتارنى غىياس.
— شەۋقى.

مۇشكى خوتەن — خوتەن ئىپارى:
سەۋق رەختى بىرلە تىكتىلەر كەفەن،
سەپتىلەر سۇنبۇل بىلە مۇشكى خوتەن.
— زەلىلى.

مۇشكۇ كۇلاپ — مۇشك ۋە ئەتىر؛ ئىپار ۋە ئەتىرگۈلنىڭ سۇيى:
سۇنبۇلى زۇلفى بىلە گۇل يۇزىدىن،
بولدى خىجالەتزەدە مۇشكۇ گۇلاب.
— ھاپىز خارەزمى.

مۇشك ناب — ساپ ئىپار:
كى مەئدۇم بولدى، ئىدى مۇشك ناب،
ئاچىپ كۆك ئەرۇسى يۇزىدىن نىقاب.
— ئا. نىزارى.

مۇشكات [مشكات] (پ) چىراغپاي، چىراغ تەكچىسى؛ ئاساس، دەستەك:
يارەب، ماڭا بىر ھادى يولۇمغە بەرگىل،
مۇشكاتى مۇھەممەدى قولۇمغە بەرگىل،
گۇڭلانمادى فىرقەڭ نەفسى مۇكەددەر،
مۇسانىڭ ئەساسىنى سولۇمغە بەرگىل.
— زەلىلى.

مۇشك ئەفشان [مشك افشان] (پ) مۇشك، خۇشبۇي ھىد تارقاتقۇچى.

مۇشكبار [مشك بار] (پ) مۇشك ياغدۇرغۇچى؛ مۇشكدەك (ئىپاردەك) خۇشبۇي:
فەيزى نەسىم كاكۇلۇڭ قىلدى چېمەننى مۇشكبار،
گۇلنى شۇكۇفە ئەيلەگەن خاسىيەتى سەبا غەلەت.
— زەلىلى.

مۇشكبۇ [مشكبو] (پ) مۇشك ھىدلىق، خۇشبۇي:
ئەي غىزالى مۇشكبۇ، كەلكىم قۇيۇندەك قالمادى،
مەگەركى زاغ ياشۇنمىش بىنەپشەزار ئىچرە.
— نەۋائى.

مۇشكبىز [مشك بيز] (پ) يېقىملىق، خۇشبۇي پۇراق چاچقۇچى.

مۇشكبىد [مشك بيد] (پ) مۇشك دەرىخى، گۇلى خۇشبۇي دەرەخ.

مۇشكىل [مشكل] (ئە) قىيىن، ئېغىر، تەس؛ مۇشكۇل:
ماڭا مۇشكىل، سېنىڭ ئالدىڭدا ئاسان،
ئىشىم پۈتكۈرمەسلىك مەندە نە ئىمكان.
— مولا پازىل.
ئاشىقى سادىق ئىسەڭ جانان ئۇچۇن جان ئويناغىل،
نېچە مۇشكىل بولسا جان ئويناماق ئاسان ئويناغىل.
— ھاپىز خارەزمى.

مۇشكىل ئەيلەمەك — قىينىچىلىق، مۇشەققەت پەيدا قىلماق:
كۆرگۈزۈپ ئارەزدە خالى كۆن چاغى يەكدا كەبى،
روزگار ئېلتۇرنى بىزگە ئەيلەدى مۇشكىل يېگىت.
— ئەرشى.

مۇشكىلات [مىشكلات] (ئ) قىينىچىلىقلار، ئېغىرچىلىقلار.

مۇشكىل كۈشا (ي) [مشكل كشا // مشكل كشاى] (ئ + پ) قىينىچىلىق، مۇشكۈللۈكلەرنى ئاسان قىلغۇچى:
بۇ مەخفى نۇكتەنىڭ مۇشكىل كۈشايى،
بۇ يەڭلىغ بولدى مەئنى رەھنەمايى.
— نەۋايى.

مۇشكىن [مشكين] (پ) مۇشك ھىدلىق، خۇشبۇي:
كاكۇلى مۇشكىن سەنەمنىڭ چېھرەسىن پۈشىدە تۇت،
جىلۋەگى ھۇسنىدە ئەيلەر ژەرنە ئالەمنى خەراب.
— زەلىلى.

مۇشكىن سەھاب — كېچە قاراڭغۇسى:
زۇلفىنى قىلدى پەرىشان يۈزىگە ئول ھۇرۇشى،
يا قۇياش يۈزىنى ياپىپدۇر ئىكىن مۇشكىن سەھاب.
— قەلەندەر.

مۇشكىن ھىلال — تۇم قاراقاش، قاراماڭلاي چاچ:
ئەنبەرى تەر ئىستەمان يۈز ئۆزرە خالىڭ باردا،
كەم كۆرۈنۈر يەگى ئاي مۇشكىن ھىلالىڭ باردا.
— نەۋايى.

مۇشكىنبۇ [مشكين بۇ] (پ) ياخشى، يېقىملىق ھىد، خۇشبۇي:
دەشت ئۆزرە غەزالى مۇشكىنبۇ،
لالەئى سەبزە ئۆزرە قىلغان خۇ.
— نەۋايى.

مۇغ [مغ] (پ) مەجۇسى، ئاتەشپەرەس، ئونقا چوقۇنغۇچى؛ مەيپۇرۇش:
بۇنداغ ئاۋازى سۇراھى ئىلكىدە مۇغ چىقسەكىم،
بۇ مۇغەننى ئەرغەنۇندىن ھەممە ئەلجاندىن لەزىز.
— خۇشھال غەربى.

مۇغان [مغان] (پ) 1) ئونقا چوقۇنغۇچىلار، ئاتەشپەرەسلەر. 2) كۆچمە م: مەيپۇرۇش، مەي ساتقۇچى:
مەخمۇر ئىدى دىلۇجان، قۇيدى مەينى ئەرغەۋان،
سۇلتان سۇتۇق بۇغراخان پىرى مۇغان، ئەمەسمۇ؟
— زەلىلى.

مۇغانە [مغانه] (پ) مەيپۇرۇشلارچە، ھاراقكەشتەك:
دەير ئىچىگە قوي قەدەم مەستى مەي مۇغانە بول،
خىزر سۇيىنى ئىستەمە تاپقۇچە روزگار ئۆتەر.
— زەلىلى.

مۇغايىر [مغاير] (پ) ئەكسىچە، قارىمۇ قارشى، ئۆزئارا قوشۇلمايدىغان، ئوخشاش ئەمەس:
رىشۆە بىرلە رىيادىن ھەم خالى،
بولماغاي ھېچ مۇغايىر ئەھۋالى.
— ن. زىيائى.

مۇغەننى [مغنى] (ئ) مۇزىكانت، سازەندە؛ ناخشىچى:
فەرەھ ئىستەب مۇغەننى مىننەتىن چەككەن ئېرۇر نادان،
ھۇزۇرى دىل بىلە چىققان نەفەسدىن زىرۇ بەم كەمۇ؟
— ناقىس.

مۇغەييەر [مغير] (ئ) ئۆزگەرتىلگەن؛ قارىمۇ قارشى، غەيرىي:
چۇ يەتقۇبغە سۆزنى سەراسەر دېدى،
پەرىز ئەتمەيىن سۆز مۇغەييەر دېدى.
— ئا. نىزارى.

مۇغبەچە [مغبچه] (پ) 1) مۇجۇسى بالا:
مەست ئەگەر ئولسام ئاساغە باغلابان زۇننارنى،
قىل ئەلەم كۆيىڭ ئارا ئەيلەپ مەزار، ئەي مۇغبەچە.
— نەۋايى.
2) مەي توشۇغۇچى؛ مەشۇقە، سۆيۈملۈك:
مۇغبەچە دىلخەستە خەت كەلگەن بۇگۈن پەيمانە تۇت،
تولدۇرۇپ پەيمانەنى ھەم بادەئى جانانە تۇت.
— بىلال نازىم.

مۇغتەنەم [مغتنم] (ئ) قۇلايلىق، پايدىلىق، غەنىيمەتلىك پەيت، پۇرسەت:
سۆيۈندى مەلىكە بويۇن قىلدى خەم،
بۇ سائەتنى گويا بىلىپ مۇغتەنەم.
— ئا. نىزارى.

مۇغلان [موغلان] (ئ) چولدە ئۆسىدىغان تىكەنلىك چانقال:
خەيالىڭ كەلسە كۆڭلۈمغە بولۇر ئازۇردە مۇژگاندىن،
ھەرەمغە ئەزم قىلغان گويلەكىم خارى مۇغلاندىن.
— نەۋايى.

مۇفاخەرەت [مفاخرت] (ئ) پەخىرلىنىش، ئىپتىخار، خۇشاللىنىش.

مۇفارەقەت [مفارقت] (ئ) ئايرىلىشماق، ئۆزاقلاشماق، جۇدالىق.

مۇفەررەد [مفرد] (ئ) يالغۇز، يېگانە.

مۇفەررەھ [مفرح] (ئ) خۇرسەنلىك كەلتۈرگۈچى، شادلىق بېغىشلىغۇچى.

مۇفەسسىر [مفسر] (ئ) شەرھلىگۈچى، شەرھ

قىلغۇچى.

مۇفەسسەل [مفصل] (ئە) شەرھلەنگەن، ئىزاھ بېرىلىگەن.

مۇفەسسەل بەيان ئەتسە بولماس تەمام،
بولۇر سەفھە ئىچرە تەۋىلۇل كەلام.

— ئا. نىزارى.

مۇفتى [مفتى] (ئە) شەرئىەت ئىشلىرىدا پەتىۋا چىقارغۇچى، پەتىۋا بەرگۈچى، شەرئىەت ئىشلىرىنىڭ باشلىقى، مۇفتى:

بولسە مۇفتى مۇدەررىس ئەئلەم،
دىن زەۋالىدىن ھېچ يېمەسلەر غەم.

— ن. زىيائى.

مۇفرەد [مفرد] (ئە) يالغۇز، يېگانە، تەنھا، يەككە.

مۇفرىت [مفرط] (ئە) 1) ھەددىدىن ئارتۇق، چېگرىدىن چىقىپ كەتكەن، ھاياسىز. 2) ئېغىر.

مۇفسىد [مفسد] (ئە) نىيىتى يامان، پىتنە ـ پاساتچى، ئارنى بۇزغۇچى.

مۇفلىس [مفلس] (ئە) يوقسۇل، كەمبەغەل، بىچارە، سىنغان:

باقما ھاقارەت بىلەن مۇفلىس ئۇچۇن ئەغنىيا،
سەرۋ سىھى باغ ئارا قايدا سەمەر ئېيلەمىش.

— زەلىلى.

مۇقابىلە [مقابلە] (ئە) بىر ـ بىرىگە قارشى كەلمەك، ئۇدۇل، روبرو تۇرماق، قارشىلاشماق.

مۇقابىل [مقابل] (ئە) قارشى تۇرغۇچى، قارشى، زىت:

دەۋران ئېلىگە كىمكى ۋەفا نۇشى ئەرز ئېتىپ،
ئول ھەم مۇقابىلىدە جەفا نېشى ئۇتكۇرۇب.

— نەۋائى.

مۇقارەنە [مقارنە] (ئە) يېقىنلىشىش، يانمۇيان تۇرۇش.

مۇقارىن [مقارن] (ئە) يېقىن تۇرغان، يانمۇ يان تۇرغان.

مۇقامىر [مقامر] (ئە) قىمارۋاز.

مۇقامىرشېۋە [مقامر شيوه] (ئە + پ) قىمارۋازلارچە، قىمارۋازغا ئوخشاش.

مۇقامىرۋەش [مقامروش] (ئە + پ) قىمارۋازغا ئوخشاش، قىمارۋازدەك.

مۇقاۋەمەت [مقاومت] (ئە) باراۋەر كېلىش، تاقابىل تۇرۇش.

مۇقەتتەئات [مقطعات] (ئە) قىتئەلەر.

مۇقەددەر [مقدر] (ئە) تەقدىرده پۈتۈلگەن، تەقدىرىدىكى، قىسمەت:

بۇرەك تەشىملەكىم مۇقەررەر ئىكەن،
خۇدادىن يېتىشكەن مۇقەددەر ئىكەن.

— ئا. نىزارى.

مۇقەددەر قىلماق — تەقدىرده شۇنداق پۈتۈلمەك:

مۇقەددەر قىلىپدۇر خۇدايىم ئاڭا،
نەچارە ئېرۇر كىم ساڭا ۋە ماڭا.

— ئا. نىزارى.

مۇقەددەس [مقدس] (ئە) پاك، تازا؛ ئەيىب ۋە نۇقساندىن خالىي؛

ئەي مۇقەددەس رۇھ ياردىم، مەن ساڭا گۇفتار ئېتەي،
بۇ نىھان سىررىمنى ئالەم خەلقىغە ئىزھار ئېتەي.

— بىلال نازىم.

مۇقەددەم [مقدم] (ئە) قەدىمكى، بۇرۇنقى، ئىلگىرى، ئالدىن:

بۇرنە ئۇتكەن ھەمە مۇقەددەملەر،
ئۇلەما، مەشايىخ ئەكرەملەر.

— ن. زىيائى.

مۇقەددىمات [مقدمات] (ئە) مۇقەددەملەر، كىرىش سۆزلەر، باش سەھىپىلەر.

مۇقەددىمە [مقدمه] (ئە) باش سۆز، كىرىش سۆز.

مۇقەررەب [مقرب] (ئە) يېقىن، دوست، ھەمسۆھبەت:

ھەركىشى بولدى قۇلۇڭ، ئول كىشىدۇر ئالەم ئارا شەھ،
قۇللارىڭ قۇربىنىكىم تاپسە ئېرۇر شەھگە مۇقەررەب.

— نەۋائى.

مۇقەررەبىن [مقربين] (ئە) يېقىنلار، دوستلار، دائىم ھەمسۆھبەت بولغۇچىلار.

مۇقەررەر [مقرر] (ئە) قارار قىلىنغان، بولۇشى ئالدىن ئېنىقلاپ قارار قىلىنغان؛ ھەر قارار؛ ئېنىق، سۆزسىز:

بۇرەك تەشىملەكىم مۇقەررەر ئىكەن،
خۇدادىن يېتىشكەن مۇقەددەر ئىكەن.

— ئا. نىزارى.

مۇقەررەر بولماق — تايىن تاپماق، قارار قىلىنماق:

مۇقەررەر بولۇپ بىزگە تار بۇغتاي،
نەمايەن بولۇپ بىزگە ئاندا خىتاي.

— ئا. نىزارى.

مۇقەرنەس [مقرنس] (ئە) نەقش چىقىرىلغان، نەقىشلىق ئېگىز بىنا.

مۇقەسسىر [مقصر] (ئە) كەمچىلىكى بار، نۇقسانلىق، ئەيىبلىك، گۇناھكار:

ئولكى سۆز نەقدىغە مۇبەسسىردۇر،
ۋەسفى ئىچرە تىلى مۇقەسسىردۇر.

— نەۋائى.

مۇقەففەل [مقفل] (ئە) قۇلۇپ سېلىنغان، قۇلۇپلاپ قويۇلغان.

مۇقەللىد [مقلد] (ئە) تەقلىد قىلغۇچى.

مۇقەممەر [مقمر] (ئە) قىمارۋاز.

مۇقەممەرشۇە [مقمرشوه] (ئە + پ) قىمارۋازلاردەك، قىمارۋازلارچە.

مۇقەننەد [مقند] (ئە) قەنت سېلىنغان؛ مەززىلىك، شېرىن.

مۇقەننەئ [مقنع] (ئە) نىقابلانغان، پەردىلەنگەن؛ نىقاب، پەردە.

مۇقەييەد [مقيد] (ئە) باغلانغان، بەند قىلىنغان، كىشەنلەنگەن، گىرىپتار، بەر ـ بەرىگە باغلىق:

دۇئانە قىلىپ مۇغبەچىلەر دەير ئىشكىدە،
زەنجىرسىرى زۇلفۇڭ ئىلە قىلدى مۇقەييەد.

— زەللىلى.

مۇقەييەدات [مقيدات] (ئە) قەيدلەر، يېزىقلار.

مۇقبىل [مقبل] (ئە) بەختلىك، ئىقبالللىق؛ شەخس نامى:

جۇ مۇقبىل قۇلى بەندەئى بەردەسى،
رەسۇلى خۇدانىڭ نەزەرگەردەسى.

— ئا. نىزارى.

مۇقتەدا [مقتدا] (ئە) ئەگەشتۇرگۇچى، يولباشچى، ئىمام.

مۇقتەزا [مقتضى] (ئە) مەقسەت قىلىنغان، ئىستەلگەن، كېرەك ۋە لازىم قىلىنغان؛ زۆرۈرىيەت، تەلەپ:

نە چۈنكىم شاھلىقنىڭ مۇقتەزاسى،
بۇ ئىشدۇركىم ئېرۇر ئانىڭ رىزاسى.

— ناقس.

مۇقتەزەب [مقتضب] (ئە) ئاروز ۋەزنى بەھرىلىرىدىن بىرى. «مۇقتەزەب» سۆزىنىڭ لۇغەت مەنىسى — كېسىلىش، بۇ «مۇنسەرىھ» بەھرىدىن كېسىۋېلىنغانغا ئوخشىغانلىقى ئۈچۈن شۇنداق دەپ ئاتالغان.

مۇقرى [مقرى] (ئە) قىرائەت قىلغۇچى، قارىي.

مۇقىر (ر) [مقر] (ئە) ئىقرار بولغان، بوينىغا ئالغان.

مۇقىم [مقيم] (ئە) تۇرغۇن، دائىمىي، مۇقىم:

بولغالى كويۇڭدا قويمايدۇر قەدەم ناري، مۇقىم،
ئاستانەڭ ئالدىدا گويا كى دەربادۇر كۆڭۈل.

— ناقس.

مۇكابىرە ‖ [مكابره] (ئە) كىبىرلىنىش، تەكەببۇرلۇق، مەغرۇرلۇق.

مۇكاتىبەت [مكاتبت] (ئە) ئۆزئارا خەت يېزىشىش.

مۇكاشىفە [مكاشفه] (ئە) كەشىپ قىلىنماق.

مۇكاشىف [مكاشف] (ئە) كەشىپ قىلغۇچى، كەشپىياتچى.

مۇكافات [مكافات] (ئە) ئېرىشىلگەن مۇۋەپپەقىيەت، قىلغان ئەتىجىلىك خىزمەتلىرىنى تەقدىرلەپ بېرىلگەن نەرسە، مۇكاپات:

سەبەب بولدى ئالەم خەراباتىغە،
كى ئۇچراپ ئۆزىنىڭ مۇكاپاتىغە.

— ئا. نىزارى.

مۇكالەمە [مكالمه] (ئە) ئۆزئارا سۆزلىشىش، سۆھبەت، مۇزاكىرە.

مۇكەددەر [مكدر] (ئە) كىر، بۇلغانغان؛ خاپا، غەمكىن:

يارەب، ماڭا بىر ھادى يولۇمغە بەرگىل،
مۇشكاتى مۇھەممەدى قولۇمغە بەرگىل.
ئوڭلانمادى فىرقەڭ نەفسى مۇكەددەر،
مۇسانىڭ ئەساسىنى سولۇمغە بەرگىل.

— زەللىلى.

مۇكەررەر [مكرر] (ئە) تەكرارلانغان، قايتا ـ قايتا قىلىنغان، كۆپ قېتىم:

دۇنيا ئىشكىن ياستانىبان بولما مۇكەررەر،
ئىقلىمى قەنائەت سەرىغە تازا سەفەر قىل.

— زەللىلى.

مۇكەررەر بولماق — قايتىلانماق، تەكرارلانماق:

مۇكەررەر بولۇر سۆزنى قىلسام بەيان،
ھەمە سۆز بولۇپ ئەۋۋەل ئاخىر ئەيان.

— ئا. نىزارى.

مۇكەررەر قىلماق — قايتىلماق، تەكرارلىماق.

مۇكەررەم [مكرم] (ئە) ھۆرمەتلىك، مۇھتەرەم، ئەزىز، قەدىرلىك:

سالام ئەتكەچ دۇئا قىلدى ئوشۇل دەم،
كۆرۈشتى پادىشاھ بولدى مۇكەررەم.

— ناقس.

مۇكەممەل [مكمل] (ئە) كامالەتكە يەتكەن، تولۇق، كەم يېرى يوق.

مۇكەننەس [مكنس] (ئە) پاك، تازا؛ خالىي.

لىباسى پاكلىغ بىرلە مۇلەببەس،
ۋۇجۇدى خىلتى نۇقساندىن مۇكەننەس.

— ناقس.

مۇكەھھەل [مكحل] (ئە) سۈرمىلەنگەن، سۈرمە

قويۇلغان.

مۇكەھھەل كۆز — سۈرمە قويۇلغان كۆز.
ئول كۆز ئالىدا مۇكەھھەل كۆزلەرى ھۆسىن ئەھلىنىڭ،
كۆلغە بۇلغانغان سۇرۇك دىۋانلەردۇر گۆلخانى.
— نەۋائى.

مۇكتەسەب [مكتسب] (ئە) كەسىپ قىلىپ تاپقان، قولغا كىرگۈزۈلگەن.

مۇكتەسىب [مكتسب] (ئە) كەسىپدار، ئىشلەپ تاپقۇچى.

مۇكرەم [مكرم] (ئە) ساخاۋەت قىلغۇچى، سېخىي.

مۇكنەت [مكنت] (ئە) قۇدرەت، قۇۋۋەت؛ بايلىق.

مۇل [مل] (پ) مەي، شاراب:
بۇلبۇلى بىچارە بىلگەي قەدرى گۈل،
ئاشقى مەيخارە بىلگەي قەدرى مۇل.
— زەلىلى.

مۇلازىم [ملازم] (ئە) خىزمەتكار، خىزمەتچى؛ ھەمراھ:
ئوشۇل ۋاقىت ئىدى ئىككى خادىم كېلىپ،
ئانىڭ كەينىدىن كۆپ مۇلازىم كېلىپ.
— ئا. نىزارى.

مۇلازەمەت [ملازمت] (ئە) سۆھبەتداشلىق، ھەمراھلىق؛ مەشغۇل بولۇش، شۇغۇللىنىش؛ يېقىنلىق.

مۇلاسىق [ملاصق] (ئە) يېپىشقان، تۇتاشقان، يانمۇيان.

مۇلاقات [ملاقت] (ئە) ئۇچرىشىش، كۆرۈشۈش:
يوق بادەن ۋەسل ئانى ھەيۋان ئول ئېمىش،
ئەھباب مۇلاقاتى دېمە جان ئول ئېمىش.
— نەۋائى.

مۇلاقى [ملاقى] (ئە) ئۇچراشقان، يولۇققۇچى.

مۇلاھەزە [ملاحظه] (ئە) ئوي، پىكىر؛ ئويلاش، مۇلاھەزە.

مۇلاھىز [ملاحظ] (ئە) مۇلاھىزە قىلغۇچى، ئويلاپ ئىش قىلغۇچى.

مۇلائىب [ملاعب] (ئە) ئويىنغۇچى؛ نەيرەڭۋاز، ھىيلىگەر.

مۇلايىم [ملايم] (ئە) يۇمشاق تەبىئەتلىك، ياۋاش؛ يېقىملىق:
چۇ ئەۋرەڭگى شەھلىغدا قايىم بولۇپ،
ھۆكۈمەتدە ئەلگە مۇلايىم بولۇپ.
— ئا. نىزارى.

مۇلەببەس [ملبس] (ئە) كىيىلگەن، كىيگەن (كىيىم ھەققىدە):
لىباسى پاكلىغ بىرلە مۇلەببەس،
ۋۇجۇدى خىلتى نۇقساندىن مۇكەننەس.
— ناقىس.

مۇلەخخەس [ملخص] (ئە) قىسقارتىلغان؛ خۇلاسىلەنگەن؛ خۇلاسە.

مۇلەززەز [ملذذ] (ئە) لەززەتلىك:
جەھان ئەيشى قانچە مۇلەززەز ئېرۇر،
غۇرۇر ئىچرە دايىم مۇئەززەز ئېرۇر.
— ئا. نىزارى.

مۇلەۋۋەس [ملوث] (ئە) ئىپلاس، بۇلغانغان.

مۇلەۋۋەن [ملون] (ئە) رەڭ بېرىلگەن، رەڭلىك، رەڭمۇرەڭ:
زىھى تۇرلۇك نەۋا قۇشلار تىلىدىن ھەمدىڭ ئاياتى،
مۇلەۋۋەن باغ ئارا گۈل يافراغىدەك سۇنۇۋاڭ ئىسباتى.
— شەۋقى.

مۇلتەز [ملتذ] (ئە) لەززەتلەنگەن، بەھرى ئالغان؛ راھەتلەنگەن.

مۇلتەمەس [ملتمس] (ئە) ئىلتىماس قىلىنغان نەرسە، سورالغان:
كى فىلھال ئىبەردى سەرەندىغە كەس،
بۇلارنى ئويىگە قىلىپ مۇلتەمەس.
— ئا. نىزارى.

مۇلزەم [ملزم] (ئە) سۆزدە بېكىلىپ ئۇيىلىپ قالغان؛ مات بولغان، خىجالەتتە قالغان:
بېرىپ بىر ـ بىرىگە جەۋابى بەلىغ،
قىلىپ ئانى مۇلزەم چىرايى سەرىغ.
— ئا. نىزارى.

مۇلك [ملك] (ئە) 1) مەملىكەت، ۋەتەن، يۇرت، پادىشاھلىق، ۋىلايەت:
خوتەن مۇلكىدە شاھلىق ئەيلەدى،
ئىبادەتتە ئاگاھلىق ئەيلەدى.
— ئا. نىزارى.

2) مال ـ مۇلۇك، بايلىق:
ئىمەس جۇنۇندىن ئەگەر تاغلەردە بولسە قەرارىم،
كى قالدى بەھرى سىرىشكىم تۇبىدە مۇلكۇ دىيارىم.
— نەۋائى.

مۇلك ئەئيان — يۇرتنىڭ مۆتىۋەرلىرى، يۇقىرى تەبىقە كىشىلىرى:
چۇ فەرمان قىلىپ شاھ ئەبىركانىغە،
قىلىپ يارلىغ مۇلك ئەئيانىغە.
— ئا. نىزارى.

مۇلكۇ مەكنو مەكان — يۇرت، ئاھالە ۋە ماكان:
خۇداۋەند ئىنسۇ خۇداۋەند جان،

خۇداۋەند مۇلكۈ مەكنۇ مەكان.
— ئا. نىزارى.

مۇلكى تۈركستان — تۈركستان يۇرتى.

مۇلكى سۇلەيمان — سۇلايمان يۇرتى:
بىنەۋائى ئىشق بولۇپ، ئۆز مۇرادىڭدىن كېچىپ،
فەقر بىرلە فەخر ئېتىپ مۇلكى سۇلەيمان ئىزدەگىل.
— ھاپىز خارەزمى.

مۇلكى كەنئان — كەنئان مەملىكتى:
ئارزۇ قىلدىم سېنى، لېكىن بەدەختان بارمىدىم،
كۆپ ئۈمىد قىلغان جەھەتدىن مولكى كەنئان بارمىدىم.
— بىلال نازىم.

مۇلكئارا (ي) [ملك آرا] (ئە + پ) مەملىكەتكە زىننەت بەرگۈچى، دۆلەتنى بېزىگۈچى:
ۋەزىرى ئانىڭ مۇلكئارايى چىن،
ئانىڭ ئەقلىدە زىب ئەفزايى چىن.
— ئا. نىزارى.

مۇلكەت [ملكت] (ئە) پادىشاھلىق:
قايۇ بىزنىڭ گۈلغاچ ئەيان نەۋبەتى،
ساغىنىدىكى، جاۋىد ئېرۇر مۇلكەتى.
— نەۋايى.

مۇلك پەناھ [ملك پناه] (ئە + پ) پادىشاھ.

مۇلكىيەت [ملكيت] (ئە) مۇلۈككە ئىگە بولۇش.

مۇلۇك [ملوك] (ئە) پادىشاھلار:
ئېرۇر شاھىمىز ئىسمى تاجۇل مۇلۇك،
ئۆزى فەقىر پەرۋەر تۈرۈر خۇش سۇلۇك.
— ئا. نىزارى.

مۇلۇكانە [ملوكانه] (ئە + پ) پادىشاھلارچە، پادىشاھلارغا خاس.

مۇلھەق [ملحق] (ئە) ھەمراھ بولغان.

مۇلھەم [ملهم] (ئە) ئىلھاملانغان، رىغبەتلەنگەن.

مۇماس [مماس] (ئە) توقۇنۇشقان، دۇچ كەلگەن؛ تەگكەن؛ زىچ.

مۇمەييىز [ممیز] (ئە) ئىمتىيازلىق؛ پەرقلىق؛ پارا-سەتلىك، زېرەك:
توشۇپ سەفھەمى كىملىك رەفتارغە،
مۇمەييىز بولۇپ تۈرفە ئەسرارغە.
— ئا. نىزارى.

مۇمتاز [ممتاز] (ئە) تاللانغان، باشقىلاردىن ئۈستۈن بولغان؛ ئىمتىيازلىق، پەرقلەنگەن.

مۇمتەد (د) [ممتد] (ئە) داۋاملىق؛ ئۇزۇن، سوزۇلما، ئۇزاق.

مۇمتەل [ممتل] (ئە) تولۇق، تولغان، لىپمۇلىپ.

مۇمتەنئ [ممتنع] (ئە) توختىتىپ قويۇلغان، مەنئى قىلىنغان.

مۇمتەھەن [ممتحن] (ئە) ئىمتىھان قىلىنغان، سىناللىغان.

مۇمكىنات [ممكنات] (ئە) ھەممە مەۋجۇدات.

مۇناجات [مناجات] (ئە) يالۋۇرۇش، يېلىنىش؛ خۇداغا يالۋۇرۇپ خىتاب قىلىش:
كەل، ئەي ساقى، تەمام بولدى مۇناجات،
دېيىلدى ھەرنەكىم بار ئېردى ھاجات.
— ناقىس.

مۇناجات ئەتمەك — يالۋۇرماق، يېلىنماق:
يۈزىن كەلتۈردى دەرگاھى ئەھەدكە،
مۇناجات ئەتتى ئەلاھى سەمەدكە.
— ناقىس.

مۇناجات ئەيلەمەك — «مۇناجات ئەتمەك» كە قارالسۇ:
بۇ ئاندا نەچچە كۈن قىلىپ ئىلتىكاف،
مۇناجات ئەيلەپ، قىلىپ دىلنى ساف.
— ئا. نىزارى.

مۇنادى [منادى] (ئە) خەۋەر بەرگۈچى، خەۋەرچى، جارچى:
يەنە ئالەمدە شەھرۇ تاغۇ ۋادى،
كېزىپ ئىشق ئەھلىغە قىلغىل مۇنادى.
— نەۋايى.

مۇنازەئەت [منازعت] (ئە) نىزا، خۇسۇمەت، ئۇرۇش، جاڭجال.

مۇنازەرە [مناظره] (ئە) مۇنازىرە، بەس.

مۇناسىب [مناسب] (ئە) مۇۋاپىق، لايىق، توغرا كېلىدىغان:
ۋۇجۇدۇڭ قەددىگە كۆرمىش مۇناسىب قىلىتى لەۋلاك،
ئەلەم نەشرەھ سىغاتلىغ سىينەئى پاكىڭنى قىلمىش چاك.
— شەۋقى.

مۇنافى [منافى] (ئە) رەت قىلغۇچى؛ قارىمۇ قارشى، زىت، بىر ـ بىرىگە تەتۇر كېلىدىغان، مۇخالىپ.

مۇنافىق [منافق] (ئە) ئىككى يۈزلىمچى.

مۇنافىقۇەش [منافق وش] (ئە + پ) مۇناپىقلىققا ئىككى يۈزلىمچىلىككە ئادەتلەنگەن.

مۇنەججىم [منجم] (ئە) يۇلتۇزشۇناس، يۇلتۇزنى تەتقىق قىلغۇچى:
زار بولسا بۇ جەھان خەلقى مۇنەججىم ئەھلىسىز،

تۆھمەت ئەتمە سەن زۇھدلىگە ئول پەرىشتىك رۇيدۇر.
— بىلال نازىم.

مۇنەززەھ [منزه] (ئە) پاك، تازا، پاكىز.

مۇنەققەش [منقش] (ئە) نەقىشلەنگەن، زىننەتلەنگەن، نەقىشلىك:
خىلىمۇ خىل جانغا مۇنەققەش بولدى جانان سۇرەتى،
بولدى جانان سۇرەتى بۇ جىسىم ئارا جان سۇرەتى.
— ئا. نىزارى.

مۇنەققەھ [منقح] (ئە) ساپ، تازا؛ توغرا، چوكتۇر.

مۇنەۋۋەر [منور] (ئە) نۇرلۇق، روشەن، پارلاق، يورۇق:
يانىپ سەئدىن ئاندىن قىلىپ كۆپ فىغان،
بولۇپ شام گويا مۇنەۋۋەر جەھان.
— ئا. نىزارى.

مۇنەۋۋەر بولماق — نۇرلانماق، پارلىماق، يورۇماق:
بولدى يۈزۈڭدىن ئالەم مۇنەۋۋەر،
قەنى سېنىڭتەك رۇھى مۇسەۋۋەر.
— ھاپىز خارەزمى.

مۇنەۋۋەر قىلماق — يورۇتماق، نۇرلانماق، پارلاتماق:
ۋۇجۇدى ئانلىك تەڭرىنىك رەھمەتى،
جەھانىنى مۇنەۋۋەر قىلىپ خىلقەتى.
— ئا. نىزارى.

مۇنئەتىف [منعطف] (ئە) قايرىلغان، بۇرۇلغان.

مۇنتەبىق [منطبق] (ئە) بىر - بىرىگە مۇۋاپىق، ماس:
دەفئە - دەفئە دۇرى ئاھىم ھەدسىز ئۇچقۇن بىرلە كۆر،
غەم تۇنىدەك بىر - بىر ئۆزرە چەرخۇ ئەنجۇم مۇنتەبىق.
— نەۋابى.

مۇنتەخەب [منتخب] (ئە) تاللانغان، خىللانغان.

مۇنتەزىر [منتظر] (ئە) ئىنتىزار بولغۇچى، كۈتكۈچى، ساقلاپ تۇرغۇچى:
مۇنتەزىر قۇللۇغىدا تۇرغايلار،
ھەر زەماندا خۇش ئامىد ئۇرغايلار.
— ن. زىيائى.

مۇنتەسىب [منتسب] (ئە) ئالاقىدار، تېگىشلىك؛ نىسبەتەنلىك.

مۇنتەشىر [منتشر] (ئە) يېيىلغان، تارقالغان؛ ھەممىگە مەلۇم بولغان:
مىسرەئى خەرمەن سۇخەن ئىلە زەلىلى مۇنتەشىر،
ھاسىل ئالالماغاي كىشى يەر ئۆزە ساچمايىن ئۇرۇغ.
— زەلىلى.

مۇنتەفىئ [منتفع] (ئە) پايدىلانغۇچى، بەھرە ئالغۇچى:
لەبلەرىڭدىن ھەر زەمان جانىنى تىلەرمەن مۇنتەفىئ،
مۇنقەتىئ بولماي نەفىس بولماس ئۇمىدىم مۇنقەتىئ.
— نەۋابى.

مۇنتەقىل [منتقل] (ئە) بىرىدىن بىرىگە ئۆتكۈچى، كۆچكۈچى.

مۇنتەقىم [منتقم] (ئە) ئىنتىقام ئالغۇچى، قىساسكار.

مۇنتەھا [منتها] (ئە) ئاخىر، ئاخىرقى چەك، بىرىپ توختىلىدىغان يەر:
قىسمەت تەقدىرىغە چېچەك كەلدى باھانە قىلدىلار،
شۇم بىشەرم قۇلىغىنە يۇزىنى قارە قىلدىلار،
رەڭگى رۇيلارىن بۇزۇپ پارە - پارە قىلدىلار،
ئۆچتىلار، بەھرى ئەزرائىل ئالدى، شىكارە قىلدىلار،
تاپشۇرۇبانكى جانلارىن سىر ئەتمە مۇنتەھا چېچەك.
— مۇللا سالىھ.

مۇنچاغ [مونچاغ] مۇنچاق.

مۇندا [موندا] بۇندا:
جاۋانىمغە چاچسۇن بەسارەت ئېلى،
يىتۇرسۇنكى مۇندا ۋىزارەت ئېلى.
— ن. زىيائى.

مۇندايىن [مونداين] مۇنداق، مۇنچىلا:
ئول قارا كۆز ئاشنا ئېركەن رەۋان يۈگۈرۈپ قاچار،
مۇندايىن ۋەھشى ئەمەسدۇر ھېچ ئاھۇيى خوتەن.
— ھاپىز خارەزمى.

مۇنسەرىف [منصرف] (ئە) ئۆزگىرىش، ئاينىش.

مۇنسىف [منصف] (ئە) ئىنساپلىق، ئادىل، ھەققانىي.

مۇنشا [منشى] (ئە) يېزىلغان، پۈتۈلگەن:
ئىسىم ئولۇپ ئول ھۇجرەدە مۇنشا ئاڭا،
رىشتەئى دۇرخەت بىلە ئىنشا ئاڭا.
— نەۋابى.

مۇنشات [منشات] (ئە) ئىنشالار، مەكتۇپلار، خەتلەر.

مۇنشى [منشى] (ئە) 1) كاتىپ، خەتتات:
كېلىپ ئول زەمان مۇنشىئى خۇش رەقەم،
كى ئىنشا قىلىپ سۆزنى زەررىن قەلەم.
— ئا. نىزارى.

مۇنفەرىد [منفرد] (ئە) يالغۇز، يېگانە، تەنھا.

مۇنفەسىل [منفصل] (ئە) ئايرىلغان، بىر - بىرىگە قوشۇلمىغان:
قىلىپ مەن ھىكايالار مۇنفەسىل،
كى ئازادە بەخت سۆزىگە مۇشتەمىل.
— ئا. نىزارى.

مۇنفەئىل [منفعل] (ئە) تەسىرلەنگەن، ھاياجانلانغان؛

خجالەتتە قالغان، ئۇيالغان، ئىزا تارتقان، خجىل:
خوجە بۇ ئەۋازدىن بولدى خجىل،
ياندىلەر باينىڭ ئۆيىگە مۇنقەئىل.
— زەلىلى.

مۇنقەئسللىك [منفعل ليك] ئۇيالغانلىق، خجىللىق:
دەھرىنىڭ مۇنقەئسللىكى بىردەم،
بولسە كۆپ ئابرۇ كېتەر بەرھەم.
— ن. زىيائى.

مۇنقەك (ك) [منفك] (ئە) ئايرىم ـ ئايرىم قىلىنغان، ئاجرىتىلغان:
جۇزۇ ـ جۇزۇئىنى فىغانكىم، مۇنقەك ئەتتى تىغى ھەجر،
بىر ـ بىرىدىن لېك ئۇزۇندۇر جۇزۇئى لايەنقەك ماڭا.
— نەۋائى.

مۇنقاد [منقاد] (ئە) بويۇن ئەگكۈچى، بويسۇنغۇچى، ئىتائەت قىلغۇچى.

مۇنقەتىئ [منقطع] (ئە) ئايرىلغان، ئاجرالغان، يىراقلاشقان (دوستلاردىن).

مۇنقەسەم [منقسم] (ئە) بۆلۈنگەن، تەقسىملەنگەن، بۆلەك ـ بۆلەك بولغان.

مۇنقەسىم [منقسم] (ئە) بۆلگۈچى، تەقسىم قىلغۇچى.

مۇنكىر [منكر] (ئە) ئىنكار قىلغۇچى، رەت قىلغۇچى، تانغۇچى:
ئول زەماندا بىر ئىدى مۇنكىر بەسى،
يەتتە ئەھمەد دەر ئىدىلەر بەگزىسى.
— زەلىلى.

مۇنكىر بولماق — ئىنكار قىلماق، رەت قىلماق:
باشىن يەرگە سالدى خجالەت بىلە،
بولۇپ مۇنكىر ئول ھەم جەھالەت بىلە.
— ئا. نىزارى.

مۇنكىر ـ نەكىر [منكرنكير] (ئە) گۆرده مۇرىدىدىن سوئال سورايدىغان ئىككى پەرىشتىنىڭ نامى:
ھەق تەرەفدىن گور ئارا مۇنكىر ـ نەكىر ئەتكەي سوئال،
تا جەۋابىن بەرمەسەڭ چەندان ئوقۇبەت بىر تەرەف.
— شەۋقى.

مۇنھەت [منحط] (ئە) پەس، تۆۋەن.

مۇنھەدىم [منهدم] (ئە) ۋەيران، خاراب بولغان:
قىلىچدا پۈتۈكلۈك ئىدى ئىسىملار،
ئانىڭ زەربىدىن مۇنھەدىم جىسىملار.
— ئا. نىزارى.

مۇنھەرىف [منحرف] (ئە) يولدىن ئازغان، ئاداشقان؛ قۇتۇلۇش:
دېدى ھۇدھۇدكىم: ئېرۇرسەن مۇتەرىف،
كى ئىشىڭ بولمىش گۇناھدىن مۇنھەرىف.
— نەۋائى.

مۇنھەزىم [منهزم] (ئە) قاچقان، جاراھەتلەنگەن، يېڭىلگەن، مەغلۇپ.

مۇنھەسىر [منحصر] (ئە) قاراشلىق، باغلىق، مەنسۇپ؛ ھەر تەرەپتىن قورشالغان، قامالغان.

مۇنھەنى [منحنى] (ئە) ئەگرى، قىيسىق، تۈز ئەمەس، ئېگىلگەن.

مۇنىر [منير] (ئە) نۇر چاچقۇچى، روشەنلەشتۈرگۈچى؛ پارلاق، نۇرلۇق:
كۆڭۈل ئارەزىن ئەيلە بەردى مۇنىر،
نەۋا يەتكۈرۈپ بىزگە بول دەستگىر.
— ئا. نىزارى.

مۇنىس [مونس] (ئە) يېقىن دوست، ھەمدەم، ئۇلپەت:
چۇ مەجنۇن دېدى: «ئەي ئەرەب سەرۋەرى،
بۇ مۇنىسلارىم كەتتى مەندىن نارى.»
— ئا. نىزارى.

مۇھاجەرەت [مهاجرت] (ئە) چەتكە كۆچمەك، تۇز يۇرتىدىن كەتمەك.

مۇھاجىر [مهاجر] (ئە) تۇز يۇرتىدىن كۆچۈپ كەتكۈچى، ماكانىدىن ئايرىلغان، كۆچكۈچى، مۇھاجىر.

مۇھار [محار] (ئە) نۇقتا.

مۇھارىب [محارب] (ئە) جەڭچى.

مۇھازى [محاذى] (ئە) قارشى، قارىمۇ قارشى، مۇقابىل.

مۇھاسىرە [محاصره] (ئە) قامال قىلىش، قورشاۋلىش.

مۇھاسىب [محاسب] (ئە) ھېسابلىغۇچى، ھېسابچى.

مۇھافەزەت [محافظت] (ئە) ساقلاش، ئاسراش، مۇھاپىزەتچى.

مۇھافىز [محافظ] (ئە) ساقلىغۇچى، مۇھاپىزەتچى.

مۇھاكەمە [محاكمه] (ئە) پىكىر يۈرگۈزۈش، مەسلەھەت، مۇھاكىمە.

مۇھاۋەرات [محاورات] (ئە) سۆھبەتلەر.

مۇھاۋەرە [محاوره] (ئە) بەس، سۆھبەت، سوئال ـ جاۋاب.

مۇھەببەت [محبت] (ئە) 1) سۆيگۈ، ئىشق:
مەرھابا ئەيلەپ كۆلۈپ ئۆتتى يېنىمدىن ئول پەرى،
ھەم مۇھەببەتىنىڭ مەيىدىن ئول زەمان قىلدۇردى نۇش.
— بىلال نازىم.

2) يېقىنلىق، دوستلۇق:
نېكى مەن دېدىم مۇھەببەتدىن ئىدى،
بارچە ئىخلاسۇ مۇۋەددەتدىن ئىدى.
— نەۋائى.

مۇھەببەت ئەھلى — ئىشق ئەھلى، سۆيۈشكەنلەر:
قايانكىم مەيل ئېتەر جانان مۇھەببەت ئەھلى رىز ئەيلەپ،
كۆڭۈل ئىچرە نىھانراق ئانى جاندىن ئاسراغىل، يارەب.
— ئەرشى.

مۇھەببەتنامە [محبت نامه] (ئە + پ) مۇھەببەت ھەققىدە يېزىلغان خەت، مەكتۇپ:
جۇملە ئالىملەر ئارا ئەئلامە،
دەفتەرى ئىشق مۇھەببەتنامە.
— زەلىلى.

مۇھەددەب [محدب] (ئە) پۇكۇلگەن، ئېگىلگەن؛ بۇرتۇپ چىققان:
قايۇ يەڭكى گەردۇنغە سالسە ئانى،
مۇھەددەب بۇزىن ئەيلەگەي مۇنھەنى.
— نەۋائى.

مۇھەددىس [محدث] (ئە) قىسسىچى، ھەدىس سۆزلىگۈچى.

مۇھەررا [مهرا] (ئە) قاتتىق پىشقان، مەلەخ ـ مەلەخ بولۇپ پىشقان.

مۇھەررەر [محرر] (ئە) تەھرىر قىلىنغان، يېزىلغان.

مۇھەررەم [محـرم] (ئە) قەمەرىيـە يىل ھېسـابىدىكى 1 ـ ئاينىڭ نامى:
ھۇسەيىن داغى ئۇچۇن كىيدى بەھرى بەر گۈلگۇن،
مۇھەررەم ئايى بارىپ خاكى كەربەلاغە باقىڭ.
— زەلىلى.

مۇھەررىر [محرر] (ئە) تەھرىر قىلغۇچى، يازغۇچى، مۇئەللىپ.

مۇھەررىك [محرك] (ئە) ھەرىكەتلەندۈرگۈچى، مىدىرلاتقۇچى.

مۇھەققەر [محقر] (ئە) 1) ھاقارەتلەنگەن، تەھقىرلەنگەن:
ھال تارتىپ كىمسەنى كۆرمەس مۇھەققەر ئەھلى ھال،
گەرچە فەرق ئەتمىش كىچىكۈ چوڭنى شەرئەن ئەھلى قال.
— ناقىس.

2) ئەرزىمەس، كەم، ئازغىنا؛ كىچىك:
ئەي نەۋائى، سەن كۆڭۈل باغىن ئىمارەت قىلكى بار،
سەككىز ئۇچماق جەنبىدە ئانىڭ مۇھەققەر باغچە.
— نەۋائى.

3) پەس؛ كىچىككىنە:
خۇدايى تاجى قەدرىڭغە گەۋھەر قۇياش،
نە گەۋھەر سەدەفدىن مۇھەققەر قۇياش.
— نەۋائى.

مۇھەققەق [محقق] (ئە) ھەقىقەت، توغرىلىق.

مۇھەققىق [محقق] (ئە) تەھقىق قىلغۇچى، ئېنىقلىغۇچى.

مۇھەندىس [مهندس] (ئە) ھەندەسە (گېئومېتىرىيە) نى ياخشى بىلگۈچى، بىناكارلىق مۇتەخەسسىسى؛ ئىنژېنېر:
كى چىن مۇلكىدە بار ئىدى زاد،
بۇلەر ئەھلى سەنئەت، مۇھەندىس نىھاد.
— ئا. نىزارى.

مۇھەۋۋەتە [محوطه] (ئە) قورۇ ـ جاي.

مۇھەۋۋەلات [محولات] (ئە) ئېترانپلار.

مۇھەييا [مهيا] (ئە) تەييار، ھازىر، ھازىرلانغان؛ مەۋجۇت:
گەر ئۇل مېھر نۇزۇل ئەتمەكنى ھەر يەرگە خىيال ئەتسە،
مۇھەييا ساغەرى گۇلغام مىيناخانە ئاندىن كۆپ.
— ئەرشى.

مۇھەييا قىلماق — تەييارلىماق، ھازىرلىماق:
مۇھەييا قىلىپ رەسم ئىجلاسىنى،
كى ئېھسان بىلە تويغازىپ ناسىنى.
— ئا. نىزارى.

مۇھەييالانماق [مهيالانماق] تەييارلانماق، ھازىرلانماق:
خوپ ئەمەس چىقماق سەپەرگە تۇشەسىز ھەم پىشەسىز،
ھەر قەدەمدە نەچچە خىل كۇلپەت مۇھەييالانمىسۇن.
— ئارەزى.

مۇھتاج [محتاج] (ئە) ئېھتىياجلىق، ھاجەتمەن:
بولدىلەر بىر ۋەزىرغە مۇھتاج،
گەرچە ئېردى كۆڭۈللەرى مىنھاج.
— ن. زىيائى.

مۇھتەرەم [محترم] (ئە) ھۆرمەتلىك، ئەزىز:
شامۇ دېھلە نېچەكىم مۇھتەرەمدۇر،
خوتەن شەھرىنىڭ ئالىدىدا ئەدەمدۇر.
— قەلەندەر.

مۇھتەرەم تۇتماق — ھۆرمەت قىلماق:
قاشىڭدىن كەمتەرىن قۇل كەلسە ئەرشى مۇھتەرەم تۇتمىش،
گەھى جەمشىد، گەھى خۇسرەۋ، گەھى شاھى قۇباد ئەيلەپ.
— ئەرشى.

مۇھتەسىب [محتسب] (ئە) شەرىئەتكە خىلاپ ئىشلارنى

تەكشۈرگۈچى؛ بازاردىكى جىلك، تارازا ۋە باھانى نازارەت قىلغۇچى؛ مەكتەپلەردە سىنىپ باشلىقى:
زۇلۇم بىرلە مۇھتەسىب قىلدى پەرىشۇەشدىن جۇدا،
چۈنكى بۇلبۇل گۈل كۆرۈپ بولغايمۇ گۈلزاردىن خالاس.
— بىلال نازىم.

مۇھتەشەم [محتشم] (ئە) ھەشەمەتلىك، ھەيۋەتلىك:
بىھەققى سەييىد كەۋنەيىن ئەھمەدى مۇختار،
چەھايار كەبى مۇھتەشەم ئۈممەم بولماس.
— شەۋقى.

مۇھتەمەل [محتمل] (ئە) مۇمكىن، ئېھتىمال، چېچى:
كەلسە ئىككى كىشى جەدەل بىرلە،
ۋەلۋەلە جەڭگۇ مۇھتەمەل بىرلە.
— ن. زىيائى.

مۇھر [مهر] (ئە) مۆھۈر، تامغا، ئۇزۇك تامغا:
ھەر ئاشىقىكى كۆڭلىدە بىر نازەننى يوق،
شاھى دۇرۇركى ئىلكىدە مۇھرىنگىنى يوق.
— زەلىلى.

مۇھرى سۇكۇت — خاموشلۇق، سۆزلىمەسلىك، گەپ قىلماسلىق:
ھەر نېكسەم دەپ گۈل سۆزى جانلارغە قۇت،
سالىب ئاغزىغە ئالار مۇھرى سۇكۇت.
— نەۋائى.

مۇھلەت [مهلت] (ئە) بىرەر ئىش ئۈچۈن بېرىلگەن ئېنىق ۋاقىت بۆلىكى؛ پۇرسەت، مۆھلەت:
تۇرۇپ نەچچە كۈن ئاندا مۇھلەت بىلە،
نە مۇھلەتكى، مېھنەت ـ مۇشەققەت بىلە.
— ئا. نىزارى.

مۇھلەتفزاي [مهلت فزای] (ئە + پ) ئۇزاق مۇددەت، ئۇزاق ۋاقىت.

مۇھلەتفزاي بولماق — ئۇزاق مۇددەت داۋام قىلماق:
ۋەلى ئەمدى ئەزمىم بۇدۇركى خۇداي،
ئەگەر بولسە ئۇمرۇمغە مۇھلەتفزاي.
— نەۋائى.

مۇھلىك [مهلك] (ئە) ئۆلتۈرگۈچى، ھالاك قىلغۇچى؛ ھالاكەتلىك:
يەنە ئەسمەئى چەكتى مۇھلىك جەۋاب،
كۆچۈپ يولغە كىردى قىلىبان شىتاب.
— ئا. نىزارى.

مۇھىب [محب] (ئە) ئاشىق؛ دوست:
نە خۇش ئېردى، ئەي مۇھىبلەر، يار ئەگەر قىلسا قەتل،
بىلسەڭىز ئۇشبۇ قەتل ئەينى شەھادەتدۇر ماڭا.
— بىلال نازىم.

مۇھىت [محيط] (ئە) 1) ئوكيان، دېڭىز:
ئافەرىنشىنى ئىھاتە ئەيلەبان ئاندىق ۋۇجۇدۇڭ،
كى مۇھىت ئول دائىرە كۆك نۇقتەدەك كىم بولسە مەركەز.
— نەۋائى.
2) دائىرە.

مۇھىق [محق] (ئە) ھەقلىق، لايىق، مۇناسىپ.

مۇۋازەبەت [مواظبت] (ئە) داۋاملىق ئىشلەش، كىرىشىش.

مۇۋازەنە [موازنه] (ئە) ئىككى نەرسىنى تەڭلەشتۇرۇش، باراۋەرلەشتۇرۇش.

مۇۋازى [موازی] (ئە) ياندىش، باراۋەر، تەڭ.

مۇۋاسا [مواسا] (ئە) مۇرەسسە قىلىش، كېلىشىش:
مۇۋاسا قىلىپ مېھرىبانلىق بىلە،
مۇھەببەت قىلىپ قەدىردانلىق بىلە.
— ئا. نىزارى.

مۇۋاسەلەت [مواصلت] (ئە) بىرەر نەرسىگە يېتىشمەك، ئېرىشمەك؛ ۋەسل.

مۇۋافەقەت [موافقت] (ئە) كېلىشىش؛ پىكىرداشلىق، رازىلىقنى ئىلىش، ماسلىشىش:
ئۇچماق ئۇچۇن ئۇچار ئىدىم، شىفتەيۇ نىگار ئىدىم،
قىلماپ ئىدى مۇۋافەقەت بەلكى بۇ جان ـ تەن ھۇزۇر.
— زەلىلى.

مۇۋافىق [موافق] (ئە) ماس، لايىق، كېلىشكەن؛ رازى:
خۇداغە بەندەلىك قىلغان كىشىكىم دوست سادىقدۇر،
ئانىڭ قىلغان ئىشى كۇللى شەرىئەتكە مۇۋافىقدۇر.
— نۇبتى.

مۇۋافىق تارتماق — ماس، لايىق كەلمەك.
چۈن مۇۋافىق تارتىب ئول سازۇ نەۋا،
زۇھرۇ بۇرجىدىن قىلىپ ئىتمەك نەۋا.
— نەۋائى.

مۇۋەججەھ [موجه] (ئە) ماقۇل؛ يېقىملىق، ياخشى.

مۇۋەددەت [مودت] (ئە) دوستلۇق:
يېتىپ ئاڭا كەۋنەيىن ئارا شاھلىق،
مۇۋەددەت سەرىرىدە ئاگاھلىق.
— ئا. نىزارى.

مۇۋەززەف [موظف] (ئە) ۋەزىپىسى بەلگىلەنگەن؛ تەمىنلەنگەن.

مۇۋەززەئ [موزع] (ئە) تەقسىم قىلىنغان.

مۇۋەسۋەس [موسوس] (ئە) ۋەسۋەسىگە سالغۇچى.

مۇۋەششەھ [موشه] (ئە) مىسرالار ئارىسىغا يوشۇرۇندۇ-

غان سۆز؛ شېئىرنىڭ بىر خىل شەكلى. شائىر ئۆز پىكرىنىڭ يېغىنچاقلانغان مەزمۇنىنى ياكى شېئىر مىسرالىرىغا يوشۇرۇپ ئىپادىلەيدىغان بىر خىل شەكىل. ھەر بىر بېيىتنىڭ تاق مىسراسىنىڭ باش ھەرپىنى ئېلىپ بىر - بىرىگە قوشسا شۇ مەنە كېلىپ چىقىدۇ.

مۇئبەد [معبد] (ئە) ئاتەشپەرەسلەرنىڭ رەئىسى.

مۇئتاد [معتاد] (ئە) ئادەت؛ ئادەتلەنگەن، ئۆگەنگەن:

پەرىلەرگە شىئار ئولمىش ئەگەرچە بىۋەفا بولماق،
ماڭا مۇئتاددۇر كويىدا ئانىڭ بىنەۋا بولماق.

— ئەرشى.

مۇئتاد ئەيلەمەك — ئۆگەتمەك:

ئون بولۇرى قۇلنى ئازاد ئەيلەبان،
قويدىلەر خىزمەتكە مۇئتاد ئەيلەبان.

— زەلىلى.

مۇئتاد ئەتمەك — ئۆگەتمەك، ئادەت قىلماق:

شەيخ ئەگەر مەسجىدقە، مەن مەيخانەغە بارسام، نې تاڭ،
ئەي نەۋائى، ھەر كىشىگە چارە يوق مۇئتادەدىن.

— نەۋايى.

مۇئتادلىق [معتادليق] ئۆگەنگەنلىك، ئادەتكە ئايلانغانلىق:

ئۇلۇس ئىچرە بولدى بەسى شادلىق،
يەنە بولماغاي توي بۇ مۇئتادلىق.

— ئا. نىزارى.

مۇئتەبەر [معتبر] (ئە) ئەتىۋارلىق، ئابرۇيلۇق، ئىشەنچلىك:

گۇڭ ئەۋرەڭزىب ئەتمىش ئاڭا كۆپ نەزەر،
كى تۇججار ئېلىدا بىلىپ مۇئتەبەر.

— ئا. نىزارى.

مۇئتەدىل [معتدل] (ئە) ئوتتۇرىچە، مۆتىدىل.

مۇئتەرىز [معترض] (ئە) ئېتىراز قىلغۇچى.

مۇئتەرىف [معترف] (ئە) تەن ئالغان، ئىقرار قىلغان.

مۇئتەزا [معتزى] (ئە) يېقىنلىق، تۇغقانلىق:

ئاباسىدىن ئانىڭ خاتىر ھەۋاسى،
بۇ مەتلەب كەشف بولدى مۇئتەزاسى.

— ناقىس.

مۇئتەقىد [معتقد] (ئە) ئېتىقاد قىلغۇچى، ئېتىقادلىق، ئىخلاسمەن:

كىمكى مۇرىدى دەير ئۇلۇپ مۇئتەقىد سەنەم ئىمىش،
ئىشقى بەرەھمەنى بولۇپ خاتىر جامى جەم ئىمىش.

— زەلىلى.

مۇئتەكىف [معتكف] (ئە) ئىبادەت ئۈچۈن خىلۋەت جايغا كىرىۋالغان؛ كىشىلەردىن يىراقلاشقان؛ تەنھا:

ناۋەكىڭ تاكىم ئېرۇر كۆيگەن كۆڭۈلگە مۇئتەكىف،
ئۆرتەگەن يا سەبت قىلغان داغ ئارا بولمىش ئەلىف.

— نەۋايى.

مۇئتەكىفى خانەقەھ — ئىبادەت ئۈچۈن خانىقا (مەسچىت) دا تۇرغان.

مۇئتەمەد [معتمد] (ئە) ئىشەنچلىك، ئىخلاسمەن.

مۇئتەمەن [مؤتمن] (ئە) ئىشەنچلىك، ئىشىنىلگەن.

مۇئجىب [معجب] (ئە) تەكەببۇر، يوغانچى، كىبىرلىك.

مۇئجىزات [معجزات] (ئە) مۆجىزىلەر («مۇئجىزە» نىڭ كۆپلۈكى):

بەرگۈزىدە قىلدى ھەق بارچە نەبىلەردىن سېنى،
مۇئجىزاتىڭدىن بىرى چۆللەر گۈلىستاندۇر ساڭا.

— نەۋبەتى.

مۇئجىزە [معجزه] (ئە) ئادەتتىن تاشقىرى، كىشىنى ھەيران قالدۇرىدىغان ھادىسە؛ كارامەت:

بۇ كىيىك نافەسىن دېدى پەيەمبەر،
مېنىڭدۇر مۇئجىزەم، ئاندىن مۇنەۋۋەر.

— قەلەندەر.

مۇئجىزە پەرداز [معجزه پرداز] (ئە + پ) مۆجىزە كۆرسەتكۈچى؛ مۆجىزىنى مۆجىزە بىلەن بېزىگۈچى.

مۇئجىزەتىراز [معجزه طراز] (ئە) نەقىشلەنگەن، زىننەتلەنگەن، بېزەلگەن.

مۇئجىزەنەماي [معجزەنماى] (ئە + پ) مۆجىزە كۆرسەتكۈچى.

مۇئلىم [مؤلم] (ئە) ئاغرىتقۇچى، ئەلەم قىلغۇچى.

مۇئمىن [مؤمن] (ئە) ئىمانى بار، دىندار، مۇسۇلمان:

ئاتاغان ئۆز ئاتلارىنى ھەم ئىمامەل مەھدى دەپ،
بارچە مۇئمىنلار ئاتاسى ئول سۇلەيمانىم كېلۇر.

— بىلال نازىم.

مۇيەسسەر [ميسر] (ئە) ئېرىشىش، ئېرىشكەن؛ ئىگە بولۇش، ئىگە بولغان:

فىراقىڭ تۈنلەرى ۋەسلىڭ خيالى گەر مۇيەسسەردۇر،
پەرى گەر مۇمكىن ئېرمىشدۇر نە ئەيلەي ئىتتىھاد ئەيلەپ.

— ئەرشى.

مۇيەسسەر ئەيلەمەك — ئېرىشمەك، قولغا كەلتۈرمەك؛ يېتىشمەك، ئىگە بولماق:

پەرىدۇن پادىشاھ يەتتە ئىقلىم ئەردى، لېكىن ئول،
مۇيەسسەر ئەيلەدى تاجۇ كەمەر ئاھىستە - ئاھىستە.

— زەلىلى.

مۇيەسسەر بولماق — ئىگە بولماق، ئېرىشمەك، قولغا كەلتۈرمەك:

مۇيەسسەر بولسا ئۇمرۇمغە ئەگەر كىم بىر يۇزىن كۆرسەم،
تەسەددۇق ئەيلەسەم ئول سەرۋنگە بۇ تەنە جانىمنى.
— قەلەندەر.

مۇيەسسەر ئولماق — «مۇيەسسەر بولماق» غا قارالسۇن.

مۇيەسسەر ئولماسا گەر ئىتلارلىڭ ئىزىن ئۆپمەك،
ئۆپۈپ كۆزۈمگە غۇبارىنى تۇتىيا قىلايىن.
— ئەرشى.

مۇيسەفىد [موى سفد] (پ) چاچ ـ ساقىلى ئاقارغان، ياشانغان:
ئۆزى داغى ئول پىر مۇيسەفىد،
ئانىڭدىن تاپار بەھرە ھەرنائۇمىد.

مېھر I [مهر] (پ) 1) ئىشق، مۇھەببەت:
تۇتۇپ كىن، كۆرگۈرۇر بولسالىڭ يۇزۇڭنى،
كۆرۈنگەي ئاندا مېھرىڭ كىن ئىچىندە.
— ھاپىز خارەزمى.

2) يورۇق، نۇر:
يۇز ئەنۋارىنىڭ مېھر ئولۇپ بەندەسى،
قۇياشۇ قەمەر بەلكى شەرمەندەسى.
— ئا. نىزارى.

مېھر ئەھلى — ئاشىقلار.
مېھرى ئالەمگىر — نۇر تارقاتقۇچى.
مېھرى جاۋىد — ئەبەدىي مۇھەببەت.
ئول ھەجر تۇنىگە سۇبھى ئومىد،
نە سۇبھى ئومىد مېھرى جاۋىد.
— نەۋائى.

مېھرى شەمئى — مۇھەببەت چىرىغى.
مېھرۇ مۇھەببەت — دوستلۇق ـ يارۇ بۇرادەرلىك.
مېھرى ئىقبال — مۇھەببەت ئارزۇسى.

مېھر II [مهر] (پ) 1) قۇياش:
كىمسەنىڭكىم مېھر، ماھى كۆڭلىدە قىلماس سۇكۇن،
سىدق ئەتۇارىندا ئول چۇن چەرخى پا بەرجا ئەمەس.
— ئەرشى.

2) ئىشق ئوتى:
دۇررى يەكتا تاپماس ئىبرىدىكىم سەدەف ئىچرە ئۇجۇد،
كۆزلەرىم ئەبرى ئەگەر مېھرىڭدە گىريان بولماسا.
— ئەرشى.

مېھرى ئارەز — قۇياش يۇزلۇك.
مېھرى ئالەمتاب — ئالەمنى يورۇتقۇچى قۇياش؛ گۈزەل سۆيۈملۈك:
چەشمەسى بىرلە مېھرى ئالەمتاب،
قىلدى كۆك سەبزەزارىنى سىيراب.
— نەۋائى.

مېھرى ئەنۋەر — ئەك نۇرلۇق قۇياش.
مېھرى جەھانتاب — جەھانغا نۇر چاچقۇچى قۇياش.
مېھرى دەرەخشان — پارلاق قۇياش:
زەررە يەكلىغ سەن ھەۋايى گىشقىدە رەقسان بولۇپ،
باش ـ ئاداقدىن بىلمەيىن مېھرى دەرەخشان گىزدەگىل.
— ھاپىز خارەزمى.

مېھرى رەخشان — «مېھرى دەرەخشان» غا قارالسۇن.
مېھرى رەخشەندە — «مېھرى دەرەخشان» غا قارالسۇن:
يۇزى چۇن مېھرى رەخشەندە، لەبى ھەم رۇھ بەخشەندە،
قىلۇر شەككەرنى شەرمەندە، تىلىنىڭ ئاچچى دۇشنامى.
— ھاپىز خارەزمى.

مېھرۇ مەھ — كۇن ۋە ئاي:
يانىپ كەلگۈنچە ناگاھ سەيد گەھدىن،
كۆرۈندى باغى دىلكەش مېھرۇ مەھدىن.
— موللا سابىر.

مېھرى مۇنىر — نۇرلۇق قۇياش.
مېھرى نەبۇۋۋەت — پەيغەمبەرلىك نۇرى:
كۆرگۈزۇپ مېھرى نەبۇۋۋەتدىن نىشان،
تارى ھەر كىسۋلىرى ئەنبەر فىشان.
— زەللى.

مېھر يەكلىغ — قۇياشتەك:
كى شەھزادە خانلىقغە لايىق خۇجام،
گىرۇر مېھر يەكلىغ چىرايلىق خۇجام.
— ئا. نىزارى.

مېھراب [محراب] (ئە) 1) مەسچىتنىڭ ئىمام تۇرىدىغان تۆپىسى ئەگمە جاي، مېھراب.
مېھراب يەكلىغ — مېھرابنىڭ ئەگمىسىدەك:
كى ئول مېھراب يەكلىغ سەبزەئى پەيۋەستە قاشىخە،
ھەمىشە سەجدە ئەيلەپ ئاستانەڭنى ئامان كۆرگەچ.
— نەۋەتى.

2) گۈزەللەر قېشىنىڭ ئەگمىسى:
قاشىڭ مېھرابىنە قارشۇ تېلەرمەن،
سۇجۇد ئەتسەم تەقى قىلسام نەمازى.
— ھاپىز خارەزمى.

مېھرابۇەش [محراب وش] (ئە + پ) مېھرابقا ئوخشاش قايرىلما.

مېھر ئەفروز [مهرافروز] (پ) قۇياشتەك يورۇتقۇچى، نۇر چاچقۇچى.

مېھرەين [مهرين] (پ) ئاي ۋە كۇن.

مېھرپەرتەۋ [مهرپرتو] (پ) قۇياشتەك نۇر چاچقۇچى.

مېھرتاب [مهرتاب] (پ) ئىسسىق، ھارارەتلىك:
چۇ لەيلى گۈزارىن قىلىپ مېھرتاب،

بۇ ئوت بىرلە مەجنۇننى ئەيلەپ كەباب.
— ئا. نىزارى.

مېهر خۇ [مهرخو] (پ) نۇر تەبئەتلىك:
نىگارى مېهرخۇ كويىدا ناقىس بولدى سەرگەردان،
ئۇمىد ئەيلەر مەگەر بىر زەررە ئاندىن زەرەفشانلىقنى
— ناقىس.

مېهرۇۋەفا [مهروفا] (پ + ئە) دوستلۇق ۋە ۋاپادارلىق:
مېهرۇ ۋەفا نېچە تىلەسەك مەندە بارى بار،
جەۋرۇ جەفادىن ئۆزگەسى بىر زەررە سەندە يوق.
— ھاپىز خارەزمى.

مېهرۇەش [مهروش] (پ) قۇياشقا ئوخشاش.
ئەنجۇم ئولسە مېهر ئۆزە، ئانچە كۆرۈنمەس لۇتفى ئارا،
كىم گەھى تەرقەترەسىن ئول مېهرۇش رۇخسارغا.
— نەۋائى.

مېهربان [مهربان] (پ) جان كۆيەر، شەپقەتلىك:
زاھىد پاكبار ئەگەر بادەنى ئەيلەر ئېتتىراز،
قورقما سۇراھى بويلۇغۇم توت ماڭا مېهربان قەدەھ.
— زەللى.

مېهمان [مهمان] (پ) قونۇق، مېهمان:
ئۇمىد ئىلە بولدۇم ئاڭا مېهمان،
بولۇپ لۇتف بىرلە ماڭا مىزبان.
— ئا. نىزارى.

مېهمانپەرەست [مهمان پرست] (پ) مېهماندوست.

مېهمانسەرا [مهمان سرا] (پ) مېهمانخانا:
كى مېهمانسەراغا كىرىپ يىغلاشىپ،
چۇ مەجنۇن لەيلى بىلەن خوبلاشىب.
— ئا. نىزارى.

مېهنە [مهنه] (پ) خىزمەتچى، خادىم:
مېهنە شەيخىكىم بۇ يولنى قىلدى سەير،
يار ۋەسلىدىن نەسىبى بولدى خەير.
— نەۋائى.

مېهنەت [محنت] (ئە) 1) مۇسىبەت، بالا ـ قازا:
زەمانىكى مېهنەت ياغىپ دەھرغە،
كى ئانۇ نەمەك ئۆيرۈلۈپ زەھرغە.
— ئا. نىزارى.

2) غەم، دەرد:
ساڭا بولدى شامى ھەجرىڭ ئاقىبەت سۇبھى ۋىسال،
گەرچە تارتتىڭ، ئەي قەلەندەر رەنجۇ مېهنەت بۇ كېچە.
— ئۇبەيدى غەزەللىرىدىن.

3) مۇشەققەت، قىيىنچىلىق:
ئانىڭ مېهنەتىدىن جىسمىدىن زارلىغ،
بولۇپ ئاشكار ئاندا بىمارلىغ.
— ئا. نىزارى.

مېئىدە [معده] (ئە) ئاشقازان.

مېئراج [معراج] (ئە) 1) شوتا، 2) يۇقىرىغا كۆتۈرۈلۈش:
باشىغە قويۇپ ھىدايەت تاجىنى،
قىسمەتى ئەيلەپ شەرەف مېئراجىنى.
— نەۋائى.

3) مۇھەممەد ئەلەيھىسسالامنىڭ مەككىدىن قۇددۇسقا بېرىشى ۋە قۇددۇستىن ئاسمان ۋە ئەرشىئەلاغا چىقىشى:
يەتتە ئەفلاك ئۆز رەكىم مېئراج ئۈچۈن قويدۇڭ قەدەم،
گەردى نەئلىيىڭنى قىلمىشلەر مەلائىك تۇتىيا.
— زەللى.

مېئزەنە [مئذنه] (ئە) ئەزان ئوقۇيدىغان جاي، ئەزانخانا.

مېئمار [معمار] (ئە) ئىمارەت قۇرغۇچى ئۇستا، بىناكار:
چېكىپ خامەئى سەفھە مېئمارىغە،
رەقەم سۇردى چۇن تەرھى دىۋارىغە.
— ئا. نىزارى.

مېئمارى ئەزەل — ھەممىدىن بۇرۇنقى ھەم دائىمىي بىناكار، قۇرغۇچى:
باغلامايدۇر ھۆسن ئېلىنىدە تاق مېئمارى ئەزەل،
قۇشلەرنىڭ تا بىنايى توققۇز ئايۇان قىلغالى.
— ئاتايى.

مېئيار [معيار] (ئە) ئۆلچەم، تارازا.

مىئاد [ميعاد] (ئە) 1) ۋەدىلەشكەن جاي. 2) ۋەدىلەشكەن ۋاقىت. 3) بەلگىلىك مۇددەت، چەك:
ئەي نەۋائى كەسىب ئايىنى فەنا قىل، ئويلەكىم،
ئۆمرىنىڭ مىئادى يەتكەندە كېرەك بولسائ مۇئاد.
— نەۋائى.

مىبەرەد [ميبرد] (پ) (كەلگۈسى زامان پېئىلى) خالايدۇ:
چەھار چىزكى دىل مىبەرەد بەۋەقتى بەھار،
شەرابى سەبزەئى ئابى رەۋان روبى نىگار.
— ئا. نىزارى.

مىتھەرە [مطهره] (ئە) ئاپتۇۋا، ئىۋرىق.

مىجرە [مجره] (ئە) ساندۇقچە، قۇتا.

مىجمەر [مجمر] (ئە) ئىسرىقدان؛ ئوتدان:
نې تۇرفە ھافىز كۆيسە ھەمىشە،
ئوت ئېرۇر ئاھى، سىنە چۇ مىجمەر.
— ھاپىز خارەزمى.

مىداد [مداد] (ئە) سىياھ، رەڭ:

مۇھەببەتنامە يازدىم قانلىغ ئەشكىمدىن مىداد ئەيلەپ،
ئاڭا كۆز مەردۇمىن بال مۇزمەر ئەتتىم ئېتىقاد ئەيلەپ.
— ئەرشى.

مەدھەت [مدحت] (ئە) ماختاش، مەدھىيىلەش:
مەدھ ئىلە چۈن مۇمكىن ئەمەس مەدھەتىڭ،
ئۆزگە جەھەتدىن قىلمايىن خىدمەتىڭ.
— نەۋائى.

مىر [مير] (ئە) ئەمىر سۆزىنىڭ قىسقارغان شەكلى:
ئەيا ساقىيا، مىرى رەۋشەن، زەمىر،
نەۋائى لەقەب، نام مىر ئەلىشىر.
— ئا. نىزارى.

مىر غەزەب — جاللاد، كاللا كېسەر:
شەھەرگە پۇر بولدىلەر فەۋجى سىپاھ،
مىر غەزەبلەرگە ئىشارەت قىلدى شاھ.
— زەلىلى.

مىرئات [مرآت] (پ) 1) ئەينەك، كۆزگۈ:
كىرەي راھ بەزمىگە ئاھات ئارا،
كۆرەي يار ئەكسىنى مىرئات ئارا.
— ئا. نىزارى.

2) ساپلىق، پاكلىق:
كۆزلەرنىڭ ياشىنى ئال ئەيلەگىل،
كۆڭۈلنى مىرئاتى جەمال ئەيلەگىل.
— زەلىلى.

مىرئاتى ھۆسن — ھۆسن ئەينىكى.

مىراخور [ميراخور] (پ) ئاتباقارلار باشلىقى:
مىراخور بەكاۋۇل بۇرچى ئويچىسى،
يانا ناغرا كاناي سۇرنايچىسى.
— مۇللا شاكىر.

مىرار [مرار] (ئە) كېتىش، بېرىش:
چۇ مەسئۇدغە قىلدى بۇ يەرنى قارار،
ئۆزى بولدى شەھبال سارىغە مەرار.
— ئا. نىزارى.

مىراس [ميراث] (ئە) مىراسخورلارغا قالدۇرۇلغان مال ـ دۇنيا، مىراس:
كى مىراس دۇنياسى بىھەد تولا،
بارى جىنس ئەشيا خەلا ۋە مەلا.
— ئا. نىزارى.

مىرەك [ميرك] (پ) بالا ئەمىر؛ ئەمىرزادە:
مىرەكىم، تىلەكىم چۇ سەن ئولدۇڭۇ بەس،
نە قىلەي يەنىلەر كۆرەرنى ھەۋەس.
— نەۋائى.

مىرزا [ميرزا] (ئە + پ) «ئەمىر زادە» نىڭ قىسقارتىلىپ ئېيتىلىشى، ئەمىرزادە، شاھزادە:
ئاڭلابان بۇ سۆزنى مىرزابى كىبار،
ھەم پۇشايمان بولدىيۇ ھەم شەرمسار.
— زەلىلى.

2) تېمۇرىي شاھزادىلىرىنىڭ ئاتىلىشى.

3) كاتىپ، مۇنشى:
گەرنەۋائى ئۆلدى ئىشقى تىيغىدىن زىنھاركىم،
قويغەسىز تۇفراققە يۇز ھالىن دېيان مىرزاسىغە.
— نەۋائى.

مىرزادە [ميرزاده] (ئە + پ) ئەمىرزادە.

مىرزبان [مرزبان] (پ) چېگرىغا قارىغۇچى، چېگرا قاراۋۇلى:
تۇرۇپ نەچچە كۈندىن كېيىن مىرزبان،
قارار يەتتى بولدى بەقاغا رەۋان.
— ئا. نىزارى.

مىزاج [مزاج] (ئە) 1) كىشىنىڭ تەبئىتى، مىجەز:
چۇ تەدبىر ئەيلەڭىز مەسلەھەت،
مىزاجىغە قىلغاي نەئىش مەنفەئەت.
— ئا. نىزارى.

2) ئەھۋال، ھالەت:
مىزاجىمغە يەتكەي داغى ئىنتىدال،
كى خۇسرەۋ مېنىڭ بىرلە تاپسۇن ۋىسال.
— ئا. نىزارى.

مىزان [ميزان] (ئە) 1) ئۆلچىگۈچ، تارازا. 2) ئون ئىككى بۇرجنىڭ يەتتىنچىسى:
چۇن مەھەلدىن بېردى ئايىنى بەھار،
بولدى تەڭ مىزاندا لەيلۇ نەھار.
— نەۋائى.

مىزبان [ميزبان] (پ) مېھمان كۈتكۈچى، ئۆي ئىگىسى، ساھىبخانا:
بۇرەڭ خىلۋەتكى نې تاڭ بەلكى ئادەت ۋە دۇرۇر بولغاج،
كى تالىب مىزبان مەتلۇب بولغاي مېھمان ئاندا.
— ئەرشى.

مىزبان بولماق — كۈتۈش خىزمىتىنى قىلماق، ساھىبخانا بولماق:
ئۇمىد ئىلە بولدۇم ئاڭا مېھمان،
بولۇپ لۇتفى بىرلە ماڭا مىزبان.
— ئا. نىزارى.

مىزبانلىق [ميزبان ليق] مېھماندارچىلىق:
ئانىڭ كويىداكى ئىتلارغە قىلسام ئاشنالىق بىس،
بېرىپ كۆڭلۇمنى قىلسام مىزبانلىق مېھمانمغە.
— ئا. نىزارى.

مىزراب [مضراب] (ئە) 1) تەمبۇرنى چالىدىغان تىرناق؛

زەخمەك. 2) ئابا مۇسلىم داستانىدىكى مەشھۇر باتۇرلارنىڭ نامى:
نىشاندۇر بۇ مىزراب خارەزمىدىن،
خوجام ئارقاسىدىن سەيدۇاللىدىن.
— مولا شاكىر.

مىژە [مژه] (پ) كىرپىك:
كەمەر باغلاب چىقىپدۇر ئەلنى قەتل ئەيلەرگە خۇنرىزى،
بەلى، شەھلا كۆزىدىن ھەر مىژە بىر خەنجىرى تېزى.
— زەللى.

مىژە ناۋەك — كىرپىك ئوقيالىرى:
مىژەك ناۋەكلىرى ھەرقايسىدۇر كۆڭلۈمگە بىر ئافەت،
جانىم كۆيدۇرگەلى بەرقى نىگاھىڭدەك بەلا يوقتۇر.
— ئەرشى.

مىژدە [مژده] (پ) خۇش خەۋەر.

مىژگان [مژگان] (پ) «مىژە» نىڭ كۆپلۇكى — كىرپىكلەر:
قاشلەرنىڭ پەيۋەستە مىژگانىڭ بىلە،
قەتل ئاشقلارغا چۇن تەيرۇ كەمان.
— زەللى.

مىساس [مساس] (ئە) سۈركەش، سىلاش.

مىساق [ميثاق] (ئە) ئەھدە، ۋەدە.

مىسال [مثال] (ئە) 1) ئوخشاش، كەبى:
كى ئىنسان ئارا ھۆسن ئىلە بەر كەمال،
بۇ رەڭ ھۆسن ئىلە ھۆرى جەننەت مىسال.
— ئا. نىزارى.

2) ئىبرەت؛ ئۈلگە، نەمۇنە:
مىسال ئۇشبۇ قەدەر پىرە زال دۇنيانىڭ،
تەمام ئۆزگەسى غەفلەتدە ئەھلى ھەق ئويغاق.
— شەۋقى.

مىسال ئەيلەمەك — نەمۇنە، ئۈرنەك قىلىپ كۆرسەتمەك:
نەچە شاھلارنى مىسال ئەيلەدىم،
ئۇلار كارۇ بارىن خىيال ئەيلەدىم.
— ئا. نىزارى.

مىسال ئولماق — ئۈرنەك، نەمۇنە بولماق:
چۇ ئولسە ئاگەر ئىشق ئېلىدىن مىسال،
كى يەتمىش ئاڭا ھەر زەمان ئۆزگە ھال.
— ئا. نىزارى.

مىساھەت [مساحت] (ئە) كۆلەم، مەيدان.

مىسباھ [مصباح] (ئە) چىراغ.

مىستەر [مسطر] (ئە) سىزغۇچ.

مىسر [مصر] (ئە) 1) توسۇق، چېگرا، پاسىل. 2) شەھەر:
ساتىپ مىسر بازاردا بەندەۋار،
بولۇبدۇر بەسى بەندەلىك بىرلە خار.
— ئا. نىزارى.

2) مىسرا:
ھەزرەتى يەئقۇب ناپىناچە سەبر ئەتكىل بۇگۇن،
مىسر شەھرىدىن نە خۇش بۇ پۇرھەن كەلتۇرمىشەم.
— زەللى.

مىسراڭ [مصراع] (ئە) 1) ئىشكىنىڭ بىر قانىتى. 2) بىر قۇر شېئىر:
خاھ فەقىر ئەھلى ژۇ خاھى شاھ بول،
نەچچە مىسراڭ ئەيتەيىن ئاگاھ بول.
— زەللى.

مىسرەڭ [مصرع] (ئە) «مىسراڭ» غا قارالسۇن:
تەلبە زەللى بارھا مىسرەئى شوخ ئېيتەدۇر،
گەرچە ئىبادەتى سۇخەن قافىيەئى نارسە غەلەت.
— زەللى.

مىسرەئۇار [مصرع وار] (ئە + پ) مىسرا كەبى، قۇردەك:
ساچى سەر فىتنەئى دەۋرانلىقنى ئەيلەدى ئىزھار،
قارا قاشنى كۆردۈم سەفھەئى ھۆسنىدە مىسرەئۇار.
— زەللى.

مىسقال [مثقال] (ئە) 1) ئېغىرلىق ئۆلچىمى بولۇپ، تەخمىنەن 4.68 گرامغا تەڭ. 2) ئەڭ يەڭگىل، ئەرزىمەس نەرسە:
كەففەدۇر گەردۇنى ھەم ھەجرىم يۇكىنى چەكسەلەر،
ئەرز جىرمى ئۇل تەرازۇ ئىچرە بىر مىسقال ئېكىن.
— نەۋائى.

مىسقەل [مصقل] (ئە) ئالتۇن، كۈمۈش بۇيۇملىرىنى سۈرتۈپ پارقىرىتىدىغان ئەسۋاب:
پۇتۇن كارىمز بارچە زەرھەل بىلە،
كى پەرداز ئېتىپ زەرنى مىسقەل بىلە.
— غەربى.

مىسكىن [مسكين] (ئە) بىچارە؛ پېقىر:
قاچىپ ئول دىلبەر جەفاسىندىن خەيالى ئېتەدۇر،
ھافىزى مىسكىن بىلە ھەمخانە بولدۇم ئاقىبەت.
— ھاپىز خارەزمى.

مىسكىنلىك [مسكين ليك] بىچارىلىك، ئىلاجسىزلىق:
ئەجرۇ مىسكىنلىك ئاڭا كەلتۇرسەم،
ئەجەب ئېرمەس، چۇن گەدامەن، ئول شاھ.
— ھاپىز خارەزمى.

مىسىل [مثل] (ئە) ئوخشاش، ... دەك:

باشىمغە تاپىلسە تاقىيىڭ نەۋ،
بىلسەم ئانى مىسلى تاجى خۇسرەۋ.
— موللا نىياز.

مىسمار [مسمار] (ئە) مىخ، قوزۇق:
مۇندىنمۇ كەچكىل ھەم ئاندىن، ئىختىيار ئەتسەڭ جەمال،
ئۇشبۇ پەندىمنى قۇلاغىڭدا ئىلىپ مىسمار تۇت.
— مەھزۇن.

مىسۋاك [مسواك] (ئە) ئېغىزنى چايقىغاندا چىشنى تازىلايدىغان ئۇاب، چىش تازىلىغۇچ:
شەيخان رىيانىكى سەھەر خىز ئېرۇر،
مىسۋاك ئىلە دەندان تەمەڭ تېز ئېرۇر.
ھەر سوفى سەفا تاپماغۇنچە سەۋمەئە ئىچرە،
شەيتان لەئىنچە فىتنە ئەنگىز ئېرۇر.
— زەلىلى.

مىخ [ميخ] (پ) قارا بۇلۇت؛ نەم:
چۇ باشمغە چاپماسىدا ئول دەرد تىغ،
بۇ بەزمى نەشاتىمدا قىل كۆزنى مىخ.
— ئا. نىزارى.

مىفتاھ [مفتاح] (ئە) ئاچقۇچ.

مىقات [ميقات] (ئە) بەلگىلەنگەن ۋاقىت، ئورۇن.

مىقراز [مقراض] (ئە) قايچا:
چۇ مىقراز ئېتىپ موي لەب ئالغالى،
ياساپ قۇلپا دەرۋازەغە سالغالى.
— غەربى.

مىقنەئ [مقنع] (ئە) ئاياللار يۈزىنى يۆگەپ يۈرىدىغان پەردە، لىچەك:
تەھەرمۇز تارۇ پۇدى بىرلە مىقنەئ،
تەلەۋۈەن جىنس جىنسىدىن مۇرەققەئ.
— نەۋائى.

مىكر [مكر] (ئە) «مەكر» گە قارالسۇن.

مىل [ميل] (ئە) 1) سۈرمە سۈرگۈچ، پەلكۈچ:
چەكتى شەيتان خەيلىنىڭ ئەينىغە مىل،
ھەم ئىنانمىدە يۇرۇپدۇر جەبرەئىل.
— زەلىلى.

2) قەبرىدىكى خادا، تۆغ؛ ئۆچلۈق قۇببە:
ئاشىق مۇرادى دىلبەر، زاھىدغە مىلى مىنبەر،
ھاجى ھەرەمنى ئىستەر، ھەق لامەكان ئەمەسمۇ؟
— زەلىلى.

3) بەلگە، مۇنار:
تۇرفە تەل ئەينىدە كىشتنى شامال،
مىلى ئىسكەندەرگە يەتكۈزدى نەھال.
— زەلىلى.

مىلاد [ميلاد] (ئە) تۇغۇلۇش؛ تۇغۇلغان ۋاقىت.

مىلەل [ملل] (ئە) «مىللەت» نىڭ كۆپلۈكى — 1) مىللەتلەر، خەلقلەر. 2) دىنلار، مەزھەبلەر:
كى، بۇ بابدا بارچە ئەھلى مىلەل،
كۆپ ئەيلەبدۇرۇلەر تەرىقى جەدەل.
— نەۋائى.

مىلك [ملك] (ئە) ئىگە بولۇش، ئىگىلىك.

مىللەت [ملت] (ئە) 1) خەلق، مىللەت:
سېنىڭ مىللەتىڭدىن چۇ تاپىپ شەرەف،
سەئادەت لىباسى كىيىب ئەشقىيا.
— نەۋائى.

2) دىن، مەزھەب:
ئېيتىراز ئىقلىمى ساری بارماغىل كىم تەڭدۇر،
مەشرەبى ھەفتاد دۇ مىللەتكە كىرگىل كەڭدۇر.
— زەلىلى.

مىم [ميم] (ئە) 1) «م» ھەرپىنىڭ نامى:
كى «مىم» مۇھەممەد مۇھەببەت ئېرۇر،
چۈكىم «ھە» سى جانغە ھەلاۋەت ئېرۇر.
— ئا. نىزارى.

2) «م» دەك يۇمىلاق:
سورغالى ئاغزىنى چېكەدۇرمەن مەلامەتىن،
چۈن مۇسھەفى جەمالدە تار ئاغزى مىم ئېرۇر.
— ھاپىز خارەزمى.

مىن [من] (ئە) «... دىن» مەنىسىدىكى ئەرەبچە سۆز ئالدى قوشۇمچىسى.

مىنا [مينا] (پ) كۆك، ھاۋارەڭ؛ ئاسمان.
مىنايى شىشە — كۆكۈش شىشە.

مىناكار [ميناكار] (پ) شىشىدىن ئىشلەنگەن:
چېكىپ بۇ قەسرى مىناكار تەرھىن،
كىشى ئانداقكى بىر دىۋار تەرھىن.
— نەۋائى.

مىنبەر [منبر] (ئە) مەسچىتلەردىكى خېتىبلەر خۇتبە ئوقۇيدىغان پەلەمپەيلىك ۋە كىچىك قۇببىلىق سۇپا:
ئاشىق مۇرادى دىلبەر، زاھىدغە مىلى مىنبەر،
ھاجى ھەرەمنى ئىستەر، ھەق لامەكان ئەمەسمۇ؟
— زەلىلى.

مىنبەئ [من بعد] (ئە) بۇنىڭدىن كېيىن.

مىنتەقە [منطقه] (ئە) كەمەر، بەلۋاغ؛ رايون.

مىنەل ئىشتىياق [من الاشتياق] (ئە) سېغىنىش

سەۋەبىدىن:
ئەشەددۇلئەزابى ئەزابۇل فىراق،
فەقەد ماتە قەلبى مىنەل ئىشتىياق.
— ئا. نىزارى.

مىندىل [مىنديل] (ئە) قولياغلىق، ياغلىق، رومال:
قىلسام ياقامنى ياره، ھىجران تۇنى نەچاره،
مىندىل كىيىپ سەتاره، ئەبلەق سۇۋار ئەمەسمۇ؟
— زەللىلى.

مىنفەخ [منفخ] (ئە) كۆرەك.

مىنقاد [منقاد] (ئە) ئىتائەت قىلغۇچى، ئىتائەتچان.

مىنقار [منقار] (ئە) قۇشنىڭ تۇمشۇقى.

مىننەت [منت] (ئە) قىلغان ياخشىلىقنى پەش قىلىش:
ئەتاھەم تۇرفە ئىشتۇر تۇر فەراق بىل،
ئەگەر يوقتۇر ئانىڭ ياندا مىننەت.
— نەۋايى.

مىنھاج [منهاج] (ئە) يورۇق ۋە داغدام يول.

مىنۋال [منوال] (ئە) قائىدە، ئۇسۇل، تەرتىپ، تەرىز.

مىھاد [مهاد] (ئە) ئورۇن - كۆرپە.

مىھار [مهار] (ئە) تىزگىن:
كى مەقامىم دەيرى ئەيلەرمەن گەھى بەيتىل ھەزەن،
ئۇشتۇرى ۋەيسى فەرەننىڭ گەر مىھارى بولماسا.
— زەللىلى.

مىھان [مهان] (ئە) ئۇلۇغلار، مەرتىۋىلىك كىشىلەر.

مىھەن [محن] (ئە) «مىھنەت» نىڭ كۆپلۈكى — مىھنەتلەر.

مىھتەر [مهتر] (پ) ئۇلۇغ، مەرتىۋىلىك:
قاچانكىم بۇلارنىڭ كېتەر سەرۋەرى،
ئۆزىدىن قويالماس ئىكەن مىھتەرى.
— ئا. نىزارى.

مىھۋەر [محور] (ئە) مەركەز، ئوق.

مىۋە [ميوه] (پ) مېۋە:
ئالتە كۈندە، يەتتە كۈندە بۇ دەرەك،
كەلتۈرۈبان مىۋەۋۇ نانۇ نەمەك.
— زەللىلى.

مىيان [ميان] (پ) ئوتتۇرا، بەل.
مىيان بەستە — بەل باغلىغان:
يامان ئىبرىمس ئۇل ھەمكى ئازادەئى،
مىيان بەستە يولغا ئامادەئى.
— نەۋايى.

مىيان گىر [ميان كير] (پ) قاتناشقۇچى، ئىشتىراك قىلغۇچى.

مىيانچى [ميانچى] ۋاستىچى، ئوتتۇرىدا تۇرغۇچى:
مىيانچى كېلىپ تۇشتى مەۋئۇدغە،
كى سەئى ئەيلەدى ئاندا مەقسۇدغە.
— ئا. نىزارى.

ن

نا [نا] (پ) ئىسىملارنىڭ ئالدىدا كېلىدىغان «... سىز» ، «كەم ...» مەنىسىدىكى بولۇشسىز سۆزبەت ياسىغۇچى قوشۇمچە.
مەسىلەن: نا ئۈمىد، ناپاك، نامەرد، نامەلۇم.

نائاباد [ناآباد] (پ) ئاۋات بولمىغان؛ چۆل.

نائا راست [ناآراست] (پ) رەتسىز، چېچىلاڭغۇ.

نائارام [ناآرام] (پ) ئارامسىز، بىئارام.

نائاشنا [ناآشنا] (پ) 1) ناتونۇش، يات:
دەرىغا كىرىم، مېنى تاشلاپ بۇ كۈن ئول دىلرەبا كەتتى،
قالىپدۇرلار نەچە نائاشنا ئول ئاشنا كەتتى.
— ئەرشى.

2) نادان، بىلىمسىز:
كۆڭلى ياد نائاشناغا ئۆچرادىم،
بىلمەدىم ئەمدى پۈر جەفاغا ئۆچرادىم.
— قەلەندەر.

نائەمىن [نا امن] (پ + ئە) تىنچسىز، خاتىرجەمسىز.

نا ئەمىنلىق [نا امنلىق] تىنچسىزلىق، خاتىرجەمسىزلىك:
نائەمىنلىق ئولدى خەلق فەرسۇدەلىغى،
ئەمىن ئىچرە بولۇر مەئاش ئاسۇ دەلىغى.
— نەۋايى.

نائەھل [ناأهل] (پ + ئە) 1) ئۆز ئەھلىدىن ئەمەس، يات:
ئولكى نا ئەھلىغە باقسب سۇلتان،
نەزەرىن سالسە ئول زەلىل ئىنسان.
— زىيائى.

2) ناچار، پەس.

ناب I [ناب] (پ) ساپ، تازا.
مەيى ناب — ساپ مەي:
مۇھەييا قىلىپ سۆزىنىڭ ئەسبابىنى،
كى ھازىر قىلىبان نابىنى.
— ئا. نىزارى.

ناب II [ناب] (ئە) ئۇنتۇر چىش، چىش:
لەئلى نابىڭ ھەۋەسىدىن چىكەرىم خۇن بولدى،
ئاھ، قان بولدى ياشىم، قىلمادى ئىزھار ساڭا.
— غەربى.

ناباب [ناباب] (پ) لايىق ئەمەس، ناباب.

نابالىغ [نابالغ] (پ + ئە) بالاغەتكە يەتمىگەن.

نابەختىيار [نابختيار] (پ) بەختىيار ئەمەس، بەختسىز.

نابكار [نابكار] (پ) 1) مۇتتەھەم، ھارامزادە:
چۇ پەيدا بولۇپ بىر نەچە نابكار،
قىلىپ دەھرنى قان بىلە لالەزار.
— ئا. نىزارى.

زالىمى نابكار — مۇتتەھەم زالىم:
دېدىكىم، ئايا زالىمى نابكار،
باشىڭغە بۇ تاشىم گېرۇر ئىنتىزار.
— ئا. نىزارى.

2) يارىماس:
دېدى: «بىر زەمان سەبر قىل نابكار» ،
كى مەزمۇن بىلە ئەيلەيىن ۋەسفى يار.
— ئا. نىزارى.

نابۇد [نابود] (پ) يوق بولۇش، يوقلىش.
نابۇد بولماق — يوق بولماق، نابۇت بولماق:
چۇ نابۇد بولۇپ بارچە ئەشكاللار،
نەمايان بولۇپ جايىدا ماللار.
— ئا. نىزارى.

نابۇدلۇق [نابودلوق] يوقلۇق، نابۇتلۇق.

نابىنا [نابينا] (پ) كۆرمەيدىغان، كور:
بەلكى ئول مۇردەدۇركى نابىنا،
بىتەۋھەمۇم قويار بۇ قەيلىغە پا.
— زىيائى.

ناپاك [ناپاك] (پ) پاك ئەمەس، ناپاك؛ ئىپلاس:
قەترەئى ناپاك سۇدىن سۇرەتسىمزنى خەلق ئېتىمپ،
مادە ـ نەر ھۇسنۇ قەبىھ رەڭگىدە قىلسۇن نەئىلاج.
— شەۋقى.

ناپايدار [ناپايدار] (پ) ئۆتۈپ كېتىدىغان، ئۆتكۈنچى:
ۋەفا قىلمادى دەھر ناپايدار،
جەھاندىن كېتىمپ تەشنەلەپ خار ـ خار.
— ئا. نىزارى.

ناپەدىد [ناپديد] (پ) كۆرۈنمەيدىغان، يوقالغان؛ مەخپىي، غايىب:
سەفىنە چۆكۈپ بولغۇسى ناپەدىد،

كى بۇ كېمەلەردىن ئۇزۇلگەي ئۇمىد.

— ئا. نىزارى.

ناپەدىد بولماق — يوقالماق، غايىب بولماق:
كى ھەينىك قاراسى بولۇپ ناپەدىد،
ئۇرۇپ باشغە ئاھى چېكىبان شەدىد.

— ئا. نىزارى.

ناپەدىدار [ناپىدىار] (پ) كۆرۈنمەيدىغان، سېزىلمەيدىغان؛ يوق.

ناپەدىدار ئەيلەمەك — كۆرۈنمەيدىغان قىلماق، يوقاتماق.

ناپەيدا [ناپيدا] (پ) كۆرۈنمەيدىغان؛ يوق، غايىب:
قاشلارى فەررۇخ ھىلالى تىشلارى دۇررى گۆھەر،
لالە يەڭلىغ لەبلەرنىڭ لەئلى ناپەيداسى بار.

— ئەرشى.

ناپەيدا بولماق — يوقالماق:
زەللىلى مۇددەتىدۇر ئەل كۆزىن بولدى ناپەيدا،
ئىمانى خوتەننىڭ چار باغىدىن سوراغىم بار.

— زەللىلى.

ناپەيدالىغ [ناپيدالىغ] يوقلۇق، غايىبلىق.

ناتەمام [ناتمام] (پ + ئە) 1) تۈگىمىگەن، پۈتمىگەن:
ھاجىلەر ھەيرەتدەۋۇ ئىش ناتەمام،
كۈن قىزاردىيۇ يېتىشتى ۋەقتى شام.

— زەللىلى.

ناتەمام كەتمەك — ۋاقتىسىز كەتمەك، بۇرۇن كەتمەك:
دەرىغا، جەھاندىن كېتىپ ناتەمام،
تىرىكلىكنى بىزلەرگە قىلدى ھەرام.

— ئا. نىزارى.

ناتەۋان [ناتوان] (پ) 1) كۈچسىز، ئاجىز:
نىگارا ئىشتىياقىڭدا زائىفۇ ناتەۋان بولدۇم،
ھەمىشە دەربەدەر ئالەم ئارا بىخانىمان بولدۇم.

— فىراقى.

2) بىتاقەت، بىتاپ؛ كېسەل:
بىرەۋنى قىلىپ ئىشق ئىلە ناتەۋان،
بىرەۋنى قىلىپ ۋەسل ئىلە كامىران.

— ئا. نىزارى.

ناتەۋانلىق [ناتوانليق] كۈچسىزلىك، زەئىپلىك:
تەۋاق ئەتمەدىڭ قەدىردانلىق بىلە،
كى ئەجز ئەتمەدىڭ ناتەۋانلىق بىلە.

— ئا. نىزارى.

ناتەۋانى [ناتوانى] (پ) كۈچسىز، ئاجىز، زەئىپ (كىشى):
ئەي، ھەمدەمى خەيل ناتەۋانى،
ئەي، خۇسرەۋ ئىلى كامىرانى.

— مولا نىياز.

ناتىق [ناطق] (ئە) نۇتۇق سۆزلىگۈچى؛ سۆزمەن، ناتىق:
داغى ھەيرەتدە مەن ناتىقنى بىلمەي،
ئايا غى فىكرىدىن ئىشكەل ئاچىلمەي.

— ناقىس.

ناجايىز [ناجايز] (پ + ئە) رۇخسەت قىلىنمىغان؛ قانۇنسىز.

ناجى [ناجى] (ئە) قۇتقۇزغۇچى، نىجاتچى.

ناجىنس [ناجنس] (پ + ئە) شەرمەندە، پەسكەش.

ناجىھ [ناجح] (ئە) نەتىجە قازانغۇچى؛ نەتىجىلىك، مۇۋەپپەقىيەتلىك.

ناچار [ناچار] (پ) چارىسىز، ئامالسىز؛ يارامسىز، يامان.

ناخاھ [ناخواه] (پ) مەيلىسىز؛ خالىمايدىغان:
كېتەرسەن خاھ ـ ناخاھ چارە يوقتۇر،
پۇشايمانلىغ كۈنۈڭ ياد ئالمادىڭ ھېچ.

— شەۋقى.

ناخۇدا I [ناخدا] (پ) دېڭىغا ئىشەنمەيدىغان، خۇداسىز.

ناخۇدا II [ناخدا] (پ) كېمە باشلىقى:
نەھەڭى قولزۇمى ۋەھدانىيەتتىن غەرق بولدىلەر،
نەكىشتى قالدىيۇ نەكىشتىبانۇ ناخۇدا ئاخىر.

— زەللىلى.

ناخۇش [ناخوش] (پ) يېقىمسىز، يامان؛ خۇشال ئەمەس، خاپا.

ناخۇن [ناخن] (پ) تىرناق:
بۇ غەم بىرلە ئىدىم مەن زارى غەمناك،
بۇ ھەسرەت ناخۇنى كۆكسۈم قىلىپ چاك.

— خىرقەتى.

ناخۇشنۇد [ناخوشنود] (پ) يېقىمسىز، يامان؛ خاپا.

ناخىرەد [ناخرد] (پ) ئەقىلسىز:
قايۇ ناخىرەد بولسا مۇنكىر ئاڭا،
كى رەشك ئەيلەبان بەرسە تەغىير ئاڭا.

— ئا. نىزارى.

ناخىرەدمەند [ناخردمند] (پ) ئەقىلسىز، ئەخمەق.

ناخىرەدمەندلىق [ناخردمندليق] ئەقىلسىزلىق.

نادان [نادان] (پ) بىلىمسىز، نادان.

نادانلىق [نادانليق] بىلىمسىزلىك، نادانلىق.

نادەردمەند [نادردمند] (پ) دەرد تارتمىغان، دەردى يوق:

ئەگەر بوينۇمغە زەنجىر قولۇمغە يۈز كەمەند بولغاي،
بەناگاھ دەردىمەندغە تەرەف نادەردمەند ئولغاي.
— قەلەندەر.

نادىر [نادر] (ئە) تېپىلمايدىغان، كەم ئۇچرايدىغان، نادىر:
بۇ قاشۇ يۈزۇ كۆزۈڭ سەنئىتى سۈنئى ئىلاھىدۇر،
سېنىڭدەك كۆرمىگەن ھېچكىم جەھاندا دىلبەرى نادىر.
— قەلەندەر.

نادىر دەۋران — شۇ دەۋردە تەڭدىشى يوق يېگانە كىشى.
سەن غەم يېمە ئەي نادىرى دەۋرانىم،
بۇ ھۇسنۇ جەمالىڭ سېنى تابەندە دۇرۇر.
— قەلەندەر.

نادىم [نادم] (ئە) پۇشايمان قىلغۇچى، ئەپسۇسلانغۇچى:
كى مەھزۇنغە ئاندا دىدى خادىمى،
ھەمىشە قاشىدا ئىدى نادىمى.
— ئا. نىزارى.

نار I [نار] (ئە) 1) ئوت:
دانەسىكىم ئۇنۇپ دىيار ئىچرە،
قالسە ئەل زۇلم بىرلە نار ئىچرە.
— زىيائى.

2) ئىشق ئوتى:
رەمزى رەمۇزى نارىغە يوقۇ بارىم نىياز ئېتىمپ،
جانۇ كۆڭۈل گەرەۋ قىلاي شۇەئى خوش ئەداسىنە.
— ئەرشى.

3) دوزاخ:
يىغىشتۇر داغى ھەرز گۇفتارنى،
خەيال ئەيلە ئاخىرەكى نارنى.
— ئا. نىزارى.

نار ئەتمەك — قىزدۇرماق، كۆيدۇرمەك:
ئوقۇپ ئىشق ھەرفىنى تەكرار ئېتىمپ،
كۆڭۈلنى مۇھەببەت بىلەر نار ئېتىمپ.
— ئا. نىزارى.

نارى فىراق — ئايرىلىش ئوتى.
نارى ئىشق — ئىشق ئوتى:
نىھان ئىچرەى كۆڭلىدە ئەسرارى ئىشق،
كى شۇئلە ئۇرۇپ، ئاغزىدىن نارى ئىشق.
— ئا. نىزارى.

نارى ئىشق تەگمەك — ئىشق ئوتى تەگمەك:
تەننى قىلىمپ كۇل تېگىمپ نارى ئىشق،
يېمەك ـ ئىچمەكى ھەم بولۇر زار ئىشق.
— ئا. نىزارى.

نار II [نار] (پ) ئانار (قىسقارغان شەكلى):
باغ ئارا شاھتالۇ ئۇزمەكلىككە كىردىم ئالما دەر،
باغبانى ناتەۋان بىن بەردى ئاخىر ناردىن.
— زەلىلى.

ناري خەندان — ئېچىلغان ئانار گۈلى:
لەئلى شەۋقىدىن دەمادەم قان يۇتار كۆڭلۇم مېنىڭ،
گويىيا جەننەتدە ئۆسكەن ناري خەندانىدۇر ماڭا.
— ناقىس.

دانەئى ناردەك — ئانارنىڭ دانىسىدەك:
كۆزى ئاق ئەگەر بولسا قارداك،
قىزىل بولسا تا دانەئى نارداك.
— قۇشچى.

نارازى [ناراضى] (پ + ئە) نارازى.

ناراست [ناراست] (پ) ناتوغرا، ئەگرى:
ناراستقا كۆپ ئۇيات ئېرۇر تۇزلۇكدىن،
لېك ئەر كىشىگە نەجات ئېرۇر تۇزلۇكدىن.
— نەۋائى.

ناراستلىغ [ناراست ليغ] ناتوغرلىق، ئەگرىلىك.

نارەسا [نارسا] (پ) كەمچىل، كەم ـ كۇتە:
تەلىبە زەلىلى بارھا مىسرەئى شوخ ئېيتەدۇر،
گەرچە ئىبارەتى سۇخەن قافىيەئى نارەسا غەلەت.
— زەلىلى.

نارسىدە [نارسيده] (پ) يېتىلمىگەن؛ بويىغا يەتمىگەن:
شىشە سىندۇردۇم سەھەر مەيخانەدە ئەيب ئەتمەگىل،
نارەسىدە بىر گۇناھ ئەيلەر شەرمىتەدە ماڭا.
— زەلىلى.

نارەنج [نارنج] (پ) 1) ئاپېلسىننىڭ بىر تۈرى. 2) سېرىق تۇس.

نارەنجۇەش [نارنج وش] (پ) ئاپېلسىن رەڭگى.

نارەنجى [نارنجى] (پ) سېرىق رەڭلىك؛ سېرىق تۇسـلۇك:
كىيىدى نارەنجى ئېگىننى ئېگىنگە ئول گۈلئۇزار،
قىلغالى ئالەم ئېلگە جەۋرۇ زۇلمىنى ئاشكار.
— قەلەندەر.

نارەنجى پۇش — سېرىق كىيىم:
قىرمىزى كۆڭلەكدە كۆرۈپ ئەھلى ھۇش،
بىھۇش ئولۇپ بولدى چۇ نارەنجى پۇش.
— زەلىلى.

نارەۋا [ناروا] (پ) دۇرۇس ئەمەس، نالايىق:
ھەرامدۇر ئۇشبۇ فىئلى نارەۋالار،
شەرىئەت ھۆكمىدە چەندان ۋە بالا شەيخ.
— شەۋقى.

ناردان [ناردان] (پ) ئانارنىڭ دانىسى:

بۇ مەنىنى بىرلە بىلسەك رەمىزانكىم، رەمزىدىن مۇشتەق، گۇنەھ تاغىنى كۆيدۈرمەككە ياخشى ناردان كەلمىش.

— شەۋقى.

نارکەند [نارکند] (پ) ئانارلىق.

نارکۆك [نارکوك] (پ) كۆكنار، ئەپيۇن.

ناری [ناری] يىراق، نېرى:

بۇلئەجەب قىلماسسەن ئاناغ جىلۇە قىلغاچ تەركى ھۇش،
ئەي كۆڭۈل كەلگىلكى ئەمدى مەن بېرىيۇ سەن ناری.

— ئەرشى.

ناز [ناز] (پ) ئەركىلىك؛ يۇز، قاش، كۆز جىلۋىسى:

ئېتىپ شەكىلىنى يۇز تۇمەن ناز ئىلە،
تۇرۇپ كۆھكەن ئۆزرە ئاغاز ئىلە.

— ئا. نىزارى.

ناز قىلماق — ئەركىلىمەك، نازلىق قىلماق؛ نازلانماق:

بۇ سۇرەتدە قۇش بولسە ئەي شاھباز،
كى ئالغىل ئانى يامبۇغە قىلمە ناز.

— قۇشچى.

نازەنىن [نازنين] (پ) 1) كېلىشكەن، گۈزەل يار، مەھبۇبە:

سېنى ئەي نازەنىن تا ئۆلگۈچە تەڭرىمگە تاپشۇردۇم،
مېنى مۇنداغ مۇسافىر ئەيلەدى دەۋرى قەمەر تەنها.

— زەلىلى.

خىيالى شۇئلەئى رەڭگىن قۇياشىم قىبلەگاھىمدۇر،
دەمى فىكرى ھىلالى نازەنىنىم سەجدەگاھىمدۇر.

— ئەرشى.

2) چىرايلىق، جىلۋەگەر:

قىلىپ ئىقد مەجنۇنغە نەۋفەل قىزىن،
ھەمۇل ئېردى گۈلچېھرەئى نازەنىن.

— ئا. نىزارى.

نازغىبان [نازغيبان] نازلىق قىلىپ، نازلىق بىلە:

كۆرمەگۈر سېنى دېمىشلەر، كەل، گۈلى رەئنانى كۆر،
نازغىبان جەۋلانغا كىرگەن بۇ ئىككى رەئنانى كۆر.

— ئەرشى.

نازلىق [نازليق] ناز ۋە ئەركىلىك بىلەن قىلىنغان ھەرەكەت:

كىمسە ھەرگىز كۆرمەگەي بۇ تەرز ئىلە بىر نازلىق،
ناز شىرىن پەردەسىدە قىلغاي ئۇل تەنىنازلىق.

— ئەرشى.

ناز ـ نازان [ناز نازان] (پ) نازلىنىپ، نازلىق بىلەن:

ناز ـ نازان كەلمەگەي ئالەمگە سەندەك نازەنىن،
گۈلشەنى فىردەۋس ھۇسنۇڭ خىرمەنىدىن خۇشەچىن،
مىھر ئايىن، ھۇرتەلئەت، سەرۋ قامەت، مەھجەبىن،
ئەرزىمەس بىر كاكۇلۇڭ چىنغە يۈز ئەقسايى چىن،
غۇنچەئى سىرابىسەنمۇ يا گۈلى خەندانمۇ سەن؟

— ئەرشى.

نازۇك [نازك] (پ) نەپىس، نازۇك:

كۆرمەدىم بىردەم جەھاننىڭ راھەتىن،
تاكى ئۇل نازۇك ئەداغە ئۇچرادىم.

— قەلەندەر.

نازۇك بەدەن — قامىتى كېلىشكەن، گۈزەل:

چېكىپ ئۇل زەمان ئاھنى تېز ـ تېز،
كى نازۇك بەدەنگە سالىپ رۇستەخىز.

— ئا. نىزارى.

نازۇك خىيال — ئىنچىكە ئويلايدىغان، زېرەك:

چۇ خۇسرەۋ بۇ سۆز ئاڭلابان بولدى لال،
مۇنىڭ فىكرىدە قىلدى نازۇك خىيال

— ئا. نىزارى.

نازۇك دىل — كۆڭلى ئىنچىكە.

نازۇك نەھال — نازۇك بېخ؛ زەئىپ، نىمجان:

قىلىپ ئۇل زەمان ئەلچىغە قىلۇقال،
پەرىۋەش داغى ئانچە نازۇك نەھال.

— ئا. نىزارى.

نازۇئىستىغنائ [نازواستغناء] (پ + ئە) ناز ۋە ئەركىلىك:

بىرۇەۋنى مەسنەد ئىززەتدە نازۇ ئىستىغنا،
بىرىنى قىلدى گەداۋۇ بىرىنى سۇلتان چەرخ.

— شەۋقى.

نازىر [ناظر] (ئە) قارىغۇچى، نەزەر سالغۇچى:

كۆكەرگەچ كۆز ئاچىپ ئۇل بولدى نازىر،
قارايدۇركىم جەمالى تۇرفە ھازىر.

— ناقىس.

نازىر بولماق — كۆرۈنىدىغان بولماق، كۆرۈنمەك:

يارىم بولۇبان كۆزۇمدە نازىر،
ھەر كېچە تۇشۇمدە ئۇيلە ھازىر.

— موللا سالىھ.

نازىر قىلماق — كۆرۈدىغان قىلماق؛ روشەنلەشتۈرمەك:

مۇسافىرنى ئالدىغا ھازىر قىلىپ،
كى باقتى ئاڭا كۆزنى نازىر قىلىپ.

— ئا. نىزارى.

نازىش [نازش] (پ) نازلىنىش، ئەركىلەش؛ يالۇرۇش.

نازىش ئەتمەك — نازلانماق، ئەركىلىمەك؛ يالۇرماق:

نازىش ئەتمە ئەي كۆڭۈل ئىشقىدا ئۇل گۈلرۇيىنىڭ،
ھەر تەرەپتە يۈز سېنىڭدەك بولبۇلى شەيداسى بار.

— ئەرشى.

www.uygurkitap.com

مەزاھىردە ئاتىم، لېكىن نېگە بىر نازىش ئەتمەسمىز،
قۇياش نۇرىدىن ئولسە زەردەلەرنىڭ كۆپ مۇباھاتى.
— ئەرشى.

نازىل [نازل] (ئە) چۈشكەن، ئەۋەتىلگەن:
ئانىڭ فەزلىدىن نۇر ھاسىلدۇر،
ئاڭا فەيزى ھەق كۈندە نازىلدۇر.
— ئا. نىزارى.

نازىل ئەتمەك — چۈشۈرمەك، ئەۋەتمەك:
خاكسارىن ئول قۇياش يۈزلى پەرى مەۋجۇت دېمىش،
تەڭرى بىزگە ئاسماندىن نازىل ئەتمىش بۇ لەقەب.
— نەۋايى.

نازىل بولماق — چۈشمەك، ئەۋەتىلمەك:
ئالىپ يەرنىڭ يۈزىگە بولدى نازىل،
قىلىپ يەر ئۈستىدە سەيرى مەنازىل.
— ناقىس.

نازىل قىلماق — چۈشۈرمەك، ئەۋەتمەك.

نازىم [ناظم] (ئە) تەرتىپكە سالغۇچى، تۈزگۈچى؛ شائىر:
گەھى سايىب، گەھى نازىم، گەھى خاك،
گەھى ھافىز، گەھى تەنزىمى ئەفلاك.
— ناقىس.

ناس [ناس] (ئە) كىشىلەر، ئىنسان؛ خەلق:
مۇھەييا قىلىپ رەسم ئىجلاسىنى،
كى ئېھسان بىلەن تويغازىپ ناسنى.
— ناقىس.

ناسابىر [ناصابر] (پ + ئە) سەۋرسىز، چىدامسىز.

ناساز [ناساز] (پ) ساز ئەمەس، قاملاشمىغان.

ناسازگار [ناسازگار] (پ) مۇۋاپىق كەلمەيدىغان، زىيان كەلتۈرىدىغان.

ناسازۋار [ناسازوار] (پ) مۇۋاپىق ئەمەس، ياراشمايدىغان:
چۇ بىداد ئېتىپ چەرخى ناسازۋار،
بەلا ياغدۇرۇپ مىسلى ئەبرى بەھار.
— ئا. نىزارى.

ناسەزا [ناسزا] (پ) مۇناسىپ كەلمەيدىغان، نالايىق.

ناسەزاكار [ناسزاكار] (پ) پەسكەش، يامان ئىش قىلغۇچى:
يا قىماربازۇ زىناكارۇ لەۋەند،
ناسەزاكارۇ ھورۇنۇ خۇد پىسەند.
— زەلىلى.

ناسەزالىق [ناسزاليق] مۇناسىپسىزلىق، لايىقسىزلىق.

ناسەۋاب [ناصواب] (پ + ئە) ناتوغرا.

ناسىب [ناصب] (ئە) تىكلىگۈچى، بەرپا قىلغۇچى.

ناسىخ [ناسخ] (ئە) مەنسۇخ قىلغۇچى؛ كۆچۈرگۈچى.

ناسىر [ناصر] (ئە) ياردەم بەرگۈچى، ياردەمچى.

ناسىھ [ناصح] (ئە) نەسىھەت قىلغۇچى:
چۇ يازدى مۇنى ناسىھى رەھىمسىز،
كى ئاشىق ھەلاكىدىن ئول ۋەھىمسىز.
— ئا. نىزارى.

ناسىھ بولماق — نەسىھەت قىلماق:
ئوقۇدۇق سۆڭرەكىم ھەدىسمۇ كىتاب،
بولدى ناسىھ قىلىپ فەقىرغە خىتاب.
— زىيائى.

ناسىھا [ناصحا] (ئە) ئەي نەسىھەت قىلغۇچى:
بۇ مەي مەئىندىن ناسىھا قىلما پەند،
كۆڭۈلنى ئانىڭ كەيفىدە ئەيلە بەند.
— ئا. نىزارى.

ناسىيە [ناصيه] (ئە) پېشانە.

ناشاد [ناشاد] (پ) شاد ئەمەس، غەمكىن، خاپا:
كى ھازىر قىلىڭ بولسە ھەد دادلار،
چۇخۇررەم بولۇڭ ئەمدى ناشادلار.
— ئا. نىزارى.

بۇ ئالەم مۇلكىدۇر يەر ئۆزرە بەدباد،
كېتەر ئاندىن بارى بىردەمدە ناشاد.
— ئەرشى.

ناشاد ئەيلەمەك — خاپا قىلماق، قايغۇغا سالماق:
چەرخ زالىن كۆركى، يۈز زەڭ مىكر بۇنياد ئەيلەمىش،
يۈز جەھان شاد ئەھلىنى بىردەمدە ناشاد ئەيلەمىش.
— ئەرشى.

ناشاد بولماق — خاپا بولماق، قايغۇرماق:
ساڭا بېرىپ كۆڭۈل ئەي شوخ تەنناز،
شاد ئىدىم دەھرئارا ناشاد بولدۇم.
— قەلەندەر.

ناشەرئ [ناشرع] (پ + ئە) شەرىئەتتىن تاشقىرى؛ ناتوغرا.

ناشۇگۇفت [ناشگفت] (پ) ئېچىلمىغان.

ناشۈكر [ناشكر] (پ + ئە) شۈكۈر قىلمايدىغان، مىننەتدار ئەمەس.

ناشى I [ناشى] (پ) بىلىمسىز، تەجرىبىسىز.

ناشى II [ناشى] (ئە) پەيدا بولغۇچى؛ ئۆسكۈچى، يېتىلگۈچى.

ناشىناس [ناشناس] (پ) تونۇلمىغان؛ تونۇمىغۇچى، تەن

ئالمىغۇچى.

ناغافىل [ناغافل] (پ + ئە) كۈتمىگەندە، تۇيۇقسىز.

ناف [ناف] (پ) كىندىك؛ مەركەز، ئوتتۇرىسى.

نافە [نافە] (پ) ئىپار، مۇشك؛ كىندىك:

نافەئى ئاھۇ — كېيىكنىڭ كىندىكى:

مۇئجىزەئى مۇسادا قىلىپ نىلنى خۇشك،
نافەئى ئاھۇدە قىلىپ خۇننى مۇشك.

— زەللى.

نافەئى مۇشك — ئىپار:

سۈرمەئى سۇنبۇل نەھاجەتدۇر خىتا سەھراسىدىن،
نافەئى مۇشكىن غەزالىنى خوتەن كەلتۈرمىشەم.

— زەللى.

نافەرمان [نافرمان] (پ) پەرمانغا بويسۇنمايدىغان، ئىتائەتسىز.

نافىئ [نافع] (ئە) مەنپەئەتلىك، پايدىلىق:

بىل بۇ يەڭلىغ ئىشارەنى نافىئ،
كەلدى مۇنداغ دەللىكىم ساتىئ.

— زىيائى.

ناقە [ناقە] (ئە) چىشى تۆگە.

ناقابىل [ناقابل] (پ + ئە) قابىلىيىتى يوق، قابىلىيەتسىز.

ناقىس [ناقص] (پ) تولۇق ئەمەس، كەم؛ كەمچىلىكى بار:

تىلىم قاسىر دىلىم ناقىس سۆزۈڭگە،
بۇ غەم ئىچرە ھەزىن جانغا پەرى رۇخ.

— شەۋقى.

ناقىسلىغ [ناقص ليغ] كەملىك؛ كەمچىلىك:

ۋەگەر نە سۆز قىلۇر ھەددىم قاياندۇر،
كى ناقىسلىغ دېگەن سۆزدىن ئەياندۇر.

— ناقىس.

ناقىل [ناقل] (ئە) نەقىل قىلغۇچى، ئېيتقۇچى؛ يەتكۈزگۈچى:

ۋەسانە دېمەكلىككە ئاقىل كېرەك،
بەيان ئەتكىلى ئەمدى ناقىل كېرەك.

— ئا. نىزارى.

قىلدى بۇ مەشۇرەتنى ئول ئاقىل،
«بەدرىددىن» دېدى ئىسمىنى ناقىل.

— زىيائى.

ناك I [ناك] (پ) سۆزلەرنىڭ ئاخىرىغا ئۇلىنىپ مەلۇم خۇسۇسىيەتكە ئىگە بولغانلىقىنى بىلدۈرىدىغان سۆيەت ياسايدۇ: غەمناك — غەملىك.

ناك II [ناك] (پ) موھتاجلىق؛ ئازاب ـ ئوقۇبەت:

قايدا دۇر يابىۋەئى يادەردى ناك،
ياستەم ئىلكىدە بولغاي سىنە چاك.

— زەللى.

ناكار [ناكار] (پ) ئىشقا يارىمايدىغان؛ كۈچسىز، يارامسىز.

ناكام [ناكام] (پ) 1) مەقسىتىگە يېتەلمىگەن، بەختسىز:

مېنى ئەل دائىما فەرھاد بىرلە تەۋ ئەمان كۆرگەچ،
فەلەك بىداردىن ناكام كەتكەن بىنەۋا دەرلەر.

— ئەرشى.

2) نائىلاج، چارىسىز:

بىھۇدە غەۋغاس ناكام ئۇرماغىل لافۇكەزاب،
كىرسە غەرق ئولماي قالۇرمۇ ئىشقىنىڭ دەرياسىغە.

— مولا سالىھ.

ناكاملىق [ناكام ليق] بەختسىزلىك:

قويۇپ ئىشق ۋادى ئاراچۇن قەدەم،
كى ناكاملىقدا بولۇپدۇر ئەدەم.

— ئا. نىزارى.

ناكەس [ناكس] (پ) پەس، پەسكەش؛ بېخىل.

ناگاھ [ناگاه] (پ) 1) تۇيۇقسىز، تاسادىپىي:

چۇ ئول پىردىن چىقتى ناگاھ سەدا،
ئانىڭدەك سۇرۇشىدىن ئولدى ندا.

— ئا. نىزارى.

2) ۋاقىت ئۆتمەي، شول ۋاقىتنىڭ ئۆزىدە:

ئۆزىن كۆردى كېلىپ ئەر ھالەتىگە،
تەئەججۇب ئەيلەدى ناگاھ پەرى رۇخ.

— شەۋقى.

ئوتقە تۆشسە نەھۇ ئولماي نېتكۈسى ناگاھ قىل،
قايدا قالسۇن سوزىشى ئىشق ئىچرە بۇ جاندىن رەمەق.

— ئەرشى.

ناگاھ ـ ناگاھ [ناگاه ناگاه] (پ) بەزى ـ بەزى، ھەمىشە.

ناگەھ [ناگە] (پ) «ناگاھ» قا قارالغۇ:

چېمەن ساربغە ناگەھ تۇند بادى يەتسە قەھرىڭدىن،
نە قالغاي لالەئى ئەھمەر نە قالغاي سۇنبۇلى رەئنا.

— زەللى.

قىلدى ماڭا ئول جىلۋەئى ناگەھ باقا قىلدىم،
دۇنيا بىلە ئوقبانى جويغە ساتا قىلدىم.

— ئەرشى.

ناگەھان [ناگهان] (پ) 1) توساتتىن، تۇيۇقسىز:

نەزەر قىلدى ئوغلۇم ئاڭا ناگەھان،
بۇ سوقراتنىڭ غارى بولدى ئەيان.

— ئا. نىزارى.

بەلايى ناگەھان — تۇيۇقسىز بالا ـ قازا:
كۆندە يۇز ئۆلگۈنچە فۇرقەت ئىچرە، ئۆلتۇر بىر يولى،
ئەرشىنى ئەمدى بەلايى ناگەھانىم قايداسەن.
— ئەرشى.

2) ۋاقتى كەلمەستىن، ۋاقتسىز؛ شۇ چاغ:
بەلاكەش چىقىپ خاندىن ناگەھان،
بەيابان ئارا بولدى بىخۇد رەۋان.
— ئا. نىزارى.

3) بىخەۋەر:
شۇكرىللا چىقتىم ئۆيدىن ناگەھان،
مەھۇەشى شىرىن لىقاغا ئۇچرادىم.
— قەلەندەر.

ناگۇزىر [ناگزير] (پ) ئىلاجسىز، چارسىز، قۇتۇلالماسلىق.

ناگەھان [ناگهان] «ناگەھان» غا قارالسۇن.

نىگارىم ئىلتىپاتىدىن تۇمەن تۇرلۇك ئۇمىد ئەتكەچ،
يېتەر دەپ ئوك قولۇمدىن تۇرفە خوشلۇق ناگەھان كاغەز.
— شەۋقى.

نال [نال] (پ) 1) قومۇش قەلەم، قومۇش. 2) زەئىپ، ئاجىز:
فىراقىك ئەيلەدى ئانداغ زەلىلۇ ناتەۋان گويا،
يۇرۇم ھەم رەڭگى نال جىسمى ناتەۋانمدۇر.
— ئەرشى.

نالان [نالان] (پ) 1) ناله قىلغۇچى؛ ناله ـ پىغانلار:
ئەرشىنى قۇشلار تىلى بىرلە بۇ يەڭلىغ سايراغاچ،
بۇلبۇلى نالانمۇ بۇ يامۇرغى خۇشخانمۇ دەيىن.
— ئەرشى.

2) ناله قىلغان ھالدا:
ۋىسالى ھەجرىدىن نالان كۆرەرمەن جانى زارىمنى،
ماڭا، يارەب، نەسىب ئەتسەڭ نە بولغاي گۈلئۇزارىمنى.
— ئەرشى.

نالايىق [نالايق] (پ + ئ) نالايىق، مۇناسىپ ئەمەس، لايىق كەلمەيدىغان.

ناله [ناله] (پ) زارلىنىش، ئەپغان، پەرياد:
رىزائى ئىشق ئوتىدا مەستۇ شەيدا ۋالەۋۇ ھەيران،
كى قىلسام نالەلەر ھەردەم ماڭا سەندىن ۋەفا يوقتۇر.
— رىزائى.

ناله ـ ئەفغان — پىغان بىلەن قىلىنغان نالە، زارلىنىش:
كېلىپ تاغنىڭ دامەنىغە كېچە،
قىلىپ ناله ئەفغانىنى ئۇزگەچە.
— ئا. نىزارى.

ناله چەكمەك — «ناله قىلماق» غا قارالسۇن.

ناله سوز — ناله قىلغۇچى:
تەلىبە زەلىلى ھۇنۇز، مەشقى جۇنۇنۇ رۇمۇز،
تۇتى كەبى ناله سوز لەب شىكەرى بولماسا.
— زەلىلى.

ناله ـ پەرياد — پەرياد چېكىپ قىلىنغان ناله:
قەزاغە كىشى ناله ـ فەرياد ئېتەر،
بۇ شۇم لەفزىدىن كۆپ خەسارەت يېتەر.
— ئا. نىزارى.

ناله قىلماق — ناله ـ پىغان بىلەن ئاھ ئۇرماق، يىغلىماق:
ئۇشۇل ھەيندا شەخسى قىلىپ نالەئى،
قىلىپ يۇزنى پەرگالە ـ پەرگالەئى.
— ئا. نىزارى.

نالەۋۇ ئاھ — ئاھ ئۇرۇپ قىلىنغان ناله:
سەھەردە نالەۋۇ ئاھىم سەمۇمى ئىشق بىلدىلەر،
سىپاھى ئەقل دەرخاھ ئەردىلەر ئەزبەسكى ئويغاتتىم.
— زەلىلى.

نالەئى ئاھۇزار — ئاھۇ زار چېكىپ قىلىنغان ناله:
بالا دەردىدە بولدىلار سۇگۇار،
قىلىپ دەم ـ بەدەم نالەئى ئاھۇزار.
— ئا. نىزارى.

نالەئى ئەفغان — «ناله ـ ئەفغان» غا قارالسۇن:
نالەئى ئەفغان قىلۇرمەن بۇلبۇل ئوخشە زار ـ زار،
گەر مۇيەسسەر قىلماساڭ ئول گۈلرۇخى دىبلەر نەسب.
— قەلەندەر.

نالەئى زار — زارلىنىپ قىلىنغان ناله:
جۇيۇق ئىشق ئاتەشى بىر شۇئلە چەكسە تاقەتلىك ئەي نەي،
باش ئاغرىتمە، دەمى ئىشق ئورماغىل، كۆپ نالەئى زار ئەت.
— غەربى.

نالەيۇ ئەفغان — «ناله ـ ئەفغان» غا قارالسۇن:
نالەيۇ ئەفغاندىن ئەمدى چارە يوق،
كافىرى قاشى قارىغە ئۇچرادىم.
— قەلەندەر.

نالەيۇزار — «نالەئى زار» غا قارالسۇن:
بولۇپ بۇلبۇل كەبى ئاھۇ فىغانۇ، نالەيۇ زارى.
تەرەھھۇم ئەيلەگىل، ئەي گۈلشەنۇ گۈلزار يىغلاتمە.
— قەلەندەر.

نالىش [نالش] (پ) ناله قىلىش، ئاھ ـ پەرياد:
بەلەند پەرياد ئۇرماي ئول پەرىنە يوق ئۇچۇن مەرغۇپ،
ھەزىن نالىش ئىلەن جان ئۇددىدن ئەندەك سادا قىلدىم.
— ئەرشى.

نام [نام] (پ) 1) ئاتاق، شۆھرەت. 2) نام، ئىسىم:

يەنە ھەم ئەزىزى مەقام ئەيلەمىش،
ئۇلار نامىنى خاجە مۇقبىل دېمىش.
— ئا. نىزارى.

نامۇ نىشان — خەۋەر، دېرەك:
تاپالماي قىزىدىن كى نامۇ نىشان،
غەم ئەندۇھ بىرلە يۇتار ئېردى قان.
— ئا. نىزارى.

نامە [نامە] (پ) 1) خەت، مەكتۇپ:
ئىلتىپات ئەيلەپ يىبەرسۇن نامەئى ئول دىلرەبا،
دىمە نامە دىگىل ئانى تاج ئىلە ئەفسەر ماڭا.
— قەلەندەر.

2) قىلغان ئىش ۋە ئەمەللىرى يېزىلغان خەت:
تالىبە زەللىلى گۇنەھى بېھىساب،
نامەسىدە زەررىچە يوقدۇر سەۋاب.
— زەللىلى.

نامە ئەئمال — «نامەئى ئەئمال» غا قارالسۇن.

نامە سىياھ — گۇناھكار.

نامە قىلماق — خەت يازماق:
سىكەندەر جەھاندىن قىلۇردا گۇزەر،
ئاناسىغە بىر نامە قىلدى بەدەر.
— ئا. نىزارى.

نامەئى ئەئمال — قىلغان ياخشى ـ يامان ئىشلار يېزىلغان دەپتەر:
نامەئى ئەئمال ئەگەرچە روسىياھدۇر يىغلاغىل،
سەبزە ئەيلەرگە زىرائەتگاھنى دېھقان كېرەك.
— زەللىلى.

نامەئى دىلپەزىر — كۆڭۈلگە ياقىدىغان خەت:
دىدى شاھ ئول دەمكى: «كەلسۇن دەبىر،
رەقەم ئەيلەسۇن نامەئى دىلپەزىر».
— ئا. نىزارى.

نامەئى ئىقبال — مېھرىبانلىق خېتى.

نامەئارا [نامەئارا] (پ) خۇشخەت:
بۇ سۆزنى نوكتەگۇيى نامەئارا،
بۇ يەڭلىغ ئەيلەدى ھەنگامە ئارا.
— نەۋائى.

نامەبەر [نامەبر] (پ) خەت توشۇغۇچى.

نامەربۇت [نامەر بوط] (پ + ئە) باغلانمىغان.

نامەردۇم [نامەردم] (پ) ئادەمگەرچىلىكى يوق، نامەرد.

نامەسمۇئ [نامەسموع] (پ + ئە) ئاڭلانمىغان، ئاڭلاشقا لايىق بولمىغان.

نامەشرۇئ [نامەشروع] (پ + ئە) شەرئىيەت قائىدىسىگە خىلاپ.

نامەقتۇل [نامەقتول] (پ + ئە) ئۆلتۈرۈلمىگەن، ئۆلمىگەن.

نامەھرەم [نامەحرەم] (پ + ئە) 1) يېقىن تۇغقان ئەمەس، يات:
يوق ئىكەندۇك مۇندا بىر ھەمدەم ماڭا،
بۇ يىغلىغان خەلق نامەھرەم ماڭا.
— زەللىلى.

2) يېقىن تۇغقانچىلىقى بولمىغانلىقتىن بىر ـ بىرىگە كۆرۈنۈش مەنئى قىلىنغان:
ئىرانلار بىرلە نامەھرەم خاتۇنلار،
ئانى جەمئى ئەيلەمىش ئەھمەق قوپال شەيخ.
— شەۋقى.

نامەئىدۇد [نامەعدود] (پ + ئە) ساناقسىز، كۆپ.

نامەئلۇم [نامەعلوم] (پ + ئە) مەلۇم ئەمەس، نامەلۇم.

نامجۇ [نامجو] (پ) شۆھرەتپەرەس.

نامدار [نام دار] (پ) مەشھۇر، داڭلىق:
سەلتەنەت مەيدانى ئىچرە نامدار،
ئەدل بىرلەن بې نەزىرى روزگار.
— زەللىلى.

ئاتام بار ئىدى دەھردە نامدار،
كى دۇنياسى ئېردى ھەزاران ـ ھەزار.
— ئا. نىزارى.

نامزەد [نامزد] (پ) ئالدىن بەلگىلەنگەن، ئىسمى كۆرسىتىلگەن، نامزات:
كى ئەفرىدۇن ئولدى ئاڭا نامزەد،
فۇزۇن ئۆمر بەرگەي خۇدايى ئەھەد.
— ئا. نىزارى.

نامۇراد [نامراد] (پ) 1) مۇرادىغا يېتەلمىگەن، بەختسىز:
بابا بىرلە قىلدى بۇلار خەير باد،
چۇ يىغلاپ قالىپ بۇ فەقىر نامۇراد.
— ئا. نىزارى.

2) مۇرادسىز، ئۈمىدسىز:
ھەمە خەلق بىرلە قىلىپ خەيرباد،
تۇشۇپ دەشتىغە بۇ ئىكى نامۇراد.
— ئا. نىزارى.

نامۇراد ئەيلەمەك — ئۈمىدسىز قىلماق، ئۈمىد ئۈزدۈرمەك:
جەھان ئەيشىدىن ئەيلەگىل نامۇراد،

مۇرادىم هوسۇلىغە بەرگىل كۆشاد.
— ئا. نىزارى.

نامۇس [ناموس] (ئە) ئار، نومۇس، ئۇيات.
نامۇسى ئەكبەر — جىبرئىل:
دىدى جىبرىلغە: «ئەي نامۇسى ئەكبەر،
مۇزەييەن قىل ئۆزۈڭگە بالۇ شەھپەر».
— ناقىس.

نا مۇسۇلمان [نامسلمان] (پ + ئە) 1) مۇسۇلمان ئەمەس، غەيرىي دىندىكى؛ دىنسىز:
چۇ سۆز بىرلە ئازدۇردى شەيتان قەرى،
كى ئاشقىنى ئول نامۇسۇلمان قەرى.
— ئا. نىزارى.

2) كۆچمە م: ئىنساپسىز:
سەۋادا ئىشقىدىن ئاندىغ قارا كۆنلەرگە سالدى نار،
يۈرۈرلەر سايىدەك يانمداۋۇ باشمدا ماتەمۋار،
قوتۇلغايمەن مەگەر كويىدا سالغاچ بوينۇمە زۇننار،
جەفالارکى مېنىڭ جانمغە قىلدى، قىلمىغان كۆففار،
ئەجايىپ كۆڭلى قاتتىغ تاش باغىرلىغ نامۇسۇلماندۇر.
— ئەرشى.

نامۇلايىم [نامليم] (پ + ئە) نامۇۋاپىق، ئۇيغۇن ئەمەس؛ قوپال، بېقىمسىز.

نامۇمكىن [نامكن] (پ + ئە) مۇمكىن ئەمەس.

نامۇناسىب [نامناسب] (پ + ئە) مۇناسىپ بولمىغان، لايىق ئەمەس:
قەدرىنى نامۇناسىب ئەل بىلمەس،
ئەھلى مەشرەب غىزاسىدۇر كۆك چاي.
— ئەرشى.

نامېھرىبان [نامهربان] (پ) مېھرسىز، رەھىم - شەپقەتسىز:
غەمىڭدىن ئۆلدۈم، ئەي نامېھرىبان، بىرگىنە سۆيمەسسەن،
جەفاڭدۇ، جەۋر - زۇلۇم ئەتمەكىدىن، ئەي گۈلچېھرە تويماسسەن.
— قەلەندەر.

مەھى نامېھرىبان — رەھىمسىز گۈزەل جانان:
فۇرقەتىڭدىن ئەي مەھى نا مېھرىبان،
ئەرغەۋان ياڭلىغ يۇزۇمدۇر زەئفەران.
— زەللىلى.

گۈلچېھرەئى نامېھرىبان — رەھىمسىز گۈل يۈزلۈك جانان:
شۈكر لىللاھكىم، ئوشۇل گۈلچېھرەئى نامېھرىبان.
فۇرقەتىدە جان بېرۈرنى بىزگە ئاسان ئەيلەمىش.
— قەلەندەر.

نامېھرىبان ھادىس — رەھىمسىز ۋەقە - ھادىسە:
مەئىشەت كەڭرۈلىكىدىن دەۋرى قىلغاي ئەھلى فەرزەندلىك،
ئەگەر تەك كەلسە ھالىڭ باقماغاي نامېھرىبان ھادىس.
— شەۋقى.

نان [نان] (پ) نان:
ھەمە بۇتلارنى ئېلىپ كارۋان،
ئانلىڭ سەئىگە بەرگۈسى ئاشۇ نان.
— ئا. نىزارى.

نانۇ نەمەك — نان ۋە تۇز:
ئالتە كۈندە - يەتتە كۈندە بۇ دىدەك،
كەلتۇرۇبان مۇۋەۋۇ نانۇ نەمەك.
— زەللىلى.

ناھەق [ناحق] (پ + ئە) ناتوغرا، ناھەق:
يا سەفەردە يولدىن ئازغان كارۋان،
يا زەبەر دەستكى ناھەق تۆكسە قان.
— زەللىلى.

ناھەمۋار [ناهموار] (پ) تەكشى ئەمەس، ئېگىز - پەس؛ يات:
دەۋر ئەگەر سۈرسەڭ سۈلەيماندىن سەن، ئەي ئالى گۆھەر،
قىلدۇرۇر ئاخىر سېنى بۇ چەرخى ناھەمۋار.
— قەلەندەر.

نائۈمىد [ناميد] (پ) ئۈمىدسىز، نائۈمىد:
ئۆزى داغى ئول پىر مۇبى سەفىد،
ئانىڭدىن تاپار بەھرە ھەر نائۈمىد.
— ئا. نىزارى.

نائۈمىد ئەيلەمەك — ئۈمىدىنى ئۈزدۈرمەك، ئۈمىدسىزلەندۈرمەك:
ئاڭا رەھىم قىلماي شاھىد ئەيلەدى،
ئەزىز جانىدىن نائۈمىد ئەيلەدى.
— ئا. نىزارى.

ناۋاجىب [ناواجب] (پ + ئە) ۋاجىب بولمىغان، زۆرۈر ئەمەس.

ناۋەرد [ناورد] (پ) ئۇرۇش، جەڭ.

ناۋەك [ناوك] (پ) ئوق، يا ئوقى:
تېنىمدە ناۋەكى زەخمىن نىھايەتسىز سورما،
زىبەسكى بىھەد ئېرۇر دەپ شۇمارە ئەيلەمەدىم.
— ئەرشى.

ناۋەكى خۇنرىز — قان تۆككۈچى ئوق:
ئاتار بولسا كىشىگە ناۋەكى خۇنرىز دىلدۇزىن،
ئەگەر فۇلادى جەۋشەن كىيسەكىم سۈدەك گۆزەر قىلمىش.
— قەلەندەر.

ناۋەكى جان — جاننى ئالىدىغان ئوق:

مىژەڭ چۈن ناۋەكى جاندۇر، داغى تەڭ غۇنچەدىن ئاغزىڭ،
بېلىڭ چۈن خىفچەئى گۈلدۇر، قەدىڭ سەرۋى خىرامانىم.
— ئەرشى.

ناۋەكى ئىشق — ئىشق ئوقى:
هەزىن كۆڭلۈمنى ئەزبەس ناۋەكى ئىشقىڭ نىشان ئەتكەچ،
كۆزۈم ياشىنى گۈلگۈن ئەيلەگەن زەخمى نىهانىمدۇر.
— ئەرشى.

ناۋدان [ناودان] (پ) تاشلاندۇق ئېرىق، ئورەك:
ئىمارەتنى سۇ دەۋر ئېتىپ ئايلانىپ،
كېلىپ ناۋدانغە نەچە تولغانىپ.
— ئا. نىزارى.

نائىلاج [ناعلاج] (پ + ئە) ئىلاجسىز، نائىلاج:
چۈبانۇ بۇ سۆزدىن بولۇپ نائىلاج،
كى شىرىنغە ئول دەم بولۇپ ئىمتىزاج.
— ئا. نىزارى.

نائىئتىبار [نااعتبار] (پ + ئە) ئېتىبارسىز، ئەتىۋارى يوق:
بولۇپمەن جەۋابى ئۈچۈن ئىنتىزار،
بۇ سۆز مۇئتەبەر ياكى نائىئتىبار.
— ئا. نىزارى.

ناي [ناي] (پ) قومۇش؛ نەي:
يەتتى بۇگۈن مۇژدە ماڭا نايىدىن،
بادە ئەگەر بولماسا بەرلايىدىن.
— زەلىلى.

نايۇ كوس — نەي ـ ناغرا.

ناياب [نایاب] (پ) ئاز ئۇچرايدىغان، تېپىلماس، ئەتىۋار:
ئەرشى ئول دامەن نەھەد تۇتقىل نەۋائى دامەنىن،
نەيلەگۈڭ ناياب ئىش ئىستەپ ئۆز بوھتان ئەيلەبان.
— ئەرشى.

نايابلىق [نايابليق] ئەتىۋارلىق، نادىرلىق، باھاسىزلىق:
يېتىپ جىسمىغە ئانچە بىتابلىق،
يېتىپ جانۇ كۆڭلىگە نايابلىق.
— ئا. نىزارى.

نايىب [نايىب] (ئە) ئورۇنباسار، مۇئاۋىن:
بولسە نايىب ئەگەرچە شەۋكەتلىك،
ئوردا ئىچرە نەچە ھۇكۇمەتلىك.
— زىيائى.

نايىب مەناب — ئورۇنباسار.

نايىبى بەرھەق — ھەقىقىي، ھەققانىي ئورۇنباسار:
ھەزرەتى ئەبۇبەكرى سىددىقۇ ئۇمەر،
نايىبى بەرھەق ۋەلىيىۇ بەھرۇبەر.
— زەلىلى.

نايىم [نايم] (ئە) ئۇخلىغان، ئۇيقۇلۇق.

نايىم بولماق — ئۇخلىماق.

نە I [نە] 1) نېمە، قانداق:
بۇ يەرگە تۇشتى نە بائىس بىلە،
سەپەر ئەيلەدى قايسى ھادىس بىلە؟
— ئا. نىزارى.

ئىشقىدا كېتەر باشىم، لەئلىڭ غەمى يولداشىم،
ئول شوخى قارا قاشىم مەندىن نەگۈمان ئەتمىش.
— ۋەفائى.

پادىشاھ، ھاكىم، ۋەزىر ھەم ئەغنىيادا بارمەن،
نە ئۈچۈنكىم ناتەۋان موھتاجغە دەركارمەن.
— ئابدۇقادىر داموللام.

2) «نېمىدېگەن» دېگەن مەنىدە ھېس ـ تۇيغۇنى بىلدۈرىدۇ:
مېۋەلەر سۆزلەتمەكىمدىنكىم ئېرۇرلەر بۇ غەرەز،
نەئەجەب دىل سەختى ھاسىد بىر كەبى ئالسە غەرەز.
— ئابدۇقادىر داموللام.

نەلەيلى زار ئەيلەيدۇر خەيالى،
نە ياخشى ئېردى بىر كۆرسەم ۋىسالى.
— موللا فازىل.

نە II [نە] (پ) 1) بەزى سۆزلەر بىلەن كېلىپ، ئۇنىڭ بولۇشسىز مەنىسىنى ئىپادىلەيدۇ:
نەھاجەت نالەئى نەي، يا رەبابۇ بەربەتۇ قانۇن،
سۇرۇدى، ئەرغەنۇندىن شۇرىشى پەيمانەدۇر پەيدا.
— زەلىلى.

2) ئارتۇق تەكرارلانغان بەزى جۈملە بۆلەكلىرى بىلەن كېلىپ، ئۇنى ئەسلى بۆلەككە ئىنكار مەنىدە باغلايدۇ:
يىغىلدى ھەممە خەلق ئەنجۇم كەبى،
نە ئەنجۇم كەبى، بىل ئانى قۇم كەبى.
— ئا. نىزارى.

تۆكۈپ ياشىنى قەيىس باران كەبى،
نەبارانكى، دەريايى ئۇممان كەبى.
— ئا. نىزارى.

3) پېئىللار بىلەن ئۇنىڭ ئىنكار مەنىسىنى ئىپادىلەيدۇ:
چېىمەن سارىغە ناگەھ تۇند بادى يەتسە قەھرىڭدىن،
نە قالغاي لالەئى ئەھمەر نە قالغاي سۇنبۇلى رەئنا.
— زەلىلى.

4) پېئىللار بىلەن ئىستىسنا قوشۇمچىسى رولىدا كېلىپ، مۇستەسناسىز بولۇشسىز جۈملە ھاسىل قىلىدۇ. بۇ چاغدا چەكلىگۈچى تەكىت قوشۇمچە «پەقەت، پەقەتلا» مەنىسىنى ئىپادىلەيدۇ:
نە كۆردىكى ئول ھۇسنىدە بەركامال،
مۇڭا قۇل دۇرۇر بارچە نازۇك نىھال.
— ئا. نىزارى.

نە كۆردى، تۇرۇپدۇر ئاتا ۋە ئانا،
ئانى مەھۇ قىلدى ئوشۇلدەم ھەيا.
— ئا. نىزارى.

نەئەم [نعم] (ئە) ھەئە، شۇنداق، خوپ.

نەبات I [نبات] (ئە) ئۆسۈملۈك، گىياھ:
نە تاغ يوقكى، ناباتىغە يازمادىك كاكۇل،
نە باغ يوقكى، ئەدۇسىغە ئاچمادىك رۇخسارى.
— ئابدۇجىلىل دامۇللا ھاجى.

نەبات II [نبات] (پ) 1) ناۋات:
ئەي فەئالەت خۇشكۆڭارۇ پۇر شەكەر قەندۇ نەبات،
شاخى ئەرئەر مىدەمەر گۈلگۈنەئى شىرىن ھەيات.
— ئىسمائىل ھاجى.

2) ناھايىتى تاتلىق:
كى شەھزادەئى پاك زاتىم خوجەم،
كى جاندىن چۇچۇكرەك نەباتىم خوجەم.
— ئا. نىزارى.

نەباتات [نباتات] (ئە) ئۆسۈملۈكلەر، گىياھلار، بىرلىكى نەبات.

نەباۋ [نباء] (ئە) خەۋەر.

نەبەرد [نبرد] (پ) ئۇرۇش، جەڭ:
قىلىپ ئانچە ھىجران ھۇجۇمى نەبەرد،
كىشىگە دىمەي سۆز مەگەر ئاھى سەرد.
— ئا. نىزارى.

نەبل [نبل] (ئە) 1) ئوق. 2) ئۇلۇغ، ئېسىل:
كۆرمەيدۇ مەردى ئەھۇال، تەڭرى تەجەللى نەبل،
روبى زەمىنگە مەشئەل خۇرشىد ماھ ئەمەسمۇ؟
— زەللى.

نەبۇد [نبود] (پ) بولمىغان، يوق:
ئۇتۇپدۇر باشىڭدىن چۇ قىل ئاز مۇد،
كى ئىنساق ئىلە ئۆزنى قىلغىل نەبۇد.
— ئا. نىزارى.

نەبۇد ئەيلەمەك — يوق قىلماق:
ئانىڭ كەينىدىن بولدى پەيدا جۇنۇد،
ئېتىپ كورد كەۋزەننى ئەيلەپ نەبۇد.
— ئا. نىزارى.

نەبۇد بولماق — يوق بولماق.
نەبۇد قىلماق — يوق قىلماق.

نەبۇۋەت [نبوت] (ئە) 1) «نۇبۇۋەت» كە قارالسۇن:
ئىشق ئوتىدىن ئاشىقى پاك ئۆرتەنۇر،
بەرقەدىن مەدھى نەبۇۋەت مۇنبەرى.
— سەبۇرى.

كۆرگۈزۈپ مېھرى نەبۇۋەتدىن نىشان،
تارى ھەر كىسۈلەرى ئەنبەر فىشان.
— زەللى.

2) ئالدىن بىلەرلىك، دانىشمەنلىك:
كېلىپ بىر گەۋھەرى يەكتا پەرى رۇخ،
نەبۇۋەت بەھرىدىن زىبا پەرى رۇخ.
— شەۋقى.

نەبى [نبي] (ئە) پەيغەمبەر:
ئەدەدى نەچچە مىڭ بار ئەردى.
بارچەسى بۇ نەبىغە يار ئەردى.
— زىيائى.

بىھەققى ئالى نەبى ھۇرمەتى سەھابە كىبار،
رەسۇلغە ئوخشە يەنە ساھىبۇل ئەلەم بولماس.
— شەۋقى.

شەرئى نەبى — پەيغەمبەر شەرىئىتى، يولىيورۇقى:
فەقىرنى شەرئى نەبى ئىچرە كان قىل ئەي ھافىز،
ھەقىرنى سەۋرى سەھى باغىبان قىل ئەي ھافىز.
— شەۋقى.

نەبىۋى [نبوي] (ئە) پەيغەمبەرگە مەنسۇپ بولغان، پەيغەمبەرنىڭ:
ئەگەرچە مەزھەبى ھەرتايىغە گۈلىستاندۇر،
شەرىئەت نەبىۋىدىن تاپىلمىڭ ـ لەبۇبى ئىلاھ.
— زەللى.

شەفائەتى نەبىۋى — پەيغەمبەرنىڭ شاپائەت قىلىشى، قوللىشى:
شەفائەتى نەبىۋىيدىن ئەگەر ئۇمىد ئەتسەڭ،
دۇرۇدنى زەۋق ئىلە ئەيتقىل كى مۇستەفا ئۇچرار.
— شەۋقى.

نەبىيۇلخاتىمە [نبي الخاتمه] (ئە) ئەڭ ئاخىرقى پەيغەمبەر، مۇھەممەد پەيغەمبەر:
يارەسۇللىلا نەبىيۇلخاتىمە،
تەگدى ئاغرىق ياتارلەر فاتىمە.
— زەللى.

نەبىيۇللا [نبي الله] (ئە) ئاللانىڭ پەيغەمبىرى، مۇھەممەد پەيغەمبەر:
لېك، ئورنىدىن قوپۇبان بىرلەرى،
ئەيدى: كەل، كەل يا نەبىيۇللا بېرى.
— زەللى.

نەپەس [نفس] (ئە) «نەفەس» گە قارالسۇن:
ئوت سالىپ كۆزدىن نەپەس تىرگۈزگەلى لەبدىن سورار،
ئۆرتەگەچ جانلار بالاسى ياكى جانانمۇ دەيىن.
— ئەرشى.

نەتائج [نتائج] (ئە) «نەتىجە» نىڭ كۆپلۈكى،

نەتىجىلەر.

نەتئ [نطع] (ئە) رەڭگى ئۆزگىرىش؛ رەڭگى ئۆزگەرگەن ھالدا:

قالىپ شەيخ بىر نەتئىدە سۇئارا،
كۆزىگە جەھان بولدى ئاقۇقارا.

— ئا. نىزارى.

نەتىجە [نتيجە] (ئە) ئۇنۇم، نەتىجە.

نەجات [نجات] (ئە) قۇتۇلۇش، خالاس بولۇش، نىجات:

گۇناھ باشىغە قوشۇپ تۇتكى باشىدىن ئىستىغپار،
ئۇلانسەلەر دۇرى رەھمەتكە ئولدىلاركى نەجات.

— شەۋقى.

نەجات تاپماق — قۇتۇلماق:

بۇ جەھان تەختىگە مەغرۇر ئولماغىل ئول بىسە بات،
فەقىر كويىدا مۇقىم ئولغىلكى تاپقايسەن نەجات.

— غەرىبى.

نەجاسەت [نجاست] (ئە) بۇلغىنىش، مەينەت، پاسكىنىلىق.

نەجەس [نجس] (ئە) ناپاك، مەينەت، پاسكىنا؛ ئىپلاس:

ئۆزى پەرۋەرىش ئەيلەگەن بىر خەس،
زەھى بەدتەرىن ئىبنى مۇلجەم نەجەس.

— ئا. نىزارى.

نەججار [نجار] (ئە) ياغاچچى.

نەججارلىق [نجارليق] ياغاچچىلىق:

بىراۋ ئىختىيار ئەتتى نەججارلىق،
قىلىپ چۈن ئىمارەتكە ئىمارلىق.

— غەرىبى.

نەجد [نجد] (ئە) نەجد (ئەرەب يېرىم ئارىلىدىكى بىر ئېگىزلىك):

بارىپ نەجد تاغىن مەكان ئەيلەدى،
سىرىشكى بىلەن تاغنى كان ئەيلەدى.

— ئا. نىزارى.

نەجم [نجم] (ئە) يۇلتۇز:

سۇنئىڭ ئەتتى بۇ يەتتى كوھى رەفىئ،
نەجم گەۋھەرلىرى بىلە تەرسىئ.

— نەۋايى.

نەجمى سابىت — تۇرغۇن يۇلتۇز:

تەلئەتىڭدۇر نەجمى سابىت بىرلە سەيدى ئەنجۇمەن،
بادى تەسنىم مىشكى مەختۇم فەسا يۇرگۈزگىلى.

— ئىسمائىل ھاجى.

نەجمى ساقىپ — ئاقار يۇلتۇز، يورۇق يۇلتۇز.

نەچە [نچە] 1) قانچە، نەچچە:

نەچە مۇددەتدۇرۇركىم مەن ساڭا، ئەي دىلبەرى رەئنا،
بولۇپ مەن ۋالەئى شەيدا تۇشۇپ سەن شاھى خۇبانىم.

— فىراقى.

2) بىرقانچە، بىرنەچچە:

نەچە كۈن سۇرۇپ كېمەنى ناخۇدا،
كى پات چىقمايىن تۆئمە بولدى ئادا.

— ئا. نىزارى.

بۇدۇرمۇ ھۇسن ئېلىنىڭ مەزھەبى، ئەي دىلبەرى رەئنا،
نەچەلەر ۋەئدە قىلدىڭ بىرىگە، ئەي يار، تۇرمايسەن.

— قەلەندەر.

نەچەند [نەچند] (پ) كۆپ ئەمەس، بىرقانچە:

تېگىپ ئەرگە تاپىپ بىرنەچچە فەرزەند،
نەچەند يىل ئۆي بولۇپ ئانھا پەرى رۇخ.

— شەۋقى.

نەچۈك [نچوك] «نىچۈك» كە قاراڭ:

مەن نەچۈك ئايتاي مۇسۇلمانلار ئۆزۈمنى، مەن تىرىك،
بىردەمى ئولتۇرمادىم ئول راھەتى جانىم بىلە.

— قەلەندەر.

بۇ ئىكەۋدە بار نەچۈككىم خاسىيەت مەندىن چىقار،
يۇسۇفى يەڭلىغ مۇسەللەس شىرەسى مەندىن چىقار.

— ئابدۇقادىر داموللام.

نەچۈن [نچون] «نىچۈن» گە قاراڭ:

قاچىپ بولماس ئىكەن ھەرگىز سېنىڭ قىلغان جەفايىڭغە،
نەچۈنكىم باغلانىپ ئېركەن كۆڭۈل پەندى قەبايىڭغە.

— قەلەندەر.

نەخ I [نخ] (پ) يىپ، تالا.

نەخ II [نخ] (ئە) «نەقد» گە قاراڭ: دەرھال، ئۇدۇل:

ئايرىلىپ بىر يىلدا كەلدىم ئۆز يۇرتۇمنىڭ ئۈستىگە،
نەخ كېلىپ مەن ئول مەھەل ئاغرىغ ـ سىلاغنىڭ ئۈستىگە،
ئىككى ئاي ئۆتمەي تۇرۇپ تەگدى كېسەل مەن خەستەگە،
ياكى ئۆلمەي، يا تىرىلمەي يىغلاغانىم سەن ئىشىت.

— موللا توختى غەرىبى.

نەخچىر [نخچير] (پ) 1) ئوۋ، شىكار. 2) ئوۋ ھايۋىنى؛ كېيىك:

نىدىن تەنھا دىگەيلەر خەلقكىم مەجنۇن ئاشىقنى،
ئېرۇر ھامۇن ئىچىدە بارھا ھەمرايى نەخچىرى.

— زەلىلى.

نەخل [نخل] (ئە) 1) خورما دەرىخى. 2) كۆچەت، ياش دەرەخ:

ئەي بۇ چاغلىق قامەتىڭ نەخلىغە رەپتار ئولسە بەس،
پۇر شەكەر لەئلى لەبىڭگە مۇنچە گۇپتار ئولسە بەس.

— ئەرشى.

نەخل ئەسمار — ياش كۆچەتنىڭ مېۋىلىرى:
بۇ ئاخشام ئانىڭ بىرلە ئەمدى ياتاي،
كى بۇ نەخل ئەسماردىن بىر تاتاي.
— ئا. نىزارى.

نەخلى ھەيات — ھاياتلىق كۆچىتى:
كى نەخلى ھەياتىغە يەتتى خەزان،
ئەجەل قىلغۇدەكدۇر ئانى بىنىشان.
— ئا. نىزارى.

نەخلى ئۇمر — ئۇمۇر ۋە ھاياتلىق كۆچىتى:
مېنىڭدۇر كېچەۋۇ كۈندۈز مۇرادىم، ئەي پەرى پەيكەر،
كى قەددىڭ نەخلى ئۇمرۇڭ مىۋەسىدىن يارۋەر بولغاي.
— قەلەندەر.

نەخوب [نەخوب] نېمىدېگەن ياخشى:
كەلسەلەر دەۋلەت بىلە بەدكارەلەر يەرگە باقار،
دۇشمەنىن شەرمەندە قىلماق مەردى مەردانغە نەخوب.
— قەلەندەر.

نەخوب ئېردى — نېمىدېگەن ياخشى ئىدى:
نەخوب ئېردىكى تەندىن چىقسە جانىم،
قۇتۇلغاي ئېردى بۇ خەيلى خىيالىم.
— موللا فازىل.

نەخۇد [نخود] (پ) نوقۇت.

نەخۇست [نخست] (پ) بىرىنچى؛ ئالدى بىلەن.

نەخۇستىن [نخستين] (پ) بىرىنچى، ئالدىنقى:
لائىلاھە ھەرفى ئىللەللاھۇنى كۆرمەك ئۈچۈن،
بىر نەھەڭى دۇر نەخۇستىن شەكلى لا كەلتۇرمىشەم.
— زەلىلى.

نەخۇەت [نخوت] (پ) تەكەببۇرلۇق، ھاكاۋۇرلۇق:
كىمكى ھەقنىڭ ئەمرىنى تەرك ئەيلەبان بولسە ھۇرۇن،
كىبىر، نەخۇەت ئەيلەسە مەھشەر كۈنى بولغاي زەبۇن،
ھەسرەتۇ ئەرمان بىلەن يىغلاپ بولۇرلەر قەددى نۇن،
نەچچە مىڭ تۇرلۇك ئەزاپ مەھشەردە چەندان ئاقىۋەت.
— موللا توختى غەربىي.

نەدا [ندا] (ئە) «نىدا» غا قارالسۇن.

نەداھايى سەخت — قوپال ئاۋازلار، ۋارقىراشلار:
شۇر ـ شۇرى دەريادۇ سەدايى دەرەخت،
نالەئى مۇرغان، نەداھايى سەخت.
— زەلىلى.

نەدامات [ندامت] (ئە) پۇشايمان، ئەپسۇسلىنىش:
كۆڭلۈمدە تولا ئېرۇر نەدامەت،
چىقماس بۇ فىراق تاكى قىيامەت.
— موللا سالىھ.

نەدامەت ئەيلەمەك — پۇشايمان قىلماق:
كۆرۈپ ئول لەھزە ئاندا بۇ ئەلامەت،
تۆكۈپ ياش كۆزىدىن ئەيلەپ نەدامەت.
— ناقىس

نەدامەتتە قالماق — پۇشايماندا قالماق:
بەناگاھ مىسلى ئىسكەندەر كېلىپ ئولتۇرۇڭ ئول تەختە،
قامۇغ دۇشمەنلىرىڭ قالدى نەدامەت بىرلە ھەسرەتدە،
خۇدا بولغاي ھەۋادارىڭ مۇدام بولغايكى دەۋلەتدە،
شەھنشەھلەر شەھى سەن ئەي شەھنشاھىم ئەسالەتدە،
يامان كۆزدىن يىراق تۇتقاي سېنى يالغۇز نىھالى سەن.
— قەرارى.

نەدامەت قىلماق — پۇشايمان قىلماق:
خەلايىق بۇ ئىشغە نەدامەت قىلىپ،
ھەمە يىغلاشلار قىيامەت قىلىپ.
— ئا. نىزارى.

نەدامەتسىز [ندامتسيز] پۇشايمانسىز؛ پۇشايمان قىلماستىن:
قىلىپ مەن كائىنات ئەسبابىنىڭ بارى تەماشاسىن،
نەدامەتسىز تەنەئىئوم يوق تەسەررۇپسىز تەماشادەك.
— غەربىي.

نەدەم [ندم] (ئە) پۇشايمان، ئەپسۇس، ھەسرەت.

ساھىب نەدەم — پۇشايمان قىلغۇچى، توۋا قىلغۇچى:
دېسە ئول غەم نەدۇرئول، كەم نەدۇرئول،
نەمازۇ، رۇزەدەپ ساھىب نەدەم بول.
— ناقىس.

نەدىم [نديم] (ئە) 1) خىزمەتكار، مەھرەم. 2) يېقىن دوست:
بۇ شۇەنى مەئزۇر تۇت، نەدىم،
كۆرگىل بۇ نەچە نېئمەت ئەزمائى ئەزىم.
قىسمەت ئاڭا ئەيلەپ ئېرمىش ئول ھەيىي قەدىم،
چىنى بىلەن چاي، چايجۇش چىلىم.
— ئەرشى.

خەبەر تابغاي ھېچكىم ئانىڭ ھالىدىن،
ۋەزىرۇ نەدىم ھەم بۇ ئەھۋالىدىن.
— ئا. نىزارى.

نەر [نر] (پ) ھەر نەرسىنىڭ ئەركىكى.

شىرى نەر — ئەركەك شىر؛ باتۇر، پالۋان:
ئۇرۇش ۋەقتىدە ئېردى ئول شىرى نەر،
جەھان كۆزى كۆرگەن ئەمەس مۇنداغ ئەر.
— ئا. نىزارى.

نەرد [نرد] (پ) شاھمانقا ئوخشاش بىر خىل ئويۇن ۋە مۇشۇ ئويۇننى ئوينايدىغان كاتەكچە تاختا:
كىمكى ئول گۈلنى كۆرۈپدۇر لالەزارى باغ ئارا،

قالدى جسمى كەئبەتەينى نەرد ئوخشە داغ ئارا،
بارتەنى ئەز بەس نەزاكەتدىن لەتىق بۇ چاغ ئارا،
تاش يۈرەكى كۆرەنۇر ئول شوخنىلىك قورساغ ئارا،
دەردى ئىشقى بىر تىكەندەك باردۇرۇر تىرناغ ئارا.
— قەلەندەر.

نەردبان [نردبان] (پ) شوتا، پەلەمپەي:
نە ئابدالەر ئىبادەت ئەيلەپ ئاخىر بۇتپەرەست ئولدى،
تەكەببۇر نەردبانى كۆپ بەلەند ئەردىيۇ پەست ئولدى.
— زەللى.

نەرراد [نراد] (پ) نەرد ئوينىغۇچى.

نەررە [نره] (پ) ئەركەك.

نەررەشىر — ئەركەك شىر؛ پالۋان:
تەقابىل بولۇپ ئەھرەمەنگە دەلىر،
باشىغە يېتىپ زەرب ئۇرۇپ نەررەشىر.
— ئا. نىزارى.

نەرگىس [نرگس] (پ) نەرگىس گۈلى؛ بوتاكۆز، كۆز:
لەبلەرىڭىلىك ئالىدا گويا مەسھادۇر ئۆلۈك،
قەتل ئېتەرگە باردۇرۇر ئول نەرگىسى بىمارخوب.
— قەلەندەر.

نەرگىسى جادۇ — سېھىرلىك كۆز:
نەرگىسى جادۇيى دىلبەر بەس خۇمار ئالۇدە دۇر،
مەستلىكدىن ئەندەكى مەجلىسدە ھۇشيار ئولمىشەم.
— زەللى.

نەرگىسى شەھلا — چىرايلىق ۋە قاراكۆز.
دېمە كويىدا ھەر ساڑى ئاچىلغان نەرگىسى شەھلا،
سەرا - سەر رەھ گۈزاردىن لەشكەرى نەززارە ياسانمىش.
— ئەرشى.

نەرگىسى مەست — خۇمار كۆز.

نەرگىسى مەئشۇق — مەشۇقنىلىك شەھلا كۆزى:
ماڭا يالەپدۇرۇر كىرفىلك ئوقىن بىر نەرگىسى مەئشۇق،
دەيمەن دەۋلەت قۇشى كېلۇر بولۇرغە كۆڭلۇمە مەقرۇن.
— قەلەندەر.

نەرگىسى نىم خاب — چالا ئۇيقۇدىكى كۆز.

نەرگىسزار [نرگس زار] (پ) نەرگىس گۈلزارى:
ۋەھ، نەخۇشتۇر خۇش نىگاھىم باقسە نەرگىسزارىدىن،
ئىشۋە بىرلە ھال سورسا ئاشىقى بىماريدىن.
— ئەرشى.

نەرم [نرم] (پ) يۇمشاق، مۇلايىم؛ يۇمشاقلىق:
بەھەيادۇركىم بۇلار زاتىدا ئەسلا شەرمى يوق،
قەتئ رەھىم دىلخەستەكىم كۆڭلىدە زەررە نەرمى يوق،
ھەم خۇنۇكدۇر بارچە ئەفئالى ساۋۇقكىم گەرمى يوق،
ياخشى سۆزنى تىڭلاماس، ھەرگىز يۇزىنىلىك چەرمى يوق،
زەبتە يوقلۇقتىن يامانلارنىلىك بولۇپدۇر بۇ زەمان.
— ئابدۇقادىر دامۇللام.

نەرم ئولماق — يۇمشىماق:
ۋەھ، نەخۇش لەفزى سۇچۇك شاتۇتى يەڭلىغ قارىلار،
خالىسەن لىللاھ ئوقۇر بولسە يېتىپ ئاسارىلار،
سەخت دىللار نەرم ئولۇپ قىلسا فىغانۇ زارلار،
كەلسەلەر پەرۋان ئولۇپ مۇرغانى خۇش گۇفتارىلار،
ھەممەگە بېھتەرۇ مېھتەر بولغۇسدۇر ھەر زەمان.
— ئابدۇقادىر دامۇللام.

نەرم قىلماق — يۇمشاتماق:
ۋە ياكىم قىلۇرمۇ سۆز ئەيتۇرمۇ شەرم،
قىلاي ئەمدى كۆڭلىن سۆزۈم بىرلە نەرم.
— ئا. نىزارى.

نەرمۇنەرم [نرم نرم] (پ) ناھايىتى يۇمشاق؛ ئاستا:
نەغمەئى باتىننى قىلىپ گەرمۇ گەرم،
ساقى قۇلاقىغە دېدى نەرمۇ نەرم.
— زەللى.

نەزارە [نظاره] (ئە) 1) قاراش، كۆرۈش:
بەقالىق يار ھۇسنىن كۆرە ئالماي،
كى زار ئولغۇك ئاڭا قىلساڭ نەزارە.
— ئەرشى.

2) نەزەر:
نەزارەم ھەرزامان مەھرەم ئوشۇل روخساريدىن يانمىش،
ئېرۇر گۇل تەرگۇچىدەككىم قۇرۇق گۇلزاريدىن يانمىش.
— قەلەندەر.

نەزارە ئەيلەمەك — كۆرمەك:
گۇزارى ئۆزرە نىقابىن نەزارە ئەيلەمەدىم،
نەزەردە پەردەئى غەيرىگىنى پارە ئەيلەمەدىم.
— ئەرشى.

نەزارە قىلماق — نەزەر سالماق، كۆرمەك:
چۇ فەرھاد ئاندا نەزارە قىلىپ،
كى رەھم ئەيلەدى ئەلگە چارە قىلىپ.
— ئا. نىزارى.

نەزارەت [نظارت] (ئە) نەزەر سېلىش، كۆزىتىش.

نەزاكەت [نزاكت] (پ) نازۇكلۇق، گۈزەللىك، ئىللىق-لىق:
لەبلەرى رەشكى لەئل ئولۇپ، لالە داغى ئېرۇر خىجىل،
سۆزلىرىدىن چۇ دۇر تامار، كۆپدۇر ئانىلىك نەزاكەتى.
— ئەرشى.

نەزاكەتلىك [نزاكت ليك] نازۇك، گۈزەل، ئىللىق:
مەلاھەتدە لەبىڭگە قەندۇ شەككەر قاندا تەڭ بولسۇن،

www.uyghurkitap.com ئۇيغۇر كتاب توربېكىتى

نەزاكەتلىك قولۇڭغە سۇ قۇيالماس خان قىزى، خانىم.
— فىراقى.

نەزاھەت [نزاهت] (ئە) ساپلىق، پاكلىق.

نەزەر [نظر] (ئە) 1) كۆرۈش، قاراش:
ئۇزارى ئۆزرە ئىقابىن نەزارە ئەيلەمەدىم،
نەزەردە پەردەئى غەيرىڭنى پارە ئەيلەمەدىم.
— ئەرشى.

2) پىكىر، خىيال:
بەسىردۇر، كۆزەرگە ئاڭا يوق ھىجاب،
ئەدەمدۇر نەزەردە مىلك نۇر تاب.
— ئا. نىزارى.

3) ئېتىبار، مەرھەمەت، ئىلتىپات:
دەرگەھىغە بارىپ يۈزۈڭنى سۈر،
نەزەرىن تاپ بەقادا ئىنزىمەت كۆر.
— زىيائى.

نەزەر ئەتمەك — قارىماق، نەزەر تاشلىماق:
گۈڭ ئەۋرەڭنىرب ئەتمىش ئاڭا كۆپ نەزەر،
كى تۈججار ئېلىدا بىلمىپ مۆئتەبەر.
— ئا. نىزارى.

نەزەر ئەيلەمەك — ئىلتىپات ۋە مەرھەمەت قىلماق:
ئېرۇر سەئد ۋەققاس ساھىب ھۈنەر،
ئاڭا ھەم رەسۇل ئەيلەگەندۇر نەزەر.
— ئا. نىزارى.

نەزەر تاپماق — ئىلتىپات ۋە ئېتىبارغا ئېرىشمەك:
خان بىلەن بۇزۇرگۈارى باھەبەر،
سەلتەنەت سۈلتانىدىن تاپقان نەزەر.
— زەلىلى.

نەزەر سالماق — 1) قارىماق:
لۇتفى ئېتىپ مىسكىن رىزائى ھالىغە رەھىم ئەيلەگىل،
بىر نەزەر سالساڭ ماڭا ھىچ يوقتۇر ئارمانىم مېنىڭ.
— رىزائى.

2) كۆڭۈل بەرمەك:
كۆزلىمەي ھۆسنۈڭ زۈھۈرىن بارچە ئەشيا ئىچرەكىم،
غەيرىگە سالغان نەزەر قىلغىل نىگاھىمنى كەرەم.
— ئەرشى.

نەزەر قىلماق — 1) قارىماق، نەزەر سالماق:
نەزەر قىلدى ئايىنەگە شاھزاد،
جەھان سەنئەتى ئاندا بولدى كۈشاد.
— ئا. نىزارى.

2) مەرھەمەت قىلماق، ئىلتىپات قىلماق:
بارى ئەلنىڭ تىلىنىڭ زىكرى گۈلچېھرە بولۇپدۇر،
مەگەركىم گۈل پەرىغە خىزر، پەيغەمبەر نەزەر قىلدى.
— قەلەندەر.

بەندە ئاجىز يىغلاماقدىن ئۆزگە يوقتۇر چارەسى،
رەھىم ئېتىپ ھالىم نەزەر قىل چەشمە خۇنبارىمغە ئەرز.
— شەۋقى.

نەزەربباز [نظرباز] (ئە + پ) ناز بىلەن قارىغۇچى.

نەزەركەردە [نظركرده] (ئە + پ) نەزەر، ئىلتىپات بىلەن پاناھىغا ئېلىنغان كىشى:
چۇ مۇقبىل قۇلى بەندەئى بەردەسى.
رەسۇلى خۇدانىڭ نەزەركەردەسى.
— ئا. نىزارى.

نەزەرگاھ [نظرگاه] (ئە + پ) نەزەر تاشلايدىغان، كۆرىدىغان جاي:
دەلىل ئەتكەن بىلە كۆڭلۈم جەھانغا ھەرگىز ئوخشارمۇ،
نەزەرگاھى خۇدانى لامەكاندۇر بۇ قاچان كۆڭلۈم.
— زەلىلى.

نەزد [نزد] (پ) ئالدى، ھۇزۇرى، قېشى:
شەھىد ئولسە كىم ئۆلمەگەن ھۆكمىدە،
ھەيات ئولغوسى ئول خۇدا نەزدىدە.
— ئا. نىزارى.

ھەببىغە ھەق ئۆز ـ ئۆزى ئىلتىپات،
يىبەردى رەسۇل نەزدىگە قانچە ئات.
— قۇشچى.

نەزر [نذر] (ئە) خۇدا يولىدا بىر نەرسىنى بېرىش، سەدىقە قىلىش.

نەزر ئەيلەمەك — نەزىر قىلماق ، سەدىقە قىلماق:
يىغىپ بارچە ئەسباب ئالاتنى،
كى نەزر ئەيلەگىز قان قىلىپ شاتنى.
— ئا. نىزارى.

نەزرۇ نىياز — خەيرلىك ئىش ۋە سەدىقە:
بېرىبان خەلايىقغە نەزرۇ نىياز،
كى ئېھسان ئىلە ئەيلەبان سەرفەراز.
— ئا. نىزارى.

نەزرىللاھ — ئاللا يولىدا قىلىنغان نەزىر، سەدىقە:
ۋەلېكىن رەھمى شەفقەت بىرلە خالىس دۇئا ئەيلەپ،
قىلىڭلار خەتمە قۇرئان باز نەزرىللاھ بېرىڭلار ئاش.
— شەۋقى.

نەزرەت [نضرت] (ئە) كۆركەملىك، گۈزەللىك؛ كۆركەم، گۈزەل:
بولسام كەرەك نەزرەت ئۈجۇھ، نەززارەغە ئەينى سۇ جۇھ،
گۈل ۋەقتىدە خۇررەم بولۇپ دېسەم بۇدۇر فەرخۇندە باب.
— ئىسمائىل ھاجى.

نەززارە [نظاره] (ئە) 1) كۆزەينەك. 2) كۆرگۈچى، نەزەر سالغۇچى:

ھەۋەس قىلدى ئايىنە نەززارەسىن،
ئانىڭدا تاپارغا كۆڭۈل چارەسىن.
— ئا. نىزارى.

2) كۆرۈپ تاماشا قىلغۇچى:
نىچۈك مەن نەزەرە چەكمەي ھەم فىغانۇھاي - ھۇي ئەتمەي،
سېنى باغى جەنانىنىڭ بىر گۈلى نەززارەسى دەرلەر.
— زەلىلى.

3) كۆزەتكۈچى:
دېمە كويىدا ھەرسارى ئاچىلغان نەرگىسى شەھلا،
سەرا - سەر رەھ گۈزارىن لەشكەرى نەززارە ياسانمىش.
— ئەرشى.

نەززارە قىلماق — كۆزەتمەك، قارىماق:
قاچالماي ھەر تەرەف نەززارە قىلدى.
باشىن يەرگە ئۇرۇپ يۈز پارە قىلدى.
— ناقىس.

4) نۇر.

نەززارەئى خۇرشىد — كۈن نۇرى:
نەززارەئى خۇرشىدغە باقماقغە يوقدۇر تاقەتى،
رەھى رەۋانەك تىترەشۇر بۇرجى مەدارىج ماھتاب.
— ئىسمائىل ھاجى.

نەززارەلىغ [نظارەلىغ] كۆركەم، چىرايلىق:
كۆزلىرىم نەززارەلىغ قەددى جەمالىڭ كۆرگەلى،
يۇر شۇكۇھ ھەيبەتلىغ ئىسلام ئىلە بىللە يۈرگەلى.
— ئىسمائىل ھاجى.

نەزم [نظم] (ئە) 1) تەرتىپكە سېلىش، تىزىش. 2) تەرتىپ، تۈزۈم. 3) شېئىرىي ئەسەر، شېئىرىيەت:
باغىس ئۇل بولدى ماڭا ئەي، ئەھلى بەزم،
ئەيلەدىم تەزكىرەئى چىلتەننى نەزم.
— زەلىلى.

نەزم ئەلفازى — سۆزلەرنىڭ شېئىر شەكلىگە كېلىشى:
زەمانىكى ئۇل شەھغە كەچمىش خەيال،
قىلۇر نەزم ئەلفازى دەفئى مەلال.
— ئا. نىزارى.

نەزم ئەيلەمەك — شېئىر تۇزمەك، يازماق:
قىلىپ جەمئى ئەيلەسە خوبدۇر،
كەلامى تەبئىتكە مەرغۇبدۇر.
— ئا. نىزارى.

نەزم قىلماق — «نەزم ئەيلەمەك» كە قارالسۇن:
نەزم قىلماقغە ئەيلەدىم ئاغاز،
مەۋئىزە سەترەغە بولۇپ ھەمراز.
— زىيائى.

نەزمە [نظمە] (ئە) «نەزم» گە قارالسۇن:
مۇقەددەر ئەيلەدى تەھرىر نەزمە تارىخىن،
ئايىغى كامىل ئەمەس نۇقس ئىلە چۈنان تارىخ.
— شەۋقى.

نەزىر [نظير] (ئە) ئوخشاش، تەڭ:
سەلتەنەت مەيدانى ئىچرە نامدار،
ئەدل بىرلەن بې نەزىرى روزگار.
— زەلىلى.

نەزئ [نزع] (ئە) جان چىقىش ۋاقتىدىكى ھالەت.
نەزئى جان — جان تالىشىش:
نەچەسى ئۆلۈبدۇر، نەچە نىمجان،
ۋە بەزەن ياتار، بەزسى نەزئى جان.
— موللا شاكىر.

نەژەند [نژند] (پ) خار، پەس:
كىشى بەرسە كۆڭۈل بىر مەھۋەشى نا مېھرىبانغە،
تاڭ ئېرمەستۇر مېنىڭدەك ئەلگە گەر خارۇ نەژەند ئولغاي.
— قەلەندەر.

نەس [نص] (ئە) 1) تېكست. 2) دەلىل؛ ھۆكۈم.
نەسسى قاتىئ — كەسكىن ھۆكۈم.

نەسائىم [نسائم] (ئە) «نەسىم» نىڭ كۆپلۈكى: ئىللىق شامالار.

نەسايىھ [نصايح] (ئە) «نەسىھەت» نىڭ كۆپلۈكى: نەسىھەتلەر:
كى چىزى ساڭا ئەرز ئىزھار دۇر،
نەسايىھ سۇخەن بىر سۆزۈم باردۇر.
— ئا. نىزارى.

نەسەب [نسب] (ئە) ئۇرۇق - ئەۋلاد، نەسىل:
قالمادى ئەسلا تەنابى بولدى ئالەم بىنىزام،
يوق ئۇچۇن بىر ھاكىمى مەزبۇتكىم ئالىي كىرام،
ھەربىرى ئۆز بەگ بولۇپ رەئىيى ئىلە ئەيلەر خىرام،
ياتتىلار ئەئلا نەسەب ئەسفەل قويۇپ تاپتى قارام،
بىگۇمان بۇ ئىش ئەلاماتى ئېرۇر ئاخىر زەمان.
— ئابدۇقادىر دامۇللام.

نەسىب [نصب] (پ) تىكلەش، بىرەر مەنسەپكە تەينىلەش.
نەسىب ئەتمەك — تىكلىمەك، تەينىلىمەك:
كى ئەمر ئەيلەدى كاشغەر سارىغە،
يەنە نەسىب ئېتىپ دەھر ئازارىغە.
— ئا. نىزارى.

نەستەر [نستر] (پ) «نەستەرەن» گە قارالسۇن:
ھۇللەچىنى تۇگمەسىگە غۇنچەنى تەر ئەيلەدى،
سەبزەدىن گۈل ئاستىغە سەبزىيە نەستەر ئەيلەدى.
— ئەرشى.

نەستەرەن [نسترن] (پ) ئاق ئېچىلىدىغان بىر خىل

گۈل، نەسرىن گۈلى:
ئەرتە خىرام ئەيلەدى يار بەسوبى چىمەن،
قەرشى رەھى بولدىلەر بەرگى گۈلى نەستەرەن.
— زەلىلى.

نەستەرىن [نستەرن] (پ) «نەستەرەن» گە قارالسۇن:
يار ئەكسىن ئەرشىدە كۆرگەچمۇ بولدى باغ ئارا،
سارغارىپ گەھى قىزارىپ نەستەرىن شەرمەندەسى.
— ئەرشى.

نەسىخ [نسخ] (ئە) 1) يوق قىلىش، بىكار قىلىش، ئەمەلدىن قالدۇرۇش. 2) كۆچۈرۈش، نۇسخا ئېلىش. 3) خەتتاتلىقتىكى بىر خىل يېزىش شەكلى.

نەسخە [نسخه] (ئە) «نۇسخە» گە قارالسۇن:
غەرقەئى دەريايى شور ئولغاندا ھەرگىز قورقماغىل،
نەسخەئى مەردۇ خۇدادىن نا خۇدا كەلتۇرمىشەم.
— زەلىلى.

نەسر I [نثر] (ئە) 1) تىزىلمىغان، تارقاق. 2) نەسرىي ئەسەر، پروزا:
تېرىپ نەسر دەريالىسىدىن جەۋھەرى،
تىزىپ رىشتەغە ئەيلەگىز گەۋھەرى.
— ئا. نىزارى.

نەسر II [نصر] (ئە) قۇرغۇي.

نەسر III [نصر] (ئە) ياردەم؛ زەپەر، غەلىبە.

نەسرىن [نسرين] (پ) «نەستەرەن» گە قارالسۇن:
ئارەزى نەسرىن، ساچى سۇنبۇل قاشى مىھرابۇ تاق،
ھەر تۇنى يۇز يىلچە بار يادىمدا تارتقان ئىشتىياق،
ھەر زەمان قان يىغلابان كۆزدىن داغى سىزدى قاراق،
ئاخىرى ئۆلتۈرگىدەك فۇرقەت بىلە دەردى فىراق،
كۆرمەسەم بىردەم بۇ تەن جاندىن جۇدا بولغانچە بار.
— مۇللا سالىھ.

نەسساج [نساج] (ئە) توقۇمچى، بايكار.

نەسساجلىق [نساجليق] توقۇمچىلىق، بايكارلىق:
بىراۋ قىلدى نەسساجلىق ئىختىيار،
يازىپ ئەبرەشىم ئەيلەدى تار ـ تار.
— غەربى.

نەسساخ [نساخ] (ئە) كۆچۈرگۈچى.

نەسل [نسل] (ئە) ئۇرۇق، ئەۋلاد، نەسەب:
ھەم گۈل بۇلبۇشەر بارچە ئىنسانغا ئەسل،
ھەمە خەيل ئىنسان ئىرۇر ئاخا نەسل.
— ئا. نىزارى.

بەشەر نەسلى — ئادەم ئەۋلادى:
بەشەر نەسلى بىرلە تۇزەلدى جاھان،
ھەممە كەسپلەر بولدى بىر ـ بىر ئايان.
— غەربى.

نەسۇد [نسود] (پ) نېمە پايدا:
يىقىلدىكى بىھۇش ئولۇپ ئول جۇھۇت،
كېتىپ تەڭگە ئەمدى، پۇشايمان نەسۇد.
— ئا. نىزارى.

نەسىب [نصيب] (ئە) بەھرە، ئۇلۇش، ھەسسە:
ئەيلەگىل يارەب، ماڭا ئول شوخ سىمىنبەر نەسىب،
تۇتىئى بىچارەغە قىل شەھد ئىلە شەككەر نەسىب.
— قەلەندەر.

نەسىب ئەتمەك — مۇيەسسەر قىلماق:
ۋىسالى ھەجرىدىن نالان كۆرەرمەن جانى زارىمنى،
ماڭا يارەب، نەسىب ئەتسەڭ نە بولغاي گۈلئۇزارىمنى.
— ئەرشى.

نەسىب ئەيلەمەك — بەرمەك، ئاتا قىلماق، ئىنئام قىلماق:
ئىلاھا نىزارىنى قىل مەغفىرەت،
نەسىب ئەيلە ئاخىر نەفس خەيرىيەت.
— ئا. نىزارى.

مەنى قىلمە دۇنيادا ئىسيان سىرىشت،
نەسىب ئەيلەگىل مۇرغىزارى بېھىشت.
— ئا. نىزارى.

نەسىب بولماق — مۇيەسسەر بولماق، ئېرىشمەك:
شەك ئېرمەس خۇدا ئۆزگە قىلسە قەرىب،
چىراكىم بولۇپدۇر شەھادەت نەسىب.
— ئا. نىزارى.

نەسىب قىلماق — «نەسىب ئەتمەك» كە قارالسۇن:
نىزارىغا ۋەھدەتنى قىلغىل نەسىب،
ھەقىقى جەمالىغە بولسۇن قەرىب.
— ئا. نىزارى.

نەسىب ئولماق — «نەسىب بولماق» قا قارالسۇن:
كېلىپ مەن دەرگەھىڭگە خىيرە چەشمىم رەۋشەن ئولغاي دەپ.
نەسىب ئولغايمىكىن شايەد كۆزۈمگە سۇرمەئى مازاغ.
— شەۋقى.

نەسىج [نسيج] (ئە) توقۇلما؛ ماتا.

نەسىم [نسيم] (ئە) مەيىن شامال، ئىللىق شامال:
گۈل ئارا ئەيلەپ نەسىمىن قىلسە ھەريان زەۋقى گۈل،
بولسە ئول چاغ ۋەسلى بارۇ بولماسە ئەغيارەلەر.
— ئەرشى.

نەسىم ئەسمەك — ئىللىق شامال چىقماق:
نەسىم ئەسكەچ فەنا ئالەم ۋۇجۇدىن،

ساۋۇرمىش گەردنى چۈن بادى سەرسەر.
— ئەرشى.

نەسىمى ئافەرىنىش — پەيدا قىلغۇچى مەيىن شامال:
ئۇۋۇلكى نەسىمى ئافەرىنىش،
كىم قىلدى ۋۇجۇد ساري جۇنبىش.
— نەۋائى.

نەسىمى سەبا — تاڭ سەھەردىكى مەيىن شامال.

نەسىمى سەھەر — سەھەردىكى مەيىن شامال.

نەسىمى سۇبھ — تاڭ سەھەردە چىققان مەيىن شامال.

نەسىمى شەبگىر — كېچىدىكى مەيىن شامال.

نەسىمى مەرگ — كۆز شامىلى؛ ئەجەل شامىلى:
دەرەخت ئۆمرى دائىم سەبزەدۇر دەپ ئېيتىنماد ئەتمەك،
نەسىمى مەرگ ئەيلەر بەند ـ بەندىدىن جۇدا ئاخىر.
— زەلىلى.

نەسىمى نەفەس — مەشۇقنىڭ نەپىس ـ ھىدىنى ئېلىپ كەلگۈچى مەيىن شامال:
يىغىدىن كېيلۇر گېپردى دەرد ـ فىراق،
نەسىمى نەفەسىدىن تۇمەن ئىشتىياق.
— ئا. نىزارى.

نەسىمى ئىلتىپات — مەشۇقنىڭ مەرھەمىتى، ئىلتىپاتى، خەۋىرى:
نەسىمى ئىلتىپاتىڭدىن نەسىب ئولغايمۇ شەۋقىغە،
يېتىشكەچ ئۆمرى شۇبھى شام ئارا زۇلمەتدە ۋاشەۋقا.
— شەۋقى.

بويى نەسىم — ئىللىق شامال ئېلىپ كەلگەن ھىد ـ بۇي:
ئالمايىن بويى نەسىمى خىلئەتىڭ ئەنۋاردىن،
ھاشە لىللاھ بىر گۈلى بۇ باغ ئارا خۇررەم ئەمەس.
— ئەرشى.

نەسىھەت [نصيحت] (ئە) ياخشىلىققا چاقىرىش، نەسىھەت:
چىقاردى كىشى: «دەرمەھەل ياندۇرۇڭ،
نەسىھەت بىلە ئىشقدىن تاندۇرۇڭ.»
— ئا. نىزارى.

نەسىھەت ئامىز [نصيحت آميز] (ئە + پ) نەسىھەت قىلغۇچى.

نەسىھەت شۇنەۋ [نصيحت شنو] (ئە + پ) نەسىھەت ئاڭلىغۇچى.

نەشات [نشاط] (ئە) شادلىق، خۇرسەنلىك:
كېلىپ ئۆيگە سالدى مۇزەييەن بىسات،
بۇزۇق كۆلبەسى بولدى جايى نەشات.
— ئا. نىزارى.

نەشات تاپماق — شادلانماق، خۇرسەن بولماق.

نەشاتى سۇرۇر — شاد ـ خۇراملىق:
دىماغىڭنى ئەستى ھەۋايى غۇرۇر،
كى غەفلەتدە سۇردۇڭ نەشاتى سۇرۇر.
— ئا. نىزارى.

نەشات ئەفزا [نشاط افزا] (ئە + پ) شادلىق پەيدا قىلغۇچى.

نەشات ئەنگىز [نشاط انگيز] (ئە + پ) شادلىق بېغىشلىغۇچى.

نەشتەر [نشتر] (پ) يىلان قاتارلىقلارنىڭ زەھىرى ياكى چاقماقنىڭ سانجىيدىغان ئەزاسى، نەشتەر:
كىرپىكلەرى سەف تۇزۇپ سىناندەك،
ھەرقايسىسى بىر جانىمغە نەشتەر.
— مولا سالىھ.

نەشئە [نشئه] (ئە) كەيپ، ھۇزۇر ـ ھالاۋەت:
تا قىيامەت ئۇزمە كۆڭلۈڭ، ئەرشىيا، بۇ نەشئەدىن،
بەسكى ئالەم ئىچرە ئۆمرى جاۋانمدۇر چىلىم.
— ئەرشى.
بۇ فەسل نەشئەسىدىن رەڭ ـ بەرەڭ تەماشالار،
جەھاننى سەفھەسىگە كەلتۇرۇپ نەمايەن چەرخ.
— شەۋقى.

نەشئەئى مەستانە — مەستلىك كەيپى:
جەھان مەيخانەسىنىڭ مەيپۇرۇشى بادەسىن نەتسۇن،
زەلىلى مىسرەئىدىن نەشئەئى مەستانەدۇر پەيدا.
— زەلىلى.

نەشئەئى ياب — مەي كەيپى:
زەر قىزىنىڭ ھەسرەتىدە تەشنە كەلدىم ساقىيا،
نەشئەئى ياب ئىلە (ئول) لەئلى لەبى ئەفزاسىدىن.
— ئەرشى.

نەشئەئى سەھبا — قىزل مەي كەيپى:
ئارەزىن جانان ئاچىبدۇر مەھرى نۇر ئەفزا ئەمەس،
خۇش نىگاھى گەرم قىلدى نەشئەئى سەھبا ئەمەس.
— ئەرشى.

نەشەست [نشست] (پ) ئولتۇرۇش، يىغىن.
نەشەست ئەتمەك — ئولتۇرماق:
سۇمۇردى ئەمارى تەن ئولدى شىكەست،
قارائغۇ ئۆي ئىچرە ئول ئەتتى نەشەست.
— ئا. نىزارى.

نەشئۇنەما [نشۇونما] (ئە + پ) ئۆسۈپ ـ يېتىلىش؛ ئۆسۈش:
تاپىپ كەۋەكسىدىن تەربىيەت فەۋاسىللەر،

ھەزار نەشئۇنەما لالەزار بوستان چەرخ.
— شەۋقى.

نەشۇ [نشو] (ئە) ئۆسۈش؛ پەيدا بولۇش.
نەشۇئونەما — «نەشئۇنەما» غا قارالسۇن.

نەغەم [نغم] (ئە) «نەغمە» نىڭ كۆپلۈكى: نەغمىلەر، ناۋالار، كۈيلەر:
نۇكتە پەردازى سۆخەن ئىقلىمى ئىچرە قالمادى،
دەفتەرى دېباچەئى مەئنى نەغەم كەلتۇرمىشەم.
— زەلىلى.

نەغەمات [نغمات] (ئە) «نەغمە» نىڭ كۆپلۈكى، «نەغەم» گە قارالسۇن.

نەغز [نغز] (پ) چىرايلىق، گۈزەل؛ سىپايە.
نەغز ئەيلەمەك — گۈزەللەشتۈرمەك؛ بەدىئىيلەشتۈرمەك:
قاي سۆئكەكدۈركى ئانچە ئەيلەپ نەغز،
قويمادى تا سۈمۈرمەيىن ئول مەغز.
— نورۇز ئاخۇن زىيائى.

نەغزى [نغزى] (پ) گۈزەللىك، سىپايىلىق؛ بەدىئىيلىك:
دېگىل سۆزنى ئىچىدە مەغزى بولسە،
قايۇ مەغزنىكى، سۆزلەر نەغزى بولسە.
— ناقىس.

نەغمە [نغمە] (ئە) ئاھاڭ، كۈي، مۇزىكا:
ئەرەنلەر ئىشى قارچۇغە قۇشلاماق،
سەخاۋەت قىلىپ نەغمەنى خۇشلاماق.
— قۇشچى.

نەغمەئى خەيرباد — ياخشى، خەيرلىك كۈي، مۇزىكا.
نەغمەئى سەۋتى مۇغەننى — ناخشىچىلار ئاۋازىنىڭ كۈيى:
نەغمەئى سەۋتى مۇغەننى چۇ دىلگىر ئەيلەدى،
تا ۋۇجۇدۇمنىڭ مەقامىدىن خەبەردار ئولمىشەم.
— زەلىلى.

نەغمەئى قەقنۇس — رىۋايەتتىكى قەقنۇس قۇشىنىڭ تۇمشۇقىدىكى نۇرغۇنلىغان تۆشۈكلەردىن ھەرخىل مۇزىكا كەبى چىققان كۈي:
نەغمەئى قەقنۇس ئىلە تاڭ ئولسە ئاۋازى جەرەس،
سۇر ئىسرافىل ئىلە ئاھىم ئىرور گەر ھەمنەفەس،
تۇتىئى تەبئىمگە بولسا ئاشيان زەررىن قەفەس،
نالەئى بولبۇلغە ھەمدەم بولسە كۆڭلۇم ئەيب ئەمەس،
بار دىماغى گۈلشەنى ماچىندە بىپەرۋاسى بار.
— ئەرشى.

نەغمەئى ئەرغۇنۇن — ئەفلاتۇن ئىجاد قىلغان پىئانىنو غا ئوخشاش بىر خىل سازنىڭ كۈيى:
چالدى مەگەر مۇغەننىلەر نەغمەئى ئەرغەنۇنى ئىشق،
پىرمۇغان ئىشكىدىن كەلدى سەدايى زېرۇبەم.
— زەلىلى.

نەغمە ساز [نغمه ساز] (ئە + پ) سازەندە.

نەغمە سەنج [نغمەسەنج] (ئە + پ) نەغمىچى، سازەندە:
بولدى تۈركىستان زەمىن ئىچرە زەلىلى نەغمەسەنج،
مۇستەمىئىدۇركىم گۈلىستان قۇشلەرى ئەمدى كېلىپ.
— زەلىلى.

نەغمەكار [نغمەكار] (ئە + پ) نەغمە قىلغۇچى، نەغمەچى.

نەغمەكەش [نەغمەكەش] (ئە + پ) ساز چالغۇچى، سازەندە.

نەفائىس [نفائس] (ئە) نەپىس، قىممەتلىك نەرسىلەر.

نەفەس [نفس] (ئە) 1) دەم، نەپەس:
غەزەبدىن يانىپ ئول زەمان پادشاھ،
پۇشايمان قىلىپ ھەرنەفەس چەكتى ئاھ.
— ئا. نىزارى.

2) جان:
بىلدىم نەفەسىنىڭ ھەلاۋەتىنى،
قويدۇم بەرىنىڭ ئەداۋەتىنى.
— نەۋائى.

نەفەس سالماق — چوڭ ـ چوڭ نەپەس ئالماق:
نەفەس سالغانى گويا ھەر تەرەپكە تىير ئەژدەرھا،
تەلەبىم تەننى سىندۇرماق ئىرۇر تەدبىر ئەژدەرھا؛
بەتەھقىق ئاڭلادىم ئەفسۇن ئەمەس زەنجىر ئەژدەرھا،
مەراھىل تەي قىلۇرمەن قويماسا گەر شىر ـ ئەژدەرھا؛
دەمى تىغى زەبانىم ئول مەھلدە زۇلفىقارىمدۇر.
— زەلىلى.

زارۇ نەفەس — ئاھۇزار:
مېنى تۇتۇپ ئۇلار سالدى قەفەسغە،
بۇ نە قالدىم يەنە زارۇ نەفەسغە.
— مەجلىسى.

قەتئى نەفەس — نەپەس ئۇزۇلۇش:
دېدىم يانە: «ھەر كىم كەبۇتەرنى بەس
يوق ئەتسە بولۇرسىزمۇ قەتئى نەفەس؟»
— ئا. نىزارى.

نەفس [نفس] (ئە) 1) يېيىش ـ ئىچىشكە، مال ـ دۇنياغا، شەھۋانىيلىققا بولغان مەيل، قىزىقىش:
ۋاي ئول قارىغە، قۇرئان نە غەرەزدىن ياد ئىتەر،
ئۇشبۇ دۇنيادا بەش ـ ئون كۈن ۋەقتىنى ئاباد ئىتەر،
بولسە ھەر يەردە تەمەئ بىرلە سەمەن ئىجاد ئىتەر،

تون كىيىپ، ئۇستۇن باقىپ نەفسىنى دائىم شاد ئېتەر،
بۇ كەبىلەرغە خۇدا تەۋفىق بەرگەي ھەر زامان.
— ئابدۇقادىر داموللام.

2) جان، روھ:
كىشىنىڭ بۇ ۋەقت ئىككىدۇر ھالەتى،
ئېرۇر ئەقلى يا نەفسىنىڭ قۇۋۋەتى.
— نەۋائى.

نەفسى ئەممارە — قاتتىق ھېرىلىش، كۆچلۈك مەيل؛ نەپسى يامانلىق:
بەلا كويىغا سالمىش شەۋقىنى بۇ نەفسى ئەممارە،
قۇتولماغلىق بەسى مۇشكۇل ئانىڭدىن سىكۇە كەلتۈرمىش.
— شەۋقى.

نەفسى دانى — نەپسى بۇزۇقلۇق.

نەفسى شەررى — يامانلىققا باشلايدىغان نەپس:
نەفسى شەررىدىن بولۇڭ ئەمدى ئەمىن،
بەردىلەر ئىلكىگە بىر قۇرسۇ جەۋزن.
— زەلىلى.

نەفسى شەيتان — كىشىنى ئازدۇرىدىغان نەپس:
پىرى مۇرشىدىنىڭ قاشىغە بارمەغان،
نەفسى شەيتانىنىڭ قولىنى قارمەغان.
— زەلىلى.

نەفسى شۇم — يامان يولغا باشلايدىغان نەپس، شۇم نەپس:
سالىپ بۇ بەلاغە سېنى نەفسى شۇم،
قىلىپ باشىغە نەفس ھەۋايىڭ ھۇجۇم.
— ئا. نىزارى.

نەفسانىيەت [نفسانيت] (ئە) ئۆز نەپسىگە ھېرىلىش.

نەفسپەرۋەر [نفس پرور] (ئە + پ) نەپس بەندىسى، ئاچ كۆز.

نەفسپەرۋەرلىك [نفس پرورليك] نەپسانىيەتچىلىك:
قاچانغە نەفسپەرۋەرلىك قىلۇرسەن،
جەھان مۇلكىنى ئارقە سالمادىڭ ھېچ.
— شەۋقى.

نەفى [نفى] (ئە) رەت قىلىش، ئىنكار.

نەفى ئەتمەك — «نەفى ئەيلەمەك» گە قارا.

نەفى ئەيلەمەك — رەت قىلماق، ئىنكار قىلماق:
تەرك ئەيلەدىم بۇ جاننى، نەفى ئەيلەدىم جەھاننى،
كۆز كۆرمەس ئاسماننى، گەردۇ غۇبار ئىچىدە.
— زەلىلى.

نەفىر [نفير] (ئە) 1) كاناي. 2) ناله، پەريات:
نە ئۇمىد ئولدى ھەمە بەرناۋۇپىر،
كۆككە يەتتى ئاھۇ ئەفغانۇ نەفىر.
— زەلىلى.

نەفىرۇ فىغان — ئاھۇ ئەپغان، ناله ـ پەريات:
چىققاي ئوشۇل لەھزە نەفىرۇفىغان،
ياشلەرى گويا كى چۇ ئابى رەۋان.
— زەلىلى.

فىغانۇ نەفىر — «نەفىرۇ فىغان» غا قارا:
بولۇپ بەندگە زار مەجنۇن ئەسىر،
چېكەر ئېردى ھەردەم فىغانۇ نەفىر.
— ئا. نىزارى.

نەفەس [نفيس] (ئە) نازۇك؛ لەتىپ.

نەفئ [نفع] (ئە) پايدا، مەنپەئەت:
قىلماق ھەر دەۋا ئەيلەبان ئېھتىيات،
دەۋا نەفئىدىن بولغايسىز ھەم نىشات.
— قۇشچى.

نەفئ قىلماق — پايدا بەرمەك، پايدا قىلماق:
ئىلىم ھاسىل ئەيلەسەڭ ھەقدىن بۆلەك ئەغرازئىلە،
نەفئ قىلماس ئاخىرەتدە بارچە ئەھۋالىڭ غەلەت.
— شەۋقى.

نەفئى رەئىيە قىلماق — پۇقرالارغا مەنپەئەت يەتكۈزمەك:
ۋەھ، نەخۇب مۇنسىف ئېسە تۇتچىلە يەئنى تەرجىمان،
بولسەلەر ھەر ۋەجھىدىن مۇئمىنلەغە نەفئى رەسان،
قايسى ئىش نەفئى رەئىيە قىلسە جەھرەن خاھ نەھان،
ئىككى ئالەم دەۋلەتى گويا كى كەلمىش بىگۇمان،
ئىززۇ ئىقبالى زىيادە بولغۇسىدۇر ھەر زامان.
— ئابدۇقادىر داموللام.

نەفئى ئام — ئاممانا ئۇچۇن مەنپەئەتلىك:
قىلسە يۇرت كارىنى ئاخۇند، بەگلەگە ۋالى خىتاب،
شەرئىدىن چىقماي قىلىڭلار ئىش، نە بۇيرۇپدۇر كىتاپ،
ئالسە شەيخۇ ـ ئىسلام، رەئىس مەجمۇئ ئىشلاردىن ھىساب،
تاپسە قەلبىن ھەر ئىشىدىن قىلسە قاتتىق ئېھتىساب،
نەفئى ئام ئولماق ئىلە ياخشى بولۇر ئېردى زامان.
— ئابدۇقادىر داموللام.

نەفئى رەسان — پايدا يەتكۈزگۈچى:
بار كۆمۈلمەك ھەم ئاچىلماقدا ئىكەۋلەن تەۋئەمان،
لېك بەسى بىنەنەئىمەندۇر، مە بەسى نەفئى رەسان.
— ئابدۇقادىر داموللام.

نەفئىلىق [نفع ليق] پايدىلىق.

نەققارە [نقاره] (ئە) «نەققارە» گە قارا:
مەن ئۆز دەۋرىمدە كۆسى نەزم ئۇردۇم،
سۆز ئەھلى بارچە چالمىشلار نەققارە.
— ئەرشى.

نەقب [نقب] (ئە) «نەقبە» گە قارا.

www.uyghurkitap.com

نەقبە [نقبە] (ئە) لەخمە.

نەقد [نقد] (ئە) 1) پۇل، ئاقچا، قىممەت باھالىق نەرسىلەر:

كەلدى خىرەد بىرلە گەنج ئاچتىلار،
چۇ سۆز نەقدىنى فاش ئېتىپ ساچتىلار.

— ئا. نىزارى.

2) تەييار، نەق:

فەرىدۇن فەزايىن قىلىپ ئاندا نەقد،
كى تىلسىم بىلە قىلدى ئەژدەرنى ئەقد.

— ئا. نىزارى.

3) دەرھال:

زىھى مەزاھىر ھۇسنۇڭكى گەنج ئولۇپ ئىزھار،
گۆھەرنى كانىدە كۆرسەتتى نەقد خىزمەتكار.

— ئىسمائىل ھاجى.

4) جان؛ تىرىكلىك:

تۇت ئەي ساقى، جام جەھانبىن ماڭا،
قىلايكىم بۇ جان نەقدىنى رەھن ئاڭا.

— ئا. نىزارى.

نەقد تاراج — بۇلاڭ ـ تالاڭ قىلىنىش:

غەمزە كافىر كۆزلەرىڭنى نەقد تاراجى ئۇچۇن،
سەبقەت ئەيلەرگە ئىكەۋلەن بىر ـ بىرىنى ماراشۇر.

— ئەرشى.

نەقد جان تاراج — جان پىدا قىلىپ:

نەقد جان تاراج غەمدىن ئاسراماق دىشۋار ئېرۇر،
ئىشق تاسەڭگى مەلامەتدىن ھىسار ئەتمەس ماڭا.

— غەرىبى.

نەقدى جان — جان پىدالىق:

سەبزە رەڭ، ئاقۇ قىزىل، ئەسۋەد لىباسىن كۆرسەتىپ،
غەفلەت ئەيلەپ نەقدى جان ئىلتىپ فۇنۇنىن ئويناتىپ.

— ئابدۇقادىر داموللام.

نەقد نىسار — قىممەتلىك چاچقۇ:

ئەزەلدىن ئوق كۆڭۈل نەقدى نىسار ئىشق ئولغاندۇر،
ئەمەس ھاجەت پەرىلەرگە كىم ئولدى دىلرەبا بولماق.

— ئەرشى.

نەقدىنە [نقدينە] (پ) نەق پۇل؛ غەنىيمەت:

ھىسارى تەندە تەخت پادىشاھى ناتەۋان كۆڭلۈم،
تاماشا ئەيلەدىم نەقدىنەئى ئىككى جەھان كۆڭلۈم.

— زەلىلى.

نەقش [نقش] (ئە) 1) بېزەك، زىننەت، نەقىش:

ئىتلارىڭ نەقشىن سەپالىن گەر نەسىبىم ئەيلەسەڭ،
تەشنەلىكدىن قانىن ئانداغ نەقشى بىرلە سىپقاراي.

— ئەرشى.

2) رەسىم، سۈرەت:

ئەگەر بەندە سەن بولمە ئازار بەخش،
شىكەستە بولۇپ ئۆزنى قىل پايى نەقش.

— ئا. نىزارى.

3) مۇراد، مەقسەت:

بۇ ئەسرارلارنىڭ نەقشىنى بىلدى ئول،
ئاڭا بارغالى چارەسىن قىلدى ئول.

— ئا. نىزارى.

4) تەسىر، ئىز:

خاھلاسا ئول ئارىفىكىم بىر نەزەردە مەھۋ ئېتەر،
بولسە كىمنىڭ كۆڭلىدە يۈز نەقش يوقۇ بارىدىن.

— ئەرشى.

نەقش قىلماق — يازماق، سىزماق؛ تەسۋىرلىمەك:

چېكىپ خامەسىن، نەقش قىلدى ئەيان،
كى ئەرمەن دىيارىغە تارتىپ نىشان.

— ئا. نىزارى.

نەقش نىگار — سىزىلغان سۈرەت؛ گۈزەل مەھبۇبە:

خالى خەتتى، زۇلفى چۇن نەقش نىگار،
مۇرغى كۆكۈللەرنى قىلۇرلەر شىكار.

— زەلىلى.

ئەرىقنىڭ ئاياغىدا قىلدى ئىمار،
قىلىپ ئاندا شافۇر نەقش نىگار.

— ئا. نىزارى.

نەقشى مۇھەببەت — سۆيگۈ سىماسى، مەھبۇبەنىڭ سىياقى:

ئىنايەت تەڭرىدىن پىرىم چۇ ھىممەت،
مۇيەسسەر بولدىيۇ نەقشى مۇھەببەت.

— مەجلىسى.

نەقشبەند [نقش بند] (ئە + پ) نەقىش سالغۇچى، نەققاش.

2) خوجا بەھاۋەددىننىڭ لەقىمى:

بەندە ئاجىزغە مەدەد كۆرگۈزسە شەھى نەقشبەند،
ئەۋلىياۋۇ مۇجتەھىدلەردىن مەدەد خاھىمغە ئەرز.

— شەۋقى.

نەقشبەندىلەر [نقش بندي‌يلەر] خوجا بەھاۋەددىن نەقشبەند تەرەپدارلىرى:

نەقشبەندىلەركى نەقشى بوريايى دۇرۇر،
ئەتلەسى گەردۇن ئەگەر بالىنى بىستەر بولماسا.

— زەلىلى.

نەقشساز [نقش ساز] (ئە + پ) نەققاش.

نەققاب [نقاب] (ئە) لەخمە كولىغۇچى.

نەققاد [نقاد] (ئە) تەنقىدچى.

نەققارە [نقارە] (ئە) ناغرا:

يۈگۈردى قەلئەنى بىرده‌مده ئالدى،
ئۆزىنىڭ ئاتىغه نەققاره چالدى.

— ناقس.

نەققاره قىلماق — ناغرا چالماق:
سپاهى ئىشق كۆڭلۈ شەهرىنى قىلۇر تاراج،
بىهايى هاي ئەجەب جەڭ ئىله نەققاره قىلاي.

— زەللى.

نەققاره خانه [نقاره خانه] (ئە + پ) ناغرا چالىدىغان مەخسۇس ئورۇن:
تۇزۇپ ئوردۇڭۇ مىرزا خانه،
سالىپ ئاتخانەڭۇ نەققارەخانه.

— ناقس.

نەققاش [نقاش] (ئە) سۈرەتچى، نەققاش:
رىۋايەت نەققاشى چەكتى رەقەم،
كى چىن سەفەرسىگە سۈرۈپدۇر قەلەم.

— ئا. نىزارى.

نەققاشى سۇنئ — يارانقۇچى، خۇدا.

نەققاشلىق [نقاش ليق] 1) نەقىشلەنگەن. 2) رەسسامـلىق، نەققاش.

نەقل [نقل] (ئە) يۆتكەش، كۆچۈرۈش؛ بايان قىلىش؛ رىۋايەت.

نەقل قىلماق — 1) يۆتكىمەك، كۆچۈرمەك. 2) رىۋايەت قىلماق:
قىلىپ ئول كېچه نەقل ئەسهاب كەهف،
داغى مەدھ ئول يار ئەهباب كەهف.

— ئا. نىزارى.

نەقل تەئويل — ئۇزۇن بايان:
كىشى ئىستەسه نەقل تەئويلنى،
تاپار «خەمسه» ده كۇللى تەفسىلنى.

— ئا. نىزارى.

نەقلى ئاسار — هېكايه سۆزلىگۈچى:
كېلىپ كۆرسەلەر بارچه تۇججارلار،
بىرى بىرسىدىن نەقلى ئاسارلار.

— ئا. نىزارى.

نەقلى مەيى مەجلىسى — مەي سورۇنىنىڭ قىزىقچىسى:
نام مۇبارەكلىرى ساقى ئىدى،
نەقلى مەيى مەجلىسى باقى ئىدى.

— زەللى.

نەقۇش [نقوش] (ئە) «نەقش» نىڭ كۆپلۈكى: نەقىشلەر:
دەرىغ دەردكە ئەۋۋەل نەچەشم گۇش ئەردىم،
يوق ئەردى گىردۇ ئەناسىر چۇبى نەقۇش ئەردىم.

— زەللى.

نەقۇلات [نقولات] (ئە) «نەقل» نىڭ كۆپلۈكى: رىۋايەتـلەر، هېكايىلەر:
چۇ سەفهىگه چەكتىيۇ چابۇك رەقەم،
نەقۇلات سەتىرده چاپتى قەلەم.

— ئا. نىزارى.

نەقى [نقي] (ئە) پاك، تازا، ساپ:
هۇجۇم ئەتكەنده فەۋجى كاكۇلۇڭ يا لەشكەرى زۇلفۇڭ،
كى نەقى لائىلاهه سەۋتى ئىللەللاه هىسارىمدۇر.

— زەللى.

نەقىر [نقير] (ئە) پارچه - پۇرات نەرسه.

نەقىز [نقيض] قارشى، زىت، ئەكسى.

نەكال [نكال] (ئە) جازا، ئازاب:
تەمەئده رەزالەت ۋە نەكال،
كەلدى مەئمۇرىغه ئوممىدى ۋىسال.

— نەۋايى.

نەكبەت [نكبت] (پ) بەختسىزلىك، پالاكەت.

نەكهەت [نكهت] (ئە) خۇشبۇي هىد، خۇش پۇراق:
سەبا گۇلزار ئىچىدىن نەكهەتى زۇلفۇڭنى كەلتۇردى،
دىماغ ئاشۇفتەلىكدىن بوي ئالۇرنى شامه بىلمەيدۇر.

— زەللى.

نەكىم [نەكم] 1) نېمەدۇر، نېمىنى:
قايان باقسه نەقدىنه بىسياردۇر،
نەكىم ئىستەسه ئاندا ئول باردۇر.

— ئا. نىزارى.

2) هەرقانداق بىر:
نې شەهنى قويار نەكىم گەدانى،
نه مۇفلىس بىۋه بىنەۋانى.

— مولا سالىھ.

نەگىن [نگين] قىممەت باهالىق تاش؛ ئەڭگۈشتەر:
تىلسىمى مەكانىغه يەتتى يېقىن،
بارى خەيلى بىرله چۇ ساهىب نەگىن.

— ئا. نىزارى.

نەڭ I [ننگ] (پ) ئار، نومۇس، ئۇيات:
گەر ئاشىق ئولۇپسەن نەڭدىن كەچ،
بۇ كوي ئىچىده هەيا نېدىندۇر.

— ئەرشى.

نەڭۇ نامۇس — ئار ۋە نومۇس:
نەدامەت چېكىپ قىلدى ئەفسۇسلار،
يوق ئەتتى ۋەر نەڭۇ نامۇسلار.

— ئا. نىزارى.

نەڭۇ نام — شۆھرەت، ئار ـ نومۇس.
نەڭى نابۇد — يوقلۇق نومۇسى.

نەڭ II [ننگ] نەرسە، شەيئى.
تۇرفە نەڭ — ئاجايىپ، قىزىق نەرسە:
تۇتماغىل ئالەمنى ئەي دانا ئۆزۈڭدىن تۇرفە نەڭ،
سۇلھى قىلغىل قىلماغىل ھەقتاددۇ مىللەتكە جەڭ.
— زەللى.

نەم [نم] (پ) نەم، ھۆل:
ئۇچالماس جانۇەر تاكسم نەمى بار،
قاناتۇ قۇيرۇغى يوقدەك غەمى بار.
— ناقىس.

نەما I [نما] (پ) باشقا سۆزلەردىن كېيىن كېلىپ: 1) «بىلدۈرگۈچى، كۆرسەتكۈچى» دېگەن مەنىنى كېلتىرىدۇ:
ئوقۇلمىش قەسىدە مۇرادى ئۇچۇن،
ۋەسىيەت نەما يار يادى ئۇچۇن.
— ئا. نىزارى.

2) «قىلغۇچى» دېگەن مەنىنى كېلتىرىدۇ:
كۆڭۈل ئالۇردا نە مۇڭسىزە نەما ئىمىشدۇكسەن،
كۆڭۈل بىرۇردە كۆڭۈلگە جىلا ئىمىشدۇكسەن.
— ئەرشى.

3) «... گە ئوخشاش» دېگەن مەنىنى كېلتىرىدۇ:
ئەجەب دىلفەزا جايى جەننەت نەما،
ئىچىنى قىلىپ بارچە سۇرەت نەما.
— زەللى.

نەما II [نما] (پ) قىياپەت، كۆرۈنۈش:
ئۇششاق ئاراسىدا شاھ ئەرشى،
سۇلتانۇ گەدا نەما نېدىندۇر.
— ئەرشى.

نەماز [نماز] (پ) ئىبادەت، ناماز:
بۇتاش ئۆزرە قىلدى مۇھەممەد نەماز،
كى ئانچە بولۇپ تەختى سەڭ سەر فەراز.
— ئا. نىزارى.

نەماز دىگەر — دىگەر نامىزى، ئەسىر؛ دىگەر ۋاقتى:
نەماز دىگەر ئېردى ئۇشۇل ساڭەتى،
ئانا دېدى: «فەرزەند كۆڭۈل راھەتى.»
— ئا. نىزارى.

نەماز شام — شاما نامىزى؛ شام ۋاقتى:
مۇغبەچەكى دەيردى چىقسا نەماز شام ئەگەر،
سەجدە قىلۇرمە قاشىغە كاكۇل زۇلفىدىن قەسەم.
— زەللى.

نەماساز [نماساز] (پ) كۆرۈنۈش، قىياپەتنى تۇزەشتۇرگۈچى:
ئەلقىسسە، بولۇپ ماڭا فوسۇنساز،
ھەردەم مەنى ئەيلەدى نەماساز.
— ئەرشى.

نەمايان [نمايان] (پ) كۆرۈنۈپ تۇرغان، ئېنىق، روشەن، ئاشكارا:
بولۇپدۇر مەنزىلىم ئۇنداغ بەيابان،
كىم ئاندا ھېچ سۇ بولماس نەمايان.
— ناقىس.

نەمايان كۆرۈپ بىستۇن كۇھنى،
ئاڭا ئىشلەگەن خەيلى ئەنبۇھنى.
— ئا. نىزارى.

نەمايان بولماق — ئېنىق كۆرۈنمەك:
قاش سۇرەتىدە بولۇپ نەمايان،
ئەل كۆڭلىن ئېتەر بەسى ھەراسان.
— ئەرشى.

نەمەك [نمك] (پ) تۇز:
زەمانكى مېھنەت ياغىپ دەھرغە،
كى ئابۇ نەمەك ئۆيرۈلۇپ زەھرغە.
— ئا. نىزارى.

نەمەكۇ دانە — ئاش ـ تۇز:
يىغىپ ئازۇقۇ كۇللى مېۋىلەردىن،
چىغارىپدۇر نەمەكۇ دانىلەردىن.
— مەجلىسى.

نەمرۇد [نمرود] (ئە) ئىبراھىم پەيغەمبەرنى ئوتقا سالغان پادىشاھ:
ئۆزۈڭ قىلغان ئىمارەت بۇزماغايسەن لۇتقى ئىلە شايەد،
خەلىل يەتلىغ ئانىكسم ساقلاغايسەن ئەتەشى نەمرۇد.
— شەۋقى.

نەمناك [نمناك] (پ) ھۆل بولغان، نەملەشكەن، نەم:
ئاھ، بىلمەن نەيلەيىم جانىمدە راھەت قالمادى،
كۆزلەرىم نەمناك، سىنەم چاك، كۆڭلۇم دەردناك.
— غەربىي.

نەمناك ئەتمەك — نەم قىلماق، نەملەمەك:
كىرپىكنى سەبزە ئىلە نەمناك ئېتىپ،
غۇنچە ھەيا پەردەسىنى چاك ئېتىپ.
— زەللى.

نەمۇد [نمود] (پ) كۆرۈنۈش، سىما، مەنزىرە:
چۇ ئىشق ئوتىدىن گۇلغە بەردى نەمۇد،
ئانىڭ تابىدىن بۇلبۇل ئۆرتەپ ۋۇجۇد.
— ئا. نىزارى.

نەمۇدار [نمودار] (پ) ئاشكارا، زاھىر، نامايان:
نەمۇدارۇ نەمايان بولسە گەرزەم،

بولۇر بىنىش كۆرۈنگەچ مەنىي مۇبھەم.
— ناقىس.

نەمۇدار ئەتمەك — كۆرسەتمەك، ئىزھار قىلماق، بىلدۈرمەك:
نەمۇدار ئېتىپ ئىشقىنىڭ گەۋھەرىن،
سالىپ دىلغە ئاندىن ... جەۋھەرىن.
— ئا. نىزارى.

نەمۇدار ئەيلەمەك — «نەمۇدار ئەتمەك» كە قارالسۇن:
ئاتەسىن لەئلىكىم ئوت لەبدىن نەمۇدار ئەيلەمەك،
بۇلۇشەجەبكىم ئوتدىن ئوت ئىزھارى ئازار ئەيلەمەك.
— ئەرشى.

نەمۇدار بولماق — كۆرۈنمەك، ئىزھار بولماق، بىلىنمەك:
يۈزىدىن بەھرىۋەر بولغاچ نەمۇدار،
ئىرۇر ئاشىق ئاڭا شاھى جەھاندار.
— ناقىس.

نەمۇدار قىلماق — «نەمۇدار ئەتمەك» كە قارالسۇن:
سالدى مېنى بۇ غەم ئىچرە ناچار،
غەم خەيلى ئارا قىلىپ نەمۇدار.
— ئەرشى.

نەمۇدار ئولماق — «نەمۇدار بولماق» قا قارالسۇن:
قاراسى كۆرۈندى بېجىن شەھرىنىڭ،
سەفاسى نەمۇدار ئولۇپ بەھرىنىڭ.
— ئا. نىزارى.

نەھاد [نهاد] (پ) «نىھاد» غا قارالسۇن:
چۇ شەھبال بولدى بۇ سۆزلەغە شاد،
كۆلۈپ لەپز ئەيلەپ ھەمۇل خوش نەھاد.
— ئا. نىزارى.

نەھار [نهار] (ئ) كۈندۈز:
زۇلفۇ يۈزۈڭنى ئەي پەرى لەيلى نەھار ئوقۇپ،
شەھلا كۆزۈڭنى ئاھۇيى مەردۇم شىكار ئوقۇپ.
— زەلىلى.

خۇرشىدى نەھار — كۈندۈز ئاپتىپى:
بولمەسە ئېردى ئەگەر نارەنجى ئېگىن دىلپىسەند،
قىلماس ئېردى ئېگىنىنى نارەنجى خۇرشىدى نەھار.
— قەلەندەر.

نەھەد [نهد] (پ + ئ) چېكى يوق، ئۆزۈن:
نەھەد زۇلفۇڭ ھەۋاسىن قىلغامەن كۇفر ئىستەبان كۇنلەر،
ئىتىڭ بوينى تانابىدىن ئالاي زۇننار ئۇچۇن ئۇلچەك.
— ئەرشى.

نەھەڭ [نهنگ] (پ) چوڭ يىرتقۇچ بېلىق، لەھەڭ:
تېنىڭنىزگە كىردىلەر بۇ ئىككى ماھى،
نەھەڭنى كۆيدۈرۈپ بولارنىڭ ئاھى.
— مەجلىسى.

نەھب [نهب] (ئ) تالاش، ئوغرىلاش.

نەھبۇ ياغمو — تالان ـ تاراج:
بۇ مۇلك ئەھلى ئول ئەلگە زارۇ ئەسىر،
بولۇپ نەھبۇ ياغمو قەللۇكەسىر.
— نەۋائى.

نەھر [نهر] (ئ) دەريا:
كۆڭۈل تاغىدىن بەھر جارى قىلاي،
چۇ كۆز يولىدىن نەھر جارى قىلاي.
— ئا. نىزارى.

نەھرى نىل — نىل دەرياسى.
نەھرى ئەزرەق — ئۇلۇغ، چوڭ دەريا.
نەھرۇل ھەيات — ھاياتلىق بەخش ئېتكۈچى دەريا.
نەھرۇن نەجات — نىجاتلىق بەخش ئېتكۈچى دەريا:
ئەرەبنى دېيان ئىسمى «نەھرۇن نەجات»
سەر شارىنىڭ ئاتى «ئەينۇل ھەيات».
— ئا. نىزارى.

نەھس [نحس] (ئ) بەختسىزلىك، شۇملۇق.

نەھل [نحل] (ئ) ھەسەل ھەرىسى.

نەھنۇ [نحن] (ئ) بىز.

نەھىف [نهيف] (ئ) 1) ئورۇق:
تولا يىغلادى بىبەسەر ئولدى كۆز،
فىراق ئىچرە دائىم نەھىف ئولدى ئۆز.
— ئا. نىزارى.

2) ئاجىز، نىمجان:
بەرسە قۇۋۋەت فەقىر زەئىفلەرگە،
ھەم ئەسىرۇ يەتىم نەھىفلەرگە.
— زىيائى.

نەھيي [نهى] (ئ) 1) مەنئى قىلىش، توسۇش.
نەھيي مۇنكەر — يامان ئىش قىلىشتىن توسۇش.
ئەمرى مەئرۇف نەھيي مۇنكەرنى بەجە كەلتۇرمەيىن،
جەھد ئەيلەپ پىشە قىلغان ياخشى ئەئمالىڭ غەلەت.
— شەۋقى.

ئەمرۇ نەھيي — ياخشى ئىشقا بۇيرۇش، يامان ئىشتىن توسۇش. 2) مەنئى قىلىنغان، قىلماسلىق بەلگىلەنگەن:
نەفس دەر: «فىكر ئەھلىغە كەيف ئىلە يۇرمەكلىك رەۋا،»
ئەقل ئايتۇر: «ئەھلى كەيف ئۇمر ئىچرە تاپماسلار نەۋا،»
نەفسى ئايتۇر: «مەشرەب ئويناپ، ئاڭلاغىل نەغمە ـ نەۋا،»
ئەقل ئايتۇر: «نەھىيدۇر بۇ، ئىستەمە ھىرسۇ ھەۋا،»
نەھيي ئىشلاردىن پەناھ بەرگىل، خۇدايا، بۇ زەمان.
— ئابدۇقادىر داموللام.

نەئۇت [نعوت] (ئە) «نۇئۇت» قا قاراڭ:
ھەببىبىڭ نەئۇتىغە مەدداھ قىل،
مەۋائىز ئۇمۇرىغە ئىسلاھ قىل.
— ئا. نىزارى.

نەۋ [نو] (پ) يېڭى.
نەۋ ئەرۇس — يېڭى كېلىن، كېلىنچەك:
چۇ گەردۇن بىزاھىر ئېرۇر نەۋ ئەرۇس،
بەسى زىيىپ بىرلە قىلىپدۇر جۇلۇس.
— ئا. نىزارى.

نەۋ بەھار — 1) ئەتىياز، كۆكلەم:
تا يۈزىنىڭ خەيالى سەھنى كۆڭۈلگە تۇشدى،
بىر قىشنىڭ ئىچرە كۆرگىل يۈز نەۋبەھار كۆردۇم.
— ھاپىز خارەزمى.

2) ئىللىق چىراي، مېھرىبان:
بۇدۇرۇر گەردۇنى دونۇ چەرخى ۋاژۇنى ئىشى،
مەن خازان بولغان چاغىمدا نەۋ بەھارىم ئۇچرادى.
— قەلەندەر.

نەۋ جەۋان — ياش يىگىت، يىگىت:
ساچىپ نەۋ جەۋان باشىدىن سىيىم - زەر،
چۇ مەمنۇن ئولۇپ ئاندا بارغان ھەشەر.
— ئا. نىزارى.

نەۋ جەۋان ئەتمەك — ياشلىقنى، جۇشقۇنلۇقنى ئۇرغۇتماق:
سېنىڭ ھۇسنۇڭ قارىنى نەۋجەۋانى ئەتسە ئەجەب ئېرمەس،
ئېرۇر مەشھۇر جەھاندا كىمىيا مىسنى قىلۇر ئالتۇن.
— قەلەندەر.

نەۋ جەۋانلىق — ياشلىق، يىگىتلىك؛ جۇشقۇنلۇق:
كى يوتقان زەمان تاپغۇڭىز سىھھەتى،
يېتىپ نەۋ جەۋانلىق بەدەن قۇۋۋەتى.
— ئا. نىزارى.

نەۋا [نوا] (پ) نەغمە، ئاھاڭ، كۈي:
چەك ئەمدى، ئەرشىيا تۈرلۈك نەۋانى،
نەۋائى سەۋتىدە چەكسەڭ نەۋا بەس.
— ئەرشى.

نەۋا تاپماق — بەھرلەنمەك:
بۇ ۋادى ئارا بولغۇمىز رەھنەما،
چۇ رەھبەرلىكىمدە تاپارسەن نەۋا.
— ئا. نىزارى.

نەۋا چەكمەك — كۈيلىمەك؛ سايرىماق:
ئاتاسى دېدى: «ئەي قىزىم مەرھەبا،
ئوقۇپ رۇقئەنى ئاندا چەكتىڭ نەۋا.»
— ئا. نىزارى.

چۇ بۇلبۇل چېكىپ ئاشىقانە نەۋا،
گۇل ئىشقىدا گۇلشەندە ئەيلەپ ھەۋا.
— ئا. نىزارى.

نەۋا قىلماق — «نەۋا چەكمەك» كە قاراڭ:
ئەگەر رىفئەتلىكىم ۋەسلىن تىلەپ ھەرچەند ھەۋا قىلدىم،
كۆرۈپ بىر تازە گۇل زەۋقىدە بۇلبۇلدەك نەۋا قىلدىم.
— ئەرشى.

نەۋا نەقشى — نەۋا كۈيى، قوشاق كۈيى:
نەۋا نەقشى بىرلە تەكەللۇم قىلىپ،
كېلۇر ئېردى يىغلاپ تەرەننۇم قىلىپ.
— ئا. نىزارى.

نەۋا يەتكۈزمەك — بەھرىلەندۈرمەك:
كۆڭۈل ئارەزىن ئەيلە بەدرى مۇنىر،
نەۋا يەتكۈزۈپ بىزگە بول دەستىگىر.
— ئا. نىزارى.

خۇش نەۋا — خۇش ئاۋاز؛ يېقىملىق كۈي.

نەۋا بەخش [نوابخش] (پ) ھاجەتتىن چىقىرىش؛ غەمخور.

نەۋادىر [نوادر] (ئە) نادىر نەرسىلەر.

نەۋاگاھ [نواگاه] (پ) ناۋا قىلىدىغان، سايرايدىغان جاي:
ئەڭا سىدرە شاخى نەۋاگاھ ئولۇب،
مۇڭا رەۋزە باغى چەراگاھ ئولۇب.
— نەۋايى.

نەۋاگۇ [نواگو] (پ) كۈيچى، سازەندە.

نەۋاز [نواز] (پ) سۆزلەردىن كېيىن «- پەرۋەر» مەنىسىدە سۆز ياسىغۇچى قوشۇمچە رولىدا كېلىدۇ:
كەرەم ئەيلەگىل شاھ بەندە نەۋاز،
مۇھەببەت تەرىقىدە قىل سەرفەراز.
— ئا. نىزارى.

نەۋازەندە [نوازنده] (پ) كۈيچى، سازەندە.

نەۋازىش [نوازش] (پ) خۇش مۇئامىلە، مېھرىبانلىق:
دۇچار ئولدى ئاخىر بۇ ئىككى گۇرۇھ،
كۆرۈشتى نەۋازىش بىلەن پۇرشۇگوھ.
— ئا. نىزارى.

نەۋازىش ئەيلەمەك — مېھرىبانلىق بىلەن مۇئامىلە قىلماق، ھۆرمەتلىمەك:
مىھىنبانۇ ئەيلەپ نەۋازىش ئاڭا،
كى فەرزەندىدەك قىلدى سازىش ئاڭا.
— ئا. نىزارى.

نەۋازىش قىلماق — «نەۋازىش ئەيلەمەك» كە قاراڭ:
بارىنى قىلىپ كۈل گۇدازىش قىلۇر،
قايۇ بەندە ئانى نەۋازىش قىلۇر.
— ئا. نىزارى.

نەۋاساز [نواساز] (پ) 1) دادىغا يەتكۈچى؛ غەمخور.
2) كۈيچى سازەندە:
سالىھى قالغان كۆڭۈللەر دەردىن ئاغاز ئەيلەدى،
دوستۇ يارىغە مۇھەببەت بىرلە ھەمراز ئەيلەدى،
ھەم گۈلىستاندىن جۇدا بولغاچ نەۋاز ئەيلەدى،
يا ھۇ يامەنھۇ ۋە ئەللاھ دەپ ئاۋاز ئەيلەدى،
يار يادىدا ئۆزىنى مەستۇ ھەيران ئەيلەدى.
— مۇللا سالىھ.

نەۋاسازلىق [نواسازلىق] كۈيلەش، ناخشا ئېيتىش:
نەۋا سازلىق ئەيلەدى ئول زەمان،
قەساىيد بىلەن نەقشى قىلدى ئەيان.
— ئا. نىزارى.

نەۋال [نوال] (پ) سوۋغا، ئىلتىپات:
جانىمنى قويۇپ باشىم يۇزىدە،
ياشىمنى قىلاي ساڭا رەۋانە.
ۋەھھاب ساڭا مۇيەسسەر ئەتتى،
ئەنۋاۋ كەرەم نەۋال خانە.
— ئىسمائىل ھاجى.

نەۋ ئامۇز [نوآموز] (پ) يېڭى ئۆگەنگۈچى.

نەۋاھى I [نواھى] (ئە) مەنئى قىلىنغان نەرسىلەر.

نەۋاھى II [نواحى] (ئە) ئەتراپلار:
كى تۈرپان نەۋاھى سەئادەت يېرى،
سەئادەت بىلە ھەم سىيادەت يېرى.
— ئا. نىزارى.

نەۋايى [نواى] (پ) «نەۋا» غا قارالسۇن.
نەۋايى ئەرغۇنۇن — ئەرغۇنۇن سازىنىڭ كۈيى:
نەۋايى ئەرغەنۇنى ئىشق ياڭلىغ ناله ئەيلەرسەن،
خەمۇش ئولغىل زەلىلى دەشتى ھامۇن نەۋ بەھار ئەرمەس.
— زەلىلى.
نەۋايى بۇلبۇل — بۇلبۇلنىڭ ئاۋازى، سايرىشى:
سۇبھى دەمىدە بولدى، چەكتى نەۋايى بۇلبۇل،
ئەي پېرى دەير بەرگىل مەخمۇرلەرغە جامى.
— زەلىلى.
نەۋايى بۇلبۇل — بۇلبۇلنىڭ ئاۋازى، سايرىشى:
سۇبھى دەمىدە بولدى، چەكتى نەۋايى بۇلبۇل،
ئەي پېرى دەير بەرگىل مەخمۇرلەرغە جامى.
— زەلىلى.
نەۋايى نالەئى نەي — نەينىڭ مۇڭلۇق ساداسى:
نەۋايى نالەئى نەي بىرلە بىردەم ھەم سۇرۇد ئولدۇم،
كى تۇفان سەرشىگىم چەشمە ـ چەشمە بولدى رۇد ئولدۇم.
— زەلىلى.

نەۋايىب I [نوايب] (ئە) ئورۇنباسارلار؛ ۋەكىللەر.

نەۋايىب II [نوايب] (ئە) مۇسىبەتلەر، قايغۇلار:
بەسى دەرد سۇزۇ ئەجايىب سۇخەن،
مەگەر لەيلى ـ مەجنۇن نەۋايىب سۇخەن.
— ئا. نىزارى.

نەۋئە [نوع] (ئە) «نەۋئ» گە قارالسۇن:
دەشت ئارا نەۋئە بالالار چېكىپ،
جەۋرى ستەم بىرلە بالالار چېكىپ.
— زەلىلى.

نەۋەرد I [نورد] (پ) بەزى سۆزلەردىن كېيىن كېلىپ «ئۆتكۈچى» «كەزگۈچى» دېگەن مەنىلەر يۈكلەنگەن سۆز بىرىكمىسى ھاسىل قىلىدۇ:
رەھ نەۋەرد — يول يۈرگۈچى، يولۇچى.
دەريا نەۋەرد — دەريادىن ئۆتكۈچى.
سەھرا نەۋەرد — سەھرانى كەزگۈچى:
ئىشتتىمكى، مەجنۇن سەھرا نەۋەرد،
كى باشىدىن ئايانى ئىدى سۇزى دەرد.
— ئا. نىزارى.

نەۋەرد II [نورد] (پ) ئۇرۇش، جەڭ:
ئىككى ـ ئۈچ كۈن ئەتباعى ئەيلەپ جەزەۋ،
نەۋەردىدە بولدى بىساتى فەزەۋ.
— نەۋايى.

نەۋبەت [نوبت] (ئە) 1) قېتىم، نۆۋەت:
كى قەتل ئەيلەدى يەتتە نەۋبەت ئانى،
قىلىپ زۇلم بىرلە ئۇقۇبەت ئانى.
— ئا. نىزارى.
2) كۈتكەن ۋاقىت، پۇرسەت:
ئىشق دەۋرانى ماڭا تاپشۇردى مەجنۇن نەۋبەتىن،
ئىشق ئارا خالى ئەمەس ئەھلى ۋەفادىن بۇبىسات.
— غەربىي.
نەۋبەت ـ بەنەۋبەت — نۆۋەت بىلەن، ئارقا ـ ئارقىدىن:
كەتتىلەر ئادەم سەفىدىن تامۇھەممەد مۇستەفا،
بارغۇمىز نەۋبەت ـ بەنەۋبەت يۈرمەگىل ئۇمرۇڭ ئەبەس.
— شەۋقى.

نەۋبەر [نوبر] (پ) يېڭى، ياش كۆچەت، يېڭى مېۋە:
كۆھەن سال ئولۇپ ئۆمرىنىڭ ئەشجەرى،
يوق ئېردى يانىدا چۇ نىر نەۋبەرى.
— ئا. نىزارى.
نەۋبەرى قىپچە — ياش نوتا:
سەئادەت گۈلىغە كېلىپ غۇنچە ئول،
شەرەف باغىدا نەۋبەرى قىپچە ئول.
— ئا. نىزارى.

نەۋدە [نوده] (پ) پەرزەنت:
قىلدى ئەھلى خىرەد شەجەرنى شۇمار،
ئەدەدى ئېردىكىم نەۋدە نۇھ ھەزار.
— زىيائى.

نەۋرەس [نورس] (پ) ئۆسۈۋاتقان، ياش.

www.uyghurkitap.com

نەۋرەس نىھال — ياش كۆچەت:
قەدى گۈلشەن ئىچرە چۇ نەۋرەس نىھال،
نۇقەت يەڭلىغ ئېردى ئۇزارىدا خال.
— ئا. نىزارى.

نەۋرەستە [نورستە] (پ) ياش نوتا، ياش:
دېدى شەيخ: «قىل جەمئى نەۋرەستەنى.
ئارادىن تاي بىدىلۇ خەستەنى.»
— ئا. نىزارى.

نەۋرەسىدە [نورسيدە] (پ) يېڭى كەلگەن، دۇنياغا يېڭى كۆز ئاچقان؛ يېڭى كەلگۈچى، دۇنياغا يېڭى كۆز ئاچقۇچى:
نەچە نەۋرەسىدە كېلىپ دەرمەھەل،
تۇرۇپ شاھ ئەتراپىدا نەچچە ئەل.
— ئا. نىزارى.

نەۋرۇز [نوروز] (پ) شەمسىيە يىلى ھېسابىدا يېڭى يىلنىڭ بىرىنچى كۈنى، يەنى مارتنىڭ 21 ـ كۈنىگە توغرا كېلىدۇ؛ باھار ۋاقتى:
بەلا ئالدىڭدا دۇرلەر شادلىقنى پېشە ئەيلەرسەن،
نېچۈككىم بولماغايلار پۇلسىراتدىن ئوتمەيىن نەۋرۇز.
— شەۋقى.

نەۋرۇزى [نوروزي] (پ) باش باھارغا تەئەللۇق بولغان، باھار:
بۇ چەرخى سىتەمكارە سالدىڭ مېنى،
ئەلەمدە يوق ئەيلەپ سىتەم نەۋرۇزى.
— ئىسمائىل ھاجى.

نەۋسەفەر [نوسفر] (پ + ئە) يېڭى سەپەرگە چىققۇچى.

نەۋك [نوك] (پ) 1) قۇشنىڭ تۇمشۇقى. 2) ئوقيانىڭ ئوقى. 3) ئۇچ:
قەلەم نەۋكى بىرلە رىۋايەت قىلاي،
بۇرۇنقى زەماندىن ھېكايەت قىلاي.
— ئا. نىزارى.

نەۋكى قەلەم — قەلەم ئۇچى:
خەيال ئەتتىمكى بۇ يازغان رەقەمدىن،
تەرەششۇھ ئەيلەمىش نەۋكى قەلەمدىن.
— ناقىس.

نەۋكى مىژگان — كىرپىك ئوقى:
نەۋكى مىژگان نىش نۇشى ئەرشى گەر قىلدى ھەۋەس،
باۋەر ئەتمە چىن دەبان قىلدى چۇ ئويناب ئارزۇ.
— ئەرشى.

نەۋكەر [نوكر] (پ) 1) مۇلازىم، خىزمەتچى. 2) ئەسكەر.

نەۋمىد [نوميد] (پ) نا ئۈمىد، ئۈمىدسىز:
كويىدىن مەھرومۇ نەۋمىد ياندىم، ھەسرەتىم باردۇر،
ھەۋەسلىك مۇفلىسىدەككىم قۇرۇق بازاردىن يانمىش.
— قەلەندەر.

نەۋمىد بولماق — ئۈمىدسىزلەنمەك، ئۈمىد ئۈزمەك:
بولۇپدۇر ھالەتى نې غەم، مەدەد قىل تالىئىم كىرگەي،
بىرەر جانانغە جانىمنى ئەجەل نەۋمىد بولۇپ يانسۇن.
— قەلەندەر.

نەۋمىد ئولماق — «نەۋمىد بولماق» قا قاراڭ:
چۇ نەۋمىد ئولۇپ ياندى بارغان رەسۇل،
دىدى سۆزنى: «قىلماس بۇ ھالنى قەبۇل.»
— ئا. نىزارى.

نەۋمىدلىغ [نوميدليغ] ئۈمىدسىزلىك:
ئاتاغا يېتىپ ئانچە نەۋمىدلىغ،
تۇشۇپ تەلبە باشىغە تەجرىدلىغ.
— ئا. نىزارى.

نەۋمىدلىق [نوميدليق] «نەۋمىدلىغ» قا قاراڭ:
تاپالماي ئانى يەتتى نەۋمىدلىق،
كى ئول چۈجەگە يەتتى تەجرىدلىق.
— ئا. نىزارى.

نەۋم [نوم] (ئە) ئۇيقۇ:
كىرىپ كۆرسە خىمە ئارا نەچچە قەۋم،
سىكىن ماڭدى، قىلدى دىلئاراغە نەۋم.
— ئا. نىزارى.

نەۋم قىلماق — ئۇخلىماق؛ ئۇيقۇ كەلمەك:
كى مەسئۇد قىلاي دەپ ئىدى مۇندە نەۋم،
ئەدەددىن فۇزۇنراق يېتىپ كەلدى قەۋم.
— ئا. نىزارى.

نەۋنىھال [نونھال] (پ) 1) ياش كۆچەت:
سەر بەسەر سۇرئەتدىن ئول ئارەز ئۆزە تەم ـ تەم ئەرەق،
نەۋنىھال ئۈستىدە قۇدرەت يىلىدىن شىرىن سەمەر.
— ئەرشى.

2) ياشلىق:
سەرسەرى ھىجران قۇرۇتمىش نەۋنىھالىم گۈللارىن،
ئەرغۇۋان چېھرەمنى ئول دەم زەئفىران قىلغان فەلەك.
— ئا. نىزارى.

نەۋھە [نوحە] (ئە) ئۇن سېلىپ يىغلاش، نالە:
بۇگۈن باغى جۇنۇننىڭ بۇلبۇلىدىن نالە كەلمەيدۇ،
گۈلىستان خالىئى گۈل پەردەدە نەۋھە ئەلەم تەنھا.
— زەلىلى.

نەۋھە قىلماق — ئۇن سېلىپ يىغلىماق:
قىلىپ نەۋھەلەر كۆپ ئاتا ۋە بالا،
نەزەردە ئۆلۈكدەك ياتىپدۇر بالا.
— ئا. نىزارى.

نەۋھى تەرەننۇم — مۇڭلۇق كۈي:

گەھى تەييار ئېتىپ جىنسى تەنەئئۇم،
گەھى پەيدا قىلىپ نەۋھى تەرەننۇم.
— ناقىس.

نەۋژاب [نواب] (ئە) ئورۇنباسار، ۋەكىل؛ نۆۋەتچى.

نەۋىد [نويد] (پ) خۇش خەۋەر:
ھەر نەۋىدكىم جۇنۇندىن رەقىس ئېتەر ئەيب ئەتمەڭىز،
جىلۋەئى ساقى خەرابات ئىچرە مەدھۇش ئەيلەمىش.
— زەللى.

نەۋىد بەرمەك — خەۋەر بەرمەك، خەۋەرلەندۇرمەك:
قىلىپ ئىشقىنى ئەۋژەلى ئافەرىد،
ھەمە شەيئىگە بەردى ئاندىن نەۋىد.
— ئا. نىزارى.

نەۋىس [نويس] (پ) سۆزلەردىن كېيىن كېلىپ «يازغۇچى، كۆچۈرگۈچى» دېگەن مەنىلەر يۆكلەنگەن سۆز بىرىكمىسى ھاسىل قىلىدۇ.

خۇش نەۋىس — چىرايلىق يازغۇچى:
خەتتى زىيبا ئىلىم ئەھلىغە ئەجەب نۇر ئۆزرە نۇر،
كاتىبىكىم خۇش نەۋىس ھەم راست نەۋىس نۇر ئۆزرە نۇر،
خەتتى ئەئلانىسق ئىلىم مۇفتاھ رەزىق نۇر ئۆزرە نۇر،
جىلۋەلەر ئەيلەپ تەبەسسۇم تۇرغانى تۇر ئۆزرە نۇر،
ھەق ئەزىز ئەتكەي بۇ يەئلىغ كاتىبنى ھەر زەمان.
— ئابدۇقادىر داموللام.

نەۋئ [نوع] (ئە) تۇر، خىل.

بۇ نەۋئ — بۇنىڭغا ئوخشاش:
كى بۇ نەۋئ ئۇلارنى ئەسىرى فىراق،
كۆرەر ھەجر بىدادىدىن ياخشىراق.
— ئا. نىزارى.

بۇ نەۋئىي دەۋران — بۇنىڭغا ئوخشاش دەۋر، زامان:
بىلمەيىن بىخەبەر دۇرۇر ئاندىن،
كەتكۈسىدۇر بۇ نەۋئى دەۋراندىن.
— زىيائى.

بۇ نەۋئى گۇفتار — بۇنىڭغا ئوخشاش سۆز:
دېدى: «قىلدىڭ بۇ نەۋئى گۇفتارى،
چىق، كۆرۈنمە بۇ ئورادىن ناري.»
— زىيائى.

ئول نەۋئىكم — شۇنىڭغا ئوخشايدۇكى:
دەيچۇ كويۇئدا تاپىپ ئىشقىم كەمال ئول نەۋئىكىم،
ئالغامەن ۋەقتى سۇجۇد ئەر كەئبەۋۇ بۇتخانەدۇر.
— ئەرشى.

ئول نەۋئى — ئۇنىڭغا ئوخشاش:
كۆڭۈل ئەھلىنى ھەرگىز سالماغىل فۇرقەت ئارا، يارەب،
شەھىدى ئىشقىغە ئول ـ نەۋئى دەشتى كەربالا يوقتۇر.
— ئەرشى.

نەئىم [نعيم] (ئە) نېمەتلەر:
سايە بېرىپ ئەرشى بەلەندى ئەزىم،
جىلۋە بېرىپ جەننەت ئىچرە نەئىم.
— زەللى.

نەئت [نعت] (پ) سۇپەتلەش، مەدھىيىلەش؛ سۇپەت، تەرىپ.
مىسرەئى بەرجەستەۋۇ نەئتىڭ زەللى ئەيتۇدۇر،
سەن كەرەم بىرلە كەچۇرگەيسەن سۆزى بولسا خەتا.
— زەللى.

نەئتومەنقەبەت — سۇپەت ۋە پەزىلەت:
ساھىبى مىئراجى نەئتۇ مەنقەبەت،
ئافتابى ئاسمانۇ مەئرىفەت.
— زەللى.

نەئرە [نعره] (ئە) لەرزىگە سالىدىغان ھەيۋەتلىك ۋارقىراش؛ پەرياد:
ئەژدەھايى بېشەنى ھەيبەتدە كىم قىلغاي خەراب،
دۇلدۇل ئۆزرە نەئرەئى ئاۋازى ھەيدەر بولماسا.
— زەللى.

نەئرە چەكمەك — لەرزىگە كەلتۇرىدىغان ھالدا ۋارقىراماق؛ پەرياد قىلماق:
نىچۈك مەن نەئرە چەكمەي ھەم فىغانۇ ھاي ـ ھۇي ئەتمەي،
سېنى باغى جەنانىڭ بىر گۈلى نەززارەسى دەرلەر.
— زەللى.

نەئش [نعش] (ئە) جىنازا، تاۋۇت:
ياپىپ نەئش ئۇزە چۇ زىبا مەتاۋ،
بەسى رەڭگى خۇش ئىبردى دىبا مەتاۋ.
— ئا. نىزارى.

نەئل [نعل] (ئە) 1) نال، تاقا. 2) كەش:
ئەرشى ئەزەم گەردى نەئلىڭدىن باشىغە قىلدى تاج،
ئارزۇ ئەتكەچ غۇبارى مەقدەمىڭدىن ئول رەۋاج.
— شەۋقى.

نەئلەين [نعلين] (ئە) بىر جۇپ كەش:
ئايا ئەھمەد، ئاياغدىن ئالمە نەئلەين،
ئاڭا دۇر خاكى نەئلىڭ سۇرمەئى ئەين.
— ناقىس.

نەئماۋ [نعماء] (ئە) نېمەت، ئىنئام:
خەستە ئۇششاق ئەھلىنى تاراج ئېتەرگە ئول زەمان،
بۇ كۆڭۈل مۇلكى جەۋاب بەرسۇن قاچان نەئماسىغە.
— موللا سالىھ.

نەي [ني] (پ) 1) نەي. 2) قومۇش:

دەفتەرى جانىم ئۆرتەدى شۇئلەگى جىلۋە سۇخەن،
ھەرفى زەبان نەغمە سەنج تىغى، نەي قەلەم ئىمىش.
— زەللى.

نەيرەڭ [نيرىڭ] (پ) ھىيلە، مىكىر؛ ئالداش:
كېلىپ تۇشتىلەر ئول خەزايىن ئارا،
كى ئول جايى نەيرەڭ ئايىن ئارا.
— ئا. نىزارى.

نەيلەسۇن [نيلاسون] قانداق قىلسۇن، نېمە قىلسۇن:
نەيلەسۇن ئەرشىكى قىلماي دەمبە دەم تەكرار ئىشق،
ئىشق پىرى مەنئ ئېتىپ ئۆزگەنى مۇنى ئۆرگەتۇر.
— ئەرشى.

نەيلەمەك [نيلامك] قانداق قىلماق، نېمە قىلماق:
ئەرشى ئول دامەن نەھەد تۇتغىل نەۋائى دامەنىن،
نەيلەگۈڭ نايابا ئىش ئىستەپ ئۆز بۇھتان ئەيلەبان.
— ئەرشى.

نەيلەي [نيلاي] قانداق قىلاي، نېمە قىلاي:
بۇل ئەجەب يار ئالدىدا مەھرەم بولۇپ نەچچە رەقىب،
ئاھ نەيلەي، كەلمەگىل دەپ مېنى دائىم قاۋلاشۇر.
— ئەرشى.

نەيلەيىن [نيلايين] قانداق قىلاي:
ئىشق ئوتى كۆيدۈردى ئاناغ يوقۇ بارىم نەيلەيىن،
ئالدى ئىلكىمدىن ئىنانى ئىختىيارىم نەيلەيىن.
— ئەرشى.

نەيستان [نيستان] (پ) قومۇشلۇق:
ئاتى خۇج مۇھەممەد شەرىف پىردۇر،
ئول نەيستانى جەھاندا شىردۇر.
— زەللى.

نەييىر [نير] (ئە) نۇر چاچقۇچى، نۇرلۇق.
نەييىرى ئەزەم — قۇياش:
نەردبان ئولغاندا سىررىڭ چاغى توققۇز چەرخ كىم،
پايەلەردى پايە ئەردى نەييىرى ئەزەم ئەمەس.
— ئەرشى.

نۇبۇۋۇەت [نبوت] (ئە) پەيغەمبەرلىك؛ ئالچىلىك:
نۇبۇۋۇەت سىلاھىدىن ئول كىيدى تاج،
چۇنان تاج لەۋلاك تاپتى رەۋاج.
— قۇشچى.

نۇتق [نطق] (ئە) گەپ قىلىش، سۆزلەش؛ گەپ، سۆز.
پايى بەندەم ئولدۇم سەرى زۇلفى پەرىشانىڭ كۆرۈپ،
نۇتقدىن قالدىم لەبى لەئلى دۇر ئەفشانىڭ كۆرۈپ.
— غەربى.

نۇجۇم [نجوم] (ئە) «نەجم» نىڭ كۆپلۈكى: يۇلتۇزلار:
چۇ مەسئۇدغە ئەتتى بۇ ۋەھمى ھۇجۇم،
تۇشۇپ كۇن زىمىنغە، كۆرۇندى نۇجۇم.
— ئا. نىزارى.
سەما سەتھىدە چەرخ ئەختەر فىشان،
نۇجۇم بىرلە كۆكنى قىلىپ گۈلىستان.
— ئا. نىزارى.
نۇجۇمۇ خىرمەن — يۇلتۇزلار توپى:
داغى مىڭدىن بىرى پايانغا يەتمەس،
نۇجۇمى خىرمەنىدىن دانغە يەتمەس.
— ناقىس.

نۇخۇد [نخود] (پ) «نەخۇد» قا قارالڭ:
بىساتلاردا ئەنجۇمەڭ ساچىلغان،
نۇخۇددۇر گەر ئۇچۇندۇر گۇشۋارە.
— ئەرشى.

نۇخۇست [نخست] (پ) بىرىنچى، ئىلگىرى؛ ئالدىن:
كى باردۇر ئاڭا تۇرت يارى دۇرۇست،
ئەبۇبەكرى سىددىق يار نۇخۇست.
— ئا. نىزارى.
«فى» كى نۇخۇستىن كۆرمەن فاقەدۇر،
تالىبى سادىقغە دەم نەفخە سۇر.
— زەللى.

نۇر [نور] (ئە) نۇر، يورۇقلۇق:
خۇداۋەند نۇرۇ خۇداۋەند نار،
خۇداۋەند مۇرۇ خۇداۋەند مار.
— ئا. نىزارى.
نۇرى ئەين — 1) كۆز نۇرى. 2) پەرزەنت:
كى بەستەين نۇرەين بىل نۇرى ئەين،
ئىمام ھەسەن ھەم ئىمام ھۇسەين.
— ئا. نىزارى.
نۇر تامماق — نۇرسىزلانماق:
چۇدەرلەركىم ئۇلەر ھۆرى سىمادۇر،
مۇنىڭدەڭ سارغارىپ نۇر تامادۇر.
— مەجلىسى.
نۇرى ھۇدا — ياخشى يولغا يېتەكلىگۈچى نۇر، نىشان:
پەردەدارى ھەزرەتى ھەق بولغانلىڭ مەئلۇم ئۇچۇن،
مەرقەدلىڭ نۇرى تەجەللى جىلۋەسى نۇرى ھۇدا.
— زەللى.
نۇرى ھىدايەت — «نۇرى ھۇدا» غا قارالڭ:
چۇ يەتتى بۇ نىدايى با شەرافەت،
كەفش ئالماسدىن ئول نۇرى ھىدايەت.
— ناقىس.
نۇرى ئىمان — ئىمان بىلەن دىلنى يورۇتقۇچى نۇر:
قەلەندەرغە بېرىپسەن ئىلمۇ فەزلى دەۋلەت ئەي راھىم،

ئاتا قىلغىل يەنە ئاخىر دەمىدە نۇرى ئىمان ھەم.
— قەلەندەر.

نۇرئامىز [نورئەمىز] (پ) نۇرلۇق.

نۇرانى [نورانى] (ئ + پ) نۇرلىنىپ تۇرىدىغان، نۇرلۇق:
فەلەك دېدىكى: «مەن نۇرانىدۇرمەن»
دېدى يەر: «مەن جەۋھەركانىدۇرمەن».
— ناقىس.

نۇر ئەفشان [نورافشان] (ئ + پ) نۇر چاچقۇچى، نۇرلۇق:
نۇر ئەفشان ئولدىلەركىم ھەر تەرەف،
زۇلمەتى يەلدانى قىلىپ بەر تەرەف.
— زەللىلى.

نۇرتاب [نورتاب] (ئ + پ) نۇرلىنىش، نۇرانىلىق:
چىراكىم كۆڭۈل مۇلكى ئانچە خەراب،
خىرەد يۇزىدە يوقتۇرۇر نۇرتاب.
— ئا. نىزارى.

نۇردىدە [نوردىدە] (ئ + پ) كۆز نۇرى:
دېدىكىم: «فەقىر ئەھلى تۇججار ئىدىم،
كى نۇردىدەئى مەردى سەيياد ئىدىم.»
— ئا. نىزارى.

نۇرۇلھۇدا [نورالھدى] (ئ) «نۇرى ھۇدا» غا قاراڭ:
زەھى شاھى لەۋلاك نۇرۇلھۇدا،
شەھەنشاھى كەۋنەيىن بەدرۇددۇجا.
— ئا. نىزارى.

نۇزۇل [نزول] (ئ) چۈشۈش.
نۇزۇل ئەتمەك — 1) چۈشمەك:
نۇزۇل ئەت ئاسماندىن يەر تەرەفكە،
يېتەرسەن بۇ كېچە ئانداغ شەرەفكە.
— ناقىس.

2) مېھمان بولۇپ كەلمەك، قونماق:
بۇ كۆڭۈل ئۆيىگە زەيف بولدى سەفاۋۇ سىدقىدىن،
كىم نۇزۇل ئەتسەڭ نە بولغاي دىلكۈشا كاشانەدۇر.
— ئەرشى.

نۇزۇل ئەيلەمەك — «نۇزۇل ئەتمەك» كە قاراڭ:
چۇ فەرھاد قىلىپ بىر بىسىك بارگاھ،
نۇزۇل ئەيلەدى ئاندا شەھ بىرلە ماھ.
— ئا. نىزارى.

كى ئول مەئمەنە ئەيلەپ نۇزۇل،
فەنادىن بەقا سارىغە تاپتى يول.
— ئا. نىزارى.

نۇسخە [نسخه] (ئ) بىرەر نەرسىنىڭ ئەينەن كۆچۈرۈلمەسى، يېزىق:
يۇزۇم سۈنگى ئىلاھى دەفتەرىدىن نۇسخەدۇر گويا،
تۇشۇپدۇر مىسرەئى بەرجەستەلەردەك سۇرەتى قاشىم.
— زەللىلى.

نۇسخەئى تۇمار — دۇئا يېزىلغان، يۆگەلگەن ئۇزۇن قەغەز:
نۇسخەئى تۇمارى غەم بەرسەڭ پەرنزادىم ماڭا،
تەۋق ئېتىپ جان پەردەسىگە يۇرگەگەي ئەردىم بۇگۈن.
— زەللىلى.

نۇسرەت [نصرت] (ئ) 1) غەلىبە، زەپەر:
ئەيلەبان بىر - بىر بۇ سۆزلەرنى بەيان،
فەتھى نۇسرەتلەر بىلەن ئاتلاندى خان.
— زەللىلى.

2) ياردەم، مەدەت:
قويۇپ تۇفراققا يۈز، ئەيلەب تەزەررۇئ،
خۇدايىدىن قىلىپ نۇسرەت تەۋەققۇئ.
— نەۋائى.

نۇسرەت شىھاب — غەلىبە نۇرى پارلىغان، غەلىبە كۆزگە كۆرۈنگەن:
ئەيىامى ئۇمرۇڭ شاد بول بىغەم سەلىم ئاباد يول،
ئىسلام ئارا ئامات بول فەتھۇ زەفەر نۇسرەت شىھاب.
— ئىسمائىل ھاجى.

نۇسرەت قەرىن — غەلىبىگە ئېرىشىلگەن.

نۇسرەت تاپماق — غەلىبە قازانماق:
ياكى جەڭ قىلسا ئۆزىنىكىم بەھادر چاغلابان،
شاھى ئەتلەسلەر كىيىپ زەررىن كەمەرلەر باغلابان،
ھەر كۇنى ياغلىق فەلاۋ بىرلە قوساقنى يۇغلابان،
بۇ غەرەزدىن قىلسە جەڭ گەرچە يۇرەكنى داغلابان،
بولمايىن مەقبۇل نۇسرەت تاپمايىن قوغلار زەمان.
— ئابدۇقادىر دامۇللام.

نۇسۇس [نصوص] (ئ) دەلىللەر، ھۆججەتلەر.

نۇش [نوش] (پ) 1) تاتلىق، شېرىن:
دىلى ئوت ياقماغۇنچە جۇش بولماس،
جەفانى چەكمەگۈنچە نۇش بولماس.
— مەجلىسى.

2) ئىچىش؛ ئىچكەن، تېتىغان؛ تەم:
قايسى ھەلقۇمدۇركى ياخشى نۇش،
ئاقىبەت قىلمادىكى زەھر ئاغۇش.
— نورۇز ئاخۇن زىيائى.

نۇش ئەتمەك — ئىچمەك:
شەھادەت مەينى بېگىم نۇش ئېتىپ،
ئۆزىن شاد ئېتىپ بىزنى خاموش ئېتىپ.
— ئا. نىزارى.

نۇش ئەيلەمەك — «نۇش ئەتمەك» كە قارالسۇن.

كى نۇش ئەيلەبان راهنى شاد ئولاي،
ئانلىق كەيفىدىن غەمدىن ئازاد ئولاي.

— ئا. نىزارى.

نۇش خەندە — شېرىن كۈلكە:

جەفاڭۇ جەۋرۇ مېھنەت بىرلە ئۆمرى خىزمەتىن قىلسام،
نې بولغاي ئىلتىپاتىدىن ماڭا بىر نۇش خەندە ئولغاي.

— قەلەندەر.

نۇش لەب — شېرىن لەۋ:

بىرى نۇش لەب بىلە گەر دىسە كامى جان بىرەي،
رەشكىدىن ئۆلتۈرمىش ئول بىر تىيرى باران ئەيلەبان.

— ئەرشى.

نۇشادىر [نوشادر] (پ) نۇشۇدۇر.

نۇشدارۇ [نوشدارو] (پ) زەھەرنى قايتۇرغۇچى دورا، تىرياك:

شاها نەسىھەتىمدۇر گويا كى نۇشدارۇ،
ئاھىستە سۆرت تەكاۋۇر ھەر كوشە دادخاهى.

— زەللى.

نۇشىدەر [نشدر] (پ) «نوشادىر» غا قارالسۇن:

ۋەلى يۇمشاغاندا قارالغى ئانلىق،
دغى ئورنىغە ھەم نۇشىدەر سالىلىق.

— قۇشچى.

نۇشىرۋان [نوشيروان] (پ) ئىرانلىق ئادالەتلىك مەشھۇر شاهى:

سىپاهى ئىشق زۇلۇم ئەتسە، ئەجەب ھالىمنى بىر سورماس،
مۇھەببەت كىشۋەرىغە گەرچە ئول نۇشىرۋانمدۇر.

— ئەرشى.

نۇقات [نقاط] (ئە) «نۇقەت» كە قارالسۇن:

كۆرمەمىش چەشمى سېپىھرى سەن كەبى خۇرشىدنى،
شەمئىدەك رۇخسارە بەدرى ماهى شەئباندىن نۇقات.

— ئىسمائىل ھاجى.

نۇقەت [نقط] (ئە) 1) چېكىتلەر:

قەدى گۈلشەن ئىچرە چۇ نەۋرەس نىهال،
نۇقەت يەئلىغ ئىبردى ئۇزاردا خال.

— ئا. نىزارى.

2) كۆز يېشى:

ئول ئەشك چېكىپ بۇ يۇزدە خەتلەر،
قەترە كەبى ھەر سەرى نۇقەتلەر.

— نەۋايى.

نۇقەبا [نقباء] (ئە) باشلىقلار، ئۇلۇغلار.

نۇقتە [نقطه] (ئە) 1) چېكىت. 2) تامچە. 3) خال. 4) ئوتتۇرىسى، مەركىزى:

كۆز ئىكى خۇنرىز كافىر يائىكى ئاھۇ بەرە،
يا ئىكى جان نۇقتەسى يا نەرگىسى شەھلامۇدۇر.

— ئەرشى.

نۇقتەئى خال — چېكىلگەن قارا خال:

جۇنۇن قاناتىن ئاچىپ، بەسكى ئەيلەبان پەرۋاز،
لەبىگدە نۇقتەئى خالىگنى خۇب نەزارە قىلاي.

— زەللى.

نۇقتەئى خەت — چېكىلگەن خال:

قەلەم لەبىگدەكى خالىگنى نۇقتەئى خەت دەر،
كى ئىككى تىللىغدىن تەلئەتى گۇۋاھ قارا.

— زەللى.

نۇقتەئى مەۋھۇم — خىيالىي نۇقتا:

نۇقتەئى مەۋھۇم ئىبرۇر يامىمى فەم يا ئەينى ئىشق،
يا ئاغىز يا غۇنچە يا يوقلۇق سارى ئىمامۇدۇر.

— ئەرشى.

نۇقتەئى مۇشكىن — قارا خال.

نۇقتەئى مېھر — قۇياش.

نۇقرە [نقره] (پ) كۈمۈش:

ھاسىلى خەرمەن ئەمەل ئالمادى ئادەمى ئۇجب،
گۆردە نىچۈك ئاسىغ ئېتەر نۇقرە بىلەن زەرمەتاۋ.

— زەللى.

نۇقرەئى خام — ساپ كۈمۈش:

ئۇريان قىلغان پۇتۇڭنى ھەرشام،
فەرز ئەيلەدىم ئانى نۇقرەئى خام.

— ئەرشى.

زەرۇ نۇقرە — ئالتۇن ـ كۈمۈش:

بۇ تۆرتىنى ھەر نەرسە بېرىپ ئال،
زەرۇ نۇقرەسىن بەلكى جان بېرىپ ئال.

— قۇشچى.

زەھەبۇ نۇقرە — ئالتۇن ـ كۈمۈش:

زەھەبۇ نۇقرە ئەيلەدى ئىنئام،
ھەددىدىن بىشۇماررىاق ئىكرام.

— زىيائى.

نۇقرە فام [نقرەفام] (پ) كۈمۈش رەڭ:

كىرىپ نەقب ئارا ئانچە قىلدى خىرام،
كى ئېردى ئىككى لەۋھەئى نۇقرەفام.

— نەۋايى.

نۇقس [نقص] (ئە) كەملىك، نۇقسان:

مۇقەررەر ئەيلەدى تەھرىر نەزمە تارىخىن،
ئايانى كامىل ئەمەس نۇقس ئىلە چۇنان تارىخ.

— شەۋقى.

نۇقسۇ كەمال — كەملىك ـ تولۇقلۇق، كەم ـ ئارتۇق.

لۇق:
بەيان ئەتكۈم يەنە بىرمۇنچە ھالىم،
ئەگەرچە بولسىمۇ نوقسۇ كەمالىم.
— ناقس.

نۇقسان [نقصان] (ئە) كەمچىلىك، ئەيىب؛ خاتا:
تەۋەككۈلغە نۇقسان يېتسۇن قەۋلىدىن،
كى فىكر ئەتمەدىلگ ئاخىرى ھەۋلدىن.
— ئا. نىزارى.

نۇقسانلىق [نقصان ليق] ئەيىب، نۇقسان بولىدىغان ئىش، ئالامەت:
ئەيلەسۇن نەچچە ئەل نىگەھبانلىق،
يەتمەسۇن بۇ شەجەرگە نۇقسانلىق.
— زىيائى.

نۇقساندار [نقصان دار] (ئە + پ) ئەيىب، نۇقسىنى بار.

نۇقل [نقل] (ئە) مەيدىن كېيىن يېيىلىدىغان مېۋە ـ چېۋە، قەنت ـ گېزەك:
تۇتى گە نۇقل شەككەردىن ئېرۇر شىرىن دەھەن،
كىم بۇ جانگە مەي خۇش ئولمىش لەئلى شەككەر خاسىدىن.
— ئەرشى.

نۇقۇد [نقود] (ئە) «نەقد» نىڭ كۆپلۈكى: پۇللار، قىممەت باھا نەرسىلەر؛ بايلىقلار:
جان نۇقۇدىنى نىسار ئەتمەي نېتەي، گەر ئەيلەسە،
شۇھلەر بۇ شوخ شەڭ مايىل بولۇبان ھەر ساري.
— ئەرشى.

نۇقۇش [نقوش] (ئە) «نەقش» نىڭ كۆپلۈكى: نەقىشلەر:
گۈناھدۇر ئوتۇن تەۋبە ئوت بىرلە ياغ،
يوق ئەيلەر گۈنەھ سەفھەسىدىن نۇقۇش.
— شەۋقى.

نۇك [نوك] (پ) «نەۋك» كە قارالغ:
قەلەم نۇكى بىرلە بولاي مۇشكبىز،
سۇرۇپ ئىشق ھەرفىن سالاي رۇستەخىز.
— ئا. نىزارى.

نۇكات [نوكات] (ئە) «نۇكته» نىڭ كۆپلۈكى: ئىنچىكە مەنىلىك سۆزلەر:
ئاڭا قالمادى ئۇرگە تۇرگە نۇكات،
مۇئەللىم ئۇلۇمىنى ياد ئالدى پات.
— ئا. نىزارى.

نۇكته [نكته] (ئە) 1) ئىنچىكە مەنىلىك سۆز، قىزىق، مەنىسى چوڭقۇر سۆز:
رەيا ھەين ۋەرد ئىچرە بىر چەشمە سۇ،
كى ھەيۋان سۇيىدىن ئېرۇر نۇكته بۇ.
— ئا. نىزارى.

2) ھېكمەت؛ سىر:
ئىشىت ئەمدى يەنە بىر نۇكته سامىئ،
كى بولدى بۇ رىساله ئىسمى لامىئ.
— ناقس.

نۇكته پەرداز — چوڭقۇر مەنىلىك چىرايلىق سۆز ئېيتقۇچى:
نۇكته پەردازى سۇخەن ئىقلىمى ئىچرە قالمادى،
دەفتەرى دېباچەئى مەئنى نەغمە كەلتۇرمىشەم.
— زەلىلى.

نۇكته پەرۋەر — «نۇكته پەرداز» غا قارالغ.

نۇكته پەرۋەردە — ئاجايىپ ۋە ئىنچىكە مەنىلىك.

نۇكته پەيۋەند — ھېكايىچى، سۆزلىگۈچى.

نۇكته سۇرمەك — چىرايلىق گەپ قىلماق:
ئەمىس ھەر بەندىگە ئۆزىچە كەلمەك،
بۇ يەڭلىغ بارگەھدە نۇكته سۇرمەك.
— ناقس.

نۇكتەئى تەرىقەت — تەرىقەتنىڭ ھېكمىتى؛ سىرى:
مەفھۇم ئېتەلمەگەندىن بىر نۇكتەئى تەرىقەت،
ئەللامەلەرغە تۇشتى يۇز نەۋئى ماجرايى.
— زەلىلى.

نۇكتەئى تەۋھىد — تەۋھىد ھەققىدىكى مەنىلىك سۆزلەر.

نۇكتەئى خۇپ — ياخشى ھېكمەتلەر:
ئىشىت سامىئ بۇ يەردە نۇكتەئى خۇب،
ئەجايىب نۇكتەكىم شىرىنۇ مەرغۇب.
— ناقس.

نۇكتەئى زائىدە — ئارتۇقچە سۆز:
سكەندەرگە چۇن يەتتى فايىدە،
سەۋال ئەتمەدى نۇكتەئى زائىدە.
— نەۋايى.

نۇكتەئى شەھرىيار — بۇيۇك پادىشاھنىڭ سۆزى:
بۇلاردىن سوراپ نۇكتەئى شەھرىيار،
جەۋابىدا قىلدى بارىن شەرمسار.
— ئا. نىزارى.

نۇكتەئى مەزمۇم — يامان سۆز.

نۇكتەئى مەۋزۇن — كېلىشكەن سۆز.

نۇكتەئى ۋەھدەت — يالغۇزلۇقنىڭ سىرى:
يېڭى ئاي رەشكىن تۇتۇبدۇر ھەلقە ئۇرغان غەبغەبلگ،
نۇكتەئى ۋەھدەتدۇر، ئايا، يۇز ئۇزە خالۇ خەتلگ،
يۇزدە بۇ تەم ـ تەم ئەرەق كۆر، ئەي فەلەك تۆك كەۋكەبلگ،
قامەتلگ روھى رەۋان بارامتەردۇر كۆزلەرلگ،
لالەئى ھەمرامۇسەن يا ئەختەرى رەخشانمۇسەن؟
— ئەرشى.

نۇكتەئارا [نكتەآرا] (ئە + پ) مەنىلىك سۆزلەرنى ئېيتقۇچى.

نۇكتەدان [نكتە دان] (ئە + پ) سۆزنىڭ ئىنچىكە مەنىسىنى چۈشەنگۈچى:

«مىسم» مەلائىكىلەر مېنىڭ ھالىمغە ھەيران ھەركېچە،
مىھرىبانىم، نۇكتەدانىم، غەمگۇزارىم سەنمۇسەن؟
— مولا سالىھ.

چۇ بىر نۇكتە ئىنشا قىلىپ نۇكتەدان،
سۇرۇپ ئىشقى ھەرفى بىلەن داستان.
— ئا. نىزارى.

نۇكتەدانلىق [نكتە دانلىق] زېھنى ئۆتكۈرلۈك:

بۇ يەتتىنچ ئەيلەمىشدۇر نۇكتەدانلىغ،
دېمەيكىم نۇكتەدانلىغ، پۇرپىشانلىغ.
— ناقىس.

نۇكتەرەس [نكتەرس] (ئە + پ) چىرايلىق سۆزلىگۈچى:

ۋەلى بۇ تۇرفەدۇر، ئەي نۇكتەرەسلەر،
دىكاكەت تەبئىنىغ نازۇك نەفەسلەر.
— ناقىس.

نۇكرە [نكرە] (ئە) بىلىمسىز؛ مۇنكىر:

نەئىمامى شەھر بولدۇم، نەمۇئەززىنان چەغرە،
نەسۇفىنى رىيايى نەقەلەندەران نۇكرە.
— زەللىلى.

نۇن [نون] (ئە) ئەرەب ئېلىپبەسىدىكى «ن» ھەرپىنىڭ نامى. بۇ يەردە قەدىنىڭ پۇكۇلۇشى «ن» غا ئوخشىتىلغان:

ئول ئىشىدا ۋەلى ئانچە مەھزۇن ئىدى،
ئەلىفدەك قەدى غەم بىلە نۇن ئىدى.
— ئا. نىزارى.

نۇن بولماق — پۇكۇلمەك، ئېگىلمەك:

مېنى ئەيلىدى ئۇسرۇزار زەبۇن،
ئەلىفدەك قەددىم غەم بىلە بولدى نۇن.
— ئا. نىزارى.

نۇھ I [نه] (پ) توققۇز:

رۇبى زەمىنگە بولماسا ھائىل ئەگەرچە نۇھ فەلەك،
رەۋزەدىن ئۆرۈلۈر ئىدى مىسلى كەبۇتەران مەلەك.
— زەللىلى.

نۇھ II [نوح] (ئە) نۇھ پەيغەمبەر:

يەھيا ۋە نۇھ ئادەم سەفى داۋۇد سۇلەيمان يىغلادى،
دوستۇك مۇھەممەدنى شەفىئ ئەيلەپ ئىجابەتدىن سۇراغ.
— شەۋقى.

نۇھۇسەت [نحوست] (ئە) شۇملۇق؛ بەختسىزلىك.

نۇھۇفت [نهفت] (پ) «نۇھۇفتە» گە قارالسۇن.

نۇھۇفەت ئەيلەمەك — يوشۇرماق، سىرلىق تۇتماق:

داغى مېھر ئۆزنى نۇھۇفت ئەيلەدى،
فەلەك ئىچرە ئەنجۇم شۇ كۇفت ئەيلەدى.
— ئا. نىزارى.

نۇھۇفتە [نهفته] (پ) يوشۇرۇنغان؛ يوشۇرۇن، مەخپىي سىر.

نۇئمان [نعمان] (ئە) قان؛ قان رەڭگىدىكى:

بەندە ئاجىزغە شەفىئ شايەدكى ئەسھابى رەسۇل،
تابىئىنلەر سەرۋەرى ئول شاھ نۇئمانىمغە ئەرز.
— شەۋقى.

نۇكەر [نوكر] (پ) «نەۋكەر» گە قارالسۇن:

ئىتتىفاق ئەيلەپ ھەممە قول بەردىلەر،
قالمادى قول بەرمىگەن بەگۇ نۇكەر.
— زەللىلى.

نې I [ني] نېمە، قانداق:

نې قىلىپدۇرمەن، دېگىل ئەي شۇخ سىيمىنبەر ساڭا،
قولۇڭا باردۇر مېنىڭ قەتلىم ئۇچۇن خەنجەر ساڭا.
— قەلەندەر.

قانچە قىلسام نالەيۇ ئەفغان، قەلەندەر، سۇرى يوق،
نې غەمى باردۇر ئانىڭ بۇ ئاھۇ ئەفغانىم بىلە.
— قەلەندەر.

نې II [ني] «نە I» گە قارالسۇن:

يۇزىنى كۆرەردە نې كۆرۇنسۇن كۆزۇمە زۇلف،
مۇئمىن قاشىدە كافىرى خەيبەرگە نې ساندۇر.
— ھاپىز خارەزمى.

نېتاك [نى تانك] 1) ئەجەب ئەمەس، ھېچقىسى يوق:

نېتاك گەر ئىشۋە بىرلە ئەيلەسەڭ كۆڭلۇم بارىن غارەت،
نېچۇككىم سەن كەبى بۇ ئالەم ئىچرە سېنىڭدەك بىۋەفا يوقتۇر.
— ئەرشى.

2) نېمىشقىدۇر؛ قانداقتۇر:

دۇئا بىرلە ياد ئەتسە ھەر دەردمەند،
ئەگەر بولسا ئاندىن نېتاك بەھرە مەند.
— ئا. نىزارى.

نېتەك [نيتنك] نېچۇك:

سۇبھى سادىقدەك ياقامنى ياكى ئەيلەرمەن نېتەك،
غەيرەتىم كەلدى قەمەرنى نالە ئاغۇش ئەيلەمىش.
— زەللىلى.

نېتەي [نيتاي] نېمە قىلاي:

دىلرەبا ۋەسلىڭنى ئىزدەپ بىنەۋا بولدۇم نېتەي،
بۇ كۆڭۇل ئاخىر فىراقىڭدا گەدا بولدۇم نېتەي.
— مولا سالىھ.

نېتەي ئەۋۋارە بولماي بىر سېنىڭدەك غەمگۇزارىم يوق،

كۆيۈپ فۇرقەت ئوتىدا مۇبتەلائى لامەكان بولدۇم.
— فىراقى.

نېتەيىن [نيتايين] نېمە قىلارمەن:
نېتەيىن نەيلەيىن بىچارە دۇرمەن،
ئۆزۈمنىڭ ئېلىدىن ئۆتۈزارە دۇرمەن.
— مەجلىسى.

نېچەكىم [نيچەكيم] قانچە كۆپ:
بىر كۆرۈندۈردى قاراسىن قاراسام ھەر نېچەكىم،
بىقەرارىم ئەيلەدى ئالغاچ قەرارىم نەيلەيىن.
— ئەرشى.

نېچۈك [نيچوك] نېمە ئۈچۈن:
دېدى: «ئەي ئەنجۇر، نېچۈك لاغى ئۇرغاسەن تاق شاخۇشاق، »
كىمكى يەر بولسە ئۇرار ئەۋۈل يۇزۈڭگە پاق ـ پاق.
— ئابدۇقادىر داموللام.

نېچۈككىم [نيچوك كيم] گويا كى، ھەتتا كى:
نېچۈككىم بولماسۇن ئالەم مۇئەتتەر چىقسالىڭ ئۆيۈڭدىن،
ئىپارۇ، ئۇدۇ ئەنبەر، سۇنبۇلۇ مۇشكى خوتەن سەنسەن.
— قەلەندەر.

نېچۈن [نيچون] نېمە ئۈچۈن، نېمە سەۋەبدىن:
دەۋزەخىي سوزان دېسەم، غۇربەت نېچۈن ھەم ئاز ئېرۇر،
ياقۇتۇ فىرۇزەنى ھەم قىلماغىل كاندىن جۇدا.
— قەلەندەر.

نېدۇرۇر [نيدرور] نېمەدۇر؛ نېمە ئۈچۈنكى:
قىلغۇدەكمەن يۇرەكسىنى بۇ سەببىدىن چاك ـ چاك،
نېدۇرۇر بىلمەم گۇناھىم قىلدى ئول ئەييارە رەد.
— قەلەندەر.

نېدىن [نيدين] نېمە ئۈچۈن، نېمە سەۋەبتىن:
قەلەندەر كۆيمەسۇن نېدىن ئانىڭ رەشك ئوتىدا ھەر دەم،
رەقىبنى شاد ئېتەر ھەردەم، ئانى خۇنى جىگەر قىلمىش.
— قەلەندەر.

نېدىندۇر [نيدين‌دور] نېمە ئۈچۈندۇر:
بىلمەدىم ۋەجھىن نېدىندۇر ئەيلەبان قەتئىينەزەر،
زار كۆڭلۈم زار ئەيلەپ زار ئۆزرە زار ئەيلەمەك.
— ئەرشى.

نېدىنكىم [نيدين كيم] نېمە ئۈچۈنكى، نېمە سەۋەبدىنكى:
تالىڭ ئېرمەسمۇ قەلەندەر رەشكىدىن پەرۋانەدەك كۆيسە،
نېدىنكىم دەھرنىڭ بەزمىدە شەمئى ئەنجۇمەن سەنسەن.
— قەلەندەر.

نېرۇ [نيرو] (پ) كۈچ، قۇۋۋەت:
يېتىب غەيبدىن چۈن بۇ نېرۇ ماڭا،
بولۇپ سۆز دېمەك مەيلى ئەسرۇ ماڭا.
— نەۋائى.

نېز [نيز] (پ) يەنە، ھەم:
نەزەر سالمايدۇ ئاشىق جىلۋە قىلسە دەھ ھەزاران ھۇر،
گۈلى باغى بېھىشتى دىلرەبا نېز سۆرەتى زەينۇر.
— زەلىلى.

نېش [نيش] (پ) نەشتەر.

نېك [نيك] (پ) «نىك» كە قارالسۇن.

نېگە [نيگه] نېمىگە، نېمە ئۈچۈن:
دېدى بىر ساھىب خىرەدكىم «نېگە ئىستەرسەن ئانى؟ » ،
كىم تاپىپدۇر بۇ جەھان ئىچىندە جاننى ئىستەشىب.
— قەلەندەر.

نېلەر [نيلەر] قانداق نەرسىلەر، نېمىلەر:
دېمەگىل، ئەي كۆڭۈل، قىلدى جەمالى خەيرىنى شەيدا،
قىلىپدۇر مانىڭ سېنىڭدەككىم نېلەرنى ئول شەمايىل كۆپ.
— ۋەفائى.

نېمەرسە [نيمرسه] قانداقتۇر بىر نەرسە:
كى تەخت ئۆزرە ياتىپدۇر بىر نېمەرسە،
كى شەھ كۆرگەن ئەمەس مۇنداق كىمەرسە.
— مەجلىسى.

نېئمەت [نعمت] (ئە) 1) يېمەكلىك، نازۇ ـ نېمەت.
2) ياخشى ئىش، ئېھسان:
بۇ شۇۋەنى مەئزۇر تۇت، نەدىم،
كۆرگىل بۇ نەچە نېئمەت ئەزمايى ئەزىم،
قىسمەت ئاڭا ئەيلەپ ئېرمىش ئول ھەييى قەدىم،
چىنى بىلەن چاي، چايجۇش چىلىم.
— ئەرشى.

نېئمەتى ئەسرار — سىرلارنىڭ ھۇزۇر ـ ھالاۋىتى:
تۆكۈپ ئالدىغە نېئمەتى ئەسرار،
مۇھەببەت شۇۋەسىنى قىلدى ئىزھار.
— ناقىس.

نېئمەتى دىيدار — يۈز كۆرۈشۈشنىڭ ھۇزۇر ـ ھالاۋەتى:
ئىشق ئەھلى ئىختىيار ئەتمەس بۇ ئالەم راھەتىن،
مۇددە ئاۋۇ ئارزۇيىش نېئمەتى دىيداردۇر.
— شەۋقى.

نېئمەتى ئىمان — ئىشىنىش، ئىمان ئىنئام قىلغان نەرسىلەر:
نېئمەتى ئىمان زەۋالىدىن بەسى شەۋقى ھەزىن،
ئىلتىپاتىڭ بەس ئېرۇر ئاخىر نەفىس قىلساڭ نىگاھ.
— شەۋقى.

نېئىم [نعم] (ئە) «نېئمەت» نىڭ كۆپلۈكى: نېمەتلەر:

ئۇيغۇر كتاب تورپىكىتى www.uyghurkitab.com

نېئەمكىم سەڭە ھەق نىساب ئەيلەمىش،
ئەگەرچى ئانى بىھىساب ئەيلەمىش.
— نەۋابى.

نىتاڭ [نىتانك] «نېتاڭ» غا قاراڭ:
نىتاڭ چۇ بەزمىدە ئەرشىنى يوقلاسە مەھۋەش،
زىبەس چۇ كويىدىن ئانىڭ كەنارە ئەيلەمەدىم.
— ئەرشى.

نىجات [نجات] (ئە) «نەجات» كە قاراڭ:
دەرىغا جەھان كارىدۇر بىسەبات،
فەنا دامىدىن كىمسە ئېرمەس نىجات.
— ئا. نىزارى.

نىجات تاپماق — قۇتۇلماق:
غازىلاركىم فىسە بىلىللاھ قىلۇر جەڭۇ غەزات،
ئىككى ئالەم دەۋلەتىغە يەتتىلەر تاپتى نىجات،
مەست ئولۇپ ھەق يادىدا جانىن بېرىپ بولسە مەمات،
ۋەھ نەخۇش ئەئلا شەھىددۇركىم ئېرۇر گويا ھەيات،
ئەقرەبا ھەم پەدەرۇ مادەرنى قولدار ھەرزەمان.
— ئابدۇقادىر داموللام.

نىجات قىلماق — قۇتۇلدۇرماق:
مۇرۇۋۋەت بىلە ئەيلەدى ئىلتىفات،
قىلىپ غۇسسە بىرلە ئەلەمدىن نىجات.
— ئا. نىزارى.

نىچۈك [نيچوك] «نېچۈك» كە قاراڭ.

نىچۈك ئەيلەيىن — قانداق قىلاي:
ئىرادە بۇ ئېركەن نىچۈك ئەيلەيىن،
قەزاۋۇ قەدەرنىڭ ئىشىن بىلمەيىن.
— ئا. نىزارى.

ھەر نىچۈك — ھەرقانداق قىلىپ:
ئەجەب جاي ياكى بەلەند خۇش ھەۋا،
تاپار فەيزى ھەق ھەر نىچۈك بىنەۋا.
— ئا. نىزارى.

نىدا [ندا] (ئە) چاقىرىق، خىتاب، ئاۋاز، ئۈندەش:
كۆرمەك ئىستەپ تاپتى كۆرمەسلىك نىداسىنى كەلىم،
مائەدەفناك ئېردى چۈنكىم سىررىغە مۇلھەم ئەمەس.
— ئەرشى.

نىدا ئەتمەك — چاقىرماق.

نىدا ئەيلەمەك — چاقىرماق:
تۇرۇپ تاغ تۈبىدە سەدا ئەيلەدى،
كى ئول كۈھ يەڭلىغ نىدا ئەيلەدى.
— ئا. نىزارى.

نىدا سالماق — ئۈنلۈ ئاۋاز بىلەن ئېلان قىلماق، خىتاب قىلماق:
كاشغەرنى سەيقەلى ئايىنەئى ئىسلام ئېتىپ،
ھەيبەتىڭدىن چىنى ماچىن ھەددىگە سالدىڭ نىدا.
— زەلىلى.

نىدا قىلماق — چاقىرماق.

نىدا كەلمەك — ئاۋاز كەلمەك، ئاڭلانماق:
كەلمىش نىدايى: «لەنتەرانى لاكىنىنزۇر بەدبەجەل»
نۇرى تەجەللى ئەيلەمىش تۇر ئۈستىگە كۈل بولدى تاغ.
— شەۋقى.

نىدا ئولماق — «نىدا كەلمەك» كە قاراڭ:
چۇ ئول پىردىن چىقتى ناگاھ سەدا،
ئانىڭدەك سۇرۇشىدىن ئولدى نىدا.
— ئا. نىزارى.

نىدۇرھەد [نيدرحد] نېمە ھەددىڭ:
دېدى شاھى شەھبال، كى «ئەي بىخىرەد،
بۇ ئىشلەرنى قىلماق ساڭا نىدۇر ھەد؟»
— ئا. نىزارى.

نىران [نيران] (ئە) ئوت؛ دوزاخ.

نىرانى جەھىم — جەھەننەم ئوتى.

نىرانى فىراق — پىراق ئوتى.

نىزام [نظام] (ئە) تەرتىپ، ئىنتىزام، تۈزۈم:
بۇ زەمان رەۋنەقىنىڭ ھېچ ئافتابى قالمادى،
بۇزدى ئەۋۋەلقى نىزاملارنى، تەنابى قالمادى،
بىغەرەز ئىش يوق ئۈچۈن ئانىڭ سەۋابى قالمادى،
دىل پەراكەندە بولۇپ ھېچ كامىيابى قالمادى،
ئۇشبۇ ئىشلار ھەم ئەلاماتى ئېرۇر ئاخىر زەمان.
— ئابدۇقادىر داموللام.

نىزامى مەملەكەت — پادىشاھلىق تۈزۈمى:
نىزامى مەملەكەتنى تۈزدى باشدىن،
كېچىكىپ ئەيشۇ فەراغەت بىرلە ئاشدىن.
— ناقىس.

نىزائ [نزاع] (ئە) جېدەل، ئىختىلاپ؛ ئۇرۇش:
چىقىپ شەيخ ئول كۈن ۋىدائ ئەيلەدى،
جەھان خەلقى بىرلە نىزائ ئەيلەدى.
— ئا. نىزارى.

نىژاد [نژاد] (پ) ئىرق، نەسەب:
ئانىڭ زاتى ئېردى كىيانى نىژاد،
نەچە شەھر ئاڭا ئەيلەگەن، ئىنقىياد.
— ئا. نىزارى.

يەنە ھەزرەتى پاك مەخدۇم زاد،
كى سەيد شەھەنشاھى ئالى نىژاد.
— ئا. نىزارى.

نىسا [نسا] (ئە) ئاياللار، خوتۇنلار.

نساب [نصاب] (ئە) ئاساس، نېگىز؛ مىقدار، ھەسسە.

نسار [نثار] (ئە) 1) چېچىش، چاچقۇ:
نسار باشىدىن تا يەۋمى مەھشەر،
ھەببى ھەقغەكىم، بەرق پەيمەبەر.
— ناقىس.

ياغلىدى قارى بەھار ئۇستىخان ئۇستىگە،
ياپىلدى فەيزى نسار دوستىخان ئۇستىگە.
— ئىسمائىل ھاجى.

2) پىدالىق، پىداكارلىق:
تۇمەنمىگ سەلام، بەلكى قۇللۇق نسار،
چىراكىم قالىپ ياخشىدىن يادكار.
— ئا. نىزارى.

نسار ئەتمەك — پىدا قىلماق؛ چاچماق:
لۇتف ئىلە جانان نىگاھ ئەتسە، نسار ئەتكۇم بۇ جان،
چۇن نسار ئەتسە بۇ جان جانان ئىلە قىلمىش قىران.
— ئەرشى.

جان نۇقۇدۇنى نسار ئەتمەي نېتەي، گەر ئەيلەسە،
شۇھلەر بۇ شوخ شەگ مايىل بولۇبان ھەرسارى.
— ئەرشى.

نسار ئەيلەمەك — «نسار ئەتمەك» كە قارالغ:
چۇنان ئەۋزارەيۇ سەرگەشتەدۇرلەر ژامىقۇ پەرھاد،
نسار ئەيلەپ جانىن ھەددۇ ئەجەب شىرىن ئەجەب ئۇزرا.
— شەۋقى.

نسار قىلماق — «نسار ئەتمەك» كە قارالغ:
مەبادا كېلىپ جانىنى قىلسە نسار،
كى ياتسا ئۇلۇك جىسمى زارۇنزار.
— ئا. نىزارى.

نسار ئولماق — پىدا بولماق؛ چېچىلماق:
تېنىمدىن چىققالى يەتتى جۇدالىق جېھىتىدىن جانىم،
نسار ئولغاي ماڭا جانۇ جەھانىم بەلكى ئىمانىم.
— فىراقى.

كۆزۈم گەۋھەرلەرى خالىڭغە بىر ـ بىردىن نسار ئولمىش،
نىھالى قەددىڭە ھەر دەم فىدا روھى رەۋانمىدۇر.
— ئەرشى.

نسان [نيسان] (پ) باھار يامغۇرى:
ئەگەر شاھۇ گەدالەر فانى بىلسە ئۇشبۇ ئالەمنى،
يۇزىگە لۇتف نسانىنى قىلغاي قەترەئى شەبنەم.
— ئەرشى.

نسب [نصف] (ئە) «نىسف» گە قارالغ:
ھەر ئەزىزغە يانە ئوتتۇز مەھرەمى چا بۇكسەۋار،
نسبى ئاق، نسبى قارا ئات ئۇزرە بولمىش بەرقەرار.
— ئابدۇقادىر دامۇللام.

نسبەت [نسبت] (ئە) مۇناسىۋەت، مەنسۇپلۇق؛ نەسەب، نەسىل:
ھەقىقەتدە قۇتلۇغ قاراخان ئاتى،
كى شىرى خۇداغە يېتەر نسبەتى.
— ئا. نىزارى.

نست [نيست] (پ) يوق، ئەمەس:
بۇلاي كەيغىدىن ئانچە دىدار مەست،
كى دۇنيا سەرەنجامىنى نست ھەست.
— ئا. نىزارى.

نسف [نصف] (ئە) يېرىم:
نسفى بولۇپ ئەردى مەگەر چاشتىگاھ،
بولدى زىيادە ھەمەدە دەردۇ ئاھ.
— زەلىلى.

نسفى جان — يېرىم جان، نىمجان:
بېگىم بولدى ئالدىم ئىشىدىن ئامان،
ئانىڭسىز ماڭا زىندەلىك نسفى جان.
— ئا. نىزارى.

نسفى روز — يېرىم كۈن، چۈش:
بىس ھەۋا گەرم ئولدى مەۋسۇمى تومۇز،
ئامىن ـ ئامىن بىرلە بولدى نسفى رۇز.
— زەلىلى.

نسيان [نسيان] (ئە) ئۇستىن چىقىرىش، ئۇنتۇش:
بۇھفا دۇنيا ئىچىدە تۇرمايىن،
غەفلەتۇ نسيان بىلە ئولتۇرمايىن.
— زەلىلى.

نش [نيش] (پ) «نېش» گە قارالغ:
بۇلار ئەيلەدى كېچەگە سەرزەنش،
قۇياش تىغىدىن يەتتى جانغە نش.
— ئا. نىزارى.

نشات [نشاط] (ئە) «نەشات» قا قارالغ:
قىلىگ ھەر دەۋا ئەيلەبان ئېھتىيات،
دەۋا نەفئىدىن بولغايسىز ھەم نشات.
— قۇشچى.

نشان [نشان] (پ) 1) بەلگە، ئالامەت:
بۇ جەھان ئىچىندە ھەرگىز بولماغاي گەۋھەرنشان،
ئول كۆڭۈل ئىشقىگ بىلەن دۇنيادا مەشغۇل ئولمادى.
— قەلەندەر.

2) دېرەك، خەۋەر:
بەر قەلەندەرغە ئىلاھا قۇندۇزى جەننەت نشان،
يۇسۇفى كەنئانغە قىلغىل شەھرى دەۋراننى نەسەب.
— قەلەندەر.

نشان ئەيلەمەك — نىشانلىماق، قارىغا ئالماق:
نشان ئەيلەدى ئىشق ھۇسنى مەجاز،

www.uyghurkitap.com

تەھەققۇق ساری ئەيلەگەن ئىمتىياز.
— ئا. نىزارى.

نىشان بەرمەك — خەۋەر بەرمەك:
باش ـ ئاياغىمدىن نىشان بەرمەككە گەر تارتىلسە خەت،
ئول خەتى مەرھۇمدەك باشدىن ـ ئاياغ بولغاي غەلەت.
— ئەرشى.

نىشان تارتماق — نىشانلاپ يول ئالماق، قارارلىماق:
چېكىپ خامەسىن، نەقش قىلدى ئەيان،
كى ئەرمەن دىيارىغە تارتىپ نىشان.
— ئا. نىزارى.

نىشانە [نشانە] (پ) 1) بەلگە، نىشان:
كى سۈرئەت بىلە ئول تەرەف يۈردى ئول،
نىشانە سارى زەۋرەقىن سۈردى ئول.
— ئا. نىزارى.

2) قارا:
كۆڭۈل ئۆيىن غەم شوخىغە ئەيلەبان مەئۋا،
كۆزۈم قاراغىن ئاتىڭ ئوقىغە نىشانە قىلاي.
— ئەرشى.

3) ئەسەر، ئىز؛ يادنامە:
ئىنشا قىلۇرەم فەسانەئى ئىشق،
ئول نەۋئ دەبان نىشانەئى ئىشق.
— ئەرشى.

نىشانگاھ [نشانگاه] (پ) قارىغا ئېلىنىدىغان جاي.

نىشئە [نشئە] (ئە) «نەشئە» گە قاراڭ:
يار كۆزى كۆزۈم بىلە بولماغۇچە چۇ رۇبەرۇ،
نىشئە بەرمەدى ماڭا بادەئى ساغەرسەبۇ.
— زەلىلى.

نىشىمەن [نشيمن] (پ) ئۇۋا؛ ماكان:
گۇشەئى ۋەيرانە دە يۈرسەم نىشىمەن نې ئەجەب،
خاتىرىم ئاشۇفتەدۇر چۇنكىم ئولۇس غەۋغاسىدىن.
— ئا. نىزارى.

نىشىمەن قىلماق — ماكان قىلماق:
كى بىر پاك جاينى نىشىمەن قىلىپ،
مۇبارەك ۋۇجۇدىنى مەدفەن قىلىپ.
— ئا. نىزارى.

نىشىن [نشين] (پ) سۆزلەر بىلەن بىرىكىپ «ئولتۇرغۇچى» دېگەن مەنىنى يۈكلەيدۇ:
خاتىر نىشىن — ئەسلەپ ئولتۇرغۇچى:
ئەي قەلەندەر دىلكەشۇ خاتىرنىشىن، شىرىن كەلام،
دىلبەرىمنىڭ ۋەسفىدەك بىر داستانى كۆرمەدىم.
— قەلەندەر.

مەسنەدنىشىن — يۆلىنىپ ئولتۇرغۇچى:
بەسىرەت ئېلىن يىغدى خاقانى چىن،
ئۆزى تەخت ئۆزرە بارچە مەسنەدنىشىن.
— ئا. نىزارى.

ھەجرنىشىن — يالغۇزچىلىق:
ئىشق ئارا بىچارە ئەيلەپ ناتەۋان قىلغان پەلەك،
ھەجرنىشىن يەتكۈزۈپ ئازۇردە جان قىلغان پەلەك.
— ئا. نىزارى.

گۇشەنىشىنان — بۇلۇڭدا ئولتۇرغۇچىلار:
گۇشەنىشىنان دۇئا گۇيلەرى،
سۇمئە داران رىزا جۇيلەرى.
— زەلىلى.

نىفاق [نفاق] (ئە) كېلىشەلمەسلىك، ئىختىلاپ، ئاداۋەت:
رەھمۇ شەفقەت ھېچكىمدە قالمادى ھەم ئىشتىياق،
مېھرىبانلىق قەدىردانلىق ئورنىغا تۇشتى نىفاق،
ئىككى رەڭ بولدى ھەمە تىلدا ۋىفاق دىلدا نىفاق،
ھەممەكىم بۇ ئىش مۇكافاتىدا تۇشسە ئىفتىراق،
ۋاي بۇكىم ھەم ئەلاماتى ئېرۇر ئاخىر زەمان.
— ئابدۇقادىر داموللام.

نىقاب [نقاب] (ئە) يۈزگە تارتىلىدىغان پەردە:
زەمانى ئۆتۈپ كەلدى بىر ماھۋەش،
نىقابى يۈزىدە ئېرۇر شاھۋەش.
— ئا. نىزارى.

نىقاب ئەيلەمەك — نىقاب تارتماق، نىقابلىماق:
ھەۋادىس يۈزىگە نىقاب ئەيلەدى،
چۇ سەددى سكەندەر ھىجاب ئەيلەدى.
— ئا. نىزارى.

نىقار [نقار] (ئە) ئاداۋەت، دۈشمەنلىك:
دۇنيايى بى مەدارا، تۇرماس كىشىدە يارا،
ئىسكەندەرۇ نەدارا ئۆتتى نىقار ئىچىدە.
— زەلىلى.

نىك [نيك] (پ) ياخشى، گۈزەل:
تەھسىلىمنى توختاتىپ مەن نىك ـ بەدنى بىلمەدىم،
ياخشى ئىشغە تاشلاماڭ دېگەن ئەھەدنى بىلمەدىم،
تابىئى شەيتان بولۇپ مەن فېئلى بەدنى بىلمەدىم،
دۇرى گەۋھەرنى يۈتۈرۈپ تاپمەغانىم سەن ئىشىت.
— موللا توختى غەرىبى.

نىكان [نيكان] (ئە) ياخشىلار.

نىكاھ [نكاح] (ئە) تويلىشىشنىڭ رەسىم ـ يوسۇن بويىچە ئادا قىلىنىشى، تويلىشىش ئەقىدىسى:
چۇ مەھزۇن دېدى: «بۇ ئىش ئېرمەس سەلاھ،
رەۋادۇر مۇسۇلمانغە ئەقدى نىكاھ».
— ئا. نىزارى.

نىكاھ قىلماق — نىكاھ خوتبىسىنى ئوقۇپ نىكاھ ئەقىدىسىنى تۇرغۇزماق، نىكاھ ئوقۇماق:
بىرىپ توي خىراجىن قىلالى نىكاھ،
تىرىك قىلسا تەڭرىم بارالى سەباھ.
— ئا. نىزارى.

نىك ئەختەر [نيك اختر] (پ) بەختلىك.

نىك ئەندىش [نيك انديش] (پ) ياخشى نىيەت، خەيرخاھلىق:
بۇ ئوغۇلغە دەر ئىردى ھارۇن نام،
نىك ئەندىش مەخازىنى ئىسلام.
— زىيائى.

نىك بەخت [نيك بخت] (پ) بەختلىك، بەختيار:
ئەجەم مۇلكىدە باردۇرۇر سەڭ تەخت،
كى جا قىلدى پەيغەمبەر نىك بەخت.
— ئا. نىزارى.

نىك پەي [نيك پى] (پ) خۇش قەدەم:
قىلىپ دەشت ۋادى، مەراھىلنى تەي،
يۇرۇپ نەچچە كۈن راغ ئارا نىك پەي.
— ئا. نىزارى.

نىك خاھ [نيك خواه] (پ) ياخشى نىيەتلىك؛ خەيرخاھ:
قىلىپ ئىشق تۇغيان، چېكىپ ئوتلۇق ئاھ،
ئوقۇپ بەينىنى دىلبەرى نىك خاھ.
— ئا. نىزارى.

نىك خۇي [نيك خوي] (پ) خۇش پېئىل:
دېدىكىم ھەقە تە ئاتا «ئەي نىك خۇي،
يىمە ئۇممەت غېمىن تاشلاپ ماڭا قوي» .
— ناقىس.

نىك دىل [نيك دل] (پ) كۆڭلى ياخشى، ياخشى نىيەتلىك.

نىك راي [نيك راي] (پ + ئ) ياخشى پىكىرلىك:
كۆرۈپ تىغنى مەسئۇد دېدى: «ھاي ـ ھاي،
مېنى قىلماغىل تەڭ سەن ئەي نىك راي» .
— ئا. نىزارى.

نىك رۇ [نيك رو] (پ) چىرايلىق، گۈزەل.

نىك رۇز [نيك روز] (پ) بەختلىك، پاراۋان.

نىك سىرىشت [نيك سرشت] (پ) گۈزەل يارىتىلغان، تەبئىي گۈزەل:
چىرە چۈنان مەۋازى نىك سىرىشت،
ياد بىرۇر ئالبى ھاۋاسى بېھىشت.
— زەلىلى.

نىك نام [نيك نام] (پ) ياخشى نام ئالغان، ئاتاقلىق، داڭلىق:
بەيان ئەيلەمىشلەر بىل ئەھلى كىرام،
خىرەد بابىدا تاپقاي ئول نىك نام.
— قۇشچى.

نىكۇ [نيكو] (پ) ياخشى، گۈزەل.

نىكۇ خىيال — ياخشى نىيەت.

نىكۇكار — ياخشى قىلىق، ياخشى ئىش:
كاتىبىكىم مېھنەت ئەيلەپ بىر كىتابنى يازار،
بەزى جا بولسە غەلەت راست ئەيلەمەكدۇر نىكۇكار،
قەسدىلە ھەرگىز خەتا قىلما ۋەلى تەبئى ئازار،
ۋەرنەكىم راستى ئەقىل بولسە غەلەتلەر بىشۇمار،
قىلغايۇ خانەندەلەر دۇشنام ھەقارەت ھەرزەمان.
— ئابدۇقادىر داموللام.

نىكۇكىردار — «نىكۇكار» غا قارالسۇن:
بەلەند قىلدى فەلەكنىڭ سانىئى قەدرى سىياقىنى،
ئۇلۇغلۇق جادەسىدە بەرقەرار ئولغىل نىكۇكىردار.
— ئىسمائىل ھاجى.

نىكۇ نام — «نىك نام» غا قارالسۇن:
ئۇشبۇ يەڭلىغ خۇش سەئادەت شەھ چىقارسە نىكۇنام،
رازىدۇر ئاللاھ كەرىم، لۇتف ئەيلەگەي خەيرۇل ـ ئەنام.
— ئابدۇقادىر داموللام.

نىكۇ ھال — شاد ـ خۇرام، خۇش كەيپىيات:
بىرى بۇدۇر ئولاردىن، ئەي نىكۇھال،
كى شەھبازنىكى تۇتسە گەر پەرۇبال.
— ناقىس.

نىكۇەت [نيك ود] (پ + ئ) ياخشى دوست:
دېدى موسا: «داغى يانساڭ ئېدى خوب،
ئىبادەت نىكۇەتى ئۇممەتكە مەرغۇب» .
— ناقىس.

نىگار [نگار] (پ) 1) رەسىم، سۇرەت، تەسۋىر:
تەماشا قىلىپ باغۇ قەسرى ئەمار،
جەۋاھىر نىگارۇ بارى زەرنىگار.
— ئا. نىزارى.

شىئارى كافىرىستان بولسە جادى،
مەساجىدلاردا بۇتلارنىڭ نىگارى.
— ناقىس.

2) گۈزەل مەھبۇب، يار:
ئول كىمسەگە كىم يار ئاڭا چىندۇر،
يوق چىنكى بىر نىگار چىندۇر.
گۈلشەن ئارا بەزم ئېتەرگە ئول ئەيلەسە ئەزم،
مەرغۇب ئاڭا چاي بىلە چىندۇر.
— ئەرشى.

دەۋلەتى ئۇزەما ئىكەن ۋەسلىڭ نىگارىم بىلمەدىم،

ۋەسلىگە شۇكر ئەتمەدىم، ئەي گۈلئۇزارىم بىلمەدىم.
— قەلەندەر.

نگار ئەتمەك — تەسۋىرلىمەك؛ يازماق.
مەھ نگار — ئاي يۈزلۈك يار:
سۇرۇپ ئاينى ئەبرى قىلىپ ئاشكار،
جەمالىنى كۆرسەتتى گۈل مەھ نگار.
— ئا. نىزارى.

نگارى نازەنىن — گۈزەل يارنىڭ سۈرىتى:
بىر دەمى راھەت يۈزىنى كۆرمەدىم، ئەي دوستلار،
تاكى باغرىمنى نگارى نازەنىن قان ئەيلەدى.
— قەلەندەر.

نگارا [نگارا] (پ) ئەي گۈزەل:
نگارا ئىشتىياقىڭدا زەئىفو ناتەۋان بولدۇم،
ھەمىشە دەربەدەر ئالەم ئارا بىخانىمان بولدۇم.
— فىراقى.

نگارەندە [نگارندە] (پ) رەسسام: يازغۇچى.
نگارخانە [نگارخانە] (پ) رەسىمخانا.
نگاھ [نگاھ] (پ) قاراش، بېقىش:
يۈز نگاھى لۇتق ئىلە ئەغيارنى سەرشار ئېتىپ،
گۈلشەنى لۇتفۇڭنى مەندىن نېچەكىم كەم قىلغاسەن.
— ئەرشى.

نگاھ ئەتمەك — قارىماق، باقماق:
ئەرشىئى مەھجۇرنى مۇنچە نەزەردىن سالماغىل،
لۇتق ئىلە جانان نگاھ ئەتسە نىسار ئەتكۇم بۇجان.
— ئەرشى.

نگاھ قىلماق — «نگاھ ئەتمەك» كە قارالسۇن:
كۆلۈمسۇپ باقىپ يار قىلدى نگاھ،
كى بىچارە بىدىل چېكىپ قاتىغ ئاھ.
— ئا. نىزارى.

نگاھبان [نگا ھبان] (پ) قارىغۇچى، كۆزەتكۈچى؛ پاسىبان:
دېدىكىم كۆزكە: «سەن بولغىل نگاھبان،
بولۇر دۈشمەن تۇغى ئاندىن نەمايان».
— ناقىس.

نگاھبانى جەھان — پۈتكۈل ئالەمنىڭ پاسىبانى:
خۇدايى لامەكان، مەئبۇدى ئالەم،
نگاھبانى جەھان مەسجۇدى ئادەم.
— ناقىس.

نگاھبان قويماق — قاراۋۇل قويماق:
كېتىپ ئېبردى قىزلار نگەھبان قويۇپ،
كى ساقلاپ ئانى قالىپ ئېبردى تۇرۇپ.
— ئا. نىزارى.

نگاھبان ئەيلەمەك — كۆزەتمەك، قاراۋۇللۇق قىلماق:
تەرك ئېتىپ دۇنيانى، كەيدى تەنگە جەند، باشغە كۇلاھ،
تا قەلەندەرلىك رەقىبىن سەن نگەھبان ئەيلەدىلىك.
— قەلەندەر.

نگاھبانلىق [نگاھبانلىق] قاراۋۇللۇق، پاسىبانلىق:
ئەيلەسۇن نەچچە ئەل نگەھبانلىق،
يەتمەسۇن بۇ شەجەرغە نۇقسانلىق.
— زىيائى.

نگاھبانلىق ئەتمەك — قوغدىماق، ساقلىماق:
دېدى بىر كىشىگە: «ئالىپ بار مۇنى،
قاچۇرماي نگەھبانلىق ئەت ھەركۇنى.»
— ئا. نىزارى.

نگاھدار [نگاھدار] (پ) قوغدىغۇچى، پاسىبان:
زابىتەئى دىنغە نگەھدار ئۇچۇن،
ئاجىزۇ ھەيرانغە مەددكار ئۇچۇن.
— زەلىلى.

نگۇن [نگون] (پ) 1) ئېگىلگەن، پۇكۇلگەن:
سۇراھى سەربەلەند مەيپەرەستان مەستى لايەقەل،
ئەلىف لامى قەد سىياقىنى مەجلىسىدە نگۇن كەلتۇر.
— زەلىلى.

2) تۆۋەن، پەس؛ يېقىلغان:
قىلىپ قانى ئول چەشمەنى لالەگۇن،
كى چەشمە باشىدا ياتىپدۇر نگۇن.
— ئا. نىزارى.

3) تەتۇر:
تۇدە ـ تۇدە ئەيلەبان قويغىل بۇگۇن،
قۇنتارۇرغە نەچچە يۇز بەختى نگۇن.
— زەلىلى.

نگۇن ئەتمەك — ئەگمەك، تۆۋەن سالماق:
قەلەم جۇرئەت ئەيلەپ نگۇن ئەتتى باش،
رەقەم چەكتى مۇنداق قىلىپ ئەشك ياش.
— ئا. نىزارى.

نگۇن بولماق — ئېگىلمەك، پۇكۇلمەك:
قىلمامىش كۆڭلۇمدە قىرقىلماق مەئاش سەبردىن،
ھەجرىدە بولغان نگۇن قەددىم ئاڭادۇر ھۇكىم راس.
— ئەرشى.

نگۇن قەد — قەددى ئېگىلگەن:
كەمالى رىفئەتىلىك ئانداغكى بولسە،
ئاياغلىك ئۆپكەلى گەردۇن نگۇن قەد.
— ئەرشى.

سەر نگۇن — 1) بېشى تۆۋەن، يېقىلغان:
چۇ مەسئۇدنى خەيلى غەم ئەتتى زەبۇن،
تۇزۇك قەددى كۆكدىن بولۇپ سەرنگۇن.

— ئا. نىزارى.

2) ئاستىن - ئۈستۈن، تەتۈر:
تالەئسم دۇر سەرنىگۇن بەختىم زەبۇن دەردىم فۇزۇن،
نى ئەجەب دىۋانەلەردەك ئەيلەسەم جۇش خىرۇش.
— سەبۇرى.

نىگۇنسار [نگون سار] (پ) تۆۋەن چۈشكەن، يىقىلغان:
ئاڭا رابىئە ھەم خەبەردار ئىدى،
كى ھىجران يۈكىدىن نىگۇنسار ئىدى.
— ئا. نىزارى.

نىگىن [نگين] (پ) 1) ئۈزۈك:
ئەگەر بولسا سۇلەيمان ھىكمەتىدىن،
ۋەيا بولسە نىگىنى ھۆرمەتىدىن.
— مەجلىسى.

2) مۆھۈر:
ھەر ئاشىقى كى كۆڭلىدە بىر نازەنىنى يوق،
شاھى دۇرۇركى ئىلكىدە مۆھرى - نىگىنى يوق.
— زەلىلى.

زىرى نىگىن — بەند قىلىنغان، كونترول قىلىنغان:
ئەي ۋۇجۇدۇڭ شەئنى كەلدى رەھمەتەن لىلئالەمىن،
ئاندىن ئولدى بەھرۇبەر ھۆكمۇڭ بىلەن زىرى نىگىن.
— ئەرشى.

نىگىندار [نگين دار] (پ) مۆھۈردار:
نىگىندار بولسۇن سۇلەيمان سۇفەت،
فەريدۇن، جەمشىد خاقان سۇفەت.
— ئا. نىزارى.

نىل I [نيل] (ئە) نىل دەريا‌سى.

نىل II [نيل] (پ) كۆك:
ئاياغى بولۇر گويىيا نىل رەڭ،
ۋەلىكىن مۇنى ئالسە شۇڭقار دەڭ.
— قۇشچى.

نىلگۇن [نيلگون] (پ) نىل رەڭ، كۆك رەڭ:
بولمادى مەئلۇم ھىكمەت گەھلىغە سەيرى قەمەر،
ئاسمانى نىلگۇنى سەھنىدە ئەختەر بولماسا.
— زەلىلى.

نىلىن [نيلن] (پ) نىل رەڭلىك، كۆك:
يار مەلەك خەيلىغە گەردۇن زەۋرەقى نىلىن ئىبرۇر،
ھەجرىدىن تا كۆككە تەگرۇ سىلى ئەشكىم بولدى سەت.
— ئەرشى.

نىلۇفەر [نيلوفر] (پ) نىلۇپەر، سۇدا ئۆسۈدىغان كۆ-
كۇش ياكى سىرىق رەڭلىك بىر خىل گۈل:
چۇ قىلدى كۇن يۈزى ئالەمنى رەۋشەن،
ئىدىكىم نىلۇفەرمەن، ئاشىقىمەن.

— ناقىس.

نىم [نيم] (پ) يېرىم.

نىم دەۋر — يېرىم دائىرە.

نىمى نىگاھ — قىيا بېقىش:
جان مۇلكىنى سەئىد ئىلە نە ھاجەت ئاڭا بۇزماق،
بىرنىمى نىگاھى بىلەكىم ئەيلەدى بەرباد.
— ئەرشى.

نىم باز [نيم باز] (پ) يېرىم ئېچىلغان.

نىمبىسمىل [نيم بسمل] (پ) چالا سويۇلغان.

نىمجان [نيم جان] (پ) چالا ئۆلۈك، يېرىم جان:
نەچەسى ئۆلۈبدۇر، نەچە نىمجان،
ۋە بەئزەن ياتار، بەزىسى نەزئى جان.
— موللا شاكىر.

نىمچە [نيمچه] (پ) قىسقا تاش كىيىم:
نىمچە نارەنجى، قىزىل كۆڭلەك، باشىدا قەرقارا،
سۇنبۇلى بەشىدىن ئۆرۈلگەن تال چىبىق بۇركلۇككىنە.
— ئەرشى.

نىم خاب [نيم خواب] (پ) چالا ئۇيقۇلۇق.

نىمخىز [نيم خيز] (پ) ئولتۇرۇش بىلەن ئۆرە تۇرۇش
ئارىلىقىدىكى ھالەت، يېرىم تۇرۇش:
كى نەچچە ياتۇر نەچچەسى نىم خىز،
قوپاي دەپ قوپالماي بولۇپ رەستەخىز.
— موللا شاكىر.

نىمرۇز [نيم روز] (پ) يېرىم كۇن، چۈش:
شەۋق بىلەن زەۋق بىلەن نىمرۇز،
قۇشدەك ئۇچۇبان يېتىپ تار بوغۇز.
— زەلىلى.

نىم شەب [نيم شب] (پ) يېرىم كېچە:
تالڭ ئاتقۇچە ياتارسەن، غەفلەتدە ئۆمرۇڭ ئۆتتى،
بىر نىمشەب چىقارغىل دەرد ئىلە دۇدى ئاھى.
— زەلىلى.

نىمكار [نيمكار] (پ) شاگىرت، بالا ئىشچى.

نىھاد [نهاد] (پ) تەبىئەت، خاراكتېر، مىجەز:
ساچ سۇنبۇلغە گەھى سەبەب ئۇد،
ئۆرلەتكەلى ئەل نىھادىدىن ئۇر.

ئەژدەر نىھاد — ئەجدىھارغا ئوخشاش؛ قورقماس:
رەھا ئەيلەگىل ئوقنى فەرھادۇار،
كى ئەژدەر نىھادىدىن ئۆرلەت دەمار.
— ئا. نىزارى.

بەد نىھاد — يامان مىجەز:

كېچە چېقتى مەككارەڭى بەد نىھاد،
قىلمپ ئول زەمان شاھغە خەيرباد.

— ئا. نىزارى.

نىھال [نهال] (پ) 1) كۆچەت، نۇتا:
دېمە قىلماسدۇر ماڭا ئول مەھۇشى ياش ئىلتىپات،
مىۋە بەرمەسدۇر شەجەر تاباردۇر ھالى نىھال.

— قەلەندەر.

2) ياشلىق، ياش:
تاكى، ئەي زالىم، ماڭا جەۋرۇستەم كەم قىلغاسەن،
بۇ نىھالى قامەتىم غەم بىرلە كەم قىلغاسەن.

— ئەرشى.

نىھالى شەمشاد — شەمشاد دەرىخىنىڭ نوتىسى:
قەددىڭدۇر مىسالى سەرۋى ئازاد،
گۈلدەستەڭى يا نىھالى شەمشاد.

— ئەرشى.

نىھان [نهان] (پ) يوشۇرۇن، مەخپي؛ يوشۇرۇنغان:
ساقى سەھەردە كەلتۇرۇڭ ئىل كۆزىدىن نىھان قەدەھ،
فەسلى بەھار گۈل ئېرۇر مەۋسۇمى ئەرغەۋان قەدەھ.

— زەللى.

ژەلايەتدە بىر تاغ باردۇر ئەيان،
ھەكىمىكى ئاندا بار ئېرمىش نىھان.

— ئا. نىزارى.

نىھان ئەتمەك — يوشۇرماق:
جانمىدە ئەلىف يەڭلىغ ئول سەرۋى مەكان ئەتمىش،
جىسم نۇقتەسىدە داغىن جانمىدە نىھان ئەتمىش.

— ژەفائى.

نىھان بولماق — يوشۇرۇنماق:
زېرىكتى بۇلار زۇلمىدىن ئول زەمان،
كى روھى بەقا ئىچرە بولدى نىھان.

— ئا. نىزارى.

نىھان قىلماق — يوشۇرماق:
نەسىم جان ساربدىن ئەي سەبا خەبەر كەلتۇر،
ئىلاج زەئفى مەشامىم نىھان قىل ئەي ھافىز.

— شەۋقى.

زەخمى نىھان — يوشۇرۇن جاراھەت:
ھەزىن كۆڭلۇمنى ئەزبەس ناۋەكى ئىشقىڭ نىشان ئەتكەچ،
كۆزۈم ياشىنى گۈلگۈن ئەيلەگەن زەخمى نىھانمىدۇر.

— ئەرشى.

نىھانە [نهانه] (پ) مەخپي، يوشۇرۇنچە؛ مەخپىيلىك:
چېقپ مەھۇشى ھەم بەھانە بىلەن،
ئاتاۋۇ ئاناسىن نىھانە بىلەن.

— ئا. نىزارى.

نىھانكار [نهان‌كار] (پ) يوشۇرۇن خىزمەتچى.

نىھانى [نهانى] (پ) مەخپي، يوشۇرۇنچە.

نىھايەت [نهايت] (ئە) ئاخىر، چەك، ئاقىۋەت:
كى مۇنداق تۇشكەنىڭدىن قىل ھىكايەت،
فەلەكنىڭ جەۋرىغە يوقتۇر نىھايەت.

— مەجلىسى.

نىھايەتسىز [نهايتسيز] ئاخىرى يوق، چەكسىز:
نىھايەتسىز سۆيۈندۈم مەھۇشى شوخ پەرى پەيكەر،
مىنى قۇل ئەتكەلى ئۆزىگە ئەمدى مۇختەسەر قىلمىش.

— قەلەندەر.

نىھۇفتە [نهفته] (پ) كۆرۈنمەس، يوشۇرۇنغان:
كى بولماس غۇنچەدەك ئاغزىم شۇگۈفتە،
لەبىم لەئلۇ تىشىم دۇرۇر نىھۇفتە.

— مەجلىسى.

نىئمەت [نعمت] (ئە) «نېئمەت» كە قارالسۇن.

چۇ كاشغەر زەمىن ئېردى جەننەت نىشان،
كى مەئمۇر ئىدى بەلكى نىئمەت فىشان.

— ئا. نىزارى.

نىيابەت [نيابت] (ئە) ۋەكىللىك.

نىياز [نياز] (پ) 1) ئېھتىياج، ھاجەت. 2) ئىلتىجا. 3) تۆھپە، سەدىقە:
«نۇن» نىيازمىدۇر مېنىڭ جانمىدىن ئۆزگە يوق نىياز،
شەمئىمسەن، پەرۋانەدۇرمەن، جان نىسارىم سەنمۇسەن؟

— مولا سالىھ.

نىياز ئەتمەك — تۆھپە قىلماق، سەدىقە قىلماق:
رەمزى رەمۇزى نارىغە يوقتۇ بارىم نىياز ئېتىپ،
جانۇ كۆڭۈل گەرەۋ قىلاي شۇۋەڭى خۇش ئەداسىنە.

— ئەرشى.

نىياز كۆرگۈزمەك — ھاجىتىنى ئىپادىلىمەك، بىلدۈرمەك:
بۇلار روھىغە كۆرگۈزۈپمەن نىياز،
فەقىر ناتەۋانغە بولۇپ چارەساز.

— ئا. نىزارى.

نىيازۇ نەزر — «نەزرۇ نىياز» غا قارالسۇن:
ھەر نىيازۇ نەزر كەلسە ئالدىلەر،
خەرج ئېتىبان خانىقاھى سالدىلەر.

— زەللى.

ئەرزۇ نىياز — تەلەپ ۋە ئىلتىجا:
كۆڭۈل مۇددەئاسىنى راز ئەيلەبان،

كى قۇللۇغدا ئەرزۇ نىياز ئەيلەبان.
— ئا. نىزارى.

نىيام [نيام] (پ) غىلاپ، قىن:
كى ساچراپ قوپۇپ ئورنىدىن گۈلنىسا،
پىچاقنى نيامىدىن ئەيلەپ جۇدا.
— ئا. نىزارى.

تېغى زەبانىڭنى نىيام ئىچرە تۇت،
جەۋھەرى مەئنىنى كەلام ئىچرە تۇت.
— زەلىلى.

نىيەت [نيت] (ئە) كۆڭۈلدىكى مەقسەت، ئارزۇ، ئۇمىد:
كى ھەج قىلماق ئولدى ئانىڭ نىيەتى،
كۆپ ئېردى جەھا ئىچرە خەيرىيەتى.
— ئا. نىزارى.

ئۇيغۇر كتاب تورىيكتى www.uyurkitap.com

ھ

ھا [حا] (ئە) ئەرەب ئېلىپبەسىدىكى «ح» ھەرپىنىڭ نامى.

ھاتەم [حاتم] (ئە) سېخىي، سېخىيلىق بىلەن نام چىقارغان كىشى (ھاتەم):

بىرىنى ئەيلەدى رۇستەم، بىرىنى نۇشرۋان،
بىرىنى ئەيلەدى ھاتەم، بىرىنى لۇقمان چەرخ.
— شەۋقى.

ھاتەمى ئىشق — ئىشق سېخىيسى، ئىشق ساھەسىدىكى سېخىي:

گۇمنامىڭىزنى كۆزلەرى ھاتەمى ئىشق ئەيلەدى،
مەخزەنى كۆڭلىدە ئانىڭ تىلەر ئېرسە بارى بار.
— گۇمنام.

ھاتەملىغ [حاتم ليغ] (ئە) سېخىيلىق، قولى ئوچۇقلۇق.

ھاتىف [ھاتف] (ئە) غايىبتىن ئاۋاز بەرگۈچى، چاقىرغۇچى، ئاۋاز چىقارغۇچى.

ھاتىفى فەرخۇندە نەفەس — قۇتلۇق ئاۋاز، غايىبتىن كەلگەن خۇشاللىق بېغىشلىغۇچى ئاۋاز.

ھاج [حاج] (ئە) ھاجەت:

كۆڭۈلدۇر قىبلەئى تەھقىق نېچۈن سەن ئول ئۆي ئىچرە،
بۇ تەن سەنگى سىيەھدۇر سىدقدىن ئۆپمەككە ھاجىم.
— گۇمنام.

ھاجات [حاجات] (ئە) «ھاجەت» نىڭ كۆپلۈكى، ھاجەتلەر، ئېھتىياجلار.

ئەھلى ھاجەت — موھتاجلار، ھاجەتمەنلەر.

ھاجەت [حاجت] (ئە) ئېھتىياج، زۆرۈرىيەت؛ تىلەك، مەقسەت:

مەنى غەم ئۆيىدىن رەھا ئەيلەگىل،
بارى ھاجەتىمنى رەۋا ئەيلەگىل.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

ھاجەت ئەھلى — موھتاجلار، ھاجەتمەنلەر.

ھاجەت ئەيلەمەك — سورىماق، تەلەپ قىلماق.

ھاجەت قەدەرى — ھاجەتكە قاراپ، زۆرۈرىيەتكە قاراپ.

ھاجەتى تەۋزىھ — ئىزاھ، شەرھ قىلىشقا ئېھتىياجلىق.

ھاجەتمەند [حاجتمند] (ئە + پ) موھتاج، ھاجەتلىك، ئېھتىياجلىق:

بولمىشەم، ئەي دوست، ھاجەتمەندۇ زارۇ مۇستەمەند،
يوق ئەمەل ساھىب كەرەمگە خەيرۇ ئېھساندىن لەزىز.
— ئابىت.

ھاجەتمەند قىلماق — موھتاج قىلماق.

ھاجى [حاجى] (ئە) ھەج قىلغان، كەبىنى تاۋاپ قىلغان، ئىسلامدا بەش پەرھىزدىن بىرىنى ئادا ئەتكەن كىشى:

ھاجىلاركى يۇرگۈسىدۇر ھەجنى ساتىپ،
يەنىكى «ھاجى مەن» دەپ ئانى ئەلگە ئاڭلاتىپ.
— سەبۇرى.

ھاجىب [حاجب] (ئە) 1) توسۇق، قاش. 2) توسۇپ تۇرغۇچى؛ دەرۋازىۋەن، ئىشىك قاراۋۇلى، ئىشىك ئاغىسى؛ پەردىدار:

قۇياش نۇرى ناگاھ ئەسەر ئەيلەدى،
كى ھاجىب بۇ يەڭلىغ خەبەر ئەيلەدى.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

ھاجىب ئولماق — توسۇق بولماق.

ھاجىبۇل ـ ھۇججاب — دەرۋازىۋەنلەر باشلىقى، ئىشىك ئاغىسى.

ھادى [ھادى] (ئە) يول باشلىغۇچى، توغرا يول كۆرسەتكۈچى، يېتەكچى، رەھبەر؛ پىر، مۇرشىد:

چۇن تەرىقەت يولىغە كىرمەكنى قىلدىڭ ئىختىيار،
ئەۋۋەلا بىر مۇرشىدى ھادىنى قىلغىل ئىنتىخاب.
— زەلىلى.

ھادىس [حادث] (ئە) سادىر بولغان، يۈز بەرگەن؛ يېڭىدىن پەيدا بولغان:

ئۇمىد ئولدۇركى ساھىبخانەدىن ئەئزاز كۆرگەيمىز،
چەرا تەئزىمى مېھمان رەسمى ئادەت خۇيى شان ھادىس.
— شەۋقى.

ھادىس ئەتمەك — يېڭىدىن پەيدا بولماق.

ھادىس بولماق — يۈز بەرمەك، سادىر بولماق، پەيدا بولماق.

ھادىس ئولماق — «ھادىس بولماق» قا قاراڭ.

ھادىسات [حادثات] (ئە) «ھادىسە» نىڭ كۆپلۈكى، ھادىسىلەر، ۋەقەلەر، ئۆزگىرىشلەر.

ھادىساتى روزگار — تۇرمۇش ھادىسىلىرى.

ھادىسە [حادثە] (ئە) ھادىسە، ۋەقە؛ ئۆزگىرىش:

ۋەزىر پۇر تەبىرنىڭ قىزى ئاتاسىغە بۇ ھادىسە يۈز كەلتۈرگە-

نىنى ئاڭلاپ، فەرھاد ئەلچىسى بىرلە تاپشىپ، لىباسى مەر-
دانە كىيىپ خاجە سەگ پەرەست ئۆچۈن ئۆز شەھرىدىن خۇرا-
سانغە ئەزم ئەتكەنى...

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

ھادىم [ھادم] (ئە) بۇزغۇچى؛ بۇزغۇنچى؛ بەتبەشىرە:
بار ئىركەن قاشىدا نەچە خادىمى،
ئانىڭ ھەر بىرسى بەشەر ھادىمى.

— ئا. نىزارى.

ھادي [ھادى] (ئە) «ھادى» غا قارالسۇن.
ھادي سۇبۇل — توغرا يولغا يېتەكلىگۈچى.
ھادي كامىل — ماھارەتلىك يول باشلىغۇچى، تەجرىبە-لىك رەھبەر.

ھار [حار] (ئە) ئىسسىق، ھارارەتلىك؛ قىزىتما:
ئارەزى بولدى خەزاندەك ئول پەرىنىڭ زەئفىدىن،
بۇ كەسەلنى سەن كۆتەرگىل، يا رەب، ئانىڭ ھارىنى.

— قەلەندەر.

ھارۇ ياپىس — ئىسسىق ۋە قۇرۇق.

ھارر [حار] (ئە) «ھار» غا قارالسۇن.
ھاررۇ رۇتەب — ئىسسىق ۋە ھۆل.
ھارىرى ياپىس — قۇرۇق ئىسسىق.

ھاروت [هاروت] (ئە) كۆفە زېمىنىدىكى بابىل شەھرىگە كىشىلەرنى سىناش يۈزىسىدىن، سېھىر تەلىم بېرىش ئۈچۈن ئاللا تەرىپىدىن ئەۋەتىلگەن ئىككى پەرىشتىنىڭ بىرى (يەنە بىرى ماروت).

ھارۇن [هارون] 1) ئىمراننىڭ ئوغلى، مۇسا ئەلەيھىسسا-لامنىڭ ئاكىسى، نەسەبى ئىبراھىم ئەلەيھىسسالامغا تۇتىشى-دۇ. 2) ھىجرىيە 148 ـ 198 (مىلادى 765 ـ 808) ـ يىللىرى ياشىغان باغدات خەلىپىسى ھارۇن رەشىد (ھارۇنۇر ـ رەشىد).

ھارۇنۇر ـ رەشىد [هارون الرشيد] «ھارۇن» غا قارالسۇن.

ھارىس I [حارث] (ئە) 1) دېھقان، تېرىقچىلىق قىلغۇچى:
نەۋائىي، ئەمەل خىرمەنى ئىچرە ئوت سال،
كى بولماق كېرەكمىس بۇ مەزرەئدە ھارىس.

— نەۋائى.

ھارىس II [حارس] (ئە) ساقچى.
يۈزۈڭ گەنجىنى پاس ئەتمەككە ھارىس ھاجەت ئىرمەستۇر،
كۆزۈڭ جەللادى يانى ئۇزرەدۇر شەمشىرۇ خەنجەر ھەم.

— گۈمنام.

ھازەلقىياس [هذاالقياس] (ئە) شۇ يوسۇندا، شۇنداق قىلىپ:
چىقىپ يار باشىغە ھەمە ئامۇ خاس،
شەھەردە كىشى قالماس ھازەلقىياس.

— مۇللا شاكىر.
كۆزۈ لەئلى بەر سىررىن بىلمەك ئەتسەڭ ئىلتىماس،
ئۇرتەمەكلىكدۇر جەھان ئەھلىن ئەلا ھازەلقىياس.

— ئەرشى.

ھازىر [حاضر] (ئە) 1) شۇ پەيت، شۇ ۋاقىت:
بۇ مەجلىسدە ھازىر بار ئىردى ۋەزىر،
كى قىلماي بۇ ئايغان سۆزۈمنى پەزىر.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

2) تەييار:
مۇلازىمغە دېدىم چاپىپ ئاندا يەت،
ئوشۇل يات كىشىنى ماڭا ھازىر ئەت.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

3) مەۋجۇت، پەيدا:
كۆزۈمدىن غايىبۇ كۆڭلۈمدە ھازىر ياد ئەيلەرمەن،
ئانىڭ يادى بىلە خۇرشىد كۆڭلىنى شاد ئەيلەرمەن.

— مۇللا سالىھ.
ھازىر باش — ھازىر بول! ھوشيار بول!
ھازىر بولماق — كەلمەك، ئىشتىراك قىلماق؛ تەييار بولماق.

ھازىق [حاذق] (ئە) [كۆپلۈكى: ھۇززاق] بىلەرمەن، ماھىر، ماھارەتلىك، ئۇستا؛ ياخشى بىلگۈچى، ئۆز ھۇنىرىنى ئەڭ ياخشى ئۆزلەشتۈرگەن ئادەم.
ھازىق تەبىب — ماھىر، ئۇستا تېۋىپ:
سېنىڭدەك يوقتۇرۇر ھەرگىز تەبىبى ھازىق ئالەمدە،
چۇ بەردىڭ دەرد ئۆزۈڭ، ئەمدى ماڭا بەرگىل يەنە دەردە.

— قەلەندەر.

ھازىم [هاضم] (ئە) ھەزىم قىلغۇچى، تاماق (يېمەكلىك) سىڭدۈرۈشكە ياردەم بەرگۈچى:
ساغىنما بارچە پىشىغ سوزنى تەئب ئېتەر ئاشام،
بولۇر مۇقەييىنۇ ھازىم چۇ ئىككىسى مەتبۇھ.

— نەۋائى.

ھاسىد [حاسد] (ئە) ھەسەت قىلغۇچى، ھەسەتچى، كۆرەل-مەس:
ئوتقا تۇتقان قىل مەسەللىك يۈز قارا ھاسىدلەرنىڭ،
قارا كۈنلەر ئىچرە غەمدىن تولغانۇپ بولسۇن نىزار.

— تەجەللى.
ھاسىد بولماق — ھەسەت قىلماق.

ھاسىل [حاصل] (ئە) 1) مېۋە، مەھسۇلات؛ پايدا؛ نەتىجە:

ئىچىپ يۈز زەھرنى ئەيلەپ پۈشەيمان،
ياقاڭ چاك ئەتسەڭ ئەمدى نە هاسىل.
— ئەرشى.

2) ئايان، ئېنىق، روشەن. 3) نېسىۋىسىنى قولغا كىرگۈزۈش ئىستىكى، ئىستەك:
رەقىبىڭ ئولماسۇن مەقسۇدى هاسىل،
ئالىغدەك قەددىمى ئول سالدى داله.
— نەسىمي.

هاسىل ئەتمەك — 1) ئېرىشمەك. 2) رازىلىقىنى ئالماق.

هاسىل ئەيلەمەك — 1) ئېرىشمەك، قولغا كىرگۈزمەك. 2) پەيدا قىلماق، هاسىل قىلماق.

هاسىل بولماق — پەيدا بولماق.

هاسىل رام ئولماق — مۇيەسسەر بولماق، قولغا كىرگۈزمەك.

هاسىل ئولماق — مەقسەتكە ئېرىشمەك.

هاسىلى كەلام — سۆزنىڭ قىسقىسى، خۇلاسە، نەتىجە.

سۆز هاسىلى — سۆز خۇلاسىسى، نەتىجىسى.

كام هاسىل قىلماق — مەقسەتكە ئېرىشمەك، ئىستەكنى قاندۇرماق.

هاسىلا [حاصلا] (ئە) «هاسىلەن» گە قارالسۇن:
رىيا ئىچىندە نەكىم هاسىل ئەتتىڭ، ئەي زاهىد،
دېسەڭ خەلاس ئۆلەي ئەت رەهنۇ، هاسىلا قەدەھ ئىچ.
— نەۋائى.

هاسىلەن [حاصلاً] (ئە) مەلۇم بولۇشچە، نەتىجىدە، قىسقىسى؛ خۇلاسە:
هاسىلەن شاھ تاپتى چۈن كامىن،
دېمەگىل كامكىن، دىلئارامىن.
— نەۋائى.

هاشا [حاشا] (ئە) ئەلۋەتتە؛ ھېچ، ھېچبىر، ھېچقاچان، ھېچ ۋاقىت:
مۇمكىن ئېرمەس دەھر ئارا بۇ شەكىل ئىلە بىر كافىرى،
بۇ كەبى ھەيئەت ئارا ھەم يوقتۇرۇر هاشا يىگىت.
— ئەرشى.

هاشه [حاشه] (ئە) «هاشا» غا قارالسۇن.

هاشه لىللاھ — خۇدا ساقلىسۇن.
ئالمايىن بۇيى نەسىمى خىلقىتىڭ ئەنۋارىدىن،
هاشه لىللاھ بىر گۈلى بۇ باغ ئارا خۇررەم ئەمەس.
— ئەرشى.

هاشىيه [حاشيه] (ئە) [كۆپلۈكى: ھەۋاشى] بىرەر نەرسىنىڭ چېتى، ئايلانمىسى، ئەتراپى.
ۋەرەق هاشىيەسى — ۋاراقنىڭ چېتى، هاشىيەسى.

هافى [حافى] (ئە) 1) يامانلىقتىن ساقلانغۇچى. 2) كەمبەغەل، قولى قىسقا.

هافىز [حافظ] (ئە) 1) ساقلىغۇچى، ھىمايە قىلغۇچى، مۇھاپىزەت قىلغۇچى. 2) يادقا بىلگۈچى، قۇرئاننى يادقا بىلگۈچى، قارى. 3) قوشاق، بەيىت ئېيتقۇچى، هاپىز:
جەمال شاھى جەهان ۋەسلىدىن ئۈمىد ئەتسەڭ،
مۇدام زىكرى زەبان دانه دان قىل ئەي هافىز.
— شەۋقى.

هافىزى مۇجەۋۋىد — قۇرئاننى توغرا (خاتاسىز)، تەجۋىد قائىدىسىگە مۇۋاپىق قىرائەت قىلغۇچى، قارى.

هافىزى ۋۇسقا — قۇرئاننى يادلىغان.

خۇشخان هافىز — چىرايلىق ئاۋاز بىلەن قىرائەت قىلغۇچى.

هافىزه [حافظه] (ئە) يادلاش، يادىدا ساقلاش؛ يادلاش ماھارىتى، يادلاش ئىقتىدارى، ئېسىدە ساقلاش ئىقتىدارى.

هاكىم [حاكم] (ئە) [كۆپلۈكى: ھۆككام] ھۆكۈم قىلغۇچى، بۇيرۇغۇچى، باشلىق:
تەنىن تاشلاغاندىن كېيىن بەھرىغە،
داغى هاكىم ئولسۇن ئانىڭ شەھرىغە.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

هاكىي [حاكى] (ئە) ھېكايە قىلغۇچى، قىسسە ئېيتقۇچى:
بۇ نامەغە نۇسخە زاتى پاكى،
تەخرى سۆزىدىن ئۇلۇسقا هاكىي.
— نەۋائى.

هال [حال] (ئە) [كۆپلۈكى: ئەھۋال] 1) هال، ئەھۋال، كەيپىيات. 2) خۇسۇسىيەت، مەنە. 3) پەيت، ۋاقىت، پۇرسەت. 4) ئىختىيار، ئىرادە. 5) هوش، ئۆزىگە كەلمىش، هوشىغا كېلىش:
كېتىپ هالىدىن، بولۇپ ئەفتالۇ خەزان،
قاناتى چۆرگۈلۈپ چۈن بەرگ سەبزان.
— خىرقەتى.

هالا [حالا] 1) هازىر، شۇ مەھەلدە، شۇ پەيتتە. 2) هازىرغىچە، شۇ پەيتكىچە.

هالات [حالات] (ئە) [بىرلىكى: هالەت] ئەھۋاللار، كەيپىياتلار؛ «هالەت» كە قارالسۇن:
.....
زىيائى مەشئەلى نۇرى نەبۇۋۇەت ئېردى كۇن ئاتىڭ،
ھەمىشە تائەتۇ تەقۋىيۇ تەسبىھ ئېردى هالاتىڭ.
— ئەرشى.

هالات ئەداسى — ئەھۋاللارنى شەرھلەش، ئەھۋاللارنى تەپسىلىي ئېيتىپ بېرىش.
هالات كەيفىياتى — ئەھۋاللارنىڭ تەپسىلاتى.

هاله [هاله] (ئە) ئاي ۋە قۇياش ئەتراپىدىكى ئايلانما توسۇق؛ ئاي ياكى قۇياشنىڭ گەردىشى، قوتانلىنىشى:
خەفچەتى قەد ئۇزرە گۈل يەتلىغ يۈرۈك،
مەھرى ئالەم تابدەك بى هالەدۇر.
— گۈمنام.
غەبغەب گۈل سىيمىن زەقەن دەۋردە ئاندىغكىم ئېرۇر،
هاله ئۆز جىرمىدىن گۈل دەۋرىگە قىلغاندەك كەمەر.
— ئەرشى.

هالەت [حالت] (ئە) [كۆپلۈكى؛ هالات] 1) هال، ئەھۋال؛ هالەت. 2) ۋاقىت، پەيت:
خاجەنى رايى ئەئزەم پادشاه دارغا ئاسقالى بۇيرۇغان هالەتده پادشاهغه كېسەل ئارىز بولۇپ، مەھبۇسلارنى قويا بەرگەلى بۇيرۇغانى؛...
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.
3) كۆرۈنۈش، قىياپەت. 4) يۈز بەرگەن هادىسە.

زەۋقۇ هالەت — خۇرسەنچىلىك ۋە شادلىق پەيتلىرى.

هالى [حالي] (ئە) دەرهال، تېزدىن، شۇ هامان:
سەبا زۇلفۇڭنى تاغتىنى مەگەر هالى خەيالىمده،
يازىلدى ئەژدەها بولدى، ئورالدى ئەهرەمەن بولدى.
— سەككاكى.

هالىيا [حاليا] (ئە) هازىر، شۇ تاپتا، شۇ پەيتته، «هالا» غا قارالسۇن:
بەغايەت كۆڭلۇم ئىچره ئاشناسەن،
دېگىل قايدىن كېلۈرسەن هالىيا سەن.
— لۇتفى.

هامۇن [هامون] (ئە) دەشت، سەهرا، چۆل؛ تۈزلەڭلىك:
گەهى مەسكەن ئېردى يېقىلغان سەراي،
گەهى دەشت ـ هامۇن ئىدى گاهى سراي.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

هامۇن ئەتمەك — تەكشىلىمەك، تۈزلىمەك.

هامىل [حامل] (ئە) كۆتۈرگۈچى، كۆتۈرۈپ يۈرگۈچى.

رۇقئە هامىلى — خەت ئېلىپ بارغۇچى.

سۆز هامىلى — خەت توشۇغۇچى.

هامىلى زار — سىر ساقلىغۇچى.

هامىله [حامله] (ئە) 1) هامىلدار، ئىككى قات ئايال. 2) هامىله؛ تۇرەلمە، قورساقتىكى بالا:
بولۇپ ئېردىڭ ئەۋۋەل نەدەپ هامىله،
قىلىپ غەمگە مۇنداغ مېنى شامىله.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

هامىله بولماق — هامىلدار بولماق، بويىدا قالماق، ئىككى قات بولۇپ قالماق.

هامىله هەمل قويماق — تۇغماق.

هامىي [حامى] (ئە) هىمايىچى، ساقلىغۇچى، قوزۇقلىغۇچى؛ هاكىم، پادىشاه.

هانىس [حانث] (ئە) ئانت (قەسەم) نى بۇزغان، قەسەم-دىن قايتقان (يەنىۋالغان).

هانىس بولماماق — قەسەمنى بۇزماسلىق.

هاۋ [هاو] خوپ، ماقۇل؛ هە، شۇنداق (باشقىلارنىڭ چاقىرىقىغا ئاۋاز قوشۇش يۈزىسىدىن ئېيتىلغان ئۇندەش سۆز).

هاۋىي [حاوى] (ئە) ئۆز ئىچىگە ئالغۇچى، ئۆزىدە ساقلىغۇچى.

ئاسار هاۋىيەرى — كۆپ نەرسىنى يادقا بىلگۈچىلەر، قىسسەچىلەر، تارىخچىلار.

هائىل I [حائل] (ئە) توسۇق؛ توسقۇچى:
قۇياشدىن سايه قاچماقلىققا مائىل،
ئاراده ئەيلەبان شەخسىنى هائىل.
— نەۋائى.

هائىل II [هائل] (ئە) دەهشەتلىك، قورقۇنچلۇق، ۋەهىمىلىك:
ئۇلۇغلار سەهمناكۇ ئۇيله هائىل،
كى ئەيلەپ كۆرگۈچى هۇشىنى زائىل.
— نەۋائى.

هايىل I [حايل] (ئە) «هائىل I» گە قارالسۇن:
ئىلكىده كۆزگۈ بولۇپ هايىل كۆرەلمەن يۈزىنى،
كىم قۇياش نەززارەسىن مەنئ ئەيلەگەندەك كۆزده ياش.
— ئەرشى.

هايىل قىلماق — توسماق، يامىماق؛ پەرده تۇتماق.

هايىل II [هايل] (ئە) «هائىل I» گە قارالسۇن:
ئۆز ئۆزى بىرله كۆڭلى بولدى مايىل،
ۋەلى ئولدەم ئۇياتدىن بولدى هايىل.
— لۇتفى.

هايىله [هايله] (ئە) «هايىل I» گە قارالسۇن.

هەب [حب] (ئە) 1) دانه، دان. 2) يۇمىلاق دورا (تابلىتكا).

هەبا [هبا] (ئە) 1) چاڭ، توزاڭ، غۇبار. 2) بىھۇدە، بىكار.

هەبائەن مەنسۇرەن بولماق — چاڭ ـ توزاڭ كەبى توزۇپ، يوق بولۇپ كەتمەك.

هەبا ئەيلەمەك — 1) خار قىلماق، كەمسىتمەك. 2) توزۇتماق، سورىماق، سورۇۋەتمەك؛ يوق قىلماق، بىكارغا كەتكۈزمەك.

www.uyghurkitap.com

هەبا قىلماق — «هەبا ئەيلەمەك» كە قاراڭ.

هەبەش [حبش] (ئە) هەبەشىستان، هەبەشىستان خەلقى:
كەئبەۋۇ رۇم ئېتەي نىسار ئارەزىنىڭ خەتاسىنە،
هىندۇ هەبەش باغىشلايىن كۆزلەرىنىڭ قەراسىنە.
— ئەرشى.

هەبەشىي [حبشى] (ئە) هەبەشىستانلىق، قارا، نېگىر:
ئايدۇر سېنىڭ ئالىڭدە بۇ كۈن بىر هەبەشىي قۇل،
تانسا يۈزىدە زاهىر ئولۇر داغ نىشانى.
— سەككاكى.

هەبب [حب] (ئە) «هەب» كە قاراڭ.

هەببى نەبات — ناۋات، ناۋات دۇرلىرى.

هەببە [حبە] (ئە) 1) دان، دانە. 2) ئېغىرلىق ئۆلچەم بىرلىكى. 3) نەيزە:
سىنان ۋە هەربە ۋە پىچاق، بەئزى هەببە هەم دەپتۇرلەر،
قالقان هەم دەپتۇرلەركىم، ئول ياسادى.
— نەۋايى.

هەببەزا [حبذا] (ئە) قانداق ياخشى، نەقەدەر گۈزەل:
هەببەزا، ئىشقكى كىرياسى فەزاسىدۇر ئانىڭ،
بارچە بىمەنزىلۇ مەئۋايۇ مەكانلارغە مەلاز.
— نەۋايى.

هەبس [حبس] (ئە) قاماق؛ قاماقخانا، قەپەس، زىندان؛ قاماش، قولغا ئېلىش؛ «هبس» گە قاراڭ:
قىلىڭ نەچچە كۈنلەركى زىندانغە هەبس،
كىشى بىلمەگەيلەر غىزا بىرلە لەبس.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

هەبس قىلماق — قامىماق، قاماققا ئالماق:
ۋە بىر كۈنى خاجە سەياهەتكە چىقىپ، بۇرادەرلەرىنى كۆرۈپ
ئەمەلدار قىلغانىدا، بۇلار بىۋەفالىق قىلىپ، خاجە تۆمۈر
قەفەسدە هەبس قىلغانى.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

هەبل [حبل] (ئە) يىپ، باغ؛ ئارقان، ئارغامچا.

هەبلۇل - ۋەرىد — بويۇن تومۇرى.

هەبلى رەهىل — كۆچۈش، كېتىش يىپى؛ ئەجەل، ئۆلۈم.

هەبلى مەتىن — 1) مەهكەم، پۇختا، ئۈزۈلمەس يىپ. 2) كۈچلۈك دەلىل.

هەبىب [حبيب] (ئە) [كۆپلۈكى: ئەهباب/ئەهببا] قەدىردان، دوست؛ مەهبۇبە، مەشۇقە، سۆيگىنى:
ئالىپ كەلدىم ئاندىن بۇ يەرگە سېنى،
ئەدۇ بىلمەگىل كىم، هەبىب بىل مېنى.
— ئا. نىزارى.
كۆز يۇمۇلماستىن بۇرۇن كۆرسەت جەمالىڭ، ئەي هەبىب،
ئاق ساقالىم قار كۆرۈنۈپ قۇرۇتۇر قىلماقغە هۇت.
— ئەرشى.

هەبىب كۆيى — ئاشىقلىق، مۇبتىلالىق.

هەبىبۇللا [حبيب الله] (ئە) ئاللانىڭ دوستى (ئىبراهىم ۋە مۇهەممەد پەيغەمبەرلەرگە بېرىلگەن سۈپەت).

هەج [حج] (ئە) ئىسلامدا بەش پەرهىزدىن بىرى (مەككىگە بېرىپ كەبىنى، يەنى «كەئبەتۇللاھ» نى زىيارەت قىلىش.)

هەج سەفەرى — هەجگە بېرىش.

هەج قىلماق — مەككىگە بېرىپ بەيتۇللا مەسچىتىنى زىيارەت قىلماق.

هەج يولى — مەككىگە بېرىشتىكى يول، مۇساپە.

هەجەر [حجر] (ئە) [كۆپلۈكى: ئەهجار] تاش:
قارا بەختىم ئوشۇل مەهبۇب جاندىن لەززەت ئالمايدۇر،
دىلىم هەرگىز ئېرىمايدۇر قەساۋەتدىن هەجەر يەڭلىغ.
— شەۋقى.

هەجەر كوب — تاش پارچىلىغۇچى.

هەجەرۇل - ئەسۋەد [حجرالاسود] (ئە) قارا تاش (كەئبىدە هاجىلار تاۋاپ قىلىدىغان، تەۋەررۈك دەپ قارىلىدىغان قارا تاش).

هەجج [حج] (ئە) «هەج» گە قاراڭ.

هەججى ئەكبەر — ئۇلۇغ هەج، ئۇلۇغ جاينى هەج قىلىش:
نە هاجەت هەججى ئەكبەر، كاشقەر ئىچرە مەزارىم بار،
زىيايى چەشمىپە خاكى دەرىدىن سۇرمە زارىم بار.
— گۇمنام.

هەججام [حجام] (ئە) تومۇردىن قان ئالغۇچى تېۋىپ.

هەججامۋەش [حجام وش] (ئە + پ) تومۇردىن قان ئالغۇچى تېۋىپتەك، تومۇردىن قان ئالغۇچى تېۋىپقا ئوخشاش:
رەگزەن ئولۇپ مۇترىبى هەججامۋەش،
رەگلەر ئارا قان يۇقىدىن نالەكەش.
— نەۋايى.

هەجر [هجر] (ئە) ئايرىلىش، جۇدالىق، يېتىشەلمەسلىك:
چەكسەم ئول رەشكى پەرى هەجرىدە تۈرلۈك نالەلەر،
قاندىن ئەتكەي بۇلبۇلى بىخانمان دەمسازلىق.
— ئەرشى.

هەجر تارى — ئايرىلىش يىپى، جۇدالىق تارىسى.

هەجر زەهرى — جۇدالىق زۇقۇمى، ئايرىلىش ئوغىسى (زەهىرى)؛

هەجر سەهراسى — ئايرىلىش دەشتى، جۇدالىق ئازابى:

هەجر سەھراسىنى كەزمىش نەچچە يىل سەيفۇلمەلىك، شاھ پەرىغە ۋەسل ئولۇپ مەقسەد ئارا دىلداردۇر.
— شەۋقى.

هەجر شامى — پىراق، ئايرىلىش كېچىسى.

هەجر ئوتى — ئايرىلىش، پىراقلىق، جۇدالىق ئازابى:
كۆيدۇرەي دەپ ئاتەشىن مەي بىرلە ئول بۇت مەستكىم،
هەجر ئوتى يانمىدا جىسمىم خارۇ خاشاك ئەيلەمىش.
— ئەرشى.

هەجرۇ فۇرقەت — ئايرىلىش ۋە جۇدالىق.
رەھم ئېتىپ باقغىل بىرەر ھالىمغە سەن تەڭرى ئۈچۈن،
هەجرۇ فۇرقەتدىن بولۇپدۇر قامەتىم ئاندىغكى دال.
— قەلەندەر.

هەجرى ئەھباب — ئۇزاقلىق، پىراقلىق كەيپىياتى.

هەجرى غەم — ئايرىلىش، جۇدالىق غېمى:
هەجرى غەم ئەندۇھ فىراق ئەيلەپ زەئىفى ناتەۋان،
نەچچە زار ئولسامكى كەلتۇرمەس داغى پەرۋاسىغە.
— مۇللا سالىھ.

هەجرى فىراق — جۇدالىق ئازابى:
«زال» زەبۇن ئەيلەپ مېنى هەجرى فىراقىك، ۋايكىم،
زايىل ئەتكەن ئەقلىمە شېرىن زەبانىم سەنمۇسەن؟
—مۇللا سالىھ.

هەجرى قەرابەت — يېقىن كىشىنىك جۇدالىقى، ئايرىلىشى.

هەجلە [حجله] (ئە) چېدىر، چىملدىق.

هەجلەئى ناز — ناز پەردىسى؛ ئەركىلىنىش.

هەجلەنىشىن [حجلەنشين] (ئە + پ) چېدىردا، پەردە ئىچىدە ئولتۇرغۇچى؛ ھايالىق، نومۇسلۇق.

هەجۇ [هجو] (ئە) هەجۋ، كۆلكە؛ مەسخىرە.

هەجۇ ئارا — هەجۋ قىلغۇچى، مەسخىرە قىلغۇچى.

هەجۇغە مۇبەددەل بولماق — هەجۋىگە ئايلىنىپ كەتمەك، يامانلاشقا ئۆتۈپ كەتمەك.

هەجۇ قىلماق — مەسخىرە قىلماق.

هەد [حد] (ئە) 1) چەك، چېگرا. 2) سان، ساناق. 3) ھەق، ھوقۇق؛ ئىختىيار؛ هەد:
نە هەد مەجبۇر ئەرشىگە ئۇسالىك ئىددىئا قىلماق،
سۇلۇك ئىچرە ۋەلي ئەھبەبتە ئەن ئەئرەف پەناھمىدۇر.
— ئەرشى.
4) مەرتىۋە، دەرىجە، مىقدار. 5) كۆپ، چەكسىز، ھېسابسىز:
نە ئەتسەم، نە قىلسام مۇھەببا ئېرۇر،
زەرۇ سىيم ھەدسىز مۇتەررا ئېرۇر.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

هەددىن ئاشماق — هەددىدىن ئاشماق؛ ئىمكانىيەتتىن چەتكە چىقماق، چەكتىن ئېشىپ كەتمەك:

هەددىن سۇڭ — هەددىدىن ئارتۇق.

هەددىن ئۆتە — «هەددىن سۇڭ» غا قارالسۇن.

هەددىن ئۆتمەك — «هەددىن ئاشماق» قا قارالسۇن.

نەهەد — قانداق ئىمكانىيەت.

هەداسەت [حداثت] (ئە) يېڭىلىق؛ ياشلىق، نەۋ قىرانلىق.

سىننى هەداسەت — ياشلىق چېغى.

هەدائىق [حدائق] (ئە) باغلار، گۈلزارلار.

هەدائىقى نامۇتە ناهىي — چەكسىز باغلار؛ ئاخىرى، چېكى كۆرۈنمەيدىغان باغلار.

هەدايا [هدايا] (ئە) [بىرلىكى: هەدىيە] هەدىيىلەر، تارتۇقلار؛ سوۋغىلار:
كېلىبان ئوترۇ ئەشرافى رەئايا،
چېكىپ مەقدۇرىچە هەركىم هەدايا.
— نەۋائى.

هەدايىق [حدايق] (ئە) «هەدائىق» قا قارالسۇن.

هەدەر [هدر] (ئە) ئەرزىمەي قېلىش، بىكارغا چىقىش، بىكارغا قان تۆكۈش:
بولدى يۇز مىڭ تىفلىنىڭ قانى هەدەر،
تا كەلمۇللاھ بولدى تاجۋەر.
— نەۋائى.

هەدەس [حدث] (ئە) ئىپلاسلىق.

هەدەس قىلماق — ئىپلاس قىلماق، بۇلغىماق.

هەدەف [هدف] (ئە) نىشان، نىشان جاي؛ يۆنىلىش نۇقتىسى، ئاماج، قارا:
هەر نەزەر قىلغاندا تەگدى كۆڭلۇمە مىڭ يەردە ئوق،
بىر هەدەفنىڭ خەستە كۆڭلۇمدە يارىسى بارمىكىن.
— گۈمنام.

هەدەف تاپماق — مەقسەتكە ئېرىشمەك.

هەدەقە [حدقه] (ئە) قارىچۇق، كۆز قارىچۇقى:
فەزلۇ كەمال هەدەقەسىنىڭ مەردۇمەكى بىيناسى تەكەللۇم ۋە مەقال هەدەقەسىنىڭ بۇلبۇلى خۇشنەۋاسى... ئەبۇلغازى سۇلتان ھۈسەينى بەھادىرخان.
— نەۋائى.

هەدد [حد] (ئە) «هەد» كە قارالسۇن:
قۇنار گاھى كېلىپ شاخىغە گۈلىنىڭ،
ئۇچار - ئۇچماس يوق ئېردى هەددى قۇلىنىڭ.
— خىرقەتى.

هەددۇ ئەد — چەك، چېگرا؛ ساناق.

هەددى جەنۇبىي — جەنۇبىي چېگرا، جەنۇب تەرەپ.
هەددى غەربىي — غەربىي چېگرا، غەرب تەرەپ.
هەددىن فۇزۇن — هەددىدىن ئارتۇق:
ئىشق جامىدىن ئاچىلغان مەست - بىخۇد بولغان ئەل،
ئەرشى، گەر هەددىن فۇزۇن سەندەك ۋەلى رەسۋا ئەمەس.
— ئەرشى.
هەددى ۋەسەت — ئونتۇرىچە، ھەر نەرسىنىڭ ئونتۇرىدىچىسى؛ ئونتۇرا ھال مىقدار، ئونتۇرا دەرىجە:
سەجدە ئەيلەپ قاشلارىڭ ئۇتۇرۇسىدىن ئالمان باشىم،
نې ئۇچۇن مەتلۇب ئىرمىشسەن ماڭا هەددى ۋەسەت.
— ئەرشى.
هەددات [حداد] (ئە) تۆمۇرچى:
تۆمۇرچى بىلەن پۇتتى كارىڭ سېنىڭ،
كى هەددات هەر ئىشدا يارىڭ سېنىڭ.
— غەربى.
هەدىد [حديد] (ئە) تۆمۇر.
هەدىس [حديث] (ئە) 1) سۆز، كالام:
بىلادۇر ماڭا هەجرىڭ، دەۋادۇر ماڭا ۋەسلىڭ،
ئىتابىڭ ماڭا ئافەت، هەدىسىڭ ماڭا دەرمان.
— بابىر.
2) پەيغەمبەر ئەيلەيھىسسالامنىڭ سۆزى. 3) ھېكايە، نەقل.
هەدىسى پېچا - پېچ — چىگىش، چىگىش سۆزلەر؛ بىر - بىر ئىگە باغلانمىغان باياناتلار.
هەدىسى جانبەخش — جان كىرگۈزگۈچى، جان بېغىشلىغۇچى سۆز.
هەدىسى داستان — مەشھۇر، مەشھۇر سۆز (ھېكايە).
هەدىسى قەۋمى — كۆچلۈك، دەللىلىك سۆز.
هەدىسى ئىجازەتى ھاسىل قىلماق — مۇھەممەد پەيغەمبەرنىڭ سۆزلىرىنى توپلاش ھوقۇقىنى ئالماق، ئۇ ھەقتە ئېيتىلغان سۆزلەرنى جەملەشكە رۇخسەت ئالماق.
سەۋم هەدىسى — روزا توغرىسىدا ئېيتىلغان سۆز.
هەدىقە [حديقه] (ئە) [كۆپلۈكى: هەدايىق] باغ، گۈلزار:
ماڭا ئېردى ئاندا هەدىقە ۋە تەن،
كىرىپ دەرمەھەل باغقە ئول سىيمتەن.
— ئا. نىزارى. ن. زىيائى.
هەدىقە مەھسۇلى — باغ مەھسۇلى، باغدىن بولغان دارامەت.
هەدىقەئى پۇرگۈل — گۈلگە تولغان (پۇركەنگەن) باغ، گۈلزار.
هەدىي [هدى] (ئە) توغرا يول، توغرا يولدىن يۈرۈش، ئاداشماستىن توغرا يولدا ئېلىپ يۈرۈش.
هەدىيە [هديه] (ئە) سوۋغا، تارتۇق، ئىنئام.
هەدىيە دەستۇرى — هەدىيە تەرىقىسىدە، هەدىيە دەپ.
هەدىيەئى كىرام — ياخشى، قىممەتلىك تۆھپىلەر.
هەدىيە [هديه] (ئە) «هەدىيە» گە قارالسۇن.
كى هەدىيە بەرەھمەن ئاناسىغە هەم،
ئىبەردىم بىلىپ ۋەقتىنى مۇغتەنەم.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.
هەر [هر] (پ) هەر، هەربىر.
هەر چەند — هەرقانچە:
مەنۇ زاھىد چېكەرمىز ئاھۇ ۋەھ بۇ دەھر ئارا هەر چەند،
كى بىر باغ ئىچرە گويا ناله بۇلبۇل، چۈغز ئۇرار قەھ - قەھ.
— ئەرشى.
هەردەم — هەرۋاقىت.
ئوتلۇق ئاھىمدىن يۇزۇم كۆيمەسلىكىنى بىلمەدىم،
ئەرشى هەردەم سېلى ئەشكىم ئوتغە ئۇرغاچمۇ ئىكىن.
— ئەرشى.
هەرگاھ — هەرىەر:
هەۋاغە دۇدى ئاھىم تۇتراتۇر ئىشق ئەھلى غەيرەتىدىن،
سەبا تەھىرىكىدىن هەرگاھ فەرشان بولسا پەرچەملەر.
— بابىر.
هەرگەھ — هەردائىم.
قويار ئېردى هەرگەھ ئاياغىمغە باش،
ئىتىمغە خەلايىق ئاتار ئېردى تاش.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.
هەرلەھزە — هەرۋاقىت.
هەر لەھزە رەقىبلەر ساڭا باقىپ يۇز ئاچار،
مەن خەستەنى كۆر، بۇ ئىشقا ئارىم كېلەدۇر.
— گۇمنام.
هەرنە — هەرنېمە:
بۇ بارىم بىرلە پاك ئىشكىدە گەر مۇمكىن ئەمەس سىغماق،
بارى تاپقاي ئېردىم هەرنە بارىمنى بېباد ئەيلەپ.
— ئەرشى.
هەرنەچە — هەرقانچە:
رەھمىسى كەلسە شادەمەن، قەھرىغە هەم ئىلاج يوق،
هەر نەچە قىلسە زۇلمۇ جەۋر هەممەسىگە رىزا بولاي.
هەريان — هەر تەرەپ:
گۈل ئارا ئەيلەپ نەسىمىن قىلسە هەريان زەۋقى گۈل،
بولسە ئول چاغ ۋەسلى يارۇ، بولماسە ئەغيارەلەر.
— ئەرشى.
هەرارەت [حرارت] (ئە) 1) ئىسسىقلىق، هارارەت،

ئىسىستما:
... ئۇزراغىدار ئوتى ھەرارەتىدىن ژامۇق جىسمىن ئەشك گىر- دابىدا غەرق قىلغاندەك...
— مۆجىزى.

2) چاقماق؛ تەشنالىق:
ماڭا تەشنە ئاچە بېرىپ ئېردى دەست،
سۇمۇردۇم ھەرارەت ئىشى بولدى پەست.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

3) ئىشق، مۇھەببەت، دەرد، ئەلەم:
يەتتە فەلەكنى ئۆرتەسە ئاھىم ئەگەر چىقىپ نېتالغ،
چۈنكى تۇشۇپدۇر كۆڭلۈمە ئىشق ئوتىنىڭ ھەرارەتى.
— ئەرشى.

ھەرارەت ئوتى — ئىسسىقلىق ھارارىتى.

ھەرارەت ئۆرتەمەك — ئىسسىقلىقى ئېشىپ (ھارارىتى ئۆرلەپ) قىزدۇرماق.

ھەرارەتئامىز [حرارت آميز] (ئە + پ) قىزغىن، ئوتلۇق، يالقۇنلۇق.

ھەرارەتپەزىر [حرارت پذير] (ئە + پ) ھارارەتلىك، ئوتلۇق، يالقۇنلۇق.

ھەرارەتفزاي [حرارت فزای] (ئە + پ) ھارارەتنى ئارتتۇرغۇچى، ئاشۇرغۇچى.

ھەراس [هراس] (پ) قورقۇنچ؛ قورقۇش:
ئاشقى شوربەدىن قورقۇپ قاچار ئەھلى ژەرەڭ،
شىير كۆرگەچ يوق ئەجەب گەر تۆلكەگە بولسە ھەراس.
— ئەرشى.

ھەراس قىلماق — قورقماق.

ھەراسان [هراسان] (پ) قورققان، ژەھىمگە چۈشكەن:
كۆڭۈل مىژگان خەدەڭگاڭ كۆزلەرنگدە ناگەھان كۆرگەچ،
ھەراسان يەلدەك ئولمىش كافىر ئىلكىدە سىنان كۆرگەچ.
— ئەرشى.

ھەراسان بولماق — قورقماق.

ھەراسەت [حراست] (ئە) ھەيۋەت.

ھەرام [حرام] (ئە) پايدىلىنىش، ئىشلىتىش، ئىستېمال قىلىش شەرئىدە بويىچە مەنئى قىلىنغان نەرسە، ھارام:
كۆڭلى تىلەركى دەھرىدە بار پۇلنى ئالسا ئول،
بولسا ئاڭا نەسىپ بۇ ئالەمدە بارچە ھەرام.
— سەبۇرى.

ھەرام ئەيلەمەك — 1) بۇزماق، مەھرۇم قىلماق. 2) تەرك قىلماق، مەنئى قىلماق، ژاز كەچمەك.

ھەرامخور [حرام خور] (ئە + پ) ھارامنى يېگۈچى، ھارام نەرسىلەرنى ئىستېمال قىلغۇچى؛ ھارامغا ئىنتىلگۈچى:
كورلار دەريادە زەۋرەق تاپماغاي،
كىم ھەرامخور بولسە رەۋنەق تاپماغاي.
— خەراباتى.

ھەرامزادە [حرام زاده] (ئە + پ) ھارامدىن تۇغۇلغان، ھارامزادە:
ھەرامزادە سىيەھ بەختۇ تىبەھكار،
ياپۇشتى ئارقاسىغە دانەئى كار.
— ناقىس.

ھەرامنەمەك [حرام نمک] (ئە + پ) تۇزكور، ناشۇكۇر، ياخشىلىقنى بىلمىگۈچى.

ھەرامى [حرامي] (ئە) 1) باشقىلارنىڭ مېلىغا، ھارام نەرسىگە قول ئۇزاتقۇچى. 2) ئوغرى، بۇلاڭچى، يول توسار. 3) ئالدامچى، ساختىپەز.

ھەرئايىنە [هراييىنه] (پ) ھەرقانداق، قانداقلا بولسۇن؛ ھەر ھالدا، مۇبادا.

ھەرەج [حرج] (ئە) قىيىنچىلىق، مۇشكۇللۇك، قاتتىقلىق، قاتتىقچىلىق.

ھەرەكات [حركات] (ئە) «ھەرەكەت» كە قارالسۇن:
دىلىڭنى يادى خۇدا بىرلە ئەيلەگىل مەمنۇن،
تىلىڭنى ئىلمۇ ئەمەل سەفھەسىدە قىل ھەرەكات.
— شەۋقى.

ھەرەكات ژە سەكەنات — يۈرۈش ـ تۇرۇش، بىرەر نەرسىنى ئوقۇشتا (قەسىدە، بەيىت، قۇرئان قاتارلىقلارغا ئوخشاش) قوشۇپ ئوقۇش ژە توختاش قائىدىلىرى.

ھەرەكەت [حركت] (ئە) [كۆپلۈكى: ھەرەكات] 1) قىمىرلاش، ھەركەت. 2) ئەرەب تىلىدا سوزۇق تاۋۇش ئۈچۈن ئىشلىتىلىدىغان، ھەرپلەرنىڭ ئاستى ـ ئۈستىگە قويۇلىدىغان ئالامەتلەر، دېئاكرىتىك بەلگىلەر.

ھەرەكەتتىن ئارى ئولماق — قىمىرلاشتىن، ھەركەتتىن توختىماق، ئۆلمەك.

ھەرەم [حرم] (ئە) 1) مەسلەك، يول، مەقسەت تاپقان:
بۇ دەريانغە كىرگەن گەۋھەر مەقسۇد تىلەسە دەم ئاسراماق كېرەك ژە بۇ ھەرەمغە يول تاپقان مەھرەملىك تىلەسە دەم ئۇرماماق كېرەك.
— نەۋائى.

2) خاس ئۆي، خاس جاي؛ باشقىلار (غەيرىي كىشىلەر) كىرگۈزۈلمەيدىغان جاي:
سۆيۈر مەھبۇبى بار ئېردى ھەرەمدە،
كى دائىم كۆڭلى ئېردى ئول سەنەمدە.
— لۇتفى.

3) خوتۇن، ئايال:
ژە تۆرت ھەرەمى بار ئېردى.
— نەۋائى.

4) يار، دوست، ئۇلپەت:
هەرەم بولسا، يانە پەرى بىرلە هۇر،
بولۇر ئاقىبەت هەم ئاڭا جاي گور.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.
5) مەككە شەھىرى، هەرەم، مەككە شەھىرىدىكى ئەك بۇيۇك مەسچىت:
هەرەم خەلقىغە بەردى رۇخسەتنى هەم،
دېدى بەزم قىلسۇن چىقىپ شاهى جەم.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.
هەرەمى خاس — 1) ئالاھىدە هەرەم، خاس هەرەم. 2) سۆيگىنى؛ خاس خوتۇنى.
هەرەمىغە بار تاپماق — دەرگاھىغا يول تاپماق.
هەرەمى ئىشق — مەشۇقىنىڭ خاس ئۆيى:
ئىستەر هەرەمى ئىشقىنى مەجنۇن كەبى مەھدى،
بۇ ئەقل ئىلە گۇمراھ ئۇلانلار قاچان ئىستەر.
— تەجەللى.
كۆڭۈل هەرەمى — كۆڭۈلنىڭ ئەك نازۇك جايلىرى.

هەرەمەين [حرمين] (ئە) ئىككى هەرەم (مەككە ۋە مەدىنە).
هەرەمەين شەرىفەين — ئىككى مۇقەددەس شەھەر.

هەرەمسارای [حرم سرای] (ئە + پ) «هەرەمسەرا» غا قارالسۇن.

هەرەمسەرا [حرم سرا] (ئە + پ) پادىشاھ ۋە دۆلەتمەن كىشىلەر سارىيىدىكى ئايالار ئۈچۈن قىلىنغان مەخسۇس ئىچكى ھويلا، ئوردا.

هەرب [حرب] (ئە) [كۆپلۈكى: هۇرۇب] ئۇرۇش، جەڭ.
ئالىمپ قوللارىغەكى ئەسباب هەرب،
كى قوپلىغە قاتتىق قىلىپ ئېردى زەرب.
— ئا. نىزارى.
هەرب ئەتمەك — جەڭ قىلماق.
هەرب ئەھلى — جەڭ قىلغۇچىلار، ئەسكەرلەر، قوشۇن.
هەرب كوسى — جەڭ پەيتىدە چېلىنىدىغان ناغرا.

هەربە [حربه] (ئە) نەيزە:
سىنان ۋە هەربە ۋە پىچاق، بەزى ھەببە ھەم دەپتۇرلار،
قالقان ھەم دەپتۇرلارىكسىم، ئول (جەمشىد) ياسادى.
— نەۋائى.

هەراز [حراز] (ئە) ساقلىغۇچى، قوغدىغۇچى، قوروقلىغۇچى.

هەرز [حرز] (ئە) كۆز تۇمارى، تۇمار:
كەرەكمىس هەرز جانىڭ ھىفزىنە جانا يامان كۆزدىن،
سىپەند ئورنىغە يۈز ئۇستىدە خالىڭ يانىدا غۇل ھەم.
— گۇمنام.

هەرزە [هرزه] (ئە) پايدىسىز، بىھۇدە، بىمەنە سۆز، قۇرۇق گەپ؛ بىلجىرلاش، ۋالاقلاش، ۋايساش، بىمەنە، بىھۇدە:
ئايتتى گۇل: قويۇڭ بۇ هەرزە سۆزنى،
زەبۇن ئەتمەك نېدۇر ياغقا ئۆزنى.
— لۇتفى.
هەرزە پەيۋەند — بىھۇدە سۆزلىگۈچى، سەپسەتىچى.
هەرزە خەيال — بىھۇدە خىيال، پايدىسىز خىيال.
هەرزە خەيالات — بىھۇدە خىياللار، بىمەنە ئويلار.
هەرزە دېمەك — بىھۇدە، مەنىسىز سۆزلىمەك.
هەرزەكار — بىھۇدە ئىش قىلغۇچى.
هەرزە كەزمەك — بىھۇدە يۈرمەك، پايدىسىز ئايلانماق.
هەرزە كەش — بىھۇدە گەپلەرنى قىلغۇچى، سەپسەتىچى.
هەرزە گەرد — پايدىسىز ئايلانغۇچى؛ بىھۇدە كەزگۈچى.
هەرزە گوي — بىمەنە، بىھۇدە گەپ قىلغۇچى.
هەرزە گۇفتار — بىھۇدە سۆزلىگۈچى، گەپ ساتقۇچى، بىمەنە گەپلەرنى قىلغۇچى.
هەرزە مەقال — بىھۇدە سۆزلىگۈچى، بىلجىرلىغۇچى.
هەرزە ناۋەرد — بىھۇدە يۈگۈرگۈچى، پايدىسىز ئىش قىلغۇچى.

هەرف [حرف] (ئە) [كۆپلۈكى: هۇرۇف/هۇرۇفات] 1) هەرپ، بەلگە، ئالامەت:
بىلىڭ تۆرت هەرف ئېرۇر لەفزى مۇھەببەت،
ئانىڭ هەر هەرفنى ئەتتىم هەفته قىسمەت.
— خىرقەتى.
2) سۆز، نۇتۇق:
زەھى تاپىپ نىشان ئاندا، ئەمەس مەھرەم نىشان ئاندا،
سىغىب ئاندا كى سىغماس نۇكتەئى هەرفى بەيان ئاندا.
— ئەرشى.
هەرف سۇرمەك — سۆزلىمەك.
هەرف هەرفىغە يەتمەك — مەزمۇنلىرىنى پۈتۈنلەي چۈشىنىۋالماق، ھەقىقىي بىلمەك.
هەرفى نامۇلايىم — قوپال سۆز، يېقىمسىز سۆز، نۇتۇق.
هەرفى نىدا — ئۇندەش سۆز.

هەرق [حرق] (ئە) كۆيۈش؛ «هەرىق» كە قارالسۇن.
هەرق ئەيلەمەك — كۆيدۈرمەك.

هەرۇن [حرون] (ئە) قەيسەر؛ قەيسەرلىك، جۇرئەت، جاسارەت؛ باشلامچى:

تەۋسەن ئېردىم، ئىشقدىن بولدۇم زەبۇن،
ئاجىز ئولدۇم گەرچى بار ئېردىم ھەرۇن.
— نەۋائى.

ھەرى [حرى] (ئە) مۇۋاپىق، مۇناسىپ، لايىق؛ چىدام، تاقەت، بەرداش:
جۇنۇنۇم كويىدا بىر تاش زەخمىغە ھەرى بەرمەس،
نەچە فەرھاد سەۋدا تاغىدە مەجنۇن مىسال ئولغاي.
— نەۋائى.

ھەرىر [حرير] (ئە) يىپەك، يىپەك رەخت، يۇپقا ۋە نازۇك رەخت (ماتا):
...
قەددىدىن سەرۋ، لەبىدىن لەئلى شەككەر خاسى بار،
ئەگىنىدە كۆڭلەك ھەرىرى جامە تەتىللاسى بار.
— ئەرشى.

ھەرىرۇ دىبان — شايى ـ مەخمەل.
ھەرىرى رەيھانىي — كۆك رەڭلىك يىپەك.
ھەرىرى گۈلنار — قىزىل شايى.

ھەرىس [حريص] (ئە) ھېرىس؛ ھېرسىلىك؛ خالاش؛ خالىغۇچى؛ بىرەر نەرسىگە قاتتىق بېرىلگەن. 2) ئاچ كۆز، تويماس، تەمەگەر.

ھەرىسە [هريسه] (پ) يېمەكلىك، تائام.

ھەرىش [هريش] قاتتىق، قوپال:
يىيىەر ـ ئىچەردە بارچە ھەرامۇ ھەرىش،
بۇ يېمەك ـ ئىچمەكدىن ئاڭا پەرۇەرىش.
— نەۋائى.

ھەرىف [حريف] (ئە) 1) ئورتاق؛ ئۇلپەت، شېرىك، بىرگە ئىشلىگۈچى، كەسىپداش:
ھەمدەمىم ئېرۇر دەفۇنەي، ھەرىفىم سۇراھۇ جام،
نە قىلاي كۆزۈمنى يۇممايى سېنى كۆرمەسەم دىلئارام.
— مەشرەب.

2) قارشى، مۇقابىل، ئاداۋەتلىك؛ دۇشمەن، رەقىب:
ئۆز سۆزىگە بۇررااۋەردى ھەرىف،
شەياتىن ئاڭا كۈن ئالۇر يالبارىف.
— موللا شاكىر.

3) نازۇك، تەبىئەت، ھوشيار:
سەير ئېتىپ كۆردۇم جەھاننىڭ بىر بىرىن باشدىن ئايىاق،
كۆرمەدىم سەندەك يەنە بىر دىلبەرى رەڭنا ھەرىف.
— قەلەندەر.

ھەرىف كۆرمەك — تەڭ دەپ سانماق، تەڭ دەپ بىلمەك.

ھەرىفانە [حريفانه] (ئە + پ) دوستلارچە؛ شېرىكچىلىك، ئۇلپەتچىلىك.

ھەرىق [حريق] (ئە) كۆيگۈچى، يانغۇچى، كۆيدۇرگۈچى، ياندۇرغۇچى.
ھەرىق ئەتمەك — كۆيدۇرمەك.
ھەرىق بولماق — كۆيمەك.
ھەرىق قىلماق — كۆيدۇرمەك، ياندۇرماق.

ھەرىم [حريم] (ئە) 1) ئاشىق، مەپتۇن، ئاشىقى، مەشۇقى:
بەھار ئېردى ئول ۋەقت قىزىق ئافتاب،
ئالىپ باغدا يۇزدىن ھەرىمىم نىقاب.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

2) خاس جاي، ئوردا.
ھەرىمى ۋەھدەت — يېگانىلىق، تەنھالىق ئۆيى، يېگانىلىق، تەنھالىق جايى.

ھەز [حظ] (ئە) ھۇزۇر، ھالاۋەت، لەززەت، بەھرە؛ شادلىق.
ھەز تاپماق — لەززەتلەنمەك، بەھرىلەنمەك؛ ھۇزۇرلانماق.

ھەزار I [هزار] (ئە) بۇلبۇل.

ھەزار II [هزار] (پ) مىڭ (سان):
ئەگەر قاشىمدە ئوشال گۈلئوزار بولسا ئىدى،
غەمى يوق ئېردى غەمىم گەر ھەزار بولسا ئىدى.
— سەككاكى.

ھەزار ـ ھەزار — كۆپ، مىڭ ـ مىڭ، مىڭلىغان.
ھەزارۇ ھەزار — مىڭلاپ ـ مىڭلاپ:
يىغىلدى بۇ لەشكەر ھەزارۇ ھەزار،
بۇلار جەمئى بولۇپ يۈردى شۇي مەزار.
— موللا شاكىر.

ھەزاران [هزاران] (پ) نەچچە مىڭلىغان:
ئاتام بار ئىدى دەھرەدەنامدار،
كى دۇنياسى ئېردى ھەزاران ـ ھەزار.
— ئا. نىزارى.

ھەزارە [هزاره] (ئە) ھەزار قەبىلىلىرىدىن بىرى (ئافغان قەبىلىلىرىدىن بىرى) گە مەنسۇپ گۇزەل.

ھەزاربار [هزاربار] (پ) مىڭ مەرتە؛ ناھايىتى كۆپ:
مۇنەججىملەر دېگەن بىلەكىم، ساڭا زابىلىستان ھەكىمدىن ھەزار بار تىلەپ، گۇناھسىز ئۆلتۈرۈلۈردىن ئىجتىناب قىلىپ، قولنى كەستى ۋە رىئايەت قىلاي دېدى.
— نەۋائى.

ھەزاردەستان [هزاردستان] (ئە) بۇلبۇل:
غافىلكى، قۇرۇدى چۈن گۈلىستان،
گۈلباڭ ئەتمەس ھەزار دەستان.
— نەۋائى.

هەزاقەت [حذاقت] (ئە) تېۋىپلىق؛ ماھىرلىق، بىلىمدانلىق:
خەستە جانىڭنىڭ ئەي كۆڭۈل ئىستەر ئىسەڭ دەۋاسىن ئەر، چارە قىلۇرغە لۇتف ئىلە باردۇر ئانىڭ هەزاقەتى.
— ئەرشى.
تەنىم بولدى سالىم، كېتىپ بارچە دەرد، تەبىب هەم هەزاقەت ئارا خۇش نەۋەرد.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

هەزەج [حزج] (ئە) شېئىر بەھرىلىرىدىن بىرى.
هەزەجى مۇرەببەئ — ئاروز تېرمىنلىرىدىن بىرى.

هەزەر I [حذر] (ئە) ساقلىنىش، ئېھتىيات قىلىش؛ چەكلىنىش؛ ئېھتىياتچانلىق؛ ئۆزىنى تارتىش:
بۇ ئالەم جامىدۇر بىر زەھرى قاتىل، هەزەر قىل گەر ئېرۇرسەن مەردى ئاقىل.
— ئەرشى.
هەزەر ئەيلەمەك — 1) ساقلانماق، ئۆزىنى تارتماق، ئۆزىنى چەتكە ئالماق:
خىيانەت ئىشىدىن هەزەر ئەيلەڭىز، بېرەي دەستمايە سەفەر ئەيلەڭىز.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.
2) يىرگەنمەك. 3) قورقماق:
هەزەر ئەيلەر توقۇز ئەفلاك ئاھىم بەرقىدىن، ئەزبەس، جەھاننى كۆيدۈرۈپ كۈل ئەيلەگەن ئوتلۇغ فىغانىمدۇر.
— ئەرشى.

هەزەر II [حضر] (ئە) بىر جايدا تۇرۇش؛ تۇرغۇنلۇق.
هەزەرۈل ـ مەۋت — ئۆلۈم ئالدى، ئۆلۈش پەيتى، ئۆلۈم ھالىتى.

هەزەرات [حضرات] (ئە) [بىرلىكى: هەزرەت] هەزرەتلەر، ئۆلۈغلار؛ كاتتىلار.
هەزەراتى ئالىيات — يۇقىرى مەرتىۋىلىك ئۆلۈغلار.

هەزەن [حزن] (ئە) خاپا بولۇش، قايغۇرۇش:
كۆڭلۈم ئېتەر ئول ھەلقەئى گىسۇنى تەسەۋۋۇر، دىۋانە جۇنۇن دەشتىدە بەيتۇل ـ هەزەن ئىستەر.
— تەجەللى.

هەزەيان [هذيان] (ئە) بىھۇدە سۆز ئېيتىش، مەنىسى يوق، مەنىسىز سۆزلەرنى قىلىش؛ بىمەنە سۆز.

هەزەيانات [هذيانات] (ئە) «هەزەيان» غا قارالسۇن:
ئول جۇملەدىن بىرى بۇكىم، ئالارغە مۇنكىر ئېرىدى ۋە هەزەيانات كۆپ ئايتۇر ئىدى.
— نەۋائى.

هەزرەت [حضرت] (ئە) ئۇلۇغ، مۇتىۋەر زات، جاناب، ھۆرمەتلىك.

هەزرەتىدە — ھۆزۈرىدا، ئالدىدا، نەزىرىدە.
هەزرەتى شەيخ — ئۇلۇغ شەيخ.
هەزرەتى ۋالا — يۇقىرى مەرتىۋىلىك.
هەزرەتىي هەق — ئۇلۇغ ھەقىقەت (پاك ۋە بۇيۇك ئاللاھ).

هەزز [حظ] (ئە) «هەز» گە قارالسۇن:
بەشىنچىدۇر خىيالى هەززىدىن خۇش، نىچۈك قىلغاي ۋىسالى جامىدىن نۇش.
— خىرقەتى.
هەززى شافىي — كۆپ لەززەت، بەھرە؛ پېتەرلىك دەرىجىدىكى ھۆزۈر، ھالاۋەت.

هەززال [هزال] (ئە) مازاقچى، قىزىقچى، ھەزىلكەش، ھەزىل قىلغۇچى.
هەززال تەبئ — تەبئىي ھەزىلگە مايىل كىشى، ھەزىلكەش تەبىئەتلىك.

هەزل [هزل] (ئە) ھەزىل، مەسخىرە، چاقچاق:
باقار ئېردى گۈلرۇخ ماڭا بەزل ئىلە، ئۆتۈپ كېچە ئاندىغ ئويۇن ھەزل ئىلە.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.
هەزل ئامىز — ھەزىل ئارىلاش؛
هەزل ئەتمەك — ئورۇنسىز، مەسخىرە ئارىلاش سۆزلەمەك.
هەزل ئەيلەمەك — ئويناشماق، چاقچاقلاشماق.
گەھى ھەزل ئەيلەر ئىدىكى ئىتاب، تۇشۇپ جىسمى ئىچرە بەسى ئىزتىراب.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.
هەزل قىلىغى بولماق — ھەزىل (ئۇنىڭ) ئادىتى بولماق؛ ھەزىلگە ئادەتلىنىپ قالماق.

هەزم I [حزم] (ئە) مۇستەھكەملىك؛ قاتتىق قارار قىلىنغان؛ جىددىيلىك؛ ھوشيارلىق، ئېھتىياتچانلىق.
هەزم ئايىنى — ھوشيارلىق، ئېھتىياتچانلىق.
هەزمۇ ئازەرم — پىكىر، ئەندىشە.

هەزم II [هضم] (ئە) ئاش، تائام، يېمەكلىكنىڭ ھەزىم بولۇشى؛ ھەزىم.
هەزم ئەتمەك — ھەزىم قىلماق، سىڭدۈرمەك.

هەزىرە [حظيره] (ئە) 1) ئەتراپى ئورالغان، ئىھاتىلەنگەن جاي. 2) قەبرىستان:
ھافىز ئەلى جامىي ... قەبرى شەيخ بەھائۇددىن ئۈمەر (قۇددىسە سىررۇھۇ) نىڭ ھەزىرەسىدەدۇر.
— نەۋائى.

هەزىز [حضيض] (ئە) 1) پەسلىك، پەس خاراكتېرلىك.

2) تۇپراق.

هەزىزى ئەرز — يەرنىڭ تېگى، يەرنىڭ ئەڭ پەس جايى.

هەزىمەت [هزيمت] (ئە) قايتىش؛ قېچىش، چېكىنىش، يېڭىلىش، مەغلۇپ بولۇش:

ئىسفەندىيارى رۇم چىقىپ تىكىتسە ئەلەم،
بولدى كۆرۈپ هەزىمەت ئانى شام لەشكەرى.

— سەيفى سەرايى.

هەزىمەت ئەتمەك — «هەزىمەت ئەيلەمەك» كە قاراڭ.

هەزىمەت ئەيلەمەك — يېڭىلمەك، مەغلۇب بولماق؛ چېكىنمەك، قاچماق؛

هەزىمەت قىلماق — «هەزىمەت ئەيلەمەك» كە قاراڭ:

چۇ بادى سۇبىھ بۇنياد ئەتتى پەرۋاز،
قارا قۇزغۇن هەزىمەت قىلدى ئاغاز.

— لۇتفى.

هەزىن [حزين] (ئە) غەمكىن، خاپا، قايغۇلۇق، مۇڭلۇق، هەسرەتلىك:

كۈندە مىڭ دەرد ئوقىن ئاتتى هەزىن جانىمغە،
بىرىگە ئەيلەمەدى لەبلەرىدىن دەرمان قىز.

— گۇمنام.

هەزىن ئەيلەمەك — خاپا قىلماق، غەمگە سالماق، قايغۇ كەلتۈرمەك.

هەزىن تەرانە — مۇڭلۇق كۈي.

هەزىن جان — جانغا قايغۇ، ئازاب سالغۇچى:

ئۆزى خاهىشچە ئالىپ ناننى،
كېلۇر ئېردى ئىستەپ هەزىن جاننى.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

هەزىن دىل — كۆڭلى مەيۈس، دىلى سۇنۇق، غەملىك:

بۇ مەنزىلى پىرنىڭ مەكانى ئىدى،
ئاڭا بۇ هەزىن دىل چۇ هالىن دېدى.

— ئا. نىزارى.

هەزىن كۆڭۈل — «هەزىن دىل» غا قاراڭ.

سەلامەت يەتكەچ ئوق لۇتف ئەيلەبان شىرىن پايامىڭنى،
نە بولدى گەر ئىبەرسەڭ بۇ هەزىن كۆڭلۈمنى شاد ئەيلەپ.

— ئەرشى.

هەزىن نالىش — قايغۇلۇق نالە ـ زار.

بەلەند پەرياد ئۇرماي پەرىغە يوق ئۈچۈن مەرغۇب،
هەزىن نالىش ئىلەن جان ئۇددىن ئەندەك سەدا قىلدىم.

— ئەرشى.

ئاهى هەزىن — مۇڭلۇق ئاھ، مۇڭلۇق نالە، قايغۇ ـ هەسرەتلىك نالە (ئاھ).

هەزيان [هذيان] (ئە) «هەزەيان» غا قاراڭ.

هەسەب [حسب] (ئە) داڭق، شۆھرەت، ئابرۇي، شەرەپ:

ناگەھ هارۇ بىلە مەريەمنىڭ خىياللارىغە كەچتىكىم، نەسەب ۋە هەسەبدە بىز مۇسادىن كەم ئەمەس بىز.

— نەۋايى.

هەسەد [حسد] (ئە) هەسەت، يامان قاراش، كۆرەلمەسلىك، ئىچى تارلىق، قىزغىنىش:

مېنىڭ يۈرگەنىمگە هەسەد ئەيلەدى،
شەياتىن ئىشىغە مەدەد ئەيلەدى.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

هەسەد بەند — هەسەت قىلغۇچى، ئىچى تار، هەسەتخور.

هەسەد بەند قىلماق — هەسەت قىلماق، رەشك قىلماق.

هەسەد يېمەك — قانائەت هاسىل قىلماق؛ بىتەمە بولماق.

هەسەدكار [حسدكار] (ئە + پ) هەسەتچى، كۆرەلمىگۈچى، ئىچى تار.

هەسەدگەر [حسدگر] (ئە + پ) «هەسەدكار» غا قاراڭ.

هەسەن [حسن] (ئە) چىرايلىق، گۈزەل؛ ياخشى.

ۋەجهى هەسەن — گۈزەل يۈز.

هەسەنە [حسنه] (ئە) ياخشىلىق، ياخشى ئىش، ساۋابلىق ئىش، ساۋاب:

ۋە بەئزىنىكىم، جەمىئ مەئۇنەت ۋە بارچە تەكلىفاتدىن ئارتتى ـ بىقائى خەير بىنا قىلدىم ۋە بۇ مەزكۇر جەمىئ خەيرات ۋە مۇبەرراتنىڭ هەسەنە ۋە سەۋابىنى ئول هەزرەتنىڭ نىسارى ۋە تۇفەيلى قىلدىم.

— نەۋايى.

هەسب [حسب] (ئە) قەدىر، تۇرمۇش، كۈن كەچۈرۈش دەرىجىسى؛ هال ـ ئەھۋالى.

هەسبى هال — 1) ئۆز ئەھۋالىنى بايان قىلىپ پىكىر سوراش، ئۆز ئەھۋالىنى بىلدۈرۈش، تونۇشتۇرۇش. 2) تۇرمۇش، كۈن كەچۈرۈش دەرىجىسى، هال ـ ئەھۋالى:

ئىشتەي دىلبەرىڭنىڭ هەسبى هالىن،
ماڭا كۆرسەت ئانىڭ هۇسنى جەمالىن.

— خىرقەتى.

هەسبى هالىچە — كۈچى يەتكەنچە، كۈچى يېتىشىچە، ئىمكانىيىتى بارىچە.

هەسبەتەن [حسبتة] (ئە) ... خاتىرە ئۈچۈن.

هەسبەتەن لىللاھ — خۇدا ئۈچۈن؛ خۇدا هەققى ـ هۆرمىتى ئۈچۈن.

هەست [هست] (پ) بار، مەۋجۇت، بارلىق:

رازى بولدۇم قەزاغە، ئاتىم مەشرەب دېدىلەر،
هەستىم كۆيدى بۇ ئوتغە، خۇبلار ئۇشلاپ دېدىلەر.

— مەشرەب.

هەستلىغ [هست ليغ] بارلىق، مەۋجۇتلۇق، ئۆزىنى بار دەپ بىلىش، بار ھېسابلاش (سوپېيلىقتا).

هەستلىغ رەنجۈرلۈغى — مەۋجۇتلۇقتىكى قىينىلىش، ھاياتتىكى قىيىنچىلىق.

هەسر [حصر] (ئە) 1) چەكلەش، چېگرالاش؛ بىر يەرگە توپلاش، يىغىش، ئەتراپىنى ئوراش؛ چېگرا، چەك. 2) قەلئە، شەھەر:

رەۋان بولدى ئاندىن چىقىپ بەسرىغە،
كېلىپ تۇشتى بىر ئاي ئۆتۈپ ھەسرىغە.

— ئا. نىزارى.

هەسر بولماق — سقىلماق، چەكلەنمەك.

هەسرەت [حسرت] (ئە) غەم ـ غۇسسە، دەرد ـ ئەلەم؛ نادامەت، پۇشايمان، ئارمان، ھەسرەت؛ ئىشتىياق، ئىشق ئوتىدا يېنىش، زارىقىپ كۆيۈش؛ سېغىنىش، مۇھەببەت، سۆيگۈ:

سارغايرىپ خۇرشىد كۆكتە، يەردە گۈل يېپ ھەسرەتىگ،
مۇنچە ھەم بولمىش ساڭا ھۇسن ئىچرە ئەي شەھبازلىق.

— ئەرشى.

هەسرەت ئاۋۇچىن قاقماق — غەم، قايغۇ ـ ئەلەم چەكمەك.

هەسرەتا [حسرتا] (ئە) «هەسرەت» سۆزىنىڭ ئەرەبچە چۈشۈم كېلىشتىكى ھالىتى؛ «هەسرەت» كە قارالسۇن:

تۇرار ئېردىم ئولدەم دېبان هەسرەتا،
بۇ ئۆتكەن كۈنۈمگە يېبان هەسرەتا.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

ۋاهەسرەتا — ۋاي ئىسىت! ۋاي قانداق هەسرەت!

هەسۇد [حسود] (ئە) 1) ھەسەت، كۆرەلمەسلىك:

جەھانسازلىقدىن تەكەللۇم تۇزۇپ،
هەسۇد بىرلە يانە تەزەللۇم تۇزۇپ.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

2) ھەسەتچى، ھەسەت قىلغۇچى، كۆرەلمىگۈچى:

تېگىپ تىيرى ئىشقى قىلىپ يارەئى،
تاپالماي ھەسۇدلار ئاڭا چارەئى.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

هەسىر [حصير] (ئە) بورا؛ چىپتە:

هەسىرىي لىباس — بورىغا ئوخشاش؛ قۇراق تون.

هەسىربافى [حصيربافى] (ئە + پ) بورا توقۇغۇچى، بورىچى.

هەسىن I [حسين] (ئە) مەقبۇل، قوبۇل، ماقۇل.

هەسىن II [حصين] (ئە) ئۆتكىلى بولمايدىغان، مۇستەھكەم، قورغان.

توققۇزىنچى هەسىن — ئاسمان.

هەشەر [حشر] (ئە) يىغىن، توپ، گۈرۈھ؛ توپلىنىش، يىغىلىش:

سەھەر ياشىل ئەلەمىدىن لىۋاڭ ئۈزە شۇققە،
مەلەك قەلىن ھەشەرىدىن سىپاھىڭگە ئەفۋاج.

— نەۋائى.

هەشەرات [حشرات] (ئە) ھاشاراتلار، قۇرت ـ قوڭغۇزلار.

هەشاراتۇل ـ ئەرز — يەر ھاشارىتى، يەردە يۈرىدىغان ھاشاراتلار.

هەشەف [حشف] (ئە) تۆۋەن دەرىجىلىك خورما، سۈپەتسىز خورما:

گۈھەردىن چۈ خالى بولۇر سەدەف،
ئىرۇر تەڭ ئول بىر قۇرۇغان هەشەف.

— نەۋائى.

هەشەم [حشم] (ئە) 1) ئەتراپتىكىلەر، يېقىنلار، دائىم بىرگە بولغۇچىلار، يېقىن كىشى. 2) ئەل، قەبىلە، ئۇرۇق ـ ئايماق. 3) شان ـ شەۋكەتلىك، داغدۇغا، هەشەم؛ مەرتىۋە؛ دەرىجە:

بەگلەركى بولسا مەنسىبى ئالى ۋە هەشەم،
ساندۇقىدا پۇر ئولسا زەر، سىيم ئىلە دىرەم.

— سەبۇرى.

هەشەمەت [حشمت] (ئە) دەبدەبە، ئۇلۇغلۇق، شانۇ ـ شەۋكەت، بۇيۇك ئىتىبار، ھۆرمەت:

موغۇلىستان ئىچرە بوقتۇر هەم تەڭ،
فەرىدۇن هەشەمىتۇ جەمشىد ئەۋرەڭ.

— زەللىلى.

هەشت [هشت] (پ) سەككىز.

هەشر [حشر] (ئە) توپلىنىش، يىغىلىش:

نەكىسى بولماسا هەشردە تەشنەلەب،
يىراق بولسا گۆردە شىكەنجۇ تەئەب.

— ئا. نىزارى، ن. نىيازى.

هەشر سۇبھى — تىرىلىش كۈنى، توپلىنىش كۈنى، قىيامەت كۈنى.

هەشرگاھ [حشرگاه] (ئە + پ) قىيامەتتىكى ھۆكۈم چىقىرىش ئورنى؛ يىغىلىش مەيدانى:

قىيامەت هەشرگاھىدە سورالغاي بارچە كىردارىم،
يەقامنى چاك ئېتىپ ۋەللاھ بۇگۈن داد ئايتقانىم بېھراق.

— مەشرەب.

هەشىمەت [حشمت] (ئە) دەبدەبە، سەلتەنەت، شانۇ ـ شەۋكەت، بۇيۇكلۇك؛ ھۆرمەت؛ ئىززەت، ئىتىبار؛ «هەشەمەت» كە قارالسۇن:

سۇلەيمان هەشمەتى، دارا تەجەممۇل شاهى ئالەم سەن،
زىھى شەمشىر ئەدلىڭ مەۋجىنى ئابى رەۋان دەرلەر.
— زەلىلى.

هەشمەت تاپماق — دۆلەتمەن بولماق؛ ھۆرمەت، ئىز-زەت تاپماق.

هەشمەت مەتا — شاھانە مال ـ دۇنيالار؛ رەختلەر.

هەشمەتران [حشمت ران] (ئە + پ) ھەشەمەتنى، دەبدەبىنى خۇش كۆرگۈچى:
جۇملەئى ئالەم ئىچرە ھەشمەتران،
ئەل ئانى دەرلەر ئېردى جەسرەتخان.
— نەۋايى.

ھەشۋ [حشو] (ئە) 1) ئارتۇقچە سۆز، قوشۇمچە، بىھۇدە ئېيتىلغان سۆز، ئورۇنسىز سۆز، تېمىدىن چەتنەپ ئېيتىلغان گەپ. 2) ئارۇز بەھرىلىرىدىن بىرى.

ھەفت [هفت] (پ) يەتتە.

ھەفتۇم سەقەر — يەتتىنچى دوزاخ:
بۇ مەنچىڭ ئىشتىدى بۇ يەڭلىغ خەبەر،
يىقىلدى باشىغە بۇ ھەفتۇم سەقەر.
— موللا شاكىر.

ھەفتاد [هفتاد] (پ) يەتمىش.

ھەفتاددۇ [هفتاددۇ] (پ) يەتمىش ئىككى:
تۇتماغىل ئالەمنى ئەي دانا ئۆزۈڭدىن تتۇرفە نەڭ،
سۇلھ قىلغىل قىلماغىل ھەفتاددۇ مىللەتكە جەڭ.
— زەلىلى.

ھەفتە [هفته] (پ) ھەپتە (يەتتە كۈن):
بارمىسام ھەفتە ئاياغىم گەردى كۆزگە تۇتىيا،
گاھىدا ئىزدەپ كېلۇر ئېردى قايان مېھرى گىيا.
— موللا سالېھ.

ھەفتە بەھەفتە — ھەر ھەپتىدە.

ھەفتە سەد — يەتتە يۈز:
يىغىلغان خەلايىقنى قىلدى ئەدەد،
سەككىز تۇمەن ئالتە لەك ھەفتە سەد.
— موللا شاكىر.

ھەفت ئەۋرەڭ [هفت اورنك] (پ) يەتتە تەخت؛ ئەسەر نامى (ئابدۇراخمان جامىي ئەسىرىنىڭ نامى):
گەردۇنى ھەفت ئەۋرەڭ، شىنگەرفى ئۇ تۆمۇر رەڭ،
يامىسسۇ نۇفرەۋۇ دەڭ، يا كۇھىسار ئەمەسمۇ؟
— زەلىلى.

ھەفتجوش [هفت جوش] (پ) يەتتە خىل مەدەن ئارىلاشـمىسىدىن بارلىققا كەلگەن مېتال قېتىشمىسى؛ ئېرىتىلگەن پولات.

ھەفتخان [هفت خوان] (پ) رۇستەم ئۆتكەن (ئەپساندۋى) دەھشەتلىك، خەۋپ ـ خەتەرلىك مەنزىل، ئەڭ قىيىن يول.

ھەفت رەڭ [هفت رنك] (ئە) يەتتە رەڭ:
خۇمار ئالۇد تاۋۇسلار بىرلە نەرگىس،
تۇزۇپ ھەفت رەڭ بىرلە توريە مەجلىس.
— زەلىلى.

ھەفر [حفر] (ئە) قېزىش، ئويۇش؛ بۇرغىلاش:
چىقىپ يولغا كىردىم ئەجر ئەيلەدىم،
چاقىپ پۇشتەلەرنى ھەفر ئەيلەدىم.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

ھەق [حق] (ئە) [كۆپلۈكى: ھوقۇق] 1) ھەقىقىي، ئەسلى؛ ھەقىقەت، راست، توغرا:
رىشۋە بار يەرگە ئاچ قاشقىر كەبى دەمسىز چاپارلەر،
باشىدا سەللە، قولىدا تەسۋى، ھەقتىن قاچارلەر.
— تەۋفىق.

2) ھەسسە، ئۇلۇش، نېسىۋە، ھەق. 3) ھوقۇق، يوليو-رۇق. 4) ئادىل، ئادالەت؛ ئادالەتلىك. 5) ھەق، باھا. 6) لاياقەت. 7) خۇدا، تەڭرى:
ياراتتى ھەق بۇ تەننى جان ئىچىدە،
ئۇ جانىڭ بولسا خوپ جانان ئىچىدە.
— خىرقەتى.

ھەق ئەمرى — خۇدا، تەڭرى بۇيرۇقى.

ھەق بىن — ھەقنى كۆرگۈچى.
ئىنكار ئېلىدىن كۆزۈڭنى يۇم، باقما ئاڭا،
كىم باقتى ئاڭا ديدەئى ھەق بىن كەتتى.
— گۇمنام.

ھەق ۋەھمى — كېيىننى ئويلاپ ئىش قىلىش؛ ناتوغرا ئىشنىڭ ئاقىۋىتىدىن قورقۇش.

ھەقارەت [حقارت] (ئە) ھاقارەت، ھاقارەتلەش؛ پەسـلىك، تۆۋەنلىك، پەس كۆرۈش، سۆكۈش، خورلۇق:
گەدالىقدۇر بۇ يولنىڭ ئىبتىداسى،
ھەقارەت كەسب ئېتەر ئىشق ئىنتىھاسى.
— خىرقەتى.

ھەقايىق [حقايق] (ئە) [بىرلىكى: ھەقىقەت] ھەقىقەتلەر، ئاساسلار:
لەبىڭ گويالىغىن گۇھەرشۇناس ئەۋۋەلۇ ئاخىر،
ھەقايىق قۇلزۇمىندىن بىنەھايەت دۇرفىشان دەرلەر.
— زەلىلى.

ھەقايىق ئاسار — ھەقىقەتچىلەر.

ھەقشۇناس [حق شناس] (ئە + پ) ھەقپەرۋەر، ھەقنى سۆيگۈچى؛ كىشىنىڭ ياخشىلىقلىرىنى تەقدىرلىگۈچى؛ بىراۋنىڭ ھەققىنى بىلىدىغان، قەدىرلەيدىغان:

خانقاھ شەيخى ئۇماچىن ئىچمەكىم يوق ئەمدى سۇد،
ساقى ئەمدى جامى مەي ئىچ، بول ھەم ئولدەم ھەقشۇناس.
— ئەرشى.

ھەققا [حقا] (ئە) ھەقىقەتتە، ھەقىقەتەن:
ھەققاكى قىلىچ كەلسە باشىمغە ئىشكىنگەندىن،
يوقتۇر گۇزەرىم، خاھ ئىنان، خاھ ئىنانما.
— لۇتفى.

ھەققۇللاھ [حق الله] (ئە) خۇدا ھەققى (سېلىقنىڭ بىر تۈرى)، سېلىق.

ھەققۇننات [حق الناس] (ئە) كىشى ھەققى، باشقا كىشىگە تېگىشلىك نەرسە.

ھەقگو [حق گو] (ئە + پ) «ھەقگوي» غا قارالسۇن.

ھەقگوي [حق گوى] (ئە + پ) راستچىل، توغرا سۆز، راست سۆزلىگۈچى، توغرا سۆزلىگۈچى:
توغرى سۆزلىك، ئەي كۆڭۈل، ھەقگويلار نۇقتىدە دۇر،
ھەر دىلى ئەگرىدە يوقدۇر ئارى، گۇفتار ئىستەمە.
— نەسىمى.

ھەقىر [حقير] (ئە) تۆۋەن، پەس، قەدىرسىز، ئېتىبارسىز؛ كۆچسىز، خار، ھالسىزلانغان، كۈچسىزلەنگەن، چارىسىز؛ كىچىك، ئەرزىمەس؛ بىچارە:
كى تۈججارلارنىڭ ئەسىرى بولۇپ،
كىراكەشلەرنىڭ ھەقىرى بولۇپ.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.
ئۇشبۇ تەكەللۇمنى ئىشتىپ فەقىر،
ئاجىزۇ ھەيرانۇ فەقىرۇ ھەقىر.
— زەللى.

ھەقىر جان — ھالسىز، زەئىپ تەن، مادارسىز جىسىم.
ھەقىر جۈسسەلىك — كىچىك گەۋدىلىك، پاكار، پاكىنە.
ھەقىرى دىلخەستە — ئېتىبارسىز، ئاجىز، دىلى سۇنغان.
ھەقىرى ناتەۋان — كۈچسىز ۋە ئاجىز.

ھەقىقەت [حقيقت] (ئە) ھەقىقەت، ئەسلى، ماھىيىتى، كېلىپ چىقىشى.
ھەقىقەت ئەسرارى — ھەقىقەت، ۋەقەلىك.
ھەقىقەت جەمالى — يېتىشىش ھەقىقىتى.
ھەقىقەت تەرىقى — ھەقىقەت يولى.

ھەقىقەتبىن [حقيقت بين] (ئە + پ) ھەقىقەتنى كۆرگۈچى، ھەقىقەتچى.

ھەقىقەتمەئاب [حقيقت مآب] (ئە + پ) ھەقىقەت مەنبەسى، ھەقىقەتچى.

ھەك [حك] (ئە) قىرىش، تاراشلاش؛ تەھرىرلەش، تەكشۈرۈش، سىلىقلاش:
لەبىگدە ئاستىن - ئۇستۇن ئىككى خالىنىڭ جانغە ئىككى داغ،
نە ئىمكان بولغاي ئول سەئىيى ئىلە ئىككى نۇقتەسىدەك ھەك.
— ئەرشى.

ھەكەم [حكم] (ئە) ئۇرۇش، جېدەل، ماجىرا، دەۋا، مۇسابىقە قاتارلىقلاردا ھۆكۈم چىقارغۇچى ئادەم؛ شېئىرىي قەسىدە ياكى يېزىلغان ئەسەرنى ماقۇللىغۇچى ئادەم؛ ھۆكۈم قىلغۇچى، رېپىر:
سۇرەن سالدى ئانداغ ئۇرۇپ باشغە،
ئالىپ باردى ھەيدەپ ھەكەم قاشغە.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

ھەككاك [حكاک] (ئە) قىممەتلىك تاش ۋە مەدەنىلەرنى يونۇپ، تاراشلاپ پەردازلىغۇچى؛ ئۇلارغا خەت، گۈل ئويغۇچى؛ تاشتاراش.
ھەككاكى قەزا — ئالدىن يېزىلغان، تەقدىرده پۈتۈلگەن.

ھەككە [حكه] (ئە) تاتىلاش، قاشلاش، تىرمىلاش؛ قىچىشقاق كېسىلىگە دۇچار بولغان.
ھەككەئى شەنئەت — شەرمەندىلىك ئىشقىلاش، تاتىلاش، تىرمىلاش.

ھەكىم [حكيم] (ئە) [كۆپلۈكى: ھۇكەما] دانىشمەن، ئالىم؛ پەيلاسوپ؛ تېۋىپ:
بۇ ئۇلۇم دەردىگە دەرمان تاپمايىن لۇقمان ھەكىم،
ھىيلە ئەيلەپ ھەم فىلاتۇن جانغە ھىكمەت بىر تەرەف.
— شەۋقى.
ھەكىمۇ خىرەدمەند — ئەقىللىق، ھوشيار ئالىم.
ھەكىمى ئەزەل — ئەزەلىي دانىشمەن.
ھەكىمى بىدەرد — نادان، خەۋەرسىز تېۋىپ.
ھەكىمى خىرەد — زور ئالىم؛ دانا.
ھەكىمى دانا — دانىشمەن، پەيلاسوپ.
ھەكىمى دەريا دىل — باغرى، كۆڭلى - كۆكسى كەڭ دانىشمەن.
ھەكىمى غارنىشىن — غاردا ياشىغۇچى دانىشمەن.
ھەكىمى كائىناتپەيۋەند — مەشھۇر دانىشمەن، پەيلاسوپ.
ھەكىمى ئىلاھىي — ئاللا، تەڭرى.

ھەكىمانە [حكيمانه] (ئە + پ) ھەكىملەرچە، دانىشمەنلەرچە، پەيلاسوپلارچە.

ھەكمۇەش [حكيم وش] (ئە + پ) ھەكىم سۆپەت، ھەكىمگە ئوخشاش.

ھەكمى [حكيمي] (ئە) ھەكىملەرچە، «ھەكىمانە» گە قارالسۇن.

ھەل I [حل] (ئە) ئېچىش، ھەل قىلىش؛ بىرەر مۇشكۇل مەسىلىنى يېشىش:

بىر فىكر ئىلە مۇتالىئە قىلسا ھەمە كىتاب،
بىر نۇقتە بىرلە بولسا جەھان مۇشكۇلىنى ھەل.

— سەبۇرى.

ھەل قىلماق — بىر تەرەپ قىلماق، ئاسانلاشتۇرماق.

ھەل II [حل] (ئە) ئارىلاشتۇرۇش، كىرىشتۇرۇش، قوشۇش؛ ئېرىتىش، سۇيۇلدۇرۇش، ئېزىش:

ۋەسل سۇرخ ئەتكەن يۈزۈمگە ھەجر زەھرىن قىلدى ھەل،
شىرەۋۇ ئەنگۈرنى فاسىق ئۇچۇن قىلمە جەدەل.

— گۇمنام.

ھەل ئەيلەمەك — ئارىلاشتۇرماق، كىرىشتۇرمەك، قوشماق؛ ئېرىتمەك، سۇيۇلدۇرماق.

ھەلاك [ھىلاك] (ئىـ) نابۇت بولۇش، ئۆلۈش، ھالاك.

ھەلاك ئەيلەمەك — ئۆلتۇرمەك، قەتل قىلماق:

كى فەرياد ئەيلەپ ئالىپ قولغە تىغ،
ھەلاك ئەيلەمىشتۇر ئۆزىن بىدەرىغ.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

ھەلاك ئولماق — يوق بولماق، نابۇت بولماق.

ھەلاكى جان — ئۆلتۇرگۇچى، ھالاك قىلغۇچى.

ھەلاكئەنگىز [ھلاك انكيز] (ئە + پ) ھالاك قىلغۇچى، ھالاكەت كەلتۇرگۇچى.

ھالال I [حلال] (ئە) «ھەللال» غا قارالسۇن.

ھەلال II [حلال] (ئە) ھالال، رۇخسەت ئېتىلگەن، قىلسا بولىدىغان (ھارامنىڭ ئەكسى):

خىلاف ھەققە يەكسەر بولما بىھۇش،
ھەلال ئولسا شىكار ئەھلى سالۇر قۇش.

— خىرقەتى.

ھەلال بولماق — رۇخسەت ئېتىلمەك، بولماق.

ھەلال لۇقمە — ھالال رىزق، توغرا يول بىلەن كەسىپ قىلىنغان رىزق.

ھەلال ئېرمەس — رۇخسەت ئەمەس، جائىز ئەمەس، دۇرۇس ئەمەس.

ھەلاھىل [هلاهل] (پ) ئۆتكۇر، تەسىرچان؛ ھالاك قىلغۇچى، ئۆلتۇرگۇچى؛ ئاز كۆرۈلىدىغان، تېز ئۆلتۈرىدىغان:

كەۋسەر سۆيىدىن تاتماق ئىشقىڭدا خىيال ئەتمەم،
دەردىمگە دەۋا ئېرمەس، بىر زەھرى ھەلاھىلدۇر.

— گۇمنام.

ھەلاھىل زەھرى — ئۆلتۇرگۇچى زەھەر؛ ئۆتكۈر زەھەر:

ئەمما بۇ ئەتۋارىڭ ئەكسىدە بولسە ئاتەشدۇركى، جەزىرەدەكى نەباتاتقە ئوت تۇتاشقاندەك، مەملەكەتنى كۆيدۈرۈپ، ۋۇجۇدىن كۈل قىلۇر؛ سۇمۇمىدۇركى، كۆزگە كۆرۈنمەي ئىنسان ۋۇجۇدىنى زەھرى ھەلاھىلدەك ھەيات نەسىمىدىن ئىفتىراق ئەيلەر.

— ن. زىيائى.

ھەلاۋە [حلاوه] (ئە) ھالۋا؛ «ھەلاۋەت» كە قارالسۇن:

ھەلاۋەنى تەئرىف ئېتەي رەڭ ـ رەڭ،
پىشۇرماققە شەككەر ئېزىپ تەڭ ـ تەڭ.

— نەۋائى.

ھەلاۋەت [حلاوت] (ئە) لەززەت، زوق، چۆچۈكلۈك، مەززىلىك، شىرىنلىك:

ھەر نەچچە ئىشتىمەسەم مەلامەت،
جانىمغە يېتەر تۇمەن ھەلاۋەت.

— ئەرشى.

ھەلاۋەت تاپماق — لەززەتلەنمەك.

ھەلەب [حلب] (ئە) «ھەلەبى» گە قارالسۇن:

چىن ـ ماچىن، تۇرك، تاجىكۇ خۇراسان تا ھەلەب،
بارچە ئالەم ئىچرە ئىشقىڭ سالدى يۇز شورۇ تەئەب.

— ئەرشى.

ھەلەبى [حلبي] (ئە) ھەلەب شەھىرىگە مەنسۇپ، ھەلەبلىك.

ھەلەكە [هلكه] (ئە) ھالاك، ھالاك بولدى.

ھەلەكەل ـ مەسقۇلۇن — يۇكى ئېغىرلار (گۇناھى كۆپلەر) ھالاك بولدى.

ھەلق [حلق] (ئە) تاماق، بوغۇز.

ھەلقە [حلقه] (ئە) 1) تۆگۈن، چىگىش، ھالقا. 2) تۇنقا، ھالقا (ئىشىك ھالقىسى)، زەنجىر. 3) دائىرە، تەۋەلىك:

چەشىم گىريانىم ۋۇجۇدۇمنى قىلۇر ئاناغ خىيال،
ھەلقەئى گىردابغە تۇشكەن پەرى كەھدۇر مەگەر.

— ئەرشى.

ھەلقە ئەيلەمەك — 1) ئەگمەك، پۈكمەك، ئەزمەك. 2) دام سالماق، تۇزاق قۇرماق.

ھەلقە بەگوش — پەرمانبەردار؛ سادىق، سەمىمىي.

ھەلقە ئۇرماق — ئەتراپىدا ئولتۇرماق، ئوربۇالماق.

ھەلقە ـ ھەلقە — تۆگۈن ـ تۆگۈن:

ھەلقە ـ ھەلقە زۇلفىنى بوينىغا باغلاپ ئۇ كەمەند،

ئاقىبەت بىخانۇمان ئەيلەپ گەدا ئۇلتۇرگىدەك.
— نەۋبەتى.

ھەلقەئى دەرس — دەرسنىڭ قىيىن مەسىلىلىرى، چەتكىش نۇقتىلىرى.

ھەلقەئى زۇلف — چاچنىڭ چىگىشلىكى، بۇدۇرلىكى.

ھەلقەئى زىكر — تەسەۋۋۇپ تەرىقىدىكىلەرنىڭ زىكر ئۈچۈن دائىرە ھاسىل قىلىپ ئولتۇرۇشى.

ھەلقەئى سەئادەت — بەخت دائىرىسى.

ھەلقەئى مو — تۇزاق.

ھەلقەۋار [حلقەوار] (ئە + پ) ھالقىسىمان، ھالقىغا ئوخشاش.

ھەلقۇم [حلقوم] (ئە) «ھەلق» گە قارالا.
نېچۈك ئەيلەي بۇرادەرلەر بولۇپ مەن دەرد ئىلە ھەيران،
يېتىپدۇر ھەلقۇمە جانىم، ماڭا يوق مەھرىبان ئەمدى.
— مەشرەب.

ھەللاج [حلاج] (ئە) پاختىنى چىغىرقتىن چىقىرىپ، چىگىتتىن ئاجرىتقۇچى:
ئەۋۋەل ھەللاج ئەمەس ئېردى... بەرماغى بىلە ئىشارەت قىلىدى: ماموغ چىگىتتىن ئايرىلدى. ئاڭا بۇ جەھەتتىن ھەللاج ئات قويدىلەر.
— نەۋابى.

ھەللال [حلال] (ئە) ئاچقۇچى، ھەل قىلغۇچى، ئاسانلاشتۇرغۇچى:
ياراتتى ھەر خەيرىدارغا دەللال،
تۆرەتتى جۇملە مۇشكۈللەرگە ھەللال.
— خىرقەتى.

ھەلۋا [حلوا] (ئە) ھالۋا، شىرنىلىك، «ھەلاۋە» گە قارالا:
دەرىغا جانۇ دىل تاپقاي ئىدىلەر ئۇمىرى ئارا لەززەت،
دەرەختى نەۋ بەھارىم ئىچرە ھەلۋا نىشكەر يەڭلىغ.
— شەۋقى.

ھەلۋاچى [حلواچى] ھالۋىچى، پادىشاھ ۋە ئەمىرلەر سارىيىدىكى شىرنىپەزلىك مەنسىپى.

ھەلۋافۇرۇش [حلوافروش] (ئە + پ) ھالۋا ساتقۇچى، شىرنىلىك ساتقۇچى.

ھەلۋاگەرلىك [حلواگرلیک] ھالۋا پىشۇرۇش كەسپى، ھۈنىرى.

ھەلۋىيات [حلویات] (ئە) ھالۋىلار، شىرنىلىكلەر:
ۋە ئەشرىبە ۋە فەۋاكىھ ۋە ھەلۋىيات ھەمۇل ئەتئىمەغە يارەشا مۇقەررەر ئېردىكىم، تارتىلۇر ئېردى.
— نەۋابى.

ھەلىم [حليم] (ئە) 1) يۇمشاق، مۇلايىم:
ئىلىم ئىلىگە مېھرىبان بول ئەھلى دۇنياغە غەلىز،
ئەھلى دەرۇشكە ھەلىم بول ئەھلى دۇنياغە غەلىز.
— شەۋقى.
2) گۆش ۋە بۇغدايدىن ئۇزاق قاينىتىپ پىشۇرۇلىدىغان تائام، ھەلىم.

ھەلىم قىلماق — ھەلىم پىشۇرماق.

ھەم I [هم] (ئە) [كۆپلۈكى: ھۇمۇم] غەم، قايغۇ، مۇشكۈللۈك، مۇشكۈل ئىش.

ھەم II [هم] (پ) باغلىغۇچى سۆز؛ ھەم، يەنە، تېخى:
سورۇندا بولسا ئورنى ھەمەدىن يۇقارىراق،
ھەم قازى بولسا، ئىلكىدە نەچە ئەمەل.
— سەبۇرى.

ھەمئاشيان [هم آشیان] (پ) بىر ئۇۋدا، بىر ئۇيدە ياشىغۇچى، بىرگە ھايات كەچۈرگۈچى.

ھەمئاغۇش [هم آغوش] (پ) قۇچاقلاشقان، باغرىغا ئالغان:
بولۇپ بىر لەھزە ھەم زانۇيۇ ھەمدۇش،
رەفىقى ھەمنىشىن، ھەمدەم، ھەمئاغۇش.
— لۇتفى.

ھەمئاغۇش ئەيلەمەك — قۇچاقلاشماق، بىرلىشىپ كەتمەك.

ھەماقەت [حماقت] (ئە) ئەخمەقلىق؛ ھاماقەت.

ھەمامە [حمامه] (ئە) كەپتەر:
يۇقارىدىن ئىندى ئىككى بۇركۈت،
قىلدىلەر ئىككى ھەمامەنى قۇت.
— نەۋابى.

ھەمان [همان] (پ) باراۋەر، تەڭ، ئوخشاش، خۇددى، خۇددى ئۆزى؛ ھامان، بىلەن:
بۇ خىلۋەت بەزمىدە مەھجۇر بولماغلىق تەرىقىدە،
بەنى بولغاي ھەمان ئاندا، ۋەلى بولغاي ھەمان ئاندا.
— ئەرشى.

ھەمان ئاندا — ھېلىغىچە ئاشۇ پەردە.

تۇگەتمەك ھەمان — تۈگىتىش بىلەن.

ھەمانا [همانا] (پ) 1) گويا، بەلكى،... گە ئوخشايدۇ.
2) شۈبھىسىز ئەلۋەتتە. 3) مادامىكى، قاچانكى.

ھەمانچە [همانچه] شۇنچە، شۇنچىلىك.

ھەمئاۋەرد [هم اورد] (پ) 1) كۈرەشتە، جەڭدە بىر - بىرى بىلەن ئېلىشقۇچى، جەڭ قىلغۇچى. 2) تەڭ، باراۋەر.

ھەمئاۋەرد بولماق — ئېلىشماق، قارشىلاشماق،

ئۇرۇشماق.

ھەمئاۋەرد ئولماق — «ھەمئاۋەرد بولماق» قا قارالسۇن.

ھەمئاۋەردلىق [هم اوردليق] رەقىبلىك.

ھەمايىل [حمايل] (ئە) كۆتۈرۈپ يۈرۈلىدىغان نەرسە، بويۇنغا ئېسىپ يۈرۈلىدىغان نەرسە؛ ئېسىپ يۈرۈلىدىغان نەرسىنىڭ ببغى؛ قىلىچ ياكى كىتاب جىلتىلىرىنىڭ ببغى:

جۇنۇنۇم ئارتتى بوينۇڭغە ھەمايىل بولغالى زۇلفۇڭ،
ئەجايىبدۇر بولۇر دەۋزەخ جۇنۇن سالسە سالاسىل كۆپ.

— ۋەفائى.

كۆزۈڭ كەبى ئالەمدە نې يەردە قاراقچى بار،
ئىككى قىلىچى دايىم ئۇستىدە ھەمايىلدۇر.

— گۇمنام.

ھەمايىل ئەتمەك — قۇچماق، قۇچاقلىماق.

قولنى ھەمايىل قىلماق — «قولى ھەمايىل بولماق» قا قارالسۇن.

قولى ھەمايىل بولماق — قۇچماق، قۇچاقلىماق.

ھەمە [همه] (پ) ھەممە، بارلىق، پۈتۈن:

ساڭا ئاشكارا ئېرۇر ھالىمىز،
گۇنەھ بىرلە ئۆتتى ھەمە سالىمىز.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

ھەمەل [حمل] (ئە) قۇياش يىلى ھېسابىدا بىرىنچى ئاي نامى (مارت ئايلىرىغا توغرا كېلىدۇ):

بىشارەت تاپىپ ئىردى ۋەقتى ھەمەل،
بۇ بەش يۈز كىشىنى ئالىپ دەر مەھەل.

— مولا شاكىر.

ھەمەل ئەيۋانى — ھەمەل بۇرجى.

ھەمەل بۇرجى — قەدىمكى ئاسترونومىيە چۈشەنچىسى بويىچە ئون ئىككى بۇرجنىڭ بىرىنچىسى:

ئەتارۇدقا زۇھەل شەمشەرىنى ھەيبەت بىلەن تەڭلەر،
ھەمەل بۇرجىغا لازىمدۇر بۇگۈن جەۋزانى يېغماقلىق.

— زەلىلى.

ھەمەل ئوتلاغى — باھار، كۆكلەم.

ھەمەلۇ سەۋر — باھار ئايلىرى (مارت ـ ئاپرىل).

ھەمئەھد [هم عهد] (پ + ئە) ھەمپىكىر، پىكىرداش؛ زاماناداش.

ھەمبەر [همبر] (پ) تەڭ، باراۋەر:

قىراغىدە دەرەختى كۆككە ھەمبەر،
بۇ ھەيۋان سۇبى، ئول خىزرى پەيمبەر.

— نەۋائى.

ھەمپا [همپا] (پ) «ھەمپاي» غا قارالسۇن.

ھەمپا بولماق — دائىم بىرگە بولماق.

ھەمپاي [همپای] (پ) ھەمراھ، يولداش.

ھەمپەر [همپر] (ئە) جۈپ بولۇش، بىرگە بولۇش؛ بىرگە ئۆچۈش.

ھەمپىشە [هم پيشه] (پ) ھەمكەسپ، كەسىپداش.

ھەمتا [همتا] (پ) تەڭ، شېرىك، دوست:

ھەلاك نېشى ئانىڭ غەمزىسىغە يوق ھەمتا،
ھەيات جەۋھەرى لەئلى لەبىغە يوق ھەمتاڭ.

— نەۋائى.

ھەمتەبەق [هم طبق] (پ + ئە) ھەمتاۋاق، ھەمداستەخان، بىر تاۋاق، بىر داستىخاندىن تاماق يېگەنلەر.

ھەمتەرىق [هم طريق] (پ + ئە) ھەمراھ، يولداش.

ھەمتەك [هم تک] (پ) بىرگە يۈرگۈچى، باراۋەر يۈگۈرگۈچى، تەڭلەشكۈچى، تەڭ يۈگۈرگۈچى.

ھەمتەكلىك ئەتمەك — بىرگە بارماق.

ھەمچۇ [همچو] (پ) ئوخشاش؛

دەر بەدەر شەھر بەشەھر ئىزدەكى مەئشۇق سوراغىن،
ھەمچۇ سەييارە سەفەرگەشتە غەربىان يەڭلىغ.

— شەۋقى.

ھەمخاب [هم خواب] (پ) ئەر ـ خوتۇن، بىر ياستۇققا باش قويغۇچىلار، ياستۇقداش.

ھەمخابە [هم خوابه] (پ) «ھەمخاب» قا قارالسۇن:

كۆڭۈلدىن شۇئۇلىلىق ئاھى چىقاردى،
كۆزى ھەمخابەدەك ئۇيقۇغە باردى.

— نەۋائى.

ھەمخانە [هم خانه] (پ) بىر ئۆيدە تۇرغۇچى، دوست، ئۇلپەت.

ھەمد [حمد] (ئە) ماختاش، مەدھىيە، ھەمد؛ شۈكۈر، تەشەككۈر، رەھمەت:

نە جانىم بۇلبۇلى ھەمدىڭغە يۈزمىڭ تىل بىلە گويا،
گۈلى سۇنئۇڭ تەماشاسىغە بەررى بەھرىدۇر جويا.

— زەلىلى.

ھەمدۇ سەنا — ماختاش ۋە سانا (تەشەككۈر، رەھمەت) ئېيتىش:

بىلمەگەي ھۈسنى جەمالىڭ مەدھىنى زاغۇ زەغەن،
باغدا گۈل ھەمدۇ سەناسىن بۇلبۇلى گويا بىلۇر.

— گۇمنام.

ھەمداستان [هم داستان] (پ) شېرىك، پىكىرداش.

ھەمداستانە [هم داستانه] (پ) دوستانە، دوستلارچە.

ھەمدەرد [همدرد] (پ) جان كۆيەر دوست، ھەمدەرد:

ھەمدەرد ئىلە ھالىمنى دەيىنكىم، تۆشە باۋەر،
ئول دەمكى يولۇقسە ماڭا مەھشەر كۈنى فەرھاد.

— لۇتفى.

ھەمدەرد بولماق — دوستلاشماق، ھەمراھ بولماق.

ھەمدەردانە [همدردانه] (پ) ھەمدەردلەردەك، جان كۆيەر دوستلارچە.

ھەمدەرس [همدرس] (پ + ئە) مەكتەپداش، ساۋاقداش.

ھەمدەست [هم دست] (پ) قولداش، بىرگە ئىشلىگۈچى، يارەم بەرگۈچى:

ئانىڭ كەيفى بىرلە بولاي مەستمەن،
نىگارىم بىلە بەلكى ھەمدەستمەن.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

ھەمدەست بولماق — قولداش بولماق، دوست بولماق، بىرگە بولماق.

ھەمدەستلىغ [هم دست ليغ] «ھەمدەستلىق» قا قارا.

ھەمدەستلىق [هم دست ليق] قولداشلىق، ئورتاقلىق.

ھەمدەم [همدم] (پ) سۆھبەتداش، ئۇلپەت، بىرگە يۈرگۈچى، دوست:

سەر بەسەرا ئۇرغۇمۇ جاندىن داغى كەچكۈمدۇرۇر،
بۇ جەھان ئىچرە ماڭا جانان ئەگەر ھەمدەم ئەمەس.

— ئەرشى.

ھەمدەم بولماق — دوست بولماق؛ دائىم بىرگە بولماق.

ھەمدەمى رۇھۇل ـ ئەمىن — جىبرەئىل؛ ئۇلپەتى، دوستى.

ھەمدۇنە [حمدونه] (پ) مايمۇن:

كى ھەيرەتدە قالدى بۇ ھەمدۇنەلەر،
تۇرۇپ چۆرەسىدە قەبىھ گۇنەھلەر.

— ئا. نىزارى.

ھەمرا [حمرا] (ئە) «ھۇمرا» غا قارا:

قامەتى مەۋزۇنۇڭ ئۆزرە ئارەزىڭ گۈلگۈنەسى،
سەرۇى باشىدا ئاچىلغان بىر گۈلى ھەمرا ئەمەس.

— ئەرشى.

ھەمراز [همراز] (پ) سىرداش، سىرداش دوست، يېقىن دوست؛ ئۇلپەت:

ئانىڭ ۋەسلىگە خارى بولسا ھەمراز،
قىيا باقماي ساڭا ئول قىلسا كۆپ ناز.

— خىرقەتى.

ھەمرازلىق [همرازليق] سىرداشلىق؛ ئۇلپەتچىلىك؛ دوستلۇق:

چەرخ ئۆزە خۇرشىد دەك بار مەن جەھان ئىچرە غەرىب،
دەردىمەندى تاپمادىم قىلغاي ماڭا ھەمرازلىق.

— ئەرشى.

ھەمراھ [همراه] (پ) «ھەمرەھ» كە قارا:

پۇتۇپ ئاز مەھەلدە سەفەرىڭ ئىشى،
بارۇر بولدى ھەمراھ نەچە يۈز كىشى.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

ھەمراھ چەكمەك — دوست قىلىۋالماق، ئۇلپەت قىلماق.

ھەمرەك [همرنک] (پ) رەڭداش، بىرخىل رەڭدىكى:

فىراقىڭ ئەيلەدى ئاندىغ زەلىلنۇ ناتەۋان گويا،
يۈزۈم ھەمرەڭكى نەيى، نال جىسمى ناتەۋانمدۇر.

— ئەرشى.

ھەمرەھ [همره] (پ) ھەمراھ، يولداش، سىرداش:

تەلەبدە ھەمرەھ خىزرى ئىسكەندەر ئابىھەيات،
بۇ يەڭلىغ بولسە كىشى دەۋلەتى بەقا ئۇچرار.

— شەۋقى.

ھەمزەبان [هم زبان] (پ) سۆھبەتداش، سىرداش، تىلى بىر، بىر ـ بىرىنى ياخشى چۈشەنگۈچى:

ئىشق ئوتى باشىمدا يانغاچ ھەمزەبانمدۇر چىلىم،
نالەلەر تۇرلۇك چېكەر دائىم فىغانمدۇر چىلىم.

— ئەرشى.

ھەمزاد [هم زاد] (پ) قېرىنداش، ئىلىمداش، بۇرادەر، ئاكا ـ ئۇكا:

يانە بەھرام مۇلكئارانغە، فەرزەند،
گۈزىن فەرھادغە ھەمزادۇ دلبەند.

— نەۋائى.

ھەمزانۇ [همزانو] (پ) دوست، يانمۇيان، يانداش، بىرگە، ھەمدەم.

ھەمزە [همزه] (ئە) ئەرەب يېزىقىدىكى بەلگىلەردىن بىرىنىڭ نامى، ھەمزە.

ھەمسايە [همسايه] (پ) قوشنا، ھەقەمسايە.

ھەمسەبەق [هم سبق] (پ + ئە) ساۋاقداش، مەكتەپداش، سىنىپداش.

ھەمسەدا [هم صدا] (پ + ئە) ئاھاڭداش، ھەمسادا.

ھەمسەر [هم سر] (پ) باراۋەر، تەڭ.

ھەمسەرلىق [هم سرليق] باراۋەرلىك، تەڭلىك.

ھەمسەفەر [هم سفر] (پ + ئە) يولداش، سەپەرداش، سەپەردە بىللە بولغۇچى.

ھەمسەڭ [هم سنک] (پ) باراۋەر، تەڭ؛ ئىغىرلىقى، ۋەزنى ئوخشاش:

بەھرامىغە ئىبرەمەس ئىبرىدى ھەمسەڭ،
قانى بىلە تۇتمامىش ئىمدى رەڭ.

— نەۋائى.

ھەمسەير [هم سير] (پ + ئە) بىرگە كەزگۈچى، بىرگە

سەير قىلغۇچى، بىرگە ئايلانغۇچى.

ھەمسىن [ھەم سىن] تەڭداش:
باۋۇجۇدى ئىمام مۇھەممەد ۋە ئىمام ئەبۇ - يۈسۈف ۋە ئالار ئەبنائىي جىنسى ۋە ھەمسىنلەرى.
— نەۋائى.

ھەمشۇرب [ھەم شرب] (ئە + پ) ئۇلپەت، دوست.

ھەمفەن [ھەم فن] (پ + ئە) كەسپداش.

ھەمقا [حمقا] (ئە) كەم ئەقىل (ئايال).
بەقلى ھەمقا — سېمىز ئوت:
رېۋۇرەك ئەھلى مۇردى بولماغىلكىم، خىزر ئەمىس،
خىرقەسىن ھەر ئەھمەق ئەتسە بەقلى ھەمقادەك ياشىل.
— نەۋائى.

ھەمقەد [ھەم قد] (پ + ئە) بويداش، تەڭداش، بويى تەڭ.

ھەمقەدەم [ھەم قدم] (پ + ئە) بىرگە يۈرگۈچى، دوست، ئۇلپەت.
ھەمقەدەم بولماق — بىرگە يۈرمەك.

ھەمقەدەملىق [ھەم قدم ليق] ھەمراھلىق، يولداشلىق.

ھەمكار [ھمكار] (پ) شېرىك، بىرگە ئىشلىگۈچى.

ھەمكارە [ھمكاره] (پ) «ھەمكار» غا قارالسۇن.

ھەمكاسە [ھمكاسه] (پ) شېرىك، ئۇلپەت، ھەمتاۋاق.

ھەمكىسۈت [ھەم كسوت] (پ + ئە) بىر خىل كىيىنگەن.

ھەمگام [ھەم كام] (پ) ھەمقەدەم، ھەمراھ.

ھەمل [حمل] (ئە) [كۆپلۈكى: ئەھمال] 1) ئويلاش، گۇمان قىلىش؛ تەبىر؛ كۆتۈرۈش، چىداش، بەرداشلىق بېرىش؛ يۈكى ئېغىرلىق:
غەم مەنىڭ زاتىمغا ۋاجىب بولدى، بولماس مۇمتەنئ،
ئۆزگە ھەمل ئەتمە، جەفا كۆتۈرگە ئىمكان قالمادى.
— سەككاكى.
2) قۇرساقتىكى بالا؛ تۇرەلمە.
ھەمل ئەتمەك — تەبىر بەرمەك.
ھەمل ئەيلەمەك — «ھەمل ئەتمەك» كە قارالسۇن.
ھەمل ئەييامى — تۇغۇش، كۆزى يۇرۇش كۈنلىرى.
ھەمل قويماق — تۇغماق، كۆزى يورۇماق.
ھەمل قىلماق — 1) گۇمان قىلماق؛ 2) تۇغماق، قورساقتىكى يۈكنى بوشاتماق.

ھەمله [حمله] (ئە) قىستا ھۇجۇم، تاشلىنىش، ئېتىلىش، ئىنتىلىش.
ھەمله قىلماق — تاشلانماق؛ «ھەمله كۆرگۈزمەك» كە قارالسۇن:
تەرىد ئەتكەچ قۇيۇنتەك ھەمله قىلدى،
بۇلۇتدەك گۈكرەدى، ئوتتەك چاقىلدى.
— لۇتفى.
ھەمله كۆرگۈزمەك — ھۇجۇم قىلماق، ئېتىلماق.

ھەممال [حمال] (ئە) ھاممال، يۈك توشۇغۇچى.

ھەممالۇەش [حمال وش] (ئە + پ) ھاممالغا ئوخشاش، ھاممالدەك.

ھەممام [حمام] (ئە) ھاممام.
ھەممام ئاسايىشى — ھاممام تىنچلىقى.

ھەممەساق [ھەم مصاف] (پ + ئە) بىرگە جەڭ قىلغۇچى، جەڭدە بىللە بولغۇچى، ئۇرۇشداش.

ھەممەشرەب [ھەم مشرب] (پ + ئە) تەبىئىتى، پېئىل - ئەتىۋارى بىر خىل.

ھەممەھد [ھەم مهد] تاۋۇتداش، تاۋۇتتا، يەرلىكتە بىرگە يانقۇچى.

ھەممەھمىل [ھەم مهمل] (پ + ئە) ئۇلپەت، دائىم بىرگە بولىدىغان.

ھەمنەبەرد [ھەم نبرد] (پ) «ھەممە ساق» قا قارالسۇن.

ھەمنەفەس [ھەم نفس] (پ + ئە) ئورتاق، دوست:
نەغمەئى قەقنۇس ئىلە تەڭ ئولسە ئاۋازى جەرەس،
سۇر ئىسرافىل ئىلە ئاھىم ئېرۇر گەر ھەمنەفەس.
— ئەرشى.

ھەمنەك [ھەم ننک] (پ) باشقىلارنىڭ قەدىر - قىممىتىگە باراۋەرلىشىش، ئورتاقلىشىش.

ھەمنەۋا [ھەم نوا] (پ) پىكىرداش، بىر پىكىردىكى:
كى دايەسىنى ھەمنەۋا بىلمەدى،
بىللە يۈرمەكنى رەۋا بىلمەدى.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

ھەمنىشان [ھەم نشان] (پ) ئالاقىدار، ئوخشاش.

ھەمنىشەست [ھەم نشست] (پ) ھەمسۆھبەت، سۆھبەتداش، بىرگە ئولتۇرغۇچى، ئۇلپەت:
يامان بىرلە ھەركىم بولۇر ھەمنىشەست،
ئاتار قولدا بولسا كەمان تىرى شەست.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

ھەمنىشىن [ھەم نشين] (پ) «ھەمنىشەست» كە قارالسۇن:
ئۇلار بىرلە ئۇلفەت ئولۇپ روزۇ شەب،
قىلىپ ھەمنىشىنلىق بولۇپ ھەم تەرەب.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.
ھەمنىشىن بولماق — سۆھبەتداش بولماق.

ھەمۇل I [ھمول] (ئە) شۇنداق، خۇددى ئۆزى، ئاشۇ،

ئاشۇنداق، دەرھال؛ شۇئان:
بۇگۈن كېچەگۈزنى خاس ئەيلەگىل،
ھەمۇل ئاشىقىڭنى خەلاس ئەيلەگىل.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

ھەمۇل سەگپەرەست كىم خۇراسانادۇر،
نېتاڭ كىم كەتۈرسەن ئەگەر ئانادۇر.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

ھەمۇل سۆز ئايتماق — ئاشۇ سۆزنى، شۇنداق سۆزنى ئېيتماق.

ھەمۇل قۇش — شۇنداق قۇش، خۇددى شۇنداق قۇش.

ھەمۇل كۈنلەرى — ئاشۇ كۈنلەر.

ھەمۇل II [حمول] (ئە) چىداملىق، سەۋرلىك، سەۋر، چىدام:
تەكەللۇفلار ئەيلەپ يىدۇردى ماڭا،
ھەمۇل شەربەتىدىن ئىچۈردى ماڭا.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

ھەمۇل ئەتمەك — چىدام، چىداشلىق بەرمەك، سەۋر قىلماق.

ھەمۇن [همون] دەشت، چۆل:
كى مەئمۇرەيۇ تاغۇ ھەمۇن ئىچرۇر،
كى ئاتى ئانلىڭ رۇبئى مەسكۇن ئىچرۇر.
— نەۋائى.

ھەمۋار [ھموار] (پ) باراۋەر، تەكشى، تەپتەكشى؛ تەك:
تۆكمەسۇن دېسەڭ باشىمغە چەرخ خۇناب ياشىنى،
بولما تاغ يەڭلىغ ئۆزۈڭنى يەر بىلەن ھەمۋار تۇت.
— مەھزۇن.

ھەمۋار ئايتماق — سىلىق ئېيتماق، مەنىلىك يازماق.

ھەمۋارە [ھموارە] (پ) ھەمىشە، دائىم، مۇنتەسىل، «ھەمۋار» غا قارالسۇن.
نېتەي يۈز ئاھ چەككەن بىرلە يەردىن ئۆرلىمەس ھەرگىز،
مەلامەت تاشىدىن تۇپراق بىلەن ھەمۋارەدۇر كۆڭلۇم.
— مەھزۇن.

ھەمۇساق [ھم وثاق] (پ + ئە) بىر ئۆيدە، بىر خاندا ياشىغۇچى، ئىستىقامەت قىلغۇچى، «ھەمخانە» گە قارالسۇن.

ھەمىدە [حميده] (ئە) ماختىلىدىغان، ماختاشقا لايىق، ياخشى.
ھەمىدە ئەتۋار — ياخشى خۇلق، يۈرۈش - تۇرۇش، ياخشى ھەرىكەت.
ھەمىدە ئەخلاق — ماختاشقا لايىق، ياخشى خۇلقلار، ياخشى ئەخلاقلار.
ھەمىدە ئەفئال — چىرايلىق قىلىق؛ ياخشى خىسلەتلەر.
ھەمىدە خىسال — چىرايلىق، ياخشى خىسلەتلەر.

ھەمىدۇن [ھميدون] (پ) ھازىر، شۇ زامان.

ھەمىم [حميم] (ئە) ئىسسىق، قايناق.
دەشتى ھەمىم — چۆل - جەزىرە.

ھەمىمۋار [ھميم وار] (ئە + پ) ئىسسىقتەك، قايناقتەك، ئوخشاش جۇشقۇن.

ھەمىن [همين] (پ) شۇ، ئۇشبۇ، مانا شۇ:
ھەمىن سائەت ئىچرە بولۇپ توبرە پۇر،
كى ياقۇت، زەبەرجەد بىلە ئۇنچە دۇر.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

ھەمىنانلىق [همينان ليق] بىرگىلىك، يولداشلىق.
ھەمىنانلىق ئەيلەمەك — بىرگە بولماق، بىرگە بارماق.

ھەمىيەت [حميت] (ئە) ئار - نومۇسنى ساقلاش ۋە ئۇنى ھىمايە، مۇھاپىزەت قىلىش.

ھەنا [هنا] ئېگەر (ئاتنىڭ ئېگىرى) تۇرلىرىدىن بىرىنىڭ نامى:
جىبىلگىر ۋە ھەنا ۋە توقۇم ۋە جەزلىغ ..... يوسۇنلۇق
كۆپىنى تۈركچە ئايتۇرلار.
— نەۋائى.

ھەنجار [هنجار] (پ) يول، قائىدە، تەرتىپ، رەۋىش، يوسۇن.

ھەنجەر [حنجر] (ئە) تاماق، ھەلقۇم، بوغۇز.

ھەندەسە ئايىن [هندسەآيين] (ئە + پ) ئىنژىنېرلىق ئىلمى كەسىپ قىلغان.

ھەنزەل [حنظل] (ئە) ئىتقوغۇنى:
كىشى ھەنزەل ئېكسە ئاچچىغ بەر تاپار،
ۋەگەر نەيشەكەر ئېكسە شەكەر تاپار.
— نەۋائى.

ھەنگام [هنگام] (پ) پەيت؛ پۇرسەت؛ غەنىيمەت ۋاقىت، قولاي پۇرسەت.
ھەنگام تۇتماق — سۆھبەتلەشمەك.

ھەنگامە [هنگامه] (پ) 1) ھادىسە، ۋەقە:
ياساۋۇلغا بەردى تۇتۇپ نامەنى،
مۇھىبلەر يۇبەرگەي بۇ ھەنگامەنى.
— موللا يۇسۇپ.

2) يېغىن؛ تاماشا، بەزمە:
بېرىپ ئات، قىمەت باھا جامەلەر،
كى دۇئان ئارا تۇزدى ھەنگامەلەر.

3) گەپ، گەپ - سۆز.
زەرقىزى ھەنگامەسىدىن ئەرشى ئاداغ بولدىكىم،
كۆزلەرىم شەكلى مۇھىتى مەردۇمى ئوينارغە بەت.
— ئەرشى.

هەنگامە ئارا — يىغىننى، سۆھبەتنى قىزىتقۇچى.
هەنگامە تۇتماق — «هەنگامە تۇزمەك» كە قارالسۇن.
هەنگامە تۇزمەك — يىغلىش قىلماق، توپلىنىشماق، توپلىنىپ گۇرۇڭلاشماق، سۆھبەتلەشمەك.
هەنگامە فۇرۇز — سۆھبەتنى قىزىتقۇچى.
هەنگامەئى دەرد — ئىشق غوۋغاسى، ئىشق ماجراسى.
هەنگامەئى شەۋق — قىزىقارلىق سۆھبەت، تاماشا.

هەنۇز [هنوز] (پ) هېلىغىچە، تا شۇ ۋاقىتقىچە:
ياراتتى قويدى، يارانمىش ئۆزۈڭدە ئەي شەۋقى،
ئەجەب ئەمەس كەرەمىدىن قەبۇل دۇئاسى هەنۇز.
— شەۋقى.

هەنۇز خام ئېردى — هېلى خام ئىدى.

هەۋا I [هوا] (ئە) ھاۋا، ئىقلىم:
هەۋا ساق بولدى بەغايەت ئىسسىغ،
كىشى چۆمگەلى هەم يوق ئېردى ئارىغ.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

هەۋا II [هوا] (ئە) يۇقىرىلىق، يۇكسەكلىك؛ ئاسمان:
نەچە بىرەھىم ئىلكىگە بولۇپمەن مۇبتەلا ئاخىر،
ساۋۇرمىشلار هەۋاغە هەر كۇنى غەمكىن غۇبارىمنى.
— ئەرشى.

ساخاۋەت هەۋاسى — ساخاۋەت ئاسمىنى.

هەۋا III [هوا] (ئە) ئارزۇ، مەيل، ئىستەك، خاھىش، هەۋەس:
نە هەد زۇلفۇڭ هەۋاسىن قىلغامەن كۇفر ئىستەبان كۇنلەر،
ئىتىڭ بوينى تەناببدىن ئالاي زۇننار ئۇچۇن ئۆلچەك.
— ئەرشى.

هەۋايى خۇرشىد — مەنمەنلىك، ئۆزنى يۇقىرى تۇتۇش.

هەۋا IV [هوا] (پ) پەرۋاز قىلىش، ئۇچۇش:
ئىشتىكەن زەمان ئول ئىنسۇجان، داۋۇد زەبۇرىدىن همان،
بېھۇش يىقىلمىش هەر زەمان مۇرغى هەۋالار بىرلە زاغ.
— شەۋقى.

ئاياقچى ماڭا راھ قىلغىل ئەتا،
ئىچىپ ئانى هەر ساري ئەيلەي هەۋا.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

هەۋا ئەيلەمەك — ئۇچماق، پەرۋاز قىلماق.
هەۋا تۇتماق — «هەۋا ئەيلەمەك» كە قارالسۇن.

هەۋا V [هوا] (ئە) ئىشق، مۇھەببەت؛
دىماغىم ئىسستتى هەۋانىڭ يېلى،
كى ئىشرەت قىلۇرغە بولۇپ مايىلى.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

هەۋادار [هوادار] (ئە + پ) تەرەپدار؛ خەيرخاھ، مۇخلىس؛ ئاشىق، هەۋەسكار.

هەۋادارلىغ [هوادارلیغ] تەرەپدارلىق، مەدەتكارلىق.

هەۋادىس [هوادث] (ئە)[بىرلىكى: هادسە] هادىسىلەر، ۋەقەلەر؛ ئۆزگىرىشلەر:
غۇبار ئەيلەپ ئۇچۇرغاندىن هەۋادىس سەر ـ سەرى هەريان،
بەلا تاشى ئارا مەجنۇن كەبى ئەۋزارەدۇر كۆڭلۇم.
— مەھزۇن.

هەۋادىس راهى — يول هادىسىلىرى:
هەۋادىس راهىغە ئەل نۇشى ئۇچۇن،
فەلەكنى تاس ئەيلەپ، مېهرىنى كاس.
— ئەرشى.

هەۋادىس قۇدۇرەتى — كۆڭۈل غەشلىك هادىسىسى.
هەۋادىسى ئەفلاك — زامان هادىسىلىرى.
هەۋادىسى ئەييام — كۇندىلىك هادىسىلەر، ئۆزگىرىشلەر، زامان ئۆزگىرىشلىرى.

هەۋارىيون [حواريون] (ئە) ئىسا پەيغەمبەرنىڭ ئون ئىككى شاگىرتى.

هەۋاس [حواس] (ئە) [بىرلىكى: هاسسە] هېسلار، سەزگۈلەر:
كۆزۇ قاشى، يۇزۇ زۇلفى، لەئلىدىن ئول بەس بولۇپ،
ئالدى مەندىن جىلۋەلەر ئەيلەپ بۇ بەس هۇسن هەۋاس.
— ئەرشى.

هەۋاسس [حواس] (ئە) «هەۋاس» قا قارالسۇن.
هەۋاسسي خەمسە — بەش سەزگۈ ئەزالىرى.

هەۋاشى [حواشى] (ئە) [بىرلىكى: هاشىيە] هاشىيەلەر، بىرەر نەرسىنىڭ چەت ۋە قىرغىقى، كىتابتىكى ئەسلى تېكىستكە يېزىلغان شەرھگە قىلىنغان شەرھ ۋە ئىزاھلار (بۇنداق شەرھلەر ئادەتتە كىتاب چېتىگە يېزىلىدۇ).

هەۋاشىي [حواشى] (ئە) «هەۋاشى» غا قارالسۇن.

هەۋالانماق [هوالانماق] ھاۋادا پەرۋاز قىلماق، ھاۋادا ئۇچۇپ يۇرمەك، يۇقىرىغا كۆتۈرۈلمەك.

هەۋالە [حواله] (ئە) «هەۋالەت» كە قارالسۇن:
ئاغزىنە روبەروي قىلۇر لۇتفىغە مېنى،
يوق يەردە نېچە بولغاي ئول ئاينىڭ هەۋالەسى.
— لۇتفى.

هەۋالە بولماق — ئۆزىتىلماق، تەقدىم قىلىنماق.
هەۋالە قىلماق — 1) ئورنۇالماق، مۇھاسىرە قىلماق. 2) ھاۋالە قىلماق، تەقدىم قىلماق، تاپشۇرماق.
ئىشق هەۋالەسى — سۆيگۈ ئىزھارى.

هەۋالەت [حوالت] (ئە) ھاۋالە، تاپشۇرۇق؛ تاپشۇرۇش، تەقدىم قىلىش.

هەۋان [هوان] (ئە) خارلىق، تۆۋەنلىك:
ئىشتتىمكى، بار ئىدى بىر ناتەۋان،
فەلەك زۇلمىدىن قىسمى رەنجۇ ھەۋان.
— نەۋابى.

هەۋائىج [حوائج] (ئە) «ھەۋايىج» كە قارالسۇن.

هەۋائىي [هوائى] (ئە) «ھەۋابى» غا قارالسۇن:
قۇلاق تۇتقىل رىۋايەت قىلسا راۋىي،
ئىشتكىل بۇ غەزەلنى دەر ھەۋائىي.
— سەيىد ئەھمەد.

هەۋايى [هوايى] (ئە) ئاشىق، بىقارار، سەرگەردان:
ھەۋايى سۇنبۇلى ئەزبەس كۆڭۈل كويىغە بەند ئولمىش،
نەھاجەت سەنەمنىڭ تارى زۇلفىدىن رىدا بولماق.
— ئەرشى.

هەۋايىج [حوايج] (ئە) [بىرلىكى: ھاجەت] ھاجەتلەر، زۆرۈرىيەتلەر، ئېھتىياجلار:
ھەمە ئەيىبلەردىن مۇبەررا ئېرۇر،
ھەۋايىج ئىشىدىن مۇئەررا ئېرۇر.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

هەۋەس [هوس] (ئە) ئارزۇ، ھەۋەس؛ خام خىيال:
ئەيلەمىشمەن ئاڭلاماي قادىرلىغىم ۋەسفىن ھەۋەس،
كىم قاچان ئەيلەر قارىنى بەزمىگە داخىل يىگىت.
— ئەرشى.

هەۋەس ئەھلى — ئارزۇ، ھەۋەس قىلغۇچىلار.
جەۋانۇ قىز دۇرەخشان بولسا چۇن ماھ،
ھەۋەس ئەھلى ئۇرار ئاھ ئۇستىگە ئاھ.
— خىرقەتى.

هەۋەس ئەيلەمەك — ئارزۇ قىلماق، ئىستىمەك.

هەۋەس قىلماق — «ھەۋەس ئەيلەمەك» كە قارالسۇن.

هەۋەسى كائىنات — كائىناتقا بولغان ھەۋەس، قىزىقىش:
چىقتى كۆڭۈلدىن ھەۋەسى كائىنات،
فارىغ ئولۇپ قائىدەئى شەش جەھات.
— زەلىلى.

كۆشادى ھەۋەس — ئارزۇنىڭ ئەمەلگە ئېشىشى.

مۇرادى ھەۋەس — ئارزۇغا يېتىشىش؛ مۇرات ـ مەقسەتكە يېتىشىش ئارزۇسى.

هەۋەسكېش [هوس كيش] (ئە + پ) ھەۋەسكار، ھەۋەسكە بېرىلگەن.

هەۋەسناك [هوسناك] (ئە + پ) ھەۋەسكار، بىرەر ئىشقا ئىشتىياق باغلىغۇچى: مايىل.
ھەۋەس پەيۋەند — ھەۋەس قىلغۇچى، خامتەمە، ھەۋەسكە بېرىلگەن.

هەۋدەج [هودج] (ئە) [كۆپلۈكى: ھەۋادىج] كاجاۋا:
ئول مەھى مەھمىلىنىشىن مەۋدەجدە كۆڭلۈم تاشقارى،
نې ئەجەب گەر تىنماي ئەفغان چەكسە ئاندا قىكىم جەرىس.
— نەۋابى.

هەۋر [هور] (ئە) قىزىشىش، غەزەپ.

هەۋرا [حورا] (ئە) ھۆرلەر، گۈزەللەر؛ «ھۇر I » گە قارالسۇن.
ھەۋرا جەبىن — ئاي يۈزلۈك، گۈزەل.
ھەۋرا نەجاد — گۈزەللەر نەسلىدىن، ھۇر سۈپەتلىكلەر.

هەۋز I [حوز] (ئە) بىرەر نەرسىنىڭ ئىچى، ئىچكى دائىرىسى؛ زېمىن، دائىرە.

هەۋز II [حوض] (ئە) كۆل.
ھەۋزى كەۋسەر — كەۋسەر سۈيى.

هەۋزە [حوضه] (ئە) «ھەۋز I » گە قارالسۇن.

هەۋسەلە [حوصله] (ئە) 1) بىرەر ئىشقا جىددىي كىرىشىش، تىرىشچانلىق. 2) ئىدىش؛ خۇرجۇن، خالتا. 3) تاقەت، چىدام.

هەۋل [هول] (ئە) دەھشەت، قورقۇنچ، قورقۇش:
گۈمانسىز دەر ئېردىم بۇدۇر راست قەۋل،
دېسەم قەۋل ئېرمەس ئىكەن جانغە ھەۋل.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.
ساچار، باران، ئاچار گۈل يەر يۈزىدە،
بۇ يەڭلىغ جانۇ ھەيات ھەۋل كۆزىدە.
— خىرقەتى.

هەۋلناك [هولناك] (ئە + پ) قورقۇنچلۇق، دەھشەتلىك.

هەۋلى [هولى] (ئە) ھويلا؛ قورۇ:
كىرەلمەي دەفئەتەن ئارام ئالدى،
يىراقتىن كۆزىنى ھەۋلىغە سالدى.
— ناقىس.

هەۋىلى [هويلى] (ئە) «ھەۋلى» گە قارالسۇن.

هەي [حى I] (ئە) 1) ئەرەب قەبىللىرىنىڭ تۇرىدىغان جايى، قىشلاق، مەھەللە:
تۇرۇپ ئاندا ھەر ساڭى مەنزۇر ئىدى،
كى ھەي ساڭىدىن كۆزىگە نۇر ئىدى.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.
2) ئەرەب قەبىللىرىدىن بىرى:
كى ھەي ئەھلىنىڭ تىغلى بەھەد ئىدى،
ئاراسىدا بىر سەرۋ گۈلخەد ئىدى.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

هەي II [حى] (ئە) تىرىك، جانلىق.

ھەي - لايمۇت — زادى ئۆلمەيدىغان.

ھەيا [حيا] (ئە) ئۇيات، ئار، نومۇس، شەرم، ھايا، ئەدەپ:
ئۇچىنچىدۇر ھەيا مۇلكىنى ئالماق،
ئۇ يۇزىدىن ئۆزگە يۇزدىن كۆزنى ئالماق.
— خىرقەتى.

ھەيا ئەھلى — ھايالىقلار؛ شەرم، ھايا ئەھلى.

ھەيا ئەيلەمەك — ئۇيالماق.

ھەيا بەخرى — ھايالىق، ئەدەپلىك.

ھەيا پەردەسىنى چاك ئەتمەك — ھاياسىزلىق قىلماق، ئەدەپسىزلىك قىلماق.

ھەياۋۇ ئەدەپ — شەرم (ھايا) ۋە ئەدەپ.

ھەيئات [ھيات] (ئە) شەكىللەر، كۆرۈنۈشلەر؛ بۆلەك - بۆلەك نەرسىلەر.

ھەيات [حيات] (ئە) 1) تىرىكلىك، ھايات:
بەھەمدۇللاھ كۆردۈم سېنى مەن ھەيات،
ئۈمىد ئولكى ئەكنۇن تاپارمىز نەجات.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.
2) قۇۋۋەت، روھ، جان:
ھەياتى تازە ئىستەپ لەئلىگ ئارمانىن نەچە چەكتىم،
نە ئۈمرى قۇتى جان تاپتىم، دەردىمگە داۋا قىلدىم.
— ئەرشى.

ھەيات ئەھلى بىلمەك — روھ، جان دەپ بىلمەك.

ھەيات بەزمى — بار بولۇشلۇق، تىرىكلىك.

ھەيات چىراغى — ھاياتلىق بەختى.
ئەگەر بولسە لەھزە قاشىدىن بەئىد،
ھەيات چىراغى بولۇپ ناپەدىد.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

ھەيات سۇيى — ئابىھايات، ھاياتلىق، ئۆلمەسلىك سۇيى.

ھەيات قۇشى — جان، روھ.

ھەيات گۈلى — ياشلىق، بالىلىق دەۋرى.

ھەيات مۇلكى — دۇنيا.

ھەيات ئۈيى — تىرىكلىك ئۇيى، تىرىكلىك بىناسى.

ھەياتى ئەبەد — ئەبەدىي تىرىكلىك، مەڭگۈلۈك.

ھەياتى جان — تىرىكلىك.

ھەياتى جاۋىدان — ئەبەدىي ھايات:
خەدەڭگىگ تەئىنەسىگە، ئەرشىيا، كۆكسۇڭ نىشان ئەتكىل،
دەمى پەيكانى ئەزبەسكىم ھەياتى جاۋىدانمدۇر.
— ئەرشى.

ھەياتى جاۋىدانىي — ئەبەدىي تىرىكلىك، مەڭگۈ ھايات.

ھەياتى يۇز ياشۇرماق — ئۆلمەك، ھالاك بولماق.

ھەياتئەفزا [حيات افزا] (ئە + پ) ھاياتنى ئۇزارتقۇچى.

ھەياتبەخش [حيات بخش] (ئە + پ) ھايات بېغىشلىغۇچى.

ھەيال [حيال] (ئە) كېچىكىش، ئالدىرماسلىق؛ بېپەرۋالىق، سۈسلۇق:
ھەيال بىرلە كەلسە ئىدى كاشكى،
جانى چىققاي ئېھردى دېدى كاشكى.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

ھەيئەت [ھيئت/ھيات] / (ئە) 1) شەكىل، كۆرۈنۈش، سۈرەت. 2) ئاسترونومىيە ئىلمى، ئاسترونومىيە.

ھەيئەتى تۇلانىي — ئۇزۇنچاق شەكىل، كۆرۈنۈش (سامانيولى كۆزدە تۇتۇلىدۇ).

ھەيئەتى مەخروت — سىلىقلانغان شەكىل (مۇنارلارغا ئىشارە).

ھەيئەتى مۇستەدىر — يەر شارى.

ھەيئەتپەزىر [ھيات پذير] (ئە + پ) شەكىللەنگۈچى، بەرەر شەكىلگە كىرگۈچى.

ھەيئەفشان [حي افشان] (ئە + پ) تىرىكلىك بېغىشلىغۇچى.

ھەيبەت [ھيبت] (ئە) قورقۇنچ، خەۋپ، ھەيۋەت:
ئەژدىھايى پىشەنى ھەيبەتتە كىسم قىلغاي خەراب،
دۇلدۇل ئۇزرە نەئرەئى ئاۋازى ھەيدەر بولماسا.
— زەلىلى.

ھەيبەتلىغ [ھيبتليغ] قورقۇنچلۇق، خەۋپلىك، ھەيۋەتلىك:
كۆزلەرىم نەززارەلىغ قەددى جەمالىگ كۆرگەلى،
پۇرشۇكۇھ ھەيبەتلىغ ئىسلام ئىلە بىللە يۈرگەلى.
— ئىسمائىل ھاجى.

ھەيجا [ھيجا] (ئە) ئۇرۇش، جەڭ، كۈرەش.

ھەيجا ئالەتى — جەڭ ئەسلىھەلىرى، قورال - ياراغلىرى.

ھەيرەت [حيرت] (ئە) ھەيرانلىق، داڭ قېلىش، بەرەر نەرسىگە ئەقلىنىڭ يەتمەسلىكى؛ ئىككىلىنىش، شۈبھىلىنىش:
ئۇزارىگ شەۋقىدە تۇنلەر ماڭا ھەيرەت بولۇپ ئەفزۇن،
نەۋالار ئەيلەگەنچە ئەيلەي - ئەيلەي تا سەبا قىلدىم.
— ئەرشى.

ھەيرەت ئەيلەمەك — ئەجەبلەنمەك، ھەيران بولماق، داڭ قالماق.

ھەيرەت غالىب بولماق — زىيادە ھەيران بولماق، ناھايىتى ھەيران بولماق.

هەيرەت قىلماق — «هەيرەت ئەيلەمەك» كە قارالسۇن.
هەيرەت ئوتى سالماق — ئىشق يالقۇنىنى ئۆرتەتمەك؛ لال قالدۇرماق، ئىشقتا مۇپتىلا قىلماق.
هەيرەتى ئەبرار — ياخشى كىشىلەرنىڭ هەيرانلىقى.

هەيرەتئاباد [حيرت آباد] (ئە + پ) هەيرەت مۇلكى:
هەرنە سەندىن ئۆزگەدۇر هەيران ساڭا،
هەيرەتئاباد ئىچرە سەرگەردان ساڭا.
— نەۋايى.

هەيرەتئەنگىز [حيرت انكيز] (ئە + پ) هەيرەتكە سالغۇچى، تاڭ قالدۇرغۇچى؛ هەيرانلىقتا قالدۇرغۇچى.

هەيرەتنەزاي [حيرت فيزاى] (ئە + پ) هەيرەتكە سالغۇچى، هەيران قالدۇرغۇچى.

هەيرەتنۇل - فۇقەها [حيرت الفقها] (ئە) دىنىي هوقۇق؛ فىقهى بىلىمدانلىرىنىڭ هەيرانلىقى.

هەيزە [هيضه] (ئە) ژابا.

هەيسىيەت [حيثيت] (ئە) نىشان، بەلگە؛ سەۋەب، ژاستە، ئېتىبار، لاياقەت.

هەيسىييەت [حيثيت] (ئە) «هەيسىيەت» كە قارالسۇن.

هەيف [حيف] (ئە) ئەپسۇس، ئەنتەك:
ئولكى تەۋژابۇن رەهمدۇر تەۋبە قىلغىل يىغلاغىل،
ژادەربغا بۇ مۇلەۋژەس پاك دامانىڭغە هەيف.
— شەۋقى.

هەيف ئەتمەك — «هەيف دېمەك» كە قارالسۇن.
هەيف دېمەك — ئېچىنماق، ئەپسۇسلانماق.

هەيكەل [هيكل] (ئە) 1) شەكىل، جىسىم، گەۋدە؛ كۆرۈنۈش. 2) تۇمار. 3) ئىمارەت، بۇتخانا؛ ئىبادەتخانا.

هەيلىغ [حى ليغ] تىرىكلىك:
سەندەدۇر هەم بىرلىگۈ هەم بارلىغ،
هەيلىغۇ قادىرلىغۇ غەففارلىغ.
— نەۋايى.

هەين [حين] (ئە) ۋاقىت، پەيت، پۇرسەت، چاغ:
بۇ هەينده قارىنىڭ ئۆيىگە كىرىپ،
تۆكۈپ سۇنى ناگاه كوزەسىن يارىپ.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.
بۇ هەينده يامانلار ئىشى تۇتتى ئەۋج،
كى ئوردى جەهاندا ربيا بەهرى مەۋج.
— ئا. نىزارى.

هەيهات [هيهات] (ئە) «ژادەربغا، دەربغ، ۋاھ» قاتارلىق مەنىلەرنى ئىپادىلىگۈچى ئۈندەش سۆز:
كۆڭۈللەر يۇسۇفسىن هەردەم ئەسىر ئەتمەك ئۈچۈن، هەيهات،
زەنەخدانى ئارا نۇن چەشمەسىدەك كۆلكۇ قازمىش چەھ.
— ئەرشى.

هەيولا [هيولا] (ئە) هەربىر نەرسىنىڭ ئەسلى ۋە ماھىيىتى.

هەيون [هيون] (ئە) 1) قامەت، تاشقى كۆرۈنۈش. 2) ئات ياكى تۆگە.

هەيۋان [حيوان] (ئە) [كۆپلۈكى: هەيۋانات] 1) هەربىر جانلىق نەرسە، تىرىك مەخلۇق، هايۋان. 2) تىرىكلىك، دائىم بارلىق:
نۇش لەب بىرلە ئاغىز شەھدىنمۇ دەي شىرىن شەكەر،
يا مەگەر هەيۋان سۇيىدۇر ئابى زەمزەم بىرلە زەم.
— ئەرشى.

هەيۋان چەشمەسى — تىرىكلىك بۇلىقى، «چەشمەئى هەيۋان» غا قارالسۇن.
هەيۋان سۇيى — تىرىكلىك سۇيى (ئەپسانىۋى سۇ)، هاياتلىق سۇيى:
جەننەت گۈلى غەمىن كەسەر ئەي گۈل تەبەسسۇمۇڭ،
هەيۋان سۇيىغە جان بېرۇر ئابى تەكەللۇمۇڭ.
— گۇمنام.
چەشمەئى هەيۋان — تىرىكلىك سۇيى، ئىچكەن ئادەم ئەبەدىي ياشايدۇ، دەپ ئېتىقاد قىلىنىدىغان سۇ.
سايىر هەيۋان — باشقا هايۋان، باشقا تىرىك نەرسىلەر.

هەيۋانات [حيوانات] (ئە) «هايۋان» غا قارالسۇن، هايۋانلار.
هايۋانات تەسخىرى — هايۋانلارنىڭ بويسۇنۇشى، هايۋانلارنىڭ ئىتائەت قىلىشى.

هەيۋانۇەش [حيوان وش] (ئە + پ) 1) تىرىلدۇرگۈچى، هايات بەرگۈچى كەبى. 2) هايۋانغا ئوخشاش.
هەيۋانۇەش چەشمە — تىرىكلىك بۇلىقى.

هەيۋانىي [حيوانى] (ئە) هايۋانغا مەنسۇپ.
هەيۋانىي تەئام — هايۋان گۆشىدىن تەييارلانغان تائام؛ گۆشلۈك يېمەكلىك.

هەيۋانىيەت [حيوانيت] (ئە) هايۋانلىق، هايۋانىيەت.

هەييى [حى] (ئە) تىرىك، جانلىق.
هەييۇتەۋانا — خۇدانىڭ سۇپىتى.
بىرى ئايتۇركى: ئەي هەييۇ تەۋانا،
ئىرۇرسەن بارچە ئەھۋالىمغە دانا.
— لۇتفى.
هەييى دادگەر — ئەرز - دادنىغا يەتكۈچى؛ ئادالەتلىك؛ تىرىك ئادىل (ئاللانىڭ سۇپىتى).
هەييى قەدىر — قۇدرەتلىك، ھەمىشە تىرىك (ئاللانىڭ سۇپىتى)؛
هەييى قەيۇم — ئەزەلدىن تىرىك (ئاللانىڭ سۇپىتى):

بەر ئامانلىق ماڭا بۇ دۇنيادا ئەي ھەيىي قەدىم،
ئاخىر دەمدە ماڭا قىل نۇرى ئىمانىنى نەسىب.
— قەلەندەر.

ھەيىي لايەزەل — ئەبەدىي تىرىك (ئاللانىڭ سۈپىتى).

ھەيىي لايەمۇت — ئۆلمەسلىك، دائىمىي، ئۆلمەس (ئاللانىڭ سۈپىتى).

ھەيىي مۇجىب — سەۋەبچى؛ ئەمەلگە ئاشۇرغۇچى (ئاللانىڭ سۈپىتى).

ھەيىي ۋۇجۇد — تىرىك، بار مەنىسىدە (ئاللانىڭ سۈپىتى).

ھەييىز [حيز] (ئە) ئىچكى دائىرە؛ مەۋقە؛ جاي، ماكان؛ چېگرا.

ھەييىزى ئىمكان — ئىمكان دائىرىسىدە؛ مۇمكىن بولغانغا قەدەر.

ھۇباب [حباب] (ئە) 1) كۆپۈك، سۇ يۈزىدە پەيدا بولىدىغان كۆپۈكچىلەر:

دېمەلىك ئەبرۇلەرنىڭ تاقىنى ياد ئەتكەن زەمان،
ئاقار ئاندا ئاغكىم ياشىم ئۇستىدە گەردۇدە ھۇباب.
— ئەرشى.

2) ئاسمان گۈمبىزى.

ھۇباب ئۆيى — كۆپۈك، كۆپۈكچە؛ پانىي دۇنيا، بۇ ئالەم.

يەتتى ھۇباب — ئاسمان.

ھۇبابئاسا [حباب آسا] (ئە) كۆپۈك كەبى، سۇ يۈزىدىكى كۆپۈكتەك.

ھۇبـــب [حب] (ئە) سۆيۈش، ياخشى كۆرۈش، مۇھەببەت.

ھۇببۇل - ۋەتەن — ۋەتەن مۇھەببىتى، ۋەتەننى سۆيۈش:

ئۆزۈم سابىت قەدەم ھۇببۇل - ۋەتەن مەزمۇنىدىن ۋاقىف،
دىلىم سەيرى تەماننابى فەنا دەشتىدە مەھزۇنلۇق.
— شەۋقى.

ھۇبۇبات [حبوبات] (ئە) دانلار، ئۇرۇقلار.

ھۇبۇت [هبوط] (ئە) چۈشۈش، قونۇش، جايلىشىش:

رۇھ ئول دۇرۇركىم، ھەق ئاڭا بەرمىش ئەۋج،
نەفس زۇلمەتقە قالىپ، قىلمىش ئاڭا پايە ھۇبۇت.
— نەۋايى.

ھۇت [حوت] (ئە) 1) كونا ئاستىرونومىيىدە ئون ئىككى بۇرجنىڭ ئون ئىككىنچىسى؛ شەمسىيە (قۇياش) يىلى ھېسابىدىكى ئاي نامى (فېۋرال - مارت ئايلىرىغا توغرا كېلىدۇ). 2) بېلىق:

بالىغلار بولۇپ دەي نەھەڭگە قۇت،
تاڭ ئىبرەس نەھەڭكى، قۇت ئەتسە ھۇت.
— نەۋايى.

ھۇجاج [حجاج] (ئە) «ھۇججاج» قا قارالسۇن:

سېنىڭ لۇتفۇڭغە زارۇ غەمگە يارۇ خاكسار ئولدۇم،
قەدەم قويساڭ قايانىدىن ئىتلارنىڭ قىلغان ھۇجاجىم بار.
— گۈمنام.

ھۇجەج [حجج] (ئە) [بىرلىكى: ھۇججەت] ھۇججەتلەر، دەلىللەر، ئىسپاتلار.

ھۇججاج [حجاج] (ئە) ھاجىلار، مەككە ۋە مەدىنىگە بارغان زىيارەتچىلەر؛ كەبىنى زىيارەت قىلغۇچىلار.

ھۇججەت [حجت] (ئە) ھۇججەت، دەلىل، ئىسپات.

ھۇججەتۇل - ئىسلام — مەشھۇر ئىمام غەززالىيىنىڭ سۈپىتى.

ھۇجرە [حجره] (ئە) ھۇجرا، خانا:

كېلۈرمۇ جان ئېلىگە گەھ دەبان جانانە ئاندىن كۆپ،
ياساپ مەن ھۇجرەلەر كۆپ - كۆپ، ئۇلۇغ كاشەنە ئاندىن كۆپ.
— ئەرشى.

ھۇجرە ئەزمى ئەيلەمەك — تەنھا بولماق.

ھۇجلە [حجله] (ئە) «ھەجلە» گە قارالسۇن.

ھۇد [هود] (ئە) 1) مۇھەممەد پەيغەمبەردىن ئىلگىرى (زەھىڭ زامانىدا) ئۆتكەن ھۇد پەيغەمبەرنىڭ نامى. 2) قۇرئاندىكى 114 سۈرىدىن ئون بىرىنچى سۈرىنىڭ نامى.

ھۇدا [هدا] (ئە) توغرا يول، راست؛ دىنى ھەق، دىنى ئىسلام:

ئەشرەقەت مىن ئەكسى شەمسىل كەئسى ئەنۋارۇل - ھۇدا،
يار ئەكسىن مەيدەكۆر، دەپ جامدىن چىقتى سەدا.
— نەۋايى.

ھۇدھۇد [هدهد] (ئە) ھۆپۈپ:

«ھي» ھىدايەت، لۇتفۇ تەۋفىقىن ھەم ئۇممىدۋار،
ھۇدھۇدىغە سەير ئېتەر باغۇ بەھارىم سەنمۇ سەن؟
— مۇللا سالىھ.

ھۇدۇد [حدود] (ئە) [بىرلىكى: ھەد] چېگرالار.

ھۇدۇدى باختەردىن تا بەخاۋەر — غەربتىن شەرققىچە.

ھۇدۇسي [حدوثى] (ئە) پەيدا بولىدىغان.

ھۇدي [حدى] (ئە) تۆگىچىلەر قوشىقى، غەزىلى.

ھۇدي چەكمەك — قوشاق (غەزەل) ئېيتماق.

ھۇر I [حر] (ئە) ... ئازاد، ئەركىن، ھۆر. 2) پاك، پاكىز.

ھۇر II [حور] (ئە) شەھلا كۆز، گۈزەل، گۈزەل قىزلار؛

www.uyghurkitap.com

جەننەت قىزلىرى، هۆر، هۆر - پەرى:
يا پەرى، يا هۇرى يا باغى ئېرەم ياد ئەيلەمەس،
شەھرىنى ئۇنتار بولۇر ھەركىم دۇچارى كاشغەر.
— گۇمنام.

هۇر سىفەت — «هۇر مىسال» غا قاراڭ:
مەن ئىلى شەھرىدە كۆردۇم ۋاھ ئەجايىب بىر پەرى،
نە پەرىدۇر مەھۋەشىكىم هۇر سىفەتلىك دىلبەرى.
— موللا بىلال.

هۇر مىسال — هۆر (پەرى) كەبى، هۆر سۈپەت، گۈزەل.

هۇرى بىھىشت — جەننەتتىكى گۈزەل قىزلار، جەننەت قىزلىرى، هۆرلىرى.

هۇرى بىھىشت ئايىن — جەننەتتىكى گۈزەل قىزلارغا ئوخشاش.

هۇرى چىگىل — چىگىل قەبىلىسىنىڭ گۈزىلى.

هۇرى دەۋران — دەۋرنىڭ ئەڭ گۈزەلى:
سېنىڭدەك تاپماسام دىلبەر ئەگەر، ئەي هۇرى دەۋرانىم،
خوتەننى تاشلاپ ئۆز شەھرىمغە يانىپ بارماقىم لازىم.
— قەلەندەر.

هۇرى رىزۋان — «هۇرى بىھىشت» كە قاراڭ:
جەننەتى فىردەۋس ئارا گەر هۇرى رىزۋان ئىزدەسەم،
تاپماغايمەن بىر سېنىڭدەك ساھىب ئەسرارى يەنە.
— ئەرشى.

هۇرى زەمان — «هۇرى دەۋران» غا قاراڭ.
كىمگە قىلساڭ شەفقەتىڭنى قىلماغىل هۇرى زەمان،
دەردىڭ ئۆلتۈردى مېنى، ئەي شوخ، دەرمانىڭ تىلەپ.
— قەلەندەر.

هۇرى غىلمان — جەننەت قىزلىرى، جەننەتتىكى خىزمەتكار هۆرلەر:
ئاشىقى سادىق قىيا باقماس پەرىلەر هۇسنىگە،
تەرك ئېتىپ جەننەتى رىزۋان هۇرى غىلماندىن كېچەر.
— گۇمنام.

هۇرى ئىين — ئاق يۈزلۈك، قارا چاچلىق، قارا كۆزلۈك گۈزەل قىز.

هۇرا [حورا] (ئە) «هۇر I » نىڭ بىرلىكى، «هۇر I » گە قاراڭ.

هۇرا جەبىن — هۆر يۈزلۈك، چىرايلىق، گۈزەل.

هۇرەتمەك [هوراتماك] ئۇزاقلاشتۇرماق، يىراقلاشتۇرماق، قاچۇرماق، ئۇركۈتمەك.

هۇرزاد [حورزاد] (ئە + پ) هۆر (پەرى) دىن تۇغۇلغان، گۈزەل، گۈزەللەر نەسلى.

هۇرمەت [حرمت] (ئە) 1) هۆرمەت، ئېھتىرام:
نەچە كۈندۈركى بىر شوخى سىتەمگەر ئىشقى زورىدىن،
كېچىپمەن هۇرمەتىمدىن گەرچە هۇرمەتدارەلىغ بىلمەس.
— ئەرشى.

2) ھارام نەرسە، شۇبھىلىك نەرسە:
قەرداشىڭنىڭ ھەرەمى ھالىدىن ۋاقىف بول ۋە مۇھافەزەت قىلكى، ھەمل ئەييامىدە لۇقمەئىكى، ئاندا هۇرمەت يا شۇبھە بولغاي، يېمەگەي.
— نەۋايى.

هۇرمەت شىئارلىق — ھەممىنى هۆرمەت قىلىدىغان، هۆرمەتنى ئادەت قىلىۋالغان.

هۇرنەجاد [حورنجاد] (ئە) هۆر نەسلىدىن، هۆر نەسەبلىك.

هۇرۇف [حروف] (ئە) [بىرلىكى: ھەرف] ھەرپلەر؛ سۆزلەر، ئىبارىلەر:
ۋەسفىنى قىلسام سىفەت ھەرگىز تۈگەنمەس ئايۇ يىل،
يىل هۇرۇفىنى تەمام قىلماي مەگەر لال ئولدى تىل.
— موللا سالېھ.

هۇرۇفى ئىللەت — ئەرەب گراماتىكىسىدا «ا، و، ى» ھەرپلىرى «هۇرۇفى ئىللەت» دەپ ئاتىلىدۇ.

هۇرۋەش [حوروش] (ئە + پ) هۆر - پەرىگە ئوخشاش، گۈزەل:
سىزىڭتەك هۇرۋەش ئادەم تاپىلماس،
پەرى يۈزلۈك مەسىھادەم تاپىلماس.
— ئاتايى.

هۇرۋەش مەھبۇب — هۆر - پەرىگە ئوخشاش گۈزەل يار.

هۇرىزاد [حور زاد] (ئە + پ) « هۇرزاد » قا قاراڭ.

هۇرىزادە [حور زادە] (ئە) «هۇرزاد» قا قاراڭ.

هۇرىلىقا [حورلقا] (ئە) «هۇر I » گە قاراڭ:
نېتەي جەننەتدە بولسە يۈز تۈمەن هۇر،
جەھان باغىدە بىر هۇرىلىقا بەس.
— ئەرشى.

هۇرىۋەش [حور وش] (ئە + پ) «هۇرۋەش» كە قاراڭ.

هۇرىي [حورى] (ئە) گۈزەل، شەھلا كۆز، «هۇر I » گە قاراڭ.

هۇززار [حضار] (ئە) [بىرلىكى: ھازىر] مەۋجۇتلار، ھازىر بولغانلار؛ ھازىر بولغان كىشىلەر؛ ئىشتىراكچىلار.

هۇززارۇل - مەجلىس — مەجلىس ئىشتىراكچىلىرى، مەجلىسكە ھازىر بولغانلار.

هۇزن [حزن] (ئە) [بىرلىكى: ئەھزان] غەم، قايغۇ،

هەسرەت، خاپىلىق، غەمكىنلىك.
هۇزن ئەھلى — دەردمەنلەر.
هۇزنى جاۋىد ئولماق — دائىمىي قايغۇدا بولماق.
هۇزۇر [حضور] (ئە) 1) هۇزۇر، راھەت، زەۋق؛ پاراغەت، ھالاۋەت، ئاسايىش.
بۇلارنىڭ ھەر هۇزۇرى شەمئىدىندۇر،
قاچان ئۆي ئىچرە بولغان جەمئىدىندۇر.
— خىرقەتى.
2) ئالدى، هۇزۇر، هۇزۇرى، ئىختىيارى، ھازىر بولۇش، كۆنۈش:
... چۈن ئاخىرلەربغە يەتتى، بىر كۈن ئۇستاد هۇزۇرىدا جەمئى ئەئىممە بىلە ئولتۇرۇپ «شەرھىس - سۇننە» ئوقۇر ئىدى.
— نەۋابى.
ئۆز هۇزۇرۇمغە مېنى قويماس دەمى،
كەلتۇرۇر كۆڭلۈمە ھەردەم ئەلەمى.
— نەۋابى.
هۇزۇر ئەتمەك — راھەتلەنمەك.
هۇزۇر قىلماق — راھەتلەنمەك، لەززەتلەنمەك، زوقلانماق.
هۇزۇرى قەلب قىلماق — قەلب (كۆڭۈل) ئارام ئالماق، هۇزۇرلانماق.
هۇزۇز [حظوظ] (ئە) [بىرلىكى: ھەز] لەززەتلەر، راھەتلەر، بەھرىلەر.
هۇسام [حسام] (ئە) قىلىچ، شەمشەر.
هۇسن [حسن] (ئە) [كۆپلۈكى: مەھاسىن] گۈزەل چىراي، ھۆسن، كۆرك:
گەر دېسەڭكىم، باق مېنىڭدەككە، كۆزۈڭ يېغ ئۆزگەدىن،
قىيمەتى هۇسنۇڭگە مەندەك ھەم خېرىدار ئولسە بىس.
— ئەرشى.
هۇسن ئەھلى — گۈزەللەر.
نەچچە هۇسن ئەھلى كېلىپ ياندىشسا ئاندىغ بەلگۈرۈر،
بىر تىرنىغ خەرمۇھرە ئىچرە گويىيا بىر گەۋھەرى.
— ئەرشى.
هۇسن بۇرجى — گۈزەللىك ئاسمىنى.
هۇسن خلقىي — تەبئىي چىراي، ھۆسن.
هۇسن قۇياشى — گۈزەللىك نۇرى، پارلاقلىقى.
هۇسن گەنجى — 1) گۈزەللەر خەزىنىسى. 2) سۆيگەنى.
هۇسن ھەقىقىي — ئىلاھىي گۈزەللىك.
هۇسنۇ جەمال — گۈزەللىك ۋە چىرايلىقلىق:
يوقتۇرۇر فەرزەندى ئادەمدە بۇ رەڭ هۇسنۇ جەمال،
دەرمە بۇ شەكلى شەمايىلدىن فەرىشتەھ دۇر مەگەر.
— ئەرشى.
هۇسنۇ لەتافەت — گۈزەللىك ۋە نازۇكلۇق.
هۇسنۇل - مەئاب — «هۇسنى مەئاب» قا قارالسۇن.
دىلىڭ چەشمى بىدار ئېسە كۆزدە خاب،
زەھى دىل، زەھى چەشم «هۇسنۇل - مەئاب».
— غەربىي.
هۇسن ئىلى — گۈزەللەر، هۆسنىدارلار:
بۇ دۇرمۇ هۇسن ئىلىنىڭ مەزھەبى، ئەي دىلبەرى رەئنا،
نەچەلەر ۋەئدە قىلدىڭ بىرنگە، ئەي يار، تۇرمايسەن.
— قەلەندەر.
هۇسنى ئەدا — گۈزەل ئىپادە، ياخشى ئۇسلۇب.
هۇسنى تالېئ — بەختلىك، ياخشى تەلەي.
هۇسنى تەكەللۇم — ياخشى ۋە مۇلايىم سۆز.
هۇسنى زېب — چىرايلىقلىق.
هۇسنى سەۋت — چىرايلىق ئاۋاز، يېقىملىق ئاۋاز.
هۇسنى شامە — ھىد (پۇراق) بىلىش، ھىدنى ياخشى سېزىش قۇۋۋىتى.
هۇسنى مەئاب — قايتىپ بېرىشقا تېگىشلىك ياخشى جاي؛ هۆسندار؛ گۈزەل.
هۇسۇل [حصول] (ئە) ھاسىل بولۇش، قولغا كىرىش، ئېرىشىش.
هۇسۇل بولماق — مۇرادىغا يەتمەك.
هۇسۇل تاپماق — قولغا كىرگۈزمەك.
هۇش [هوش] (پ) هۇش، ئەس، سەزگۈ، ئالڭ، ئەقىل:
ھېچ مەجالىم يوق ئۇ كۈن ياتتىم كىرىپ گۈلشەن ئارا،
گاھى مەستۇ گاھى بېھۇش گاھى هۇشۇمغە كېلىپ.
— مولا سالېھ.
هۇش ئەھلى — هوشيارلار، ئەقىللىقلەر؛ ئەس - هوشى جايىدا كىشىلەر.
هۇشۇ خىرەد — ئەس (هوش) ۋە ئەقىل.
هۇشى ئازماق — هوشىدىن كەتمەك، ئۆزىنى يوقاتماق.
هۇشى بارماق — ئۆزىنى يوقاتماق، هوشسىز بولماق.
هۇشى يوق — دىۋانە، مەجنۇن؛ مەست.
هۇشەڭ [هوشنگ] (ئە) ئىرانىڭ رىۋايەت دەۋرىدىكى پىشدادىيان سۇلالىسىنىڭ 2 - پادىشاھى.
هۇشبەر [هوش بر] (پ) مەست قىلغۇچى، هوشنى ئالغۇچى.
هۇشرەباي [هوش ربای] (پ) هوشنى ئالغۇچى، هوشسىزلاندۇرغۇچى.
هۇشكىردار [هوش كردار] (پ) هوشيار، هوشلۇق،

ئەقللىق.

هۇشلۇق [هوشلۇق] هوشيار، هوشى، سەزگۈسى بار، ئەسى (هوشى) جايىدا.

هۇشمەند [هوشمند] (پ) هوشيار، ئەقللىق؛ زېرەك:
يوقتۇرۇر دۇنيا ئىچىندە بىر سېنىڭدەك هۇشمەند،
هەم مېنىڭدەك يوقتۇرۇر هەم دىلفىگارى دەردمەند.
— قەلەندەر.

هۇشمەندانە [هوشمندانه] (پ) ئاقىلانە، دانالارچە؛ هوشيارلىق بىلەن.

هۇشمەندانە سۆز — ئاقىلانە، دانالارچە ئېيتىلغان سۆز، هوشيارلىق بىلەن دېيىلگەن سۆز.

هۇفرە [حفره] (ئە) قۇدۇق، چوڭقۇرلۇق، ئازگال:
ئىچىندە نەمۇدار ئاندىق تىلسىمى،
كىم ئول هۇفرە كۇنجىدە بىر روي جىسىم.
— نەۋائى.

هۇففاز [حفاظ] (ئە) [بىرلىكى: هافىز] قارىيلار، هاپىزلار.

هۇققە [حقه] (ئە) 1) قۇتىچە، قىممەت باھالىق تاشلار سېلىنىدىغان يۇمۇلاق قۇتا، قىممەت باھالىق نەرسىلەر ساقلىنىدىغان ساندۇق:
بىر باغدا ئاچىلغان يوق دەھر ئىچرە سېنىڭدەك گۈل،
هەم غۇنچە ئېرۇر لەئلىڭ هەم هۇققە ئىچىدە مۇل.
— گۇمنام.
2) مەشۇقەنىڭ ئاغزى:
بۇ بۇلبۇل مەست ئېردى ئۆزگە كەلدى،
ئاچىپ لەب هۇققەسىنى سۆزگە كەلدى.
— خىرقەتى.

هۇققەئى دۇردان — جاۋاھىرلار (قىممەت باھا تاشلار) سېلىنىدىغان قۇتىچە.

هۇققەئى لەبالەب — ئىچى لىق تولغان قۇتىچە.

هۇققۇئى لەئل — قىزىل لەۋ، يارنىڭ لېۋى.

هۇققە باز [حقه باز] (ئە + پ) نەيرەڭباز.

هۇكەما [حكما] (ئە) [بىرلىكى: ھەكىم] ئالىملار، پەيلاسوپلار؛ دانالار، دانىشمەنلەر. 2) تېۋىپلار، ھەكىملەر.

هۇككام [حكام] (ئە) [بىرلىكى: ھاكىم] ھاكىملار، هۇكۇمرانلار، هۇكۇم قىلغۇچىلار؛ پادىشاھلار.

هۇكم [حكم] (ئە) 1) هۇكۇم، بۇيرۇق، پەرمان. 2) خاھىش.

هۇكم ئەتمەك — بۇيرۇق قىلماق.

هۇكم فەرما — هۇكۇم سۈرگۈچى.

هۇكمى جۇلۇس — ئۆلتۈرۈش بۇيرۇقى، تەكلىپى.

هۇكمى سىياسەت — سىياسەت تەقەززاسى، يوليورۇقى، سىياسەتكە مۇۋاپىق؛ ئۆلۈم جازاسى.

هۇكمى شاهى تاپماق — دۇنيا شاھلىقىنى ئىگىلىمەك.

هۇكمى قەزا — تەقدىر، تەقدىر هۇكمى.

هۇكمى كۇل — ياخشى نەتىجىلىك، ھەممىگە ماقۇل بولىدىغان.

هۇكمران [حكمران] (ئە + پ) هۇكۇم يۈرگۈزگۈچى، هۇكۇمران؛ پادىشاھ:
ئانامغا كېلىپدۇر بۇ نەۋئ هۇكمران،
ئانىڭ خەۋفى بىرلە بولۇپ ياشى قان.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

هۇكمرانى زەمان — زامان شاھى، بېگى.

هۇكۇمەت [حكومت] (ئە) هۇكۇمرانلىق، ھاكىملىق: هۇكۇمەت.

هۇكۇمەت قىلماق — هۇكۇمرانلىق قىلماق، ئىدارە قىلماق.

هۇلەل [حلل] (ئە) [بىرلىكى: هۇللە] زىننەتلىك كىيىملەر، يېگى كىيىملەر، «هۇللە» گە قارالسۇن.

هۇلقۇم [حلقوم] (ئە) ھەلقۇم، كېكىردەك، «ھەلق» گە قارالسۇن.

هۇللە [حله] (ئە) بېزەكلىك (زىننەتلىك) كىيىم، نەپىس رەختتىن تىكىلگەن كىيىم:
ئاغاز كىتاب مۇھەببەتنامە ۋە مېھنەتكامە ۋە هۇللەئى بەستەدام
ۋە شىكەستەئى جام.
— خىرقەتى.

هۇللەئى ئال — قىزىل رەڭلىك نەپىس كىيىم.

هۇللەئى چىن — چىن شايىسى، يىپەكلىك كىيىمى.

هۇللەئى كافۇرگۇن — ئاق رەڭلىك بېزەك (زىننەت) كىيىمى.

هۇللەئى ماۋيى — كۆك رەڭلىك كىيىم.

هۇللەئى نۇر يايماق — نۇر تارقاتماق؛ قۇياش چىقماق.

بەھىشت هۇللەسى — ئۇستىباش، ئىلگى چىرايلىق، زىننەتلىك كىيىم.

هۇللەباف [حلەباف] (ئە + پ) يىپەكلىك شايى توقۇغۇچى (يايغۇچى).

هۇللەپوش [حلەپوش] (ئە + پ) نەپىس رەختتىن تىكىلگەن كىيىم كىيگەن، يىپەك كىيىملەرگە ئورالغان:
لال ئولۇپ ۋەسفىدە ئەرشى بولدى بۇ دەم گەر خەمۇش،
فەخرىنى لۇتفۇڭدىن ئانى بولسە ھەم قىل هۇللەپوش.
— ئەرشى.

هۇللەسان [حلەسان] (ئە + پ) نەپىس يىپەككە ئوخ-

شاش، نەپس رەختتىن تىكىلگەن كىيىم كەبى.

هۇللەۋار [حلەوار] (ئە + پ) زىننەتلەنگەن، بېزەلگەن.

هۇللەۋار ئەتمەك — زىننەتلىمەك، بېزىمەك.

هۇلۇل [حلول] (ئە) كىرىش، داخىل بولۇش، قاتنىشىش، بىرەر نەرسىنىڭ ئىچىگە كىرىش.

هۇلۇل قىلماق — كىرمەك، كىرىپ جايلاشماق؛ ئورناشماق، سىڭمەك، سىڭىشمەك.

هۇلۇڭ [حلو] (ئە) شېرىن، تاتلىق، لەززەتلىك.

هۇلىيە [حلىيە] (ئە) كىيىم، بېزەك، زىننەت، تاشقى كۆرۈنۈش؛ تاشقى بەلگىلەر.

ئەقل هۇلىيەسى — ئەقىل بېزىكى.

بىلىك هۇلىيەسى — بىلىم زىننىتى.

هۇما [هما] (پ) ئەپسانىۋى قۇش، دۆلەت قۇشى، كىمنىڭ بېشىغا قونسا (سايىسى چۈشسە) بەختلىك بولىدۇ، دەپ ئېتىقاد قىلىنىدىغان قۇش؛

هۇما گەر ئۇستىخانىم كۆرسە كىرپىك تارى دەپ باقماس،
قاچان ئالەمدە مۇنداغ ئىردى جىسمى ناتەۋان پەيدا.

— ئەرشى.

هۇماي [همای] (پ) «هۇما» غا قارالسۇن:

سەن بىر هۇمايى مەن بىر گەدايىڭ،
يايغىل باشىمغە چەترى سەئادەت.

— مولا بىلال.

هۇماي مىسال — دۆلەت قۇشىغا ئوخشاش، بەخت قۇشىدەك.

هۇمايۇن [همايون] (پ) قۇتلۇق، مۇبارەك، شەرەپلىك؛ قۇۋۋەتلىك:

هۇمايۇن ئىردىم ئەما دام ئىشقىڭغە بولۇپمەن قەيد،
چىگىلمىش رىشتەسى جانغە قۇتۇلماغلىق ئەمەس ئاسان.

— ئا. نىزارى.

هۇمايۇن ئەلقاب — ساڭادەتلىك نام، قۇتلۇق ئىسىم.

هۇمايۇن جەمال — ئۇلۇغ، كۆركەم يۈزلۈك؛ بەختلىك.

هۇمايۇن فال — كېلەچىكى قۇتلۇق، بەختلىك، بەختىيار؛ ئامەتلىك، ئامىتى كەلگەن.

هۇمايۇن قۇش — بەخت قۇشى، دۆلەت قۇشى.

هۇمايۇنفەر [همايون فر] (پ) ئەڭ يۇكسەك، ئالىي دەرىجىدىكى شان ـ شەۋكەت.

هۇمايۇنقۇش [همايون وش] (پ) بەختلىك، خۇش ۋاقىت.

هۇمايۇنقۇرۇد [همايون ورود] (پ + ئە) بەخت كەلتۈرگۈچى، بەختىيار قىلغۇچى؛ ئامەتلىك.

هۇمرا [حمرا] (ئە) قىزىل:

قۇياشتەك يۈز گۈلى رەڭنا ئېرۇر بىر گۈنەڭى ئاندىن،
ئاچىلمىش باغى سۇنئۇڭ ئىچرە تۇرلۇك لالەڭى هۇمرا.

— مەشھۇرى.

بادەڭى هۇمرا — قىزىل مەي.

هۇمرەت [حمرت] (ئە) قىزىللىق:

خۇنفشان كۆزنى يوبان ئاق ئەتتى ئەشكىم كەسرەتى،
گەرچە كەتمەس لالەنىڭ سۇۋدىن سەۋادۇ هۇمرەتى.

— نەۋايى.

هۇمما [حما/حمی] / (ئە) [كۆپلۈكى: هۇممىيات] ئىسىستما كېسەللىكى، بەزگەك؛

هۇمما ئوتى — ئىسىستما، هارارەت.

هۇمۇل [حمول] (ئە) يۈك، يۈكلىنىش؛ ئارتتۇرۇش؛ زىيادە قىلىش، كۆپەيتىش.

هۇمۇم [هموم] (ئە) [بىرلىكى: هەم] مۇشەققەت، قىيىنچىلىق، تەشۋىش، غەم، قايغۇ.

هۇمۇمى زائىد — ئارتۇقچە تەشۋىش.

هۇنە [هونه] كېيىكىنىڭ ئەركىكى، ئەركەك كېيىك.

هۇنەر [هنر] (پ) هۇنەر، ماھارەت؛ ماھىرلىق:

مەئرىفەتدۇر خالىس ئالتۇن تەمغەسى فەزلۇ هۇنەر،
ئالتىنى تانى دەغەلدىن، ئارى دىنار ئىستەمە.

— نەسىمى.

هۇنەر ئەتۇارى — هۇنەر يولى، هۇنەر تەرتىپى.

هۇنەر بىلمەك — ئىش بىلمەك، ئىش بىلىدىغان بولماق.

هۇنەر كەلمەك — قولىدىن ئىش كەلمەك.

هۇنەرپەرۋەر [هنرپرور] (پ) هۇنەرنى سۆيگۈچى، هۇنەرۋەنچىلىكنى راۋاجلاندۇرغۇچى.

هۇنەركار [هنرکار] (پ) هۇنەرۋەن، سەنئەتكار.

هۇنەرمەند [هنرمند] (پ) هۇنەرۋەن، ئىش بىلىدىغان.

هۇنەرۋەر [هنرور] (پ) هۇنەرۋەن، پەزىلەتلىك ئادەم، قولىدىن كۆپ ئىش كېلىدىغان كىشى:

بېتىمپ كەلدى بارچە هۇنەرۋەرلەرى،
بار ئىردى ئۆيىدە كۇمۇش زەرلەرى.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

هۇنەرىي [هنری] (پ) هۇنەرگە ئائىت، هۇنەرگە مەنسۇپ.

هۇنىل ـ ئەمەك [هونی لاماک] 1) ئوقيانى تەيىارلىماق، يا (كامان) كىرىچىگە ئوقنى بېكىتمەك؛ ئوق ئۇزۇشكە هازىرلانماق. 2) ئۆزلىدىماق (ئوق ئاۋازى هەققىدە).

هۇۋەيدا [هویدا] (ئە) ئايان، روشەن، ئاشكارا، ئېنىق:

www.uyghurkitap.com

لا مەكاننىڭ شەھرىدە ئاشىقنى شەيدا قىلدى ئىشق،
ئەنبىيائى ئەۋلىيالارنى ھۇۋەيدا قىلدى ئىشق.

— مەشرەب.

ھۇۋىييەت [هويت] (ئە) ماھىيەت، ھەقىقەت:
«ھا» سى ھۇۋىييەتنى قىلىپ جىلۋە گاھ،
«لامى» بىلە قايىل «ئەل ـ مۇلكۇ لاھ.»

— نەۋايى.

ھۇي [هوى] 1) خۇرسەنلىكتىن ئېيتىلىدىغان سادا. 2) داد، ۋاي، ئاھ ـ ئاھ:
بۇگۇن باغى گۇلىستان گۇللەرى خۇش بەرگ رېز ئولدى،
سەھەر ھوي چېكەردە سەرسەرى ئاھىم خەزان ئەتكەچ.

— زەلىلى.

ھۇي چەكمەك — ھۇي تارتىپ (ئاھ ـ ۋاھ چېكىپ) نالە قىلماق.

ھىبە [هبە] (ئە) ھەدىيە، سوۋغا، تارتۇق؛ سەدىقە:
نە ماڭىشدۇركى، تەنلەر ھىبەسى ئانىڭ،
نە باقىشدۇركى، جانلەر فىداسى ئانىڭ.

— نەۋايى.

ھىبس [حبس] (ئە) قاماش، ھەپسىگە (تۈرمىگە) سېلىش؛ قاماقخانا؛ تۈرمە، ھەپسە، زىندان.

ھىبس بۇيۇرماق — قاماشقا بۇيرۇماق، قاماققا ھۆكۈم قىلماق.

ھىجا [هجا] (ئە) 1) مەسخىرە، ھەجۋ، ھەجۋىي سۆزلەر. 2) ھەرپلەرنى ئايرىم ـ ئايرىم ئوقۇش. 3) بوغۇم، سۆز بوغۇمى.

ھىجا تۇمارى — بىمەنە، تۈرلۈك ھەرپلەردىن تۈزۈلگەن تۇمار؛ ھەجۋىنامە.

ھىجاب [حجاب] (ئە) 1) يېپىنچا، پەردە، توسۇق:
ئاڭا ئەيلەدىم مەن بۇ يەڭلىغ خىتاب،
كى شەيتان بولۇپدۇر يولۇڭغە ھىجاب.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

قويمە يۈزۈڭنى نىقاب ئىچىندە،
رەف ئولدى ئادەم ھىجاب ئىچىندە.

— نەسىمىي.

2) ئۇيات، ئۇيىلىش:
ھەر چەند سەئىي ئەيلەپ بەزمەڭگە تاپمادىم يول،
دەرداۋۇ يۈز دەرىغا، بولدۇم ئۆزۈم ھىجابى.

ھىجاب بولماق — توسۇماق.

ھىجاب دەفئ بولماق — پەردە كۆتۈرۈلمەك، توسۇپ تۇرغان نەرسە يوق بولماق.

ھىجاب ئوتىغە سۇۋ ئۇرماق — ئارىدىكى ئۇيىلىش، ئەيمىنىشنى يوق قىلماق.

ھىجابى پىنھانى — يوشۇرۇن پەردە.

ھىجابلىغ [حجاب ليغ] پەردىلىك.

ھىجار [حجار] (ئە) [بىرلىكى: ھەجەر] تاشلار، «ھەجەر» گە قاراڭ.

ھىجاز [حجاز] (ئە) 1) مۇزىكىدا بىر مۇقام نامى. 2) ئەرەبىستان يېرىم ئارىلىنىڭ قىزىل دېڭىز بويىدىكى غەربىي قىسمى، مەككە ۋە مەدىنە شەھەرلىرى جايلاشقان قىسمى.

ھىجران [ھىجران] (ئە) ئايرىلىش، پىراق، جۇدالىق:
فەھم ئېتەرمەن بولماغۇم ئۆلگۈنچە ھىجراندىن خەلاس،
ھەجرىدە شامۇ سەھەر يۈز ئاھۇ ئەفغاندىن خەلاس.

— ئەرشى.

ھىجران سۆزى — ئايرىلىشنىڭ كۆيدۈرۈشى، جۇدالىق سۆزلىرى.

ھىجران غەمى — ئايرىلىش غېمى.

ھىجران ئوتى — ئايرىلىشتىن كۆيۈش:
ئاھكىم، ھىجران ئوتى ئاخىر مېنى قىلدى كەباب،
ھەجرۇ فۇرقەتدە كۆيۈپ ئەمدى ئەدا بولدۇم نېتەي.

— موللا سالېھ.

ھىجرەت [ھجرت] (ئە) ئۆزى تۇغۇلۇپ ئۆسكەن جاينى تاشلاپ باشقا بىر جايغا كۆچۈش؛ مۇھەممەد پەيغەمبەرنىڭ مەككىدىن مەدىنىگە كۆچۈشى (ئىسلامدا شۇ كۈننى يىل بېشى قىلىپ بېكىتكەن، شۇڭا مۇسۇلمان يىلى ھېسابى «ھىجرىي» يىل دەپ ئاتالغان. ھىجرىيە يىلى مىلادىيە يىلى بويىچە 662 ـ يىلى 16 ـ ئىيۇلدىن باشلانغان):
كىشىكى دىلرەبادىن تاپسا ھىجرەت،
ئىچەر بىر كۈن ۋىسالى بىرلە شەربەت.

— خىرقەتى.

تارىخ سەككىز يۈز تۆرت ئېردى ھىجرەت،
كى نەقىش ئەتتىم بۇ مەنزۇرى مۇھەببەت.

— لۇتفى.

ھىجرىي [ھجرى] (ئە) ھىجرىيەت، ھىجرىيەگە مەنسۇپ:
مىڭ يۈز ئاتمىشدە ئېردىكىم ھىجرىي سىنە،
بۇ كىتابى نەۋبەتى تەسنىفى بولدى ۋە ۋەسسالام.

— نەۋبەتى.

ھىدايەت [ھدايت] (ئە) يول باشلاش، توغرا يول كۆرسىتىش، توغرا يول تېپىش، توغرا يولغا كىرىش:
يولۇمغە رەھبەرئەت ئەھلى ئىنايەت،
ۋىسالىڭ بەزمىغە قىلسۇن ھىدايەت.

— گۇمنام.

ھىدايەت ئەيلەمەك — توغرا يول كۆرسەتمەك، يولغا سالماق.

ھىدايەت بۇلۇتى — توغرا يول بەرىكەتلىرى؛ توغرا يولدا

يۇرۇشتىكى بەرىكەتلەر.

هىدايەت زىلالى — زىلال (شېرىن) سۇدەك كۆڭۈلگە تەسكىن بەرگۈچى توغرا يول.

هىدايەت شەجەرەسىنىڭ سەمەرەسى — توغرا يولدا يۇرۇشتىكى كېلىدىغان ياخشى ئاقىۋەتلەر.

هىدايەت قاسىدى — توغرا يولغا سالغۇچى، توغرا يولغا سېلىشنى خالىغۇچى.

هىدايەت ئېلى — ياخشىلىققا ئېرىشىشكە مۇيەسسەر بولۇش.

هىددەت [حدت] (ئە) 1) ئۆتكۈرلۈك، كەسكىنلىك، ئۆتكۈر، تېز؛ تېزلىك. 2) غەزەپ، قىزغىنلىق.

هىراسەت I [حراثت] (ئە) دېھقانچىلىق، زىرائەتچىلىك، تېرىقچىلىق.

هىراسەت II [حراست] (ئە) ھىمايە قىلىش، قوراۋۇلاش.

هىراۋۇل [هراول] (ئە) قوشۇننىڭ ئىلغار، ئاۋانگارت قىسمى، رازۋېدكىچى.

هىرەف [حرف] (ئە) [بىرلىكى: هىرفە] ھۈنەر، سەنئەت؛ كەسىپ.

هىرز [حرز] (ئە) 1) ساقلايدىغان، ئاسرايدىغان؛ ساقلىنىش، ئامان بولۇش، ئامانلىق جاي، ساقلىنىش جايى. 2) تۇمار:

قىلىپ ھەققە ھەردەم مۇناجاتلار،
ئوقۇپ ھىرزلار بەلكى ئاياتلار.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

هىرزى ئەمانىي — سېھىر ۋە جادۇنى قايتۇرغۇچى تۇمار، دۇئا.

هىرزى جان — جاننى ساقلاش تۇمارى.

هىرس [حرص] (ئە) ئاچ كۆزلۈك، بەرھەر نەرسىگە قانىتىق بېرىلىش:

ھەم ئۇمۇرنىڭ بەقاسى يوقلۇغىدىن بېرىپ نىشان،
ئەھل ھىرس غەفلەتىدىن ئېتەرمەن شىكايەتى.

— سەبۇرى.

هىرسدىن كەچمەك — تەمەدىن ساقلانماق، قانائەت قىلماق.

هىرسۇ شەيدالىغ — ھەددىدىن تاشقىرى بېرىلگەن؛ مەپتۇن.

هىرسۇ ھەۋا — بەرھەر نەرسىگە قانىتىق بېرىلىش، ھەۋەس.

هىرسۇ ھەۋا غەلەبەسى — ئاچ كۆزلۈك ۋە ھاۋايى نەپسىنى يېڭىش.

هىرسكەش [حرص كيش] (ئە + پ) ئاچ كۆز:

دېدى ھۇدھۇد: «كى ئەي زەبۇنى ھىرسكەش،
نەفس زۇلمى ئەيلەگەن كۆڭلىڭنى رېش.»

— نەۋايى.

هىرفە [حرفە] (ئە) [كۆپلۈكى: هىرەف] ھۈنەر — كەسىپ، تەدبىر:

بۇ ھىرفە ئارا ھەم سەلاھۇ فەساد،
كى پېتىلى ئېرۇر ھەم بەيازۇ سەۋاد.

— غەربىي.

هىرفە ئەھلى — ھۈنەرۋەنلەر، بەرھەر كەسىپ بىلەن مەشغۇل كىشىلەر.

هىرفەت [حرفت] (ئە) «هىرفە» گە قارالسۇن:

يەنە ھىرفەت ئەھلى تۆتۈپ گوشەئى،
مەئاشى ئۈچۈن ئىستەسە توشەئى.

— نەۋايى.

هىرفەگەر [حرفەكر] (ئە) «هىرفەۋەر» گە قارالسۇن:

قىلىپ ھىرفەگەرلەر تۇمۇردىن قەفەس،
دېدىم: ئالدىمە قوي كۆرەي ھەر نەفەس.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

هىرفەۋەر [حرفەور] (ئە + پ) ھۈنەرۋەن، كاسىپ:

خانە قاھغە سالدى ئوت كىرگەچ نەۋائىي دەير ئارا،
ھىرفەۋەردەك گەنجكىم تاپتى، دوكانىن ئۆرتەدى.

— نەۋايى.

هىرقەت [حرقت] (ئە) 1) شولا، كۆلەڭگە. 2) غەم، قايغۇ. 3) كۆيدۇرۇش، ياندۇرۇش؛ كۆيۈش، يېنىش؛ ئوت:

ئىچىم لەئىل ئولدى فۇرقەتدىن، كۆزۈم دۇر يىغدى ھەيرەتدىن،
ئاياغ، باش شۇئلە ھىرقەتدىن بۇ يەڭلىغ تەختۇ تاجىم بار.

— گۇمنام.

ئېرۇر نىئمەت ئەگەر مەھنەت ئىچىدە،
بىلىڭ زەر ساپ ئولۇر ھىرقەت ئىچىدە.

— خىرقەتى.

4) كۆيۈنۈش.

هىرمان [حرمان] (ئە) مەھرۇملۇق، بەھرە ئالالماسلىق، بەھرىمەن بولالماسلىق، يېتىشمەسلىك، ئۇمىدسىزلىك؛ ئاجراپ قالغان؛ چەكلەنگەن، مەنئى قىلىنغان:

ئەي گۇمناما نەۋبەتى ھىرمان كەتتى،
ۋەسل ئولدۇم ئاڭا نەۋبەتى ھىجران كەتتى.
زۇلف ھەلقەسىنى كەمەند ئېتىپ سەيد ئەيلەپ،
يا قاشى بىلە ئوقلارى مۇژگان كەتتى.

— گۇمنام.

ئۇيغۇر كتاب تور بېكىتى www.uyurkitap.com

هىرمان ئوقى — مەھرۇملۇق ئوقى.
داغى هىرمان — مەھرۇملۇق، ئۇمىدسىزلىك دېغى.
هىزەبر [هزبر] (پ) شىر، ئارسلان، جەسۇر، باتۇر.
هىزەبرشىكار [هزبرشكار] (پ) ئارسلان ئوۋلىغۇچى، پالۋان، باھادىر.
هىس [حس] (ئە) سەزگۈ، ھېس - تۇيغۇ.
هىساب [حساب] (ئە) ئېتىبار، قەدىر، قەدىر - قىممەت. 2) سان، ئەدەد. 3) ئوي، پىكىر. 4) قاتار، توپ. 5) سوراق، تەقدىر.
هېساب ئالماق — تەكشۈرمەك، ھېساب ئالماق؛ ئىبرەت ئالماق.
هېساب ئەسرەمەك — ھېسابنى ساقلىماق، ھېسابقا ئالماق.
هېساب ئەيلەمەك — سانىماق، ھېسابلىماق.
هېساب ۋەقتى — ساناش، نەتىجە چىقىرىش ۋاقتى.
هىسار [حصار] (ئە) 1) قەلئە، قورغان، ئىستېھكام:
... ۋە نەچچە مۇددەتدىن كېيىن خاتۇنى ئۆلۈپ، تاجىرنى ھىسارغە سولاغاندا، يەنە بىر فەرەڭنىڭ خاتۇنىنى كەلتۈرۈپ، ھىساردا ئىكەۋلەن تاپىشىپ، ئانچە مۇشەققەتلەر بىلە سىفىلنى تېشىپ، بىر مۇنچە جەۋاھىرلار ئالىپ، ئىكەۋلەن قاچىپ چىققانى.....
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.
2) كۆك، ئاسمان:
ئۇيلەكى كەيۋانى نۇھۇ سەتشىئار،
كىم ئېرىدۇر گۇنبەدى نىلىي ھىسار.
— نەۋايى.
ھىسار دەۋرى — قەلئە ئەتراپى.
ھىسارنىشىن [حصارنشين] (ئە + پ) قەلئەدە ئولتۇرغۇچى.
ھىسارىي [حصارى] (ئە) ئورالغان، قامالدا، قورشاۋدا قالغان، قورغان ئىچىدە قالغان.
ھىسسەمەك [حساماك] (ئە) ھېس قىلماق، سەزمەك.
ھىسن [حصن] (ئە) قورغان، قەلئە، ئىستېھكام.
ھىسنى فەلەك — پەلەك قورغىنى، ئاسمان.
ھىسنى ھەسىن — مۇستەھكەم ئورالغان قورغان، قەلئە.
ھىفز [حفظ] (ئە) 1) ساقلاش، مۇھاپىزەت قىلىش. 2) تەربىيەت. 3) ئەستە تۇتۇش.
ھىفز ئەتمەك — يادلىماق، ئېسىدە (ئەستە) قالدۇرماق، ئەستە تۇتماق؛ ھىمايە قىلماق؛ ساقلىماق.
ھىفز ئەيلەمەك — ساقلىماق، ئاسرىماق؛ ھىمايە قىلماق.
ھىفز قىلماق — «ھىفز ئەتمەك» كە قاراڭ.
ھىفزىدە ئەسرەدىك — ھىمايىسىدە ئاسرىسۇن.
ھىفزى ھالى — ھالىتىنى، ساقلىقىنى ساقلاش.
ھىقد [حقد] (ئە) ئۆچمەنلىك، ئاداۋەت.
ھىكايات [حكايات] (ئە) ھېكايىلەر، قىسسىلەر:
ئىشتىكىل خەستە بۇلبۇلدىن ھىكايات،
كېچە - كۈندۈز قىلۇر ئېردى مۇناجات.
— خىرقەتى.
ھىكايەت [حكايت] (ئە) ھېكايە، مەلۇمات:
ئەمدى قىلاي بۇ دەھرى فەنادىن ھىكايەتى،
ھەمە ئالەم ئەھلىدىن ئەيلەي رىۋايەتى.
— سەبۇرى.
ھىكايەت قىلماق — نەقىل قىلماق، رىۋايەت ئېيتماق.
ھىكايەت گۇزار — ئۆتكەن ۋەقەلەر توغرىسىدا سۆزلەپ بېرىش، سۆزلەش:
نەكىم ئۆتكەن ئاخشامدا ئىككى كىشى،
ھىكايەت گۇزارلىق ئىدى ۋەرزىشى.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.
ھىككە [حكە] (ئە) 1) قىچىشقاق، قوتۇر، تەمرەتكە. 2) كۆرەلمەسلىك، ئىچى قارىلىق.
ھىكمەت [حكمت] (ئە) [كۆپلۈكى: ھىكەم] 1) دانىشمەنلىك، دانالىق. 2) ئىلىم، مەرىپەت. 3) تەدبىر، چارە؛ پايدىلىق ئىش. 4) پەلسەپە. 5) سىر، مەخپىيەتلىك، يوشۇرۇن سەۋەب. 6) مەسەل، مەسەل قىلىش.
ھىكمەت ئايتماق — ھېكمەت سۆزلىمەك؛ نازۇك؛ چوڭقۇر مەنىلىك پىكىر بايان قىلماق.
ھىكمەت شۇكۇھى — بىلىم شۆھرىتى، مەشھۇرلۇقى.
ھىكمەتۇ ئەقل — ئىلىم ۋە ئەقىل.
ھىكمەتى ئىلاھىي — خۇدانىڭ خاھىشى، ئىرادىسى.
ھىكمەت ئىلمى — پەلسەپە ئىلمى.
ھىكمەتئاباد [حكمت اباد] (ئە + پ) ھېكمەتكە تولغان جاي، ھېكمەت ماكانى.
ھىكمەتئاسا [حكمت اسا] (ئە + پ) ھېكمەتلىك، سىرلىق.
ھىكمەتئامېز [حكمت اميز] (ئە + پ) ھېكمەتلىك، ھېكمەتكە تولغان.
ھىكمەتئايىن [حكمت ايين] (ئە + پ) بىلىملىك، بىلىمدان، دانىشمەن.
ھىكمەتپەرەست [حكمت پرست] (ئە + پ) دانىشمەن، ھەكىم، پەيلاسوپ.

ھىكمەتپەناھ [حكمت پناه] (ئە + پ) بىلىملىكلەر، بىلىمدانلار ھامىيسى.

ھىكمەتپىشە [حكمت پيشه] (ئە + پ) «ھىكمەتپەرەست» كە قارالسۇن.

ھىكمەتجو [حكمت جو] (ئە + پ) «ھىكمەتپەرەست» كە قارالسۇن.

ھىكمەتجوي [حكمت جوى] (ئە+ پ) دانىشمەن، دانا، «ھىكمەتجو» غا قارالسۇن.

ھىكمەتساز [حكمت ساز] (ئە + پ) دانا، دانىشمەن، پەيلاسوپ، «ھىكمەتپەرەست» كە قارالسۇن.

ھىكمەتسىرىشت [حكمت سرشت] (ئە + پ) ھىكمەتلىك، سىرلىق، يوشۇرۇن.

ھىكمەتقسسم [حكمت قسم] (ئە) دانىشمەن، ھەكىم، پەيلاسوپ؛ «ھىكمەتپەرەست» كە قارالسۇن.

ھىكمەتقىياس [حكمت قياس] (ئە) بىلىملىك، بىلىمدان، دانا سەزگۇر.

ھىكمەتكەرد [حكمت كرد] (ئە + پ) دانىشمەن، ئىلىم ـ ھېكمەت ئىگىسى.

ھىكمەتمەئاب [حكمت ماب] (ئە) پەيلاسوپ، ئالىم، ھەكىم.

ھىلاج [حلاج] (ئە) ئۆمۈر بۇلىقى.

ھىلال [هلال] (ئە) 1) يېڭى ئاي، يېڭى كۆرۈنگەن ئاي. 2) گۈزەللەرنىڭ يېرىم ئاي شەكلىدىكى چىرايلىق قېشى، قىياقتەك قاش:

قاشلارى فەررۇخ ھىلالى تىشلارى دۇررى گۈھەر،
لالە يەڭلىغ لەبلەرىنىڭ لەئلى ناپەيداسى بار.

— ئەرشى.

ھىلال ئولماق — ئېگىلمەك؛ ئىنچىكىرىمەك.

ھىلالى جام — يېرىم ئاي شەكلىدىكى مەي كاسىسى.

ھىلالى دۇرەخشەندە — پارلاپ تۇرغۇچى، يالتىراپ تۇرغۇچى ئاي.

ھىلالئايىن [هلال ايين] (ئە + پ) يېڭى كۆرۈنگەن ئاي كەبى، يېڭى چىققان ئايغا ئوخشاش، ئەگمە.

ھىلالي [هلالى] (ئە) ھىلالغا (يېڭى چىققان ئايغا) ئوخشاش، ئاي شەكلىدىكى.

ھىلالي جام — ھىلالغا ئوخشاش ئەگمە قەدەھ.

ھىلالي قاش — ئىنچىكە، چىرايلىق، ئەگمە قاش.

ھىللىيەت [حليت] (ئە) ھالاللىق، پاكلىق:

بىر ـ بىرى بىلە بەيئەت قىلدىلەركىم، نىمە يېمەگەيلەر تا ھىللىيەتى ئالارغا سابىت بولماغاي.

— نەۋائى.

ھىلىم [حلم] (ئە) مۇلايىملىق، يۇمشاقلىق؛ ياۋاشلىق، يۇمشاق تەبىئەتلىك؛ سەۋر ۋە تاقەت، سەۋرلىك:

كى مەكتەبكە بەردى ئانى ئىلىم ئۆچۈن،
تەئەددۇب، تەۋازۇئ بىلە ھىلم ئۆچۈن.

— ئا. نىزارى.

ھىلم مەئدەنى — مۇلايىملىق كانى، خەزىنىسى.

ھىلمۇ ھەيا ئەھلى — يۇمشاق تەبىئەتلىك ۋە ھايالىقلار.

ھىلۇ [حلو] (ئە) يېقىملىق، شېرىن.

نۇكتە ھىلۇى — سۆز شېرىنلىكى، شېرىنسۇخەنلىك.

ھىمار [حمار] (ئە) ئېشەك.

سەۋتۇل ـ ھىمار — ئېشەك ئاۋازى.

ھىممەم [همم] (ئە) [بىرلىكى: ھىممەت] «ھىممەت» كە قارالسۇن.

ھىمل [حمل] (ئە) [كۆپلۈكى: ئەھمال] (دۇمبىگە ئارتىلغان) يۈك.

ھىممەت [همت] (ئە) 1) بىرەر ئىشقا جان ـ دىلى بىلەن تۇرۇنۇش، غەيرەت بىلەن كىرىشىش. 2) ساخاۋەت، ئالىيجانابلىق. 3) بەختىيارلىق.

ھىممەت ئەھلى — ھىممەتلىكلەر، سېخىيلار.

ھىممەت تۇتماق — ھىممەت دەپ سانىماق، ھىممەت دەپ بىلمەك.

ھىممەت ئېتەگىن سىلكىمەك — مال ـ دۇنيادىن ۋاز كەچمەك.

ھىممەتۋەر [همت ور] (ئە + پ) تىرىشقاق، زور ئىرادىلىك؛ مەرد؛ سېخي:

كى بارسەن خىرەد مەندۇ رەۋشەن رەۋان،
جۇۋان مەردۇ ھىممەتۋەرۇ پەھلەۋان.

— نەۋائى.

ھىن [حين] (ئە) [كۆپلۈكى: ئەھيان] ۋاقىت، پەيت، زامان:

كى دەۋزەخ يىغلاپ ئايتۇر، ئال بۇ قۇلنى ئۇشبۇ ھىن يارەب،
كى بىزدە قالمادى تاقەت، بۇ ئاشىق ئوتىدىن ئەسلا.

— مەشرەب.

ھىنا [حنا] (ئە) خېنە:

مېنى بەسكىم شەھىد ئەتكەچ ئېرۇر قانىم بىلەن گۈلگۈن،
ۋەگەر نە ئول سەنەم تىرغاندا رەڭگى ھىنا يوقتۇر.

— ئەرشى.

ھىنا باغلاماق — «ھىنا ياقماق» قا قارالسۇن.

ھىنا رەڭ — قىزىل، خېنە رەڭلىك:

ھىنا رەڭگى ئەمەس ئىلكىدە قاندۇر،

ئۇيغۇر كتاب تورپىكىتى www.uyurkitap.com

قاراتماغلىق ئۇچۇندۇر كۆزى قارە.
— ئەرشى.

هىنا ياقماق — خېنە قويماق.

هىند [هند] هىندى:
سوداسى بولسا مۇلك ئەرەب هەم ئەجەمدە پۇر،
هىند، پەرەڭ، چىن تا سەرهەدى خوتەن.
— سەبۇرى.

هىندى ئەهلى — هىندىستانلىقلار.
هىند سەۋادى — هىندىستان ئەتراپى.

هىندزاد [هندزاد] هىندى ئەۋلادى، هىندىلىق.

هىندۇ [هندو] 1) هىندىستانلىق؛ هىندى، هىندىستان:
بارىپ هىندۇ سارى تولا ئىستەدۇك،
قاچىپ ئالدىمىزدا مۇڭا يەتمەدۇك.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.
2) قارا تۈسلۈك، قارا، گۈزەل مەهبۇبە:
كى قانلىق كۆڭۈلكى، خال مۇشكى نېتەڭ تەسەۋۋۇرىدىن،
گۈلى ئەۋراقىغە بۇلبۇل تىكتى كۆز يا ئوت ئارا هىندۇ.
— سەبۇرى.
3) قاراڭغۇلۇق، زۇلمەت.
هىندۇ بولماق — قۇل بولماق.
هىندۇ نەجاد — هىندى نەسەبلىك، هىندىدىن چىققان.
هىندۇ ئولماق — قارايماق، قارا يۈزلۈك بولماق.
هىندۇيى چابۇكسۇۋار — چەۋانداز هىندى.
هىندۇيى رېختە — مۇزىكا كۈيلىرىدىن بىرى.
هىندۇيى شام — كېچە قاراڭغۇلۇقى.

هىندۇئاسا [هندواسا] هىندىچە.
هىندۇ ئاسا لەئب — هىندىچە ئويۇنغا ئوخشاش.

هىندۇچە [هندوچە] هىندىچە، «هىندۇ ئاسا» غا قاراڭ.
هىندۇچە ئەشئار — هىندى تىلىدا پۈتۈلگەن شېئىرلار.

هىندۇۋىي [هندو وى] هىندىستانلىق؛ هىندىلارنىڭ دىنىغا مەنسۇپ:
قاشلارىڭدۇر گويى ئىككى هىندۇۋىي ئاتەشپەرەست،
مەيل قىلغان سەجدەغە ئوتلۇق ئۇزارىڭ يانىدا.
— نەۋابى.

هىندۇۋىي زاد — هىندى ئەۋلادى، هىندى.

هىندۇئىي [هندوئى] «هىندۇۋىي» غا قاراڭ:
جۇنەئى مېهر چۇن ئۇزار ئاچتى،
هىندۇئىي شام ئەسكەرى قاچتى.
— نەۋابى.

هىندىي [هندى] هىندىستانغا مەنسۇپ (تىل، ئادەم، نەرسە).

هىننا [حنا] (ئە) «هىنا» غا قاراڭ.

هىيەل [حيل] (ئە) [بىرلىكى: هىيلە] هىيلىلەر، ئالدامچىلار.
هىيەل ئىشىگىن ئاچماق — هىيلە قىلىشقا كىرىشمەك، ئالداش يولىغا كىرمەك.

هىيتە [حيطە] (ئە) ئىهاتە قىلىنغان، ئەتراپى ئورالغان جاي؛ دائىرە، هۆكۈم دائىرىسى.
هىيتەئى تەسەررۇف — تەسەررۇپ دائىرىسى.
هىيتەئى تەسەررۇفىغە كىيۇرمەك — تەسەررۇپ دائىرىسىگە كىرگۈزمەك.

هىيلە [حيلە] (ئە) 1) مىكر، ئالدام، هىيلە. 2) تەدبىر.
هىيلە ئەندېش — هىيلە قوزغاتقۇچى، هىيلە پەيدا قىلغۇچى.
هىيلە ئەنگىز — «هىيلەتئەنگىز» گە قاراڭ.
هىيلە پەرداز — هىيلە ئىشلەتكۈچى، هىيلە قىلغۇچى.
هىيلە پەيۋەند — هىيلىگەر، هىيلە ئىشلەتكۈچى.
هىيلە پېشە — هىيلىگەر، هىيلە قىلغۇچى.
هىيلە قىلماق — هىيلە، مىكر ئىشلەتمەك، ئالدىماق.
هىيلەئى شۇم — شۇم هىيلە، هالاكەتكە، بەختسىزلىككە ئېلىپ كەلگۈچى هىيلە.

هىيلەت [حيلت] (ئە) «هىيلە» گە قاراڭ:
تەۋقى لەئنەت دېسەلەر بوينىندە تەسبىهىن نې تاڭ،
مەكرۇ هىيلەت بىرلە شەيخ ئەل بىرلە قىلسا ئىختىلات.
— نەۋابى.

هىيلەتئەنگېز [حيلت انكيز] (ئە + پ) هىيلىگەر، هىيلە قوزغاتقۇچى.

هىيلەتساز [حيلت ساز] (ئە + پ) «هىيلەساز» غا قاراڭ.

هىيلەتسىگال [حيلت سكال] (ئە + پ) مەككار، هىيلىگەر.

هىيلەساز [حيلەساز] (ئە + پ) هىيلىگەر، مەككار، هىيلە ئىشلەتكۈچى.

هىيلە سىگال [حيلەسگال] (ئە + پ) «هىيلەساز» غا قاراڭ.

هىيلەكار [حيلەكار] (ئە + پ) هىيلە ئىشلەتكۈچى، ئالدامچى.

هىيلەگەر [حيلەكر] (ئە + پ) ئالدامچى، هىيلىگەر.

هىيمە [هيمە] (پ) ئوتۇن، تۇتۇرۇق:
ئاي ـ كۈن ساڭا ئىككى مەنقەل ئولسۇن،
هىيمەڭ بارى ئۇدۇ سەندەل ئولسۇن.
— نەۋابى.

هىيمەۋار [هيمەوار] (پ) ئوتۇندەك، تۇتۇرۇققا ئوخشاش.

ئو

ئوپچىن [اوپچين] ساۋۇت (ئۇرۇشتا ئوق، نەيزە قاتارلىق-لاردىن ساقلىنىش ئۈچۈن كىيىمنىڭ ئۈستىدىن كىيىدىغان پولات كىيىم):

ۋە لېكىن ئۇشبۇ پەيكەر پاي تا فەرق،
بولۇپ ئوتەك تېمۇر ئوپچىن ئەراغەرق.

— نەۋايى.

ئوتاغە [اوتاغه] ئەمەلدارلارنىڭ باش كىيىمىگە تاقىلىدىغان مەنسەپ بەلگىسى، ئوتۇغات:

دۇدىكى فەلەككە چىقادۇر ھەر كېچە ئاھىم،
رىندان سەھەر خىزغە گويا كى ئوتاغە.

— زەلىلى.

ئوتەغە [اوتەغه] «ئوتاغە» گە قارالسۇن.

ئوترۇ [اوترو] قارشى، مۇقابىل، روبىرو:

سەجدە ئەيلەپ قاشلارىڭ ئوترۇسىدىن ئالمان باشىم،
نې ئۇچۇن مەتلەب ئېرمىشدۇر ماڭا ھەددى ۋەسەت.

— ئەرشى.

ئوترودىن چىقماق — روبىروسىدىن، قارشىسىدىن چىقماق.

ئوترو كەلمەك — قارشى ئېلىشقا چىقماق.

ئوترو يىبەرمەك — قارشى قويماق.

ئوتروغ [اوتروغ] ئارال؛ قونالغۇ.

ئوتقاچ [اوتقاج] ئوت، يالقۇن:

كۆزى، ئاياكۆز قان ئىچمەككە بىر ئاچمۇئىكمەن،
جان ئالاجۇقمنە ئوت ياغماققە ئوتقاچمۇ ئىكمەن.

— ئەرشى.

ئوتلاغ [اوتلاغ] ئوت كۆپ ئۆسىدىغان يەر، ئوتلاق.

ئوتلى [ئوتلى] ئوتلۇق:

يوق ئىدى مەئلۇم گۈل رەڭگى قىزارىدى ئول زەمان،
ئوتلى كۆڭلۈم ئۇردى تاكىم ئاھى ئاتەشپارەلەر.

— ئەرشى.

ئوخشە [اوخشه] ئوخشاش:

كۆزىدۇر گاھى نەرگىس، گاھى بادام،
كىمىككە ئوخشە يوق بىر يەردە ئارام.

— قەلەندەر.

ئودغۇچ [اودغوچ] ئوت، يالقۇن، ئوتقاچ.

ئودۇغ [اودوغ] ئويغاق، سەگەك.

ئورالق [اوراق] زىرائەت ۋە ئوت ـ چۆپ ئوردىغان ئورغاق.

ئوراقچى [اوراقچى] ئورمەچى.

ئوردۇ [ئوردو] (پ) ئەسكەر، قوشۇن چۈشىدىغان لاگېر، قارارگاھ:

ئول مەھى خىرگەھنىشىنلىكى ئاستانىن مەندىن ئۆپ،
ئەي نەۋائى، ھەر قەچان مەيل ئەيلەسەڭ ئوردۇ ساڭا.

— نەۋايى.

ئورتا [اورتا] ئوتتۇرا، ئارا.

ئورناغ [اورناغ] تۇرار جاي، ئادرېس.

ئوزان [اوزان] ساز چېلىپ ناخشا ۋە ھېكايە ئېيتىدىغان كىشى.

ئوزاغۇكۇن [اوزاغوكون] ئالدىنقى كۈن، ئۆلۈشكۈن.

ئوزماق [اوزماق] بىر خىل كۆي، ئاھاڭ.

ئوشۇل [اوشول] ئاشۇ، شۇ:

تۇغۇلدى ئانادىن ئول ئافەتى جان،
خوتەن بولدى پەرىخانە ئوشۇل ئان.

— قەلەندەر.

ئوغان [اوغان] قۇدرەت، قۇدرەتلىك؛ تەكرى، خۇدا، ئاللا.

ئوغراغ [اوغراغ] ئىزادە، قارا؛ مەنزىل، نىشان.

ئوغراماق [اوغراماق] بەل باغلىماق، قارار قىلماق، ئىرادە باغلىماق:

بابا ئوغرادى دەرمەھەل ئوشۇقۇپ،
يۈگۈردى شەھەرگە يېقىلىپ ـ قوپۇپ.

— ئا. نىزارى.

ئوغۇر [اوغور] سەۋەب، باھانە؛ مەزگىل، قېتىم.

سۇۋاغو ئوغۇر — سۇغىرىش مەزگىلى.

ئوغۇز [اوغوز] باش سۆت، ئوغۇز سۈتى.

ئوغرى [اوغرى] يوشۇرۇن، يوشۇرۇنغان.

ئوغلان [اوغلان] ئوغۇل:

ھەزرەتى يەئقۇب ئەلەيھىسسالام،
باشلادى ئوغلانلارى بىرلە كەلام.

— دۇرىيك.

ئوغۇش [اوغوش] مىللەت، قەبىلە، ئورۇق، ئايماق.

ئوق [اوق] دەل، خۇددى:
ئەزەلدىن ئوق كۆڭۈل نەقدى نىسارى ئىشق ئولغاندۇر،
ئەمەس ھاجەت پەرىلەرگە كىم ئولدى دىلرەبا بولماق.
— ئەرشى.

ئوقۇبان [اوقوبان] ئوقۇپ:
ھەر تەرەف تىيرى كەرامەت ئاتتىلەر،
شامۇ خۇفتەننى ئوقۇبان ياتتىلەر.
— زەلىلى.

ئوڭالماق [اونكالماق] تۇزەلمەك، ساقايماق:
ساقايماق مۇڭا ئەسلە ئىمكان ئەمەس،
ئوڭالماقمۇ ھەم داغى ئاسان ئەمەس.
— ئا. نىزارى.

ئول [اول] ئۇ، شۇ، ئاشۇ:
داغى سەير ئەيلەدى ئول ئاسمانلار،
ھەمە قۇددۇسيان، سۇببۇھىيانلار.
— ناقىس.

ئولجار [اولجار] ھەربىي يۇرۇشتە قوشۇنغا بېرىلىدىغان پەرمان، بۇيرۇق، خەۋەر:
چىرىككە ئەيلەبان مىئادۇ بولجار،
تەۋاچى ھەر تەرەف يەتكۈزدى ئولجار.
— نەۋايى.

ئولچە [اولچە] ئۇ قەدەر، شۇنچە، بارىچە:
رىئايەت قىلاي ئولچە ئىمكاندۇر،
ئاڭىدەك سەرافزارلەر شاندۇر.
— نەۋايى.

ئولغاچ [اولغاچ] بولغاچقا:
جەھانغە نۇر تابانى جەمالى جىلۋەگەر ئولغاچ،
ئانىڭكى پەرتەۋىدىن ئەھلى ئالەم شادمان ئولمىش.
— شەۋقى.

ئولغامەن [اولغامن] بولىمەن:
قىيامەتتە قايداغ باراي قاشىڭا،
كى غەرق ئولغامەن ئاندا كۆز ياشىڭا.
— ئا. نىزارى.

ئولغۇسى [اولغوسى] بولغۇسى:
بەندە كەسب ئەيلەب سەبەبكار ئولغۇسى،
فەزلى قىلغاي بەند قىلغاندىن لەجاج.
— شەۋقى.

ئولماغلىغ [اول ماغليغ] بولماقلىق.

ئولماق [اولماق] بولماق:
كى مەغمۇر ئولۇپمەن، قىلىپمەن زەرۇر،
كى باشدىن ئاياغ بارچە ئەيبۇ قۇسۇر.
— ئا. نىزارى.

ئولمىش [اولمش] بولمىش:
سەھەر ئالتۇن ئەلەم بىرلەن جەھان ئەفروز رەۋان ئولمىش،
سىبباھىپۇشىلار قاچىپ شەب پەردەدىن رەۋشەن جەھان ئولمىش.
— شەۋقى.

ئونغاي [اونغاى] ئوڭاي، ئاسان، ئەرزان؛ يەڭگىل:
ئەلگەن زىيان ئانىڭ سۇدى، ئونغاي ئالىپ، ئاغىرساتماق ئانىڭ مەقسۇدى.
— نەۋايى.

ئويانماق [اويانماق] ئويغانماق:
يۇسۇنى سىددىق ئويانىپ مەگەر،
قىلدى ئاغالارنغە تۇشدىن خەبەر.
— دۇربېك.

ئۇ

ئۇبەيدە [عبيده] (ئە) كىچىك قۇل:
رۇزى مەھشەردە ئۇبەيدەم دەپ قىچىرغىل ئەي خۇدا،
باشىمە دەريايى رەھمەتدىن ساچارغىل ئەي خۇدا.
— شەۋقى.

ئۇببات [عباد] (ئە) خۇداغا قاتتىق ئىشەنگۈچى، ئىبادەت قىلغۇچى.

ئۇببە [ابه] (ئە) قەبىلە، ئۇرۇق، كۆچمەن، چارۋىچى قەبىلىلەرنىڭ ئورۇنلاشقان جايى.

ئۇببەھەت [ابهت] (ئە) ئۇلۇغلۇق؛ شان ـ شەرەپ:
شەھ ئۇببەھەتۇ ھەشمەتىدۇر ئەدلى بىلە،
ئىقبال دەغى شەۋكەت ئىرۇر ئەدلى بىلە.
— نەۋائى.

ئۇبدان [اوبدان] ئوبدان، ياخشى، بەلەن:
ئەگەر ئۇبدان ئولسە قاراقۇش ئەيان،
ئانىڭ سۆرەتىدە بولۇر بۇ نىشان.
— نورۇزاخۇن كاتىب زىيائى.

ئۇبۇدىيەت [غبوديت] (ئە) قۇللۇق، بەندىلىك؛ بويسۇنماقلىق، بېقىنماقلىق.

ئۇبۇر [عبور] (ئە) ئۆتۈش، كېچىپ ئۆتۈش (دەريادىن):
ئىرۇر بارچە تەقدىر بىرلەن زەرۇر،
بۇ ئىقلىمدىن ئۆزگە ساڑى ئۇبۇر.
— نەۋائى.
ئۇبۇر ئەيلەمەك — «ئۇبۇر قىلماق» قا قارالسۇن.
ئۇبۇر قىلماق — 1) ئارىلاشماق. 2) ئۆتمەك، كەچمەك (دەريادىن).

ئۇتارىد [عطارد] (ئە) مىركۇرى (ئارزۇ يۇلتۇزى):
ئۇتارىدغە زۇھەل شەمشىرىنى ھەيبەت بىلە تەگىلەر،
مەھەل بۇرچىغە لازىمدۇر بۇگۈن جەۋزانى يېقماغلىق.
— زەلىلى.

ئۇجماغ [اوجماغ] جەننەت.

ئۇجىب [عجب] (ئە) مەنمەنلىك، شۆھرەتپەرەسلىك، مەغرۇرلۇق:
زەلىلى خانىقاھى كۆڭلۈڭ ئىچرە ئەربە ئەين ئولتۇر،
مەجازى شەيخلەرنىڭ سۇھبەتى ئۇجبۇريا ئاخىر.
— زەلىلى.

ئۇچماق [اوچماق] «ئوجماغ» قا قارالسۇن.

ئۇد I [اود] ئوي، كالا، ئوي يىلى.

ئۇد II [عود] (ئە) كۆيدۈرسە خۇش پۇراق چىقىدىغان بىر خىل دەرەخ:
ساچ سۈمبۈلىغە گەھى سەبەب ئۇد،
ئۆرلەتكەلى ئەل نىھانىدىن دۇد.
— ئەرشى.
ئۇدو ئەنبەر — ئۇد ۋە ئەنبەر دەرەخلىرى:
رەھمە قىلماسلەر غەرىب بىچارەنىڭ ئەھۋالىغە،
سەرۇى ئەر ـ ئەر، ئۇدۇ ئەنبەر، مۇشكى تاتارىل غىياس.
— شەۋقى.
ئۇدى مىجمەر قىلماق — خۇشبوي ھىد تارقاتماق:
پەلەك ئۇدى سۇزىدە ئەخگەر قىلسىپ،
مەلائىك ئانى ئۇدى مىجمەر قىلسىپ.
— نەۋائى.

ئۇد III [عود] (ئە) بىر خىل تارلىق چالغۇ ئەسۋابى:
بەلەند پەرياد ئۇرماي ئول پەرىغە يوق ئۇچۇن مەرغۇب،
ھەزىن نالىش ئىلە جان ئۇدىدىن ئەندەك سەدا قىلدىم.
— ئەرشى.

ئۇدەبا [ادبا] (ئە) ئەدىبلەر، يازغۇچىلار، مۇھەررىرلەر.

ئۇدسۇز [عودسوز] (ئە + پ) خۇشبوي نەرسىلەرنى ئوتقا سېلىپ كۆيدۈرگۈچى:
ۋە نەچە يۈز خادىم ئۇدسۇزلار بىلە بۇخۇرات كۆيدۈرۈپ، ئەل تەرىپىدىن ئەترافىدە ئالىپ يۈرۈرلەر ئىردى.
— نەۋائى.

ئۇدۇل [عدول] (ئە) قايتىش، چېكىنىش، چەتكە چىقىش.
ئۇدۇل قىلماق — قايتماق، چېكىنمەك:
مېھرى خاۋەر نۇرىدىن قىلغان ئۇدۇل،
شەمئى شەمئەل پەرتەۋىن ئەتكەن قەبۇل.
— نەۋائى.

ئۇرۇج [عروج] (ئە) يۇكسىلىش، يۇقىرى كۆتۈرۈلۈش، كۆككە ئۇرلەش:
قۇياشكىم مېھر ئەمەس ناز ئەۋجىدە زۇھىكىم تىنماس،
دەمى ئەيسا بىلەن ئاھىم ئۇرۇجى گەر تۇتاش ئولسۇن.
— ئەرشى.
ئۇرۇج ئەتمەك — ئۇرلىمەك، يۇقىرى كۆتۈرۈلمەك:

تىلەپ مەقسۇد ئۇرۇج ئەتتى سەماغە،
ھەرەمدىن مەسجىدى ئەقسا پەرى رۇخ.
— شەۋقى.

ئۇرۇج ئەيلەمەك — ئېگىز كۆتۈرۈلمەك، يۇقىرى ئۇرلىمەك:
بۇركۈتى زۇلىم بەسكى بەلەند ئەيلەدى ئۇرۇج،
يەتكەيمۇ تىيرى گۈشەنشىنلەر دۇئاسىدىن.
— زەلىلى.

ئۇريان [عريان] (ئە) كىيىمسىز، يالىڭاچ:
كۆرۈپ ئۇريان تەنمنى دامەنى سەھرايى غەم ئىچرە،
خىرەد ئەھلى جۇنۇندىن ساھىبى دەلقى گەران دەرلەر.
— زەلىلى.

ئۇريان ئەتمەك — «ئوريان قىلماق» قا قارالسۇن.

ئۇريان قىلماق — يالىڭاچ قىلماق، يالىڭاچلىماق:
ئۇريان قىلغان پۇتۇڭنى ھەرشام،
فەرز ئەيلەدىم ئانى نۇقرەئى خام.
— موللا سالىھ.

ئۇريانلىق [عريانلىق] يالىڭاچلىق، كىيىم كىيمەسلىك:
كۇنگەكى ئۇريانلىق ئېرۇر زىينەتى،
تىيرە بولۇر بولسا بۇلۇت خىلئەتى.
— نەۋائى.

ئۇز [اوز] چىرايلىق، ياخشى، نەپس:
خوتەندەك يوقتۇرۇر ھېچىيەردە تاربۇز،
سىفاتىن قانچە قىلسام كۆرۈنۇر ئۇز.
— قەلەندەر.

ئۇزار [عزار] (ئە) يۇز، چىراي، بەت:
ئۇزارىم گۈلشەنى يادىدادۇر كۆڭلۇم بەسى نالان،
ئىكى نەركىسلەرنىڭ شەۋقىدە كۆڭلۇم كۆزگۈسى ھەيران.
— ئەرشى.

ئۇزارلىق [عذارليق] يۈزلۈك، چىھىرلىك:
باغ ئىچرە قىلىپ چەمەن ئۇزارلىق،
گۈل گۈلشەن ئاران جان فەزارلىق.
— موللا سالىھ.

ئۇزالماق [اوزالماق] 1) يەرگە ئۇزۇن قىلىپ سالماق:
خۇش گۈلكى تاغ ئېتەگىن تۇتسا خەلقدىن قاچىبان،
ئۇزالسا ئاستىدە خارا ئاڭا فاراش گۈلسا.
— نەۋائى.

2) ئۇزارماق، سوزۇلماق؛ سوزۇلۇپ ياتماق:
ياشسام تارىن ئۇزاتتىك كىم، سېنىڭ ھەم
ئۇزالغاي ئەينى ئىلە، يا رەبكى، ياشىڭ.
— نەۋائى.

ئۇزر [عذر] (ئە) 1) كەچۈرۈم:
ئەي نەۋائى يار ئىستى، ئۇزرۇمنى قەبۇل ئەتكى، تەنمىدە ئەت تاپمادىڭۇ ئەسكى سۆڭەكلەرنى كۆمۈردىڭ.
— نەۋائى.

2) ئەيب، نۇقسان، كەمچىلىك:
ئۇزر بولماي ئەھلى مەنسەپكە تەمەللۇق قىلماغىل،
گەر قۇلۇڭدىن كەلسە قىلغىل ئەھلى بەدخاھغە غەلىز.
— شەۋقى.

3) ئورۇنلۇق سەۋەب:
ۋەسلىڭگە كەچرەك يېتىشسەم لۇتفى ئېتىپ ئۇزرۇمگە باق،
كىم، قەدەم ئورنىن سۈپۈرمەي كۆز بىلە قويماي ئاياق.
— نەۋائى.

ئۇزر ئەتمەك — كەچۈرۈم سورىماق.

ئۇزر قىلماق — «ئۇزر ئەتمەك» كە قارالسۇن.

ئۇزر ئېيتماق — كەچۈرۈم سورىماق.

ئۇزرى مافات — ئۆتكەن ئىشلار ئۈچۈن كەچۈرۈم سوراش.

ئۇزرا [اوزرا] ئۇنسۇرىنىڭ «ۋامىق ۋە ئۇزرا» داستانىنىڭ باش قەھرىمانى:
چۇ ئۇزرا جەمالىن ھۇۋەيدا قىلىپ،
كى بىچارە ۋامىقنى شەيدا قىلىپ.
— ئا. نىزارى.

ئۇزرخاھ [عذرخواه] (ئە + پ) ئۆزرە ئېيتقۇچى، كەچۈرۈم، ئەپۇ سورىغۇچى.

ئۇزرخاھلىق [عذرخواەليق] كەچۈرۈم، ئەپۇ سوراش.

ئۇزگۇن [اوزگون] دولقۇن، تاشقىن:
دەرد كەچۈرۈم، ئىستەسە كەلمەك غەمىم سورىماققا يار،
رازى ئېرمانكىم، سىرىشكىم سەيلىنىڭ بار ئۇزگۇنى.
— نەۋائى.

ئۇزلەت [عزلت] (ئە) بىر تەرەپكە چېكىنىش، كىشىلەردىن چەتتە تۇرۇش، ئۆزىنى دالدىغا ئېلىش:
ئەي زەلىلى گۈشەئى ئۇزلەت ئىچىدىن چىقماغىل،
خەلق كۆزىدىن ۋەلى دەرۋىشلەر پىنھان كېرەك.
— زەلىلى.

ئۇزلەتئايىن [عزلت ايين] (ئە + پ) يالغۇزلۇقتا كۆن كەچۈرگۈچى.

ئۇزلەتگۇزىن [عزلت گزين] (ئە + پ) كىشىلەردىن چەتلىشىپ، يەككىلىك، يالغۇزلۇقنى ئىختىيار قىلغۇچى ئادەم.

ئۇزلەتگىر [عزلتگير] (ئە + پ) ئۆزىنى دالدىغا ئالغان، كىشىلەردىن چەتلەشكەن.

ئۇزما [عظمى] (ئە) ئۇلۇغ، بۇيۇك، زور:
قايسى بىلقىس، سارەئى ئۇزما،

قايسى سارە، خەدىچەئى كۆبرا.

— نەۋايى.

ئۇزۇى [عضو] (ئە) ئەزا، ئادەم بەدىنىنىڭ بىر ئەزاسى:
تەۋبە تاتابىدە دەغى باغلابان،
ئۇزۇنلەردىن قول ـ ئاياغىن ھەمان.

— زەلىلى.

ئۇسارە [عصارە] (ئە) يېمىش سۈيى، شەربەت.

ئۇساۋ [عصاء] (ئە) تاياق، ھاسا.

ئۇستاد [استاد] (پ) ئىلىم ـ پەن، ھۈنەر، كەسىپ ئۆگەتكۈچى مۇئەللىم، ئۇستاز:
ئىشقى مەكتەبخانىسىدە ئىزتىرابى قىلماسام،
ئۇستادى ئەسفىھانۇ رومۇراي ئەردىم بۇگۈن.

— زەلىلى.

ئۇستادزادە [استادزادە] (پ) ئۇستازنىڭ ئوغلى.

ئۇستۇۋار [استوار] (پ) مەھكەم، چىڭ؛ كۈچلۈك، بەقۇۋۋەت؛ لاياقەتلىك:
مولا سادىقنى قىلىپ شەيخى مازار،
شەيخ، جارۇپكەشنى ئەيلەپ ئۇستۇۋار.

— زەلىلى.

ئۇستۇۋار ئەيلەمەك — مەھكەملىمەك، چىڭىتماق.

ئۇسۇر [عسر] (ئە) ئېغىر ئەھۋال، قىينىچىلىق، مۇشكۈلـ لۈك.

ئۇسرۇ [اسرو] نەھايەت، بەك، كۆپ:
نەۋائى ئۇسرۇ بۇزۇلمىش باقىب نەھايەت ئىلە،
ئانىڭ بۇزۇغلۇغىنى بىر كۆز ئۈچۈن بىرلە ياسا.

— نەۋايى.

ئۇسرۇ بىمار — قانتىق كېسەل، چىڭ ئاغرىق:
كەرەم قىل خۇداۋەندا مەن زارغە،
كى ئەفتادەئى ئۇسرۇ بىمارغە.

— ئا. نىزارى.

ئۇسرۇ مەلال — بەك ئاۋارە:
جەنابىڭدە فىكرو خىيالىم بۇدۇر،
فىراقىڭدە ئۇسرۇ مەلالىم بۇدۇر.

— ئا. نىزارى.

ئۇسرۇك [اسروك] مەست.

ئۇسلۇب [اسلوب] (ئە) ئادەت، رەۋىش؛ يول، ئىستىل، ئۇسۇل.

ئۇسۇر [عصور] (ئە) «ئەسىر» نىڭ كۆپلۈكى، ئەسىرـ لەر، زامانلار.

ئۇشال [اوشال] ئاشۇ، شۇ، مۇشۇ:
بەندەغە دېدىلەر ئالاركىم بۇدەم،
بولغىل ئۇشال قەۋلىڭە ساھىب قەدەم.

— دۇربېك.

ئۇشالدەم [اوشالدەم] شۇ ۋاقىت، شۇ چاغ، شۇ پەيت:
خىلۋەتى خاس ئىبرىدى ئۇشالدەم سەراي،
ھېچ ئەھەد يوق ئىدى غەير ئەز خۇداي.

— دۇربېك.

ئۇشبۇ [اوشبو] شۇ، بۇ، مەزكۇر:
مۇلكۈڭ ئون سەككىز مىڭدىن ئۇشبۇ ئالەم بىر كېلىپ،
ئول بىر ئۆيلۈك قول ساڭا ئادەم ئاتا، ھەۋۋا ئانا.

— شەۋقى.

ئۇشتۇر [اوشتور] (پ) تۆگە:
كى مەقامىم دەيرى ئەيلەرمەن گەھى بەيتىل ھەزەن،
ئۇشتۇرى ۋەيسى قەرەننىڭ گەر مىھارى بولماسا.

— زەلىلى.

ئۇشتۇران [اشتوران] (پ) تۆگە بىلەن، تۆگىلىك:
قاراساي ئىمامۇ جەئفەرى سادىق مەزاردىن،
زەلىلى ئۇشتۇرانى ھەززەتى ۋەيس قىران كەلدىم.

— زەلىلى.

ئۇشتۇربان [اشتوربان] (پ) تۆگىچى.

ئۇشتۇلۇم [اشتلم] (ئە) زوراۋانلىق؛ جەبر، جاپا، زۇلۇم.

ئۇشتۇلۇم ئەيلەمەك — جەبر سالماق، زوراۋانلىق، زۇلۇم قىلماق:
شۇكر قىلىپ ئەيلەمەسەڭ ئۇشتۇلۇم،
دەبدۇر ئۆزىكىم «لەئەزىدەننەكۇم»

— نەۋايى.

ئۇشتۇلۇم قىلماق — «ئۇشتۇلۇم ئەيلەمەك» كە قارالسۇن.

ئۇل قىلىبان ئۇشتۇلۇم خەيلى رېۋ،
خەيلى شەياتىن، ئۆزى ئورتادە دېۋ.

— نەۋايى.

ئۇشر [عشر] (ئە) يىلدا بىر قېتىم ئېلىنىدىغان زىرائەت ھوسۇلىدىن ئوندىن بىرىنى بېرىدىغان سېلىق، ئۆشرە:
فۇقەرا بىرلە مەساكىن مەسرۇفى ئۇشرە ـ زەكات،
جايىغە سەرف ئەتمەسەڭ ئول خەير قىلغانىڭ غەلەت.

— شەۋقى.

ئۇششاق I [اوشاق] ئۇششاق، مەيدە، كىچىك بالا:
ۋۇجۇدۇڭ بەلا خەيلىغە قەھرىمان،
كى ئۇششاقلارغە بولۇپ ھۆكمران.

— ئا. نىزارى.

ئۇششاق II [عشاق] (ئە) 1) ئاشىقلار.
2) ئۇيغۇر 12 مۇقامىنىڭ بىرى:
مەن نەۋائى نالەئى نەيدىن ھۈزۇرى تاپمادىم،

ئەرغەنۇنى مەجلىسى ئۇششاق خۇش ئاھەڭدۇر.
— زەلىلى.

ئۇششاقسۆز [عشاق سوز] (ئە + پ) ئاشىقلارنى كۆيدۈرگۈچى.

ئۇشلاماق [اوشلاماق] تۇتماق:
ئۇمىد رىشتەسىدىن شەۋقى ئۇشلاغىل مەھكەم،
پۈتۈلدى مۇئجىزە قۇرئاندا «فەقەدىس تەمشەك».
— شەۋقى.

ئۇشمۇنداق [اوشموندا ق] مانا شۇنداق، شۇنداق:
ئول ئالىم ئىچكەندىن سوڭرە بۇيۇردىكىم، ياغ بولغان ئىلىك-نى بۇ خىرقەڭگە سۈرت ۋە دائىم ئۇشمۇنداق قىل.
— نەۋائى.

ئۇشمۇنچە [اوشمونچە] شۇنچىلىك، شۇ قەدەر:
خىزر ئەلەيھىسسەلام دىدىكى، بىزنىڭ ئارامىزدە موساھەبەتلىغ ئۇشمۇنچە بولغاي.
— نەۋائى.

ئۇغروغ [اغرغ] تاغ ياكى سايىنىڭ تۆگىگەن يېرى.

ئۇفۇق [افق] (ئە) ئاسماننىڭ يەرگە قاراپ ئېگىلگەندەك، يەر بىلەن قوشۇلغاندەك كۆرۈنگەن سىزىقى، ئۇپۇق:
كىرگەچ ئول كافۇر پەردە جىلۋە گۈلگۈن ئەيلەمىش،
كۈن ياشۇنغاچ جەمئ ئولغاندەك ئۇفۇق بىرلە شەفەق.
— ئەرشى.

ئۇفۇن [عفن] (ئە) سېسىق، يامان ھىد.

ئۇفۇنەت [عفونت] (ئە) سېسىقلىق، بەتبۇيلۇق:
ئاھى مۇھلىكدۇر، نەۋائى كۆڭلى زەخمى ئىسلانسە،
ئەل ئۈلار، تاپسە ھەۋاغا چۈن ئۇفۇنەت ئىمتىزاج.
— نەۋائى.

ئۇقاب [عقاب] (ئە) بۈركۈت:
ئول شەھى چابۇكسەۋار ئالىسە ئۇقابىن ئىلكىگە،
ئىشق ئېلىن سۆدرەتمە ئەيلەب خەستە جىسمىمن سۆدرەتۈر.
— ئەرشى.

ئۇقار [اوقار] تۇرنا.

ئۇقىلا [عقلا] (ئە) ئەقىللىقلار، ئاقىل ئادەملەر:
گەر مېھر ئانىڭ مىسلى دىگەيلەر ئۇقىلا،
مېھر ئاللىدە زەددە يەتكىنىغ ئولغاي مەسىلا.
— نەۋائى.

ئۇقبا [عقبا] (ئە) ئاخىرەت، ئۇ دۇنيا، قىيامەت:
خالىسانىڭ دۇنيا بىلەن ئۇقبانى ئەي شەۋقى ھەزىن،
دىن ئۇلۇمىن ھاسىل ئەتكىل يۇرمەگىل ئۇمرۇڭ ئەبەس.
— شەۋقى.

ئۇقتەلۇ [اقتلو] (ئە) ئۆلتۈرۈكلۈك:
تەرەھھۇم ئايەتىن ئەيلەپ فەرامۇش،
نىدايى ئۇقتەلۇ بولمىش ئاڭا ياد.
— ئەرشى.

ئۇقدە [عقده] (ئە) بەند، تۇگۇن، چىگىكلىك:
كاكۇلۇڭ جان ئۇقدەسىدۇر ھەم ئېسى مۇشكى خوتەن،
مېھرى رەخشان يا تەجەللى يامەھى تابانمۇسەن.
— ئەرشى.

ئۇقۇبەت [عقوبت] (ئە) جازا، ئازاب؛ قىيناش، ئازاب-لاش:
ھەق تەرەفدىن گور ئارا مۇنكىر ـ نەكىر ئەتكەي سوئال،
تا جەۋابىن بەرمەسەڭ چەندان ئۇقۇبەت بىر تەرەف.
— شەۋقى.

ئۇقۇبەت چەكمەك — ئازابلانماق، قىينالماق:
نەچە يىل چەكسەڭ ھىجران ئىچرەكسەم رەنج ئوقۇبەتنى،
كۆرۈبمەن مىلك ئوقۇبەت ئاھكسەم ھەجرىڭ ئارا پىنھان.
— ئا. نىزارى.

ئۇقۇد [عقود] (ئە) ئەقىدەلەر، قارارلار.

ئۇقۇل [عقول] (ئە) ئەقىللەر:
بۇ سەئىد ئول غەرقى دەريائى ژۇ سۇل —
كىم ئانىڭ ۋەسفىدە ئاجىزدۇر ئۇقۇل.
— نەۋائى.

ئۇلا I [علا] (ئە) «ئەلا» غا قارالسۇن.

ئۇلا II [اولا] يول بەلگىسى، بەلگە.

ئۇلاقماق [اولاقماق] يولىنى يوقىتىپ قويماق، ئاداشماق، يېڭىلىشىمەك.

ئۇلەرچاغ [اولارچاغ] ئاتىنىڭ ئېگەر ـ جابدۇقلىرىدىن بىرى.

ئۇلەما [علما] (ئە) «ئالىم» نىڭ كۆپلۈكى — ئالىملار:
ياكى ئۆتسە جەھاندىن ھەر ئۇلەما،
ئامىيلارغا ئېرۈركى راھى نەما.
— نورۇزاخون كاتىب زىيائى.

ئۇلفەت [الفت] (ئە) ساياھەت، زىيارەت قاتارلىقلاردا بىرگە بولغان كىشى، ئۇلفەت؛ دوست، ھەمسۆھبەت؛ دوست-لۇق، يېقىنلىق:
ۋۇجۇدۇڭ گەۋھەرى دەريايى رەھمەتدىن ئېرۈر مەئخور،
سۇجۇدۇڭ جەۋھەرى ئەئلاي ئۇلفەتدىن ئېرۈر مەئخۇر.
— شەۋقى.

ئۇلفەت تۇتماق — ئۆزىنى يېقىن تۇتماق، دوستلاشماق:
تاپىب ئۆز ھالەتىن بۇ ناتەۋانده،
ماڭا ئۇلفەت تۇتۇب ئول ئاستانده.
— نەۋائى.

ئۇلۇس [اولوس] خەلق، ئەل، مىللەت، ئامما:
گۈشەئى ۋەيرانەدە يۇرسەم نىشىمەن نى ئەجەب،
خاتىرەم ئاشۇفتەدۇر چۈنكىم ئۇلۇس غەۋغاسىدىن.
— ئەرشى.

ئۇلۇغ [اولوغ] 1) چوڭ، كاتتا، بۈيۈك (ئورۇن، مەرتىۋە، دائىرە جەھەتتىن):
ئۇلۇغ دائىيەلەرى بىر ئۇلۇغ چال،
دۇرۇست ئەندىشەلەر بىرلە سۈچۈك قال.
— ناقىس.

2) چوڭ (ياش جەھەتتىن):
ئۇلۇغۇ ھەم كىچىك خەلقى خۇدا جۇيى،
قىلىپدۇرلار تەۋازىئۇ ئەدەپ خۇيى.
— قەلەندەر.

ئۇلۇفە [علوفه] (ئە) ئەسكەر ۋە ئەمەلدارلارغا بېرىلىدىغان مائاش ۋە ئوزۇق - تولۇك.

ئۇلۇل ئەزم [اولوالعزم] (ئە) بۈيۈك ئىرادە، زور غەيرەت ئىگىلىرى، ھىممەتلىك ئادەملەر؛ ئۇلۇغلار:
كىمىيەدىلەر ئۇزگە ئۇلۇل - ئەزملەر،
بەردىلەر ئۆز جۇرىلەرىدىن خەبەر.
— زەللىلى.

ئۇلۇم [علوم] (ئە) ئىلىملەر، ئىلىم - پەنلەر:
خالىسالىق دۇنيا بىلەن ئوقيانى ئەي شەۋقى ھەزىن،
دىن ئۇلۇمىن ھاسىل ئەتكىل يۇرمەگىل ئۇمرۇڭ ئەبەس.
— شەۋقى.

ئۇلۇۋ (ۋ) [علو] (ئە) ئېگىزلىك، يۇقىرىلىق؛ ئالىي، يۇقىرى، يۇكسەك:
ئەفلاك خاتىبدىنكىم ئالەم ئۇلۇۋۋى ئېدى ئانىڭ ھۇمايۇن
يۇزىدىن كەسبى سەئادەت قىلۇرلار بۇندا ئېشتىلدى.
— نەۋايى.

ئۇلۇۋۋى دەرگەھ — ئەڭ ئالىي ئورۇن:
ئۇلۇۋۋى دەرگەھىڭگە تىكلەنىپ بىردەم باقا ئالماي،
ئىتىڭ سىنغان سەفالىدىن ياساپمەن كۆزۈمە ئەينەك.
— ئەرشى.

ئۇلۇي [علوى] (ئە) ئالىي، يۇكسەك، يۇقىرى.

ئۇليا [عليا] (ئە) ئەڭ ئالىي، ئەڭ يۇكسەك:
ھەمۇل رەۋشەنەك مەھدى ئۇليا ئولۇپ،
شەبىستانىندە مەجلىس ئارا بولۇپ.
— نەۋايى.

ئۇم (م) [ام] (ئە) ئانا.

ئۇمەرا [امرا] (ئە) ئەمىرلەر.
ئۇمەرائى زەۋىل — ئىقتىدارلىق، قۇدرەتلىك ئەمىرلەر.

ئۇممەم [امم] (ئە) ئۇممەتلەر، بىر تىلدا سۆزلەشكۈچى ئىنسانلار؛ بىر پەيغەمبەرگە تەۋە كىشىلەر:
مەشرەبى ئالى ئۇممەتلىك شېئىرى شەكەر باردىن،
دانە - دانە ئەنگۈبىمنى نى جۇدا كەلتۈرمىشەم.
— زەللىلى.

ئۇممەدە [عمده] (ئە) تايىنىدىغان نەرسە، ئەڭ مۇھىم ئاساس.

ئۇمۇر [عمر] (ئە) 1) ياشاش، ھايات كەچۈرۈش؛ ھايات، ئۆمۈر:
نەسىمى ئىلتىپاتىڭدىن نەسىب ئۇلغايمۇ شەۋقىغە،
بېتىشكەچ ئۇمرى سۇبھى شام ئارا زۇلمەتتە ۋاشەۋقا.
— شەۋقى.

2) ياشاش مۇددىتى، ھايات مۇددىتى:
كەچ كەلمەكىدىن ئولسام ئېمەس تاڭكىم،
ئول ئۇمر دەرەڭ ئەيلەر، بۇ ئۇمر شىتاب ئەيلەر.
— نەۋايى.

ئۇمرئەساسى — سالامەتلىك.
ئۇمر ئەۋسەتى — ھايات ئوتتۇرىسى.
ئۇمر بادەسى — ھاياتلىق كەيپىياتى.
ئۇمر گۈلزارى — ياشلىق، تىرىكلىك گۈلزارى.
ئۇمر نەقدى — ئۆمۈرنىڭ ھەممىسى.
ئۇمرۇ جان — تىرىكلىك.
ئۇمرۇ دەۋلەت — ھايات ۋە بايلىق.
ئۇمرۇ تەبئىي — ياشاش، ھايات مۇددىتى.
ئۇمرى گەرانمايە — قىممەتلىك، بىباھا ئۆمۈر.

ئۇمران [عمران] (ئە) گۈللىنىش؛ ئاۋات، ئاۋاتلاشماق، تەرەققىي قىلماق:
تەلەبدە مۇسىيى ئۇمران كەبى تەجەللىدىن،
نىشانە تۇرجۇدۇڭغە رەۋشەنا ئۇچرار.
— شەۋقى.

ئۇمرفەرسا [عمرفرسا] (ئە + پ) جان ئازابى؛ ھاياتنى نابۇت قىلغۇچى.

ئۇمق [عمق] (ئە) چوقۇرلۇق؛ تۆۋ (تۆۋى).

ئۇممال [عمال] (ئە) خەلقنە سېلىق سالغۇچى، خەلقتىن نەپ ئۇندۇرۇۋالغۇچى ئەمەلدار.

ئۇممان [عمان] (ئە) دېڭىز، ئوكيان:
مەن كېتىپ قالسە نەبرەم ئېبردى كۆپ راھەت ماڭا،
كەتتى تاشلاپ كۆز ياشىمنى بەھرىنى ئۇممان قىلىپ.
— موللا سالىھ.

ئۇممانى [عمانى] (ئە) ئۇممانغا خاس.

ئۇممەت [امت] (ئە) پەيغەمبەر يولىدا ماڭغانلار، خەلق،

تائىپە:
ئۇممەتىمدىن بولسە ھاجەتمەند ئەگەر،
ئاغرىقىيۇ يا گىرىپتارى سەپەر.
— زەللىلى.

ئۇممەھات [امهات] (ئە) 1) ئانىلار. 2) تۆت ئۇنسۇر (قۇياش، ھاۋا، سۇ، تۇپراق):
ئاباجۇ بۇلەرغە ئات بولدى،
ئول تۆرت ھەم ئۇممەھات بولدى.
— نەۋايى.

ئۇممەد [امید] (پ) «ئۇمىد» كە قارالسۇن.

ئۇممەدۋار [امیدوار] (پ) «ئۇمىدۋار» غا قارالسۇن:
جەمالىڭدىن نېچە مەھرۇم ئولۇپ مەھزۇن يۈرۈي، جانا،
ۋىسالىڭ بىرلە مەمنۇن قىل دىلى ئۇممەدۋارىمنى.
— ئەرشى.

ئۇمۇر [امور] (ئە) ئىشلار، نەرسىلەر، ھادىسىلەر:
چۇلەيلى ئاتاسى بىلىپ بۇ ئۇمۇر،
بەدەندە غەزەپنىڭ ئوتى قىلدى زور.
— ئا. نىزارى.

ئۇمىد [امید] (پ) ئارزۇ، ئىستەك، تىلەك، ئۇمىد:
جەھان رەئىسالارى مەئشۇق ۋەسلىدىن ئۇمىد ئۈتكەچ،
قىزىلگۈل ئەشكى خۇندىن سەفھە رۇخسارىغە قان پەيدا.
— شەۋقى.

ئۇمىد كۆزىنى يارۇتماق — ئۇمىدلەنمەك، ياخشىلىق كۈتمەك.

ئۇمىدۇبىيم — ئۇمىد ۋە قورقۇش:
يۇزىنىدە يۇز سەفا تەقى زۇلفىنىدە تىمىدە ھال،
كۆزگەلى خەستەجان ئىشى ئۇمىدۇبىيم ئىرۇر.
— ھاپىز خارەزمى.

ئۇمىدى جاۋۇد — دائىملىق، ئۆچمەس ئۇمىد.

ئۇمىددىن پەرەستىش قىلماق — جەننەتكە كىرىش ئارزۇسىدا ئىبادەت قىلماق.

ئۇمىدى رەستىگارلىق — قۇتۇلۇش، خالاس بولۇش ئۇمىدى.

ئۇمىدى ھۇسۇل — يېتىشىش ئۇمىدى.

ئۇمىدى ۋىسال — ۋىسالغا يېتىش ئۇمىدى.

ئۇمىدۋار [امیدوار] (پ) ئۇمىد، ئارزۇ ئىپادىلىگۈچى، ئۇمىدلىك؛ تەشنا، ئىنتىزار:
كۆزۈ يۇزۈڭگە ئۇمىدۋار ئىردى،
جانە يۇز داغ ـ ئىنتىزار ئىردى.
— نەۋايى.

ئۇمىنچ [اومینچ] ئۇمىد.

ئۇندۇر [اوندور] (ئە) يۇكسەك، ئېگىز، يۇقىرى.

ئۇنىس [انس] (ئە) ئۇلپەت، يېقىن دوست.

ئۇنسۇر [عنصر] (ئە) ئېلېمېنت، ئاساسىي ماددا، ئۇنسۇر:
مېھرى لۇتفۇڭ نەچچە زىدىلەر ئۇنسۇرىن پەيۋەند ئېتىپ،
باد، خاكۇ ئابۇ ئاتەش بىر ـ بىرىگە ئىختىلات.
— شەۋقى.

ئۇنسىيەت [انسیت] (ئە) دوستلۇق، ئۇلپەتلىك.

ئۇنقۇچ [اونقوچ] قەرز، بېرىم:
جەۋرۇ بېدادىڭ تۆگەنمەي قالغان ئېرسە جانىمە،
چەرخدىن ھەم ئۇنتۇچ ئالساڭ، ئال دىمان، قالغانچە قىل.
— نەۋايى.

ئۇننىاپ [عناب] (ئە) چىلان.

ئۇنۋان [عنوان] (ئە) ئاتاق، نام؛ سەرلەۋھە.

ئۇيا [اویا] قېرىنداش، تۇغقان.

ئۇيلە [اویله] ئۇنداق:
يارىم بولۇبان كۆزۈمدە نازىر،
ھەر كىچە چۇشۇمدە ئۇيلە ھازىر.
— موللا سالىھ.

ئۇيۇب [عیوب] (ئە) «ئەيب» نىڭ كۆپلۈكى — ئەيىبلەر، كەمچىلىكلەر، نۇقسانلار.

ئۇيۇتماق [اویوتماق] ئۇخلاتماق.

ئۇيۇرماق [اویورماق] ئايلاندۇرماق، ئاغدۇرماق، ۋاراقلىماق.

ئۇيۇقلاماق [اویوقلاماق] ئۇخلىماق:
قىرىق يىل ئۇيۇقلادىڭ سەن غەفلەت بىلە زەللىلى،
ئىبرەتدىن تاچ كۆزۈڭنى بىر سۇبھىدەمدە بارى.
— زەللىلى.

ئۇيۇماق [اویوماق] ئۇخلىماق.

ئۆ

ئۆپمەك [اوپماك] لەۋنى بىر نەرسىگە تەگكۈزمەك، سۆيمەك:
كەلگىن، سەنەما، قۇچۇپ دۇداغىڭغە ئۆپەي،
مەڭزىڭنى شۇرۇپ - شۇرۇپ قاپاغىڭغە ئۆپەي.
ئېسىلىپ داغى سەقاغىڭغە ئۆپەي،
بەس ئەمدى دېسەك تۇشۇپ ئايىغىڭغە ئۆپەي.
— ئەرشى.

ئۆت [اوت] ئۆگۈت، نەسىھەت.

ئۆتە [اوته] بەك، ناھايىتى، ئىنتايىن.

ئۆتكەرمەك [اوتكرمك] ئۆتكۈزمەك:
پىشكەش - سوغاتنى بۇ ئىككى بەگ،
ئۆتكەرىپ قويدىلەر ئاندا رەگ بە رەگ.
— زەلىلى.

ئۆتكەسەن [اوتكەسن] ئۆتتۈرەن:
ئۆتكەسەن ئاخىر جەھاندىن يۈرمەگىل ئۇمرۇڭ ئەبەس،
كار قىلغىل، خەير قىلغىل يۈرمەگىل ئۇمرۇڭ ئەبەس.
— شەۋقى.

ئۆچەشمەك [اوچاشماك] ئۆچەكەشمەك، ئىپتىشماق:
نەچە ئۆچەشىپ بۇ نەپسى خۇمكامە ساڭا،
نامە قارا بولغاي ئۆيلەكسەم خامە ساڭا.
— نەۋائى.

ئۆچكۇ [اوچكو] ئۆچكە.

ئۆچۈك [اوچوك] ئۆچكەن، ئۆچۈپ قالغان:
كۈندۈزرۇمدۇر كىچە ئول خۇرشىدى تاباندىن جۇدا،
مەشئەلى ئەيشىم ئۆچۈك ئول ماھى تاباندىن جۇدا.
— ئەرشى.

ئۆر [اور] يۇقىرىلىق، ئېگىزلىك.

ئۆرت [اورت] ئوت، يالقۇن، ئەلەڭگە:
كۆزىدە سۇ ۋە لېكىن جاندا ئۆرت،
بولۇپ ھەر ساڑى باقماقدىن كۆزى تۆرت.
— نەۋائى.

ئۆرت سالماق — ئوت قويماق، كۆيدۈرمەك، ياندۇرماق.

ئۆرتەمەك [اورتاماك] كۆيدۈرمەك، ياندۇرماق:
بەتتە فەلەكنى ئۆرتەسە ئاھىم ئەگەر چىقمې نېتاك،
چۈنكى تۇشۇبدۇر كۆڭلۈمە ئىشق ئوتىنىڭ ھەرارەتى.
— شەۋقى.

ئۆرتەمەكلىك [اورتاماك ليك] كۆيدۈرمەكلىك، ياندۇرماقلىق:
كۆزۈ لەئلى بەرق سىررىن بىلمەك ئەتسەڭ ئىلتىماس،
ئۆرتەمەكلىكدۇر جەھان ئەھلىن ئىلاھازەلقىياس.
— ئەرشى.

ئۆرتەنمەك [اورتانماك] كۆيمەك، يانماق:
لەيلىجانىنىڭ بادەسىدىن ئىشقى مەجنۇن ئۆرتەنىپ،
بىيد مەجنۇندەك ھەمىشە تولغانۇرغە زاردۇر.
— شەۋقى.

ئۆرتۇگۇن [اورتوگون] خامان.
ئۆرتۇگۇن تەپمەك — خامان تەپمەك.

ئۆرگەتمەك [اورگاتماك] تەلىم بەرمەك، ئۆگەتمەك:
شەيخ دەر، ئىشقنى تەرك ئەت ساڭا ئەقىل ئۆرگەتەيىن،
ئەي نەۋائى، كىشى بولغايمۇ بۇ نادان ياڭلىغ.
— نەۋايى.

ئۆرگەمچى [اورگمچى] ئۆگەنگۈچى، تەلىم ئالغۇچى، شاگىرت.

ئۆرگەنمەك [اورگانماك] تەلىم ئالماق، ئۆگەنمەك:
تا ئۆلاردىن ئۇلۇم ئۆرگەنگەي،
ئىلىمنىڭ ھەسرەتىگە ئۆرتەنگەي.
— نورۇزاخۇن كاتىب زىيائى.

ئۆزە [اوزه] «ئۆزرە» گە قارالسۇن.

ئۆزرە [اوزره] «ئۆزرە» گە قارالسۇن:
چىراكىم ئاڭا دەرد ئولۇپ دەرد ئۆزرە،
تۆكۈپ قان قاشىب چېھرەئى زەرد ئۆزرە.
— ئا. نەزارى.

ئۆزرە [اوزره] ئۈستىدە، تۆپىسىدە؛ ھەققىدە:
جۇملە جان پەرۋانەدۇر ۋەسلىڭ چىراغى ئۆزرە كۆر،
شۆئلە گۈلگۈن پوش ئېرۇر سىينەمدە داغى ئۆزرە كۆر.
سەرۋى ئەرئەر قامەتىنى چار باغى ئۆزرە كۆر،
زەئفەران مەندىن قىزىل بەخمەل تۇماغى ئۆزرە كۆر،
زەرنىگارا قۇببەئى شاھەنشاھ ئىستىغناسى بار.
— زەلىلى

ئۆزگە [اوزگه] باشقا، غەيرىي، يات:
ھۇزۇرى غەيرىدىن گەرچە ھەرىمى قۇدس ئېرۇر فارىغ،
كى تۆپراق ئۆزگەدىن تاپماقغە بولدى پاسىبان ئاندا.
— ئەرشى.

ئۆزگەچە [اوزگەچە] باشقىچە:
ئىلتىپات ئەتتى بۇ كۈن مەن قۇلغە ئول شاھ ئۆزگەچە،
ئۆزگەچە ئاڭلاب مەن ئۆز ھالىمنى بىللاھ ئۆزگەچە.
— نەۋائى.

ئۆزلۈك [اوزلوك] ئۆز خۇسۇسىيىتى، ئۆز پايدىسى؛ خۇسۇسىيەت:
خەلايىق ئارزۇيى جەننەتۇل مەئۋا ئۈچۈن كۆيسە،
زەللىلى ئۆزلۈكىنى فى سەبىللاھ كۆيدۈردى.
— زەللىلى.

ئۆك [اوك] جىق، تولا.

ئۆكسۈك [اوكسوك] كەم، ئاز، قىس.

ئۆكسۈمەك [اوكسوماك] كېمەيمەك، ئازايماق:
قەدىڭ خىرامىدە ئېلىڭ جەفاسى ئۆكسۈمەدى،
غەرىب نەخلىكى دائىم ئاڭا بېرۈر بىر شاھ.
— نەۋائى.

ئۆكۈرمەك [اوكورماك] ئۇنلۇك ئاۋاز بىلەن توۋلىماق، ۋارقىرىماق.

ئۆكۈش [اوكوش] كۆپ، جىق، تولا.

ئۆگمەك [اوگمەك] ماختىماق، مەدھىيىلىمەك.

ئۆگۈرۈلمەك [اوگورولماك] بىر تەرەپكە قارىماق، ئۆرۈلمەك.

ئۆگۈن [اوگون] باشقا، غەيرى، ئۆزگە:
ئاتلەرى دەريا ئۆزە ئويناپ ئۆگۈن،
سويلار ئەردى ئەبرى ياڭلىغ يا توتۇن.
— زەللىلى.

ئۆلەڭ I [اولانگ] ئوت، گىياھ، چىمەن.

ئۆلەڭ II [اولانگ] ناخشا، غەزەل.

ئۆلگۈدەك [اولگوديك] ناھايىتى، ئىنتايىن.

ئۆلچەك [اولچاك] ئۆلچەم، ئۆلچەش:
نەھدە زۇلفۇڭ ھەۋاسىن قىلغامەن كۇفر ئىستەبان كۇنلەر،
ئىتىلىڭ بوينى تەنابىدىن ئالاي زۇننار ئۇچۇن ئۆلچەك.
— ئەرشى.

ئۆلمەلىك [اولمەليك] جان تالاشقان، نەمجان، ئۆلۈمتۇك:
ئەرشى ئاغنار ئۆلمەلىك قۇشدەك نېچۇككىم يارسىز،
بولماسۇن پەرۋانە، يارەب، شەمئى رەخشاندىن جۇدا.
— ئەرشى.

ئۆلۈكسە [اولوكسە] ئۆلۈمتۇك، نەمجان:
چىبىنلەر جىسمىنى مەجرۇھ ئېتەر چاغ،
ئۆلۈكسە ئۆزرە ئاندىغكىم سۇرۇك زاغ.
— نەۋائى.

ئۆلۈمتۇك [اولومتوك] ئۆلۈشكە ئاز قالغان، يېرىم جان، جان تالاشقان:
ئىكى بۇ نەۋئ غالىب خەسم ئۆلۈمتۇك مور قەتلىغە،
چۇ جازم بولسالەر، ھايھات مىسكىن مورنىڭ قانى.
— نەۋائى.

ئۆلۈمسە [اولۇمسە] «ئۆلۈكسە» گە قارالسۇن.

ئۆلۈملۈك [اولوملوك] 1) ئۆلتۈرۈلۈشى لازىم بولغان، ئۆلۈشى مۇقەررەر بولغان (كىشى). 2) دەپنە چىقىملىرى.

ئۆيرۇلمەك [اويرولماك] ئۆرۈلمەك:
يىغىلدى بارى ئول كۆيەۋ قاشىغە،
كى پەرۋانەدەك ئۆيرۈلۈپ باشىغە.
— ئا. نىزارى.

ئۇ

ئۇچاۋ [اوچاۋ] ئۇچىلىسى.

ئۇچاۋلا [اوچاولا] ئۇچى، ئۇچەيلەن:
چىقىپ شەھزادى بىرلە شاھ ئىكەۋلا،
ۋەزىرى كاردان بىرلە ئۇچاۋلا.
— نەۋايى.

ئۇچەلە [اوچالا] ئۇچى، ئۇچىلىسى.

ئۇزۇك I [اوزوك] ئۇزۇلگەن.

ئۇزۇك II [اوزوك] قولغا سالىدىغان ئۇزۇك؛ بارماقتا ئۇزۇككە ئوخشاش تاقاپ يۈرىدىغان مۆھۈر:
خاتەمى لەئلىك ئەگەر ئاغزىمغە بېتكەچ تىشلەگۈم،
مۆھر ئېتەردە مۇم ياپىشقان كەبى باسقاچ ئۇزۇك.
— نەۋايى.

ئۇگۇت [اوگوت] نەسىھەت.

ئۇلۇش [اولوش] نېسىۋە:
دەۋلەتۇ نۇسرەت ئۇشبۇ تۇش،
تەڭرى ئەزەلدىن ساڭا بەرگەن ئۇلۇش.
— دۇربېك.

ئۇلۇشلۇگ [اولوشلوك] نېسىۋە.

ئۇم [اوم] ئىشتان، شىم.

ئۇنچە [اونچه] ئۇنچە، مەرۋايىت:
ئول مۇققەئى لەئلى ياقۇت ئىچرە،
ھەربىر تېشى ئۇنچىگە بارابەر.
— مولا سالىھ.

ئۇنچۇ [اونچو] ئۇنچە، مەرۋايىت.

ئۇيمەك [اويمك] تىترىمەك، لىغىلدىماق:
مەۋجى رەفتارى قەدىڭنى كۆرمەسەم ئەي سىيمبەر،
جۇشۇشى سىمابەدەك كىم ئۇيمەگەي ئەردىم بۇگۈن.
— زەلىلى.

ۋ

ۋابەست [وابست] (پ) «ۋابەستە» گە قارالسۇن.

ۋابەستە [وابسته] (پ) مۇناسىۋەتلىك، ئالاقىدار، باغلىنىش؛ ئېرىشىش:

قاچان ۋابەستە ئولغۇم رىشتەئى ئىشقىڭغە ئۆزلۈكدىن،
ماڭا لېكىن ئەسىر ئولماق چۇ تەقدىرى ئىلاھىمدۇر.

— ئەرشى.

ۋابەستە بولماق — باغلانماق، مۇناسىۋەتلىك، ئالاقىدار بولماق:

تەلەپ دەردى بىلە ۋابەستە بولماق،
فەقىرۇ ئاجىزۇ دىلخەستە بولماق.

— خىرقەتى.

ۋابەستە قىلماق — باغلىماق، مۇناسىۋەتلىك قىلماق.

ۋابەستەئى تەۋفىق — مۇۋەپپەقىيەتكە باغلىق، ئالاقىدار.

ۋابەستەلىك [وابستەليک] ئالاقىدارلىق، باغلىنىشلىق؛

نەچچە ئۆزلۈك رىشتەسىگە قىلغانمۇ ۋابەستەلىك،
ئال ئاچىغ مەيلىڭ قەدەھ سىپقار دەمى ئۆزنى ئۇنۇت.

— ئەرشى.

ۋاپەس [واپس] (پ) ئارقىدا، كەينىدە، تۆۋەن.

ۋاجىب [واجب] (ئە) 1) ۋاجىپ، پەرھىز، بېجىرىلىش مەجبۇرىي بولغان زۆرۈرىي شەرت:

دېدىم: ھەقدىن ئولدى ئىنايەت ئىشى،
ماڭا ۋاجىب ئولدى ئىبادەت ئىشى.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

2) خۇدا، تەڭرى:

كۆرمىشەم ۋاجىب بەقاسىن رەۋشەن ئانداقكىم قۇياش،
تاكى ئىمكان سايە يەڭلىغ كۆزدە فانىيدۇر ماڭا.

— نەۋائى.

ۋاجىب بولماق — بېجىرىلىش زۆرۈر بولماق.

ۋاجىب بىلمەك — بېجىرىلىش زۆرۈر دەپ بىلمەك.

ۋاجىبۇر ـ رىئايە — رىئايە، ئەندىشە قىلىنىشى لازىم ۋە زۆرۈر؛ ئەھۋالنى نەزەرگە ئېلىش زۆرۈر.

ۋاجىبۇل ـ ئىتتىباۋ — تەۋە بولۇشى، بويسۇنۇشى لازىم.

ۋاجىبۇل ئىجتىناب — ئۇزاقلىشىش، يىراقلىشىش لازىم بولغان.

ۋاجىبۇل ـ ئىمزاسان — بويسۇنۇشى مەجبۇرىي.

ۋاجىبۇل ـ ئىمتىسال — پەرمانبەردارلىق؛ بويسۇنۇش مەجبۇرىي بولغان.

ۋاجىبۇل ـ ئىھتىرام — ھۆرمەت قىلىش لازىم، ھۆرمەت قىلىشى زۆرۈر بولغان.

ۋاجىبى بىززات — ھەقىقەتەن، ھېچقانداق گەپ ـ سۆز ـ سىز؛ خۇدا.

ۋاجىبات [واجبات] (ئە) زۆرۈرىي بولغان نەرسىلەر، دىنىي مەجبۇرىيەتلەر:

..... خاتىرىمغە تۇشتى، بۇ ئەمرى ۋاجىبات تەركىن قىلۇرغە چارە تاپالمادىم.

— مۆجىزى.

ۋاجىد [واجد] (ئە) ۋۇجۇدقا كەلتۈرگۈچى، بار قىلغۇچى، ياراتقۇچى:

ئەگەر ۋاجىدۇ مەجىد ئەت ئېتىبار؛
ئەگەر ھەيئۇ قەيئۇم بىر ھۆكمى بار.

— نەۋائى.

ۋادە [وادە] ئۈرۈق، نەسەب؛ بىرەر نەرسىنىڭ ئەسلى.

ۋادەرىغ [وادريغ] (پ) «ۋادەرىغا» غا قارالسۇن:

گۈلدىن ئايرىلغان كەبى بۇلبۇل مەسەللىك ئۇن چېكىپ،
ۋادەرىغ، مەن يار ۋەسلىدىن جۇدا بولدۇم نېتەي.

— موللا سالىھ.

ۋادەرىغا [وادريغا] (پ) «ۋاي ئەسەت» مەنىسىدىكى ئەپسۇس ۋە پۇشايمانىنى بىلدۈرىدىغان ئۈندەش سۆز:

ۋادەرىغا، ئالەم ئىچرە ئاشنايى تاپمادىم،
بىر باقسىپ كۆڭلۈم ئالۇرغە دىلرەبايى تاپمادىم.

— ئەرشى.

ۋادى [وادى] (ئە) «ۋادىي» گە قارالسۇن:

بۇ تەلەب ۋادىسىدە ھەر كىمگە بىر مەقسۇد بىل،
زاھىدا، سالۇسىغە جەننەت، ماڭا جانانەدۇر.

— ئەرشى.

ۋادىئى گۇفتار — سۆز ۋادىسى:

ۋادىئى گۇفتارغە مەشھۇرىنى كەلتۈردى ئىشق،
سازدىن چىقماس سەدا مۇتىرەفدىن ئەلھان بولماسا.

— مەشھۇرى.

ۋادىئى ھەيرەت — ھەيرانلىق ۋادىسى:

ژادىگى هەيرەتدە ئەزبەسكى هەرارەت چەكمىشەم،
سايە بەخش ئولغىل مېنىڭ باشىمغە گويالىك هۇما.
— زەلىلى.

ژادي [وادى] (ئە) ژادا، جىلغا، سايى، دالا، چۆل — جەزىرە:
قىلىپ دەشت ژادي، مەراھىلنى تەي،
يۇرۇپ نەچچە كۈن راغ ئارا نىك پەي.
— نىزارى.

ژادي نەۋرەد — دەشت كېزىر، چۆل كېزىر.
ژادي تەلەب — تەلەپ ژادىسى.
ژادي تەۋھىد — يەككە ـ يېگانىلىق ژادىسى؛ تەۋھىد (بىرىكىش) ئالىمى.
ژادي تۇز — توغرىلىق ژادىسى.
ژادي سۇئۇبەت — قىينىچىلىق، مۇشەققەت ژادىسى.
ژادي فەقرۇ فەنا — پېقىرلىق ۋە پانىيلىق ئالىمى.
ژادي فەنا — پانا ژادىسى.
ژادي قەتئ ئەتمەك — كەزمەك، كېسىپ ئۆتمەك.
ژادي مەخافەت — خەۋپ ـ خەتەر يولى، قورقۇنچلۇق ژادا.
ژادي ھەسرەت — ھەسرەت، نادامەت ژادىسى.
ژادي ھەمم — قىزغىن، ئىسسىق ژادا.
ژادي ھەيرەت — ھەيرەت ژادىسى.
ژادي ئىستىغنا — ئىستىغنا ژادىسى.
ژادي ئىشق — ئىشق ژادىسى، ئىشق ئالىمى.

ژادىيە [وادي] (ئە) «ژادي» غا قارالسۇن:
كۆرۈندىكى ئاندىن ئەجەب بادىيە،
سەمەرلىك يەر ئېرىدى ئوشۇل ژادىيە.
— ئا. نىزارى.

ژار [وار] (پ) سۆزلەرگە قوشۇلۇپ «كەبى، ئوخشاش، ... لارچە» مەنىلىرىنى ئىپادىلەيدۇ:
دۇشمەنژار — دۇشمەنلەرچە، دۇشمەنگە ئوخشاش.

ژارەستە [وارستە] (پ) 1) قۇتۇلغان، خالاس بولغان، ئازاد، بوش. 2) بالاغەتكە يەتكەن.
ژارەستە بولماق — قۇتۇلماق، ئازاد بولماق.
ژارەستە كۆڭۈل — ئازاد، تەشۋىشسىز كۆڭۈل.

ژاربد [وارد] (ئە) كەلگەن، كېلىدىغان؛ ئېرىشكەن؛ نەقل قىلغان.
ژاربد بولماق — نەقل قىلماق؛ كەلمەك؛ ئۇچرىماق، دۇچ كەلمەك؛ يۈز تۇتماق.

ژاربدات [واردات] (ئە) 1) كېلىشى لازىم بولغان نەرسىلەر، خاتىرىگە كەلگەن نەرسىلەر، ئەقلىي چۈشەنچىلەر. 2) دارامەتلەر، كەرىمەلەر.

ژارس [وارث] (ئە) مىراس ئالغۇچى، مىراسخور، ژارس.
ژارسى بەرھەق — ھەقلىق مىراسخور، ژارسلىققا ھەقلىق.
ژارسى تەختى جەم — بۈيۈك پادىشاھ؛ جەمشىد تەختىنىڭ مىراسخورى.

ژازبھ [واضح] (ئە) ئوچۇق، ئاشكارا، روشەن:
رىئايەتسىزنى ئەۋلادمانەند، بەلكى ئەكباد پەيۋەند مەرئسى تۇتما-
غىم شاھ ۋە گەدا ئاللىدە ژازبھ ۋە ياخشى ـ يامان قاشىندە
لايبھ بولدى.
— نەۋايى.

ژازبئ [واضح] (ئە) تۇزگۇچى، ياسىغۇچى؛ بېجىرگۈچى؛ ئىجادكار:
بۇ ئەلفاز ژازبئى ئەزىزلەرغە جايى تەسلىم ۋە تەھسىندۇركى
بەغايەت خوپ قىلىپدۇرلەر.
— نەۋايى.

ژاژگۇن [واژكون] (پ) دۇم، دۇم بولغان؛ تەتۇر؛ پەس، پەسكەش:
ئىشق جامىن ئىچكەلى شامۇ سەھەر بھۇش مەن،
ژاژگۇن جامىم بىلە ئاشۇفتە دەستارىمغە باق.
— گۇمنام.
بۇ نە تالىبئدۇر، مۇسۇلمانلار، نە بەختۇ ژاژگۇن،
ھىممەت ئەھلىن بەند ئېتىپ، دونلارنى ئازاد ئەيلەمىش.
— ئەرشى.

ژاژگۇنە [واژكونە] (پ) «ژاژگۇن» غا قارالسۇن.

ژاژۇن [واژون] (پ) «ژاژگۇن» غا قارالسۇن:
بۇ دۇرۇر گەردۇنى دۇنۇ چەرخى ژاژۇنى ئىشى،
مەن خەزان بولغان چاغىمدا نەۋبەھارىم ئۇچرادى.
— قەلەندەر.

ژاسىت [واسط] (ئە) ئوتتۇرا، ئوتتۇرىدىكى، ئوتتۇرا-ھال.

ژاستە [واسطە] (ئە) ژاستە؛ ئارقىلىق، سەۋەبلىك، تۇپەيلىدىن؛ چارە، سەۋەب:
قىلىپ زۇھۇر داغى مەندە پەرتەۋى سىدقى،
بۇ ژاستە بىلە بولدۇم بۇ زۇمرەگە داخىل.
— ئابىد.

ژاستە ئەيلەمەك — ژاستە قىلماق.
ژاستە شەمئىن ئۆچۈرمەك — ژاستە ـ سەۋەبلەرنى مەھۇ (بىكار) قىلماق، يوق قىلماق.
ژاستە قىلماق — ئوتتۇرىغا قويماق، ئارىغا چۈشۈرمەك، ژاستە قىلماق.

ژاسىل [واصل] (ئە) يېتىشكۈچى، ئېرىشكۈچى؛ ئېرىش-

كەن، يېتىشكەن؛ ئۇلاشماق، ئېرىشمەك:
قىلىپ تەي نەچچە كۈن مەنزىل - مەراھىل،
دىيارى بەھرەۋەرگە بولدى ژاسىل.
— ناقىس.

ژاسىل ئەيلەمەك — يېتىشمەك، ئېرىشمەك، قوشۇلماق.

ژاسىل بولماق — «ژاسىل ئەيلەمەك» كە قارالسۇن.

ژاسىل قىلماق — «ژاسىل ئەيلەمەك» كە قارالسۇن.

ژاسىلى دەرگاھ — ئاللاغا، ئاللانماق دەرگاھىغا يېتىشىش.

ژاسىلى ھەق — ھەققە يەتكەن، خۇداغا يېتىشكەن.

ژاسىئ [واسع] (ئە) كەڭ، پايانسىز.

ژافىر [وافر] (ئە) 1) مول، كۆپ، چەكسىز، ھېسابسىز:
كامىل ھەمد ۋە ژافىر شۈكر ئول سانىئغەكىم، ئىنسان خىلقەتى بەيتىنىڭ نەزمىن ئەناسىر تۆرت رۇكنى بىلە تۈزدى.
— نەژايى.
2) ئارۇز ژەزىنىگە تېگىشلىك بىر بەھر:
ئالاردىن بىرى كامىل بەھرىدۇر ۋە بىرى ژافىر بەھرىكىم،
مۇسەممەنى سالىمدە ئاز شېئىر ژافى بولۇپدۇر.
— نەژايى.

ژافىي [وافى] (ئە) 1) سۆزىدە تۇرغۇچى، ژاپادار. 2) تولۇق، تۈگەل، يېتەرلىك؛ كامىل:
تەئەممۇل بىرلە رايى تاپتى شافىي،
كى بار ئېردى ئانىڭ فىكرىگە ژافىي.
— نەژايى.

ژاقىئ [واقع] (ئە) يۈز بەرگەن، پەيدا بولغان، ژەقە:
بۇ ژاقىئنى كۆرگەچ دېدىم ئەلھەزەر،
مۇرۇۋۋەتدىن ئولمىش خاجە بىخەبەر.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

ژاقىئ بولماق — يۈز بەرمەك، سادىر بولماق، روي بەرمەك، پەيدا بولماق.

ژاقىئ ئولماق — «ژاقىئ بولماق» قا قارالسۇن.

ژاقىئات [واقعات] (ئە) [بىرلىكى: ژاقىئە] ژەقەلەر، ھادىسىلەر، «ژاقىئە» گە قارالسۇن:
ئول تۇنكىم ئىككىنچى دەرۋىش باشىدىن ئۆتكەن ژاقىئاتنى بىر - بىر تەقرىر قىلىپ ئىتمامىغە يەتكەندە، پادىشاھ ئازادە بەخت ئۈز قەسرىگە يانىپ كېلىپ ... ئۇلارنى دەئۋەت قىلغالى كىشى ئىبەرگەنى.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

ژاقىئە [واقعە] (ئە) [كۆپۈكى: ژاقىئات/ژە قايىئ] / 1) ژەقە، ھادىسە؛ ھەقىقەت؛ يۈز بەرگەن ئەھۋال؛ ئۇرۇش، جەڭ؛ جاڭجال:
خاجە مەلىكەنى ئىستەپ شاھى بەندەرنىڭ باغى ئىچىگە كىرىپ قىز بىلەن كۆرۈشكەنى ۋە قىز شاھى بەندەر بىلە ئارادە ئۆتكەن ژاقىئەلەرنى بىر - بىر بايان قىلغانى.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.
2) چۇش، چۇش كۆرۈش:
بىر كېچە ئالارنى ژاقىئەدە كۆرگەندۇركىم، ئانىڭ ساري باقىپ ئايتىپدۇرلەر ...
— نەژايى.

ژاقىئە تەئبىرى — چۇش تەبىرى، چۇشكە تەبىر بېرىش.

ژاقىئەئى فىراق — ئاجرىلىش، پىراق ھادىسىسى، ئايرىلىش ژەقەسى.

ژاقىئەگو [واقعەگو] (ئە + پ) 1) كۆرگەن - بىلگەنلەرنى ئېيتىپ بەرگۈچى، ھېكايە قىلغۇچى، ھېكايىچى. 2) چۇشكە تەبىر بەرگۈچى، تەبىرچى.

ژاقىئەن [واقعًا] (ئە) ھەقىقەتەن، دەرۋەقە، دەر ھەقىقەت:
ژاقىئەن ئىشى قىلىپدۇركى، نەزىم ئەھلى ئانىڭ تەئەممۇلىدا ھەيران ۋە تەھەممۇلىدا سەرگەردانلارنى.
— نەژايى.

ژاقىف [واقف] (ئە) 1) خەۋەردار، بىلگۈچى:
ئادەمزادىكى ئېرۇر گەنجى ئىشق،
ژاقىف ئەمەس چەكمەگۈچە رەنجى ئىشق.
— زەللىلى.
2) ژەخپە قىلغان، ژەخپە ئىگىسى (مەسچىت، مەدرىسە، خانىقاھ قاتارلىقلارنىڭ تەمىناتى ئۈچۈن يەر ۋە باشقا مۈلۈكلەرنى بېغىشلىغان كىشى).

ژاقىف ئەسرارى پىنھان — مەخپىي سىرلارنى بىلگۈچى، مەخپىيەتلىكنى بىلگۈچى.

ژاقىف ئەيلەمەك — خەۋەردار قىلماق، ئاگاھلاتماق.

ژاقىف بولماق — خەۋەردار بولماق، ئاگاھ بولماق، خەۋەر تاپماق، بىلمەك.

ژاقىف ئولماق — «ژاقىف بولماق» قا قارالسۇن.

ژاقىفى ئەسرار — سىرلاردىن خەۋەردار.

ژالا [والا] (پ) 1) ئالىي سۈپەتلىك، قىممەت باھا يىپەكتىن توقۇلغان يۇپقا ماتا، رەخت. 2) يۇقىرى، ئۈستۈن، ئېگىز؛ ئۇلۇغ، كاتتا؛ قەدىرلىك:
ئىستەسەم گەرچە پەرى رولار تەمامىن دەھر ئارا،
بارچەسى خۇر - مەھر، بۇ بىر گەۋھەرى ژالا يېگىت.
— ئەرشى.

ژالا بىنەفش — بىنەپشە رەڭ كېيىم.

ژالايى ماۋيى — ماۋى رەڭلىك كېيىم.

ژاله [واله] (ئە) مەپتۇن، شەيدا، بېرىلىش؛ ئاشىق:

يۈزىدۇر بىر مەھى تابان، لەبىدۇر لەئل يا مارجان،
بولۇپمەن ژالەئى ھەيران سۆزى شىرىنۇ خۇشگۇفتار.
— نەۋبەتى.

ژاله ئەتمەك — «ژاله ئەيلەمەك» كە قارالسۇ.
ژاله ئەيلەمەك — مەپتۇن قىلماق، شەيدا قىلماق.
ژاله قىلماق — «ژاله ئەيلەمەك» كە قارالسۇ.
ژاله ئولماق — مەپتۇن بولماق، شەيدا بولماق؛ ھەيران قالماق.
ژالەژۇ شەيدا — قاتتىق بېرىلگەن؛ مەپتۇن ۋە شەيدا بولغان.

ژالىد [والد] (ئە) ئاتا، پەدەر:
تىرىك ئىكەن ژالىد بىلە ژالىدە،
يۈرۈر ئىكەن بىر ئىت ئۇلار ئالىدە.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

ژالىدە [والده] (ئە) ئانا:
بەرەھەمەنغە بار ئىكەن بىر ژالىدە،
نسارا شەھى قۇل ئىدى ئالىدە.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

ژالىدەيىن [والدين] (ئە) ئاتا ـ ئانا:
بۇ مەجمۇئە بىرلو يۈرۈر بولدى جەزم،
قىلىپ ژالىدەين بۇلار بىرلە ئەزم.
— ئا. نىزارى.

ژالىھ [واله] (ئە) شەيدا، ئەسىر، گىرىپتار، مۇپتىلا؛ بېرىلگەن:
چۇن ئىكەن پەرۋانە شەمئى مەجلىس ئارا ژالىھى،
نەيلەسۇن ئۇل مەشئەلى مېھرى جەھان ئارايىنى.
— نەۋايى.

ژالىي [والى] (ئە) ھاكىم؛ ۋىلايەت ھۆكۈمدارى؛ باشلىق، ھۆكۈمدار؛ پادىشاھ:
ھەم خەيلى بەنى ئەسەدغە ژالىي،
يۈز خەيلى بەنى ئەسەدچە مالى.
— نەۋايى.

ژام [وام] (پ) قەرز: بۇرچ.
ژام ئەيلەمەك — قەرز ئالماق.
ژام بەرمەك — قەرز بەرمەك.

ژامخاھ [وام خواه] (پ) قەرز قىستىغۇچى، قەرز سۈيلەنگۈچى:
كۆرمەكلىك ژامخاھنى ماتەمىدۇر،
ئەلقىسسەكى بۇرچ ئادەمىينىڭ غەمىدۇر.
— نەۋايى.

ژامىق [وامق] (ئە) ئاشىق، ئىشقا گىرىپتار؛ «ژامىق ژە ئۇزرا» قىسسەسىدە ئۇزراغا ئاشىق بولغان شەخس:
... ئۇزراغىدار ئۇتى ھەرارەتىدىن ژامىق جىسمىن ئەشك گىر-
دابىدا غەرق قىلغاندەك ...
— مۆجىزى.

ئول ئاي مانەندى شىرىندۇركى ئارى مەن ئاڭا پەرھاد،
تەقى ئەيلە مېنى ژامىق، ئول ئاينى ھەم قىلىپ ئۇزرا.
— موللا بىلال.

ژاھ [واه] (ئە) پۇشايمان، ئەپسۇسنى بىلدۇرىدىغان سۆز — ھەتتىگىنەي، خەپ، دەرىغ.

ژاھە [واهه] (ئە) ئۇرۇش، جەڭ ئەسۋابى، قورالى.

ژاھەسرەتا [واحسرتا] (پ + ئە) ئاھ، ژاھ (قاتتىق قايغۇرۇش، ئەلەم تارتىش، ھەسرەت چېكىش قاتارلىق مەنىلەردە ئىپتىلىدىغان ئۇندەش سۆز)؛
تەبەسسۇم ئەيلەبان تاكى نەزەر قىلسالىڭ گورۇستانغە،
قوپۇپ گوردىن بارى مۇردە ھەمە ژاھەسرەتا دەرلەر.
— زەلىلى.

ژاھىد [واحد] (ئە) بىردىنبىر، يەككە، يېگانە:
سىددىقىم تەشنىيە كەتتى قالدى ژاھىد داغىدە،
گۇل كېتىپ، بۇلبۇل مەسەل سايراپ يۈرۈيدۇر باغىدە.
— موللا سالىھ.

ژاھىدى دانا — يېگانە بىلەرمەن، بىردىنبىر دانا، يېگانە ئاقىل.

ژاھىمە [واهمه] (ئە) ۋەھىمە، قورقۇنچ، ھەرخىل خىيالغا بېرىلىش:
تۇتۇپ دۇرجىنى سالدى چۇن كېمەگە،
كى ھەيرەت بىلە قالدى ژاھىمەگە.
— ئا. نىزارى.

ژاۋ [واو] (ئە) «و» ھەرپىنىڭ نامى:
«ژاۋ» ژاھىكىم، قۇتۇلماس ھەجر ئوتىدىن ئۆزلەيىن،
ژايىكىم ئارامى جان ياجان گۇزارىم سەنمۇسەن.
— موللا سالىھ.

ژاۋەيلا [واويلا] (ئە) ئەپسۇس ۋە قايغۇرۇشنى، ھەسرەت ۋە نادەمەتنى بىلدۇرگۈچى ئۇندەش سۆز؛ ئەي ـ ژاي، ئەپسۇس، ئەتتەڭ:
ئاھۇ ژاۋەيلا، بۇ فۇرقەتدە بەسى بولدۇم خەراب.
ئالدۇرۇپدۇرمەن كۆڭۈلنى ئول قەدى زىباسىغە.
— موللا سالىھ.

ژائىز [واعظ] (ئە) ۋەز ئېيتقۇچى، پەند ـ نەسىھەت قىلغۇچى:
كۆنمەدى ئارىق سۆزىگە ژائىزنىڭ،
دېۋە موتېئ ئۆلمەدى ئىنسانمىز.
— نەسىمى.

www.uyghurkitab.com

ۋائىزى ئەبلەھ — نادان ۋائىز.

ۋائىزگوي [واعظگوى] (ئە + پ) نەسىھەت قىلغۇچى، ۋەز ئېيتقۇچى، پەند ـ نەسىھەت قىلغۇچى:

كەل ئەي ۋائىزگوي ئەيلەگىل راۋىيان،
قىلىپ ئاقسۇدىن ئەمدى بىر داستان.

— موللا شاكىر.

ۋاي [واى] ئاھ، ۋاي؛ مۇسىبەت، غەم، غۇسسە:

خەت ئۆزرە بولۇپ گەھى سىمەن ساي،
ماتەملىك ئېتەرگە ئىشق ئېلىن، ۋاي.

— ئەرشى.

ئىشىتسەڭ ۋە كۆرسەڭ ئىچىڭ ئاغرىغاي،
كېيىن فايدە بەرمەس نەدامەتكە ۋاي.

— ئا. نىزارى، ن، زىيائى.

ۋاي تارتماق — ئاھۇ پەرياد چەكمەك، قايغۇرماق.

ۋاي چەكمەك — «ۋاي تارتماق» قا قاراڭ.

ۋايە [وايە] (پ) 1) ھەسسە، ئۇلۇش، نېسىۋە؛ پايدا، بەھرە. 2) ئىستەك، تىلەك. 3) ئېھتىيات. 4) ئادەت. 5) مەنىۋى ئوزۇق، روھىي ئوزۇق.

ۋايە تاپماق — ھاجىتى چىقماق، ھاجەتتىن چىقماق.

ۋە [و] (ئە) ۋە (باغلىغۇچى):

ئاغاز كىتاب مۇھەببەتنامە ۋە مېھنەتكامە ۋە ھۇللەئى بەستەدام
ۋە شىكەستەئى جام.

— خىرقەتى.

ۋەبا [وبا] (ئە) 1) ۋابا، يۇقۇملۇق كېسەل؛ ئاپەت، بالا:

ئىشقۇ سۇھبەت خەيلىغە تۇشگەچ نەسىمىدىن ۋەبا،
قايدا سالسام زەخم ئىسلانغان يۇرەكنىڭ مەرھەمىن.

— نەۋايى.

2) زەرەر، زىيان يەتكۈزگۈچى:

گۇل ئىسى گەر جۇئەل بەلاسىدۇر،
ھەم ئول ئىس ـ ئوق ئانىڭ ۋەباسىدۇر.

— نەۋايى.

ۋەبال [وبال] (ئە) 1) ئۇۋال، ئەيىب، گۇناھ:

غەمىڭدىن ئۆزگەنىڭ دەفئىن تىلەر بۇ خەستە گۇمنامىڭ،
سېنىڭ ئىشقىڭدا جانا تۇرفە رىند لا ۋەبالىدۇر.

— گۇمنام.

2) ئازابلىنىش، ئاياغ ئاستى بولۇش، پايمال بولۇش.

ۋەبال ئولماق — گۇناھ بولماق، ئەيىب بولماق؛ ئۇۋال بولماق.

ۋەبالى جان بولماق — جانغا ئۇۋال، زىيان يەتمەك.

ۋەتەد [وتد] (ئە) ئارۇز ۋەزىننىڭ ئۆلچەملىرىدىن بىرى (ئارۇزدا ئۈچ ھەرپ ئارقىلىق تەشكىل تاپقان نەزمە).

ۋەتەدى مەجمۇئ — ئىككى ھەرىكەتلىك ھەرپ بىلەن بىر ھەرىكەتسىز ھەرپتىن تەشكىل تاپقان بوغۇم، سۆز، كەلىمە.

ۋەتەن [وطن] (ئە) 1) ئانا يۇرت، ۋەتەن:

يامان كۆرمەڭ مېنى دوستلار ئىگەمنىڭ بىر قۇلىدۇرمەن،
كىشى قەدرىمنى بىلمەيدۇ، ۋەتەننىڭ گەۋھەرىدۇرمەن.

— موللا بىلال.

2) ئورۇن، جاي، ماكان؛ ئۆي، ئولتۇراق جاي:

ئالىپ قوللارىمغە بۇ مەبلەغنى مەن،
ساتىپ ئالغان ئېردىم ئۆزۈمگە ۋەتەن.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

يولۇمغە مېنىڭ كىم ئۆنۈپدۇر تىكەن،
بۇ تاغدا ۋەتەن ئەيلەمىش كۇھكەن.

— ئا. نىزارى.

ۋەتەن ئەتمەك — «ۋەتەن ئەيلەمەك» كە قاراڭ.

ۋەتەن ئەيلەمەك — جايلاشماق، ئورناشماق، بىرەر جاينى ئىختىيار قىلماق.

ۋەتەن ئەزمى قىلماق — مەنزىلگە، ۋەتەنگە قايتىشنى نىيەت قىلماق.

ۋەتەنساز [وطن ساز] (ئە + پ) ماكان، جاي، ئۆي.

ۋەتەنساز قىلماق — ئۆي قۇرماق، جاي قىلماق.

ۋەتەنگاھ [وطنگاھ] (ئە + پ) تۇغۇلۇپ ئۆسكەن جاي، ماكان، مەنزىل:

ئەي دەشتنى ئەيلەگەن ۋەتەنگاھ،
بول ئەزمى شەم، ئول زەمانى ئاگاھ.

— نەۋايى.

ۋەتىرە [وتيرە] (ئە) يوليورۇق؛ رەۋىش:

كېلىپدۇر سىفەت بۇ ۋەتىرە ئاڭا،
جىھەت بۇكى بولماس جەزىرە ئاڭا.

— نەۋايى.

ۋەجەب [وجب] (پ) غېرىچ، ئۆلچەم بىرلىكى.

ۋەجەب بەرۋەجەب — غېرىچمۇ غېرىچ.

ۋەجەئ [وجع] (ئە) دەرد، ئەلەم، ئاغرىق، ئازاب:

نە ئۇچۇنكىم تا تىرىكدۇرۇر ئول زالىمى لەئىن،
كۆڭلۈڭگەدۇر ھەلاكەتۇ جانىڭغەدۇر ۋەجەئ.

— نەۋايى.

ۋەجد [وجد] (ئە) مۇھەببەت، سۆيگۈ؛ خۇرسەنلىك، ھاياجان؛ زوق ـ شوق؛ ھاياجانلىنىش:

ئىشق كىتابىدىن ماڭا مىسرەئى ھەسب ھال ئاچىڭ،
خانىقاھ كۆڭۈل ئارا رەۋزەنى ۋەجدۇ ھال ئاچىڭ.

— زەلىلى.

ۋەجدۇرەقس ئەيلەمەك — ھاياجانلاندۇرماق.

ۋەجدۇ سەرىر — ھاياجانلىق ئاۋاز.

ۋەجدۇ سەئقە — ھاياجانلىق ئاۋاز؛ چاقىرىق.

ۋەجدۇ ھال — زوق ـ شوققا تولغان ھالەت.
ۋەجدۇ ھالەت — زوق ـ شوققا تولغان ھالەت، ھاياجانلىق ھالەت.
ۋەجدۇھال ئەيان ئەتمەك — بىھوش بولماق، ئۆزىدىن كەتمەك؛ ھاياجانلىنىش، جەزبە قىلىش سەۋەبىدىن ئۆزىنى يوقاتماق.
ۋەجدۇھال ئەيلەمەك — ئەھۋالنى بىلمەك، خەۋەردار بولماق؛ ھال ـ ئەھۋالنى بايان قىلماق؛ بىھوش بولماق، ئۆزىدىن كەتمەك.
ۋەجدۇھال بەرمەك — زوق ـ شوق ئاتا قىلماق؛ ھاياجانلاندۇرماق.
ۋەجدۇھال قىلماق — «ۋەجدۇ ھال ئەيلەمەك» كە قارالسۇن.

ۋەجھ I [وجه] (ئە) 1) سەۋەب، ۋاستە، ۋەج؛ باھانە، يوق:

بۇ ۋەجھىدىن ئەيلەدىم نەچە ئەرز،
بولدى ماڭا ئەرز ئەتمەكىم فەرز.

— ئەرشى.

2) يۈز، بەت، چىھرە.
ۋەجھى ئەكمەل — پىتەرلىك سەۋەب، يول.
ۋەجھى تەسمىيە — ئات (ئىسىم) قويۇش سەۋەبى.
ۋەجھى ھەسەن — 1) گۈزەل چىھرە، چىراي. 2) ئابرۇي، ئېتىبار سەۋەبلىرى؛ ياخشى باھانە.

ۋەجھ II [وجه] (ئە) 1) مەبلەغ، پۇل، مال، بايلىق. 2) ئابرۇي، ئىززەت، ھۆرمەت:

كۆرەي نىچۈك ئېرۇر تۈرفە سىياقى،
بىلەي، قىلسا ئىنايەت ۋەجھى باقى.

— خىرقەتى.

3) نەرخ، قىممەت، باھا، ۋەج.
ۋەجھى مەئاش — خىزمەت ھەققى، تىرىكچىلىك ۋاستەسى.
ۋەجھى مەي — مەي ھەققى، مەي بەدىلى، مەيگە ئىرىلىدىغان مەبلەغ.

ۋەجھ [وجيه] (ئە) «ۋەجھە» گە قارالسۇن.
ۋەجھە [وجيهه] (ئە) كۆركەم، سۆلەتلىك، كېلىشكەن؛ شەرەپلىك، ھۆرمەتلىك:

سەييىد سەسەن ئەردەشىر ئۆزلەرى داغى فەقىر ۋە فەنا تەرىقى
ئەكمەل ۋەجھە بىلە زاھىر ئېردى.

— نەۋائى.

ۋەخامەت [وخامت] (ئە) قورقۇنچ، ۋەھىمە، خەۋپ:

نې تەن ئارا بولدى زەخامەت ئاڭا،
نې بۇ زەخامەتدە ۋەخامەت ئاڭا.

— نەۋائى.

ۋەداد [وداد] (ئە) دوستلۇق:

ماڭا كىم، ۋەدادىگە خۇرسەندەمەن،
جەنابىڭغە شاگىردى فەرزەندەمەن.

— نەۋائى.

ۋەدائ [وداع] (ئە) ۋىدا، ۋىدالىشىش، خەيرلىشىش.
ۋەدايىئ [ودايع] (ئە) ئامانەتلەر؛ «ۋەدىئەت» كە قارالسۇن:

سۆڭرە رەئىييەتنى ۋەدايىئ دېدى،
خۇررەم ئانى بىلكى بۇ غەمنى يېدى.

— نەۋائى.

ۋەدىئ [وديع] (ئە) «ۋەدىئەت» كە قارالسۇن.
ۋەدىئە [وديعه] (ئە) «ۋەدىئەت» كە قارالسۇن.
ۋەدىئەت [وديعت] (ئە) [كۆپلۈكى: ۋەدايىئ] ئامانەت؛ روھ، جان:

ۋەدىئەت قويۇپ ئاندا ئەسرارىنى،
سالىپ چۈن مۇھەببەتنىڭ ئەنۋارىنى.

— ئا. نىزارى.

ۋەدىئەتنى تاپشۇردى ھەسرەت بىلە،
بالا دەردىدە داغى كۇلفەت بىلە.

— ئا. نىزارى.

ۋەر I [ور] (پ) ئەگەر، «ۋە ئەگەر» سۆزىنىڭ قىسقارغان شەكلى:

يەئنى ھەۋا گەرم ھەرارەت فۇزۇن،
ئىككى ھەرارەتدە جۇنۇن ۋەر جۇنۇن.

— زەلىلى.

ۋەر II [ور] (پ) بىرەر نەرسىگە ئىگىلىكىنى، ئىگە ئىكەنلىكىنى بىلدۈرگۈچى قوشۇمچە:
بەھرەۋەر — بەھرە ئالغۇچى.
پىشەۋەر — ھۈنەر ئىگىسى، ھۈنەرۋەن.
تاجۋەر — تاجدار، پادىشاھ.

ۋەرەق [ورق] (ئە) [كۆپلۈكى: ئەۋراق] 1) قەغەز؛ ۋاراق، سەھىپە:

ۋەرەقغە كىتاب ئىشى بولدى سەبەت،
ھەزار دۇسەد باز پەنجاھۇ ھەفت.

— ئا. نىزارى.

2) ياپراق، يوپۇرماق، بەرگ:

ۋەرەق ھۇسن ئەھلى زىبىغە تازۇنقان گۈلئۇزارىمدۇر،
ئەمەس كىرپىك كۆزۈم ئەترافى ئۇزرە رەشكى خارىمدۇر.

— گۈمنام.

3) يۈز، بەشىرە، چىراي. 4) پىزىق، پىزىق بەتلىرى.
ۋەرەق تاۋەرەق — ۋاراقتىن ۋاراققىچە.

ۋەرەق گۈلشەنى — يېزىق گۈلزارى:
چۇ سۆز ناقىلىغە قەلەم بولدى قۇل،
ۋەرەق گۈلشەنىدە ئاچىلدۇردى گۈل.
— ئا. نىزارى.

ۋەرەق نىگار — 1) رەسىم سىزىلغان ۋاراق. 2) ۋاراقنى بېزىگۈچى، زىننەتلىگۈچى.

ۋەرەق - ۋەرەق — بىرمۇبىر، ۋاراقمۇ ۋاراق.

ۋەرەقۇل - خەيال — كۆڭۈل دەپتىرىگە يېزىلغان ئوي - خىياللار.

ۋەرەقى ئۇزمەك — ۋاراق يىرتماق.

ۋەرەقى ئاسمان — قەۋەت، قاتلام؛ تەبەقە؛

ۋەرەقى زەرفىشان — زەر بىلەن بويالغان، زىننەتلەنگەن سەھىپە.

ۋەرەقى ماۋىي — ھاۋا رەڭ قەغەز.

ۋەرەقنەۋەرد [ورق نورد] (ئە + پ) 1) ۋاراقلىغۇچى، ۋاراقنى كۆز يۈگۈرتكۈچى. 2) خەت پوتكۈچى، كاتىپ. 3) يازغۇچى، مۇئەللىپ.

ۋەرەم [ورم] (ئە) قاپارچۇق، قاپارتماق.

ۋەرەم ھەيئەتى — قاپارتما شەكلى؛ ئىششىپ، قاپىرىپ چىققان.

ۋەرەئ [ورع] (ئە) تەقۋا؛ پەرھىزكارلىق، خۇداگۆيلۇق:
ئەگەر ئىشق ئافەتىن كۆرمەي دېسەڭ ئەھلى ۋەرەئ بىلكىم،
تىلىڭنى ئىشق ئاتىن كەلتۈرمەگىل زىنھار مەن يەڭلىغ.
— گۈمنام.

ۋەرەئ ئەھلى — تەقۋادارلار:
ئاشىقى شورىدەدىن قورقۇپ قاچار ئەھلى ۋەرەئ،
شىر كۆرگەچ يوق ئەجەب گەر تۈلكەگە بولسە ھەراس.
— ئەرشى.

ۋەرەئ مۇلكى — پەرھىزكارلىق مەقامى (جاي).

ۋەرەئۇ زۇھد — پەرھىز ۋە تەقۋا.

ۋەرەئكەش [ورع كش] (ئە + پ) پەرھىزكار، تەقۋادار:
قەدەھكەشكە خەرابەت بولدى مەرقۇم،
ۋەرەئكەشغە مۇناجات بولدى مەقسۇم.
— نەۋائى.

ۋەرەئكەش [ورع كيش] (ئە + پ) «ۋەرەئكەش» كە قارالسۇن.

ۋەرتە [ورطە] (ئە) قىيىنچىلىق، مۇشكۈل، ئېغىر ئەھۋال؛ ھالاكەت گىردابى؛ ھالاكەتلىك ھالەت.

مۇھلىك ۋەرتە — ھالاك قىلىدىغان، ھالاكەتكە يۈزلەندۈرىدىغان قىيىنچىلىق.

ۋەرد [ورد] (پ) ئەتىرگۈل، قىزىلگۈل:
مېنىڭتەك گويىيا كۆردى يۈزۈڭنى ئەبرى نەۋرۇزى،
كۆزۈن ياشىدىن يەر يۈزى ۋەردى ياسىمەن بولدى.
— سەككاكى.

ۋەرد تەرمەك — گۈل تەرمەك؛ پايدىلانماق، يۈزىنى تاماشا قىلماق.

ۋەرد ئولماق — سۆيۈملۈك بولماق.

ۋەرزىش [ورزش] (پ) ئادەت؛ مەشىق، كۆنۈكمە؛ ئىش، ھەرىكەت؛ مەشغۇلات:
گەرچە بارمەن، ئەل ئارا گۇمناملىقدۇر ۋەرزىشىم،
باقماغىل گۈلدەك يۈزۈمگە، جىسىم ئارا خارىمغە باق.
— گۇمنام.
كېلۇر ئاندا ھەربىر تەرەپدىن كىشى،
كى تۇججارلىقدۇر ئۇلار ۋەرزىشى.
— ئا. نىزاى.

ۋەرزىش ئەتمەك — ئادەت قىلماق، كۆنۈكمە ھاسىل قىلماق.

ۋەرزىش ئەيلەمەك — شۇغۇللانماق، مەشغۇل بولماق؛ قوللانماق.

ۋەرزىش بەرمەك — ئۆگەتمەك، كۆنۈكتۈرمەك.

ۋەرزىش قىلماق — شۇغۇللانماق، مەشغۇل بولماق؛ ئۆگەنمەك.

ۋەرنە [ورنە] (پ) چۈنكى باشقىچە، ئەكسىچە؛ ھەر ھالدا؛ ھەربىر، ھەرقانداق:
خالى خەتتىڭ سىپاھىدىن جەھانگىر ئولدى يار،
ۋەرنە شاھ ئىقلىمىنى ئالغايمۇ لەشكەر بولماسا.
— زەلىلى.

ۋەرىد [وريد] (ئە) تومۇر.

ھەبلۇل - ۋەرىد — بويىنىدىكى يوغان قان تومۇر:
سۇ تۆشۈپ ئول شاھدىن بىھەد بەئىد،
ئول يېتىنراق سىزگە مىن ھەبلىل ۋەرىد.
— نەۋائى.

ۋەزارەت [وزارت] (ئە) ۋەزىرلىك.

ۋەزارەت زەيلۇچەسى — ۋەزىرلىك ئورنى.

ۋەزارەت ئىياب — ۋەزىرلىك دەرىجىسىگە كۆتۈرۈلگەن.

ۋەزان [وزان] (پ) پۇلەنگەن؛ چىققان (شامال)؛ شامالىنىڭ ئىسسىقى؛ ئىسسىپ تۇرغان (شامال):
بۇ مەي بويىكىم بولماسا گەر ۋەزان،
تاپار ئېردى مەيخانە كىمدىن نىشان.
— مەشھۇرى.

ۋەزايىف [وظايف] (ئە) [بىرلىكى: ۋەزىفە] «ۋەزىفە» گە قارالسۇن:
بۇ ئىككى بۇقئەنىڭ ئىمارەتى ۋە سەكەنەسىنىڭ ۋەزايىفى بىلە

بارچە مەئۇنەتى ئاندىن ھاسىل بولۇپ، شەرت قىلغان دەستۇر بىلە سەرف بولغاي.

— نەۋائى.

ۋەززان [وزان] (ئە) ئۆلچىگۈچى، تارازىۋەن:

ئەمما بۇ ھىساب خىرەدى دۇربىن ۋەززانى بىلە ۋە ئەقلى دۇرئەندىش مىزانى بىلە راست ئېرمىش.

— نەۋائى.

ۋەزن [وزن] (ئە) [كۆپلۈكى: ئەۋزان] 1) ئېغىرلىق، ۋەزىن، ئۆلچەم:

كى يۇز تىشە ۋەزنى بىلە پۇتتى ئول،
كى مىتىن سوقۇپ كارىغە ئوردى قول.

— ئا. نىزارى.

2) شېئىرىي ئۆلچەم، شېئىر ۋەزنى. 3) مۇزىكا، كۇي، ئاھاڭ پەدىلىرى. 4) مىقدار، قەدىر، قىممەت، ئەھمىيەت.

ۋەزن كەففەسى — تارازا پەللىسى.

ۋەزىئ [وضيع] (ئە) [كۆپلۈكى: ئەۋزائ] 1) پېئىل؛ ئەھۋال، ھال، ھالەت، شەكىل، تۇزۇلۇش؛ رەۋىش، ئۇسۇل، تەرتىپ؛ ئادەت:

كۆرۈپ نەۋرۇز ئانىڭ ۋەزئىنى ناخۇش،
كېلىپ رەھمى، بولۇپ ۋەقتى مۇشەۋۋەش.

— لۇتفى.

2) ئورنىغا قويۇش، ئورۇنلاشتۇرۇش. 3) پىچىم، يارىتىلىش، ئادەت:

ماڭادۇر سادەۋەشلىك ۋەزئ، مەيدىن سەرنىگۈنلۈق خۇي،
ئاچۇق ئەئزا، يارۇق تەن، خەلق ئارا ۋەيرانە مەشرەب مەن.

— مەشرەب.

ۋەزئ قىلماق — 1) تەرتىپكە سالماق، تۇزىمەك. 2) ئىختىرا قىلماق، ياراتماق.

ۋەزئۇ تەۋر — تۇزۇلۇش ۋە كۆرۈنۈش.

ۋەزئۇ ھەيئەت — تۇزۇلۇش سۈرىتى، كۆرۈنۈشى.

ۋەزئۇ ئىرفان — مەرىپەتلىك بولۇش، خۇش پېئىل بولۇش.

ۋەزئى بەھۇدانە — پەسكەشلىك ھالىتى.

ۋەزئى كارگاھ — دۇنيا تۇزۇلۇشى.

ۋەزئى ھەمل قىلماق — پەيدا بولماق؛ تۇغماق، كۆزى يورۇماق.

ۋەزىر [وزير] (ئە) ۋەزىر.

ۋەزىرى راست گام — دادىل قەدەم، توغرا يۈرگۈچى ۋەزىر.

ۋەزىرزادە [وزيرزاده] (ئە + پ) ۋەزىرنىڭ ئوغلى، ۋەزىرنىڭ پەرزەنتى:

مەۋلانا ياري ۋەزىرزادە ئېردى.

— نەۋائى.

ۋەزىفە [وظيفه] (ئە) [كۆپلۈكى: ۋەزائىف/ۋەزايىف]/ 1) ۋەزىپە، تاپشۇرۇق. 2) مائاش، ئايلىق، نەپىقە؛ خىراج:

ھەر ئايدا بولسا ھەرنەچە يامبۇ ۋەزىفەسى،
شاھ ئىلتىفاتى يېتىپ ئاڭا كۆندە دەم ـ بەدەم.

— سەبۇرى.

ۋەزئ [وظيع] (ئە) كىچىك؛ پەس، تۆۋەن؛ ئاۋام، ئاددىي:

چۇ يەكسەر يىغىلدى شەرىغۇ ۋەزئ،
ساز قىلدى ئاغاز بىھەد بەدئ.

— نەۋائى.

ۋەسائىل [وسائل] (ئە)[بىرلىكى: ۋەسىلە] «ۋەسىلە» گە قارالسۇن.

ۋەسايىل [وسايل] (ئە)[بىرلىكى: ۋەسىلە] «ۋەسىلە» گە قارالسۇن.

ۋەسەت [وسط] (ئە) ئوتتۇرا، مەركەز:

سەجدە ئەيلەپ قاشلارىنىڭ ئوتۇرۇسىدىن ئالغان باشىم،
نې ئۇچۇن مەتلۇب ئېرمىشدۇر ماڭا ھەددى ۋەسەت.

— ئەرشى.

ۋەسەت بولماق — ئوتتۇرىدا بولماق.

ۋەسەتى سىن — ئوتتۇرا ياش.

ھەددى ۋەسەت — ئوتتۇرىچە مىقدار.

ۋەسەتلىق [وسطليق] ھەر ئىشتا ئوتتۇرىچە بولۇش؛ ئوتتۇراھاللىق:

كىم ئەتسە ۋەسەتلىق يولىندە زۇھۇر،
ئاڭا تۇزسە ئايىنى خەيرۇل ـ ئۇمۇر.

— نەۋائى.

ۋەسسادە [وساده] (ئە) ياستۇق، تەكيە.

ۋەسساف [وصاف] (ئە) تەرىپلىگۈچى، مەدھىيىلىگۈچى، ماختىغۇچى.

ۋەسسەلام [والسلام] (ئە) تامام، ئاخىر، تۈگەش؛ ۋەسسالام:

مىلكى يۇز ئاتمىشدە ئېردىكىم ھىجرىي سىنە،
بۇ كىتابى نەۋبەتى تەشفى بولدى ۋەسسەلام.

— نەۋبەتى.

ۋەسسەلام قىلماق — تامام قىلماق، ئاخىرلاشتۇرماق.

ۋەسف [وصف] (ئە) [كۆپلۈكى: ئەۋساف] تەرىپلەش، ماختاش، سۈپەتلەش:

جەمالىكى ۋەسفىنى قىلدىم چەمەندە،
قىزاردى گۈل ئۇياتتىن ئەنجۇمەندە.

— ئاتايى.

ۋەسف ئەتمەك — «ۋەسف ئەيلەمەك» كە قارالسۇن؛

ۋەسف ئېنەي دەپ گەر ئاتسن تۇتسام زەبانىم ئۆرتەنۇر،

يۇقتۇرۇر ئالەمدە بىر مەندەك گىرىفتارى يەنە.
— ئەرشى.

ژەسف ئەيلەمەك — تەرىپلىمەك، سۆيەتلىمەك، ماختىماق:
قايسى بىر ئۇبدانلىقتىن ژەسف ئەيلەيىن، ئەي دوستلار،
خاتىرىمنىڭ خۇشلۇقى ھەم دەردىمە دەرمان بېگىت.
— قەلەندەر.

ژەسف قىلماق — «ژەسف ئەيلەمەك» كە قارالسۇن.

ژەسىل [وصل] (ئە) ئۇچرىشىش، قوشۇلۇش، يېتىشىش؛ كۆرۈشۈش، يارغا، يار ژەسلىگە يېتىش؛ يەتكۈزۈش:
مەسەل ئىپردىكى ئادەمگە پەرى ژەسلى ئەمەس مۇمكىن،
ژەلي بولدى ماڭا يۇز ئانچە مۇشكىل ئاشنا بولماق.
— ئەرشى.

بۇ قىزنى قىلالى ئاتاسىغە ژەسىل،
كى خۇنابە يۇتقان ئاناسىغە ژەسىل.
— ئا. نىزارى.

ژەسىل ئارزۇسى — ژىسالىغا يېتىشىش ئارزۇسى.
ژەسىل ئاشكارا بولماق — ئۇچرىشىدىغىنى ئېنىق بولماق، مەقسەتكە ئېرىشمەك.
ژەسىل ئەييامى — بىر ـ بىرىگە يېتىشىش، قوشۇلۇش كۆنلىرى.
ژەسىل باغى — يېتىشىش، ئۇچرىشىش بېغى:
ژەسىل باغىدا نىگارىم ئەيلەگەچ كۆپ ئىلتىفات،
سۆزنى جۇشى كۆڭلۈمە دەريايى جەيھۇندۇر بۇگۈن.
— قەلەندەر.
ژەسىل بەزمى — يېتىشىش بەزمىسى؛ ئېرىشىش خۇرسەنچىلىكى.
ژەسىل جامى — يېتىشىش، كۆرۈشۈش قەدەھى.
ژەسىل چاغى — ئېرىشىش پەيتى؛ مەقسەتكە يەتكەن ۋاقىت، پەيت.
ژەسىل دەۋرانى — يېتىشكەن پەيتلىرى، ئېرىشىش دەۋرلىرى.
ژەسىل سەھابى — ژىسال بۇلۇتى.
ژەسىل شەمئى ياقىلماق — يار بىلەن ئۇچراشماق، يارغا يېتىشمەك.
ژەسىل قىلماق — باغلىماق، قوشماق.
ژەسىل كامى — دوستلار سۆھبىتىگە مۇيەسسەر بولۇش؛ ژىسال بەختى.
ژەسىل كويى — يېتىشىش كوچىسى، ئېرىشىش يولى.
ژەسىل مېئراجى — يېتىشىشنىڭ يۇقىرى جايى، مەقامى.
ژەسىل نۇرى — يېتىشىش شولىسى.

ژەسىل ھەۋاسى — ژەسلىگە زوق پەيدا قىلىش، ژىسالىغا ئىشتىياق باغلاش.
ژەسىل ئۈمىدى — يېتىشىش ئارزۇسى، نىيىتى.
ژەسىلى جانفىزا — يېتىشىش پەيتىدىكى جان راھىتى، ھالاۋىتى.
ژەسىلى خەيالى — «ژەسىل ئۈمىدى» گە قارالسۇن:
ھەر زەمان ژەسلى خەيالى يۈرەكىم قان ئەيلەمىش،
كۆزلەرىمنى دەمبەدەم لەئلى بەدەخشان ئەيلەمىش.
— قەلەندەر.
ژەسىل ئىشى — ئېرىشىش چېغى؛ يېتىشىش ھەرىكىتى.

ژەسلە [وصله] (ئە) پارچە، ياماق؛ ياماقلىق تون:
تېگمۇ خىرقەلەر ئىگنىگە ئەھلى راز،
ئانىڭ كاتانى ژەسلەسىدىن تەراز.
— نەۋائى.

ژەسلە ـ ژەسلە — پارچە ـ پارچە.
زەرق ژەسلەسى — ياماق پارچىسى.

ژەسۇاس [وسواس] (ئە) ژەسۇاسىگە سالغۇچى، بىقارار قىلغۇچى؛ ئىككىلەندۇرگۈچى، يولدىن ئازدۇرغۇچى؛ ژەسۇاسە:
ژەفا ئاندىن ئۈمىد ئەتمەك نە يەئنى،
ئانىڭدەك سۇد ئېلى كۆڭلىدە ژەسۇاس.
— ئەرشى.

ژەسۇاس پەيدا بولماق — كۆڭۈلدە تىنچسىزلىق پەيدا بولماق.
ژەسۇاس قويماق — قورقۇنچ، ژەھىمىسى تەرك قىلماق.

ژەسۇەسە [وسوسه] (ئە) توغرا بولدىن ئازدۇرۇش؛ ئىككىلەندۇرۇش؛ ژەسۇەسە:
گىمان تاپقان كىشىگە ھەق رەھمەتىدىن،
غەم يوق شايتان ژەسۇەسەيۇ زەھمەتىدىن.
— نەۋائى.

ژەسۇەسي [وسوسى] (ئە) ژەسۇەسىگە چۈشكەن:
سودا ژەسۇەسىيە كۇندۇز تىنالماس گول،
ئەيلەر كېچە تاڭ ئاتقۇنچە فىكر زەر ـ سىيمەن.
— سەبۇرى.

ژەسۇەسي تەبئ — ھەربىر نەرسىنى ئويلاپ خىيالى قاچىدىغان كۆڭۈل، ژەسۇەسىگە چۈشكەن ھالەت.

ژەسقە [وثيقه] (ئە) ئىشەنچلىك نەرسە، ئاساسلىنىدىغان نەرسە، نەق دەلىل؛ كاپالەت، ھۆججەت؛ كاپالەتنامە.

ژەسقەت [وثيقت] (ئە) ئەھدىنامە، خەت؛ «ژەسقە» غە قارالسۇن:
فەھم قىلماي بۇلار ھەقىقەتىنى،

تاپمايىن فىكر ئىلە ۋەسقەتىنى.

— نەۋايى.

ۋەسىلە [وسيله] (ئە) [كۆپلۈكى: ۋەسايىل] 1) يول، ۋاستە، ۋەسىلە؛ سەۋەب، باھانە:

مۇھىم ئىشلاردا ۋەسىلە قىلىپ،
كى بەيئۇ شىرادا دەللە قىلىپ.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

2) تۆھپە؛ سوۋغا:

خاقانى سەئىد شاھرۇھ مىرزا ..... ئۇستاد قىيامىددىن .....
يىل باشىدا تەقۋىم ئىستىخراج قىلىپ بۇ ۋەسىلە بىلە شايەد
مىرزانىڭ مۇبارەك دىيدارىن كۆرە ئالغايمەن.

— نەۋايى.

ۋەسىلە بولماق — سەۋەب، باھانە بولماق.

ۋەسىلە ھىجابىن قىلماق — ئارزۇغا يەتمەك، ئارزۇ توسۇقلىرىنى بىر تەرەپ قىلماق.

ۋەسىلە ئىستەمەك — يول ئىزدىمەك، سەۋەب ئىزدىمەك.

ۋەسىئ [وسيع] (ئە) كەڭ، بىپايان؛ كاتتا، ئۇلۇغ:

بار ئىپردىكى زىندان ئىچى كۆپ ۋەسىئ،
تەھى ھەم ئەمىقۇ شىكافى رەفىئ.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

ۋەسىئ ئولماق — كەڭ بولماق؛ كېڭەيمەك.

ۋەسىيەت [وصيت] (ئە) ۋەسىيەت، پەند ـ نەسىھەت؛

ۋەسىيەت قىلماق — نەسىھەت قىلماق.

ۋەسىيەتنامە [وصيت نامه] (ئە + پ) ئۆلۈم ئالدىدىن يېزىپ قالدۇرۇلغان ۋەسىيەت خېتى، ۋەسىيەتنامە:

ئانىڭ سايىر سۇلتانلار ئۈچۈن ۋەسىيەتنامەسى بارىكىم، نە-
دەستۇر بىلە سەلتەنەت قىلغايلەر.

— نەۋايى.

ۋەش [وش] (پ) سۆزلەرگە قوشۇلۇپ «ئوخشاش، كەبى، دەك» قاتارلىق مەنىلەرنى ئىپادىلەيدۇ:

قەمەرۇەش — ئايغا ئوخشاش، ئايدەك.

مەلەكۇەش — گۈزەل، چىرايلىق.

ۋەشىرەبۇ [واشربوا] (ئە) ئىچىملار.

كۆلۈ ۋەشىرەبۇ ۋەلا تۇسرىغۇ — يەملار، ئىچىملار، لېكىن ئىسراپ قىلماڭلار.

ۋەغا [وغا] (ئە) ئۇرۇش، توقۇنۇش؛ غوۋغا؛ جەڭ؛ جاڭجال:

تۇشۇپ چۇن ۋەغا ئالەمىغە دەمى،
دەمى سەئىي ئېتىپ فەتھ ئولۇپ ئالەمى.

— نەۋايى.

ۋەفا [وفا] (ئە) 1) ئەھد، ساداقەت، ۋەدىدە تۇرۇش، ۋاپا:

مەن ۋەفا قىلغانسارى ئارتار جەفاسى يارىنىڭ،
دەردىمە نۇشى لەبىدىن بىردەۋابى تاپمادىم.

— ئەرشى.

2) دائىمىيلىق، ئەبەدىيلىك:

قىلمادى جەمشىدۇ ئىسكەندەرگە بۇ دۇنيا ۋەفا،
چالغىل، ئەي مۇترىب، رەبابۇ قانۇنۇ سەتارىنى.

— قەلەندەر.

3) ئىشەنچ:

چۇ بەندەر سەربىرىن ئاڭا تاشلادىم،
ئىتىغە ۋەفالىق ئىشىن باشلادىم.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

ۋەفا ئايىن — ۋاپانى ئادەت قىلغان، ۋاپادار:

نېگە بىس قىلدىڭ جەفا رەسمىن ۋەفا ئايىن ئولۇپ،
مەن قاچان دېدىم: قوي ئەمدى مۇنچە ئازار ئولسە بس.

— ئەرشى.

ۋەفا ئايىندىن مەئزۇر تۇتماق — ۋاپاسىزلىق قىلماق، ئەھدىدىن، ۋەدىسىدىن قايتماق.

ۋەفا ئەھلى — ۋاپادارلار، ئەھدىدە تۇرغۇچىلار.

ۋەفا ئەيلەمەك — ساداقەت كۆرسەتمەك، ۋاپا قىلماق.

ۋەفا جامى — ياردىن ۋاپا كۆرۈش؛ ساداقەت جامى.

ۋەفا قىلماق — ئەھدىدە تۇرماق، ۋاپا قىلماق.

ۋەفا كارگاھى — ۋاپا قىلىدىغان جاي، ۋاپا ئورنى:

سەفا بارگاھىدا سۇلتان ئولۇپ،
ۋەفا كارگاھىدا بۇرھان ئولۇپ.

— ئا. نىزارى.

ۋەفا كۆرگۈزمەك — ۋاپا قىلماق، ياخشىلىق قىلماق، لەۋزىدە تۇرماق.

ۋەفا گۈلى — ئەھدىدە تۇرۇش، سۆزىگە ئەمەل قىلىش.

ۋەفا گۈلى ئاچماق — ۋاپالىق بولماق، ۋاپا قىلماق، لەۋزىدە تۇرماق، سۆزىگە ئەمەل قىلماق، ئەھد ـ پەيماندا تۇرماق.

ۋەفا ئامىز [وفاميز] (ئە + پ) ۋاپالىق، ساداقەتلىك؛ ۋاپادار:

ئانى ئىستەپ يەنە قاشىغە داغىم،
ۋەفا ئامىز سۆزلەر دەپ مۇلايىم.

— نەۋايى.

ۋەفات [وفات] (ئە) ئۆلۈم، قازا، ۋاپات.

ۋەفاجوي [وفاجوى] (ئە + پ) ۋاپا ئىزدىگۈچى.

ۋەفادار [وفادار] (ئە + پ) ۋاپادار، ۋاپادار كىشى، داغىمى دوست، ۋەدىسىنى ئەمەلدە كۆرسەتكۈچى، ئەمەلگە ئاشۇرغۇچى، ساداقەتلىك (يار):

نەدەپ ئىتىغە قىلدىڭ ۋەفادارلىق،

www.uygurkitap.com

قارىنداشلارىڭغە جەفاكارلىق.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

ۋەفاداش [وفاداش] (ئە + پ) ۋاپا قىلغۇچى؛ ياخشىلىق كەلتۈرگۈچى.

ۋەفاسىز [وفاسيز] 1) بىۋاپا، ۋاپاسىز، ئەھدىنى بۇزغۇچى، ئەھدىگە ئەمەل قىلمىغۇچى؛ ساداقەتسىز:

قايسى ھەسرەت بىرلە ئەرمانىن ۋەفاسىز ۋەسلىنىڭ،
قايسى مېھنەت بىرلە رەنجىن فۇرقەتى خۇنخارنىڭ.

— بابىر.

2) ۋاقتىنچە، ۋاقىتلىق؛ ئۆتكۈنچى:

ۋەفاسىز جەھاندىن يېتىپ ئافەتى،
تەكەللۇمغە يوقدۇر دەمى تاقەتى.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

ۋەفاكېش [وفاكيش] (ئە + پ) ۋاپادار، ۋاپا قىلغۇچى، سۆزىدە، ئەھدىسىدە تۇرغۇچى:

كىم ياندى چۇ نەۋفەلى ۋەفاكېش،
لەيلى ئېلى بولدى فىكرەت ئەندېش.

— نەۋايى.

ۋەقايە [وقايە] (ئە) ھىمايە، قوغدايدىغان؛ قوغداش، ھىمايە قىلىش؛ مۇداپىئە:

گۇلىستانى ۋەقايەدىن بۇي ئالىبان تەرك ئېتىپ دۇنيا،
بەيادى شاھى ئالەم ھەزرەتى ساھىبقىران كەلدىم.

— زەلىلى.

ۋەقايېئ [وقايع] (ئە) [بىرلىكى: ۋاقىئە] ۋەقەلەر، «ۋاقىئە» گە قاراڭ:

ۋەقايېئدا ئانداغ خەتەرى ئانىڭ،
يوق ئېردى ئويۇمدا نەزەرى ئانىڭ.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

ۋەقت [وقت] (ئە) ۋاقىت؛ زامان؛ دەۋر؛ پەيت، پۇرسەت؛ پەسىل، مەۋسۇم؛ ئۆمۈر.

ۋەقت بەھارى — باھار پەسلى، باھار ۋاقتى، باھار مەزگىلى، باھار مەۋسۇمى:

كېتىپ قىش، بولسا گەر ۋەقت بەھارى،
كىشىنىڭ بولسا يارى گۇلئۇزارى.

— خىرقەتى.

ۋەقتى سەھەر — سەھەر ۋاقتى، سەھەر مەزگىلى، تاڭ سەھەر:

سەبا ئول دەمدە گۇلدىن رۇخسەت ئالدى،
قوپۇپ ۋەقتى سەھەردە يولنى ئالدى.

— خىرقەتى.

ۋەقتى ھەمەل — مارت ئېيى:

بىشارەت تاپىپ ئېردى ۋەقتى ھەمەل،
بۇ بەش يۇز كىشىنى ئالىپ دەر مەھەل.

— موللا شاكىر.

ۋەقت ئىچرە — ھۆكۈمرانلىق دەۋرىدە، پادىشاھلىق پەيتىدە.

ۋەقف [وقف] (ئە) [كۆپلۈكى: ئەۋقاف] 1) ۋەخپە (مەسچىت، مەدرىسىلەرنىڭ تەمىناتى ئۈچۈن بەلگىلىنىپ قويۇلغان دارامەتلىك يەر، دۇكان، ساراي ۋە باشقا مال - مۇلۇكلەر). 2) تۇرۇش، توختاش (ئوقۇش، سۆزلەش قاتارلىقلاردا). 3) ئارۇز قائىدىلىرىدىن بىرى.

ۋەقف ئەتمەك — نەزىر قىلماق، بېغىشلىماق.

ۋەقف قىلماق — ئاتىماق، بېغىشلىماق؛ تەيىنلىمەك.

ۋەقفى سەھىھى شەرئىي قىلماق — دىن ئۈچۈن نەزىر، ئىنئام ھەدىيە قىلماق.

ۋەقفە [وقفە] (ئە) ۋەخپە؛ توختاش؛ قۇربان قىلىش پەيتى؛ قۇربان ھېيتنىڭ ھارپا كۈنى (ئالدىنقى كۈنى):

شەيخ كەمال تۇربەتىي ..... فەقىر ئانى كۆرەرگە كۆپ ئارزۇم بار ئېردى، ئاشنالىغ بۇ نەۋئ ۋاقېئ بولدىكىم، مەشھەددە غەرىب ۋە خەستە بىر بۇقئەدە يېقىلىپ ئېردىم، قۇربان ۋەقفەسى بولدى.

— نەۋايى.

ۋەقفىي [وقفى] (ئە) ۋەخپە ھۆكۈمرانلىرى، ئەمەلدارلىرى؛ ۋەخپىدىن دارامەت ئالغۇچىلار:

ۋەقفىيدىن فەرھىز قىلغىل ئەي ھەقىر،
ياخشىراقدۇر ۋەقفىيدىن ئىچكەن چەغىر.

— خەراباتى.

ۋەقفىيە [وقفيە] (ئە) 1) ۋەخپىنامە، ۋەخپە ۋەسىقىسى، مۇلۇكنىڭ ۋەخپىگە ئايلانغانلىقى ھەققىدىكى ھۆججەت. 2) ئەسەر نامى.

ۋەقفىيەت [وقفيت] (ئە) «ۋەقفىيە» گە قاراڭ:

قۇزاتى ئىزام مۇرافەن شەرئىي زىمىنىدە ۋەقفىيەت ھۆكمى قىلىپ، بۇ مەھدۇداتنى ئۆز سىجىللاتى بىلە مۇۋەششەھ ..... قىلدىلەر.

— نەۋايى.

ۋەكالەت [وكالت] (ئە) ۋەكىللىك، گۇۋاھلىق.

ۋەگەر [وكر] (پ) 1) ئەگەر؛ «ۋە» بىلەن «ئەگەر» دىن تۈزۈلگەن سۆز، يەنى «ۋە ئەگەر» نىڭ قىسقارغان شەكلى. 2) خاھ، ياكى، يا:

ئەگەر شاھ بولسۇن ۋەگەر ئول گەدا،
بىرۇرلەر قىزىنى ئاڭا بىئەيا.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

ۋەگەرنە [وكرنە] (پ) ناۋادا، ئۇنداق بولمىغاندا:

مۇنىڭ ئىشلارىنى ۋەسەنگە قويۇڭ،

ۋەگەرنە يوق ئېرسە ئىزىنى ئويۇڭ.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.
ۋەگەرنە قۇتۇلماس ئۇلاردىن جانىڭ،
بۇ چۆللەردە قالغاي مالىڭ ھەم تەنىڭ.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

ۋەلاتۇسرىنفۇ [ولاتسرفوا] (ئە) ئىسراپ قىلماڭلار!

ۋەلادەت [ولادت] (ئە) تۇغۇلۇش، دۇنياغا كېلىش:
ئۆزىڭگە شەرەف بىلدى دانا مۇنى،
كى ئول ۋاقىتى ئېردى ۋەلادەت كۇنى.
— نەۋائى.

ۋەلايەت [ولايت] (ئە) ۋەلىيلىك، ئەۋلىيالىق؛ ئەزىز-لىك؛ ھاكىملىق؛ ھۆكۈمرانلىق:
ۋەلايەت ئىشىغە بېرىپ ئىنتىزام،
سىپەھلەرغە بەردىم ئەمەل ۋەسسەلام.
— ئا. نىزارى، ن زىيائى.

ۋەلايەت ئاسار — ھۆكۈمرانلىق نىشانىسى.

ۋەلايەت ئەھلى — ۋەلىيلەر، ئەۋلىيالار، كارامەت كۆر-سەتكۈچىلەر.

ۋەلايەت دەستگاھ — ھۆكۈمران؛ مۇتنەۋەر.

ۋەلايەت سىپىھرى — ۋەلىيلىك چوققىسى، ئەۋجى.

ۋەلايەت شىئار — ۋەلىي، نىشانلىق.

ۋەلەد [ولد] (ئە) [كۆپلۈكى: ئەۋلاد] پەرزەنت، ئوغۇل، بالا:
بۇ دەۋلەت بىلە يوق ماڭا بىر ۋەلەد،
قارىلىقدا قىلغاي ئىشىمغە مەدەد.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

ۋەلەھۇ [وله] (ئە) ۋە ئۈنىڭغا («ۋە» بىلەن «لەھۇ» — ئۈنىڭغا سۆزىنىڭ قوشۇلمىسى):
ئەي نەۋائىي، ئاڭاكىم بار ئېسە بۇ راھ نەسىب،
رەۋۋەھەنۇل ـ لاھۇ تەئالا ۋەلەھۇ ھۇسنى مەئاب.
— نەۋائى.

ۋەللاھ [والله] (ئە) ئاللا، خۇدا، تەڭرى:
غەيرىڭ كۆڭۈل ئىچرە يوقدۇرۇ، ۋاھ،
بىلكىم يادىڭدا بولسە ۋەللاھ.
— ئەرشى.

ۋەللاھۇ [والله] (ئە) ئاللا، خۇدا، تەڭرى:
تولادىن ئۆز كۆڭۈلنى، بىرگە بەرگىل،
ئەگەر بىردۇر ۋەلىي ۋەللاھۇ ئەكبەر.
— ئەرشى.

ۋەللاھۇ ئەئلەم — خۇدا بىلگۈچىدۇر، خۇدا ئەڭ ياخشى بىلگۈچىدۇر.

ۋەللاھۇ ئەئلەم بىسسەۋاب — توغرىسىنى ئاللا ياخشىراق بىلىدۇ، ئاللا ئەڭ توغرىسىنى بىلگۈچىدۇر.

ۋەللاھۇ بىللاھ — خۇدا ھەققى، خۇدا ئۈچۈن:
كۆرە بىلمەن سېنىڭ دەردىڭنى، ئەي ماھ،
چىن ئايتۇرمەن مۇنى «ۋەللاھۇ بىللاھ.»
— لۇتفى.

ۋەللەيل [والليل] (ئە) قۇرئان سۈرىلىرىدىن بىرىنىڭ نامى (مەنىسى: تۈن قاراڭغۇسى بىلەن قەسەم ئىچمەن)؛ بىرەر نەرسىنىڭ قارىلىقىنى تەرىپلەشتە «سۈرەئى ۋەللەيل» (تۈن قاراڭغۇسى) غا ئوخشىتىلىدۇ:
«ۋەششەمسى» يۈزۈڭ فەسانەسىدۇر،
«ۋەللەيلى» ساچىڭ نىشانەسىدۇر.
— ئەرشى.

ۋەلمۇتەخەللىق [والمتخلق] (ئە) خۇلقلۇق.

ۋەلمۇتەخەللىقۇ بىئەخلاقىللاھ — خۇش خۇلقلۇق، ئادەپلىك؛ تەربىيىلىك؛ تەڭرى ئېيتقان خۇلق بىلەن خۇلقلا-نغان.

ۋەلۋەلە [ولوله] (پ) داد ـ ۋاي، توپىلاڭ؛ پىغان، نالە، پەرياد، شاۋقۇن ـ سۈرەن:
تۇرار ئېردى مۇنداغ يامان سۆز بىلە،
ئۇلۇس جەمئى بولدى قىلىپ ۋەلۋەلە.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

ۋەلي [ولى] (پ) لېكىن، ئەمما، بەلكى، بىراق:
ئەگەرچە بىنىشان بولماق ماڭا مەتلۇبدۇر، ئەرشى،
ۋەلي مەرغۇبدۇر مەھرويلەرغە ئاشنا بولماق.
— ئەرشى.

ۋەلىك [وليک] (ئە) لېكىن، ئەمما، بىراق، بەلكى:
ۋەلىك ئول ئاي ئۇزارىن ئاھ تابى،
نەزەردە قىلمىش ئېردى ماھ تابى.
— نەۋائى.

ۋەلى [ولى] (ئە) ئەۋلىيا، ئەزىز؛ ئىگە، ساھىب:
ۋەلى ـ غوجا دەپ قىلدىلەر ئىھتىيات،
كى ئىخلاس قىلىپ ئەيلەدى ئىنقىياد.
— مولا بىلال.
لۇتفۇڭ خەفى سۇنمۇڭ جەلى ئىزدەپ تاپالماس ھەردىلى،
سەن لامەكان سەن يا ۋەلى يۇرگەي ھەمە سالىپ سوراغ.
— شەۋقى.

ۋەلىي مۇتلەق — ھەقىقىي ئەۋلىيا.

ۋەلىئەھد [ولى عهد] (ئە) ۋەلىئەھد، پادىشاھ مىراسخو-رى، تاجۇ تەخت مىراسخورى، ۋارىسى.

ۋەلىئەھد بولماق — تاجۇ تەخت مىراسخورى بولماق.

ۋەلىئەھد قىلماق — تاجۇ تەخت مىراسخورى قىلماق.

ۋەلىنبئىمەت [ولى نعمت] (ئە) 1) ساھىبى ئېھسان،

سېخىي، نېمەت ئىگىسى. 2) مۇرەببىي، تەربىيىچى؛ پادىشاھ:
نەۋكەركى، ۋەلىنېئمەتدىن رىئايەت كۆرگەي ۋە بېك ۋە مەدۇمىدىن تەربىيەت ۋە ئىنايەت كۆرگەي. ۋەلىنېئمەتكە ئەيب رەۋا كۆرگۈچى قۇل پىرىگە مۇرتەد مۇرىددۇر.
— نەۋائى.

ۋەلىيۇللاھ [ولى الله] (ئە) ئاللانىڭ ۋەلىيسى، ئۇلۇغ بەندىسى:
ۋەلىيۇللاھنىڭ تىيرى دۇئاسى كار ئەيلەپدۇر،
ۋەلى تىيغى زەبان ئەۋلىيادەك زۇلفىقار ئېرمەس.
— زەلىلى.

ۋەنسۇرۇنى [وانصرونى] (ئە) ياردەم قىلىڭلار:
ئىلاھ ئەمرىڭ ئولسە فەزكۇرۇنى،
مەنى بىچارە قۇلغە ۋەنسۇرۇنى.
— گۇمنام.

ۋەنشەققەل ـ قەمەر [وانشق القمر] (ئە) ئاي بېرىلدى:
يۇزدە بۇرنۇڭ ھۆكمىدە ئايانى «ۋەنشەققەل ـ قەمەر»،
لەبدە خەتنىڭ سەفىھەسى گۇلگۇن ئايانى زەمەر.
— ئەرشى.

زىھى پەيغەمبەر ئاخىر زەماندۇر ئەھمەدى مۇختار،
كى ۋەنشەققەل ـ قەمەر ھەم مۇئجىزاتىنىڭ گۇۋاھىدۇر.
— زەلىلى.

ۋەھ [وه] (پ) «ئاھ، ۋاھ، ئۆكۈنۈش، تەشۋىش، ئەپسۇس؛ ئەجەب، ئەجەبا» ھەمدە «ھەۋەسلىنىش، قىزىقىش، ھەيرانلىق» قاتارلىق مەنىلەرنى ئىپادىلىگۈچى ئۈندەش سۆز:
ۋەھ، نە خۇشتۇر فەسلى گۇل ھەر ساری كۆپ گۇلزارەلەر،
گۇل ئاراسىدا يەنە ئولتۇرسە گۇلرۇخسارەلەر.
— ئەرشى.

ۋەھەل [وحل] (ئە) نەملىك، ھۆلچىلىك؛ لاي، پالچىق، پاتقاق:
ئۇمر كېمەسى ۋەھەلغە پاتتى،
كۆڭلىنى ئۆلۈمگە قويدى ياتتى.
— نەۋائى.

ۋەھدەت [وحدت] (ئە) بىرلىك، يەككە ـ يېگانىلىق، يالغۇزلۇق، تەنھالىق:
كىنە چىركىنى زاتىمدىن ئارتقىل،
مۇھەببەت تۇخمىدىن ۋەھدەت تارتقىل.
— گۇمنام.

ۋەھدەت ئەسرارى — خۇدانىڭ يەككە ـ يېگانىلىقىنىڭ سىرى، خۇدانىڭ يېقىنلىشىش سىرى.
ۋەھدەت ئەھلى — خۇدانى يالغۇز، يېگانە دەپ تونۇغانلار.
ۋەھدەت جامى — بىرلىك قەدەھى.
ۋەھدەت خىلۋەتخانەسى — ئۆلۈم، ۋاپات؛ گۆر، لەھەد.
ۋەھدەتى جاۋىد — ئەبەدىي بىرلىك.
ۋەھدەتى زاتى — يالغۇز، يېگانە ئاللا:
ۋەھدەتى زاتىڭ مۇيەسسەر سۇ بىلەن تۇفراغدەك،
كىم بىلۇر بۇ ئىش بۇ ئېسە سەندىن مەنى ئاجراتماغىم.
— گۇمنام.
ۋەھدەتى ۋەسىل — تەنھالىقتا ئېرىشىش نىيىتى، ئارزۇسى.
ۋەھدەتى ئىشق — بىرلىك، يەككىلىك ئىشقى.

ۋەھش [وحش] (ئە) [كۆپلۈكى: ۋۇھۇش] يىرتقۇچ، ۋەھشىي، ياۋايى.
ۋەھشۇ تەير — ياۋايى ھايۋان ۋە قۇش.

ۋەھشەت [وحشت] (ئە) يالغۇزلۇق، ئادەملەردىن يىراقلىشىش، ۋەھشىيلەر بىلەن ئۇلپەتلىشىش؛ ۋەھشىيلىك، ياۋايىلىق؛ قورقۇنچ، ۋەھىمە، خەۋپ ـ خەتەر؛
مېنىڭ ساری قىلدى نىگاھىنى سەھم،
كۆڭۈل ۋەھشەتىنى قىلىپدۇركى فەھم.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.
ۋەھشەت كەلمەك — قورقماق.

ۋەھشەتئەفزا [وحشت افزا] (ئە + پ) «ۋەھشەتقىزاي» غا قارالسۇن.

ۋەھشەتئەنگىز [وحشت انگيز] (ئە + پ) قورقۇنچلۇق، خەۋپلىك، خەتەرلىك؛ ۋەھىمىلىك؛ ۋەھىمە سالغۇچى:
جەنۇبىي ھەددىدىن سەرسەر قىلىپ تىز،
تېگىز ئەھلىغە بولدى ۋەھشەتئەنگىز.
— نەۋائى.

ۋەھشەتزاي [وحشت زای] (ئە + پ) خەۋپ، خەتەر ئاشۇرغۇچى، ئارتتۇرغۇچى:
ئەھرەمەن پېشەسى ئەزمىگە سەكرەتىپ، گۇل ۋەھشەتزاي،
بەلكى سەۋدا ئەفزاي پىشەغە كىرىپ .....
— نەۋائى.

ۋەھشەتقىزاي [وحشت فزای] (ئە + پ) ناھايىتى ۋەھشىيلىك، «ۋەھشەتزاي» غا قارالسۇن.

ۋەھشەتلىغ [وحشت ليغ] ياۋايىلىق، ۋەھشىيلىك.

ۋەھشزاد [وحش زاد] (ئە+ پ) ۋەھشىيدىن تۇغۇلغان؛ ياۋايى:
يۇرۇپ ئاقىبەت ۋەھشزادی ھەرۇن،

ئانىڭ ساڭا سالدى گەجەكلىك سۈتۈن.

— نەۋابى.

ۋەھشي [وحشى] (ئە) 1) ۋەھشي، ياۋايى، يىرتقۇچ:
قىلىپ قانى تاغ دامەنىن لالەزار،
ھەمە ۋەھشىيلەر يىغلادى زار ـ زار.

— ئا. نىزارى.

2) جاھىل، نادان، نادان ئادەم.

ۋەھشي غازال — ياۋا كىيىك:
سەييادلىق پەنىمدۇر مېنىڭ ئىشق تارىدىن،
ۋەھشي غازالدەك قويۇپمەنكى دالىلەر.

— مەشھۇرى.

ۋەھشي سەھرانى سەيد قىلماق — سەھرادا ياشىغۇچى ھايۋانلارنى ئوۋ قىلماق؛ يالغۇزلۇقنى ئىختىيار قىلىپ سەھراغا كەتمەك.

ۋەھشي فىئال — ياۋايى پېئىللىق، ياۋايى خۇلقلۇق.

ۋەھشي فىكەن — ياۋايى ھايۋانلارنى قولغا چۈشۈرگۈچى، ئوۋلىغۇچى.

ۋەھكى [وهكى] (پ) تەئەججۇپ، تەئەسسۇپ:
ۋەھكى، ھەجرىڭ ئوتى جىسمى ناتەۋانىم ئۆرتەدى،
ناتەۋان جانىمغە تۈشكەن شۇئلە جانىم ئۆرتەدى.

— نەۋابى.

ۋەھكىم [وهكيم] (پ) «ۋەھكى» گە قارالسۇن:
سۇجۇدى دەرگەھىدىن باش كۆتەرمە، ئەرشىيا، ۋەھكىم،
جەھاندا بولمادى مۇنداغكى شاھى خۇرەدەدان پەيدا.

— ئەرشى.

ۋەھم [وهم] (ئە) «ۋەھىم» گە قارالسۇن:
ۋەھمدىن ئۆرتەندى جانىم قانلار ئۆزرە داغكىم،
قويغانمدىن نەچچەيۈزدە خال ئەمەس بەلگۈ كۆرۈپ.

— ئەرشى.

ۋەھھاب [وهاب] (ئە) ساخاۋەتلىك؛ ئالىي ھىممەت؛ كۆپ ھەدىيە بەرگۈچى؛ سېخىي (خۇدانىڭ سۈپىتى):
سىفاتىڭ كېلىپدۇر غەفۇرۇر ـ رەھىم،
كى سەتتارۇ ۋەھھاب شاھى كەرىم.

— ئا. نىزارى.

ۋەھھابلىغ [وهاب لیغ] ئالىي ھىممەتلىك، ساخاۋەتلىك:
ئەما نېچۈككى ۋەھھابلىغ تەقازايى بۇ نەۋئ مەۋھەبەت ۋە جەمالىيەت قىلدى.

— نەۋابى.

ۋەھ ـ ۋەھ [وەوە] (پ) ۋاي ـ ۋۇي، ۋاھ ـ ۋاھ، («ئەجەب، ئەجەبا، تەئەججۇپ، ئەجەبلىنىش، پۇشايمان» قاتارلىق مەنىلەرنى ئاڭلاتقۇچى ئۈندەش سۆز):
ئېتىپ غەم رەختىنى جان ئۆزرە تەھ ـ تەھ،
قىلىپ ھەر لەھزەدە يۇز نەۋئى ۋەھ ـ ۋەھ.

— خىرقەتى.

ۋەھىد [وحيد] (ئە) يالغۇز، يەككە، يېگانە، «ۋەھدەت» كە قارالسۇن.

ۋەھدى زەمان — دەۋرنىڭ، زامانىنىڭ يېگانىسى.

ۋەھىم [وهيم] (ئە) 1) قورقۇنچ، ۋەھىمە؛ ھاياجان؛ قورققان. 2) خەۋپ، خەتەر. 3) خىيال، گۇمان، ئوي، پىكىر.

ۋەھىم ئەتمەك — «ۋەھىم ئېيلەمەك» كە قارالسۇن.

ۋەھىم ئېيلەمەك — ساقلانماق؛ قورقماق.

ۋەھىمناك [وهيم ناک] (ئە + پ) قورقۇنچ بىلەن، ۋەھىمە بىلەن:
كى بىر ـ بىر باسىپ كەلدىلەر ۋەھىمناك،
بۇ ئۇچ جىڭغا جىسەكچى ئۇرار تاك ـ تاك.

—موللا شاكىر.

ۋەھىي [وحى] (ئە) خەۋەر، يولىيورۇق (ئاللانىڭ).

ۋەھىي ئەسەرلىق — تەسىرلىك، كۆچلۈك سۆز.

ۋەھىي نازىل بولماق — ئاللانىڭ سۆزى، يولىيورۇقى نازىل بولماق، چۈشمەك.

ۋەھىي يوھا — كەلتۈرۈلگەن خەۋەر.

ۋەئدە [وعده] (ئە) ۋەدە، ئەھدە ـ پەيمان؛ ئىشەندۈرۈش:
بۇ دۇرمۇ ھۇسن ئېلىنىڭ مەزھەبى، ئەي دىلبەرى رەئنا،
نەچىلەر ۋەئدە قىلدىڭ بىرىگە، ئەي يار، تۇرمايسەن.

— قەلەندەر.

ۋەئدە قىلماق — ۋەدە قىلماق، سۆز بەرمەك.

ۋەئدە گاھ — ۋەدىلەشكەن جاي؛ ۋەدىلىشىش جايى.

ۋەئدەئى سۇبھى ۋىسال ئېيلەمەك — سەھەردە ئۇچرىشىش ئۈچۈن ۋەدە قىلماق؛ سۆز بېرىشمەك.

ۋەئدەئى ۋەسل ئەتمەك — ئۇچرىشىپ سۆھبەتلىشىشكە ۋەدە بەرمەك.

ۋەئدەئى ۋەسل ئېيلەمەك — ئۇچرىشىشقا ۋەدە بەرمەك.

ۋەئز [وعظ] (ئە) پەند، نەسىھەت، ۋەز؛ نۇتۇق:
سەرۇپا بەرھەنەلەرنى كۆرۈپ ۋەئز ئايتادۇر،
زاھىد غۇرۇرى غەفلەت ئىلە گىرۇدار ئوقۇپ.

— زەلىلى.

ۋەئز جەشنى — نەسىھەت سۆزلىرى، ۋەز (نۇتۇق) سۆزلىنىدىغان يىغىلىش، مەجلىس.

ۋەئزى رەببانى — پەندى ـ نەسىھەت خۇداغا مەنسۇپ. ئىشت مەشھۇرى نەزمىنى ئىستەر ئېسىمگە سەن ۋەئزى رەببانى،

كى ھەر رەڭگىن سەدالەر ساردىن گۈلباڭگى ۋەھدەتدۇر.
— مەشھۇرى.

ۋەئىد [وعيد] (ئە) قورقۇتۇش، تەھدىت سېلىش، ئاگاھلاندۇرۇش:
دېدى مېھمانىڭ بولۇپ يۇز جەۋر ئىلە ئەيلەي ھەلاك،
ۋەھكى بار ئول شوخنىڭ ھەر ۋەئدەسىدە يۇز ۋەئىد.
— نەۋائى.

ۋەئىللا [والا] (ئە) بولمىسا، ئەمما.

ۋەيا [ويا] ۋەيا، ۋە لېكىن، بەلكى؛ يا، ياكى:
ئانىڭ ئەۋۋەلى يوق ۋەيا ئىنتىھا، ئانىڭ ئاخىرى يوق ۋەيا ئېبتىدا.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

ۋەيران [ويران] (پ) 1) خاراب، ۋەيران؛ بۇزۇق:
سەيد بېپەرۋا يۈرۈر گەر شەھبازى بولماسا،
مەملىكەت ۋەيران بولۇر شەھنىڭ ئەيازى بولماسا.
— زەلىلى.

2) مەنزىل:
ئۇرۇپ گام ئاندا گورىستانغەچە،
چېكىپ ئاھ، يەتكۈنچە ۋەيرانغەچە.
— ئا. نىزارى.

2) راھەتسىز؛ تىنچسىز؛ قىينىلىش؛ يامان كەيپىيات، غەمكىنلىك:
بارچە تەشۋىشى زەمانە چوڭغ بىلكىم ئاشيان،
قىلماس ئېردى گەر بۇ كۆڭلۈم ئۆيى ۋەيران بولماسا.
— ئەرشى.

ۋەيران ئەتمەك — بۇزماق، يىمىرمەك.
ۋەيران ئەيلەمەك — بۇزماق، يەقتىماق، خاراپلىگە ئايلاندۇرماق.
ۋەيران بولماق — خاراب بولماق، بۇزۇلماق؛ جاپا كۆرمەك.
ۋەيران تاپماق — بۇزۇق ۋە خارابە ھالەتتە كۆرمەك.
ۋەيران قىلماق — 1) خاراب قىلماق، بۇزماق، خاراپلىگە ئايلاندۇرماق. 2) خاپا قىلماق، ئازار بەرمەك.
ۋەيران كۆڭۈل كىشىۋەرىن ۋەيران قىلماق — كۆپ جاپا ۋە ئەلەم كۆرگەن كۆڭۈل ۋە جاراھەتلىك دىلنى خاراب قىلماق.

ۋەيرانە [ويرانه] (پ) 1) خارابە، بۇزۇلغان جاي، يېقىلغان بىنا، تاشلاندۇق ماكان، ئۆي. 2) جەبىر تارتقان، ئازاب چەككەن، جاراھەتلەنگەن كۆڭۈل:
فەقر دەردىگە چۇنان سەبر ئەيلەگىل،
پادىشاھ ۋەيرانەدىن ئالماس خىراج.
— شەۋقى.

خەستە كۆڭلۈمگە نۇزۇل ئەتسەڭ خىرام ئەيلەپ نېتاڭ،
نەڭ ئەمەس خۇرشىدغە تۇشمەك ئەگەر ۋەيرانەدۇر.
— ئەرشى.

ۋەيرانە سوز — ۋەيرانىنى، خارابىنى كۆيدۈرۈش.
ۋەيرانىشىن [ويرانشين] (پ) ۋەيرانىدە، خارابىلىقتا ئولتۇرغۇچى، ياشىغۇچى:
بار ئېردىم مەن چۆغزە ۋەيرانىشىن،
ھەمىشە ئولۇم ئەھلىغە ھەمنىشىن.
— غەربىي.

ۋەيس [ويس] (ئە): ۋەيسى قەرەن ـ زامان دەرۋىشى، ئەسىر تەلەيكارى؛ خۇدا ۋە رەسۇلغا جان پىدا ئەۋلىيا:
كى مەقامىم دەيرى ئەيلەرمەن گەھى بەيتۇل ـ ھەزەن،
ئۇشتۇرى ۋەيسى قەرەنلىك گەر مىھارى بولماسا.
— زەلىلى.

زۇلفۇڭ خۇمىدىن كەلدى ماڭا بۇيى مۇھەببەت،
جان ئەھمەدىگە تامۇنى ۋەيسى قەرەن ئەتتىم.
— گۇمنام.

ۋەيل [ويل] (ئە) دوزاخ، دوزاخ نامى:
شەيخ ئەگەر دۇنياغە ئەندەك قىلسە مەيل،
كىرگۈسى دەۋزەخقە ئول دەۋزەخكى ۋەيل.
— خەراباتى.

ۋەيل ئەۋى — دوزاخ.
ۋەيلا [ويلا] (ئە) داد، پەرياد.
ۋەيلا چەكمەك — پەرياد قىلماق، پىغان چەكمەك.
ۋۇجۇد [وجود] (ئە) بارلىق، مەۋجۇتلۇق؛ ھايات؛ تەن، جىسىم، گەۋدە:
بىنا ئەتمىش ۋۇجۇدۇڭ ئۇرۇشىنى نۇر ئەۋۋەلدىن،
ئاڭا سالمىش كۆزۈڭ كىم رىشتەئى لەۋلاكىدىن ئارقاغ.
— شەۋقى.

ۋۇجۇد ئايىنى — بارلىق، ھاياتلىق قانۇنى.
ۋۇجۇد ئەنجۇمەنى — بارلىق، مەۋجۇتلۇق يىغىنى.
ۋۇجۇد بەزمگاھى — بارلىق، ھايات بەزمگاھى.
ۋۇجۇد تەختگاھى — بارلىق، مەۋجۇدات.
ۋۇجۇد تۇتماق — مەۋجۇت بولماق، پەيدا بولماق؛ تەكرارلانماق، يۇز بەرمەك؛ يول قويۇلماق؛ گەۋدىلەنمەك.
ۋۇجۇد جىلۋەگاھى — تۇغۇلۇش.
ۋۇجۇد رەختى — تەن، بەدەن:
بېخىللىك ئەيلەمەگىل ئول گەجەب يامان خىسلەت،
ۋۇجۇد رەختىنى دەۋزەخدە قىلماغىل شالتاق.
— شەۋقى.

ۋۇجۇد سالماق — گەۋدىلەنمەك، ئۆزىنى كۆرسەتمەك؛ كۆرۈنمەك.

ۋۇجۇد سەفھەسى — ھايات سەھىپسى:
باشىم كېتىپ بارادۇر يانماغاي بۇ سەۋدادىن،
ۋۇجۇد سەفھەسىگە ئىشقىدىن رەقەم بولماس.
— شەۋقى.

ۋۇجۇد شەھرى — مەۋجۇت ئالەم، بارلىق ئالىمى.

ۋۇجۇدقە كەلمەك — روي بەرمەك، يۈز بەرمەك، پەيدا بولماق.

ۋۇجۇد گۈلشەنى — تۇغۇلۇش؛ يورۇق دۇنيا.

ۋۇجۇد گۈلىستانى — بارلىق، مەۋجۇت دۇنيا؛ مەۋجۇدات.

ۋۇجۇد مۇلكى — بارلىق مۇلكى.

ۋۇجۇدى ئەدەم بولماق — ھاياتىدىن ئايرىلماق، ئۆلمەك:
مۇنى ئاڭلابان يار شىرىن سەنەم،
چېكىپ ئاھ، بولمىش ۋۇجۇدى ئەدەم.
— ئا. نىزارى.

ۋۇجۇد ئىقلىمى — ھاياتلىق بار جاي، مەملىكەت، قىتئە:
ۋۇجۇد ئىقلىمى ئىچرە شەھسۇۋارىكىم ئات ئويناتمىش،
فەنا تابۇتىدىن ئۆزگە ئۇنماك ئاخىر سۇۋارى يوق.
— مەشھۇرى.

ۋۇجۇدى مۇتلەق — ئەبەدىي بارلىق، مەۋجۇدات؛ ئاللا، خۇدا.

ۋۇجۇدى ھەقىقىي — سوپىزىم تەرمىنى؛ بارلىق سۇپەتىنى يوقاتقان، روھانىيلاشقان.

ۋۇجۇھ [وجوه] (ئە) [بىرلىكى: ۋەجھ] «ۋەجھ» گە قارالسۇن.

ۋۇرد [ورد] (ئە) كېلىش، يېتىش، يېتىشىش:
مەكان تۇتتى چۇن تەخت ئۆزە يازدىجۇرد،
تەئەددىيۇ زۇلم ئەيلەدى ئەلگە ۋۇرد.
— نەۋائى.

ۋۇرۇد [ورود] (ئە) «ۋۇرد» گا قارالسۇن.

ۋۇزەرا [وزرا] (ئە) [بىرلىكى: ۋەزىر] ۋەزىرلەر:
سۇلتان ۋۇزەرا ـ ئۇمەرا، لەشكەرلەرى بىلەن پايتەخت يارـ
كەندىن ئاتلانىپ تارىم دەرياسىنى بويلاپ، تەرك مەكان دەشتـ
گە شىكارغە يۈزلەندىلەر.
— مۆجىزى.

ۋۇزۇھ [وضوح] (ئە) روشەن، ئېنىق، چۈشىنىشلىك؛ ئېنىقلىق، روشەنلىك؛ بايان، ئىزاھ.

ۋۇزۇھ بەرمەك — ئىزاھ بەرمەك.

ۋۇزۇھ تاپماق — ھەقىقەت تاپماق.

ۋۇزۇئ [وضوء] (ئە) تەرەت؛ نامازغا ئۇچۇن يۇز، قول ۋە پۇتلارنى تەرتىپ بىلەن يۇيۇش:
گەر ۋۇزۇئ ئۇستۇن ۋۇزۇئ قىلسە كىشى،
نۇرى ئۇستۇن نۇرلۇق بولغاي ئىشى.
— خەراباتى.

ۋۇزۇئ ئېبرىقى — تەرەت ئۇچۇرىقى، تەرەت ئېلىش ئۇچۇن ئىشلىتىلىدىغان ئۇچۇرىق، چۆگۈن.

ۋۇسئەت [وسعت] (ئە) كەڭلىك، كاتتىلىق، بىپايان؛ مۇساپە:
بۇلارنىڭ ھىسابى ئەدەددىن فۇزۇن،
شەھەر ۋۇسئىتى ئېردى ھەددىن فۇزۇن.
— ئا. نىزارى.

ۋۇسئەتى مەشرەب — يولىورۇقنىڭ كەڭلىكى، كۆپلۇكى.

ۋۇسلە [وصله] (ئە) «ۋۇسلەت» كە قارالسۇن:
خىرقەسىدە ۋۇسلەلەر ئېردى ئەرىغ،
رەڭلەر ئاندا قىزىل، ياشىل، سەرىغ.
— نەۋائى.

ۋۇسلەت [وصلت] (ئە) يېتىشىش، ئېرىشىش، قوشۇلۇش؛ ئالاقە؛
ۋۇسلەت بەشارەتى — يېتىشىش خىيالى، قوشۇلۇش، ئالاقە ئۇچۇرى، بېشارىتى.
ۋۇسلەت قىلماق — يېتىشمەك، قوشۇلماق.

ۋۇسمە [وسمه] (پ) ئالامەت، نىشان، بەلگە؛ ئوسما:
ئەگىنىدە كۆڭلەك ھەربىرى جامە تەتىللاسى بار،
نىمچە نارەنجى سەنەمنىڭ ۋۇسمەسىدىن قاش ياسى بار.
— ئەرشى.
ۋۇسمە چەكمەك — ئوسما قويماق؛ قېشىنى قارا قىلماق.

ۋۇسۇل [وصول] (ئە) يېتىشىش، ئېرىشىش، مۇشەررەپ بولۇش:
ھەمۇلدەم قاشىمغە بولۇپ ھازىر ئۇل،
دېدى: پادىشاھا مۇرادىڭ ۋۇسۇل.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.
ۋۇسۇل ئەھلى — ئېرىشكەنلەر، قوشۇلۇشقانلار، تېپىشقانلار.
ۋۇسۇل تاپماق — ئېرىشمەك، يېتىشمەك؛ تېپىشماق؛ «ۋۇسلەت» كە قارالسۇن.
ۋۇسۇل تەرىيقى — ئېرىشىش يولى، تەرىقى.
ۋۇسۇل ھەرىمىدە ئېيتىكاف قىلماق — چەتنىمەك، خىلۋەتكە ئۆزنى ئالماق.

ۋۇسئ [وسع] (ئە) كۆچ، قۇدرەت، ئىمكانىيەت.

ۋۇقۇف [وقوف] (ئە) ۋاقىپ، خەۋەردار، ئاگاھ؛ خەۋەر-

دارلىق.

ۋۇقۇف ئەھلى — خەۋەردار كىشىلەر، خەۋەردارلار.

ۋۇقۇف بەرمەك — خەۋەردار قىلماق.

ۋۇقۇف تاپماق — خەۋەردار بولماق.

ۋۇقۇۋ [وقوع] (ئە) يۈز بېرىش، ۋەقە سادىر بولۇش، ۋەقە بولۇش، پەيدا بولۇش.

ۋۇقۇۋ بولماق — پەيدا بولماق، يۈز بەرمەك.

ۋۇقۇۋ تاپماق — ۋەقە بولماق؛ پەيدا بولماق، يۈز بەرمەك.

كەسرۈل ۋۇقۇۋ — كۆپ ۋەقە بولىدىغان، تېز ـ تېز يۈز بېرىدىغان.

ۋۇھ [وه] (پ) ئىھ، ۋاھ، «ۋەھ» كە قارالسۇن:

شەغالى تارتىبان ئەفغانى ئەندۇھ،
چېكىپ كىرگەن كىشىنىڭ ھالىغە ۋۇھ.

— نەۋايى.

ۋۇھۇش [وحوش] (ئە) [بىرلىكى: ۋەھش] ۋەھشىي، ۋەھشىي ھايۋانلار، ياۋايى ھايۋانلار، «ۋەھش» كە قارالسۇن:

زىمىنىنىڭ يۈزىدىن قىلدى جەننەت مىسال،
ۋۇھۇشۇ تۈيۇر تاپتى ئاندىن نەۋائى.

— غەربىي.

ۋىداد [وداد] (ئە) 1) مۇھەببەت، دوستلۇق. 2) ئۇمىد باغلاش؛ خاھىش.

ۋىداد ئەھلى — مۇھەببەت (دوستلۇق) ئەھلى.

ۋىدائ [وداع] (ئە) خەيرلىشىش، ئاجرىلىش؛ تاشلاپ كېتىش؛ خەير ـ خوش؛ «ۋىدائ» قا قارالسۇن:

باش ئالىپ كېتەرگە قىلىبان شۇجائ،
سەمەرقەند دىيارىغە قىلدىم ۋىدائ.

— ئا. ئىزارى.

ۋىدائ ئەتمەك — «ۋىدائ ئەيلەمەك» كە قارالسۇن.

ۋىدائ ئەيلەمەك — خەيرلەشمەك، ۋىدالاشماق؛ ۋاپات بولماق.

.....

كۆزىن ئاچتىسى، دېدى: كۆردۈم ئۆزۈمنىسى مەن بېھىشت ئىچرە،
دىماغىم پۇر مۇئەتتەر بولدىيۇ ئەنبەر سىرىشت ئىچرە،
ۋىدائ ئەيلەپ كۆزىن يۇمدى، ئۇچۇپ قۇشتەك رەۋان كەتتى.
— مۇللا سالىھ.

ۋىدائ قىلماق — «ۋىدائ ئەيلەمەك» كە قارالسۇن.

ۋىدائى دارى غۇرۇر — مەغرۇرلۇق ئۆيىدىن كېتىش، بۇ دۇنيادىن ئۆتۈش.

ۋىرد [ورد] (ئە) [كۆپلۈكى: ئەۋراد] دۇئا؛ ۋەزىپە، ئادەت؛ دائىمى مەشغۇلات:

بۇلبۇلى ئەللاھۇ يەكفىنى گۈلىن ۋىرد ئەيلەگىل،
بارچەغە ئەللاھۇ يەشفىنى شىفا بولدى دەرىغ.

— شەۋقى.

ۋىرد قىلماق — بىر ئىشنى قايتا ـ قايتا قىلماق؛ ئۈزلۈكسىز دۇئا قىلماق.

ۋىردى زەبان ئەيلەمەك — ئۈزلۈكسىز دۇئا قىلماق، دۇئا قىلماق، ياخشىلىق تىلەمەك؛ ئۈزلۈكسىز شۈكۈر ئېيتماق.

ۋىردى زەبان بولماق — دائىم تىلغا ئېلىپ تۇرماق؛ تىلىدىن چۈشۈرمەسلىك.

ۋىزارەت [وزارت] (ئە) ۋەزىرلىك؛ «ۋەزارەت» كە قارالسۇن:

سۇخرانى ۋىزارەت مەنسەبىغە تەئىين قىلدى.

— نەۋايى.

ۋىزر [وزر] (ئە) گۇناھ؛ يۈك، ئېغىرلىق؛ ۋەزن؛ مېھنەت، زەھمەت:

ۋىزىر ۋىزرىدىن مۇشتەقدۇر ۋە بۇ فېئىل ئانىڭ زاتىغە ئەھەقق
ۋە ئەلياقدۇر.

— نەۋايى.

ۋىسار [وسار] (ئە) يۈمشاق، مۇلايىم:

ئەدەب بىرلە بولغىل شەرمئەت شىئار،
ئەمەل بىرلە بولغىل ئىبادەت ۋىسال.

— ئا. ئىزارى.

ۋىساق [وثاق] (ئە) ئۆي، خانا، ماكان؛ ھويلا؛ مەنزىل؛ ۋەدىلەشكەن جاي:

پىيادە بولۇپ شاھ، شەھزادە ھەم،
سۇھەيلا ۋىساقىغە قويدى قەدەم.

— ئا. ئىزارى.

ۋىسال [وصال] (ئە) 1) ئۇچرىشىش، بىرلىشىش، ئېرىشىش، يېقىنلىشىش، يېتىشىش:

فىغان ھەجرىدە چەكسەم، ۋەسلىدە ئاندىنمۇ ھەم ئارتار،
نېچۈككىسەم گۈل ۋىسالىن تاپسە بۇلبۇل كۆپ چېكەر
چەھ ـ ھەھ.

— ئەرشى.

2) يۈز، چىراي، جامال:

ۋىسالىڭ دەۋلەتىدىن قىلماغايسەن بىزلەرنى مەھرۇم،
جەمالىڭ ئافتابى پەرتەۋىدىن قىلماغىل مەھجۇر.

— شەۋقى.

ۋىسال بادەسى — ئۇچرىشىش شارابى:

تەرەھھۇم ئەتمەدىڭ ئەي گۈل مەن شىكەستەگە زىنھار،
ۋىسال بادەسىدىن ئەل چەكتى، مەن غەمىڭگە سەزاۋار.

— سەبۇرى.

ژىسال تاپماق — يېتىشمەك، ئېرىشمەك.
ژىسال دەۋلەتى — ئېرىشىش، ئۇچرىشىش بەختى، راھەتى:
شەھىدى ئىشق بولۇپ باش بېرىپ چۇ يەھيادەك،
ژىسال دەۋلەتىدىن نېئمەتى لىقا ئۇچرار.
— شەۋقى.
ژىسال شەھدى — يېتىشىش، ئېرىشىش، ئۇچرىشىش زوقى، ژىسال لەززىتى؛
ژىسال كامى — يېتىشىش مەقسىتى.
ژىسالى بەھىشت — بەھىشتكە ئېرىشىش:
ئۇلار رۇھى پاكىنە بولمىش نىھان،
ژىسالى بەھىشت مۇلكىدە جاۋدان.
— ئا. نىزارى.
ژىسالى لەززەت — بەختلىك، لەززەتلىك ئۇچرىشىش:
ژىسالى لەززەتىدىن رۇھ تاپماقلىق ئېرۇر دۇشۋار،
فىراقى شىددەتىدە يوقسە جان بەرمەكلىك ئاساندۇر.
— بابىر.
ژىسال ئىستەمەك — يېتىشىنى ئىستىمەك؛ يارىغا يېتىشىنى خالىماق؛
ژىسال ئىقبالى — يېتىشىش ئىقبالى.
ژىسال مەسكەن — ژىسال مەسكىنى (ماكانى)، ئۇچرىشىش جايى.
ژىسالى ھەجر — ئايرىلىش، ھىجران:
ژىسالى ھەجرىدىن نالان كۆرەرمەن جانى زارىمنى،
ماڭا يارەب، نەسىب قىلسەڭ نە بولغاي گۈلئۇزارىمنى.
— ئەرشى.
ژىسالى ھەرەم — ھەرەمگە يېتىش ئارزۇسى:
فەقىر ھەم ئانىڭ ئارقاسىدىن كېتەي،
ژىسالى ھەرەمغە پاتراق يېتەي.
— ئا. نىزارى.

ژىغا [وغا] (ئە) «ژەغا» گە قارالسۇن.

ژىفاق [وفاق] (ئە) مۇژاپىقلىق، ئۇيغۇنلۇق، ھەمدەملىك؛ بىرلىشىش:
مەن ئۇنۇتتۇم ئەيلەبان ھازىر ژىفاق،
سەن داغى ئانى ئۇنۇتسالىڭ ياخشىراق.
— نەۋايى.

ژىقار [وقار] (ئە) ئېغىرلىق، چىدام، تەمكىن؛ ژەزمىنلىك؛ ئۇلۇغژارلىق؛ سەۋرلىك، بەرداشلىق.
شەفائەت سەرىرىدە ئول تاجدار،
ھىدايەت تەرىقىدە ساھىب ژىقار.
— ئا. نىزارى.
ژىقار شەمئىن ئۇچىرماق — مەغرۇرلۇقنى يېمىرمەك.

ژىلادەت [ولادت] (ئە) تۇغۇلماق، دۇنياغا كەلمەك.
ژىلادەتگاھ — تۇغۇلغان يەر.

ژىلايەت [ولايت] (ئو) ژىلايەت؛ ئۆلكە؛ مەملىكەت:
ئەيا قۇتب ساھىبقىرانى ژىلايەت،
شەھىنشاھ مالىك دىقابى دۇ ئالەم.
— تەجەللى.
ژىلايەت دەرياسى — ئىلىم خەزىنىسى، ئىجاد خەزىنىسى.
ژىلايەت دەستگاھ — ژىلايەت ئۇلۇغى، ئىگىسى؛ مۇتەۋەر.

www.uyghurkitap.com

ئې

ئېتەك [ايتاك] 1) ئېتەك (تاغ ئېتىكى) :
ئېتەك ساری چېرىككە بەردىلەر مەيل،
كى تۆتمش ئېردى سەھرانى قىزىل سەيل.
— نەۋايى.

2) ئېتەك (كىيىم ئېتىكى) :
ئالىپ فىراقىڭ ئوتى جاننى، قان ئاقىپ كۆزدىن،
بۇ لەئۇ مارجان بىلە دەمبەدەم تولار ئېتەكىم.
— گۇمنام.

ئېر [اير] «ئېرەن» گە قارالسۇن.

ئېرەن [ايران] ئەر، ئەرلەر؛ مەرد، ئەزىمەت:
ھەركىمكى ئەدەبسىزدۇر، ئىشىن ئەيتەر بىل،
ئەلقىسسە ئېرەنلەرغە ئەدەب زېۋەر بىل.
— نەۋايى.

ئېرەنلىك [ايرانليك] ئەرلىك، مەردلىك، باتۇرلۇق:
ئاڭلا ئېرەنلىكدىن ئانى بىنەسەب،
نې دېسە نامەرد ئەمەستۇر غەرىب.
— نەۋايى.

ئېرتە [ايرته] 1) ئەتە؛ 2) ئىلگىرى، ئاۋۋال:
ۋە ھىندىستان مۇلكىدە بىر ـ بىردىن ئېرتە تۇشتىلەر.
— نەۋايى.

ئېرتەكى [ايرتەكى] قەدىمكى، ئىلگىرىكى، ئاۋۋالقى؛ كونا:
ئەي نەۋايى، ھەجرىدىن يىللەر كۆيۈپ، ئول بىۋەفا،
دېمەدىكىم، نەيلەر ئول ئۇششاق ئىچىندە ئېرتەكىم.
— نەۋايى.

ئېرتىفائ [ارتفاع] (ئە) يۇكسەك، يۇقىرى؛ كۆتۈرۈلۈش:
قىزى كەلگەنىنى قىلىپ ئىستىمائ،
بولۇپ غەم تاغى كۆڭلىدىن ئېرتىفائ.
— زەلىلى.

ئېردەم [ايردم] پەزىلەت؛ قۇدرەت:
بارچە ئېردەملەردە ھۇسنىغە يارىشا ئېردى.
— نەۋايى.

ئېردى [ايردى] ئىدى (يارەمچى پېئىل) :
بارۇر بولدۇم ئانىڭ ئۆيى سارىغە،
ماڭىپ ئېردىم ئەندەككىنە نارىغە.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

ئېرسە [ايرسا] بولسا (شەرت مەنىسىنى ئىپادىلىگۈچى يارەمچى سۆز) ؛ شۇنداق قىلىپ، شۇنىڭ بىلەن:
كۆنخان بەسى ئادىل ۋە دىلاۋەر خان ئىدى. يەتمىش يىل خانلىق قىلىپ، دۇنيادىن سەفەر قىلدى. ئېرسە، ئىنىسى ئالي خان تەختىغە ئولتۇردى ۋە يۇرتنى ۋەسىئ، خەلقنى مەئمۇر قىلدى.
— موللا مىر سالىھ.

ئېركەن [ايركان] ئىكەن (يارەمچى پېئىل) :
فىتنەئى ئاشۇبى ئالەم بىلمەدىم كىم ئېركەنىن،
كىم بەلايى خەلق ئول خۇشخۇ ئىكەنىنى بىلمەدىم.
— گۇمنام.

ئېركىن [ايركين] ئىكىن، ئىكەن (يارەمچى پېئىل) :
نە بولغاي ئېركىن ئەي دىلبەر مۇسۇلمانزادە گەر بولسائ،
فىراقى ھەجرىمە جانا ۋىسالىڭنى دەۋا قىلسام.
— قەلەندەر.

ئېرگەنە [ايركنه] چېدىرنىڭ ئىشىكى
ئېرگەنە ياساماق — چېدىرنىڭ ئىشىكىنى ياسىماق، تۇزىمەك.

ئېرمان [ايرمان] ئەمەسمەن:
ئاستانىڭ تەكىيەگاھىمدۇركى، تەختى جاھ ئېرۇر،
لېك دەربانىڭ مەدارا سىغە ئېرمان مۇستەنىد.
— نەۋايى.

ئېرمەس [ايرماس] ئەمەس:
ماڭا بەس گۇشەئى خاتىر ئېرۇر ئول شاھى خوباندىن،
ئەجەب ئېرمەس ئەگەر ئىشق ئەھلى بولسە بەندە فەرمانىم.
— ئەرشى.

ئېرمىش [ايرميش] ئىمىش (يارەمچى پېئىل) :
ھەرىمكىم نە مىھر ئولغاي ئانىڭ يا ھەمدەمى ئەيسا،
يوق ئېرمىش جىلۋەئى جانادىن ئۆزگە ھېچ ئاندا.
— ئەرشى.

ئېرن [ايرن] لەۋ، كالپۇك، «ئىرىن» گە قارالسۇن:

گۈل يۇزۇڭنى ئارزۇلاپ يۈز، كۆزنى گۈلزار ئەيلەدى،
شەككەر ئېرىنگىنى تىلەپ جان تەننى ئەفگار ئەيلەدى.
— سەككاكى.

ئېرۇر [ايرور] تەستىق ـ ھۆكۈم (ـ دۇر / تۇر)
مەنسىنى ئىپادىلىگۈچى يارىدەچى پېئىل:
دېدى قىز: نە بولسە مۇقەددەر ئېرۇر،
مۇقەددەرغە تەدبىر مۇغەييىر ئېرۇر.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

ئېرىك [ايرك] يېقىمسىز:
كاش، ھەرگىز بولماغاي ئېردىم تىرىك،
ئۇمرىنى كۆرگۈنچە بۇ يەڭلىغ ئېرىك.
— نەۋائى.

ئېرىكمەك [ايرك ماك] خىيالغا چۆممەك، خىيالغا پاتماق؛ زېرىكمەك، ئىچى پۇشماق:
بۇ يەتمەستىن بۇرۇن نەۋرۇزى مىسكىن،
ئېرىكىپ ھۇجرەسىندىن چىقتى غەمكىن.
— لۇتفى.

ئېزىد [ايزد] خۇدا، تەڭرى:
ئاشىقغە بەسدۇر ئېزىد، غەيرى خۇدا ھەممە زىد،
مەقسۇدى شەيفى زاھىد، غۇلمانۇ ھۇر ئەمەسمۇ؟
— زەلىلى.

ئېسە [ايسە] بولسا؛ شۇنداق بولسا:
پەنجەڭنى كۆرەر ئېسەم بەناگاھ،
قىلغۇمدۇ خىيال زاتى ئىللاھ.
— ئەرشى.

ۋەھدەتى زاتىڭ مۇيەسسەر سۇ بىلە تۇفراغدەك،
كىم بىلۇر بۇ ئىش ئېسە سەندىن مەنى ئاجراتماغىم.
— گۇمنام.

ئېسكەرمەك [ايسكارماك] خىيال قىلماق، ئويلىماق، ئەسكە ئالماق، ئەسلىمەك:
كېچە كۇلبەمغە كەلسەڭ، مۇددەئى مەنئىدىن ئېسكەرمە،
تۇلۇن ئاي سەير ئېتەردە ئىت ھۇراردىن قايدا پەرۋايى.
— نەۋائى.

ئېسىركەمەك [ايسركاماك] كەيپ بولماق، مەست بولماق:
ئەجەب سەفسەدۇر ئارەزىڭكىم، ئېسىركەپ،
ئانى خەت بىلە قىلمادى تىيرە كاتىپ.
— نەۋائى.

ئېسىز [ايسيز] ئىست، ئەپسۇس:
ئېسىز، ئۇمرۇم ئۆتۈپ كەتتى دەرىغا باد پەر يەڭلىغ،
بىمەك ـ ئىچمەك بىلەن ئەيشۇ فەراغەتدە بەقەر يەڭلىغ.
— شەۋقى.

ئېشىك [ايشيك] 1) ئىشەك، دەرۋازا. 2) ئۆي، دالان، سارای. 3) ھويلا، ئەتراپ.
ئېشىك ئاغاسى — قاراۋۇللار باشلىقى.
ئېشىك ئەھلى — قاراۋۇل، دەرۋازىۋەن.
ئېشىك ئېلى — ھۆكۈمدار، پادىشاھ سارىيىدا ھەرخىل ئىشلارنى قىلغۇچى كىشىلەر.

ئېكمەك [ايكماك] تىكمەك؛ تېرىماق؛ چاچماق؛ كۆپەيتمەك:
يىغار دا ئەل ئۈچۈن شۇندىن ئېكىنچى،
ئېرۇر بار ئېكمەكىندۇر ئېلىنچى.
— سەيفى سەرايى.

ئېكىن [ايكين] ئېكىن، زىرائەت.
ئېكىن سۇۋارماق — زىرائەت سۇغارماق.

ئېگەچى [ايكاجى] ئېگىچە، ئاچا.
ئېگەچى ـ سىڭىل — ئېگىچە ـ سىڭىل، ئاچا ـ سىڭىل.

ئېگەرمەك [ايكارماك] ئايلانماق، قايرىلماق، قايتماق، بۇرۇلماق؛ ئايلاندۇرۇش:
ئېگەرمىس كۆڭ ھىسارى دەۋرىغە تۇركى فەلەك كۆرگەرچ،
ئېۋۈرمەك ئىشھەبىن بىر خىشت ئۆزە چاپۇكسۇۋارمىدىن.
— نەۋائى.

ئېگىرمەك [ايكيرماك] قامىماق، قورشىماق، ئورىۋالماق؛ «ئېگەرمەك» كە قارالسۇن.
خىسرەۋ قورغانىنى قەبەب تۇشۇپ دەۋرىدە يەنە قورغان ئېگىرگەنى.
— نەۋائى.

ئېگىلمەك [ايكيل ماك] تەزىم قىلماق، ئېڭىشمەك، ئېگىلمەك؛ ئەپۇ سورىماق:
كىچىك ـ چوڭ بارىسى قىلۇرلار سۇجۇد،
كىرىپ بىرلە سەن ھەم ئېگىل ئاندا زۇد.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

ئېگىن [ايكن] 1) بويۇن؛ يەلكە، گەۋدە؛ تەن، بەدەن. 2) كىيىم ـ كېچەك.
ئېگىنغە رىزا كىسۈەتىن سالماق — تەلەپنى (تەلەپنى) بېجىرىپ خۇرسەن قىلماق، ياخشىلىق سۈپىتىنى ئالماق، ياخشىلىق سۈپىتىگە ئېرىشمەك.
بولمەسە ئېردى ئەگەر نارەنجى ئېگىن دىلپىسەند،
قىلماس ئېردى ئېگىنىنى نارەنجى خۇرشىدى نەھار.
— قەلەندەر.

ئېل [ايل] ئەل، خەلق:
غەمزە بىرلەن باغلادى ئېل ئۇيقۇسىن ساھىر كۆزۈڭ،

ئۇيغۇر كتاب تور بېكىتى www.uyghurkitap.com

بىخۇد ئەتكەن ھەم مېنى ئۇشبۇ ئانىڭ ئەرباغىدۇر.
— تەجەللى.

دېدى پىر: شەھەرنىڭ ئېلى بۇتپەرەست،
كى شەيتان لەئىنغە ئېرۇر پايى بەست.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

ئېلەك [ايلاك] ئەلگەك، ئۇن تاسقايدىغان سايمان:
گەردى بەلا باشىمغە ياغار ئانچەكىم، مەگەر،
چەمبەرلەرىدىن ئەيلەدى گەردۇن ئېلەكلەرىم.
— نەۋايى.

ئېلتمەك [ايلتماك] 1) كەتكۈزمەك، يوق قىلماق؛ ئېلىپ بارماق، ئېلىپ كەلمەك، ئېلىپ بېرىش:
ئىگىردى رىشتەئى نەئتىڭنى شەۋقى كۆز ئۇچى بىرلەن،
ئاڭا شايەد ئاسىلغاي دەۋزەخ ئىچرە سۆدرەپ ئېلتۇرچاغ.
— شەۋقى.

ئەي كۆڭۈل جاننى خىيالى ئالدىدا قىل پىشكەش،
ھەر نېمە بولسا ئەزىز، ئېلتۇر كىشى مېھمان سارى.
— لۇتفى.

2) كىرگۈزمەك، ئەسلى ھالىغا (ھالىتىگە) كەلتۈرمەك:
نەدىملەر بۇلارنى يۈدۈپ ئالدىلار،
كى ئېلتىپ ياراغە دەۋا سالدىلار.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

سەبەق ئېلتمەك — ئىلگىرىلىمەك؛ ئىلگىرىلەتمەك.
گۇمان ئېلتمەك — گۇمان قىلماق.

ئېم [ايم] ئالدىن، ئەۋۋەل؛ بىردىن:
چاك ئېتىپ كۆڭلۈمنى ئاچىلسۇن دېمەك ئىمكان ئەمەس،
غۇنچەنى ئېمدىن ئاچىپ، گۇل ئەيلەمەك ئاسان ئەمەس.
— نەۋايى.

ئېماڭ [ايمانك] ئەمەسسەن، سەن ئەمەس («ئەمەس» نىڭ ئىككىنچى شەخس بىرلىكىنىڭ بولۇشسىز فورمىسى).

ئېھتىمال [احتمال] (ئە) ئېھتىمال، مۇمكىن، مۇمكىنچىلىك:
دەھر ھەرچەند كۈلسە، ئەرشى، سەن سارى بىل زەھرخەند،
بارمۇ جان قەسدىن قىلۇردىن ئېھتىمالى ئۆزگەچە.
— ئەرشى.

ئېھتىمام [اهتمام] (ئە) ئەھمىيەت بېرىش، دىققەت قىلىش؛ تىرىشىش:
بۇ سۆزنى ئىشىتىپ تامام خاسۇ ئام،
تېپىپ خالى ئۆينى، قىلىپ ئېھتىمام.
— موللا بىلال.

يۈۈپ مىر سالېھ قىلىپ ئېھتىمام،
يەمەن شەھرى سارى قىلىبان خرام.
— ئا. نىزارى.

ئېھتىمام ئەتمەك — «ئېھتىمام ئەيلەمەك» كە قاراڭ.
ئېھتىمام ئەيلەمەك — ئەھمىيەت بەرمەك، غەيرەت قىلماق، تىرىشماق؛ دىققەت قىلماق.
ئېھتىمام قىلماق — «ئېھتىمام ئەيلەمەك» كە قاراڭ؛
ئېھتىمامى مالاكەلام — سۆزسىز كۆپ ئېتىبار بېرىش.

ئېھتىيات [احتياط] (ئە) ساقلاش؛ ساقلىنىش، ئېھتىيات:
سالىپدۇركى ئاندا بەرىشەم بىسات،
كىشى باسماس ئاندا قىلىپ ئېھتىيات.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

ئېھتىيات ئەيلەمەك — ئېھتىيات قىلماق، ئاۋايلىماق.
ئېھتىيات قىلماق — «ئېھتىيات ئەيلەمەك» كە قاراڭ.

ئېھتىياج [احتياج] (ئە) موھتاجلىق، ھاجەتمەنلىك، ئېھتىياج، زۆرۈرىيەت:
قوپۇپ يولغە كىردىم بولۇپ نا ئىلاج،
كى بىر پارە نانغە بولۇپ ئېھتىياج.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

دىلبەرىڭدەك كىم تاپىپدۇر، ئەي قەلەندەر، سەلتەنەت،
جەننەتى كويۇڭغە باردۇر ھۇرۇ غىلمان ئېھتىياج.
— قەلەندەر.

ئېھتىياج چەكمەك — موھتاج بولماق.

ئېھداد [اهداد] (ئە) قورقۇتۇش، تەھدىت سېلىش:
ئوغرى تونىن سويغان ئەمەس ئېردى بەس،
قالغانىنى ئېھدادغە ئالىپ ئەسەس.
— نەۋايى.

ئېھداس [احداث] (ئە) پەيدا قىلىش، يارىتىش؛ جانلاندۇرۇش.
ئېھداس ئەيلەمەك — پەيدا قىلماق، ياراتماق؛ جانلاندۇرماق.

ئېھرام [احرام] (ئە) ھەجگە بارغۇچىلار كىيىمى؛ بىرەر يەرگە بېرىشنى نىيەت قىلىش.
ئېھرام باغلاماق — بەل باغلىماق، قەتئىيەت (قەتئىيلىك) بىلەن كىرىشمەك.

ئېھزار [احضار] (ئە) ھازىرلاش، ھازىر قىلىش؛ ھۇزۇرىغا كەلتۈرۈش.
ئېھزار ئەيلەمەك — ھازىرلىماق، تەييارلىماق؛ ئالدىغا، ھۇزۇرىغا كەلتۈرمەك.
ئېھزار قىلماق — «ئېھزار ئەيلەمەك» كە قاراڭ.

ئېھساس [احساس] (ئە) ھېس قىلىش، بىلىش، سېزىش، ئېنىقلاش.
ئېھساس ئەتمەك — ھېس قىلماق، سەزمەك، بىلمەك؛

ئېهساس ئەيلەمەك — «ئېهساس ئەتمەك» كە قارالسۇن.
ئېهساس قىلماق — «ئېهساس ئەتمەك» كە قارالسۇن.

ئېهسان [احسان] (ئە) ياخشىلىق قىلىش، ئىنئام قىلىش، بېغىشلاش، ھەدىيە قىلىش؛ ھەدىيە، ئىنئام:
فەرھاد شاھى ئېهسان قىلىپ كۆپ مەتاۋ،
بۇ ئىككى ئوغۇلغە دېدى: ئەلۋىداۋ.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.
ئەلگە كۆپ ئىنئام ئېتەرسەن، دەمبەدەم دۇشنامنى،
قەدر بىلمەسلەرگە ئاخىر، مۇنچە ئېهسان قىلماغىل.
— لۇتفى.

ئېهسان ئەيلەمەك — ياخشىلىق قىلماق، ئىنئام قىلماق.
ئېهسان قىلماق — «ئېهسان ئەيلەمەك» كە قارالسۇن.

ئېهلاك [اهلاك] (ئە) يوقىتىش، يوق قىلىش، ئۆلتۈرۈش؛
خۇدايا غەرق ئىسيان رەھمەتىڭدىن ھەم شەفائەتدىن،
ئۈمىد ئەيلەر بۇ قۇلنى رۇزى مەھشەر قىلماغىل ئېهلاك.
— شەۋقى.

ئېهمال [اهمال] (ئە) بېپەرۋالىق، سۈسلۇق؛ خۇشياقماسلىق.
ئېهمال ئەيلەمەك — بېپەرۋالىق قىلماق، سۈسلۇق قىلماق.
ئېهمال قىلماق — «ئېهمال ئەيلەمەك» كە قارالسۇن.

ئېهيا [احيا] (ئە 1) ئويغاقلىق. 2) تىرىلدۈرۈش، جانلاندۇرۇش.
ئېهيا ئەيلەمەك — تىرىلدۈرمەك، جانلاندۇرماق.
ئېهيايى ئەموات — ئۆلۈكلەرنى تىرىلدۈرۈش.

ئېۋ [ايو] ئۆي، خانا؛
كۆز ئېۋى — كۆز كاسىسى.

ئېئجاز [اعجاز] (ئە) مۆجىزە كۆرسىتىش، مۆجىزە يارىتىش.
ئېئجاز ئەھلى — مۆجىزە كۆرسەتكۈچىلەر، پەيغەمبەرلەر.
ئېئجاز سەرھەدى — ئەڭ يېتۈكلۈك دەرىجىسىگە يېقىنلىشىش.

ئېئدام [اعدام] (ئە) يوق قىلىش، يوقىتىش، ئۆلتۈرۈش.
جەزايى ئېئدام — ئۆلۈم جازاسى:
ئەگەر مەۋجۇدۇ مەئدۇم ئولسا ئالەم،
ئاڭا ئىجادۇ ئېئدامى مۇسەللەم.
— نەۋائى.

ئېئراز [اعراض] (ئە) قېچىش، ئۇزاقلىشىش، ئۆزىنى چەتكە ئېلىش، ئۆزىنى يىراق تۇتۇش؛ يۈز ئۆرۈش.
ئېئراز ئەيلەمەك — يۈز ئۆرۈمەك؛ قايتماق، يېنىۋالماق.
ئېئراز قىلماق — «ئېئراز ئەيلەمەك» كە قارالسۇن.

ئېئزاز [اعزاز] (ئە) ئىززەت، ھۆرمەت، ئېكرام؛ قەدىرلەش.
ئېئزاز ئەتمەك — ئىززەتلىمەك، ھۆرمەتلىمەك.
ئېئزاز تاپماق — ھۆرمەتكە ئېرىشمەك، مەرتىۋە، ئىززەت تاپماق.
ئېئزاز قىلماق — «ئېئزاز ئەتمەك» كە قارالسۇن.

ئېئلا [اعلا] (ئە) كۆتۈرۈش، يۇقىرى كۆتۈرۈش؛ ئۆرلىتىش؛ ئۆرلەش؛ كاتتا؛ يۇقىرى، يۇقىرىدىكى:
كىچىك ـ چوڭ بۇ يەرگە كېلۈر دەمبەدەم،
نە ئېئلاسى قالغاي، نە ئەدناسى ھەم.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

ئېئلام [اعلام] (ئە) ئېلان، ئېلان قىلىش، بىلدۈرۈش، مەلۇم قىلىش:
گاھى چىھرەم ئۆزرە ياش ئول شەرى ھال ئەيلەپ تۇرۇپ،
ئەيلەگەيمەن ئەرزى ھالىمنى نېچۈك ئېئلام ئىلە.
— ئەرشى.

ئېئلام ئەيلەمەك — ئېلان قىلماق، مەلۇم قىلماق، بىلدۈرمەك.
ئېئلام بەرمەك — ئاگاھلاندۇرماق، خەۋەر بەرمەك.

ئېئلامگەر [اعلام كر] (ئە + پ) خەۋەر بەرگۈچى؛ چارلىغۇچى؛ جارچى:
مەگەر ئورتادە ئېردى پەيغامگەر،
بىتىپ ھالىن بولدى ئېئلامگەر.
— نەۋائى.

ئېئلان [اعلان] (ئە) ئىزھار، خەۋەر قىلىش؛ «ئېئلام» غا قارالسۇن؛
ئېئلان قىلماق — ئىزھار قىلماق، ئاشكارا قىلماق، بىلدۈرمەك، مەلۇم قىلماق.

يۈكلەپ كتاب تورىكتى www.uyghurtap.com

ئى

ئىشاده [اعاده] (ئە) قايتۇرۇش، ئەسلىگە كەلتۈرۈش، تەكرارلاش.
ئىشاده قىلماق — ئەسلىگە كەلتۈرمەك، قايتۇرماق، تەكرارلىماق.

ئىشادەت [اعادت] (ئە) «ئىشاده» گە قارالسۇن.

ئىشانە [اعانه] (ئە) «ئىشانەت» كە قارالسۇن.

ئىشانەت [اعانت] (ئە) ياردەم، ماددىي ياردەم، مەدەت؛ ئىشانە:

بۇ بىچارىلەرغە ئىشانەت كېرەك،
بۇ ئۆۋارىلەرگە زىيافەت كېرەك.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

ئىبا [ابا] (ئە) ئەندىشىلىك، كۆنمەسلىك، تارتىنىش؛ رازى بولماسلىق؛ تارتىنماق، قورۇنماق؛ رەت قىلماق:

تەۋاف بارگاھى مەئرىفەتكە بى ئىبا كەلگىل،
تەرىقەت ئەھلىنىڭ دەرۋازىسىدىن پاسىبان ئولماس.

— زەلىلى.

ئىبا ئەتمەك — تارتىنماق، كۆنەلمەسلىك؛ ئونماسلىق، رازى بولماسلىق؛ رەت قىلماق.
ئىبا قىلماق — «ئىبا ئەتمەك» كە قارالسۇن:

كۆرمەدىم جەۋرۇ جەفادىن ئۆزگە ھەرگىز دەھر ئارا،
لۇتف ئېتەردىن ماڭا گۈياكىم ئىبا قىلدى فەلەك.

— قەلەندەر.

ئىباد [عباد] (ئە) [بىرلىكى: ئەبد] قۇللار؛ بەندىلەر؛ ئىبادەت قىلغۇچىلار.
مۇباربزۇل ـ ئىباد — قۇللار پالۋىنى، كۈرەشچىسى.

ئىبادەت [عبادت] (ئە) ئىبادەت، ئىبادەت قىلىش، تەۋەنىش، قۇللۇق قىلىش؛ نامار:

شەۋقى دائىم يېغلاغىل تائەت ـ ئىبادەت پىشە قىل،
جۇملە نېئمەتدىن ئۇلۇغ دىدارى نېئمەت بىر تەرەف.

— شەۋقى.

ئىبادەت ئەيلەمەك — سېغىنماق.
ئىبادەت خەيلى — ئىبادەتكە بېرىلگەنلەر، نامازخانلار، تەقۋادارلار.
ئىبادەت قىلماق — «ئىبادەت ئەيلەمەك» كە قارالسۇن:

كىرىپ خالى يەرگە تەھارەت قىلىپ،
ياتار ئېردىم ھەر تۈن ئىبادەت قىلىپ.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

ئىبادەت ۋىسار — تەڭرىگە مۇلايىملىق بىلەن تېۋىنىش، ئىبادەت قىلىش:

ئەدەب بىرلە بولغىل شەرىئەت شىئار،
ئەمەل بىرلە بولغىل ئىبادەت ۋىسار.

— ئا. نىزارى.

ئىبادەتگاھ [عبادت كاه] (ئە + پ) ئىبادەت قىلىنىدىغان جاي، ئىبادەتخانا؛ مەسچىت، نامار ئوقۇلىدىغان جاي:

قوبۇر تەۋقى نەمازۇ نىياز بائىسىدۇر،
بۇ ۋەجھدىنكى مەزارات ئولۇر ئىبادەتگاھ.

— نەۋائى.

ئىبادۇللاھ [عباد الله] (ئە) ئادەملەر، ئاللانىڭ بەندىلىرى:

ئادىل ۋە ئاقىل پادىشاھ ئىبادۇللاھغە زىللى ئىلاھ .....

— نەۋائى.

ئىبارات [عبارات] (ئە) سۆزلەر، ئىبارىلەر، تېكىستلەر. (بىرلىكى: ئىبارەت)

ئاداقكى، ھەر مەھەللە ھەر نەۋئ مۇناسىب نەزمىلەردىن شېرىن ئىبارات ۋە تەكەللۇم بىلە ۋە بەزى مەھەللە رەنگىن ئەلھان ۋە تەرەننۇم بىلە ئانداق ئەدا قىلۇر ئېردى.

— نەۋائى.

ئىبارەت [عبارت] (ئە) [كۆپلۈكى: ئىبارات] ئىبارە، سۆز؛ بايان، تەلقىن، ئىپادە؛ بايان قىلىش، ئىپادىلەش؛ ئىبارەت:

مۇكەررەر مىسرائىكىم، زىبىي دىۋانى مەلاھەتدۇر،
ئىكى فەرخۇندە بىسمىللاھ قاشىڭدىن ئىبارەتدۇر.

— مەشھۇرى.

ئىباھەت [اباحت] (ئە) مۇمكىنلىك، ئىمكانىيەت؛ يول قويۇلىدىغان، رۇخسەت قىلىنىدىغان:

ئول زەرافەت ۋە ئىباھەتدۇر ئاندىنكى ئۆتتى سەفاھەت.

— نەۋائى.

ئىبەرمەك [ابارماك] ئۆتمەك، يوللىماق:

خۇدايا لەشكەرى ئىشقىڭ ئىبەرگىل شەۋقى سارىغە،
مۇھەببەت تىغ ئىلە دىل پەردەسى سىنەمنى قىلسۇن چاك.

— شەۋقى.

ئىبتىدا [ابتدا] (ئە) باشلىنىش، باشلاش؛ باش، بېشى،

ئاۋۋال:
قارى هەم ماڭا ئەزبەرايى خۇدا،
سۇ كەلتۈرمەكىگە قىلىپ ئىبتىدا.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.
ئىبتىدا بۇ ۋۇجۇد ئەتمىش قارالمقدىن زۇھۇر،
ئابى ھەيۋان چەشمەسى تاپمىش قارالمقدا قارار.
— تەجەللى.
ئىبتىدا قىلماق — باشلماق.
ئىبتىدايى ئەھۋال — باشلىنىش، ئاۋۋالقى، دەسلەپكى ئەھۋال.
ئىبتىلا [ابتلا] (ئە) مۇپتىلالىق، بالاغا گىرىپتار بولۇش، بالاغا قېلىش، جەبر ۋە زۇلۇمغا دۇچار بولۇش، جاپا - مۇشەققەتكە ئۇچراش؛ چۈشكۈنلۈك:
جەھان ئىبتىلاسى قىلىپدۇركى مەست،
پىسەندىدە بىلدىم دېسە سەگپەرەست.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.
كىشى ۋەسلىدە قىلما شۈكر ئۆزە شۈكر،
ئاڭا يۈز ھەسرەت ئىچرە ئىبتىلا بەس.
— ئەرشى.
ئىبتىھاج [ابتهاج] (ئە) خۇرسەنچىلىك، شادلىق:
... ۋە مۇستەقىم زېھنى مەۋزۇنى فەيزى سۇبھانىي، كەلام ئەھلىغە تەرغىب ۋە ئىبتىھاجلەر ۋە كەلام خەيلىغە رەۋنەق ۋە رىۋاجلەر دەست بەردى.
— نەۋائى.
ئىبتىھال [ابتهال] (ئە) تەلەپ، ئىلتىماس؛ ئۆتۈنۈش، ئىلتىجا:
كى سۇلتانى قىلدى ۋەزىردىن سوئال،
بۇ كىمدۇركى قىلغان ساڭا ئىبتىھال.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.
ئىبرا [ابرا] (ئە) داۋالاش، ساقايتىش؛ تۈزىتىش؛ شىپا.
ئىبرا قىلماق — تۈزەتمەك؛ داۋالىماق.
ئىبرام [ابرام] (ئە) قىستاش، زورلاش، مەجبۇرلاش؛ جېنىغا تېگىش.
ئىبرام ئەيلەمەك — قىستىماق، زورلىماق؛ قاتتىق تەلەپ قويماق؛ جېنىغا تەگمەك.
ئىبرە [عبره] (ئە) خەزىنە كىرىمى؛ دارامەت؛ سېلىق:
بىر بولۇر ھەمكى، شەھ قۇلاققا سالۇر،
قىيمەتى مۈلك، ئىبرەسى ئەھۋال.
— نەۋائى.
ئىبرەت [عبرت] (ئە) ئىبرەت، ساۋاق؛ نەسىھەت؛ ئۆرنەك:
خەلايىق سېنىڭدىن ئالسۇن ئىبرەتى،
تەنىڭغە كىچىك - چوڭ ئوقۇر زەجرەتى.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.
ئىبرەت ئالماق — ساۋاق ئالماق؛ خۇلاسە چىقارماق.
ئىبرەت ئاينەكى — ئىبرەت ئەينىكى؛ تەسىرلىنىش، ئىبرەت ئېلىش.
ئىبريق [ابريق] (ئە) ئىۋرىق، ئاپتاۋا، چۆگۈن؛ قاپاق؛ كوزا؛ ئىدىش.
ئىبريقى شىگەرف — تاتلىق، شېرىن سۇ قويۇلىدىغان ئىدىش.
ئىبريقى مەي — مەي ئىدىشى؛ مەي كوزىسى.
ئىبريقى ۋۇزۇ — تەرەت چۆگۈنى، تەرەت قاپىقى.
ئىبري [عبرى] (ئە) يەھۇدي، ئىبراني:
... ۋە ئاسىيا ئاڭا مۇسا ئات قويدىكىم، ئىبري تىلى بىلە مەئنىسى سەرۇ دەرەختدۇر.
— نەۋائى.
ئىبلاغ [ابلاغ] (ئە) يەتكۈزۈش، خەۋەر قىلىش، دېرەك بېرىش:
كىتابىك ئۆزگە كۆتۈبدىنكى باردۇرۇر ئەبلاغ،
بەلاغەتىگە مۇناسىپ ھەق ئەيلەمىش ئىبلاغ.
— نەۋائى.
ئىبلىس [ابليس] (ئە) شەيتان؛ ھىيلىگەر، ئالدامچى:
بۇ يول ئازغۇرغۇچى كۆرگۈزسە تەلبىس،
ئەجەب يوقدۇركى يولدىن ئازسا ئىبلىس.
— لۇتفى.
ئىبلىس شىئار — شەيتان سۈپەت؛ ھىيلىگەر.
ئىبلىسى لەئىن — لەنەتكە ئۇچرىغان؛ لەنەتى شەيتان.
ئىبن [ابن] (ئە) [كۆپلۈكى: ئەبنا] ئوغۇل، پەرزەنت:
ئاجۇندە تا ئانىڭدەك شاھ بولغاي،
دۇئاگو ئىبنى مىرانشاھ بولغاي.
— سەيىد ئەھمەد.
ئىبنۇل - ئەجۇز — كەمپىرنىڭ ئوغلى:
ۋە ئول ئۆلۈككىم ئىسا ئەلەيھىسسەلام تىرگۈزدى.
ئىبنۇل - ئەجۇز ئېردى.
— نەۋائى.
ئىبنۇل - ۋەقت — زامانە ئوغلانى، زامانۇۋى، زامانغا ماس، زامان، ۋاقىتقا قاراپ ئۆزگىرىپ، ماسلىشىپ تۇرغۇچى.
ئىبنى سۇلتان ھۇسەين — سۇلتان ھۇسەيىن ئوغلى.
ئىبھام [ابهام] (ئە) نا ئېنىقلىق، شۇبھە، گۇمان؛ پىكىر-نىڭ مۇجمەللىكى.
ئىتائەت [اطاعت] (ئە) بويسۇنۇش، ئىتائەت:

www.uyghurkitap.com

ئەگەرچە لازىم ئېسە دەۋلەتى ۋىسالىدىن،
ئىتائەت ئەيلە كېچە ـ كۈندۈز ئىلە يازۇ قىش.
— شەۋقى.

ئىتائەت ئەتمەك — بويسۇنماق؛

ئىتائەتى ئەمر — ئەمرىگە، بۇيرۇققا بويسۇنۇش.

ئىتاب [عتاب] (ئە) مالامەت؛ تەنە؛ قەھر، غەزەپ، قىيناق:
بەلادۇر ماڭا ھەجرىڭ، دەۋادۇر ماڭا ۋەسلىڭ،
ئىتابىڭ ماڭا ئافەت، ھەدىسىڭ ماڭا دەرمان.
— بابىر.

ئىتابى شوخدا كۆردۈم بەسى لۇتفۇ مۇھەببەتلەر،
نەدەي ئەمدىكى لۇتف مىھرىباندىن ئاسراغىل، يا رەب.
— ئەرشى.

ئىتاب ئالۇد — مالامەتلىك، تەنىلىك، قەھرلىك، غەزەپلىك، «ئىتاب ئامىز» غا قاراڭ.

ئىتاب ئامىز — قەھر بىلەن، غەزەپ ئارىلاش.

ئىتاب قىلماق — قەھر، غەزەپ كۆرسەتمەك؛ غەزەپلەنمەك.

ئىتابە [عتابە] (ئە) «ئىتاب» قا قاراڭ:
بۇ تەلبەۋۇ مەدھۇشۇ دىلۇ جانغە نې خۇشدۇر،
گەھ قەھرۇ ئىتابە بىلە، گەھ ئىشۋەيۇ نازى.
— بابىر.

ئىتتىساف [اتصاف] (ئە) تەرىپ، بايان؛ سۈپەت؛ تەرىپلەش، سۈپەتلەش.

ئىتتىساف ئولماق — سۈپەتلىمەك؛ بايان قىلماق، تەرىپلىمەك.

ئىتتىسال [اتصال] (ئە) يېپىشىش، بىرلىشىش؛ جىپسىلىشىش، قوشۇلۇش؛ باغلىنىشلىق؛ مۇناسىۋەت، ئالاقە:
تۇرۇپ تەخت ئۇزرە ئۇچەۋ ئىتتىسال،
مېنى بىكەسىدىن ئۇلار سوردى ھال.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

ئىتتىسام [اتسام] (ئە) بەلگىلىنىش، نىشانلىنىش؛ ناملىنىش.

ئىتتىسام تاپماق — نامغا ئىگە بولماق، نامغا ئېرىشمەك:
ۋە تۆرتۈنچى دېۋانكىم، شۇيۇخەت سىنىنداغى فايدەلەردۇر، «فەۋائىدۇل ـ كىبەر» ئىتتىسام تاپتى.
— نەۋايى.

ئىتتىفاق [اتفاق] (ئە) 1) كېلىشىش، بىرلىشىش، ماسلىشىش؛ بىر پىكىرگە كېلىش:
پادىشاھ ئازادە بەخت خاجەنى ئالىپ كەلگەن ۋەزىرنىڭ قىزىدىن سۆز سوراپ، ئانىڭ خاتۇن ئىكەنى ئاشكارا بولغان ۋە پادىشاھ ۋەزىرنىڭ ئىتتىفاقى بىرلە ئانى خاجە سەگبەرەستكە نىكاھ بىرلە ئالىپ بەرگەنى.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

2) تاسادىپ، كۈتۈلمىگەن ۋەقە.

ئىتتىفاق قىلماق — كېلىشمەك.

ئىتتىفاقى ھەسەنە — كۆڭۈلدىكىدەك ۋەقە، كۆڭۈللۈك ۋەقە.

ئىتتىفاقا [اتفاقا] (ئە) تاسادىپ، تاسادىپەن، كۈتۈلمىگەندە:
ئىتتىفاقا شەھر نەۋاھىسىغە يەتگەن مەھەلدە تەۋاچى نىشان كەلتۈرۈپ، ئوردۇ سارى قايتاردى.
— نەۋايى.

ئىتتىفاقەن [اتفاقا] (ئە) «ئىتتىفاقا» غا قاراڭ:
مەۋلانا قابىلىي ... ئىتتىفاقەن بۇ شېئىرى بىلە ئۆزىن ھەجۋ ھەم قىلىپدۇر.
— نەۋايى.

ئىتتىفاقىي [اتفاقى] (ئە) تاسادىپىي:
ئۇلار كۈلۈپ دېدىلەركىم، مۇنداق ئىتتىفاقىي ئىش ئاز ۋاقېئ بولمىش بولغاي.
— نەۋايى.

ئىتتىك [ايتيك] «ئىتىك» كە قاراڭ:
چىقىپ كەلدىم ئۇترۇ ئانىڭ قاشىغە،
ئىتتىك تىغ ئۇردۇم كېلىپ باشىغە.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

ئىتتىلائ [اطلاع] (ئە) خەۋەر تېپىش؛ خەۋاردارلىق، ئاگاھلىق:
ئۇلارنىڭ سۆزىنى قىلىپ ئىستىمائ،
يامان ـ ياخشى ئىشدىن تاپىپ ئىتتىلائ.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

ئىتتىلائ تاپماق — خەۋەردار بولماق، چۈشەنمەك، بىلمەك.

ئىتتىھاد [اتحاد] (ئە) بىرلىك؛ بىرلىشىش، قوشۇلۇش؛ ئىتتىپاق:
فىراقىڭ تۈنلەرى ۋەسلىڭ خىيالى گەر مۇيەسسەردۇر،
پەرى گەر مۇمكىن ئېرمىشدۇر نە ئەيلەي ئىتتىھاد ئەيلەب.
— ئەرشى.

ئىتتىھاد قىلماق — بىرلەشمەك، دوستلاشماق، ئىتتىپاقلاشماق.

ئىتلاف [اتلاف] (ئە) تالاپەت؛ يوق قىلىش، يوقىتىش، بەربات قىلىش.

ئىتلاف خو — يوق قىلىش ئادىتى:
كۆردى ئېسە مۇنئىمى ئىتلاف خو،
ئەيلەر ئانىڭ شېۋەسىنى ئارزۇ.
— نەۋايى.

ئىتلاق [اطلاق] (ئە) 1) بوشىتىش، قويۇپ بېرىش، تالاق قىلىش. 2) ئاتاش، تەئەللۇق دەپ بىلىش.
ئىتلاق قىلماق — ئاتىماق، تەئەللۇق دەپ بىلمەك؛ قوللىماق.
ئىتلاقى مۇھال — قويۇپ بەرمەك، تالاق قىلماق.

ئىتمام [اتمام] (ئە) تاماملاش، تۈگىتىش، تۈگەللىنىش، تاماملىنىش، تامام بولۇش:
گۈلۈ بۇلبۇل سۆزى ھەم تاپتى ئىتمام،
بارى ئىشق ئېردى ئاغاز ئىلە ئەنجام.
— خىرقەتى.
ئىتمام ئەيلەمەك — تاماملىماق، تامام قىلماق، تۈگەتمەك، پۈتتۈرمەك.
ئىتمام تاپماق — تامام بولماق، تۈگىمەك، ئاخىرىغا يەتمەك.
ئىتمام يەتكۈرمەك — تاماملىماق، ئاخىرىغا يەتكۈزمەك.

ئىتمەك [ايتماك] 1) يېتمەك، يوقالماق، يوق بولماق:
بەئزى ئىتسە، بەئزى قالغايلار ئىندى،
ئۆزنى ئەترافىغە سالغايلار ئىندى.
— نەۋايى.
2) ئاتماق، تاشلىماق:
گەرچى بار دوزەخچە ئىشقىڭ شۇئلەسى،
بىزنى ئۆز ئىلگىڭ بىلە ئول ساڕى ئىت.
— نەۋايى.

ئىتمەكچى [ايتماكچى] ناۋاي، نان ياققۇچى:
ئىتمەكچى تونۇرى ئاندىن قىزىق، ئەللاق بازارى ئاندىن ئىسسىق.
— نەۋايى.

ئىتمىنان [اطمينان] (ئە) تىنچىش، ئارام ئېلىش؛ خاتىرجەملىك؛ تولۇق ئىشەنچ؛ راھەت، ئارام؛
ئىتمىنان بولماق — خاتىرجەم بولماق، تىنچماق.
ئىتمىنان تاپماق — «ئىتمىنان بولماق» قا قارالغ.

ئىتناب [اطناب] (ئە) تەپسىلاتى بىلەن ئېيتىش، يېپىدىن ـ يېڭىسىغچە سۆزلەش، گەپنى سوزۇش.
ئىتناب قىلماق — (گەپنى) سوزماق، ئۇزارتماق.

ئىتۈرمەك [ايترماك] يوقاتماق، يوق قىلماق، يېتتۈرمەك؛ كەتكۈزمەك.
بۇ خۇسرانزەدىلىقدىن نادىم بولۇپ، تەۋبە قىلىپ مەشايىخ خىزمەتىغە بارىپ، ئۆز دەردىن ئايتىپ، ئىتۈرگەنىڭ ئىلاجىن تىلەمىش.
— نەۋايى.
ئىتۈردۇم ئاھ ئىلە ئەغيارنى ئول يۈز ھەۋادىسىن،
ئانىڭدەككىم، كىشى سودىن كېتەرگەي خەسىنى دەم بىرلە.
— نەۋايى.

ئىتىرمەك [ايتيرماك] يوقاتماق، يوق قىلماق؛ يېتتۈرمەك؛ «ئىتۈرمەك» كە قارالغ:
سۆڭرە ساڭا داغى قەھر سۈرگۈم،
خەيلىگىنى بۇ دەشتدىن ئىتىرگۈم.
— نەۋايى.

ئىتىك [ايتيك] ئىتتىك، ئۆتكۈر:
بىرسى چوڭ ئاغامدۇر بىرسى كىچىك،
ستەمكارلىقدا قىلىچدىن ئىتىك.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.
ئىتىك داس — ئۆتكۈر ئورغاق.
ئىتىك يەل — تېز شامال.

ئىجاب I [اجاب] (ئە) تەستىقلاش، رازىلىق بىلدۈرۈش؛ رۇخسەت قىلىش.

ئىجابسىز [اجاب سيز] رۇخسەتسىز:
چۈن زات ۋە كۆڭۈللەرى ۋە تىنەتلەرى ئەرىغلىقغە مەشھۇر ۋە مۇقەررەر ئېرمىش، زەماننىڭ ئېسىل مىرزازادىلەرى تەرەددۇد ۋە ئىجابسىز ۋە تەھاشىي ۋە ئىزتىرابسىز ئۇلار بىلە مۇساھىب بولۇر ئېرمىشلەر.
— نەۋايى.

ئىجاب II [ايجاب] (ئە) تەلەپ، تەلەپ قىلىش؛ مەجبۇرىي؛ مەجبۇرلاش:
بولۇپ رەخنە ئەندەك سەغىرە شىكاب،
كى مەھنەتدە بولدۇم زىيادە ئىجاب.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

ئىجابەت [اجابت] (ئە) قوبۇل قىلىش، ماقۇللاش، رازى بولۇش:
دۇئايمنى قىلدى ئىجابەت خۇدا،
ئو شۇل ساڭتىدە ئىشتىتىم سەدا.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.
ئىجابەت ئەيلەمەك — رازى بولماق، ماقۇللىماق.

ئىجاد [ايجاد] (ئە) يارىتىش، ۋۇجۇدقا كەلتۈرۈش، پەيدا قىلىش، ئىجاد.
ئىجاد ئەتمەك — ياراتماق، ۋۇجۇدقا كەلتۈرمەك.
ئىجاد قىلماق — «ئىجاد ئەتمەك» كە قارالغ.

ئىجازەت [اجازت] (ئە) رۇخسەت، ئىجازەت:
بېرىپ ئېردى كىسر دەپ ئىجازەت ماڭا،
تۆكۈپ ياش بۇلۇتدەك قارادىم ئاڭا.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.
ئىجازەت بەرمەك — رۇخسەت بەرمەك، يول قويماق.
ئىجازەت تىلىمەك — رۇخسەت سورىماق.

ئىجتىباۋ [اجتباء] (ئە) تاللاش، تاللىماق؛ تاللانغان: .....

خەتىم ئولۇپ ئاستىدا ھېلىمۇ ھەم شەرىئەت پەرۋەرى،
مەجمەئۇل ـ بەھرەين رەھمەت ئېردى ئول بى ئىجتىباۋ.

— ئەرشى.

ئىجتىماۋ [اجتماع] (ئە) يىغىندى، قوشۇلما، بىرىكمە، جەمئىي؛ توپلىنىش، يىغىلىش:

قىلىپ پارە ـ پارە قەرنى سىباۋ،
ھەمە ژەھشىلەر بىلدى چۈن ئىجتىماۋ.

— ئا. نىزارى.

ئىجتىماۋ ئەتمەك — توپلانماق، يىغىلىشماق.

ئىجتىناب [اجتناب] (ئە) تارتىنىش؛ يىراقلىشىش، ئۆزاقلىشىش، چەتلىشىش؛ ساقلىنىش؛ چېكىنىش، قېچىش:

دەۋلەتى ژەسلىگ بىلە بىر نەچچە كۆڭلۈم ئېردى خۇش،
فۇرقەت ئىچرە خەستە ئەيلەپ نېگە قىلدىگ ئىجتىناب.

— ئەرشى.

ئىجتىناب ئەتمەك — «ئىجتىناب ئەيلەمەك» كە قارالسۇن.

ئىجتىناب ئەيلەمەك — تارتىنماق، ساقلانماق، چەتلەشمەك، يىراقلاشماق.

ئىجتىھاد [اجتهاد] (ئە) تىرىشىش، ھەرىكەت قىلىش، غەيرەت كۆرسىتىش؛ ھەرىكەت؛ ئىجتىھاد:

مۇسائىد زەمانى تاپىپ شاھزاد،
كى ئايىنەگە ئەيلەدى ئىجتىھاد.

— ئا. نىزارى.

ئىجتىھاد ئەيلەمەك — تىرىشماق، يېگىلىق يارىتىشقا ئىنتىلمەك.

ئىجرائ [اجرا ء] (ئە) بېجىرىش، ئەملگە ئاشۇرۇش؛ ئورۇنلاش، جارى قىلىش، ئىجرا.

ئىجرا قىلماق — بېجىرمەك، ئەملگە ئاشۇرماق.

ئىجرايى ئەھكام — ھۆكۈملەر ئىجراسى.

ئىجلاس [اجلاس] (ئە) مەجلىس، كېڭەش، يىغىلىش.

ئىجلاس قىلماق — يىغىلىش، كېڭەش ئۆتكۈزمەك.

ئىجمال [اجمال] (ئە) قىسقا، قىسقىلىق، خۇلاسە قىلىش:

ئادەم ئەسرارىگ ئىجمالىنە قىلدىگ تەفسىل،
مۇندىن ئېركىنكى دېدىگ ئەلۋەلەدۇ سىنۇۋ ئەبىھ.

— ئەۋابى.

ۋە ئانىگ بەزى ھالاتى يۈسۈف ئەلەيھىسسەلام قىسسەسىدە ئىجمال تەرىقى بىلە ئىنشائاللاھ مەزكۇر بولغاي.

— ئەۋابى.

ئىچتەكى [ايچتاكى] ئىچىدىكى؛ ئىچمىدىكى:

غەير تاش زەخمىدىن دەردىمنى ئىزھار ئەتمەدىم،
ئىچتەكى پىنھان غەمىم تاشدى نەمۇدار ئەتمەدىم.

— بابىر.

ئىچقىنماق [ايچقينماق] ھەيران بولماق:

ئىلكىدىن ئىچقىنىپ بالىقنى سالدى،
تاكسىرقاپ بارماغىن تىشلەدى قالدى.

— لۇتفى.

ئىچكەرى [ايچكرى] «ئىچكى» گە قارالسۇن:

ئەي زەلىلى، مەھرەم ئولدۇگ ئىچكەرى،
مۇددەئىنى تاش كۆرۈپ خوپ چاقىشىگ.

— زەلىلى.

ئىچكۈ [ايچكو] ئىچكۈلۈك، مەي، شاراب:

ئايىنى تەرەبغە قويدىلەر يۈز،
ئىچكۈ ئىدى نەچە كىچە ـ كۈندۈز.

— نەۋائى.

ئىچكى [ايچكى] پادىشاھ سارىيىدىكى خاس ئەمەلدار؛ خىزمەتچى، مەھرەم:

پادىشاھ ئىشىكىدە ئەركانى دەۋلەتدىن ئالىيشان بېكلەر ۋە ئالىي مەكان ئىچكىلەر ۋە سۈدۈر ۋە سايىر ...

— نەۋائى.

ئىچىن ـ ئارا [ايچىن ارا] ئۆزئارا:

ئۇچ يۈز ئالتمىش يىلغەچە ئۇلار ئىچىن ـ ئارا نىزائ قىلىپ،
رۇمغە ھېچ قايسىنىگ زەرەرى يەتمەدى.

— نەۋائى.

ئىخبار [اخبار] (ئە) خەۋەر بېرىش، مەلۇم قىلىش، بىلدۈرۈش.

ئىخبار ئەيلەمەك — خەۋەر بەرمەك، بىلدۈرمەك.

ئىختىتام [اختتام] (ئە) تامامىلاش، تۈگىتىش؛ تامام بولۇش، تۈگەش، تۈگەللىنىش.

ئىختىتام ئەيلەمەك — تامامىلماق، تۈگەتمەك.

ئىختىتام ئولماق — تامام بولماق، تۈگىمەك.

ئىختىراتات [اختراعات] (ئە) «ئىختىرا» غا قارالسۇن؛ يېڭىلىقلار، كەشپىياتلار:

ئىشرەت ئەنگىز ئاملىغ بىر مۇقام ھەم بۇ مەلىكەنىگ ئىختىراتلارى ئېردى.

— مۇجىزى.

ئىختىراۋ [اختراع] (ئە) يارىتىش، كەشپ قىلىش، ئىجاد قىلىش، ئىختىرا:

ئەجەم دېگەن بىر مۇقامنى، ئانىگ ئىككىلە مەرغۇلەلارنى ئىختىرا قىلىپ ئېردىلار.

— مۇجىزى.

ئىختىرا ئەيلەمەك — يېڭىلىق ياراتماق، كەشپ قىلـ

ماق، ئىجاد قىلماق؛
ئىختىرا قىلماق — «ئىختىرا ئەيلەمەك» كە قارالسۇن.

ئىختىسار [اختصار] (ئە) قىسقارتىش؛ قىسقىلىق.
ئىختىسار ئەيلەمەك — قىسقارتماق، قىسقا قىلماق.
ئىختىسار قىلماق — «ئىختىسار ئەيلەمەك» كە قارالسۇن.

ئىختىساس [اختصاص] (ئە) خاس بولۇش، بىرەر نەرسىگە (ئىلىم - پەن ياكى ھۈنەر، كەسىپ قاتارلىق) خاسلىشىش، مەنسۇپ بولۇش، مۇتەخەسسىس بولۇش؛
ئىچىپ ئاندىن ئەيلەي ئۆزۈمنى خەلاس،
كى شاھى جەھانغە تاپاي ئىختىساس.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.
ئىختىساس تاپماق — خاسلاشماق، مەنسۇپ بولماق.

ئىختىفا [اختفا] (ئە) مەخپىي، يوشۇرۇن:
ئۆزۈمنى تۆتۈپ خەلقدىن ئىختىفا،
كىشى تۇيسە ناگاھ قىلۇر دەپ جەفا.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.
ئىختىفا پەردەسىغە قاچماق — بېكىنمەك، يوشۇرۇنماق.

ئىختىلات [اختلاط] (ئە) ئارىلىشىش، ئۆزئارا مۇناسىۋەتتە بولۇش، باردى - كەلدى قىلىش؛ ئالاقە.
ئىختىلات قىلماق — ئارىلاشماق، باردى - كەلدى قىلىشماق، ئالاقە قىلماق.

ئىختىلاف [اختلاف] (ئە) كېلىشەلمەسلىك، قارىمۇقارشىلىق.
ئىختىلافى جۈزۈ ئىلە كۇل — زور قارىمۇقارشىلىقلار، كېلىشەلمەسلىكلەر؛ پارچىلىنىش بىلەن پۈتۈنلۈك ئوتتۇرىسىدىكى ئىختىلاپ.

ئىختىلال [اختلال] (ئە) بۇزۇلۇش؛ زىتلىشىش؛
ئىختىلال تاپماق — بۇزۇلماق، زىتلەشمەك؛ زەخمىلەنمەك، شىكەستىلەنمەك:
ھەسرەت ئاھىدىن ھالەككە ئوت سالۇرمەن ھەر نەفەس،
نە ئىكىن ھىكمەت بۇ كىم تاپماس ئاساسى ئىختىلال.
— نەۋائى.

ئىخراج [اخراج] (ئە) چىقىرىش، ھەيدەش، سۈرگۈن قىلىش؛ يىراقلاشتۇرۇش:
ھەمە پۇل مالىنى تاراج ئېتىلگ،
ھەمە ئەھل ئەيالىنى ئىخراج ئېتىلگ.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.
ئىخراج ئەيلەمەك — چىقارماق، ھەيدىمەك، سۈرگۈن قىلماق.
ئىخراج تاپماق — چىقماق؛ ئۆزاقلاشماق، يىراقلاشماق.
ئىخراج قىلماق — ھەيدىمەك، سۈرگۈن قىلماق؛ يىراقلاشتۇرماق.
ئىخراجى ئولماق — ھەيدەلمەك، سۈرگۈن بولماق؛ يىراقلاشماق.
ئىخراجى مەۋاد — سۈرگۈن؛ سۈرگۈن قىلماق، ئىچىدىكى ھەممە نەرسىلەرنى چىقارماق.

ئىخفا [اخفا] (ئە) يوشۇرۇش، بېكىتىش؛ سىر تۇتۇش.
ئىخفا ئەيلەمەك — يوشۇرماق، سىر تۇتماق:
ماڭا نې ئول بولۇپ، ئەلقىسسە مۇيەسسەرنې بۇ،
گاھ ئانى زاھىر ئېتىپ، گاھ مۇنى ئىخفا ئەيلەپ.
— نەۋائى.

ئىخۋان [اخوان] (ئە) [بىرلىكى: ئەخ] بۇرادەرلەر، قېرىنداشلار، دوستلار.

ئىد [ايد] ھىد، بۇي:
بۇ سۆزدە ئاشنالىقنىڭ ئىدى بار،
ئاڭا ئىرشاد قىلغان مۇرشىد بار.
— لۇتفى.

ئىدبار [ادبار] (ئە) بەختسىزلىك، چۈشكۈنلۈك؛ ئىشى راۋاج تاپمايدىغان، ئالغا باسمايدىغان:
مۇقبىللەر ئىشىدە كۆپ لەتافەت بىلگىل،
ئىدبارىدە ئول ئېل ئارا مەسافەت بىلگىل.
— نەۋائى.

ئىددەت [عدت] (ئە) ئىددەت، بەلگىلىك ۋاقىت، مۇددەت:
ۋە داۋۇد ئەلەيھىسسەلام ئول زەئىفەنىڭ ئىددەتى ئۆتكەندىن سۆڭرە نىكاھ قىلماق بولدى.
— نەۋائى.

ئىددىئا [ادعا] (ئە) مۇددىئا، مەقسەت، ئارزۇ، تەلەپ، ئىستەك:
يازۇقلارغە كى ئەفۇ ئىشكىن ئاچۇرماق ئىددىئاسىدىن،
لەۋايىھ مەرھەمەت باشقە چېكمە شاھى جەھان ئاندا.
— ئەرشى.

ئىدراك [ادراک] (ئە) ئەقل، ئالگ، پەم، سېزىم، چۈشىنىچە، ئىدراك:
چۇ سەھبا بىلە ئەقلنى پاك ئېتەي،
كۆڭۈل مەقسەدىن فەھم - ئىدراك ئېتەي.
— ئا. نىزارى.
ئىدراك ئەتمەك — «ئىدراك ئەيلەمەك» كە قارالسۇن.
ئىدراك ئەيلەمەك — بىلمەك، سەزمەك، پەملىمەك، چۈشەنمەك.
ئىدراك قىلماق — «ئىدراك ئەيلەمەك» كە قارالسۇن.

ئىدغام [ادغام] (ئە) قوشۇش، بىرىكتۈرۈش، ئاسسىملياتسىيە؛ (ئەرەب تىلىدا بىر ھەرپنى تەكرار تەلەپپۇز قىلىش):
ئەگەر ھەرق ئولسا مۇدغام، ۋەھكى خالىك نۇقتە ئىدغامسىز، ئەيان قىلدى كۆزۈمنىك مەردۇمى ئىچرە مەقام ئەيلەپ.
— نەۋايى.

ئىدمان [ادمان] (ئە) مەشىق، تەكرار، مەلۇم بىر ئىشنى دائىم بېجىرىپ، قايتىلاپ تۇرۇش:
ئىشنى ئىدمانغا ئەيلەدى مەنسۇب.
— نەۋايى.

ئىر [ايىر] جىر، ناخشا، كۇي، «يىر» گە قارالسۇن.

ئىراد [ايراد] (ئە) بايان قىلىش، قەيت قىلىش؛ كەلتۈرۈش.
ئىراد ئەتمەك — «ئىراد قىلماق» قا قارالسۇن.
ئىراد قىلماق — قەيت قىلماق، بايان قىلماق، كەلتۈرمەك؛ ئېيتماق، ئىجاد قىلماق.

ئىرادە [ارادە] (ئە) «ئىرادەت» كە قارالسۇن.

ئىرادە ئەيلەمەك — خالىماق، ئىستىمەك، بىرەر مەقسەتنى كۆزلىمەك.

ئىرادەت [ارادت] (ئە) 1) ئىستەك، خاھىش؛ ئىختىيار. 2) ئىرادە، تەقدىر. 3) ئىخلاس، ئېتىقاد، نىيەت.
ئىرادەت ئەھلى — مۇرتىلار، ئىخلاسمەنلەر.
ئىرادەت قىلماق — خالىماق، ئىستىمەك، بىرەر مەقسەتنى كۆزلىمەك.
ئىرادەت ئىلكى بەرمەك — مۇرتىلىققا قوبۇل بەرمەك، مۇرىت بولماق.

ئىرادە تۇللاھ [ارادت الله] (ئە) ئاللانىڭ ئىختىيارى، ئاللانىڭ ئەمرى، خاھىشى، تەقدىرىنىڭ ئىرادىسى:
... چۇن ئىرادە تۇللاھ مۇڭا جار بولۇپ ئىردىكىم، ئالەم يۈزىن ئادەم ئۇلادى تۇنقاي.
— نەۋايى.

ئىراق I [ايراق] يىراق، ئۇزاق.
ئىراق سالماق — يىراقلاشتۇرماق، ئۇزاقلاشتۇرماق:
شاھغە تا دەۋلەت بار دۇشمەن ئىچرۇر خارۇ خاكسار، دەۋلەتنغە يەتكۈرگۈچى تەگرى، ھەم ئالغۇچى، ھەم بەرگۈچى ھەم تەگرى، ئول بەرسە كىشى ئالا ئالماس، ئول بىتكۈرسە كىشى ئىراق سالا ئالماس.
— نەۋايى.

ئىراق II [عراق] (ئە) ئىراق، مۇزىكىدا كۇي نامى:
ساقى، بول مەي تۇتغىلۇ ئەي گۈلدۇخان رۇمۇ ئىراق، بەزم ئەيلەپ تۇزگىلۇ يۇزمىك ئەجايىپ تۇمتەراق.
— مۇللا سالىھ.

ئىرەم [ارم] (ئە) ئەپسانىۋى گۈزەل، خۇش ھاۋا بىر باغنىڭ نامى:
ئاھىم ئوتىدىن كۆيسە بۇ ئالەم ئەجەب ئىرەمەس، ئوت كەتكۈسىدۇر باغى گۈلىستان ئىرەمنمگە.
— مۇللا سالىھ.
ئىرەم ئاسا — «ئىرەمۋش» كە قارالسۇن.
ئىرەم ئايىن — جەننەتكە ئوخشاش، جەننەتكە لايىق.
رەۋزەئى ئىرەم — ئىرەم بېغى.

ئىرەمۋش [ارم وش] (ئە + پ) ئىرەم بېغىغا ئوخشاش:
سكەندەر چۇ بۇ مۇلكى دىلكەش كۆرۈپ،
فەزاۋۇ ھەۋاسىن ئىرەمۋش كۆرۈپ.
— نەۋايى.

ئىرتىباط [ارتباط] (ئە) باغلىنىش، ئۇلىنىش؛ ئالاقىدار بولۇش:
گەر پەرى سەندەك دېدىم يازغۇرماكىم،
تەلبە ئەلفازىدە بولماس ئىرتىباط.
— نەۋايى.

ئىرتىفائ [ارتفاع] (ئە) كۆتۈرۈلۈش، يۇكسىلىش؛ ئېگىزلىك:
مەسكەنىڭ ئاخىر چۇ تۇفراغدۇر نە ئۇتكەرمەكدۇرۇر،
مەدفەنىڭ ئەيۋانىغە كۆك گۇنبەزىدىن ئىرتىفائ.
— نەۋايى.

ئىرتىكاب [ارتكاب] (ئە) بىرەر ئىشقا كىرىشىش، مەشغۇل بولۇش؛ ھەرىكەت:
ھەر نە ئەمر ئىتسە قىلۇر زاھىر خىلاف،
ئىرتىكابىدىن تۇتار ئۇزنى مەئاب.
— نەۋايى.
ئىرتىكاب قىلماق — مەشغۇل بولماق، بىرەر ئىشقا كىرىشمەك.

ئىرز [عرض] (ئە) نومۇس، ئىپپەت، پاكلىق؛ شەرەپ، ئابرۇي:
شەبىستانىم ئارا ئارام قىلغاي،
شەمانە سۇبھى ئىرزىم شام قىلغاي.
— نەۋايى.

ئىرس [ارث] (ئە) مىراس؛ ۋارىسلىق:

ئۇلۇسقە ئىرس بىرلە ھۆكمران ئول،
ئاتادىن تا ئاتا خىسرەۋنىشىن ئول.
— نەۋايى.

ئىرسال [ارسال] (ئە) ئەۋەتىش، يەتكۈزۈش:
مەھمىنبانۇغە ئەلچى ئىرسال ئېتىپ،
كى بىر نامەدە ئەرزى ئەھۋال ئېتىپ.
— ئا. نىزارى.

ئىرسال ئەتمەك — «ئىرسال ئەيلەمەك» كە قارالسۇن.
ئىرسال ئەيلەمەك — ئەۋەتمەك، يەتكۈزمەك؛ ئىرشاتقۇزمەك.
ئىرسال قىلماق — «ئىرسال ئەيلەمەك» كە قارالسۇن.

ئىرشاد [ارشاد] (ئە) توغرا يول كۆرسىتىش، رەھبەرلىك قىلىش:
سەۋاد زاھىر ئەيلەپ پۈشت لەبىدىن فەھم قىلمىشمەن،
مۇرىدى ساددەلەرگە خەت بىلەن ئىرشاد قىلغايمۇ؟
— زەلىلى.

ئىرشاد ئايىن — پىشۋا يوسۇنلۇق، يولباشچى كەبى.
ئىرشاد ئەتمەك — «ئىرشاد قىلماق» قا قارالسۇن.
ئىرشاد ئەھلى — يول كۆرسەتكۈچىلەر.
ئىرشاد ئەيلەمەك — «ئىرشاد قىلماق» قارالسۇن.
ئىرشاد پەناھ — توغرا يول كۆرسىتىش ھامىيسى.
ئىرشاد قىلماق — توغرا يول كۆرسەتمەك.
ئىرشاد مەئاب — پىشۋا، يولباشچى، ھىدايەت قىلغۇچى.
ئىرشاد مەسنەدى — رەھبەرلىك ئورنى.

ئىرشادگەر [ارشادكر] (ئە + پ) توغرا يول كۆرسەتكۈچى، پىر:
كىم ئايا ئىسلام ئېلىگە راھبەر،
دىنۇ ئىسلام ئەھلىغە ئىرشادگەر.
— نەۋايى.

ئىرشاد مەند [ارشادمند] (ئە + پ) توغرا يولغا چۈشكەن؛ يول تاپقان.

ئىرفان [عرفان] (ئە) بىلىش، تونۇش؛ مەرىپەت:
ئەلەم نەشرى رىسالەت نۇر ئىلە سىنەمگىنى يازمىشكىم،
خەزىنە بەھرى رەھمەت گەنجى ئىرفان پۇر قىلىپ سەدرا.
— شەۋقى.

ئىرفان ئەھلى — مەرىپەتپەرۋەرلەر، بىلىملىكلەر، ئالىملار.
ئىرفان بەھرى — بىلىم دەريالىسى؛ بىلىش ـ تونۇش دائىرىسى، كەڭلىكى.
ئىرفان پەناھ — ئالىم، دانىشمەن، مۇتەپەككۇر؛ بىلىم ئىگىلىرىنىڭ ھامىيسى.
ئىرفان مەخزەنى — بىلىم خەزىنىسى، بىلىم مەنبەسى.

ئىرق [عرق] (ئە) يىلتىز، تومۇر:
چۈن رىيائىي سوفىلەر شەيخنىڭ ئىلتىفاتىن بۇ مەرتەبەدە ئانىڭ جانىبى كۆردىلەر، ھەسەد ئىرقلەرى ھەرەكەتكە كېلىپ، ۋەقت پادىشاھىغە يەتكۈردىلەر.
— نەۋايى.

ئىرىك [ايريك] 1) يىرىك، قوپال. 2) كاتتا، يوغان. 3) ئېغىر، مۇشەققەتلىك؛ قىيىن؛ قاتتىق.
ئىرىك پەشمىنە — قوپال، ئېغىر تون.

ئىرىن [ايرن / ايرين] / لەۋ، كالپۇك.

ئىز [ايز] ئىز، نىشان:
كۆرۈپدۇركى مۇنداغ ۋەزىرىنىڭ قىزىرىن،
ئاڭا ئاشىق ئولمىش ئۆپەدۇر ئىزىرىن.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

ئىزا [ايذا] ئازار، ئازاب؛ رەنج، ئىزا:
بازىئى تىغلانە بولدۇم دەردى ھىجرىڭدە سېنىڭ،
تاش ئاتۇر ئارقامدىن، ئەيلەرگە ئىزا بىرلە جەفا.
— موللا بىلال.

ئىزا ئەتمەك — ئازار بېرمەك، رەنجىتمەك؛
ئىزا قىلماق — ئازار بېرمەك، رەنجىتمەك، ئازابلىماق، قىينىماق؛
ئىزا كۆرمەك — ئازار، ئەزىيەت كۆرمەك، خورلانماق.

ئىزارە [ازاره] (ئە) ئارىلىق، ئۆي تېمىنىڭ يەر بىلەن تەكچە ئارىسىدىكى قىسمى:
ئۆي ئىچرە ھەم كىتابە ھەم ئىزارە،
زەرۋەرەتدۇر تۇگەنگەن چاغدا قىلماغ.
— نەۋايى.

ئىزافە [اضافه] (ئە) «ئىزافەت» كە قارالسۇن.
ئىزافە ئەتمەك — «ئىزافە قىلماق» قا قارالسۇن.
ئىزافە قىلماق — قوشماق.

ئىزافەت [اضافت] (ئە) قوشۇش، تىركەش، باغلاش؛ باغلىنىش؛ قوشۇمچە: ئىككى سۆزنىڭ بىر ـ بىرىگە مەلۇم تەرتىپ ئاساسىدا باغلىنىشى.
ئىزافەت ئەتمەك — قوشماق، تىركىمەك.
ئىزافەت بولماق — قوشۇلماق، تىركەلمەك.

ئىزام I [عظام] (ئە) [بىرلىكى: ئەزىم] كاتتىلار، ئۇلۇغلار:
يەنە ئول ئېردىكىم، ئۇلۇس ئارا ئەكابىرى ئىزامدىن سايىر ئەۋامغەچە ... كىشى ئاز تاپىلغايكىم، بۇ ناتەۋان بىلە ئىشى

ئۇيغۇرچە كىتاب تورىكتى
www.uyghurkitap.com

تۇشمەمىش بولغاي.

— نەۋايى.

ئىزام II [عظام] (ئە) [بىرلىكى: ئەزم] سۆڭەك، ئۇستىخان.

ئىزامى رەمىم — چىرىگەن سۆڭەكلەر.

ئىزئان [اذعان] (ئە) بويسۇنۇش.

ۋاجىبۇل ـ ئىزئان — بويسۇنۇش لازىم بولغان.

ئىزاھ [ايضاح] (ئە) چۈشەندۈرۈش، ئىزاھ.

ئىزاھ قىلماق — بايان قىلماق، چۈشەندۈرمەك، ئىزاھلىماق.

ئىزتىراب [اضطراب] (ئە) 1) ھاياجان، تاقەتسىزلىك، سەۋرسىزلىك، قارارسىزلىق؛ تېپىرلاش، تىت ـ تىت بولۇش:

نېدىن سادىق ئەمەس گۈمنام ئىشقىڭ بىلە ئۆلمەككە،
ئانى ئۆلتۈرگەلى مەيداندا بەھەد ئىزتىراب ئەتتىڭ.

— گۇمنام.

2) پەرىشانلىق، خاتىرجەمسىزلىك، تىنچسىزلىق، قىينىلىش؛ تەشۋىش:

قالىپ ھەيرەت ئىچرە دىيارلىمەي جەۋاب،
ۋۇجۇدۇمغە ئانچە تۈشۈپ ئىزتىراب.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

3) چاك ـ توزان:

سىنانى قاچان كۆرگۈزۈپ پېچۇ تاب،
سىپىھر ئەجدەرىغە تۈشۈپ ئىزتىراب.

— نەۋايى.

ئىزتىراب ئەتمەك — قارارسىزلانماق، تاقەتسىزلەنمەك، تىنچسىزلانماق.

ئىزتىراب ئەيلەمەك — بىتاقەت بولماق، تىت ـ تىت بولماق، تەشۋىشلەنمەك، ھاياجانلانماق:

چىقىپ كەتتى تۇنى قاشىدىن قۇياشىم ئىزتىراب ئەيلەپ،
ئانىڭدەك دەيكى، جان چىقمىش بۇ جىسمىمدىن شىتاب ئەيلەپ.

— ئەرشى.

ئىزتىراب تۇشمەك — ھاياجان، خاتىرجەمسىزلىك، بىتاقەتلىك پەيدا بولماق.

ئىزتىراب قىلماق — «ئىزتىراب ئەيلەمەك» كە قارالسۇن.

يۈرۈپ گۈل سەبادەك قىلىپ ئىزتىراب،
دېدى سەرۋى قەدغە كى ئەي ماھىتاب.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

ئىزتىرابۇ ئىزتىراب — بىتاقەتلىك ۋە بىقارارلىق.

ئىزتىرابسىز [اضطراب سيز] تىنچ، بىمالال، بىغەم:

... زەمانىنىڭ ئەساس مىرزازادىلىرى تەرەددۇد ۋە ئىجابسىز ۋە تەھاشىي ۋە ئىزتىرابسىز ئالار بىلە مۇساھىب بولۇر ئېرمىشلەر.

— نەۋايى.

ئىزتىرار [اضطرار] (ئە) چارىسىزلىق، نائىلاجلىق، موھتاجلىق؛ مەجبۇرىيەت، زۆرۈرىيەت، مۇشكۈل ھالەت؛ تىترەك:

زۇلفىدىن بۇيى تېگىپ تا ئالدى كۆڭلۈمدىن قەرار،
باد گۈلشەن ئىچرە كىرگەچ گۈلگە تۇشتى ئىزتىرار.

— گۇمنام.

ئىزتىرار تۇشمەك — نا ئىلاجلىقتا قالماق؛ تىترەك باسماق.

ئىزتىرار يۈزلەنمەك — چارىسىزلىق، ئامالسىزلىق، مۇشكۈل ھالەت يۈز بەرمەك.

ئىزتىرارى [اضطرارى] (ئە) ئىختىيارسىزلىق، چارىسىزلىق:

تىلەمەك خۇد گەدا شىئارىدۇر،
لېك بۇ يەردە ئىزتىرارىيدۇر.

— نەۋايى.

ئىزدىھام [ازدحام] (ئە) توپ، كىشىلەر توپى؛ توپلاش، يىغىش، يىغىلىش:

خەلايىقغە تۇشمىش ئىدى ئىزدىھام،
كېتىپ بارۇر ئېردى خاسۇ ئەۋام.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

زىلەيخا پادىشاھنىڭ دەرگاھىغە يۈزلەنىپ، ئىزدىھامنىڭ سەبەبىنى سورىغانى ۋە يۈسۈف ئەلەيھىسسەلامنىڭ جەمالى با كەمالىلارىنى كۆرۈپ ۋە ئانى تونۇپ، فەريادى بىخۇدانە تارتىپ، بىھۇش يىقىلغانى.

— مۇللا يۈنۇس.

ئىزدىھام ئەيلەمەك — يىغىلماق، توپلانماق:

چۇ بەرنا دۇكانغە خىرام ئەيلەدى،
بارۇرغە بەسى ئىزدىھام ئەيلەدى.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

ئىزدىۋاج [ازدواج] (ئە) ئۆيلىنىش، ئەر ـ خوتۇن بولۇش، نىكاھلىنىش:

يەتكۈرۈر بىللاھ مەقامى فەقرىگە تەجرىدلىك،
بولماغىل ھۇرانى جەننەت بىرلە ھەرگىز ئىزدىۋاج.

— زەلىلى.

ئىزدىياد [ازدياد] (ئە) ئارتىش، كۆپەيىش:

بىس گۈل تۇن نەچە كىم تاپار ئىمتىداد،
يارۇغلۇققەدۇر مۇجىبى ئىزدىياد.

— نەۋايى.

ئىززى [عز] (ئە) كۈچ، قۇدرەت؛ ئىززەت، ھۆرمەت،

قەدىر ـ قىممەت:
زۇھۇر ئولدى مۇھەممەد ھۇرمەتىدىن جۇملەئى ئالەم،
ئەزەلدىن تا ئەبەدكە سەلتەنەت دىن ئىززۇ جاھىدۇر.
— زەللى.

ئىززۇ ئەلا — ئىززەت ۋە ئالىيلىق:
تەمەننادۇر خەرابات ئەھلى ئىچرە خاكسار ئولماق،
كېرەكمەس دەھر ئەھلىنىڭ بەزمىدە ئىززۇ ئەلا بىزگە.
— لۇتفى.

ئىززۇ تەمكىن — ئىززەت ۋە ھەيۋەت.

ئىززۇجاھ — ئىززەت ۋە مەرتىۋە:
ئىشق ئەھلىغە دەرد ئاھ ئاندىن،
ئىشۇقغە ئىززۇ جاھ ئاندىن.
— ئەرشى.

ئىززۇ جاھۇ ئىستىغنا — ئىززەت، مەرتىۋە ۋە تارتىنىش.

ئىززۇ جەلال — بۇيۇكلۇك ۋە ئەزىزلىك.
دېدىم: ئەي خۇداۋەندە ئىززۇ جەلال،
ساڭا ئاشكارا ئىرۇر سىررۇ ھال.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

ئىززۇ جەلل — شەرەپ ۋە ئۇلۇغلۇق.

ئىززۇ رۇتبە — «ئىززۇ جاھ» قا قارالسۇن.

ئىززۇ رىفئەت — ئىززەت ۋە يۇكسەلىش.

ئىززۇ شەرەف — ئىززەت ۋە شەرەپ.

ئىززۇ غۇرۇر — ئىززەت ۋە مەغرۇرلۇق:
بۇ سەبۇرى ئىستەمەس ئىززۇ غۇرۇر ھەشمەت جەلال،
گۈلخەلۇ فەقر ئىچرە ئۆرتەنگەي گەدايى جەندە پۇش.
— سەبۇرى.

ئىززۇ نەزاھەت — ئىززەت ۋە پاكلىق.

ئىززۇ ئۇلا — «ئىززۇ ئەلا» غا قارالسۇن.

ئىززۇ ئىقبال — ئىززەت ۋە بەخت:
چۇ تاپتى دايە مۇنداغ ئىززۇ ئىقبال،
ھۇما يەڭلىغ يازىپ ھەردەم پەرۇ بال.
— ناقىس.

ئىززى جاھ — يۇقىرى ئورۇن، يۇقىرى مەرتىۋە:
ئىتىلگ باسقان ئىزىدۇر سەجدەگاھىم،
ئانىڭكى قوللۇغىدۇر ئىززى جاھىم.
— گۈمنام.

ئىززەت [عزت] (ئە) ئىززەت، ھۆرمەت، ئىكرام؛ ئەزىزلىك:
خەيرۇ شەررۇ رىزقۇ ئۆمرۇ خارۇ ئىززەت جۇملەسى،
شەۋقى بىلسەڭ ھەقدىن ئۆزگە ھېچ رەھبەردىن ئەمەس.
— شەۋقى.

ئىززەت ئەھلى — ئىززەتكە سازاۋەرلەر، ھۆرمەتلىكلەر.

ئىززەت مەسنەدى — ئالىي ئورۇن، ئالىي مەنسەپ.

ئىزلال I [اذلال] (ئە) خارلاش، پەس كۆرۈش.

ئىزلال قىلماق — خارلىماق، پەس كۆرمەك:
... ۋە بەئزى شەرىكىدۇر، دەپ ئىزلال قىلدى ۋە ئۆزىن خىلۋەتدە زىبھە قىلدى.
— نەۋائى.

ئىزلال II [اضلال] (ئە) ئاداشتۇرۇش، يولدىن ئازدۇرۇش.

ئىزلال ئەتمەك — ئاداشتۇرماق، يولدىن ئازدۇرماق.

ئىزلال قىلماق — يولدىن چىقارماق، ئازدۇرماق.

ئىزلال ۋە ئىغساد — ئادەشش ۋە يامانلىق.

ئىزھار [اظهار] (ئە) ئاشكارا بولۇش، مەلۇم بولۇش؛ كۆرۈنۈش؛ كۆرسىتىش:
نەچە سۆزلەركى يازدىڭ بىخۇدانە،
جەھان فانىلىغىنى ئەيلەپ ئىزھار.
— ئەرشى.

ئىزھار ئەيلەمەك — كۆرسەتمەك، بىلدۈرمەك، بايان قىلماق.

ئىزھار قىلماق — «ئىزھار ئەيلەمەك» كە قارالسۇن.

ئىزھار قىلماق — ئېيتىلماق، دېيىلمەك، بىلدۈرۈلمەك؛ مەلۇم قىلىنماق.

ئىزھارى ئەجز — ئاجىزلىق ئىزھار قىلىش، ئۆزىنىڭ ئاجىزلىقىنى بىلدۈرۈش.

ئىزھارى ئەجزۇ ناتەۋانلىق — ئاجىزلىق ۋە بىچارىلىكنى بىلدۈرۈش، مەلۇم قىلىش.

ئىزھارى خۇشھاللىق ۋە سۈرۈر قىلماق — خۇرسەنچىلىك ۋە شادلىق ئىزھار قىلماق.

ئىزھارى نىياز قىلماق — يالۋۇرۇش، ئۆتۈنۈشنى بايان قىلماق، ئىپادىلىمەك.

ئىزھارى ئىرادەت ۋە ئىخلاس قىلماق — مۇخلىسلىق ئىرادەت ۋە ئىخلاسىنى بىلدۈرمەك.

ئىزھارى ئىستىئىداد قىلماق — ئىستىداتىنى، قابىلىيىتىنى، ئىقتىدارىنى كۆرسەتمەك.

ئىس [ايس] ئىس؛ ھىد، بۇي:
كىرىپ ئىستەپ يۇرۇپ ھەر قايىسىنى،
ئىبەردى ھەر تەرەپ گۈللەر ئىسىنى.
— خىرقەتى.

كى ئەقلىڭغە نۇقسان يېتىپدۇر بەسى،
دىماغىڭنى بۇزمىش تەكەببۇر ئىسى.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

ئس مۇشكى خوتەن — خوتەن ئىپارنىڭ ھىدى:
كاكۇلۇڭ جان ئۇقدەسىدۇر ھەم ئسى مۇشكى خوتەن،
مەھرى رەخشان يا تەجەللى يا مەھى تابانمۇسەن؟
— ئەرشى.

ئس يەتمەك — خەۋەر كەلمەك.

ئسا [عيسى] (ئە) ئسا پەيغەمبەر:
كەلدى تىرگۈزگەلى زەئفىم كۆزۈپ ئول ئسادەم،
كەلگەنى ھەم ئۆز ئشىن قىلدى، ۋەلې كەتگەنى ھەم.
— نەۋايى.

ئسا ئاسا مەقال — ئسادەك جان بېغىشلىغۇچى سۆز.

ئسار [ايثار] (ئە) چېچىش، بېغىشلاش، ئىنئام:
مۇسۇلمان ئەمەس نامەردكە سەن كۆز ياشىڭ تۆكسەڭ،
غەمىڭنى گەۋھەردىن ئول كىمسەگە ئسار ئېتىپ بولماس.
— گۇمنام.

ئسار ئەتمەك — بېغىشلىماق، ئىنئام قىلماق.

ئسار ئەيلەمەك — «ئسار ئەتمەك» كە قارالسۇن.
نۇرى پاكىڭ پەرتەۋىدىن بىزگە ئسار ئەيلەدىڭ،
دىن ئۆيىگە تا قىيامەت نۇرى ئماندىن سىراج.
— شەۋقى.

ئسار قىلماق — تەقدىم قىلماق، بېغىشلىماق.

ئسەۋي [عيسوى] (ئە) ئساغا خاس؛ ئۆلۈكنى تىرىلدۈرگۈچى:
قىرائەت گۈلشەنىنىڭ ئسەۋي نەفس ئەندەلىبى خۇش ئەلھانلەرى ...
— نەۋايى.

ئسبات [اثبات] (ئە) دەلىل، ئىسپات (دەلىل بىلەن تەستىقلاش، بىرەر نەرسىنىڭ توغرىلىقىغا شاھىد كەلتۈرۈش):
قاراپ كۆرگىل تەمام ئۇنمەككە بىر ئۇندۇرگۈچى لازىم،
ۋۇجۇدى دانەگى گەندۇمغە ئسباتى سەمان پەيدا.
— شەۋقى.

ئسبات ئەيلەمەك — ئىسپاتلىماق، تەستىقلىماق، دەلىللىمەك.

ئسبەۋ [اصبع] (ئە) بارماق، قول بارمىقى.

ئسبەۋنى مىسۋاك قىلماق — بىرەر ئىشتىن ھەيران بولۇپ بارماقنى چىشلىمەك.

ئسپەند [اسپند] (پ) ئىسرىق:
نې سائەت كى يۈزلەنسە كامۇ مۇراد،
ساچىپ ئونقا ئسپەند، ئوقۇڭ «ئىن يەكاد».
— نەۋايى.

ئستار [استار] (پ) «ئەستەر» گە قارالسۇن؛ ئەستەر، پەردە، توسۇق؛ مەخپىي تۇتۇش:
مەستۇر ئەمر ئىزھارى ۋە زاھىر ئەمر ئستارى ۋە دۇئا ئستىجابەتى ...
— نەۋايى.

ئستەمأن [ايستامان] ئىزدىمەيمەن؛ «ئستەمەم» گە قارالسۇن.

ئستەماك [ايستاماك] خالىماق، سورىماق، تىلىمەك؛ ئستىمەك، ئىزدىمەك، ئاختۇرماق؛ چاقىرماق:
تىرگۈزمەك ئەگەر ئستەسەڭ ئىكرامىڭدىن،
بىر جۇرئە ھەۋالە ئەيلەگىل جامىڭدىن.
— نەۋايى.
ۋەفا ئستەر ئسەڭ جۇز زاتى ۋاھىد،
فەلانى ئستەمە، دېمە فەلانى.
— ئەرشى.

ئستەمەم [ايستامام] ئىزدىمەيمەن، خالىمايمەن؛ ئستەمەيمەن:
زۇلفى خىيالىدىن بۇلەك كۆڭلۈمە ئستەمەم ھۇزۇر،
ئۇشبۇ قارارسىز كۆڭۈل تاكى ئانىڭ قارارىدۇر.
— گۇمنام.

ئستەنمەك [ايستاناماك] تىرىشماق، ئىزدەنمەك:
بۇلبۇلى بىچارە كۆڭلۇم گۇل بۇرۇڭنىڭ شەۋقىدىن،
زار يىغلاپ ئستەنۇرمەن بىر گۇلى پەيدا ئەمەس.
— نەۋەيى.

ئستېئداد [استعداد] (ئە) قابىلىيەت، تالانت، ئىقتىدار:
ئاخىر قۇدرەتىمگە لايىق، ئستېئدادىمغا مۇۋاپىق بۇ رىسالەنى پۈتتۈدۇم، ئالەم ئەھلىغە سوۋغا تۇتتۇم.
— مۇجىزى.
دېمە ئەي بىخەبەر، ئەرشىنى كەمگوي كەم ئستېئداد،
سەدەف بىر قەترەگە قانمىڭ بولۇپ تاپتى دۇرى يەكتا.
— ئەرشى.

ئستېفا [استيفا] (ئە) ئستېپا، چېكىنىش، بوشاش، (بىرەر ۋەزىپىدىن) ئۆزىنى چەتكە ئېلىش؛ كەچۈرۈم، ئۆزىرە، ئەپۇ سوراش:
بۇ زەئىف خورغە گۇيا ئاسمان يىقىلدى، نە بۇ ئەمرى ئەزىم ئىشتىفالىغە قۇۋۋەت، نە ئۇزرە ئستېئنافىغە قۇدرەت! ...
— مۇجىزى.

ئستېئفا قىلماق — بىرەر ۋەزىپىدىن چېكىنمەك، ئۆزىنى چەتكە ئالماق، ئستېپا بەرمەك؛ كەچۈرۈم سورىماق، ئۆزرە ئېيتماق.

ئستېئمال [استعمال] (ئە) ئىشلىتىش، ئستېمال:
ئاخىرقى ئۇمرىلارىدە ئەفيونىنى كۆپ ئستېئمال قىلغان سەبەبدىن ئەقلىدىن ئازى بولۇپ ۋەفات بولدىلار.
— مۇجىزى.

ئىستىئارە [استعاره] (ئە) ئامانەت:
كۆڭۈل ئالدىم ئۆيىگە باغلاما كۆپ،
كى بەيتىدۇر ساڭا ئول ئىستىئارە.
— نەۋايى.

ئىستىئانەت [استعانت] (ئە) ياردەم سوراش، ياردەم تىلەش؛ ياردەم:
مەزاراتدىن ئىستىئانەت تىلە،
كى ئەرۋاھلاردىن ئىئانەت تىلە.
— ئا. نىزارى.

ئىستىتائەت [استطاعت] (ئە) كۈچ، قۇدرەت، ئىقتىدار:
فەلاكەت ئەييامىدىن زاھىر يۈزىدىن تەئەييۇن ۋە ئىستىتائەت زەمانىغەچە كۆپرەك ئەۋقات بىلە ئىكەندۇر.
— نەۋايى.

ئىستىجاب [استجاب] (ئە) قوبۇل بولۇش، ماقۇل بولۇش، مۇناسىپ بولۇش؛ ئەمەلگە ئېشىش:
ئۇشبۇ مەھەل ناله بولۇپ ئىستىجاب،
چىرغە كىم يەتتىم، ئايدىن ۋاقتى خاب.
— زەلىلى.

ئىستىجازە [استجازه] (ئە) ئىجازەت، رۇخسەت سوراش.
ئىستىجازە قىلماق — ئىجازەت، رۇخسەت سورىماق:
بىزنى شەيخ ئەبدۇللاھ تاقىيغە ئېلىتىپ، ئاندىن ئىستىجازە قىلىپ ئالارنى ئانىڭ قاشىغە ئېلىتتىم.
— نەۋايى.

ئىستىخارە [استخاره] (ئە) چۆش ئارقىلىق كەلگۈسىنى ئالدىن بىلىش؛ پال ئېچىش؛ كەلگۈسىنى چۆش ئارقىلىق بىلىشنى مەقسەت قىلىپ ئۇخلاش:
كۆزىن يۇمسە گەھى يوق ئۇيقۇ زەيلى،
جەھان شورىغە ئوقدۇر ئىستىخارە.
— ئەرشى.
ئىستىخارە قىلماق — پال ئاچماق، پال ئارقىلىق مەقسەتنى بىلىشنى ئارزۇ قىلماق.

ئىستىخراج [استخراج] (ئە) چىقىرش، ئاجرىتىش، تاللاش، چىقىرۋېلىش، ئاجرىتىۋېلىش.
ئىستىخراج قىلماق — چىقارماق، ئاجرىتىۋالماق، چىقىرۋالماق، تاللىۋالماق.

ئىستىخفاف [استخفاف] (ئە) كەمسىتىش، پەس كۆرۈش؛ ھۆرمەتسىزلىك قىلىش:
خەلق جانىبىدىن بىھۆرمەتلىك ئىشىگىن باغلار ۋە كىشىنى ھەزل ئىستىخفافدىن ساقلار.
— نەۋايى.

ئىستىخلاس [استخلاص] (ئە) خالاس قىلىش، ئازاد قىلىش؛ قۇتقۇزۇش:
ۋە مۇسا ئەلەيھىسسەلام ئۆز ئۇبۇ ـ دىيەتى ئەجزىن زاھىر قىلىپ، ... بەنى ئىسرائىل ئىستىخلاسىغە مەئمۇر بولدى.
— نەۋايى.

ئىستىدئا [استدعا] (ئە) ئىلتىماس، سوراش، يېلىنىپ ـ يالۋۇرۇپ سورىماق.
ئىستىدئا ئەتمەك — «ئىستىدئا ئەيلەمەك» كە قارالسۇن.
ئىستىدئا ئەيلەمەك — ئىلتىماس قىلماق، يېلىنىپ ـ يالۋۇرۇپ سورىماق.
ئىستىدئا قىلماق — يالۋۇرۇپ سورىماق.
ئىستىدئا كۆرگۈزمەك — ئۈمىد بىلدۈرمەك.

ئىستىدامەت [استدامت] (ئە) بىرەر ئىشنىڭ داۋاملىشىشىنى، داۋاملىق بولۇشىنى ئىزدەش؛ داۋامەت.

ئىستىدلال [استدلال] (ئە) ئىسپات، دەلىل؛ دەلىللەش، دەلىل كەلتۈرۈش؛ بىرەر بەلگە ئارقىلىق بىرەر نەرسىنى بىلىش:
ھەكىم ئول ئىشدا قالىپ لال ھەردەم،
قىلىپ ئاندىن يۈز ئىستىدلال ھەر دەم.
— نەۋايى.

ئىستىراھەت [استراحت] دەم ئېلىش، ئارام ئېلىش، ئىستىراھەت:
زەمانىكى خاقان فەراغەت تاپىپ،
بەلا دەفئ ئېتىپ، ئىستىراھەت تاپىپ.
— ئا. نىزارى.

ئىستىرزا [استرضا] (ئە) رازىلىق سوراش.
ئىستىرزا قىلماق — رازىلىق سورىماق.

ئىستىزھار [استظهار] (ئە) ھامىيلىقنى تەلەپ قىلىش، ياردەم سوراش.
ئىستىزھار ئەيلەمەك — ھامىيلىقنى تەلەپ قىلماق، ياردەم سورىماق.

ئىستىسقا [استسقا] (ئە) يېغىن، يامغۇر تىلەش؛ يېغىن، يامغۇر تىلەپ دۇئا قىلىش.

ئىستىشمام [استشمام] (ئە) ھىدلاش، پۇراش؛ ھېس قىلىش.
ئىستىشمام قىلماق — ھىدلىماق، پۇرىماق؛ ھېس قىلماق.

ئىستىشھاد [استشهاد] (ئە) شاھىد، دەلىل؛ ئىسپات سۈپىتىدە مىسال كەلتۈرۈش، دەلىللەش:
يەنە مەشايىخ ۋە ئەئىممە ۋە ئەۋلىيا ئۇللاھدىن ھەم كۆپ ئەزىمۇش ـ شەئىن ئېلىنىڭ نەزمى، بەلكى دېۋانى ۋە مەسنەۋيى

تەرىقى بىلە كىتابلەرى بارىكىم، ئىستىشھادغە ھاجەت ئىر-مەس.

— نەۋائى.

ئىستىغاسە [استغاثه] (ئە) مەدەت تىلەش، ياردەم سو-راش.

ئىستىغراق [استغراق] (ئە) خىيالغا پىتىش، چۆمۈش، غەرق بولۇش؛ بىرەر نەرسىگە ھەددىدىن تاشقىرى بېرىلىش؛ ئۆزلۈكسىز ئۇنتۇش:

... باشى تۆۋەن يېقىلىپ تۇشۇپ، ئىستىغراق ئەھۋاللار يۈز-لەندى، ئوندىن ئارتۇق كىشى بىھۇش بولدى.

— مۆجىزى.

ئىستىغفار [استغفار] (ئە) كەچۈرۈم، ئەپۇ سوراش؛ تاۋاپ قىلىش:

گۇناھ باشىغە قوشۇپ تۇتكى باشىدىن ئىستىغفار،
ئۇلانسالەر دۇرى رەھمەتكە ئولدىلاركى نەجات.

— شەۋقى.

ئىستىغفار ئەتمەك — تاۋاپ قىلماق، ئەپۇ سورىماق.

ئىستىغفار قىلماق — ئەپۇ سورىماق؛ تاۋاپ قىلماق.

ئىستىغنا [استغنا] (ئە) 1) موھتاج بولماسلىق، موھتاج ئەمەسلىك، ئېھتىياجسىزلىق؛ دۆلەتمەنلىك:

شەھنشاھلىك ئېرۇر دىلبەر كويىدا بىس گەدا بولماق،
سالىپ كەۋن ئىچرە ئىستىغنايى گويا كى ھۇما بولماق.

— زەلىلى.

2) ئۆز ئىززەت ـ ئابرۇيىدا تۇرۇش، ئىززەت ـ ئابرۇيىنى چۈشۈرمەسلىك؛ ئىززەت ـ ئابرۇي تۆيغۇسى؛ ئۆزىنى چوڭ تۇتۇش، تەكەببۇرلۇق؛ غۇرۇر:

زىلەيخا يۈسۈف ئەلەيھىسسەلامدىن ۋىسال كامىنى تەلەب قىلغا-نى، يۈسۈف ئەلەيھىسسەلام ئىبا ۋە ئىمتىناۋ ئېھتىماممدا ئىس-تىغنا كۆرگۈزگەنى.

— مۇللا يۇنۇس.

نەچچە بىپەرۋا ئېسەك گەر ھۇسن ئىستىغناسىدىن،
قىلغاي ئېردەك گاھى ـ گاھى ئەرشىغە پەرۋا يېگىت.

— ئەرشى.

3) ناز، كەرەشمە:

يۈز ۋەفا مەندىن، ئانىڭدىن مەك جەفا جەۋرى ستەم،
مەك نىيازىم بار ئانەك بىر ناز ئىستىغناسىغە.

— مۇللا سالىھ.

ئىستىغنا قىلماق — 1) تارتىنماق، ناز قىلماق. 2) تەكەببۇرلۇق قىلماق.

ئىستىفادە [استفاده] (ئە) پايدىلىنىش؛ ئۆگىنىش، بىلىم ئېلىش:

... بۇ فەقىر ئالار خىزمەتىدە تەئىلىم ۋە ئىستىفادە يۈزىدىن ئوقۇيمەن.

— نەۋائى.

ئىستىفادەت [استفادت] (ئە) «ئىستىفادە» گە قارالسۇن.

ئىستىفادەت ئەتمەك — پايدىلانماق؛ ئۆگەنمەك، بىلىم ئالماق.

ئىستىفتاھ [استفتاح] (ئە) بىرەر ئىشنىڭ باشلىنىشى؛ باشلاش، كىرىشىش.

ئىستىفتاھ كۈنى — باشلىنىش كۈنى، باشلاش كۈنى.

ئىستىفسار [استفسار] (ئە) (ئىزاھ) سوراش، (ئى-زاھ) تەلەپ قىلىش؛ سوراپ بىلىش.

ئىستىفسار قىلماق — سورىماق، سوراپ بىلمەك؛ ئىزاھ، چۈشەندۈرۈش تەلەپ قىلماق.

ئىستىقامەت [استقامت] (ئە) تۇرغۇنلۇق؛ توغرىلىق؛ چىداملىق؛ ئىستىقامەت:

دىلۇ جانىڭنى رەۋشەن ئەيلەگەيسەن يادى ھەق بىرلەن،
ھەمىشە قۇتب يەكلىغ ئىستىقامەتدىن بولۇپ مەركۇز.

— شەۋقى.

ئىستىقامەت تاپماق — مەنزىل تۇتماق، تۇرغۇنلاشماق، جايلاشماق؛ قارار تاپماق.

ئىستىقامەت بولماق — توغرا بولماق.

ئىستىقامەتى سەرمەدىي — ئەبەدىي تۇرغۇنلۇق.

ئىستىقبال [استقبال] (ئە) قارشى ئېلىش، كۈتۈۋې-لىش:

ھەزرىتى يۈسۈف ئەلەيھىسسەلامنى مالىك مىسرى ھەدىغە يەت-كۈزگەنى ۋە پادىشاھى مىسر خەبەر تاپىپ، ئەزىز مىسرنى ئىستىقبالىغە ئىبەرگەنى.

— مۇللا يۇنۇس.

ئىستىقبال قىلماق — قارشى ئالماق، كۈتۈۋالماق.

ئىستىقسا [استقصا] (ئە) تەكشۈرۈش، تەنقىق قىلىش، بىرەر نەرسىنىڭ تېگى ـ تەكتىگە يېتىشكە، چوڭقۇر تەكشۈ-رۈپ ئېنىقلاشقا ئورۇنۇش.

ئىستىقسا قىلماق — تېگى ـ تەكتىگە يەتمەك، چوڭقۇر تەكشۈرمەك، ئېنىقلىماق.

ئىستىقساس [استقصاص] (ئە) قىساس، قىساسكار-لىق؛ «ئىستىقسا» غا قارالسۇن:

فارسىي ئىبارەتىغە مۇناسىبەتىم ئازراق ئۇچۇن ئىنكار ۋە نەف-يىغە ئىسرار كۆرگۈزۈرمەنكىم، فارسىي ئەلفاز ئىستىقاسىن ۋە ئول ئىبارەت ئىستىقساسىن كىشى مەندىن كۆپرەك قىلماي-دۇر.

— نەۋائى.

ئىستىقلال [استقلال] (ئە) مۇستەقىللىق؛ ئۆز ئىختىيا-رىدىكى:

مەنمۇ ئېردىم، يا رەب، ئول ئىقبال ئىلە،

ۋەسل بەزمىدە ئول ئىستىقلال ئىلە.
— نەۋايى.

ئىستىكمال [استكمال] (ئە) تولۇقلۇق، مۇكەممەللىك.
ئىستىكمالى مەئنەۋي — مەنىۋى مۇكەممەللىك؛ مەنىۋى جەھەتتىكى تولۇقلۇق.

ئىستىلا [استيلا] (ئە) قولغا ئېلىش، ئىگىلەش، بېسىۋېلىش.
ئىستىلا تاپماق — ئىگىلمەك، بېسىۋالماق.

ئىستىلاھ [اصطلاح] (ئە) 1) شەرتلىشىلگەن، شەرتلىك ئىبارە، تېرمىن، ئاتالغۇ. 2) ئادەت، رەسمىيەت.
ئىستىلاھ بىلمەك — سۆلھى تۇزۇشنى بىلمەك؛ شەرتلىك ئىبارە، تېرمىنلارنى بىلمەك.

ئىستىلاھات [اصطلاحات] (ئە) ئاتالغۇلار، تېرمىنلار، شەرتلىك ئىبارىلەر:
مەۋلانا مۇقىمي ... سوفىيىيە ئىستىلاھاتىدىن ھەم ۋۇقۇفى بار ئېردى.
— نەۋايى.

ئىستىماۋ [استماع] (ئە) ئىشىتىش، قۇلاق سېلىش، ئاڭلاش، تىڭشاش:
ئۇلارنىڭ سۆزىنى قىلىپ ئىستىماۋ،
ياران ـ ياخشى ئىشىدىن تاپىپ ئىتتىماۋ.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.
ئىستىماۋ ئەتمەك — «ئىستىماۋ قىلماق» قا قارالسۇن.
ئىستىماۋ تۇشمەك — ئاڭلانماق، ئىشتىلمەك.
ئىستىماۋ قىلماق — ئىشتمەك، قۇلاق سالماق، ئاڭلاماق، تىڭشماق.

ئىستىمالەت [استمالت] (ئە) مايىل قىلىش، ئۆزىگە تارتىش؛ تەسىللى بېرىش، ئاۋۇتۇش.
ئىستىمالەت بەرمەك — مايىل قىلماق؛ تەسىللى بەرمەك.

ئىستىمداد [استمداد] (ئە) ياردەم سوراش، مەدەت تىلەش:
... ۋىلايەت ئەزىزلەردىن سۇبھى ـ شام، بەلكى ئەلەد ـ دەۋام ئىستىمداد تەلەپ قىلىپ، ...
— ئا. نىزارى.
ئىستىمداد ئەتمەك — «ئىستىمداد قىلماق» قا قارالسۇن.
ئىستىمداد قىلماق — مەدەت تىلمەك، ياردەم سورماق.

ئىستىمزاج [استمزاج] (ئە) بىراۋنىڭ رايى، مىجەز ـ خۇلقى قاتارلىقلارنى بىلىۋېلىش ئۈچۈن تىرىشىش.

ئىستىناد [استناد] (ئە) تايانچ: دەلىل، ئىسپات.
ئىستىناد تاپماق — تايانماق؛ دەلىللىمەك، ئىسپاتلىماق.

ئىستىنجا [استنجا] (ئە) پاكلانماق، تازىلانماق:
تاكى ئىستىنجا ساڑى ئەيلەپ شۇرۇۋ،
سوڭرە قىلغايمەن تەھارەتكە رۇجۇۋ.
— نەۋايى.

ئىستىھازا [استهزا] (ئە) مەسخىرە قىلىش، مازاق قىلىش، كۈلكە قىلىش:
قارۇن مۇسا ئەلەيھىسسەلامغا ئىھانەت ۋە ئىستىھازا بۇنياد قىلىپ، بىر زەئىفغە كۆپ مال بېرىپ بۇيۇردى.
— نەۋايى.

ئىستىھزار [استهضار] (ئە) تەييارلىق، ھازىرلىق؛ تەييارلاش، ھازىرلاش:
ئەما مەسئەلە ئىلقاسىدىن سوڭرە داغى بارى ئۇلۇمغە مەھارەت ۋە ئىستىھزار ئول مەرتەبەدە ئېردىكىم، ھەرگىز چېچ كىتابغە باقماققە ئېھتىياج بولمادى.
— نەۋايى.

ئىستىھسان [استحسان] (ئە) ماقۇللاش؛ ماختاش، بىراۋ ئۈچۈن ياخشى گەپ قىلىش:
ۋەر ھەركىمگە مەكتۇبى يا رۇقئە بىتسەلەر ئېرمىش، ئالارغە بۇيۇرۇرلەر ئېرمىش ۋە ئىستىھسان قىلىپ دەر ئېرمىشلەر.
— نەۋايى.

ئىستىھقاق [استحقاق] (ئە) ھەق، ھوقۇق؛ ھەقلىق بولۇش:
مەۋلانا ئەبدۇللاھ ... ھۇنەر ۋە قابىلىيەت ھەم يوق ۋە مۇنداق كىشى شېئىرى ۋە ئىستىھقاق ۋە تەئرىف قىلا ئالغايىبز.
— نەۋايى.

ئىستىھكام [استحكام] (ئە) قۇۋۋەت؛ مەھكەملەنگەن، مۇستەھكەملەنگەن.
ئىستىھكام تاپماق — مۇستەھكەملەنمەك؛ قۇۋۋەتلەنمەك.

ئىستىھلاك [استهلاك] (ئە) ھالاك بولۇش، يوق بولۇش، يوقلىش؛ ئۆلۈم؛ ھالاك قىلىش، يوق قىلىش، يوقىتىش:
... شۇھۇدلەرى ئىستىغراقغە يەتگەن ۋە ئول ئىستىغراقدىن ئىستىھلاك مەقامىن ھاسىل ئەتگەن. — نەۋايى.

ئىستىھلال [استحلال] (ئە) بىرەر نەرسىنىڭ بولۇشنى ئىزدەش.
ئىستىھلال ئەيلەمەك — بىرەر نەرسىنىڭ بولۇشنى ئىزدىمەك خالىماق.

ئىستىۋا [استوا] (ئە) چۈش ۋاقتى، چۈش پەيتى؛ قىيام

ۋاقتى؛ باراۋەرلىك، تەڭلىك.

ئسرا [اسرا] (ئە) كېچىسى ماڭدۇرۇش، تۇندە سەير قىلدۇرۇش؛ ئەۋەتىش، يوللاش.

ئسرار [اصرار] (ئە) قاتتىق كىرىشىش؛ ئىزچىللىق كۆرسىتىش؛ ئۆز سۆزىنى ئۆتكۈزۈش ئۈچۈن تىرىشىش؛ جاھىللىق:

ۋە فارىسىي ئىبارەتنە مۇناسىبەتسىز ئازراق ئۈچۈن ئىنكار ۋە نەفىيغە ئىسرار كۆرگۈزۈرمەنكىم، فارىسىي ئەلفاز ئىستىفاسىن ۋە ئول ئىبارەت ئىستىقساسىن كىشى مەندىن ياخشىراق بىلمەيدۇر ئېركىن.

— نەۋائى.

ئسراف [اسراف] (ئە) ئېھتىياجدىن ئارتۇق سەرپ قىلىش، ئىسراپ.

ئسراف ئەتمەك — «ئسراف قىلماق» قا قارا.

ئسراف قىلماق — ئېھتىياجدىن ئارتۇق سەرپ قىلماق، ئىسراپ قىلماق.

ئسسسغ [ايسيغ] ئىسسىق، قىزىق، ھارارەت؛ ئوتلۇق.

ئسسسغ دەم — ئوتلۇق ئاھ، يىغا، ھەسرەت.

ئسسسغ ساۋۇق — ھەر خىل ھالەتلەر.

ئسسسغ نەفەس — خۇش مۇئامىلە، يېقىملىق سۆز؛ «ئسسسغ دەم» گە قارا.

ئسغا [اصغا] (ئە) ئىشىتىش، ئاڭلاش، تىڭشاش.

ئسغا قىلماق — ئىشىتمەك، تىڭشىماق، ئاڭلىماق.

ئسقات [اسقاط] (ئە) ئېلىپ تاشلاش، يوق قىلىش، ساقىت قىلىش؛ چۈشۈرۈش؛ ئىسقات.

ئسقات ئەتمەك — يوق قىلماق، ئېلىپ تاشلىماق؛ چۈشۈرمەك.

ئسقات قىلماق — «ئسقات ئەتمەك» كە قارا.

ئسلام [اسلام] (ئە) مۇسۇلمانلار دىنى؛ ئىسلام؛ خۇداغا ئىتائەتكارلىق:

ئاڭا تەئلىم ئەتتىم ئىبارەت ئىشىن،
كى ئىمانى ئىسلام دىيانەت ئىشىن.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

ئىسلام ئايىن — مۇسۇلمانلىققا (ئىسلام دىنى قائىدە - قانۇنىيەتلىرىگە) رىئايە قىلغۇچى، ئىسلام دىنى قائىدە - قانۇنىيەتلىرىگە بويسۇنغۇچى.

ئىسلام پەناھ — ئىسلام دىنىنىڭ ھامىيسى.

ئىسلاماق [ايسلاماق] ئىسلىماق؛ پۈرىماق، ھىدلىماق:

بەزمىدىن بولسە نەسىبىم بىر سۆڭەك، تا ئۆمر بار،
ئىسلاغايمەن، يوقكى، ئىت يەتلىغ كۆمۈرگەيمەن ئانى.

— نەۋائى.

ئسلاھ [اصلاح] (ئە) تۈزىتىش، توغرىلاش، ياخشىلاش.

ئسلاھ تاپماق — تۈزىتىلمەك، توغرىلانماق؛ تۈزەلمەك.

ئسلاھ قىلماق — تۈزەتمەك، توغرىلماق، ياخشىلىماق.

ئسلاھپەزىر [اصلاح پذير] (ئە + پ) تۈزەتسە، توغرىلسا، ياخشىلسا بولىدىغان.

ئسلاھپەزىر بولماق — تۈزەلمەك، تۈزىلىشكە، ياخشىلىنىشقا ماسلاشماق.

ئسسم [اسم] (ئە) ئات، نام، ئىسىم:

جامۇ مەي ئىسمىن جۇدا زىكر ئەيلەمەك مەرغۇب ئەمەس،
زىكرىنى ئەيلەر كىشى بىر ھەرف ئىلە قىلغاي ئىدا.

— ئەرشى.

ئسسمى ئەئزەم — ئەڭ ئۇلۇغ ئىسىم (ئاللانىڭ ئىسمى):

ئوتۇپ ئەھرەمەن جانىبىغە يۈرۈپ،
ئانىڭ شەررىگە ئىسمى ئەئزەم ھۇرۇپ.

— ئا. نىزارى.

ئسسمى زات — ئاتاقلىق، مەشھۇر نام، ئىسىملار.

ئسسمى سىفەت — سۈپەت ئىسىملار.

ئسسماۋ [اسماع] (ئە) ئىشىتىش، ئاڭلاش، قۇلاق سېلىش؛

ئسسماۋ ئەتمەك — ئاڭلىماق، ئىشىتمەك.

ئسسماۋ ئەيلەمەك — «ئسسماۋ ئەتمەك» كە قارا.

ئسسمائى راز — سىرنى (مەخپىيەتنى) ئاڭلاش.

ئسسمەت [عصمت] (ئە) پاكلىق، ساپلىق، گۇناھسىزلىق؛ مەسۇم؛ مەسۇملۇك:

پەرى رويكى ئىسمەت پەردەسىدە خوب ناز ئەيلەر،
كۆڭۈل دىۋانەسىدۇر مۇددەتى مەئلۇم بولغايمۇ؟

— زەلىلى.

ئسسمەت پەناھ — نومۇسلۇق، ئىپپەتلىك.

ئسسمەتزۇد - دۇنيا — دۇنيانىڭ پاكىزلىكى، مەسۇمى.

ئسسنا [اسنا] (ئە) ئىككى.

ئسسنا ۋە خەمسىنە ۋە سەمانە مىئە — سەككىز يۈز.

ئەللىك ئىككىنچى يىلى:
مەۋلانا يەھيا سەببەك ... سەنە ئىسنا ۋە خەمسىنە ۋە سەمانە مىئەدە ئالەمدىن ئۆتتى.

— نەۋائى.

ئسسناد [اسناد] (ئە) ئاساس، دەلىل، پاكىت، ھۆججەت؛ ئىسپات بېرىش، گۇۋاھلىقتىن ئۆتۈش:

چۈ تەئرىپ ئېتىپ ئۆنى ھەددادلار،
تۈرۈپ باغلادى تۈرپە ئسنادلار.
— غەربىي.

ئسناد ئەيلەمەك — ئسپات بەرمەك.

ئسناد تاپماق — تەئەللۇقاتلىق بولۇش، تېگىشلىك بولۇش.

ئسناد قىلماق — «ئسناد ئەيلەمەك» كە قارالسۇن.

ئسنەين [اثنين] (ئە) ئىككى (سان).

ئسنەينەت [اثنينت] (ئە) ئىككىلىك، جۈپلۈك:
ئىشقىدا مەنە ئەسەر يوق، كىمگە بولسە مۇلتەفەت،
تاكى ئسنەينەت ئولماس، مۇمكىن ئېرمەس ئىتتىھاد.
— نەۋايى.

ئسنەينىيەت [اثنينيت] (ئە) «ئسنەينەت» كە قارالسۇن.

ئسۇرمەك [اسورماك] ھوشسىزلانماق:
كىينەتتە پەردەدىن يۇز كۆرگۈزۈپ گۈل،
ئسۇردى كۆرگەچ ئول نەۋرۇزنى بىمۇل.
— لۇتفى.

ئسىستما [ايسيتما] قىزىتما، ھارارەت؛ ساقسىزلىق.
ئسىستما شۇئلەسى — قىزىتما ھارارىتى.

ئسىرغا [ايسيرغا] سىرغا، زىرە، ھالقا.

ئسىرغاندۇرماق [ايسيرغاندورماق] تويدۇرماق، تويغۇزماق:
ئېلىپ كەلدى ئانى ئۆز مەسنەدىنە،
ئسىرغاندۇردى لۇتفى بەھەدىنە.
— لۇتفى.

ئسىغ [ايسيغ] ئسسىق، قىزىق:
ھەۋا ساق بولدى بەغايەت ئسىغ،
كىشى چۆمگەلى ھەم يوق ئېردى ئارىغ.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

ئسىي [عيسى] (ئە) «ئسا» غا قارالسۇن؛
ئسىيى رۇھۇللاھ — ئسا پەيغەمبەر.
ئسىيى مەريەم — مەريەمنىڭ بالىسى ئسا.

ئسيان [عصيان] (ئە) ئىتائەتسىزلىك، بويسۇنماسلىق؛ قوزغىلاڭ، ئسيان:
ئاتاپ ئاتىنى ئسيان ئەھلى كۆڭلى ئەرسەسىدەكىم،
يازۇقلار سەفلەردىن سىندۇرغالى ساھىبقىران ئاندا.
— ئەرشى.

ئسيان سىرىشت — گۇناھلىق ئىشلارغا بېرىلگەن، ئىتائەتسىز، بويسۇنمىغۇچى.
ئسيان قىلماق — باش كۆتۈرمەك، قوزغالماق.
ئسيانى سەخت — قاتتىق گۇناھ.

ئسىش [ايش] 1) ئىش، خىزمەت، ۋەزىپە؛ مەشغۇلات، پائالىيەت، قىلمىش:
نەكىسم مەخفى تۇتقان ئىدىم دىن ئىشىن،
فەرەڭ بىلمەگەي دەپ دىن ئايىن ئىشىن.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.
2) تەشۋىش؛ ۋەقە، ھادىسە:
كۆككە ماتەمزادىلەر نەۋھەسى گەر ياۋۇشتى،
مېنى ماتەمزەدەگە لېيك قاتىغ ئىش تۇشتى.
— نەۋايى.
3) جەڭ. 4) ھالەت، ھال ـ ئەھۋال:
مېنىڭ دايىم ئىشىمدۇر ئاھۇ ئەفغان.
بۇ يەڭلىغ دەرد بىرلە چىقماغان جان.
— خىرقەتى.
5) ئەمەل:
گەر ۋۇزۇۋ ئۇستۇن ۋۇزۇۋ قىلسە كىشى،
نۇرى ئۇستۇن نۇرلۇغ بولغاي ئىشى.
— خەراباتى.

ئىش تۇشمەك — تەشۋىشلەنمەك.

ئىش كۇنى — جەڭ كۇنى، قىيامەت كۇنى،

ئىشا [عشا] (ئە) نۇر، يورۇقلۇق؛ قۇياش:
تۇتۇپ مېھر سەيرى ئۇچۇن ئىرتىفا،
تۇشۇپ سۇقبەدىن سۇقبە سەرى ئىشا.
— نەۋايى.

ئىشئار [اشعار] (ئە) خەۋەردار قىلىش، مەلۇم قىلىش، بىلدۇرۇش.

ئىشارەت [اشارت] (ئە) كۆرسەتمە؛ ئەمر، پەرمان؛ ئىشارەت، ئىما، بەلگە:
چېقىڭ تۇشۇكىدىن بىشارەت بۇدۇر،
ساڭا فەزلى ھەقدىن ئىشارەت بۇدۇر.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

ئىشارەت ئەھلى — پىكىرنى ئىشارەت ئارقىلىق ئىپادە قىلغۇچىلار.

ئىشباڭ [اشباع] (ئە) تولدۇرۇش، قوشۇش؛ تولغان:
... ۋە ھەر ھەرفكى لەفزدە كەلگەي، ئەرگەرچى كىتابەتدە بولماغاي، تەقتىئدە ھىسابغە كىرگەي، نېچۇككىم، مۇشەددەد ھۇرۇف ۋە ئەلىفدەككى، «ھەمزە» ئىشباڭدىن ھاسىل بولۇر.
— نەۋايى.

ئىشتىئال [اشتعال] (ئە) يېنىش، جۇلالىنىش، شولا تاشلاش؛ شولا:
... خۇسۇسەنكىم، بۇ زەئىفنىڭ مىزاجى نەچە كۇن مەي ئوتى ئىشتىئالغە مۇشتەئىل ئۇچۇن ھالا ئول ئىشتىئال ئەسەرى

تەبىئەتدە مۇشتەئىل بولۇپدۇر.

— نەۋابى.

ئىشتىباھ [اشتباه] (ئە) 1) ماس، مۇناسىپ؛

جەھاندارلارغە سىپىھر ئىشتىباھ،
ۋەلى ئەھلى فەقر ئالىدە خاكى راھ.

— نەۋابى.

2) شۇبھە، گۇمان، شەك:

نە ئىش بولدى ۋاقىئە ساڭا پادىشاھ،
نېمە سالدى كۆڭلۈڭگە ئارا ئىشتىباھ.

— ئا. نىزارى.

ئىشتىداد [اشتداد] (ئە) كۈچەيىش، زورىيىش؛ شىددەت.

ئىشتىداد تاپماق — زورايماق، كۈچەيمەك.

ئىشتىراك [اشتراك] (ئە) بىرلىشىش، قاتنىشىش، بىرلىك، شېرىكلىك، ئورتاقلىق:

دۈشمەنى خاكسار جاھىل كىم،
ھەققە دەئۋايۇ ئىشتىراك ئەتتى.

— نەۋابى.

ئىشتىغال [اشتغال] (ئە) مەشغۇلات؛ مەشغۇل بولۇش، شۇغۇللىنىش:

بۇ زەئىف خورغە گۈيا ئاسمان يىقىلدى، نە بۇ ئەمرى ئەزىم ئىشتىغالىغە قۇۋۋەت، نە ئۆزرە ئىستىئىفافە قۇدرەت! ...

— مۆجىزى.

ئىمارەت ئىشىغە قىلىپ ئىشتىغال،
ئانىڭ تەرھىدە بارچەنىڭ ئەقلى لال.

— ئا. نىزارى.

ئىشتىغال كۆرگۈزمەك — مەشغۇل بولماق، شۇغۇللانماق.

ئىشتىلمەك [ايشتيلماك] ئاڭلانماق، تىڭشالماق، ئىشتىلمەك.

ئىشتىھار [اشتهار] (ئە) مەشھۇرلۇق، شۆھرەت:

سپاھىكى ئاتى ئىدى ئىختىيار،
ئۇلۇغلۇقدا تاپقان بەسى ئىشتىھار.

— ئا. نىزارى.

ئىشتىھار بەرمەك — مەشھۇر بولماق، شۆھرەت تاپماق.

ئىشتىھار تاپماق — «ئىشتىھار بەرمەك» كە قارالسۇن.

ئىشتىياق [اشتياق] (ئە) كۆچلۈك ئىستەك، ئىنتىلىش؛ شەۋق، زوق:

قارا زۇلفۇڭ فراقىدە پەرىشان رۇزغارىم بار،
يۈزۈڭنۇڭ ئىشتىياقىدە نې سەبرۇ نې قەرارىم بار.

ئىشراق [اشراق] (ئە) پارلاش، يالتىراش؛ يورۇش؛ يورۇتۇش.

مېھرى ئىشراق — پارلىغان قۇياش.

ئىشرەت [عشرت] (ئە) ۋاقىتنى خۇرسەنلىك، خۇشاللىق بىلەن ئۆتكۈزۈش، دىلخۇشلۇق، ئىشرەت.

خۇش ئول كىشىكىم مەشرەبىدۇر شاھانە،
ئورداسى بولۇپ لايىق ئاڭا مەيخانە.
مەي ئورنىدا چاي ئولسە پەيمانە چىنى،
نې بولغۇسى بۇندىن ئۆزگە ئىشرەت يانە.

— ئەرشى.

ئىشرەت ئاباد — «ئىشرەتگاھ» قا قارالسۇن.

ئىشرەت ئەفزاي — «ئىشرەت فزاي» غا قارالسۇن.

ئىشرەت ئەندۇز — «ئىشرەت ئەنگىز» گە قارالسۇن.

ئىشرەت ئەنگىز — شادلىق قوزغىغۇچى، ئىشرەت قوزغىغۇچى:

بولۇپ نەچچە كۈن ئىشرەت ئەنگىزلىق،
فىداسىغە ئەيلەپ دىرەمرىزلىق.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

ئىشرەت ئەياغى — شادلىق، خۇرسەنلىك قەدەھى.

ئىشرەت خىيالى — ۋاقىتنى خۇشاللىق، خۇرسەنچىلىك بىلەن ئۆتكۈزۈش ئارزۇسى:

قىزىلگۈل تۇرسا نە بار بۇ چەمەندە،
ئەگەر ئىشرەت خىيالى بولسە تەندە.

— خىرقەتى.

ئىشرەت سەرا — «ئىشرەتگاھ» قا قارالسۇن.

ئىشرەت فەزا — ئىشرەت يۈكسەلگەن، ئىشرەت ئەۋج ئالغان:

كاشغەر شەھرىن بىلىگ گۈمىنامىنىگ يايلاغىدۇر،
دىلكۈشا، ئىشرەت فەزا ھەر سەبزەزارى كاشغەر.

— گۈمنام.

ئىشرەت فزاي — ئەيش ـ ئىشرەتنى ۋايىغا يەتكۈزىدىغان.

ئىشرەت مەيى — خۇشاللىق، خۇرسەنلىك ئۈچۈن ئىچىلىدىغان مەي:

ئىشتىپ تاۋۇشىن بۇلبۇل بولۇپ خۇش،
يەنە باشتىن قىلىپ ئىشرەت مەيى جۇش.

— خىرقەتى.

ئىشرەت ھەين — ئەيش ـ ئىشرەت چېغى، مەئىشەت ۋاقتى.

ئىشرەتى جەننەت — جەننەتتىكى خۇشاللىق، خۇرسەنلىك:

ئىشرەتى جەننەت تىلەپ زاھىد چېكەر مىلك دەردۇ رەنج،
كۆزلەرىن ئازۇردە قىلغان دادىخاھى ئۆزگەدۇر.

— گۈمنام.

ئىشرەتگاھ [عشرت گاه] (ئە + پ) مەئىشەتخانا، ئىشرەتخانا، كەيپ ـ ساپا ئۆيى:
بىر كېچە ئىشرەتگاھىدىن چىقتى شاھ،
خەلق شاھ كارىغە ئەيلەي دەپ نىگاھ.
— نەۋابى.

ئىشرەتگەھ [عشرت گه] (ئە + پ) «ئىشرەتگاھ» قا قارالسۇن.

ئىشغال [اشغال] (ئە) تاجاۋۇزچىلىق؛ ئىگىلەش، بويسۇندۇرۇش، ئىشغال:
بۇ ئىشغال بىرلە ئۆتۈپ ئول تۇنى،
تۈزۈپ بەزم شاھى ئىككىنچى كۈنى.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

ئىشفاق [اشفاق] (ئە) شەپقەت، مېھرىبانلىق، خەيرخاھلىق.

ئىشفاق ئەتمەك — شەپقەت قىلماق، مېھرىبانلىق قىلماق.

ئىشق [عشق] (ئە) سۆيگۈ، ئاشقلىق، مۇھەببەت:
ئەي، كۆزلەرى نەرگىس، خەتى رەيھان، قەدى شەمشاد،
بۇلبۇل كەبى ئىشقىڭدا ئىشىم نالەۋۇ پەرياد.
— ئەرشى.

ئىشق ئاپەتى — ئىشقتىكى ئوڭۇشسىزلىق؛ ئىشق كەلتۈرگەن بالا ـ قازا:
گىرىفتار ئەيلەدى ئىشق ئاپەتىغە خەستە كۆڭلۈمنى،
كى ئاقتارسام ئىچىدە غۇنچە يەڭلىغ تەھ ـ بەتەھ قاندۇر.
— ئا. نىزارى.

ئىشق ئالەمى — سۆيگۈ دۇنياسى:
دېدىم: *ئىشق ئالەمى خوب جىلۋەلى بىر ئالەمدە،*
دېدى: *مەن بولمەسەم ئىشق ئالەمى بىر رۇئيادۇر.*
— نەسىمى.

ئىشق ئەجدەھاسى — مۇپتىلالىق بالاسى، ئاپىتى.

ئىشق ئەسرارى — سۆيگۈ سىرلىرى:
ئىشق ئەسراردىن ئىشتىمەك ئىستەمەك ئەي، ئەھلى دەرد،
نوكتەئى دۇر ھەيرەت ئەفزا قىسسەئى توپان خەرۇش.
— سەبۇرى.

ئىشق ئەھلى — ئاشقلار:
ئىشق ئىلە دېۋانەلىكىدە بولمىشەم ساھىب كەمال،
ئىشق ئەھلى ئەمدى بابىرنى دېگەيسىز زۇفۇنۇن.
— بابىر.

ئىشق باغى — ئاشقلىق بېغى، سۆيگۈ، مۇھەببەت بېغى:
بۇنىڭدىن بەھر ئالسىپ جانۇ دىماغى،
گۈلىنى تازە ئەيلەپ ئىشق باغى.
— خىرقەتى.

ئىشق بىباك — ھېيىقماس، قورقماس سۆيگۈ، مۇھەببەت.

ئىشق پىرى — سۆيگۈ يولىغا ئاك بۇرۇن كىرگەن، بۇ ھەقتە جىق ئىشنى باشتىن كەچۈرگەن كىشى، بۇ جەھەتتىكى ئۇستاز:
نەيلەسۇن ئەرشىكى قىلماي دەمبە دەم تەكرار ئىشق،
ئىشق پىرى مەنگە ئېتىپ، ئۆزگەنى مۇنى ئۆرگەتۇر.
— ئەرشى.

ئىشق تارى — سۆيگۈ، مۇھەببەت رىشتىسى:
سەييادلىق پەنىمدۇر مېنىڭ ئىشق تارىدىن،
ۋەھشي غازاللەرنىڭ قويۇپمەنكى دامىلەر.
— مەشھۇرى.

ئىشق تېغى — سۆيگۈ، مۇھەببەت پىچىقى:
ئىشق تېغى بىرلە جانىم، دەرمە، قۇربان ئەيلەسە،
بولسە يۈزجان، بولماسۇن ھەر كۈندە قۇربانىدىن خەلاس.
— ئەرشى.

ئىشق جامى — سۆيگۈ شارابى ئىچىلىدىغان قەدەھ:
ئىشق جامىدىن ئاچىلغان مەست ـ بىخۇد بولغان ئەل،
ئەرشى، گە ھەددىن فۇزۇن سەندەك ۋەلي رەسۋا ئەمەس.
— ئەرشى.

ئىشق خارى — مۇھەببەت تىكىنى:
نەكىم ئىشق خارى تاقالغان ئىدى،
ئانىڭ سەدرىگە ھەم قادالغان ئىدى.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

ئىشق دامى — سۆيگۈ، مۇھەببەت تۇزىقى:
دانەئى ھۇسنىن كۆرۈپ، ئەي ئەرشىئى ئاشۇفتە دىل،
ئىشق دامىغە سېنىڭدەك مۇبتەلايى تاپمادىم.
— ئەرشى.

ئىشق دەردى — سۆيگۈ يولىدىكى دەرد ـ ئەلەم:
خۇدا خەزىنەسىدىن ئىشق دەردى كەم بولماس،
خۇدادىن ئۆزگە ئانىڭ جانۇ دىلدە غەم بولماس.
— شەۋقى.

ئىشق دەشتى — سۆيگۈ، مۇھەببەتتىكى مۇژەپپەقىيەتسىزلىك:
ئۇمر ئىچى باشۇ ئاياغ پويەگەر ئولغان كىمدۇر،
ئىشق دەشتىدە مېنى بىسەرۇپادىن غەيرى.
— ئەرشى.

ئىشق دەئۋاسى — مۇھەببەت يولىدىكى تالاش ـ تارتىش؛ سۆيگۈ تەلىپى:
بىئەدەبلىك ھەددىن ئاشتى ئىشق دەئۋاسىن قىلىپ،

ئۇشبۇ يالغان بىرلە بارسام خالىقى جەببارداۋر.
— شەۋقى.

ئىشق زاتى — شەخسىي ئىشق:
بار مەلەك نشانىدۇرلار ئىشق زاتىدىن تەمام،
ئەرشىيا، كەل، جامى مەي ئىچكىل مۇھەببەت ساربدىن.
— ئەرشى.

ئىشق زۇننارى — ئاشىق ئىكەنلىكىنى ئىسپاتلاپ بوينىغا ئاسقان زەنجىر؛
ردىاغە تارىنى بەرمەم كۆرۈپ تەننارى تەرسانى،
ئاسپتۇر ئىشق زۇننارى بويۇنغە شەيخى سەنئانىم.
— مەشھۇرى.

ئىشق سەۋدالىق — سۆيگۈ يولىدىكى جۇنۇنلۇق:
كىشىگە يەتسەلەر جانان ساربدىن ئىشق سەۋدالىق،
مۇنىڭ ئەسلىنى بىل دىدارى نېئمەتدىن ئېرۇر مەئخۇز.
— شەۋقى.

ئىشق سەۋدايى — ئىشق يولىدا ئەس ـ ھوشىنى يوقاتقان، ئىشق يولىدىكى مەجنۇن:
كېچەلەر بىدار ئەمەس سەن ئىشق دەۋايىڭ غەلەت،
رەڭگى زەردۇ چەشم تەر يوق ئىشق سەۋدايىڭ غەلەت.
— شەۋقى.

ئىشق غۇلامى — ئاشىق يىگىت:
مۇنچە مەلامەت ئەيلەمەك ياخشىمۇ روسىيەھ رەقىب،
ئىشق غۇلامى مەن بۇگۇن بەندەئى زەرخەرىد ئەمەس.
— زەللىلى.

ئىشق قۇللابى — ياسالما، يالغانچى ئىشق:
ئىلاھا، ئىشق قۇللابغە كۆڭلۇمنى گىرىفتار ئەت،
ئانىڭ يولىدىكى مېھنەتلەرىن كەم قىلما، بسيارئەت.
— ئا. نىزارى.

ئىشق كوي — ئىشق يولى، ئىشق كوچىسى:
ئەي ئىشق كويىغە تۇشمە ھەرگىز،
جانۇ جىگەرىڭ يارا نېبىندۇر.
— ئەرشى.

ئىشق مەيى — ئاشىقلار ئىچىدىغان مەي:
مەيگۇن لەبىدىن ئىشق مەيىن ئىلگە سۇنۇپ،
ئۆز مەسلىگىدىن كۆزى خۇمارىم كېلەدۇر.
— گۇمنام.

ئىشق نەقدى — ئىشق بايلىقى، ئىشق ئاقچىسى:
زاتى ئىنسان جەۋھەر ئىچرە گەۋھەرى يەكدانەدۇر،
چۇنكى ئىنسان ئىشق نەقدىغە تۇزەتكەن خانەدۇر.
— گۇمنام.

ئىشق نەيرەڭى — سۆيگۈ ھىيلە ـ مىكرىسى:
قىلىپ بىتاب جىسمىمنى نېتەي كىم ئىشق نەيرەڭى،
جەھانىدە بارمۇدۇر مەندەك بەلا دەشتى ئارا قالغان.
— ئا. نىزارى.

ئىشق ئوتى — سۆيگۈ ئوتى، سۆيگۈ تەشنالىقى:
ئىشق ئوتى باشىمدا يانغاچ ھەمزەبانىمدۇر چىلىم،
نالەلەر تۇرلۇك چېكەر دائىم قىغانىمدۇر چىلىم.
— ئەرشى.

ئىشق ئېلى — سۆيگۈگە بېرىلگەنلەر، ئاشىقلار:
«سات» سەبر ئەتمەكدىن ئۆزگە ئىشق ئېلىگە چارە يوق،
سەبرسىزمەن بىقەرار، سەبرۇ قەرارىم سەنمۇ سەن؟
— مولا سالىھ.

ئىشقى بىھاسىل — نەتىجە، ئۇنۇم بەرمەيدىغان ئىشق:
نىچۇك سەن بۇ ئۇزۇن يول ئەمگەكسىنىدىن،
بۇ ئەمسىز ئىشقى بىھاسىل ـ ئېلىنىدىن.
— لۇتفى.

ئىشقى مۇھەببەت — سۆيگۈگە قانىتىق بېرىلىش، يارغا بولغان تەشنالىق:
بادەئى ئىشقى مۇھەببەت نوش ئەيلەپ كېچەلەر،
ئىشق رەيھاندەك بولۇپ تالدەك بويىغا چىرماشىپ.
— نەۋبەتى.

ئىشقباز [عشق باز] (ئە + پ) ئىشققا بېرىلگەن، ئاشىق؛ ئاشىقلىق، مۇھەببەتلىك:
ھەر ئىكىگە شۆھ ئىشقبازى،
نازىنىۇ ئەگەر بىرى نىيازى.
— ئەرشى.

ئىشقپىچان [عشق پیچان] (ئە + پ) ھەشقپىچەك، ھەشقپىچەككۆل:
ئاڭا چىرمانىپ ئىشقپىچان كەبى،
كى سىمت ئەيلىگەن لەئلى مەرجان كەبى.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

ئىشقپىچەك [عشق پیچاک] (ئە + پ) «ئىشقپىچان» غا قارالسۇن.

ئىشكال [اشکال] (ئە) مۇشكۈللۈك، قىيىنچىلىق:
جەمئ ئېتىپ كۆڭلىن بارى ئىشكالىدىن،
قۇتقارىپ ھەر نەۋئ مۇشكىل ھالىدىن.
— نەۋائى.

ئىشكەنج [اشکنج] (پ) «ئىشكەنجە» گە قارالسۇن:
نەچە يىل چېكسە سەن ئۇچۇن رەنجىنى،
زەماندىن كۆرۈپ تۇرپە ئىشكەنجىنى.
— ئا. نىزارى.

ئىشكەنجە [اشکنجه] (پ) قىيناق، ئازاب، ئىسكەنجە.
ئىشكەنجە ئەيلەمەك — قىينىماق، ئازابلىماق، ئىسـ

كەنجىگە ئالماق:
بۇ زىنداندىنكى، جىسمىن رەنجە ئەيلەپ،
چىقاردىڭ يۈز تۆمەن ئىشكەنجە ئەيلەپ.
— نەۋائى.

ئىش - كۆچ [ايش كوچ] مەشغۇلات، خىزمەت:
ئىنايەت قىلىپدۇرسىزكىم، مېنىڭ ئىش - كۆچۈم ساڭا ئۆھ-
دەدۇر.
— نەۋائى.

ئىشنەمەك [اشناماك] يالتىرماق، پارلىماق.
ئىشنەمەك قۇرت — يالتىراق قۇرت.

ئىشۋە [عشوه] (ئە) ناز - كەرەشمە، خۇلق، مەپتۇن قىلغۇچى ھەركەت، قىلىق:
نېتالىڭ گەر ئىشۋە بىرلە ئەيلەسەڭ كۆڭلۈم بارىن غارەت،
نېچۈككىم سەن كەبى بۇ ئالەم ئىچرە دىلرەبا يوقتۇر.
— ئەرشى.

ئىشۋە پەرداز — ئىشقىقا بېرىلگۈچى، ئىشقىۋاز:
ئە كۆزلەرى ساھىرى فۇسۇنساز،
ئەي باشدىن ئاياغ ئىشۋە پەرداز.
— مەشھۇرى.

ئىشۋە ساز — «ئىشۋەگەر» گە قارالسۇن.
ئىشۋە ئوقى — ناز - كەرەشمە ئوقى؛ جەلپ قىلغۇچى قىلىق:
ئىشۋە ئوقىنى جانىمغە ئاتماي،
بولماي ئاڭا مۇبتەلا بەدبەدۇر.
— ئەرشى.

ئىشۋەگەر [عشوه‌گر] (ئە + پ) ناز - كەرەشمە قىلغۇچى، چىرايلىق قىلىق ۋە ھەركەت ئارقىلىق مەپتۇن قىلغۇچى، كۆڭۈلنى ئوغرىلىغۇچى، جەلپ قىلغۇچى؛ مەھبۇبە:
ئەدا فەھم ئىشۋەگەر، ساھىب كەرەشمە،
ئارىخ سۇرەت، رەساقەد، شەرمى چەشمە.
— ناقىس.

ئىشتىمەك [ايشتماك] ئاڭلىماق، تىڭشىماق، قۇلاق سالماق، ئىشتىمەك:
سالىھ قىلمىان بۇ سۆزنى بۇنياد،
دوستلار ئىشتىپ مېنى قىلمىاق ياد.
— موللا سالىھ.

ئىشىق [ايشيق] نۇر، يورۇقلۇق، روشەنلىك:
مەلاھەت ئەۋجى بىرلە ھۇسن بۇرقىدە ئىشىق ئېرمەس،
يۇزۇڭدۇن شۇئلەسى ھەر يان ئاچىلمىش تەلئەتىڭ ماھى.
— نەۋائى.

ئىغاغ [ايغاغ] پايدىسىز، مەنىسىز:
نادانغە سۇد دېمەك ئىغاغدۇر ۋە كۆپ دېمەگى بورتاغدۇر.
— نەۋائى.

ئىغتىنام [اغتنام] (ئە) چىڭ تۇتۇش؛ پايدىلىنىش؛ قەدىرلەش، ئەزىزلەش:
قىلىپ مەسلەھەتلەر دېدى چوڭ ئاغام،
كۆڭۈل ئۆز دىيارىن بىلۇر ئىغتىنام.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

ئىغماز [اغماض] (ئە) يوشۇرۇش، بېكىتىش.
ئىغماز ئەتمەك — يوشۇرماق، بېكىتمەك.
ئىغماز ئەيلەمەك — يوشۇرماق، بېكىتمەك.

ئىفادە [افاده] (ئە) دەرس بېرىش، ئوقۇتۇش، ئۆگىتىش؛ پايدا ئېلىش، پايدا بېرىش، يارىدەملىشىش:
قەچانكىم قاچارغە ئىرادە قىلۇر،
ئەجايىب مەرىزى ئىفادە قىلۇر.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

ئىفادەت [افادت] (ئە) «ئىفادە» گە قارالسۇن:
كىشىكىم يۇرۇسە تىجارەت ئۈچۈن،
نە مەھنەتنى تارتىپ ئىفادەت ئۈچۈن.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

ئىفتار [افطار] (ئە) ئېغىز ئېچىش (كەچكى ئىپتار)، روزىنى بۇزۇش، ئىپتار.
ئىفتار قىلماق — ئېغىز ئاچماق، ئىپتار قىلماق.

ئىفتئال [افتعال] (ئە) 1) پەيدا قىلىش، خىيالەن تەسۋىرلەش، يېڭىلىق يارىتىش. 2) سەمىمىي، سادىق بولۇش:
بولماسە تائەتده ھەركىم ئىفتئال،
بولغاي ئانىڭ ئاغزىغە سەنگۇ ساپال.
— خەراباتى.

ئىفتىتاھ [افتتاح] (ئە) باشلاش، كىرىشىش، ئېچىش.
ئىفتىتاھ ئەتمەك — «ئىفتىتاھ ئەيلەمەك» كە قارالسۇن.
ئىفتىتاھ ئەيلەمەك — باشلىماق، كىرىشمەك، ئاچماق.

ئىفتىخار [افتخار] (ئە) پەخىر؛ پەخىرلىنىش، ماختىنىش، ئىپتىخار:
ئىزىڭنز گەردى تاجى ئىفتىخارىم،
نې قىلماققە مېنىڭ نې ئىختىيارىم.
— نەۋائى.

ئىفترا [افترا] (ئە) بوھتان، تۆھمەت.

ئىفتىقار [افتقار] (ئە) پېقىرلىق، موھتاجلىق، بىچارىلىك.

ئىفراط [افراط] (ئە) ھەددىدىن ئېشىش، چەكتىن چىقىش؛ ئاشۇرۇش، ئاشۇرۇۋېتىش، ھەددىدىن زىيادە.

ئىفرات كۆرگۈزمەك — ھەددىدىن ئاشماق.
ئىفراتى جەمال — ھەددىدىن زىيادە چىرايلىق، ناھايىتى چىرايلىق.
ئىفراتى ھىلىم — كۆڭۈل يۇمشاقلىقىنىڭ چەكتىن ئېشىپ كېتىشى.
ئىفرىت [عفريت] (ئە) دېۋە، شەيتان:
تاۋۇش چۈن ئاڭلادى ئىفرىتى قەتتال،
چىقاردى باشكى، فەھم ئەتكەي نېدۇر ھال.
— نەۋائى.
ئىفساد [افساد] (ئە) بۇزۇلۇش؛ بۇزۇقچىلىق: ۋە كەيخسراۋنىڭ خاتىرى ئەفراسىياب ئىفساددىدىن جەمئ بولغاندىن سوڭرە ...
— نەۋائى.
ئىفشا [افشا] (ئە) پاش قىلىش، ئېچىش، ئاشكارا قىلىش:
رەئىي ئەئزەم پادىشاھنىڭ قىزى خەجەنىڭ فەسانەسىنى ئاڭلاغاندىن كېيىن مەلىكەگە ئەسەر قىلىپ، خاجەغە ئۆز ۋاقىئاتىنى ئىفشا قىلۇرغە تەكەللۇم تۇزگەنى ۋە ...
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.
ئىففەت [عفت] (ئە) پاكلىق، پاكىزلىك، مەسۇملۇق؛ ئىپپەت، نومۇس.
ئىففەت پەناھ — «ئىففەت مەئاب» قا قارالسۇن.
ئىففەت مەئاب — ئىپپەتلىك، نومۇسلۇق.
ئىفلاس [افلاس] (ئە) پۇلسىزلىق، موھتاجلىق، بىچارىلىك؛ ئىپلاس:
بۇ زىۋەر بىرلە يۇزمىڭ گەنجى قارۇن،
كېلۇر قانچە كىشىگە ئانچە ئىفلاس.
— ئەرشى.
ئىفلاس ئايىن — موھتاجلىقتا كۇن كەچۈرگۈچى.
ئىفنا [افنا] (ئە) يوقىتىش، يوق قىلىش، ھالاك قىلىش؛ يوقلىش، ھالاك بولۇش.
ئىفنايى مەۋجۇد — بارلىقنىڭ (مەۋجۇت نەرسىلەرنىڭ) يوقلىشى.
ئىقاب [عقاب] (ئە) جازا، ئازاب، قىيناق.
ئىقالە [اقاله] (ئە) ئاينىش، سودىدىن قايتىش، سودىنى بۇزۇش:
گەۋھەرى بەيئىن ئىقالە ئەيلەدى،
تۇتتىيۇ ۋەجھىن ھەۋالە ئەيلەدى.
— نەۋائى.
ئىقامەت [اقامت] (ئە) بىر جايدا تۇرۇش، مۇقىم بولۇش؛ ياشاش؛ ئىستىقامەت قىلىش:
ئىقامەت چۈنكى قىلدىڭ، بابىرا، ئول ھۇر كويىدا،
مەقامىڭ رەۋزەدىن ئەۋلا، ئۆزۈڭ رىزۋاندىن ئارتوقسەن.
— بابىر.
ئىقامەت ئەتمەك — «ئىقامەت قىلماق» قا قارالسۇن.
ئىقامەت ئەيلەمەك — تۇرۇپ قالماق، ئىستىقامەت قىلماق.
ئىقامەت خەيلى — تۇرغۇن كىشىلەر.
ئىقامەت قىلماق — ياشىماق، ئىستىقامەت قىلماق.
ئىقامەت مەنزىلى — تۇرار جاي.
ئىقبال [اقبال] (ئە) بەخت، ئامەت؛ دۆلەت، بايلىق؛ مۇڭەپپەقىيەت:
ئالىپ كەلدى قويدى مېنىڭ ئالىمە،
فەلەك رەشك قىلغاي بۇ ئىقبالىمە.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.
2) ھال ـ ئەھۋال:
رىشۋەلەر يەپ ھۆكمى قازى مۇفتى بولغاندىن دېسەڭ،
ئەين ئىقبالىم بەلەددۇر ئۇشبۇ ئىقبالىڭ غەلەت.
— شەۋقى.
ئىقبال ئاسا — بەخت كەلتۈرگۈچى، قۇتلۇق.
ئىقبال قىلماق — كۇتۇڭالماق، قوبۇل قىلماق.
ئىقبال نىشانى — خۇش خەۋەر بەرگۈچى خەت، خۇرسەنلىك خېتى.
ئىقبالى جاۋىد — ئەبەدىي بەخت.
ئىقبالى ۋىسال — ئۇچرىشىش خۇشاللىقى، بەختى.
ئىقتار [اقطار] (ئە) قاتارلار، سەپلەر.
ئىقتائ [اقطاع] (ئە) مۇكاپات تەرىقىسىدە ئاجرىتىپ بېرىلگەن يەر ـ سۇ.
نې ئىقتائ ئالارغە كى دارا قىلىپ،
سكەندەر ھەم ئانداغ مەدارا قىلىپ.
— نەۋائى.
ئىقتائ قىلماق — يەر ئاجرىتىپ بەرمەك.
ئىقتىباس [اقتباس] (ئە) ئېلىش، ئارىيەت ئېلىش؛ ئوخشىتىش، تەقلىد قىلىش.
ئىقتىباس ئەيلەمەك — ئالماق، كۆچۈرۈۋالماق، ئوخشىتىۋالماق.
ئىقتىدا [اقتدا] (ئە) تەقلىد قىلىش؛ ئەگىشىش:
ئەتلەئەت مىن جەبھەتۇس ـ ساقى تەجەللىيۇل ـ ھۇدا،
مۇرشىدى ئەھلى ھەقىقەت ۋەجھىئەيلەر ئىقتىدا.
— ئەرشى.
ئىقتىدا ئەيلەمەك — ئەگەشمەك.
ئىقتىدا قىلماق — تەقلىد قىلماق؛ ئەگەشمەك.

ئىقتىدار [اقتدار] (ئە) ئىقتىدار، كۈچ، قۇدرەت:
بولۇپ ھېكمەتتە مۇنچە ئىقتىدارىڭ،
فىلاتۇن گەر ئوقۇر ئالدىڭدا ئەبجەد.
— ئەرشى.

ئىقتىدار تاپماق — قۇدرەت تاپماق؛ قادىر بولماق؛ قۇدرەتلىك سەزىم.

ئىقتىران [اقتران] (ئە) يېقىنلاش، يېقىن كېلىش، يولۇقۇش، ئۇچرىشىش.

ئىقتىزا [اقتضا] (ئە) تەقەززا؛ زۆرۈرىيەت؛ تەلەپ، ئىستەك، ئېھتىياج:
شۇكۇر ئەيلەمەس بۇ دۆلەتكە قانىڭ بولماس،
مۇندىن زىيادەلىك قىلۇر نەفسى ئىقتىزا.
— سەبۇرى.

ئىقتىزا ئەيلەمەك — تەقەززا قىلماق.

ئىقتىسار [اقتصار] (ئە) قىسقارتىش، چەك قويۇش، چېگرالاش، سوزماسلىق.

ئىقتىسار ئېتىلمەك — قىسقارتىلماق.

ئىقتىنا [اقتنا] (ئە) ئىگە بولۇش، ئېرىشىش، قولغا كەلتۈرۈش، ئىگىلەش، باردى ـ كەلدى قىلىش، ئالاقىدە بولۇش:
بار ئېردىكى بىزگە بىراۋ ئاشسۇن،
قىلۇر ئېردىم ئانىڭ بىلە ئىقتىنا.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

2) يىغىش، جۇغلاش، مال ـ دۇنيا، بايلىق توپلاش:
بەلادىن ئېرۇركىم ئەجەب خۇشنەما،
زەنۇ ئەر دۇكاندا قىلۇر ئىقتىنا.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

ئىقد [عقد] (ئە) تۈگۈن، چىگىش؛ قىممەت باھا مۇنچاق (مەرۋايىت) ئۆتكۈزۈلگەن يىپ، ئۇنچە (مەرۋايىت) تىزىقى:
نەۋائىي، ئاڭلا يەقىنكىم، ھەيات رىشتەسىدۇر،
قولۇڭغە كىرسە ئانىڭ ئىقدى زۇلفىدىن ھەر شاھ.
— نەۋائى.

ئىقدام [اقدام] (ئە) قەدەم قويۇش، مېڭىش، يۈرۈش؛ تىرىشىش، ئۇرۇنۇش.

ئىقدام قىلماق — تىرىشماق، كىرىشمەك.

ئىقلىم [اقليم] (ئە) ۋىلايەت، ئۆلكە، مەملىكەت، ئىقلىم، قىتئە:
كۆڭۈل ئىقلىمىنى تاراج ئېتەرمەن بولماسۇن غافىل،
جۇنۇندىن پارە بولغان خىرقەنىڭ تارى سىپاھسىدۇر.
— زەللى.

ئىت كەبى تەلمۈرۈبان خاك رەھنىڭ باش قويۇبان،
شەھى ئىقلىم ھەمە مۇھتاجۇ گەدايان يەڭلىغ.
— شەۋقى.

ئىقلىمگىر [اقليم كير] (ئە + پ) جاھانگىر.

ئىكاۋ [ايكاو] 1) ئىككى، ئىككىسى. 2) رەپىق، يولداش:
خوبلەر ئىچرە بىراۋ كۆڭلۈمنى ئالمىشكىم، ئانى.
مەندىن ئۆزگە كىمسە بىرلە قىلماغىل، يارەب، ئىكاۋ.
— نەۋائى.

ئىكاۋلان [ايكاولان] «ئىكەۋلەن» گە قارالسۇن.

ئىكەلەسى [ايكالاسى] ئىككىلىسى، ھەر ئىككىسى:
ئەگەر ئىكەلەسى تىل بىلە ئايتۇر قابىلىيەتلەرى بولسە، ئۆز تىللەرى بىلە كۆپرەك ئايتسەلەر ئېردى.
— نەۋائى.

ئىكەۋ [ايكاو] «ئىكاۋ» غا قارالسۇن:
يېشىپ ئالدى دەرھال بۇلارنى بىرەۋ،
تۇرار ئېردى زىندان ئۆزە ئول ئىكەۋ.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

ئىكەۋلەن [ايكاولان] ئىككىلەن، ھەر ئىككىسى:
... ۋە نەچچە مۇددەتدىن كېيىن خاتۇنى ئۆلۈپ، تاجىرنى ھىسارغە سۈلاغاندا، يەنە بىر فەرەڭنىڭ خاتۇنىنى كەلتۈرۈپ، ھىساردا ئىكەۋلەن تاپشىپ، ئانچە مۇشەققەتلەر بىلە سەفىلنى تېشىپ، بىر مۇنچە جەۋاھىرلار ئالىپ، ئىكەۋلەن قاچىپ چىققانى.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

ئىكتىساب [اكتساب] (ئە) ئۆگىنىش، كەسىپ قىلىش؛ قولغا كەلتۈرۈش:
چۇ قارۇن دېدى: «شاھ ئالىيجەناب،
سەھىل ئىشمۇدۇر، ئەيلەگىل ئىكتىساب».
— ئا. نىزارى.

ئىكتىساب ئەيلەمەك — ئالماق؛ ھاسىل قىلماق.

ئىكتىساب قىلماق — «ئىكتىساب ئەيلەمەك» كە قارالسۇن.

ئىكتىفا [اكتفا] (ئە) قانائەتلىنىش، كۇپايىلىنىش:
بۇلار ۋاقىئاتى تەۋبلۇ تولا،
قىلىپ مۇختەسەر ئەيلەدۇك ئىكتىفا.
— ئا. نىزارى.

ئىكتىفا بولماق — «ئىكتىفا قىلماق» قا قارالسۇن.

ئىكتىفا قىلماق — قانائەتلەنمەك؛ كۇپايە قىلماق.

ئىكتىفا قىلىلماق — «ئىكتىفا قىلماق» قا قارالسۇن:
بىز زەرۇرەت غايىبانە دۇئا بىلە ئىكتىفا قىلىلىپدۇر.
— نەۋائى.

ئىكتىھال [اكتحال] (ئە) كۆزگە سۈرمە تارتىش:
ئېلىنى تېز ئەيلەبكى، ئوتدىن سۇۋۇ چىقاردىڭ - تۈرفەدۇر، لېك تۈفراغى ئانىڭ كۆزلەرگە بەردى ئىكتىھال.
— نەۋائى.

ئىكرام [اكرام] (ئە) ئىززەت، ھۆرمەت، ئىكرام، ئىلتىپات:
كۆرۈپ شاھ ئەيلەپ كۆپ ئىكراملار،
قىلىپ لۇتف - ئېھسان ئىنئاملار.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

ئىكرام ئەيلەمەك — ھۆرمەتلىمەك، ئىلتىپات كۆرسەتمەك.

ئىكرام قىلماق — «ئىكرام ئەيلەمەك» كە قارالسۇن.

ئىكراھ [اكراه] (ئە) يىرگىنىش، يامان كۆرۈش، ياقتۇرماسلىق؛ زورلاش.

خاتىرنى ئىكراھقا سالماق — كۆڭۈلنى يىرگەندۈرمەك.

ئىكراھلىق [اكراەليق] يىرگىنىشلىك، خاپلىق؛ نەپرەتلىنىش.

ئىكراھلىق ئولماق — يىرگەنمەك، نەپرەتلەنمەك.

ئىكسۇن [اكسون] (پ) يېپەك رەخت؛ يېپەك كىيىم، ھەشەمەتلىك كىيىم.

ئىكسۇن دېبا — يېپەك، نەپىس ۋە ھەشەمەتلىك كىيىم.

ئىكسىر [اكسير] (ئە) ئابى ھايات؛ ئەپسانىۋى تاش - ھېكمەت تېشى:
تىيرە بولدى بەدەنى خاك، ئايا پىر مۇغان،
دۇردى مەينى قوي ئاڭا زەررەئى ئىكسىر كېرەك.
— زەلىلى.

ئىككى [ايكى] «ئىكى» گە قارالسۇن:
كۆرۈڭ ئىككى ۋەفالىق ئىشقىنىڭ دېھقانىنىڭ ھالىنى،
مۇھەببەت دانەسىن ئىككى كۆڭۈللەرگە تېرىشىپدۇر.
— قەلەندەر.

ئىككى بۇكەنمەك — مۇكچەيمەك.

ئىككى سەرا — «ئىككى كەۋن» گە قارالسۇن.

ئىككى كەۋن — ئىككى دۇنيا، ئۇ دۇنيا ۋە بۇ دۇنيا.

ئىككى لەئل — ئىككى لەۋ.

ئىككىرەر [ايكى رار] «ئىكىرەر» گە قارالسۇن:
بەزى يەردە بېرەر - ئىككىرەر، بەلكى ئارتۇق ئەبيات ھەم تەرك قىلىپ تۇرۇر.
— نەۋائى.

ئىككىلىك [ايكى ليك] شۇبھە، ئىككىلىنىش؛
بىزنى داغى ئاندا كۆرگەي بىر تۇفەيل،
قىلماغاي كۆڭلى ئىككىلىك ساڑى مەيل.
— نەۋائى.

ئىكمال [اكمال] (ئە) كامالغا يەتكۈزۈش، مۇكەممەللەشتۈرۈش؛ تاماملاش، تۈگەللەش.

ئىكى [ايكى] ئىككى:
نە سۇد ئەمدى ئەگەرچە بولسە چۈن خەرمۇھرەلەر پەيدا،
نېتەي ئەمدى ئىكى ئالەمنى، دۇررى ببەھا كەتتى.
— ئەرشى.

ئىكى سەرا — ئىككى دۇنيا، ئۇ دۇنيا ۋە بۇ دۇنيا.

ئىكىسى — ئىككىلىسى، ئىككىيلەن.

ئىكى كەۋن — «ئىكى سەرا» غا قارالسۇن.

ئىكى مىڭ — 1) ئىككى مىڭ (سان). 2) كۆپ، نۇرغۇن.

ئىكىرەر [ايكي رار] ئىككىدىن، ئىككىلەپ؛ ئىككى مەرتە:
قوين سۈۋدىن ئۆتكەرەدۇر ئېردى، سۈۋۇ ئولۇغراق جەھەتىدىن قويلارنى ئىكىرەر - ئىكىرەر كۆتەرىپ ئۆتكەرۈر ئېردى.
— نەۋائى.

ئىگە [ايكا] 1) ئىگە، ساھىب؛ تەڭرى:
ئالاچۇقنىڭ ئىگەسى ئېردى بىر پەر،
كى دەريادىن چىقارۇر ئېردى تەۋقىر.
— لۇتفى.
يامان كۆرمەك مېنى دوستلار ئىگەمنىڭ بىر قۇلىدۇرمەن،
كىشى قەدرىمنى بىلمەيدۇ، ۋەتەننىڭ گەۋھەرىدۇرمەن.
— موللا بىلال.

2) پادىشاھ، ھۆكۈمدار:
... گۈياكى مۇلك ئىگەسىز قالدىكىم، ئول زالىم ۋە نادان كىشى ئېردى.
— نەۋائى.

ئىگەرمەك [ايكارماك] ئايلاندۇرماق؛ ئات ئويناتماق:
كۆك ئەبلەقىن ئىگەرىپ، ئەي قۇياش، سىنان تارتىپ، مەگەر بۇ زەررەغە قىلدىڭ ئەيان نەبەردىڭنى.
— نەۋائى.

ئىگەلەمەك [ايكالاماك] ئىگە بولماق، ئىگىلىمەك.

ئىگرەمەك [ايكراماك] ئىگرىماق، ۋايسىماق.

ئىگرەنمەك [ايكرانماك] «ئىگرەمەك» گە قارالسۇن.

ئىگرىم [ايكريم] قاينام، گىرداب:
مەدەد قىلدى ئىنايەت بادىنى،
يىراق تاشلادى ئول ئىگرىمدىن ئانى.
— لۇتفى.

ئىگلەنمەك [ايكلانماك] كېسەل بولماق، زەئىپلەشمەك:

ئانداغكى: قۇۋارماق ۋە قۇرۇقشاماق ... ۋە ئىگلەنمەك ... — نەۋابى.

ئىگنە [ايگنە] يىگنە:
فىتنە ئەھكامسىن سۆرۈرگە دانەئى ئەنجۇم ساچىپ،
ئىگنەسىن غەم خىرقەسىن تىكمەككە قۇلاد ئەيلەمىش.
— ئەرشى.

ئىگىرمەك [ايگيرماك] ئېگىرمەك، يىپ ئېگىرمەك، يىپ پىششىقلىماق؛ ئورمىماق، ئايلاندۇرماق:
كۆز ئوچى بىرلەن ئىگىردى شەۋقى نەئتىك رىشتەسىن،
جامە تەقۋا سەنسىزىن پۇتمەس بۇ دۇركىم ئېھتىياج.
— شەۋقى.

ئىڭىراماق [اينكراماق] ئىڭىرماق، دەردلىك يىغلىماق.

ئىڭىرەمەك [اينكراماك] «ئىڭىراماق» قا قارالسۇن.

ئىل [ايل] يىل:
سەخاۋەش دانەسىن دەستەسى گەردۇن،
مەلەك ئىل دەۋر ئەتسە بولماي تارتماق ئۇن.
— نەۋابى.

ئىلا [الى] (ئە) ... گەچە، ... گە؛ غەچە، ...، ئەرەبچە «گە» قوشۇمچىسى.
ئىلا ئاخىر — «ئىلا غايە» گە قارالسۇن.
ئىلا غايە — ئاخىرىغىچە.
ئىلا يەۋمىدىن — قىيامەتكىچە.
ئىلا يەۋمىل ـ قىيام — قىيامەتكىچە، قىيامەت كۈنىگىچە:
كۆرمەدىم ئالەمدە سەندەك بىر مەھى شىرىن كەلام،
ھېچ تاپىلماس ئىستەسەم مىسلىك ئىلايەۋمىل ـ قىيام، ...
— قەلەندەر.

ئىلاج [علاج] (ئە) داۋا، شىپا؛ چارە، تەدبىر:
نې ئىلاج ئەيلەيكى، قەدرىمنى نىگارىم بىلمەدى،
فۇرقەتۇ دەردۇ غەمىمنى گۈلئۇزارىم بىلمەدى.
— قەلەندەر.

ئىلاج پەزىر — تۇزۇلىدىغان، نەتىجە بېرىدىغان.
ئىلاج قىلماق — داۋالىماق؛ چارە كۆرمەك، چارە تاپماق؛ تەدبىر قىلماق.
ئىلاج يېتىشمەك — داۋا تېپىلماق؛ شىپا تاپماق.
ئىلاج يەتكۈزمەك — داۋالىماق، شىپا يەتكۈزمەك.

ئىلام [علام] (ئە) بەلگە، نىشان؛ خەۋەر، بايان؛ «ئەلامەت» كە قارالسۇن:
خاجە بەندەرگە پادىشاھ بولغاندا، دەريانىڭ يانىدا قىلال بىنا قىلدۇرۇپ، بىر كۈنى تەماشا قىلماق ئۈچۈن قىلالغە چىقىپ، بىر تاجىر بەچچەنى كۆرگەنى، ئول تاجىر بەچچە خاجەغە ئۆز سەرگۈزەشتىسىن ئىلام قىلغانى.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

ئىلاھ [اله / الاه] (ئە) خۇدا، ئاللا، تەڭرى:
قاچان ژابىستە ئولغۇم رىشتەئى ئىشقىڭغە ئۆزلۈكدىن،
ماڭا لېكىن ئەسىر ئولماق چۇ تەقدىرى ئىلاھىمدۇر.
— ئەرشى.

ئىلاھا [الاهى] (ئە) ئەي مېنىڭ پەرۋەردىگارىم:
ئىلاھا، بارچە جۇرمىمنى ئەفۇ ئېتەردە ئول شەفىئ ئولغاچ،
فەرامۇش ئولماسۇن ئەرشى قۇلۇڭ ھەم ناگەھان ئاندا.
— ئەرشى.

ئىلاھى [الهى] (ئە) ئەي خۇدا، يا ئاللا:
ھەرنە كەلسە باشىڭغە تارتماسغە، سالىھ چارە يوق،
بۇ مەگەر تەقدىر ئىلاھى قۇدرەتۇل ـ جەببار ئىشق.
— موللا سالىھ.

ئىلاھىي [الهى] (ئە) خۇداغا تېگىشلىك؛ دىنىي.
ئىلاھىي رۇمۇز — ئىلاھىي ئىشارىلەر؛ تەڭرىگە ئىشارە قىلىنغان نەرسىلەر.

ئىلاي [ايلاى] «ئىلەي» گە قارالسۇن.
ئىلايىدە — «ئىلايىندە» گە قارالسۇن.
ئىلايىندە — ئالدىدا، ھۇزۇرىدا، قېشىدا.

ئىلە [ايله] بىلەن:
خەلقى ئالەم كۆرسە ئەيب ئەتمەس جۇنۇنۇمنى كۆرۈپ،
لەيلى ئىلە مەجنۇندەك ھەم ئۆلتۈر سەمەندى ئار ئىشق.
— موللا سالىھ.

ئىلەن [ايلان] «ئىلە» گە قارالسۇن:
بالەند پەرياد ئۇرماي ئول پەرىغە يوق ئۇچۇن مەرغۇب،
ھەزىن نالىش ئىلەن جان ئۇددىدىن ئەندەك سەدا قىلدىم.
— ئەرشى.

ئىلەي [ايلەى] ئالد، ئالدى، ھۇزۇر، ھۇزۇرى.
ئىلەيدىن قوپماق — بىر تەرەپ بولماق؛ يوقالماق.
ئىلەيگە تۇشمەك — «ئىلەيگە كەلمەك» كە قارالسۇن.
ئىلەيگە كەلمەك — يولۇقماق؛ دۇچ كەلمەك، پەيدا بولماق.
ئىلەيىدە — ئالدىدا، ھۇزۇرىدا، قېشىدا.
ئېلى ئىلەيىدە — خەلق ئالدىدا، خەلق ھۇزۇرىدا.

ئىلباس [الباس] (ئە) كىيىندۈرۈش.

ئىلباسۇن [ايلباسون] ئۆزدەك؛ ئوۋ قۇشى:
ۋە كەلدۈك قۇشقاكى، ئاندا مۇقەررەر ۋە مەشھۇر ئىلباسۇن ئۆزدەكدۇر.
— نەۋابى.

ئىلتىجا [التجا] (ئە) يېلىنىش، يالۋۇرۇش، پاناھ تە-

ئۇيغۇر كتاب تۈر بىكىتى www.uyghurkitap.com

لەش؛ ئىلتىجا:
رەسۇلى خۇداغە قىلىپ ئىلتىجا،
دۇرۇدۇ سەلام بىرلە ئەيلە دۇئا.
— ئا. نىزارى.

ئىلتىجا قىلماق — پاناھ تىلىمەك، يېلىنماق؛ سېغىنماق.

ئىلتىجا كەلتۈرمەك — پاناھ تىلىمەك، پاناھلىق سورىماق.

ئىلتىزاز [التذاذ] (ئە) لەززەتلىنىش؛ لەززەت:
جان چۈنكى لەززەت ئەيلەر ئانىڭ لەئلى يادىدىن،
بەرسە نې تاڭ ھەلاۋەتى جانانغە ئىلتىزاز.
— نەۋايى.

ئىلتىزام [التزام] (ئە) بىرەر ئىشنى قىلىشنى ئۆزىگە زۆرۈر دەپ بىلىش، ئۆز زىممىسىگە ئېلىش؛ مەجبۇرىيەت.

ئىلتىزام ئەيلەمەك — ئۆز ئۈستىگە ئالماق، زىممىسىگە ئالماق.

ئىلتىزام قىلماق — لازىم، زۆرۈر دەپ بىلمەك، بىرەر ئىشنى بېجىرىشنى زىممىسىگە ئالماق.

ئىلتىفات [التفات] (ئە) كۆڭۈل بۆلۈش، كۆيۈنۈش؛ دىققەت؛ ئىلتىپات:
ماڭا گەر قىلساڭ سەن، ئەي خۇرشىد تابان ئىلتىفات،
گەر تىرىك بولسام سېنىڭ ۋەسفىڭدە يۈز دەفتەر قىلاي.
— قەلەندەر.

ئىلتىيام [التيام] (ئە) تۈزۈلۈش، ساقىيىش، پۈتۈش، بىرىكىش:
... ئول شەرىف قەۋمغە ھەزرەتى خاجە ۋە ئالارنىڭ شەرىف ۋۇجۇدلەرى بەرەكەتىدىن بۇ شەرىف سىلسىلەنىڭ ئىلتىيام ۋە ئىنتىزامى ئىلا يەۋمىل ـ قىيام ئىمتىداد تاپقاي.
— نەۋايى.

ئىلدام [ايلدام] 1) تېز، دەرھال، چاپسان. 2) ئۇرۇش، شاپىلاقلاش؛ زەخمەت؛

ئىلدام ئەيلەمەك — تېزلەتمەك.

تىل ئىلدامى — تىل زەخمىتى:
تىل ئىلدامىدىن بولۇر غەرامەت ھاسىل،
يۈز نەۋئ نەدامەتۇ مەلامەت ھاسىل.
— نەۋايى.

ئىلدەي [ايلداى] ئالد، ئالدى.

ئىلدەيلەرىگە — ئالدىلىرىغا.

ئىلدەيىدە — ئالدىدا، ئالدىن.

ئىلدىرىم [ايلديريم] چاقماق، چېقىن:
تۈركلەر دەمنى چاقىنغە، ئاھنى ئىلدىرىمغە نىسبەت بېرىپ دەپدۇرلەركىم:
فىراقىڭ ئىچرە ئۇلۇس ئۆرتەمەككە، ئەي ماھىم،
چاقىن دۇرۇر دەمىمۇ ئىلدىرىم دۇرۇر ئاھىم.
— نەۋايى.

ئىلزام [الزام] (ئە) يېڭىلىش، مەغلۇپ بولۇش؛ قارشى چىقالماسلىق.

ئىلزام بولماق — يېڭىلمەك، مەغلۇپ بولماق.

ئىلزام قىلماق — مەغلۇپ قىلماق، يەڭمەك؛ جىمىقتۇرماق، بېسىقتۇرماق.

ئىلغەماق [ايلغاماق] تېزلىكتە بارماق، تېز يۈرمەك؛ ھۇجۇم قىلماق، ھۇجۇم قىلىپ بارماق:
ئاز كىشى بىرلە بىر تەرەف كەتمىش،
خەسم باشىغە ئىلغەبان يەتمىش.
— نەۋايى.

ئىلغى [ايلغى] «ئىلقى» غا قاراڭ:
ئات ئاڭا تارتاركى، يۈز ئىلقىسى بار،
سىيم ئاڭا بېرۇركى، يۈز ئىلغىسى بار.
— نەۋايى.

ئىلقا [القا] تاشلاش، قوزغىتىش، تەرك.

ئىلقا قىلماق — ئوتتۇرىغا تاشلىماق، قوزغاتماق.

ئىلقى [ايلقى] ئات، يىلقى، ئاتلار توپى:
ئات ئاڭا تارتاركى، يۈز ئىلقىسى بار،
سىيم ئاڭا بېرۇركى، يۈز ئىلغىسى بار.
— نەۋايى.

ئىلكى [ايلكى] «ئىلىك» كە قاراڭ؛
سېنىڭ ھەدسىز غەمىڭ ئالدى ئاراغە خەستە جانىمنى،
نېدىن بىگانە غەملەر ئىلكى تەگمەسكە ھىسارىمدۇر.
— گۇمنام.

ئەساسى ئىلكىدە سېھر ئافەرىندۇر،
ئەمەس مۇئجىز كۆڭۈل قىلماقغە پارە.
— ئەرشى.

ئىلگى I [ايلكى] «ئىلىك» كە قاراڭ:
پەرىدەك دىلرەبالار باشىدە گۇل،
قىزارىپ ئوت مەسەللىك ئىلگىدە مۇل.
— خىرقەتى.

ئىلگى II [ايلكى] قۇل، قۇلى، خىزمەتكار:
قاچان تاپقاننى ئىلگىدىن ئىبەرگەي،
خۇمار ئالۇدە مەي ئىچكەي، تىرىلگەي.
— خىرقەتى.

ئىللا [الا] (ئە) مەگەر، بىراق، ئەمما، ... دىن باشقا:
ۋەلېكىن بىراۋكىم مەئىييەتنى بىلمەگەي، ئىللا جىسىم مەئىييەتنى جىسىم بىلە يا ئەرەز مەئىييەتنى ئەرەز بىلە ...
— نەۋايى.

ئىللەت [علت] (ئە) كېسەل، كېسەللىك، بىمارلىق؛ سەۋەب؛ ئىللەت، نۇقسان، ئەيىب:
ئەللاھ، ئەللاھ دەپ گۇناھ دەردىڭ دەۋاسىن ئىزدەگىل،
زىكرى مۇھىبۇب بارچە ئىللەتگە دەۋا بولدى دەرىغ.
— شەۋقى.

گىنە داغى سىنەدە ئىللەت دۇرۇر،
دەفئ بىلىڭ تازە تەھارەت دۇرۇر.
— زەلىلى.

ئىللەللاھ [الاالله] (ئە) بىر خۇدادىن باشقا.
لائىلاھە ئىللەللاھ — بر خۇدادىن باشقا ھېچبىر ئىبادەت قىلىنىشقا لايىق زات يوق:
خەتى لەۋھى ھۇسنىنىڭ دەفتەرىدە مەتلەئى تۇغرا،
كەلامى «لائىلاھە» سەر «ئىللەللاھ» ئەيان دەرلەر.
— زەلىلى.

ئىللىيىن [عليين] (ئە) يۇكسەك ئاسمان، ئەڭ يۇقىرى ئاسمان.

ئىلىم [علم] (ئە) بىلىم، پەن، ئىلىم؛ مەرىپەت:
ئىلمدىن، ئەئمالدىن بولغاي تېقىن،
ئىلمسىز، ئەئمالسىز بولغاي لەئىن.
— خەراباتى.

ئىلم ئەھلى — ئالىملار، بىلىملىكلەر.
ئىلم تەلەبەسى — ئوقۇغۇچىلار؛ ئىلىم تەلەپ قىلغۇچىلار.
ئىلمۇ ئەمەل — ئىلىمگە ئېتىقاد قىلماق.
ئىلمۇ فەزل — ئىلىم ۋە پەزىلەت.
ئىلمۇل ـ يەقىن — ھەر نەرسىنىڭ ماھىيەت ۋە كەيپىياتىنى بىلىش، ئېچىش؛ ئېنىقلىق ئىلمى، مۇقەررەرلىك ئىلمى:
سېنى ئەل ساھىبى سەججادە ئىسلامدىن دەرلەر،
ئىنابەت ئەيلەمەككە مۇرشىدىم ئىلمۇل ـ يەقىن دەرلەر.
— زەلىلى.

ئىلم ئېلى — «ئىلم ئەھلى» گە قاراڭ:
ئىلم ئېلىگە مېھرىبان بول ئەھلى دۇنياغە غەلىز،
ئەھلى دەرۋىشكە ھەلىم بول ئەھلى دۇنياغە غەلىز.
— شەۋقى.

ئىلمى غەيب — غايىبنى بىلىش، كېلەچەكتىن خەۋەر بېرىش.
ئىلمى ـ لارەيب — شەكسىز توغرا ئىلىم، دىنىي ئىلىم.
ئىلمى لەدۇن — ئىلىمنىڭ سىرى:
نۇش قىلىپ جامى مەيۇ لالەگۇن،
مەۋج ئۇرۇپ كۆڭلىدە ئىلمى لەدۇن.
— زەلىلى.

ئىلمى مۇسقىي — مۇزىكا ئىلمى، مۇزىكا نەزەرىيىسى.
ئىلمى ھېكمەت — ئىلىمنىڭ سىرىنى بىلىش:
ئۇلۇمى فەيزى رەببانى ئەتا قىلمىش خۇدا سانسىز.
ۋۇجۇدۇڭ ئېردىلەركىم، ئىلمى ھېكمەت بابىدىن يەنبۇئ.
— شەۋقى.

ئىلمەك [ايلماك / ايلمك] ئىلمەك، ئىلغاق؛ تۇزاق:
مۇھەببەت غەيرەتى گۇلگۇن ھەرىرىن قىلمىش ئانداغ رەفئ،
تۇن ئاقشام تۆكمەئى جەيبىغە گەر مەھكەم ئېرۇر ئىلمەك.
— ئەرشى.

ئىلھاد [الحاد] (ئە) دىنسىزلىق، خۇداغا ئىشەنمەسلىك:
شەيخۇل ـ ئىسلام دەبدۇركى، ھەيرەت ئىككىدۇر: بىرى ئام ھەيرەتى ۋە ئول ئىلھاد ۋە زەلالەت ھەيرەتىدۇر ۋە يەنە بىرى خاس ھەيرەتىدۇر.
— نەۋايى.

ئىلھاق [الحاق] (ئە) قوشۇش، بىرىكتۇرۇش.
ئىلھاق قىلماق — قوشماق، بىرىكتۇرمەك، ئارتتۇرماق.

ئىلھام [الھام] (ئە) ئىلھام، روھىي سەزگۇ، ئىنتىلىش:
تاپىپ مۇژدە ئىلھام ھاتىف بولۇپ،
كى دىلدارىدىن ئاندا ۋاقىف بولۇپ.
— ئا. نىزارى.

ئىلھامى غەيب — غايىبتىن (كىشى ئۆزى ئويلىمىغان ئەھۋالدا) بولغان ئىلھام، روھىي سەزگۇ.

ئىلھان [الحان] (ئە) كۈيلەش، خۇش ئاۋاز كۈيلەر، ئاۋازلار، «ئەلھان» غا قاراڭ.
ئىلھانى ئۇششاقسۇز — ئاشىقلار باغرىنى ئۆرتىگۈچى ئاۋاز.

ئىلھاھ [الحاح] (ئە) زورلاش، قىستاش، مەجبۇرلاش؛ زورلۇق.
ئىلھاھ ئەتمەك — قىستىماق؛ زورلىماق، مەجبۇرلىماق.

ئىلىغ [ايليغ] ئىللىق، ئىسسىق:
ھۇسندىن مېھر غەرەزدۇر، ئەي ئىشق،
بۇ مەسەلدۇر: «سىلىغىڭدىن ئىلىغىڭ».
— نەۋايى.

ئىلىك [ايليك] 1) قول. 2) ئىلىك. 3) ئۆزلۈك، شەخسىيەت. 4) ياخشى ئەمەل. 5) بۇيرۇق. 6) بىسات. 7) ئىختىيار.
ئىلىك ئاچماق — قول ئۇزارتماق.
ئىلىك تارتماق — چېكىنمەك، ۋاز كەچمەك.

ئۇيغۇر كتاب تورپىكىتى www.uyghurkitap.com

ئىلىك تەبرەتمەك — قول قىمىرلاتماق، بىرەر ئىشقا مەشغۇل بولماق.

ئىلىك تۇتماق — قوللىماق، ياردەم بەرمەك.

ئىلىك تىشلەمەك — ھەيرانلىقتىن بارماقنى چىشلىگەن ھالدا تۇرماق؛ بارمىقىنى چىشلىمەك، نادامەت قىلماق، ئەپسۇس قىلماق.

ئىلىك چەكمەك — قول تارتماق؛ قول يىغماق.

ئىلىكدىن بارماق — قولدىن چىقماق، ئىختىيارىدىن كەتمەك؛ چارىسىز بولۇپ قالماق.

ئىلىكدىن كەتمەك — «ئىلىكدىن بارماق» قا قاراڭ؛

ئىلىكدىن كەلمەك — قولدىن كەلمەك، ھۆددىسىدىن چىقماق.

ئىلىك سۇنماق — قول ئۇزارتماق، قول سۇنماق، ياردەم قىلماق.

ئىلىك قويماق — قول قويماق، ئىمزالىماق، مۆھۈر باسماق.

ئىلىككە كىيۈرمەك — قولغا كىرگۈزمەك، ئىگىلىمەك.

ئىلىك ئىشقە ئىلىك ئۇرماق — ئىشقا كىرىشمەك.

ئىلىك يەتمەك — تەسىرىنى يەتكۈزمەك، بۇيرۇقىنى، ھۆكۈمىنى ئۆتكۈزمەك:

ئاتايى سەن كىمۇ ئول سەرۋ قامەت،
ئىلىك يەتمەس نە ھاسىل قولنى سۇنماق.

— ئاتايى.

ئىلىك يۇۋماق — ئۈمىدىنى ئۈزمەك، ۋاز كەچمەك:

گەر دامەنى ۋەسلى سارى قول سۇنساڭ ئاتايى،
باغرىڭنى سۇ ئەيلە داغى جانىڭنى ئىلىك يۇۋ.

— ئاتايى.

ئىلىك يىغىشتىرماق — قول تارتماق.

ئىلىكلەمەك [ايليك لاماك] قولغا كىرگۈزمەك، ئالماق، ئىگىلىمەك:

... گويا بۇ تىكەنلەر سەرزەنىش زەرەرىدىن نەزم خەيلى گۇلدەستە بەندلەرى بۇ گۇلشەندىن بەزم تۈزگۈچە گۇل ئىلىكلەي ئالماي يول تۇتۇپتۇرلەر.

— نەۋايى.

ئىلىگ [ايليك] «ئىلىك» كە قاراڭ؛

ئىلىگى [ايليكى] قولى، «ئىلگى» گە قاراڭ.

ئىلىنماق [ايلينماق] ئىلىنماق، تورغا چۈشمەك، قولغا چۈشمەك:

كىرىپ سۆز ئىشىتتىم بۇ شەھ دارىغە،
خىيالىم ئىلىنسەم ئانىڭ تارىغە.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

ئىما [ايما] ئىما، ئىشارەت؛ ئىشارەت قىلىش؛ بەلگە:

نۇقتەئى مەۋھۇم ئېرۇر يامىمى فەم يا ئەينى ئىشق،
يا ئاغىز يا غۇنچە يا يوقلۇق سارى ئىمامۇدۇر.

— ئەرشى.

سۇرەئى «تاھا» نى زاتىدىن بىر ئىما ئاڭلادىم،
ئايەتى «ۋەللەيلى» شەرھىن زۇلفى يەلدا ئاڭلادىم.
.....

— ئەرشى.

ئىمار [عمار] (ئە) «ئىمارەت» كە قاراڭ:

ئەرىقنىڭ ئاياغىدا قىلدى ئىمار،
قىلىپ ئاندا شافۇر نەقش ـ نىگار.

— ئا. نىزارى.

ئىمارات [عمارات] (ئە) ئىمارەتلەر، «ئىمارەت» كە قاراڭ:

سارايۇ باغۇ ئەيۋان بىرلە مەنزەر،
ئىماراتى كى جەننەتكە بەرابەر.

— زەلىلى.

ئىمارەت [عمارت] (ئە) [كۆپلۈكى: ئىمارات] ئىمارەت؛ قۇرۇلۇش؛ بىنا:

ئىمارەتنى سۇ دەۋر ئېتىپ ئايلانىپ،
كېلىپ ناۋىدانغە نەچە تولغانىپ.

— ئا. نىزارى.

ئىمام [امام] (ئە) [كۆپلۈكى: ئەئىممە] ئىمام، پېشۋا (نامازغا يېتەكچىلىك قىلغۇچى):

ياد ئېتىپ دائىم سەھەرلەر ئەيلەسە ئاھۇ فىغان.
تەۋف ئېتىپ يۇرمىش ئىماملارنى كۆڭلۈم ھەر زەمان.

— موللا سالېھ.

ئىمامى ئەئزەم — ئۇلۇغ پېشۋا، يولباشچى.

ئىمامان [امامان] (ئە) «ئىمام» غا قاراڭ:

كەلدى زەلىلى تەلبە تەۋف ئەتكەلى ئىمامان،
سەرھەدى چىنۇماچىن دارۇل ـ ئەمان ئەمەسمۇ؟

— زەلىلى.

ئىمامەت [امامت] (ئە) ئىماملىق، ئىماملىق مەنسىپى.

ئىمامەت قىلماق — ئىماملىق ۋەزىپىسى ئۆتىمەك، ئىمام بولماق، ئىماملىق قىلماق.

ئىمامزادە [امام زادە] (ئە + پ) ئىمامنىڭ ئوغلى: مەتقۇلدۇركى، ھەججاجى يۇسۇف قەتلىدىن ئىمامزادەلەردىن بىرى قاچىپ ئېردى ۋە كىينچە جەمئى قاۋۇب كېلۇر ئېردىلەر.

— نەۋايى.

ئىمان [ايمان] (ئە) ئېتىقاد، ئىشەنچ، ئىمان:

شەۋقى غەمكىن بولماغىل شايەدكى ئىمانىڭ قەبۇل،

نېئمەتى ئمان جەزاسى باغ رىزۋانىمغە ئەرز.
— شەۋقى.

ئمان ئەرز قىلماق — بويسۇنماق، ئىشەنچ بىلدۇرمەك.

ئمان قىلماق — جەزم قىلماق.

ئمان كەلتۈرمەك — «ئمان كېتۈرمەك» كە قارالسۇن.

ئمان كېتۈرمەك — 1) ئسلام دىنىنى قوبۇل قىلماق، مۇسۇلمان بولماق. 2) ئىشەنمەك، تەستىق قىلماق.

ئمان نىشانى — ئمان بەلگىسى، ئېتىقاد نىشانى.

ئمانى ھەقىقىي — توغرا، يېگانە ئېتىقاد.

ئمانسوز [ايمان سوز] (ئە + پ) ئىشەنچىنى يوق قىلغۇچى:
ئىشق ئالەمسوز ئېرۇر، جانسوز ھەم،
شەۋق ئوتىدىن كۆڤرۇ ئمانسوز ھەم.
— نەۋايى.

ئمەنمەك [ايمانماك] ھېيىقماق، تارتىنماق، ئەيمەنمەك:
ئىتلارىڭنىڭ چۈن كەفى ـ لايىن ئويلارمەن ئمەنمىپ.
— نەۋايى.

ئمتداد [امتداد] (ئە) سوزۇلۇش، ئۇزىراش؛ داۋاملىشىش.
ئمتىداد تاپماق — ئۇزاق داۋالاشماق، سوزۇلماق.

ئمتزاج [امتزاج] (ئە) ئارىلىشىش، قوشۇلۇش:
چۇ بانۇ بۇ سۆزدىن بولۇپ نا ئىلاج،
كى شىرىنغە ئول دەم بولۇپ ئمتزاج.
— ئا. نمزارى.
ئمتزاج تاپماق — ئارىلاشماق، قوشۇلماق.

ئمتسال [امتثال] (ئە) بويسۇنۇش، ئىتائەت قىلىش؛ نەمۇنە ئېلىش، تەقلىد قىلىش:
بۇ ئەمرىغە مەن ئمتسال ئەيلەدىم،
جەۋامىئ شىرىن مەقال ئەيلەدىم.
— مۆجىزى.

ئمتلا [امتلا] (ئە) تولۇش؛ تويۇش، تويۇنۇش.
ئمتلا قىلماق — تولدۇرماق.
ئمتلا مەرەزى — قارنى يامانلىق كېسىلى، ئاچ كۆزلۈك.

ئمتناۋ [امتناع] (ئە) قوبۇل قىلماسلىق، ئۇنىماسلىق، رەت قىلىش؛ تارتىنىش؛ چېكىنىش.
ئمتناۋ قىلماق — رەت قىلماق.

ئمتىھان [امتحان] (ئە) سىناش، تەكشۈرۈش، تەجرىبىدىن ئۆتكۈزۈش، ئمتىھان:
بۇلبۇل گۈلىنىڭ مۇھەببەتىنى ئمتىھان قىلماق ئۈچۈن تىكەنىنى بەھانە قىلىپ كەتكەنى، گۈل خىزمەتىنى تەرك ئەتكەنى.
— خىرقەتى.

ئمتىھان ئەيلەمەك — سىنىماق.

ئمتىياز [امتياز] (ئە) ئمتىياز؛ پەرق، ئارتۇقلۇق؛ ئارتۇقچە ھوقۇق؛ ئايرىش، پەرق ئېتىش، تونۇش، چۈشىنىش:
چۈن بىلۈرسەن قارەدىن ئاقنى قىلۇرمەن ئمتىياز،
بولماغىل كۆڭلى قارالاردەك مۇكەددەر زىنھار.
— تەجەللى.

ئمتىياز ئەيلەمەك — ئمتىيازلىق قىلماق، ئارتۇقچە ئەھمىيەت بەرمەك، باشقىلاردىن پەرقلەندۈرمەك.

ئمتىياز بەرمەك — ئۈلۈغۇارلىق؛ ئمتىياز بەرمەك.

ئمتىياز تاپماق — ئۈستۈنلۈك قازانماق.

ئمداد [امداد] (ئە) 1) ياردەم، مەدەت، قوللاش:
گۈلنى كۆرسەم بخۇد گۈلسام ئىشق زوردىن داغى،
ھەم بېرىپ لەئلىڭ گۈلابدىن كى ئمداد ئەيلەگىل.
— موللا بىلال.
2) ئىلتىجا، يېلىنىش؛ ئىلتىماس:
ساڭا چۈن بار ئانىڭ مۇرادى ـ مۇراد،
مەن مۇرادىمغە ئەيلەسەم ئمداد.
— نەۋايى.

ئمداد ئەتمەك — مەدەت بەرمەك، ياردەم قىلماق.

ئمداد ئەھلى — مەدەتكارلار، قوللىغۇچىلار.

ئمداد قىلماق — ياردەم بەرمەك، ياردەملەشمەك؛ قوللىماق.

ئمداد يەتكۈرمەك — ياردەم بەرمەك، قوللىماق.

ئمزا [امضا] (ئە) ھۆكۈم، ھۆكۈم يۈرگۈزۈش؛ تەستىق، ئىمزا، قول قويۇش.

ئمساك [امساك] (ئە) ساقلاش؛ ساقلىنىش؛ پەرھىز، بېخىللىق؛ ئەدەپ، قائىدە:
قانۇنۇ ئولغىل دەردىغە كىم، ئەرشىيا، گەر پىرى دەير،
جۈرئەتى غەم سافىدىن بەرمەككە ئمساك ئەيلەمىش.
— ئەرشى.
نەزەر مەندىن ئايار غەمزەڭ ئەجەبدۇر،
كىم، ئۆسرۈكلەردە بولماس رەسم ئمساك.
— لۇتفى.

ئمكان [امكان] (ئە) 1) مۇمكىنلىك، مۇمكىنچىلىك، ئىمكانىيەت؛ ئېھتىمال:
لەبىڭدە ئاستىن ـ ئۈستۈن ئىككى خالىڭ جانغە ئىككى داغ،
نە ئمكان بولغاي ئول سەيئى ئىلە ئىككى نۇقتەسىدەك ھەك.
— ئەرشى.

2) كۈچ، قۇۋۋەت، مادار، تاقەت:
دوستلار يەتتى دىلىمغە ھەر زەمان يۈزمىڭ شىكەست،
قالمادى شەرم يۈزۈمدە، تەندە ئىمكانىم مېنىڭ.
— موللا بىلال.

ئىمكان بولماق — مۇمكىن بولماق.

ئىملا [املا] (ئە) يېزىش، يازدۇرۇش؛ ئىملا، يېزىق؛ بەلگە.

ئىملا بېتىمەك — ئىملا، يېزىق ئۆگەنمەك.

ئىملا قىلماق — يازماق، يازدۇرماق.

ئىمىن [ايمن] (ئە) تىنچ، ئامان، خەۋپسىز:
كۆرۈنمەي كىشىگە ئەدۇۋ ۋەھىمدىن،
ئىمىن بولغامىز دەپ ئانىڭ زەخمىدىن.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

ئىن [عين] ئىن، ئۇۋا؛ غىلاپ:
قۇسۇنغە ئايتىبان يالغانۇ چىندىن،
چېكەر ئەقىلنى ئەفسۇن بىرلە ئىندىن.
— ئەۋابى.

ئىنا [انا] (ئە) ئىدىش، كوزا، قەدەھ:
ئۆيلە ئىشقىڭ مەبى لەب تەشنەسىمەنكىم، ئىچمان،
ئاز دېبان بادەم ئۇچۇن بولسە فەلەك جامى ئىنا.
— ئەۋابى.

ئىناد [عناد] (ئە) قىيىقلىق، بوينى قاتتىقلىق:
ئەفسىغە ئانىڭ يېتىپ مۇنداق ئىناد،
ئەچە كۇن بۇ ئىش چۇ تاپتى ئىمتىداد.
— ئەۋابى.

ئىناس [اناث] (ئە) [بىرلىكى: ئۇنسا] ئاياللار، خوتۇنلار:
ۋە ئىناسنى زۇكۇردىن ئايىردى ۋە دۇرج ئىنچىندە دېدىكىم،
ياقۇتى ناسۇفتەدۇر.
— ئەۋابى.

ئىنئام [انعام] (ئە) [كۆپلۈكى: ئىنئامات] ئىنئام، ھەدىيە، تارتۇق، سەدىقە:
خۇش ئامەدكە ئەيلەپ كۆپ ئىنئامنى،
كى ئىنئام بىرلە قويۇپ دامنى.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

ئىنئام ئەيلەمەك — ھەدىيە قىلماق، تارتۇقلىماق.

ئىنان I [عنان] (ئە) ئالدى، ھۇزۇر، ئىختىيار، تىزگىن، يۈگەن:
مىنىپ ئاتى سەبا رەفتارى گۇلگۇن،
ئىنانىن ئەتفى سەھرا قىلدى ئۇل كۇن.
— ناقىس.

بۇراقۇ بەرق ئانداغ دەفتەرى ئۇمرۇمنى تەي ئەيلەر،
ئىنانىن توختاتۇرغە تاپمادىم، ئەي دوست تەدبىرى.
— زەلىلى.

ئىنان ئەزمىنى قىلماق — قايرىلماق، بۇرۇلماق.

ئىنان تاب — تىزگىنىنى بۇرىغۇچى، قايرىغۇچى، يۆنىلىشىنى ئۆزگەرتكۈچى.

ئىنان تاب ئولماق — يۇز ئۆرۈمەك.

ئىنان تارتماق — تىزگىنىنى تارتماق.

ئىنانى ئىختىيار — ئىختىيار تىزگىنى، ئىشەنچ.

ئىنانى ئىختىيار ئەسرەمەك — ئۆزىنى تۇتۇۋالماق؛ ئەقىل ـ ئىدراك بىلەن ئىش كۆرمەك.

ئىنان II [اينان] (پ) ئىشەنچ، ئېتىقاد.

ئىنانكەش [عنان كش] (ئە + پ) يېتەكلىگۈچى، باشقۇرغۇچى، تىزگىنىنى تارتقۇچى، توختاتقۇچى.

ئىنانگىر [عنان كير] (ئە + پ) تىزگىنىنى، يۈگەننى تارتقۇچى، توختاتقۇچى.

ئىنانماق [اينانماق] ئىشەنمەك:
ئىنانساڭ بەرھەمەن سۆزى راستدۇر،
دېمەيكىم سۆزى ھەم ئۆزى راستدۇر.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.
ھەققاكى قىلىچ كەلسە باشىمغە ئىشكىنگىدىن،
يوقتۇر گۇزەرىم، خاھ ئىنان، خاھ ئىنانما.
— لۇتفى.

ئىنانمان [اينانمان] ئىشەنمەيمەن:
ئىنانمان تالىئىمدىن بۇ نەزەرنى،
كى بەرمەدى مۇنەججىم بۇ خەبەرنى.
— لۇتفى.

ئىنايات [عنايات] (ئە) «ئىنايەت» كە قارالسۇن.

ئىنايەت [عنايات] (ئە) «ئىنايەت» كە قارالسۇن:
ئىناياتى ھەقدىن مۇسۇلمان بولۇپ،
يامان ئىشلاردىن پۇشايمان بولۇپ.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

ئىنايە [عنايه] (ئە) ئىنايەت، مېھرىبانلىق، مەرھەمەت، ئىلتىپات، «ئىنايەت» كە قارالسۇن:
لەھزە ۋەسلۇ لەھزە ھەجرىڭ رەنجىنى گۇمانمۇ ـ
تاشلادىڭ، بىچارەدۇر، ئۇل ھەم ئىنايەتدۇر سېنىڭ.
— گۇمنام.

ئىنايەت [عنايت] (ئە) ئېھسانلار، ياخشىلىقلار، مېھرىبانلىقلار، غەمخورلۇق، ئىلتىپات، ياردەم:
بولۇپ بۇلبۇلغە تەگرىدىن ئىنايەت،
قىزىلگۇل ۋەسلىگە تاپتى ھىدايەت.
— خىرقەتى.

يۇلۇمغە رەھبەرئەت ئەھلى ئىنايەت،

ۋىسالىڭ بەزمىغە قىلسۇن ھىدايەت.

— گۇمنام.

ئىنايەت ئەتمەك — «ئىنايەت قىلماق» قا قاراڭ.

ئىنايەت ئەيلەمەك — ئىلتىپات قىلماق، مەرھەمەت قىلماق، ياردەم قىلماق.

ئىنايەت بەھرى — رەھمەت دېڭىزى:

ھىجرى دەشتىدە سۇسىز جان لەبگە يەتكەن چاغدا بىر،
رەھم ئېتىپ بىر قەترە سۇ يارەب ئىنايەت بەھرىدىن.

— مەھزۇن.

ئىنايەت قىلماق — «ئىنايەت ئەيلەمەك» كە قاراڭ.

ئىنايەتى پىنھان — يوشۇرۇن ئىلتىپات.

ئىنايەتنامە [عناعت نامە] (ئە + پ) ئىلتىپات ۋە مەرھەمەت مەكتۇپى:

شاتىر فەلانىي فەلان ئاي كېچەسىدە فەلان كۈن كېلىپ،
ئىنايەتنامەكىم، بۇ بەندەنى ياد قىلىپ ئېردىڭىز كەلتۈردى.

ئىنەك [اينك] ئەمدى، ئەندى، كېيىن، ئارقىدىن (ياردەمچى سۆز):

ئول دېدىكى، ئەۋۋەل كۆڭلۈڭنى سەھۋ ۋە غەفلەتدىن مۇجەررەد قىل ۋە ھەۋادىن نەفسىڭنى ۋە لەغۋدىن تىلىڭنى، ئىنەك تەجەررۇد ھاسىل بولدى.

— نەۋايى.

ئىنەلمەك [اينالماك] يېلىنماق، يالۋۇرماق:

ۋەسلىن ئىستەپ كۆپ ئىنەلدىم قاۋدى كويىدىن مېنى،
بولسە مۇبرىم شېۋە، ئەلبەتتە، گەدا مەردۇد ئېرۇر.

— نەۋايى.

ئىنبىسات [انبساط] (ئە) يېيىلىش، يېزىلىش؛ شادلىق، خۇرسەنلىك؛ ياشناش، كۆڭلى ئېچىلىش:

كى ئاندا قىلۇر خەلق ئەيشۇ نەشات،
جەھاننىڭ غەمىدىن تاپىپ ئىنبىسات.

— غەرىبى.

ئىنبىسات ئەيلەمەك — شادلاندۇرماق، خۇرسەن قىلماق.

ئىنبىسات قىلماق — «ئىنبىسات ئەيلەمەك» كە قاراڭ.

ئىنبىسات ئولماق — ياشنىماق، ئېچىلماق؛ خۇرسەن بولماق، شادلانماق.

ئىنتىباھ [انتباه] (ئە) تەنبىھ؛ ئويغىتىش؛ ھوشيارلىق، ئاگاھلىق:

كى نۇكتە سۇرەرگە تۇرۇپ پادىشاھ،
غەرىبلەر بۇ سۆزگە بولۇپ ئىنتىباھ.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

ئىنتىباھ قىلماق — تەنبىھ قىلماق، ئاگاھلاندۇرماق.

ئىنتىخاب [انتخاب] (ئە) سايلاش، تاللاش، ئىلغاش:

چۇن تەرىقەت يولىغا كىرمەكنى قىلدىڭ ئىختىيار،
ئەۋۋەلا بىر مۇرشىدى ھادىنى قىلغىل ئىنتىخاب.

— زەلىلى.

ئىنتىخاب ئەيلەمەك — سايلىماق، تاللىماق.

ئىنتىزار [انتظار] (ئە) كۈتۈش، زارىقىپ كۈتۈش؛ كۈتكۈچى، ئىنتىزار:

يوقتۇرۇر بىرەھىم، زالىم بىر ئانىڭدەك دەھر ئارا،
يولىدا ئاقاردى كۆزۈم ئىنتىزارىم بىلمەدى.

— قەلەندەر.

ئىنتىزار تارتماق — كۈتمەك، ئىنتىزار بولماق.

ئىنتىزار چەكمەك — «ئىنتىزار تارتماق» قا قاراڭ.

ئىنتىزام [انتظام] (ئە) تەرتىپ، ئىنتىزام:

ۋەلايەت ئىشىغە بېرىپ ئىنتىزام،
سىپەھلەرغە بەردىم ئەمەل ۋەسسەلام.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

ئىنتىزام تاپماق — مۇكەممەل بولماق؛ تۈزەلمەك.

ئىنتىساب [انتساب] (ئە) نىسبەت؛ تېگىشلىك؛ بىرەر مەسلەككە مەنسۇپلۇق.

ئىنتىساب تاپماق — نىسبەت (ئۇلۇش) تاپماق، يېتىشمەك.

ئىنتىشار [انتشار] (ئە) يېيىلىش، تارقىلىش.

ئىنتىشار تاپماق — يېيىلماق، تارقالماق.

ئىنتىفا [انطفا] (ئە) ئۆچۈش، سۇنۇش؛ يوق بولۇش، يوقىلىش.

ئىنتىفا تاپماق — ئۆچمەك، سۇنماق.

ئىنتىفائ [انتفاع] (ئە) نەپ، بەھرىمەنلىك؛ پايدىلىنىش، مەنپەئەتلىنىش:

مەئاۋىز قىلىپ بۇتغە ئاشۇ مەتائ،
سەنەم بەيئى بىرلە تاپىپ ئىنتىفائ.

— ئا. نىزارى.

ئىنتىقاد [انتقاد] (ئە) ئاجرىتىش؛ تەنقىد:

مەسەلەن: قەۋائىد ئەۋۋەلىدە ئىنتىقاد قائىدەسىن ئەدا قىلۇردا ئىتىشھادغە مۇئەمماكىم، كەلتۈرۈپدۇرلەر، ئەگەرچى ئىنتىقاد ھەم مۇئەددا بولۇپتۇر، ئەمما تەركىب يا تەھمىل يا غەيرىھىكىم مۇبتەدىنىڭ ئالارغە ھەنۇز شۇئۇرى يوقتۇر.

— نەۋايى.

ئىنتىقاش [انتقاش] (ئە) نەقىشلەنگەن؛ نەقىشلىنىش:

تەبئى ئول مەنزىلدە كۆرگەچ ئىنتىقاش،
كۆردى چەشمە باشىدە بىر تەختە تاش.

— نەۋايى.

ئىنتىقال [انتقال] (ئە) كۆچۈش، بىر جايدىن ئىككىنچى جايغا ئۆتۈش (يۆتكىلىش)؛ ۋاپات بولۇش، ئۆلۈش:
چۇ دەۋلەت كۈنىگە يېتىشتى زەۋال،
بەقا ساڕى قىلدى پەددە ئىنتىقال.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

ئىنتىقال ئەتمەك — كۆچمەك؛ ئۆلمەك، ۋاپات بولماق.
ئىنتىقال تاپماق — ئۆتمەك، كۆچمەك.
ئىنتىقال قىلماق — «ئىنتىقال ئەتمەك» كە قارالسۇن.
ئىنتىقال ئولماق — كۆچمەك؛ ۋاپات بولماق.

ئىنتىقام [انتقام] (ئە) ئۆچ ئېلىش، قىساس، ئىنتىقام.
ئىنتىقام تاپماق — جازالانماق.
ئىنتىقام تارتماق — ئازابلانماق؛ جازالانماق.
ئىنتىقام تۇزمەك — ئۆچ ئالماق، قىساس ئالماق.

ئىنتىها [انتها] (ئە) ئاخىر، سۈڭ:
ئانىڭ ئەۋۋەلى يوق ۋەيا ئىنتىها،
ئانىڭ ئاخىرى يوق ۋەيا ئېنتىدا.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

ئىنجۇ [اينجو] 1) ئۇنچە، مەرۋايىت، دۇر:
تىشىڭ ئىنجۇسىنى تا كۆردى لۇتفى،
تاپىلماس تاشىدەك بىردۇر ئەدەندە.
— لۇتفى.

2) كۆز يېشى:
يار فىراقىدىن ياشۇ قان تۆكمەك كۆزىنىڭ فەنى بولغانىنى بۇ جەھەتتىن ئول بەھرۇ كان ئىنجۇ ۋە لەئل مەخزەنى بولغانىنى غەرىب سۇرەتتە نەزم قىلۇر.
— نەۋائى.

ئىنجىتمەك [اينجعتماك] رەنجىتمەك، خاپا قىلماق:
ئەلەدى يۈز قەتلە سۇۋ بىر قەتلە قان كۆڭلۈنكىم،
ئۇرمادى بر تىغ ئانى يۈز قەتلە تا ئىنجىتمەدى.
— نەۋائى.

ئىنجىمەك [اينجيماك] رەنجىمەك، خاپا بولماق:
ئەي نەۋائى، گەر دېسەڭ كۆپ ئىنجىمەي دەۋر ئەھلىدىن،
ھەرنې دەرلەر يا قىلۇرلەر، قىلماغىل پەرۋا بەسى.
— نەۋائى.

ئىنچەك [اينچاك] ئىنچىكە، نازۇك.
قىلىچدىن تېز، قىلدىن ئىنچەك.
— نەۋائى.

ئىنچىكە [اينچكه] «ئىنچەك» كە قارالسۇن:
... ۋە ئول ئىنچكە ئۇن بىلە يىغلاماقدۇر.
— نەۋائى.

ئىنخىراڭ [انخراط] (ئە) تىزىلىش؛ تىزىش؛ تاراشلىنىش؛ ئىنىش؛ تېرىلىش، بىرەر گۇرۇھ ئىچىگە كىرىش.
ئىنخىراڭ تاپماق — تىزىلماق، بىرەر گۇرۇھنىڭ ئىچىگە كىرمەك.

ئىندامەك [ايندامماك] چاقىرماق، چىللىماق، تەكلىپ قىلماق، ئۇندىمەك:
ناگاھان تۇشتى قولۇمغە، ئۇچتى بەختىمنىڭ قۇشى،
ئىندەسەم ئىلكىمگە كەلمەس باغرى قاتتىق تاش تۆلەك.
— گۇمنام.

ئىندەللاھ [عنداللە] (ئە) خۇدانىڭ نەزىرىدە:
ۋاڭزا ۋەئزىڭنى «ئىندەللاھ» دېگىل،
كىم ئىشتىپ قىلسە ئەبدۇللاھ دېگىل.
— خەراباتى.

ئىندەناس [عندالناس] (ئە) ئادەملەر ئالدىدا.

ئىندۇرمەك [ايندورماك] چۈشۈرمەك؛ ئەگمەك، پەس قىلماق، تۆۋەنلەتمەك:
جىلۇگەر ئول تەب ھىلالى كۆرگەچ ئوق باش ئىندۇرۇڭ،
كەئبەدە گەر سەيرگاھدۇر شەيخ مېھراب ئارزۇ.
— ئەرشى.

باش ئىندۇرمەك — باش ئەگدۇرمەك، باش ئېڭىشتۇرمەك؛ تەزىم قىلماق.
بوينىغە ئىندۇرمەك — بوينىغا ئالدۇرماق؛ گەدىنىگە قويماق.

ئىندىراج [اندراج] (ئە) بىرەر نەرسە دائىرىسىگە، تەركىبىگە قېتىلىش، قوشۇلۇش.
ئىندىراج تاپماق — بىرەر نەرسە دائىرىسىگە كىرمەك، قوشۇلماق.

ئىنزىئاج [انزعاج] (ئە) بىئارام بولماق، ئەنسىرىمەك، تەشۋىشلەنمەك، چۆچۈمەك، ھودۇقماق؛ قورقماق:
ئانى زەبت قىلماقغە يوقتۇر ئىلاج،
قويۇپ بەردى ئول ئەيلەدى ئىنزىئاج.
— ئا. نىزارى.

ئىنزىۋا [انزوا] (ئە) چەتلىشىش، دۇنيا ئىشلىرىدىن ۋاز كېچىش، خىلۋەتتە ياشاش؛ تەنھالىق.
ئىنزىۋا بولماق — خىلۋەتنى ئىختىيار قىلماق.
ئىنزىۋا قىلماق — چەتكە ئالماق، يوشۇرماق.

ئىنس [انس] (ئە) ئادەملەر، ئادەم جىنس:
ئەي مەلىك سورغىل رەئىيەت ھالىنى،
ئىنسۇ ئۇلفەت بىرلە بەرھەم دادىنى.
— خەراباتى.

ئىنسۇجان — «ئىنسۇجىن» غا قارالسۇن:
ئىشتىكەن زەمان ئول ئىنسۇجان، داۋۇد زەبۇرىدىن ھەمان،
بېھۇش يىقىلىش ھەر زەمان مۇرغى ھەۋالار بىرلە زاغ.

— شەۋقى.

ئىنسۇ جىن — ئىنسانلار ۋە جىنلار؛ بارچە جانىۋارلار.

ئىنساف [انصاف] (ئە) ئادىللىق، ئادالەت؛ ئىنساپ:
قايان كەتتى ئىنساف، قايان كەتتى بەزل،
ئىشىڭ كۆپ خەتەردۇر مەگەر بولما ئەزل.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

ئىنساف بەرمەك — ھەقىقەتكە رىئايە قىلماق، ھەقىقەتنى سۆزلىمەك.

ئىنسان [انسان] (ئە) ئادەم، ئادەم جىنس، ئىنسان:
قىلماغىل ئۇمرۇڭنى زايېئ ئىشقىدىن غافىل بولۇپ،
بىخەبەر بولماق بۇ يولدا پىشەئى ئىنسان ئەمەس.
— ئابىت.

ئىنسانىي [انسانى] (ئە) كامالەتلىك، يېتۈكلۈك:
ئانى بەشەر خەيلىنىڭ ئىنسانىي بىلە،
ئادەمىيلەر ئادەمىيسىن ئانى بىلە.
— نەۋايى.

ئىنشا [انشا] (ئە) 1) باشلاش، يارىتىش، ئىجاد قىلىش، پەيدا قىلىش:
قىلىپ ئېردىم ئىنشا بۇ ئەبياتنى،
قەبۇل قىلدى تەڭرىم مۇناجاتنى.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.
2) يېزىق، خەت؛ يازماق:
رەمۇزى ئىشقى ئىنشا ئەيلەدىم مەن خامە بىلمەيدۇر،
سەراپا ئوت تۇتاشتى خەت يۈزىگە نامە بىلمەيدۇر.
— زەلىلى.

ئىنشا ئەيلەمەك — ۋۇجۇدقا كەلتۈرمەك، يازماق، پۈتمەك.

ئىنشا قىلماق — ئىجاد قىلماق، يازماق.

ئىنشايى ھۇكم ئەتمەك — ھۆكۈمنامە يازماق، پەرمان چىقارماق.

ئىنشائاللاھ [انشاء الله] (ئە) خۇدا خالىسا، خۇدا بۇيرۇسا؛ بەلكى، بەلكىم:
ھىممەتىن كاش رەۋان ئەيلەسە شاھ،
كەلگەلى ئول ئىكەۋ، ئىنشائاللاھ.
— نەۋايى.

ئىنفىئال [انفعال] (ئە) ھاياجانلىنىش؛ تەسىرلىنىش؛ خىجالەت، خىجالەت تارتىش، ئۇيىلىش:
سارغارىپ گاھى قىزارىپ مىھرۇ مەھ بىر ھال ئەمەس،
ئەيلەمىش ئانى ئۇزاردى ئىنفىئالى ئۆزگەچە.
— ئەرشى.

ئىنقىتائ [انقطاع] (ئە) كېسىلىش، ئۇزۇلۇش، تۈگەش؛ توختاپ قېلىش:
ئاقىپ ياش كۆزىدىن دېدى ئەلۋىدائ،
مەگەر بولماغايكىم بۇ جان ئىنقىتائ.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

ئىنقىراز [انقراض] (ئە) تۈگەللىنىش، تامام بولۇش، پۈتۈش:
ئەۋۋەل ئافەرىنىشدىن ئىنقىرازغە دېگىنچە ئەھۋالىكى ۋاقېئ بولۇبدۇر.
— نەۋايى.

ئىنقىلاب [انقلاب] (ئە) ئۆزگەرتىش؛ ئۆزگىرىش:
فەلەك سەيرى ئىزتىرابىدىن ۋە زەمان ھەۋادىسى ئىنقىلابىدىن بۇ ئەۋراق ھەم نابۇد بولغاي.
— نەۋايى.

ئىنقىياد [انقياد] (ئە) بويسۇنۇش، تەۋە بولۇش:
ۋەلى «غۇجا» دەپ، قىلدىلەر ئېھتىياد،
كى ئىخلاس قىلىپ ئەيلەدى ئىنقىياد.
— موللا بىلال.

ئىنقىياد قىلماق — ئەمەل قىلماق، بېجىرمەك، بويسۇنماق.

ئىنقىيادى ئەمر — بۇيرۇققا بويسۇنۇش.

ئىنقىياد قىلماق — ئەمەل قىلماق، بېجىرمەك، بويسۇنماق.

ئىنكار [انكار] (ئە) رەت قىلىش، قوبۇل قىلماسلىق، ئىنكار؛ قايتىش، تېنىش:
ئىنكار ئېلىدىن كۆزۈڭنى يۇم، باقما ئاڭا،
كىم باقتى ئاڭا دىدەئى ھەق بىن كەتتى.
— گۇمنام.

ئىنكار ئەتمەك — تانماق، قايتماق (سۆزدىن).

ئىنكار قىلماق — رەت قىلماق، تانماق.

ئىنكىسار [انكسار] (ئە) سۇنۇش؛ سۇنۇق، شىكەستىلىك، ئاجىزلىق؛ كەمتەرلىك:
ئەگەر زەئفىيۇ رەنجى بولسە تارى،
ۋەگەر يەتسە قەرىلىق ئىنكىسارى.
— نەۋايى.

ئىنمەك [اينماك] ئېگىلمەك؛ چۈشمەك، پەسكە چۈشمەك:
بىرەر يىغلاپ ئۇلۇغ تىنسا كۈچەنىپ،
دىماغىندىن كېلۇر قان بىرلە ئىنىپ.
— لۇتفى.

ئىۋىرغۇل [ايويرغول] قۇمۇلنىڭ قەدىمكى نامى.

ي

يا I [يا] (پ) يا، ياكى (ئايرىغۇچى باغلىغۇچى):
يا پەرى ياھۇر يا باغى ئىرەم ياد ئەيلەمەس،
شەھرىنى ئۇتتار بولۇر ھەركىم دۇچارى كاشغەر.
— گۇمنام.

يا II [يا] (ئە) ئەي، ھەي (ئۇندەش):
مۇناجات قىلدىم دېدىم: يا ئەللاھ،
سەن ئوق سەن جەمئى شەھەنشەھغە شاھ.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

ياربەب — ئەي خۇدا، ئەي ئاللا:
نېچۈك بىر بۇۋفا بىر شوخ زالىم شوخ ئىدى، يا رەب،
تۇمەن دەرد ئىلە بەس ئەرشىنى ئەيلەپ بىنەۋا كەتتى.
— ئەرشى.

يا رەببا — ئەي پەرۋەردىگار، ئەي تەڭدىم:
يا رەببا، ھەركىم مۇنافىق بولماغاي،
راھى راست بەرگىكلى فاسىق بولماغاي.
— خەراباتى.

يا رەببەنا — ئەي، بىزنى تەربىيىلىگۈچى ئاللا:
ئۆزۈڭ مەدھىگە ئەيلەگىل ئاشنا،
قىلىپ پەرۋەرىش بىزنى، يا رەببەنا.
— ئا. نىزارى.

يا رەسۇلىللاھ — ئەي رەسۇلىللاھ (ئەي خۇدانىڭ ئەلچىسى).

يا ھەي — ئەي تىرىكلەر.

يا ھەيۋ — «يا ھەي» گە قارالسۇن.

يامۇغەننىيا — ئەي مۇغەننىي.

نەۋائىييا — ئەي نەۋائىي.

يا III [يا] 1) «ياي» نىڭ قىسقارتىلمىسى، كامان:
قاچان ئالسا ئاتماق ئۈچۈن قولىغە يا،
قويۇر رەخش ئۆزرە ركابىغە پا.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

2) ئەگمە، قايرىلما (قاش):
ئەلىف تىمسالىكىم جانلار ئارا قاش ياسىدىن ئالغان،
خەدەڭگى تارى مژگان پارەسىدۇر دېمەڭنز ناۋەك.
— ئەرشى.

يا قىلماق — ئەگمەك، بۈكمەك.

ياب [ياب] (پ) سۆزلەرگە قوشۇلۇپ «تاپقۇچى، ئالغۇچى» مەنىلىرىنى ئىپادىلەيدۇ:
زەر قىزىنىڭ ھەسرەتىدە تەشنە كەلدىم ساقىيا،
نەشئەڭنى ياب ئىلە ئول لەئلى لەبى ئەفزاسىدىن.
— ئەرشى.

بەھرە ياب — بەھرە ئالغۇچى، پايدىلانغۇچى.

يابان [يابان] (پ) چۆل، دەشت؛ دالا:
يېتىپ كەلدى سەبا دەشتى ـ يابانىدىن،
كېلىپ گۈلشەنگە ئول سەيرى جەھانىدىن.
— خىرقەتى.

يابەندە [يابندە] (پ) تاپقۇچى، تېپىۋالغۇچى، تاپىدىغان:
دېدىكىم دەشت ئارا شىتابەندە،
بەلكى جويەندە كەلدى يابەندە.
— نەۋائىي.

يابىس [يابس] (ئە) قۇرۇق، قۇرۇغان؛ قۇرۇتىدىغان؛ قۇرغاق، ئىسسىق:
يەمەن مۇلكى قاچانكىم بولسا يابىس،
بولۇر ئەئرافىتەك دۇنيادا تەگسىز.
— لۇتفى.

يابىس ئولماق — قۇرۇق بولماق؛ ئىسسىق بولماق.

ياپماق [ياپماق] 1) ياپماق، بېكىتمەك، قاپلىماق، يوشۇرماق:
تۇرار فەرش ئۆزرە ئەجەب سەندەلى،
ياپىغلىق ئانىڭغە ياشىل بەخمەلى.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

2) يايماق، سالماق:
گەھى سەر بەرەھنە گەھى ياپىيان،
گەھى يېغماق ئىبرىدى گەھى چاپىنان.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

3) توسماق؛ باسماق:
يۈزۈڭ ئاللىدە ھەر نەفەس تۇتما كۆزگۈ،
قۇياشنى قەمەر ياپماق ئىبرەمس مۇناسىپ.
— نەۋائىي.

4) قىلماق، ياسىماق، ياراتماق:
ياپتى قەۋزاسى قەزا بىر ـ بىرىگە مۇشكىن قەۋس،
ئاتقالى كىرپىك ئوقىن جان بىلە كۆكلۈم سارى ۋاي.
— نەۋائىي.

5) يوق قىلماق، تۈگەتمەك:

قېنى سۇلتانۇ شاھىدۇ خەيلى،
بارچەسىن ياپتى ئەجەلنىڭ زەيلى.

— نەۋابى.

ياپۇرغاق [ياپورغاق] يوپۇرماق، ياپراق، بەرگ:
ئاھ ئوتى ئۇچقۇنلارىكىم، چەرخ ئۇرۇپ،
لالە ياپۇرغاقىنى يەل ساۋۇرۇپ.

— نەۋابى.

ياپۇرماغ [ياپورماغ] «ياپۇرغاق» قا قاراڭ:
ياپۇرماغى ئارا ئەنگۇر شاھى،
سىپەر تارتىپ يۈزىگە چۇن سىپاھى.

— زەلىلى.

ياپۇشماق [ياپۇشماق] يېپىشماق، چاپلاشماق؛ ئەگەشمەك؛ پېيىغا چۈشمەك:
يۈزۈڭ ھەجرىغە سەير ئەتمەي ئوت ئۆزرە مۇشك چۈشكەندەك،
ئېرمەس خالىڭ ياپۇشقان مەردۇمى چەشمى سىياھىدۇر.

— گۇمنام.

ھەرامزادە سىيەھ بەختۇ تىبەھكار،
ياپۇشتى ئارقاسىغە دانەئى كار.

— ناقىس.

يات [يات] يات، ناتونۇش:
كېڭەش ئەيلەدى ئولتۇرۇپ ئۆز ۋە يات،
ھەرەم تەۋفىغە بارسە، تاپغاي نەجات.

— ئا. نىزارى.

ياتماق [ياتماق] ياتماق، جايلاشماق، ئورۇنلاشماق، ئورناشماق؛ ئۇخلىماق:
يەنە مىنگەلى ھەم بېرىپ ياخشى ئات،
غىزا بەردى ئاندىن دېدى: مۇندا يات.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

ياتا قىلماق — ياتماق، يېتىپ قالماق.
غەمزە ئوقى بىرلە ئاتىپ ئېردى يۈرەكىمگە،
بەرداشت قىلالماي ئىشىكىدە ياتا قالدىم.

— ئەرشى.

ياتۇغان [ياتوغان] چالغۇ ئەسۋابى.

ياتۇغانچى [ياتوغانجى] «ياتۇغان» چالغۇچى، مۇزىكىچى، سازەندە.

ياتۇق [ياتوق] سۇدان (ئەسكەرلەر يانلىرىدا ئېلىپ يۈرىدىغان سۇ قاچىسى).

ياتىش [ياتيش] 1) يېتىش، دەم ئېلىش؛ تۇنەش. 2) قاراۋۇلخانا؛ پوست.

ياتىش تەۋاچىسى — ساقچىلارنى نازارەت قىلغۇچى، نازارەتچى.

ياتىش ئېلى — پاسىبانلار، كېچە ساقچىلىرى.

ياتىش ئىشى — ساقچىلىق، قاراۋۇللۇق خىزمىتى.

ياخۇد [ياخود] ياكى:
ئىكەۋ بولدى ھەيرەتدە ئانداغكى لال،
دېدىلەر ئىكەۋ: تۇشمۇ ياخۇد خىيال؟

— ئا. نىزارى.

ياد [ياد] (پ) خاتىرە، ئەسلەش قابىلىيىتى، ئوي، خىيال:
شىرىن لەبىنىڭ يادىدا بىر لەيلىۋەشنىڭ،
قان يۇتغان ئەمەس مەن كەبى مەجنۇن ئىلە فەرھاد.

— ئەرشى.

ياد ئەتمەك — «ياد ئەيلەمەك» كە قاراڭ.

ياد ئەيلەمەك — ئەسلىمەك، خاتىرىلىمەك، خيالغا كەلتۈرمەك، ئېسىگە چۈشۈرمەك، يادلىماق.

ياد بەرمەك — ئۆگەتمەك.

ياد بىلمەك — يادقا بىلمەك، ئەسلىمەك، خاتىرىلىمەك.

ياد قىلماق — «ياد ئەيلەمەك» كە قاراڭ.

يادەماق [ياداماق] يادىماق، ئورۇقلىماق، كۈچسىزلەنمەك، بوشاشماق، زەئىپلەشمەك.

يادەمان [يادامان /يادمان] كۈچسىزلەنمەيمەن، بوشاشمايمەن.

يادكار [يادكار] (پ) «يادگار» غا قاراڭ:
بېرىپ خەنجەرىڭنى ماڭا يادكار،
كۆڭۈلنى سەرەنجام ئېتىپ بول سەۋار.

— ئا. نىزارى.

يادىكارى ھەيات — ھايات يادىكارلىقلىرى، ھايات خاتىرىلىرى:
چىقارسە كىشى ياخشىلىق بىرلە ئات،
قالۇر دەھر ئارا يادكارى ھەيات.

— ئا. نىزارى.

يادگار [يادكار] (پ) 1) خاس ئىسىم (كىشى ئىسمى). 2) خاتىرە، ئەستىلىك:
كەتسەم ھەيات بەھارى بولۇپ خەزان،
قالغاي يادگار جەھان ئىچرە جاۋىدان.

— سەبۇرى.

يادنامە [يادنامە] (پ) يادنامە، ئەسلىمە، خاتىرە:
تارەئى موينى كەلتۈر ئەيلەيىن تەئۋىزگە باغ،
يا ئۆزۈڭ بىلگۈنچە بىر يادنامە كەلتۈرگىل ماڭا.

— موللا بىلال.

يار [يار] (پ) يار، دوست، ھەمراھ؛ مەھبۇبە، سۆيگىنى:
يار ئەمەس دەرمانىدە بولغان چاغ ساڭا يار ئولماسا،
كىم يىقىلغاندا تۇتۇپ ئىلكىڭ مەدەتكار ئولماسا.

— زەلىلى.

يار ئەكسىن ئەرشىدە كۆرگەچمۇ بولدى باغ ئارا،
سارغارىپ گاھى قىزارىپ نەستەرىن شەرمەندەسى.
— ئەرشى.

يار بولماق — دوست بولماق، مەدەتكار بولماق.
يار بىلمەك — دوست تۇتماق، دوست دەپ بىلمەك.
يار ئولماق — «يار بولماق» قا قارالسۇن.
يارى ئەزىز — ھۆرمەتلىك دوست، ئەزىز بۇرادەر.
يارى دۇرۇست — دۇرۇس، ياخشى دوست:
كى باردۇر ئاڭا تۆرت يارى دۇرۇست،
ئەبۇ بەكرى سىددىق يار ئۆخۇست.
— ئا. نىزارى.

يارى سادىق — سادىق، ۋاپادار يار:
كۆردۈم نۇرىنىكىم زار ئاشىق،
بولدۇم ئاڭا مەنكى يارى سادىق.
— مۇللا سالىھ.

يارى غار — ئاجرالماس يولداش، ھەمراھ؛ ئەڭ ۋاپادار، سادىق يار:
غەمىڭگە دىلبەرا جاندەك نەچۈكدىن مېھرىبان بولماي،
خىيالىڭ گوشەسىغە بارغانمدا يارى غارىمدۇر.
— گۈمنام.

يار قابىل — قابىلىيەتلىك، ئىقتىدارلىق دوست:
كىرىپ ئىستەپ جەھاندا يارى قابىل،
بەنەگاھ بولدى بۇلبۇلغە مۇقابىل.
— خىرقەتى.

يارى ئۇششاق — كۆڭلى يېقىن يار ـ دوستلار.
يارى ۋەفادار — ۋاپادار يار؛ ۋەدىسىدىن يانماس، ئەھدە-
دە، ۋەدىسىدە تۇرىدىغان يار، دوست.

يارا [يارا] (پ) (1) كۈچ، قۇۋۋەت، مادار؛ ئىلاج؛ تاقەت، ياردەم:
بۇ ئوتدىن سۇۋ بولۇپ خاراسى ئانىڭ،
ۋەلى يوق سورغالى يارا سى ئانىڭ.
— ئەۋلى.

2) «يەرا» غا قارالسۇن:
ھەر نەزەر قىلغاندا تەگدى كۆڭلۈمە مىڭ يەردە ئوق،
بىر ھەدەفنىڭ خەستە كۆڭلۈمدەك يارا سى بارمىكىن.
— گۈمنام.

كىمگە ئايتاي بۇ ماجەرانى،
كۆڭلۈمدافى دام يارانى.
— ئەرشى.

ياراد [ياراد] چالغۇ ئەسۋابى:
ۋائىزكى، دەستيارسىز ئولماس سۇخەنگۇزار،
ئاڭا يارادۇ مۇڭا ئەيالغۇۋچى ھۇكمى بار.
— ئەۋلى.

ياران [ياران] (پ) دوستلار:
ئۆلمەيمۇ بۇ دەرتلەرگە مەن، ئەي يارى ـ يارانلار،
بىر لەھزەدە مىڭ جانىم ئالارىم كېلەدۇر.
— گۈمنام.

يارانە [يارانە] (پ) دوستانە، دوستلارچە.

ياره [ياره] (پ) يارا، جاراھەت؛ خەستە، كېسەل، «يەرا» غا قارالسۇن:
سىفاھىيلار قىلالماي قالدى چارە،
فەقەت قالدۇردى بۇ غەم دىلدا ياره.
— سەيفى سەرابى.

ياره‌لىغ [ياره‌لىغ] يارىسى بار، جاراھەتلىك، دەردلىك:
دەرىغ، ئۇل كۆڭلۈم ئىچرە ياره قىلغان ياره‌لىغ بىلمەس،
ئۆكۈپ جانىم ئارا بارچە غەمىن ئەفكارەلىغ بىلمەس.
— ئەرشى.

ياره‌لىق [ياره‌لىق] «ياره‌لىغ» قا قارالسۇن.
ئاڭا بىر ئاۋۇچ زەر بېرىپ ئارەلىق،
دېدىم قىلماڭىزلار مېنى ياره‌لىق.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

يارغاق [يارغاق] 1) تېرە، تۇكى چۈشۈپ كەتكەن تېرە.
2) خام تېرىدىن ئىشلەنگەن ھەمىيان؛ خالتا.

يارغۇ [يارغو] 1) قوبۇل، ھىمايە؛ ماقۇللۇق:
بۇ كەلمەكدىن ئېردى غەرەز بۇ ماڭا،
كى بولغاي جەنابىڭدە يارغۇ ماڭا.
— ئەۋلى.

2) قارشىلىق؛ جازالاش، ئۇرۇشۇش؛ ھۆكۈم، قارار.
يارغۇ ئەيلەمەك — ھىمايە قىلماق.

يارغۇچاق [يارغوجاق] يارغۇنچاق (قول تۇگمىنى):
كى ئۇن تارتماقنغە بېرىڭ يارغۇچاق،
چۇ تەئتىل قىلسا ئۇرۇڭلار تاياق.
— ئا. نىزارى.

يارقۇ [يارقو] گەپ ـ سۆز، غوۋغا؛ بەسلىشىش:
ھەلقەئى دەرس ئىچرە غەۋغادىن دىماغىم تاپتى زەئف،
مەي تۇتۇپ، ساقىي، دەمى قۇتقار مېنى بۇ يارقۇدىن.
— ئەۋلى.

يارلىغ [يارلىغ] «يارلىق» قا قارالسۇن:
ئايا غىنى قۇچتۇم قىلىپ زارلىغ،
دېدى: سەرۇى نازىم ئېتىپ يارلىغ.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

يارلىق [يارلىق] 1) ئەمر، پەرمان. 2) ھېرىسمەنلىك؛ دوستلۇق، ھەمكارلىق؛ ياردەم:
ئەگەر ھاجەت ئەھلى قىلىپ زارلىق،

تەزەررۇئ بىلە ئىستەسە يارلىق.

— ئا. نىزارى.

يارلىقاماق [يارليقاماق] كەچۈرمەك، مەرھەمەت قىلماق، ئەپۇ قىلماق، گۇناھىدىن كەچمەك (ئۆتمەك):

بارچەنىڭ قىلغان گۇناھىن ئەفۋ قىل،
يارلىقاپ، لۇتف ئەيلەپ ئازاد ئەيلەگىل.

— نەۋايى.

يارماشماق [يارماشماق] تىرماشماق، چىرماشماق، ياماشماق.

يارماق [يارماق] پۇل، تەڭگە؛ ئاقچا، ئالتۇن.

يارمانماق [يارمانماق] «يارماشماق» قا قاراڭ.

يارۇتماق [ياروتماق] يورۇتماق، روشەن قىلماق؛ ياخشىلىماق، ياخشىلىققا يۈزلەندۈرمەك؛ كۈچەيتمەك، ئەۋجىگە چىقارماق:

تەكاۋۇر سۈرۈپ مېھر گەردۇن كەبى،
جەھان يارۇتۇپ كەلدى ئول كۈن كەبى.

— ئا. نىزارى.

ۋۇجۇدۇڭ شەمئىنى كۆيدۈرمەك ئاخىر،
يارۇتماغلىق ئۈچۈن قۇيسە ئەگەر ياغ.

— ئەرشى.

يارۇغ [ياروغ] 1) «يارۇق» قا قاراڭ. 2) يېرىق، يېرىلغان؛ جاراھەتلەنگەن:

دەستار يىرتۇغلۇغىدىن غەم يېمە، باشى يارۇغلارغە باقىپ
تەڭرى ھەمدىدىن ئۆزگە دېمە.

— نەۋايى.

يارۇق [يوروق] يورۇق، روشەن؛ بەخت؛ ساپ، پاكىز، تازا:

زۇلفىدىن ئولدى كۈن كېچە، ھۇسنىدىن ئولدى تۈن يارۇق،
زۇلفۇ يۈزى مەگەر ئانىڭ لەيل بىلە نەھارىدۇر.

— گۇمنام.

يارۇق ئالەم — تىرىكلىك، ھايات.

يارۇق كۆڭۈللۈك — خۇش تەبىئەت، ساپ دىل، سەمىمىي.

يارۇماق [ياروماق] ياشنىماق، پارلىماق، چاقنىماق؛ يورۇماق، يورۇقلۇق پەيدا قىلماق.

يارىشماق [يارشماق] يۈگۈرۈشمەك، بەسلەشمەك؛ مۇسابىقە.

يارىم [ياريم] يېرىم، پۈتۈننىڭ ئىككىدىن بىرى:

زەھرە يارىلۇر دەردى فىراقىندە كۆڭۈلدىن،
ئاھىكى چىقار ئوق كەبى يارىم كېچەلەردە.

— ئاتايى.

يازغۇرماق [يازغورماق] ئەيىبلىمەك، گۇناھكار قىلماق؛ ئازدۇرماق؛ خاتالاشتۇرماق:

مەن بۇ يولدىن يانماغۇم، يۈزلەنسە ھەر تۈرلۈك بەلا،
قىلماغىل ھەرگىز خىيال، ئەي زاھىدا يازغۇرماغىم.

— گۇمنام.

يازماق [يازماق] 1) يازماق، پۈتمەك؛ سىزماق، كۆچۈرمەك:

نامە يازماق پىكرى كەچسە خاتىرەڭگە ھەرقاچان،
بىر قارا داغ يىغىلۇر گويا باشىڭغە يار يار.

— تەجەللى.

2) تارقاتماق، كەتكۈزمەك؛ ھەل قىلماق (چىگىش مەسىلىنى)؛ يايماق:

ئاچىلىپ غۇنچەلەر يازدى ۋەرەقلەر،
ئېرۇر ھەر شاخ ئۆزە لەئل تەبەقلەر.

— خىرقەتى.

3) خاتالاشماق، گۇناھ قىلماق:

نە يازدىم، نە يېڭىلدىم دەرگاھىڭدىن،
ئىلاھا گەر دېدىم شۇكرى سەنانى.

— خىرقەتى.

يازمەندانە [يازمندانە] يېزىشقا مەنسۇپ، ياخشى:

ئۆز نىيازى ۋە بەدخۇي يارى نەزى شەرھىدە بۇ نازەنىن مەتلەئى
يازمەندانە ۋاقىئ بولۇپدۇر.

— نەۋايى.

يازۇق [يازوق] گۇناھ، ئەيىب:

نار ياڭاقىڭ ئارزۇسىدا جاننى بىمار ئەيلەمە،
ھېچ يوق ئېركەن يازۇقۇم، مېنى گىرىفتار ئەيلەمە.

— سەككاكى.

يازۇقلارغەكى ئەفۋ ئىشكىن ئاچۇرماق ئىددىئاسىدىن،
لەۋايىھ مەرھەمەت باشقە چېكىپ شاھى جەھان ئاندا.

— ئەرشى.

يازۇقسىز [يازوقسيز] گۇناھسىز، ئەيىبسىز، بىگۇناھ:

ئەگەر ئەندىشە قىلماسسەن ئۆزۈڭدىن،
يازۇقسىز بىزنى ئۆلتۈرتۈرمۇ سەن ـ سەن.

— لۇتفى.

يازى [يازى] دەشت، چۆل؛ سەھرا:

كۆرۈپ ناگاھ گۇلۇ نەۋرۇز ئىزىنى،
ياسانىپ ئىزدەدى يازى يۈزىنى.

— لۇتفى.

يازىغ [يازيغ] يېزىق، خەت، پۈتۈك، مەكتۇپ.

يازىغلىغ [يازيغليغ] 1) يېزىلغان، پۈتۈلگەن، نەقىشلەنگەن. 2) تەقدىر:

بىراۋ تاپتى مەشرىقدە گەنجى شىگەرف،

ئۇيغۇر كتاب تور بېكىتى www.uyghurkitap.com

يازىغلىغ ئىشىگىدە بۇ تۇرفە ھەرف.

— نەۋايى.

يازىغلىق [يازيغليق] «يازىغلىغ» قا قاراڭ.

يازىلماق [يازيلماق] 1) يېزىلماق، پۇتۇلمەك:

سەبرۇ تاقەت بىرلە بول مەھزۇن قەزاغە چارە يوق،
لەۋھى مەھپۇزدا يازىلغاندۇر بۇ يەڭلىغ دەفتەرىم.

— مەھزۇن.

2) ھەل بولماق، يېشىلمەك، بىر تەرەپ بولماق؛ تارقالماق، كەتمەك؛ يېيىلماق؛ چېچىلماق، ئېچىلماق:

گىرەلىك غۇنچە مىسلى لەئلى مارجان،
يازىلغان گۇل كەبى مەئشۇقى خەندان.

— خىرقەتى.

سەھەر بولسا ۋەرەقلەرى يازىلۇر،
كەرەشمە، ناز ئىلە ھەريان ئېگىلۇر.

— خىرقەتى.

يازىن [يازين] ئوچۇق، روشەن، چۈشىنىشلىك؛ يازىن قەلەمىي قىلماق — خەتنى روشەن، ئوچۇق قىلىپ يازماق.

ياساغلىغ [ياساغليغ] ھۆكۈم يۈرگۈزگۈچى، ئەمەلدار:

... ياساغلىغ ئارا بايلىق مەرغزارى ئىچرە ھەر سۈرۈك قويدىن يىلدا ھەمەددەك مىڭ قوزىغە قانېئ بولماغاندىن يوقسىزلىق شىرائلەرىدە قوي كۈتۈپ ...

— نەۋايى.

ياساق [ياساق] 1) قارار، تەرتىپ، قانۇن؛ سەپ، ھەربىي ئىنتىزام، جەڭگىۋار تەرتىپ. 2) جازا، سېلىق:

تۈشتى سىپاھى بىرسىنى چاپقالى،
شاھ ياساقىدىن ئەمان تاپقالى.

— نەۋايى.

ياساماق [ياساماق] قۇرماق، بىنا قىلماق، ياسىماق، ۋۇجۇدقا كەلتۈرمەك؛ تەرتىپ بەرمەك، بېزىمەك، زىننەتلىمەك، يىغىشتۇرۇپ ئازادە قىلماق؛ ئوڭشىماق، تۈزەتمەك، ئىسلاھ قىلماق؛ ھازىرلىماق، تەييارلىماق:

بى بىگە دېدى ئول ھەرەمگە كىرىپ:
«ھېلى گۈلنىسانى ياساڭ قىچقىرىپ.»

— ئا. نىزارى.

ياساپ ساچلارىمنى ساچىمنى يۇدى،
ئالىپ تىرناقىمنى، تەنىمنى يۇدى.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

ياسەمىن [ياسمين] (پ) «ياسمىن» گە قاراڭ:

تىكەندىن يوقكى، سەرۋۇ ياسەمىنغە،
تەمۇغدىن بەلكى فىردەۋسى بارىنغە.

— نەۋايى.

ياستاماق [ياستاماق] «ياستانماق» قا قاراڭ:

ئەي نەۋائىي، دەير ئارا بولساڭ گەدالىغ بىرلە مەست،
باش قويار بولساڭ، سەفالىڭنى باشىڭغە ياستاغىل.

— نەۋايى.

ياستانماق [ياستانماق] ياستۇق قىلماق، تەكيە قىلماق، تايانماق:

كىمسە گەر ئىشىكىڭنى ياستانماقدىن ئولمىشتۇر مەلۇل،
ھەجر ئىلە تا رۇزى مەھشەر قىلمە ھىرماندىن خەلاس.

— قەلەندەر.

ئەي پەرىزادى زەمانۇ ھۇرى دەۋرانىم مېنىڭ،
ئىشىكىڭنى ياستانىپ مەن پاسىبانلىقدۇر ساڭا.

— قەلەندەر.

ياسمىن [ياسمين] (پ) 1) خۇش پۇراق، ئاقۇش سېرىق رەڭلىك گۈل، ياسىمەن. 2) سارغايغان يۈز، ھالى خاراب كىشى.

ياسۇمەن [ياسمن] (پ) «ياسمىن» گە قاراڭ:

بەھارى ئەرەزىڭ تاپتى تەراۋەت ئەمدى خەت چىقسۇن،
بەرەڭگى ئەرغۇۋانى ياسۇمەن ئەلبەتتە ـ ئەلبەتتە.

— زەلىلى.

مېنىڭتەك گويىيا كۆردى يۈزۈڭنى ئەبرى نەۋرۇزى،
كۆزىن ياشدىن يەر يۈزى ۋەردى ياسۇمەن بولدى.

— سەككاكى.

ياسىمەن [ياسيمن] (پ) «ياسمىن» گە قاراڭ:

ئەبرۇ ئەنبەرۇ رەنايۇ سەۋسەن،
خوخا گۇل، ياسىمەن ھەم مىسلى گۇلشەن.

— خىرقەتى.

لەبلەرىڭدۇر لەئلۇ تىشىڭ گەۋھەرۇ دۇررى ئەدەن،
كۆزلەرىڭدۇر نەرگىسۇ بادام، زۇلفۇڭ ياسىمەن.

— قەلەندەر.

ياش I [ياش] 1) ياش، ئۆمۈر:

قارىلىقدا بولدى فەناغە ياۋۇق،
ۋەلى مۇنچە ياشدا كى فەرزەندى يوق.

— ئا. نىزارى.

2) ياش يىگىت، نەۋقىران:

گەرچە ياش نادانلاردەك قەدرىمنى ھەر كۈن بىلمەدىڭ،
بىلگەلى قەدرىمنى ئەمدى قەدرىدانىم قايدا سەن؟

— ئەرشى.

ياش پايانىغە يەتمەك — ئۇلغايماق؛ قېرىماق، ياشانماق، يېشى پايانىغا يەتمەك.

ياش II [ياش] كۆز يېشى:

كى ئوترانجىسى ھەم قىلىپ ئاھى سەرد،

چىقىپ ياش كۆزىدىن قىلىپ چېھرە زەرد.
— ئا. نىزارى.
ياش ئۇلغايماق — قېرىماق، ياشانماق.
ياش تۆكمەك — يىغلىماق.
ياش ئۇرماق — ياش تۆكمەك، كۆز يېشى قىلماق، يىغلىماق:
بۇلار خاك دەرگاھىغە باش ئۇرۇپ،
تەزەررۇ بىلە دىيدەدىن ياش ئۇرۇپ.
— ئا. نىزارى.

ياشار [ياشار] ياش، ياشلىق:
دۆكاندا مەتائى ئېرۇر بىشۇمار،
گۇمان بىرلە سالى ئېرۇر قىرق ياشار.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

ياشارتماق [ياشارتماق] 1) پەيدا قىلماق، ۋۇجۇدقا كەلتۈرمەك؛ ساقلىماق؛ ياشارتماق. 2) كۆزنگە ياش ئالماق.

ياشارماق [ياشارماق] 1) كۆزنگە ياش كەلمەك، يىغا تۆتماق. 2) ياشىماق، ئۆمۈر كۆرمەك.

ياشلىغ [ياشلىغ] 1) ياشلىق، يىغلىق؛ ياش تۆكمەكلىك؛ كۆزى ياشقا تولغان، يىغا تۇتقان. 2) ياشلىق، بالىلىق، يېڭگىللىك؛ تەنتەكلىك:
كۆزدۈر گۈل تىفل ئورنىيۇ ئىستەر يۈگۈرمەك ئەشك ئىلە،
گويىياكىم بار ئاڭا بائىس بۇ ئىشغە ياشلىغ.
— نەۋايى.

ياشۇرماق [ياشورماق] يوشۇرماق، بېكىتمەك؛ سىر تۇتماق، پىنھان ساقلىماق:
جانا، فىراقىڭ خەلق ئارا كۆڭلۈمنى رەسۋا قىلغۇسى،
جاندا ياشۇرغان رازنى ياشىم ھۇۋەيدا قىلغۇسى.
— لۇتفى.

ياشۇنماق [ياشونماق] بېكىنمەك، يوشۇرۇنماق؛ پىنھان بولماق:
قاراقچىدۇر كۆزۈڭ باغى جەمال ئىچرە ياشۇنۇپدۇر،
ئاتارغە ئوق ئېرۇر مىژگانلەرىڭ ياسەرۋى بوستاندۇر.
— گۇمنام.

ياشىل [ياشيل] يېشىل، يېشىل رەڭ؛ ياراشقان، يارىشىملىق؛ گۈزەل:
تەقى تۇرلۇك سۇچۇك ھەم ئەرغەۋانى،
ياشىلۇ ئالۇ ئاقۇ زەئفەرانى.
— خىرقەتى.

بەناگاھ گۈلشەن ئىچرە گۈل ئاچىلدى،
ياشىل بەرگ ئۆزرە گويا قان ساچىلدى.
— خىرقەتى.

ياشىل كىسۋەتلىغلەر — يېشىل كىيىنگەنلەر، يېشىل كىيىملىكلەر.

ياغاچ [ياغاج] دەرەخ؛ ياغاچ:
قولۇمغە ئۇرۇندى مىسالى ياغاچ،
قارىسام يۇرۇيدۇر ئېتىپ ئۆلاچ.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

ياغدۇ [ياغدو] نۇر، زىيا؛ روشەنلىك، يورۇقلۇق:
شەۋقى ئارەز تۇشكەن ئول گۈلگۈن مەكىز ياد ئەيلەمىش،
ئەرشى ئاي رۇخسارىدىن گۈلبەرگ ئۆزە ياغدۇ كۆرۈپ.
— ئەرشى.

ياغلاماق [ياغلاماق] داغ قىلماق، داغلىماق؛ ياغلىماق.

ياغى [ياغى] ئىتائەتسىز، بويسۇنمىغۇچى؛ دۈشمەن، ياۋ:
ئايتتى گۈل: قويۇڭ بۇ ھەرزە سۆزنى،
زەبۇن ئەتمەك نېدۇر ياغىغا ئۆزنى.
— لۇتفى.

ياغىقماق [ياغيقماق] دۈشمەنلەشمەك، قارشىلاشماق.

ياغىن [ياغين] يېغىن (قار، يامغۇر قاتارلىق)؛
نە ئاندا ئىختىيار ئولغاي ماڭا جان ئەيلەمەك قۇربان،
قۇيۇبان ئەشك ياغىن ھەر زەمان ئوتلۇغ ئۇزارىمغە.
— ئا. نىزارى.

ياغىن تۇتماق — يېغىن ياغماق؛ سەل كەلمەك.
ياغىن تۇرماق — يېغىن توختىماق.

ياغمي [ياغى] «ياغى» غا قارالسۇن:
دوستلەر، قەتلىمغە ئانداق قىلدى ئول سۇلتانى ھۇسن،
كىم سەلاتىن قويماغايلەر قەتل ئۈچۈن ياغمىغە يۈز.
— نەۋايى.

يافراغ [يافراغ] «يافراق» قا قارالسۇن:
قۇچالماسدىن مېنى قۇچقان لەبى بولغايمۇ دەپ گۈلبەرگ،
قىزىلگۈل يافراغىن پەيۋەندلەر ئەيلەپ قەبا قىلدىم.
— ئەرشى.

يافراق [يافراق] 1) ياپراق، بەرگ. 2) يۈز، چىراي.

ياقا [يقا / ياقا] 1) ياقا، كىيىم ياقىسى:
مۇيەسسەر بولماغاي ۋەسلىڭ ماڭا، ئەي دىلبەرى زالىم،
فىراقىڭدىن ياقامنى ھەر زەمانى چاك ئەيلەرمەن.
— قەلەندەر.

2) قىرغاق، چەت، ياقا؛
ئەسمەئىي ئول سۇۋۇ ياقاسىدە دەمى،
ئولتۇرۇپ يۈۋدى زەمىرىدىن غەمى.
— نەۋايى.

ياقا چاك ئەتمەك — «ياقا چاك ئەيلەمەك» كە قارالسۇن.
ياقا چاك ئەيلەمەك — زار ـ زار يىغلىماق، ئاچچىق

ئۇيغۇر كتاب تور بېكىتى www.uyghurkitap.com

يىغلىماق.

ياقۇت [ياقوت] (پ) قىزىل؛ قىممەت باھا تاش، ياقۇت:
خىلئەتى زەربەفت كۆرگەچ ئەڭىنىدە، كۆڭلۈمگە ھۇسن،
بولدى ئانداغكىم زەرۇ ياقۇتغە خارا لىباس.
— ئەرشى.

ياقۇتى ئابدار — تازا، ساپ، پارلاق ياقۇت.

ياقۇتى ئەھمەر — 1) قىزىل ياقۇت:
تىشىڭ گويا دۇرى گەۋھەر، لەبىڭ ياقۇتى ئەھمەردۇر،
ساچىڭ چۇن سۇنبۇلى سارا، يۈزۈڭدۇر ماھى تابانىم.
— ئەرشى.

2) مەي، شاراب:
زەخملىك كۆڭلۈم لەبىڭ شەۋقىدە بولمىش قانارا،
لەئلى رۇممانىي ئىلە ياقۇتى ئەھمەر كۆڭلىدەك.
— نەۋايى.

ياقۇتى ئەھمەر سۈيى — قىزىل مەي، شاراب.

ياقۇتى رۇممانىي — ئانار دانىلىرىغا ئوخشاش قىپقىزىل ياقۇت، ئەڭ ئېسىل ياقۇت.

ياقۇتى سېراب — 1) تىنىق، تازا ياقۇت. 2) تىنىق، سۈزۈك، غۇبارسىز مەي.

ياقۇتى مەھلۇل — ئېرىتىلگەن ياقۇت.

ياقۇتى مۇزاب — 1) ئېرىگەن ياقۇت. 2) قىزىل مەي. 3) كۆز يېشى، قانلىق كۆز ياش.

ياقۇتى مۇفەررىھ — كەيپ قىلغۇچى مەي، خۇرسەن قىلغۇچى مەي.

ياقۇتى ناب — 1) قىزىل ياقۇت؛ 2) قىزىل مەي.

ياقۇتفام [ياقوت فام] (پ) «ياقۇتىي» غا قاراڭ.

ياقۇتگۇن [ياقوت كون] (پ) ياقۇت رەڭلىك، قىزىل:
كېتۇر ساقىي، ئول جامى ياقۇتگۇن،
كى ئېل تەبئىدە ئىشرەت ئەتگەي فۇزۇن.
— نەۋايى.

ياقۇتىي [ياقوتى] (پ) «ياقۇتگۇن» غا قاراڭ.

ياقىن [ياقين] يېقىن؛ «يەقىن I » گە قاراڭ:
دېدىم: *مۇمكىن ئېرمەس خەلاس ئولماقىڭ،*
ياقىندۇركى يەرگە غەۋۋاس ئولماقىڭ.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

ياڭ [يانك] يېڭى، قايتا؛
ياڭ باشتىن — يېڭىدىن، يېڭۋاشتىن، قايتىدىن.

ياڭشاماغ [يانكشاماغ] ۋايسىماق؛ ئەزمىلىك قىلماق؛ سايرىماق:
ھەقگوي قۇشنىڭ تەمكىن بىلە زىكر ئايتۇرى قاشىدە،
قارلۇغاچنىڭ بىمەھەل ياڭشاماغى مەلالەت كەلتۈرۇر.
— نەۋايى.

ياڭشاماق [يانكشاماق] «ياڭشاماغ» قا قاراڭ.

ياڭى [يانكى] يېڭى؛ قايتا؛ «ياڭ» غا قاراڭ:
ياڭى ئىككى قەبرى بولۇپدۇر پەدىد،
بۆلەك قەبرلەردىن تۇرۇپدۇر جەدىد.
— ئا. نىزارى.

ياڭىلماق [يانكيلماق] يېڭىلمەك، ئاداشماق، خاتا قىلماق.

يالاڭ [يالانك] «يالىڭ» غا قاراڭ:
مەگەركىم كويىدە يالاڭ ئاياغ ئول ئاي خىرام ئەتمىش،
نەۋائىي كۆزلەرىغە سۈرمە بولمىش ئول قارا تۇفراغ.
— نەۋايى.

يالاماق [يالاماق] 1) يالىماق. 2) ئوقنى ياي (كامالەك، كامان) غا ئورناتماق، ئېتىشقا، ئوق ئۈزۈشكە ھازىرلانماق:
جانىمە پەيۋەستە ناۋەك ئاتقالى،
غەمزە ئوقىن قاشىغە يالاپدۇرۇر.
— نەۋايى.

يالاۋ [يالاو] «يەلاۋ» غا قاراڭ.

يالبارماق [يالبارماق] يالۋۇرماق، يېلىنماق، يېلىنىپ سورىماق، ئۆتۈنمەك:
يۈزى بولدى زەئفەر كەبى سارغارىپ،
بۇ ئىككى ئوغۇلغە تولا يالبارىپ.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

يالبارۇ [يالبارو] 1) يالۋۇر، يېلىن (بۇيرۇق پېئىل). 2) يالۋۇرۇپ، يېلىنىپ (رەۋىشداش).

يالغۇز [يالغوز] يەككە ـ يېگانە، تەنھا، تەڭدىشى يوق، يالغۇز؛ پەقەت:
قاراڭغۇ گور ئارا بىر كۇن كىرەر مۇڭلۇغ باشىڭ يالغۇز،
خەراب ئەيلەپ ۋۇجۇدۇڭ شەھرىنى سۇلتانى دىل ئەفرۇر.
— شەۋقى.

يالغۇزۇ بېكەس — تەنھا ۋە يالغۇز؛ چارىسىز.

يالغۇزۇن [يالغوزون] يالغۇز، يەككە ـ يېگانە.

يالقىتماق [يالقيتماق] زېرىكتۈرمەك، بىزار قىلماق، مالال كەلتۈرمەك؛ چارچاتماق:
رەڭ يوقتۇر چۇن قىزىلگۇلدىن ساڭا، ئەي ئەندەلىب،
ئېل قۇلاغىن ئەسرۇ كۆپ يالقىتما فەريادىڭ بىلە.
— نەۋايى.

يالقىماق [يالقيماق] 1) بىزار بولماق، زېرىكمەك. 2) خورىماق، ھارماق، چارچىماق:
كارۋان يالقىبان ئۇراردىن گام،
تاپمىش ئېردى ھەم ئول زەمان ئارام.
— نەۋايى.

يالىتماق [ياليتماق] يالتىراتماق، پارقىراتماق.

يالىقماق [ياليقماق] «يالتىماق» قا قاراڭ:

ۋىسال شامى دېئالمان لەبىڭنى يالقىسام،
ۋەلي تەبانىڭغە كۆز سۇرتۇبان مۇچەكلەر ئىلە.

— نەۋايى.

يالىڭ [يالىنك] يېلىڭ؛ يالىڭاچ:

قول يالىڭ ئەيلەمەك — بىلەكنى يالىڭاچلىماق، بىلەكنى تۇرمەك.

يالىن [يالين] يالقۇن؛ چوغ، ئۇچقۇن:

بۇ ئەفسانە ئىشىتتى ئېرسە نەۋرۇز،
يالىنتەك ئۇردى بىر ئاھى جىگەر سۇز.

— لۇتفى.

يالىنماق [يالينماق] يالۋۇرماق، يېلىنماق، «يالبارماق» قا قاراڭ:

نە ئىتنى ئول بۇتى بىگانەۋەش ئىتىكى ساغىندىم،
ئاشناغە يالىنغان كەبى ئول ئىتقا يالىندىم.

— نەۋايى.

يان [يان] يان تەرەپ؛ بېقىن، يانپاش:

سۆيۈپ ماڭلايىغە خۇش ئامەد قىلىپ،
كى ئولتۇردى فىلھال يانىغە ئالىپ.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

يانى يەرگە يەتمەك — كۆزىگە ئۇيقۇ كەلمەك.

يانە [يانە] يەنە؛ ئۆزگە، باشقا:

كۆڭلۈمە قالماپدۇرۇر دۇنيادە ھەرگىز ئارزۇ،
يانە بىر كۆرسەم ئەگەر ئول غۇنچەئى خەندانىنى.

— قەلەندەر.

ئانى دەرمەھەل كەلتۈرۈپ خانەگە،
ئۆزى كۆردى، كۆرسەتمەيىن يانەگە.

— ئا. نىزارى.

يانقاۋۇل [يانقاول] مەنسەپ، دەرىجە نامى:

ئانداغكى ھىراۋۇل، قاراۋۇل ۋە چىڭداۋۇل ۋە يانقاۋۇل ...
ۋە داقاۋۇلكىم، ئالار مۇندىن ئۇلۇيىدۇرلەر.

— نەۋايى.

ياۋە [ياوە] (پ) بىھۇدە، بىھۇدە سۆز؛ يالغان؛ ياۋا.

ياۋە دېمەك — يالغان ئېيتماق، ئالدىماق، بىھۇدە سۆزلىمەك.

ياۋە قۇش — ياۋا قۇش:

ئۇلاپ كۈننى كۈنگە ئۇرۇپ پىچۇ تاب،
قىلۇر ئېردى چۈن ياۋە قۇشدەك شىتاب.

— ئا. نىزارى.

ياۋەر [ياور] (پ) ياردەمچى، مەدەتكار، قوللايدىغان، ھەمكارلىشىدىغان؛ دوست، بۇرادەر:

بۇ غەملىك كۈنىدە بولۇپ ياۋىم،
دېمەي ياۋەرىم كىم بولۇپ داۋەرىم.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

ياۋەر بولماق — مەدەتكار بولماق، ھەمكارلاشماق.

ياۋەر ئولماق — «ياۋەر بولماق» قا قاراڭ:

دېدىمكى: نە جان سەن ماڭا بىر قارا،
ماڭا ياۋەر ئولساڭ بۇ زىندان ئارا.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

ياۋغان [ياوغان] ياغسىز:

مۇباھات قىلماس يەمەكدىن كۇلاچ،
غەمىن بىلمەس ئەر تاپسە ياۋغان ئۇماچ.

— نەۋايى.

ياۋم [ياوم] (ئە) كۈن، كۈندۈز، «يەۋم» گە قاراڭ؛

ياۋمى دىن — قىيامەت كۈن.

ياۋمۇ لەيل — كېچە ۋە كۈندۈز، كېچەيۇ كۈندۈز.

ياۋۇتماق [ياووتماق] يېقىنلاشتۇرماق؛ ئۇچراتماق:

كىشى تا بىرنى قويماي بىزنى تۇتقاي،
بۇ بىرسى قاشىغە قايدىن ياۋۇتقاي.

— خىرقەتى.

ياۋۇشماق [ياووشماق] يېقىنلاشماق، قوشۇلماق؛ يېقىن كەلمەك، يېتىشمەك:

قۇلاقىمغە يەتتىكى ئولدەم تاۋۇش،
دېدى: ئەي مۇسافىر تەنابغە ياۋۇش.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

بىيىكبارە جانغە ياۋۇشتى ئوتى،
مەگەركىم قامىشغە ياپۇشتى ئوتى.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

ياۋۇق [ياووق] يېقىن؛

ياۋۇق كەلمەك — يېقىن كەلمەك، يېقىنلاشماق:

ياۋۇق كەلدى دېدى ماڭا: ئەي ئەزىز،
قىلۇرسىز بۇ ئۆيدە نە ئىشلارنى سىز.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

ياۋۇماق [ياووماق] يېقىنلاشماق، يېقىن كەلمەك؛ يېتىشمەك:

بولۇپ ئول نەۋئ ئەترافىدە ساكىن،
كى بولماي ئېل ياۋۇماق ئاندە مۇمكىن.

— نەۋايى.

ياي [ياى] 1) ياي، كامان، كامالەك.
2) پۈكۈلگەن، ئېگىلگەن:

باقىپ چۈن كۆردى قەددىن ئۇيلەكىم ياي،

دېگەيسەن، كۆردى دېۋانە ياتقى ئاي.
— نەۋائى.

ياياغ [ياياغ] «ياياق» قا قارالسۇن.

ياياق [ياياق] ياياق، پىيادە.
ياياق چېرىك — پىيادە ئەسكەر.

يايقالماق [يايقالماق] چايقالماق؛ يېيىلماق:
ژەھكى، ھەجرىنىدە جەھان بولدى كۆزۈمگە زۇلۈمات،
كىم بارۇر يايقالىبۇ قايتماس ئول ئابى ھەيات.
— نەۋائى.

يايقاماق [يايقاماق] چايقىماق، يايماق:
تەگمەسە بەزمىگدە مەي، بەسدۇرۇر ئول سۇۋ ماڭا،
كىم سەن ئىچمەر جامنى سۇۋچى ئالىپ يايقامىش.
— نەۋائى.

يايماق [يايماق] يايماق، چاچماق؛ ئاشكارا قىلماق، مەلۇم قىلماق؛ يەشمەك، چۈچۈماق (چاچ ئۆرۈمىلىرىنى):
سەن بىر ھۈمايى مەن بىر گەدايىمىز،
يايغىل باشىمغە چەترى سەئادەت.
— مولا بىلال.

يايىپ بەرگىنى چۈن زۇلفى ئەرۇسان،
چىقىپتۇر ئاتەشىن تاجۇ خۇرۇسان.
— زەلىلى.

يەباب [يباب] (ئە) خاراب؛ كەمبەغەل، نامرات.
يابابۇ خەراب — نامرات ۋە خاراب، يوقسۇل؛ ئۇزۇل ـ كېسىل ۋەيران بولغان، ئۇزۇل ـ كېسىل بەربات بولغان.

يەبان [يبان] (پ) چۆل، بياۋان، «يابان» غا قارالسۇن.

يەتاقچى [يتاق چى] ياتاق باشقۇرغۇچى، ياتاقتا قارىغۇچى؛ قونالغۇ نۇۋەتچىسى، قونالغۇ (ياتاق) خىزمەتچىسى:
قىلىپ ھەمىلە دەرھال سەگ ھۇشمەندە،
يەتاقچى بۇلارنى تۇتۇپ قىلدى بەند.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

يەتتى [يېتى] يەتتە (سان).
يەتتى كەۋكەب — يەتتە يۇلتۇز، قۇتۇپ يۇلتۇز.

يەتكەزمەك [يېتكازماك] كۆرسەتمەك، خىزمەت كۆرسىتىمەك؛ يەتكۈزمەك:
ئانىڭ ساڭا خىدمەت يەتكەزىپ فاش،
كىم بولغاي ئانىڭ ئىشىغە پاداش.
— نەۋائى.

يەتكۈرمەك [يتكورماك/يېتكورماك] يەتكۈزمەك، ئۇلاشتۇرماق، ئىرىشتۈرمەك، كەلتۈرمەك؛ كۆرسەتمەك؛ ئىپتىماق، خەۋەر بەرمەك، خەۋەر قىلماق:
سەبا بۇ ئەرزى ئەرشىنىكىم ئول يارىمغە يەتكۈرگىل،
كى يالغۇزلۇق بەلاسى ئۆرتەگەن زارىمغە يەتكۈرگىل،
فىراقى ئىچرە ئول مەجنۇنى بىمارىمغە يەتكۈرگىل،
كى ئاندىن سەۋتى دىلكەش بۇ مېنىڭ تارىمغە يەتكۈرگىل،
نەۋا تۇرلۇك چېكەي شەمئى شەبىستانىمدىن ئايرىلغاچ.
— ئەرشى.

يەتمەك [يېتماك] يەتمەك، بارماق؛ ئۇچرىماق، يولۇقماق؛ ئىرىشمەك، كەلمەك؛ يېتەرلىك بولماق؛ ھاسىل بولماق؛ كۇپايە قىلماق؛ ئاڭلىماق، ئاڭلانماق؛ چۈشەنمەك.

يەتۈرمەك [يتورماك/يېتورماك] يەتكۈزمەك، ئەۋەتمەك؛ ئاپارماق، كەلتۈرمەك، «يەتۈزمەك» كە قارالسۇن:
دېدىكىم: پىيالە كەتۈرگىل ماڭا،
لەبالەب قۇيۇپ مەي يەتۈرگىل ماڭا.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.
سالىپ گەردەنىمغە قارا رىشتەنى،
بۇتىنىڭ قاشىغە يەتۈردى مېنى.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

يەتۈرمەمەك [يېتورماماك] يەتكۈزمەسلىك، ئەۋەتمەسلىك:
...
جەھان خاكى ئىرۇر بىر كىسەك، ۋەلى ناپاك،
ئېتەك يەتۈرمەمەك ئەلا مۇلەۋۋەس ئولسە گۇلۇخ.
— ئا. نىزارى.

يەتۈزمەك [يتوزماك] يەتكۈزمەك:
يەتۈز ئاھىم ئوقىن ئانقان ھەدەفكە،
چۆكۈر دەريا ئارا دۇربار سەدەفكە.
— گۇمنام.

يەتۈشمەك [يېتوشماك] يېتىشمەك، يېتىلمەك.
يەتۈشگەن ئىل — يېتىلگەن ئادەملەر، يېتۈك كىشىلەر.

يەتىشمەك [يېتيشماك] 1) مۇيەسسەر بولماق، قولغا كىرگۈزمەك، يەتمەك، يېتىشمەك. 2) پۇتمەك، ئاخىرىغا يەتمەك. 3) ئاڭلىماق، ئىشتىمەك.

يەتىم [يتيم] (ئە) 1) يېتىم؛ ئاتا ـ ئانىسىز:
ئاھ نەيلەي، مەن يەتىمنىڭ قەدرى يوق يار ئالدىدا،
ئاي يۈزىنىڭ شەۋقىدىن بولدۇم گىرىفتار ئالدىدا.
— نەۋائى.

2) خىزمەتكار:
ئايدى يەتىم: «ئەي، ئەرەبى راھۋار،
ئۆزگە شۇتۇرنىڭكى ئايالەرى بار.»
— زەلىلى.

3) يېگانە، تەنھا، تەڭدىشى يوق:
سەن كەبى چىقماس نەبۇۋۋەت بەھرىدىن دۇررى يەتىم،

توغرا بولماس ئىككى ئالەمنىڭ خىراجىدىن خىراج.
— شەۋقى.

يەتمانە [يتيمانە] (ئە + پ) يېتىملارچە، «يەتىم» گە قارالسۇن.

يەخ [يخ] (پ) مۇز:
نەۋائىي ئاھىنى زاھىد كەم ئەتمەدى سۆز ئىلە،
نېدىنكى دۇد ئولۇر ئەفزۇن، قاتىلسە ئوت ئىلە يەخ.
— نەۋائى.

يەد [يد] (ئە) قول؛ زور، كۈچ، قۇدرەت.
يەدى بەيزا — ئاق قول، ئاپئاق قول، پارقىراق قول، مۇسا پەيغەمبەرنىڭ قولىغا ئوخشاش قول؛ كۈچ، قۇدرەت:
ئايۇ كۇن بىلكىم يەدى بەيزاغە پەرتەۋ سالدى بۇ،
كىم كۆرۈپتۇر بۇ كەبى دەھر ئىچرە دىيدارى يەنە.
— ئەرشى.
يەدى تۇلا — قولى ئۇزۇن، قولى ھەر نەرسىگە يېتىدىغان.
يەدا [يدا] (ئە) «يەد» كە قارالسۇن:
يەنە بىر مىسال: ئاندىغكى، «يەدا» لەفزىن «سەدا» بىلە قافىيە قىلسە بولۇر، «بادە» بىلە ھەم قىلسە بولۇر.
— نەۋائى.

يەدۇللاھ [يداللە] (ئە) ئاللانىڭ قۇدرەتلىك قولى، قۇدرەت، كۈچ:
غەزۋدە نەرون يەدۇللاھ ئاتا،
ھەق لەقەب ئەيلەپ ئەسەدۇللاھ ئاتا.
— نەۋائى.

يەر [ير] يەر، زېمىن، تۇپراق:
ئەگەر يۇز يىل ئەمىرى سەلتەنەت ئەۋجىگە يەتكەندە،
ۋۇجۇدۇم فانى ئەيلەپ، يەر يۈتۈپ قىلغاي ئانى مەھكەم.
— ئەرشى.
2) ئورۇن، جاي، ماكان. 3) دەرىجە، مەرتىۋە. 4) يەر يۈزى، ئالەم، دۇنيا؛ مەملىكەت، ۋەتەن.
يەر بەرمەك — جاي بەرمەك، ئورۇن بەرمەك، جايلاشتۇرماق.
يەر بىرلە ھەمۋار ئەيلەمەك — خورلىماق، كەمستىمەك؛ ئېزىپ تاشلىماق؛ يوق قىلماق؛ مەغلۇپ قىلماق.
يەر بىرلە يەكسان ئەيلەمەك — خورلىماق، كەمستىمەك؛ ئېزىپ تاشلىماق؛ يوق قىلماق.
يەر بىرلە تەڭ قىلماق — خورلىماق، كەمستىمەك؛ مەغلۇپ قىلماق.
يەر تاپماق — ۋۇجۇدقا كەلمەك.
يەر تۇبى — كۆرۈنمەس جاي.
يەر تۇتماق — جايلاشماق، ئورناشماق.
يەر سالماق — جاي ھازىرلىماق.
يەرگە تۇشمەك — ئېگىلىپ تەزىم قىلماق.
يەرگە كۆز تىكمەك — خىجىل بولماق، خىجالەت بولماق؛ خىجىللىق تارتماق.
يەرگە كىرمەك — خورلانماق؛ خىجىللىقتا پاتماق.
يەرگە يۈز قويماق — سەجدە قىلماق، تەزىم قىلماق.
يەر ئۈزار بولماق — گۇللەنمەك، ياشنىماق.
يەرۇ كۆك — ھەممە جاي، پۈتۈن ئالەم.
يەر ئۆپمەك — ئۆزرە سورىماق.
يەر ئۆزرە كەلمەك — دۇنياغا كەلمەك، تۇغۇلماق.
يەر ئېلى — يەر يۈزىدە ياشىغۇچى خەلق.
يەر يىرتماك — يەر ھەيدىمەك، يەر ئاغدۇرماق.

يەرا [يرا] يارا، جاراھەت.
يەراسىغە تۇز سەپمەك — يارىسىغا تۇز سەپمەك، گەپ ياكى بىرەر ئىش ـ ھەرىكەت بىلەن دەردىنى كۆچەيتمەك.
يەراغە مەرھەم ياقماق — يارىغا مەلھەم قويماق.
يەرا يېمەك — يارىلانماق، جاراھەتلەنمەك.

يەراغ [يراغ] 1) قورال ـ ياراغ؛ زۆرۈر ئەسۋاب ـ جابدۇق:
كى مەغرىب سارىدىن قاراقچى كېلىپ،
يەراغۇ ئىگىن ھەم ئوزۇقنى ئالىپ.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.
2) ھازىرلىق، تەييارلىق:
يۈزۈڭ ئالىدە ئۆلمەكتۇر يەراغىم،
دۇئاگۇيمەن ساڭا تا جان بارىنچە.
— سەيىد ئەھمەد.
يەراغ ئەتمەك — تەييارلىماق، ھازىرلىماق.
يەراغ ئەيلەمەك — ھازىرلىق كۆرمەك.
يەراغ قىلماق — ھازىرلىماق، تەييارلىماق.
يول يەراغىن ئەيلەمەك — يول ھازىرلىقىنى كۆرمەك.

يەراغلاماق [يراغلاماق] تەييارلىماق، ھازىرلىماق:
يەنە چۈن «سەبئەئى سەييار» رەسەدىن زەمىرىم باغلاپدۇر،
ئەشرەفى «ھەفت پەيكەر» نىڭ يەتتى ھۇرۇشىن يېشكەشمىغە يەراغلاپدۇر.
— نەۋائى.

يەرەقان [يرقان] (ئە) سېرىق كېسەللىكى:
يەرەقان بولدۇمۇ دېھقانى قەزا،
زەئفەران ئەكتى ياشىم ئارىغىغە.
— نەۋائى.

يەرغاغ [يرغاغ] كاسسا، خالتا، ھەميان:
سۇنبۇلۇڭغە بىر خىتائىي بەندەدۇر مۇشكى خوتەن،

www.uyghurkitap.com

گەر دەلىل ئىستەر ئېسەڭ، باردۇر لىباسى يەرغاغى.
— نەۋايى.

يەزە [يزە] ئاۋۋال، ئالدىن، ئالدىن بارغۇچى.

يەزەك [يزك] (پ) كېچە قاراۋۇلى، لەشكەرگاھنى قورۇقلىغۇچى (كۆزەتكۈچى) ئاتلىقلار، قورۇقچى:
يەزەك قىلسە تۇتۇپ ئول ئەۋج بارە،
كېچە خەندەك سۇبى سارى نەزارە.
— نەۋايى.

يەزەكدار [يزك دار] (پ) كېچە قاراۋۇللىرى باشلىقى، قورۇقچىلار باشلىقى:
چەمەنلەر رەڭگىنىڭ شاھىغە بالىن بولدى خەمرى گۇل،
يەزەكدار ئولدى ئول دەرگەھدە بۇلبۇل ئۆزى ئەيلەپ قۇل.
— ئا. نىزارى.

يەزدان [يزدان] (پ) خۇدا، تەڭرى.
يەزدانى پاك — پاك خۇدا، پاك، يېگانە تەڭرى:
ئايتايىن ھەمدىڭنى، ئەي يەزدانى پاك،
ئىچتىلەر خۇنى جىگەر مەرانى پاك.
— خەراباتى.

يەزدانپەرەست [يزدان پرست] (پ) خۇدا پەرەس، خۇداغا چوقۇنغۇچى:
ئوشۇل ھەين ئارا ئېردى يەزدانپەرەست،
خەلايىق ئىدى بارچە شەيتانپەرەست.
— ئا. نىزارى.

يەزدانىي [يزدانى] (پ) خۇداغا ئائىت، ئاللاغا تېگىشلىك، ئاللاغا مەنسۇپ:
شۇكرىكىم يەتتى لۇتفى يەزدانىي،
قالمادى زۇلمى نەفسى زۇلمانىي.
— نەۋايى.

يەسار [يسار] (ئە) چەپ، چەپ تەرەپ؛ قوشۇننىڭ چەپ تەرىپى:
بالۇ پەرى مەئنىنى يەسار ئىلە يەمىن قىل،
بىر يەردە تۇرۇپ سەيرى ھەمە روبى زەمىن قىل.
— زەلىلى.
قەبۇل تۇشسە شەھغە بېرۇرمىز سەمەن،
بۇ فەرماننى بىلسۇن يەسارى يەمەن.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

يەساغ [يساغ] «ياساق» قا قاراڭ.
يەساغ تارتماق — جازاغا تارتماق، جازالانماق.

يەساغلىغ [يساغليغ] «يەساغلىق» قا قاراڭ.
يەساغلىغ ئىشى — ئەسكىرىي ئىشلار، تەرتىپ ـ ئىنتىزام يوللىرى.

يەساغلىق [يساغليق] 1) سەپتىكى ئەسكەر:
يەساغلىق دېگەن قارا چېرىك، يەئجۇج ۋە مەئجۇج خەيلىغە شېرىك.
— نەۋايى.
2) ھۆكۈم يۈرگۈزگۈچى، پەرمان بەرگۈچى.

يەساق [يساق] «ياساق» قا قاراڭ:
ياقىن بىلكى شەيتان توزاقى ئېرۇر،
يەنە دېۋەلەرنىڭ يەساقى ئېرۇر.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.
يەساق تارتماق — سەپ تارتماق، سەپ تۈزمەك.
شاھ يەساقى — پادىشاھ جازاسى، سېلىقى.

يەساقىي [يساقى] ئەسكەر، چېرىك:
سالماق ئوت بەرلاسۇ تەرخان ئارەزى نې سۇدكىم،
بىزنى كۆيگەن چېھرە بىرلە بىر يەساقىي كۆيدۈرۈر.
— نەۋايى.

يەسال [يسال] سەپ، قاتار؛ جەڭگىۋار تەرتىپ.
يەسال تارتماق — سەپ تارتماق، سەپ تۈزمەك.
يەسال تۈزمەك — «يەسال تارتماق» قا قاراڭ.

يەساۋۇل [يساول] ئىنتىزام، تەرتىپ ساقلىغۇچى، ياساۋۇل:
يەساۋۇلغە بەردى تۇتۇپ نامەنى،
مۇھىبلەر يۇ بەرگەي بۇ ھەنگامەنى.
— موللا يۈسۈپ.

يەسرىب [يثرب] (ئە) مەدىنە شەھىرىنىڭ قەدىمىي نامى.

يەسىر [يسير] (ئە) ئوڭاي، ئاسان؛ قۇلايلىق:
كىشىنى يوق ئەتمەك ئەگەرچە يەسىر،
ۋەلى زىندە قىلماق ئېرۇر كۆپ بەسىر.
— ئا. نىزارى.

يەشم [يشم] (ئە) يېشىل رەڭلىك قىممەت باھا تاش؛ يېشىل رەڭلىك تاش:
ئەيكى، ئىستەرسەن چاقىن دەفئىغە يەشم،
ئۆزگە تەگمەككە بېرىپ ئىمكانغە يول.
— نەۋايى.

يەشۇنماق [يشونماق] بېكىنمەك، يوشۇرۇنماق:
يەشۇندى بەرگى گۇل تۇفراغ ئىچىندە،
نىھان ئولدى شەجەر يەفراغ ئىچىندە.
— نەۋايى.

يەغما I [يغما] (پ) تالان ـ تاراج، بۇزغۇنچىلىق:
داغلىغ كۆڭلۈم تالاشقان قاش ئىلە كۆزلەرگە باق،
پۇللۇق ئۆي ئۆزرە بۇ كۈلگەن لەشكەرى يەغمانى كۆر.
— ئەرشى.
يەغما ئەيلەمەك — تالان ـ تاراج قىلماق، بۇلاپ ـ

تالماق، هۇجۇم قىلماق، ۋەيران قىلماق، بۇزغۇنچىلىق قىلماق.

يەغما چەكمەك — تالانغا ئۇچرىماق، بۇلانماق.

يەغما سالماق — سوقۇشتۇرماق، ئاداۋەت پەيدا قىلماق، ئاداۋەت ساقلىماق.

يەغما قىلماق — بۇلىماق، تالماق، بۇلاڭ ـ تالاڭ قىلماق.

يەغما Ⅱ [يغما] ياغما (قەبىلە نامى):

چىگىل بىرلە يەغمانى ئەيلەپ ئۇبۇر،
(چىگىل ۋە ياغما يۇرتلىرىنى بېسىپ ئۆتۈپ.)

— نەۋايى.

يەغماگەر [يغماكر] (پ) تالان ـ تاراج قىلغۇچى، بۇلاڭچى، بۇزغۇنچى:

ۋەھكى، دىنىم كىشۋەرىن تاراج قىلدى كافەرى،
كۇفر ئېلىغە ھامىيى دىن ئەھلىغە يەغماگەرى.

— نەۋايى.

يەغمايى [يغماى] ياغما قەبىلىسىدىن:

ناز بىرلە نىگارى يەغمايى،
شاھغە تۇتتى جامى مىينايى.

— نەۋايى.

يەفراغ [يفراغ] 1) ياپراق، بەرگ؛ «يافراق» قا قارالسۇن:

خەزان بېلى ئۈچۈرماقدۇر نەسىبى،
شەجەرلەر ئۈزرە كۆپدۇر گەرچە يەفراغ.

— ئەرشى.

2) دەرەمەن ئاشىق:

خەزانىي باغ ئارا ئول ئاي تەنۇ چېھرەمنى كۆرگەن چاغى،
دېگەيكىم، بىر قۇرۇق شاھ ئۈزرە قالمىش بىر سارىغ يەفراغ.

— نەۋايى.

سىيم ئاڭا چۈن ساقى سۈمەنسا بولۇپ،
يەفراغى تەھنۇقرەئى مىينا بولۇپ.

— نەۋايى.

يەقىن Ⅰ [يقين] يېقىن، تەخمىنىي:

ئىشتىتى فەسانە بەرەھمەن لەئىن،
دېدى: شەھ قاشىغە بارالى يەقىن.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

يەقىن ئەيلەمەك — يېقىنلاشتۇرماق.

يەقىن تۇتماق — يېقىنلاشتۇرماق.

يەقىن Ⅱ [يقين] (ئە) ئىشەنچلىك؛ مۇقەررەر.

يەقىن ئەھلى — ئەۋلىيالار.

يەقىنىي [يقينى] (ئە) ھەقىقەتكە توغرا كېلىدىغان، ئۆزلەشتۈرگەن، ئىشنى مەلۇماتقا ئىگە بولغان.

ئۇلۇمى دىنىيەدىن كۆڭلى مۇلكى مەئمۇر كىبرەك ۋە يەقىنىي فەراسەتدىن خاتىرى جەمئىيەت بىغۇتۇر.

— نەۋايى.

يەك Ⅰ [يک] (پ) بىر، يەككە، يېگانە.

يەكايەك — بىرمۇ بىر، بىردىن ـ بىردىن، يەككىمۇ يەككە.

يەك ـ بەيەك — بىرمۇ بىر؛ تامامەن، پۈتۈنلەي:

بەناگاھ تۇشۇپ تورغە بىر چوڭ سەمەك،
تۇتۇپ ئول زەمان ئۇچ بالىق يەك ـ بەيەك.

— ئا. نىزارى.

يەك Ⅱ [يک] يامان، خۇنۇك، پەس؛ قوپال مۇئامىلە.

يەكە [يكه] ئالتىنىڭ بىر تۇرى.

يەكبار [يكبار] (پ) «يەكبارە» گە قارالسۇن:

نەچە كەزگىل سۇرەييانى، سەرانى تارت مىلكى مېھنەت،
تاپالماسەن، ئىلىك بىغ بارچەدىن يەكبار مەن يەتلىغ.

— گۈمنام.

يەكبارە [يكباره] (پ) بىر يولى، بىر يولىلا، بىراقلا:

قەلەندەرلىك قەنائەت ئىقلىمىنى ئىختىيار ئەتمەك،
زەلىلى ھىرسى دۇنيا تەركىنى يەكبارە ئەيلەرمەن.

— زەلىلى.

يەكبەند [يكبند] (پ) بىر يولىلا، باشتىن ـ ئاياغ:

سەھرانى تۇتۇپ تېۋەسى يەكبەند،
ھەيكەل ئارا بارچە كۆھ ماندند.

— نەۋايى.

يەكپارە [يكپاره] (پ) بىر پۈتۈن، پۈتۈنلەي، «يەكبارە» گە قارالسۇن.

يەكتا [يكتا] (پ) يەككە، يېگانە، تەڭداشسىز:

تۇشۇپ مەزمۇن رەڭگىنكىم، بۇ گۈل كۆڭلىگە سالغاچ بەرق،
گۈلىستانى سۇخەن ئىچرە بولۇر بىر نەۋئى گۈل يەكتا.

— ئەرشى.

يەكجەھەت [يك جهت] (پ + ئە)، بىر تەرەپلىمە؛ بىرگە، ئاجرالماس؛ بىر ئېغىزدىن، ھەممىسى بىردەك:

چۈ دەفن ئەيلەمەكنى قىلىپ مەسلىھەت،
ھەمە ئولتۇرۇپ بولدىلار يەكجەھەت.

— ئا. نىزارى.

يەكجەھەتلىغ [يكجهت ليغ] بىرلىك، ئاجرالماسلىق، ئىتتىپاقلىق.

يەكجەھەتلىغ ئەيلەمەك — بىرلەشمەك، ئىتتىپاقلاشماق؛ يان باسماق.

يەكدانە [يک دانه] (پ) يېگانە، تەڭداشسىز؛ بىردىنبىر:

زاتى ئىنسان جەۋھەر ئىچرە گەۋھەرى يەكدانەدۇر،
چۈنكى ئىنسان ئىشق نەقدىغە تۇزەتكەن خانەدۇر.

— گۈمنام.

يەكدەست [يک داست] (پ) 1) ماهىر، چاققان؛ ھۈنەر-ۋەن؛ ھەممىباب:
زەمۈل مۇشك ئۆزە ئەبر كافۇربېز،
جەھان ئۆزرە يەكدەست كافۇر رېز.
— نەۋابى.
2) ئۇلۇغ، كاتتا:
ھەر كىشى ئوقۇسە بىلۈركى «دەريائى ئەبرار» دىن يەكدەستە-راق ۋە رەڭگىنراق.
— نەۋابى.

يەكدىگەر [يكـديكـر] (پ) ئۆزئارا، بىر ـ بىرىگە، بىر ـ بىرىدىن، بىر ـ بىرلەپ:
كۈفرىدىندۇر زىدى يەكدىگەر نە مەئلۇم ئەيلەيىن،
بەس بۇ مەزمۇنى سۇخەندە ماجرا كەلتۈرمىشەم.
— زەلىلى.

يەكدىل [يک دل] (پ) پىكرى، مەقسىتى بىر، ئىناق، ئىتتىپاق:
نېچە مىڭ كىشى يەكدىلۇ يەكجىھەت،
جەلادەت كېلىپ بارچەسىغە سىفەت.
— نەۋابى.

يەكران [يكران] (پ) ئالا ـ چىپار ئات، چاپقۇر ئات، ياخشى نەسىللىك ئات.
يەكرانى تازىي — ياخشى نەسىللىك ئەرەب ئېتى؛ ئارغامچاق.

يەكرەڭ [يەک رنک] (پ) بىر خىل، بىر تۈسلۈك، بىر رەڭلىك؛ بىر تۈردىكى؛ ئۆزگەرمەيدىغان، توغرا، تىل ۋە دىلى بىر، ۋاپادار:
تانماغۇڭ بۇ باغ ئارا يەكرەڭ بىرلە يەكزەبان،
نې گۈلى رەئناسىدىن، نې سەۋسەنى ئازاددىن.
— نەۋابى.

يەكروي [يكروي] (پ) توغرا سۆزلۈك، بىر سۆزلۈك:
خاجە ھۈسەين ... ئۆزى مۇجىد ۋە سۇلب ۋە يەكروي كىشى-دۇر.
— نەۋابى.

يەكزەبان [يک زبان] (پ) بىر سۆزلۈك؛ ۋاپادار:
تانماغۇڭ بۇ باغ ئارا يەكرەڭ بىرلە يەكزەبان،
نې گۈلى رەئناسىدىن، نې سەۋسەنى ئازاددىن.
— نەۋابى.

يەكسان [يكسان] (پ) باراۋەر، تەڭ، پەرقسىز، بىر خىل:
تەكىيەگاھى خەلق گۈرىستاندۇرۇر،
شاھۇ گەدا قەبرىدە يەكساندۇرۇر.
— زەلىلى.

يەكسان ئەيلەمەك — «يەكسان قىلماق» قا قارالسۇن.
ئەي ئەجەل، ئاھىستەرەۋ، زۇلىم نەمايان ئەيلەدىڭ،
قىبلەگاھىمنى قارا يەر بىرلە يەكسان ئەيلەدىڭ.
— ئا. نىزارى.

يەكسان بولماق — بىر خىل بولماق، تەڭ بولماق.

يەكسان قىلماق — باراۋەر قىلماق، تەڭ قىلماق.

يەر بىرلە يەكسان ئەيلەمەك — ھالاك قىلماق، ئۆلتۈرمەك.

يەكسەر [يكسر] (پ) 1) تەنھا، يەككە:
خىلاف ھەقغە يەكسەر بولما بەھۇش،
ھەلال ئولسا شكار ئەھلى سالۇر قۇش.
— خىرقەتى.
2) بىردىن، بىر باشتىن، بىردىنلا، بىراقلا؛ پۈتۈنلەي؛ بىۋاستە:
ساچايىن ئىشق ئېلى ئالىغە يەكسەر،
ئاناڭدىن كىم تەلەپ قىلغاندىن ئەكسەر.
— خىرقەتى.

يەكسو [يكسو] (پ) بىر تەرەپ، بىر تامان:
ئانغەچەكى بۇ خەيل يەكسو بولۇپ،
ئۇلۇس باغرى ئول ۋەھمدىن سۇۋ بولۇپ.
— نەۋابى.

يەكفەن [يكفن] (پ + ئە) ماھىر، يېگانە؛ ئىختىساسلىق؛ ئۆز ھۈنىرىدە يېگانە:
تۆكەرسەن قان كۆزۈڭ بىرلە، بېرۈرسەن جان سۆزۈڭ بىرلە،
ئەجايىپ زۇفۇنۇنى سەنكى، ھەرفەن ئىچرەسەن يەكفەن.
— نەۋابى.

يەككەلەم [يک قلم] (پ + ئە) 1) بىر يولى، بىراقلا، پۈتۈنلەي. 2) تەقسىردىن پۈتۈلگىنى، بىردىنبىر ئۆزگەرمەس. 3) بىرلىشىش، تەڭلىشىش.
يەككەلەم ئەيلەمەك — بىرلەشتۈرمەك، بىرىكتۈرمەك.

يەككەلەمە [يک قلمه] (پ + ئە) پۈتۈنلەي؛ بىردىنبىر؛ داڭدار:
خاجە خۇرد سەمەرقەند تەختىنىڭ يەككەلەمە قازىسى ۋە «ئۇلۇغ بېك مىرزا» مەدرەسەسىنىڭ مۇدەررىسىدۇر.
— نەۋابى.

يەكنەفەر [يک نفر] (پ + ئە) يەككە، يالغۇز.
يەكنەفەر قىلماق — يالغۇز قالدۇرماق، ئايرىۋەتمەك.

يەكى [يکى] (پ) بىرى:
دەر ھەقىقەت لۇتفۇ قەھرى ھەر يەكى ھەقدىن ھەمان،
ئۇشبۇ يەڭلىغ مىڭ ئەجايىب ھېچ ئەر ئەردىن ئەمەس.
— شەۋقى.

سەد يەكي — يۈزدىن بىرى.

يەڭشەماغ [ينكشماغ] سايرىماق:
ھەقگوي قۇشنىڭ تەمكىن بىلە زىكر ئېتۈرى قاشىدە قارلۇ-غاچنىڭ بىمالال يەڭشەماغ مەلالەت كەلتۈرۈر.
— نەۋايى.

يەڭلىغ [ينكليغ] دەك، تەك؛ ئوخشاش:
قەددى سەرۋى يەڭلىغ يۈزى گۈل ئېرۈر،
ھەمە ھۈسن ئەھلى ئاڭا قۇل ئېرۈر.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

يەل I [يل/ييل] 1) شامال؛ يەل:
قورقار ئىدۇك خەزان يەلىدىن،
پىنھان بۇلۇبان جەھان ئېلىدىن.
— موللا سالىھ.

2) ئۇچقۇر ئات، دۇلدۇل:
چۈ چىقتى يەلگە گۈلبەرگى تەردەك،
فەلەك رەخشىغە مېھرى خاۋەردەك.
— نەۋايى.

يەل ئاسا — يەل كەبى، يەلدەك.
يەل سۈرئۇبەتى — شامال تەشۋىشى، قىيىنچىلىقى.
يەل قويماق — شامال چىقماق:
مۇخالىف يەل قويۇپ، چايقالدى دەريا،
قىيامەتدىن قاتىغ كۈن بولدى پەيدا.
— لۇتفى.

يەلگە بارماق — ئۇچماق، ئۇچۇپ كەتمەك.
يەلگە بەرمەك — ھالاك قىلماق، يوقاتماق؛ سورۇماق، سورۇۋەتمەك.

يەل II [يل] (پ) قەھرىمان، پالۋان، باتۇر:
كۆڭۈل مىژگان خەدەڭگىلىك كۆزلەرنىڭدە ناگەھان كۆرگەچ،
ھەراسان يەلدەك ئولمىش كافىر ئىلكىدە سىنان كۆرگەچ.
— ئەرشى.

يەلى خەسمىبەند — دۈشمەننى ئەسىر قىلغۇچى پالۋان، باتۇر.

يەلاغ [يلاغ] ئىتقا يېمەكلىك تۆكۈپ بېرىدىغان ئىدىش، يالاق:
ماڭا مەي ئولمادى روزى تەرەب ئەياغىندە،
تەرەبدۇرۇر ئىچە ئالسام ئانىڭ يەلاغىندە.
— نەۋايى.

يەلاڭ [يلانك] يالاڭ، يالىڭاچ؛ كەمبەغەل، يوقسۇل، نامرات.
يەلاڭ ئەيلەمەك — يالىڭاچلىماق.

يەلاۋ [يلاو] 1) بايراق، تۇغ، ئەلەم:
تامۇغ شۇئلەسى بارچە رەنگىن يەلاۋ،
بىلىنمەپ يەلاۋ جىلۋەسىدىن قىلاۋ.
— نەۋايى.

2) پارلاق، يالتىراق، جىلۋىلىك. 3) قالپاقتا ئورىلىدىغان يىپەك لېنتا:
داۋۇلغاندا چىنىي يەلاۋ دىلپەزىر،
يەنە جەۋشەن ئۇستىگە چىنىي ھەربىر.
— نەۋايى.

يەلە [يلە] (پ) قۇۋۋەتلىك، شىجائەتلىك؛ «يەل I» گە قارالسۇن.
شەھرى يەلە — شىجائەتلىك شەھەر.
ھەمزەبەرى يەلە — شىجائەتلىك شەھەر، ئارسلان، باھادىر.

يەلەك [يلك] (پ) لەچەك؛ ئايالالار بوينىغا ئاسىدىغان ئاق رەخت:
ۋە مەئمۇدىي ئەلىبسەدىن مىسلى: دەستار ۋە قالپاق ۋە نەۋرۇ-زىي ۋە تونىنى ۋە شىردىاغ ۋە دەكلە ۋە يەلەك ۋە ياغلىغ ۋە تەرلىك ۋە قۇر يوسۇنلۇغ نىمەلەرنى بارسىن تۈرك تىلى بىلە ئايتۇرلەر.
— نەۋايى.

يەلپاڭ [يلپانك] يالپاڭ، ياپىلاق:
كۆرۈنۈر يۈزى كۆزگۈ ئىچرە بۇزۇق،
ئۇزۇن، يوقسە يەلپاڭ، كىچىك يا ئۇلۇغ.
— نەۋايى.

يەلپىمەك [يلپى ماك] يەلپۈمەك:
سەرۋى نازىم گۈل چاغى گۈلشەنغە كىردى، ئەي نەسىم،
ھەم ئانى يەلپىيۇ ھەم گۈل يەفراغىن باشىغە ساچ.
— نەۋايى.

يەلدا [يلدا] (پ) قارا قىش، قىش كېچىسى:
كۆرگۈزۈپ ئارەزدە خالى كۈن چاغى يەلدا كەبى،
روزىگار ئېلتۈرنى بىزگە ئەيلەدى مۇشكىل يىگىت.
— ئەرشى.

يەلدا تۈنى — قىشنىڭ ئەڭ قاراڭغۇ ۋە ئەڭ ئۇزۇن كېچىسى:
زۇلفى ئۆلتۈرمەككە يۈز تىرگۈزگەلى قىلمىش جەدەل،
چۈن قىلۇر يەلدا تۈنى خۇرشىدى تابان بىرلە بەھس.
— ئەرشى.

يەللەنمەك [ييل لانماك/يىل لانماك] 1) ھاۋالانماق. 2) مەغرۇرلانماق.

يەلمەك [يل ماك/ييل ماك] يۇگۈرمەك، چاپماق:
فىراق دەشتىدە ئىتتەك ئۆڭۈل يەلسە چىقا ئالماس،
ئانىڭ بۇ ۋادى ئارامۇل رەھنەمۇنمۇ ئېركىن؟
— نەۋايى.

يەم I [يم] يەم، يەمچۈك:

كۆرسەت جەمالىڭ ئەي پەرى، قىلمە جانىمغە كۆپ ستەم،
تاشلاپ بۇ ھىجران دەشتىغە غەم قوشلارىغە قىلما يەم،
— مولا سالهى.

يەم Ⅱ [يم] (ئە) دەريا، دېڭىز:
«يا» بىلە «مىم» ئى قىلىپ ئىزھار يەم،
ئەيلەگەلى غەرقەئى بەھرى كەرەم.
— نەۋايى.

يەماغ [يماغ] ياماق:
رىشتە تابى ساڭا قەيد ئولسە، نې سۇد، ئەي زاھىد،
گەر مەسىھ ئىگنەسى بىرلە ئېسە خىرقەڭ يەماغى.
— نەۋايى.

يەمەك [يماك/ييماك] يەم؛ يېمەكلىك، تاتام، نان:
يەمەك لازىم ئولسە تىلەرمەن ئانى،
ئەگەر بەرسەڭىزلەر كىيەرمەن ئانى.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

يەمخانە [يمخانە] يەمخانا؛ ئەلچى ۋە چاپارمەنلەرنىڭ ئات ئالماشتۇرۇش جايى، ئات ساقلىنىدىغان جاي (ئالماشتۇرۇپ مىنىش ئۇچۇن).

يەمىن [يمين] (ئە) ئوڭ، ئوڭ قول، ئوڭ تەرەپ؛ قوشۇننىڭ ئوڭ قانىتى:
بالۇ پەرى مەئىنىي يەسار ئىلە يەمىن قىل،
بىر يەردە تۇرۇپ سەيرى ھەمە روبى زەمىن قىل.
— زەلىلى.

يەنگىل [يىنكيل] بەدىنى يېنىك؛ يەڭگىل، چاققان؛
فەقر ۋادىسىغە كىرگەن تاشلاسۇن ئۆزلۈك يۈكىن،
كىم قىلۇر يول قەتئىن ئاسانراق نەچە بولغان يەنگىل.
— نەۋايى.

يەۋاقىت [يواقيت] (ئە) [بىرلىكى: ياقۇت] «ياقۇت» قا قارالسۇن.

يەۋغان [يوغان] ياغسىز، مايسىز:
تېنىچ كۆڭۈل بىلە يەۋغان ئۇماچ ياخشىراقكىم،
تەكەللۇف ۋە مەشەققەت بىلە قەندىي كۆلاچ.
— نەۋايى.

يەۋم [يوم] (ئە) [كۆپلۈكى: ئەييام] كۈن، كۈندۈز، ۋاقىت:
مۇھەررەم يەۋمى ئاشۇرا بىلەن ساھىبقىران كەلمىش،
سەفەر غەمدىن رەبىيەل — ئەۋۋەل ئاخىر شادمان كەلمىش.
— شەۋقى.

يەۋمۇ لەيل — كۈندۈز ۋە كېچە.
يەۋمۇ فەيەۋم — كۈنمۇ كۈن، كۈنسېرى:
ئول تەرەپغە يۈردىلەر مۇساۋۇ قەۋم،
سۇبھۇ شام، شەببۇشەب، يەۋمۇ فەيەۋم.
— خەراباتى.

يەۋمۇتتەناد [يوم التناد] (ئە) قىيامەت، ئاخىرەت، «يەۋمۇن — نۇشۇر» غا قارالسۇن:
بۇلارغە بولۇپ زور يەۋمۇتتەناد،
قىلىپ ئاندا بىر — بىر بىلە خەيرباد.
— ئا. نىزارى.

يەۋمۇل — ئەزاب [يوم العذاب] (ئە) ئازاب كۈنى، قىيامەت:
كەلدى بەشىنچى ئاڭا يەۋمۇل — ھىساب،
دېمە ھىساب، ئايتىكى يەۋمۇل — ئەزاب.
— نەۋايى.

يەۋمۇل — قىيام [يوم القيام] (ئە) «يەۋمۇتتەناد» قا قارالسۇن.

يەۋمۇل — ھىساب [يوم الحساب] (ئە) ھېساب — كىتاب كۈنى، قىيامەت كۈنى:
مە ئەلقىسسە ئول زاتى ئالىيجەناب،
شەفئۇل — ئۇمەر شاھى يەۋمۇل — ھىساب.
— ئا. نىزارى.

يەۋمۇن — نۇشۇر [يوم النشور] (ئە) قىيامەت، ئاخىرەت.

يەئجۇج [ياجوج] (ئە) ئەپسانۋى بەتبەشىرە، ھەيۋەتلىك، ئادەمخور مەخلۇق.
يەئجۇج سەددى — يەجۇج — مەجۇجلەرنىڭ زىيانكەشلىكىدىن ساقلىنىش ئۈچۈن ئىسكەندەر زۇلقەرنەين تەرىپىدىن سوقۇلغان سېپىل؛ توسۇق تام.

يەئس [ياس] (ئە) مەيۇسلۇق، ئۇمىدسىزلىك، قايغۇ.
يەئسۇ بىدىللىق — غەمكىنلىك، خاپىلىق، كۆڭۈلسىزلىك.
يەئسۇ ھىرمان — مەيۇسلۇق، ئۇمىدسىزلىك.

يەئنى [يعنى] (ئە) يەنى؛ گويا كى، ئېنىقراق:
كۆرۈپ قاتىللىغىن بولماق نە يەئنى،
ئۇمىد ئورنىغە ئاندىن كىمسەگە پاس.
— ئەرشى.

يەياغ [ييماغ] «يەياق» قا قارالسۇن:
ئەيش — ئىشرەت بىلە راھەتدۇركى تاغنىڭ يولىدە،
گاھى — گاھى ماڭسام باشىم بىرلەن گەھى ماڭسام يەياغ.
— قەلەندەر.

يەياق [ييماق] پىيادە، ياياق:
مەۋلانا خۇررەمىي ... ئەنبىيا ۋە مەشايىخ مەزاراتىن يەياق بارىپ زىيارەت قىلدى.
— نەۋايى.

يورتاغ [يورتاغ] «يورتاق» قا قارالسۇن:

نادانغە سۆز دېمەك ئەيغاغدۇر ۋە كۆپ دېمەگى يورتاغدۇر.
— نەۋايى.

يورتاق [يورتاق] سوكسوك، قىرچاڭغۇ ئات؛ ئەزمىلىك، سۇسلۇق؛ مۇجمەل:
يۈزدىن بىرىكى مەئرەكەگە يېتىپ، يورتاق چاپىش بىلەن ئۆزىن زايېـئ ئېتىپ.
— نەۋايى.

يورغەچى [يورغەجى] ئەمەل، كەسىپ نامى؛ يورغەچى:
هۇنەر ۋە پېشەدە ئانداغكى، قۇشچى ۋە بارسچى ۋە قورۇقچى ۋە تامغاچى ۋە جىبەچى ۋە يورغەچى.
— نەۋايى.

يورماق [يورماق] تەرىپلىمەك؛ تەبىر بەرمەك، چۈشەندۈرمەك:
ئويغاغلىغدە نې ئالىڭغە كەلسە قەزادىن كۆر، ئۇيقۇدە هەر نې تۈشۈڭغە كىرسە ياخشى يور.
— نەۋايى.

يوشۇنماق [يوشۇنماق] يوشۇرۇنماق، بېكىنمەك:
قاراغچىدۇر كۆزۈڭ باغى جەمال ئىچرە يوشۇنۇپدۇر،
ئاتارغە ئوق ئېرۇر مىژگانلارىڭ يا سەرۋى بوستاندۇر.
— گۇمنام.

يول [يول] 1) يول. 2) چارە، ئۇسۇل. 3) مەزهەپ، ئېتىقاد.
يول ئازىقماق — يول ئاداشماق.
يول ئەهلى — سوپىيلىق يولى.
يول تۇتماق — يولغا چۈشمەك، يۈرۈشكە باشلىماق.
يول ئۇرماق — توسىماق، يولدىن چىقارماق.

يولاماق [يولاماق] يېقىنلاپ بارماق، يېقىنلاشماق، يولىماق.

يولداماق [يولداماق] يوللىماق، يولغا سالماق؛ يېتەكلىمەك، قوللىماق:
كەرەم ئەيلەپ ئىككى قولۇم، قولداڭىز،
سۆز ئىقلىمى سارى مېنى يولداڭىز.
— نەۋايى.

يونماق [يونماق] 1) يونۇماق، تاراشلىماق. 2) كىرىشمەك، يېزىشقا باشلىماق:
ئالتمىشكە ئۇمر قويغاندا قەدەم،
قۇش تىلىن شەرھ ئەتگەلى يوندىم قەلەم.
— نەۋايى.

يۇبارماق [يوبارماق] 1) ئەۋەتمەك، يولغا سالماق، يوللىماق. 2) چۈشۈرمەك، پەسكە قارىتىپ قويۇپ بەرمەك.

يۇبس [يبس] (ئە) قۇرۇق.

يۇبس تاماق — زېرىكمەك؛ زەئىپلەشمەك؛ قۇرۇماق:
ئەياقچى، تولا ئەيلە جامى فەراغ،
كى كۆپ فىكردىن يۇبس تاپمىش دىماغ.
— نەۋايى.

يۇبۇسەت [يبوست] (ئە) قۇرۇقلۇق، قۇرۇغانلىق؛ زەئىپلىك.
يۇبۇسەت تاپماق — زەئىپلەشمەك، قۇرۇماق.

يۇتماق [يوتماق] 1) يۇتماق، ئىچمەك؛ غەم يېمەك؛ ئازابلانماق:
بۇ قىزنى قىلالى ئاتاسىغە ۋەسل،
كى خۇنابە يۇتقان ئاناسىغە ۋەسل.
— ئا. نىزارى.
2) يوشۇرماق؛ ئېگىلىمەك؛ يوق قىلماق، ئۆلتۈرمەك.

يۇرتاچى [يورتاجى] يېتەكچى:
خاد سۇنغۇردىن بىيىك تۇتتى مەقام،
يۇرتاچى تاۋۇس ئۆزە قىلدى خىرام.
— نەۋايى.

يۇرتچى [يورتجى] «يۇرتاچى» غا قاراڭ؛ شاھ ئوۋغا چىقىش ئالدىدا مەنزىل، چۈشكۈن تەييارلىغۇچى شەخس؛ قوشۇنغا قارارگاھ هازىرلىغۇچى مەنسەپدار.

يۇرۇتماق [يوروتماق] يۈرگۈزمەك، ئىشلەتمەك، ئىشقا سالماق:
جانۇ نالان كۆڭۈل بىلە نې ئەجەب،
پاسبانىڭ كېچە يۇرۇتسە جەرەس.
— نەۋايى.

يۇرۇماق [يوروماق] 1) يۈرۈش قىلماق. 2) ئەمەل قىلماق، يولغا قويماق. 3) كەسمەك؛ ئۆتمەك:
ۋە تىغ يۇرۇماس بولدى. مۇسا ئەلەيهىسسەلام بۇيۇردىكىم، قەتلدىن ئىلىك تارتتىلەر.
— نەۋايى.

يۇرۇن [يرون] ياماق، پارچە؛
يۇرۇننى تۈز تىكمەك — (كىيىمگە) ياماق سېلىش؛ ياماقلىق كىيىم كىيىش.

يۇرۇنچقا [يورونچقا] بىر خىل ئۆسۈملۈك؛ بېدە؛
يەنە ئانى دېمە سەبزەكىم، يول يۇرۇنچقادۇرۇر،
كى نېچە ياخشىراق ئورغان سايى چىقار كۆپرەك.
— نەۋايى.

يۇسر [يسر] (ئە) ئاسانلىق، قۇلايلىق؛ راھەت.

يۇگۇرماق [يوكورماق] چاپماق، يۈگۈرمەك؛ هەرىكەت قىلماق، ئۇرۇنماق، ئۆزىنى هەر ئىشقا ئۇرماق:
يۇگۇرماقدىن سەبا رەفتارى خۇش سۇم،
ئەرەقدىن يەرگە تۆكتى دۇررى ئەنجۇم.
— ناقىس.

يۇماق [يوماق] يۇماق، «يۇڤاق» قا قارالڤ:
دەر ئىپردىكى: ئەي جان يېمە ئەسلە غەم،
يۇما غەم سۇيىدە ئۇزارىڭنى ھەم.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

جاندىن ئىلىك يۇماق — جاندىن ئۇمىد ئۇزمەك؛ جاندىن كەچمەك؛ (جاندىن، ئۆمرىدىن) قول تارتماق، ۋاز كەچمەك.

يۇمدەك [يومديك] يۇمغاندەك، يۇمغان كەبى:
مەن ئىچرە چۈنكى ساقىي ئەكسى مۇھلىكدۇر، بۇ ساغەرنى
كىشكىم ئىچسە، ئۇممىدى ھەياتىدىن كۆزىدىن يۇمدەك.
— نەۋائى.

يۇمروغ [يومروغ] «يۇمرۇق» قا قارالڤ.

يۇمرۇق [يومروق] مۇشت، مۇشتۇم.
يۇمرۇق تاشلاماق — مۇشتلىماق، مۇشت بىلەن ئۇرماق.
يۇمرۇق چەكمەك — دوق قىلماق، مۇشت كۆتۈرمەك.

يۇمرۇلماق [يومرولماق] 1) سانچىلماق. 2) يىمىرىلمەك، ئاغدۇرۇلماق.

يۇمشاتماق [يومشاتماق] مايىل قىلماق، ياخشىلىققا يۇزلەندۇرمەك، قايىل قىلماق؛ يۇمشاتماق.

يۇمشاغ [يومشاغ] «يۇمشاق» قا قارالڤ.

يۇمشاق [يومشاق] مۇلايىم، يېقىملىق، يۇمشاق.

يۇمشاماق [يومشاماق] يۇمشىماق، بوشىماق:
تۇرۇپ سۆزلەرمىنى پەرى ئاڭلادى،
كى قاتىلنىڭ ئەندەك دىلى يۇمشادى.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

يۇمكىن [يمكن] (ئە) مۇمكىن، ئىمكانى بار، ئىمكانقەدەر، مۇمكىنلىك:
يۇمكىنكى، قاچان بۇ زار ئىشتىگەچ،
بۇ قىسسەئى جانگۇداز ئىشتىگەچ.
— نەۋائى.

يۇممماق [يوماق] 1) يۇمماق (كۆز يۇمماق)؛ بىپەرۋالىق قىلماق؛ كۆرمەسلىككە سالماق، ئۆزىنى بىپەرۋا قىلىپ كۆرمەسەتمەك. 2) توسماق، يوقاتماق. 3) كەچمەك، ۋاز كەچمەك.

يۇمىن [يمن] (ئە) ياخشىلىق، بەرىكەت، شاراپەت:
ۋە ئۇممىدىم ئولدۇركى، ئۇشبۇ رابىتە يۇمنىدىن ئالارنىڭ
مۇھىببلەرى ۋە مۇخلىسلەرى زۇمرەسىدە مەشھۇر بولغايمەن.
— نەۋائى.

يۇمۇرماق [يومورماق] بۇزۇلماق، يىمىرىلمەك.

يۇھ [يوح] (ئە) قۇياش.

يۇھىي [يحيى] (ئە) تىرىلدۇرىدۇ.
يۇھىيىل ئىزام — سۆڭەكلەرنى تىرىلدۇرىدۇ.

يۇۋاشماق [يواشماق] ياۋاشلانماق، يۇمشىماق.

يۇۋماق [يوماق] 1) يۇماق، تازىلىماق، پاكىزلىمەك؛ غەشلىكنى كەتكۈزمەك؛ خاتالىق تۈزەتمەك. 2) زىننەتلىمەك، زىننەت بەرمەك. 3) سۇغا سالماق، سۇغا تاشلىماق، سۇغا پاتۇرماق، غەرق قىلماق 4) ئۆمىد ئۈزمەك.

يۇۋۇنكار [يونكار] تەشۋىش، خاتىرجەمسىز.

يۇيماق [يويماق] «يۇۋماق» قا قارالڤ.

يۇيدەمەك [يوداماك] ئىنچىكىرىمەك، جۇدىمەك، ئورۇقلىماق، ھالسىزلانماق:
ئەگەرچە رەنجۇ مېھنەتتىن يۇيدەدىلڤ،
يارانغان ئاقىبەت بەرگەي مۇرادىلڤ.
— لۇتفى.

يۇز [يۈز] 1) ئەپت، بەت، يۈز، چېھرە، چىراي:
يۇزىدىن پەردە ئالىپ چىقسە گۇل ماھى دۇرەفشانىم،
پەلەك ئەختەرلەرىدەك خوبلار ھەريان قاراشىپدۇر.
— گۇمنام.
2) بىرەر نەرسىنىڭ ئۈستى تەرىپى، يۈزى؛ سىرت:
تۈتۈپ دۇدى ئاھىم فەلەكنىڭ يۈزىن،
تۈتۈپ پەردە يەڭلىغ سەمەكنىڭ يۈزىن.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.
3) سەۋەب، ۋەج. 4) يۈز (سان)؛ كۆپ، سان ـ ساناقسىز.

يۈز پارە بولماق — ئېزىلمەك، پارچە ـ پارچە بولماق.
يۈز دەرز — كۆپ دەز، جاراھەت.
يۈز ساردى — يۈز ئەتراپىدا.
يۈز قارا بولماق — ئۈيانقا قالماق، شەرمەندە بولماق.
يۈز قايتارماق — چېكىنمەك، قايتماق.
يۈز قەرالبغ — گۈناھكارلىق.
يۈز قويماق — 1) كەلمەك، كىرمەك، پەيدا بولماق؛ بارماق، خالىماق. 2) كەتمەك. 3) قەست قىلماق.
يۈز قىزىللىق — ئۇيالغان، ئۇيىلىدىغان، شەرم ـ ھايالىق.
يۈز كەلتۈرمەك — يۈز بەرمەك، پەيدا بولماق:
ۋەزىر پۈر تەبىرنىڭ قىزى ئاتاسىغە بۇ ھادىسە يۈز كەلتۈرگەنىنى ئاڭلاپ، فەرەڭ ئەلچىسى بىرلە تاپشىپ، لىباسى مەردانە كىيىپ خاجە سەگ پەرەست ئۈچۈن ئۆز شەھرىدىن خۇراساغە ئەزىم ئەتكەنى ...
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.
يۈز كۆرگۈزمەك — كۆرۈنمەك، نامايان بولماق؛ يۈزدە

نى كۆرسەتمەك.

يۇز كۆرمەك — يۇزنگە قارىماق، رىئايە قىلماق.

يۇز كېتۈرمەك — 1) ئىلەشمەك، پەيدا بولماق، يۇزلەنمەك. 2) قەدەم قويماق. 3) قارغىماق.

يۇزگە چىن سالماق — يۇز پۇرۇشتۈرمەك، ئاچچىقلانماق.

يۇزگە زەئفەران ئاچماق — رەڭگى سارغايماق.

يۇزلەرنگە ئەجەل نىقابى چەكمەك — يوقاتماق.

يۇز ئۇرماق — 1) كەلمەك، كۆرمەك؛ قەدەم باسماق؛ قەدەم تەشرىپ قىلماق. 2) ئۇرۇنماق، ئىنتىلمەك.

يۇز ئۇيۇرماق — يۇز ئۇرۇمەك.

يۇزى ئاچىلماق — شادلانماق، خۇشال بولماق؛ يۇزىدىن — تۆپەيلىدىن، سەۋەبىدىن، يۇزىسىدىن:

مەي سۇندىكى ئەغيارغە ئول، رەشك يۇزىدىن،
دەرھال قويۇبان مەينى قولىدىن ئالا قالدىم.

— ئەرشى.

يۇزى قىزىل ئەيلەمەك — ئىتىبارلىق قىلماق، ئەزىز قىلماق، ئەزىزلىمەك.

يۇزىگە كەلتۈرمەك — يۇزنگە ئېيتماق، يۇزنگە سالماق.

يۇزىگە ئۇرماق — يۇزنگە ئېيتماق، يۇزنگە سالماق، ئەيىبىنى پاش قىلماق.

يۇزلەنمەك [يوزلانماك] 1) كەتمەك، ئاتلانماق، يوللانماق. 2) كەلمەك، بارماق؛ پەيدا بولماق؛ كۆرۈنمەك؛ توغرا كەلمەك، دۇچ كەلمەك؛ يېقىنلاشماق؛ يۇزلەنمەك:

جەۋانلىق كېتىپ يۇزلەنىپ پىرلىق،
بولۇپ مىسلى رۇباھ كېتىپ شىرلىق.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

يۇك [يوك] 1) يۈك، ئېغىرلىق، زورلۇق:

بولۇپ خەم قامەتلىك مىننەت يۈكىدىن،
قىلۇرسەن بەندەلىك، يوق زەرق تاپات.

— ئابىت.

2) مېۋە؛ مال — دۇنيا:

نەزەر سالمايىن ئەل يۈكۈ مالىغە،
تەمەللۇقغە چىقتى ئەۋان ئالىغە.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

يۇك تارتماق — ئېغىرلىق، قاتتىقچىلىق كۆرمەك، قىيىنچىلىق كۆرمەك، مۇشەققەت تارتماق.

يۇك چەكمەك — كۆتۈرمەك.

يۇككە كىيۈرمەك — يۈكلىمەك، ئارتماق.

يۇكلەنمەن [يوكلانماك] 1) يۈكلەنمەك، بوينىغا (ئۈستىگە) ئارتىلماق؛ ئىقرار قىلماق، بوينىغا ئالماق؛ 2. ھامىدار بولماق:

سەئادەت بىرلە يۈكلەندى ئۇجۇدى،
بېتىلگەچ ھەددى ھەملىنىڭ ھۇدۇدى.

— لۇتفى.

يېگۈلۈك [يېكولوك] يېيىشكە لايىق نەرسە؛ ئوزۇق — تۈلۈك، تائام، يېمەكلىك.

يىبارماق [يىبارماق] ئەۋەتمەك، ماڭدۇرماق.

يىبەرمەك [يىبارماك] «يىبارماق» قا قارالسۇن.

يىتەرمەك [يېتارماك] «يېتۈرمەك» كە قارالسۇن:

كۆيدۈرۈپ ئوتەك مېنى ئوتەك ئۆزىن كۆزدىن يىتەر،
ئافەتى دەۋرانمۇ بۇ يا تەبئى ئىرانمۇ دەيىن.

— ئەرشى.

يىتمەك [يېتماك] يېتمەك، يوقالماق، يوق بولماق:

بىلمەك ئەيىۋەھنناس يېتتى بالام،
ئانى بەرسە ئورنىغە بەرگۈم غۇلام.

— ئا. نىزارى.

يىتۈرمەك [يېتورماك] يېتتۈرمەك، يوق قىلماق:

يېتۈردۇم جانۇ كۆڭلۇم، بىگۈمان، سەندىن گۈمان ئەتتىم،
سۈيۈنگەندەك تاپىپ گۈھەر، شەكەر خەندەك گۈۋاھمەدۇر.

— گۈمنام.

يىر [يير] ناخشا؛ قوشاق، جىر.

يىراقماق [يىراقماق] يىراق قىلماق، يىراقلاشتۇرماق، ئۇزاقلاشتۇرماق، چەتلەشتۇرمەك.

يىراۋ [يىراو] باخشى؛ داستان ئېيتقۇچى، ھېكايىچى؛ قوشاقچى:

ئەي يىراۋ، سەن ھەم ئىشكىنى كۆرگۈز،
يا توغان بىرلە ئۇلۇغ ئىرنى تۇز.

— نەۋائى.

يىرلاغۇچى [يىرلاغوجى] جىرلىغۇچى، كۈيلىگۈچى؛ قوشاق قاتقۇچى.

يىرلاماق [يىرلاماق] جىرلىماق، كۈيلىمەك؛ قوشاق قاتماق.

يىغاچ [يىغاچ] 1) دەرەخ؛ ياغاچ:

يىغاچ سەندەل ئۆزە چىقىپدۇر ئۆزى،
شەھەنشاھلاردەك ئەدالىق سۆزى.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

2) ئۆلچەم، مۇسابە ئۆلچىمى، ئۇزۇنلۇق ئۆلچىمى.

بىر يىغاچ مەسافە — ئون ئىككى مىڭ قەرن (بىر قەرن

تەخمىنەن بىر مېتىرغا باراۋەر) ؛

يىغاچ مەراكىب — ياغاچ كېمىلەر.

يىغلامسنماق [ييغلامسينماق] يىغلامسىرماق، يىغلىغاندەك بولماق.

يىغى [ييغى] يىغا، يىغا - زار:

ئالىپ كەلدى مۇردە بۇ ئەتۋار ئىلە،
كى بىر قىزنى ئانچە يىغى زار ئىلە.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

يىغىنلىق [ييغينليق] توپلىنىش، جەمئىيەت.

يىقماق [ييقماق] يىقىلماق، غۇلىماق؛ غۇلاتماق، ئاغدۇرماق، يىقىتماق:

بىر ئوق بىرلە رۇستەمنى ئاتدىن يىقار،
نېچە ئاتسا قىلماس خەتا كۆزلەرىلگ.

— سەيفى سەرايى.

يىقۇغ [ييقوغ] «يىقۇق» قا قارالگ:

بېرىپ غەم نەقدى، ئەيلەپ دىلرە بالىغ، ۋەئدە قىلدىلگ ۋەسل،
كەرەم قىلدىلگ، يىقۇغ كۆڭلۈمنى ئالدىلگ، لۇتف كۆرگۈزدۈلگ.

— نەۋائى.

يىقۇق [ييقوق] يىقىق، يىقىلغان، ئاغدۇرۇلغان:

سەراسىمەلىكدە ئۆتۈپ ئىككى ئاي،
تاپىلسا يىقۇق تام بىلىپ خوش سەراي.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

يىقىلغۇر [ييقيلغور] يىقىلىدىغان، يىقىلىشقا يېقىنلاشقان:

كۆلبەم ئەيۋانىن فەلەگ يىققانى سور ئول زاردىن،
كىم ئانسى يوق، يىقىلغۇر كۆلبەسى ئەيۋانىدە.

— نەۋائى.

يىكانە [يكانه] (پ) تەڭسىز، تەڭداشسىز؛ يەككە، يېگانە، تەنها:

بۇ مەجمۇئ بىرلە رەۋانە بولۇپ،
ۋەلى دىندا ئاناغ يىگانە بولۇپ.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

يىگانەئى ئافاق — دۇنيادا تەڭدىشى يوق، ئەگ ياخشى.

يىگانەئى ئەسر — زامانىنگ تەڭدى يوق يېگانىسى؛

يىگانەئى دەۋر — دەۋر تەڭدىشى يوق يېگانىسى.

يىگانەئى دەۋران — دەۋرنىگ تەڭدىشى يوق يېگانىسى:

ۋاقتىكى، بۇ ئەزىز شېئىرىي مۇئەممانا فەندە يىگانەئى دەۋران، نادىرى زەمان ئېردى.

— مۇجىزى.

يىگانەئى زەمانە — دەۋر يېگانىسى، زامانىنگ يەككە - يېگانىسى.

يىگانەئى مۇفلىس — مەشھۇر، تەڭداشسىز.

يىگىرمى [ييكيرمى] يىگىرمە (سان).

يىلان [ييلان] يىلان:

قوش بالاسى ئاشىيان ئۆزرە يىلان كۆرگەچ كەبى،
خاتىرى شەيداۋۇ زۇلفى تابىدىن غەۋغانى كۆر.

— ئەرشى.

يىلان مۇھرە — نەشتەر، يىلانىنگ زەھەرلىك نەشتىرى.

يىلەك [ييلاک] يەڭسىز، نېپىز ئوست كىيىم، نىمچە:

كۆڭلەك ئورنىغە يىلەك كىيدىلگ ھەمانا، ئەي قۇياش،
كىم يادى بەيزاغە ماندىگ بولماغاي ھەر ساري يىلگ.

— نەۋائى.

يىلچىلەي [ييلجى لاى] يىللارچە:

ئايۇ يىل دېۋانەيۇ مەست ئولماغىنگدىن تويمادىلگ،
يىلچىلەي ئول ئاي بارۇر، بىر لەھزە ئايىل، ئەي كۆڭۈل.

— نەۋائى.

يىلدام [ييلدام] تېز، ئىلدام، چاپسان، دەرھال:

ئالىپ باردى يىلدام قولۇمدىن تۇتۇپ،
بەسى ياخشى سۆزلەپ كۆڭۈل ئاۋۇتۇپ.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

يىلىك [ييليک] يىلىك (سۆگەك يىلىكى).

يىمرۇلماق [ييمرولماق] كولانماق؛ يىمىرىلمەك، يىمىرىلىپ چۈشمەك.

يىمۇرماق [ييمورماق] يىمرماق، كولىماق، ئاغدۇرماق، يقىتماق.

يىيىنماق [ييينماق] يىغماق، توپلانماق.

مۇھەممەتتۇرسۇن باھاۋۇدۇن
مەسئۇل مۇھەررىرى: غەنىزات غەيۇرانى، ئەكبەر ئەلى
مەسئۇل كوررېكتورى: غەنىزات غەيۇرانى
مۇقاۋىسىنى لايىھىلىگۈچى: ژاڭ ياڭ
خەتتات: ئوبۇلقاسىم مۇمىن

چاغاتاي تىلىنىڭ ئىزاھلىق لۇغىتى

تۈزگۈچىلەر: مۇھەممەتتۇرسۇن باھاۋۇدۇن، غەنىزات غەيۇرانى
ئىسمائىل قادىر، ئابلىمىت ئەھەت

*

شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى نەشر قىلدى
(ئۈرۈمچى شەھىرى جەنۇبىي ئازادلىق يولى №348)
شىنجاڭ شىنخۇا كىتابخانىسىدىن تارقىتىلدى
شىنخۇا باسما زاۋۇتىدا بېسىلدى
فورماتى: 787×1092 مىللىمېتىر 1/16
باسما تاۋىقى: 51.75 قىستۇرما ۋاراقى: 2
2002 - يىل 4 - ئاي 1 - نەشرى
2002 - يىل 4 - ئاي 1 - بېسىلىشى
تىراژى: 1—5.000
ISBN7—228—07052—6/H.483
باھاسى: 100 يۈەن